

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1

IX. ÉVFOLYAM

1962. JANUÁR

TARTALOM

<i>D. Szabó József</i> : A kommunista építés húszéves programjának fő gazdasági feladatairól	1
<i>Ács Lajos</i> : Hiteleméleti problémák a szocializmusban	29
<i>K. V. Osztrovityanov</i> : A kommunizmus építése és az árutermelés	36
<i>Gergely István</i> : A szocialista állami költségvetés tartalma	52
<i>Szita Jánosné—Pogány Károly</i> : A híradástechnikai ipar második öt- éves tervének egyes kérdései	67
<i>Deák István</i> : A mezőgazdasági termelészövetkezetek és háztáji gazda- ságok 1960. évi árutermelése	82
SZEMLE	
A gyengén fejlett országok nemzetközi gazdasági kapcsolatainak né- hány problémája a tőkés világ gazdaságban (<i>Kádár Béla</i>)	94
Munkaszervezet a mezőgazdasági termelészövetkezetekben (<i>Béky László</i>)	104
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Laczkó Miklós: Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867— 1949. (<i>Berend T. Iván</i>)	117
L. V. Kantorovics: Az erőforrások legjobb felhasználásának gazdasági számítása (<i>Simon György—Kondor György</i>)	121
Dr. Markos Béla—Dr. Kolacsek András: Idegenforgalom (<i>Forgács Tibor</i>)	128
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	130

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Ács Lajos kandidátus, a Magyar Nemzeti Bank osztályvezetője; **dr. Berend T. Iván** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense; **Béky László**, az FM Mezőgazdasági Üzemszervezési Kutató Intézet munkatársa; **Deák István**, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa; **Forgács Tibor** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense; **dr. Gergely István** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Kádár Béla**, a Magyar Kereskedelmi Kamara főelőadója; **Kondor György**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **K. V. Osztrovityanov**, a Szovjetunió Tudományos Akadémia-jának tagja; **Pogány Károly**, a KGM Híradástechnikai Igazgatóság tervgazdasági osztályának helyettes vezetője; **dr. Simon György** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa; **D. Szabó József** aspiráns, a Közgazdasági Szemle munkatársa; **dr. Szita Jánosné**, a KGM Híradástechnikai Igazgatóság tervgazdasági osztályának vezetője.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), **Huszár István, Keserű János, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza** (főszerkesztő), **Timár Mátyás, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter, Vincze Imre**

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181-644.

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010.
61.6335 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Félélős v.: Lengyel Lajos igazgató.

Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.

Telefon: 180-850. — Csekk számla: 61.094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.

Terjedelem 8¼ ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1961. december 12.

A kommunista építés húszéves programjának fő gazdasági feladatairól

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusán egyhangúlag elfogadott új pártprogram kifejezi, hogy a szovjet társadalom fejlődésének új szakaszába, a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének szakaszába lépett. A program azt a célt tűzi a szovjet nép elé, hogy az elkövetkező húsz évben *lényegében* felépítse a kommunista társadalmat. A program konkrétan meghatározza azokat a feladatokat, amelyeket e cél eléréséhez gazdasági téren, a társadalmi viszonyok fejlesztése szempontjából és politikai tekintetben meg kell oldani.

Az elkövetkező húsz évben a szovjet nép *gazdasági* feladata a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának megteremtése, a legfejlettebb tőkésországok gazdasági színvonalának túlszárnyalása, a világelsőség kivívása az egy főre jutó termelésben és fogyasztásban, továbbá azoknak a feltételeknek fokozatos létrehozása, amelyek biztosítják az anyagi és kulturális javak bőségét, a kommunista elosztásra való áttérést.

A kommunizmus építésének nemzetközi és belső feltételei

A kommunizmus építése a Szovjetunióban *a nemzetközi feltételeket* illetően a meglévő szocialista világrendszer keretében olyan időszakban bontakozik ki, amikor a szocialista világrendszer a nemzetközi fejlődés meghatározó tényezője lett, amikor növekszik a szocializmus túlsúlya az imperializmus erői fölött, a béke erőinek túlsúlya a háborús erők fölött és reális lehetőséggé vált a világháború elkerülése. Az imperializmus léte arra kényszeríti a Szovjetuniót, hogy továbbra is viselje a honvédelmi kiadások terhét. Ez azonban nem akadályozza meg a Szovjetuniót, hogy felépítse a kommunista társadalmat, bár a honvédelmi kiadások kétségtelenül csökkentőleg hatnak a gazdasági fejlődés ütemére. A békés együttélés és a kommunista építés húszéves programjának megvalósítása között *a leghatalmasabb kölcsönhatás* van. A békés együttélés feltétele a program végrehajtásának, a program megvalósítása viszont a legfőbb eszköz arra, hogy a szocialista világrendszer *véglegesen* a világfejlődés döntő tényezőjévé váljék, a nemzetközi erőviszonyok mérlege *véglegesen* a béke erőinek javára billenjen és a háború egyszer s mindenkorra kiiktatódjék a népek életéből.

A kommunizmus építése a Szovjetunióban *a belső feltételeket* illetően olyan időszakban bontakozik ki, amikor már nincsenek kizsákmányoló osztályok, amikor a szovjet társadalom valamennyi osztályának és rétegének alapvető érdekei azonosak, amikor *teljes mértékben* megszilárdult a szocializmus. Ebből következik, hogy a belső feltételeket tekintve a kommunizmus építése — szemben a szocializmus építésével — nem az osztályharc viszonyai között megy végbe, hanem — mint Hruscsov mondotta — „a társadalmi viszonyok fejlesztése és tökéletesítése útján, az élet régi formái elhalásának, újak keletkezésének, e formák összefonódásának, kölcsönhatásának útján”. A régi és az új harca tehát a kommunizmus építésének folyamatában nem öli magára az osztályharc formáját, hanem olyan feltételek között bontakozik ki, amikor a szovjet társadalom minden osztályának és rétegének alapvető érdeke a kommunizmus felépítése. „Ennélfogva természetesen — mondotta Hruscsov —, hogy a kommunizmus építése a *legdemokratikusabb* (Az én kiemelésem — Sz. J.) módszerekkel történik.” A proletárdiktatúra állama ezért szükségképpen átalakul egységes népi állammá, a proletariátus pártja pedig az egész nép pártjává válik, ami megteremti a társadalmi viszonyok fejlesztésének és tökéletesítésének politikai feltételeit. Mindez lehetővé teszi a szovjet nép kezdeményező készségének, politikai és munkabeli aktivitásának páratlan arányú megnövekedését, és ezáltal meggyorsítja a társadalmi-gazdasági fejlődés ütemét. Ebből következik, hogy egyfelől a személyi kultusz megszüntetése, következményeinek gyökeres felszámolása és az ez ellen fellépő pártellenes csoport eszmei-szervezeti szétzúzása, másfelől a kommunizmus építése között szintén a *legsorosabb kölcsönhatás* áll fenn. A kommunizmus építésének — amely csak a legdemokratikusabb módszerekkel történhet — feltétele volt a személyi kultusz felszámolása, a kommunizmus építése, a társadalmi-politikai viszonyok tökéletesítése pedig olyan feltételeket hoz létre, amelyek kizárják a személyi kultusz visszatérésének minden lehetőségét.

A Szovjetunióban az elmúlt években teljesen kirajzolódottak a szocialista társadalmi fejlődés ama irányzatai, amelyek elvezetnek a kommunizmus győzelméhez. A következőkben a gazdasági fejlődés azon irányzataival foglalkozunk, amelyek a Szovjetunió *alapvető gazdasági feladata*, a kommunizmus anyagi-műszaki bázisa megteremtésével kapcsolatosak. A program a „számok konkrét nyelven” fejezi ki a kommunizmus anyagi-műszaki bázisa megteremtésének feladatait.* Ez lehetővé teszi, hogy a húszéves program gazdasági előirányzatait részletesen elemezzük.

* Követve a program szellemét, e tanulmányban arra törekedtünk, hogy a kongresszusi beszámolókból és felszólalásokban közölt adatokat a közgazdasági elemzéshez szükséges rendszerbe foglaljuk. Ahol csak indexek vagy megoszlási viszonyszámok állottak rendelkezésünkre, azokat „A Szovjetunió népgazdasága 1960-ban” című statisztikai évkönyv adatai alapján abszolút számokban kifejezett mutatókra számítottuk át és beépítettük adatrendszerünkbe. A rendelkezésünkre álló adatokon semmiféle korrekciót nem végeztünk, akkor sem, ha a beszámolókból és a felszólalásokban talált adatok körülbelül, csaknem, mintegy stb. jelzéssel voltak ellátva. Bár emiatt számításaink bizonyos pontatlanságot tartalmaznak, a közgazdasági elemzés szempontjából mégis kielégítő pontosságúknak tekinthetők. Azokat az adatokat, amelyeket közgazdasági számítások útján képeztünk, lábjegyzettel láttuk el, felüntetve a számítás alapját képező alapadatokat és a számítási módszert. A tényadatok forrásai általában „A Szovjetunió népgazdasága 1960-ban”, illetve a „Statistical Abstract of the United States” című statisztikai évkönyvek. Ahol egyéb forrásokból vett adatokat használtunk fel, ott arra külön hivatkozunk.

A termelő állóalapot, a nemzeti jövedelem és az 1 lakosra jutó nemzeti jövedelem növekedése

A Szovjetunióban a kommunizmus anyagi-műszaki bázisa megteremtésének folyamatában hatalmas termelőbázist hoznak létre. A *termelő állóalapot volumene*, amely 1961. január 1-én 190,2 milliárd rubel volt, 1981. január 1-re mintegy ötszörösére nő, tehát meghaladja a 950 milliárd rubelt. A húszéves program előirányzatai szerint a *villamosenergia-kapacitás* mintegy kétszer olyan gyorsan fog növekedni, mint a termelő állóalapot állománya. 1960-ban a Szovjetunió összes villamos erőművének teljesítőképessége 66 700 MW volt, ami 1980-ra (változatlan évi átlagos kihasználási óraszámot feltételezve) körülbelül 620—680 ezer MW-ra, tehát 9,2—10,2-szeresére növekszik. A villamosenergia-kapacitásnak a termelő állóalapot-állománynál kétszer gyorsabb növekedése szemléltetően mutatja, hogy a programban következetesen érvényesítették a lenini útmutatást: „A villamosítás a szovjet rend alapján megteremti a kommunizmus alapjainak végleges győzelmét.”

A kommunista termelés „sont- és izomrendszerét” azoknak a *munkaeszközöknek* és gépeknek a rendszere alkotja majd, amelyekkel megvalósul a komplex gépesítés és az automatizálás. A program szerint megszervezik sok magas termelékenységet biztosító és gazdaságos gép, műszer és készülék, különböző automatikai és rádióelektronikai eszköz tömeggyártását, tökéletes géprendszereket konstruálnak ipari, mezőgazdasági és építőipari alkalmazásra. Kidolgozták a legnagyobb hő- és villamos erőművek építésének sémáját. A mezőgazdaságban az élenjáró technikát elsősorban a szemestermény betakarítására, valamint a kukorica, a gyapot, a len, a cukorrépa és a burgonya megművelésének teljes gépesítésére koncentrálnak. A jelenleginél magasabb műszaki határfokú mezőgazdasági gépeket, különösen traktorokat, kombájnokat és szállítóeszközöket alkalmaznak majd. Például megkezdik az új, 200—220 lóerős, nagy teljesítményű és nagy sebességű traktorok és az ehhez szükséges munkagépek gyártását, amelyeket az ország sztyeppés vidékein (80 millió hektárnyi területen) fognak alkalmazni. Az ilyen traktorokkal egy traktoros 3—4-szer annyi talajmunkát képes elvégezni, mint a jelenleg használt DT 54-es traktorokkal. Kidolgozták az öntözőrendszerek távlati tervét is, szoros összhangban a villamosítás távlati tervével.

A termelőerők fejlődése a kommunista építés időszakában nemcsak a munkaeszközök tekintetében lesz igen gyors, hanem a *termelőeszközök egyéb elemeit* illetően is. A legfontosabb ezek között talán az, hogy megoldják a hő- és az atomenergia villamos energiává való közvetlen átalakításának problémáját, ami lehetővé teszi az energiaberendezések hatékonysági mutatóinak nagyarányú növelését. Az anyagok között egyre nagyobb szerepet fognak játszani a vegyi termékek, különösen a műanyagok. Nagymértékben elterjed a polimerkémia. Fontos feladat a fémek és más anyagok (különösen a rendkívül nagy nyomás, hőmérséklet és sebesség mellett is felhasználható fémek és más anyagok) szilárdságának és megbízhatóságának nagymértékű fokozása. A fémméregben növekszik a színes fémek részaránya, amit a villamosenergia-termelés, a vegyipar, az elektronika, a műszergyártás, az atom- és kozmikus technika felfokozott követelményei tesznek szükségessé. Növelik az ötvöztetéshez használatos színes és ritka fémek, valamint a félvezetők termelése-

sét. Különösen kibővül az alumínium termelése és alkalmazása. Gyorsan növekszik az acélt és a vasat helyettesítő anyagok gyártása, javul a fémek minősége, ami az új gépkonstrukciók bevezetésével együtt csökkenti a termelőeszközök acéligényességét. Lehetséges — mondotta Hruscsov —, hogy a fenti okokból az acéltermelés tervezett 250 milliós tonnás színvonala túl magasnak fog bizonyulni az acélszükségletekhez képest.

Amint a felsoroltakból látható, a kommunizmus építésének időszakában mind a munkaeszközök, mind a termelőeszközök egyéb elemei termelésében és felhasználásában előretörnek a *korszzerű technika és technológia új irányzatai*. Ezek az irányzatok nemcsak az új, hanem a már működő vállalatok termelő állóalapjainak fejlesztésében is kifejezésre jutnak. A beruházásoknak ugyanis csak mintegy felét fordítják új vállalatok létesítésére, és így a beruházások igen nagy hányada jut a már működő vállalatok műszaki rekonstrukciójára és bővítésére. Ez a beruházási irányvonal lehetővé teszi, hogy az egyes ágazatok termelő állóalapjainak műszaki színvonala — amely jelenleg nagyon különböző — *fokozatosan kiegyenlítődjék*, és létrejöjjön a kommunista társadalom egyöntetű, magas műszaki színvonalú termelési bázisa. „Ez azt jelenti — mondotta Hruscsov —, hogy ténylegesen a termelés teljes felújítása megy majd végbe a legújabb technika alapján. A Szovjetunió termelési apparátusa a legnagyobb, a legfiatalabb és a legtökéletesebb lesz.” Az új termelési bázis kifejlesztése természetesen fokozatos folyamat. Ezért a meglévő termelési állóalapok hatékonyabb kihasználása is nagyon fontos feladat, különösen a kommunista építés első évtizedében. A termelő állóalapok volumenének gyors növekedése és fokozatos felújítása a legújabb technika alapján kedvező feltételeket teremt az élő munka népgazdasági termelékenységére és ezáltal a nemzeti jövedelem gyors ütemű emeléséhez.

A gazdálkodás összes mennyiségi és minőségi eredményei a *nemzeti jövedelem növekedésében* jutnak kifejezésre. A nemzeti jövedelem növekedése ugyanis nemcsak a termelő ágazatokban foglalkoztatottak számának és az élő munka népgazdasági termelékenységének alakulásától függ (mint a társadalmi össztermék növekedése), hanem a pótlási hányad (az anyagjellegű ráfordítások színvonala) változásától is. Mivel a pótlási alap a termelésben állandóan le van kötve, a pótlási hányad növekedése csökkenti, csökkenése viszont növeli azokat az anyagi erőforrásokat, amelyeket a társadalom a népgazdaság fejlesztésére és személynél fogasztásra fordíthat. Valamely ország *abszolút gazdasági erejének* növekedését tehát elsősorban a nemzeti jövedelem növekedési üteme tükrözi.

A húszéves program előirányzatai szerint a megtermelt nemzeti jövedelem az 1960. évi 146,6 milliárd rubelről* 1970-re 365, 1980-ra pedig 720—750 milliárd rubelre növekszik. Az egész húszéves időszakban tehát a nemzeti jövedelem 4,9—5,1-szeresére növekszik és az évi átlagos növekedési ütem 8,3—8,5 százalék lesz. 1960—1970 között a nem-

* A megtermelt nemzeti jövedelemből a veszteségek (elemi csapások okozta károk, tárolási veszteségek stb.) levonása után kapjuk meg a felhasználható nemzeti jövedelmet, amely a Szovjetunióban 1960-ban 143,7 milliárd rubel volt. A nemzeti jövedelemnek felhalmozásra, fogyasztásra és az ezen belüli felhasználási formákra való megosztását a felhasznált összes nemzeti jövedelem alapján számítják. A tervezési időszakban a megtermelt és a felhasznált nemzeti jövedelmet azonosnak tekintik, mivel a veszteségeket nem tervezik.

zeti jövedelem 2,5-szeresére növekszik és az átlagos évi növekedési ütem 9,6 százalékot tesz ki. 1970—1980 között a nemzeti jövedelem gyors abszolút növekedése mellett az ütem valamelyest lassul, a nemzeti jövedelem volumene tíz év alatt csak kétszeresére növekszik, az évi átlagos növekedési ütem pedig 7,2 százalékot ér el. A nemzeti jövedelem átlagos évi növekedési ütemének némi csökkenése a múltban tapasztalati tény (például 1928—1940 között a nemzeti jövedelem átlagos évi növekedési üteme 14,6, 1950—1960 között pedig 10,3 százalék volt), a jövőt illetően pedig a húszéves program előirányzata. Ez a trend a fejlődés egyes időszakaiban különféle tényezők együttes hatására alakult, illetve alakul ki, s ezek elemzése nem e tanulmány feladata. E helyütt csupán azt kívánjuk leszögezni, hogy a nemzeti jövedelem növekedésének ez a trendje nem magyarázható „a csökkenő növekedési ütem” úgynevezett „törvényével”, hiszen a nemzeti jövedelem átlagos évi növekedési üteme a Szovjetunióban 1970—1980 között is több mint kétszerese lesz az Egyesült Államokban 1950—1960 között elért növekedési ütemnek, noha akkor (ezt majd később bizonyítjuk) a nemzeti jövedelem abszolút volumene a Szovjetunióban már messze meghaladja az Egyesült Államokét.

Az országok *gazdasági színvonalát* az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem mutatója tükrözi a leghívebben. Ebben a mutatóban, amely a nemzeti jövedelem volumenének és a lakosság számának hányadosa, kifejezésre jut egyrészt a társadalmi termelés összes mennyiségi és minőségi eredménye, másrészt az, hogy a nemzeti jövedelem felhasználása során hány ember eltartásáról kell gondoskodni. Az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem mutatójában tehát *a gazdasági fejlettség színvonala jut kifejezésre.*

A Szovjetunióban a következő húsz évben a nemzeti jövedelem növekedési üteme sokszorososan meghaladja a lakosság számának emelkedését, és így az 1 lakosra jutó nemzeti jövedelem igen magas színvonalat ér el. Amíg a nemzeti jövedelem az első évtizedben 2,5-szeresére, a második évtizedben 2-szeresére, húsz év alatt pedig ötszörösére növekszik, addig a lakosság számának növekedése 19—19, az egész periódusra pedig 41 százalékra tehető.* Ezek szerint az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem az első évtizedben 2,12-szeresére (7,8 százalékos átlagos évi növekedési ütem), a második évtizedben 1,68-szorosára (5,3 százalékos átlagos évi növekedési ütem), húsz év alatt pedig mintegy 3,5-szeresére (6,5 százalékos évi növekedési ütem) emelkedik. Abszolút összegét tekintve az 1 lakosra jutó nemzeti jövedelem 1960-ban 680 rubel volt, 1970-ben 1440, 1980-ban pedig már 2420 rubel lesz. (Az 1980. évi 1 főre jutó nemzeti jövedelmet a 720—750 milliárdos 1980. évi nemzeti jövedelem előirányzatok számtani középértéke alapján számítottuk.) *A kommunizmus építésének időszakában tehát nemcsak a Szovjetunión abszolút gazdasági ereje, hanem gazdasági fejlettségének színvonala is igen gyors ütemben növekszik, ami legszembetűnőbben azzal a hatással mérhető le, amit ez az Egyesült Államokkal folyó gazdasági versenyre gyakorol.*

* A Szovjetunióban 1950—1960 között a lakosság száma 19 százalékkal emelkedett, tehát az átlagos évi növekedési ütem 1,7 százalék volt. Ha a fogyasztási (reáljövedelmi) alap és az egy lakosra jutó reáljövedelem előirányzatai alapján visszaszámítjuk, hogy a húszéves program kidolgozásakor mekkora lakossággal számoltak és ezt átszámítjuk átlagos évi növekedési ütemre, az 1,7 százalékhoz igen közeleső értéket (csupán tízszázalékpontos eltérések vannak) kapunk.

Amikor a Szovjetunió és az Egyesült Államok gazdasági versenyének várható alakulását mérlegeljük, két kérdés merül fel, egyrészt az, hogy mikor éri el a Szovjetunió az Egyesült Államok 1960. évi színvonalát (statikus összehasonlítás), másrészt az, hogy mikor egyenlítődik ki a két ország közötti színvonalkülönbség (dinamikus összehasonlítás). Amíg a statikus vizsgálat viszonylag egyszerű, addig a dinamikus összehasonlítás igen nehéz problémákat vet fel. A fő nehézség az, hogy amíg a Szovjetunió várható fejlődése a húszéves program alapján ismert, addig az Egyesült Államok várható fejlődése még egy igen alapos prognózis keretében is csak jelentős hibahatárok között lenne megállapítható. Ilyen prognózisra e tanulmány keretei között persze nem volt lehetőség, hanem ennél sokkal egyszerűbb, de a vizsgált szempontból kielégítőnek tekinthető megoldást kellett választanunk.

Az elmúlt évtizedben a nemzeti jövedelem volumenének növekedése az Egyesült Államokban nem volt egyenletes. Az utóbbi öt évben a megelőző öt évhez képest az *újratermelési feltételek* romlottak, ami a vizsgált és más mutatók alakulásában is kifejezésre jutott. Amíg 1950—1960 között a nemzeti jövedelem átlagos évi növekedési üteme 3 százalék volt, addig az utolsó öt évben csak 2,3 százalék. Ugyanakkor 1955—1960 között a lakosság átlagos évi növekedési üteme magasabb volt, mint az előző öt évben, és így az 1 lakosra jutó nemzeti jövedelem átlagos évi növekedési üteme méginkább mérséklődött. Amíg 1950—1960 között az 1 lakosra jutó nemzeti jövedelem évi átlagos növekedési üteme 1,1 százalék volt, addig 1955—1960 között csak 0,5 százalékot tett ki. Az újratermelési feltételeknek az utóbbi öt évben bekövetkezett romlását természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni a jövőbeli fejlődés megítélése szempontjából. Ugyanakkor azt sem lehet egyértelműen kizárni, hogy a jövőben az újratermelési feltételek tekintetében nem következhet be valamelyes javulás.

E bizonytalansági tényezők áthidalása céljából ezért a következő feltételezésekkel éltünk: 1. Az, hogy az Egyesült Államok a jövőben az 1950—1960 közöttihez hasonló átlagos évi növekedést érhessen el csak *optimális* esetben lehetséges. („A” variáns.) 2. Az, hogy az Egyesült Államok csak az 1955—1960 közöttihez hasonló átlagos évi növekedési ütemet érhet el, *valószínű* feltételezés („B” variáns). Ennek alapján, amikor a Szovjetunió és az Egyesült Államok gazdasági versenyének várható alakulását mérlegeltük, abból indultunk ki, hogy a Szovjetunió nemzeti jövedelme és 1 lakosra jutó nemzeti jövedelme a húszéves program előirányzatai szerint fog alakulni (a program előirányzatainak várható túlteljesítését tehát figyelmen kívül hagytuk), az Egyesült Államok nemzeti jövedelmének jövőbeli átlagos évi növekedési üteme pedig a „B” variáns szerint alakul vagy az „A” és „B” variáns közötti értékek valamelyike lesz (figyelmen kívül hagytuk tehát az újratermelési feltételek további romlását, ami persze nincs kizárva).

Az Egyesült Államok lakosságának jövőbeli alakulása tekintetében az 1970. és 1980. évi hivatalos amerikai demográfiai becsléseket vettük alapul és az ott megadott négy variáns közül a két középső értékű variáns számtani középértékével számoltunk. Eszerint az Egyesült Államok lakosságának átlagos évi növekedése, amely 1950—1960 között 1,8 százalék volt, a jövőben 1,7 százalék lesz, ugyanakkora, mint a Szovjetunióban, az 1 lakosra jutó nemzeti jövedelem növekedése pedig az

„A” variáns szerint 1,1, a „B” variáns szerint pedig 0,5 százalékot tesz ki.

A Szovjetunió és az Egyesült Államok között a nemzeti jövedelem volumenének növekedése tekintetében folyó verseny az abszolút gazdasági erő kiegyenlítését célozza, és ezért *a gazdasági verseny egyik legfontosabb területe.*

Szovjet közzegadászok számításai szerint a Szovjetunió nemzeti jövedelmének volumene 1960-ban 60 százaléka volt az Egyesült Államokénak, tehát rubelben kifejezve az Egyesült Államok nemzeti jövedelme 244,3 milliárd rubelt tett ki. A húszéves program szerint a nemzeti jövedelem volumenének évi átlagos növekedési üteme a Szovjetunióban 1960—1970 között 9,6 százalék, 1970—1980 között pedig 7,2 százalék lesz. Ugyanakkor az Egyesült Államokban a nemzeti jövedelem átlagos évi növekedési üteme a jövőben az „A” variáns szerint 3, a „B” variáns szerint pedig 2,3 százalékra tehető. Ezekből a feltételekből kiindulva a Szovjetunió nemzeti jövedelmének volumene már 1966-ban eléri az Egyesült Államok 1960. évi színvonalát*, 1968—1969-ben pedig egyenlő lesz az Egyesült Államok nemzeti jövedelmének volumenével.** Ezekben az években tehát a Szovjetunió és az Egyesült Államok nemzeti jövedelmének volumenében fennálló különbség kiegyenlítődik és abszolút gazdasági hatalmukat tekintve egyforma erősek lesznek. Ez lesz az *első fordulópont* a Szovjetunió és az Egyesült Államok gazdasági versenyében.

Amikor a Szovjetunió és az Egyesült Államok között a *gazdasági színvonal* tekintetében folyó verseny várható alakulását mérlegeljük, azokból a gazdasági feltételekből indulunk ki, amelyeket már korábban kifejtettünk. Ezek szerint a Szovjetunióban az 1 lakosra jutó nemzeti jövedelem átlagos évi növekedési üteme 1960—1970 között 7,8, 1970—1980 között pedig 5,3 százalék lesz, az Egyesült Államokban viszont az „A” variáns szerint 1,1, a „B” variáns szerint pedig 0,5 százalékra tehető. További kiindulópontunk az, hogy a Szovjetunióban az 1 lakosra jutó nemzeti jövedelem (680 rubel) mintegy fele az Egyesült Államokénak*** (1350 rubel). Ezek alapján megállapítható, hogy a Szovjetunió 1 lakosra jutó nemzeti jövedelme legkésőbb 1970-ben éri el az Egyesült Államok 1960. évi színvonalát,**** a két ország 1 lakosra jutó nemzeti jövedelme pedig az „A” variáns szerint 1972-ben, a „B” variáns szerint pedig már 1970-ben egyenlő lesz.***** Mint az a számítási anyagból kitűnik, a minimális (1 tizednyi) értékeket elhanyagolva a Szovjetunió már 1969-ben eléri az USA 1960. évi színvonalát, a két ország 1 lakosra jutó nemzeti jövedelme pedig gyakorlatilag az „A” variáns szerint is már 1971-ben egyenlő lesz (az egy tizednyi eltérést a szovjet előirányzatoknak

* Az említett gazdasági feltételeket matematikailag a következőképpen írhatjuk fel: $146,6 \cdot 1,096^n = 244,3$, amit n-re megoldva 5,6 évet kapunk eredményül.

** Az említett gazdasági feltételeket matematikailag a következőképpen írhatjuk fel:

„A” variáns: $146,6 \cdot 1,096^n = 244,3 \cdot 1,03^n$, amit n-re megoldva 8,2 évet kapunk eredményül.

„B” variáns: $146,6 \cdot 1,096^n = 244,3 \cdot 1,023^n$, amit n-re megoldva 7,4 évet kapunk eredményül.

*** A Szovjetunióban a nemzeti jövedelem 1960-ban 146,6 milliárd rubel, a lakosság száma pedig 214,3 millió fő, az Egyesült Államokban viszont (rubelben kifejezve) 244,3 milliárd rubel, illetve 180,5 millió fő volt. Az 1 lakosra jutó nemzeti jövedelem 1960. évi abszolút nagyságát ezeknek az adatoknak a felhasználásával számítottuk.

**** Az említett gazdasági feltételeket matematikailag a következőképpen írhatjuk fel: $680 \cdot 1,078^n = 1350$, amit n-re megoldva 9,1 évet kapunk eredményül.

***** Az említett gazdasági feltételeket matematikailag a következőképpen írhatjuk fel: „A” variáns: $1440 \cdot 1,053^n = 1350 \cdot 1,011^{10+n}$, amit n-re megoldva 1,1 évet kapunk eredményül. (Az 1440 rubel az 1970. évi 1 lakosra jutó szovjet nemzeti jövedelem.) „B” variáns: $680 \cdot 1,078^n = 1350 \cdot 1,005^n$, amit n-re megoldva 9,8 évet kapunk eredményül.

a lehető legkisebb túlteljesítése is kompenzálja). 1970 körül tehát a Szovjetunió és az Egyesült Államok 1 lakosra jutó nemzeti jövedelme között fennálló különbség is kiegyenlítődik és gazdasági színvonalukat tekintve egyforma országok lesznek. Ez lesz a *második forduló* pont a Szovjetunió és az Egyesült Államok gazdasági versenyében.

A Szovjetunió fölényének fő tényezői a gazdasági versenyben

Az eddigi elemzésekből kiderült, hogy a Szovjetunió két alapvető területen, az abszolút gazdasági erő és a gazdasági fejlettség színvonala tekintetében 1968—1969-ben, illetve 1970 körül végleges győzelmet arat az Egyesült Államok fölött. Milyen főbb tényezők teszik lehetővé a győzelem kivívását? Nyilvánvaló, hogy e bonyolult kérdés-komplexum részletes elemzésére az alkalommal nincs lehetőségünk és ezért csak két olyan tényezőt emelhetünk ki, amelyeknek minden bizonnyal döntő szerepük van. Ezek a rendelkezésre álló *anyag*i erőforrások és a *munka*-erőforrások *hatékonyabb kihasználása*.

A rendelkezésre álló anyagi erőforrások hatékonyabb kihasználását elsősorban a nemzeti jövedelem felhasználási arányainak összehasonlítása érzékelteti a két országban:

A nemzeti jövedelem felhasználási szerkezete a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban 1960-ban

Megnevezés	A szovjet színvonal az amerikai színvonal százalékában	Szovjetunió (milliárd rubelben)	A nemzeti jövedelem megoszlása felhasználási formák szerint	Egyesült Államok (milliárd rubelben)	A nemzeti jövedelem megoszlása felhasználási formák szerint
Nemzeti jövedelem	60,0	146,6	100,0	244,3	100,0
Állóalap-növekedés	100,0	26,3	17,9	26,3	10,8
Lakossági fogyasztási alap (reáljövedelem-alap)	59,3	101,1	69,0	170,4	69,7
Egyéb felhasználás	40,0	19,2	13,1	47,6	19,5
Lakosság száma (millió fő)	118,7	214,3	—	180,5	—
1 lakosra jutó reáljöv. (rubel)	50,0	472	—	944	—

A Szovjetunióban az állóalap-növekedés abszolút volumene 1960-ban legalább egyenlő, ha nem magasabb volt az Egyesült Államokénál.* Ezt a tényrt nem lehet kellőképpen hangsúlyozni, hiszen a népgazdaság

* Koszigin, az SZKP Politikai Bizottságának tagja, a XXII. kongresszuson elhangzott felszólalásában bejelentette, hogy a Szovjetunió az ipari és mezőgazdasági beruházások abszolút volumene tekintetében már 1959—1960-ban túlszárnyalta az Egyesült Államokat. Mivel az ipari és a mezőgazdasági beruházások a termelő beruházások közel háromnegyedét teszik ki, reálisan feltételezhető, hogy a termelő állóalapok abszolút növekedése tekintetében a Szovjetunió legalább elérte az Egyesült Államokat. A Szovjetunióban 1960-ban a nem termelő beruházások több mint kétharmadát a lakásberuházások tették ki. 2 912 ezer lakást építettek, 1 732 ezer lakással többe, mint az Egyesült Államokban. Még ha figyelembe vesszük azt is, hogy az Egyesült Államokban általában nagyobb lakásokat építenek, mint a Szovjetunióban, a lakás-alapok abszolút növekedése 1960-ban minden bizonnyal meghaladta az Egyesült Államokét. A fentiek alapján reálisan feltételezhető, hogy 1960-ban a nem termelő állóalapok abszolút növekedése is legalább elérte az Egyesült Államokét. Mindezekből következik, hogy 1960-ban a termelő és nem termelő állóalapok abszolút növekedése tekintetében a Szovjetunió és az Egyesült Államok között nem lehetett jelentős különbség.

további fejlesztése, az oktatási, tudományos és egészségügyi hálózat bővítése, a lakásviszonyok javulása elsősorban az állóalapok abszolút volumenétől és a nemzetijövedelem-növekedés állóeszközigényességétől függ.* A Szovjetunió egyre inkább kibontakozó gazdasági fölénye az Egyesült Államokkal folytatott gazdasági versenyben tehát nagyrészt azon alapszik, hogy az állóalapok abszolút volumenének növekedése tekintetében már 40 százalékkal kisebb nemzeti jövedelem mellett is utolérte az Egyesült Államokat. Ez természetesen csak úgy vált lehetővé, hogy a Szovjetunióban a nemzeti jövedelemnek sokkal nagyobb hányadát (17,9 százalékát) fordították az állóalapok növelésére, mint az Egyesült Államokban (10,8 százalék).

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy a Szovjetunió a nemzeti jövedelem milyen más felhasználási formáinak rovására valósította meg az állóalap-felhalmozás magasabb színvonalát? Közkeletű ugyanis az a vélemény, hogy a felhalmozás — és ezen belül az állóalap-felhalmozás — magasabb színvonala csak a személyes fogyasztás rovására valósulhat meg, ami azon a sematikus elképzelésen alapul, hogy a nemzeti jövedelmet alapjában felhalmozásra és személyes fogyasztásra fordítják, az egyéb felhasználási formák pedig elhanyagolhatók. Ugyanakkor, ha a nemzeti jövedelem felhasználási formáit részletesen vizsgáljuk, kiderül, hogy a nemzeti jövedelem felhasználásában azok a kiadások is jelentősek, amelyek egyértelműen nem sorolhatók be sem a felhalmozási, sem a fogyasztási (reáljövedelmi) alapba. (Ilyenek például a Szovjetunióban a közületek dologi kiadásai, az Egyesült Államokban pedig emellett még az anyagjellegű tiszta forgalmi költségek.) Ezenkívül, ha szocialista és kapitalista ország nemzeti jövedelmének felhasználási arányait hasonlítjuk össze, akkor a felhalmozási alapot sem lehet egységes felhasználási formaként kezelni, hanem külön kell választani az állóalap-növekedést a készletek (termelési, forgalmi és egyéb készletek) és tartalékok növekedésétől. A készletek és tartalékok egy része ugyanis az Egyesült Államokban konkurrenciális jellegű, a szocialista gazdasági rendszer viszont kizárja az ilyen jellegű kiadások szükségességét. Ezért a Szovjetunió és az Egyesült Államok nemzeti jövedelme felhasználási arányainak vizsgálatakor három fő felhasználási formát célszerű megkülönböztetni: állóalap-növekedés, egyéb felhasználás (ebbe a körbe soroltuk a Szovjetunióban a készletek és tartalékok növekedését, az államapparátus és a tudományos intézmények dologi kiadásait, továbbá az elemi károk okozta és egyéb veszteségeket, az Egyesült Államokban pedig ez a tétel tartalmazza a felsoroltakon kívül az anyagjellegű tiszta forgalmi költségeket is) és fogyasztási (reáljövedelmi) alap.

A nemzeti jövedelmet az ismertett felhasználási formák szerint csoportosítva az derül ki, hogy a Szovjetunió a magasabb állóalap-felhalmozási színvonalat nem a személyes fogyasztás, hanem az egyéb felhasználási területek rovására éri el. A Szovjetunióban az 1 lakosra

* A nemzetijövedelem-növekedés állóeszközigényességét az 1 rubel termelő állóalap-növekedésre jutó nemzetijövedelem-növekedés mutatója fejezi ki. E mutató alakulásában együttesen tükröződik a meglévő termelőkapacitások kihasználásának javulása, az üzembehelyezett új termelőkapacitások kihasználási foka és a beruházások népgazdasági hatékonysága. A Szovjetunióban 1960-ban az 1 rubel állóalap-növekedésre jutó nemzetijövedelem-növekedés mutatójának értéke mintegy kétszerese volt az Egyesült Államokénak. Ez a különbség elsősorban abból adódott, hogy a Szovjetunióban jóval magasabb az átlagos műszakzám mutatója és így ugyanakkora üzembehelyezett új termelőkapacitással gyorsabban tudják növelni a termelést.

jutó reáljövedelem ugyan csak 50 százaléka az Egyesült Államokénak*, de a Szovjetunióban a 40 százalékkal kisebb nemzeti jövedelemnek körülbelül ugyanakkora hányadát (69 százalékát) fordítják személyes fogyasztásra, mint az Egyesült Államokban (69,7 százalék).

A Szovjetunió tehát a 40 százalékkal kisebb nemzeti jövedelméből azért tudta elérni az Egyesült Államok állóalap-növekedésének abszolút volumenét, mert *a szocialista rendszer lehetővé teszi, hogy a Szovjetunió az állóalap-növekedést és a lakossági fogyasztást nem érintő területek kiadásait sokkal alacsonyabb színvonalon tartsa, mint az Egyesült Államok.* A Szovjetunióban a nemzeti jövedelemnek csak 13,1 százalékát, az Egyesült Államokban pedig 19,5 százalékát használják fel „egyéb” kiadások fedezésére. Az itt fennálló mintegy 6 pontnyi előny biztosítja, hogy a Szovjetunió 40 százalékkal kisebb nemzeti jövedelemből és a fogyasztási (reáljövedelmi) alap azonos aránya mellett is elérhesse az Egyesült Államok állóalap-növekedésének abszolút volumenét és ezzel megteremtse az egyik döntő feltételt ahhoz, hogy mind a társadalmi termelés abszolút volumene, mind az életszínvonal tekintetében utolérje és túlszárnyalja az Egyesült Államokat.

Azt a tényt, hogy a Szovjetunió ésszerűbben használja fel a rendelkezésére álló anyagi erőforrásokat, vagyis nemzeti jövedelmét, nemcsak a marxista közgazdászok tudják, hanem ezt már az Egyesült Államok előrelátóbb közgazdászai is felismerték. Például J. K. Galbraith: „The Affluent Society” című könyvében a következőket írja: „A legutóbbi időkben egyetlen probléma sem volt annyira zavaró a gondolkozó emberek számára, mint az, hogy »egy nehézségekkel teli« világban *olyan rosszul használjuk fel gazdagságunkat.* (Az én kiemelésem. A szerző itt nyilván a rendelkezésre álló anyagi erőforrások, vagyis a nemzeti jövedelem sok szempontból igen ésszerűtlen felhasználására céloz. — Sz. J.) Az államférfiúi képesség bizonyos hiányát rendszerint feltételezték. Most már az is világos, hogy a baj sokkal mélyebben fekszik. Ez a mi gazdasági magatartásunk aspektusa.” Abban a kérdésben, hogy melyek a mélyebben fekvő okai annak, hogy az Egyesült Államok nemzeti jövedelmét „olyan rosszul” használja fel, nem kívánunk vitatkozni, hiszen az okok nyilvánvalóak. Ténymegállapításait viszont elfogadjuk, hiszen Galbraith bizonyára igen jó ismerője az amerikai gazdasági viszonyoknak és polgári közgazdász létére nyilván nem jutna ilyen pesszimista következtetésre, ha erre a tények nem kényszerítenék. Igen, a nemzeti jövedelem ésszerűbb felhasználását a Szovjetunióban nagyon világosan mutatja az az összehasonlítás, mely szerint a Szovjetunió nemzeti jövedelme és fogyasztási alapja egyaránt 60 százaléka az Egyesült Államokénak, de állóalap-felhalmozásra fordított nemzeti jövedelem ugyanakkora, az egyéb célokra felhasznált nemzeti jövedelem viszont csak 40 százaléka az amerikaiaknak.

A Szovjetunió fölényének másik fő tényezője az Egyesült Államokkal folytatott gazdasági versenyben *a munkaerő-források ésszerűbb, hatékonyabb felhasználása.*

A Szovjetunióban 1960-ban az összes keresők létszáma mintegy

* Hruscsovnak a párt programjáról szóló beszámolója szerint a Szovjetunióban 1980-ban az egy lakosra jutó reáljövedelem 75 százalékkal lesz magasabb az Egyesült Államok 1960. évi színvonalánál és mintegy 250 százalékkal haladja meg az 1960. évi szovjet színvonalat. Ebből következik, hogy 1960-ban az 1 lakosra jutó reáljövedelem 50 százaléka (175 : 350) volt az Egyesült Államokénak.

90 millió fő, a termelő szektorokban foglalkoztatottak száma több mint 74 millió fő, a nem termelő szektorokban dolgozók száma pedig csaknem 16 millió fő volt, vagyis a termelő szektorokban az összes keresők mintegy 83 százaléka dolgozott. Ugyanakkor a munkaképes korú lakosság* 108 millió fő volt, tehát a keresők részaránya meghaladta a munkaképes korú lakosság 83 százalékát.**

Az Egyesült Államokban 1960-ban a termelő szektorokban foglalkoztatottak száma*** közel 41 millió, a nem termelő szektorokban dolgozók száma pedig 15 millió fő volt, vagyis a termelő szektorokban az összes keresők 62 százaléka dolgozott. Ugyanakkor a munkaképes korú lakosság száma 83 millió fő volt, tehát a keresők részaránya mintegy 79 százalékát tette ki a munkaképes korú lakoságnak.

Az eddig felsorolt adatokból kitűnik, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok *foglalkoztatottsági struktúrája* jelentősen eltérő. Amíg a Szovjetunióban a keresők 83 százaléka dolgozik a termelő szektorokban, addig részarányuk az Egyesült Államokban csak 62 százalékot tesz ki. Ez a különbség egyrészt abból adódik, hogy a Szovjetunióban a termelő állóalpok műszaki színvonala 1960-ban még alacsonyabb volt, mint az Egyesült Államokban, másrészt abból, hogy az amerikai nemzetgazdaságban a szolgáltató ágazatok jelentős része fejlettebb, és végül, de nem utolsósorban abból, hogy a nem termelő ágazatokban foglalkoztatottak egy sor olyan funkciót (a fiktív tőkével kapcsolatos műveleteket, az állandó mezőgazdasági termékelesleg állami felvásárlásából adódó készletezési és egyéb tevékenységeket stb.) is ellátnak, amelyek szükségessége csak tőkés viszonyok között merül fel. Jelentős különbség van a *foglalkoztatottsági színvonal* tekintetében is, hiszen amíg az Egyesült Államokban a munkaképes korú lakosság 79 százaléka kereső, addig részarányuk a Szovjetunióban több mint 83 százalékot tesz ki. Ez egyben a *társadalmi munkaerő-kapacitás magasabb kihasználási fokát* is mutatja.

Burzoá közgazdászok gyakran hivatkoznak arra, hogy a Szovjetunió a magasabb foglalkoztatottsági színvonalat a női munkaerő túlzott kihasználásával éri el. Mi valójában a helyzet? Az Egyesült Államokban 1960-ban mintegy 4 millió fő volt a teljes munkanélküliek száma, vagyis a teljesen kihasználatlan munkaerő-kapacitás. Ha az Egyesült Államokban a teljes munkanélkülieket is foglalkoztatni tudták volna, akkor a keresők részaránya a munkaképes népességben csaknem 84 szá-

* Munkaképes korúaknak az adott esetben a 20–55 év közötti nőket és a 20–60 év közötti férfiakat tekintettük, bár egyébként az „érett” (kiképzett és begyakorlott) munkaerő korhatára körülbelül 18 év. Mivel azonban a szovjet körmegoszlási statisztikában csak a mai 0–9 és 10–19 éves korosztályok száma volt megadva, a munkaképes korú lakosság számbavételkor csak ezekkel a korosztályokkal számoltunk. Hasonlóképp számítottuk a munkaképes korú lakosságot az Egyesült Államokban is.

** A keresők között természetesen szép számmal vannak nem munkaképes korú keresők is. Ezt a körülményt azonban az adott esetben figyelmen kívül hagytuk, mivel a vizsgálatunk célja elsősorban az volt, hogy a társadalmi munkaerő-kapacitás kihasználási fokát (a keresők részarányát a munkaképes korú lakosságban) elemezzük. Ebből a szempontból viszont a nem munkaképes korú keresőkkel is számolnunk kellett.

*** Az USA hivatalos statisztikája, amelynek alapján ez a számítás készült, csak a heti 14 óránál kevesebbet dolgozó munkásokat és alkalmazottakat tekintni részleges munkanélkülieknek, a heti 14 óránál többet, de a törvényes munkahétnél kevesebbet dolgozókat pedig keresőként mutatja ki. Valójában mindkét kategória részleges munkanélküli és a pontos számítás az lenne, ha ezeket teljes munkahétnél dolgozó keresőkre és teljes munkanélküliekre számítanánk át. Mivel az ilyen számításhoz szükséges 1960. évi adatok nem állottak rendelkezésünkre, a heti 14 óránál többet, de a teljes munkahétnél kevesebbet dolgozókat keresőként vettük számításba, munkaerőeleslegnek pedig csak a teljes munkanélkülieket tekintettük. Emiatt a keresők számát magasabbnak, a teljes munkanélküliek számát pedig alacsonyabbnak mutatjuk ki a ténylegesnél, ami ugyan széptí az amerikai valóságot, de a foglalkoztatottsági tendenciákat még így is jól tükrözi. A kereskedelembe foglalkoztatott munkásokat és alkalmazottakat a termelő szektorhoz soroltuk.

zalék lett volna,* vagyis magasabb, mint a Szovjetunióban. A társadalmi munkaerő-kapacitás magasabb kihasználási foka a Szovjetunióban tehát nyilván nem abból adódik, hogy a női munkaerőt „túlzott” mértékben foglalkoztatják, hanem csupán abból, hogy az *Egyesült Államok munkaerő-kapacitásának egy részét* (a teljesen munkanélküli munkaerőt) *egyáltalán* nem használják ki. A társadalmi munkaerő-kapacitás magasabb kihasználási színvonala a Szovjetunióban tehát a szocialista rendszer fölényét tükrözi.

Milyen előnyöket biztosít a Szovjetunió számára a kedvezőbb foglalkoztatottsági struktúra? Mindenekelőtt ez teszi lehetővé, hogy a Szovjetunió a gazdasági fejlettség színvonala (az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem) vonatkozásában jobban megközelítse az Egyesült Államokat, mint az élő munka népgazdasági termelékenysége (az egy termelőre jutó nemzeti jövedelem) tekintetében. Ha a Szovjetunióban a termelő ágazatokban foglalkoztatottnak az összes keresőkhöz viszonyított részaránya, továbbá a társadalmi munkaerőkapacitás kihasználási foka 1960-ban ugyanakkora lett volna, mint az Egyesült Államokban, akkor az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem még 40 százalékat sem érte volna el az amerikai színvonalnak. *A szocializmusnak a munkaerő-gazdálkodás tekintetében fennálló fölénye tehát az a másik tényező, amely lehetővé teszi, hogy a Szovjetunió a gazdasági fejlettség színvonalát illetően is sokkal korábban érje utol és szárnyalja túl az Egyesült Államokat, mint az élő munka népgazdasági termelékenysége tekintetében.*

Korábban már szoltunk arról, hogy miképpen jutnak kifejezésre a kommunizmus építésének időszakában a műszaki fejlődés korszerű irányzatai a munkaeszközök és a termelőeszközök egyéb elemei fejlesztésének vonatkozásában. Ezek hatását az élő munka népgazdasági termelékenységének alakulására a következő oldal táblázatának adatai mutatják.

Amint az adatokból látható, „a termelési bázis teljes felújítása a legújabb technika alapján”, amely a kommunizmus építésének húszéves időszakában fokozatosan végbemegy, lehetővé teszi, hogy az 1 termelőre jutó nemzeti jövedelem — a termelő szektorokban foglalkoztatottak számának igen lassú ütemű növekedése mellett — mintegy 4,5-szeresére növekedjék. A Szovjetunióban a következő húsz évben a nemzeti jövedelem növekedésének több mint 90 százalékat az élő munka népgazdasági termelékenységének emelésével fogják fedezni, ami szemléltetően tükrözi a termelő bázis műszaki színvonalának erőteljes javulását.

Az élő munka népgazdasági termelékenységének ez a gyors emelkedése egyben feltétele is a húszéves program végrehajtásának. Egyrészt a munkaerő-források végesek (az előirányzatok szerint a dolgozók összlétszáma mintegy 40 százalékkal növekszik), másrészt az egészségügy, a közoktatás és a kultúra nagyarányú fejlődése, valamint a szolgáltatások fogyasztásának igen gyors bővülése következtében mintegy háromszorosára emelkedik a nem termelő ágazatokban foglalkoztatottak létszáma. (A közigazgatási és irodai apparátus kivételével, amelynek lét-

* A keresők és a teljes munkanélküliek együttes száma 69,6 millió fő (65,6 + 4,0 = 69,6), a munkaképes korú lakosság száma pedig 83,1 millió fő volt. Ezek szerint a keresők részaránya a munkaképes korú népességben a teljes munkanélküliek foglalkoztatása esetén 83,75 százalékot tett volna ki.

A különböző „termelékenység-típusú” mutatók alakulása a Szovjetunióban

Megnevezés	1960	1980	1980	Átlagos évi növeke- dési ütem
			1960	
Nemzeti jövedelem (milliárd rubel)	146,6	735,0 ¹	501	8,4
A termelő szektorokban foglalkoztatottak száma (millió fő)	74,6 ²	84,0 ³	113	0,6
Összes foglalkoztatottak száma ⁴ (millió fő).....	90,0	126,0	140	1,7
Munkaképes korú lakosság száma ⁵ (millió fő)...	107,9	152,6	141	1,7
1 termelőre jutó nemzeti jövedelem (ezer rubel)	1,97	8,75	444	7,7
1 keresőre jutó nemzeti jövedelem (ezer rubel)	1,63	5,83	359	6,6
1 munkaképes lakosra jutó nemzeti jövedelem (ezer rubel).....	1,36	4,81	354	6,5

¹ Az 1980. évi nemzeti jövedelem előirányzatainak (720—750 milliárd rubel) számtani átlaga.

² A termelő ágazatokban foglalkoztatott munkások és alkalmazottak létszáma valamint a kolhozok közös gazdaságaiban dolgozók átlagos éves létszáma és a háztáji gazdaságok munkaerőszükséglete átlagos éves létszámára átszámítva.

³ A húszéves program szerint az összes dolgozók száma 40 százalékkal, a nem termelő ágazatok dolgozóinak létszáma (a közigazgatási és az irodai apparátust leszámítva) mintegy háromszorosára növekszik. A fenti indexek és az 1960 évi bázisadatok alapján kiszámítottuk az összes dolgozók és a nem termelő ágazatokban foglalkoztatottak 1980. évi létszámát és a két adatkülönbségeként kaptuk meg a termelő ágazatokban foglalkoztatottak 1980. évi létszámát.

⁴ Munkások és alkalmazottak a népgazdaság minden ágában, valamint a kolhozok közös gazdaságaiban dolgozók átlagos éves létszáma, és a háztáji gazdaságok munkaerőszükséglete átlagos éves létszámra átszámítva.

⁵ Az adott esetben munkaképes népességnek a 20—55 év közötti nőket és a 20—60 év közötti férfiakat tekintettük. A munkaképes korú lakosság 1980. évi létszámának becslésekor az 1959. évi népesség kor megoszlás szerinti létszámadataiból indultunk ki és azt vetítettük ki 1980-ra.

száma nagymértékben csökken.) A társadalmi-gazdasági fejlődésnek ezek az új irányzatai jelentősen megváltoztatják a Szovjetunió foglalkoztatottsági struktúráját. Amíg 1960-ban a keresőknek 83 százaléka dolgozott a termelő szektorokban, addig 1980-ban csak 67 százaléka dolgozik majd. A keresők részaránya a munkaképes lakosságban néhány tized ponttal csökken, ami valószínűleg a lakosság korösszetételének megváltozásából következik. A termelő szektorokban foglalkoztatottak részarányának csökkenéséből adódik, hogy a következő húsz évben az 1 termelőre jutó nemzeti jövedelem sokkal gyorsabban nő, mint az 1 keresőre jutó nemzeti jövedelem, vagyis *a Szovjetunió sokkal nagyobb mértékben aknázza ki a technika fejlesztéséből eredő lehetőségeket, mint korábban.* Annak következtében, hogy a társadalmi munkaerőkapacitás kihasználási színvonala lényegében változatlan marad, az 1 keresőre és az 1 munkaképes lakosra jutó nemzeti jövedelem egyaránt 3,5-szeresére emelkedik.

A következő húsz évben a Szovjetunióban az élő munka népgazdasági termelékenységének növekedési üteme tehát olyan gyors lesz, hogy a foglalkoztatottsági struktúrának az anyagi termelés szempontjából kedvezőtlen változása (a termelő ágazatokban foglalkoztatottak részaránya jelentősen csökken) ellenére is biztosítja az 1 lakosra jutó nemzeti jövedelem mintegy 3,5-szeresre való emelését.

A nemzeti jövedelem felhasználási arányai és az életszínvonal

Az eddig elmondottakból kitűnt, hogy a Szovjetunió az Egyesült Államokkal folytatott gazdasági versenyben a gazdasági erő és a gazdasági fejlettségi színvonal tekintetében — ezen a két döntő területen — 1968—1969-ben, illetve 1970—1971-ben kivívja a világhétszínvonalat. E cél elérése végett hatalmas anyagi erőforrásokat kell koncentrálni a termelő állóalapok növelésére. Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy a nemzeti jövedelem milyen felhasználási arányai mellett valósítható ez meg, és a fogyasztásra fennmaradó eszközök biztosítják-e az 1 lakosra jutó reáljövedelem nagyarányú növekedését.

A húszéves program előirányzatai szerint ahhoz, hogy a nemzeti jövedelem ötszörösére növekedjék, a termelő állóalapok állományát is ötszörösére kell emelni. A termelő állóalapok állománya 1961. I. 1-én az 1960. I. 1-i 173,9 milliárd rubelnyi állománnyal szemben 190,2 milliárd rubelt tett ki. A termelő állóalapok növekedése tehát 16,3 milliárd rubel volt és a felhalmozási alap 38,3 százalékát vette igénybe. Ha feltételezzük, hogy a húszéves időszakban az állóalapok állománya egyenletes ütemben (évente 8,4 százalékkal) növekszik, akkor 1980-ban mintegy 74 milliárd rubelt kell fordítani a termelő állóalapok növelésére.*

Mivel a húszéves program az 1980. évi 720—750 milliárd rubelnyi nemzeti jövedelemből 210—220 milliárd rubelt irányoz elő felhalmozásra és egyéb kiadásokra, a termelő állóalapok 1980. évi 73,7 milliárdos növekedése a felhalmozási alaphoz csak 35—33,4 százalékát veszi igénybe, vagyis 3,3—4,9 ponttal kevesebbet, mint 1960-ban. A termelő állóalapok állományának előirányzott növekedése, tehát a termelő állóalapok növekedésének csökkenő részaránya mellett valósul meg a következő húsz évben, ami lehetővé teszi a nem termelő állóalapok és a készletek növelésére fordított felhalmozási hányad emelkedését. Ezt az arányváltozást feltehetően egyrészt az teszi szükségessé, hogy a szociális, kommunális és különösen a lakásellátottság gyors javítása a nem termelő állóalapok állományának a korábbinál nagyobb arányú növelését követeli meg, másrészt az, hogy a társadalmi termelés méreteinek bővülésével és differenciálódásával fokozódnak a készletezési feladatok is mind a termelésben, mind a forgalomban.

A fentiek után az 1980. évi 720—750 milliárd rubelnyi nemzeti jövedelemből 510—530 milliárd rubel marad fogyasztásra. A fogyasztási alap belső elosztási arányainak alakulásában szembetűnően tükröződik annak az elvnek a következetes érvényesítése, mely szerint a kommunista elosztásra való áttérés feltétele „a munka anyagi ösztönzőinek helyes összekapcsolása a társadalmi alapok útján történő növekvő elosztással”. Ennek megfelelően a társadalmi fogyasztási alap, amely 1960-ban még csak mintegy $\frac{1}{4}$ -ét tette ki a fogyasztási (reáljövedelmi) alaphoz, 1980-ra eléri annak mintegy 50 százalékát.

A nemzeti jövedelem felhasználási arányainak változását a következő táblázat mutatja:

* Ha a termelő állóalapok állománya 1961. I. 1-én 190,2 milliárd rubel volt, akkor ez 1980. I. 1-én $190,2 \cdot 1,084^{20} = 877,3$ milliárd rubel, 1961. I. 1-én pedig $190,2 \cdot 1,084^{20} = 951$ milliárd rubel lesz, a termelő állóalapok 1980. évi növekedése tehát $951 - 877,3 = 73,7$ milliárd rubelt tesz ki.

A nemzeti jövedelem felhasználási arányainak alakulása

Megnevezés	1960	1980	Index 1980 1960	Átlagos évi növe- kedési ütem 1960-1980 között
Nemzeti jövedelem (milliárd rubel)	143,7 ¹	720-750 ²	501-522	8,4-8,6
Felhalmozási alap és egyéb kiadások ³ (mil. rubel)	42,6	210-220	493-516	8,3-8,5
Ebből: A termelő állóalapot növekedése	16,3	73,7	454	7,8
A nem termelő állóalapot és a készletek növekedése, plusz egyéb	26,3	136,3-146,3	518-556	8,5-9,0
A termelő állóalap-növekedés részaránya a felhalmozásban	38,3	35,1-33,5	—	—
A felhalmozási alap részaránya a nemzeti jöve- delemben	29,5	29,2-29,3	—	—
Fogyasztási alap ⁴ (reáljövedelem-alap) (mil. rubel)	101,1	510-530	504-524	8,4-8,6
Ebből: Munka szerint elosztott fogyasztási alap	76,6	255-265	333-346	6,2-6,4
Társadalmi fogyasztási alap	24,5	255-265	1041-1082	11,2-11,3
A társadalmi fogyasztási alap részaránya a fogyasztási alapon	24,2	50,0	—	—
A fogyasztási alap részaránya a nemzeti jövede- lemben	70,5	70,7-70,8	—	—

¹ Felhasznált nemzeti jövedelem.

² 1960. évi árakon.

³ Beleértve a tudományos intézmények és a közületek dologi kiadásait.

⁴ Közületek és tudományos intézmények dologi kiadásai nélkül.

Az 1980-ra előirányzott fogyasztási (reáljövedelmi) alap lehetővé teszi, hogy az 1 lakosra jutó reáljövedelem több mint 3,5-szeresére növekedjék. Ezen belül az 1 lakosra jutó munka szerinti jövedelem „csupán” 2,4-szeresére nő, az előirányzott fogyasztási alapok viszont 1 lakosra számítva mintegy 7,5-szeresére emelkednek. Bizonyos fokig eltérően irányozták elő a munkások és alkalmazottak, illetve a kolhozparasztok egy keresőre jutó reáljövedelmének növekedését: az előbbi 3-3,5-szeresére, az utóbbi több mint négyszeresére nő. Ez az eltérő trend elsősorban azzal kapcsolatos, hogy a város és a falu közötti lényeges különbségek felszámolása feltételezi a munkások és alkalmazottak, illetve a kolhozparasztok reáljövedelme közti abszolút különbség számottevő csökkentését.

A reáljövedelem alakulását a következő oldal első táblázatának adatai szemléltetik.

Eddig a reáljövedelemről mint termékhalmaz összegéről beszéltünk és nem vizsgáltuk annak részletes anyagi tartalmát. Nem elemeztük azt sem, hogy a húszéves időszakban belül a reáljövedelmek növekedése milyen ütemezésben valósul meg. Most ezekre a kérdésekre térünk ki.

Az 1960-1970 közti időszakban az 1 lakosra jutó reáljövedelem kétszeresére emelkedik és a program szerint „minden szovjet ember elegendő mennyiségben tudja megszerezni a közszükségleti cikkeket”. Az első tíz évben a szovjet személyes fogyasztás adott színvonalának

A reáljövedelem alakulása (rubelben)

Megnevezés	1960	1970	Index	Átlagos	1980	Index	Átlagos
			$\frac{1970}{1960}$	évi növekedési ütem 1960—70 között		$\frac{1980}{1960}$	évi növekedési ütem 1960—80 között
1 lakosra jutó reáljövedelem ...	472	944	200	- 7,2	1716	364	6,7
1 lakosra jutó munka szerinti jöv.	357	—	—	—	858	240	4,47
1 lakosra jutó társadalmi fogyaszt.	114	—	—	—	858	752	10,8
Munkások és alkalmazottak 1 keresőre jutó reáljövedelme	—	—	<200	7,2	—	300—350	5,6—6,5
Kolhozparasztok 1 keresőre jutó reáljövedelme	—	—	>200	7,2	—	>400	7,2

megfelelően igen nagy hangsúlyt kap az elegendő mennyiségű és tápérték szempontjából is kedvező összetételű élelmiszerfogyasztás megvalósítása. Ennek mértékét az alábbi táblázat adatai szemléltetik:

Az 1 lakosra jutó élelmiszerfogyasztás alakulása

Megnevezés	1960	1970	Index $\frac{1970}{1960}$
Hús és húskészítmények ¹ (kg)	45 ²	112,5	250
Tej és tejtermékek (tejre átszámítva kg-ban)	283 ²	566,0	200
Állati zsiradék (kg)	—	—	150
Növényi zsiradék (kg)	7,9 ²	15,8	200
Hal és haltermékek (kg)	11,0 ²	16,5	150
Cukor (kg)	28,0 ²	42,0	150
Zöldség- és dinnyefélék (kg)	78,2 ²	179,9	230
Gyümölcs (kg)	16,3 ²	81,5	500
Tojás (db)	123,0 ²	285,0	220

¹ A húsfogyasztási adatok értékelésekor figyelembe kell venni, hogy a Szovjetunióban kevésbé fejtik le a húsról a zsíros részeket, és így a húsfogyasztás a zsírfogyasztás egy részét is tartalmazza.

² Ezeket az adatokat Aganbegjan: „A dolgozók életszínvonal a Szovjetunióban és az Amerikai Egyesült Államokban” c. cikkéből vettük. (Mirovaja Ekonomika 1960. 10. sz.) Ugyan-ezen adatokat kiszámítottuk az 1960. évi szovjet statisztikai évkönyv termelési, export, import és készletváltozási adatai alapján is és az Aganbegjan által megadott adatokhoz igen közelítő értékeket kaptunk.

³ Ezeket az adatokat az 1960. évi szovjet statisztikai évkönyv termelési, export, import és készletváltozási adatai alapján számítottuk ki.

Az 1970. évi fogyasztási előirányzatokban mindenekelőtt az a szembevetendő, hogy elsősorban az állatifehérje- és a vitamin-ellátottságot fokozó termékek (a hús és hústermékek, a zöldségfélék és a gyümölcs) fogyasztása nő a leggyorsabban. Egyidejűleg csökken a kenyér- és burgonyafogyasztás. 1960 és 1970 között tehát a Szovjetunióban erőteljesen módosul az élelmiszerfogyasztás szerkezete, több más szocialista országhoz — köztük hazánkhoz — hasonlóan. A Szovjetunióban azonban az élelmiszerfogyasztás struktúrájának változása sokkal élesebb lesz, mivel

az élelmiszerfogyasztás ugrásszerű növekedése lényegében a következő tíz évre koncentrálódik. Az 1970-re előirányzott élelmiszerfogyasztás húsból 20, tej és tejtermékekből 80, cukorból pedig 8 százalékkal haladja meg az 1958. évi amerikai színvonalat.*

Az élelmiszerfogyasztás előirányzatainak a mezőgazdasági termelés 1960—1970 közti gyors ütemű fejlődésén alapuló megvalósítása a történelemben eddig példa nélkül álló, valóban ugrásszerű változást fog eredményezni a szovjet nép élelmezési színvonalában. És mindezt az élelmiszer-fogyasztás viszonylag magas színvonaláról kiindulva érik el! Igen, a harmadik pártprogram — mint Hruscsov mondotta — valóban „annak az időszaknak az eljövételét jelzi, amelyben a szovjet nép szászorosan kárpótlást nyer mindazokért a nehézségekért és nélkülözésekért, amelyeket nagy célja eléréséért elviselt”.

A második időszakban — 1970 és 1980 között — a közszükségleti cikkek iránti keresletet hiánytalanul kielégítik, és a hangsúly még inkább áttevődik az iparcikk-fogyasztás ugrásszerű megnövelésére. Húsz év alatt a ruhanemű- és a lábbelifogyasztás 3,5-szeresére, a művelődési és egyéb mindennapi igények kielégítését szolgáló cikkek fogyasztása pedig 5,5-szeresére emelkedik, ami a fogyasztási szerkezet minőségi változását eredményezi. Mindez — párosulva a lakásellátottság magas színvonalával (a második évtized végére minden családnak külön összkomfortos lakása lesz), a munkaidő csökkentésével, a fizetett szabadság fel-emelésével, a bérszínvonalban meglévő indokolatlan különbségek kiegyenlítésével, a gyermekek nevelésének, a munkaképtelenek eltartásának, a gyógykezelésnek, sőt az ebédnek társadalmi alapokból való fedezésével — olyan társadalom képét vetíti elénk, ahol a „történelemben először teljesen és végérvényesen megszűnik az a helyzet, hogy az emberek valamiben hiányt szenvednek”.

De az életszínvonal ugrásszerű növekedése nemcsak a szovjet népnek ad kárpótlást nehéz történelmi útján elszenvedett nehézségeiért és nélkülözéseieért, hanem az Egyesült Államokkal az életszínvonal tekintetében folyó versenyt is véglegesen eldönti a Szovjetunió javára.

Amikor a Szovjetunió és az Egyesült Államok között az 1 lakosra jutó reáljövedelem tekintetében folyó verseny várható alakulását mérlegeljük, a következő feltételekből indulunk ki: 1. A Szovjetunió 1 lakosra jutó reáljövedelme 1960-ban mintegy fele az Egyesült Államokénak, tehát abszolút számokban és rubelban kifejezve 472, illetve 944 rubel.** 2. A Szovjetunió 1 lakosra jutó reáljövedelmének átlagos évi növekedési üteme 1960—1970 között 7,2, 1970—1980 között pedig 5,75 százalék. 3. Az Egyesült Államokban — hasonlóan az egyéb mutatók alakulásához — az 1 lakosra jutó személyi jövedelem növekedése szempontjából is két variánssal számolunk, egyrészt az 1950—1960 közti,

* Az Egyesült Államok 1958. évi fogyasztási adatait Aganbegjan már idézett cikkéből vettük. A szovjet és az amerikai tej- és tejtermék-fogyasztás összehasonlításakor figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy amíg a Szovjetunióban nagyrészt vajjal főznek, addig az Egyesült Államokban főleg növényi zsiradékkal. A fenti eltérés tehát részben az eltérő fogyasztási szokásokból adódik.

** Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy az összehasonlítás során nem lehet kiindulni a hivatalos rubel-dollár árfolyamból. Ez az árfolyam ugyanis csak a külkereskedelmi és a nemzetközi fizetési elszámolások eszköze, és nem a két ország fogyasztói árszínvonalának mércéje, amit már az a közzismert tény is mutat, hogy a dollár belföldi és nemzetközi vásárlóereje jelentősen eltér egymástól.

másrészt az 1955—1960 közti átlagos évi növekedési ütemmel.* (1,4, illetve 1,1 százalékkal.) Az Egyesült Államokban mind 1950—1960, mind 1955—1960 között az 1 lakosra jutó személyi jövedelem gyorsabban nőtt, mint az 1 lakosra jutó nemzeti jövedelem (1,4 és 1,1, illetve 1,1 és 0,5 százalékkal). Ez részben azzal magyarázható, hogy a felhalmozás színvonala csökkent, másrészt jobban használták ki a meglévő termelési kapacitásokat. Nyilvánvaló, hogy ez a trend huzamos ideig csak akkor tartható, ha a meglévő alacsony kapacitáskihasználási színvonalat tovább növelik. Ebből kiindulva, elkerülve a bizonytalan korrekciókat, az 1 lakosra jutó személyes jövedelmek 1950—1960, illetve 1955—1960 közötti trendjét vetítettük ki a jövőre.

Az eddig ismertetett feltételek alapján a Szovjetunió 1970-ben éri el az Egyesült Államok 1 lakosra jutó reáljövedelmének-1960. évi színvonalát, ami egyszerűen abból következik, hogy a Szovjetunió 1 lakosra jutó reáljövedelme jelenleg mintegy 50 százaléka az Egyesült Államokénak, 1960—1970 között viszont kétszeresére emelkedik. Ugyancsak az ismertetett feltételekből kiindulva megállapítható, hogy a Szovjetunió 1 lakosra jutó reáljövedelme 1973—1974-ben éri el az Egyesült Államok színvonalát.** Ettől az időtől kezdve tehát a szocialista társadalomnak a személyi létfeltételek tekintetében meglévő előnyei — a vizsgált szempontból elsősorban a jövedelem-megoszlás kiegyenlítetttsége — párosulni fognak a magasabb abszolút színvonallal, ami a *harmadik döntő fordulat* lesz a két rendszer békés versenyében.

Az 1 lakosra jutó reáljövedelem tekintetében folyó verseny értékelésekor nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy amíg az Egyesült Államokban az 1 lakosra jutó reáljövedelem az egyes társadalmi osztályok és rétegek különböző színvonalú jövedelmeinek átlaga, addig a Szovjetunióban az 1 lakosra jutó reáljövedelem csak a munkájukból élő dolgozók jövedelmét tartalmazza. Ebből következik, hogy a Szovjetunióban az 1 lakosra jutó reáljövedelem színvonala jóval hamarabb meghaladja majd az amerikai dolgozók életszínvonalát, mint az Egyesült Államoknak 1 lakosra jutó reáljövedelmét.

★

Megkíséreltük felvázolni a gazdasági építés fő feladatait (a termelőerők fejlesztésének irányait, a nemzeti jövedelem volumenének, valamint az 1 lakosra jutó nemzeti jövedelemnek és reáljövedelemnek az alakulását, továbbá az élő munka termelékenységének növekedésének jelentőségét) a kommunizmus építésének időszakában. Mivel a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának kiépülésével kapcsolatos gazdasági fő feladatok megoldása egyben a Szovjetunió és az Egyesült Államok között folyó gazdasági verseny tényezője is, ezért nemcsak a gazdasági fő feladatok végrehajtásának útjait-módjait elemeztük, hanem azt a hatást is, amit ezek megvalósítása a gazdasági verseny jövőbeli alakulására gyakorol.

* Hivatalos amerikai adatok szerint az Egyesült Államokban az 1 lakosra jutó személyi jövedelem — változatlan árakon számítva — 1950—1960 között 14,6, 1955—1960 között pedig 5,5 százalékkal növekedett.

** A fenti gazdasági feltételeket matematikailag a következőképp írhatjuk fel:

„A” variáns: $944 \cdot 1,0575^n = 944 \cdot 1,014^{10+n}$, amit n-re megoldva 3,3 évet kapunk eredményül.

„B” variáns: $944 \cdot 1,0575^n = 944 \cdot 1,011^{10+n}$, amit n-re megoldva 2,6 évet kapunk eredményül.

Ez a verseny legkésőbb 1974-ig az összes döntő területeken véglegesen eldől a Szovjetunió javára és ezzel egyben a szocialista világrendszer is egyszer s mindenkorra a nemzetközi viszonyok meghatározó tényezője lesz.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának programja az egész szovjet nép programja. Az új program megtestesülése annak a jelszónak: „Mindent az emberért, az ember nevében”, mert első helyen állnak benne a nép fokozódó anyagi jólétének és kultúrájának, továbbá a személyiség kibontakozásának kérdései. Az emberiség évszázadokon át álmodott a kommunista társadalomról. De csak korunkban jöttek létre azok a társadalmi-gazdasági feltételek, amelyek lehetővé teszik, hogy a kommunizmus végső célból jelenné váljon, és ne csak az utódok, hanem a szovjet nép mai nemzedéke is kommunista társadalomban élhessen.

Nyerges János — Szilágyi Mihály — Vajda Imre:

A kelet-nyugati kereskedelem időszerű kérdései

A könyv felöleli a szocialista országok és a fejlett tőkésországok közötti gazdasági kapcsolatok, a kelet-nyugati kereskedelem egész problematikáját. Kimutatja, hogy a szocialista iparosítás nem csökkenti, hanem ellenkezőleg, előmozdítja a nemzetközi munkamegosztás fejlődését, gyorsan bővülő és stabil piacokat teremt, viszont a tőkésországokban kialakuló zárt gazdasági tömbök akadályozzák a nemzetközi kereskedelem kibontakozását. Az ún. „szabad világ”, „szabad gazdálkodás” szólamaiival szemben a könyv bemutatja a tőkésállam külkereskedelmébe való beavatkozásának különféle formáit. Különös figyelmet fordítanak a szerzők a szocialista külkereskedelem monopol helyzetére, amely nemcsak hogy nem akadály, hanem ellenkezőleg, elősegítője a kereskedelmi kapcsolatok fejlődésének. Sorra veszi a könyv a két gazdasági rendszer közötti kereskedelmi kapcsolatok fejlődésének akadályait és azok elhárításának módozatait. Elemzi a bilaterális és multilaterális, a rövid lejáratú és a hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodások kérdését, valamint a legnagyobb kedvezmény jogi és gazdasági vonatkozásait. Külön érdekessége a könyvnek, hogy rávilágít az 1961. szeptember 1-én életbe lépett új magyar vámtarifa jelentőségére és bevezetésének szükségességére.

A könyv függeléke közli Magyarország összes érvényes kereskedelmi megállapodásainak jegyzékét és néhány különösen jellemző kereskedelmi szerződés teljes szövegét.

Hitelelméleti problémák a szocializmusban

A hitelnek mint a kapitalista árutermelés kategóriájának elemzése bonyolult feladatot jelent a közgazdaságtudomány számára. Marx a kapitalista hitelviszonyokról azt írta, hogy „... a hitelrendszerben minden megkettőződik, megháromszorozódik s merő agyrémmé változik...” (Marx: A tőke. III. köt. Kossuth, 1961. 466. l.)

A szocialista viszonyok között a hitel szerepe egyszerűsödik. A hitelviszonyokból eltűnik a spekuláció, a felhalmozott és kölcsönadott pénzüsszegek nem öltönek tőkeformát s a tervgazdálkodás következtében a hitel nem válhat többé az újratermelési folyamat „túlhajszolásának” egyik eszközévé. A hitel mint a szocialista árutermelés kategóriája a termelés és a fogyasztás menetében ideiglenesen felszabaduló és megtakarított pénzeszközöket átcsoportosítja, s ezzel lehetővé teszi a termelés — s esetenként a fogyasztás — bizonyos fokú meggyorsítását, bővítését. A hitel azonban egyszersmind az egész népgazdaság pénzellátását is szolgálja, a hitel pénzt „teremt”. Ez azonban ellentmondást rejt magában, s ezért joggal vetődik fel az a kérdés, hogy a hitel: pénzforrások teremtése vagy pénzforrások újraelosztása?

A hitelezés nyilvánvalóan pénz kölcsönzése. A pénz, az érték önálló alakja, egyszersmind árut jelent, azaz a kikölcsönzött pénzzel szemben áruértékek állnak. A pénzt a szocialista gazdaságban általában árubeszerezésre folyósítják hitelbe. Jelenti-e ez azt, hogy a társadalmi termelési alapok elosztását a hitel végzi, hogy minden pénzkölcsönzés egyúttal a termelésben pótlólagosan felhasználható eszközök kölcsönzése is?

Végül miként lehet a szocializmus pénze hitelpénz, hiszen pénzhez nemcsak hitel révén lehet hozzájutni, sőt a dolgozók általában munkabér és munkaegység fejében jutnak pénzhez, a költségvetés bevételei a forgalmi adóból, nyereségbefizetésből stb. képződnek, s a vállalatok bevételei végül is áruik értékesítéséből származnak.

Ezek a problémák a hitel kategóriájának elemzését némileg bonyolulttá teszik a szocializmus viszonyai között is. A hitelelmélet ezeket a kérdéseket eddig még kevésbé világította meg, jöllehet ezek elemzése mind elméleti, mind népgazdasági, mind pedig gyakorlati szempontból lényeges következtetésekre vezet.

Pénzforrások teremtése vagy pénzforrások újraelosztása?

A szocialista gazdaság mindennapos gyakorlata bizonyítja, hogy a társadalmi termék s a nemzeti jövedelem elosztása végső soron árucseréjénél révén valósul meg. Ezt az árucserét — forgalmi eszköz funkciójában —

a pénz közvetíti. Az áruk mozgása látszólag tehát a pénzmozgás eredménye. S ez annyiban igaz is, hogy a pénz — előbb vagy később bekövetkező — mozgása nélkül az árut megvásárolni általában nem lehet. A valóságban azonban — a mélyebb elemzés ezt mutatja — a pénzmozgás a társadalmi anyagcserében csak másodlagos jelentőségű, hiszen mind a termelésben, mind a fogyasztásban az áru fizikai alakjára van szükség, s ezek mozgása szabja meg a szükségessé váló, vele ellentétes irányú pénzmozgást.

De a pénz mint az áruérték társadalmilag elismert önállósult formája nemcsak az áruforgalom lebonyolítására szolgál, hanem a fizetés, a felhalmozás, a megtakarítás eszköze is a szocialista gazdaságban. E funkciókban a pénz mozgása ideiglenesen elszakad az áruk mozgásától; a pénz — mint önállósult érték — a munkabér formájában eljut a munkáshoz (aki egy részét megtakarítja), s mint forgalmi adó a társadalmi tiszta jövedelem központosítására szolgál (s egy ideig felhalmozódik a költségvetésben) stb. A pénzmozgás átmeneti elszakadása az árumozgástól azonban éppen az árumozgást szolgálja, s az áru végleges realizálásának az önállósult pénzmozgás is feltétele. Éppen ezzel válik lehetővé, hogy a munkás megvásárolja a fogyasztási cikkeket, a vállalatok a beruházási eszközöket stb. A nemzeti jövedelem elosztása és újraelosztása tehát azzal jár, hogy a pénz a bér-, a felvásárlási, a költségvetési, a beruházási rendszer mechanizmusának segítségével önállósult értékalakjában — az árutól különváltan — mozog, de csak azért, hogy végül is lebonyolítsa az árucserét.

A pénzeszközök mozgását a pénzügyi tervekben megtervezik. A költségvetési mérleg, a vállalatok pénzügyi tervei, a lakosság bevételi-kiadási mérlege stb. magukban foglalják a költségvetés, a vállalatok, a lakosság stb. bevételeit és kiadásait. E pénzügyi tervek az anyagi tervek (s ezek az elsődlegesek) megvalósulását célozzák. A tervek megközelítő kifejezései a népgazdaság arányos fejlődése objektív követelményének a párt *helyes* gazdaságpolitikája alapján, s biztosítják (ha megfelelőek) a fő arányok megfelelő kialakulását. De ezek nem alakulnak ki automatikusan, pusztán a tervgazdaság megléte folytán. A helyes arányok a tudatos és megfelelő gazdasági munka eredményeként jöhetnek csak létre. Ezt segítik — elsősorban — a jó tervek, a népgazdaság vezetésének a megérett követelményekkel összhangban álló helyes módszerei, az anyagi ösztönzés helyes rendje stb. A tervek helyességének egyik kritériuma pedig az áru realizálása a népgazdaság igényei szerint. A realizálás árucseréjén bonyolódik le — mint ahogy erre már rámutattunk. A tervgazdaság tehát felhasználja a szocializmusban a pénz-és áruviszonyokat: az áru realizálása a szervezett piacon igazolja a tervet, s a realizálás nehézségei a tervgazdaság adta lehetőségekkel végül is válságmentesen elháríthatók.

A szocialista gazdaságban a pénzforgalom tervezett forgalom — de azért pénzforgalom; azaz, nem a pénzügyi tervek voluntarista módon elképzelt „mindenhatósága” szabja meg a pénz mozgását, hanem a népgazdaság arányos fejlődésének objektív igénye. De ez az objektív követelmény nem magától, automatikusan érvényesül, hanem az objektív igényt megközelítő *tervek* rendszere révén; e tervek helyességét pedig a tervgazdaság egész menete napról napra ellenőrzi, s a szükséghez ké-

pest a tudatos tervező tevékenység módosítja és javítja (feltéve, ha ennek útjában nincsenek szubjektív akadályok, mint hazánkban az 1951—56-os években).

A hitel a szocialista tervezés objektíve szükséges kategóriája

A fentiek szerint értelmezett pénzügyi tervek rendszere arra irányul, hogy biztosítsa az anyagi javak felhasználását, a tervek végrehajtásához szükséges elosztását. Világos azonban az, hogy a pénzeszközök mozgása: a vállalatok áruértékesítésből származó árbevétele, a költségvetés forgalmi adó bevétele, a lakosság munkabérből származó jövedelme, az exportból származó bevétel stb. nem mindig esik egybe pontosan az anyagi termelés, valamint a fogyasztás igényével. Röviden ez annyit jelent, hogy a pénzügyi mechanizmus felhasználásával a pénzügyi tervek alapján jelentkező bevételek és kiadások nem esnek egybe pontosan a termelés vagy a fogyasztás ugyancsak tervben rögzített igényeivel, holott a pénzügyi tervek az anyagi tervek tükörképei. A költségvetés bevételei például általában meghaladják kiadásait; a lakosság sem költi el minden jövedelmét, hanem egy részét megtakarítja. Jóllehet ezt tudjuk, a forgalmi adó befizetésének rándjét, vagy a munkabér-rendszert mégsem lehet folytonosan ahhoz igazítani, hogy a költségvetés éppen mennyit tervez egy időszakban elosztani, vagy a lakosság mennyit kíván vásárolni. Ily módon tehát rendszeresen pénz rakódik le a költségvetésben, a lakosságnál és másutt.

E pénz mögött azonban meghatározott árutömegek vannak. Amíg a pénzt a megnevezettek el nem költik, addig az áru nem használható fel. Ez általában helyes is, hiszen az árut éppen azért termelték, hogy a nevezettek pénzükből megvásárolják és felhasználják, s ez általában rövid idő elteltével meg is történik.

Általános jelenség azonban az, hogy bizonyos pénzüsszegek tartósabban is lerakódnak. Ebben az esetben bizonyos árutömeg hosszabb ideig kihasználhatatlanul heverne. Mivel a szocialista gazdaságban a pénztartalékok képződésével előre számolhatunk, ezek is tervezhetőkké válnak. Ennek megfelelően az az árutömeg, amelyet az előbb említett pénz képvisel, ugyancsak tervszerűen felhasználható a termelésben (esetenként a fogyasztásban). Ennek a felhasználásnak számos feltétele van. Ezek közül a legfontosabb az, hogy amikor a pénz birtokosai később el akarják költeni pénzüket, s jelentkeznek árujukért, az árunak újra rendelkezésre kell állnia; vagyis a pénz — s vele az áru — csak akkor csoportosítható át a hitel segítségével, ha a gazdálkodó vagy költségvetési szerv, vagy egyéb pénztulajdonos jelentkezéséig az áru *újratermelhető*.

Azt mondtuk, hogy a költségvetési elosztás az ár- és bérrendszerrel stb.-vel együtt elősegíti a népgazdaság helyes arányainak kialakítását. Ugyanezt a célt szolgálja a hitel is. Igen fontos hangsúlyozni azt, hogy a hitel nem bontja meg a népgazdaság helyes arányait, de nem is az az eszköz, amely kialakítja ezeket az arányokat. A hitel főként azt az ellentmondást szünteti meg, amely egyfelől a népgazdaság helyes arányainak tartós kialakítására irányuló ár-, bér-, költségvetési stb. rendszer, valamint a vállalati termelési alapok körforgása által megszábotott pénzmozgás és másfelől a termelőeszközök, a fogyasztási cikkek, a termékek, az áruk szükséges tervszerű mozgása között átmenetileg

fennáll, s amely — a hitel nélkül — tetemes mennyiségű termelőeszköz és fogyasztási cikk átmeneti kihasználatlanságát jelentené. Hitel nélkül tehát megoldhatatlan volna — pénzeszközök hiányában — a tervszerűen szükséges árumozgások bizonyos része, ami az újratermelési folyamatra vonatkozólag azzal járna, hogy hitel nélkül az újratermelési folyamat bővülése rendszeresen alacsonyabb szinten menne végbe, mert mindig bizonyos mennyiségű termelőeszköz heverne felhasználatlanul.

Látnunk kell, hogy a hitelnek ez a szerepe nem a tervszerűtlenség-ből, hibákból ered, hanem magából a pénz- és áruviszonyokat felhasználó szocialista tervgazdaság rendszeréből. Emellett természetesen a hitelnek fontos szerepe van a tervmódosítások, a tervtúlteljesítések vagy a tervtől való elmaradások pénzügyi szankcionálásában is, mert mindezek úgy jelentkeznek, mint a vállalati termelési alapok megfelelő — általában hitelből finanszírozott — mozgása.

A hitel tehát a pénzügyi tervekben rögzített eredeti és végleges elosztástól eltérően, de az eredeti elosztást mégis fenntartva, tervszerűen odairányítja átmenetileg a pénzeszközöket, ahová az áruk kívánatos mozgása ezt megköveteli. A szocialista gazdaságban ezt a mozgást is a terv határozza meg, a hiteltervek rendszere révén, vagyis előre számolnak vele, tudatosan irányítják. A hiteltervezés gyakorlati megvalósítása *nagyfokú rugalmasságot igényel* a népgazdaság tényleges — helyes irányú — fejlődése szerint, vagy más esetben a káros tendenciák leküzdésének elősegítésében.

Az előbbiekből kiderült, hogy a tervszerű gazdálkodás menetében elkerülhetetlenül bizonyos ellentmondás keletkezik a tervekben szabályozott anyagi termelés és fogyasztás igényei és a vállalati termelési alapok körforgása, valamint a pénzügyi tervek és a pénzügyi mechanizmus szabályozta pénzmozgás között. Ennek az *ellentmondásnak az áthidalására* szolgál a hitel. Ezért a hitel *a szocialista gazdaság objektíve szükséges kategóriája*.

A társadalmi kölcsönalap és a társadalmi pénzalap újraelosztása

Mint már kifejtettük, a pénz birtokosai nem mindig realizálják azonnal az árut, a náluk levő pénz bizonyos feltételek mellett kölcsönadható másoknak. Ez a valóságban meg is történik. E kölcsönadható pénztömeg teljes összege a mindenkori *társadalmi kölcsönalap*. A társadalmi kölcsönalap tehát annak a pénztömegnek számbavétele és ideiglenes újraelosztása — átmeneti időre való átcsoportosítása —, amelyből a bank a végleges elosztástól eltérően pénzüsszeget juttat a vállalatoknak általában termelési célokra.

Joggal felvetődik az a kérdés, *honnnan származnak azok a pénzeszközök*, amelyeknek ideiglenesen felszabadult részét a hitel átmenetileg átcsoportosítja a társadalmi kölcsönalap újraelosztásakor. Azt mondtuk, hogy ezek a pénzeszközök is hitelből származnak, mivel pénzt a hitelrendszer „teremt”. Ez látszólag szöges ellentétben van a hitel pénzeszközöket újraelosztó funkciójával. Hiszen ha a hitelrendszer teremti a pénzt, akkor, úgy látszik, maga teremti a pénzforrásokat, ahelyett hogy újraelosztaná őket. E probléma megoldása sok fejtörést okozott már eddig, nemcsak a hitelirodalomban, hanem a gyakorlati szakemberek körében is.

Hol rejlik a probléma magyarázata?

A magyarázatot azokban a termelési viszonyokban, tulajdonviszonyokban kell keresni, amelyeket a hitelpénz kifejez. A magyarázatot nem a bankhitel-technikai szakkönyvekben, hanem a politikai gazdaságtan elméletében kell megkeresni.

A pénz a szocialista gazdaságban önállósult érték; az érték pedig termelési viszony, társadalmilag szükséges munka meghatározott mennyisége. A pénzben kifejezésre jutó termelési-tulajdonosi viszony azt jeleníti meg, hogy akinek a pénz birtokába jut, annak értékformában birtokában van a társadalmi munka meghatározott mennyisége. Ez a pénz azután a cserefolyamatban — a realizálás, az árucseré folyamatában — hozzájuttatja birtokosát közvetlenül is a használati értékek meghatározott tömegéhez, amelyben általános emberi munka testül meg.

A végleges felhasználás szempontjából annak van jelentősége, hogy az áruértékesítésből származó (a pótlási alap megvásárlására szánt) pénzbevitel, a forgalmi adó befizetéséből, a munkabérből, a munkaegységéből stb. származó (az új érték megvásárlására szánt) pénzjövedelem kinek a birtokába jut. A pénz — végül is — az árut véglegesen realizáló funkcióját ezeknél a birtokosoknál teljesíti. Az újratermelés szempontjából ez a lényeges, ez a döntő mozzanat.

A társadalmi termék, valamint a nemzeti jövedelem fizikai formájában ott jelenik meg először, ahol megtermelik. A társadalmi termék, s a benne foglalt nemzetijövedelem-rész, azonban nem lehet teljes egészében a termelővállalaté sem fizikai, sem érték formájában. A társadalmi termék ugyanis feloszlik pótlási alagra (c), fogyasztási alagra (v) és felhalmozási alagra (m). A termelés színhelyén megjelenő társadalmi termék tartalmazza mindhárom elemet ($c + v + m$). A termelő vállalatnak ahhoz, hogy termelését folytathassa, a c részre van szüksége, valamint arra, hogy munkásainak kifizesse a v részt (ha a termelését bővíteni kívánja, akkor az m -ből is bizonyos rész szükségessé válik számára). Társadalmi szempontból a társadalmi termék elosztását a népgazdasági tervek, s az ezekre épülő pénzügyi tervek végzik el (korábban már rámutattunk a tervek s a népgazdaság objektív igénye közötti összefüggésekre és különbségekre). A pénz tehát a pénzügyi tervek szerint bizonyos meghatározott gazdálkodó és költségvetési szervek s a lakosságé lesz; a népgazdaság arányos fejlődésének objektív igénye miatt — a tervek szerint — nekik kell a pénzhez hozzájutniok, hogy a társadalmi terméket realizálhassák.

Említettük már, hogy pénzükhöz az értékesítési, bér-, költségvetési elosztási stb. rendszer keretében jutnak a pénztulajdonosok. A vállalatok munkabért fizetnek ki, forgalmi adót, nyereséget fizetnek be a költségvetésbe, valamint az áruk bizonyos részét (c) — nyersanyagokat, félkésztermékeket vásárolnak termelésük folytatására. Ahhoz, hogy fizethessenek és vásárolhassanak, az általuk megtermelt társadalmi termék teljes értékösszegéhez hozzá kell jutniok. De a v részt s az m részt nyomban tovább is kell adniok. Miért? Azért, mert a pénz termelési, tulajdonviszonyokat foglal magában, s a vállalatnál létrejött társadalmi terméknek csaknem egész m része nem a vállalaté; de nem az övé a v rész sem,

hiszen ez a munkásé. Tehát a vállalat „mások” pénzét kapja meg, s ezt a pénzt, amely valójában nem is az övé, ki is fizeti munkásainak, valamint nyereségbefizetés és forgalmi adó befizetés címén befizeti a költségvetésnek.

De — feltesszük újra a kérdést — honnan jut a vállalat pénzhez? A felelet egyszerű: eladja termékét, s az értékesítésből származó árbevétele címén kap pénzt a társvállalattól (nyersanyagbeszerzés), a készletező vállalattól (félkész-, vagy készárubeszerzés) s a kereskedelmi vállalattól (fogyasztási cikkek beszerzése). Ezek a vállalatok pedig saját alapjaikon felül — ezzel majd később foglalkozunk — hitelt kérnek a banktól árubeszerzésre.

A hitelpénz tehát a bankszámlákon akkor jön létre, amikor a vásárló vállalat (a készletező, kereskedelmi vagy társvállalat) a társadalmi termékekre (a félkész-, késztermékekre) hitelt kér; ezután — miután a cse-reaktus is megtörtént — a munkabér, s a költségvetési mechanizmus révén a pénz eljut azokhoz, akik a pénzügyi tervek szerint véglegesen realizálják a társadalmi terméket. A pénzt tehát — legalábbis technikai értelemben — a bank teremtette meg, hitelbe adta a vállalatnak, s a vállalat fizetései révén jutott tovább.

Mi történt tehát ebben a folyamatban?

A vevő, a beszerző vállalat fizet és vásárol — s adóssága továbbra is fennáll —, ez a hitel finanszírozza a termelésében levő forgóeszközt, nyersanyagot vagy a raktárán levő félkészterméket, készárut. A pénz pedig a költségvetésbe jut, illetve ahhoz a vállalathoz, amelyiktől a vevő megvette nyersanyagát.

Most a dolgok egyszerűsítésére tegyük meg azt a lépést, hogy a kereskedelmi vállalatot kikapcsolva, úgy fogjuk fel saját vállalatunkat, hogy a kereskedelmi és a készletező tevékenységet is mi folytatjuk. Ekkor világossá válik, hogy a késztermékünkre kért hitel azt a célt szolgálja, hogy a munkást (v), a költségvetést (m) kielégíthessük, s hogy pótlási alapunkat (c) beszerezhessük.

Természetesen a valóságban általában ez nem így van, hiszen mi pénzünkhöz a realizálás menetében jutunk, hisz tőlünk a társvállalat, a kereskedelmi és a készletező vállalat vásárol. De ez csak a realizálás menete, legalábbis az áruk nagy tömegére nézve, nem a végső realizálás. Hiszen a társadalmi termék zömét még meg kell vennie a lakosságnak, a beruházóknak, s a forgóeszközök között megjelenő terméknek újra végig kell haladnia a termelési folyamaton, hogy azután mint áru ismét megjelenjen.

Az árucserre során a realizálást pedig éppen a hitelből támadt pénzeszközök végzik el; a munkás megveszi a fogyasztási cikkeket, a beruházó a beruházási javakat — fektetve, hogy szükségletüket ezek az áruk kielégítik.

Vessünk most egy pillantást a hitelmérlegre! A vállalatnál megjelenik fizikai formájában a Ft-nyi termék, áru (nyersanyagai forrása — tegyük fel — a vállalat saját alapja volt); az áru megvásárlására hitelt kér B (készletező vállalat), K (kereskedelmi vállalat) és T (társvállalat). Ezek után (a hitelkérelmek, s a vásárlások lezajlása után) a hitelmérleg így fest:

(Hitel) Eszköz	(Pénz) Forrás
B ————— a_1 Ft	A ————— a Ft
K ————— a_2 Ft	
T ————— a_3 Ft	
Összesen: a Ft	Összesen: a Ft

S miután *A* vállalat befizeti a költségvetésbe forgalmi adóját (a_1), s kifizeti munkásait (a_2), megmarad pénzformában a saját forgóalapja, az úgynevezett vállalati betét (a_3):

(Hitel) Eszköz	(Pénz) Forrás
B ————— a_1 Ft	a_3 Ft (<i>A vállalat</i>)
K ————— a_2 Ft	a_1 Ft (költségvetés)
T ————— a_3 Ft	a_2 Ft (munkások bére, azaz a bankjegyforgalom összege)

Vagyis *B*, *K*, *T* vállalatok hitelének forrása: *A* vállalat betéte (saját forgóeszközeinek kölcsönadott — most pénzformában levő — része), a költségvetés betéte (ideiglenesen fel nem használt pénze) és a munkások pénze (a bankjegyforgalom összege).

Tagadhatatlan tény, hogy *B* készletező áruját (a_1 Ft) a költségvetési kiutalásban részesülő vállalat fogja megvenni (a_1 Ft-ért) — hiszen másnak erre nincs is pénze, s nem is kell másnak beruházási eszköz, a *K* kereskedelmi vállalatnál levő árut (a_2) a munkások (a_2 Ft-ért) — mert másnak erre nincs is pénze, s ez az áru másnak nem is kell, a *T* vállalat termelési folyamatán végighaladó áru, pedig *A* vállalat (a_3 Ft-ért). (*A T* vállalatnál új érték is keletkezik, ettől most eltekintünk.)

Az összefüggések fenti leírása természetesen a valóságnak csak sémája, absztrakciója — de ezek a valóság lényeges összefüggései — még ha érvényesülésük megközelítőleg sem ilyen pontos és egyszerű.

Ha a fenti általános sémát újra konkretizáljuk, a hitelmérleghez, a bankgyakorlathoz jutunk:

(A gyakorlati séma formája más.)

(Hitel) Eszköz	(Pénz) Forrás
B Beruházó vállalatok a_1	A Vállalati betét a_3
K Kereskedelmi vállalatok a_2	<i>k</i> Költségvetési betét a_1
T Termelő vállalatok a_3	<i>n</i> Bankjegyforgalom a_2
stb.	stb.

Véletlen-e az, hogy *B*, *K*, *T* adóssága éppen annyi, amennyi *A*, *k*, *n* pénze, s hogy éppen azok az áruk vannak az előbbieknél, amelyeket az utóbbiak meg akarnak vásárolni, hogy *B*, *K*, *T* hitelének forrása — a hitelmérleg teljesen kézzelfogható valósága szerint — *A*, *k*, *n* pénze? Véletlen-e ez, vagy objektíve elkerülhetetlen, a szocialista gazdaság arányos fejlődése szükségszerű követelménye miatt, hogy ezekből a „forrásokból” kell hitelezni?

Az bizonyos, hogy a hitelbe vett, s a vállalati fizetéssel tovább áram-

lott pénz most meghatározott gazdálkodó és költségvetési szerveké, s a munkásoké. A hitelmérleg azt mutatja, hogy az eszköz-oldalon levő áru-hitelek „forrása” éppen e pénztulajdonosok „betéte”.

A társadalmi termék realizálására szolgáló meghatározott mennyiségű pénzösszeg léte objektíve szükséges a szocializmusban. E pénzösszeg nélkül a társadalmi termelés nem volna megvalósítható, hasonlóképpen az évi társadalmi termék elosztása sem. *Az évi társadalmi termék realizálására objektíve szükséges pénzösszeg jelenti a társadalmi pénzalapot.* A társadalmi pénzalap mennyisége tehát egyenlő — ha a könnyebbség kedvéért most e pénztömeg évi forgását 1-nek vesszük — az évi társadalmi össztermék árösszegével. Ebből nyilvánvalóan folyik, hogy ennyi lehet a hitelállomány évi összege, amely azonos az évenként forgalomba kerülő hitelpénz teljes tömegével.

Említettük már, hogy az évi társadalmi termék realizálására szolgáló pénztömeget a pénzügyi tervek osztják el. Ez a társadalmi pénzalap terv szerinti elosztása.

A pénzt azonban a tervek csak elosztják, de nem „osztják ki”. *A népgazdaság arányos fejlődésének objektív követelménye teszi szükségessé a pénzeszközök tervszerű elosztását,* de a pénz csak a termelési tervek teljesülésének menetében áramlik ki a vállalatokhoz termékeikre folyósított hitel címén.

A pénz hitel címén a késztermék fejében a kereskedelmi, készletező vagy a nyersanyagot, félkészterméket beszerző termelő vállalathoz kerül, tehát nem azokhoz, ahová a társadalmi pénzalap eredeti elosztása szerint tervszerűen kerülnie kellett volna. *A tervezett társadalmi pénzalapot a hiteltervezés segítségével újra el kell osztani, hogy a hitelek folyósíthatók legyenek.* Csak miután a termelővállalatok ezen a pénzen megveszik pótlási alapjukat (c), kifizetik munkásaikat (v), eleget tesznek költségvetési kötelezettségeiknek (m), a pénz — ezen a kerülő úton — eljut oda, ahová eredetileg el kellett jutnia. Ezt az állapotot a hitelmérleg is mutatja.

A hitelnyújtás tehát a tervezett társadalmi pénzalap ideiglenes újraelosztása ideiglenes vállalati szükséglet kielégítésére.

Ebben az értelemben ez a hitelezés *a források újraelosztása, nem pedig teremtése,* s ez fejezi ki a közgazdasági lényegét, nevezetesen azt, hogy a pénzeszközök voltaképpen A -é, k -é, n -é — hisz itt végzik el a társadalmi össztermék végső realizálását, teljesítik hivatásukat s azért kapja ezt a pénzt hitelbe B , K és T , mivel pénzhez ők is majd csak *a végleges realizáláskor* juthatnak. Ekkor majd visszafizetik a hitelt, mert adósságukat az áru végleges realizálása után — a realizálásra kitűzött időpontban — rendezniök kell. Ez pedig biztosíték a realizálás időpontjára, hiszen a bank meghatározott időtartamra adja a hitelt.

A hitelezés pénzforrások újraelosztása — *de ez az igazság ellentmondást rejt magában, azt az ellentmondást, hogy a „források” éppen a tervek teljesülése* (a leendő áru megszületése) *menetében, az árura mint hitelfedezeti tárgyra felvett kölcsönökből támadó pénzből, illetve az e pénzből teljesített bér-, forgalmiadó- stb. fizetéséből származnak, vagyis a források a hitelezéssel együtt vagy inkább később születnek meg, holott a forrásoknak előbb meg kellene lenniök, mint a hiteleknek.*

Ez az ellentmondás azonban azt fejezi ki, hogy a pénz *hitelpénz* formájában születik meg éppen azért, hogy pénz csak árufedezet elle-

nében láthasson napvilágot. A bevételek (c pótlása) és a jövedelmek felhasználhatóságának pedig az a feltétele, hogy a bevételek és jövedelmek „igényét” a termék, amelyre a hitelt folyósították, kielégítse — akkor szükséges társadalmilag a termék —, s hogy csak annyi realizált bevétel és jövedelem létezzen, mint amennyi áru megszületett.

Az a tény, hogy a hitel forrása az a hitelpénz, amely voltaképpen csak a hitelfolyósítás menetében jön létre, tehát utólag kél fizikai életre, természetesen — mint arra már rámutattunk — ellentmondás. Ez nagyon megnehezíti a tényleges folyamat absztrahálását és megértését. Mégis fel kell tární a valóságos folyamatot, mert csak ez óv meg attól, hogy elfogadjuk a pénz és eszköz „teremtésének” hibás elméletét, hogy világosan lássuk: a banknak meg kell terveznie azokat a pénzforrásokat, amelyekből hitelez, hogy nem teremthet pénzt elvi alap és az ebből folyó gyakorlati következmények nélkül. Újból hangsúlyozhatjuk tehát, hogy a hitelfolyósítás, amely láthatóvá teszi a pénzt, „megteremti a pénzt”, életre hívja a pénzt minden következményével együtt, közgazdasági lényegét tekintve, s így valóságosan is, mindig ideiglenesen szabad pénzforrások újraelosztása ideiglenes szükséglet kielégítésére.

A bank a hitel révén természetesen nem adhatja meg az áru társadalmi szükségességének igazolását; ez csak a realizálás menetében dől el. De fontos feladata a hitelnek, hogy elősegítse a társadalmi szükségletre való termelést. Látszólag a hitelszervezetnek erre minden lehetősége megvan, hiszen a termelésre vagy folyósít pénzt, vagy nem, s e szerint a termelés vagy folytatható, vagy nem. De ilyen „hatalma” nincs a hitelszervezetnek. Hiszen a hitelszervezet sem tudja pontosan számba venni, elosztani a társadalmi munkát, nem képes helyettesíteni a tervgazdaság egész mechanizmusát, nem képes áttekinteni minden szükségletet és bevételt, jövedelmet. A hitelszervezet csak szerény mechanizmus a népgazdaság vezetési rendszerében; ez azonban semmit sem von le abból a követelményből, hogy lehetőségével mind jobban élnie kell a társadalmilag szükséges termelés elősegítésére. De *objektíve* — jól, kevésbé jól, vagy rosszul, jórészt a népgazdasági tervek helyességétől, illetve az e tervek gyakorlatban észlelt hibái kiküszöbölésének mértékétől függően — mindenképpen elvégzi a tervezett társadalmi pénzalap újraelosztását a hiteltervezés rendszerében.

A népgazdaság arányai kialakítására a gazdaságpolitika s a gazdaságpolitikát a számok nyelvére lefordító tervszámok rendszere, a népgazdaság vezetési módszere, az anyagi ösztönzés rendje van döntő hatással. A hitelpolitika a gazdaságpolitika függvénye. De a népgazdaság objektív igényei tükröződnek a hitelpolitikában is, s ezért a monetáris egyensúly megőrzésére a hitelpolitikai erőfeszítések nem hiábavalók, ha nem is sorsdöntők.

Ha ugyanis a pénzforrások helytelen tervezése miatt a szükségesnél több vagy kevesebb pénz áramlik ki, ez zavarja a népgazdaság pénzügyi egyensúlyát, s visszahat magára a népgazdaság fejlődésére. A *túlhitelkezés* vagy *kettős hitelkezés* (ennek technikai módozatai nem férnek e cikk kereteibe) ugyanis a *hitelpénz mellett papírpénzt teremt, ami azzal jár, hogy spontán újraelosztás következik be*, azaz nincs áru — bár pénz van — bizonyos beruházásokra (ezek építése késedelmeskedik), vagy a lakosságnál úgynevezett kényszertakarékosság lép fel — vagy fordítva kényszertartalékolás a kereskedelemben és másutt, ha nem elég

pénz áramlik ki, vagy a hitel nem valódi társadalmi szükségletet finanszíroz.

A népgazdaság monetáris egyensúlya nem automatikusan, nem magától jön létre. Csak monetáris eszközökkel nem is biztosítható, mert ez az egyensúly az egész gazdálkodás eredményeként jön létre. De pénzügyi oldalról is elő lehet segíteni a pénzforrások jobb tervezésével a tisztánlátást, s másrészt pénzügyi módszerek is vannak arra, hogy — főleg a részletekben — ennek az egyensúlynak a fenntartását elősegítsük.

A pénzforrások tervezésének lebecsülése, vagy megoldatlansága gyakran a pénzügyi viszonyok jelentőségének meg nem értéséből fakad. A sajátos, szocialista ártermelés jobb szervezottsége a hitel- és pénzügyi politikával is — a mainál is jobban — segíthető, egyebek között a források jobb tervezésével s a hiteltervezés tökéletesítésével.

Beszéltünk a társadalmi pénzalapról s a társadalmi kölcsönalapról. A társadalmi pénzalap és a társadalmi kölcsönalap különbsége a *társadalmi fizetési alap*: olyan pénzügyi összegek tömege, amelyek a hitel révén kelnek életre csak azért, hogy biztosítsák az áruk realizálását, mivel ez pénz nélkül nem lehetséges a szocialista gazdaságban.

A hitelezéskor folyósított pénz, tehát a hitelpénz „teremtésének” aktusa, egyszersmind — s ez a lényeg — a pénzforrások ideiglenes újraelosztásának az aktusa. Nincs tehát megoldhatatlan ellentmondás a pénzforrások újraelosztása és a pénz, a hitelpénz „hitel által való megteremtése” között.

A kapitalizmus viszonyai között az áruhitel nyújtásakor az áru megvásárlása elszakad a fizetéstől. Árukat el lehet adni, s a termelést folytatni lehet (hitelből) akkor is, ha az újonnan létrejövő árura nincs szükség — esetleg már a korábban megtermelt árura sem volt szükség —, hiszen a termelést a hitel finanszírozza. Viszont ha a hitelvisszafizetések láncolata megszakad, beáll a hitelválság, a termelés válsága. A válság oka természetesen nem a hitelrendszerben keresendő, hanem a kapitalizmus fő ellentmondásában, abban, hogy a termelés társadalmi, az elsajátítás pedig egyéni.

A szocializmusban „hitelválság” nem következhet be. A hitel nem hajszolja túl az újratemelési folyamatot korlátain. Ez azonban nem magától következik be. Az áruhitelzés kiküszöbölésével a bank monopóliummal rendelkezik a hitelnyújtásban. A spontán áruhitelkapcsolatok helyét a társadalmi méretekben megszervezett bankhitelkapcsolatok foglalják el. Lehetővé válik a hitelek országos méretű áttekintése és tervezése. Ezt a lehetőséget a tudatos hiteltervező munka változtatja valósággá.

A pénz fizetési eszköz funkciója alapján a szocializmusban is feléphet ellentmondás — s ez a hitelkategória fő ellentmondása a szocialista gazdaságban —, amelyet általában és döntően a tervezés és speciálisan a hiteltervezés korlátoz, illetve minimálisra csökkenthet (a gazdaságpolitika s az erre épülő tervek alapján).

Annak tehát, hogy a hitel a pénzforrások, pontosabban a társadalmi pénzalap tervszerű újraelosztásának menetében látja el a népgazdaságot pénzzel, igen fontos gyakorlati következményei vannak. A hitelforrások tervezésének pontatlansága, vagy különösképpen elvetése, teret nyithat automatikus hitelezésnek vagy voluntarisztikus hitelpolitikának. Ez esetben bizonyos pénzügyi hiányokat valóban a „pénzteremtés” esz-

közeivel pótolnak. Erre a jelenségre volt példa a magyar gazdaság fejlődésében, különösen 1951—1956 között.

Az utóbbi években a hitelforrások tervezésének megszilárdítására nagy jelentőségű intézkedések történtek. Ezek közül különösen két intézkedés fontos: az egyik az úgynevezett üzemviteli hitelek hitelfedezeti alapjának körültekintőbb kidolgozása a költségvetésben, a másik pedig a spontán áruhitelek kiküszöbölése a pénzügyi rendszer és a hitelrendszer rugalmasabb, jobb felépítése révén.

A hitel két közgazdasági típusa

Az előzőkben láttuk, hogy árufedezet ellenében a bank bocsátja a vállalatok rendelkezésére — hitelbe — a pénzt. A pénz ettől a vállalatnál áramlik tovább a többi vállalathoz, a lakossághoz és a költségvetéshez. Mivel a bank bocsátja a vállalat rendelkezésére a pénzt, úgy tűnhet, hogy a bank a társadalmi termelési (sőt fogyasztási) alapok elosztója. Ez kapitalista viszonyok közt is problémája a közgazdaságtudománynak. Marx írja, hogy a bankár a pénz kölcsönzésekor azt hiszi magáról, hogy rendszeresen tőkét előlegez, hogy ő a társadalmi tőke elosztója. Ez pedig — mint Marx megjegyzi — a bankhivatalnok szemléletének átültetése a politikai gazdaságtanba.

A további elemzésben, az egyszerűség kedvéért tételezzük fel, hogy a vállalat a kereskedelmi tevékenységet is maga folytatja; ebben az esetben késztermékét mindaddig tárolja, amíg közvetlenül a fogyasztónak, a beruházónak stb.-nek el nem adja. Tételezzük fel továbbá, hogy a vállalatot annyi forgóeszközzel látják el, hogy az elegendő legyen termelésé folytatásához, készterméke előállításához.

Ha a vállalat késztermékei felgyülemlenek, akkor a termelésben felhasználható eszközei csökkennek. Termelését nem képes az eddigi színvonalon folytatni. Ezért el kell adnia készárúját, vagy ha az árut eladni még nem képes, hitelt kell kérnie. A vállalat a hitelért a bankhoz fordul, s a bank a készáru fedezetre hitelt ad. A vállalat megvásárolja a pótlási alaphoz szükséges árucikkeket, kifizeti munkásait, s rendezi kötelezettségét a költségvetéssel. Világos, hogy a vállalatnak a termelésben felhasználható eszközei nem haladják meg a korábbi színvonalát, s a banktól felvett kölcsön csak azt teszi lehetővé a vállalat számára, hogy termelését a korábbi színvonalon folytathassa. Ha azonban a vállalat más vállalat birtokában levő termék megvásárlására kér hitelt, mivel terve előírja termelésé fokozását, a kölcsönből vett, s a termelésbe beállítható áruk révén termelési színvonalát megnövelheti mindaddig, amíg a kölcsönt vissza nem fizeti. A két kölcsön között különbség van. Az egyik esetben a bankhitel csak azt tette lehetővé, hogy a vállalat termelését a korábbi színvonalon folytassa, a másik bankhitel pedig lehetővé tette a termelés bővítését a vállalatban.

Elméleti szempontból ez a legfontosabb különbség a hitelek között. Ezen az alapon különböztethetjük meg a hitel két közgazdasági típusát.

Az első esetben a hitel ugyanis csak azt segíti elő, hogy a vállalat meglévő forgóeszközeit, készárúját, a termeléshez alkalmas fizikai formájú áruvá változtassa át még a készáru eladása előtt; amikor pedig a készárut eladja, hitelét visszafizeti a banknak, adóssága megszűnik. A politikai gazdaságtan terminológiája szerinti forgóalapja — a termelés-

ben felhasználható eszközei — tehát nem növekedtek. A másik esetben termelésébe az eddigieken túlmenően képes nyersanyagokat, félkésztermékeket stb. beállítani, s termelését bővíteni; a kölcsön visszafizetésekor azonban termelését újra csak a korábbi színvonalon folytathatja.

A hitelek tehát mindenképpen megnövelik a vállalat rendelkezésére bocsátott eszközöket, de nem okvetlenül növelik meg a közvetlenül a termelésben felhasználható eszközöket. Nevezzük el azokat a hiteleket, amelyek nem teszik lehetővé a vállalat termelésének bővítését, *realizáló hiteleknek*, azokat a hiteleket pedig, amelyek lehetővé teszik a vállalat termelésének bővítését, *eszköznövelő hiteleknek*. Világos tehát, hogy a realizáló hitelek esetében a bank csak pénzt bocsát a vállalat rendelkezésére — ebben az esetben tulajdonképpen a társadalmi fizetési alap újraelosztásáról van szó. Az eszköznövelő hitelek esetében a bank a pénz segítségével a vállalat saját forgóeszközein túlmenően pótlólagos, a termelésben felhasználható eszközöket csoportosít át átmeneti időre a vállalat rendelkezésére — *itt voltaképpen a társadalmi kölcsönalap újraelosztásáról van szó.* Az előbbi hitelek a népgazdaság pénzellátását szolgálják, az utóbbiak jelentik az „igazi” kölcsönöket, mert ezek gyarapítják a vállalati termelésben felhasználható eszközöket.

A gyakorlatban a kereskedelmi tevékenységet általában nem a termelő vállalatok folytatják. A vállalatok általában beszerzésre vagy — esetenként — fizetési kötelezettségeik teljesítésére kérnek hitelt. Az eladó vállalat pedig megújítja pótlási alapját, kifizeti munkásait, befizeti a forgalmi adót a költségvetésbe stb. A hitel végső soron ugyanazt a hatást szüli, mint az előbb, azzal a különbséggel, hogy a késztermék meghitelezése a realizálás menetében — a végső realizálásig — főként a kereskedelmi és a készletező, valamint a nyersanyagbeszerző, illetve a feldolgozó vállalatoknál történik meg. (A nyersanyag beszerzése még nem okvetlenül a termék végső realizálása; az előforduló fölösleges beszerzés az adott időszakban társadalmilag szükségtelen készletet jelent.)

Társadalmi szempontból a realizáló hitelek meggyorsítják a vállalati eszközök körforgásának folyamatát, mivel a vállalatnak nem kell az áru realizálásáig eszközöket lekötnie. Az eszköznövelő hitelek lehetővé teszik az összvállalati eszközök jobb és teljesebb kihasználását abban az esetben, ha az eszköznövelő hiteleket vállalati forrásokból nyújtják; a vállalatok rendelkezésére bocsátott termelésben felhasználható összes forgóeszközök tömegét azonban e hitelek sem növelik meg. Ha az eszköznövelő hiteleket nem a vállalatoknak már korábban juttatott forrásokból (hanem a jövedelmekből) adják, akkor megnövekszik a vállalatok rendelkezésére bocsátott, a termelésben felhasználható összes eszközök terjedelme. Ebben az esetben az összes vállalatok együttes termelési szintje növelhető, a termelés társadalmi méretekben is bővíthető.

A hitel tehát általában meggyorsítja az újratermelési folyamatot, sőt lehetővé teszi az újratermelési folyamat bővítését is.

Az itt megített különbségtevés szükséges azért, hogy világosan lássuk: a hitelek mennyiben jelentik pótlólagos eszközök át csoportosítását a termelés meggyorsítására és bővítésére, mert hiszen ez a gyakorlati hitelpolitika hatékonyságának is bizonyos fokú ismérve.

A hitel tehát nem végzi el — nem is feladata — a társadalmi ter-

melési alapok elosztását, hanem csak a termelési alapok kisebb részének ideiglenes, átmeneti újraelosztását bonyolítja le.

Van-e a rövid lejáratú hitelnek valami köze a végleges elosztáshoz? Természetesen van. S ez a hitelezési gyakorlat szempontjából is rendkívül fontosságú. Ugyanis a hitel révén teremtett pénzeszközök — de nem maga a hitel, hanem a pénz —, a hitelpénz közvetíti az elosztás és újraelosztás viszonyait. Nem a hitel kerül tovább a kölcsönző vállaltól, hanem a pénz; a hitel, az adósság ott marad a vállalatnál teljes egészében. A pénz azonban — a hitelpénz — kiáramlik a munkáshoz, beáramlik a költségvetésbe, míg végül is jelentkezik a kiskereskedelemben mint vásárlóerő, valamint a költségvetési kiutalások után valamely vállalat vásárlási igényében. Ezen a pénzen megveszik az árut; s ha ez megtörtént, az adós vállalat visszafizeti a hitelt. Tehát a *hitelpénz részt vesz az eszközök és jövedelmek újraelosztásában, de nem mint hitel — e funkciójában nem a hitelkategória ismérveit viseli magán —, hanem mint pénz pénzfunkcióban mozog.*

Elméleti szempontból tehát nem férhet kétség ahhoz, hogy a bank nem a társadalmi termelési alapok elosztója, amikor rövid lejáratú hiteleket nyújt a társadalmi termék realizálására. A társadalmi termék elosztását az értékesítési, ár-, bér-, amortizációs, költségvetési, felvásárlási rendszer végzi el végső fokon a pénzügyi tervek alapján — a pénzügyi tervek pedig szorosan az anyagi tervekhez kapcsolódnak.

Gyakorlatilag azonban semmiképpen sem lehet ebből azt a következtetést levonni, hogy a hitelrendszer mechanikusan vagy automatikusan nyújthatja a hiteleket. Ellenkezőleg! A hitel rendkívül fontos szerepet játszik a vállalati termelési alapok körforgásában, a körforgás egyes szakaszaiban éppen azért, hogy részt vesz ezeknek az alapoknak a körforgásában. Amikor a kereskedelem, a készletező vagy a beszerző vállalat hitelt kér, a banknak vizsgálnia kell, hogy a beszerzés a terv (a társadalmi szükséglet) szerint indokolt-e, szükség van-e az adott árura a további termeléshez vagy a fogyasztáshoz. *A bank a hitelfolyósítással nem ismeri el — nem is ismerheti el, mert a bank semmiképpen sem realizál — az áru társadalmi szükségességét, de lehetővé teszi, hogy az árut a kereskedelem vagy a termelővállalat beszerezhesse a fogyasztás, illetve a termelés számára.* Ez azt jelenti, hogy — elvileg — minden hitelfolyósítás kapcsán a bank ellenőrzi, hogy terv szerint alakul-e a társadalmi termelés és fogyasztás. Ez a gyakorlatban a bank egyik legnehezebb feladata, s közgazdasági munkájának színvonala nem utolsósorban ettől függ.

Összefoglalva: a hitel tehát egyrészt pénzt bocsát a népgazdaság rendelkezésére, lehetővé teszi, hogy a termék megkettőződjék árura és pénzre, ez a hiteltervezés menetében történik meg a társadalmi pénz-alap újraelosztásával; másrészt az ideiglenesen szabad pénzeszközöket újraelosztja — ez a társadalmi kölcsönalap újraelosztása —, s ezzel pótlólagos eszközöket bocsát a vállalat rendelkezésére, hogy termelését bővíthesse. A felszínen természetesen ez nem látszik, s ezért hol úgy tűnik, hogy a hitel csak „pénzteremtés”, hol pedig úgy látszik, hogy csak az ideiglenesen felszabaduló pénzeszközök újraelosztása.

A valóságban *mindkét funkció objektív szükségszerűséggel létezik, ez a hitelkategória sajátja.* Ebből egyszersmind az is következik, hogy a hitelpénz végigkíséri ugyan a társadalmi termék elosztását, de ezt a

funkciót nem a hitel látja el; pontosabban: a hitel egyfelől létrehozza a társadalmi termék realizálásához szükséges pénztömeget, másfelől a társadalmi termék egy részét ideiglenesen átcsoportosítja a termelés meggyorsítására és bővítésére.

A hitelforma felhasználása a forgóeszközök jelentős részének, sőt műszaki fejlesztés az állóeszközök esetében egy részének finanszírozásakor nagymértékben segíti a felhalmozott nemzeti jövedelem *gazdaságos* felhasználását a végleges elosztás menetében. Ebből a szempontból a hitel már nem az ideiglenes újraelosztás, hanem a végleges elosztás formája. Ebben az esetben még inkább megnő a hitelforrások tervezésének jelentősége.

Hitel és pénz

A szocialista gazdaságban a vállalatok, általában a gazdálkodó szervek, a költségvetési szervek pénzüket a bankban tartják. Megtakarításai jelentős részét a lakosság is a bankban (takarékpénztárban) helyezi el. Ebből kifolyólag tehát nem kétséges, hogy a pénz mint bankszámlapénz s mint bankjegy létezik.

A mindennapos bankgyakorlat bizonyítja, hogy hitelt a bank csak árufedezetre ad, a teljes hitelállomány tehát egyúttal eszközöket, termékeket jelent. Nem hibázunk tehát, ha azt mondjuk, hogy az egész forgalomban levő pénz: hitelforrás; a teljes hitelállomány pedig: áru-tömeg. Az *egyik oldalon áru van tehát, a másik oldalon a pénz*. Vagy másként, az egyik oldalon van a hitel, a másik oldalon pedig forrása, a betét. Sehol a népgazdaságban nem lehet olyan pénzt találni, amelyet a bankban számba ne vettek volna, amely ne volna elkönyvelve a bankszámlákon, amely ne lenne hitelforrás.

De a hitelpénz megteremtése nem egyszerűen azzal az aktuálisan történik, hogy a meglévő pénzt mindenki beteszi a bankba, illetve a bankban őrzi. A hitelpénz megteremtésének lényege abban van, hogy a hitelpénzt árufedezetre folyósítják, mégpedig a megtervezett bevételek és jövedelmek hiteltervezés révén való újraelosztásával.

Annak belátása, hogy a szocialista gazdaságban miért csak hitelpénz lehet forgalomban, néha nehézségekbe ütközik. Ennek oka abban a jelenségben van, hogy bár a pénz hitel révén keletkezik, pénzhez nemcsak hiteltől lehet jutni. A vállalatok pénzhez jutnak áruik értékesítése fejében, költségvetési kiutalásból stb.; a költségvetés jövedelmeit adófizetésből, forgalmiadó- és nyereségbefizetésből stb. képezi. A munkás jövedelmének forrása az elvégzett munka fejében neki kifizetett munkabér; a parasztság jövedelmét ugyancsak elvégzett munkája arányában kapja, vagy áru értékesítés fejében. Mindezek miatt a gazdálkodó és a költségvetési szervek, valamint a lakosság olyan pénzzel rendelkezik, amelyen nem látszik, hogy hitelpénz. A vállalatok forgóeszközeinek forrása is — megfelelő mértékig — a költségvetési kiutalás, a finanszírozási értelemben vett forgóalap. Ha ez a forgóalap pénzben van a vállalatnál, akkor saját forgóeszközei pénzformában vannak nála, s ezeken a pénzeszközökön — legalábbis a vállalaton belül — megintcsak nem látszik, hogy hitelpénzeszközök. Sőt pl. teljes forgóalap-ellátottság mellett a vállalat bevételeiből fedezi kiadásait, s a hitelek nála esetleg minimálisra csökkennek. Hogyan lehet ezután azt mondani, hogy a pénz hitelpénz?

Elemezzük ezt a kérdést.

Tegyük fel, hogy *A* vállalat teljesen költségvetési kiutalásból fedezte forgóeszköz-szükségletét, kölcsönt nem vett igénybe, s forgóeszközei késztermék formájában eladásra várnak. Van-e pénz a népgazdaságban ennek az árunak a megvásárlására? Fentebb bebizonyítottuk, hogy minden hitel egyúttal árut jelent, s vele szemben minden pénz egyúttal hitelforrás. Ebből logikusan folyik az a következtetés, hogy annak az árunak a megvásárlására, amely nem szerepel a hitelállományban, nem lehet pénz a forgalomban. (Mivel a forgalomban levő teljes pénztömegeg szemben realizálásra váró árutömeg van.) A bankhoz kell tehát fordulni, s hitelt kell kérni az áru vásárlására. Ha *B* vállalat terve előírja, hogy termelését a korábbi szinten megújítsa, vagy bővítse, s ehhez szüksége van *A* vállalat ugyancsak terv szerint megtermelt termékére, a bankhoz fordul, s a bank — természetesen árufedezet ellenében — hitelt ad. Ezekután a helyzet az alábbiak szerint alakul:

A vállalat eladta termékét *B* vállalatnak, amely a hitelből nyert pénzeszközökkel fizetett; *A* vállalatnak tehát most már pénze van, s a szabályok szerint ezt a pénzt a bankban tartja. De akkor ez a pénz máris megjelent a betétek, a hitelforrások között. *B* vállalatnak nyersanyaga, félkészterméke van, mivel ezt megvette *A* vállalattól, s egyúttal adóssága; de ha adóssága van, ez azt jelenti, hogy a termék, árösszege erejéig, bekerült a hitelállományba, az eszközök közé.

A pénz tehát hitel révén született meg, az árufedezetre adott hitel-folyósítással — ez a lényeges —, s nem egyszerűen csak úgy, hogy *A* vállalat betette a bankba a pénzt.

Tételezzük fel, hogy *A* vállalat a későbbiek során pénzből megveszi valamely más vállalat termékét, amelynek beszerzésére korábban az illető vállalat (*C*) hitelt kért; *C* vállalatnak tehát fennálló adóssága van. Ha *A* vállalat megveszi *C* termékét, *A* saját eszközei pénzformából áruformába mennek át, *C* vállalat pedig pénzhez jut; mivel adóssága van, a hitelt vissza kell fizetnie, s ezzel adóssága megszűnik.

A pénz tehát hitelvisszafizetéssel „fejzte be” pályafutását. Világos azonban, hogy a népgazdaságban folyton újabb és újabb árutömegek lépnek be a realizálás folyamatába. Realizálásukra pénzre van szükség. Ezért egyre újabb és újabb hitelek kell kérni. A szakadatlan hitelkérelmek és hiteltörlesztések, hitelvisszafizetések folyamata tulajdonképpen a mindenkori hitelállomány forgása, a *hitelpénztömeg sajátos forgása*. A hitelállomány — a pénztömeg — növelésére a társadalmi termék volumene növekedésének arányában van szükség (a forgási sebességet állandónak véve).

Ha pedig *A* vállalat *D* vállalat saját forgóeszközeinek részét képező félkésztermékét, nyersanyagát vásárolja meg, hogy termelését folytathassa, *A* vállalat helyett most már *D* vállalatnak lesz pénze. A betétek között tehát *A* vállalat helyébe *D* vállalat lép, de akkor a vállalati eszközök körében hitelből finanszírozott realizálatlan árunak kell lennie mindaddig, amíg a vállalati szabad forrás fennáll.

Ebben az esetben ismét a hitelpénz forgását látjuk, mozgását *A*-tól *D*-hez.

Tételezzük fel most, hogy *E* vállalat meg akarja venni az előbb említett árut, amely *F* vállalat birtokában van, s az áru beszerzésének forrása — megvásárlásakor — a hitel volt. Ha *E* vállalat terve szükségessé

teszi az áru beszerzését, hitelt kér a banktól, s ezt megkapja; ezen E vállalat megveszi F vállalat termékét; F vállalat, áruját realizálva, visszafizeti adósságát, viszont F adóssága helyébe új adósság támad, mégpedig E vállalaté; vagyis mindaddig, amíg újabb hitelből vásárolják meg E vállalat — s a többi vállalat — termékét, a „betétek között” elköltetlen pénzüsszegek vannak, s változik a meghitelezett gazdálkodó szervek összetétele. A hitelpénz azonban ebben az esetben is elvégezte sajátos forgását.

Ennek a mechanizmusnak a leírása arra csábíthat, hogy a pénzteremtésben, s a hitelezésben egyszerű automatizmust lássunk.

Ezért néhány szót kell szólni a hitelmérleg egyensúlyáról.

Az kétségtelen, hogy ha árufedezet ellenében bocsátja ki a bank a hitelt, akkor csak annyi bevétel és jövedelem támad a hitelmérleg forrás oldalán, mint amennyi áruérték valóban létrejött a hitelmérleg eszköz oldalán.

De fentebb már rámutattunk arra, hogy a bevételek és a jövedelmek meghatározott fizikai formájú áru realizálását követelik meg (ez a használati érték és az érték ellentmondása), tehát a mérleg formális egyensúlya még nem okvetlenül jelenti a valóságos egyensúlyt. A valóságos pénzügyi egyensúly akkor áll fenn, ha az árutömegek megfelelnek a pénztömeg „igényének”, ha a tervek szerint valóságos társadalmi szükségletet elégítenek ki.

Ez azonban csak akkor érhető el, ha a hitelfolyósításkor számolunk a képződő bevételekkel és jövedelmekkel, ha a megtervezett bevételek és jövedelmek megfelelnek a megtervezett árutömegeknek, ha az árura a társadalmi pénzalap újraelosztásának menetében adjuk a hitelt.

Rá kell mutatnunk arra is, hogy ha az ideiglenesen felhalmozott pénzeszközökből hitelt folyósít a bank, akkor a hitelmérleg nem mutatja meg azt, hogy a pénzforrások egy részét az áru újratermeléséig nem lehet elkölteni, mert ezeket a társadalmi kölcsönalap újraelosztásával más szervek rendelkezésére bocsátotta a bank.

A pénzteremtésnek ez az útja a modern hitelrendszer évszázados fejlődése eredményeként jött létre. Vele szemben minden másfajta megoldás erőszakolt és mesterkéltnak volna, s nem biztosíthatná a szocialista gazdaság szilárd pénzét. Jóllehet a vállalatok számára nyújtott hitelek lényegileg pénzforrások ideiglenes újraelosztását jelentik, a pénzforrások birtokosai pénzükhöz csak a tervteljesítés menetében jutnak, az áruk valóságos megszületésétől függően, az áruk valóságos létrejötte szerint. Jövedelmeiket tehát csak akkor realizálhatják, ha a termelés menetében az áruk létrejöttek. Ezt biztosítja az, hogy hitelt csak árufedezet ellenében folyósít a bank, valamint az, hogy a pénzügyi mechanizmus, a munkabér-rendszer stb. csak a hitelfolyósítással létrejött hitelpénzt viheti tovább azokhoz, akik a társadalmi terméket véglegesen realizálják. A hitelrendszer és a pénzügyi, valamint a bérmechanizmus együtt jelentős biztosíték a pénz szilárdságára, illetve biztosítják, hogy csak olyan pénz kerüljön forgalomba, amelynek árufedezete van. A pénzforrások tervezése pedig *elősegíti*, hogy csak olyan áruk termelésére folyósítson a hitelrendszer pénzt, amelyek társadalmi szükségletet elégítenek ki. Mindezzel a hitelrendszer előmozdítja a gazdaságos termelést s a népgazdaság tervben kialakított fő arányainak a gyakorlatban való érvényesítését.

K. V. OSZTROVITYANOV:

A kommunizmus építése és az árutermelés*

A Szovjetunió Kommunista Pártjának programtervezete azt a nagyszabású feladatot tűzi ki, hogy az elkövetkező húsz évben megteremtjük a kommunizmus anyagi-műszaki alapját, s lényegében felépítsük a kommunista társadalmat. E nagyszerű feladat végrehajtása megkívánja, hogy minden módon tökéletesítsük a népgazdaság tervszerű vezetését és a szocialista gazdálkodási módszereket, maximálisan takarékoskodjunk a társadalmi munkával, a legésszerűbben használjuk fel az anyagokat, a munkaerőt és a pénzügyi forrásokat, valamint természeti kincseinket.

A szocializmus szakaszában, amikor még két formában létezik a szocialista tulajdon, amikor a társadalmi munka jellegének sajátosságai szükségessé teszik a termelés anyagi ösztönzését és a munkabérezésben meg a vállalatok közötti gazdasági kapcsolatokban az egyenértékűség érvényesítését, s amikor a külföldi országokhoz kereskedelmi kapcsolatok fűzik a Szovjetuniót, mindezek a feladatok az áru- és pénzvviszonyok segítségével valósulnak meg.

Az áru- és pénzvviszonyok a kommunizmus építésének egész időszakában nagy szerepre hivatottak a Szovjetunió gazdasági fejlődésében.

Az SZKP programtervezete a következőket mondja erről: „A kommunista építésben teljes mértékben fel kell használni az áru- és pénzvviszonyokat annak az új tartalomnak megfelelően, amely ezeket a szocializmus időszakában jellemzi.”

Malisev és Szobol szovjet közgazdák 1960-ban megjelent könyvei** ezzel szemben azt a koncepciót fejtik ki, hogy a szocializmus nem egyeztethető össze az áru- és pénzvviszonyokkal. Ez teljesen ellentétes a programtervezet imént idézett lenini irányelveivel. Ezért mielőtt részletesen taglalnánk, hogy milyen szerepet töltenek be az áru- és pénzvviszonyok a kommunista társadalom építésében, szükségesnek tartjuk, hogy legalábbis futólag érintsük ezt az újonnan feltűnt elképzelést.

Malisev és Szobol elsősorban abból a helytelen felfogásból kiindulva tagadják a szocializmusban az áru- és pénzvviszonyokat, hogy mindenféle árugazdaságot azonosítanak a termelési eszközök magántulajdonán alapuló tőkés árugazdasággal.

Ezt a koncepciót mindenekelőtt a kereskedelem és a pénz keletkezésének története cáfolja meg. A kereskedelem és a pénz a társadalmi

* A Voproszi Ekonomiki 1961. 10. számában megjelent cikk kissé rövidített fordítása.

** L. I. Sz. Malisev: A munka társadalmi számbavétele és az ár a szocializmusban. Szocietiz, 1960. (oroszul) és V. A. Szobol: Tanulmányok a népgazdasági mérleg kérdéseiről. Goszstatizdat, 1960. (oroszul).

munkamegosztás eredményeképpen már az ősközösségi rend méhében létrejött, tehát jóval megelőzte nemcsak a kapitalizmus, hanem egyáltalán a magántulajdon kialakulását is. Az árucserre tehát meglehetősen hosszú történelmi időszakon át az ősközösségi tulajdonra épült fel, és semmiféle összefüggésben nem volt a magántulajdonnal. Erről írt Marx a „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához” és „A tőke” című művében, Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete” című könyvében és Lenin a „Kik azok a »népbarátok« és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?” című munkájában.

Malisev azzal okolja meg a szocializmusbeli árutermelés tagadását, hogy „a szovjet kereskedelem, az árak, a pénz, a munkabér, a nyereség stb. nem fejezhetnek ki, de nem is fejeznek ki tőkés árúviszonyokat, mivel ilyen viszonyok nincsenek a szocialista termelésben” (I. m. 73. l.). Tehát Malisev elképzelhetetlennek tart olyan árúviszonyokat, amelyek nem volnának tőkés árúviszonyok.

Ezzel szemben az árúviszonyok története azt mutatja, hogy az árúviszonyok a különböző társadalmi alakulatokban — az uralkodó termelési módtól és így a termelési eszközök tulajdonformájától függően — különböző termelési viszonyokat fejeztek ki. Az ősközösségi társadalomban például a termelési eszközöket és a munkatermékeket közösen birtokló ősközösségek közt voltak árúviszonyok. A rabszolgatartó társadalomban a rabszolgák többletermékének egy része került eladásra; ezt a többleterméket a rabszolgatartók sajátították el. A rabszolgatartó társadalomban nagy arányokban folyt a rabszolgakereskedelem is. A hűbéri társadalom árúviszonyai a jobbágyparasztközösségek földesúri kizsákmányolását és — amint Marx és Engels is megjegyzi — a földtulajdon hűbéri hierarchiáját tükrözték.

Az árúviszonyok a kapitalizmusban érik el fejlődésük csúcsát. Ekkor válik áruvá a munkaerő, alakul ki a bérmunka tőke általi specifikus kizsákmányolása. De a tőkés árugazdaság fejlődésében is két szakaszt kell megkülönböztetnünk: a monopóliumok előtti kapitalizmus szakaszát, amikor a szabad verseny uralkodott, és az imperializmusét, amikor a monopólium váltotta fel a szabad versenyt.

Az Októberi Forradalom utáni Szovjet-Oroszországban egyrészt az össznépi tulajdonon alapuló szocialista ipar, másrészt a magántulajdonon alapuló kisárutermelő parasztgazdaság és a tőkés magánszektor között alakultak ki árúviszonyok.

Ma a kisparaszti gazdaságok tömege helyett nagyüzemi mezőgazdasági artyeljeink vannak, amelyek a szövetkezeti — kolhoztulajdon alapján gazdálkodnak. De az állami ipar és a kolhozok közötti gazdasági kapcsolat adásvétel és pénzforgalom közvetítésével valósul meg.

A szocialista állami vállalatok kölcsönös gazdasági kapcsolatai szintén adásvétel segítségével valósulnak meg, mégpedig az állami tervekkel összhangban megkötött gazdasági (szállítási) szerződések alapján. Ezeknek az árukapcsolatoknak az a jellemző sajátosságuk, hogy itt egyazon tulajdonos vállalatok között bonyolódik le az árucserre. De ez nemcsak a szocializmus sajátossága. Hasonló jellegű árucserre a kapitalizmusban is ismeretes, különösen a monopolkapitalizmusban. Az a körülmény, hogy az egyazon tulajdonoshoz tartozó vállalatok közötti árucserre nem illik bele a különböző tulajdonosokat feltételező tipikus adásvétel formájába, még nem ok e csere árújellegének tagadására.

A szocialista áru- és pénzviszonyok kérdésének eldöntésekor nemcsak az egyik vagy másik szocialista ország belső körülményeit kell figyelembe vennünk, hanem a nemzetközi viszonyokat is. Létezik a szocialista országok világpiaca, amelyen az áru- és pénzviszonyok — Malisev és Szobol elképzelése ellenére — a termelési eszközök társadalmi tulajdona, nem pedig magántulajdona alapján fejlődnek. Ezek kivül két, egymással ellentétes rendszer, a szocializmus és a kapitalizmus országai között is vannak kereskedelmi kapcsolatok.

Az árutermelés története tehát teljesen világosan mutatja, hogy az áruviszonyok nemhogy a tökéletes árutermeléssel, de még a magántulajdonon alapuló árutermeléssel sem azonosíthatók.

Malisev és Szobol tagadja az árutermelés létezését a szocializmusban, de elismeri a kereskedelem, az absztrakt munka, az érték, az ár, a pénz, vagyis minden olyan kategória létezését, amelyet az árutermelés szül. Ez ugyanaz, mint amikor a napsugarat elismerjük, de a nap létezését tagadjuk. Marx és Engels az előbbi kategóriákat egytől egyig kizárólag az árugazdaság jellemző kategóriáinak minősítette. Engels például teljesen félreérthetetlenül és a leghatározottabban jelentette ki: „Az egyetlen érték, amelyet a politikai gazdaságtan ismer, az áruk értéke.*

Malisev és Szobol nemcsak elszakítja az áru- és pénzkategóriákat az árutermeléstől, de minden társadalmi és gazdasági tartalmuktól is megfosztja ezeket a kategóriákat. Ezek a szerzők kijelentik, hogy például a szovjet kereskedelem „az elosztás anyagi módja (technológiája)”, „a termékek megfizetése a vállalatnak és az önálló elszámolás nem más, mint a termelés és a munkaráfordítások társadalmi nyilvántartása”.** Az áru- és pénzviszonyokat tehát az elosztás technológiájára és a nyilvántartásra degradálják, s ezzel a közgazdasági elmélet által vizsgált gazdasági jelenségek köréből teljesen kizárják. Ez nagyon súlyos hiba. A kereskedelem, az érték, a nyereség, az önálló elszámolás stb. — amint már mondtuk — az árugazdaság kategóriái, amelyek a szocialista tulajdon két formájának létével, a munkások és a kolhozparasztok osztályának kölcsönös kapcsolataival, a termelés anyagi ösztönzésével és mind a munka díjazásában, mind pedig a szocialista vállalatok kölcsönös gazdasági kapcsolataiban az egyenértékűség elvének érvényesítésével függenek össze.

Ezek a szerzők tagadják a szocialista áruviszonyokat, de belegabalyodva saját koncepciójuk megoldhatatlan ellentmondásaiba, nem átallják átplántálni a szocializmus talajába és az értékkel azonosítani a termelési árat, ezt a tipikus kapitalista kategóriát.

A kapitalizmusban a termelési áron keresztül megy végbe a termelési eszközök és a munkaerő ágazatok közötti spontán elosztása. A szocializmusban a termelési ár, amint ezt az említett szerzők is elismerik, nem szabályozza a termelést. Ez a társadalmi munka nyilvántartásának funkcióját sem töltheti be, mivel eltér a társadalmilag szükséges munkaráfordításokat kifejező értéktől.

Érthetetlen, miért kellett ezeknek a szerzőknek feltámasztaniuk a szocialista társadalomban ezt a sajátosan kapitalista kategóriát.

* Engels: Anti-Dühring. Szikra, 1950. 317. 1.

** Kommuniziszt. 1961. 8. sz. 86. 1.

Malisev és Szobol szerint állítólag „1951 táján tűnt fel az a verzió, hogy a szocializmusban megmarad az árutermelés”.* Ez az állításuk nem minősíthető másképp, mint a történelmi tények felületes kezelése és a Nep-ről szóló lenini tanítás teljes tagadása, mert a Nep egyik legfontosabb alkotórésze éppen az, hogy a kereskedelmet és a pénzforgalmat hatáskörünkbe vonjuk és felhasználjuk a szocializmus, valamint a kommunizmus építésében.

Szobol az áru- és pénzvviszonyok kérdésének megoldásakor eleve visszautasítja a Leninre való hivatkozásokat. Szerinte Lenin kijelentései a húszas évekre vonatkoznak, s ezért elavultak. Ez azonban egyáltalán nem zavarja sem őt, sem Malisevet, hogy ugyanebben a kérdésben Marx és Engels száz évvel ezelőtti kijelentéseire hivatkozzanak.

Az Októberi Forradalomig a marxisták többsége úgy gondolta, hogy a szocializmus nem egyeztethető össze az árutermeléssel. Marx és Engels általános perspektívájában vizsgálták a szocializmus és a kommunizmus kérdését, ezért nem láthatták előre, hogy a szocializmus egy országban is felépülhet, mint ahogyan azt sem láthatták, hogy a szocializmusban két tulajdonforma lesz, s áru- és pénzvviszonyok is lesznek.

A hadikommunizmus idején kísérlet is történt az áru- és pénzvviszonyok felszámolására. Az akkori tapasztalatok azonban meggyőzően bebizonyították, hogy a szocializmus felépítése lehetetlen anélkül, hogy az áru- és pénzvviszonyokat ne vonnánk hatáskörünkbe és ne használnánk fel a szocialista építés gyakorlatában.

Lenin az alkotó marxizmus kiváló képviselőjeként zseniális éleslátásról tett tanúságot, amikor a hadikommunizmus tapasztalatait leszűrve nem torpant meg annak az elavult dogmának a felülbírálata előtt, amely szerint a szocializmus összeegyeztethetetlen az áruviszonyokkal. Lenin arra a következtetésre jutott, hogy a szocialista társadalmi viszonyok megalapozásában döntő láncszem „a *belkereskedelem* felélénkítése, helyes állami szabályozás (irányítás) mellett”.** Lenin rendkívül nagy energiával és megdönthetetlen logikával győzte meg a pártot, hogy a kommunistáknak meg kell tanulniuk kereskedni, az államnak nagykereskedővé kell válnia, az ipart az egyéni érdekeltségre kell építeni, az állami vállalatokat át kell vinni az önálló elszámolás rendszerére, a kalkulációkban át kell térni az aranyra stb.

A párthatározatok továbbfejlesztették az áruviszonyoknak a szocialista építésben való felhasználásáról szóló lenini tanításokat. Ezek a tanítások valósultak meg a Szovjetunió gyakorlatában, s vezetési irányelvként érvényesülnek minden szocialista országban.

Lenin nemcsak a szocializmusra való áttérés perspektíváját kapcsolta egybe az áruviszonyok felhasználásával, hanem az embermilliók kommunizmusba vezetésének perspektíváját is. „Az Októberi Forradalom negyedik évfordulójára” című cikkében azt írta, hogy amikor az emberek tíz és tíz millióit rávezetjük a kommunizmus útjára, „ne a közvetlen lelkesedésre építsünk, hanem a nagy forradalom szülte lelkesedés segítségével a személyes érdekeltségre, a gazdasági elszámolásra ...”***

* Kommuniszt, 1961. 8. sz. 83. l.

** Lenin Művei. 33. kötet. Szikra, 1953. 98. l.

*** Uo. 40-41. l. (A fordítás kijavítva az orosz nyelvű eredeti alapján.)

Lenin az aranyaként mint pénzfémnek a megszüntetését a szocializmus világméretű győzelmétől tette függővé.

Mindez azt bizonyítja, hogy az áru- és pénzviszonyok teljes mértékben összeegyeztethetők a szocializmussal, Malisev és Szobol elképzelései viszont nem egyeztethetők össze a marxista—leninista elmélettel és a társadalom történelmi fejlődésének tényeivel.

★

A kommunista társadalom felépítésének nagyszerű feladata csak úgy oldható meg, ha szükségképpen maximálisan takarékoskodunk a társadalmi munkával, ésszerűen használjuk fel népünk minden rubeljét.

„A gazdasági építés változhatatlan törvénye, hogy a legkisebb ráfordítással a legnagyobb eredményeket kell elérni a társadalom érdekében” — hangsúlyozza az SZKP programtervezete. E törvény megvalósításában nagy szerep vár a népgazdaság tervszerű vezetésének áru—pénz emelőire. Az áru- és pénzviszonyok felhasználásával összefügg a távlati tervezés módszertani alapjainak tökéletesítése, amelyet a matematikai módszerek és az elektronikus számítástechnika széleskörű alkalmazásának bázisán kell megvalósítani. A kommunizmus anyagi—műszaki alapjának megteremtéséhez szükséges óriási méretű beruházási munkák határozottan megkövetelik, hogy minden módon növeljük a beruházások hatékonyságát, s a lehető legteljesebben nyilvántartsuk a termékek termelésére és fogyasztókhoz való eljuttatására fordított összes költségeket.

Az érték nagysága az áruk termeléséhez társadalmilag szükséges munkaráfordításokat tükrözi. Az érték kiszámítása tehát fontos szerepet tölt be a népgazdasági tervezésben és abban, hogy a legésszerűbb arányokban osszuk el az anyagokat, a munkaerőt és a pénzügyi forrásokat a társadalmi termelés összes ágai között. E probléma jelentősége különösen megnövekszik a népgazdasági tervezés módszereinek további tökéletesítésével kapcsolatban. A különböző termékek összes termelési ráfordításainak lehető legteljesebb és legpontosabb nyilvántartása okvetlenül szükséges ahhoz, hogy helyesen osszuk el a beruházásokat a népgazdasági ágak között, a leggazdaságosabb beruházási irányokat (változatokat) válasszuk ki, növeljük a beruházások népgazdasági hatékonyságát, a legésszerűbb gazdasági kapcsolatokat állapítsuk meg a Szovjetunió gazdasági körzetei között, valamint a Szovjetunió és a szocialista tábor más országai között.

A tudományosan megalapozott értékszámítási módszerek kidolgozása rendkívül fontos a szocialista gazdaság árrendszerének tökéletesítése szempontjából. Az árak, mint ismeretes, az érték pénzbeni kifejezői. Mivel az árban tárgyi alakot öltött absztrakt munka társadalmilag szükséges ráfordításaival meghatározott érték az árban fejeződik ki, az ár az áru termelésére fordított társadalmilag szükséges munka nyilvántartásának eszköze. Az ár annál jobban tölti be ezt a fontos funkciót, minél pontosabban tükrözi az áruk értékét, a társadalmilag szükséges termelési költségeket.

Az áraknak egy másik, nem kevésbé fontos funkciója az, hogy az ár a szocialista ipari és mezőgazdasági termelés ösztönzésének egyaránt eszköze. Az ár ebben a szerepében a műszaki haladás eszköze és a népélet fokozásának egyik tényezője. E második funkció gyakran meg-

kívánja, hogy az árak — népgazdasági érdekekből — eltérjenek az értéktől. A szocialista állam megfelelő árpolitikával hatást gyakorolhat az ipari és mezőgazdasági termelés növelésére, egyes árucikkek fogyasztását serkentheti, másokét korlátozhatja.

Az ár nagy szerepet tölt be az önálló elszámolás megvalósításában. A túlságosan magas árak, amelyek különösebb erőfeszítések nélkül biztosítanak nagy nyereséget a vállalatoknak, akadályozzák az új technika alkalmazását és a termelés korszerűsítését. A túlságosan alacsony termékárak veszteségesé teszik a termelést, megingatják az önálló elszámolás alapjait. Következésképpen olyan árszínvonalak és arányok kellenek a különböző árukra vonatkozólag, amelyek ösztönzik a vállalatokat az új technika meghonosítására (műszaki fejlesztésre) és újabb anyagfajták használatára, termelési alapjaik ésszerű és gazdaságos felhasználására, az önköltség csökkentésére és a termelés jövedelmezőségének fokozására.

Az eddig kialakult árrendszerre két különböző árszínvonal jellemző: a termelési eszközök ára általában alacsonyabb értékűknél, a fogyasztási cikkeké pedig magasabb. Ez a rendszer a múltban pozitív szerepet játszott, mostanában azonban már akadályozza egy gazdaságilag megalapozott árképzési rendszer kialakítását. Egy gazdaságilag megalapozott árrendszernek a marxizmus közgazdasági elmélete szerint az áruk értékéhez kell igazodnia. Ez azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy bizonyos esetekben, népgazdasági érdekekből célszerű az árak eltérése az értéktől.

Tehát a tervezési módszerek tökéletesítése, a beruházások és az új technika hatékonyságának megállapítására alkalmas tudományos módszertan kidolgozása, egy ésszerű árképzési rendszer kialakítása és az önálló elszámolás megszilárdítása egyaránt megköveteli a gyártott termékek értékének lehető legpontosabb kiszámítását.

A tőkés gazdaság anarchiája közepette lehetetlen az áru értékének közvetlen kiszámítása; ezt csak közvetett úton, a kereslet és a kínálat játékának eredményeként spontánul alakuló áron keresztül lehet meghatározni. A kommunista társadalomban viszont, amint ismeretes, a társadalmi munka nyilvántartása közvetlenül munkaidőben, az érték és az értékformák közbeiktatása nélkül bonyolódik majd le.

A matematika és az elektronikus számítástechnika mai fejlettségi színvonala lehetővé teszi, hogy a szocialista tervgazdaságban a lehető legpontosabban tartsuk nyilván értékformában, sőt közvetlenül munkaidőben is a társadalmi munkát.

A matematika és a számítástechnika a gazdasági kutatásokban és a tervezésben népgazdasági szempontból óriási eredménnyel alkalmazható, ha ennek az alkalmazásnak módszertana — a szocialista tervgazdaság fejlődésének törvényszerűségeiből kiindulva — a marxista—leninista politikai gazdaságtanra épül fel.

E feladat megoldásához okvetlenül szükséges a közgazdászok, a statisztikusok és a matematikusok alkotó együttműködése, amely azonban csak akkor lehet termékeny, ha a közgazdászok és a statisztikusok el-sajátítják a matematikai alapismereteket, a matematikusok pedig a marxista—leninista politikai gazdaságtan alapismereteit.

A közgazdászok egy része a közelmúltban még előítélettel viselte-

tett a matematikai módszerek közgazdasági alkalmazásával szemben, mivel a burzsoá ökonometria apologetikus célokra használta fel ezeket a módszereket; ez az előítélet megnehezítette az együttműködést. Most azonban már aligha akad olyan közgazdász, aki tagadná a matematika közgazdasági alkalmazásának szükségességét; ez ma már túlhaladott álláspont. Amde ez önmagában még nem elég. Szükséges, hogy a közgazdászok aktívan bekapcsolódjanak olyan közgazdasági problémák kidolgozásába, amelyek a matematikának a közgazdasági kutatásokban és a tervezésben való alkalmazásával függnék össze; szükséges továbbá, hogy egyebek közt foglalkozzanak az optimális tervezés tudományosan megalapozott gazdasági mutatóinak kidolgozásával. Ehhez természetesen minden módon fokozni kell a matematikai ismeretekkel rendelkező közgazdászok képzését is.

Persze azt is meg kell említenünk, hogy még vannak olyan matematikusok, akik a marxista—leninista politikai gazdaságtannal és a szocialista gazdaság fejlődési törvényszerűségeivel ellentétes álláspontból kiindulva kísérleteznek az árképzési kérdések megoldásával.

A marxista—leninista politikai gazdaságtan szerint az árak alapja az áruk értéke, amelyet a társadalmilag szükséges munkaráfordítások határoznak meg. Néhány matematikus mégis azt ajánlja, hogy az árak megállapításakor az egyes árukban mutatkozó hiányhoz igazodjunk, s az árakat a legrosszabb termelési feltételek figyelembevételével szabjuk meg.

Ha a társadalmilag szükséges ráfordításoknak megfelelően szabjuk meg az árakat, ezzel ösztönözzük a vállalatokat műszaki fejlesztésre, a munka termelékenységének fokozására, az áruk önköltségének csökkentésére és a termelés jövedelmezőségének fokozására. A rosszabb termelési feltételekhez igazodó árak megdrágítják az árutermelést, mert e termékek ára meghaladja értéküket; ezek az árak nem ösztönöznek a termelés korszerűsítésére, akadályozzák a technikai haladást.

Az áruhiányhoz és a rosszabb termelési feltételekhez igazodó ár-szabás voítaképp azt jelenti, hogy a kereslet és a kínálat játékához igazodunk. Az árak a termelési eszközök magántulajdonán alapuló árutermelés viszonyai között a kereslet és a kínálat szabad játékának eredményeképpen alakulnak ki. Az értéktörvény működésének ez a spontán mechanizmusa a társadalmi munka óriási mértékű pazarlására és időszaksos túltermelési válságokra vezet. A szocialista gazdaságban természetesen, az árak értékének figyelembevételével szabják meg az árakat. Ha a szocialista gazdaságban egyes árukból hiány mutatkozik, egyáltalán nem kötelező, hogy ezek árát fölemeljék.

A szocialista tervgazdaságnak éppen az az egyik előnye a tőkés gazdasággal szemben, hogy a szocialista államnak akkor is lehetősége van a szilárd tervárak fenntartására, ha egyes árukból hiány mutatkozik, s a kínálat nincs összhangban a kereslettel.

A szovjet államnak a szocialista tervgazdaság törvényszerűségei által meghatározott gazdaságpolitikáját a jellemzi, hogy ez a gazdaságpolitika minden tekintetben az élenjáróhoz, a haladóhoz igazodik. Ennek megfelelően a szocialista állam az árképzés területén is nem az esetleges áruhiányt vagy a rosszabb termelési feltételeket veszi figyelembe, hanem arra épít, hogy a korszerű technika alkalmazása alapján növelje a termelést, megszüntesse az áruhiányt.

A párt programtervezete az ipar és a mezőgazdaság olyan fejlesztését irányozza elő, amely lehetővé teszi a társadalom és minden egyes állampolgár szükségleteinek bőséges kielégítését. A mezőgazdaságnak pedig — ugyancsak a programtervezet értelmében — úgy kell fejlődnie, hogy termelése megelőzze a mezőgazdasági termékek iránt egyre nagyobb mértékben mutakozó keresletet. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy — amennyiben egyes hiánycikkek termelését nem lehet megfelelően növelni — esetleg a szocialista államnak is bizonyos áremeléshez kell folyamodnia. De ilyenkor — amint a szovjet gazdaság története is tanúsítja — az állam arra törekszik, hogy a fogyasztási cikkek szükséges mennyiségével szilárd áron lássa el a lakosságot.

A közgazdászok és a matematikusok csak úgy működhetnek együtt termékenyen a matematikai módszerek közgazdasági és tervezési célú alkalmazásának területén, ha az árképzésben még megnyilvánuló helytelen felfogásokat mihamarabb megszüntetjük.

Meg kell jegyeznünk, hogy a matematikát és az elektronikus számítástechnikát a tervezés és a termelésszervezés egyes részproblémáinak megoldására máris eredményesen alkalmazzuk. Más a helyzet a népgazdasági problémákkal. Sajnálattal állapítjuk meg, hogy az érték, kiszámításának és az optimális népgazdasági tervváltozatok kidolgozásának problémái mindezideig nem jutottak túl a viták területén. Pedig már legfőbb ideje, hogy itt is áttérjünk konkrét javaslatok kidolgozására, s a különböző változatokra tapasztalatszerző számítási munkákat végezzünk.

A társadalmi munkaráfordítások csak úgy számíthatók ki pontosabban, ha a jelenlegi árrendszert lényegesen megváltoztatjuk és tökéletesítjük. Ahhoz viszont, hogy megoldjuk a társadalmilag szükséges munkaráfordítások pontosabb mutatójának kérdését, s ezt a mutatót felhasználhassuk az árrendszer tökéletesítésére, meg kell szabadulnunk néhány illúziótól, amely az árképzési elvekről rendezett vitában tűnt fel. Számolnunk kell azzal, hogy a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek ára komoly történelmi okok miatt tér el az értéktől; ezek az okok pedig nem szüntethetők meg egy csapásra.

Azzal is tisztában kell lennünk, hogy még a legjobb árképzési elvek sem alkalmasak arra, hogy teljesen kiküszöböljük az árak eltérését az értéktől, s ezzel az árakat átváltoztassuk a társadalmi munka nyilvántartásának ideális eszközévé. Már a párt Központi Bizottságának 1927. évi plenumán hozott határozat is hangsúlyozta, hogy „az árproblémaiban összefonódnak a szovjet állam összes fontosabb gazdasági, következőképp politikai problémái is”. Ezért nem rendelhetjük alá az árrendszert egyetlen célnak: a társadalmi munka nyilvántartásának. Az árképzés tökéletesítésének problémája csak úgy oldható meg, ha fokozatosan hajtunk végre egy tudományosan jól megalapozott mélyreható reformot, amely számolt a történelmileg kialakult árrendszerrel, az árképzési gyakorlat haladó irányzataival és azzal a szükségességgel, hogy az árat nemcsak a társadalmi munka nyilvántartására kell felhasználni, hanem a technikai haladás ösztönzésére és a lakosság reáljövedelmének növelésére is.

A legutóbbi évek árképzési gyakorlatában olyan progresszív irányzat észlelhető, amely az árakat az értékhez közelítette. Ez kifejeződik a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonalának közelítésé-

ben, valamint abban is, hogy a forgalmi adó részaránya csökkent, a nyereségbefizetésé pedig növekedett. Ezt a folyamatot az is előmozdította, hogy a legutóbbi években sok mezőgazdasági termék felvásárlási ára jelentősen növekedett, aminek következtében a könnyű- és az élelmiszeripari ágak termelési önköltsége emelkedett, tiszta jövedelme pedig csökkent. Így azután a forgalmi adónak az ipari termelői árban realizálódott hányada csökkent. Ezek a folyamatok kisebb mértékben érintették a termelési eszközöket gyártó iparágakat, amelyekben viszont a munka termelékenységének fokozása és az önköltség csökkentése folytán növekedett az ezekben az ágakban realizált tiszta jövedelem hányada.

Ahhoz, hogy áttérjünk olyan egységes árszínvonalra, amely az értékhez közelíti az árakat, olyan gazdaságpolitikát kell folytatnunk, amely meggyorsítja a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek árának közelítésére irányuló objektív tendenciákat. Az SZKP Központi Bizottságának 1960. évi plénuma azt a feladatot tűzte ki, hogy 1961—1962-ben felül kell vizsgálni a termelési eszközök termelői árát, mégpedig azért, hogy ezek az árak pontosabban tükrözzék a termelési ráfordításokat és biztosítsák az ipar további fejlődéséhez szükséges felhalmozást.

E probléma megoldása elsősorban azt teszi szükségessé, hogy megszüntessük néhány vállalat tervezett veszteségességét, s a kapcsolódó ágazatok árait olyan értelemben vizsgáljuk felül, hogy ezek az árak műszaki fejlesztésre, az anyagok és a munkaerő ésszerű felhasználására ösztönözzenek. A termelési eszközök termelői árának reformját nem úgy kell végrehajtani, hogy az általános árszínvonalat emeljük, hanem úgy, hogy a nehéziparon belül újraelosztjuk a többlettermék értékét.

Nem helyes és gazdaságilag is megalapozatlan egyes közzgazdászoknak az a javaslata, hogy a termelési eszközök árát egy csapásra körülbelül kétszeresre emelve érjük el a fogyasztási cikkek árszínvonalát. Ilyen intézkedés esetén elkerülhetetlenül növekedne a fogyasztási cikkek gyártó iparágak önköltsége, emelkednének a kolhoztermékek felvásárlási árai, megdrágulnának a mezőgazdasági eredetű nyersanyagok, gyengülénének a kolhoztermelésnek új technikai felszereléssel való ellátására ösztönző tényezők. A munkaeszközök és a mezőgazdasági nyersanyagok megdrágulása miatt sok könnyű- és élelmiszeripari termelési ág veszteségessé válna, és szükségképpen emelni kellene sokféle fogyasztási cikk kiskereskedelmi árát; mindez megkivánná a munkabérek emelését, és kedvezőtlenül hatna a szovjet rubel szilárdságára.

Ebből következően, hogy az árképzés egyetlen helyes irányvonala: a munkatermelékenység növekedésének és az önköltség csökkenésének eredményeképpen a termelési eszközök árának fokozatos közelítése az értékhez, s bizonyos időn át a termelői árak stabilizálása.

A fogyasztási cikkek termelői árának és kiskereskedelmi árának jövőbeli csökkentésére és árszínvonaluknak az értékhez való közelítésére szilárd alapot teremt majd a fogyasztási cikkek termelésének meggyorsított iramú fokozása, önköltségük csökkentése, a fizetőképes kereslet és kínálat közötti általános arány megjavítása, valamint a növekvő és változó szükségletekkel összhangban a fogyasztás összetételének további finomítása.

A mezőgazdaság területén a termelés további gépesítése és villamosítása, ésszerű földművelési rendszerek bevezetése, valamint korszerű

agronómiai és állattenyésztési intézkedések eredményeképpen növekszik majd a gabonafélék terméshozama, az állattenyésztés produktivitása, és csökken a mezőgazdasági termékek önköltsége és ára.

Ilyen gazdaságpolitika fokozatosan megteremti annak feltételeit, hogy megszüntessük a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek eltérő árszínvonalát, az értékhez közelítsük az árakat, s ésszerű árképzési rendszert alakítsunk ki. Ha az árképzésben ehhez az irányvonalhoz igazodunk, akkor kielégítjük azokat a követelményeket, amelyeket az SZKP programtervezete a következőképpen szab meg: „Az árrendszert állandóan javítani kell, összehangolva a kommunista építés feladataival, a műszaki haladással, a termelés és a fogyasztás növekedésével, a termelési költségek csökkentésével. Az áraknak mind nagyobb mértékben kell tükrözniük a társadalmilag szükséges munkaráfordítást, biztosítaniuk a termelési és a forgalmi költségek megtérülését és bizonyos nyereséget minden normálisan dolgozó vállalatnak.”

Mindezek mellett gondolnunk kell arra, hogy még egy ésszerű árképzési rendszerben is szükséges lehet, hogy az árakat bizonyos esetekben eltérítsük az értéktől. Ezt megkívánhatja a termelés ösztönzése, illetve egyes árucikkek fogyasztásának ösztönzése, vagy mások fogyasztásának korlátozása. Ezért a ténylegesen érvényes árrendszerrel együtt ki kell dolgozni az áruk értékének olyan számítási rendszerét is, amely pénzforgásban és közvetlenül munkaidőben egyaránt pontosabban tükrözi a tényleges társadalmilag szükséges munkaráfordításokat.

Az árutermék értékének kiszámítása segítségével pontosan meghatározható, hogy az egyes népgazdasági ágak árai mennyire egyeznek meg az értékkel. Így a dolgok ismeretében dönthető el, hogy népgazdaságilag mikor célszerű az árakat eltéríteni az értéktől, s milyen esetekben lenne gazdaságilag megalapozatlan egy ilyen intézkedés.

A termékek értékének kiszámítása lehetővé teszi, hogy biztos és pontos mutatószámokat kapjunk a távlati tervezés tökéletesítéséhez, a gyorsan fejlődő szocialista gazdaság dinamikus arányosságának kialakításához, az állóalpok kihasználási hatékonyságának, valamint a beruházások és a műszaki fejlesztés hatékonyságának megállapításához, az ágazati mérlegkapcsolatok kidolgozásához és a szocialista termelés ésszerű telepítési rendszerének megteremtéséhez. Arra is lehetőség nyílik, hogy pontosan megállapítsuk a különböző népgazdasági ágakban termelt többlettermék értékösszegét. Mivel a különböző termelési ágakban a többlettermék értékének és a tiszta jövedelemnek vagy nyereségnek különböző normái érvényesek, nagyon fontos megállapítani egyrészt a központosított állami tiszta jövedelmet gyarapító nyereségbefizetéseknek gazdaságilag megalapozott differenciált kulcsait, másrészt a vállalatoknál maradó nyereséghányadot. Ezzel minden ágazat számára biztosíthatók az önálló elszámoláson alapuló gazdasági tevékenység feltételei.

Minél inkább közeledünk a kommunizmusához, annál nagyobb jelentőségűvé válik, hogy közvetlenül munkaidőben tartsuk nyilván a társadalmi munkát. Ez egyik konkrét útja annak, hogy leküzdjük az áru- és pénzviszonyokat és a társadalmi munka nyilvántartásának belőlük következő formáit, s ugyanakkor megteremtsük a társadalmi termelésben a kölcsönös kapcsolatokat. Ezért elsőrendű fontosságú e nyilvántartás módszertanának kidolgozása.

Ha kidolgozzuk a társadalmi munka értékben és munkaidőben való nyilvántartásának módszerét, akkor lehetővé válik, hogy az egyik változat szerinti számítások helyességét a másik változattal ellenőrizzük és korrigáljuk, s a társadalmi munka nyilvántartásában a lehető legnagyobb pontosságot érjük el.

★

Az áru- és pénzviszonyok szerepe a kommunista társadalom felépítésében és elhalásuk útja a kommunizmus magasabb fokán — ez a kommunizmusba való átmenet egyik legbonyolultabb kérdése. Hogyan megy majd végbe ez az elhalás? Az erre a kérdésre adandó válasszal függ össze az áruviszonyok fejlődési távlatainak meghatározása a kommunista építés következő szakaszaira, a gazdaságpolitika több fontos kérdésének helyes megoldása, köztük olyan kérdéseké, amelyek arra vonatkoznak, hogy milyen formákban és mértékben használjuk ki az áru- és pénzviszonyokat a kommunista társadalom felépítésének befejező időszakában.

A szocialista gazdaság fejlődésének dialektikája szerint a kommunizmus magasabb fokának feltételeit úgy teremtjük meg, hogy a legteljesebben felhasználjuk a szocializmus gazdasági törvényeit, mindazokat a gazdasági formákat és emelőket, amelyek kiszolgálják a szocialista gazdaságot. Ez az áru- és pénzviszonyokra is vonatkozik. Ebből következően a szovjet társadalom a kommunizmus magasabb fokán annak eredményeképpen jut el az áruterelés és -forgalom elhalásához, hogy a szocializmusban minden módon fejleszti az áru- és pénzviszonyokat.

Malisev és Szobol Hegelre hivatkozva azt állítják, hogy az áruviszonyok elhalásához forradalom szükséges. De ha nem Malisev és Szobol hibás koncepciójából indulunk ki, amely a kapitalizmussal azonosítja az áruterelést, hanem az áru- és pénzviszonyoknak a szocializmus és a kommunizmus építésében betöltött szerepéről szóló lenini tanításból, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az áruviszonyokról a kommunista termelési és elosztási formákra és a társadalmi munka közvetlenül munkaidőben való nyilvántartására társadalmi forradalom nélkül térhetünk át.

Az a törvény, amely szerint a társadalom robbanás útján megy át régi minőségi állapotából egy újabb minőségi állapotba, az antagonisztikus osztálytársadalomra kötelező, de a szocializmusból a kommunizmusba való átmenetre egyáltalán nem kötelező érvényű törvény. Ezzel kapcsolatban ajánlatos lett volna, ha Malisev és Szobol nemcsak Hegelre emlékezik, hanem Marxra is. Íme, mit írt Marx a „Filozófia nyomorá”-ban erről a kérdéstről: „A munkásosztály felszabadulásának feltétele minden osztály megszüntetése, mint ahogy a harmadik rend, a burzsoá rend felszabadulásának feltétele valamennyi rend megszüntetése volt . . . Addig azonban a proletariátus és a burzsoázia közötti antagonizmus osztálynak osztály elleni harca, olyan harc, amely legmagasabb fokú megnyilvánulásában totális forradalom . . . A társadalmi evolúciók csak a dolgoknak olyan rendjében nem lesznek többé *politikai revolúciók*, amelyben nincsenek osztályok és osztályellentétek.”*

A szocialista társadalomban vannak ugyan osztályok, de a közöttük

* Marx: A filozófia nyomora. Szikra, 1952. 162–170. 1.

levő különbségek nem antagonisztikus jellegűek. Ezeknek az osztályoknak az alapvető érdekei megegyeznek, ezért a kommunizmusba való átmenet során a társadalmi viszonyokban és köztük a termelési viszonyokban bekövetkező minőségi változások már a szocializmus szakaszában nem politikai forradalmak, hanem társadalmi evolúciók útján mennek végbe. A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos evolúciós átmenet azt jelenti, hogy ebben az időszakban a mélyreható minőségi változások, mint például a társadalmi tulajdon két formájáról az egységes kommunista ösztönei tulajdonra, a munka szerinti elosztás elvéről a szükségletek szerinti kommunista elosztási elvre való áttérés stb., a kommunizmus csíráinak fokozatos mennyiségi felhalmozása útján mennek végbe, s ezek a mennyiségi felhalmozódások bizonyos idő elteltével mélyreható minőségi változásokat eredményeznek.

N. Sz. Hruscsov mondta a XXI. pártkongresszuson: „Lépésre kell előrehaladnunk, meg kell teremtenünk a kommunizmusba való tervszerű átmenethez szükséges anyagi és szellemi feltételeket... Bár a kommunizmus különbözik a szocialista fejlődési szakasztól, semmiféle fal nem választja el egymástól a társadalmi fejlődés e szakaszait. A kommunizmus a szocializmusból fejlődik ki, ennek egyenes folytatása.” Ez vonatkozik a szocialista szakaszban fennmaradó különleges fajtájú áru- és pénzviszonyok fejlődésére is.

Az antidialektikus gondolkodás csak az alternatív kérdésfeltevéseket ismeri el: vagy szocializmus vagy áruviszonyok, vagy fekete vagy fehér, vagy igen vagy nem, harmadik eset nem lehetséges. Ilyen merev „logika” álláspontjáról nem érthető meg, hogyan korlátozhatók és ugyanakkor hogyan fejleszthetők minden módon az áru- és pénzviszonyok. Az így gondolkodók a következőképpen vélekednek: ha korlátozzák az áruviszonyokat, akkor nem fejleszthetik, ha pedig fejlesztik, akkor nem korlátozhatják.

Malisev és Szobol számára hétpecsétetes titok marad az a mélységesen dialektikus lenini kérdésfelvetés, amely szerint az áru- és pénzviszonyokat felélénkülésük és a szocializmus javára hasznosításuk mértékében kell birtokba venni. Lenin már a Nep-korszak elején beszélt arról, hogy a kereskedelmet felélénkülésének mértékében kell birtokba venni. Pedig akkoriban a szovjet országban még számszerű többségben voltak a piaci ösztönösséget tápláló kisárutermelő parasztgazdaságok, s a kereskedelmet a tőkés elemek használták ki. Ma már városban és falun egyaránt a társadalmi tulajdonon alapulnak az áru- és pénzviszonyok. A szovjet állam ezekre a viszonyokra is kiterjesztette uralmát, s a népgazdaság tervszerű vezetésének gazdasági emelőivé változtatta át őket. A szovjet állam által felhasznált áru- és pénzviszonyok sikeresen szolgálják a kommunizmus építését.

A Szovjetunióban jelenleg létező árutermelés különleges árutermelés. A termelési eszközök társadalmi tulajdonának uralma és a népgazdaság tervszerű vezetése folytán meghatározott keretek közt van meg, s többé nem lehet bázisa a tőkés viszonyok kifejlődésének. A termelésben az értéktörvény nem tölti be a termelés és a forgalom spontán szabályozójának szerepét, s a termelési ár kategóriája is megszűnt. Az állami vállalatok termelési állóalapjai nem lehetnek adásvétel tárgyai. A kolhozok is bizonyos korlátok közt rendelkezhetnek oszttha-

tanlan alapjukkal, amelyhez tartoznak a termelési és nem termelési célokat szolgáló alapjaik és forgóeszközeik is. A kolhozok oszthatatlan alapjai nem oszthatók el a kolhozparasztok egyéni fogyasztásának kielégítésére és nem is adhatók ki a kolhozparasztoknak, kivéve az artyelből való kilépés esetén a tagokat megillető szövetkezeti részesedést.

Tehát az áru- és a pénzviszonyoknak a tőkés áru gazdaságban betöltött funkcióikhoz képest a szocialista tervgazdaságban végrehajtott korlátozása az első és nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy az áru- és pénzviszonyokat a szocializmus javára használjuk fel. Miután a szocialista állam hatalmába kerítette, s a tervszerű vezetés gazdasági emelőivé alakította át az áruviszonyokat, az államnak maximális mértékben ki kell használnia ezeket a viszonyokat a szocialista termelés és forgalom fejlesztésére és ezen keresztül a kommunizmusba való átmenet feltételeinek biztosítására.

Így tehát szükséges egyrészt az áru- és pénzviszonyok korlátozása, hogy ne változhassanak át tőkés áruviszonyokká, másrészt e viszonyok nagyarányú fejlesztése és felhasználása, hogy az áru- és pénzviszonyok meggyorsítsák a kommunizmus magasabb fokára való áttérést, és ezzel közelebb hozzák önmaguk elhalásának időpontját.

★

A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában a végsőig ki kell használni az áru- és pénzviszonyokban rejlő minden lehetőséget. Ez éppúgy vonatkozik a társadalmi munka nyilvántartására, mint a szocialista termelés anyagi ösztönzésére, az önálló elszámolás tökéletesítésére, a szocialista vállalatok közötti kapcsolatokban az egyenértékűség elvének érvényesítésére, az állami vállalatokban és a kolhozokban a pénzformában megvalósuló munka szerinti díjazás következetes alkalmazására. Az árképzés területén határozottan kell érvényesülnie annak az irányvonalnak, hogy az árak egyre nagyobb összhangban legyenek az értékkel. Ennek eredményeképpen fokozatosan megszűnnek a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek érték színvonalában és ármércéjében még meglévő különbségek, a többletermék elvonása egyre kisebb mértékben valósul meg a forgalmi adó és egyre nagyobb mértékben a nyereségbefizetés révén. Így a mostani gazdasági fejlődés szükségleteivel teljes összhangban lényegesen korlátozódik az árak újraelosztási funkciója. Amint a párt programtervezete is hangsúlyozza: „A kommunista építés időszakában az árpolitika alapvető iránya: a munka termelékenységének növelése és a termelés önköltségének csökkentése alapján végrehajtott rendszeres, gazdaságilag megalapozott árleszállítás.”

Az áru- és pénzviszonyok megszüntetéséhez szükséges feltételek előkészítése szempontjából óriási jelentőségű lesz a termelőerőknek a tudományos és technikai haladáson alapuló gyors fejlődése és a termékbőség megteremtése, továbbá a szocialista tulajdon két formájáról az egységes kommunista össznépi tulajdonra és az osztály nélküli társadalomra való áttérés, valamint a munkának elsőrendű életszükségletté válása. A következő húsz évben jelentősen növekszik a társadalmi alapok részaránya is, ami az egyik legfontosabb feltétele annak, hogy áttérjünk a szükségletek szerinti kommunista elosztásra.

A matematika és a számítástechnika alkalmazása szintén nagy sze-

repet játszik azoknak a feltételeknek a megteremtésében, amelyek a kommunizmus magasabb fokán szükségesek az áru- és pénzvviszonyok elhalásához. A kommunista társadalom hatalmas lendülettel kibontakozott építésének időszakában nyilvánvalóan együtt létezik és tökéletesedik majd a társadalmi munka nyilvántartásának mindkét módszere: az értékformában (pénzformában) és a munkaidőben megvalósuló nyilvántartás. Közülük a közvetlen munkaidőben végzett nyilvántartás jelentősége egyre nagyobb lesz.

E folyamatok fejlődésével a szocialista társadalom áruai — a lenini dialektikának megfelelően — fokozatosan átalakulnak termékekké, amelyek nem a piacon keresztül jutnak el a fogyasztóhoz, hanem közvetlen ingyenes (pénz nélküli) elosztás útján, amelyet a társadalom tervszerűen bonyolít le. Az állami szektorban létrehozott és forgalmazott termelési eszközök áruk ugyan, de már most magukon viselik a nem áruk bizonyos jegyeit. Ezek a jellemző vonások a további fejlődés során még inkább erősödnek, s a fogyasztási cikkekre is fokozatosan kiterjednek. Ez szintén fontos feltétele a kommunizmus magasabb fokára való áttérésnek.

Igy teremtik meg fokozatosan a feltételeket a társadalmi termelés és elosztás nyilvántartásának és ellenőrzésének olyan történelmileg teljesen új módszereihez és formáihoz, amelyek megegyeznek a kommunista gazdálkodási formákkal, s lehetővé teszik, hogy a társadalom — amint a tudományos kommunizmus megalapítói előre látták — lemondjon a híres-neves érték szolgáltatairól. Amikor a társadalom lemond majd az értéknek a társadalmi termelés egyik legfontosabb funkciójában teljesített szolgálatáról, nagy lépéssel közelíti meg az áru- és pénzvviszonyok elhalását és olyan gazdasági formákkal és viszonyokkal való fokozatos felváltását, amelyek a kommunizmus magasabb fokának belső sajátossága.

Az áruviszonyok problémájának nemcsak belföldi vonatkozásai vannak, hanem nemzetközi vonatkozásai is. A szocialista országok közötti kölcsönös gazdasági kapcsolatok fejlesztésének fő tendenciáját a szocialista munkamegosztás, a termelési specializáció és kooperáció tervszerű fejlesztése jellemzi. A szocialista nemzetközi munkamegosztás növekedésével és a szocialista országokban létező különböző tulajdonformák közötti kapcsolatok kiterjesztésével az áru- és pénzvviszonyok egyre inkább fejlődnek a szocializmus világrendszerének keretei között.

A szocialista tábor országai jelenleg a világpiaci árakból kiindulva kötnek egymással kereskedelmi egyezményeket. Ezek az árak szilárdabbak és stabilabbak, mint a tőkés piaci árak; nem függnek a tőkés termelés és forgalom konjunkturális ingadozásaitól. A szocialista világpiac egyik időszerű problémája a saját árbázisra való áttérés, az áruknek a szocialista táborban kialakult értékével összhangban. Ezzel kapcsolatban különösen fontos, hogy értékben, pénzben egységes mértéket dolgozzunk ki, hogy az egyik ország termelési költségeit összehasonlíthassuk a többi szocialista ország termelési költségeivel. Ehhez a szocialista világrendszerhez tartozó minden országban tanulmányozni kell az ártervezés elveit és módszereit, s általánosítani kell az árképzési gyakorlatot.

A két világrendszer békés gazdasági versenyének fejlődésével erő-

sődnek a szocialista országok és a kapitalista országok kereskedelmi és hitelkapcsolatai. Az önálló fejlődés útjára lépett, gazdaságilag fejletlen országokkal is tovább fejlődnek a Szovjetunió és a többi szocialista ország kereskedelmi, hitelügyi és pénzügyi kapcsolatai. A szocialista világrendszer a tervgazdálkodás előnyei folytán fokozatosan vezető helyzetet foglal el a világpiacon. Eljön az idő, amikor a szocializmus világrendszere — amint N. Sz. Hruscsov mondta a XXI. pártkongresszuson — a Szovjetunió hétéves népgazdasági tervének teljesítése, valamint a népi demokratikus országok gyors ütemű gazdasági fejlődése eredményeképpen az egész világ ipari termelésének több mint a felét szolgáltatja. A hétéves terv teljesítésének menete azt mutatja, hogy ezt a tervet nemcsak teljesítjük, hanem túl is teljesítjük. Ez azt jelenti, hogy a szocialista világrendszer élre tör a nemzetközi csere és pénzforgalom területén.

A szocializmus világrendszeréhez tartozó országok ipari és mezőgazdasági termelésének növekedésével, a munkatermelékenység szüntelen emelkedésével és az önköltség csökkenésével, valamint a nemzetközi áruforgalomban a szocialista világrendszer hányadának növekedésével a szovjet rubel egyre kedvezőbb feltételek közt és mind nagyobb sikerrel versenyezhet a dollárral. N. Sz. Hruscsov találoan jegyezte meg: a szovjet rubel nem emel kalapot a dollár előtt. „Tovább erősödik a pénzügyi és hitelrendszer — hangsúlyozza az SZKP programtervezete —, tovább szilárdul a szovjet valuta, mind magasabbra emelkedik a rubel árfolyama vásárlóképességének növekedése alapján, tovább fokozódik a rubel szerepe nemzetközi viszonylatban.” Eljön az idő, amikor a szovjet rubel megjelenik a világpiac küzdőterén, s elkezd kizorítani onnan a dollárt.

A programtervezet szerint az áru- és pénzviszonyok megszűnésének két döntő feltétele van: áttérés az egységes kommunista ösznépi tulajdonformára és a kommunista elosztási rendszerre. Az első feltételt — a programtervezet értelmében — a kommunizmus anyagi-műszaki alapjának megteremtésével 1980-ig kell teljesíteni. A második feltétel teljesítése — vagyis a munkának elsőrendű életszükségletté válása és a kommunista elosztásra való áttérés — húsz évnél hosszabb időt igényel. A programtervezet szerint „az elkövetkező két évtizedben a munka szerinti díjazás marad a dolgozók anyagi és kulturális szükségletei kielégítésének legfőbb forrása”. De a szovjet társadalom a kommunizmus anyagi-műszaki alapjának megteremtésével egészen közel jut a szükségletek szerinti elosztás elvének megvalósításához.

A kommunista társadalom teljes felépítése a további időszakban fejeződik be, miután „a munka szerinti elosztás elve már teljesen betöltötte hivatását, vagyis amikor megvalósul az anyagi és kulturális javak bősége, s amikor a munka a társadalom valamennyi tagja számára elsőrendű életszükségletté válik”. Időközben, ahogyan a szovjet társadalom a kommunizmus felé halad, a dolgozók egyéni szükségleteiket egyre inkább ingyenesen, a társadalmi alapokból elégítik ki, s egyre kisebb mértékben a munka szerinti díjazásból. Ez azt jelenti, hogy miután lényegében felépül a kommunizmus, bizonyos időn keresztül egyes termékeket a szükségletek szerint közvetlenül és ingyenesen osztanak el, más termékeket viszont még a társadalom tagjai által végzett munka

mennyiségével és minőségével arányosan pénzben kifizetett díjazás ellenében osztanak el. Ez eleve meghatározza az áru- és pénzviszonyok további sorsát is. Az áru- és pénzviszonyok véglegesen a teljes kommunizmusban szűnnek meg; ez akkor következik be, miután lényegében felépült a kommunista társadalom.

Mindezek mellett számolni kell azzal, hogy a következő húsz évben tovább kell fejleszteni az áru- és pénzviszonyokat a szocialista táboron belül, valamint a két rendszer, a szocializmus és a kapitalizmus kölcsönös gazdasági kapcsolataiban is.

A programtervezet előirányzata szerint „a szocialista államok fejlődése az egységes szocialista világrendszer keretében, e rendszer törvényszerűségeinek és előnyeinek kihasználása... lehetővé teszi számukra, hogy csökkentsék a szocialista építés időtartamát, és megnyitja előttük azt a távlatot, hogy többé-kevésbé egyidejűleg, egyazon történelmi korszakban térjenek át a kommunizmusra”. Ebben a történelmi korszakban — az egész szocialista tábor kommunizmusba való átmenetének korszakában — a szocialista tábor minden országában fel kell használni az áru- és pénzviszonyokat és az értékben, pénzben végzett nyilvántartást, s ezzel együtt egyre nagyobb mértékben kell a munkát elektronikus számológépek segítségével közvetlenül munkaidőben is nyilvántartani. Tehát az áru- és pénzviszonyok elhalásához mind a Szovjetunió belső viszonyai, mind pedig az egész szocialista tábor kommunista építése szempontjából az elkövetkező húsz évnél hosszabb idő szükséges.

Íme, ez az a néhány elméleti meggondolás, amely a kommunista társadalom építésének távlatában az áru- és pénzviszonyok szerepére és további sorsára vonatkozik.

KORUNK KAPITALIZMUSA

II. kötet

A kötet a kapitalizmus általános válsága második világháború utáni elmélyülésének törvényszerűségeit és sajátosságait mutatja be a vezető imperialista országok fejlődésének, a gyarmati rendszer felbomlásának és az új független államok eddigi útjának elemzése alapján.

A szerzők a főbb tőkésországok, az amerikai, az angol, a francia, a német és a japán imperializmus legújabb fejlődését elemzik, bemutatóva az egyes országok történelmi, gazdasági és társadalmi sajátosságait.

Ezután a szerzők az imperializmus gyarmati rendszerének felbomlásával és az új független államok fejlődésével foglalkoznak. Külön tárgyalják India, az Arab-Kelet, Latin-Amerika és Fekete-Afrika felszabadító mozgalmának harcát, a függetlenség kivívásának körülményeit és megvilágítják a gazdasági és társadalmi fejlődés jellegét és sajátosságait a szóban forgó országokban és területeken.

A kötet a nemzetközi események rohamos menetének, az egyes országok és területek gazdasági és politikai problémáinak jobb megértéséhez mind a szakemberek, mind a nemzetközi kérdések iránt érdeklődő olvasóközönség számára hasznos segítséget nyújt.

864 oldal, egészvászonkötésben 95,- Ft.

GERGELY ISTVÁN:

A szocialista állami költségvetés tartalma

Az állami költségvetés sajátos feladataival és a szocialista gazdaság-irányítási rendszerben betöltött szerepével — a költségvetés sokrétű gazdasági tartalmából következően — a közgazdászok különböző szempontból foglalkoznak. Azok, akik a *nemzeti jövedelem* elosztási, újraelosztási és felhasználási folyamatának nyomonkísérésére töreksznek, abból a szempontból vizsgálják az állami költségvetést, hogy abban az újraelosztási folyamat egyes szakaszaiban a nemzeti jövedelemnek milyen elemei milyen módon és mértékben jelennek meg. Vannak, akik az állami költségvetésnek a népgazdasági mérlegrendszerben betöltött szerepét, tehát azt nézik, hogy a *népgazdasági tervezés* rendszerében az állami költségvetés mennyiben segíti, illetve milyen eszközökkel mozgathatja elő a minél teljesebb, átfogóbb szemléletű tervezést és tervmérést. *Pénzügyi szempontból* elsősorban az állami költségvetésnek a pénzügyi mérlegekben és a szocialista pénzügyekben betöltött kiemelt, központi helyét, valamint a pénzügyi rendszer egyes részeivel, az egyes pénzügyi fogalmakkal való kapcsolatát és összefüggéseit vizsgálják. Mindegyik szemléletmód az állami költségvetést — szükségszerűen — csak bizonyos szempontból és nem a teljességre való törekvés igényével elemzi. Ennek tulajdonítható, hogy az állami költségvetés közgazdasági szerepével és feladataival összegező formában viszonylag kevesen és keveset foglalkoztak.*

Össztársadalmi szükségletek és állami költségvetés

Az újratermelési folyamat keretében keletkező társadalmi összterméket különböző szükségletek kielégítésére fordítják. A szükségleteket és a kielégítésükre szolgáló forrásokat közgazdasági szempontból alapelőve véve három fő csoportba sorolhatjuk:

Az egyszerű újratermeléssel kapcsolatos *termelő-fogyasztási szükségletek*, azaz a termelőfolyamatban elhasználódott munkaeszközök és munkatárgyak pótlásának fedezeti forrása a *pótlási alap*, amelyet az

* Az állami költségvetéssel a nemzeti jövedelem és a népgazdasági tervezés szempontjából foglalkoztak hazánkban például Ausch Sándor: A népgazdasági mérlegrendszer néhány főbb problémája. *Közgazdasági Szemle* 1958. 6. sz.; Ausch Sándor-Madarasi Attila: Kísérlet a nemzeti jövedelem újraelosztásának ábrázolására a pénzügyi mérlegnek alapján. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének II. Evkönyve. 1958-1959.; Gerő Tamásné: Felhalmozás és pénzfelhalmozás. *Közgazdasági és Jogi Kiadó* 1958.; A népgazdasági tervezés és a pénzügyi rendszer szempontjából foglalkoztak az állami költségvetéssel elsősorban Badacsonyi György: Állami költségvetésünk 10 éves fejlődése. *Pénzügyi Szemle*. 1953. 4. sz.; Gerő Tamásné: I. m.; Schmidt Adám: Pénzügyi kontroll-mérlegrendszer. OT Kéziratok feljegyzés. 1953.; Schmidt Adám: Az állami költségvetés tervezése. *Pénzügyi Szemle*. 1954. 5. sz.; Timár Mátyás: Költségvetési rendszerünk fejlődésének főbb jellegzetességei 1945-től 1957-ig. *Pénzügy és Számvitel* 1958. 3. sz.

állalapotok amortizációs hányadára és a munkatárgyak pótlási alapjára oszthatatunk. A pótlási alap kereteit a termelési és az önköltségi tervek határozzák meg. E keretek között a pótlási alap forgalma, *jellegét* tekintve, az önálló elszámolás rendszerében működő vállalatok között *közvetlen* formában lebonyolódó áru- (szolgáltatás-) forgalom.

A *termelők és családtagjaik személyes fogyasztási szükségletei* alapjában véve két részre oszlanak. E szükségletek egyik csoportját a *munka szerinti elosztással* fedezett szükségletek képezik; ezeknek fedezeti forrása a bérjövedelem. A személyes szükségletek másik csoportjának kielégítésére a *nem munka szerinti elosztás* keretében kerül sor, a béren felüli juttatások formájában. A nem munka szerinti elosztás formájában kielégített szükségleteket elsősorban az jellemzi, hogy a lehetőségek szerinti maradéktalan kielégítésükhöz *társadalmi* érdek fűződik, de a fedezésükhöz szükséges termék igénybevétele csak *egyénenként* történhet (például gyógyszerterítés, családi pótlék, nyugdíj stb.). A bérjövodelemek és a béren felüli juttatások formájában használjuk fel a *személyi (egyéni) fogyasztási alapot*.* A személyi fogyasztási alap forgalmának kereteit különböző elosztási tervmérlegek — többek között a lakosság pénzbevételi és kiadási tervmérlege — határozza meg. A fogyasztási alap forgalma, *jellegét* tekintve, a vállalatok, az intézmények és a lakosság *közötti*, továbbá a lakosságon belüli áru- (szolgáltatás-) forgalom.

Az *össztársadalmi szükségleteket* elsősorban az jellemzi, hogy a lehetőségek szerinti kielégítésükhöz szintén *társadalmi* érdek fűződik és ugyanakkor a fedezésükhöz szükséges termék igénybevétele is általában csak *kollektíve* történhet. A társadalmi fogyasztási alap felhasználását az *oszthatatlanság* jellemzi, az, hogy azt a társadalom egyes csoportjai (például parkok, kultúrházak, helyi utak stb. esetében) vagy csak maga az egész társadalom (például az árvízvédelem, a járványvédelem, a honvédelem, a felhalmozás stb. esetében) vehetik igénybe.** Ebben a szemléletmódban többlettermékeknek a társadalmi fogyasztási alapot alkotó termékhalmaz tekinthető.

Az *össztársadalmi szükségletek* közül a fejlesztési jellegű szükségleteket a *felhalmozási alaphól*, a kollektív fogyasztási szükségleteket az *össztársadalmi fogyasztási alaphól* elégitik ki. Ezek a feladatok nem az egyes dolgozók, hanem az egész társadalom (vagy annak bizonyos kollektívái) közös szükségletével kapcsolatosak és ezért célszerű, ha kielé-

* Megosznak a vélemények abban a kérdésben, hogy a dolgozók között nem munka szerinti elosztott termékhalmaz szükséges terméknek, vagy pedig többlettermékek helyesebb tekinteni. Az *egyik* álláspont szerint szükséges terméknek csak a dolgozókat munkateljesítményük alapján megillető termékhalmaz tekinthető. Ez az álláspont ezzel egyben a nem munka szerinti elosztás *juttatás* jellegét hangsúlyozza. A *másik* álláspont szerint szükséges terméknek nemcsak a dolgozókat munkateljesítményük alapján megillető termékhalmaz tekinthető, hanem a személyes fogyasztási alap egésze. Ez az álláspont a munka és nem munka szerinti elosztás *egységét* és azt emeli ki, hogy a személyes fogyasztási szükségletek fedezéséhez szükséges termékek végső soron *egyének között* oszlanak meg.

Mindkét álláspont mellett és ellen számos érv hozható fel. A magunk részéről az utóbbi álláspontoz hajlunk, és a további tárgyalás során ennek a szemléletnek az alapján állunk.

** A személyes fogyasztási és a társadalmi szükségletek elhatárolása azonban a gyakorlatban sokkal bonyolultabb, mint ahogy azt eddig kifejtettük. Például elméletileg és gyakorlatilag kevéssé tisztázott az a kérdés, hogy a fejlődés során milyen gazdasági körülmények között és milyen mértékben kell az általános, a szak-, a közép-, és a felsőfokú oktatást a munka, a nem munka, illetve a társadalmi szükséglet szerinti elosztás körébe sorolni. Ennek a kérdésnek a kifejtése azonban témánktól messzire vezetne. Az általunk vizsgált téma szempontjából erre nincs is szükség, mert a további tárgyalás szempontjából az eddig elmondottak is elégségesek. (Ezekkel a kérdésekkel behatóan foglalkozik dr. Jávoroka Edit—dr. Berényi József: Jövodelemek a béren felül. Kossuth. 1960.)

gítésükről közvetlenül a szocialista állam gondoskodik. Ezért a többlettermék forgalma jellegét tekintve, közvetlenül központosított irányított forgalmi folyamat.

Az össztársadalmi szükségletek kielégítése érdekében az állam nem elégedhet meg azzal, hogy a társadalmi termék termelése és elosztása tekintetében kialakítja az *átfogó* egyensúlyt, hanem biztosítania kell az össztársadalmi szükségletek és a kielégítésük forrását képező eszközök *egyenkénti* egyensúlyát is. Ez *különböző vetületben* érvényesülő mérlegelés komplex egységét jelenti. A rendelkezésre álló *eszközök* oldaláról való mérlegelés az eszközöknek leginkább hatékony felhasználására irányul. A kielégítendő szükségletek *fontossági* sorrendjének mérlegelésekor a kiinduló szempont a társadalmi szükségletek egyes csoportjainak társadalmi jelentősége az össztársadalmi szükséglet kielégítésében. A szükségletkielégítés *időbeni* sorrendjének mérlegelése viszont a „ma”, a „holnap” és a még későbbi időpontban kielégítésre kerülő társadalmi szükségletek időbeni sorrendjének és ütemének összeegyeztetését jelenti a termelés ütemével. A fontossági (kielégítési) sorrendnek ilyen sokoldalú és operatív mérlegelése *központi gazdasági döntések* kialakítását teszi szükségessé.

Az össztársadalmi szükségletek kielégítésével kapcsolatos gazdasági folyamatokat a pénz és a pénzforgalom közvetítésével az állami költségvetés keretében szabályozzák.

Az áru- és pénzforgalom feleslegessé teszi, hogy az állam mint központi raktározó-elosztó szerv ékelődjön a szükségletkielégítést biztosító szervezetek és a szükségletek anyagi forrását előállító termelők közé azért, hogy a különböző termékek és igények összhangját mind átfogóan, mind operatív módon (tétélesen) kialakítsa. Az állami költségvetés lehetővé teszi, hogy az állam ne foglalkozzék minden egyes és közte a mennyiségileg jelentéktelen termékek egyedi elosztásával, hanem a döntő termékek és az állami költségvetésbe központosított állami jövedelmek elosztásával valósítsa meg az össztársadalmi szükségletek kielégítését.

Célszerű, ha a gazdaságirányítás nem törekszik a legapróbb részletekre kiterjedő szabályozásra, hanem ezt a feladatot a megfelelő önállósággal, felelősséggel és anyagi-erkölcsi érdekeltséggel rendelkező gazdálkodó egységekre bízta. Az állam ezért megelégszik az átfogó pénzügyi keretek megállapításával, és az anyagi-mennyiségi részleteket a termelő-értékesítő szervezetek és az össztársadalmi szükségletek kielégítésével megbízott szervezetek feladatává teszi.

Az össztársadalmi szükségletek kielégítését szolgáló központi *pénzalap* alakulása *áttekinthetőbb képet ad* az állam rendelkezésére álló eszközökről és azok változásáról, mint a többlettermék egyes elemeire vonatkozó *anyagi mérlegek*. A költségvetésben a társadalmi fogyasztási alap forrásait és felhasználási területeit átfogóan, *pénzügyi keretek* formájában lehet szabályozni, amiből jobb beosztással, gazdaságosabban és operatívabban lehet gazdálkodni, mint az anyagmérlegek és a különféle *naturális előírányzatok* alapján.

A pénzbeli kifejezőmód természetesen nem hivatott és nem képes pótolni a többletterméknek anyagi-mennyiségi formában való elosztását. A pénzbeli kifejezőmód által nyújtott lehetőségek túlbecsülése és egyoldalú előtérbehelyezése azzal a következménnyel járhat, hogy meg-

lazul vagy éppen megszakad a szükséges kapcsolat a többletermék anyagi és pénzügyi oldala között. Zavarja a pénz közvetítésével kialakítható döntésekhez szükséges tisztánlátást, hogy a költségvetési előirányzatok kialakulását az árrendszer is befolyásolja. Emiatt csak korlátozott mértékben lehet arra következtetni, hogy bizonyos pénzösszeg mekkora termékhalmozak felel meg, mert az eltérő lehet attól függően, hogy a különböző rendeltetésű termékek árszínvonalára és árárányai mennyire térnek el egymástól.

Összefoglalva megállapítható, hogy az állami költségvetésnek nélkülözhetetlen szerepe van az osztársadalmi szükségletek és fedezeti forrásuk, a többletermék fontosságai és időbeli összhangjának kialakításában.

Az állami költségvetés szerepe a szocialista újratermelési folyamatban

Az eddigi tárgyalás alapján — elméletileg — az állami költségvetés kizárólagos feladata a többletermék és az osztársadalmi szükségletek fontosságai és időbeli összhangjának tervszerű szabályozása. Valójában azonban az állami költségvetés tervezési szerepe több ennél, mert szorosan kapcsolódik a szocialista újratermelési folyamathoz és ennek keretében nemcsak a nemzeti jövedelemhez, hanem a társadalmi össztermékhez, sőt a nemzeti vagyonhoz is. Mielőtt az állami költségvetésnek az újratermeléssel összefüggő sokoldalú szerepének és azoknak az okoknak az elemzésére rátérnénk, amelyek az állami költségvetésnek az újratermelési folyamatban betöltött funkcióját szükségessé, illetve indokolttá teszik, előbb az állami költségvetésnek a *többletermék felhasználásával* kapcsolatos szerepét vizsgáljuk.

A többletermék és pénzbeni megjelenési formája, a társadalmi tiszta jövedelem elosztását és újraelosztását a népgazdaság egyes ágai, vállalatai és intézményei, az anyagi termelés és a nem termelő területek között a költségvetés közvetíti. Ez a következő fázisokban valósul meg. Az állam a népgazdasági terv alapján irányítja az állami vállalatok keretében folyó termelést és az árak szabályozásával biztosítja, hogy a megtermelt többletermék társadalmi tiszta jövedelem formájában realizálódjék. A szocialista állam mint az állami vállalatok tulajdonosa közvetlenül rendelkezik az állami vállalatokban megtermelt társadalmi tiszta jövedelemmel. Ennek túlnyomó többségét központosítva megteremti az osztársadalmi szükségletek kielégítéséhez szükséges állami pénzügyi keretet. Ez lehetővé teszi, hogy az állam eljuttathassa a társadalmi tiszta jövedelmet oda, ahol az osztársadalmi szükséglet jelentkezik, illetve azokhoz a szervezetekhez, amelyeknek a társadalmi szükségletek kielégítése a feladatuk. A költségvetési kiutalásokból az érdekeltek az áruforgalom keretében közvetlenül a termelőktől (illetve az ellátó szervezet utáni) megvásárolhatják a szükséges anyagi eszközöket. Az állami vállalatoknál realizált társadalmi tiszta jövedelemnek bizonyos részét az állam a vállalatoknál hagyja a vállalat fejlesztésére, a vállalati kollektíva közös szociális, kulturális szükségleteinek kielégítésére, valamint a vállalatnál dolgozók kimagasló teljesítményeinek anyagi elismerésére.

Többletermék csak a termelés szférájában jön létre, de *társadalmi*

tiszta jövedelem nemcsak a termelésben, hanem a *népgazdaság minden ágában realizálódhat*. Ez részben annak tulajdonítható, hogy az árpolitika következtében nemcsak az anyagi termékek, hanem például a szolgáltatások árában is realizálódhat társadalmi tiszta jövedelem. Másrészt ahhoz, hogy a nyereség alakulása az állami vállalatokat jövedelmező gazdálkodásra, a vállalati költségek csökkentésére, tehát az önálló elszámolás előmozdítására ösztönözze, többek között az szükséges, hogy az árakban ne csak a termelő, hanem a nem termelő vállalatok is realizáljanak társadalmi tiszta jövedelmet nyereség formájában.

Mindebből az következik, hogy az állami költségvetésbe a társadalmi tiszta jövedelem — a többletermék pénzformája — a nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának *különböző fázisából* jut el. A gyakorlatban ugyanis nemcsak a termelésben, tehát a többletermék keletkezésének helyén realizálódik a társadalmi tiszta jövedelem — mintegy „*elsődleges*” *megjelenési formában* —, hanem a nemzeti jövedelem újraelosztása során más népgazdasági ágakban is — *származékos*, „*másodlagos*” *megjelenési formában*.

Az állami vállalatoknál megtermelt társadalmi tiszta jövedelem realizálási formáit és szintjét az árrendszer és az árpolitika határozza meg. A realizálás során az összár és az összérték globális megegyezése mellett egyes árak eltérhetnek az értéktől. Hogy az egyes termékek ára forgalmi adót tartalmaz-e vagy árkiegészítést, azt a *fogyasztói* árképzés módja, hogy nyereséget vagy veszteséget foglal-e magában, azt viszont a *termelői* árképzés módja határozza meg.

Az állami vállalatok kötelesek a realizált forgalmi adót, nyereségbefizetést az állami költségvetés rendelkezésére bocsátani. Ugyanakkor azonban az önálló elszámolás elve azt követeli, hogy az önköltségnél alacsonyabb ár és az önköltség különbözetét az állam megtérítse a vállalatoknak. Ez azt jelenti, hogy a népgazdaság számára szükséges áruk árában foglalt árkiegészítést, veszteségtérítést az állami költségvetésnek kell kiutalni. Mivel ez a realizált társadalmi tiszta jövedelmet terheli, ezért a központosított társadalmi tiszta jövedelemből kell kiutalni. A megtermelt társadalmi tiszta jövedelem keretében tehát egyes esetekben veszteségtérítéssel, dotációval, árkiegészítéssel stb., azaz „*negatív*” *társadalmi tisztajövedelem-központosítással* kell számolni. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi tiszta jövedelem központosítása során nemcsak egyirányú pénzmozgások, hanem az ilyen jellegű be- és kifizetések együttese alakítja ki az állami vállalatoknál megtermelt társadalmi tiszta jövedelemnek a költségvetésbe központosított részét. Ennek következtében a gyakorlatban az állami költségvetés bevételei nem azonosíthatók a társadalmi tiszta jövedelem központosításával; a költségvetési bevételeket nem lehet elméletileg tiszta kategóriának tekinteni.

Hasonló jelenség figyelhető meg a központosított társadalmi tiszta jövedelem *felhasználásával* kapcsolatban is. Elsősorban termelési okok szükségessé tehetik a már elosztott társadalmi tiszta jövedelemnek a vállalatoktól történő visszavonását (például a vállalatok feleslegesnek tekinthető forgóalapjának elvonását). Ennek következtében az állami költségvetési kiadások nem azonosíthatók a központosított társadalmi tiszta jövedelem felhasználásával és a költségvetési kiadásokat sem lehet elméletileg tiszta kategóriának felfogni.

Az *össztársadalmi szükségletek kielégítése* és a *nemzeti vagyon* alakulása között szoros összefüggés áll fenn. Amennyiben a társadalmi tiszta jövedelem felhasználása a nemzeti vagyont növelő vagyontárgyak formájában testesül meg, akkor az adott év többletermékét terhelő nemzetivagyon-növekedésről van szó. Ha viszont a gazdálkodás jobb megszervezése következtében a nemzeti vagyon csökkenthető, és ennek következtében például a már elosztott társadalmi tiszta jövedelem visszavonható, akkor az adott év többletermékét tehermentesítő nemzetivagyon-csökkenésről beszélhetünk. Hasonló jelenség nyilvánul meg az állami költségvetés egyenlegével kapcsolatban is. Az egyenleg szerepe a Magyar Nemzeti Bank hitelrendszere útján érvényesül.*

Az *állami költségvetés* nemcsak az állami vállalatoknál megtermelt társadalmi tiszta jövedelem realizálását, központosítását és társadalmi célú felhasználását tűzi ki célul, hanem egyben gyűjtőhelye azoknak az állami pénzbevételeknek, amelyek a *szövetkezetektől* és a *magángazdaságoktól*, a *lakosságtól* az állami szolgálatok fejében a társadalmat különféle jogcímen megilletik.**

Az állami költségvetés közvetítésével bonyolódik le továbbá a *személyes fogyasztási alappal* összefüggő pénzforgalom bizonyos része is. Ez a *személyes szükségletek jellegéből, a kielégítésükhöz szükséges szervezeti keretek természetéből és a szükségletek kielégítését közvetítő pénzalapok keletkezésének rendjéből* adódik.

Az egyéni fogyasztási alap elosztásának módja nem egységes. A szükségletkielégítésnek a munka szerinti elosztás keretében biztosított része közvetlen elosztásból származik. Ennek megjelenési formája a válalati által a dolgozónak kifizetett munkabér és a munkabért kiegészítő egyéb bér jellegű juttatási formák (például pénzjutalom, nyereségrészesedés), amelyek kifejezni hivatottak az elvégzett munka mennyiségét, minőségét, bonyolultsági fokát, a munkateljesítmény eredményességét stb. A másik rész nem a munka, hanem a normalizált szükséglet szerint kerül elosztásra azok között, akik arra jogosultak, akkor, amikor a szükségletet ki kell elégíteni és olyan mértékben, amennyire a társadalom az adott fejlődési szakaszban és gazdaságpolitikai helyzetben a szükséglet kielégítéséről gondoskodni tud.

Ezeknek a szükségleteknek a felmerülése és a dolgozó munkateljesítménye között nincsen olyan közvetlen kapcsolat, mint a munka szerinti elosztás esetében. A szükségletek kielégítéséhez nélkülözhetetlen pénzalap és annak realizálása között az összhangot általában nem válalati szinten, hanem csak népgazdasági méretekben lehet megteremteni. Ezért indokolt, ha a jövedelemnek ezt a részét a dolgozó nem közvetlenül kapja meg, hanem az állami költségvetés közvetítésével kerül elosztásra.

Ennek következtében a nem munka szerinti elosztás növeli az állami költségvetés volumenét. Hogy mennyivel, az egyrészt attól függ, hogy a történeti fejlődés és a gazdaságpolitikai körülmények folytán milyen

* Lásd ehhez Gerő Tamásné: Felhalmozás és pénzfelhalmozás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958.

** Meg kell jegyezni ezzel kapcsolatban, hogy csak az áruforgalomba került termékekkel és szolgáltatásokkal kapcsolatos állami jövedelmekről beszéltünk, és eltekintünk attól, hogy az egyes áruforgalomba nem került tételekkel (így az önfogyasztással) kapcsolatos állami jövedelmek pénzben nem realizálódnak.

szinten alakult ki a nem munka (normalizált szükséglet) szerint elosztott jövedelem, másrészt pedig, hogy annak milyen részét szükségszerű és célszerű az érdekelt dolgozókhoz nem közvetlenül, hanem az állami költségvetés közvetítésével eljuttatni.

A tervgazdaság gyakorlatában az állami költségvetés közvetítésével bonyolódik le a társadalmi össztermék — a pótlási alap — forgalmával kapcsolatos pénzforgalom bizonyos része is. Ugyanis a *folyó termelés és a fejlesztés műszaki-gazdasági, valamint pénzügyi lebonyolítása nem határolható el egymástól.*

A társadalmi termelés minden egyes fázisában minden egyes termék úgy jön létre, hogy az emberi munka a termék előállításához szükséges termelőeszközöket felhasználja, miközben belőlük új értéket hoz létre. Ennek következtében, ha a termelés technológiai folyamatában az egymást rendre megelőző fázisokban visszafelé haladunk, úgy nyilvánvaló, hogy mint értékalkotó nem marad más, mint maga az emberi munka.

A szocializmusban törvényszerű, hogy a termékek újraelőállításához társadalmilag szükséges munka az idők folyamán egyre csökken. Ennek következtében a termékek értékének is csökkennie kell. Ebben a folyamatban meghatározó szerepe van a műszaki fejlődésnek.

A műszaki fejlődés azonban azzal a következménnyel is jár, hogy az egy adott időpontban korszerűnek tekinthető termékek a termelési eljárások és a termeléshez felhasznált termelőeszközök fejlődése következtében később már túlhaladottá válnak, a korszerűtlent pedig következetesen kiszorítja a fejlettebb, a korszerűbb.

Mindennek sajátos gyakorlati következményei vannak a többlettermék és a társadalmi tiszta jövedelem alakulására. Elméletileg elképzelhető, hogy a társadalmi termék elosztása során az elhasználandó munkaeszközök pótlása és a termelés bővítéséhez szükséges eszközök felhalmozása egymástól elkülönülve — mintegy függetlenül — valósuljon meg. A gyakorlatban azonban nem lehet ilyen éles határvonalat húzni.

A folyamatos és eredményes termeléshez — többek között — gondoskodni kell a munkaeszközök működőképességének, technikai színvonalának állandó biztosításáról. Az ezzel kapcsolatos gazdasági elhatározások és intézkedések egyrészt feltételezik a munkaeszközök (az épületek, a gépek, a berendezések stb.) céltudatos és ésszerű kihasználását, másrészt az ezzel összefüggő tervszerű állagmegóvást, pótlást és korszerűsítést.

A tervszerű állagmegóvással, pótlással és korszerűsítéssel összefüggő intézkedések miatt a társadalmi tiszta jövedelem elméletileg elhatárolható mértékétől a gyakorlatban kialakuló mérték eltérhet. Ugyanis a gyakorlatban az állagmegóvás és a pótlás nehezen választható el a korszerűsítéstől. Ennek következtében a pótlási alaphoz felhalmozás jellegű, és a felhalmozási alaphoz pótlás jellegű feladatok valósulnak meg. Másrészt az erkölcsi kopás miatt nem ésszerű és nem célszerű a munkaeszközöket az eredeti állapotuknak megfelelően helyreállítani, és így pótlás helyett felhalmozás jellegű munkákra kerülhet sor. Végül pedig mivel a korszerű termelési eszközök segítségével előállított „minden egyes áru . . . kisebb mennyiséget tartalmaz a termelési eszközökben

tárgyi alakot öltött és a termelés folyamán újonnan hozzátett munkából”,* ha az ár tükrözi és követi az értéket, akkor az ugyanazon állagmegóvási, pótlási, illetve korszerűsítési munkához szükséges *pénzalap* (az árcsökkenések következtében) szintén *csökkenni fog*.

A *műszaki kutatás* esetében is — amennyiben az *alkalmazott kutatás* és a *gyakorlati alkalmazás előkészítésének* jellegét ölti — jogosan felvethető kérdés, hogy az ilyen tevékenység nem sorolandó-e a folyamatos termelés ráfordításai közé, illetve külön vizsgálatot igényel, hogy az ilyen munka ösztársadalmi feladatnak számító tudományos kutatásnak minősülhet-e. Az ilyen ráfordítások megvalósításához szükséges pénzalapot azért is célszerű a gyakorlatban a költségvetés keretében kezelni, mert az ilyen élő- és holtmunka-ráfordítások az előállított termékek árában általában inkább hosszabb időszakon belül térülnek meg. Emiatt az említett költségeknek olyan hányada kerülhet a költségvetésben központosításra, mely meghaladja a társadalmi tiszta jövedelem elméletileg indokolt mértékét.

Összefoglalva: minthogy a műszaki fejlődés következtében a tervszerű állagmegóvás és pótlás, valamint a korszerűsítés együtt és egymásbafonódva valósulnak meg, továbbá a műszaki kutatással kapcsolatos tevékenység miatt is hasonló a helyzet, a *gyakorlatban nehéz a határt pontosan megvonni a pótlási alap és a társadalmi tiszta jövedelem között*. A felsorolt okok hatásának eredőjeképpen a társadalmi tiszta jövedelemnek a gyakorlatban kialakult és az állami költségvetésben megjelenő mértéke vagy több, vagy kevesebb lehet, mint az elméletileg elhatárolható mérték.

Mindebből következik, hogy e tanulmány elméleti kiinduló feltételezése, mely szerint a *többlettermék forgalma teljesen elkülönül a pótlási alap és a személyes fogyasztási alap forgalmától, a gyakorlatban teljesen megvalósíthatatlan*. Ez abból is következik, hogy a gyakorlatban nem jött létre a termelés és az elosztás teljes (minden termékre kiterjedő és minden időpontra érvényes) összhangja.

A társadalmi össztermékben a vállalatok önálló elszámolása keretében megtérülő eszközök és a többlettermék forgalma csak akkor válik el egymástól, ha a társadalmi termelés egyes osztályai között és ezek keretén belül olyan termelés-összetétel alakul ki, amely (az esetleges megtakarítások figyelembevételével) a szükségleteknek megfelel. Azaz, ha az össztermékből — a többlettermék figyelmen kívül hagyásával — a társadalmi termelés I. osztályában legalább annyi termelőeszközt állítanak elő, mint amennyi az I. és II. osztályban a társadalmi termelésben elhasznált termelőeszközök pótlásához szükséges, és ha a II. osztályban legalább annyi fogyasztási cikket állítanak elő, mint amennyi az I. és II. osztály dolgozóinak a munkabérialapja. Ebben az esetben a társadalmi termelés forgalma három — egymástól lényegében elváló — „kör”-ben bonyolódik le; csakis ebben az esetben válik el egymástól a termelőeszközökben és a fogyasztási cikkekben realizálódó többlettermék forgalma a termelőeszközök pótlásával kapcsolatos forgalomtól és a dolgozók munkabérijövedelmének felhasználásával kapcsolatos forgalomtól.

Abban az esetben, ha a társadalmi termelés II. osztályában keve-

* Marx: A tőke. III. kötet. Kossuth, 1956. 235. l.

sebb termelőeszköz pótlására van szükség, mint amennyi az I. osztály pótlási alapjának levonása után megmarad, akkor a vállalatok között közvetlenül lebonyolódó termelőeszköz-forgalom keretében az I. osztály termelése teljes egészében nem realizálódik. Ahhoz, hogy a társadalmi termelés I. osztálya teljes egészében realizálódjék, a termelőeszközök realizálásában az állami költségvetésnek is szerepet kell vállalnia: meg kell vásárolnia a költségvetésben központosított társadalmi tiszta jövedelem felhasználásával az I. osztályban még nem realizált termelőeszközöket. Ezzel *elméletileg megszűnik annak a lehetősége, hogy a többlettermékkel kapcsolatos forgalom a termelőeszközök pótlásával kapcsolatos forgalomtól elkülönüljön.*

Ezek az összefüggések nemcsak az I. és a II. osztály globális, hanem az egyes termékcsoportok egymás közötti arányaira is vonatkoznak, továbbá nemcsak egy-egy hosszabb időszakra, hanem azon belül a rövidebb időszakokra is. Ennek következtében gyakorlatilag megszűnik a társadalmi össztermék forgalmán belül az elméletileg különállónak tekinthető forgalmi folyamatok elkülönülése és érthetővé válik a vállalatok közötti, a dolgozók ellátásával kapcsolatos és az állami költségvetésen át lebonyolódó áru-pénzfolyamatok sokrétű egymásbefonódásának szükségessége.

Eddig azokkal az okokkal foglalkoztunk, amelyek *szükségszerűen* módosítják az állami költségvetés tartalmi kereteit. Vannak azonban olyan okok is, amelyek ugyan nem *szükségszerűen*, de *módosíthatják* az állami költségvetés tartalmi kereteit.

Az egymáshoz szorosan kapcsolódó pénzforrás és pénzszükséglet megjelenési formája a gazdálkodás valamilyen szintjén kialakított és kezelt *pénzalap*. Az ilyen pénzalapok kialakulását különböző szempontok befolyásolják. Így: az árképzésnél a gazdasági tisztánlátás szempontjának érvényesülése, a gazdálkodás során a fokozott önállóság, az anyagi érdekelttség és a pénzügyi lebonyolítás egyszerűbbé tételére irányuló törekvés elősegítése.

Az árképzés során a *gazdasági tisztánlátásra* irányuló törekvés többek között abban nyilvánul meg, hogy az ármegállapítás a termékek előállítását közvetlenül terhelő összes munkaráfordításokat még abban az esetben is az önköltségben igyekeznek elszámolni, ha azok nem közvetlenül az illető termék előállításakor, nem a terméket előállító vállalatoknál és nem is a termék önköltségében számításba vett mértékben merülnek fel (például műszaki fejlesztés, hűségjutalom).

A *gazdasági önállóság* és az *anyagi érdekelttség* növelésére irányuló törekvés egyik megnyilvánulási formája, hogy az állami vállalatok, a gazdálkodó szervek saját rendelkezésre és meghatározott célokra felhasználható pénzalapokat kapnak. Attól függően, hogy a kialakított pénzalap a gazdálkodó egységek milyen körére vonatkozik, beszélhetünk a vállalati (például vállalatfejlesztési alap), a szakmai (például mozi-fejlesztési alap), a helyi (például községfejlesztési alap), vagy valamelyik központi irányítási szerv hatáskörébe tartozó pénzalapról. Az önállóság mértékétől függően a pénzalap egy-egy évre, vagy hosszabb időszakokra is kialakítható, továbbá képezheti az illető szerv el nem vonható (tehát teljesen önálló), illetve bizonyos határok és korlátok között ösztársadalmi célokra fordítható tulajdonát. A pénzügyi szükségletek

és a pénzforrások egymáshoz viszonyított alakulásától függően a pénz-alap lehet az állami költségvetés által dotált, vagy általa (bizonyos ke-retek között) igénybe vehető pénzalap.*

Az ilyen pénzalapok az állami költségvetéshez hasonló központosí-tási és elosztási folyamatokat szabályoznak. Központosítási-elosztási forma alakul ki ugyanis minden olyan esetben, amikor valamilyen eleve meghatározott gazdasági célra tervszerű pénzügyi fedezetet kell bizto-sítani. Tehát, ha egyrészt külön pénzügyi forrás biztosítja a pénzügyi szükséglet kielégítését, másrészt ha a pénzszükséglet és annak pénzügyi forrása között szoros és közvetlen kapcsolat áll fenn. Itt is elsősorban az teszi indokolttá az ilyen pénzügyi konstrukció kialakulását, hogy a pénz-szükséglet nem ott, nem akkor és nem olyan mértékben jelentkezik, mint ahol, amikor és amilyen mértékben a szükséglet kielégítéséhez fel-használható, illetve kijelölt pénzügyi forrás — pénzalap — keletkezik.

A pénzügyi alapok két irányban is érintik az állami költségvetés körébe tartozó társadalmi tiszta jövedelem körét. Egyrészt olyan pénz-ügyi eszközökre vonatkozhatnak, amelyek nem tartoznak az állami költségvetés eddig felsorolt elemeinek egyikébe sem. Ha ennek elle-nére az állami költségvetés keretében kerülnek pénzügyileg lebonyolí-tásra, akkor volumenükkel növelhetik az állami költségvetésben meg-jelenő pénzalapot. Másrészt azonban — mint az állami költségvetésből kihasított — helyi, területi stb. pénzalapok csökkentik az állami költ-ségvetés volumenét, hiszen a vállalatok és az állami helyi szervek ha-táskörébe kerülnek.

Összefoglalva megállapítható, hogy bár az állami költségvetés fontos eszköze a társadalmi tiszta jövedelem központosításának, újraelosztásá-nak, emellett fontos szerepet tölt be a nemzeti jövedelem egyéb elemei-vel, a társadalmi össztermmekkel és a nemzeti vagyonnal kapcsolatos el-osztási feladatok pénzügyi lebonyolításában is. Az állami költségvetés nem elméleti, hanem tervgazdálkodási kategória. A költségvetés a terv-gazdálkodásnak olyan eszköze, amely lehetővé teszi, hogy a forgalmi folyamat és a pénzügyi elszámolási rendszer a gazdaságvezetés szem-pontjából nélkülözhetetlen sokféle követelménynek minél jobban meg-feleljen.

Mindezek alapján bemutatjuk az állami költségvetésnek egy olyan csoportosítási rendjét, amely a költségvetési bevételeket és kiadásokat nem a pénzmozgás iránya, hanem közgazdasági tartalmuk szerint rend-szerzi. (Táblázatot lásd a 62. lapon.)

Az állami költségvetés egyes sajátosságai**

Az állami költségvetés egyes tételeinek közgazdasági tartalmuk sze-rinti csoportosítása különös jelentőségű abból a szempontból, hogy a kü-lönböző pénzügyi formák és módszerek milyen hatást gyakorolhatnak az anyagi folyamatokra.

* Az állam központi költségvetése és a helyi költségvetések közötti kapcsolatok kérdé-selt a pénzügyi támogatás illetve kiegyenlítés rendszere szabályozza.

** Bár az előző pontban kifejtettük, hogy az állami költségvetés nemcsak a társadalmi tiszta jövedelem realizálásában és felhasználásában, hanem az egész újratermelési folyamat-ban is fontos szerepet tölt be, mégis a továbbiakban — a kifejtés egyszerűbbé tétele végett — az állami költségvetés sajátosságait a társadalmi tiszta jövedelem példáján tárgyaljuk.

Az állami költségvetés tételeinek csoportosítása azok közgazdasági tartalma szerint¹

Forrás	Felhasználás
<p>1. Az állami vállalatoknál megtermelt társadalmi tiszta jövedelem és egyéb állami jövedelmek.</p> <p>A) A megtermelt társadalmi tiszta jövedelem formái</p> <p>a) az élő munkához kapcsolódó formák (illetményadó, társadalombiztosítási járulék stb.)</p> <p>b) a holt munkához kapcsolódó formák (köztségfejlesztési hozzájárulás stb.)</p> <p>c) a termékek árához kapcsolódó formák</p> <p>ca) költségvetési bevételek (forgalmi adó stb.)</p> <p>cb) költségvetési kiadások (árkiegészítés stb.)</p> <p>d) a vállalatok egész tevékenységéhez kapcsolódó formák</p> <p>da) költségvetési bevételek (nyereség, műszaki fejlesztési hozzájárulás stb.)</p> <p>db) költségvetési kiadások (vesztésgéptérítés, dotáció stb.)</p> <p>B) Egyéb állami jövedelmek az állami vállalatoktól</p> <p>a) Beruházási hányad</p> <p>2. Szövetkezetektől származó állami jövedelmek</p> <p>a) Szövetkezetek adófizetése</p> <p>b) Adóvisszatérítések a szövetkezeteknek</p> <p>3. Lakosságtól származó állami jövedelmek</p> <p>a) Lakosság adóbefizetése</p> <p>b) Adóvisszatérítések a lakosságnak</p> <p>4. Külkereskedelmi árlefölözés²</p>	<p>1. Felhasználás népgazdaságfejlesztési célokra</p> <p>A) Felhasználás állami készletek és tartalékok céljaira</p> <p>a) Költségvetési kiadások állami készletek és tartalékok gyűjtésére</p> <p>b) Állami készletek és tartalékok csökkentésével kapcsolatos költségvetési bevételek</p> <p>B) Felhasználás az állami vállalatok körében</p> <p>a) Bővítés és pótlás jellegű költségvetési kiadások (beruházási „hitel”, műszaki fejlesztési célú felhasználás, forgóalap-kiegészítés, vállalatfejlesztési alap stb.)</p> <p>b) Bővítéssel és pótlással kapcsolatos költségvetési bevételek (forgóalap-elvonás stb.)</p> <p>C) Szövetkezeteknek nyújtott hosszú lejáratú hitelek</p> <p>a) Hitelnyújtások</p> <p>b) Hiteltörlesztések</p> <p>2. Felhasználás társadalmi szükségletek céljaira</p> <p>A) Felhasználás szociális és kulturális célra</p> <p>a) Szociális és kulturális intézmények és intézkedések pénzellátása</p> <p>aa) Működési kiadások finanszírozása</p> <p>ab) Működési és egyéb bevételek</p> <p>b) Szociális és kulturális célú pénzfelhasználás az állami vállalatok körében (igazgatói alap stb.)</p> <p>B) Felhasználás igazgatási és honvédelmi célra</p> <p>a) Igazgatási és honvédelmi jellegű költségvetési kiadások</p> <p>b) Igazgatási és honvédelmi jellegű költségvetési bevételek</p> <p>3. Felhasználás egyéb célokra</p> <p>A) Az állami vállalatok dolgozóinak anyagi ösztönzése (nyereségrészesedés, jutalmak stb.)</p> <p>B) Más területen dolgozók teljesítményeinek anyagi elismerése (tanácsi jutalmazási alap stb.)</p> <p>4. Külkereskedelmi ártámogatás²</p>

Egyenleg

Mint hogy a termelés tervszerűen folyik a népgazdasági szükségletek szerinti mennyiségben és összetételben, a termelést rövid időn belül szükségszerűen követi az értékesítés. A termékek értékesítése egyben megteremti a lehetőséget, hogy pénzüvedelmek összpontosíthatók legyenek az állami költségvetésbe. Ebben az esetben az *anyagifolyamatok megelőzik a pénzfolyamatokat*.

Ahhoz, hogy az állam ösztársadalmi elosztási feladatait megvalósítsa, lehetővé kell tenni, hogy az ezzel megbízott szervezetek a feladataik ellátásához szükséges termékeket megvásárolhassák, szolgáltató stb. tevékenységüket kifejthessék. Ebben az esetben az állami költségvetés pénzkiutalásai teremtik meg az anyagifolyamatok megvalósításának lehetőségét, azaz a *pénzfolyamatok megelőzik az anyagifolyamatokat*.

Amíg tehát az állami költségvetés központosítás jellegű tételei esetében a pénz szerepe időbelileg másodlagos, és ezért *ellenőrző-lebonyolító* jellegű, addig az állami költségvetés *felhasználás* jellegű tételei tekintetében a pénzmozgás időbelileg elsődleges, jellegét tekintve pedig *kezdeményező, szabályozó* természetű.

Az állami költségvetés tervgazdasági szerepe másképpen érvényesül az állami költségvetés *központosítását és felhasználását* érintő tételknél. Ennek tulajdonítható, hogy adott esetben más tartalma lehet a *pénzügyi tervvel*, a terv megvalósítását kifejezni hivatott *pénzforgalommal* kapcsolatos és a terv teljesítéséről szóló *beszámoló-ellenőrző adatoknak*.

A társadalmi tiszta jövedelem *központosításakor* a társadalmi tiszta jövedelem tervszáma *jelzi* az állami vállalatok által tervezett társadalmi tiszta jövedelmet és gazdálkodásuk jövedelmezőségét. A pénzforgalom ennek tényleges alakulását *mutatja*, a tervteljesítés ellenőrzése pedig *egybeveti* egymással a terv- és tényszámokat, és így elősegíti a gazdálkodás javítását, a jövedelmezőség alakulását meghatározó tényezők és azok hatásának elemzését. Itt a pénzügyek szerepe a terv anyagi összefüggéseiből az *anyagimozgásokból* következő *ellenőrző-lebonyolító* jellegű tevékenység. (A nyereség alakulásához kapcsolódó anyagi érdekelttség ebben a kapcsolatban az ösztönzési formák útján ható — aktív — elemet juttat érvényre.)

Az állami költségvetés felhasználás jellegű tételeinél a terv az állami vállalatok által tervezett eszközszükséglet indokoltságának és megvalósíthatóságának felülbírálására, a pénzforgalom a jóváhagyott szükségletek biztosítására, a tervteljesítés pedig a pénzügyi források felhasználásának ellenőrzésére irányul. Itt a pénzügyek mind a terv, mind a pénzforgalom, de még a tervteljesítés fázisában is kezdeményező szerepet játszanak, mert a pénzkiutalás mértéke, üteme és a további ki-

¹ Az állami költségvetés tételeinek felsorolásánál eltekintünk attól, hogy egyes tételek tervezésénél és pénzügyi lebonyolításánál a pénzügyi források és azok felhasználása között szoros kapcsolat áll fenn. Így például az állami vállalatok nyeresége a költségvetésben mint nyereségbefizetés, valamint vállalatfejlesztési alap, igazgatói alap és nyereségrészesedés jelenik meg; a beruházási hányad a beruházások céljaira szánt költségvetési kiutalás összegét növeli; az állami vállalatok műszaki fejlesztési hozzájárulását az érdekelt vállalatok és intézmények egymás között közvetlenül — az állami költségvetés közbejötté nélkül — számolják el, a társadalombiztosítási hozzájárulást az SZTK a társadalombiztosítási szolgáltatások céljaira használja fel stb.

² A külkereskedelmi árkiegénylítés közgazdasági tartalmát tekintve igen boñyolult. Magában foglalja ugyanis a hazai és a nemzetközi érték összefüggéseit a szocialista és a kapitalista piac tekintetében.

utalási igények elbírálása meghatározza az anyagi folyamatok terjedelmét, megvalósítási ütemét és egyéb vonásait.*

Mindezek a megkülönböztetések nemcsak elméleti természetűek, hanem *gyakorlati* tartalmat kapnak azáltal, hogy a tervezés, a pénzforgalom és a tervteljesítés felülvizsgálata lényegesen más szemléletmódot követel a társadalmi tiszta jövedelem központosítás jellegű tételei esetében, mint az állami költségvetés felhasználás jellegű tételeinél.

Az eddigi tárgyalás során az állami költségvetést mint teljesen egyértelmű tervezési eszközt tekintettük. Valójában azonban ez nincsen így. A *szocialista állam kettős gazdasági funkciót lát el*: egyrészt *gazdaságfejlesztő* tevékenységet fejt ki, másrészt pedig *operatív gazdaságirányító* feladatot lát el.

Az állam gazdaságfejlesztési tevékenysége keretében a népgazdaság alapvető fejlesztési arányainak felismerésére, ezek alapján pedig koordinált és arányos népgazdasági tervcélok kialakítására törekszik. A termelés és a szükségletek népgazdasági méretű pillanatnyi és jövőbeni egyensúlyát, a fejlesztés forrásait és irányát (számolva a fejlesztés társadalmi-politikai-gazdasági szükségszerűségeivel és korlátozó tényezőivel) a *népgazdasági mérlegek rendszere* foglalja össze. Mindezek pénzügyi vetületét a pénzügyi mérlegek és ezek keretében az állami költségvetés mint *költségvetési előirányzat* tartalmazzák.

A népgazdaság fejlesztési arányai a társadalmi termelés és elosztás számtalan részlet-arányában, a termelő és elosztó szervezet egyes egységeinek tervezett anyagi-pénzügyi kapcsolataiban és az egyes szervezeti egységek tervfeladataiban konkretizálódnak. Ezek a részlettervek és anyagi-pénzügyi előirányzatok az egyes szervek számára a népgazdasági tervek megvalósításához szükséges operatív útmutatásul szolgálnak. Az operatív tervek rövid időszakokra, egyes népgazdasági ágakra, meghatározott népgazdasági területekre kialakított részletösszefüggések egész sorával fejezik ki a népgazdasági arányokat. A gazdálkodó szervek terveinek operatív jellege abban nyilvánul meg, hogy igyekeznek nyomkísérni és tervekben kifejezni egyrészt a *népgazdasági célokat és arányosságokat*, másrészt azokat a *hatásokat*, amelyek a tervek teljesítése során (azok túl-, illetve nem teljesítése következtében) a részegyensúlyok, összefüggések és arányosságok megbomlására, illetve új arányok és egyensúly folyamatos kialakulására vezetnek. Ilyen értelemben az operatív tervek szorosan kapcsolódnak a népgazdaság fejlesztési célkitűzéseit rögzítő népgazdasági mérlegekhez, de ugyanakkor el is térnek tőlük.

Az operatív gazdálkodási tervek pénzügyi vetületét az *operatív pénzügyi tervek* rögzítik. Mivel pedig az operatív pénzügyi gazdálkodás keretében az állami költségvetést érintő pénzforgalom az állam központi pénzalapja keretében bonvolódik le, az állam központi pénzalapja az operatív tervek — most vázolt — sajátos szerepét tölti be.

Ezek szerint az *állami költségvetésnek is kettős jellege* van. Az állami költségvetés mint az állam gazdaságfejlesztő tevékenységének eszköze a *szocialista állam legfőbb pénzügyi terve*. Az állami költségvetés

* Ennek jellemzésére: Egy vállalat vesztesége nem szüntethető meg önmagában a pénzügyi szükséglet megtagadásával, hanem elsősorban a veszteséget okozó gazdálkodási nehézségek és problémák megoldása (tehát az anyagi folyamatokra gyakorolt közvetlen ráhatás) útján. Egy beruházás kivitelezését (tehát az anyagi folyamatot) hátráltathatja, sőt meg is akaszthatja, ha a pénzügyi szükséglet terjedelme, üteme nem esik egybe a megvalósítás ütemével.

mint az állam gazdaságirányító tevékenységének operatív pénzügyi eszköze egyben a szocialista állam *központi pénzalapja*.

Korábban többször visszatérő igény volt, hogy a népgazdaság fejlesztési arányait kifejező mérlegek és az operatív gazdálkodás negyedéves, havi előirányzatainak összege egymással megegyezzenek. Ezt fejezte ki az a törekvés, hogy 1. az operatív tervek hiánytalanul fejezzék ki a népgazdasági mérlegekben foglalt fejlesztési elképzeléseket, 2. a népgazdasági mérlegek azoknak a részösszefüggéseknek a hatását is tartalmazták, amelyek az operatív gazdálkodásból adódnak, továbbá, hogy 3. mindkét terv minél inkább foglalja magában a terv megvalósítása során fellépő külső hatások és a tervtúlteljesítés következményeit. Mivel azonban a népgazdasági mérlegnek (mint a népgazdaság fejlesztési irányát meghatározó viszonyítási alapnak) és az operatív tervnek (mint a folyamatossá gazdálkodás operatív kifejezőjének) más a tervgazdasági szerepe, ezért teljesen tervelőirányzataik sem egyezhetnek meg egymással. Nagyon nehéz viszont választ adni arra a kérdésre, hogy az eltérések és tervmódosítások mely esetben tekinthetők a fejlesztési arányok megváltozásának, az operatív gazdálkodás hatásának, valamint a népgazdasági és a részletarányok szükségszerű eltéréseinek.

Az eddigi tárgyalás során nem érintettük azt a kérdést, hogy az *állami költségvetés alkotóelemeit képező központosítási és elosztási tételmi mindegyike hiánytalanul megjelenik-e az állami költségvetés bevételei és kiadásai között*. Másképpen fogalmazva, abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a költségvetési bevételek és kiadások egymással nem kompenzálhatók, tehát nettó módon nem számolhatók el egymással. Ha a gazdálkodó egységek és az állami költségvetés között vertikálisan elhelyezkedő szervek közül az egyik az állami költségvetés bevételeit a kiadásokkal kompenzálja, akkor ez a felette elhelyezkedő szerv és végső soron az állami költségvetés szempontjából a bruttó és a nettó elszámolás kapcsolatát *viszonylagossá* teszi. A bruttó és a nettó elszámolás kapcsolatát a *történeti fejlődés* is viszonylagossá teszi, mert az egy-egy időpontban alkalmazott módszer a megelőző, illetve a következő elszámolási módhoz képest a bruttó és a nettó elv alkalmazásában viszonylagos változást jelent. Ezért az elszámolás vázolt formáját „vegyes” rendszernek is nevezik.

Elsősorban három olyan szempont említhető, amelyek mindegyike a nettó elszámolás alkalmazását teszi indokolttá. Ezek az *anyagi érdekelttség, a gazdasági önállóság* pénzügyi eszközökkel való alátámasztása és a *pénzmozgás csökkenése*. Általában az említett szempontok együtt és bizonyos fokig egymáshoz kapcsolódva érvényesülnek. (Ezekkel a cikkben már foglalkoztunk.)

A tapasztalatok szerint a költségvetési intézmények általában a teljes bruttó, az állami vállalatok pedig egyes esetekben — bizonyos tételeket kompenzálva — a nettó elszámolást alkalmazzák. A középírányító szervek közül a helyi tanácsi szerveknél a nettó elszámolás jól bevált, míg a minisztériumoknál az állami vállalatok költségvetési elszámolásai tekintetében csak felesleges bonyodalmakra, gazdálkodási és elszámolási nehézségekre vezetett.

A gazdasági tisztánlátás — megítélésünk szerint — szükségessé teszi, hogy a jelenlegi költségvetési szerkezet mellett a költségvetési előirányzat tervszámait minden kompenzálás nélkül, tehát *teljes bruttó*

szerkezetben foglalják össze és a tényszámokat ugyanilyen szerkezetben vessék össze a tervszámokkal.

A költségvetési előirányzat és az állami pénzalap *időbeli* természetű eltérése egyrészt az anyagi és pénzfolyamatok közötti időbeli eltérésekből, másrészt a pénzfolyamatok lebonyolításának időigényes természetéből következik.

Az egyik ok, hogy a pénzügyi folyamat megelőzheti és követheti az anyagi folyamatot. Ennek tulajdonítható, hogy a *népgazdasági tervekben szereplő anyagi folyamatok* és a velük kapcsolatban az *állami költségvetésben* jelentkező *pénzmozgások* időben még akkor sem esnek teljesen egybe, ha a népgazdasági tervek és az állami költségvetés azonos időszakokra vonatkozik.

A pénzügyi folyamatok bizonyos *esedékességi időpontokhoz* kapcsolódnak, ami azt jelenti, hogy az állami költségvetés, valamint az állami vállalatok, az egyes szervek, intézmények és személyek közötti pénzügyi kapcsolat nem folyamatos, hanem szakaszos. Azaz a pénzügyi realizálás, illetve a pénzszükséglet jelentkezése nem esik egybe az állami bevételek központosításának, illetve a költségvetési bevételek elosztásának időpontjával. Mivel pedig a különböző költségvetési bevételeknél, valamint kiadásoknál ez az időbeli eltolódás nem azonos irányú és mértékű, az időpont meghatározásánál többek között, fontos szerepet játszik a bevételi, illetve kiadási tételek továbbításához szükséges idő is.

A különféle bevételi és kiadási tételek összegének megállapítása néha jelentős időt vehet igénybe. Így például a beruházási munkáknál a végzett teljesítmény elszámolásának nagy időigénye miatt az éves elszámolás időszaka az év végétől számított két hónapig is eltart. Az állami vállalatok éves eredményének megállapítása és felülvizsgálata is hosszú időt vesz igénybe, és ezért az adott év nyereségbefizetésének, illetve veszteségtérítésének pénzügyi lebonyolítására csak a következő év első felében kerülhet sor. Mindezek következtében az állam központi pénzalapjának a forgalma nem mindig abban az évben jelenik meg, mint amelyre a költségvetési előirányzat vonatkozik.

★

Ebben a tanulmányban érzékeltetni kívántuk, hogy az állami költségvetés nemcsak a többletermék pénzügyi realizálásában, hanem az egész újratermelési folyamatban jelentős szerepet tölt be. Ennek alapján az állami költségvetés tartalmának közgazdasági jellegű kifejtésére törekedtünk és tárgyaltuk azokat a legfontosabb sajátosságokat, amelyek ebből a szemléletből a gyakorlat számára adódnak.

A híradástechnikai ipar második ötéves tervének egyes kérdései

A híradástechnika második ötéves tervének kidolgozásakor elsősorban abból kellett kiindulni, hogy ez az iparág világszerte rohamosan fejlődik, s a gyártmányai iránti szükségletek a tervidőszakban belföldön és külföldön egyaránt rendkívül gyors ütemben nőnek. Már rövid időszakra visszatekintve is jól felismerhető az a tendencia, hogy a gazdaság minden ágában, a tudomány és a kulturális élet valamennyi területén egyre szélesebb körben és egyre nagyobb számban alkalmaznak egyre újabb és bonyolultabb híradástechnikai termékeket. E termékeknek mind több funkciót kell ellátniok, egyre több információt (jelet, betűt, hangot és képet) kell továbbítaniok, mind nagyobb távolságra, tökéletesebb minőségben és gazdaságosabban. A legutóbbi néhány évtizeden (sőt év!) folyamán bekövetkezett technikai fejlődés nyomán jelentősen kibővült a híradástechnikai termékek felhasználási területe. A technikai fejlődés mintegy önmagát fokozó jelleget öltött: a híradástechnikában elért műszaki haladás meggyorsította a tudomány és a technika fejlődését sok más fontos területen, s ugyanakkor a másutt elért haladás visszahatott a híradástechnika fejlődésére.

Például az *elektronika* vívmányai ma már lehetővé teszik a korábban mechanikai elemekkel ellátott kapcsolástechnikai feladatok összehasonlíthatatlanul tökéletesebb és gazdaságosabb megoldását (telefonközpontok). Az elektronika, amely egyebek között lehetővé teszi a távvezérlés és az automatizálás gyors ütemű terjedését — túlzás nélkül mondhatjuk — forradalmasítja a tudomány és a technika egész sor ágát. A korszerű híradástechnikai közszükségleti cikkek egyre növekvő szerepet játszanak az emberek mindennapi életében, nagyarányú termelésük ma már elengedhetetlen feltétele a modern ember igényei kielégítésének, az életszínvonal emelésének.

A híradástechnikai termékek iránti belföldi szükséglet tehát egyre nagyobb, s élénk kereslet nyilvánul meg irántuk a világpiacon is.

A híradástechnikai termékek általában jó áron értékesíthetők, gyártásuk aránylag sok fiatal és női munkaerő foglalkoztatását teszi lehetővé. Ismeretes, hogy hazánk ipari nyersanyagokban viszonylag szegény, s hogy a nemzetközi munkamegosztás keretében főleg azokban az iparágakban igyekszünk nagyobb szerepet vállalni, amelyekben viszonylag kevés anyagból értékes termékek gyárthatók. A híradástechnika éppen ilyen iparág. Ezen felül a híradástechnikai ipar egyes ágaiban, így különösen a vákuumtechnikai iparban és egyes híradástechnikai berendezések gyártásában jelentős tradícióval rendelkezünk.

Mindezek a szempontok amellet szólnak, hogy a híradástechnikát gyorsan fejlesszük hazánkban, gyorsabban az ipar átlagos fejlődési üteménél. A híradástechnikai ipar termelése 1960-ban már 462 százaléka volt, 1965-ben pedig körülbelül 8,8-szorosa lesz az 1950. évi színvonalnak.

Második ötéves tervünk a híradástechnika gyors ütemű fejlesztését irányozza elő. Míg az egész ipar termelése a második ötéves terv szerint 50 százalékkal, a gépipar termelése pedig 63—65 százalékkal nő, addig a híradástechnikai ipar termelése körülbelül megkétszereződik. Még ennél is gyorsabban nő a híradástechnikai termékek exportja. Az exporthányad (export a teljes termelés százalékában) az 1960. évi 42,1 százalékról 1965-re 48-49 százalékra emelkedik.

Annak következtében, hogy a híradástechnikai ipar termelése kétszer olyan gyorsan nő, mint az egész iparé, a híradástechnika iparon belüli súlya is jelentős mértékben emelkedik. A gépiparon belül a híradástechnikai igazgatóság teljes termelésének részaránya 1950-ben 6,7 százalék volt; ez az arány 1961-re 10,3 százalékra nőtt, a második ötéves tervben pedig még tovább növekszik.

Számottevő szerkezeti eltolódás következik be magán a híradástechnikai iparon belül is.

A híradástechnikai ipar termelési szerkezete 1960-ban és 1965-ben (a befejezett termelés százalékában)

Megnevezés	1960	1965
Ipari nagyberendezések ...	29,2	36,1
Vákuumtechnikai cikkek...	29,5	34,6
Fogyasztási cikkek	28,2	17,0

A termelési szerkezet változása következtében öt év alatt mintegy 15—20 százalékkal nő az iparág munkaigényessége (az egységnyi termelési értékre jutó normaórák száma — változatlan normaórákban).

A termelési és az értékesítési volumen különösen gyors fejlődése — mint láttuk — jellegzetes vonása a híradástechnika második ötéves tervének. De talán még ennél is nagyobb feladat a híradástechnika műszaki fejlesztése, amely egyúttal feltétele is a növekvő termelés gazdaságos értékesítésének (exportjának). A híradástechnikai termékek műszaki színvonala az elmúlt években jelentősen emelkedett, aminek egyik tünete a termelt típusok gyors ütemű kicserélődése volt. A legutóbbi években gyártott híradástechnikai termékeknek mintegy a fele két évnél nem régebben fejlesztett (korszerűsített) alapanyag-, alkatrész- és késztermék-típusokból állott, s tapasztalat szerint a termékek 75—90 százaléka 3—4 év alatt teljesen kicserélődött.

Mindez azt mutatja, hogy a híradástechnikai ipar, amelynek fejlesztése viszonylag kevés nyersanyagot, de annál több kutató munkát, műszaki találékonyságot, technológiai fejlesztést, szellemi erőfeszítést kíván — a magyar ipar egyik leggyorsabban fejlődő ága.

Megoldásra váró fontosabb termelési és műszaki feladatok

Az ötéves tervidőszakban megoldandó termelési és műszaki feladatok végrehajtásához az iparág eddigi fejlődése és jelenlegi helyzete szolgál alapul.

A híradástechnikai ipar hagyományai hazánkban a múlt század 70-es éveire nyúlnak vissza. A második világháború előtt a magyar híradástechnikai ipar termelése nagyrészt rádió- és telefonkészülékek, valamint vákuumtechnikai termékek gyártására összpontosult. Az iparág termelése — a vákuumtechnika kivételével — gyakorlatilag végszereleléből állt. Nem állt rendelkezésre megfelelő saját alapanyag- és alkatrészbázis, az új gyártmányok fejlesztését külföldről irányították.

Következetes és sokoldalú fejlődés csak az államosítás után indulhatott meg. A termelés 1950 és 1960 között mintegy 4,6-szeresére növekedett és sok új, korszerű, hazánkban korábban nem gyártott híradástechnikai termék gyártását kezdtük meg. Például 1954 óta gyártunk félvezetőket, 1955 óta televíziós adókat és vevőkészülékeket, valamint a vevőkészülékhez szükséges képcsöveket, 1957 óta ferritet és magnetonfont, 1958—1959 óta mikrohullámú és ultrarövidhullámú adó-vevő berendezéseket, nyomtatott áramkörű lemezeket.

Az alapanyag-, alkatrész- és szerelvénygyártás azonban — amint arról a későbbiekben még lesz szó — nem tartott lépést a gyorsan fejlődő késztermék-kibocsátással. Ez az elmaradás egyúttal fékezte a kutató-fejlesztő munkát is.

A következőkben főbb termékcsopontonként megvizsgáljuk a híradástechnikai ipar fejlődését és a második öt éves tervben előirányzott feladatokat.

Híradástechnikai ipari nagyberendezések

A híradástechnika második öt éves tervének központjában a korszerű távközlő berendezések fejlesztése áll. Ebbe a csoportba tartoznak a híreket „ponttól pontig” továbbító berendezések, így távbeszélő-központok (távbeszélő készülékekkel együtt), mikrohullámú berendezések, átviteltechnikai berendezések, távirók, különféle adó-vevő berendezések stb. A nagyberendezések közé tartoznak továbbá a műsorszóró rádió- és televíziós adók, amelyek gyártásában a hazai ipar a világtermelés élvonalában áll. Mindeme termékek termelési volumene együttesen 1965-ig 1960-hoz képest két és félszeresére nő.

E termékcsoport műszaki fejlesztésében döntő jelentőségű annak kutatása, hogyan növelhető a hírközlő csatornák, kábeles vezetékek, hírosszekötő láncok kapacitása egy vezetéken ugyanannyi idő alatt minél több információ továbbítására.

Ami a *telefonközpontok és -készülékek* gyártását illeti, a jelenleg gyártott telefonközpontok forgógépes (rotary) rendszerűek. A tervidőszak folyamán a rotary központokat — megfelelő berendezések kifejlesztésével — alkalmassá tesszük a távválasztásra, ami a városközi beszélgetésben is automatikus kapcsolást tesz lehetővé. Ezenkívül, a tervidőszakban világszínvonalon álló elektronikus vezérlésű kereszt-rudas (crossbar) rendszerű telefonközpontokat is kifejlesztünk. E központok gyorsabbak, megbízhatóbbak és kisebbek lesznek, kevesebb kar-

bantartást igényelnek, és így gazdaságosabbak lesznek, mint a rotary rendszerűek.

Az elektronikus vezérlés megvalósítása egyúttal lépés lesz a még fejlettebb rendszer, az elektronikus központok kialakítása felé.

A második öt éves tervidőszakban a magyar telefonhálózat fejlesztése során a telefonközpontok befogadó képessége mintegy 50 000 vonallal fog bővülni. Ez kétségkívül szerény fejlődés, amely csak az igények kis részének kielégítését teszi lehetővé.

A telefonsűrűség a különféle európai országokban a következő képet mutatja:

100 lakosra jutó távbeszélő készülékek száma néhány európai országban
1959 január 1-én*

Ausztria	8,75	Lengyelország	3,0
Belgium	11,4	Magyarország	4,3
Bulgária	1,8	NDK	8,0
Csehszlovákia	7,0	Portugália	3,69
Dánia	21,5	Románia	1,04
Görögország	2,06	Svájc	28,3
Hollandia	12,4	Svédország	34,0
Jugoszlávia	1,19	Törökország	0,92

* A World's Telephones adatai szerint.

Ha azt vizsgáljuk, mi akadályozza ez irányú elmaradásunk gyorsabb behozását, megállapíthatjuk: híradástechnikai iparunk képes lenne a telefonhálózat nagyobb arányú fejlesztésére is, az akadályt az e célra igénybe vehető beruházási eszközök korlátozottsága és a telefonhálózat bővítésének rendkívüli beruházási igényessége jelenti. Például a rotary-rendszerű telefonközpontok egy előfizetőre jutó beruházási költsége 16—18 ezer forint. Ennek az összegnek 60 százaléka hálózati beruházás. Ezért a távolabbi években olyan telefonközpont-típusok kialakítására törekszünk, amelyek beruházási (s különösen hálózati beruházási) igénye kisebb.*

Visszatérve a telefonsűrűség nemzetközi adataira, ezek alapján könnyen belátható, hogy a telefonközpontok és készülékek gyártásának hazai és nemzetközi viszonylatban is óriási perspektívája van, hiszen a szükségletek telítődése még évtizedekig nem várható. Exportlehetőségeink, ha korszerű típusokkal tudunk a piacra lépni, szocialista és tőkés viszonylatban egyaránt szinte korlátlanok (az utóbbi viszonylatban gondoljunk arra, milyen nagy igények vannak a telefónia fejlesztése iránt a feltörő gazdaságilag fejletlen országokban).

Híradástechnikai iparunk fontos gyártmányai az *átviteltechnikai berendezések*. Ezek feladata a hírek nagy távolságra való továbbítása.

* A telefonközpontok decentralizálásával a beruházási költségek 30—50 százalékkal csökkenthetők azáltal, hogy az előfizetői vonalak hosszúsága 800—1200 méterről 50—150 méterre rövidül. De ez csak olyan új rendszerű központoknál valósítható meg, amelyek nagymértékben üzembiztosak, hibajelző rendszerük automatikus, a hibák gyorsan, egységek cseréjével elháríthatók, s így karbantartásuk olcsó. Ezeket a követelményeket előreláthatólag az elektronikus telefonközpontok fogják majd kielégíteni.

A beruházási költségek csökkentésében jelentős szerep jut az újfajta központok sokkal kisebb méreteinek is, mert ezáltal az épület- és járulékos beruházások számottevő része elhagyható.

A telefonközpont-kapacitás növelhető az úgynevezett bérhálóközpontok üzembeállításával is. A bérhálóközpontok prototípusainak kipróbálása most folyik.

Az átviteltechnikai berendezésekhez csatlakozó automatikai egységek — erre kijelölt csatornákon — jelzések, illetve utasítások továbbítására is alkalmasak, például tájékoztatnak gáz- vagy olajvezetékek egyes szakaszainak állapotáról, parancsokat továbbíthatnak automatikus átkapcsolásokra, a vezetékek hibamentes működéséhez.

A második ötéves terv időszakában döntően a többcsatornás átviteltechnikai berendezések fejlesztésére helyezük a fő súlyt. Ezek műszaki színvonala általában eléri a világszintet. A gyártmánycsaládok túlnyomórészt egyeséges áramkörökkel, jórészt tranzistoros kivitelben készülnek. Elmaradás a magas csatornaszámú típusokban és egyes kiegészítő berendezésekben mutatkozik. A KGST országokkal együttműködve folyik a világszínvonalon álló tranzistoros miniatürizált átviteltechnikai berendezések fejlesztése.

A mikrohullámú berendezések az információkat vezeték nélkül, irányított antennarendszerek segítségével továbbítják két végpont között.* 1965-ig kiépül hazánkban a mikrohullámú láncokkal a televízióhálózat, ami az egész ország területén zavartalan televíziós vételt tesz lehetővé.

Távbeszélésre és televíziós műsor közvetítésére egyaránt alkalmas mikrohullámú összeköttetés jön létre valamennyi szomszédos országgal.

A mikrohullámú berendezések szintén fontos exportcikkeink. E berendezések alkalmasak az átviteltechnikai, telefonttechnikai és ultrarövidhullámú adó-vevő berendezésekkel való együttműködésre, aminek különösen a felszabadult gyarmati országok hírközlési rendszerének kialakításában van nagy jelentősége. A gyártásban levő mikrohullámú berendezések egyes típusai a folyamatos fejlesztés eredményeképpen elerik a világszínvonalat.

Vákuumtechnika

A vákuumtechnika a híradástechnikai ipar teljesen önálló területe. Termékei fényforrások, elektroncsövek, félvezetők, televíziós képcsövek, adócsövek, mikrohullámú csövek stb. Vákuumtechnikai termékeink nemzetközi színvonalon állnak. A fényforrások és elektroncsövek fejlesztésének és gyártásának hazánkban több évtizedes tradíciója van. Újabban a vákuumtechnikai termelésen belül előretör az elektronika, a fényforrások (izzólámpák) termelése pedig viszonylagosan visszaszorul. 1955-ben még a vákuumtechnikai összes termelés 65 százaléka jutott a fényforrásokra, 1961-ben már csak 53 százaléka, a következő években pedig részesedésük további csökkenése várható.

Vákuumtechnikai termékekből 1960-ban a háború előtti termelésnek több mint négyszeresét állítottuk elő. 1960 és 1965 között pedig — a tervek szerint — az izzólámpa-termelés 50 százalékkal, a rádióvevőcső-termelés 40 százalékkal, a fénycső-termelés 60 százalékkal nő. E tervszámok kialakításakor abból indultunk ki, hogy 1965 végére Magyarországon egyetlen falu sem lesz, amely ne rendelkezne elektromos árammal.

* E modern berendezések nagy szerepet játszanak az automatizálás, a távirányítás, valamint az egyre bővülő városközi és nemzetközi távbeszélő-forgalom lebonyolításában. A mikrohullámú berendezéseket 1965-ig pulzusmodulált és frekvenciamodulált kivitelben fejlesztjük tovább.

A mikrohullámú berendezések használata olyankor célszerű, amikor vezetékek lefektetése nem gazdaságos, vagy az alkalmazható vezetékeken az átvinni kívánt „jelek” nem továbbíthatók. Így általában mikrohullámú láncokkal létesül összeköttetés az egyes televíziós adók között.

A második öt éves tervben hasznosítani kívánjuk az elektrolumineszcencia kutatásában eddig szerzett tapasztalatokat is, s bővítjük a speciális izzólámpák és fényforrások választékát. Izzólámpa-gyártásunk világszínvonalon áll, ami megmutatkozik a külföldi értékesítési lehetőségekben is.

A vákuumtechnikai ipar új ága hazánkban a *televíziós képcsőgyártás*. A váci képcsőgyár kapacitását az öt éves terv folyamán olyan mértékben növeljük, hogy ne csak a hazai szükségletet lássa el, hanem tekintélyes mennyiségben exportra is termeljen. Termelése ennek megfelelően 5 év alatt mintegy hatszorosára fog emelkedni.

Tágabb értelemben a vákuumtechnikába sorolható a *tranzisztorgyártás* is. A tranzisztorok jelentősége közismerten nagy, hiszen a műszaki fejlődés mind több híradástechnikai berendezésben mutat az elektroncsöveknek félvezető elemekkel való részbeni vagy teljes helyettesítése irányába. A félvezető elemek gyártása világszerte rohamosan fejlődik. A Szovjetunióban, az Egyesült Államokban, Japánban és a nyugat-európai országokban sokféle germánium és szilícium elemet gyártnak sorozatban és mind alacsonyabb áron.

A „tranzisztorizálás” további nagy előnye, hogy a berendezések terjedelme és súlya az elektroncsöves változathoz képest számottevően csökkenthető. Így jelentős térfogat-, sok esetben építési megtakarítás érhető el (például tranzisztorizált elektronikus telefonközpontok). Mindezen túl, a tranzisztorok sokkal kevesebb áramot fogyasztanak, mint az elektroncsövek, így lehetővé teszik egyrészt a végtermékek önköltségének, másrészt az ipari berendezéseket üzemeltető szervek beruházási és folyó ráfordításainak jelentős csökkentését.

Nagy jelentősége van hazánkban a *vákuumtechnikai gépek* gyártásának. E gépek termelése 1960 és 1965 között több mint kétszerezére nő, aminek saját vákuumtechnikai iparunk és az export fejlesztése szempontjából is nagy a fontossága. Különös jelentőséget ad ennek a termelési ágának az, hogy a vákuumtechnikai gépexport lehetőségei szinte korlátlanok. A gépgyártás e területén különösen jó hírnévnek örvendünk, vákuumtechnikai gépeink megütik a világszínvonalat, gyártásuk igen gazdaságos, a szükségletek pedig nagyok. Az elektrifikálás nyomán gyorsan fokozódó fényforrás-szükséglet kielégítésére egyre több ország igyekszik berendezkedni fényforrások gyártására, amihez természetesen megfelelő nagy termelékenységu berendezésekre van szükségük. Így az Egyesült Izzó több évtizedes helyzeti előnye jól kamatoztatható a vákuumtechnikai gépek nagyvolumenü exportjában. A vákuumtechnikai gépek (és a híradástechnikai célgépek) gyártásában nem törekszünk a piacon felmerülő igényeket kielégítő valamennyi típus gyártására. Ehelyett a rendelkezésre álló és az elkövetkezendő években reálisan bővíthető fejlesztő apparátus kapacitásából kiindulva, gazdaságos sorozatgyártást lehetővé tevő specializálást, szakosítást hajtunk végre.

Közszükségleti cikkek

A híradástechnikai közszükségleti cikkek közül részletesebben a rádióval és a televíziós készülékkel foglalkozunk.

A *rádiókészülék*-gyártásban szintén rendelkezünk hagyományokkal, az Orion márkát határainkon túl is jól ismerik. A hazai rádióelő-

fizetők száma jelenleg mintegy 2 260 000, 1965-re pedig 2 550 000 előfizetővel számolhatunk, vagyis a családok mintegy 90 százalékának lesz rádiója. Mivel a rádiótulajdonosok száma 1948 és 1960 között ötszörösére emelkedett, a további időszakban döntően nem a mennyiségi, hanem a minőségi fejlődésen lesz a hangsúly.

1000 lakosra jutó rádióelőfizetők száma

Afrika	19*	Európa (SZU-val)	211*
Ázsia (SZU nélkül)	17*	Magyarország	225**
Észak-Amerika	707*	Világtálatag	127*
Dél-Amerika	95*		

* 1959. évi adatok az ENSZ 1960. évi Statisztikai Évkönyve alapján.

** 1961. évi adat.

Megjegyezzük, hogy a gazdaságilag fejlett országokban a rádió-ellátottság közeledik a telítettséghez, s ezért a termelés és az értékesítés súlypontja egyre inkább az úgynevezett másodkészülékek felé tolódik. Ezek leginkább a hordozható tranzistoros táská- és zsebrádiók, amelyek nálunk is terjednek és külföldön is kelendők. A második öt éves terv időszakában ezért nagy mennyiségben kerülnek forgalomba tranzistoros táská- és zsebrádiók különféle hullámhossz-kombinációkban, köztük URH-s kivitelűek is. Előtérbe kerülnek a nyomtatott áramkörös megoldású, tranzistoros hálózati készülékek (ezek nagy előnye, hogy sokkal kevesebb áramot fogyasztanak). Az öt éves terv ideje alatt növeljük az URH-adások vételére alkalmas készülékek és megkezdjük a stereo (térhatású) típusú készülékek gyártását is.

A közszükségleti cikkek közül talán a *televíziós készülék* áll leginkább a fogyasztók érdeklődésének középpontjában. A televíziós készülékek gyártása már hat éve folyik hazánkban, s ma már mintegy 175 000 készülék üzemel, 1965-ben pedig a terv szerint minden negyedik családnak lesz televíziója.

1000 lakosra jutó TV-előfizetők száma

Afrika	0,17*	Európa (SZU-val)	37,0*
Ázsia (SZU nélkül)	2,0*	Magyarország	17,0**
Észak-Amerika	219,0*	Világtálatag	30,0*
Dél-Amerika	12,0*		

* 1959. évi adatok az ENSZ 1960. évi Statisztikai Évkönyve alapján.

** 1961. évi adat.

A belföldi szükségletek kielégítésén kívül TV-termelésünk nagymértékben exportcélokat is szolgál.

A belföldi forgalomba ma túlnyomórészt 17"-os képernyőjű TV-készülékek kerülnek, de a második öt éves terv folyamán, amint megfelelő számban gyártunk nagy képcsöveket, a hazai fogyasztókat is ellátjuk 21"-os képernyőjű készülékekkel.

A televíziós készülékek műszaki fejlesztésekor ma a készülékek élettartamának és megbízhatóságának, stabilitásának fokozása a fő cél. Ebből a célból a gyártandó készülékek egy részét elektroncsövek helyett részben tranzistorokkal látjuk el, s a termelés igen nagy hányada nyomtatott áramkörű megoldású lesz.

A híradástechnika második öt éves tervének fontos célkitűzése a korszerű *elektroakusztikai eszközök* és szerelvények gyártásának kifejlesztése.

A magyar elektroakusztikai berendezések már ma is igen korszerűek, kielégítik a legmagasabb műszaki követelményeket is. A magyar ipar szállította számos külföldi stadion és épület hangosító berendezését, például erősítő berendezéseket és elektronikus keverőasztalokat a Kreml új kongresszusi palotájába, a legnagyobb moszkvai stadion, az új dzsakartai stadion akusztikai berendezéseit stb.

Fejlesztjük a tervidőszakban a *magnetofon-technikát* is. A fejlesztés főbb irányvonalai: a szalagsebesség csökkentése, a hangvisszaadás minőségének további javítása és a többhangcsíkos rendszer bevezetése.

Fejlődik a magnetofontechnika professzionális ága is, például ma már gyártunk nagy minőségi követelményeknek megfelelő rádióstúdió magnetofonokat és parancsközvetítő magnetofonokat, amelyeket például a repülőket vagy a vasút irányításához alkalmaznak és ipari üzemekben is felhasználhatók.

Híradástechnikai export

Az iparági termelési struktúra ismertetett változásával szorosan összefügg az értékesítés szerkezeti átalakulása. A híradástechnikai ipar elsőrendű export-iparág, s kivitelének terjedelme évről évre emelkedik. Az export fenntartásához és előirányzott bővítéséhez elengedhetetlen, hogy az ágazat rendszeresen gondoskodjék nemzetközi színvonalon álló, fejlett műszaki paraméterekkel rendelkező, jó minőségű híradástechnikai termékek kifejlesztéséről és megfelelő volumenű gyártásáról.

Az exporton belül különösen a baráti országokba irányuló szállításaink jelentősek. A második öt éves terv időszakában híradástechnikai exportunknak évi átlagban több mint 50 százalékát hosszú lejáratú államközi szerződések keretében szállítjuk. Hosszú lejáratú kötelezettségeket vállaltunk különféle híradástechnikai termékek szállítására a Szovjetunió, Csehszlovákia, Bulgária, Lengyelország, az NDK és Románia számára. Vállalt kötelezettségeink teljesítését a közelmúltban kifejlesztett vagy jelenleg fejlesztés alatt álló korszerű termékek (pl. mikrohullámú és átviteltechnikai berendezések, vákuumtechnikai gépek, adó-vevők stb.) szállításával tervezzük.

Ami a híradástechnikai termékek tőkés kivitelét illeti, ennek volumene lassabban nőtt, mint az ágazat egész exportja. Ennek fő oka a világpiacon érvényesülő rendkívül éles verseny. A híradástechnikai gyártmányok tőkés világpiacon rendkívüli mértékben monopolizálódott. A termelés és különösen az export orosz-lánrésze néhány mammut-vállalat kezén van. E vállalatok szinte korlátlan pénzügyi lehetőségekre, koncentrált műszaki fejlesztési erőkre, évtizedes kapcsolataikra támaszkodva rendkívül megnehezítik exportőreink helyzetét. Ezért a tőkésországok közül inkább az iparilag gyengén fejlett országok a felvevő piacaink.

A híradástechnikai export több mint kétharmadát a Budavox (a Beloiannisz-gyár külkereskedelmi vállalata) és az Egyesült Izzó bonyolítja le. Az önálló külkereskedelmi tevékenység népgazdasági előnye elsősorban abban mutatkozik, hogy az iparvállalatok műszaki, gazdasági

vezetői közvetlenül érzékelik a külkereskedelmi igényeket és felelősségük az értékesítésre is kiterjed. Az önálló külkereskedelmi tevékenység folytatása óta — négy év alatt — a Budavox 2,5-szeresére, az Egyesült Izzó pedig háromszorosára növelte kivitelét.

A híradástechnikai exportról szólva is kiemelkedő helyen kell említeni a vákuumtechnikai cikkeket és gépeket. A vákuumtechnikai ipar termékeit (főleg izzólámpákat és elektroncsöveket) évtizedek óta szállítjuk a világ minden részébe. Exportunknak ez az ága azóta is töretlenül fejlődik. Jól mutatja ezt egyebek közt az is, hogy míg az 1950-es évek elején 38 államba exportáltunk vákuumtechnikai cikkeket, addig 1957-ben már 54 ország vásárolt tőlünk ilyen termékeket, s hogy e cikkek termelésének 60—80 százalékát exportáljuk.

A második ötéves tervidőszakban tovább bővítjük a vákuumtechnikai gépek exportját. Ezen belül mind volumen, mind pedig a baráti államokkal való gazdasági együttműködés szempontjából nagy jelentőségű a fénycsőgyárak és egyéb lámpagyártó gépek exportja.

A híradástechnikai exportban növekvő szerep jut a hírközlő berendezések szállításának. Az úgynevezett faluközpontok exportálását már 1961-ben megkezdtuk, az ötéves terv végére pedig az ez évi szállításnak körülbelül hatszorosára kell felfutni. Több ezer vonalas távbeszélő központot szállítunk a Szíriai Arab Köztársaságba és Kubába is.

A második ötéves tervben lebonyolítandó híradástechnikai export fontos tétele a Barátság gáz- és olajvezeték hírközlő berendezéseinek szállítása. Ez több tízezer km sokcsatornás híradástechnikai összeköttetés gyártását jelenti.

A híradástechnikai közszükségleti cikkek exportja nem fejlődik olyan mértékben, mint az eddig tárgyalt termékeké. A rádió-vevőkészülék export szempontból a gépipar egyik leggazdaságosabb terméke, ezért kivitelét nem növeljük. A televíziós készülékek, a lemezjátszók, a magnetofonok és a filmvetítők exportja évről évre kisebb mértékben emelkedik. Exportjuk — a film-vetítők kivételével — ez idő szerint az átlagosnál kevésbé gazdaságos, de a gyártási volumen felfutása nyomán a gazdaságosság 20—30 százalékos javulása várható.

A híradástechnikai nagyberendezések exportgazdaságossága jobb a gépipari átlagnál. Például a távbeszélő központok 20 százalékkal, a mikrohullámú berendezések 60 százalékkal, az adó-vevők 30 százalékkal, a vákuumtechnikai gépek pedig 50 százalékkal jobb „G” mutatóval rendelkeznek, mint a gépipari átlag, annak ellenére, hogy e mutatók még nem a „felfuttatott” termelés gazdaságosságát tükrözik. A volumen növelésétől további jelentős javulás várható.

Nemzetközi együttműködés

A híradástechnikában — mint a népgazdaság más területein is — fontos szerepet játszik a szocialista országok közötti együttműködés.

A híradástechnika azok közé az iparágak közé tartozik, amelyek fejlesztésére kedvező adottságaink vannak és hagyományos tapasztalatokra is támaszkodhatunk. A híradástechnika fejlesztése mellett szól az is, hogy ez az iparág viszonylag kevés anyag felhasználásával gyárt értékes és keresett termékeket. Érthető tehát, ha a szocialista országok

közti együttműködésben ezen iparág fejlesztésének számunkra külön jelentősége van.

A híradástechnikai ipar minden baráti országban fejlődik, az együttműködés mégis lehetséges, sőt szükséges. Nagyarányú kooperáció lehetőségei bontakoznak ki a híradástechnika számos ágában, elsősorban annak következtében, hogy a legtöbb ország egymaga nem képes a híradástechnika valamennyi rendkívül gyorsan fejlődő ágazatának egyidejű fejlesztésére, különösen pedig a gazdaságos termeléshez szükséges nagysorozatban való gyártásra. Ezért olyan munkamegosztás kívánatos, amelyben az egyes országok elsősorban a híradástechnika meghatározott ágát fejlesztik, a többi híradástechnikai termékből pedig importból fedezik szükségletüket.

A specializáció és a kooperáció kibontakoztatása egyre sürgetőbb feltétele a modern és gazdaságos gyártás megszervezésének, immár nemcsak egy-egy országon belül, hanem a baráti országok közti együttműködés tágabb keretei közt is. Sok kölcsönösen előnyös együttműködési lehetőség kínálkozik például a különféle híradástechnikai alapanyagok, alkatrészek gyártásában. E lehetőségek valórváltásához természetesen még sok nehézséget kell leküzdeni, olyanokat, amelyekkel rendszerint az országon belüli specializáció és kooperáció kialakításakor is szembe kell nézni. Kétségtelen azonban, hogy mint más iparágakban, a híradástechnikában is lehet, sőt érdemes leküzdeni ezeket a nehézségeket, mert csak így realizálhatjuk a nagy szériákban történő gazdaságos termelésből, a nemzetközi munkamegosztásból fakadó előnyöket.

Alapanyag- és alkatrészgyártás, specializáció és kooperáció

A híradástechnikai ipar hazánkban — amint arra már utaltunk — a legutóbbi évekig nem fejlődött arányosan: az alapanyag- és alkatrészgyártás mennyisége és műszaki színvonala nem tartott lépést a késztermék-kapacitás és termelés növekedésével.

Ez visszahatott a késztermékekre is, hiszen a műszaki fejlődés — a konstrukció és az összeszerelés mellett — egyre inkább a megfelelő alapanyagokon és stabil alkatrészeken múlik. Ezért a második ötéves terv időszakában a híradástechnikai beruházások egyik fő célja a már kiépített késztermék-kapacitásnak megfelelő alapanyag- és alkatrész-bázis megteremtése. Ennek az elvnek megfelelően megkezdtük a híradástechnikai alapanyagok (például ferrit) gyártását Vácott, az elektromosalkatrész-gyártás növelését Szombathelyen és a hazai televíziós képcsövek gyártását szintén Vácott. E területen jelenleg kettős feladatot kell megoldanunk: 1. a bizonyos vonatkozásokban még mindig elégtelen alkatrészgyártó kapacitás további bővítését, 2. megfelelő műszaki színvonalú, megbízható alapanyag- és hosszú élettartamú, miniatürizált alkatrész-választék kialakítását.

Egyre nő a kiváló minőségű alkatrészek gyártásának fontossága. Az egyes híradástechnikai berendezéseknek mind több és bonyolultabb szolgáltatást kell teljesíteni. Ugyanakkor a berendezésekbe beépített alkatrészek száma megtöbbszöröződik, a megengedhető hibák száma pedig minimális. Az alkatrészeknek tehát üzembiztosaknak, élettartamuknak hosszúnak kell lenni. További igényeket támaszt alkatrészgyártásunkkal szemben az a körülmény, hogy egyre több híradástechnikai be-

rendezést exportálunk a felszabadult volt gyarmati országoknak, ahol azok trópusi éghajlati viszonyok mellett üzemelnek. Ehhez ki kell fejleszteni az ún. tropikalizált alkatrészek gyártását. Alkatrészgyártásunk az elmúlt 1—2 év folyamán sokat fejlődött, gyártási módszerünk azonban részben még manufaktúra jellegű. Mindazokat az alkatrészeket, amelyeknél ez a technika mai fokán lehetséges, teljesen automatizálva kell gyártani. Ehhez viszont megfelelő automata gépsorokat kell gyártanunk, illetve importálnunk.

Az alapanyag- és alkatrészgyártás bővülésével egyre növekszik a szervezett specializáció és kooperáció jelentősége. Ma még a legtöbb híradástechnikai vállalat maga állítja elő a termékeihez szükséges alkatrészeket és részegységeket. Az iparág termelésének növekedésével, a specializáció és kooperáció ésszerű szervezésével (az alkatrészek, szerelvények központosított gyártásával) igen nagy darabszámú alkatrész és szerelvény gyártása koncentrálható egy helyre. Ily módon jelentősen csökkenthető az önköltség és a rendelkezésre álló műszaki erők is észszerűbben használhatók fel. A második ötéves terv időszakában teljes egészében felszámoljuk azt a jelenleg kialakult helyzetet, hogy egész sor terméket párhuzamosan gyártunk. Például hangszórót jelenleg 5 híradástechnikai üzemben gyártanak különféle célokra. A termelésnek ez a szétaprózottsága nemcsak a termelés gazdaságosságát rontja, hanem — profilgazda hiányában — a műszaki fejlesztés sem történhet szervezeten.

A specializált alkatrészbázisok kialakítása nem egyszerű feladat. A fő nehézség abból adódik, hogy 3—4 év alatt a gyártott típusok nagyrészt kicserélődnek. Minél gyorsabb a műszaki fejlesztés, minél újszerűbb híradástechnikai termékeket konstruálnak (olyan termékeket, amelyek a meglévő termékekhez képest számottevő változást jelentenek), annál nagyobb feladatot jelent a specializált termelési bázisok 3—4 évre előre tervezett kialakítása.

A második ötéves terv időszakára profilgazda vállalatokat jelöltünk ki a központosított alkatrészgyártásra. Ezen időszakban megvalósítjuk az elektromos kötőelemek, kapcsolók, csatlakozók, dugaszok és hűvelők, foglalatok központosított gyártását. (E termékeket ez idő szerint 3—5 vállalat gyártja párhuzamosan.) A specializáció és kooperáció fokozása természetesen nagyobb műszaki és tervfegyelmet követel; ennek megszilárdítása, a kooperáció jó megszervezése, a következő évek egyik legfontosabb iparvezetési feladata lesz.

A specializáció és kooperáció jó megszervezése az anyagi ösztönzés fegyverének hatékony felhasználását is megkívánja. A különféle anyagi ösztönzőkkel is érdekeltté kell tenni a vállalatokat a specializáció és kooperáció előnyeinek kiaknázásában. Például a központosított gyártott alkatrészek és részegységek árát úgy kell kialakítani, hogy érdeme-sebb legyen azokat megvásárolni, mint „házon belül” előállítani.

A híradástechnikai ipar alapanyag- és alkatrészellátása egyéb kapcsolódó ágazatok arányos fejlesztésén is múlik. Példaként megemlítjük a huzalgyártást, a speciális híradástechnikai és vákuumfém-alapanyag gyártását, a híradástechnikai porcelángyártást és a vákuumtechnikai üvegyártást. A híradástechnikai ipar termelését és műszaki fejlődését nagyban befolyásolja, hogy ezek az iparágak milyen mennyi-

ségben és milyen műszaki színvonalon elégítik ki a mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt növekvő híradástechnikai szükségleteket.

A kapcsolódó iparágak elmaradása jelenleg nagyon sok problémát okoz. Például a nyomtatott áramkörű lemezes gyártását a hazai gyártás alaplemez hiánya. Az alaplemezeket ez idő szerint tőkés importból szerezzük be — korlátozott mennyiségben.

Vákuumtechnikai fémekből és mágnesesen lágú anyagokból az ellátás mennyiségi szempontból kielégítő, a minőség azonban még nem megfelelő.

Hasonló a helyzet a kerámiaellátásban, ahol a kapcsolódó iparág elegendő mennyiségben szállít ugyan tömegigényű kerámiaalkatrészt, de a kis mennyiségben szükséges különleges minőségi követelményű nagyfrekvenciás kondenzátorok és alkatrészek szállításával jórészt adós marad. E pár példából is látható, hogy a híradástechnikai ipar fejlesztése a kapcsolódó ágazatok egyidejű arányos fejlesztését is megkívánja, mégpedig nemcsak mennyiségi vonatkozásban, hanem a megfelelő műszaki és minőségi színvonal tekintetében is.

A híradástechnikai alapanyagok és alkatrészek gyártásában bőven kínálkozik lehetőség kölcsönösen előnyös együttműködésre a szocialista országok között. Az alapanyag- és alkatrészgyártásban kialakult nemzetközi munkamegosztás természetszerűen kihat a híradástechnikai import alakulására. Kézenfekvő, hogy a szocialista országokból származó anyag- és alkatrészimport a munkamegosztás fejlődésével egyre növekedni fog. Másrészt, a korszerű új gyártmányok termelése feltételezi sok — itthon még nem gyártott és szocialista forrásból nem beszerezhető — alkatrész tőkés importját is. (A híradástechnika tőkés importja, bár kisebb mértékben emelkedett, mint a globális exportvolumen, ma még gyorsabban nő, mint a tőkés relációba irányuló export.) Ezeknek az alkatrészeknek egy részét a hazai gyártási kapacitás kiépítésével hazai termelésből szerezzük be (például a TV-ferrit és a hangszórómágnes importját ma már jórészt megszüntettük). A híradástechnikai vegyeskeretű import 34 százaléka ma speciális híradástechnikai üvegárúkra jut. Ezek helyettesítésére részben iparágon belül, részben pedig az üvegiparban történnek intézkedések a második öt éves tervben.

Kutatás és gyártásfejlesztés

A híradástechnikai ipar perspektivikus fejlődéséhez létfontosságú a megfelelő ütőképes kutatási bázis és a produkált kutatási eredmények gyors gyakorlati hasznosítása. Ám a hazai híradástechnikai kutatás jelenleg nem eléggé szervezett, nem megfelelő a kutatás és a fejlesztés tagoltsága, hiányzanak egyes „lépcsőfokai”.

A magyar híradástechnikai iparban összefolyik az elvi, elméleti alapok kutatása és az ipari kutatás, az ipari kutatásnak pedig nincs kellő kapcsolata a gyárakkal. Az ipari kutatás kísérleti gyártási lehetőségei gyakran korlátozottak, így a vállalatok nemegyszer tömeggyártásra alkalmatlan kutatási eredményeket kapnak. A kutatás nem öleli fel teljesen a legfontosabb híradástechnikai termékek területét.

A második öt éves tervben előírányzott feladatok végrehajtása megköveteli a híradástechnikai kutatás kibővítését. A kutatási bázis megerősítésén belül létre kell hozni, illetve bővíteni kell az alapkutatás

szervezetét. Meg kell gyorsítani a rádióelektronika kutatását és fejlesztését. A rendszertechnikai kutatás kapacitását bővíteni kell és ki kell terjeszteni a még nem ellátott területekre.

Ami a gyártásfejlesztést illeti, az ágazat a második öt éves tervidőszakra dolgozott ki először technológiai fejlesztési tervet. Eszerint döntően a gép- és a műszerpark modernizálásával kell megteremteni a gazdaságos és termelékeny gyártás feltételeit. Mindenütt, ahol azt a gyártás természete és a gyártandó mennyiség lehetővé teszi, folyamatos, nagytermelékenységű gyártóvonalakat kívánunk létrehozni. Ez az alapanyagtermelés és a központosított alkatrészgyártás területén a kapacitások bővítését eredményezi. Az összeszerelő üzemek termelékenységét a termelő területek jobb kihasználásával, folyamatos specializált gyártással, futószalag-rendszerrel kell megnövelni.

Mindez persze csak vázlatos kép a részleteiben csak ezután kidolgozandó fejlesztési elgondolásokról. Úgy véljük azonban, hogy ennyiből is érzékelhető a fejlődés irányvonala.

A híradástechnikai ipar műszaki káderhelyzetére is kiható probléma, hogy a fejlesztési terv elkészítésekor általában tisztázatlan, meg tudjuk-e oldani a jelentős nagyságú fejlesztési keretből a fejlesztéshez szükséges importot. Mivel belföldön addig még nem gyártott termékekről van szó, majdnem általános, hogy a fejlesztéshez szükséges eszközök csak az év második felében érkeznek be, s ezért *az első félévben a műszaki fejlesztő kapacitás általában csak részben van leterhelve.*

Egyéb fontosabb műszaki-gazdasági kérdések

Vidéki ipartelepítés

A híradástechnikai ágazatban már a második három éves tervben megkezdtük vidéki telepek létesítését. Ez a folyamat a második öt éves terv időszakában meggyorsul: ahol a feltételek viszonylag kedvezőek, híradástechnikai ipari bázist kívánunk kialakítani. A vidéki telepek létesítése szempontjából előnyös, hogy a vidéki ipartelep munkaerő-ellátása — főleg női munkaerővel — a termelés perspektivikus bővítése esetén is biztosítható. A második öt éves tervben jelentős híradástechnikai termelést szándékozunk szervezni (és részben bővíteni) Székesfehérvárott, Bugyin, Szombathelyen, Nagykanizsán, Vácott és Kecskeméten.

A vidéki telepek termelési profiljának megválasztásakor fontos szempont, hogy a termeléshez elengedhetetlenül szükséges munkások és műszaki szakemberek a helyi lakosok vagy a Budapestről áthelyezett dolgozók közül rendelkezésre álljanak. Ezért kezdetben azoknak a híradástechnikai termékeknek a gyártását helyezzük vidéki üzemünkbe, amelyek szakmunkásigénye viszonylag alacsony, s a termelés döntően betanított munkásokkal végezhető. Ilyen jellegű az *alkatrészgyártás*. Szombathelyen és Vácott már most is jelentős létszám foglalkozik alkatrészek termelésével. Ahol a rendelkezésre álló munkásgárda összetétele ezt lehetővé teszi, rövid idő alatt vidékre helyezzük teljes termékek vertikális gyártását. Például a magnetofonygyártást teljes egészében Kecskeméten fogják végezni.

Az említett vidéki telephelyeken egyelőre csak a *termelőtevékenység* meghonosítására törekedtünk, a vidéki ipartelepítés következtében

felszabaduló budapesti üzemek kapacitását viszont mindinkább a műszaki fejlesztés céljaira kívánjuk felhasználni. Például az elektromos alkatrészek tömegtermelését az ötéves terv végére teljes egészében a Remix szombathelyi telepe fogja végezni, míg a budapesti telep feladata a kisebb darabszámú gyártás és a fejlesztési feladatok ellátása lesz.

A vidéki ipartelepítés jelentős beruházással jár, az iparág épület-beruházásainak túlnyomó részét a vidéki telephelyek kapják, összhangban azzal, hogy a budapesti híradástechnikai üzemek létszáma a második ötéves tervben nem emelkedik.

Termelékenység — önköltség

A híradástechnikai ipar fejlesztésében is nagy szerepet játszik a *minőségi mutatók* javítása.

A híradástechnikai ipar egészére számított *termelékenységet* lényegesen befolyásolja a munkaigényesség változása. A termékek bő választéka, a műszaki fejlesztés, a szerkezet átalakulása, mind azt eredményezi, hogy évről évre nő az iparág munkaigényessége. Növekszik a munkaigény a miniatürizálás (méretcsökkentést célzó műszaki fejlesztés) nyomán is. Egyidejűleg csökken az anyaghányad. Az állandóan változó termékösszetétel miatt nagy tartalékokat jelent a munkatermelékenység emelésében a megfelelő *gyártáselőkészítés*.

A híradástechnikai iparban a munkatermelékenység növeléséhez a *gyártmányfejlesztés* legalább olyan mértékben hozzájárul, mint a gyártásfejlesztés, hiszen a termelékeny módszerekkel gyártható konstrukció kialakítása előfeltétele a technológiai fejlesztésnek.

A termelési költségek csökkentésének legjelentősebb tényezője az *anyagköltségben* elérendő megtakarítás. E költségnemben leginkább műszaki (konstrukciós) fejlesztéssel, valamint a specializáció és a kooperáció ésszerű szervezésével érhető ez el.

A híradástechnikai ipar fontos problémája az *új gyártmányok ár-megállapítása* — összefüggésben a minőségi mutatókkal. Az a már említett körülmény, hogy a híradástechnikai termelésben egy-egy típust viszonylag rövid ideig gyártanak (3—4 év alatt a termelési volumen nagy hányada teljesen kicserélődött), az ár-megállapítás jelenlegi gyakorlatából kifolyólag torzítja az iparág minőségi mutatóit.*

Szakemberképzés

A híradástechnikai ipar fejlődése nagy igényeket támaszt szakáderekben, elsősorban műszakiakban. A termelés gyors kiterjesztése és a termelési struktúra átalakítása a több szellemi és bonyolultabb fizikai munkát igénylő termékek javára, növeli a kvalifikált munkaerők

* Például egy 1957-ben gyártott rádiótípus nettó termelői ára 2500 Ft, a ráfordított személyi órák száma 30 óra, önköltsége 2370 Ft, a költséghányad 95 százalék volt. Az óráráfordítás évenként 5 százalékkal, az önköltség pedig 50 Ft-tal csökkent. 1961-ben a gyár a készülék továbbfejlesztett változatának gyártására tért át. Az új készülék nem tér el lényegesen az 1957—60 között gyártott típustól, de fejlettebb műszaki paraméterekkel rendelkezik. Mivel új készülékről van szó, új árjóvághagyást kell kérni. Az árjavaslat kalkulációjához az előző készülék 1960. évi tényleges ráfordításai szolgálnak viszonyítási alapul. Ennek alapján az új rádió-vevőkészülék nettó termelői ára előreláthatólag kb. 2300 Ft lesz, s ezzel törés következik be a rádió gazdaságossági mutatóinak fejlődésében. A költséghányad az előző évi 88,8 százalékról 94,3 százalékra emelkedik, az egy teljesített órára jutó termelési érték pedig 97,28 Ft-ról 94,26 Ft-ra csökken.

Könnyű belátni, hogy az árjóvághyási és tervmutató-rendszer így — éppen a minőségi mutatókra gyakorolt hatásán keresztül — a gyártmányok korszerűsítése és az új gyártmányok bevezetése ellen ösztönöz.

iránti szükségletet. A műszaki fejlesztés ütemének gyorsítása — más intézkedések mellett — szükségessé teszi a fejlesztéssel foglalkozó apparátus növelését is. Mindeme körülmények együttes hatására a szakmunkások hányada az összes munkáslétszámon belül a második öt éves terv végére mintegy 18—20 százalékkal nő.

A második öt éves terv feladatainak teljesítéséhez, valamint a további fejlődés előkészítésére az 1961. szeptember 1-i állapothoz képest 1965 végére minimálisan mintegy 500 mérnök és 1200 technikus munkába állítása szükséges. Ezen felül számításba vettük a műszaki képzettségű, de jelenleg nem műszaki képzettséget igénylő munkakörben levő dolgozók mérnöki vagy technikai munkakörbe való áthelyezését.

A tervidőszakban munkába állítandó műszakiakra fontos szerep vár a műszaki fejlődés meggyorsításában. A híradástechnikai ipar világszerte tapasztalható rohamos fejlődését tekintve ugyanis nálunk a fejlődés üteme nem kielégítő. Számolni kell azzal, hogy ha nem koncentráljuk kellő időben a rendelkezésre álló szűk fejlesztési kapacitást az exportunk súlypontját képező berendezések fejlesztésére, akkor elmaradunk a világszínvonalától, s ez hátrányosan hat exportunkra.

A szükséges szakmunkások kiképzése iparágon belüli tanulóképzéssel megoldható. A műszaki szakemberszükséglet azonban csak akkor fedezhető, ha nemcsak a műszaki egyetemen és a műszaki technikumokban végző hallgatók kerülnek az iparba, hanem a népgazdaság más ágazataiban foglalkoztatott szakemberek egy részét is áthelyezik. A mérnökszükséglet részbeni fedezésére a vállalatok nagy számban szerződhetnek ösztöndíjas mérnökhallgatókat, akiket diplomájuk megszerzése után alkalmazni fognak.

A szakemberellátás problémáinak megoldására tett intézkedések közül megemlítjük még a közelmúltban a gépiparban szervezett szaktechnikusképzést, amelynek eredményeként mintegy 800 szaktechnikust képeznek ki üzeminkben.

A vidéki iparfejlesztési tervek megvalósításának szintén fontos feltétele megfelelő számú szakmunkás, technikus és mérnök munkába állítása. Mivel létszámemelést zömmel a vidéki üzemek kapnak (a Budapesten foglalkoztatott összes létszám 1965 végéig nem nő), előrelátható, hogy bizonyos szakember-átcsoportosításra lesz szükség a budapesti üzemekből.

★

Mint láttuk, a második öt éves terv nagy feladatokat állít a híradástechnikai ipar elé. A terv meghatározza a legfontosabb feladatokat és a fejlődés fő irányait. A feladatok megvalósítása, a kitűzött fejlődési irányvonal betartása a híradástechnika vezetőin és dolgozóin múlik. Különösen nagy feladat vár a műszakiakra: nekik kell tovább fejleszteniük a híradástechnikai ipar tradícióit, el kell érniük a legkorszerűbb technikai színvonalat, hogy a híradástechnikai ipar betöltse azt a kiemelkedő szerepet, amelyet a második öt éves terv ennek az iparágnak népgazdaságunkban szán.

DEÁK ISTVÁN:

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek és háztáji gazdaságok 1960. évi árutermelése

A mezőgazdasági termelés fejlődése

Mezőgazdaságunk fejlődési üteme az elmúlt években az iparéhoz képest nem volt kielégítő és alacsony volt a termelési eredmény is. Az elmaradás döntő oka az volt, hogy 1959 elejéig nagyjából kis parcellákon, elmaradt termelési módszerekkel folyt a gazdálkodás. A mezőgazdasági nagyüzemek létrehozásával, a mezőgazdaság termelési viszonyai megváltoztak, s ezzel hatalmas távlatok nyíltak meg a mezőgazdasági termelés növelése előtt. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1961-ben az ország szántóterületének 75,1 százalékán gazdálkodtak (a szocialista szektor aránya — ideértve az állami gazdaságokat és vállalatokat, valamint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös háztáji gazdaságait — 89 százalék), az 1961. évi állatállománynak pedig 35,1 százaléka volt a közös gazdaságok birtokában. A szövetkezetesítés előrehaladásával lényegesen jobb feltételek alakultak ki, hiszen a mezőgazdaság elé tűzött feladatok végrehajtását már az újonnan alakult mezőgazdasági termelőszövetkezetek is szervezettebben, gazdaságilag megizmosodva kezdik el.

Az ország szántóterületének és állatállományának megoszlása társadalmi szektorok szerint

Megnevezés	Szántóterület*		Állatállomány**	
	1000 kat. hold	százalékos megoszlás	1000 darab	százalékos megoszlás
Állami gazdaságok és vállalatok	1209	13,4	429	13,7
Mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságai	5840	64,5	1102	35,1
Háztáji gazdaságok	957	10,6	1114	35,5
Egyéni és egyéb gazdaságok***	1044	11,5	491	15,7
Összes gazdaság:	9050	100,0	3136	100,0

* 1961. május 31-i adat.

** Szarvasmarha, ló, sertés és juh számosállatra átszámítva, (A szarvasmarha és a sertés 1961. okt. 1-i adat, a ló és a juh 1961. március 8-i adat.)

*** Termelőszövetkezeti csoportok, szakcsoportok és kisegítő gazdaságok adataival együtt.

A mezőgazdaságban végbement változások következtében nagyobb és egyben felelősségteljesebb feladatok hárulnak az új szocialista gazdaságokra. A következő években már döntő mértékben a mezőgazdasági termelészövetkezeteknek kell kielégíteni — mégpedig megfelelő mennyiségben és minőségben — a lakosság egyre növekvő élelmiszerszükségletét, az élelmiszeripar és a könnyűipar nyersanyaggal való ellátását. A belföldi igények kielégítése mellett a mezőgazdasági export nagy részét is a termelészövetkezeteknek kell előteremteni. A mezőgazdasági eredetű cikkek exportja igen fontos, mert az összes exportunk mintegy 30 százaléka — a jelentős ipari fejlődés ellenére is — még mindig mezőgazdasági termékekből áll.

A felvásárolt termékeknek azonban csak kis része alkalmas közvetlenül a lakosság ellátására vagy külkereskedelmi célra. A termékek nagyobb részét először az élelmiszer- és a könnyűipar feldolgozza. Az élelmiszeripar által feldolgozásra kerülő mezőgazdasági termékek volumé- nére jellemző, hogy a lakosság ellátására jutó mennyiségeken kívül még annyi élelmiszeripari termék kerül kivitelre, hogy az például 1960-ban a külkereskedelmi forgalomnak egyötöde volt.

A felvásárolt mezőgazdasági termékek
elosztása 1960-ban*
(1959. évi változatlan áron)

Megnevezés	Százalék
Iparnak	68,7
Lakoságnak (közvetlenül) ...	11,4
Külkereskedelemnek (közvetlenül)	11,3
Egyéb	8,6

Elosztás összesen: : 100,0

* A mezőgazdaságnak visszaadott (vető-
mag, takarmány stb.) mennyiség nélkül.

A háztáji gazdaságok szerepe és jelentősége

A mezőgazdaságban a szocialista termelési viszonyok megszilárdítása mellett most az a legfontosabb, hogy az árutermelés, a mezőgazdasági termékek felvásárlása a jelenlegi időszakban se csökkenjen, sőt növekedjék. A mezőgazdasági termelészövetkezetek áruértékesítése mellett éppen ezért rendkívül fontos a tagság háztáji gazdaságaiból származó áruértékesítés is. Hazánkban a háztáji gazdaságnak jelenleg és még a következő években is mind az ország ellátása, mind a közös gazdaság fejlődése, valamint a szövetkezeti tagok anyagi ösztönzése és szocialista átnevelése szempontjából nagy a jelentősége. A háztáji gazdaságok szükségességét és fontosságát más tényező is indokolja. A háztájiban jól kihasználhatók az egyéni gazdaságokból visszamaradt gazdasági épületek és felszerelések, felhasználhatók a közösből osztott termények, valamint

a konyhai és kerti hulladékok, a felesleges és nem teljes értékű munkaerő stb. Az itt termelt mezőgazdasági termékek nagyobbik részével a tagság saját fogyasztási szükségleteit elégíti ki, de számos termékből — például gyümölcsfélékből, sertésből, baromfiból és tojásból — sok jut a központi készletekbe is.

A párt és a kormány nagy súlyt helyez a háztáji gazdaságokkal kapcsolatos kérdések egyöntetű értelmezésére és gyakorlati alkalmazására. Helytelen tehát az a szemlélet, hogy a háztáji gazdaságok árutermelését meg kell szüntetni vagy bizonyos mértékben korlátozni kell. Természetesen a háztáji gazdaságok árutermelését egyrészt a gazdaság jellege miatt csak bizonyos határok között lehet fokozni, másrészt a közös gazdaságok rovására sem szabad azt növelni. Ezzel kapcsolatban látszólagos ellentmondások is előfordulhatnak. A termelőszövetkezeti tagság egy része például igényli, hogy munkaegységére minél nagyobb részt — főleg takarmányfelét — természetben osszának. A túlzott mértékű takarmányosztás viszont a közös gazdaságok állatállományának takarmányellátását veszélyeztetheti. A termelőszövetkezeti tagok többsége ugyanakkor a pénzbeli osztást, az előleget igényli. Figyelembe kell azonban venni azt a körülményt is, hogy a termelőszövetkezeti alapszabályban megengedett és tartott állatállomány takarmány szükségletét mintegy öt kat. hold takarmány termése fedezné. A háztáji terület nem fedezi az állatok takarmány szükségletét, egy ember természetbeni részesedése pedig csak a közös gazdaság rovására tudná kiegészíteni a háztáji terület takarmánytermésén felül jelentkező hiányt. A nagyobb kereseti lehetőségek mellett ezek a körülmények is indokolják, hogy a közös gazdaság munkájában a családtagok minél nagyobb számban vegyenek részt. A jövedelem elosztásánál az a legfontosabb, hogy a szövetkezet vezetősége az adottságoknak és a helyi körülményeknek megfelelően a tagok, a szövetkezet és a népgazdaság érdekeit szem előtt tartva járjon el.

Kormányzatunk az állattenyésztés fejlesztése céljából ugyanakkor arról is intézkedett, hogy ott, ahol a férőhely még nem teszi lehetővé a közös állatállomány megfelelő kialakítását, több állatot tarthatnak a háztájiban, mint amennyit az alapszabály eredetileg előírt. Ezen túlmenően a párt és a kormány előmozdítja, hogy a háztáji tehén- és kocával nem rendelkező szövetkezeti tagok — amennyiben azt igénylik — tehénhez és kocához jussanak. A háztáji állomány nagysága és jelentősége a számszerű adatokból is látható: 1961 tavaszán az egész állománynak 37,4 százaléka a háztáji gazdaságokban volt.

Az 1960. évi áruértékesítés alakulása

Az 1960. évi gyengébb szántóföldi termés következtében a mezőgazdaság termelési értéke kevesebb volt, mint az előző évben. A mezőgazdasági termékek felvásárlása ennek ellenére, valamint a nagyfokú szocialista átalakulás hatására sem csökkent. 1960-ban lényegében annyit vásároltak fel, mint a jobb termésű 1959. évben, és körülbelül 7 százalékkal többet, mint 1958-ban. Ennek az a magyarázata, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakulásával egyidejűleg növekszik a megtermelt mezőgazdasági termékek áruhányada. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek ugyanis termékeik egy részét döntő mértékben az elvég-

zett munka után, munkaegységre osztják ki. Ezen belül például kenyérgabonából csak annyit osztanak, amennyi a szövetkezeti tag és családtagjai ellátására elegendő. Számolni kell azonban az átalakulás időszakában azzal a körülménnyel is, hogy a paraszti lakosság egyes rétegeinél növekedhet a fontosabb cikkek — például a liszt, a kenyér — központi készletekből való vásárlása, fogyasztása is. Ez rendszerint — nyilván a mezőgazdaság szocialista átszervezésének hatására — a kenyérgabonakészletek átmeneti tartalékolását idézi elő. A falu szocialista átszervezésével, a kulturáltság fokozódásával azonban különben is nő az élelmiszerkereslet, ami a központi árualapok eddiginél nagyobb igénybevételét jelenti.

A szerződéses termeltetés és a különböző akciók jelentősége

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek termékeik nagyobb részét az állami és a szövetkezeti kereskedelemnek adják el. Ennek következtében a kisárutermelés viszonyaihoz képest jelentősen csökken a piacra és a termelők egymás közti forgalmába kerülő áruk mennyisége. A termelők egymás közti áruforgalmát tovább csökkenti az a körülmény, hogy a háztáji gazdaságok termékeire az állami és a szövetkezeti felvásárló kereskedelmen kívül a mezőgazdasági termelőszövetkezetek is igyekeznek hizlalási, tenyésztési stb. szerződéseket kötni. Az utóbbiak különösen az újonnan alakult termelőszövetkezetek közös állatállományának kialakítása és fejlesztése szempontjából jelentősek. A háztáji gazdaságokban tartott állatok nagy része ugyanis jó minőségű, amelynek szaporulata a közös állatállomány kialakításához a jelenlegi időszakban még elengedhetetlenül szükséges. 1960-ban a közös gazdaságokban férőhelyhiány miatt el nem helyezett vagy be nem vitt állatok felnevelésére, hizlalására a termelőszövetkezeti taggal szerződést lehetett kötni, s a tagok erre a célra külön takarmányt kaptak a közös gazdaságtól. Meg kell azonban állapítani, hogy sok termelőszövetkezetben nem ismerték fel ennek az akciónak a népgazdasági jelentőségét, s a szerződéskötéstől bizonyos mértékben tartózkodtak.

Az árutermelés növelését szolgálja az az intézkedés is, hogy a takarmányfelesleggel rendelkező mezőgazdasági termelőszövetkezetek — ha saját állattenyésztési tevékenységüket férőhely és egyéb feltételek hiányában nem tudják növelni — a háztáji gazdaságokkal úgynevezett „bérhizlalási” szerződést köthetnek. Az állatok hizlalására és az állati termékek értékesítésére vonatkozó szerződések kötését serkenti az állam azzal is, hogy számottevő takarmánymennyiséget ad el a termelőknek állami készletekből állami áron, a szerződéskötések serkentésére. Lehetőség van továbbá arra is, hogy a szövetkezet a közös állatállomány szükségletét meghaladó abraktakarmányt állami felvásárlási áron — a terményforgalmi vállalatokon kívül — azoknak a tagoknak is eladhasson, akik állatok és állati termékek értékesítésére szerződést kötnek a szerződötő vállalatokkal. Az ilyen szerződés alapján átadott hizottsértés beszámít a mezőgazdasági termelőszövetkezet 100 kat. hold szántóterületre jutó árúértékesítési mutatójába is. Ezek az intézkedések végeredményben a közös és a háztáji gazdaságok árutermelésének együttes növelésére irányulnak.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével a szabad felvásárlás egyidejű csökkenése mellett nő a szerződéses felvásárlás aránya. 1959-ben a szerződéses felvásárlás az összes felvásárlásnak 44, 1960-ban pedig már 49 százalékát képezte. (Az állami gazdaságok és vállalatok az összes felvásárlásnak évek óta átlagosan 20 százalékát adják. Ezenkívül jelentős még az úgynevezett biztosított címen — földadó, cséplési díj, vám stb. — történő felvásárlás is.) A szövetkezeti nagyüzemek tervszerű gazdálkodása lehetőséget ad a szerződéses termeltetés nagyarányú kiszélesítésére. Az állam a szerződéses termeltetés keretében általában stabil, előre meghirdetett árakat alkalmaz és különböző kedvezményeket (előleget, takarmányt, kedvezményes juttatásokat stb.) is biztosít. A nagyüzemek megteremtésével ugyanakkor lehetővé válik a szerződéstétellel és az áru átvételével, minősítésével, raktározásával kapcsolatos munkák egyszerűsítése is. 1960-ban különösen a növényi termékek szerződéses felvásárlásának aránya nőtt jelentősen. Az ipari növényeket például teljes egészében szerződéssel, a gyümölcsféléknek viszont több mint felét, a tojáshoz csaknem egészét szabadon vásárolták fel.

Szerződéses és szabad felvásárlás részaránya az összes felvásárlásból
termékcsoportok szerint
(százalék)

Magnevezés	Szerződéses		Szabad	
	felvásárlás			
	1959	1960	1959	1960
Növényi termékek	42,1	55,8	23,3	14,9
Állatok és állati termékek	46,3	45,8	32,9	31,2
Együtt	44,3	48,9	28,4	23,4

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek áruértékesítésének növelése és folyamatosabbá tétele végett célszerűnek látszik — a jelenlegi felvásárlási rendszer fenntartása mellett — az állami támogatás néhány formáját jobban kihasználni. A felvásárlás 1957-ben kialakított rendszere, módszere és maga az árpolitika ugyanis a kisárutermelés viszonyaira épült. A mezőgazdaság szocialista szektorának túlsúlyba jutásával az árpolitikának a termelésre gyakorolt befolyását nagyrészt felválthatja az állami támogatáshoz kötött feltételek intenzívebb közbeiktatása. Például gépekkel, hosszú lejáratú hitelekkel stb. a termelés szerkezetének, az árutermelés mértékének és ütemének alakulását hatásonosan lehet befolyásolni. A mezőgazdaság szocialista átalakulásával, valamint az állami támogatáshoz fűzött különböző feltételek közbeiktatásával a mezőgazdaságban is megteremtődnek a tervgazdálkodás kiterjesztésének és megszilárdításának feltételei.

Az értékesítés számbavétele és társadalmi szektoronkénti alakulása

1960-ban a felvásárolt mezőgazdasági termékek 74 százaléka a szocialista szektorból (állami gazdaságokból és vállalatoktól, mezőgazdasági termelősövetkezetek közös és háztáji gazdaságaiból) származott. Az állami és a szövetkezeti kereskedelem a legtöbb terméket — az összes felvásárlásnak több mint felét — a mezőgazdasági termelősövetkezetektől és a háztáji gazdaságoktól vásárolta fel. Néhány termékből, például ipari növényekből, aprómagvakból a termelősövetkezeti értékesítés aránya még ennél is nagyobb. A felvásárlás volumene arányos volt a szövetkezeti szektor birtokában levő szántóterület nagyságával. Borból, sertésből és tojásból azonban a termelősövetkezetek viszonylag keveset értékesítettek.

Némileg ugyan torzítja az egyéni és a szövetkezeti gazdaságok áruértékesítésének arányát, illetve pontosabb meghatározását az a körülmény, hogy az értékesítési szerződések megkötésekor igen sok termelő egyéni gazda volt, a teljesítéskor pedig már szövetkezeti tag, s ilyenkor az áru származását nem egységes elv szerint, hanem különböző módon döntötték el. Néhány termék (zöldség- és gyümölcsfélék, tojás stb.) felvásárlásának szektoronkénti megoszlását még becsülnünk is kellett.

Az előbbieken ismertetett intézkedések következtében, célszerű a közös és a háztáji gazdaságok áruértékesítését együtt is vizsgálni. A háztáji gazdaságok áruértékesítésére vonatkozólag a legfontosabb mezőgazdasági termékekről vannak ugyan külön is adataink, ezek azonban még nem pontosak és a közös gazdaságok adataival — az említett szektorális meghatározáson kívül is — helyenként keveredtek. Előfordult például a sertésfelvásárlásnál, hogy amennyiben a tagok sertésének értékesítését a termelősövetkezet átvállalta,* a felvásárló vállalat azt a közös gazdaság értékesítéseként számolta el, s az ellenértéket egy összegben nagyüzemi felárral fizette ki. Az állományadatok ugyanakkor a háztáji gazdaságokban szerepelnek.

Hasonló esetek fordultak elő a tagság kenyérgabonájának közös értékesítésénél is; ez ugyan kevesebb zavart okoz, mivel a háztáji gazdaságokban kenyérgabonát általában nem, vagy csak keveset termelnek. Megtörtént az is, hogy egy magasabb típusú szövetkezet tagjai alacsonyabb típusú szakcsoportot hoztak létre, hogy a munkaegységre vagy részes művelésre kapott szőlőt, illetve bort e szakcsoport keretében nagyüzemi felárral értékesíthessék. Szervezetileg ez a szövetkezés helytelen volt, az értékesítés szektoronkénti számbavételénél pedig keveredést okozott. Mindezek folytán célszerű tehát a háztáji és a közös gazdaságok áruértékesítését együttesen is számítani. A mezőgazdasági termelősövetkezeti tagok háztáji gazdaságait a gyakorlatban úgyis a szocialista szektorhoz soroljuk.

A közös gazdaságok 1960. évi áruértékesítésére jellemző volt, hogy igen sok terményt, de kevés állatot, állati terméket, bort és még kevesebb gyümölcsféléket értékesítettek. Amíg az egyéni gazdaságok összes értékesítéséből 22, az állami gazdaságokból pedig 33 százalék volt a terményértékesítés részaránya, addig a termelősövetkezeti közös gazdaságokból 57 százalék. A háztáji gazdaságoktól felvásárolt termékek

* Az átvállalásnak éppen az volt a célja, hogy a tagok nagyüzemi felárral jussanak.

**Az 1960. évi felvásárlás megoszlása
társadalmi szektorok szerint*
(százalék)**

Állami gazdaságok és vállalatok	20,6
Mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságai	39,7
Háztáji gazdaságok	13,5
Egyéni és egyéb gazdaságok	26,2
Összes gazdaság	100,0

* Az 1960. évi felvásárlás alakulását az Országos Felvásárlási Operatív Bizottság (OFOB/XVIII) 1958. II. sz. határozatával jóváhagyott 54 cikkre, 1959. évi változatlan árakon számítottuk. A háztáji gazdaságoktól felvásárolt mezőgazdasági termékek közül csak a fontosabb termékeket, a felvásárlás körébe bevont cikkek volumenértékének körülbelül 80 százalékát mértük fel statisztikailag. (E fontosabb termékek a következők: búza, rozs, árpa, zab, kukorica, napraforgó, bor, vágómarha, vágósertés, vágóborjú, vágóló, süldő és tej.) A háztáji gazdaságokból származó többi mezőgazdasági termék felvásárlását számítottuk.

**Az 1960. évi felvásárlás százalékos megoszlása társadalmi szektorok és
termékcsoportok szerint**

Megnevezés	Termény	Gyümölcs	Bor	Növényi termékek	Állatok és állati termékek	Mind összesen
				Összesen		
Állami gazdaságok és vállalatok	18,6	17,1	13,0	17,8	23,0	20,6
Mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságai	62,1	14,9	15,7	52,6	28,7	39,7
Háztáji gazdaságok	3,4	18,4	2,2	4,3	21,3	13,5
Egyéni és egyéb gazdaságok	15,9	49,6	69,1	25,3	27,0	26,2
Összes gazdaság	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Az összes felvásárlás százalékban						
Állami gazdaságok és vállalatok	33,1	2,6	3,9	39,6	60,4	100,0
Mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságai	57,3	1,2	2,4	60,9	39,1	100,0
Háztáji gazdaságok	9,3	4,3	1,0	14,6	85,4	100,0
Egyéni és egyéb gazdaságok	22,2	6,0	16,1	44,3	55,7	100,0
Összes gazdaság	36,6	3,2	6,1	45,9	54,1	100,0

több mint 85 százaléka — a gazdaság jellegének és termelési irányának megfelelően — állat és állati termék volt. Ez az arány — a háztáji gazdaságok önellátási feladatát is figyelembe véve — kedvező, bár az országos felvásárlásnak ez csak alig több mint egyötöde.

Szántóföldi termények értékesítése

A közös gazdaságok terményértékesítésének vázolt alakulása a következő körülményekkel magyarázható:

Az újonnan alakult mezőgazdasági termelészövetkezetek nagy részében az állatállomány mennyiségi és minőségi színvonala, valamint az értékesebb, de egyben munkaigényesebb növényi kultúrák (gyümölcs, szőlő) intenzívebb termelése — a nagyüzemi gazdaságok megalakulásával együtt járó kezdeti nehézségek következtében — 1960-ban még nem érte el a kívánt színvonalat. Ez természetes, hiszen a nagyüzemi gazdálkodás kialakítása az állattenyésztésben lényegesen nehezebb és hosszabb ideig tart, mint a növénytermesztésben. A korszerű nagyüzemi állattenyésztés az anyagi és személyi feltételek megteremtésén kívül még nagyobb befektetéseket is kíván. Szövetkezeteink nagy része ezért 1960-ban még általában a külterjesebb, a kevesebb befektetéssel járó, viszonylag jól gépesített növénytermelési üzemágazatokat fejlesztette, ahol — például a gabonatermelésben — a termésátlagok már ebben az évben is jelentősen meghaladták az egyéni gazdaságok termésátlagait. A növénytermesztés gyors fejlődése az állattenyésztés fejlesztésének alapjait is megteremti. A bőséges takarmánybázis ugyanis nélkülözhetetlen és elsődleges követelmény az állatállomány létszámának és termelésének növelésénél.

A terményértékesítés arányát legjobban a nagy mennyiségű kenyérgabona áruértékesítése növelte meg. 1960-ban a felvásárolt kenyérgabona 52 százalékát már a mezőgazdasági szövetkezetek adták, 28 százaléka az állami gazdaságoktól és vállalatoktól, 20 százaléka pedig a háztáji, egyéni és egyéb gazdaságoktól származott. A felvásárlás kedvező alakulását a jó termés is előmozdította. A kenyérgabona-értékesítés növekedésével azonban a terméseredmények alakulásától függetlenül is számolhatunk, mivel a mezőgazdasági termelészövetkezetek kenyérgabona-termését — a vetőmag, a fejadag* és kisebb gabonatartalék kivételével — az állami kereskedelemnek kellett eladni. Tapasztalataink szerint azonban sok szövetkezet nem ezt tette. Sok helyütt ugyanis a kenyérgabonát munkaegységre kiosztották; a kiosztott kenyérgabona fejenként évi 50–80 kg-mal is meghaladta a szükségletet. E fölöslegből a tagoktól — a közös gazdaság nevében értékesített kenyérgabonát nem is számolva — földadó és szabadfelvásárlás címén mintegy 4200 tonnát vásároltak meg. A szövetkezeti tagság egy része a központi készletből is vásárolt lisztet, kenyeret, pedig a fejadaguk — néhány kivételtől eltekintve — megvan. Az ilyen vásárlás legtöbbször tartalékolási célokra szolgál.

A mezőgazdasági termelészövetkezetek és háztáji gazdaságok 1960-

* A fejadagra osztott mennyiség lényegesen több, mint az egy főre jutó átlagos kenyérgabona-fogyasztás. Fejadagra általában 220–240 kg kenyérgabonát osztanak, amiből 170–180 kg lisztet nyerne. 1959-ben az egy főre jutó átlagos lisztfogyasztás a munkásoknál és alkalmazotknál 120, az önellátóknál 150 kg volt.

ban takarmánygabonából az országosan felvásárolt mennyiségnek 65, a kukoricának pedig 77 százalékát értékesítették. A korábban alakult és szervezetenként is megerősödött szövetkezetek az állami gazdaságokhoz hasonlóan már vetőmag- (hibrid-) kukoricát is termelnek, illetve értékesítenek. A szerződéses termeltetés keretében ezek a szövetkezetek 1960-ban 4700 tonna kukorica-vetőmagot értékesítettek, nagy részüket Lengyelországba és az NDK-ba exportálták. A szemestakarmányok jelentősebb hányadát azonban a kedvezőbb árak miatt inkább közvetve, az állattenyésztési ágazatokon keresztül hasznosították, vagy a már ismertetett szerződéses formák útján értékesítették.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságai — főképpen munkaerő-hiány miatt — viszonylag még kevés burgonyát termelnek, azt is gyenge eredménnyel. 1960-ban szántóterületük 3 százalékán termeltek burgonyát, és holdanként 58 q átlagtermést értek el. (Az állami gazdaságok termésátlaga ugyanakkor 71, az egyéni gazdaságoké pedig 61 q volt.) Az országos burgonya-vetésterületből a közös gazdaságok vetésterületének aránya 63 százalék volt, megközelítette a birtokukban levő szántóterület nagyságának arányát. Ennek következtében az 1960-ban felvásárolt burgonyának 59 százaléka származott a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságaiból. A háztáji gazdaságokban termelt burgonyát főleg háztartási szükségletek kielégítésére fordítják. Ha a tagok a háztáji gazdaság burgonyatermésén kívül még munkaegységre is kapnak a közösből burgonyát, és abból főlegleggel rendelkeznek, a piacon kialakult magas szemestakarmányárak következtében a burgonyát kevésbé értékesítik, inkább takarmányozásra használják fel.

Állatok és állati termékek értékesítése

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek értékesítésének 39 százaléka állatokból és állati termékekből származott. Ez az arány a mezőgazdaság többi szektorához képest — az állattenyésztési üzemágak termelési színvonalának elmaradása miatt — még alacsony. A termelés alacsony színvonalának több oka volt.

Az újonnan alakult mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek a legnagyobb problémát az istállóhiány, a közös állatállomány megteremtésének nehézsége okozta. Az állatállományt sok szövetkezet csak szűkségférőhelyen, szétszórtan tudta elhelyezni. Az állattenyésztés elsődleges nagyüzemi feltételei már ennek következtében sem alakulhattak még ki. Különösen az év első felében gyakori volt, hogy férőhelyhiány következtében a tagok otthon gondozták (általában a tejért) a közös gazdaság tulajdonát képező tehenet. A tejértékesítés számbavételénél ez a háztáji gazdaságban visszamaradt tehen tejhozamát, illetve a háztájból származó tejértékesítést növelte.

A közösbe vitt tehenek minősége általában gyengébb volt, mint a háztáji gazdaságban visszatartottaké. Az újonnan belépők nagy része ugyanis a továbbtenyésztésre és hizlalásra kevésbé alkalmas egyedeket bocsátotta a közös állattenyésztés rendelkezésére. A szövetkezetek nagy erőfeszítéssel törekedtek a gyenge minőségű tehenállomány kicserélésére, illetve megjavítására. A meddő, kevés tejet adó és a továbbtenyésztésre alkalmatlan állatokat — a kedvező és ösztönző értékesítési

árak hatására — igyekeztek feljavítani, értékesíteni. 1960-ban az értékesített vágómarhának 56 százaléka tehén és üsző volt. A mezőgazdaság valamennyi szektorában tapasztalható nagy kínálat és az átvételi normák megszigorítása ellenére, a szövetkezeti gazdaságokból felvásárolt vágómarhák 66 százaléka kiváló és első osztályú volt. A kivágott marhák helyébe az állami gazdaságokból és háztáji gazdaságokból tenyésztésre alkalmas egyedeket igyekeztek beállítani.

Az országos tehénállomány 1961-ig minden évben csökkent, és 1961. márciusában a megelőző tíz év legalacsonyabb szintjét érte el. A tehén-, illetve szarvasmarha-állomány csökkenése összefügg az elmúlt két esztendő nagyobb arányú szocialista átszervezésével is. A még egyénileg dolgozók ugyanis igyekeztek a háztáji gazdálkodás törvényes kereteit meghaladó számú szarvasmarhájukat értékesíteni. A termelőszövetkezeti gazdaságok fokozatos megerősödésével a továbbtartásra kevésbé alkalmas egyedek nagyarányú selejtezésére a továbbiakban is számíthatunk, bár a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejeztével egyre kisebb lesz ennek a jelentősége. A tehénállomány csökkenése elsősorban az állomány minőségi megjavítását eredményezte. A tehenenkénti átlagos tejhozam a legutóbbi hét év alatt 34, a tejtermelés pedig 35 százalékkal növekedett.

Az 1960. évi vágósertés-felvásárlás 47,5 százaléka a közös és a háztáji gazdaságokból származott. A vágósertés-értékesítésnek ez az aránya elég alacsony, hiszen a tavaszi sertésállománynak több mint fele a közös és a háztáji gazdaságok birtokában volt. Különösen kevés vágósertést értékesítettek a háztáji gazdaságok. A szocialista gazdaságokban a nagyüzemi sertéstartás következtében a hizlalási idő rövidebb, azonkívül jóval kevesebb az üzemi (személyi) fogyasztás is, ezért a nagyüzemek áruértékesítése vágósertésből nagyobb arányú.

A sertésállomány és a vágósertés-felvásárlás megoszlása társadalmi szektorok szerint (db)

Megnevezés	A sertésállomány megoszlása 1960. március 1-én	Az 1960. évi vágósertésfelvásárlás megoszlása
Allami gazdaságok és vállalatok	14,1	27,4
Mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságai	11,3	31,5
Háztáji gazdaságok	40,0	16,0
Egyéni és egyéb gazdaságok	34,6	25,1
Összes gazdaság	100,0	100,0

A vágósertés-termelés és -értékesítés az elmúlt években nem volt egyenletes és időszakonként az ellátásban is voltak zavarok. Ennek oka legnagyobbbrészt az, hogy a kocaállomány változása — a piacon kialakult süldő- és malac-, valamint a kukorica-árak következtében — hol az őszi, hol a tavaszi hónapokra esett. Így azután olyan ellentmondó helyzetek is kialakultak, hogy a meglevő takarmányok gazdaságos felhasználása megfelelő hízóanyag hiányában gondot okozott, más idő-

szakban viszont a meglevő hízóanyag takarmányozása ütközött nehézségekbe. Az 1960. évi tavaszi kocaállomány csökkenése azonban összefüggött a mezőgazdaság szocialista átszervezésével is. A húsellátási zavarok elsősorban vidéken jelentkeztek, aminek következtében — nyíván az önellátás biztosítása végett — megnövekedett a magánvásások száma. A jelenlegi sertésfelvásárlási árak az alacsonyabb átadási súlyú húsjellegű sertések nevelésére és termelésére ösztönzik a termelőket. Ennek következtében a vágósertés felvásárlási átlagsúlya a legutóbbi években csökkent, a húsrutermelés is viszonylag kevesebb volt.

A közös gazdaságok baromfi- és tojásértékesítése a mezőgazdaság valamennyi szektorához képest a legalacsonyabb. Az 1960. évi baromfi-felvásárlásnak 18, a tojásnak pedig mindössze csak 1 százalékát adták a közös gazdaságok. A baromfi- és a tojástermelés nagyobb részét még sokáig — a mezőgazdaság szocialista átalakulása után is, amíg a nagyüzemi baromfitartás feltételei kialakulnak — a háztáji és az egyéni gazdaságok adják. Az idei tapasztalatok szerint a közös baromfitenyésztés fejlesztésében lényeges javulás történt.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1960. évi áruértékesítése — mérlegelve a nagyüzemi gazdálkodás megalakulásával együtt járó kezdeti nehézségeket és hiányosságokat is — kedvezően alakult. A gazdálkodás körülményei pedig ebben az évben voltak a legrosszabbak, amikor is a munkák megszervezése mellett a közös állatállomány megteremtése és elhelyezése, az építkezési stb. problémák is mind egyszerre jelentkeztek. Ezek a nehézségek rövid időre egy-egy területen ronthatják vagy késleltethetik az eredményeket, de végeredményben a nagyüzemi gazdálkodással együtt járó előnyök kibontakozását még ezek sem gátolhatták meg. A mezőgazdaságra háruló feladatok teljesítését — egyebek között — le lehetett mérni a mezőgazdasági termékek felvásárlásán is. A felvásárlás 1960-ban, a nagyarányú szocialista átszervezés hatására nem csökkent, sőt az elmúlt tíz esztendő alatt ebben az évben volt a legtöbb. Az év közepi területegységre jutó felvásárlás színvonala például 18 százalékkal haladta meg az 1954—1958. évek átlagát, és kedvezőbben alakult a kiemelkedő termelésű 1959. évinél is.

Szántó- és rétterületre jutó felvásárlás alakulása (1959. évi változatlan áron számítva)

Megnevezés	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Index: 1954—1958 évek átlaga=100	83	108	101	100	109	116	118

1961-ben, a szárazság következtében a mezőgazdaság összes termelése nem éri el a tervezettet. A szárazság következtében — egyebek között — a takarmányfélék közül kevesebb kukorica- és lucerna-, az ipari növények közül pedig kevesebb cukorrépa-, dohány-, napraforgó-, valamint burgonyatermással kell számolni. Figyelemre méltó azonban az, hogy a felsorolt növények becsült termésátlaga még így is magasabb, mint a hasonlóan aszályos 1952. évben volt. A jobb eredmény már szorosán összefügg a szocialista nagyüzemi gazdálkodással, ahol az aszály hatását a modern agrotechnika alkalmazásával igyekeztek ellensúlyozni.

Jelentősen növekedett például a nagyhozamú és minőségi vetőmagvak alkalmazása, a műtrágyázás és az öntözött terület.

A kisebb takarmánytermés természetesen hatással van az 1961/62. gazdasági évre előirányzott állatok és állati termékek termelésére, valamint a mezőgazdasági termékek felvásárlására is. A kialakult takarmányhelyzetet tovább nehezíti az a körülmény, hogy 1961 őszére a vártnál nagyobb mértékben megnövekedett az állatállomány. A terv például azt irányozta elő, hogy a szarvasmarha-állomány 1961. december 31-én 1 850 000 darab lesz; ezzel szemben 1961. október 1-én az ország szarvasmarha-állománya a két millió darabot is meghaladta. Még nagyobb arányban növekedett az ország sertésállománya. Ebben az évben különösen a mezőgazdasági termelészövetkezetek közös gazdaságaiban fejlődött nagymértékben az állattenyésztés. A párt és a kormány felmérte a kialakult helyzet következményeit és takarmánybehozattal igyekszik a nehézségeken enyhíteni. A termelők a serteshizlalási szerződés-kötések után állami felvásárlási áron kaphatnak takarmányt. A takarmányjuttatás ez év őszétől vonatkozik a szerződéses süldőnevelésre is. A jelenlegi időszakban ez rendkívül hasznos intézkedés volt, mivel a takarmányhiány következtében megélenkült a süldők kínálata és kivágása. A takarmányhelyzet enyhítésére irányul az az intézkedés is, hogy ez év derekán csökkentették a hízott sertés átvételi súlyhatárát.

Az 1961. évi felvásárlási terv a mezőgazdasági termelés emelkedéséhez képest nagyobb növekedést írt elő. A nagyobb feladatok, valamint az előzőekben már ismertetett termeléselmaradás ellenére, az ideai felvásárlás előreláthatóan 5—6 százalékkal haladja meg az 1960. évit. Az aszály következtében ez jó eredménynek számít még akkor is, ha a felvásárlási tervet körülbelül 2—3 százalékkal nem teljesítik. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a termés mind nagyobb része kerül a központi készletekbe. Elmondhatjuk tehát, hogy a mezőgazdasági termelészövetkezetek megerősödésével egyidejűleg évről évre kedvezőbben alakul a felvásárlás is.

★

A mezőgazdasági termékek termelésében és felvásárlásában elért eredmények csak kezdeti sikerek. A nagy eredmények eléréséig a szövetkezeti nagyüzemekre még számos nehézség leküzdése, újabb és újabb feladatok megoldása vár. Az új szocialista nagyüzemek gazdasági és politikai megerősödésével azonban gyorsan növekednek a termelési eredmények, a tagság és a szövetkezet jövedelmei, ezáltal viszont erősödik a párt és a kormány politikája iránti bizalom is.

A gyengén fejlett országok nemzetközi gazdasági kapcsolatainak néhány problémája a tőkés világgazdaságban

A gazdaságilag gyengén fejlett országok helyzetének elemzésekor az elmaradottság egyik fontos jellemzőjének a gyengén fejlett országok *külső gazdasági kapcsolataiban érvényesülő függőséget* szokták tekinteni. A gyengén fejlett országok zöme általában erősen függ egyrészt a tőkés világpiactól, másrészt valamely imperialista nagyhatalomtól. Igaz, hogy a nemzetközi munkamegosztás kifejlődése az ipari országok között is a világpiactól és egymástól való nagymérvű függőséghez vezetett, a gyengén fejlett országok esetében azonban a függőség a gazdasági alávetettséget és kiszolgáltatottságot tükrözi.

Jelen cikk keretében röviden vázolni szeretném a gyengén fejlett országok tőkés világgazdasághoz fűződő kapcsolatainak néhány olyan sajátosságát, amely ezen országok gazdasági fejlődésének és függetlenségének korlátait jellemzi, különös tekintettel arra, hogy ezekben az országokban a gazdasági fejlődés meggyorsítása s a függőség elemeinek felszámolása van napirenden. A kialakult nemzetközi gyakorlat alapján gyengén fejlett országnak tekinthető valamennyi latin-amerikai, ázsiai és afrikai tőkésország, kivéve Dél-Afrikát, Japánt és Izraelt.

Függés a tőkés világpiactól

A gazdaságilag gyengén fejlett országoknak a tőkés világpiactól való nagyarányú függése *a termelőerők egyoldalú fejlődésének, a gyarmati*

korszak idején kialakult monokultúrális gazdálkodásnak következménye. A tőkés gyarmatosítás korszakában a gyarmat gazdasági életének tekintélyes részét egy-két ipari nyersanyag vagy élelmiszer termelésére állították át. Ugyanakkor egyes termelési ágak rendkívüli kifejlődése mellett tudatosan elsorvasztották a gyarmat olyan egyéb nemzetgazdasági ágait, amelyek létezése sértette az anyaország ipari vagy kereskedelmi köreinek érdekeit. Így a gyengén fejlett országok gazdasági fejlődése zömmel egy-két exportra termelt cikk konjunkturális helyzetének függvénye lett. A gyengén fejlett országok export-érzékenységét jól mutatja az a tény, hogy ezen országok egészét tekintve a nemzeti jövedelemnek mintegy 20 százaléka export révén kerül realizálásra. Az exporttól való függőség különösen a kisebb belső piaccal rendelkező, erősen egyoldalú termelőerőkkel rendelkező országokra jellemző. Így a nemzeti jövedelemnek Kuwaitban körülbelül 90 százaléka, Szaud-Arábiában 80 százaléka, Venezuelában, Kongóban, Irakban körülbelül 50 százaléka, a közép-amerikai országokban közel egyharmada a külkereskedelmen keresztül kerül realizálásra.

A világkereskedelem növekedésével párhuzamosan az export egyoldalú jellege bizonyos esetekben még erősödött is. Például Latin-Amerika kivételében a legfontosabb szerepet játszó két cikknek (kávénak, kőolajnak) az exportban való részesedési aránya az 1937. évi 38 százalékról

1960-ban 44 százalékra emelkedett, ami a világpiactól való fokozódó függést tükrözi. A monokultúrának

az egyes országok kivételére gyakorolt hatását a következő adatok szemléltetik:

A legfontosabb exportcikkek részesedése a gyengén fejlett országok kivételében

Ország	Áru	Részeseadás százaléka			
		1937	1957	1959	1960
Brazília	kávé	43	61	57	57
Chile	réz	56	67	69	69
Venezuela	kőolaj	89	92	91	91
Egyiptom	gyapot	73	72	71	71
Burma	rizs	42	74	61	69
Kolumbia	kávé	79	77	77	75
Ceylon	tea	61	63	61	62
Ghana	kakaó	—	66	60	58

Forrás: Yearbook of International Trade Statistics, 1959., 1960. évi nemzeti statisztikák

Az export egyoldalúságát még súlyosbítja az a körülmény, hogy a cikkek zöme (körülbelül 80 százaléka) *nyers, feldolgozatlan vagy csak minimális mértékben feldolgozott formában kerül kivitelre*. A helyi feldolgozás hiánya, illetve alacsony foka kedvezőtlenül befolyásolja a gyengén fejlett országok exportból származó devizajövedelmének, valamint foglalkoztatottsági helyzetének alakulását. Ugyanakkor az elmúlt évek tapasztalatai szerint a gyengén fejlett országok exportcikkei a világkereskedelem legkevésbé dinamikus áruszektorát alkotják. A technikai fejlődés következtében ugyanis csökkent a termékegységre eső fajlagos anyagfelhasználás, a műanyagok fokozott elterjedése csökkenti a hagyományos nyersanyagok iránti keresletet, ezen túlmenően az Egyesült Államokban és a nyugat-európai országokban és a nyersanyag- és mezőgazdasági termelés emelkedése következtében a gyengén fejlett országok cikkei iránti kereslet lassan nő vagy stagnál. A lanyha kereslet természetesen nemcsak a gyengén fejlett országok elhelyezési lehetőségeit korlátozza, hanem kedvezőtlenül befolyásolja a gyengén fejlett országok exportcikkeinek árát is. Súlyosbítja ezt a problémát a nyersanyagárak állandó erős ingadozása is, ami gyakorlatilag lehetetlenné teszi a gazdaságfejlesztéshez szükséges

devizajövedelmek hosszabb távra való felmérését. E tényezők kedvezőtlen hatása miatt a *gyengén fejlett országoknak a tőkés világexportból való részesedése az 1953. évi 28,3 százalékról 1960-ban 24,1 százalékra esett vissza*.

A monokulturális gazdálkodás velejárójaként az ország belső szükségleteinek kielégítésére szolgáló gazdasági ágak többnyire fejletlenek. Szemléltetően bizonyítja ezt, hogy az általában kedvező mezőgazdasági adottságokkal rendelkező gyengén fejlett országok jelentős része az utóbbi években még mindig számottevő élelmiszer-importra szorul, ami erősen csökkenti ezen országok gép- és beruházási importkapacitását. Az élelmiszer-importnak az összes importban való százalékos részesedését a túloldali táblázat szemlélteti.

Hasonló a helyzet az ipari nyersanyagok exportjával is. Az ércfeldolgozás tőkeigényessége és a műszaki nehézségek miatt csak igen kevés ércexportőr ország tudja féltermékké feldolgozni a kibányászott ércet, és így a gyengén fejlett országok egy része a hatalmas ércexport mellett a színes fém féltermékéből is bevitelre szorul.

A termelőerők rájuk kényszerített egyoldalú fejlődésének súlyos következményeként a gyengén fejlett országok teljes mértékben a fejlett országokra vannak ráutalva a gazda-

Élelmiszer-import az összes import
százalékában

Ország	1955	1958	1959
Venezuela	9,8	7,6	12,4
Brazília	10,8	11,9	10,9
Indonézia	9,4	22,6	21,6
India	5,6	21,1	17,9
Ceylon.....	41,3	40,6	39,5
Egyiptom	18,5	29,9	24,4
Pakisztán	—	32,2	29,8
Ghana.....	20,3	22,0	20,8

Forrás: Yearbook of International Trade Statistics 1957., 1959.

ságfejlesztéshez szükséges gépek és beruházási javak beszerzésében. Így még a gazdasági fejlődés viszonylag magasabb fokán álló latin-amerikai országok is gépberuházásaiknak túlnyomó részét külföldi forrásokból szerezték be. Adott gépbeszerzési forrásokra való nagyfokú és huzamos időn át érvényesülő ráutaltság pedig a vásárló ország technikai függőségéhez vezet. *A műszaki függőség az elmaradott országok önálló gazdaságpolitikájának egyik fontos akadályja.* A gyengén fejlett országok zöme a volt anyaország, illetve Latin-Amerika esetében az Egyesült Államok műszaki szabványrendszerének átvétele következtében jórészt a fejlett tőkésország gép- és alkatrész-szállításaira van ráutalva. Például az angol szabványrendszeren alapuló Indian Standard Specification, vagy a latin-amerikai országokban használatos amerikai műszaki normarendszer erősen nehezíti az új beszerzési piacok felé való orientálódást. Ezt szemlélteti Kuba példája is, ahol az amerikai rendszerű géppark alkatrész-ellátása az Egyesült Államok szállításainak beszüntetésére következtében csak nagy nehézségek árán biztosítható, s ez időlegesen nem csekély mértékben akadályozza az ország gazdasági fejlődését.

Az utóbbi években egyes gyengén fejlett országokban (Mexikóban, Kolumbiában, Egyiptomban stb.) lépéseket tesznek a gazdasági élet egyoldalúságának megszüntetésére. Ezek

hatékonyságától függően nő az exportárúk választéka, az élelmiszer- és a nyersanyagimport csökken. Ezzel együtt az iparosodott országokban növekszik a félkésztermékek és késztermékek exporton belüli súlya, az exportcikkek feldolgozottsági foka. (Például 1959-ben a kész textília kivitele Indiában az összes export 32,8, Pakisztánban 8,1, Egyiptomban 11,4 százalékát tette ki, míg 1955-ben a kész textília kivitele Pakisztán exportjának csupán 2, Egyiptom exportjának 4,1 százalékát jelentette.) A sokágú gazdaság megteremtése és az iparcikkexport növekedése azonban igen lassan halad előre, s a gyengén fejlett országok exportjának alig egyharmad része áll ipari késztermékekből.

A fejlődésnek egyik kerékkötője a tőkés monopóliumok kereskedelempolitikája. *A gyengén fejlett országok iparosodását, illetve ipari exportját rendkívül megnehezíti a nyugat-európai országok protekcionista vámpolitikája.* A fejlett tőkésországok vámtételei ugyanis a feldolgozottság fokával párhuzamosan erősen emelkednek, ami lehetlenné teszi a gyengén fejlett országok számára, hogy nyersanyag-exportőrökből legalább bizonyos mértékig feldolgozott cikkek, féltermékek szállítóivá váljanak, mert a gyengén fejlett országok gyenge, kevésbé versenyképes ipara e vámfalakat áttörni nem tudja. Ez a vámpolitika a monopóliumok érdekében fenntartja a belső piacon a késztermékek magas és a nyersanyagok alacsony árát. A gyengén fejlett országok ipari exportjával szemben tanúsított diszkriminatív magatartást igen jól szemléltetik néhány fejlett tőkésország vámtételei. (Túloldali táblázat.)

Függés egyes imperialista
országoktól

A gyengén fejlett országok gazdasága nemcsak általában a tőkés világpiactól, hanem mindenekelőtt az egyes fejlett tőkésországok felvevőpiacától függ, ami igen komoly bizonytalansági tényezőt jelent. Az

A nyugat-európai országok behozatali vámtételei a nyers- és a feldolgozott termékekre

Árucikk	Anglia	Benelux	NSZK	Olasz-ország	Franciaország
	vámteétel százalékban				
<i>Réz</i>					
rézérc	0	0	0	1	0
rézhuzal	20	10	8	16	18
<i>Hús</i>					
friss	20	12	20	18	35
húskészítmény	20	30	16—22	25	35
<i>Gyümölcs</i>					
friss	10—12	15—20	5—10	10—15	20—35
lekvár, jam	10	35	30	23	30
<i>Gyapot</i>					
nyers	0	0	0	6	0
fonal	7,5	0—10	5—15	15—22	15—20
kész-fonal	17,5—22,5	18	17	20	25
<i>Kakaó</i>					
nyers	6—7	0	10	0—15	25
kakaóvaj	4	6	35	25	25
<i>Bőr</i>					
nyers	0	0	0	0	8
kikészített	15—20	6	8—10	15—21	10—15
<i>Olajosmag</i>					
mag	5—10	0	0	0—10	5—10
növényi olaj	10—15	5—10	5—10	18—25	15—18

Forrás: Nemzeti vámtarifa-könyvek.

egykori gyarmati sorban levő afro-ázsiai országok külkereskedelmében túlnyomórészt a volt anyaország, a latin-amerikai országok külkereskedelmében pedig az Egyesült Államok vezető szerepet játszik. Így a gyengén fejlett országok zömének külkereskedelmi forgalmát a fő partner konjunkturális helyzetének alakulása erősen befolyásolja. A volt anyaországoknak, illetve az Egyesült Államoknak egyes gyengén fejlett országok exportjából való százalékos részesedését a túldoldali összeállítás illusztrálja.

Bár az export koncentrációja 1938-hoz viszonyítva csökkenő irányzatot mutat, a csökkenés elenyésző mértéke s a még mindig igen nagyfokú

függés miatt a viszonylati függőségből fakadó problémák változatlanul súlyosak.

Az exporthoz egy-egy vezető tőkésországra való koncentrációja, egyebek között, amiatt is fennmarad, mert a gyengén fejlett országok egy része — a volt angol és francia gyarmatok zöme — az anyaországgal folytatott kereskedelmükben élvezett bizonyos preferenciák fenntartása érdekében még függetlenségük kivívása után is szorosan együttműködnek a volt anyaországgal (Brit és Francia Nemzetközösség). A viszonylati függőség fenntartását elősegíti például a Közös Piac-hoz való csatlakozás is. Az anyaország által nyújtott preferenciák (Franciaország esetében átlago-

A vezető tőkésországok részesedése néhány gyengén fejlett ország exportjából

Megnevezés	1938	1950	1959
<i>Az Egyesült Államok részesedése</i>			
Mexikó	77	59
Kolumbia	72	68
Brazília	48	45
<i>Franciaország részesedése</i>			
Francia Nyugat-Afrika	79	71	67
Algír	83	73	82
Marokkó	44	37	45
Tunisz	56	46	51
<i>Anglia részesedése</i>			
India	34	22	28
Nigéria	67	79	51
Észak-Rhodézia	39	48	46

Forrás: Economic Survey of Europe 1960

san körülbelül 10 százalék, Anglia esetében körülbelül 5 százalék) az érintett gyengén fejlett országok exportját a magasabb exportár és a nagyobb exportvolumen révén rövid távon kétségtelenül kedvezően befolyásolták, sőt bizonyos esetekben az export egyoldalúságának enyhítését (diverzifikálását) és a féltermék-export megindulását is elősegítették. (Például Hongkong, India, Pakisztán, illetve kisebb mértékben Marokkó és Tunisz esetében.) A gyengén fejlett országok zöme azonban éppen elmaradottságánál fogva még a preferenciális rendszer csekély lehetőségeit sem tudta kihasználni az export diverzifikálására. A nyersanyagexport csak rövid távon való kedvező növelésének ára az anyaországtól való gazdasági függés további erősödése, a monokultúra további fennmaradása és a hosszú távú fejlődést lehetővé tevő iparosításról való lemondás volt.

A preferenciális rendszer keretében az anyaország ipari termékei továbbra is kedvező feltételek mellett juthatnak be a volt gyarmati piacokra, s ez nemcsak a külföldi konkurrenciát szorítja ki, hanem a belföldi ipar fejlődését is fékéli. Sőt, mivel a preferenciális rendszer amúgy is biztosítja a felvevőpiacot az anyaország számára, a preferenciák még a tőke-

export, illetve az ipari beruházások volumenére sem gyakorolnak ösztönző hatást. A preferenciális rendszer tehát a gazdasági függés fennmaradásának, a kialakult gazdasági erőviszonyok konzerválásának irányában hat és nem segít elő a gyengén fejlett országok termelőerőinek egészséges irányú és gyorsabb ütemű fejlődését. Ezt példázzák a viszonylag magasabb preferenciát élvező volt francia gyarmatok is, ahol az ipar fejlődése, a nemzetgazdaság diverzifikálása lényegesen lassúbb ütemű, mint korábban a preferenciát nem élvező volt Belga-Kongó, vagy az alacsonyabb preferenciát élvező volt angol gyarmatok esetében.

A viszonylati függőség egyik elemét képezi az imperialista országoktól való devizális és valutáris függőség is. A belföldi ipar fejletlensége következtében a gyengén fejlett országok csak külföldi forrásból, devizafizetés ellenében tudják beszerezni a gazdaságfejlesztéshez szükséges gépek és berendezések zömét. Így a gazdaságfejlesztési tervek költségigényének igen jelentős része (20–50 százalék) devizakiadások formájában jelentkezik. Ez a körülmény a gazdaságpolitikát és a gazdasági fejlődést nagymértékben a devizális helyzet alakulásának függvényévé teszi, s így a gyengén

fejlett országokra általában jellemző devizahiány erősen korlátozza, hátráltatja a gazdasági fejlődést. Az önálló devizapolitikát erősen nehezíti az a körülmény is, hogy a frank- vagy a sterlingövezetbe tartozó országok devizatartalékaikat az angol vagy a francia jegybanknál tartják. A devizális függőség különösen nagyfokú a frankzónához tartozó országok esetében, melyek valutájának fedezetéül Tunisz és Marokkó kivételével a frank szolgál. Így az anyaország valutájának értékét befolyásoló gazdasági erők lényegében a gyengén fejlett országok valutáris és devizális helyzetét is meghatározzák. A saját devizatartalékok lehívásánál jelentkező kötıtségek úgyszintén gátolják az önálló devizapolitika kialakulását. Ezen túlmenően az anyaország a devizális egyensúly biztosítása fejében már eleve megszabja a gyengén fejlett ország által követendő külkereskedelmi és devizapolitikát is. Érthető tehát, hogy a gazdasági függőség felszámolásáért következetesen küzdő országok, például Guinea, Ghana miért tesznek olyan nagy erőfeszítéseket az önálló nemzeti valuta megteremtésére és független devizapolitika vitelére.

A gyengén fejlett országok egy részénél jelentős függőség tapasztalható *költségvetési vonalon* is. A költségvetés bevételeinek jelentős hányadát ugyanis bizonyos országokban az anyaországtól vagy az Egyesült Államoktól kapott pénzügyi juttatások jelentik, amelyekhez megfelelő politikai és gazdasági feltételek fűződnek. Különösen jellemző ez a frankzónához tartozó országokra, valamint Jordániára, Líbiára és Iránra. (A költségvetési bevételeknek például

Algériában 32 százalékát, Malgasban 37 százalékát, Togóban 15 százalékát Franciaország pénzügyi támogatása jelentette 1959-ben.)

Függés a tőkeimporttól

A gyengén fejlett országok gazdasági fejlődésének egyik erős akadálya a belső *tőkehiány*. A nemzeti jövedelem alacsony volta, illetve a termelőerők fejlődésének elégtelen üteme, az általános elmaradottság szerves és kölcsönös összefüggésben van a gyengén fejlett országok alacsony felhalmozási rátájával. Ez mindennek előtt a gyarmati rabságnak súlyos maradványa, hiszen a gyengén fejlett országokban a gyarmatosítás a felhalmozás szempontjából számba jöhető erőforrásoknak az anyaország számára való teljes elvonásához vezetett. A gyarmatok felhalmozott kincseinek kifosztásán kívül a külkereskedelem közvetítésével is — egyben a gyengén fejlett országok nemzeti jövedelmének jelentős hányada realizálódik — számottevő, egyébként felhalmozásra fordítható értékek áramlottak ki a gyarmati országokból. 1876—1880 átlagában a gyengén fejlett országok ugyanolyan nyersanyag-mennyiségért csaknem 50 százalékkal több iparcikket kaptak, mint 1938-ban. A második világháború és a koreai hossz jelentette cserearány-javulás után — amely azonban még a legkedvezőbb 1951-es évben is csak 24 százalékkal volt jobb, mint a bázisidőszakban — az iparcikkek és nyersanyagok külkereskedelmi cserearánya állandóan romlott, ami az alábbi adatokból is kitűnik.

A külkereskedelmi árák alakulása

Megnevezés	1876— 1880	1938	1948	1951	1955	1957	1959	1960
Nyerstermékek ára	100	84	248	310	261	244	226	226
Gyáripari cikkek ára	100	124	237	251	248	267	267	275
Nyersanyagok vásárlóereje iparcikkekben kifejezve.....	100	68	105	124	105	91	85	82

Forrás: World Economic Survey, 1956.; Monthly Bulletin of Statistics 1961.

A gyarmatosítás következményeként a gyengén fejlett országok felhalmozási rátája még ma is meglehetősen alacsony. Néhány fejlett és gyengén fejlett ország felhalmozási rátáját, illetve nemzeti jövedelmének növekedési ütemét az alábbi összeállítás szemlélteti.

Ország	Évi növekedési ütem százaléka	Beruházási hányad a nemzeti jövedelem százalékában
	1950—1958 átlaga	
Egyesült Államok...	3,3	14,2
Anglia.....	2,2	14,0
Franciaország.....	4,3	17,2
NSZK.....	7,4	20,8
Japán.....	7,9	21,7
India.....	3,0	8,0
Indonézia.....	3,0	6,0
Egyiptom.....	3,0	12,0
Brazília.....	6,0	16,0
Mexikó.....	6,0	16,0

Forrás: World Economic Survey 1959., 1960.

Ezek a beruházásihányad-mutatók a gyengén fejlett országok esetében tartalmazzák a fejlett országokból származó finanszírozási forrásokat is, így a belső felhalmozásról a valóságosnál kedvezőbb képet adnak. Az összes külföldi finanszírozási forrás figyelembevételére alapján kitűnik, hogy még a jelenlegi, szerény volumenű bruttó beruházások jelentős részét is (a gyengén fejlett országok átlagában körülbelül 40 százalékát, de ezen belül például egyes elmaradt afrikai országokban mintegy háromnegyed részét, Egyiptom, Pakisztán esetében közel felét, India, Brazília esetében pedig körülbelül egy-negyedét) közvetve külföldi forrásokból finanszírozzák.

A gyengén fejlett országok problematikájával foglalkozó polgári közgazdászok nagy részének álláspontja szerint a tökehiány és az elmaradottság kapcsolatát jellemző bűvös kör áttörhetetlen. A szocialista országok és egy-két gyengén fejlett tőkés ország példája azonban azt bizonyít-

ja, hogy ha a felhalmozás növelésére irányuló erőfeszítés elér egy bizonyos színvonalat, a fejlődésben kumulatívve ható tényezők már képesek előrelendíteni a nemzetgazdaságot a folyamatos fejlődés útján. Ennek módja a felhalmozás viszonylag rövidebb időszakra eső koncentrált, erőteljes fokozása, még az ezzel együttjáró áldozatok vállalása árán is. A felhalmozás gyorsítása és koncentrációja a népelesszaporodás következtében növekvő foglalkoztatottsági problémák, valamint a gazdasági élet szerkezetének átalakítása szempontjából is sürgető. A gyengén fejlett országokban a belső felhalmozás növelésére az alábbi lehetőségek vannak:

a) A gyengén fejlett országok eredeti jövedelmének zöme a mezőgazdaságból származik, ahol a felhalmozás különösen alacsony színvonalú. A parazita és alig felhalmozó földbirtokos osztály fogyasztásának korlátozása, a földjáradék elvonása komoly összegeket szabadíthat fel beruházási célokra. Ugyanakkor a földreform végrehajtása fellendítené a mezőgazdasági termelést, a paraszti tömegekben hatalmas gazdasági és politikai kezdeményező erőt szabadítana fel.

b) Kormányintézkedésekkel meg lehet akadályozni a belföldi tőke külföldre menekülését, illetve a külföldön deponált eszközök visszahívását. Ez hasonlóképpen jelentős összegeket kapcsolna be a gazdasági élet vérkeringésébe.

c) A munkaerő-feleslegesség foglalkoztatása különösebb tőkeigény nélkül is fejlesztené a termelőerőket.

Ezen lehetőségek maradéktalan kihasználása sem növelné azonban évi 4—5 milliárd dollárnál nagyobb összeggel a gyengén fejlett országok jelenleg 11 milliárd dollárra becsülhető belső felhalmozását. A fejlett országok termelőerőihöz viszonyított lemaradás felszámolásához a társadalmi termék legalább évi 5 százalékos növekedésére lenne szükség. Számítások szerint a társadalmi termék 5 százalékos növekedéséhez viszont a nemzeti jövedelem mintegy 18—20 százalékát kell beruházásokra fordítani. Ez természetesen óriási növeke-

dés a gyengén fejlett országok jelenlegi 12 százalékos beruházási hányadához viszonyítva. Ezt azonban a belső felhalmozásnak 4—5 milliárd dollárral való emelése még nem teszi lehetővé. A jelenlegi társadalmi berendezkedés mellett a belső felhalmozás növelésén kívül tehát a külső finanszírozás növekedése is elengedhetlenül szükséges a kapitalista viszonyok közötti fejlődés gyorsításához.

Más oldalról ugyancsak a külső finanszírozás növekedését teszi szükségessé az a tény, hogy a gyengén fejlett országok gépiparral általában nem rendelkeznek, így — mint már említettük — az iparosításhoz szükséges gépi beruházásaik túlnyomó részét külföldön kell beszerezni. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy a felhalmozásra fordítandó összegek tetemes részének devizában kell rendelkezésre állni. Ebből következik, hogy az import ellenértékéül szolgáló export vagy áruhitel biztosítása létfontosságú kérdés. Mivel a világkereslet jelenlegi alakulása az export nagyobb arányú általános növelését nem teszi lehetővé, a külföldi segítség mértékének növekednie kell.

A fejlett tőkésországok ma is jelentős szerepet játszanak a gyengén fejlett országok finanszírozásában. 1956—1959 átlagában a gyengén fejlett országok tőkeimportja közel 7 milliárd dollárra rúgott. Ez az összeg azonban — habár első pillantásra igen impozánsnak tűnik — csak kis mértékben járult hozzá az elmaradott országok gazdasági fejlődésének meggyorsításához. A fejlett tőkésországok tőkeexportjának viszonylag csekély pozitív hatását a következő fő tényezőkkel lehetne magyarázni:

a) A finanszírozásnak körülbelül 40 százaléka a magántőkére esik. A *magántőke zömmel a fejlett tőkésországok nyersanyagszükségletét kielégíteni hivatott kitermelő ágazatokban helyezkedik el*, ugyanakkor a gazdasági felemelkedés szempontjából döntő szerepet játszó feldolgozó ipar fejlesztésével alig foglalkozik. Például a gyengén fejlett országokba eszközölt amerikai tőkebefektetések 61 százaléka esik a kitermelő ágazatokra s csupán 13 százaléka a feldol-

gozó iparra. A feldolgozó ipar részese-
sedése csak a nagyobb felvevőpiacot
jelentő felettebb latin-amerikai or-
szágokban — Braziliában, Argentíná-
ban és Mexikóban — jelentős, az egé-
szben fejletlen afrikai országokban vi-
szont az amerikai magántőke egyál-
talan nem eszközöl ipari beruházá-
sokat.

A külföldi magántőke *a kitermelt profit döntő részét kivonja a gyengén fejlett országokból*. Az 1957—1959. évek átlagában a fejlett országokban az ott elért profitnak 50 százaléka került reinvesztálásra, míg a gyengén fejlett országokban a külföldi vállalatok profitjuknak mindössze 21 százalékát ruházták be.

Jóllehet a gyengén fejlett országokban a profitrátalényegesen magasabb, mint a fejlett országokban, a magántőke-export az utóbbi években csökkenő tendenciát mutat. Míg 1957-ben az Egyesült Államok nettó magántőke-exportja 1397 millió dollárt, 1958-ban csupán 512 millió dollárt, 1959-ben pedig csak 469 millió dollárt tett ki. Ezzel párhuzamosan a gyengén fejlett országok súlya az amerikai magántőke-exportban évi 56 százalékról 33 százalékra esett. Ez a visszaesés elsősorban az amerikai nagytőkések számára kívánatos politikai stabilitás hiányával, valamint a belső piac sűk voltával, a szakmunkás-hiánnyal, s a viszonylag magas járulékos beruházási költségekkel magyarázható.

b) A magántőke-export csökkenésével ellentétben erősen megnőtt az úgynevezett *hivatalos (állami) tőke-export*, a kormányhitelek és segélyek volumene, amelyek az utóbbi három év átlagában több mint 50 százalékos súllyal szerepeltek a fejlett tőkésországok tőkeexportjában. Az állami tőkeexportban — mely döntő részben az Egyesült Államokból, kisebb részben Franciaországból és Angliából származik — érvényesülő politikai kötöttségek már eleve korlátozzák a hitelek és segélyek hatékonyságát. A tőkeexportnak ez a formája elsősorban az egyes nyugatbarát kormányok gazdasági támogatására, a hadigazdálkodás kiépítésére szolgál. Jól szemlélteti ezt a Dél-Vietnamba,

Dél-Koreába és Tajvanba irányuló, 1957—1959 között összesen 3,5 milliárd dollárt kitevő aránytalanul magas tőkeexport, amely sem a gazdasági szerkezet megváltoztatásában, sem a termelőerők fejlesztésében nem hozott különösebb eredményeket.

c) A profitkivonás és a hitelek magas kamatszínvonala következtében a gyengén fejlett országok tőke- és adósságszolgálati terhei igen magasak és 1957—1959 átlagában mintegy 4 milliárd dollárra rúgtak. Ennek figyelembevételével kiderül, hogy az elmaradott országok rendelkezésére álló nettó finanszírozás a beruházási szükségleteik szerény hányadát fedezi.

Mindez tehát azt bizonyítja, hogy az imperialista országok jelenlegi tőkeexportja sem feltételeit, sem irányát, sem mennyiségét tekintve nem alkalmas a gazdasági fejlődés meggyorsítására. A gyengén fejlett országok gazdasági fejlődésének meggyorsítása, illetve korábbi adósságainak folyamatos törlesztése csak akkor biztosítható, ha a külső finanszírozási eszközök évi összege igen jelentős mértékben (70—80 százalékkal) nő a finanszírozási feltételek egyidejű javulása mellett.

Felmerülhet a kérdés, nem vezet-e a külföldi tőkére való ráutaltság fokozódása a gazdasági függés növekedéséhez. A tőkés országok korábbi finanszírozási monopóliumának megdőlése lényegesen megváltoztatta a finanszírozási feltételeket. Habár a tőke kivitel ma is az imperialista országoktól való gazdasági és politikai függés eszköze, az imperialista országok mégsem tudják minden esetben valóra váltani céljaikat. Ma már nemcsak az iparilag fejlett tőkésországok a gazdaságfejlődéshez szükséges gépek és berendezések kizárólagos beszerzési forrásai. A szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió egyre nagyobb szerepet játszanak a gyengén fejlett országok finanszírozási gondjainak enyhítésében. Így az európai szocialista országok 1956—1960 között mintegy 2,5 milliárd dollár összegű bilaterális hitel nyújtására vállaltak kötelezettséget.

Ez az összeg különösen érdekessé válik akkor, ha a gyengén fejlett országokba irányuló szocialista exporthoz viszonyítjuk, amely a fenti időszakban 4,3 milliárd dollárt tett ki. Még ha figyelembe is vesszük a hitelfelajánlás és igénybevétel közötti eltéréseket, akkor is kitűnik, hogy a szocialista országok exportszállításaik körülbelül egyharmad részét hitelezik meg a fejlett tőkésországok 12—14 százalékos hitelfedezeti arányával szemben. Különösen 1960 őse óta növekedett meg a szocialista országok által felajánlott hitelek összege s 1961-ben közel 1 milliárd dollárt tett ki.

A szocialista országok hitelsegítése nemcsak az exporthoz viszonyított arányában, hanem kedvező feltételeiben is különbözik a tőkésországok finanszírozási gyakorlatától. A szocialista országok által nyújtott hitelek a gyengén fejlett országok gazdasági célkitűzéseinek megvalósítását segítik elő, lejáratuk általában 7—12 év, rendszerint 2,5 százalékos kamatláb mellett nyújtják. Különösen előnyösen hat a gyengén fejlett országok termelőerőinek fejlődésére az a tény, hogy a hitelek áruban, sőt esetenként iparcikkokban fizethetők vissza. *A szocialista hitelek legfőbb előnye, hogy nincsenek sem politikai, sem gazdasági alávetettséggel járó feltételekhez kötve.*

A szocialista országok segítségének van egy közvetett hatása is, amit Hruscsov a szocialista országok nyújtotta segítség különös formájának nevezett. A szocialista országok segítsége ugyanis versenyre készíti a befolyásait és piacait mindenáron megtartani kívánó fejlett tőkésországokat a gyengén fejlett országok támogatása terén. Így a szocialista országok példája nyomán a fejlett tőkésországok is kénytelenek voltak hiteleiket, segélyeiket növelni, s hitelfeltételeiket a gyengén fejlett országok számára kedvező értelemben módosítani. Már 1960-ban is több mint 1 milliárddal nőtt a fejlett országok tőkeexportja s ez tükröződik az 1961-ben Kennedy által bejelentett gazdasági segélyprogramban, valamint a nyugatnémet tőkeexport

felfutásában is. A hitellejártat-hosszabbítás mellett csökkenő tendenciát mutat a kamatszint, a hitelt nyújtó lőkésországok sok esetben — hosszú távú céljaik végett — arra is kényszerülnek, hogy eltekintsenek a konvertibilis devizában való visszafizetéstől.

★

A gyengén fejlett országok elmaradottságának gyökeres és végleges felszámolása kétségtelenül csak a tőkés világrendszerből való kiszakadás esetén képzelhető el, azonban máris komoly lehetőségek nyílnak számos országban az elmaradottság és függés csökkentésére, a nemzetgazdaság és különösen az ipar fejlesztésére. Mivel az imperializmus ma már nem tud olyan gazdasági és politikai nyomást gyakorolni a gyengén fejlett országokra, mint akár tíz évvel ezelőtt, a függőség felszámolásának lehetősége objektíve adott. A megváltozott világhelyzet, a szocialista országok közvetlen és közvetett segítsége, az elmaradott országokban végbemenő társadalmi változások és belső erőfeszítések eredményeként ezeknek az országoknak az ipari fejlődése 1958 óta folyamatosan gyorsult s 1960-ban már közel 9 százalékkal volt magasabb, mint az előző évben, felülmúlva a tőkés világ ipari termelésének 6 százalékos növekedését. Az ipari fejlődés iránya és üteme természetesen országonként és iparáganként meglehetősen különböző. Ez kifejezésre jut a következő táblázat adataiban is, amelyek a gyengén fejlett országok gyáripari termelésének mintegy kétharmadrészét szolgáltatató 5 ország ipari fejlődését tükrözik.

Az utóbbi évek iparfejlődésének például egyik sajátossága, hogy a gazdasági élet legdinamikusabb szektora ezekben az országokban 1960-ban a nehézipar lett. Így például az in-

Néhány gyengén fejlett ország
gyáripari termelésének alakulása
1958—1960 között (1953=100)

Ország	1958	1959	1960
Indonézia	133	143	158
Brazília	146	161	177
Argentína	125	111	117
Mexikó	148	159	175
Egyiptom	143	149	152

Forrás: International Monetary Fund. U. N. Monthly Bulletin és a nemzeti statisztikák adatai.

diai és az argentin acélipar 28 százalékkal, a brazil és a mexikói acélipar mintegy 20 százalékkal növelte termelését. Jelentős fejlődésen ment át a közlekedési eszközöket gyártó ipar (Brazília, India, Egyiptom), a traktorgyártás (Argentína), a vegyipar (Argentína, Mexikó), sőt a szerszám-gépgyártás (Brazília, India) is. A nehézipar gyorsütemű fejlődése következtében az említett országok fogyasztásuk egyre nagyobb hányadát elégítik ki belföldi termékekkel, s a gazdasági élet korábbi torz szerkezetének felszámolása meggyorsul.

Ily módon míg egészen a közelmúltig a gyengén fejlett országok fejlődésének fő tendenciája az volt, hogy a fejlett országokhoz viszonyított elmaradottság mérve növekedett, ma már az elmaradottság fokozása korántsem általános tendencia ezeknek az országoknak a fejlődésében. A fejlődési tendencia megváltozása olyan mértékben lesz általánossá, amilyen mértékben előrehalad a gyengén fejlett országok külső kapcsolataiban meglévő gazdasági és politikai függőség elemeinek felszámolása.

Kádár Béla

Munkaszervezet a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben

Mezőgazdaságunkban gyors ütemű forradalmi átalakulás van folyamatban. Ez nem csupán abban nyilvánul meg, hogy a túlnyomórészt kisüzemi egyéni termelésről a most már döntően nagyüzemi közös gazdálkodásra térünk át, hanem abban is, hogy a termeléstechnika, a gépesítés stb. rohamos fejlődése folytán gyors egymásutánban változnak az üzem- és a munkaszervezési feltételek is. A folytonos változások közepette sok az új megoldási forma és sok az újszerű fogalmi elnevezés. Nem meglepő tehát, hogy az új megoldások és elnevezések területén zavarok tapasztalhatók, s ez a tisztázatlanság nehezíti a helyes megoldások kialakítását. Így például mostanában is elhangzottak, olyan, a fogalmakat összekeverő, helytelen kijelentések: „döntsük el végre, hogy brigádszerű vagy üzemegység-rendszer legyen-e”; vagy „miért jobb az üzemegység a komplex brigádnál?” Tisztázatlan a brigád és a munkacapat közti különbség is. A brigádterületnek és az üzemegységnek mint meghatározott területű egységnek a fogalmi meghatározásai is egybefolyanak, s részint ez az oka annak, hogy félreértések fordulnak elő az üzemegység és a brigád tárgyalásában. Elérkezett az ideje, hogy termelőszövetkezeteink munkaszervezetének helyes kialakítása céljából is tisztázzuk az ezzel kapcsolatos fogalmakat, rendszerezjük a tényezőket és azok összefüggéseit.

Alapfogalmak tisztázása és rendszerezése

A növényi és állati szerves termékek előállítására gazdaságokban történik. A gazdaságok kettős tevékenységet folytatnak. Egyik tevékenységük a *termelés*, vagyis a termékek szorosan vett előállítása adott körülmények között a rendelkezésre álló eszközök célszerű felhasználásával. A másik a *gazdálkodás*, azaz a terme-

lés minél jobb feltételeinek biztosítására, a termékek jó értékesítésére, a jövedelmezőség fokozására irányuló szervező tevékenység. A gazdálkodás körébe beletartoznak tehát az adásvételek, a hitel- és jogi ügyek stb.; azonkívül a gazdálkodás feladata annak megállapítása is, hogy a gazdaság milyen termékeket, milyen arányban és mennyiségben állítson elő. A megállapított termelési feladatok megvalósítása a termelési tevékenység. A szorosan vett termelésnek szintén két tevékenységi köre van: egyik a termelés megszervezése, a másik a szükséges munkák technikai elvégzése. A felsorolt tevékenységi körök elkülönülten jelentkeznek egymás mellett, de ugyanakkor szerves egységet alkotnak. Az említett tevékenységek eltérő feladatköreinek, valamint egybekapcsolódásának és kölcsönhatásainak nem kellő figyelembevétele az egyik oka azoknak a nehézségeknek és tévedéseknek, amelyek a munkaszervezet kialakításában sok termelőszövetkezetben tapasztalhatók.

A nem kielégítő megoldásoknak másik oka, hogy a fejlődés során a termeléstechnikában, a gépesítésben, s az üzem- és a munkaszervezésben bekövetkezett gyors és nagy változásokhoz képest elmaradt az üzemszervezéssel és a munkaszervezettel kapcsolatos ismeretek fejlesztése. A gyakorlatban találhatók már jó megoldások, de ezek széleskörű általánosítása és elvi tisztázása eddig még nem történt meg.

Az elvi tisztázás is viszonylag egyszerűvé válik, ha a munkaszervezetet a gazdálkodás, a termelésszervezés és a technikai kivitelezés egységében fogjuk fel.

A gazdaság vagy másként mezőgazdasági üzem: önálló gazdálkodási tevékenységet folytató termelő egység. *A brigád* az üzem keretén belül önálló termelési tevékenységet folytató munkaszervezeti egység. (Kivételt képez a munkafeladat szerint szakosított brigád, amely rábizott munka-

feladatokat teljesítő munkaszervezeti egység.) Az *üzemegység*: nagyméretű üzemnek olyan részlege, termelő egysége, amely meghatározott területre szorosan nemcsak önálló termelési tevékenységet, hanem — korlátozottan ugyan — önálló gazdálkodási tevékenységet is folytat. Üzemegységes rendszerű nagyméretű gazdaságban ugyanis a termelés nagyvonalú szervezése az üzem, részletes szervezése pedig az üzemegység feladata. Üzemegységes gazdálkodás és termelés esetén az egyes üzemegységeken belül működnek a munkaszervezeti egységek. (Az említett önállóságok természetesen a jogszabályok által meghatározott módon értendők.) Nagyon fontos megállapítani, hogy más a gazdaság felépítése (termelési szervezete) és más a gazdaság munkaeőinek csoportosítása (munkaszervezete). A munkaszervezet helyes kialakításához e két fogalom közti különbséget tisztán kell látni.

A munkaszervezeti egységek jellegzetes formái

A szocialista mezőgazdaság megteremtésének és fejlődésének több évtizedes tapasztalataiból leszűrődött az a megállapítás, hogy a szocialista mezőgazdasági nagyüzem alapvető állandó munkaszervezeti egysége a brigád. Ennek az önmagában egyszerű tételnek különféle termelési körülmények között és eltérő fejlődési fokon való gyakorlati alkalmazása megalapozott szakismeretet és nagy körültekintést kíván.

A gazdaság fizikai dolgozói munkaszervezeti egységekbe történő beosztás szempontjából kétféleképpen csoportosíthatók. Vannak, akiknek a munkahelye tartósan meghatározható és vannak, akiknek általában naponként kell megjelölni munkahelyüket, tennivalóikat, sőt egyes esetekben egy napon belül többször is meg kell azokat változtatni. Állandó munkahelyűek például az állatgondozók, a műhelyi dolgozók, az üvegházban kerteszkedők; változó munkahelyűek pedig a szabadföldi növénytermelők, a traktorosok, a gépkocsivezetők, a fogatosok. Az említett különbség alap-

ján kialakított munkaszervezeti egységek egymástól eltérő jellegűek.

A feladatok szempontjából is kétféleképpen csoportosíthatók a munkaszervezeti egységek. Vannak, amelyekre egy-egy termelési feladatot bízunk és vannak olyanok, amelyek a különféle termelési folyamatokon belül csak egyes munkafolyamatok elvégzésére hivatottak. Az előbbire példák a sertéshizlalók, szőlőtermelők, az utóbbira pedig a traktorosok és a fogatosok, akik hol valamilyen növényt vetnek, hol téglát szállítanak stb.

Méret és elnevezés tekintetében megkülönböztetünk brigádokat és munkacsapatokat. Azt, hogy brigád vagy munkacsapat legyen-e valamilyen munkaszervezeti egység, nem a rábízott feladatok, nem a rendelkezésre bocsátott eszközök milyensége és mennyisége, nem a beosztott tagok létszáma alapján, hanem aszerint célszerű meghatározni, hogy a munkaszervezeti egység munkájának irányításához szükséges-e a fizikai munkák végzése alól mentesített (függetlenített) olyan vezető, akinek tevékenységét ez a munkakör teljesen igénybe veszi. Ilyen módon a brigádnak saját függetlenített vezetője van, a munkacsapatvezető viszont a csapat többi tagjával együtt fizikai munkát végez.

A brigádnak és a munkacsapatnak ilyen módon való meghatározása márcsak azért is kívánatos, mert előfordul, hogy például 2 főből álló sertéshizlaló munkaszervezeti egységet hízlaló brigádnak mondanak, de az is gyakori, hogy sok tagból álló olyan munkaszervezeti egységet, amelynek saját külön függetlenített vezetője van, *önálló munkacsapatnak* neveznek. Ma, amikor már sok a traktor, s a jövőben még több lesz, már az sem megalapozott, hogy például 3 traktorral dolgozó 3 főnyi munkaszervezeti egység, amelyben az egyik traktorvezető a másik kettőért is felelős, *brigád* néven szerepeljen, holott a valóságban egy növénytermelési vagy egy mindenféle brigádnak a *munkacsapata*. Egy brigádban rendszerint több munkacsapat van, de

nem minden esetben szükséges a brigádnak csapatokra osztása. Az sem feltétlen követelmény, hogy minden munkacsapat valamely brigádnak része legyen, hanem adott esetekben önálló munkacsapatok is alakíthatók.

A brigád lehet szakosított, általános, vegyes vagy mindenes (komplex). Termelési feladatok szerint *szakosított* például a szőlőtermelő, a csirkenevelő vagy az építő brigád. *Általános* jellegű például az olyan állatgondozó brigád, amelyik a gazdaság mindenféle állatát gondozza. *Vegyes* jellegű például az olyan állatgondozó brigád, amelyre az egy majorban elhelyezett növendékmarhákat, anyajuhokat, bárányokat és toklyókat bízták rá. A *mindenes* brigád egyaránt elvégzi a szántóföldi és kertészeti növények termelésével, az állatgondozással, a karbantartással és építkezéssel stb. együttjáró munkákat.

Vannak esetek, amikor nem termelési feladatok, hanem a termelési feladatok részeit képező egyes munkafeladatok céljára alakítanak szakosított brigádokat. Ilyen például a traktoros brigád, a fogatos brigád vagy a vegyes járművekkel ellátott szállító brigád.

A termelési szervezet formái

Az üzem, az üzemegység és a brigád fogalmának, valamint a munkaszervezeti egységek formáinak tisztázása után az üzem szervezeti felépítésével kell foglalkoznunk. Minthogy a munkaszervezet kialakításával az üzem termelési szervezeti felépítése van közvetlen kapcsolatban, inkább csak azt tárgyaljuk részletesebben, a gazdálkodási szervezeti felépítést pedig csak érintjük.

(A *termelési szervezet* kifejezést azért használjuk, mert az *üzem szervezeti felépítése* átfogóbb fogalom, amelybe a termelési szervezet mellett beletartozik a gazdálkodási szervezet és a munkaszervezet is. Az *üzem szerkezeti felépítése* pedig a művelési ágak, vetésterületek, állatállományok stb. egymásközi arányait jelenti.)

A termelési szervezetnek (a gazdaság üzemelési tagolásának, termelési szervezeti felépítésének) két fő változata van: az egyik változatban termelési *szakágazatok*, a másikban *területrészek* szerint történik a tagolás. A termelési szervezet egyben a vezetés, a szakmai irányítás felépítését, rendszerét is meghatározza.

Szakágazatok szerinti tagolás esetén az egyes termelési ágak képeznek egy-egy termelési egységet. Különböző termelési egység tehát például a szántóföldi növények termelése, a zöldségtermelés, a gyümölcsstermelés, az állattartás, az építkezés stb. Ha az üzem termelési szervezete szakágazatok szerint épül fel, akkor az illető termelési ágnak minden egysége vagy részlege a területi elhelyezéstől függetlenül tartozik össze. Ha például a szőlőtermelés olyan nagyméretű, hogy külön termelési egységként szerepelhet, akkor abban az esetben is egy kötelékbe tartozik a gazdaság egész szőlőtermelése, ha egy 5000 holdas gazdaság egymástól nagyobb távolságban lévő három területrészének mindegyikén folyik szőlőtermelés. Ugyancsak a fekvés szerint egymástól távol levő három területrész szántóföldi növényeinek termelése is egy termelési egységbe, azaz egy üzemszűzlegbe tartozik.

A termelési ágak szerint tagolt üzembn az üzemvezetés, a szakmai irányítás is szakágazati megoszlással történik. A termelőszövetkezeti gazdaság üzemi központjában az elnök mellett külön szakmai vezetője lehet például a szántóföldi növények termelésének, külön a kertészeti termelésnek, külön az állattartásnak, továbbá külön a karbantartó műhelyeknek és az építkezésnek. A gazdaság egyes termelési ágainak megvan a saját külön munkaerejük, felszerelésük, tervfeladatuk stb. A termelési ágakat az elnök és esetleg a főmezőgazdász fogja össze egy üzembe.

A termelési szervezet másik megoldása a *földterület tagolásán alapuló felépítés*. Ebben az esetben az üzem valamely meghatározott területrészen folyó tevékenységek tartoz-

nak össze, és az egymástól elkülönített földterületeken levő azonos termelési ágak között nincs szoros együttműködés. A földterületek tagolásán alapuló megoldás szerint például az ugyanazon területre szentelt különböző ágazatok (szántóföldi növények termelése, tehenészet stb.) tartoznak össze. Nagyméretű gazdaságnak egy-egy ilyen területrésze: az *üzemegység*. Minden üzemegységnek saját szakmai vezetője van, aki az üzemegység területén folyó termelést egységesen, átfogóan szervezi és irányítja. Minden üzemegységnek megvan a saját munkaereje, felszerelése, állatállománya, esetleg karbantartó műhelye is. Nagyméretű gazdaság üzemi központjában az elnök és a főmezőgazdász nem az egyes termelési ágakat, hanem az üzemegységek működését fogja egybe. Több üzemegységből álló nagyon nagy kiterjedésű vagy erősen belterjes gazdaságban, ahol a központi szakvezetést a főmezőgazdász egymaga már nem láthatja el, a főmezőgazdász segítségére külön központi növénytermelő és külön állattenyésztő mezőgazdász is lehet.

Egyfelől az üzemegységekre tagolt gazdaság központi szakágazati (növénytermelő és állattenyésztő) mezőgazdászainak, másfelől a termelési ágak szerint tagolt gazdaságok szakmai mezőgazdászainak munkaköre között lényeges a különbség. A termelési ágak szerint tagolt gazdaság szakmai mezőgazdászai az illető szakágazatok termelésének közvetlen vezetői, akik a rájuk bízott üzemszerűleg termelési terveit kidolgozzák, végrehajtásának feltételeiről gondoskodnak, a munkákat megszervezik és irányítják. Az üzemegységes gazdaság központi szakágazati mezőgazdászai viszont nem közvetlen vezetői a termelésnek, hanem a gazdaság minden üzemegységére kiterjedő hatáskörrel saját szakterületükön, az üzemegységvezetőkön át felsőbb irányító munkát végeznek. Például a központi állattenyésztő mezőgazdász gondoskodik a tenyészállatok beszerzéséről, kidolgozza a párosítási terveket, meghatározza a hasznosítási irá-

nyokat és feladatokat, elvégzi a selejtezéseket, vezeti a törzskönyveket, állatnevelési és hizlalási szerződészek kötését készíti elő, ipari abraktakarmányok beszerzéséről gondoskodik stb. Az üzemegységvezetők a rájuk bízott területrészekre közvetlen szervezői és irányítói az ott folyó termelésnek.

E cikkben tulajdonképpen a fizikai munkák elvégzésére hivatott munkaszervezet kialakításához szükséges kérdéseket tárgyaljuk. Az üzem- és a munkavezetés részletesebb tárgyalása kívül esik cikkünk keretein, de nem tartozik szorosan vett tárgykörünkbe annak részletes tárgyalása sem, hogy mikor milyen termelési szervezet a célszerűbb. Minthogy a termelési szervezet és a munkaszervezet erősen kapcsolódik egymáshoz, röviden mégis foglalkoznunk kell a *termelési szervezeti forma megválasztásával*. Ezt a kérdést is a fejlettségi fok és a fejlődési irány szerint kell vizsgálnunk. Minden fejlettségi fokon más és más termelési és a hozzá kapcsolódó munkaszervezet jellege. (A kapcsolatokat hátrább példák szemléltetik, amelyekre már e fejezetben is vannak utalások.)

1. fokozat

Kezdeti fokon levő kisméretű gazdaságban termelési, szervezeti tagolódás tulajdonképpen nincs is. Legfeljebb néhány állatgondozó és karbantartó iparos van állandó beosztásban, a többi dolgozó pedig esetenként kapja meg munkafeladatait alkalmi munkacsoportokba osztva. Ilyen üzemből egyetlen mindenes brigád van munkacsapat-szervezet nélkül.

2. fokozat

A következő fokozatban, amikor például 1000—2000 kataszteri hold a terület, és már nagyobb, több irányú az állattartás, akkor fő üzemágak szerinti termelési szervezetet alakítanak ki. Külön-külön termelési egységgé válik például a növénytermelés és az állattartás. E részlegek azonban csak külön termelnek, de kü-

lön gazdálkodási tevékenységük egyáltalában nincs. Ezen a fokon már általános jellegű szakágazati brigádok és azokon belül munkacsapatok vannak. A szakágazati általános brigádok munkacsapatái is főként általános jellegűek, de megokolt esetben a munkacsapatok egy része vegyes vagy szakosított lehet. A karbantartó iparosok leginkább önálló munkacsapatban dolgoznak. (1. sz. példa). Megfelelő üzem nagyság és üzemi jelentőség esetén a kertészeti növények (zöldség, gyümölcs, szőlő stb.) részére önálló termelési egység alakítható. Amennyiben a kertészeti növények termelése külön termelési egység, akkor általános növénytermelő brigád helyett külön általános brigádot szerveznek a szántóföldi növények és külön általános vagy vegyes, esetleg szakosított brigádot a kertészeti növények termelésére.

3. fokozat

Termelőszövetkezeteink túlnyomó többségére most és a következő néhány évben az a jellemző, hogy a munkák végzésében nagyjából hasonló jelentősége van a kézi, a fogatos és a géperező munkának. Nagyon sok termelőszövetkezetnek van már kisebb-nagyobb saját erőgép-állománya, olyan szövetkezet azonban még kevés van, amelyik — az aratócséplő- és a cséplőgépektől eltekintve — nem vesz igénybe gépállomási gépet is. Az is jellemző e fejlődési fokra, hogy a gazdaságon belüli (nem távolsági) szállításokat nagyrészt fogatokkal vagy vegyesen fogatokkal és vontatókkal végzik. Mind a növénytermelés, mind az állattartás többféle terméket állít elő. A termelés szakosítása fokozatosan oldható meg azokban a termelőszövetkezetekben, amelyekben az megokolt és amelyekben a szükséges feltételek biztosítottak. Amennyire az adott időszakban helytelen, hogy bármelyik termelőszövetkezeti gazdaságban a területeket és a munkaerőket elforgásolva sokféle növényt termeljenek, éppen annyira szükséges, hogy a népgazdaság sokrétű igényeinek fedezése, valamint nagy tagsűrűségű

termelőszövetkezetekben a tagság rendszeres foglalkoztatása céljából ne csupán néhány növényféléssel foglalkozzanak. A népgazdaság sokrétű igényeinek kielégítése céljából és a lehetőségekhez alkalmazkodva, a legtöbb termelőszövetkezet ma még szükségszerűen foglalkozik legalább három állatfaj (többnyire szarvasmarha, sertés, baromfi) tartásával és azok különféle hasznosítási irányával.

A vázolt körülmények között egy üzemegységvezető legfeljebb 4000—4500 kat. hold nagyságú területet tud rendszeresen látogatni. A legkisebb szántóföldi terület, amelyet üzemegységekre tagolt gazdaságban külön üzemegységként lehet kezelni, legalább 1000—1500 kat. hold. Termelési ágak szerint tagolt gazdaságban a termelést közvetlenül irányító növénytermelő vagy állattenyésztő mezőgazdász 5000—6000 kat. hold kiterjedésű területet járhat be naponta vagy néhány naponként. Ezekből az adatokból az is következik, hogy termelési ágak szerint tagolt termelési szervezet esetén a gazdaság egész területe legfeljebb 5000—6000 kat. hold lehet. Más szóval az említett körülmények között ennél nagyobb kiterjedésű gazdaságban nem válhat be jól a szakágazati bontásra alapított termelési szervezet. Üzemegység termelési szervezetű gazdaság akár több tízezer kataszteri hold kiterjedésű is lehet. Egy-egy üzemegység területe legcélszerűbben 2000—3000 kat. hold. Ha a gazdaság egész területe ennél nem nagyobb, akkor többnyire fölösleges akár csak két üzemegységre is osztani. 3000 kat. hold körül olyan gazdaságot, amelynek területe egymástól több kilométernyire levő két helyen terül el, célszerű két üzemegységre tagolni. Ilyen esetben kivételesen az sem kifogásolható, ha az egyik üzemegység például 2000, a másik pedig csak 1000 holdas.

Az említett területnagyságok szántóföldi művelésre, szántóföldi növények termelésére és a hozzá kapcsolódó állattartásra vonatkoznak. Kertészeti termelésben az önálló

szakosított üzemegységek célszerű méretei a következők:

	(kh):
Öntözés nélküli zöldségtermelésben	200—500
Öntözéses zöldségtermelésben	100—200
Bolgár rendszerű zöldségtermelésben	40—100
Gyümölcs-termelésben	200—500
Szőlőtermelésben	200—500
Vegyes kertészetben (bolgár rendszerű zöldség nélkül)	150—400

A felsorolt területnagyságok tájékoztató jellegűek, s így bizonyos meghatározó körülmények között a területi kiterjedések kisebbek vagy nagyobbak is lehetnek.

Egy-egy termelési egység területi kiterjedésének még célszerű legnagyobb méreteivel azonban nemcsak a szakmai vezetés szempontjából kell foglalkoznunk, hanem a gazdaságon belüli (főként táblák és majorok közötti) szállítási távolságok szempontjából is. E téren sem hagyható figyelmen kívül, hogy a legtöbb termelőszövetkezeti gazdaságnak most és a következő néhány évben, esetleg kizárólagos, de legalábbis döntő szállító eszköze a fogatos jármű. Tekintetbe kell venni azt is, hogy termelőszövetkezeteink műtrágyaellátottsága és zöldtrágyázási lehetőségei a fejlődés mostani szakaszában még korlátozottak, s márcsak emiatt is viszonylag sok istállótrágyát kell szállítaniuk. A szállítási tényezők is azt teszik célszerűvé, hogy egy üzemelési központhoz legfeljebb 3000—4000, kivételesen kedvező területi elhelyezés esetén 4000—5000 kataszteri hold tarozzék.

Mindezekből következően, a fejlődés szőben forgó szakaszában levő több ezer kat. holdas termelőszövetkezeti gazdaságokban általában az üzemegységes termelési szervezet a megokolt, s arról csak a fejlettség következő szakaszában válhat indokolttá a szakágazati termelési szervezetre való áttérés, illetve visszatérés.

Az üzemegységes rendszer nem

akadályozója a termelés szakosításának. A „táji termelés”, vagyis a táji körülményekhez igazodó szakosított-ság olyan gazdaságossági követelmény, amelynek üzemegységes termelési szervezetben éppen úgy érvényesülnie kell, mint a szakágazati termelési szervezetben. A gazdaságon belüli szakosítás pedig szintén vagy gazdaságossági követelmény, vagy pedig haznosítható lehetőség. Az előbbire példa az üzemegységek talajviszonyaiban mutatkozó eltérés vagy a rakodó állomástól, begyűjtő teleptől való távolságok lényeges különbsége. A másodikra példa, hogy az egyik üzemegységben tehenészet és expressz sertéshizlalás, a másikban pedig sertéstenyésztés és marhanevelés van. Még a monokultúrás termelést sem zárja ki az üzemegységes termelési szervezet, mert több üzemegységű gazdaságnak lehet például kizárólag szőlőt termelő üzemegysége.

Az eddig tárgyaltak nagyjából tájékoztatásul szolgálhatnak a termelési szervezet jellegének megállapításához. Kiegészítésül megemlíthetjük, hogy a szakágazati termelési szervezet különösen akkor célszerű, ha a gazdaság fő üzemági lényegileg azonos üzemi súlyúak. Például a szántóföldi növények termelésével azonos súlya van az üzemben a gyümölcs-termelésnek és az állattartásnak. Ekkor megokolt, hogy a három fő üzemágnak megfelelően három szakágazati termelési egység legyen. A legtöbb termelőszövetkezeti gazdaságban a szántóföldi növények termelése sokkal nagyobb súllyal szerepel, mint a többi fő üzemág. Ebben az esetben viszont többnyire az üzemegységes termelési szervezet a megfelelőbb. Ezért választotta nagy kiterjedésű és megfelelő fejlettségi fokon levő termelőszövetkezeteink közül meglehetősen sok az üzemegységes termelési szervezeti formát.

Minthogy ez idő szerint több ezer holdas termelőszövetkezeteink részére az üzemegységes termelési szervezet tekinthető megfelelőnek, az ilyen méretű szakágazati termelési szervezeti gazdaságok munkaszervezetének kialakításához csak a

2. sz. példára utalunk. Az üzemegyeséges termelési szervezetű gazdaságok munkaszervezetének kialakításával kapcsolatban pedig a 3—6. sz. példára hivatkozunk.

4. fokozat

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy állami gazdaságainkban kialakulóban van a tömbösítéses termelési szervezet, amely — ha nem is mindjárt —, az ahhoz szükséges szintet elérő termelősövetkezeteinkben is kellő körültekintéssel és fokozatosan majd bevezetésre kerülhet. Feltevélei közé tartozik a gazdaság nagy területi kiterjedése, az igen magasfokú gépesítettség, a nagymértékű műtrágya- és vegyszer-használat, továbbá az, hogy a gazdaság erősen szakosított legyen, nagyban csak néhány fő növényfélért termeljen. A gazdaság területén belül egy növényféle egy területreznen több egymás mellett fekvő táblán van. Egyik táblatömb tehát például az őszi kenyérgabona és az őszi árpa, másik tömb a szemnek és a silózásra termelt kukorica, a harmadik tömb a lucerna, a negyedik tömb valamely ipari növény termelésére szolgál. A zöld futószalag szintén egy tömbben van, ha az állatállomány elhelyezése is tömbszerűen összpontosított; egyébként a zöld futószalag az egyes állattartó majorok és telepek mellett helyeződik el. A tömbösített, szakosított termelési szervezetnek egyik jellegzetessége, hogy az említett példában a kukorica több éven át is ugyanazon a területreznen, tömbön van. Így az őszi gabonák több éven át csak a zöld futószalaggal és az ipari növényvel cserélhetnek évenként helyet. Azonkívül az új vetés és a feltöresre kerülő lucerna is területváltoztatási lehetőséget nyújt az őszi gabonáknak, de mindig a tömbrendszer fenntartásának figyelembevételével.

Amikor már a gazdaságon belüli (táblák és major közötti) szállítások túlnyomó többségét gépi erővel végzik, amikor egy-egy gazdaságban kevés növényfélért termelnek és csak egy-két állatfajt, egy-két hasznosítá-

si iránnyal tartanak, akkor jelentősen megnövekszik az egységként üzemeltethető terület kiterjedése. Ez az a fejlettségi fok, amelyben a több ezer vagy néhány tízezer holdnyi gazdaság üzemelési részlegeit (az üzemegyeségeket) egy üzemelési egységgé olvasztják, a terület tábláit tömbökbe vonják össze, és a gazdaság területén addig szétszórtan elhelyezett állatállományokat összpontosítják. Ez a termelési szervezeti forma egyelőre még kialakulatlan, bár a Lajta-Hansági Állami Gazdaság és néhány más állami gazdaság ezirányú tapasztalatai reményt keltőek. Ez idő szerint úgy mutatkozik, hogy e szervezeti formákban az állandó beosztással dolgozó állatgondozók a termelésért is, a változó beosztású növénytermelő, szállító stb. munkaszervezeti egységek viszont főként csak a munkavégzésekért lesznek közvetlenül felelősek. Ennek a termelési szervezetnek munkavezetés szempontjából az is lényege, hogy az egész munkaerőt (a különféle géperezű, fogatos és kézi erőket) a gazdaság központjából a főmezőgazdász irányítja, és minden dolgozó onnan kapja meg esetenkénti munkafeladatát. A munkai igények bejelentésére és a munkavégzések helyszíni irányítására, számbavételére kétféle forma van. Az egyik a területi, a másik a szakágazati forma.

A területi formát úgy alakítják ki, hogy az addigi több kisebb üzemegységet néhány nagyobb területi egységgé vonják össze (például 8 üzemegységből 3 területi egységet létesítenek, amelyeket *körzeteknek* lehetne nevezni. Minden körzetnek külön felelős vezetője van, aki a rábízott területen mindent rendszeresen figyelemmel kísér, a központba bejelenti az intézkedést kívánó eseményeket és a munkai igényeket, továbbá a helyszínen vezeti a központtól kapott munkaerők tevékenységét.

A szakágazati formát úgy alakítják ki, hogy külön-külön felelős van például a gabonatermelésnek, a kukoricatermelésnek, a takarmánytermelésnek, az ipari növények termelésének, a szarvasmarhatartásnak, a sertéstartásnak, a gépkarbantartás-

nak stb. Ebben a megoldásban minden szakágazati felelősnek saját tennivalója a helyszíni figyelemmel kísérés, a munkaerőigénylés és a helyszíni munkairányítás.

Tömbösítve szakosított felépítésű több tizezer holdas gazdaság hasonlóvá válhat ahhoz, amit a nagyiparban *művek*nek neveznek. Az ipari művek egyes részlegeit általában *üzemek*nek mondják. Minthogy a mezőgazdaságban a *gazdaság* és a *mezőgazdasági üzem* ugyanazt jelenti, a *művek*-szerű gazdaságban az ipari *üzemek*nek megfelelő részlegek neve *szakrészleg* vagy röviden *szakrész* lehetne. Egy-egy szakrész munkaszervezeti egységeinek (brigádjainak, munkacsapatainak) tevékenységét a „szakrész-vezető”, a szakrész-vezetőket pedig a központi vezetés fogná össze.

Az említett négy fejlettségi, illetve szervezeti fokozat a valóságban csak ritkán különül el egymástól élesen. A négy fokozati jelleg között sok az átmenet és akad vegyes forma is. A fokozatokkal kapcsolatban elmondottakat gyakorlati alkalmazás szempontjából nem szabad merev előírásokként felfogni, hanem irányelvekként, rugalmasan kell azokat hasznosítani.

A munkaszervezet kialakítása

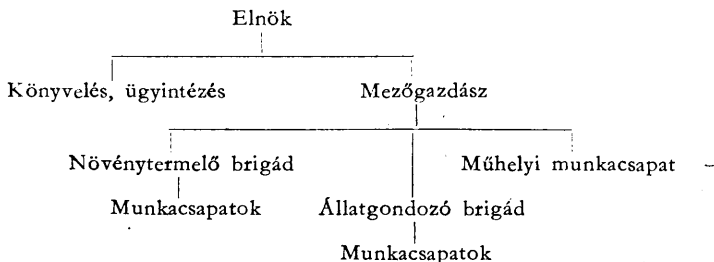
A munkaszervezet felépítése akkor helyes, ha az egész gazdaságra átfogóan egységes, és helytelen akkor, ha az egyes munkaszervezeti egységeket külön-külön alakítják ki anélkül, hogy azoknak egymásközi

és az egész gazdasággal való kapcsolataira is tekintettel lennének. A gazdaság egyes részlegeit, valamint a munkaszervezeti egységeket és azok létszámát úgy kell megállapítani, hogy minden munkaszervezeti egység a legjobban láthassa el feladatkörét, és ugyanakkor az egész gazdaság egységes működése is leginkább biztosított legyen. A munkaszervezetet a termelési szervezethez kell kialakítani, de ha a helyzet úgy kívánja, az eredetileg kidolgozott termelési szervezeten is szükségessé válhatnak változtatások, hogy a termelési és a munkaszervezetet a lehető legjobban egyeztessék össze.

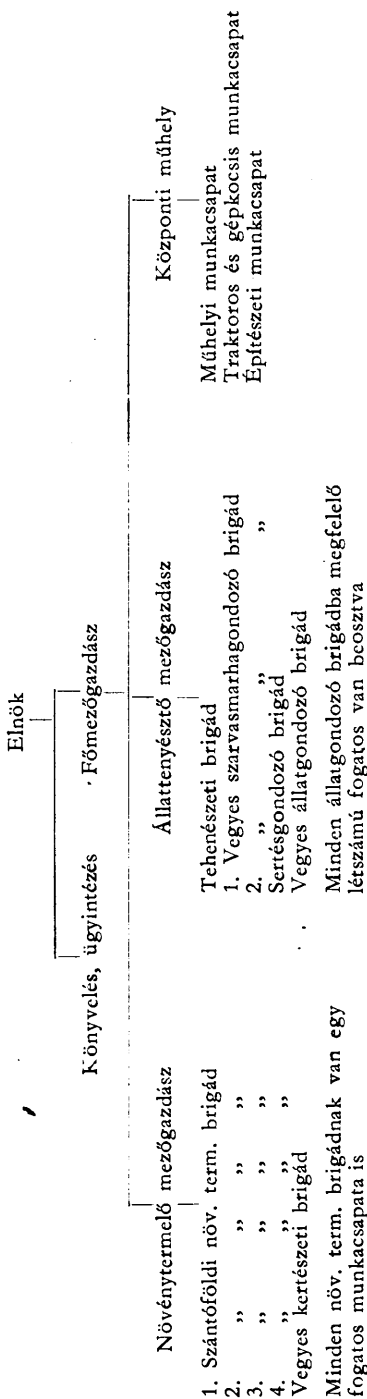
Az eddig előadottak után szöveges leírások helyett néhány vázlat segítségével könnyen érthetővé válik a munkaszervezetnek az üzem egészébe beilleszkedő kialakítása. A vázlatok sok gazdaság nagyvonalú és mintegy 20 gazdaság behatóbb ez irányú tanulmányozása alapján készültek, abból a célból, hogy jellegzetesen szemléltessék a gyakoribb megoldásokat.

A példákhoz szükségesnek tartjuk hozzáfűzni, hogy az üzemegységes rendszerhez leginkább, de nem kizárólagosan a mindenes jellegű brigádok illenek. Egy üzemegységen belül ugyanis többnyire nemcsak lehet, de szükséges is egy vagy több más jellegű brigád is. Még az sem feltétlen követelmény, hogy a gazdaság minden brigádja valamelyik üzemegységbe tartozzék; lehetnek üzemegységen kívüli brigádok is. Munkacsapatok is lehetnek brigádköteléken kívül.

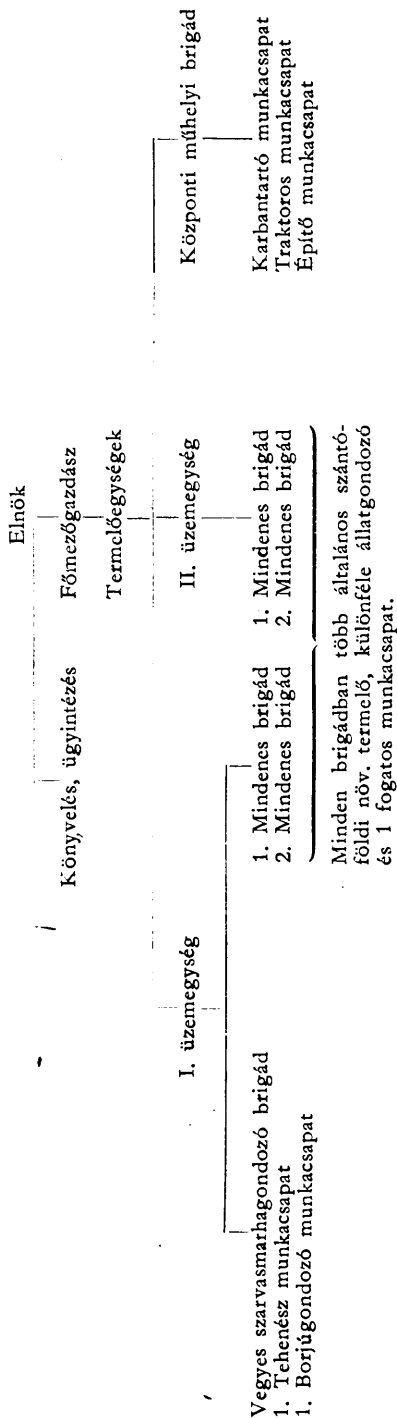
1. sz. 1500 kh-as szakágazati termelési szervezeti gazdaság

2. sz. 4000 kh-as szakágazati termelési szervezeti gazdaság

3. sz. 3000 kh-as üzemegegyes termelési szervezeti gazdaság

5000 kh-as üzemegységes termelési szervezeti gazdaság

4. sz.

Elnök

Könyvelés, ügyintézés
Főmezőgazdász
Termelőegységek

I. üzemegység

Szőlőtermelő brigád
Több munkacsapat

1. Mindenes brigád
2. Mindenes brigád

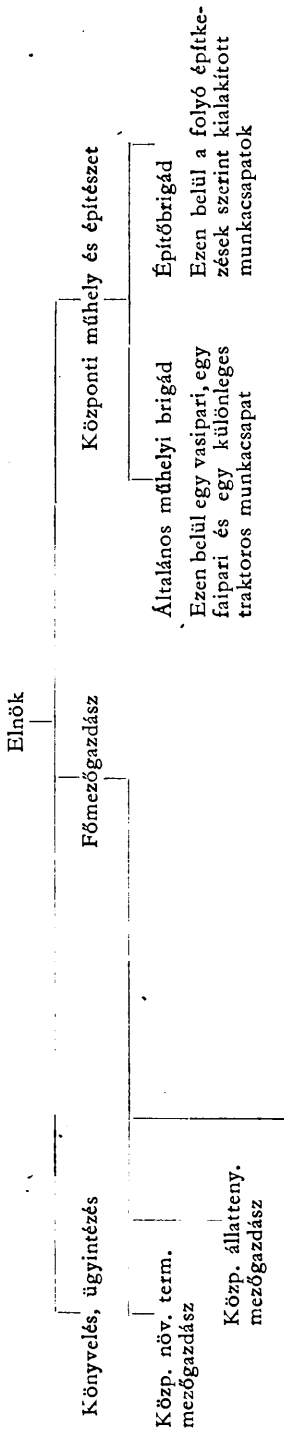
Minden brigádon belül több általános szántóföldi növény- és különféle állatgondozó, egy traktoros, egy fogatos, azonkívül minden üzemegység egyik brigádjában műhelyi, végül az egyik üzemegység egyik brigádjában zöldségtermelő munkacsapat

II. üzemegység

1. Mindenes brigád
2. Mindenes brigád

Vegyes szarvasmarhagondozó brigád
1 tehenész munkacsapat
1 borjúgondozó munkacsapat

5. sz. 8000 kő-as üzemegységes termelési szervezeti gazdaság

Termelőegységek:

- 1. Mindenes brigád
 - 2. Mindenes brigád
 - 3. Mindenes brigád
- Műhelyi munkacsapat

I. Üzemegység:

Ezen belül: minden brigádban általános szántóföldi növ. termelő és különbözőféle állatgond. munkacsapatok, 1 traktoros és 1 fogatos munkacsapat.

- 1. Mindenes brigád
- 2. Mindenes brigád
- Tehénészeti brigád
- Műhelyi munkacsapat

II. Üzemegység:

Ezen belül: ugyanaz, mint az I. üzemegységben.
Ezen belül: több tehenész, azonkívül borjúgondozó és tejházi munkacsapat

- 1. Mindenes brigád
- 2. Mindenes brigád
- Dohányos munkacsapat
- Műhelyi munkacsapat

III. Üzemegység:

Mindegyikben több általános szántóföldi növ. term. és különbözőféle állatgondozó, 1 traktoros és 1 fogatos munkacsapat.

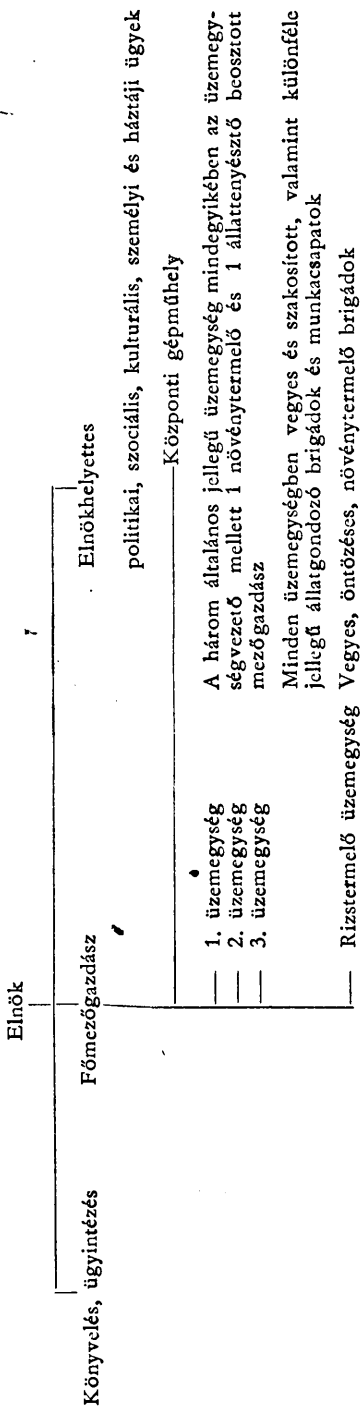
- Zöléségetermelő brigád
- Gyümölcségetermelő brigád
- Szőlőégetermelő brigád

Kertészeti üzemegység:

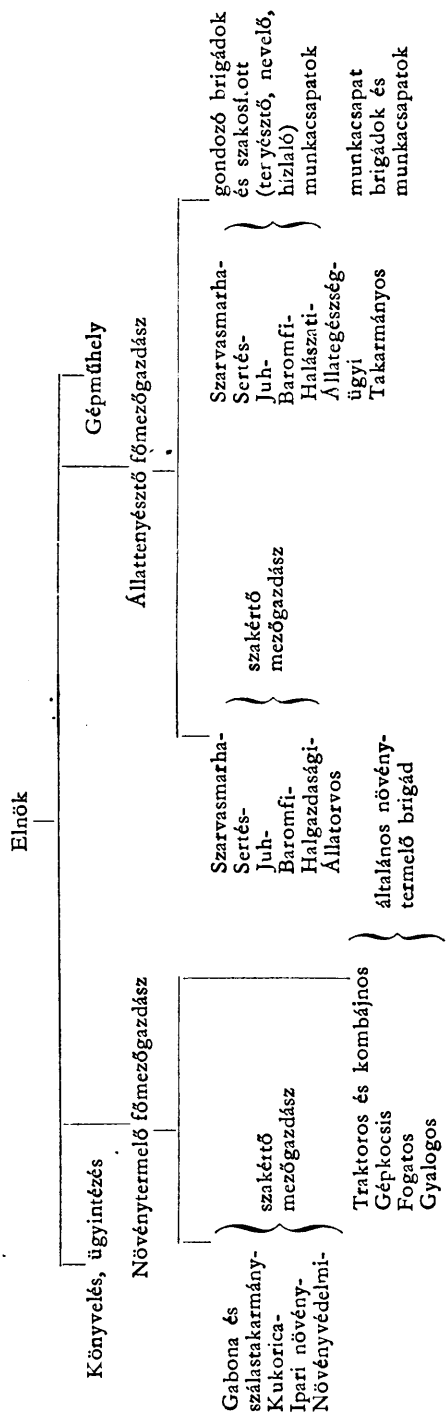
Ezekben ágazati munkacsapatok

6. sz.

10 000 kh-as üzemegységes termelési szervezeti gazdaság

7. sz. Tömbösítéses termelési szervezeti gazdaságban a termelési és a munkaszervezet körülbelül a következőképpen alakulhat majd ki:

Üzemegységen kívüli brigád van a 3. és az 5. példában. Az előbbiben a gazdaság egész traktorállománya az üzemegységen kívüli brigádra van rábízva, míg az utóbbiban minden üzemegységnek megvannak a saját traktorosai, és az üzemegységeken kívüli brigádba csupán a különleges erő- és munkagépekkel dolgozó tagok vannak beosztva.

A 3—6. sz. példákön szemléltetett esetekben egy-egy üzemegységben több brigád van; még minden brigádból is legalább 2 van egy üzemegységben. Szemléltető példa nélkül említjük meg azt a megoldást, amikor az üzemegységben csak egy minden brigád van, s amellett legfeljebb egy-két szakosított (például technészeti) brigád működik. Az „egy üzemegységben egy minden brigád” megoldás erősen meglazítja azokat a kötöttségeket, amelyek a szorosan vett „növénytermelő” brigádok és tagjaik, valamint a brigádközpontok „állandósága” között érvényesülnek. A néhányezer holdon minden munkát végző egyetlen minden brigádban megszűnik az egyes tagoknak egy-egy kisebb területre szoruló köztöttsége, továbbá megszűnik a munkáknak állandó munkacsoport-kötelékekben való végzése. A traktorokkal, fogatokkal és kézi erővel dolgozó sok főből álló egyetlen minden brigád tagjai gyakran változó feladatú és létszámú „alkalmi munkacsoport”-kötelékekben dolgoznak. Ennél fogva például gyakran más-más személyek végzik el a kukoricatermelés különféle munkafolyamatait. Így az alkalmi munkacsoportok és a minden brigád tagjai már nem annyira az egyes növények termeléséért, hanem sokkal inkább az esetenként rájuk bízott munkák jó elvégzéséért felelősek. Több termelőszövetkezetünkben már nincsenek is munkacsoportok, munkacsoportvezetők helyett pedig *munkavezetők* irányítják az esetenként rájuk bízott alkalmi munkacsoportok munkáját. Új

munkakörként kezd kialakulni a termelőszövetkezetekben a fizikai munkák végzése alól mentesített munkavezető is.

A tömbösítve szakosított termelési és munkaszervezetben szinte teljesen elkülönül egymástól a növénytermelés és az állattartás tevékenysége. A különféle növénytermelési brigádok egyike sincs a gazdaság valamely területéhez kötve, hanem az egész növénytermelésben foglalkoztatott munkaerő együttesen általános jelleggel dolgozik a gazdaság egész területén. A tömbösítéses gazdálkodású nagyüzem termelési és munkaszervezete lényegében hasonló például az 1500 kh-as szakágazati termelési szervezetű gazdasághoz, amelyben csak egy növénytermelő és egy állatgondozó brigád végzi a mezőgazdasági termelést. Az eltérés tulajdonképpen a nagyfokú gépesítés folytán lehetővé váló méretbeli különbségekben van.

Az alapvető munkaszervezeti egységek itt is a brigádok, amelyekben belül alkalmi munkacsoportokat képeznek. Ha a munkafeladatok végzése úgy kívánja, a különféle brigádok tagjaiból alakítanak vegyes munkacsoportokat. A gazdaság termelési és munkaszervezetének jellege tehát lényegét tekintve olyan, mint az üzemegységes rendszert megelőző fejlettségi fokon, de sokszorosan nagyobb méretekben.

★

A bemutatott példákban is kivülálglik, hogy minden gazdaságra érvényes általános szabály nincs, sem a termelési szervezet, sem a munkaszervezet kialakításához. Minden termelőszövetkezet a saját körülményeinek legjobban megfelelő megoldást választja, s a körülmények (fejlettségi fok, gépesítési fok stb.) megváltozásával a termelési és a munkaszervezetet is megfelelően változtatja.

Béký László

Laczkó Miklós: Ipari munkásságunk összetételének alakulása. 1867—1949.

Kossuth Könyvkiadó, 1961. 206 l.

Már a munka címe méltán kelti fel az olvasó érdeklődését. Olyan probléma vizsgálatát tűzi maga elé a szerző, amelyről eddig keveset olvashattunk. A felszabadulás előtti történetírás lényegében teljesen érdeklődési körén kívül rekesztette az ipari munkásság történetének vizsgálatát, de érdekes módon a felszabadulás utáni években, a valóban nagy léptekkel haladó marxista történetírás is csak igen egyoldalúan foglalkozott a munkásosztály történetével. Igaz, számos ipartörténeti munka egy-egy fejezet keretében a gyáripár helyzetéhez kapcsolódva az ipari munkásság létszámát, összetételének néhány fontos mozzanatát, s különösképpen a munkásosztály helyzetének alakulását vizsgálta, sőt ez utóbbi kérdéstről külön munka is készült, mégis az ipari munkásság összetételének tudományos vizsgálata, elemzésére mind ez ideig nem került sor. Jogosan állapítja meg a szerző munkája bevezetésében, hogy a marxista történetírás „mindeddig keveset tett a társadalmi történet kidolgozása, az egyes társadalmi osztályok és rétegek fejlődés-történetének, egymáshoz való viszonyának, történetileg kialakult arculatának és tudatbeli adottságainak feltárása terén”. Ezt a hiányt igyekszik — legalábbis részben — pótolni a munkásosztály közel évszázados történetére visszapillantó mű.

Éppen ebből a jellegből, az úttörő célkitűzésből adódik, hogy Laczkó Miklós-nak egyedül kellett megtalálnia, kialakítania a kutatás módszerét, fel kellett fedeznie a lehetséges forrásokat, sőt marxista történetírásunkban eddig lényegében nem alkalmazott szociográfiai munkát is kellett végeznie. Nem meglepő tehát, ha a szerző bevezetőben leszögezi, hogy tanulmánya „kísérletnek tekintendő a magyarországi ipari munkásság kialakulásának és összetételbeni fejlődésének kidolgozásához”.

De tegyük csak mérlegre a munka legfőbb eredményeit, s a fellelhető hiányokat, hogy ennek alapján ítélhessünk a kísérlet eredményességéről, sőt tulajdonképpen arról is, hogy valóban kísérletről van-e szó, vagy csupán a szerző jelölte meg túl szerényen tanulmányának jellegét.

A három fő fejezetre tagolódó munka első része: *Gyáripári munkásságunk összetétele az ipari forradalom időszakában 1867—1890.* E fejezet keretében mindenekelőtt azt vizsgálja a szerző, milyen elemekből alakult ki a magyarországi munkásosztály. Már itt nyilvánvaló — s ez a továbbiakban is végig kísér —, hogy Laczkó Miklós igen alaposan elmélyedt a marxista ipartörténeti munkák tanulmányozásában, s átgondoltan emeli ki a magyar gazdasági, s azon belül ipari fejlődés legfőbb sajátosságait. S éppen ezen mozzanatokból igyekszik levezetni az ipari munkásság kialakulásának, összetételének sajátosságait is. Az ipari forradalom korszakára vonatkozóan elsősorban a korábbi manufaktúra-korszak sátnya-sága, a gyáripári fejlődés különleges szerkezeti mozzanatait azok a tényezők, amelyek a munkásosztály kialakulását is a legközvetlenebbül meghatározzák.

Természetesen nem vállalkozhatunk arra, hogy e fejezet — s a további fejezetek — minden fontosabb megállapítását felsorakoztassuk, s meg kell eiegednünk a legjelentősebb megállapítások és gondolatok kiragadásával. Az első fejezet vonatkozásában elsősorban annak bemutatása érdemel említést, hogy az ipari munkássá válás útja a XIX. század második felének Magyarországon milyen nehéz, lassú folyamat volt, hogy a kisipar konzerválódása hogyan lassította a szakmunkásság hazai forrásának kialakítását. Ami ehhez szorosan hozzátartozik, a textilipar kezdeti hiánya önmagában is messzemenő hatást gyakorolt a munkásosztály kialakulására.

A másik mozzanat, amely különös figyelmet érdemel: a szakmunkás-réteg

kialakulásának folyamata. A sajátos történeti és gazdasági körülmények közepette Magyarországon különleges szerepet játszottak a külföldi szakmunkások. Itt nem egyszerűen arról van szó, mint a legtöbb európai országban, hogy a fejlettebb iparral rendelkező országok magasan kvalifikált szakmunkásai oktatóként szerepelnek az iparosodás első korszakában, hanem annál sokkal többről: a külföldi munkásoknak nem egyszerűen mint oktatóknak, hanem mint szakmunkásoknak volt döntő szerepük a magyar proletariátus törzsének kialakításában. Az 1870-es években Budapesten a gyári munkások 25%-a, benne a gép- és vasipari munkások 35%-a külföldi származású volt. Ha figyelembe vesszük, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia, a soknemzetiségű állam keretében az ipari munkásság kialakulási folyamatában a Magyarországon élő nemzetiségi tömegek is igen nagy szerepet játszottak, hogy a külföldi munkások mellett a nemzetiségi munkástömegek is a munkásosztály nagy hányadát képezték, akkor a munkásosztály kialakulási folyamatának, egyik legdöntőbb sajátosságához jutunk. A szerző kimutatja, hogy a nemzetiségi munkások nemcsak a nemzetiségi területeken kifejlődő iparban, de a budapesti gyáriparban is döntő szerepet játszottak. Budapesten például a munkások 22%-a szlovák volt. Az 1870-es évek Budapestjén pedig az összes nem magyar munkás a munkások 60—65%-át tette ki. Ez az eredmény rendkívül érdekes és nagy jelentőségű. A vizsgálat során nemcsak arról esik szó, hogy milyen nagy számmal találhatók az első munkások között szlovák nemzetiségűek, de arról is, hogy ennek milyen okai voltak, többek között a felvidéki háziipar következtében. Továbbá olyan fontos kérdésekről is olvashatunk, mint a gyermek- és a női munka viszonylag kis jelentősége az ipar sajátos szerkezete következtében stb.

A szerző azonban nem elégszik meg a munkásosztály összetétele legfőbb sajátosságainak adatszerű kimutatásával, kiemelésével, hanem levonja a következtetéseket is: a sajátos összetétel hatását a munkásság arculatára, a munkásmozgalomra. Így például megemlíti, hogy a sajátos iparszerkezet következtében a munkásosztály soraiban túlnyomó szerepet játszó szakmunkás-réteg és a külföldi munkások nagy részaránya, valamint az a körülmény, hogy az ipari forradalommal nem járt együtt az önálló iparosok gyors deklaszálódása, Magyarországon nem került sor vad, ösztönös munkásmozgalomra, ezzel szemben korán tudatos politikai mozgalom fejlődhetett ki. Igaz, mindez azzal a következéssel járt, hogy a mozgalom viszonylag zárt lehetett. Ezt segítette az a körülmény is, hogy a szakmunkás és a tanulatlan napszámos között igen nagy volt a különbség, s ha ez hozzá is járult a munkásosztály önálló arculatának kialakulásához, egyben hátráltatta a napszámos-réteg szervezését. Igen érdekes az a megállapítás is, hogy a munkásosztály nemzetiségi összetétele megkönnyítette az elszakadást a magyar uralkodó osztályok ideológiájától.

A magyarországi munkásosztály már születésében a legerősebben internacionalista volt, de ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy a munkásosztály és a munkásmozgalom idegenül állt szemben a nemzeti problémákkal, nem ismerte fel azokat, s ez ugyancsak az elszigetelődés irányába hatott. Mindebből látható, hogy a munkásosztály összetételének kutatása valóban tudományos megalapozást nyújt a munkásmozgalom sajátos problémáinak, valóságos helyzetének elemzéséhez.

A II. fejezet *Gyáripari munkásságunk fő társadalmi forrásai a proletariátus nagyarányú növekedése és az I. világháború időszakában 1890—1918* címet viseli. E fejezet keretében a munkásosztály összetételében bekövetkező változások vizsgálata mellett a szerző a fő figyelmet a munkásosztály örökletes rétegeinek létrejöttére összpontosítja. Kimutatja, hogy a külföldi munkások jelentősége erősen csökkent: arányuk a századfordulón 10—12, 1910-ben már csak 5—6%. A nemzetiségi munkások számaránya is csökkent ezekben az években. A munkásság nagyarányú létszámgyarapodása egyben a második munkásgeneráció kialakulását is jelentette. Ez az úgynevezett örökletes réteg elsősorban a régi szakmunkások fiából került ki, s ezt a szerző különösen érdekes módon, szociográfiai anyaggyűjtés segítségével bizonyítja.

Laczko Miklós szociográfiai felmérést végzett a Ganz—Mávg, valamint a díosgyőri Lenin Kohászati Művek nyugdíjas munkásai körében. A könyv több fejezetében hivatkozik, támaszkodik erre az adatgyűjtésre, bizonyos becslésszerű százalékos következtetéseket is levon belőle, s az egyes munkások, munkáscsaládok életútjának felvázolásával meggyőzően illusztrálja az örökletes munkásréteg kialakulásának fontos folyamatát. Hadd idézzük a családfák közül a következőket:

Monostori (Mráz) József 1897-ben Diosgyőrről született, 1916 után mint szakmunkás dolgozott. Nevezett nagyapja Prága melletti falusi kovács volt, onnan vándorolt Magyarországra, ahol eredeti foglalkozását folytatta. Apja a nagyapja mű-

helyében tanulta ki a kovács szakmát, s különböző helyeken dolgozott, majd az 1890-es években került Diósgyőrbe a nagykovácsüzembe.

Vajai István 1899-ben született Budapesten, nagyapja Mágocs községben kádármester volt, apja a kovács mesterséget tanulta ki, s az 1890-es évek elején került a MAVAG-ba kazánkovácsnak. Vajai István már itt lett tanonc, s testvéreivel együtt szakmunkás. Igen érdekes, hogy ezekben az években részben a céhes multú iparosság fiaiból, részben korábban külföldről áttelepült s házasságok stb. révén elmagyarosodott munkáscsaládok fiaiból kerültek ki a század eleji új szakmunkások, míg paraszti származású szakmunkásokkal csak nagyon ritkán és kevés számban találkozhatunk.

A III. fejezet: *Ipari munkásságunk összetételének és társadalmi forrásainak alakulása 1919—1949.* A munkásosztály összetételének változásait vizsgálva itt elsősorban két népszámlálás — az 1930. és az 1949. évi — adatainak feltárását kell kiemelnünk. Laczkó Miklós elsőnek dolgozta fel e két népszámlálás értékes származás-statisztikai adatait. Az adatok és a belőlük levont következtetések különösen fontosak, s közvetlen jelentőségük van a mai politikai nevelési feladatok szempontjából. Az első világháború utáni időszakra vonatkozóan a szerző kiemeli, hogy a munkásság összetételének legfőbb új vonása a szakmunkások arányának erős csökkenése: az első világháború előtti 42—45%-kal szemben 1938-ban 31, 1943-ban pedig 26% volt az arányuk. Ezzel párhuzamosan a leggyorsabban fejlődő és legerősebb munkásréteget a betanított munkások képezik. A felszabadulás után a helyzet valamelyest változott, s az első években a szakmunkások aránya jelentősen növekedett.

Igen fontos megállapítás, hogy a két világháború között erősen megnőtt a paraszti elem, a paraszti származásúak aránya a munkások soraiban. A két világháború között a paraszti származásúak aránya mintegy 30, 1949-ben 33% volt. A paraszti származásúak között az ország agrárstruktúrájának megfelelően az agrárproletár elem játszotta a fő szerepet (56%). De talán mindezeknél fontosabb és érdekesebb tény, hogy az ellenforradalmi korszakban milyeni kicsiny volt az ipari munkásság örökletes rétege, a második-harmadik generációt számláló munkásdinasztiaik aránya. Az ipari munkásságnak csak alig több mint 27%-át tették ki ilyen munkások, míg majdnem $\frac{3}{4}$ részét csak saját életükben munkássá váló rétegek képezték. Az örökletes munkásrétegeknek ez az aránya kirívóan alacsony a fejlettebb iparral rendelkező országokhoz képest, ami az iparfejlődés késői megindulásával, a nagy munkástömegeket foglalkoztató könnyűipari ágak első világháborút követő években nekilendülő fejlődésével magyarázható.

Az ipari munkásosztály tehát igen fiatal volt, új keletű, s ennek megfelelően heterogén összetételű. A munkások majdnem $\frac{1}{3}$ -a kisiparos családból származott. Igen fontos hangsúlyozni, hogy például a tanoncok között viszonylag nagy számmal találhattuk a közszolgálati (MAV-, posta-) alkalmazottak gyermekeit, és egyéb, erősen kispolgári beállítottságú munkáselemek soraiból kikerülő fiatalokat. Ez a felszabadulás előtti évek szakmunkás-gárdájának arculatát is erősen befolyásolta.

Anélkül, hogy e fejezet összes fontosabb megállapítását idézhetnénk, szükséges megemlíteni, hogy szó esik még a férfi és a női munkások származási összetételének összehasonlításáról, a kisipari és a gyáripari munkásság összetételi problémáiról, valamint a bányászok származási összetételéről is. Ez utóbbira vonatkozóan érdemes megemlíteni, hogy a bányászok képezték a magyar munkásság leg-egységesebb rétegét, amennyiben 1930-ban 72%-uk proletárcsaládból származott.

Ha terjedelemben nem is jelentős, de mégis igen érdekes probléma a munkásosztály soraiból való kiáramlás vizsgálata. Az ellenforradalmi korszak időszakában — mint a szerző megállapítja — a munkásság soraiból való kiáramlás lehetősége rendkívül korlátozott volt. Az ipari munkások gyermekeinek 85%-a ugyancsak munkás lett. Az önálló iparosoknak csak mintegy 7%-a került ki munkáscsaládból. Az értelmiségi és tisztviselői pályán dolgozók között pedig mindössze 5%-ra rúgott a munkáscsaládok gyermekeinek száma. De ezek is főként a legalsóbb tisztviselői pályákon helyezkedtek el. A felszabadulás utáni években — bár 1943-ig csupán a folyamat kezdetének lehetünk tanúi — máris lényeges változás történik: az értelmiségi, tisztviselői pályákon dolgozóknak 1949-ben 13%-a volt munkásszülők gyermeke. A kiáramlást mozdították elő olyan átmeneti körülmények is, mint a földreform, amely visszaszívó hatást gyakorolt, vagy az önállósodás nagyobb lehetősége 1945—46 folyamán.

Ezen újabbkori fejlődés vizsgálatát is a munkásosztály tudatának, a munkásosztály összetétele és a munkásmozgalom közötti kapcsolat problémáinak elemzése zárja. A szerző kiemeli, hogy a két világháború közötti években kialakuló új mun-

kásrétegek olyan években nőttek fel, amikor a munkásosztálynak a Tanácsköztársaság vérbefojtását követő dezorganizáltsága következtében, a Kommunista Párt illegitimitásba szorítása miatt a munkásmozgalom nem tudott elég hatást gyakorolni rájuk. Ez a körülmény fokozatosan érezte a munkásosztály heterogén összetételének hatását. A legjobban szervezett, a fasiszmussal szemben legerősebben védett, általában örökletes munkáscsaládokból származó idősebb szakmunkásréteg nem volt forradalmi, ezzel szemben a helyzeténél fogva legfontosabb betanított munkásréteg a fasiszta terror következtében a Kommunista Párthoz nem juthatott el, a Szociáldemokrata Párttól szociális arculata távpartoltotta, s egyes elemei ideiglenesen a fasiszta demagogia hatása alá is kerültek. Bár csak néhány mozzanatot ragadtunk ki, ez is világosan mutatja, hogy a munkásosztály összetételének vizsgálata milyen fontos támpontokat nyújt az ellenforradalmi korszak társadalmi történetének, politikai történéseinek megértéséhez is.

Laczkó Miklós könyvének végén röviden kitér az 1949 utáni évekre, a hatalmas ütemű munkáslétszám-növekedésre. Az 1950-es évek gyors, sőt túlfeszített iparosításának idején mintegy 300 ezer új munkásalak egészült ki a munkásosztály, s az új munkások legnagyobb részben — 35%-ban — faluról, 25%-ban a korábban nem dolgozó nők köréből, s viszonylag nagymértékben — 10%-ban — deklasszált elemekből kerültek ki. A munkásosztály létszám-növekedése alapján véve pozitív jelentőségű volt, ami a magyar társadalom fejlődésének egyértelműen előremutató mozzanatát képezi. A szerző azonban rámutat azokra az ellentétes hatásokra is, amelyek a korábbi heterogén összetétel további felhígulásával, a nem proletár elemekből történő feltöltődéssel együtt jártak.

Azt hiszem, a munka legfőbb eredményeinek egyszerű felsorakoztatása is világosan bizonyítja, hogy Laczkó Miklós könyve jóval több, mint kísérlet. Igen fontos forrásokat sikerült feltárnia, a magyar gazdasági és társadalmi történet döntő folyamataira fényt vető adatokat munkált ki és közölt, s munkás-szociográfiai kutatásával is úttörő munkát végzett. Mindezek alapján máris fontos eredményekre jutott az ipari munkásság származástörténetének, összetételének dokumentálása terén. A könyv gondolatgazdag, nemcsak fontos tényeket, adatokat közöl, de egyértelműen és helyesen emeli ki a magyarországi munkásosztály összetételének, egyes főbb korszakokban bekövetkező változásainak legjelentősebb vonásait, ezek kihatását a munkásosztály társadalmi, politikai arculata, a munkásmozgalom helyzetére. A könyv olvasása közben valóban meggyőződéssé válik a bevezetőben leszögeezett megállapítás, hogy „az egyes osztályok és rétegek mai arculatát, társadalmi magatartását nem lehet sem megérteni, sem helyes irányba formálni, ha nem ismerjük fejlődéstörténetüket, a történelmi viszonyok által kialakított jellemző vonásaikat...”, s igaza van a szerzőnek, hogy hasonló munkák igen sokat nyújtanak a manák.

A könyv értékét, a szerző úttörő munkáját nem ronthatja le, hogy még sokszor erős hiányérzetről adhatunk számot. Ha hangsúlyoztuk is, hogy a munka jelenlegi formájában is jóval több, mint egyszerű kísérlet, ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a könyvet a téma befejezett feldolgozásának tekinthetnénk. A téma valóban kércsint sincs még lezárva. A források felhasználása önmagában is szűkkörű. Hiányoznak a vállalati anyagok. Utalhatunk például olyan kérdésre, mint a szakmunkások és a betanított munkások aránya, változása a két háború között és a felszabadulás után. Vállalati források hiányában itt a szerző a statisztikai adatokra szorítkozza nem tud pontos képet rajzolni a munkásösszetétel változásának e fontos folyamatáról. Eltekint olyan mozzanatoktól, mint például egész szakmák, munkástömegek egyszerű átsorolása szakmunkás státuszból betanított munkás minőségbe. Az első világháborút követő időszakban ugyanis e jelenség tömegméretet öltött. Ugyanakkor — s erre is csak a vállalati adatok vetnek fényt — a felszabadulást követő években éppen ellentétes folyamatnak, tömeges szakmunkássá minősítésnek lehetünk tanúi, s ez természetesen nem kis szerepet játszott a szak- és a betanított munkások arányának változásában. A vállalati anyagok, levéltári és egyéb források kutatása a származási összetétel vonatkozásaiban is sok értékes adattal szolgálhat, így például a Csepeli Vasmű értékes régi munkáskartotékanyaga stb. Ugyancsak itt kell megjegyeznünk, hogy a szociográfiai kutatás, bármilyen értékes és érdekes is, jelenleg Laczkó Miklós munkájában inkább csak illusztratív jellegű, s e területen feltétlen folytatásra érdemes további munkák vannak még hátra. A kezdeményezés nagy jelentőségű, de néhány száz munkásra kiterjedően még kevésbé fogadható el bizonyító jellegűnek. A gyárak tömegében további sok száz, sőt sok ezer munkásra vonatkozóan kellene elvégezni a munkát. Érdemes hangsúlyozni, hogy kiöregedő, kiháló generációról van már

szó, s így az idő sürget, érdemes lenne tehát nagyobb apparátust a szerző vagy más munkatársai rendelkezésére bocsátani, hiszen ilyen jellegű szociográfiai felmérés egy ember erejét jóval meghaladja.

Azt is megemlíthetjük, hogy a munka jelenlegi formájában nem minden gondolat, jó ötlet vagy szempont van megfelelően kifejtve. Igen sokszor részletes tárgyalás helyett csak probléma-felvetéseket találunk. Az előzőekben kiemeltük a munkásösszetétel hatását a munkásság társadalmi, politikai arculatára, a munkásmozgalomra. A felvetett ötletek, észrevételek igen találóak. Ezek azonban mégsem mennek túl a problémafelvetésen, holott a kérdés fontossága ezt feltétlenül megérdemelné. Tévedés ne essék, nem a munkásmozgalom történetének tárgyalását kérem számon a szerzőtől, hiszen az túlmenne a munka keretein. Fontos volna azonban a munkásosztály társadalmi, ideológiai, sőt kulturális — éppen az osztályösszetételből következő — arculatának megrajzolása. Ez, megítélesem szerint, a vizsgált kérdéshez tartozik.

A felsorolt hiányok egvértelműen mutatják, hogy tulajdonképpen nem teljesen lezárt témával, munkával állunk szemben. Valószínűleg ebben az értelemben nevezte a szerző munkáját kísérletnek. S ha az előbbieken megállapítottuk, hogy máris jóval többről van szó, mint kísérletről, most hozzátehetjük: a jelentős és érdekes eredmények, s az utóbb csak jelzesszerűen felsorakoztatott hiányok Laczkó Miklós munkáját igen érdekes és értékes műhelytanulmánnyá teszik, amely már jelenlegi formájában is sokat nyújt a mának, hozzájárul a marxista társadalomtörténet szélesebb kibontakoztatásához, de további kutatásokat, a téma körébe vágó újabb tanulmányokat még nem tesz feleslegessé. A bíráló és az olvasó tehát érdeklődéssel várja Laczkó Miklós újabb, e könyv témájába vágó munkáit.

Berend T. Iván

Az erőforrások legjobb felhasználásának gazdasági számítása

L. V. Kantorovics: *Ekonomicszskij raszcsot nailucsevo ispolzovanyija reszurszov*. Moszkva, 1959. Izd. Ak. Nauk. 314 l.

A szerző már 1939-ben kiadott egy tanulmányt,* amelyben — amint azt ma már általánosan elismerik — elsőként dolgozott ki lineáris programozási módszereket. Itt ismertetett művében Kantorovics arra tett kísérletet, hogy a lineáris programozás gazdasági alkalmazásával kapcsolatos kutatásából általánosabb elvi és gyakorlati következtetéseket vonjon le. Azt vizsgálja, miként dolgozható ki olyan „optimális” termelési terv, amely a rendelkezésre álló erőforrások legjobb kihasználásával maximális eredmény elérését teszi lehetővé, s elemzi e tervek bizonyos gazdasági mutatószámait.

A tervgazdaság konkrét kérdéseit a műben modellek (sémák) helyettesítik, ami megkönnyíti az elemzést és módot ad mennyiségileg meghatározott következtetések levonására. Maga a szerző is felhívja azonban a figyelmet arra, hogy az alkalmazott modellek absztrakciói miatt a nyert következtetések nem ültethetők át közvetlenül és fenntartás nélkül a gyakorlatba.

A könyv három fejezetből és módszertani függelékből áll. Az első fejezet rendkívül leegyszerűsítve tárgyalja az optimális terv összeállításának kérdéseit. Itt vezeti be a szerző az optimális tervhez „természetszerűen és elszakíthatatlanul kapcsolódó objektíve meghatározott értékelések” (röviden o. m.-ek) fogalmát. Kifejti a legegyszerűbb esetekre az optimális program és az o. m.-ek meghatározásának módszertanát, vizsgálja az o. m.-ek sajátosságait és alkalmazási lehetőségeit. (E kérdésekre a továbbiakban még visszatérünk.)

A második fejezet általában tárgyalja az optimális termelési-terv összeállításának problémáit. Rámutat annak szükségességére, hogy ne csak a termékekre és az elvégzendő munkákra állapítsanak meg o. m.-eket (mint az előző fejezetben), hanem valamennyi felhasznált termelési tényezőre, beleértve a munkaerőt és a természeti forrásokat is. E fejezet egyenként elemzi az egyes termelési tényezők szerepét, azt a hatást, amelyet alkalmazásuk a munkaráfordításokra gyakorol. Különösen fontos az 5-ik paragrafus, ahol a berendezések legjobb kihasználásáról van szó. Fel kell továbbá hívni a figyelmet „A munkaráfordítások elemzése”

* L. V. Kantorovics: *Matematyicszskije metodi organizaciji i planirovanyija prozvodstva*. Izd. LGU. 1939.

című pontra, ahol a szerző részletesen kifejti az o. m.-ek és a társadalmilag szükséges munkaráfordítások (illetve az érték) összefüggésére vonatkozó nézeteit.

A harmadik fejezet a termelési bázis bővítésével, a beruházások optimális tervezésével foglalkozik. A szerző itt azt vizsgálja, miként használhatók fel a beruházási eszközök a leghatékonyabban, vagyis úgy, hogy a lehető leggyorsabban nőjenek a népgazdaság számára szükséges termelési kapacitások; röviden vázolja az optimális perspektivikus tervezés megvalósításának útjait, s egybeveti a beruházások hatékonyságának számítására vonatkozó javaslatait más szovjet közgazdászok nézeteivel.

A módszertani függelék lényegében a tervgazdasági elemzések során felmerülő az előző fejezetekben tárgyalta kérdések matematikai megformulázását tartalmazza. Emellett bonyolultabb példákon, s matematikailag szabatosan kifejtve szemlélteti a műben tárgyalta számítási módszereket. A könyvnek ez a része didaktikai szempontból nem a legszerencsésebb. A magyarázatok nélkül közölt bonyolult matematikai apparátus miatt ez a rész az átlagos matematikai ismeretekkel rendelkező közgazdász olvasó számára — eltérően a könyv fő részétől — nagyon nehezen érthető.

A módszertani problémák tárgyalása során Kantorovics összehasonlítja az általa javasolt módszert az input-output elemzéssel, pontosabban az úgynevezett Leontief-féle modellel (286—288. l.). Véleménye szerint ez a modell (amelyet egyébként nálunk ma már viszonylag széles körben alkalmaznak) több szempontból is hiányosan tükrözi a folyó tervezés tényleges feltételeit:

1. Reális feladatokban — hangsúlyozza Kantorovics — nemcsak a munka, hanem egy sor más termelési forrás (bizonyos természeti erőforrások, termelési kapacitások stb.) korlátozottságával is számolni kell, s magának a munkának is több kategóriája van;

2. Az ikertermékek problémájára a szóban forgó séma nem terjed ki;

3. A modern termelési reális feltételei között adott terméket többféleképpen is elő lehet állítani (például kisebb vagy nagyobb technikai felszereltséggel), s a különböző ellátási módok alkalmazása függ az 1. pontban említett korlátoktól.

Mindez nagymértékben csökkenti az input-output módszerrel nyerhető teljes ráfordítási együttműködés értékét. Ezek az együttműködés nem fejeznek ki realizálható ekvivalenciát, s ezért — eltérően az o. m.-ektől — nem alkalmazhatók közvetlenül a tervgazdasági elemzésekben. Meg kell azonban jegyezni, hogy az ágazati kapcsolatok mérlegének összeállítását Kantorovics is alapjában pozitívan értékeli, mint olyan kiindulóbázist, amelyet fel lehet használni az optimális terv kidolgozásához és az o. m.-ek meghatározásához.

A továbbiakban vázoljuk, miként határozza meg Kantorovics a legegyszerűbb általa tárgyalta esetben az optimális termelési tervet, s az ahhoz tartozó o. m.-eket. Könyve I. fejezetének 1. pontjában abból indul ki, hogy valamely iparágban két cikket állítanak elő, s az egyes vállalatok mindkét cikket képesek gyártani. de vállalatípusonként eltérő termelékenységgel. Ismeretes továbbá a vállalatok havi termelőképesége a szóban forgó cikkekből.

A vállalatok száma és havi kapacitása

Vállalatípus	Vállalatok száma	Egy vállalat termelési* kapacitása (1000 db-ban)		A gyártás viszonylagos munkaigénye**	
		1. cikk	2. cikk	2/1	1/2
A	5	100	15	6,7	0,15
B	3	400	200	2,0	0,5
C	40	20	2,5	8,0	0,125
D	9	200	50	4	0,25
E	2	600	250	2,4	0,41
Összesen:	59	5500	1725	3,2	0,31

* Ha a vállalat csak az adott (1. v. 2.) cikket termeli.

** Tulajdonképpen viszonylagos feldolgozásoköltség-igényről van szó.

A népgazdaság a szóban forgó termékeket a lehető legnagyobb mennyiségben igényli, de nem akármilyen, hanem adott (2 : 1) arányban. Az iparági tervezés feladata tehát a következő: úgy kell elosztani a vállalatok — illetve vállalatcsoportok — között a két termékfajta gyártását, hogy az első cikkből az iparág egésze kétszer annyi darabot állítson elő, mint a másodikból, s a választéki feladatnak megfelelő termékkibocsátás maximális legyen. A példa feltételei között az ilyen tervet nevezhetjük optimálisnak.

A példa egyszerűsítése céljából a szerző feltételezi: teljes kapacitáskihasználás esetén egy-egy vállalatcsoporton belül az összes feldolgozási költség nem függ attól, hogy melyik cikket termelik. Tehát pl. a B vállalatcsoport valamely üzemében 400 ezer db 1. cikket ugyanannyi feldolgozási költséggel gyártanak, mint 200 ezer db 2. fajtájú cikket. További feltételezés, hogy a szállítási költségek figyelmen kívül hagyhatók, s hogy a gyártáshoz szükséges anyagok rendelkezésre állnak. A fajlagos alpanyagszükséglet az 1. cikkre 10, a 2-ra 15 rubel darabonként bármely vállalatnál. Vagyis olyan esetről van szó, amikor a termelési költségek két nagy csoportra: állandó és arányosan változó költségekre oszthatók.

Az optimális termelési tervhez a szerző a következő gondolatmenet alapján jut. Táblázatunkból látható, hogy az 1. cikkből az iparág maximálisan 5,5 millió db-ot tudna legyártani. Csakhogy a népgazdaságnak a 2. cikkből is szüksége van bizonyos mennyiségre. Ezért az 1. cikkből 5,5 milliónál kevesebb állítható elő. Mennyivel? A 2. cikk termelése úgy oldandó meg, hogy a lehető legkisebb mértékben korlátozza az 1. termékfajta előállítását. Az 1. sz. táblázatból leolvasható a két gyártmány egymáshoz viszonyított munkaigénye (feldolgozási költség-igénye). Láthatjuk, hogy elsősorban a B, majd az E vállalatcsoport üzemében célszerű a 2. cikket előállítani. Csakhogy ez még nem elegendő a 2 : 1 választékarány biztosításához. Ezért a 2. cikk gyártására állítandó át a D vállalatcsoport üzemének egyrésze is. Így jutunk a vizsgált esetben az optimális tervhez.

Optimális terv

Vállalattípus	1. gyártmány		2. gyártmány	
	Vállalatok száma	Termelendő mennyiség (ezer db)	Vállalatok száma	Termelendő mennyiség (ezer db)
A	5	500	—	—
B	—	—	3	600
C	40	800	—	—
D	6	1200	3	150
E	—	—	2	500
Összesen:	51	2500	8	1250

Nem nehéz belátni, hogy bármely más termelési terv kisebb komplex termékkibocsátást* eredményezne. Például az iparág tervfeladatának vállalatokra (vállalatcsoportokra) való mechanikus lebontása esetén — ami a gyakorlatban sajnos nem egyszer előfordul — kb. 20%-kal lenne alacsonyabb a tervezett komplex termékkibocsátás az adott feltételek között optimálisan elérhetőnél.

Kantorovics vizsgálja a gyártmányfajták fajlagos ráfordításait is. Mint láttuk, az alpanyagköltségek ismeretesek, s az iparág tervétől függetlenek. Ily módon a példában csak a fajlagos feldolgozási költségek, pontosabban a termékfajták egymáshoz viszonyított „munkaigénye” tisztázandó.** Láttuk, hogy ez vállalatcsoportonként különböző értékű. Melyikük jellemzi ezek közül helyesen a két gyártmányfajta viszonylagos munkaigényességét az egész iparágra vonatkozóan? Talán az első táblázatban feltüntetett átlag?

* Így nevezünk a választéki előírásnak megfelelő termelést.

** Népgazdasági méretű optimális terv kidolgozásakor nyilvánvalóan a teljes társadalmilag szükséges munkaráfordítások, illetve azok arányainak meghatározása lenne a feladat.

Az optimális terv szerint egyedül a D vállalatcsoport állítja elő mindkét cikket. E vállalatcsoportban a 2. termék fajlagos „munkaigénye” 4-szerese az elsőnek (1. az első táblázatot). Vagyis — mutat rá Kantorovics — ez a két cikk „munkaigényessége” közötti egyetlen olyan *arány*, amely az optimális tervben tényleg realizálódik, s amelyhez nem véletlenül, hanem a terv feltételei által objektíve meghatározottan — az optimális program alapján — jutottunk. Ezért szerinte ez az arány fejezi ki a két cikk szükséges ráfordításainak (népgazdasági számításoknál végső soron a társadalmilag szükséges munkaráfordításoknak) az arányát. Kantorovics kesőbb kifejti, miként lehet az o. m.-eket nemcsak arányaikban, hanem abszolút értékben is meghatározni. Vázolja továbbá a berendezések (lekötött eszközök), az egyes munkaerő-kategóriák, valamint a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló természeti források (például a jobb minőségű föld) o. m.-jeinek jelentőségét.

Miben látja Kantorovics az o. m.-ek jelentőségét, miért kell szerinte e mutatószámrendszert a tervszámításokban, valamint az árképzés alapjaként felhasználni? A mű erre vonatkozó fejtegetéseinek az a lényege, hogy az o. m.-ek arányai az *optimális terv szerinti határráfordítások** arányának kifejezői, s ebből következően rendkívül előnyös tulajdonságokkal rendelkeznek. A szerző főleg az o. m.-rendszer reális és viszonylag stabil jellegét, az optimális tervvel való kölcsönös kapcsolatát hangsúlyozza. Nézzük meg a fenti példán, hogyan érvényesülnek az o. m.-ek említett sajátosságai.

Az o. m.-ek *reális* voltán Kantorovics azt érti, hogy a termékek (és a termelési források) o. m.-jeik arányában egymással helyettesíthetők. A tárgyalt példában a két cikk o. m.-jei úgy aránylanak egymáshoz, mint egy a négyhez (a második termék o. m.-je 4-szerese az elsőének). Ez az arányszám nem fikció, hanem gyakorlatilag realizálható a D vállalatcsoport egy vagy több üzemének átállításával.

A példából kitűnik az is, hogy mit értünk az o. m.-ek *viszonylagos stabilitásán*. Tegyük fel, hogy megváltozik a népgazdasági szükségletek struktúrája: ez példánkban mindaddig nem érinti az o. m.-ek nagyságát, amíg emiatt csak a D vállalatcsoport üzemait kell átállítani. Igaz, ez meghaladó átállítás esetén ugrásszerű és viszonylag jelentős változás következik be. Kantorovics azonban felhívja a figyelmet arra, hogy reális feltételek között (például több gyártmány esetén) — általában nincsenek ilyen változások: az optimális termelési program gyakorlatilag számbajöhető módosulásai az o. m.-ek arányát többnyire egyáltalán nem, vagy csak viszonylag kismértékben érintik. A szerző rámutat arra is, hogy az o. m.-ek nagyságában az optimális terv összeállításakor figyelembe vett valamennyi feltétel tükröződik. Ebben az értelemben ír az o. m.-ek konkrétságáról.

A kifejtettek alapján vázolható az *optimális terv és az o. m.-ek kölcsönös*

A vállalatok havi nettó termelése

o.m.-ekben

(az optimális tervben szereplő értékek aláhúzva)

Vállalattípus	Lehetséges termelés (1000 egységben)	
	1. gyártmány	2. gyártmány
A	<u>100a</u>	60a
B	<u>400a</u>	<u>800a</u>
C	<u>20a</u>	<u>10a</u>
D	<u>200a</u>	<u>200a</u>
E	<u>600a</u>	<u>1000a</u>

* A szerző nem beszél határráfordításokról, ami félreérthető, annál is inkább, mert bizonyítani igyekszik, hogy a népgazdaságilag meghatározott o. m.-ek a társadalmilag szükséges átlag-munkaráfordításokat fejez ki. Itt jegyezzük meg, hogy Novozsilov professzor, aki az utóbbi időben a szerzőhöz hasonló álláspontra jutott, differenciális ráfordításokról ír. A Kantorovics és Novozsilov nézeteiről kibontakozott szöveget vitára helyült nem térünk ki, mivel meghaladná egy könyvismertetés keretét.

kapcsolata. Láttuk, hogy az optimális terv összeállításánál mintegy „ikertermék-ként” o. m.-ek is adódnak, amelyek a továbbiakban felhasználhatók a terv esetleges módosításai során, például a választéki előírás megváltozása esetén. Mi történik, ha az árrendszert — legalábbis az állami tulajdon körén belüli árakat — az o. m.-ekhez igazítjuk? Ennek megértéséhez térjünk vissza az előbbi példához. Írjuk fel a vállalatok havi nettó termelését o. m.-ekben. Hogy ne kelljen fölösleges számításokat végezni, jelöljük az első cikk — pontosabban az előállításával kapcsolatos iparági feldolgozási költségek — o. m.-jét 1a-val, a második cikkét pedig 4a-val. (Elemzésünk szempontjából ugyanis csak az o. m.-ek aránya lényeges.)

A táblázatból kitűnik, hogy az optimális terv szerint minden vállalat azt a cikket gyártja, amelyikből többet képes — o. m.-ekben mérve — előállítani. Ez igaz bonyolultabb esetekben is (pl. ha 2-nél több cikket állítanak elő). Milyen főbb következtetések vonhatók le a fentiek és a könyv további fejtegetései alapján?

1. Az o. m.-eket árként alkalmazva összhangba kerülnek a gazdaságossági és az arányossági követelmények. Kantorovics ezt úgy fogalmazza művében, hogy o. m.-ekkel számolva az optimális terv megfelel a jövedelmezőség elvének, más szóval minden vállalat olyan termékfajtát állít elő, amelyből o. m.-ekben mérve a lehető legtöbbet tudja kibocsátani, illetve o. m.-ekben számított fajlagos ráfordítása viszonylag a legalacsonyabb. Így módon az o. m.-ek árként való alkalmazása az optimális terv betartására ösztönözné a vállalatokat. Ezenkívül, mint az előzőek alapján belátható, az o. m.-ek a termékek felhasználásakor, helyettesítési döntéseknél is jól orientálnák a fogyasztókat.

2. Az o. m.-ek kritériumainak ismeretében megállapítható valamely tervről, hogy optimális-e. Ha egy terv megfelel az előírt választéki feladatnak (arányossági követelményeknek), s található olyan értékelések, amelyek mellett teljesül a „jövedelmezőség elve”, az illető terv a lehető legjobb (az alapulvett feltételek között), vagyis nincs olyan terv, amelyben az arányossági követelményeket betartva a termelés volumene nagyobb lehetne, illetve a termelési feladat végrehajtásához szükséges társadalmi összmunkaráfordítás kisebb lenne. Továbbá, ezen értékelések az adott terv o. m.-jei. Ezzel szemben, ha valamely terv nem optimális, nem határozhatók meg belőle o. m.-ek, de az elemzés megmutatja a terv javításának útjait.* Ha a népgazdasági terv alapján sikerülne akár csak a fő termékcsoporthoz és más termelési források o. m.-jeit nagyjából helyesen meghatározni, már ez is jelentős segítség lenne a vállalatok, iparágak, minisztériumok terveinek kidolgozásához.

3. Minden az o. m.-ektől eltérő értékelési (ár) rendszer többé vagy kevésbé rosszul orientálja a gazdaságossági és tervszámításokat, s ellentmondásokra vezethet a gazdaságossági és az arányossági szempontok érvényesítése során. A tényleges értékelésrendszerek (árak, önköltségmutatók) annál jobbak, mutat rá Kantorovics, minél közelebb állnak az o. m.-ekhez.

A tárgyalt példa alapján persze nem kapunk megközelítően sem teljes képet, eyebelek között azért, mert nincs szó benne a termelési források o. m.-jeiről. Könyve második fejezetében Kantorovics kifejti, hogy az optimális tervben alkalmazott termelési eljárásoknál a termelés o. m.-ekben kifejezett értéke megegyezik a felhasznált termelési források o. m.-ekben mért ráfordításaival. Az olyan „technológiáknál” (termelészervezési lehetőségeknél) pedig, amelyeket nem célszerű alkalmazni, az o. m.-ekben mért ráfordítások nagyobbak az előállítható cikkek összes értékénél. Ha ismeretesek a termékek, s a termelési források (berendezések stb.) o. m.-jei, a változot kritérium alapján közvetlenül eldönthető valamely újonnan kidolgozott technológiáról, termelészervezési megoldásról, hogy célszerű-e alkalmazni. Ez lényegében vonatkozik — amint azt a szerző a harmadik fejezetben kifejti — a lehetséges beruházási döntésekre is. Adott célt szolgáló több döntési változat közül az alkalmazandó, amelynek ráfordításai o. m.-ekben mérve a legalacsonyabbak.

Megjegyzendő, hogy a perspektivikus (pl. több évre szóló beruházási) döntéseknél elvileg ismerni kellene a későbbi időszakok o. m.-jeit is, s a jelentkező ráfordításokat és eredményeket a megfelelő időszak o. m.-jeivel kellene mérni. Az ilyen döntések optimális voltának ugyanis szintén az a kritériuma, hogy az o.

* Kantorovics művében részletesen kifejti, miként lehet tetszőleges értékelésrendszerből kiindulva összeállítani egy a választéki előírásoknak, kapacitáskorlátozásoknak stb. megfelelő tervet, majd azt fokozatosan javítva megközelíteni az optimális megoldást és az o. m.-eket.

m.-ekben mért ráfordítások ne haladják meg — az egész időszakot tekintve — az o. m.-ekben mért eredményt (termelési értéket).^{*} Gyakorlatilag azonban a szerző elfogadhatónak tartja, ha a *későbbi* időszakok ráfordításait és eredményeit ún. normálértékelésekkel vennék figyelembe. A termékek normálértékeléseinek (p) képlete:

$$p = \bar{O} + n K_{ajl},$$

ahol \bar{O} = az önköltség, n = az ún. normálhatékonyság (a beruházások átlagos hatékonysági együtthatója), K_{ajl} = a lekötött eszközök termékegységre jutó értéke.

Mint ebből is kitűnik, az o. m.-ek alapján megállapított árak a termelési ár típusú árakhoz állnának viszonylag a legközelebb. Kantorovics szerint azonban a termékek o. m.-jei különböző okokból eltérhetnek „normálértékeléseik”-től. Megkülönböztet tartós és időlegesen ható okokat. Az előbbieket között említi például a kedvező természeti tényezők korlátozottsága miatt figyelembe veendő földjáradékot, bányajáradékot stb. Időlegesen ható okként jelennek meg a termelési lehetőségek és a népgazdasági szükségletek átmeneti eltérései, melyeket néhány év alatt el lehet és el is kell hárítani. Létezésük azonban objektív tény, mutat rá a szerző, amellyel számolni kell, s az ilyen jellegű eltérések rendszeresen előfordulnak, megjelenésük többé-kevésbé elkerülhetetlen.

Kantorovics szükségesnek és lehetségesnek tartja, hogy a szocializmus politikai gazdaságtana ne csak az árak centrumát jelölje meg — ezt véleménye szerint a „normálértékelések” képezi —, hanem az attól való szükségszerű eltérésekkel is behatóan foglalkozzon. A gyakorlati döntések megalapozása megköveteli a részletesebb, egzaktabb kutatást, a konkrét helyzet, ideértve a véletlen jellegű körülmények figyelembevételét. Szemben a tőkés piaccal, ahol az árak ingadozásai, a termelési ártól való eltérései annyira ösztönösek, oly sok tényező befolyásolja őket, hogy pontos tudományos elemzésük szinte lehetetlen, a tervszerű szocialista gazdaságban elvileg lehetséges az o. m.-ek és a „normálértékelések” közötti eltérések meghatározása.

A tőkés piacon kialakuló árak többnyire már a termelés anarchiája miatt sem esnek egybe az o. m.-ekkel. A monopóliumok uralma napjainkban még inkább kizárja az o. m.-ek spontán érvényesülésének lehetőségét. Csak szocialista gazdaságban, tudatosan lehet az optimális árrendszert meghatározni. Itt az „áringadozás” nem a piacon, hanem a gazdaságfejlesztési tervek kidolgozása során játszódhat le, s így nem jár a társadalomra káros következményekkel.

Röviden vázolni próbáljuk, *milyen összefüggésben vannak az o. m.-ek a szerző szerint a társadalmilag szükséges munkaráfordításokkal és az értékkel*. Kantorovics az objektíve meghatározott értékelés (o. m.) kifejezést nem azért alkalmazza művében, mintha a népgazdasági méretben meghatározott o. m. rendszert nem tekintené a társadalmilag szükséges munkaráfordítások kifejezőjének, szocialista viszonyok között a termékek értékének. Erre utal már a könyv első fejezetében, amikor lényegében az elemzés lokális jellegére hivatkozva tartja szükségesnek ilyen speciális terminus alkalmazását. A második fejezetben „A munkaráfordítások elemzése” című pontban közvetlenül is kifejti ezzel kapcsolatos álláspontját. Az o. m.-ek szerinte az újraelőállításához társadalmilag szükséges átlagos munkaráfordításokat fejezik ki, mivel:

a) Az egyes termékek o. m.-jeinek meghatározása az optimális tervben szereplő eljárások figyelembevételével történik. Népgazdasági méretben számolva ez azt jelenti, hogy csak a társadalmilag szükséges munkaráfordítások kerülnek beszámításra;

b) A termékek o. m.-jeiben, feltéve, hogy népgazdasági méretben határozták meg azokat, kellően tükröződik, hogy a munka termelőereje függ alkalmazásának feltételeitől, az *egyedi munkaráfordítások átlagos társadalmi feltételek közötti munkaráfordításokra átszámítva szerepelnek*. Mivel ez a mű megértése szempontjából rendkívül fontos megállapítás, kissé bővebben kitérünk rá.

Ismeretes, hogy a termékek értéke a marxi munkaértékelmélet szerint a felhasznált termelőeszközök értékéből (c), valamint az újonnan létrehozott értékéből (v + m) tevődik össze. A szerző az anyagjellegű ráfordításoktól (c-től) az elemzés során eltekint, ami azonban a vizsgált probléma lényegét nem érinti.^{**} Ismeretes, hogy ha valamely cikket több vállalat gyárt különböző ráfordításokkal, akkor nem az egyéni, hanem az átlagos ráfordításokkal kell számolni. Úgy is mondhatjuk,

^{*} A ráfordítások és az eredmények egyaránt egy időszakra számítandók át, a normálhatékonyság (l. a továbbiakban) figyelembevételével.

^{**} Végső soron az anyagjellegű ráfordítások is v + m-ből tevődnek össze.

hogy az *egyedi munka átlagos feltételek közötti munkaráfördítésre* számítandó át. Az *o. m.-ek* esetében azonban nemcsak egy-egy termékfajtat, hanem az egész gazdaságot illetően végbemegy a szóban forgó átszámítás.

Ezzel kapcsolatban a könyv különbséget tesz közvetlen („látható”) és közvetett ráfordítások között.* Előbbiekhez sorolja a terméket gyártó üzem munkaráfördítéseit, utóbbihoz a „munkamegtakarító tényezők” (berendezések, korlátozott természeti források stb.) felhasználását, amelyek a szerző szerint közvetett munkaráfördítést jelentenek, mivel a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló kedvező termelési források elvonása más felhasználási lehetőségektől pótlólagos munkaráfördítéseket okoz a népgazdaságnak. E pótlólagos ráfordítások nagyságát fejezik ki a munkamegtakarító tényezők *o. m.-jei*: a „*berendezésjáradék*” (ennek népgazdasági átlaga a „normálhatékonyosság”), a *földjárdék* stb.

Valamely termék *o. m.-je* tehát a közvetlen munkaráfördítések *o. m.-jéből* és a lekötött „munkamegtakarító tényezők” (közvetett munkaráfördítések) *o. m.-jeiből* tevődik össze. Kantorovics feltételzi, hogy a közvetlen munkaráfördítések *o. m.-je* társadalmilag legalábbis megfelel a szükséges munkának (pénzben kifejezve a munkabérnek), s így a „munkamegtakarító tényezők” *o. m.-jei* a többletmunkát (vagy annak egy részét) fejezik ki. Ha valamely cikket olyan közvetlen (egyedi) munka állít elő, amely a társadalmi átlagnál jobban fel van szerelve „munkamegtakarító tényezőkkel”, akkor az egységnyi közvetlen (egyedi) munkával előállított termékérték nagyobb lesz a népgazdasági átlagnál és fordítva.

Megjegyzendő, hogy szerző nem ragaszkodik feltétlenül ahhoz, hogy az *o. m.-eket* azonosítsuk az újraelőállításához társadalmilag szükséges átlagmunkaráfördítésekkel, illetve az értékkel. Elképzelhetőnek tartja az érték átalakult formáiként, vagy az értéktől való szükséges eltérések számításának eredményeként való felfogásukat. Hangsúlyozza azonban, hogy az árakat — elsősorban az állami tulajdon körén belüli árakat — közelíteni kellene a népgazdasági méretben meghatározandó *o. m.-ek* arányaihoz.

Sajnos a mű nem tárgyalja közelebbről az optimális terv és az *o. m.-ek* népgazdasági szintű meghatározásának kérdéseit. Ez rendkívül bonyolult, sokrétű kutatómunkát igénylő problémakör. Véleményünk szerint tovább kell még vizsgálni a szerző főbb absztrakcióját: elsősorban a linearitási absztrakció következményeit, továbbá hazai viszonylatban a külkereskedelem és a világpiaci árak figyelembevételének kihatásait. Valószínű, hogy az átfogóbb, általánosabb elvi és gyakorlati kutatások Kantorovics egyes megállapításait módosítani fogják. Mégis, e mű — egyes hiányosságai és vitatható megállapításai dacára is — a legutóbbi évek közgazdasági irodalmának egyik legfigyelemreméltóbb alkotása.

Simon György—Kondor György

* Vagyis más értelemben, mint az input-output elemzésnél szokásos.

Mátyás Antal:

A polgári közgazdaságtan rövid története a marxizmus létrejötte előtt

Mátyás Antal könyve megismerteti az olvasót a marxizmus előtti polgári közgazdaságtan három fő irányzatával. Ennek keretében az eredeti tőkefelhalmozás korának közgazdasági nézeteit, továbbá az ipari tőke kialakulásának korszakát, s ennek elméleti tükröződését, a klasszikus politikai gazdaságtan kibontakozását ismerteti, végül az ipari forradalom utáni korszak közgazdasági nézeteit, Ricardo tanítását, a kapitalizmus kispolgári és földesúri bírálóit mutatja be.

A mű zárófejezete — s ez a fejezet úttörő jelentőségű a magyar közgazdasági irodalom szempontjából — ismerteti a magyar közgazdasági gondolat kibontakozását az 1790–1848 közötti években.

E könyv az előző évben megjelent „A polgári közgazdaságtan főbb irányzatai a marxizmus létrejötte után” című művel együtt a felszabadulás óta az első olyan munka, amely a polgári közgazdaságtan főbb irányzatait marxista módszerrel ábrázolja és bírálja.

328 old. Egészvázsonkötésben 43,- Ft.

Dr. Markos Béla—Dr. Kolacsek András: Idegenforgalom

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 352 l.

Az idegenforgalom fejlődése különösen az utóbbi évtizedben világszerte olyan méreteket öltött, hogy méltán nevezhető tömegmozgalomnak. Éppen ezért természetes, hogy az idegenforgalom politikai jelentőségére, gazdasági és kulturális hatására egyre nagyobb figyelmet fordítanak mind a kapitalista, mind pedig a szocialista országokban. A gazdasági jelentőségre vonatkozólag elég ha a szomszédos Ausztria példájára utalunk, ahol 1959-ben a külkereskedelmi mérleg 2,7 milliárd schillinges passzívumát a külföldi idegenforgalomból származó 5,2 milliárdnyi bevétel bőségesen fedezte. Hazánkban pedig a belföldi idegenforgalom a szervezett üdültetés megvalósításának eredményeképpen számszerűleg már 1948-ban felülmúlta az 1937-es év eredményét, amélt, hogy gyökeresen megváltozott az üdülésben részt vevők társadalmi összetétele. 1949-ben 5 014 480 belföldi tartózkodási nap jelzi a belföldi idegenforgalom alakulását, az 1937. évi 3 234 334 belföldi vendégnappal szemben.

Magyarország külföldi idegenforgalmában 1956 tavaszán következett be igen jelentős változás. A hazánkba beutazó külföldi állampolgárok száma az 1952. évi 15 806-ról 1956-ban 124 202-re, 1960-ban 244 351-re, 1961. év első 9 hónapjában pedig 277 912 főre növekedett. Hasonló tendenciát mutat az ún. passzív forgalmunk is. A külföldre utazó magyar állampolgárok száma 1952-ben 16 483, 1960-ban 301 008 volt és 1961 első kilenc hónapjában 299 463-ra emelkedett.

Mindezek alapján érthető, hogy a kereskedelmi és közlekedési területen dolgozó közgazdászok figyelme az idegenforgalom problémái felé fordult. Ennek eredményeként jelent meg a szerzők munkája. Vállalkozásuk jelentőségét növeli, hogy ebből a témából ez az első olyan teljességre törekvő mű, amelyet szocialista országban adtak ki.

Igen gazdag irodalmi és statisztikai anyag alapján ismertetik a szerzők a világ idegenforgalmának fejlődési tendenciáit, különös tekintettel a szocialista országok, s ezen belül hazánk idegenforgalmi szerepére és lehetőségeire. Bár a rendelkezésre álló szakirodalom úgyszólván teljes egészében nyugati eredetű, a szerzők reálisan értékelik a szocialista országok idegenforgalmi helyzetét és lehetőségeit. Az egyoldalúság elkerülésére való törekvést jól jellemzi az a gazdag szemléltető anyag, amelyet a szovjet Inturiszt és a Csehszlovák ČEDOK gyakorlatából mutattak be. Itt jegyezzük meg azt is, hogy az idegenforgalom elvi kérdéseinek vizsgálása mellett kimerítő részletességgel tárgyalják a gyakorlati idegenforgalmi munka szervezési, technikai és statisztikai problémáit, valamint az idegenforgalmat kiszolgáló közlekedéssel és vendéglátóiparral szemben támasztott követelményeket.

A szerzők igyekeznek szétosztatni azt a nimbuszt, amely a Horthy-rendszer idegenforgalmával kapcsolatban kialakult, főként gyakorlati szakemberek, de a tömegek körében is. Gondos számításokkal bizonyítják, hogy az 1959. és 1960. évi idegenforgalmunk lényegesen túlszárnyalta az idegenforgalom szempontjából legjobbnak minősülő felszabadulás előtti év eredményeit. Eszerint a belföldi és külföldi tartózkodási napok száma az 1937. évi 4 769 422-vel szemben 1959-ben 11 813 334 volt.

Az előszóban Bebrits Lajos kiemeli, hogy „a könyv nemcsak elméleti problémákat tárgyal, hanem részletesen elemzi azt, hogy Magyarország egyes vidékei milyen idegenforgalmi vonzóerővel és felkészültséggel rendelkeznek, valamint azt, hogy hazánk mely országokból, milyen méretű forgalommal számolhat”. E problémakör tárgyalása során a nemzetközi idegenforgalmi szakirodalomban jelenleg egvedülállóan kifejtik a versenyképesség fogalmát. A szerzők szerint valamely terület versenyképességét az idegenforgalmat vonzó értékei (természeti, kulturális, gazdasági stb. adottságai) határozzák meg. A nemzetközi versenyképesség a világ bármely része, vagy csak bizonyos országok vonatkozásában érvényesülhet. Így abszolút, illetve relatív versenyképességről beszélnek. A belföldi idegenforgalom tekintetében ehhez hasonlóan az egész országra kiható, tehát országos, illetve csak egyes területeken érvényesülő regionális versenyképességet különböztetnek meg. A szerzők pl. abszolút nemzetközi versenyképességet tulajdonítanak Budapestnek és relatív versenyképességet a Balatonnak (itt a tengerrel nem rendelkező, illetve hidegvízű tengerparttal bíró országokra gondolnak), és néhány a határainkhoz közel fekvő, illetve az idegenek útvonalába eső városunknak. Szerintük a Ve-

lencei-tó, a Duna-kanyar és hegyvidékeink csak a belföldi forgalomban játszanak komoly szerepet, külföldi versenyképességük csak másodlagos.

Figyelemre méltó megállapításokat, illetve számításokat tartalmaznak az idegenforgalom gazdasági jelentőségével foglalkozó részek. Több ország fizetési mérlegének alakulásán keresztül bemutatják az idegenforgalom szerepét és a statisztikai adatszolgáltatást. Statisztikai anyag alapján becsülik Magyarország idegenforgalmi bevételét. A 30-as évek idegenforgalmi mérlegeinek elemzése scrán rámutatnak arra, hogy Magyarország passzív idegenforgalmának egészen túltengése — az uralkodó osztály tagjainak költséges külföldi utazásai révén — oda vezetett, hogy az idegenforgalmi fizetési mérleg csak 1935-ben és 1938-ban zárult aktív egyenleggel.

Összehasonlítva több élelmészeti cikk exportárát és a vendéglátóipari árakat, hangsúlyozzák, hogy az idegenforgalom által elért valutabevétel a népgazdaság számára lényegesen olcsóbb, mint az exportból származó bevétel.

Úgy vélem, az eddigiek is alátámasztják azt a megállapítást, hogy összességében igen pozitívan kell értékelnünk a szerzők munkáját, amely az idegenforgalom szerepét marxista alapon, sokoldalúan tárgyalja és szemlélteti, gyakorlati segítséget igyekszik adni annak helyes szervezéséhez.

A pozitív öszkép mellett szükségességnek tartom néhány probléma felvetését.

Az idegenforgalmi szervezetet ismeretve a szerzők helyesen különbséget tesznek a közérdekű és az üzleti szervezet között, majd *tárgyilagosan leírják* a jelenlegi magyar idegenforgalom szervezetét. Szűkebb szakkörökben, de általában is a kereskedelemmel foglalkozó közgazdászok körében tudomásom szerint több bírálat hangzott el idegenforgalmi szervezetünkre vonatkozólag. Ezek a bírálatok kisebb részben a hovatartozás problémáját érintik, főként azonban a koordinációs tervezési és beruházási feladatok végzésére vonatkoznak. Ezeket a problémákat, és így lényegében az idegenforgalmat irányító szervezettel szemben támasztott követelményeket a szerzők megkerülik. Úgy vélem, hogy ez esetben a kritikusabb tárgyalási mód helyesebb lett volna.

Ehhez a problémához szorosan kapcsolódik az idegenforgalom tervezése, amelynek tárgyalása teljesen hiányzik a könyvből. Nem mentheti a szerzőket az, hogy jelenleg a magyar idegenforgalom nem rendelkezik olyan fejlesztési távlati tervvel, mint amelyet pl. nemrég Csehszlovákiában kidolgoztak. A szerzőknek meg kellett volna kísérelni a tervezési metodika elméleti felvázolását, amellyel bizonyára segíthették volna a gyakorlati megoldást is.

A szerzők kimerítően foglalkoznak a szocialista és a kapitalista államok idegenforgalmi kapcsolatainak jelentőségével. Helyes lett volna, ha beiktatják a tárgyalásba az ún. semleges államok és a szocialista országok közötti idegenforgalmi kapcsolatok perspektíváját. Ezzel a kérdéssel mindössze egy rövid bekezdésben foglalkoznak.

A könyv stílusa igen jó, tárgyalásmódja élvezetes és gördülékeny, ami kétségtelenül előnyére szolgál bármilyen szakkönyvnek. Van azonban egy látszólag stílári fogalmazási probléma, amely elvi kérdéssé is tehető. Nem tartom helyesnek pl. az 52. lapon többször használt „királyi többest”. Itt ugyanis félreértésre ad lehetőséget az, hogy a Horthy-rendszer idegenforgalmi mérlegét „mérlegünk”-ként aposztrofálják. Egyébként ebben a részben akad több olyan pongyola megfogalmazás, amely alkalmas bizonyos félremagyarázásra.

Összegezve észrevételeimet, a könyvet jól sikerült, aktuális munkának tartom, amely a szakembereken túl az idegenforgalmi kérdések iránt érdeklődők számára is élvezetes olvasmány. Kiseb hiányosságai ellenére alkalmas arra, hogy szemléltesse idegenforgalmunk eredményeit és segítse az idegenforgalmi munka jobb szervezését.

Forgács Tibor

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Лайош Ач:

Проблемы теории кредита при социализме

Автор в своей статье рассматривает двойственную роль и двойственную функцию социалистического кредита. Кредит при социализме, с одной стороны, означает временное перераспределение свободных денежных средств народного хозяйства и населения для удовлетворения временно возникающих потребностей в деньгах, а с другой стороны, создает деньги для обращения тем, что банк предоставлением кредита бросает в обращение деньги, не существовавшие ранее.

Двойственная функция социалистического кредита объясняется процессом реализации совокупного общественного продукта. Общественный денежный фонд — под которым автор понимает денежную массу, необходимую для реализации совокупного общественного продукта — согласно народнохозяйственным планам принадлежит определенным собственникам. Часть стоимости совокупного продукта с принадлежит предприятиям, авансирующим средства производства, составная часть принадлежит работникам производственных предприятий, а в социалистическом государстве (налог с оборота, прибыль и т.д.). Реализация продукции происходит таким путем, что банк даёт кредит предприятиям с тем, чтобы стоимость произведенных ими товаров приобрела денежную форму. Предприятия из денег платят заработную плату, налог с оборота и пр., таким образом деньги поступают к запланированным собственникам, которые покупают товары. Это означает конечную реализацию продуктов. После реализации своей продукции предприятия погашают кредиты, деньги возвращаются в банк. Когда, следовательно банк предоставлением кредита создает деньги, по существу предприятиям временно в кредит передаются деньги запланированных собственников. Таким образом, предоставление кредита в действительности означает перераспределение ресурсов.

Верхний предел выдаваемого кредита определяется суммой цен реализуемого совокупного общественного продукта, т. е. общественным денежным фондом. Если сумма кредита превышает сбалансированный общественный денежный фонд, тогда в обращение поступают не кредитные деньги, а бумажные деньги без покрытия. Это приводит к повышению цен и прочим нездоровым явлениям в социалистической экономике.

Автор различает два экономических типа кредитов. Если кредит способствует лишь реализации товарной продукции предприятия в интересах бесперебойного производства, то он является *реализующим кредитом*. Если предприятие с помощью кредита может расширить свое производство, получает дополнительные материальные средства, тогда речь идет о *кредите по приросту средств*. Источником кредита по приросту средств является *общественный ссудный фонд*, состоящий из временно накопленных, неизрасходованных денежных средств собственников, что составляет часть общественного денежного фонда.

Конечно, банковским кредитом нельзя регулировать производство. Это — задача всей системы плановой экономики. Однако непрерывная цепь выдачи и погашения кредита играет определенную роль и банк тоже способствует созданию лучших условий для планомерного производства.

Иштван Гергей:

Содержание бюджета социалистического государства

В рамках процесса воспроизводства теоретически четко разграничивают товарное и денежное обращение, связанное с удовлетворением нужд производственного потребления, от обращения, связанного с личным потреблением производителей и членов их семей (включая сюда также и распределение не по труду) и, наконец, от обращения, связанного с удовлетворением общественных нужд. Экономической ролью государственного бюджета является обеспечение соответствия по времени и назначению между удовлетворением общественных нужд и источником их покрытия: прибавочным продуктом. Формы общественного чистого дохода, фигурирующие в государственном бюджете, с финансовой точки зрения выступают как доходы и расходы, а с экономической точки зрения отличаются друг от друга уже как централизация (источник) чистого дохода и его использование.

Роль государственного бюджета в плановом хозяйстве охватывает не только движение прибавочного продукта, но распространяется также и на другие участки процесса воспроизводства. Государственный бюджет охватывает также и поступления, получаемые государством от кооперативов, частных хозяйств и населения. Он связан с изменением национального богатства. Далее он неизбежно охватывает денежное обращение, связанное с удовлетворением относящихся к фонду личного потребления потребностей, распределяемых не по труду. В ходе технического прогресса планомерное сохранение и возмещение фондов и их модернизация осуществляются совместно, аналогичное положение также и в отношении исследовательской работы в области техники. Поэтому отделение оборота прибавочного продукта от оборота фонда личного потребления и фонда возмещения практически неосуществимо. Это вытекает также и из пропорций оборота I и II подразделений, а также оборота в их пределах.

На основании этого автор вносит предложение, направленное на экономическую группировку элементов государственного бюджета.

Государственный бюджет имеет следующие важнейшие особенности: 1) Соотношение и порядок материальных и финансовых процессов иной в статьях централизации (источника) государственного бюджета и в статьях использования последнего. Это различным образом проявляется на стадиях планирования, исполнения, отчетности и контроля. 2) Государственный бюджет является с одной стороны одним из весьма важных финансовых балансов в системе народнохозяйственных балансов и с другой стороны, служит центральным денежным фондом. В своей первой функции государственный бюджет является рычагом государства в развитии народного хозяйства, а во второй функции служит средством осуществления оперативных задач по руководству экономикой. 3) Взаимное увязывание статей централизации и использования государственного бюджета: реализация на основе «нетто» служит повышению материальной заинтересованности, экономической самостоятельности хозяйственных единиц и содействует сокращению денежного обращения. 4) Имеется динамическое расхождение, с одной стороны, между периодами материальных и финансовых процессов и с другой стороны, периодами бюджетных директив и денежного обращения, проявляющегося в государственном денежном фонде.

Яноше Сита—Карой Погань:

Некоторые вопросы производства средств связи во втором пятилетнем плане

Авторы во вступлении характеризуют значение средств связи, рост производства средств связи и его роль в техническом прогрессе, показывают динамику производства, экспорта и структуры венгерской промышленности средств связи за 1950—65 годы.

2-ая глава знакомит читателей с основными задачами по производству и техническому прогрессу в период второй пятилетки. Статья анализирует производство по группам крупного оборудования связи, средств вакуумной техники и предметов ширпотреба, и в связи с этим помимо анализа конкретных производственных и технических вопросов важнейших изделий даёт сравнение с международными данными.

3-я глава занимается вопросами экспорта средств связи с точки зрения демократического и капиталистического рынка, самостоятельной внешней торговли и экономической эффективности экспорта. Она подчёркивает значение международного сотрудничества для развития производства средств связи. Авторы подробно говорят о вопросах материального снабжения, производства деталей, специализации и кооперирования, а также о проблемах обеспечения специалистами, исследований, развития технологии и размещения промышленности.

Иштван Деак:

Товарное производство сельскохозяйственных кооперативов и приусадебных участков в 1960 году

С коллективизацией сельского хозяйства начался новый этап производства и закупок сельскохозяйственных продуктов. В последующие годы снабжение провозовольствием и сельскохозяйственными продуктами населения, промышленности и внешней торговли будет обеспечиваться большей частью уже сельскохозяйственными кооперативами. Товарное производство приусадебных участков тоже важно, ибо они играют значительную роль в собственном потреблении крестьян, а по большому кругу их продуктов много идёт и в центральные фонды. По мере преобладания крупных социалистических хозяйств растёт доля и значение контракции производства и реализации. Применение различных мероприятий, влияющих на производство и реализацию, тоже значительно.

Закупки в 1960 году, несмотря на большие масштабы коллективизации, не уменьшились, а даже превсили любой год за последние десять лет. Закупки на единицу пахотной площади и лугов в 1960 году на 18% превзошли средние показатели за 1954—58 годы и были даже больше чем в урожайном 1959 году. Общественные хозяйства сельскохозяйственных кооперативов продали особенно много продуктов растениеводства, но животных и продуктов животноводства было реализовано меньше среднего. Это естественно, поскольку процесс формирования крупного хозяйства в животноводстве гораздо труднее и требует больше времени, чем в растениеводстве. Статья подробно анализирует также и закупки отдельных групп и видов продукции.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Lajos Ács:

Problems of credit theory under Socialism

The author is concerned with the dual rôle, the dual function of Socialist credit. Under Socialism credit means on the one hand the transitory redistribution of the available financial resources of the people's economy and the population in order to satisfy temporarily arising requirements for financial resources, on the other it creates money for circulation, in that the bank by extending the credit presses into circulation money that has previously not existed.

The dual function of Socialist credit is explained by the process of the realization of the total social product. The *social money fund* — by which the author means the amount of money needed to realize the total social product — is due according to the plans of the people's economy to certain possessors. The *c* part of the value of the total product belongs to the firms which advance the instruments of production, the *v* component belongs to the people working at the productive firms, the *m* part to the Socialist State (turnover tax, profit payments, etc.). The process of the realization of the product is that the bank gives the firms money on credit, in order that the value of their produced commodities might assume monetary form. From this money the firms pay wages, turnover tax, etc. and in this way the money reaches its planned possessors who purchase the commodities. This signifies the ultimate realization of the products. Having realized their products the firms repay the credits, the money returns to the bank. Thus, when through the act of extending credit, the bank calls money into existence, it is really giving the planned possessors' money to the firms on temporary credit. In this way the extension of credit is seen actually to mean the redistribution of sources.

The ultimate limit of the credits that may be extended is determined by the total price of the overall social product awaiting realization, i. e. by the social money fund. If the scale of credits exceeds the magnitude of the social money fund, then it is not credit money but paper money which is introduced into circulation, for which there is no coverage in commodities. This, under a Socialist economy, leads to a rise in prices and other harmful consequences.

The author distinguishes two economic types of credit. If the credit serves purely to promote the realization of the commodity products of the firm in order that production should proceed unhindered, then this is a *realization credit*. If the firm is able, due to the credit, to expand its production and obtains supplementary material resources, then this is a *resource-augmenting credit*. The source of resource-augmenting credits is the *social loan fund*, composed of the unspent financial resources temporarily accumulated with the possessors, and it forms part of the social money fund.

Bank credits cannot, of course, be used to control production. This is the task of the whole system of a planned economy. However, they play a part in the uninterrupted chain-process of credit extensions and repayments, and the banks can also help in the development of ever better conditions for planned production.

István Gergely:

The substance of a Socialist State budget

In the course of the process of reproduction there is *theoretically* a sharp division between the commodity and money circulation concerned on the one hand with the producers' consumption requirements, the personal consumption of the producers and the members of their families (including distribution not according to work done), and on the other hand with the satisfaction of the requirements of society as a whole. The economic rôle of the State budget is to achieve harmony in orders of importance and of time between the requirements of the whole of society and their source of coverage, the surplus product. The social pure income forms appearing in the State budget differ from each other from the financial point of view as revenue and expenditure, but from the economic point of view as centralization (source) and utilization.

The scope of the State budget in a planned economy extends not only to the circulation of the surplus product but also other aspects of the process of reproduction. It includes the revenue accruing to the State from the cooperatives, private enterprise and the population. It is linked to changes in the national wealth. It necessarily embodies the circulation of money related to the satisfaction of needs not according to work done, which affect the personal consumption fund. As a result of technical development planned maintenance and replacement takes place together and interwoven with modernization and the same is also the case with respect to technical research. In consequence the separation of the circulation of the surplus product from the circulation of the personal consumption fund and the replacement fund is in practice completely unfeasible. This also follows from the ratio of Classes I and II of production and of the circulation taking place within them.

On the basis of all these considerations the author makes a proposal for the economic grouping of the elements contained in the State budget.

The main features of the State budget are the following: 1. The relation and order of the material and financial processes differs in the centralization (source) and utilization headings of the State budget. This is manifested in a different form in the phases of planning, administration and control. 2. The State budget is on the one hand one of the very important financial balances of the system of balances of the people's economy, on the other hand it is the indispensable central monetary basis for the circulation of money. In the first function it is an instrument of the activities of the State for the development of the economy, in the second of its operative task of economic control. 3. Linking the centralization and utilization headings of the State budget to one another — „net” operation — serves to promote the financial interestedness of the economic and administrative units, their economic independence and a decrease in the circulation of money. 4. There is a time lag between the period on the one hand of the material and financial processes, and on the other the budget projects and the money circulation appearing in the State monetary fund.

Mrs. János Szita-Károly Pogány:

Some problems of the Second Five-Year Plan of the telecommunications industry

In the introduction the authors consider the importance of telecommunications, the growth in the output of communications products and their rôle in technical progress, and treat the development of the output, export ratio and production patterns of the Hungarian telecommunications industry from 1950 to 1965.

Chapter II is concerned with the main production and technical tasks of the Second Five-Year Plan period. The paper treats production in telecommunications under the headings of large industrial equipment, vacuum engineering articles and utility goods. Beside analyses of the concrete production and technical problems of the more important products, there is also a comparison with international figures.

Chapter III discusses the problems of exports in telecommunications, from the points of view of the socialist and the capitalist market, of independent foreign trading activities and of the economy of exports. The authors emphasize the importance of international cooperation in the development of telecommunications techniques. There is a detailed treatment of the supply of basic materials, the manufacture of components, of specialization and cooperation, moreover of the problems presented by the supply of experts, research, the development of manufacturing techniques and the settlement of the industry in the provinces.

István Deák:

Commodity production in 1960 by the agricultural producers' cooperatives and the members' private plots

The Socialist transformation of agriculture has inaugurated a new phase in the production and the State purchase of agricultural products. In the years to come it will overwhelmingly be the agricultural producers' cooperatives that will have to supply the population, industry and foreign trade with food and agricultural products respectively. Commodity production on the members' private plots is also important since these play an important part in supplying the members' own needs and in the case of numerous products also contribute much to central stocks. The advance of large-scale Socialist farms has led to an increase in the proportion and importance of production and sales according to previous contracts. Another significant factor is the employment of various schemes to influence production and sales.

Purchases in 1960 did not decline despite the large-scale Socialist reorganization, on the contrary, of the past ten years they were greatest this year. The volume of purchases per arable and pasture area in 1960, was for example 18 percent higher than the average for 1954-1958, and more favourable even than the figure for 1959 which was an excellent crop year. The communal farms of the agricultural producers' cooperatives sold particularly large amounts of crops, but less livestock and animal products than the national average. This is only natural, since the establishment of large-scale methods in animal husbandry is considerably harder and takes longer than with crop cultivation. The paper deals in detail with the development of purchases in the various groups of products and also the more important individual products.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2

IX. ÉVFOLYAM

1962. FEBRUÁR

TARTALOM

<i>Bálint József</i> : Népgazdaságunk fejlődése és a második öt éves terv beruházási előirányzatai	133
<i>Tallós György</i> : A termelés anyagellátásának néhány külkereskedelmi vonatkozása	153
<i>Csikós-Nagy Béla</i> : Gazdasági folyamatok nemzetközi összehasonlítása értékmutatók segítségével	171
<i>Csendes Béla</i> : A jövedelmezőség hatása a sertéstenyésztésre	184
<i>Völgyes Miklós</i> : A falusi lakosság fogyasztása és kereslete távlati tervezésének problémái	200
VITA	
<i>Nemes László</i> : Az értéktörvény felfogásának néhány elvi problémája	211
SZEMLE	
Néhány korábbi közgazdasági koncepció elméleti felülvizsgálata a Szovjetunióban a XXII. kongresszus után (B. L.)	222
Szovjet közgazdászok vitája az alló- és forgóeszközök kihasználási mutatójáról (<i>Kompaktor Béla</i>)	227
A svéd gazdaság főbb vonásai és a külkereskedelem (<i>Gara Judit</i>) ...	233
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
Előadás az „elmaradottság” problematikájáról (M. F.)	245
Kandidátusi értekezés vitája (P. O.)	247
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
<i>Kiss Tibor</i> : A szocialista országok gazdasági együttműködése (<i>Sóky Dezső—Tálas Barna</i>)	250
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	257

E SZÁM SZERZŐI:

Bálint József, az MSZMP KB. államgazdasági osztályának munkatársa; **dr. Csendes Béla** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Csikós-Nagy Béla**, az Országos Archivátal elnöke; **Gara Judit** közgazdász; **Kompaktor Béla**, a Budapesti Műszaki Egyetem politikai gazdaságtan tanszékének adjunktusa; **Nemes László** docens, a Képzőművészeti Főiskola marxizmus—leninizmus tanszékének vezetője; **dr. Sóky Dezső**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Tallós György** aspiráns, a Külkereskedelmi Minisztérium tervgazdasági főosztályának vezetője; **Tálas Barna**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Völgyes Miklós**, a Szövetkezeti Kutató és Üzemszervezési Iroda munkatársa.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, **Bognár József**, **Erdei Ferenc**, **Friss István**, **Háy László** (a szerkesztő bizottság elnöke), **Huszár István**, **Keserű János**, **Lázár György**, **Molnár Endre**, **Ripp Géza** (főszerkesztő), **Timár Mátyás**, **Varga Edit**, **Varga István**, **Vályi Péter**, **Vincze Imre**

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181-644.

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010.

62.0108 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató

Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.

Telefon: 180-850. — Csekkszám: 61.094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.

Terjedelem 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1962. január 12.

Népgazdaságunk fejlődése és a második ötéves terv beruházási előirányzatai

Az elmúlt év egyik legjelentősebb politikai eseménye volt hazánkban, hogy az országgyűlés megvitatta és törvénybe iktatta az MSZMP VII. kongresszusának irányelvei alapján kidolgozott második ötéves tervet. A második ötéves terv jóváhagyásának nagy politikai és gazdasági jelentőségét az adja meg, hogy célul tűzi ki a *szocializmus alapjainak lerakását és a fejlett szocialista társadalom felépítésére való áttérést*, és konkrétan megjelöli azokat a tennivalókat, eszközöket, amelyek e történelmi jelentőségű cél elérését biztosítják.

Mivel a hatékony beruházási tevékenységnek elengedhetetlen feltétele a népgazdaság távlati fejlődésének ismerete, a második ötéves terv kidolgozásának a beruházási tevékenység javítása szempontjából alapvető jelentősége van.

A hároméves terv beruházási előirányzatainak teljesítéséről

Beruházási politikánk a hároméves terv időszakában arra irányult, hogy a termelést elsősorban a meglévő vállalatok bővítése és korszerűsítése révén növeljük; nagyobb beruházásokat csak akkor irányozunk elő, ha azt a népgazdaság további fejlődése feltétlenül szükségessé teszi; gondoskodjunk a leállított beruházások ésszerű folytatásáról és növeljük a gépi beruházások részarányát az összes beruházásokban, továbbá a népgazdasági terv túlteljesítéséből keletkező nemzeti jövedelem egy részének felhalmozásával emeljük az állóalap-növekedés részarányát a nemzeti jövedelemben.

A hároméves terv végrehajtása során ezeket az irányelveket általában betartottuk és a tervtörvényben kiemelt beruházási feladatokat néhány kivételtől eltekintve, megvalósítottuk. A nemzeti jövedelem három év alatt a tervezett 13 százalékkal szemben 20 százalékkal nőtt, a beruházások tényleges volumene pedig 23 milliárd forinttal haladta meg a tervezettet (67 milliárd forint). A hároméves terv időszakában néhány kiemelt iparág állóeszközei gyarapodtak a leggyorsabban. Általában a nem termelő beruházások előirányzatait is túlteljesítettük: 130 565 lakást (ebből csaknem 100 000-et állami erőből és állami kölcsönnel), közel 3200 tantermet, 2300 kórházi ágyat stb. adtak át rendeltetésének.

A terv végrehajtása során a beruházások ágazati megoszlása az éves tervek előírásainak megfelelően módosult. A mezőgazdaság szocialista átalakításának örvendetesen gyors előrehaladása ugyanis szükségessé tette a tervezett mezőgazdasági és főleg termelőszövetkezeti beruházá-

sok jelentős emelését. A mezőgazdasági beruházások összege csaknem 16 milliárd forintot tett ki, és 76 százalékkal haladta meg a tervezettet. A mezőgazdaság gépesítését jelentősen előmozdította gépbehozatalunk. A mezőgazdaság részesedése az importgépekből 1958-ban 16, 1960-ban pedig 31 százalék volt. Három év alatt a mezőgazdaság több mint 18 000 traktort, több mint 19 000 traktorekét és csaknem 2200 kombájnt kapott.

A termelőkapacitások jövőbeli fejlesztését előmozdította az is, hogy a hároméves terv időszakában a tervezettnél végeredményben jóval több beruházást — köztük az 1960—1965 közötti időszak fejlődését megalapozó beruházást — kezdtünk el az iparban is. A hároméves terv végén több mint 600 értékhatáron felüli beruházás volt folyamatban; ezekből mintegy 390-et a hároméves terv időszakában kezdtünk el. Megkezdődött a Váci Cementmű építése, meggyorsultak a Dunai Vasmű hengerműveinek már folyamatban levő építési munkálatai, hozzáfogtunk egy új nitrogén-műtrágyagyár és más létesítmények építéséhez. A beruházási terv egészében véve eredményes és pozitív hatású túlteljesítésének azonban bizonyos árnyoldalai is voltak. A beruházások gyors növekedése is közrejátszott abban, hogy a hároméves terv második felében a fogyasztás és a felhalmozás összege meghaladta a nemzeti jövedelmet és beruházások koncentrációja sem volt megfelelő.

Kedvezően változott a *beruházások technikai összetétele*. A hároméves terv a gépek részarányát az összes beruházásokban körülbelül 24 százalékra irányozta elő. Rendkívül örvendetes, hogy ténylegesen ez az arány 1958-ban 30,2, 1959-ben 37,4, 1960-ban pedig már 39,6 százalékot ért el. Ez a tendencia megalapozottabb műszaki fejlesztést és a hatékonyabb állóeszköz-befektetéseket jelez. A gépi beruházások abszolút összegének és részarányának növekedéséhez jelentősen hozzájárultak a szovjet beruházási hitel keretében eszközölt gépszállítások és külkereskedelem más gébszerzései. A takarékosabb építésben rejlő lehetőségeket azonban nem használtuk ki eléggé a beruházások építési költségeinek csökkentésére. Nem lebecsülendő előkészületek történtek viszont arra, hogy a beruházások tervezése során takarékosabb építészeti és technológiai megoldásokat alkalmazzanak.

A hároméves terv időszakában tervszerűbb lett a beruházások irányítása, fejlődött a beruházási tevékenység irányításának rendszere. A népgazdasági tervezés és a finanszírozás módszereinek tökéletesítésével elértük, hogy hazánkban csak a népgazdasági terveknek megfelelő beruházást lehessen eszközölni. Ezt szolgálja a beruházások központi tervezése, engedélyezése. A központilag jóváhagyott népgazdasági terv a beruházásoknak mintegy 70—80 százalékát tételesen vagy csoportosan meghatározza. Ennek ellenére a mindennapi életben, a gazdasági gyakorlatban és a sajtóban joggal érik szenvedélyes bírálatok a beruházási tevékenységben tapasztalható fogyatékoságokat. Ennek kiküszöbölésére erőfeszítéseinket a beruházási rendszer és gyakorlat elmélyült közgazdasági elemzésére és olyan konkrét intézkedések kidolgozására kell összpontosítanunk, amelyek alkalmasak a beruházási tevékenység fogyatékoságainak kiküszöbölésére. Rengeteg még a tennivaló. A hároméves terv eredményeiről szólva azonban önelégültség nélkül meg kell állapítani, hogy ebben az időszakban a beruházási tevékenység, annak irányítása összehasonlíthatatlanul magasabb színvonalat ért el, mint hazánk szocialista építésének korábbi éveiben.

A népgazdaság fejlődésének üteme és a beruházások a második ötéves terv időszakában

A felhalmozás a termelés bővítésének forrása, végső soron a fogyasztás növelésének is fő feltétele. Ezért a felhalmozás növelése, a szocialista építés hosszabb időszakát alapul véve, nem áll ellentmondásban a fogyasztás növelésével, sőt, csak ez teszi lehetővé, hogy rendszeresen, évről évre emelkedjék az életszínvonal.

Egy adott rövidebb időszakban azonban úgy vetődik fel a kérdés, hogy kisebb felhalmozás esetén több, nagyobb felhalmozás mellett pedig kevesebb jut fogyasztásra, az életszínvonal emelésére. Ha növeljük a felhalmozás részarányát, akkor a személyes fogyasztás csak lassabban emelkedhet, mint a nemzeti jövedelem. Erre természetesen azért van szükség, hogy fokozzuk a termelés növekedésének ütemét és a későbbi években gyorsabban emelhesük a személyes fogyasztást. Hazánkban a szocialista építés mai szakaszában csak úgy biztosíthatjuk a termelőeszközök elsődleges fejlesztését, a nemzeti jövedelem gyors növekedését, és ezzel együtt a dolgozók egyre bővülő szükségleteinek teljesebb kielégítéséhez szükséges feltételeket, ha a *felhalmozás növekedése meghaladja a nemzeti jövedelem növekedését*. A felhalmozási alapon a legnagyobb és a döntő szerep a beruházásé, ezért a továbbiakban a második ötéves terv beruházási előirányzatainak néhány összefüggését vizsgáljuk meg.

A második ötéves tervről szóló törvény a beruházások összegét öt évre 180 milliárd forintban állapította meg. Ahhoz, hogy ezt az előirányzatot az elmúlt évek tényleges beruházási volumenével összehasonlíthassuk, számításba kell venni, hogy bizonyos volumenű beruházás a felújítási alapból és más decentralizált forrásokból is megvalósítható, ami nem címzett tervszám, hanem csak lehetőség. Az 1961—1965 között felújítási alapból és más decentralizált forrásokból megvalósítható beruházások volumenét az Országos Tervhivatal mintegy 12 milliárd forintra becsüli. Az ötéves terv időszakában tehát a beruházási fedezet mintegy 192 milliárd forintra tehető. Itt kell megjegyezni, hogy a tervezett beruházásokból mintegy 2,8 milliárd forintot tesz ki a Szovjetunió által hitelben szállítandó gépek árösszege. Ebből a Dunai Vasmű hideghengerművének berendezésére mintegy 600 millió forintot, a TVK új műtrágyagyár berendezésére közel egy milliárd forintot, egy polietilén-gyár berendezésére mintegy 250 millió forintot, papírgyári gépek beszerzésére több mint 300 millió forintot, a székesfehérvári alumínium-hengermű berendezésére pedig több mint 200 millió forintot fordítunk.

A nemzeti jövedelem növekedési üteme szorosan összefügg a *beruházások abszolút összegének növekedési ütemével*. Ezért először ezt a kérdést kell megvizsgáljunk, összevetve az elmúlt évek tényleges adatait a második ötéves terv előirányzataival.

A hároméves terv időszakában a beruházások volumene mintegy 90 milliárd forint volt. Az ötéves terv átlagos évi beruházási előirányzata tehát mintegy 28 százalékkal több, mint amekkora a megelőző három évben volt. A második ötéves terv átlagos évi beruházási előirányzatai mintegy 50 százalékkal haladják meg a megelőző ötéves időszak (1956—1960) tényleges átlagos évi beruházási volumenét. Fejlődésünk ütemé-

nek érzékeltetése céljából talán célszerű lesz ezeket az adatokat összevetni a vonatkozó szovjet adatokkal.*

A Szovjetunió negyedik ötéves tervében (1948—1960) 348,7 milliárd rubelt ruháztak be, a következő öt év folyamán pedig 671,9** milliárd régi rubelt, vagyis a beruházások összege csaknem megkétszereződött. A hétéves terv azt írja elő, hogy a beruházások volumene az előző hét év ténylegesen elért beruházásainak 1,8-szorosára növekedjen. Ebből látható, hogy amíg a Szovjetunióban 5—7 évenként a beruházások volumene közel megkétszereződik, addig hazánkban a következő öt évben csak 1,5-szeresére nő. Ezek után jogos a kérdés: miért csökkent mégis a beruházási előírányt a VII. kongresszus irányelveihez képest? Ebben szerepe volt a nemzeti jövedelem felhasználásáról 1959—1960-ban szerzett tapasztalatoknak, amelyek arra intettek, hogy óvatosabban kell meghatározni azokat az előírányzatokat, amelyek a nemzeti jövedelem termelése és felhasználása közötti egyensúly alakulását jelentősen befolyásolják. Ebből adódott az is, hogy az 1961. évi népgazdasági terv a beruházások összegét alacsonyabbra szabta az 1960. évinél. A beruházási előírányzat csökkentésében szerepe volt a honvédelmi kiadások növekedésének, valamint annak is, hogy a második ötéves terv 1959-ben kidolgozott irányelveiben szereplő előírányzatok az átázás miatt bizonyos pontatlanságokat is tartalmaztak. Az ötéves terv előírányzatait ugyanis eredetileg régi árakon dolgozták ki és az átázott előírányzatok 1959-ben még nem lehettek teljesen pontosak. Az 1961. évi beruházási alap csökkentése az előző évihez képest átmeneti jellegű — és hozzátehetjük eredményes — intézkedés volt. 1962-től kezdve viszont a beruházások összege évről évre emelkedik úgy, hogy 1965-ben mintegy 46 milliárd forintot tesz ki, vagyis mintegy 28 százalékkal többet, mint 1960-ban. Ugyanakkor a nemzeti jövedelem 1965-ben 36 százalékkal lesz magasabb az 1960. évinél, vagyis a nemzeti jövedelem növekedése a második ötéves terv időszakában meghaladja a beruházások növekedését. A korlátozott beruházási lehetőségek miatt hazánkban egyre nagyobb figyelmet kell szentelnünk a beruházási eszközök hatékonyabb felhasználására.

A szocialista felhalmozás gazdasági hatékonysága azon mérhető le, hogy egy adott beruházási színvonal mellett hogyan alakult a bővített újratermelés üteme, amit a nemzeti jövedelem évi átlagos növekedésével jellemezhetünk. Ezzel kapcsolatban azonban szükséges megjegyezni, hogy a beruházások részaránya és a nemzeti jövedelem növekedése közti összefüggést még hosszabb időszakot vizsgálva is több tényező befolyásolja.

Először: a nemzeti jövedelem növelése csak a termelő jellegű beruházásokkal hozható közvetlen összefüggésbe, ezért az is fontos, hogyan alakul a termelő és a nem termelő beruházások aránya. *Másodszor:* a beruházások egy része mindig befejezetlen, ezek az eszközök nem vesznek részt a termelőfolyamatban, vizsgálni kell tehát a befejezetlen beruházások állományának változását is. *Harmadszor:* a nemzeti jövede-

* 1956—1957-ben a beruházások volumene régi árakon 22,8, új árakon pedig (1,7 szorzóval átszámítva) 38,8 milliárd forint volt. Ha ehhez hozzáadjuk a hároméves terv időszakában beruházott mintegy 90 milliárd forintot (ez már új árakon van számítva), akkor az 1956—1960 évek beruházási volumeneként új árakon 128,8 milliárd forintot kapunk. A második ötéves terv időszakában rendelkezésünkre álló beruházási fedezet ennek az összegnek 149 százaléka.

** Народноје Хозјазјство СЗСЗСР 1959.

lem nemcsak új állóalapot létesítésével növelhető, hanem részben a meglévő állóalapot jobb kihasználásával is. Ezért a nemzeti jövedelem növekedését is helyesebb az üzembehelyezett beruházások és a már működő állóalapot együttes összegével szembeállítani. Ez utóbbira még az alábbiakban visszatérünk, ezúttal csak egy megközelítő összehasonlítást teszünk a tendencia érzékeltetése végett.

Hazánkban a második ötéves terv időszakában a nemzeti jövedelem átlagos évi növekedése az előirányzat szerint 6,3 százalék lesz, a nemzeti jövedelem 20 százalékát fordítjuk beruházásokra. Ahhoz tehát, hogy a nemzeti jövedelem 1 százalékkal növekedjék, annak mintegy 3,2 százalékát kell beruházni.

Hogyan alakult a felhalmozási norma és a nemzeti jövedelem az elmúlt évek során? A felhalmozás részaránya és a nemzeti jövedelem változása között az elmúlt években nem mindig volt szoros összefüggés, 1953—1954-ben és 1956-ban a nemzeti jövedelem politikai tényezők hatására stagnált, vagy csökkent. Az összehasonlítást ennek ellenére is érdemes elvégezni. Az 1949—1958. évekre végzett számításaink azt mutatják, hogy a nemzeti jövedelem 1 százalékos növekedésére a nemzeti jövedelemből nagyjából olyan hányad jutott, mint amelyet a második ötéves terv időszakára tervezünk. Minthogy a kapacitástartalékok fejlődésünk jelenlegi szakaszában kisebbek, mint a korábbi években és emellett a második ötéves terv időszakában nagyobb lesz a termelést jórészt csak a későbbi években fellendítő mezőgazdasági beruházások részaránya (a mezőgazdasági nagyüzemek állóalapjait akkor teremtjük meg), a fenti összehasonlítás azt jelzi, hogy a második ötéves terv időszakára hatékonyabb beruházásokat irányoztunk elő, mint amilyenek a szocialista építés megelőző éveiben megvalósultak. Ez az eredmény azonban nem ment fel bennünket azon kötelezettség alól, hogy a fejlődés meggyorsításának, a beruházások hatékonysága növelésének további tartalmait ne kutassuk.

A meglévő termelési kapacitások, állóeszközök kihasználása

A beruházások tervezését és elemzését mindenekelőtt a már meglévő termelési kapacitások vizsgálatával kell kezdeni. A meglévő kapacitások jobb kihasználása ugyanis lehetővé teszi, hogy adott beruházással több, nagyobb feladatot oldjunk meg, illetve, hogy a népgazdaság fejlesztését kisebb beruházással, nagyobb fogyasztási alap mellett is megvalósíthassuk. A meglévő kapacitások kihasználásának javítása tehát beruházási eszközöket szabadít fel. Az, amit tegnap beruháztunk, ma vagy holnap meglévő és működő termelési kapacitás. Ezért nem volna helyes a beruházások gazdasági hatékonyságának vizsgálatát és a beruházási rendszer megjavításának kérdését kizárólag és elszigetelten az új állóalapot létesítésének kérdéseire korlátozni. A már üzembehelyezett beruházást mindenekelőtt jobb kapacitáskihasználással tehetjük gazdaságosabbá. Gazdasági vezetésünk éppen ezért egyre nagyobb figyelmet szentel a meglévő termelési kapacitások kihasználására.

Az elmúlt évben a KSH, a KNEB, a Beruházási Bank és a minisztériumok által végzett vizsgálatok a kapacitáskihasználás nagy tartalmáira mutattak rá. Kiderült az is, hogy nem volt kidolgozva egységes, országos metodika és rendszer a meglévő kapacitások, illetve kihasznál-

lásuk fokának megállapítására. A Gazdasági Bizottság határozatára az Országos Tervhivatal kidolgozta a megfelelő metodikát és azt a Gazdasági Bizottság jóváhagyta.

Meg kell jegyezni, hogy a gazdálkodás jelenlegi módszerei mellett a termelési kapacitások és általában az állóeszközök kihasználásának színvonalára még nincs megfelelő hatással a vállalatok gazdasági eredményeire, nyereségére. Ennek komoly szerepe van abban, hogy a kapacitások kihasználásának vizsgálatát elhanyagolják és még inkább abban, hogy az állóeszközök létrehozásának nem mindig azokat a módozatait alkalmazzák, amelyek biztosítanák a beruházási eszközök takarékos felhasználását.

Ha a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján összehasonlítjuk a termelési állóeszköz-igényességének* alakulását az elmúlt tíz esztendőben, azt látjuk, hogy a hároméves terv utolsó évét kivéve, az ipari állóalapok volumene általában gyorsabban növekedett, mint az ipari termelés. Ez nem öröndetes jelenség. Hogy a problémát mélyebben megértstük, ki kell térni arra is, hogyan kell helyesen értelmezni a technika fejlődésével járó azon tendenciát, hogy a termelési költségekben az amortizáció hányada egyre nagyobb lesz.

A társadalmi munka termelékenységének növekedésének törvénye azt jelenti, hogy az egy termékegységre, egy bizonyos használati értékre fordított összes munka, vagyis a holt és az élő munka együttes összege csökken. Ezen belül az *amortizáció alakulásának tendenciája* önálló és rendkívül fontos kérdés. Abban, hogy ezt a kérdést alig vizsgálják, a beruházási gyakorlat és a kutatás gyengesége és egyoldalúsága jut kifejezésre. Az amortizáció átvitt érték, holt munka. Ezért meg kell vizsgálnunk azt is, hogy mekkora a termékegységre jutó amortizáció abszolút összege. Erről Marx a következőket írja: „A kézmű vagy manufaktúraszerűen termelt áruk árának és ugyanezen áruk, mint gépi termékek árának összehasonlító elemzése általában azt az eredményt adja, hogy a gépi termékeknél a munkaeszköz számlájára írható értékalkatrész relatíve nő, abszolúte azonban csökken. Azaz, abszolút nagysága csökken, de a termék — például 1 font fonál — összértékéhez viszonyított nagysága növekszik.”**

Ha a termelés lassabban növekszik, mint ahogy a termelési állóalapok bővülnek, akkor az egy termékegységre jutó amortizációnak nemcsak az értéken belüli részaránya, hanem abszolút összege is növekedni fog. Következésképpen nem érvényesül a Marx által kimutatott nagyüzemi fölény. Ha viszont a termelési kapacitások és általában az állóeszközök kihasználását megjavítjuk, és elérjük, hogy a termelés az állóalapoknál gyorsabban növekedjék, akkor az egy termékegységre jutó amortizáció abszolút összege csökkenni fog. Az amortizáció hányada azonban ebben az esetben is növekedhet, mert a termékegység előállítására fordított élőmunka még gyorsabban csökken, mint a holtmunka. Ez a tendencia érvényesült a Szovjetunió iparában is, ahol az állóeszközök volumene 1940—1950 között 2,9-szeresére, a teljes termelés pedig 3,5-szeresére nőtt. Ebből kiszámítható, hogy a termékegységre jutó amortizáció abszolút összege megközelítőleg 17,1 százalékkal csökkent,

* A termelési állóeszköz-igényessége azt fejezi ki, mennyi állóeszköz szükséges egy bizonyos termékmennyiség előállításához. Az állóeszköz-igényesség csökkentése lehetővé teszi, hogy adott termelőapparátussal több terméket nyerjünk.

** Marx: A tőke. I. kötet. Szikra, III. kiadás. 1955. 363. lap.

miközben az amortizáció százalékos aránya az önköltségen belül a műszaki fejlesztés következtében növekedett.

A Szovjetunióban kiszámították, hogyan változott az ipari termelés állóeszköz-igényessége 1925/1926—1950 között. Egy rubel teljes termelési értékre 1925—1926-ban 0,83, 1928-ban 0,50, 1932-ben 0,60, 1937-ben 0,60, 1945-ben 0,64, 1950-ben 0,52, 1955-ben 0,49, 1956-ban 0,49 rubel értékű állóeszköz jutott. Ezek szerint a második világháború óta a szovjet ipar termelésének állóeszköz-igényessége tartósan csökkenő irányzatú. Meg kell jegyezni, hogy a fenti számsor nem vethető egybe mechanikusan a tőkés országok termelésének tőkeigényességével. Figyelembe kell venni többek között, hogy a szovjet ipar állóeszközeinek a szocialista gazdasági rendszer magasabbrendűségéből adódó hatékonyabb kihasználását a fenti számsor nem tükrözi teljesen. A szovjet ipar gyors ütemű bővített újratermeléséből adódóan az állóeszközökben viszonylag állandóan nagy — nagyobb, mint a lassúbb fejlődésű tőkés országokban — az új üzemek súlya, amelyeknek teljes kihasználása csak fokozatosan érhető el.

A legutóbbi években, például 1960-ban, amikor az állóalapok értéke 9,0, a társadalmi össztermék értéke pedig 7,5 százalékkal emelkedett, a fenti tendencia nem érvényesült. Notkin szovjet közgazdász szerint ez ideiglenes jelenség és megfelelő erőfeszítések esetén a húszéves (és különösen 1970—80) évekre szóló távlati terv időszakában felülkerekedhetnek a termelés állóeszköz-igényességét csökkentő tényezők.*

A szovjet közgazdasági irodalomban adott értékelés szerint az Egyesült Államok gazdaságában az utóbbi 70—80 év adatai alapján megállapítható, hogy a termelés tőkeigényessége 60 éven át emelkedett, azóta viszont hosszabb idő átlagában csökken. Ugyanilyen tendenciát mutat a bányászat tőkeigényessége is, noha ebben az ágazatban a termelés geológiaiilag egyre kedvezőtlenebb viszonyok között folyik. Az évszázad elején az Egyesült Államokban a réz kinyerésére használt ércben 5 százalék fém volt, 1953-ban csak 0,8 százalék és még a 0,6 százalékos fémtartalmú érc feldolgozását is gazdaságosnak tartották. Az ércbányászat tőkeigényessége mégis csökkent. Alacsonyabb lett a technikailag legjobban felszerelt kőolajipar tőkeigényessége is. 1940-ben a kőolajtermelés évi értékének a tőkeérték 2,26-szorosát tette ki, 1948-ban viszont csak 1,78-szorosát.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján mi is levonhatunk bizonyos következtetéseket a termelés állóeszköz-igényességének hazai alakulásából. A számítás igen bizonytalanra teszi, hogy az állóeszközök értéke vegyes áron számított összeg, továbbá hogy az azóta létrehozott új állóeszközöket az állóeszközök 1950-ben megállapított értékénél alacsonyabb értékkel vették számításba. Ezért a rendelkezésre álló adatok alapján csak nyers összehasonlításra van lehetőség, amit jobb híján mégis célszerű elvgezni.

A táblázatból látható, hogy az említett évek során az ipari termelés állóeszköz-igényessége 1951—1952-ben, amikor a termelés viszonylag nagy ütemben emelkedett, valamelyest csökkent és ez volt megfigyelhető 1957-ben is az előző évhez képest. A többi években az ipari termelés állóeszköz-igényessége növekedett és 1957-ben 26 százalékkal volt

* *Ekonomicseszka* Gazeta, 15. szám, 1961.

A 100 forint ipari termelésre jutó ipari állóeszköz-érték hazánkban*
(bányászat és vaskohászat nélkül)

1950	154	1954	117
1951	149	1955	198
1952	147	1956	214
1953	153	1957	195

* Az ipari anyagtermelést anyagmentes értéken, az állóeszközöket nettó áron számolva.

magasabb, mint 1950-ben. Ez a helyzet a bányászat és vaskohászat számításbavétele nélkül. Az egész ipar — az általában állóeszköz-igényes bányászattal és kohással együtt — még kedvezőtlenebb képet nyújtana.

Az ipari termelés állóeszköz-igényességének növekedése nyilván összefügg mindenekelőtt azzal, hogy az ország életét zavaró politikai események miatt az ipari termelés a termelési apparátus és a munkaerőforrások adta lehetőségénél kisebb mértékben emelkedett. Az ipari állóeszközök kihasználási foka 1950—1952-ben ugyan még javult, ami látszólag ellentmondásban van azzal, hogy gazdaságpolitikánk szektás torzításai ebben az években voltak a legélesebbek. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az ipar államosítását követő években az ipari termelés profilizálásával és átszervezésével jelentős *egyszeri* termelési tartalékok jöttek felszínre (egyébként közismert, hogy az első ötéves terv irreális felemelése nagyrészt azon a téves következtetésen alapult, hogy ezek a tartalékok nemcsak egyszeriek, hanem állandóak), akkor érthetővé válik az állóeszköz-igényesség javulása ezekben az években. 1953—1956-ban azonban már ismét romlott az ipari állóeszközök kihasználási foka. Ez 1953—1954-ben a korábbi évek szektás gazdaságpolitikájából adódó örökség és az ipari termelés szerkezeti átalakításának következménye volt, amit a párt gazdaságpolitikájának jobboldali torzításai még inkább kiéleztek. Az 1956. évi visszaesés az ellenforradalom hatására jött létre, ami visszavetette a termelést. Az ipari termelés állóeszköz-igényességének növekedéséhez azonban nemcsak politikai, hanem szűkebb értelemben vett beruházáspolitikai és részben műszaki hibák is hozzájárultak.

Külön vizsgálatot igényel, hogy az ipari struktúra változása hogyan hatott az egész ipar állóeszköz-igényességére. E tekintetben azonban csupán néhány iparág és elég rövid időszakot tükröző helyzet megemlékezésére szorítkozhatunk. 1954—1957 között a gépgyártásban az állóeszköz-igényesség 16 százalékkal, a vas- és acélgépgyártásban mintegy 40 százalékkal emelkedett.

A hároméves terv időszakában a termelés állóeszköz-igényessége javult és az ellenforradalom okozta visszaesés után, 1960-ban elértük az állóeszközök bruttó értékére jutó nettó termelés 1955. évi színvonalát.

Hogyan alakul az állóeszköz-állomány és a termelés viszonya a második ötéves terv időszakában?

A második ötéves terv kidolgozásának egyik alapelvét az MSZMP VII. kongresszusa abban jelölte meg, hogy „fokozott mértékben kell arra törekedni, hogy a termelés bővítését elsősorban ne új üzemek építésével érjük el, hanem a meglévők jobb kihasználásával...” Ezt az

alapelvet érvényesítették a tervezőszervek akkor, amikor az ipari beruházások növelése nélkül, sőt bizonyos csökkentése mellett magasabb ipari termelést alapoztak meg, mint amit a kongresszus által elfogadott irányelvek rögzítettek.

A terv nem tartalmazza a kérdés részletesebb vizsgálatához szükséges állóalapterületet, ezért az ipar állóeszköz-állományának várható alakulását a KSH-nak az 1959. évi minisztériumi állóeszköz-állományra vonatkozó adatai, az 1959—1960. évi üzembehelyezett beruházások és állóeszköz-kiselejtezők, valamint a második öt éves terv ipari beruházási előirányzata és a kiselejtezők becsült értéke alapján számítottuk ki. Eszerint az ipar állóeszközeinek bruttó értéke 1961. I. 1-én mintegy 136 milliárd forint volt, ami 1966. I. 1-ig 53 százalékkal*, vagyis 208 milliárd forintra emelkedik. Ugyanakkor az ipari termelés csak 50 százalékkal, tehát kevésbé növekszik, mint az ipar állóeszköz-állománya. Ez a tendencia nem tekinthető kedvezőnek.

Nézzük, mi a tendencia az egyes minisztériumok tekintetében. Ennek megközelítésére az előbbiekhöz hasonló számításokat végeztünk és a második öt éves terv időszakára a következő adatokat kaptuk:

Az ipar állóeszköz-állományának és teljes termelésének növekedése a második öt éves terv időszakában*

Minisztériumok	Az ipari állóeszköz-állomány növekedése	Az ipari teljes termelés növekedése
Kohó- és Gépipari Minisztérium	136	160
Nehézipari Minisztérium.....	167	152
Könnyűipari Minisztérium	135	134
Élelmiszeripari Minisztérium	125	141
Építésügyi Minisztérium.....	170	154

* Az állóeszközök növekményeként csupán a központi forrásból előirányzott beruházásokat vettük figyelembe, mert a terv nem tartalmazza a decentralizált beruházások fedezetének minisztériumi bontását. Emiatt az állóeszközök növekedését valamelyest alábecsültük.

A táblázatból kitűnik, hogy a második öt éves terv előirányzatai szerint csak a kohó- és gépiparban, valamint az élelmiszeriparban alakul kedvezően a termelési érték és az állóeszközök volumenének aránya. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy 1965-ben ezekben az ágazatokban feltétlenül kisebb lesz az abszolút kapacitástartalék, mint más ágazatokban. Kedvezőtlen a tendencia — és ez folytatása az elmúlt évek gyakorlatának — a Nehézipari Minisztérium területén, ami elsősorban a bányászati ágazatok hatását tükrözi. Kedvezőtlen a kép az építőanyagiparban, bár a valóságos helyzetet az állóeszközök eltérő értékelése itt jelentősen torzíthatja. Anélkül, hogy az egyes iparágak vizsgálatába bocsátkoznánk — ez közelítő számítások esetén nagyobb hibák veszélyét rejténé magában — megállapítható, hogy a további tervezés és a terv végrehajtása során ezeknek az összefüggéseknek a feltárására és elemzésére nagy figyelmet kell fordítanunk.

Úgy véljük, hogy a termelési kapacitások vizsgálata mellett cél-

* Az Országos Tervhivatalban is végeztek hasonló számításokat, de azok eredménye a cikk adataitól nem tér el jelentősen. (B. J.)

szerű lenne az állóeszközökre jutó termelés és akkumuláció tervezését, mérését próbaként bevezetni. Jó példa erre a mezőgazdaság, ahol a fejlett tervezési módszer nem a bázisadathoz képest határozza meg a tervidőszak előirányzatait, hanem az egységnyi földterületen elérhető termelést jelöli meg követelményként.

Nézzük meg ezek után, hogy a tervidőszakban megvalósuló állóeszközök — tehát új kapacitások — milyen hatást gyakorolnak a termelés alakulására?

A terv nem mutatja ki mérlegszerűen, hogy a termelés növekedése milyen mértékben származik a termelési kapacitások jobb kihasználásából és a termelési kapacitások bővítéséből. (Ilyen számításokat a fontosabb termékekre végeznek ugyan, de azokból mérlegszerű összesítést nem készül.) Ezért a kérdést más összefüggésben próbáljuk megközelíteni. (Az új munkahelyek és a munkatermelékenység vonatkozásában erre a kérdésre egyébként is még visszatérünk.)

A termelés és az állóalapok összefüggéseit vizsgálva alá kell húzni az új kapacitások kihasználásának jelentőségét. Mit mutat a gyakorlat ebben a tekintetben? Érdemes figyelni arra a jelenségre, hogy az *üzembehelyezett beruházások ténylegesen elért kapacitása egyre-másra meghaladja a beruházási tervekben* — és ennél fogva a tervidőszak termelési tervében — *számba vett névleges kapacitásokat*. Itt térünk ki annak a meglehetősen elterjedt sommás megállapításnak a cáfolatára, hogy az üzembehelyezett beruházások kapacitása a valóságban általában a tervezett alatt marad. Ez az állítás nem helytálló és ezzel azért kell foglalkozni, hogy a dolgok tényleges állását tárgyilagosan értékeljük, és így a távlati tervezésben és a mindennapi gyakorlati munkában számbevehető tartalékok megítéléséhez megbízható támpontot kapjunk. Nézzük a kérdést a tények tükrében.

Az új villamoserőművek tényleges kapacitása általában magasabb a tervezettnél, de hasonló a helyzet más ágazatokban is. Például a Borsodi Vegyikombinát (Kazincbarcika) nitrogénműtrágya üzemének névleges kapacitása évi 140 000 t műtrágya. 1961. évi termelési terve viszont 176 000 tonna. A Beruházási Bank által készített felmérés szerint az 1959-ben üzembehelyezett beruházások 84 százalékánál a létrehozott kapacitás elérte, a beruházások 22 százalékánál pedig meghaladta a tervezett színvonalat.

Mindebből az a feltevés kockáztatható meg, hogy ez a tendencia a második ötéves terv időszakában is folytatódik, ami a tervnek egy elég biztosra vehető tartaléka. Nem bocsátkozunk ennek számszerű becslésébe, de úgy gondoljuk, a kérdésre az éves népgazdasági tervek kidolgozása során nagy figyelmet kell fordítani.

A mezőgazdasági termelés állóeszköz-igényességének vizsgálata különösen problematikus, többek között az időjárás okozta terméshingadozások miatt. A mezőgazdaság nettó termelése 1950—58 időszakában 12 százalékkal, az állóeszközök állománya pedig 134 százalékkal nőtt* (a magánszektor állóeszközeit is beleértve). A mezőgazdasági termelés állóeszköz-igényessége tehát több mint kétszeresére emelkedett. Az állóeszköz-igényesség valamilyen növekedése a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság kiépítése időszakában szükségszerű, mert lényegében ekkor

* Az állóalapok növekedésének egy része a munkaerő-ellátottság csökkenését ellensúlyozta.

kell megteremteni a nagyüzemi gazdálkodás feltételeit. Sok épületet kell építeni, gondoskodni kell a talajjavításról, gépesíteni kell a legfőbb mezőgazdasági munkákat. Ezzel párhuzamosan azonban nem nő ilyen mértékben a mezőgazdasági termelés. Egyrészt itt is szerepet játszik az, hogy az új mezőgazdasági üzemekben az első években — hasonlóan az új ipari üzemekhez — a termelés megszervezése nem zökkenőmentes, másrészt a dolgozó parasztok is csak fokozatosan sajátítják el a nagyüzemi gazdálkodás módszereit.

Az állóeszközök kihasználásáról szólva befejezésül meg kell említeni, hogy az OT és a minisztériumok a Gazdasági Bizottság határozata alapján 1962-től kezdve figyelemmel kísérik és megtervezik a kapacitáskihasználás színvonalát is. Noha tudjuk, hogy a kapacitások jobb kihasználására elsősorban a feldolgozó ipar, különösen a gépipar nyújt nagy lehetőségeket, mégis úgy véljük, hogy a következő években még nagyobb jelentősége lesz a nyersanyagtermelő ágazatok kapacitása jobb kihasználásának. Figyelembe kell ugyanis vennünk, hogy népgazdaságunk adottságai mellett elsősorban a nyersanyagtermelő ágazatok termelési terveinek túlteljesítése a legkívánatosabb és emellett ezek a termelési ágak igen beruházásigényesek is és ezért a kapacitások jobb kihasználásával nagy összegű beruházások kerülhetnek el. Vonatkozik ez a bányászatra, kohászatra, vegyiparra stb. Végezetül jegyezzük jól meg: a kapacitástartalékokra is vonatkozik Kádár Jánosnak az a megállapítása, hogy „*ezek a tartalékok — s ezt értse meg mindenki — akkor vannak jó helyen, ha a kormány tud velük számolni*”.*

A beruházások a népgazdaság arányait alakító fontos tényezők

A beruházások ágazatok közötti megoszlásának kialakítása során a gazdasági törvények, mindenekelőtt a tervszerű arányos fejlődés törvényének, a munkatermelékenység szakadatlan emelkedése törvényének követelményeit kell szem előtt tartani és nem lehet a beruházások ágazati megoszlását absztrakt módon, a beruházások arányainak valamiféle saját törvényei szerint kialakítani. Ezt nem azért tesszük szóvá, mintha ez elméleti magyarázatra szorulna, különösen nem kell ezt magyarázni az elméletileg képezett közgazdászoknak. A dologra azért térünk ki újra,** mert a beruházások ágazatok közötti megoszlásának, gyakorlati kialakításának megítélésében találhatók bizonyos helytelen nézetek. Az egyik helytelen szemlélet az, hogy egyes ágazati szakemberek az adott ágazat beruházási részarányát valamiféle adott és sérthetetlen mércének tekintik, százalékos részarány, index vagy összeg formájában. Ennek a szemléletnek szélsőséges megnyilvánulási formája az a nézet, hogy egy termelő ágazatnak lehetetlenség nem biztosítani bizonyos beruházási lehetőséget, minden ágazatnak kell valamit kapnia. 6—8 évvel ezelőtt ilyenféle naiv érvelések a beruházási igények benyújtásakor még elég gyakran hangzottak el. Az ilyen szemléletmódban a beruházások nem eszközei azoknak a konkrét gazdasági folyamatoknak, termelési arányoknak, amelyek kialakítását tulajdonképpen szolgálni hivatottak, hanem öncéllá válnak. Ma már a beruházások tervezési rendszere — az eszközök centrális elosztási rendszere által — megfelelő biztosítékokat

* Kádár János parlamenti beszéde. Népszabadság, 1961. X. 13.

** A kérdést a Társadalmi Szemle 1955. 10. számában már tárgyaltuk.

nyújt arra, hogy a tervezett beruházások elosztása a népgazdaság arányos fejlesztésének követelményei szerint történjék. A beruházások jelenlegi tervezési rendszerének ez a legerősebb oldala.

Nézzük hogyan alakul a beruházások megoszlása a második ötéves terv időszakában? (A terv a beruházások címzetek szerinti megoszlását írja elő, az ágazati megoszlás kiszámítása ennek alapján történik.)

A beruházások népgazdasági ágak közötti megoszlását a hároméves és a második ötéves terv időszakában az alábbi táblázat adatai mutatják:

A beruházások megoszlása népgazdasági ágak szerint

Népgazdasági ágak	1958—1960 tény	1961—1965 terv
Ipar és építőipar	43,8	48,0
Mezőgazdaság	17,8	20,0
Közlekedés	12,2	11,4
Kereskedelem	4,0	2,0
<i>Termelői beruházások:</i>	77,8	81,4
Állami lakásépítés	9,9	8,0
Egyéb kommunális és igazgatási ágazatok	12,3	10,6
<i>Nem termelő beruházások:</i>	22,2	18,6
Összesen:	100,0	100,0

A táblázatból látható, hogy az arányokban lényegében egy változás következik be: növekszik a termelő beruházások részaránya az ipar és másodsorban a mezőgazdaság javára. Ez az arányváltozás szükséges, mert a beruházások adott összege és a termelés tervezett fejlesztése mellett a nem termelő, egyébként igen szükséges beruházásokra többet csak a termelési előirányzatok rovására lehetett volna előirányozni, ami akadályozta volna az ország általános fejlődését.

A beruházások elosztásakor a tervező szervek a népgazdaság tervezett általános fejlesztését biztosító beruházási szükséglet vették alapul. Ennek kapcsán ki kell térni egy másik nézetre, ami leegyszerűsítően úgy fogalmazható meg, hogy minden konkrét szükséglet megalapozását szolgáló — tehát valamilyen arányosságot biztosító — beruházás végrehajtása feltétlen helyes. Másképp fogalmazva: egyesek szerint a beruházások ágazati megoszlásának tervezése csupán az egyes ágazatok fejlesztéséből adódó kapacitásbővítő konzekvencia levonása. Világos, ha a beruházások elosztása ilyen elv szerint történne, akkor szükségletre hivatkozva a gazdaságilag biztos ráfizetést jelentő befektetések egész sorát terveznénk meg és ha nem vigyázunk, be is csúszik ilyesmi a beruházási gyakorlatba. Egyes gazdasági vezetők azt hiszik, hogy a szükséglet, az arányosság követelményének egyoldalú hangsúlyozása minden esetben feljogosít valamilyen beruházás végrehajtására. Található még olyan nézet is, amely szerint beruházásaink konkrét hovafor-dítását az esetek túlnyomó részében a szükségletek alapján véve el-

döntik, tehát a gazdaságosság számítása ezekben az esetekben formális és főleg csak a feldolgozó ipar néhány ágazatában mérlegelhetjük elhatározásainkat gazdaságossági megfontolások alapján. Ezek hibás nézetek. Az arányosság nem lehet a megítélés egyetlen szempontja a beruházások megosztásának tervezésekor. A szocialista nemzetközi munkamegosztás adott lehetőségei mellett ma már teljesen elfogadhatatlan ráfizetéses beruházások eszközlése arra való hivatkozással, hogy a népgazdaság tervszerű arányos fejlődése által nyújtott magasabb fokú rentabilitás révén a veszteség bőven kompenzálódik.

A második ötéves tervről szóló törvény a fő feladatok között leszögezi, hogy „az ipari és mezőgazdasági termelés nemzetközi szakosításának lehetőségeit és előnyeit bátrabban kell alkalmazni, hogy a műszaki fejlődés gyorsabbá váljék és növelhető legyen a termelés gazdaságossága”. Ebből a tételből olyan kötelezettség hárul ránk, hogy tervezés közben alaposan mérlegeljük, hová ruházzuk be eszközeinket. Természetesen a beruházások tervezésében a kiindulópont mindig a szükséglet, ami azonban nem ment fel az alól a kötelesség alól, hogy a szükségletekből adódó beruházási elképzeléseinket gazdaságossági szempontból felülvizsgáljuk és következetesen törekedjünk — a szocialista nemzetközi munkamegosztás lehetőségeit kihasználva — a leghatékonyabb beruházási szerkezet kialakítására.

A hazai és a szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlesztése, tervszerű megszervezése hatalmas megtakarításokkal kecsegtet. Jó példája ennek az egységes hazai kooperációs energiarendszer megteremtése, amely tíz év alatt* 3,4 milliárd forint *beruházási* költség, évente pedig egy milliárd forint *üzemeltetési* költség megtakarítását tette lehetővé. Azáltal, hogy a szocialista országokkal összekapcsoljuk villamos-hálózati rendszerünket, ezek a megtakarítások tovább nőnek. Jelentős megtakarítást eredményez a szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlesztése más területeken is. Közismert például, hogy a nitrogénműtrágya termelését világszerte rohamosan átállítják gazdaságosabb nyersanyagra, földgázra. A Román Népköztársaság és hazánk között kiépített csővezetéken érkező nagy mennyiségű gáz teszi lehetővé a Borsodi Vegyikombinát átállítását földgázbázisra, ami a nitrogénműtrágya önköltségének 20—25 százalékos csökkenését eredményezi. Az együttműködés jelentőségét jól érzékelteti, hogy enélkül a legszorgalmasabb újításokkal, racionalizálásokkal is közel 10 évet venne igénybe a nitrogénműtrágya önköltségének ilyen arányú csökkentése. Vagy itt van a „Barátság” kőolajvezeték, amelyen a Szovjetunió már a második ötéves terv időszakában évente több mint egy millió tonna kőolajat szállít hazánkunk. Nem beszélve azokról az előnyökről, amelyeket a szovjet kőolajimport a magyar energiámérleg gazdaságos szerkezetének kialakítása szempontjából jelent, egyedül a nemzetközi vezetéken történő szállítás a tartálykocsik százainak és a szállítási költségek tizmillióinak megtakarítását teszi lehetővé (évi 1 millió tonna nyersolaj szállítása 300 db 40 t-s tartálykocsit kötne le).

A szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlődése egyre kedvezőbb feltételeket biztosít a beruházások gazdaságosságának növelésére. Itt „minden cselekedetünkben — mint azt Hruscsov a XXII. kongressz-

* Hajdú Elemér számítása. Elektrotechnika 1959. év 11—12. szám.

szuson tartott beszámolójában mondotta — szem előtt kell tartanunk a népi bölcsességet: »Hétszer is mérd meg mielőtt levágod«. Itt semmiképpen sem boldogulhatunk anélkül, hogy a legpontosabban ki ne számítsuk, mit, hogyan és hol építsünk, hogy a legkevesebb kiadással a legnagyobb hasznot hajtsa.»

Ez az MSZMP VII. kongresszusa által elfogadott irányelveket is átható elv az egyik legfontosabb iránytű a termelés és a beruházások szerkezetének kialakításában. Ennek az elvnek a következetes alkalmazása viszont lehetetlen anélkül, hogy a különféle, a nemzetközi (és hazai) kooperációt érintő termelésfejlesztési koncepciókat a beruházások gazdaságossága szempontjából is kritika tárgyává ne tegyük és a termelési szerkezet megváltoztatásának sokirányú hatását fel ne mérjük (nyersanyagok és kapacitások biztosítása, a munkaerő szükséges átcsoportosítása, a nemzetközi szállítások devizális feltételeinek megteremtése stb.). Ezért előzte meg a második ötéves terv kidolgozásakor a termelési szerkezet átalakítására vonatkozó előirányzatok kialakítását sok vizsgálat és nemzetközi egyeztetés, mielőtt azok beruházási konzekvenciáit véglegesítették volna.

A beruházási struktúra módosítása rendszerint előfeltétele és egyben kifejezője is a termelési szerkezet nagyobb arányú változtatásának. Az ipari beruházások ágazati szerkezetében a hároméves tervidőszakhoz képest bekövetkező nagyobb változások a következők: 65 százalékról 73 százalékra nő az alapanyagiparba sorolt ágazatok részaránya, és ennek megfelelően csökken a feldolgozó ipar részesedése. Ez a változás lényegében a vegyipar gyorsított ütemű fejlesztésének következménye, ami megfelel a VII. kongresszus irányelveinek és a Központi Bizottság 1960. júniusi határozatának. A vegyipari beruházások részaránya a hároméves tervidőszak 10,7 százalékával szemben 16,9 százalék lesz. A feldolgozóipari beruházások arányának csökkenését a gépipar viseli, melynek súlya az ipari beruházásokból 19,1 százalékról 10,7 százalékra csökken. Ez összefügg azzal, hogy a gépipar állóeszközeinek kihasználásában jelentős tartalékok vannak, amelyeket a terv ugyancsak a VII. kongresszus irányelveinek megfelelően mobilizál. Említést érdemel még, hogy az alapanyagiparon belül a bányászati ágazat részesedése valamelyest (20,4 százalékról 18,8 százalékra) csökken, ami úgy megy végbe, hogy az olaj, gáz és bauxitbányászat fejlődése gyors, a szénbányászaté pedig lassú lesz, ami teljesen összhangban van az ipar szerkezetének javítását célzó irányelvekkel.

A beruházások elosztásakor figyelembe kellett venni azt is, hogy a beruházások szorosabb kapcsolatban vannak a tervet megelőző és követő időszakokkal, mint a terv bármely más fejezete. Ez azt jelenti, hogy a második ötéves terv beruházásai (ágazatonként változó mértékben) megszabják vagy legalábbis befolyásolják az 1965-öt követő évek gazdasági fejlődését. Ebből származik olyan előny és következmény, hogy a beruházások tervezése során merészebben járhatunk el és kell eljárunk a népgazdaság szerkezeti átalakítása tekintetében. Másrészt az előző tervidőszakkal — ebben az esetben a hároméves tervvel — való kapcsolatból következően az eszközök jórészét a már korábban elkezdett és folyamatban levő beruházásokra kell fordítanunk. A tervezett 89 milliárd forint ipari beruházási keretnek mintegy kétötödét a hároméves tervben megkezdett beruházások folytatására, befejezésére kell

fordítanunk és csak háromötöde szolgál a tervidőszakban kezdődő beruházások finanszírozására. Az utóbbinak is csupán valamivel több mint a felét fordítjuk új létesítmények építésére, a másik feléből a meglévő vállalatokat bővítjük és rekonstruáljuk. Ezek az adatok szemléltetően mutatják, hogy a terv alapvetően rekonstrukciós jellege ellenére az új létesítményekre fordított beruházások jelentős hányadot képviselnek a második öt éves terv beruházásaiban.

A mezőgazdasági beruházásoknak a korábbinál magasabb aránya és összetétele is tükrözi azt a forradalmi átalakulást, amely a mezőgazdaság termelési viszonyaiban bekövetkezett. Ennek megfelelően a mezőgazdasági beruházások fő jellemzője, hogy azok a mezőgazdasági termelés nagyüzemi termelőbázisának kiépítését és új technikai alapokra való helyezését szolgálják. A termelőszövetkezeti gazdaságokban közvetlenül beruházandó eszközök részaránya az összes mezőgazdasági beruházásoknak mintegy felét teszi ki. A mezőgazdaság állami szektorában előirányzott beruházásoknak is mintegy fele a gépállomásokon és más üzemeken keresztül a termelőszövetkezeti termelést szolgálja.

A mezőgazdaság fejlesztésében jelentős szerepe van a gépesítésnek. A terv öt év alatt 37 000 traktort biztosít a mezőgazdaságnak és ezzel a traktorállomány öt év alatt 52 százalékkal nő. A gabonakombájnok állománya megkétszereződik. A gépesítés fejlesztését összefoglalóan az jellemzi leginkább, hogy a gépi munkák normálholdban kifejezett mennyisége mintegy 50 százalékkal nő.

Az öntözött terület rohamosan, öt év alatt 164 000 kh-ról 460 000 kh-ra emelkedik. Gyorsul a talajjavítás üteme. Már a hároméves terv időszakában ugyanakkora terület, csaknem 300 000 kh talajjavítása valósult meg, mint 1948—1957 között összesen, a második öt éves terv pedig 800 000 kh talajjavítást irányoz elő. A növénytermesztés fejlesztésének másik — jelentős — előrelendítője a műtrágyaellátás fokozása. A felhasznált műtrágya mennyisége öt év alatt 800 000 tonnáról 1,9 millió tonnára emelkedik. Külön említést érdemel a hibrid kukorica alkalmazásának kiterjesztése. A hibrid kukorica vetésterület az összes kukorica vetésterületéből 1958-ban 4,0, 1960-ban 58 százalékot tett ki, 1965-ben viszont már 90 százalék lesz.

A növénytermesztés itt felsorolt eszközeit ki kell emelni mint *gazdaságos és gyorsan megtérülő befektetéseket*. A hibrid kukorica elterjesztését, a talajjavítást, az öntözést szolgáló beruházások az ipari beruházásokkal versenyképes befektetések. Különösen áll ez akkor, ha nyersanyagtermelő ipari beruházásokkal teszünk összehasonlítást. Ezért nem helyes a mezőgazdasági beruházások olyan sommás minősítése, hogy azok hosszú megtérülésű beruházások. A mezőgazdasági termelés, a mezőgazdasági termelés-szervezés egyre kevésbé hasonlít a régihez. A mezőgazdasági termelésbe egyre inkább behatolnak az ipari módszerek, a kemizálás, a gép, a hibrid, a villamosítás stb. Ezért a mezőgazdasági nagyüzemek előnyei egyre inkább fokozódnak. A mezőgazdasági beruházások gazdaságosságának kiterjedtebb számítása, kutatása lehetővé teszi, hogy céltudatosan bővítsük a hatékonyabb befektetések körét. Ezt mutatják a második öt éves terv előirányzatai és még céltudatosabban kell törekednünk erre a terv végrehajtása során. Az államnak a mezőgazdaság fejlesztésére nyújtott sok milliárdos eszközeit hatékony, gyorsabban megtérülő beruházásokra kell fordítanunk.

A műszaki fejlődés, a termelékenység és a beruházások az iparban

A munka termelékenységének legfőbb előrelendítője a műszaki haladás, ami az esetek jelentős részében ilyen vagy olyan mértékben beruházásokkal kapcsolatos. Vonatkozik ez elsősorban a termelési apparátus (gépek, berendezések stb.) műszaki színvonalára. A munka termelékenységének növekedése a felhalmozás legfontosabb forrása, a felhalmozás viszont legfőbb előfeltétele a munka termelékenysége növeléséhez szükséges termelő állóalapok bővítésének és részben korszerűsítésének is. Ez a ráfordítás az ára annak az eredménynek, amit a munka termelékenységével elérünk. Minél kisebb ez az ár, annál gyorsabb lehet a bővített újratermelés üteme és az életszínvonal emelkedése. Ezért, hogy lehetőségeinkkel helyesen éljünk, tartalékainkat ismerjük és azok kiaknázásának konkrét módozatait feltárjuk, nagy figyelmet kell szentelnünk a beruházások és a munkatermelékenység összefüggéseinek elemzésére.

Nézzük előbb az utóbbi évek eredményeit.

1955—1960 között az egy ipari munkásra jutó teljes termelés 19 százalékkal nőtt, az egy ipari munkásra jutó állóeszközök bruttó értéke pedig 18 százalékkal, vagyis mindkettő nagyjából azonos ütemben. Annak eldöntésére, hogy e két tényező aránya mikor és mennyiben kedvező vagy kedvezőtlen, nincs recept. Az ipari munka termelékenysége növekedésének döntő tényezője a műszaki fejlesztés, ami nagyrészt az ipari munka állóeszköz-ellátottságának növekedésében jut kifejezésre. Az utóbbit megközelítően az egy ipari munkásra jutó állóeszközök, gépi felszerelések mennyiségével jellemezhetjük. Az egy ipari munkásra jutó állóeszközök értékének az utóbbi években bekövetkezett növekedése öröndetes jelenség, hisz az a technikai haladás velejárója. Tudjuk azonban, hogy a munka termelékenységének a hároméves terv folyamán történt alakulásával nem lehetünk megelégedve. A munkaszervezés színvonalát például sok bírálat érte és több intézkedés is történt a helyzet megjavítására. Ha a fentieket figyelembe véve vizsgáljuk a termelékenység és az állóeszköz-ellátottság közötti viszony alakulását, akkor megállapíthatjuk, hogy a vizsgált öt év folyamán gazdaságilag indokolt, illetve lehetséges volt az ipari munka termelékenységének az ipari munka állóeszköz-ellátottságát meghaladó növekedése, vagyis műszakilag adott volt az a kedvező lehetőség, hogy az egy ipari munkásra jutó termelés gyorsabban növekedjék az egy ipari munkásra jutó állóeszközök mennyiségénél.

A második ötéves terv időszakában az egy ipari munkásra jutó állóeszközök értéke 34 százalékkal, az egy ipari munkásra jutó termelés pedig 32—33 százalékkal nő. A két tényező összefüggésének értékeléséhez további kutatás szükséges. A kutatást megkönnyítheti a külföldi adatok ismerete. A Szovjetunió iparában az egy termelő munkásra jutó állóeszközök értéke és az 1 termelő munkásra jutó termelési érték a következő oldalon levő táblázat szerint alakult.*

A táblázat azt a tartós tendenciát tükrözi, hogy az ipari munka termelékenysége gyorsabban növekszik, mint az ipari munka állóeszköz-

* G. Szorokin: A kommunizmus építése és a perspektivikus tervezés. Kommuniziszt, 1960. 5. sz.

Megnevezés	1940	1950	1955	1958
Egy főre jutó állóeszközök értéke	100	119	167	186
Egy főre jutó termelés	100	137	198	226

ellátottsága. Nézzük, hogy a mi viszonyaink között milyen konkrét tényezők okoznak kedvezőtlenebb tendenciát? Véleményünk szerint három tényezőt kell szemügyre venni: az ipari munka és általában az ipari termelés szervezés színvonalát, az egy új ipari munkahely beruházási költségét és az ipari beruházások technikai szerkezetét. Az elsővel e cikk keretében nem foglalkozunk.

Nézzük az egy ipari munkahely beruházási költségét. Minthogy az egy új ipari munkahely beruházási költségét tekintve sem statisztikai, sem tervadatokkal nem rendelkezünk, az igazságra csak közelítő összehasonlításokból következtethetünk. Tételezzük fel, hogy: a) a létszám-növekedés azonos az új munkahelyek számával, b) a beruházásoknak az új munkahelyek létrehozására és a termelési apparátus modernizálására való megoszlása az összehasonlításba bevont időszakban változatlan.

A hároméves terv időszakában az állami iparban egy új ipari munkásra 220 000 forint beruházás jutott, a második ötéves terv időszakában pedig 510 000 forint jut. Lehetséges-e, hogy ebben a mutatóban csak az egy új ipari munkahely költségnövekedése jut kifejezésre? Nem, hisz általában nagy erőfeszítéseket teszünk az ipari beruházási költségek csökkentésére, és ezért valószínű, hogy a tervezett ipari beruházási keret felhasználása esetén vagy több új ipari munkahely keletkezik, mint amivel a munkaügyi tervekben számoltak, vagy ugyanannyi, de műszakilag jobban felszerelt új ipari munkahelyet hoznak létre, esetleg a kettő kombinációja valósul meg. Az ipari beruházási előirányzatokba tehát egy olyan *tartalékot* terveztek, amelynek felhasználása a termelékenységi előirányzat (az ipari termelés növekedésének kétharmadát kell fedezni az ipari munka termelékenységének emelkedésével) betartása esetén lehetővé teszi *vagy a termelési, vagy a termelékenységi tervek túlteljesítését, esetleg valamilyen arányban mind a kettőt*. Mivel ez a feltételezés, véleményünk szerint, nem alaptalan, az említett tartalékot az éves népgazdasági tervek kidolgozásakor feltétlenül fel kell tárni és be kell építeni az előirányzatokba.

Hogyan hat a munka termelékenységének alakulására a harmadik tényező, a beruházások szerkezete? A munka termelékenységének növekedése a Szovjetunióban úgy ment végbe, hogy a *felszerelt villamos motorok egy munkásra jutó teljesítőképessége (az ipari munka technikai felszereltsége) kétszerte gyorsabban nőtt, mint az ipari munka termelékenysége*. 1913—1958 között az ipari munka termelékenysége tízszeresére, az ipari munka technikai felszereltsége 21-szeresére nőtt. 1958—1965 időszakára a hétéves terv az ipari munka technikai felszereltségének megkétszerezését és az ipari munka termelékenységének 50 százalékos emelését irányozza elő. A húszéves terv előirányzatai szerint az ipari munka technikai felszereltsége 8—9-szeresére, az ipari munka termelékenysége pedig 4—4,5-szeresére nő. Hasonló tendencia érvényesül

az Egyesült Államok feldolgozó iparában, ahol 1940—1953 között a munka termelékenysége 45, a munka technikai felszereltsége viszont 87 százalékkal emelkedett. Ilyen folyamat csak akkor következhet be, ha az ipari munka termelékenységét leghatásosabban befolyásoló ipari berendezések (bár ez nem mindig a felszerelt villanymotor) növekedési üteme gyorsabb, mint az ipari állóalapoké. A szovjet iparban például 1950—1958 között az állóalapok volumene 2,1-szeresére, a felszerelt villanymotorok teljesítőképessége viszont 4,5-szeresére emelkedett. A felszerelt villanymotorok teljesítőképességének növekedési üteme tehát több mint kétszerese az állóalapok növekedésének. A Szovjetunióban ez volt az egyik feltétele annak, hogy az ipari munka termelékenysége ebben az időszakban gyorsabban emelkedett, mint az ipari munka állóeszköz-ellátottsága.

A magyar iparban a felszerelt villanymotorok egy munkásra jutó teljesítőképessége 1955—1959 között 22,3 százalékkal, az ipari munka termelékenysége viszont 15 százalékkal emelkedett. Az ipari munka technikai felszereltségének növekedési üteme csak 1,5-szöröse az ipari munka termelékenysége növekedésének. Az állóeszközök állománya ebben az időszakban 34 százalékkal növekedett, a felszerelt villanymotorok teljesítőképessége pedig 42 százalékkal, tehát csak 20—25 százalékkal gyorsabban, ami a szovjet gyakorlathoz képest jóval kisebb előretartás. Ebből az a következtetés vonható le, hogy az ipari beruházások szerkezetét tovább kell javítani és el kell érni, hogy az ipari munka technikai felszereltségét közvetlenül szolgáló ipari állóeszközök lényegesen gyorsabb ütemben növekedjenek, mint az összes ipari állóalapok. Ez hazai viszonylatban is fontos előfeltétele annak, hogy az ipari munka termelékenysége gyorsabban növekedjék, mint az ipari munka állóeszköz-ellátottsága. További feladat annak vizsgálata is, hogy e mutatók alakulására milyen döntő tényezők hatnak az egyes iparágakban, illetve mi az ipar szerkezeti átalakításának hatása az ipari munka termelékenységének és állóeszköz-ellátottságának alakulására.

A második ötéves terv ipari beruházási előirányzatainak általános jellemzője, hogy azok műszaki színvonala lényegesen jobb mint a hasonló rendeltetésű meglévő termelő apparátusé és ez az esetek többségében kifejezésre jut nemcsak az ipari munka magasabb termelékenységében és a műszaki színvonalat jellemző gazdasági-műszaki mutatók kedvezőbb értékeiben, hanem az anyag jellegű termelési költségek csökkentésében is. Ennek a tendenciának jellemzésére érdemes megemlíteni néhány példát.

A Dunai Hőerőműben a többi új erőmű 50 MW-os gépegyeségeivel szemben 150 MW-os gépegyeségeket állítanak be, ami azzal együtt, hogy széntüzelés helyett fűtőolajra térnek át, lehetővé teszi, hogy 1 kWó villamos energia termelésére az iparági átlaghoz (1958-ban 4800 Kcal) képest jóval kevesebb (2650 Kcal) energiahordozót fordítsanak. Emellett a Dunai Hőerőmű építészeti szempontból is korszerűbb lesz, mert egyes berendezéseit szabad térben helyezik el, ami azt eredményezi, hogy amíg más új erőművekben az 1 MW kapacitásra jutó főépület 1500 m³-t tesz ki, a Dunai Hőerőműben mindössze 170 m³-t. Az 1 MW-ra jutó felhasznált földterületet 1500 m²-ről 250 m²-re csökkentik.

A Szolnokon épülő kénsavgyárban 1 t kénsav előállításának költsége 20—22 százalékkal lesz alacsonyabb, mint a nem is olyan régi (1952-ben

épült) üzemben. Az élő munka termelékenysége 2,7-szeresére nő, az 1 t/év kénsavra jutó épületigény pedig 1,7 m³-ről 0,16 m³-re csökken. Az utóbbi főként ugyancsak annak eredménye, hogy az üzem berendezéseinek túlnyomó részét szabadban helyezik el.

A Dunai Vasmű hideghengerművének a régi hengerművekhez képest fennálló magasabb műszaki színvonalát mutatja többek között az, hogy az 1 t termékre jutó anyagfelhasználás (acélöntecsbetétre vonatkoztatva) 17—18 százalékkal alacsonyabb.

A Dunai Kőolajipari Vállalatnál az egy főre jutó feldolgozott kőolaj hatszor akkora lesz, mint a meglévő csepeli és almásfűzitői kőolajfeldolgozó üzemekben. A példákat tovább sorolhatnánk, de jellemzésül úgy gondoljuk, ennyi is elég. A tervezett beruházások műszaki színvonalával szemben azonban nem az a legfőbb követelmény, hogy szárnyalják túl a meglévő üzemeket. A követelmény magasabb, ami a párt VII. kongresszusának határozatából következik, amely szerint „Népgazdaságunk fejlesztésével el kell érniünk, hogy a munka termelékenysége, a műszaki színvonal emelkedése meggyorsuljon a népgazdaságban, hogy jobban megközelítsük az élenjáró országok színvonalát”.

A beruházások tekintetében ez azt jelenti, hogy azok műszaki színvonalának kialakításánál a fő mérce az élenjáró és hazai viszonyok között gazdaságosan elérhető műszaki színvonal, ami elengedhetetlen feltétele annak, hogy az új kapacitásokon versenyképesen termeljünk. Ez a szemlélet egyre nagyobb tért hódít a gyakorlatban, s uralkodóvá kell válnia a gazdasági élet minden területén. Semmilyen múlthoz képest kedvező fejlődéssel nem lehetünk megelégedve, ha az nem elégíti ki az SZKP új programjának a gazdasági építőmunkára vonatkozó azon új, és a mi gyakorlatunkban is követendő tételét, amely szerint „*a gazdasági építés változhatatlan törvénye, hogy a legkisebb ráfordítással a legnagyobb eredményeket kell elérni a társadalom érdekében*”. Ezért még intenzívebben kell kutatnunk a társadalom érdekét leginkább szolgáló beruházási változtatokat, fel kell használnunk a külföldi tapasztalatokat és ki kell aknáznunk a hazai lehetőségeket.

Ezen igen szerteágazó kérdéskomplexumból itt csak egy összefüggést emelünk ki. Néha hallható olyan érvelés: „Magyarország kis ország, ezért eleve nem alkalmazhatja a leghaladóbb technikai megoldásokat, mert ez nem fizetődik ki.” Ebből feltétlen racionális az a felfogás, hogy a fejlett technika alkalmazásának kifizetődőnek kell lennie. De mélységesen helytelen az a nézet, hogy e tekintetben a mi lehetőségeinket az ország nagysága határozza meg. Az igaz, hogy Magyarország kis ország, de a hatalmas szocialista tábor része. A szocialista országok közötti munkamegosztás, a szocialista piac hatalmas felvevőképessége és nyersanyagbeszerzési lehetősége adja meg hazánknak, a viszonylag kis országnak azt a lehetőséget, hogy a termelés nagyságrendjében (koncentrátságban) és az arra épülő technológia és termelés-szervezés színvonalában egyébként elérhetetlen feladatokat tűzzön maga elé és oldjon meg. A beruházások tervezése során ezt mindig szem előtt kell tartanunk.

★

Ebben a tanulmányban a második öt éves tervnek és főleg az ipari beruházásoknak csak néhány összefüggésére térhettünk ki. A második öt éves terv egyik legjellemzőbb vonása, hogy különösen nagy súlyt helyez a beruházások ésszerű területi elhelyezésére, de ezekre a kérdésekre e cikk keretében sajnos nem tudunk kitérni. Az volt a törekvésünk, hogy a beruházásokat ne önmagunkban szemléljük, hanem azokkal a kölcsönhatásokkal együtt, amelyek a beruházások és más gazdasági folyamatok között fennállanak. Ezt is csak kezdeti próbálkozásnak tekinthetjük, mert beruházási rendszerünk és gyakorlatunk további tökéletesítéséhez elmélyültebb elemzés szükséges. Ehhez a kutatáshoz a szükséges adatok rendszerezettebb, céltudatosabb feldolgozása igen kívánatos lenne mind a tervszámok, mind a statisztikai adatok tekintetében.

A termelés anyagellátásának néhány külkereskedelmi vonatkozása

A második öt éves terv feladatait egyensúlyban levő kereskedelmi és nemzetközi fizetési mérleggel kell végrehajtani, e mérlegek egyensúlyban tartása maga is a terv fontos feladata. Ehhez, az ötévesterv-törvény szerint „a termelés átlagos növekedése üteménél nagyobb mértékben kell emelni az exportképes áruk termelését”. Továbbá, „az árubehozatal csak olyan mértékben irányozható elő, amilyen mértékben a kivitel és egyéb nemzetközi kötelezettségeink pontos teljesítése, továbbá a tervszerű hitelpolitika erre lehetőséget nyújt”.

Ezek az előírások a terv számaiban konkrétan is kifejezésre jutnak, legátfogóbban abban, hogy az exportot 1965-ig 1960-hoz képest csaknem kétszer olyan gyorsan kell növelni, mint az importot. Egybevetve a hároméves terv teljesítésének hasonló számadataival, a feladat a következő:

A külkereskedelmi forgalom alakulása a hároméves és az öt éves tervidőszakban
(a bázisévek külkereskedelmi árain)

Megnevezés	1960*	1965**
	1957=100	1960=100
Kivitel.....	177	161
Behozatal	140	133

* Vö. Vajda Imre: „Külkereskedelmünk a második hároméves terv időszakában”. Kossuth, 1961.

** Vö. Párdi Imre: „A magyar népgazdaság fejlődése a második öt éves terv időszakában”. Közgazdasági Szemle. 1961. 11. sz.

Ami tehát a fő arányokat illeti, az öt éves külkereskedelmi terv előírásai tendenciában hasonlóak a hároméves tervidőszakban már megvalósultakhoz.

A feladat *lényegének* értékeléséhez azonban okvetlenül rá kell mutatni néhány, e fő számok *tartalmát* érintő fontos tényezőre. Ilyenek:

— A hároméves terv bázisévében — 1957-ben — a behozatal jóval nagyobb, a kivitel ezzel szemben aránytalanul alacsonyabb volt, mint a megelőző esztendőkből. (1957-ben jelentős importtöbbletünk és — jó-

részt emiatt — nagy összegű fizetésimérleg-hiányunk volt.) A második ötéves terv végrehajtásához viszont a hároméves tervidőszak *végén* kialakult — sokkal kiegyensúlyozottabb — külkereskedelmi fő arányok módosítása szükséges, oly módon, hogy a kivitel lényegesen gyorsabban növekedjék, mint a behozatal.

— A forgalom emelkedésén belül a *nem szocialista* országokba irányuló exportot az átlagosnál jóval nagyobb mértékben tervezzük növelni (1965-ben 77 százalékkal többet kell ezekbe az országokba kivinnünk, mint 1960-ban), míg a behozatal — a terv szerint — a szocialista és a nem szocialista országokból körülbelül azonos ütemben — 32—33 százalékkal — emelhető. A hároméves terv idején viszont a szocialista országokba irányuló kivitel az átlagosnál gyorsabban nőtt.

— Az elmúlt 2—3 évben jelentősen változott behozatalunk *áruszerkezete*. A gépek és berendezések importja jóval gyorsabban nőtt, mint az anyagoké és féltermékeké. Ennek következtében a behozatalban az anyag jellegű cikkek részesedése a korábbi évekhez képest csökkent.

Behozatal a hároméves terv időszakában
(1957=100)

Év	Anyag	Gép
1958.	94,6	127,7
1959.	97,9	255,7
1960.	116,7	347,1

Az ötéves tervidőszakban lényegében fennmarad a gépek és berendezések jelenleg kialakult aránya összes behozatalunkban. A korábbi — 1958—59-et megelőző — időszakhoz képest tehát jelentős és tartós jellegű eltolódás mutatkozik importunk két legjelentősebb árucsoportja, az anyagok és a gépek közt — az utóbbiak javára.

— A szocialista termelési viszonyok végleges győzelme a mezőgazdaságban, az ehhez vezető út nehézségei és az átalakulás eredményei egyaránt tükröződnek külkereskedelmünkben. Átmenetileg lényegesen megnőtt a mezőgazdasági eredetű (kenyér- és takarmánygabona, hús stb.) és rendeltetésű áruk (traktor, műtrágya, különféle mezőgazdasági gépek, növényvédő szerek stb.) behozatala, s ugyanakkor az átlagosnál lassúbb a mezőgazdasági termékek exportjának növekedése. Az ötéves terv utolsó éveiben és a terv *egészében* azonban már az átalakulás *pozitív* kihatásaival számolunk e tekintetben is: a mezőgazdasági és élelmiszeripari export 1965-ben — a terv szerint — 72 százalékkal, tehát az átlagosnál nagyobb mértékben haladja meg az 1960. évit, míg a mezőgazdasági jellegű behozatal a tervidőszak végére számottevően csökken és jóval az 1960. évi szint alatt marad.

A behozatal és a kivitel földrajzi megoszlása és fő áruszerkezete

A kivitel és a behozatal fejlődési arányaiból következik a feladat, hogy 1965-re 1960-hoz képest a — túlnyomórészt termelési célokat szolgáló — behozatal egységnyi növekedésével csaknem két egységnyi (a nem szocialista országokba ennél valamivel nagyobb) kiviteli többletet

kell szembeállítani. Ehhez elsősorban az szükséges, hogy a belföldi termelés importigénye *viszonylag* csökkenjen és (vagy) a termékek jelenleginél nagyobb hányada jusson exportra. Ez utóbbi követelmény természetesen nemcsak a termelés hazai elosztási arányait érinti, de feltételezi a megnövekedett exporttermelés piaci realizálhatóságát is.

A behozatal és a kivitel volumenének globális egyensúlya mellett fontos az is, hogy a különféle országcsoportok (viszonylatok) forgalma is arányosan alakuljon. A szocialista országokkal lényegében kétoldalú kereskedelmi és fizetési megállapodások alapján kereskedünk (az úgynevezett multilaterális klíringforgalom volumene a *teljes forgalomhoz képest* egyelőre nem jelentős). Így — lehetőleg évenként, de több évet tekintve okvetlenül — egyensúlyban levő kereskedelmi és fizetési mérleget kell elérni *országonként* is.

A nem szocialista országokkal folytatott kereskedelemben az importnak elsősorban az exportunkért kapott devizák felhasználhatósága szab irányt. Ezekbe az országokba ez idő szerint összes kivitelünk körülbelül 50 százalékát (1960. évi adat) úgynevezett szabadon átváltható devizákért értékesítjük. Ezért elvben bármelyik országban vásárolhatunk, a gyakorlatban azonban minden ország (az úgynevezett szabad devizájú országok is) különféle eszközökkel — például a behozatali engedélyekkel — alátámasztva megkövetelik, hogy exportbevételeink jelentős részét az *illető* országban használjuk fel vásárlásokra. A többi nem szocialista országba kivitt áruink ellenértékét vagy a fizetési megállapodások alapján vagy gazdasági célszerűségből (például a más valutákra való átváltáskor mutatkozó jelentős árfolyamvesztés miatt) egy vagy több *meghatározott* országban kell, illetve kívánatos felhasználni. Más szóval: exportunk lehetséges piacai az importvásárlások helyét is nagymértékben meghatározzák, s fordítva: a behozatali lehetőségek meghatározott exportárunkkal vagy árucsoportokkal függnek össze. Az import és az export közti arányokat tehát úgy kell kialakítani, hogy a fő viszonylatokban, elsősorban a szocialista és a nem szocialista országok viszonylatában, de relációnként is, létrejöjjön a kereskedelmi és fizetési mérleg egyensúlya. Ennek termelési és külkereskedelmi vonatkozásban egyaránt több feltétele és gyakorlatilag számos megoldási lehetősége van.

Fő témánk — az anyagellátás biztosítása — szempontjából mindezek alapján a következő általánosítható megállapítások tehetők:

Egy-egy anyagfajta behozatala alkalmával fel kell mérni az illető anyag lehetséges beszerzési piacait. Ezek — szocialista országok esetében — általában azonosak az illető anyagot termelő országgal, tőkés relációban a termelő és az exportőr ország gyakran különböző.

Egyidejűleg mérlegelni kell, hogy a lehetséges beszerzési forrásokból az import milyen feltételek mellett — elsősorban milyen áruk exportja ellenében — bonyolítható, s a konkrét megoldást mindkét tényező mérlegelésével kell kiválasztani.

Általában kívánatos, hogy az *alapvető* ipari nyersanyagok és féltermékek minél nagyobb részét a szocialista országok szállítsák egymásnak, hiszen így az anyagellátás a szocialista nemzetközi munkamegosztás keretében nemzetközileg összehangolt tervek alapján, a fizetés az egyes szocialista országok adottságainak leginkább megfelelő összetételű exporttal történhetik, s csökkenthető, illetve megszüntethető a tőkés-országoktól való függés.

Anyagszükségletük egy részét a szocialista országok mégis nem szocialista forrásokból fedezik, elsősorban azért, mert egyes anyagok a szocialista országokban egyáltalán nem, vagy az adott időszakban csak a szükségesnél kisebb mennyiségben termelhetők.*

Az a körülmény, hogy a szocialista országoknak törekedniük kell a kereskedelmi és a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyára, a gyakorlatban olykor az egyébként előnyös mértéken túl is szükségessé teszi bizonyos áruk (köztük nyersanyagok) tőkés piacokon történő értékesítését. Ezért aztán más szocialista országok az ilyen vagy hasonló árukat ugyancsak a szocialista világpiacon kívül kénytelenek beszerezni — esetleg szintén olyan áru exportja ellenében, amelyekre a szocialista országoknak szükségük lenne.

Az ezzel kapcsolatos problémák legátfogóbban a külkereskedelem tervezett áruszerkezete és földrajzi megoszlása alapján elemezhetők.

**A külkereskedelmi forgalom előírányzott áruszerkezeti megoszlása 1961—1965-ben
(öt év összesen)
Teljes forgalom = 100**

Megnevezés	Behozatal			Kivitel		
	Szocialista	Nem szocialista	Összesen	Szocialista	Nem szocialista	Összesen
Gépek és finommechanikai cikkek.....	31,2	15,0	26,4	52,4	20,8	43,7
Nyersanyagok és féltermékek	60,5	69,3	62,9	21,0	22,3	21,2
Könnyűipari termékek* ...	5,6	2,4	4,9	10,3	16,0	11,9
Mezőgazdasági és élelmiszeripari cikkek	2,7	13,3	5,8	16,3	40,9	23,2

* A behozatalban fogyasztási cikkek

Teljes külkereskedelmünk 70—72 százaléka a szocialista országokra jut. Ez a rész volumenében és összetételében egyaránt döntő, nemcsak a külkereskedelem, hanem a termelés számára is. Ez a forgalom egyre inkább magán viseli a tervszerű, *közvetlenül* a termelésre is kiterjedő szocialista nemzetközi munkamegosztás ismérveit, s volumene évről évre nő. A második ötéves tervidőszakban is tervezett nyersanyagimportunk több mint kétharmadát a szocialista országokból kapjuk, amelyek egyben átveszik gépkivitelünk 80—85 százalékát. A termelés szakosítása nyomán a külkereskedelmi forgalomban évről évre bővül a más szocialista országok szükségleteire tervszerűen fejlesztett termelésből eredő ipari és mezőgazdasági termékek exportja és importja.

A szocialista országokkal folytatott külkereskedelmünk áruszerkezete megfelel népgazdaságunk termelési szerkezetének: behozatalunkban az anyagok és a féltermékek, kivitelünkben a késztermékek foglalják el a döntő helyet.

* Külön elemzést igényelne, hogy perspektivikusan és milyen mértékig célszerű és reális a szocialista tábor *önellátásának* biztosítása a termeléshez szükséges anyagokból. Ebben a kérdésben nem lehet egyetérteni Karl Morgenstern megfogalmazásával, aki szerint „A szocialista országok közös gazdaságpolitikájának fő követelménye, hogy ... a szocialista rendszer *mindent*, ami a fejlődéshez szükséges, maga termeljen meg.” (Wirtschaftswissenschaft, 1961. 9. sz. 1305 lap, németül. Kiemelés tőlem. — T. Gy.)

Anyagbehozatalunk a szocialista országokból

Az alapvető ipari nyersanyagokból és energiahordozókból szükséges — évről évre növekvő — behozatalunk túlnyomó többségét tartósan a szocialista országokból kapjuk. Ez már döntően a KGST-n belül együttműködés sikere. Ennek az anyagimportnak a jelentősége számunkra rendkívül nagy, ez az import adja a termelés tervezett fejlesztésének fő nyersanyagbázisát. Az anyagimport túlnyomó részét előzetesen egyeztetett tervekben alapuló, több évre szóló hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodások kötelező kontingensei biztosítják számunkra. Így ma már a teljes anyagimport kétharmadával, a legfontosabb importnyersanyagoknak pedig még nagyobb részével 1965-ig (sőt, az eddigi előzetes tervegyeztetések eredményeként részben 1980-ig) biztonsággal számolhatunk.

A szocialista országok részesedése külkereskedelmünkben 1950 óta lényegesen megnőtt (60⁰/₀-ról 70—72⁰/₀-ra). A tőlük származó anyagbehozatal gyorsabban bővül az átlagosnál.

Anyagbehozatalunk fejlődése
(1950=100)

	1953	1955	1957	1960	1961	1965*
Összes anyagimport	129	141	196	224	233	302
Szocialista országokból származó anyagbehozatal	156	138	242	259	258	333

* Előirányzott.

Különösen gyors ütemben nő az energiahordozók és a villamos energia importja. Ezeket évről évre lényegében teljes egészében a szocialista országoktól vásároljuk.

Energiahordozók importja
(1950=100)

Megnevezés	1955	1958	1960	1961	1965***
Szén	237	328	418	458	612
Nyersolaj	331	1634	2031	2086	2743
Földgáz*	—	—	186	200	200
Villamos energia**	650	860	1257	1525	3750

* 1959=100

** 1951=100

*** Előirányzott.

De fa-, gyapot-, kálisó-, műgumi- és más vegyianyagszükségletünk növekvő hányadát is rendszeresen szocialista országokból fedezzük. Jellemző a fejlődésre faimportunk alakulása:

Fabehozatalunk viszonylati megoszlása (az összes behozatal százalékában)

Megnevezés	1955	1957	1958	1960	1961/65*
Szocialista	61,5	86,6	87,2	79,5	90,7
Nem szocialista.....	38,5	13,4	12,8	20,5	9,3

* Előirányzott.

Az elmúlt évek fejlődése s közelebbi és távolabbi perspektivikus terveink egyaránt biznnyítják, hogy a szocialista országokkal folytatott kereskedelmünkben realizálhatók népgazdaságunk adottságai és ebből eredő termelési szerkezetünk: elsősorban ipari és mezőgazdasági késztermékeinkkel fedezni tudjuk anyagszükségletünk zömét. A gyakorlati tapasztalatok ugyanakkor azt is mutatják, hogy nyersanyagbeszerzési lehetőségeink nem korlátlanok, sem általában, sem pedig a szocialista országok vonatkozásában. Mivel a szocialista világrendszeren belül a rendelkezésre álló természeti kincsek — néhány földrajzi okból nem termelhető, elsősorban trópusi jellegű cikk kivételével — elvben lehetővé teszik valamennyi ipari nyersanyag megfelelő mennyiségű termelését, a kérdés lényegében az, hogyan alakul az anyagok feltárása, illetve termelése és megosztása a lehetséges felhasználási területek (belföld, szocialista és tőkés világpiac) közt egy-egy időszakban. Saját anyagellátásunk lehetőségeit és korlátait a szocialista táboron belül tehát mindig az adott időszakban érvényesülő konkrét feltételek közt kell vizsgálni.

Azok az anyagok, amelyeket ez idő szerint *nem* tudunk megvásárolni a szocialista országokban, több csoportra oszthatók. Ilyenek egyrészt azok az anyagok, amelyek termelésére a szocialista országok természeti-gazdasági adottságai nem, vagy csak kevésbé alkalmasak (pl. nyersgumi, trópusi fafajták, nyersbőrök, egyes fémek és más anyagok).

Az anyagok másik csoportja nem „abszolút hiánycikk” a szocialista világpiacon, de termelésük nem fedezi teljesen a belső és az exportigényeket. E cikkeknel problémákat okoz az is, hogy a nyersanyagkitermelő ágazatok fejlesztése jelentős beruházásokat tesz szükségessé. Ebben az összefüggésben jutnak szerephez az olyan kategóriák, mint a külkereskedelem áruszerkezete, az egyes áruk külkereskedelmi rangsorolása, a tőkés piacok szívóhatása a szabad devizáért könnyen értékesíthető áru-fajtákban, a külkereskedelmi árak stb. Ezek a gyakorlatban felmerülő kérdések, amelyek megoldásában úgy juthatunk előbbre, ha — megértve a többi ország helyzetéből, sajátosságaiból adódó problémákat — a szocialista országok együttműködése alapján, a nemzetközi munkamegosztás alapelveivel összhangban konstruktív, minden érdekelt országot kielégítő megoldási módokat keresünk. Ilyenek a többi között a közös beruházások.

Közös beruházások a nyersanyagellátás javítására

A szocialista nemzetközi munkamegosztás egyik nagy lehetősége és egyben feladata éppen az, hogy a nyersanyagok kitermelését több, vagy valamennyi szocialista ország számára a legelőnyösebb módon valósítsák meg. Ennek természetesen csak *egyik* oldala, hogy a nyersanyagkitermelést és egyes feldolgozási fázisokat (ércdúsítás, vaskohászat) a legjobb adottságokkal rendelkező országban végezve az *egész* szocialista világrendszer megtakarítást ér el. Emellett a *kölcsönös előnyök* elvének is érvényesülnie kell; a többi ország érdekében befektetett eszközöknek hosszabb-rövidebb idő alatt meg kell térülniök. A beruházó ország szempontjából leggyorsabb megtérülést az úgynevezett *közös beruházá-*

sok (a többi szocialista ország részvétele az illető ország beruházásaiban) jelentik.*

Magyarország lehetőségei a nyersanyagkitermeléshez szükséges gépek és felszerelések szállításában korlátozottak, ezért törekednünk kell a beruházási részvétel más formáinak kialakítására is. Ilyen más forma volt például a lengyei szénbányák melletti meddőhányók kiaknázására alakított lengyel—magyar vállalat esetében a magyar eljárás átadása, más esetekben a természeti kincsek feltárását végző szakemberek, geológusok küldése. E két példa azt mutatja, hogy lényegében szellemi exporttal is hozzájárulhatunk a baráti országok nyersanyagforrásainak bővítéséhez. A konkrét beruházási céllal közvetlenül össze nem függő, de a partner ország számára különösen szükséges áruk (például élelmiszeripari termékek) szállításával szintén hozzájárulhatunk valamely nyersanyagforrás feltárásához, oly módon, hogy lehetővé tesszük a partner országnak beruházási eszközök átcsoportosítását a nyersanyagkitermelés növelésére. Az eszközök ilyenfajta átcsoportosítását és közvetett vagy közvetlen nemzetközi felhasználását gazdaságossági szempontból is az eddiginél sokkal alaposabban és főleg komplex módon kell vizsgálni.

A szocialista nemzetközi munkamegosztásnak az országok anyagellátását gazdaságosan javító módja és egyben a beruházásokban való részvétel közvetett formája az azonos célú beruházások országok közötti tervszerű megosztása. Jellemző példa erre a lengyel—magyar timföld-alumínium együttműködési megállapodás. Ennek az a lényege, hogy Magyarország alumíniumiparát elsősorban a viszonylag kevés energiát igénylő timföld-fázisig fejleszti, míg Lengyelország — olcsó energiaforrásaira támaszkodva — főleg alumíniumkohását bővíti, nagyrészt magyar timföld-bázison, a termelt alumínium megfelelő részét pedig rendelkezésünkre bocsátja.

Beruházási együttműködés keretében épül a *Barátság olajvezeték* is, amely lehetővé teszi az egyre nagyobb arányú szovjet olajszállítmányok gazdaságos továbbítását az európai népi demokratikus országokba.

Jóformán teljesen kiaknázatlan még közlekedésszükség-*gyártó* iparunk részvétele a közös beruházásokban, pedig ehhez a közlekedési és szállítóeszközök (bizonyos mértékig a híradástechnikai cikkek is) értékes részvételi alapot nyújtanak. Ilyen áruk szállításával különösen több ország részvétele esetén vehetünk részt a közös nyersanyagbázis fejlesztésében.

A közös beruházásokban való részvétel természetesen problémát is jelent számunkra, amennyiben az esetek többségében *anyag* eszközök előlegezését jelenti, még ha ez számunkra kedvező összetételű áruszállítások formájában történik is. Az ilyen beruházásokat — jellegüknél fogva — csak néhány évvel a beruházás után követik az anyagszállítások, így kedvező hatásukkal nagyobb arányban csak a következő öt éves tervekben számolhatunk. Távolati nyersanyaghelyzetünk reális felmérése mégis azt mutatja, hogy iparunk nyersanyagellátását a szocialista

* A szocialista országok közt eddig elhatározott, vagy már meg is valósult közös beruházások közül megemlítem a csehszlovák—szovjet megállapodást, amely szerint Csehszlovákia reze, ólmet, horgányt és vasércet kap a Szovjetuniótól az illető nyersanyagok kitermeléséhez és feldolgozásához szükséges gépek ellenében; a csehszlovák—román megállapodást, amely szerint a román földgázra telepítenek csehszlovák célokat szolgáló erőművet. Ilyen jellegű megállapodásokat a távol-keleti szocialista országokkal is kötöttek az európai szocialista országok, ezek közt megemlítem a magyar—koreai (a szinesfém-kitermelés fokozásáról, illetve az ehhez szükséges gépek szállításáról szóló) egyezményt.

táboron belüli gazdaságos nyersanyagforrások kiaknázására célszerű alapozni, ehhez pedig hozzátartozik a beruházásokban való részvétel, akár a belföldi beruházások terhére is.

Saját beruházási részvételünknel kisebb mértékben ugyan, de szóba jöhet az is, hogy más szocialista országok vegyenek részt magyarországi beruházásokban. Itt nemcsak meglévő nyersanyagaink (bauxit, olaj) feltárásának meggyorsításáról, a timföldgyártásban való részvételtől stb. lehet szó, hanem olyan (például hengerdei vagy vegyipari) profilok létrehozásáról is, amelyek kiegészítő jelleggel más szocialista országok szükségleteire is termelnek. Az ilyen beruházások természetesen inkább a termelési profilozás, mint a közös beruházással történő nyersanyagbázisbővítés kategóriájába tartoznak, de végső soron az egész tábor nyersanyag- és féltermék-bázisát szélesítik azonos eszközkötés mellett.

A közös beruházásokkal összefüggésben szólni kell arról is, hogy a szocialista országok kereskedelmében ez idő szerint alkalmazott *árendszer* a gyakorlatban nem szolgálja kielégítően a kölcsönös nyersanyagellátás fejlődését. Az érvényes árelv módot ad ugyan ösztönző árak alkalmazására, amelyek a jelentős beruházásokat igénylő áruk szállítása-
kor vagy a többi ország szükségleteit szolgáló kapacitások fejlesztésekor felmerülő terhek egy részét a fejlesztésben érdekelt országokra háríthatnák. Ilyen árak alkalmazására azonban a gyakorlatban eddig alig került sor. E kérdés megoldását végeredményben a szocialista országok saját külkereskedelmi árbázisának kidolgozásától várhatjuk.

Kivitelünk áruszerkezetének fejlesztése a nyersanyagbehozatal előmozdítása szempontjából

Ipari termelésünk növelése szükségképpen együtt jár az import bővülésével. Ezt a tendenciát a lehetséges és okvetlenül szükséges belső intézkedések, különösen a saját nyersanyagforrások fokozott feltárása, a feldolgozóipari termelés szerkezetének átalakítása és — részben ennek eredményeként — az anyagfelhasználás viszonylagos csökkentése (az öt-éves terv szerint például a hengerelt acél fajlagos felhasználását 25 százalékkal kell csökkenteni), a felesleges anyagkészletek leépítése stb. fékezhetik ugyan, de meg nem változtathatják.

Az import gazdaságos hazai termeléssel való pótlására az ötéves tervidőszakban teendő intézkedések közül a hazai műtrágyagyártás fejlesztése, vegyiparunk és ezen belül a műanyaggyártás fejlesztése, finomlemez-szükségletünknek lényegében hazai termelésből történő fedezése és exportot is lehetővé tevő cementgyártó kapacitás kifejlesztése a legjelentősebbek. Mindezek fontos tényezői az import *tervezett keretek között tartásának*. Ennek ellenére, az ötéves tervben, sőt a következő öt-éves tervidőszakokban is jellemző marad termelésünk és külkereskedelmünk szerkezetére az anyagimport elsődlegessége. Ennek figyelembevételével kell vizsgálni exportunk tervezett és a fejlesztés szempontjából kívánatos méreteit és összetételét.

Semmiképpen sem tűzhető ki reális célul, hogy anyagbehozatalunkat egészében vagy akár jelentős részben ipari nyersanyagok exportjával egyenlítsük ki. Ugyanakkor rövidlátó és gyakorlatilag sem célra vezető álláspont lenne az is, ha a szocialista nemzetközi munkamegosztást úgy értelmeznők, mint aminek keretében *csak a többi szocialista*

ország fejleszti a mi szükségleteinket is teljesen kielégítő mértékben saját nyersanyagtermelését — függetlenül a kitermelés feltételeitől és költségeitől. (Éppen ezért időszerű a beruházásokhoz való hozzájárulás, a közös beruházások stb. sokrétű formáival és módszereivel az eddiginél lényegesen tervszerűbben foglalkoznunk.) Emellett igen fontos kivitelünk áruszerkezetének olyan fejlesztése, hogy az egyre inkább megfeleljen a partner országok igényeinek.

A szocialista országok a velünk folytatott kereskedelemben természetesen számukra szükséges összetételű áruszállításokat várnak. Ezért nagy jelentőségű kérdés, hogy exportunk áruszerkezete mennyiben felel meg legfontosabb külkereskedelmi partnereink, a szocialista országok igényeinek.

Exportunkban a gépek és berendezések állnak az első helyen. Ezeknek — az igények kielégítésére való alkalmasságát érintő — sokrétű problémáit itt nem kívánom részletesen elemezni. Erről most csak annyit, hogy gépexportunk volumenét perspektívában is tovább kívánjuk növelni, ami feltételezi, hogy műszaki követelmények, korszerűség, szállítási határidők stb. szempontjából lépést tartunk a szocialista országok mint gépvásárlók rohamosan növekvő igényeivel.

A kölcsönös gépszállítások volumenének szembeötlően gyors növekedése a szocialista országok közt néha azt a látszatot kelti, mintha a kölcsönös gépigények kielégítésének nem, vagy csak alig lennének korlátai. Ez azonban nincs így. Saját gépszállításainkat jelentősen növelhetnénk, és mi is jóval több gépet tudnánk átvenni a szocialista országoktól, ha a specifikus igényeket kölcsönösen a mainál jobban elégténénk ki. Évről évre jelentős összegben maradnak kielégítetlenül, vagy tolódnak át a tőkés piacokra olyan gépigények, amelyek teljesítése nem a szocialista országok gépiparának fejlettségi szintjén múlik, csupán olyan korlátkon, amelyek előrelátó kereskedelmi és iparszervezési munkával elháríthatók.

Korszerűbb választékú, a minőségi követelményeket jobban kielégítő gépekből tehát jelentősen fokozhatnók exportunkat a szocialista országokba. Ezen felül azonban — a gépexport vezető helyének fenntartása mellett — perspektívában az eddiginél sokkal erőteljesebben célszerű növelni a szocialista országokba könnyűipari és mezőgazdasági élelmiszeripari kivitelünket is. Ez anyagbehozatalunk növelésének további lehetőségeit nyitja meg, és strukturális szempontból is szükséges külkereskedelmi partnereink igényeinek kielégítéséhez. A kérdést ebben az összefüggésben sokáig kissé passzívan és — értékelés szempontjából — defenzív módon kezeltük. Egyoldalúan azt a kétségtelenül jellemző összefüggést hangsúlyoztuk, hogy míg a fejlett tőkésországokba exportált áruknak kb. a fele mezőgazdasági termék, addig a szocialista országokba csak exportunk 16—17 százaléka, a Szovjetunióba pedig éppen csak 7—8 százaléka erejéig viszünk ki mezőgazdasági cikkeket. Könnyűipari exportunknál is elsősorban azt szoktuk említeni, hogy a szocialista országokba kivitt áruk közt e cikkcsoport részesedése jóval alacsonyabb, mint a tőkés kivitelben. Ez mind igaz; kereskedelmünk szocialista jellege lehetővé teszi, hogy kivitelünkben a gépipari termékek részesedése ma és távoli perspektívában is az első helyet foglalja el, és meghaladja a tőkés világpiacon elért, illetve az ott számunkra reálisan célul kitűzhető arányokat is. Ebből következően a többi árucsoport aránya a ki-

vitelben alacsonyabb és az is marad. De a termelés anyagellátásának fent vázolt problémái, mezőgazdaságunk megváltozott termelési feltételei és így bővülő exportlehetőségei, könnyűiparunk meglévő, gazdaságosan fejleszthető kapacitása és tradíciói, mindez arra a következtetésre vezet, hogy a szocialista országokba irányuló exportunkban a jelenlegihez képest növelni kell és lehet az említett árucsoportok volumenét és részesedését is. A nemzetközi munkamegosztás nem korlátozódik gépek és anyagok termelésére. A mi népgazdaságunkban előreláthatóan a távoli jövőben is nagyobb lesz a mezőgazdasági termelés súlya és részesedése, mint például Csehszlovákiában és az NDK-ban. Valamennyi szocialista ország nagy erőfeszítéseket tesz a következő években is lakossága életszínvonalának emelésére; ehhez — a belföldi ellátás állandó javítása mellett — módunk van, célszerű és gazdaságos is hozzájárulnunk.

Lehetőségeinkhez képest természetesen növeljük az *anyagexportot* is, mindkét világcipiacra. A bauxit, timföld, alumínium, olajtermékek és gyógyszerek mellett érdemes e vonatkozásban rámutatni a hengerelt acélok árucsoportjára, amely jól példázza, hogy az export és az import növelésének előírt arányai *bővülő forgalom* mellett hogyan biztosíthatók. Itt arról van szó, hogy a szocialista országokkal folytatott kooperációt a rendelkezésre álló termelőkapacitások kihasználásával is erősítjük, de növeljük exportunkat a tőkésországokba is. Ugyanakkor a Dunai Vasmű hideghengerművének üzembe lépése jelentősen csökkenti hengereltáru-behozatali problémáinkat.

A hengereltacél-behozatal és kivitel alakulása (1955—1965)*

Megnevezés	1955		1960		1961		1965**	
	export	import	export	import	export	import	export	import
Volumen-index	100,0	100,0	272,0	288,3	370,0	344,6	509,6	354,7
Import az export százalékában		159,4		168,9		148,4		110,9

* A bugaimporttal és a hengereltacél-kooperációval együtt számított értékek alapján.

** Tervezett adat.

Rendszeresen nő tehát a termeléshez szükséges hengereltacél-behozatal, s volumenében továbbra is lényegesen meghaladja az exportot, de ugyanakkor gyorsabban növekszik a cikkcsoportba tartozó áruk kivitele, mint behozatala.

Sokféle lehetőségünk van tehát arra, hogy külkereskedelmünk áruszerkezetében közeledjünk a szocialista országok igényeihez és a nemzetközi munkamegosztásban aktívan, minden szempontból egyenértékű hozzájárulással vegyünk részt. Eppen ezért nem érhetünk egyet azokkal a külkereskedelmi gyakorlatban mutatkozó törekvésekkel, amelyek a szocialista országok termelési szerkezetének különbözőségét figyelmen kívül hagyva mechanikus arányokra törekednek a külkereskedelmi forgalomban.

Miről van itt szó? A szocialista országok valamennyien fejlesztik feldolgozó iparukat, azon belül is leginkább a gépipart. Ennek egyik eredménye, hogy valamennyi ország növeli az ipari késztermékek kivitelét.

telét. Minthogy pedig mindegyikük fő kereskedelmi partnerei a szocialista országok, az egymás közti kereskedelemben lényegesen nőtt a gépek és berendezések részesedése (a KGST-országok vonatkozásában 1950-ben 20 százalék, 1958-ban 28 százalék, 1960-ban 32 százalék, 1965-ben az előzetes tervek szerint 36 százalék). Ez alapján pozitív jelenség, tükrözi a termelés szakosítását és profilozását, segíti valamennyi ország műszaki fejlődését, növeli a beruházásokban a gépek és berendezések arányát stb. Emellett azonban időnként — főleg a kétoldalú kereskedelmi tárgyalások során — olyan törekvésekkel is találkozunk, hogy például a gépek és berendezések kölcsönös szállítását időszakonként pl. évenként azonos értékben, vagy más fix arányban határozzák meg.* Ebből következően, illetve ezzel párhuzamosan olyan igény is felép azután, hogy az egyéb árucsoportok (anyagok, fogyasztási cikkek) behozatala és kivitele is árucsoportonként, évenként és országonként egyensúlyban legyen. Az árustruktúra ilyen megmerevítése azonban — bár nem általánosan mutatkozó jelenségről van szó — szöges ellentétben van a szocialista nemzetközi munkamegosztás elveivel, céljával, és a kívánt eredményt a gyakorlatban sem érheti el.

A külkereskedelmi áruforgalom útján befolyásolható ugyan egy ország termelési szerkezete, de nem változtathatók meg az alapvető gazdasági adottságok. Ha a külkereskedelmi forgalmat atomizálják (az említett „arányosítás” ti. a gyakorlatban nem áll meg az árucsoportoknál sem, hanem konkrét cikkek és cikkelemek szembeállításáig is eljut), ezzel mesterségesen szűkítik az árucserét, korlátozva a vásárlások és az eladások egyébként meglevő lehetőségeit. A termelés szakosítása elképzelhetetlen úgy, hogy annak eredményeként a kereskedelmi forgalomban a szakosított termékek kölcsönös szállítása értékben — rövid időszakon belül és viszonylatonként is — kiegyenlítse egymást. (Amellett a szakosítás perspektívában is csak a forgalomban szereplő áruk egy részére terjed ki.) A forgalom strukturális arányainak megmerevítése tehát fékezi a termelés szakosítását is, mert gátolja, hogy eredményei a külkereskedelemben realizálódjanak. A külkereskedelmi áruforgalom részeinek ilyen „arányosítása” végső soron nem a szocialista országok gazdasági fejlettségének kiegyenlítődsét, termelésük egymást kiegészítő jellegének erősödését mozdítaná elő, hanem — kényszerűségből — az autark tendenciák erősödésére vezetne. Az ilyen mesterséges korlátok csökkentik a külkereskedelem gazdaságossága javításának lehetőségeit is, hiszen nagymértékben akadályozzák az optimális gazdaságosságú megoldások megközelítését.

Mindez persze korántsem jelenti, hogy saját külkereskedelmünk áruszerkezetében, belső arányaiban a korábban kialakult helyzet merev fenntartására törekednénk. Hogy nem így járunk el, azt mutatja például, hogy a szocialista országokból eredő behozatalunkban a gépek és berendezések aránya jelentősen és tartósan megnőtt. (A gépek és berendezések részesedése a szocialista országokból eredő behozatalban 1955-ben 8,8, 1958-ban 18,8, 1960-ban 27,2 volt, 1961—65-ben pedig 31,3 százalékos arányt tervezünk.)

* Ez a kérdés a szocialista nemzetközi munkamegosztással foglalkozó irodalomban is nemegyszer eltérő módon szerepel. Pl. az egyes árucsoportok — konkrétan a gépek és berendezések — két-két ország közti kölcsönös szállításának előre meghatározott egyenlegét tartja perspektívában is fontosnak Ladislav Smid a „KGST tagországok gépipara fejlesztése távlati tervei koordinálásának kérdéseiről” című cikkében. Plánované Hospodarství, 1961. 10. sz.

Kereskedelmünk bővítési lehetőségei a gazdaságilag gyengén fejlett országokkal

Az ötéves tervidőszakban erőteljesen bővíteni kívánjuk a nem szocialista országokkal folytatott kereskedelmünket is. Ennek lehetősége, mértéke főként áruforgalmunk szerkezetén múlik. Ami a jelenlegi árustruktúrát illeti, az kiviteli és behozatali vonatkozásban is lényegesen eltérő a fejlett tőkésországok és az ún. gazdaságilag gyengén fejlett országok viszonylatában.

A külkereskedelmi forgalom áruszerkezete a nem szocialista országokkal 1961-ben
(Teljes forgalom = 100. Előzetes adatok)

Megnevezés	Behozatal		Kivitel	
	I*	II*	I*	II*
Gépek és berendezések	16,8	1,2	8,5	45,4
Anyagok és anyagjellegű féltermékek	67,7	71,6	21,0	17,6
Könnyűipari cikkek	2,6	2,6	14,5	22,3
Mezőgazdasági cikkek	12,9	24,6	50,9	10,1
Egyéb	—	—	5,1	4,6

* Európai nem szocialista országok, Észak-Amerika.

** Többi nem szocialista ország.

A II. országcsoport (amelyhez nagyon különböző politikai és gazdasági fejlettségű országok tartoznak, a már ma is jelentős nehéziparral rendelkező Indiától az iparfejlesztés legalsó lépcsőfokait járó nyugat- és közép-afrikai országokig, a jelenleg is gyarmati sorban levő területektől a már szocialista célokot kitűző Kubáig) részesedése ma még külkereskedelmünkben nagyon alacsony, alig 5—6 százalék. Az áruszerkezet alapvetően eltér az I. csoporttól és bizonyos hasonlóságot mutat a szocialista országokkal folytatott külkereskedelmünk áruösszetételével.

Ezek az országok ténylegesen vagy potenciálisan termelői csaknem minden nyersanyagnak és félterméknek, amelyeket rendszeresen a nem szocialista országokból szerzünk be. Kivételt talán csak a kohászati termékek és a vegyi anyagok csoportja képez, bár például India máris számottevő kivitelt bonyolít le kohászati termékekből. Magyarország számára tehát az ezekkel az országokkal folytatott kereskedelem bővítése lényegében a szocialista országokba irányuló exporthoz hasonló áruösszetételű kivitel ellenében teszi lehetővé olyan anyagok és féltermékek növekvő behozatalát, amelyeket a fejlett tőkésországokból csak számunkra sokkal nehezebben megvalósítható kivittel fedezhetünk. E lehetőség realizálása természetesen a valóságban nem akadálymentes. Csupán a fő vonatkozásokat érintve:

Igaz, hogy a gazdaságilag gyengén fejlett országokban hasonló áruszerkezetű kivittel termelhetjük ki az anyagok vételéhez szükséges fizetési eszközöket, mint az európai szocialista országokban. De a gazdaságilag gyengén fejlett országokba a gépek és berendezések zömét *hitelbe* szállítjuk, s így tulajdonképpen több évre szóló beruházási hozzájárulást a munk nekik, amit többnyire az így feltárt termékek (anyagok)

exportjával, más esetekben egyéb termékek szállításával térítenek vissza.

Problémát okoz az is, hogy ezek az országok nem kívánnak *tartósan* egyoldalú nyersanyagszállítók maradni, és már az ipari fejlettség viszonylag alacsony fokán is törekednek ipari termékek exportjára. Készárui viszont részben minőségi, részben pedig strukturális okokból az esetek jelentős részében nem találkoznak szükségleteinkkel.

Mindeme problémákkal magyarázhatók a kérdéssel a gyakorlatban foglalkozó gazdasági szakembereink körében az olyan nézetek, hogy ezekkel az országokkal elsősorban nem mint jelen- és jövőbeli kereskedelmi partnerekkel, hanem alapvetően mint gazdasági segélynyújtást igénylő, a szocialista országokkal szimpatizáló államokkal kell foglalkoznunk. Mivel pedig erőforrásaink korlátozottak, igyekezzünk kiválasztani a segélynyújtás minél kevesebb anyagi eszközt lekötő formáit; tehát lényegében elégedjünk meg szakértők képzésével és kiküldésével és meghatározott keretek közt egyes gépek és berendezések szállításával, s ne törekedjünk a kereskedelmi kapcsolatok nagyobb arányú kiépítésére.

Az ilyen nézetek képviselői a gazdaságilag gyengén fejlett országokkal kiépíthető gazdasági kapcsolatokat helytelenül és gyakorlati következtetéseiben is visszahúzóan értékelik. Valójában igen jó és még nagyrészt kihasználatlan lehetőségeink vannak arra, hogy a gazdaságilag gyengén fejlett országokkal *kölcsönösen előnyös* gazdasági kapcsolatokat építsünk ki. Hogy csak egy tényezőt említsek, jelenleg nagyrészt nyugat-európai tőkésországoktól vásároljuk azokat a nyersanyagokat (gumit, nyersbőrt, gyapjút stb.), amelyeket a gazdaságilag gyengén fejlett országok termelnek. E lehetőségek valóraváltásához persze nem elegendő a pusztá elhatározás, hanem szívós szervező, előkészítő munka szükséges azoknak a feltételeknek a biztosításához, amelyek mellett a beszerzés közvetlenül a termelő országokból lehetséges. Számolni kell azzal, hogy a nyersanyagkitermelés sok országban még a volt gyarmatosítók kezén van, nemegyszer hiányzik az új független országok saját külkereskedelmi és pénzügyi szervezete stb. Ezek a nehézségek azonban áthidalhatók, különösen ha az illető országok e tekintetben is támaszkodhatnak a szocialista államok segítségére.

A tapasztalatok is azt mutatják, hogy mint más szocialista országok, mi is képesek vagyunk az ezekkel az országokkal folytatott kereskedelem fokozatos bővítésére. Az ez irányú fejlődés meggyorsítása fontos érdekünk, mert ezáltal csökkenthetjük az alapvető ipari nyersanyagok tekintetében az imperialista országok áruszállításaitól való függőségünket, s szabad devizák helyett főleg gépek és könnyűipari cikkek ellenében vásárolhatunk. Fokozatosan elháríthatók azok a nehézségek is, amelyek a gazdaságilag gyengén fejlett országok nem ipari nyersanyag jellegű termékeinek eladására irányuló — reális mértékű — törekvéseit akadályozzák. Például az 1961. decemberi fogyasztóiár-változtatások egyik kihatásként növelhetjük kávé-, kakaó- és déligyümölcs-behozatalunkat is. Ez alapot ad nem egy ma még nagyon szűk exportválasztékú afrikai és latin-amerikai országgal folytatott kereskedelmünk élénkítésére.

A gazdaságilag gyengén fejlett országok jelentős részével még hosszú ideig túlnyomórészt mint nyersanyag- és féltermékszállítókkal szá-

molhatunk, ezek így fogják majd törleszteni évről évre növekvő arányban a kapott hitelekét is. Más részük fokozatosan iparcikk-exportórré fejlődik, és megfelelő kapcsolatok kiépítése esetén berendezkedhetik nekünk szükséges áruk termelésére és szállítására is. Azok a gazdaságilag gyengén fejlett országok, amelyek a szocialista országokkal szoros gazdasági kapcsolatokat építenek ki, alkalmaznak egyes a szocialista külkereskedelemre jellemző kereskedelmi formákat és módszereket (hosszabb időn át állandó áruszerkezet, több éves szerződések, a tervekbe építhető konkrét szállítási kötelezettségek stb.) is.

A tőkésországból eredő import néhány kérdése

A fejlett tőkésországból eredő behozatalból főleg két árucsoportot, a nyersanyagokat és a gépeket kívánom e helyütt kiemelni. Tőkés nyersanyagimportunk jelentőségét mutatja, hogy az 1960. évben importált hengerelt acél 67 százalékát, a gyapjú 54, a nyersbőr 50, a papírfélék 49, a vegyi anyagok 35 százalékát a fejlett tőkésországokban működő cégektől vásároltuk. Egyfelől a jelentős tőkés nyersanyagbehozatal, másfelől a tőkésországokba irányuló kivitel kiterjesztésének nehézségei adnak tápot az olyan nézeteknek, hogy a mi körülményeink közt az ipari termelés emelésével szükségképpen együtt járó tőkés import határt szab ipari termelésünk fejlesztési ütemének is. Ez persze csak akkor volna igaz, ha a *valóban szükséges* tőkés importot nem tudnánk megfelelő exporttal ellensúlyozni. Az egyensúly azonban növekvő ipari termelés mellett is nyilvánvalóan fenntartható, ha az importot a *szükséges* mértékre korlátozzuk, s egyúttal jól kihasználjuk az export fokozására kínálkozó lehetőségeinket.

Nézzük először az importot. Nem érintve most az anyagnormák és a gyártmányszerkezet kérdését, amelyek meghatározóak az importszükséglet vonatkozásában is, csak két tényezőre utalok: 1. a szabványok, minőségi előírások, műszaki tervezés — egyszóval saját szerveink — által meghatározott, de gyakran egyáltalán nem okvetlenül szükséges importra; 2. az ún. produktív alkatrészek kelletnél jobban növekvő behozatalára.

Könnyű belátni, hogy sok anyag és alkatrész beszerzési piaca, sőt az eladó cége is már a tervező asztalánál, a konstrukció kialakításakor eldől, gyakran a lehetséges, illetve előnyös (a műszaki követelményeket is szem előtt tartó) külkereskedelmi megoldások ismerete *nélkül*. Tervezőink gyakran nem ismerik kellően a szocialista országok gyártmányait, áruválasztékát, termékeik műszaki mutatóit, emellett a nálunk és más szocialista országokban alkalmazott szabványok és szabvány jellegű műszaki előírások sem számolnak megfelelően mindezzel. Távolról sem általános, de a fentieket illusztráló konkrét eset, hogy kb. 2 évvel ezelőtt azért kellett nyugat-európai cégektől terven kívül nagy mennyiségű betonacélt vásárolnunk, mert az egyébként megfelelő mennyiségben rendelkezésünkre álló — szovjet szabványok szerint készülő és a Szovjetunió építkezéseinél felhasznált — betonacél nem felelt meg a mi építési terveinkre előírt szabványoknak. A megoldás: a szocialista országok szabványainak és az importtermékekre vonatkozó minőségi előírásoknak az egységesítése. Ez kizárná, vagy legalább csökkentené a hasonló okokból előálló tőkés importot.

Ami a produktív alkatrészek behozatalát illeti, nem egy új gépipari termék gyártása azzal indul, hogy átmenetileg (a prototípus, esetleg a nullszéria előállításához) tőkés importalkatrészek szükségesek. Ezek olykor a termék értékének jelentős hányadát képviselik. Utóbb azután kiderül, hogy az importot valamilyen okból hosszú időn át fenn kell tartani (pl. a beruházás késik, a belföldi gyártmány minősége nem kielégítő stb.). Végül soron olyan belföldi rendeltetésű cikket vagy — többnyire nem a fejlett tőkésországokba kerülő — exportterméket állítanak így elő, amely eredetileg gazdaságosnak mutatkozott ugyan, de a jelentős tőkés import fenntartása a gazdaságosságot lényegesen rontja, sőt nemegyszer kétségessé teszi a hazai gyártás és az export célszerűségét is.

A nem szocialista országokból vásárolt és oda eladott gépek értéke jelenleg nagyjából azonos. Az ötéves terv végére ezekbe az országokba kétszer annyi gépet és berendezést kívánunk exportálni, mint 1960-ban, és importunkat is jelentősen növelni szándékozunk. A fő probléma itt az, hogy a gépexport zöme — amint azt korábban már kimutattuk — a gazdaságilag gyengén fejlett országokba irányul, míg a fejlett tőkésországokba csupán a kivitel néhány százaléka (teljes gépexportunknak alig 3, a nem szocialista országokba menő gépexportnak pedig kb. 36 százaléka) kerül. De ezen szintén lehet változtatni.

Például szerszámgépeink 5—6 évvel ezelőtt még alig voltak eladhatók Nyugat-Európában, ma pedig már a megfelelő műszaki fejlesztés és a jó külkereskedelmi munka eredményeként, s a tőkés konjunktúra lehetőségeit kihasználva úgy kifejlesztettük exportunkat, hogy a keresett típusokból alig tudunk eleget tenni a vevők rendelkezéseinek. Az sem szükségszerű, hogy élelmiszeripari gépeket, komplett gyárberendezéseket, amelyeket a szocialista országokba évről évre több százmillió devizaforint nagyságrendben adunk el, a tőkés piacokon eddig egyáltalán nem, vagy csak elenyésző értékben tudunk elhelyezni. Gépiparunk és más iparágak is az elmúlt 3—4 évben rendszeresen jelentősen túlteljesítették termelési terveiket, és nagy mennyiségben adtak át a külkereskedelemnek terven felüli exportárukat. Ezeknek azonban csak nagyon kis részét lehetett tőkésországokban értékesíteni.

Végeredményben tőkés gépexportunk megalapozása szempontjából is rendkívül pozitív, és eddig kellően nem értékelt tényező, hogy olyan termékeket, mint hajók, diesel-mozdonyok, autóbuszok, dömperek, telefonközpontok, komplett élelmiszeripari üzemek, amelyekre még nagy tőkés cégek is csak egy vagy néhány darabos üzleteket kötnek, mi tízes vagy százas szériákban szállítunk a szocialista országokba. Igaz, a nagy szériáknak ebből a szempontból negatív vetületük is van: mivel e cikkekben a tőkés piacokon történő értékesítés gyakran csak néhány darabos, az üzletkötések pedig sok előkészítést, a vevők külön igényeinek aprólékos figyelembevételét követelik, ezek az üzletek vállalati szinten gyakran nem látszanak gazdaságosnak, s ezért exportra termelő, és külkereskedelmi vállalataink nem mindig vállalják a létrejöttükhöz szükséges fáradságot. A szocialista országokba irányuló eladásaink méreteihez és lehetőségeihez képest a tőkés piacokra történő gyártás a feldolgozó ipar — elsősorban a gépipar — számára szinte „kisüzemi feladatnak” tűnik. Persze azok a nehézségek sem kicsinyelhetők le, amelyekkel ipari termékeinknek a tőkés piacokon ténylegesen meg kell birkóznunk.

De e kétségtelen nehézségek sem változtatnak azon, hogy hazai termelési szerkezetünk fő arányainak lényeges változtatása nélkül is van mód tőkés exportunkban az iparcikkek részesedésének növelésére. (Ezt bizonyítják a műszaki fejlesztés és a kereskedelmi munka *együttes* javításával az elmúlt 2—3 évben elért eredményeink is.) Ez pedig rendkívül fontos a továbbra is tőkés forrásokból beszerzendő import megfelelő elmentételezése szempontjából.

Amennyire döntő feladata, mondhatni kulcskérdése az ötéves külkereskedelmi tervnek, hogy a tőkésországokba irányuló exportunkat a tervezett, sőt. azt meghaladó mértékben ipari kész- és féltermék-kivitelünk növelése útján fokozzuk, annyira igaz az is, hogy ezt a feladatot ésszerű feltételekkel, s *nem bármilyen* áron kell végrehajtani. Az export gazdaságossága a következő években egyre döntőbb ismérve lesz a külkereskedelmi tevékenység minőségének. Nem érhetjük be többé az egyes termékek gazdaságossági mutatóinak kiszámításával, ez most már évről évre rendszeresen megtörténik az exportárak egyre szélesebb körére. Az sem elegendő többé (amit két évvel ezelőtt még jogosan tekintettünk nagy eredménynek), hogy operatív intézkedéseket dolgozzunk ki az exporttervben szereplő termékek termelési költségeinek csökkentésére, illetve az exportárak növelésére. Most már a tervkészítés időszakára helyezzük az exportgazdaságossággal foglalkozó állami munka súlypontját. Az elmúlt évben végrehajtott szervezeti intézkedések (miniszteri bizottság létesítése a gazdaságossággal kapcsolatos kérdések megvitatására és eldöntésére) lehetővé teszik olyan gazdaságossági feltételek előírását, amelyeknek meg nem felelő termékek már bele sem kerülhetnek az exporttervbe. Az exporttermékek gazdaságosságának javítását célzó intézkedések pedig ezután szerves részei lesznek a népgazdasági (beruházási, önköltségi stb.) tervnek is.

Az iparcikkexport fontosságának hangsúlyozása természetesen nem változtat azon a tényen, hogy a jelenleg és az ötéves terv számai szerint is a fejlett tőkésországokba exportált árunk keréken 50 százaléka mezőgazdasági és élelmiszeripari termék. Az ehhez szükséges áralapokat mezőgazdaságunk a szocialista átszervezés eredményeként évről évre növekvő volumenben és a korábbinál megnyugtatóbb módon bocsátja rendelkezésre. Különösen 1963—65-ben számítunk már ebben a vonatkozásban is a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság eredményeire. Ugyanakkor nem szabad lebecsülni azokat a nehézségeket sem, amelyekkel mezőgazdasági exportunknak máris és a következő években egyre inkább meg kell küzdenie a tőkés piacokon. A nyugat-európai gazdasági integráció kedvezőtlen hatásai elsőnek és a számunkra legérzékenyebben mezőgazdasági exportunkat érintik. Exporttervünket élesedő versenyben, fokozott minőségi, határidő és más követelmények mellett kell megvalósítani. Itt is javítani kell az export összetételét az értékesebb, jobb minőségű, iparilag feldolgozott termékek irányában. Emellett a mezőgazdasági exportban nem nélkülözhetjük a nagy volumenű cikket (pl. vágómarha, bor, friss gyümölcs, tojás stb.) sem.

Visszatérve arra a kérdésre, hogy határt szab-e tőkésimportunk az ipar és ezen keresztül az egész népgazdaság fejlődési ütemének, mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy *önmagában* semmi esetre sem. Ha a fejlődést a külkereskedelem oldaláról korlátozó tényezőt keresünk, úgy azt az iparunk és mezőgazdaságunk termeléséből a tőkés piacokra

gazdaságosan exportálható áruk mindenkori volumenében jelölhetjük meg. Ez pedig elsősorban a termelés és az értékesítés szervezésén, irányításán, a piac által megkövetelt feltételekhez való rugalmas alkalmazkodáson múlik.

A nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyának jelentősége

Az anyagimport a gyakorlatban nemegyszer a nemzetközi fizetési mérleg, elsősorban a tőkés fizetési mérleg problémájaként is jelentkezik.

A nemzetközi fizetési mérleg a mi viszonyaink között 90—95 százalékban a kereskedelmi mérleget, az áruforgalmat, illetve az ezzel kapcsolatos fizetéseket foglalja magában. Anélkül, hogy lebecsülnők a folyó áruforgalommal közvetlenül össze nem függő fizetések (hitelfelvét és hiteltörlesztés, áruforgalmon kívüli kiadások) fontosságát, egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlya a kereskedelmi mérleg megfelelő alakulásán múlik. Ebből viszont az következne, hogy ha az egyensúlyt fenn kívánjuk tartani, úgy egy időszakban csak annyit importálhatunk, amennyit ugyanebben az időszakban kiviszünk.

A gyakorlatban azonban behozatalunk egy részét rövid, közép-, gép- és berendezésimport esetében pedig gyakran hosszú lejáratú hitelfelvelekkel rendezzük; ezek a külkereskedelmi gyakorlatban szokásos, nemzetközileg alkalmazott finanszírozási módok. A fizetésimérleg-egyensúly követelménye tehát nem jelenti azt, hogy importunkat rövideb időszakon belül is teljes egészében exporttal kell fedezni, hanem csupán azt, hogy az import és az export ütemeltelődése miatt szükségessé váló hitelfelvétel és annak kiegyenlítése, illetve az adott időpontban fennálló hitelállomány volüme és összetétele (lejáratok időpontja) ne haladja meg azt a mértéket, ameddig a külkereskedelmi forgalom hitelfinanszírozása — a pénzügyi helyzetet, kamatterheket stb. mérlegelve — még biztonságos és gazdaságos.

E tekintetben két hibát véthetünk. A *fizetésimérleg-egyensúly mechanikus kezelése*, a könyvelési értelemben vett számszerű egyensúlyra való törekvés, odavezethet, hogy mi magunk korlátozzuk a fejlődés egyébként lehetséges ütemét, és nem élünk azzal a lehetőséggel, hogy a szükséges termelőeszközök egy részét más országok eszközeinek átmeneti igénybevételével szerezzük be.

Ellenkező végletbe esnek azok, akik az import korlátait csak abban látják: egyáltalán *beszerezhetők-e az egyes importárúk?* Márpedig nagy különbség van a szokásos kereskedelmi feltételek mellett felvett, a forgalom bonyolításához nemegyszer technikailag is szükséges hitel és a megfelelő export hiányában történő kényszerű hitelvásárlások közt. Utóbbiaknál a kamatterhek egy meghatározott mértéken túl aránytalanul növekednek, az egyéb fizetési és törlesztési feltételek rosszabbodnak, s végül függő helyzetbe sodorhatják az országot a hitelnyújtókkal szemben. Ha pedig az esedékes hiteltörlesztéseket az exportból nem, vagy csak csökkenő mértékben tudjuk fedezni, ezzel egy későbbi időszak importlehetőségeit is korlátozzuk.

A fizetésimérleg-egyensúly követelményei helyesen tehát azt jelentik, hogy az export, az import, a fizetések és a hitelfelvelek arányát úgy alakítsuk ki, hogy importszükségeiteinket *elsősorban* folyó exportunk

bevételeiből fedezzük; e mellett, a körülményekhez képest változó nagyságrendű hitelállományt tartunk fenn, illetve olyan hitelműveleteket végzünk, amelyek megkönnyítik a termeléshez szükséges importot. Második ötéves tervünk a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyát ilyen értelemben, tehát nem mint fékező tényezőt, hanem mint a fejlődés biztonságát, kötelezettségeink pontos és gazdaságos kiegyenlítését is biztosító feladatot irányozza elő.

Az ötéves terv első éve már lezárult. A tervezett külkereskedelmi feladatokat — előre nem látható nehézségek mellett (például a szárazság közepette is) — lényegében megoldottuk. Nemzetközi fizetési mérlegünk a tervezettnél kedvezőbben zárult. A továbbiakban még sok kérdés részletes tisztázása és még több gyakorlati intézkedés szükséges, hogy a feladatokat — köztük az e cikkben csak vázlatosan felvetett problémákat — megoldjuk.

Gazdasági folyamatok nemzetközi összehasonlítása értékmutatók segítségével

Természetbeni és értékmutatók a gazdasági elemzésben

A szocialista országoknak rendszeresen vizsgálniuk kell, milyen szakaszába jutott annak a feladatnak a megoldása, hogy túlszárnyalják a kapitalista világrendszert az ipar és a mezőgazdaság abszolút termelése tekintetében, és túlszárnyalják a gazdaságilag legfejlettebb országokat az egy főre jutó termelés és az életszínvonal területén. Márcsak ezért is egye inkább nő az összehasonlító közgazdasági elemzés jelentősége. Ilyen elemzésekre azonban nemcsak a szocialista és a tőkés világ gazdasági rendszerek összehasonlítása végett van szükség. Fontos ez a szocialista világgazdasági rendszerben is, a szocialista országok közötti munkamegosztás ésszerű szervezése, az együttműködés tökéletesítése érdekében. A szocialista világgazdasági rendszerre kiterjedő sokirányú gazdasági vizsgálat megszilárdítja a tervezés tudományos alapjait, javítja a szocialista országok tervszerű együttműködését, ily módon lehetőséget teremt a szocialista termelési viszonyok által nyújtott előnyök teljesebb kihasználására, a rendelkezésre álló élő- és holtmunka hatékonyabb felhasználására.

A nemzetközi összehasonlító elemzésekben figyelemmel kell lenni a gazdasági folyamatok különböző oldalaira. A vizsgálatoknak a termékmennyiség (használati értékek tömege) mellett a termékegységre fordított munkamennyiségre (az értékek nagyságára) is ki kell terjedniök. Hasonlóan, a termékek közötti arányokat nemcsak a termelésben (felhasználásban) való mennyiségi részesedés, hanem a ráfordítási arányok szerint is számba kell venni. A termelt és felhasznált termékmennyiségek (arányok), továbbá a termékegységre fordított munkamennyiségek (arányok) más-más oldaláról tárják fel a gazdasági folyamatokat és csak együttes figyelembevételükkel alakíthatók ki a legmegfelelőbb együttműködési módozatok és formák.

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában résztvevő országok felismerték a gazdasági adatok kölcsönös kicserélésének jelentőségét. A kicserélésre kerülő adatok többnyire természetbeni mértékegység (súly, darabszám, munkaidő stb.) szerint rögzítik a gazdasági folyamatokat. Az adatcsere kiterjed a fontosabb értékmutatókra (nemzeti jövedelem, beruházások összege, munkások havi átlagkeresete stb.) is, de ezek csak nemzeti pénznemekben állnak rendelkezésre, így ez idő szerint főleg csak időszaki változásukban vizsgálhatók. Az adatközlés már ebben a formájában is sok előnnyel jár. Tájékoztat a gazdasági folyamatok ala-

kulásáról, kiinduló adatokat szolgáltat a profilozáshoz, az egymás szükségleteit mérlegelő fejlesztéshez; általánosságban is segíti a tervezést. Nem helyettesíti azonban az olyan gazdasági elemzést, amely csak értékbani mutatók segítségével lehetséges.

A termelést (fogyasztást) átfogóan csak értékmutatók segítségével lehet nemzetközileg egybevetni. A szén, az olaj, a vasérc súlyban, a teherautó, a rádió darabban csak külön-külön vethető egybe. Különböző termékek együttes összehasonlítása természetbeni formában nem lehetséges, mivel nincs olyan természetbeni mértékegység, amellyel azok közös nevezőre hozhatók. Amit azonban nem oldhatunk meg természetbeni mutatókkal, elérhető értékmutatók — árak — segítségével. Az ár — mint az érték pénzbeni kifejezője — alkalmas eszköz a különféle termékek közös nevezőre hozására.

Különösen hangsúlyozni kell az értékmutatók felhasználásának jelentőségét a ráfordítások nemzetközi összehasonlításában. A KGST-országok kidolgozták azoknak a műszaki-gazdasági mutatóknak iparági rendszereit, amelyek segítségével a munka termelékenysége leginkább jellemezhető. A műszaki-gazdasági mutatók iparági rendszereivel sokirányú nemzetközi összehasonlító vizsgálat végezhető. Tájékozódhatunk a termelőerők viszonylagos állapotáról, a gyártási technológiákról, a gépesítettségről, adott termelési folyamatokban a munkatermelékenységről. De nem vizsgálhatók a termékekre fordított munkaidő-mennyiségek, illetve azok viszonya.

A szocialista országok számvitele a ráfordításokat *pénzformában*, mint *költségeket* tartja nyilván. Ezért a termékenkénti komplex ráfordítások nemzetközi egybevetése ez idő szerint nem is lehetséges más módon, mint értékbani mutatók alapján.

A természetbeni formában történő gazdasági vizsgálatok korlátait a közgazdászok általában ismerik, mégis különbözőképpen vélekednek az értékmutató segítségével történő elemzésről. Persze nem az értékmutatók segítségével történő nemzetközi összehasonlító vizsgálatok *jelentőségét* ítélik eltérő módon, csak az így nyert adatok *gyakorlati hasznosíthatóságáról* vélekednek eltérően. Ismerünk olyan nézetet, amely szerint ott, ahol a természetbeni formában történő egybevetésre nincs lehetőség, általánosságban is hiányzik az összehasonlíthatóság szilárd alapja. Az értékmutató segítségével végzett összehasonlítással szemben azért tartózkodóak, mert úgy vélik, sohasem lehetünk bizonyosak afelől, arra kapunk-e választ, amire a kérdés irányul. Mi okozza az értékmutatóval szemben megnyilvánuló ilyen aggályoskodást? Minden bizonnyal az értékmutató felhasználásával elkerülhetetlenül felvetődő bonyolult problémák egész scra, amelyek a mai napig nem tekinthetők kellően tisztázottaknak.

Az értékmutatókat a KGST-országok pénznemében fejezik ki. Nemzetközi összehasonlíthatóságuk feltételezi e pénznemek „reális” átszámítási kulcsait, illetve átszámíthatóságukat egy közös valutára. A közös valutára történő átszámítás önmagában tág teret enged a vitákra. Ezek a viták nemegyszer különböző dolgok összekeveréséből adódnak. A közös valutára való átszámítást ugyanis — miként még látni fogjuk — más módon kell megoldani, ha értékmutató segítségével termékmennyiséget kívánunk összehasonlíthatóvá tenni és megint más módon, ha ráfordításokat kívánunk egybevetni.

Az értékmutató — közvetlen formájában — nem mindig alkalmas nemzetközi egybevetésre; ehhez előbb átszámításokra szorul. Esetenként a nemzeti valutákban számított értékmutatót előbb kórrigálni kell és azután közös valutára átszámítani. Más esetekben az a kívánatos, hogy a korrekciót a közös valutára való átszámítás folyamatában hajtsák végre. Az ilyen korrekció bonyolult vizsgálatokat és számításokat tesz szükségessé, ami számos hibaforrás lehetőségét rejti magában. Ezzel kapcsolatban kettős a veszély: a teljes pontosságra való törekvés gyakorlatilag lehetetlenné tenné az értékmutató felhasználását; a túlzott leegyszerűsítésre törekvés viszont olyan hibaforrásokra vezethet, ami miatt az értékmutató gyakorlati használhatóságához fűződhetne jogos kétség. Nem könnyű olyan módszertani ajánlás kidolgozása, amely a még elhanyagolható és kellően ellenőrzött hibaforrások mellett biztosít nemzetközi összehasonlíthatóságot. A feladat mindenestre természetében hordja a viták lehetőségét, de végül is olyan módszertanhoz kell eljutnunk, amely mentes a túlságosan bonyolult számításoktól, ugyanakkor a valóságot legalábbis nagyjából megközelítő eredményeket ad. Ha végül meggondoljuk, hogy mindezekben túlmenően a termékek azonosítási problémáit is meg kell oldani (az össze nem hasonlítható termékek nemzetközi egybevetése nagyonis vitatható eredményekre vezetne), akkor teljes bonyolultságában előttünk áll a gazdasági folyamatok értékmutató segítségével történő összehasonlító elemzésének nehéz feladata.

Az értékbeni mutatószámok formájában történő széleskörű nemzetközi gazdasági összehasonlító vizsgálat lehetőségének megteremtésére, az ezzel kapcsolatban nehézségek leküzdésére a KGST Közgazdasági Állandó Bizottsága több munkacsoportot hozott létre, amelyek már érték is el bizonyos eredményeket. A *nemzeti jövedelem* munkacsoportban összehasonlították NDK—csehszlovák, valamint csehszlovák—magyar viszonylatban a lakosság fogyasztását. A *beruházások hatékonysági számításai*val foglalkozó munkacsoportban a Szovjetunió műszaki dokumentációja alapján átszámítottak néhány létesítményt rubel-árrakról a KGST-országok árraira. Az *önköltségi* munkacsoportban szovjet—csehszlovák—román—magyar viszonylatban a termelés utolsó fázisára, csehszlovák—magyar viszonylatban pedig ezenkívül népgazdasági szinten is megtörtént néhány termék önköltségének összehasonlítása. A szocialista világpiacon alkalmazandó *saját úrbázis* kérdéseivel foglalkozó munkacsoportban idén befejeződik az árrendszerbeli nemzeti sajátosságok tanulmányozása stb. E munkálatok során gazdag anyag, sok tapasztalat halmozódott fel. Sor kerülhetett néhány számítási eredmény gyakorlati hasznosítására. A problémák bonyolultsága — mint kiderült — nem akadályozta az értékmutatók felhasználásán alapuló gazdasági elemzésnek. E pozitív tapasztalatra és az idevágó elemző munka elterjesztéséhez fűződő érdekre való tekintettel kívánatos legalábbis a legfontosabb tapasztalatok összegezése.

Az úgynevezett valutakoefficiens kérdése

A nemzeti valutákban kifejezett értékmutatók közös valutára való átszámításán a különféle pénznemek vásárlóerejében meglévő eltérések kiküszöbölését értjük. Úgy tűnik tehát, hogy ha a valutaárfolyam meg-

felelő, akkor a nemzeti értékmutatók nemzetközi összehasonlíthatóságának fő feltétele is adva van. Ezzel magyarázhatók az olyan vélekedések, amelyek szerint az összehasonlító gazdasági elemzés fő nehézségei azokból a sajátos körülményekből fakadnak, amelyek közepette a szocialista országokban a valutaárfolyam megállapítása történik.

A szocialista országokban a valutaárfolyam megállapításának az aranyparitás az alapja, de *nincs aranystandard pénzrendszer*. Márpedig az aranyparitás csak aranystandard pénzrendszer viszonyai között esik egybe (hosszabb időszakban) szükségszerűen a vásárlóerő-paritással. Más a helyzet, ha nem működik az aranystandard; ha a papírpénz nem váltható be aranyra; ha az állam szabályozott (kötött) devizagazdálkodást folytat. Ilyen körülmények között lehetőség van arra, hogy az aranyparitás tartósan és jelentékenyen elszakadjon a vásárlóerő-paritástól. A szocialista országokban ez bizonyos mértékig szükségszerűen így alakul. A szocialista országok önálló árpolitikai célokat követve megbontják a belöldi és a külkereskedelmi ár szerves kapcsolatát. Nem működik tehát az a mechanizmus, amely a vásárlóerő-paritás és a valutaparitás összhangját biztosíthatná.

A szocialista országok árrendszerei *kétszintűek*. A termelőeszközök alacsonyabb árszintje a fogyasztási cikkek magasabb árszintjével párosul. Pontosabban: a termékek alacsonyabb termelői árszintjét és a termékek magasabb fogyasztói árszintjét a termelői forgalmi adó kapcsolja össze. Ez vezethet olyan elgondolásra, amely szerint a szocialista országok valutájának vásárlóerejét is két valutakoefficienssel mérjük. Az egyik a termelés (külkereskedelem) szerkezetében mérlegelt vásárlóerő-arányt fejezi ki a forgalmi adó nélküli termelői árak alapján; a másik a fogyasztás (áruforgalmon kívüli nemzetközi szolgáltatások) szerkezetében mérlegelt vásárlóerő-arányt fejezi ki a fogyasztói árak alapján.

A két valutakoefficiens közül az egyik ma is rendelkezésre áll és a hivatalos valutaárfolyam mellett mint úgynevezett nem áruforgalmi valutakoefficiens felhasználják az áruforgalmon kívüli fizetések elszámolására. Az úgynevezett nem áruforgalmi valutakoefficiens nagyjából megközelíti a fogyasztói árak alapján a fogyasztás szerkezetében mérlegelt vásárlóerő-arányt. Felhasználása a nemzetközi elszámolásokban azon alapszik, hogy az áruforgalmon kívüli gazdasági kapcsolatokban olyan teljesítményeket kell elszámolni, amelyeknek nagyságrendisége a fogyasztói árakkal határozódik meg. Nincs kidolgozva a másik, az úgynevezett áruforgalmi valutakoefficiens, amely a termelés (külkereskedelem) szerkezetében mérlegelt vásárlóerő-arányt fejezhetné ki a termelői árak alapján. Ilyen valutakoefficiensre a nemzetközi elszámolások céljából azért nincs szükség, mert a szocialista országok áruforgalma a tőkés világpiacon áron, tőkés valutákban bonyolódik; a szocialista világpiacon pedig a kétoldalú kiegyenlítődő áruforgalomban olyan kliringrubel-árakat használnak, amelyeket meghatározott módon a tőkés világpiacon árból származtatnak.* De ha az úgynevezett áruforgalmi valutakoefficiensre ez idő szerint *elszámolási célokból* nincs is

* A szocialista országok ez idő szerint vizsgálják azokat a feltételeket, amelyek fennforgása esetén a szocialista világpiacon át lehet térni a saját áralapra, az áttérés módját, lehetséges konkrét formáit. Elvileg lehetséges a saját áralapra való áttérés olyan konkrét formája, amikor a termelői ár szolgál alapul a szocialista világpiacon ár képzéséhez. A termelői ár ilyen szerepe már feltételezi az úgynevezett áruforgalmi valutakoefficiens. Mindenesetre, a termelői ár ilyen szerepet csak a népgazdasági, valamint nemzetközi elszámolási és árképzési mechanizmusok lényeges átalakításával összekapcsolva tölthetne be.

szükség, szükség lehet az összehasonlító gazdasági elemzés céljaira. Az értékmutatókra támaszkodó gazdasági elemzés irányulhat az árak, a ráfordítások, valamint a termékmennyiségek nemzetközi összehasonlító vizsgálatára.

A valutakoefficiens a dolog természeténél fogva lehetővé teszi a különböző pénznemekben megadott árak közös valutában történő kifejezését és így módon a nemzeti árrendszerek összehasonlító tanulmányozását. Az e tárgykörben mozgó vizsgálódások irányulhatnak az árarány-eltérések, a termelői és fogyasztói árszint kettősségében meglévő eltérések felderítésére és így tovább.

Ugyanakkor a valutakoefficiens önmagában még nem alkalmas a ráfordítások vagy a termékmennyiségek nemzetközi összehasonlító vizsgálatához.

A ráfordítások nemzetközi összehasonlítása

Önmagában a valutakoefficiens problémájának megoldása csak akkor jelentené egyúttal az összehasonlító ráfordítási vizsgálat megoldását is, ha az árak megközelítően tükröznék az értékeket, vagy a különböző termékeknél országonként egyforma arányban térnének el azoktól. Ez esetben az árak (vásárlóerő-paritást tükröző koefficienssel) közös valutára való átszámításával a szocialista országok között a ráfordítások tekintetében meglévő különbségek — legalábbis megközelítően — az ár-egybevetés módszerével lennének tanulmányozhatók.

Valójában azonban a szocialista országokban az árak eltérnek az értékektől, éspedig *különbözőképpen*. A fogyasztói ár eltér az értéktől, mert a szocialista állam ez árak megállapításakor nem hagyhatja figyelmen kívül a kereslet-kínálat mennyiségi viszonyát. A kereslet-kínálat viszonya és az ár objektív összefüggése folyik a szocialista árutermelés sajátosságából: a szocialista gazdaság közvetlenül szükségletre termel ugyan, mégis, az árutermeléssel elkerülhetetlenül együtt jár annak lehetősége, hogy bizonyos áruféleségekből többet, másokból kevesebbet termelnek, mint amekkora mennyiség a termék értéke szerinti áron eladható.

Kétszintű árrendszerben a termelői ár eleve nem eshet egybe az értékkel, legfeljebb a termelői árak aránya eshet egybe az értékek arányával. Ez idő szerint azonban még ez az utóbb említett egybeesés is csak igen korlátozott mértékben valósulhat meg, noha a termelői árarányok közelítése az értékarányokhoz kívánatos, hiszen a termelői ár csak így válhat a gazdasági kalkuláció viszonylag pontos eszközévé.

A termelői ár eltérése az értéktől egyebek között abban jut kifejezésre, hogy termékenként szóródik a termelői árban foglalt tiszta jövedelem. A tiszta jövedelem termékenkénti szóródása részben az árak rögzítettségéből, részben a különleges célzatú gazdasági ösztönzésből folyik. Az ármerevítés és az emiatt szóródó jövedelem országon belül is korlátozza az árak mint a gazdasági kalkuláció eszközének hatékony felhasználhatóságát. Amikor viszont különleges ösztönzési céllal valósítják meg a termékenkénti jövedelemszóródást, akkor országon belül javítják a termelői ár hatékony felhasználásának lehetőségét, de az ár nemzetközi összehasonlítása ezáltal még nehezebbé válik. A szocialista országok gazdasági adottságai ugyanis eltérőek, következésképp különböző mértékben

és más-más termékcsoportokban valósítják meg a termelői árarányok eltérítését az értékarányoktól.

Az árak nemzetközi egybevetésével tehát nem lehet nemzetközileg egybevetni a ráfordításokat. De ez még nem jelenti a ráfordítási eltérések számbavételének lehetetlenülését. Csak az út bonyolultabb, amelyen az erre jellemző adatok birtokába juthatunk. Ha az ár — egyebek között — a benne realizálódó tiszta jövedelem szóródása miatt alkalmatlan ilyen szerepre, akkor nyilvánvalóan az önköltségnek kell erre alkalmasnak lennie.

A KGST önköltségi munkacsoportja megvizsgálta a szocialista országokban érvényben levő kalkulációs rendszereket és termékönköltség-számítási módszereket. Kitűnt, hogy a KGST-országokban alapjában egységes önköltség-számítási módszert alkalmaznak. Az egységes kalkulációs módszer kiinduló alapot ad a termékönköltség nemzetközi összehasonlítására. Másrészt, országonként vannak bizonyos különbségek is a termékönköltség struktúrájában és gazdasági tartalmában.*

Ezért a KGST önköltségi munkacsoportjának módszertani ajánlásai mindenekelőtt azokat a korrekciókat irányozzák elő, amelyek révén az azonos költségösszetétel szerinti összehasonlíthatóság elérhető.** Az ajánlások a költségtételek öt gazdasági költségcsoport szerinti bontását javasolják. Ezek: bérköltség és SZTK-járulék; alapanyag, anyag, félkésztermék költsége; fűtőanyag- és energiaköltség; értékcsökkenési leírás; egyéb pénzbenei költségek.

Eszerint az általános költségekből ki kell emelni az értékcsökkenési leírást, valamint az egyéb pénzbenei költségeket. Az általános költségek megmaradó részét a költségtételek tartalmának megfelelően az anyagköltségek között, illetőleg bérköltségként kell szerepeltetni.

A módszertani ajánlások gazdasági költségcsoportok szerint részletesen kifejtik, mi módon tehetőek a kalkulációs költségtételek azonos gazdasági tartalmúvá. Például a bérköltség járulékos költségeit (mint a tiszta jövedelem elemeit) valamennyi országban a munkabérré vetített azonos mérték szerint kell figyelembe venni. Az állóalpok értékelését — ha az értékcsökkenési leírás részaránya az önköltségben meghaladja a 7—10 százalékot — korrigálni kell aszerint, hogy milyen árváltozások voltak az állóeszközök utolsó újraértékelése óta; a leírási összeget egységes amortizációs kulcs szerint kell számítani stb.

Az azonos közgazdasági tartalmú önköltségek nemzetközi összehasonlítása során kétféle eljárás követhető. Nemzetközileg összehasonlíthatóak

— egyrészt a termék utolsó termelési fázisában észlelt önköltség-különbségek,

— másrészt a termékhez tartozó összes termelési fázis önköltség-különbségei.

Az előbbi módszerrel nemcsak az utolsó termelési fázisban mutatkozó bérköltség-különbségeket, hanem az utolsó termelési fázis teljes önköltségének különbségeit (a fázisönköltségeket) derítjük fel, beleértve

* Közelebről lásd a szerző „Az önköltség nemzetközi összehasonlíthatósága” című tanulmányát. Közgazdasági Szemle. 1959. 10. sz.

** A KGST Közgazdasági Állandó Bizottsága még nem hagyta jóvá az önköltségi módszertani ajánlásokat. Így azok változhatnak.

a nagyobb vagy kisebb fajlagos anyagfelhasználást is. Ehhez mindenekelőtt ki kell küszöbölni az anyagárak országonkénti eltéréseit. A fázisönköltségek nemzetközi összehasonlító vizsgálata ugyanis éppen az által valószínűsíthető meg, hogy minden ország azonos áron számolja el a természetben felhasznált anyagokat.

Az utóbbi módszerrel lehetőség nyílik a termékekhez tartozó *halmozott önköltségkülönbségek* feltárására, a nyersanyagtól egészen a végtermékig. Ehhez megint a termelőeszköz-ráfordításokat kell valamennyi országban és valamennyi termelési fázisban egységes szerkezetű árakon mérni. Az egységes árszerkezet két úton teremthető meg. Vagy úgy, hogy a termelőeszköz-árakban realizálódó társadalmi tiszta jövedelmet azonos szintre hozzák, vagy pedig úgy, hogy az árakból kiszűrjük a társadalmi tiszta jövedelem elemeit. A módszertani ajánlások a tiszta jövedelem kiszűrését javasolják úgynevezett korrigáló koeficiensek segítségével. A korrigáló koeficienseket a belföldi gyártású alapanyagoknál a gyűrűző árhatások figyelembevételével, a sakktábla-mérleg alapján kell kidolgozni. Az importanyagok értékelésének kiindulási elve az, hogy az importált termék tényleges önköltségét az ország szempontjából az exporttermékek megfelelő volumenére jutó belföldi ráfordítások határozzák meg. Az értéksökkenési leírás korrigáló koeficiensét az építési és gépgyártási struktúrából kiindulva úgy kell kialakítani, hogy az egyes anyagráfordítási tényezőkre alkalmazták a megfelelő ipari termékcsoportra kiszámított korrigáló koeficienseket. Amikor ilyen korrigáló koeficiensekkel átszámítják az önköltséget, akkor valójában a tiszta jövedelem elemeit szűrik ki, ami által az önköltség összesített népgazdasági bérköltséggé, úgynevezett reálönköltséggé változik.

Másképp kell megoldani a közös valutára való átszámítás feladatát az úgynevezett fázisönköltségek és az úgynevezett reálönköltségek esetében. A fázisönköltségek esetében a közös valutára történő átszámítást az anyagköltség tekintetében az azonos anyagárakon történő számítás helyettesíti. A bér- és egyéb pénzbeni költségek közös valutára való átszámítására a módszertani ajánlások az úgynevezett nem áruforgalmi valutakoefficiens felhasználását javasolják. Az amortizációs költség átszámítása közös valutára — ha nem éri el az önköltség 7—10 százalékát — azzal az általános indexszel történhet, amely az anyagköltségeknél, illetőleg az amortizáció nélküli önköltségnél adódik. Ha az amortizáció meghaladja a 7—10 százalékot, célszerű külön indexet szerkeszteni, amelyet az adott iparág legfontosabb termelőberendezései struktúrája alapján nyernek. Az úgynevezett reálönköltségeknek a közös valutára való átszámítást egységesen, az úgynevezett nem áruforgalmi koeficiens segítségével lehet végrehajtani.

Az úgynevezett nem áruforgalmi valutakoefficiens alkalmazása a reálönkölttség és általában a bérjellegű költségek nemzetközi átszámításánál olyan megfontoláson alapszik, hogy amikor az önköltség közgazdasági tartalmára nézve bérköltség, akkor a valuták értékarányát úgy vehetjük figyelembe, ahogyan az a fogyasztási szerkezet szerinti és a fogyasztói árakon számolt vásárlóerő-paritásban tükröződik.

Az önköltségek nemzetközi egybevetésével a gyakorlatban használható, de nem teljesen pontos adatokat kapunk. Az egyes országok érvényben levő előírásai alapján, nemzeti valutákban készített kalkulációknak a közgazdasági tartalom azonosítását célzó módosítása csak bizo-

nyos hibahatárokkal hajtható végre. A KGST önköltségi munkacsoportja által kidolgozott módszertani ajánlások különbséget tesznek az egyes költségtényezők között abból a szempontból, hogy azok részaránya és hatása az önköltségre milyen mértékű. A viszonylag kis jelentőségű költségeknél (dolgozók védőjele, munkaruha, vállalati étkezési hozzájárulás, munkáképzés, szociális-kulturális intézmények fenntartási hozzájárulása stb.) a módszertani ajánlások eltekintenek a korrekciótól. Más költségtényezőknél a módosítást csak azon termékcsoportokban ajánlják, amelyeknél az illető költségtényező súlya jelentős (például az értékcsökkenési leírásra ott, ahol az az önköltség 7—10 százalékát meghaladja). Végül vannak az önköltségben jelentős költségtényezők, amelyeknél az azonos közzgazdasági tartalom csak megközelítéssel érhető el.

A fázisönköltség nemzetközi egybevetésekor további pontatlanságot okozhat a kooperáció és a szakosítás országonként eltérő foka. Így azután a feldolgozó iparágakban, különösen pedig a gépiparban és a vegyiparban előfordul, hogy a költségek egybevetése nem teljesen azonos termelési fázisra történik. A reálönköltségek nemzetközi egybevetésében viszont a halmozott tiszta jövedelem kiszűrésekor adódik pontatlanság. A reálönköltség-számítás ismert bonyolultsága miatt elkerülhetetlenek az egyszerűsítések, átlagosítások. Emiatt előfordulhat, hogy az önköltségből valamelyest több, illetve kevesebb tiszta jövedelmet rekesztenek ki, mint amennyi abban halmozottan realizálódik.

Végül, a közös valutára való átszámítással kapcsolatban felmerülhet, helyes-e az úgynevezett nem áruforgalmi koeficiens alkalmazása. E koeficiens kidolgozásakor azoknak a szolgáltatásoknak az összetételét tartották szem előtt, amelyeket az országok az áruforgalmon kívül kölcsönösen teljesítenek. Ez a szerkezet eltér az átlagos jövedelmű dolgozó átlagos fogyasztási szerkezetétől. Ez olyan pontatlanság, amely a célnak jobban megfelelő valutakoefficiens kidolgozásával megszüntethető.

A nemzetközi összehasonlító elemzésnek az önköltségen kívül a munkatermelékenységre is ki kell terjednie. Ennek konkrét formáit még nem rögzítették. De minden bizonnyal egyike ezeknek a formáknak a munkaóra-mutató, amelyet a reálönköltség és a megfelelő átlagos órákereset hányadosaként nyerhetünk. Az önköltség összehasonlításának általános módszertana így szoros kapcsolatba kerül a termelékenységi vizsgálatokkal.

Termékmennyiségek nemzetközi összehasonlítása

Az úgynevezett áruforgalmi, illetve nem áruforgalmi valutakoefficiensek önmagukban a termékmennyiségek nemzetközi összehasonlítását sem teszik lehetővé. Termékmennyiségek (volumenek) értékmutatók segítségével történő egybevetéséhez a közös valutára való átszámítást akkor is önálló feladatként kellene megoldani, ha rendelkezniénk a kétszintű árrendszerhez igazodó valutakoefficiensekkel, sőt, még akkor is, ha a szocialista országok árrendszerei egyszintűek lennének, a valutaárfolyamok pedig kifejeznék a vásárlóerő-paritást. Az említett cél ugyanis speciális átárazási feladatokat támaszt.

A nemzeti értékmutatóknak közös valutára ilyen célból történő átszámítása lényegében ugyanolyan átárazási feladat, mint amelyet a szocialista országokban az árak változtatásakor kell megoldani. Ilyenkor

biztosítani kell az egymást követő időszakok, a bázisidőszak és a tervidőszak mutatóinak összehasonlíthatóságát, valamint ugyanazon időszak terv- és ténymutatóinak összehasonlíthatóságát. Mindezt az időközi ár-változások kiküszöbölésével oldják meg, azzal, hogy a különböző időszakok értékmutatóit, a terv- és a ténymutatókat stb. azonos árakon számítják. A nemzetközi átárazás itt az országon belüli átárazástól csak abban különbözik, hogy az előbbinél az átárazás a közös valutára való átszámítás formáját ölti. Erdemes annak néhány esetét felsorolni.

Csehszlovák—magyar viszonylatban elvégezték a lakosság fogyasztásának összehasonlító vizsgálatát. Ehhez 250 csoportra bontották az egész fogyasztást, és az egyes csoportokat külön-külön számították át a másik ország pénznemére. Az átszámítás alapjául az egyes csoportok árindexei szolgáltak. Az árindex meghatározása mintegy 180 csoportnál úgynevezett reprezentánsok egyéni indexeinek átlagcsítésával történt. Csoportonként 2—20 reprezentánst választottak ki, a csoporton belüli árarány-különbségek szóródásától függően. Az egész fogyasztás átszámítására közel 1000 reprezentáns szolgált. Az árucsoportok másik — jóval kisebb — részénél a csoportra vonatkozó átlagárak alapján határozták meg az árindexet. Ezt a módszert azoknál a csoportoknál alkalmazták, amelyeken belül az egyes termékek minőségei nem térnek el jelentősebben egymástól (gyümölcs-zöldség, selyemszövet stb.).

A *KGST önköltségi munkacsoportjában* az ipari termékönköltség nemzetközi összehasonlítási módszerének kidolgozása során 15 iparcikk fázisönköltségét hasonlították össze. Kiderült, hogy az anyagárak csak olyan árindexekkel számíthatók át megfelelően, amelyek az adott termékek anyagfelhasználási struktúrájából és az egyes konkrét anyagfajták áraiból épülnek fel. Az anyagáreltérések kiküszöbölésére az önköltségi munkacsoport a gépeknél gépenként 7—8, a többi nehézipari terméknel pedig termékenként 1—1 anyagárindexet alkalmazott. A gépeknél az áreltérések anyagfajtánkénti erőteljes szóródása miatt kellett több anyagárindexszel dolgozni. Az egyes anyagfajtákra kialakított anyagárindexeket jelentősen befolyásolja az is, hogy milyen minőséget (választékot) használnak belőle valamely konkrét termék előállításához. A KGST önköltségi munkacsoport keretében részletesebb összehasonlító elemzésre került sor csehszlovák—magyar viszonylatban. A többi között kiszámították néhány termék közös valutában számított önköltségének indexét, mégpedig kétféle módon. Az anyagköltségeket az egyik esetben részletes árindexek alapján, a másik esetben durva csoportosításban, egy-két árindex segítségével számították át közös valutára. A kétféle számítás eredménye jelentékenyen eltért egymástól.

A termékmennyiségek nemzetközi összehasonlítása tehát nem a valutakurzus, hanem meghatározott árindex-rendszer problémája. A közös valutára való átszámítást külön feladatként általában mindig el kell végezni. Az átárazás során nyert árindex-rendszer persze a továbbiakban felhasználható azonos vagy közel azonos célú átszámítási feladat megoldásához. Elképzelhető például, hogy a nemzeti jövedelem fogyasztási és felhalmozási alapjának átszámítása során nyert árindex-rendszert felhasználják a következő év nemzeti jövedelem-adatainak átszámításához; hogy néhány konkrét beruházási létesítmény átárazásakor nyert árindex-rendszert felhasználják azonos, vagy rokon létesítmények költségeinek nemzetközi összehasonlítására stb. Mindez azonban nem változtat azon,

hogy a már kidolgozott árindexek csak meghatározott esetben és konkrét célokra használhatók. Az átárazást mindig a követelményeknek megfelelően kell elvégezni. Ugyanígy a tételes átárazást helyettesítő árindexek szerkesztési és felhasználási módja is esetenként bírálendő el. A megoldandó feladattól függően határozandó meg az az áruszerkezet (nomenklatúra, súlyozási kosár), amely az átárazás (árindex-számítás) alapja. Az átárazást, az árindexek kialakítását és felhasználását mindig annak a konkrét értékmutatónak természetéhez kell igazítani, amelynek a nemzetközi összehasonlítást éppen meg kell oldani.

Termékmennyiségek — értékmutató segítségével — csak bizonyos pontatlansággal mérhetők. A pontatlanság korlátok közé szorítása azon múlik, mennyiben sikerült reprezentálni árindexekkel az árrendszerekben fennálló eltéréseket. Ennél is fontosabb azonban: amikor termékmennyiséget értékmutató segítségével hasonlítunk össze, nem kapunk egyértelmű eredményt. Az eredményt mind a megválasztott termelési (fogyasztási) szerkezet, mind pedig a megválasztott árszerkezet befolyásolja. Az átárazás alapjául szolgáló árak lehetnek az egyik ország árai, két (vagy több) ország átlagárai, a szocialista országok átlagos külkereskedelmi árai, tőkés világgpiaci árak stb.

Ugyanígy, a termelési (fogyasztási) szerkezet lehet az egyik ország szerkezete, két (vagy több) ország átlagos szerkezete stb.

A Központi Statisztikai Hivatal sokoldalúan vizsgálta a megválasztott termelési (fogyasztási) szerkezet, valamint árszerkezet hatását a volumenszámításra, támaszkodva a lakosság fogyasztásának összehasonlítására irányuló csehszlovák—magyar számítások során szerzett tapasztalatokra. Eszerint az egyik ország mennyiségeivel való súlyozás (vagy ami ugyanazt jelenti, az ezen ország árain való értékelés) torzító hatású az eredményre.* Ez annak következménye, hogy az egyes országok árszerkezete és fogyasztási szerkezete között jelentős összefüggés tapasztalható. Azokból a cikkekből, amelyek viszonylag olcsóbbak, általában a fogyasztás is magasabb és fordítva. Az árszerkezet és a fogyasztási szerkezet közötti kapcsolátnak az a következménye, hogy amelyik ország mennyiségeit alkalmazzák az árindex súlyaiként, azon ország pénznemének vásárlóereje aránytalanul magasnak mutatkozik a másik ország pénzneméhez képest. Ugyanígy, amely ország árain történik az összehasonlítás, annak az országnak a fogyasztási alapja aránytalanul alacsonynak mutatkozik a másik ország fogyasztási alapjához képest stb.

Ilyen megfontolásból kiindulva, magyar—csehszlovák viszonylatban mindkét ország fogyasztását kiszámították csehszlovák és magyar árakon is, a két ország 1 főre jutó fogyasztásának arányait pedig a két eredmény átlagával jellemezték.**

Termékek műszaki azonosítása

Csak a teljesen azonos termékek önköltségét (árát) lehet közvetlenül egybevetni. Ugyanígy a tételes átárazás is feltételezi a termékek azonosíthatóságát. A nem teljesen azonos termékeket előbb összehasonlítják

* Ugyanez a torzító hatás érvényesül a bérköltségek közös valutára való átszámításakor is.

** A további lehetséges változatok, az azokkal összefüggő elvi, illetve módszertani kérdések közelebbről a Központi Statisztikai Hivatal „A lakosság fogyasztása országok közötti összehasonlításának elvi módszertani kérdései” című kiadványában tanulmányozhatók. (Készült 1961-ben, hivatalos használatra.)

tóvá kell tenni; ehhez megfelelő műszaki koefficienst (egyenértékszámot) kell kidolgozni.

A termékek műszaki arányosítása tehát szoros kapcsolatban van az értékmutatók nemzetközi összehasonlításának egész problematikájával. A kettő közötti kapcsolat bizonyos korlátokat állít a nemzetközi összehasonlító elemzésben az értékmutatók alapján történő vizsgálatok elé. Hiszen — általános szabályként — ahol nincs lehetőség a termékek összehasonlítására, a műszaki arányosításra, ott az értékmutatók segítségével történő egybevetésre sincs lehetőség. Mégis, az a korlát, amit a termékek azonosíthatósága állít az értékmutató nemzetközi összehasonlíthatósága útjába, mind jellegére, mind a termékek körére nézve eltérő, éspedig attól függően, hogy ráfordítást vagy termékmennyiséget kell-e nemzetközileg összehasonlítani; a ráfordításnál pedig attól függően, hogy az önköltség összehasonlításával kívánjuk-e ezt elérni, avagy a műszaki-gazdasági mutatók rendszerében, a munkatermelékenységre jellemző adatok útján.

A termékek azonosíthatósága — fő szabályként — nem korlátozza a termékmennyiségek értékmutató segítségével történő nemzetközi összehasonlíthatóságát, csak az így nyert adatok pontosságára van hatással. Amikor a nemzeti jövedelmet, a nemzeti jövedelem felhalmozási és fogyasztási alapját vagy az ipari termelést stb. hasonlítjuk össze, akkor a nemzetközi egybevetést az egész érintett termékmennyiségre végezzük, noha tudjuk, hogy a termékek egy része országonként nem hasonlítható össze. Az árindexet adott termékcsoport értékmutatója átárazására használjuk, függetlenül attól, hogy a termékcsoportban esetleg lehetnek össze nem hasonlítható termékek is. Ez is egyik oka az értékmutatón alapuló elemzés pontossági korlátainak. De a pontatlanság csak azon országok viszonylatában teszi kétségessé az így nyert adatok használhatóságát, amelyeknél a termelésben (felhasználásban) jelentős az össze nem hasonlítható termékek részaránya.

A termékek azonosíthatósága valóságos korlátokat állít a ráfordítások egybevetésének. Ez a korlát szorosabb az önköltség (ár) összehasonlító elemzésénél, viszont tágabb, amikor a műszaki-gazdasági mutatók rendszerében munkatermelékenységi elemzést végeznek. A műszaki-gazdasági mutatók a munkatermelékenység egy-egy oldalát hasonlítják össze, amikor is az azonos rendeltetésű termék eltérő mérete, minősége, kiviteli formája magukra a mutatókra sokszor nem gyakorol számottevő befolyást. A termékek bizonyos eltérése ezért nem akadály a munkatermelékenységre jellemző adatok összehasonlításának. Az akadály e területen inkább kivétel. Más a helyzet az önköltség (ár) vizsgálatánál. Az önköltség (ár) többnyire nem termékcsoportra, hanem specifikus termékre, valamely termék adott méretére, minőségére, kiviteli formájára vonatkozik. A nemzetközi egybevetésnél pedig arra keresünk választ, milyen eltérést mutatna az önköltség (az ár), ha a terméket az országokban a megadott specifikus formájában állítanák elő. A termék arányosítás problémája tehát az önköltség (ár) nemzetközi összehasonlítása területén okozza a legtöbb nehézséget. Érthetően a KGST önköltségi munkacsoportja fordítja rá ezért a legnagyobb figyelmet.

E probléma megítélésékor a termékek hármas körű rendszeréből indulhatunk ki: vannak teljesen azonos, vannak összehasonlítható és vannak össze nem hasonlítható termékek. Hol kell megvonni a határvonalat

a termékek második és harmadik csoportja között? Miképpen alakítható ki az a műszaki koefficiens (egyenértékszám), amely a második csoportba tartozó termékek önköltségének (árának) nemzetközi egybevetésénél korrekciós tényezőként vehető figyelembe? A KGST önköltségi munkacsoportja behatóan foglalkozott ezekkel a kérdésekkel és kidolgozta a műszaki arányosítás alapelveit.

A termékek első és második köre közötti határvonalat az első javára tágabban lehet megvonni, mint azt egyébként a szigorú műszaki azonosíthatóság lehetővé tenné. Az önköltség vizsgálata szempontjából teljesen azonos termékeknek minősíthetők az olyan közel azonos termékek, amelyeknél a kisméretű eltérés csak kisebb ráfordítási eltérést okozhat.

A termékek második és harmadik köre közötti határvonalat másképp kell megvonni a nyersanyagoknál és megint másképp a feldolgozó ipar, mindenekelőtt a gépipar termékeinél. A nyersanyagoknál a rendeltetési azonosság az az ismérv, amelyen belül a rokoncikk összehasonlíthatósága a hasznosanyag-tartalomra való átszámítással biztosítható. A vasérc, a színesfém-érc átszámítható 100 százalékos vas- (fém-) tartalomra. A fűtőanyag átszámítható 7000 kal/kg fűtőanyag-értékre stb. Idevágólag valamennyi szocialista ország elegendő tapasztalattal rendelkezik. A nyersanyagok tekintetében az arányosításnak megvannak az általánosan ismert szabályai.

Más a helyzet a feldolgozó ipar, mindenekelőtt a gépipar termékeinél. Itt minél tágabban határozzák meg az összehasonlíthatóvá tehető termékkört, annál ingatagabb alapra helyezik a műszaki arányosítást. Az önköltség összehasonlítást — csehszlovák közgazdászok egy csoportjának vizsgálati eredménye szerint — a gépiparban csak olyan rokoncikk körében kívánatos elvégezni, amelyek

a) alapján azonos fő műszaki-gazdasági paraméterekkel jellemezhetők és a felhasználás lehetősége szempontjából azonosak;

b) minőségileg és a termelési technológia tekintetében — az egyes országok termelési körülményeitől függően — különbözőek ugyan, de a különbségek az azonos műszaki-gazdasági mutatók és a felhasználás azonosságának keretei között maradnak;

c) bizonyos mértékig eltérőek a műszaki-gazdasági mutatók tekintetében, de az eltérések azonos típusú termékeknel mutatkoznak és az általánosan elfogadott szabvány keretei között maradnak.

Ezen elvek alapulvételével nem lehet összehasonlíthatóvá tenni általában a vasúti személykocsit, mert annak különböző (nagy méretű, kisméretű vagon, hálókocsi stb.) típusa van. Mindegyik vagontípusnak megvan a maga sajátossága, amely meghatározza a fő műszaki-gazdasági paraméter jellegét. Ugyanígy nem hasonlítható össze általában a villanymotor sem. Az összehasonlíthatóság alapján azonos paraméterek kiválasztását kívánja. Ilyen jellemző lehet a villanymotor-fajta (aszinkron, szinkron, egyenáramú stb.), a villanymotor-konstrukció (zárt, nyitott), a fordulatszám (pólus, periódus szám) stb.

Mind ez ideig nem sikerült teljesen tisztázni, sok vagy kevés paraméterrel kell-e dolgozni. A gépipari termékek általában nagyszámú műszaki paraméter (termelékenység, a megmunkálás pontossága, az üzemeltetés gazdaságossága stb.) segítségével jellemezhetők. Mégis, a KGST önköltségi munkacsoportja egyelőre arra a megállapításra jutott, hogy

a gépipari termékek összehasonlíthatóvá tételét a gépek fő tulajdonságaira jellemző alapvető paraméter figyelembevételével célszerű megoldani. Alapvető műszaki paraméter általában a gép (berendezés) termelékenységét meghatározó műszaki-gazdasági mutató. Egyes gép- és berendezésfajták tekintetében célszerű még figyelembe venni a gépek (berendezések) üzemeltetésének viszonylagos gazdasági hatékonyságára jellemző kiegészítő paramétereket is.

Nem teljesen tisztázott, hogyan számszerűsítsék a műszaki eltéréseket, ha nem egy, hanem két vagy sok paraméterrel jellemzik a gépipari rokontermékeket. Ismeretes a csehszlovák közgazdászok úgynevezett pontozásos rendszere. Eszerint a műszaki arányosítással két feladatot kell megoldani. Először, elegendő számú paraméterre van szükség a termék hasznos tulajdonságainak jellemzésére. Másodsor, az egyéges műszaki koefficiens úgy alakítandó ki, mint az egyes paraméterek értékelésének súlyozott átlaga. A pontozásos rendszer feltételezi, hogy a termék hasznos tulajdonságát jellemző paramétereket egymással mennyiségi viszonyba állítsák, amikor is a paraméter egységéért pontszámot adnak és pontozzák a kivitelezés fontosabb elemeit, a tartozékokat és egyéb más tulajdonságokat. A pontozásos rendszer ily módon zárt, mechanikus rendszerekbe foglalja a műszaki arányosítást.

A magyar közgazdászok egy csoportja úgy véli: elegendő az értékelés általános irányelveit megadni, egyébként pedig meg kellene engedni, hogy zsürizéssel alakítsák ki a műszaki egyenértékszámokat. A pontozásos rendszer oda vezethet, hogy az alaptípust, amelyre a pontozás felépül, „ideális”-nak tekintik. Pedig egy-egy paraméter eltérése nem jelenti szükségszerűen az „ideális”-tól való eltérést, esetleg éppen az eltérés miatt alkalmasabb az illető termék valamely speciális cél kielégítésére. Rossz utakra például nagy önsúlyú, nagyobb karosszériájú gépkocsit kell gyártani és ezért nem okvetlenül helyes negatívan értékelni például a gépkocsi önsúlyának növekedését. A mechanikus, zárt értékelési rendszer veszélye, hogy meghatározott, esetleg nem is mindig helyes irányt ad a műszaki fejlesztésnek.

A termékek azonosítása, különösen pedig az összehasonlíthatóság olyan kérdések, amelyeknek alapfeltételei meghatározhatók ugyan, de amelyeket konkretizálni, gyakorlatilag megoldani csak a népgazdasági ágazatokban, az itt tevékenykedő szakemberek segítségével lehet.

CSENDES BÉLA:

A jövedelmezőség hatása a sertésstenyésztésre

A felszabadulás utáni időszakban — mind a létszámot, mind a termelést tekintve — a sertésstenyésztés gyors ütemben fejlődött. Az 1925—1938. évek átlagos évi sertésállományát százának véve az 1948—1961. évek átlagos évi állománya 192 volt. A termelés — bár felülmulta a felszabadulás előttit — nem tartott lépést a létszámnövekedéssel, ami a takarmánykészletek alakulásával magyarázható.

A sertésállomány az 1948—1961. években erőteljesen növekedett (az 1948. évi tavaszi állatszámlláláskor 2 444 000, 1961-ben pedig 5 921 000 sertést számoltak). A sertésállomány alakulásában már a felszabadulás előtti időszakban is emelkedő tendencia volt megfigyelhető (az 1936—1938-as években a sertésállomány 10 százalékkal multa felül az 1926—1927-es évek átlagos állományát). A második világháború pusztításai nagy károkat okoztak a magyar-mezőgazdaságban, és ezen belül a sertésállományban is. A háború után azonban a sertésállomány gyorsan fejlődött és már 1949-ben felülmulta az 1936—1938. évek átlagos állományát.

Az állomány évenkénti változásában szabályszerű ciklikusság állapítható meg. Mielőtt a ciklikusság okait részletesen elemeznénk, röviden vizsgáljuk meg a felszabadulás előtti sertés-ciklusok alakulását és ennek okait.

A sertés-ciklus alakulása a felszabadulás előtt*

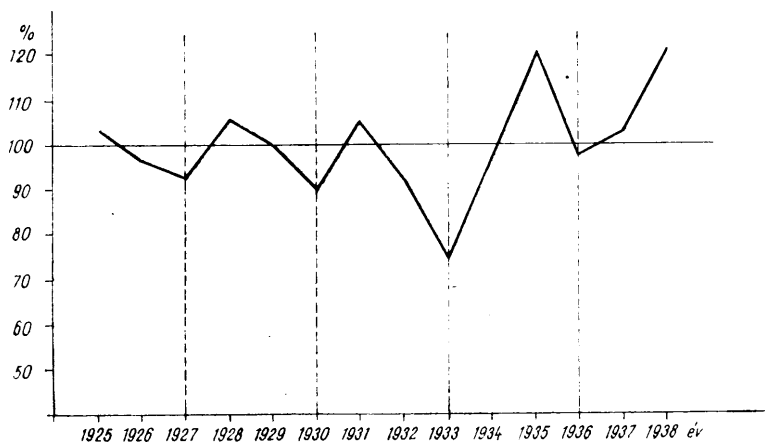
A felszabadulás előtt a sertésállomány és a hizlalási tevékenység nagyon ingadozott. Szélsőséges kilengések voltak megfigyelhetők az árak alakulásában is. A sertésállomány, a hizlalási tevékenység és a sertésárak ingadozása a sertésállomány és a hizlalási tevékenység nagy konjunktúra-érzékenységevel magyarázható. A konjunktúra-változásokra a termelők a sertésállomány, a hizlalási tevékenység gyors változtatásával reagáltak. Ezt viszonylag könnyen megtehették, mert egyfelől a sertés gyorsan szaporítható, másfelől a sertésstenyésztésnek a mezőgazdasági üzemben speciális helyzete van (a sertésstenyésztés és -hizlalás méretei a többi üzemtől jóformán függetlenül variálhatók, mert a sertés piacon is vásárolható takarmányokat fogyaszt, trágyája viszonylag kevés stb.).

* A második világháború előtt sok könyv, tanulmány foglalkozott a sertés-ciklus vizsgálatával, elsősorban prognosztikai szempontból. A témával foglalkozó külföldi szerzők közül Dr. Arthur Hanau említendő meg (Die Prognose der Schweinepreise. Berlin, 1930. II. kiadás). Magyarországon Rácz Jenő: A prognózis lehetősége és feladatai a sertés piacon (Megjelent a Közgazdasági Szemle 1938. évf. 81. kötetében.) és Ihrig Károly: A sertésprognózis Magyarországon (Magyar Gazdak Szemléje 1942. május-június.) foglalkoztak ezzel a kérdéssel.

A sertésállománynak az 1925—1938. évek közti alakulását az 1. sz. ábra mutatja.

A sertésállomány alakulása az 1925—1938. években*

1. sz. ábra

* Az ábra a sertésállomány évenkénti alakulását az 1925—1938. évek átlagos évi sertésállományának százalékában mutatja. A megfelelő százalékok a következők:

1925	102	1928	103	1931	105	1934	97	1937	102
1926	98	1929	100	1932	92	1935	123	1938	121
1927	93	1930	92	1933	74	1936	99		

Az ábrán jól megfigyelhető a sertésállomány évenkénti ingadozása. A piacra vihető sertésállomány alakulása még ennél is jóval nagyobb ingadozást mutatna, ugyanis a felszabadulás előtt a sertésállomány zömét a kistermelők hizlalták, akik két-három sertést tartottak. A konjunktúra változására rendszerint úgy reagáltak, hogy kettő helyett három vagy egy sertést tartottak, s mivel egyet általában maguk fogyasztottak el, a piacra vihető állomány erősen ingadozott.

Az állomány változásában megfigyelhető ciklus hozzávetőleg három évig tartott (mivel az állományt évente egyszer mérték föl, a néhány hónapos esetleges eltolódás az állományban nem mutatkozhat meg). Hasonló ciklikusság figyelhető meg a második világháború előtti években a többi európai ország sertésállományában is. A sertésciklus hossza a legtöbb országban több mint 3, de kevesebb mint 4 év volt. A ciklus két „sertésgenerációt” foglalt magába (a fedezettéstől a kész hizottsertésig).

Ezt a 3—4 éves ciklust „tenyésztési ciklusnak” szokták nevezni, megkülönböztetésül a „hizlalási ciklustól”, amely a felszabadulás előtt Magyarországon megközelítőleg 9—11 hónapos időtartamú volt.*

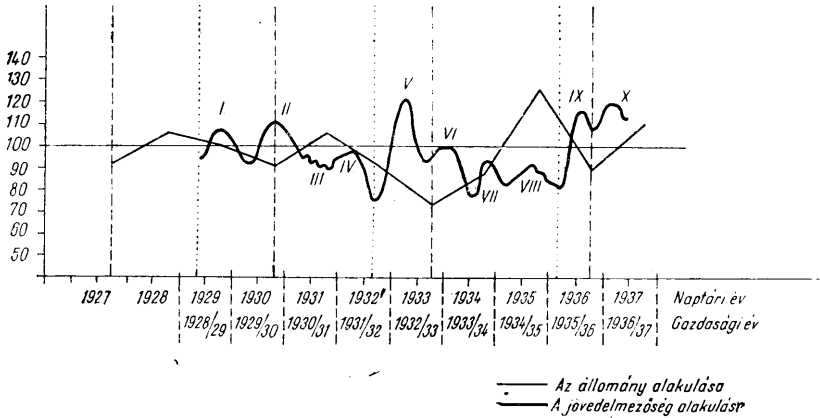
A sertéstenyésztés és -hizlalás ciklusa az árak és a termelés kölcsönhatásának eredményeként alakult. Az áremelkedés javuló rentabilitást, növekvő termelést, ez viszont árcsökkenést, rosszabbodó rentabilitást, csökkenő termelést eredményezett. A ciklus hosszát befolyásolta a tenyésztési (hizlalási) idő hossza.

* Lásd: Rác Jenő i. m.

A jövedelmezőség és az állomány alakulása közötti kapcsolatot a 2. sz. ábra szemlélteti.

2. sz. ábra

A sertésállomány és a hizlalás jövedelmezőségének alakulása*

* Az állomány alakulását lásd az előző ábrán. A jövedelmezőség alakulását a Gazdasági Kutató Intézet számai alapján ábrázoljuk (1928. VII—1930. VI. közötti jövedelmezőség = 100.)

Az ábrán a rentabilitási görbe meglehetősen szabályosan visszatérő periódusokban hullámszik. A ciklusok csúcsai római számokkal vannak megjelölve. Megállapítható, hogy négy ilyen ciklus egy nagyobb ciklust képez, amelyen belül két-két egymást követő ciklus (az I—II., az V—VI. és a IX—X.) az átlagcsnál kedvezőbb, illetve (a III—IV. és a VII—VIII.) az átlagcsnál gyengébb rentabilitást mutat. A kisebb ciklusok a „hizlalási ciklust”, a nagyobbak a „tenyésztési ciklust” mutatják.

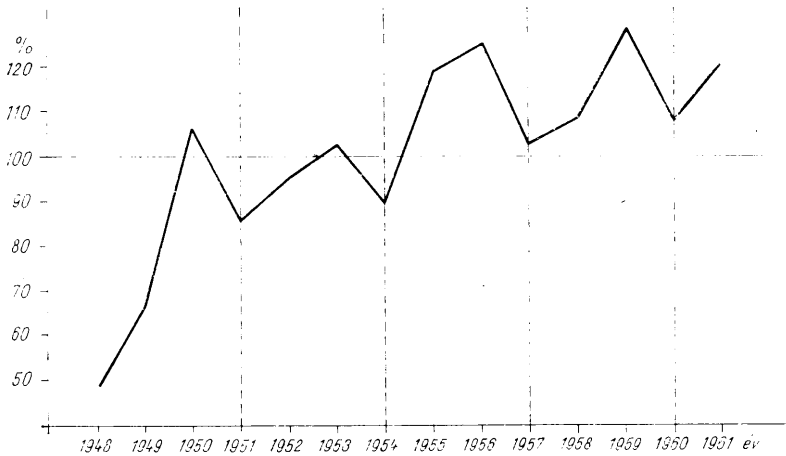
Az állomány és a rentabilitás görbéinek együttes vizsgálatából látható, hogy az átlagcsnál kisebb rentabilitás időszakaiban az állomány nagyobb volt az átlagcsnál, a nagyobb rentabilitás időszakaiban pedig kisebb. Dinamikusan vizsgálva az állományt és a rentabilitási görbék alakulását, megállapítható, hogy az átlagcsnál kedvezőbb rentabilitás hatására a termelők növelték sertésállományukat, a sertésállomány növelése a kínálat növekedését eredményezte, ezáltal a sertésárak csökkentek, az állomány növekedése következtében viszont a takarmányárak emelkedtek, tehát a rentabilitás rosszabbodott. Ez azután ismét az állomány csökkenése irányában hatott. Így szabályos, többé-kevésbé azonos tartalmú ciklus-sorozat alakult ki. A kistermelőknek a rentabilitás ciklikus változása nagy károkat okozott; a pillanatnyilag kedvező rentabilitás hatására fokozták termelésüket, de amikor a kész hizott sertéssel megjelentek a piacon, már olcsón kényszerültek azokat értékesíteni.

A sertésállomány alakulása a felszabadulás után

Bár a sertésállomány alakulásának tendenciája a felszabadulás utáni években emelkedő volt, a sertésállomány évről évre változott. A változások alapján megállapítható szabályszerű ciklusok nagyjában-egészen megegyeznek a felszabadulás előtti ciklusokkal.

A sertésállománynak az 1948—1961. évek közötti alakulását a 3. sz. ábra mutatja.

A sertésállomány alakulása 1948—1961 között*

* Az ábra a sertésállomány évenkénti alakulását az 1948—1961 évek átlagos évi sertésállományának százalékában mutatja. A megfelelő százalékok a következők:

1948	49	1951	87	1954	90	1957	101	1960	108
1949	67	1952	96	1955	118	1958	108	1961	120
1950	106	1953	101	1956	123	1959	126		

Az 1. és a 3. ábra összehasonlításából látható, hogy a sertésállomány alakulásában 1948—1961 között ugyanolyan időtartamú ciklusok voltak, mint a felszabadulás előtti időszakban. Egy-egy ciklus hozzávetőlegesen 3 évig tartott. (Miként a felszabadulás előtt, úgy a felszabadulás utáni időszakban sem tudjuk a ciklusok időtartamát hónapnyi pontossággal megállapítani, mivel a felmérések ehhez most is hiányoznak.)

A ciklusoknál megfigyelhető, hogy a felszabadulás utáni időszakban az egyes ciklusokon belül szabályosan két évben növekedett, egy évben pedig csökkent az állomány. A felszabadulás előtti időszakban 1933-ig egy cikluson belül két évben csökkent, és csak egy évben növekedett az állomány. 1933 után azonban már két évi állománynövekedés váltakozott egy évi csökkenéssel.

A felszabadulás utáni időszak sertésállományának és ezen belül az egyéni termelők sertésállományának az alakulását a 4. sz. ábra mutatja.

A sertésállomány alakulásának irányzatát az egyéni termelők sertésállományának alakulása határozta meg. Az állományváltozás irányzata általában akkor emelkedett, amikor az egyéni állománya nőtt, és megfordítva. Különösen szoros volt a kapcsolat az országos állomány és az egyéni állománya között akkor, amikor az egyéni állományának aránya az országos állományon belül magas volt.* 1951—1952-ben, illetve 1957—1959-ben csaknem azonos volt az egyéni sertésállományának aránya, az országos és az egyéni sertésállomány változásának tendenciája közt azonban az említett két időszakban nem volt egyformán erős a kapcsolat. Ez a körülmény a begyűjtési rendszer változásával

* Az országos sertésállományon belül az egyéni termelők sertésállománya az alábbiak szerint alakult (az összállomány százalékában):

1950	89	1953	62	1956	74	1959	84
1951	82	1954	63	1957	83	1960	74
1952	72	1955	73	1958	83	1961	64

4. sz. ábra
Az országos és az egyéni termelőknél levő sertésállomány alakulása
1948—1961 között*

* Az országos sertésállomány alakulására lásd a 3. sz. ábra lábjegyzetét. Az egyéni sertésállományának alakulását az ábrán az 1950–61 éves átlagos évi sertésállományának százalékában ábrázoljuk. A megfelelő százalékok a következők:

1950	123	1953	76	1956	112	1959	130
1951	88	1954	70	1957	103	1960	99
1952	89	1955	106	1958	110	1961	95

függ össze. 1951 után (de különösen az 1952/1953. gazdasági évben) az egyéni termelőktől való takarmánybegyűjtés az egyéni sertésállományának csökkenését eredményezte. (Ezzel egyidőben az egyéni termelők száma, földterülete is csökkent, és e két tényező hatása együtt jelentkezett.) A begyűjtött takarmány jelentős része az állami gazdaságok (illetve vállalatok) sertésállományának takarmányalapját képezte. Ez lehetővé tette az állami szektor sertésállományának jelentékeny növelését. 1957-től kezdve a kötelező beadás rendszere megszűnt, a takarmányfelvásárlás jelentéktelen méretűvé zsugorodott, ezzel egyidőben az egyéni gazdaságok száma és földterülete is növekedett, és így fokozódott az egyéni termelők sertésállományának befolyása az országos sertésállomány alakulására. A termelőszövetkezeti szektor uralkodóvá válásával (1960 után) az egyéni sertésállományának az országos állomány alakulására gyakorolt hatása csökkent.

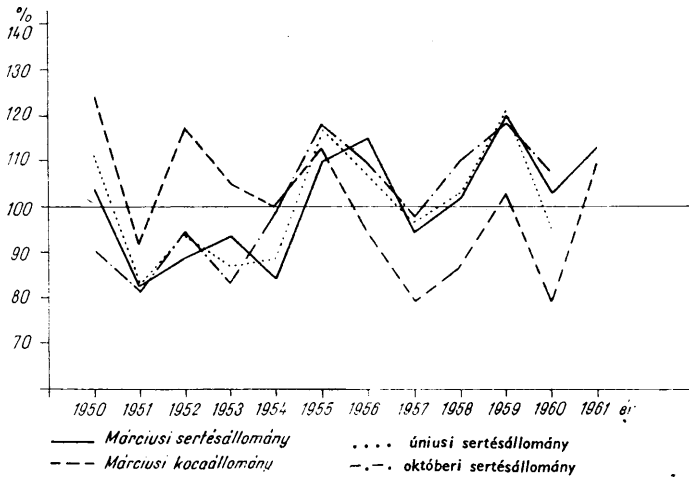
A vizsgált időszakban tehát — néhány évet kivéve — a sertésállomány ciklikus alakulásának okai elsősorban az egyéni gazdaságokban keresendők.

Részletesebben vizsgálva a ciklus alakulását, további következtetéseket is levonhatunk. Az 5. sz. ábra az országos márciusi sertésállomány alakulása mellett mutatja a júniusi és az októberi országos állomány alakulását (a reprezentatív felvételek alapján), valamint a márciusi országos kocaállomány alakulását is.

A márciusi országos sertésállománnyal általában egy irányban változott a márciusi országos kocaállomány is. 1953-ban és 1956-ban azon-

5. sz. ábra

Az országos sertésállomány alakulása a márciusi, a júniusi és az októberi számlálás alapján*

* Az országos márciusi állomány évenkénti alakulását az ábra az 1950–1961 évek átlagos évi sertésállományának százalékában tünteti fel. A megfelelő százalékok a következők:

1950	104	1953	94	1956	114	1959	117
1951	81	1954	84	1957	94	1960	101
1952	89	1955	110	1958	101	1961	111

A júniusi és az októberi állomány alakulását az 1950–1960 évek, a kocaállomány alakulását pedig az 1950–1961. évek átlagos évi állományának százalékában ábrázoltam. A megfelelő százalékok az alábbiak:

Év	Márciusi koca	Júniusi sertés	Októberi sertés
	á l l o m á n y		
1950	124	111	90
1951	91	81	80
1952	117	94	95
1953	104	87	83
1954	100	89	98
1955	112	115	116
1956	94	107	109
1957	79	97	99
1958	87	103	109
1959	102	118	116
1960	89	97	105
1961	110	—	—

ban a sertésállomány növekedése mellett a kocaállomány az előző évi-hez képest csökkent. A kocaállománynak ez a csökkenése már érzékelte a sertésállomány következő évi csökkenését. Ez utóbbi egyébként megmutatkozott a júniusi és októberi sertésállomány — előző évhez viszonyított — csökkenésében is. A júniusi és az októberi sertésállomány általában a márciusi kocaállománnyal egy irányban változott. Ez a körülmény a tavaszi kocaállomány és a nyári-őszi sertésállomány közti szoros kapcsolatra utal. Ez alól csupán az 1953. június és az 1954. október közti időszak képez kivételt, ami az 1953-ban végbement jelentős gazdaságpolitikai változásokkal magyarázható. E változások hatása teljes egészében a következő tavaszi sertés- és kocaállomány alakulásában fejeződött ki.

Az ábrából megállapítható az is, hogy a termelők a sertéstartás gazdasági helyzetében bekövetkezett változásokra a legerősebben a koca-

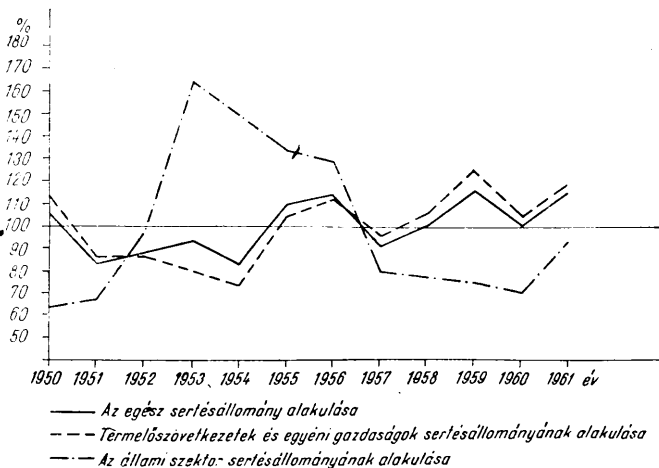
állomány változtatásával reagáltak. Megfigyelhető az is, hogy a ciklusok időtartama nem teljesen egyforma. Korábban megállapítottuk (a 3. sz. ábra alapján), hogy az első ciklus 1951—1954 között zajlott le. A júniusi, de főleg az októberi állomány alakulása szerint ez úgy módosul, hogy az első ciklus vége (a mélypont) az őszi állományt tekintve 1953 ősze volt. Hasonlóképpen kedvezőtlen viszonyok éreztették hatásukat már 1956 nyarán is, mert a nyári és az őszi állomány az előző évhez képest már csökkent, holott az 1956. évi tavaszi állomány még növekedést mutatott. Az 1956 nyári és őszi csökkenés a tavaszi állományban csak 1957-ben juthatott kifejezésre.

A sertésállomány ciklikus alakulásának okai

A takarmányhelyzet és a sertésállomány

Láttuk, hogy a sertésállomány ciklikus alakulása elsősorban az egyéni termelők állományalakulásának a következménye. Az egyéni gazdaságok száma, területe és állatállománya azonban a vizsgált időszakban jelentősen változott, és márcsak ezért is meglehetősen bonyolult volna csak az egyéni termelők sertésállományának alakulását vizsgálni. Célszerűbbnek véltem ezért az egyéni termelők és a termelőszövetkezetek (valamint a háztáji gazdaságok) sertésállományának együttes vizsgálatát. Az országos sertésállomány szektoronkénti alakulását a 6. sz. ábra szemlélteti.

A márciusi sertésállomány szektoronkénti alakulása* (1950—1961) 6. sz. ábra

* Az egész állomány alakulására vonatkozó adatokat lásd az 5. sz. ábrán. Az állami, valamint a termelőszövetkezeti és az egyéni szektor együttes sertésállománya az 1960—1961 évek átlagos évi állományának százalékában kifejezve az alábbiak szerint alakult:

Év	Állami	Termelőszövetkezeti + egyéni	Év	Állami	Termelőszövetkezeti + egyéni
1950	63	113	1956	127	112
1951	67	84	1957	80	97
1952	98	87	1958	77	105
1953	162	80	1959	76	126
1954	148	71	1960	72	104
1955	131	105	1961	92	116

Az ábra szerint az egyéniek és a termelőszövetkezetek sertésállományának alakulása — irányát tekintve — csak egy évben, 1953-ban, tért el az országos sertésállomány változási irányától. Ekkor az országos sertésállomány növekedése az állami szektor sertésállományának jelentős fejlődéséből adódott.

A sertésállomány-alakulás ciklikusságának okait keresve, először vizsgáljuk meg az egyéni termelők és a termelőszövetkezetek együttes takarmányhelyzetét. A takarmányhelyzet vizsgálata és összevetése az állományalakulással bizonyos fokig érzékelteti a sertéstenyésztés jövedelmezőségi helyzetét is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha egy korábbi évhez képest a takarmányhelyzet javult, és ugyanakkor a sertésállomány csökkent, ez az adott évben kedvezőbb jövedelmezőségi viszonyokat eredményezett, és megfordítva.

A takarmányhelyzet alakulását a következőképpen kíséreltem meg nyomonkövetni: Minden vizsgált évre vonatkozóan az egyéni termelők és a termelőszövetkezetek kukorica- és árpatermeléséből levontam az egyéni termelőktől és a termelőszövetkezetektől begyűjtött (felvásárolt) árpa és kukorica mennyiségét, és így megkaptam a rendelkezésre álló takarmánymennyiséget. Az évenként rendelkezésre álló árpa- és kukoricamennyiséget az 1950—1959. évek átlagos évi mennyiségének a százalékában fejeztem ki.*

Az ismertetett számítás alapján a 7. sz. ábra mutatja a takarmányhelyzet változását, ezenkívül az egyéni termelők és a termelőszövetkezetek együttes márciusi és októberi sertésállományának alakulását.

Abból a megfontolásból kiindulva, hogy adott év jövedelemviszonyai a következő évi állomány alakulásában éreztetik hatásukat, az ábrán a márciusi állomány alakulása egy évvel előretolva van ábrázolva (például az 1955. évi jövedelemviszonyok az 1956. évi tavaszi állományban éreztetik hatásukat, és ezért az 1955. évi jövedelemviszonyokat érzékeltető 1955. évi takarmányhelyzet és az 1955. évi októberi állomány függőleges vonalán van fölrajzolva az 1956. évi tavaszi állomány).

Az ábrából a takarmányhelyzetre és az állományalakulásra vonatkozóan évenként az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

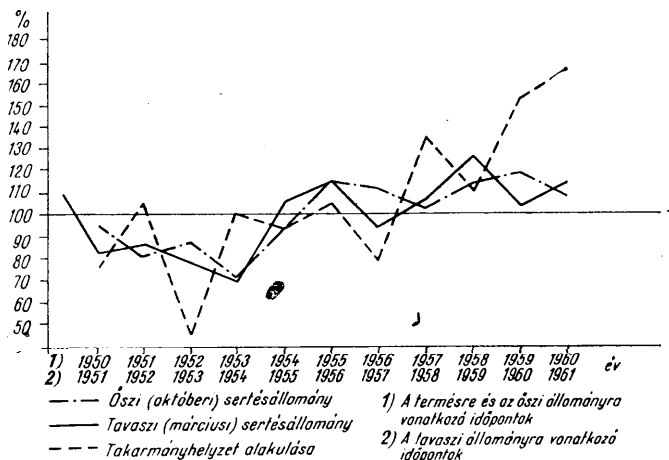
1951-ben az előző évihez képest a takarmányhelyzet javult, az októberi sertésállomány pedig csökkent. Ez kedvezően hatott az 1952. évi tavaszi sertésállományra.

1952-ben a takarmányhelyzet nagyon kedvezőtlen volt (a termelők-nél rendelkezésre álló takarmánymennyiség az 1951. évihez képest több mint 60 százalékkal csökkent), ugyanakkor — a magasabb tavaszi sertésállomány következtében — az októberi sertésállomány nagyobb volt az előző évinél. Nyilvánvaló, hogy ebből nagyon kedvezőtlen viszonyok adódtak, ezért az 1953. évi tavaszi sertésállomány ismét csökkent.

1953-ban a takarmányhelyzet lényegesen javult; 1953 őszén a kukoricatermés meglehetősen jó volt, a beadás csökkent, ugyanakkor a kisebb tavaszi állomány folytán az előző évihez képest kisebb volt az őszi állomány is. A sertéstenyésztés helyzete javult. A javulás hatása azon-

* Ez a számítás korántsem tükrözi pontosan a takarmányhelyzet alakulását, mert egyfelől csak két takarmányfélélet ölel fel, másfelől elhanyagolja a vetőmagként felhasznált mennyiséget, a készletek változását stb. Ennek ellenére a kapott számok megítélésém szerint megközelítően jól tájékoztatnak a takarmányhelyzet alakulásáról és a vizsgálat céljára alkalmazhatók.

A mezőgazdasági termelészövetkezetek és az egyéni gazdaságok együttes sertésállományának és takarmányhelyzetének alakulása*

* A márciusi sertésállomány alakulására vonatkozó adatokat lásd az 5. sz. ábrán. A termelészövetkezeti és az egyéni gazdaságok együttes sertésállománya (az októberi számlálás alapján) az 1950–1960 közötti időszak átlagos évi állományának százalékában kifejezve az alábbiak szerint alakult:

1950	95	1953	72	1956	111	1959	121
1951	81	1954	95	1957	102	1960	109
1952	89	1955	112	1958	115		

A termelészövetkezetek és az egyéni gazdaságok együttesen számított takarmányhelyzete az 1950–1959 közötti időszak átlagos évi takarmányhelyzetének százalékában kifejezve a következőképpen alakult:

1950	76	1953	100	1956	81	1959	150
1951	106	1954	94	1957	134		
1952	42	1955	105	1958	112		

ban nem tükröződik az 1954. évi tavaszi sertésállomány alakulásában, mert az állomány az előző évihez viszonyítva csökkent. Ennek az a magyarázata, hogy egyfelől az 1952. évi katasztrófálisan rossz takarmánytermés következtében 1953 ősziéig — az új termésig — a takarmányhiány miatt a termelők a sertéstenyésztést nem tudták kiterjeszteni, másfelől ugyancsak az 1952 őszi rossz termés következtében a kocaállomány 1953 folyamán tovább csökkent, s ez szükségszerűen előidézte az 1954. évi tavaszi sertésállomány csökkenését.

1954-ben a takarmányhelyzet valamelyest rosszabbodott, ugyanakkor az 1953. évi viszonylag kedvező termés és a beadáscsökkentés következtében 1954-ben jelentősen megnőtt az őszi sertésállomány. Mindemellett az 1954. évi sertéstenyésztés helyzetét közepesnek tekinthetjük. 1954-ben a sertéstenyésztés gyorsan fejlődött, ami kifejeződik az 1955. évi tavaszi sertésállomány — előző évihez képest igen jelentős — növekedésében.

1955-ben a takarmányhelyzet az előző évhez képest javult, és tovább folytatódott a sertésállomány növekedése is. A sertésállomány jelentős — a takarmányhelyzet javulását meghaladó — méretű növekedése az előző évihez képest valamivel kedvezőtlenebb viszonyokhoz ve-

zetett a sertéstenyésztés helyzetében. Ezért az 1956. évi tavaszi állomány növekedési üteme — az előző éviéhez képest — lényegesen lelassult.

1956-ban a takarmányhelyzet romlott, ugyanakkor az októberi állomány meglehetősen magas volt — az előző évihez képest alig csökkent —, ami szükségszerűen rontotta a sertéstenyésztés helyzetét. Ennek következtében az 1957. évi sertésállomány 1956-hoz képest számottevően visszaesett.

1957-ben a termelőknél sok takarmány maradt takarmányozásra, az őszi sertésállomány pedig az előző évhez képest visszaesett, ezért a sertéstenyésztés helyzete nagyon kedvezővé vált. Ez jelentősen ösztönözte a sertéstenyésztés kiterjesztését, ami már az 1958. évi tavaszi sertésszámláláskor meg is mutatkozott.

1958-ban folytatódott az állomány 1957 őszen megkezdődött növekedése, s 1958 őszen viszonylag nagy volt a sertéslétszám. A takarmányhelyzet viszont ez évben romlott, de ennek ellenére a sertéstenyésztés helyzete nem volt rossz. Ezért a sertésállomány megindult növekedése tovább folytatódott és ugyancsak gyarapodott az 1959. tavaszi állomány is.

1959-ben lényegesen javult a takarmányhelyzet. A takarmánykészlet növekedése meghaladta a sertésállomány évközbeni növekedését. E kedvező helyzet ellenére az 1960. évi tavaszi sertésállomány az előző évekéhez képest számottevően csökkent. A csökkenés oka abban keresendő, hogy 1959-ben megindult a tömeges kollektivizálás, és ez egyfelől átmenetileg kedvezőtlenül hatott a kocatartásra, másfelől az átszervezéssel egyidőben az egyéni termelőknél nagyarányú takarmánygabona-tartalékolás kezdődött. Mindez azonban csak átmeneti jelentőségű volt, és az 1959. évi kedvező takarmányhelyzet — a tartalékok feloldása után — 1960 őszen, de főleg 1961 tavaszán a sertéslétszám további növekedését tette lehetővé.*

Ehhez járult még 1960-ban a takarmányhelyzet további javulása, ami a sertésállomány csökkenésével párosult, és kedvező helyzetet teremtett a sertéstenyésztés 1961 első felében tapasztalt fejlődése számára.

Az imént elmondottak alapján összegezőként megállapíthatjuk a következőket: A takarmányhelyzet és a sertésállomány alakulásából megítélhetjük a sertéstenyésztés viszonyait. A takarmányhelyzet és a sertésállomány évről évre számottevően változott. A termelők igen élénken reagáltak a sertéstenyésztés helyzetében bekövetkezett változásokra. Ha a viszonyok javultak, akkor növelték, ha pedig rosszabbodtak, akkor csökkentették sertésállományukat. A sertéstenyésztés viszonyaiiban bekövetkezett változások hatása azonban rendszerint mintegy egy évvel később jelentkezett az állomány változásában. Ez azzal függött össze, hogy időközben megváltozhattak a viszonyok és egyes években (például 1952 és 1956 őszen) magas állomány kedvezőtlen takarmányhelyzettel, máskor (1953, 1957 és 1959 őszen) alacsony állomány kedvező takarmányhelyzettel párosult.

* Ezt a növekedést a kormányzat kocakihelyezéssel, süldőakciókkal, takarmányakciókkal és egyéb intézkedésekkel is előmozdította.

A jövedelmezőség és a sertésállomány alakulása

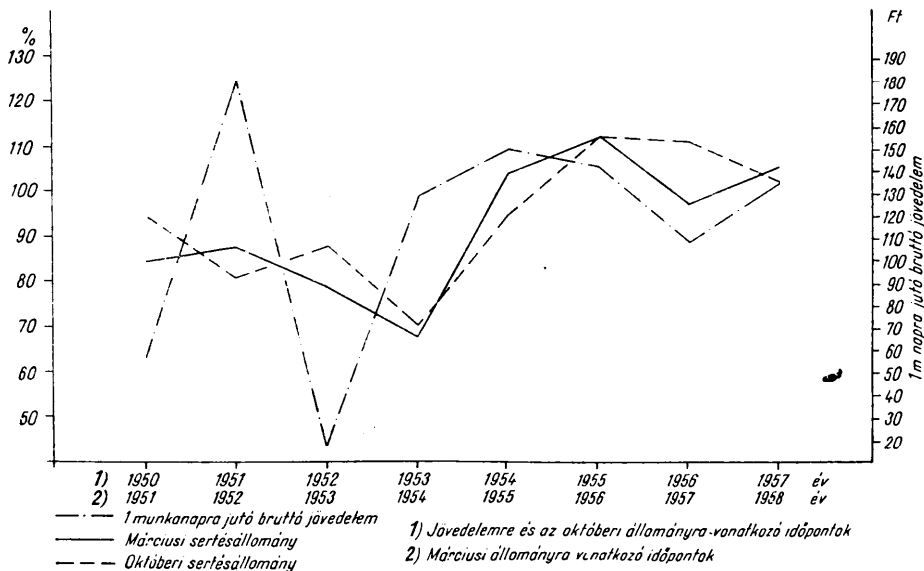
A jövedelmezőség és a sertésállomány közötti kapcsolatot két időszakban (az 1950—1957. és az 1957—1960. években) vizsgáljuk. Erre a szétbontásra azért volt szükség, mert a jövedelmezőségi adatok az egész vizsgált időszakra egységes módszer szerint nem voltak kiszámíthatók, továbbá, az 1957 utáni időszakban a sertéstenyésztés helyzete lényegesen különbözött a korábbi időszakétól.

Az 1950—1957 közötti időszakra vonatkozóan — mivel más jövedelemadat nem állt rendelkezésemre, és mivel ma már ennél alaposabb számítás aligha végezhető — azon adatok alapján elemeztem a jövedelmezőség alakulását, amelyeket a cukorrépa jövedelmezőségi vizsgálatainál alkalmaztam.*

A jövedelmezőség s a márciusi és októberi sertésállomány alakulását a 8. sz. ábra mutatja.

A jövedelem és az állomány alakulása**

8. sz. ábra

** A sertésállományra vonatkozó adatokat lásd az 5. sz. ábrán.

A jövedelmezőség alakulását a sertéshizlalással és a kukoricatermesztéssel együttesen elért 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem alapján vizsgáltam. Az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem az egyéni gazdaságok által elért jövedelmet mutatja. A sertéshizlalás jövedelme szabadpiaci, szerződéses és felvásárlási (súlyozott) átlagáron van számítva. Ez utóbbi áron való számítást az indokolja, hogy — mint ahogyan ezt a cukorrépa- és a kukoricatermelés jövedelmezőségének elemzésénél ki-

* Lásd Csenedes Béla—Vági Ferenc: A jövedelmezőség hatása a cukorrépa- és a kukoricatermelésre. MTA Közgazdaságtudományi Intézeti Közlemények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960. 35. l.

mutattuk — a termelésre ezek az árak gyakorolták a legnagyobb hatást. A termelőszövetkezetek által elért jövedelmet itt külön nem vizsgáltam, mivel az elemzett időszak jelentős részében a termelőszövetkezetek közös gazdaságában a sertésállomány túlnyomó része a kötelező beadás teljesítését szolgálta. Ezenkívül a termelőszövetkezetek jövedelmének nyomonkövetése elhanyagolható azért is, mert a termelőszövetkezetek sertésállománya (az ábrán feltüntetett együttes termelőszövetkezeti és egyéni állományon belül) kicsi volt, az egyéni termelők sertésállományának csupán 1—15 százaléka, és ezért a vizsgált állomány változását vajmi kevéssé befolyásolhatta.

A 8. sz. ábra szerint az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem évről évre változott. Különösen erősen ingadozott a jövedelem 1950—1953 között. Általában a kedvező jövedelmi viszonyok aránylag kis októberi állománnyal párosultak (1951., 1953.), a kedvezőtlen jövedelmezőségű éveken (1952., 1957.) pedig nagy volt az októberi állomány.

Amikor az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem az előző évihez képest nőtt, a következő évi tavaszi sertésállomány rendszerint növekedett (1951., 1954. és 1957. években) és megfordítva (1952-ben és 1956-ban), gyengébb jövedelmű éveket követő tavasszal a sertésállomány csökkent.

A jövedelem és a sertésállomány közti kapcsolat vizsgálata lényegében véve ugyanazt az eredményt adja, mint a takarmányhelyzet és a sertésállomány kapcsolatának elemzése. Ez azzal magyarázható, hogy a szabadpiaci, a szerződéses és a felvásárlási áron számított jövedelem az említett árak alakulásán keresztül általában a takarmányhelyzet és a sertésállomány kedvező vagy kedvezőtlen alakulását tükrözi. A kétféle elemzés azonos eredménye egyúttal megmutatja a takarmányhelyzet alakulásának a sertéstenyésztésre gyakorolt döntő hatását is.

1957 után a mezőgazdaságban lényegesen megváltoztak a gazdálkodás viszonyai (a kötelező beadás megszűnt, az MSZMP agrárpolitikája kedvező körülményeket teremtett a mezőgazdasági termelés számára), új mezőgazdasági árrendszert vezettünk be.

Az új mezőgazdasági árrendszer bevezetésénél az egyik alapvető szempont az volt, hogy az árrendszer előmozdítsa a szarvasmarha-tenyésztés fejlődését. 1957 előtt a szarvasmarha-tenyésztés nem fejlődött kielégítően. Ebben nagy szerepet játszott az, hogy a szarvasmarha- és a sertéstenyésztés közti jövedelmezőségi arány a szarvasmarha-tenyésztésre kedvezőtlenül hatott. (Például 1954-ben a hizott marha felvásárlási ára 47,7 százaléka, a vágómarháé pedig 27 százaléka volt a hizottsertés felvásárlási árának.)

A mezőgazdaság belterjes irányú fejlesztése megkövetelte, hogy a szarvasmarha-tenyésztés számára kedvezőbb feltételeket teremtsünk. Ennek megfelelően 1957-ben emelték a vágómarha és a vágóborjú árát, és ugyanakkor csökkentették a sertés, a kukorica, a búza, a rozs és az árpa felvásárlási árát. Arra törekedtek, hogy az 1959/1960. gazdasági évben a sertés és a szarvasmarha ára közt 100 : 75, a búza és a kukorica ára közt pedig 100 : 90 legyen az arány.

Nézzük meg, hogyan alakult 1957 után néhány fontosabb mezőgazdasági cikk áráránya, és hasonlítsuk ezt össze az 1938-as árárányokkal. (A táblázat a termékeknek a szektoron kívüli áruforgalomban kialakult értékesítési átlagárát tartalmazza a búza átlagárának százalékában.)

Termék	1938	1957		1958		1959	
		Egyéni gazdaság	Mezőgazdasági termelőszövetkezet	Egyéni gazdaság	Mezőgazdasági termelőszövetkezet	Egyéni gazdaság	Mezőgazdasági termelőszövetkezet
Búza (q)	100	100	100	100	100	100	100
Árpa (q)	77	118	116	112	115	142	89
Kukorica (q) ...	58	89	98	45	79	132	75
Burgonya (q) ...	25	68	57	66	50	75	69
Hízott sertés (1 kg)	4,54	8,11	8,66	7,75	7,43	7,05	6,77
Vágómarha (1 kg)	2,74	4,22	4,19	5,0	5,45	5,28	4,94

A táblázatban szándékosan nem az állami felvásárlási árakat tüntettem fel, mivel a termelési elhatározásokra — a beadás megszüntetése után — nem a vett felvásárlási ár, hanem az értékesítési átlagár hat. A táblázat adataiból kiderül, hogy az értékesítési átlagárak vonatkozásában az előbb említett arányokat a kukoricára nézve nem sikerült teljesen megvalósítani. Ha azonban több év átlagát vizsgáljuk — és az említett árarányok csak így van létjogosultsága —, a búza és a kukorica tervezett áraránya is megvalósult.

1957—1959 között a hízottsertés-árak csökkentek, a vágómarha-árak emelkedtek, és ennek hatására alakult ki 1959-re a tervezett 100 : 75 arány. (Az értékesítési átlagárak alapján számítva a hízottsertés- és a vágómarhaárak közti arány 1957-ben az egyéni termelőknél 100 : 46, a termelőszövetkezeteknél 100 : 48, 1958-ban 100 : 65, illetve 100 : 73, 1959-ben pedig 100 : 75, illetve 100 : 73 volt.) Az 1938. évi árarányokhoz képest mind a hízott sertés mind a vágómarha búzához viszonyított árarányai lényegesen javultak. Ez a javulás indokolt is, mert egyfelől a búza termelési költségei — elsősorban a termelőszövetkezetekben — a gépesítés következtében számottevően csökkentek, másfelől a parasztság életszínvonála emelkedett, a mezőgazdasági dolgozók száma csökkent, s a munkaintenzív és az extenzív cikkek 1 munkaegységre jutó jövedelemarányai közelebb kerültek egymáshoz.

Hogyan alakult 1957—1960 között a sertéshizlalás jövedelmezősége? Mielőtt erre a kérdésre válaszolnánk, szükséges kitérni az alkalmazott jövedelemszámítás módszerére. A jövedelemadatok megállapításához az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézet által számított termelőszövetkezeti önköltséget vettem alapul.* Kiszámítottam az árpa és a kukorica munkaköltség nélküli költségeit (a kamat, a haszonbér, a biztosítási díj és az adó nélkül). Ezenkívül minden évre kiszámítottam egy 50 kg-os süldő árát szektoron kívüli értékesítési átlagáron. E két tényező alapján kialakítottam egy 120 kg-os hízott sertés munkaköltség nélküli termelési költségét. A 70 kg súlygyarapodást 20 százalékos takarmányértékesítést, s ennek megfelelően 3 q kukorica és 50 kg árpa felhasználását feltételezve számítottam. A 120 kg-os hízott sertés árbevételéből (szintén

* Az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete által végzett termelőszövetkezeti önköltségszámítás csak a termelőszövetkezetek kisszámú csoportjára terjed ki: 1957-ben 20, 1958-ban 25, 1959-ben 21 termelőszövetkezetre. Az 1960. évről már 100 termelőszövetkezet önköltségi adata áll rendelkezésünkre.

szektoronkívüli értékesítési átlagáron számítva) levontam a takarmány és a hizlalás munkaköltség nélkül számított termelési költségét. A különbséget elosztottam a kukorica és az árpa termelésére fordított munkanapok + a hizlalásra fordított munkanapok számával (ez utóbbinál minden évre vonatkozóan 3 munkanapot számítottam). Így megkaptam a takarmánytermelés (a kukorica és az árpa) s a hizlalás együttes 1 munkanapra jutó bruttó jövedelmét. Ez a számítás korántsem adhatott pontos eredményt, mert csak a szövetkezetek kis számára vonatkozóan állt rendelkezésre a takarmány önköltsége, továbbá mert a hizlalásra fordított munkanapok száma csak feltételezett, és mert a hizlalási tevékenység amortizációs költségei stb. nem kerültek levonásra. Ennek ellenére úgy vélem, a kapott számok alapján meglehetősen megbízhatóan kimutatható a jövedelemalakulás *dinamikája*, és az alkalmazott vizsgálati módszernél éppen ez a döntő fontosságú.

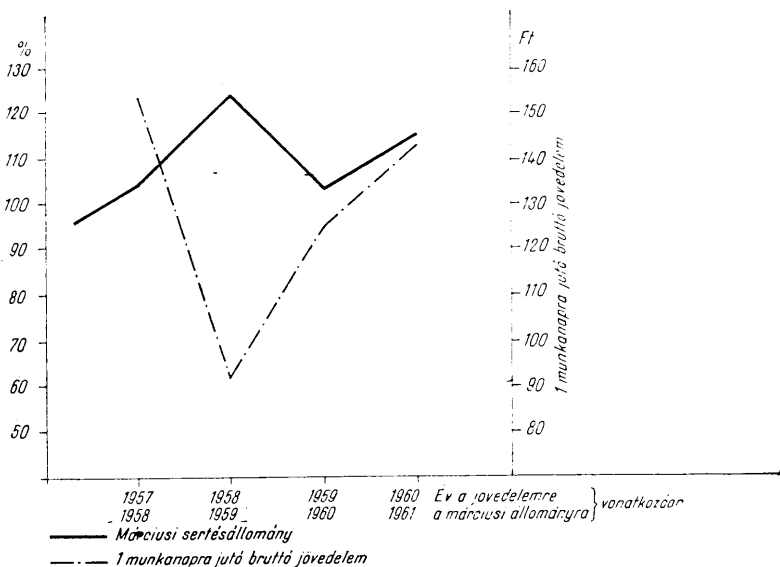
A továbbiakban következő jövedelemadatok a termelőszövetkezeti önköltségszámításra épültek. Az egyéni gazdaságok önköltségadatai (1958-tól) hiányoznak. *Tendenciáját tekintve* azonban a takarmánytermelés és a hizlalás együttes jövedelme az egyéni termelőknél is a termelőszövetkezeteknél kimutatottal egyező irányban változott. (Jogos ez a feltételezés, hiszen a termelőszövetkezetek jövedelemváltozása döntő részben természeti okokra, részben pedig árváltozásokra vezethető vissza, és ezek a tényezők azonos irányban hatottak az egyéni gazdaságok jövedelmének alakulására is.) Ezért az előbbieken ismertetett jövedelem alakulásának hatását vizsgálhatjuk a termelőszövetkezetek és az egyéni termelők együttes sertésállományának alakulásán.

A termelőszövetkezetekben elért egy munkanapra jutó bruttó jövedelemnek (a takarmánytermelés és a hizlalás együttes jövedelmének), valamint a termelőszövetkezetek és az egyéni termelők sertésállományának az alakulását a 9. sz. ábra mutatja.

Ha a 9. sz. ábrát összevetjük a 7. sz. ábrával, megállapíthatjuk, hogy a takarmányhelyzet és a jövedelemalakulás között ez esetben is szoros kapcsolat van. Ennek ellenére a jövedelemalakulás és a márciusi állomány alakulása között az 1957—1960. években nem állapítható meg az összefüggés (kivéve az 1960. évi jövedelmezőség és az 1961. évi márciusi állomány kapcsolatát). Mivel magyarázható ez? Mindenekelőtt azzal, hogy az állomány 1958 tavaszán megkezdődött növekedése még egy ideig azután is folytatódott, amikor már a jövedelmezőségi viszonyok rosszabbodtak (1958-ban). Ez történt az 1959. évi márciusi állomány esetében is. A sertéshizlalás és takarmánytermelés együttes jövedelmezősége azonban még 1958-ban is viszonylag jó volt.* 1959-ben a hizlalás jövedelmezőségi viszonyai javultak, de ennek ellenére az 1960. évi tavaszi állomány csökkent. Az 1960. évi állománycsökkenés tehát nem magyarázható az 1959. évi jövedelmezőségi viszonyokkal. A csökkenés oka egyrészt az 1959. tavaszi termelőszövetkezeti szervezés következtében előállt átmeneti zavarokban keresendő (a háztáji gazdaságok és az

* A sertéshizlalás és takarmánytermelés együttesen számított 1 munkanapra jutó bruttó jövedelme az általam alkalmazott számítás szerint 1958-ban 92 Ft volt, ugyanakkor az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének adatai szerint az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem a burgonyatermelésben 90, a cukorrépa-termelésben 75, a napraforgó-termelésben 90, a dohánytermelésben 46 Ft volt. E jövedelemadatokból még le kell vonni: az adót, a fizetendő kamatokat, a haszonbért. Továbbá abból kell fedezni a szövetkezeti felhalmozást is. (MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete 25. sz. kiadványa „A termelőszövetkezeti költség-számítás és a termelési költségek alakulása 1957—1959 évben”, 76. sz. táblázat.)

A jövedelem és a márciusi sertésállomány alakulása*

* Az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem alakulása:

1957	154 Ft	1959	126 Ft
1958	92 Ft	1960	145 Ft

A sertésállomány alakulására vonatkozó adatokat lásd az 5. sz. ábrán.

egyéni termelők igyekeznek südőállományuk egy részétől megszabadulni és a takarmányt tartalékolni), másrészt nyilvánvalóan ebben az irányban hatott az 1958. évi viszonylag kedvezőtlen jövedelmezőség is.

1960-ban a jövedelmezőségi viszonyok javultak. Ezzel egyidőben az állam jelentős mennyiségű südőt juttatott a termelészövetkezeteknek. Mindezek hatására kedvezően alakult az 1961. évi tavaszi sertésállomány.

A jövedelmezőség tehát a felszabadulás utáni időszakban is hatást gyakorolt a sertéstenyésztésre. A jövedelmezőségi viszonyokat *alapvetően* két tényező befolyásolta: a takarmányellátottság (erre a beadás időszakában a termésmennyiség kedvező vagy kedvezőtlen alakulásán túl nagymértékben hatott a beadás volumenének változása is) és a sertésállomány alakulása.

A jövedelmezőségi viszonyok megváltozására a termelők késve — mintegy egy éves eltolódással — reagáltak. A kedvező jövedelmezőség hatására növelték sertésállományukat. Időközben azonban a jövedelmezőségi viszonyok megváltoztak, mert a rendelkezésre álló takarmánymennyiség növekedését meghaladta a sertésállomány növelése, vagy esetleg a takarmánytermés csökkent. Ez a jövedelmezőségi viszonyokat kedvezőtlené tette. A kedvezőtlen jövedelmezőségi viszonyok az állomány csökkenését indították el (megint csak mintegy egy éves eltolódással.) Közben a csökkenő állomány és a takarmányhelyzet ezzel együtt

járó javulása következtében a jövedelmezőségi viszonyok ismét kedvezőbbé váltak. Így alakult ki a megfigyelhető ciklikusság.

Mindez élesen rávilágít a sertéstenyésztéssel kapcsolatban a takarmánytermelés alapvető szerepére. Másfelől fényt vet arra is, hogy az egyéni gazdaságok túlsúlya a sertéstenyésztésben kedvezőtlen helyzetet teremthet, és zavarhatja a tervszerű fejlődést. A sertésállományban tapasztalt ciklikusságot csak az esetben lehet megszüntetni, ha a sertéstenyésztés területén is az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek termelése kerül túlsúlyba, továbbá ha a takarmánytermelés növelése alapján stabilizálódik a takarmányhelyzet (beleértve számottevő tartalékok képzését is). Ebből a szempontból nagyon helyes az ötéves terv azon célkitűzése, amely a növénytermelésnek és ezen belül különösen a takarmánytermelésnek az állattenyésztésnél gyorsabb ütemű fejlesztését irányozza elő.

A vizsgált időszakban a sertésállomány és a rendelkezésre álló takarmánymennyiség összhangját zavarta korábban a begyűjtési rendszer, a kollektívizálás időszakában pedig a termelőszövetkezeti szervezéssel együtt járó átmeneti nehézségek hatottak zavarólag. Ezért a jövedelmezőség és a sertésállomány alakulása közti kapcsolatra nézve nem lehet a vizsgált idősokra érvényes koefficiens számítani.

A termelőszövetkezetek megszilárdításával, a nagyüzemi gazdálkodás kialakulásával, az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek közös sertésállományának számottevő növekedésével egyidejűleg minden bizonnyal a jövedelmezőség és a sertésállomány alakulása közti kapcsolatot is szorosabbá fog válni. A vizsgálat tanulságai a takarmányhelyzet alakulásának alapvető fontosságát húzzák alá. Ezek alapján megállapítható, hogy a sertéstenyésztés tervszerű fejlesztése végett rendkívüli nagy figyelmet kell fordítani a takarmánytermelésre, a hozamok növelésére és stabilizálására.

Schmidt Ádám:

A VÁLLALATI JÖVEDELEMELVONÁS KÉRDÉSEI

A mű a szocialista vállalati jövedelemelvonási elmélet, s az alkalmazható jövedelemelvonási politika jelentősebb kérdéseit tárgyalja.

A szerző a könyv első fejezetében a jövedelemelvonás fogalmának meghatározása, s a legfőbb összefüggések feltárása után a szocialista jövedelemelvonási rendszer szükségszerű és egyéb sajátosságait elemzi. Második fejezetében a jövedelemelvonásnak a tervgazdálkodásban betöltött (és betölthető) funkcióit, valamint a jövedelemelvonáson keresztül megvalósítható irányítás, illetve befolyásolás problémáit vizsgálja. Harmadik fejezetében a jövedelemelvonás különböző — meglevő és lehetséges — formáival, ezek hatásaival, legcélszerűbbnek látszó rendszerével, gazdaságpolitikai célok elérését szolgáló felhasználásukkal foglalkozik.

A könyv a jövedelemelvonási (adózási) elmélet problémái iránt érdeklődők mellett a gyakorlati gazdasági élet szakemberei számára is figyelmet érdemlő mondanivalókat tartalmaz.

VÖLGYES MIKLÓS:

A falusi lakosság fogyasztása és kereslete távlati tervezésének problémái*

Az áruforgalom 1980. évig terjedő távlati tervének elkészítése a távlati tudományos kutatási terv fő feladatai között szerepel. E feladat teljesítésében részt vesz az ország lakosságának nagyobb felét ellátó, az országos áruforgalom mintegy 30 százalékát bonyolító földművelőszövetkezeti hálózat. A hálózat közgazdasági kérdésekkel foglalkozó dolgozóira jutó feladatot a munka megkezdésekor „A termelőszövetkezeti parasztság fogyasztása és kereslete” cím körvonalazta.

A munka megkezdését követően ez az elhatárolás szűknek bizonyult, mert az első lépések megtétele után a következő tényeket kellett tudomásul venni.

1. A „termelőszövetkezeti parasztság” látszatra pontosan körülhatárolt réteget foglal magában, a valóságban azonban ez az elhatárolás állandóan veszít jelentőségéből. A falun éppen úgy, mint a városban, a tényleges fogyasztási egységek a családok, és azok nagy — e pillanatban számszerűen pontosan még meg nem határozható — része vegyes jellegű. Dolgozó tagjaik között nemcsak termelőszövetkezeti tagok, hanem bérből és fizetésből élők is igen jelentős arányban vannak.

Ebből következően a falusi lakosság kereslete különböző foglalkozású egyénekből álló családtípusok kereslete, amelyet nem lehet csupán a termelőszövetkezeti parasztság vonatkozásában vizsgálni. A tiszta paraszti családok fogyasztásának vizsgálata és különösen a termelőszövetkezeti taggá válásból eredő keresletváltozás megfigyelése fontos. A megfigyelés és vizsgálat eredményeként felszínre kerülő tendenciákból minden bizonnyal jelentős megállapításokat lehet tenni, de ezek nem elegendők az egész falusi lakosságra vonatkozó következtetések levonására.

2. A fogyasztásra és a keresletre vonatkozó törvényszerűségek nemcsak a lakosság foglalkozásától függnnek, hanem a lakóhely megszabta létviszonyoktól is. Az utóbbiak befolyásoló jelentősége egyre nő, függetlenül attól, hogy a város és a falu közti különbségek sok tekintetben már eddig is csökkentek és továbbra is állandóan csökkenni fognak.

Ezek a körülmények a közgazdasági tudomány művelői előtt is bizonyos fokig háttérbe szorultak. Úgy vélték, hogy a földművelőszövetkezeti hálózat a termelőszövetkezeti parasztság kereslete távlati tervének elkészítésével tudja megoldani a reá hátruló feladatot. Az ismertett megállapítások tükrében azonban szükségesnek látszott a korábbi

* A Szövetkezeti Kutató és Uzemszervezési Iroda tanulmánya.

feladatot készítenie, s az egész falusi lakosság fogyasztását és keresletét vizsgálja.

Ez a munka tehát felöleli a falusi lakosság egészére vonatkozó törvényszerűségek meghatározását és ugyanakkor egy gyakorlati előnnyel is jár: már menetközben megkönnyíti a földművesszövetkezeti hálózat tervezését és hozzájárulhat e tervek teljesítéséhez is.

A távlati tervekészítés szakaszai

A falusi lakosság fogyasztásának és keresletének megismerése; az ebből eredő törvényszerűségek megállapítása több szakaszban, az egyes szakaszokon belül pedig részmunkákra bontva teljesíthető. Az első szakasz feladata: az elmúlt — elsősorban az 1957-től 1960-ig terjedő, a 3 éves tervet is magában foglaló — időszak elemzése.

Ennek az időszaknak forgalmát sokféle szempontból elemezték, elmaradt azonban a fogyasztásra és a keresletre ható tényezők szerepének és súlyának megállapítása. Ezek megismerése az első szakasz feladata, amelyek keretében már a közeljövőben megjelenik az első rész-munka: „Az 1957—1960. időszak falusi vásárlóerő-alakulását befolyásoló tényezők” című tanulmány. Ez a munka meghatározza az említett időszakban a földművesszövetkezetekhez tartozó terület fogyasztására és vásárlásaira ható főbb népmozgalmi tényezőket; továbbá megkísérli a terület vásárlóerejének meghatározását, és összevetve azt a szövetkezeti áruforgalom alakulásával, igyekszik meghatározni, hogyan és hol, mire fordították a vásárlóerőt.

E tanulmányt rövid időn belül az áruforgalomról és szolgáltatásról szóló újabb munkák követik. Ezek a fogyasztásra és a forgalomra ható tényezők feltárása mellett rámutatnak a falusi lakosság áruval és szolgáltatással való ellátásának mértékére és módjára is.

Az említett szakaszban készülő munkák nem térnek ki az egyes rétegek, valamint területrészek lakosságának fogyasztását, keresletét, igényeit és vásárlásait befolyásoló tényezők feltárására. Ezekkel a feladatokkal a második szakasz foglalkozik, amelynek keretében két csoportba osztható monográfiák készülnek. A monográfiák egyik csoportja az 1961-ben több mint 5000 falusi családnál főlvevett részletes helyzetfelmérés adatai alapján rétegenként és azon belül jövedelemnagyság szerinti csoportosításban mutatja be a megfigyelt lakosság foglalkozását és munkaviszonyát, életmódját, jövedelmét, tartós fogyasztási javakkal való ellátottságát, önellátását, valamint a fogyasztást és az áruvásárlásokat, illetve az igényeket és a keresletek befolyásoló fontos tényezőket. E monográfiák kiadására 1962-ben kerül sor.

A monográfiák másik része az ország néhány jellemző területének mai helyzetét, eddigi fejlődését és várható fejlődési lehetőségét mutatja be. Az e csoportba tartozó monográfiák közül a közeljövőben jelennek meg a Belkereskedelmi Kutató Intézet kiadásában Győr, illetve Szabolcs megye termelőszövetkezeteivel foglalkozó — a szövetkezeti hálózat munkatársainak bevonásával készült — tanulmányok. Ezeket követi a Szövetkezeti Kutató és Üzemszervezési Iroda kiadásában a Szatymaz környéki őszibarack-termeléssel foglalkozó falvakról, valamint Mezőtúr termelőszövetkezeti városról készülő két monográfia.

Az első két szakaszban feltárt tényezők ismeretében előreláthatólag

1963 végén, a feladat harmadik szakaszaként készül el: *a falusi lakosság várható keresletének első perspektivikus terve*. E munka ma bizonyos fókig még kísérleti jellegű, előreláthatólag 5—10 évre szól. Valószínűleg alkalmas lesz arra, hogy elkészítése és széles körű vitája során a munkamódszert, a távlati terv tartalmát és a távlati tervezéssel kapcsolatos egyéb kérdések tisztázását és egyértelmű meghatározását megkönnyítse. Lehetővé fogja tenni, hogy második ötéves tervünk befejezésére, tehát a negyedik szakaszban megkezdhető legyen, esetleg teljesen elkészüljön *a falusi lakosság ellátásának 1980. évig szóló távlati terve*. Ennek megkönnyítésére a főleg kikérdezésen alapuló. 1961. évi helyzetfelmérés 1963-ban, a tapasztalatokon okulva, a gyakorlat során kiképzett szakemberek segítségével megismétlődik, s különösen azokat a kérdéseket tisztázza, amelyeket más úton nem lehet jól megközelíteni.

Az első két munkaszakasz feladatainak teljesítése során a közgazdaságtudomány ismert megállapításaira lehet támaszkodni. A további munkaszakaszok teljesítésénél azonban már sok, eddig nem eléggé tisztázott közgazdasági probléma megoldása szükséges. A tisztázásra váró problémák nagy része túlhaladja a szövetkezeti hálózat kereteit.

A távlati terv tartalma

E problémakörbe tartozik annak tisztázása, hogy mi legyen a távlati terv, valamint az annak előmunkálatait képező részmunkák tartalma. Felvethető a kérdés úgy is, hogy vajon egyáltalán szükséges-e a falusi lakosság keresletét, az azt befolyásoló tényezőket külön vizsgálni, és ha igen, milyen alapadatokra kell e vizsgálatnak támaszkodnia; mit nyújthat a távlati tudományos kutatási terv egyéb főfeladatainak megoldása, és miről kell magának a földművesszövetkezeti hálózatnak külön gondoskodnia.

A falusi lakosság keresletét befolyásoló tényezőket a következő okok miatt külön kell vizsgálni.

1. A falusi lakosság földrajzilag pontosan meghatározható, de nem teljesen összefüggő területen él. Gazdaságföldrajzilag nem alkot egyetlen egységet, kisebb gazdaságföldrajzi egységek összevonásával nem határozható meg pontosan. Emiatt a regionális tervezés várható nagyarányú fejlődése esetén sem lesznek megfelelő alapadatok erről a területről.

2. A falusi lakosság az egész ország — de különösen a mezőgazdaság — szocialista átalakulása következtében már réges-régen nem egynemű; a parasztságon kívül egyre jobban magában foglalja a munkásosztályt és egyéb rétegeket. Jelenlegi összetétele folyamatos változás eredménye, de ez a folyamat korántsem ért véget, s a lakosság összetétele a következő években és évtizedekben továbbra is jelentősen változni fog.

A változások következtében a tiszta paraszti család, mint a körábban általánosan jellemző családtípus csaknem megszűnt. A helyébe került új típusú családok tagjai között megtalálható a paraszt és a munkás, mellettük sokszor az alkalmazott és az értelmiség is.

3. A parasztság mezőgazdaságunk szocialista átszervezése, a mezőgazdasági termelés nagyarányú fejlődése következtében 1980-ra, vagy már előbb is erősen megváltozik. Korábban a paraszti foglalkozás jel-

lemzője elsősorban a kézi munka volt, és csak kisebb mértékben a gépek használata, a munka szervezése stb. Ez a helyzet máig is sokat változott, még jobban változik a második ötéves tervidőszak alatt, és a mezőgazdasági dolgozók jelentős része magasan vagy közepesen kvalifikált szakember, szakmunkás lesz, például agronómus, gépész, gépkezelő, iparos és ügyviteli dolgozó. A falusi lakosság keresletét befolyásoló tényezők feltárása tehát külön feladatot képez, és hasonló módon külön feladat a falusi lakosság távlati áruforgalmi tervének elkészítése is.

Ilyen körülmények között a területre, lakosságra szóló, más tudományos intézményektől, hatóságoktól várható adatok a fogyasztás és forgalom tervének előreláthatólag csupán építőköveit fogják képezni. Ilyen építőelem lesz például egyebek között a mezőgazdasági dolgozók jövedelmének távlati prognózisa, a különböző kategóriába tartozó bérből élők jövedelmének távlati terve.

A falusi lakosság távlati fogyasztási és forgalmi tervének tartalmaznia kell a terület népességére, kor, foglalkozás, jövedelem stb. szerinti megoszlására vonatkozó adatokat, és magában kell foglalnia a terület fogyasztását, vásárlását befolyásoló egyéb tényezőket is.

A terv tartalmi teljességéhez tartozik egyrészt a tervezendő forgalom bonyolításához szükséges kereskedelmi hálózat, másrészt pedig az alkalmazandó eladási módszerek tervezése. Ez utóbbi keretében kell meghatározni, hogy mind a fogyasztói, mind a népgazdasági érdekek egyeztetésével miből lehet és kell a keresletet helyben, illetve a kereskedelmi centrumokban kielégíteni; hogyan lehet a falusi lakosság vásárlásra fordított idejét mint a utáni árusítással vagy egyéb módon csökkenteni.

A fogyasztás és a forgalom szintjének meghatározása

Távlati tervünk fő céljai között fontos helyet foglal el a termelésnek minden eddiginél hatalmasabb mértékű fejlesztése az optimális szükséglet kielégítése végett. Ez utóbbi fogalom azonban hosszú távra csak nehezen határozható meg, hiszen „a társadalom szükségleteinek bőséges kielégítése esetén is — a termelés és a fogyasztás által indukálva — új, eddig ismeretlen igények jelentkeznek”.

Ez a — Bognár József „Kereslet és keresletkutatás a szocializmusban” című könyvében foglalt — meghatározás a távlati tervezés összes nehézségeit magában foglalja, mert rámutat arra, hogy az idők folyamán új, eddig ismeretlen igények keletkeznek; időben szükséges gondoskodni feltárásukról azért, hogy megfelelő időben rendelkezésre álljon a kielégítésükhöz szükséges termelői kapacitás, anyag stb.

Az ismeretlen igények folyamatos keletkezése ellenére is lehet hosszú távra tervezni, mert a nehézségek elhárítására több lehetőség nyílik:

1. Az igények jelentős része „standard”, tehát olyan, amelynek törvényszerűségei nagyrésztben ismertek. Ily módon tehát az „ismeretlen kutatás” viszonylag szűkebb területet foglal el.

2. A részigények — táplálkozási, öltözködési stb. igények — felfoghatók a távlati tervezés egyes elemeinek, és mint ilyenek, bizonyos mértékig szintén eléggé ismertek.

3. A távlati tervezésnek már ma is van néhány kizárólag e feladat megoldását szolgáló módszere, illetve megoldási útja. Részletes ismer-

tetésükre később kerül sor, itt csak annyit kívánunk előre bocsátani, hogy megítélésünk szerint a teljes feladat hibátlan megoldásához egyik sem alkalmas, de mindegyik nyújt lehetőséget valamilyen következtetés levonására.

A részigények közül először a táplálkozást, az élelmezési szükséglet kielégítését kell megtervezni. Az élelmezési szükséglet meghatározása nem okoz különleges nehézséget, hiszen az élettani kutatások eredményeként ismert, hogy milyen mennyiségű és összetételű élelmezésre van szüksége a különböző helyzetű, korú, osztályú, foglalkozású embereknek. A jelenlegi ellátás és a tudományos alapon számított szükséglet összehasonlításával a magyar biológusok foglalkoztak. Megállapításaik közül egyet kiemelünk: Mennyiségben, azaz kalóriában kifejezve a magyarországi élelmezés általában véve inkább bőséges, mint elegendő, de viszonylag sok benne a zsír és a szénhidrát, viszonylag alacsony az állati fehérje, a vitamindús élelmiszerek aránya.

Ebből következően a mai fogyasztásra és forgalomra vonatkozó adatok az időszak alatt változó korosztályú, foglalkozású rétegek alakulásának megfelelően extrapolálhatók. De ez a számolási munka másodrendű, viszont a táplálkozás összetételének a mezőgazdasági termelés, az élelmezési ipar fejlődésével összhangban álló javítása és ennek tervezése — s ezzel a kereskedelem ilyen irányú hatásának növelése — elsőrendű feladat.

Hangsúlyozzuk, hogy ez a feladat ily módon csak nagyjában oldható meg, mert először is 1980-ig, a távlati tervidőszak végéig könnyen sor kerülhet új élettani megállapításokra, s az élelmezési szükségletre vonatkozó, ma érvényes megállapítások többé-kevésbé módosulhatnak; továbbá az élettan természetszerűleg nem foglalkozhat az élelmezési szükségletek kielégítésének módjával, azzal a kérdéssel, hogy az otthon vagy vendéglátó üzemben, illetve a kettőnek milyen kombinálásával történjék.

1920-ban, amikor a proletárhatalomnak ezer veszéllyel kellett megküzdenie, Lenin „Nagy kezdeményezés” című cikkében ezt írta: „A nő továbbra is *házi rabszolga*, minden felszabadító törvény ellenére, mert a *kis háztartás* elnyomja, fojtogatja, eltompítja, lealacsonyítja a nőt, oda-szegezi a konyhához, a gyermekszobához és munkaerejét a barbár módra terméketlen, kicsinyes, idegölő, eltompító munkára pazarolja. A *nők* valódi *felszabadítása*, a valódi kommunizmus csak ott és akkor kezdődik, ahol és amikor megkezdődik a tömegharc (amelyet az államhatalmat gyakorló proletariátus vezet) a kis háztartás ellen, vagyis helyesebben, amikor a kezdetét veszi a kis háztartás *tömeges* átépítése nagy, szocialista háztartássá”.

A kis háztartás tömeges átépítése oly módon, hogy a nő valóban és különösen falun felszabaduljon, még 1980-ban is csak részben lesz lehetséges. A háztartási gondokat azonban jelentősen lehet csökkenteni egy másik úton. Például egyre magasabb előkészítési fokú konyhakész ételek árusítása olyan feladat, amelyet a távlati terv készítése során már ma tisztán látunk. De azt is látjuk, hogy lehetőségeink ebben az időszakban még nagyon korlátozottak. Csökkenthetjük az étkezésekkel kapcsolatos házi munkát és modernizálhatjuk a háztartásokat; de ma még kétes, vajon sikerül-e ennyi idő alatt a szocialista háztartások tömegét felépíteni.

A nők felszabadítása elvének szem előtt tartása mellett a részigények tervezése keretében az élelmezés után a következő helyre a háztartási szükségletek kielégítése kerül. Ide tartozik az egyszerű háztartási eszközökkel való ellátáson kívül a lakás, illetve falun a családi ház és a hozzá tartozó kert, minden berendezési és dísz tárgy, valamint a háztartási gépek és eszközök hosszú sora.

A várható szükséglet körének meghatározásakor sok tényezőt kell mérlegelni, közülük példaképpen a mosás és vasalás kérdését emeljük ki. Ez különösen alkalmas a megoldásra váró problémák illusztrálására, mert bár egyszerűnek tűnik fel, mégis többféleképpen oldható meg. Minden megoldási forma megegyezik abban, hogy a mosóteknőben, szappannal való mosást, kefélest, mángorlást, vasalást helyettesíti valamilyen módon. Megoldás lehet a központi, tehát teljesen nagyüzemi mosoda. Mellette és ellene sok érvet lehet felsorakoztatni.

A háztartási facsaróval egybeépített automatikus mosógép mellett és ellen szintén érvek egész sora található (kisebb népgazdasági beruházással, különösen sűrűn lakott területen a mosógépellátás megoldható házi, tömbmosógép beállításával is). Az ellenérvek közül csak egyet említünk meg: a vízmelegítéssel, a vízhordással és különösen a vasalással a mosógép mellett még egész sor fizikai munka marad gépesítetlen.

Aránylag rövid ideje ismeretes a harmadik megoldás: a vegyszeres, áztatásos mosás, amely legfeljebb annyi fizikai munkát igényel, mint a mosógépkezelés, de a mosásra szoruló anyagokat jobban kíméli.

A mosási gondokat csökkenti, mint negyedik alternatíva, a szintetikus anyagokból, különböző műszálakból készített ruházati cikkek használata, amelyeknek — különösen az áztatásos módszerrel — könnyű mosási lehetőségükön kívül további előnyük, hogy vasalást egyáltalában nem, vagy csak igen kivételes esetekben igényelnek.

A mérlegelés során egyrészt a fogyasztói kívánságokkal együtt a népgazdasági költségek alakulását kell vizsgálni, másrészt számolni kell azzal, hogy az elkövetkező két évtized alatt újabb, az eddigiek hátrányait kiküszöbölő módszer felfedezésére és széles körű elterjedésére is sor kerülhet. Nem elég azonban ezzel a lehetőséggel számolni, hanem ki is kell tűzni megoldandó feladatként a mainál jobb mosási és vasalási módszer kutatását.

A további részigeny-vizsgálatok módját, problémáit azt hisszük felesleges ismertetni. Ezzel kapcsolatban egyre szükséges még rámutatni: a vizsgálatok eredményeként árunemenként egy vagy több megoldás — ez utóbbi esetben a különböző megoldások alkalmazásának aránya — mellett állást kell foglalni. Ez az állásfoglalás olyan gazdasági döntés, amely az alternatívák közül a fogyasztói és népgazdasági érdekeket egyaránt figyelembevéve egyet kizárólagos, vagy többet meghatározott és egymással arányos mértékben helyesnek tart, s ennek megfelelően gondoskodik a szükséges anyag, esetleg a termelési bázis stb. biztosításáról.

A távlati tervezés céljára a következők vehetők számításba:

1. *Más országok által elért vagy tervezett szint.* Hazánk gazdasági helyzete, lakóinak életszínvonala a felszabadulás óta nagyjában töretlenül és nagyobb mértékben fejlődött, mint azt megelőzően 100 év alatt. Mégis — a kedvezőtlenebb kiindulási pont miatt — elmarad az élenjáró szocialista és a fejlett kapitalista államok lakóinak életszínvonala mögött. Ebből következően célul tűzhető ki az *élenjáró életszínvonal el-*

érése. Ezzel kapcsolatban azonban mérlegelni kell azt a tényt, hogy a jelenlegi és a közeli vagy távlati tervekben kitűzött életszínvonalat a nemzeti jövedelmen, a termelésen, a technikai szinten, a földrajzi viszonyokon és más hasonló tényezőkhöz kívül messzemenően befolyásolják az idők folyamán kialakult életmódi és egyéb szokások.

Ugyancsak mérlegelni kell az országonként különböző társadalmi kívánalmakat. Például nálunk a jól öltözöttség társadalmi kívánalom, a magasabb életszínvonalú Csehszlovákiában viszont a tartós fogyasztási javak iránti igény a nagyobb.

Ilyen tényezők, tehát a különböző fejlettségű, klimatikus viszonyokból és szokásokból eredő követelmények figyelembevétele után más országok életszínvonalát csak nagy fenntartással és sok átszámítással lehet tekintetbe venni. E módszer matematikai megoldása elég nehéz, tényezőit csak súlyozva lehet számolni, alkalmazása nagy hibaszázalékos megközelítésnek tekinthető.

2. *Valamely időszak szintjéhez számított fejlődés kijelölése.* Viszonylag alacsony életszínvonal esetén a társadalom fejlődése mechanikusan — a termelés fejlődésével arányosan — tervezhető. Magasabb színvonalnál viszont az életszínvonal egyenletes vagy nagyjából egyenletes fejlődése az igényekhez képest aránytalanná válik, egyes cikkek a kereslet nagymértékű növekedése következtében hiánycikké válnak, másokat pedig a kereslet viszonylag kedvezőtlen alakulása miatt nem vásárolnak.

Ilyen esetekben a keresletet már nemcsak „objektív”, hanem „szubjektív” igények is befolyásolják, vagyis az igények változása már nemcsak biológiai okokkal magyarázható. Egyrészt a társadalmi szükség-szerűség, a hagyományos szokás és az állandóan változó divat kelt bizonyos igényeket; másrészt a meghatározott családtípusba, korosztályba, foglalkozásba, kultúrhajlamú körbe való tartozás is támaszt különféle igényeket.

E tényezőket azonban — szerteágazó és eltérő okaik folytán — nem lehet oly globálisan és egyöntetűen mérlegelni, mint a természet szabta igényeket. Ennek következtében magasabb — hazánkban már elért — életszint esetén a mechanikusan számított egyenletes forgalomnövelés tervezése nem jó módszer. Helyette árucsoportonként és sok esetben cikkenként különválasztva az igényeket befolyásoló tényezőket kell vizsgálni. Ezzel pedig a harmadik módszerhez jutunk el.

3. *A tervezett életformához való igazodás.* Távlati terveink keretében az első lépcsőben megtervezik a lakosság számát, összetételét, rétegződését, jövedelmét, foglalkozási módját. Ezeknek az adatoknak birtokában a már korábban hivatkozott háztartási modellek elképzelhetők és különböző kielégítési fokok alapulvételével szükségleteik is kiszámíthatók.

E módszer alkalmazását megkönnyíti, hogy ma már sok olyan jövedelmi szintű család él, amelyek a távlati terv időszakában előreláthatólag a lakosság zömét fogják képezni. És ha egy családtípus igényeit, szubjektív kívánalmait és fogyasztási szokásait megismerjük, abból extrapolálni lehet az 1980. évben várható hasonló jövedelmű, típusú, osztályú és életmódi családtípusra.

A tervezett háztartási modell és az annak megfelelő mai azonos jövedelmű család szokásait, szubjektív igényeit természetesen nem lehet teljesen azonosnak tekinteni. 1980-ban a havi 5000 Ft jövedelmű

család másként fog élni, mint a mai ugyanilyen jövedelmű család. Először is a technikai fejlődés — részben a már ma gyártott cikkek önköltségének és ezzel árának nagymértékű csökkenésével, részben új cikkek gyártásával — új szükségleteket fog előidézni. Másodsor az 1980-as család tagjainak minden bizonnyal kisebb lesz mind a társadalmi, mind az otthoni házimunkához szükséges munkaideje. Harmadszor, jelentősen megváltoznak a kulturális szükségletek is. Erre egyrészt a kultúrforradalom 1945-től máig elért eredményeiből, másrészt pedig a kultúra iránti igények további kiszélesedéséből lehet következtetni.

Ezzel elérkeztünk a kereskedelmi közgazdasági munkának talán legszebb részéhez, ahhoz, ahol a közgazdász előtt megjelenik a későbbi korban élő család. A említett körülmények gondos mérlegelése alapján elképzelhetjük, hogy a jövőbeni család tagjai milyen korosztályba tartoznak, mivel foglalkoznak, munkájuk ellátásához milyen képzettségre és továbbképzésre van szükségük, hogyan, milyen körülmények közt dolgoznak. Felvázolhatjuk magunknak az élelmezés, az öltözködés, a lakásberendezés, a közlekedés, a kultúra iránti igényeket, és mindez adatok birtokában felvethetjük a kérdést: hogyan lehet ezeket az igényeket a legcélszerűbben kielégíteni. E pontban foglalja el a számok, a grafikonok helyét az ember, napi gondoljaival, elfoglaltságával együtt. Őt kell — különböző családtípusokban, környezetekben elképzelve — magunk előtt látni, és megtervezni, hogy e később és eltérő körülmények között élő embernek az akkorra várható lakás-, közlekedési, környezeti stb. viszonyok és termelési lehetőségek mellett mit kell adni ahhoz, hogy felszabadultan, gondtalanul és egészségesen élhessen.

Az elmondottakból következően az említett vizsgálatok mindegyikével el lehet jutni valamilyen megközelítő eredményhez. E módszerek mindegyikének minden megoldását figyelembevéve s eredményeiket mérlegelve úgy látjuk, hogy a vázolt sok nehézség ellenére, mégis, elfogadható hibahatárral megállapíthatók a távolabbi szükségletek.

A várható kereslet kielégítéséhez szükséges kapacitás biztosításánál előre kell számolni a fejlődő technika támasztotta olyan új szükségletekkel, mint amilyent napjainkban a televízió bevezetése teremtett, és ezek kielégítésére az évek múltával arányosan növekvő kapacitást okvetlenül tartalékolni kell.

A fogyasztás és a forgalom kapcsolata

A közelmúltig a kereskedelem gazdaságtana keveset foglalkozott a fogyasztás alakulásával, elsősorban a forgalom alakulását vizsgálta. Ma azonban már több figyelmet fordítanak a forgalom és a fogyasztás közti különbségek megismerésére. Gyakorlatilag e kérdésnek a falusi lakoságnál van nagy jelentősége, ahol a forgalom is nehezebben mérhető, mert a szabadpiac jelentős súllyal szerepel benne. A forgalom és a fogyasztás eltérő alakulását több tényező okozza:

1. A mezőgazdasági termelés célja — különösen a kis gazdaságokban — hosszú időn keresztül a saját fogyasztás biztosítása volt, s az ilyen törekvések még ma is jelentősek.

2. A személyes fogyasztásra szolgáló rész tartalékolása ma sem szűnt meg.

3. A korábban elmaradott kereskedelemmel rendelkező falvakban a beszerzési forrástól való távolság is indokolta, és ezzel bizonyos fokig hagyományossá tette az iparcikkek egy részénél a közvetlen szükségletet meghaladó nagyságú tételek vásárlását és tartalékolását.

4. A kisárutermelés viszonyai között nemcsak a pénzt tezaurálták, hanem az áruk tezaurálása is általános gyakorlattá vált.

5. Hosszú időn keresztül a falusi lakosság jelentős része számára az országos vásár és a heti piac jelentette az iparcikkvásárlás lehetőségét, tehát a vásárlások időben és térben koncentráltak.

6. A forgalom és a fogyasztás közti eltérést fokozta falun a mezőgazdasági jövedelem szakaszossága. Termelőszövetkezetünk nagy részében ez a szakaszosság még ma is megvan, bár a fejlődés hatására — a prémiumok és munkaegységelölégek rendszeres fizetése révén — a jövedelem az év folyamán egyenletesebben oszlik el.

7. A mezőgazdasági munkacsúcsok idején a mezőgazdasági lakosság tartózkodik a vásárláscktól.

A mezőgazdaság nagyüzemi fejlődése az említett tendenciák hatóerejét erősen befolyásolja. Az állami gazdaságokban és a gazdaságosan működő élenjáró termelőszövetkezetekben a természetbeni juttatások helyett pénzben díjazták a munkát. Ez a körülmény hozzájárul a saját termelésű termékek fogyasztásának csökkentéséhez, de az csak lassan következik be, s erőteljesebb változásra második öt éves tervünk idején ebben a vonatkozásban még nem számíthatunk.

Hasonlóképpen a szabadpiac még ma is jelentős tényező a falusi lakosság ellátásában, pedig a múlt hoz képest megsokasodtak, kulturált-ságban, áruválasztékban pedig sokat fejlődtek a falusi boltok, szaküzle-tek, áruházak.

Bármilyen jelentős is a falusi szabadpiac terjedelme, a forgalomra, a forgalom összetételére vonatkozó megfigyelések máig inkább csak kísérletnek, mint megbízható adatforrásnak tekinthetők. Ez főképp annak következménye, hogy a falusi szabadpiac keretében az áruk zöme „szomszéd-tól szomszédig” cserél gazdát, nagyon sok esetben így szerzik be a napi tejet, vaját, baromfit, gyümölcsöt, nem ritkán a lisztet, a húst.

Második öt éves tervünkben a szabadpiac a falusi lakosság ellátásá-nak fontos bázisa marad, de mert méretei nem ismertek, a fogyasztás és a forgalom közti különbségek vizsgálatával együtt okvetlenül meg-határozandók. Enélkül a következő időszakok áruforgalmát jól tervezni, a bonyolításhoz szükséges feltételeket meghatározni csak nagy hibaha-tárral lehet.

Az áruforgalom és a szolgáltatás kapcsolata

A fogyasztással és a fogyasztást befolyásoló tényezőkkel kapcsola-tos vizsgálatok a kereskedelem gazdaságtana hatáskörébe tartoznak. A tudományos kutatásban azonban nincs gazdája a szolgáltatásoknak. Rendszerint csak mellékesen kerülnek említésre az adott szolgáltatást nyújtó termelő ágazattal foglalkozó ágazati gazdaságtan keretében. A szolgáltatások tanulmányozásának ez a háttérbe szorítása a jövőben már nem tartható fenn, mert mind az életszínvonal emelkedése, mind az élet-mód változása a szolgáltatások iránti igényeket növeli, és új, egyre dif-ferenciáltabb szolgáltatási igények alakulására vezet.

Eddig még a szolgáltatások csoportosítására sem került sor. Kiindulásként ezeket a következőképpen csoportosíthatjuk:

1. *Javakka! összefüggő szolgáltatások.* Az e fogalomkörbe tartozó szolgáltatások jelentős része valamely meglevő, legtöbbször tartós fogyasztási jószághoz tapad, mint például az épület, lakásberendezés, elektrotechnikai, háztartási vagy ruházati cikkek, jármű stb. karbantartása. Nyilvánvaló, hogy az e kategóriába tartozó fogyasztói javak gyarapodása a karbantartó és javító szolgálat iránti igényeket növeli.

A szolgáltatás iránti igények növekedése meghaladja a fogyasztási javak gyarapodását, mert az új, bonyolultabb technikájú javak karbantartása egyre több munkát és magasabb színvonalú szaktudást igénylő feladat. Például a magyar falu egykori jellemzőjét, a vályogból készült, meszelt falú, búbos kemencéjű, primitíven „butorozott” házat tulajdonosa vagy használója maga is karbantartotta, sőt meg is építette. De a mai falu parkettás, nagyablakos, cseréptető, villanyárammal ellátott, sokszor fürdőszobás, jól berendezett lakásához már szükség van üvegezőre, villanszerelőre, lakásfestőre, parkettázóra stb.

A következő alcsoportba tartozó szolgáltatások az életmódhoz fűződnek. Igénybevételüket nem az áru követeli meg, mint például a televízió az esetenkénti javítást, hanem a fogyasztó szándékától függ, hogy munka- és egyéb körülményei miatt kíván-e mosodát, vegytisztítást és a háztartási munkát könnyítő egyéb hasonló jellegű szolgáltatást.

További alcsoport az árufogalomhoz tapadó szolgáltatások körében a szállítás, amely iránt a falu nem is olyan régen még nem támasztott igényt, hiszen amikor a kocsi bevitte a termést a piacra, a városba, visszafelé útjában hazaszállította a vásárolt árut. A termelőszövetkezetben, az állami gazdaságban dolgozó parasztnak már nincs fuvarszöke, és ezért a szállítás egyre növekvő súllyal szerepel a szolgáltatási igények közt, még akkor is, ha ezt az igényt nem szállítási vállalat, hanem tagjai számára a termelőszövetkezet elégíti ki.

A szolgáltatások számának növekedése egyébként a szállítási szolgáltatás iránti igény fokozott növekedését okozza. A nő nem szabadul fel teljesen a házi rabszolgaság terhe alól, ha a lakhelyétől távoli mosoda vagy elektromos cikkek-javító szerviz munkáját befejezettek tartja a telephelyén történő átvétellel, kiadással. Munkakörülményei, életmódja csak akkor változik meg gyökeresen, ha az átvétel és átadás lakásán történik, tehát újabb szállítási szolgáltatásokat vesz igénybe.

2. *Kulturális, egészségügyi, sport stb. szolgáltatások.* Az e csoportba tartozó szolgáltatásoknak csak igen kis része tartozik az árufogalomba (a saját könyvtár részére megvett könyv, vagy szélesebb körben a televízió és a porszívógép), nagyobb részük például sportpálya, egészségügyi intézmények, fürdő és strand létesítésével, kirándulási és utazási lehetőségekkel, színház- és mozi előadásokkal kapcsolatos. Az ilyen szolgáltatás iránti igények kielégítői a művelődési intézmények, a kommunális létesítmények, a szakszervezetek, vállalatok által fenntartott üdülők, a sportlétesítmények, a turistaházak, a szállodák, a közlekedés stb.

A szolgáltatások jelentőségét fokozza, hogy az üdülés, a hosszabb-rövidebb tartamú utazás, a sport, a kultúra iránti igények növekedése nagyobb az általános életszínvonal emelkedésénél. A munkaidő a mezőgazdaságban a szocialista átszervezés folytán máris nagyrészt csökkent, bár helyenként az alkalmazott technika fejlődésével ez még nincs kel-

lően alátámasztva. Az ipari munkások, s általában a bérből élők munkaidejének csökkentését a távlati tervek kialakításánál ugyancsak figyelembe kell venni.

Az eddigiekből következően tehát a gyakorlat kívánja meg a szolgáltatásokkal kapcsolatos legfőbb törvényszerűségek tanulmányozását és feltárását; az igények rangsorolását, s kielégítésük lehetőségeinek vizsgálatát stb.

Politikai gazdaságtani szempontból is érdemes lenne tisztázni: vajon valójában indokolt-e és ha igen, miért, a fogyasztás és a szolgáltatás éles különválasztása; ez utóbbiaknál különösen a tervezésben és elszámolásban a felügyeleti hatóságok eltérő volta miatt bekövetkezett, gyakorlatilag áttekinthetetlen tagoltság?

A jelenlegi módszer mellett szól az az érv, hogy a fogyasztás folyamatában anyagi javakat — árukat — használnak el, míg a szolgáltatások körébe — bizonyos kivételektől eltekintve — csak a munka tartozik. A szolgáltatás és a fogyasztás szétválasztását indokolhatja továbbá az is, hogy az árutermelés a nemzeti jövedelemnek, a társadalmi termelési értéknek része, míg a szolgáltatás — ismét bizonyos kivételektől eltekintve — nem növeli a nemzeti jövedelmet, a társadalmi termelés értékét.

Mindkét érv önmagában helyes és mindkettő kivételeket említ. A kivételek körébe tartozik egyébként minden árutermeléssel, javítással, karbantartással kapcsolatos szolgáltatás, amelyek pedig a szolgáltatások közt az első helyen állanak.

Jelenlegi tervezési és elszámolási módszereink felülvizsgálata során egyebek közt a következőket szükséges megfontolni:

„... Az egész társadalom állandóan növekvő szükségleteinek lehető legteljesebb kielégítését” nem lehet jól tervezni és mérni, ha:

egyrészt csak a fogyasztási javakat (amelyek nem minden esetben kerülnek fogyasztásra), és ettől elkülönítve, tárcák, tanácsok szerint tagolva, a sokféle szolgáltatási munkát nézzük (amely nem minden esetben lakossági szükséglet kielégítésére irányul);

másrészt nem kapunk tiszta képet, ha csak a nemzeti jövedelem alakulását figyeljük és háttérbe kerül az egész társadalom tagjainak életmódja.

A lakosság életszínvonalának megítéléséhez az egymással szorosan összefüggő, egymásra sokoldalú kölcsönhatást kifejtő áruforgalmat, a nagyrészt ahhoz tapadó javító és karbantartó szolgáltatást, valamint minden egyéb szolgáltatást együttesen, de nem összevontan szükséges vizsgálni, tervezni és mérni. Ez a feladat véleményünk szerint a kereskedelem gazdaságtana körébe tartozik.

★

Az áruforgalom, a fogyasztás távlati és komplex módon történő tervezésére hazánkban eddig még nem került sor; megoldására kipróbált és jól bevált munkamódszereink még hincsenek. Ez tette szükségessé céljaink, valamint a véleményünk szerint fontos és megoldásra váró feladattal összefüggő közgazdasági problémák ismertetését.

NEMES LÁSZLÓ:

Az értéktörvény felfogásának néhány elvi problémája

A szocialista árképzésről folytatott vitákban szükségképpen felmerül a mélyebb probléma: mi az értéktörvény tartalma, milyen árakat követel. „Az érték — mutatott rá Lenin — az árak törvénye, vagyis az ár jelenségének általánosított kifejezése”.^{*} A közgazdászok árrendszerei elképzeléseiket az értéktörvényről vallott nézeteikkel támasztják alá. Egyesek az értéktörvény követelményét az egyenértékű cserében határozzák meg és értéktípusú árrendszert javasolnak. Mások, az értéktörvény szocialista viszonyokkal való korlátozottságára hivatkozva, valamilyen más típusú árrendszert látnak szükségesnek. Az értéktörvénnyel összefüggő elméleti problémák megoldása elvi feltétele a szocialista árképzés helyes gyakorlatának.

Az értéktörvény a társadalmi munkaidő elosztásának sajátos törvénye

Mi az értéktörvény? Az értéktörvény az árutermelés törvénye, az árutermelők, az árutulajdonosok közötti gazdasági kapcsolatok szabályozója. Másként fogalmazva: az értéktörvény az általánosi a szükségszerűt, a marandót fejezi ki, azt, ami törvényszerű az árucserében. Magukat az árukapsolatokat, az áruviszonyok követelményét kell elemeznünk tehát, hogy az értéktörvény tartalmának nyomára jussunk.

Az árukapsolatok sokrétűek, de mindegyikük feltételezi:

1. Az elkülönült tulajdont és az ezen alapuló termelési viszonyokat.
2. A társadalmi munkamegosztást, amely kettős eredetű és jellegű:

a) *a termelőerők fejlettségével meghatározott*, a tulajdonképpeni *munkamegosztás*: a társadalom tagjainak specializálódása a különféle használati értékek termelésére, beleértve a termelés és a forgalom különválását is.

b) *A tulajdon sajátos formáival meghatározott specifikus „munkamegosztás”*. „Munkamegosztás” a termelőeszközök tulajdonosa és a munkakerő tulajdonosa között. „Munkamegosztás” adott pénzösszeg, illetve termelőeszköz (föld) tulajdonosa és felhasználója (birtokosa) között: az áru- és pénzkapsolatok hitel- és bérleti formája.

Az áruviszonyok a kapcsolatok két sorát foglalják magukban: az áruknek mint használati értékeknek és az áruknek mint értékeknek a mozgását. Az értéktörvényben mint az áruviszonyok törvényében mind az áruk használatiérték-, mind pedig értékvonatkozásainak kifejezésre kell jutni. De mik is voltaképpen az áruviszonyok, mi is voltaképpen az áruk használatiérték-összefüggése és mi értékösszefüggése? Az árukapsolat, mint a következőkben részletesebben bizonyítom, *a társadalmi munkaidő elosztásának sajátos megjelenési formája*.

^{*} Lenin Művei. 20. kötet. Szikra, 1955. 200. 1.

A társadalmi munkaidő minden társadalomban kétféle módon oszlik meg:

a) A különféle használati értékeknek a termelési és a fogyasztási szükségleteknek megfelelő termelése között — ez a társadalmi munkaidő elosztási folyamatának *technikai-tartalmi* oldala.

b) A társadalom tagjai között — ez a társadalmi munkaidő elosztási folyamatának *társadalmi-formai* oldala.

A társadalmi munkaidő megoszlásának ez a kettős folyamata egy folyamat, pontosabban: egy folyamat két elválaszthatatlanul összefüggő oldala. Miközben a társadalom élő és holt munkája megoszlik a termelés különböző ágai között, fölötté mindig valamely formában a társadalom tagjai (az egész társadalom, a társadalom egyes csoportjai, egyes tagjai) rendelkeznek. A munkaidő a maga változó megjelenési formáiban mindig valamely szükségletnek és mindig valaki szükségletének kielégítésére szolgál.

A társadalmi munkaidő megoszlása technikai-tartalmi oldalának követelménye az, hogy a társadalmi munkaidő arányosan oszljék meg a különféle használati értékek termelése között. *A társadalmi munkaidő arányos elosztása a társadalmi fejlődés általános érvényű gazdasági törvénye* (ezt követeli meg a termelés és a szükségletek összhangja). Ez a gazdasági törvény éppúgy vonatkozik a természetes parasztgazdaságok primitív munkaidő-elosztására, mint a szocializmus—kommunizmus tervgazdálkodására. A társadalmi munkaidő elosztásának társadalmi-formai oldalából eredő követelmény a termelési viszonyokkal változik. A társadalmi munkaidő alapvetően egyenlően oszlik meg a társadalom tagjai között a társadalmi tulajdon és egyenlőtlenül a magántulajdon viszonyai között.

A társadalmi munka elosztásának összefüggései minden társadalmat jellemeznek. Ezek az összefüggések azonban másként fejeződnek ki az áru-termelés és a nem árutermelés viszonyai között. A nem árutermelés viszonyai között a társadalom tagjai nem tulajdonosokként viszonyulnak egymáshoz, gazdasági kapcsolataik nem tulajdonuk cseréjében realizálódnak. A rab-szolga nem tulajdonosként viszonyul a rabszolgatartóhoz, hiszen maga is kizsákmányolójának tulajdona. A hűbérúr és a jobbágy ugyan elkülönült tulajdonosok, de éppen a hűbéri kizsákmányolás folyamatában a jobbágy nem tulajdonosként lép fel, a többlettermékkel nem rendelkezik tulajdonos módjára, mivel a hűbéri földtulajdonon alapuló gazdaságon kívüli kényszer következtében át kell engednie azt földesurának. A kommunista társadalomban fokozatosan megszűnik a tulajdoni elkülönülés. A társadalom tagjai egyenlőkként viszonyulnak majd a termelőeszközökhöz és a fogyasztási cikkekhez, egyetlen tulajdonosként lépnek fel. Igaz hogy a létfenntartási eszközök megoszlának a társadalom tagjai között, de a fogyasztási eszközök elosztásának viszonyai a szükséglet szerinti elosztás megvalósulásával egyre kevésbé lesznek a tulajdonosok, a tulajdonosok közötti csere viszonyai. A társadalom valamely tagja által elfogyasztott létfenntartási cikk éppúgy nem képezi majd tulajdonát, mint ahogy nem képezi az a gép sem, amelyen ő és nem másvalaki dolgozik. A nem árutermelő társadalmaknak közös sajátossága, hogy a társadalmi munkaidő elosztásának törvényei közvetlenül jutnak kifejezésre.

Az árutermelő társadalmak tagjainak tulajdonosi volta viszont szükségessé teszi ezen gazdasági törvények közvetett kifejeződését. Az árutermelő társadalmakban a társadalmi munkaidőnek a termelési és fogyasztási szükségleteknek megfelelő elosztása, valamint a társadalom tagjai közötti elosztása egyaránt a tulajdonosok közti csere nélkül valósul meg. A tulajdonosok közti csere minden gazdasági folyamatot közvetít. A társadalmi munkaidő elosztását szabályozó gazdasági törvények közvetve a tulajdonosok közti csereét szabályozó gazdasági törvényen, *az árutermelés értéktörvényén keresztül érvényesülnek.*

„Közvetve érvényesülnek”, mert — feltételezve a társadalmi tulajdon hiányát — a szükségletek kielégítéséhez fűződő társadalmi érdek nem a társadalmi tagjainak közvetlenül erre irányuló cselekedetei révén valósul meg, hanem ennek ellentétéként: az egyén tulajdonosi érdekeként kerül felszínre. A társadalmi érdeket az egyéni érdek érvényesítésének szándéka valósítja meg, s az egyéni érdek érvényesítésének a társadalmi érdek megvalósulása a feltétele. Az áru használati érték volta érték voltának és érték volta használati érték voltának feltétele. Az elkülönült tulajdonosokat mint a véletlenszerű munkamegosztás tagjait tulajdonosi érdekük „figyelmezteti”, hogy tevékenységüknek végső soron a társadalmi szükségletek kielégítését kell szolgálnia. A használati érték követelménye az érték követelményeként jelenik meg. Ha adott cikk előállítására fordított társadalmi összes munka mennyisége nagyobb, mint e cikk termelésének a társadalmi összes termelésben elfoglalt terjedelme, a terméket csak piaci értéke alatt lehet értékesíteni, egy része pedig esetleg teljesen eladhatatlanná válik. Ha viszont a cikk termelésére a társadalmilag szükségesnél kevesebb munkát fordítottak, a termék ára piaci értéke fölé nő.

Minden társadalom szükségletei kielégítése végett meghatározott munkamennyiséget fordít a különféle termékek termelésére. A munkaráfordítás társadalmi jellege kétféle módon juthat kifejezésre: *közvetlenül* úgy, ha a termelés nem árutermelés, hogy a társadalom összes munkájának meghatározott hányadát tudatosan az adott termék szükséges mennyiségének előállítására fordítja; *közvetve* úgy, ha a termelés (magán) árutermelés, elő a társadalom mint az elkülönült tulajdonosok összessége a csereaktusok lebonyolításán keresztül határozza meg az összes munkaidőnek azt a hányadát, amely az adott termékmennyiség előállításához szükséges.

A társadalom — amennyiben a másodlagos jelentőségű mozzanatoktól eltekintünk — mindkétszer ugyanazt a munkamennyiséget fordítja az adott cikk termelésére. A társadalmi jelleg azonban az első esetben közvetlenül a termelésben, a második esetben közvetlenül az adásvételben domborodik ki.

Marx számos alkalommal, egyebek között „A tőke” különböző helyein, elemzi a társadalmi munkaidő arányos elosztása törvényének és az értéktörvény kapcsolatát, ezek azonosságát és különbségét. „A tőké”-nek az árufetriszusról írott fejezetében Robinsont példáján kimutatja, hogy munkaidő elosztásában az érték valamennyi lényeges meghatározása benne rejlik. A szocializmusról szólva — bár fordított előjellel — definitív módon fogalmazza meg az értéktörvénynek mint a termelés és a szükségletek összhangja törvényének követelményét: „... a tőkés termelési mód megszüntetése után, de a társadalmi termelést megtartva, az érték meghatározás uralkodó marad abban az értelemben, hogy a munkaidő szabályozása és a társadalmi munka elosztása a különböző termelési csoportok között, végül a mindezt átfogó könyvelés lényegesebb lesz, mint valaha.”*

Marx Kugelmanhoz írott híres levelében nagyszerű tömörséggel foglalja össze a „természeti törvény” és az értéktörvény viszonyát: „... a különböző szükségleteknek megfelelő termékmennyiségek a társadalmi össz munka különböző és mennyiségileg meghatározott tömegét kívánják meg. Hogy a társadalmi munka bizonyos arányokban való elosztásának ezt a szükségességét a társadalmi termelés meghatározott formája nem szüntetheti meg, hanem csak megjelenési módját változtathatja meg, magától értetődik. Természeti törvényeket egyáltalában nem lehet megszüntetni. Ami a különböző történeti állapotokban megváltozhat, az csak a forma, amelyben e törvények érvényesülnek. És az a forma, amelyben a munkának ez a bizonyos arányokban történő elosztása érvényesül, olyan társadalmi állapotban, melyben a társadalmi munka összefüggése mint az egyéni munkatermékek ma-

* Marx: A tőke. III. kötet. Kossuth, 1961. 815. l.

gáncseréje jut kifejezésre, nem más, mint ezeknek a termékeknek *csereértéke*.”*

A marxizmus klasszikusai azonban nemcsak az értéktörvény és a társadalmi munkaidő arányos elosztása törvényének kapcsolatát tarták fel, hanem az értéktörvény és a specifikus termelési viszonyokkal meghatározott gazdasági törvények kapcsolatát is. Az értéktörvényt nemcsak úgy fogták fel, mint amit a társadalmi munkaidő technikai elosztása határoz meg, hanem mint amit *a specifikus termelési viszonyok is meghatároznak*.

Mint Engels írta: „a marxi értéktörvény általánosan érvényes, amennyire gazdasági törvények egyáltalán érvényesek, az egyszerű árutermelés egész korszakára, vagyis mindaddig, míg ez a tőkés termelési forma megjelenése következtében nem módosul. Addig az árak a marxi törvény által meghatározott értékek felé törekednek és ez értékek körül ingadoznak, úgyhogy minél teljesebben kifejlődik az egyszerű árutermelés, annál inkább esnek egybe külső erőszakos zavarok által meg nem szakított hosszabb periódusok átlagárai — bizonyos elhanyagolható eltérésekkel — az értékekkel.”**

„Az egész nehézség onnan ered — írja Marx —, hogy az áruk nem egyszerűen mint *árúk* cserélődnek ki, hanem mint *tőkék termékei*, s ezek a tőkék arra tartanak igényt, hogy nagyságukkal arányosan, vagy azonos nagyság esetén egyformán részesedjenek az értéktöbblet összességéből.”***

Az értéktörvény nem azonos sem a társadalmi munkaidő arányos elosztásának törvényével, sem azokkal a specifikus gazdasági törvényekkel, amelyek az egyes árutermelő társadalmakban a munkaidőnek a társadalom tagjai közötti megosztását szabályozzák. A termelés és a szükségletek összhangjának törvénye arra ad választ, hogyan kell megszlania a termelőerőknek a termelés különböző ágai között és azokon belül. A munkaidőnek a társadalom tagjai közötti elosztását szabályozó gazdasági törvények, mint például a kapitalizmus értéktöbblet-törvénye vagy az átlagprofitráta-törvénye azt mondják ki, milyen mértékben kell részesedniök a társadalom tagjainak a termékekből. Az értéktörvény viszont a csereviszonyokat szabályozza.

Mégis bár az értéktörvény nem azonos az említett törvényekkel, nem is különbözik tőlük. Az értéktörvény ugyan nem azonos a társadalmi munkaidő arányos elosztásának törvényével, de azonos is vele annyiban, amennyiben az elkülönült tulajdon viszonyai között a termelés arányainak törvénye a csere arányai törvényének formáját ölti. Az értéktörvény ugyan nem azonos a munkaidőnek a társadalom tagjai közötti elosztásának egyik specifikus törvényével sem, de azonos is velük annyiban, amennyiben a társadalmi munkamegosztás feltételei mellett a munkaidőnek az elkülönült tulajdonosok közötti elosztásának törvényei a csereviszonyok törvénye révén valósulnak meg. A munkaidő társadalmi elosztását meghatározó gazdasági törvények követelménye az értéktörvény követelményével azonosul.

Az értéktörvény tehát, amely közvetlenül a munkaidő társadalmi elosztási folyamata egyik oldalának törvényeivel sem azonos, maga a munkaidő társadalmi elosztásának törvénye, ha a termelés — árutermelés. Az értéktörvény a munkaidő társadalmi elosztási folyamata mindkét oldalának törvényeit tartalmazza; az értéktörvény követelménye szintézisszerűen kifejezi a társadalmi munkaidő mind technikai, mind társadalmi elosztásának követelményét. Az értéktörvény tehát a termelés és a szükségletek összhangjának törvénye is, és a munkaidőnek a társadalom tagjai közötti elosztásának törvénye is, feltételezve olyan gazdasági viszonyokat, amikor a társadalom tagjait a munkamegosztás köti össze, de a társadalmi munkamegosztás tagjai elkülönült tulajdonosok.

* Marx-Engels: „A tőke” I. kötetéről. Szikra, 1950. 119–120. 1.

** Marx: A tőke. III. kötet. Kossuth, 1961. 37. 1.

*** Marx: A tőke. III. kötet. 189. 1.

Az értéktörvény követelménye

Az általános felfogás szerint az értéktörvény követelménye az egyenértékű csere. Ez az álláspont jut kifejezésre a Politikai-gazdaságtan tankönyv meghatározásában is. „Az értéktörvény az árutertermelés gazdasági törvénye, amely szerint az áruk kicserélése a termelésükre fordított társadalmilag szükséges munka mennyiségének megfelelően történik.”* Ez az általános érvényűség igényével fellépő meghatározás azonban elszakad a valóságtól.

Azok a közgazdászok, akik feltétlenül az egyenlő társadalmi munkamennyiségek cseréjében jelölik meg az értéktörvény követelményét, elszakítják az áruviszonyokat és vele az értéktörvényt sajátos termelési viszony bázisuktól. Az áruviszonyokat mintegy önmagukban szemlélik, úgy vélik, hogy magukból az árukapsolatokból következik az értéktörvény egyenértékű csere követelménye. Holott nincsenek áruviszonyok meghatározott tulajdonviszonyok nélkül és nincs az értéktörvénynek a konkrét tulajdonformáktól független követelménye.

Már az előzőkben idézett márxai és engelsi megállapításokból kitűnik, hogy az értéktörvény egyenértékű-csere követelménye nem vonatkozik a kapitalizmusra. Az egyszerű árutertermelés viszonyai között az értéktörvény követelménye az egyenértékű csere volt, mert ez felelt meg az egyszerű árutertermelés tulajdonviszonyainak.

A kapitalizmusban a helyzet megváltozik. A tőkés nem munkájukat, hanem tőkéjüket fordítják az áruk előállítására. A tőkék szerves összetétele és megtérülési sebessége iparáganként jelentősen különböző, s ez befolyást gyakorol a profitráta magasságára. A tőkés — szemben az egyszerű árutertermelővel, aki a tényleges ráfordításhoz, a befektetett munkájához méri a kapott értéket — előlegezett tőkéjét akarja előnyösen realizálni. Ha az áruk értékén helyezkednének el, akkor a befektetett tőkéhez viszonyított realizált értéktöbblet aránya rendkívül különböző lenne. Szükségképpen a piaci áraknak új, a tőkés termelési viszonyoknak megfelelő vonzási középpontja alakul ki: a termelési ár.

Az utóbbi időben egyes magyar közgazdászok — így Nagy Tamás — látva az értéktörvény egyenértékű-csere felfogásának elszakadását, a valóságtól, az értéktörvénynek új, tágabb meghatározását adják.** „Az értéktörvény — írja Nagy Tamás — az árutertermelésnek az az immanens tendenciája, hogy az áruk cseréje megközelítően értékük alapján, vagyis az előállításukhoz szükséges munkaidő alapján menjen végbe. Az értéktörvény tehát azt követeli, hogy az áruk árarányai megközelítően feleljenek meg az értékarányoknak (vagy az érték módosult formái — például a termelési árak arányainak)”.***

Ez a meghatározás feltétlen jobb a korábban elfogadottnál, mert az áruviszonyok több korszakára és több formájára vonatkozatható, de következetlenebb is, mivel figyelembe is veszi a termelési viszonyok meghatározó szerepét, meg nem is. Emellett a meghatározás két része ellentmond egymásnak: míg az első rész azt mondja ki, hogy az áruk cseréjének megközelítően értékük alapján kell végbemennie, addig a második rész ezt a követelményt az értékarányos (termelésiár-arányos) árakra bővíti ki, mely nem feltétlen értéktartalmú ár is egyben.

Mindenesetre Nagy Tamás két vonatkozásban tágitja az értéktörvény egyenértékű-csere definícióját: az értéktendenciájú árak és az értékarányos

* Politikai gazdaságtan tankönyv. Szikra, 1955. 87. l.

** Szükségeseznek tartom megjegyezni: amikor Nagy Tamás állásfoglalását idézem és azzal vitatkozom, ezt nem azért teszem, mintha nézetet az értéktörvényről alkotott általános nézetűl feltétlenül eltérnének, hanem azért — s ez Nagy Tamás érdeme —, mert a magyar közgazdászok közül ő fejt ki legteljesebben értéktörvény-koncepcióját, s a vele való polemizálás megkönnyíti álláspontom kifejtését és bizonyítását.

*** A szocializmus politikai gazdaságtana. Egyetemi jegyzet. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. 289. l.

árak vonatkozásában. A probléma az, hogy ezzel olyan meghatározását adják-e az értéktörvénynek, amely az árucserre minden formájára vonatkozatható.

Valóban, ha végigtekintünk a magánárucserre különféle formáin, azt látjuk, hogy ha az érték meg is szűnik árcentrum lenni, az árak alapja az érték marad. A magántulajdon termelési viszonyai ugyan lehetővé (szükségessé) teszik, hogy a társadalmi termelési költségek eltérjenek a pótlási költségektől, de nem teszik lehetővé, hogy az árak jelentősen és tartósan eltérjenek az értékektől. A magántulajdon állít korlátot: a tulajdonos megszűnik tulajdonos lenni, ha egy minimális, az önköltségnél nagyobb értéket nem kap árujáért. Az egyszerű árutermelés viszonyai között világos, hogy az árak benső tartalma az érték, hiszen ezek a viszonyok általában az egyenértékek cseréjét követelik meg. A tőkés termelési viszonyok (az értéktöbblet elosztásának törvényei) megkövetelik ugyan, hogy az árutermelők között a termékek cseréje során végbemenjen az értékek újraelosztása, mivel csak így juthat a szabadversenyos kapitalizmus tőkése átlagprofithoz, s csak így juthat a monopoltőkés monopolprofithoz, azonban a tulajdonviszonyoknak ez az értékarányokat torzító hatása nem terjedhet bizonyos határon túl. A tőkés vagy a kisárutermelő forgalomba hozhatja áruját értéke alatt is, ezzel még nem szűnik meg tőkés vagy kisárutermelő lenni, s termékét is reprodukálni tudja. Az „érték alatt” azonban nem jelenthet olyan szintet, hogy a tőkés áru eladási árában ne realizáljon bizonyos profithányadot, illetőleg hogy a kisárutermelő árúja eladási árában ne tudjon érvényesíteni a termelésre fordított kiadásain kívül egy minimális „munkabér”-nagyágot.

A szocializmus áruviszonyai viszont már igen nehezen „tűrik el” az értéktörvény Nagy Tamás adta meghatározását. A szocializmus önköltség-típusú termelői áraitól (mely önköltség természetesen hasonló „önköltséggé” csökkentett termelőeszköz-értéket foglal magában) igen kevésbé lehet azt állítani, hogy alapjuk, benső tartalmuk az érték. S ha most a meghatározás érvényességét erre a területre is ki akarjuk terjeszteni, ezt csak abban az értelemben tehetjük, hogy az önálló gazdasági elszámolás rendszerében működő állami vállalatoknak mint sajátos árutermelőknek termékeik eladási árában szintén meg kell kapniuk ráfordításaikat. Még nehezebb a definíció Prokruztész-ágyába beszorítani a szocializmus fogyasztói árait. Ugyanis a fogyasztási cikkek egyes csoportjainak ára mélyen értékük, esetleg önköltségük alatt helyezkedik el, más csoportoké viszont magasan értékük felett.

Másrészt Nagy Tamás az értéktörvény követelményét az értékarányos (az érték módosult formáival arányos) árakban jelöli meg, vagyis abban, hogy az áraknak nagyjában azonos jövedelmezőséget kell biztosítaniuk a termelőknek. A meghatározás ezen részének érvényessége nem szorul különösebb bizonyításra az egyszerű árutermelés és a régi kapitalizmus vonatkozásában, ahol az árutermelők többé-kevésbé szabadon kibontakozó versenyre az azonos centrumú értékárak, illetve termelési árak kialakulásához vezet. Az imperializmusban viszont, mivel a monopóliumok gátolják a tőkés szabad áramlását, az áraknak különböző vonzási középpontjai alakulnak ki, s az árak csak szűkebb területeken belül arányosak egymással. Még kevésbé vonatkozatható az arányos árak követelménye a szocializmus árjelenségeire. Nemcsak azért nem, mert a termelői árak (amelyek önköltség jellegűek), a mezőgazdasági árak (amelyek színvonala az érték szintnél alacsonyabb) és a fogyasztói árak (amelyek összességükben — legalábbis a munkások és az alkalmazottak vonatkozásában — az értéket képviselik) egymásközt nem lehetnek arányosak, hanem azért sem, mert a fogyasztási eszközök árszínvonala önmagában is rendkívül egyenetlen. Így a szocializmusban az árarányosság követelménye nem feltétlenül az áruk összességére vonatkozik, hanem csak külön a termelőeszközökre, külön a mezőgazdasági termékekre és

külön a fogyasztási eszközökre, s ez utóbbi területen az arányosság csak szélesebb-szűkebb csoportokon belül érvényesül.

Mint látható, az értéktörvény Nagy Tamás adta meghatározását (sem a meghatározás értékalapú árának, sem értékarányos árának vonatkozásában) nem lehet az érvényesség körére utaló „általában” szó nélkül elfogadni. Csak általában igaz, hogy az árak értéktartalmúak, s csak általában igaz, hogy az árak arányosak.

Az értéktörvény követelményében a társadalmi munkaidő arányos elosztásának összefüggései is kifejezésre jutnak. A termelés és a szükségletek összhangja törvényének értéktörvény formájában jelentkező követelménye az, hogy olyan árak alakuljanak ki, amelyek biztosítják a termelés és a szükségletek, a kínálat és a kereslet összhangját. Ez, e törvény általános jellegének megfelelően, általános jellegű követelmény, amely közömbös a sajátos termelési viszonyok és az árviszonyok különböző sajátos formái iránt. Az értéktörvény mint a társadalmi munkaidő arányos elosztásának törvényeivel meghatározott törvény, az árutermelés minden korszakában és minden formájában (termékcseré, munkaerő adásvétele stb.) megköveteli a kereslet és a kínálat összhangját. A cserefeltételek (az árak, a munkabér stb.) általános tendenciáját az értéktörvény specifikus gazdasági törvényekkel meghatározott „oldala” szabja meg. A termelés és a szükségletek összhangja megvalósulhat értékáron, termelési árakon, monopolárakon stb. keresztül is. De ha egyszer a cserefeltételek mint a termelési viszonyokkal meghatározottak adottak, akkor a termelésnek (a kínálatnak) meg kell felelnie az ezekkel a cserefeltételekkel megszabott szükségleteknek (keresletnek).

Az elmondottakból következik, hogy — véleményem szerint — az értéktörvény követelménye a termelési viszonyok változó formáival együtt változik, és ezért az értéktörvénynek nem lehet egy egységes, általános érvényű meghatározást adni anélkül, hogy vagy ne mozdognánk a legnagyobb általánosságokban, vagy valamelyest is konkrétábbá téve a meghatározást, az ne veszítené el az árutermelés minden korszakára kiterjedő érvényességét. Az értéktörvény konkrét, mert követelményében nemcsak a termelés és a szükségletek összhangjának állandóan ható összefüggése érvényesül, hanem a termelési viszonyok konkrét összefüggései is. Ha mégis megkísérelnénk megfogalmazni az értéktörvény követelményét, nem mondhatnánk annál az általánosságnál többet, hogy a termelés és a szükségletek egyenlőségének a tulajdonviszonyok konkrét formáival megszabott cserearányok mellett kell megvalósulnia. Ebben a meghatározásban, még ha a konkrétum minden nyoma nélkül is, kifejezésre jut az elkülönült tulajdon viszonyai között érvényesülő általános gazdasági törvény, amelynek az a követelménye, hogy a termelésnek és a szükségleteknek összhangban kell lenniük egymással, s az, hogy ennek az összhangnak a specifikus gazdasági törvények által meghatározott cserearányok mellett kell megvalósulnia.

Az értéktörvény korlátozott hatóköre (szerepe) a szocializmusban

A marxista közgazdászok kevés kivétellel megegyeznek abban, hogy a szocialista társadalomban is folyik árutermelés és ennek megfelelően érvényesül az értéktörvény is. Általános az egyetértés abban is, hogy a szocializmus viszonyai között lehetőség nyílik az értéktörvény tudatos felhasználására, a szocializmus-kommunizmus építésének szolgálatába való állítására. A nézetazonosságok mellett azonban vannak olyan nézetek is, amelyekben az egyetértés hiányzik.

Az egyik ilyen vitatott kérdés: hogyan ítéljük meg azokat az árjelenségeket, amelyek az értéktörvény már idézett meghatározásaiba „nem férnek bele”. Nagy Tamás szerint ezekben az esetekben az értéktörvény korlátozottan érvényesül, „megsértették” annak követelményét. Azt írja: „a termelési

ágak (vagy egyes termékek) termelési árarányainak az értéktörvény megkövetelte arányoktól való eltérése és ennek megfelelően az áraknak az értékektől (az arányoknak az értékarányoktól) eltérő megállapítása az értéktörvény érvényesülésének korlátozását jelenti.

A szocialista állam a népgazdaság tervszerű irányítása során korlátozza az értéktörvény érvényesülését („megsérti” követelményét) más gazdasági törvények, például a szocializmus gazdasági alaptörvénye fokozott érvényesülésének elősegítése érdekében.” Majd tovább: „Az árjelenségeket nem lehet megérteni az értéktörvény felismerése nélkül, mert legmélyükön az értéktörvény érvényesülése rejlik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy pusztán az értéktörvény alapján megérthetők az árjelenségek, hogy az utóbbiak nincsenek alávétve más törvényszerűségeknek is. A szocialista gazdaságban megéppenséggel korlátozva van az értéktörvény érvényesülése, s ennek szükségképpen így kell lennie. Így az árak tervszerű kialakításánál távolról sem kizárólag az értéktörvény követelményét kell figyelembe venni.”*

Teljesen egyetértek Nagy Tamással abban, hogy a szocializmus árjelenségei alá vannak vetve a szocializmus gazdasági törvényeinek. De nem értek egyet abban, hogy a szocializmus árait egyrészt az értéktörvény, másrészt a szocializmus más gazdasági törvényei határozzák meg, s míg az értéktörvény értéktendenciájú árakat, addig a szocializmus más gazdasági törvényei valamilyen más tartalmú árakat követelnek meg, miközben az utóbbiak hatására az értéktörvény követelménye csak korlátozottan jut érvényre. A kapcsolat az árjelenségek, valamint az értéktörvény és a szocializmus más gazdasági törvényei között nem ez. *A csereviszonyokat nem az értéktörvény és a szocializmus gazdasági törvényei határozzák meg, hanem a szocializmus specifikus gazdasági törvényei, valamint a termelés és a szükségletek összhangjának törvénye az értéktörvény formájában.* Nincs az értéktörvénynek más követelménye a szocializmus termelési viszonyai között, mint amit maguk a szocializmus gazdasági törvényei megszabnak. Ha a szocializmus termelési viszonyai értékárakat követelnek, akkor ez az értéktörvény követelménye. Ha pedig az értéktől eltérő árakat követelnek, akkor az az értéktörvény követelménye. De milyen viszonyok lényegét fejeznék is ki az értéktörvény a szocializmusban, ha nem a szocializmus termelési viszonyainak a lényegét?

A felfogáskülönbség alapja az, hogy aki az értéktörvény követelményét az egyenértékű csereben látja, az az értéktörvényt nem mint társadalmi jellegű törvényt, az emberi érdekek, cselekedetek törvényét fogja fel, hanem mint azoktól független létezőt. Gondolatmenete a következő lehet: „Ennyi és ennyi társadalmilag szükséges munkába kerül adott termék előállítása, következésképp ugyanennyi más formában megjelenő munkáért cserélődik el.” S függetlenül attól, hogy a gazdasági érdekek mit követelnek és a társadalom tagjainak gazdasági cselekedetei mit eredményeznek, az értéktörvény — mint valamiféle természeti törvény — követelménye nem változik. Ezt a gondolatot azonban bővíteni kell. Nem egyszerűen egyenlő társadalmi munkák cserélődnek, hanem különböző tulajdonosok termékei. Nem azért cserélnek el valamely használati értéket adott árszínvonalon, mert ez felel meg előállítási feltételeinek, hanem mert ez felel meg a tulajdonosi érdekeknek. Az érteken történő csere nem közvetlenül a használati érték előállításának a követelménye, csak közvetve az, közvetlenül a tulajdonosi érdek állítja ezt a követelményt. S így érthető, hogy az árutermelés legjelentősebb korszakaiban nem az érték képezte az árcentrumot — noha ekkor is adott volt a használati értékek előállítására fordított társadalmilag szükséges munkamennyiség —, mert az árutermelők tulajdonosi érdekei, az elosztás specifikus törvényei, mást követeltek meg.

* I. m. 292. és 295. 1.

Világos, hogy az egyszerű árutermelés viszonyai között azért az egyenértékű csere az értéktörvény követelménye, mert az egyszerű árutermelés viszonyai ezt követelik meg. A szabadversenyos kapitalizmusban azért a termelési ár, mert ez felel meg az átlagprofitráta törvényének, az imperializmusban pedig azért a monopolár az értéktörvény követelménye, mert ez felel meg a monopolkapitalizmus elosztási viszonyainak.

„A termelési ágak (vagy egyes termékek) termelési arányainak az értéktörvény megkövetelte arányoktól való eltérítése — írja Nagy Tamás — és ennek megfelelően az áraknak az értékektől (az arányoknak az értékarányoktól) eltérő megállapítása az értéktörvény érvényesülésének a korlátozását jelenti.”... „A közgazdasági irodalom nemcsak az értéktörvény érvényesülésének, hanem szerepének (mások szerint hatásának) a korlátozottságáról is beszél a szocializmusban, s ezen azt érti, hogy a szocialista gazdaságban az értéktörvény nem szabályozója a termelésnek. Az a megállapítás, hogy a termelés szabályozója a szocializmusban nem az értéktörvény (amikor is az értéktörvény termelésszabályozó funkcióján a kereslet, a kínálat és az árak közötti kölcsönhatások spontánul működő, már vázolt mechanizmusát értjük), kétségtelenül helyes. Úgy tűnik azonban, hogy az értéktörvény termelésszabályozó funkciójának a hiányát nem nagyon szerencsés az értéktörvény szerepe (illetve hatása) korlátozásának nevezni, hiszen valójában annak a mechanizmusnak a gyökeres megváltoztatásáról, mással való helyettesítéséről van szó, amelyen keresztül az értéktörvény érvényesül. A munkatermelékenység növekedése törvényének a szerepét (vagy hatását) például nyilván semmiképpen sem korlátozza az, hogy ez a törvény is a népgazdaság tervszerű irányításán keresztül érvényesül, hogy tehát érvényesülésének a mechanizmusa gyökeresen megváltozott.”*

Az idézett szövegrészekből kitűnik, hogy Nagy Tamás véleménye szerint: 1. Az értéktörvény korlátozott érvényesülése a törvény követelményének „megsértésével” függ össze, vagyis azzal, hogy az árak az értékektől, az arányok az értékarányoktól eltérnek. 2. Valamely gazdasági törvény (a munkatermelékenység növekedése törvényének példája általánosításra utal), így az értéktörvény szerepe sem korlátozódhat, csak mechanizmusa változhat meg.

Ezt az álláspontot azonban nem lehet elfogadni.

Az értéktől, illetőleg az értékarányoktól eltérő ár — mint szó volt róla — nem bizonyítja feltétlen az értéktörvény követelményének „megsértését”. Lehetséges, hogy éppen ez az ár elégíti ki az értéktörvény követelményét.

Valamely gazdasági törvény, így az értéktörvény követelményének „megsértéséből” korántsem következik, hogy a törvény korlátozottan érvényesül. Az értéktörvény a kapitalizmusban követelményének állandó megsértésén keresztül fejt ki hatását, mégsem mondhatjuk azt, hogy korlátozottan érvényesül.

Valamely gazdasági törvény hatóköre (szerepe) azoknak a gazdasági viszonyoknak a függvénye, amelyeknek lényegi összefüggéseit kifejezi. Ebből következik, hogy

a) a gazdasági fejlődés azon törvényeinek a hatóköre, amelyek nem kötődnek adott (specifikus) termelési viszonyokhoz, amelyek a társadalmi termelés technikai oldalával és a termelési viszonyokkal — azok elvont általánosságában — függnek össze, nem korlátozódhat. Ezért nem is helyénvaló Nagy Tamásnak a munkatermelékenység növekedése törvényére vonatkozó magyarázó példája, mivel ez a törvény általános érvényű gazdasági törvény, amelyel kapcsolatban valóban nem vetődhet fel hatókörének korlátozódása.

* I. m. 292—293. 1.

b) Egy specifikus gazdasági törvény hatóköre (szerepe) lehet szűkebb vagy tágabb függően attól, hogy az alapját képező termelési viszonyok mennyire szűkek vagy tágak. Eszerint — szemben Nagy Tamás álláspontjával — nem a monopolkapitalizmusban érvényesül korlátozottan az értéktörvény, ahol lényegében minden áruvá válik, de ahol az árak általában nem érték-, vagy értékarányos árak, hanem — mondjuk — az egyszerű árutermelés viszonyai között, ahol ugyan az árak általában az érték körül helyezkednek el, de ahol a termékeknek csak egy kisebb hányada vált áruvá.

Nagy Tamásnak az értéktörvény hatóköréről vallott koncepciójából szükségszerűen következik, hogy nem tesz különbséget az értéktörvény érvényesülésében a népgazdaság különböző áruviszony-intenzitású területei között, s egyáltalán tagadja az értéktörvény szabályozó szerepét a szocializmusban. „A szocialista állam az áruk (különösen a fogyasztási cikkek) árainak a megállapításával (egyes fogyasztási cikkek arányainak az értékarányoktól való eltéréseivel) tervszerű befolyást gyakorol a kereslet alakulására, és ezt az eszközt is felhasználja a termelés (a kínálat) és a kereslet tervszerű összhangjának, a forgalom tervszerűségének a biztosítására, de ez esetben nem az értéktörvénynek valamiféle (spontán) „forgalomszabályozó” szerepéről, hanem egyszerűen az áraknak a szocialista állam által történő tudatos felhasználásáról van szó.”*

Meg lehet és meg is kell különböztetni az értéktörvény érvényesülésének vonatkozásában a szocialista termelés és forgalom különböző területeit. Igaz ugyan, hogy a termelés különböző területei, a termelés és a forgalom elválaszthatatlanul összefüggnek, de az áruviszonyok, az értéktörvény érvényesülése vonatkozásában különbségek vannak az árutermelés egyes területei, sőt adott áruk termelése és forgalma között is. A termelőeszközök termelésének és állami tulajdonon belüli forgalmának területén, ahol az elkülönült tulajdonnak csak nyomai vannak meg, igen csekély az árak, az értéktörvény „szava”. Lényegében ugyanezt kell elmondani a létfenntartási cikkek termeléséről is, ahol szintén nem lehet az értéktörvény szerepét valamiféle szabályozó hatásnak elismerni.** Más a helyzet a fogyasztási cikkek forgalmával. A lakosság fogyasztásicikk-vásárlásait — általában a tervnek megfelelően — a kiskereskedelmi árak, az értéktörvény szabályozza. A társadalom tagjai maguk döntenek arról, hogy mit vásároljanak, és a fogyasztási cikkek árai „döntik el” (pénzjövödelmeik mellett), hogyan elégíthetik ki szükségleteiket. Továbbá, míg az állami tulajdonban termelt és ugyanott forgalomba hozott termelőeszközök területén az értéktörvény nem tölt be szabályozó szerepet, szerepe szabályozóvá válik, ha ezeket a termelőeszközöket külföldre visszük, vagy külföldről hozzuk be. Magától értetődik az is, hogy az értéktörvény hatóköre szempontjából a mezőgazdasági termelőszövetkezetek termelésétől külön kell választani az állami tulajdon termelését.

Nagy Tamás úgy véli, hogy amikor a szocialista állam az árak (különösen a fogyasztási cikkek árainak) megállapításával (egyes fogyasztási cikkek arányainak az értékarányoktól való eltéréseivel) tervszerű befolyást gyakorol a kereslet alakulására és ezt az eszközt is felhasználja a termelés és a kereslet tervszerű összhangjának, a forgalom tervszerűségének biztosítására, akkor nem az értéktörvénynek valamiféle (spontán) „forgalomszabályozó” szerepéről, hanem egyszerűen az áraknak a szocialista állam által történő tudatos felhasználásáról van szó. Nagy Tamás, mint az idézett szövegrészből kitűnik, szembeállítja s egymást kizáró feltételezéseként fogja fel az értéktörvény szabályozó szerepét és az árak tudatos felhasználását. Más

* I. m. 294–295. l.

** Az „értéktörvény hatása”, „szabályozó hatása” fogalmakat a következő értelemben használom: az értéktörvény „szabályozólag” hat, ha hatása meghatározó jellegű, ha a gazdasági kapcsolatok az áruviszonyoknak viszonylag sok tartalmi jegyét őrzik meg. Az értéktörvény „hat”, ha hatása másodrendű, ha a gazdasági kapcsolatok az áruviszonyoknak csak egyes tartalmi jegyeit viselik magukon.

szavakkal — a zárójelbe tett „spontán” kifejezés is erre utal — az értéktörvény szabályozó szerepét csak annak spontán érvényesülése esetén ismeri el.

De általánosságban egyetlen gazdasági törvény érvényesülésének, szabályozó szerepének sem kritériuma, mint ahogy a természeti törvények érvényesülésének sem, hogy a törvényben kifejeződő szükségszerű összefüggés ösztönös módon, gazdasági törvény esetén a társadalom tagjainak ellentétes érdekektől diktált, ellentétes gazdasági cselekedeteivel kerüljön felszínre. A szocializmus gazdasági törvényei általában és mind teljesebben mint felismerő, tudatosan alkalmazott szükségszerűségek hatnak, mint olyan összefüggések, amelyek megvalósulása a társadalmi tulajdon alapján szervezett társadalom tagjainak a közös célokra irányuló gazdasági cselekedeteinek eredménye. Ha a gazdasági törvények szabályozó szerepét az ösztönösséggel azonosítjuk, s ez következik Nagy Tamás gondolatmenetéből, akkor a szocializmusnak lényegében nincsenek objektív, a társadalom termelési viszonyaiban gyökerező, azt kifejező gazdasági törvényei.

Konkrétan: az árak tudatos felhasználásán azt értjük, hogy a társadalom az értéktörvény követelményének megfelelően olyan árakat állapít meg, amelyek az egyéni (csoport) érdek érvényre juttatásán keresztül biztosítják a társadalmi munkaidő társadalmi érdeknek megfelelő elosztását egyrészt a használati értékek termelése, másrészt a társadalom tagjai között. Az áraknak a szocialista állam részéről történő tudatos felhasználása a fogyasztási cikkek forgalmának tervszerű alakulása érdekében logikusan szemlélve nem azt jelenti, hogy az értéktörvénynek nincs hatása (szabályozó szerepe), ellenkezőleg, azt bizonyítja, hogy van. Miért szükséges adott és nem valamiféle másfajta árakat megszabni, miért szükséges egyáltalán az árakat tudatosan felhasználni? Semmiképpen sem azért, mert az értéktörvény nem állít konkrét követelményeket a fogyasztói árak megállapítása elé, hanem fordítva, azért, mert az értéktörvény szerepét, adott viszonyokkal meghatározott követelményét figyelembe kell venni. Tévedés lenne azt hinni, hogy az értéktörvény csak akkor hat (szabályoz), ha az árak nem felelnek meg az értéktörvény követelményének és ennek következtében a kínálat ellentmondásba kerül a kereslettel és nem kívánatos jelenségek lépnek fel a nemzeti jövedelem elosztásában (ekkor ugyanis mindenki számára nyilvánvaló módon hat az értéktörvény). Az értéktörvény egyáltalán nem hat kevésbé, ha az árak mindenben kielégítik az értéktörvény követelményét, s ez a hatás a fogyasztási cikkek forgalmában szabályozó jelleggel bír.

Neményi István:

Ipari beruházások

(Vállalati Kiskönyvtár)

A szerző az ipari beruházások gazdaságpolitikai, távlati fejlesztési és gyakorlati megvalósítási problémáit veti fel igen érdekes fejtegetések kapcsán. A beruházási politika kérdéseit kapcsolatba hozza például az életszínvonal alakulásának kérdésével. Foglalkozik a beruházások megvalósításával, a rendelkezésre álló erőforrások mind tökéletesebb kihasználásával. A beruházások problémáinak színvonalas tárgyalásával a vállalati és irányító szervek közgazdák, beruházási, sőt műszaki szakemberek figyelmét felhívja azokra az összefüggésekre, amelyek a gyakorlatban sokszor háttérbe szorulnak.

A kötethez szorosan kapcsolódik a Vállalati Kiskönyvtár *Ipari beruházások finanszírozása* című kötete.

Néhány korábbi közgazdasági koncepció elméleti felülvizsgálata a Szovjetunióban a XXII. kongresszus után

Az SZKP XXII. kongresszusa által kitűzött gigászi feladatok megvalósításában fontos szerepe van az elméleti „előítéletek” kritikai újrafeldolgozásának. Ezek a nézetek a személyi kultusz hatására terjedtek el és kövesedtek meg a közgazdasági irodalomban.

Ezeket a problémákat veti fel élesen L. Leontyev, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, „A régi utóregzései és az élet követelményei” című cikkében.*

Vajon komoly hozzájárulás-e, nagy felfedezés-e a politikai gazdaságtanban a társadalmi formációk gazdasági alaptörvényeinek meghatározása, amint ezt Sztálin „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban” című művének megjelenése után állították? — teszi fel a kérdést Leontyev. Talán olyan új tények általánosításáról van szó, amelyeket Marx, Engels, Lenin nem ismert? Szó sincs róla! A gazdasági alaptörvényről írt bőbeszédű fejtegetésekben semmiféle olyan érvet nem találhatunk, amely alátámasztaná ezt a „felfedezést”.

Mint tudjuk, a gazdasági alaptörvény az említett meghatározás szerint az adott termelő módnak nem egy oldalát, hanem fejlődésének összes fő folyamatát határozza meg. De vajon meghatározhatja-e egy valamilyen törvény, amely egy adott termelő mód gazdasági alaptörvénye, az adott termelő mód egész lényegét,

minden fő oldalát, fő folyamatát? Bebizonyítható-e például, hogy az értéktöbblet-törvény mint a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye, meghatározza az árutermelést, amely kétségtelenül e rendszer egyik lényeges vonása? Vajon nem úgy áll-e a dolog, hogy az értéktöbblet termelése az árutermelés alapján fejlődik, s már ennél az egyszerű oknál fogva sem „határozhatja meg” az utóbbit? S hogyan egyeztethető össze a mindent meghatározó és mindenre kiterjedő gazdasági alaptörvény koncepciója egy olyan fontos marxista módszertani elvvel, amilyen például az, hogy minden oldaláról, a maga egész bonyolult sokrétűségében kell megismerni a valóságot? Hogyan egyeztethető össze ez a koncepció Lenin figyelmeztetésével, amelynek értelmében nem szabad megfélemlíteni arról, hogy „általában minden meghatározás csak feltételes és viszonylagos jelentőségű, mert sohasem ölelheti fel a teljesen kifejlődött jelenség minden összefüggését”?

Az olyan bonyolult egészek a megismerése, amilyen egy adott termelő mód, természetesen csak a különböző oldalainak lényegét tükröző törvények összességének feltárása útján lehetséges. Ezért nem találhatunk — írja Leontyev — a marxizmus klasszikusainál ilyen, vagy ehhez hasonló gazdasági alaptörvényt, amely meghatározza egy adott termelő mód minden oldalát, s kifejti annak egész lényegét.

* „Ekonomicseszka Gazeta” 1961. 16. sz.

Néhány helyen használják ugyan az „alaptörvény” kifejezést, de más értelemben. Így Engels az „Anti-Dühring”-ben az értéktörvényt az áruterelés — s következőképpen magasabbrendű formája: a kapitalizmus — alaptörvényének nevezi. De korántsem gondolta, hogy az értéktörvény meghatározza a kapitalizmus valamennyi fő oldalát és fő folyamatát, e rendszer egész lényegét és összes többi törvényét. Marx is utal az értéktörvényre mint „a modern politikai gazdaságtan” alaptörvényére. De aligha logikus Marx és Engels e kijelentéseire alapozva az értéktörvényt a kapitalizmus gazdasági alaptörvényének tekinteni, és pedig az előbb kifejtett specifikus értelemben. Az sem meggyőző, amikor Marxnak arra a megjegyzésére utalnak, hogy az értéktöbblet-termelés vagy a többletcsinálás a kapitalista termelő mód abszolút törvénye. Marx a kapitalizmus más abszolút törvényeiről is írt.

Lenin szintén egészen más értelemben használta az alaptörvény kifejezést, mint a mai közgazdasági szakirodalom. „... az a körülmény, hogy a termelés koncentrációja létrehozza a monopóliumot, általában a kapitalizmus jelenlegi fejlődési szakaszának általános és alapvető törvénye” — írta, szembe állítva ezt az általános és alapvető törvényt a „lényegtelen” különbségekkel. Másutt viszont azt írta Lenin, hogy a tudomány „minden ismeretágon a jelenségek látszólagos káoszában mutatja meg nekünk az alaptörvények megnyilvánulását”. Amint látjuk, itt sincs semmi hasonló a „gazdasági alaptörvényhez” amely egymaga határozza meg egy adott termelő mód egész lényegét, annak minden oldalát. Inkább ellenkező a helyzet. Lenin szavaiból azt látjuk, hogy ő egész sor „alaptörvény” létezéséből indult ki, nem pedig abból, hogy mindegyik társadalmi alakulatra egy-egy alaptörvény érvényes.

Ha valamennyire is komolyan gondolkodunk olyan újdonságokon, amilyen a gazdasági alaptörvény, s „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban” néhány más elmé-

leti tétele, fölmerül a kérdés — írja Leontyev —, nem azért találták ki ezeket az újdonságokat, hogy imitálják a valójában hiányzó alkotó hozzájárulást a marxista—leninista elmélethez?

A személyi kultusz káros következményeiből visszamaradt „hagyatékként” emeli ki Leontyev a *szovjet közgazdasági elméletek történetének értékelését*. A régi séma az értékelésben csak két szint ismert: mindaz, amit a közgazdaságtudomány 1930-ig — Sztálinnak a közgazdasági vitáról szóló megjegyzései megjelenéséig — produkált: fekete; ami azután jött, az rózsaszínű siker, amely „természetesen” az 1951-es közgazdasági vitában csúcsonyosodott ki.

A tudományos munkát a valóságnak megfelelően kell értékelni, megmutatva minden esetben a hibák mellett az érdemeket, eredményeket is, akár az egyes időszakokat, akár az egyes személyeket elemeljük.

Meg kell örökíteni a szovjet közgazdaságtudomány történetében azoknak a neveit — követeli Leontyev —, akik a húszas években jelentős és termékeny elméleti munkát végeztek: a régi marxista közgazdászokét, akik Lenin közvetlen munkatársai voltak (például Szkvorcov-Sztyepanov); a szovjet közgazdaságtudomány ma is élő veteránjainak szerepét, akik ebben az időszakban értékes műveket alkottak (köztük Varga Jenő, Sz. G. Sztrumilin, M. N. Szmít) és feltétlenül meg kellene emlékezni azokról az akkor fiatal marxista közgazdászokról, akik részt vettek a marxista közgazdaságtudomány megszilárdításában, de akiket a harmincas években ártatlanul megfosztottak életüktől.

A klasszikusoknak a közgazdaságtudomány fejlesztésében játszott szerepének a személyi kultusz korszakából megszokott lebecsülése — írja Leontyev — szintén tovább él a közgazdasági irodalomban.

Ennek egyik példáját Leontyev annak a véleménynek a hangoztatásában látja, amely szerint Marx és Engels nem látták előre a társadalmi tulajdon két formájának, valamint az áru- és pénzviszonyoknak a létezését

a szocializmusban. • Pedig Engels tudvalevőleg állhatatosan hangsúlyozta a szövetkezeti termelés szükségességét a kommunista gazdálkodásra való áttérés időszakában. A szerző szerint a marxizmus megalapozói csak a *kapitalista* áru- és pénzvviszonyok fennmaradását tagadták határozottan, s nem általában az értékkategóriák fennmaradását a szocializmusban.

★

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusán elfogadott új pártprogram jelentősen gazdagította a kommunizmus építésének elméletét, választ adott egy sor ezzel kapcsolatos vitatott elméleti kérdésre is. L. Gatovszkij, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, „A kommunizmus gazdasági felépítésének tudományos alapjai” című cikkében* elemzi a távlati gazdasági célkitűzések tudományos megalapozottságát, és bírálja Sztálinnak a kommunizmusra való átmenet előfeltételeiről szóló elméleti tételeit.

A program tudományos jellege abban fejeződik ki — írja a szerző —, hogy megvalósítható célokat tűz ki, a tényleges lehetőségeket és eszközöket veszi számításba. A terv reális optimális jellege ugyanakkor igen jelentős mozgósító erőt jelent a belső tartalékoknak, a szocialista rendszer előnyeinek hatékony kihasználására.

A távlati terv alaposan mérlegeli a gazdasági mutatók kölcsönös összefüggését (például a személyes fogyasztás gyors növelése a termelés és a beruházás megfelelő felfutásával a munkanap egyidejű csökkenése mellett a munkatermelékenység megfelelő alakulását követeli meg, ez pedig újra az előzőket feltételezi). Jelentősek azok a tényezők, amelyek a fejlődést meggyorsítják, de bizonytalan voltak miatt a terv nem számolhatott velük. Ilyen tényező (a terv minden mennyiségi túlteljesítésén kívül) például a későbbi tudományos eredmények alkalmazása. A

program csak olyan tudományos eredményekkel számol, amelyek *már alkalmazhatók*, méghozzá nemcsak technikailag, hanem gazdaságilag is. Ezért nem tartalmaz a program olyan feladatot, amelynek technikai vagy gazdasági feltételei problematikusak, vagy megvalósításuk jelenleg nem látszik reálisnak. Emiatt nem tűzi feladatul a program például a népgazdaság minden ágának automatizálását, de a 20 éves periódusban reálisnak elérhetőnek tekinti a népgazdaság minden ágának komplex gépesítését a *széleskörű* automatizálás mellett. Hasonlóképpen az irányítható termonukleáris reakció problémájának tudományos és gyakorlati megoldása — amelyre a program érhetően igen nagy súlyt helyez — beláthatatlanul meggyorsítaná a fejlődést. Mivel ennek a problémának megoldása az adott időszakban bizonytalan, a terv ezzel sem számol.

Látható tehát, hogy a 20 éves gazdasági célkitűzések már eleve jelentős tartalékokkal rendelkeznek, amelyek teljesítését és túlteljesítését is biztosítják.

A 20 éves időszak fő gazdasági feladata a kommunizmus anyagi és műszaki alapjának megteremtése, amely lehetővé teszi az átmenetet a kommunizmusba. A program legfontosabb jelentősége éppen az — emeli ki Gatovszkij —, hogy tudományosan meghatározza: a) a kommunizmus felépítéséhez szükséges termelőerők *színvonalát* és *struktúráját*; b) az ilyen termelőerők létrehozásának határidejét.

A kommunizmus anyagi és műszaki alapjának fejlődése határozza meg elsősorban a kommunista termelési viszonyok érlelődésének, a népjólét növelésének egymást követő szakaszait. Természetesen itt egyidejű fejlődésről van szó, amelyben az elsődleges, a meghatározó a termelőerők növekedése. Amilyen mértékben előrehalad a kommunizmus anyagi és műszaki alapjának megteremtése, a társadalmi munka jellegének megváltozása, a munka termelékenységének növekedése, olyan mértékben

* Kommuniziszt. 1961. 17. sz.

fog végbemenni a termelési viszonyok egész rendszerének kommunis-
ta átalakulása.

★

Gatovszkij a továbbiakban Sztálinnak a kommunizmusba való átmenetről „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban” című művében kidolgozott néhány helytelen nézetével vitatkozva kifejti a program megfelelő elvi megállapítását és gyakorlati állásfoglalását.

Nem véletlen — írja a szerző —, hogy Sztálin tagadja a termelés primátusának marxi-lenini elvét, hiszen ebben a művében a kommunizmusba való átmenet minden problémáját — akár a termelés szakadatlan növelését, akár a város és a falu, a szellemi és a fizikai munka lényeges különbségeinek felszámolását jelöli meg feltételként — a termelőerők gyökeres minőségi változásaitól, a kommunizmus megfelelő anyagi-technikai bázisának megteremtésétől elszakítva tárgyalja.

Mire vezet vissza Sztálin például a szellemi és a fizikai munka lényeges különbségeinek felszámolását? A dolgozók kulturális és műszaki színvonalának felemelésére, a munkanap 6, illetve 5 órára való csökkentésére, a munkaverseny fellendítésére. Természetesen ezek szükséges feltételek, de nem elegendők a történelmi feladat megoldására. Létre kell hozni azokat az anyagi és műszaki feltételeket, melyek *lehetővé* és *szükségessé* teszik a termelésben a szellemi és a fizikai munka szervezett egyesítését. „Az automatizálás és a komplex gépesítés a szocialista munka kommunista munkává való fokozatos átnövésének anyagi alapja” — emeli ki a program.

Az egységes össznépi tulajdonhoz való átmenet kérdését Sztálin az említett művében egyszerűen „kirekeszti” a termelés szférájából és átviszi a forgalom és az elosztás területére. Ily módon a kérdés leglényegesebb oldalát lényegtelenül vagy már megoldottá nyilvánítja. Sztálin kijelenti, hogy a kolhoz olyan vállalat, mely lényegében az állami,

össznépi termelőeszközökön épül és csak a termék képezi tulajdonát. Ily módon a termelési eszközök egységes össznépi tulajdonának megteremtése, a kolhoztulajdonnak össznépi szintre való emelése mint probléma el is tűnik. Ezzel tulajdonképpen az osztálykülönbségek megszüntetésének kérdése is leegyszerűsödik. Ezen koncepció szerint a kolhoztulajdon egyszerűen úgy emelkedik össznépi szintre, hogy „a kolhoztermelés feleslegeit ki kell rekeszteniük az áruforgalom rendszeréből és be kell kapcsolnunk az állami ipar és a kolhozok közti termékcseré rendszerébe”. Erre viszont elegendő egy megfelelő szerv létrehozása, és a bonyolult társadalmi probléma egyszerű adminisztratív úton megoldódik. Ez — hangsúlyozza Gatovszkij — utópikus és veszélyes út.

A program elsősorban abból indul ki, hogy a termelőeszközök egységes össznépi tulajdona kommunista tulajdon lesz, tehát a kolhoztulajdon nem a *szocialista össznépi tulajdon* színvonalára kell emelni, hanem a kolhozokat és az állami vállalatokat párhuzamosan kell kommunista típusú vállalatokká fejleszteni. Az alapvető tehát itt is a termelőerők fejlesztése.

Sztálin említett munkájában ugyanakkor a kolhozformát a fejlődés fékezőjének kiáltja ki (az 1952-es viszonyok között!). A fékező szerep szorinté abban fejeződik ki, hogy az állam nem rendelkezhet a kolhoz termékeivel. Az egész probléma tehát az elosztás rendszerének szervezeti-gazdasági átalakításában, a termékcseré megszervezésében van. Hogyan tudja Sztálin ilyen „könnyen” megoldani ezt a nagy társadalmi problémát? Az ok itt is abban a súlyos módszertani hibában van, hogy átugorja az alapvető láncszemet, a termelést, amitől az egész feladat valószínűs megoldása függ. Ha a termelőerők fejlesztésének problémáját „levesszük napirendről”, akkor nincs objektív kritérium annak eldöntésére, hogy egy társadalmi forma előnyös, szükséges vagy még korai, káros. Így nyitva az út a *szubjektívizmusnak* és a *voluntarizmusnak*!

Hasonlóan hibás „A szocializmus közgazdasági problémái”-ban az áru- és pénzviszonyok értékelése a kommunizmusra való átmenet időszakában. Itt a probléma az árutermelés viszonyai helyett az áruforgalomra, s csak a kolhoz és az állam közötti viszonyra korlátozódik (az állami szektoron belül az árujelleg csak formális). Ily módon ezt a problémát is könnyen meg lehetne oldani, csak át kell szervezni az említett cserét az állam és a kolhozok közötti „termék-cserévé” és az áruviszonyok eltűnének.

A program abból indul ki, hogy az áru- és pénzviszonyokat nem lehet adminisztratív úton megszüntetni. Gazdasági szerepük megszűnéséhez megfelelő termelési feltételek szükségesek, amelyek lehetővé teszik az egységes kommunista tulajdonra, a kommunista elosztásra való átmenetet, amikor a termékbőség mellett a szocialista munka is mindenki számára életszükségletté, kommunista munkává válik. Ilyen a probléma tudományos megközelítése, ha a termelés primátusának elvéből indul ki.

A program anyaga meggyőzően bizonyítja, hogy a régi gazdasági formákat nem adminisztratív úton kell megszüntetni, hanem az anyagi feltételek érlelődésének mértékében az újak felváltják azokat. Ez vonatkozik a termelés kolhozformájára, a háztáji gazdaságra, az anyagi érdekelttség és a munka szerinti elosztás elvére, valamint az áru- és pénzviszonyokra is. Még nemrég egyes közgazdászok azt igyekeztek bizonyítani, hogy az áru- és pénzviszonyok létezését szocialista tartalmuk látszattá, felszíni jelenséggé változtatta, hogy tehát az árakat is szabadon választott normák alapján lehet meghatározni. Milyen messze van ez a program reális értékelésétől! A program szerint a kommunizmus építésében fel kell használni az áru- és pénzviszonyokat, és az áraknak mind jobban tükrözniük kell a társadalmi ráfordításokat.

L. Gatovszkij cikke befejező részében felveti a sztálini személyi kultusz időszakában keletkezett közgazdasági elméleti hibák bírálatának

kérdését. Az alkotó, megalapozott bírálat mellett tör lándzsát, de fellép a mindent befeketítő bírálat ellen. Nem szabad elfelejteni — húzza alá a szerző —, hogy a nehézségek és súlyos hiányosságok ellenére a szovjet tudomány ebben az időszakban is haladt előre, amit az öt éves tervek, a szocializmus felépítésének történelmi ténye is bizonyít. Nem lehet most mindent kidobni a Sztálin által megírt közgazdasági tételekből már csak azért sem, mert java részüket a párt dolgozta ki, vagy Marx és Lenin elméleteinek kifejtését tartalmazták.

Vegyük például a különböző termelési módok alaptörvényeinek kérdését — írja Gatovszkij. A „közgazdasági problémák”-ban Sztálin megkísérli ezeket az alaptörvényeket megfogalmazni. Ezen meghatározások elemzését cikke keretei között a szerző feleslegesnek tartja. Nem szükséges azonban bizonyítani — írja —, hogy e tétel alapgondolata nem Sztáliné. A marxizmus-leninizmus klasszikusai mindig abból indultak ki, hogy minden termelési mód rendelkezik olyan mozgástörvénnyel, amely meghatározza fejlődésének alapjait, termelésének ösztönzőit. Az értéktobblet termelése rányomja bélyegét a tőkés gazdaság minden oldalára, így árutermelésére is, meghatározza a profithajszát mint a kapitalizmus lényegéhez tartozó termelési célt. A termelésnek az élenjáró technika alapján történő szakadatlan növelése a népjólét emelése végett az egész szocialista gazdaság meghatározó eleme. A termelési eszközök tulajdonának különféle történelmi típusain alapuló ilyen mozgástörvények nélkül nem létezhetnének a történelmileg fejlődő termelési módok. Minden termelési mód meghatározott *egység*, amelyet az alaptörvény testesít meg és nem a különböző szétszakított elemeinek összessége.

Mindez persze nem zárja ki, hanem feltételezi Sztálin közgazdasági munkáinak objektív ártértékelését éppen a közgazdaságtudományának és a kommunizmus építése gyakorlatának szorosabb kapcsolata céljából.

Közismert a személyi kultusz felekező hatása a közgazdaságtudomány-

ban, amely az elméleti és gyakorlati problémák elszakításában is jelentkezett. Sztálin „A közgazdasági problémák”-ban, amellet, hogy helyesen bírálta Jarosenkónak a szocializmus politikai gazdaságtanát felszámoló nézeteit — jegyzi meg Gatovszkij —, falat vont a népgazdasági problémák és a szocializmus politikai gazdaságtana közé. Ennek káros hatása még erősen érezhető. Nem lehet a politi-

kai gazdaságtant a törvények és kategóriák megfogalmazására korlátozni, meg kell mutatnia felhasználásuk mechanizmusát is a kommunizmus építésében. Ez azt jelenti, hogy a szocializmus politikai gazdaságtanának ki kell dolgoznia a gazdaság tervszerű vezetésének tudományos alapjait.

B. L.

Szovjet közgazdászok vitája az álló- és forgóeszközök kihasználási mutatójáról

Z. Atlasz cikke, amely „A szocialista vállalatok rentabilitásáról” címmel még 1958-ban jelent meg, élénk érdeklődést és vitát váltott ki a Szovjetunióban és a népi demokrátiák országokban. Atlasz cikkében a termelőalapok kihasználásának fokozása céljából olyan mutatót javasolt a szocialista vállalatok rentabilitásának jellemzésére, amely a profitráta emlékeztet. A cikk körül kibontakozott vita a Szovjetunióban még most is tart, e vita rövid áttekintését kíséreljük meg a következőkben.*

A termelőalapok kihasználását is tükröző rentabilitási mutató kérdése mind a mai napig tisztázatlan. A szocialista országok közgazdászai közül igen sokan törekednek olyan egységes mutató kidolgozására, amely egyaránt kifejezné az álló- és a forgóeszközök kihasználásának hatékonyságát. De ma már a közgazdászok közül egyre többen úgy foglalnak állást, hogy Atlasz javaslata célravezető és a gyakorlatban megvalósítható.

Z. Atlasz 1958-as, a Voproszi Ekonomikiben ismertetett álláspontja röviden a következő: a gyakorlatban alkalmazott rentabilitási mutató (a nyereség viszonya az önköltséghez) nem mutatja megfelelően a tényleges rentabilitást. Ez a mutató ugyanis nem fejezi ki megfelelően az alapok kihasználásának hatékonyságát. Az így képzett rentabilitási norma nem ösztönzi a vállalatokat az alapok gazdaságosabb kihasználására. Az amortizáció például oly kis részét alkotja az önköltségnek, hogy csökkentése vagy bővülése nagyon keveset változtat a vállalatok jövedelmezőségén. Még rosszabb a helyzet a még be nem épített (tartalékban tartott stb.) gépek esetében, amelyeket egyáltalán nem terhel értékcsökkenési leírás. Nem sokkal jobb a helyzet a forgóeszközök vonatkozásában sem. Ezért az önálló elszámolás rendszerét úgy kell megváltoztatni, hogy a vállalatok érdekelték legyenek: 1. a termelőalapok körforgásának meggyorsításában, hatékonyabb kihasználásában; 2. a felesleges termelőalapok feltárásában és átadásában.

Az önálló elszámolás ilyen értelmű megváltoztatása azáltal érhető el, hogy egyenes kapcsolatot teremtünk a nyereség és a termelőalapok között. Ebben az esetben a vállalat nem igényelne felesleges termelőalapot, érdekelt lenne a rendelkezésére bocsátott termelőalapok gazdaságos kihasználásában és az önköltség csökkenté-

* Z. Atlasz: A szocialista vállalatok rentabilitásáról. Voproszi Ekonomiki. 1958. 7. sz., K. Valtuh: Szolgálhat-e a rentabilitás az alapok kihasználása hatékonyságának döntő kritériumául? Voproszi Ekonomiki, 1959. 12. sz., A. Zsolkevics, E. Ivanov: A termelő állóalapok kihasználásának mutatójáról. Voproszi Ekonomiki, 1960. 10. sz., A. Kac: Az átlagprofit kategóriája összeegyeztethetetlen a szocialista gazdasággal. Voproszi Ekonomiki, 1961. 4. sz., Z. Atlasz: Az önálló elszámolás és a rentabilitás. Voproszi Ekonomiki, 1961. 8. sz.

sében. Ennek megfelelően, a régi rentabilitási mutató: $\frac{\text{nyereség}}{\text{termékönköltség}}$ helyébe Atlasz újat javasol:

$$R_m = \frac{T \cdot (\dot{A} - \ddot{O})}{\dot{A}_a + F_a} \times 100,$$

ahol R_m = a rentabilitás színvonala; T = az évi termékmennyiség; \dot{A} = a termékegység termelői ára; \ddot{O} = önköltség; \dot{A}_a = állóalapok; F_a = forgóalapok.

E mutató alkalmazása esetén a rentabilitás színvonalára hatással van: a termék mennyisége és önköltsége, valamint a lekötött álló- és forgóalapok tömege. A rentabilitás szintje annál magasabb lesz, minél több a kibocsátott termék, minél alacsonyabb a termékegységek önköltsége, s viszonylag minél kevesebb termelőalappal rendelkezik a vállalat éves átlagban.

★

Rátérve az Atlasz cikkét követő vitára, az első hozzászóló, *K. Valtuh* egyetértett azzal, hogy kell olyan mutató, amely tükrözi a termelő alapok kihasználását és ösztönöz annak megjavítására. Mégsem értett egyet Z. Atlasz javaslatával a következők miatt:

1. A társadalmi munka hatékonyságának a nyereség színvonalával való mérése a kapitalizmus sajátossága és összeegyeztethetetlen a szocializmus törvényeivel. A szocializmusban a termelés célja használati értékek termelése, nem pedig a nyereség. Minden matematikai formulának a gazdasági jelenségek tényleges összefüggéseit kell tükröznie. Atlasz mutatója kapcsolatba hozza a termelési alapokat a kapott nyereséggel, pedig a szocializmusban ezek között nincsen egyenes kapcsolat. A szocializmusban az alapok felhasználásának hatékonyságát a használati értékekhez, a termelés méreteihez való viszonyuk mutatja.

2. Atlasz javaslata nem veszi tekintetbe az árak csökkentésére irányuló szovjet árpolitikát. Megvalósítása esetén a vállalatok magas árak-

ban lennének érdekeltek. Különben is, jegyzi meg *Valtuh*, a nyereség csökkenése — ha az árak csökkenése miatt következik be — egyáltalán nem jelenti az alapok rosszabb kihasználását, hiszen az árcsökkenés rendszerint a termelt termékek mennyiségének növekedésével és a termékek önköltségének csökkenésével jár.

3. Atlasz formulájának alkalmazása esetén a vállalatok — a terven felüli nyereség elérése révén — felesleges alapokat képezhetnének.

4. Az Atlasz által javasolt mutató törvényesítené a cikkenkénti termelési terv megsértését, mivel a kis nyereségű és a veszteséges termékek gyártását úgy tüntetné fel, mint az alapok rosszabb kihasználását. Ez pedig azt jelentené, hogy szabályozó szerepet engednénk az értéktörvénynek a szocialista termelésben.

5. Atlasz mutatója nem alkalmazható a terv szerint veszteséges vállalatokra.

Valtuh az álló- és a forgóalapok kihasználásának jellemzésére a $\frac{\text{Realizált termék}}{\dot{A}_a + F_a}$ mutatót javasolta,

amelyet a fajlagos realizálás mutatójának nevez. E mutató tervezett szintjének el nemérése a vállalatra káros anyagi következményekkel járna.

Javaslatát azzal indokolja, hogy:

1. A szocializmusban a társadalmi munka hatékonysága nem a nyereség, hanem a munkatermelékenység növekedésében fejeződik ki. Az álló- és a forgóeszközök kihasználásának hatékonyságát — éppen úgy, mint az élő munka termelékenységét — a termékek mennyisége határozza meg.

2. A mutató kifejezi a társadalomnak ténylegesen jutó termék mennyiségét és minőségét.

3. A mutató tükrözi nemcsak a termelési alapok, hanem a forgalmi alapok kihasználását is.

4. A mutatóban a termelt termék változatlan áron szerepel. Ezért nem függ az árváltozásoktól, s egyformán alkalmazható a nyereséges és a veszteséges vállalatokra.

5. E mutató alkalmazása esetén a vállalatok érdekébe ütközik a felesleges készletek felhalmozása. A termelőkapacitás teljes kihasználására a termelési terv mutatójának kell ösztönöznie.

6. Az alapok ezer rubeljére jutó realizálás mutatója szorosan összefügg a terv többi mutatójával, amelyek egymást kölcsönösen kiegészítik. Helyes következtetések csak valamennyi mutató együttes mérlegelése alapján vonhatók le. A fajlagos realizálás mutatója önmagában gépésítésellenes tendenciákat váltana ki, de mint a tervmutatók egyike okvetlenül szükséges — írja Valtuh —, mert az alapok jobb kihasználására ösztönöz, s akadályozza felesleges eszközök képződését a termelésben és a forgalomban.

7. Ez a mutató sem küszöböli ki teljesen azt, hogy a vállalatok számukra előnyösebb termékek gyártására törekednek. De az alapok kihasználásának mutatója kevésbé érzékeny a választék eltolódására, mint az Atlasz-féle rentabilitási norma. A termékenként elérhető kibocsátásivolumen-nagyságok közti különbségek ugyanis alapjában az anyagigényesség eltéréseivel kapcsolatosak. Ha fokozzák az anyagigényes termékek gyártását, rendszerint nagyobb termelési eredmény érhető el. Ám az anyagigényes termékek termelésének fokozása egyidejűleg több forgóeszköz lekötésével jár; vagyis az anyagigényes termékek arányának növekedésével nemcsak a realizált termék nő, hanem a hozzá szükséges forgóalapok mennyisége is.

★

Zsolkevic és Ivanov szovjet közgazdászok hozzászólásukban tagadták olyan egységes hatékonysági mutató lehetőségét, amely egyaránt kifejezné az álló- és a forgóeszközök kihasználásának hatékonyságát. Ebből kiindulva nem értettek egyet sem Atlással, sem Valtuhkal.

Érvelésükben abból indultak ki, hogy az álló- és a forgóeszközök forgási sebessége nem azonos. Az állóalapok mennyisége többszöröse a

forgóalapokénak. Ezért már az állóalap-kihasználás jelentéktelen mértékű javulása is lehetővé tenné nagymennyiségű fölösleges forgóeszköz felhalmozását.

Valtuh fajlagos realizálási mutatója ellen a következőkkel érveltek:

1. A realizálás a vállalattól független okokból is jelentősen elszakadhat a termelés idejétől.

2. Valtuh javaslata nem oldja meg az esetleges választékeltolódásból fakadó problémákat. Népgazdasági szempontból egyáltalán nem kielégítő, hogy az általa javasolt mutató kisebb mértékben reagál a gyártmányösszetétel változásaira.

Zsolkevic és Ivanov az állóalap-kihasználás hatékonyságának jellemzésére a bruttó termék és az állóalapok egybevetését javasolták, azaz, hogy ahol csak lehetséges, természetbeni mutatókat kellene alkalmazni.

★

A. Kac ugyancsak nem értett egyet Atlasz javaslatával. Szerinte:

1. A technika fejlődése és a beruházások hatékonysága nem a nyereségráta növekedésében, hanem csökkenésében kell, hogy kifejeződjék.

2. Atlasz mutatója nem egyéb, mint a tőkés profitráta mutató. A tőkés a profitráta növelésére törekedve takarékoskodnak az állandó tőkével. De az egyes tőkés vállalatokban megtakarított állandó tőke nem mindig jelent a társadalom szempontjából is megtakarítást, mivel maga az állandó tőkével való takarékosagra ösztönző tényező társadalmi méretekben veszteségeket okoz. Az átlagprofitráta meghamisítja, elferdíti a valóságos termelési költségeket, ezzel veszteségeket okoz a társadalom anyagi forrásainak felhasználásakor. A termelési ár és az érték rendszeres eltérése következtében drágábbak azok a termékek, amelyek előállítására kevesebb munkát fordítottak, mint amelyeknek előállítása több munkába került.

Kac véleménye szerint ennek szem elől tévesztése az oka annak, hogy egyes szovjet közgazdászok (például Atlasz) hajlandóságot mutatnak a

rentabilitás tőkés mutatóinak alkalmazására.

Kac szerint az álló- és a forgóalapot kihasználásának hatékonyságát az álló- és a forgóalapot értékeknek a befejezett termékhez való viszonyításával kell mérni. Kac ezt a mutatót az álló- és forgóalapot kihasználási koefficiensnek nevezi. A koefficiens a technikai ellátottságtól, a választéktól, továbbá az álló- és a forgóalapot megtérülésének gyorsaságától függően változik. A koefficiens tervezett színvonala túlteljesítésének anyagi előnnyel kell járnia.

Az anyagi ösztönzés ilyen formájától Kac azt várja, hogy a vállalatok 1. hatékonyabban használják fel az álló- és forgóalapot, 2. jelzik a felesleges készleteket, törekednek megszabadulni azoktól, s az álló- és forgóalapotból csak a szükséges minimumot tartják meg. Ezáltal az anyagi eszközök társadalmi méretekben legésszerűbb alkalmazása egybeesik az egyes szocialista vállalatokban történő legtakarékosabb felhasználással.

Kac mutatójában azért szerepelteti a bruttó termék helyett a befejezett terméket, mert ezzel is ösztönözni kívánja a vállalatokat a befejezetlen termékállomány csökkentésére. Mivel a mutató alakulását befolyásolják a választék változásai, Kac azt javasolja, hogy a tervidőszakban végbement választék-eltolásnak megfelelően korrigálják a tervet, és ehhez viszonyítsák az álló- és a forgóalapot kihasználásának tényleges mutatóját. Így a vállalatok csak a termelőalapot jobb kihasználása révén növelhetnék a koefficiens, a választék megváltoztatásával nem. Így elkerülhető az is, hogy a koefficiens romlásától tartva, vonakodnak az olcsóbb cikkek termelésétől.

★

Hogyan reagált Atlasz a javaslatát érintő bírálatra? Ismételten hangsúlyozta, hogy a vállalatok tevékenységének megítéléséhez pontos ismérvek szükségesek. Ilyen pontos és alapvető ismérvek nevezi ő a rentabilitás normáját. Mint írja, „A

termelési terv tervezett választék szerinti sikeres teljesítése még nem jelenti automatikusan, hogy a vállalat tevékenysége pozitív pénzügyi eredménnyel jár. Ismeretes, hogy a terv mennyiségi előirányzatait teljesítő vállalatok is gyakran kerülnek kedvezőtlen pénzügyi helyzetbe, mivel a tervezettnél jóval többet fordítanak a termék előállítására.” Atlasz ezután részletesen bírálja vitapartnerei érvelését.

1. Valtuhhal vitázva kifejti: a szocialista termelés célja valóban használati értékek termelése a lakosság növekvő szükségletének kielégítése céljából. De ez nem mond ellent annak, hogy a termelés hatékonyságát a tiszta jövedelemmel mérjük, amely anyagilag különböző használati értékek tömegében ölt testet.

A nyereség tervezésének és számbavételének jelenlegi gyakorlata minden hiányossága ellenére lehetővé teszi valamely vállalat eredményeinek a megállapítását; kimutatható, hogy a vállalat a kapott eszközöket gyarapítja-e vagy feléli. Az árutermekek-mutató (a fajlagos realizálás mutatója) segítségével nem állapítható meg, hogy a vállalatban bővített újratermelés folyik-e, hiszen a termékmennyiség növekedésével egyidejűleg akár 5—10 százalékkal is növekedhet az önköltség, megnőhet a vállalat vesztesége és adóssága. Ilyenkor a vállalat évvégi mérlege a termelés növekedése ellenére sem nyereségét, hanem veszteségét, nem felhalmozást, hanem a kapott eszközök csökkenését jelzi.

Csak a bruttó vagy csak a befejezett termelés mutatója alapján tehát sehogyan sem lehet megállapítani, jó-e avagy rossz a vállalat tevékenysége, rentábilis-e a gazdasági tevékenység, bővített, avagy egyszerű újratermelés (esetleg még az utóbbi se) valósul-e meg az adott vállalatban.

Nem nehéz észrevenni, hogy az Atlaszt bíráló szovjet közgazdászok által javasolt mutatók gazdasági tartalma szűkebb, mint az eredeti rentabilitási mutatóé, amelynek nagy előnye, hogy kapcsolatban van a termék önköltségével.

Atlasz a következő példával érzékelteti a javasolt mutatók közti különbséget. Van egy vállalat, amelyben a termelést rosszul szervezték, sok a hó és negyedév végi hajrá, kevés figyelmet fordítanak a takarékosági mozgalomra, sok a selejt és a hulladék, így drágán termelnek. Ez a vállalat nem teljesíti az önköltségi tervet, de végül is teljesíti, talán túl is teljesíti a terv mennyiségi mutatóit. Ez a vállalat Valtuh, Zsolkevic és Ivanov mutatói fényében élenjáró vállalatnak tűnik, pedig a termékek önköltsége növekedett.

De az ilyen vállalatban a termékmennyiség növeléséért túlságosan drága árat fizettek. Ezért hiba volna az alapok felhasználásának hatékonyságát a fajlagos realizálás mutatójával, az állóalapokét pedig az állóalapok egységére jutó bruttó termékmennyiség mutatójával mérni.

Különösen szembevetendő az Atlaszt bíráló közgazdászok javaslatainak fogyatékossága, ha az önköltségsökkentő beruházások hatékonyságát akarjuk kiszámítani. Ezek a beruházások igen hatékonyak lehetnek akkor is, ha a termékmennyiség nem növekszik.

A termékek fajlagos realizálásának és az állóalapok egységére jutó termékmennyiségnek a mutatóját Atlasz mégis alkalmasnak és szükségesnek tartja, tudniillik az alapok terhelésének és körforgásának vizsgálatához.

Atlasz azért is bírálja Valtuhot, Zsolkevicset és Ivanovot, mert az általuk javasolt hatékonysági mutatók egyoldalúan a mennyiség növelésére ösztönöznének. „Valtuh, Zsolkevic és Ivanov javaslatai — írja Atlasz — a vállalatok gazdasági vezetésének túlhaladott állapotát tükrözik, amikor anyagilag ösztönözték a termelés mennyiségi mutatójának túlteljesítését, függetlenül attól, hogy a túlteljesítést milyen áron érték el.”*

2. A terv szerint is veszteséges vállalatok esetében Atlasz úgy módosítja eredeti mutatóját, hogy a számlálóban ne a nyereség, hanem a termékönköltség csökkentésével elérni tervezett megtakarítás összege szerepel-

jen. Ezt a formulát Atlasz már nem a rentabilitás, hanem a megtakarítás normájának nevezi.

3. Atlasz egyetért Valtuh ama javaslatával, hogy a vállalattól függetlenül árváltozásokat a pénzügyi-gazdasági eredmények vizsgálatakor ki kell küszöbölni. De ezzel párhuzamosan szükségesnek tartja a folyóáras rentabilitási mutatót is. A két mutató összehasonlítása megmutatná, milyen mértékben térnek el valamely vállalat folyóáras mérlegeredményei a tényleges népgazdasági eredményektől.

4. Valtuh ama állítására, hogy a rentabilitás mutatója felesleges készletek felhalmozását tenné lehetővé, Atlasz kérdéssel válaszol: honnan veszi a vállalat ezeket a felesleges eszközöket? Hiszen itt terven és normatíván felüli készletekről van szó, amelyek finanszírozására a vállalat nem rendelkezik saját forgóeszközökkel, s ilyen célra a banktól sem kaphat kölcsönt. Felesleges készletet legfeljebb a vállalat rendelkezésére bocsátott terven felüli nyereségből lehet fedezni. De melyik vállalati vezető fordítaná az önköltségsökkentés eredményeként a *vállalati kollektíva számára* kapott anyagi eszközöket *felesleges* álló- és forgóeszközök felhalmozására?

Zsolkevic és Ivanov ama érvére, hogy egységes hatékonysági mutató esetén a vállalat az állóalapok jobb kihasználása révén fölös anyag tartalékokat képezhetne, Atlasz azt válaszolja, hogy nyers és más anyagok normán felüli felhalmozása lassítja a forgóeszközök forgását, ami rontja a vállalatok rentabilitási színvonalát, ez viszont káros anyagi következményekkel jár a vállalat és a vállalati kollektíva szempontjából.

5. A rentabilitási norma ellen még felhozzák azt az érvet, hogy az nagymértékben függ a választéktól, mivel az egyes termékek rentabilitása különböző. Ennek az érvelésnek Atlasz szerint is van bizonyos alapja. De először is, a Valtuh, Zsolkevic és Ivanov által javasolt mutatók sem függnék kisebb mértékben a termékösszetételtől. Másodsor, a termékválaszték önkényes megváltoztatása a

* Voproszi Ekonomiki 1961. 8. sz. 117. 1.

tervfejelem súlyos megsértése. Ezért Atlasz abból indul ki, hogy a vállalat csak a tervezett termékváltásték betartása esetén kaphat prémiumot. Ezenkívül, nem nehéz megállapítani a termékváltástékban végbement változások hatását a nyereségterv teljesítésére (mind abszolút összegben, mind az alapokhoz viszonyított százalékban).

A mutató tehát megtisztítható a termékváltásték változásának torzító hatásától és az árváltozásoktól.

6. Kac ezt írta cikkében: „a technika tökéletesedése és az eszközberuházások hatékonyságának tényleges növekedése a nyereség csökkenésében fejeződik ki”. Szerinte tehát az alapok kihasználása akkor jobb, ha csökken a termelés rentabilitása. Atlasz szerint ez a tézis az önálló elszámolás ellen irányul. Kac nézetének az az alapja, hogy mechanikusan alkalmazza a szocializmusra a kapitalista átlagprofit csökkenő tendenciájának törvényét. Kac nemcsak a törvény ellen ható tényezőkről felejtkezik meg, hanem az ár- és a rentabilitástervezés szocialista rendszerének sajátosságairól is. A nyereség mint a gazdasági tevékenység mutatója clemzésekör stabil árákat alkalmaznak. Ilyen feltétel mellett a vállalati nyereség mennyisége és a nyereségnormához való aránya jól jellemzi a vállalat tevékenységét.

Több szovjet közgazdász, elfogadva Atlasz javasolt mutatóját, azt ajánlotta, hogy azt ugyanúgy alkalmazzák, mint a többi tervmutatót.*

Atlasz célszerűnek tartja ezt a javaslatot, de nem elégszik meg azzal, hogy a rentabilitási normát egyszerűen a többi mutató közé sorolják. Atlasz szerint a rentabilitás normája — úgy, ahogy azt ő javasolta és sok más gyakorlati és elméleti közgazdász magáévá tette — kiindulópontja, alapja kell, hogy legyen a dolgozók anyagi ösztönzési rendszerének; a vállalatok ellenőrzésének; a gazdasági tevékenység elemzésének

és értékelésének. A gazdasági irányításban végrehajtott ilyen értelmű változtatás jelentősen emelné az önálló elszámolás színvonalát, mivel ez a vállalatokat az eszközök megtérülési idejének gyorsítására és a felesleges tartalékok likvidálására ösztönözné.

Atlasz — a cikkéhez fűzött egyik lábjegyzetben — kitér R. Vinokur álláspontjára is. Vinokur szerint** az Atlasz által javasolt mutató legnagyobb hiányossága, hogy akadályozza az új, a fejlettebb technika alkalmazását, mivel minél kevesebb az állóalap, annál magasabb a rentabilitás normája.

Atlasz szerint Vinokur eltekint attól az alapvető igazságtól, hogy — ha minden egyéb körülmény változatlan — kevesebb termelési alap esetén a hatékonysági mutató — bárhogy számítsák is — úgy emelkedik, ahogy a termelési alapok mennyisége csökken. A rentabilitási norma mutatójának éppen nagy előnye, hogy a vállalatokat arra ösztönzi: a termelési alapokat csak a szükséges mennyiségben igényeljék és a leghatékonyabban használják ki.

Atlasznak ez a válasza nem teljesen kielégítő. Az mindenesetre érthető, hogy a rentabilitási norma a felesleges termelési alapok képzése ellen hat. De már korántsem derül ki világosan álláspontjából, hogy mutatója alkalmazása esetén mi ösztönzi a vállalatokat a fejlettebb technika alkalmazására. Am ha utánagondolunk, könnyen belátható: ha a vállalati anyagi érdekelttség alapja az Atlasz-féle mutató lenne, s a vállalati alap, valamint a prémium nagysága a hatékonysági mutató alakulásától függne, akkor a vállalatok arra törekednének, hogy fejlettebb technikával több és olcsóbb terméket termeljenek. S változatlan árat feltételezve, a termékmennyiség növekedésével egyes arányban és az önköltség csökkentésével fordított arányban növekedne a rentabilitási mutató.

Kompaktor Béla

* Például: „A szocializmus politikai gazdaságtana”. Viszsaja Skola. 1960. 414. 1. orszul. N. Csumacszenko: Az ipari vállalat nyereségének elemzése. Goszfizdat, 1960. 104-106. 1. stb., stb.

** *Ekonomicseskaja Gazeta* 1960. XI. hó 13.

A svéd gazdaság főbb vonásai és a külkereskedelem

Svédország, amely életszínvonal tekintetében az iparilag fejlett európai országok között első helyen áll, ezt a kedvező helyzetét nem utolsósorban annak köszönheti, hogy a legutóbbi 150 évben kívül maradt a háborús összeütközéseken. A két világháború csak előmozdította gazdasági fejlődését, növelte gazdasági erejét; a háborús években a svéd ipar, nem utolsósorban a fejlett svéd hadiipar nagy konjunkturális nyereségekre tett szert. Norvég és dán szomszédaival ellentétben, Svédország kívül maradt a NATO keretein (igaz, sok tekintetben támogatja azt). Svédország vezető szerepet vívott ki magának az úgynevezett északi államok körében: kezdeményezésére jött létre az Északi Tanács, amelyben Svédországon kívül Norvégia és Dánia (skandináv államok), valamint Izland és Finnország vesz részt (együttesen: északi államok).

A svéd gazdaság jelentős saját nyersanyagforrásokra támaszkodik; ezek elsősorban vasércbányái és erdőségei. Kedvező természeti feltételeket jelent számára még földrajzi fekvése, tengerpartja, a Kattegat jégmentes kikötői is, amelyek egész éven át lehetővé teszik a hajózást és az összeköttetést a világtengerekkel. A természetadta lehetőségeket Svédország jól kihasználta: a vasércbázisra jelentős acél- és fémfeldolgozó ipar, valamint fejlett finommechanikai és szerszámgépipar épült; a tervszerű telepítéssel kísért fakitermelés pedig széles bázison nyugvó fűrész- és papíriparnak lett alapja.

A svéd iparban a munka termelékenysége igen magas színvonalat ért el. Ennek fő tényezői: az ipar a technikai fejlődés viszonylag magas fokán — döntően a századfordulótól kezdve — épült ki; a svéd iparban igen nagy súlyuk van az elsőrendűen specializált ágazatoknak, amelyek kedvező feltételek közt, világszínvonalon termelnek; a termelékenység szempontjából nagy jelentőségű természetesen a munkaerő-képés magas színvonala is.

A specializálódás persze előidézte azt is, hogy a svéd gazdaság erősen függő viszonyba került a világpiaccal. Erre a függésre jellemző, hogy Svédország a tőkés világexportból mintegy 2, az importból pedig 2,3 százalékkal részesedik; ez népességéhez képest rendkívül magas arány.

Svédország gazdaságában uralkodó szerepet játszik az ipar. (A legutóbbi — 1950. XII. 31-i — népszámlálás adatai szerint a munkaképes lakosság 28,8 százalékát foglalkoztatta a mező- és erdőgazdaság, valamint a halászat, 35,6 százalékát a bányászat, az ipar és a kézműipar, 13,6 százalékát a kereskedelem, 6,8 százalékát a közlekedés, míg a közalkalmazottakra 2,4 százalék, a szabad foglalkozásúakra 6,4, a háztartásbeliekre 5,3, az egyéb foglalkozásúakra pedig 1,1 százalék jutott.)

A svéd iparra jellemző a nagyarányú tőkekoncentráció. Például a vasércbányászat és a kohászat 90 százaléka a TGO konszern kezén van (amely egyben a legfontosabb észak-afrikai vasércbányákat is ellenőrzi). A TGO konszern legnagyobb részvényese a svéd állam, de fontos szerepet játszanak benne francia és amerikai érdekeltségek is. A villamossági ipart az *L. M. Ericson*, az *ASEA* és az *AEG* konszernek, a színesfémérc-bányászatot a *Boliden* konszern ellenőrzi.

A *STAB* gyufavilágtröszt a világ gyufatermelésének mintegy 30 százalékát tartja kézben. Ez utóbbit, valamint az *SKF* golyóscsapágy-világtrösztöt a *Wallenberg* bankház — Svédország legjelentősebb pénzügyi hatalmassága — finanszírozza.

A svéd monopoltőke jelentős tőke kivittet bonyolít le, ugyanakkor a tőkeimport is számottevő. A finansztőke hatalmát mutatja, hogy a négy nagybank (Svenska Handelsbanken, Skandinaviska Banken, Stockholms Enskilda Banken és Göteborgs Banken) Svédország részvénytőkéjének mintegy 80 százalékát ellenőrzi. A svéd monopoltőke szorosan összefonódott a külföldi — korábban főleg

az angol, a második világháború alatt pedig a német — banktőkével. A második világháború utáni időszakban a német érdekeltségek nagy részét az Egyesült Államok szerezte meg.

Svédország, mint már említettük, nyersanyagkincsekben gazdag ország. *Vasérckészleteit* tekintve Nyugat-Európában — Franciaország és Nagy-Britannia után — a harmadik helyen áll, de a svéd vasérc vastartalma a legmagasabb Európában (58—68 százalék). Ezenkívül az országnak jelentős mangánérc-, továbbá réztartalmú mágnesvasérc-, wolframérc-, ólom-, pirit- és horganyérc-készletei vannak.

Nagy jelentősége van Svédországban a *fakitermelésnek*. Az erdőséggel borított terület körülbelül 22,5 millió hektár. Az évi fakitermelés az utóbbi esztendőekben 40—42 millió m³ között változott. Az 1958-ban termelt 40,9 millió m³-ból gömbfa és fűrészárú volt 15,5 millió m³, papírf

18,4 millió m³, tűzifa 5,2 millió m³, egyéb faáru pedig 1,8 millió m³. (Forrás: Statistisk Arsbok för Sverige.)

A *fémipar* termelése mindinkább a magas technikai fejlettségű gépipari és finommechanikai termékek felé tolódik el. Világszerte ismertek a svéd golyóscsapágyak, irodagépek, távközlő berendezések, elektromos generátorok. Jelentős arányú a hajóépítés is. E cikkek termelése messze túlhaladja a belföldi szükségletet, és így egyben jelentős exportcikkei az országnak.

A svéd gazdaság fejlődése a második világháború után

Ipari termelés

A svéd ipar az 1938 és 1958 közötti húszéves időszakban megkétszerezte termelését. Szembetűnő azonban, hogy a svéd ipari termelés fejlődésének üteme a második világháború után sokkal lassabb volt, mint például Nyugat-Németországé vagy Franciaországé.

Svédország és a vezető tőkésországok iparának fejlődése 1948 és 1959 között (1953=100)

Év	Svédország	Egyesült Államok	Anglia	Német Szövetségi Köztársaság	Franciaország
1948	89	75	83	39	76
1951	100	89	98	85	98
1955	111	106	113	128	120
1956	114	109	114	138	133
1957	118	110	116	147	144
1958	118	102	114	151	150
1959	121	115	122	162	159

Forrás: Statistisk Arsbok för Sverige. 1960.

Ezzel kapcsolatban mérlegelni kell, hogy a svéd ipar fejlődése sokkal egyenletesebb volt, mint a háborúban részt vett országoké.

Az ipari termelés szerkezetében bizonyos eltolódás figyelhető meg a beruházási javak irányában.

A svéd ipar összes termelésének, s azon belül a beruházási és fogyasztási javak termelésének alakulása 1938 és 1954 között (1935=100)

Év	Összes termelés	Ebből	
		Beruházási	Fogyasztási
		javak	
1938	123	131	119
1950	197	216	173
1954	207	227	175

Forrás: Svenska Handelsbank gazdasági összefoglalója. 1954.

Az ipari termelés ágazonkénti fejlődése 1954 és 1958 között
(1939=100)

Iparág	1954	1955	1956	1957	1958
Bányászat	113	128	140	147	139
Fémfeldolgozó és gépipar	177	191	196	202	210
Kő-, agyag-, üvegipar	163	173	176	174	177
Faipar	130	135	119	128	128
Cellulóze- és papíripar	143	152	169	179	180
Nyomdaipar	156	167	170	174	181
Élelmiszeripar	136	139	151	155	153
Italáru és dohányipar	143	158	165	156	169
Textil- és konfekcióipar	133	132	136	139	132
Bőr-, szőrme és gumiipar	180	182	185	194	204
Vegyipar	230	244	262	275	284

Forrás: Statistisk Årsbok för Sverige. 1960.

Leggyorsabban tehát a vegyipar, a fémfeldolgozó- és gépipar, a fegyvasztás-cikk-gyártó ágazatok közül pedig a bőr-, szőrme- és gumiipar fejlődött.

Az ipari munka termelékenysége a legutóbbi években számottevően növekedett, amint ezt a következő táblázat is mutatja.

Az egy teljesített órára jutó termelési érték alakulása az iparban
1954 és 1958 között
(1939=100)

Iparág	1954	1955	1956	1957	1958
Bányászat	122	133	142	145	139
Fémfeldolgozó és gépipar	136	139	144	146	155
Kő-, agyag és üvegipar	181	190	201	207	223
Faipar	125	129	123	135	138
Cellulóze és papíripar	142	146	160	168	176
Nyomdaipar	98	103	105	109	114
Élelmiszeripar	128	129	142	149	156
Italáru és dohányipar	168	180	199	200	223
Textil és konfekcióipar	139	142	150	161	165
Bőr-, szőrme- és gumiipar	196	188	198	208	220

Forrás: Statistisk Årsbok för Sverige. 1960.

A munkatermelékenység növekedése az ipari termelés viszonylag lassúbb ütemű bővülése mellett 1956 és 1958 között az ipari munkáslétszám mintegy 15 000 főnyi — több mint 2 százalékos — csökkenéséhez vezetett. Egyidejűleg a belső arányok is eltolódtak; növekedett a munkásoknak közel felét foglalkoztató fémfeldolgozó- és gépipar részesedése az összes munkáslétszámból, míg a létszámcsökkenés zömmel a második legnagyobb létszámú iparágra, a textil- és konfekcióiparra jutott.

A beruházások növekedési üteme 1954 és 1958 között eléggé egyenletes volt. A beruházások struktúrájában

érdekes eltolódás figyelhető meg. Míg 1954-ben az ipari beruházásoknak valamivel több mint a fele jutott a fémfeldolgozó- és gépipar, valamint az energetikai rendszer fejlesztésére, s ezen belül az energetikai beruházásoké volt a legnagyobb hányad, addig 1959-ben e két iparág beruházásainak együttes értéke már mintegy kétharmadát tette ki az ipar összes beruházásainak, s ezen belül a fémfeldolgozó- és gépipar beruházásai domináltak. (Ez összefügg azzal, hogy további vízerőművek létesítésére már nem igen van lehetőség az országban.)

Energiahelyzet

Svédország energiahordozókban viszonylag szegény. Kőszéntermelése jelentéktelen, saját olajtermelése nincs, vízenergia-készletei jelentéktelenek ugyan, de az ország vízerőmű-építési lehetőségeit már csaknem teljes mértékben kimerítették.

Az ország energiamérlegében a vízerőművekben termelt villamos energia és a tűzifa mellett az importált szén és olaj a döntő tételek. A kettő aránya azonban egyre inkább az olajtermékek javára tolódott el: míg 1952-ben olajtermékeket, illetve szén és kokszot megközelítően azonos értékben importáltak (396, illetve 824 millió svéd koronáért), addig 1959-ben ez az arány már meghaladta az 5:1-et (1546, illetve 299 millió svéd korona).

A szuezi válság után — más nyugat-európai országokhoz hasonlóan — nagy érdeklődés mutatkozott az atomenergia-termelés iránt. 1965-ig hét regionális atomerőmű építését tervezték egyenként 75 000 kW kapacitással. Egy 100 000 kW-os atomerőmű építését 1963-ban, egy 200 000 kW kapacitásúét pedig 1966-ig fejezték volna be. Az atomenergiafejlesztési tervek általános felülvizsgálata keretében azután a svéd atomfejlesztési terveket is módosították. Az új tervek szerint 1963-ra csak egy 65 000 kW-os atomerőművet helyeznek üzembe, amelynek kapacitását 1966-ra a második lépcső kiépítésével további 125 000 kW-tal bővíté- nek. Ezenfelül 1965-re egy 50—60 000 kW teljesítményű elektromos reaktor vételéről is tárgyalnak egy amerikai céggel, 1967-re pedig Stockholmtól mintegy 150 km-re 100 000 kW-os atomreaktor felállítását engedélyezték.

A villamosenergia-termelés 1938 és 1960 között mintegy négy és félszeresére nőtt.

Közlekedés

Svédország gazdasági életében nagy szerepet játszik a hajózás. A svéd tengeri kereskedelmi flotta 1959. január 1-én 1574 hajóból állott,

összesen 3 493 000 bruttó regisztertonna úrtartalommal. A svéd kereskedelmi hajózást érzékenyen érintik a konjunktúra ingadozásai. 1957-ben különösen alacsony volt a hajótér kihasználása, de még 1959-ben is a kereskedelmi hajótér közel 9 százaléka kihasználatlan volt. A vasútvonalak hossza csaknem 16 000 km, ennek mintegy 40 százaléka villamosított. A lakosság 1000 főjére jutó vasúthálózat mutatója, valamint a gépkocsisűrűség nagyobb, mint Európa bármely más országában. (Az előbbi a vasúthálózat fejlettsége mellett az alacsony népsűrűséggel függ össze.)

Mező- és erdőgazdaság

Svédország teljes területe 41 111 408 hektár. Ebből 22,5 millió hektár erdőség, a szántóföldi művelés alá vont terület 3,5 millió hektár, a legelők és kaszálók területe pedig mintegy 700 000 hektár. A szántóföldi művelés alatt álló területen főleg gabona- és takarmányféléket termesztenek (a megművelt terület mintegy 34 százalékan silótakarmányt és szénát). A vetésterület ilyen megoszlásán kívül még az is mutatja az állattenyésztés nagy súlyát a svéd mezőgazdaságban, hogy a mezőgazdaság bevételeinek több mint 80 százaléka az állati termékek értékesítéséből ered.

A svéd mezőgazdaság a mostoha talaj- és éghajlati viszonyok ellenére is fedezi az ország élelmiszerszükségletének túlnyomó részét, sőt kenyérgabonából még kivitelre is termel. A mezőgazdasági külkereskedelem mégis deficitese, ami elsősorban a jelentős gyarmataru-, gyümölcs- és főzelékimporttal kapcsolatos. (A svéd kávéfogyasztás világviszonylatban is nagyon magas.)

A birtokmegoszlásra a kis- és a középbirtok túlsúlya a jellemző. Az átlagos birtok nagyság 8 hektár, viszont a korábban végrehajtott tagosítások folytán a birtokok eléggé egységesek, ami lehetővé teszi az intenzív művelést és a mezőgazdasági gépek használatát. A gépesítés a növénytermesztésben és az állattenyésztésben egyaránt előrehaladt.

A svéd állam szubvenciókkal tá-

mogatja a mezőgazdasági termelést, elsősorban a tejipart, abból a célból, hogy a mezőgazdaságban dolgozók kereseti színvonala és vásárlóereje ne maradjon el túlságosan az ipari munkásokétól. Ennek ellenére, a kisbirtokosok átlagos évi keresete kb. 3600 koronával alatta marad a szakképzett ipari munkásokénak.

Az erdőgazdaságnak közismerten nagy szerepe van a svéd gazdasági életben; termékei mintegy felét adják az ország összes exportbevételének. Az erdőgazdaságok több mint fele 400 hektáron felüli nagyságú.

A mezőgazdasági termelés az utóbbi időben némileg visszaesett, 1954-hez képest 1958-ban 96, 1959-ben pedig 97 százalékos termelési szinten mozgott. A mezőgazdasági munka termelékenysége ugyanakkor gyorsan nő, s e két tényező együttes hatására állandóan csökken a mezőgazdasági népesség. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 1939 óta felére csökkent; a mezőgazdasági népesség más országokhoz képest is rendkívül gyorsan áramlik át a gazdaság más ágaiba.

A gazdasági helyzet 1960-ban és 1961-ben

A bruttó (amortizációt is tartalmazó) nemzeti jövedelem (gross national product) 1960-ban nem egészen 4 százalékkal nőtt. Kiemelkedően gyorsan fejlődött a fakitermelés (8,5 százalékkal), a villamosenergia-termelés (8 százalékkal), a szerszám-gépgyártás (6,5 százalékkal), míg a mezőgazdasági termelés emelkedése nem haladta meg a 2 százalékot.

A bruttó beruházások (közvetlen és magánberuházások összesen) 1960-ban az 1959. évihez képest ugyan csak 4 százalékkal nőttek, s a bruttó nemzeti jövedelem több mint 30 százalékát vették igénybe. Ezen belül a központi és a helyi alapról történő beruházásokat — az infláció elleni harc jegyében — mésterségesen alacsonyban tartották, a magánberuházások értéke viszont 6,5 százalékkal nőtt. A legnagyobb arányban az ipari beruházások nőttek; az építési be-

ruházások 16 százalékkal, a gépbeszerzések pedig 12 százalékkal.

A személyi fogyasztás, amely az előző években átlagosan évi 4 százalékkal emelkedett, 1960-ban csak 2 százalékkal nőtt, egyebek közt azért, mert 1960. január 1-től a költségvetési deficit részbeni fedezésére 4 százalékos fogyasztási adót vezettek be, s emiatt 1959 végén jelentős előrehozott fogyasztás jelentkezett az 1960. évi fogyasztás terhére.

Jelentősen növekedett a külkereskedelmi forgalom: az export volumene 12, az importé 14 százalékkal. Az árak mind az export, mind az import vonatkozásában 2 százalékkal emelkedtek. A fizetési mérleg hiánya fokozódott.

Az 1961-es évben a külkereskedelmi forgalom növekedése lelassult: előzetes adatok szerint az export 6, az import 7 százalékkal bővült, az exportárak 2, az importárak 1 százalékkal nőttek. A külkereskedelmi mérleg passzívumának egy részét — mint más években is — a hajózásból származó bevételek fedezték. A fizetési mérleg deficitje nagyjából az előző évivel azonos szinten maradt.

A lakosság pénzbevételei 1961-ben 9 százalékkal nőttek, ami a fogyasztás mintegy 8 százalékos növekedését vonta maga után. Figyelembe véve a belföldi árszínvonal emelkedését, ez 5 százalékos tényleges fogyasztásemelkedésnek felel meg.

A külkereskedelem szerepe Svédország gazdasági életében

A svéd bruttó nemzeti jövedelemnek mintegy 20 százaléka exportra kerül. Az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom 1958-ban 601 dollár volt. [A nyugat-európai tőkésországok közül csak Belgium—Luxemburgban (659 dollár), Hollandiában (612 dollár), Svájcban (626 dollár), valamint Izlandban (899 dollár) volt magasabb az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom ugyanebben az évben.] A kivitel erősen koncentrált, s a döntő exportiparágakban Svédország vezető helyet vívott ki magának a világkereskedelemben. Például vasérc-termelésben a világon a

negyedik, de a vasérc kivételben az első a világon. Cellulóztermelésben (az Egyesült Államok és Kanada mögött) a harmadik helyen áll, ugyanakkor a legnagyobb cellulózeexportőr

a világon. Fakivételben is csak Kanada és Finnország előzi meg.

A külkereskedelmi forgalom az utóbbi években a következőképpen alakult (millió svéd koronában):

Megnevezés	1938	1959	1960	1961 nem végleges	Százalékos változás	
					1959	1960
Export fob.	1843	11424	13075	13800	+ 14	+ 6
Import cif.	2082	12488	14550	15400	+ 16	+ 6

Forrás: Statistisk Årsbok för Sverige. 1960. és Preliminär Nationalbudget för år 1961.

A külkereskedelmi forgalom növekedési ütemének már említett lassulása 1961-ben összefügg a gazdasági fejlődés általános irányzatával. Visszaesett a készletezés céljaira történő import és nem ismétlődött meg az 1960-as nagyértékű repülőgépbekihozatal.

Ami az exportot illeti, Nyugat-Európában — amely a svéd export mintegy kétharmadának átvívője — folytatódott a beruházási konjunktúra, s a személyi fogyasztás is viszonylag gyorsan növekedett. Ezzel szemben csökkent az Európán kívüli országok importigénye, s Nyugat-Európában is megszűnt a készletek növelését célzó kereslet.

Változások figyelhetők meg az áruforgalom szerkezeti összetételében is.

A vizsgált időszakot megelőző hat évben — 1953-tól 1958-ig — az erdőipari termékek (fa, papír és cellulóze) részesedése az összes exportból 38 százalékról 32 százalékra, a vasérc részesedése pedig 12 százalékról 9 százalékra csökkent. Ezzel szemben a gépek, készülékek és hajók részaránya az összes export 19 százalékáról annak 26 százalékára nőtt. Ez a három árucsoport adta 1958-ban a svéd export 67 százalékát. Látható, hogy a munkaigényes cikkek előretörték az exportban.

A faárú kivétel 1961-ben tovább esett, ami elsősorban az importáló országok raktárkészleteinek előző évi feltöltésével és a kanadai verseny növekedésével függ össze. Mivel az átlagárak emelkedtek, a faárúexport ér-

téke kisebb mértékben csökkent, mint a mennyisége. A cellulózekivitel mennyiségben és értékben egyaránt nőtt, úgyszintén a papír- és a kartonexport is, jóllehet az előző évihez képest lassúbb ütemben. Ezzel szemben a vasérc kivétel az 1960. évinél jelentősen nagyobb volt.

A gépipari export 1960-ban és 1961-ben nagyjából azonos ütemben fejlődött; részesedése pedig a külkereskedelmi forgalomban megnőtt. A gépkivétel szerkezetében eltolódás következett be a műszakilag fejlettebb cikkek javára.

Az élelmiszer kivétel már 1960-ban is csökkent az előző évhez képest, 1961-ben pedig fokozott mértékben visszaesett.

Az export áruszerkezetében egyre nagyobb súlyra tesz szert a munkaigényesebb cikkek exportja a kevésbé munkaigényesekhez képest, különösen pedig a gépipari termékek kivitele az erdőipari termékekhez viszonyítva.

Ami az import összetételét illeti, a legutóbbi években jelentősebb eltolódás az *energiahordozók* importjában mutatkozott; ezek összes részesedése az importból változatlanul 16 százalék körül maradt, de változott a belső összetétele. A szén- és a kokszipport csökkent, ezzel szemben jelentősen felfutott a fűtőolajimport. Erősen visszaesett a textilimport, s kisebb mértékben csökkent az élelmiszerek importjának részaránya is. Hasonlóan az exportban megnövekedett részesedéséhez, s összhangban a bővülő beruházási tevékeny-

séggel, valamint a nemzetközi specializációval, jelentősen nőtt a gépipari termékek behozatali aránya.

Feltűnő a járműipari bevétel 1960. évi kiugró növekedése, amelyet az Egyesült Államokból származó repülőgépipport magyaráz. 1960-ban és 61-ben is az átlagosnál gyorsabb ütemben nőtt a vegyicikkek import-

ja; a textilbehozatal 1960-ban jelentősen, 1961-ben viszont csak kismértékben bővült.

A külkereskedelmi cserearányok az elmúlt évben Svédország számára kedvezően alakultak. A terms of trade 1957 óta állandóan javult (1960-ban kb. 5 ponttal volt az 1957. évi fölött).

A svéd külkereskedelmi árindexek alakulása
1957—1960 között

Év	Exportárak	Importárak	Terms of trade
1957	100	100	100
1958	98	94	104
1959	96	92	104
1960	98	93	105

Forrás: Sweden's Economy 1960.

A terms of trade vázolt alakulása azért is különösen kedvezőnek tekinthető, mert Svédország exportjának számottevő részét nyersanyagok képezik, s bár ezekben az években a nyersanyagárak esése volt a jellemző, a svéd exportár-színvonal csök-

kenése nem volt számottevő, míg az importárak lemorzsolódtak.

Svédország legfontosabb külkereskedelmi partnerei az európai országok, ezekkel bonyolítja külkereskedelmi forgalmának mintegy háromnegyed részét.

A svéd külkereskedelem megoszlása 1959-ben és 1960-ban világrészek szerint
(millió svéd koronában)

Világrész	Import		Export	
	1959	1960	1959	1960
Európa	9054	10611	8564	10238
Ázsia	796	936	520	567
Afrika	272	275	494	562
Amerika	2301	2924	1671	1712
Oceánia	65	62	177	204

Forrás: Sweden's Economy, 1960.

Az európai országokkal folytatott svéd külkereskedelem oroszlánrésze a két európai tőkés gazdasági csoportosulásra jut. Az Európai Közös Piac hat országa Svédország kivételének mintegy egyharmadát veszi fel, s bevételének több mint 40 százalékát szolgáltatja. Köztük is legjelentősebb kereskedelmi partner a Német Szövetségi Köztársaság.

A Szabadkereskedelmi Övezet hét országa különösen mint felvevő piac nagy jelentőségű Svédország számára: ők veszik át a svéd kivitel csak-

nem kétötödét. A svéd bevételben való részesedésük ennél jóval alacsonyabb szinten, 25 százalék körül ingadozik. A Szabadkereskedelmi Övezetbe tartoznak az Északi Tanács országai, amelyek Svédország jelentős kereskedelmi partnerei, továbbá Nagy-Britannia, a svéd áruk hagyományos piaca. A Szabadkereskedelmi Övezet országaival Svédország külkereskedelme erősen aktív, elsősorban ez az aktívum fedezi a Közös Piac országaival folytatott külkereskedelem passzívumát.

A svéd külkereskedelem megoszlása fő gazdasági csoportosulások szerint

Csoportosulás, illetve ország	Import		Export		Egyenleg millió svéd koronában	
	1959	1960	1959	1960	1959	1960
<i>Szabadkereskedelmi Övezet</i> ...	25,3	25,8	37,0	38,6	+ 810	+ 955
Ebből Anglia	13,7	13,1	15,0	16,0	— 4	+ 178
<i>Közös Piac</i>	41,3	40,1	30,9	31,6	—1629	—1715
Ebből NSZK	22,8	21,5	15,1	15,2	—1125	—1192
<i>Szocialista országok</i>	4,4	4,2	4,5	4,3	— 31	— 59
Ebből Szovjetunió	2,3	2,2	1,8	1,5	— 80	— 128
<i>Egyesült Államok</i>	10,5	12,4	7,9	6,4	— 404	— 997

Forrás: Preliminär Nationalbudget för år 1961.

A Szabadkereskedelmi Övezet országaiba irányuló svéd kivitel 1959-ről 1960-ra 19 százalékkal nőtt. Ebben a csoportban az Angliába irányuló export 24 százalékkal bővült, ezzel a szigetország megtartotta tradicionális pozícióját mint Svédország legnagyobb vevője. A Közös Piac országaiba Svédország 19 százalékkal többet, az Egyesült Államokba 7 százalékkal, a Szovjetunióba pedig 2 százalékkal kevesebbet exportált, mint az előző évben.

A Szabadkereskedelmi Övezet országaiból származó svéd import 19 százalékkal, az importnövekedés átlagos ütemét meghaladóan nőtt; ebben a csoportban Ausztria, Nor-

végia és Dánia szállításai emelkedtek a legnagyobb mértékben. A Közös Piac országaiból származó behozatal 16 százalékkal nőtt. Nagyrányú emelkedés volt tapasztalható a dollárterületekről származó importban, különösen az Egyesült Államokból. A szocialista országokból származó import növekedése valamivel alatta maradt az átlagos importnövekedésnek.

Ha a külkereskedelem *áruösszetételének változását* vizsgáljuk, megfigyelhető, hogy az exportnövekedés egyformán oszlik meg az iparcikkek és a nyersanyagok között, az importnövekedés viszont túlnyomórészt az iparcikkekre jutott.

Az import- és az exportforgalom százalékos változása 1959—1960-ban nyersanyag-iparcikk bontásban

Csoportosulás	Import		Export	
	Nyersanyagok	Iparcikkek	Nyersanyagok	Iparcikkek
Szabadkereskedelmi Övezet	+0,3	+14,9	+21,1	+14,1
Közös Piac.....	+7,8	+ 1,6	+ 9,1	+15,6
Többi ország.....	+1,3	+27,4	+ 2,2	+ 8,0
Összesen.....	+0,3	+10,5	+11,9	+11,7

Forrás: Skandinaviska Banken Vierteljahrsbericht. 1960. július.

Az adatok az 1960. VII.-től 1961. II.-ig terjedő időszaknak az 1959. VII. 1-től 1960. II.-ig terjedő időszakhoz viszonyított százalékos változásai.

Szembetűnő, hogy míg a Szabadkereskedelmi Övezet országaival folytatott külkereskedelmi forgalomban a növekedés zöme a nyersanyag-exportra és az iparcikkimportra jut, addig a Közös Piac vonatkozásában ezzel ellentétes irányú tendencia érvényesült.

Az a körülmény, hogy a két periódus közötti importnövekedés a Szabadkereskedelmi Övezet országaiból szinte kizárólag iparcikkekre jutott, a kezdődő vámtarifacsökkentés eredményének tekinthető. Erre utal az is, hogy az iparcikkek importja a Közös Piac országaiból csak kismér-

tékben emelkedik. (Megjegyzendő persze, hogy a vizsgált időszak túlságosan rövid ahhoz, hogy egyértelmű tendenciák, vagy véletlenek-is ne játszhattak volna szerepet a helyzet említett alakulásában.)

A külkereskedelem további fejlődésének távlatai

A következő négy-öt évben a svéd import relációiban nem várhatóak gyors és radikális változások. Közvetlen veszély csak a textil- és a cipőipar kevésbé versenyképes vállalkozásait fenyegeti.

Amíg a Szabadkereskedelmi Övezet országainak csatlakozása a Közös Piac országaihoz létre nem jön, az import bizonyos eltolódása várható a Szabadkereskedelmi Övezethez tartozó országok javára, főleg vegyi anyagokban, műanyagokban és gépkatrészekben, valamint rádió- és televíziós készülékekben, továbbá gyapjú-, harisnya, kötszövött áruk és személygépkocsik vonatkozásában is. Ebben az irányban kellett volna hatnia a vámkedvezmények mellett annak is, hogy a Szabadkereskedelmi Övezet alapszabálya előírja az Övezeten belüli beszerzés növelését. (Az elmúlt időszak korántsem igazolta az ez irányú várakozásokat: ellene hatottak a hagyományos piaci kapcsolatok, s nem utolsósorban a svéd monopoltőke szoros összefonódtsága a „kiseurópai” elsősorban a nyugatnémet monopóliumokkal.)

Ami Svédország exportlehetőségeit illeti, főleg az Angliába irányuló exportban várható nagyobb emelkedés, elsősorban minőségi árukból. Angliában ugyanis a vámtarifák viszonylag magasak, s csökkentésüktől a svéd exportőrök az értékesítési lehetőségek számottevő javulását remélik. Konkréten papírban, minőségi acélban, gépekben, gépjárművekben, műszerekben, elektromos cikkekben, vegyi anyagokban, gyógyszerekben, irodaberendezésekben, bútortan, üveg- és kerámiaárukban, étkészletekben, fényképezési cikkekben, egyes textilfajtákban és konfekcionált cikkekben várható a

svéd ipar nagyobb arányú előretörése az angol piacon.

A szomszédos országokba irányuló svéd kivitel fejlesztésére szintén jók a kilátások, különös tekintettel a jelenleg még érvényben levő, de fokozatos lebontásra ítélt magas norvég vámtarifára, illetve a dán importkorlátozásokra. Több gazdasági ágazatban az úgynevezett északi együttműködés fejlesztésére irányuló törekvésekkel is találkozunk.

Svájcban főleg papírárakban, speciális gépi berendezésekben, precíziós műszerekben, irodagépekben, személygépkocsikban, bútortan, üvegárakban, konfekcióárakban remélik a svéd kivitel további bővítését.

Ausztria mint exportpiac elsősorban szerszámgépekben, személygépkocsikban, csomagolóanyagokban és különféle fogyasztási cikkekben ígér lehetőségeket.

A szocialista országokba irányuló export fejlesztését svéd gazdasági körökben úgy tekintik, mint ami pótolhatja a nyersanyagtermelő országok gazdasági helyzetének rosszabbodása folytán bekövetkező exportkieséseket. A Szovjetunió különösen a svéd fogyasztási szövetkezetekkel épített ki fejlődőképes új kapcsolatokat, ezen az úton kíván további előrehaladást elérni a Német Demokratikus Köztársaság is.

Svéd—magyar kereskedelmi kapcsolatok

Svédország régi kereskedelmi partnerünk. Az első kereskedelmi egyezményt 1928-ban kötötte egymással a két állam.

A második világháború előtti években túlnyomórészt gépeket, gépkatrészeket, golyóscsapágyakat hoztunk be Svédországból, alapanyagot egyáltalán nem, vagy csak igen kis mennyiségben importáltunk. A magyar exportban állandó cikként különféle villamosági áruk (izzólámpa, kábel stb.) szerepeltek, ezek jelentették az évi export értékének mintegy 20 százalékát. Jelentős volt ezenkívül a konfekcióáruk exportja. A kisebb tételek közül megemlíthetők

még a tömegcikkek és a különféle vas- és fémgépjárművek is. Mezőgazdasági termékeket — kivéve takarmány vetőmagvakat — abban az időben alig vásárolt Svédország Magyarországtól.

A második világháború befejezése után gyorsan helyreálltak a kereskedelmi kapcsolatok a két ország között: 1946-ban már kereskedelmi és fizetési megállapodás megkötésére is sor került. Ez az egyezmény 1955-ig volt érvényben, ekkor új megegyezés váltotta fel. A svéd—magyar árucsereforgalom a legutóbbi években a következőképpen alakult:

Svéd—magyar áruforgalom 1957—1960
(Millió sv.kr.-ban)

Év	Export Svédországba	Import Svédországból
1957	19,3	25,0
1958	26,2	20,0
1959	30,0	23,0
1960	30,0	37,0

Az 1961. évi forgalomra vonatkozó előzetes adatok szerint a magyar kivitel mintegy 15 százalékkal nőtt, behozatalunk pedig csaknem 20 százalékkal csökkent, s így svéd relációban aktív egyenleggel zártuk az évet. Megjegyezzük, hogy a hagyományos svéd exporttermékekből eszközölt vásárlásaink az összes behozatal csökkenése ellenére sem estek vissza. Az import végösszegének 1960-hoz képest történt mérséklődése azzal kapcsolatos, hogy 1960. évi importunkban jelentős tételek tettek ki a Mohácsi Farostlemezgyár komplett gépi berendezései, míg 1961-ben ilyen komplett gyárat Svédországból nem vásároltunk.

Svédországba irányuló exportunkban jelenleg jelentős helyet foglalnak el a mezőgazdasági termékek. Így mélyhűtött gyümölcsöt és paradicsompürét évi 3—4 millió kr. értékben exportálunk Svédországba. Állandó exportcikkeink a hagyományos cikkek mellett a gyógyszerek és gyógyszeralapanyagok, textilárúk, szőrmeárúk is. Újabban sikerült fo-

kozni a szerszámgépek, rádió- és televíziós készülékek exportját is.

A Svédországból importált cikkek között állandó emelkedést mutatnak az alapanyagok (cellulóze, vasérc és acél). Emelkedő irányzatú a hagyományos golyócsapágy-import, valamint különféle elektromos anyagok és akkumulátorok behozatala. Ami saját gépimportunkat illeti, Svédországból elsősorban ún. különleges gépeket (pl. csúcsonélküli köszörűgép, tejipari gépek, centrifugák, különféle fémmegmunkáló gépek, hidraulikus hajtóművek) hozunk be. Amint arra már utaltunk, a legutóbbi években komplett gyárberendezéseket is hoztunk be Svédországból.

Magyar részről a svéd—magyar kereskedelmi kapcsolatok további fejlesztésére irányuló kezdeményezést is jelentett egy „jószerológiai delegáció” látogatása 1961-ben a skandináv államokban. A delegáció céljának tekintette azt is, hogy rámutasson: a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok lehetőségei még koránt sincsenek kiaknázva, különös tekintettel arra, hogy a Magyarország gazdasági életében bekövetkezett szerkezeti változások mind a magyar exportlehetőségek, mind az import tekintetében az eddigi hagyományos cikkek mellett számos új cikkben is lehetővé tennék az árucserét, illetve annak növelését. A tárgyalások során a svéd fél úgy látta, hogy a Magyarországról történő svéd bevitel tovább fokozható gyümölcsben, primőrcikkekben, hús- és konzervárúkban, borban és szeszes italokban. A magyar fél a nagyarányú iparfejlesztés alapján, s különös tekintettel a tervbevett papírgyári rekonstrukciókra, komplett gyárberendezések, továbbá általános irodai és háztartási gépek, valamint villamos kisgépek importjának fokozására látott lehetőséget. Az illetékes magyar szervek úgy vélték, hogy a svéd áruk magyar piacának fejlesztése nagymértékben attól függ, kölcsönöségi alapon szabad piacot találnak-e a magyar áruk Svédországban mind a hagyományos cikkek, mind az új magyar exportcikkek vonatkozásában.

A gazdaságilag gyengén fejlett országokkal való svéd külkereskedelem lehetőségei

Svédország, mint gyarmatosítási múlt és nagyhatalmi helyzet nélküli, s egyben fejlett iparral és megfelelő tőkével rendelkező semleges ország, kedvező lehetőségekkel indulhat el a gazdaságilag fejletlen, feltörekvő országokhoz fűződő gazdasági és műszaki kapcsolatok fejlesztésének útján. Svédország kivitele már a legutóbbi években is gyorsabban fejlődött a gazdaságilag kevésbé fejlett országok, mint a tradicionális ipari országok irányában. Vonatkozik ez különösen az elektromos és más gépi berendezések, a járművek és a vegyicikkek exportjára. Arra számítanak, hogy ezeknek az országoknak a jelentősége a svéd termelőszekygyártó iparágak exportja számára tovább fokozódik.

Ahhoz, hogy a svéd ipar versenyképes lehessen — különösen a nyugatnémet konkurrencia miatt — exportkölcsönöket is nyújtania kell. Ezt részben állami hitelek és exporthitelgaranciák, részben más tőkésországokból származó — például svájci — tőke segítségével igyekeznek megoldani.

A gazdaságilag fejletlen országok iparosításában való részvételt illetően egyes svéd tőkés körökben gyakran adnak hangot annak az aggodalomnak, hogy ezáltal esetleg saját későbbi versenytársaiknak segítenek konkurrens exportiparok kiépítésében. Az ilyen nézetek bírálói viszont azzal érvelnek, hogy az esetleges későbbi konkurrencia nem homályosíthatja el azt az előnyt, amit a svéd termelőszekyöket előállító ipar foglalkoztatása jelent; s különben is, ha svéd támogatással nem is eszközölnék beruházásokat a gazdaságilag fejletlen országokban, úgy ezt kétségkívül megtenné a nemzetközi konkurrencia; s itt nem kevésbé gondolnak a szocialista tábor országai által a gazdaságilag fejletlen országoknak nyújtott támogatásra.

Említésre érdemes az a céltudatos törekvés, amely svéd részről ebben a vonatkozásban megfigyelhető, hogy

tudniillik ezeket a beruházásokat igyekeznek az úgynevezett „stabil” politikai viszonyokkal rendelkező országokra koncentrálni, mint amelyeneknek például Argentínát, Brazíliát, Chilét, Columbiát, Mexicót, Perut, Venezuelát, Indiát, Indonéziát és a Közép-Keletet tartják (kérdés persze, meddig és mennyire felel meg a való helyzet ennek az értékesnek).

A legújabb fejlemények

A svéd külkereskedelem további fejlődése szempontjából különösen nagy jelentőségű lépés volt, hogy Svédország 1961. december 15-én a Szabadkereskedelmi Övezet két másik országával, Ausztriával és Svájc-al együtt, hivatalosan felvételét kérte a Közös Piac tagállamai közé. A csatlakozás formáját „társulás” szóval jelölték meg.

Ezen lépésnek közismerten hosszú előzményei voltak. Svédország egyike volt azon országoknak, amelyekben a leginkább megvolt az eltökéltség a Szabadkereskedelmi Övezet fenntartására, jöllehet a svéd pártok között jelentős véleménykülönbség mutatkozott ebben a kérdésben. A liberális párt szabotáznak minősítette a szociáldemokrata pártnak a parasztpárt által is erősített ellenállását a Közös Piac-hoz való csatlakozással szemben. A liberális párt azt szerette volna, ha Svédország teljes jogú tagként kéri felvételét a Közös Piacba. Úgy vélték, hogy ez esetben Finnország részleges tagfelvételi kérelmet nyújthatna be a Közös Piac vezetőségéhez.

A három semleges ország által közösen benyújtott kérelem előidézõ okai közül az alábbiakat emeljük ki:

1. A két nyugat-európai gazdasági csoportosulás fennállása zavaróan hatott a természetes beszerzési és felvevő piacok hagyományos kapcsolatára. Svéd szempontból ez a zavar elsősorban Nyugat-Németország vonatkozásában jelentkezett, amely közismerten Svédország élvonalbeli külkereskedelmi partnerei közé tartozik.

2. A Szabadkereskedelmi Övezet-höz tartozó országok vámtarifái között nagy különbségek vannak, ami az alacsony vámtarifájú országok részére — mint amilyen Svédország is — sérelmes. Az ez irányú ellentétet elsősorban a magas angol vámtarifa és a brit kormány vámcsökentésellenes magatartása idézte elő.

3. A Szabadkereskedelmi Övezet országaiban már jó ideje nyugtalan-ság volt tapasztalható a gazdasági csoportosulás tartósságát illetően. A bizonytalan helyzet nehezítette céltudatos külkereskedelmi politika kialakítását.

4. Az a nyugatnémet oldalról felvetett terv, hogy a Közös Piac mint szerves egész csatlakozzék a Szabadkereskedelmi Övezet-höz, hivatalos svéd körök részéről kedvező fogadtatásban részesült ugyan, de nem valósult meg.

5. Anglia és Dánia teljes jogú tagként kérte felvételét a Közös Piacba, s ezzel megindította a Szabadkereskedelmi Övezet felbomlását.

Tekintettel arra, hogy a Közös Piac-hoz való tartozás politikai elkötelezettséget is jelent, mivel háború ese-

tén gazdasági együttműködési kötelezettségeket ró a tagállamokra, a semleges országok számára a teljes jogú tagság összeegyeztethetetlen lett volna a semlegességgel. A december 15-i kérelem kísérlet arra, hogy a politikai semlegesség előnyeit egyesítsék a gazdasági társulástól remélt előnyökkel.

Figyelemre méltó jelenség, hogy a Szabadkereskedelmi Övezet országainak utolsó értekezletén megállapodás jött létre, amely szerint a csoportosulás mindaddig fennmarad és a tagállamok eleget tesznek az alapszabályokból folyó kötelezettségeiknek, amíg minden tagállam számára meg nem oldódik a Közös Piac-hoz való csatlakozás kérdése.

Ami a várható további fejleményeket illeti, azok ma még nem mérhetők fel. Így nem lehet ma még biztonsággal állást foglalni a tekintetben sem, hogy a Közös Piac-hoz való csatlakozás milyen hatással lesz a szocialista országok és Svédország kereskedelmi kapcsolatainak további fejlődésére.

Gara Judit

A matematika alkalmazása a közgazdasági kutatásokban

Szerkesztette: V. Sz. Nyemcsinov akadémikus

Ez a mintegy 34 ív terjedelmű gyűjteményes munka kiváló marxista közgazdászok tanulmányait tartalmazza azokról a fontosabb matematikai módszerekről, amelyek a szocialista tervezés viszonyai közt sikeresen alkalmazhatók a gazdasági folyamatok szervezésére, tervezésére és elemzésére. A tanulmányok sorát a kötetet szerkesztő Nyemcsinov akadémikusnak a közgazdasági elemzésben használt és használható matematikai módszerek fejlődéséről és e módszerek alkalmazásának ésszerű határaitól írt bevezetője nyitja meg. Ezt követi Novozsilovnak a ráfordítások és az eredmények méréséről írt tanulmánya, majd Kantorovicznak egy 1939-ben megírt tanulmánya, amelyben a szerző világviszonylatban elsőként fejtette ki a lineáris programozás elméletét. Kantorovicznak e gyűjteményes munka számára írt másik tanulmánya az általa először alkalmazott matematikai módszerek továbbfejlesztéséről ad képet. Oskar Lange neves lengyel közgazdász a marxi újratermelési sémák matematikai kifejezésének problematikáját, Lurje a legrövidebb szállítási sémákat tárgyalja. Jakovleva a szállítási ráfordítások minimumával kapcsolatos feladatok megoldásáról írt. Rubinstejn a lineáris programozási feladatok megoldásának számítási módszereit ismerteti. A könyvet részletes bibliográfiai jegyzék és a szovjet szerkesztőnek a tanulmányokról írt értékelő utószava egészíti ki.

Előadás az „elmaradottság” problematikájáról

Charles Bettelheim, az ismert francia marxista közgazdász, a párizsi egyetem professzora, aki a közelmúltban a Magyar Tudományos Akadémia vendégeként néhány napot hazánkban töltött, november 15-én a Közgazdaságtudományi Intézetben előadást tartott az „Elmaradottság problematikájáról”.

Bevezetőben bírálta azoknak a polgári közgazdászoknak a nézeteit, akik úgy tekintik, hogy az általuk elmaradottnak nevezett országok egyszerűen hátrább vannak a gazdasági fejlődésben, mint a fejlett országok. A valóságban a mai fejletlen országok helyzete minőségileg más, mint az iparosodott országoké volt 50, 100 vagy 200 évvel ezelőtt. Ez utóbbiak ugyanis nem voltak gazdaságilag függők, gazdaságuknak nem voltak külföldi tőkével átfont, külföldi piacokhoz kötött, túlfejlesztett ágai, miközben a többi belföldi piacra termelő ágazat stagnált. Nem terhelték őket súlyos külföldi adósságok sem. Fejlődésük nem függött a más országokból származó felszerelések importjától és nem volt deformált és kiegyensúlyozatlan, hanem ellenkezőleg, összpontosított és kiegyensúlyozott.

Az említett közgazdászok szerint a fejletlen országok fejletlenségének oka ezen országok nemzeti jövedelmének és beruházási hányadának alacsonyága. Ebből arra a következtetésre jutnak, hogy a fejletlen országok csak idegen tőke segítségével kerülhetnek ki mai helyzetükből, továbbá hogy ezekben az országokban a megtakarítás és a beruházások fokozása érdekében elő kell segíteni a jövedelmi egyenlőtlenségek, valamint a kapitalista vállalkozók osztályának kialakulását, amelytől a fejlődés meggyorsítását várják. A vázolt kiindulási alapon álló közgazdászok a fejletlen országok iparosodását illetően azt az álláspontot foglalják el, hogy annak elsősorban a könnyűipar, a fogyasztási iparok fejlesztésére kell irányulnia, mivel ezek kevésbé beruházásigényesek.

Az előadó az elmaradott országok fogalmát a következő pontosabb fogalommal javasolta helyettesíteni: kizsákmányolt, elnyomott és eltorzított gazdasággal rendelkező országok.

A következőkben az ilyen országok gazdaságának fő vonásait vázolta. Ezek közül az első a *függőség* ténye, amely egyrészt politikai függőségben nyilvánul meg, s ennek szélsőséges formája a gyarmati függés, másrészt gazdasági függésben, amelynek első formájaként a kereskedelmi függőséget említette. A kereskedelmi függőség abban nyilvánul meg, hogy valamely ország külkereskedelme mind viszonylati, mind áruszerkezeti szempontból igen szűk, egy-két országra, egynéhány többnyire nyers, vagy nyers állapotban exportált termékre korlátozódik. Ez a kereskedelmi függés kétféle úton jöhet létre; vagy a gyarmati függőség közvetlen örökségeként, vagy pedig a pénzügyi függőség, vagyis az imperialista tőkebehatolás következményeként. A függőség utóbbi formája az imperializmus és a finánctóke térhódításával mind nagyobb teret nyer.

A második vonás a *kizsákmányolt helyzet*. Ezeknek az országoknak a kizsákmányolása többféle formában valósul meg. Az első ezek közül a pénzügyi kizsákmányolás, vagyis az, hogy a tőkebefektetők nyereségek formájában nagy összegeket hasítanak ki a fejletlen országok nemzeti jövedelméből. Az említett címen kivitt összegek az utóbbi években jelentősen felülmúlták az imperialista államok által a fejletlen országokban termelő célra beruházott tőke mennyiségét.

A kizsákmányolás másik formája a kereskedelmi kizsákmányolás, amely a nem egyenlő értékű csere következménye. Az ilyenfajta kizsákmányolás nem mindig a politikai függőség következménye, hanem kapcsolatban lehet azzal, hogy a fejletlen ország gazdaságában uralkodó helyzetet foglalnak el valamely imperialista ország nagytőkéjével szorosan összefonódó kereskedelmi és bankvállalatok, amelyek még előnytelen áron is csak a velük kapcsolatban álló monopóliumoktól vásárolnak. Az ármechanizmuson alapuló kizsákmányolás abból is eredhet, hogy a fejletlen országok termékeit értékük alatt vásárolják fel. Az előadó a fejletlen országok egyenlőtlen cseréből eredő veszteségét mintegy évi 6 milliárd dollárra becsülte. Az ilyen kereskedelmi kizsákmányolás fokozódása irányában hat a fejletlen országok nemzetközi cserearányainak utóbbi években észlelhető romlása.

A harmadik vonás a *gazdasági fejlődés visszatartása, hátráltatása*, amely részben külső, részben belső tényezőkre vezethető vissza. A külső tényezők közül egyesek spontánul hatnak, míg mások többé-kevésbé rendszeres tevékenység eredményei. Az előbbi csoportba tartozik a már említett pénzügyi és külkereskedelmi lefőlézés az imperialista országok részéről. Szisztematikus tevékenységnek tekinthető a külföldi nagytőke többé-kevésbé következetes tevékenysége, amely gátolni igyekszik a tőlük függő országok termelőerőinek fejlesztését. A külső tényezők hatékonyságát fokozzák a belső tényezők, amelyek összefüggnek egymással és gazdasági, műszaki, kulturális és szociális jellegűek.

A legfontosabb gazdasági tényezők a felhalmozás alacsony színvonala és kevésbé hatékony volta. Ezek részben külső (lefőlézés), részben belső (alacsony munkatermelékenység, alacsony foglalkoztatottság stb.) okokra vezethetők vissza. Társadalmi téren jellemző a kapitalizmus előtti társadalmi formák jellegzetes osztályainak elsődleges szerepe, amelyeket az imperializmus támogat. Ismeretes viszont, hogy ezek az osztályok kevésbé hajlanak az új technika befogadására vagy beruházások megvalósítására. A kulturális tényezők közül említésre méltó a hagyományok túlzott tisztelete, a technikai lehetőségek ismeretének hiánya stb.

Az előadó az ismertetettek alapján az alábbi főbb következtetésekkel zárta előadását.

A fejletlen országokban a társadalmi fejlődés első feltétele a politikai függetlenség megszerzése, majd pedig az imperializmussal összefonódott társadalmi osztályok és politikai képződmények eltávolítása a hatalomból. A második feltétel a gazdasági függetlenség, ami magában foglalja a külföldi nagytőke kisajátítását, az ezek tulajdonában levő ültetvények, bányák, bankok és egyéb vállalatok államosítását. A gazdasági függetlenség kivívásához hozzátartozik az egyes országokat valamilyen imperialista nagyhatalomhoz fűző pénzügyi, vám és kereskedelmi kapcsolatok alapvető módosítása. A harmadik feltétel olyan gyökeres társadalmi átalakulás, amely a parazita vagy az imperializmussal összefonódott osztályok eltűnését eredményezi. Ez a feltétel egyet jelent a demokratikus nemzeti forradalom szükségességével, amely nélkül a gazdasági függetlenségért vívott harcot nem lehet következetesen végigvinni, és így a belső fejlődés súlyos társadalmi és kulturális akadályokba ütközik. Végeredményben csak a szocialista forradalom révén lehet a gazdasági és társadalmi fejlődést annyira meggyorsítani, hogy egy nemzedék behozhassa a jelenleg legszegényebb és legkifosztottabb népek

életében mutatkozó hátrányt. Ez a cél — minthogy az érintett országok nagy természeti kincsekkel, általában hatalmas kihasználatlan területekkel rendelkeznek —, a modern technika és a nemzetközi együttműködés révén megvalósítható.

Az előadás után Bettelheim professzor válaszolt néhány, a hallgatóság részéről feltett kérdésre. Ennek során kifejtette azt a véleményét, hogy ő is hasznosnak tartja a külföldi segítséget a fejletlen országok gazdasági fejlődésének meggyorsítása érdekében, de ez a segítség nem lehet a fejlődés döntő eszköze. Rámutatott az Amerikai Egyesült Államok által Indiának nyújtott kölcsönök, illetve magántőke-exportjának egyes negatív vonásaira, mint amilyen például az, hogy a segélyeket az Egyesült Államokban kell felhasználni, ahol az India számára szükséges berendezéseket, gépeket nem egy esetben drágábban lehet csak megvásárolni, mint más országokban.

A fejletlen országokbeli jövedelmek egyenlőtlenségével kapcsolatos kérdésre válaszolva rámutatott, hogy polgári közgazdászok a jövedelmek egyenlőtlenségének fokozását elsősorban mint egy új tőkés osztály kialakításának eszköztét javasolják a fejletlen országoknak.

Guinea hároméves tervével kapcsolatban (amelynek kidolgozásában Bettelheim professzor maga is részt vett) azt a véleményét fejezte ki, hogy a külkereskedelmi monopólium közelmúltban történt megszüntetése és a külföldi segítségre való fokozott támaszkodás feltehetően előnytelenül fogja befolyásolni ennek az országnak mind gazdasági, mind politikai fejlődését.

M. F.

Kandidátusi értekezés vitája

1961. június 29-én védte meg *Gergely István*, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa „A társadalmi tiszta jövedelem rendszerének fejlődése és sajátosságai az állami iparban” című kandidátusi értekezését.

A bíráló bizottság elnöke *Sulyok Béla*, a Magyar Nemzeti Bank elnöke, az értekezés opponensei *Vincze Imre*, a közgazdaságtudományok kandidátusa és *Gadó Ottó*, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője voltak.

Az opponensek az értekezés legfőbb érdekéért emelték ki a rendkívül gazdag történeti anyag összegyűjtését. Elismerően állapították meg, hogy a téma monografikus feldolgozása közgazdaságtudományi szempontból nagy jelentőségű. Rámutattak, hogy a tanulmány igen széleskörűen, rendkívül sok összefüggést bemutatva tárgyalja a társadalmi tiszta jövedelem kérdését, részletesen ismertetve az árképzéssel, az állami költségvetéssel, az anyagi ösztönzéssel és az önálló elszámolással való kapcsolatokat. Az opponensek véleményével egyezően *Huszár István* bíráló bizottsági tag hangsúlyozta a téma-választás fontosságát, mert az értekezés viszonylag elhanyagolt területet tesz vizsgálat tárgyává, annyira sokoldalúan, ami szerinte szinte szokatlan az irodalomban, mert a probléma egész társadalmi bonyolultságát, sokrétűségét igyekszik a maga gazdagságában bemutatni. A disszertációban szereplő tényanyag nem egyszerűen elméleti téziseket illusztrál — mondja *Huszár István* —, hanem a jelölt éppen a konkrét tények tanulmányozása alapján jut el elméleti tételeihez.

A vélemények megegyeztek abban, hogy a jelölt a történelmi anyag összeállításával bebizonyította, hogy a szocialista ipar pénzügyeinek fejlődését, a különböző intézkedések körülményeit, indokait helyesen és részletekben ismeri. A bonyolult gyakorlati kérdést nemcsak fejlődésében tárgyalja, hanem elméleti alapokra is helyezi, részletesen elemezve a társadalmi tiszta jövedelem keletkezésének és központosításának elvi vonatkozásait.

Vincze Imre opponens szerint a disszertáció alapvetően történeti mondanivalója a szerző figyelmét óhatatlanul a történelmi áttekintésre és annak teljességére összpontosította. Így a jelölt a társadalmi tiszta jövedelem adott realizálási és finanszírozási rendszerének kritikai elemzésére kevés figyelmet fordított. Az opponens szerint a disszertáció nem foglalkozik behatóan a jelenlegi tisztajövedelem-realizálási rendszer fogyatékoságaival, következtelenségeivel s nem tartalmaz arra vonatkozó utalást, hogy a szerző szerint szükséges-e, célszerű-e a jövőben módosítani a jelenlegi tisztajövedelem-realizálási rendszert az iparban. Elismeri azonban, hogy a nyereségrészesedési rendszerhez fűzött néhány kritikai megjegyzés a szerző értékelő készségét bizonyítja. Kifogásolta, hogy néhány lényeges elméleti kérdés (a szocialista árrendszert s azon belül az ipari árrendszert az érték-formulának, a termelésiár-formulának megfelelően vagy más módon helyes-e felépíteni; a tiszta jövedelem realizálásának elméletileg több módozata is lehetséges a szocializmusban) az értekezésben mindössze egy lábjegyzetnyi megjegyzésre szűkül le. Szerinte a tanulmány nem bírálja a jelenlegi termelői és fogyasztói árképzést.

Gadó Ottó opponens is kifogásolta, hogy a történelmi ismertetés nem eléggé kritikus szemléletű. Kijelentette: bár elég ritka, hogy egy szerző a könyvvitel, a finanszírozás, a történeti részek és az elméleti kérdések együttes tárgyalására vállalkozzon — az elvi kérdéseket bővebben kellett volna tárgyalni.

Huszár István, a bíráló bizottság tagja — szemben az opponensek véleményével — úgy véli, hogy a jelölt a tapasztalatokat nemcsak leírja, hanem *értékeli* is. Nem annyira „óvatos” az értékelésben, mint ahogy Gadó Ottó opponens mondja, hanem *mértéktartó* a kritikában, tehát megfontolt, józan bírálatot mond. Azzal Huszár István is egyetértett, hogy a szerző az 1957 óta eltelt időszak fejlődését nem elemezte olyan kritikusan, mint ahogyan azt az 1956 előtti évek fejlődésére vonatkozóan megtette. Elismerte azt is, hogy a tanulmánynak az árrendszerre vonatkozó része lehetne sokkal kritikusabb, hiszen a szerző sok olyan kérdésre nem ad választ, ami a disszertáció olvasói-ban jogosan felvetődhet. *Bácskai Tamás* bíráló bizottsági tag szerint csak a látszat az, hogy az értekezésben kevés a kritikai és az elméleti rész. Csak azért tűnik úgy, hogy kevés az állásfoglalás, mert az értekezés szokatlanul alaposan dokumentált anyag. Huszár Istvánnal egyezően kiemelte, hogy a szerző nem előre kialakított szemlélethez vagy elképzeléshez hozzáidomított példaanyagot használ fel dokumentációképpen, hanem igen gazdag tényanyagból von le következtetéseket. A tényanyag nem is bizonyítási anyag, hanem *kiindulási anyag*. Szerinte ez a tanulmány komoly értéke.

Gergely István válaszában vitatta azt a szemléletet, amely az új kialakítása mellett csak *alárendelt* szerepet tulajdonít a történeti kutatásnak. A múlt és a jelen tapasztalatainak elemzése, az eredmények és a hiányosságok okainak feltárása szilárd alapot biztosít ahhoz, hogy a jövőben saját tapasztalatainkon okulva fejlődjünk. Az új a régi elemeire épül. A fejlődés a múltat magasabb síkon, más vetületben folytatja. A jelölt konkrét példákkal bizonyította, hogy értekezésében mindenütt megtalálhatók a kritikai állásfoglalások és egyéni álláspont-kifejtések.

Élénk vita folyt a gazdaságvezetés pénzügyi vonatkozásait tárgyaló olyan kérdések elméleti összefüggéseiről, amelyeket a disszertáció felvetett.

Gadó Ottó opponens például kifogásolta, hogy a jelölt a *veszteségtérítést* konzekvensen tisztajövedelem-juttatásnak vagy kiegészítésnek tekinti és mintegy bevezeti a „negatív tiszta jövedelem” fogalmát. Szerinte a veszteségtérítés klasszikus fogalma a társadalmi tiszta jövedelem *felhasználásának* kategóriájába tartozik, ugyanis az állam a tiszta jövedelem egy részét nem rentábilis, de szükséges termelés előmozdítására használja fel.

Gergely István válaszában fenntartotta álláspontját. Szerinte a veszteségtérítés nem tekinthető a társadalmi tiszta jövedelem felhasználásának. Nem helyes — mondta — a *megtermelt* társadalmi tiszta jövedelmet és annak *elosztását* az állami költségvetésbe *központosított* állami bevételekkel és azok *felhasználásával* azonosítani. A veszteségtérítés szerinte levonást jelent a központosított társadalmi tiszta jövedelemből, s így jutunk el a megtermelt társadalmi tiszta jövedelemig.

Gadó Ottó opponens bár a jelölt válaszát általában kielégítőnek tartotta, fenntartotta a veszteségtérítési vitában elhangzott álláspontját.

Vincze Imre opponens vitába szállt a jelölt azon megállapításával, hogy „*a jövedelmezőség és a gazdaságosság között nemcsak formai, hanem lényegi — bátran mondhatjuk, hogy minőségi különbség áll fenn. A gazdaságosság a munka hatékonyságának kifejezője és az értékhez kapcsolódó kategória. Mivel pedig a jövedelmezőség az adott árrendszerhez kapcsolódik, így a népgazdasági szempontok kialakítása szempontjából a kettő közül a gazdaságosság a fontosabb.*” Vincze Imre szerint ez a szembeállítás nem helyes, ugyanis a munka hatékonysága a *használati érték* mennyiségével, tömegével kapcsolatos fogalom s nem az értékhez kapcsolódik. Csatlakozott ehhez az állásponthoz Sulyok Béla elnök is.

Gergely István válaszában elismerte, hogy a munka hatékonysága a használati értéktömeg változásában jut kifejezésre. De kifejtette, hogy a gazdaságosság változása nem mérhető használati értékben, hanem csak a *pénz* közbejöttével. Szerinte a gazdaságosság leginkább értékmutatókkal lenne kifejezhető, ha társadalmi önköltség rendelkezésünkre állna. A vállalati vagy iparági önköltség már nem érték kategória — mondja —, mert egyrészt az illető termelési fázisban például a bér utáni társadalmi tiszta jövedelmet, másrészt a felhasznált termelőeszközök árában számításba vett társadalmi tiszta jövedelmet is magába foglalja. Ezért véleménye szerint a konkrét árrendszerben a gazdaságosság nem fejezhető ki, hanem csak a *jövedelmezőség* állapítható meg mint a költségek és a hozam különbözete.

Élénk vita folyt még néhány más kérdéstről is. Gadó Ottó kifogásolta, hogy az *önfinanszírozás* kérdésében a jelölt állásfoglalása nem elég kritikus. Az opponens az önfinanszírozás rendszerét lényegében időszerűtlennek ítélte. Vele szállt vitába Sulyok Béla elnök, kifejtve, hogy a korábban nálunk alkalmazott önfinanszírozási rendszer gyakorlati hibáiból elméletileg egyáltalán nem következik, hogy ez a rendszer mindig és minden körülmények között csupán „bürokratikus útvesztő”. Sulyok Béla szerint Gadó Ottó álláspontja akkor volna helytálló, ha az önfinanszírozási rendszernek nem lenne mélyebb gazdaságpolitikai és közgazdasági tartalma. Egyébként azonban — meghatározott körülmények között — éppen a bürokráciának és a túlságos centralizálásnak igen jó ellenszerévé is válhat.

A jelölt válaszában kifejtette, hogy az önfinanszírozás a vállalati önállóság megszilárdításának egyik fontos eszköze. Megfelelő feltételek megteremtésével és alkalmas módszerek kialakításával kell biztosítani e rendszer célszerű működését.

A lezajlott vita alapján a bíráló bizottság egyhangúan javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Gergely Istvánnak adja meg a közgazdaságtudományok kandidátusa címet.

P. O.

Kiss Tibor: A szocialista országok gazdasági együttműködése

Kossuth Könyvkiadó, 1961. 529 l.

Kiss Tibor nemrég megjelent könyve a szocialista gazdasági fejlődés eddig még nagyon kevésbé kutatott és kimunkált, de napjainkban egyre fontosabbá és hatékonyabbá váló területének: a szocialista nemzetközi munkamegosztásnak és gazdasági együttműködésnek elvi és gyakorlati problémáit próbálja összefoglalni. Az a cél, amit a szerző könyve megírásakor maga elé tűzött — tudniillik, hogy megkísérelje felvázolni a szocialista világgazdaság kialakulását, fejlődését, feltárni törvényszerűségeit, továbbá, hogy megpróbáljon választ adni a szocialista világgazdaság létrejöttére és fejlődésére által felvetett vitás kérdésekre —, olyan nagyszabású és olyan széles körű felkészültséget, valamint gazdag és szerteágazó gyakorlati tapasztalatot igénylő kutatási program, amelyet egy közgazdász egyedül aligha valósíthat meg. Erre különben maga a szerző is utal az előszóban, s könyvét csupán kísérletnek tekinti, amely nem törekedett teljességre. A könyv a kapitalista nemzetközi munkamegosztás kialakulásának és működésének marx-lenini kritikáját ismerteti, majd áttér a szocialista tervszerű nemzetközi munkamegosztás főbb elméleti problémáinak tárgyalására, azután konkrét összefüggéseiben mutatja be a fontosabb ágazatok fejlődésében kialakult és egyre szervezettebbé váló tervszerű szocialista munkamegosztást és gazdasági együttműködést.

A kapitalista nemzetközi munkamegosztás néhány fő problémájának ismertetése keretében különös részletességgel foglalkozik a szerző a kapitalista nemzetközi munkamegosztásnak az imperializmus korszakára jellemző olyan sajátosságaival, mint pl. a tőkekivitel, a tőke nemzetközi jellegűvé válása, a piacprobléma kiéleződése, a külkereskedelemnek a profitráta alakulására gyakorolt hatása stb. és — talán túlságosan is nagy részletességgel — ismerteti a nemzetközi munkamegosztás főbb polgári elméleteit.

A könyv második, elvi jellegű része a szocialista nemzetközi munkamegosztás fontosabb problémáit tárgyalja. A szerző véleménye szerint a szocialista világgazdaság kialakulása a szocializmus világrendszerre válásával egyidejűleg kezdődött meg, s ezzel egyidőben jött létre a szocialista világpiac is. Bírálja az egyes népi demokratikus országok közgazdászai körében (a szerző által használt múlt idejű igealakból következtethetően szerinte csak régebben, tudomásunk szerint azonban számos helyen még ma is) fellelhető azon nézeteket, amelyek szerint a szocializmus világrendszerre válásával egyidejűleg csak a szocialista világpiac alakult ki, míg a szocialista világgazdaság kialakulása hosszabb folyamat eredménye. Ez a folyamat szerintük lényegében csak a termelési tervek egyeztetésekor, azaz a termelés nemzetközi koordinálásának első lépéseivel kezdődhetett el, s csak a szocialista világ egységes nemzetközi tervgazdálkodásának megvalósulásával tekinthető befejezettnek. E kérdés érdemi részét illetően a szerző véleménye tömören az alábbi idézettel fejezhető ki: „A világpiac a világgazdaság szerves része. A világgazdaság az egyes országok gazdaságainak nemzetközi munkamegosztással egybefűzött összessége, a világpiac pedig a különböző országok nemzeti piacainak és ezek kapcsolatainak összessége. A szocialista világrendszer létrejöttével a szocialista világgazdaság kialakulása is megkezdődött, ami a szocialista országok gazdaságán és ezek összefüggésein, a szocialista világpiac forgalmán, az újfajta gazdasági együttműködésen alapul.” (98. l.)

A szocialista világgazdaság természetesen állandóan fejlődik, tökéletesedik. Lenin már 1920-ban felhívta a figyelmet „... a világ minden nemzetének prole-

táriátusa által közös terv szerint szabályozandó egységes világgazdaság létrehozásának tendenciájára". A mai szocialista világgazdaság még nem éri el ezt a fokot. Még nincs olyan közös társadalmi központ, központi szerv, amely rendelkezhetne a termelési eszközök, a munkaerő és a termékek megszervezése, elosztása fölött. „A szocialista világgazdaság jelenlegi színvonalán az egyes országok népgazdasági terveinek összehangolása, a gazdasági együttműködés módszereinek állandó tökéletesítése jelenti a következő lépést a Lenin által vázolt szocialista világgazdaság felé.” (128. l.)

Kiss Tibor könyve második részének második fejezetében behatóan elemzi a szocialista társadalmi-gazdasági rendszer főbb ellentmondásainak szerepét. A szocialista világgazdaság legáltalánosabb ellentmondása, a termelőerők és termelési viszonyok nem antagonisztikus ellentmondása, abban nyilvánul meg, hogy a termelés társadalmi jellege nemzetközi méretekben egyre inkább növekszik, s ez egységes, központi irányítást követel a szocialista országok együttműködésében, ami azonban a résztvevő országok szuverén kapcsolatain keresztül csak igen kevésbé valósítható meg. A szerző hangsúlyozza, hogy meg kell különböztetni a szocialista termelési viszonyok fejlettségi színvonalából származó — objektív — és az elkövetett hibákból fakadó — szubjektív — ellentmondásokat. Véleménye szerint a szocialista világgazdaság fejlődésének jelenlegi szakaszán csak az országoként készített tervek egyeztetése (a szocialista országok központi tervezésének csak ez az alacsony, szinte kezdetleges formája) felelhet csak meg az egyes országok fejlődési követelményeinek. Rámutat, hogy a szocializmus gazdasági törvényei a szocialista világgazdaságban csak tendencia jellegűek. A szocialista világgazdaság törvényeinek érvényesülését jóval szélesebb területen és nagyobb mértékben keresztezik ellentmondások, mint a szocializmus törvényeinek érvényesülését egy-egy országban. A szerző kiemeli, hogy a szocializmus gazdasági törvényeinek érvényesülését befolyásoló ellentmondások között meg kell különböztetni a belső és külső ellentmondásokat, valamint a szubjektív tényezőket.

A következő fejezetben a szocialista tervszerű munkamegosztás fontosabb jellemzőit taglalja a szerző. Rámutat, hogy a társadalmi újratermelés tervszerű arányos fejlődésének törvénye nemcsak az egyes szocialista országokban, hanem az egész szocialista világgazdaságban érvényesül. Amikor kialakul a szocialista világgazdaság, akkor szükségszerűen létrejönnek az egyes szocialista országok tervszerű arányos fejlődésének nemzetközi feltételei. Ezután a népgazdasági tervszerű arányos fejlődése csak a szocialista nemzetközi munkamegosztás útján biztosítható. Ezt követően a szocialista nemzetközi munkamegosztás főbb céljait foglalja össze, majd rátér a szocialista nemzetközi gazdasági komplexumok kialakulása és az egyes szocialista országok komplex fejlesztése közötti összefüggések elemzésére. Megállapítja, hogy a szocialista országok komplex népgazdaságainak optimális határai a termelőerők fejlődésével változnak, s megállapításuknál — a termelési viszonyokat adottnak véve — a természeti és gazdasági adottságok játszanak elsődleges szerepet. A főbb termelési ágak tervszerű fejlesztési irányainak ismertetése után a szocialista tervszerű nemzetközi munkamegosztásban megnyilvánuló főbb ellentmondások konkrét elemzésére tér át a szerző. Rámutat, hogy az ellentmondások a spontán folyamatokban és bizonyos aránytalanságok keletkezésében jelentkeznek, amelyek túlnyomó része a termelés, illetve a kivitel gazdaságosságának országoként eltérő megítéléséből származik. Ezt követően a szerző az ellentmondások leküzdésének főbb szakaszait, a népgazdasági tervek összehangolásában elért fejlődés fontosabb állomásait ismerteti.

A következő fejezetben a szerző az értéktörvénynek a szocialista világgazdaságban való érvényesülését próbálja tisztázni, vagy legalábbis összefoglalni azt, hogy meddig jutott a szocializmus közigazdaságtana e területen. Az első lépések a szerző számára még viszonylag könnyűek voltak, mert ezekhez még biztos támpontot ad a marxizmus elemzés. Eszerint az értéktörvény a tőkés világpiacon lényegében ugyanúgy érvényesül, mint a belső piacon, természetesen a fogalmak köre szélesebb (pl. a nemzeti érték helyébe a nemzetközi érték lép, amelyet az áru újraelőállításához világviszonylatban szükséges társadalmi munkaidő szab meg). Marx rámutatott az értéktörvény világpiaci érvényesülésének arra az eltérő jelenségére is, hogy a világpiacon a termelékenyebb nemzeti munka az áru egység értékét tekintve úgy hat, mint az intenzívebb munka: azaz egyenesen arányos az érték nagyságával. Ez a különféle országok egyenlőtlen fejlettsége és fejlődése talaján azt eredményezi, hogy a nemzetközi kereskedelem — a nemzeti értékeket tekintve — nem egyenértékű csere. A gazdaságilag fejletlen országok több társadalmi mun-

kát adnak, mint amennyit cserébe kapnak. Ez a tény azonban nem mond ellent az árucserre gazdaságosságának, hiszen az egyes országok a világgpiacon kevesebb munkáért kaphatják meg az adott árut, mint amennyit előállítására maguknak kellene fordítaniuk. Ezek a megállapítások ma még az értéktörvénynek a szocialista világgpiacon való érvényesülésére is vonatkoznak. A szocializmus politikai gazdaságtana feltárta és tudatosította az értéktörvény érvényesülésének azokat a fő vonásait is, amelyek csak a tőkés gazdaság sajátosságai és így a szocialista gazdaságban lényegében nem érvényesülnek. Ezek a vonások ugyancsak kiterjeszthetők a világgazdaságra is. Ilyen megállapítás pl. az, hogy a szocialista gazdaságban az értéktörvény nem szabályozza sem a termelést, sem az áruforgalmat, nem mélyíti a különbséget a gazdaságilag fejlettebb és elmaradottabb országok között. Most következne az a lépés, amely az értéktörvény szocializmusbeli szerepének feltárása útján kijelölné a szocializmus politikonomiájában annak a problématicának a helyét, amely először mint a világgpiaci ár problémája, másodsor mint a termelés, a beruházások, a külkereskedelem gazdaságossága, harmadszor mint a tervkoordináció, a nemzetközi összehasonlíthatóság nélkülözhetetlen előfeltételei stb. jelentkezik.

A szerző — Lenin ama megállapításából kiindulva, hogy az érték a szocialista gazdaságban is „az ár jelenségeinek általánosított kifejezése” — a következőkben az árproblémával foglalkozik. A szocialista világgpiaci árak ma még nem a szocialista világgazdaságban előállított áruk átlagos értékén alapulnak, hanem a mérlegelt és kiigazított kapitalista világgpiaci árakon. A szerző részletesen ismerteti a szocialista országoknak az 1950 utáni években alkalmazott árelveit, s egyrészt a kapitalista világgpiaci áraknak a monopolkapitalizmus viszonyait tükröző jellegéből, másrészt a szocialista országok jelenlegi világgpiaci árelveinek elégtelenségéből azt olvassa ki, hogy a szocialista tervszerű munkamegosztás fejlődése szükségessé teszi a szocialista világgpiac saját árbázisának kialakítását. Saját bázisú árakról akkor beszélhetünk, ha majd a szocialista világgpiac árai az áruk szocialista világgazdasági értékét és értékarányait tükrözik. A saját árbázisra való átérés számos elvi és módszerbeli kérdés megoldását feltételezi. A szerző a következőkben röviden számot ad a KGST-ben folyó ezekkel kapcsolatos munkákról.

Az értéktörvény szerepének tisztázatlansága folytán nem lehet meghatározni a gazdaságossági számítások pontos funkcióját. Ez például a külkereskedelem gazdaságosságával kapcsolatban úgy jelentkezik, hogy a közgazdászok — köztük a szerző is — elvileg látják az e számításokból levonható következtetések korlátait, gyakorlatilag azonban reális értéküknél mégis nagyobb jelentőséget tulajdonítanak nekik. Például a szerző is azt állítja egy helyen, hogy az egyes szocialista országok nagyjában a külkereskedelem gazdaságossági számításainak megfelelően alakítják ki termelésük és külkereskedelmi forgalmuk szerkezetét. Továbbmenően, ha e problémához a gyakorlat oldaláról közelednek, az eredmény sohasem más, mint valamilyen eddig elhanyagolt mozzanatot is tartalmazó újabb G-mutató konstruálása, amelynek első bírálója rendszerint már maga a szerző. Természetesen távol áll tőlünk, hogy a külkereskedelem és a beruházások gazdaságosságára vonatkozó számítások hasznosságát lebecsüljük. Már csak azért sem tehetjük ezt, mert a szerző e tekintetben igen sok meggyőző érvet és példát sorakoztat fel ezek hasznosságának alátámasztására.

A szocialista tervszerű munkamegosztás továbbfejlesztésének számos problémája (a saját árbázisra való áttérés, a gazdaságossági számítások nemzetközi használhatósága, a szakosítás, a kiegyenlítődések folyamata stb.) és a különféle országok munkatermelékenységi színvonalai között igen szoros és egyben dialektikus összefüggés van. Ezért a nemzetközi termelékenységi színvonal vizsgálata fontos helyet foglal el a KGST matematikájában. A szerző vázlatosan ismerteti a munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítására kidolgozott módszertan fő problémáit, majd részletesen bemutatja néhány ágazatra vonatkozóan a KGST keretében végzett termelékenység-összehasonlító vizsgálatok eredményeit. A téma ilyen formában való tárgyalása már ez elvi fejezetet is leíró jellegűvé teszi. Természetesen a könyvnek az ilyen tájékoztató jellegű fejezetei is hasznosak, hiszen mindmáig kevésbé ismert tényekkel és jelenségekkel foglalkoznak.

A szocialista országok gazdasági színvonalának kiegyenlítődéseire vonatkozó korábbi vizsgálatok arra a megállapításra jutottak, hogy a szocialista termelési viszonyok között nem érvényesül az egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődés törvénye, hanem olyan törvények hatnak, amelyek a fejlődés tervszerű arányosságát juttatják érvényre, a gazdasági színvonalbeli különbségek kiegyenlítődéset moz-

dítják elő. Ezen alapszik az a tétel, hogy a szocialista országok többé-kevésbé egy időben érkeznek el a kommunizmusba. Az is világos, hogy ebben a folyamatban a szocialista nemzetközi munkamegosztásnak igen nagy szerepe van. A szerző a kiegyenlítődéssel elemzésében az eddigi munkákon túl néhány lépést is tesz előre a folyamat konkretizálásának irányában. Megállapítja, hogy a kiegyenlítődéssel tendencia elsősorban a *lényeges* (az egy főre jutó nemzeti jövedelemben, a munkatermelékenység színvonalában, a lakosság életszínvonalában levő) különbségek nivellálódását jelenti, s a kiegyenlítődéssel a folyamat anyagi alapját csak az ipar és ezen belül is elsődlegesen a nehézipar gyors fejlődése képezheti. E két helyen megállapítást szem előtt tartva, a szerző gazdag statisztikai összeállítás alapján megvizsgálja a szocialista országok gazdasági színvonalában mutatkozó különbségek alakulását, s kimutatja, hogy a legutóbbi években a kiegyenlítődéssel tendenciája mind teljesebben érvényesül.

A harmadik részben a szocialista országok felhalmozását és fő népgazdasági ágai fejlődését elemzi a szerző.

A felhalmozás fő tétele a beruházásráfordítás. A beruházások döntő jelentőségére való tekintettel Kiss Tibor nagy figyelmet fordít a szocialista országok beruházásainak ismertetésére. Kár, hogy ebben nem lép túl a felhalmozási és beruházási ráta, a beruházások dinamikája és ágazati megoszlása ismertetésén. A beruházásokat nem elemzi olyan mélyen, mint ahogy ezt követően a magyar beruházásokkal kapcsolatban teszi. Igaz, hogy ilyen elemzés során szinte áthidalhatatlan nehézségekkel találja magát szemben a kutató.

A könyv igen bőven tárgyalt témája a szocialista országok ipari fejlődésének leírása. Ezen belül részletesen foglalkozik a szocialista tábor gyors ipari fejlődésével, a szocialista iparfejlesztés általános érvényű törvényszerűségével: a termelési eszközök termelése elsődleges fejlesztésének szükségszerűségével, valamint az ipar fő arányosságaival. Az ezekkel kapcsolatos álláspontok egy-egy szocialista ország gazdaságára vonatkozóan ma már a szocializmus közgazdaságtanának kristályosodott tételei közé tartoznak. Kevésbé vizsgálták meg azonban ezek vonatkozásait a szocialista világgazdaság vetületében, s az egyes országok mint a szocialista világgazdaság integráns részei szempontjából. A szerzőnek már csak témájánál fogva is elsősorban ebben az irányban kell haladnia. Ilyen törekvések tapasztalhatók is nála, különösen az ipar fő arányosságainak vizsgálatában.

A szerző gazdag statisztikai adatanyag alapján megmutatja, hogy az egyes szocialista országokban a különböző iparágak jelentősége, fejlettsége igen eltérő, s a természeti gazdasági adottságnak leginkább megfelelő termelési szerkezet kialakítása még hosszabb időt igényel. Ennek feltételei csak a népgazdaság komplex összefüggései alapján elemezhetők. A szocialista országok ágazati szerkezetének teljes körű nemzetközi összehasonlítását azonban még nem tűzték napirendre. A KGST ágazati állandó bizottságai az egyes országok népgazdaságának összefüggéseivel nem foglalkozhatnak, csak azt elemzik, hogy az adott iparágakkal szemben külön-külön milyen szükségletek merülnek fel és az egyes országok termelése és kivitele ezeket a szükségleteket mennyiben fedezi. E bizottságok anyagaira támaszkodva a szerző sem tehetett mást, minthogy ebben a leszűkített körben próbálta meg felvázolni a legfontosabb iparágak fejlesztésének problémáit a szocialista világgazdaságban.

A szocialista világgazdaság energiahordozókban teljesen fedezni tudja a szocialista országok szükségleteit. Az energiahordozók készletei azonban országonként igen eltérőek, egyes országok igen nagymértékben a szocialista nemzetközi munkamegosztásra vannak utalva. A szerző gazdag számmal mutatja be a szocialista tábor országai fűtőanyag-bázisainak fejlődését, s a köztük e téren megvalósuló együttműködés olyan példáit, mint a csehszlovák—lengyel—keletnémet szénegyezmény, a „Barátság” kőolajvezeték megépítése, a magyar—román földgázegyezmény stb. Kár, hogy a szerző az itt felmerülő közgazdasági problémákat még csak meg sem említi.

A szocialista világgazdaság energiatermelése is gyorsan fejlődött, de a fejlődés nem minden országban volt kielégítő. Az energiaellátás biztonsága tekintetében nagy jelentőségű döntés született a KGST 11. ülészakán, amikor is elhatározták a KGST-országok energetikai rendszerének egyesítését, a jelenlegi két, illetőleg három oldalon összekapcsolt energiarendszerek egységes rendszerbe kapcsolását.

A szocialista országok kohászati nyersanyagokban is kölcsönösen egymásra vannak utalva. Ezen alapszik széles körű gazdasági együttműködésük. Ezzel kap-

csolatban az a probléma, hogy: a kohászati termékek termelése a KGST-országokban — az elmúlt időszakban elért jelentős fejlődés ellenére is — főleg néhány igen fontos termékfajta (pl. lemezek) vonatkozásában elmaradt a szükségletek mögött. A kohászati termelés átfogó koordinációját — a jelenlegi fejlesztési programok előrehaladottsága miatt — már csak a 20 éves távlati tervek kidolgozásánál lehet figyelembe venni. A vaskohászat fejlesztésekor ugyanis nem lehet figyelmen kívül hagyni ezen iparág rendkívül nagy beruházásigényességét. Ez a nyitja annak, hogy egyrészt a kohászati kapacitásfejlesztés viszonylagosan (a feldolgozó iparhoz viszonyítva) elmaradt, de másrészt annak is, hogy az esetleg szükségessé váló struktúraváltoztatások az érdekelt országok részéről gyakran igen nagy ellenállásba ütköznek. Következésképpen a kohászati program hosszú távú összehangolást igényel, a koordináció követelményei azonban már nagyrészt túllépnek ezen iparág körén. A kohászati problémákból a szerző azt a fontos következtetést vonja le, hogy az ágazati állandó bizottságok feladatkörét ki kell szélesíteni, s dolgozzanak ki olyan átfogó közös fejlesztési javaslatokat is, amelyeket az egyes országok terveik elkészítésénél irányelvként felhasználnának.

A színesfém-termeléssel kapcsolatban a szerző megemlíti, hogy a bauxit-, a timföld-, az alumínium-szükséglet kielégítése az együttműködés szempontjából Magyarországgal szemben támaszt követelményeket.

Jelentős eredményeket ért el a KGST a vegyipar fejlesztésével és a vegyipari fejlesztés szakosításával kapcsolatban is, amelynek kérdéseivel a 10. ülés-szak foglalkozott. Több mint 600 vegyipari termék előállításának specializációjára dolgoztak ki javaslatokat. E feladatot megkönnyítette az, hogy az egyes országok most kezdtek hozzá vegyiparuk nagyarányú kiépítéséhez, megnehezítette azonban az a sajátosság, hogy a nyersanyagok komplex feldolgozása ebben az iparágban gazdaságosabb, mint egy-egy termék nagybani előállítása külön-külön. E probléma elemzése helyett a szerző országoként — külön kiemelve hazánkat — ismerteti a vegyipari terveket, miközben az együttműködés problémái elsikkadnak.

A fűtőanyag-kohászat és a vegyipar nyersanyagellátási problémái alapján (amelynek fő tartalma az, hogy a KGST-országokban lényeges ellentmondás van a feldolgozó ipar ágainak fejlődése és a nyersanyagtermelő bázis szélesedése között), a szerző megpróbálja általánosítani a nyersanyagtermelés viszonylagos elmaradásának okait és felvázolni az együttműködés fő irányvonalait. Az okokat illetően a természeti és a „szubjektív” feltételek mellett kétségtelenül a legérdekesebbek a gazdasági feltételek. Ezeket a szerző a következőkben foglalja össze: 1. Jelentősebb befektetéseket csak a fejlettebb országok eszközölhetnek, annál is inkább, mivel a fejletlenebb országokat igen erősen nyomják az alacsonyabb élet-színvonal emelésének és a lakosság foglalkoztatásának a követelményei is. 2. A nyersanyagtermelés nagy beruházásigényességéből és a beruházások lassúbb megterüléséből származó fokozott terhek is hátrányosan hatnak a nyersanyagtermelés fejlesztésére. 3. Ha valamely országnak viszonylag nagy gazdaságos exportáru-alapja van, a nyersanyagtermelés a külkereskedelem oldaláról válhat viszonylag gazdaságtalanná. A fejlesztés irányelveit a szerző a következőkben összegezi: a) a nyersanyagtermelés fő bázisai a kedvező természeti feltételű országok kell hogy legyenek, b) az importáló országoknak hozzá kell járulniok a nyersanyagtermelés fejlesztéséhez a kedvező termelési adottságokkal rendelkező másik országban, c) a hozzájárulás különféle formában történhet (hitel, termelési kooperáció stb.), d) a legfontosabb hiányanyagok termelésének fejlesztését ott is ösztönözni lehet, ahol a feltételek kedvezőtlenebbek.

Komoly törekvésekkel találkozunk a gépjárműgyártás szakosítása területén is. A gépipari állandó bizottság felvázolta a szakosítás alapelveit, s ezek alapján megindult a termelés országokénti specializálódása. A gépipar szakosításában számos nehézség is felmerült. Például nem dolgozták ki a műszaki fejlesztéssel kapcsolatos alapelveket, s a műszaki fejlődés egyes termékek tekintetében felborította a korábban elhatározott szakosítást. Ugyanilyen hatása volt egyes szállítások elmaradásának, a szakosítás során felszabaduló kapacitások lekötésével kapcsolatos nehézségeknek stb. is. E problémák gyökere az, hogy nincs olyan átfogó elgondolás, amely a szocialista világgazdaság szükségleteivel összhangban országoként meghatározná a gépipar fejlesztési irányait. A gépipari állandó bizottság most kezdett hozzá ehhez a munkához. E munkából a szerző külön kiemeli azt az alapelvet, hogy a gépjárműgyártásba a tervszerű munkamegosztás nem korlátozódhat egyes termékekre és típusokra, hanem a fő figyelmet a gépipar ágazataira vagy gépipari termékcsoportokra célszerű összpontosítani. Ez megoldja azt a problémát is, amit

fentebb a műszaki fejlődéssel kapcsolatban említettünk. Elhárítaná azt az akadályt is, ami jelenleg az export-importmérték gépfajtánkénti egyensúlyának biztosítására irányuló törekvésekben jelentkezik stb.

E fejezet lezárásaként a szerző kissé részletesebben foglalkozik a magyar gépipar fejlesztésének kérdéseivel, különös tekintettel a KGST-ben folyó szakosítási megállapodásokra. Abból indulva ki, hogy Magyarország csak az esetben tud az élenjárók mögé felzárkózni, ha gépgyártása gyorsabban fejlődik, mint a többi KGST-országé. Az elemzésből kitűnik, hogy a KGST eddig elsősorban a nyersanyagtermelő berendezések szakosításával foglalkozott, így az eddigi szakosítási javaslatok hazánkat csak kevésbé érintették, bár a gépgyártás nemzetközi szakosításának problémái a magyar gépgyártás fejlesztésére is hatással voltak. A fő problémák azonban majd a műszeripar, a híradástechnika, az erősáramú gépgyártás, a járműipar stb. szakosítása során jelentkeznek, amelyek termelésében különösen érdekelték vagyunk. Komoly érdeme a műnek, hogy ezekre a kérdésekre nyomatékosan felhívta a figyelmet.

A következő fejezetben részletes statisztikai adatok felhasználásával a szocialista világ gazdaságnak a mezőgazdaság területén elért fejlődését mutatja be a szerző. Kiemeli, hogy a növénytermelés fejlesztésében két alapvető feladat jelentkezik: 1. a vetésterület szerkezetének megváltoztatása az intenzívebb természet javára, 2. a terméshozamok növelése. E vonatkozásokban már eddig is számottevő eredményeket értek el a szocialista országok. De ugyancsak jelentősen növekedett az állattenyésztés volumene és színvonala is. Az utóbbi években különösen sokat fejlődött a szocialista országok között a mezőgazdasági és élelmiszeripari termelésben kialakuló nemzetközi munkamegosztás.

A szocialista országok külkereskedelmével foglalkozó fejezetben először a külkereskedelmi forgalom jellegét és a külkereskedelem szocialista monopóliumának szükségességét ismerteti a szerző. E konvencionális bevezetés után ráter a szocialista külkereskedelem tervszerűségével kapcsolatos problémák elemzésére. Kiemeli, hogy a tervszerűség érvényesülését megnehezíti az a körülmény, hogy „a szocialista világpiac forgalmában csúcsosodik ki a szocialista világ gazdaság fő ellentmondása: a termelés mind tervszerűbb nemzetközivé válása (internacionalizálódása) és a csere, az elosztás, a javak tulajdonának az önálló országokra való korlátozódása közötti ellentmondás”. (455. l.) A kétoldalú tervegyeztetésben mutatók nehézségek leküzdésére a többoldalú külkereskedelmi tervegyeztetés módszereit és a többoldalú kliring-elszámolást kellene széles körben bevezetni. Erre azonban még nem minden vonatkozásban értek meg a feltételek. A külkereskedelmi forgalom problémáival foglalkozó fejezet további részében a szocialista országok külkereskedelmi forgalmának dinamikai és szerkezeti változásaival foglalkozik a szerző elég részletes statisztikai anyag alapján. Végül pedig a külkereskedelemnek a két világpiac kapcsolatában betöltött szerepét igyekszik röviden felvázolni.

A könyv harmadik részének ötödik fejezetében Kiss Tibor a szocialista világ gazdaságnak a magyar népgazdaság fejlődésében játszott igen fontos szerepét taglalja az idevágó szintetikus értékmutatók felhasználásával. Magyarország közismerten nehéz nyersanyag-ellátási helyzetéből kiindulva, a feldolgozó ipar, s ezen belül is különösen a gépipar számára nyújtott exportlehetőségek adatszerű ismertetésével a szerző lényegében csak azt az általános megállapítást támasztja alá, hogy Magyarország népgazdaságának fejlődése a legszorosabban összefügg a szocialista nemzetközi munkamegosztással.

A könyv utolsó fejezete a szocialista országok lakossága jólétének növekedését igyekszik szemléltetően bemutatni a fogyasztási alap, a foglalkoztatottság, a reálbérek és reáljövedelmek növekedésének, valamint a kiskereskedelmi áruforgalomra, a lakásépítés alakulására és az egészségügyi viszonyokra vonatkozó adatokon keresztül. Végezetül a szerző ismerteti a lakosság jólétének a 20 éves távlati tervek időszakára tervezett növekedését, megmutatva a szocialista világ gazdaság fejlődésével feltáruuló perspektívákat.

★

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy Kiss Tibor könyve nagyon jelentős hozzájárulás a szocialista országok közti nemzetközi kapcsolatok alakulásának vizsgálathoz. E tárgy körben első, így úttörő munka, amely hosszú évek gyakorlati tapasztalatait foglalja össze olyan területen, ahol a közgazdasági kutatás előfeltételei csak most teremthetnek meg. Mivel e terület tényei és jelenségei nemcsak az

olvasók széles köre, de még a közgazdászok jelentős része számára is kevésbé ismertek, a könyv értékét nem csökkenti az a körülmény, hogy számos fejezete első-sorban és főleg tájékoztató jellegű. A szerző alaposan ismeri a KGST, a KGST közgazdasági bizottsága, ennek magyar tagozata, valamint a különféle ágazati állandó bizottságok tevékenységét, a KGST-országok gazdaságára vonatkozó statisztikai forrásokat. Törekedett arra, hogy vizsgálódása középpontjába olyan fontos közgazdasági problémák elemzését állítsa, mint a szocialista világgazdaság kialakulásának folyamata, a szocializmus fő gazdasági törvényeinek érvényesülése a szocialista világgazdaságban, a szocialista tervszerű nemzetközi munkamegosztás fejlődése és ellentmondásai. Kiss Tibor könyve a szocialista nemzetközi munkamegosztás irodalmában nemzetközileg is úttörő munka, amely számos kérdéshez igen bátor kézzel nyúl hozzá, s jó alapot teremt ahhoz, hogy a későbbiek során — mindenekelőtt e témában folytatandó viták alapján — a nemzetközi együttműködés elméleti alapjai és elméleti általánosításai tekintetében egyre mélyebbre hatolhassunk.

Sóky Dezső—Tálas Barna

A Magyar Közgazdasági Társaság Népgazdaságtervezési és Ipari szakosztályai és a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége Ipargazdasági Bizottsága

PÁLYÁZATOT

hirdet az iparági termelékenység tervezésének fejlesztésére

I. A pályázat célja és követelményei:

1. Olyan iparági termelékenységi mutató (mutatók) kialakítása, amely — a jelenleg használt mutató helyett, vagy mellett — az eddiginél megbízhatóbb, a tervezést megalapozottabbá teszi és a termelékenység változásának megítéléséhez a valóságot jobban tükrözi.
2. Az iparági termelékenységre tartósan ható tényezők feltárása és ezen tényezők jelentőségének megállapítása, abból a célból, hogy a tervező szervek a tervekészítés során ezt figyelembe vehessék.

A pályázaton részt lehet venni az egyik téma önálló kidolgozásával is. Az elbírálásnál, tekintettel arra, hogy igen szoros összefüggés van a mutató és a mutatót befolyásoló tényezők között, előnyben részesül az a pályamű, amelyik mindkét témával foglalkozik.

A pályázó a gépipar és a vegyipar bármelyik iparágára, a könnyűipar területéről a ruha-, papír- és bútortiparra, az élelmiszeripar területéről az édes-, a konzerv- és a húsiparra nyújthat be javaslatot.

II. 1. A legjobb és az iparági tervezésben leginkább alkalmazható pályaművek jutalmazására az alábbi pályadíjak szolgálnak:

I. díj	2 db	8000 Ft-os
II. díj	3 db	5000 Ft-os
III. díj	3 db	3000 Ft-os
IV. díj	5 db	2000 Ft-os

2. A pályaművek elbírálásáról, a pályadíjak odaítéléséről erre kijelölt külön bizottság dönt.
3. A pályaműveket jeligével ellátva 1962. VI. 30-ig, 3 példányban kell beküldeni a Magyar Közgazdasági Társaság Titkárságára (Bp. IX., Dimitrov tér 8.). A borítékon feltüntetendő: „Iparági termelékenységi pályázat”. Ezenkívül a csatolt külön lezárt borítékban — amelyen kívülről a jelige feltüntetendő — közölni kell a pályázó nevét, munkahelyét, lakcímét és a választott jeligét.
4. Más pályázatra már benyújtott, vagy korábban publikált mű a pályázaton nem vehet részt.
5. A pályázattal kapcsolatos feltételek részletesebben a Tervgazdasági Értesítő 1961. december 28-1 (XII. évf. 25. sz.) számában találhatók.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Йозеф Балинт:

Развитие народного хозяйства Венгрии и задания второго пятилетнего плана по капитальным вложениям

Автор анализирует взаимосвязь между экономическим развитием и капитальными вложениями, в первую очередь в период второго пятилетнего плана венгерского народного хозяйства на 1961—1965 гг. Он сравнивает наметки по капитальным вложениям с предыдущими годами социалистического развития венгерского народного хозяйства и с данными некоторых стран, прежде всего Советского Союза. В первой главе автор рассматривает взаимосвязь между ростом капитальных вложений и национального дохода и устанавливает, что на 1 процент прироста национального дохода во второй пятилетке приходится примерно столько же накопления, как в период 1950—58 годов.

Автор приводит расчёты об ожидаемом росте основных фондов промышленности в период второй пятилетки. Рост основных фондов он сравнивает с ростом промышленного производства и делает вывод, что темпы роста основных фондов несколько превышают темпы роста промышленного производства. В связи с этим автор указывает на некоторые резервы, кроющиеся в лучшем использовании основных средств промышленности, так, прежде всего на улучшение использования мощностей и сменности, особенно в добывающих отраслях.

Отраслевые пропорции капитальных вложений второй пятилетки по сравнению с предыдущим плановым периодом характеризуется тем, что в составе всех капитальных вложений растёт доля производственных, а в производственных капитальных вложениях растёт доля промышленных и сельскохозяйственных капитальных вложений. Автор характеризует принципы, содержащиеся в директивах VII съезда Венгерской Социалистической Рабочей Партии, в числе которых он подчёркивает требования экономичности, на которые обращают всё больше внимания плановые органы при разработке отраслевого распределения капитальных вложений. Автор указывает на то, что осуществление принципов экономической эффективности в значительной мере облегчается разделением труда между социалистическими странами.

Автор занимается также взаимосвязью между капитальными вложениями, основными фондами и производительностью труда. Он отмечает, что в период трёхлетнего плана стоимость основных фондов в расчёте на душу населения росла несколько быстрее, чем производство на душу населения, и эта тенденция останется и в период второй пятилетки. Автор исследует резервы, с помощью которых можно добиться более благоприятных результатов в ходе выполнения плана. Анализируя резервы, он выдвигает задачи, связанные с дальнейшим улучшением материально-технического состава капитальных вложений, а также с обеспечением высокого технико-технологического уровня запланированных капитальных вложений.

Заключительная часть статьи занимается рациональным размещением и координацией капитальных вложений.

Дьёрдь Таллош:

Некоторые внешнеторговые аспекты материального снабжения производства

Статья рассматривает проблемы импорта материалов в период второго пятилетнего плана с точки зрения внешнеторгового и платёжного баланса. Подавляющая часть импортируемого сырья ввозится Венгрией из социалистических стран, что в основном является результатом сотрудничества внутри СЭВ. Координация планов социалистических стран и долгосрочные торговые соглашения обеспечивают в форме обязательных контигентов примерно две трети общего объёма сырьевого импорта страны, а по важнейшим видам импортного сырья для тяжёлой промышленности — даже более значительную часть ввоза. Однако возможности сырьевого импорта из социалистических стран всё же имеют свои границы. Отдельные виды продукции — в первую очередь тропического происхождения — совсем не производятся или производятся лишь в незначительном количестве в социалистических странах, а по другим видам материалов потребности (в том числе сырьевая база, требуемая для экспорта в капиталистические страны) не покрываются собственным производством. Поскольку расширение производства последних зависит в основном от соответствующих капиталовложений, поэтому автор рассматривает проблемы и возможности осуществления так называемых совместных капиталовложений, которые весьма существенно улучшают материальное снабжение. Автор останавливается также и на тех внутрихозяйственных мероприятиях, которые намечаются вторым пятилетним планом в целях замены сырьевого импорта экономически оправданным отечественным производством.

Автор считает, что требуется дальнейшее изменение товарной структуры венгерского экспорта, что может значительно облегчить также и импорт сырья. В этом направлении в экспорте машин и оборудования следует не отставать от всё более растущих запросов в отношении научно-технических требований, сроков поставки, вместе с тем нужно расширять экспорт изделий лёгкой и пищевой промышленности, сельскохозяйственной продукции, а также экспорт материалов отечественного происхождения.

Автор критикует имеющиеся стремления к выравниванию взаимных поставок также и по отдельным товарным группам в двухстороннем товарообороте между отдельными странами. Такое распыление внешнеторгового оборота искусственно сужает рамки товарообмена и препятствует повышению его экономической эффективности, реализации всех возможностей, заложенных в товарообмене

В заключительной части статьи рассматриваются возможности развития торговли с экономически слабо развитыми странами, а также с высокоразвитыми капиталистическими странами. Значение торговли со слабо развитыми странами состоит для Венгрии прежде всего в том, что эти страны являются действительными или потенциальными производителями большинства видов сырья и полуфабрикатов, закупка которых в социалистических странах невозможна, вместе с тем потребности этих стран отвечают структуре венгерского экспорта.

Статья оканчивается анализом возможностей расширения вывоза в развитые капиталистические страны и рассмотрением некоторых вопросов кредитной политики.

Бела Чикош-Надь:

Международное сравнение экономических процессов при помощи стоимостных показателей

В вводной части статьи автор подчеркивает значение использования стоимостных показателей при сравнении экономических процессов в международном плане. Существует мнение, согласно которому, если отсутствует возможность сопоставления натуральных показателей, то это означает также и отсутствие прочной основы для сравнения вообще. В этой связи автор признает, что использование стоимостных показателей приводит к возникновению целого ряда сложных проблем, но считает, что все эти проблемы могут быть надлежащим образом решены.

Стоимостные показатели выражаются в национальных валютах. Международное сравнение предполагает пересчет валют. Под пересчетом мы понимаем устранение различий в покупательной силе различных валют. Это создает видимость того, что международное сравнение стоимостных показателей сводится к вопросу так называемых валютных коэффициентов. Валютный коэффициент создает возможность для выражения данных в различных денежных единицах цен в одной общей валюте, другими словами, для сравнительного изучения национальных систем цен. Но в то же самое время валютный коэффициент сам по себе не является пригодным для международного сравнительного анализа затрат или объема производства.

Остановившись на международном сравнении производственных затрат, автор высказывает относительно того, почему невозможно непосредственно на основе цен (на основе расхождения пропорций цен в международном плане) делать выводы о затратах (об их соотношениях). Автор вкратце подытоживает те методологические рекомендации, которые выработаны рабочей группой по себестоимости стран-участниц Совета Экономической Взаимопомощи для целей международного сопоставления себестоимости.

В дальнейшем автор останавливается на международном сравнении объема производства. Для международного сравнения имеется необходимость не в соответствующем валютном коэффициенте, а в соответствующей системе индексов цен. Выработка системы индексов цен представляет собой такую задачу, выполнение которой весьма сильно зависит от природы того стоимостного показателя, который надлежит сравнить в международном плане.

В заключительной части своей статьи автор останавливается на вопросе технической идентификации изделий. Он указывает, что для сравнения не совсем тождественных изделий следует разработать технические коэффициенты.

Бела Чендеш:

Влияние рентабельности на свиноводство

Во вступительной части статьи исследуется динамика свиноводческого цикла до освобождения страны и причины цикличности. Коротко суммируются результаты исследований, достигнутые экономистами, занимающимися данными вопросами.

В дальнейшем автор анализирует динамику свиного поголовья после освобождения страны. Автор отмечает, что в динамике поголовья и в этот период наблюдалась цикличность. Цикличность определялась в основном свиноводством единоличных хозяйств.

Причинами цикличности динамики свиного поголовья являются изменение кормовой базы и рентабельности (которые тесно связаны между собой). На основе анализа наличия кормов у производителей и поголовья свиней автор показывает, в какие годы положение свиноводства складывалось благоприятно или неблагоприятно. Он делает вывод, что если положение свиноводства было благоприятным в данном году, то в следующем году поголовье свиней вырастет и наоборот. Однако условия свиноводства за это время могут измениться и высокие поголовье свиней сопровождается недостатком кормов, что приводит к изменению поголовья в следующем году. Автор исследует изменение рентабельности на основе валового дохода в расчете на 1 человеко-день, рассчитанный по свиноводству и производству кукурузы вместе взятых.

Автор указывает на временные факторы периода коллективизации, неблагоприятно влияющие на поголовье свиней.

Анализ подтверждает задания второго пятилетнего плана, согласно которым производство кормов должно расти быстрее, чем животноводство.

Миклош Вельдеш:

Проблемы перспективного планирования потребления и спроса сельского населения

В статье излагается роль и задачи сети потребительской кооперации при составлении перспективного общегосударственного плана товарооборота. В статье подчеркивается, что задачи потребительских кооперативов в этом отношении не могут ограничиваться составлением плана по крестьянству, потому что население обслуживаемого ими района в результате индустриализации страны становится смешанным по своему характеру, среди членов отдельных семей имеются как крестьяне, так и рабочие и служащие.

По вопросу о содержании перспективного плана товарооборота в статье говорится, что план кроме основных показателей должен содержать все расчеты покупательной способности населения, а также планировать необходимые для осуществления товарооборота условия — в первую очередь показатели развития торговой сети.

Из недостаточно освещенных экономических проблем, связанных с перспективным планированием товарооборота, в статье большое внимание уделяется проблеме определения перспективного спроса. Исходя из того, что услуги приобретают всё большее значение вследствие повышения жизненного уровня, в статье высказывается пожелание, чтобы в будущем этим вопросом на научной основе занималась экономика внутренней торговли.

SUMMARY OF THE ARTICLES

József Bólint:

The development of our people's economy and the investment targets of the Second Five-Year Plan

The author analyses the relations between economic development and investments, particularly in the period of the Second Five-Year Plan (1961-1965) of the Hungarian people's economy. The investment targets are compared with earlier years in the Socialist development of the Hungarian people's economy and with the figures for various countries, particularly the Soviet Union. The first chapter is concerned with the relations between investments and the growth of national income and it is found that in the period of the Second Five-Year Plan about the same accumulation ratio will correspond to every one percent annual growth of national income, as between 1950 and 1958.

The author adduces calculations on the expected growth of industrial fixed funds during the period of the Second Five-Year Plan. The growth in fixed funds is compared with the increase in industrial production and it is found that the rate of growth of fixed funds is somewhat higher than that of industrial output. In this respect the author points to some of the reserves inherent in the better utilization of the fixed goods of industry, particularly through an improvement in the use of capacities and the number of shifts, mainly in the sectors concerned with the production of raw materials.

The proportions by sectors of the investments of the Second Five-Year Plan are, in comparison with the previous plan period, marked by an increase in the ratio of all investments devoted to productive investment, and within the latter of the proportion of industrial and agricultural investments. The author discusses the principles laid down by the VIIIth Congress of the Hungarian Socialist Workers' Party for the elaboration of the Plan, stressing among them the requirement of economicalness, to which the planning bodies are devoting increasing emphasis in working out the distribution of investments by sectors. It is pointed out that the effectuation of the principle of economicalness is greatly promoted by the increasing development of the division of labour between the Socialist countries.

The author also deals with the relations between investments and fixed funds respectively, and the productivity of labour. He states that in the period of the Three-Year Plan the value of fixed goods per head grew somewhat more rapidly than output per head, and that the situation will also be similar in the period of the Second Five-Year Plan. The author searches for reserves whose exploitation might lead to a development more favourable than the targets, in the course of the execution of the Plan. Examining the reserves, he stresses the tasks related to the further improvement of the material and technical composition of investments and to securing a high technical and technological standard in the projected investments.

The concluding part of the paper is concerned with the problems of the more rational territorial location and coordination of the investments.

György Tallós:

Some foreign trade aspects of the supply of materials for production

The paper is an investigation of the problems of the import of materials during the Second Five-Year Plan, from the point of view of foreign trade and the balance of payments. The overwhelming part of Hungary's imports of raw material come from the Socialist countries, and this is mainly due to the successes now achieved in cooperation within the CMEA. The coordination of plans with the Socialist countries and long-range trade agreements cover about two-thirds of all Hungary's imports of materials in the form of obligatory contingents. In the case of the most important imported raw materials for heavy industry, the proportion is even higher. Nevertheless the opportunities for importing raw materials from the Socialist countries are not unlimited. Certain articles - particularly those of a tropical character - are either not produced at all by Socialist countries, or else only to a small extent. In the case of other materials, the requirements (including the commodity stocks necessary for export to capitalist countries) are not yet met wholly by output. As the expansion of the output of the latter materials hinges for the greater part on appropriate investments, the author analyses the problems and possibilities of the so-called common investments, as important means for improving the supply of raw materials. He also considers those domestic provisions which the Second Five-Year Plan projects for the substitution of the import of raw materials by economic production at home.

The author supports the development of the commodity pattern of Hungarian exports, as a process which can also effectively improve the import of raw materials. In this respect it is necessary in the export of machinery to keep up with technical requirements, with the rapidly growing demands for modernity and in the matter of delivery dates, and also to augment exports of light industrial, agricultural and processed food products, moreover those of our own materials.

At the same time he criticizes the occasionally perceptible tendency directed at achieving a balance in mutual deliveries even by commodity groups, in the bilateral commodity turnover with the various countries. This atomization of foreign trade, it is pointed out, artificially narrows down the scope of exchange, hinders the improvement of economicalness and the achievement of the advantages that may be had from exchange.

Finally the author examines the possibilities of expanding trade with the economically underdeveloped countries, moreover with the industrially developed capitalist countries.

The significance for Hungary of trade with the economically underdeveloped countries, lies mainly in the fact that these countries are the actual or potential producers of most

of the raw materials and semi-finished products which cannot be obtained from the Socialist countries, and that at the same time the requirements of these countries are in harmony with the pattern of Hungarian exports.

The paper concludes with a discussion of the possibilities of increasing exports to the industrially developed capitalist countries and of certain problems in credit policies.

Béla Csikós Nagy:

The international comparison of economic processes with the help of value indexes

In the introduction the author stresses the importance of the use of value indexes in the international comparative analysis of economic processes. Some people are of the opinion that where there is no possibility for collation in the form of natural indexes there is generally no firm basis for comparison. In the author's view, however, the use of value indexes may indeed raise a whole series of complex problems, but these may be satisfactorily resolved.

The value indexes are expressed in national currencies. An international comparison presupposes the conversion of these currencies. Conversion is here understood to mean the elimination of the existing differences between the purchasing power of the various currencies. It hence appears that the international comparison of value indexes is a problem of so-called currency coefficients. The currency coefficient makes it possible to express prices stated in different moneys in a common currency and to undertake a comparative study of national price systems. The currency coefficient is, however, in itself not suitable for an international comparative investigation of expenditures or of product quantities.

Treating the international comparison of expenditures the author expounds why it is not possible to draw conclusions about expenditures (their ratios) directly from prices (the differences between the price ratios of countries). He briefly summarizes the methodological recommendations which the working party on costs of the Council for Mutual Economic Aid has worked out for the international comparative investigation of costs.

In the next part the paper discusses the international comparison of product quantities. In order to carry out an international comparison of product quantities it is not a suitable currency coefficient but a suitable system of price indexes that is needed. The elaboration of a system of price indexes is a task which is closely determined by the nature of the concrete value indicator which is to be submitted to international comparison.

The concluding part of the paper is concerned with the technical identification of the products. In order to render not wholly identical products comparable, it is necessary to work out technical coefficients (equivalency figures).

Béla Csendes:

The effect of lucrativeness on pig-breeding

In the introduction the paper examines the development of the pig-cycle before the Liberation, and the reasons for the existence of cycles. There is a brief summary of the research results achieved by economists who have investigated these problems.

The author next proceeds to analyse the development of the stock of pigs after the Liberation. It is found that in this period too, the prevalence of a regular cyclical trend may be observed. The presence of these cycles was basically determined by the pig-breeding taking place in individual farms.

The paper points to the development of the fodder situation and lucrativeness (the two are closely related to one another) as the reasons for the cyclical development of the stock of pigs. On the basis of the fodder available to the producers and of the actual stock of pigs it is shown in which years the situation of pig-breeding was favourable and when it was not. It is stated that if the situation of pig-breeding was favourable in a particular year, the stock of pigs increased in the next year, and *vice versa*. In the meanwhile, however, the conditions for pig-breeding may have changed, so that a large stock of pigs may have met with an unfavourable fodder situation, leading to a decrease in the stock of pigs for the next year. The development of lucrativeness is examined on the basis of the development of the joint gross income per labour day for pig fattening and maize production together.

The author points to the - transitional - disturbing factors affecting the development of the stock of pigs in the period of collectivization.

The analysis substantiates the aim set out in the Second Five-Year Plan, of having the production of fodder increase more rapidly than the livestock.

Miklós Völgyes:

Problems of the long-range planning of consumption and demand by the rural population

The paper is an account of the part played by the network of peasants' cooperatives in the preparation of the national long-range plan for commodity turnover. It is found that the tasks of the cooperatives in this respect cannot be limited to preparing a plan for the peasantry, as the population of the areas supplied by them is, due to the development of industry, miscellaneous. Peasants and wage-workers mix even within the families.

The problem of what is to be the content of the long-range commodity-turnover plan is raised, and the view taken that it must include, apart from the items that follow from its definition, all calculations that relate to the purchasing power of the population and all the conditions necessary for the rapid transaction of business - particularly those concerned with the development of the trading network.

Of the so far insufficiently clarified problems in economics connected with the long-range commodity turnover plan, great attention is paid to the question of determining long-range demand. Furthermore, in a discussion of the increased prominence of services, due to the rise in living standards, it is proposed that this question should in future also be treated on a scientific level by the economics of domestic trade.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

3

IX. ÉVFOLYAM

1962. MÁRCIUS

TARTALOM

<i>Cserba Lajos—Gács Endre: A nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának tervmérlege</i>	261
<i>Kertes László—Balázs Sándor: Szerszámgépgyártásunk helyzete és fejlődésének fő irányai a második ötéves tervben</i>	276
<i>Zala Ferenc: A lakossági fogyasztás távlati tervezésének módszere</i> ...	291
<i>Révész Gábor: Eszközlektetés és exportgazdaságossági számítás</i>	311
<i>Włodzimierz Brus: Az anyagi ösztönzők alkalmazásának néhány tapasztalata a Lengyel Népköztársaságban</i>	324
VITA	
SZEMLE <i>Nagy Tamás: Az értéktörvény felfogásának néhány elvi problémája</i>	337
SZEMLE	
A szövetkezeti kereskedelem jelentősége a falusi fogyasztók ellátásában (<i>Molnár Károly</i>)	347
Irányzatok a világ mezőgazdaságának fejlődésében (<i>Szunyogh Károly</i>)	358
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
Vita az árrendszer egyes elvi kérdéseiről	375
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Ivan Jevenko: Új tervezési módszerek a Szovjetunióban (<i>Ulbrichné Ács Magda</i>)	383
Otto Reinhold: Van-e harmadik út? (<i>P. O.</i>)	385
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	389

E SZÁM SZERZŐI:

Balázs Sándor, a Közgazdasági Szemle munkatársa; dr. Włodzimierz Brus, a Varsói Egyetem professzora; dr. Cserba Lajos, az Országos Tervhivatal osztályvezetője; Gács Endre, az Országos Tervhivatal munkatársa; Kertes László, a KGM Szerszámgépipari Igazgatóság osztályvezetője; Molnár Károly, a SZÖVOSZ elnökhelyettese; dr. Nagy Tamás kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; Révész Gábor, az Országos Tervhivatal munkatársa; Szunyogh Károly, a Minisztertanács munkatársa; dr. Ulbrichné Ács Magda kandidátus, az Országos Tervhivatal munkatársa; Zala Ferenc, a Belkereskedelmi Minisztérium osztályvezetője.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Keserű János, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Timár Máttyás, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter, Vincze Imre

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181-644.

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010. 62.0685 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180-850. — Csekk számla: 61.094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem 8/4 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1962. február 14.

A nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának tervmérlege

A nemzeti jövedelem nagysága és növekedési üteme meghatározza mind a dolgozók anyagi jólétének színvonalát, mind a szocialista bővített újratermelés méreteit.

Mint ismeretes, a nemzeti jövedelmet először megtermelik a népgazdaság különböző ágaiban, azután elosztják és újraelosztják a jövedelem-tulajdonosok: az állam, a szövetkezet és a lakosság között, végül felhasználják fogyasztásra és felhalmozásra.

A nemzeti jövedelem tehát kétféle formában jelenik meg: mint termékhalmozás és mint jövedelmek összege. Természetesen hangsúlyozni kell, hogy nem egyéni jövedelmek összegéről van szó — ahogyan ezt a polgári közgazdászok számítják —, hanem eredeti, illetve felhasznált jövedelmek összegéről. A nemzeti jövedelmet mint termékhalmozást, a jövedelmek elköltésén keresztül használják fel fogyasztásra, illetve felhalmozásra, vagyis a termékelosztás nem közvetlenül, hanem közvetve, a jövedelmek elosztásán és újraelosztásán keresztül bonyolódik.

Meg kell jegyezni, hogy a gyakorlatban nemcsak az állam és a szövetkezeti szektor, illetve az állam és a magánszektor között, hanem az állami szektoron belül is végbemegy a jövedelmek újraelosztása, bizonyos átcsoportosítása az állami költségvetésen és a pénzügyi rendszeren keresztül. Az utóbbit az teszi szükségessé, hogy azokon a területeken is szükséges beruházni, ahol nem halmozódik fel megfelelő jövedelem. Ez a jövedelem-újraelosztás, illetve átcsoportosítás azonban nem jár együtt tulajdonosváltással, tehát inkább formájában, mint közgazdasági tartalmában tekinthető jövedelem-újraelosztásnak.

A nemzeti jövedelem tervezése a népgazdasági mérlegrendszer keretében történik. A szocialista bővített újratermelés egységes folyamatából következik a népgazdasági mérlegek egységes rendszerének szükségessége. A nemzeti jövedelem tervmérlege a társadalmitermék-mérleggel — annak összevont és sakktáblaszerű formájával — együtt a népgazdasági mérlegrendszer gerincét alkotja, amelyhez szorosan kapcsolódnak a munkaerőmérleg, az állóalpmérleg, az anyagmérlegek és a pénzügyi mérlegek. Ezek a mérlegek együtt átfogják és összefoglalóan jellemzik a szocialista bővített újratermelés valamennyi fő területét és oldalát.

A tervezés gyakorlatában eddig az összevont nemzetijövedelem-mérleg keretében a nemzeti jövedelem termelését és felhasználását ter-

vezték meg.* Nem készült viszont a nemzeti jövedelem mozgásának közbelső szakaszát ábrázoló mérleg, az úgynevezett nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlege.

Melyek a közös és melyek a megkülönböztető vonásai a kétféle mérlegnek?

A nemzeti jövedelem termelését és felhasználását tükröző hagyományos nemzetijövedelem-mérleg igen fontos közgazdasági összefüggéseket tár fel: a nemzeti jövedelem növekedési üteme és színvonala népgazdasági áganként és összesen; a fogyasztás és a felhalmozás aránya és színvonala; a népgazdaság egyensúlyi helyzete stb. Ez a mérleg tehát a nemzeti jövedelmet mint termékhalmozást veszi figyelembe, és az anyagi termelés egyes ágaiban megtermelt — pontosabban: realizált — nettó termékek összes mennyiségét szembeállítja a fogyasztás és a felhalmozás anyagi szükségleteivel.

A nemzeti jövedelem — mint hangsúlyoztuk — nemcsak termékhalmoz, hanem egyidejűleg jövedelmek összege is. A hagyományos nemzetijövedelem-mérleg azonban sajátos felépítésénél fogva, nem tárhatja fel a nemzeti jövedelem jövedelem-jellegét és közvetlen kapcsolatát a pénzügyi rendszerrel. Hiszen az összevont nemzetijövedelem-mérleg forrás oldala nem mutatta ki a nemzeti jövedelem elosztását az egyes jövedelem-tulajdonosok — az állam, a szövetkezetek, a lakosság — között, s a felhasználási oldala sem tüntette fel a jövedelem-tulajdonosok részesedését a fogyasztásból és a felhalmozásból. Így fel sem merülhetett az az ellentmondás, amely az egyes jövedelem-tulajdonosok eredeti jövedelme és felhasznált jövedelme között fennáll. Holott — mint ismeretes — például a lakosság többet, az állami szektor kevesebbet használ fel a nemzeti jövedelemből, mint amekkora eredeti jövedelmekhez jut. Az eredeti és a felhasználható jövedelmek közötti ellentmondás feltárása és feloldása éppen a nemzeti jövedelem elosztásán és újraelosztásán keresztül történik.

A jövedelmek elosztásának, újraelosztásának és felhasználásának folyamatát persze eddig is terveztük, hiszen eddig is készültek pénzügyi mérlegek, mint a költségvetési mérleg, a lakosság bevétel-kiadási mérlege, a hitelmérleg stb., amelyekben a jövedelmek mozgásának részfolyamatait megtervezték. A pénzügyi mérlegek azonban pénzforgalmi szemléletben készültek, ami azt jelenti, hogy az egyes bevételi és kiadási tételek — elsődleges funkcióiknak megfelelően —, mint pénzgazdálkodási kategóriák, eltakarják a mögöttük levő, esetleg eltérő közgazdasági tartalmat. Például az eddig szokásos összevont pénzügyi mérlegben szereplő forgalmi adó és nyereségbefizetés összege egyrészt magában foglalja a termelő vállalatok és szövetkezetek által realizált eredeti jövedelmeket, és így közvetlenül összefügg a nemzeti jövedelemmel, másrészt tartalmazza a nem termelő vállalatok és szövetkezetek forgalmi adóját és nyereségbefizetését, amely már származékos jövedelemnek számít, más jövedelem-tulajdonosok elsődleges jövedelméből származik. Eppen ezért a hagyományos nemzetijövedelem-mérleg és az úgynevezett összevont pénzügyi mérleg csak végső egyenlegében volt össze-

* Az összevont nemzetijövedelem-mérleg forrás oldala tartalmazza az anyagi termelés ágaiban létrehozott, illetve realizált nemzeti jövedelmet, a felhasználási oldal a fogyasztást, a felhalmozást és a külföldi felhasználást.

hasonlítható. Ez nagyban akadályozta a termék- és pénzmozgások népgazdasági szinten való összehangolását, és bizonytalanságot okozott a népgazdaság egyensúlyának tervezésében.

Ezt a hiányzó láncszemet pótolja a népgazdasági mérlegrendszerben a nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlege, amely a nemzeti jövedelmet mint elsődleges és felhasznált jövedelmek összegét, valamint a két végpont között végbemenő jövedelem-újraelosztást ábrázolja.

A nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlegének mindkét oldala végösszegében tehát teljesen megegyezik a hagyományos nemzetijövedelem-mérleg két oldalának végösszegével, mert lényegében ugyanazokat a részletterveket és közgazdasági számításokat (az ágazatok önköltségi és jövedelmezőségi terveit, a vásárlóerő- és árualap-tervet, a pénzügyi terveket, a beruházási-felújítási terveket stb.) veszi alapul. Éppen ebben fejeződnék ki a nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlegének legfőbb közös vonásai a hagyományos nemzetijövedelem-mérleggel, s így a népgazdasági mérlegrendszerrel.

Ugyanakkor a nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlege sajátos csoportosítást tartalmaz. A nemzeti jövedelmet mint az egyes jövedelem-tulajdonosok elsődleges, illetve felhasználható jövedelmeit, valamint, a jövedelem-tulajdonosok között végbemenő jövedelem-átadásokat, azaz a jövedelmek újraelosztását ábrázolja. A nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlegének eme sajátos felépítése teremti meg a közvetlen kapcsolatot a pénzügyi mérlegrendszerrel. A nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlegének sajátos vonásai tehát újabb — az összevont nemzetijövedelem-mérlegben nem tükröződő — összefüggéseket tárnak fel, s meghatározzák a mérleg célját és sajátos szerepét.

A nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási tervmérlegének kidolgozását nemcsak a nemzetijövedelem-mérleg és a pénzügyi mérlegek összehangolásában mutatkozó problémák sürgették, hanem a tervezési módszerek fejlesztéséből eredő követelmények is.

Mint ismeretes, 1959 óta a tervezés gyakorlatában is rendszeresen alkalmazzuk a társadalmi termék sakkáblaszerű mérlegét, melynek szerepe egyre növekszik mind a tervezésben, mind a közgazdasági elemzésekben.

A sakkáblamérleg — mint ismeretes — feltárja, hogy a társadalmi terméket felhasználó területek szerkezeti változását hogyan követi a termelés összetételének változása, hol jelentkezik esetleges ellentmondás.

Amíg a tábla belső négyzete kimutatja az ágazatok termelési kapcsolatait, vagyis a pótlási alap ágazatok szerinti összetételét, addig a tábla alsó és oldal szárnyán a nemzeti jövedelem, pontosabban a „hozzáadott érték” (nemzeti jövedelem + amortizáció) jelenik meg.

A tábla alsó és oldal szárnya — bár végösszegében egymással megegyezik — belső csoportosítását tekintve eltér egymástól. Más szóval: bizonyos módosítással (amit az amortizáció beszámítása okoz) a sakkábla alsó szárnya tartalmazza az elsődleges jövedelmeket, oldal szárnya pedig a végső felhasználást (logyasztás, beruházás-felújítás, forgóalap-növekedés).

Ebből látható, hogy a sakktáblamérleg bizonyos egyszerűsítő összevonásokkal a nemzeti jövedelem elosztási-újraelosztási mérlegének két végpontját határozza meg. E két végpontot kapcsolja össze a nemzeti jövedelem újraelosztási folyamata. Ez az úgynevezett „negyedik négyzet” a sakktáblamérlegben, amelyről Eidelmann professzor beszélt a „Termelési-elosztási ágazati kapcsolatok mérlege a Szovjetunióban” című előadásában, az 1961. évben Magyarországon megrendezett nemzetközi statisztikai konferencián.

A mérleg felépítése, összeállításának főbb elvi-módszertani kérdései

Magyarországon mind ez ideig a rendszeres tervezési és statisztikai munkában nem készítettek nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérleget. A Szovjetunióban a népgazdasági mérleg keretében ilyen mérleg rendszeresen készült. M. Z. Bór: „A Szovjetunió népgazdaságának tervmérlege” című könyvében egyebek között a nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának kérdéseivel is részletesen foglalkozik.

Magyarországon, bár a tankönyvek tárgyalták a nemzeti jövedelem elosztását és újraelosztását, s közöltek sémákat, ezeket a gyakorlatban nem alkalmazták. A hazai szakirodalomban is többször felvetették a mérleg kidolgozásának szükségességét. Így Hetényi István, Ács Magda, Ausch Sándor a Közgazdasági Szemlében a népgazdasági mérlegrendszer problémáiról írott cikkeikben elvileg megállapítják az újraelosztási mérleg helyét a mérlegrendszerben és hangsúlyozzák szükségességét. Gerő Tamásné „Felhalmozás és pénzfelhalmozás”^{*} című könyvében több vonatkozásban tárgyalja az újraelosztás problémáit.

A történeti fejlődés szempontjából érdemes megemlíteni, hogy a tervezés gyakorlatában a nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlegének kidolgozását jóval megelőzték a lakossági jövedelmek mozgására vonatkozó számítások, amelyek a hagyományos reáljövedelem-és nemzetijövedelem-számításból kiindulva részletesen ábrázolták a lakosság elsődleges, származékos, végső és felhasználható jövedelmeinek folyamatát. Ezek a számítások bizonyos tapasztalatokat nyújtottak a nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlegének kidolgozásához, és abba az irányba mutattak, hogy a lakossági jövedelmek mozgására vonatkozó számításokhoz hasonlóan, az állami és a szövetkezeti jövedelmek nyomkövetésére is részletes számítások szükségesek, mert így megteremthetők a teljes mérleg összeállításának feltételei.

A nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlegének összeállítását nálunk a gyakorlatban először Ausch Sándor és Madarassi Attila kísérelték meg, amiről a Közgazdaságtudományi Intézet 1960. évi Évkönyvében írott tanulmányukban számoltak be.^{**} Ezt a munkát a KSH 1957. évi tényszámai alapján végezték el, kiindulva az állami költségvetésből, az MNB pénztári tervből, az MNB rövid lejáratú hitelmérlegből és a nemzetközi fizetési mérlegből. Az említett pénzügyi mérlegek tételeit a megfelelő módon csoportosították és az újraelosztási folyamatokat kettős könyvelési módszer segítségével ábrázolták.

^{*} Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958.

^{**} Ausch Sándor-Madarassi Attila: Kísérelt a nemzeti jövedelem újraelosztásának ábrázolására a pénzügyi mérlegek alapján.

A tanulmány útmutatásait s a tervezési gyakorlat tapasztalatait felhasználva, 1960-ban az Országos Tervhivatalban megkíséreltük az elosztási és újraelosztási mérleg elkészítését az 1960. évi terv alapján. A mérleg kidolgozásának szükségességét közvetlenül az váltotta ki, hogy a nemzetijövedelem-mérleg és az összevont pénzügyi mérleg egyenlege jelentős eltérést mutatott. Az eltérés okát az összevont nemzetijövedelem-mérleg és a pénzügyi mérleg számításai alapján — a már fentebb említett problémák miatt — nem sikerült megállapítani. A nemzetijövedelem-mérleg és az összevont pénzügyi mérleg eltérő csoportosításai miatt tételes egyeztetésre nem volt lehetőség. Ez a helyzet már azt is megmutatta, hogy milyen megközelítéssel állítható össze a nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának tervmérlege.

A feladat lényege az volt, hogy egyrészt a nemzeti jövedelem mérlegének mind forrás, mind felhasználás oldalát fel kellett osztani jövedelem-tulajdonosok szerint — hiszen a pénzügyi mérlegek tulajdonképpen az egyes jövedelem-tulajdonosok bevétel-kiadási mérlegei. Másrészt az összevont pénzügyi mérleg, illetve az egyes pénzügyi mérlegek bevétel-kiadási tételeit az előbb említett közgazdasági tartalmuk szerint fel kellett bontani, illetve át kellett csoportosítani úgy, hogy az eredeti, a származékos és a felhasznált jövedelmi tételek egymástól elhatárolódjanak.

A számítások eredményesek voltak, az eltérések jelentős részét sikerült kideríteni, s egyúttal a hagyományos nemzetijövedelem-mérleg és pénzügyi mérlegek összeállítási módszerének több következtelenségére is fény derült.

Az 1960. évi tervmérleg összeállításával kapcsolatos eredmények — bár a nemzetijövedelem-mérleg és az összevont pénzügyi mérlegek számszerű egyeztetése teljes részletességgel nem történhetett meg — arra ösztönöztek, hogy a megkezdett munkát ne hagyjuk abba, s az elosztási és újraelosztási mérleget ne csak alkalmi feladatok megoldására használjuk fel, hanem a tervezési munka részévé tegyük. Ezért 1961-ben a jóváhagyott terv alapján a Pénzügyminisztériummal közösen elkészítettük a nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlegét.

A nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási tervmérlege jövedelemtulajdoncsoportosítás szerint csoportosítva tartalmazza az eredeti jövedelmeket, a származékos jövedelmek egyenlegét és a végső jövedelmeket, továbbá a hitelátcsoportosítás egyenlegét és a felhasználható jövedelmeket. Mivel a mérleg a nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának egész folyamatát felöleli, ezért ezt az összefoglaló jellegű mérleget csak a nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának részfolyamatait ábrázoló mérlegek összesített adatai alapján lehet összeállítani. Ezek a mérlegek a nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási folyamatának logikai sorrendjében a következők: a nemzeti jövedelem elsődleges elosztásának tervmérlege, a végleges jövedelemújraelosztás, illetve az ideiglenes jövedelemátcsoportosítás tervmérlege, valamint a nemzeti jövedelem végső felhasználásának tervmérlege. A továbbiakban a nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási tervmérlegének elvi-módszertani problémáit ebben a sorrendben tárgyaljuk.

A nemzeti jövedelem elsődleges elosztásának tervmérlege összevont formában a következő arányokat mutatja:

Az első táblázat az egyes társadalmi szektorokban és az egész nép gazdaságban megtermelt nemzeti jövedelem elsődleges megoszlását mutatja jövedelem-tulajdonosok szerint. A második táblázatból pedig az látható, hogy az egyes jövedelem-tulajdonosok által realizált jövedelmeket mely társadalmi szektorokban hozták létre.

A nemzeti jövedelem elosztásának mérlege (százalékban)

I.

Jövedelem-tulajdonosok	Szektorok	Állami szektor	Szövetkezeti szektor	Magán-szektor	Együtt
	Állam		57,9	7,3	1,1
Szövetkezet		—	17,5	—	3,6
Lakosság		42,1	75,2	98,9	53,9
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

II.

Jövedelem-tulajdonosok	Szektorok	Állami szektor	Szövetkezeti szektor	Magán-szektor	Együtt
	Állam		96,3	3,5	0,2
Szövetkezet		—	100,0	—	100,0
Lakosság		55,3	29,1	15,6	100,0
	Összesen	70,7	20,8	8,5	100,0

Hogy a mérleget mennyire lehet közgazdasági elemzésre felhasználni, az nagyrészt az eredeti jövedelmek csoportosításán múlik.

Az egyes jövedelem-tulajdonosok eredeti jövedelmeként a következő jövedelemformákat számoltuk el:

Az állam és az állami vállalatok eredeti jövedelmei között szerepelnek: a forgalmi adó, a nyereség, az állami vállalatok társadalombiztosítási járulékai, az illetményadó, egyéb jövedelmek.

Az állam és az állami vállalatok eredeti jövedelmeit az itt bemutatott táblázatok együtt tartalmazzák, mint az állam eredeti jövedelmét. A részletes munkában azonban a pénzügyi elszámolás gyakorlatából kiindulva, az állami költségvetés és az állami vállalat eredeti jövedelmét külön kezeltük és egyeztetjük. Az állami költségvetés, illetve az állami vállalat eredeti jövedelmének elhatárolásánál a forgalmi adó, a közteher és az illetményadó az állam eredeti jövedelmeként, míg a nyereség, valamint néhány más jövedelmi tétel (kamat, kötbér, szolgáltatások díja) a vállalat eredeti jövedelmeként került elszámolásra.

Meg kell jegyezni, hogy közgazdasági elemzés szempontjából előtérbe került az az elhatárolás is, amely szerint a forgalmi adó, valamint a közteher és az illetményadó a vállalatok eredeti jövedelme között szerepelne, úgy mint a nyereség, és az újraelosztás során kerülne át az állami költségvetésbe. Ilyen elszámolás mellett az eredeti jövedelmek alapján közvetlenül vizsgálható a termelő ágaknál az $m : v$ arány, vagyis lényegében a lakossági jövedelmek és a társadalmi akkumuláció egymáshoz való viszonya.

A kisipari és a mezőgazdasági szövetkezetek eredeti jövedelmeként számoltuk el a realizált új értéknek azt a részét, amely a tagok — tágabb értelemben a lakosság — számára kifizetett összegek levonása után maradt, vagyis amit a szövetkezetek közös alapok képzésére, illetve állami kötelezettségek teljesítésére fordítottak.

A kisipari és a fogyasztási szövetkezetek tagjainak osztalékát — ugyanúgy, mint az állami vállalatoknál a nyereségrészesedést — a szövetkezetek eredeti jövedelmeként számoltuk el, amely az újraelosztás során került át a lakossághoz.

Az anyagi termelésben dolgozó lakosság eredeti jövedelmei: az állami termelő vállalatok munkásainak és alkalmazottainak bére és bérjellegű jövedelme (ideszámítva a társadalmi juttatásokat is); a kisipari és a mezőgazdasági termelő szövetkezetek tagjainak és alkalmazottainak pénzbeli, természetbeni jövedelme (munkaegység-részesedés, földjára-dék stb.); a lakosság magán-termelőtevékenységéből, valamint egyéni, háztáji és kiegészítő gazdaságából származó pénzbeli és természetbeni jövedelme.

A lakosság bér- és bérjellegű jövedelmeit kétoldalú közelítéssel állapítottuk meg, egyrészt a termelési költségvetésből (önköltségi és jövedelmezőségi tervből), másrészt a lakosság pénzbevételeinek és kiadásainak mérlegéből kiindulva. A kétféle alapon összeállított adatok egyeztetésével, koordinálásával állapítottuk meg a lakosság eredeti jövedelmeinek nagyságát az állami szektoron belül.

Az egész magánszektorban és a háztáji gazdaságoknál a teljes nemzeti jövedelmet a lakosság eredeti jövedelmeként számoltuk el, kivéve a magánkisiparosok forgalmi adóját, amelyet a forgalmi adó egységes kezelése céljából az állam jövedelmei között szerepeltettünk.

A magánszektorban vettük számításba a családház-építésnél a dolgozók saját munkája által létrehozott nemzeti jövedelmet is, amely teljes egészében a lakosság eredeti jövedelmét képezi. Ez az úgynevezett egyéni építés tulajdonképpen a szó közgazdasági értelmében nem nevezhető magánszektornak, inkább csak technikai okokból soroltuk ide.

A nemzeti jövedelem elsődleges elosztását tartalmazó összevont táblázatból látható, hogy 1961-ben a terv számításai szerint a nemzeti jövedelem 70,7 százalékát az állami szektorban, 20,8 százalékát a szövetkezeti szektorban és 8,5 százalékát a magánszektorban hozzák létre, pontosabban: realizálják. Vagyis a nemzeti jövedelem több mint 91 százalékát a szocialista termelési viszonyok között termelik, ami azt jelenti, hogy a szocialista termelési viszonyok uralkodóvá váltak a városban és a falun egyaránt. Ténylegesen a mezőgazdaság szocialista átszervezése 1961-ben a vártnál gyorsabban ment végbe, úgy hogy a magánszektor aránya a valóságban még ennél is kisebb.

Az eredeti jövedelmek m : v arány szerinti megoszlása társadalmi szektoronként lényegesen különbözik, amit a következő táblázat mutat:

A nemzeti jövedelem megoszlása m:v arány szerint (százalékban)

	Állami szektor	OKISZ SZÖVOSZ	Termelő-szövetkezetek	Magán-szektor	Összesen
Állami, szövetkezeti jövedelem	57,9	55,6	11,8	1,1	46,1
Lakossági jövedelem	42,1	44,4	88,2	98,9	53,9
Nemzeti jövedelem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A lakosság részesedése tehát jóval nagyobb a mezőgazdasági termelőszövetkezeti és a magánszektorban, mint az államiban, illetve az OKISZ és a SZÖVOSZ vállalatainál. Tekintve, hogy e szektorok dolgozóinak jövedelmi szintje nem tér el jelentősen egymástól, a nagy aránykülönbségeket a következő okok magyarázzák:

A termelőszövetkezeti és a magánszektorban alacsonyabb a munka termelékenységé, kisebb az egy főre jutó nemzeti jövedelem és ennél fogva kevesebb akkumulációra van lehetőség.

Míg az állami és az OKISZ—SZÖVOSZ szektorokban a jövedelmeket közvetlenül tudják befolyásolni, addig a mezőgazdasági termelőszövetkezeti és a magánszektorban a tulajdonviszonyokból eredően és a gazdasági irányítás rendszerének megfelelően, nagyobb jelentősége van például az adón keresztül való jövedelem-befolyásolásnak, amelyre már az újraelosztáskor kerül sor.

Az eltérésben — különösen a mezőgazdaság viszonylatában — szerepet játszik az is, hogy a termelőszövetkezeti és a magánszektorban realizált nemzeti jövedelem általában már kisebb, mint a megtermelt, mivel az állam az árakon keresztül már az elsődleges elosztás mozzanatában elvonja a létrehozott nemzeti jövedelem egy részét.

★

A nemzeti jövedelem elsődleges elosztása még nem határozza meg a végső jövedelmi és felhasználási arányokat. A nemzeti jövedelem újraelosztása során az egyes jövedelem-tulajdonosoknak a nemzeti jövedelemből való részesedési arányai megváltoznak, a jövedelmek átcsoportosításra kerülnek. Mi váltja ki az újraelosztás szükségességét? Miért nem lehet már az elsődleges jövedelmeket a kívánatos színvonalon és arányok szerint meghatározni?

A nem termelő szféra nem hoz létre nemzeti jövedelmet, ezért a társadalmi tiszta jövedelem egy részét államigazgatási, kulturális, védelmi stb. kiadásokra kell fordítani, s erre a célra központi alapokat kell létrehozni. Bár a szocialista állam éppen az állami vállalatok révén jelentős elsődleges jövedelmekkel rendelkezik, ugyanakkor azonban a szövetkezeti és magánszektorban is hozzá kell járulnia a társadalmi alapok képzéséhez. Mivel az utóbbi szektorok a tulajdonviszonyokból eredően elsődleges jövedelmeikkel maguk rendelkeznek, ezt a hozzájárulást a jövedelmek újraelosztása útján lehet biztosítani.

A bővített újratermelés megköveteli, hogy a nemzeti jövedelem egy részét felhalmozzuk. A beruházások azonban nemcsak azokban az üzemekben (ágakban) valósulnak meg, ahol a hozzá szükséges eszközöket megtermelik, hanem a népgazdasági tervnek megfelelően, más területeken is.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése és a termelőszövetkezetek megerősítése idején az állam jelentős támogatást nyújt a termelőszövetkezeteknek, különösen az újonnan alakultaknak.

Bár a szocializmusban a munka szerinti elosztás elve az uralkodó, mégis a jövedelmek egy részét más szempontok szerint osztják el (ilyenek például a nyugdíj, a családi pótlék, az orvosi ellátás stb.).

A nagy jövedelmi aránytalanságok megelőzése végett a magasabb jövedelmeket adóval csökkentik, vagyis a központi alapok létrehozásában a lakosság jövedelmének arányában vesz részt.

Az újraelosztás fő eszköze az állami költségvetés. Az állami költségvetés központosítja egyebek között a társadalmi tiszta jövedelem jelentős részét, átcsoportosítja a jövedelmeket az eredeti tulajdonosoktól a felhasználókhoz.

Az állami költségvetés a legfőbb, de nem az egyetlen csatornája az újraelosztásnak. Általában újraelosztásnak tekinthető minden olyan egyoldalú pénzmozgás, amellyel nem áll szemben termékmozgás. Kivételes esetekben bizonyos egyoldalú természetbeni átadásokat (például természetbeni földadót) is itt szerepeltetünk. Tehát a nemzeti jövedelem újraelosztási szakaszában a pénzmozgás ideiglenesen elszakad az anyagi mozgástól, hogy azután a felhasználás szakaszában megint egyesüljenek.

Az újraelosztás során származékos jövedelmekhez jutnak olyan jövedelem-tulajdonosok is, akik eredeti jövedelemmel nem rendelkeztek. Így a szolgáltatók, a pénzintézetek, a társadalmi szervek.

Az újraelosztásnak két fajtáját különböztettük meg: a végleges és az ideiglenes jövedelemátadást. Az ideiglenes jövedelemátadás a hitel útján történő jövedelem-átcsoportosítás. Hitelnyújtás esetében a jövedelemtulajdonos nem válik meg jövedelmétől, csak ideiglenesen kölcsönadja másnak, felhasználás céljából. Elvileg minden hitel ilyen természetű. Az általunk alkalmazott rendszerben azonban csak a rövid lejáratú hiteleket tekintettük ideiglenes átadásnak. Ezt a módszert technikai okokból választottuk, mert ez áll legközelebb a pénzügyi mérlegek rendszeréhez. A közép- és hosszú lejáratú hiteleket — mint végleges átadást — a származékos jövedelmeknél tüntettük fel.

A végleges jövedelemátadásokat sakktáblaszerűen ábrázoltuk, amit a következő oldal táblázatában összevont formában mutatunk be.

A származékos jövedelmek között szerepelnek: a nem termelő szféra dolgozóinak bére, nyugdíjak, családi pótlék, ösztöndíjak, adók, nyugdíjjárulék, bizottsági díj stb. Bár a tisztán technikai jellegű halmozódásokat igyekeztünk kiszűrni, még így is helyenként többszörös jövedelem-átcsoportosítások szerepelnek. Például a szolgáltatók származékos jövedelmeket kapnak a lakosságtól, ugyanakkor az ott dolgozóknak bért fizetnek, tehát a pénz egy része visszakerül a lakossághoz.

Külön meg kell említeni a szolgáltató vállalatok és szövetkezetek helyét a rendszerben. Tekintve, hogy a nem termelő szolgáltatók (fodrászok, fényképészek, mozi stb.) nem hoznak létre nemzeti jövedelmet,

nem rendelkeznek eredeti jövedelemmel sem. Származékos jövedelmeiket a lakosságtól és más jövedelem-tulajdonostól kapják a szolgáltatások ellenértékeként. Látszólag ez ellentmond annak az elvnek, hogy az újraelosztás csak egyoldalú pénzmozgásokat tartalmaz, hiszen itt van ellenérték. Ez az ellenérték azonban nem anyagi tartalmú, nem termék jellegű.

Származékos jövedelmek sakkáblamérlege
(millió Ft-ban)

Átad \ Kap							Átadott jövedelmek
	Állam	Szövetkezet	Lakosság	Szolgált.	Pénzint.	Egyéb	
Állam	45 999	766	25 557	1 346	10 528	2 574	86 770
Szövetkezet	2 441	—	727	120	1 035	23	4 446
Lakosság	7 495	1862	375	2 316	2 700	1 120	15 868
Szolgáltatók	699	—	1 573	280	23	34	2 609
Pénzintézetek ...	4 451	3672	3 647	10	462	99	12 341
Egyéb	1 039	28	639	100	49	—	1 855
Kapott jövedelmek	62 124	6328	32 618	4 172	14 797	3 850	123 889
Kapott és átadott jövedelmek egyenlege	-24646	+1 882	+16 750	+1 563	+2 456	+1 995	∅

A „pénzintézet” szektor tartalmazza a bankokat, az Állami Biztosítót és az OTP-t. Eredeti jövedelemmel nem rendelkeznek. Rajtuk keresztül bonyolódik le a hitelforgalom. Származékos jövedelmeiket a lakosság és a vállalatok befizetéseiből, valamint az állami költségvetésből nyerik. Ily módon a pénzintézetek az ideiglenes és a végleges újraelosztásnak a mechanizmusai, amelyeken keresztül nagy pénzösszegek mennek át. Végső felhasználása a folyó anyagkiadásokon kívül csak az OTP-nek van. Ugyanis az OTP bonyolítja le az öröklakások építését.

A származékos jövedelmek egyenlege előjelében és nagyságában a különböző jövedelem-tulajdonosoknál változó. Az állami vállalatok és kisipari szövetkezetek egyenlege negatív, a lakosságé és a mezőgazdasági termelőszövetkezeteké, valamint a többi, eredeti jövedelemmel nem rendelkező, s csak származékos jövedelemben részesülő jövedelem-tulajdonosoké pozitív. Az eredeti jövedelmeket a származékos jövedelmek egyenlege módosítja, s így kialakulnak a végső jövedelmek. A végső jövedelmeket tovább befolyásolja a jövedelmek ideiglenes átcsoportosítása. A jövedelmek ideiglenes átcsoportosítását a hitelmérleg tartalmazza.

A hitelátcsoportosítás mutatja a vállalatok és a szervek bankbetétjének és rövid lejáratú hitelfelvételének egyenlegét. A hitelmérleg a lakosság viszonylatában a takarékbetét és a készpénzállomány változását mutatja. Felvethető, hogy ez utóbbi tételek miért szerepelnek itt. A takarékbetétnél a hasonlóság kézzelfogható: a lakosság kölcsönadja

pénzét az államnak (OTP-n keresztül), amit az felhasznál más célokra. A betéti-lajdonos — jelen esetben a lakosság — nem mond le pénzéről, mert bármikor kiveheti, vagyis visszaveheti a kölcsönt. A készpénztartalékolásnál is hasonló a helyzet, bár látszatra nem ez történik. A lakosság tudniillik nem adja oda pénzét, hanem magánál tartja. Közgazdaságilag azonban ez azt jelenti, hogy a lakosság az adott évben nem használja fel a nemzeti jövedelem rá jutó részét. Tehát a lakoságnál levő bankjegyek az állam számára hitelforrást jelentenek, amit felhasználhat más célokra (például belkereskedelmi készletek hitelezésére stb.).

★

Az elsődleges jövedelmek újraelosztása és ideiglenes átcsoportosítása után alakulnak ki a fő jövedelem-tulajdonosok — állam, szövetkezet, lakosság — felhasználható jövedelmei, amelyek fogyasztásra és felhalmozásra fordíthatók.

A felhasználható jövedelmek termékre váltását, vagyis a nemzeti jövedelem felhasználását jövedelem-tulajdonosok szerint és a felhasználás iránya szerint a következő összevont táblázat mutatja milliárd forintban:

	Fogyasztás	Felhalmozás	Külföldi felhasználás	Felhasználás összesen
Állam	12,5	30,0	-2,1	40,4
Szövetkezet	0,1	6,9	—	7,0
Lakosság	92,1	1,1	—	93,2
Szolgáltatók	2,2	-0,1	—	2,1
Pénzüintézetek	0,2	1,2	—	1,4
Egyéb	0,5	0,9	—	1,4
Összesen	107,6	40,0	-2,1	145,5

Meg kell jegyezni, hogy mivel mind az eredeti jövedelmek, mind a felhasználható jövedelmek részletes számításaiban az államon belül különválasztottuk a vállalatot és a költségvetést, ennek megfelelően a beruházásokból a beruházási hányadnak megfelelő összeget a vállalatoknál, a többit a költségvetésnél mutattuk ki.

Az általunk alkalmazott rendszerben a külföld külön jövedelem-tulajdonosként szerepel és megjelenik a nemzeti jövedelem mozgásának minden fázisában. Az eredeti jövedelmek közt negatív előjellel megtalálható a külkereskedelmi vállalatok árrése. Ez az összeg csökkenti a népgazdaság többi ágaiban megtermelt nemzeti jövedelmet, tekintve, hogy a külkereskedelem árai nem tartalmazzák a külkereskedelmi vállalatok kiadásait és nyereségét. Az újraelosztás során az állam és a külföld viszonylatában megjelenik a külföldi kötelezettségek törlesztése, illetve a külföldi hitelek felvétele. A cikkben közölt táblázatokban a „külföld” szektort az „állam” szektorral összevontuk.

Az előbbi táblázatból látható, hogy a jövedelem felhasználásának anyagi szerkezete más a lakoságnál és megint más az államnál és a szövetkezetnél. A lakosság felhasználható jövedelmeinek túlnyomó részét fogyasztásra fordítja, s csak kisebb hányadát használja felhalmo-

zásra, például lakásépítésre. Hiszen a lakosság zöme termelőeszközökkel nem rendelkezik, s így jövedelméből nem kell a termelőalapok bővítésére költenie. Kivételt képez a lakosság körében elszámolt magán-szektor, amelyre azonban általában nem a termelőalapok bővítése, hanem a visszaszorulás jellemző. Éppen ezért a lakosság felhasználható jövedelmének anyagi megalapozása főleg fogyasztási cikkek igényel.

Az állam — és még inkább a szövetkezet — felhasználható jövedelmeinek túlnyomó részét felhalmozásra: állóalapok állományának bővítésére, készletek növelésére fordítja. Az állam és szövetkezet felhasználható jövedelmének anyagi megalapozása tehát főleg termelőeszközök igényel. Mindebből következik, hogy a jövedelem-tulajdonosok felhasználható jövedelmeinek változásával összefüggésben általában változnia kell a felhasználható jövedelmek realizálásához szükséges nemzeti jövedelem anyagi összetételének is.

A nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlegének rendszerét összevont formában a következő sémában ábrázolhatjuk:

A nemzeti jövedelem elosztási-újraelosztási mérlege
(milliárd Ft-ban)

Jövedelmek Jövedelem- tulajdonosok	Eredeti jövedelem	Származékos jövedelem egyenleg	Végső jövedelem (1±2)	Hitelátcsop- ortosítás egyenlege	Felhasznált jövedelem (3±4)
	1	2	3	4	5
Állam	61,7	-24,6	37,1	+3,3	40,4
Szövetkezet	5,3	+ 1,8	7,1	-0,1	7,0
Lakosság	78,3	+16,8	95,1	-1,9	93,2
Szolgáltatók	—	+ 1,5	1,5	+0,6	2,1
Pénzintézetek	—	+ 2,5	2,5	-1,1	1,4
Egyéb*	0,2	+ 2,0	2,2	-0,8	1,4
Összesen	145,5	∅	145,5	∅	145,5

* Társadalmi szervek, községfejlesztési alap stb.

(Százalék)

Jövedelmek Jövedelem- tulajdonosok	Eredeti jövedelem	Végső jövedelem	Felhasznált jövedelem
	Állam	42,5	29,7
Szövetkezet	3,6	4,9	4,8
Lakosság	53,9	65,4	64,0
Együtt	100,0	100,0	100,0

Oszlopírányban a mérlegből megállapíthatók a jövedelem-tulajdonosok részesedési arányai a nemzeti jövedelem mozgásának különböző fázisaiban. Scirirányban a mérleg mutatja, hogy az egyes jövedelem-tulajdonosok a nemzeti jövedelem mozgásának melyik szakaszában jutnak jövedelmeik döntő részéhez.

Mindezekből következik, hogy a szocialista termelési viszonyok között lehetséges, sőt a tervszerűség követelménye alapján szükséges, hogy a szocialista állam a különböző jövedelem-tulajdonosok jövedelmének kialakulását és felhasználását számításba vegye és a rendelkezésre álló nemzeti jövedelem anyagi összetételével koordinálja.

A mérleg felhasználásának lehetőségei és az alkalmazásával kapcsolatos további feladatok

A nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlege a gyakorlatban több célra is felhasználható.

Amennyiben a mérleget beiktatjuk a rendes tervezési munkába, a *tervek koordinálásának* fontos eszköze lehet. Előmozdíthatja a nemzetijövedelem-mérleg és a pénzügyi mérlegek, a társadalmi termék saktáblaszerű mérlege és a nemzeti jövedelem mérlege, valamint a különböző pénzügyi mérlegek kölcsönös kapcsolatainak jobb összehangolását. Így a mérleg segítségével végső soron magasabb színvonalon koordinálható a termékmozgás és a pénzmozgás.

A saktáblamérleg és az újraelosztási mérleg számszerű összekapcsolása kisebb módosításokat igényel a saktábla felépítésében.

Mint már említettük, a saktáblamérleg részletesen a társadalmi termék pótlási alapjával foglalkozik, a nemzeti jövedelem — pontosabban a hozzáadott érték — csak a tábla alsó és oldal szárnyán jelenik meg. A tervezésben kialakult saktáblamérleg alsó szárnyán a megtermelt nemzeti jövedelem két sorra oszlik: bér- és bérjellegű jövedelemre, valamint akkumulációra. Ez a csoportosítás azonban nem kielégítő ahhoz, hogy közvetlenül számszerű kapcsolatba lehessen hozni a nemzetijövedelem-elosztási mérlegével. Ezért célszerű volna a saktáblában is a meglévő két sor helyett három sorra bontani a nemzeti jövedelmet: a lakosság, a szövetkezetek és az állam eredeti jövedelmére. Ezáltal a saktábla közvetlenül kapcsolódna az újraelosztási mérleghez. Technikailag ez a változás különösebb nehézség nélkül megoldható.

Az említett csoportosításbeli eltéréseken kívül a saktáblamérlegben el kellene választani a mezőgazdaság magánszektortól a termelőszövetkezeti szektortól. Ugyanis a nemzeti jövedelem elosztási mérlegében a magánszektor és a szocialista szektor külön szerepel.

A két mérleg számszerű összekapcsolásánál bizonyos — nehézség nélkül áthidalható — problémát jelent az is, hogy a saktáblamérleg oldal szárnyán levő végső felhasználás (nettó output) a beruházások és felújítások teljes összegét tartalmazza, az amortizáció levonása nélkül. Ez azzal függ össze, hogy a saktábla belső, zárt négyzetében az anyagfelhasználás nem tartalmazza az amortizációt, így a végső felhasználás nemcsak a nemzeti jövedelemre, hanem az úgynevezett „hozzáadott érték”-re is vonatkozik.

Az említett kisebb módosítások után a nemzeti jövedelem elosztási

és újraelosztási mérlegének segítségével lehetővé válik a sakk-tábla-mérleg alsó és oldal szárnyának számszerű összekapcsolása.

A nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlege lehetővé teszi a *közgazdasági elemzés* kiterjesztését olyan összefüggésekre, amelyek a hagyományos nemzetijövedelem-mérlegben eddig nem voltak feltárhatók. Erre különösen akkor lesz mód, ha már több év mérlegadatai állnak rendelkezésre. Vizsgálni lehet, hogy hosszabb időszak alatt a nemzeti jövedelem megoszlási arányai — mozgásának különböző fázisaiban — hogyan változnak. Bár a pénzügyi mozgások arányai kevésbé stabilak, mint a termelés anyagi szerkezete, elképzelhető, hogy a sakk-táblához hasonlóan olyan koeficienszeket képezzünk, amelyek felhasználhatók lesznek a tervezésben és gazdaságpolitikai intézkedések kidolgozásában.

Ahhoz, hogy a nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlege a tervező munka szerves részévé váljék és eredményesen felhasználható legyen a népgazdasági terv koordinálásában, valamint a közgazdasági elemzésekben, természetesen további előfeltételek megteremtése szükséges.

Elsősorban a megfelelő statisztikai bázis létrehozása merül fel. Szükséges volna, hogy a KSH a Pénzügyminisztériummal együtt tényadatok alapján is összeállítsa a nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlegét. Tudomásunk szerint a KSH-ban folynak az ezzel kapcsolatos előkészítő munkák.

Másodsorban a pénzügyi tervmérlegekben is bizonyos módosítások végrehajtására volna szükség. E mérlegek felépítésében olyan változtatásokat kellene érvényesíteni, hogy a tételek közvetlenül vagy kisebb áttételezésekkel beilleszthetők legyenek az újraelosztási mérlegbe. A pénzügyi mérlegekben levő „egyéb” sorokat a minimálisra kellene csökkenteni, tisztázva azok közgazdasági tartalmát.

A nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlegének összeállításával kapcsolatos eddigi tapasztalatok is alátámasztják azoknak a fejlesztési javaslatoknak a célszerűségét, amelyeket Gerő Tamásné „Felhalmozás és pénzfelhalmozás” című könyvében — különösen a „Pénzügyi mérleg egyes kérdései”-ről szóló fejezetben — részletesen kifejtett. A tanulmányban felvetett, a pénzügyi mérlegek fejlesztésével kapcsolatos javaslatok lényegében kétirányúak.

A javaslatok egyik iránya az úgynevezett *teljes pénzforgalom sakk-táblaszerű mérlegének* felállításával foglalkozik. Ez a mérleg az egyes pénzügyi mérlegekben rögzített pénzmozgások kölcsönös összefüggéseit közvetlenebb módon ábrázolná, mint a költségvetési mérleg és a hitel-mérleg összevonásából álló úgynevezett összevont pénzügyi mérleg. A pénzforgalom ezen sakk-táblaszerű mérlege zárt rendszerénél fogva ugyanis megkövetelné az egyes pénzügyi mérlegek egyértelműbb elhatárolását és az egyes pénzbevételi és kiadási tételek kölcsönös koordinálását (például hogy az egyik pénzügyi mérleg bevételi tétele feltétlenül a másik pénzügyi mérleg kiadási tételeként szerepeljen).

A javaslatok másik iránya a jelenlegi pénzforgalmi szemléletű — a pénzügyi gazdálkodás követelményeit szolgáló — pénzügyi mérlegrendszer kiegészítéseként olyan pénzügyi mérlegek összeállítását veti fel, amelyek a népgazdasági mérlegrendszerrel, a társadalmi termék és

a nemzeti jövedelem mérlegével szorosabban összefüggnek. Tehát tulajdonképpen a fő jövedelem-tulajdonosok — állam, illetve állami vállalat, szövetkezet, lakosság — olyan típusú pénzbevételi és kiadási mérlegeinek kidolgozására volna szükség, amelyekben a bevételi és kiadási tételek közgazdasági tartalmuknak megfelelő csoportosításban szerepelnek (például a termelésben elhasznált anyagi eszközök pótlására szolgáló kiadások, termelő tevékenységgel összefüggő eredeti jövedelmek, fogyasztásra és felhalmozásra felhasznált jövedelmek, átadott és kapott származékos jövedelmek). A fő jövedelem-tulajdonosokra kidolgozott ilyen típusú bevétel-kiadási mérlegek, illetve jövedelemszámítások képezhetnék az összekötő láncszemet a jelenlegi pénzforgalmi szemléletű pénzügyi mérlegekkel, valamint a nemzeti jövedelem elosztási és újraosztási mérlegével.

Az említett kérdésekre itt csupán utalásszerűen térünk ki, mivel egyrészt ezekkel Gerő Tamásné idézett tanulmánya részletesen foglalkozik, másrészt a felvetett javaslatok gyakorlati megvalósításával kapcsolatos problémák elemzése meghaladja e tanulmány kereteit.

A nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlege — a társadalmi termék saktáblamérlege mellett — további új elemét képezi az egységes népgazdasági mérlegrendszernek. A két új mérleg összekapcsolásával és a tervezésbe való beállításával tökéletesebbé s egyben bonyolultabbá válik a népgazdasági mérlegrendszer. Ezért komoly figyelmet kell fordítani arra, hogy az egyes sajátos mérlegtípusok gyors fejlődése egyidejűleg a népgazdasági mérlegrendszer egészének fejlődését, egységének erősítését jelentse.

A nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási mérlege természetesen nem „csodaszer”, amely minden eddigi problémát egycsapásra megold, de a társadalmi termék saktáblaszerű mérlege mellett kétségtelenül olyan további új eszköz a népgazdasági tervezés számára, amely előmozdítja a gazdasági folyamatok összefüggéseinek mélyebb megismerését, s ezáltal a népgazdasági tervezés színvonalának további emelését.

KIBERNETIKAI GÉPEK

Az Akadémiai Kiadó gondozásában most került ki a sajtó alól Nemes Tihamér, a nemrég elhunyt jeles kibernetikus posztumusz könyve, mely összefoglalóan ismerteti a kibernetikai technika mai állását és megmutatja a fejlődés várható útját.

A könyv részletesen feldolgozza nemcsak a szoros értelemben vett logikai gépek, hanem többek között a statisztikai gépek és az elektronikus számológépek, a betűolvasó, a beszédíró, az akusztikai vagy az optikai ingereket érzékelő gépek, a vezérlőgépek, a biológiai vagy a tudatos működéseket utárzó gépek, a játékokat játszó gépek, a zenei komponáló gépek és a fordítógépek szinte teljes hozzáférhető irodalmát, és bemutatja a szerző számos eredeti konstrukcióját is. Gazdag ábraanyaga a műszaki ismeretek alapjaival rendelkező olvasó számára érthetővé teszi a legtöbb ilyen gép konstrukcióját és működési elveit.

Szerszámgyártásunk helyzete és fejlődésének fő irányai a második ötéves tervben

A szerszámgépiparnak közismerten kiemelkedő szerep jut a népgazdaság fejlődésében, hiszen a szerszámgéppark színvonala, korszerűsége meghatározó jelentőségű az egész gépgyártás teljesítőképessége és technológiai színvonala szempontjából, s a szerszámgéppark fejlesztésének fő anyagi bázisa a hazai szerszámgyártó ipar, másrészt a szerszámgyártás — mint fontos exportiparág — külkereskedelmi szempontból, s azon belül szerszámgyépheozatalunk devizafedezetének kitermelésében is rendkívül jelentős szerepet játszik.

A szerszámgyártás kezdeti lépései hazánkban még a századforduló idejére esnek; egyes nagyobb gépgyáraink javítóműhelyeiben ekkor kezdtek saját szükségletre, egyedi gyártási módszerekkel, külföldi minták után szerszámgépeket gyártani. Az alacsony tömegszerűség és a külföldi konstrukció a két háború közötti magyar szerszámgyártásra is jellemző maradt.

Gyorsabb fejlődésnek a szerszámgyártás csak a felszabadulást követően, a nagyipar államosítása után indult. Az államosítás és a tervgazdálkodásra való áttérés lehetővé, a hazai gépipar gyors kibontakozása pedig szükségessé tette a szerszámgéptermeleés nagyarányú bővítését, gyakorlatilag egy teljesen új — habár a korábbi szerény alapokra támaszkodó — szerszámgyártó ipar kialakítását.

1949 és 1953 között a szerszámgépipar még túlnyomórészt honosított külföldi mintájú szerszámgépeket gyártott — licenc alapon; 1955 óta a termelés egyre inkább önálló, illetve a licenctervek továbbfejlesztésével kialakított hazai konstrukciók alapján folyik.

A konstrukciós munka nem egyszerűen egyes új géptípusokra, hanem összefüggő szerszámgép-családok (műszerészeszterga-, köszörűgép-, marógépcsalád stb.) kialakítására irányul. Egy-egy családot több, ugyanarra az alapkonstruációra épülő, de különféle nagyságú és rendeltetésű szerszámgép alkot.

Az 1949-től 1955-ig terjedő időszakot összefoglalóan úgy értékelhetjük, mint amelyben kialakult és megerősödött a magyar szerszámgyártás termelési és konstrukciós bázisa, kialakult egy olyan szakembergárda — szakmunkások, technológusok, tervezők és irányítók —, amely képes a további megnövekedett feladatok ellátására.

A szerszámgépgyártás fejlődése 1955—1960 között

1955 és 1960 között szerszámgépgyártásunk figyelemre méltó mennyiségi és minőségi fejlődésen ment át. Az összes termelés (1959. évi árszinten számítva) mintegy 44 százalékkal, azon belül a fűrőgépek gyártása 78 százalékkal, a köszörőgépeké 183 százalékkal, a célgépek és gépsorok termelése 143 százalékkal nőtt, míg a kovacsológépek gyártása (egyek különösen anyagigényes típusok gyártásának beszüntetése miatt) visszaesett. Ennek megfelelően a szerszámgépgyártás belső összetétele a bonyolultabb és korszerűbb szerszámgéptípusok javára tolódott el. Így a köszörőgépek részaránya 3,2 százalékról 6,2 százalékra, a célgépeké 2,8 százalékról 4,8 százalékra nőtt, míg az esztergaszerű és az univerzális jellegű gépek részaránya 39,8 százalékról 31,8 százalékra csökkent. Új csoport a szerszámgépgyártáson belül az elektroerőziosi gépeké.

Az időközben végbement műszaki fejlődésre jellemző, hogy az iparág termelésének nagyobbik részét adó Szerszámgépipari Igazgatóság az 1955-ben gyártott géptípusoknak mintegy felét nem gyártja többé, továbbá, hogy az 1960-ban gyártott 60 típusból csak 19 gép termelése nyúlik vissza 1955-ig.

Az ebben az időszakban végzett gyártmányfejlesztő munka eredményeként szerszámgépgyáraink jelentős számú új gépesített és alacsonyabb fokon automatizált szerszámgéptípust hoztak ki, és megkezdték a célgépek gyártását is. Ez a konstrukciós fejlődés szolgált alapul a legmagasabb igényeket is kielégítő félautomata és automata szerszámgépek, valamint a komplett gépsorok gyártásának napirendre tűzéséhez.

Szerszámgépgyártásunk fejlettségét — mennyiségi vonatkozásban — tükrözi a hazai termelés világtermelésen belüli részaránya is. A vonatkozó — inkább óvatos, mint túlzott — adatok* szerint Magyarország 1958-ban 0,8 százalékkal részesedett a világ szerszámgépgyártásából, megelőzve Ausztriát, Belgiumot, Hollandiát, Kanadát, Indiát, Brazíliát, Ausztráliát stb.

Műszaki színvonal

Ami a műszaki fejlettséget illeti, szerszámgépeknél a korszerűség fő kritériumai a velük elérhető *termelékenység* és *pontosság*. A magyar szerszámgépipar eddig normál pontosságú és zömmel egyetemes jellegű, kézi vezérlésű gépeket gyártott.

1955-ig a termelékenység növelésének fő iránya a megmunkálási főidők csökkentése volt, nagyobb teljesítményű motorok beépítése és nagyobb vágósebesség révén. Azóta bebizonyosodott, hogy a megmunkálási mellékidők (a munkadarab és a szerszám befogása, mérés, adagolás stb.) csökkentésével a termelékenység sokkal nagyobb mértékben emelhető, mint a motorteljesítmény fokozásával; így előtérbe nyomult a gépek automatizálása. Ennek a felismerésnek a nyomán megszűnt a motorteljesítmények további növelése, az egyes géptípus-méretekhez tartozó motorteljesítmények — legalábbis a normál használatra szánt gépek vonatkozásában — világviszonylatban megállapodtak. A magyar szerszámgépek teljesítménye ezt a szintet eléri. Viszont az újonnan

* Werkstatt und Betrieb, 1960. 8. sz.

piacra kerülő szerszámgépeken a legkülönbélebb automatizálási feladatok megoldó szerkezetek jelentek meg. Ezt a nemzetközi méretekben érvényesülő irányzatot a magyar szerszámgépipar is követte: 1961-ben a gyártott közepeszterga típusoknak már 30 százaléka, a revolvereszterga típusoknak 16,6 százaléka, a kör- és csúcsnélküli köszörűtípusok fele és valamennyi marógéptípusunk automatizált volt.

Ebből a felsorolásból persze az is kitűnik, hogy jelenlegi szerszámgépválasztékunk számottevő része még nincs automatizálva. Ezzel kapcsolatban azonban mérlegelni kell, hogy a legfejlettebb ipari országokban is párhuzamosan gyártnak egyszerűbb és nagymértékben automatizált szerszámgépeket — a felvevőpiacok igényeinek megfelelően. Tény, hogy a feldolgozó és különösen a javítóiparban sok helyütt nincs is szükség bonyolult, automatizált szerszámgépre, s ezért — a legkorszerűbb, különösen nagy termelékenységgű, automatizált, részben programvezérléssel is ellátott szerszámgépek mellett — a jövőben is szükség lesz egyszerűbb szerszámgéptípusokra is. Mindez persze nem változtat azon, hogy elsősorban a nagysorozat- és a tömeggyártás céljaira, de a korszerű gépeket megfelelően hasznosítani képes kis- és középsorozatgyártás számára is egyre termelékenyebb automatizált szerszámgéptípusokat kell készíteni.

Ami a pontosságot illeti, a magyar szerszámgépipar eddig normál pontosságú gépeket gyártott, a fokozott és nagy pontosságú szerszámgépek gyártása a fejlesztési tervek fontos célkitűzése.*

Egybevetve mármost a magyar szerszámgépek műszaki fejlettségét a világszínvonallal, megállapítható, hogy szerszámgépeink — a megfelelő kategóriába tartozó külföldi típusokhoz viszonyítva — általában is eléri a világpiacon forgalomban levő gépek átlagos műszaki szintjét, egyes kiemelkedő típusaink pedig az élvonalba tartoznak.

Világszínvonalon levő gépek például: az Esztergomi Szerszámgépgyárban kialakított GH harántgyalúgép-család (e család egyik tagja a brüsszeli vilákiállításon aranyérmét nyert); a Budapesti Szerszámgépgyár (ugyancsak aranyérmes) E-400 jelű egyetemes esztergája; a Csepel Szerszámgépgyár legújabb típusú egyetemes és függőleges marógépei, különösen e gépek programvezérlésű változatai, amelyek a világ legkorszerűbb, legfejlettebb technológiával dolgozó marógépei közé tartoznak. Ugyancsak a legelső nivót képviselik a Szerszámgépfejlesztő Intézetben tervezett EM-500/320 jelű másolóeszterga és az RTA-250 jelű félautomata toronyrevolvereszterga, amelyek adagolóberendezéssel ellátva automata gépsorokba is beállíthatók. (E két utóbbi típusnak egyelőre még csak a prototípusa készült el.)

* A normál pontosságú gépek a szabványokban előírt gyártási pontosságnak felelnek meg. A fokozott pontosságú gépek főként normál pontosságú gépek alapján készülnek, a gép pontossági szempontból különösen mérvadó elemeinek fokozott ellenőrzése, szelektálása és a gépek gyártási minőségével szemben támasztott igen magas követelmények mellett. A fokozott pontosságú esztergáknál ez a feladat a gép főbb alkatrészeinek — az orsó, a csapágyazás és a vezetők — jobb minőségű előállítására útján oldódik meg. Ezekben a gépeken a megmunkálási pontosság kb. kétszer jobb, mint a normál pontosságú gépeken.

A nagy pontosságú gépekkel szemben még nagyobb követelményeket támasztanak a megmunkálási pontosság tekintetében, mégpedig a fokozott pontosságú gépekhez viszonyítva kb. kétszeres pontosságot. Ezeket a követelményeket konkrétan különleges műszaki feltételek, vagy szabványok írják elő. Ezekben a gépeken a nagy megmunkálási pontosságot az egyes elemek különleges konstrukciója, azok gyártásának nagy pontossága és a különleges üzemeltetési feltételek biztosítják. A különleges pontosságú gépeket (mestergépeket) a legnagyobb pontosságot megkivánó alkatrészek (mesterekerek, mestercsavarak, osztótárcsák stb.) készítésekor alkalmazzák.

Export és import

A szerszámgépgyártás elsőrendű exportiparág; 1960-ban a szerszámgépipari export adta a KGM gépgyártás összes kivitelének 4,6 százalékát. A szerszámgépkivitel jelentőségét mutatja az ún. exporthányad is. Például 1960-ban a termelt fémforgácsoló szerszámgépek mintegy 67 százaléka ment exportra. A jelentős szerszámgépkivitel rendszeresen számottevő szerszámgépbehozattal párosul, ami teljesen összhangban van a nemzetközi munkamegosztás elveivel. A szerszámgépipari export és import típusmegoszlása a nemzetközi specializáció jó példája.

A magas exportkihozatal szerszámgépgyárainkat egyúttal felfokozott minőségi követelmények elé állítja, különösen ha azt is tekintetbe vesszük, hogy egyes szerszámgépgyárak termelésüknek az átlagnál is jóval nagyobb hányadát exportálják. Például a Csepel Szerszámgépgyár exporthányada 85 százalék körül mozog.

A magas exporthányad egyébként egyáltalán nem szokatlan jelenség a nemzetközi szerszámgépgyártásban: Hollandia exporthányada 1959-ben 76 százalék volt, Svájcé 74 százalék, Csehszlovákiáé 67 százalék, Nyugat-Németországé 50 százalék.*

Tekintve, hogy szerszámgéptermelésünk túlnyomórészt exportra megy, különös jelentőségű számunkra, hogy milyen árakat tudunk elérni gépeinkért a nemzetközi piacokon. A világpiacon kialakult szerszámgépárak és a saját exportunkban elért árak összehasonlítása azt mutatja, hogy szerszámgépeink kedvező nemzetközi értékelése az értük fizetett árakban is megnyilvánul, éspedig szocialista és tőkés relációban egyaránt. A magyar szerszámgépek általában hasonló árszinten kelnek el, mint a megfelelő csehszlovák, NDK-beli, lengyel, illetve a nyugat-német, svájci, francia és dán szerszámgépek. Sőt vannak géptípusok, amelyeknél a magyar szerszámgépekért — azok nagyobb teljesítménye vagy egyéb különleges kvalitásai miatt — a megfelelő külföldi típusokénál nagyobb árat fizetnek.

Az exportgazdaságossági számítások tükrében szintén kedvező kép tárul elénk a szerszámgépexportról. A szerszámgépexport gazdaságossága globálisan is határozottan jobb a gépipari átlagnál, a legújabb, korszerű géptípusok „G” mutatói pedig kifejezetten jók. Például a Csepel Szerszámgépgyár marógépeinek exportjával tőkés relációban 20—25 Ft-ért termelünk ki egy dollár nettó devizabevételt. A régebbi tervezésű eszterga-, gyalú- és fúrógépek gazdaságossági mutatói már kevésbé jók, de a gépipari exporton belül még mindig viszonylag kedvezőek.

Formai megjelenés, tetszetősség

Szerszámgépeink nemcsak korszerűség, technológiai felhasználhatóság, könnyű kezelhetőség és termelékenységgel dolgában veszik fel a versenyt más — hagyományos szerszámgépexportőr — országok termékeivel, hanem *formai megjelenés, tetszetősség* tekintetében is.

A gépek külső alakja, formája, tetszetős kiképzése az eladhatóság, elsősorban az export, de ezen túlmenően a felhasználás, sőt a termelékenység szempontjából is nagy jelentőséggel bír. Érthető, ha a gyártmá-

* KGM tájékoztató, 1961. január: 15-1 szám.

nyok esztétikus formai kiképzésére mindenütt a világon gondot fordítanak. A szép forma követelménye érvényes nemcsak a közszükségleti cikkekre, hanem a termelőberendezésekre is. A termelőberendezés szép külalakja hozzájárul a munkahely harmonikus, a dolgozóra kellemesen ható kialakításához. A célszerűen és esztétikusan kialakított „szép” gépen a munka pszichológiailag, sőt bizonyos mértékben még fizikailag is kevésbé fárasztó.

A legutóbbi években hazánkban tervezett minden új szerszámgép külső alakját nagy gonddal alakították ki vagy maga a tervező iroda, vagy pedig iparművészek (Iparművészeti Tanács, ipari formatervező csoport). Ennek köszönhető, hogy a magyar szerszámgépek — különösen az újabban konstruáltak — szép külalakjukkal is méltán kitűnnek.

A gépek iparművészi formatervezése kiterjed a főbb öntvények és fedelek külső vonalvezetésére, a kezelőelemek alakjára, az alkatrészek és kezelőelemek színére stb. Formatervezőink az eddigi sima, több egyenes vonalat tartalmazó formákról áttértek az íveltebb, jobban gömbölyített formákra. Az ívelt forma egyébként nemcsak esztétikai szempontból előnyösebb, hanem a merevségre vonatkozó kívánalmaknak is jobban megfelel. Formatervezőink arra is ügyelnek, hogy gépeink külső megjelenése az alkalmazott erősítések ellenére se legyen darabos, esetlenül robosztus. Egyes legújabb szerszámgép-típusainkon (például a programvezérlésű marógépeken) már kézi mozgató karok és kerekek sincsenek, ezáltal a gép külső formája harmonikusan tükrözi a modern konstrukciót. A cél az, hogy a szerkesztő mérnökök és a formatervező művészek együttműködése nyomán a gép egyszerre legyen szép, célszerű és könnyen kezelhető.

A formatervezőnek ügyelnie kell a technológiai és gazdaságossági szempontokra is: a tetszetős külalak nem szabad, hogy megmunkálási, kikészítési stb. nehézségeket okozzon és nem okozhat aránytalan költség-növekedést sem.

A legutóbbi években tervezett szerszámgépek közül különös elismerést szereztek szép külalakjukkal az FAP-6 fúrógép, az EMU-200 műszerészszterga-család, az E-400, az RT-40, az EU-500 és 630, az RT-80 P, az ETP-500 esztergacsalád, a KCH-63 csúcsnélküli köszörűgép, a KSVM-250 és a KSFM-250 síkköszörűgépek, az MU-320 marógép, az EM-500 másolóeszterga, az RTA-250 félautomatikus toronyrevolvereszterga, az OLH-5 hidraulikus lemezolló, és az LK-03 légpárnás köszörűgép.

A szerszámgépipar fő fejlődési irányai a második ötéves tervben

A második ötéves tervről elfogadott törvény szerint „a gépipar átlagos fejlődési ütemét meghaladóan mintegy kétszeresére kell növelni a szerszámgépek gyártását”.

Ami a termelés konkrét fejlesztési előirányzatát illeti, a szerszámgépipari termelés előirányzott növekedése 1960 és 1965 között 97 százalékos, ami jelentősen meghaladja a gépiparban átlagosan előirányzott 60—65 százalékos növekedést. Ennek megfelelően a szerszámgépgyártás részaránya a KGM gépgyártás összes termelésén belül az 1960. évi 2,36 százalékról 1965-re 2,76 százalékra nő.

A gyártmánystruktúra vonatkozásában az MSZMP VII. kongresszusán a második ötéves terv irányelveiről elfogadott határozat a szer-

számgépipar elé azt a feladatot tűzte ki, hogy a második öt éves tervidőszakban „az univerzális jellegű szerszámgépek gyártásáról fokozottabb mértékben kell áttérni a bonyolultabb, speciális szerszámgépek, célgépek, gépsorok gyártására. Az univerzális gépek közül elsősorban a nagytermelékenységű és nagy pontosságú gépeket kell gyártani”.

A gyártmánystruktúra ilyen irányú fejlesztése két fő tényezőre vezethető vissza: 1. a szükségletek, a szerszámgépekkel szemben támasztott igények világszerte a termelékenyebb és pontosabb típusok irányában tolnak el; 2. a szocialista nemzetközi munkamegosztás keretében arra törekszünk, hogy a szerszámgépgyártás specializációja nyomán a mi szerszámgépgyártásunkban reálisan elérhető tömegszerűséggel is gazdaságosan termelhető típusokra szakosodjunk.

A szerszámgépipar által az elkövetkezendő időszakban kielégítendő szükségletekre — ezek között a hosszú lejáratú kötelező megállapodásokban nem rögzíthető tőkés export lebonyolítására alkalmas gépválasztéokra — a technológiai fejlődés és a megmunkáló berendezések kölcsönös összefüggéseinek gondos felmérésére támaszkodva következtetünk. (Amint az a szakirodalomból megállapítható, más, iparilag fejlett országok is ezt a módszert használják a szerszámgépgyártás fejlesztésének a szükségletek oldaláról való alátámasztására.)

Fokozott és nagy pontosságú szerszámgépek gyártása

A forgácsolási technológiákon belül a fejlődés világszerte a nagyolás és a simítás szétválasztása irányában halad, ami — az egyébként folytonosan növekvő számozási és készülékezési igények csökkentésére irányuló törekvésekkel együtt — jelentős mértékben növeli a szerszámgépek pontosságával szembeni követelményeket.

A pontossági igények fokozódása irányában hat az alkatrészek „csereszabatoságára” vonatkozó igények rohamos növekedése is. (Csereszabatoságon azt értjük, hogy valamely gépi berendezés azonos alkatrészei külön időtrábló utánigazítás nélkül cserélhetők legyenek.) A csereszabatos alkatrészek gyártásához szintén az eddig gyártottaknál pontosabb szerszámgépek szükségesek.

A magyar szerszámgépipar fejlesztési irányának kijelölésekor tehát a világszerte tapasztalható technológiai irányzatot vették alapul különös tekintettel arra, hogy a fokozott és nagy pontosságú szerszámgépeket mindenütt nagy technológiai kultúrával, de kis sorozatban, vagy egyedileg gyártják, s így ezeknek a gépeknek a gyártásában reális lehetőségünk van a világszínvonalnak megfelelő sorozatnagyság, ennek révén pedig a világgépi termelékenység szintjére.

A fokozott és nagy pontosságú szerszámgépek gyártására *fokozatosan* térünk rá. Szerszámgépgyártásunk jelenlegi nomenklatúráját tekintve célszerűnek látszott, hogy az áttérést az esztergyszerű gépeknél és a marógépeknél kezdjük és csak a megfelelő tapasztalatok megszerzése után térjünk rá a fokozott és nagy pontosságú köszörűgépek és egyéb szerszámgépcsoportok gyártására.

A második öt éves terv előirányzatai szerint a fokozott és nagy pontosságú szerszámgépek gyártása 1965-ben 1960-hoz képest csaknem harmincszorosára bővül, s ezzel e gépfajták részaránya a forgácsoló szer-

számgépek összes termelésén belül 1,5 százalékról 21 százalékra emelkedik.

Fokozott és nagypontosságú gépeket gyártani nem akármilyen feladat; ennek sok feltétele van. Először is megfelelő *elméleti alapokat* kell teremteni a konstrukciós munkához. Az ez irányú kutató tevékenységnek a Szerszámgépfejlesztő Intézet a központja. A kutatás során ki kell dolgozni azokat a különleges konstrukciós elveket, amelyek alapján a gépektől megkívánt műszaki paraméterek elérhetők. Másodsor, ki kell alakítani azt a *konstruktor-gárdát*, amely képes a korszerű, különleges pontossági követelményeknek eleget tevő szerszámgépek konstrukciós feladatainak ellátására. Harmadszor, a fokozott és a nagypontosságú gépek gyártásához *megfelelő pontosságú szerszámgéppark* szükséges magában a gyártó üzemben; pontatlan gépekkel nem lehet pontos gépeket készíteni, legalábbis a gazdaságossági követelmények súlyos sérelme nélkül nem.

Negyedszer, gondoskodni kell a szakmunkásgárda megfelelő továbbképzéséről és szakképzett új munkásokkal való kiegészítéséről. Ötödször, ki kell dolgozni továbbá azokat a különleges *technológiai eljárásokat*, amelyek — válogatási módszer nélkül is — lehetővé teszik az előírt pontosságú alkatrészek sorozatgyártását. Hatodszor, a *kutatási és kísérleti munkákat* úgy kell irányítani, hogy azok eredményei már a konstrukció kidolgozásakor hasznosíthatók legyenek. Hetedszer, a megkívánt pontosságú alkatrészek sorozatgyártásához megfelelő *mikroklímáról* (kondicionált, stabil hőmérsékletű és nedvességtartalmú, pormentes levegőről) kell gondoskodni a gyártóüzemekben.

Végül, a nagypontosságú szerszámgépekhez különleges minőségű anyagok (vetemedésmentes, feszültségmentesített, kopásálló felületű öntvények és acélananyagok, különleges pontosságú, egyes esetekben ultraprecíziós csapágyak, a különleges követelményeknek megfelelő motorok, ékszíjak és hevederek) is szükségesek.

Agregát- és célgépgyártás

A magyar szerszámgépipar fejlesztésének másik fontos iránya a második öt éves tervben az *agregát- és célgépgyártás*. Az agregát egységekből összeállított célgépek és gépsorok különösen viszonylag kisebb tömegszerűség mellett, a középsorozat-gyártás viszonyai között fontos eszközei a technológiai fejlesztésnek. Az agregátegységekből összeállított gépsorok ugyanis — bizonyos határok között — könnyen átállíthatók a hasonló gyártmányok különféle méreteinek, illetve a hasonló technológiával előállítható különféle alkatrészeknek a gyártására. A középsorozat-gyártás automatizálására irányuló törekvés világszerte tapasztalható jelenség. Agregátegységekből (főleg fúró és maró egységekből) épített gépeken, illetve az ilyen gépekből összeállított gépsorokon munkálható meg gazdaságosan egy sor alkatrészfajta (például öntött motorházak, szekrényes munkadarabok stb.). A különféle méretű, de hasonló alakú alkatrészek automatizált kis- és középsorozat-gyártására egyetemes automata szerszámgépekből is állíthatók össze önműködő gépsorok. Ezekből az egyetemes automatákból, programvezérlésű, és mérésvezérlésű szerszámgépekből megfelelő adagoló, befogó és továbbító szerkezetek felszerelése után olyan önműködő gépsorok állítha-

tők össze, amelyek nemcsak nagyobb termelékenységgel, hanem a program szempontjából vett rugalmasságukkal is kitűnnek.

A korszerű technológiai irányzatok térhódítása nyomán a legutóbbi néhány évben hazánkban is rendkívüli és egyre fokozódó érdeklődés mutatkozott agregátgépek iránt.

Szerszámgyártásunk eddig — néhány saját céljaira szolgáló agregát gépegység elkészítése után — főleg villamos motorok öntvényeinek automatikus megmunkálására szolgáló gépsorok kialakításával foglalkozott. A DINAMÓ Villamosforgógépgyár rendelésére tervezett és gyártott gépsor a 0,6 kW-tól 10 kW-ig terjedő nagyságú motorházak megmunkálását végzi. A kétfejes célgép és tizenkétfejes automata gépsor átlagosan kétpercenként készít el egy motorházat. Egyidőben 37 szerszám dolgozik és 14 furatellenőrző túske méri az elkészült furatokat.

Ugyancsak a DINAMÓ Villamosforgógépgyár rendelésére gyártás alatt van egy körasztalos agregát célgép, amelynek feladata a nagyobb — 14—40 kW-os — motorok megmunkálása lesz. Elkészültek továbbá a rajzai egy motorpajzsmegmunkáló célgépnek, amely 6 pozíciójú, 1600 mm \varnothing -jű körasztalból és a körülötte elhelyezett öt vízszintes állványon levő 10 megmunkáló egységből, továbbá egy felső hídon elhelyezett 8 darab törpe fúró és menetfúró egységfejből áll. A célgép teljesítménye óránként 54 motorpajzs megmunkálása. Rövidesen megindul a tekercselt lemezkötegű motorházak perem utánesztergálását végző célgépek tervezése is. Ezek a gépek teljesen automatikusan fogják megmunkálni a motorházaknak a pajzsok illeszkedésére szolgáló peremeit. A munkadarabok adagolása és szállítása is teljesen automatikus lesz.

A felsorolt példák egyetlen gyár, a DINAMÓ Villamosforgógépgyár célgépesítésére vonatkoznak, de az eddig gyártott és a most gyártás alatt levő gépek még ennek az egy gyárnak az igényeit sem fedezik teljesen. Már ebből is fogalmat alkothatunk a hazai szükséglet nagyságáról. Hasonló kép tárul elénk a gyárakba befutott konkrét érdeklődésekből is, amelyek olyan nagy arányúak, hogy ha realizálni akarnók őket, ehhez összes szerszámgyártásunknak kb. 5 éven át kizárólag agregátgépeket kellene gyártania.

A technológiai fejlődés tendenciái külföldön is hasonlóak a belföldi vonatkozásban említettekhez. Így érthető, hogy már az eddigi — alapjában csak szerény kezdetnek ítélni — agregát- és célgépgyártásunk is élénk érdeklődést keltett a külföldi szakkörökben. Például a DINAMÓ számára készített elektromotorgyártó célgépeket működés közben látva, a szovjet kereskedelmi szervezetek 21 motorházmegmunkáló célgépsort rendeltek (5-féle nagyságban) és 21 körasztalos peremmegmunkáló célgépet (2 nagyságban). De élénk érdeklődés tapasztalható a motorházmegmunkáló célgépsorok iránt más országok részéről is, szocialista és tőkés relációban egyaránt. A célgépgyártásunk iránti érdeklődés tőkés részről egyébként közös exportszállításokra is kiterjedő együttműködési ajánlatokban is megnyilvánult.

Ennyi is elég, hogy lássuk: az agregát- és célgépgyártás fejlesztésében rendkívül nagy fantázia van; indokolt tehát, hogy a második öt éves tervidőszakban az agregát- és célgépgyártás jelentős — 1965-ig az 1960-as termelési szint 8—9-szeresére való — felfuttatását tervezzük. (Ezzel az agregát- és célgépgyártás részaránya az egész szerszámgyártáson belül 6 százalékról mintegy 24 százalékra emelkedik.) Az ed-

dig üzembehelyezett egységek sikere* nyomán az érdekeltek érthetően azt követelik, hogy az agregát- és célgépek gyártásának fejlesztése elsősorban a hazai szükségletek minél nagyobb arányú kielégítését szolgálja.

Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés: tekintve az agregát- és célgépek beállításának hatékonyságát, az igények mértékét és a tervezői valamint a gyártási kapacitás szűkösségét, helyes-e a termelés jó részét exportálni, nem volna-e célravezetőbb a belföldi igényeket előnyben részesíteni, és ezzel összhangban minimumra korlátozni az exportot?

Nos, erre a kérdésre — véleményünk szerint — tagadó választ kell adni. Az agregát- és célgéptermetést és ellátást — éppen a hazai igények gyors kielégítése érdekében — a nemzetközi munkamegosztás keretében a többi ország termelőbázisára és fogyasztópiacára is támaszkodva kell megszervezni sőt, nyugodtan állíthatjuk, hogy csakis ezen az alapon haladhatunk ezen a területen a kellő gyorsasággal. Gondoljuk meg: egy-egy automata célgépsor megalkotása rendkívül nagy szellemi erőfeszítés terméke; minden egyes gép tervezése a legjobb szerszámgép-konstruktőrök és technológusok munkaóráinak ezreit veszi igénybe. Az agregát- és célgépgyártás kiterjesztésének legfőbb korlátja éppen az ilyen berendezések tervezésére alkalmas magasan kvalifikált szakemberek létszámának szűkössége. E korlát fékező hatása annál kevésbé érvényesül, minél több berendezést gyártunk adott mennyiségű tervezői kapacitás alapján, ami viszont csak úgy oldható meg, ha ezen a téren is élünk a szakosítás és a nemzetközi együttműködés nyújtotta lehetőségekkel. A nemzetközi együttműködésnek természetesen két oldala van: a konkrét esetben magában foglalja az agregát- és célgépek exportját és importját egyaránt. E gépek exportjának fejlesztése csak akkor hátrálatná saját célgépesítésünket, ha mellette elhanyagolnánk a technológiai fejlesztéshez szükséges — más országokban kifejlesztett — agregát- és célgépek arányos mértékű behozatalát.

A belföldi szükségletek kielégítéséhez, illetve az export fokozásához fűződő érdekek kölcsönös mérlegelése és összhangbahozatala egyébként nemcsak az agregát- és célgépek vonatkozásában probléma, hanem a szerszámgépek más csoportjaiban is, ahol az exporthányad magas.

Az automatizáltsági színvonal emelése

Korábban már szó esett a szerszámgépgyártásunkban eddig elért automatizáltsági színtről. A második öt éves tervben ez a szint tovább emelkedik. A tervek szerint 1965-re az automatizált típusok részaránya a közepesztergák csoportjában 30-ról 40 százalékra, a revolveresztergáknál 17-ről 50 százalékra, a köszörűgépeknél 50-ről 70 százalékra emelkedik. Az újonnan kifejlesztett szerszámgéptípusok jórészt programvezérléssel is el lesznek látva.

A szerszámgépipar gyártmányválasztékában egyre inkább tért hódítanak tehát a különféle mértékben automatizált géptípusok. De a ter-

* A villamosmotor-gyártási technológia fejlesztését célzó — már említett — berendezéseken kívül megemlítjük még a Szerszámgépfejlesztő Intézet agregát félautomatáit, amelyeket a Wilhelm Pieck Gépgyárban, az Április 4. Gépgyárban, az Angyalföldi Szerelvénygyárban, a Préskovácsgyárban, az Autóalkatrészgyárban; a Csepel Autógyárban és másutt helyeztek üzembe. Ezek a gépek a korábbinál 6–10-szer nagyobb termelékenység elérését tették lehetővé.

melékenység nemcsak a meglévő egyszerűbb gépeknek új, automatizált berendezésekkel való kicserélése útján fokozható, hanem a régi gépek *pótlólagos automatizálásával* is. Ha a régi szerszámgépet olyan (a munkatárgyat, illetve a megmunkáló szerszámot befogó, továbbító, mérő, ellenőrző stb.) berendezésekkel szereljük fel, amelyek lehetővé teszik a megmunkálási mellékidők jelentős csökkentését, ezáltal — tehát a régi gép teljes vagy részleges automatizálásával — hasonló gazdasági eredményt érünk el, mintha a régi gépet új automata géppel cserélnénk fel. A pótlólagos automatizálás viszont sokkal olcsóbb, mint a gépcsere.

E szempontokból kiindulva a Kohó- és Gépipari Minisztérium kollegiuma még 1958 augusztusában határozatot hozott a szerszámgépek pótlólagos automatizálása tárgyában. Az ez irányú munka — a határozat alapján — 1959-ben indult meg. Célja elsősorban a magyar gyártású, később pedig az iparban nagy számban alkalmazott külföldi szerszámgépeknek részleges vagy teljes automatizálást lehetővé tevő berendezésekkel való ellátása. Az előirányzott pótlólagos automatizálással a gépek termelékenységének 10—20 százalékos növelését tervezzük.

Kidolgozásra került azoknak a berendezéseknek és tartozékoknak a nomenklatúrája, amelyek a pótlólagos automatizáláshoz ez idő szerint a leginkább szükségesek. A jegyzékbe felvett tartozékok kidolgozását, tervezését és a prototípusok legyártását a Szerszámgépfejlesztő Intézet, a Pneumatikus és Hidraulikus Gépek Gyára, valamint a többi szerszámgépgyár végezte, illetve végzi.

Az 1959 óta ebben a tárgyban végzett munka elsősorban az esztergyszerű gépek pótlólagos automatizálására összpontosult. Elkészült többféle befogó berendezés, gyorsváltó késtartó, tengelyadagoló berendezés, ciklusvezérlésű másoló berendezés, továbbá az ezek működtetéséhez szükséges hidraulikus elemek és tápegységek. Több gépi működtetésű (hidraulikus, pneumatikus és elektromos) tokmány, gyorsmozgató berendezések, gépi működtetésű szegnyergek, rövid menetvágó berendezés, továbbá automatikus adagoló berendezések tervezése folyamatban van.

A pótlólagos automatizálásra szolgáló berendezések sorozatgyártása már az elmúlt évben megindult. Termelésük a második öt éves tervidőszakban bontakozik ki. Terveink szerint a második öt éves tervidőszakban a termelőberendezések mintegy 20—25 százalékát kell ilyen berendezésekkel felszerelni.

A szerszámgépek felépítése üzembiztonság és javíthatóság szempontjából

A szerszámgép-konstrukciók fejlődésével kapcsolatban mérlegelni kell, hogy a szerszámgépek teljesítőképességének és automatizáltságának fokozódásával párhuzamosan egyre bonyolultabbá válik a gépek szerkezete. A szerkezet bonyolultsága azzal a veszéllyel jár, hogy az üzembiztonság romlik, és nehezebbé válik a gépek javítása.

Hogy ez a veszélyes irányzat ne érvényesüljön, gépeink üzembiztosak legyenek, s ezt a tulajdonságukat sokáig megtartsák, továbbá, hogy javításuk könnyen végezhető legyen, úgy kell tervezni az új gépeket, hogy egyes részeik különálló egységeket alkossanak, amelyeket külön lehet összeszerelni és bejártatni, javításkor pedig könnyen ki lehet szerelni. A gépek belsejében elegendő teret kell hagyni a hidraulikus és a

villamos rendszerek áttekintésére. A gyors és könnyű javíthatóságnak fontos feltétele az is, hogy azokat a szerkezeti egységeket, amelyek javítása nagyfokú meghibásodás, vagy kopás esetén nem célszerű (ilyen egységek az elektromágneses tengelykapcsolók, a pneumatikus és a hidraulikus elemek stb.), tipizálva, kereskedelmi áruként kellő mennyiségben kerüljenek forgalomba.

A gépek üzembiztonságának és élettartamának növekedését szolgálják azok az intézkedések is, amelyek a beépített anyagok minőségének javítására irányulnak, például nagyszilárdságú öntvények, edzett csúszóvezetékek alkalmazása stb.

Termelési, export- és importarányok

Az előzőekben ismertetett gyártmányfejlesztési irányok a termelési tervelőirányzatokban úgy érvényesülnek, hogy a fokozott és nagypon-tosságú szerszámgépek részaránya az egész forgácsolószerszámgép-ter-melésen belül az 1960. évi 1,5 százalékról 1965-re mintegy 21 százalékra, az agregát- és célgépek részaránya 6 százalékról mintegy 24 százalékra nő, a normál pontosságú szerszámgépek részaránya pedig kb. 90 száza-lékról 50 százalék alá csökken.

Bővítjük az ún. progresszív (programvezérlésű, másoló és automa-tikusan működő), valamint az új technológiai irányokat képviselő (elekt-roeróziós stb.) szerszámgépek termelését is.

A terv számítási anyaga szerint a második ötéves tervidőszakban is szerszámgépgyártásunk termelésének nagyobbik része exportra megy. A terv ugyanakkor nagyon jelentős szerszámgép-importtal is számol.

A szerszámgép-kivitel és behozatalt együttesen viszonyítva a szer-zámgép-termeléshez, azt látjuk, hogy a terv 1965-ben a termelés 63—65 százalékára rúgó exporttal és 53—55 százaléknyi importtal, tehát 10 százalékos kiviteli többlettel számol.

A kapcsolódó iparágak szerepe a szerszámgépgyártás fejlesztésében

A szerszámgépgyártás gyors mennyiségi és minőségi fejlesztése megköveteli a kapcsolódó iparágak (villamosgép-gyártás, öntödék, mű-szeripar stb.) teljesítményeinek megfelelő fokozását. A kapcsolódó ipar-ágaknak egyaránt fel kell készülniök a szerszámgépipar előirányzott fejlődéséből adódó *mennyiségi* és *minőségi* igények kielégítésére.

A fokozott és nagypontosságú szerszámgépekhez, de a célgépekhez is olyan *öntvények* szükségesek, amelyek mérettartóak, nem hajlamo-sak rezgésre és elhúzóadásra (vetemedésre). A gépek csúszófelületei iránt szintén megnövekednek a követelmények: a sűrű mozgás és irányváltás okozta felfokozott igénybevétel és nagy terhelés mellett sem szabad bizonyos minimális mértékben túl kopniok. A fenti igények kielégítésé-hoz fejleszteni kell a különféle ötvözött, nagyszilárdságú és nitridált öntvények termelését, ki kell terjeszteni az öntvények nagyfrekvenciás edzéssel történő felületi keményítését, szélesebb körben kell alkalmazni az öntvények természetes és mesterséges öregbítését. Mindehhez együt-tal megfelelő tudományos kutatás folytatása is szükséges.

Villamosgép-iparunknak megfelelő műszaki tulajdonságokkal ren-delkező, üzembiztos villamos motorok, mágneskapcsolók, relék és egyéb villamossági cikkek kellő mennyiségű és minőségű gyártásával kell

hozzájárulnia a szerszámgépipari tervek valóraváltásához. A villamos készülékektől általában nagy üzembiztonságot, magas élettartamot és lehetőleg kis helyszükségletet kíván meg a szerszámgépipar. Így egyebek között olyan kiegyensúlyozott forgórészű motorok szükségesek, amelyek nem visznek át a megengedettnél nagyobb rezgést a szerszámgépekre.

A korszerű szerszámgépek gyártásához növekvő mennyiségben szükséges különféle félvezetők, különleges pontosságú golyóscsapágyak, a mostaninál jobb minőségű (állandó keresztmetszetű, keménységű és hosszúságú, egyenletesen végtelenített) ékszíjak. Javítani kell a felhasznált tömítőelemek minőségét is.

A korszerűsítés és a gazdaságosság szempontjából egyaránt növelni kell a különféle műanyagalkatrészek felhasználását. Ezzel kapcsolatban problémát okoz, hogy a szerszámgépgyártás viszonylag kis darabszámokban igényel műanyagalkatrészeket, s emiatt a műanyaggyártó vállalatok vonakodnak a számukra jelentéktelen tételek gyártásától.

Kisebb arányokban már a második öt éves terv időszakában megindul, a rá következő években pedig tovább bővül hazánkban az *optikai berendezésekkel felszerelt szerszámgépek* gyártása. Ez egyúttal azt is magával hozza, hogy a szerszámgépgyártás egyre sűrűbben jelentkezik igényeivel az optikai iparágnál. Ezért a szükségletek, a hazai gyártás és a nemzetközi munkamegosztás adta lehetőségek gondos mérlegelésével mielőbb el kell döntení, milyen optikai berendezéseket kívánunk belföldi forrásból, illetve importból beszerezni, s meg kell tenni a szükséges intézkedéseket mindkét irányban.

Nemzetközi együttműködés

A szerszámgépipar fejlesztési tervei — a hároméves terv, a második öt éves terv és a távlati tervek egyaránt — messzemenően a KGST keretében kidolgozott együttműködési és szakosítási javaslatokra épültek. Ezeket a javaslatokat a KGST gépipari állandó bizottságának szerszámgépipari szekciója dolgozta és dolgozza ki.

A szerszámgépipari együttműködés ez idő szerint 1. a szerszámgépek gyártásának szakosítására; 2. a kísérleti, kutató és tervező-szerkesztő munka összehangolására; 3. a progresszív gyártási módszerek elterjesztésére irányuló javaslatok és a szükséges szerszámgép-nomenklátúra kidolgozására; 4. a szerszámgépek fő méreteinek és a szerszámgép-szerelési egységeknek a tipizálására; 5. a forgácsoló és köszörű-szerszámok egységesítésére; 6. a szerszámgépipar távlati fejlesztésére és a távlatiterv-egyeztetés metodikájára vonatkozó javaslatok kidolgozására terjed ki.

Ami a *szakosítási munkát* illeti, ennek során törekedtek az azonos típusú gépek gyártásában mutatkozó indokolatlan *párhuzamosságok kiküszöbölésére* és a *hiányzó típusok KGST-n belüli gyártásának* megindítását célzó intézkedések meghozatalára. Mindkét irányban számottevő eredmények születtek. A szakosítás eredményeként várható, hogy a KGST-n belül több országban párhuzamosan termelt szerszámgéptípusok száma jelentősen csökken.

Fontos eredményekkel járt a szakosító munka a hiánycikknek számító szerszámgéptípusok gyártásának fejlesztése tekintetében is: a sza-

kosítási intézkedések nyomán a korábbihoz képest töredékére csökken a hiánycikként nyilvántartott géptípusok száma. Nagy és rendszeres munka folyik a kísérleti és kutatótevékenység koordinálására is. Hazánk a kijelölt témák mintegy egynegyedében érdekelt, egyes témákban pedig vezető országgént van kijelölve.

Magyar feladat a különféle szerszámgépekhez rendszeresen felhasznált azonos egységek, az ún. *normáliák* nomenklatúrájának kidolgozása, valamint javaslat készítése a normáliagyártás technológiájának fejlesztésére.

Előrehaladott állapotban van a különféle agregátegységek (fúróegységek, előtolószánok, maróegységek), valamint a mechanikus és hidraulikus szerelési egységek tipizálása.

Végül, de nem utolsósorban a KGST gépipari állandó bizottsága irányításával folyik a szerszámgépgyártás 20 éves távlati fejlesztési terveinek kidolgozása, az egyes országok erre vonatkozó anyagainak feldolgozása és egyeztetése.

Beruházások

Amint az eddigiekből kitűnt, a második ötéves tervidőszakban a szerszámgépgyártás termelése mintegy kétszeresére nő, termékösszetétele pedig jelentősen megváltozik. Mindez feltételezi az iparág anyagi termelő bázisának megfelelő kibővítését is.

Az előirányzott termelésnöveléshez és műszaki fejlesztéshez — összhangban a második ötéves terv általános iparpolitikai irányával — a *meglevő* gyárak fejlesztése szolgál alapul. Nagyobb arányú — jelentősebb építéssel járó — bővítést elsősorban a vidéki szerszámgépgyárak kapnak, míg a budapesti üzemekben a súlypontot a korszerűsítésre helyezik.

Az iparág egyik legfontosabb beruházása — a Soroksári Vasöntöde bővítése — a szerszámgépgyártás öntödei bázisának erősítését és koncentrációját célozza. A Soroksári Vasöntöde a tervezett bővítés után korszerű, nagy kapacitású, gépesített öntöde lesz, amely a szerszámgépipar öntvényészükségletének túlnyomó részét fedezni fogja. A Soroksári Vasöntöde ún. vertikális öntöde lesz: megfelelő forgácsoló gépparkkal fog rendelkezni és az öntvényeket előnagytól állapotban szállítja majd a megrendelőknek. Az öntödei előnagytól több szempontból is előnyös: leegyszerűsíti a forgácsoláskor felismerhető ún. fehér selejt pótlását; jelentős szállítási költségek takaríthatók meg általa; egyszerűbb a forgácsolás hulladék visszajuttatása a kúpolókhoz; az öntöde fokozottan érdekelt a felesleges ráhagyások kiküszöbölésében stb.

A Soroksári Vasöntöde fejlesztése egyúttal lehetővé teszi több budapesti szerszámgépgyár termelési és szociális-egészségügyi szempontból egyaránt elavult öntödéjének megszüntetését, ami egyrészt előnyös városrendezési szempontból, másrészt a beépítettség további fokozása és nagyobb építési beruházások nélkül is módot ad az érintett gyárak forgácsoló és szereldei alapterületének kiterjesztésére. A nagy mennyiségű szennyező anyagot (füstöt, kormot, homokot) levegőbe bocsátó öntödék megszüntetése ezekben a gyárakban egyúttal jobb feltételeket teremt a fokozott és nagypontosságú szerszámgépek gyártásához is.

Az ötéves tervidőszakban a szerszámgépgyárak saját gépparkjának jelentős korszerűsítésére is sor kerül. Növeljük a gépek átlagos terme-

lékenységét és pontosságát. A termelékenység fokozása révén egységnyi területre a korábbinál jóval több termelés fog jutni.

A vidéki gyárak közül elsősorban az Esztergomi Szerszámgépgyár és a Győri Célgépgyár kap nagyobb beruházásokat. Esztergomban a koordináta fúrógépek gyártásához szükséges kondicionált szerelőcsarnok is épül. Ilyen csarnokot kap a második ötéves terv időszakában a csepeli szerszámgépgyár is.

Munkaigényesség és termelékenység

Áttekintve a szerszámgépgyártás fő fejlesztési irányait a második ötéves tervidőszakban, összefoglalóan megállapítható, hogy a hazánkban gyártott szerszámgépek nomenklatúrája a következő években jelentősen eltolódik az egyszerűbb típusok felől, a műszakilag fejlettebb, bonyolultabb konstrukciójú és kivitelezésű gépek irányába. Növeljük a célgépek és gépsorok termelését az egyetemes jellegű gépek rovására; fokozzuk szerszámgépeink automatizáltságát, a normál pontosságú gépek mellett egyre több fokozott pontosságú szerszámgépet gyártunk; jelentősen növekszik az egyedileg gyártott gépek részaránya. Mindez azt jelenti, hogy szerszámgépeinkre — ha a termelékenység növekedését nem számítjuk — általában a korábbinál több és kvalifikáltabb munkát kell fordítani. A munkaigényesség e növekedésével több szempontból is jól előre számolni kell.

A munka szükséges kvalifikáltságának növekedése folytán fokozott igényeket kell támasztani a szakmunkásképzés iránt, a többi között a beiskolázandó ipari tanulók *előképzettsége* tekintetében is. Az új szakmunkásokat egyre inkább érettségivel rendelkező, illetve technikumot végzett fiatalokból kell kiképezni. Jelentősen bővíteni kell a műszakiak, főként pedig a gyártmányszerkesztők létszámát.

A *munkaügyi* (termelékenységi és létszám) *tervezésben* számolni kell a bonyolultabb, pontosabb, egyedileg gyártott gépek viszonylag nagyobb munkaigényével, azzal, hogy a gyártmányválaszték vázolt jellegű eltolódása folytán az egy teljesített órára jutó termelési érték mutatója csökken, illetve — ha a termelékenység növekedése meghaladja a munkaigényesség fokozódását — a változatlan termékösszetétel mellett elérhetőnél jóval lassúbb ütemben emelkedik.

Például a Csepel Szerszámgépgyárban a hagyományos, sorozatban gyártott szerszámgépek esetében az egy normaóra jutó termelési érték 162 forint körüli, ezzel szemben a célgépek és gépsorok gyártásában ugyanezen mutató 120 forint körüli értéket ad. Másrészt viszont az 1 kg gépsúlyra jutó devizabevétel mutatója a hagyományos, sorozatban gyártott szerszámgépeknél 0,8—1,7 \$, ezzel szemben a nagy pontosságú gépek ára 4—4,5 \$/kg körül mozog. Az 1 kg gépsúlyra jutó devizabevétel a célgépek és a gépsorok esetében is meghaladja a 3 \$-t. A fokozott pontosságú gépekért általában 18—20 százalékkal magasabb ár érhető el, mint ugyanazon gépek normál változatáért.

Mindez arra int, hogy a szerszámgépgyártás összetételének minőségi átalakulása kapcsán óvakodni kell a termelékenységi mutatószámok mechanikus előírásától és elbírálásától, s ugyanakkor, amikor törekszünk a munkatermelékenység gyors növelésére, kellően figyelembe kell venni a választék eltolódását.

A termelékenység fokozása szempontjából a szerszámgépgyártásban egyrészt a forgácsolással előállított alkatrészek megmunkálási idejének csökkentése, másrészt a szerelési idők leshorítása bír különös jelentőséggel. Az alkatrészmegmunkálási idők csökkentése a szerszámgépgyártásban is megköveteli a korszerű technológiai eljárások (a forgácsolást megelőző előalakítás, precíziós öntés, finomkovácsolás, célgépek) növekvő arányú alkalmazását. A pótlólagos automatizálás szintén számottevő tartaléka a termelékenység növelésének, magán a szerszámgépiparon belül is. A szerelési idő csökkentésének fő eszközei az ún. méretlancos tûrés rendszer alkalmazása, csereszabatos alkatrészek gyártása, továbbá a folyamatos szerelési rendszerek bevezetése. Ebben a vonatkozásban is érdemes felfigyelni arra a szoros összefüggésre, amely az alkatrészmegmunkálás minősége (pontosság, csereszabatosság) és a szerelőmunka termelékenysége között van. Nem túlzás, ha azt mondjuk: a szerelők termelékenység-növelés legfontosabb tartalékai a forgácsoló-műhelyekben vannak.

★

Ebben a cikkben szerszámgépgyártásunk fejlesztésének fő irányait és a terv végrehajtásának néhány problémáját kíséreltük meg röviden összefoglalni. Az előirányzatok egyes részei a tervvégrehajtás folyamatában természetesen változhatnak és bizonyára változni is fognak. A terv végrehajtása mint népgazdaságunk minden szektorában, a szerszámgépgyártásban is a munkások és a vezetők kezében van.

Iparvállalatok vezetése és szervezése

(Tanulmányok)

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat közgazdasági kiadványa

Szerkesztette: Fáth János

Az iparvállalatok gazdálkodásának legfontosabb kérdéseit dolgozzák fel tanulmányukban Valkó Márton, Philip Miklós, Polonkai János, Bródy András, Fogaras István, Spiró Miklós, Bognár József, Zentai Béla, Korányi György, Fáth János, Parányi György, Kardos Géza, Csikós-Nagy Béla és Gadó Ottó. A tanulmányok alapjául a TIT József Attila szabadegyetemen elhangzott előadások szolgálnak.

A kötet elsősorban vállalati igazgatók, gazdasági vezető, az iparban dolgozó közgazdászok számára gyakorlati munkájukhoz értékes útmutatást ad.

Ára kötve: 44,— Ft

A lakossági fogyasztás távlati tervezésének módszere

A második ötéves terv időszakában lerakjuk a szocializmus alapjait, s áttérünk a fejlett szocialista társadalom felépítésére. Ezzel népgazdaságunk fejlődésének olyan szakaszába jutottunk, amikor már teljesen reálissá, sőt szükségessé válik céljaink tüzetesebb meghatározása egy-két évtized távlatában, nélkülözhetetlen a fejlődés tervszerű menetét meghatározó irányelvek és feladatok kijelölése.

A húszéves tervezés megindítása hazánkban nemcsak azért fontos, hogy társadalmi fejlődésünk távlatait felvázoljuk, hanem azért is, hogy kedvező feltételeket teremtsünk a nemzetközi szocialista munkamegosztás lehetőségeinek hatékony kihasználására. Az ilyen távlati tervező munka egyik leglényegesebb kérdése az új feladatnak megfelelő metodika kidolgozása. Az a tervezési módszer, amely az éves, vagy akár az ötéves tervek kidolgozásához teljesen kielégítő, egy-két évtized előirányzatainak kialakítására már nem alkalmas. Mivel első ízben készítünk öt évnél hosszabb időre szóló tervet, ezért a metodika kérdése különösen előtérbe kerül. Ezt bizonyítja az az egyre élénkülő érdeklődés, amellyel ezt a témát a szocialista országok közgazdasági irodalma kíséri.

A perspektivikus tervezés egyik speciális területe a lakossági fogyasztás távlati tervezése. A probléma sokrétűsége nem teszi lehetővé a téma teljes kifejtését e viszonylag rövid tanulmány keretében, ezért csupán azokkal a legfontosabb kutatási eredményekkel* foglalkozunk, amelyek a fogyasztás perspektivikus tervének kidolgozásához már használhatók. Természetesen a metodikai eredmények még korántsem tekinthetők lezártaknak, azok a további kutatómunka során fejlesztésre, kiegészítésre szorulnak, s a szocialista országok ilyen irányú tapasztalatainak egyeztetése során kristályosodnak ki.

A fogyasztás távlati tervezésének alapja és néhány általános módszere

A fogyasztást, annak fejlődését, a termelés határozza meg, a fogyasztás viszont visszahat a termelésre. A fogyasztás távlati tervezésének ezért a termelés az alapja, ettől függ az elfogyasztható termékek mennyisége és összetétele. Azt azonban, hogy a termelési lehetőségek fej-

* A fogyasztás távlati tervezésével kapcsolatos kutatómunka az Országos Tervhivatal kezdeményezésére és irányítása alapján a Belkereskedelmi Minisztériumban és kutató intézetben folyt. A kutatási eredményeket nagyban elősegítette az Országos Tervhivatal érdeklét főosztályainak, s az Eletszínvonal Bizottság tagjainak közreműködése.

lesztésével összhangban milyen konkrét fogyasztási célokat tűzzünk ki, számos más tényező is befolyásolja. Mindezek számbavétele, a társadalmi, gazdasági, kulturális, egészségügyi, szociális és kommunális fejlődés perspektívájának felvázolása teszi lehetővé a fogyasztás feltételeinek és körülményeinek meghatározását.

Nem feladatunk, hogy e tanulmány keretében a népgazdaság húszéves fejlődésének minden lényegesebb kérdésében állást foglaljunk. Ez nem is lehetséges, s mindezekben nincs még akár többé-kevésbé is egyéges vélemény. Ennek kialakítása a jövő feladata. Csupán — erőnkhez mérten — néhány, a fogyasztással kapcsolatos problémára kívánunk rámutatni.

A fogyasztás volumenét és szerkezetét — a termeléstől függően — alapvetően a lakosság jövedelmei fogják meghatározni. Szerepet játszanak majd még olyan tényezők is, mint a demográfiai helyzet, a foglalkozási összetétel, az árarányok, a társadalmi alap részesedése az össz-fogyasztásból, a fogyasztási szokások és azok fejlődése, a kulturális színvonal növekedése stb. Nyilván jelentős hatást fog gyakorolni a fogyasztásra a nehéz fizikai munka arányának jelentős csökkenése az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt, s a szellemi munka arányának növekedése. Ez bizonyos termékekben mérsékli, másokban növeli a fogyasztást, tehát leginkább a fogyasztás összetételét változtatja meg.

A mezőgazdasági nagyüzemek fejlődése, gépesítése az előbbieken túlmenően megváltoztatja a városi és a falusi lakosság arányát, s ezzel összességében a fogyasztás új feltételeit hozza létre. Némiképpen ezzel ellentétesen hat, hogy a városi és a falusi fogyasztás közti jelenlegi különbség erőteljesen csökken, bár még nem tűnik el teljesen.

A szabadidő növekedése — a rövidebb munkaidő miatt — nagymértékben megváltoztatja az életkörülményeket, új fogyasztási szükségleteket teremt, feltehetően egészen más arányok kialakulására vezet a termékfogyasztás és a szolgáltatások között. Részben ezzel, részben a kulturális fejlődéssel kapcsolatban nő a lakosság általános műveltsége, szakképzettségi színvonala, a felnőtt lakosságon belül megnő a közép- és főiskolát, egyetemet végzettek aránya. Mindez befolyásolja a termékfogyasztás struktúráját, s emeli a szolgáltatások iránti igényeket.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a háztartási munka fejlődésének új irányát sem, amelynek már határozott vonásai kibontakozóban vannak. Ez nemcsak a kereső nők arányának növekedésével, hanem az életkörülmények megváltozásával is kapcsolatos. Ezzel összefüggésben merül fel a fejlődés kétféle — részben egyirányban, részben ellentétesen ható — tendenciája, amely a háztartások gépesítése és a szolgáltatások fejlesztése alternatívájában csúcsosodik ki.

Számolni kell azzal is — amit húszéves távlatban nehezen tudunk felbecsülni —, hogy a technikai fejlődés hogyan befolyásolja a fogyasztást. Például az élelmiszerek tartósításának új technológiája, újfajta textilalanyagok, a vegyipar előrelátható nagymértékű fejlődése, a színes televízió stb. a ma ismert szükségleteket gyökeresen átalakíthatják.

Figyelemmel kell lenni azonban arra is, hogy a fogyasztás fejlődését, szerkezetének megváltozását objektív okok korlátozhatják. A fogyasztás szükségszerűen csak a termeléssel összhangban fejlődhet. Ezen túlmenően más korlátozó tényezők is fellépnek. Ilyen például a lakás-

helyzet. A 15 éves lakásfejlesztési terv már ismert, s ebből következtetni lehet az egész húszéves időszakra. A jelenleg építésre kerülő állami lakások átlagos alapterülete 48 m^2 , amely az elképzelések szerint fokozatosan 55 m^2 -re emelkedik. Az új lakások alapterülete a gazdaságosság elvének és a korszerűségnek megfelelően kisebb, mint a régiéké, s húsz év múlva a lakások nagyobb hányadát az új lakások teszik ki. Igaz, ezek már a modern, nagyobb kényelmet, s több teret biztosító bútorokkal lesznek berendezve, de mindenképpen kevesebb ruházati cikk, konyha és egyéb felszerelés, háztartási gép fér el bennük, mint amennyit az akkori jövedelmi viszonyok majd lehetővé tennének. Ez feltehetően arra ösztönzi a lakosságot — egyéb tényezők mellett —, hogy ahol lehet, a szolgáltatásokat vegye fokozottabban igénybe.

Ezzel ellentétesen hat a települési viszonyok várható fejlődése. Jelenleg is az a helyzet, hogy viszonylag kevés a koncentrált település többszintes épületekkel, amely a szolgáltató intézmények elhelyezésére alkalmas. Nemcsak falun, hanem a városokban is sok a családi házakból álló település, amelyeknek közművesítése, általában kommunális ellátása problematikus. A lakásfejlesztési program még elég jelentős mértékben számol a magán-erő mobilizálásával. Az pedig biztos, hogy a magán-erőből építendő lakások jó része továbbra is családi ház lesz. Ezek a területeken pedig a szolgáltató intézmények fejlesztésére nagyon korlátozottak a lehetőségek.

Ezek a problémák — amelyek csupán egy részét jelentik a feltárandó és megoldásra váró kérdéseknek — világosan mutatják, hogy a társadalmi és a gazdasági fejlődés milyen sokoldalú elemzésére és értékelésére van szükség a fogyasztás távlati tervezésének megalapozásához.

Éppen ez a sokrétűség, a körülmények mérlegelésének szükségessége, a problémák bonyolult volta hasonló megfontolásokat igényelt a tervezési metodikában is. A kutatómunka kezdeti szakaszában — nemcsak nálunk, hanem a baráti országokban is — azt ajánlották, válasszuk tervezési módszerként a *fejlett tőkésországok fogyasztási mutatóinak* elérését. Összehasonlításképpen — kellő fenntartással — lehet ilyen mutatókkal dolgozni. Egyedüli metodikaként mégsem lenne helyes ezt választani. A tőkésországok átlagos fogyasztási mutatói a nincstelenek millióinak alacsony fogyasztását ugyanúgy tartalmazzák, mint a tőkés pazarló fogyasztását, tehát semmit és senkit sem jellemeznek. Ezenkívül számolni kell azzal, hogy minden nemzetközi összehasonlítás erősen problematikus. Az egyes országok között jelentős éghajlati különbségek vannak. Mások a természeti viszonyok és a történelmileg kialakult fogyasztási szokások, eltérőek a demográfiai viszonyok, más a lakosság foglalkozási összetétele, az egyes cikkek árarányai stb. Ezért a fejlett tőkésországok fogyasztási mutatóinak előírányása tervezési módszerként nem alkalmas, de jól fel lehet használni bizonyos elemző számok kidolgozására.

Ismert, a távlati tervezésben elég széleskörűen alkalmazott módszer, *egy elmúlt hosszabb időszak fejlődésének előrevetítése, az extrapolálás*. Ez azon a felismerésen nyugszik, hogy a fogyasztás meghatározott tényezők függvénye, s ismerve ez utóbbiak jövőbeli változását, annak alapján ki lehet számítani a fogyasztás várható alakulását is.

Ez a tervezési metodika alkalmas a fogyasztás volumenének s nagy vonásokban struktúrájának a megállapítására. Egyes termékek fogyasztását is viszonylag elég pontosan meg lehet állapítani ezzel a módszerrel. Megfelelő ez a módszer a tervezés első fázisában a fogyasztás kereteinek felvázolásához, a kiindulási alap rögzítéséhez. Nagyon jól lehet használni — különösen a családi költségvetéseket figyelembe véve — a fogyasztás tervezésének ellenőrzéséhez, a más módszerekkel végzett számítások realitásának felülvizsgálásához. Egyedüli módszerként azonban ez sem megfelelő, alkalmazásának számos korláta van, amelyekre még visszatérünk.

A szocialista országok közgazdasági irodalmában az utóbbi években a fogyasztás távlati tervezésének módszerül a *racionális fogyasztási, illetve ellátottsági normák* alkalmazását ajánlják. Ez a tervezési módszer viszonylag megfelelőnek látszott, alkalmazása mégis problematikusnak bizonyult. Ugyanis a fogyasztási szükségletnek tudományos módszerek alapján való megállapítása korántsem olyan egyértelmű, mint ahogy az első hallásra tűnik. Például teljesen kézenfekvő, hogy az élelmiszerfogyasztást a biológiai szükségletekre építsük fel. Nincs semmi akadálya, hogy a táplálkozástudomány mai állása alapján meghatározzuk a tápanyagszükségletet. Azt azonban, hogy ezt a szükségletet milyen élelmiszerekkel, milyen összetételben s milyen formák útján elégítsük ki, a tudomány már csak lazán vagy sehogysem határozza meg. A variánsoknak egész sora van a szerint, hogy például az állatifehérje-szükségletet mennyi és milyen hússal, tojással, tejjel fedezzük.

A kérdés még sokkal bonyolultabb az iparcikkeknél. Olyan tudományos módszert kialakítani, amely egyértelműen meghatározza a fogyasztási normát például ruhából, cipőből, szőnyegből, edényből, mosógépből vagy személygépkocsiból, nem lehet. Célszerű-e tehát rationális fogyasztási normáról beszélni ez esetben? Nem is lenne helyes, mert valójában adott időszakra, az adott gazdasági és társadalmi feltételekkel összhangban álló fogyasztási célokat tűzünk ki.

Ezért ennek a módszernek bizonyos alapelveit elfogadva, de azt továbbfejlesztve, a fogyasztás távlati tervezéséhez nem rationális normákat, hanem *fogyasztási célkitűzéseket* dolgozunk ki. Élelmiszereknél, ahol ennek objektív feltételei vannak, mi is a biológiai szükségletekből indultunk ki, de az egyes élelmiszerek fogyasztása s a fogyasztás formái tekintetében már nem normákat, hanem határozott célokat tűztünk ki. Iparcikkeknél különféle — később részletes kifejtésre kerülő — megfontolások alapján irányoztunk elő bizonyos ellátottsági vagy fogyasztási célokat. Így például kézenfekvő, hogy minden családnak legyen legalább egy televíziós- és egy rádiókészüléke. A háztartási gépekkel való ellátottságnál számoltunk a „háztartási robot” fokozatos felszámolásával, figyelembe véve a szolgáltatások fejlődését stb.

Az általunk elfogadott és alkalmazott tervezési metodikát a következő fejezetekben részletezzük.

A fogyasztás és a fogyasztást befolyásoló tényezők

Ismeretes, hogy a lakosság fogyasztásának alakulását különféle tényezők határozzák meg. E tényezők és a fogyasztás változása között szorosabb vagy lazább összefüggés áll fenn, sőt maguk az egyes tényezők

is kapcsolatban vannak egymással. E kapcsolatok feltárásával a nemzetközi és a hazai közgazdasági irodalom már behatóan foglalkozott, s többé-kevésbé feltártaknak tekinthetők e kapcsolatok fontosabb törvényszerű vagy sajátos tendenciái. E tanulmányok alapján mód nyílik arra, hogy a fogyasztás hosszú távban való alakulását a fogyasztást befolyásoló tényezők függvényében vizsgáljuk s bizonyos perspektivikus tendenciákat ennek segítségével határozzunk meg. Néhány lényegesebb összefüggést a következőkben ismertetünk.

A fogyasztás és a jövedelem kapcsolata

Az a tény, hogy a lakosság fogyasztása összességében és egyes termékek szerint jelentős részben a jövedelmek hatására változik, lehetővé teszi e kapcsolat viszonylagos állandóságának felhasználását a távlati tervezésben. A kapcsolatot általában rugalmassági együtthatóval fejezzük ki.

A lakosság összes fogyasztása és ezen belül egyes termékek fogyasztásának várható alakulása s a személyes jövedelmek növekedése között bonyolult összefüggések vannak. A problémát főleg az okozza, hogy a személyes fogyasztás megalapozott tervezéséhez nem elegendőek a személyes jövedelmek globális előirányzatai, hanem azok részletesebb megtervezésére van szükség. Adott jövedelemnövekedés ugyanis más irányú és összetételű kereslet kialakulásához vezet a munkásoknál és az alkalmazottaknál, illetve a parasztoknál, továbbá azok különböző jövedelemszínvonalú csoportjainál. Ezért ahhoz, hogy a lakosság összes fogyasztását és az egyes termékek fogyasztását reálisan irányozhassuk elő, a globális jövedelmi előirányzatokat fel kell bontani munkásokra és alkalmazottakra, illetve parasztoakra, továbbá ezeken belül még legalább néhány jövedelemkategóriára. A tervezés jelenlegi szakaszában a fogyasztási előirányzatokat ilyen követelmények alapján dolgoztuk ki. A fogyasztás globális előirányzatainak kialakítása szempontjából azonban igen fontos annak előzetes vizsgálata is, hogy a nemzeti jövedelem és a fogyasztási alap növekedési üteme hogyan aránylik egymáshoz. A fogyasztás fejlődésének s a nemzeti jövedelem termelésének alakulását, hosszabb távban, a következőkben mutatjuk be. Miután az ellenforradalmat megelőző időszakban alkalmazott gazdaságpolitika nem mindig tette lehetővé a közgazdaságilag indokolt arányok kialakulását, ez az időszak általános törvényszerűségek megállapítására nem alkalmas. Ezért az összefüggések bemutatása céljából felhasználjuk a második ötéves terv irányszámait. Ebből kiderül, hogy hosszabb távban, helyes gazdaságpolitika esetén, az arányok végül is helyreállnak, megfelelően érvényesülnek.

Bár ez az időszak sem mentes a problémáktól (az ellenforradalom utáni helyreállítás, a nemzetközi fizetési mérleg rendezése), mégis egészében a fejlődés egészséges irányát tükrözi. Az egy, illetve másfél évtizedes tényleges, illetve várható fejlődés alapján, a lakosság fogyasztásának a nemzeti jövedelem alapján számított együtthatója 0,85—0,90 között mozog. Ezt az összefüggést hosszabb távra előre is el lehet fogadni. Ha tehát azt feltételezzük, hogy a húszéves időszakban a fejlődés meggyorsul, s a nemzeti jövedelem évenkénti növekedési üteme az eddigi

évenkénti 6,4 százalék helyett például 7,4 százalék lenne, akkor a lakosság fogyasztása hozzávetőlegesen évente 6,3—6,4 százalékkal emelkedhetne. Ez esetben a lakosság fogyasztása 1980-ban 3—4-szerese lenne az 1960. évinek, s közel 6,5-szerese az 1950. évinek. (Az egy lakosra jutó fogyasztás 20 év alatt körülbelül háromszorosára, 30 év alatt — 1950-hez képest — több mint ötszörösére növekedne.)

A nemzeti jövedelem és a lakosság fogyasztásának alakulása

Megnevezés	1965. évben az		Évi átlagos %-os növekedési ütem	
	1955. év	1950. év	1955-65. évek	1950-65. évek
	százalékában		között	
Nemzeti jövedelem	186	254	6,4	6,4
A lakosság fogyasztása	174	231	5,6	5,7

Statisztikai Évkönyv, 1960. és a második ötéves tervről szóló törvény adatai alapján számítva.

A fogyasztás volumenének növekedéséből részben következtetni lehet a fogyasztás összetételének várható alakulására. Ezt azonban több tényező befolyásolja, ezért tervezése bonyolultabb. Az élelmiszer- és iparcikkfogyasztás például az elmúlt években a következőképpen alakult:

A lakosság élelmiszer- és iparcikkfogyasztásának alakulása

Megnevezés	Évi átlagos százalékos növekedési ütem		
	1950-60.	1950-55.	1955-60.
	évek között		
A lakosság fogyasztása	6,6	5,8	7,4
Ebből:			
élelmiszerfogyasztás	5,3	4,8	5,9
iparcikkfogyasztás.....	8,5	7,7	9,3

Statisztikai Évkönyv, 1960. és más statisztikai kiadványok alapján számítva.

Alapvető tendencia, hogy az iparcikkfogyasztás gyorsabb, az élelmiszerfogyasztás lassúbb ütemben növekszik, mint a lakosság összes fogyasztása. A 10 év adatainak figyelembevételével az élelmiszereknek az összes fogyasztáshoz viszonyított rugalmassági együtthatója 0,8 körül, míg az iparcikkfogyasztásé 1,3 körül alakul. Ez a viszony az elmúlt években elég stabil, s többé-kevésbé jellemző volt. Ezt az összefüggést úgy is kifejezhetjük, hogy az élelmiszerfogyasztás minden 1 százalékos emelkedéséhez körülbelül 1,6 százalékos iparcikkfogyasztás-növekedés tartozott, vagy fordítva, 1 százalékos iparcikkfogyasztás emelkedéséhez körülbelül 0,6 százalékos élelmiszerfogyasztás-növekedés kapcsolódott.

Perspektívában azonban ez a számszerűen kifejezett kapcsolat feltétlenül változik. Erre utal az is, hogy az utóbbi néhány esztendőben az iparcikkfogyasztás növekedésének üteme meggyorsult, s a hároméves

terv időszakában például 1 százalékos élelmiszerfogyasztás-növekedésre már az iparcikkfogyasztásnak 1,8 százalékos emelkedése jutott. Ez az életszínvonal növekedésével s az iparcikkfogyasztás bővülésének lehetőségével kapcsolatos (a kereslet jobb kielégítése, új cikkek, nagyértékű cikkek előretörése stb.). Figyelemmel erre az újabb tendenciára a következő két évtizedre a fogyasztási alap minden 1 százalékos növekedése esetén az élelmiszerfogyasztás 0,5—0,6 százalékos, az iparcikkfogyasztás 1,5—1,6 százalékos növekedésével számolhatunk. Ennek figyelembevételével húsz év alatt a lakosság élelmiszerfogyasztása több mint kétszeresére, iparcikkfogyasztása pedig több mint hatszorosára növekedhet. Meg kell jegyezni, hogy például az élelmiszerek fogyasztásának mennyisége lassabban emelkedik, mint árösszege. Minél magasabb ugyanis az élelmiszerfogyasztás színvonala, annál nagyobb hányadot tesznek ki abban az értékesebb élelmiszerek.

Az előbb említett és feltételezett kapcsolatot azonban még számos egyéb tény is befolyásolja. Így többek között az, hogy az élelmiszerek, illetve az iparcikkek összetétele hogyan alakul. Néhány fontosabb élelmiszer és iparcikk fogyasztása az elmúlt években a következőképpen változott, s a második ötéves terv végére a következő fogyasztás várható:

Egyes fontosabb élelmiszerek és iparcikkek egy főre jutó fogyasztásának alakulása

Megnevezés	Mértékegység	Egy főre jutó fogyasztás			
		1950.	1955.	1960.	1965. terv
Gabonaneműek* ...	kg	142,1	151,70	137,0	137,0
Zsiradék	„	17,7	21,10	22,1	22,2
Cukor	„	16,3	24,40	26,6	30,7
Tej és tejtermék ...	lit	132,0	109,10	143,9	199,5
Tojás	db	93,0	102,00	160,0	187,0
Hús	kg	34,3	36,90	47,8	53,2
Pamutszövet	m ²	11,0	10,30	13,4	16,0
Gyapjuszövet.....	„	2,5	2,20	2,4	2,6
Bőrcipő	pár	0,6	1,06	1,6	1,8

Statistikai Évkönyv, 1960. és más statisztikai kiadványok, valamint a második ötéves tervről szóló törvény adatai alapján.

*Lisztre számítva.

Az 1955. évet megelőzően a változások tendenciája jó részben más volt, mint azt követően, s amivel az ötéves terv számol. Ez az akkori helyzettel, az életszínvonal *ingadozásával* kapcsolatos. 1957. évtől kezdve azonban, összefüggésben a reáljövedelmek *állandó* emelkedésével, kezdtek kialakulni a személyes fogyasztás határozott, törvényszerű tendenciái. A fogyasztás struktúrájában bekövetkezett változás elsősorban a jövedelmek emelkedésével kapcsolatos. Ezt a családi költségvetések példáján igazoljuk.

A jövedelem és a fogyasztás kapcsolatának meghatározásánál további fontos módszer az úgynevezett *családi költségvetések* alkalmazása. Ez azon az elven nyugszik, hogy az egyes családok kiadásának struktúrája, s az egy főre jutó jövedelem nagysága között ugyancsak szoros kapcsolat van. Jól bemutatható ez a háztartás-statisztikai adatok alapján:

A munkás és alkalmazott háztartások egy főre jutó jövedelmének alakulása és kiadásainak struktúrája 1955—60. években

Év	Nettó jövedelem az 1955. év %-ában	A nettó kiadások száza ékos megoszlásában					
		élelmiszerek	ruházkodás	lakber. tartós fogy. cikkek	egészség-ápolás	művelődés, szórakozás	egyéb
1955	100,0	55,2	16,1	4,9	3,3	1,9	18,6
1956	105,5	54,4	17,1	5,7	3,4	1,7	17,7
1957	123,9	50,4	17,8	7,3	3,4	1,9	19,2
1958	136,8	49,2	16,6	8,1	3,9	2,5	19,7
1959	149,9	47,5	17,0	9,2	3,9	2,7	19,7
1960	159,4	46,2	16,8	10,4	3,9	2,8	19,9

Statistikai Évkönyv, Budapest, 1960.

Az adatok már egyszerű áttekintésre is világosan mutatják az összefüggéseket. Az élelmiszerekre fordított kiadások aránya a jövedelem növekedésével párhuzamosan csökkent. (A táblában szereplő adatok figyelembevételével például az élelmiszerekre fordított kiadások jövedelemrugalmassága 0,55—0,60 között mozog.) Ezzel szemben gyorsan növekednek a tartós fogyasztási cikkekre, lakberendezési és lakásfelszerelési cikkekre fordított kiadások. A jövedelmeket meghaladó mértékben nőnek még a művelődésre, oktatásra, szórakozásra fordított kiadások, s kisebb mértékben az egészségápolási és tisztálkodási kiadások. Ezzel szemben a ruházati kiadások nem mutatnak közvetlen vagy legalábbis szoros kapcsolatot a jövedelemalakulással, arányuk — kisebb ingadozástól eltekintve — nagyjából változatlan. Többé-kevésbé ez vonatkozik az egyéb kiadásokra is.

Meg kell jegyezni, hogy ezek az összefüggések a parasztságnál csak részben jelentkeznek, s inkább a tendenciák hasonló jellegűek:

A paraszti háztartások egy főre jutó jövedelmének és személyes fogyasztásának alakulása az 1955—60. években

Év	Egy főre jutó összes		Saját termelésű	Vásárolt	Összesen	Ruházkodás	Lakberendezés tartós fogy. cikk
	jövedelem	személyes fogyasztás	élelmiszerfogyasztás				
			százalékos részesedése az összes személyes fogyasztásból				
az 1955. évi %-ban							
1955	100,0	100,0	49,2	15,2	64,4	16,1	5,2
1956	106,4	111,5	47,6	14,6	62,2	16,6	5,7
1957	122,3	122,2	46,9	14,1	61,0	15,5	5,6
1958	132,5	129,8	44,7	14,6	59,3	14,2	6,0
1959	133,9	136,7	41,8	15,2	57,0	15,9	7,1
1960	135,2	146,2	40,9	15,2	56,1	16,0	8,2

Háztartás-statisztika, 1960. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

Az 1955—1960. évi időszak speciális problémái miatt a parasztság személyes fogyasztásra fordítható jövedelme gyorsabb ütemben fejlőd-

dött, mint összes jövedelme. Ennek — az utóbbi években — az a magyarázata, hogy csökkentek a parasztság egyéni adóterhei és üzemi célú kiadásai, és ezért az így felszabaduló pénzösszeget is áruvásárlásra, fogyasztásra fordíthatta.

A személyes fogyasztásra fordítható jövedelmeket figyelembe véve majdnem hasonló jelenségek mutatkoztak, mint a munkás és alkalmazott családoknál. Így teljesen egyértelmű, hogy a jövedelmek emelkedésével egyidejűleg kevesebb lett az élelmiszerfogyasztás részesedése az összes fogyasztásból. (Az élelmiszerfogyasztás jövedelemrugalmassági együtthatója 0,6 körül mozgott.) Ezen belül azonban az élelmiszervásárlások kb. ugyanolyan mértékben nőttek, mint a jövedelem, s a csökkenés a saját termelésű fogyasztásnál jelentkezett. A ruházati fogyasztás — kisebb ingadozásoktól eltekintve — ugyancsak a jövedelem változásával párhuzamosan alakult, míg a tartós fogyasztási cikkek rendkívül nagy rugalmasságot mutattak. Ha tehát nem is azonos értékben, de sok szempontból hasonló jelleggel, a lakosság különböző rétegeinél is megbecsülhető a fogyasztás struktúrájának várható alakulása, a családi költségvetések figyelembevételével.

A családi költségvetéseknél nemcsak ezt a módszert lehet alkalmazni, hanem azt is, hogy egy adott esztendőben a különböző jövedelmű családokat hasonlítjuk össze, az alacsonyabbaktól a magasabb jövedelműek felé haladva. Tendenciájában ugyanerre az eredményre jutunk.

A demográfiai tényezők és a fogyasztás kapcsolata

A jövedelem mellett a fogyasztás alakulásában nagy szerepe van a demográfiai viszonyoknak, mint pl. a korcsoportok és nemek szerinti megoszlásnak stb. Ez kihat mind az élelmiszer-, mind pedig az iparcikkek fogyasztására. Például a nők többet költenek ruházati cikkekre, mint a férfiak.

Az egy főre jutó ruházati kiadások az 1958—60. években (Ft)

Év	Munkás- és alkalmazott családok		Parasztcsaládok		Parasztcsaládokból 15-30 éves korcsoport	
	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők
1958	1527	1650	1095	1062	1794	1892
1959	1590	1837	1312	1242	2096	2083
1960	1698	1910	1401	1381	2138	2339

Háztartás-statisztika 1960. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

A táblázatból érdekes tanulságok szűrhetők le. Ilyen például az, hogy a parasztcsaládoknál nem a nők, hanem a férfiak költenek többet ruházati cikkekre, kivéve a fiatalabb korosztályt. Ez utóbbi perspektívában viszont arra utal, hogy ami most jellemző tendencia a munkás és alkalmazott családoknál, az előbb-utóbb a parasztcsaládokra is érvényes lesz. Egyöntetű jelenség minden rétegnél a ruházati kiadások korcsoportonkénti eltérő volta.

A lakosság egy főre jutó ruházati kiadásai korcsoportok szerint (Ft)

Korcsoport	Munkás- és alkalmazott	Paraszti	Korcsoport	Munkás- és alkalmazott	Paraszti
	háztartásokban			háztartásokban	
2 éven aluliak...	956	677	15-30 évesek...	2430	2252
3-6 évesek	893	647	31-44 évesek...	2913	1361
7-10 évesek	1073	824	45-60 évesek...	1475	1051
11-14 évesek ...	1342	1158	60 éven felüliek	1006	654

Háztartás-statisztika 1960. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

Ez a táblázat nemcsak a demográfiai különbségek következményeire hívja fel a figyelmet, hanem arra is, hogy a lakosság különféle rétegeinek eltérő az életmódja és mások a fogyasztási szokásai. Abban, hogy a parasztság egy főre jutó kiadásai alacsonyabbak, mint a munkás- és alkalmazott családoké, nemcsak a jövedelem alakulása játszik szerepet. Falun például mások az öltözködési szokások, mégis a fiatal korosztály (15—30 évesek) egy főre jutó ruházatközlési kiadásai közel állanak egymáshoz. Nem ebben a korcsoportban van tehát a lényeges különbség, hanem az idősebbeknél és a gyermekekénél. (Kérdéses persze, hogy miután 20 év múlva a mai, városi öltözködési szokásokat inkább átvett korcsoport fogja a gerincet képezni, ez majd hogyan befolyásolja az egész falusi öltözködést.) Részben még a szokásokból, de a helyi körülményekből is fakad, hogy a parasztcsaládok harmadannyit költenek művelődésre, szórakozásra, mint a városi családok, s közlekedési kiadásuk is jóval kisebbek.

★

Megállapíthatjuk tehát, hogy a fogyasztást befolyásoló tényezők tanulmányozásának alapján valóban van lehetőség a fogyasztás hosszabb távra való meghatározásának. Ez a módszer azonban — ahogy említettük — egyedül nem elegendő. Ennek okait a következőkben foglalhatjuk össze:

a) az elmúlt időszak fejlődési tendenciái nem mindenkor érvényesek előre, hosszabb időszakra, érvényességük esetén is kisebb-nagyobb korrekcióra szorulnak;

b) a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának gazdasági és társadalmi jelenségei mások, mint a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakáé;

c) a fogyasztást meghatározó tényezők hatása új társadalmi és gazdasági feltételek esetén módosul, erősödik vagy csökken, elhal vagy új tényezők lépnek be;

d) a változó, állandóan fejlődőben levő fogyasztási szokások, a termelés előrehaladása, a korszerűsítés, a fogyasztás új feltételeit és szükségleteit hozzák létre, az új technika új keresletet támaszt;

e) a kulturális, szociális, egészségügyi és kommunális fejlődés is folyamatosan alakítja, változtatja az igényeket.

Tekintettel kell lenni még arra is, hogy a fogyasztásnak egyre növekvő hányadát teszik ki a társadalmi juttatások. (1957-ben pl. a társa-

dalmi juttatások a lakosság összes jövedelmének 15, 1960-ban már 18,4 százalékát tették ki.) Az ebből való fogyasztást a személyi szükségletek csak kisebb mértékben határozzák meg, de a növekvő társadalmi juttatások befolyásolják a személyi szükségleteket.

Mindebből következik, hogy egyedül az extrapoláció módszerét a távlati tervezésnél nem lehet alkalmazni. Az *extrapoláció a fogyasztás távlati tervezésének egyik, de csakis egyik fontos módszere, nagyon alkalmas a fejlődés fő tendenciáinak megállapítására, s a más módszerekkel készített számok realitásának ellenőrzésére.*

Távlati tervezés fogyasztási célkitűzések útján

A fogyasztás ugyan meghatározott tényezők befolyása alapján fejlődik, de a szocialista társadalom szempontjából egyáltalán nem közömbös, milyen irányban. A hosszú távú tervezésnek nagyon is konkrét célkitűzései vannak, amelyeknek egy része a fogyasztásra, sőt egyes termékek fogyasztására vonatkozik. Például a jövedelmek emelkedésének és más tényezők változásának hatására az élettanilag értékesebb élelmiszerek fogyasztása gyorsabban nő, mint a kevésbé értékeseké. Valójában ez csak tendencia, amely meghatározott intézkedések nyomán bontakozik ki. Ide tartozik a termelés és az áru kínálat megfelelő irányítása, a korszerű táplálkozás propagálása, a fogyasztás befolyásolása árarányok útján stb. Kevesen gondolnak arra, hogy hazánkban az üzemélelmezés elterjedése, a kereskedelmi vendéglátás fejlődése s a szocialista élelmiszeripar és kereskedelem kínálata milyen nagymértékben alakította át az étkezési szokásokat, hogyan kedveltette meg a táplálkozástani szempontból kedvezőbb élelmiszereket.

Sok példát lehetne felhozni az iparcikkek fogyasztásának befolyásolására is. Az öltözködési szokásokban, a divatban még néhány évvel ezelőtt túlzottan nagy szerepe volt a nyugati ízlést kritikátlanul átvevő és elterjesztő magánkisiparnak és -kereskedelemnek. A szocialista ipar és kereskedelem közös munkája nyomán a divatirányítás helyzete megváltozott, és mód nyílt e téren is a szocialista közizlés kialakítására, elterjesztésére. A kulturális fejlődés folyamatában jelentős szerepe van, hogyan fejlődik a lakosság televízióval, rádióval, lemezjátszóval, magnetofonnal, hanglemezzel, képzőművészeti tárgyakkal való ellátása. Az élet minden területén bizonyos fogyasztási színvonal elérésére törekszünk. Ez a fogyasztási színvonal természetesen mindenkor az adott feltételekkel és lehetőségekkel függ össze, s a fejlődés során mód nyílik egyre magasabb szintek meghatározására, a fogyasztás struktúrájának jelentékeny megváltoztatására. Ezeknek a konkrét feltételeknek és körülményeknek megfelelően állapíthatunk meg fogyasztási célkitűzéseket.

A fogyasztás távlati tervezése alapvető módszerének a fogyasztási célkitűzések meghatározását választottuk. Ez alkalmas arra, hogy a fogyasztás fejlődésének irányát, szerkezetét a társadalmi, gazdasági és kulturális célokkal összhangban, a termelési lehetőségeknek megfelelően állapítsuk meg.

A fogyasztási célkitűzések meghatározásához a következőket vettük figyelembe:

1. Sokoldalúan és mélyrehatóan kell elemezni, értékelni a fogyasztás eddig elért szintjét (egyes cikkekben is), a fogyasztás fejlődésének

útját, s ebből a következő egy-két évtizedre feltételezhetően érvényben maradó jelenségeket.

2. Az egyes cikkeknel mérlegelni kell, hogy a jelenlegi és az előirányzott fogyasztási szint hogyan illeszkedik be a szocialista országok hasonló jellegű célkitűzéseibe. Esetenként számolni lehet a hasonlítható fejlett tőkésországokban elért fogyasztási színvonallal is.

3. Azokon a területeken, ahol már tudományos eredmények vannak, meg kell vizsgálni, hogy a fogyasztási célkitűzések mennyiben vannak összhangban a tudomány által már feltárt követelményekkel, az elért juttatási eredményekkel.

4. Figyelembe kell venni a társadalmi és a gazdasági feltételeket, azok előrelátható fejlődését, azt, hogy a húszéves időszak folyamán befejezzük a szocializmus építését és áttérünk a kommunista társadalom építésére.

5. Meg kell vizsgálni a hazánkban kialakult sajátos fogyasztási szokásokat, ezek fejlesztésének és befolyásolásának, valamint az új fogyasztási szokások kialakításának lehetőségét, s ezek tükrében bírálni, korrigálni kell a fogyasztási célokat.

6. Tanulmányozni kell a fogyasztási célkitűzések összhangba hozatalának lehetőségét az egész népgazdaság és a termelés várható fejlődésével. Behatóan mérlegelni kell a fogyasztást befolyásoló tényezők előrelátható fejlődését, ezek több irányú, egymást erősítő, gyengítő vagy semlegesítő hatását.

7. A fogyasztás irányának és formáinak meghatározásakor szem előtt kell tartani a társadalmi érdeket. Ezért az azonos szükségletet kielégítő fogyasztásnál törekedni kell a kisebb társadalmi munkaráfordítást igénylő módzatok megvalósítására. Ilyen lehetőségek elsősorban olyan szükségleteknél merülnek fel, amelyek termékfogyasztással és szolgáltatással egyaránt kielégíthetők (például mosógépvásárlás vagy mosodai szolgáltatás igénybevétele).

A fogyasztási célokat elsősorban a szükséglet oldaláról kell megközelíteni. *Olyan fogyasztási struktúra kialakítására kell törekedni, amely viszonylag híven tükrözi a kommunizmust építő emberek szükségleteit*, s összhangban van a magasabb szinten jelentkező lehetőségekkel. Ugyanakkor sokkal bátrabban kell az igényekkel ma még nem konform fogyasztási célokat is kitűzni. Ezek a módszerek közgazdaságilag a legmegfelelőbbek, tudományosan a leginkább megalapozottak.

E fogyasztási célkitűzések alapján lehetséges, hogy az élelmiszerek és iparcikkek, továbbá egyes termékek fogyasztása fejlődésének távlati tervezési módszerét kidolgozzuk. Az ezzel kapcsolatos tapasztalatainkat foglaljuk össze a továbbiakban.

Módszer az élelmiszerfogyasztás távlati tervezésére

A lakosság élelmiszerfogyasztása az elmúlt években jelentősen fejlődött, néhány mutató tekintetében a nemzetközi összehasonlításban is megállja helyét. A lakosság táplálkozása mennyiségileg kielégítő, ezen belül azonban a szükségesnél még kevesebb az állati eredetű termékek fogyasztása, egyenlőtlen az évközi vitaminfogyasztás, s az élelmiszerfogyasztás még erősen hagyományos jellegű, nem eléggé korszerű. A jelenlegi problémákból következik, hogy milyen fogyasztási célokat kell

kitűzni, számolva az évtizedek során bekövetkező társadalmi és gazdasági előrehaladással.

1. Miután a lakosság jelenlegi étel- és ital-fogyasztása kalorikusan már kielégített, sőt a szükségesnél több, ezért az étel- és ital-fogyasztást a kalóriadús (ún. energiahordozó) élelmiszerekben nem kell fejleszteni (pl. gabonaneműek, zsiradékok).

2. Az alapvető feladat a kalória-, zsiradék- és szénhidrát-fogyasztás jelenlegi szintjének fenntartása mellett, az étel- és ital-fogyasztás összetételét úgy megváltoztatni, hogy közben a magasabb állatifehérje-, vitamin- és ásványianyag-tartalmú termékek fogyasztásának részaránya növekedjék. E végett jelentősen emelni kell a hús, a tej és tejtermékek, a tojás, valamint a zöldség- és gyümölcsfélék fogyasztását.

3. Meg kell változtatni az egyes étel- és ital-fajták összetételét is. A húsfogyasztást pl. úgy kell növelni, hogy a sovány és könnyű húsok (baromfi, hal stb.) fogyasztása sokkal gyorsabb ütemben növekedjék, mint a zsíros húsoké (sertéshús). A zsiradékfélék fogyasztását úgy kell csökkenteni, hogy miközben az állatizsiradék-fogyasztás kevesebb lesz, jelentősen emelkedjék a növényi zsiradék és a vaj fogyasztása.

4. Biztosítani kell, hogy az élelmiszerek fogyasztásának a tápanyag-szükséglet kielégítése szempontjából kedvezőtlen idényszerűsége megszűnjék, s az év folyamán a lakosság vitamin- stb. ellátása egyenletes és a mindenkori szükséglethez alkalmazkodó legyen.

5. Meg kell oldani, hogy a lakosság minden rétege és a különböző jövedelmi csoportokba tartozó családok a tudományosan megállapított tápanyagszükségletüket a kívánatos szinten és összetételben kielégíthessék. Különbség csupán az egyes étel- és ital-fajták mennyiségében és egymáshoz való arányában lehet. Gondoskodni kell az ehhez alkalmazkodó étel- és ital-fajtákról, s olyan fogyasztói árarányokat kell létrehozni az egyes étel- és ital-fajták között, hogy ez a feltétel biztosítva legyen.

6. A lakosság által elfogyasztásra kerülő élelmiszerekben növelni kell az iparilag feldolgozott, előrecsomagolt, palackozott, tartósított cikkek arányát. Ez a feltétele annak, hogy a lakosság minél több értékes étel- és ital- termékhez jusson, egyenletesen legyen ezekkel ellátva az egész év folyamán, és az élelmiszereknek háztartásban való feldolgozása, illetve felhasználása egyszerűsödjék. Ez népgazdasági érdek is, mert nagyüzemi feldolgozás során kevesebb a hulladék, a veszteség, értékesebben hasznosíthatók a termékek.

7. Növelni kell a vendéglátás (ideértve az üzemi vendéglátást is) szerepét a lakosság étel- és ital-szükségletei kielégítésében. Ez egyrészt a háztartási munka egyszerűsítésének feladatával függ össze, másrészt azazal, hogy a lakosság ellátását szolgáltatások útján is javítsuk, egyidejűleg számolva a növekvő üdülési, weekendezési, pihenési, szórakozási, valamint idegenforgalmi igényekkel.

Ezek a fogyasztási célkitűzések határozták meg az étel- és ital-fogyasztás távlati tervének mutatóit. A kiindulási alap a *tudományosan megállapított tápanyagszükséglet* volt. A tápanyagszükségletet a korcsoport, a nemek szerinti megoszlás s a végzett munka jellege, a foglalkozás határozza meg. Az Országos Étel- és Táplálkozástudományi Intézet tápanyagtáblázata szerint, néhány fogyasztói kategóriában pl. a következő a szükséglet:

Különböző korúak, illetve foglalkozásuk napi tápanyagszükséglete

Megnevezés	Mértékegység	5-6 éves gyermek	Ülőfoglalkozásuk	Közepesen nehéz munkát végzők	Nehéz munkát végzők
Kalória	—	1600	2800	3200	4500
Fehérje	gr	55	100	110	130
Állati fehérje	„	32	45	50	70
Zsíradék	„	60	75	100	137
Szénhidrát	„	200	410	470	650
A vitamin	I.E.	3200	4300	4600	5200
C vitamin	mlgr	60	70	80	90

Dr. Tarján Róbert és Lindner Károly: Tápanyagtáblázat IV. kiadás, Budapest, 1959.

Két évtized távlatában természetesen változik a tápanyagszükséglet is. Ezt már sok évtizedes tapasztalat igazolja.* Perspektívában figyelembe kell venni még a munkaidő és a nehéz fizikai munkát végzők részarányának állandó csökkenését. Meg kell jegyezni, hogy a fogyasztási célkitűzések végül is eltérnek a tudományosan meghatározott tápanyagszükséglet elméleti értékeitől, mégpedig leginkább fölfelé. Ez abból következik, hogy a kevésbé értékes élelmiszerek fogyasztása a nagyon is elevenen ható hagyományok és szokások miatt nem csökken olyan mértékben, ahogy más, értékesebb élelmiszerek fogyasztása emelkedik. Így bár a kedvező az lenne, ha pl. az egy lakosra jutó átlagos napi kalória-fogyasztás 2800—3000 kalória között maradna, valójában azonban a fogyasztásnak 3000—3200 kalória közötti variációival kell számolnunk. A számítások figyelembevételével végül is a következő élelmiszerfogyasztási mutatók alakultak ki.**

Az egy lakosra jutó élelmiszerfogyasztás perspektivikus célkitűzése

Megnevezés	Mértékegység	Egy lakosra jutó fogyasztás	
		1960. évben	célkitűzés
Gabonaneműek	kg	137	100-110
Burgonya	„	97,5	85- 95
Zöldség és főzelék.....	„	71	120-130
Gyümölcs.....	„	53,4	100-110
Cukor	„	26,6	33- 36
Zsíradékok	„	22,1	18- 19
Húsfélék	„	47,8	75- 80
Tej és tejtermékek	lit	243,9	270-300
Tojás	db	260	250-280

Bátori Béláné: Az élelmiszerfogyasztásban elérendő színvonal az élelméztudomány által megállapított szükségletek alapulvételével, figyelemmel a hazai élelmiszerfogyasztási szokásokra. Belkereskedelmi Kutató Intézet, Budapest, 1960. tanulmány alapján: Zöldség, gyümölcs, 1959. évi adat, friss súlyban. A vaj a tej és tejtermékek között szerepel.

* Élelmiszertermelés és -fogyasztás, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961.

** Részletesebben l. Élelmiszertermelés és -fogyasztás, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 315-408 l.

A fogyasztási célkitűzések természetesen nemcsak naturális, hanem értékbeni mutatókban is kidolgozásra kerültek. Az értékbeni mutatók változatlan árakon készültek, egyidejűleg utalva arra, hogy egyes fogyasztási szintek elérésének döntő feltétele néhány ma érvényes árarány megváltoztatása. Attól függően azonban, hogy melyik variánst alkalmazzuk, végül is létrejön a fogyasztásnak egy drágább vagy olcsóbb változata. Ez a helyzet azért is, mert az egyes termékcsoportokon belül (pl. hús, zsiradék, tejtermék stb.) is különféle variánsok készülnek. Így adódik azután, hogy amíg ma 1000 kalória élelmiszer változatlan árak mellett kb. 3,70 forintot tesz ki, addig a fogyasztási célkitűzések variánsait figyelembe véve, értéke 4,80—5,40 forint között mozog (változatlan árak mellett). S ez a különbség mindössze abból adódik, hogy az összes fogyasztáson belül az arány eltolódik az állati termékek, továbbá a zöldség- és gyümölcsfélék, s ezen belül is az értékesebb cikkek javára.

Az értékbeni növekedés azonban még ennél is gyorsabb lesz. Feltétlenül emelkedni fog, mégpedig jelentősen, az iparilag feldolgozott, fogyasztásra teljesen kész, vagy előkészített élelmiszerek aránya. Ezenkívül az élelmiszereknek jelentős hányada a vendéglátás útján (ideértve az üzemi étkezést is) fog eljutni a lakossághoz. Végül számolni kell azal is, hogy a szolgáltatások szerepének emelkedése ugyancsak növeli az élelmiszerek értékét. Amellett tehát, hogy a fogyasztás mennyiségét és struktúráját az említettek figyelembevételével kiszámítjuk, a távlati tervezés során még szükség van a fogyasztás módjának, a kínálat átalakulásának és a fogyasztási szokások, valamint a szolgáltatások fejlődése perspektívájának meghatározására. Ez azonban további részletesebb kifejtést igényel, amire e helyütt nincs lehetőségünk.

Módszer az iparcikk-fogyasztás távlati tervezésére

Az iparcikkek korántsem olyan homogén termékcsoportok, mint az élelmiszerek, fogyasztásuk távlati tervezése ezért szükségszerűen problematikusabb s egyben sokrétűbb is. Az iparcikkek egy része — hasonlóan az élelmiszerekhez — a fogyasztás során azonnal megsemmisül, vagy rövid idő alatt elhasználódik, míg más részük csak fokozatosan, egy évnél hosszabb idő alatt, használódik el. Ez a tény már önmagában legalább kétféle tervezési metodika alkalmazását teszi szükségessé. A tartós fogyasztási cikkeknel ezért elsősorban nem a fogyasztást, hanem a lakosság birtokában levő termékek állományát tervezzük.

Az elhasználódási idő tervezése

Az egy évnél hosszabb idő alatt elhasználódó iparcikkek fogyasztásának tervezésekor az egyik leglényegesebb tényező az elhasználódási (kopási, kihordási) idő objektív alapokon való megállapítása. Az iparcikkek zöménél ehhez megvannak a műszaki feltételek. Már eddig is folytak a közszükségleti iparcikkek jelentős részére kiterjedő kísérletek, azaz a céllal, hogy ruházati cikkek, cipők s más iparcikkek elhasználódási ideje meghatározható legyen. Néhány újabb, csak az utóbbi években gyártott cikkeknel ugyan még nincs hazai tapasztalat, de rendelkezésre állanak egyes nemzetközi adatok. Háztartási gépeknél, híradástechnikai cikkeknel üzemórákban, járműveknél kilométerekben lehet kifejezni az elhasználódási időt. A textíliák egy részénél a mosások száma adja a használhatóság felső határát. Cipőknél, nem mosható ruházati cikkeknel

pedig napokban fejezhető ki a kihordási idő. (Csehszlovákiában ugyan-
ezt órákban határozzák meg.) Ez tehát az iparcikkek *fizikai kopása*.

Az iparcikkek fizikai elhasználódásának és tényleges használatának
időtartama között mindenkor különbség van. Megfelelő *karbantartással*,
javítással a használati idő néha lényegesen meghosszabbítható. Olyan
körülmények között, amikor pl. a szolgáltatások árai viszonylag alacson-
nyak, a javításokat fokozottabban veszik igénybe. Ez azonban függ
az adott életszínvontól is. Alacsony életszínvonal mellett viszonylag
mindig magas a javítási, karbantartási és felújítási szolgáltatások ará-
nya, az életszínvonal emelkedésével viszont párhuzamosan, szükség-
szerűen csökken. Az elhasználódási időt nem az egyének vagy a család-
ok, hanem a társadalom egésze szempontjából kell vizsgálni. Ennek
megfelelően az elhasználódási időbe a használt cikkek forgalmát is be-
 kell számítani. Ezekre is az jellemző, hogy forgalmuk alacsonyabb élet-
színvonal mellett nagyobb, mint magasabb életszínvonal mellett. Van
tehát olyan időszak, amikor a fizikai kopás ideje a szolgáltatások foko-
zottabb igénybevétele és a használt cikkek forgalma miatt hosszabb a
műszakilag indokoltnál.

Az életszínvonal emelkedésével egyidejűleg azonban az elhasználó-
dási idő — pontosabban az iparcikkek tényleges használatának ideje —
csökken. A fogyasztási cikkekre is érvényes az *erkölcsi kopás* fogalma.
Az erkölcsi kopás ideje mindenkor rövidebb, mint a fizikai kopásé, mert
különböző tényezők hatására az egyes iparcikkeket azok teljes elhasz-
nálódása előtt kicserélik, megsemmisítik, egyszerűen nem használják to-
vább. Az erkölcsi kopás oka a ruházati cikkeknel a divat változása és a
jólöltözöttség iránti igény növekedése. A lakberendezési és lakásfelsze-
relési cikkeknel az erkölcsi kopást a lakáskultúra fejlődése és elterje-
dése, a korszerűsögre, kényelemre és a divatosságra való törekvés idézi
elő. Műszaki áruknál az erkölcsi kopást a technikai fejlődés hozza létre
azzal, hogy hasonló célt szolgáló, de műszakilag hatékonyabb és korsze-
rűbb cikkek kerülnek forgalomba.

Az erkölcsi kopás ténye elég jelentékeny mértékben befolyásolja az
iparcikkfogyasztást. A tapasztalatok szerint a csere általában meggyor-
sul. Jelenleg pl. a lakosság birtokában levő férfi télikabátok átlagos élet-
kora 6—8 év, a férfi szövetruháké 5—6 év, a női szövetruháké 4—5 év,
a férficipőké 3—4 év stb. A műszaki cikkek közül pl. a rádiók átlagos
életkora 14—15 év. Egy felmérés szerint a lakosságnál levő bútorok élet-
kora kb. 35 évre becsülhető.

A lakosság mindenkori vásárlásai egyrészt a birtokukban levő ipar-
cikkállományt növelik, másrészt csökkentik az elhasználódási időt. Az
erre vonatkozó számítások azért lényegeseek, mert az állomány, a beszer-
zések, valamint az elhasználódási idő hányadosából lehet a tényleges
iparcikkfogyasztást megállapítani.

Számításaink szerint az erkölcsi kopás és a tényleges elhasználódási
idő jelentékeny mértékben csökkenni fog. Például a férfi télikabátoknál
legfeljebb 3—4 év, a férfi szövetruháknál 2—3 év, a női szövetruháknál
1—2 év, a cipőknel $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ év lesz. A rádiónál az elhasználódási idő
7—8 évre, bútoroknál 20 évre csökken. Mindez természetesen fokozato-
san következik be, az életszínvonal és a lakosság birtokában levő ipar-
cikkállomány növekedésétől függően.

Az elhasználódási idő alakulásának azonban kétféle tendenciája merül fel. Az egyik abból következik, hogy a magasabb jövedelmek mellett inkább a drágább, jobb minőségű cikkeket vásárolják, és ezek átlagos elhasználódási ideje természetesen hosszabb. Ez tehát korlátozza az erkölcsi kopás idejének gyors rövidülését. A másik tendencia az erkölcsi kopást erősítő tényezők fokozott érvényrejutása, mint a divatnak az ediginél nagyobb hatása és kiterjedése a lakosság szinte összes rétegeire, a lakásállomány összetételének átalakulása (modern, kisebb alapterületű, s kommunálishan jobban ellátott lakások) és a technikai fejlődés. Ez utóbbiak növelik a különbséget az erkölcsi és a fizikai kopás időtartama között. E tendenciák alapos tanulmányozása és hatásuk érvényesítése az erkölcsi kopás idejében, a távlati tervezésnek egyik fontos eleme.

A személyes használatú textil-, ruházati és cipőárak fogyasztásának távlati tervezése

A személyes használatú textil-, ruházati és cipőárak fogyasztási célkitűzéseinek meghatározásánál a következő problémákkal kerülünk szembe:

a) Milyen változással lehet számolni az alapanyag és a technológia tekintetében két évtized alatt ezeknél a cikkeknel?

b) Az öltözködési szokások milyen irányban fognak megváltozni?

c) A lakosság viszonylag magas ruhatárra tart majd igényt, vagy fogyasztása úgy növekszik, hogy sokkal gyorsabban cseréli ruháit?

E kérdésekre természetesen többféle választ lehet adni, s a távlati tervezés során feltétlenül helyes olyan módszerekhez folyamodni, amely végül is a fogyasztásnak 2—3 variánsát hozza létre. Az említett problémák alapján rögzített hipotézisekből kiindulva, végül is a tervezés alábbi módszerét tartjuk célravezetőnek.

Meg kell határozni, hogy a két évtized folyamán hogyan változik, fejlődik a lakosság „ruhatára”, és figyelemmel az élet- és munkakörülményekre, a társadalmi fejlődésre, továbbá a gazdasági lehetőségekre, milyen „ruhatári” szintet kívánatos elérni húsz év alatt. Korábban már rögzítettük azt a véleményünket, hogy a fogyasztásban még lesznek bizonyos különbségek rétegek, korok stb. szerint. Ezért a lakosság „ruhatári” állományát és szükségletét is differenciáltan célszerű tervezni. Így különbséget kell tenni nemek, korcsoportok, foglalkozás, és végül város és falu szerint. Pl. teljesen reális fogyasztási célkitűzésnek tekinthető, hogy az emberek átlagosan, egy időpontban két használható, s nem utolsósorban divatos télikabáttal rendelkezzenek (az egyiket munkába, a másikat alkalmi célokra hordják). Feltételezhető azonban, hogy az idősebb korosztályba tartozóknál a két télikabátra mégsem lesz szükség. A gyermekeknél pedig csak azért kell egy télikabát, mert gyorsan kinövik. Ugyancsak feltételezhető, hogy a két télikabát iránti szükséglet a nőknél erőteljesebb lesz, mint a férfiaknál. (Sőt, a bunda, legalábbis a nők egy részénél mint harmadik is számításba jöhet.) Ezt a szükségletet még differenciálhatja az akkor is eltérő jövedelmi helyzet és több más ok. Hasonló megfontolások vannak a többi ruházati cikkeknel. Ezek alapján alakul ki azután a lakosság „ruhatára”, annak átlagos állománya.

A lakosság átlagos „ruhatári” állománya néhány fontosabb cikkből a fogyasztási célküszöbök alapján (db)

Megnevezés	Egy főre jutó átlagos állomány			
	férfiak	nők	fiúk	lányok
Télikabát	1-2	2-3	1	1
Őszi-tavaszi ruha	5-10	8-14	4-5	5-8
Nyári ruha.....	4-6	10-15	3-4	6-9
Cipő	12-16	14-19	8-11	7-10

Az előirányzatokat határértékek szerint jelöltük meg, a variánsoknak megfelelően, és ezek első áttekintésre feltétlenül meglepően magasnak tűnnek a jelenlegi viszonyainkhoz képest. Részletesebben vizsgálva az előirányzatokat, már sokkal realisabb képet kapunk. A cipőknél például számolni kell a nyári szandálokkal, az otthoni és sportcipőkkel, az alkalmi és a mindennap használt cipőkkel. Hasonló a helyzet a ruhaféléknél. Például férfiaknál egy különleges alkalmakra szóló, egy-két alkalmi, s két-három mindennapos ruha már 4—6 öltönyt jelent. A nőknél ez még fokozottabb mértékben áll fenn. Ez a „ruhatár”-típus a ma ismert öltözködési szokások fejlődésén s az erkölcsi kopás idejének erőteljes rövidülésén alapszik. (Problémaként merül fel, hogy egy ilyen ruhatár elhelyezése a viszonylag kisebb alapterületű lakásokban hogyan lehetséges. Ahol beépített szekrény van, vagy az átlagosnál nagyobb az alapterület, az előirányzott ruhatár elhelyezhető. Kisebb lakásoknál viszont ez kétségtelenül problematikus. Ezért elképzelhető egy olyan további variáns, amely a lakáshelyzet, az elhelyezhetőség függvényében vizsgálja a ruhatári szükségletet.)

Az így kialakult szükséglet, tehát lényegében a lakosság „ruhatára” és a kihordási idő alapján lehet kiszámítani a várható fogyasztást. A kihordási idő megállapításánál is több körülményt kell figyelembe venni. Mindenesetre a műszakilag megállapítható fizikai kopásból kell kiindulni (az egyes cikkek mennyi ideig hordhatók, hány mosást vagy tisztítást bírnak ki stb.). Meg kell becsülni, hogy a divat és az öltözködési szokások változása mennyiben rövidíti a kihordási időt. Ezt nemek, korcsoportok és foglalkozás szerint kell differenciálni. Számolni kell továbbá azzal is, hogy a *ruházati cikkek tartósságának kétféle tendenciája fog érvényesülni*. Az egyik az, hogy az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan a lakosság „ruhatárán” belül állandóan növekedni fog a jobb minőségű, tartósabb cikkek aránya. A második, jelenleg még nem észlelhető, de a nemzetközi fejlődés alapján logikusan feltételezhető irányzat, a könnyebb szövetek és cipők, tehát a kevésbé tartós cikkek elterjedése. (Szükségtelen ugyanis, hogy azok a ruházati cikkek is tartósak legyenek, amelyeket amúgy is gyorsabban cserélnék.) A kihordási idő hosszának megállapításánál még arra is célszerű tekintettel lenni, hogy a használt ruha- és cipőforgalom összezsugorodik, fokozatosan megszűnik a gyermekruházati cikkek továbbajándékozása, s jelentéktelenné válik a kihordási időt megújító javító tevékenység.

A nagy értékű tartós fogyasztási cikkek fogyasztásának távlati tervezése

Ebbe a csoportba azokat az iparcikkeket soroljuk, amelyeket egy-egy család hosszú ideig használ, beszerzésük pedig egyszerre nagyobb pénzüsszeget igényel. Ezeknél a tervezés metodikájában a fogyasztás másodrendű, inkább tervezéstechnikai kérdés. Ezért nem annyira fogyasztási, mint inkább ellátottsági célkitűzésekből indulunk ki. A sokféle cikk és probléma miatt csak néhány kérdést emelünk ki.

A *híradástechnikai cikkek* közül a rádiónál és televíziónál teljesen reális olyan előirányzat, hogy minden család rendelkezék 1—1 készülékkel. Sőt a rádiónál még tovább is lehet menni. Számítani lehet arra, hogy személygépkocsi tulajdonosoknak további készülék lesz birtokukban. S ami igen lényeges, nyugodtan előirányozhatjuk a táska- és zseb-rádiók nagyfokú elterjedését, mint második, esetleg harmadik készüléket.

Bonyolultabb a kérdés más tartós fogyasztási cikkeknel, mint pl. a háztartási gépeknél. Elsősorban is azt kell meghatározni, milyen irányban fognak fejlődni a háztartások. Egy, a jelenleginél sokkal korszerűbb életformával számolva, a háztartási munka jelentékeny részét szolgáltatások igénybevételével (vendéglátás, mosoda, esetleg takarítószolgálat stb.) fogják helyettesíteni. Ennek mértékét azonban — ahogy erre már utaltunk — a településviszonyok korlátozni fogják. A jelenleg ismert háztartási gépek további technikai fejlődésére és újak megjelenésére is lehet számítani. Olyan konstrukciókra, amelyek kevesebb helyet foglalnak el, könnyebben kezelhetők és így a háztartások további gépesítésének nincs akadálya. A háztartási gépek egy részét felváltják a vegyipar fejlődése alapján megjelenő új vegyszerek. Így például a mosógép használatát feleslegessé teheti egy nagyhatásfokú, „automatikusan” működő mosószer (de centrifuga, villamos szárító akkor is kell). A padló-lakk, műanyagpadló nem igényli padlókefélgép használatát stb.

Mindezek alapján a háztartási gépek iránti szükséglet alakulásánál a következőket kell figyelembe venni:

a) perspektívában a háztartási munka feltétlenül egyszerűsödni fog, a háztartások egy részében nem fognak otthon sem főzni, sem mosni, sem vasalni, helyette a szolgáltatásokat veszik igénybe;

b) a háztartások más részében a háztartási munka megmarad, természetesen korlátozottabb mértékben, részben szolgáltatásokat vesznek igénybe, és a munkát gépekkel, vegyszerekkel, előkészített és készételek igénybevételével könnyítik meg;

c) viszonylag nem lesz kevés azoknak a háztartásoknak száma, amelyek a háztartási szolgáltatásokat alig vagy csak korlátozott mértékben tudják igénybe venni, elsősorban azért, mert nem a koncentrált településeken, tehát nem a szolgáltatási hálózattal ellátott területeken helyezkednek el.

A lakosság *járművekkel* való ellátottságának tervezésénél külön kell számolni a kerékpárokkal, s külön a motoros járművekkel. A *kerékpároknak* a közlekedésben betöltött szerepe csökkenni fog, és használatuk erősen szórakozás jellegűvé válik, a vásárlások átterelődnek a gyermekkerékpárokra. Fa'un továbbra is magas lesz, sőt növekszik a lakosság kerékpárokkal való ellátottsága.

A motoros járművek számának fejlődését sok tényező fogja megszabni. Valószínűleg — különösen az ifjúság körében — jelentősen emelkedni fog a kis motorokkal való ellátottság, nemcsak a városokban, hanem falun is. A személygépkocsi-állomány növekedésénél viszont két dologra kell figyelemmel lenni. Az egyik a közúti és vasúti (valamint repülőgép) közlekedés jelentékeny javulása, gyorsulása és a közlekedés sűrítése. A nagyobb városokban ez és a közutak túlterheltsége fogja korlátozni a személygépkocsi iránti keresletet. A második szempont viszont az, hogy ma még nehéz felmérni, milyen mértékben fog elterjedni a gépkocsi-kölcsönzés a személyi tulajdonban levő gépkocsik használata mellett. Ha az beválik, akkor elképzelhető, hogy ez lesz a fejlődés fő útja.

A motoros járművek szaporodását korlátozza még az is, hogy nagy népgazdasági beruházást igényel az ehhez szükséges utak kiépítése, üzemanyag- és szervizállomások, garázsok stb. létesítése. Nem jelentéktelen mindezek munkaerő-szükséglete sem. A lakosság keresletét pedig nem annyira a személygépkocsi-árak, mint inkább a járulékos kiadások, az üzemeltetéssel kapcsolatos és más kiadások (szórakozási, weekendelési költségek stb.) korlátozzák. A tervezésnél mindezek külön megfontolást igényelnek.

★

Az eddig elmondottak inkább csak példaszerűen mutattak rá arra a tervezési metodikára, amely a lakosság fogyasztásának távlati tervezését alapozza meg. A módszereket, azok alkalmazását és a felmerült problémákat is csupán érinteni lehetett, és így nem volt módunk arra, hogy kitérjünk számos fontos iparcikk, valamint az élelmiszerek sajátos tervezési módszereire.

Ezeket egyébként is, mint említettük, még nem tartjuk teljesen kiforrottaknak. Sok munkára van még szükség ahhoz, hogy a fogyasztás távlati tervezéséhez ezeket a módszereket kellő biztonsággal alkalmazzuk.

Harsányi István:

A MÉRNÖKÖK — TECHNIKUSOK MUNKÁJÁRÓL, TÁRSADALMI — ANYAGI HELYZETÉRŐL

A könyv arra az időszerű kérdésre igyekszik választ adni: mi a műszaki értelmiség szerepe szocialista társadalmunkban. A szerző előbb a műszaki értelmiségi munka fejlődését és a műszaki értelmiség társadalmi rétegének történelmi alakulását vázolja, majd nemzetközi és hazai adatok alapján részletesen ismerteti a mérnökök és technikusok társadalmi és anyagi helyzetét.

A szerző behatóan foglalkozik a tudományos dolgozók, mérnökök és technikusok számarányával, a mérnök- és technikus-szükséglet alakulásával. Feltárja azt az alapvető különbséget, amely a mérnökök és technikusok képzésének jellegében, mértékében a szocialista és a tőkés országok között jelentkezik.

Ára kötve: 36,— Ft

Eszközlekötés és exportgazdaságossági számítás

Hazánkban ma a gazdaságossági számítások kétféle intézményesített formáját alkalmazzuk: 1. a beruházásgazdaságossági és 2. az exportgazdaságossági számításokat. A kétféle számítási módszer — a formai és egyes kevésbé lényeges tartalmi eltérésektől eltekintve — alapvetően abban különbözik egymástól, hogy a beruházásgazdaságossági számításokban az üzemeltetés gazdasági eredményének és a ráfordításoknak az összehasonlításakor a folyó ráfordításokon kívül számításba vesszük a lekötött álló- és forgóeszközök volumenét is, ezzel szemben az exportgazdaságossági számítások nincsenek tekintettel az eszközlekötésre. Kérdés azonban, indokolt-e ez az eltérés, s ha indokolt, hogyan lehet mennyiségileg kifejezésre juttatni a lehetséges exportválaszték-variánsok között az álló- és forgóeszköz-készletek igénybevétele tekintetében mutatkozó különbségeket? Ezekre a kérdésekre igyekszem a következőkben választ adni.

Beruházásgazdaságossági és exportgazdaságossági számítások

A *beruházásgazdaságossági* számításokkal az *azonos beruházási cél* megvalósítását lehetővé tevő különféle beruházási variánsokat hasonlítjuk össze egymással. Az alkalmazott számítási módszer a beruházási célt nagyon tágan értelmezi, tekintve, hogy a termelő beruházásokkal gyártható termékek értékét elvileg világpiaci áron fejezi ki. Ilyenformán a „világpiaci érték” közös nevezőre hozza a különféle iparágak különféle termékek termelését szolgáló beruházásait: egységes beruházási célként a „világpiaci érték” létrehozását jelöli meg.

Az ily módon egységesen kifejezett beruházási cél mellett most már az egyes termelő beruházásokhoz tartozó termelési volumenek összevethetők egymással. A beruházások azonban különböznek egymástól a termelési érték egységére jutó *folyó ráfordításigény*, továbbá a termelés egységére jutó *beruházási és forgóeszköz-szükséglet* szempontjából is. A számítási módszernek kifejezésre kell juttatnia ezeket a különbségeket; így figyelembe kell vennie a folyó ráfordítások mellett a beruházási és forgóeszköz-szükséglet értékét, azaz az eszközlekötés méreteit is. Nyilvánvaló, hogy két beruházási variáns közül — ha csak a beruházási és a forgóeszköz-szükséglet volumene szempontjából különböznek — azt kell gazdaságosabbnak tekinteni, amelynél az eszközlekötés kisebb.

A beruházásgazdaságossági számításban tehát az eszközlekötés tényezőjét mellőzni nem lehet. Ennek megfelelően a hazai gyakorlatban a lekötött álló- és forgóeszközök értékének 20 százalékát hozzá kell számítani az éves folyó ráfordításokhoz abból a megfontolásból, hogy az

állóeszközök elvonása másutt évente átlagosan az értékük $\frac{1}{5}$ -ének megfelelő nemzetijövedelem-többlet termelését akadályozza meg. E szorzó — az úgynevezett Δ — alkalmazása lehetővé teszi az eszközlekötés és a folyó ráfordítások értékében egymástól különböző alternatívák egybevetését, minthogy öt egységnyi eszközlekötést éves viszonylatban egységnyi folyó költséggel tesz ekvivalenssé. A Δ értéke az önköltségsökkentő beruházásokra vonatkozó gazdaságossági együttható normatív értékének, vagyis a beruházás egységére jutó minimálisan megkövetelt önköltségsökkentés összegének is tekinthető.

A *beruházás gazdaságossági* számítás az újratermelés bővítésére, ezen belül az állóalpok újratermelésének bővítésére vonatkozó lehetőségek (kidolgozott programok) gazdaságosságának összehasonlítására szolgál. Arra ad útmutatást, hogy a népgazdaság termelőalapjait a felhalmozásból mely területeken és mely variánsokkal bővítsük.

Az *export gazdaságossági* számítások célja más. E számításokkal arra kívánunk választ kapni, hogy „milyen termékösszetételre kell törekedni az exportban és a termelésben a meglévő termelőberendezésekkel gyártható export- és termelési választék keretein belül”, hogy tehát a *meglévő termelőkapacitásokat* milyen mértékben és minek a gyártására a legcélszerűbb felhasználni; az export vonatkozásaira szűkítve a kérdést: milyen mértékben és milyen termékek termelésére használjuk ki az export céljaira igénybevehető *meglévő termelőberendezéseket*? (Elhanyagoljuk tehát azt a problémát, hogy mi az összefüggés export gazdaságosság és termelés gazdaságosság között, illetve helyes-e a két fogalmat egymástól elválasztani.)

Az export gazdaságossági számítások tehát nem az újratermelés bővítését, hanem az *egyszerű újratermelés választékát* érintő döntések alátámasztására hivatottak. Itt nem a *felhalmozási alap* leggazdaságosabbnak ígérkező befektetéséről, hanem a *meglévő termelőalpok leggazdaságosabb működtetéséről* van szó.

Az újratermelés bővítésének irányait érintő kérdések természetesen nincsenek kínai fallal elzárva a termelés választékára vonatkozó döntésektől. Az export adott választékának meghatározott választékú termelőfogyasztás felel meg. Az export választékára vonatkozó döntések ilyenformán számottevően érinthetik a termelőfogyasztás választékát, illetve az ágazatok közötti kapcsolatokból következően az egyes ágazatok termelésével (illetve az importtal) szembeni követelményeket; ezen keresztül szűk keresztmetszetek kialakulását, az újratermelés bővítésének irányait befolyásoló tényezőkké válhatnak. Mégis a gyakorlatban felvetődő, az egyszerű újratermelés választékát érintő kérdések általában eléggé körülhatároltak ahhoz, hogy a velük kapcsolatos döntéseknél az ágazatok közötti kapcsolatokra vonatkozó hatások jelentékteleneeknek, s így elhanyagolhatóknak tartsuk. Persze, ha ezek a kapcsolódó vonatkozások jelentős hatással vannak a termelési folyamat megelőző láncszemeire, e hatások konkrét számbavétele nélkül a döntéseket nem lehet megalapozni.

A meglévő termelőkapacitással termelhető gyártmányválasztékot érintő kérdésfelvetéssel állandóan, szinte napról napra találkozunk a gazdaságirányítás operatív munkájában, a termelő és a külkereskedelmi

* Gazdaságossági számítások a külkereskedelemben. Közgazdasági Szemle, 1959. 2. sz. 125. 1.

vállalatoknál, az irányító hatóságoknál, az Országos Tervhivatalban stb. De az éves tervezés során is ehhez fűződnek elsősorban a döntések, hiszen az éves tervezés lényegében a már meglévő termelőkapacitásokkal számol (az építés alatt álló, s a tervév során belépő kapacitások az éves terv szempontjából lényegében már meglévő termelőberendezéseknek tekinthetők.)

Az egymástól eltérő exportválaszték-variánsok a következő tényezők tekintetében különbözhetnek egymástól:

1. devizahozam (devizabevétel — importanyagok devizatartalma);
2. a hazai ráfordítás volumene (ennél a tényezőnél az exportgazdaságossági számítás formulájában a termékeket terhelő folyó hazai ráfordításokat elvileg állami akkumuláció nélkül vesszük számításba, s ehhez hozzáadjuk az értékcsökkenés költségként elszámolt forintösszegét);
3. az exporttermelés céljaira igénybe vehető, már lekötött különféle állóeszközök kapacitásának kihasználási foka;
4. a különféle variánsok legyártásához és forgalmazásához szükséges lekötött forgóeszközök volumene, értéknagysága.

A nálunk alkalmazott számítási formula — az úgynevezett G-mutató — az első és a második tényező viszonyát fejezi ki (hány Ft hazai ráfordítás jut a szóban levő termék exportjából származó egy \$ devizahozamra); a harmadikat csak annyiban érinti, hogy a lekötött állóeszközök értékétől is függő értékcsökkenést a hazai ráfordítások között szerepelteti; a forgóeszközök lekötöttségére (a negyedik tényezőre) pedig nincs tekintettel. Vizsgáljuk meg, helyes-e ez a számítási módszer, tartalmazza-e mindazokat a tényezőket, amelyeket a választékot érintő rövidlejáratú döntéseknél — mint a gazdaságosságot meghatározó, illetve befolyásoló elemeket — tekintetbe kell venni?

Állóeszköz-lekötés és exportgazdaságossági számítás

Vegyük először szemügyre a harmadik tényezőt, a lekötött állóeszközök kapacitási igénybevételét. Nem kell-e az exportgazdaságossági számításokban érzékeltetni, hogy az exporttermelés céljaira milyen mértékben vesszük igénybe az egyes vállalatok, iparágak, iparcsoportok stb. egymástól eltérő volumenű (s ezért eltérő értékű) már lekötött állóeszközökben megtestesült kapacitásokat? Ha igen, nem kellene-e a számításba beépíteni valamiféle állóeszközlekötési tényezőt?

Mielőtt rátérnénk e probléma részletes tárgyalására, előjáróban szólnunk kell a kapacitáskihasználás és az exportgazdaságossági számításokban figyelembe vett „hazai folyó ráfordítás” (amortizáció és állami akkumuláció nélkül számított „halmozott hazai béráfordítás”) tényező viszonyáról.

A kapacitáskihasználás mérésekor, a kapacitásszámításokban szokásos a gépórában való számolás. Gépórában az iparágak, iparcsoportok, sőt az egész ipar kapacitása, kapacitáskihasználása is kifejezhető. De alkalmazhatnánk az adott kapacitáson elméletileg foglalkoztatható létszámmal, illetve a ténylegesen foglalkoztatott létszámmal való mérést is; ez utóbbi pedig közvetlenül összefügg a bérösszeggel.* Például, ha —

* Ez a gondolatör egy sereg absztrakciót tartalmaz. Így feltételezi a termelőkenység és a munkaintenzitás, továbbá a differenciált bérszínvonal változtatlanságát. Ez azonban a rövid lejáratú döntések céljait szolgáló, adott kapacitásokra vonatkozó számításoknál helyénvaló absztrakció.

egyébként változatlan feltételek között — egy termelő vállalatban (iparágban, iparcsoportban, sőt az egész iparban) adott idő alatt gyártott termékeket terhelő bérkifizetés forintösszege több az egyik, mint a másik variáns esetében, akkor e mögött a nagyobb bértömeg mögött nagyobb dolgozó létszám, s így a kapacitáskihasználás magasabb foka húzódik meg. Ha pedig azt is mérleljük, hogy a bonyolult munka hatványozott egyszerű munka, s feltételezzük, hogy a bérszintkülönbségek a végzett munka bonyolultsági fokát megközelítően kifejezik, akkor az az állítás is megkockáztatható, hogy közgazdaságilag a bérösszeg megfelelőbb mérce, mint a létszám. (Ebben a szemléletben a gép kapacitása jobban van kihasználva, ha segítségével *bonyolult*, mintha ugyanannyi ideig *egyszerű* munkát működtetünk.)

Az elemi G-mutató számításakor szereplő fajlagos (a termék egységére jutó) hazai folyó ráfordítás volumene a kapacitásigénybevétel fokát természetesen nem fejezik ki. Az előbb kifejtett gondolatmenet alapján azonban állíthatjuk, hogy — egyébként változatlan körülmények között — a meghatározott időtartam alatt exporttermékeket terhelő *összes hazai ráfordítás* nagysága (tehát a G-mutató számlálója, amortizációs költség nélkül) az exporttermelés céljaira rendelkezésre álló kapacitások kihasználásának mértékét megközelítően érzékelteti.

Ezután a kérdés már pontosabban (az exportgazdaságossági számítások „nyelvén”) is megfogalmazható: Nem kell-e érzékeltetni az exportgazdaságossági számításokban a lehetséges exportválasztékok különbségeit a devizahozam egységére jutó hazai ráfordításon kívül még abból a szempontból is, hogy mekkora az exporttermelésre jutó hazai ráfordítások összege, azaz, hogy milyen fokú az exporttermelés céljaira rendelkezésre álló termelőkapacitások kihasználása?

Ebben a tekintetben elvileg kétféle eltérés lehetséges. Az exportválaszték-variánsok különbözhetnek egymástól úgy, hogy 1. a vizsgált területen (vállalat, iparág, iparcsoport, ipar) a nagyobb, illetve a kisebb volumenű (értékű) állóeszközök használatához kapcsolódó hazai ráfordítások összege variánsenként más és más,* de az exporttermelés céljaira fordított összes hazai ráfordítás azonos (a „globális” kapacitáskihasználás adott), s eltérések abban mutatkoznak, hogy a kisebb vagy a nagyobb értéket képviselő kapacitásokat használjuk ki jobban; 2. a vizsgált területen az exporttermelés céljaira fordított *összes* hazai ráfordítás is különböző a lehetséges variánsokban (a „globális” kapacitáskihasználás különböző).

A következő elemzésben e lehetséges kétféle eltérést külön-külön vizsgáljuk.

Globálisan azonos kapacitáskihasználás

A meglevő állóeszközökben lekötött érték adott. A feladat az, hogy az ezekben megtestesült kapacitásokat minél gazdaságosabban használjuk fel. Az állóeszközök lekötött értéke akkor sem változik, ha az exporttermelés céljaira rendelkezésre álló kapacitások kihasználása módosul. Ha például egy vállalatban, iparágban belül, vagy akár iparágak között munkaerő-átcsoportosítást hajtunk végre, s ennek folytán nagy volumenű állóeszközök kapacitáskihasználása csökken, kisebb volumenűeké pedig emelkedik, ezáltal nem szabadul fel értékesíthető érték. (Ha egyes állóeszközök mégis felszabadulnak, s ezeket más termelőterü-

leten hasznosítjuk, akkor is csak a kapacitások *elosztása* tekintetében történik változás.) Mindegy tehát, hogy az exporttermelés céljaira adott idő alatt kifejtendő hazai munkaráfordításokat hogyan osztjuk szét a rendelkezésre álló, különféle volumenű állóeszközökben megtestesült kapacitások között; a lényeges az exportgazdaságosság oldaláról az, hogy ezzel a meghatározott hazai munkaráfordítással minél több devizahozamra tegyünk szert. Ezért a már lekötött állóeszköz-érték után eszközlekötési tényezőt figyelembe venni nem indokolt; egy ilyen tényező beiktatása nem szolgálna a tisztánlátást, hiszen ez az értékesebb állóeszközök kihasználását eleve hátrányosnak tüntetné fel a kevésbé értékes állóeszközök kihasználásánál.

Az is megfontolandó, hogy helyes-e az a mai gyakorlat, hogy az amortizációt mint hazai ráfordítási tényezőt az exportgazdaságossági számításokban szerepeltetjük.* Az értékcsökkenés beruházási hányada nem a *jelenben* felmerülő folyamatos ráfordítás, hanem a *múltban* eszközölt egyszeri ráfordítás folyó költségként elszámolt megtérülése. Az erkölcsi kopás folyamata — amelynek jelentősége a technikai fejlődés mai üteme mellett egyre nő —, az állóeszköz használatától függetlenül is végbemegy. A nagyobb igénybevétel az állóeszközöknek csak egy részénél fokozza számottevően a fizikai elhasználódást (például az épületeknél nem), s szakszerű karbantartással, felújítással jórészt ez is ellen-súlyozható. Ilyenformán az értékcsökkenés az állóeszközök döntő többségénél elsősorban nem a kapacitáskihasználás kisebb-nagyobb ingadozásaitól függ. De ha így van, akkor az sem tekinthető megalapozottnak, hogy a már meglévő, viszonylag nagy volumenű állóeszközökkel létrehozott termékek exportgazdaságosságát a beruházási hányad beszámítása miatt kedvezőtlenebbnek ítéljük annál, amit a devizahozam egységére jutó *tényleges folyó ráfordítás* meghatározna. Ezért, amikor a termelési eredmények és a ráfordítások egymáshoz való viszonyát az exportgazdaságosság szempontjából vizsgáljuk, aggályos a beruházási hányadnak mint folyó ráfordításnak a figyelembevételé.**

Felvethető, hogy az amortizációs költség kihagyása esetén a G-mutató még a mainál is kevésbé tájékoztat a *fejlesztési döntések* tekintetében. A már idézett „Gazdaságossági számítások a külkereskedelemben” című tanulmányra hivatkozva állítható azonban, hogy a mai G-mutatók *önmagukban* fejlesztési döntések megalapozására semmiképpen sem alkalmasak. Ha pedig így van, kézenfekvő, hogy legalább a választékot érintő döntések céljára tegyünk az exportgazdaságossági számításokat egyértelművé.

Vizsgáljuk meg az elmondottakat egy számszerű példán. Az egysze-

* Természetesen nemcsak az utolsó vertikum amortizációjára gondolok, hanem a „halmozott”, népgazdasági szintű amortizációra. A kérdést persze *kizárólag az exportgazdaságossági számítások szempontjából* vetem fel. Vitathatatlan, hogy az amortizáció a társadalmi költségek egyik eleme.

** Dr. Megyeri Endre: A termelési kapacitások kihasználásának fokozását célzó intézkedések gazdaságosságának kritériuma című tanulmányában szintén arra az eredményre jut, hogy a címben jelzett gazdaságossági számításoknál a beruházási hányadot mint önköltségtényezőt nem helyes szerepeltetni. Trzeciakowski a Gospodarka Planowa 1961. 4. és 5. számában megjelent „A külkereskedelem folyó hatékonysága komplex elemzési rendszerének problémái” című tanulmányában a külkereskedelmi terv összehasonlított változatainak „hatékonyságát” kifejező „modell”-ről ezt írja: „A társadalmi munkaráfordítás kiszámításakor a modellben eltekintünk az értékcsökkenési leírásoktól. A folyó számítások szempontjából — mivel a meglévő termelőkapacitás beruházási ráfordításait már a múltban fedezték — az értékcsökkenési leírás nagysága nem függ a meglévő termelőkapacitás felhasználásának fokától és módjától és ezért nem gyakorolhat hatást az optimális megoldások megválasztására.”

rőség kedvéért tételezzük fel, hogy a népgazdaság két — meghatározott termékeket termelő — vállalatból áll. A példa e két vállalata képviselhet teljesen eltérő technológiával termelő iparágakat, iparcsoportokat, népgazdasági ágakat, illetve képviselheti az 1—1 termék teljes gyártási folyamatában résztvevő összes termelőegységek egész láncolatát. Teljes kapacitáskihasználás esetén mindkét vállalat 10—10 terméket gyárt évente, s ehhez 150—150 munkaerőre van szükség. Az átlagbér egységesen évi 20 ezer forint. A nagyobb állóeszköz-értékkel dolgozó vállalat egy termékéért 21 ezer \$-t, a kisebb állóeszköz-értékkel termelő vállalat egy termékéért 20 ezer \$-t kapunk a külkereskedelemben. Egy-egy termék gyártásához egységesen 10 ezer \$ értékű importanyagot használnak fel. A devizahozam tehát 11, illetve 10 ezer \$. Mindkét vállalat kapacitásának teljes kihasználásához 200 ezer \$ értékű importanyag szükséges évente.

Hogyan alakul a teljes kapacitáskihasználás adatait alapul vevő G-mutató számítása 1. a mai gyakorlat szerint; 2. ha a számításban figyelembe vesszük (a szokásos $\Delta = 0,2$ -del) az állóeszköz-lekötést; végül 3. ha az amortizációs költségeket is kihagyjuk a szokásos számításból. A szerepeltetett adatok „reálönköltségen” egy éves termelésre vonatkoznak.

Megnevezés	A vállalat	B vállalat
Állóeszköz-lekötés (millió Ft)	10,0	30,0
Állóeszköz-lekötési tényező (millió Ft)	2,0	6,0
Amortizáció (millió Ft)	0,5	1,5
Folyó bérköltség (millió Ft)	3,0	3,0
Devizahozam (millió \$)	0,1	0,11
G_1 (mai mutató, Ft/\$)	$\frac{0,5+3}{0,1} = 35$	$\frac{1,5+3}{0,11} = 40,9$
G_2 (mutató eszközlekötéssel, Ft/\$)	$\frac{0,5+2+3}{0,1} = 55$	$\frac{1,5+6+3}{0,11} = 95,5$
G_3 (mutató amortizáció nélkül, Ft/\$)	$\frac{3}{0,1} = 30$	$\frac{3}{0,11} = 27,3$

A G-mutatóktól azt várjuk, hogy segítségükkel meghatározzuk az adott termelőberendezéseken gyártható leggazdaságosabb exportválasztékot. Tételezzük most fel, hogy nem 300 fő, hanem csak 270 fő munkaerő áll rendelkezésre, vagy hogy 200 000 \$ helyett csak 180 000 \$ értékű importanyag szerezhető be, s így a két vállalat együttes kapacitását csak 90%-ban tudjuk kihasználni. Milyen exportválaszték mutatkozik a leggazdaságosabbnak a különféle G-mutatók alapján?

A G_1 és a G_2 mutatók szerint az A vállalat terméke a gazdaságosabb ($G_{1A} < G_{1B}$ és $G_{2A} < G_{2B}$). Ezek szerint A vállalat kapacitását 100 százalékra terheljük le, B vállalatét pedig 80 százalékra. A ráfordítások és a devizahozamok ebben az esetben így alakulnak:

Vállalat	Termelt db szám	Amortizáció millió Ft-ban	Folyó bérköltség millió Ft-ban	Devizahozam millió \$-ban
A	10	0,5	3,0	0,100
B	8	1,5	2,4	0,088
Összesen	18	2,0	5,4	0,188

A G_3 mutató szerint a B vállalat terméke a gazdaságosabb ($G_{3A} > G_{3B}$), tehát a B vállalat kapacitását helyes 100 százaléki kihasználni.

Vállalat	Termelt db szám	Amortizáció millió Ft-ban	Folyó bércöltség millió Ft-ban	Devizahozam millió \$-ban
A	8	0,5	2,4	0,08
B	10	1,5	3,0	0,11
Összesen	18	2,0	5,4	0,19

Vagyis a G_1 és a G_2 mutató útmutatását követve 188 ezer \$ devizahozamra, a G_3 mutató tájékoztatását elfogadva pedig 190 ezer \$ devizahozamra tehetünk szert azonos ráfordítás mellett.

A példa érzékelteti, hogy a választékot érintő döntések szempontjából — amikor azt vizsgáljuk, hogy a már meglevő állóeszközökkel melyik termék termelése, exportja a gazdaságosabb — az állóeszköz-lekötéssel számított G -mutató és a mai G -mutató is téves következtetésekre vezethet.

★

Ezek szerint tehát az állóeszköz-lekötés és általában az értékcsökkenési leírás beruházási hányada *nélkül* számított G -mutatók tájékoztatnak helyesen arról, hogy adott statikus viszonyok között mely termékek exportját helyes gazdaságossági szempontból előnyben részesíteni. (Itt és e fejezet további részében a forgóeszköz-lekötés különbségeitől még eltekintünk.) Függetlenül tehát attól, hogy gyártmányonként mekkora volumenű meglevő állóeszközök működtetése szükséges, adott kapacitások mellett azoknak a termékeknek az exportját helyes növelni, amelyeknél a devizahozam egységére jutó hazai ráfordítás a legkisebb; ezeknek a termékeknek a termeléséhez célszerű elsősorban fokozni a kapacitáskihasználást. Mindebből az is következik, hogy az így végzett számítások eredményei alapján nemcsak egy-egy iparágon belül, hanem különböző iparágak között is összehasonlítható az export gazdaságossága. (Ennek persze feltétele a számítások egységessége és nagyjából egyforma pontossága.)

Ugyanakkor, az iparágak munkájának színvonalát illetően csak nagy fenntartásokkal vonhatók le következtetések a számított mutatókból. Nem állítható egyértelműen: X iparág átlagos G -mutatója jó, Y iparágé kedvezőtlen, tehát X iparág jobban dolgozik, Y iparág pedig rosszabbul. Értékelő ítéletet az iparág munkájáról csak konkrét elemzés alapján lehet levonni. Eltekintve attól, hogy az egyes iparágak technikai felszereltsége határt szab a lehetőségeknek, az exportárat nagyon sok olyan tényező befolyásolja, amely nem a hazai munka minőségétől függ.

Ha feltételezzük, hogy a tőkés világpiaci árak nagyjából kifejezik az átlagos termelékenységet és a termék termelésének átlagos tőkeigényét, hogy tehát a tőkés világpiacon a termelési ár tendenciája érvényesül (egyébként ez korunkban csak megközelítően és hosszú időszak átlagában van így), akkor azok a termékek, amelyek termeléséhez nagy

volumenű termelőberendezések szükségesek, illetve az ezeket a termékeket kibocsátó iparágak exportgazdaságossági szempontból „könnyű” helyzetben vannak. Ezeknek a termékeknek árában ugyanis viszonylag nagy volumenű tőkeamat és profit realizálódik, így a hazai ráfordítás és a devizahozam viszonya ezeknél általában eleve sokkal kedvezőbb, mint a nem tőkeigényes termékeknél.

De az exportgazdaságossági számítás nem arra való, hogy a hazai munka termelékenységének a „világpiacon” termelékenységhez való viszonyát érzékeltesse. Az *erre* vonatkozó számításokban természetesen nem lenne szabad mellőzni az állóeszközlekedés tényezőjét. A exportgazdaságossági számítás nem pótolhatja az ilyen célú számításokat, elemzéseket, hiszen rendeltetése más. Arra szolgál, hogy alátámassza az *adott* termelőberendezésekkel gyártható leggazdaságosabb exportválaszték meghatározását, amellyel — a fennálló lehetőségek korlátai között — adott hazai ráfordítások mellett a lehető legnagyobb devizahozamra teszünk szert.

Globálisan eltérő kapacitáskihasználás

Fenti fejtegetéseinkben a vizsgált terület (vállalat, iparág stb.) egyes termelőberendezései kapacitásának különféle kihasználásairól volt szó, a termelőberendezések egészének kapacitáskihasználása egyforma volt. A lehetséges exportválaszték-variánsok azonban — mint említettük — különbözhetnek a rendelkezésre álló kapacitások *együttes* kihasználási fokában is. Előfordulhat és elő is fordul, hogy a termelési választék megváltoztatása miatt a termelési folyamat más lépcsőire tolódnak át a szűk keresztmetszetek, ennél fogva az új választék mellett a kapacitáskihasználás lehetséges mértéke is módosul. Az is lehet, hogy valamely importanyagigényesebb termék gyártására való áttérés vonja maga után — adott importkeretek mellett — a kapacitáskihasználás fokának csökkenését.

Mint előbb kifejtettük, az egyes exportválaszték-variánsok különbségét a rendelkezésre álló kapacitások igénybevételében az adott időszakban termelt termékekre jutó hazai ráfordítások eltérései megközelítően kifejezik. Ha két variáns közül az első több hazai ráfordítást igényel (magasabb tehát a kapacitásigénybevétel), s a ráfordítások értékesülése jobb, vagy ugyanolyan, mint a második variáns esetén, akkor a döntés a gazdaságosság oldaláról nem okoz gondot: az első variánst kell választani. Ugyanígy problémamentes a választás akkor is, ha az első variáns kapacitásigénybevétele alacsonyabb ugyan, de a hazai ráfordítások jobb értékesülése ezt ellensúlyozza, ha tehát kisebb hazai ráfordítás mellett a devizahozam azonos, vagy magasabb, mint a második variánsnál.

Nehézség akkor mutatkozik, ha a hazai ráfordítások kedvezőbb értékesülése, azaz a jobb G-mutató nem egyenliti ki a kapacitás alacsonyabb igénybevételét, ha tehát a termelés, illetve az export bizonyos választéka mellett a G-mutató kedvezőbb ugyan, de más összetételű választék mellett — bár magasabb G-mutatóval — több a devizahozam. Ebbe a problémába ütközünk gyakran a mezőgazdasági exportgazdaságossági számításoknál: a G-mutató és a holdankénti devizahozam mutatója sokszor egymással ellentétes irányban orientálnak (jó G-mutatójú

terméknél alacsony a holdankénti devizahozam, és fordítva). Nagy súlylyal veti fel ezt a kérdést a lengyel közgazdasági irodalom, olyanformán, hogy a viszonylag kevés ráfordítást igénylő, de jól értékesülő alapanyagok (például szén) exportját, vagy a belőlük előállított sok hazai munkát megtestesítő, de rosszabbul értékesülő feldolgozott termékek exportját kell-e előnyben részesíteni.

Hogyan kell számolni ilyen eltérések esetén, hogyan lehet a döntést mennyiségileg megalapozni? Véleményem szerint ilyenkor azt kell vizsgálni, hogy a devizahozam *többlete*, szembeállítva a másik variáns-sal, mibe kerül. Például, ha valamely termék G-mutatója 30 Ft/\$ (30 : 1), ugyane terméké pedig *feldolgozott állapotban exportálva* 40 Ft/\$ (50 : 1,25), akkor a pótlólagos devizahozamra jutó hazai ráfordítás mutatója 80 Ft/\$ (50—30) : (1,25—1). A továbbiakban az így képzett mutatót „többslet G-mutató”-nak nevezem és G_1 -vel jelölöm.

Itt jegyzem meg: nálunk is, a baráti országok irodalmában (különösen a lengyel irodalomban) is felvetődött: mit kell az exportgazdaságosság alsó határának tekinteni, milyen értékű az a gazdaságossági mutató, amelynél kedvezőtlenebb mutatójú termék exportját (termelését) már le kell állítani, még ha ez a termelőberendezések kihasználatlanságát idézi is elő. Egyes szerzők ezt a kérdést a devizamérleg szempontjából vizsgálják. Például Erős Gyula szerint („A gazdaságosság-számítások eredményei és problémái külkereskedelmünkben” — Pénzügy és Számvitel 1961. 3. sz.), ha valamely exporttermék devizahozama kevesebb, mint a termelése során kibocsátott vásárlóerő lekötéséhez szükséges árualap devizatartalma, akkor az export nem javítja, hanem rontja devizahelyzetünket, s az 1 \$ devizatartalmú vásárlóerő Ft-összege az exportgazdaságosság végső határa.

Ezzel bizonyos támpontot kapunk a többslet G-mutató értékeléséhez is. Bizonyosnak látszik, hogy ha a többslet G-mutató e végső határnál kedvezőtlenebb, nem szabad a magasabb devizahozamú variánst választani.*

★

Az exportgazdaságossági számítások gyakorlatában sokszor vetődnek fel a G_1 -mutatóval megoldható problémák. A következőkben ismertetek néhány ilyen konkrét problémát. A példák kiválasztása természetesen tendenciózus: a jobb G-mutatójú variáns devizahozama mindenütt alacsonyabb.

1. Valamely egyébként önmagában is exportálható ipari félgyártmány G-mutatója igen jó. A belőle gyártható ipari késztermék G-mutatója már kevésbé kedvező, devizahozama azonban nagyobb. A továbbfeldolgozás tehát nem gazdaságos.

* A gazdaságosság határértékeivel foglalkozó vita persze távolról sem lezárt. Már a vásárlóerő devizatartalma is többféleképpen határozható meg. Például — amint azt a vitában már kifejtettük — az árualap közvetlen és közvetett tényleges devizatartalma felül figyelmebe vehetjük az árualaphoz tartozó exportálható belföldi termékeket is. Ebben az esetben a végső határt jelző G-mutató a korábbinál jóval alacsonyabb lesz. De vitatható, hogy helyese-e csupán a devizamérlegre való hatásból kiindulni, s nem inkább az import- és az exportgazdaságosság alapján elméletileg meghatározható optimális értéket tekinteni határértéknek? Fevetődik az is, hogy ha a népgazdaságban foglalkoztatottsági problémák vannak, akkor a gazdaságosság határértékeit lazábban helyes meghatározni, mint ha munkaerőhiány van.

Megnevezés	Féltermék	Késztermék
Bérszintű hazai ráfordítás, Ft/év	30	45,0
Devizahozam, \$/év	1	1,1
G-mutató, Ft/\$	$\frac{30}{1} = 30$	$\frac{45}{1,1} = 40,9$
G ₁ -mutató, Ft/\$	$\frac{45-30}{1,1-1} = 150$	

2. Lehetőségünk van rá, hogy valamely — jelenleg sorozatgyártásra használt — kapacitást egyedi termékek gyártására állítsunk át, beruházás nélkül. A jelenlegi sorozatgyártás technikailag erősen elmaradott a világszínvonalhoz képest — ennek megfelelően a G-mutató is kedvezőtlen. Egyedi termékek termelése esetén a termelékenység megközelítené a világszínvonalat, de jelentős szűk keresztmetszetek keletkeznének, ezért az adott kapacitással kevesebb munkaerő foglalkoztatható, a devizahozam pedig valamelyest csökkenne.

Megnevezés	Sorozatgyártású termék	Egyedi termék
Bérszintű hazai ráfordítás, Ft/év	40,0	25,0
Devizahozam, \$/év	0,5	0,4
G-mutató, Ft/\$	$\frac{40}{0,5} = 80$	$\frac{25}{0,4} = 62,5$
G ₁ -mutató, Ft/\$	$\frac{40-25}{0,5-0,4} = 150$	

A G₁-mutató rendkívül magas (150 Ft/\$-os) értéke azt jelzi: célszerű átállni az egyedi gyártású termék termelésére.

3. Egy gazdaságos profilátállításhoz beruházás kell. Ha a devizahozam nem változik, akkor kézenfekvő az önköltségcsökkentő beruházásokra vonatkozó formula alkalmazása (amelynél azt számítjuk ki, hogy a beruházási költség az önköltségcsökkentés összegében hány év alatt térül meg).

Megnevezés	Eredeti profilban	20 Ft beruházási igényt támasztó új profilban
Bérszintű hazai ráfordítás, Ft/év	49	30
Devizahozam \$/év	0,8	0,8
G-mutató Ft/\$	$\frac{40}{0,8} = 50$	$\frac{30}{0,8} = 37,5$

A megtakarítás $40 - 30 = 10$ Ft/év. A 20 Ft beruházási összeg megtérülése tehát $\frac{20}{10} = 2$ év. Ötéves megtérülésiidő-norma mellett tehát a beruházás megvalósítása indokolt. De másként is számolhatunk; magába a G-mutató számításába is bevihetjük a beruházási igényt, a beruházás

20 százalékat éves hazai ráfordításként véve figyelembe. Ebben az esetben az új profilt jellemző G-mutató $\frac{30 + (20 \cdot 0,2)}{0,8} = \frac{34}{0,8} = 42,5$ Ft/\$

értéket mutat, ami kedvezőbb az eredetinel, jelezve, hogy a megtérülés 5 évnél rövidebb. (Az ilyen jellegű számításoknál problémát jelent, hogy a folyó ráfordítások „értékelési” módszerével egyezően a beruházás összegét is reálönköltségen lenne helyes számításba venni.)

4. Ha a beruházásigényes profilváltozás után a devizahozam az eredeti profilban elérttől eltér, a G_t -mutató számításának van helye. Tétélezzük fel, hogy 10 Ft beruházással a G-mutató javul, a devizahozam azonban csökken, míg 30 Ft beruházással a beruházási igény nélkül számított G-mutató csak kicsit javul, a devizahozam azonban emelkedik.

Megnevezés	Bázis	Első variáns	Második variáns
Bérszintű hazai ráfordítás Ft/év	40	26	70
Devizahozam \$/év	0,8	0,7	0,9
Beruházásigény, Ft.....	—	10	30
G-mutató, Ft/\$	$\frac{40}{0,8} = 50$	$\frac{26}{0,7} = 37,1$	$\frac{40}{0,9} = 44,4$
G-mutató a beruházási igényt is számolva Ft/\$	$\frac{40}{0,8} = 50$	$\frac{26 + 10 \cdot 0,2}{0,7} = \frac{28}{0,7} = 40$	$\frac{40 + 30 \cdot 0,2}{0,9} = \frac{46}{0,9} = 51,1$
G_t -mutató a beruházási igényt is számolva, Ft/\$	$\frac{40 - 28}{0,8 - 0,7} = 120$		$\frac{2 \cdot B}{46 - 40} = 60$ $\frac{2 \cdot 1}{46 - 28} = 90$

Ezek a többlet G-mutatók azt jelzik, hogy a pótlólagos devizahozam 1 \$-jára milyen hazai ráfordítási többlet jut — a beruházási ráfordítás $1/5$ -ét éves folyó ráfordításként felfogva. A mutatók konkrét értékei arra utalnak, hogy a profilváltozást érdemes végrehajtani. Arra, hogy az első vagy a második variánst célszerű-e választani, elsősorban az exportgazdaságosság alsó határának konkrét értéke ismeretében lehetne választ adni.

Az elmondottak természetesen csak meghatározott feltételek mellett igazak. Amikor a G-mutatók alapján arról kívánunk dönteni, hogy mely termék (termékek) termeléséhez a leggazdaságosabb fokozni a kapacitáskihasználást, akkor feltételezzük, hogy a kapacitáskihasználás sok területen valóban fokozható. Ha továbbfeldolgozásra vonatkozó döntésről van szó, nyilván fel kell mérni, nincs-e lehetőség a feldolgozó kapacitás más irányú kihasználására, s ha van, a számításban az e lehetőséget jellemző adatokat is mérlegelni kell.

Általában, a G-mutató számításakor feltételezzük az exportár és a fajlagos reálönköltség stabilitását. Ez abból a szempontból indokolt, hogy rövid lejáratú döntések megalapozásához valóban nem kell figyelembe venni a termelékenység folyamatos növekedését, a technikai fejlődés várható ütemét. Más oldalról azonban maguk a G-mutatók alapján hozott döntések is közvetlen hatással lehetnek e két komponensre. Az el-

helyezési piacokon a magyar kínálat is befolyásolja a piaci árat, sőt, a külkereskedelem által értékesíteni kívánt árutömeg maga is befolyásolja, hogy a szóban levő összes termékből mennyit tudunk eladni, az ár szempontjából „jó”, illetve „rossz” piacokon. (Ezt a tényezőt a gyakorlatban — ha nem is számításokkal, hanem csak a külkereskedelmi szervek piacprognózisai alapján — valamelyest figyelembe szoktuk venni.) A reálönköltség szintén nem érzéketlen az adott kapacitásokkal termelt termékek volumenére. Ismeretes, hogy a költségek ágazonként, iparáganként változó része nem követi lineárisan a termelési volumen változását. A fix, illetve viszonylag fix költségek miatt a hazai reálköltség jelentős ingadozást mutat a különféle exportválaszték-variánsokban. Ezeket a kérdéseket is tanulmányozni kell; válaszolni kell arra, milyen nagyságrendűek az ezekkel kapcsolatos ingadozások, a G-mutatók pontossági korlátai mellett szükséges-e figyelembevételük, s ha igen, milyen módszerek alkalmazása célszerű.

Úgy tűnik azonban, hogy ezek a feltételezések megengedhetők, hiszen a fentiekben csak arra törekedtünk, hogy

1. rámutassunk: a választéki döntések céljait szolgáló exportgazdaságossági számításokban az állóeszköz-lekötés figyelembevétele nem indokolt, sőt kérdéses, hogy helyes-e a számításban szerepeltetni az értékcsökkenési leírás beruházási hányadát is;

2. a „többlet G-mutató” kiszámításának alkalmazása ajánlatos az olyan döntéseknél, amikor az adott termelőberendezéseken termelhető exportválaszték-variánsok között a G-mutató és a devizahozam nagysága szempontjából egymással ellentétes különbségek vannak.

Forgóeszköz-lekötés és exportgazdaságossági számítás

Az eddigiekben csak az állóeszköz-lekötéshez és a kapacitáskihasználáshoz fűződő egyes kérdésekre tértünk ki. Különbség mutatkozik azonban az egyes termékek exportja (termelése) szempontjából a termelésben lekötött forgóeszközök volumenét, értéknagyságát tekintve is. A lekötött forgóeszközök volumene adott termelőkapacitások mellett is változó, változhat a kapacitáskihasználás, továbbá a termelés választékának mozgásától függően is. A felszabaduló forgóeszközök pedig általában felhasználhatók másutt is.

Konkrét variánsok összehasonlításakor ezért figyelembe kell venni a termelésben lekötött forgóeszközök értéknagyságának különbségeit. Ha két variáns között a forgóeszköz-lekötésben mutatkozik eltérés, akkor ennek a különbségnek a 0,2-szeresét * mint éves ráfordítást helyes a számításban érvényesíteni.

Jogos a kérdés: nem indokolt-e a változó és konvertálható forgóeszköz lekötésének értékét az exportgazdaságossági számításokban figyelembe venni? Helyes-e, hogy a G-mutató nem tükrözi, hogy a hajógyártásban a forgási idő 1—2 év, a textiliparban pedig mondjuk csak 2 hónap?

Véleményem szerint már az exportgazdaságosságot érintő rövid lejáratú döntéseknél is mérlegelni kellene a termelésben lekötött forgóeszközök értékét, de nemcsak az utolsó, hanem a megelőző fázisokra is.

* Itt a beruházásgazdaságossági számítás gyakorlatával analóg módon járunk el, nem vizsgálva, helyes-e a forgóeszközök után ugyanolyan Δ -értékkel számolni, mint az állóeszközök után.

E számításokban az ágazati kapcsolatok mérlegével összefüggő matrixszámítások messzemenően alkalmazhatók. Az így nyerhető átlagadatok azonban csak viszonylag egységes szektorokban adnak nagyjából pontos képet.

A lekötött forgóeszközök figyelembevételének nemcsak számbavételi problémái vannak. Így a kibocsátott termék szempontjából nemcsak a termelő vállalatok, hanem a készletezők, sőt a külkereskedelem készletei is lekötött forgóeszközök, de lekötött eszközöknek kell tekinteni a külkereskedelemben nyújtott hiteleket is. Másfelől meggondolandó, nem kell-e megkülönböztetni az importált és a belföldi eredetű forgóeszköz-elemeket, figyelemmel például arra, hogy importvásárlásainkat általában hitelkamat terheli?

Azt, hogy a forgóeszköz-lekötés mutatóival szemben milyen pontossági követelményeket helyes támasztani, az imént felvetett problémákat mennyiben szabad elhanyagolni, tehát a forgóeszközlekötöttségi tényezők kialakításának milyen módszerét célszerű bevezetni, a kérdés külön tanulmányozása nélkül eldönteni nem lehet.

Vizsgálódásaim eredményei tehát abban foglalhatók össze, hogy 1. az exportgazdaságossági számításokba a forgóeszköz-lekötés tényezőjét — a mai gyakorlattal szemben — helyesnek látszik beépíteni; 2. a kapacitásigénybevétel szempontjából eltérő exportválaszték-variánsok különbségeit a devizahozam többletére jutó pótlólagos hazai ráfordítások mutatójával lehet jellemezni; 3. a választéki döntések alapjául szolgáló számításokban a termelésben már lekötött állóeszközök figyelembevétele nem indokolt (az is vitatható, hogy az értékcsökkenés beruházási hányadát helyes-e a számításban figyelembe venni). E tekintetben tehát az exportgazdaságossági és a beruházásgazdaságossági számítások elvileg különböznek egymástól. Az egyik számítási módszer ugyanis a népgazdaság terme-őalapjainak *bővítésére*, míg a másik a népgazdaság már meglévő termelőalapjainak *felhasználására* vonatkozó döntések alátámasztására hivatott.

Egyébként ez a különbség lényegében csak látszólagos. A beruházásgazdaságossági számítás a jövőben eszközleendő beruházási összeget veszi figyelembe, mint ami után eszközleköti tényezővel kell számolni. Olyan exportválaszték-variánsok között, amelyekhez beruházási igény fűződik, e beruházási igény figyelembevétele nélkül a választéki döntéseket sem lehet mennyiségileg megalapozni. Ha ez a beruházás változást okoz az önköltségben és a választékban, akkor az exportgazdaságossági számítást is a változott önköltség és választék alapján kell végezni. De ebben az esetben — a lényegét tekintve — már beruházásgazdaságossági számítást végzünk: a beruházás összegét vetjük össze a beruházás utáni termelési és önköltségi adatokkal.

WLODZIMIERZ BRUS:

Az anyagi ösztönzők alkalmazásának néhány tapasztalata a Lengyel Népköztársaságban*

Marx *A gothai program kritikája* című munkájában, Lenin pedig az *Allam és forradalom* című írásában és több más művében kiemelték, hogy a kommunista társadalom első szakaszában a termelőerőknek és a társadalom tagjai öntudatának fejlettségi foka szükségessé teszi az anyagi érdekelttség különböző formáinak alkalmazását, amelyekben a dolgozók részesedése a nemzeti jövedelemből attól függ, hogy milyen mértékben járulnak hozzá e jövedelem létrehozásához vagy, a nem termelő szférában, a társadalmi szükségletek kielégítéséhez.

A Lengyel Népköztársaság szocialista építésének tapasztalatai teljes mértékben igazolták a marxi-lenini politikai gazdaságtannak azt a tételét, amely szerint az anyagi érdekelttség elve jelentős szerepet tölt be a népgazdaság fejlesztésében. De ezek a tapasztalatok egyszersmind azt is megmutatták, hogy a gazdasági ösztönzők nem oldják meg az ember munkához való viszonyának minden problémáját. A szocialista társadalomban az anyagi ösztönzőkön kívül figyelembe kell venni és ki kell használni az emberi tevékenység gazdaságon kívüli motívumainak széles körét is.

A munkabér és a munkabéren kívüli ösztönzők

A szocialista gazdaságban az anyagi ösztönzés érvényesítésének fő formája a munkabér. A bérrendszer tökéletesítése, a végzett munkák mennyiségi és minőségi különbségeinek helyes számbavétele Lengyelországban roppant fontos és időszerű feladat az anyagi érdekelttség elvének alkalmazása területén. Ez a legutóbbi időben elsősorban abban fejeződött ki, hogy a gyakorlatban lényegesen kiterjedtebben alkalmazunk műszakilag megalapozott munkanormákat, pontosabban határczúzuk meg a bérezési feltételeket stb.

A munkabérnek mint az anyagi ösztönzést elősegítő alapformának az a nagy előnye, hogy a dolgozó egyéni erőfeszítéseitől és szakképzettségétől teszi függővé a munkabér nagyságát. De ugyanakkor a munkabéren éppen ezek a sajátosságai idéznek elő olyan helyzetet, hogy a munkabér nem lehet a gazdasági ösztönzés egyetlen formája. A munka eredménye az anyagi termelés területén a késztermékben fejeződik ki, ez utóbbi pedig nem annyira egy-egy dolgozó, mint inkább az egész vállalat tevékenységének eredménye.

* Megjelent a *Planovoje Hozajsztvo* 1961. 12. számában.

Ezért szükséges, hogy az alapbérek rendszerében rejlő gazdasági ösztönzőket kiegészítsük olyan munkabéren kívüli ösztönzőkkel, prémiumokkal, amelyek elsősorban a vállalat mint egységes egész gazdasági tevékenységének eredményeivel függnek össze. A munkabéren kívüli gazdasági ösztönzők közvetlen gazdasági jelentőségük mellett nagyon fontos nevelő szerepet is betöltenek: az alkotó munka szélesebb távlatait is feltárják a dolgozó előtt, mivel arra készítetik, hogy ne csak saját részlegének munkájával törődjön, hanem az egész vállalat tevékenységével is.

Cikkünkben a munkabéren kívüli gazdasági ösztönzők alkalmazásának lengyel tapasztalataival szeretnénk megismertetni az olvasót. A szocialista országok közötti tapasztalatcsere ezen a területen különösen fontos, mivel ezekben az országokban a legkülönbélebb módszerek használatosak, s a legutóbbi időszakban több ország lényegesen változtatott is ezeken a módszereken.

A munkabéren kívüli ösztönzők kapcsolata a vállalatok tevékenységének gazdasági eredményeivel

Lengyelországban éveken át a vállalatok termelési tervének teljesítéséért és túlteljesítéséért fizetett prémiumok alkották a munkabéren kívüli ösztönzés formáját. Ezen a címen főként a vezető beosztású vállalati dolgozók (mérnökök, technikusok és egyes adminisztratív dolgozók) részesültek prémiumban, amelynek voltaképp állandó bérkiegészítés jellege volt. A munkások ösztönzéséről az a vélemény alakult ki, hogy erre elegendők a munkabérrendszerbe (teljesítménybér, prémiumos időbér stb.) beépített ösztönzők. Igaz, volt vállalati alap, amelynek elméletileg minden dolgozót érdekeltté kellett tennie a gazdasági eredmények (a vállalati jövedelmezőség) fokozásában. De az alap csekély nagysága, valamint a képzését és felosztását szabályozó elvek bizonytalansága miatt 1957-ig egészen jelentéktelen hatást gyakorolt.

A termelési terv teljesítéséért és túlteljesítéséért fizetett prémiumok rendszere mint a munkabéren kívüli gazdasági ösztönzés fő alkotóeleme sok lényeges hibában szenvedett. Ezek a hibák, fogyatékoságok annál erősebben jelentkeztek, minél bonyolultabb gazdasági feladatok megoldására kellett vállalkoznunk. Röviden a következőket említhetjük meg:

1. A prémiumok kifizetése elsősorban olyan mennyiségi eredményektől függött, amelyek leginkább a teljes termelés vagy az árutermelés mutatóiban fejeződtek ki. Ezek a termelési eredmények nemcsak az újonnan termelt értéket foglalják magukban, hanem a felhasznált termelési eszközök átvitt értékét is. Emiatt nehézségek támadtak az anyag-takarékosságért vívott harcban, s ez a rendszer bizonyos esetekben szinte nyíltan ösztönözte a vállalatokat a leginkább anyagigényes termékek termelésére.

2. A prémiumrendszer nem terjedt ki a legfontosabb gazdasági mutatókra, mindenekelőtt a jövedelmezőségre.

3. Mivel a prémiumok kizárólag a tervteljesítési mutatóktól függetek, olyan káros irányzat uralkodott el, hogy a lehető legalacsonyabb színvonalon igyekeztek megállapítani a tervfeladatokat. Ez a tényező

annál erősebben érvényesült, minél nagyobb hányadot tett ki a prémium a vállalat vezető dolgozóinak összfizetésében. Közvetlenül a prémiumfeltételek megváltoztatása előtti időkből egyes gazdasági ágak vezető gazdasági dolgozóinak prémiuma alapfizetésük 80 százalékát is elérte, sőt nem ritkán meg is haladta. A termelési prémiumok tehát csaknem teljesen a fizetések valamiféle állandó jellegű tartozékává váltak.

Az illetékesek főként úgy próbálták szembeszállni ezekkel a káros jelenségekkel, hogy növelték a prémiumfeltételek mutatóinak körét. Ez egész sor különleges kiegészítő prémium bevezetését jelentette (pl. meghatározott választéki feladatok teljesítéséért, az exporttermelésért, a hiányszanyagok és a tüzelőanyagok megtakarításáért stb.). De jelentős javulást ezek az intézkedések sem eredményeztek.

E fogyatékoságok láttán a lengyel közgazdák végül is arra a véleményre jutottak, hogy radikálisan át kell szervezni a prémiumrendszert, s olyan mutatókra kell felépíteni az anyagi ösztönzés rendszerét, amelyeknek szintetikusán kell jellemezniük a vállalat gazdasági tevékenységében elért haladást. 1955 és 1957 között különösen éles viták folytak ezekről a kérdésekről.

Ezekben a vitákban meglehetősen világosan rajzolódott ki az a nézet, hogy a jövedelmezőségi mutatóknak célszerű nagyobb szerepet biztosítani az anyagi érdekelttség ösztönzésében.

A munkabéren kívüli ösztönzők rendszerének megváltoztatására irányuló javaslatok főként a következőkre hívták fel a figyelmet:

1. A nyereség a vállalat tevékenységének legösszetettebb mutatója. Mivel a szocialista gazdaságban a nyereség nem növekedhet a munkabérvetésére, az árakat pedig tervszerűen szabják meg, a nyereség nagysága összefügg mind a termelés volumenével, mind a termelési költség-hányadok színvonalával.

2. Minthogy a vállalat késztermékeinek eladásától függően realizálja nyereségét, a gazdasági ösztönzők és a nyereség kapcsolata tág terület nyit ahhoz, hogy az áruforgalom szférája visszahasson a termelésre. A jövedelmezőség a vállalati eszközök körforgásának minden szakaszával szorosan összefügg. Ez az egyik legfontosabb pozitív érv amellett, hogy a jövedelmezőség kategóriája legyen a munkabéren kívüli ösztönzők rendszerének alapja.

3. Ha a munkabéren kívüli ösztönzőket a jövedelmezőségre alapozzuk, akkor a prémiumokat összefüggésbe hozzuk a vállalat bővített újratermelésének folyamatával, mivel a nyereség bizonyos mértékig forrása lehet és kell is hogy legyen a forgóeszközök és a beruházások növelésének. Ez különösen fontos a vállalati önállóság fokozása és a dolgozók egyéni kezdeményezésének kibontakoztatása, valamint a munkásönigazgatáshoz szükséges anyagi alap megteremtése szempontjából.

A vita nem korlátozódott a jövedelmezőség kategóriájának felhasználásából származó előnyök kiemelésére, hanem feltárta azokat a nehézségeket is, amelyeknek leküzdésével a nyereségre alapozható a munkabéren kívüli ösztönzők rendszere. Ezzel kapcsolatban különösen nagy figyelemmel vitattuk meg a következőket:

1. A nyereség szintetikus jellege e kategóriának kétségtelenül előnye, de bizonyos körülmények között mégis negatív hatású lehet. A nyereség nagysága sok tényezőtől függően változhat; ezek a tényezők különböző

irányokban hatnak, ugyanakkor a népgazdaság szempontjából a jövedelmezőség változásainak szerkezete legalább annyira fontos lehet, mint a végső eredmény. Például, ha a nyereség — azonos termelési színvonal mellett — a költségek csökkentése révén növekszik, ez bizonyos körülmények között egészen másképp értékelhető, mint egy pontosan ugyanilyen végső eredmény más körülmények között és így tovább.

2. A szocialista gazdaságban korántsem lehetetlen, hogy a társadalom érdekeivel ellentétes módon vagy a vállalat tevékenységétől független tényezők hatására keletkezzék nyereség. Ilyen helyzet áll elő, ha például valamilyen termékfajta termelése nem elégíti ki teljesen a keresletet. Ebben az esetben a szállító előnyben van a fogyasztóval szemben, s az a reális veszély fenyeget, hogy nyereségét a minőség rontásával, a termékválaszték tervellenes megváltoztatásával stb. növeli.

3. Ha a nyereségre építjük fel a munkabéren kívüli ösztönzők rendszerét, ezzel még nem szüntetjük meg automatikusan mindazoknak a káros jelenségeknek a hatását, amelyeket a korábbi prémiumrendszerben észlelhettünk. Ha például a jövedelmezőségre támaszkodó prémiumrendszer a tervmutatók teljesítését és túlteljesítését feltételként szabja meg, akkor a tervek lazítására és a tartalékok elrejtésére irányuló törekvés ismét felüti fejét, azzal a különbséggel, hogy most főképp a pénzügyi tervet fogja érinteni.

A gazdasági ösztönzők lengyelországi alkalmazásáról folytatott vita azt mutatta, hogy ezen a területen (miként minden más területen is) nehéz ideális megoldást találni, gyakorlati feladat a viszonylag leghelyesebb megoldás megtalálása és maximális pozitív eredményt ígérő alkalmazása lehet, miközben a kedvezőtlen hatások minimálisak. Ebből következik, hogy ebben az esetben a prémiumalap képzését és felosztását szabályozó rendszer helyes meghatározása éppen olyan fontos, mint a munkabéren kívüli ösztönzők alapvető gazdasági kritériumának kiválasztása.

Most pedig részletesebben vizsgáljuk meg, hogy jelenleg milyen elvek érvényesülnek a vállalati alap és a szellemi dolgozók prémiumalapjának képzésében és felosztásában. Vizsgálódásunkat kiterjesztjük egy-néhány olyan problémára is, amely a nyereség egy részének a vállalat bővített újratermelésére való felhasználásával (a vállalatfejlesztési alappal) függ össze.

A vállalati alap

A vállalati alap mint a vállalat pénzügyi eredményeit tükröző kollektív ösztönzési forma, 1957-ig jelentéktelen szerepet játszott Lengyelországban. Ennek oka elsősorban az alap egészen csekély nagyságában rejlett. Jellemző, hogy az állami vállalatok vállalati alapja 1954—1955-ben átlagosan nem érte el az állományi beralap 1 százalékát, 1955*-ben — vagyis közvetlenül az e téren végrehajtott nagyarányú változtatások előtt — a 2 százalékát. Mivel a vállalatokban a legkülönbélebb alapok szolgálták ugyanazt vagy csaknem ugyanazt a célt, mint a vállalati alap (amelynek a rendeltetése a kollektíva szociális és kulturális szükségleteinek kielégítése, a dolgozók pénzbeli jutalmazása volt), a vál-

* Nyilvánvaló sajtóhiba, értelemszerűen 1956. évről lehet szó. — A fordító.

latali dolgozók nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget az elért anyagi előnyök és a vállalat pénzügyi eredményei közötti kapcsolatnak.

Az 1957. évi vállalati alapról hozott törvény (1956. november 19-én) jelentősen fokozta a vállalati alap szerepét: méretét a tervezett nyereség elérése esetén a beralap 1,5—2 százalékában, a terven felüli nyereség esetén 50 %-ban határozta meg.*

A vállalati alap nagyságát korlátozó általános értékhatár megszűnt, de a dolgozók jutalmazására készpénzben kifizethető összeg gyakorlatilag nem haladhatta meg az állományi beralap 8,5⁰/₀-át, vagyis évente egyhavi átlagbér összegét. A limiten felüli összeget a vállalatok kizárólag a dolgozók közös szükségleteinek kielégítésére használhatták fel. Valamivel később olyan intézkedés született, hogy a vállalati alaphoz legalább 25⁰/₀-át vállalati lakásépítésre kell fordítani. A vállalati alap felosztásának jogát átruházták a vállalati munkásönigazgatás szerveire.

Mihelyt a vállalati alap nagysága a kollektíva számára is érzékelhető összeget ért el,** a vállalati dolgozóknak is sokkal nagyobb érdeke fűződött azoknak a mutatóknak a teljesítéséhez, amelyekről a vállalati alap nagysága függ. De a pozitív hatásokkal együtt — amelyek főként abban mutatkoztak meg, hogy a dolgozók fokozódó mértékben törődtek a vállalat egész gazdasági tevékenységének eredményeivel — több negatív mozzanat is mutatkozott. Ez abból eredt, hogy nem elég pontosan dolgozták ki a vállalati alap képzésének elveit, s az állami gazdaságpolitika néhány eszközét, elsősorban az árrendszert, nem teljesen igazították hozzá az új helyzet követelményeihez.

Tanúi lehettünk például olyan próbálkozásoknak, hogy a vállalatok a pénzügyi mutatókat nem a termelés hatékonyságának fokozásával akarták megjavítani, hanem a vállalatától független körülmények kihasználásával, vagy társadalmilag egyenesen káros módszerek alkalmazásával. Emiatt szükségesnek látszott, hogy a pénzügyi eredményeket külön e célra kinevezett szakértők ellenőrizzék, akiknek feladata megakadályozni, hogy a vállalatok tevékenységük megjavításától független eszközökkel jussanak nyereséghez.***

A vállalati alap jelenleg két részből tevődik össze: a *törzsalapból* és a *pótalapból*.****

* Cikkünkben e rendszer alapelveit kívánjuk ismertetni. Ezért nem foglalkozunk technikai részletekkel és e rendszer egyes alkotóelemeivel, amelyekről külön rendeletek intézkednek. A terv szerint veszteséges vállalatoknál például az említett törvény attól tette függővé a vállalati alap képzését, hogy ezek a vállalatok ne haladják meg, sőt esetleg csökkentsék tervezett veszteségüket. Egyes iparágakban, főként a bányászatban, a vállalati alap nem a jövedelmezőségi mutatókkal függ össze, hanem a természetes mértékegységben kifejezett termelési és munkatermelékenységi mutatókkal stb.

** A vállalati alap részesedése 1957-ben csak 1,45 milliárd zloty volt, de 1958-ban már 5,92 milliárd zlotyra emelkedett, 1959-ben és 1960-ban pedig 5,86, illetve 5,55 milliárd zlotyot tett ki (az adatokat a megfelelő évekre vonatkozó statisztikai évkönyvekből vettük).

*** A Lengyel Népköztársaság Minisztertanácsának 1960. november 17-i rendelete szerint az a nyereség *szabálytalan*, amelyet a társadalmi érdekek vagy az érvényes rendelkezések megsértése árán értek el. (Szabálytalan például a gyártmányok minőségének rontásával, a karbantartási tervek hiányos teljesítésével, nem megfelelő tarifák és normák alkalmazásával stb. elért nyereség.) A vállalati munkától függetlenül elért nyereségnek az a nyereség minősül, amelyet a választék, az eladási vagy felvásárlási árak, munkabér-kategóriák stb. megváltozásának következtében érnek el. A vállalati alap (és más prémiumalapok, valamint a vállalatfejlesztési alap) nagyságának meghatározásakor figyelembe vehető kritérium csak a *szabályos nyereség* lehet, vagyis az a nyereség, amelyet a termelés növelésére, a választék bővítésére, a minőség javítására irányuló erőfeszítésekkel, illetve az önköltség csökkentésével ért el a vállalat.

Erdemes megjegyeznünk, hogy a gyógyszeriparban végzett vizsgálatok tanúsága szerint 1957-ben a gyógyszergyárak mérleg szerinti nyereségének több mint 17%-a, 1957—1958-ban pedig 8%-a volt szabálytalan nyereség.

**** Meg kell jegyeznünk, hogy 1958—1960-ban a vállalati alap képzésének bizonyos értelemben átmeneti jellegű elvei érvényesültek; cikkünk korlátozott terjedelme miatt nem foglalkozunk ezekkel az elvekkel.

A vállalati törzsalap az adott év állományi beralapjának 20%-a. A vállalat akkor jogosult teljes összegű törzsalap képzésére, ha a tárgyévben legalább az előző évi nyereséggel azonos nagyságú nyereséget tervez és ér el. Ha a tárgyévi nyereség kisebb az előző évinél, a vállalati törzsalapot degresszíven csökkenteni kell. Ha a nyereségcsökkenés meghaladja a 20 százalékot, a vállalat nem képezhet vállalati alapot.

Vállalati pótalapot azok a vállalatok képeznek, amelyek a vállalati törzsalap képzésére jogosító eredményeknél jobb eredményeket érnek el. A vállalati pótalapot úgy számítják ki, hogy a tárgyévben elért tényleges nyereség és az előző évi nyereség különbözetét elosztják az előző évben eladott termékek és teljesített szolgáltatások önköltségével. Az így kapott százalékos viszonyszámot a jövedelmezőség növekedési mutatójának (százalékának) nevezzük.*

A vállalat a jövedelmezőség növekedési mutatójának nagyságától függően kap jogot arra, hogy a tervezett állományi beralap bizonyos százalékának megfelelő összeggel gyarapítsa pótalapját.

Most főképp abból a szempontból vizsgáljuk meg a vállalati alap és a tervezési rendszer kapcsolatát, hogy milyen ösztönzőket lehet kialakítani a helyes vállalati tervezéshez.

A vállalati alapot elsősorban úgy kapcsolják egybe a gazdasági tervvel, hogy bizonyos arányokat állapítanak meg a tervidőszakban várható gazdasági eredmények és a vállalati alap nagysága között. E kérdés megoldásának alapja az a tervutasítás, amely megszabja a jövedelmezőség tervezett fokozásának mutatóit és a vállalati alap ennek megfelelő nagyságát (a tervezett beralap bizonyos százalékában). Ezeket a mutatókat minden évre külön állapítják meg: a főhatóságok részére a Minisztertanács, az egyesülések részére a minisztériumok, a vállalatok részére az egyesülések. A mutatók tervezési rendszerének technikai segédeszköze „A vállalati pótalap számítási táblázata”. Ebből, a Minisztertanács 1961. január 23-i határozatához** mellékelt alaptáblázatból ragadunk ki egy részt.

A táblázat mutatói növekvő progresszió szerint emelkednek: 0,01 és 20% között a vállalati pótalap részesedése a jövedelmezőség minden 0,1%-os fokozásáért a tervezett beralap 0,05%-ával növekszik. 2 és 70%

A jövedelmezőség növekedési százaléka	Kiegészítő nyereségvisszatérítés (vállalati pótalap) a tervezett állományi beralap százalékában	A jövedelmezőség növekedési százaléka	Kiegészítő nyereségvisszatérítés (vállalati pótalap) a tervezett állományi beralap százalékában
6,91—7,0	4,0	7,21—7,3	4,21
7,01—7,1	4,07	7,31—7,4	4,28
7,11—7,2	4,14	7,41—7,5	4,35 stb.

$$* R = \frac{Z - Z_0}{K} \cdot 100, \text{ ahol } Z = \text{a tárgyévi nyereség; } Z_0 = \text{az előző évi nyereség; } K = \text{az előző}$$

évben eladott termékek és teljesített szolgáltatások önköltsége. Ha a vállalati alap kiszámításánál a tervezett nyereségből kell kiindulni, a jövedelmezőség növekedésének mutatóját úgy számítjuk ki, hogy a ténylegesen elért és a tervezett nyereség különbségét az eladott termékek és a teljesített szolgáltatások tervezett önköltségével osztjuk el.

** „Dziennik Ustaw”, a Lengyel Népköztársaság Hivatalos Közlönye, 9. sz. 1961. február 16. 49. tétel, 1. melléklet.

között ez a növekedés 0,06%/os, 7-től 12%-ig 0,07%/os, 12-től felfelé pedig a jövedelmezőség növekedésének minden egyes 0,1%-áért a vállalati pótalap részesedése a tervezett állományi beralap 0,08%-ával növekszik.

Az utasításokban megszabott mutatók differenciálásának technikája minden színvonalon olyan, hogy a táblázat jobb oldala változatlan marad, bal oldalát pedig az egyes minisztériumok, egyesülések vagy vállalatok konkrét viszonyainak megfelelően korrigálják, vagyis a tervfeladatok teljesítésének nehézségi fokától függően felfelé vagy lefelé eltolhatók. Ha például A vállalat a jövedelmezőség 7%-os növelésére kap tervfeladatot, s ennek megfelelően a tervezett állományi beralap 4%-a erejéig gyarapíthatja vállalati pótalapját, akkor ez a vállalat az alaptáblázattal azonos saját táblázatot dolgoz ki magának. Ha B vállalat azt a feladatot kapja, hogy 7,3%-kal növelje jövedelmezőségét, s vállalati pótalapja ennek megfelelően tervezett állományi beralapjának 4%-a erejéig részesedhet, akkor táblázatának bal oldalát három sorral felfelé eltolja, s a következőképpen alakítja át az alaptáblázatot:

A jövedelmezőség növekedés százaléka	Kiegészítő nyereségvisszatérítés (vállalati pótalap) a tervezett állományi beralap százalékában	A jövedelmezőség növekedési százaléka	Kiegészítő nyereségvisszatérítés (vállalati pótalap) a tervezett állományi beralap százalékában
6,91—7,0	3,82	7,31—7,4	4,07
7,01—7,1	3,88	7,41—7,5	4,14
7,11—7,2	3,94	7,51—7,6	4,21
7,21—7,3	4,0	7,61—7,7	4,26 stb.

A tervutasításokban megszabott mutatószámok és alaptáblázatok szerinti táblázatkészítés segítségével a vállalatok könnyebben számíthatják ki a vállalati alap növekedését arra az esetre, ha saját kezdeményezésükből a jövedelmezőség nagyobb növekedését tervezik, mint amekkorát a tervutasítás előírt. Ha az imént említett B vállalat 7,3%-os tervutasítás esetén 8%-ra tervezi jövedelmezősége növekedését, s ezt el is éri, akkor pótalapja nem a beralap 4%-a, hanem 4,49%-a erejéig részesedhet. Ha viszont a vállalat csak a megszabott mutatót veszi fel tervébe, de a valóságban a terv túlteljesítésével 8%-kal növeli jövedelmezőségét, akkor a vállalati alap összege valamivel nagyobb lesz ugyan, mint egyszerű tervteljesítés esetén, de kisebb, mintha előre tervezett volna 8%-os növekedést. Az utóbbi esetben a vállalat a tényleges nyereségnövekedésből bizonyos százalékos norma szerint képezi pótalapját; a százalékos norma a tervezett jövedelmezőség-növekedés szerint a vállalatot megillető részesedés és a tervezett nyereségnövekedés aránya.*

* A számításokat ebben az esetben a következő képlet szerint végzik el: $x = SW$, ahol x = a vállalati pótalap keresett összege; S = százalékos norma; W = a ténylegesen elért nyereségnövekedés összege. A százalékos norma (S) kiszámításának képlete: $S = \frac{aF}{Z}$, ahol a = a beralapnak a tervezett jövedelmezőség-növekedésre jutó százaléka; F = a tervezett állományi beralap; Z = a nyereségnövekedésnek az előző évi nyereséghez képest tervezett összege. (Lábjegyzet folytatása a következő lapon.)

A vállalati alap képzésének rendszere tehát arra ösztönzi a vállalatokat, hogy tervük elkészítésekor feltárják jövedelmezőségük növelésének minden tartalékát. Ugyanakkor a vállalati pótalap konstrukciója megakadályozza, hogy a feszített tervezés átcsapjon irreális tervezésbe, mivel csökkenti a pótalap részesedését, ha a vállalat nem éri el tervezett eredményét.

Természetesen a vállalati alap képzésének az utóbbi időben Lengyelországban alkalmazott rendszere nem túl egyszerű, ám valamilyen rendszer egyszerűsége vagy bonyolultsága egymaga még nem bizonyítja érdemeit. Ennek a két éve alkalmazott új rendszernek a tapasztalatai azt bizonyítják, hogy ez a rendszer bizonyos fogyatékoságok és nehézségek ellenére is jobban működik, mint a korábbi, s bár szerkezetében bonyolult, a vállalatok mégis egyre kiterjedtebben alkalmazzák az anyag ösztönzés fontos eszközeként.

Az állami iparvállalatok szellemi dolgozóinak premizálási elvei

Az iparban foglalkoztatott szellemi dolgozók prémiumrendszerének reformja során az első lépés az volt, hogy csökkentették a prémiumok összegének az egész fizetéshez viszonyított súlyát. Ez úgy történt, hogy a meglévő prémiumok egy részét az alapfizetéshez csatolták. Ez a változás elég lényeges volt ugyan, de mégsem küszöbölte ki a prémiumrendszernek cikkünk bevezető részében említett fogyatékoságait. Gyökeres változás csak 1959 végén következett be, amikor határozatot született, hogy 1960-tól kezdve az összes állami iparvállalatban (a helyi-ipari vállalatokat kivéve) a vállalati alap képzésére vonatkozó, s az előbbiekből tárgyalt elvekhez hasonlóan kell kialakítani a prémiumrendszert.

Az ipari alkalmazottaknál először 1960-ban használt és 1961-ben némileg módosított prémiumrendszerben ugyanazok az elvek és kritériumok találhatóak, mint a vállalati alap képzésében (premizálási törzalap: minimálisan az előző évi nyereség színvonalán tervezett nyereség eléréseért, premizálási pótalap a jövedelmezőség fokozásáért stb.). Az alkalmazott technikai segédeszközök is ugyanazok, mint a vállalati alap képzésénél és ugyancsak feszített, de egyszersmind reális tervezésre kell ösztönözniük (progresszív premizálási táblázat a tervezettnél nagyobb eredmények eléréseért, a progresszív skála érvényének elvesztése ugyanolyan eredmények elérése esetén, ha ezeket előzetesen nem vették be a tervbe stb.). A szellemi dolgozók prémiumrendszere mindezek mellett egész sor sajátos mozzanatot is tartalmaz.

A szellemi dolgozók prémiumrendszerének a vállalati alap rendszeréhez viszonyított egyik leglényegesebb sajátos vonása három szakasz határozott kirajzolódása: a prémiumalap képzése, felhasználási jogának szabályozása és felosztása.

Ha tehát B vállalat csak a tervutasításban megszabott mutatót állította be tervébe, s ennek megfelelően 7 300 000 zlotyban (az előző évi önköltség 7,3%-ában) tervezte meg nyereség-növekedését, ténylegesen pedig 8 000 000 zloty növekedést ért el, akkor 30 000 000 zloty tervezett állományi beralap esetén a következőképpen határozható meg a vállalati pótalap részesedése:
$$S = \frac{aF}{Z} = \frac{4 \cdot 30\,000\,000}{7\,300\,000} \approx 16,5\%;$$
 $x = SW$, vagyis 8 000 000 zloty 16,5%-a, ami körülbelül 1 320 000 zloty (minden számot kerekítettünk). Ha a vállalat előre 8 000 000 zloty növekedést (8%-os jövedelmezőség-növekedési mutatót) tervezett volna, a vállalati pótalap összege 1 350 000 zlotyot tett volna ki.

A prémiumalapot ugyanolyan módon képezik, mint a vállalati alapot, de a prémiumalap mennyiségi határai különböznek a vállalati alap mennyiségi határaitól. A premizálási törzsalap az alkalmazottak alapfizetésének 10—30%-át teheti ki; az egyes ágak számára érvényes prémiumtételeket az illetékes miniszterek differenciálják a pénzügyminiszterrel és a Munka- és Bérügyi Bizottság elnökével egyetértésben. Ha a nyereség ugyanakkora, vagy kisebb, mint az előző évi nyereség, a prémiumalap erős degresszióval csökken, ha pedig az eredmények több mint 5%-kal romlanak (az eredményromlás csak rendkívüli esetben érheti el a 10%-ot), a vállalat elveszti prémiumalap-képzési jogát. A prémiumalapból fizetett prémium összege nem haladhatja meg a dolgozó alapfizetésének 35%-át.

A premizálási pótalapot a vállalati pótalapra alkalmazott skálánál nagyobb progressziójú skála alapján képezik*, de ez a prémium nem haladhatja meg az illető alkalmazott alapfizetésének 15%-át. Kivétel csak néhány esetben lehetséges; erről a későbbiekben lesz szó. Itt hangsúlyoznunk kell, hogy a premizálási pótalap sokkal kevesebb dolgozót érint, mint a premizálási törzsalap. A premizálási pótalapból csak a vezető beosztású gazdasági vagy műszaki dolgozók részesedhetnek.

Prémiumalap létrehozása — mind a premizálási törzsalap, mind a pótalap tekintetében — még nem jelent prémiumkifizetési jogot.

A prémiumalap a prémiumrendszer szabályai szerint csak a felsőbb iparigazgatási szervek határozata után használható fel. E szervek határozatai pedig a vállalati tevékenység eredményének komplex értékelésétől és azoknak a feltételeknek teljesítésétől függenek, amelyeket minden vállalat számára gazdasági feladatainak jelentőségével és jellegével összhangban külön-külön szabnak meg. A prémiumalap felhasználásának alapvető és legáltalánosabb feltétele: a termelési terv teljesítése és a beralaptúllépés megakadályozása. A komplett berendezéseket és aggregátokat gyártó gépipari vállalatoknál e feltételek közt szerepel még a tervezett szállítási határidők betartása is.

Az alkalmazottak prémiumalapjának képzésénél különösen nagy gondot kell fordítani azoknak a nem kívánatos jelenségeknek az elhárítására, amelyek a jövedelmezőségi mutatóknak kiindulási alapként történő felhasználásából származhatnak. Itt okvetlenül emlékeztetnünk kell arra, hogy az alapfizetésekhez képest is jelentős összegű prémiumokról van szó, s ezt az alapot elsősorban azoknak a dolgozóknak a premizálására kell felhasználni, akik döntő hatással vannak a vállalat tevékenységére.

Mivel a prémiumok kifizetésére úgynevezett plafont szabtak meg (a törzsalapnál az alapfizetés 10—30%-a, a pótalapnál az alapfizetés 15%-a), felvetődik a fölöslegek felhasználásának kérdése, ha a prémiumalap nagyobb, mint a kifizethető prémiumok összege. A két alap különbségét úgynevezett *biztonsági alap* formájában különítik el; ez mintegy sokéves fokmérője a vállalati munka eredményeinek. Ezt az alapot akkor használhatja fel a vállalat műszaki dolgozóinak premizálására, ami-

* 0.01 és 1% között a jövedelmezőség tervszerű fokozásának minden egyes 0,1%-áért az alkalmazottak tervezett alapfizetésének 0,02%-át fizetik; ez 6 és 7% között a jövedelmezőség fokozásának minden egyes 0,1%-áért egészen a beralap 0,52%-áig emelkedhet; ha a jövedelmezőség növelése meghaladja a 7%-ot, a premizálási pótalap a jövedelmezőség 0,09%-os fokozásáért 0,52%-kal emelkedik.

kor a termelés átszervezése vagy új termékek gyártásának bevezetése miatt nem jogosult prémiumalap képzésére.

A prémiumalap *felosztását* sokkal nagyobb mértékben szabályozzák a felsőbb szervek, mint a vállalati alap felosztását. Először is, a prémiumalaphoz kifizetett prémiumok két kategóriára oszlanak: *szabályozott* prémiumokra (amelyeket kizárólag azoknak az alkalmazottnak fizetnek, akik közvetlenül befolyásolják a gazdasági eredmények alakulását, vagyis a gazdasági és műszaki vezető beosztásúaknak, valamint a műszaki dolgozóknak) és *elismerő* prémiumokra, amelyeket az igazgatók rendelkezésére bocsátanak az adott időszakban elért egyéni eredmények jutalmazására. Az elismerő prémiumra elvileg nem fordítható több, mint a felhasználható prémiumalap 20%-a. A korábbi gyakorlat ismeretében ez a kiigazítás különösen fontos. A régebbi prémiumrendszer ugyanis mechanikusan kiterjedt minden alkalmazottra, közöttük azokra az adminisztratív dolgozókra is, akik közvetlenül nem befolyásolták a gazdasági eredményeket. Egyébként az igazgató határozza meg a munkástanáccsal és a vállalati tanáccsal egyetértésben, hogy az egyes szervezeti egységek milyen mértékben részesednek a szabályozott prémiumból, a dolgozók egyes kategóriái milyen feltételekkel kapnak prémiumot, s hány százalékot tartanak vissza egyes feltételek nem teljesítése esetén. Az alapfeltételeket közvetlenül a Minisztertanács határozata szabályozza, az egyéb feltételeket az egyes miniszterek határozzák meg. A vállalatok az érvényes utasítások alapján dolgozzák ki a premizálás részletes szabályait, amelyeket főhatóságuk elé terjesztenek jóváhagyás végett.

★

A vállalati alapról és az ipar szellemi dolgozóinak új premizálási elveiről még korai volna alaposabb értékelést adnunk. Egy év túlságosan rövid idő ahhoz, hogy tapasztalatai alapján a jövőre vonatkozóan általános érvényű következtetéseket vonhassunk le.

A lengyel közgazdászok körében általában az az egyöntetű vélemény alakult ki, hogy a vállalati alap és a premizálás új rendszere világosan arra törekszik, hogy növelje a vállalatok kollektívájának és különösen a vállalatok gazdasági tevékenységéért felelős vezető dolgozóknak az érdekeltségét. Igaz, a gyakorlatban még nem szűnt meg minden olyan ösztönző, amely egyoldalúan, a mennyiségi teljesítmények növelésének irányába hat. Ez leginkább a tervezési és a beralap-ellenőrzési rendszerre vonatkozik, amely az ágazatok többségében a teljes termelés mutatóira épül fel; ezek a mutatók — amint ismeretes — magukban foglalják a felhasznált termelési eszközök értékét. Néhány vállalatnál, sőt egész iparágaknál is az alapvető prémiumrendszerrel párhuzamosan különböző pótrendelkezések is érvényesek, amelyek különleges jutalmakról és prémiumokról intézkednek. Ezek szintén nem minden esetben mozdítják elő, hogy a dolgozók fokozottan legyenek érdekeltek a vállalat gazdasági tevékenységét jelző szintetikus mutatók megjavításában. De a helyzet mindezek ellenére vitathatatlanul jobb lett, mint amilyen az új premizálási elvek bevezetéséig volt. A további haladást bizonyosra vehetjük annak mértékében, ahogyan az új rendszer teljesen meghonosodik a gazdasági gyakorlatban. Bár az is igaz, hogy még sokat kell tennünk e rendszer minden elvének gyakorlati érvényesítéséért.

Ezen a területen az egyik legnagyobb fogyatékoság, hogy az új rendszerben rejlő lehetőségeket nem teljesen használják fel arra, hogy a vállalatok pénzügyi tervét a termelési tartalékok mozgósításának aktív eszközévé változtassák. Pedig így a vállalatok kihasználhatnák azokat a lehetőségeket, amelyek abból fakadnak, hogy a jövedelmezőség fokozására megszabott mutatóknál magasabb mutatókat állítanak be terükbe. A pénzügyi tervezésnek szorosan kapcsolódnia kell a terv többi eleméhez. Ezt azonban nehéz elérni, ha a vállalatok jelentős késéssel, egyes esetekben pedig csaknem a fél tervidőszak letelte után kapják meg az előírt felhalmazási mutatókat, illetve a premizálási pótalap és a vállalati alap mutatóit. A Pénzügyminisztérium illetékes szervei által végzett reprezentatív felvételek azt mutatták, hogy 1960-ban 29 megvizsgált vállalat közül mindössze 5 vállalat emelte mutatóit a megszabott mutatókhoz képest. Ez azt bizonyítja, hogy a rendszer általában működik, de egyelőre nagyon szűk körben működik, még ahhoz képest is, hogy ez működésének első éve (itt természetesen a vállalatok vizsgálatának reprezentatív jellegét is figyelembe vettük).

Az is hiba, hogy a felsőbb szervek az egyes iparágak és vállalatok vonatkozásában nem használják ki eléggé a vállalati pótalap (és a premizálási pótalap) mutatóinak differenciálási lehetőségeit. Ennek valószínűleg az az oka, hogy még nem eléggé ismerik a jövedelmezőség-növelési terv teljesítésének feltételeiben mutatkozó különbségeket.

Még egy lényeges mozzanatra kell utalnunk, amely a jövőben nagy jelentőségű lehet. Arról van szó, hogy egy évnél hosszabb időtartamra kell majd tervezni a jövedelmezőség növelésének mutatóit, továbbá ennek megfelelően a premizálási pótalap és a vállalati pótalap mutatóit. Jelenleg az a helyzet, hogy ha a vállalatok a tárgyévben magas mutatókat terveznek és érnek el a jövedelmezőség fokozásában, akkor a következő évre csaknem automatikusan emelkednek a felülről megszabott feladatok. Ezért gyengülhet az az ösztönzés, hogy a vállalatok feszített, de reális terveket készítsenek.

A hosszabb időszakra érvényes normatívák és mutatók alkalmazása a vállalati pénzügyi rendszer egy területén már megkezdődött az 1962-től 1965-ig terjedő időszakra vonatkozó vállalatfejlesztési alap viszonylatában.

A vállalatfejlesztési alap

Vállalatfejlesztési alapot először 1958-ban képeztek az állami vállalatok. Ennek zömét a nyereség egy része alkotja, amelyet közvetlenül a vállalati bővített újratermelés céljaira használtak fel (a vállalat saját erőből végrehajtható beruházásaira, a forgóeszközök állományának növelésére). 1960-ban a vállalatfejlesztési alapba befizetett összeg az egész ipari nyereségnek több mint 10%-a volt*.

Jelenleg a vállalatfejlesztési alap részben a forgóeszközállomány növelésének finanszírozására, részben pedig a felújítások és új beruházások fedezésére szolgál. A vállalat egyébként saját belátása szerint osztja fel vállalatfejlesztési alapját a forgóeszközök állományának növelését fedező részre és beruházási-felújítási alagra.

* A vállalatfejlesztési alap teljes összege nagyobb volt, mint az erre a célra fordított nyereségrész, mivel ennek az alapnak más forrásai is vannak.

A vállalatfejlesztési alap nyereségrészesedési mutatóit (százalékban kifejezve) előreláthatólag az 1962—65. évi időtartamra évi bontásban előre állapítják meg. E mutatók meghatározásának alapja a jövedelmezőség tervezett alakulása és a vállalatfejlesztés tervezett szükséglete lesz. Az egyes évekre úgy határozzák meg a vállalatfejlesztési alap összegét, hogy a tervezett részesedési százalékot a ténylegesen elért és ellenőrzött nyereségre alkalmazzák; a tervezettnél nagyobb nyereségből a fejlesztési alapot megillető összeg degresszíven csökken*.

Amint már említettük, a fejlesztési alap nyereségrészesedésének elve kapcsolódik a vállalati dolgozók anyagi ösztönzésének már tárgyalt kérdéseivel. A munkabéren kívüli gazdasági ösztönzők rendszerét egyebek között azért jogos összekapcsolni a jövedelmezőséggel, mert ezzel a mutatóval bizonyos fokig összefüggnek a vállalat fejlődési távlatai. Ilyen összefüggés esetén a kedvező eredmények elérése nemcsak a dolgozóknak biztosít azonnal hasznot, hanem a jövőre is lehetőséget teremt; ez pedig különösen fontos abból a szempontból, hogy a jövedelmezőség fokozásának elvét olyan tényezőként használjuk fel, amely a legerősebben hat a különféle vállalati alapok nagyságára. Ha feltételezzük az igazgató és a kollektíva nagy önállóságát (a kollektíváét a munkásönigazgatás szervein keresztül) a fejlesztési alap eszközeinek felhasználásában, akkor ez a rendszer nemcsak azt a problémát veti fel a kollektíva előtt, hogy ésszerűen használja fel a meglévő termelési készleteket, hanem azt is, hogy ésszerűen hozzon létre új készleteket is. Ez pedig tág lehetőséget nyújt a gazdasági kezdeményezés kibontakozása előtt.

Cikkünkben az ösztönzők problémáját elsősorban olyan nézőpontból vizsgáltuk meg, amelyet „belső oldalnak” nevezhetünk: elsősorban a rendszer belső logikáját, erős és gyenge oldalait elemeztük. Ezúttal — teljesen érthető okok miatt — nem foglalkozhattunk az ösztönzők helyes működésének általános feltételeivel, azokkal a feltételekkel, amelyek a szocialista gazdaság tervezési és igazgatási rendszerének, az árrendszernek és a vállalatok gazdasági helyzetére ható egyéb tényezőknek a problematikájával függnek össze. Önálló probléma a különféle típusú gazdasági ösztönzők hatása és a népgazdasági arányok kialakítása közötti összefüggés is. Nem kétséges például, hogy annak a hibás elméletnek a gyakorlati leküzdése, mely szerint a kereslet szükségképpen gyorsabban növekszik, mint a termelés, kedvezően hatott a jövedelmezőség kritériumára támaszkodó ösztönzők érvényesülésére.

Lengyelországban a legutóbbi években sok intézkedés született, hogy megjavuljanak a gazdasági ösztönzők helyes működéséhez szükséges általános feltételek. Közülük a következőket említhetjük meg: a tervezési és az igazgatási rendszer olyan irányú megváltoztatása, hogy a decentralizáció megfelelően kapcsolódjon egybe a centralizált tervezés megszilárdításával és színvonalának emelésével; az árrendszer tökéletessítése; a fogyasztók befolyásának növelése a termelőkre a tervezés folyamatában éppúgy, mint a tervek realizálásának folyamatában. Mindezek az intézkedések az egész népgazdaság kedvező fejlődésével együtt

* Az itt vázolt elvek a terv szerint jövedelmező vállalatokra vonatkoznak. A terv szerint veszteséges vállalatok fejlesztési alapját meghatározott feltételek teljesítése esetén a felsőbb szervek dotációjából képezik. A dotáció az alap feltöltésének forrása is lehet, ha az alap tervezett nagysága eleve meghaladja az adott időszakban elért nyereségből fedezhető részesedést.

megteremtik a feltételeit annak, hogy az anyagi érdekelttség ösztönzői az eddiginél sokkal hatásosabban érvényesüljenek.

Ez természetesen még nem jelenti azt, hogy minden általános jellegű vagy az ösztönzési rendszerben rejlő akadály elhárult. Kívánatos, hogy nagyobb és rendszeresebb erőfeszítéseket tegyünk a mostani ösztönzési rendszer kritikai tanulmányozásáért, s ezen az alapon dolgozzunk ki olyan intézkedéseket, amelyek tovább tökéletesítik ezt a rendszert.

Az alulról jövő kezdeményezések számára biztosított nagyobb lehetőségeket csak akkor egyesíthetjük az általános gazdasági feladatok megoldásának elsődlegességével, ha a gyakorlatban helyesen alkalmazzuk a gazdasági befolyásolás emelőit.

E fontos feladat megoldásában óriási szerepet játszhat a szocialista országok kölcsönös tapasztalatcseréjének elmélyítése. S mindannyiunk számára különösen nagy jelentőségű a kommunista építés programját megvalósító Szovjetunió tapasztalatainak szakavatott elemzése.

Mezőgazdaságunk távlati fejlesztésének egyes kérdései

E kötet két önálló munkát tartalmaz:

Dr. Kovács Géza: Szükségletek és lehetőségek a magyar mezőgazdaság távlati fejlesztésében

A szerző munkájában sokoldalúan tárgyalja a magyar mezőgazdaság távlati fejlesztésének közgazdasági összefüggéseit, amelyeket a távlati tervek kidolgozásakor figyelembe kell venni.

Foglalkozik a tanulmány a mezőgazdasággal szemben jelentkező népgazdasági szükségletek egyes csoportjainak súlyával, részletesen tárgyalja az élelmiszerfogyasztás és az export színvonalának, valamint szerkezetének problémáit, számításokat közöl a magas színvonalú táplálkozás termelési és jövedelmi feltételeiről. A továbbiakban bemutatja a mezőgazdasági termelés alakulására ható természeti tényezőket, valamint az élő- és a holtmunka-felhasználást.

Dr. Kóródi József: A mezőgazdaság műtrágya-igénye kiegészítésének távlati lehetőségei

c. munkája a mezőgazdaság távlati fejlesztésével szorosan összefüggő ipari vonatkozású témát tárgyal. A mezőgazdasággal szemben jelentkező növekvő igényeket ugyanis lehetetlen a mezőgazdasági termelés nagyarányú fejlesztése nélkül kielégíteni, ez viszont csak intenzív műtrágyázással valósítható meg. Kóródi tanulmánya a műtrágyák termelésének, forgalmának és felhasználásának főbb gazdasági földrajzi kérdéseivel foglalkozik. A szerző részletesen vizsgálja a műtrágyagyárak telepítésének sajátosságait és problémáit, végül — a külföldi és az eddig telepített hazai gyárak tapasztalatait felhasználva — számításokkal és részletes elemzéssel alátámasztott javaslatot tesz az új magyar nitrogén- és foszforműtrágya-gyárak telepítésére.

Ára: 26,— Ft

NAGY TAMAS:

Az értéktörvény felfogásának néhány elvi problémája*

A disszertáció második része az értéktörvény szocializmusbeli érvényesülésével és az állami tulajdon körén belüli termelői árakkal foglalkozik. Szerző erényei, mint például az elméleti általánosításra törekvés, az elvont elméleti problémák színvonalas kezelése, a gondolkodásbeli önállóság, a jó marxista alaptudás — itt is megmutatkoznak. A szerző jól ismeri az értéktörvényről és az árakról a marxista közgazdászok körében lezajlott vitákat, az idevágó nagy terjedelmű irodalmat, és helyenként jó összefoglalását és bírálatát adja a különböző nézeteknek. Sajnos, azonban az értéktörvény szocializmusbeli érvényesüléséről és szerepéről kifejtett saját koncepcióját — amelyet vitatkozva, mégpedig túlnyomórészt velem vitatkozva ad elő — sok tekintetben hibásnak kell minősíteni. Árelméleti fejtegetéseinek komoly hiányossága, hogy túlságosan elvont síkon maradnak. A következőkben a szerző koncepciójának fő hibáira szeretnék rámutatni.

A szerző először is leszögezi, ha a termelés árutermelés (és pedig akár egyszerű, akár tőkés, akár szocialista árutermelés), akkor az értéktörvény nem más, mint „maga a társadalmi munkaidő elosztásának törvénye”, és követelménye „kifejezi mind a társadalmi munkaidő technikai elosztásának, mind társadalmi elosztásának követelményét”. A szerző szerint tehát az értéktörvény követelménye mindenféle árutermelés esetén két dolgot fejez ki együttesen: egyfelől azt, hogyan kell elosztani a társadalmi munkaidőt a termelés egyes ágai közt és azokon belül a szükségletnek megfelelően, tehát milyen arányokban kell termelni, másfelől azt, hogy milyen arányban kell részesedniük a társadalom tagjainak, rétegeinek, osztályainak a megtermelt új értékből, a nemzeti jövedelemből. Vajon igaz-e ez a tétel? Nézzük először a második felét.

A kapitalizmusban — ha csak termelő bérmunkásokat és működő tőkeket tételünk fel — a nemzeti jövedelemnek a munkások és tőkésék közötti elosztását tényleg az értéktörvény határozza meg. A nemzeti jövedelemből ugyanis a munkások akkora részt kapnak, amely lényegében megfelel munkaerejük értékének. Itt az értéktörvény követelménye érvényesül, akár a szokásos módon, akár a szerző felfogása szerint értelmezzük is e törvény követelményét. A szerző ugyan már itt megkezdte annak a tételnek a „bizonyítását”, amelyről még többször lesz szó, hogy az értéktörvény követelménye *nem* az „egyenértékű” csere, de ezt olyan módon teszi, amely egyáltalában nem győzi meg az olvasót. Azt állítja ugyanis, hogy a tőkés és munkás közötti áruviszonyban egyáltalában nem beszélhetünk egyenértékű cseréről, mégpedig azért nem, mivel itt „nem cserélődnek értékek”, mivel „a munkás munkaerejének értékét nem adja át a tőkésnek — mint ahogy ez a termékek cseréjénél történik”, hanem „csak munkaereje használati értékét adja át”. Ez azonban nem igaz. Valójában a *közönséges* áru eladója sem árúja *értékét*

* Részlet Nemes László kandidátusi értekezésének 1962. január 17-i nyilvános vitáján elhangzott opponensi véleményéből. Az értekezés egy része cikk formájában megjelent a *Közgazdasági Szemle* 1962. 2. számában.

idegeníti el (ezt megtartja, illetve realizálja), hanem áruja *használati* értékét. Marx szerint „a munkaerő eladója, akárcsak bármely más áru eladója, realizálja az áru csereértékét és elidegeníti használati értékét”. (A tőke. I. kötet. 185. l. Kossuth, 1961.)

Abban azonban — mint már mondtam — egyetértünk, hogy a tőkés és munkás közötti áruviszonyban az értéktörvény követelménye érvényesül. De — szemben a disszertáns állításával — már a kapitalizmusban sem lehet pusztán az értéktörvény követelményével megmagyarázni a földbirtokosok földjáraadékanak és a kölcsöntőkések kamatának a nagyságát, mint azt a szerző tévesen állítja. Anélkül, hogy a földjáraadék bonyolult problémájába belemennék, csak annyit jegyez meg, hogy az abszolút földjáraadék — amint azt maga Marx és később Lenin kifejtette — nem teszi feltétlenül ki a legrosszabb, még művelés alatt álló föld termékének egyéni termelési ára és értéke közötti teljes különbözetet. „Az, hogy a földjáraadék az érték és a termelési ár közti egész különbözettel, vagy pedig csak e különbözet nagyobb vagy kisebb részével egyenlő-e — írja Marx —, az teljesen a kínálat és kereslet viszonyától és az új művelés alá vett terület nagyságától függ.” (A tőke. III. kötet. 732. l. Kossuth, 1961.) Hasonlóképpen a kamatláb nagyságát sem az értéktörvény határozza meg; ez a törvény az átlagprofitráta meghatározásán keresztül csak a kamatláb felső határát szabja meg. „A közepes kamatláb, vagyis a kamat átlagos rátája — írja Marx — semmiféle általános törvény által nem állapítható meg.” (Uo. 363. l.) Az átlagos kamatláb nagyságának „egyáltalában nincs más törvénye, mint amit a konkurencia diktál...” (Uo. 355. l.) A szocializmusban pedig — és ez különösen fontos — a munkásoknak a nemzeti jövedelemből való részesedését illetően egyenesen értelmetlen felvetni az értéktörvény követelményét, hiszen itt sem a munkás munkaereje, sem munkája nem áru. Ha a szerző ezt mégis megteszi, akkor ez nyilván összefügg a munkaerő fennmaradó árujegyeiről vallott felfogásával. Az persze igaz, hogy a szocializmusban az az elv, illetve törvény uralkodik: amennyi munkát ad a munkás a társadalomnak egy formában, annyit kap a társadalomtól — a szükséges levonással — más formában. De vajon ki hiszi azt, hogy ennek a levonásnak a munkás által termelt teljes új értéken belüli arányát az értéktörvény határozza meg?

Hogy áll már most a dolog a tétel első felével, vagyis azzal az állítással, hogy az értéktörvény követelménye *bármilyenfajta* árutermelés esetén, tehát a szocialista árutermelés esetén is kifejezi „a társadalmi munkaidő technikai elosztásának követelményét”, értsd: azt a követelményt, hogy milyen arányokban kell termelni?

Ez is — mint bizonyítani fogom — téves felfogás. A tévedés abban rejlik, ahogyan a szerző az értéktörvény követelményét a termelési arányok és árarányok tekintetében értelmezi. Mivel az értéktörvényről kifejtett koncepciójának — nézetem szerint — ez az alaphibája, ezzel a kérdéssel részletesebben kell foglalkoznom.

A szerző tudatában van annak, hogy az értéktörvény nem csak bizonyos árarányokat követel meg, hanem ezeknek megfelelő *termelési* arányokat is, tudniillik olyanokat, amelyek mellett a kereslet és kínálat (fizetőképes szükséglet és termelés) az értéktörvénynek megfelelő áron van egyensúlyban.

De vajon van-e az értéktörvénynek az árarányokra (és ezeken keresztül a termelési arányokra) vonatkozólag olyan *menyiségi* követelménye, amely mindenfajta árutermelésben egyaránt, tehát *általánosan* érvényes? A szerző ezt kereken tagadja. Leszögezi, hogy „*az értéktörvény követelménye a termelési viszonyok változó formáival együtt változik*, és ezért az értéktörvénynek nem lehet egységes, általános érvényű meghatározást adni anélkül, hogy vagy ne mozognánk a legnagyobb általánosságokban, vagy, valamelyest is konkrétábbá téve a meghatározást, az ne veszítené el az árutermelés minden korszakára kiterjedő érvényességét”. (Közgazdasági Szemle. 1962. 2. sz., 217.

l.) „Ha mégis megkísérelnénk megfogalmazni az értéktörvény követelményét — írja a szerző —, nem mondhatnánk annál az általánosságnál többet, mint hogy a termelés és szükségletek egyensúlyának a tulajdonviszonyok konkrét formáival megszabott cserearányok mellett kell megvalósulnia” (uo.), hogy ennek az egyensúlynak „a specifikus gazdasági törvények által meghatározott cserearányokon kell megvalósulnia”. (Uo.). Vagy másképpen: „Az értéktörvény követelménye megvalósul... ha... a specifikus gazdasági törvényekkel megszabott árakon kerül összhangba a termelés a szükségletekkel.”

Az a megállapítás, hogy „az értéktörvény követelménye a „termelési viszonyok változó formáival együtt változik” — igaz, ha helyes értelmet tulajdonítunk neki. Az értéktörvény ugyanis — ha mennyiségi oldalát tekintjük — az ármozgások, változások *centrumáról*, a változó árarányok objektív tendenciájáról ad felvilágosítást. Ez a centrum a kisárutermeles viszonyai között az érték, tőkés termelési viszonyok között a termelési ár (illetve ennek további módosulásai) és a szocialista árutermeles viszonyai között — erről még folyik a vita — feltehetően olyasvalami, ami nem azonos sem az értékkel, sem a szigorúan vett termelési árral. Az árcentrum módosulását (így a termelési árat) Marx úgy tekintette, mint az érték megváltozott, módosult formáját, amellyel az értéktörvény (annak követelménye) is módosul, amennyiben az értéktörvény — tőkés viszonyok között — az érték módosult formájának (a termelési áraknak) megfelelő árakat „követel”. Vannak egyéb módosulások is. Így a földnek mint a gazdálkodás tárgyának a sajátos monopóliuma, aminek következtében a legrosszabb, még művelés alatt álló földön kifejtett munka válik a mezőgazdaságban érték meghatározóvá, vagy a kereskedelmi tőke tiszta forgalmi költségei folytán az áruknak a valóságos értéküket különböző mértékben meghaladó névleges értékükön történő cseréje. Az értéktörvény követelménye módosulásának ez a felfogása a szocializmusra vonatkozóan is helytálló.

A szerző hibája mármint abban áll, hogy az *árcentrumnak a tulajdonviszonyok* (s egyszersmind a termelőerők) *változása következtében beállott módosulását (vagyis az érték módosult formáját) összekeveri az áraknak az árcentrumtól (vagyis az érték módosult formájától) való eltéréseivel, s ez utóbbiakat is az értéktörvény követelménye megvalósulásának tekinti.*

Ez a hiba már a kapitalizmus monopolárainak kezelésénél is megmutatkozik, de legszembetűnőbben a szocializmus fogyasztói árarányainak a tárgyalásánál bontakozik ki.

A szerző így okoskodik: „Nem világos-e, hogy a régi kapitalizmusban azért a termelési ár az értéktörvény követelménye, mert ez felel meg az átlagprofitráta törvényének, az imperializmusban pedig azért a monopolár (az értékalatti árakkal együtt) az értéktörvény követelménye, mert ez felel meg a monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvényének?” Nem, ez egyáltalán nem világos, és nem is igaz. Először nem igaz, hogy a monopolkapitalizmusnak valamiféle külön gazdasági alaptörvénye van (ezt már tisztázta az alaptörvény kérdésében lefolytatott vita), s hogy itt már nem érvényesül az átlagprofitráta — vagyis a profitráta kiegyenlítődése — törvénye (hiszen akkor fel kellene tételeznünk, hogy a monopoliumoknak sikerült kiküszöbölniük a konkurenciát).

A profitráták kiegyenlítődésének persze jóval nagyobb akadályok állanak útjában, s a monopolizált és nem monopolizált iparágak profitrátája tartós szintkülönbséget mutat. Másodszer a monopolárat (a tulajdonképpeni monopolárat) nem lehet olyan árcentrumnak tekinteni, amely az érték módosult formája, amely megfelel az értéktörvény követelményének a monopolkapitalizmus viszonyai között. Marx kifejti „A tőke” III. kötetében (192—193. l.), hogy a termelési árak mozgásán az értéktörvény uralkodik, az értéktörvény szabályozza ezeket az árakat, *mert* egyfelől a termeléshez szükséges munkaidő változása az ár változását idézi elő, és másfelől az átlagprofit nagyságát

az összértéktöbblet, ezt pedig az áruk összértéke szabja meg. Ezzel szemben a tulajdonképpeni monopolár olyan ár, „... amelyet nem a termelési ár, sem a árak értéke, hanem a vevők szükséglete és fizetőképessége határoz meg; de ennek vizsgálata a konkurrencia elméletéhez tartozik...” (Uo. 734. l.) A monopolárnak is megvan ugyan a maga törvényszerűsége, de ez éppen azt fejezi ki, hogy a monopolár (illetve a monopolár ingadozásának bármiféle átága) a kereslet és kínálat jellegének, mindenkori adottságainak megfelelően a legkülönbözőbb nagyság, hogy tehát a monopolárat nem az értéktörvény szabályozza. A monopolár éppen annyiban monopolár, amennyiben mozgásán *nem* az értéktörvény uralkodik, amennyiben a monopóliumoknak sikerül az értéktörvény követelményétől eltérő árat érvényesíteni. Marx leszögezte, hogy ha a magán-árutermelők társadalmában a társadalmi össz-munkaidőt arányosan osztják el a különböző fajta árucsoportok termelése között, „akkor a különböző csoportok termékei értékükön (a további fejlődés során termelési árukon) kerülnek eladásra, vagy pedig olyan árakon, amelyek ezeknek az értékeknek, illetve termelési áraknak *általános törvények által meghatározott módosulásai*”. (Uo. 618. l. Kiemelés tőlem. — N. T.) Viszont ismeretes az is, hogy a magán-árutermelés viszonyai között Marx az értéktörvényt olyan törvénynek tekintette, amely a maga „állandó megsértésén keresztül”, vagyis a piaci áraknak az érték, illetve az érték módosult formái körül végbemenő ingadozásán keresztül érvényesül. Az értéktől, illetve az érték módosult formáitól eltérő árak tehát nem felelnek meg az értéktörvény követelményének, s igen furcsa vállalkozás a tőkés monopóliumok monopolárait — amelyek esetenként a legkülönbözőbb mértékben térnek el az érték módosult formája által a kapitalista viszonyok között meghatározott árcentrumtól — az értéktörvény követelményének megfelelő áraknak minősíteni.

Térjünk azonban át a szocializmusra. Azt a kérdést, hogy a szocialista árutertermelés természetének olyan árcentrum felel-e meg, amely az érték módosult formája, s miben áll ez a módosulás, a nemzetközi vita eddig megnyugtatóan még nem tudta eldönteni. Nézetem szerint az érték formájának a szocializmusban is módosulnia kell, mégpedig az állami szektorban olyasféle árcentrummá, mint a termelési ár, pontosabban olyan árcentrummá, amelynek nagyságában nem csak a folyó élő- és holtmunka-ráfordítások tükröződnek, hanem a lekötött eszközök is. A szerző is ezt a nézetet teszi a magáévá.

A baj csak ott van, hogy a szocializmus árainak — és különösen a fogyasztói áraknak — a tárgyalásánál azt a helytelen felfogását fejt ki, hogy az értéktörvény követelményét az árcentrumtól (az érték módosult formájától) *eltérő* árak is megvalósíthatják (sőt csakis eltérő árak valósíthatják meg), ha ilyen árak felelnek meg a szocializmus specifikus gazdasági törvényei követelményeinek, vagy más szavakkal a társadalom érdekeinek, s ha ezeken az árakon egyszersmind egyszólyba jut a termelés a szükségletekkel (a kínálat a kereslettel). A szerző elég részletesen felsorolja azokat az ismert okokat, amelyek szükségessé teszik, hogy a szocialista állam a társadalom érdekében eltérítse a fogyasztói árarányokat az értéktől, illetve annak módosult formájától. Megemlíti a nemzeti jövedelem tervszerű elosztásának biztosítását a lakosság egyes csoportjai, a munkások és parasztok között, a nagy és kis pénzjövedelmű rétegek között, utal bizonyos egészségre ártalmas cikkek fogyasztásának árakkal való korlátozására, kulturális cikkek fogyasztásának ösztönzésére, említést tesz a fogyasztásnak magas árakkal való megszcritásáról, ha a termelés emelése túl nagy anyagi áldozatokkal járna, vagy árleszállítással való ösztönzéséről, ha bizonyos cikkekből nagy készletek halmozódtak fel — de mindezeket az árarányeltérítéseket nem tekinti eltérőnek az értéktörvény követelményétől, sőt éppen az értéktörvény követelményének tekinti. Az értéktörvény követelményétől eltérő árarányeltérítésekre csak két

példát hoz fel: a) „ha alacsonyabb árat szabunk egyes időlegesen még hiányjellegű fogyasztási cikkeknek, mint amit a termelés és a szükségletek összhangja indokolna”, b) „ha rossz mezőgazdasági termés esetén nem állapítunk meg olyan magas felvásárlási árakat, mint amelyek a kereslet és kínálat szabad egymásrahatása, esetén biztosítanák azok egyensúlyát”. Sajnos, mind a két példa igen homályos. Az elsónél az a kérdéses, hogy vajon a megfelelő áremelést, amely kiegyensúlyozná a keresletet és a kínálatot a termelés növelése nélkül, önmagában véve már az értéktörvény követelménye kielégítésének tekintené-e? Ebben az esetben ugyanis az értéktörvény követelménye egyszerűen azonosulna az egyensúlyi árakkal. A másodiknál az az érthetetlen, hogy ha már megvan a rossz termés, akkor a *felvásárlási* árak (tehát nem a fogyasztói árak) egyáltalában hogyan biztosíthatnák a kereslet-kínálat egyensúlyát?

Az elmondottakból mindenestre teljesen kibontakozik a *szerző sajátos értéktörvény-elfogása, amelynek alapvető hibája az, hogy az értéktörvény követelményét elszakítja magától a folyó munkaráfordításokat kifejező, mennyiségileg e ráfordítások által meghatározott értéktől, illetve az érték módosult formájától, amely — habár sajátos módon — ugyancsak munkaráfordítások kifejezője*. Ezáltal mennyiségileg üressé, határozatlanná teszi a marxi munkaértékelméleten nyugvó értéktörvény-fogalmat, amelynek nagy tudományos jelentősége pedig az árutermelés és -csere minőségi viszonyainak feltárása mellett a törvényszerű mennyiségi összefüggés megvilágításában rejlik.

Valójában az értéktörvény általános mennyiségi „követelménye” az árutermelés viszonyai között és a termelt árukra vonatkozóan az, hogy az árukat értékük, illetve értékük módosult formája arányában cseréljék és ennek megfelelő arányokban termeljék. Az értéktörvénynek ez a mindenfajta árutermelés viszonyai között egyaránt érvényes követelménye már korántsem valamiféle „legnagyobb általánosság”, hanem nagyon is konkrét kifejezője az áruk előállításához társadalmilag szükséges ráfordításoknak. De ha ez a követelmény igaz, akkor nem igaz annak a tételnek a második fele, amelyről már említést tettem, s amellyel disszertáns az értéktörvény tárgyalását bevezeti, tudniillik nem igaz az az állítása, hogy az értéktörvény követelménye *bármilyenfajta* árutermelés esetén meghatározza, milyen arányokban kell a különféle árukat termelni. Először is, ha pontosan akarunk lenni, az értéktörvény követelménye *önmagában véve semmilyen* árutermelés viszonyai között nem határozza meg a termelendő áruk mennyiségi arányait, hiszen ezek nem csak az áruk értékétől függenek, hanem a különböző szükségletektől, a jövedelmek megoszlásától stb. De a dolog lényege nem ez, hanem az, hogy a szocializmus specifikus gazdasági törvényei, mint például a szükségletek minél jobb kielégítése, vagy a fejlődés arányosságának tudatos biztosítása, igen sok esetben az értéktörvény fenti követelményétől eltérő árarányokat és termelési arányokat követelnek meg. Nem igaz tehát az a tétel, hogy „nincs az értéktörvénynek más követelménye a szocializmus termelési viszonyai között, mint amit maguk a szocializmus gazdasági törvényei megszabnak”, nem igaz az, hogy „ha a szocializmus termelési viszonyai értékárakat követelnek, akkor ez az értéktörvény követelménye. Ha pedig az értéktől eltérő árakat követelnek, akkor ez az értéktörvény követelménye”.

A szerző értéktörvény-konceptiójának nézetem szerint további komoly hibája (tulajdonképpen ez már nem csak az értéktörvényt érinti, hanem a gazdasági törvényeket általában), hogy *helytelenül fogja fel az értéktörvény szabályozó szerepét és nem választja szét azí a kétféle értelmet, amit a politikai gazdaságtani irodalomban a „szabályozás” kifejezésnek tulajdonítani szoktak*.

Egyrészt a „szabályozás” kifejezést abban az értelemben használják, hogy a gazdasági törvények (törvényszerűségek) követelményei mennyiségi-

leg meghatározzák a gazdasági jelenségek, folyamatok alakulását. Elégge nyilvánvaló, hogy például a társadalmi újratermelési folyamat mennyiségi arányait nem egyetlen gazdasági törvény határozza meg (ezek nem állapíthatók meg egyetlen gazdasági törvény követelményéből), hanem a gazdasági törvények (törvényszerűségek) *együttesének* a konkrét körülmények közötti érvényesülése. „Szabályozás” helyett ilyen értelemben — a félreértések elkerülése végett — helyesebb „meghatározásról”, „megszabásról” beszélni. Sem az értéktörvényről, sem a tervszerű, arányos fejlődés törvényéről nem állítható, hogy önmagában meghatározza az újratermelés konkrét mennyiségi arányait.

Másrészt a „szabályozás” kifejezést abban az értelemben használják, hogy *hogyan, miként* érvényesülnek a gazdasági törvények és zajlanak le az általuk meghatározott gazdasági folyamatok. Ebből a szempontból két eset lehetséges (persze nem okvetlenül tiszta formában): a társadalmi újratermelési folyamat spontaneitása uralkodik, s a gazdasági törvények spontán módon érvényesülnek, *vagy* a társadalmi újratermelési folyamat tervszerűsége (állandoan és tudatosan biztosított arányossága) uralkodik, s a gazdasági törvények nem spontán módon, hanem mint felismert és tudatosan számba vett törvények érvényesülnek a tervszerű fejlődés folyamatában. Tehát *vagy* az újratermelési folyamat spontán szabályozódása, *vagy* társadalmilag tudatos szabályozás. A spontán szabályozódás eme értelmében beszél Marx a társadalmi termelésnek az értéktörvény által való szabályozásáról a kapitalizmusban, amikor rámutat arra, hogy itt az értéktörvény „... a termelés társadalmi egyensúlyát annak véletlen ingadozásai közepette juttatja érvényre”. (Uo. 841. 1.) Ebben az értelemben helyes az az általánosan használt megállapítás, hogy a szocializmusban a termelést *nem* az értéktörvény, *hanem* a tervszerű, arányos fejlődés törvénye szabályozza. Azon ugyanis, hogy a termelést (és hozzátehetjük: a forgalmat is) az értéktörvény szabályozza, tulajdonképpen azt értjük, hogy az értéktörvény spontánul működő mechanizmusa, vagyis a kereslet-kínálat és az árak kölcsönhatásának spontánul működő mechanizmusa (más szóval: a spontán piaci mechanizmus) szabályoz, s ez a szabályozódás — természeténél fogva — véletlen ingadozásokon keresztül megvalósuló, *utólagos* szabályozás. Ezzel szemben azon, hogy a termelést a tervszerű, arányos fejlődés törvénye szabályozza, éppen azt értjük, hogy megszünt a spontán piaci mechanizmus uralma, hogy a társadalom *előre* elkészített tervek szerint *tudatosan* szabályozza a termelést (és a forgalmat), hogy ily módon *állandoan* (és nem véletlen ingadozásokon keresztül) biztosítja az arányosságot. Éppen a félreértések elkerülése végett indokolt a „szabályozás” kifejezést ebben a második, vagyis tulajdonképpeni értelemben — tehát a gazdasági törvények (törvényszerűségek) érvényesülésének, a gazdasági folyamatok lezajlásának a „*hogyanja*” értelmében — használni, erre fenntartani.

A szerző helyteleníti, hogy én az értéktörvény szabályozó szerepét csak spontán (nem tervszerű) érvényesülése esetén ismerem el, és kijelenti: „egyetlen gazdasági törvény érvényesülésének, szabályozó szerepének (a két szót szinonimaként használja!) sem kritériuma...”, hogy a törvényben kifejeződő szükségszerű összefüggés ösztönös módon... kerüljön felszínre”. Sőt, „ha a gazdasági törvények szabályozó szerepét az ösztönösséggel azonosítjuk, ez következik Nagy Tamás gondolatmenetéből, akkor a szocializmusnak nincsenek is objektív... gazdasági törvényei”. (Közgazdasági Szemle. 1962. 2. sz. 221. 1.)

Valóban az értéktörvény *érvényesülésének* (és más gazdasági törvények érvényesülésének) nem kritériuma az ösztönös, spontán módon való érvényesülés. Az értéktörvény (annak követelménye) a magán-árutermelésben spontánul, a szocializmusban a népgazdaság tervszerű fejlődésének folyamatában érvényesül. De már az értéktörvény termelésszabályozó szerepének (a „szabá-

lyozás” második, tulajdonképpeni értelmében) igenis kritériuma e törvény spontán érvényesülése: az értéktörvény akkor és annyiban szabályozója a termelésnek, ha és amennyiben a neki megfelelő arányok és termelési arányok spontán módon, társadalmilag nem tervszerűen (nem tudatosan), a véletlen ingadozások vak átlagaként valósulnak meg. A szocializmusban a társadalom (annak központi szerve: az állam) tervszerűen szabályozza a termelést; állandóan és tudatosan biztosított arányosság uralkodik; más szavakkal: a tervszerű, arányos fejlődés törvénye a szabályozó, nem pedig az értéktörvény. Ezen mit sem változtat az, hogy a szocialista állam e tervszerű szabályozás egyik eszközeként az államilag megállapított árakat, azoknak a termelésre és a termék-felhasználásra (különösen a lakosság keresletére) gyakorolt hatását is tudatosan alkalmazza. Ilyenkor a szocialista társadalom tudatosan felhasználja annak a mechanizmusnak bizonyos „elemeit” (tudniillik az árak bizonyos hatásait), amelyen keresztül az értéktörvény a magánárutermelők társadalmában érvényesült. De egyfelől a régi mechanizmust *mint olyat* (vagyis a kereslet, kínálat és az árak kölcsönhatásának spontán piaci mechanizmusát) népgazdasági mértékben *nem* „használhatja fel”, nem „engedheti szabadjárá”, mert ez a mechanizmus *nem* felel meg a termelőeszközök társadalmi tulajdonának, s működése lehetetlenné teszi az újratermelési folyamat tervszerűségét, másfelől e mechanizmus *bizonyos elemeinek* (például a keresletre és a termelésre gyakorolt bizonyos árhatásnak) a felhasználása szervesen beleilleszkedik a népgazdaság tervszerű irányításának, a gazdasági törvények érvényesülésének gyökeresen eltérő, a termelőeszközök társadalmi tulajdonán nyugvó, nem spontán szocialista mechanizmusába, s elősegíti a tervszerű fejlődést. Ezáltal ezeknek a „mechanizmus-elemeknek” a jellege megváltozik. Amennyiben például a szocialista állam tervszerűen biztosítja a fogyasztási cikkek termelésének (kínálatának) olyan mennyiségi összetételét, amely megfelel a társadalom érdekeinek, továbbá ugyancsak tervszerűen biztosítja, hogy a kereslet ezzel összhangban legyen, s ennek érdekében többek között figyelembe veszi az államilag megállapított áraknak a keresletre gyakorolt hatását, akkor éppen hogy nem az értéktörvény (nem az értéktörvény piaci mechanizmusa) szabályozza a termelést (a kínálatot), a keresletet és a forgalmat, hanem a társadalom (az állam) szabályozza tudatosan, többek között az árak segítségével, s az árak nem egy spontánul működő mechanizmus részei, hanem a társadalom által tudatosan alkalmazott „gazdasági emelők” a tervszerű szabályozás egységes rendszerében, mechanizmusában.

A szerző viszont az értéktörvény követelményének már említett helytelen felfogásából, valamint különösen a „szabályozás” helytelen felfogásából fakadóan *torz képet fest a tervszerű, arányos fejlődés törvénye és az értéktörvény közötti viszonyról a szocializmusban.*

Szerinte a szocializmusban *mindkét törvénynek* van termelés- és forgalom-szabályozó, sőt, elosztást szabályozó szerepe. Véleménye szerint „fogalmazhatunk úgy, hogy a mezőgazdasági termékek termelését és forgalmát, a fogyasztási cikkek forgalmát, valamint a lakosság nemzeti jövedelemben való részesedését ... a tervszerű fejlődés törvénye szabályozza, s fogalmazhatunk úgy is, hogy a népgazdaságnak ezeket a folyamatait ... az értéktörvény szabályozza ...” Magyarázat: „A társadalom kiválasztja a mezőgazdasági termelésnek, a fogyasztási cikkek forgalmának, valamint ezekkel együtt a társadalom tagjai nemzeti jövedelemből való részesedésének ... optimális változatát és hozzárendeli azokat az árakat (arányokat), amelyek ... megvalósítják a társadalmi érdeket”.

Miben rejlik itt a hiba? Ha a „szabályozást” az említett *első értelemben* vesszük, vagyis a mennyiségi arányok (a társadalmi érdekek megfelelő mennyiségi arányok) meghatározása tekintetében, úgy a népgazdaságnak fentebbi folyamatait — mint már mondtam — nem az értéktörvény és nem a

tervszerű arányos fejlődés törvénye „szabályozza”, hanem sok törvény együttesen. Ha viszont a „szabályozást” a második, vagyis tulajdonképpeni értelmében fogjuk fel, akkor ezeket a népgazdasági folyamatokat is a tervszerű, arányos fejlődés törvénye szabályozza, nem pedig az értéktörvény, hiszen ezek a népgazdasági folyamatok sem a spontán piaci mechanizmus által szabályozott, hanem a lényegyet tekintve tudatosan szabályozott folyamatok.

A szerző úgy véli, hogy az értéktörvény nem szabályoz (vagy lényegében nem szabályoz) ott, ahol a termelést és forgalmat állami utasítások szabályozzák, tehát az állami vállalatok termelőeszköz-termelésében és -forgalmában. Viszont szabályoz ott, ahol nem az utasítások, hanem az államilag megállapított árak (a hozzájuk fűződő anyagi érdekeltséggel) képezik a tervszerű szabályozás eszközét. Így jut el az értéktörvény szabályozó szerepének elismeréséhez széles területen: a mezőgazdasági termékek termelésében és forgalmában, a fogyasztási cikkek forgalmában és a lakosságnak a nemzeti jövedelemből való részesedésében. Igaz, hozzát teszi, hogy a két törvény közül a népgazdaságtan ezekben a folyamataiban is „a hegemon szerep... a népgazdaságtan tervszerű fejlődésének törvényé”, de hogy ezen mit ért, az a legkevésbé sem világos. A „hegemonia” meglétét az előbb említett gazdasági folyamatokban ugyanis egyrészt azzal magyarázza, hogy ezeknek mennyiségi arányait „elsődlegesen a társadalom érdeke (a terv) szabja meg”, másrészt azzal, hogy a szocialista állam társadalmi érdekből olyan árakat is megállapíthat, amelyek mellett a kereslet-kínálat nincs egyensúlyban. Az utóbbi feltehetően a szerző szerint sem valami kívánatos, hanem inkább kerülendő formája a „hegemonia” megnyilvánulásának. Az előbbi viszont a tulajdonképpeni „szabályozás” (tehát a szabályozás „mikéntje”) tekintetében semmit nem mond, hanem csak azt szögezi le, hogy a társadalom érdekének megfelelő mennyiségi arányok jönnek létre. Különben is, a szerző véleménye szerint a mennyiségi arányok tekintetében az értéktörvénynek *elvileg* nem lehet a tervszerű, arányos fejlődés törvényétől eltérő követelménye, s ha a követelmények e tekintetben teljesen azonosak, akkor persze a „szabályozás” első értelmében sem lehet a két törvény egyikének „hegemoniájáról” beszélni.

Véleményem szerint az a felfogás, hogy a szocialista gazdaság széles területein a gazdasági folyamatokat az államilag tervszerűen megállapított árak szabályozzák, tehát ott az értéktörvény szabályoz, másutt pedig az állami utasítások szabályozzák, tehát ott csak a tervszerű fejlődés törvénye szabályoz — tarthatatlan. Először is, ha a szocialista állam a spontán piaci mechanizmust megszüntetve, állami árakat szab meg és ezeket — más eszközökkel egyetemben — tudatosan és eredményesen felhasználja az arányos fejlődés biztosítására, a tervek megvalósítására, akkor — mint már mondtam — *nem* az értéktörvény a termelés szabályozója. Másodszor, mind az elméleti meggondolás, mind a tapasztalat arra mutat, hogy a tervszerű, arányos fejlődést nem lehet sem csak az utasítások, sem csak az ármegállapítás eszközével elérni, hanem kizárólag a különböző eszközök bonyolult és változó kombinációjával. Éppen ezért nem igaz, és nem is lehet igaz a szerzőnek az a naiv kijelentése, hogy a szocialista mezőgazdaságban az árak (és a jövedelmezőség) alapján egyszerűen „maguk a szövetkezeti tagok döntenek a termelés összetételéről”.

Az áraknak mint a tervszerű, arányos fejlődés biztosítására szolgáló eszköznek a szerepe a népgazdaság különböző területein nem azonos. A fogyasztási cikkek keresletének (a kereslet struktúrájának) tervszerű befolyásolása terén például a tervszerű ármegállapítás igen fontos (távolról sem kizárólagosan fontos) eszköz az állam kezében.

A szerző hibáztatja, hogy én a kereslet tervszerű befolyásolása terén az árak tudatos felhasználásáról beszélek, nem pedig az *értéktörvény* felhasználásáról. Szerinte ugyanis „az árak felhasználása nem más, mint az értéktörvény felhasználása”. Milyen érveket hoz fel ennek a nagyon is határozott

állításának az alátámasztására? Először is egy Marx idézetet, amely így hangzik: „Bármiképpen rögződött vagy szabályozódott is eredetileg a különböző áruk egymáshoz viszonyított ára, az értéktörvény uralkodik mozgásukon” (A tőke. III. kötet. 190. l. Kossuth, 1961.) Marxnak ez a kijelentése azonban csak arra vonatkozik, hogy akár értékük arányában, akár termelési áruk arányában, akár ettől eltérő arányokban rögződtek is egy adott időpontban az áruk árai, a termelésükhöz szükséges munkaidő változása változtat rajtuk. „Ahol az áruk termeléséhez szükséges munkaidő csökken — így folytatódik a marxi szöveg — egyébként azonos körülmények mellett csökkennek az áruk; ahol e munkaidő emelkedik, az áruk is emelkednek.” Látható, hogy a fenti idézetnek semmi köze a szóban forgó probléma eldöntéséhez. A második érv: „a kereslet-kínálat törvényei semmi olyan lényegi, szükségszerű összefüggést nem tartalmaznak, amellyel elkülönülhetnének az értéktörvénytől, s amellyel az áralakulásban az értéktörvény „társtörvényeivé” válhatnának”. A kereslet-kínálat törvényei (törvényszerűségei) valóban nem „társtörvényei” („társon” valamiféle egyenrangúságot szoktak érteni) az értéktörvénynek az árarányok meghatározásában. De nagy hiba volna azt hinni, hogy egyrészt a szocialista állami ármegállapításban csak az értéktörvény követelményét kell figyelembe venni (vagyis azt, hogy az áruk feleljenek meg az értéknek, illetve az érték módosult formájának), és nem kell figyelembe venni a szocializmusnak olyan más gazdasági törvényeit (elsősorban a szocializmus gazdasági alaptörvényét), amelyek esetleg éppen az adott termék árának az értéktörvény követelményétől való eltérítését „követelik”, másrészt csodálatos naivitás volna azt képzelní, hogy mondjuk a fogyasztói áruk megállapításánál nem kell ismerni és felhasználni a kereslet természetének objektív törvényszerűségeit. Ezeket az objektív összefüggéseket pedig (például azt, hogy egy cikk kereslete rugalmas-e vagy merev, hogy hogyan reagál az árváltozásra) maga az értéktörvény nyilván nem tartalmazza. A szerző szerint „Nagy Tamás... az árakat elszakítja az értéktörvénytől.” Ezt én nem teszem. Viszont a szerző hibásan azonosítja a helyes árarányokat az értéktörvény követelményével.

Végül még egy — gondolom főleg terminológiai — kérdés, amelyre azonban szükségesnek tartom a kitérést.

En tettem bizonyos — terminológiai tisztázást célzó — javaslatokat az értéktörvény szocializmusbeli érvényesülésével kapcsolatban. Itt olyan kifejezésekről van szó, amelyeket többféle értelemben szoktak és lehet használni. Azt javasoltam, hogy az értéktörvény *érvényesülésének korlátozásán* értsük *követelménye* érvényesülésének korlátozását, vagyis azt, hogy a szocialista állam a tervszerű ármegállapítás során árarányokat (és termelési arányokat) eltérít az értéknek, illetve az érték módosult formájának megfelelő arányoktól, s ebben az esetben beszélhetünk — bár igazán nem szeretem ezt a beszédmódot — az értéktörvény idézőjelbe tett „megsértéséről”. Továbbá ajánlottam, hogy az értéktörvény *érvényesülési körének* (vagy *hatókörének*) *korlátozásán* értsük azt, hogy a szocializmusban bizonyos dolgok (például a munkaerő) nem áruk, s így rájuk nem vonatkozik az értéktörvény. Végül azt a tényt, hogy a szocializmusban *megszűnt* az értéktörvény termelés- (és forgalom-) szabályozó szerepe, *ne nevezzük* az értéktörvény szerepe (vagy hatása) *korlátozásának*, mert ez a tény más, többet jelent, tudniillik azt jelenti, hogy gyökeresen megváltozott az értéktörvény szerepe, érvényesülésének a mikéntje, a mechanizmusa. A szerző kifogásolja ezt a javasolt terminológiát, s ez persze még nem hiba. A hiba ott van, hogy a kifogásolás részben félreértésen, részben helytelen elgondolásokon alapszik. Első kifogása az, hogy az értéktől, illetve az érték módosult formájától eltérő árarányok nem jelentik az értéktörvény „megsértését”, lehet hogy éppen ezek elégitik ki az értéktörvény követelményét. Ennek a felfogásnak a helytelenségére már rámutattam. Második érve, hogy a kapitalizmusban folytonosan „megsértik” az

értéktörvény követelményét, meg a termelőerők és a termelési viszonyok közötti összhang törvényét, meg a szocializmusban a tervszerű, arányos fejlődés törvényét, és mégsem állíthatjuk azt, hogy ezek a törvények korlátozottan érvényesülnek. Valójában azonban a dolog úgy áll, hogy a magán-áru-termelők társadalmában az értéktörvény (más törvényekkel egyetemben) tényleg a maga követelményének állandó „megsértésén”, az ingadozások vak átlagán keresztül érvényesül, s ez nem korlátozása, hanem éppen hogy egyetlen lehetséges módja érvényesülésének. A tőkés monopóliumok viszont — amennyire tehetik — gátolják, korlátozzák az értéktörvény követelményének érvényesülését a maguk érdekében, és „meg is sértik” azt. Hasonlóképpen áll a dolog az összhang törvényével a tőkés osztály részéről. A szocializmusban azonban a gazdasági törvények — mint azt Szabó Kálmán alaposan kifejtette könyvében — nem mint hosszabb időszakok pusztá átlaga léteznek, nem önmaguk állandó „megsértése” útján érvényesülnek, hanem folyamatosan. Így van ez az értéktörvénnyel is, és ez nincs ellentétben azzal, hogy e törvény követelményének érvényesülését különböző időszakokban különböző árak tekintetében az állam gátolja, korlátozza a társadalom érdekében. Viszont a tervszerű, arányos fejlődés törvénye követelményének semmiféle korlátozása nem áll a társadalom érdekében. Ha a társadalom mégis — az objektív összefüggések nem kellő felismerése folytán — „megsérti” ezt a törvényt, akkor ez — ha úgy tetszik — egyúttal érvényesülésének korlátozódását is jelenti.

Mátyás Antal:

A polgári közgazdaságtan rövid története a marxizmus létrejötte előtt

Mátyás Antal könyve — amelyet a Kiadó most megjelentet — a polgári közgazdaságtan rövid történetét tartalmazza a marxizmus létrejötteig.

A könyvből megismerheti az olvasó az eredeti tőkefelhalmozás korának közgazdasági nézeteit, az ipari tőke kialakulásának korszakát, s ennek elméleti tükröződését, a klasszikus politikai gazdaságtan kibontakozását, s végül az ipari forradalom utáni korszak közgazdasági nézeteit, Ricardo tanítását, a kapitalizmus kispolgári és földesúri bírálóit.

A mű zárófejezete ismerteti a magyar közgazdasági gondolat kibontakozását az 1790—1848 közötti években.

E könyv az előző évben megjelent „A polgári közgazdaságtan főbb irányzatai a marxizmus létrejötte után” című művel együtt az első olyan munka a felszabadulás óta, amely a polgári közgazdaságtan főbb irányzatait marxista módszerrel ábrázolja és bírálja.

Ara kötve: 43,— Ft

A szövetkezeti kereskedelem jelentősége a falusi fogyasztók ellátásában

A földművesszövetkezetek tevékenysége a falvakban és a mezőgazdasági városokban, illetve településeken igen sokrétű. Több, mint egymillió-nyolcszáz ezer tagjuk van, akik a részjegy utáni részesedés, valamint a vásárlási és értékesítési visszatérítés révén anyagilag is érdekelték a földművesszövetkezetek tevékenységének eredményeiben. A földművesszövetkezetek jelentős felvilágosító és kulturális munkát is végezve, a falusi lakosság egyik legszélesebb tömegszervezetét alkotják.

A földművesszövetkezetek hatékonyan vettek részt a mezőgazdaság szocialista átszervezésében. Választott vezetőségeik révén aktívan közreműködtek a termelőszövetkezetek szervezésében. A földművesszövetkezetek keretében működő egyszerűbb szövetkezetek sok helyütt kiinduló alapját képezték a megalakuló termelőszövetkezeteknek. Széleskörű gazdasági tevékenységükkel és több mint 1800 szakember átadásával közreműködtek a termelőszövetkezetek megszilárdításában.

Gazdasági tevékenységük közül a legszámottevőbb a falusi lakosság áruellátása, és a zöldség-, gyümölcs-felvásárlás. A felvásárlás keretében foglalkoznak még egyes — kistételben jelentkező, zömmel a háztáji gazdaságokból származó — mezőgazdasági termékek (baromfi, tojás, szalastakarmány, mák, vad, gyógynövény) felvásárlásával.

Falun a földművesszövetkezeti kereskedelem színvonala határozza meg a falusi lakosság áruellátását. A felvásárlási munkának is viszonylag jelentős részét a földművesszövetkezetek végzik, ezért tevékenységük mind a termelés befolyásolása, mind a vá-

rosi lakosság áruellátása szempontjából igen fontos. Az áruk felvásárlása és értékesítése során mindennapos kapcsolatok kerülnek a parasztsággal és a városi lakossággal egyaránt. Az általuk forgalomba hozott termékek mennyisége, minősége és árszínvonala érezhetően hat mindkét társadalmi réteg ellátására és realjövedelmére, befolyásolja a termelők értékesítési biztonságát, valamint a bérből és fizetésből élők ellátását.

E két alapvető tevékenységük mellett a földművesszövetkezeti szervek az egyszerűbb típusú, főként szőlő-, gyümölcsstermelői és kisállattenyésztő szövetkezetek szervezésével, egyes szolgáltató és feldolgozó ipari (szikvizgyártó, savanyító stb.) üzemek fenntartásával, falusi takaré- és ifjúsági szövetkezetek irányításával is foglalkoznak.

A továbbiakban a földművesszövetkezetek egyik legfontosabb feladatával: a falusi lakosság áruellátásának szervezésével, a bolti és a vendéglátóipari kereskedelem helyzetével kívánok foglalkozni.

I.

1950 végétől a kiszorított magán-szektor helyett a szövetkezeti kiskereskedelemre hárul a falu áruellátása. E nagy feladat megoldásához a szervezet és hálózat nagyarányú fejlesztése mellett elsősorban a tagság egyre növekvő aktivitása és anyagi támogatása, a szövetkezeti szervek demokratikus működése volt szükséges.

A szövetkezeti kereskedelem a szocialista kereskedelem egyik formája. Irányításában — szövetkezeti jellegéből következően — különféle sa-
-

tosságok érvényesülnek. Ez főképp abban fejeződik ki, hogy eredményesen hangolja össze tevékenységében a népgazdaság és a fogyasztók, a szövetkezet, a tagok és alkalmazottak érdekeit. A szövetkezeti kereskedelem alkalmas formának bizonyult arra is, hogy a népgazdaság egyes feladatainak megoldásába eredményesen vonja be a lakosságot. A lakosság nemcsak mint fogyasztó kerül kapcsolatba a bolttal, étteremmel, cukrászdával, hanem mint e tevékenységet végző szervezet gazdája is.

A szövetkezeti kereskedelem nagy feladatokat oldott meg a lakosság ellátásának megszervezésében és az áruforgalom fejlesztésében. Ismeretes, hogy hazánkban a felszabadulás előtti fogyasztási szövetkezetek elsősorban élelmiszerei árusításával foglalkoztak, s lényegében „a só, a paprika és a fejkendő boltjai” voltak. A falusi lakosság ezért még a kimon-

dottan falusi cikkeket is csak a városi boltokban vásárolhatta.

Ma a szövetkezeti kereskedelem a falu alapvető kereskedelmi rendszere, és a szocialista kereskedelem forgalmának — a főváros forgalmát kivéve — mintegy 44 százalékát bonyolítja. A községek több, mint 90 százalékában kizárólagosan a földművesszövetkezeteknek kell gondoskodniuk arról, hogy a lakosság lehetőleg helyben, de legalábbis lakóhelyéhez közellevő korszerű szövetkezeti boltokban szerezhesse be a szükséges árukat.

A földművesszövetkezetek ezt a feladatot — ha nem is hibátlanul — egyre magasabb szinten, jobban oldják meg. Ma már a falusi lakosság által keresett legtöbb árucikk (különösen az általános ruházati, műszaki cikkek, bútor, könyv stb.) valamilyen járási székhelyen és nagyobb kereskedelmi központokban is beszerezhető.

A szövetkezeti kereskedelem áruforgalmának alakulása 1952—1961 között

Év	Bolti kiskereskedelem		Vendéglátás	
	Index 1952=100	A szocialista szektor forgalmából való részesedés (százalék)	Index 1952=100	A szocialista szektor forgalmából való részesedés (százalék)
1952	100,0	21,0	100,0	17,1
1957	237,6	29,7	310,1	28,6
1961	297,4	28,3	408,3	28,7

Az áruforgalom gyors ütemű növekedése összefügg a lakosság jövedelmének alakulásával és a szövetkezeti kereskedelem hálózatának számszerű és technikai fejlődésével, valamint az árukinálat színvonalának emelkedésével. 1961-ben az országos belkereskedelmi forgalomnak 28,4 százalékát bonyolították a földművesszövetkezetek. Hasonló arányok alakultak ki más szocialista országokban is. Például a Szovjetunióban a fogyasztási szövetkezetek országuk kiskereskedelmi forgalmának 30, Csehszlovákiában 27, a Német Demokratikus Köztársaságban 31 százalékát bonyolítják. A kapitalista országokban a szövetkezetek részesedése az országos forgalomból sokkal kisebb

arányú: Angliában és Dániában — ahol a szövetkezetek hosszú múltra tekintenek vissza — mindössze 12, Ausztriában 5, a Német Szövetségi Köztársaságban 4 százalék.

II.

Az elmúlt négy évben a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány azon gazdaságpolitikai intézkedései, amelyek a parasztság termelési érdekességének és jövedelmének növelésére irányultak (begyűjtés eltörlése, új felvásárlási módszerek alkalmazása, a mezőgazdasági termékek új termelői árrendszerének bevezetése stb.), alapvetően befolyásolták a szövetkezeti

kereskedelem és vendéglátóipar-munkájának fejlődését. A legutóbbi két évben kialakult a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság, s ezzel módosult a lakosság árúkereslete. Megváltoztak a korábban kialakult termelési szokások, a parasztság életkörülményei és igényei. Mindennapi munkájukban egyre nagyobb jelentőségű a tudomány és a korszerű technika eredményeinek felhasználása. A korábban általánosan alkalmazott termelőeszközök (ló, szekér, fogatoseke) helyett a termelésben mind nagyobb arányú a gépek használata. Állandósul a mezőgazdasági termelés fokozását segítő vegyi anyagok (műtrágya, növényvédőszer stb.) alkalmazása.

A falvak villamosítása, a közlekedési hálózat bővítése és a kulturális területen végbement általános fejlődés (falusi könyvtárak és kultúrházak számának növekedése stb.) ugyancsak

hatással van a fogyasztói igények változására, fejlődésére.

A bérből és fizetésből élők (gépálmások, állami gazdaságok, ipartelepek dolgozói, vasutasok, közalkalmazottak, pedagógusok stb.) száma és aránya a falun állandóan növekszik.

Ezek a tényezők befolyásolják a szövetkezetek ellátási területén élő lakosság életmódjának és szükségletének alakulását, vásárlóerejének nagyságát és keresletének összetételét. A ma is tartó átalakulási folyamat tapasztalatai lehetőséget nyújtanak az áruforgalom összetételére és fejlődésére vonatkozó ezen időszakban érvényesülő tendenciák megállapítására.

1. 1959-ben és 1960-ban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének idején a forgalom nagyarányban nőtt, s azt követően egy magasabb szinten állandósult.

A szövetkezeti kereskedelem forgalomalakulása 1957—1961 között (Index: 1957=100)

Év	Bolti kereskedelem	Vendéglátás	Összesen
1958	100,9	100,8	100,9
1959	112,4	122,0	112,3
1960	122,5	130,5	123,8
1961	125,2	131,6	126,2

A forgalomfelfutás a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés éveiben jelentkezett. (Győr megyében 1959-ben,

Hajdú megyében 1960-ban alakultak tömegével a mezőgazdasági termelőszövetkezetek.)

A szövetkezeti kereskedelem forgalmának alakulása (Index: 1957=100)

Év	Győr megye	Hajdú megye
1958	103,9	100,6
1959	129,1	110,4
1960	131,2	127,6
1961	138,0	126,7

2. A parasztság megváltozott életkörülményei következtében a korábbi évekhez viszonyítva élelmiszerszük-

ségletének nagyobb részét a kereskedelemtől vásárolt élelmiszerszűkkel fedezi.

**A földművesszövetkezeti kereskedelem élelmiszerforgalmának alakulása az
1957—1961. években**

(Index: 1957=100)

Év	Bolti és piaci élelmiszer-forgalom	Vendéglátóforgalom	Élelmiszer együtt
1958	100,2	100,8	100,4
1959	114,9	112,0	113,9
1960	128,2	130,5	129,0
1961	140,0	131,6	137,3

3. Az iparcikkek forgalma az állami és a földművesszövetkezeti kereskedelemben korábban is jelentősen központosított volt, az elmúlt években pedig — a cikkek bizonyos körében — tovább centralizálódott a kereskedelmi központokban, de különösen a városokban. 1960-ban a fővárosban, megyeszékhelyeken, városokban és jelentősebb kereskedelmi központokban (274 helységben) bonyolódott le az országos forgalom 81,97 százaléka (a ruházati cikkek forgalmának 89,15, a vegyesiparcikkek forgalmának 85,02 százaléka), holott a lakosságnak mindössze 55,45 százaléka él ezeken a helyeken.

A centralizáltság fokozódásának egyik megnyilvánulása, hogy a föld-

művesszövetkezeti kereskedelem részesedési aránya az országos ruházati forgalomból 1957—1961 között 28,2 százalékról 24,6 százalékra, az országos vegyesiparcikk-forgalomból pedig 28,4 százalékról 25,3 százalékra csökkent. E tendencia kialakulásához hozzájárult az is, hogy 1957 óta a jobb készletgazdálkodás, valamint a nagyobb választék és kulturáltabb kiszolgálás végett, több mint 5000 vegyesboltban megszüntettük a nagyértékű vegyesiparcikkek és ruházati cikkek árusítását.

4. A parasztság életkörülményeinek megváltozása következtében a szövetkezeti kereskedelem forgalmának szerkezeti összetétele is módosult.

Az eladási forgalom főárucsoportok szerinti megoszlása százalékban

Megnevezés	Földműves- szövetkezeti		Állami		Országos	
	1957	1961	1957	1961	1957	1961
Élelmiszer	40,8	45,7	37,2	36,2	39,0	39,4
Iparcikk	59,2	54,3	62,8	63,8	61,0	60,6
Ebből:						
Ruházat	30,4	23,6	32,5	28,1	31,4	26,8
Vegyesiparcikk	28,8	30,7	30,3	35,7	29,6	33,8

Az állami kereskedelemben — amely alapvetően a városokban és ipari településeken működik, tehát döntően bérből és fizetésből élő fogyasztókat lát el — az iparcikk-forgalom részesedési aránya az értékelt időszakban tovább növekedett. A szövetkezeti kereskedelemben a parasztság önállóttsági fokának csökkenésével — a termelőszövetkezetek fokozódó árutermelése következtében —

az árukereslet új összetétele most van kialakulóban. Ezt tükrözi az élelmiszerek részesedésének mintegy 5%-os növekedése.

A szövetkezeti kereskedelem 14,9 százalékkal növekvő iparcikk-forgalmán belül a ruházati forgalom 1961-ben 2,6 százalékkal alacsonyabb volt, mint 1957-ben, ugyanakkor a vegyesiparcikkek forgalma 33,4 százalékkal (1,2 milliárd forinttal) nőtt. Szükség-

ges megemlíteni, hogy a termelőszövetkezetek szervezésével egyidejűleg 1957-től kezdve fokozatosan 1961-ig mintegy 400 millió forinttal csökkent a szövetkezeti kiskereskedelem műtrágya-, növényvédőszer-, len-, kenderáru-, kisgép-, szeráru- stb. forgalma. A termelőszövetkezeteket a nagykereskedelm közvetlenül látja el ezekkel a cikkekkel.

Az iparcikkek forgalmának növekedése mellett az áruforgalom összetételében kialakult új arányokhoz hozzájárult a parasztság jövedelemösszetételének változása is. A parasztság nettó jövedelmében egyre nagyobb (1957-ben 50,7 százalék, 1960-ban már 56,6 százalék) a pénzbételek aránya.

A szövetkezeti kereskedelem áruforgalmában tapasztalható főbb tendenciák mellett célszerű megvizsgálni egyes árucsoportokhoz tartozó cikkek értékesítésének jellemzőit is. Az alapvető tendenciák eltakarnak több

olyan fogyasztási és vásárlási szokást, amelyek egyes cikkekkel, árucsoportokkal kapcsolatosak.

Az *élelmiszerforgalom* nagyarányú növekedése — mint említettük — főként a termelőszövetkezetek kialakulásával függ össze. A szocialista mezőgazdasági nagyüzemek ugyanis termékeik és termelvényeik nagyobb részét közvetlenül értékesítik, s a termelőszövetkezetek tagjaik részére a munkaegység-részesedés mind nagyobb részt pénzben fizetik. Emiatt a termelőszövetkezeti tagok több élelmiszercikket (kenyeret, lisztet, zsírt, felvágottat, szárasztisztát stb.) vásárolnak a boltokban, amelyeket korábban saját maguk dolgoztak fel, és közvetlenül fogyasztottak el. Ez döntően hozzájárult ahhoz, hogy az alapvető élelmiszercikkek forgalma — 1957-hez viszonyítva — 24,5 százalékkal nagyobbodott. Jelentős különbségek vannak a cikkenkénti forgalmát.

A földművesszövetkezeti kereskedelem forgalma néhány alapvető élelmiszercikkből 1957-ben és 1961-ben

Megnevezés	1957	1961	Index: 1957 = 100
	vagon		
Liszt	9087	13855	152,5
Kenyér	21496	26166	121,7
Cukor	6908	8155	118,1
Hús- és húskészítmény	1996	2658	133,2
Zsír	1581	1628	103,0

A jövedelem növekedése és a javuló élelmiszeripari termelés mellett a szövetkezeti kiskereskedelem igényformáló tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy a parasztság táplálkozás-élettanilag kedvezőbbé vált. Ezzel is magyarázható, hogy az egyéb élelmiszerek forgalma gyorsabb ütemben növekedett. 1957-ben a szövetkezeti kereskedelem élelmiszerforgalmának 49,3 százaléka az alapvető élelmiszerekből, 50,7 százaléka pedig az egyéb élelmiszerekből adódott. 1961-ben viszont az alapvető élelmiszerek részaránya 43,8 százalékra csökkent, az egyéb élelmiszereké pedig 56,2 százalékra nőtt.

A következő táblázat mutatja néhány jellemző egyéb élelmiszercikk

1961. évi országos belkereskedelmi forgalmát.

Az adatok szerint az értékebb, kulturáltabb étkezést biztosító, vitamindús élelmiszerek forgalma növekedett. E cikkekben a földművesszövetkezeti kereskedelem forgalma is hasonló, még határozottabban érvényesülő tendenciákat mutat.

Ezt támasztja alá a gyümölcs- és zöldségellátás javulása is. A bővülő szaküzlethálózat mellett 1961-ben már 1524 élelmiszerboltban árusítottak zöldséget és gyümölcsöt.

Az elmúlt években az élelmiszerellátás általában — különösen alapvető élelmiszerekből — jó és bőséges volt. Néhány cikkből azonban — elsősorban hús és húskészítmények-

ből, tejtermékekből és péksüteményekből — a gyorsan növekvő igények, az ár alap és a termelési kapacitás korlátai miatt időszakosan el-

látási nehézség mutatkozott. Javítani kell egyes helyeken a kenyér minőségét, a szállítási ütemezését, főleg pedig a higiénit.

Megnevezés	Vagon	Index	
		1955=100	1957=100
Cukorka	1865	123,3	109,4
Csokoládé	680	184,2	171,2
Nougátáru	592	190,2	171,4
Lisz esáru	1435	168,8	121,5
Főzlékkonzerv	1147	168,5	169,0
Paradicsompüré	738	182,0	141,4
Befőtt	373	632,2	241,4
Halkonzerv	293	457,1	317,5
Savanyúság	1160	249,6	145,4
Készétel	524	296,3	576,0

A falusi életben végbement változások hatása nemcsak a bolti élelmiszerforgalomban, hanem a *vendég-*

látóipar forgalmában is megmutatkozott. A vendéglátás forgalma 31 százalékkal nőtt, összetételében javult.

A szövetkezeti vendéglátás forgalma az 1957—1961. években

Megnevezés	1957	1961	Index: 1957=100
	millió Ft		
Italok, vásárolt áruk	2374	3045	128,3
Saját termésű áruk	138	262	189,9
Összesen:	2512	3307	131,7
Saját termelés aránya	5,5%	7,9%	

A kulturáltabb életviszonyok kialakulásával párhuzamosan az ital-fogyasztás is kedvezően változott. Csökkent a pálinkafélék forgalma, és erőteljesen növekedett a sör fogyasztása. A földművesszövetkezetek ellátási területén egy lakos átlagosan az 1957. évi 19 literrel szemben 28 liter sört fogyasztott. A nyári munkák idején jelentkező igények nagy részét árualap hiányában így sem tudták kielégíteni.

A kormány és a társadalmi szervek támogatják az alkoholizmus elleni mozgalmat. A szövetkezeti kereskedelem is hozzájárult e törekvések megvalósításához. 1961-ben 65 üdítő-ital-palackozó üzemet létesítettek, amelyek mintegy 16 millió palack üdítőitalt termeltek és értékesítettek. Emellett jelentős forgalmat bonyo-

lítottak le az állami konzervipar által gyártott gyümölcslevekből is.

Az ételforgalom jelenleg a teljes vendéglátó forgalomnak közel 14 százalékát teszi ki. A cukrászdák például 1961-ben 41 millió adag fagylatot, 40 millió darab cukrászsüteményt és 10 millió adag feketekávévt hoztak forgalomba. Ezen eredmények ellenére nem kielégítő a falatozók és italboltok ételforgalma. Konyhai és cukrászati készítményeket a községek jelentős részében még mindig nem árúsitának.

A mezőgazdasági dolgozók növekedett igényeinek kielégítését segítette és munkájukat könnyítette a nagy mezőgazdasági munkák időszakában a termelőszövetkezeti tagok étkeztetése és a mozgóárusítások megszervezése. Különösen az utóbbi feladat

ellátásában érték el számottevő eredményeket. A vendéglátóipari mozgóárusok száma évről évre növekedett, és 1961-ben már elérte az 1500-at. E tevékenység megszervezése helyesnek bizonyult, ezért kiszélesítésére a jövőben sokkal nagyobb gondot kell fordítani. Tovább kell fejleszteni a termelőszövetkezeti tagság melege-tel való ellátását is.

Az 1957—1961 közötti vendéglátóipari forgalomnövekedés több mint 40 százaléka a vendéglőkre és cukrászdákra jut. Az igények ilyenirányú megváltozásához hozzájárult az is, hogy a földműveszövetkezeti vendéglátó üzemekben egyre több szórakoztató eszköz áll a vendégek rendelkezésére. Az egységek döntő része rendelkezik rádióval, több mint fele billiárd-asztallal, számos helyen sakk, dominó, tekepálya és televízió is található. A nagyobb vendéglátóipari üzletekben alkalmasszerűen vagy rendszeresen műsoros esteket rendeztek. Ezek keretében neves fővárosi művészekkel ismerkedhetett meg a falusi közönség. A földműveszövetkezetek által 1961. évben szervezett mintegy 5000 vendéglátóipari rendezvényen több mint félmillió vendég vett részt.

Említésre méltó a szövetkezeti vendéglátóipar szerepe az üdültetéssel és idegenforgalommal kapcsolatos szolgáltatásokban is. A Balaton melletti nyári forgalom közel 20 százalékát a földműveszövetkezeti vendéglátóipari üzletek bonyolítják. A fő útvonalak mentén és a kirándulóhelyeken levő üzletek az IBUSZ által rendezett társasutazások résztvevőinek kedvelt étkező- és szórakozóhelyei.

Jelentős forgalomnövekedés tapasztalható az *iparcikk-szakmában* is. 1957-hez viszonyítva a földműveszövetkezeti kereskedelem iparcikkforgalma 1,2 milliárd forinttal nőtt, ezen belül a ruházati forgalom 2,6 százalékkal csökkent, a vegyesiparcikkek forgalma 33,4 százalékkal növekedett.

A parasztság megnövekedett jövedelméből a vizsgált időszakban viszonylag kevesebbet költött *ruházatra*, mint egyéb fogyasztási cikkekre. Figyelembe kell azonban venni, hogy 1957-ben a lakosság az inflációtól való félelmében főleg e cikkek vásárlására fordította pénzét, s az akkori jövedelmi és szükségleti színvonalát meghaladó mértékben vásárolt ruházati cikkeket.

A szövetkezeti kereskedelem iparcikk- és benne ruházaticikk-forgalmának alakulása

Év	Összes iparcikk		Ruházat	
	Index		Index	
	1955=100	1957=100	1955=100	1957=100
1957	133,1	100,0	127,7	100,0
1958	134,9	101,4	118,6	92,8
1959	147,2	110,6	128,6	100,7
1960	165,0	124,0	148,6	116,4
1961	152,9	114,9	124,3	97,4

A forgalom hullámzásában döntő szerepet játszanak a korábban elmondottakon kívül a termelőszövetkezetekbe való belépéskor kapott egyszeri kifizetések, valamint a változó terméseredmények. Az állami kereskedelem ruházati forgalmában is tapasztalható hasonló tendencia.

A ruházati forgalmon belül egyes cikksoportoknál eltérő jelenségek tapasztalhatók. Például: amíg a tex-

til-méterárak forgalma 1961-ben — 1955-höz viszonyítva — 44,7 százalékkal csökkent, addig a készruhák forgalma 22,8 százalékkal nőtt. E változást a konfekcióiparnak a készruhatermelésben tapasztalható igényessége és a feldolgozott anyagok minőségének javulása mellett a szövetkezeti kereskedelem hálózatfejlesztési iránya is előmozdította.

A ruházati cikkek összforgalmát

meghaladó mértékben növekedett a kötöttárúak, a szintetikus alapanyagú ruházati cikkek, a divatárúk és a készruhák forgalma. E cikkek iránti nagyobbarányú érdeklődés azt bizonyítja, hogy a vidéki lakosság öltözködése egyre inkább divatossá, változatossá és modernné válik. Az igényeket még nem mutatják kellően a forgalmi adatok, mert a növekvő ipari termelés ellenére sem jutott elegendő egyes szintetikus, műszálak kötöttárúból és gyermekmelegítőből, valamint bőrtalpu lábbeliből.

A nylon harisnya, a műszálak női kötött árúk, ingek, fehérneműk, sálak stb. ma már igen közkedveltek falun. A divatcikkek, nyakkendők, női és férfi kalapok, bőrdíszműárúk a gyakran keresett cikkek közé tartoznak. A lakáskultúra fejlődését, a lakásokkal szemben támasztott fokozódó igényességet bizonyítja a függöny, szőnyeg, bútorthuzat és egyéb lakástextiliák forgalmának nagyarányú növekedése. A lábbelik iránti keresletváltozást mutatja a túsarkú és

nyújtott fazonú cipők meghonosodása falun. Viszont csökken a csizma, a magasszárú cipő és a bakancs forgalma.

A konfekcionált cikkek forgalmán belül legjobban a női, majd a gyermekruházat forgalma nőtt. Ennek ellenére a divatváltozásnak kevésbé kitett férfikonfekció-árúk forint-forgalmát a másik két árucsoport forgalma ma még nem éri el. Figyelemre méltó, hogy az élelmiszercikkek forgalmának növekedési ütemét a *vegyesiparcikkéké* követi. Ez a falusi lakosság növekvő életszínvonalát tükrözi. E főárucsoport forgalmának értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a nagyüzemi gazdálkodásra való áttéréssel a termelési jellegű beruházásokat a parasztságtól a termelőszövetkezetek vették át. Ha tekintettel vagyunk e cikkek forgalmának kiesésére, úgy a vegyesiparcikkék forgalmának növekedési üteme megközelíti az élelmiszerét.

A *főárucsoport* forgalma a következőképpen alakult:

A szövetkezeti kereskedelem iparcikk- és benne a vegyesiparcikk-forgalmának alakulása

Év	Iparcikk		Vegyesiparcikk	
	Index		Index	
	1955=100	1957=100	1955=100	1957=100
1957	133,1	100,0	139,3	100,0
1958	134,9	101,4	153,7	110,4
1959	147,2	110,6	168,7	121,1
1960	165,0	124,0	183,8	131,9
1961	152,9	114,9	185,8	133,4

Ebben az árucsoportban legjobban nőtt a forgalom járműből, bútorból és építőanyagokból. Kisebb mértékű, de jelentős az elektromos háztartási gépek, a rádiók, a televízió, a könyv és az egyéb cikkek forgalmának növekedése. A főbb árucsoportok forgalma 1961-ben a következőképpen alakult (1957 = 100): Vas- és műszaki cikkek 117,5, építőanyagok 144,6, tüzelőanyagok 191,3, bútór 321,8, vegyi és kozmetikai cikk 143,1, üveg és porcelán árúk 126,9.

A kisparaszti gazdaság termelési szükségletei túlnyomórésztben a ház-

táji gazdaságokban használatos cikkek körére szűkültek le. Növekedett az egyéni szükségletet kielégítő cikkek közül az építőanyagok, a villamosági cikkek és a bútórak forgalma. Bár a bútórforralom háromszorosára növekedett, a kárpitozott és fényezett bútórak mennyisége nem fedezte a jelentkező keresletet.

Háztartás-statisztikai adatokból megállapítható, hogy 1960-ban egy lakos átlagosan bútorra 129,6 százalékkal, háztartási gépekre 80,6 százalékkal, járművekre 135,7 százalékkal fordított többet, mint 1957-ben.

A földművesszövetkezeti boltokban a műszaki cikkek közül a legnagyobb forgalomnövekedés az elektromos háztartási gépekből és felszerelések-ből adódott. 1961-ben 1958-hoz viszonyítva televízióból 12-szer, mosógép-ből 2,5-szer, porszívóból 3,5-szer, hűtőszekrényből másfélszer többet adtunk el.

A vas-szakmában a forgalom állandósult. Ennek egyik oka, hogy az ipar nem veszi kellően figyelembe a jobb minőségű és szebb kivitelű áruk iránti igényt. A lakosság szívesen vásárolna tetszetősebb külsejű, modernebb cikkeket (például fehér, nikkelezett kályhát, tűzhelyet stb.), de ezekből az áruellátás hiányos. 1961-ben 9 megyében 39 szövetkezeti szaküzletben végzett piackutatásból megállapították, hogy lényegében a vevők egyharmada nem kapta meg a keresett cikket.

Az építési anyagok, szerelési cikkek és háztartási berendezések, illetve felszerelések iránti kereslet növekedése összefügg a nagyarányú lakásépítkezésekkel. 1960-ban több mint 10 500 paraszti lakóház épült, 2000-rel több, mint 1957-ben. Az építőanyagok közül cementből és faanyagból, valamint fürdőszoba-berendezésekből és csempéből nem tudtuk az igényeket kielégíteni.

A járművek növekedett forgalma azzal függ össze, hogy a lovaskocsit kerékpárral, motorkerékpárral és egyéb közlekedési eszközökkel pótolják. Kedvezőtlenül befolyásolja e cikkek forgalmát a hiányos alkatrészellátás, valamint a szerviz-szolgálat szűk hálózata.

A paraszti lakosság kulturális érdeklődésére utal, hogy egy év alatt (1961-ben) csak a szövetkezeti kereskedelem útján több mint 9 millió kötet könyv került a falusi olvasókhöz. A szövetkezeti kereskedelem 1961-ben 1958-hoz viszonyítva ötször, 1957-hez viszonyítva háromszor nagyobb könyvforgalmat ért el. Ma már falun is nagy keresletnek örvendenek a bőr-, selyemballon- és vászonkötésben megjelenő művek, illetve sorozatok. Jellemző, hogy a szövetkezeti könyvterjesztők — 130 szaküzlet és

7000 társadalmi bizományos — az 50—60 kötetet tartalmazó teljes vászonkötésű sorozatokra 50 ezernél több előfizetőt szerveztek. Házról házra járva évenként mintegy 2000 községben adnak el könyveket a földművesszövetkezeti választott szervek tagjai és alkalmazottai, a boltbizottságok nő tagjai és az úttörő szervezetek.

★

Mind az élelmiszer-, mind az iparcikkkforgalom lebonyolításához és fejlesztéséhez nagy segítséget adott a megyei és helyi tanácsok, valamint az állami nagykereskedelem egyre szervezettebb áru-utánpótlása, szakmai segítsége.

A fogyasztók tájékoztatását, s ezáltal a forgalom növekedését segítette az egyre céltudatosabb és helyesen alkalmazott árukinálat, reklám- és propaganda munka. Hatásos propagandamódszernek bizonyult az önkiszolgáló és önkiválasztó boltokban az áruk ízléses kihelyezése az állványokra és gondolákra. Az új kereskedelmi formában dolgozó boltok forgalomnövekedésének jelentős része — a kirakott áruk propaganda hatásának következtében — az ún. impulzus vásárlásokból adódik. Ez a módszer jelentősen hozzájárult egyes — addig kevésbé keresett — élelmiszercikkek (levesporok, alkoholmentes italok, konzervek, édesipari áruk stb.) forgalmának növeléséhez. A kirakatok helyett alkalmazott betekintők újszerűségükkel színesebbé, színvonalasabbá, és propaganda szempontból hatásosabbá tették az üzlet-hálózatot.

Az elmúlt évben több mint 580 divatbemutatót, 1000 iparcikk-árubemutatót, ezen belül 100 kozmetikai bemutatót, 350 mosási bemutatót, a vendéglátóiparban 5000 — sok helyen divatbemutatóval egybekötött — műsoros estet rendeztek a földművesszövetkezetek. Ezek az áruforgalom növelésén túl jól szolgálták az új cikkek megismertetését, az új igények formálását.

Az e területen elért jelentős eredmények ellenére kereskedelmi mun-

kánk egyik legnagyobb fogyatékos-sága, hogy gyakran hiányzik a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó rugalmas, izléses és hatásos propaganda.

III.

A gyors ütemben fejlődő falusi áruforgalom zökkenőmentes és színvonalas lebonyolítása, az ezzel együtt-járó nagyobb vevőforgalom és készlet szükségessé tették a kereskedelmi hálózatnak — különösen a szaküzle-tek számának és áteresztőképességé-

nek — nagyobb mérvű fejlesztését. A hálózatfejlesztés fő célja volt egyrészt a már évekkal ezelőtt kialakult kereskedelmi központok szaküzlethálózatának kialakítása és továbbfejlesztése, másrészt a dolgozók napi közszükségleti cikkekkal való ellátását szolgáló boltok megfelelő színvonalra emelése. Arra törekedtünk, hogy a jogos fogyasztói igényeket kielégítsük, a dolgozókat lakóhelyükön, illetve ahhoz közel nagyobb választékú cikkekkal egyre gazdaságosabb formában lássuk el.

A földművesszövetkezeti kereskedelem hálózatának fejlesztése

Megnevezés	Boltok száma az év végén		Százalékos megoszlás	
	1957	1961	1957	1961
Élelmiszerbolt	4130	5421	32,7	37,8
Ruházati bolt.....	602	1019	4,8	7,1
Vas- és műszaki bolt	382	604	3,0	4,2
Egyéb iparcikkbolt	518	1096	4,1	7,7
Egyéb (dohány-, virág s.b.) bolt.....	380	278	3,0	1,9
Vegyesbolt.....	6118	5382	48,5	37,6
Tűzép telepek	489	524	3,9	3,7
Összesen	12 619	14 324	100,0	100,0

A szaküzlethálózat fejlesztésében jelentősen előrehaladtunk. A vegyesboltok üzletkörét meghatároztuk. A kisközségekben és a peremterületen elhelyezkedő vegyes boltok élelmiszer- és háztartási cikkek mellett olcsóbb, kevésbé választékigényes ruházati és vegyesiparcikk forgalom-bahozatalával is foglalkoznak. A népesebb településeken — ahol iparcikk szaküzletek is működnek — a vegyesboltok csak élelmiszert és egyes háztartási cikkek tartanak. A választékigényes iparcikkokat a szaküzletek és az áruházak hozzák forgalomba.

A hálózat fejlesztését a szűk beruházási lehetőségek miatt — az esetek többségében — a meglévő, sőt jelentős számban a régebben kereskedelmi célokra szolgáló üzlethelyiségek visszaszerzésével oldottuk meg. Így módon több mint 100 millió forintba becsülhető beruházási összeget takarítottunk meg.

Néhány nagyobb településen szükséges az egész üzlethálózat szakosítása és összefüggő átrendezése. Ez a munka lényegében már befejeződött: Balmazújvároson, Hevesen, Kisbéren, Szécsényben, Csornán, Dombóváron, Sümegen, Bácsalmáson, Dunaföldváron, Kiskőrösön, Karcagon, Devecserben és több más helyen.

A cikklista-rendezés és a szaküzlet-hálózat fejlesztése eredményeként — a több mint 100 millió forint értékű készletátcsoportosítás és megtakarítás mellett — a forgalom nagyobb része ma már a szaküzletekben bonyolódik. Jelenleg az élelmiszerforgalom több mint 50 százalékát, a ruházati forgalom közel 70 százalékát, a vegyesiparcikk-forgalom 68 százalékát, a könyvforgalom 70 százalékát, a bútortforgalmat pedig csaknem kizárólagosan a szaküzletek bonyolítják le.

A szakosítással egyidejűleg a boltok teljesítőképességének növelése

végezt 1959-től mintegy 2000 földművelésszövetkezeti üzletben alkalmazták az új eladási módszereket. A más országokban is jól bevált önkiszolgálás, önkiválasztás nálunk is olcsó és korszerű kapacitásnövelő módszernek bizonyult. A fogyasztók és a bolti dolgozók rövid idő alatt megkedvelték az önkiszolgáló és az önkiválasztó boltokat. Az új kereskedelmi formákra való áttérés jelentősen növelte a hálózat kulturáltságát, a kiszolgálás és áru kiválasztás színvonalát. A forgalomnövekedés és a termelékenység az új formában működő boltok többségében jóval nagyobb, mint a hagyományos boltokban. Az önkiszolgáló, illetve önkiválasztó módszerrel dolgozó boltok egy főre jutó forgalma állandóan nő. (Például 1959-ben az élelmiszerboltok egy főre jutó forgalma 41,5 ezer forint volt, 1961-ben viszont már elérték az 56,6

ezer forintot, ami 36,4 százalékos termelékenység-növekedést jelent.)

A szövetkezeti vendéglátóipari hálózat fejlesztésére is nagy gondot fordítottunk. Az 1957 óta létesített vendéglátóipari üzletek több mint 50 százaléka — szemben az ezt megelőző 4 évi 15,6 százalékkal — fejlett színvonalú étel- és italszolgáltatást nyújtó vendéglő és cukrászda. A cukrászdák számottevő fejlesztését szükségessé tette az a körülmény, hogy ezt a vendéglátóipari típust a falusi lakosság megkedvelte. Erőteljes ütemben indult meg a nagyforgalmú italboltok átszervezése falatozókká. Az e területen elért eredményeket azonban csak kezdeti fejlődésnek tekinthetjük, mivel a múlt örökségeként ránkmaradt nagyszámú, korszerűtlen italbolt kulturáltabb egységgé való fejlesztése huzamosabb időszakot vesz igénybe.

A földművelésszövetkezeti vendéglátóipari hálózat alakulása

Megnevezés	Egységek száma az év végén		Százalékos megoszlás	
	1957	1961	1957	1961
Vendéglő	271	436	4,7	7,1
Cukrászda-eszpresszó.....	373	594	6,4	9,7
Bufé-falatozó	82	426	1,4	6,9
I albolt	4998	4618	86,5	75,3
Szálloda	51	53	0,9	0,9
Egyéb	8	7	0,1	0,1
Összesen	5783	6134	100,0	100,0

Az üzlethálózat fejlesztése és korszerűsítése során több mint 1000 üzletben bővítették a raktárt, vagy új raktárt építettek. Ez a viszonylag jelentős fejlesztés is csak enyhíteni tudta üzleteink legnagyobb problémáját, a raktárhiányt. Sor került a boltok belső csinosítására, a berendezések modernizálására, a higiéniaátnevelő berendezések és felszerelések beszerzésére is.

Az elmúlt 4 év alatt csaknem 50 millió forint értékű különféle gép került a hálózatba. 1961 végén egyebek közt mintegy 2700 hűtőszekrény, 650 fagyaltgép, 430 habverőgép, több mint 1000 kávéfőzőgép működött a

kiskereskedelmi, illetve vendéglátóipari üzletekben. Az elmúlt 4 év alatt mintegy 1000 kiskereskedelmi és 700 vendéglátóipari egység kapott teljesen új, modern üzletberendezést vagy különféle kiegészítő berendezési tárgyakat. A kiskereskedelemben körülbelül 1200, a vendéglátóiparban pedig mintegy 800 egységben korszerűsítették a világitást. A tatarozási és karbantartási munkákat az üzletek mintegy 70 százalékában végezték el. Ezzel a szövetkezetek több évi mulasztást pótolnak. A külső peremterületeken levő kis boltok, valamint a vendéglátóipari hálózat többségét képező italboltok egy része azonban

még jelenleg is korszerűtlen. Jelen-tősen segítette az ismertetett hálózat-fejlesztési feladatok megvalósítását, s a szövetkezeti összefogás szép példáját mutatja a tagság aktivitása és áldozatvállalása. A IV. kongresszus óta mintegy 65 millió forint értékű társadalmi munkával és anyaggal segítette a hálózatfejlesztési feladatok megvalósítását. Ez az összefogás, áldozatvállalás forrása annak a ragaszkodásnak, gondoskodásnak, amivel a szövetkezetek tagjai viseltek a boltok, vendéglők, cukrászdák munkája iránt.

A földművesszövetkezetek mégcsak a kezdeti lépéseket tették meg a lakosság által jogosan igényelt szolgáltatási tevékenység megszervezésére. Különösen a mosógépek és egyéb háztartási gépek, babamérleg, gyermekkoci kölcsönzését, üvegezést, ruhaigazítást, félkészételek termelését kívánják a fogyasztók.

A szövetkezeti választott testületek 59 ezer tagjának többsége aktívan vesz részt a kereskedelmi egységek ellenőrzésében. Különösen a bolti és vendéglátóipari szakbizottságok tagjai ellenőrzik a boltok higiéniáját, árukészletének összetételét, kezelését, a mérest, az árak betartását stb. Sok esetben ezeknek a bizottságoknak a vizsgálata derít fényt visszaélésekre vagy hanyag árukezelésre, s ezzel lehetővé teszik a nagyobb károk megelőzését. De további jelentős erőfeszítésekre és a munka javítására van

szükség. Elég gyakori még a fogyasztók megkárosítása, súlycsonkítás, árdrágítás, alacsonyabb osztályú áruk magasabb áron való értékesítése.

A kulturáltabb üzlethálózat, a vásárlók egyre növekvő igényei, a fokozódó fogyasztói érdekvédelem egyre jobban megköveteli a művelt, udvarias, képzett boltvezetőket és eladókat. Ezért a SZÖVOSZ Igazgató-sága egyes munkakörök ellátásához megfelelő képzést írt elő. A képzés megszerzésére serkent, hogy a bérek megállapításánál a kereskedelemben eltöltött idő mellett a szak-képzettséget is számításba veszik. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a szövetkezeti kereskedelemben az elmúlt 4 évben mintegy 10 ezer kereskedelmi dolgozó tett szakmunkásvizsgát és több mint 4 ezer tanuló szerzett képesítést. A jelentős eredmények ellenére komoly feladatok hárulnak a szövetkezeti kereskedelemre az oktatás és szakmunkásképzés vonatkozásában, mert a vegyes és az italboltokban az átlagosnál sokkal kedvezőtle-nebb a szakmunkás-ellátottság.

★

A SZÖVOSZ március végén össze-ülő V. kongresszusa hivatott megtár-gyalni a földművesszövetkezeti moz-galommal és ezen belül a szövetke-zeti kereskedelemmel kapcsolatos legfontosabb feladatokat, s meghatá-rozni a következő időszak legfőbb teendőit.

Molnár Károly

Irányzatok a világ mezőgazdaságának fejlődésében

A legutóbbi három évtizedben a világ mezőgazdasági termelése többet és gyorsabban fejlődött, mint az elmúlt évszázad alatt, s különösen meggyorsult a fejlődés a legutóbbi évtizedben. Ha az 1952/53—1954/55. évek átlagos termelését 100-nak vesszük, akkor az összes termelés 1955—56-ban 107, 1957—58-ban pedig 109 volt. Ugyanezekre az évekre vonat-

koztatva az egy főre jutó mezőgazda-sági termelés indexe 103, illetve 104 volt.

I.

A szocializmust építő országok mezőgazdasági termelése a legutóbbi években gyökeresen átalakult. Minden szocializmust építő ország agrár-politikájának központi kérdése volt

az elmúlt másfél évtizedben, hogy a mezőgazdasági termelésnek a népgazdaság többi ágával egybehangozt fejlesztését összekapcsolja a termelési viszonyok szocialista átalakításával. Ezekben az országokban lényegében véve be is fejeződött a mezőgazdaság szocialista átalakítása. Az 1961. évi adatok szerint az összes szántóterülethez viszonyítva a szocialista gazdálkodáshoz tartozó terület aránya — beleszámítva a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságának területét is — Bulgáriában 99 százalék (benne a háztáji 7,9 százalék), Magyarországon 95,6 (háztáji 10,6), az NDK-ban 94,6 (háztáji 5,7), Romániában 85,6 (háztáji 3,9), Csehszlovákiában 91,3 százalék (háztáji 5 százalék). Befejeződött a szocialista átszervezés Albániában is.

Mindezekben az országokban a kol-

lektív gazdaságok által művelt földterület túlnyomó többségét a fejlettebb típusú szövetkezeti gazdaságok hasznosítják. Egyedül Lengyelország az, ahol a termelőszövetkezeti mozgalom gyakorlatilag nem fejlődött, és még 1961-ben is — az állami gazdaságokkal együtt — csupán a szántó 14,4 százalékát művelték a szocialista gazdaságok. Lényegében befejeződött a mezőgazdaság szocialista alapokra helyezése Kinában, Mongóliában, a Koreai Népi Demokratikus köztársaságban és a Vietnámi Demokratikus Köztársaságban is.

Az említett országok mezőgazdaságának szocialista átalakulásával egyidejűleg a termelés is fejlődött. Ezt mutatják a kelet-európai szocialista országok mezőgazdaságának termelési értékére vonatkozó számadatok, amelyek az 1950. évi termelési szintet 100-nak véve így alakultak:

Ország	1953	1954	1955	1956	1957
Cscheszlovákia.....	100,2	98,0	108,9	111,6	110,5
Bulgária	141,8	123,5	136,2	127,2	148,1
Magyarország	105,5	107,5	120,2	105,7	119,8
NDK	120,3	135,4	147,5	142,4	166,8
Lengyelország	96,8	102,6	105,1	113,1	117,6
Románia	139,0	139,0	165,0	131,0	159,0

A háború előtti lényegesen meghaladó termelési színvonalra, a mezőgazdaságban azóta létrehozott új termelőerők és az általánossá vált szocialista termelési viszonyokra támaszkodva, ezekben az országokban a következő években további még gyorsabb fejlődést terveznek. A Szovjetunióban például a mezőgazdasági termelést 5 év alatt 30—40 százalékkal, 10 év alatt mintegy két és félszeresére, 20 év alatt pedig három és félszeresére növelik. A tervek szerint 1961—1965 között a bolgár mezőgazdaság termelési színvonala 35 százalékkal, a lengyel mezőgazdaságé 20 százalékkal emelkedik. Az NDK fő célkitűzése a mezőgazdaság fejlesztésében, hogy 1965-ig hiánytalanul megtermelje az ország ellátásához szükséges legfontosabb élelmiszereket.

A belterjesség növelésének egyik fontos láncszeme a takarmánytermelés területi növelése és a terméshozamok fokozása. Különösen nagy a jelentősége a kukoricának, amelynek vetésterülete Romániában mintegy 12 százalékkal nő, Csehszlovákiában a szántóterület 12 százalékára, az NDK-ban pedig 8 százalékára emelkedik. Bulgáriában például 1939-ben a művelt terület kétharmad részét gabonafélék foglalták el, s ezen túl csak a dohány- és a rózsatermelés volt jelentős. A népi hatalom éveiben az ipari növények, zöldségfélék és évelő kultúrák termelése erősen fejlődött. A napraforgó vetésterülete 1959-ig 32,8 százalékkal, a gyapoté és a dohányé 2 és félszeresére növekedett. A bolgár mezőgazdaság termelésének szerkezeti összetétele adottságainak megfele-

lően a KGST-n belül a jövőben megvalósuló együttműködés alapján tovább változik. A gabona és a legfontosabb ipari növények termelésének fokozása mellett megkülönböztetett figyelmet fordítanak a zöldség- és a gyümölcsstermelés további fejlesztésére. Romániában a gyümölcsstermő terület 1965-ig az 1959. évihez képest 58 százalékkal nő és eléri a 300 000 ha-t. Az NDK-ban a zöldségstermő területet 1965-ig 27 százalékkal, 83 000 ha-ra növelik.

A hektáronkénti termésmennyiség növelése mellett, amely a mezőgazdasági termelés fejlesztésének fő útját képezi, több országban nagy lehetőségek vannak még új területek művelésbe vonására is. A Szovjetunióban a legutóbbi 5 évben 41,8 millió ha szűzföldet vontak be újonnan a termelésbe. Bulgáriában a földalap fejlesztési tervének fontos láncszemét képezi a földművelés új területekre való kiterjesztése és évelő ültetvények telepítése. 1959-ben csaknem 200 000 ha új területet törtek fel, és mintegy 100 000 ha lépcsős, illetve kapás teraszt építettek. 1960-ban újabb 100 000 ha-ral növelték a művelt területet. A következő években a hegyoldalakon 500 ezer ha területet teraszosítanak, a szűz- és parlagföldről pedig 70—80 000 ha-t kívánnak a mezőgazdasági termelésbe bevonnani. Nem nagy, de figyelmet érdemlő kisebb területekkel más szocialista országok mezőgazdasági területe is növelhető. Például Csehszlovákiában 1955-ben 91 822 ha — elsősorban a határmenti övezetekben fekvő — parlag vagy még meg nem művelt terület volt, amely 1957-re 41 402 ha-ra csökkent, a többit pedig művelésbe vonták.

A mezőgazdaságilag hasznosított terület növelésének nagy lehetőségei vannak Kínában is, ahol a 9,8 millió km² összes területnek mindössze 37 százalékát hasznosították a mezőgazdaságban. A szántóterület csupán 11,2 százaléka az ország területének, a rét és legelő részaránya 18,2, az erdőé 7,9 százalék. Jelenleg tehát Kína összes területének kétharmad része mezőgazdaságilag még hasznosítatlan. Megalapozott

becslések szerint Kínában 113 millió ha művelésre kiválóan alkalmas, de eddig még egyáltalán nem hasznosított földterület van. 1958-ban például 60 millió ha megvizsgált területből 34 millió ha-t könnyen és gyorsan művelésbe vonhatónak találtak. A Tudományos Akadémia véleménye és a már eddig is foganatosított állami intézkedések nyomán remény van arra, hogy a gleccsermezők és havasok hatalmas vízmennyisége a mezőgazdasági termelés szolgálatába állítható. Ennek jelentőségére utal, hogy egyedül Szinkiang tartományban 500 000 millió m³-re becsülhető a gleccserek víztartaléka, amely mintegy ötszöröse a hegyekből lefolyó csapadék mennyiségének. Ebből 1959-ben már 19 millió m³-t használtak fel. A gleccserek egy részét fekete agyaggal borították, a gleccsermezőkben vágott csatornákkal a felszabaduló vizek irányíthatókká váltak. Még olyan évezredes sivatag művelésbevonására is reális remény van, mint a Takla Makán, esetleg a Góbi sivatag egy része.

Mongóliában az 1954—1959-ig terjedő években a vetésterület nagysága kétszeresére növekedett, s 1960-ban már 265 500 ha volt. Növelésének további lehetőségei is vannak, s 1965-ig a szűzföldek feltörésének folytatásával a szántóterület terjedelmét 700 000 ha-ra kívánják növelni.

A termelés növelésében nagy jelentőségűek a meliorációk, különösen az öntözés, amely az új 5 éves tervekben gyorsan fejlődik. Magyarországon az 5 éves terv időszakában 460 000 ha-on végeznek talajjavítást és 170 000 ha új területet tesznek öntözhetővé. Romániában 600 000 ha területet ármentosítanak és mintegy 800 000 ha-t öntöznek. Lengyelországban 600 000 ha-on végzik el a vízlevezető- és öntözőcsatornák felújítását és 120 000 ha-ral növelik az öntözéses terület nagyságát. Csehszlovákiában 198 000 ha-t csapolnak le és 171 000 ha új területet vonnak öntözés alá. Bulgáriában a felszabadulás előtt mindössze 36 000 ha területet öntöztek, amely 1960-ig 620 ezer ha-ra, 1961-re 850 000 ha-ra

növekedett és 1965-ig eléri a 2 millió ha-t.

A műtrágyafelhasználás növelése ugyancsak egyik fontos láncszemét kepezi ezen országok mezőgazdasága fejlesztésének. E tekintetben is nagy haladás várható Magyarországon 1965-ben hatóanyagban szántóterületre számítva holdanként az 5 éves tervben 78,5 kg-ra növekszik a műtrágyafelhasználás. Lengyelországban az 1 ha-ra jutó felhasznált műtrágya mennyisége 5 év múlva 80 kg, Csehszlovákiában 133,5 kg lesz. A Szovjetunióban 1965-ben az 1958. évihez képest kereken háromszor több műtrágyát, összesen 31 millió t-t használnak majd fel. Az NDK-ban a már most elég magas műtrágyafogyasztás a hét éves terv alatt mintegy 50 százalékkal, ezen belül a nitrogénműtrágya fogyasztása 50 százalékkal, a foszforé 69 százalékkal, a káliumé 33 százalékkal növekszik.

A mezőgazdaság gépesítésében a legnagyobb előrehaladást 1965-ig a Szovjetunió fogja elérni. 1960-ban 1,1 millió traktor, 526 000 kombajn és 776 000 tehergépkocsi dolgozott a szovjet mezőgazdaságban. A tervek szerint a jelzett időszakban több mint 1 millió traktort, 400 000 kombajnt, 900 000 tehergépkocsit, 600 ezer szállító pótkocsit, 1 millió traktorosokét, 65 000 silókombajnt, 450 ezer traktoros fűkaszt, 83 000 felszedő szénaprést, 750 000 traktoros vetőgépet, 655 000 traktoros kultivátort és sok egyéb gépet és felszerelést kap a szovjet mezőgazdaság. Az amortizációt is figyelembe véve, a tervezett gépellátás eredményeként 1966-ban a szovjet mezőgazdaságban valamivel több, mint 2 millió traktor dolgozik majd. Az egy traktorra jutó terület nagysága csak valamivel haladja meg a 100 ha-t, ami a szovjet mezőgazdaság üzemi szerkezetének megfelelően már megközelíti a gépszükséglet teljes kielégítését.

A magyar mezőgazdaságban az 1958. évihez képest 1965-ig 2,5-szeresre gyarapodik a traktorállomány. Az NDK-ban 74 000 traktort, 12 000 cséplőgépet, 9600 burgonyakombajnt, 3700 répakombajnt, 53 000 járvasilót, 22 300 istállótrágyaszórót és 4900

gépi fejőberendezést kap a mezőgazdaság. A román mezőgazdaság az 1938 évi 4049 do traktorral szemben 1959-ben 36 500 traktorral, 12 385 gabonakombajnnal rendelkezett, 1965-ben pedig 100 000 traktor, 70 000 vetőgép, 43 000 gabonakombajn fog dolgozni a mezőgazdaságban. Csehszlovákiában a traktorok száma 130 ezerre, a gabonakombajnnoké 16 000-re, a silókombajnnoké 21 000-re nő, s ennek eredményeképpen a szántás, a vetés, a kapások ápolása, a cukorrépa betakarítása, a kukoricatermelés munkái az istállóban előforduló munkák teljesen gépesitheők lesznek. Bulgáriában, ahol a felszabadulás előtt a tehenek 69,4 százalékát igázták, a gépesítés eredményeként ez az arány 10 év alatt 26 százalékra csökkent. 1965-ig, a harmadik ötéves terv során 14 000 új traktort és 5200 kombajnt kap a mezőgazdaság.

Egyre növekvő szerepet tölt be a mezőgazdaság termelőerőinek fejlődésében és a termelés kultúrájának, valamint az egész falu életének fel-emelésében az elektrifikálás. A Szovjetunióban a kolhozok és a szovhozok elektromosenergia-fogyasztása az 1957. évi 4244 millió kWó-ról 1965-ig 25 milliárd kWó-ra növekszik. Figyelemre méltó előrehaladást ér el a mezőgazdaság villamosításában az NDK is, ahol az 1959—60. évi ha-onkénti 145 kWó fogyasztás 1965-ig háromszorosára nő. Csehszlovákiában a falvak villamosítása befejeződött. Az egy ha-ra jutó villamosenergia már itt is meghaladja a 100 kWó-t, amelynek mintegy 50 százaléka a termelési folyamatok gépesítésében kerül felhasználásra. 1965-ig a ha-onkénti villamosenergia-fogyasztás 2—300 kWó-ra emelkedik. Lengyelországban a következő 10—12 évben kívánják megvalósítani a falvak villamosítását. Bulgáriában a falvak mintegy 75—80 százaléka el van látva villamos energiával.

A legtöbb szocialista ország mezőgazdasága most van abban a fejlődési szakaszban, amikor a szocialista átszervezés befejezésével először mérülnek fel az új, nagyüzemi alapon fejlődő mezőgazdaság távlati, átfo-

góbb problémái. Ez a fejlődési folyamat sok olyan kérdést vet fel, amelyeket a gazdaságok, körzetek, országok adottságainak és érdekeinek megfelelő összehangolásával lehet megoldani. Egy-egy országban ezt az összehangoló tevékenységet viszonylag könnyebb elvégezni. A szocialista gazdasági rend fölénye azonban a kapitalizmussal szemben nemcsak egy-egy országon belül mutatkozhat meg, hanem abban is kifejeződik, hogy ezek az országok gazdaságukat főbb vonalakban összehangoltan és egységesen fejlesztik. Kézenfekvő, hogy a kölcsönös együttműködés, a nemzetközi munkamegosztás és kooperáció fokozott lehetőségeket nyújt az adottságok kihasználására.

1949-ben megalakult a KGST, amely kezdetben általában a kereskedelem útján kívánta megkönnyíteni, megszervezni a gazdasági együttműködést. 1956-ban ezt a tevékenységet már a termelés koordinációja irányában kibővítették. Ekkor a KGST-hez tartozó országok hosszabb távlati, általában az 1956—1960-ig terjedő időszakra vonatkozó gazdaságfejlesztési terveit már készre vették. Ezért természetesen ebben az időszakban az együttműködés már nem érinthette közvetlenül a termelés koordinálását, hanem elsősorban a kereskedelem koordinálására (közös kereskedelmi megállapodásokra, fizetési mérlegek multilaterális szabályozására) terjedt ki.

Jelenleg folynak az 1965—1975. évek hosszú távú terveivel kapcsolatos gazdasági, tudományos és műszaki együttműködés előkészítő munkálatai. Így az előbbi időszakhoz képest ebben a szakaszban a KGST már sokkal inkább a tagországok gazdasági tervezésének és gazdaságvezetésének koordinációját, az országhatárok által bezárt területek specializációját szolgálja. Az együttműködés egyes részfeladatait speciális állandó bizottságok dolgozzák ki.

Az NDK és Csehszlovákia — figyelembe véve az együttműködés lehetőségeit — mezőgazdasága fejlesztésében nem törekszik teljes önállóságra. A KGST-n belül részben az eredeti adottságokból következően,

részben pedig főképp a külkereskedelemben kialakult együttműködés eredményeként Magyarország, Bulgária és Románia vállalhatja a mezőgazdasági termékeket exportáló ország szerepét. Ezekben az országokban — anélkül, hogy elhanyagolták volna az ipari termelés fejlesztését és az ipar vezető szerepét — a mezőgazdaság jelentősége lényegesen nagyobb, mint egyes északabbra fekvő népi demokratikus országokban, s ezért a mezőgazdasági termelés fejlesztését gyorsabb ütemben irányozzák elő.

A kenyérgabona-termelés legnagyobb lehetőségeivel a Szovjetunió rendelkezik, de eléggé jelentős adottságai vannak e tekintetben Lengyelországnak is. A Szovjetunióban terem a legtöbb gyapot és napraforgó, és ebben a vonatkozásban a Szovjetunió szerepe a jövőben is nagyon fontos lesz. Bulgáriában és Csehszlovákiában kedvező feltételek vannak a különböző gyógynövények termesztéséhez. A cukorrépa-termesztést leginkább a Szovjetunióban célszerű növelni. Emellett azonban jelentős szerep juthat a KGST-országok cukorellátásában az NDK-nak, Csehszlovákiának és Lengyelországnak is. Csehszlovákiában kedvezők a feltételek sörépa termelésére és a sörgyártáshoz ugyancsak szükséges komlótermesztésre. Célszerű, ha Bulgária, Magyarország és Románia a náluk kedvező feltételekkel termelhető korai és késői zöldségfélék: a dinnye, a barack, a dió, a téli alma, a szőlő, a korai burgonya, a bab, a szója, a dohány és még néhány egyéb termék termelésére specializálódik, úgy, hogy e termékekből más országok szükségletei jelentős részének kielégítését is magára vállalja. 1957-ben például a szovjet, a keletnémet, a csehszlovák és a bolgár földművelésügyi miniszterek egy közös konferencián hosszú lejáratú szerződést kötöttek a különösen kedvező természeti és társadalmi körülményekkel rendelkező bolgár gyümölcs-, bor-, és zöldségtermesztésnek az érdekelt tagországok szükségleteit is figyelembe vevő fejlesztésére. Ennek eredményeképpen a szó-

ban forgó növények vetésterületét jelentősen kibővítették. 1958-ban például 13 700 ha lejtős területet terraszosítottak, amelyen 3650 ha szőlőt és 1760 ha gyümölcsöst telepítettek. A kedvező természeti feltételek fokozott kihasználására irányuló törekvésekre jellemző, hogy Bulgáriában csak a vasútvonalak, utak, csatornák mentén mintegy 8—10 millió gyümölcsfacsemete elültetését határozták el és szervezték meg, s ennek jelentős részét már meg is valóstították. A mezőgazdasági állandó bizottság javaslatára Bulgária már kidolgozta 1975-ig terjedő gyümölcs-, szőlő- és zöldségtermelési távlati tervét, amely szerint a szőlő területét 320 000 ha-ra, a gyümölcsösök területét 365 000 ha-ra, a zöldségtermesztés területét pedig 77 000 ha-ra növelik. A szőlőterületeken belül a több év óta állandóan mutatkozó keresletnek megfelelően a bolgár csemegezőlő-fajta foglalja majd el a legnagyobb területet, a gyümölcsök között pedig az őszibarackra fordítanak különös gondot, s termelésének mennyiségét 1975-ig évi 194 000 t-ra növelik.

Biológiai okokból érthető, hogy a vetőmagot minden országnak lehetőleg saját természeti viszonyai között kell megtermelnie, mert bizonyos adottságok közt termelt vetőmag széles körű felhasználásában az eltérő természeti, talaj és klimatikus viszonyok miatt a várt eredmények elmaradhatnak. Mégis vannak bizonyos növények, amelyeknek vetőmagként való megtermelésére egy-egy ország rendkívüli adottságai miatt specializálhatja magát. Például a gabonavetőmag termesztéséhez a Szovjetunió, az NDK és Csehszlovákia, a burgonya-vetőgumó termesztéséhez az NDK, Lengyelország és Csehszlovákia rendelkezik a legkedvezőbb feltételekkel. Az utóbbi években oly nagy gondot okozó aprómagvak, különösen a pillangósok vetőmagjának megtermeléséhez Magyarországon, Lengyelországban, az NDK-ban és Csehszlovákiában vannak jó adottságok, míg a kukorica-vetőmagéhoz Szovjetunióban, Magyarországon és Romániában. Az

egész mezőgazdasági termelésre jelentős befolyást gyakorol a hibridkukorica termesztése. Az együttműködés eredményeképpen Bulgáriában szovjet, magyar és román vetőmagból természetesen hibridkukoricát. 1958-ban létrejött egyezmény alapján Lengyelországban ez ideig eléggé elmaradott és a jövőben fejlesztendő kukoricatermelés előmozdításához Magyarországon termelik meg a hibridkukorica-vetőmagot. A kukoricavetőmag termelésében jelentős részt vállalhat az NDK is. Több különféle zöldség vetőmagvát az NDK Romániából szerzi be.

A tenyészállatokra vonatkozóan lényegében ugyanazok a szabályok érvényesek, mint amelyeket a vetőmagtermelésről említettünk. Bizonyos kedvező adottságok és a már eddig kialakult termelési gyakorlat alapján a Szovjetunió, az NDK, Csehszlovákia, Magyarország és Lengyelország leginkább a szarvasmarha- és sertésnemesítéssel, a Szovjetunió és Bulgária a tenyésztési hagyományok és adottságok folytán a juh-nemesítéssel, Lengyelország, Magyarország és Románia a baromfinemesítéssel foglalkozhatna különösen. A KGST-ben való együttműködésnek már eddig is konkrét eredményei vannak egyes tenyészállatok cseréjében, különösen pedig a járványos állatbetegségek leküzdésére hozott közös intézkedések végrehajtásában.

A mezőgazdasági termelésben kialakuló és mindinkább megvalósuló specializálódás és kooperáció természetesen szükségessé teszi a mezőgazdasági feldolgozó ipar létesítésében és telepítésében való fokozottabb együttműködést is. A sörgyártás növelését nyilvánvalóan Csehszlovákiában, a gyümölcs- és zöldségkonzerv gyártását Bulgáriában, Magyarországon és Romániában, a cukoripart Csehszlovákiában, Lengyelországban és az NDK-ban, a keményítőgyártást Csehszlovákiában, a sajtgyártást Romániában, Bulgáriában és a Szovjetunióban, a dohányipart Bulgáriában és Romániában célszerű és szükséges nagyobb arányokban fejleszteni.

Az együttműködés nagyon fontos területe: a mezőgazdasági termelés technikai színvonala növelésének összehangolt, az egész szocialista táborra, va.amint az adott országokra nézve is legelőnyösebb megszervezése. Ezen a munkán az érdekelt országok mintegy 700 szakembere dolgozik. A tervek szerint például Magyarországon a G 35-ös traktor helyett a Zetor-szuper, valamint az U 28-as traktor kerül alkalmazásra. Ugyanígy az NDK-ban is a Zetor-szuper alkalmazására célszerű áttérni. A gépesítés területén való együttműködés jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a KGST országaiban 1960-tól 1965-ig a gabonatermesztésben 38—52 százalékkal, a burgonyatermesztésben 75, a cukorrépa-termesztésben 70, a kukorica-termesztésben 64, az állattenyésztésben pedig csaknem 60 százalékkal emelkedjék a munka termelékenysége.

II.

A mezőgazdaság jelenlegi helyzetét a tőkésországokban mindenekelőtt a viszonylagos túltermelés, az eladha-

atlan árutömegek nagy mennyisége, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak jövedelmének a más nemzetgazdasági ágazatokban dolgozókéhoz viszonyított fokozódó lemaradása jellemzi. A tőkés mezőgazdasági fejlődés belső törvényeiből folyik egyik oldalon a kisüzemek gyorsuló kiszorulása és tönkremenetele, másik oldalon a versenyképesebb nagyüzem növekedése és erősödése. Ezt a kétoldalú folyamatot a jelentkező bajok és a mezőgazdaság fejlődésének ellentmondásos helyzete miatt a tőkés országok kormányai különféle agrárpolitikai eszközökkel meg is gyorsítják. Erre a célra szolgálnak különösen Nyugat-Európában a mezőgazdaság ügynevezett strukturális átalakítására irányuló törekvések.

A tőkés mezőgazdaság fejlődésének ez a tendenciája, a termelésnek a nagyüzemekben történő koncentrációja elsősorban a birtokviszonyok alakulásának statisztikai adataival szemléltethető. A hat országot magábanfoglaló Európai Gazdasági Közösség tagországaiban például az üzemek számának és területének százalékos megoszlása a következő:

Ország	1—10 ha-os üzemek		10—15 ha-os üzemek		50 ha-nál nagyobb üzemek	
	száma	területe	száma	területe	száma	területe
NSZK (1957)	73,4	35,3	25,5	54,3	1,1	10,4
Franciaország (1955)	52,7	16,1	42,8	58,3	4,5	25,6
Olaszország (1950)	84,9	31,1	13,4	26,3	1,7	42,6
Belgium (1950)	81,8	46,0	17,4	44,7	0,8	9,3
Luxemburg (1957)	52,0	18,3	46,6	74,7	1,4	7,0
Hollandia (1955)	67,7	31,8	31,4	61,3	0,9	6,9

Az NSZK-ban 1949-től 1960-ig a 0,5—10 ha-os üzemek száma 364 000-rel (23 százalékkal), területük pedig 1 millió ha-ral csökkent. A megsemmisült üzemek nagyobb része a 2—5 ha-os területű üzemek csoportjába tartozott. Ugyanakkor a 10—100 ha-os üzemek száma 40 700-zal, területük 774 000 ha-ral nőtt. A tőkés fejlődésnek a parasztság differenciálódására gyakorolt hatása Nyugat-

Németországban végeredményben abban összegezhető, hogy a 10 ha-nál kisebb üzemek száma és különösen az egész mezőgazdasági termelésben való részarányuk erosen csökkent, míg a 10—50 ha-osoké, s a még nagyobb területűeké jelentősen növekedett. Egy évtized alatt az összes nyugatnémet parasztgazdaságok száma 10 százalékkal csökkent. Az NSZK-ban az agrárstruktúra megjavítását

tekintik az agrárpolitika fő célkitűzésének. Úgy tartják, hogy bár mindenütt megügyelhető e strukturális átalakulás természetes folyamata, de ez lassú, ezért államilag is támogatni, gyorsítani kell. A struktúra megjavításán elsősorban a tagosításokat és a túl kis üzemek 10—20 ha-ig való növelését értik. 1960-ban például 5000 ilyen üzemet szerveztek a „zöld-terv” keretében. A nyugatnémet mezőgazdaság másik, hasonló eredményekre vezető jelensége a főleg bérleten alapuló, úgynevezett családi „társaságok” alakítása, amelyre a törpe üzem szorult helyzete és ezzel összefüggő adózási és örökösödési érdekek kényszerítik a parasztságot. A nyugatnémet parasztság helyzetének további jellemző vonása az általános eladósodottság. 1958-ban például az 5 ha-nál nagyobb üzemeken ha-onként 77 DM adósságteher volt. Az összes mezőgazdasági üzemek csupán 4 százalékát nem terheli adósság. Jellemző, hogy az egész mezőgazdasági árbevétel 3,5 százalékát kamatok fedezésére fordítják.

A legutóbbi 20 esztendőben az 1—5 ha-os üzemek száma Belgiumban 47 000-rel, az összes mezőgazdasági üzem mintegy egynegyedével, Hollandiában 20 000-rel, az üzemek egyötöd részével, Luxemburgban pedig 2400-zal, az üzemek mintegy kétharmad részével csökkent, míg a nagyobb üzemek területe gyarapodott.

Olaszország mezőgazdaságát a földbirtokviszonyok rendkívül éles egyenetlensége jellemzi. Legszenbetűnőbb az ellentét a nyomorgó paraszti tömegek, valamint a déli nagybirtokos földesurak és az északi tőkés nagyvállalkozók között. Az olaszországi földbirtokviszonyoknak ugyancsak fő jellemzőjük a nagyüzemek rohamos térhódítása. Erre utálnak a következő táblázat adatai (1955. évi állapot).

1200 földbirtokos egyenként több mint 500 ha földterülettel rendelkezik, csaknem ugyanannyival, mint 5 millió kevés földű szegényparaszt együttesen. A monopolizált állam növekvő befolyásáról tanúskodik az állami beruházások arányának növekedése a mezőgazdaságban. Ez az arány 1952 és 1954 között 29,6 száza-

lékről 53 százalékra nőtt, 1957—58-ban pedig már 87 százalékot ért el. Az állam hiteltámogatásait szinte kizárólag csak a nagybirtokosok élvezhetik.

Hektár	A gazdaságok részaránya	
	az összes birtokok	az összes földterület
	s z á z a l é k á b a n	
0—5	93,0	33,6
5—25	5,9	27,0
25—50	0,6	10,0
50—100	0,3	9,1
100 felett	0,2	20,3
	100,0	100,0

Dánia mezőgazdaságában, amelyet sokan még ma is a kisüzem klasszikus hazájának tekintenek, s amelylyel a kisparaszti gazdaság életképességét próbálják magyarázni, ugyancsak meggyorsult a nagyüzemek térhódítása. A dán mezőgazdasági szervezetekben általánossá kezd válni az a vélemény, hogy racionalizálni kell a mezőgazdaságot. A racionalizáláson az üzemek növelését értik a versenyképesség fokozása céljából. Becslések szerint 20—40 000 gazdaságnak meg kell szűnnie, nagyobb egységekké kell átalakulnia. Most azt vizsgálják, milyen módon gyorsítható az átalakulás.

A tőkés fejlődés klasszikus hazájában, Angliában, ahol a tőke a mezőgazdaságot is gyorsan hatalmába kerítette, különösen nagyarányú a koncentráció. Angliában a földtulajdonról már régen nem vezetnek statisztikát, a gazdaságok (üzemek) nagyságának növekedésére azonban a következő szám adatok utálnak:

Hektár	Gazdaságcsoportok %-os részvétele a földterületből		Gazdaságcsoportok %-os aránya a mezőgazdasági termelésben	
	1930	1953	1900	1950
	1—12	70	55	50
12—40	26	38	41	55
40 felett	3	7	9	18

A legutóbbi másfél évtizedben Angliában tovább folytatódott a mezőgazdaság tőkés koncentrációja. 1944 és 1955 között a 8 ha-nál kisebb gazdaságok száma 6,3 százalékkal növekedett, területarányuk 0,6 százalékkal csökkent; a 8—40 ha-osok száma 2,6, területaránya 1,6 százalékkal csökkent, a 40—200 ha-osok száma 1,3, területaránya 0,5 százalékkal csökkent, ugyanakkor a 200—400 ha-osok számaránya 9,2 százalékkal, földterületük aránya 10,2 százalékkal növekedett, s a 400 ha-osnál nagyobbak száma 25 százalékkal, területarányuk pedig 26 százalékkal nagyobbodott. Angliában a mezőgazdasági üzemek 63 százalékát képező 20 ha-nál kisebb gazdaságok az összes földterületnek csak 13,8 százalékát művelik. A 120 ha-nál nagyobb farmok részaránya viszont az összes gazdaságok számához képest mindössze 3,5 százalék, de az összes mezőgazdasági földterület 26 százalékát uralják. 1949-ben 1—3 tehenet tartott a gazdaságok 27 százaléka, de az egész tehenállománynak csak 4 százalékát tartották a kezükben. Ugyanakkor a 30—50 tehenet tartó gazdaságok részaránya 6 százalékot tett ki, de az egész tehenállomány 22 százalékával rendelkeztek.

Franciaországban a hivatalos körök — elsősorban a kormányzat — abban látják a parasztság és a mezőgazdaság nehéz helyzetéből kivezető utat, hogy az üzemek nagyságát a jobb termelési feltételek megteremtése céljából növelni kell. Debré, francia miniszterelnök — 1961 júniusában tartott beszédében — hangsúlyozta, hogy a mezőgazdasági beruházások csak megfelelő birtokszerkezet esetén lehetnek gazdaságosak. Ezért a kormány kiszélesíti a tagosítási munkálatokat, törvényjavaslatot nyújt be az örökösödési rend megváltoztatására, s a gazdaságban maradó örökös részére előnyöket biztosít. A kormány szándékozik előmozdítani, hogy a kisebb üzemek a minimális üzemnagyság elérése céljából egy kézbe kerüljenek. Ez az agrárpolitika tehát kívülről is gyorsítja azt a folyamatot, amely a tőkés gaz-

daság belső törvényei szerint amúgy is végbemegy.

A mezőgazdaság tőkés koncentrációja állandó folyamat az USA-ban is. Ez a folyamat az utóbbi időben még jobban meggyorsult. Az 1200 \$-nál kevesebb értékű árut termelő törpeüzemek száma 40 százalékkal lett kevesebb. Az 1200—2500 \$ értékű árut termelő üzemek száma ugyancsak rohamosan csökkent, míg a nagyobbaké (amelyeknek árutermelése meghaladja az évi 25 000 \$-t) mintegy 25 százalékkal növekedett. 1940—1945 között 8,5 ha-ral, 1945—50 között további 8,1 ha-ral, 1950—55 között pedig már 11 ha-ral nőtt az üzemek átlagos nagysága. Újabb hatalmas lökést ad ennek a folyamatnak a tőkés mezőgazdaságban mindinkább kibontakozó vertikális integráció, amelynek segítségével — úgy vélik — megoldható a „felesleges” farmok és farmerek kiszorítása a mezőgazdaságból. Szakemberek számítása szerint az USA 4,8 millió mezőgazdasági üzeme közül 2 millió adja az egész árutermelés 90 százalékát, az üzemek mintegy fele, több mint 2 millió farmgazdaság pedig felesleges, mert árutermelésük nincs, vagy jelentéktelen.

A kapitalista világ mezőgazdaságának ellentmondásos fejlődése az utóbbi 10 évben szinte áthághatatlan akadályokhoz vezetett. A tőkés mezőgazdaság válságos helyzete az eladhatatlan árutömegek állandó növekedésében és a mezőgazdasági, mindenekelőtt a paraszti jövedelmek csökkenésében fejeződik ki. Ezek az ismérvek világosan mutatják, hogy itt lényegében túltermelési válságról van szó. A tőkés világban létrejött különböző csoportosulások és egyesülések sem képesek a mezőgazdaság súlyos helyzetét megszüntetni, mert ezek kivétel nélkül a forgalom területén keresik a bajok okát, s legfeljebb addig a következtetésig jutnak el, hogy a mezőgazdaság versenyképességének növelése céljából a termelés struktúráját át kell alakítani. Így kevered a tőkés agrárpolitika olyan „megoldások” láncolatának szövevényébe, amely hovatovább már azok számára is áttekinthet-

lenné válik, akik a különböző intézkedéseket indítványozzák. Ennek következtében általánossá válik a termelés korlátozására irányuló legkülönbözőbb megoldások alkalmazása, a mezőgazdasági jövedelmek mesterséges növelése különböző formájú és nagyarányú állami dotációk útján, a vertikális integráció rohamos terjedése, valamint a különböző tőkés mezőgazdasági egyesülések létrehozása.

A mezőgazdaság tőkés fejlődésének sajátos vonása, hogy a mezőgazdaság fejlődése nagyon elmaradt az iparé mögött. Az agrárárak az ipari áraknál lényegesen alacsonyabbak, s ezért a mezőgazdasági jövedelmek is alacsony szinten vannak. Az elszegényedő mezőgazdasági lakosság az ipar számára maga sem képez kielégítő piacot, ezért az iparban mindenáron exportra törekednek. Végül a mezőgazdaság türehtetlen helyzetén állami szubvenciókkal akarnak segíteni, amellyel azonban az okokat kiküszöbölni nem lehet.

Az Európai Gazdasági Közösség országaiban az agrárjövödelmek az iparban elért jövedelmeknek 25—30 százalékát, sok országban felét, vagy felénél alig nagyobb hányadát teszik ki. Az USA mezőgazdaságában például 1959-ben egy főre 960 \$ nettó jövedelem jutott az egyéb gazdasági ágakban dolgozók 2066 \$ évi jövedelmével szemben. Míg 1958-tól 1959-ig a mezőgazdaságban elért jövedelmek nagysága változatlan volt, addig az egyéb gazdasági ágakban 1534 \$-ról 2066 \$-ra nőtt. Emellett a mezőgazdasági jövedelmek jelentős része nem mezőgazdasági tevékenységből származik. 1947-től 1949-ig a farmerek összes jövedelme 22,9 milliárd \$-ra rúgott, amelyből 5,6 milliárd \$, 28,7 százalék, nem mezőgazdasági eredetű mellékkereset volt. Tíz évvel később 20,2 milliárd \$-ra csökkent a farmerek évi jövedelme, melyből már 6,5 milliárd \$, vagyis 32,2 százalék volt a mellékjövödelem. A farmerek jelentős része az iparban ledolgozott napi munka után végzi a mezőgazdasági munkát, másik része a városban lakik és időről időre utazik földjéhez, ismét másik része nagy távol-

ságokból csak a vetés és aratás idején megy a birtokára a szükséges eszközökkel. Ezt az állapotot jellemzik a „holdvilág-gazdálkodás”, a „járdaszéli-gazdálkodás”, a „koffergazdálkodás” kifejezések. Mindezen túl, s ez egyaránt jellemző az európai tőkésországok mezőgazdaságára is, a farmerek között a jövedelem nagysága szélsőségesen ingadozik: például az USA-ban az évi 250—1250 \$ értékű árut értékesítő mezőgazdasági üzemek hektáronként 20 \$, a 10—25 000 \$ árut értékesítők csoportja pedig hektáronként 65 \$ jövedelemhez jut.

Az amúgy is alacsony agrárjövödelmek csökkenésének irányában hat a tőkés mezőgazdaságban megvalósuló vertikális integráció is. Ennek az a lényege, hogy kereskedelmi vagy élelmiszeripari társaságok a termelő termékek mennyiségét, minőségét, a szállítás időpontját, az árakat és egyéb feltételeket meghatározó szerződést kötnek a farmerekkel. A társaságok a termeléshez szükséges eszközök beszerzése céljából a farmereket hitelrel látiák el, amelyből csak megjelölt cégeknel lehet vásárolni. A vertikális integráció tehát a termelés és az értékesítés minden fázisát nagy tőkéstársaságok ellenőrzése alá vonja. A mezőgazdasági termelés így a monopóliumok uralma alá kerül, a közép- és kisfarmerek pedig lényegében bérmunkásokká válnak, akik teljesítménybérért dolgoznak. A monopóliumok természetesen busás haszonnal folytatják integrációs tevékenységüket, a farmerek pedig vagy a monopóliumok rabszolgáivá válnak, vagy vállalják az eladhatatlan áruk tömegével járó bajokat. A vertikális integráció az USA mezőgazdaságában a „felesleges” farmok kiszorításának eszköze. A leginkább előrehaladott ez a folyamat a peccsenyecsi-termelésben: 1 350 000 000 peccsenyecsi-termelés 90 százalékát 28 000 gazdaság szerződéses alapon szállítja. Hasonló folyamat megy végbe a sertésenyésztésben is. Az USA szarvasmarha-tenyésztésében a vertikális integráció szinte befejezettnek tekinthető. A vertikális integrációnak a paraszti jövedelmek-

re gyakorolt hatása nyilvánul meg abban, hogy a gazdák mind kisebb arányban részesednek a mezőgazdasági termékek kiskereskedelmi áraiból. Ez a részesedés 1945-ben 53 százalék, 1949-ben 47 százalék, 1956—58-ban 40 százalék volt, s ettől kezdve még jobban csökkent. A vertikális integráció folyamata hasonló következményekkel egyre inkább terjed Nyugat-Európában is. Mindenekelőtt az EKG-hez tartozó országokban.

A nyugati kapitalista országok mezőgazdaságának válságos helyzetét mutatja az eladatlan mezőgazdasági termékek ijesztő méretű növekedése. Az USA, Argentína, Kanada és Ausztrália realizálatlan búzakészlete 1946-ban 10,5 millió, 1948-ban 14,6 millió, 1951-ben 22,6 millió, 1952-ben 13,5, 1953-ban 29,9, 1957-ben 48 millió, 1958-ban 43,2 millió, 1960 közepén pedig 35,9 millió tonna volt. A válság természetesen egyéb mezőgazdasági termékeket is érint. Az európai kapitalista államokat is állandóan nyomják az eladatlan mezőgazdasági készletek. 1957.—1958-ig a búza világpiaci ára 6,9 százalékkal, az árpáé 7,7, a kukoricáé 13,1 százalékkal esett. Nyugat-Németországban a második világháború befejezése óta már másodszer jelentkezik a sertéshús-túltermelés. A „sertéshús-hegyekről” szóló panaszok ma is gyakoriak a sajtó hasábjain. 1957-ben például a sertéskínalat másfélmillió darabbal haladta meg a keresletet. Anglia hasonló bajokkal küzd. Az európai vajpiac válságára jellemző, hogy a korábban mesterségesen felduzzasztott árak esni kezdenek, sok helyütt a vajexport katasztrofálisan csökken; például a holland vajexport felére, az amerikai pedig 11-ed részére esett. Az eladatlan vajkészletek mennyisége a kontinentális Európában az utóbbi években 17 500 t-ról 66 000 t-ra gyarapodott.

A túltermelés súlyos terhei alatt a tőkés agrárpolitika a legvisszatasztóbb és rendkívül demoralizáló termelés-csökkenési eszközökhöz folyamodik. Az USA-ban például továbbra is csillagászati összegeket fordítanak a mezőgazdasági termékek ártá-

mogatására. A Kennedy-kormány új programjában azt tervezi, hogy a kukorica, a zab, az árpa és a cukor-cirok ártámogatását tovább növeli. Az ártámogatás ellenében a vetésterületet csökkenteni kell, a kukorica esetében például az 1959—60. évihez képest legalább 20 százalékkal. A kormány hatalmas pénzüsszegek kifizetésével ösztönöz a földek paragonhagyására, s kárpótlásul az ilyen földterületeken termelhető gabona bruttó értékének 60 százalékát megteríti a farmereknek. Azok a farmerek, akik vetésterületüket önkéntesen további 20 százalékkal csökkentik, ugyanebben az arányban kapnak kárpótlást. Az Egyesült Államok földművelésügyi minisztere szerint ezek az intézkedések lehetővé teszik, hogy a négy fő takarmányféle termése 18 millió tonnával csökkenjen.

A nyugat-európai hatalmas méretű tejtúltermelés hatására Svédországban az állomány 1/7-ed részét képező 200 000 tejelő-tehén kiirtását irányozták elő. Az állam minden levágott tehén után 200 korona prémiumot fizet.

Franciaországban, ahol a túltermelés a belső piaci árak eséséhez és a külső piacon exportnehezégekhez vezetett, egy év óta különösen erőteljesen vitatják a termelés korlátozásának lehetőségét. A termelés csökkentését elsősorban a művelt terület korlátozásától remélik, amelyet azonban egyelőre nem tudnak megvalósítani, mert a parasztok hatósági kényszer nélkül ezt nem vállalják. Ezért kerül előtérbe a francia mezőgazdaságban is a versenyképesebb üzemnagyságra való törekvés, és a bajok elnáritásának pillanatnyi eszközeként az államháztartási költségek terhére nyújtott további 800 millió új frank összegű támogatás.

A nyugati országok agrártúltermelése által okozott nehézségek megszüntetésének megdöbbentő eszköze az eladatlan mezőgazdasági termékek közpénzeken való felvásárlása és megsemmisítése vagy raktározása. Az USA például a második világháború óta eltelt 15 év alatt 15 000 millió \$-t fordított a mezőgazdaság közvetlen támogatására. Ebből a tá-

mogatásból az Áruraktározási Hivatalt úján bonyolított ilyen célú intervenció vásárlás értéke 5610 millió \$. a felesleges készletek megsemmisítésének költsége 2154 millió \$, a Talaj Bank felállításával és a területi tartalékolással kapcsolatos költség 518,3 millió \$, az értékesítési kvóták bevezetésével járó költségek 177,6 millió \$, a felesleges marhahús és tejtermékek megsemmisítésének költsége 766 millió \$ volt. Végeredményben tehát a mezőgazdaságnak nyújtott közvetlen támogatás 57%-át a termelés korlátozására, a már megtermelt agrártermékek megsemmisítésére vagy felvásárlására fordították. Franciaországban 1960-ban a kormány a tej és tejtermékek intervenció szervezetét felhatalmazta, hogy az addig előírányszott 4000 tonna vaj helyett 11 000 tonnát vásároljon fel és raktározzon. Ugyanilyen intézkedéseket hoztak a sajtra vonatkozóan is. Mindezzel a tej termeléséhez jelentős ártámogatást adtak. A marhahús-árak támogatása végett az intervenció szervezet felhatalmazást kapott a marha első felének korlátlan felvásárlására, mivel a marhahús e részének legbizonytalanabb a piaca. A dél-francia bortermelők pedig olyan biztosítékot kaptak, hogy az eddigieken felül további félmillió hl bort desztillálnak az állami szervezetek. A helyzet súlyosságára utal, hogy a különböző paraszti szervezetek a 7—8 millió hl-es eladhatatlan borkészletekre tekintettel, ezt az intézkedést elégtelennek tartják, ezért a kormány 18 millió új frank további felhasználásával másfél millió hl tárolótér építését és ugyanennyi bor felvásárlását engedélyezte.

Nem utolsó sorban az agrártúltermelésből adódó rendkívüli bajok az okai annak, hogy a nyugat-európai gazdasági potenciál növelésére alakult EGK, EFTA (Európai Szabadkereskedelmi Övezet), vagy a világ más részein alakult gazdasági közösségek agrárvonatkozású együttműködésének megvalósítása oly nagy nehézségekbe ütközik. Különösen az Európai Gazdasági Közösségben mutatkozik meg, hogy az együttműködés mezőgazdaságra való kiterjesz-

tése milyen bonyolult feladat, s hogy mennyire nem oldja meg egy ilyen gazdasági közösség a mezőgazdaság tőkés fejlődésének természetéből adódó ellentmondásokat, nem hárítja el az ellentmondásokból adódó szaporodó nehézségeket.

A konkurrenciaharc készítette a nyugat-európai államokat e gazdasági csoportosulások megalakítására, amelyek egyszersmind természetesen politikai célokat is szolgálnak. Az 1959 élejtén alakult Európai Gazdasági Közösség azonban közös agrárpolitikája kialakításában rendkívüli nehézségekkel került szembe. A közös piac létrehozását a mezőgazdaságban már eredetileg is későbbre — 1961. január 1-től 1967 végéig — tervezték megvalósítani. E terv lényege a vámuniószertű közös piac, tagállamok közötti vámok fokozatos megszüntetése, harmadik országgal szemben egységes külkereskedelmi politika folytatása és közös agrárszínvonal kialakítása a tagországok agrárárainak fokozatos közelítése útján. Az EGK egyes tagországai a mezőgazdasági termelésben a következő arányokban részesednek: Franciaország 37,1 százalék, NSZK 25,3, Olaszország 24, Hollandia 7,9, Belgium, Luxemburg 5,7 százalék.

A mezőgazdasági közös piac kialakításának folyamata nem kezdődhetett meg a tervezett időben a tagországok érdeellentéteiből, különösen az agrárárak egységesítésének nehézségeiből folyó okok miatt. A közös agrárárak kialakításának terve szerint az áralakulás a következőképpen érinti a tagországokat: 1. Ár-emelések lesznek a következő termékeknél: kukorica (Olaszország), búza (Hollandia, Franciaország), takarmányárpa (Franciaország), cukor (Franciaország, Hollandia). 2. Árcsökkentések: kukorica (Franciaország), búza (Olaszország, NSZK, Luxemburg), takarmányárpa (NSZK), cukor (Olaszország, NSZK). A tagországok között kialakult ellentétek abban csúcsoznak ki, hogy az NSZK Belgiummal és Luxemburggal együtt elutasítja a közös árszínvonal kialakítására készült javaslatot, míg Franciaország, Olaszország

és Hollandia szolidáris a javaslattal. Legnagyobbak az ellentétek Hollandia és az NSZK között a takarmánygabona-árak miatt. Ha mind e nehézségek ellenére ki is alakul az EGK-n belül közös agrárpia, kevés lehetőség van ezután az agrárjövendelmek lényeges növekedésére, mert az EGK országai 87 százalékban ellátják magukat mezőgazdasági termékekkel, tehát a termelés növelése révén a bevételek kevésbé fokozhatók.

Az a tény, hogy a tagországok között — csakúgy, mint a kívülmara-dottak között — már az EGK megalakulása előtt régóta permanens gazdasági háború folyik, hogy ennek okai mélyen az egyes országok gazdasági életének tőkés ellentmondásaiban gyökereznek. előre kudarokra itéli a bajok orvoslására irányuló törekvéseket. A viszonylagos túltermelés miatt a tőkésországok saját mezőgazdaságukban jelentkező nehézségeket igyekeztek a szomszédokra áthárítani. A legfőbb cél: a jövedelmi viszonyok megjavítása és a piac stabilizálása többé már nem érhető el a hazai agrárpolitika keretei között. Csak élezi a helyzetet az USA hatalmas agrárfeleslege, különösen búzában, amire az ott életbe léptetett termelési korlátozások sem jelentettek és ma sem jelentenek megoldást. Az USA államháztartását csupán a hatalmas búzafeleslegekből eredő kamatok és raktározási költségek mintegy napi 1 millió \$-ral terhelik. Az exportszubvenciók deformálják, a valóságtól elszakítják a világpia,ci árakat. Az amerikai búzát Európában olcsóbban adják el, mint amennyire a termohelyen megvásárolják. Ennek egyik következményeképpen Európában agrárpolitikai vé-döntéskedéseket léptetnek életbe, és arra törekednek, hogy az árszínvonalat a világpia,ci alá nyomják. A gazdasági blokkok létrehozása így tovább mélyíti az ellentéteket, s mivel a munkaerő és a tőke olyan termelő apparátushoz van kötve, amely nem talál piacot, a piacintervenciók, raktározások és szubvenciók egyre jobban terhelik az államháztartást. Mindez a tőkésországok kereskedel-

mi és gazdasági kapcsolatainak rovására, végeredményben a tőkés gazdaság gyengülésére vezet

A másik nagy európai tömörülés az E. rópai Szabadkereskedelmi Övezet (EFTA), amely Anglia vezetésével 7 másik nyugat-európai tőkésországból az EGK ellensúlyozására alakult meg, de a mezőgazdaságra nem terjed ki. Míg az EGK-ben tömörült országok a közösségen kívüli piaci kapcsolatokat már közösen alakítják, addig az EFTA-ban tömörült országok külső államokkal folytatott kereskedelmüket egyedül szabályozzák, közös vámtarifa nélkül, a tagállamok közötti áruforgalmat azonban mentesítik a vám- és egyéb korlátozásoktól.

A két nyugat-európai gazdasági tömörülés egymással folytatott harcában, nem utolsó sorban a mezőgazdaságban, most új fordulatot jelent Angliának az EGK-ba tervezett belépése, amely további ellentétek forrása lehet az EGK és az EFTA között, s jelentősen tovább lazítja a Brit Nemzetközösség amúgy is bomladozó kötelékeit is.

Nem jelent számottevő megoldást a mezőgazdaságban jelentkező bajok és nehézségek áthidalására más tőkés csoportosulások szerveződése sem, mint amilyenek Közép- és Dél-Amerikában az utóbbi időkben mind gyakrabban létrejönnek.

★

A világtérmeles fejlődési ütemét tekintve a kapitalizmus és a szocializmus közötti különbség a szocializmus javára mutatkozik. Amíg a mezőgazdasági összes termelés növekedési indexe (az 1952/53—1954/55. évek átlagos termelését 100-nak véve) a kapitalista államokban 1955/56-ban 105 és 1957/58-ban 108, illetve az egy főre jutó termelésé 101 és 102 volt, addig ugyanez a szocialista tábor országai-ban 111, 112, illetve 108 és 109 volt. A föld országai között a mezőgazdasági termelés fejlődési ütemét tekintve jelentős különbségek mutatkoznak.

Az európai tőkésországok közül szakemberek becslései alapján Görögország, Franciaország és Ausztria

mezőgazdasága fog a leggyorsabb ütemben fejlődni, s ezeket sorrendben Anglia, Belgium, Hollandia, Nyugat-Németország követi. A közös piac országainak mezőgazdasági termelése 1965-ig a számítások szerint 127-re növekedne, a becslések alapján azonban ez csak mintegy 121-re várható.

Az európai mezőgazdaság 1949-ig lényegében kiheverte a második világháború pusztításait. Figyelemre méltó a kelet-európai mezőgazdaság fejlődésének gyorsabb üteme, ezen belül is különösen a szovjet mezőgazdaság 1953 óta elért kiemelkedően gyors fejlődése. A szovjet mezőgazdaság előrehaladása gyorsabb volt, mint bármelyik más európai országé. Ha az 1949—1953. évi mezőgazdasági termelés vagy hozam nagyságát 100-nak tekintjük, akkor az 1954—1958. évek átlagában Északnyugat-Európa mezőgazdasági hozama 115, Dél-Európáé 117, Kelet-Európa mezőgazdasági termelése 114, Észak-Európáé pedig (a Szovjetuniót kivéve) 115. A szovjet mezőgazdaság termelése a megadott bázishoz képest 133-ra növekedett.

Az 1960-as években a mezőgazdaság fejlődése Európában lényegesen gyorsabb, mint az 1950-es évek átlaga volt. A már meglehetősen fejlett mezőgazdasággal rendelkező európai országok a munkatermelékenység tovább fokozására törekednek. A mezőgazdasági termelés fejlődésének üteme Európában is a szocialista országokban gyorsabb a kapitalista országokéhoz képest. A szocialista országok népgazdasági tervei, valamint a kapitalista országokban végzett és elfogadott becslések azt mutatják, hogy — az 1954—1958. évi termelést 100-nak véve, s az 1949—1958. évek fejlődési ütemével számolva — 1965-re a mezőgazdasági termelés a Szovjetunióban 144, Csehszlovákiában 117, Magyarországon 122, Lengyelországban 126, Bulgáriában 122 lenne. Ezekben az országokban azonban a fejlődés ütemét gyorsabbra tervezik, mint az az 1949—1958. évek átlaga volt, és így a terv szerint az 1954—1958. évi bázisra vonatkoztatva a Szovjetunió-

ban 199-re, Csehszlovákiában 189-re, Magyarországon 139-re, Lengyelországban 141-re, Romániában 208-ra nő a termelés.

III.

A világ mezőgazdaságának fejlődésében nagyon fontos és egyre növekvő jelentőségük van a gazdaságilag kevesbé fejlett országoknak. Ezen országok mezőgazdasági termelése azért is nagyon jelentős, mert közülük mind több lép az önálló nemzeti lét, a gazdasági függetlenség útjára. 1950-ben az afrikai földrészen például mindössze 4 független állam volt, 1961-ben viszont már 28 független állammal számolhatunk, s a fejlődés ütemére jellemző, hogy közülük 17 állam 1960-ban nyerte el függetlenségét.

A gazdaságilag gyengén fejlett országok magukban foglalják Afrika, Ázsia és Dél-Amerika hatalmas, a mezőgazdasági termelés szempontjából is meglehetősen nagy tartalékokat rejtő területeit. Lakosságuk mintegy egy milliárd. Ez országok elmaradottságának legfőbb oka általában a gyarmati viszonyokban rejlik. A gyarmatosításból eredő politikai, gazdasági, társadalmi viszonyok megakadályozták a szóban forgó országok gazdasági fejlődését, ami főképp gazdasági életük agrárjelenének mértéktelen túltengésében fejeződik ki. Jól mutatja ezeket a viszonyokat a gazdasági élet szerkezetével szorosan összefüggő külkereskedelem alakulása. A függetlenné vált afrikai országok közül például Kamerun kivitelének 85 százaléka, a Csád Köztársaságának 95, Madagaszkárnak 90, Nigerének 97, Nigériának 85, Szenegálnak 85 százaléka mezőgazdasági termékekből adódik. Emellett nem egy esetben a mezőgazdasági kivitel csupán egy-két féle termékből állott. Például a Csád Köztársaság mezőgazdasági kivitelének 80 százaléka gyapot, Szenegál mezőgazdasági exportjának 85 százaléka földmogyoró volt. Emiatt az említett országok mezőgazdasága szélsőségesen egyoldalúan fejlődött, s ez tovább akadályozta a termelőerők

fejlődését, növelte kiszolgáltatottságukat a gyarmattartó országokkal szemben.

Ezekben az országokban rendkívül nyomasztóan hatottak az elmaradott földbirtokviszonyok, s mindenütt égetően szükségessé vált a földreform végrehajtása. Irakban például az 1958. szeptember 30-án kinyilvánított földreform megvalósításáig a paraszti birtok lényegében ismeretlen volt, s a termőföld szinte kizárólag a törzsfok és a városi földbirtokosok kezén volt. A földbér a termés háromötöd, kétharmad, sőt még ennél is nagyobb hányadig terjedt. Indiában, ahol a mezőgazdaság a lakosságnak 70 százalékát foglalkoztatja, s a nemzeti jövedelemnek mintegy a felét szolgáltatja, az agrárreform előtt a földtulajdonosok 2 százalékát kitevő nagybirtokosok kezén volt az ország mezőgazdasági területének körülbelül 70 százaléka. Tuniszban, ahol a mezőgazdaság a lakosságnak 65—70 százalékát foglalkoztatja, s a nemzeti jövedelemnek 80 százalékát adja, mintegy 2000 európai származású földbirtokosnak és a különböző társaságoknak 750—800 000 ha mezőgazdaságilag művelt terület van a kezén, míg a tuniszi bennszülött lakosság 3 millió ha-ral rendelkezik, ennek is nagy része a papságé és a bennszülött földbirtokosoké. Pakisztánban a lakosság 76 százalékát foglalkoztatja a mezőgazdaság, s ennek termékei adják a kivitel 90 százalékát. Itt a mezőgazdasági terület túlnyomó többsége 50 000 földesűr kezén van, a földbér pedig az évi termésmennyiség 75 százalékáig terjed.

A fejletlen országok elmaradottságának másik fontos, ugyancsak nem elháríthatatlan oka, amelynek leküzdését a gyarmati és függő viszonyból eredő társadalmi és gazdasági viszonyok is akadályozták: az éghajlati és egyéb természeti körülmények. A lehulló elégtelen csapadék a mezőgazdasági termelés szempontjából rosszul oszlik el, nagy, pusztító záporosókban jelentkezik. Az erős záporosók a hirtelen lezúduló nagy vízmennyiséggel kimossák és csökkentik a talaj tápanyagtartalmát. Amíg például egy hektár átlagos

szerkezetű talaj évi nitrogénvesztése a mérsékelt égvő területén 80—90 kg, addig a forró és nedves övezetekben 2—300 kg-ot is elérhet. A csapadékeloszlás ugyanakkor korlátozza a mezőgazdasági termelés munkafolyamatainak időtartamát, s emiatt az alkalmas időszakokban egyszerre több munkaerőt vagy gépet kell foglalkoztatni, ezért az egy munkaerő által megművelhető terület viszonylag kicsi. Mindez megdrágítja a termelést, súlyosan lerontja a gazdaságosságot. A termésátlagok alacsonyak, a talajok nagyrészt tápanyagokban szegények, csak a vulkanikus eredetű talajok és a folyóvölgyek termékenyek.

A kedvezőtlen klimatikus viszonyok miatt nem alakulnak ki természetes legelők sem, ezért az állattenyésztés rosszul fejlődik és a mezőgazdasági termelés szinte kizárólag a növénytermelésre szorítkozik. Nagymértékben hátráltatja az állattenyésztés fejlődését Afrika térségeiben például a cecelégység is. Az időszakonként erősen változó klimatikus, időjárási viszonyok miatt az állatoknak nagy távolságot kell megtenniük, hogy elkerüljék a veszélyeket, különösen a járványokat. Afrika nagy területein általában a szarvasmarhát egyébként sem termelési eszközként használják, a mezőgazdaságban nem hasznosítják, hanem a pénz teaurálására szolgáló eszköznek tekintik. Kiterjedt területeken nem használják a trágyát a talaj termékenységének fokozására. Indiában, ahol a világ szarvasmarha-állományának 25 százaléka él, vallási hagyományok gátolják a szarvasmarha gazdasági hasznosítását. Az állatok annyira rosszul tápláltak, hogy mezei munkára szinte használhatatlanok. Itt a tehéntrágya 50 százalékát még a közelmúltban is eltűzelték. Guineában a sertésenyésztést hátráltatják vallási okok.

Ezekben az országokban a mezőgazdasági termelés növelésének hatalmas tartalékai a művelésbe még be nem vont, de termőképessé tehető területek. Csak egy-egy szórványos példa erre, hogy Abesszínia 55 mil-

lió ha művelhető területéből csupán 8 millió ha-t, Szomáliföldön a 8 millió ha művelhetőből mindössze 600 000 ha-t, Kongóban az egész ország területének csupán 1 százalékát művelik. A gazdaságilag fejletlen országokban együtt véve még sok száz millió ha föld vonható könnyen művelés alá.

A gazdaságilag elmaradott országok mezőgazdasága jelentősen fejleszthető a növénynevelés elterjesztésével, amely ez idáig szinte ismeretlen volt. Az eddig termesztett növényfélék primitív fajták, de az időjárásnak ellenállóak és igen alacsony hozamúak. A műtrágya alkalmazásának szélesebb körű elterjesztését még most tanulmányozzák, mert a kevés csapadék miatt a talajba juttatott hatóanyagok lassan oldódnak fel és kevésé hasznosulnak, a záporoszerű esőzések pedig a műtrágya tápanyagait hamar kimossák a talajból. A mezőgazdaság fejlődését akadályozzák a növényi kártevők is, mert a gyomok itt sokkal elterjedtebbek és veszélyesebbek, mint például Európában.

A szabaddá és függetlenné vált, önálló nemzeti lét útjára lépett országok hatalmas fejlődési lehetőségeit mutatja a mezőgazdaság területén is Kuba példája. Az itt végrehajtott forradalmi földreform óriási energiákat szabadított fel a mezőgazdaságban is. Egy év folyamán, 1960-ról 1961-re, a termés hozam rizsből 21 százalékkal, kukoricából 22 százalékkal, kölesből négy és félszeresével, babból 18 százalékkal, édesburgonyából 20 százalékkal, gyapottól másfélszeresével, kávéból 50 százalékkal, húsból 9 százalékkal, tojásból pedig 45 százalékkal növekedett. Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek útján hozzáfogtak a cukortermelés monokultúrájának felszámolásához. 1962-re már 10 százalékkal csökkentik a cukortermő területet más mezőgazdasági kultúrák területének növelése céljából.

A gazdaságilag elmaradott országok általános fejlődésének elindításához és a már megindult fejlődés tovább folytatásához általában hiányzik a megfelelő tőke. A legtöbb el-

maradott ország tőkebehozatalra szorul, hogy a gazdasági élet egyes ágainak tervezett fejlesztését megvalósíthassa. Ezek az országok ez idáig a vilákapitalizmus szabad zsákmányterületei voltak, ahonnan a tőke hasznosításának különböző formáival hatalmas értékeket hurcoltak el a benszülött lakosság rovására. Ez a helyzet gyökeresen megváltozott a gyarmati rendszer utóbbi években meggyorsult felbomlása és különösen az afrikai függetlenségi és szabadságmozgalmak eredményeképpen, valamint annak következtében, hogy létezik a szocialista tábor, amely mindinkább szervezett gazdasági hatalmat képvisel, és amelyhez a politikai és gazdasági függőség veszélye nélkül fordulhatnak a függetlenné vált szabad nemzetek. Az elmaradott országokban ez idáig a vezető tőkés hatalmak különböző segélyprogramok leple alatt busás hasznot hajtó tőkebefektetéseket eszközöltek. Ezek helyébe ma már mindinkább a szocialista országok valóban önzetlen gazdasági támogatása lép. Nem véletlen, hogy a szóban forgó országokban az ipar ez idáig nem fejlődhetett ki. Az említett — különböző tőkésállamok által finanszírozott — úgynevezett segélyprogramok szinte kizárólag csak a mezőgazdaság vagy legfeljebb a kitermelő ipar fejlesztésére irányultak. A tőkét exportáló körök ezeket az országokat egyszer s mindenkorra nyersanyag- és élelmiszer-szállító területüknek kívánták fenntartani.

A szocialista tábor támogatása főképp a gazdaságilag elmaradott országok nehéziparának, s általában iparának fejlesztését szolgálja. Ez arra mutat, hogy a szocialista országokból eredő támogatás az elmaradott országok önálló gazdasági fejlődése alapjainak megteremtéséhez kíván hozzájárulni, anélkül, hogy a benszülött lakosság kényszerhelyzetét kihasználná. A nehézipari beruházások természetesen közvetve szolgálják a mezőgazdaságot is, például komplex vízierőművek, cukorgyárak, malmok és egyéb létesítmények esetében. A szocialista államok által nyújtott támogatás rendszerint

meghatározott, konkrét célok elérésére irányul; például a vasmű építése Indiában, kórház Kambodzsában, vízierőmű Egyiptomban stb.

Az elmaradott országoknak nyújtott szocialista eredetű támogatás gyors növekedésére jellemző, hogy amíg 1954-ben a szocialista tábor ilyen eszközeinek összege nem érte el a 11 millió \$-t, 1959-ben már 3,2 milliárd \$ volt, ebből 2,4 milliárdot a Szovjetunió, a többit pedig az európai népi demokráciák és Kína nyújtotta. Különösen meggyorsult az ilyen célú hitelek folyósítása 1959-ben, amikor is novemberig 882 millió \$ értékű hitel és segély került folyósításra. Ez utóbbiak közül legjelentősebb az Indiának, Iraknak, Etiópiának, Afganisztánnak, Guineának nyújtott támogatás.

A mezőgazdaság fejlődését segítő hitelek közül legjelentősebb az asszuáni gát építéséhez nyújtott szocialista táborból eredő támogatás, amelynek folytán 800 000 ha-ral növelhető Egyiptom öntözött területe és 20 százalékkal az ország szántóterülete. Jelentőségét különösen kiemeli, hogy Egyiptom területének 97 százaléka sivatag és a művelhető területre km²-enként 1500 ember jut. Hasonlóan nagy jelentősége van a gátnak Szudán mezőgazdasága szempontjából is. Nagy vízierőművek létesítését szolgálják még különböző hitelek Szíriában, Indonéziában, Afganisztánban, Ceylonban és Burmában is.

A gazdaságilag elmaradott országok fejlődésének lehetőségeit csakis a gyarmati viszonyok felszámolása, önálló nemzeti életük megeremtése

teszi lehetővé. Ez a folyamat utat nyit a gazdaságukban meglevő felbecsülhetetlen tartalékok szabad kihasználására, általában a nemzetgazdaság rohamos fejlesztésére. Így kap megfelelő helyet a mezőgazdaság is, amely addig rendkívül elmaradott és a gyarmattartók szabad zsákmányterülete volt. Fejlesztésével nemcsak a lakosság élelmiszerellátásának hiányosságai szüntethetők meg, hanem a világ mezőgazdasági termelésének is jelentős tartaléka lehet.*

Szunyogh Károly

* A cikkben található adatok az alábbi forrásokból származnak:

- Statistika, Szófia. 1959. 4. sz.
 Plánováné Hospodárství Praha, 1., 10., 9., 6. sz.
 Peking Review. Peking. 1960. 7. sz.
 Gospadarka Planowa, 1961. 1. sz.
 Trybuna Ludu, Warszawa, 1960. 257. sz.
 Ekonomista, Warszawa. 1960. 2. sz.
 Zeitschrift für Agrarökonomik, Berlin, 1960. 2. sz.
 Die Wirtschaft, Berlin, 1959. 40. sz.
 Mirovaja Ekonomika i Mezsudnaronodnije Otnosenija, Moszkva, 1959. 10. sz., 1961. 2. sz.
 Ekonomika Szel'szkogo Hozajsztva, Moszkva, 1959. 6. sz., 1961. 6., 7. sz.
 The Economist, London, 1961. 6137. sz.
 The Times, London, 1960. dec. 5. Mezőgazdasági Melléklet.
 Agriculture, Paris, 1960. 225. sz.
 Netherlands J. Agric. Sci., Wageningen 1959. 3. sz. (Hollandia)
 Wirtschaft und Statistik, Wiesbaden 1961. 2. sz.
 Übersicht, Hannover, 1961. 6. sz.
 Mitt. der DLG, Frankfurt/Main, 1959. 51. sz.
 Frankfurter Allg. Zeitung, Frankfurt/Main, 1961. 190. sz.
 Neue Zürcher Zeitung, Zürich, 1960. 41. sz.
 Farmer's Digest, Fort Atkinson, Wis., 1960. 3. sz.
 Foreign Agriculture, Washington, D. C., 1960. 1., 2. sz.
 Agricultura, Roma, 1960. 11. sz.
 Agrárstatistik 1960/10.
 NDK Statistikalai Evkönyv 1960/61.
 Román Statistikalai Evkönyv 1960.

Vita az árrendszer egyes elvi kérdéseiről

A Magyar Közgazdasági Társaság Pénzügyi Szakosztálya 1962. január 23-án a Kossuth Klubban vitát rendezett az árképzéssel kapcsolatos problémákról. A vita alapjául Csikós-Nagy Bélának, az Országos Árhivatal elnökének a „Figyelő” január 17-i számában megjelent „Az árrendszer-típusokról” című cikke szolgált.

Csikós-Nagy Béla bevezetőjében röviden utalt azokra a változásokra, amelyek a mezőgazdasági árrendszerben 1957-ben, az ipari árrendszerben pedig 1959-ben következtek be.

A mezőgazdaságban a beadási kötelezettség megszüntetése, az átérés a szabadabb állami felvásárlási formákra azzal járt, hogy nagyobb szerephez jutott a gazdaságpolitikában az anyagi érdekeltségen alapuló ösztönzés. Ez pedig egyenesen szükségessé tette a korábbi árrendszer lényeges átalakítását. 1957-ben felemeltük a mezőgazdasági árak színvonalát és megváltoztattuk az arányokat.

Az iparban kereken 60%-kal emeltük a termelői árszínvonalat. Ezáltal számottevően csökkent ipari árrendszerünk kétszintűsége. A kereskedelmi ár-rés nélküli fogyasztói árszínvonal — az 1959. évi belkreskedelmi áruforgalom összetételében nézve — már csak 28%-kal volt magasabb a forgalmi adó nélkül számított termelői árszínvonalnál. A szintkülönbség 18% alá csökken, ha a lakossági szolgáltatásokat is figyelembe vesszük.

Az árrendszer-típusokra vonatkozó eddigi vitákban olyan értelemben is beszéltek az árak kétszintűségéről, hogy a termelőeszközök alacsony árszintje a fogyasztási cikkek magas árszintjével párosul. Ez azonban nem jellemzi a magyar árrendszert. A korszerű matematikai módszerekkel vizsgálható a termékárak tiszta-jövedelem tartalma. Eszerint 1960-ban a beruházás és felújítás területén értékesülő termékek összes árösszegéből 42,3% volt a társadalmi tiszta jövedelem, míg a lakosságnak értékesített termékeknél ez az arány 38,4% volt. A beruházási javak árszintje tehát valamelyest jobban meghaladta a reálönköltségi szintet, mint a fogyasztási cikkeké. Az 1959. évi ipari árreform ily módon annyira csökkentette az árrendszer kétszintűségét, hogy *lényegében egyszintűvé tette a termelőeszköz- és a fogyasztói árakat.*

A termelői árszínvonal felemelését az arányok lényeges átalakításával párhuzamosan valósítottuk meg. Az arányok átalakításánál a következő tényezők játszottak szerepet: 1. az alapvető nyersanyag-kitermelő iparágak állami dotációjának megszüntetése; 2. Az importtermékek körében annak a kettős értékelésnek a megszüntetése, amely abból folyt, hogy — bizonyos kivételektől eltekintve — az „A” szektorú termelőeszközök belföldi ára a forint aranyparitásához, a „B” szektorú termelőeszközök ára pedig a forint vásárlóerő-paritásához igazodott; 3. Szerepet játszottak az arányok átalakításában az új önköltségi tényezők, pl. a műszaki fejlesztési alap, valamint az új ösztönzési megfontolások szintén képzett aránytartó adók.

Az említett számításokban még sok a bizonytalanság. Azt azonban már látjuk: ha a népgazdasági költségszámítás módszerével ellenőrizzük jelenlegi árrendszerünket, néhány fontos kérdésben a korábbtól eltérő következtetésekre kell jutnunk.

Az árképzés közvetlenül előttünk álló feladatait is sok tekintetben a vizsgálati módszerekkel feltárt hiányosságok alapján jelölhettük ki. Éppen e hiányosságok figyelmeztetnek bennünket arra, hogy a következő években a fő

feladatot az állami tulajdon körén belül forgó termékek árképzésénél a költség-számítás jobb megalapozására helyezük.

Ismereteink szerint a Szovjetunióban 1963-ban, a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban pedig 1964-ben hajtanak végre árrendezést. Mindkét szocialista ország ipari termelői árrendezést tervez, a mezőgazdasági és a fogyasztói árak érintése nélkül. Arról van tehát szó, hogy az állami tulajdon körén belül az árat mint a kalkuláció eszköztökéletesítsék.

Az árrendezés kapcsán az iparági önköltségre számított átlagos nyereség a Szovjetunióban 9%, a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban 3,6%, amit iparáganként differenciáltan határoznak meg. A nyereséghányad differenciálásakor a Szovjetunióban figyelemmel vannak az iparágak beruházási igényességére. Az iparági nyereséghányadot — a kivételektől eltekintve — úgy állapították meg, hogy az árakban megtérüljön az iparág álló- és forgóalap-növelésének felhalmozási szükséglete, amit a távlati terv alapján számítottak ki. Ugyancsak a rendelkezésre álló információk anyagából úgy tűnik, szélesedik a Szovjetunióban az úgynevezett zónaárak alkalmazási köre.

Liska Tibor (Transzvil) felszólalásában bírálta Csikós-Nagy Béla cikkének azt a tézisé, mely szerint „abban a folyamatban, amelyben létrejönnek az áru- és pénzgazdaság megszűnésének feltételei, egyben az egységes árrendszer kialakításának tendenciája is megvalósul”.

Nem kell ezzel a kommunizmusig várni — mondotta —, mert egyrészt mindenki elismeri, hogy a jelenlegi árrendszer a tervezés megalapozását szolgáló gazdasági számításokban komoly problémát jelent. másrészt, a tagolt árrendszer egyáltalán nem gazdasági viszonyaink *szükségszerű* következménye; ezt az utóbbi években bekövetkezett bizonyosfokú egységesülés is bizonyítja.

A tagolt árrendszer elméleti háttere az a hibás feltételezés, hogy a szocializmus nem árutermelő társadalom, hogy nem az árutermelés fejlesztesse, hanem annak visszaszorítása, leegyszerűsítése alapján jutunk el a kommunizmusba. Az árrendszer széttagsága akkor lenne *szükségszerű*, ha a népgazdaságot is fel lehetne darabolni. Valójában: minél fejlettebb valamely ország árutermelése, annál egységesebb a belső piaca, s annál szervezettebben kapcsolódik a nemzetközi munkamegosztásba, következésképp annál egységesebb árrendszert igényel.

Hibás elmélet azonban közvetlenül még nem eredményezhet helytelen árrendszert. Az árrendszer tagoltságának gyakorlati oka a nemzeti jövedelem újraelosztásától való irtózás. *Tureckij* például a nemzeti jövedelem ágazatok közötti újraelosztását jellegzetesen monopolkapitalista jelenségnek tartja. Nálunk is azért jöttek létre a különböző szintű (például mezőgazdasági és ipari) árrendszerek, hogy ne kelljen adó stb. formájában elvonni egyes szektoroktól az ott keletkező jövedelem egy részét, hanem az ár maga tegye lehetővé a jövedelemelvonást. Ezt az adóhivatali szemléletet azonban nem szabad a tervezés és ezáltal az egész termelés rovására érvényesíteni. Az új egységes árrendszer bevezetését sok egyéb tervezési, elszámoltatási stb. módszer változtatásával kell kiegészíteni és a többi között ki kell alakítani a jövedelemelvonás és újraelosztás helyes formáit is.

Milyen legyen az egységes árrendszer? Az egység létrehozásakor a fő probléma a nemzetközi és a belföldi termelési feltételek különbözősége. A hazai költségekhez igazodó árrendszer csak autark gazdaság következményeinek felelhetne meg. Ezért nem fogadható el a hazai értékrendszerhez igazodó árrendszer létrehozása. Akármilyen ártípusról van szó, az árnak a lényege a társadalmilag szükséges munkaráfordítás, társadalmon pedig ma a világgazdaságot kell érteni, azokat az általános világgazdasági viszonyokat, amelyek Lenin szerint erősebbek, mint bármelyik ellenséges kormány vagy osztály óhaja, akarata és elhatározása. Tehát olyan világgiaci árbázisú hazai árrendszert kell kialakítani, amelyben a külkereskedelmünkben forgalmazott

termékek belföldi árának vonzási középpontját a világpiacon számunkra elérhető árak arányai alkotják, s ezekhez kell arányosítani a többi belföldi termékek árait is.

Ezeket a kérdéseket nemcsak elméleti vita formájában kellene felvetni, hanem meg kellene adni a lehetőséget is arra, hogy kísérletezéssel a koncepció ellenőrizhető, közelebbről tanulmányozható legyen.

A különböző típusú árrendszerekből származó előnyök és hátrányok részletes elemzésének fontosságát hangsúlyozta felszólalásában *Gadó Ottó* (OT).

Felvetette a kérdést, kialakítható-e olyan árrendszer: a) amelynek nyomán a gazdaságossági számítások egyszerűen az ár alapján végezhető, b) amely teljes egészében biztosítja, hogy a vállalati érdek és a népgazdasági érdek az áron, a jövedelmen keresztül egybeessen. Ez a kérdés még nem tisztázott és ez továbbra is nagy probléma. Valószínű, hogy erre az önköltségi árrendszer a legkevésbé alkalmas, de a többi sem oldja meg ezt a kérdést.

Mai ösztönzési mechanizmusunk szervesen összefügg az árrendszer kialakult módjaival, gyakorlatával. Ha változtatni akarjuk az árrendszert, akkor azt is meg kell vizsgálni, hogy ahhoz milyen ösztönzési forma kapcsolható, át kell-e alakítani az ösztönzési rendszert, az így átalakított ösztönzési rendszer pedig miképpen hat vissza az árrendszerre. Ha csak az árrendszert vizsgáljuk és nem nézzük, miféle következmények adódnak egy megváltoztatott árrendszerből, akkor hibát követünk el, mert a két dolog szervesen összefügg és az árrendszer jól csak a hozzáigazodó ösztönzési rendszerben működhet.

Gadó Ottó egyetértett Liska Tiborral a tekintetben, hogy a kétszintű árrendszer megszüntetésével nem kell a kommunizmusig várni, de helytelenítette felszólalásának második részét, amely sok vitatandó problémát tartalmaz.

Kétszintű árrendszer valójában nincs — állapította meg *Havas Péter* (Központi Statisztikai Hivatal) —, ez kiderül a bevezetőben említettekől is. (Hasonló eredménnyel jártak *Morva Tamás*nak és a felszólalónak háromnegyed éve, különböző alapokon végzett számításai is.) Egyébként azok az Országos Árhivatalban végzett számítások, amelyekről az előadó beszélt, valószínűleg újkeletűek — mondotta *Havas Péter* —, mert a tézisekben még a kétszintű árrendszer szükségességét bizonygatta. Ha nincs kétszintű árrendszer, okoz ez valami kárt? Nyilvánvalóan semmit.

Mindebből az a tanulság, hogy alaposabb vizsgálat nélkül nem szabad ragaszkodni valaminek a szükségességéhez, mert bebizonyosodhat, hogy amit szükségesnek vélünk, az tudatunktól függetlenül — objektíve — valójában nincs is.

Nem az a probléma, hogy árrendszerünk egy vagy két szintű, hanem az, hogy az árak teljesen véletlenszerűen térnek el az értéktől, és senki sem tud arra válaszolni, miért, melyik és milyen mértékben. Ez nemcsak a termelői árakra vonatkozik, hanem a fogyasztói árakra is. Ott bizonyos mechanizmus érvényesül. Kevés indokolás van arra, hogy miért az a fogyasztói árstruktúra jó, ami van, miért az a legjobb, ami történelmileg kialakult, és egyáltalán miféle árstruktúra ez és mire ösztönöz. Igaza van *Csikós-Nagy Bélának*, hogy egyik fontos feladat az érték megismerése. Úgy néz ki, hogy az értékviszonyokat most már nem túl hosszú időn belül meg tudjuk közelíteni. De ezzel egyidejűleg ki kellene dolgozni, hogy ha majd ismerjük az értéket, attól miért, hogyan és milyen mértékben lesz célszerű tudatosan eltéríteni az árakat.

Az áraknak az a feladatuk, hogy eszközei legyenek a gazdasági számvetésnek. Ez a tézis helyes, állapította meg *Zala Júlia* (Központi Statisztikai Hivatal). Vajon betöltötte-e ezt a szerepét bármelyik eddigi árrendszerünk is? Elmondhatjuk: nem töltötte be. Az ár másik szerepe a nemzeti jövedelem elosztása és újraelosztása. Ezt a szerepet betöltötte. A felszólaló bírálta Csi-

kós-Nagy Bélának azt a megállapítását, amely szerint a jelenlegi árrendszer valamiféle gazdasági szükségszerűség alapján alakult ki. Ha viszont nem szükségszerű az éppen kialakult árrendszer, akkor kialakítható másféle is.

Gadó Ottó — folytatta Zala Júlia — kételkedik, hogy kialakítható-e olyan árrendszer, amely betölti mindezeket a funkciókat. A szocializmusban van erre lehetőség. A termelési ár rendszere tőkés viszonyok között — különösen a monopolkapitalizmus időszakában — sohasem érvényesült klasszikusan. De nekünk megvan a lehetőségünk egy ilyen árrendszer kialakítására.

Hoch Róbert (Közgazdaságtudományi Intézet) egyetértett Csikós-Nagy Béla ama tézisével, hogy az árak kétszintűségének kérdése kétféle összefüggésben szokott felvetődni. Az egyik a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonalának problémája. A másik a fogyasztási cikkek bruttó és nettó árának viszonya. Havas Péter azt mondta; azon vettük magunkat észre, hogy eltűnt az árak kétszintűsége és ebből nem lett semmi baj. Ami a *termelési eszközök és fogyasztási cikkek árszínvonalát* illeti, lehet, hogy így van és nem okoz problémát. *A fogyasztási cikkek bruttó és nettó árának viszonya* már más probléma. A szocializmusban fontos, hogy szintkülönbség legyen a bruttó és nettó árak között, ami lehetővé teszi az eltérő termelői és fogyasztói árpolitikát. Ha ez a kétszintűség eltűnne és a különbség minimális maradna, ez megnehezítené a kétféle árpolitikát, ami gyakran szükséges. Az 1959-es árrendezéssel csökkent a fogyasztási cikkek bruttó és nettó árai közötti különbség, és ez önmagában nem baj. De az árrendezés nyomán megnövekedett az árkiegészítéses fogyasztási cikkek száma és az árkiegészítés mindig sok problémát okoz.

A fogyasztási cikkek arányai Havas Péter szerint eddig véletlenszerűen alakultak ki, s ideje volna, hogy a fogyasztói árakat inmár tudatos megfontolások alapján alakítsuk ki. Az valóban szükséges, hogy a fogyasztói arányokat az eddiginél nagyobb tudatossággal alakítsuk, de alapvetően arról van szó, hogy meghatározott termelési struktúrát és jövedelemszínvonalat alakítottunk ki és ez a kettő szorított bennünket meghatározott arányok létrehozására. Más arányokat el lehet határozni, de ehhez előbb a termelői és a külkereskedelmi struktúrát kell megváltoztatni.

Jánosi Ferenc (MSZMP KB) szerint a vita lényege az volna, hogy milyen árrendszert kellene felépítenünk, melyik árrendszer-típus megfelelő a mi viszonyaink között. Az árrendszer gyökeres megváltoztatásának időpontját az előadó a kommunizmus időszakába tolja át, amikor ez a kérdés mintegy „magától” megoldódik.

Tudomásul kell azonban vennünk, hogy jelenlegi árrendszerünk sok vonatkozásban nem felel meg a követelményeknek. elsősorban azért, mert az árak „öregnek”. Nem is az 1959-es értékviszonyokat tükrözik. hiszen már 1957-ben elkezdtük az árrendezést és többé-kevésbé az akkori költségviszonyokat rögzítettük. Nem jelentkezik tehát az árakban az azóta elért önköltségcsökkentés, és így a gazdasági döntéseknél félrevezethetik a vezetőket. Különösen veszélyes ez a beruházások területén, ahol a jelenlegi — a valószínű viszonyokat nem tükröző — árak számos felesleges beruházás engedélyezésének lehetnek alapjai.

Ezért kell vitatkozni a cikknek a hosszú időre „stabil” árakkal kapcsolatos elméletével a termelési szférájában. A stabil árak a szocializmusban egyfajta szerepet betöltenek ugyan, de a merev — 5—8 évig fix — árak kárt is okoznak. Természetesen igaz, hogy a többi szocialista országban is ilyen „stabil” árrendszer alakult ki, de ez nem szükségszerű. A vitát erre a kérdésre is rá kell irányítani. Világos, hogy nem vállalatonként mozgó árakra van szükség, de az áraknak legalább évről évre követniük kell a tényleges társadalmi ráfordítások alakulását, hogy a gazdasági döntésekhez megfelelő alapul szolgálhassanak. A merev árrendszer vitatható a világpiaci ármozgások és a belső stabil árak rendszerének ellentéte miatt is.

Nagy figyelmet kell szentelni azoknak a javaslatoknak, amelyek az árképzésben a lekötött alapok figyelembevételét kívánják, mert ez — megfelelő ösztönzővel párosítva — előmozdítaná az álló- és forgóeszközökkel való folyamatos takarékoskodást. Szükséges ez azért is, hogy állandóan reális összehasonlítást tehesünk a világgiazi árakkal.

Arra a kérdésre: alkothatunk-e olyan árrendszert, amely minden szempontból megfelelő, igennel kell felelni. A szocialista gazdaság itt is fölényben van a kapitalista rendszerrel szemben, mert mi az árainkat is tervezhetjük, vagyis olyan árakat hozhatunk létre a népgazdaság éves és távlati tervei alapján, amelyek összhangban vannak hosszabb időszakok gazdasági célkitűzéseivel.

Az új termelői árrendszer megalapozásának kérdéséhez szólt hozzá *Ganczer Sándor* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó). Az 1959-es árrendezés jó előkészítését és tudományos megalapozását erősen hátráltatta, hogy viszonylag kevés idő állt rendelkezésünkre, matematikai ismereteink szerények voltak és egyetlen elektronikus számítógépünk sem volt. Abban az időben az árrendszer-típusokról csak általában lehetett vitatkozni, anélkül, hogy megbízható számítások álltak volna rendelkezésünkre a különféle árrendszer-típusok előnyeinek, hátrányainak és bevezetésük várható népgazdasági kihatásainak megítélésére.

Az 1965. körüli időszakban életbelépő új termelői árrendszer előkészítésére és megalapozására lényegesen kedvezőbbek a feltételek, mint a korábbi árrendezéseknél. Kedvezőbbek a feltételek egyrészt azért, mert több idő áll rendelkezésünkre, másrészt azért, mert ma már olyan matematikai ismeretekkel rendelkezünk, amelyek segítségével az árváltozások kölcsönhatásait, továbbá a különböző termékek halmozott bér- és akkumuláció-tartalmát viszonylag pontosan ki lehet számítani. Ugyanakkor kialakulóban van az a gépi bázis is, amelyre támaszkodva a számítások gyorsan elvégezhetők.

Ilyen körülmények között nem szorítkozhatunk csak elvi vitákra a különféle árrendszer-típusokról. Le kell írni, pontosan meg kell mondani, miképpen lehet érték-, termelési ár-, vagy valamilyen más típusú árrendszert kialakítani és megalapozott számításokat kell végezni a különféle árrendszer-típusok által a gazdasági tevékenységre és a legfőbb népgazdasági mutatószámokra gyakorolt várható hatás felmérésére. A számítások ismeretében és az árakkal szemben támasztott követelmények figyelembevételével kell azután a megfelelő árrendszer-típust kiválasztani. Jelenlegi ismereteink szerint a termelésiár-típusú árrendszer tekinthető a legjobbnak, de hangsúlyozni kell, hogy az árrendszer-típus megválasztása kérdésében csak az említett számítások eredményeinek ismeretében lehet objektíven dönteni.

Liska Tibor amellett foglalt állást, hogy belföldi áraink a világgiazi áraknak feleljenek meg. Ezzel a javaslattal nem lehet egyetérteni. A világgiazi árakra igen sok tényező hat és azok semmiféle értéket nem fejeznek ki.

Az árrendszer-típus megválasztásakor számolnunk kell azzal, hogy adódhatnak feladatok, amelyek az érvényben levő árak felhasználásával a legjobb árrendszer esetén sem oldhatók meg kielégítően. Most, amikor már elektronikus számítógépek állnak rendelkezésünkre, ezt a problémát úgy lehetne áthidalni, hogy kidolgozunk egy úgynevezett eszmei árrendszert meghatározott célra, különféle számítások végzésére.

Egyesek túlságosan nagy követelményeket támasztanak az árral szemben — kezdte felszólalását *Bakonyi György* (Könnyűipari Minisztérium). Ahogyan előrejutunk a matematikai számításokban, úgy függetleníthetők bizonyos feladatok az ártól. Több okból szükségünk van az árak bizonyos stabilitására. Ugyanakkor sokba kerül a népgazdaságnak, hogy gyakran nem tudjuk kihasználni a világgiazi áringadozásokat. Egyik iparágunkban végzett számítás szerint 1960-ban több százezer dollár megtakarítás lett volna elérhető, ha a gyártásra kerülő késztermékek optimális anyagszükségletét — a

csak most utólagosan elvégzett — lineáris programozás adatai ismeretében rendeltük volna meg. Ha elég rugalmasak vagyunk az anyagi érdekeltiségi rendszer korrigálásában, akkor az áraktól függetlenül is eljuthatunk az optimumhoz, ami azért fontos, mert mindazokat az igényeket, amelyek az árral szemben felmerülnek 1964—1965-ben sem fogjuk tudni kielégíteni.

A vita alapjául szolgáló tézisek közül hiányoznak az árképzés és az anyagi ösztönzés kapcsolataira vonatkozó megállapítások, ami pedig alapvető fontosságú kérdés.

Az árak kétszintűsége népgazdaságunkban indokolt, s attól egyelőre nem lehet eltekinteni, hangsúlyozta *Erdei József* (Pénzügyminisztérium), támogatva Csikós-Nagy Béla álláspontját. Ez a kérdés szorosan összefügg a társadalmi tiszta jövedelem elhelyezkedésével. Minél nagyobb az önköltségben a társadalmi tiszta jövedelem részaránya, annál inkább szűkül a két árszint közötti különbség. Tehát az a tendencia, hogy a társadalmi tiszta jövedelem minél nagyobb része foglaljon helyet az önköltségben, nyilvánvalóan az árszintkülönbség csökkenését vonja maga után. Kérdés, hogy ennek lehetősége milyen mértékű, s el lehet-e jutni addig, hogy a teljes társadalmi tiszta jövedelem szerepeljen az önköltségben. Ezt a tendenciát a fogyasztói árpolitika szempontjai feltétlenül korlátozzák.

Amíg árpolitikára szükség van, addig nyilvánvaló, hogy a két szint közötti különbség fenntartása legalábbis olyan mértékben indokolt, amennyire azt a fogyasztói árpolitika érvényesülése megkívánja.

A szocialista árrendszer helyes alapelveinek kialakításához szükséges vita legfontosabb megvizsgálendő kérdéseivel foglalkozott *Nagy Tamás* (Közgazdaságtudományi Intézet).

Abból kell kiindulni — mondotta —, hogy mi az árak szerepe a szocializmusban. Csikós-Nagy Béla helyesen jelölte meg az árak szerepét, amikor azt mondta: egyrészt a gazdasági kalkuláció eszközeül szolgálnak, és ezért tükrözniük kell a társadalmilag szükséges ráfordításokat, másrészt eszközei a nemzeti jövedelem tervszerű elosztásának és az anyagi ösztönzésnek, s ezért az arányokat esetenként el kell téríteni a társadalmilag szükséges ráfordítások arányaitól.

A probléma az, hogy az árak a társadalmilag szükséges ráfordításokat lehetőleg hűen tükrözzék, és ezáltal a gazdasági kalkuláció alkalmas eszközei legyenek. A kérdés itt először az, vajon az áru önköltségére milyen „m”-et tegyünk rá az árképzésnél, mihez viszonyítsuk az „m”-et azonos százalékban; vajon a „v”-hez vagy az önköltséghez, vagy a feldolgozási költséghez (amortizáció + v), vagy a lekötött alapokhoz, mely utóbbi esetben termelésiár-típusú (illetve ahhoz hasonló) árrendszert kapunk.

Nagy Tamás úgy vélte: termelésiár-típusú, illetőleg ahhoz hasonló árrendszer felé kell törekedni, amely tehát a lekötött eszközök nagyságát is figyelembe veszi az árban. Újabbban több területen mutatkozik közeledés egy ilyen árrendszerhez. A Szovjetunióban 1963-ban új ipari termelői árrendszert vezetnek be. Tureckij és Kondrasev szerint ez olyan árrendszer lesz, ahol az önköltségre iparáganként differenciált nyereségrátákat raknak rá, espedig úgy differenciálva, hogy a nyereség általában fedezze az iparág álló- és forgó-alapjainak a népgazdasági tervben előirányzott növeléséhez szükséges összegeket. Ez bizonyos értelemben közeledés a termelésiár-típusú árrendszerhez. Azok, akik a feldolgozási költségekre azonos százaléku „m” mellett szállnak síkra, tulajdonképpen egy bizonyos közeputat javasolnak az érték-típusú és a termelésiár-típusú árrendszer között. Végül nagyjából termelésiár-típusú, illetve ahhoz hasonló árrendszert javasolnak mindazok, akik az ésszerű árakat a matematikai programozással kidolgozott optimális népgazdasági tervből adódó „árnyékárak” alapján akarják megállapítani. Ha azt mondom, hogy „termelésiár-típusú, illetve ahhoz hasonló árrendszer”, akkor ez persze nem jelenti azt, hogy okvetlenül a népgazdasági egész „m”-et kell a lekötött ala-

pokkal arányosan felosztani az árakban; ez a felosztás korlátozódhat az „m” egy részére is. Tehát egy ilyen árrendszer nem jelenti okvetlenül a kétszintűség teljes megszüntetését. Ezekben a kérdésekben még nyilván sokat kell vitatkoznunk, amíg a helyes döntés kikristályosodik. Az azonban elég világosnak tűnik, hogy az *önköltségre* vetített és iparáganként is azonos százaléku „m” árképzési elve valamennyi elv között a legsebezhetőbb.

A másik probléma: ha már eldöntöttük, hogy az árakban realizálódó *m*-et százalékosan mihez viszonyítjuk, akkor döntenünk kell arról, mit tekintünk *önköltségnek*, amire ezt az *m*-et rakjuk. Meg kell tehát vizsgálni az átlagköltség-határköltség problémát. Vannak megfontolást érdemlő érvek amellett, hogy helyenként a határköltséget vegyük figyelembe.

A harmadik kérdés az importszorzó problémája. Itt egyrészt az importszorzó iparágankénti differenciálása, vagy egységes volta döntendő el, másrészt a határprobléma itt is jelentkezik. Nekünk az importált termékek bizonyos exportráfordításba kerülnek. A ráfordításoknak közül van az importszorzó megállapításához. Kérdés tehát: az átlagos exportráfordításokat vegyük-e figyelembe vagy a határ-ráfordításokat?

A negyedik probléma az, hogy az előző kérdésekben elfoglalt álláspont szerint kialakított termelői árak csak *árcentrumot* jelenthetnek, amelytől sok oknál fogva még el kell téríteni a valóságos árakat. Melyek ezek a főbb okok?

Ötödször, okvetlenül tisztázandó, igen nehéz probléma az ipari termelői árak rögzítettségének *időtartama*. Ezeknek az áraknak 5 vagy 8 évig való rögzítettsége az árrendszer megmerevítését jelenti, s nagymértékben alkalmatlanná teszi az árakat arra, hogy helyesen tükrözzék a társadalmilag szükséges ráfordításokat, hiszen az utóbbiak közben sok területen jelentősen megváltoznak. Igazuk van azoknak, akik gyakoribb ipari termelőiár-változtatásokat tartanak szükségesnek. A matematikai eljárások és a gépek felhasználásával ez nem is megoldhatatlan feladat. Ez esetben azonban igen nagy problémák támadnak a tervezésben (például a tervteljesítés mérésekor), s ezek megoldási lehetőségei még tisztázatlanok.

Végül probléma az is, hogy a létező tényleges árrendszer mellett nem szükséges-e egy eszmei árrendszer kialakítása kifejezetten gazdaságossági döntések céljára. Gazdaságossági döntéseket kell hozni sok évre előre. Ezeknél nem volna helyes, ha azok a tényleges árrendszer alapján történnek.

Felmerült a vitában a hazai ár és a világpiaci árak összefüggésének a kérdése is. Ez igen bonyolult és fontos probléma, de nem úgy, ahogy Liska Tibor felvetette. Azzal ugyanis semmiképpen sem lehet egyetérteni, hogy a világpiaci árarányokat tegyük meg hazai árarányoknak. Ez képtelenség. Ismeretes, hogy a tőkésországok belföldi árarányai is jelentősen eltérnek a tőkés világpiaci árarányoktól. A tőkés világpiaci árai — amennyiben azok egyáltalán megállapíthatók — erősen a monopóliumok változó erőviszonyainak hatását tükrözik, konjunkturálisan ingadoznak, egészen más termelési feltételeket tükröznek. Ezek tehát semmiképpen sem szolgálhatnak alapul egy tervgazdálkodást folytató szocialista ország belföldi árrendszeréhez. A szocialista világpiacnak viszont még nincs saját nemzetközi árbázisa, s ennek megteremtése hallatlanul bonyolult problémák megoldását követeli. Feltehető egyébként, hogy ha ez a saját nemzetközi árbázis létrejön, a belföldi árarányoknak akkor is sok tekintetben eltérőnek kell lenniök.

Vitázó beszédében *Szikós-Nagy Béla* azt az ellentmondást emelte ki, amely a vita középpontjában álló kérdésben mutatkozott; áttérhetünk-e és mikor az egységes árrendszerre. A vitában résztvevők figyelmét talán elkerülte, hogy az egységes árrendszerre való mielőbbi áttérés nehézségei a mezőgazdaság és az ipar, a termelés és a fogyasztás összefüggéseiben vannak és nem az ipari termelés szféráján belül. Ha az ipari termelés szférájában csereálnék fel az önköltség típusú árrendszert, pl a termelésiár-típusú árrendszerrel, akkor semmit sem változtatnánk a mai árrendszer tagoltságán, csak

új, bonyolult problémákat teremtenénk. Mindezt mégis meg lehetne tenni, ha bizonyítható lenne, hogy ebből a szocialista gazdaságra valamilyen különleges előny származnék.

Az Országos Árhivatal el fogja végezni a különböző ártípus-számításokat. Úgy tűnik azonban, hogy az ipari termelés szférájára korlátozottan kidolgozott termelésiár-típus széles körben a mai fogyasztói árak szintjére emelné a termelői árakat. Így azután az a forgalmiadó-politika, amely ma a fogyasztói és a mezőgazdasági árpolitikát alátámasztja, rendkívül széles körben dotációs árpolitikává változnék. Ezt az árrendszert azután nehéz indokolni.

Az ártípus-számítások *önmagukban* nem adhatnak elegendő alapot annak elbírálásához, hogy minek arányában a leghelyesebb a társadalmi tisztá jövedelmet elosztani. Akik a vitában az egységes árrendszer mellett foglaltak állást, Liska Tibor kivételével, kihagyják a számításból a mezőgazdaságot és a fogyasztás szféráját. Ezt a hibát el is kell követni ahhoz, hogy az ár szerepét a szocializmusban le lehessen egyszerűsíteni a gazdasági számvetésre. Ettől már csak egy lépés az árképzés sematizálása. Akinek ez a platformja, az persze szükségszerűen bírálja a jelenlegi árrendszert. Pedig az ár az ipari termelés szférájában is rendkívül bonyolult jelenség, amelyet csak a vállalati önálló elszámolással és az ösztönzési mechanizmusokkal szoros kapcsolatban lehet kielégítően megoldani.

A felszólalók különbözőképpen vélekednek a tekintetben is, hogy milyen körülmények között válhat az ár a gazdasági számvetés eszközüvé. Liska Tibor ehhez azt tartja szükségesnek, hogy a világgiazi árrendszert ültessük át belső viszonyainkra. Ezt a koncepciót a vitában megfelelően megbírálták. A szocialista árrendszer ösztönző mechanizmus, amely szoros kapcsolatban áll a népgazdasági tervvel. Aki a világgiazi árrendszer átvételét akarja, annak fel kell tételeznie, miszerint a tervszerű, arányos fejlődés követelményeinek úgy kell eleget tenni, ahogyan ez a termelési feltételek oldaláról nézve és a tőkés világgiacon megítélve tűnnek előnyösnek. Márpedig az ilyen szemlélet teljes félreértése a két társadalmi rendszer között folyó verseny lényegének.

A felszólalók többsége a nemzeti értékviszonyok alapján vetette fel a gazdasági tisztánlátást. De ez a vita sem tisztázta, miért kellene fejlett gazdaságban a termelési ár típusát megfelelőbb költség-számítási eszköznek tekinteni, mint az értékárat. A termelési ár hívei jórészt pusztá deklarációra szorítkoztak. Célszerű lesz erre a kérdésre az ártípus-számítások befejezése után visszatérni. Igaza van Gadó Ottónak, hogy semmiféle árrendszer nem ad kész receptet a gazdaságossági számításához. Bizonyos naivitás kell annak feltételezéséhez, hogy több évre rögzített árrendszerrel helyettesíteni lehet olyan számításokat, amelyeket a munkatermelékenység rendszeres változása miatt évenként legalább egyszer el kell végezni. Helyes Ganczer Sándornak az a véleménye, hogy kifejezetten hatékonysági számításokra célszerű úgynevezett eszmei árrendszerek, pontosabban értékmutatók kidolgozása.

A korszerű matematika és számítógépek igénybevételével egyre kiterjedtebb körben végzünk számításokat. Ezek körében megkülönböztetett jelentősége van az érték-számításnak. Úgy tűnik azonban, hogy Havas Péter túlhajtja az érték nem ismerésének problémáját. Korábban valóban azt hittük, hogy amikor az önköltséget némi nyereséggel pótlékoljuk, olyan árakat kapunk, amelyek jól megközelítik az értékviszonyokat. Az input-output elemzés kiderítette, hogy a sok vertikumú iparágakban ez nincs így. De kiderítette azt is, hogy számos iparágban helyesnek bizonyult ez a feltételezés. Továbbá, csak a legutóbbi időben derült fény a fogyasztói ár és az érték számszerű összefüggéseire, de azért túlzás azt állítani, hogy jelenlegi áraink a véletlen műve. Mind a mezőgazdaságban, mind a fogyasztás szférájában tudatosan teremtettük meg az árakat. Ezek az árak a tervvel összhangban alakítják ki a lakosság jövedelmi viszonyait és közreműködésükkel megvalósul a kereslet-kínálat összhangja.

Ivan Jevenko: Új tervezési módszerek a Szovjetunióban

Kozgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 224 l.

Jevenko könyvét a Szovjetunióban az utóbbi években a gazdasági vezetésben végbement igen jelentős változások teszik időszerűvé. E könyv elég részletes keresztmetszetét adja a Szovjetunió jelenlegi tervezési rendszerének, a tervezési apparátus most érvényben levő felépítésének.

A szóban forgó munka első fejezetében ismerteti a tervgazdálkodás általános elméleti, elvi alapjait, vizsgálja a szocialista, illetve kommunizmust építő állam gazdaságszervező funkciójának alakulását. Érdekes összefoglaló e fejezetnek az a néhány pontja, amelyben a szerző rendszerezi az ipar és az építőipar, valamint a mezőgazdaság irányításával és átszervezésével kapcsolatos legújabb párt- és kormányhatározatokat. Jevenko nem egyszerűen ismerteti ezeket a határozatokat, hanem elemzi is azokat a körülményeket, okokat, amelyek szükségessé tették a régi módszereknek, illetve rendszernek az újjal történő felváltását.

A szerző szerint a népgazdasági tanácsok területi elven alapuló rendszerének megteremtésével „új szakasz kezdődött meg a gazdasági építés állami irányításában”. A gazdasági irányítás és tervezés átszervezése, ahogy Jevenko írja: „a szocialista termelési viszonyok tökéletesítését eredményezi”.

Részletesen tárgyalja a szerző a szovjet gazdasági és tervező szervek felépítésének alapelveit és feladatait. Áttekinthető séma segítségével (29. lap) ábrázolja az államigazgatási és a népgazdasági tervezési szervek felépítését, egymásközi mellé- és alárendeltségi kapcsolatait. Kissé túl aprólékosan írja le a Szovjetunió Állami Tervbizottságától kezdve a minisztériumokkal, helyi tervbizottságokkal, a népgazdasági tanácsokkal folytatva, egészen a vállalatokig e szervek feladatait, funkcióit. A könyvnek ez a része eléggé tankönyv jellegű, s emiatt kevésbé érdekes, kevésbé újszerű az olvasó számára.

A könyv második fejezetében Jevenko a távlati népgazdasági tervek kérdéseivel foglalkozik. Ez a fejezet számunkra most különösen azért érdekes, mert hiszen Magyarországon most először van folyamatban hosszú távlatú népgazdasági terv kidolgozása. Összefoglalja a távlati tervezés célját, s a Szovjetunió gazdaságának történetén keresztül bemutatja, hogy a távlati tervezésnek a Szovjetunióban már a GOELRO-terv elkészítése óta milyen nagy szerepe volt és van a szovjet népgazdaság tervezésében. Megvilágítja, hogy a távlati tervezés az új társadalomépítés alapvető kérdéseinek megoldása végett vált szükségessé, s az utóbbi években jelentőségét csak fokozta, hogy a Szovjetunió távlati tervében a kommunizmus anyagi-elméleti bázisa megteremtésének feltételeiről kell gondoskodni. Helyesen hangsúlyozza itt a szerző, hogy a távlati tervek nemcsak a gazdasági fejlődés terveit tartalmazzák, „hanem az intézkedések olyan hatékony rendszerét” is, amelyek meghatározzák az egész népgazdaság hosszú távlatú fejlesztésének módjait és eszközeit.

Ezekután az író ismerteti a távlati tervek általános felépítését, majd a Szovjetunió 1959—1965-ös hétéves tervének fő célkitűzéseit, valamint azt, hogy e célkitűzések elérése végett mely alapvető feltételeknek kell elgeget tenni, például a munkatermelékenység növelése területén. Rövid táblázat szemlélteti a hétéves terv legfontosabb mutatóinak alakulását.

A távlati és az éves tervek kidolgozásának általános elveit ismertette, a szerző foglalkozik a korábbi tervezési rendszer fogyatékoságaival, valamint öt évnél hosszabb időre szóló országos távlati fejlesztési terv hiányának káros hatásával. Felveti a könyv az éves és a távlati tervek kapcsolatát, a távlati és az éves tervek kidolgozásának módját a keretszámoktól a tervtörvényig. Újszerű ennek a fejezetnek az a része, amely a hosszabb időszakokra szóló gazdasági tervek éven-

kénti módosításának és az összevont éves tervek kidolgozásának szükségességét tárgyalja. Elég részletesen taglalja e fejezet az anyagi-műszaki ellátás tervezésének kérdéseit, olyannyira, hogy még a szovjet népgazdaság éves anyagi-műszaki ellátási tervének kidolgozási menetét (menetrendjét) is közli.

Ugyancsak ebben a fejezetben ismerteti a szerző a távlati tervezés koordinálásának problémáit és módszerét a szocialista világrendszer országai között. Ebben a pontban történeti áttekintést kap az olvasó a KGST eddigi működéséről, tevékenységének állandó szélesedéséről, a benne részt vevő országok egymásközi munkamegosztásának kialakításában, a specializáció és a kooperáció további fokozásában betöltött fontos szerepéről, rövid ismertetést kapunk néhány érdekesebb KGST-megállapodásról.

A szóban forgó könyv III. fejezete tarthat igényt a legnagyobb érdeklődésre. Itt a szerző az ipari tervek kidolgozásának módszertani kérdéseivel foglalkozik igen nagy részletességgel. Néhány érdekes adattal szemlélteti az egyes iparágak egymásközi és az iparnak más népgazdasági ágakkal való kapcsolatát. Például megemlíti, hogy a fémkohászat fogyasztja el a termelt összes szénmennyiség 24 százalékát, a villamos erőművek 20 százalékát, a közlekedés pedig mintegy 30 százalékát. A területi elv alkalmazásának szemléltetésére szintén közül a szerző néhány érdekes adatot a fontosabb cikkek termelésének és felhasználásának területi, köztársaságokra vonatkozó megoszlásáról.

Az iparfejlesztés tervezésének módszertani alaptételeiről szóló pontból kicsendül az a rugalmasság, amivel a jelenlegi mutatószámrendszert kezelik. A szerző nem valamiféle általános recepthalmazt ismertet, hanem a módszertani alapelvek felsorakoztatásával igyekszik megmutatni: úgy kell a mutatókat felépíteni, hogy a vállalatok a népgazdasági szükségletek kielégítésében a legjobban érdekeltté váljanak. A kötelező mutatók részletes ismertetése során foglalkozik az alkalmazandó árak kérdéseivel is, hiszen a természetes mutatókon kívül jó néhány értékmutató is kötelező jellegű. A szerző részletesen foglalkozik a vállalati teljes termelés mutatójának fogyatékoságaival. E hiányosságok kiküszöbölésére — mint írja — a Szovjetunió tervezési gyakorlatában, például a ruházati iparban, 1957 óta a vállalatok teljesítményét az általuk felhasznált nyersanyagérték nélkül határozzák meg. Kitűnik ebből a pontból, hogy a népgazdasági tanácsok, valamint a szövetségi köztársaságok állami tervbizottságai maguk dolgozhatják ki azokat a mutatókat, amelyek — véleményük szerint — az adott vállalat tevékenységét legjobban jellemzik. A szerző felvet jó néhány olyan szempontot és követelményt, amelyek szem előtt tartásával a népgazdasági tervezés mutatószám-rendszerét tovább lehet tökéletesíteni.

A módszertani kérdések közül kiemelkedő az az alapelv — amiről a szerző több helyen tesz említést —, hogy a megalapozó számítások köre jóval szélesebb, mint a jóváhagyott mutatóké. Ez a tervezésnek egy igen jelentős problémáját oldja meg, nevezetesen azt a látszólagos ellentmondást, hogy egyrészt a terv gondosabb, tudományosabb megalapozása egyre több mutatószám kidolgozását igényli, másrészt a területi tervező szervek, illetve a vállalatok önállóságát a kötelező mutatók számának csökkentésével lehet fokozni. Ennek a szerző által említett gyakorlatnak a hazai alkalmazásával a magyar tervezési problémák egy részét is meg lehetne oldani.

E fejezet két alpontja: „3. Az iparfejlesztés ütemének tervezési elvei” és „4. A gazdasági arányok tervezése” című pontok alapján az olvasó érthetően konkrét tervezési metodikai eljárások ismertetésére számít, de ebből a szempontból az érdeklődést a könyv e pontjai igen kevéssé elégítik ki. A szerző az ipar általános fejlődési ütemének meghatározására, valamint az I. és a II. osztály termelésének, az A és a B szektor termelésének ütemére vonatkozó általános, a szocializmus politikai gazdaságtanából ismert alapelveket ismertet, de túl általánosan, s ugyancsak túl általánosok az alapanyag- és a feldolgozóipar, az ipar és a mezőgazdaság stb. közötti fő arányok meghatározására vonatkozó megállapításai is. Igaz, hogy a fő ütemek és a fő arányok alakulására vonatkozóan igen sok érdekes statisztikai táblázatot közöl, s a szovjet népgazdaság fejlődését sokoldalúan szemlélteti. Néhány előforduló aránytalanság bírálatával közvetetten utal arra, hogy miben rejlett az aránytalanság oka, s melyek voltak a következményei. Növelte volna e fejezet értékét, ha inkább kevesebb kérdést ragadott volna ki a szerző, de ezeket részletesebben, mélyebben elemezte volna. E pontokban foglalkozik a területi tervezés, a fő területi arányok kialakításával, valamint a beruhá-

zások hatékonyságának vizsgálatával is. Érthető, hogy ilyen sokrétű és bonyolult kérdéseket csak éppen felvetni lehet.

Különös figyelmet fordít a szerző ebben a fejezetben az ipari termékek iránti szükségletek meghatározásának módszereire. Fő módszernek az anyag- és termék-mérlegek alkalmazását tekinti, s ismerteti ezen mérlegek felhasználási oldala összeállításának módszertani kérdéseit, azokat a főbb közgazdasági megfontolásokat, amelyek segítségével egy-egy termékből a népgazdasági szükséglet megállapítható. Közül néhány konkrét mérlegsémát s gyakorlati számítási módszert, például a nyersvas, az acél és a hengerelt acél termelési arányaira vonatkozó számítási módszert. A szükségletek megállapításának módszerei különösen nagy jelentőségűek hazánkban. Magyarország ipari nyersanyagfelhasználásában az importhányad igen magas, ami önmagában rámutat az anyaggazdálkodás fontosságára, az anyagtakarékoság jelentőségére és a szerző által javasolt megalapozó számítások fontosságára. Kár, hogy a szerző itt nem ismerteti részletesebben az anyagszükségletek meghatározásának különböző módszereit.

Erdeklődésre tarthat számot — különösen iparági és vállalati tervezők részéről — a III. fejezet utolsó pontja, ahol a szerző a termelési program műszaki és gazdasági megalapozásának módszereivel foglalkozik iparágak szerint. Tömören összefoglalja egyrészt azokat a közgazdasági alapelveket, amelyeket a termelési program összeállításakor szem előtt kell tartani, másrészt több olyan gazdaságstatisztikai mutató tartalmát és alkalmazását ismerteti, amelyek a termelési program kialakításánál döntő tényezők. Ilyen mutatók például a gépkapacitás-kihasználási együttható, a nyersanyag-felhasználási normák, az új technika hatékonysági mutatói, a specializáció, a kooperáció és kombinálás gazdasági hatékonysága stb.

A könyv IV. fejezete a tervteljesítés ellenőrzésével és gazdasági elemzésével foglalkozik. Vázolja azt a helytelen, bürokratikus felfogást, amely szerint a tervezés munkája a terv elkészültével befejeződik. Helyesen rávilágít arra, hogy a tervteljesítés ellenőrzése nem egyszerűen a tervteljesítési mutatók meghatározásában rejlik, hanem a tervtől való eltérések igen alapos, mélyreható közgazdasági elemzésében, s főleg annak vizsgálatában, hogy a tervtől való eltérések hogyan befolyásolják a tervben meghatározott arányok alakulását. Sok érdekes adatot közöl a szerző a Szovjetunió néhány vállalatára vonatkozóan a tervek teljesítéséről, a lemaradások okairól s a túlteljesítéseket lehetővé tevő tartalékok kihasználásáról.

Összefoglalva: Jevenko könyve jó áttekintést ad a szovjet népgazdasági tervezés jelenlegi szervezetéről s a tervek kidolgozásának legfontosabb általános elveiről. De kétségtől hiányérzetet hagy az olvasóban a metodikai kérdések tárgyalása, ezért hasznos lenne, ha ezt az általános jellegű munkát követné egy második kötet, amely az említett metodikai kérdések feldolgozását tartalmazná.

Külön kell szólni a fordító és a szerkesztő munkájáról, akik gördülékeny, magyaros mondatszerkesztéssel könnyen olvashatóvá tették magyar nyelven is a munkát.

Ulbrichné Ács Magda

Otto Reinhold: Van-e harmadik út?

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961. 236 l.

A német marxista közgazda munkája Berlinben jelent meg 1930-ban „Freie Wirtschaft?” címmel. Mint a munka alcíme (*Bürgerliche und kleinbürgerliche ökonomische Anschauungen in Westdeutschland*) is jelzi, a könyv a kapitalizmust védő polgári és kispolgári közgazdasági nézetekkel foglalkozik. A magyar nyelvű kiadás jelentősége az, hogy a magyar olvasóközönség népszerű és mégis színvonalas előadásban megismerheti a burzsoá közgazdászok egy sor elméletét.

Bár a könyv csupán nyugatnémet burzsoá közgazdasági nézetekkel foglalkozik, mégis fényt vet a nyugati országokban általában elterjedt magántuajdont védő, antimarxista nézetekre.

A második világháború után — amelyet a német és a külföldi nagytőke emlőin táplált hitleri fasizmus robbantott ki, és amely a német népek is annyi

szenvédést hozott — Németországban nehéz volt a régi módszerekkel védelmezni a kapitalizmust. A nyugatnémet monopóliók kezdettől fogva arra törekedtek, hogy hatalmának feltámasztását az „osztályharmonizációról” (Klassenharmonie), a tőkés és munkások „szociális társasviszonyáról” (Sozialpartnerschaft) szóló és a „népi kapitalizmusról” fecsegő elméletekkel leplezze. Az új elméletek özöne zúdult a tömegekre és elterjesztésükre óriási propagandagépezet lendült működésbe, amelyből nem hiányoztak sem a katolikus egyház, sem a németországi Szociáldemokrata Párt szervezetei. Otto Reinhold könyvének érdeme, hogy az élen és kuszáltn burjánzó elméleteket, tétleket rendszerezi, csoportosítja, s így az olvasó számára viszonylag kis fáradsággal hozzáférhetővé teszi.

A könyv három részből áll. Az első rész a „népi kapitalizmus” elméletét fejti ki és bírálja. A második rész a katolikus szociális tanítással, a harmadik rész a nyugatnémet jobboldali szociáldemokrata vezetők közgazdasági nézeteivel foglalkozik.

A monopóliumok urai és a polgári ideológusok a nyugatnémet gazdasági rendszert évek óta mint „szociális vagy szabad piacgazdaságot” emlegetik. Az Adenauer-kormányzat egyetlen alkalmat sem szalaszt el, hogy a sajtóban és a rádióban, a televízióban és a filmszínházakban magasztalja a nyugatnémet lakosság előtt ennek a „piacgazdaságnak” az előnyeit. A szerző kimutatja ennek az elméletnek fonák-ságát és tarthatatlanságát. Bebizonyítja, mennyire képmutató propaganda az, hogy az állam mint „rendcsináló hatalom” tőkés viszonyok között felülemelkedik az osztályérdekeken. Kimutatja, hogy a nyugatnémet gazdasági rendszer sem „szociálisnak”, sem „szabadnak” nem nevezhető. A monopóliumok keletkezésének megátlása és a szabadverseny feltételeinek biztosítása kispolgári illúzió. Statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy Nyugat-Németországban is érvényesül a tőkés gazdasági fejlődés szükségszerű velejárójaként a termelés és a tőke koncentrációja; a termelés koncentrációja és a monopóliumok uralma ebben az országban sohasem ért el olyan magas fokot, mint éppen ma. A legerősebb monopóliumok mind fokozottabban használják fel saját érdekükben az államot, elsősorban azért, hogy fokozzák a nemzetgazdaság és az egész élet militarizálását, a belső elnyomást és az agresszív külpolitikát. A szerző példákkal világítja meg azt a tényt, hogy a nyugatnémet gazdaság lényege — a burzsoázia szemfényvesztés dacára — a második világháború után nem változott. A termelési eszközök tekintetében a tulajdonviszonyok nem változtak, a monopóliumok továbbra is uralkodnak a gazdaság fölött, szabad versenyről pedig beszélni nem lehet. A „szociális biztosítékok”, vagyis a bonni állam intézkedései mindenekelőtt a monopóliumok uralmát és profitját biztosítják.

A szerző részletesen foglalkozik a „népi kapitalizmus” elméletével. Ez a polgári elmélet azt hangoztatja, hogy a munkásoknak és a többi dolgozónak is minél nagyobb arányban kell részesedniük a tulajdonból, vagyis termelési eszközök tulajdonosává kell válniuk. Ezáltal nemcsak az osztályellentétek és az osztálykülönbségek tűnnek el, hanem a munkásosztály számára a szociális biztonságot is meg lehetne teremteni. „Tulajdont mindenkinek” — az adott összefüggésben ez a burzsoázia legfontosabb jelszava —, mert így állítólag meg lehet változtatni, illetve már sok vonatkozásban meg is változtatták a kapitalizmus lényegét. Szerintük így az egész nép tőketulajdonos lesz, a proletariátus megszűnik létezni. A burzsoázia ideológusok szerint minden eszközzel elő kell mozdítani, hogy a munkások és az alkalmazottak kisorszvényeket vásároljanak. Ennek kettős haszna volna. A munkásságnak nemcsak osztályöntudata csökkenne és függősége nőne, hanem a vállalkozók a kisorszvények eladása és a beruházási takarékrendszer útján növelni is tudnák beruházásaik összegét. A szerző kimutatja, hogy a munkásoknak a termelési eszközök tulajdonába való ilyen bevonása végső fokon azt jelenti, hogy a munkások saját kizsákmányolásukat finanszírozzák.

Otto Reinhold hangsúlyozza, hogy ha a német imperialistáknak sikerülne is viszonylag nagyszámú kisorszvényt eladniuk vagy sok dolgozót megnyerniük a beruházási takarékrendszer gondolatának, a kapitalizmus ellentmondásai akkor sem jutnának közelebb megoldásukhoz. A társadalom a kisorszvények által soha nem tesz szert hatalomra és rendelkezési jogra a gazdaság fölött, és a gazdaság fejlődése, a tőkés tulajdon lényege, az anarchia mit sem változna.

A szerző rámutat arra, hogy a „népi kapitalizmus” hirdető imperialista propaganda fő célja a munkásosztályban a burzsoáziával való érdekközösség látszatát kelteni és elhitetni, hogy a mai kapitalizmus már a békés, szocialista társadalom

egyik válfaja. Így hát felesleges harcolni a tőkés kizsákmányolás megszüntetéséért, de felesleges szervezkedni is, mivel a munkások a kiterjedt kiszármányolás-vásárlással töketelajdónosok lesznek és értelmét veszíti a munkások külön érdekképviselése.

A könyv második része a klerikális ideológiával és elsősorban a katolikus szociális tanítással (*katolische Soziallehre*) foglalkozik. Érdekes előadásban tárul az olvasó elé, hogy a katolikus szociális tanítás mennyire szerves kiegészítője és alátámasztója az első részben ismertetett ideológiának. Például olyan tételek, hogy az ember csak akkor fejlődhet szabadon, ha magántulajdona van; hogy minden dolgozónak legyen tulajdona, de csak akkor, ha ezt a tulajdont saját jövedelméből takarítja meg — ezek a tételek a „népi kapitalizmus” tételeivel teljes összhangban állnak. A szerző rámutat a katolikus szociális tanítás veszélyeire a munkásmozgalom, és ezen belül a szakszervezeti mozgalom vonatkozásában. Bebizonyítja, a tanítás tételei azt célozzák, hogy a szakszervezetek a munkásosztály harci szervezeteiből a vállalkozók segédeszközeivé legyenek. Azt követelik, hogy a szakszervezetek lépjenek fel a termelési eszközök magántulajdona védelmében, minden erejüket összpontosítsák arra, hogy a munkásokat takarékoskodásra és tőkés érték-papírok vásárlására bírják. A tanítás szerint bérkövetelést csak akkor lehet előterjeszteni, ha az nem jár nagyobb fogyasztással; egyet kell érteni a nők alacsonyabb bérezésével stb. Tételeikkel a katolikus ideológusok a munkások osztály-öntudatát igyekeznek elaltatni. Bár elismerik az osztályok létét, azt a felfogást vallják, hogy az osztályellentétek, az osztályharc tévedéseken alapul. Szerintük a pápa által óhajtott társadalmi békekét akkor lehet elérni, ha sikerül a különböző osztályokat közös „hivatásrendekké” átalakítani. Ezek szerint például az iparban a munkások és a vállalkozók „*hivatásrendet*” alkotnak, amelyért a vállalkozók és a munkások egyaránt felelősek.

A szerző élesen mutat rá arra, hogy az ilyen „munkaközösségek”, a „hivatásrendi társadalom” formái mindig a fasiszta uralommal kapcsolatban jöttek létre. Ilyen intézmények vannak a mai Spanyolországban, voltak az első és a második világháború között Olaszországban, egy ideig Ausztriában is. A könyv figyelmeztet arra a kapcsolatra, amely a katolikus szociális tanítás és a szociálreformista ideológia között van, mert azok a jobboldali szociáldemokrata vezetők, akik jelenleg a Németországi Szociáldemokrata Párt hivatalos politikáját meghatározzák, teljesen ennek a tanításnak az alapjára helyezkednek. Figyelmeztet arra is, hogy nemcsak a jobboldali szociáldemokrata vezetők próbálnak utat nyitni a klerikális ideológiának a munkásosztály soraiba való behatolásának, hanem a nyugatnémet jobboldali szakszervezeti vezetők is. Lehetővé teszik a katolikus szociális tanítás ideológusainak, hogy nézeteiket szakszervezeti iskolákon taníthassák, a Német Szakszervezeti Szövetség folyóirataiban és konferenciáin terjeszthessék.

A könyv harmadik részében a szerző a jobboldali szociáldemokrata vezetők közgazdasági nézeteit ismerteti és bírálja. E nézetek legtömörőbb kifejezője a párt *godesbergi kongresszusán* elfogadott új *alaprogram*. Ez a program teljesen szakít a marxizmussal. Úgy véli, hogy az élet túlhaladta a marxizmust és legfeljebb történelmi jelentősége van. Otto Reinhold rámutat arra, hogy a Godesbergben elfogadott programmal mindenekelőtt a polgári ideológiát, Erhard nézeteit és a katolikus szociális tanítást akarják a munkásosztály tudatába becsempészni, s ezáltal a munkásosztályt megbénítani.

Ennek a könyvnek, mint a magyar kiadás címe is jelzi, végső soron központi témája a „*harmadik út*” kérdése. A jobboldali szociáldemokrata vezetők gyakran tüntetik fel úgy nézeteiket, mintha azok harmadik utat jelentenének a kapitalizmus és a kommunizmus között. A szerző bebizonyítja, hogy ezek a nézetek csupán a monopoltőke közgazdasági tételeinek sekélyes változatai. Ezekre az elvekre támaszkodva, egyetlen országban sem tudták megvalósítani a szocializmust, jóllehet Angliában és sok más országban a szociáldemokraták voltak hatalmon. Az elmúlt évek gyakorlata bebizonyította, hogy nincs „harmadik út”.

A ködösítés igen jó példajaként hozza fel a mű a jobboldali szociáldemokratáknak azt a tételt, hogy a kizsákmányolás lényegét idegen munkaerő felhasználása jelenti *megfelelő díjazás nélkül*. Ezerint a tőkés és a munkások közötti viszonyt nem a tulajdonviszonyok határozzák meg, hanem az, hogy a díjazás megfelelő összegű vagy sem, tehát a munkabér nagysága. Reinhold rámutat arra, hogy a kizsákmányolásnak ez a meghatározása lehetővé teszi a szociáldemokrata vezetőknél, hogy ellenpjenek a *kizsákmányolás ellen*, de egyidejűleg ne kelljen harcolniuk a *tőkés társadalmi rend megszüntetéséért*.

A „szabadelvű szocializmus” ideológusai ebből kiindulva azt állítják, hogy a munkások bevétele emelkedett, a vállalkozók jövedelme csökkent. Ennek a *ki-egyenlítődsnek* eredményeképpen az osztályokra való elkülönülés már rég a múlté. Az új technikai eredmények alkalmazása, az automatizálás, szerintük forradalmasítja az osztályszerkezetet. A munkásosztály fokozatosan alkalmazotti csoporttá, középosztállyá alakul. A könyv rámutat arra, hogy a termelésben elfoglalt társadalmi helyzet határozza meg a jövedelem formáját és nagyságát, és nem megfordítva. A bérek emelkedése vagy csökkenése nem változtat a munkások osztályhelyzetén, ugyanúgy, ahogy a profit ingadozása sem változtatja meg a tőkésosztályhelyzetét. Alaptalan illúzió tehát a „második ipari forradalomról” szóló szociáldemokrata elmélet.

Színesen és részletesen foglalkozik a szerző a jobboldali szociáldemokratáknak az állam gazdasági szerepére, a konjunktúrapolitikára, valamint egyéb gazdasági kérdésekre vonatkozó modern revizionista elméleteivel.

Otto Reinhold könyve értékes és tanulságos olvasmány, nemcsak közgazdászok számára. Népszerű stílusa, világos előadásmódja megkönnyíti a burzsoa elméleteknek és a velük szembenálló marxista tételeknek a megértését, áttekintését.

A mű azonban mégsem igazi, tüzzelteli vitairat. A nézetek kritikája korántsem olyan élénk és érdekfeszítő, mint a nézetek leírása. Nem aknázza ki a szerző a bírálat olyan lehetőségeit, mint a nézetekben rejlő ellentmondások kiélezése. Növelte volna a mű értékét, fokozta volna érdekességét például annak az ellentmondásnak a hangsúlyozása, hogy a burzsoa rend védelmezői egyrészt hangoztatják a „tulajdont mindenkinek” elvet, másrészt kijelentik, hogy ma már nem a tényleges tulajdonosok irányítják a gazdaságot, hanem az igazgatók és az ügyintézők, tehát a gazdasági és a politikai hatalom ma már nem a tőkéstulajdonra épül. A viszonylag egyszerűen, sokszor ismétlődően, de mindig jó helyen beiktatott marxista tételek azonban általában jó lehetőséget nyújtanak az olvasó számára, hogy a könyvből elméleti fegyvertárat állítson össze magának a burzsoa közgazdasági nézetek elleni harchoz.

P. O.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Лайош Черба — Эндре Гач:

Плановый баланс распределения и перераспределения национального дохода

Авторы статьи на основании совместной работы, преданной Госпланом и Министерством финансов БНР, раскрывают принципиальные основы и излагают методы практического применения баланса распределения и перераспределения национального дохода.

Вплоть до последнего времени баланс национального дохода разрабатывался в сводной форме, у которой стороны производства и использования как в планировании, так и в статистике вырабатывались различными способами приближения. Этот сводный баланс фиксирует национальный доход, — как массу продуктов, — в двух конечных пунктах его движения, но не отражает национальный доход как первичную и, соответственно, использованную сумму доходов и, далее, как процесс перераспределения, перетруппировки, осуществляющийся между двумя конечными пунктами. Так хотя различные финансовые балансы содержали отдельные элементы перераспределения доходов, они не отражали всего процесса в целом. Единство балансовой системы народного хозяйства требует планирования, а также наблюдения процесса распределения и перераспределения во всей его полноте.

Баланс распределения и перераспределения национального дохода дополняет баланс межотраслевых связей. В то время как последний отражает в основном движение продуктов, баланс распределения и перераспределения показывает прежде всего движение доходов.

Для изображения процесса распределения и перераспределения могут быть использованы различные системы. Излагаемый авторами метод имеет экспериментальный характер и является наиболее подходящим с точки зрения нынешней практики планирования.

Баланс создает широкие возможности для экономического анализа. Баланс показывает, в каком общественном секторе (государственном, кооперативном, частном) создается дополнительный национальный доход и каким образом он распределяется между различными собственниками доходов (государство, кооперативы, население).

В процессе перераспределения происходит изменение пропорций участия отдельных собственников доходов, ввиду чего распределение использованных доходов в значительной степени огличается от пропорций первичных доходов.

В заключительной части своей статьи авторы подчеркивают, что внедрение баланса распределения-перераспределения в регулярную плановую работу может оказать содействие дальнейшему подъему уровня народнохозяйственного планирования. Они считают необходимым создание соответствующей статистической базы для обоснования планового баланса.

Ласло Кертеш — Шандор Балажи:

Положение и основные направления развития инструментального станкостроения Венгрии в период второй пятилетию

Инструментальное станкостроение является одной из тех отраслей промышленности, которые особенно бурно развивались в Венгрии после освобождения страны. Хотя уже в начале этого столетия в Венгрии имелось индивидуальное производство станков, но изготовлялись они для собственных нужд, в основном следуя иностранным образцам, и в весьма незначительном количестве.

Быстрое развитие венгерского станкостроения началось после национализации фабрично-заводской промышленности в 1948 году, в период 1949—1953 гг. оно основывалось в основном на зарубежных лицензиях, а с тех пор — всё более на отечественных конструкциях.

Между 1955 и 1960 годами выпуск продукции возрос почти в полтора раза, а по второму пятилетнему плану к 1965 году намечается 84-процентный рост производства в этой отрасли.

С технической точки зрения уровень венгерского станкостроения соответствует среднему уровню мирового рынка, а отдельные виды его продукции являются передовыми в этой области. Например, новейшего типа универсальные и вертикальные фрезерные станки с программным управлением, выпускаемые Чепельским станкостроительным заводом, отвечают самому последнему слову мировой науки и техники.

Инструментальное станкостроение является весьма важной отраслью с точки зрения экспорта. Доля продукции, идущей на экспорт равняется примерно 67 процентам. Расчёты экспортной рентабельности показывают, что показатели экономичности экспорта инструментальных станков выше среднего уровня, особенно же благоприятны показатели по передовым типам станков.

Станкостроительные заводы большое внимание уделяют проектированию современных форм выпускаемой ими продукции; благодаря этому привлекательный внешний вид венгерских станков также получил всеобщее признание.

Перспективный план развития станкостроительной промышленности основывается на рекомендациях СЭВ по международному сотрудничеству и специализации. Основными направлениями в отношении новых видов продукции являются выпуск инструментальных станков повышенной точности, станков специальных и агрегатов, ст. кон.-автоматов. В жной задаче отрасли является разработка и изготовление оборудования, необходимого для дополнительной автоматизации имеющегося станочного парка.

В заключение статья рассматривает задачи смежных отраслей в связи с развитием станкостроения.

Ференц Зала:

О методах перспективного планирования потребления населения

Перспективное развитие потребления определяется главным образом производством. Однако постановка определенных конкретных целей в отношении потребления, связанная с развитием производственных возможностей, определяется также и другими факторами, так например общественным, экономическим, культурным, санитарным, социальным, и коммунальным развитием, а также объемом доходов, демографическими отношениями, уровнем и структурой цен, потребительскими вкусами и т. д. Особенно с большим вниманием следует учитывать в двадцатилетней перспективе сокращение доли тяжелого физического труда, размеры потребления из общественного фонда, сокращение рабочего времени и увеличение свободного времени, приближение друг к другу городского и сельского потребления, преобразование домашних хозяйств, развитие градостроительства и жилищного положения, а также технический прогресс.

Всё это необходимо учесть в планировании. В методике планирования было бы неправильно стремиться к достижению средних показателей потребления развитых капиталистических стран, которые однако можно использовать для контроля. Испытанным методом для предварительной намётки главных задач и для контроля результатов является экстраполяция показателей, но и это может быть использовано только как дополнительный метод. Главным методом планирования является определение целей потребления.

По продовольственным товарам можно исходить из физиологических потребностей потребления, учитывая требования, вытекающие из демографической и профессиональной структуры населения, а также из его жизненного уровня. Кроме того, надо учесть и формы потребления (в дом шниц хозяйстве, столовых и ресторанах и т. д.).

В отношении промтоваров одним из главных вопросов является определение на объективной основе срока изнашивания, точное, по соответствующим условиям установление времени физического и морального износа.

В отношении текстильных, швейных изделий и обуви личного потребления можно исходить из вышесказанного, а также из так называемого гардероба населения. Последнее надо определять отдельно для взрослых и детей по половым, возрастным и профессиональным группам.

В отношении предметов домашнего обихода и других промтоваров, в том числе и товаров длительного пользования необходимо считаться и со специфическими факторами. В отношении средств передвижения, хозяйственных машин, следует учитывать также и развитие услуг.

Габор Ревес:

Отвлечение средств и расчёт экономической эффективности экспорта

Автор в своей статье изучает роль отвлечённых основных и оборотных средств при расчётах экономической эффективности внешней торговли. Главные его выводы следующие: 1. в противоположность существующей практике следует включить фактор отвлечения оборотных средств в расчёты экономической эффективности экспорта, 2. различия в вариантах ассортимента экспорта с точки зрения использования производственных мощностей можно характеризовать показателем дополнительных отечественных затрат и прирост валютной выручки, 3. в расчётах, служащих для обоснования решений по вариантам ассортиментов, не следует учитывать отвлечённых в производстве основных средств (спорно даже то, надо ли учитывать долю амортизации, идущую на капитальные вложения). Значит в этом отношении расчёты экономической эффективности капитальных вложений и экспорта принципиально отличаются. Дело в том, что первый метод расчёта служит для обоснования решений относительно расширения производственных фондов народного хозяйства, а второй — решений относительно использования уже существующих производственных фондов.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Lajos Cserba—Endre Gács:

The planned balance of the distribution and redistribution of the national income

On the basis of a common project carried out by the National Planning Bureau and the Ministry of Finance the authors show the theoretical principles of the distribution-redistribution balance of the national income and outline the method for applying it in practice.

Hitherto the balance of the national income has been worked out in a combined form, whose production and utilization sides were prepared with mutually differing approximations both in planning and statistics. This combined balance seized the national income, as a product mass, at the two extremities of its motion, at the moments of production and utilization. It did not, however, reflect the national income as the sum of the original and utilized incomes, or the process of redistribution and regrouping carried out between these two extremities. Although the various financial balances did contain some of the moments and elements of the redistribution of the incomes, the overall process in its entirety was not shown. The unity of the system of balances of the people's economy requires that the process of distribution and redistribution also be planned and observed in its entirety.

The distribution-redistribution balance of the national economy supplements the input-output balance by sectors. While the latter reflects mainly the movement of products, the distribution-redistribution balance shows the movement of incomes.

Various systems may be used to represent the distribution-redistribution process. The method published by the authors may be regarded as an experiment, best adjusted to the planning practice now in effect.

The balance provides ample opportunity for economic analyses. It shows from which social sectors (State, cooperative, private) the national income which is produced stems, and how it is distributed among the various income possessors (State, cooperative, population). In the course of the process of redistribution the ratio of participation of the various income possessors changes, so that the distribution of utilized incomes differs considerably from the ratios of original incomes.

Finally it is stressed that the inclusion of the distribution-redistribution balance of the national income in the systematic work of planning can help further to raise the standards of planning for the people's economy. In order to provide a foundation for the plan balance they consider it necessary to establish a suitable statistical basis.

László Kertes—Sándor Balázsy:

The position and some tendencies in the development of our machine tool manufacture during the Second Five-Year Plan

Machine tool manufacture is one of those branches of industry that have developed particularly rapidly in Hungary since the Liberation. The manufacture of individual machine tools was actually begun at the turn of the century, but the great majority of these was made after foreign models to cover the manufacturer's own requirements and only a very few of each was built.

The more rapid development of Hungarian machine tool manufacture has taken place since the nationalization of industry in 1948, between 1949 and 1953 still mainly on the basis of foreign licences, but now increasingly with Hungarian designs.

Between 1953 and 1960 production increased by almost fifty percent, and the Second Five-Year Plan which is to last till 1965 provides for a further 84 percent rise in this branch of industry.

From the technical point of view the Hungarian machine tool industry has reached the mean level on the world market, while certain types belong to the top category. For example the latest program-controlled universal and vertical milling machine types of the Csepel Machine Tool Factory are among the most modern milling machines in the world.

Machine tool manufacture is an export industry of prime importance. The export ratio is about 67 percent. Calculations on the economy of exports show that machine tools generally have more favourable indexes of economicalness than the average commodity, and the indexes of the most up to date types are particularly good.

The machine tool factories devote special care to the modern shape design of their products, and as a result Hungarian machine tools have also acquired a good reputation for their external appearance.

The long range development plan of the machine tool industry is based on the cooperation and specialization recommendations worked out within the CMEA. The main trends in the development of products are towards the manufacture of precision and high precision machine tools; special purpose machines and multi-operation assemblies; automated machine tools. An important task for the industry is to develop and manufacture equipment for the subsequent automation of the existing stock of machine tools.

The paper proceeds to examine the tasks of the related industries from the point of view of developing machine tool manufacture.

Ferenc Zala:

The method of the long-range planning of consumption by the population

The long-range development of consumption is primarily determined by production. However, what concrete consumption targets should be set, in harmony with the development of the capacity to produce, is also determined by numerous other factors, e.g. social, economic, cultural, health, welfare and communal development, moreover incomes, demographic conditions, price levels and price ratios, consumer habits, etc. Particular attention should be devoted over a twenty-year perspective to the decrease in the ratio of hard physical labour, the proportion of consumption from the social fund, shorter hours of work and more spare time, the closer correspondence between consumption in the towns and the villages, the changes in housekeeping, the development of residence patterns and of the housing situation, moreover to technical progress.

These must all be considered in planning. It is not a correct procedure in the methodology of planning to set the average consumption indexes of the advanced capitalist countries as targets, but they may be used as checking figures. A proved method for the preliminary outlining of the main tasks and for checking the results, is to extrapolate indexes. But this too, may only be used as a supplementary procedure. The main method of planning is to establish consumption aims.

In the case of foodstuffs the biological requirements of nutrition may serve as the point of departure, with due attention to the needs arising from the demographic and occupational composition and the standard of living. Moreover the forms of consumption (within the household, through the catering industry, etc.) must also be considered.

With industrial goods, one of the principal problems is the establishment of duration on an objective basis, with a precise determination, in accordance with the circumstances, of the period of physical and subjective depreciation. In the case of the textiles and the clothing and footwear destined for personal use, this, and the so-called wardrobe stock of the population may serve as the point of departure. The latter factor needs to be separately determined for adults and children, according to sexes, age-groups and occupations.

For furnishing textiles and other industrial goods, including the consumers' durables, specific factors must also be considered. In the case of vehicles and household machinery attention must also be devoted to the development of services.

Gábor Révész:

The engagement of resources and calculation of the economy of exports

The paper examines the part played by the engagement of fixed and circulating resources in calculations of the economy of foreign trade. Its main conclusions are the following: 1. It seems correct – contrary to present practice – to incorporate the factor of the engagement of circulating resources in calculations of the economy of exports; 2. Differences between export assortment variants which vary with respect to capacity engagement, may be characterized by the index of supplementary domestic expenditure per surplus foreign exchange returns; 3. In the case of calculations serving as bases for assortment decisions it is not justified to consider the fixed resources already engaged in production (it is also questionable whether it is correct to consider the investment ratio of the decrease in value in the calculation). In this respect, therefore, there is a difference of principle between calculations of the economy of investments and of exports. The one method of calculation is intended to substantiate decisions relating to the expansion of the production funds of the people's economy, the other those relating to the utilization of the existing production funds of the people's economy.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

4

IX. ÉVFOLYAM

1962. ÁPRILIS

TARTALOM

<i>Somogyi Gyula</i> : A népgazdaság 1961. évi eredményei és az 1962. évi feladatok	393
<i>Nyilas József</i> : Korunk tudományos-technikai forradalma és a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának felépítése	400
<i>Erdei Ferenc</i> : A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása	420
<i>Forgács Zoltán</i> : Az önköltség szóródásának vizsgálata a magyar szénbányászatban	441
<i>László János</i> : Az önköltség és a mezőgazdasági árarányok a termelőszövetkezeti szektorban	455
VITA	
<i>Simon György—Kondor György</i> : A Kantorovics és Novozsilov néze- teiről folyó vitához	468
SZEMLE	
A munkatermelékenység növelésének néhány közgazdasági problé- mája a szovjet iparban (<i>S. Gy.</i>)	480
A nemzetközi hitelnyújtás és segélyezés államközi szervezetei (<i>Simai Mihály</i>)	485
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
Nemzetközi termelékenység konferencia (<i>Cukor György—Román Zoltán</i>)	500
Kandidátusi értekezés vitája (<i>E. Zs.</i>)	506
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Szovjet tankönyvek a szocializmus politikai gazdaságtanáról (<i>Molnár Győző</i>)	508
A nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei a hároméves terv időszakában (<i>Schweitzer Iván</i>)	512
<i>dr. Kövér Károly</i> : A sterlingövezet és szerepe a tőkés világgazdaság- ban (<i>Wiesel Iván</i>)	514
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	517

E SZÁM SZERZŐI:

dr. Cukor György kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese; **Erdel Ferenc** akadémikus, az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének igazgatója; **dr. Forgács Zoltán** aspiráns, a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem docense; **Kondor György**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **László János** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Molnár Győző** aspiráns, az Eötvös Loránd Tudományegyetem politikai gazdaságtan tanszékének adjunktusa; **dr. Nyilas József** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi gazdasági és politikai ismeretek tanszékének tudományos munkatársa; **Schweitzer Iván**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Román Zoltán** kandidátus, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa; **dr. Simai Mihály** aspiráns, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi gazdasági politikai ismeretek tanszékének adjunktusa; **dr. Simon György** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa; **Somogyi Gyula**, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője; **dr. Wiesel Iván** aspiráns, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem külkereskedelmi tanszékének tanársegéde.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, **Bognár József**, **Erdei Ferenc**, **Friss István**, **Háy László** (a szerkesztő bizottság elnöke), **Huszár István**, **Keserű János**, **Lázár György**, **Molnár Endre**, **Ripp Géza** (főszerkesztő), **Timár Máttyás**, **Varga Edit**, **Varga István**, **Vályi Péter**, **Vincze Imre**

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181-644.

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010.
62.1247 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180-850. — Csekk száma: 61.094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem 8 fv. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1962. március 12.

A népgazdaság 1961. évi eredményei és az 1962. évi feladatok

Az idei év második ötéves tervünk megvalósításának második esztendeje. Gazdasági fejlődésünk fő irányát 1961-ben is és 1962-ben is e hosszabb időszakra szóló — már több formában ismertetett — népgazdasági terv határozza meg. Az ötéves és az éves terveknek a tervgazdálkodásban betöltött szerepe különböző. Ötéves tervünk a gazdasági fejlődés alapvető gazdaságpolitikai tartalmát határozza meg, a legfőbb célokat tűzi ki, s e célok eléréséhez vezető utakat, módokat jelöli meg. Az éves tervnek viszont az a feladata, hogy az ötéves terv célkitűzéseinek megvalósításához évenként konkrét munkaprogramot adjon. Az éves tervek nem pusztán a távlati terv mutatószámait részletezik, hanem az elért fejlődés elemzése alapján egyúttal összehangolják az ötéves terv végére kitűzött célokat a konkrét adottságokkal és az aktuális szükségletekkel.

Az 1961. évi tervben kitűzött gazdaságpolitikai célok megvalósultak. A fő arányok a népgazdaság tavalyi fejlődésében — az ötéves terv gazdaságpolitikai elveinek megfelelően — a megelőző évekhez képest módosultak. A korábbi években tapasztalt egyes tendenciákkal szemben — amelyek összhatásukban a megtermeltnél több nemzeti jövedelem elosztását eredményezték — számottevő sikereket értünk el a helyes népgazdasági arányok kialakításában. 1961-ben az újratermelés jelentősen bővült, a későbbi évek feladatainak megvalósításához szükséges népgazdasági eszközök gyarapodtak, s így a népgazdaság fejlődése — mind a termelő és a nem termelő fogyasztás, mind a felhalmozás tekintetében — magasabb elosztási szinten folytatódott, mint a hároméves terv időszakában. Ez megkövetelte a népgazdaság termelési és termelékenységnövelési lehetőségeinek jobb kihasználását, továbbá az egyensúlyi követelmények érvényesítését mind a fogyasztás és a felhalmozás, mind pedig a termelés anyagi ráfordításai területén.

1961-ben a nemzeti jövedelem növekedése rossz mezőgazdasági termés következtében valamivel elmaradt a tervezettől, a népgazdaság egyensúlyi állapota mégis kedvezőbb volt az előző évinél. Ez jelentős eredmény különösen, ha tekintetbe vesszük a súlyos aszályt, amely mezőgazdaságunkat sújtotta. A mezőgazdaságból származó nemzeti jövedelem kb. 6—7 százalékkal alacsonyabb volt az 1960. évinél. Ilyen módon az egész népgazdaságban létrehozott nemzeti jövedelem termékösszetétele is eltért a tervezettől; s bár az aszály hatása csak részben terhelte az 1961. évet, a kiesést más népgazdasági ágak — főként az ipar — terven felül létrehozott termékeivel kellett pótolni.

A szocialista ipar termelése a tervezettnél 3,5 százalékkal gyorsabban nőtt, színvonala pedig kb. 12 százalékkal haladta meg az 1960. évit. Az ipar termelési tervének túlteljesítése mellett az 1959. és 1960. évekhez képest más vonatkozásban is javult az ipari munka színvonala. Sok más kedvező tapasztalat mellett erre vall az ipari termékek realizálási irányában elért figyelemre méltó tendenciaváltozás is.

A népgazdasági egyensúlyon belül különös jelentősége van a *kivitel* és a *behozatal* megfelelő összhangjának. Jóllehet 1960-ban is fontos népgazdasági érdekek fűződtek ahhoz, hogy a terven felüli többletek elsősorban az export-árualapokat növeljék, az ez irányú törekvések nem jártak kielégítő eredménnyel. A termelési többleteknek az indokoltnál nagyobb része készletfelhalmozódás formáját öltötte, a termelés növekedése így a lehetségesnél kisebb mértékben szolgálta az elsődleges népgazdasági feladatokat. Az 1961. évi terv ezért úgy állapította meg az arányokat, hogy a termelésnek az előző évinél nagyobb hányada jusson exportra. 1961-ben az ipar nemcsak a termelési tervét teljesítette túl, hanem a legfontosabb népgazdasági célokra elosztható javak mennyiségét is a tervezettnél nagyobb mértékben növelte. Az ipari termelés túlteljesítéséből létrejött pótlólagos anyagi forrásoknak a korábbi éveknél nagyobb hányada (kb. 30—40 százaléka) növelte az export-árualapokat. Olyan körülmények között, amikor egyes mezőgazdasági termékekben kiestek a tervezett árualapok, az ipari export túlteljesítése nagy szerepet játszott külkereskedelmi mérlegünk tervezettnél kedvezőbb alakulásában.

Az ipar termelékenysége úgyszintén kedvezően alakult. Az ipari termelési terv túlteljesítése mellett a termelékenységi előirányzatot is túlteljesítettük körülbelül 8 százalékkal, s ezáltal megvalósult a termelékenység- és létszámnövelés tervezett aránya. Az ipar 1961-ben a tervezett termeléshez előírt létszámmal teljesítette túl termelési tervét, tehát a terven felüli többlet szinte teljes egészében a munkatermelékenység emelkedésének tulajdonítható. (A termelékenység növelésében tavaly elért kedvező eredményekben fontos szerep jutott az elhanyagolt, fellazult munkanormák felülvizsgálatának és rendezésének.)

1961-ben befejeződött a tömeges termelészövetkezeti szervezés. Gyors ütemben haladt a nagyüzemi mezőgazdasági termelés anyagi-technikai bázisának kiszélesítése. A korábban létrejött tsz-ek megerősödtek; szervezettebbé vált a munka, javult a munkafegyelem. Mindez kedvező feltételeket teremtett a mezőgazdasági termelés növeléséhez. Ennek hatása már meg is mutatkozott a kenyérgabona-termés jó eredményeiben, továbbá a közös állatállomány elmúlt évi jelentős emelkedésében. A nyári aszály azonban a szemestakarmány-termelést visszavetette. Emiatt a mezőgazdaság összes termelése 1961-ben 8—9 százalékkal kisebb volt a tervezettnél és lényegében csak az 1960. évi szintet érte el. A szocialista termelési viszonyok általánosság válságának előnyei, a szocialista nagyüzemi gazdálkodás fölénye még ilyen körülmények között is megmutatkozott abban, hogy a termésátlagok a súlyos aszály ellenére más aszályos évekenél 30—50 százalékkal magasabbak voltak, a mezőgazdaság összes termelése pedig alig maradt el a megelőző évitől. Hasonló aszályokozta károkat mezőgazdaságunk — a kisparaszti gazdálkodás viszonyai közt — csak évek alatt tudott volna kiheverni; számos parasztgazdaság tönkrement volna.

A nemzeti jövedelem felhasználásában 1961-ben sikerült betartani az alapvető célokkal összhangban álló tervezett kereteket.

A bérből és fizetésből élők reáljövedelmének emelkedése — nagyrészt a szabadpiaci cikkek árainak az év második felében tapasztalt emelkedése miatt — valamivel elmaradt a tervezettől. A parasztság reáljövedelme — az aszály következtében — ezért ugyancsak elmaradt a tervezettől. A kiskereskedelmi forgalom körülbelül 2 százalékkal volt alacsonyabb az előirányozottnál, ezen belül az iparcikkek forgalmában kisebb lemaradás, az élelmiszer-forgalomban pedig jelentős túlteljesítés mutatkozott. A jövedelmeknek megfelelő mennyiségű és összetételű árualapokat komolyabb zökkenő nélkül és az előző éveknél kielégítőbben lehetett biztosítani. Az alapvető élelmiszercikkek közül az ellátás kielégítő volt, ezzel szemben zöldségfélékből az aszályos időjárás következményeként az év második felében ellátási nehézségek voltak. Az 1961. évi terv az előző évihez képest némileg csökkentette a beruházási színvonalat. Ez az előirányzat megvalósult. Előrehaladás történt a *beruházások koncentrációjában* is. A beruházások koncentrációjának javulását mutatja, hogy 1961-ben a befejezett és átadott építmények darabszáma és értéke meghaladta az év során megkezdett építményekét.

A tervezettnél nagyobb eredményt értünk el a *külkereskedelmi terv* teljesítésében is. A népgazdaságban tavaly elért egyes arány- és tendencia-változások együttes hatása megmutatkozott a külkereskedelmi és a nemzetközi fizetési mérleg javulásában is. A változások irányát és mértékét mutatja, hogy míg 1960-ban 14 százalékkal emelkedett az export és 24 százalékkal az import, addig tavaly kivitelünk körülbelül 18—20 százalékos emelkedésével szemben az import körülbelül 5 százalékos növekedése áll.

A párt és a kormány intézkedései nyomán hatékonyabbá vált a központi irányítás. A tervezési munka javulása főként a gazdasági célkitűzések és a lehetőségek jobb összehangolásában mutatkozott meg. Már a terv jóváhagyását megelőzte néhány gazdaságpolitikai rendszabály kidolgozása — például a munkanormák rendezése, a beruházások koncentrációjának javítása, egyes pénzügyi alapok szabályozása stb. —, amelyek nagyban hozzájárultak a terv fő célkitűzéseinek megvalósításához. A terv végrehajtásában az előző éveknél hatásosabban sikerült érvényesíteni a központi gazdaságpolitikai elgondolásokat. Sikerült megőrizni az alapvető célokkal összhangban álló fő arányokat. Tervszerűbbé vált az évközi operatív irányítás, egyebek között a végrehajtás során feltárt tartalékok felhasználása vonatkozásában.

Az elmúlt évben elért kedvező változások megalapozzák az ötéves terv későbbi éveire kitűzött feladatok sikeres végrehajtását. A fejlődés elemzése arra is rávilágít, hogy a gazdasági tervező és irányító munka több vonatkozásban még elmarad a követelményektől. Például a *tervszerűség* több területen nem volt kielégítő; jelentősebb túlteljesítések mellett több fontos cikk termelésében elmaradások voltak. Egyes vállalatok termelési terveiket sokszor olyan cikkekben teljesítették túl, amelyek sem belföldön, sem külföldön nem voltak megfelelően értékesíthetők. Ennek következtében a nem kívánatos árukészletek felhalmozódása 1961-ben is folytatódott. Még mindig nem kielégítő a *kibocsátás ütemessége* sem. Gyakori jelenség, hogy a termékek kibocsátása, szállítása a tervidőszak végére marad. Ez akadályozza az egymásba kapcsolódó terü-

letek tervteljesítését. A termékkibocsátás egyenetlensége nehezíti a szükségletek tervszerű kielégítését és hátráltatja az exporttervek teljesítését.

Az ötéves terv első évének tapasztalatait tekintve, ez évi tervünk kidolgozásakor különös figyelmet kellett fordítani arra, hogy megfelelően összehangoljuk a különböző népgazdasági szükségletek kielégítésének *jelenlegi lehetőségeit* az ötéves terv végére kitűzött célok megvalósításának feltételeivel. Az 1962. évi terv kidolgozása elé a tavalyi aszály kedvezőtlen hatása nagy feladatot állított. Az ipar ugyanis a termelési és az exportterv túlteljesítésével 1961-ben még pótolta a mezőgazdasági termelés elmaradásából származó exportkieséseket, a mezőgazdasági termelés elmaradásának a népgazdaság egészére gyakorolt hatása azonban a dolog természeténél fogva főként 1962-re nyúlik át. A tervben ezért olyan arányokat kellett kialakítani, hogy az ötéves terv fő gazdaságpolitikai célkitűzései se szenvedjenek csorbát; ugyanakkor a jelen időszakra is biztosítani kellett a népgazdaság arányos fejlődését, ami közelebbről főként az időleges, bár hatásában jelentős mezőgazdasági kiesések ellensúlyozását tette szükségessé.

Bár az éves tervek fő feladata mindenkor a konkrét lehetőségeknek a távlati terv fő célkitűzéseivel való összehangolása — e *kettős követelmény* betartása — az előbb említett körülmény miatt 1962. évi tervünkben különösen előtérbe került. A terv a termelés növelését és az elosztást az ötéves tervben meghatározott ütemben irányozza elő, sőt egyes területeken — például az ipari termelésben és a népgazdaság állóalapjai növelésében — annál gyorsabb fejlődést diktál.

A népgazdaság termelési lehetőségeinek javuló kihasználása és az elosztás egyes területein érvényesítendő nagyfokú takarékoság révén megoldható a mezőgazdasági termékekből történt kiesések külkereskedelmi úton történő pótlása. Ezáltal lehetővé válik a fogyasztási alap emelésének megalapozása, a rendelkezésre álló belső takarmányforrások import útján való kiegészítése pedig módot ad az állatállomány fenntartására és az állati termék termelésének jövőbeni növelésére. A terv előirányzatai továbbra is lehetővé teszik a teljes foglalkoztatottságot, valamint a teljesítmények növekedésével összhangban álló, növekvő életszínvonal anyagi megalapozását. 1962. évi tervünk alapvető célkitűzéseit figyelembe véve dolgoztuk ki az ipar fejlődési ütemére és belső arányaira vonatkozó előirányzatokat. A terv előírása szerint az ipar termelése 8 százalékkal nő és az év végére körülbelül 20 százalékkal lesz magasabb az 1960. évinél. Ez azt jelenti, hogy ez évben az ötéves terv ipari termelésére vonatkozó előirányzatoknak körülbelül 40 százaléka valósul meg és a távlati tervben figyelembe vett évi 8,4 százalékos átlagos ütem helyett az első két évben 9—10 százalékos évi növekedési ütemet érünk el.

Az 1962. évi terv előtérbe állítja a második ötéves tervnek a termelés *szerkezeti* javítására vonatkozó előírásait. A terv előírásai szerint a nehéziparon belül az alapanyagokat gyártó iparágak fejlődése gyorsabb az ipar átlagos fejlődési üteménél. A nehézipar termelése 1961-hez képest 3,8 százalékkal nő, s ennek megfelelően emelkedik az iparon belül elfoglalt aránya. A népgazdaság belső anyagforrásainak bővítését és az export fokozott növelését célozza a vegyipari termelés kiemelkedő mértékű — 15 százalékos — növelése. A gépipari gyártmányszerkezet elő-

nyös továbbfejlesztése jegyében a villamosgép-ipar termelését 1961-hez képest 13,2 százalékkal, ezen belül a híradástechnikai ipart 17,5 százalékkal, a műszeripar termelését pedig 11,2 százalékkal tervezzük növelni. 1962-ben az elmúlt évhez képest 16,6 százalékkal nő a vegyipari gépek és berendezések gyártása, a villamos forgógépek termelése körülbelül 20 százalékkal, a mechanikai, villamos, illetve elektronikus elv szerint működő mérőműszerek gyártása pedig körülbelül 11—16 százalékkal.

Az ipari termelés elosztásával kapcsolatos előirányzatok szorosan összefüggnek azzal a népgazdasági követelménnyel, hogy a mezőgazdaságnak a külkereskedelemre gyakorolt kedvezőtlen hatását jól értékesíthető ipari exporttermékek fokozott termelésével és a hazai alapanyagbázis növelése által elérhető importcsökkentéssel ellensúlyozzuk. Ez évben a mezőgazdasági kivitel csak kisebb mértékben növelhető, az exportárualapok létrehozásában az iparra a tavalyinál is nagyobb feladatok hárulnak. A globális export 7,6 százalékos növelésén belül az ipari eredetű termékek kivitelét (az élelmiszeripart nem számítva) körülbelül 9—10 százalékkal kell növelni.

A *termelékenység* gyors ütemű növelése 1962-re is egyik legfontosabb feladatunk marad. A termelékenység állandó növelésének gazdasági törvényén — vagyis az élő és a tárgyi alakot öltött társadalmi munkával való takarékoságon — kívül ezt a célkitűzést indokoltta teszi az is, hogy az ellenforradalmat követő években a lakosság emelkedő élet-színvonalát nem támasztotta alá kellőképpen a termelékenység emelkedése. (1958-ban a termelékenység emelkedésének mértéke alig haladta meg a bérből és fizetésből élő népesség reáljövedelmének emelkedését, 1959-ben pedig 7,3 százalékkal nőtt a reáljövedelem, a termelékenység nem egészen 4 százalékos emelkedése mellett.) Az 1962. évi terv előírásai megkövetelik a termelékenység növelésében tavaly elért ütem tartását, sőt annak fokozását. Az éves terv a minisztériumi iparban a termelékenység 5,4 százalékos növelését irányozza elő és továbbra is azzal számol, hogy a termelés emelkedése kétharmad részben a termelékenység és csak egyharmad részben létszámnövelés útján következik be.

A szocialista nagyüzemi gazdálkodásban levő lehetőségek kihasználása és az állam jelentős segítsége — a tavalyi aszálykárok ellenére is — módot nyújt arra, hogy 1962-ben a második ötéves terv mezőgazdaságra vonatkozó fő célkitűzéseit csorbítatlanul érvényesítsük. Számolva a termelés anyagi és műszaki feltételeinek, valamint a mezőgazdaság termelőerőinek fejlesztésével, és a mezőgazdaságban dolgozók munkájának további javulásával, a mezőgazdasági termelés színvonalának 9,2 százalékos növelését irányoztuk elő.

A növénytermelés területén a fő feladat az ország kenyérgabona-szükségletének fedezése és a takarmánybázis bővítése. Ehhez a kenyérgabona vetésterületét 7,5 százalékkal kell emelni. Ezen belül a terv 700 000 kh-on magas hozamú búzafajták termelését irányozza elő. Az állattenyésztés legfőbb feladata az év első felében az állatállomány átteleltetése. Ez a rendelkezésre álló takarmánymennyiséggel való nagyfokú takarékoság mellett elérhető. A belső termelésből és az importból rendelkezésre álló takarmány felhasználásával biztosítjuk az ötéves tervben előírt fejlesztéshez szükséges törzsállomány fenntartását és a vágóállattermelést.

Az ipari és a mezőgazdasági termelés, valamint a termelékenység növekedése és a termelési költségek csökkentése alapján a terv a tavalyinál mintegy 9 százalékkal magasabb nemzeti jövedelemmel számol.

A nemzeti jövedelem felhasználásának előirányzatai a fogyasztási alap mintegy 4—5 százalékos növelését foglalják magukban. A terv a munkások és alkalmazottak reálbérének 2,1 százalékos, a paraszti fogyasztás reálértékének pedig 2,5 százalékos növelését irányozza elő.

A lakosság fogyasztási igényeinek kielégítésében 1961-ben a paraszti „önfogyasztás” és szabadpiac szűkülése miatt nő a központi ellátás szerepe. A kiskereskedelmi forgalom a terv szerint 4 százalékkal emelkedik, ezen belül az élelmiszerforgalom 4,1 százalékkal, az iparcikkek forgalma pedig 3,7 százalékkal nő.

Figyelembe véve az 1962. évben létrehozható beruházási jellegű anyagi javak konkrét összetételét, az éves terv az ötéves terv által 1962-re ütemezett előirányzatainál körülbelül 1,4 milliárd Ft-tal magasabb beruházási összeggel számol. A terv a tavalyi teljesítéshez képest 16—17 százalékkal növeli a központi beruházások összegét. A növelés elsősorban a már megkezdett beruházások befejezésének gyorsítását, vagyis távlati célkitűzéseink jobb megalapozását szolgálja. A terv előírja, hogy a rendelkezésre álló eszközöknek körülbelül 90 százalékát a folyamatban levő beruházásokra kell összpontosítani. Az ipari tárcák kötelesek beruházásaiknak körülbelül 75 százalékát az értékhatár feletti beruházásokra fordítani. Az értékhatár feletti beruházásokra fordítandó összegből csak 10 százalék juthat az újonnan induló beruházásokra.

Az 1962. évi terv a külkereskedelmi áruforgalom 11—12 százalékos bővítését, ezen belül a kivitel 7,6 százalékos növelését irányozza elő — a népgazdaság lehetőségeivel összhangban álló áruszerkezetben. A behozatali előirányzatok kialakításakor a terv a takarékoság elvének meszszerűen figyelembevételéből indult ki.

Az 1962. évi népgazdasági tervben kitűzött feladatok teljesítésének előfeltételeit a terv anyagilag biztosítja. A végrehajtáshoz fokozott erőfeszítésre van szükség és arra, hogy a terv központi gazdaságpolitikai elgondolásai töretlenül érvényesüljenek. A tervező és végrehajtó szervezeteknek ugyanakkor látniuk kell, hogy gazdasági feladataink tervszerű végrehajtása nem jelent a terv részleírányzataihoz való merev ragaszkodást. A tervben foglalt központi elgondolások érvényesítése, az egész népgazdaság tervszerű fejlődése jórészt azon múlik, mennyire sikerül a részleírányzatok végrehajtását is a terv fő vonalának alárendelten megszervezni. Ez egyben fokozott előrelátást is követel a tervező és a végrehajtó szervezettől, azt, hogy időben jelezzék a terv főbb előirányzataitól eltérő tendenciákat, amikor azok megfelelő operatív beavatkozással még kijavíthatók.

Az 1962. évi terv megvalósításának fontos feltétele a külkereskedelmi forgalom tervszerű lebonyolítása. Ennek nemcsak az össznépgazdasági egyensúly és a fő arányok betartása szempontjából van nagy jelentősége, de szoros kapcsolatban áll az egyes termelő és felhasználó területeken kitűzött fejlődéssel is. A külkereskedelemben a múlt évinél összetettebb feladataink, már csak azért is, mert az export növelésével kapcsolatos mennyiségi célkitűzések megoldásával egyidőben gazdaságosabbá is kell tennünk az exportot. Az exportforgalom tervszerűségét alapvetően az ipari export tervszerűsége határozza meg. Ezért különösen

fontos, hogy az exportra termelő iparágak és vállalatok megfelelő műszaki-szervezési intézkedésekkel javítsák a termelés tervszerűségét és a termékkibocsátás ütemességét.

Az elmúlt években a tervezés és a gazdálkodás bizonyos lazaságai következtében a készletek a termelésnél gyorsabb ütemben nőttek. A szükségesnél nagyobb készletek normális színvonalon tartása csak céltudatos, körültekintő munkával oldható meg. A forgóalapokon belüli készleteknek jellegük szerint különböző népgazdasági szerepe van, ezért a feladat megoldási módjai is eltérőek aszerint hogy anyag-, félkész- és befejezetlen, vagy készáru-készletekről van szó. Az 1962. évi terv az anyagellátás területén is növekvő feladatokat támaszt. A terv a javuló fajlagos anyagfelhasználás mellett számításba veszi az anyag- és félkésztermék-készletek egyrészének felhasználását is. A terv azonban korántsem képes az e téren meglévő lehetőségek teljes feltárására, ezért törekedni kell a gazdálkodás szervezettségének fokozására. Meg kell szigorítani a készletgazdálkodást; mobilizálni kell a felesleges és elfekvő készleteket; a szükségleteknek megfelelő összetételű ipari termeléssel és a kibocsátás tervszerűségének javításával meg kell akadályozni további ilyen készletek keletkezését.

A termelékenységi feladatok szintén bonyolultabbak a tavalynál. Erre vonatkozóan figyelembe kell venni, hogy 1961-ben a termelékenység emelkedésének egyik legfontosabb tényezője a végrehajtott normarendezés volt. Ebben az évben a termelékenység emelkedésének ilyen tartalékával nem számolhatunk, hiszen álláspontunk szerint kampány jellegű normarendezések helyett a normák folyamatos rendbetartásának gyakorlatát kell követnünk. A normák rendbetartása természetesen ez évben is jelent bizonyos mértékű tartalékot a termelékenység emeléséhez. Az 1962. évi tervében kitűzött termelési előirányzatok megvalósításához azonban elengedhetetlen, hogy a műszaki fejlesztés az eddiginél gyorsabb ütemben haladjon előre.

Az egész népgazdaság ez évi helyzete és a későbbi évek fejlődése szempontjából is igen fontos a mezőgazdasági előirányzatok teljesítése. A növénytermelés emeléséhez szükséges agrotechnikai előkészítés mellett kiemelkedő fontosságú, hogy a rendelkezésre álló takarmányalapot a lehető legésszerűbben használjuk fel. A kedvezőbb terméseredmények megalapozásának feltétele a vetésterület teljes kihasználása, a munkafegyelem és a munkaszervezés javítása, a gyenge termelőszövetkezetek további erősítése.

Az 1962. évi beruházási feladat lényegesen nagyobb, mint 1961-ben volt. A tavalynál jóval nagyobb volumenű beruházás lebonyolítása nagyobb tervszerűséget, körültekintést és jobb szervező munkát igényel. A terv előirányzatai elsősorban a legfontosabb, illetve a már folyamatban levő beruházások gyors befejezését szolgálják. A beruházási terv előirányzatai tükrözik az arra irányuló törekvéseinket, hogy ne létesítsünk erőnket meghaladó számban beruházási munkahelyet, s csökkentjük a beruházások kivitelezési idejét. Biztosítani kell a beruházásokban közreműködő építési, gépipari és külkereskedelmi szervek munkájának jobb összehangolását. Törekedni kell arra is, hogy az új létesítmények technikai színvonalához való felzárkózást minél olcsóbb módszerekkel, gépcserékkel, a meglévő kapacitások technikai fejlesztésével, korszerűsítésekkel valósítsuk meg.

NYILAS JÓZSEF:

Korunk tudományos-technikai forradalma és a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának felépítése

A kommunizmus anyagi-műszaki bázisának felépítése minőségi változást tesz szükségessé a termelők fejlődésében

A kommunizmus kibontakozó építése a Szovjetunióban betetőzése annak a világtörténelmi jelentőségű folyamatnak, amely az Októberi Forradalom nyomán utat mutatott az egész emberiségnek a kommunizmus felé.

A kommunizmus felépítésében is a termelők — és azon belül az anyagi-műszaki bázis — fejlődésének lesz döntő szerepe. Ahhoz azonban, hogy a kommunista társadalom felépüljön, nem elégséges a jelenlegi termelők egyszerű mennyiségi növekedése, hanem fejlődésükben minőségi változás szükséges. Azt a minőségi ugrást, amelyet a szocialista forradalom jelentett annak idején Oroszországban, most négy évtizeddel később követi az anyagi-műszaki bázis és ennek alapján a termelők egészének forradalmasodása.

Az anyagi-műszaki bázis pontos értelmezéséről jelenleg még vita folyik a marxista közgazdászok között. Marx a társadalmi ember termelő szerveit tekintette minden egyes társadalmi szervezet anyagi bázisának.* E termelő szervek funkciójukat az ember életének fenntartásához szükséges anyagi javak termelésében töltik be. Ebből következik, hogy *a társadalom anyagi-műszaki bázisa mindazoknak az eszközöknek és anyagoknak az összessége, amelyekkel az ember a természet tárgyait átalakítja szükségleteinek kielégítése céljából.*

A társadalom anyagi-műszaki bázisának hatékonyságát, felhasználási lehetőségeit nagymértékben befolyásolja az emberck tapasztalata, gyakorlata, ügyessége, a felhalmozott ismeretek, köztük a tudomány, a technológia és a társadalmi szervezet jellege, állapota. Az egyes emberek, embercsoportok közötti munkamegosztás, a társadalmi és az egyes termelési egységeken belüli szervezettség színvonala mind nagy fontosságú tényezők az anyagi-műszaki bázis hatékonyságának. Az anyagi-műszaki bázis fejlődésének vizsgálatakor nem lehet eltekinteni ezektől a tényezőktől. Az anyagi-műszaki bázis ugyanakkor magában foglalja a termelők legmozgékonyabb elemeit is, és így döntő hatással van a termelők és a termelési viszonyok fejlődésére.

A kommunista társadalom — hasonlóan a többi társadalmi formációkhoz — létrejöttekor csak azzal az anyagi-műszaki alappal rendel-

* Lásd: A tőke. I. kötet. Kossuth, 1961. 374. l.

kezik, amely még az előző társadalmi rendszerben jött létre. A kommunista társadalom alsó fokának, a szocializmusnak — csakúgy mint a kapitalizmusnak — a gépi nagyipar és a gépesített nagyüzemi mezőgazdaság az anyagi-műszaki alapja. A gépi nagyipar felépítése, a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek létrehozása elegendő anyagi-műszaki bázist jelent a szocializmus teljes győzelméhez. Az új, szocialista termelési viszonyok lehetővé teszik, hogy egyrészt a szocializmus a nagyüzemi gépi termelést gyorsan továbbfejlessze, másrészt, hogy felhasználja a kifejldött anyagi-műszaki bázist a kommunista társadalom felső fokának megfelelő, minőségileg új termelőerők megteremtésére és a munkatermelékenység minden előzőnél magasabb színvonalának elérésére.

A kommunizmus alsó foka a termelőerők fejlődése szempontjából tehát két szakaszra osztható: arra az időszakra, amikor a szocialista termelési viszonyok olyan anyagi-műszaki bázisra épülnek, amely egészben véve nem haladja túl a kapitalizmusban már elért színvonalat, és arra a szakaszra, amikor a szocializmus megkezdí a kapitalizmus túlszárnyalását és létrehozza egy, a kapitalizmus számára már elérhetetlen anyagi-műszaki bázis előfeltételeit.

Az első szakaszban a szocialista termelési viszonyok fölénye a termelőerők fejlődésében a kapitalizmuséhoz hasonló technikai színvonalú anyagi-műszaki bázis mellett is abban nyilvánul meg, hogy a szocializmus az egész szocialista világrendszerben általánossá teszi a gépi nagyipart, amire a kapitalizmus több száz éves létezése alatt sem volt képes. De abban is mutatkozik a szocializmus előnye a kapitalizmussal szemben már az első időszakban, hogy a szocialista országokban a termelési viszonyok emelkedésének és az ipari fejlődésnek az üteme jelentősen meghaladja a tőkésországokban elért fejlődés ütemét. Ezenkívül valamennyi szocialista országban az elmúlt másfél évtizedben túlnyomóvá tették a nagyüzemi termelést a mezőgazdaságban is, amire a kapitalizmus ugyancsak képtelen volt a legtöbb tőkésországban. Az új szocialista mezőgazdasági nagyüzemek termelése napjainkban egyre inkább a gépi technika alapján fejlődik.

A Szovjetunióban a termelőerők fejlődése második szakaszába lépett, amelyben a szocialista társadalom az egész anyagi-műszaki bázis fokozatos újjáalakítása alapján azzal is bebizonyítja magasabbrendűségét a kapitalizmus felett, hogy a munkatermelékenység színvonalában is túlszárnyalja a legfejlettebb tőkésországot, az Egyesült Államokat. A termelőerők minőségi átalakítását és gyors fejlesztését azonban nemcsak a kapitalizmus túlszárnyalása teszi szükségessé. Következik ez abból is, hogy a kommunizmus a bőség korszakát jelenti a társadalom minden tagja számára. A kommunista társadalom megteremtése ugyanakkor a szabadidő nagymértékű növelését, a tudomány, a kultúra, az egészségügy, az oktatás óriási fejlődését is szükségessé teszi. Így a termékbőség megteremtéséhez egyetlen járható út vezet: a munkatermelékenység gyors növelése és minden eddiginél magasabb színvonalának elérése. Ez az egyik legfőbb oka annak, hogy a kommunizmus építésében nem lehet átugrani fejlődési fokozatokat, s hogy a kommunizmus elképzelése egy minőségileg új anyagi-műszaki bázis létrehozása nélkül káros utópia, a kommunizmus eszméinek lejáratása.

Az anyagi-műszaki bázis gyökeres átalakítása nélkül nem képzelhető el a legfőbb termelőerő, az ember tevékenységének és tudatának

átalakítása, valamint az egész társadalom átformálása sem, amelyek ugyancsak feltételei a kommunista társadalomnak.

A kommunista társadalom felépítésének az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott programja mindezek miatt a szovjet nép fő gazdasági feladatává tette a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának felépítését és részletesen megvilágította a tudomány és a technika fejlődésének fő irányait az elkövetkező két évtizedben. A programból kitűnik, hogy a Szovjetunióban ebben az időszakban nagymértékben előrehalad az egész anyagi-műszaki bázis átalakítása, s ez valóban minőségi változást hoz a Szovjetunió termelőerőinek fejlődésében. E cél megvalósítását azok a nagy fontosságú változások segítik elő, amelyek a tudomány és a technika fejlődésében századunkban, de különösen az utóbbi két évtizedben bekövetkeztek. A tudomány és a technika fejlődésében beállt sok vonatkozásban minőségi váltások a maguk összességében azt mutatják, hogy *az emberiség egy új, óriási jelentőségű tudományos-technikai forradalom korszakába lépett, amelyben már létrejöttek a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának tudományos-technikai előfeltételei.*

A tudományos-technikai forradalom fontosabb vívmányaival létrejött gazdasági lehetőségek

A tudományos-technikai forradalommal beállt változások máris kiterjednek az emberi tevékenység csaknem minden területére, s most először a történelemben felölelik a termelés mindhárom anyagi elemét is. A munkaeszközöket az automatizálás, a munkatárgyakat a modern kémia, az energiatermelést pedig az atomenergia felfedezése forradalmasítja.*

A mai tudományos-technikai forradalom szerves része a *természettudományok forradalmi fejlődése*. Az utóbbi évtizedek minden fontos technikai vívmánya a természettudományoknak azokon az új elméletein és felfedezésein alapszik, amelyek a matematika, a fizika és a kémia területén nagyjából a századforduló óta születtek. A természettudományok rendkívül gyors fejlődésével az utóbbi évtizedekben ugrásszerűen kibővült az emberi megismerés határa, a tudomány segítségével új, hatalmas természeti erőforrások és minden eddiginél tökéletesebb munkaeszközök állíthatók az ember szolgálatába. A természettudományok fejlődésében olyan új vonások is jelentkeztek, amelyek lényeges változást idéztek elő a tudományok helyzetében, a tudomány és a termelés kapcsolatában. A technika mai legkorszerűbb termékei, az atomenergetikai berendezések, az automata gépek és gépsorok, a rakéták, a repülőgépek napjainkban a tudományos kutatóintézetekben születnek, s gyártásuk is a tudósok közvetlen közreműködésével történhet. A tudomány szorosán összefonódott a technikai haladással és a termeléssel, olyannyira, hogy egyes termékek (atomreaktorok, elektronikus számítógépek, rakéták stb.) ma már nem kevésbé a tudomány termékei, mint a közvetlen termelésé. Sőt aligha vitatható, hogy egyes iparágakban, például az atomiparban vagy az elektronikai iparban a tudományos munka jelentő-

* Erre vonatkozólag lásd részletesen a „Korunk tudományos-technikai forradalma és annak fontosabb gazdasági-társadalmi következményei a fejlet: tőkésországokban” című tanulmányom első részét. (Megjelent Haász Arpad: Korunk kapitalizmusa I. kötetének VI. részé-ként. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961.)

sege nagyobb, mint a termeléssel kapcsolatos egyéb szellemi és fizikai munkáé.

A tudomány helyzetében bekövetkezett változások összességükben azt tükrözik, hogy napjainkban valósul meg Marx előrelátása arról, hogy *a tudomány közvetlen termelőerővé alakul át.*

A tudományos haladás általában a technika fejlődésével *a munka-termelőkenység emelkedésén keresztül* hat az ember létfeltételeire. A természettudományok új forradalmi eredményei nagy gazdasági lehetőségeket teremtettek a termelési folyamatok automatizálása, a termelés kemizálása, az atomenergia hasznosítása formájában.

A termelés *automatizálásával* kapcsolatos eddigi ismeretek és tapasztalatok azt mutatják, hogy a gépi technikának e legmagasabb foka szinte korlátlan lehetőségeket kínál az ember számára. Az automatizálás segítségével az ember létéhez szükséges termékek elvileg korlátlan mennyisége termelhető meg anélkül, hogy a nyersanyagokat egészen késztermékké alakításukig emberi kéz érintené, vagy az ember bármilyen *közvetlen* beavatkozására lenne szükség a termelési folyamatban. Az automatizálás ma ismert legkorszerűbb formái ugyanis nemcsak a fizikai munka teljes gépesítését, hanem a termelés közvetlen irányításának és ellenőrzésének gépesítését is lehetővé teszik azzal, hogy az automatizálással a három tényezőből álló géprendszer újabb tényező egészíti ki: az automatikus irányító, vezérlő rendszer, amely egyben ellenőrzi is az automata géprendszer előírt működését.

Bár az automatizálás alapjául szolgáló műszaki elvek régóta ismertek és az automatizálás a gépesítés megelőző fejlődéséből nőtt ki, mégis az automatizálás minőségileg új fokot jelent a technika fejlődésében. Ezt mindenekelőtt az automatizálás gazdasági jelentősége jelzi, az, hogy alkalmazása a munka termelőerejének ugrásszerű növekedésével jár, amelynek magyarázata az automatizálás következő kettős gazdasági hatása.

1. Az automatizálással a gépi munka mindazokra a szellemi munkákra is kiterjedhet, amelyek nem igényelnek alkotó gondolkodást. Ebből következik, hogy az automatizálással óriási emberi energiák szabadíthatók fel a fizikai munka és a szellemi rutinmunka terhei alól és használhatók fel alkotó, gondolkodást igénylő tevékenységre. Ennek gazdasági-társadalmi következményei ugyan számszerűen nem mérhetők fel a jövőben sem, de nem kétséges, hogy gyökeres változásokat okoz és a fejlődés nagymértékű meggyorsítását hozza magával az emberi élet minden vonatkozásában.

2. Az automatizálás máris megfogható, számszerűleg is kimutatható gazdasági eredményei lényegében a következőkben felsorolt tényezők-ből származnak:

Az automatizálás nélkül lehetetlen a legkorszerűbb és a leggazdaságosabb, tehát a legnagyobb megtakarításokkal járó technológiai folyamatok és gépek felhasználása, mert ez különböző nagyméretű és gyorsjáratú, nagy pontossági követelményeket támasztó gépek és nagy nyomások, nagy hőmérsékletek, nagy sebességek meghonosodásával jár. Ezek a gépek és technológiai eljárások olyan követelményeket támasztanak az irányítást illetően, amelyek már túlhaladják az ember izom- és idegrendszerének lehetőségeit. Ehhez járul az is, hogy a termelés

egyres területein, például az atomiparban, vagy egyes kémiai és más eljárásoknál az ember meg sem közelítheti a termelési folyamatot. Ezzel szemben az automatizálás ma már „mindent tud”, ami a termelési folyamat közvetlen irányításához és ellenőrzéséhez szükséges, csak sokszorosan gyorsabban, biztonságosabban, fáradhatatlanabban végzi ezt, mint az ember, és olyan körülmények közepette is, ahol az ember közvetlen beavatkozása már nem lehetséges. Ezáltal lehetővé teszi a legkorszerűbb gépek, valamint technológiai folyamatok alkalmazását, ami nagymértékben növeli a munka termelékenységét és olyan gyártnányok előállítására is lehetőséget ad, amelyek az automatizálás nélkül nem jöhetnének létre.

Az automatizálás nagyobb mértékben szabadítja fel a munkaerőt, mint a korábbi technikai tökéletesítések. Már részleges automatizálás esetében is a teljesítmény többszörösére növekszik, az automata gépsorok alkalmazása esetén megtízszereződik. Egész gyárak komplex automatizálásakor 50-ed részére, vagy még kisebb töredékére csökken a kiszolgáló személyzet létszáma.* Ugyanez derül ki az Egyesült Államok, a nyugat-európai fejlett tőkésországok ilyenirányú tapasztalataiból is.** Az élőmunka termelékenységének többszörösére való emelkedésén túl az automatizálás igen nagy megtakarításokkal jár az anyagfelhasználás, az üzemi helyszükséglet, a szükséges géppark vonatkozásában is és az önköltség jelentős mértékű csökkenését eredményezi. Bár a legkorszerűbb automata berendezések jelenleg még a Szovjetunióban is egyedi gyártással készülnek, mégis a termelés fajlagos beruházásigényessége általában szintén csökken az automatizálás hatására, jöllehet egész termelési folyamatok automatizálása egyszerre felmerülő nagy összegű beruházásokat követel, szemben a korábbi állapottal, amikor a géppark felújítása fokozatosan is történhetett. Mindezekon kívül az automatizálással csökken a selejt, javul a termékek minősége és gyökeresen megjavíthatók a dolgozók munkafeltételei is.

Nagy megtakarításokkal jár, és így végeredményben a munkatermelékenység nagymértékű növekedését eredményezi a *termelési folyamatok kemizálása* is, amelyen nemcsak a vegyipar fejlődését kell érteni, hanem a kémiai technológia és a kémiai módszerek más termelési ágakban történő bevezetését is. A vegyipar fejlődésének meggyorsulását, jelentőségének gyors növekedését azok a tudományos felfedezések tették lehetővé, amelyek alapján a második világháború alatt és azóta széles körben kibontakozott az úgynevezett műanyagok és az antibiotikumok termelése.

A műanyagok — bár termelésüket eredetileg főleg a természetes anyagok helyettesítése végett fejlesztették ki — nemcsak pótolják, hanem a jelenleg gyártott fajtáik is a legtöbb területen felülmúlják a természetes anyagok tulajdonságait. Ma már adott célra meghatározott tulajdonságokkal rendelkező műanyagot gyárthatnak, s ez lehetővé teszi olyan új termékek előállítását is, valamint olyan új eljárások alkalmazását, amelyek eddig megfelelő anyagok hiánya miatt nem voltak megvalósíthatók. Kiváló és különleges tulajdonságaik miatt a tudomány és a technika olyan vívmányainál, mint az atomreaktorok, a rakéták, a korszerű sugár-

* Kommunizst, 1958. 18. sz. 37. l.

** Lásd: The Economic Implications of Automation in Europe. Geneva. United Nations. 1959. 25. és 26. l.

hajtású repülőgépek stb. — nélkülözhetetlenek. *A műanyagok valójában új anyagok, amelyek valóságos fordulatot okoznak a nyersanyagok termelésében és felhasználásában.*

A műanyagok felhasználása nagy megtakarításokat tesz lehetővé a különböző iparágakban. Így a szovjet gépkocsigyártásban a hétéves terv idején 1 milliárd régi rubel, a gumiabroncsok termelésében és a gépkocsiforgalom területén 30 milliárd, az elektrotechnikai iparban körülbelül 8 milliárd, az építőiparban pedig 3,5 milliárd rubel megtakarítást hoz a műanyagok alkalmazása.*

A műanyagok előnyösége a hagyományos anyagokkal szemben megmutatkozik a beruházások vonatkozásában is. A Szovjetunióban megállapították, hogy egy adott kapacitású műanyaggyár létrehozásához szükséges beruházás csak egyharmadát egyhatodát teszi ki egy ugyanolyan kapacitású színes- vagy feketefém-termelő üzem létesítéséhez szükséges beruházásnak, figyelembe véve az úgynevezett kapcsolódó beruházásokat is.

A vegyipar fejlődésével párhuzamosan rohamosan terjed eljárásainak alkalmazása a gazdasági élet más ágazataiban. Az iparban a kémiai technológiai eljárások mindinkább kiszorítják a munkaigényes és nagy anyagpazarlással járó mechanikai technológiát. A kemizálás különösen a nyersanyagok feldolgozásában jelentős. A kémiai feldolgozás sokkal gazdaságosabb, mint az egyéb feldolgozási módszerek, és így lényegesen javítja a nyersanyag-felhasználás műszaki-gazdasági mutatóit. A fejlődés ezen a téren a hulladékanyagok teljes kiküszöböléséhez vezet, s egyre kevésbé számít korszerűnek az olyan technológia, amely hulladékanyag képződésével jár.

A vegyipari és a kémiai eljárások szerepe igen nagy a mezőgazdaság korszerűsítésében is. A vegyipar termelvényei felhasználhatók mint műtrágyák, talajjavítási eszközök, gyomnövény- és rovarirtószerek, állatok fejlődését serkentő anyagok. A kemizálás előrehaladása a mezőgazdaságban már eddig is radikális változásokat eredményezett az agrotechnikában (például egyes területeken a vetésforgó és a kapálás kiküszöbölését) és egyik fő tényezője a termés hozamok és a munkatermelékenység emelésének.

A vegyipari eljárások másik fontos következménye, hogy segítségükkel nagy tömegű mezőgazdasági eredetű nyersanyag takarítható meg, szabadítható fel a közvetlen emberi fogyasztás számára. Ezenkívül egyben igen nagy munkamegtakarítást is jelent, ha mezőgazdasági eredetű alapanyagok helyett egyes vegyipari termékeket ásványi anyagokból állítanak elő. Például 1 tonna etilalkohol előállításához burgonyából 280, gabonából 160 munkaóra, földgázból pedig csak 10,3 munkaóra szükséges.**

A kemizálás a maga összhatásában egyre inkább függetleníti az emberiséget, de az egyes országokat is a természetes nyersanyag-lelőhelyek és a mezőgazdasági termelés alapanyagaitól. Az élet tényei döntik meg azokat a nézeteket, amelyek szerint az emberiség egyre szűkösebb állapotba kerül a nyersanyagforrások kimerülése miatt. Valójában a tények azt mutatják, hogy a kémia tudománya, a modern vegyipar már most

* Lásd részletesen: Voproszi Ekonomiki. 1960. 1. sz. 27–29. 1.

** Voproszi Ekonomiki. 1960. 1. sz. 33. 1.

rendelkezik mindazzal az ismerettel, ami a természetes nyersanyag-forrásokkal együtt biztosíthatja az emberiség növekvő nyersanyag-szükségletének sokoldalú és maradéktalan kielégítését, méghozzá a jelenleginél sokkal kisebb emberi erőfeszítés árán.

Az atomenergia felfedezése és hasznosítása századunk, de talán az egész emberi történelem egyik legnagyobb tudományos-technikai vívmánya, amelynek jelentősége az emberiség távolabbi jövője szempontjából sok vonatkozásban csak a kozmikus tér meghódításának jelentőségéhez hasonlítható. Ma még a természettudomány legnagyobb képviselői sem vállalkoznak arra, hogy az emberi génusz e két teljesítményének jövőbeli kihatásait az emberiség létfeltételeire akárcsak nagy vonalakban is felvázolják. Annyi azonban bizonyos, hogy ami ebben a két vonatkozásban az elmúlt két évtizedben történt, egy új szakasz kezdete az ember és a természet közötti viszonyban, a termelőerők fejlődésében és több szempontból az egész emberi társadalom fejlődésében is.

Az utolsó két évtizedben a fejlett ipari országokban a tudósok tízezrei óriási anyagi eszközök igénybevételével újabb és újabb területeit tárták fel az atomenergia hasznosításának. Bár az atomenergia felhasználási lehetőségeiről szerzett eddigi ismereteink még rendkívül kezdetlegesek, az atomenergia hasznosítása ma már a gyakorlat kérdése lett, főleg a fejlettebb országokban, az emberi tevékenység legkülönbözőbb területein. Erre mutat, hogy egyre szélesebb körben terjed el a rádióaktív izotópok felhasználása, közlekednek az első atommeghajtású hajók, és hírek érkeznek repülőgépek és rakéták meghajtását szolgáló atommotorokkal kapcsolatos kísérletekről. Működnek az első atomerőművek, az utóbbi években újabb, nagykapacitású atomerőművek építése és tervezése kezdődött.

Az atomenergia békés felhasználásának jelenleg két lehetséges módját ismerjük: az atomenergia hasznosítását az energiatermelésben és a rádióaktív izotópok felhasználását a legkülönbözőbb területeken.

Az atomenergia felhasználása villamos energia termelésére jelenleg kísérleti szakaszában van, bár a világon már mintegy 900 MW atomerőmű-kapacitás létesült. Ezek azonban a villamos energia termelésén kívül rendszerint más célokat is szolgálnak. Nincsenek még véglegesnek tekinthető reaktortípusok, tervezésük, a reaktorok alkatrészeinek gyártása is egyedi, s ezenkívül az önrobbanás és a sugárveszély kiküszöbölésére (éppen az atomenergia újszerűsége miatt) atomerőművek csak rendkívül szigorú biztonsági előírások teljesítése esetén létesíthetők. Mindez jelentősen növeli az atomerőművek létesítéséhez szükséges beruházások összegét. Ezért jelenleg egy atomerőmű beruházási költségei körülbelül annyit tesznek ki, mint egy ugyanakkora kapacitású vízierőműé, és mintegy két-háromszorosát egy azonos nagyságú, hagyományos hőerőműének. Ez az egyik fő oka annak, hogy az atomerőművekben termelt villamos energia költsége viszonylag magas. Például hivatalos értékelés szerint a jelenleg épülő négy nagy angol atomerőműben termelt villamos energia 1 kWó-ra jutó költsége minimálisan 15—17 százalékkal magasabb lesz a korszerű hőerőművekben termelt villamos energia költségénél.* Az atomerőművek villamos energiájának termelési költ-

* BIKI, 1961. január 24. 5—6. 1.

sége azonban viszonylag gyorsan esik, közelít ahhoz a színvonalhoz, amelyet a korszerű hőerőművekben elértek.*

Az atomenergia mint új energiaforrás megítélésénél azonban nem is az a döntő, hogy most vagy öt-tíz év múlva lesz a felhasználásával előállított villamos energia olcsóbb, mint a hagyományos energiahordozókból előállított. A fő kérdés az, hogy az emberiség egésze számára pár száz esztendő múlva, egyes országok számára pedig már most egyre inkább parancsoló szükségszerűséggé válik az atomenergia felhasználása villamos energia vagy hő termelésére. Az atomenergia legbiztosabb kihatása kétségtelenül az lesz, hogy segítségével *az emberiség egyszer s mindenkorra megszabadulhat az ötvenes évek végén sokat emlegetett „energiaéhség” problémájától.*

Az atomenergia villamosenergia-termelésre történő felhasználásának gazdasági lehetőségét mindaddig a már ismert eljárások alapján vizsgáltuk. Ez pedig két szempontból sem teljesen indokolt. Először azért, mivel mint szó volt róla, az atomenergia ilyen célra való felhasználása még gyermekcipőben jár, valahol ott, ahol a gőz erejét ipari célra hasznosító első gőzgép után 20 évvel álltak az akkor épített primitív gőzgépek, vagy közelebbi példával élve, ahol a XIX. század végén épített erőművek. A tudomány és a technika jelenlegi gyors fejlődésének korszakában évről évre nemcsak újabb eljárások és azok alapján korszerűbb technikai eszközök jönnek létre, de gyorsan javulnak az ismert eljárásokat hasznosító berendezések műszaki-gazdasági mutatói is. Példaként megemlítjük, hogy míg Angliában az utóbbi években az 1 kW-ra jutó beruházási költség a hőerőműveknél évi 3 font sterlinggel, addig az atomerőműveknél évi 8 font sterlinggel csökkent.** Nem kétséges tehát, hogy a jelenleg ismert atomenergetikai eljárások és berendezések korszerűsödése önmagában is jelentős változást hoz már a közeli években is az atomenergia villamosenergia-termelésre való felhasználásában.

Másodszor azért sem lenne indokolt csak az ismert eljárások alapján értékelni az atomenergiát mint új energiaforrást, mert ezzel tulajdonképpen azokkal kerülnénk egy sorba, akik ugyan vallják és tudják, hogy a tudomány és a technika fejlődése egyre gyorsul — és különösen gyorsult az utolsó évtizedekben —, de nem vonják le ebből a szükséges következtetéseket.*** Ez pedig megengedhetetlen, hiszen az atomenergia ismert felhasználási lehetőségein messze túl mutató műszaki eljárások kidolgozása van már folyamatban. A legfontosabb ezek közül a hidrogén atomok egyesülésével felszabaduló, az atomhasadáskor keletkező energiánál több nagyságrenddel nagyobb energia majdani felhasználása a villamos energia termelésére. Az atomenergia felhasználásának lehetőségeit kutató több tudós, köztük Jemeljanov akadémikus, a Szovjetunió Atomenergia Bizottságának korábbi elnöke szerint is még a jelenlegi nemzedék életében sor kerül az első termonukleáris erőmű megnyitá-

* Lásd: Outlook for Nuclear Energy as a New Source of Power. United Nations, Geneva. 1959. 33. 1.

** BIKI, 1951. január 24. 6. 1.

*** Így jár el F. Baade is a Verseny a 2000-ik évig című, egyébként érdekes és hasznos, magyar nyelven most megjelent könyvében, amikor például az atomenergia közeli gazdaságosságát valló „megszállottak” ellen hadakozva szinte teljesen elfelejtkezik a tudomány és a technika gyors fejlődéséről. Ugyanez érezhető az acéltermelés táviatainak felvázolásakor is, amikor például a műanyagok szerepét és a fémek szilárdságának növelésére irányuló már előrehaladott kutatómunka várható következményeit stb. hanyagolja el.

sára.* Ha ez megvalósul, a vízből kiválasztható deutérium és trícium segítségével szinte korlátlan mennyiségű energia állítható elő.

Az atomenergia békés célokra való felhasználásának másik említett fő iránya a rádióaktív izotópok felhasználása. Már az eddig ismert felhasználási lehetőségek is nagy megtakarításokat eredményeznek. Így a Szovjetunió iparában az 1956—58. években 3,3—3,9 milliárd régi rubel megtakarítást értek el a rádióaktív izotópok hasznosításával, s a hatvanas évek első felében az ily módon várható megtakarítások évi 8—10 milliárd rubelre növekedhetnek.**

Az atomenergia feltárása hatalmas ugrás a társadalom természet feletti uralmának kiszélesítésében. *Az atomenergiával az emberiség olyan óriási természeti erő birtokába jutott, amely megfelelő ellenőrzés és felhasználás esetén nagyobb jelentőségű lehet, mint bármely korábbi felfedezés.*

Összefoglalásul megállapítható tehát, hogy a mai tudományos-technikai forradalom vívmányainak eredményeként az emberiség minőségileg új helyzetbe került a természettel szemben. E vívmányok révén egy emberöltőnél kevesebb idő alatt az ember három irányban is szétrombolta a számára évezredekken át leküzdhetetlennek tartott korlátokat: a rakéatechnika és a távirányítás segítségével betört a makrokozmosz, az atom titkainak megfejtése révén pedig a mikrokozmosz világába. A modern kémia segítségével teljesen új anyagokat teremt. S hozzátehetjük, hogy az elektronika segítségével a korszerű automatákat szinte értelmes lényként állíthatja a saját szolgálatába az élet egyre több területén. Mindezek miatt aligha téved tehát, aki azt állítja, hogy *napjaink tudományos-technikai vívmányaival létrejött a reális lehetősége annak, hogy alapvető változások történhessenek az emberiség anyagi létfeltételeiben.*

Ugyanakkor a legújabb tudományos és technikai felfedezések közvetlen gazdasági eredményei is teljesen újszerűek, az alkalmazásukkal elérhető megtakarítások általában már ma is messze felülmúlják mindazt, amit a kapitalizmus anyagi-műszaki bázisának egy-egy fejlődési fokozata eredményezett. Az új tudományos-technikai vívmányokkal elérhető legkülönbözőbb előnyök és megtakarítások végső soron az idővel való takarékoság ugrásszerű növelésének lehetőségét, más szóval a termelékenység eddig soha nem ismert színvonala elérésének lehetőségét nyitották meg az emberi társadalom előtt. A munka termelőerejének növekedése mindig az emberek közötti munkamegosztás és együttműködés, egyszóval a munka társadalmi jellegének növekedését tükrözte. A munka termelőerejének ugrásszerű növekedése éppen ezért most azt mutatja, hogy a tudomány és a technika legújabb eredményeinek alkalmazása a munka társadalmasodásának új, minden eddigénél magasabb színvonalát jelenti. Olyan színvonalát, amely nagymértékben növeli a gazdasági részcsoportok közötti együttműködés szükségességét, és így a gazdasági tevékenység minden eddigénél pontosabb, sokoldalúbb összehangolását igényli. Az új tudományos-technikai vívmányok — főleg az automatizálás — ezért kerülnek olyan éles ellentétbe a kapitalizmusban a magántulajdonból fakadó spontaneitással, a termelési és piaci anarchiával, hogy *általános, az egész nemzetgazdaságot felölelő alkalmazásuk le-*

* Nuclear Power. 1961. augusztus.

** Voproszi Ekonomiki. 1960. 5. sz. 69—70. és 76. 1.

hetetlenné válik. De az elmondottakból ugyanakkor az is következik, hogy a *tudományos-technikai forradalom vívmányaival létrejöttek a tudományos-technikai feltételek egy minőségileg új anyagi-műszaki bázis, a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának létrehozásához*. Ezt még inkább kézzelfoghatóvá teszik azok a hatalmas egyéb gazdasági és társadalmi változások, amelyek szükségszerűen együttjárnak a legújabb vívmányok széleskörű felhasználásával.

Az új tudományos-technikai vívmányok általános alkalmazásának hatása a munka jellegére

a) A munka szerepének és tartalmának megváltozása a termelési folyamatban

A termelési folyamatok automatizálásával, mint szó volt róla, a gépi munka a fizikai munkán kívül kiterjeszthető mindazokra a szellemi munkákra is, amelyek nem igényelnek alkotó gondolkodást. Ezáltal az ember felszabadult attól a korábbi termelési funkciójától is, amelyet a termelési folyamatok *közvetlen* irányítása és ellenőrzése jelentett. Ezzel megváltozik az a sok évezredes állapot, amikor az ember *közvetlen* részese volt magának a munkafolyamatnak. Ezen túlmenően gyakorlatilag a kommunizmus építésének időszakában következik be a nehéz fizikai és a különféle egyéb kézi erővel végzett munkák felszámolása is, bár erre elvileg már az egyszerű gépesítés is lehetőséget adott. *Az ember így mindinkább mentesül a nehéz fizikai, és általában a kézi erővel végzett, valamint az alkotó gondolkodást nem igénylő szellemi munkától*. Szerepe a termelésben az újabb automata berendezések létrehozására, a működő gépkomplexumok hibáinak kijavítására, valamint annak figyelemmel kísérésére korlátozódik, hogy a gép az előírt módon végzi-e a termelési folyamat ellenőrzését. Ez azt jelenti, hogy az *emberi munka* a modern technika alkalmazása révén *a munkafolyamat magasabbrendű elemévé lesz, és szükségtelenné válik mint annak egyik végrehajtó eleme*. Valamennyi dolgozó ahhoz hasonló szerepet tölt be a termelésben, mint jelenleg az üzemi technikusok és mérnökök. A termelésben tehát nem lesz szükség alacsony szakképzettségű és szakképzetlen dolgozókra, s lényegében megszűnnek a dolgozók szakképzettségi színvonalában most meglévő jelentős különbségek.

A munka szerepének és tartalmának megváltozása szoros kapcsolatban van azzal, hogy a munka *általánosan alkotóvá és ezáltal az ember első életszükségletévé válhasson*. A nehéz testi és az egyhangú, rutin jellegű szellemi munka felszámolása hozzájárul ahhoz, hogy a munka egyre inkább a nagyfokú erkölcsi kielégülés, az öröm forrása legyen minden ember számára, s az egészséges emberi szervezet nélkülözhetetlen életszükségletévé válják.

Az elmondottak azonban korántsem jelentik az emberi munka szerepének csökkenését a termelési folyamatban. Ellenkezőleg, az automatizálással az ember munkájának jelentősége csak növekszik. A hatalmas automata gyárak bonyolult és drága berendezéseinek felügyelete, karbantartása az e munkával foglalkozók felelősségét hallatlanul fokozza, a termelés eredményeiben való fokozott érdekeltséget, lelkiismeretességet, tudást igényel, hiszen a termelési folyamat megszakadása összeha-

sonlíthatatlanul nagyobb károkat okozhat majd a társadalomnak, mint esetleg ma egy-egy gép munkájának kiesése. Az automatizálás általános alkalmazása még a fizikai munka teljes megszűnésével sem jár együtt. Csak a *szellemi munkától elszakított fizikai munka szűnik meg majd teljesen a kommunizmusban* azzal, hogy az üzemi dolgozók munkájának színvonala a technikai, mérnöki munka színvonalára emelkedik.

b) A szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbségek megszűnése

A tudományos-technikai forradalom vívmányainak alkalmazása megköveteli az összes dolgozó szakmai és általános, különösen természet-tudományos ismereteinek jelentős kiszélesítését, állandó tökéletesítését. A legújabb technikát képviselő automata gépsorok, még inkább az automata műhelyek elvégzik az olyan munkaműveletek egész sorát (anyagmozgatás, öntés vagy darabolás, marás, esztergálás, fúrás, csiszolás, hőkezelés, minőségellenőrzés, csomagolás stb.), amelyekhez korábban általában a szakmát jól ismerő, specializált munkások kellettek. Az elektrotechnika és az elektronika vívmányaira épülő berendezések irányítása, üzemeltetése sok szakma alapos ismeretét és a matematika, fizika, kibernetika magas színvonalú tudását igényli, amelynek megszerzéséhez közép- vagy felsőfokú végzettségre van szükség. Közvetlen összefüggés van tehát a termelés technikája és a kezeléséhez szükséges dolgozók szakmai és kulturális színvonala között.*

Mindezekből következik, hogy a munka szerepének és tartalmának megváltozásával együtt *jelentős fordulat kezdődik el a szellemi és a fizikai munka közötti viszonyban is*. A tudomány és a technika új vívmányai anyagi alapját képezik, lehetővé teszik, de egyben meg is követelik a közöttük levő lényeges különbségek felszámolását.

A történelem folyamán a szellemi és fizikai munka közötti különbségek a termelőerők fejlődésével, a munkamegosztás szélesedésével törvényszerűen bővültek, az osztálytársadalmakban alapját képezték ellentétüknek, amelyet a kapitalizmus a végsőkig kiélezett. A szocializmusban a szellemi és fizikai munka ellentétét a társadalmi tulajdon létrehozásával felszámolták, s most — egyelőre a Szovjetunióban — létrejönnek a szükséges tudományos-technikai előfeltételek a köztük levő lényeges különbségek fokozatos felszámolására is.

A szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbségek anyagi alapjában ez a pozitív fordulat a fejlett tőkésországokban is bekövetkezik, mivel a munka tartalma és szerepe a termelési folyamatban az automatizált tőkés gyárakban is megváltozik, de ez tőkés viszonyok között társadalmi méretben nem fejtheti ki hatását. Legfőbb társadalmi oka ennek, hogy a magántulajdonból fakadó termelési és piaci anarchia és az új vívmányok nyomán a kapitalizmusban szükségszerűen fokozódó munkanélküliség miatt az új tudományos-technikai vívmányok alkalmazása sem válhat általánossá, s így nem válhat társadalmi méretűvé a szellemi

* A. Aganbegjan szovjet közgazdász szerint a gépekkel és mechanizmusokkal végzett munkához általában olyan munkások szükségesek, akiknek hétéves általános és 1–2 éves szakképzettségük van, az automata gépsorokkal végzendő munkához pedig 10 éves általános (tehát legalább középfokú) és 3 éves szakképzettséggel rendelkező munkások és technikusok szükségesek. (Voproszki Ekonomiki. 1961. 7. sz. 3. l.)

és a fizikai munka közötti lényeges különbségek és az ezeken alapuló ellentét felszámolása sem.

De ezen túlmenően az összes munkás és paraszt közép- és felsőfokú végzettségének biztosítása olyan hatalmas anyagi eszközöket (iskolák építése, tanerők fizetése stb.) igényel, amelyeket kapitalista viszonyok között senki, a tőkésállam sem vállal. A már dolgozó munkások és parasztok megfelelő képzettségének biztosítása csak úgy lehetséges, hogy a dolgozók a termelő munka egyidejű végzése mellett sajátítsák el az új technikához szükséges általános és szakmai ismereteket. Ez egyrészt szervezett és jól összehangolt közép- és felsőfokú esti és levelező oktatási rendszert, másrészt viszont megfelelő nagyságú *szabadidő* biztosítását teszi szükségessé. Ugyancsak Aganbegjan szovjet közgazdász közli,* hogy a kézi munkáról a gépi munkára történő áttéréshez szükséges tanulásra 7 órás munkanap mellett is elégséges szabadidő marad, azonban az automatizált termelésben végzett munka mellett ehhez már 6, sőt 5 óra kell csökkenteni a munkaidőt. Egyes dolgozók természetesen — mint számos példa bizonyítja nálunk is — hosszabb munkanap esetén is képesek elsajátítani a közép- és felsőfokú ismereteket, de csak rendkívüli erőfeszítéssel, elsősorban pihenőidejük rovására.

A munkaidő tartamának csökkentése tehát szükségszerű *feltétele* annak, hogy a legfőbb termelőerő, az ember felkészüljön az új anyagi-műszaki bázis felépítésére és hasznosítására. Ugyanakkor éppen az új anyagi-műszaki bázis építése során a munkatermelékenység fokozódásával jön létre a *lehetősége is* a munkanap fokozatos csökkentésének. Ez egyik legfőbb feltétele a szocialista társadalomban élő emberek általános átalakulásának, sokoldalú szellemi, társadalmi és fizikai fejlődésének. „A szabadidő, amely egyrészt pihenőidő, másrészt az emelkedettebb tevékenység végzésére szánt idő is, természetesen más lényé alakítja azt, aki rendelkezik vele...”**

Mindezek miatt az SZKP és a szovjet kormány már eddig is jelentős intézkedéseket valósított meg a napi munkaidő csökkentésére, s újabb ilyen intézkedéseket határozott el, amelyek végeredménye a felépített kommunizmus előreláthatólag 3—4—5 órás munkanapja lesz. Az eddigi intézkedések eredményeként a Szovjetunióban a munkahét átlagos időtartama már ma nagyjából olyan, mint az Egyesült Államokban, jóllehet az ipari munkatermelékenység színvonala jelenleg körülbelül fele az amerikainak. Csak a szocializmus képes annak a történelmi feladatnak a megoldására, hogy a dolgozó tömegeket a legújabb tudományos-technikai vívmányok mély megértésének színvonalára emelje, megteremtse a szellemi és fizikai munka közötti lényeges különbségek felszámolásának gazdasági és társadalmi feltételeit.

A tudományos-technikai forradalom hatása a társadalmi munkamegosztás és munkaszervezet fejlődésére

A tudomány és a technika legújabb vívínányainak tömeges alkalmazása nemcsak a munka jellegét változtatja meg, hanem szükségszerűen változásokat idéz elő a társadalmi munka megosztásában és szervezetében is. A munkamegosztás és a munka társadalmi szerve-

* Voproszi Ekonomiki. 1961. 7. sz. 3. l.

** Karl Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, Dietz, Berlin, 1953. 599. l.

zete — amint erre már Marx rámutatott — mindig tükrözte a technika elért színvonalát. „A munkának más-más a szervezete és a megosztása aszerint, hogy milyen szerszámokkal rendelkezik. A kézimunka más munkamegosztást tételez fel, mint a gőzmalom.”* — írta Marx a „Filozófia nyomorúsága” című munkájában.

A munkamegosztás és a társadalmi munkaszervezet tekintetében beálló, a legújabb technika hasznosításával kapcsolatos forradalmi változások jelenleg egyaránt kimutathatók az egyes üzemekben, az egyes országokon belül, sőt nemzetközi méretekben is.

a) Az üzemeken belüli munkamegosztás megváltozása és a munkaszervezet kiszélesedése

Az eddigi társadalmi fejlődés szükségszerű feltétele volt az emberi tevékenység differenciálódása, a munkamegosztás szélesedése, ami a társadalom tagjainak mind szűkebb termelési műveletre történő specializálódását jelentette. Ez a folyamat a kapitalizmusban a gépi nagyiparban kialakult munkamegosztással odáig jutott, hogy a termelésben alkalmazott munkások túlnyomó többségének néhány napos képzése elegendő a gépek kiszolgálásához szükséges egyszerű műveletek elsajátításához.

A munkamegosztás fejlődésének ez a menete, amely az egyént egyre szűkebb munkaterületen teszi felhasználhatóvá, fontos tényezője volt mindaddig a munkatermelékenység növekedésének, s ezzel a társadalmi fejlődésnek is. Mivel a kapitalizmus és a szocializmus anyagi-műszaki bázisa technikai szempontból azonos, a munkamegosztás e módja elkísérte az emberiséget a szocializmusba is, és jelentékenyen elősegítette a termelékenység növelését, a szocialista országok gyors iparosítását azzal, hogy lehetővé tette a nagyszámú, főleg a parasztságból kikerült új munkás gyors kiképzését és munkába állítását az iparban.

Ez azonban a munkamegosztás vázolt alakulásának és a gépi nagyiparral kapcsolatos formájának csak a pozitív oldala. A munkamegosztásnak a gépi nagyiparral kialakult formája ugyanis több negatív következménnyel is jár.** Így az, hogy a munkás csak egy meghatározott munkaművelet elvégzésére alkalmas, korlátozza felhasználását a termelésben, s ez gyakran munkaidő-kiesésekhez vezet. Minél magasabb egy üzemben a technika színvonala, annál inkább jelentkezik ez a probléma. Ha az ember állandóan ugyanazt a műveletet végzi, napról napra ismétli ugyanazt a meghatározott munkamozgást, gyorsabban elfárad, mint ha munkája változatosabb mozgást követelne. Az ember meghatározott szerveinek és idegrendszerének meghatározott részének sokszor ismétlődő egyirányú igénybevétele káros a szervezetében végbemenő fiziológiai folyamatokra. Ennek következményei annál inkább megnyilvánulnak, mennél hosszabb ideig tart és mennél egyoldalúbb a munka, amelynek végzése ezért egyre inkább egészségtelenné lesz a dolgozó számára. Ez a gyökere a széles körben elterjedt különféle „szakmai” betegségeknek.***

* Lásd: Karl Marx és Friedrich Engels Művei. 4. kötet. Budapest, Kossuth. 1959. 142. 1.

** Ezeket lásd részletesebben D. Kajdalov szovjet közgazdászának a Voproszi Ekonomiki 1961. 9. számában megjelent cikkében.

*** D. Kajdalov rámutat, hogy maga a „szakmai” betegség kifejezés is sajátos gazdasági paradox: a munkát az ember azért végzi, hogy erejének, egészségének és fejlődésének forrása legyen. A munkamegosztás, a szűk specializáció révén azonban sokszor betegségek forrásává lett.

Az egyoldalú munka további komoly következménye, hogy *jelentősen, körülbelül 10 évvel csökken az ember életének munkaképes időszaka*, ha állandóan nehéz s az egészségre ártalmas feltételek között dolgozik. E munkamegosztás káros következménye az is, hogy az ember képességei csak egyoldalúan, az általa teljesítendő művelet irányában fejlődhetnek. Ezért a „mindenki képességei szerint” elv nem érvényesülhet teljes mértékben, mert a jelenleg létező munkamegosztás a képességek fejlődését eléggé szűk szférára korlátozza.

A szocialista rendszerben — ellentétben a kapitalizmussal — társadalmi méretben, intézményesen megszervezik a szűk specializáció káros következményeinek megelőzését, a dolgozók egészségének védelmét, általános és szakmai színvonaluk fokozatos emelését. Az ilyen intézkedések és lehetőségek lényegesen enyhítik ugyan az egyoldalú munka káros következményeit, de mivel az ilyen munkamegosztás a gépi nagyipar szükségszerű következménye, fokozatos felszámolása csak a technikai haladás alapján lehetséges.

Az új tudományos-technikai vívmányok általános alkalmazása teszi majd lehetővé a munkamegosztás vázolt káros oldalainak teljes felszámolását, amennyiben, mint láttuk, a legújabb technika létrehozása és üzemeltetése csak a szűk munkamegosztás felszámolása alapján lehetséges. Ez a folyamat az automatizálás terjedésével már megkezdődött. Az utóbbi évtizedben mind a Szovjetunióban, mind az Egyesült Államokban statisztikailag is kimutatható, hogy a termelés automatizálása mindenekelőtt a szűk specializációjú, betanított, úgynevezett gépmunkásokat teszi feleslegessé a termelésben, akiknek a részaránya a futószalagszerű terjedésével körülbelül a századforduló óta kezdett emelkedni a szakmunkások rovására, egészen az ötvenes évek elejéig.

Ez a folyamat az új technika további terjedésével a szocializmusban a dolgozók képességeinek sokoldalú fejlődését, *a munkamegosztás egész eddigi menetének radikális megváltozását eredményezi majd* és sok fontos következménnyel jár mind az egyén, mind a társadalom vonatkozásában. Marx már a maga korában zseniálisan előre látta a munkamegosztás ilyen megváltozását: „Ami az automatikus gyáron belüli munkamegosztást jellemzi, az az, hogy a munka elvesztette minden speciális jellegét. De mihelyt mindenfajta speciális fejlődés megszűnik, érezhetővé kezd válni az egyetemesség iránti szükséglet, az egyén integrális fejlődésére irányuló törekvés. Az automatikus gyár kiküszöböli a specialistákat és a szakmai korlátoltságot.”* Marx az automatizálással a munkamegosztásban bekövetkező eme fordulatot az automatikus gyár *egyik forradalmi oldalának* tekintette.

Az elmondottak nem jelentik azt, hogy a munkamegosztás, a termelők mindenféle specializálódása megszűnik a jövőben. A tudomány és a technika továbbra is az ismeretek egyre növekvő differenciálódása alapján fejlődik, a bonyolult termelési folyamatok mindjobban részekre tagolódnak. Ennek az lesz a következménye, hogy *a termelés különféle ágaiban végzett munkák összes különbségei még a legújabb technika általánossá válásának idején sem tűnnek el*.

De nem szűnik meg a munka szakmák szerinti megoszlása sem. Megváltozik a dolgozók szakmai struktúrája, a szakmák tartalma, új

* Karl Marx és Friedrich Engels Művei. 4. kötet. 150. l.

szakmák jönnek létre. Az Egyesült Államokban például hivatalos adatok szerint évente 400—600 új szakma keletkezik.* A szakmák szerinti megoszlás megváltozásának fő iránya az lesz, hogy *megnő az egyes munkafajták, az egyes szakmák tudományos-műszaki alapjainak közössége, kiszélesedik az egyes dolgozók szakmai profilja*. A matematika, az elektronika, a kibernetika alapjainak és a mai értelemben vett több szakmának az ismerete szükségessé lesz valamennyi dolgozó számára a termelés minden ágában.

A társadalmi munka szakmák szerinti megosztásának ilyen értelmű fennmaradása sem jár majd szükségszerűen együtt a dolgozók egy szakmához való élethossziglani lekötésével. Az összes szakmákhoz szükséges magas általános kulturális és technikai műveltség megkönnyíti, hogy bárki a választott szakmát, a társadalom érdekeivel összhangban megváltoztathassa, hasonlóan ahhoz, hogy jelenleg is például egy gépészmérnök sokkal kisebb nehézségek árán változtathatja meg szakmai profilját, mint egy esztergályos a szakmáját. Ezen túlmenően a munkamegosztás káros következményeinek eltűnését, az egyén sokoldalú, harmonikus fejlődését elő fogja segíteni a lényegesen megnövekedett szabadidő hasznosítása; ez nemcsak új szakmai ismeretek elsajátítását, hanem a művészi hajlamok kibontakoztatását, a testi és a szellemi kultúra együttes fejlesztését teszi majd lehetővé.

A legújabb technika alapján létesített, komplex módon automatizált üzemekben tehát megszűnik a szűk specializációra épülő munkamegosztás, valamennyi dolgozó munkája tudományos-műszaki jellegű tevékenységgé alakul. Ugyanakkor, mint az előző részben röviden érintettük, jelenleg a tudomány és a termelés összefonódása, a természettudományok közvetlen termelőerővé történő átalakulásának folyamata is megkezdődött az új tudományos-technikai vívmányok alapján. Ezzel *jelentősen megváltozik a tudomány és a termelés kapcsolata, kiszélesül az üzem belüli termelőszerkezet*.

A modern üzemekben a tudósok bizonyos kategóriái nélkülözhetlenné válnak közvetlenül magában a termelésben, és ugyanakkor a korszerű berendezéseket irányító dolgozók egyre inkább a természettudományos alapok megértésének színvonalára emelkednek. Ez azonban nemcsak a tudomány és a termelés, a tudomány és a dolgozók kapcsolatában jelent lényeges változást, hanem egyben *a társadalmi termelőszerkezet újabb nagy jelentőségű változását eredményezi*, amennyiben maguk a tudósok bizonyos kategóriái is az üzemi termelőszerkezet részévé válnak. *Ezáltal kiszélesül a termelő munka fogalma, az üzemekben dolgozó tudósok munkája is anyagi javak termelésének forrásává lesz.*

Amint Marx megállapítja,** amíg az ember tisztán egyénileg termel, az egész munkafolyamatot egyedül végzi, agyát és kezét egyaránt használnia kell, mivel a munkafolyamat egyesíti az agy- és a kézmunkát, amelyek a társadalmi munkamegosztás során „ellenséges ellentétekké” válnak. „Eredetileg egy teherhordó sokkal kevésbé különbözik egy filozófustól — írja Marx a „Filozófia nyomorúságában” Adam Smithet idézve —, mint egy komondor az agártól. A munkamegosztás az, amely szakadékot hozott létre kettejük között.”*** A kéz és az agy, a szellemi és a

* Szocialisztycseszkij Trud. 1958. 11. sz. 45. 1.

** Lásd: A tőke. I. kötet. Kossuth. 1961. 472. 1.

*** Karl Marx és Friedrich Engels Művel. 4. kötet. 139. 1.

fizikai munka egykori *egysége*, amely a termelőerők fejlődésével, a munkamegosztás szélesedésével szükségképpen megbomlott, napjainkban újra helyreállhat. *A szellemi és a fizikai munkának ez az új szintézise* azonban már nem a természet erőinek kiszolgáltatott primitív ember, hanem a tudomány és a technika sok évezredes fejlődésével felhalmozott tudás és tapasztalat alapján, *a természet erői felett uralkodó, új típusú, kommunista ember jellemzője.*

b) *Az egyes országokon belüli és a nemzetek közötti munkamegosztás további fejlődésének sajátosságai*

A kapitalizmust megelőző társadalmi formákban a munka társadalmi jellege alacsony színvonalú volt, az egymás számára — egymással együttműködve — végzett munka még nem volt általánosan jellemző. A tőkés társadalom fennállásának már objektív követelményévé lesz az üzemen belüli *közös munka*, az emberek szoros, szinte óramű pontossággal összehangolt együttműködése az üzemen belüli termelési folyamatban, és annak alapján mindinkább társadalmi méretekben is.

„A manufaktúrában — írja Marx — a társadalmi munkafolyamat tagozása *tisztán szubjektív*, rész munkások *kombinációja*; a géprendszerben a nagyiparnak egészen *objektív* termelési organizmusa van, amelyet a munkás mint meglévő anyagi termelési feltételt *készen talál* . . . A gépi berendezés . . . csak a közvetlenül társadalmisított, vagyis *közös munka* kezében funkcionál. A munkafolyamat *kooperatív jellege* most tehát *technikai szükségességgé lesz, amelyet maga a munkaeszköz természete diktál.*”*

A közös munkának, a munkafolyamat kooperatív jellegének e Marx által feltárt *technikai szükségszerűsége* a termelőerők akkori színvonalán az egyes vállalatok, gyárak vonatkozásában jelentkezett, amennyiben ezekben a termelési folyamat másképpen egyszerűen lehetetlen lett volna. Ez a technikai szükségszerűség azonban olyan mértékben egyre inkább éreztette hatását az egész társadalmi termelésre is, amilyen mértékben előrehaladt a gépi nagyüzemi termelés fejlődése, a kisárutermelés, a feudális viszonyok kiszorítása. Ezt bizonyítja az egyre nagyobb termelési egységek kialakulása, a társadalmi munkamegosztás és az egyes termelési egységek közötti együttműködés szélesedése, egyszóval a munka társadalmi jellegének fokozódása.

A gépi nagyipar fejlődésével egy-egy ország lakossága mind jobban egyetlen hatalmas, bonyolult és sokoldalúan összefüggő termelőszervezetté alakult a kapitalizmusban, amelyen belül az egyes termelési egységek működése lehetetlenné vált a vele kapcsolatban álló sok más termelési egység együttműködése nélkül. Ily módon *a munka kooperatív jellegének technikai szükségszerűsége egy-egy országon belül, sőt részlegesen nemzetközi méretekben is már a kapitalizmusban mind élesebben jelentkezik.* A kapitalizmusban azonban — bár a tőke koncentrációjának és centralizációjának előrehaladásával egyre nagyobb termelési egységek jönnek létre, s az utóbbi évtizedekben már a tőkésállam közvetlenül is beavatkozik a termelési folyamatba — ez a szükségszerűség társadalmi méretekben nem juthat érvényre, mivel a tőke és a ter-

* Marx Károly: A tőke. I. kötet. 359–360. 1

melés sok tőkés kezében van, akiknek érdekei szembenállnak a társadalom érdekeivel és egymás érdekeit is kölcsönösen keresztezik. Ezért a fejlett gépi nagyipar ésszerű hasznosítása, a gépi nagyüzemi termelés zavartalansága sem valósítható meg a kapitalizmusban, amit a tőkés termelés időnkénti, rendszeres, társadalmi méretű zavarai, a túltermelési válságok bizonyítanak. Így már a gépi nagyipari termelés is csak óriási vesztések árán, jelentős fennakadásokkal folyik a kapitalizmusban.

A tudományos-technikai forradalom vívmányainak hasznosítása *a termelés kooperatív jellegének a gépi nagyiparhoz képest is új, magasabb színvonalát teszi technikailag szükségszerűvé*. Olyan színvonalát, amely mellett most társadalmi méretben, az egyes országokon belül, sőt, a nemzetek között is technikai szükségszerűséggé lett *a termelés és a termelt termékek elosztásának pontos, tervszerű összehangolása*. Egyértelműen bizonyítják ezt a termelés automatizálásával járó szükségszerű változások és követelmények mind a termelés, mind az elosztás területén.

Az automatizálás — mint láttuk — azt eredményezi, hogy a fizikai munkán túl a szellemi munka nagy részét is gépek végzik. Ezáltal gyorsan nő a tőke szerves összetétele, s mind nagyobb része kötődik le állótőke formájában, ami fokozza a tőke immobilitását. A termelő tőke átcsoportosíthatósága egyre nehezebb, s így mindinkább szükségszerűvé lesz a termelés távlati fejlesztési irányainak pontos meghatározása.

Az automatizálás csak nagy mennyiségű azonos termék termelése esetén kifizetődő. Ez a vállalatok erős specializációját eredményezi; termelési kapacitásaik tehát csak igen kis részben, vagy egyáltalán nem használhatók fel más termék termelésére. Ezért döntő kérdéssé lesz annak meghatározása, hogy mely termékekre lesz tartósan szüksége a fogyasztóknak.

De nem változtatható tetszés szerint a termelt termékek mennyisége sem. Egyrészt a termelési költségek nagy része az automatizálással fix költségekké alakul, amelyek csak minimálisan változnak a termelés leállításakor. A magas amortizációs és karbantartási költségek, az általános vállalati, illetve üzemi kiadások a termelés leállításán esetén is csaknem változatlanul terhelik a vállalatot. Másrészt az automata géprendszer egységes egészét képez, oszthatósága erősen korlátozott. Vagy tartani kell tehát egy bizonyos szinten a termelést, vagy az üzemet teljesen le kell állítani. Ezért előre és pontosan tudni kell a gyártandó termékek hosszabb időn át szükséges mennyiségét is.

Az eddigiekből következik, hogy *az automatizált vállalatok megkövetelik az egész gazdaság fejlesztési irányainak pontos meghatározását, az erősen specializált, automatizált vállalatok közötti együttműködés magas szervezettségét, a várható fogyasztási igények társadalmi méreteiben történő felmérését*. Csak e feltételek teljesítése esetén lehetséges az automatizált vállalatok állandó, zavartalan termelése, az egy-egy üzemben megtermelt nagy tömegű azonos termék tartós és biztonságos értékesítése.

A kapitalizmus, amely már az automatizálást megelőzően sem tudta a termelés zavartalanságát biztosítani, nem képes e feltételek megvalósítására *társadalmi méreteiben*. Ehhez tervgazdaságra, a magántulajdon, a kapitalizmus felszámolására van szükség. Az automatizálás *általános* meghonosítása a tőkésországok gazdaságában elsősorban ezért lehetetlen.

A tervszerű, tökéletesen szervezett együttműködés, munkamegosztás a legújabb tudományos-technikai vívmányok alkalmazása és a bennük rejlő lehetőségek kiaknázása szempontjából nemcsak az egyes országokon belül, de a nemzetek között is szükségszerűvé válik. E vívmányok szélesedő alkalmazása ugyanis a nemzetközi gazdasági együttműködés növekedése, nagy gazdasági egységek kialakulása irányában hat. Ez a tendencia a kapitalizmus eddigi fejlődésével is együtt járt, de most egyrészt jelentősen meggyorsult, másrészt — és ez alapvetően új vonás — *a termelés országok közötti távlati megosztása és állandó összehangolása is szükségszerű lett.*

A tudományos-technikai forradalom legfőbb vívmányai nem véletlenül a legnagyobb és legfejlettebb ipari országokban születtek, és e vívmányok teljes skálájának továbbfejlesztésére, gyakorlati alkalmazására is ezekben van — a társadalmi viszonyok által meghatározott keretek között — mód. Bár a tudományos-technikai forradalom mindjobban függetleníti az ipar fejlesztését a természeti feltételektől (nyersanyag- és energiaforrásoktól), mezőgazdasági eredetű nyersanyagoktól, a rendelkezésre álló munkaerő mennyiségétől, ugyanakkor *megsokszorozza a függést a rendelkezésre álló holt munka tömegétől, az élő munka minőségétől és a felvevőpiac nagyságától, így az egy-egy ország rendelkezésére álló területtől és népességétől is.* Ezek a tényezők magyarázzák, hogy mindeddig csak a Szovjetunióban, az Egyesült Államokban és bizonyos vonatkozásokban Angliában haladt előre teljes szélességében a tudomány és a technika mai forradalma.

Magától értetődően ez nem jelenti azt, hogy a kis és a közepes országokban egyáltalán nincs mód e vívmányok alkalmazására és fejlesztésére. Van, de csak az esetben, ha nem egyedül kísérlik ezt meg, s akkor is csak adottságaiknak megfelelő területen. Igaz, hogy a természeti adottságoktól, a mezőgazdasági nyersanyagoktól való növekvő függetlenedés kiszélesíti a kis országok lehetséges ipari termelésének körét, de ennek a legkorszerűbb színvonalon való tartására, fejlesztésére, a termelt nagytömegű termék elhelyezésére csak más országokkal együttműködve lesznek képesek. Éppen ezért e népek elemi érdeke a nemzetek közötti együttműködés növelése.

A tudományos-technikai forradalom vívmányainak e kihatásai azt tükrözik, hogy azok nemcsak a tőkés rendszer adta kereteket feszítik szét, de egyre kevésbé férnek el a meglévő országhatárok között és nyomásuk szükségszerűen a jelenleginél nagyobb egységek termelésének tervszerű összehangolását teszi szükségessé.

c) A város és a falu, az ipar és a mezőgazdaság közti munkamegosztás alakulása

Az eddigiekben a társadalmi munkamegosztás várható változásait vizsgálva nem vettük figyelembe azokat a hatalmas átalakulásokat, amelyek a mezőgazdaságban végbemennek majd a legújabb technika általános alkalmazásával. Márpedig a jövőben a mezőgazdaság teljes villamosítása, a kemizálás, a termelési folyamatok komplex gépesítése és automatizálása, továbbá az atomenergia feltárásával létrejött lehetőségek hasznosítása radikális változásokat hoz a mezőgazdasági termelésben. Ezek alapján az ipari és a mezőgazdasági termelés összefonódik és létre-

jönnek a feltételei a város és a falu közötti lényeges különbségek felszámolásának, a mezőgazdaságban végzett munka az ipari munka válfajává válhat.

A város és a falu közötti munkamegosztás, mint közismert, a kizsákmányoláson alapuló társadalmakban a falusi lakosság fokozott kizsákmányolásához, a város és a falu közötti ellentét kialakulásához vezetett. A mezőgazdaság alárendelt helyzetben volt az iparhoz képest. Mindennek anyagi alapját az képezte, hogy *a mezőgazdaságban a munkát és a termelést nagymértékben meghatározták a termelőerők eddigi színvonalán a természeti feltételek, s az anyagi-műszaki bázis fejlődésének kevéssé volt döntő szerepe, mint az iparban.* Ez azzal járt, hogy a mezőgazdasági munka termelékenysége alacsonyabb volt, mint az ipari munkáé, a mezőgazdasági népesség jövedelme, s ebből eredően a műveltsége és egész helyzete más volt, mint a városi lakosságé.

A szocializmus felszámolta a város és a falu ellentétét, a falusi lakosság kizsákmányolását, és általánossá tette a nagyüzemi termelést a mezőgazdaságban. A mezőgazdasági termelés történelmileg kialakult sajátosságainak teljes felszámolásához azonban nem elegendő a termelés teljes gépesítése, a kemizálás adta lehetőségek hasznosítása, bár ezek széles körű alkalmazása nagymértékben emeli a mezőgazdasági munka termelékenységét. *Teljes fordulatot a mezőgazdasági termelésben az eredményez majd, ha sikerül a mezőgazdaságban megszüntetni a természeti feltételektől, így a talajadottságoktól, az éghajlati tényezőktől való nagyfokú függést.* Ennek fokozatos megvalósításához a szükséges tudományos-technikai lehetőségek máris jórészt rendelkezésre állnak, amennyiben az új vegyianyagok és a korszerű agrotechnika a talajjavítás, a mai hatalmas teljesítményű gépek az öntözés nagykiterjedésű területeken történő megvalósítására, az új energiaforrások pedig akár egész folyók irányának megfordítására és az időjárás befolyásolására is felhasználhatók, hogy csak a legismertebb ilyen lehetőségeket említsük.

Az új tudományos-technikai vívmányok szélesedő alkalmazásával *a mezőgazdaságban is a jelenleginél nagyobb termelési egységek jönnek létre a mezőgazdasági és az ipari termelés összefonódása révén.* Agrár-ipari egyesülések keletkeznek a mezőgazdasági termékek helyszíni feldolgozása alapján, s ezek biztosítják a mezőgazdasági és az ipari termelés közötti ésszerű specializációt és együttműködést.* Ezek az egyesülések a falvak összevonásából kialakított olyan új városi jellegű települések körül jönnek létre, amelyeknek lakói anyagi és kulturális szempontból az iparvárosok lakosaival azonos helyzetbe kerülnek. E hatalmas feladatot a Szovjetunióban a kolhozok közös erőfeszítései és az állam hatékony közreműködésével valósítják meg. A fejlődés során nemcsak a szocialista tulajdon két formája: az állami és a kolhoztulajdon közötti különbség mosódik el, hanem egyben lényegében megszűnik a város és a falu történelmileg kialakult munkamegosztása is, amennyiben megszűnik az ipari és a mezőgazdasági termelés éles elkülönülése egymástól, a mezőgazdasági termelés sajátosságai nagymértékben csökkennek, és a mezőgazdasági munka az ipari munkához hasonlóvá válik. *Ezekkel a változásokkal a mezőgazdaságban végzett munka társadalmi jellegének színvonalára az iparban végzett munkáéval azonosossá lesz, következésképpen az*

* Pravda, 1961. augusztus 18.

emberek és az egyes termelési egységek termelésének pontos összehangolása technikai szempontból is ugyanolyan mértékben szükséges lesz, mint az iparban.

★

A szocializmusban az egész társadalom méretében tervszerűen szervezhető meg a munkamegosztás és az emberek együttműködése a termelési folyamatban. *A munkamegosztás és az emberek közötti együttműködés szélesedése mindig együtt járt a munka termelőerejének növekedésével.* Több ember együttműködése — még ugyanazon munka végzése esetén is — nagyobb eredményt ad, mint ha a dolgozók a munkát külön-külön végeznék. Mint Marx megállapította: „Nemcsak az egyéni termelőerőnek a kooperáció révén való fokozásáról van itt szó, hanem egy termelőerő teremtéséről is, amelynek önmagában *tömegező*nek (Marx kiemelése — Ny. J.) kell lennie.”*

Az egyre nagyobbá váló termelési egységeken belül az emberek közötti szervezett együttműködés megvalósulása a tömegező növekedésének egyre újabb és újabb fokozatait jelentette a kapitalizmusban is. A kapitalizmus azonban társadalmi méretben nem tudta biztosítani a gépi nagyipari termelés által már megkövetelt szervezettséget sem. Ezt a szocializmus valósította meg, ahol a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján lehetővé — egyben szükségszerűvé is — vált a munka megszervezése társadalmi méretben. *Ezzel egy új ugrás történt a társadalmi munka tömegezőjének növekedésében,* ami egyik jelentős tényezője és magyarázata annak, hogy technikai szempontból ugyanolyan színvonalú anyagi-műszaki bázis mellett is a munkatermelékenység a szocialista országokban sokkal gyorsabb ütemben növekszik, mint a tőkésországokban.

Most az új tudományos-technikai vívmányok szélesedő alkalmazása, a munka társadalmi jellegének növekedése fokozatosan újabb ugrást készít elő a Szovjetunióban a munka tömegezőjének növekedésében. *A legkorszerűbb technikán felépülő új típusú munkamegosztás, a fizikai és az alkotó gondolkodást nem igénylő szellemi munka terheitől felszabadult, magas általános és szakmai ismeretekkel rendelkező emberek tudatos együttműködése a természettudományokkal összefonódott terelésben megsokszorozza majd a társadalmi munka tömegezőjét.*

A termékek olyan bőségének, amely a kommunizmus teljes felépítéséhez szükséges, lényegében tehát két forrása lesz: a legkorszerűbb gépek és berendezések egész népgazdaságot felölelő rendszerének „ingyenes szolgálata”** és az erre épülő új típusú társadalmi termelőszervezet tömegezője. E két tényező új jellege és minden korábrinál sokkal magasabb színvonala eredményezi majd a társadalmi munka olyan termelékenységét, amely napi néhány óra munka mellett is lehetővé teszi a bőséget a társadalom valamennyi tagja számára a felépült kommunizmusban.

* Marx Károly: A tőke. I. kötet. 306. l.

** Ismeretesek Marx következő megállapításai: „Ha mindkettőjükből, a gépből, a számból levonjuk napi átlagköltségüket, vagyis azt az értékalkatrészt, amelyet napi átlagkopásuk és a segédanyagoknak, például olajnak, szénnek stb. elfogyasztása által a termékhez hozzátesznek, akkor *ingyen* hatnak, egészen úgy, mint az emberi munka közreműködése nélkül meglévő természeti erők.” (A tőke. I. kötet. 361. l.)

ERDEI FERENC:

A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejeztével a közös szövetkezeti gazdaságok szervezeti és gazdasági megszilárdítása és szocialista nagy gazdaságokként való fejlesztése új meg új oldaláról veti fel állami irányításuk kérdéseit. A probléma természetesen eddig is fennállott és mind vizsgálatában, mind gyakorlati megoldásában történtek is lépések. Most azonban nagyobb súllyal jelentkezik a kérdés, mert a *termelés növelésének* a feladatai kerültek előtérbe. Ez érthetően azzal a következménnyel jár, hogy felszínre kerülnek a termelőszövetkezetek működésének mindazok a társadalmi, szervezeti és gazdasági tényezői, amelyek eredményes gazdálkodásuk feltételeit képezik. S ebből a szempontból nemcsak úgy vetődik fel a kérdés, hogy a szocialista állam milyen szervei útján és milyen módon igazgatja a termelőszövetkezeteket, hanem úgy is, hogy a termelőszövetkezet mint társadalmi szervezet és mint termelő vállalat milyen igényeket támaszt az állami irányítással szemben, illetőleg milyen gazdasági támogatásra és szervezési irányításra szorul az állami szervek részéről.

A szocialista állam gazdasági szervező funkciója nyilvánvalóan nemcsak abban nyilvánul meg, hogy mint a társadalmi termelést tervszerűen irányító államhatalom a termelőszövetkezeteket is a szocialista tervgazdálkodás vágányára vezérli, hanem abban is, hogy a csoporttulajdonban álló vállalatok szervezéséről, gazdálkodásuk feltételeinek a megteremtéséről folyamatosan gondoskodik. Az előbbi: az irányító-befolyásoló állami tevékenység, a termelőszövetkezetek állami irányításának jól ismert, sokoldalúan megvitatott és a gyakorlatban is előtérben álló oldala. Viszont az utóbbi: a termelőszövetkezeteknek mint termelő vállalatoknak a szükségletei, az állami szervek által kielégítendő igényei, kevésbé kerültek előtérbe a korábbi időszakban, s főként csak az állami támogatás kérdéseként ismeretesek. Éppen ezért e tanulmányban a termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányításának ezeket a kérdéseit kívánom felvetni, tehát a szocialista állam gazdasági szervező funkciójának a termelőszövetkezetek oldaláról jelentkező problémáit igyekszem megvilágítani. Mégpedig nem elsősorban államigazgatási oldaláról, hanem a termelőszövetkezetek üzemvezetése, illetőleg üzemi-gazdasági szükségletei oldaláról, egy járás termelőszövetkezeteinek a konkrét vizsgálatára támaszkodva.

Ilyen irányú vizsgálatokat az 1960. és 1961. évek folyamán végeztünk a szolnoki járásban és Karcag városában. A vizsgálat módszere az volt, hogy e két igazgatási terület minden termelőszövetkezetében és a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban álló állami és szövetkezeti, illető-

leg társadalmi szerveknél reprezentatív felvételt végeztünk a közöttük létrejövő kapcsolatokról, külön számba véve a termelőszövetkezetektől kiinduló kezdeményezéseket és a termelőszövetkezetekhez érkező megkereséseket. A reprezentáció elég nagymértékű volt, mert négy nyári (június, július, augusztus, szeptember) és négy téli (december, január, február, március) hónapon keresztül a hónap három — havonként változó — napján minden termelőszövetkezetben és az összes szoba jöhető szerveknél felvettünk minden egymás közötti kapcsolatot, akár személyes tárgyalás formájában, akár írásban vagy telefonbeszélgetés útján valósult meg. Ily módon megalapozottan következtethetünk az összes kapcsolatok számára, jellegére és megoszlására. E tanulmányban azonban csak a főbb megállapításokat és következtetéseket foglalom össze, s ezeket is csak a szolnoki járás adataival dokumentálva. Egyébként a vizsgált járás és város összes lényeges vonásaiban hasonló képet nyújt, mindössze bizonyos arányok térnek el a járás és a város esetében. (A városi termelőszövetkezeteknek intenzívebb kapcsolata van mind az irányítószervekkel, mind az állami és a szövetkezeti vállalatokkal.) Országosan azonban inkább jellemzőek a járás viszonyai, annál is inkább, mert a szolnoki járás elég tipikus: a járásban 17 község van, s ezekben a vizsgálat idején 32 termelőszövetkezet volt, mégpedig mind méretüket, mind termelési irányukat illetően igen eltérőek. Abban is igen változatcsak e járás viszonyai, hogy több olyan község van, ahol csak egy termelőszövetkezet van, s több olyan is, ahol 4—5.

I

A termelőszövetkezet egyrészt *jogi személy*, amely éppenúgy jogok és köteleességek, valamint felelősség alanya, mint más jogi személyek (vállalatok, egyesületek, intézmények stb.) vagy a természetes személyek. Ennyiben a mezőgazdasági szakigazgatás (és egyéb szakigazgatás is) ugyanúgy érvényesül a termelőszövetkezetben, mint az állami gazdaságban vagy az egyéni termelőknél.

Másrészt azonban a termelőszövetkezet sajátos *társadalmi szervezet*, amely mind belső szervezeti viszonyaiban, mind kifelé, más társadalmi szervezetek és az állami igazgatás felé, sajátos arculattal jelentkezik. Ez megnyilvánul a csoporttulajdon rendelkezési joga és kezelése tekintetében, az alapszabály jellegében, az állami szövetkezeti felügyelet sajátoságaiban stb. De most nem célunk e belső társasági viszonyok és a társadalmi szervezet sajátosságáiból folyó külső viszonyok elemzése; ez külön tanulmányt kíván.

A termelőszövetkezet azonban nem utolsó sorban *vállalat*, amely termelőeszközökkel rendelkezik, termelőtevékenységet folytat, a termeléssel kapcsolatban beszerzési és értékesítési kereskedelmi, egyes esetekben feldolgozóipari működést fejt ki. Ennyiben tehát az állami vállalatokéhoz hasonló a tevékenysége, ennél fogva azokhoz hasonló *vállalati gazdálkodási problémái is vannak, s ezek megoldásában irányító szerv közreműködését igényli*. De csak hasonlóságról van szó, mert mind a vállalati gazdálkodás belső üzemi viszonyai, mind az irányítószervvel szemben támasztott igényei sokban különböznek is az állami vállalatokétól. A hasonlóság azon alapszik, hogy egyaránt *szocialista vállalatokról* van

szó, a különbségek pedig abból erednek, hogy a termelőszövetkezet csoporttulajdonban levő *szövetkezeti vállalat*.

Mindebből következik, hogy a termelőszövetkezetek állami irányításának a hatékonysága különösképpen a termelőszövetkezetek vállalati gazdálkodásának, üzemi tevékenységének az irányításán fordul meg, ezt kell tehát mélyrehatóan elemeznünk akkor, amikor a termelőszövetkezetek gazdasági-szervezeti megszilárdítása, illetőleg termelésük fejlesztése vált a fő kérdéssé.

Üzemgazdasági szempontból az a kérdés lényege, hogy a szocialista nagy gazdaság irányításának igen sokoldalú és felfokozott igényt kell kielégítenie, s a gazdálkodás eredményessége döntően az üzemvezetés színvonalán múlik. Így van ez az állami vállalatok esetében is, akár ipari vagy kereskedelmi, akár mezőgazdasági vállalatról van szó. Az üzemvezetés helyzete és feladatai azonban nem egyszerűbbek a termelőszövetkezetekben, hanem ellenkezőleg, bonyolultabbak és nehezebben megoldhatók. A hasonló vagy azonos üzemvezetési problémák mellett a termelőszövetkezeti gazdaságokban azokat a feladatokat is meg kell oldani, amelyek az állami vállalatoknál ismeretlenek. Ilyen problémák: a kollektív vezetés, a munkaerő adott mennyisége, illetőleg a foglalkoztatás követelménye, a munkadíjazás összefüggése a csoporttulajdonnal, a beruházások nagyrészt saját erőből való megoldása stb. Növeli a feladatok súlyát, hogy a mezőgazdaság technikai fejlődése most érkezett arra a fokra, amikor a gépi nagyiparhoz hasonló technológia és üzemszervezés is megvalósulhat, tehát a termelőszövetkezeti gazdaságok üzemvezetésében új megoldásokat kell kialakítani, s nagyrészt töretlen úton kell járni. E tekintetben ugyanis sem a tőkés nagyüzemek, sem a szocialista állami gazdaságok példái és tapasztalatai nem használhatók fel minden további nélkül.

Mindez érthetővé teszi, hogy a termelőszövetkezeti gazdaságok üzemvezetésében annyi és annyira új feladatokat kell megoldani, hogy azokat a szövetkezeti vezetők egymagukban, összefogó irányítás és útmutatás nélkül csak nagynehezen és a legtöbb esetben igen fogyatékosan tudják teljesíteni. Két hasonlítással lehet érthetőbbé tenni a termelőszövetkezeti gazdaságok üzemvezetésének a helyzetét ebből a szempontból. Egyik a szocialista ipari vállalatok példája. Ezek esetében arról van szó, hogy a már korábban kialakult gépi technika alapján, jórészt kipróbált technológiai és üzemszervezési megoldások alkalmazásával kell szervezni és irányítani a termelést. Ugyanakkor az iparirányítás kiépült szervezete és a tervező-, valamint kutatóintézetek egész hálózata segíti az egyes vállalatok üzemvezetését. A másik tanulságos összehasonlítás a tőkésországok mezőgazdaságából vehető. Amióta új technika vonult be a mezőgazdaságba, s ennek nyomán új meg új technológiai és szervezési feladatokat kell megoldani, azóta számos fejlett tőkésországban is, de egyes gyarmati helyzetből felszabadult fejlődő országban is kiterjedt üzemi tanácsadói hálózat fejlődött ki, amely sokoldalú tanácsadást nyújt az üzemvezető-tulajdonos gazdálkodók részére.

E két hasonlítás élenként illusztrálja a termelőszövetkezetek üzemvezetésének igen komoly helyzetét. A szocialista nagyüzem új meg új szervezési és technikai feladatainak olyan tömegét kell megoldaniok -- a szocialista ipar vagy az állami gazdaságok irányítószerveihez hasonló

irányító-tanácsadó szervezet nélkül —, hogy teljesen érthető, ha termelőszövetkezeteink igen váltakozó sikerrel birkóznak e feladataikkal. Ez természetesen a fejlődés velejárója, s az átszervezés időszakában még más volt a helyzet. Akkor döntően mozgalmi-politikai feladatokat kellett megoldani, s viszonylag egyszerű sémák keretei között lehetett megszervezni a nagyüzemi gazdálkodást. A jelenlegi időszakban — s még inkább a továbbiakban — mind a népgazdasági igények, mind a tagok érdekei azt követelik, hogy a közös gazdaságban gyorsan növekedjék a munka termelékenysége, csökkenjen az önköltség, növekedjék az üzemi jövedelem, s összességében a nagyüzemi gazdálkodás magasabb szintjét érjék el a termelőszövetkezetek. Mindezt az üzemvezetés színvonalának emelésével lehet megvalósítani, s ehhez elengedhetetlen a gazdaságok irányítószerveinek a fejlesztése is. Ez a magyarázata annak, hogy a termelőszövetkezetek gazdasági irányításának a kérdése minden szocialista országban — így nálunk is — napirenden van. Ezek az összefüggések egyben azt is indokolják, hogy miért különösen időszerű e problémakör konkrét és részletes vizsgálata.

A helyi vizsgálat nyomán mindenekelőtt arról kell tájékozódunk, hogy a jelenlegi időszakban a termelőszövetkezetek *mennyi és milyen szervekkel vannak kapcsolatban, s e kapcsolatok hogyan oszlanak meg jellegük szerint és az egyes szervek között*. Ez az áttekintés képet ad arról, hogy ténylegesen milyen keretek között mozog a termelőszövetkezeti gazdaságokra kiható szervező-irányító-befolyásoló tevékenység, illetőleg milyen igények jelentkeznek e vonatkozásban a termelőszövetkezetek részéről. (Mindezt most nem az állami irányító-befolyásoló tevékenység egész kiterjedésében kívánom vizsgálni, mert ez az ár- és adópolitika, a beruházási és hitelfeltételek egész rendszerét magában foglalja. Itt csupán az irányító szervezet végső tagjainak és a termelőszövetkezeteknek a szervezeti kapcsolataival foglalkozom, tehát *szűkebb értelemben* a termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányításával. Ennek azonban bármilyen gazdaságpolitika mellett jelentősége van.)

1. A termelőszövetkezetekkel rendszeres kapcsolatban álló *állami, szövetkezeti és társadalmi szervek száma* igen nagy, s ez érthető is. Bár úgy is szokták felvetni a kérdést, hogy éppen a termelőszövetkezetekkel foglalkozó vagy velük kapcsolatban álló szervek nagy száma, s ezek tevékenységének a koordinálatlansága a nehézségek forrása. A koordinálás természetesen kívánatos, de a sokféle szerv és a velük való nagyszámú kapcsolat szükségszerű a társadalmi munkamegosztás mai fokán, s éppen a szocialista népgazdaság feltételei között.

De lássuk e sokféle szervek sorát és a termelőszövetkezetekkel való kapcsolatuk arányát. Erről a túloldali táblázat ad áttekintő képet.

Mint a táblázatból látható, a helyi tanácsok illetékes szervein kívül a termelőszövetkezeteknek a minisztériumokkal is van bizonyos kapcsolata, továbbá négy állami szakintézménnyel rendszeres kapcsolatban állanak, de a különböző iskolákkal és kutatóintézetekkel is van érintkezésük. Gyakoribb azonban a kapcsolatuk az állami vállalatokkal, amelyek közül 5—6 vállalattal, továbbá a gépállomással és az állami gazdasággal minden termelőszövetkezet rendszeres kapcsolatot tart fenn, ezeken kívül pedig további 40 vállalattal van sűrűbb-ritkébb érintkezésük. Szembeötlő a földművesszövetkezetekkel, a MÉK-kel és más termelőszövetkezetekkel való kapcsolatuk számottevő aránya.

A szolnoki járási termelőszövetkezetek kapcsolatának %-os megoszlása
(1960. VI., VII., VIII. és IX. hónapokban)

Állami szervek és intézmények:

hatósági szervek: a járási tanács mezőgazdasági osztálya	13,1	
a járási tanács egyéb osztályai	2,0	
a járási tanács VB-a	1,6	
a megyei tanács VB-a	0,9	
a községi tanács VB-a	7,9	
minisztériumok	0,9	
rendőrség, ügyészség, bíróság	1,0	
összesen:		27,4

állami szakintézmények: Megyei Beruházási Iroda	1,9	
Országos Nyugdíjintézet	0,9	
Vízügyi Igazgatóság	0,8	
Növényvédő Állomás	0,5	
állatorvosi szolgálat	0,4	
közegészségügyi szervek	0,2	
iskolák	0,2	
kutatóintézetek	0,2	
összesen:		5,1

állami vállalatok: MNB-fiók	16,9	
gépállomások	6,8	
Terményforgalmi Vállalat	4,2	
Állami Biztosító	2,5	
Állatforgalmi Vállalat	1,6	
állami gazdaságok	1,4	
FŐMAV	0,7	
TEGI	0,4	
Tejipari Vállalat	0,2	
40 egyéb vállalat	18,7	
összesen:		53,6

Szövetkezetek, szövetkezeti szervek:

szövetkezetek: földművesszövetkezetek, MÉK	5,0	
más termelőszövetkezetek	2,8	
kisipari termelőszövetkezetek	0,4	
ügyvédi munkaközösségek	0,3	
összesen:		8,5

szövetkezeti szervek: Termelőszövetkezeti Tanács és kirendeltsége	0,5	
MESZÖV	0,1	
SZÖVOSZ	0,1	
összesen:		0,7

Társadalmi szervezetek és szervek:

SZTK	3,8	
Belváltársulat	0,1	
SZOT	0,1	
KISOSZ	0,1	
egyéb társadalmi szervek	0,6	
összesen:		4,7

Mind összesen: **100,0**

2. A kapcsolatok megoszlása a különféle típusú szervek között azért figyelemre méltó, mert ez a termelőszövetkezetekre való befolyás kisebb vagy nagyobb mértékére utal. S e tekintetben az is érdekes, hogy a termelőszövetkezetek milyen arányok szerint fordulnak a különféle szervekhez és fordítva, hogy a termelőszövetkezeteket milyen szervek milyen gyakorisággal keresik meg.

A szolnoki járásban *egy-egy termelőszövetkezet havonta átlagosan 85 esetben keresett meg valamilyen szervet* (Karcagon 217 esetben), s e termelőszövetkezeti részről kezdeményezett kapcsolatok megoszlása (a négy nyári hónapban) az alábbi:

A járási tanács mezőgazdasági osztálya	7,6 százalék
Egyéb hatóság	25,0 százalék
Gépállomás	5,6 százalék
MNB-fiók	13,6 százalék
Egyéb vállalat	48,1 százalék

Fordítva, ha a termelőszövetkezethez érkező megkereséseket nézzük, lényegesen nagyobb az ügyek száma (156) és némileg eltérők az arányok:

A járási tanács mezőgazdasági osztálya	13,3 százalék
Egyéb hatóság	20,4 százalék
Gépállomás	4,9 százalék
MNB-fiók	13,8 százalék
Egyéb vállalat	47,6 százalék

Szembeötlő, hogy a járási tanács mezőgazdasági osztálya lényegesen nagyobb arányban keresi meg a termelőszövetkezeteket, mint ahányszor a termelőszövetkezet fordul öhozzá. De általában jellemző a termelőszövetkezetek és a velük érintkező szervek kapcsolatára, hogy közel kétszer annyi esetben fordulnak hozzájuk, mint fordítva. (A termelőszövetkezetek megfigyelése azt is mutatja, hogy egyes termelőszövetkezetek különösen ritkán fordulnak bármilyen külső szervhez.) A legfigyelemreméltóbb azonban az, hogy a termelőszövetkezetek külső kapcsolatainak a túlnyomó része esik a vállalatokra (a termelőszövetkezetből kiinduló ügyek 67,3 százaléka, a termelőszövetkezethez érkező megkeresések 61,9 százaléka!). Ez a mennyiségi arány magában véve utal arra, hogy a *termelőszövetkezetekre, illetőleg gazdálkodásukra gyakorolt befolyásban az állami és a szövetkezeti vállalatoknak a szerepe milyen nagy*. És arra is utal, hogy a tervszerű gazdasági befolyásolás fő csatornája a vállalatok tevékenysége.

3. A termelőszövetkezetek külső kapcsolatainak a megoszlása jelleük szerint ismét más összefüggésekre világít rá.

A szolnoki járásban a termelőszövetkezetek részéről kezdeményezett kapcsolatok egy termelőszövetkezetre jutó egy havi átlagszáma és ennek az ügyek jellege szerinti megoszlása a következő (szintén az 1960. év négy nyári hónapjában):

Hatósági intézkedéssel kapcsolatos	17,7 százalék
Gazdasági-kereskedelmi ügylettel kapcsolatos	54,6 százalék
Tanács, segítségkérés	27,7 százalék

Fordítva, a termelőszövetkezethez érkező megkeresések megoszlása a következő:

Hatósági intézkedéssel kapcsolatos	17,6 százalék
Gazdasági-kereskedelmi ügylettel kapcsolatos	53,6 százalék
Tanácsadás, felhívás, segítségnyújtás	25,2 százalék

Láthatóan teljesen egyező a kapcsolatoknak a jellegük szerint való megoszlása a termelőszövetkezetek oldaláról és a termelőszövetkezeteket megkereső szervek oldaláról, s meglehetősen nagy részt foglal el e kapcsolatokban az adminisztratív jellegű hatósági intézkedés, illetőleg ilyenek iránt vagy ilyenek miatt történő szövetkezeti kezdeményezés.

Ez a mérőben mennyiségi áttekintés azonban még csak igen felületi képet ad a termelőszövetkezetek és a velük kapcsolatban álló különféle szervek viszonyáról. Hogy a termelőszövetkezeti üzemvezetés helyzetét és ezzel kapcsolatban az állami irányítás problémáit mélyrehatóbban feltárhassuk, részleteiben kell elemeznünk e kapcsolatok természetét és arányait.

II

Ha a termelőszövetkezeteknek mint társadalmi szervezeteknek a problémáitól most eltekintünk, és a termelőszövetkezeti gazdaságoknak mint szocialista vállalatoknak az üzemvezetési és állami irányítási kérdéseit kutatjuk, szükségszerűen az állami vállalatokkal való hasonlóságukat fogjuk felismerni. Szükséges azonban azt is hangsúlyozni, hogy a hasonlóság csak a vállalati tevékenység általános vonásait illetően áll fenn, és emellett a termelőszövetkezetek üzemvitelében igen sok olyan vonást is találunk, ami elsősorban a szövetkezeti tulajdonból eredő sajátosság, másodsorban a mezőgazdasági termelés adott technikai fejlettségének a velejárója.

A termelőszövetkezetnek mint vállalatnak a tevékenysége — éppen azért, mert szintén szocialista vállalat — általános vonásaiban hasonló feladatkörökre tagolódik, mint az állami vállalatoké. Ezért leghelyesebb, ha az elemzésben az általános vállalati feladatok rendszerét követjük a következő sorrendben:

- üzemvezetés-üzemszervezés,
- tervezés,
- pénzügyek-hitelügyek-zárszámadás,
- beruházások,
- beszerzés-ellátás-szolgáltatások,
- termelés,
- értékesítés,
- munkaügyek (tagsági és háztáji kérdések),
- szociális és kulturális ügyek,
- vitás-peres ügyek.

E csoportosításnak megfelelően foglalom össze — a rövidítés kedvéért elhagyva itt a pénz- és hitelügyek, a szociális és kulturális ügyek, továbbá a vitás-peres ügyek tárgyalását — a járás 8 hónapi megfigyelése

alján leszűrhető megállapításokat és következtetéseket. (A feltüntetett számok minden esetben a járás összes termelőszövetkezeteiben végzett megfigyelés felvett — havi 3 napi — eseteinek a számát, tehát a ténylegesen előfordulhatott esetek 10 százalékát — helyesebben 10—12 százalékát — jelzi.)

1. Az *üzemvezetés és üzemszervezés* feladatai mások a termelőszövetkezeti közös gazdaságban, mint az állami gazdaságban. Az eltérés okai: a termelőszövetkezeti kollektív vezetés, a termelőszövetkezeti munkaerő összefüggése a tagsággal, a háztáji gazdaság, a szövetkezeti gazdaság korlátozottabb akkumulációja, ennek következtében a lassúbb ütemű műszaki fejlődés.

A legfőbb azonban az, hogy a szövetkezeti gazdaságot a korábbi egyéni gazdaságokból a kialakult üzemi adottságok figyelembevételével kell kialakítani. Teljesen újat kell tehát létrehozni a megszokott korábbi helyébe. Eppen ezért a szocialista átszervezés időszakában aligha lehetett másként, minthogy a szövetkezeti gazdaságok üzemvezetésére és üzemszervezésére általános érvényű és kötelező erejű szervezési szabályokat írtak elő. Ezek az alapszabályok pedig mind a vezetőszervekre, mind az üzem szervezésére és munkaszervezésére vonatkozóan csak a legegyszerűbb szervezési megoldásokat tartalmazhatták, mert akkor a tagok közös munkába állítása és a munkaerő nagyüzemi méretű mozgatása volt az alapvető és minden mást megelőző feladat.

Ebben az időszakban tehát a termelőszövetkezeti üzemvezetés és üzemszervezés *lényegében igazgatási kérdés volt*, és az állami irányítás úgy valósult meg, hogy az igazgatási szervek ellenőrizték az alapszabályszerű gazdálkodást, a vezetők megválasztását, az üzemi szervezet és a vezetés alapszabály-előírta vitelét. Ez a helyzet azonban csak a termelőszövetkezetek kezdeti időszakában volt fenntartható. Ahogy a termelőszövetkezetek fejlődtek, úgy üzemszervezésük és vezetésük tekintetében is új igényekkel kellett számolni. Az alapszabályban meghatározott szervezeti formák már nem elégítik ki a fejlettebb nagyüzemi gazdálkodás újabb és változatosabb igényeit, tehát a termelőszövetkezeteknek maguknak kell a megfelelő szervezeti formákat és vezetési módszereiket kialakítaniok.

A változott helyzet igazgatási következménye az, hogy az alapszabályi előírások fokozatosan fellazulnak, és ma már igazgatási szerveink sem érvényesítik az „alapszabályszerű gazdálkodás” követelményeit. Ennek következtében mindinkább olyan helyzet áll elő, hogy az igazgatási szervek is csak tanácsolnak, ajánlanak különféle vezetési és üzemszervezési módszereket. Ilyen kérdésekben viszont az igazgatási szervek kevésbé felkészültek, tehát a termelőszövetkezetek más szervekhez: állami gazdaságokhoz, intézetekhez, szakoktatási intézményekhez is fordulnak tanácsért, útbaigazításért.

Mindamellet a járási mezőgazdasági osztállyal való kapcsolatban is szerepelnek ilyen kérdések, mégpedig mindkét oldalról felvetve. Ez azonban igen kevés azokhoz a problémákhoz viszonyítva, amelyek a gyakorlatban ténylegesen felmerülnek. A termelőszövetkezetek és a különféle szervek közötti kapcsolatban az ügyeknek mindössze 1,9 százaléka tartozik az üzemvezetés, üzemszervezés körébe. S mire vonatkoznak ezek?

A termelőszövetkezetek részéről legtöbb (12) a vezetőségi, közgyűlési jegyzőkönyvek, határozatok megküldése. Azután leggyakoribb a munkaszervezettel összefüggő bejelentés (építőbrigád szervezése, megszüntetése, brigádvezető-változások bejelentése). Feltűnő, hogy a termelőszövetkezet alapszabályával és az üzemi szervezettel kapcsolatos kérdések egyetlen esetben sem vetődtek fel a termelőszövetkezet részéről a 32 termelőszövetkezet 8 hónapi megfigyelése során. Pontosabban a járási mezőgazdasági osztály felé nem vetették fel, de a termelőszövetkezeten belül — a jegyzőkönyvek tanúsága szerint — gyakran és sokoldalúan tárgyaltak ilyen kérdéseket, s a más szervekkel való kapcsolatokban is többször felmerült ez a téma. Viszonylag gyakrabban szerepel a termelőszövetkezet és a járási mezőgazdasági osztály közötti viszonyban az ellenőrzés kérdése. A termelőszövetkezetek részéről azonban ez kizárólag két formában merül fel: az év végi leltározással kapcsolatban, s a népi ellenőrzés kapcsán.

A termelőszövetkezetekhez intézett megkeresések kétszer annyi esetben (a 3663-ból 71 esetben) foglalkoznak az üzemvezetés, üzemszervezés kérdéseivel, de ez sem sok. Legnagyobb számú erről az oldalról is a jelentések kérése, továbbá a különféle határozatok megküldése. Ezenkívül viszonylag nagyszámú az ellenőrzési ügy, de ezek is mind csak a leltározással és a népi ellenőrzés konkrét vizsgálatával összefüggésben.

Figyelemre méltó, hogy a termelőszövetkezetek alapszabályával kapcsolatban az irányítószervek részéről sem történt kezdeményezés, jöllehet az 1957. évi termelőszövetkezeti törvényerejű rendelet lehetőségét adott az alapszabályok fejlesztésére, s ebben a mezőgazdasági osztálynak lenne szerepe. Ellenben sűrűn szerepelt két olyan ügy, amely a termelőszövetkezetek gazdálkodását alapjaiban érinti: a termelőszövetkezetek egyesítése (mindig ez a kifejezés szerepel) és a Legeltetési Bizottság funkcióinak átadása a termelőszövetkezet részére. Mindkét ügyben mindig a járási mezőgazdasági osztály kezdeményezett. (Az ilyen ügyekben való aktivitás arra vall, hogy a járási szerveket elsősorban az üzemi keretek, a mennyiségi arányok problémái érdeklik.)

Az is érdekes, hogy milyen egyéb ügyekben kereste meg a termelőszövetkezeteket a járási mezőgazdasági osztály. A következőkben: földrendezés, taggyűlés összehívására való felhívás, termelőszövetkezeti fejlesztés, Vizsgadálkodási Társulatba való belépés és hivatalos lapok megrendelésére való felhívás ügyében. Az egyetlen nagyobb jelentőségű üzemszervezési kérdés, amivel a járási mezőgazdasági osztály néhány esetben foglalkozott: a munkaszervezés, mégpedig bizonyos ajánlások formájában. Érdekes, hogy ilyen ügyben a községi VB-ok is megkeresték néhányszor a termelőszövetkezeteket. Azt is hozzá kell azonban tenni, hogy ezeknek a megkereséseknek minden esetben az időszerű munkában való elmaradás volt az oka, s legtöbbször az egyéni-családi területfelosztás ajánlására szorítottak.

A szolnoki járási vizsgálat tehát azt mutatja, hogy az üzemvezetés és szervezés lényegbevágó kérdései gyakorlatilag kívül maradnak az irányítószervek tevékenységi körén. Ugyanakkor a termelőszövetkezetek belső életében napirenden vannak e problémák, s több termelőszövetkezetben erőfeszítéseket is tesznek hatékonyabb vezetési és szervezési módszerek kialakítására. Más megfigyelések alapján továbbmenően azt

is meg lehet állapítani, hogy sok termelőszövetkezetben figyelemre méltó új, korszerű vezetési és szervezési formákat hoztak létre teljesen a maguk erejéből. (Csupán az állami gazdaságok gyakorlatából és a szakirodalomtól, illetőleg intézetektől kaptak valami segítséget.)

Ebből a helyzetből azt a *következtetést* kell levonni, hogy amíg adminisztratív-igazgatási kérdés volt a termelőszövetkezetek üzemvezetésének és üzemi szervezetének az ügye, addig az igazgatási szervek többé-kevésbé hatékonyan irányították a termelőszövetkezetek üzemvitelét (még 1957—1958-ban is!). Amióta azonban a szocialista átszervezés lényegében befejeződött, a termelőszövetkezetek szervezeti keretei nagyjában-egészében megszilárdultak s a szövetkezeti gazdaságokban a termelés fejlesztésének és hatékonyabb megszervezésének a feladatai kerültek előtérbe, az igazgatási szervek már, illetőleg még nem képesek ennek az újabb s éppen nem egyszerűen igazgatási feladatnak megfelelni. A termelőszövetkezetek részéről viszont napról napra növekszik az igény az üzemszervezési és üzemvezetési segítség, tanácsadás és tervezőmunka iránt.

2. A termelőszövetkezeti közös gazdaság *tervkészítésre kötelezett, de nem tervkötelezett* szocialista vállalat. (A termelőszövetkezeti törvény a termelőszövetkezetek kötelezettségévé teszi a *tervkészítést*.) Ez azt jelenti, hogy a termelőszövetkezet az igazgatási szervek által kötelezően előírt rendszerben, de tagjai kollektív elhatározásával (a közgyűlés jóváhagyásával) éves üzemtervet készít, amelyet az illetékes igazgatási szerv (járás vagy város mezőgazdasági osztálya) erősít meg azzal a hatállyal, hogy a terv megerősítés nélkül érvénytelen.

Könnyen megérthető, hogy ez a tervezési mód mind a termelőszövetkezeteken belül, mind a termelőszövetkezet és az illetékes igazgatási szerv közötti viszonyban több problémát vet fel.

A termelőszövetkezeteken belül az a fő kérdés, hogy az éves üzemterv mennyiben felel meg a közös gazdaság adottságainak és lehetőségeinek, illetőleg a tagok érdekeinek, s kielégíti-e a népgazdasági igényeket, amittől a megerősítés függ. Nyilvánvaló, hogy ilyen terv elkészítése nem könnyű feladat. Szükséges hozzá szakértő helyzetmegítélés, a gazdaság és a tagok érdekeinek körültekintő felismerése, a saját érdek és a népgazdasági követelmények összeegyeztetésére irányuló, kétoldalú felelősséget érző törekvés, végül mindennek kellő színvonalú megvitatása és a tagok meggyőzése.

Mindezeknek a követelményeknek eleget tenni kétségtelenül meghaladja a legtöbb termelőszövetkezet erejét, ezért a tervezés egész menetében objektíve is szükség van irányítószerv közreműködésére, s ezt szubjektíve is igényli a legtöbb termelőszövetkezet. Nagy kérdés azonban, hogy *milyen szervek és milyen módon képesek a szükséges közreműködésre?* E tekintetben van egy kialakult és állandóan fejlődő gyakorlat és vannak megoldásra váró problémák.

Hatósági rendelkezések kötelezően előírják a terv rendszerét és formuláit, továbbá a tervezés idejét, s a közgyűlés határozata után az illetékes igazgatási szerv a tervet megerősíti.

Ez a tervezés adminisztratív rendje, s ennyiben viszonylag egyszerű a termelőszövetkezet és az irányítószerv kapcsolata. A járási, illetőleg a városi mezőgazdasági osztály időről időre kiadja a szükséges rendel-

kezéseket, ellenőrzi a munka menetét és végül dönt a megerősítés ügyében. Mindamellet a termelőszövetkezetek és a járási mezőgazdasági osztály közötti ügyforgalomban szerény helyet foglalnak el a tervezéssel kapcsolatos iratok, megbeszélések és telefonálások. A megfigyelt 32 termelőszövetkezetből — a jóváhagyásra való előterjesztésen kívül — mindössze 6 esetben fordultak a mezőgazdasági osztályhoz különböző felvilágosításért, de fordítva is összesen csak 22 intézkedést számolhattunk össze. Ebből 7 tájékoztatás, 6 a jóváhagyással kapcsolatos külön intézkedés, 4 tervteljesítési (illetőleg nem teljesítés miatti) jelentésre való felhívás, további 4 kampánytervek készítésére való felszólítás, végül 1 tájékoztatáskérés a megyei Beruházási Iroda részéről öt éves tervjavaslat készítéséről. Figyelemre méltó, hogy egy esetben községi VB is kért tervteljesítési jelentést.

A terv azonban nem egyszerű ügyirat, hanem a termelőszövetkezet gazdálkodásának, következésképpen a tagok részesedésének a legfőbb okmánya, amely meghatározza a közös gazdaság egész évi munkáját. Ezért a tervezés során elhatározásra kell jutni a gazdálkodás minden lényeges kérdésében, s itt merülnek fel az érdemi problémák. Ezek négy csoportba sorolhatók:

- a gazdaság tényleges helyzetének a megítélése;
- a következő évi termelés összetételének a meghatározása és az elérendő szint kitűzése;
- az előírányozott termelés anyagi-műszaki és munkaerő feltételeinek a biztosítása;
- mindezekben a tagok szubjektív megítélésének, az objektív lehetőségeknek és a népgazdasági igényeknek az összeegyeztetése.

Mindegyik kérdésben a kötelezően előírt tervformulákhoz írott instrukciókat, szóbeli útmutatásokat és különböző segédleteket is ad a mezőgazdasági osztály, s a népgazdasági igényekről bizonyos termelési és értékesítési irányszámok megadásával tájékoztat, ezenkívül előzetes felvilágosítással szolgál arról is, hogy a tervezendő termeléshez milyen hitelekre, illetőleg anyagi-műszaki eszközökre számíthat a termelőszövetkezet. Egyidejűleg több kereskedelmi és ipari vállalat is megkeresi a termelőszövetkezetet, hogy növényi vagy állati termék szállítására szerződést kössön. (1961. augusztusa óta van olyan rendelkezés, hogy a vállalatok csak akkor köthetnek szerződést a termelőszövetkezetekkel, ha a járási osztály már megállapodott az illető termék tervére vonatkozóan.)

A gyakorlatban tehát a tervezés adminisztratív menete szervesen összefonódik *több állami szerv irányító-tanácsadó befolyásával* és az állami támogatással, illetőleg a szerződéskötésre irányuló ajánlatokkal. Emiatt a termelőszövetkezeti közös gazdaságok éves üzemtervének elkészítése állandóan kétirányú eltorzulás veszélyének van kitéve. Egyfelől a tervezést irányító igazgatási szervek — sőt a szerződő vállalatok is — gyakran hajlamosak arra, hogy a termelőszövetkezetet tervkötelezett vállalatként kezeljék, és a kívánt előirányzatokat adminisztratív módon előírják, másfelől viszont olykor a termelőszövetkezet törekszik arra, hogy még az ajánlásokat is elhárítsa és az irányítószervek által kifejezett népgazdasági igényektől függetlenül a gazdálkodását.

Az ilyen ellentétes irányú törekvésekből folyó konfliktusok elkerülése, illetőleg feloldása csak úgy érhető el, ha a termelőszövetkezet is, az állami irányító szervek is, mélyrehatóan feltárják a termelőszövetkezet objektív adottságait és lehetőségeit, s a népgazdasági igényeket, illetőleg az állami támogatást ésszerűen alkalmazzák egy-egy termelőszövetkezetre. Ehhez azonban módszeres elemző munka és pontos helyzetismeret szükséges, aminek feltételei sem a termelőszövetkezetek legtöbbszörénél, sem az irányítószerveknél általában még nincsenek meg. Így áll elő az a helyzet, hogy az üzemtervek kialakítása során egy-egy termelőszövetkezet számos állami szervvel kerül kapcsolatba, mindegyik kifejti a maga befolyását, a termelőszövetkezet mindegyikkel szemben állást foglal, s mivel a kellően megalapozott érdemi összeegyeztetésnek a feltételei hiányosak — gyakran idő sincs rá —, a terveket végül is a tervkészítés adminisztratív menetét irányító igazgatási szervek döntenek el érdemben is.

Mindezekből az alábbi *következtetésre* juthatunk: a tervezés adminisztratív rendje kialakult, ennek irányítására a mezőgazdasági osztály képes, és az ehhez szükséges feltételekkel is rendelkezik; az állami támogatás és a szerződések állami szervei is kiépültek, s a termelőszövetkezetekkel mindegyik élénk kapcsolatban is áll, e kapcsolatok érdemi összehangolása azonban megoldatlan, mert ez meghaladja a mezőgazdasági osztály kapacitását és felkészültségét. Ez viszont azzal a következménnyel jár, hogy a járási mezőgazdasági osztály a termelőszövetkezeti gazdaságok éves üzemtervét érdemben csak néhány igazgatási szempontból elengedhetetlen összefüggésben vizsgálja: a termelési és áruértékesítési előirányzatok megfelelnek-e a járási terv bontásának, továbbá, hogy a tervezett állami támogatás nem haladja-e meg a megadott kereteket. Ennek következtében a terv egészében való megalapozottsága döntően a termelőszövetkezetek saját szubjektív megítélésétől függ. S ha egy-egy esetben vita keletkezik a terv egyes tételeiről az osztály és a termelőszövetkezet között, az rendszerint két szubjektív álláspont vitája.

3. *A beruházások kérdései* a termelőszövetkezet gazdálkodásában általában három irányban jelentkeznek:

- milyen beruházásokat, milyen sorrendben létesítsen a termelőszövetkezet (ez a termelési irány kérdése);

- a beruházásokra mennyi saját erőt tud fordítani, s mennyi és milyen állami támogatásra van szüksége;

- az egyes létesítményeket saját üzemében vagy vállalatbaadással lehet megvalósítani.

Mindehárom irányban messzemenő segítségre és irányításra szorul a termelőszövetkezet, de e vonatkozásban viszonylag szűk tere van az *adminisztratív szabályozásnak*. A hatósági előírások lényegében bizonyos beruházások (például szőlő-gyümölcsstelepités) engedélyhez kötésére, mások (például majortelepités) feltételhez kötésére szorítkoznak.

A beruházások összes többi teendői az *állami támogatás, a tanácsadás-ajánlás, illetőleg a vállalatok közötti szerződések* és ezek realizálása útján mozognak. E tekintetben viszont a termelőszövetkezetek sok állami szervvel kerülnek kapcsolatba: a mezőgazdasági osztállyal, a bankkal, a gépállomással, a vízügyi szervekkel, az építővállalatokkal stb.

A beruházások irányának és menetének ismert általános képétől elütő vagy egyébként különösen szembeötlő jelenségek a szolnoki járás termelőszövetkezeteiben: igen sok talajjavítási igény, s ehhez talaj-

térképek, gépek kérése, mégpedig nem a járási mezőgazdasági osztálytól, hanem a Talajjavító Vállalattól; új típusú gépek iránti érdeklődés és elég sok épületvásárlási engedélykérés, még több községi vagy állami gazdasági és vállalati épület igénylése.

A termelőszövetkezethez más szervektől érkező beruházási ügyek megoszlása figyelemre méltó képet mutat. A számba vett 187 ügyből 65 érkezett különböző vállalattól, 56 megyei szervtől (zömmel a Beruházási Irodától), 44 járási osztálytól (zömmel a mezőgazdasági osztálytól), 11 a községi tanács VB-ától és 11 a banktól. Ez a megoszlás két figyelemre méltó összefüggésre utal: egyik, hogy az építési beruházások szakszerveinek (a Beruházási Irodának) a létrehozása óta ide koncentrálnak az építési ügyek intézése, és ezzel mentesül a járási mezőgazdasági osztály; a másik, hogy a beruházások ügyeiben szerepe van a községi VB-nak is.

4. A *beszerzés-ellátás-szolgáltatás* lényegében kereskedelmi ügylet, amit a termelőszövetkezet és az illetékes állami vagy szövetkezeti vállalatok közti viszonyban a kereskedelmi forgalom szabályai szerint lehetne lebonyolítani. Mivel azonban számos megkötés van érvényben — főképpen a szükségyszerű készletgazdálkodás miatt —, elég széles tere van az adminisztratív szabályoknak. Ilyenek: engedélyhez kötött beszerzések, illetőleg központi kiutalások, továbbá a beszerzési helyek kijelölése. Az ilyen megkötések a termelőszövetkezeteknek előnyök, ha általuk kedvezményhez jutnak vagy ellátásuk biztosítottabbá válik, viszont nehezítik a termelőszövetkezet gazdálkodását, ha ez az előny nem valósul meg a gyakorlatban.

A termelőszövetkezettől kiinduló beszerzési ügyek túlnyomó része (a számbavett 304 beszerzési ügyből 201) a termelőszövetkezet és valamely vállalat között (állami gazdaságot, erdőgazdaságot és földműves-szövetkezetet is ideértve) zajlik le. Figyelemre méltó arányú azonban a termelőszövetkezetek egymásközti forgalma is (47 eset). A járási mezőgazdasági osztályhoz 30, megyei szervhez 10, minisztériumhoz 5 esetben fordultak a termelőszövetkezetek, mindig segítséget kérve valamilyen „hiánycikk” beszerzéséhez.

5. A *termelés maga* a szövetkezeti gazdaságok legfőbb tevékenysége, amit alapjaiban az üzemterv határoz meg és operatív irányítását a közös gazdaság üzemvezetése látja el. Emellett azonban maga a termelőszövetkezet vezetése is igényel bizonyos közreműködést a termelés folyamán, s egyes területeken objektíve is szükség van erre, de még több esetben az igazgatási szervek tartják ezt szükségesnek.

A termelőszövetkezetek külső kapcsolatainak jelentékeny részét (a termelőszövetkezeti kezdeményezések 19 százalékát, a termelőszövetkezethez érkező megkeresések 21,2 százalékát) teszik ki a termeléssel összefüggő ügyek. Ezek azonban igen sokféle természetűek. A termelőszövetkezeti gazdaságok üzemvezetése és az állami irányítás (illetőleg külső befolyásolás) szempontjából azonban két nagy csoportba sorolhatók: egy részük hatósági-szakigazgatási eljárással kapcsolatos intézkedés, más részük operatív gazdasági szervező tevékenység. A termelőszövetkezetekhez érkező megkereséseknek, illetőleg a termelőszövetkezetekhez címzett intézkedéseknek kereken a fele a hatósági-igazgatási eljárás körébe tartozik, a másik fele pedig termeléssel összefüggő operatív intéz-

kedés (nem számítva azt a nagyszámú esetet, amikor állami és társadalmi szervek járművet kérnek a termelőszövetkezetektől).

A termelőszövetkezetekhez címzett hatósági intézkedések három csoportba sorolhatók:

- szakigazgatási döntések, elrendelések és engedélyezések;
- jelentések, adatszolgáltatások elrendelése vagy előírt jelentések bekérése;
- adminisztratív ellenőrzés.

A szakigazgatási hatósági intézkedések körében legnagyobb a mezőgazdasági szakigazgatási ügyek száma, amelyek minden esetben a járási mezőgazdasági osztálytól származnak. E csoportba tartoznak a következők: földigazgatási ügyek (27) — földrendezés, művelési ág változása, rizstelep-felmérés, egyéb földmérés —; növényvédelmi intézkedések (24); állategészségügyi rendelkezések (5); állatsejtezési engedélyezések (8); takarmányozási engedélyek (19) — defektes gabona, ocsú etetése —; állami apaállatokra vonatkozó rendelkezések (3). Egyéb, a mezőgazdasággal összefüggő szakigazgatási intézkedések: erdészeti igazgatási ügyek (5) — fakitermelés engedélyezése —; vízügyi igazgatási ügyek (11); közlekedési igazgatási ügyek, közlekedésrendészeti ügyek (12); iparigazgatási ügyek (5); tűzrendészeti ügyek (16) és egyéb vagy általános igazgatási ügyek (12).

Hasonló a száma és a megoszlása az adminisztratív, kötelező erővel elrendelt jelentésre, illetőleg adatszolgáltatásra való felhívásoknak.

Az ellenőrzéssel kapcsolatos intézkedések és bírságolások főbb területei: a tűzvédelem, a növényvédelem, az állategészségügy, a vízhasználat és a gépjárműközlekedés.

A termelőszövetkezetek termelőmunkájához kapcsolódó operatív szervezőtevékenység három típusba sorolható: az igazgatási szervek általános tájékoztató-felvilágosító munkája, az igazgatási szervek szervezett akciói és a vállalatok operatív munkakapcsolata a termelőszövetkezetekkel.

Az igazgatási szervek tájékoztató tevékenysége a legszélesebb kiterjedésű és viszonylag nagyarányú. Az egyes szakigazgatási, rendészeti feladatokkal összefüggő előadásoktól kiterjed a termelőtechnikai ismeretterjesztésig. Feltűnő azonban, hogy munkavédelmi felvilágosító munkával nem találkoztunk.

A termelés szervezése, irányítása, illetőleg irányító befolyásolása szempontjából legérdekesebbek az igazgatási szervek szervezett akciói. Az éves üzemtervek és a termelési szerződések mellett ezt az irányítási-szervezési módot tekinthetjük a termelésirányítás fő módszerének. Ezek az akciók olyan tevékenységi komplexumként jellemezhetők, amelyek az adminisztratív elrendelés bizonyos formáitól kezdve a felvilágosítás, a propaganda, az ajánlás és a tanácsolás különböző formáin keresztül az állami támogatás, a társadalmi segítség és az adminisztratív, valamint a társadalmi ellenőrzés különféle elemeit foglalják magukban. Az ilyen akciókat közvetlenül a termelőszövetkezetekig menően a járási mezőgazdasági osztály szervezi, de részt vesz benne a járási tanács VB-a, a megyei tanács mezőgazdasági osztálya és a megyei tanács VB-a, illetőleg az FM is, és legtöbbször a helyi vagy felsőbb pártszervek a kezdeményezők.

Mire terjednek ki ezek az akciók? Vagy egy termelési ágazat fejlesztésére, vagy egy-egy munkafeladat elvégzésére, illetőleg a soronlevő kampánymunkák szorgalmazására. A szolnoki járás termelészövetkezeteiben 1960—1961-ben végzett adatgyűjtésünk az alábbi akciókról ad képet.

A legnagyobb méretű volt az *aratás-cséplési munkák* előmozdítására szervezett akció. Ebben a következő tevékenységi formákkal találkoztunk a termelészövetkezeteknél: a Termelészövetkezeti Tanács elnökének a levele, FM körlevél, a megyei, a járási és a községi tanács VB határozata, a gépállomások intézkedései, a járási mezőgazdasági osztály instrukciói, helyi pártszervek felhívásai, a Terményforgalmi Vállalat intézkedései, napilapok közleményei stb.

Ezenkívül viszonylag nagyobb méretű szervezett akció folyt a növényápolás és a szénabetakarítás, a növényvédelmi munkák, továbbá az őszi gabonabetakarítás előmozdítása céljából. Emellett jóval kisebb méretű, egy-egy szűkebb körben lezajló, de szintén szervezett akció folyt a járásban a trágyakiherdás és a legelők gyomtalanítása végett.

Az egyes termelési ágak fejlesztésére szervezett akciók közül a legszélesebbkörű volt a *hibridkukorica-vetőmag* alkalmazását segítő akció, amely ki is egészült a termelészövetkezeti gazdaságok egész kukoricatermelésének a fejlesztését célzó akcióvá. Ezenkívül a következő ágazatok körében folyt még szervezett akció: baromfitenyésztés (baromfitáp, naposcsibe, építés), paradicsomtermelés, tenyészűsző-nevelés és a babtermelés kiterjesztése.

A *vállalatok operatív munkakapcsolatai* a termelési szerződés keretei között is és azon túlmenően is jelentékeny tényezők a termelészövetkezeti termelés szervezésében és befolyásolásában. A megfigyelt termelészövetkezetekben a következő formákkal találkoztunk: ajánlattétel, anyagok, eszközök szállítása, határidők közlése, sürgetés, ellenőrzés stb. Szembeötlően nagy a termelészövetkezetek és a vállalatok közötti kapcsolatokban a biztosítási ügyek aránya (általános, tűz-, jég-, állatbiztosítás). Sz az is figyelemre méltó, hogy a biztosítási ügyekben kimagaslóan a legtöbbet szerepelnek az állatkárokkal összefüggő intézkedések (kár-felvétel, igazolás stb.).

A termelés irányítására és szervezésére irányuló külső hatásokkal és törekvésekkel szemben mire irányulnak a *termelészövetkezetek által kezdeményezett* kapcsolatok a termelés körében?

A legnagyobb számúak a *termelészövetkezet saját körében* tett operatív intézkedések a különféle vállalatok felé. Ezek között leggyakoribbak az építéssel és a gépjavítással, továbbá a termékek elszállításával kapcsolatos érdeklődés, sürgetés, megbeszélés és kifogásolás.

A *hatósági intézkedésekkel* kapcsolatban a termelészövetkezetek részéről a következő ügyek a leggyakoribbak:

- vetőmagjuttatás iránti kérés;
- rizstelepítési vagy kikapcsolási, szőlő- és gyümölcstelepítési vagy kivágási engedély kérése;
- takarmányjuttatás kérése;
- állatselejtezés engedélyezése;
- gépjárművel személyszállítási engedély kérése;
- gépvásárlás engedélyezése.

Láthatóan az ilyen ügyeknek csak egy része tekinthető szorosan véve igazgatási természetűnek, más része a készletgazdálkodással, illetőleg kötött forgalommal függ össze, és így válik hatósági ügygé.

A jelentések, adatszolgáltatások igen nagyszámúak. Az összes — termelőszövetkezetből kimenő — ügyek egyharmada ilyen, amit — a termelőszövetkezetek panaszával egyezően — túlzott arányúnak lehet ítélni.

Végül elég számottevő arányú (a termelőszövetkezetből kiinduló ügyek 18,6 százaléka) *a termelőszövetkezetek kérése*. Ezek között legtöbb a gépkölcsönzési kérés (állami gazdaságoktól, vállalatoktól), továbbá szaktanácskérés.

A konkrét helyi vizsgálat eredménye *abban foglalható össze*, hogy a termelőszövetkezetek termelőtevékenységének irányításában viszonylag igen nagy a hatósági intézkedések aránya, és a termelés fejlesztésére irányuló gazdasági szervezőmunka erősen megoszlik az igazgatási szervek és a vállalatok között. Továbbá az is megállapítható, hogy a termelőszövetkezeti gazdaságok részéről széles körű igény nyilvánul meg termelésük szervezése, irányítása és támogatása iránt. Végül az is megállapítható, hogy a jelenlegi viszonyok között az igazgatási szervek szervezett akciói tekinthetők a termelésirányítás legfőbb módszerének — a tervezés és a termelési szerződések mellett.

6. *Az értékesítés* csaknem teljesen kívül esik az adminisztratív szabályozás körén, viszont a közös gazdaságok árutermelése és áruértékesítése egészében beilleszkedik a népgazdasági tervbe. A termelőszövetkezet oldaláról bizonyos termékek értékesítése előnyösebb a szervezetlen piacon, tömeges árutermékeik viszont csak a szervezett piacon — állami és szövetkezeti kereskedelemben — értékesíthetők biztosan és előre tervezhetően.

A termelőszövetkezetek helyi vizsgálatából az derül ki, hogy értékesítési tevékenységük teljes egészében a járási mezőgazdasági osztály kikapcsolásával folyik, s minden ez irányú ténykedésük vállalatokhoz, illetőleg szövetkezetekhez kapcsolódik. Ez azt jelenti, hogy a tervben foglalt értékesítési előirányzatok jóváhagyásán túlmenően a járási mezőgazdasági osztály nem foglalkozik ténylegesen az értékesítéssel. A termelőszövetkezetek vizsgálata során nem találtuk semmi nyomát sem annak, hogy a járási mezőgazdasági osztály koordinálná a szerződéseiket, sem annak, hogy termékelhelyezés ügyében közvetítene, sem annak, hogy szerződési, szállítási, minőségi vagy árvitákba beleavatkozna. Pedig erre a termelőszövetkezetek sok esetben nagyon is rászorulnának. (Az említett 1961. évi rendelkezés után már bizonyosan végez a járási osztály bizonyos szerződési egyeztetést.) Ez más szóval azt jelenti, hogy a vizsgált időszakban a termelőszövetkezetek termékértékesítésében semmilyen szerv nem fejtett ki koordináló, illetőleg szervező tevékenységet, mert a kereskedelmi és ipari vállalatok (ideértve a MÉK-et és a földművesszövetkezeteket is) csak a maguk termékeinek a termeltetését szervezték, s érthetően a maguk tervének a teljesítéséért követték el mindent.

7. *A munkaügyek, a tagsággal és a háztáji gazdasággal összefüggő kérdések* olyan problémái a közös gazdaságoknak, amelyek teljesen eltérőek az állami vállalatokétól. Ezek lényegében tagsági ügyek, amelyek

ket az alapszabály szabályoz, s a gyakorlat ellenőrzése, vitás kérdések eldöntése igazgatási feladat.

A közös gazdasági vállalati tevékenysége oldaláról azonban a munkaügyi problémákat a gazdaságvezetés a saját körében sokszor nem tudja megoldani. Ilyen esetekben számos szerv működik közre a megoldásban: a járási mezőgazdasági osztály, megyei szervek, Termelőszövetkezeti Tanács szervei, pártszervek stb.

A helyi vizsgálat alapján mindenekelőtt kiderült, hogy *a termelőszövetkezetekben sokoldalú munkaügyi tevékenység folyik*, ami zömében összefügg a termelőszövetkezeti tagsággal, részben azonban túlmegy azon. Ez a munkaügyi tevékenység kiterjed a következőkre: tagfelvétel, kilépés, más termelőszövetkezetbe való átlépés, előlegfizetés, munkaegység-elszámolás, felszólítás munkába állásra, katonai szolgálatból szabadságolás, aratás-cséplés szervezése, SZTK ügyek, tagsági és keresetigazolások, a tagok tartozásaival kapcsolatos levonások, letiltások, OTP ügyek, szabadságok, a tagok adóügyei, tanfolyamra, iskolába küldés, személyi információk adása és kérése, fegyelmi ügyek stb.

Elég nagyszámúak a háztáji gazdasággal kapcsolatos ügyek is (földkiadás, fogatosmunkák térítése, adófizetés, háztáji föld kiegészítése, csökkentése, megvonása). Külön figyelmet érdemel, hogy egyes termelőszövetkezetek tagjaik részére beszerzési (burgonya-, széna- stb. beszerzési) és értékesítési (sertés-, baromfi-, tej-, tejtermék-értékesítési) tevékenységet fejtenek ki.

Meglehetősen széles körű *a külső munkaerők megszerzésére irányuló tevékenységük*: szakmunkások, mezőgazdászok, könyvelők kikérése, munkaerő-kölcsönkérés aratásra, társadalmi munka igénybevétele stb. Előfordult néhány esetben, hogy egy-egy termelőszövetkezet pályázatot írt ki állattenyésztői, agronómusi, könyvelői állásra; több esetben szerepel rizsaratók és dinnyekertészek, konyhakertészek szerződtetése.

Figyelemre méltó, hogy a községi VB-ok sokoldalúan foglalkoznak a termelőszövetkezetek tagsági és munkaügyeivel: háztáji föld, állatállomány, adó, földjáradék-kifizetés, munkábaállítás, idős tagok foglalkoztatása és ellátása, munkakönyv kiadása, társadalmi munka stb. Részben a községi tanács közbejöttével, részben ettől függetlenül, számos esetben van nyoma termelőszövetkezetek közötti munkakapcsolatoknak: háztáji föld, prémiumok, földjáradék egyeztetése, kölcsönös átlépések, személyi információk stb.

Világosan kitűnik az adatfelvételekből, hogy *a járási mezőgazdasági osztály igen sokoldalú munkaügyi szervező és irányító tevékenységet fejt ki*. (Ezt legnagyobbreszt jogszabályok is előírják számára.) A felvételi időszakban a következő ügyek fordultak elő nagyobb számban: termelőszövetkezeti vezetők és brigádvezetők személyi adatainak a nyilvántartása, a vezetők javadalmazása, a nők és családtagok nyilvántartása és foglalkoztatása, munkaerő-igények összegyűjtése, szakmunkások, technikusok, szakemberek elhelyezése, a vitás földjáradék-ügyek eldöntése, az állami támogatással dolgozók bérügyei, a tagok részére háztáji akciók szervezése (tenyészűsző-termelési szerződés stb.), ipari tanulók felvétele, munkanormák rendezése, szakmunkát végzők díjazása, a pénzübeni és természetbeni részesedés arányainak szabályozása, premizálás, fegyelmi eljárások stb. Több esetben a megyei mező-

gazdasági osztály és az FM munkaügyi-tagsági intézkedéseivel is találkozunk a termelészövetkezetekben (vezetők díjazása, premizálási ajánlások).

Külön kérdés — és csak részben munkaügyi — a *gépállomás munkája* a termelészövetkezetekben, illetőleg kölcsönös kapcsolataik. A helyi felvétel adataiból az a meglepő kép bontakozik ki, hogy amióta megszűnt a gépállomások kizárólagos szerepe és kivételes helyzete — és bizonyos értelemben megszűnésük kérdése is napirendre kerül —, a termelészövetkezetek és a gépállomások viszonya konszolidálódott és több vonatkozásban figyelemreméltóan fejlődött.

Mindenekelőtt a gépimunka-szerződések körüli tevékenység konszolidálódott. Tömegesen szerepelnek a termelészövetkezet-gépállomás közötti kapcsolatokban ilyenek: előzetes értesítés az igényekről, a munkák megkezdéséről, új gépek érkezéséről, a munkák átvételének a kitűzése, pótmunkák elvégzése stb. Hasonlóan alakul a gépjavítások helyzete is.

Ezen túlmenően azonban több irányú új kapcsolatok is kifejlődnek: gépek kölcsönzése, szakmunkások kölcsönös átadása, premizálások összeegyeztetése, talajjavítási munkák előkészítése és elvégzése stb. Végül az is érdekes, hogy ezekben a kapcsolatokban igen ritkán fordul elő a járási mezőgazdasági osztály vagy más szerv beavatkozása.

III

A szocialista állam gazdasági szervezőfunkciójának a szervezeti formáiról más szóval az állami irányítás, illetőleg a gazdasági igazgatás szervezeti kérdéseiről általában, és különösen a mezőgazdasági termelészövetkezetekkel kapcsolatban, mélyreható *elméleti viták* folynak a közgazdák és az államigazgatási szakemberek körében egyaránt. Egy járás termelészövetkezteinek ebből a szempontból való konkrét vizsgálata természetesen nem szolgáltathat perdöntő bizonyítékokat a vitált kérdések eldöntéséhez. Arra azonban alkalmas, hogy élesebb megvilágításba helyezze a szóban forgó problémát és *bizonyos következtésekre* adjon alapot.

1. A termelészövetkezeti gazdaságok — tevékenységük lényegét tekintve — *éppen olyan szocialista vállalatok, mint az állami ipari és mezőgazdasági vállalatok*. A szövetkezeti tulajdonból folyó vonásaik csak módosítják, de lényegében nem változtatják meg szocialista vállalati természetüket, hasonlóképpen technikai fejlettségük alacsonyabb szintje és történetileg kezdetlegesebb szervezettségük sem. Ebből folyik, hogy lényegében hasonló belső üzemszervezési feladatokat kell megoldaniuk, és tervszerű gazdálkodásuk *éppen úgy irányítószerv szervező-irányító tevékenységét feltételezi*, mint az állami vállalatok esetében. A következő oldal táblázata áttekintést ad a „vállalati funkciók” arányairól, s az előbbieken részletesen elemeztük is ezek összefüggését az irányító-, illetőleg kooperáló szervekkel.

2. A termelészövetkezetek üzemi-vállalati irányítása azonban abban *lényegbevágóan különbözik az állami vállalatok igazgatásától*, hogy utóbbinak a tulajdonosi rendelkezés az alapja, előbbinek a szövetkezeti tulajdon tiszteletben tartása. Ebből következik, hogy a termelészö-

A termelőszövetkezetek és az állami stb. szervek közötti kapcsolatok megoszlása a gazdálkodás egyes területei szerint*

Megnevezés	A tsz-ektől kiinduló kapcsolatok		A tsz-ekhez érkező megkeresések	
	száma	%	száma	%
Üzemvezetés-üzemszervezés	35	1,9	71	1,9
Tervezés-üzemterv	6	0,3	22	0,6
Pénz-és hitelügyek, zárszámadás	367	19,6	880	24,0
Beruházások	82	4,4	187	5,1
Beszerzés-ellátás, szolgáltatások...	304	16,2	359	9,8
Termelés	262	14,0	786	21,5
Értékesítés	189	10,1	328	9,0
Munkaügyek (tagság-házt. gazd.)	204	10,9	311	8,5
Szociális és kulturális ügyek	185	9,9	286	7,8
Vitás-peres ügyek	68	3,6	140	3,8
Egyéb ügyek	171	9,1	293	8,0
Összesen:	1873	100,0	3663	100,0

*A szolnoki járás 32 termelőszövetkezetében 1960/1961-ben végzett reprezentatív adatfelvétel alapján 8 hónap adatai havi 3-3 napról.

vetkezeti gazdaságok állami irányítása (átvitt értelemben „vállalati igazgatása”) egészen más módszereket kíván, mint az állami vállalatok igazgatása.

a) A termelőszövetkezeti gazdaságok érdemi gazdasági irányításának egy része *adminisztratív hatósági intézkedésekben* valósul meg, amely hasonló a szakigazgatáshoz és össze is folyik azzal. Ilyenek: a számviteli kötelezettség, a revízió joga a termelőszövetkezetekben, a jelentési kötelezettség, egyes alapszabályi előírások kötelező megszá-bása, tervkészítésre való kötelezés, az üzemterv megerősítésének és a zárszámadás jóváhagyásának a joga és kötelezettsége az irányítószerv részéről.

b) Az *állami támogatás* a másik lényeges eleme a termelőszövetkezetek állami gazdasági irányításának, ami anyagi támogatásban és gazdasági-szervezési segítségnyújtásban (pl. szakemberek küldésében) egyaránt kifejeződik. Ez részben általános jellegű, s minden termelőszövetkezet részesül benne, részben egyedi juttatás jellegű, mely esetben az igazgatási szervek bírálják el a kedvezmény megadását, bizonyos feltételektől függően.

c) Kiterjedt köre a termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányításának az *ajánlás és tanácsadás*. Ezek egy része egyszerű tanácsolás, amely a termelőszövetkezet szabad megítélésére bizza, hogy megfogadja-e (például bizonyos fajtájú növények és állatok bevezetése, egyes agrotechnikai eljárások alkalmazása stb.), más részük viszont kötelezettséget kiváltó ajánlás, ami elől a termelőszövetkezet csak meghatározott indokolással, illetőleg bizonyos következmények vállalásával térhet ki (például bizonyos termékek termelésére, a munkadíjazásra, illetőleg jövedelemrészesedésre vagy állami értékesítésre vonatkozó ajánlások).

d) Végül, a tervszerű befolyásolás legfőbb gazdasági eszköze a *szereződés*. A szerződés magában véve kétoldalú jogokat és kötelezettsége-

ket meghatározó jogi-kereskedelmi ügylet, a termelőszövetkezetek és az állami vállalatok közötti szerződés azonban valójában ennél több: a tervszerű állami gazdasági irányítás eszköze, amely a tervek kötelezett állami vállalatokon keresztül a termelőszövetkezetek termelését a népgazdasági tervnek megfelelően befolyásolja. Ezenkívül e szerződések kötésébe az igazgatási szervek is, részint közvetítőként, részint ajánlásaikkal, bekapcsolódnak.

3. *A termelőszövetkezeti gazdaságok irányítószerve* elvileg természetesen lehetne nem állami szerv is, hanem szövetkezeti központ, mint ahogy az a földművesszövetkezetek vagy az ipari termelőszövetkezetek esetében van. Történetileg azonban úgy alakult, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek számára állami irányítószerv jött létre, s ezt nyomós okok indokolták. Nálunk is, a legtöbb szocialista országban is a termelőszövetkezetek közvetlen irányítószerve a *járási (városi) tanács mezőgazdasági osztálya* lett, tehát erre a szervre hárulnak azok az üzemi-vállalati irányítási feladatok, amelyek szocialista népgazdaságban szükségszerűek.

Egy eljárás termelőszövetkezeteinek a konkrét vizsgálata többé-kevésbé egyértelmű és határozott feleletet adott arra, hogy a járási (illetőleg megyei) mezőgazdasági osztályok hazai viszonyaink között jelenleg mennyire töltik be ezt a szerepüket. Tömören az alábbiakban foglалhatjuk össze:

— *ténylegesen betöltik* az irányítószerv szerepét a tervezésben, az állami támogatások egy részének az odaítélésében, a tagsági és munkaügyekben, továbbá a szakképzés irányításában és szervezésében;

— *csak részben töltik be* az irányítószerv szerepét az üzemvezetés és üzemszervezés irányításában, a beruházások és a termelés egyes ágainak a szervezésében, továbbá a termelőszövetkezetek közötti viták eldöntésében;

— *nem töltik be* az irányítószerv szerepét a beszerzés-ellátás szervezésében (kivéve a gépi munka szervezését), az értékesítés irányításában, továbbá a szociális ügyek intézésében.

Ezeket az 1960—61. évi vizsgálat alapján összegezhető megállapításokat ki kell egészíteni azzal, hogy azóta is van bizonyos fejlődés (például a szerződések járási egyeztetése).

4. *Ha az okokat keressük, hogy miért* csak ilyen részlegesen képesek ellátni a tanácsi igazgatási szervek a termelőszövetkezetek vállalati irányítószervének a funkcióit, akkor nem abban leljük a magyarázatot, mintha e szervek különösen gyengén működnének (nagyon is sokat és szinte hősiesszerű erőfeszítéssel dolgoznak), sem abban, mintha a tanácsi és a minisztériumi kettős irányítás bénítaná meg hatóképességüket.

Részben magyarázatot ad helyzetük különössége: mint állami szervezeteknek kell *szövetkezetek* irányítószerveként működni, tehát állami kötelességüket is teljesíteni kell, s a termelőszövetkezetek önállóságát is tiszteletben kell tartaniok. Ez kétségtelenül nagyon bonyolultá teszi működésüket, de szintén nem bénítja meg. (Távlatra azonban ennek az ellentmondásnak a feloldása is igen fontos feladat.) A döntő ok az, hogy *a mezőgazdasági osztályok államigazgatási-hatósági szervek*, s feladataik jó része jelenleg is hatósági-igazgatási funkció. Éppen ezért tevékenységük összes feltételei (szervezeti helyzetük, eljárási szabályaik, hatáskörük, javadalmazásuk és premizálásuk, a termelőszövetkezetekhez való

viszonyuk stb.) olyanok, hogy képessé teszi őket a szakigazgatási-szakfelügyeleti funkciók ellátására, viszont nem olyanok, hogy a vállalati irányítószerv szerepének a betöltésére teljes mértékben alkalmassá tenné őket.

Ebből folyik, hogy azokat a funkciókat tudják ellátni, amelyek vagy szakigazgatási eljáráschz kapcsolódnak (tervezés, munkaügyek) vagy ahhoz hasonló módszerekkel is vihetők (oktatás szervezése). A termelőszövetkezeti gazdaságok üzemi irányításának a többi feladatait csak annyiban képesek ellátni a mezőgazdasági osztályok, amennyiben erre specializált szervezetek hoztak létre (Beruházási Iroda) vagy különálló szakszervekkel együttműködnek (például a bankokkal a számvitel, a pénz- és hitelgazdálkodás irányításában és az ellenőrzésben), illetőleg hosszabb időn keresztül új munkamódszereket sikerült kialakítaniok (a termelőszövetkezetek mozgalmi szervezése és a termelési akciók szervezése).

5. *Végeredményben tehát azt a következtetést* lehet levonni az ismertetett vizsgálatból, hogy a termelőszövetkezeti gazdaságok további fejlesztésének, termelésük növelésének kulcskérdése járási irányítószervük erősítése és olyan irányú fejlesztése, hogy az üzemi-vállalati irányítószerv feladatainak ellátására minél inkább képesek legyenek — mégpedig a szövetkezeti tulajdonnak megfelelő módszerek alkalmazásával. Számolni kell azonban azzal is, hogy a járási mezőgazdasági osztályok szakigazgatási feladatai sem csökkennek, viszont üzemi-vállalati funkcióik nagymértékben növekednek. Éppen ezért szervezeti kereteik és munkamódszereik olyan fejlesztésére van szükség, hogy a termelőszövetkezeti gazdaságokkal kapcsolatban végzett szervező-irányító tevékenységük teljesebbé és hatékonyabbá, ugyanakkor a termelőszövetkezeti tulajdonviszonyokhoz jobban alkalmazkodóvá válják. Ez más szóval azt jelenti, hogy nemcsak *mint szakigazgatási szervezetek* kell fejlődniük, hanem főképpen *mint szövetkezeti üzemi-vállalati irányítószerveknek*.

KÖVÉR KÁROLY:

A STERLINGÖVEZET és szerepe a tőkés világgazdaságban

A könyv a tőkésországok valutaövezeteinek (dollárövezet, frankövezet) rövid áttekintése után behatóan tárgyalja a sterlingövezet kialakulását és jelenlegi helyzetét.

Részletesen ismerteti a sterlingövezet elszámolási rendszerének működését és elemzi azt a szerepet, amelyet a sterlingövezet Nagy-Britannia külkereskedelmi és valutáris politikájában betölt.

Az önköltség szóródásának vizsgálata a magyar szénbányászatban

Különösen az energiagazdaságunk problémáit tárgyaló tanulmányokban gyakran találunk olyan elemzéseket, amelyek a különféle energiahordozók (például a szén, az olaj, a földgáz stb.) felhasználásának és kölcsönös helyettesítésének gazdaságossági kérdéseit vizsgálják. Ezekben az elemzésekben a szénfelhasználás költségkihatásainak jellemzésére rendszerint vagy az importált szén devizaárát, vagy a hazai termelésű szén átlagos önköltségét használják. Az *átlagos ár, illetve önköltség* mutatója azonban — ebben a vonatkozásban használva — elfedi azt a nagy fontosságú ténytet, hogy a széntermelési költségek hazánkban nagyon jelentékeny szóródást mutatnak. Cikkemben éppen ezt a jelenséget, tehát a magyar szénbányászat önköltségmutatójának szóródását teszem vizsgálat tárgyává, elsősorban azért, mert feltehető, hogy az önköltségszóródás józan mérlegelésével a mostanál ésszerűbb termelési arányok alakíthatók ki szénbányászatunkban; másrészt azért, mert a szén egyéb energiahordozókkal való helyettesítésének kérdésében is célszerűbbnek látszik a széntermelési költségek differenciáltságának tudatában (s nem egyszerűen az *átlagos költségek* mechanikus alapulvételével) foglalni állást.

A különféle energiahordozók egymásközi helyettesítésének problémáját magát itt nem érintem. Erről itt most csak annyit, hogy régebben elterjedt volt az a nézet: nincs különösebb szükség az egyes bányauzemek gazdaságosságának (költség szintjének, jövedelmezőségének) külön-külön vizsgálatára, hiszen a népgazdaság energiaszükségletének fedezéséhez még a legdrágábban üzemeltethető akna termelésére is rászorultunk; a szükséges szén *hiánya* mindenképpen több kárt okozna (a szénfogyasztó ágazatoknál bekövetkező termelésekiesés folytán), mint amennyi akár a legdrágábban termelt szénnek is az önköltsége.

Az ilyen nézetek elvi alapja részben szubjektív tényező: az egyoldalú mennyiségi szemlélet, részben a helyettesítési lehetőségek korlátozottsága volt. Ma már mindkét irányban sokat haladtunk: számottevő mértékben módunk van a szénfelhasználás gazdaságos helyettesítésére és ezek a lehetőségek mindinkább behatolnak a szakmai köztudatba is.

Az ipari önköltség kategóriájának tartalmi problémái a szénbányászatban

Az önköltségi szintek egybevetése, az önköltségszóródás vizsgálata szempontjából természetesen felvetődik a kérdés: azonos-e az önköltség belső tartalma a különböző bányauzemeknél, trösztöknél, alkalmas-

az üzemek, trösztök, illetve szénfajta-csoportok közötti összehasonlításra?

Az önköltség számítása a szénbányászatban teljesen kiforrottak mondható, az egész iparágban egységes, véleményem szerint tehát mind formai, mind pedig tartalmi szempontból alkalmas iparágon belüli költségösszehasonlítás végzésére.

Az elmúlt évben az OT Műszaki Fejlesztési Titkárságának megbízásából bizottság vizsgálta felül a szén önköltségét abból a szempontból, hogy realisan tükrözi-e az élő- és a holtmunka-felhasználást, s nem szorul-e a más energiahordozókkal történő költségösszehasonlítás során korrekciókra.*

A vizsgálat során megállapították, hogy a szénköltség számításában két fő probléma van: 1. a jelenlegi értékcsökkenési leírás nem elegendő a széntermelés szintjének tartásához; 2. az önköltség nem tartalmaz eszközköztési tényezőt.

Ami az első kérdést illeti, a szénbányászatban — a beruházott objektum élettartama alatt — elszámolt értékcsökkenési leírás nemcsak hogy fedezi a beruházott összeg megtérülését, de még meg is haladja azt. A technika és a szociális igények fejlődésével, valamint egyes esetekben a bányászati viszonyok rosszabbodása folytán ez az összeg mégsem elégséges a kimerülő kapacitások pótlására; a termelési szint tartásához szükséges beruházások nagyobbak a termelési költségben elszámolt leirási költségeknél. A különbséget a szénbányászati iparág az állami költségvetéstől bérházásként kapja meg.

Kérdés azonban, torzít-e ez a körülmény meglevő üzeink önköltségi összehasonlításakor? Véleményem szerint nem, hiszen a kapacitásfenntartó költségek amúgy sem egyediek, tehát nem okoz nagy hibát az önköltség üzemek közötti egybevetésekor, ha figyelembevételük nem is teljes. Más a helyzet, ha különböző energiafajták gazdaságosságát kívánjuk összehasonlítani; ez esetben a széntermelés önköltségi adatai bizonyos korrekciókra szorulnak.

Ami viszont az eszközköztési tényezőt illeti, ennek elsődleges célja az, hogy segítsen az új beruházások létesítésekor, rekonstrukciók alkalmával stb. felmerülő különböző alternatívák közötti választásban. A már meglevő — sokszor 10—30 éves — bányüzemek önköltségének összehasonlításakor az eszközköztés figyelembevételének már csak azért sincs gazdasági jelentősége, mert ezek az objektumok olyan jellegűek, hogy csak igen kis hányadukat lehetne más üzemhez átdiszponálni.

Amikor a továbbiakban az önköltség kategóriáját mint viszonyszámot használom, ezen mindig az árösszeghez, s nem a kitermelt súlyhoz (tonnához) viszonyított önköltséget értem. Népgazdasági szempontból ugyanis nyilvánvalóan jobban jellemzi a szénbányászat által produkált használatiérték-tömeget a minőségi ismérvek szerint differenciált egységárak alapján számított árösszeg, mint a *tonna-mutató*. Ha ugyanis az arányok tükrözik a minőségi különbségeket** — a szénbányászatban

* Muraközi-Pető-dr. Russay-Sóváry-Tóth: „Energiahordozóink reális önköltsége”. Készült az OT Műszaki Fejlesztési Titkárságának megbízásából.

** A szénárak kialakításakor figyelembe vett műszaki paraméterek: a fűtőérték, a hamutartalom, az osztályozottság és a kokszolhatóság, a szén minőségének legfontosabb jellemzői.

A szénár fogyasztói szemszögből vizsgálva a használhatóság olyan vonásait ragadja meg, amelyek minőségileg jellemzőek. Ez esetben a szén Ft-értéke (ára) átszámított természetes

alapjában ez a helyzet — akkor az üzemek gazdaságossági összehasonlításakor alkalmazhatjuk a termelés forintértéke és a termelési ráfordítás arányát számszerűsítő önköltségi szint mutatóját.

Az önköltség így értelmezett mutatója alapján — megítélésem szerint — jogosan vonható le olyan következtetés, hogy népgazdaságunk számára előnyösebb adott árösszegű széntermelés olyan összetételben, amelyhez alacsonyabb költségszint tartozik, mint más, magasabb költségszintű összetételben. Meghatározott (tudniillik értékmutatókkal meghatározott) mennyiségű széntermelés minimális önköltségi szintje tehát többé-kevésbé a gazdaságosság ismérvének tekinthető. Másrészt viszont nem vonhatunk le olyan következtetést, hogy a népgazdaság számára az adott ár- és költségarányok mellett maximális jövedelmezőséget biztosító széntermelés a leggazdaságosabb. A jövedelmezőség tehát nem tekinthető a gazdaságosság ismérvének.

A jövedelmezőség és a gazdaságosság elvi eltérése ellenére, megállapítható, hogy — a használati értékkel megközelítően arányos szénárak esetén — népgazdasági szempontból az üzemek jövedelmezőség szerint történő rangsorolása alapul szolgálhat a gazdaságossági összehasonlítás-hoz; a szénbányászati iparág jövedelmezőségének növekedése — adott népgazdasági szénigény kielégítése esetén — általában együtt jár a gazdaságosság javulásával.

A gazdaságossági összehasonlításnak feltétele, hogy tisztán lássuk az egyes bányák költségszintjének alakulását. A további gazdaságossági vizsgálatokat a költségszint szerinti rangsorolás alapján kell elvégezni, most már egyedileg.

Az önköltségi szint vizsgálata természetesen csak egyik része azoknak a komplex gazdaságossági vizsgálatoknak, amelyek alapján eldönthető, hogy az egész népgazdaság érdekeit szem előtt tartva, előnyöse-e adott bánya üzemeltetése, vagy sem. Az ilyen *komplex vizsgálatnak is számszerű adatokból kell kiindulnia*, de emellett ki kell térnie a számszerűen pontosan nem mérhető (gazdasági, társadalmi, honvédelmi, szociálpolitikai stb.) kihatásokra is.

Az egyes bányák gazdaságosságának komplex, sokrétű vizsgálatára tanulmányomban nem térek ki, ilyen nagy feladatra csak kutatóintézet vagy nagyobb munkacsoport vállalkozhat. Céлом csupán *feltárni a bányaiüzemek közötti költségszint- (jövedelmezőségi) különbségeket, valamint ezek egyes okait. A különbségek feltárása alapul szolgálhat az illetékes szervek egyedi vizsgálataihoz. Elsősorban a legdeficitesebb üzemek gazdaságossági vizsgálata szükséges annak megállapítására, hogy indokolt-e a jelenlegi ráfizetés, s milyen intézkedések tehetők a deficit csökkentésére, illetve megszüntetésére.*

Bányáink jelentős része nyereséges; ezek gazdaságossága — a mai szénigények, ár- és költségstruktúra mellett — nyilvánvaló. De a deficiettel dolgozó bányák *jelentős részénél* sem vitás, hogy üzemeltetésük

mértékegységnek fogható fel, amely jól reagál a minőségi változásokra, magasabban dotálja a jobb, mint a gyengébb minőségű szeneket. A termék használhatóságának fő kritériumai így kifejezésre jutnak az árban; ha a termék használhatósága növekszik, akkor az ára is nő, fordított esetben pedig csökken. Ennek folytán a különböző szenek minőségi tulajdonságait árak megközelítően tükrözi. Emellett nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az árarányok megállapításakor a minőségi jellemzők mellett bizonyos árpolitika is érvényesült, mert a gyenge minőségű, nagy hamutartalmú szenek árát viszonylag alacsonyan állapították meg.

az adott körülmények között szükséges, ésszerű, tehát gazdaságos is. Problémák főleg a legdeficitesebb bányáknál jelentkeznek; ezeket a kiugróan veszteséges üzemeket — ha deficitjük megfelelő műszaki-gazdasági intézkedésekkel a közeljövőben sem csökkenthető, és a komplex népgazdasági szintű gazdaságossági vizsgálat eredménye is negatív — a mi körülményeink között sem szabad üzemeltetni. Különösen nyilvánvaló ez azon bányaüzemek esetében, amelyeknél a holtmunka-felhasználás már megközelíti a megtermelt szén értékét, amelyek tehát alig járulnak hozzá a nemzeti jövedelem gyarapításához.

E bányaüzemekkel kapcsolatban elsősorban azt kell mérlegelni, van-e lehetőség — a szénbányászaton belüli termelési arányok megváltoztatásával, a gazdaságosabban termelő bányák kapacitástartalékainak jobb kihasználásával — pótolni az így kieső széntermelést. Ha pedig ilyen lehetőség a szénbányászaton belül már nincs, akkor felvetődik a kieső szénmennység más hazai vagy külföldi energiafajtajával való helyettesítése. Az ilyen irányú döntésekhez természetesen világosan látnunk kell az egyes bányák gazdaságossági helyzetét, ismernünk kell a helyettesítési lehetőségeket, s ezek mérlegelésével kell meghatározunk azt a maximális ráfordítást, „gazdasági normát”, „limitet”, ameddig valamely szénbányát jelenlegi viszonyaink között üzemeltetni érdemes.

A gazdaságossági összehasonlításokat differenciáltan kell elvégezni. Az egész szénmedencékre, szénfajta-csoportokra vonatkozó összevont gazdaságossági mutatók ugyanis félrevezetőek lehetnek, hiszen — mint később látni fogjuk — minden szénmedencében egyaránt találunk jövedelmező és deficitese bányáüzemeket. Ezért vizsgálatainkban nem elégedtünk meg a szénfajta-csoportok és trösztök főatlagainak elemzésével, azokat üzemszoportokra bontva, illetve lehetőség szerint alnamélységig kell elvégezni.

A szénbányászat önköltségének és jövedelmezőségének alakulása 1959—1961-ben

A magyar szénbányászat 1949-ben még bevételeiből fedezte kiadásait, sőt, némi nyereséget is ért el. A következő években azonban a széntermelés önköltsége a teljesítmények emelkedése ellenére is évről évre nőtt, főleg olyan okok folytán, amelyekre a bányászat nem bírt befolyással. Így a szénbányászat az 1959. évi árrendezésig súlyos deficitel küzdött (az iparági költségszint 190,3 százalék volt), amelynek kiegyenlítésére dotációt kapott.

A régi szénárak mellett a vezetés főleg a termelési költségeket elemezte, az átlagár befolyásolására kevésbé törekedett, annak ellenére, hogy a szén minőségének javításához nagy népgazdasági érdekek fűződtek. A költségszint szerepének megnövekedése, az árrendezés mellett, elsősorban az általános szemléletváltozással és az eredmény javításához fűződő anyagi érdekeltséggel függ össze.

Az új árrendszerben a szénbányászat újból nyereséges iparággá vált. Egyidejűleg megkezdődött az egyoldalú költséggazdálkodási szemlélet átalakulása is: a trösztvezetés immár nemcsak a tonnára vetített önköltség, hanem az átlagár minőségjavítással elérhető növelésén keresztül a költségszint csökkentésére is törekszik. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a nyereségrészesedési, illetve a prémiumrendszeren keresztül a

trösztök és az üzemek dolgozói is anyagilag érdekeltek a költségszint csökkentésében.

Az árrendezés hatására módosult a széntermelés önköltségének struktúrája.

A szénbányászat önköltségének költségfajták szerinti százalékos megoszlása az 1959. I. 1-i árrendezés előtt és után

Költségfajták	1958	1960.
Anyagköltség.....	19,6	30,2
Béreköltség	55,1	38,6
Közteher.....	5,1	8,6
Értékcsökkenés	9,2	11,8
Egyéb költségek	11,0	10,8
Összesen.....	100,0	100,0

Az új árrendszer nyomán jelentősen megnőtt a holtmunka-felhasználás aránya az önköltségben, bár legnagyobb súlyuk változatlanul a bérköltségeknek és a velük összefüggő közterheknek van.*

A továbbiakban bemutatjuk, hogyan alakult a széntermelés tonnára vetített önköltsége (K_1) és átlagára (\bar{A}_{sz}) az árrendezést követő időszakban.

A tonnánkénti önköltség (K_1) és átlagár (\bar{A}_{sz}) alakulása 1959—1961-ben

Mutatók	1959	1960	1961*
K_1	100	100,3	95,8
\bar{A}_{sz}	100	100,2	99,0

* Előzetes adatok

Az árrendezés óta megállt a szénminőség romlása, amelyet pedig addig feltétlen törvényszerűségnek hittek. Ez annak tudható be, hogy a természeti adottságok romlása ellenére is számtalan lehetőség van a minőség javítására (szelektív termelés, meddőkiválogatás, osztályozás), korszerű szénelőkészítő művek létesítésével pedig a lehetőségek még növelhetők is. (Meg kell azonban jegyezni, hogy az átlagár növelése csak akkor kívánatos, ha nem megy a tervszerű ásványvagyon-gazdálkodás rovására, és ha a minőség javítása a felhasználók számára is kívánatos.)

A különféle szénfajta-csoportok rentabilitási mutatóinak összehasonlítása

Mielőtt rátérnék az egyes szénfajta-csoportok költségszint-mutatóinak elemzésére, vizsgáljuk meg a széntermelés főbb minőségi csoportok

* A bemutatott költségmegoszlás a széntermelésen kívüli, úgynevezett egyéb termelő tevékenységet is tartalmazza. Ennek súlya azonban olyan kicsi, hogy lényeges eltolódást a költségek aránya tekintetében nem okoz.

szerinti arányait, egybevetve egymással a tonnánkénti önköltséget és átlagárat. A kettő hányadosa a szénfajta-csoportonkénti költségszint mutatóját adja.

A szénfajta-csoportok rentabilitási mutatói az iparági átlag százalékában
(1959. évi adatok alapján)

Szénfajta-csoportok	A termelés százalékos megoszlása tonnában	Egy tonna szén		Költségszint
		önköltsége	átlagára	
Feketeszén	10,7	163	158	103,2
Dunántúli barnaszén	40,3	94	120	77,8
Észak-magyarországi barnaszén...	32,9	103	79	130,4
Lignit	16,1	71	56	126,7

A költségszint tehát a dunántúli minőségi barnaszénnekél a legalacsonyabb; viszonylag kedvező még ez a mutató a feketeszén-bányászatban is. Ezzel szemben a gyengébb minőségű észak-magyarországi barnaszén-bányászat és a lignitbányászat jelentős ráfizetéssel dolgozik.

Az egyes szénfajta-csoportok gazdaságossága tekintetében tehát a következő globális rangsor állítható fel: 1. dunántúli jó minőségű barnaszén; 2. feketeszén; 3. lignitek; 4. észak-magyarországi gyengébb minőségű barnaszén.

A költségszint szénfajta-csoportokon belüli szóródása

Korábban már szóba került: minden szénfajta-csoporton belül találunk jövedelmező és ráfizetéses üzemeket. Ezért a szénfajta-csoportokra számított adatokat ki kell egészíteni részletesebb, az üzemenkénti költségszóródásra vonatkozó adatokkal. Az áttekintés megkönnyítésére öt egyenlő csoportba soroltam az üzemeket; ezek mindegyike az adott szénfajta-csoport tonnában számított termelésének 20—20 százalékát képviseli.

A következőkben bemutatjuk a 4 szénfajta-csoport költségszintjének *üzemcsoportok szerinti* megoszlását.

A szénfajta-csoportok költségszintjének üzemcsoportok szerinti megoszlása
az iparági átlag százalékában (1959. évi adatok alapján)

Üzemcsoportok	Relatív költségszint				Termelés százalékos aránya
	Dunántúli barnaszén- bányák	Feketeszén- bányák	Lignitbányák	Észak- magyar- országi barna- szén-bányák	
I.	57,9	85,9	74,6	83,4	20
II.	62,5	94,6	105,7	107,2	20
III.	73,2	106,2	128,8	129,9	20
IV.	85,2	112,7	170,1	152,9	20
V.	132,6	123,5	213,9	214,4	20
Átlag	77,8	103,2	126,7	130,4	20

A dunántúli barnaszén-bányák termelésének 80 százaléka (az I—IV. üzemcsoport) az iparági átlagnál jövedelmezőbb, míg 20 százaléka (az V. üzemcsoport) az iparági átlagos költségszintnél 32,6 százalékkal drágábban termel. Ezen a 20 százalékon belül is 10 százalék az iparági költségszint körül mozog, a másik 10 százalék relatív költségszintje pedig 162,6 százalék.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a dunántúli barnaszén-bányák rentabilitás szempontjából kedvezőek és eléggé kiegyensúlyozottak.

Vizsgáljuk meg a dunántúli barnaszén-bányák jövedelmezőségét a termelés függvényében, úgynevezett jövedelmezőségi görbék segítségével. (1. ábra)

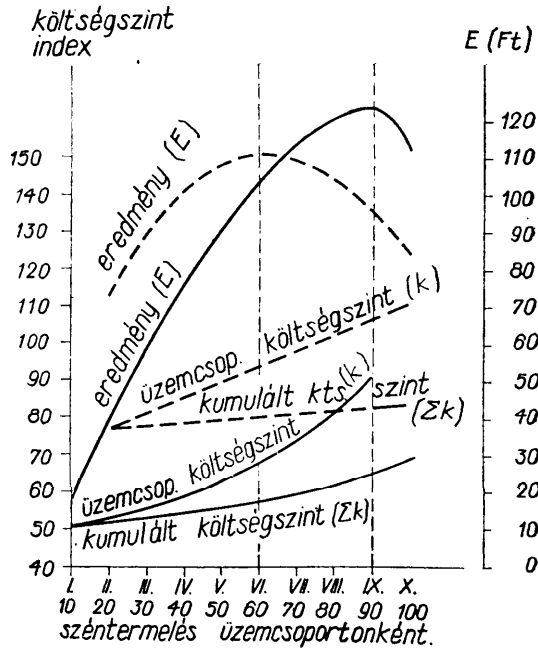
A dunántúli barnaszénbányászat és a feketeszén-bányászat jövedelmezőségi görbéi

A (k) görbe a különböző üzemcsoportok költségszintjét, a (Σk) görbe a termelési szintenkénti kumulált költségszintet, az (E) görbe (a jobboldali függőleges tengely léptékében) az elért eredményt, nyereséget, illetve veszteséget ábrázolja.

A dunántúli barnaszén-bányáknál a magasabb költségszintű üzemek belépésével a kumulált költségszint nő. A nyereség abszolút összege — a viszonylag kedvező természeti körülmények és a jóminőségű telepek folytán — 90 százalékos termelési szintnél a legnagyobb, annak következtében, hogy az önköltség színvonala csak a tizedik üzemcsoportban haladja meg a 100 százalékot.

A jövedelmezőségi görbe alapján felvetődik az a kérdés, hogy a dunántúli trösztöknél művelés

alá kerülnek-e azok a telepek, amelyek a trösztök gazdasági eredményét rontanák ugyan, de országos szempontból mégis gazdaságos lenne a lefejtésük. Ugyanis a dunántúli barnaszén-bányák az 1960. évi statisztikai beszámoló szerint több mint 400 ezer tonna szenet a gyenge minőségre, illetve a gazdaságtalanságra hivatkozva nem termeltek ki, holott ezek általában sokkal jobb minőségűek, mint a lignitek vagy az észak-magyarországi barnaszének.

----- barnaszénbányászat
 ————— feketeszénbányászat
 | maximális nyereséget adó termelési szint

1. sz. ábra.

A *feketeszén-bányászatban* a termelés 60 százalékát képviselő I—III. üzemszoportok rentábilisan, míg a IV—V. üzemszoportok veszteséggel dolgoznak. A legjövedelmezőbb I. üzemszoport nyereséghányada 22,2 százalék, az V. üzemszoport vesztesége 11,9 százalék. A feketeszén-bányászat üzemei tehát rentabilitás szempontjából kevésbé kedvezőek, mint a dunántúli üzemek, de szintén kiegyensúlyozottak. (Lásd az 1. sz. ábrát.)

A feketeszén-bányászat vonatkozásában is felvetődik a kérdés: nem lenne-e célszerű — a szénvagyon és az állóeszközök jobb kihasználása és a beruházási igények csökkentése céljából — bevonni a termelésbe olyan vékonyabb széntelepeket, amelyek kitermelése a trösztteredmények rontja ugyan, de a szénbányászat egészének gazdaságosságát mégis javítja. (Pécsett jelentős mennyiségű — részben kokszolható — szenet nem termeltek ki, feltételezhetően azért, mert a tröszt jövedelmezőségét rontotta volna.)

A *lignitbányászatban* a termelés 20 százalékát képviselő I. üzemszoport — amelyhez két nagy várpalotai bányauzem tartozik — az iparági átlagnál lényegesen jobb rentabilitással dolgozik. A II. üzemszoport költségsszintje már magasabb az iparági átlagnál, de még ez is nyereséges. A III—IV. üzemszoport veszteséggel termel; a legrosszabb V. üzemszoport veszteséghányada már 93,8 százalék (Mátravidéki Tröszt bányája).

A lignitbányák 1960-ban mindössze körülbelül 100 ezer tonna — különösen gyenge minőségű — szenet nem termeltek ki gazdaságossági szempontokra való hivatkozással.

Az *észak-magyarországi barnaszén-bányászat* nagy átlagos veszteséggel dolgozik, mégis, a termelési volumen 30 százalékát képviselő üzemek nyereségesek.

Az ém-i barnaszén-bányák költségsszint szempontjából erős szóródást mutatnak. A termelés 20 százalékát képviselő I. üzemszoport az iparági átlagnál jóval alacsonyabb költségsszinttel, de már a legdeficitesebb V. üzemszoport 114,4 százalékos veszteséghányaddal dolgozik. Ez utóbbi üzemszoport vesztesége tehát meghaladja a megtermelt szén értékét. (Lásd a 2. sz. ábrát.)

A lignitbányák és az ém-i barnaszén-bányák csoportjába tartozó üzemek többsége veszteséges. Legkedvezőtlenebb a helyzet Észak-Magyarországon, ahol túlnyomórészt alacsony kalóriájú, magas hamutartalmú szeneket termelnek viszonylag magas költségsszel.

Kézenfekvő a gondolat, hogy az ém-i barnaszén-bányászat és a lignitbányászat költségsszintjét a viszonylag olcsóbban termelő bányauzemek kapacitásának növelésével, illetve kapacitásuk fokozott kihasználásával, rekonstrukciókkal, korszerű külfejtések megnyitásával és a legnagyobb deficitell dolgozó (tehát a kedvezőtlenebb fekvésű, gyenge minőségű, leggazdaságtalanabb) telepeknél a művelésből való kikapcsolásával jelentősen csökkenteni lehetne.

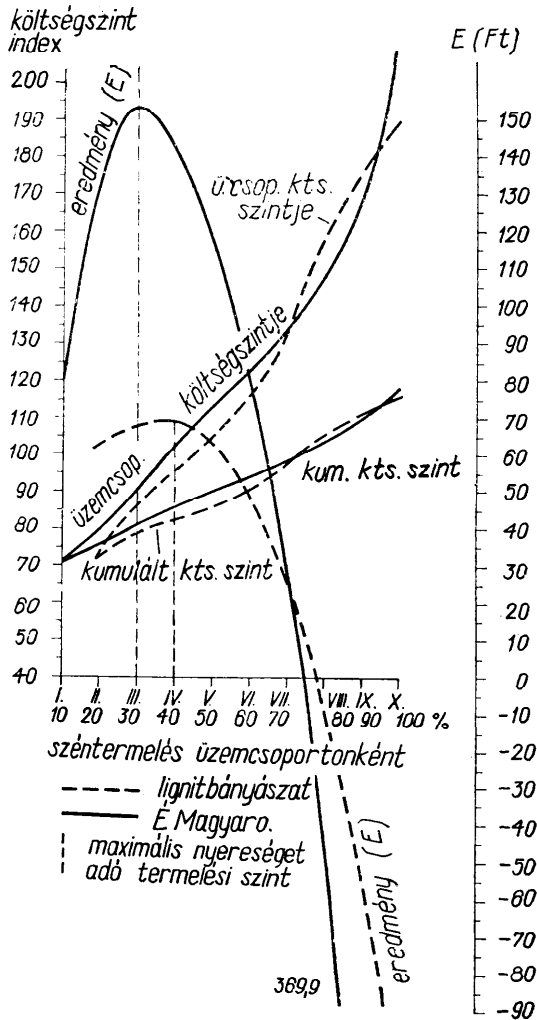
A költségsszintek szénfajta-csoportonkénti jövedelmezőségének elemzéséből világosan kitűnik, hogy ha eltérő mértékben is, de *minden szénfajta-csoporton belül találunk jövedelmező üzemeket*. Ez a körülmény minden szénfajta-csoporton belül lehetőséget ad a gazdaságossági mutatóknak a szerkezet módosítása útján történő javítására, s arra, hogy a meglévő üzemek gazdaságosságát elsősorban rekonstrukciókkal, üzem-

bővítéssel, kapacitásuk jobb kihasználásával növeljük. A szénbányászat összevont gazdaságossági mutatói javíthatók egyrészt a dunántúli barnaszén-bányászat fokozott fejlesztése és a vékony fekete-szén-telepeknek a termelésbe való nagyobb arányú bevonása, az émi barnaszén-bányászaton és a lignitbányászaton belül a gazdaságosan termelő aknák termelésének fokozása, másrészt a leggazdaságatlanabbul dolgozó üzemek termelésének beszüntetése útján. Ez utóbbi intézkedésre a szénbányászat államosításakor 1946-ban volt már példa; ekkor Borsodban több gazdaságatlan kisüzemet bezártunk, kedvező gazdasági eredménnyel.

A költség szint aknánkénti megoszlása

Az előzőekben az egyes szénfajta-csoportok átlagos költség szintjét vizsgáltuk. Most vizsgáljuk meg a költség szint bányászatonkénti (aknánkénti) megoszlását. A 3. számú ábrán 158 termelő akna költség szint szerinti megoszlását tanulmányozhatjuk (1959. évi adatok alapján).

A lignitbányászat és az észak-magyarországi szénbányászat jövedelmezőségi görbéi

2. sz. ábra

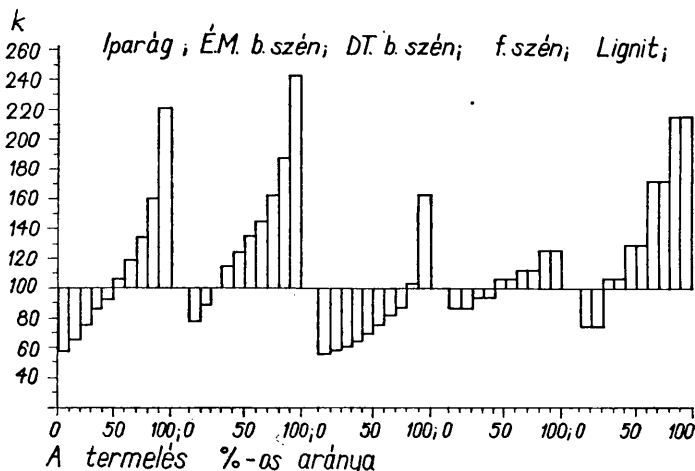
Aknáink közül 78 nyereséges, 50 akna költség szintje 101—150 százalék között, 16-é 151—200 százalék között helyezkedik el, 14-é pedig meghaladja a 200 százalékot.

A bányák számának, valamint a széntermelés tonnában kifejezett arányának költség szint szerinti megoszlását a túloldali táblázat szemlélteti. Eszerint a tonnában mért széntermelés kerekén háromötödét nyereséges, kétötödét pedig veszteséges bányákból termeltük ki.

Egybevetve a bányák számának százalékos megoszlását a széntermelés arányával, levonható az a következtetés, hogy a nagyobb termelési

volumenű bányák — a geológiai viszonyoktól, a telepvastagságtól és a szén minőségétől függetlenül is — általában gazdaságosabbak. A kisüzemek gazdaságtalansága tehát iparági szinten is kimutatható.

A különböző szénfajta-csoportok költségszintjének üzemcsoportok szerinti megoszlása (1959. év)
Iparág = 100

3. sz. ábra

A nyereséges üzemek tonnában mérve a termelés 60,5 százalékát, értékben azonban 72,4 százalékát, s ennek megfelelően a veszteséges üzemek a tonnában mért termelés 39,5 százalékát, a széntermelés érté-

Költségszint-tartományok	Bányák		A tonnában mért széntermelés %-os megoszlása
	száma, db	%-os megoszlása	
40-100% között	78	49,4	60,5
101-150% között	50	31,7	26,5
151-200% között	16	10,1	10,9
200% felett*	14	8,8	2,1
Összesen	158	100,0	100,0

* A 200 százalék feletti költségszinttel dolgozó bányák jelentős része olyan feltáróüzem, amely tervezett kapacitását még nem érte el.

kének pedig mindössze 27,6 százalékát adták. Ez is mutatja, hogy általában a jó minőségű szenet termelő trösztök üzemei a gazdaságosabbak.

Ha az iparág aknáit a költségszint szerint sorba rendezzük, majd a vizsgált sokaságból tíz üzemcsoportot (decilist) képezünk, amelyek mindegyike a tonnában mért összes széntermelés 10—10 százalékát képviseli, a következő oldalon levő táblázatot kapjuk.

Szénfajta-csoportokra bontva pedig a következő oldalon levő ábra tájékoztat.

Az iparági önköltség költségfajták szerinti megoszlási arányait figyelembe véve, a IX. üzemcsoportban az anyag jellegű költségek és az

amortizáció együttesen a termelt szén értékének 60 százalékát, a X. üzemszoportban pedig már mintegy 85 százalékát teszi ki, vagyis a holtmunka-felhasználás aránya ezekben az üzemszoportokban megközelíti a termelt szén értékét.

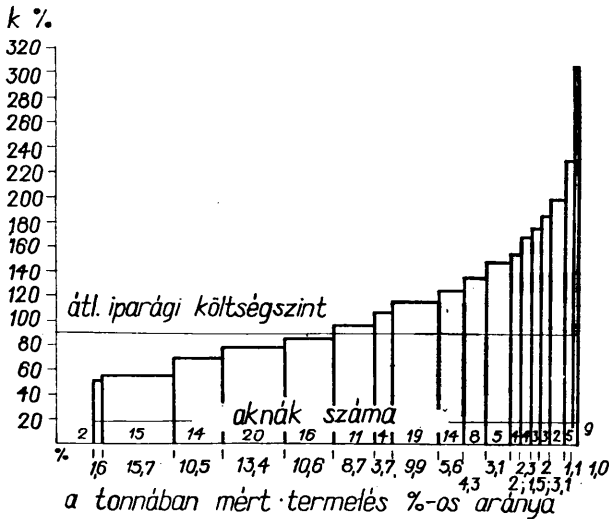
A költségszint szerint csoportosított szénbányászati üzemszoportok költségszint-mutatói (1959. évi adatok alapján)

Üzemszoport	Költségszint-határok	Átlagos költségszint százalékban	Költségszint az iparági átlag százalékában
I.	49,1— 55,3	52,9	58,4
II.	55,3— 66,3	58,9	65,0
III.	66,3— 74,1	69,5	76,7
IV.	74,1— 79,0	77,8	85,9
V.	79,0— 87,7	83,1	91,7
VI.	87,7— 98,3	94,8	104,6
VII.	98,3—114,9	108,0	119,2
VIII.	114,9—130,7	122,1	134,8
IX.	130,7—165,7	144,5	159,5
X.	165,7—553,6	199,3	220,0
Összesen		90,6	100,0

Megvizsgálva az egyes trösztök termelésének költségszint szerinti megoszlását [az „A” kategóriába a rentábilis (I—VI. üzemszoportba tartozó), a „B” kategóriába a viszonylag kisebb ráfizetéssel dolgozó (VII—

A szénbányászat aknáinak költségszint szerinti megoszlása

4. sz. ábra

VIII. üzemszoportokba tartozó), míg a „C” kategóriába a nagymértékben deficités (IX—X. üzemszoportba tartozó) bányák termelését soroltam], a következő táblázatot kapjuk:

Az egyes szénbányászati trösztök tonnában mért termelésének A, B, C üzemszempontok szerinti megoszlása (1959. évi adatok alapján)

Tröszt (vállalat)	A (I—IV.)	B (VII—VIII.)	C (IX—X.)
	kategóriába tartozó bányákban termelt szén részaránya a tröszt összes termelésében (százalékban)		
11. Komlói	67,6	26,0	6,4
12. Pécsi	66,6	33,4	—
21. Dorogi	91,6	8,4	—
22. Pilisi	—	—	100,0
23. Tatabányai	90,5	8,0	1,5
24. Oroszlányi	86,3	13,7	—
25. Közép-Dunántúli	89,6	1,3	9,1
31. Borsodi	46,5	18,5	35,0
32. Nógrádi	16,2	52,1	31,7
33. Ózd vidéki	35,2	26,3	38,5
41. Mátra vidéki	16,1	20,3	63,6
42. Várpalotai	76,8	10,0	13,2

Ráfizetés nélkül dolgozó bányák adják tehát a komlói, a pécsi, a dorogi, a tatabányai, az oroszlányi, a közép-dunántúli és a várpalotai tröszt termelésének nagyobbik részét.

A legdeficitesebb aknák termelésének különösen a pilisi, a Mátra vidéki, az ózdi, a borsodi és a nógrádi tröszt termelésében nagy a súlya.

Levonhatjuk tehát a konklúziót: az egyes trösztök bányái sem homogének a költségszint szempontjából, hanem jelentős szóródást mutatnak. Például a borsodi üzemek mind a tíz üzemszempontban megtalálhatók. De a többi trösztön belül is mindenütt találunk — kisebb-nagyobb súllyal — jövedelmező és deficitese üzemeket. Alaposan tanulmányozni kell tehát, milyen tényezők határozzák meg egy-egy tröszt önköltségének színvonalát.

A széntermelési volumen és az iparági költségszint összefüggése

A bányüzemek költségszintjének nagyfokú differenciáltsága következtében a széntermelés növekedése vagy csökkenése jelentősen módosíthatja a szénbányászat átlagos költségszintjét, attól függően, hogy a termelési arányok az átlagosnál jobb, illetve annál rosszabb üzemek irányában tolnak el.

Az ilyen elemzések gyakorlati jelentőségének érzékeltetésére bemutattuk, hogyan alakult volna a szénbányászat költségszintje és jövedelmezősége különböző termelési szintek esetén.*

A szénbányászat nyeresége eszerint az 1959. évi termelés 60 százaléknak megfelelő termelési szinten lett volna a legnagyobb. (Ez a „jövedelmezőségi optimum” természetesen nem jelent egyszersmind népgazdasági optimumot, hiszen az ország fűtőanyag-mérlegének egyensúlyához, energiaellátásunk zavartalanságához a szénbányászatnak meg kellett termelnie a tervben előírt szénmennyiséget.)

* Itt most elvonatkoztatunk attól, hogy az iparági termelés csökkenése — főleg az igazgatással kapcsolatos fix költségek miatt — maga is az önköltség növelése irányában ható tényező.

A szénányászati iparág jövedelmezősége és költség szintje különböző termelési szintek esetén (1959. évi adatok alapján)

Üzemcsoport	Széntermelés az 1959. évi termelési volumen százalékában		Kumulált költség szint	Összes eredmény
	Tonnában	Forintban	az 1959. évi iparági átlag százalékában	
I.	10	13,6	58,4	68,0
I—II.	20	25,9	61,7	120,0
I—III.	30	37,5	65,7	158,0
I—IV.	40	50,0	71,4	187,0
I—V.	50	60,5	75,0	200,0
I—VI.	60	71,5	79,5	213,0
I—VII.	70	83,0	84,7	203,0
I—VIII.	80	90,9	98,5	187,0
I—IX.	90	94,3	92,5	162,0
I—X.	100	100,0	100,0	100,0

A VII. csoportba tartozó, immár deficitesek üzemek belépésével, tehát 70 százalékos termelési szintnél a nyereség csökken; ez a csökkenés a IX. üzemcsoport belépésével erőteljessé válik. Ettől a kritikus ponttól kezdve a szénányászat nyeresége rohamosan csökken.

Ha a széntermelés *legkevésbé rentábilis részét*, tehát a X. üzemcsoportba tartozó aknákat a termelésből kikapcsolnánk, akkor a szénányászat 1959. évi mutatói a következőképpen alakultak volna (az iparági átlag százalékában): széntermelés tonnában 90 százalék; széntermelés értékben 94,3 százalék; egy tonna szén kitermelési költsége 97,2 százalék; 1 t szén átlagára 104,5 százalék; költség szint 92,5 százalék.

A széntermelés legdeficitesebb részének — a tonnában mért termelés 10 százalékát képviselő X. üzemcsoportnak — kikapcsolásával tehát a széntermelés *értéke* mindössze 5,7 százalékkal csökkent volna, míg a szénányászat nyeresége 463 millió Ft-tal lett volna magasabb.

A fenti adatok ismeretében *nem szorul bővebb bizonyításra: népgazdasági szempontból rendkívül előnyös lenne, ha — akár a széntermelésen belüli termelési arányok változtatása, akár más energiahordozókkal való gazdaságos helyettesítés útján — a legdeficitesebb üzemeket kikapcsolhatnánk a termelésből.*

Az új bányüzemek tervezésekor szintén messzemenően figyelembe kell venni a gazdaságossági szempontokat. A megkutatott szénvagyonon belül egyaránt vannak viszonylag olcsón, illetve drágán kitermelhető széntelepek. Kézenfekvő, hogy a hazai szénányászat fejlesztése keretében a beruházásokat azokra a széntelepekre koncentráljuk, amelyek viszonylag olcsó termelést tesznek lehetővé (például Dunántúlon, gazdaságos külfejtéseken stb.). Az új szénányák ilyen szempontok szerint történő telepítése útján a szénányászat átlagos költség szintje jelentősen csökkenthető.

Az ez irányú döntésekhez természetesen még más (például szállítási, foglalkoztatottsági stb.) szempontokat is mérlegelni kell. De ettől függetlenül, a jövőben minden esetben célszerű elkészíteni — ilyen vagy hasonló módszerrel — az iparági költség szint-görbét, különböző termelési szintekre különféle variációkban, hogy a döntésre hivatott szervek

már idejében lássák, milyen pénzügyi kihatásokkal jár a termelés növe-
lése vagy esetleges csökkentése, az iparágon belüli termelési arányok
megváltozása. A szektoroptimum kiszámításának fő haszna tehát abban
rejlik, hogy megmutatja a lehetséges gazdaságpolitikai intézkedések
anyagi konzekvenciáit.

★

A gazdaságossági szempontok a legutóbbi években a szénbányászat
vezetésében is előtérbe kerültek.

Az elmondottak célja annak bizonyítása volt, hogy a szénbányászat
a természeti adottságok és a minőségi különbségek folytán a költség-
szint, s végső soron gazdaságosság szempontjából is erősen differenciált.
Ennek alapján a szénbányászat tervszerű irányításának alapvető feladata
a termelési arányok olyan további változtatása, olyan hatékony műszaki-
szervezési intézkedések fogantatása (nagy kapacitású, gazdaságos bá-
nyák telepítése, a meglévő kapacitások jobb kihasználása, korszerűsítés,
a minőség javítása, a jó minőségű, de vékony telepek fokozott kiterme-
lése stb.), amelyek eredményeként a népgazdaság olcsóbban jut a szük-
séges energiahordozókhoz.

GERGELY ISTVÁN:

Tiszta jövedelem a szocialista iparban

A szerző a társadalmi tiszta jövedelem keletkezésének, mérésének és
központosításának elméleti és gazdaságpolitikai szempontból fontos gyakor-
lati kérdéseit tárgyalja. Az igen összetett és szerteágazó téma összefogásán
túl a szerző érdeme a társadalmi tiszta jövedelem-formák kialakulásának
történeti szemlélete, feldolgozásának újszerűsége.

A kötet behatóan, tudományos igényvel foglalkozik a társadalmi tiszta
jövedelem-formákkal, tárgyalja a tiszta jövedelem alakulása és az árrend-
szer, valamint az állami költségvetés elméleti-elvi összefüggéseit. A könyv
értékes és gyakorlati közgazdák számára is hasznosítható fejezete az önálló
elszámolás és a tiszta jövedelem kapcsolatait elemző rész. Közgazdák, gy-
akorlati gazdasági és pénzügyi szakemberek számára hasznos, fogalomtiszta,
a nyereség, az adózás kérdéseit összefüggéseiben megvilágító, tudományos
igényű munka.

Az önköltség és a mezőgazdasági árarányok a termelőszövetkezeti szektorban*

I.

A mezőgazdasági termelés tervszerű irányításában az anyagi érdekelttség különféle eszközei alapvető fontosságúak. Különösen jelentős a szerepük a termelőszövetkezetek termelésének irányításában, fejlesztésében. Ebben a tanulmányban a mezőgazdasági árak és a termelés tervszerű irányításának néhány főbb elméleti és gyakorlati kérdését érintem, elsősorban a termelőszövetkezeti szektor vonatkozásában.

Ismeretes, hogy a termelőszövetkezetek termelésére, a termelés összetételének alakítására a bruttó jövedelem**, illetve a bruttó jövedelmi arányok hatnak***. Ezért az árak és az árarányok meghatározásakor azt kell keresni, milyen jövedelemarányokkal lehetséges a termelés alakulását a népgazdasági szükségleteknek megfelelően befolyásolni.

Jóllehet az elmúlt években lényeges előrehaladás történt az árak és a termelés kapcsolatának feltárásában, mégsem vitatható, hogy számos kérdésben még nem tudunk kellő megalapozottsággal állást foglalni. Nehézi az idevonatkozó eredményes kutatást, hogy a mezőgazdaság területén a termelési viszonyokban bekövetkezett forradalmi változásokkal egyidejűleg a termelés technikája is jelentősen megváltozott. Akadályozza az ilyen irányú kutatási munkák szélesebb körű kibontakozását az is, hogy a szövetkezeti szektor termelésének, gazdálkodásának elemzésére a jelenleg alkalmazott számveteli és költségszámítási rendszer nem ad megfelelő alapot. Egyrészt még kevés adattal rendelkezünk a termelőszövetkezetek termelési ráfordításairól, a ráfordítások és a terméshozam alakulásáról. Másrészt az ilyen irányú munkák az alkalmazott módszer hiányosságai miatt kevés segítséget adnak az árak és a termelés kapcsolatának feltárásához. Különösen az okoz problémát, hogy nincsenek adatok ugyanazon termelőszövetkezetek több évi ráfordításairól és terméshozamairól. Márpedig a mezőgazdaságban, mint ismeretes, egy vagy két év adataiból csak nagyon általános következtetések vonhatók le.

Az utóbbi években ebben a vonatkozásban is lényeges változás következett be. Az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete 1960-tól már 100 termelőszövetkezetben részletes adatgyűjtést végez. Ez a munka —

* A cikk egyes megállapításaira a későbbiek folyamán visszatérünk.

** Bruttó jövedelmen a termelési érték és a holtmunka-költség különbségét értem.

*** Lásd idevonatkozóan Csendes Béla-Vági Ferenc: A jövedelmezőség hatása a kukorica- és a cukorrépa-termelésre. MTA Közgazdaságtudományi Intézet Közlemények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960.

bár adatfeldolgozási módszerük, elsősorban önköltségszámítási módszerük helyessége véleményem szerint vitatható — bizonyos segítséget ad a mezőgazdasági árak és a termelés közti főbb összefüggések feltárására. Megítélésem szerint ez a segítség még többet érne, ha alkalmazott módszerük jobban figyelembe venné a szövetkezeti szektor és a mezőgazdaság termelési sajátosságait. A következőkben ezeket a sajátosságokat igyekszem elemezni és ezek alapján rámutatni az árpolitikával szemben támasztott követelményekre, hogy ezzel egyidejűleg a mezőgazdasági önköltségszámítás és az árpolitika viszonyának néhány kérdésére is válaszolhassunk.*

II.

A termelőszövetkezetek a termelés szerkezetének megválasztásakor a bruttó jövedelmi arányokat, a bruttó jövedelem nagyságát tartják szem előtt, s arra törekszenek, hogy egy tagra számítva minél nagyobb évi bruttó jövedelmet érhessenek el. Ez a szemlélet a jövedelem megszerzésének a szövetkezeti tulajdonnal velejáró sajátos módjából következik. A termelőszövetkezetek jövedelmét ugyanis — adott árszínvonal és adó mellett — a termelés alakulása határozza meg. A termelőszövetkezeteknek munkaerejük ésszerű felhasználásával az adott földterületükről kell a megélhetésükhöz szükséges jövedelmet elérni. A szövetkezeti tagok munka utáni részesedése tehát alapvetően attól függ, hogy a szövetkezet milyen eredménnyel gazdálkodik. Minél eredményesebben gazdálkodik egy szövetkezet, annál nagyobb az egy munkaegységre, illetve az egy tagra jutó jövedelem, és fordítva. A szövetkezeti tagokat ily módon közös és egyéni anyagi érdekeltységük a minél nagyobb bruttó jövedelem elérésére ösztönzi.

Az állami szektorban más a jövedelem megszerzésének módja. Az állami szektorban dolgozók fix bért kapnak, a bér nagysága a végzett munka mennyiségétől és minőségétől függően minden gazdaságban azonos, és független attól, hogy az adott üzem eredményesen gazdálkodik-e vagy sem, hogy az adott üzem termelésének fejlesztésére milyen összegeket fordítanak. Ha a termelőszövetkezetekben is a végzett munka utáni díjazást az állam meghatározott összegben garantálná, akkor — a szövetkezetek eredményétől függően — támogatást vagy jövedelemelvonást kellene alkalmazni. Ebben az esetben az állam és a szövetkezetek kapcsolatának formájában lényeges változás következne be, és ez már változtatna az anyagi érdekeltségen is. Lehetséges, hogy a távolabbi jövőben az állam és a szövetkezetek között ilyen kapcsolat fog kialakulni, előbb azonban meg kell teremteni ennek feltételeit. Addig viszont számolnunk kell a termelőszövetkezeti és az állami szektor eltérő sajátosságaival. Hosszú ideig még fontos feladat lesz a falu és város közti árukapsolat fejlesztése. Ezért messzemenően figyelembe kell venni azokat a gazdasági törvényszerűségeket, amelyek a jelenlegi adottságaink mellett a termelőszövetkezetek gazdálkodásában, a termelőszövetkezetek és az állam viszonyában hatnak.

* A mezőgazdasági árarányok és a termelés kapcsolatának néhány kérdését a Közgazdasági Szemle 1961. júliusi számában főbb vonásaiban megkísérletem kifejteni. Bizonyos mértékig elkerülhetetlen az ott kifejtettek megismétlése, bár jelen cikkben igyekszem más, elsősorban elméleti alapokon megindokolni a jelenleg alkalmazott árpolitikánk kialakítására ható törvényszerűségeket.

III.

A mezőgazdaság szövetkezeti szektorának az előzőekben röviden vázolt sajátos viszonyából azonban még csak azt láthattuk, hogy miért törekednek a termelőszövetkezetek a minél nagyobb egy tagra jutó évi bruttó jövedelem elérésére. Nyilvánvalóan nem lehet közömbös a termelőszövetkezetek számára az sem, hogy a különféle mezőgazdasági cikkek termelése milyen bruttó jövedelem elérését teszi lehetővé. Milyen követelményt támasztanak mindezek a mezőgazdasági árpolitikával szemben?

A párt és a kormány 1957. évi agrárpolitikai irányelvei leszögezték, hogy a mezőgazdasági árszínvonallal biztosítani kell a termelők anyagi érdekelttségét a termelésben, a termelés növelésében, és az árszínvonalon belül az arányok helyes kialakításával érvényesíteni kell a cikkekenkénti arányos jövedelmezőség követelményét. Az árpolitikával foglalkozó elméleti és gyakorlati közgazdászok egyaránt kutatják, hogy mit követel ennek az elvnek az érvényesítése. Az idevonatkozó vélemények azonban — amint azt már a korábban említett cikkemben ismertettem — nagyon is eltérnek egymástól.

Vizsgáljuk meg ismét — de most már részletesebben — azt az álláspontot, amely szerint az árak akkor felelnek meg az arányos jövedelmezőség követelményének, ha a bennük foglalt tiszta jövedelem az élőmunka-ráfordítással arányos. Képezzük ezért a cikkekenkénti jövedelmet — állattartási ágazatok nélkül — ezen a módon. Számításunkban induljunk ki az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének* 100 termelőszövetkezetre gyűjtött 1960. évi termelési és ráfordítási adataiból és az önköltség „V” elemére vetítsünk 50%⁰ tiszta jövedelmet. Ezek szerint az alábbi adatokat kapjuk:

Megnevezés	Holdan- kénti termés- átlag	Élő- munka- igény nap/kh	Élő- munka- költség Ft/q	Tiszta jöve- delem Ft/q	Tiszta jövedelem kh-ra vetítve	Bruttó jövedelem kh-ra vetítve
Búza	10,99	7,08	25,20	12,60	138,47	415,42
Őszi árpa	12,64	7,01	25,64	12,82	162,04	486,12
Tavaszi árpa	12,93	6,93	26,53	13,27	171,58	514,61
Kukorica	14,06	18,84	51,51	25,75	361,04	1086,27
Cukorrépa	164,67	55,31	15,09	7,54	1241,61	3726,48
Burgonya	55,15	37,52	32,10	16,05	855,15	2655,46
Napraforgó	6,38	14,85	110,38	55,19	352,10	1056,33
Vöröshagyma	61,56	61,58	48,90	24,45	1503,13	4503,39
Dohány	9,37	179,48	863,38	431,69	4200,34	12601,02
Rostkender	26,58	13,96	31,48	15,74	417,36	1252,08

Az élőmunka-ráfordításhoz viszonyítva a jövedelem minden cikknél azonos, de mivel földterületegységre cikkekenként eltérő a munkaigény, a különféle ágazatok termelésével nagyon különböző nagyságú földterü-

* 100 termelőszövetkezet termelési és ráfordítási adatai természetesen nem adhatják vissza az országos átlagnak megfelelő arányokat, de mivel az érvényesülő tendenciákat ki-
tejezik, elfogadhatók.

leten lehetne azonos bruttó jövedelemhez jutni. Így pl. búzatermeléssel mintegy 30 kh-on lehetne annyi jövedelmet elérni, mint amennyit dohánytermeléssel egy holdon, s csaknem 9 kh búzatermésből adódna annyi jövedelem, mint 1 kh cukorrépa terméséből.

Vizsgáljuk meg, hogy az árak ilyen alakítása megfelel-e az arányos jövedelmezőség követelményének, vagyis biztosítható lenne-e ilyen árak mellett a mezőgazdasági termelés olyan alakítása, amely megfelel a társadalom érdekeinek.

Az egyszerűség kedvéért tételezzük fel, hogy mindegyik szövetkezet 1000 kh szántóterülettel rendelkezik, és azonos a talajadottságuk, felszereltségük, a munkaerő-sűrűségük is (az állattartástól ismét vonatkoztatunk el). Ily módon tehát a szövetkezetek egyformán választanak meg a termelési szerkezetüket, törekedve arra, hogy minél nagyobb évi bruttó jövedelmet érhessenek el egy tagra vetítve.

Tételezzük fel továbbá, hogy egy tagra 5 kh szántóterület jut és minden tag 250 munkanap teljesítését vállalja, tehát évi 50 000 munkanappal számolhatnak. Nem vitatható, hogy a termelőszövetkezetek nem termelhetnek csupán búzát vagy más kalászosot. Kalászosok termelésével a teljesíthető munkanapok száma csak 7000 és a jövedelem is olyan alacsony lenne, hogy abból nem tudnának megélni. Szükségszerű tehát, hogy termeljék azokat a cikkeket is, amelyek nagyobb foglalkoztatást adnak. Természetesen nem termelhetnek az egész területükön dohányt sem, mert ez mintegy 180 000 munkanap teljesítését igényelné. De nem termelhetik csupán a cukorrépát sem — bár a cukorrépa termelése elvileg megfelelő jövedelmet és foglalkoztatást adna. Nem termelhetik kizárólagosan a cukorrépát azért, mert az évi 50 000 munkanapot az év különböző szakaiiban egyenletesen tudják csak teljesíteni. Egyetlen cikk termelése esetén munkatorlódás adódna, ezért szükségszerű az egyes cikkek olyan arányú termelése, hogy munkaerejük egyenletes foglalkoztatása lehetővé váljon. Ezért tételezzük fel, hogy — földterületüket teljes egészében művelve — valamennyi cikket termelik, mégpedig olyan arányban, amely megfelel a népgazdaság szükségleteinek és megfelelően alakul a jövedelmük. Ilyen körülmények között az élőmunkaráfordítással arányos jövedelmet adó árak megfelelénének az arányos jövedelmezőség követelményének.

A feltételezéseinkben azonosnak vettük a termelőszövetkezetek talaj-, munkaerő stb. adottságait. A valóságban azonban az egyes termelőszövetkezetek adottságai nagyon is eltérőek. Eltérő eredménnyel termelik a különféle cikkeket, s ezért is — de főként munkaerő-sűrűségük különbözősége miatt — eltérően kell megítélniök a különféle ágazatok termelésével elérhető jövedelmet. Nézzük meg ezt számok alapján. Vegyünk három egyaránt 1000 kh szántóterülettel rendelkező termelőszövetkezetet, ahol a természeti és egyéb adottságok azonosak, de eltérő a munkaerő-sűrűség. Legyen a tagok száma az egyikben 100, a másikban 200, a harmadikban pedig 300, s a tagok teljesítménye mindegyik termelőszövetkezetben évi 250 munkanap. Ily módon az egyikben 25 000, a másikban 50 000 és a harmadikban 75 000 munkanapot tudnak teljesíteni, s ennek megfelelően kell a termelési szerkezetet kialakítani. Nem szükséges különösebb bizonyítás ahhoz, hogy eltérő munkaerő-sűrűségük miatt a munkaerő azonos foglalkoztatásához a termelés szer-

kezetét másként és másként szükséges kialakítani. A kérdés azonban az, hogy mit eredményez ez az élömunka-ráfördítással arányos jövedelmet adó árak mellett.

Az előbbieken feltételeztük, hogy ha egy tagra 5 kh földterület jut, akkor az élömunka-ráfördítással arányos jövedelmet adó árak biztosítják a termelés szerkezetének olyan alakulását, amely megfelel a népgazdaság szükségletének. Ezt továbbra is elfogadva azonos termelési szerkezet mellett az alacsony tagsűrűségű szövetkezetben a földterület fele, a nagy tagsűrűségű szövetkezetben pedig a tagság egyharmada felesleges lenne. Az élömunka-ráfördítással arányos jövedelmet adó árak — ha megkötjük a termelés szerkezetét — az alacsony tagsűrűségű szövetkezetekben tehát arra ösztönöznének, hogy a területük felét műveletlenül hagyják, a nagy tagsűrűségűekben pedig arra, hogy a tagság egy része másutt keressen megélhetést magának.

A mezőgazdasági termeléssel szemben támasztott igények kielégítése azonban feltételezi, hogy a rendelkezésre álló földterületet teljes egészében megműveljék, és a szövetkezetek tagjai minden termelőszövetkezetben munkát találjanak. Felvethető ezért, hogy az átlagosnál alacsonyabb munkaerő-sűrűségű szövetkezet termeljen nagyobb arányban gabonaféléket és kisebb munkaigényű cikkeket, a nagyobb tagsűrűségűek pedig a munkaigényesebb termékek arányát növeljék. Így kiegyenlítődes menne végbe, és végül is az egész mezőgazdaság termelési szerkezete a népgazdaság szükségletének megfelelően alakulna. Ezzel a nézetrel szemben azonban az alábbi ellenvetés tehető: 1. Vajon ilyen termelési szerkezet kialakítható-e az adott munkaerő mellett? 2. A kisebb munkaerő-sűrűségű szövetkezetekben ily módon megfelelően alakulna-e a jövedelem?

A példában az átlagos tagsűrűségű termelőszövetkezetben tételeztük fel a népgazdaságilag indokolt termelési szerkezetet és az egyenletes munkaerő-foglalkoztatást, következésképpen a feltételek alapvető megváltoztatása nélkül a másik két termelőszövetkezetben a munkaerőt és a földterületet nem lehetne ésszerűen kihasználni és nem alakulna megfelelően sem a jövedelem, sem a termelés szerkezete.

Az élömunka-ráfördítással arányos jövedelmet adó árak — mint láttuk — arra ösztönöznének, hogy a nagyobb foglalkoztatást adó ágazatokat mindenütt, még az alacsony tagsűrűségű szövetkezetekben is előtérbe helyezték. (A nagyobb tagsűrűségű szövetkezetekben ez egyébként is indokolt, hisz csak ily módon lehet a tagság részére munkaalkalmat biztosítani.) Ha az élömunka-ráfördítással arányos jövedelmet adó árak mind a nagyobb, mind pedig a kisebb tagsűrűségű szövetkezetekben a nagyobb munkaigényű ágazatok termelésének előtérbe helyezésére ösztönöznek, akkor egyes cikkekből az indokoltnál nagyobb, más cikkekből pedig kisebb termeléssel lehet számolni. Következésképpen az árak ilyen alakítása nem felelhet meg az arányos jövedelmezőség követelményének.

Vizsgáljuk meg az önköltséggel arányos jövedelmet adó árak kérdését is. Ismét az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének adatait használjuk fel, és most az önköltségre vetítünk minden terméknél 20%-os tiszta jövedelmet. Ennek megfelelően az alábbi számokat kapjuk:

Megnevezés	Üzemi önköltség Ft/q	Önköltségre vetített tiszta jövedelem Ft/q	Önköltségre vetített tiszta jövedelem Ft/kh	Bruttó jövedelem Ft/kh
Búza	106,80	21,36	234,78	511,73
Őszi árpa	110,86	22,16	254,42	578,40
Kukorica	120,00	24,00	337,44	1062,67
Cukorrépa	27,75	5,54	465,13	2950,00
Burgonya	80,48	16,09	887,35	2397,96
Napraforgó	204,95	41,00	221,58	925,81
Vöröshagyma.....	82,75	16,54	1018,20	4018,46
Dohány	1203,17	240,62	2341,23	10741,91
Rostkender	53,19	10,62	289,37	1124,09

Amint a táblázat adatai mutatják, az önköltséggel arányos tiszta jövedelmet adó árak mellett is változatlanul igen nagy a kh-ra jutó bruttó jövedelmek közötti eltérés. Például a dohány termelésével területegységre számítva csaknem 20-szor akkora és a cukorrépa termelésével is majdnem hatszor akkora bruttó jövedelem lenne elérhető, mint a búza termelésével. Bár nem lenne teljesen azonos az élőmunka-ráfordítással, valamint az önköltséggel arányos jövedelmet adó árak hatása, a termelők reagálása nem térne el lényegesen. Ezért úgy vélem, nem is szükséges külön bizonyítani, hogy az önköltséggel arányos jövedelmet adó árak sem felelnének meg az arányos jövedelmezőség követelményének.

IV.

A mezőgazdaságban a kisebb és nagyobb foglalkoztatást adó cikkek egyaránt termelhetők. Ahol búzát lehet termelni, termelhető a lucerna, a cukorrépa, a kukorica stb. Ugyanakkor a különféle mezőgazdasági cikkek termelése eltérő foglalkoztatást ad, miközben korlátozott a földterület és adott a munkaerő. Mindezek miatt a termelőszövetkezetek saját adottságaiknak megfelelően más és más módon értékelik az egyes ágazatok termelésével elérhető jövedelmet. Adott földterületre vetítve a kisebb és nagyobb foglalkoztatást adó ágazatok az élőmunka-ráfordítással — és az önköltséggel — arányos jövedelmet adó árak mellett területegységre számítva nagyon eltérő jövedelmet adnának. A termelőszövetkezetek számára nem közömbös ez az eltérés, hiszen földterületüket akkor is le kell kötniök, ha kisebb, és akkor is, ha nagyobb foglalkoztatást adó cikkeket termelnek. Ezt az ellentmondást tehát a jövedelem-arányok helyes alakításával fel kell oldani.

Említettem, hogy az élőmunka-ráfordítással vagy az önköltséggel arányos árak mellett a termelőszövetkezetekben — különösen ahol nagy a tagsűrűség — háttérbe szorulna a kisebb foglalkoztatást, illetve kisebb ráfordítást igénylő ágazatok termelése. (Ezeket legfeljebb csak a munkaerő egyenletes foglalkoztatása és a belső termelési arányok bizonyos kényszerítő okai miatt termelnék.) Ha viszont a népgazdaság érdeke megköveteli a kisebb foglalkoztatást adó kenyérgabonafélék és más, kevésbé munkaigényes cikkek termelését, és ezek szükséges aránya sem az élőmunka-ráfordítással, sem az önköltséggel arányos jövedelmet adó

árakkal nem biztosítható, akkor termelésükre nagyobb jövedelmet adó árak kialakításával kell ösztönözni.

Kíséréljük meg ezt számokkal megközelíteni. Vegyünk két eltérő munkaigényű cikket: a búzát és a cukorrépat. Fogadjuk el ismét az MTA Üzemtani Intézetének adatai alapján képzett számokat, mégpedig az élómunkával arányos jövedelmeknek megfelelően. Ebben az esetben a búza 1 kh-ra jutó bruttó jövedelme 415,42 Ft, a cukorrépaé viszont 3726,48 Ft. A feladat az, hogy a búzatermelés jövedelmezőségét úgy alakítsuk ki, hogy megszűnjön a két cikk területre jutó jövedelme közt levő nagy ellentmondás. A jövedelmek közelítésére csökkenteni kell a cukorrépa-termelés jövedelmét és növelni kell a búzáét. (Változatlan árszínvonal mellett feltételezzük, hogy ez a két cikk ebben a vonatkozásban képviseli a mezőgazdasági termelés egészét.) Ennek megfelelően vegyünk el a cukorrépa holdankénti jövedelméből 600 Ft-ot, és növeljük ugyanennyivel a búzáét. A búza termelésével így egy holdon 1015,42 Ft, a cukorrépa-termeléssel pedig 3126,48 Ft bruttó jövedelem érhető el. Így a két cikk jövedelmezőségének megítélésében a termelők új helyzet előtt állanak. Igaz ugyan, hogy még mindig nagyobb a cukorrépa termelésével elérhető holdankénti jövedelem, de az arányok már megváltoztak, mégpedig a korábbihoz képest a búza javára. Az új jövedelmi arányok alapján a munkanapra jutó jövedelem a búzatermelésben közel háromszorta nagyobb mint a cukorrépa-termelésben, területre vonatkoztatva viszont a cukorrépa háromszor akkora jövedelmet ad, mint a búza.

A területre jutó jövedelmek változtatásával tehát új aránytalanság keletkezett. A jövedelem így módon sem munkanapra, sem pedig területre vetítve nem arányos, ahol a területre jutó jövedelem nagyobb, ott a munkanapra jutó kisebb, és fordítva.

A példa természetesen nem alkalmas arra, hogy belőle az árak, illetve a jövedelmek nagyságára vagy azok pontos arányára vonatkozóan számszerű következtetésre juthassunk. Itt még csak arra kívántam rámutatni, hogy az arányos jövedelmezőség követelményének megfelelően milyen módon lehet az eltérő foglalkoztatást adó ágazatok közötti ellentmondást feloldani.

Ezzel a módszerrel a termelőszövetkezetek részéről objektíve felmerülő, a jövedelmezőség megítélésében alapvető szerepet játszó tényezőket állítottuk egymással szembe oly módon, hogy a területre jutó jövedelmek közeledtek, de ugyanakkor az élómunka-ráfordításhoz viszonyítva a jövedelmekben nagy különbség keletkezett. Ha mármost az árakat a többi cikkekre is hasonló módon állapítanák meg, akkor a területegységre és a munkanapra jutó jövedelmek a munkaigényességtől függően egymástól ellentétes irányban térnének el.

Megítélésem szerint az árak ilyen alakítása számol a termelők jövedelmezőséget megítélő szemléletével, és egyaránt ösztönző a kisebb és a nagyobb munkaigényű cikkek termelésére.

Milyen hatást vált ki az árak ilyen alakítása az eltérő munkaerő-sűrűségű gazdaságokban? A nagy munkaerő-sűrűségű gazdaságokban minden bizonnyal még mindig a területre nagyobb jövedelmet adó cikkeket helyezik előtérbe, de már termelhetik a kisebb foglalkoztatással járó termékeket is. A kisebb tagsűrűségű szövetkezetekben viszont a

munkanapra nagyobb jövedelmet adó cikkek termelése kerülhet előtérbe, mivel ezek termelése jövedelmezőbbé vált.

Az említettekén kívül természetesen a mezőgazdasági árak kialakításakor számos egyéb körülménnyel is számolni kell. Ilyenek az eltérő természeti adottságok, felszereltségbeli különbségek, a szakértelem, bizonyos mértékben az eltérő termelési szokások, hagyományok stb. Ezek a tényezők is szerepet játszanak abban, hogy a termelőszövetkezetek termelésük szerkezetét hogyan alakítják, hiszen a jövedelmezőségre ezek a tényezők is hatnak. Például a talajadottságok befolyásolják egyik vagy másik cikk termelési eredményét, és így jövedelmezőségét is.

Az árak helyes megalapozásához ezért mindenkor azt kell keresni, hogy az adott vagy a változó körülmények között milyen jövedelemarányokat adó árak mozdítják elő a termelés megfelelő alakulását. Pusztán elméleti fejtegetéssel azonban nem juthatunk teljesen megbízható következtetésre. Alapvető követelménynek kell tekinteni mindenkor a termelés konkrét alakulásának elemzését. Végső soron csak a termelés és az árak alakulása adhatja meg a választ arra, hogy helyesen alakították-e ki a cikkek közti jövedelemarányokat. (Az állam által a termelés befolyásolására alkalmazott egyéb anyagi ösztönzőket — a hitelt, az adókedvezményt stb. — szintén úgy tekintjük, mint az árakat.)

V.

A magyar népgazdaság viszonyai között a cikkenkénti arányos jövedelmezőség követelményének érvényesítése azt jelenti, hogy az árakkal — és az anyagi érdekeltség egyéb eszközeivel — a különféle mezőgazdasági cikkek megtermelésének munkaigényétől függően az élömunka-ráfordításhoz viszonyítva eltérő bruttó jövedelmeket alakítanak ki. A mi adottságaink mellett a kisebb munkaigényű cikkek termelésére az árak csak akkor ösztönöznek megfelelően, ha azok munkanapra jutó jövedelme lényegesen meghaladja a nagy munkaigényű cikkek munkanapra jutó jövedelmét. Jelenleg érvényes áraink ezt a követelményt juttatják érvényre.

Bár ezek a számok csak 100 szövetkezet néhány fontosabb növényére vonatkozó adatait tükrözik, mégis látható, hogy a jelenlegi árainkban foglalt jövedelem nem arányos sem az önköltséggel, sem pedig az élömunka-ráfordítással. Természetesen ilyen kisszámú adatfelvétel mellett csak az arányokról lehet véleményt alkotni, egyebek közt azért is, mert a vizsgált szövetkezetek terméseredménye több cikkből kedvezőbb az országos átlagnál, és csak a burgonyából alacsonyabb. Ezért még a jövedelemarányok vonatkozásában is bizonyos fenntartással kell az adatokat kezelni. A gyakorlati árpolitika számára az adatokból ennek ellenére igen hasznos következtetések adódnak, amelyeket az ár-megállapító szervek már részben figyelembe is vettek.

Amint a számokból látható, bár a napraforgó munkaigényesebb, mint a búza, termelésével nemcsak munkanapra, hanem területre vetítve is kisebb a jövedelem, mint a búzánál. Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a napraforgó árát indokolatlanul alacsonyan állapították meg. Ez aztán megmutatkozott termelésének kedvezőtlen alakulásában is. (A napraforgó árát 1961-ben mintegy 30 százalékkal emelték,

Néhány főbb mezőgazdasági termék ráfordítási, ár- és jövedelemarányának alakulása*

Megnevezés	Felvásárlási ár Ft/q	Árak aránya Búza=100	Üzemi önkölt- ség Ft/q	Üzemi önkölt- ség aránya Búza=100	1 kh-ra jutó élőmunka- ráfordítás munkanapban	Bruttó jövedelem, adó és egyéb köte- lezettségek levonása nélkül	
						munka- napra	1 kh-ra
Búza	233,10	100,00	106,80	100,00	7,08	276	1950
Ószi árpa	200,00	85,80	110,86	103,80	7,01	279	1956
Tavaszi árpa ...	200,00	85,80	105,44	98,73	6,93	291	2020
Kukorica	178,20	76,45	120,00	112,36	18,84	82	1549
Cukorrépa	48,30	20,72	27,75	25,98	55,31	109	6039
Burgonya	91,00	39,04	80,48	75,36	37,52	63	2350
Napraforgó.....	299,80	128,61	204,95	191,90	14,85	90	1336
Dohány	1345,40	577,18	1203,17	1129,57	179,48	56	9968
Rostkender.....	118,56	50,86	26,58	79,04	9,70	93	1389

* Az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete által vizsgált 100 termelőszövetkezet 1960. évi adatai alapján.

ezzel jövedelmezősége lényegesen kedvezőbbé vált, ily módon várható termelésének növekedése is.) A cukorrépa-termelés jövedelmezősége igen kedvező — a 100 termelőszövetkezet átlagos termés hozama szerint különösen az, de kedvező az országos termelőszövetkezeti termésátlag alapján is. (A 100 termelőszövetkezet 1960. évi cukorrépa-átlagtermése holdanként 164 q, az országos szövetkezeti átlag pedig 142,1 q.) A cukorrépa termelése a legutóbbi években kedvezően alakult, így lehetővé vált a cukorrépa felvásárlási árának mérséklése. (1962-re a cukorrépa felvásárlási árát mintegy 8 százalékkal csökkentették.)

A jövedelem-adatokkal kapcsolatban szükséges még megjegyezni, hogy a takarmánygabona-félék és a kukorica jövedelmezőségét a termelők az állattartással együttesen vizsgálják. Ezek jövedelmezőségét tehát az előbbi számok nem mutatják helyesen. A kukorica termelése például a munkanapra és a területre jutó jövedelmezőségének kedvezőtlen volta ellenére is kedvezően alakult. Ugyanakkor, a búza vetésterülete 1957—1960 között csökkent, pedig munkanapra számítva a búzatermelés kiemelkedően nagy bruttó jövedelmet ad. A takarmánygabonák vetésterülete ez idő alatt növekedett, és mint mondtuk, évről évre növekszik a kukorica, valamint a cukorrépa vetésterülete is, holott ez utóbbiak munkanapra számítva lényegesen kisebb jövedelmet adnak, mint a búza.

Az állattartás és a takarmánytermelés együttes munkanapra jutó jövedelme hozzávetőleges számítások szerint a búzatermelés munkanapra jutó jövedelmének csak mintegy egynegyede-egyötöde (ágazatonként eltérően), mégis ezen ágazatok jövedelmezőségét a termelők kedvezőbbnek ítélték meg éppen azért, mert nagy munkaalkalmat és összességében nagyobb jövedelem elérését teszik lehetővé. Az elmúlt években ennek eredményeként évről évre több vágóállatot és állati terméket vásároltak fel. Ha az árakban foglalt jövedelmeket akár az élőmunka, akár az önköltség arányában alakították volna ki, a termelés

szerkezete alapvetően eltért volna attól, mint amit a népgazdaság szükséglete megkövetel. Még ilyen árak mellett is elsősorban azoknak a cikkeknek a termelése alakult kedvezően, amelyek ára az önköltséghez és az élőmunka-ráfordításhoz viszonyítva kisebb jövedelmet adott.

VI.

Mezőgazdasági árpolitikánk és a termelés alakulása közti összefüggés vizsgálatából kiderül, hogy a munkanapra és a területre jutó bruttó jövedelmeknek, illetve azok arányának helyes meghatározásával államunk a termelést kedvező irányba fejlesztette. Az elmúlt években — a különféle gátló körülmények ellenére — a mezőgazdasági termelés növekedett. A különböző szervek által számított önköltségi mutatók alapján ez megmagyarázhatatlan. Számos cikknél ugyanis mind a Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Üzemtani Intézete, mind más szervek által végzett önköltségszámítás szerint a termelés „veszteséges”. A növénytermelésben a legnagyobb munkaigényű ágazatok és szinte valamennyi állattartási ágazat az adott árak mellett „veszteséges” termelési ágazatnak mutatkoznak, termelésük mégis kedvezően alakult. Ezzel szemben e szervek által számított önköltséghez viszonyítva néhány nagy tiszta jövedelmet adó ágazat termelése nem alakult megfelelően. Mindezek azt bizonyítják, hogy a mezőgazdasági árak kialakítására az ismert módszerekkel számított önköltségi adatok nem alkalmasak.

A félreértések elkerülése végett hangsúlyozni kell, hogy természetesen nem vitatható az önköltségszámítás fontossága más vonatkozásban. A termelési ráfordítások (mind a holtmunka-, mind pedig az élőmunka-ráfordítások) számbavétele a termelészövetkezeti gazdaságokban is alapvető fontosságú.

A termelészövetkezeteknek is termelési terveik elkészítésekor kalkulálniuk kell a különféle cikkek megtermeléséhez szükséges ráfordításokat. De utólag is számot kell vetniök azzal, hogy az egyes ágazatokkal az adott évben mekkora jövedelmet értek el, s ezt csak akkor számíthatják ki, ha a ráfordításaikat nyilvántartották. A mezőgazdasági cikkek ráfordításainak ismerete az állami szervek számára is fontos, mind az árszínvonal, mind pedig az árarányok helyes meghatározásához.

Nem merül fel különösebb probléma a tényleges kiadásként jelentkező ráfordításoknál. Ilyen például a vásárolt üzemanyag, növényvédőszer vagy a gépállomásoknak kifizetett munkadíj, az amortizáció stb. Ezek vetítése termékegységre, nem vet fel más problémát, mint amilyen az állami gazdaságokban is felmerül. A nehézségeket az élőmunka-ráfordítás termelészövetkezeti értékelése okozza. Az állami szektorban a munkások a végzett munkájukért meghatározott fizetést kapnak. A termelési ráfordításoknak tehát minden tétele kiadásként merül fel, és a termelés attól függően lehet nyereséges vagy veszteséges, hogy a különféle cikkek ára a kiadásokhoz viszonyítva hogyan alakul.

Nézzük meg ezt egy példán keresztül. Tegyük fel, hogy az állami gazdaságokban egy q cukorrépa megtermelése 46, egy q búzáé pedig 120 Ft-ba kerül. Ugyanakkor a cukorrépa felvásárlási árát fogadjuk el

q-nként 45 Ft-ban, a búzáét viszont 220 Ft-ban. Ily módon tehát az állam a cukorrépaért q-nként 1 Ft-tal kevesebbet, a búzáért pedig 100 Ft-tal többet fizet, mint amennyi az adott termék előállításának költsége. Az állami gazdaságokban tehát a búza termelése nyereséges, a cukorrépaé viszont veszteséges. Ha ezeket a számokat elfogadjuk a termelőszövetkezetek vonatkozásában is, és az élőmunka-ráfordítást hasonlóképpen értékeljük és számoljuk el mint az állami gazdaságokban, akkor formailag ugyanazt az eredményt kapjuk.

A valóságban azonban más a helyzet. A termelőszövetkezetekben nem vizsgálják és nem is vizsgálhatják a termelést és annak eredményességét úgy ahogy azt az állami szektorban teszik. Számukra az a döntő, hogy élőmunka-ráfordításaik után egységnyi földterületre vetítve milyen nagyságú bruttó jövedelmet érhetnek el.

Nézzük meg ezért a példánkban szereplő cikkeket ebben a vonatkozásban is és az egyszerűség kedvéért fogadjuk el, hogy a búza termelési ráfordításaiból a holtmunka-ráfordítás egy mázsára vetítve 70 Ft, a cukorrépaéból pedig 20 Ft. Ezek szerint a búza bérköltsége q-nként 50 Ft, a cukorrépaé pedig 26 Ft, amelyből tehát a cukorrépa árában q-nként 1 Ft nem térül meg. Ha mármost a cukorrépa termésátlaga holdanként 120 q, a búzáé pedig 10 q, akkor egy hold búza termeléséből a gazdaságok 2200 Ft, a cukorrépa terméséből pedig 5400 Ft árbevételhez jutnak. A holtmunka-ráfordítás levonása után így módon a búzánál 1500 Ft, a cukorrépánál pedig 3000 Ft marad az élőmunka-költségek fedezésére. Csakhogy a cukorrépa megtermelésére ennél 120 Ft-tal több bért fizettek ki, a cukorrépa árbevétele tehát nem fedezi a kifizetett bérköltséget. A búza árbevételéből viszont a bérköltségen felül még 1000 Ft nyereség is marad.

Ilyen eredményre jutunk, ha a különböző ágazatok termelését önköltségi alapon vizsgáljuk. A termelőszövetkezetek azonban másképpen számolnak. Azt mérlegelik, hogy a búza termelésével 1500 Ft, a cukorrépa termelésével viszont 3000 Ft bruttó jövedelemhez juthatnak. A példában állami gazdasági bérszinttel van számba véve a termelőszövetkezeti szektor élőmunka-ráfordítása is. Az arányokat tekintve hasonló eredményt kapunk akkor is, ha az országosan átlagos munkaegységérték összegével számoljuk az élőmunka-ráfordítást.* A termelőszövetkezeti szektorra vonatkozóan ez természetesen megfelelőbb, de az így adódó önköltségi számok sem alkalmasak arra, hogy belőlük az arányok meghatározásához megfelelő következtetéseket vonhassunk le. Az ismert önköltségszámítással ugyanis az említett összefüggések nem, illetve csak külön számítással tárhatók fel. Nem vitatható ezért, hogy amíg nem találunk megfelelőbb módszert a termelőszövetkezeti önköltségszámítás és azon belül is elsősorban az élőmunka-ráfordítás számbavételére, indokolt a termelőszövetkezetekben a termelés helyes összetételének megválasztásához, az állam részéről pedig a mezőgazdasági árpolitika kialakításához a bruttó jövedelem és a termelés kapcsolatának feltárására alkalmas költség- és jövedelemzösszszámításra nagy figyelmet fordítani.

* A termelőszövetkezeti önköltségszámításban a Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Üzemtani Intézete állami gazdasági bérszinttel, a Földművelésügyi Minisztérium pénzügyi főosztálya pedig a munkaegység normalizált összegével számolja el az élőmunka-ráfordításokat.

VII.

A termelőszövetkezeti költség- és jövedelmezősszámítások egyaránt szükségesek az árszínvonal és az árarányok meghatározásához. Bár mindkét esetben a jövedelmezőség oldaláról kell megítélni a termelési ráfordításokat, mégis mások a problémák, ha az árszínvonalról és mások, ha az árarányokról van szó. Ez a tanulmány elsődlegesen az árarányok helyes meghatározásának kérdéseit kutatja. Ebből következően elsősorban nem az árakban foglalt jövedelem nagyság, hanem a cikkenkénti jövedelemarányok helyes kimunkálására alkalmas nyilvántartási és számítási módszerek kialakításának szükségességét kívánja bizonyítani.

Megítélésem szerint a helyesen kialakított költség- és a bruttó jövedelmezősszámítás lényegesen egyszerűbb, a termelőszövetkezetekben is eredményesebben alkalmazható, mint az önköltségszámítás. Ennél a számításnál az élómunka-ráfordításokat nem szükséges sem állami gazdasági bérszinttel, sem pedig más valamilyen értékösszeggel figyelembe venni. Elegendő az élómunka-ráfordítások kimutatása munkanapban. Ezzel számos — az önköltségszámításnál szükségszerűen felmerülő — probléma elkerülhető. Lényegében itt részleges, azaz élómunka-ráfordítás nélküli önköltségszámításról van szó.

A termelőszövetkezeti költség- és jövedelmezősszámítás alapvető követelménye, hogy a termelési ágazatok termelési ráfordításai között elkülönítsük a tényleges kiadásokat. Ezáltal mind a népgazdasági szintű, mind az üzemi szintű elemzéshez ágazatonként külön-külön a tényleges kiadás és az ár különbsége alapján már megállapítható a felhasznált élómunka egy napjára és a területegységre jutó bruttó jövedelem.

A termelők — mint láttuk — az élómunka-ráfordításaikkal elérhető munkanapra és területegységre jutó jövedelmet egyaránt vizsgálják. Ebből következik, hogy az állami szerveknek is így kell vizsgálniuk a különféle cikkek árai által realizálható jövedelmet, illetve az adott árakkal realizálható jövedelemnek a termelés alakulására gyakorolt hatását.* Az egy munkanapra és a területegységre jutó jövedelem ágazatonkénti ismerete lehetővé teszi az adott árak és a termelés kapcsolatának feltárását, megmutatja, hogy a termelők hogyan reagálnak az árakban foglalt jövedelemre, azok arányaira.

A korábbiakban szó volt arról, hogy a termelőszövetkezetek adott-ságaiktól függően eltérő módon ítélik meg a termelési ágazatok jövedelmezőségét. Különösen jelentős ebben a munkaerő-sűrűség eltérése. Ebből következően nagyon kell ügyelni arra, hogy a költség- és jövedelmezőség-vizsgálatban mind a kisebb, mind pedig a nagyobb tagsűrűségű szövetkezetek szerepeljenek. Világosan látni kell, hogy néhány, sőt száz vagy kétszáz szövetkezet adatai alapján is nehéz megalapozott véleményt nyilvánítani. Ezért az országos átlagot közelítő, lehetőleg annak megfelelő kalkulált élő- és holtmunka-ráfordítás alapján is számításokat

* Az állattartási ágazatok jövedelmezőségét is területegységre (pontosabban takarmánytermő területre) és munkanapra helyes számítani. A termelők ugyanis a takarmánytermelés és az állattartás jövedelmezőségét együttesen ítélik meg. (A takarmánytermelés jövedelmezőségének különálló vizsgálata azokban a gazdaságokban szükséges, ahol a takarmányt eladásra termelik.)

kell végezni. Ez mindaddig szükséges, amíg a termelőszövetkezetek széles körében nem állnak rendelkezésre részletes jövedelmezőségi számítások.

★

A cikkben elsődlegesen a mezőgazdasági árpolitikával — azon belül is az arányok kialakításával — kapcsolatos költség- és jövedelmezőség-számítás néhány főbb elvi és módszertani kérdése vetődött fel. Ezek a gondolatok korántsem tekinthetők lezártaknak. Sok kérdésben még további kutatás szükséges a megalapozottabb álláspont kialakításához. Természetesen a költség- és jövedelmezőség-számítás kérdései nemcsak az árpolitika oldaláról vetődnek fel. A hozzáértő szakemberek feladata ezek üzemi vonatkozásainak helyes feltárása, a helyes módszer kialakítása. Ezt az árpolitikával foglalkozó közgazdászok nem tarthatják feladatuknak. De bizonyos kérdésekkel mégis érdemes volt foglalkozni. Minden bizonnyal hasznos a mezőgazdasági önköltségszámítás elméleti és gyakorlati szakembereinek figyelmét ráirányítani azokra a sajátosságokra, amelyek figyelembevétele jelentősen segítené mind az állami árpolitika jobb megalapozását, mind pedig a termelőszövetkezetek gazdálkodásának, a gazdálkodás eredményének helyes feltárását. Szándékom volt a cikkel egyidejűleg arra is felhívni a figyelmet, hogy a mezőgazdaság szövetkezeti szektorában az ismert módon számított önköltségi mutatók, ha nincsenek egyidejűleg a bruttó jövedelmezőségi számításokkal összekapcsolva, helytelen irányban befolyásolhatják a szövetkezeti gazdaságokat és az állami szerveket.

Természetesen ésszerűtlen lett volna azzal foglalkozni, hogy 10 vagy 20 év múlva milyen törvényszerűségek hatnak a mezőgazdasági árak kialakításában és mennyiben kell a jelenlegi árképzési módszertől eltérni. Minden bizonnyal változások következnek be a termelőszövetkezetek munkadíjazási, jövedelemrészesedési rendszerében. Ezek többé-kevésbé megváltoztathatják a jövedelmezőség megítélését. De más, előre még nem látható változások is bekövetkeznek, amelyek hasonló hatást válthatnak ki. Hiszen ma is a termelőszövetkezetek eltérő munkaerősűrűsége és egyéb eltérő adottságai az árakban foglalt jövedelemarányok vonatkozásában szinte szövetkezetenként más reagálást váltanak ki. Egy azonban bizonyos: a termelőszövetkezetek fejlődésével már a közeli években határozottan ki fog alakulni egy helyileg elérhető jövedelemigény. A termelőszövetkezetek termelésüket ennek megfelelően ehhez igyekeznek alakítani, függetlenül attól, hogy a jelenlegi módszerekkel számított önköltség számukra mit mutat.

Végül még egy kérdésre szükséges utalni. A költség- és a bruttó jövedelmezőségszámítás — amellet, hogy az árpolitika megalapozásában alapvető fontosságú — nagy segítséget jelent a termelőszövetkezeteknek is, mert azt kutatja, ami a termelőszövetkezeti gazdálkodásban a legfontosabb: a bruttó jövedelmet. Ezzel szemben a különböző szerveknél jelenleg folyó önköltségszámítási módszer, elmosva a termelőszövetkezeti és az állami szektor közötti különbségeket, tiszta jövedelmet kutat, a figyelmet elsősorban arra irányítja, hogy melyik termelési ágazatban adódik tiszta jövedelem és melyikben nem.

SIMON GYÖRGY—KONDOR GYÖRGY:

A Kantorovics és Novozsilov nézeteiről folyó vitához

L. V. Kantorovics „Az erőforrások legjobb felhasználásának gazdasági számítása” című 1959-ben megjelent műve¹ élénk vitát váltott ki a szovjet közgazdászok körében.

Kantorovics könyvével körülbelül egyidejűleg — szintén 1959-ben — jelent meg V. V. Novozsilov tanulmánya „A ráfordítások és eredmények mérése a szocialista gazdaságban” címmel.² E tanulmányban Novozsilov majdnem azonos fő következtetésekre jut, mint Kantorovics. Kantorovics és Novozsilov lényegében azonos álláspontot képviseltek az 1960. áprilisi moszkvai tanácskozás plenáris ülésén. Így az eredetileg Kantorovics nézetei kapcsán kirobbant vita kibővült.

Meg kell továbbá említeni, hogy Nyemcsinov akadémikus, bár Kantorovics művéhez 1959 júniusában írt szerkesztői előszavában — ezt a továbbiakban ismertetjük — számos kritikai megjegyzést tett, „Az érték és ár a szocializmusban” című vitacikkében³ több fontos kérdésben Kantorovicséhez hasonló álláspontot foglalt el. Kantorovics és Novozsilov referátumainak alapvető tételeivel egyetértett az 1960. áprilisi vitában L. A. Vaág, a termelésiár-típusú árak mellett állástfoglaló egyik legismertebb szovjet közgazdász.⁴

Más szovjet közgazdászok, elsősorban A. J. Bojarszkij és A. I. Kac, élesen bírálták Kantorovicsot. A. Kac egyik vitacikke a Voproszi Ekonomiki 1960. 5., a másik a 11. számában jelent meg. Bojarszkij először a Planovoje Hozjajsztvo 1960. 1. számában bírálta Kantorovicsot, egy könyvről írt recenzió keretében. Kantorovics e recenziót az 1960. áprilisi tanácskozáson úgy jellemezte, mint amely figyelmen kívül hagyja műve tartalmának nagyobb részét, elferdíti és helytelenül interpretálja annak sok tételét, s egy sor egymásnak ellentmondó állítást tartalmaz.⁵

Kacéhoz és Bojarszkijéhez hasonló álláspontot foglalt el Kantorovics nézeteivel kapcsolatban az a cikk, amely Gatovszkij és Szakov tollából jelent meg a Kommunizist 1960. 15. számában (a cikk első része Malisevet és Szoboljt bírálta, mert tagadják az árutermelés létét a szocializmusban). E cikk tételeivel a folyóirat szerkesztősége egyetértett. A Voproszi Ekonomiki 1961. 2. számában Bojarszkij megismételte Kantorovics nézeteire vonatkozó állításait és kiterjesztette bírálatát Novozsilov álláspontjára is. Cikkének alapvető kritikái megjegyzései a Voproszi Ekonomiki szerkesztőségének álláspontját is kifejezték. Ugyanezen számban P. Mszisztzlavszkij is bírálta Kantorovicsot és Novozsilovot. Ugyanakkor a lap Novozsilov tollából is közölt vitacikket, amelyben válaszolt Kac egyes bíráló megjegyzéseire, s

¹ Ismertetését lásd a Közgazdasági Szemle 1962. januári számában. Javaslatainak lényegét Kantorovics a matematikai módszerek közgazdasági alkalmazásával foglalkozó 1960. áprilisi moszkvai tanácskozáson elhangzott előadásában is ismertette. Ezenkívül Kantorovics tollából megjelent egy vitacikk a Voproszi Ekonomiki 1960. 1. számában „A termelési ráfordítások számítása” címmel, továbbá egy körülbelül 50 oldalas tanulmány „A matematika alkalmazása a közgazdasági kutatásban” című, Nyemcsinov akadémikus szerkesztette kötetben. (E mű nemrégiben magyar nyelven is megjelent.)

² Ugyancsak megjelent a „Matematika alkalmazása a közgazdasági kutatásban” című kötetben.

³ Voproszi Ekonomiki, 1960. 12. sz.

⁴ Voproszi Ekonomiki, 1960. 8. sz. 110. l.

⁵ Voproszi Ekonomiki, 1960. 8. sz. 107. l.

egy kérdésben elhatárolta magát Kantorovicstól. Az alábbiakban összefoglaljuk a vitában elhangzottakat, s néhány kérdéssel kapcsolatban kifejtjük saját álláspontunkat is.

V. Sz. Nyemcsinov akadémikus Kantorovics ismertett művéhez írt szerkesztői előszavában nyomatékosan hangsúlyozta Kantorovics úttörő érdemeit a lineáris programozás kialakításában és a programozási módszerek gazdasági alkalmazásának jelentőségét. (A népgazdaság egyes területein e módszerek hasznosságát már a gyakorlat is igazolta.) Kantorovics művének fő érdemét abban jelölte meg, hogy egyes műszaki-gazdasági és tervezési feladatokkal kapcsolatban meggyőző példákkal bizonyítja és illusztrálja a programozás gyakorlati alkalmazási lehetőségeit. Az objektíve meghatározott értékelések (o. m.-ek) a konkrét, izoláltan vizsgált feladatok megoldásának fontos eszközei: az adott feladatot jellemző sajátos mutatószámok. Az o. m.-eket felhasználó gazdasági számítások rendszere Nyemcsinov szerint lehetővé fogja tenni a termelési tényezők olyan alkalmazását, amely számol azok deficitességével, korlátozottságával, leterheltségével, s biztosítja a programfeladatok maximális teljesítését. Ugyanakkor Nyemcsinov szerint Kantorovics túl általános jelentőséget tulajdonít az o. m.-eknek és a javasolt számítási módszereknek. Megalapozatlannak tartja e helyütt azt a törekvést, hogy az o. m.-ekkel mérjék a termékek értékét és a termelési tényezők ráfordításait. Szerinte az o. m.-ek csak népgazdasági részfeladatoknál használhatók fel: elosztási jellegűek, s nem tekinthetők ráfordításnak. Mint „A matematika alkalmazása a közgazdasági kutatásban” című Nyemcsinov akadémikus szerkesztette mű utószavából kitűnik, e megállapítás lényegében a differenciális föld- és bányajáradékra. valamint a berendezések bérleti értékelésére vonatkozott. Előbbieket (a föld- és bányajáradékot) azonban Nyemcsinov is az úgynevezett differenciális munkaráfordítások⁶ alkotórészeiként ismeri el, különbséget téve azonban társadalmi munkaráfordítások és differenciális munkaráfordítások között (előbbieken valószínűleg a szokásos értelemben vett átlagos munkaráfordításokat érti).

A berendezések „bérleti értékelése” Nyemcsinov szerint úgy fogandó fel, mint az olyan speciális gazdasági számítások eleme, amelyeknél számolni az egyes berendezésfajták deficitességével, limitáltságával, s nem tekinthető népgazdasági kategóriának. Más helyen (a Kantorovics művéhez írt előszó 9. lapján) azzal érvel, hogy a fölös mennyiségben rendelkezésre álló erőforrások o. m.-je nulla, ami szerinte népgazdasági szempontból tartahatatlanság értékelés. Ezzel kapcsolatban azonban véleményünk szerint mérlegelni kell, hogy az optimális tervekben csupán egyes kiselejtendő (vagy nem teljesen kihasználható) berendezések, illetőleg erőforrások kaphatnak nulla értékelést. Kantorovics helyesen állapítja meg, hogy a berendezések „bérleti értékelését” nem csupán időleges okok (egyes gépek kapacitásának korlátozottsága stb.) teszik szükségessé, hanem a nemzeti jövedelemből behurházásra kiszakítható eszközök korlátozottsága is, hatékony alkalmazási lehetőségeikhez képest. (Egyébként „Az érték és az ár a szocializmusban” című cikkében⁷ maga Nyemcsinov akadémikus is a termelőiár-megállapításnál figyelembe veendő kategóriaként kezeli az álló- és forgóeszközök „terventabilitását”, valamint a különféle differenciális járadékokat.)

Nyemcsinov akadémikus szerint — mint láttuk — az o. m.-ek nem a termékek értékét fejezik ki. De az érték azon sajátos átalakult formája, amelyhez szerinte az árakat a szocialista gazdaságban igazítani kell, lényegében azonos a népgazdasági terv alapján nyerhető o. m.-ekkel. Ezzel kapcsolatban érdemes utalni rá (az általunk összeállított ismertetésben erről szó van): maga Kantorovics is lehetségesnek tartja, hogy a termékek o. m.-jeit az érték átalakult formáinak tekintsük.

⁶ Novozsilov tanulmánya lényegében az o. m.-eket nevezi differenciális ráfordításoknak. Nyemcsinov szerint helyesebb differenciális munkaráfordításokról beszélni.

⁷ Voproszi Ekonomiki, 1960. 12. sz.

Messzemenően egybevágunk azok a módszerek, amelyekkel Kantorovics, illetőleg Nyemcsinov a *termelői árakat* meg kívánják határozni (e kérdést mindkét szerző csak vázlatosan fejtette ki). S hogy nem véletlen hasonlóságról van szó, arra következtetni lehet Nyemcsinov akadémikus Kantorovics művéhez írt 1959-es szerkesztői előszavának befejező mondataiból is: „Természetesen L. V. Kantorovicsnak az ártervezéssel kapcsolatos sok javaslata és következtetése figyelmet érdemel. Ki kell emelni, hogy szerző időszerűen és precízen veti fel egy olyan értékelés- (ár-) rendszer kidolgozásának kérdését, amely a gazdasági önelszámolás emelőjéül, olyan eszközként szolgálhat, amellyel a források népgazdasági szempontból legcélszerűbb felhasználási variánsa meghatározható. Természetes, hogy a szerző nem dolgozhatta ki elméletileg teljesen az általa érintett nagyszámú, az optimális népgazdasági terv összeállításakor felmerülő kérdést. A szerző egy sor érve és modelljeinek elemei a továbbiakban felhasználható lesz... mind a népgazdasági tervezés gyakorlatában, mind a szocialista gazdaság egyes problémáinak megoldása során.”⁸

Lényegesen másként értékelik Kantorovics és Novozsilov eredményeit Kac és Bojarszkij, Gatovszkij és Szakov, valamint Msziszlavszkij. Kac több lényeges ellenérve más említett szerzők — Bojarszkij, Gatovszkij és Szakov — cikkeiben is megtalálható, jórészt kevésbé kifejtett, vázlatos indoklással. Ezért célszerűnek látszik Kac érvelésének viszonylag részletes kritikai ismertetése.

A Voproszi Ekonomiki 1960. 5. számában megjelent vitacikkben Kac még csak Kantorovics nézeteit bírálta. „A gazdasági számítások helytelen koncepciójáról” című cikkében Kac elismeri, hogy adott források esetén, amikor azok nagysága bizonyos ideig nem változtatható, a Kantorovics által javasolt módszerek hasznosan alkalmazhatók. Azt állítja azonban, hogy az o. m.-ek felhasználása káros, ha dinamikus (a termelési bázis fejlesztésével kapcsolatos) problémákat kell megoldani. Az o. m.-ek felhasználásával összeállított terv szerinte legfeljebb átmenetileg (az első pár évben) gyorsítaná meg a fejlődést, az olyan népgazdasági tervhez képest, amely az „individuais tényleges termelési költségek” (az önköltség) maximális csökkentésére törekszik minden időszakban és minden gazdasági ágban. Kantorovics terminológiáját alkalmazva Kac csak a „közvetlen munkaráfordításokkal”, illetve azok bérköltségével számol, s figyelmen kívül hagyja a „munkamegtakarító tényezők” (berendezések, föld stb.) elvonása miatti „közvetett” munkaráfordításokat.

Kac álláspontját példákön illusztrálja. Ezek közül bemutatjuk a legjobban kidolgozottat, amelyben Kantorovics eredeti kiindulóadatainak felhasználásával jut eltérő következtetésekre.

Kantorovics példájában a kitermelőipar egy bizonyos ágazatában a legegyszerűbb eszközökkel 2000 munkás dolgozik; egy munkás évi bére 10 ezer rubel, évi teljesítménye 1000 tonna érc. Egy tonna érc a kitermelés helyén 20 rubel, egy munkásra évi 20 ezer rubel termelési érték jut. A termelés növelése céljából az ágazatot gépesíteni kívánják. Ehhez az ágazat 80 millió rubelt kap beruházásra, a gépesítés további költségeit az ágazat tiszta jövedelméből kell fedezni. Az ágazat dolgozóinak száma változatlan (2000 fő) marad. A kitermelés gépesítése kétféleképp („A” vagy „B” típusú géppel) oldható meg. A „B” típusú gép technikailag tökéletesebb, mint az „A” típusú. Kétszer annyit munkás négyezer munkás négyezer termel vele, mint a másik géppel, a munka termelékenysége tehát általa az „A” géppel elérhető szint duplájára emelhető. Az önköltség is alig több mint a fele (51,5 százalék) az „A” géppel elérhetőnek. Ezért Kac amellet foglalt állást, hogy feltétlenül a technikailag tökéletesebb „B” géppel kell kezdeni az ágazat gépesítését, bár annak beszerzési költsége 10-szerese az „A” gépének, s a technikai haladás és a ter-

⁸ L. V. Kantorovics: I. m. 11. l.

melékenységnövelés fékezésével vádolja Kantorovicst, mivel az *számítások alapján* más következtetésre jut.

Hogy járt el Kantorovics? Kiszámította mindkét gép „bérleti értékelését” és hatékonyságát. Az „A” típusú gép „bérleti értékeléséhez” a következőképp jut. Az e gépet kiszolgáló 10 munkás legegyszerűbb eszközökkel évi 200 ezer rubel, az „A” géppel viszont 800 ezer rubel értékű terméket állíthat elő. A gépesítéssel előállítható pótlólagos termékmennyiség tehát évi 600 ezer rubel gépenként. A gépesítéssel kapcsolatos pótlólagos ráfordítások (amortizáció és üzemeltetési költség) összege évi 220 ezer rubel gépenként. Ily módon az „A” típusú gép alkalmazásával elérhető évi tiszta megtakarítás (a gép „bérleti értékelése”) $600 - 220 = 380$ ezer rubel. Ugyanigy számolva egy db „B” típusú gépre évi 2 millió 340 ezer rubel tiszta megtakarítás (illetve „bérleti értékelés”) adódik. Mivel ismeretes mindkét gép beszerzési értéke (800 ezer, illetve 8 millió rubel), az „A” típusú gép hatékonysága $380 : 800 = 0,47$, vagyis évi 47 százalék, a „B” típusú pedig $2340 : 8000 = 0,29$, vagyis évi 29 százalék.

A kapott eredményből Kantorovics azt a következtetést vonja le, hogy a gépesítést adott esetben az „A” típusú géppel helyes *kezdeni*. Az ágazat rendelkezésére bocsátott 80 millió rubelből 100 ilyen gép szerezhető be, ezzel 1000 ember, vagyis a dolgozók fele azonnal gépi munkára térhet át. Az ágazat tiszta jövedelme (amortizációval együtt) már az első évben 74 millió rubel lesz. Ez további 92 „A” típusú gép beszerzését teszi lehetővé, vagyis az ágazat majdnem teljes gépesítését már a 2. év elején. *Ezután megkezdődhet az áttérés a tökéletesebb „B” típusú gépekre.*

Mi a helyzet, ha a gépesítést mindjárt a „B” típusú gépekkel kezdik? Az első évben csupán 10 ilyen gép szerezhető be, s csupán a munkások 1/10-e dolgozhat gépekkel. Az évi tiszta jövedelem (amortizációval együtt) mindössze 47,4 millió rubel, vagyis az ágazat rekonstrukciója sokkal lassabban halad, mint az első esetben. Nem nehéz meggyőződni róla, írja Kantorovics, hogy az ágazat teljes átállítása a technikailag tökéletesebb „B” gép alkalmazására az első esetben (vagyis a gépesítést az „A” géppel kezdve) gyorsabb, mintha rögtön a „B” gépet kezdenék alkalmazni.⁹

Kac szerint Kantorovics ilyenfajta számításainak végzetes hiányossága: nem számol azzal, hogy egyáltalán nem közömbös az egyes ágazatok, sőt a népgazdaság egésze szempontjából, 5 évvel előbb, vagy később vezetik-e be a leghatékonyabb technikai eszközöket. Technikailag élenjáró berendezéseket alkalmazva sokkal több lehetőség van további javításokra, mint kevésbé korszerű berendezéstípusok esetén. S ha rögtön a „B” gépet alkalmazzák, hamarabb halmozódnak fel a tapasztalatok egy még tökéletesebb „C” gép előállításához.

Véleményünk szerint azonban Kac figyelmen kívül hagyja, hogy a technika fejlesztése napjainkban nemcsak egy ágazatnak, sőt nem is egy országnak az erőfeszítésein múlik. Továbbá, ha valamely ágazatban egy ideig *széleskörűen* a technikailag nem legtökéletesebb eszközöket alkalmazták is, ez nem zárja ki, hogy kutatások folyjanak újabb és hatékonyabb technika létrehozására. Sőt, ha a kevésbé fejlett technika nagyobb tiszta jövedelmet ad a népgazdaságnak, lehetővé teheti, hogy többet áldozzának a tudomány és a technika fejlesztésére, s ezzel meggyorsítsák a *gazdasági szempontból is teljesen kielégítő* termelőeszközök létrehozását.

Kac cikkében számos állításokat is közöl álláspontja alátámasztására. Összehasonlítási alapul 10 éves időszakot választ, s feltételezi, hogy újítások, racionalizálások stb. eredményeként az „A” gépnél évi 2 százalékkal, a „B” gépnél viszont évi 4 százalékkal nő a munka melékenysége, a gépek kezelésének teljes elsajátítása után (feltételezése szerint az alkalmazásbavételt követő 3-ik évtől kezdve). Kac számításai a következők:

⁹ Kantorovics: I. m. 210–212. 1. és Voproszi Ekonomiki 1960. 5. sz. 113–114. 1.

A beruházások hatékonyságának számítása (millió rubelben)

Évek	Az ágazat gépesítése								
	Előbb „A”, azután „B” géptípussal					Csak „B” géptípussal			
	Gépek száma		Felhalmozás		Teljes termelés	Gépek száma	Felhalmozás		Teljes termelés
	A	B	évi	felhasználatlan halmozott			évi	felhasználatlan halmozott	
1.	100	—	74,0	2,0	100	10	47,4	—0,6	68,0
2.	190	—	122,6	124,6	154	16	63,8	63,2	84,8
3.	200	—	128,0	244,6	160	24	85,2	85,0	107,2
4.	200	—	128,0	372,6	160	34	113,6	118,2	135,2
5.	200	—	128,0	500,6	160	49	154,3	152,4	177,2
6.	100	50	211,0	311,6	240	68	206,3	206,7	230,4
7.	10	95	285,7	237,3	312	94	275,3	274,0	301,0
8.	—	109	294,0	531,3	325	100	294,0	520,0	320,0
9.	—	100	294,0	825,3	320	100	294,0	814,0	320,0
10.	—	100	294,0	1119,3	320	100	294,0	1108,0	320,0
Összesen:	—	100	—	1119,3	2446	100	—	1108,0	2063,8

Ua. fokozatos termelékenységgemelkedést számításba véve

1.	100	—	74,0	2,0	100,0	10	47,4	0,6	68,0
2.	180	—	122,6	124,6	154,0	16	63,8	63,2	84,8
3.	200	—	131,2	247,8	163,2	24	88,9	88,1	110,3
4.	200	—	134,4	382,2	166,4	35	124,9	125,0	145,0
5.	200	—	137,6	519,8	169,6	51	179,3	176,3	202,4
6.	100	50	217,4	337,2	246,4	73	256,7	252,0	281,1
7.	10	95	286,5	263,7	312,8	100	358,0	398,7	384,0
8.	—	100	307,0	570,7	333,0	100	371,0	769,7	397,0
9.	—	100	320,0	890,7	346,0	100	384,0	1143,7	410,0
10.	—	100	332,0	1222,7	358,0	100	396,0	1594,7	422,0
Összesen:	—	100	—	1222,7	2394,4	100	—	1594,7	2504,6

Voproszi Ekonomiki 1960. 5. sz. 115. l.

Kac ezzel véli bizonyítani azt az állítást, hogy a Kantorovics javasolta módszert perspektivikus, illetőleg általában a termelési bázis bővítésével kapcsolatos tervszámításokban helytelen alkalmazni. Bizonyítása azonban egyáltalán nem meggyőző. Először is: „bizonyításának” sarkköve a példa *kiinduló adatainak* önkényes megváltoztatása. Másodsor, ha a kiinduló adatok e változtatását el is fogadják, az új feltételek a Kantorovics javasolta módon teljes mértékben figyelembe vehetők. Kac azzal, hogy a példa kiinduló feltételezéseinek módosításával eltérő eredményre jut, még egyáltalán nem bizonyította Kantorovics *módszerének* a perspektivikus tervezésben való alkalmatlanságát. Legfeljebb arról lehet szó, hogy Kantorovics ebben az egyszerű példában figyelmen kívül hagyta a munkatermelékenység fokozatos emelkedését. A beruházás-gazdaságossági számítások gyakorlatában nálunk is, más szocialista országokban is alkalmazzák ezt az absztrakciót: eltekintenek a beruházások üzembelépése után fokozatosan elérhető pótlólagos termelékenységgemelkedés előzetes számbavételétől. Kac bíráló megjegyzései, amelyeket a technikai fejlődés és a termelékenység-emelkedés fékezése vonatkozásában tett, ily módon a jelenlegi beruházás-gazdaságossági számításokat is érintik, annál is inkább, mivel e számítások

során tudvalevően *hatékonysági normákat* írnak elő, nem pedig a Kac által egyedül helyesnek tartott maximális individuális önköltségszűkítést.

De ettől függetlenül, semmi okunk annak feltételezésére, hogy a technika legutolsó szavát képviselő berendezéseken a munka termelékenysége az előkalkulálthoz képest feltétlenül (vagy akár csupán az esetek többségében) lényegesen gyorsabb *ütemben* emelkedne, mint a kevésbé korszerű berendezéseken.

Egyébként Kac a példában — tételét bizonyítandó — hallgatólagosan feltételezte, hogy a kevésbé termelékeny „A” típusú gépek kicserélésére csak teljes fizikai elhasználódásuk (a beszerzéstől számított 5 év) után kerülhet sor, továbbá, hogy az ez idő alatt felhalmozódó sok százmillió tisztá jövedelem *felhasználatlanul hever*, figyelmen kívül hagyva Kantorovics általa is idézett utalását, hogy az ágazat tiszta jövedelmét felhasználva már a 2. év után megkezdődhet az áttérés a tökéletesebb „B” típusú gépekre. Ezáltal Kac feltételrendszere ellentmondásossá, inkonzisztenssé válik. Kimutatható, hogy az inkonzisztencia megszüntetése, a felhalmozódó tiszta jövedelem felhasználása esetén még a Kac által feltételezett fokozatos termelékenységemelkedést figyelembe véve is Kantorovics variánsa a hatékonyabb. [Ennek számszerű levezetését e helyütt a rövideg kedvéért mellőzzük. Megtalálható a szerzők ugyane témáról készült tanulmányában (MTA Közgazdaságtudományi Intézet Könyvtára).]

Végeredményben megállapíthatjuk: nem Kantorovics, hanem Kac álláspontja — az individuális önköltségből való kiindulás fékezne a technikai fejlődést és a termelékenység növekedését. Kac tulajdonképpen azt rója fel Kantorovicsnak és Novozsilovnak, hogy a népgazdaságilag valóban hatékony új technika alkalmazása mellett szállnak síkra.

A. Kac *második vitacikke* „A közgazdasági elmélet és a matematika gazdasági alkalmazása” címmel jelent meg.¹⁰ A cikk főként Novozsilov álláspontját, illetőleg Kantorovicsot és Novozsilovot közösen bírálja. Novozsilov a rávonatkozó bíráló megjegyzésekre a Voproszi Ekonomiki 1961. 2. számában megjelent „A ráfordítások számítása a szocialista gazdaságban” című vitacikkében válaszolt.

Kac *szerint* (ezzel Bojarszkij is egyetért) *a beruházások és általában a termelőeszközök hatékonyságának meghatározására Novozsilov által javasolt módszerek lényegében azon alapulnak, hogy a társadalmi keresletnek és kínálatnak primátusa van a termeléssel szemben.* Ezt Kac azzal kapcsolatban veti fel, hogy Novozsilov (valamint Kantorovics) az optimális tervek kidolgozásakor a végső felhasználást (a személyes és a közületi fogyasztást, valamint a beruházásokat) — legalábbis összetételét tekintve — adottnak veszik.

Ezzel kapcsolatban utalunk Kantorovicsra, aki művében kifejti: a végső felhasználás valamely más úton megtervezett összetételéből *kiindulva* kapott o. m.-ek lehetővé teszik (a helyettesítési lehetőségek kihasználásával) a végső felhasználás eredetileg tervezett összetételének javítását, gazdaságosabbá tételét. Kac szerint az o. m.-ek azért nem alkalmasak a végső felhasználás összetételének korrigálására, optimális voltának ellenőrzésére, mert függvényei annak, s arról igyekeznek meggyőzni az olvasót, hogy az optimális népgazdasági terv szempontjából a végső felhasználással kapcsolatos döntések a legfontosabbak. Mivel pedig ezeknél az o. m.-ek — s általában a Kantorovics és Novozsilov javasolta optimális tervezési módszerek — szerinte nem használhatók fel, nagyon korlátozottnak látja jelentőségüket.

Kac abszurdumnak véli annak feltételezését, hogy az o. m.-ek visszahathatnak a kiinduló feltételezésekre, amelyekből *első közelítésben* meg-

¹⁰ Voproszi Ekonomiki, 1960. 11. sz.

határozták őket, mivel ezzel „megváltoztatnák önmagukat”.¹¹ Csakhogy ez nem abszurdum, hanem olyan paradoxon, amelyet a reális élet állít a tervezés elé. Egyébként a szokásos értelemben vett átlagos munkaráfördítések tervezett szintje szintén függ a végső felhasználás nagyságától és szerkezetétől, így a beruházások volumenétől, összetételétől és elosztásától, a termelési kapacitások kihasználási fokától stb. Így Kac — ha következetes lenne — ezeket sem tekinthetné alkalmasnak a végső felhasználás összetételének optimalizálására.¹²

A szóban forgó paradoxon ismételt közelítésekkel („iterációval”) oldható meg. Lényegében ez történik jelenleg is a népgazdasági tervezés során. Az ismételt közelítések — a terv egy-egy átdolgozása — megváltoztathatják mind a szokásos értelemben vett átlagos munkaráfördítések (illetve önköltség), mind az o. m.-ek (differenciális munkaráfördítések) tervezett értékeit.

A végső felhasználást érintő optimalizálási kérdések eldöntésekor eddig sem csak a szokásos értelemben vett átlagos munkaráfördítésekkel számoltak. Pontosabban: az átlagos munkaráfördítésekkel egyáltalán nem számoltak, azokat nem is ismerték, ehelyett az önköltséget, illetve beruházási döntéseknél a hatékonysági együtthatót, egyes deficitesség miatti korrekciókat, több népi demokratikus országban sok döntésnél devizaáratokat stb. alkalmazták.

Kac cikkében azt javasolja, hogy az ágazati kapcsolatok mérlegéből matematikai módszerekkel határozzuk meg a szokásos értelemben vett átlagos munkaráfördítések, s ezeket alkalmazzuk a gazdasági számításokban az eddig használt módszerek, illetőleg a Kantorovics által javasolt o. m.-ek helyett. Szerintünk ez nem előrelépést, hanem visszalépést jelentene, különösen a beruházások tervezésében. Egyrészt, a kialakult árrendszer — arányait tekintve — minden hiányossága ellenére is valószínűleg közelebb van a differenciális munkaráfördítésekhez (o. m.-ekhez), mint a szokásos értelemben vett átlagos munkaráfördítések, másrészt a beruházások tervezésében általánossá vált a hatékonysági normatíva (illetőleg normatívák) figyelembevétele stb.

A mostani helyzethez képest előrehaladást az optimális tervezési módszerek alkalmazása jelenthet, amelyeknek persze Kantorovics és Novoszilov műveiben csak bizonyos — bár véleményünk szerint fontos és alapjában helytálló — sajátosságai vannak kifejtve.

Novoszilov cikkében aaptalannak nevezte Kac azon állítását, hogy nála a termelési tényezők „deficitességének értékelései” és a munkaráfördítések egy kalap alá kerülnek, mint a polgári közgazdászok munkáiban. A következőket írja: „Ismeretes, hogy az általános egyensúlyi modellekben (Walras és mások) a termelési tényezők — munka, tőke és föld — „szolgáltatásai” árainak összegeként kiszámított termelési költségeket minimalizálják. A javasolt sémában viszont az összes munkaráfördítések minimuma határozandó meg. A termelési alapok, beruházások és természeti források itt csak mint a munka alkalmazási feltételei szerepelnek. Továbbá, az általános egyensúlyi modellekben a termelőeszközök árai, rajtuk keresztül pedig a „termelési tényezők szolgáltatásainak” árai is a fogyasztási javak értékességéből vagy hasznosságából vannak levezetve. A javasolt sémában viszont a termelőeszközök és végtermékek árai a munkaráfördítésekbenől vannak levezetve.”¹³

¹¹ Voproszi Ekonomiki, 1960. 11. sz. 94. l.

¹² Bizonyos megfontolások alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a perspektivikus népgazdasági tervezési számításokban (tehát ahol Kac, valamint Kantorovics és Novoszilov többi bírálói elsősorban vitatják az o. m.-ek alkalmazhatóságát) a differenciális munkaráfördítések (o. m.-ek) mind volumenükben, mind arányaikban kevésbé függenek a végső felhasználás tervezett összetételétől, mint a szokásos értelemben vett átlagos munkaráfördítések. E kérdés azonban még további vizsgálatot igényel.

¹³ Voproszi Ekonomiki, 1961. 2. sz. 93. l. Kiemelés tőlünk. — S. Gy.—K. Gy.

Kac fő ellenvetése Novozsilovval szemben lényegében ugyanaz, mint amit előző cikkében Kantorovics módszeréről is kifejtett: a javasolt számítási módszer szerinte lassítaná a technika és a munkatermelékenység fejlődését. Ezzel kapcsolatos véleményünket már kifejtettük.

Novozsilov Kaccal vitázva rámutat, hogy az *időtényező figyelmen kívül hagyása elodázná a Szovjetunió alapvető gazdasági feladatának megoldását*. Megjegyzi továbbá: sokszor kell választani olyan különböző hatékonyságú beruházási lehetőségek (például csővezetékek átmérője, utak hajlásszöge stb.) között, amelyeknél a pótlólagos befektetés nem érinti a technikai színvonalat, s csökkenő hatékonyságú. Kac módszere elvonná az eszközöket a hatékonyabb beruházásoktól.

Kac azt is állította, hogy Novozsilov két, egymásnak ellentmondó véleményyt fejt ki, amikor egyrészt szükségesnek tartja az egyes újratermelhető javak deficitességének elhárítását (Kac egyedül ezzel ért egyet), másrészt állást foglal a deficitesség figyelembevétele mellett a tervszámításokban és az árakban. Novozsilov válaszában rámutat, hogy a két tétel nem mond ellent egymásnak, sőt a második az elsőből következik. Az újratermelhető javak deficitességét el kell hárítani, mert fékezi a munkával való takarékoskosságot. Addig azonban, amíg erre nincs mód, a deficitességet figyelembe kell venni a tervben. Az árak, esetleg csak az „árnyékárak” („eszméi árak”, melyeket a tervszámításoknál használnának fel) *időleges* eltérítése perspektivikus színvonaluktól azért szükséges, hogy a termelés ösztönzésével hamarabb el lehessen hárítani a deficitességet. Ehhez persze *helyesen kell felmérni a szükséges eltérítés nagyságát*.

Kac úgy véli, hogy az árak időleges eltérései a perspektivikus színvonalától kevésbé hatékony döntésekre (kevesbé hatékony technikai eszközök kiválasztására) vezetnek. Novozsilov ezzel szemben azzal érvel, hogy egyetlen valamirevaló tervező sem fog például egy 15 évre szóló beruházásnál csupán a termelőeszközök mostani áraiból kiindulni. Rámutat továbbá arra is: amennyiben Kacnak igaza lenne, ez azt jelentené, hogy az új technikai eszközökkel kapcsolatos új szovjet ártervezési gyakorlat fékezne a fejlődést. Valójában pedig az új, felemelt árak meggyorsítják a termelés növekedését, s így az új technika alkalmazását is.¹⁴

Novozsilov érveihez kiegészítésül megjegyezzük, hogy az optimális terv alapján kapható o. m.-ek az újraellátható javak „deficitességét” csupán az adott időszakban el nem hárítható mértékben tartalmazzák. Utalni lehet továbbá arra is, hogy a beruházások hatékonyságának számítására Kantorovics által javasolt módszer szerint a több időszakot felölelő döntéseknél minden egyes időszak ráfordításait és eredményeit az *illető* időszak tervezett áraival (pontosabban, az első időszakokét o. m.-ek, a későbbiekét normálértékelések alapján) kellene számításba venni. Ezáltal a deficitesség nem maradna figyelmen kívül, de nem is rontaná le a hosszabb időszakra szóló döntések hatékonyságát.

Mint már utaltunk rá, Novozsilov cikkében egy kérdésben elhatárolja magát Kantorovictól. A következőket írja: „A lineáris programozás közgazdasági alkalmazásával kapcsolatban szeretném megjegyezni, hogy számomra úgy tűnik, a közgazdászok részben azért bizalmatlanok e módszerrel szemben, mert L. V. Kantorovics közgazdasági-matematikai modelljeiben túlságosan univerzális jelentőséget tulajdonít a megoldó együtthatóknak. Véleménye szerint az optimális tervben *minden ár* megoldó együttható (objektíve meghatározott értékelés); még a munkának is vannak objektíve meghatározott értékelései. Ezzel nem lehet egyetérteni. Hisz ez azt jelenti, hogy az árképzés matematikai modellje nem veszi figyelembe az újra nem termelhető források korlátozottsága és a munka korlátozottsága közötti lényeges különbséget. A munka más, magasabb értelem-

¹⁴ Voproszi Ekonomiki, 1961. 2. sz. 94. 1.

ben korlátozott, mint a természeti források vagy a beruházások: az emberek minimumra igyekeznek csökkenteni ráfordításait és maximálisan kihasználni alkalmazási lehetőségeit. Ezért az árképzés termodelljében csak a korlátozott erőforrások hatékonysági normatívái megoldó együtthatók. De ezen szerepükben a megoldó együtthatók a szocialista gazdaság optimális tervezésének szükséges eszközei, mert az értéktörvény azon funkcióját tükrözik, amelynek felhasználása nélkül lehetetlen elérni az optimumot a népgazdasági tervezésben — a korlátozott termelési erőforrások felhasználásának értékbeni számbavétele funkcióját.”¹⁵

Mint Bojarszkij cikkéből kitűnik,¹⁶ Kantorovics bírálói nincsenek megelégedve Novoszilov idézett fejtegetésével. Bojarszkij cikkének egyik helyén lényeges, nagyon fontos eltérésnek nevezi ugyan Kantorovics álláspontjához képest, hogy Novoszilov szerint a munka általában ne kapjon o. m.-et. Véleménye szerint azonban Novoszilov nem gondolta végig a dolgot, mert ha végiggondolja, „megtagadta volna Kantorovics egész o. m.-rendszerét és helyes alapra helyezi a matematikai módszerek alkalmazását” (I. m. 70. l.). Másutt pedig (I. m. 69. l.) e kérdéssel kapcsolatban úgy ítéli, hogy a két szerző (Kantorovics és Novoszilov) koncepciója közötti különbség majdnem nulla.

Novoszilov idézett fejtegetését mi sem tartjuk következetesnek. Nem világos, minek kellene nevezni szerinte a programozás során a munkaerőre, az egyes munkaerő-kategóriákra kapott optimális értékeléseket, s nem egészen meggyőző, miért jelentené ezek „lefokozását”, ha a munka o. m.-jeiről beszélünk. Ugyanakkor nyilvánvaló az is, hogy az o. m.-ek népgazdasági meghatározásával kapcsolatban Kantorovics több, nagyon fontos elvi jellegű problémát nyitva hagyott. Ezekre a további elméleti és gyakorlati kutatásoknak kell majd választ adniok.

A. Bojarszkij cikke, „A matematika közgazdasági alkalmazásának kérdéséhez”¹⁷ tartalmaz néhány olyan állítást is, amiről az eddigiekben még nem volt szó. Kachoz hasonlóan ő is mindenekelőtt azt próbálja bizonyítani, hogy a Kantorovics javasolta módszerek jelentősége rendkívül korlátozott. E célból azonban Kactól eltérő érvekhez folyamodik.

Bojarszkij a Kantorovics művében szereplő első példából (illetőleg annak egy korábbi változatából) indul ki. E példában (vö. a mű ismertetésével¹⁸) 5 vállalatcsoportról van szó, amelyek kétfajta cikket képesek előállítani, s ismeretes termelékenységük, valamint kapacitásuk az egyes cikkekből. Kantorovics először ezen a feladaton mutatja be az optimális terv és az o. m.-ek meghatározását, alapvető sajátosságait. Bojarszkij azt állítja, hogy az e példában szereplő séma nem alkalmas a népgazdaság bemutatására, bármennyire növeljük is a vállalat típusok (termelő részlegek) és az előállítható cikkek számát. Arra hivatkozik, hogy például az autógyárak nem gyárthatnak szövetet, a textilgyárak pedig autót. Ez eddig igaz is, csak éppen nem támasztja még alá Bojarszkij további állításait, hogy tudniillik az o. m.-ek és általában a Kantorovics javasolta módszerek népgazdasági méretben elvesztik értelmüket, nem alkalmazhatók. Ez csak akkor lenne igaz, ha a népgazdasági tervezés során *semmilyen* variációs lehetőség nem lenne, vagy ha a lineáris programozás csupán olyanféle egyszerű feladatokra lenne kidolgozva, mint a Bojarszkij által emlegetett. Ismeretes, hogy valójában mind a népgazdasági tervezés, mind a lineáris programozás tekintetében egészen más a helyzet.

Még ha abból indulunk is ki, hogy minden ágazat (vagy vállalat) csak meghatározott terméket állíthat elő, akkor is számolni kell annak lehetőségé-

¹⁵ Voproszi Ekonomiki, 1961. 2. sz. 92–93. l.

¹⁶ Voproszi Ekonomiki, 1961. 2. sz. 70. l.

¹⁷ Voproszi Ekonomiki, 1961. 2. sz.

¹⁸ Közgazdasági Szemle, 1962. januári szám.

vel, hogy egyes ráfordítások helyettesíthetik egymást, valamint a külkereskedelem (export-import) révén történő helyettesítéssel.

A talán legtöbb problémát okozó s legfontosabb variációs lehetőségek a beruházásokkal kapcsolatosak, szoros összefüggésben a meglévő termelési bázis kihasználásának kérdésével. Ismeretes, hogy a matematikai programozás e tekintetben — amint ezt részben már a hazai gyakorlat is igazolja — széleskörűen alkalmazható. Emellett nagyszámú variációs lehetőséget kínál a külkereskedelem, valamint az arányossági követelmények egyidejű, komplex figyelembevétele.

Bojarszkij azonban minderről nem ír. Ezzel szemben kijelenti, hogy az *o. m.-ek feltételezik a marginalizmus „törvényeinek” egész hirhedt rendszerét: a csökkenő termelékenység törvényét, a talaj csökkenő termékenységeinek törvényét, a ráfordítások csökkenő hatékonyságának törvényét stb.*¹⁹

Valójában az *o. m.-ek* és Kantorovics egész „rendszere” semmivel sem tételez fel többet, mint amit a lineáris programozásnál általában fel szoktak tételni, hisz e mutatószámok a lineáris programozás közvetlen eredményei. *Általában elismeri a szakirodalom, hogy a lineáris programozás linearitási (egy esetleges konstans résztől eltekintve arányossági) feltételét a gyakorlati tervezés is széleskörűen alkalmazza, s az esetek többségében ez a valóság viszonylag jó közelítését jelenti. Hol itt a csökkenő hozadék törvényének elismerése?*

Véleményünk szerint *célszerű szétválasztani két dolgot:*

1. A linearitást feltételezve adott termelési és technikai lehetőségek mellett (statikus feladatoknál) a lehetséges döntések („technológiák”, termelés-szervezési módszerek) közül előbb a legkedvezőbbeket ésszerű bevonni, s így a programozás (tervezés) során később (a gyakorlati megvalósítás alkalmával azonban nagyjából egyidejűleg) bevonásra kerülő eljárások kevésbé növelik az eredményt.

2. A termelési bázis bővítését is felölelő (dinamikus, több, illetőleg hosszabb időszakra kiterjedő) lineáris programozást illetően még ebben az értelemben sem beszélhetünk a „csökkenő hozadék” törvényének elismeréséről. A későbbi időszakban bevonható „technológiák” a lineáris programozás feltételei között is egyaránt lehetnek hatékonyabbak („növekvő hozadék”, ugyanolyan hatékonyságúak, vagy kevésbé hatékonyak, mint a jelenleg (illetőleg korábban) alkalmazottak. Ez mindig a konkrét feltételek, a várható technikai fejlődés stb. figyelembevételével, a *modellen kívül* döntendő el. A modell alkalmazása csupán egy-egy „technológiára” vonatkozóan követeli meg a linearitási (továbbá az oszthatósági) feltételezést.

*Bojarszkij véleményünk szerint helyesen hívja fel a figyelmet a linearitási (arányossági) absztrakció korlátozott érvényére. A nagyobb üzemmérettel, a nagyobb gyártmánykibocsátással stb. gyakran nem nőnek arányosan a beruházási és üzemeltetési költségek. A nem lineáris összefüggések bizonyos esetei a lineáris programozás szokásos módszereit alkalmazva is figyelembe vehetők. Egy-egy döntési lehetőség (például a létrehozandó objektum méretétől függő) „növekvő hozadékaival” azonban csak nem lineáris programozás esetén számolhatunk. Az ezzel kapcsolatos matematikai és számolástechnikai problémák még nem teljesen megoldottak. Kantorovics maga is utalt művében a linearitási absztrakcióra, s emiatt a lineáris programozással nyert *o. m.-ek* közelítő voltára.*

Végül megemlítjük, hogy az *o. m.-ek tervdöntésektől, gazdasági intézkedésektől való függésére hivatkozva Bojarszkij teljesen szubjektív jellegűnek tünteti fel e mutatószámrendszert. De hát a szokásos értelemben vett átlagos munkaráfordítások tervezett értékei szintén függvényei a népgazdasági tervnek. Csak annyiban nevezhetők objektívnek, amennyiben a terv valóban összhangban van az objektív gazdasági törvények követelményeivel. Ugyanez*

¹⁹ Voproszi Ekonomiki, 1961. 2. sz. 66. 1.

érvényes természetesen az o. m.-ekre, a differenciális munkaráfordításokra is, mindenesetre azzal a különbséggel, hogy az o. m.-ek nem akármilyen, hanem az ismereteink alapján, adott feltételek között kidolgozható legjobb — vagyis az objektív törvények követelményeinek leginkább megfelelő — terv függvényei. Ha programozással minden másnál hatékonyabb, megalapozottabb terv dolgozható ki, akkor a kapott o. m.-ek is objektívebbek, mint bármely más terv fajlagos ráfordításait kifejező mutatószámrendszer.

Bojarszkij idézett cikkében gúnyos hangnemben bírálja a társadalmilag szükséges átlagos munkaráfordítások Kantorovics javasolta meghatározását. Lényegében azzal érvel, hogy mivel az o. m.-ek kifejezhetők nemcsak munkában, hanem más, teljesen kihasználható termelési tényezőkből — például megművelendő földterületben — is, felhasználásukkal nem állapíthatók meg a társadalmi munkaráfordítások. Csakhogy valamely feladat o. m.-jeinek arányai függetlenek attól, hogy melyik teljesen kihasználható erőforrásban fejezzük ki őket. (Ezt a kérdést részletesebben kifejtjük és matematikailag is bizonyítjuk egy most készülő tanulmányunkban.) Így akár a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló élő munka, akár valamely más, teljesen kihasználható erőforrás felhasználását akarjuk minimalizálni, nagyságában ugyan különböző (pontosabban más mértékegységben kifejezett), de arányaiiban azonos o. m.-ekhez jutunk. Véleményünk szerint ez a különböző termelési tényezők ráfordításainak kölcsönös kapcsolatából következik (például pótlólagos gépek vagy földterület felhasználásával élőmunka takarítható meg és fordítva). Semmiképpen sem helyes tehát azt állítani, hogy az o. m.-ek nem lehetnek kapcsolatban a társadalmilag szükséges munkaráfordításokkal.

L. Gatovszkij és M. Szakov „A közgazdasági kutatás elvi alapjáról” című cikke Kantorovics művét főleg azért bírálja, mert Kantorovics — úgy mond — *igyekszik összeegyeztetni a marxizmus értékelméletét a határhaszon-elmélettel*. Ebből kiindulva bírálja a Kantorovics javasolta módszereket s az o. m.-rendszer alkalmazását. E cikkben is megtalálhatók a technikai fejlődés és termelékenység-növelés gátlására vonatkozó állítások. Ugyanakkor a cikk elismeri, hogy az o. m.-ek „bizonyos mértékben felhasználhatók az alsóbb tervezésben, főként a vállalatoknál és a műhelyekben, a termelési feladatok részlegek közötti elosztására, adott tervválaszték és adott források esetén.”²⁰

P. Msztilavszkij „A gazdasági kapcsolatok és folyamatok mennyiségi kifejezéséről” című vitacikkében²¹ szintén található néhány kritikai megjegyzés Kantorovics és Novozsilov álláspontjával kapcsolatban. Msztilavszkij szerint a közvetett ráfordítások („berendezésjradék” stb.) figyelembevételét követelő koncepció alapja az a valóságos tény, hogy a hatékony források felhasználása az egyik helyen befolyásolja a termelékenységet másutt. De Kantorovics és Novozsilov nem vették számításba — írja —, hogy ez így vagy úgy tükröződik a közvetett ráfordítások nélkül számított munkaértékben is. Három esetet különböztet meg ezzel kapcsolatban:

1. A befektetéseket (hatékonyabb termelési tényezőket) ugyanazon cikket gyártó más vállalatoktól vonják el. Ez esetben a szokásos értelemben vett átlagos munkaráfordítások alapján meghatározott munkaérték tükrözi a teljes közvetett ráfordításokat.

2. Az adott vállalatot ellátó ágazatoktól történik a hatékonyabb eszközök elvonása. Mivel emiatt viszonylag megdrágulnak a felhasznált termelőeszközök, a szokásos értelemben vett átlagos munkaráfordítások ekkor is tükrözik a „közvetett ráfordításokat”.

3. Az elvonástól olyan vállalatok szenvednek, amelyeknek nincs semmi kapcsolatuk a szóban forgó vállalattal. Ekkor a közvetett ráfordítások nem tükröződnek az adott termék értékében, de emelik a társadalmi össztermék értékét.

²⁰ Kommunizist, 1960. 15. sz. 90. l.

²¹ Voproszi Ekonomiki, 1961. 2. sz.

Ennek alapján Msztiszlavszkij arra a következtetésre jut, hogy az első két esetben a közvetett ráfordítások figyelembevétele ismételt számbavételt jelentene, a harmadik esetben pedig a munkaráfordítások viszonylagos emelkedését népgazdasági méretben végzett számítással meg lehet fogni. Következésképp „a közvetett ráfordítások számítása csak elferdíti az egyes termékek tényleges munkaráfordításait”²²

Msztiszlavszkij ezen érvelésével szemben megállapítható:

1. Nem áll fent, hogy az első két esetben Kantorovics és Novozsilov módszerét alkalmazva ismételt számbavétel történne. Nem szabad elfelejteni, hogy a közvetlen munkaráfordítások o. m.-jükkal (amely általában alacsonyabb az újonnan létrehozott értéknél), illetve Novozsilovnál a munkabér alapján kerülnek figyelembevételre.

2. A közvetett ráfordításokat felmerülési helyük szerint a Msztiszlavszkij javasolta módon szétválasztani általában csak elméletileg lehet. Nehéz például elképzelni, hogy minden egyes gazdasági döntésnél népgazdasági számítással határozzuk meg a közvetett munkaráfordításokat: nem ismerhetjük *valamennyi* vállalat beruházási lehetőségeit, azok hatékonyságát, s hogy *melyiktől* vonjuk el az eszközöket a szóban forgó intézkedéssel.

3. A második fajta közvetett ráfordítás mérése a szerző javasolta módon szintén erősen problematikus, mert a szállító ágazatok rendszerint nemcsak egy vállalatnak szállítanak, valamely termelőeszközt sok esetben nem egyetlen cikkfajta előállításához használják fel stb.

4. A szokásos értelemben vett átlagos munkaráfordításoknak nincs meg az a tulajdonságuk, mint az o. m.-eknek, tudniillik, hogy felhasználásukkal optimális döntéseket lehet hozni.

Ezzel végére értünk a Kantorovics és Novozsilov nézeteivel — lényegében a gazdasági optimumszámítások elvi és módszertani kérdéseivel — kapcsolatos szovjet vita kritikai ismertetésének. A legutóbbi hónapokban a szakajtó nem közölt kimondottan e problémakört tárgyaló újabb vitacikkeket. Mégis, a kifejtettek alapján aligha vonható kétségbe, hogy a *vita nem zárult le*. Folytatódnia kell, hogy teljesen tisztázódjanak a nézetek, s a helyes (vagy legalábbis viszonylag helyesebb) álláspontok váljanak általánosan elfogadottá, hisz ez *rendkívül fontos nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szempontból is: a népgazdasági tervezés és az árképzés színvonalának emelése, tökéletesítése érdekében. S ez nemcsak a mi véleményünk. A matematikai módszerek tervezési alkalmazásával foglalkozó szovjet közgazdászok egy nagyobb csoportjának nemrég kiadott munkája a többi között a következőket írja: „Mi ezen értékelések (az o. m.-ekről van szó — S. Gy.—K. Gy.) közgazdasági tartalma, s belőlük kiindulva kell-e felépíteni az árrendszert? E kérdés vitás... Sok közgazdász... helytelennek véli L. V. Kantorovics álláspontját és az értékeléseknek részleges gazdasági feladatok megoldása kisegítő mutatóinak szerepét szánja. L. V. Kantorovics „Az erőforrások legjobb felhasználásának gazdasági számítása” című művével, ahol megalapozza az értékelések természetére és jelentőségére vonatkozó nézeteit, komolyan és részletesen foglalkozni kell... Meg kell jegyezni, hogy az értékelések és a közgazdasági-matematikai modellek megoldásakor keletkező bármely más mutató közgazdasági természetének megértéséhez nemcsak közgazdasági, hanem matematikai ismeretek is kellenek, amelyek lehetővé teszik az értékelések matematikai származásának, a kitérő feladatok más mutatószámaival való kölcsönös mennyiségi kapcsolatának felismerését.”*²³ A vitának tehát folytatódnia kell. De úgy véljük, a további elméleti vitát is előrevinné, ha — kísérleti jelleggel — sor kerülne Kantorovics és Novozsilov javaslatának *gyakorlati alkalmazására*. Megítélésünk szerint hazánkban erre több szempontból is viszonylag kedvezőek a lehetőségek.

²² I. m. 102. l.

²³ L. Primenenyije matematiki i elektronnoj tyehnyiki v planirovanyii. (Szerk. A. Aganbegjan—V. Belkin) Izd. Ek. Lit. Moszkva, 1961. 270. l. (Kiemelés tőlünk — S. Gy.—K. Gy.)

A munkatermelékenység növelésének néhány közgazdasági problémája a szovjet iparban

A kommunizmus anyagi-technikai zásisának létrehozása, a Szovjetunió alapvető gazdasági feladatának megoldása feltételezi, hogy a szovjet népgazdaság a munkatermelékenységben is elérje, majd jelentősen túlszárnyalja a legfejlettebb tőkésországokat. A munkatermelékenység problémáit napjainkban a szovjet közgazdászok a XXII. kongresszus határozatainak fényében sokoldalúan, mélyrehatóan elemzik. Ennek során a termelékenység növelésével kapcsolatos általános feladatok (például a dolgozók szakmai és kulturális színvonalának emelése) mellett rámutatnak az egyes népgazdasági ágakban megoldandó speciális problémákra is. A továbbiakban Sz. A. Hejnman* és D. Karpuhin** tanulmányai alapján ismertetjük a munkatermelékenységnek az iparban felmerülő néhány közgazdasági problémáját.

Az SZKP XXII. kongresszusa — mint ismeretes — kitűzte a munkatermelékenység emelkedésének konkrét feladatát a következő két évtizedre. Az iparban a termelékenységnek (az egy munkásra jutó évi termék-volumennek) 1980-ig 4—4,5-szeresére kell növekednie. Hejnman ennek jelentőségét a következő számokkal érzékelteti. 1960-ban a szovjet iparban 18,43 millió munkást foglalkoztattak, átlagban 40 órás (napi 6,67 órás) munkahéttel. Ahhoz, hogy 1980-ig az ipari termelést körülbelül 30 órás munkahét mellett 6-szorosára növeljék, változatlan munkatermelékeny-

ség esetén majdnem 150 millió ipari munkásra lenne szükség, vagyis a termelésből kilépők pótlását nem is tekintve, több mint 130 millió új munkaerőt kellene a termelésbe bevonni. A termelékenység tervezett 4—4,5-szeres emelkedése esetén (a munkaidő csökkentése miatt az óratermelékenységnek 20 év alatt Hejnman szerint 5,3—6-szorosára, Karpuhin szerint 6,7-szeresére kell nőnie), 1980-ban 25—28 millió ipari munkásra lesz szükség. Így a létszámnövekedés (7—10 millió fő) csak töredéke a változatlan termelékenységi szint esetén szükségesnek.

Meg kell jegyezni, hogy ennél nagyobb ipari létszámnövekedés veszélyeztetné a terv más előirányzatainak megvalósulását. Karpuhin szerint 20 év alatt az összes foglalkoztatottak száma 40 százalékkal nő, de ennek körülbelül 4/5-ére az anyagi termelésen kívül (az egészségvédelemben, az oktatásban, a gyermekek internátusi ellátásához stb.) lesz szükség, vagyis az anyagi termelésben dolgozók száma átlagosan alig 10 százalékkal emelkedik. Az iparban tehát a tervezett 40—55 százalékos létszámnövekedésnél már számoltak nemcsak a természetes szaporodással és a foglalkoztatottsági szint bizonyos emelkedésével, hanem az anyagi termelés más területeiről (lényegében a mezőgazdaságból) felszabaduló munkaerővel is.

Hogyan aránylik a 20 éves tervben tervezett ipari termelékenységemelkedés üteme a tervet megelőző évtizedhez képest? Ha az előirányzott termelékenységnövekedés középértékével (4,25-tel) számolunk, akkor az egy munkásra jutó termelésnek évi 7,5 százalékkal, az óratermelékeny-

* Sz. A. Hejnman: *Ekonomiceszkije problemi organizacii promislennovo proizvodstva*. Vesztnyik Akademii Nauk SZSZSZR. 1962. 1. sz.

** D. Karpuhin: *Proizvogyityelnoszty truda v SZSZSZR i ZSA*. Mirovaja Ekonomika 1962. 1. sz.

ségnek pedig körülbelül évi 10 százalékkal (Hejnman szerint 9,1 százalékkal) kell nőnie.

Az 50-es évek első felében az egy munkásra jutó termelés valamivel gyorsabban (évi 7,6 százalékkal) nőtt, mint a 20 éves terv előirányzata, de az egy órára jutó termelés emelkedési üteme (évi körülbelül 7,6 százalékkal) jóval alacsonyabb volt a most előirányzott 9—10 százaléknál. Az 50-es évek második felében meggyorsult az óratermelékenység emelkedése (évi 8,5 százalékkal), s megközelítette a 20 éves tervben előirányzottat, az egy munkásra jutó évi termelés növekedése (évi 6,7 százalékkal) azonban mintegy 10 százalékkal maradt alatta a 20 éves tervidőszakban elérendő ütemnek.

A 20 éves terv termelékenységi előirányzatai tehát bizonyos „feszítettséget” tartalmaznak (ez vonatkozik egyébként az iparon kívül a mezőgazdaságra is), tehát az eddigi termelékenységgel szemben az új ütem *gyorsulásával* számolnak. Ez annál is inkább szembeszökő sajátossága a tervnek, mert a termelési volumen növekedésénél lényegében az utóbbi évek fejlődési ütemével, sőt az iparban e fejlődési ütem: némi lassulásával számol. Mi indokolja ezt az eltérést? Reálisak-e a termelékenységnövekedés ütemére vonatkozó előirányzatok?

A XXII. kongresszus anyagai, valamint az ismerttetett tanulmányok is meggyőzően bizonyítják, hogy a termelékenység viszonylag gyorsabb növelésére megvan a lehetőség. Utalni lehet mindenekelőtt a munka technikai felszereltségében bekövetkező óriási haladásra. Az ipari munka villamosenergia-ellátottsága 20 év alatt 8—9-szeresére nőtt, vagyis kétszer olyan gyorsan, mint az egy munkásra jutó termelés tervezett volumene. A villamosenergia-ellátottság növekedése hatalmas lehetőségeket ad az automatizálás, a korszerű vegyi eljárások fokozására stb. Ismeretes, milyen hatalmas feladatokat kell megoldani még a dolgozók képzése, általános és szakmai műveltségének magasabb szintre emelése, a tudomány és a technika legkorszerűbb eredmé-

nyeinek széles körű hasznosítása tekintetében. Az említett tényezők mellett, illetve azoknak jórészt szoros kapcsolatban vetődik fel a *termelés-szervezés* problematikája.

A termelés-szervezés — hangsúlyozza Hejnman — semmiképpen sem azonosítható a termelés technológiájával. Valamely adott technológia ugyanis nem határozza meg egyértelműen a termelés-szervezési problémákat. De nem lehet a termelés-szervezést a munkaszervezésre sem korlátozni, mivel a technika fejlődésével mind fontosabbá válik a termelés tárgyi elemeinek térben és időben való elhelyezése. A termelékenységnövelés szervezési tartalékainak jelentőségére mutat Hejnman véleménye szerint a szovjet és az amerikai ipar egyes gazdasági mutatószámainak összehasonlítása. Így például az, hogy bár *a berendezések teljesítőképessége a szovjet ipar nem egy ágában meghaladja az amerikai színvonalat, a munkatermelékenység mégis jóval alacsonyabb annál.*

Például a nagyolvasztók egységnyi térfogatra jutó teljesítőképessége a szovjet iparban 37 százalékkal magasabb az amerikaiénál. Majdnem ugyanilyen mértékben — 34 százalékkal — nagyobb a martinkemencék 1 m²-ére jutó acélkihozatal. Hasonló a helyzet a szovjet hengerművi berendezésekkel is. Ennek ellenére a szovjet vaskohászatban a munka termelékenysége körülbelül 40 százalékkal alacsonyabb az amerikaiénál. Ez egyrészt azzal függ össze, hogy az alapvető kohászati aggregátumokat a Szovjetunióban lényegesen több munkás szolgálja ki, továbbá, hogy azonos termelési volumenre (1 millió tonna acélra) vetítve 2,8-szor annyi munkás dolgozik az alaptermelő üzemen kívül.

A gépiparban a szerző közvetett úton végez hasonló jellegű összehasonlítást, összevetve a munkás és a fémfeldolgozó (forgácsoló, kovácsoló és sajtoló) szerszámgépek számát a két országban. Megállapítja, hogy azonos számú szerszámgépre a szovjet gépiparban 1958-ban 73 százalékkal több munkás jutott, mint az amerikaiiban (a műszakszámban lévő kü-

lönbséggel korrigálva, vagyis 1 műszakra számítva 64 százalékkal). Ennek főbb okait az előkészítő műveletek alacsonyabb specializáltságában és gépesítetttségében, az alaptermelés szervezési hiányosságaiban és a nem közvetlen termelést végző munkások jóval nagyobb számában jelöli meg.

A textilipar fő ágában, a pamutiparban még kedvezőtlenebb a helyzet. Itt az egy orsóra jutó termelés 28 százalékkal, az egy szövőgépre jutó nyersszövet-termelés 10 százalékkal magasabb a Szovjetunióban. Ugyanakkor 1 millió méter szövetet 3,4-szer annyi munkás állít elő, mint az Egyesült Államokban.

Jórészt a termelés-szervezés hiányosságaival függ össze a nem alaptermelést végző munkások viszonylag nagy száma. 1958-ban a szovjet iparban 8 millió fő, vagyis a munkások fele tartozott ebbe a kategóriába. Ezzel szemben az Egyesült Államokban csak 4 millió, az összes ipari munkások kevesebb mint egyharmada. A szovjet közgazdászok számítása szerint 1958-ban az amerikai iparban átlagban mintegy 2,2-szer volt magasabb a munka termelékenysége, vagyis a szovjet ipar munkatermelékenységi színvonala körülbelül 45 százalékat tette ki az amerikaiaké. A közölt adatok alapján megállapítható, hogy az alaptermelésben viszonylag kisebb a különbség — itt a termelékenység átlagos színvonala valószínűleg az amerikai szint 60 százaléka körül lehetett —, az alaptermelésen kívül viszont jóval nagyobb: az amerikai szint itt körülbelül 3,4-szeresen meghaladta a szovjet termelékenységet.

Hejnman felhívja a figyelmet több komoly szervezési hiányosságra, például arra, hogy az ország összes fémforgácsoló szerszámgépeinek több mint a fele — körülbelül 1 millió db — a gép- és fémfeldolgozó-ipar alaptermelő üzemein kívül, különböző ágazatokban van szétaprózva, ahol főként a berendezések és felszerelések javítási szükségleteinek ellátására szolgál. *A javító- és karbantartó munkák nem megfelelő koncentrálsának és specializálásának s egyéb szervezési hiányosságainak nem kis*

szerepe van abban, hogy e munkák az amerikaiaknál 40 százalékkal alacsonyabb termelési szint mellett a szovjet iparban 1,4 millióval több munkást kötnek le.

Hejnman rámutat arra, hogy sok esetben rendkívül elhúzódik az új gyártmányok — különösen az új gépek — tervezése, a gyártás előkészítése, elsajátítása. Gyakran mindehhez évek kellene, s közben az új gyártmány gazdaságilag elavul. *Komoly elmaradás tapasztalható a gyártmányalkatrészek egységesítésében és tipizálásában.* Ez különösen a gépiparban gátolja jelentősen a termelékenység emelkedését. 1959 közepén például csupán a leningrádi körzet gépgyáraiban több mint 2,5 millió fajta speciális alkatrészt állítottak elő. A termelés-szervezés hiányosságai rontják az alaptermelésben dolgozók munkaidőkihasználását, s ezzel termelékenységet. Speciális kutatások alapján megállapították, hogy a *gépipar fémforgácsoló szerszámgépein dolgozó munkások munkaidejük 20—25 százalékát segédműveletek végzésével töltik.* Továbbá, a gépipari üzemekben a termelési ciklus nagy része „várakozási idő”. Az alkatrészek két művelet között gyakran hosszú ideig megmunkálatlanul hevernek, s ez fölöslegesen növeli a befektetetlen és félkésztermékek állományát, a raktározási ráfordításokat stb.

Mindez arról tanúskodik — hangsúlyozza Hejnman —, hogy halaszthatatlanná vált egy sor nagy gazdasági feladat termelés-szervezési megoldása. Ezen feladatok között elsőnek *a gépipar belső szerkezetének tökéletesítését* jelöli meg. A gépiparon belül olyan arányokat kell teremteni, illetve olyan ágazatokat kell létrehozni, ami biztosítja a termelés összes alap- és kiegészítő folyamatainak harmonikus ellátását. Ennek során nagy, specializált ágazatokot kell kifejleszteni a szállító-emelőgépek (az üzemen belüli szállítás felszerelése), a tartalékalkatrészek, továbbá a termékek műszaki ellenőrzéséhez szükséges műszerek előállítására céljából. Ki kell építeni a specializált javítóüzemek összefüggő hálózatát is.

A szállító-emelőgépek és berende-

zések specializált gyártásának fejlesztése elősegíti, hogy csökkenjen az *üzemen belüli szállításban lekötött munkások száma, amely 1958-ban 2,3 millióval haladta meg az amerikaiit.* Hasonló szerepet töltenének be a specializált tartalékalkatrész-gyártó és -javító üzemek, vagy az 1958-ban 500 ezer munkást foglalkoztatott műszaki ellenőrzés műszereit gyártó vállalatok is.

További nagy fontosságú feladat olyan *rugalmas, progresszív termelés-szervezési formák kidolgozása, amelyek összeegyeztethetővé teszik a műszaki fejlődés gyors ütemét (a gyártmányfejlesztést, a választék kibővítését) a gazdaságos termelésszervezéssel.* A modern gépipart minden országban az egyedi és sorozatgyártás túlsúlya jellemzi. Tömeggyártás keretében csak néhány olyan cikk készül, mint az autók, traktorok, hűtőszekrények, rádiók és televíziókészülékek stb. A műszaki fejlődés ezen ágazatokban is egyre inkább megköveteli a gyártott cikkek konstrukcióinak, típusainak rendszeres megváltoztatását. A gyártmánykonstrukciók nemritkán megváltoznak, még mielőtt elhasználnának az előállításhoz szolgáló speciális berendezések. Továbbá, még fizikai elhasználódásuk előtt a már működő berendezéseknél tökéletesebbeket terveznek, illetve gyártanak. Az így keletkező ellentmondást mélyíti, hogy a berendezések (munkaeszközök) egyre bonyolultabbá, költségeesebbé válnak, a tartósságuk fokozódik. Drága, nagy értékű, nagy termelékenységgel rendelkező berendezések nemritkán fékezik az általuk előállított gyártmányok műszaki fejlesztését, konzerváló tényezőként hatnak. Számításba kell venni azt is, hogy a termelés alapvető gazdasági mutatói nagymértékben függenek a termelés tömegszerűségétől. Ez szintén arra ösztönöz, hogy hosszabb ideig ne változtassák meg a gyártmányok konstrukcióját, hogy lehetőleg korlátozzák a választékot stb.

A vázolt ellentmondást teljes joggal nevezhetjük — mutat rá Hejnman — a modern ipar műszaki fejlődése kapcsán felmerülő legfonto-

sabb gazdasági problémának. Nyilvánvaló, hogy nem mondhatunk le a műszaki fejlődésről, a gyártmánykonstrukciók megváltoztatásáról. Az is nyilvánvaló, hogy az előállított cikkek cseréje miatt nem dobhatjuk ki a még nem amortizálódott nagyértékű berendezéseket. Nem mondhatunk le a tömeggyártás nyújtotta előnyökről sem. Más módon kell tehát kiutat keresni. *Létre kell hozni a tömeg-, de legalábbis a nagysorozatgyártási módszerek alkalmazásának feltételeit kissorozat-gyártás, illetve az előállított cikkek gyakori változtatása esetén is.* Ezzel kapcsolatban az alkatrészek tipizálásának jelentőségére mutat rá a szerző. Olyan berendezésfajtákat kell létrehozni, amelyek felhasználásával különböző speciális és bonyolult aggregátumok az „építőköcka elv” alapján állíthatók össze. A technológiai folyamatok tipizálásának eredményeként pedig a gyorsan változó gyártmányok különböző, de egymáshoz hasonló alkatrészei előre kidolgozott típus technológia alapján gyorsan, rendkívül racionálisan állíthatók elő. Ugyanakkor a tipizálás révén lerövidíthető a termelés előkészítésének, az új technika elsajátításának és az új gyártmányok bevezetésének ideje is.

A termelésszervezés harmadik megoldandó fő feladata — állapítja meg Hejnman — *a termelőrészelemek tárgyi elv alapján történő specializálása (a berendezéseknek az adott gyártmány vagy gyártmánycsoport technológiai folyamatának megfelelő elhelyezése) és a futószalagszerű gyártás széleskörű alkalmazása.* E tekintetben a termelésszervezés legfejlettebb formája napjainkban az egy vagy több gyártmány előállítására alkalmas automata gépsor, amely felöleli az egész termelési folyamatot a nyersanyagbeadtól a készgyártmányok kibocsátásáig.

Végül ezzel kapcsolatban Hejnman ismét hangsúlyozza, hogy *gyökeresen meg kell javítani a munkaerő elosztását az alap- és a segédtermelés között.* Ehhez magasabb technikai szintre kell emelni az iparvállalatok szállító, kisegítő-kiszolgáló részlegeit, specializált javítóipart kell kiépíteni,

preventív jellegűvé kell fejleszteni a minőségellenőrzést stb.

A 20 éves tervben előirányzott hatalmas technikai fejlődés, valamint a termelés-szervezés vonalán teendő intézkedések biztosítani fogják, hogy már a terv első évtizedében megvalósuljon a termelés komplex gépesítése, s lényegében megszűnjön a kézi munka mind az alaptermelésben, mind pedig egyéb területeken. Ennek a feladatnak nagyságát jól szemlélteti, hogy — Karpuhin adatai szerint — a Szovjetunióban jelenleg az anyagi termelésben foglalkoztatottak kétharmada kézi munkát végez. A komplex gépesítés és az automatizálás, valamint a vázolt szervezési feladatok megoldásával tehát reálisak a termelékenység eddiginél is gyorsabb emelésére vonatkozó előirányzatok.

Ezzel kapcsolatban érdemes kiemelni a *gépgyártás fejlődését*. Karpuhin szerint a *szovjet gépipar szerszám-gép-parkja ma körülbelül 90 százaléka az amerikaiinak*. A szovjet gépiparban már 1958-ban 49,4 százalékot tett ki a 10 évnél nem régibb szerszámgépek aránya, míg ugyanakkor az Egyesült Államokban ez 40,3 százalék volt. A 20 éves terv időszakában az újonnan gyártott szerszámgépek gazdasági hatékonysága jelentősen megnő. Előzetes számítások szerint 1980-ig a kövacsoló-sajtoló berendezések teljesítőképessége 3-szorosára, a fémforgácsoló szerszámgépeké és az öntődei berendezéseké pedig 3,5—4-szeresére emelkedik. Az egyes gépfajták teljesítőképességének ugrásszerű megnövekedése mellett az automatizálással az eddigi töredékére csökken a kiszolgálásukhoz szükséges munkáslétszám is, s ez jelentős termelékenységemelkedést tesz lehetővé. *A szovjet ipar* — írja Karpuhin — *már ma annyi, sőt valamivel több automata gépsort állít elő, mint az amerikai*. 1960-ban a Szovjetunióban 618 új automata és félautomata gépsort helyeztek üzembe, s 1980-ig a berendezések gyártása 69-szorosára emelkedik. Ezáltal a Szovjetunió előreláthatólag messze maga mögött hagyja az automatizálás terén az Egyesült Államokat.

A termelékenység növelésének ha-

talmas lehetőségeit nyitja meg a *vegyipar* rendkívül gyors fejlesztése. Karpuhin ezzel kapcsolatban rámutat, hogy például a szintetikus anyagok alkalmazása az iparban sok esetben 1/3—1/10-ére csökkenti a termelés munkaigényét. A 20 éves tervidőszakban a vegyipar termelése 17-szeresére nő, vagyis majdnem 3-szor olyan gyorsan, mint az egész ipari termelés. Ilyen fejlődési ütem mellett a Szovjetunió rövid idő alatt eléri a kemizálás amerikai színvonalát és még a 20 éves tervidőszakban jelentősen túl is szárnyalhatja azt.

A termelékenységek emelkedése szempontjából nagyon fontos a dolgozók szakképzettségének és kulturális színvonalának alakulása. Ismeretes, hogy a szovjet népgazdaságban ma már több mint 2-szer annyi mérnök dolgozik, mint az Egyesült Államokban, de a mérnökképzésben a különbség még nagyobb. 1960-ban a Szovjetunióban 120 ezer mérnök kapott diplomát, az Egyesült Államokban pedig ennek csak egyharmada. Karpuhin kimutatja, hogy az Egyesült Államokban a legközelebbi 5 évben sem emelkedhet jelentősen a végző mérnökök száma, ugyanakkor a Szovjetunióban a 7 éves tervidőszak alatt 90 százalékkal több mérnököt képeznek ki, mint 1952-től 1958-ig.

A Szovjetunió a socialista termelési viszonyok fölénye következtében a termelékenységnövelés társadalmi ösztönzése szempontjából is előnyben van az Egyesült Államokkal folytatott versenyben. A szovjet iparban a termelékenység növekedése, amellet, hogy nem vezet munkanélküliségre, együttjár a reálbérek reáldzszeres és jelentős emelkedésével. 1950-től 1958-ig például az ipari munka termelékenysége 80 százalékkal, a munkások és alkalmazottak reáljövedelme pedig 56 százalékkal nőtt. A 7 éves terv előirányzatai szerint a munkások és alkalmazottak reáljövedelmének növekedési üteme (40 százalék) — a díjlatn juttatásokat is beleértve — még jobban megközelíti a termelékenység növekedését (45—50 százalék). Hasonló ez az arány a 20 éves tervidőszakban is.

Mindezek kedvező kilátásokat nyúj-

tanak ahhoz, hogy a Szovjetunió az ipari munka termelékenysége tekintetében is megelőzze fő versenytársát, az Egyesült Államokat. Karpuhin ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy a 20 éves terv teljesítésével a szovjet ipar az óratermelékenység tekintetében (amely most 44%-a az amerikaiainak) már 1970 előtt, az egy munkásra jutó évi termék vonatkozásában pedig körülbelül 1971-ben eléri és túlszárnyalja az 1960-as amerikai színvonalat (jelenleg 46%-a). Az Egyesült Államok iparának várható termelékenységi színvonalát a szovjet ipar — Karpuhin prognózisa szerint — az óratermelékenységet tekintve 1972—1973-ban az évi termelékenység vonatkozásában pedig — az amerikaiainál jóval rövidebb munkahét miatt — 1976—1977-ben éri el.

Persze e számítás sok bizonytalan-

ságot tartalmaz, főleg az amerikai ipar várható termelékenységét, s a munkahétnek az Egyesült Államokban várható alakulását illetően. Valószínű, hogy a Szovjetunió és a szocialista országok eredményei, valamint a munkásosztály harca a munkahét megrövidítését kényszeríti ki az Egyesült Államokban, amit Karpuhin nem vehetett még figyelembe. Végeredményben Karpuhin prognózisa eléggé reálisnak látszik, különösen a döntő mutató, az egy munkásra jutó évi termék vonatkozásában. Nem kétséges, hogy a szovjet ipar a 20 éves tervidőszakban maga mögött hagyja fő versenytársát a munka termelékenysége tekintetében is, s döntő haladást ér el a kommunizmus anyagi-műszaki feltételeinek megteremtésében.

S. Gy.

A nemzetközi hitelnyújtás és segélyezés államközi szervezetei

Olyan nemzetközi szervezetek megalkotása, amelyek célja a gazdasági kapcsolatok egyes területeinek szabályozása, nem újkeletű a kapitalizmus történetében. A második világháború előtt a nemzetközi gazdasági szervezetek fő formái a magántársaságok által létrehozott kartellek voltak. Ezek ma is igen fontos szerepet játszanak az imperialista világban. Az állammonopolista kapitalizmus erősödésével s az imperialista hatalmak közötti ellentmondások éleződésével azonban egyre inkább előtérbe tolódtak a különféle monopolista félállami vagy a monopóltőkés államok közötti gazdasági szervezetek is. Ezek a második világháború előtt lényegében (az egyetlen Nemzetközi Elszámolásos Bankja kivételével) a nemzetközi magánkartellekhez hasonlítottak, de mivel mögöttük részben vagy teljes egészében az állam állt, annak eszközeit, tehát a gazdaságon kívüli kényszert is felhasználták céljaik megvalósítására. Jellegüket tekintve legalább „nemzetközi kényszerkartelleknek” nevez-

hetők. (Ilyenek a különböző áruegyezmények pl. búza, ón stb. termelésének és forgalmának szabályozására.)

A második világháború után ez a tendencia megerősödött, számos „államközi szervezet” jött létre a gazdasági kapcsolatok különböző területeinek szabályozására. Több olyan nemzetközi gazdasági szervezet is működik, amelyben szocialista és tőkésországok egyaránt résztvesznek. A két rendszer békés egymás mellett élése s a köztük levő gazdasági kapcsolatok, amelyek lehetőségei a szocialista világgazdaság erősödésével növekednek, szükségessé teszik azt, hogy az egyenjogúság és a kölcsönös előnyök alapján együttműkjünk a nemzetközi gazdasági szervezetek keretében a tőkésországokkal, s egyszersmind felhasználjunk különböző ilyen szervezeteket az együttműködés előmozdítására. Ez megakadályozza azt, hogy azok az imperialista monopóliumok eszközeivé váljanak.

A második világháború után több olyan nemzetközi szervezet alakult

meg — az ENSZ keretében, vagy azon kívül —, amellyel a tőke nemzetközi áramlását kívánták előmozdítani. Az állami — vagy állami garanciával lebonyolított — tőke kivitel új formája fejlődött ki: a nemzetközi szervezeteken keresztül lebonyolódó tőkeexport. Jelentősége a vezető imperialista hatalmak számára az, hogy egyrészt még az állami tőkekivitel egyéb formáinál is jobban csökkenti a kockázatot, másrészt burkoltabb, megtévesztőbb, a népek számára kevésbé áttekinthető formákat teremt a tőkekivitel számára, s a „kollektív gyarmatosítás” eszközeként „ostyában” adja be az érintett országoknak azokat a feltételeket, amelyek megteremtése megkönnyíti a magánmonopóliumok tőkekivitelét, az ehhez szükséges légkört.

E szervezetek létrehozása amerikai elképzelések alapján indult meg. Az amerikai kapitalizmus számára kézenfekvő volt a második világháború utáni időszakban, hogy az „új-jáépítés” és a „gazdasági stabilizáció megteremtésének” jelszavaival hozzak létre a célkitűzéseiket szolgáló szervezeteket, elsősorban a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankot, amelyet ma röviden Világbanknak neveznek, s a Nemzetközi Valutaalapot.

Mindkét szerv létrehozását hozszantartó munka előzte meg. Tervezetüket még a második világháború időszakában dolgozták ki az amerikai külügyminisztérium, pénzügyminisztérium és a nagybankok képviselői, s fontos szerepet szántak nekik az Egyesült Államok második világháború utáni expanziójában. Mindkét intézményt formailag az Egyesült Nemzetek Szervezetének égisze alá kívánták helyezni, arra számítva, hogy a világ népeinek az ENSZ-hez fűződő reményei, elképzelései kiváló fedezékül szolgálnak majd terjeszkedésükhöz, s mint ahogy ezt egy angol egyetemi tanár meg is fogalmazta, ily módon a bankot nem lehet majd vádolni „imperializmussal és gyarmatosítási törekvésekkel”, hiszen elvégre az ENSZ egyik szervéről van szó, amely „felülemelkedik

mind az adósok, mind a hitelezők nacionalista érzésein”. (B. A. Wortley: The United Nations. Melbourne University Press. Carlton N. Y. Voctoris. p. 175.)

A két szerv létrehozását formailag egy az amerikaiak által létrehívott nemzetközi valuta- és pénzügyi konferencia határozta el Bretton Woodsban 1944-ben. Ezért is nevezi őket az irodalom gyakran „Bretton Woods ikreknek”. A nemzetközi bank és a valutaalap felállításának tervét támogatta az angol monopoltőke is, amelyet Keynes képviselt Bretton Woodsban. Anglia uralkodó köreit e lépésüknél a következő meggondolások vezették:

Az angol imperializmus egyrészt maga is tőkehiánnyal küzdött, s úgy látta, hogy e szerveken keresztül kedvező és könnyű feltételek mellett jut majd tőkéhez. Úgy látta, hogy az angol monopoltőke szempontjából egy nemzetközi szervezet keresztül történő tőkebehozatal kevésbé veszélyes, mint az ezen kívüli. Emellett Anglia mint „ifjabb társ” arra is számított, hogy bizonyos befolyásra tehet szert, s ennek révén elősegítheti a bank tőkekivitelének a számára legmegfelelőbb csatornába való terelését. Ugyanakkor természetesen az angol monopoltőkések maguk is élvezni kívánták a bank munkájának gyümölcseit, a magántőke számára „kedvező légkört”, amelynek megteremtését különösen a gazdaságilag gyengén fejlett országokban a Világbank és a Valutaalap egyaránt feladatának tekintette.

Vonzották az angol tőkések a bankon keresztül történő, garantált, biztos profitot jelentő beruházások későbbi lehetőségei is. Az adott pillanatban pedig mint dollárforrás is (Anglia abban az időben súlyos dollárhiánnyal küzdött) fontos szerepet játszottak a szigetország számára a Bretton Woods-i ikrek.

A Szovjetunió nem csatlakozott a Bretton Woods-i egyezményhez, bár résztvett annak előkészítésében. Látta, hogy a létrehozandó szervezeteket az imperialista hatalmak, minde- nek előtt az amerikai imperializmus

terjeszkedési politikájuk eszközeként igyekeznek majd felhasználni, s nem a tagállamok közötti, a kölcsönös előnyök alapján álló együttműködés előmozdítására. Emiatt lépett ki a későbbiek során az alapító tagok között szereplő Csehszlovákia és Lengyelország is a két szervezetből.

A hosszú lejárátú tőke kivétel előmozdítására alakult nemzetközi szervezetek

A Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (Világbank)

A Világbank tagjai tőkés államok, s a leghatalmasabb imperialista országok — mindenekelőtt az Egyesült Államok — vezető szerepet játszanak benne. Jellegét tekintve leginkább valamiféle nemzetközi állammonopólista szervezetnek mondható, amely sajátos módon egyesíti az állami és a magántőke-kivitelét. Az általa befektetett tőke egy részét ugyanis a résztvevő kormányok biztosítják, a másik részét pedig a Világbank kölcsönkötvény-kibocsátás útján szerzi be egyes országok tőkepiacain.

A Bretton Woodsban előterjesztett amerikai javaslatokat Henry Morgenthauhoz, a Roosevelt-kormány volt pénzügyminiszteréhez közel álló monopoltőkés csoportok sugalmazták, mindenekelőtt Morganék. Az amerikai monopóliumok terjeszkedési törekvéseit a háborús pusztítások helyreállítása s az Egyesült Államok jószívűsége, önzetlensége jelszavaival álcázták.

A Világbank formailag az ENSZ speciális szervezete, a gyakorlatban azonban más a helyzete. *A Világbank alapszabályai az ENSZ közgyűlésének vagy a közgyűlés bizottságainak még formailag sem nyújtanak jogot az intézmény tevékenységének, kölcsönpolitikájának meghatározására.* A kölcsönpolitika kérdéseiben (időtartam, felhasználás, törlesztés módja, feltételei, kamatláb nagysága, források stb.) a Világbank élén álló kormányzótanács határoz, amelyben

döntő szava az Egyesült Államoknak van.

Az alapszabályok ugyanis kimondják, hogy minden tagállam 250 szavazattal rendelkezik, plusz egy szavazat minden befizetett százezer dollár után.* Így a legtöbb szavazat az Egyesült Államoké, amely 1961 június 30-i állapotok szerint az összes szavazatok 29,25 százalékával rendelkezik, Anglia 12,04 százalékkal, Franciaország és Nyugat-Németország 4,93 százalékkal. E négy államnak tehát abszolút többsége van a Világbank kormányzótanácsában, mivel együttesen az összes szavazatok 51,15 százalékával rendelkeznek. A csaknem 400 millió lakosú India a szavazatok 3,79 százalékával, Brazília 1,83 százalékával rendelkezik csupán. Jellemző az is, hogy az ENSZ 103 tagállamából csupán 67 tagja a Világbanknak (valamint Nyugat-Németország, amely nem ENSZ-tag).

A kormányzótanács jogköre igen nagy. E testület dönt a bank tevékenységének minden fontosabb kérdéséről (az alaptőke emelése vagy csökkentése, tagfelvétel vagy kizárás, egyezmények, megállapodások megkötése egyéb nemzetközi szervezetekkel, a bank aktíváinak s tiszta jövedelmének szétosztása, a bank felszámolása stb.).

A Világbank folyó tevékenységét 18 tagú igazgatótanács irányítja. E 18 tagból ötöt kijelölnek, 13-at választanak. Az öt kijelölt igazgató közül egy amerikai, egy angol, egy a csang-kai-sekista klikket képviseli, egy francia és egy indiai. A választott tagok közül csupán Nyugat-Németországnak van biztosítva állandó hely, a többi igazgatói állást a tagállamok képviselői felváltva töltik be. A 12 tag mindegyike egy-egy ország-csoportot képvisel. Az igazgatótanácsban a tagországok ugyanolyan szavazati aránnyal rendelkeznek, mint a kormányzótanácsban, a különbség csupán az, hogy a 12 választott tag az általa képviselt valamennyi ország nevében adja le szavazatát.

A Világbank elnöke Eugene R. Black az amerikai monopóliumok jól ismert s kipróbált embere. Régebben a Chase National Bank elnöke, s az egyik leg-

* Az alapszabályok szerint a tagállamoknak kvótájuk 2 százalékát dollárban vagy aranyban, 18 százalékát helyi valutában kell befizetni, a fennmaradó 80 százalék tartalék, amely az egyes kormányoknál marad.

nagyobb amerikai vasúttársaság, az Union Pacific igazgatója volt.

Ezen túlmenően a Világbank mellett működő tanácsadó bizottságban is főként amerikai üzletemberek foglalnak helyet. Amerikai tisztviselők vannak túlsúlyban a bank adminisztratív apparátusában is, ennek központja Washingtonban az Egyesült Államok kormánynegyedében van. A bank egész szerkezete és munkatársainak összetétele az Egyesült Államok diktátumát segíti elő.

A bank kölcsönpolitikáját nem a segítséget leginkább igénylő orszá-

gok szükségletei, hanem a kölcsönt nyújtók, elsősorban az amerikai imperializmus érdekei határozzák meg. Ez megmutatkozik a kölcsönök területi és ágazati megoszlásában egyaránt: 1961 június 30-áig, tehát fennállásának eddig eltelt ideje alatt a Világbank több mint 5,6 milliárd dollár összegű kölcsönt nyújtott 57 országnak.

A Világbank által nyújtott kölcsönök területi megoszlása 1961. június 30-ig összességében a következőképp alakult:

A Világbank kölcsöneinek területi megoszlása

Megnevezés	1955. jún. 30. (millió dollár)	Százalék	1961. jún. 30. (millió dollár)	Százalék
Afrika	232	10,2	800	14,2
Ázsia és Közél-Kelet	275	12,2	1938	34,2
Ebből: India	126	5,5	607	10,7
Japán.....	40	1,7	335	5,9
Ausztrália	259	11,3	317	5,6
Európa	929	40,9	1411	24,8
Latin-Amerika	579	25,4	1202	21,2
	2274	100,0	5668	100,0

Forrás:

IBRD Tenth Annual Report. 1954—1955. 51. l.

IBRD Sixteenth Annual Report. 1960—1961. 16 l.

A táblázat adataiból is világosan kirajzolódik, hogy a Világbank kölcsönei szorosan kapcsolódtak az amerikai imperializmus külpolitikai céljaihoz, s a bank igyekezett azokat eszközeihez és lehetőségeihez képest elősegíteni. Kölcsöneit főként azokba az országokba összpontosította, amelyek a fejlődés egyes időszakában fontos szerepet játszottak az Egyesült Államok külpolitikájában a szocialista világrendszer elleni harcban, vagy ahol az adott országok haladó erőivel szemben sürgős szükség volt a tőkés rendszer pozícióinak megszilárdítására.

Ennek eredményeként 1952—1953-ig a Világbank döntően a nyugat-európai tőkésországoknak nyújtott kölcsönöket. (Összesen kölcsöneinek több mint 50 százalékát.) A maga „szerény eszközeivel” támogatta a Marshall-tervet, s az azt követő amerikai segélyprogramot, amelyek az

amerikai monopoltőke pozícióit és a tőkés rendszert voltak hivatva megszilárdítani Nyugat-Európában. A bank kölcsönei ezen túlmenően segítették az Egyesült Államok monopolistáinak benyomulását az európai imperialista államok gyarmataira. Jelentős kölcsönöket kapott ebben az időszakban Anglia (204 milliót), Franciaország (250 milliót), Hollandia (191 milliót), Olaszország, Törökország, Belgium, Finnország, Norvégia, s 1951 után Jugoszlávia. Ugyanakkor a Világbank elszabotálta azokat a kölcsönöket, amelyeket az amerikai imperializmus diktátumával, a Marshall-tervvel szembe forduló országok, például Lengyelország és Csehszlovákia kértek a háború alatt súlyos pusztításokat szenvedett gazdasági életük újjáépítésére.

1953—1954 után a Világbank tevékenysége a gazdaságilag gyengén fej-

lett, volt gyarmati országok felé fordult. Kölcsöneit azonban elsősorban azokba az országokba irányította, amelyek az Egyesült Államok nyomásának engedve, beléptek a különféle regionális szövetségekbe.

Jelentős kölcsönöket kaptak ennek során az amerikai imperializmus ázsiai politikájának fő bázisai (Japán 343 milliót, Pakisztán 151 milliót, Thaiföld 107 milliót, a Fülöp-szigetek 112 milliót, Irán 61 milliót). Jellemző a bank tevékenységére az iráni kölcsönkérelem kezelése ebben az időszakban. Az Angol—Iráni Olajtársaság olajtelepeinek államosítása után Irán kormánya kölcsönt kért a Világbanktól a nemzeti olajtermelés fejlesztésére. A Világbank nem követelt kevesebbet, mint az iráni olajipar igazgatásának átadását a bank kezébe, vagyis azt, hogy az olajipar élén a bank által kinevezett igazgatóság álljon, az értékesítés a bank kezében

legyen, s a jövedelmek elosztása felett a bank rendelkezzen. Emellett azt is ki akarták kötni, hogy a banknak joga legyen még ezt a leigázó szerződést is bármely pillanatban felmondani. A latin-amerikai országoknak nyújtott kölcsönök az amerikai monopoltársaságok tevékenységét segítették bizonyos területeken, s teremtetek még kedvezőbb gazdasági feltételeket számukra.

Az utóbbi években a Világbank erősíti tevékenységét a semleges országokban s különösen Indiában. Ennek során is állandóan előtérbe tolnak azonban a bank szigorúan tökéletes üzleti érdekei.

Az imperialista hatalmak, s mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államok monopoltökéseinek érdekei domborodnak ki a Világbank által nyújtott kölcsönök ágazati megoszlásában is. Ez 1947—1961 között a következő volt:

A Világbank kölcsöneinek ágazati megoszlása (1947—1961)

Megnevezés	Milliárd dollár	Százalék
Elektromosenergia termelése és elosztása	1741	30,7
Közlekedés, szállítás, távközlés.....	1823	32,1
Mező- és erdőgazdaság	496	8,8
Pányászat	150	2,6
Gyáripár.....	615	10,8
Egyéb	843	15,0
Összesen	5668	100,0

Megjegyzés: Az „Egyéb” rovatban az újjáépítési kölcsönök, az ugynevezett „általános fejlesztési kölcsönök” valamint egyes országok gazdaságfejlesztési bankjainak nyújtott kölcsönök szerepelnek.

Forrás: Lásd az előbbi táblázat lábjegyzetét.

A táblázat adataiból nyilvánvaló, hogy a kölcsönökből a magántőkebefektetések számára kockázatos, lassan megtérülő létesítményeket finanszíroztak — mint például utak, vasutak, erőművek, kikötőberendezések stb. —, ezek ugyanakkor elősegítik a gazdaságilag gyengén fejlett országok nyersanyagforrásainak feltárását, kitermelését és elszállítását.

A Világbankon keresztül befektett, vagy a bank által garantált külföldi magántőke amellelt, hogy viszonylag jelentős fix kamatjövedel-

meket is biztosít (újabbán 4—5 százalékot), az államosítással és egyéb kockázattal szemben is védve van. Egyrészt a kölcsönnyújtó ország állama, másrészt a Világbank mint formailag nemzetközi szervezet, harmadrészt a kölcsönvevő ország kormánya biztosítja a kamatokat és a visszafizetést. (A Világbank egyébként magántársaságoknak nem nyújt kölcsönt, csak kormányoknak.)

A Világbank ilyen irányú befektetései — ha az adott ország gazdasági önállóságát, függetlenségét alapoznak meg — természetesen sokat segíthet-

nének a gazdasági problémák megoldásában. Ezekre azonban egy-két politikai szempontból fontos ország kivételével, olyan területeken kerül sor, ahol a külföldi magántőke-befektetések számára a „légkör kedvező”, s ezek nem egyszer éppen a magántőke behatolása számára végzik el az úttörő munkát.

Jellemző egyébként az is, hogy a kölcsönöknek csak 10,8 százaléka irányult a gyáripárba, s ezen belül is mindenekelőtt az alapanyagtermelő iparágak fejlesztésére: 350 millió a vas- és acélipárba, 114 a pulp- és papíripárba, 57 a műtrágya- és vegyipárba stb.

A Világbank kölcsönei tehát a hagyományos imperialista munkamegosztást hivatottak konzerválni.

Az ötvenes évek derekáig a Világbank kölcsöneinek szinte egyedüli forrása az amerikai tőkepiac volt (Anglia például kvótájának helyi valutában a bank rendelkezésére bocsátandó 18 százalékat is csak 1959 októberében fizette be), ma a források egyre inkább áttolódnak Európába, s ezen belül is különösen Nyugat-Németországba. A Világbank tehát jelentősebb szerepet kezd játszani a viszonylagos tőkefeleslegék egy részének lecsapolásában, s az árukitétel előmozdításában más országok, mindenekelőtt Nyugat-Németország szempontjából is. Ez az egyenlőtlen fejlődés törvényének egyik megnyilvánulása ebben a szervezetben, s természetesen együtt jár a nyugatnémet befolyás növekedésével a Világbankban. 1955-ben a bank kölcsöneinek mintegy 50, 1959-ben már csak 20, 1960-ban pedig 25 százalékat vásárolták meg az Egyesült Államokban, a többit pedig főként Európában.

A Világbank áruba bocsátja az egyes országok helyi valutában befizetett kvótáját is, amelyet főleg az adott területen tőkét befektetni kívánó bankok, társaságok vesznek meg. Ennek is legfőbb vevői a nyugat-európai tőkésországok. Emellett eladásra kínálja az egyes konkrét objektumokban lekötött kölcsöneit is. Így gyakran előfordul, hogy egyik-másik adós országgal szemben

már nem a Világbank, hanem magántársaság áll mint hitelező s a Világbank csak mint garancianyújtó marad az üzletben.

A Világbank a tőkés világban folyó nemzetközi gazdasági kutatásnak is egyik fontos központja. Munkájának e téren legfőbb hasznélvezője az Egyesült Államok.

A Világbank kölcsöneinek feltételei teljes betekintést nyújtanak a bank szakembereinek az adós országok gazdasági életébe. Ezek az országok kötelesek gazdaságukra vonatkozóan minden adatot a bank rendelkezésére bocsátani, s a bank is rendszeresen kiküldi tisztviselőit az adós országok ellenőrzésére. Az így kapott adatok képezik alapját a bank rendszeres „országtanulmányainak”, amelyek nemcsak az adott viszonyokat elemzik, hanem az érintett országok várható fejlődésére vonatkozó prognózisokat is tartalmaznak. Ezenkívül a Világbank speciális bizottságokat is küld ki egyes országokba. E bizottságok általában nem az adott ország számára készítenek tudományosan megalapozott terveket a gazdasági fejlődés meggyorsítására — ez lenne hivatalosan meghatározott feladatuk —, hanem egyrészt főként leíró jellegű monográfiákat készítenek az ország helyzetéről, másrészt a külföldi tőke számára adnak útmutatást (közvetlenül vagy közvetve) a leggyümölcsözőbb befektetési lehetőségekről. A Világbank eddigi tevékenysége során 17 országba küldött ki ilyen speciális bizottságot.

Az „országtanulmányok” mellett a Világbank az utóbbi időben egyre nagyobb figyelmet fordít a legfontosabb nyersanyagok termelésének és forgalmának vizsgálatára. E vizsgálódások hivatalos célja az, hogy egyrészt a bank kölcsöneinek ágazati és területi elosztásában nyújtsanak segítséget, másrészt pedig az adós országok várható exportbevételeiről készítsenek becsléseket. A valóságban azonban e kutatások elsősorban a nyersanyagok termelését és kereskedelmét uraló nagy monopóliumok piacutató tevékenységét egészítik ki, vagy segítik elő. Az „árutanulmányok” elemzik a fogyasztás, a terme-

lés, a termelő kapacitás és az árak alakulását, s a közöttük fennálló kölcsönhatásokat.

Végül — szintén az elmúlt években — kezdett hozzá a Világbank ahhoz, hogy elősegítse olyan helyi gazdasági vezetőség kialakítását a gazdaságilag gyengén fejlett országokban, amely a bank tevékenységének szellemében nyújtana segítséget az adott országokban a Világbank és a külföldi magántársaságok működéséhez, terjeszkedéséhez. Ezt a célt szolgálja a bank mellett működő „Gazdaságfejlesztési Intézet”, amelyet az amerikai monopol-tőke ismert és szakképzett közgazdásza, Hoffman, a Marshall-tervet lebonyolító szervezet volt igazgatója vezet.

A Világbank „leányvállalatai”

A Világbank keretén belül még két, a tőkekivitellel foglalkozó hasonló jellegű nemzetközi intézmény működik, az egyik a Nemzetközi Pénzügyi Társaság (International Finance Corporation — IFC), a másik a Nemzetközi Fejlesztési Társulás (International Development Association — IDA).

A kettő közül az IFC az idősebb. Létrehozásában 1955-ben egyeztek meg, s tevékenysége 1956 elején vette kezdetét. Abban különbözik a Világbanktól, hogy elsősorban magántársaságok számára nyújt kölcsönöket, kevésbé szigorú feltételek mellett. Az intézmény tényleges gazdasági célja a gyengén fejlett országokban működő amerikai társaságok közvetlen támogatása volt.

1956—1960 között 42 millió dollár kölcsönt nyújtott, ennek területi megoszlása a következő volt: Afrika 3,7, Ázsia és Közép-Kelet 4,2, Európa 1,1, Latin-Amerika 33,9 millió dollár. Kölcsöneinek zöme, mint az adatokból kitűnik, az amerikai monopol-társaságok legfőbb vadászterületére, a latin-amerikai országokba irányult.

Latin-Amerikában a legnagyobb kölcsönöket az ott működő amerikai társaságok kapták, jelentős kölcsönöket kaptak más vezető tőkésországok monopol-társaságainak ottani vállalatai is, s összességében legkevesebbet

a volt gyarmati országok helyi burzsoáziája. Az 1960. június 30-i állapotokat tükröző hivatalos jelentés szerint abból a 33 kölcsönügyletből, amelyet a Társaság lebonyolított, 13 új létesítmények finanszírozását célozza, s 20 a meglévő létesítmények bővítését. 19 helyi tulajdonban levő vállalat kapta az eddigi kölcsönök 25—30 százalékát, s 14 teljesen amerikai vagy vegyes tulajdonban lévő vállalat 65—70 százalékát. 1958-ban, egyebek között, Du Ponték braziliai vegyigyárai, 1959-ben a Chilében működő amerikai rézbánya-társaságok és egy Peruban működő műtrágyát gyártó svájci cég, 1960-ban a venezuelai Diablitos Venezolanos C. A., a bostoni Underwood and Co. leányvállalata stb. kaptak jelentősebb kölcsönöket. Az IFC tehát lényegében a Világbank tevékenységét egészítette és terjesztette ki, s ennek során nemcsak minden területen annak gyakorlatát alkalmazta, hanem még szemérmetlenebbül juttatta érvényre az amerikai monopoliumok érdekeit.

A Világbank legfiatalabb „leánya” a Nemzetközi Fejlesztési Társulás. A Társulás a Világbankot ért bírálatok s a szocialista országok által a gazdaságilag gyengén fejlett országoknak nyújtott támogatás hatására született meg. Ez közvetett beismerése annak a ténynek, hogy a Világbank s a Nemzetközi Pénzügyi Társaság eddigi tevékenysége a gazdaságilag gyengén fejlett országok szempontjából nem kielégítő. Emellett az IDA létrejöttében az Egyesült Államok nemzetközi pénzügyi helyzetének gyengülése is jelentős szerepet játszott. Az Egyesült Államok azt szeretné, ha az ő irányításával, a többi imperialista ország is fokozott terhet vállalna a gazdaságilag gyengén fejlett országok „megsegítéséből”.

Az alapszabályok nagyobb szabadságot adnak a Társulásnak a kölcsönök feltételeinek meghatározásában. Arra számítanak, hogy hosszabb időre, alacsonyabb kamatlábbal nyújtja majd kölcsöneit, s az országok ráadásul helyi valutában törleszhetnek. A Társulás tagjai azonosnak a Világbankéval. Alaptőkéje — ame-

lyet a résztvevő államok fizetnek be —, 1 milliárd US dollár. Ugyanúgy, mint a Világbanknál, minden tag betétjének nagyságától függő szavazat-számmal rendelkezik. Az egyes országok kvótáját a Világbankban való részvételi kvótájuk alapján állapítják meg. A fejlett tőkésországok összesen 763,07 millió dollárt fizetnek be. Ebből az Egyesült Államok 320,29 milliót. Természetesen ez azt jelenti, hogy az Egyesült Államok rendelkezik majd a legtöbb szavazattal e szervezetben. Az egyes országok betéteik 10 százalékát aranyban vagy szabadon átváltható valutában kötelesek befizetni. A fennmaradó 90 százalék befizetésével kapcsolatban a résztvevő országok két csoportra oszlanak: Az első csoportba 17 tőkésország tartozik. (A nyugat-európai országok, Ausztrália, Kanada, a Dél-afrikai Köztársaság és Japán.) Ezek a fennmaradó 90 százalékot is szabadon átváltható valutában vagy aranyban fizetik be. A többi tagállam hozzájárulásának 90 százalékát helyi valutában adja.

A Társulás megállapodhat a résztvevő országokkal abban, hogy kvótájukat meghaladó összeget fizessenek be, bármilyen valutában. Az Egyesült Államok át kívánja adni a Társulásnak a mezőgazdasági termékefelesleg-segélyek ellenértékszámáján felhalmozott összegeket, ezek a különböző országokban helyi valutában állnak rendelkezésre. 1960—1961-ben, működésének első évében az IDA 92 millió dollárnyi kölcsönt szavazott meg (60 milliót Indiának, 19 milliót Chilének és 13 milliót Szudánnak).

Az imperialista monopóliumok gazdasági céljaikon túl fontos politikai szerepet is szánnak az IFC-nek és az IDA-nak. Eszköznek igyekeznek felhasználni a gazdaságilag gyengén fejlett országokban haladó szerepet játszó állami szektor ellen s vele szemben — tekintettel arra, hogy e szervezetek magántársaságoknak is nyújtanak kölcsönöket —, támogatni kívánják a magántőkét, mindenekelőtt azokat a rétegeket, amelyek leginkább összefonódtak a külföldi monopóliumokkal. „A magánvállal-

kozást támogatni kell ezekben az országokban” — jelentette ki Herter, az Egyesült Államok volt külügyminisztere ezzel kapcsolatban. Erhard nyugatnémet gazdaságügyi miniszter pedig a következőket mondotta a Világbank kormányzótanácsának egyik ülésén 1960-ban: „A gazdaságilag gyengén fejlett országoknak nyújtott segítségnek mindenekelőtt a magánkezdeménnyezést kell ösztönöznie... itt nagyszámú kis vállalat van magántulajdonban, s ezek sokkal hasznosabbak az adott országoknak, mint néhány nagy objektum az állam kezében.”

Hosszú lejáratú tőke kivittel foglalkozó egyéb államközi intézmények

Az előzőekben vázolt és formailag az ENSZ keretében működő szervezetek, programok mellett egyes imperialista hatalmak kezdeményezésére különféle regionális beruházási intézmények, programok is születtek.

A legfontosabbak: az európai Közös Piaccaal összefüggésben létrehozott Európai Beruházási Bank és az úgynevezett „Amerikai Fejlesztési Bank” (Inter-American Development Bank).

Az Európai Beruházási Bankot létrehozó római egyezmény a bank célját abban jelölte meg, hogy mozdítsa elő az európai hatalmak gyarmatainak gazdasági fejlődését; olyan rekonstrukciós feladatokat hajtson végre, amelyeket az egyes államok egyedül nem tudnak finanszírozni; s olyan létesítményeket finanszírozzon Európában, amelyek felépítése több ország közös érdeke.

Az Európai Beruházási Bank tevékenységét 1958-ban kezdte meg. 1961 közepéig a tagállamok teljes kvótája még nem futott be.* 1960 végéig összesen 7 kölcsön folyósítását hagyta jóvá a 12 tagú igazgatótanács. Ebből 4 erőmű, 3 vegyipari létesítmény építését finanszírozta, ezek közül 6 a

* A bank alaptőkéjéhez Nyugat-Németországnak és Franciaországnak 30-30 százalékkal, Olaszországnak 24 százalékkal, Belgiumnak 8,5 százalékkal, Hollandiának 7 százalékkal és Luxemburnak 0,5 százalékkal kell hozzájárulnia.

tagállamok gyarmati területein, egy pedig Európában van.

Korai lenne még mindezek alapján az Európai Beruházási Bank tevékenységét értékelni.

Lényegében ugyanez vonatkozik az Amerikai Fejlesztési Bankra is, amelynek létrehozását 1959 tavaszán határozták el. Ez utóbbi szervezetét tekintve rendkívüli módon hasonlít a Világbankhoz, egyebek között abban is, hogy az alapszabályok szerint a legtöbb szavazata az Egyesült Államoknak lesz a bank különböző szerveiben (körülbelül 41 százalék).

A bank központja Washingtonban lesz, s alaptőkéje 1 milliárd dollár, amely 50 százalékkal emelhető, ha a tagállamok többsége beleegyezik.

A tagállamok 850 millió dollárt fizetnek be (85 000 db 10 000 dolláros részvény ellenében). Az alaptőke befizetése több éven keresztül történik. A résztvevő országok az első évben 80 millió dollárt, a második évben 160 milliót stb. fizetnek be.

A bank általánosságban leszögezett céljain túlmenően, s azon, hogy nagy szerepet játszik majd a Punta del Este-i program lebonyolításában, még semmi dokumentum nem kerül nyilvánosságra (a várható kölcsönpolitikájáról, közvetlenebb célkitűzéseiről). Valószínű azonban, hogy tevékenysége nem különbözik majd az addigi, hasonló célokat szolgáló intézmények gyakorlatától.

A rövid lejáratú hitelnyújtás államközi szervezetei

A második világháború utáni időszakban új államközi szervezetek jöttek létre a rövid lejáratú tőkeexport területén is. E szervek létrehozása szorosan összefüggött a második világháború után a tőkés világban uralkodó valutakáosszal, a nemzetközi pénzügyi kapcsolatok ziláltságával, valutáris korlátozásokkal stb. Ezek akadályozták a tőke szabad áramlását, s így megnehezítették a monopoltársaságok, mindenekelőtt az amerikai monopóliumok nemzetközi terjeszkedését. Az amerikai mo-

nopóliumok kezdeményezésére határozták el — mint már említettük — a Bretton Woods-i konferencián a Nemzetközi Valutaalap létrehozását a világ valutái stabilizálásának hangzatos jelszavával.

A második világháború előtt is működött már egy államközi bank, a Nemzetközi Elszámolások Bankja (Bank for International Settlements — BIS), amelyet 1930-ban eredetileg azzal a céllal hoztak létre, hogy a Németországnak nyújtott nemzetközi kölcsönöket lebonyolítsa, s a német jóvátételt felossza az érintett győztes hatalmak között. Az 1929—1933-as világgazdasági válsággal összefüggő valutaválság körülményei között azonban a bank államközi kliring-szervezetté vált. Rövid lejáratú kölcsönök nyújtásával aktívan támogatta a nagy gazdasági nehézségekkel küzdő államok központi bankjait. Így például az Egyesült Államok, Nagybritannia és Franciaország központi bankjaival együtt a német Reichsbankot. Nagy szerepet játszott az 1933-as londoni pénzügyi világgkonferencia előkészítésében, amely hivatalosan is megerősítette a BIS szerepét a nemzetközi elszámolások, a rövid lejáratú hitelnyújtás terén. A bank alaptőkéje a tagországok részvényjegyzéséből származott.*

Az amerikaiak az 1944-es Bretton Woods-i konferencián fel akarták oszlatni a BIS-t, mert túlságosan „európainak” találták, amelynek szervezete és alapszabályai nem biztosítják kellőképpen céljaik megvalósítását. Ezt azonban nem sikerült el-

* A Nemzetközi Elszámolások Bankja Baselben székel. Legfőbb szerve a közgyűlés, amely évenként ül össze, a részvényes központi bankok képviselőiből áll. (Ezek a következők: Albánia, Ausztria, Belgium, Bulgária, Csehszlovákia, Finnország, Franciaország, Görögország, Dánia, Hollandia, Írország, Izland, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Nagybritannia, Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Olaszország, Portugália, Románia, Svájc, Svédország, Spanyolország és a The First National City Bank of New York.) Tevékenységét az igazgatótanács irányítja. Alaptőkéje hivatalosan 500 millió svájci aranyfrank, ebből azonban csak 125 milliót fizettek be ténylegesen. A BIS amellett, hogy rövid lejáratú hiteleket nyújt, továbbra is számos más pénzügyi szervezet ügynökségeket is tevékenykedik (így a Nemzetközi Valutaalap ügynökségeként is egyes esetekben).

érniök, csupán annyit, hogy jelentős mértékben háttérbe szorították a Nemzetközi Valutaalap létrehozásával.

A Nemzetközi Valutaalap (IMF)

Jellegét tekintve az IMF a Világbankhoz hasonló állammonopolista intézmény.

A Valutaalap létrehozásával kapcsolatban már élesebb ellentétek robbantak ki a fő imperialista országok között. Ez természetesen érthető is, hiszen a valutaárfolyamok meghatározása, az átválthatóság kérdése közvetlenül hat ki nemcsak az egyes országok külkereskedelmére, hanem egész gazdasági életére.

Nézeteltérések voltak már a szervezet elnevezésével kapcsolatban is. Anglia részéről lord Keynes „nemzetközi kliringszövetség”, míg az amerikaiak „nemzetközi stabilizációs alap” létrehozását javasolták. Keynes tervének középpontjában egy nemzetközi valuta létrehozása állt, s az IMF központi bankhoz hasonlóan tevékenykedett volna. Az angol imperializmus így akarta megakadályozni a dollárnak mint „nemzetközi” valutának a szerepeltetését.

Véleménykülönbségek voltak a valutaárfolyamok megváltoztatásának módozataival összefüggésben: az amerikaiak, miután sikerült kiharcolniuk az arany számukra rendkívül kedvező dollárárfolyamának további fenntartását (1 uncia arany = 35 dollár), s a többi országok valutáit ehhez kapcsolták, ragaszkodtak ahhoz, hogy az egyes országok csak igen kivételes esetben (a Valutaalap tagállamai $\frac{4}{5}$ -ének beleegyezésével) változtathassanak az így kialakított árfolyamokon. Az angolok viszont sokkal rugalmasabb, a tagállamok érdekeit inkább figyelembevevő megoldás mellett szálltak síkra. Ellentétek robbantak ki az egyes tagállamok kvótájának meghatározásakor is.

Az angolok azt javasolták, hogy az egyes országok külkereskedelmi forgalmának volumene alapján határozzák meg a kvótákat. A kvóták egyrészt szavazatot jelentettek, másrészt pedig az alaptól felvehető kölcsönök

felső határát a kvóta $\frac{3}{4}$ -ében állapították meg. Az angol terv szerint Nagybritannia kvótája 4 milliárd dollár, az amerikai terv szerint 1,3 milliárd dollár lett volna. Érthető, hogy az angol elképzelések nem feleltek meg az Egyesült Államok monopolistái érdekeinek és céljainak, s bár az eredeti amerikai javaslatokat valamelyest módosították, lényegében az amerikai diktátum érvényesült a szervezet alapszabályainak meghatározásában.

Hivatalosan az IMF céljai a nemzetközi pénzügyi együttműködés előmozdítása, a nemzetközi kereskedelem fejlesztésének megkönnyítése, a valuták stabilitásának megteremtése, a valutaárfolyamok fenntartásának támogatása (a valuták leértékelésének megakadályozása és a valutáris korlátozások eltörlésének elősegítése) voltak. További multilaterális elszámolási rendszert kívántak kialakítani a tagállamok között a folyó műveletekben, s elő akarták mozdítani a tagállamok fizetési mérlegének rövid lejáratú kölcsönökkel való támogatását, azok egyensúlyának megbomlása esetén.

Az IMF viszonya az ENSZ-hez s annak szerveihez ugyanaz, mint a Világbanké, szervezetileg a Világbankhoz hasonló alapokon épül fel, s a tagállamok szavazatainak aránya is lényegében hasonló.

Az amerikai monopoltőkés köröknek sokkal kisebb mértékben sikerült az alappal kapcsolatos közvetlen céljaikat elérni, mint a Világbank esetében. A háború utáni helyzetben a Valutaalap révén sem sikerült kiterőszakolniuk a valutáris korlátozások megszüntetését, az amerikai gazdasági terjeszkedés egyik fontos akadályának felszámolását. A vezető európai tőkésországok csak azután kezdtek e korlátozásokat megszüntetni, amikor versenyképességük az Egyesült Államokkal szemben a külkereskedelmi terén ezt már megengedte, s a dollár nemzetközi pozíciói gyengültek. A Valutaalap ebben a folyamatban jelentéktelen szerepet játszott. Eszközei egyébként sem lettek volna elegendőek a háború utáni helyzetben az átválthatósághoz szük-

séges valutatartalékok biztosítására. Kölcsöneivel csak az ideiglenesen fellépő hiányokat enyhítette.

Fennállásától kezdve 1961 augusztusáig 45 országnak nyújtott rövid lejáratú devizakölcsönöket (közöttük néhányának több alkalommal). Ebből 17 latin-amerikai, 13 európai, 4 közel-keleti, 6 távol-keleti és 4 afrikai ország volt. Az adósok közül 31 tehát Európán kívüli gazdaságilag gyengén fejlett ország. Ez a szám (amelyre a Valutaalap vezetői gyakran hivatkoznak, amikor azzal vádolják az intézményt, hogy nem segíti a gazdaságilag gyengén fejlett országokat) azonban erősen megkérdőjelezhető. Ha ugyanis a kölcsönök összegszerű megoszlását vizsgáljuk meg, a kép egészen más. Kiténik, hogy az 1947-től 1961 augusztusáig nyújtott 5,1 milliárd dollárt kitevő kölcsönökből 3,3 milliárdot, vagyis azok 64,7 százalékát 4 fejlett tőkésországnak: Angliának, Franciaországnak, Hollandiának és Japánnak nyújtották. Közülük Anglia és Franciaország 1956-ban például jelentős segítséget kapott a Valutaalaptól annak nyomán, hogy az Egyiptom ellen elkövetett agresszióval kapcsolatban valutáris helyzetük jelentős mértékben megromlott. A Valutaalap tehát közvetve támogatta a két imperialista hatalom agresszív lépését. Ugyanakkor igen nehéz valutáris helyzetben lévő gazdaságilag gyengén fejlett országok a Valutaalap kölcsöneiből — bár az utóbbi években részesedésük megnőtt — mégis nagyon keveset kaptak, s azt is csak igen szigorú feltételek mellett. Néhány olyan gazdaságilag gyengén fejlett ország esetében, amely nem teljesítette a Valutaalap által meghatározott feltételeket, a kölcsön folyósítását menetközben leállították, s így kényszerítették őket a feltételek betartására.

Újabbán a nemzetközi likviditás problémáival, a gazdaságilag gyengén fejlett országok növekvő és egyes vezető tőkésországok időről időre visszatérő valutáris nehézségeivel összefüggésben a tőkés pénzügyi körökben felvetődött a Valutaalap megreformálásának gondolata. Egyik

javaslat lényege az volt, hogy a „nemzetközi pénzügyi egyensúly” biztosítására azok az országok, amelyekbe valamilyen okból jelentős mennyiségű tőke áramlik rövid lejáratra, azt automatikusan adják át a Valutaalapnak, hogy az IMF ebből nyújthasson kölcsönöket azoknak az országoknak, amelyekből a tőke kiáramlott, tehát tartalékaik csökkentek. (E javaslat mögött az angol monopoltőkések állnak.) Ugyanakkor az IMF a jelenlegi rövid lejáratú kölcsönök mellett középlejárátú kölcsönöket is nyújtson az érdekelt országoknak, tekintettel arra, hogy a valutáris problémák megoldása rendszerint hosszabb időt vesz igénybe, s gyakorlatban az IMF ügyis már kénytelen volt számos esetben prolongedálni a kölcsönök visszafizetését.

Néhány kisebb tagállam azt javasolta, hogy emeljék fel a részvételi kvótákat, s ezáltal nagyobb összegek állhatnának az alap rendelkezésére.

Az 1961 szeptemberében lezajlott évi közgyűlésen azonban egyelőre valamennyi említett javaslatot elvetették, s elvileg elfogadták Per Jacobsonnak, a Valutaalap vezérigazgatójának azt a kompromisszumos javaslatát, hogy az eddigi felhatalmazás alapján a Nemzetközi Valutaalap szükség esetén vegyen fel valutakölcsönöket egyes országoktól, és ezt adja ki más országoknak. Az egyes országoktól felvehető kölcsönkeretet azonban jelentősen felemelték. Mint ahogy a First National City Bank 1961 novemberi tájékoztatója megállapítja, a Valutaalap most „nemzetközi valutaraktaósból” egyre inkább „nemzetközi közvetítővé” válik. A közgyűlésen a vezető imperialista hatalmak képviselői ugyanakkor hangsúlyozták azt is, hogy a Valutaalapról semmit sem szabad engedni üzleti politikájából, s a pénzügyi támogatást kérő országokat továbbra is az eddigiekben megkövetelt igen szigorú feltételek betartására kell kötelezni. Ezek magukban foglalják egyrészt a gazdasági életről nyújtott teljes tájékoztatást, másrészt a Valutaalap által előírt, úgynevezett „stabilizációs” rendelkezések megvalósítását (pél-

dául valutaleértékelést, a bérek és fizetések „befagyasztását”, áremelést stb.). Mindez elsősorban a legnehezebb valutáris problémákkal küzdő, s a Nemzetközi Valutaalap eddigi politikáját élesen bíráló gazdaságilag gyengén fejlett országok ellen irányul.

Az Európai Valutáris Megállapodás (European Monetary Agreement)

A rövid lejáratú államközi hitelnyújtás területén a Nemzetközi Valutaalap mellett igen fontos szerepet játszik az Európai Valutáris Megállapodás (EMA) is. Ez a szervezet a valutáris kapcsolatok, a rövid lejáratú hitelezés és az európai tőkeországok közötti multilaterális elszámolások lebonyolítására alakult. Az OECD irányítása alatt és keretei között működik, s gyakorlati műveleteit a Nemzetközi Elszámolások Bankja mint az EMA ügynöksége végzi. A szervezet létrehozását 1955-ben határozták el, s tevékenységét 1958. december 27-én kezdte meg, amikor is az Európai Fizetési Unió (EPU)* szerződés hatályát veszítette. Az EPU megszűnése és az EMA hatálybalépése szorosan összefügg az azzal, hogy a nyugat-európai országok többségében megteremtődött a valuták részleges átválthatósága, enyhültek a valutakorlátozások, s visszaállították a valuták magánpiacát.

Az Európai Valutáris Megállapodásban az EPU volt tagjai és Spanyolország vesznek részt. Hivatalos célkitűzései a résztvevő országok gazdasági „liberalizálásához” való hozzájárulás s a tagállamok közötti kereskedelem stabil szintjének biztosítása. Az EMA rövid lejáratú hiteleket nyújt az arra rászorult tagállamoknak és oly mértékben végzi továbbra is multilaterális elszámolásait központosítva, amennyire azok a valuták átválthatóságának körülményei között szükségesnek tartják.

Az EMA felső irányító szerve az OECD. Közvetlen vezetését az igaz-

gató tanács (Board of Management) látja el, amelynek 7, rendszerint egy évre választott tagja van. Az EMA tőkéje az úgynevezett Európai Alap — az EPU — eszközeinek átadásából származik. Összege 607,5 millió dollár, amelyet a Nemzetközi Elszámolások Bankjában helyeztek el. Eddig (1961) az Európai Alapból Spanyolország, Törökország és Izlandnak nyújtottak rövid lejáratú hiteleket, összesen mintegy 200 millió dollár értékben.

A „technikai” segélynyújtással foglalkozó nemzetközi szervezetek

Az állami tőke kivételnek a háború után kifejlődött egyik speciális területe az úgynevezett „technikai” segélynyújtás. Létrejötté szorosan összefügg a gyarmati rendszer szétesésével: egyrészt azzal a folyamattal, hogy a külföldi magántőke igyekszik a gyengén fejlett országokban a nagy befektetéseket igénylő, lassan megtérülő úgynevezett „pre-investment” feladatokat állami eszközökből finanszíroztatni, s ezt ugyancsak felhasználni pozícióinak erősítésére, másrészt azzal, hogy a gazdasági elmaradottság felszámolása döntő nemzetközi gazdasági és politikai kérdéssé vált napjainkban a tőkés világban belül és a két rendszer harcában.

Tágabb értelemben véve a technikai segélynyújtás keretei közé tartozik egyebek között a gazdasági fejlődés megindulásához szükséges objektumok, utak, kikötők, vasutak, erőművek, közművek létesítésének finanszírozása; a szakemberképzés előmozdítása iskolák, egyetemek, kutatóintézetek, mintauzemek létesítésével, ösztöndíjak nyújtásával; szakemberek kiküldetése a gazdaságilag gyengén fejlett országok támogatására; segítség a gazdaságilag gyengén fejlett országok természeti erőforrásainak felmérésében, ezek kiaknázásának megszervezésében és gazdaságfejlesztési programok kidolgozásában, egészségügyi és szociális támogatás.

* Az Európai Fizetési Unió létrejöttéről és működéséről lásd Szemenyei-Halmosi: Nemzetközi gazdasági intézmények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957.

A technikai segély egy része nemzetközi szervezeteken keresztül bonyolódik le. Ez a tevékenység az elmúlt évtizedben igen fontos helyre került. Ebben döntő szerepet játszott az is, hogy a gazdaságilag gyengén fejlett országok (a szocialista államok aktív támogatásával) maguk léptek fel annak érdekében, hogy a szervezeteken keresztül is konkrét segítséget kapjanak gazdaságuk fejlesztéséhez.

A jelenleg működő különféle célokat szolgáló nemzetközi gazdasági szervezetek közül mintegy 30 foglalkozik közvetlenül a technikai segélynyújtás problémáival.

A technikai segélynyújtás különösen nagy súlyt kapott az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának (ECOSOC) munkájában. A Gazdasági és Szociális Tanács keretében állandó jelleggel létrehozták a Technikai Segély-bizottságot, amely a Világszervezetben folyó technikai segélyezési munka elvi irányítója. Az ENSZ legfontosabb technikai segélyszervei a Technikai Segély Igazgatóság (Technical Assistance Board—TAB) és a Különleges ENSZ Alap (U. N. Special Fund — SUNFED).

A Technikai Segély Igazgatóság az ENSZ ügynevezett „Bővített Technikai Segélyprogramjának” lebonyolítására alakult. Élén az ENSZ főtitkára által kinevezett igazgató áll, s az igazgatóság tagjai a bővített segélyprogramban résztvevő szervezetek* vezetői, illetve ezek képviselői.

A bővített segélyprogramokban részt vevő országok (annak élvezői és finanszírozói) formailag nincsenek a TAB-ban képviselve. Az igazgatóság munkáját a közgyűlésen, illetve az ECOSOC-on keresztül irányítják. A SUNFED-et kormányzótanács irányítja, amelynek 18 tagját az ECOSOC választja meg.

Az ENSZ bővített technikai segélyprogramja és a különalap szá-

* E szervezetek: Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO), Elelmezési és Mezőgazdasági Szervezet (FAO), ENSZ Nevelési és Kulturális Szervezet (UNESCO), Egészségügyi Világszervezet (WHO), Meteorológiai Világszervezet (WMO), Nemzetközi Atomenergia Ugnökség (IAE), Nemzetközi Távközlési Unió (ITU), Nemzetközi Polgári Légiforgalmi Szervezet (IOCA).

mos vonatkozásban különböznek a Világbanktól és a Valutaalaptól:

Először is egyetemlegesek, vagyis az ENSZ szocialista tagállamai is részt vesznek bennük, ami azt jelenti, hogy az Egyesült Államok s a többi vezető imperialista állam nem rendelkezik olyan hatalommal, hogy a Világbankhoz és a Valutaalaphoz hasonlóan teljes egészében a saját érdekében használja ki ezeket (bár erre nem kevés erőfeszítést tettek a múltban és tesznek ma is).

Másodszor, egyik program sem üzleti vállalkozás. Nem kölcsönt nyújtó intézményekről van szó (bár a SUNFED-nek van bizonyos felhatalmazása egyes létesítmények finanszírozására bizonyos keretek között, amely összeget később visszafizetnek az érintett országok). Mindkét intézmény célja és feladata a gazdasági-társadalmi fejlődés meggyorsításához szükséges létesítmények, vagy alapvető fontosságú gazdasági-kulturális stb. munkálatok finanszírozása a gazdaságilag gyengén fejlett országokban.

Harmadszor, a fenti programok finanszírozásában részt vevő országok kvótája nem alapul olyan mereven meghatározott előírásokon, mint a Világbankban, hanem például lehetőség van arra, hogy az adott ország saját valutájában bocsásson rendelkezésre pénzt, vagy kikösse, hogy hozzájárulása csak nála használható fel. Ugyanakkor e két program eszközei sokkal korlátozottabbak, bár tekintettel arra, hogy csak bizonyos, viszonylag szűk területre összpontosulnak, nem elhanyagolhatók. A gazdaságilag gyengén fejlett országok tényleges szükségleteihez képest azonban eltörpül az ezeken a programokon keresztül nyújtott támogatás.

A Szovjetunió és a szocialista országok az ENSZ különböző fórumain számos javaslatot tettek e programok bővítésére oly módon, hogy a gazdaságilag gyengén fejlett országok nemzetközi megsegítését kapcsolják össze a leszereléssel. A világméretű leszerelés révén felszabaduló összegek jelentős részét e szerveken keresztül fordítsák a gazdaságilag

gyengén fejlett országok támogatására. A vezető imperialista hatalmak azonban ezt lényegében mindeddig elutasították.

1950—1959 között 85 állam 235 millió dollárt bocsátott az ENSZ bővített technikai segélyprogramja rendelkezésére. Ezt az összeget 145 gazdaságilag gyengén fejlett országban, vagyis jelenleg is gyarmati sorban levő területen használták fel mintegy 100 program finanszírozására, amelyekben 77 ország több mint 8000 szakértője vett részt mint tanácsadó, vagy oktató. Mintegy 14 000 ösztöndíjat biztosított a segélyprogram keretében a gazdaságilag gyengén fejlett országok szakemberei számára 100 országban.

A technikai segélyprogram legfőbb finanszírozói a következő országok (1960-ban): Egyesült Államok 14,0 millió dollár, Anglia 3, Kanada 2, Franciaország 1,5, Nyugat-Németország 1,4, Szovjetunió 1, Svédország 0,9, Brazília 0,8, India 0,7 Ausztrália 0,6, Norvégia 0,5 millió dollár. 1960-ban a technikai segélyprogramból a következő arányban részesültek az egyes földrészek: Afrika 15,5 százalék, Ázsia és Óceánia 32,9, Európa 6,2, Latin-Amerika 25,1, Közel-Kelet 18,6, felosztatlan 1,7 százalék. (Technical Assistance News letter UNOPI — TAB. 1960. június-július. New York.)

Mint az adatokból kitűnik, a segélyösszegek területi megoszlása sokkal reálisabb, jobban megfelel a tényleges igényeknek, mint a Világbank által nyújtott kölcsönöké.

A Technikai Segélyprogram keretében az adminisztratív kiadásokon kívül, amelyek igen jelentős összegekre rúgnak, (1950—1951-ben az összes kiadások 35,4 százalékát, 1960-ban pedig 25,5 százalékát emésztették fel), 1960-ban a felhasznált összegek 76 százalékát szakértők kiküldésére, 17 százalékát ösztöndíjakra és 7 százalékát különböző felszerelések vásárlására fordították.

Az ENSZ bővített technikai segélyprogramjához hasonló objektumokat finanszíroznak a Különleges ENSZ Alap programja keretében is. A legfontosabb különbség azonban a

segélyprogram és a SUNFED között az, hogy míg az előbbi sok kis létesítményt, munkálatot finanszíroz, tevékenysége tehát rendkívül szétagrózott, addig az utóbbi tevékenységét igyekszik a lehetőségekhez képest néhány nagyobb objektumra összpontosítani. A SUNFED tevékenységét 1959. január 1-ével kezdte meg. Programjának finanszírozásába 74 ország kapcsolódott be, s 1959-ben 25,8 millió dollárt, 1960-ra pedig 37,2 millió dollárt ajánlottak fel. 1960 júliusáig az alap kormányzótanácsa 49 országban és területen 55 millió dollár ráfordítást igénylő 74 objektumot hagyott jóvá.

Ezek az objektumok főleg kutató-sok, szakiskolák, egyes az adott ország gazdasági fejlődése szempontjából döntő fontosságú programok (például villamosítás, öntözés stb.). A felhasználandó összeg 40,3 százalékát szakértők kiküldésére, 39,6 százalékát berendezések és felszerelések vásárlására, 4,2 százalékát ösztöndíjakra, 9,6 százalékát egyéb szolgáltatásokra és 6,3 százalékát adminisztratív kiadásokra fordítják.

Mind a technikai segély, mind a különleges alap feltételezi a kedvezményezett országok hozzájárulását is az adott objektum létrehozásához. Minden egyes dollárhoz, amit e szervektől kapnak, rendszerint 2—3 dollárral járulnak hozzá helyi valutában. Különösen áll ez a SUNFED programjára.

A vezető imperialista országok erőfeszítéseket tesznek arra, hogy a különleges alapot és a bővített technikai segélyprogramot minél szélesebb méretekben felhasználhassák saját céljaik érdekében. Először is az adminisztratív apparátusban igyekeznek erős pozíciókat biztosítani a maguk számára, ami lehetővé teszi, hogy döntő szavuk legyen szakértők kiküldésénél, a gazdaságilag gyengén fejlett országokból jövő ösztöndíjasoknak az egyes országokba való irányításakor. Mindkét esetben a szocialista országokat bojkotálni igyekeznek. Emellett a szakértők gyakran egyes monopoltársaságoktól kölcsönözött mérnökök, közgazdák, akik e ténykedésüket is felhasznál-

hatják üzleti kapcsolataik szélesítésére. A technikai segélynyújtást, s a SUNFED keretében végzett gazdasági kutatásokat, felméréseket is úgy igyekeznek irányítani, hogy ezzel segítsék a gazdaságilag gyengén fejlett országokban működő monopol-társaságok tevékenységét.

A szocialista országok az utóbbi években az aktív semlegesség álláspontját képviselő országok támogatásával egyre hatékonyabban hiúsítják meg az említett imperialista törekvéseket.

★

A hosszú vagy rövid lejáratú tőkekevitellel, s a különféle segélyekkel foglalkozó államközi szervezetek, programok mérlege — mint láttuk — épp olyan differenciált, mint amennyire különbözőek ezek a szervezetek is. A Világbank, a Nemzetközi Valutaalap, s az ezekhez kapcsolódó vagy hasonló szervezetek mint a kollektív gyarmatosítás eszközei kétségkívül bizonyos segítséget nyújtottak az amerikai monopóliumok expanzív törekvéseinek megvalósításához, s általában az imperialista hatalmak neokolonialista politikájához. Az ezekhez kapcsolódó alapvető gazdasági és politikai célok azonban éppúgy kudarcot vallottak, mint az állami tőkekevitel egyéb formái esetében.*

Az ENSZ keretében a szocialista országok részvételével működő szervezetek az imperialista hatalmak politikája, s az anyagi eszközök korlátozottsága miatt csak igen kis mértékben váltották be a nemzetközi tá-

* Lásd erről részletesebben Simai Mihály: Állami tőkekevitel a II. világháború után. Közgazdasági Szemle, 1961. 12. szám.

mogatásra ráutalt, s erre számító országok várakozásait.

Összességében a nemzetközi szervezeteken keresztül lebonyolított tőkekevitel csak elenyésző töredékét, mintegy 3—4 százalékát tette ki a második világháború óta 1961 közepéig végbement tőkeáramlásnak. Igaz, hogy egyes ágazatokban, ahova például a Világbank kölcsöneinek java része irányult (utak, erőművek, kikötők, vasutak építése), az e szervezeteken keresztül történt tőkekevitel jelentősége sokkal nagyobb, végső soron azonban „alkotóik” eredeti elképzelései nem válhattak valóra.

Megmutatkozott az is, hogy ezek a szervezetek a nemzetközi erőviszonyok alakulásának függvényei. Az erőviszonyok megváltozása elkerülhetetlenül utat tör magának e szervezetek keretei között is: megváltozik az egyes imperialista hatalmak súlya, megváltozik e szervezetek értelme és jelentősége az egyes imperialista hatalmak szempontjából. A szocialista országok, valamint a volt gyarmati országok megnövekedett erőinek közös fellépése egyre gyakrabban bonyolultabb, ravaszabb eszközök alkalmazására, s nemegyszer meghátrálására kényszeríti az imperialista hatalmakat.

A megváltozott erőviszonyok nyomán a tőkekevitellel foglalkozó nemzetközi szervezetek keretében (vagy azokkal összefüggésben) egyre élesebben törnek felszínre az ellentétek az egyes imperialista hatalmak, valamint az imperialista államok és a volt gyarmati országok között is. Ennek nyomán változik szervezetük, módosul tevékenységi körük.

Simai Mihály

Hibaigazítás

A Közgazdasági Szemle 1962. márciusi számában a 304. oldalon található második táblázatban az egy lakosra jutó tej- és tejtermékfogyasztás 1960. évi helyes adata: 143,9 l, a tojásfogyasztás 1960. évi helyes adata: 160 db.

Nemzetközi termelékenységi konferencia

A Nemzetközi Közgazdasági Társaság 1961. augusztus 30 és szeptember 9 között Cadenabbiában (Olaszország) tudományos konferenciát rendezett a termelékenység kérdéseiről. A konferenciára a szocialista és a nyugati országokból 20—20 közgazdászt (professzorokat, tudományos kutatókat) hívtak meg. A konferencián a szocialista országokat a Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország, Románia és Magyarország közgazdászai, a nyugati országokat nagyobb számú résztvevő az Egyesült Államokból, továbbá néhány angol, francia, olasz és svéd közgazdász képviselte. A konferencia célja a termelékenységgel kapcsolatos nézetek és újabb kutatások kölcsönös megismertetése és megvitatása, egyszersmind a szocialista és a nyugati országok közgazdászai közötti kapcsolatok erősítése volt. A konferencia 31, előre megküldött előadást vitatott meg, de a hivatalos napirenden kívül is számos megbeszélés folyt le. Az előadások, a vita és egészében a konferencia magas színvonalú, értékes és hasznos volt.

A konferencia az előadásokat* négy téma köré csoportosítva vitatta meg. Ezek:

- a) a termelékenység fogalma és mérésének általános kérdései,
- b) a termelékenység nemzetközi összehasonlítása,
- c) termelékenység és munkabérek,
- d) a termelékenység tényezői.

Az első témakör vitájának alapjául 8 dolgozat szolgált. Az első dolgozatot G. A. Prugyenszkij (Szovjetunió) terjesztette be „A munkatermelékenység fogalmáról, tényezőiről és tartalékairól” címmel. A dolgozat ismertetette a Szovjetunióban uralkodó felfogást a termelékenység fogalmáról, tényezőiről és tartalékairól, továbbá az újabb termelékenységi kutatások néhány eredményét és programját. G. I. Baklanov szovjet professzor „A munkatermelékenység mérése a Szovjetunió iparában” címmel nyújtott be előadást. Előadása részletesen ismertetette és kritikailag elemezte a termelékenység mérésének a szovjet iparban használatos módszereit. Z. Tlusty (Csehszlovákia) dolgozata a munka társadalmi termelékenységének fogalmát és mérési lehetőségeit elemezte. Kifejtette, hogy a munka társadalmi termelékenységének méréséhez három típusú index párhuzamos alkalmazására van szükség, éspedig

- a) az adott termelési szakaszban ráfordított élő munka változását kifejező indexre,
- b) az adott termelési szakaszban ráfordított élő és holt munka változását kifejező indexre, és
- c) a teljes termelő folyamatban ráfordított élő és holt munka változását kifejező indexre.

Az előadás részletesen tárgyalta a holt munka számításbavételének fontosságát, majd a továbbiakban külön-külön vizsgálta a háromféle index szerkesztésének problémáit. B. Minc (Lengyelország) „A munkatermelékenység

* A konferencia előadásait rövidített formában orosz és angol nyelven könyvformában is közreadják.

mérésének és elemzésének kérdései” című dolgozatában tárgyalta a termelékenység meghatározó tényezőit és bírálta a termelési és termelékenységi indexek számításának jelenlegi módszereit. A termelési indexek számítására új módszert javasolt; ennek lényege, hogy a beszámolási időszak termeléséhez a bázisidőszakhoz képest elért anyagmegtakarítást is hozzá kell adni. *Fritz Behrens* (NDK) két előadást nyújtott be. Egyik előadása a munkatermelékenység fogalmával foglalkozott, lényegében azzal, hogy milyen munka tekinthető termelékenynek, s hogy a termelékenységet csak az élő munka vonatkozásában lehet mérni. Második előadása az idő-összeg (a közvetlen mérési) módszer alapelveit ismertette (a módszer a magyar szakemberek előtt jól ismeretes).

A nyugati közgazdászok részéről *S. Fabricant* (USA) előadása — „A termelékenység fogalma és mérése” — azt hangsúlyozta, hogy a termelékenység fogalmának sokféle értelmezése lehetséges, s ezek mindegyikének más-más mérési módszer felel meg. Javasolta, hogy a termelékenység túlságosan általános fogalom helyett mindig pontosan jelöljük meg, hogy milyen értelmezésről, mutatóról, indexről (pl. az egy munkaóra jutó nettó termelésről) van szó; adjuk meg az indexek „hibáit” is és általában nagy óvatossággal kezeljük a termelékenység mérésének eredményeit. *L. Greenberg* (USA) dolgozata részletesen ismertette az amerikai Munkaügyi Statisztikai Hivatal termelékenységmérési módszereit és programját. Ennek keretében tárgyalta a többi között a különféle termelékenységi indexek számítási módszereit és eredményeit, a struktúráváltozások hatásának megfigyelését és néhány speciális (pl. a munkások életkora és termelékenysége közötti összefüggésre vonatkozó) vizsgálat eredményeit.

Az előbbieken bemutatott nyolc előadás alapján a termelékenység fogalmáról és mérésének alapelveiről élénk vita fejlődött ki. A vita néhány lényeges kérdésben egységes álláspont kialakulására vezetett, más kérdésekben viszont csak a szemben álló vélemények jobb megértését mozdította elő. A szocialista országok közgazdászai csak a *munka* termelékenységének fogalmát használják, egyes nyugati közgazdászok viszont más „termelési tényezők” (elsősorban a tőke) termelékenységéről is beszélnek. E nyugati közgazdászok is elismerték azonban, hogy gyakorlatilag náluk is szinte kizárólag a munka termelékenységét mérik, s elsődleges jelentősége ennek van. Egyhangúan elfogadott nézet volt, hogy a munkatermelékenység mérésére párhuzamosan többféle módszer alkalmazása kívánatos és célszerű a holtmunka-ráfordítások megfigyelése is. A módszereket differenciálni kell a szerint is, hogy népgazdasági, ágazati, vagy üzemi szintű mérésről van-e szó. Egyetértés volt abban is, hogy a mérési módszerek lehetséges hibáival mindig számolni kell, de *S. Fabricant* ezzel kapcsolatos nézeteit többen túlságosan pesszimistának ítélték meg. Vita folyt arról, hogy lehet-e a munka termelenségéről beszélni (és ezt mérni) az anyagi termelés körén kívül is; a szocialista országok közgazdászai tagadták ennek lehetőségét. A konferencia résztvevői számos kérdést tettek fel az egyes előadókhoz; ezek megválaszolása is segített abban, hogy a szocialista és a nyugati országok képviselői jobban megismerjék egymás nézeteit, módszereit. E kérdések megválaszolása keretében napirendre került a bruttó és a nettó termelés alapján való mérés, a munkaidő-ráfordítások különböző kifejezése (ezen belül pl. szakképzettség szerinti differenciálása), az új gyártmányok problémája, a mérlegelési lehetőségek kérdése stb.

A második kérdéscsoportot, a *termelékenység nemzetközi összehasonlításának* problémáit is 8 előadás alapján vitatta meg a konferencia. A 8 előadás közül kettő — *G. Schroeder* és *A. Nove* előadása — konkrét számítások alapján a termelékenység színvonalának a Szovjetunióval való összehasonlítását tárgyalta. *G. Schroeder* (USA) dolgozata előbb kritikailag elemezte a szovjet és amerikai részről végzett legutóbbi ilyen összehasonlításokat, majd bemutatta saját számításait 26 termék természetes mutatói alapján. *A. Nove* (Anglia) az angol—szovjet termelékenységi összehasonlítások

lehetőségeit és problémáit elemezte — a szén, a nyersvas, az acél, a hengerelt áru, a villamos energia, a cement és a pamutfonal-termelés termelékenységének összehasonlítását alapján. *A. G. Aganbegjan* (Szovjetunió) dolgozata konkrét számításokat nem tartalmazott, de a termelékenység nemzetközi összehasonlításának módszereit és problémáit igen részletesen, sokoldalúan tárgyalta. Hangsúlyozta a különböző módszerek párhuzamos alkalmazásának fontosságát s erre számos konkrét példát is adott. Így a többi között célszerűnek tartotta az összehasonlítást természetes mértékegységű, egyenértékszámú, munkában és pénzben (többféle valutában) kifejezett mutatók alapján; az élömunika-ráfordítások alapján, valamint a holtmunka-ráfordítások és az összes társadalmi munkaráfordítás figyelembevételével stb. E témakörben magyar előadás is szerepelt a napirenden, *Román Zoltán* előadása „Módszerek a termelékenység színvonalának nemzetközi összehasonlítására” címmel. Az előadás tárgyalta a) a természetes mértékegységű mutatókon, vagyis a közvetlen mérésen alapuló, b) a termelési és munkaidőráfordítási indexekre épülő, és c) az ágazati kapcsolati mérlegek felhasználásával végezhető összehasonlítások módszereit. Konkrét, számszerű eredményeket is ismertetett s a nemzetközi termelékenység-összehasonlítások néhány általánosított tapasztalatát is leszűrte.

Ismét más jellegű volt *A. Maddison* (OECD) dolgozata: „A munkatermelékenység színvonala és változása Nyugat-Európában”. Ez a dolgozat a nyugat-európai országok munkatermelékenységét a bruttó nemzeti termék (GNP) számításában felölelt egész tevékenységre vonatkozóan vizsgálta, mind a színvonal, mind pedig a hosszú távlatú fejlődés üteme szempontjából. Két előadás foglalkozott e témakörben ágazati összehasonlításokkal. *E. Ruist* (Svédország) előadása az acéliparban, *A. Silberston* (Anglia) előadása pedig az autóiparban hasonlította össze a termelékenység színvonalát. Mindkét előadás igen részletesen, alaposan vizsgálta a megbízható összehasonlítások feltételeit és számításaikban különböző módszereket próbáltak alkalmazni e feltételek kielégítésére. Sajátos témával foglalkozott *Joel Dean* (USA) „Nemzetközi termelékenységi összehasonlítások vezetési döntések céljaira” című előadása. Az előadás az egyik vezető amerikai autógyártó konszern két gyakorlati vizsgálatának példáján kívánta bemutatni, hogy a termelékenységi elemzések vezetési döntések meghozatalához lényeges segítséget adhatnak. Az első vizsgálatnál például Anglia, az USA és az NSZK között hasonlították össze az egy órára jutó termelés, az átlagbér és a termelés egységére jutó bérköltség színvonalát és dinamikáját, 1950—1960 között. 1960-ban a termelékenység az USA-ban 2,5—3-szor, az átlagbér kb. 3-szor akkora volt, mint Angliában és az NSZK-ban, a fajlagos bérköltség pedig az angollal kb. azonos, míg a nyugatnémetnél magasabb volt. A vizsgálat az időbeli fejlődést is elemezte, s rámutatott például arra, hogy míg a fajlagos bérköltség az NSZK-ban az USA-hoz viszonyítva 1952-ben 129%, 1959-ben már csak 78% volt; ez egybevág más, az NSZK által támasztott komoly versenyre vonatkozó tapasztalatokkal is.

A termelékenység nemzetközi összehasonlításának kérdései körül szer-teágazó vita bontakozott ki. Az ismertetett módszerekkel, számításokkal kapcsolatban a szerzőknek sok kérdést tettek fel. Abban, hogy a nemzetközi összehasonlításoknál is célszerű többféle — részben egymást ellenőrző, részben (különböző tartalmú) egymást kiegészítő — módszert alkalmazni, teljes egyetértés volt. Azzal kapcsolatban viszont, hogy milyen pontosság érhető el az összehasonlításoknál, hogyan törekedtek az egyes szerzők az összehasonlíthatóság biztosítására, hogyan értelmezhetőek a kimutatott eredmények, sok minden vitás maradt. Élénk vita folyt a szovjet—amerikai összehasonlítások módszereiről, az eredmények egyezésének-eltérésének okairól. Az e témakörbe tartozó előadások és azok vitája a termelékenység nemzetközi összehasonlításával kapcsolatban sok jól hasznosítható módszertani tapasztalatot nyújtott, emellett a konkrét munkát azzal is segítette, hogy a vita résztvevői jobban megismerték az egyes országok statisztikai adat-

közléseinek és módszereinek sajátosságait. A konferencián résztvevő közgazdászok egyöntetű kívánsága volt, hogy a nemzetközi összehasonlítások megkönnyítésére a statisztikai hivatalok minél bővebb módszertani magyarázattal lássák el adatközléseiket.

A harmadik téma — *termelékenység és munkabérek* — keretében 7 előadás szerepelt a napirenden. A szocialista országok képviselői 3 előadást nyújtottak be. *E. I. Kapusztjin* (Szovjetunió) „A munkabér mint a termelékenység növekedésének tényezője a Szovjetunióban” címmel készített dolgozatot. Dolgozatában rámutatott: jellegzetes tendencia a legutóbbi időszakban az anyagi érdekeltséget növelő formák fejlesztése és a munka minőségének, a szakképzettségnek, a munkafeltételeknek s az ágazat népgazdasági jelentőségének fokozott figyelembevétel. A darabbérezés aránya csökken, egyebek között az automatizálás és a (készülékes) kémiai technológia terjedése, valamint a minőségi igények növekedése miatt. Egyidejűleg terjed a csoportos darabbérezés; a premizálás rendszerében növekedik a nem egyéni, hanem csoport-eredmények premizálása; a nemcsak mennyiségi, hanem a mennyiségi és minőségi vagy csak minőségi eredmények premizálása; fokozódik a premizálás alapjául szolgáló mutatók differenciálása.

A. Cervinka (Csehszlovákia) „Bérek és termelékenység a csehszlovák népgazdaság tervszerűen irányított rendszerében” című előadása a kérdés politikai gazdaságtani kifejtését adta, a csehszlovák népgazdaság példáján illusztrálva. Az előadás a termelékenység és az átlagbérek összefüggését illetően két törvényszerűséget emelt ki: *a)* a termelékenységnek az átlagbéréknél jobban kell növekednie, *b)* a termelékenység és az átlagbér-emelkedés között ágazatonként eltérő arányok érvényesülnek. *M. Pohorille* (Lengyelország) előadása — A bérezés rendszere az iparban — a lengyel ipar adatai alapján ismertette a bérszínvonal ágazati és szakmai arányait, a bérezés formáit és a dolgozók vállalati nyereségből való részesedésének rendszerét.

A nyugati közgazdászok részéről 4 előadást bocsátottak vitára. *P. M. Brandini* (Olaszország) előadása elsősorban a termelékenység és ehhez kapcsolódva az olaszországi bérek alakulását vizsgálta a legutóbbi 10 évben. Nézete szerint a termelékenység növekedésének egyik fő forrása a külső és a belső piac növelése volt, ezek a termelés méreteinek fokozódásához és a kedvező hatású külföldi konkurrencia megerősödéséhez vezettek. A termelékenység növekedésének meggyorsulása mögött azonban Olaszországban az egyensúly hiánya húzódik meg, egyrészt gazdasági körzetek, másrészt ágazatok között. Az előadás foglalkozott a szakszervezetek szerepével is, s rámutatott, hogy a bérek a szakszervezetek befolyására a termelékenység alakulásától függetlenül valamennyi ágazatban bizonyos kiegyenlítődéssel emelkedtek. Szakképzettség szerint a bérkülönbségek nőnek, nemek és kor szerint csökkennek. *F. Sellier* (Franciaország) előadása összehasonlította a termelékenység és a bérek változását Francia- és Nyugat-Németországban az 1950—1960. időszakban. Megállapította, hogy a bérek mindkét országban közelítőleg követték a termelékenység változását, de a munkaerőhelyzettől befolyásolva; s hogy az egyes részterületeken az utóbbinak volt nagyobb szerepe.

K. G. C. Knowles (Anglia) „Bérszerkezet és termelékenység Angliában” címmel készített dolgozatot. A dolgozat vázolta a bérek, illetőleg a bérarányok alakulására ható főbb tényezőket, hangsúlyozta ezek sokféleségét és a termelékenységgel való kapcsolatuk sokrétűségét. Rámutatott például arra, hogy a bérarányok alakulásában a történeti helyzet meghatározó szerepe, ágazatok között is, az egyes ágazatokon belül pedig különösen erős. A történelmileg meghatározott bérszínvonal-különbségek és a mind jobban érvényesülő kiegyenlítődési tendencia gyakran összeütköznek. *L. Fenninger* (USA, Bethlehem Steel Company) „Normamegállapítás ösztönző rendszerben az USA vaskohászatában” címmel nyújtott be előadást

és ismertette a kohászati normázás és teljesítménybérézés vállalatuknál meghonosított gyakorlatát és ennek tapasztalatait.

A termelékenység és munkabérek vitájában fontos helyet foglalt el a kölcsönös információ a bérézés rendszeréről, szemléletéről, a termelékenység- és a béralakulás összefüggéséről. Ezzel kapcsolatban különösen a nyugati országok közgazdászai tettek fel sok kérdést. Többük számára nem volt például világos, miért van szükség a szocialista országokban a szakmák közötti bérarányok irányító szerepére; úgy gondolták, hogy a munkaerő elosztása teljesen a központi irányítás adminisztratív feladatai közé tartozik. Néhány kérdés körül élénk vita alakult ki. Ilyen volt például: a termelékenység, a reálbérek és a felhalmozási hányad kapcsolata, a munkanélküliség mérése és hatása a bérszínvonalra, a szűk műveleti specializáció hatása a munkásra stb. A vitában megmutatkozott, hogy formai-technikai szempontból a bérézés és a munkaszervezés területén sok a közös probléma és a hasonló megoldás, a szocialista országok közgazdászai ugyanakkor rámutattak az alapvető tartalmi és az ebből adódó számos technikai különbségre is.

A negyedik kérdéscsoport — *a termelékenység tényezői* — keretében 8 előadást tárgyaltak. *F. Kutta* (Csehszlovákia) előadásának első részében a munka- és termelési folyamatok fejlődésének törvényszerűségeiből (az egész és a részek közötti összefüggések s a fejlődés ellentmondásai alapján) kísérelte meg levezetni a termelékenység növekedésének tartalékait, ezek létrejövését. Az előadás második része a tartalékok forrásaival s ezek rendszerezésével foglalkozott. *Z. Morecka* (Lengyelország) „A technika és a munka termelékenysége” címmel készített dolgozatot. Dolgozatában abból indult ki, hogy a technika hatása a munka termelékenységére a következőktől függ: 1. az alkalmazott technika jellege; 2. azon ágazat súlya a nép gazdaságban, mely ágazatban az adott technikát alkalmazzák; 3. annak a szakmának a szerepe és jellege, amelyet ez a technika szolgál vagy helyettesít; 4. az alkalmazott technika termelő erejének kihasználási foka. A továbbiakban külön-külön vizsgálta e tényezők szerepét. Rámutatott például, hogy a termelési eszközöket gyártó ágazatokban az új technika bevezetésének másodlagos hatása is van, a felhasználó ágazatokban. Ezért indokolt nemcsak a termelést, hanem a termelékenységet is jobban növelni ezekben az ágazatokban.

A. Sz. Tolkacsev (Szovjetunió) előadása — „A termelés gépesítése és automatizálása mint a termelékenység emelésének fontos tényezője” címmel — három kérdéscsoporttal foglalkozott, ezek: a) a gépesítés és az automatizálás hatékonyságának mérési módszerei, b) a gépesítés és az automatizálás termelékenységre gyakorolt hatásának kimutatása, c) a gépesítés és az automatizálás anyagi ösztönzése. *Cukor György* „Termelékenység és energiafelhasználás” címmel nyújtott be dolgozatot. A dolgozat bő statisztikai anyag alapján több oldalról tárgyalja a termelékenység és az energiafelhasználás összefüggéseit. Elemezte, hogy milyen kapcsolat figyelhető meg a termelékenység és az egy órára, illetőleg egy főre jutó energiafelhasználás színvonala és dinamikája között. Megállapította, hogy az összefüggés nem szoros és nem törvényszerű, de eléggé általános, főképpen, ha nem ágazatokat, hanem az ipar egészét, illetőleg nagyobb időszakokat vizsgálunk. Az előadás foglalkozott azzal is, hogy az energiafelhasználást mint a holtmunka-ráfordítások egyik fontos és gyorsan változó elemét a termelékenység mérésénél célszerű számításba venni, s erre az ágazati kapcsolati mérlegek alapján végezhető munkaidő egyenérték-számítások lehetőségét nyújtanak. Ebbe a csoportba sorolták *G. Richter* (NDK) előadását is, amely a termelékenység tervezésének 1962-től bevezetendő új módszerét ismertette. E módszer az idő-összegezen alapuló mérésből indul ki, s lényege a munkaidő-szükséglet tételes — ahol lehetséges termékegységre vonatkoztatott — tervezése.

A nyugati országok részéről három előadást nyújtottak be. *E. W. Bakke* (USA) „A termelékenység szervezési tényezői” című előadása — igen elvontan — az egyes szervezési-ellenőrzési funkcióknak a termelékenységre gyakorolt hatását elemezte. *Ch. A. Myers* (USA) „Vezetés és vállalati hatékonyság (amerikai tapasztalatok)” című előadásának mindenekelőtt az volt a mondanivalója, hogy a vállalatok hatékonyságát, s így a munka termelékenységét, döntően — talán a legnagyobb mértékben — a vezetés szervezete és szelleme határozza meg. Különösen a nagyüzemeknél fontos ez a tényező, s itt a vezetés decentralizálása s feladatainak bizonyos megváltozása figyelhető meg, a „human relations tudományának” szellemében. *F. Harbison* (USA) előadásának címe „Magasan képzett munkaerő, termelékenység és gazdasági haladás” volt. Az előadás azt kívánta bizonyítani — amerikai statisztikai adatokkal alátámasztva —, hogy a termelékenység növekedésének és a gazdasági haladásnak alapvető feltétele a magasan képzett munkaerő számának emelése, s hangsúlyozta, hogy a „munkaerő-beruházás” („emberi tőke képzése”) rendkívül hatékony és fontos befektetés.

A negyedik témakör fentebb ismertetett előadásai túlságosan szétágazók voltak ahhoz, hogy a vita néhány kérdésre koncentrálnálódhatott volna; a konferencia lényegében nem a témakört, hanem külön-külön az egyes előadásokat vitatta meg. Elsősorban a következő kérdések váltottak ki vitát: a műszaki fejlődés, illetőleg a műszaki intézkedések termelékenységre gyakorolt hatásának számszerűsítése; a szovjet beruházás-hatékonysági vizsgálatok módszerei; a vezetés jellege a tőkés és a szocialista üzemekben; az automatizálás hatása a munkaerő-helyzetre; a tőke/termelés és az energiafelhasználás/termelés hányadosok s trendjeik összefüggése.

A konferencián és a vitában az előadások szerzőin kívül részt vettek még *V. P. Djacsenko* akadémikus és *N. Kondratyev* (Szovjetunió), *I. Rachmuth* és *J. Bati* (Románia), *J. T. Dunlop*, *A. Bergson*, *N. Chamberlain*, *W. Galenson*, *C. Kerr* (USA) és *H. Zootewej* (a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal részéről).

A konferencia természetesen nem hozott határozatokat, ez nem is volt célja. A rendező bizottság — összefoglalva a konferencia eredményeit — a következő kérdéseket ajánlotta további kutatásra és vitára:

1. A termelékenység fogalma és mérése.
 - a) A kibocsátás és a nemzeti jövedelem mérése.
 - b) A szolgáltatás jellegű tevékenységek mérésének kérdései.
 - c) Az index-szerkesztés problémái.
 - d) A munkaerő-létszám és -forgalom fogalma.
2. Termelékenység és heti munkaidő összefüggései.
3. A centralizálás és decentralizálás hatása a termelékenységre.
4. A nemzetközi specializáció hatása a termelékenységre.
5. A munkások és a vezetők ösztönző rendszerének tapasztalatai.
6. A termelékenységre befolyást gyakorló egyes tényezők hatásának statisztikai mérési módszerei.
7. A tudományos kutatás és a találmányok szerepe a termelékenység növekedésében.
8. A termelékenység növekedésének speciális kérdései a gyengén fejlett országokban.

Cukor György—Román Zoltán

Kandidátusi értekezés vitája

Konrád Sándor, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem számítési tanszékének adjunktusa 1961. június 30-án megvédte „A kereskedelmi költségek alakulása és hatékonyabb felhasználásuk lehetőségei” című kandidátusi értekezését, amely a belkereskedelmi tevékenység viszonylag kevésbé feltárt területét, a forgalmi költségek alakulásának kérdéseit vizsgálja, s ezzel a gyakorlat szempontjából is hasznos témát dolgoz fel *Fenyő Imre* opponens elsősorban azt dicsérté a munkában, hogy a jelölt megkísérlti elemezni és az elemzés alapján feldolgozni 1950-től 1959-ig a kereskedelmi költségek, egyes költségfajták alakulását, az erre ható tényezőket.

A több mint 300 oldalas tanulmány rengeteg adatot, anyagot dolgoz fel mind a magyar, mind a külföldi kereskedelem köréből, és rövid áttekintést ad egyrészt a tőkés kereskedelem költségeinek alakulásáról, másrészt a szocialista kereskedelmi költségekről.

A legutóbbi években kereskedelmünk jelentős fejlődése volt tapasztalható. Ez a fejlődés nemcsak az áruellátás javulásában nyilvánult meg, hanem abban is, hogy emelkedett a kereskedelmi munka színvonala. Az e fejlődést előmozdító intézkedéseket az a szemlélet hatotta át, hogy a kereskedelem területén ráfordított élő és holt munkát hatékonyabban használjuk fel. Az ellenforradalom előtti évekre jellemző egyoldalú és a belkereskedelmi tevékenység szerepét, lényegét kevésbé figyelembe vevő takarékoság szemléletén kezd úrrá lenni a helyesebb szemlélet a költséggazdálkodásban, amely jobban megközelíti az árforgalom és a gazdaságosság követelményeit. De az ez irányban megtett út csak kezdet. *Konrád Sándor* disszertációjának téma-választása e megkezdett út meggyorsításának, az itt felvetődő problémák megoldásának irányában hat.

Esze Zsuzsa opponens kifogásolta, hogy a jelölt általában adós marad a feltárt tények értékelésével. Például a jelölt az első ötéves terv éveiről megírja, hogy ekkor a nagykereskedelmi forgalom költségei 1 százalékkal csökkentek. Amint írja: „elsősorban” „a szűkös ellátási lehetőségek tették lehetővé a költségek csökkenését”, ugyanis „a nagykereskedelmi készletek igen alacsony szinten mozogtak” s ez a „jelentős készletcsökkenés egyrészt a kamatterhek nagymérvű csökkentését, másrészt a tárolási költségek alacsony szinten tartását tette lehetővé”. Az opponens véleménye szerint itt az a benyomás támad a disszertáció olvasójában, hogy normális dolognak tekinthető, ha a „szűkös ellátási lehetőségek” viszonyai közt csökkenő forgalom csökkenti a költségeket. Pedig általában a forgalom csökkenése kedvezőtlenül hat a költségek alakulására, és az itt említett esetben a forgalom csökkenése mellett elsősorban a kereskedelmi kulturáltságának a háttérbe szorulása járulhatott hozzá a költségek csökkenéséhez. A jelölt azonban semmit sem ír erről.

A jelölt a válaszban hangsúlyozta, hogy a lakosság ellátásának szükségése árán is elérhető költségcsökkentés, de ez a módszer semmiképp sem helyeselhető, s ezt más helyütt a disszertációban is kijelentette. A legutóbbi években emelkedtek a kereskedelmi költségek, de ez az emelkedés olyan helyes népgazdasági intézkedésekből született, amelyek fokozták a kereskedelem kultúráját, bővítették a választékot, jelentősen javították a lakosság ellátását.

A kiskereskedelmi költségek növekedését elsősorban a béremelkedés okozta. A béremelkedés a legutóbbi évektől eltekintve meghaladta a termelékenység növekedését, de a kereskedelmi dolgozók bérszínvonala jelentősen alatta volt az ipari dolgozókéknak, s így nem tekinthető hibának, hogy átmenetileg a mintegy 15%-os termelékenység-növekedéssel mintegy 45%-os bérszínvonal-emelkedés párosult. A nagykereskedelemben valamivel kisebb volt ennek az ollónak a nyílása.

Más költségek, amelyek alakulását népgazdasági érvényű határozatok nem befolyásoltak, jelentősen csökkentek, például a nagykereskedelemben a szállítási költségek és az igazgatási költségek. E költségmegtakarítások egy részét a kereskedelem kulturáltóságának fokozására lehetett fordítani. E tényezők pontos számszerű kimunkálása azonban — megfelelő „mélységű” adatszolgáltatás hiányában — lehetetlen volt.

Az adatszolgáltatás okozta nehézségekkel függ össze, hogy a disszertáció végén nem összefoglalót adott a jelölt, hanem arra törekedett, hogy felhívja a figyelmet azokra a tartalékokra, amelyek kihasználásával a jövőben a kereskedelmi költségeket hatékonyabban lehet felhasználni, s egyúttal színvonalukat is csökkenteni lehet.

Fenyő Imre opponens is nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy mennyire korlátozták az elemzés lehetőségeit a nagy szervezeti és konstrukcionális változások. Például 1951-ben szinte valamennyi ár és haszonkulcs megváltozott, de megnehezíti a tisztánlátást az 1959. január 1-i árrendezés is; az első ötéves terv idején ment végbe a magánkereskedelem tulajdonképpeni likvidálása, a szocialista kereskedelem kialakulása; az évek során megváltoztak azok a szabályok, amelyek szerint a költségviselés megoszlik a kereskedelem és az ipar közt stb.

Ami azonban az elemzés módszerét illeti, ezzel kapcsolatban Fenyő Imre opponens kifejtette, hogy ez a nézőponttól is függ. Helyes a költségek elemzésének az a nézőpontja, amely a disszertáció címében kifejeződik, ti. hogy a jelölt a költségfelhasználás hatékonysága szempontjából elemzi a költségek alakulását. Ehhez az elemzéshez azonban elégtelen csupán azt vizsgálni, vajon egyik évről a másikra hogyan nőtt vagy csökkent a költség szintje. További mutatók, összefüggések kidolgozása is szükséges. Például, ilyen mutató lehet, mondta, a 100 forint költségfelhasználásra jutó nyereség alakulása s benne a 100 forint bérköltségre vagy a 100 forint dologi költségre jutó nyereség, illetve forgalom alakulása. Ezek a mutatók már kifejezik azt a kívánalmat is, hogy a forgalmi költségek alakulását az áruforgalommal, a jövedelmezőséggel, a nyereséggel összefüggésben szabad és kell elemezni. E mutatók alakulásából, fejlődéséből lehet következtetni arra, hogy hol volt a ráfordítás előnyös, hol lehet és kell fokozni a hatékonyságot, esetleg úgy, hogy bizonyos költségfajták ráfordítását növeljük, mert ezáltal még nagyobb gazdasági eredményt érünk el, mint ha csökkentenénk a költségeket.

A jelölt e kifogásra válaszolva kifejtette, hogy a nyereség és a költségek összefüggésének vizsgálata nem vitt volna közelebb a kérdés megoldásához, mivel a haszonkulcsok nem megfelelők. Az új haszonkulcsok bevezetése lehetőséget ad rá, hogy fokozottabban alkalmazzuk ezt a mutatót. A forgalom és a költségnövekedés összefüggéseinek vizsgálatára véleménye szerint a legalkalmasabb a disszertációban is alkalmazott, úgynevezett regresszív mutató.

Az opponensek felvetettek más kifogásokat is. Például Esze Zsuzsa véleménye szerint a disszertáció elméleti bevezetője nem üti meg az okvetlenül megkövetelendő színvonalat. De mindkét opponens hangsúlyozta a disszertáció erényeit, elsősorban a részletességet, a sokoldalúságot, a feldolgozott adat- és anyaghalmoz gazdagságát, s Forgács Tibor a bíráló bizottság elnöke azt is kiemelte hozzászólásában, hogy igen nagy bátorság kellett a jelölt célkitűzéséhez, mivel az adatszolgáltatás mérhetetlen nehézségeket hárt a feldolgozóra. A disszertáció erényei alapján mind a két opponens és a bíráló bizottság valamennyi tagja egyhangúlag elfogadásra javasolta a disszertációt.

E. Zs.

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Szovjet tankönyvek a szocializmus politikai gazdaságtanáról

Polityicseszkaja ekonomija szocializma. Készítette a Moszkvai Pénzügyi Főiskola munkaközössége, főszerkesztő M. Sz. Atlasz professzor. „Viszsaja Skola” kiadó, Moszkva, 1960. 824 l.

Polityicseszkaja ekonomija szocializma. Készítette a Moszkvai Állami Közgazdasági Főiskola munkaközössége, főszerkesztő K. N. Safijev professzor. „Szocekgiz” kiadó, Moszkva, 1960. 527 l.

Az 1960-ban megjelent szovjet tankönyvek célja, hogy az egyetemi-főiskolai szakoktatás számára rendszerezze a szocializmus politikai gazdaságtanának elméletét. Célszerűnek látszik felhívni a magyar olvasók, de különösen a politikai gazdaságtan propagandistáinak, egyetemi oktatóinak figyelmét az említett tankönyvek szerkezeti felépítésének, az egyes témák kifejtési módjának néhány változására.

A Safijev vezetése alatt szerkesztett tankönyv, az eddig megjelent tankönyvekhez képest jelentősebb változtatásokat tartalmaz, ezért az Atlasz*-féle tankönyvre a továbbiakban csak annyiban térünk ki, amennyiben az, az előbbitől említésre méltó eltéréseket mutat.

A tankönyv előszavában Safijev ezeket a változtatásokat a kutatás és kifejtés történelmi és logikai módszerének egysége alapelvei következetesebb érvényesítésével indokolja. A módszertani kísérletezésekre annál is inkább szükség van, mert — mint Safijev helyesen húzza alá — a politikai gazdaságtan tanfolyam sok témájának helye még a mai napig sincs tudományosan megalapozva.

Ennek az elvnek az érvényesítése a „szocializmus politikai gazdaságtana” tanfolyam olyan általános szerkezeti felépítését és a kifejtés olyan menetét követeli meg, amely tükrözi a jelenségek keletkezésének és fejlődésének folyamatát. Csak ennek a módszernek következetes alkalmazása ad megfelelő biztosítékot az elvont elméletieskedés és a gyakorlatlótól való elszakadás ellen.

A szerzői kollektíva a tankönyv szerkezeti felépítésében Marxnak „A tőké”-ben alkalmazott deduktív módszerét — vagyis az egyszerűtől a bonyolult felé, az általánostól a konkrét felé való haladást — igyekezett megvalósítani.

Az itt ismertetett követelmények alkalmazása tükröződik a témák sorrendjében: a termelés, elosztás, forgalom, fogyasztás szféráinak megfelelő kategóriák, törvények vizsgálata, majd a kölcsönös kapcsolatuk elemzésével összefüggő témák tárgyalása.

Már az első fő rész — „A szocialista termelési mód keletkezése” című téma tárgyalásához erőfeszítéseket tesznek a szerzők más társadalomtudományi tárgyakkal (történelmi materializmussal, gazdaságtörténettel, párttörténettel) való átfedések elkerülésére. Ennek megfelelően a Szovjetunió, valamint az európai és az ázsiai népi demokráciák tapasztalatainak ismertetését csak mint az általános törvényszerűségek illusztrációját tartják szükségesnek.

Szerkezetiileg ez tükröződik például abban, hogy az átmeneti időszak objektív szükségszerűségének tárgyalása után „A termelőeszközök szocialista társadalmisítása” című fejezet következik. Minthogy pedig a szocializmus anyagi-műszaki bázisának megteremtését e könyv szerzői is külön fejezetben tárgyalják, ez lehetővé teszi számukra a mezőgazdaság szocialista átalakítása és a szocialista iparosítása problémáinak az előbbi fejezetekbe történő tematikus beépítését és a gazdaságtörténeti jellegű tárgyalás mellőzését.

* A magyar olvasó előtt ismertebb Z. V. Atlasz professzorral nem azonos.

Ennek ellenére a tankönyv jelentős helyet szentel az átmeneti időszak problémáinak. Az ezzel foglalkozó 70 oldalas rész a kötetnek közel 1/7-ét foglalja el. Erre azért hívjuk fel az olvasó figyelmét, mert nálunk — úgy tűnik — növekszik azoknak a táborra, akik a szocializmus politikai gazdaságtanának tanításában az átmeneti időszakot mint önálló témát feleslegesnek tartják. Ezt az álláspontot főleg azzal szokták indokolni, hogy hazánkban az átmeneti időszak lényegében befejeződött, a történelmi-gazdaságtörténeti ismertetés pedig nem a politikai gazdaságtan feladata. Mint látjuk, a Szovjetunióban szükségesnek tartják az átmeneti időszaknak mint a szocializmus kialakulásának, tehát mint szükségszerű fejlődési foknak önálló témaként való oktatását — bár már a kommunizmust építik. Az átmeneti időszak törvényszerűségeinek ismerete szükséges egy adott ország társadalmi viszonyai (jelenlegi vagy jövőbeni) problémáinak megértéséhez, tehát ez nem „csak” történelem, sőt elsősorban nem az. Ezt bizonyítja a tankönyv előbb ismertetett szerkezete is. (Megjegyezzük, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet kérdéseivel az Atlasz-féle tankönyv is nagy terjedelemmel foglalkozik.)

A tankönyv második — „A szocialista termelőmód és fejlődésének törvényszerűségei” című része a szokásostól („A termelőeszközök társadalmi tulajdona...”) eltérően „A szocializmus termelőeri és termelési viszonyai” című téma vizsgálatával kezdődik. Ezt követi „A szocializmus gazdasági törvényeinek jellege, a szocialista állam gazdasági szerepe” című fejezet, amely a termelés céljáról, a szocializmus gazdasági alaptörvényeiről szóló paragrafust is tartalmazza. A korábbi tankönyvekben általában a törvények jellege után a szocialista állam szerepének tárgyalása következik és csak ez után a szocializmus gazdasági alaptörvénye. Ez szétszakítja a logikus tárgyalást, hiszen a szocialista állam szerepének objektív alapját a szocializmus gazdasági törvényei képezik. A Safijev-féle tankönyv ennek alapján megfordította a kifejtés sorrendjét és a fejezet utolsó paragrafusában tárgyalja az állam szerepét, figyelembe véve azt is, hogy az utóbbi téma gyakorlatilag végigkíséri az egész anyagot.

Az ismertetett tankönyv szerkezete a továbbiakban nemcsak abban tér el, hogy az „Ártermelés és értéktörvény a szocializmusban” és a „Pénz a szocializmusban” című témákat külön fejezetben tárgyalják (amit valószínűleg nemcsak a szakoktatásban rendelkezésre álló nagyobb óraszám indokol), hanem alapvetően abban, hogy közvetlenül utána az „Ár, önköltség, rentabilitás és önálló elszámolás a szocialista gazdaságban” című téma következik.

Ez nemcsak azért látszik logikusnak, mert biztosítja az áru- és pénzviszonyok termelési oldalról történő elemzésének folyamatosságát, hanem elvi állásfoglalást is jelent. Akik (mint például az Atlasz-féle tankönyv szerzői is) a munka szerinti elosztást az ártermelés előtt tárgyalják, mesterségesen előrehozzák az elosztás problémáját, mielőtt még az anyagi termelés közvetlen folyamatának vizsgálatát befejezték volna. (Nem beszélve arról, hogy így esetleg akaratlanul is a munka szerinti elosztást az ártermelés szocializmusbeli szükségessége egyik feltételeként tüntetik fel.) Azt pedig, hogy a munka szerinti elosztást közvetlenül az ártermelés után tárgyaljuk, nem indokolja ennek pénz formában történő realizálása, hiszen — mivel a munkaerő a szocializmusban nem áru — semmi sem indokolja a két téma logikai összekapcsolását. Ellenkezőleg, a témának a termelőfolyamat vizsgálata után történő tárgyalása egyfelől aláhúzza, hogy az elosztás elvei és formái elsősorban a közvetlen termelés viszonyaiból erednek és másfelől lehetővé teszi a közvetlenül utána tárgyalt „Áruforgalom” című fejezettel való szoros összekapcsolását, amelynek egyik alapját éppen az itt tárgyalt elosztási viszonyok képezik.

Már eddig is látható, hogy az ismertetett Safijev-féle tankönyv következetesen a politikai gazdaságtan oldaláról s nem ágazati szempont szerint igyekszik a szocializmus vizsgálatát megoldani (például az „Áruforgalom” fejezet a régi *Politikai gazdaságtan tankönyv* „Kereskedelem a szocializmusban” című fejezete helyett). Ezt az álláspontot képviselik akkor is, amikor „A kolhozrendszer gazdasági alapjai” című téma helyébe a „Különbözeti földjáraadék a szocialista mezőgazdaságban” című fejezetet állítják (s ezt szintén következetesen mint elosztási viszonyt a forgalmi folyamatok elemzése előtt, de a termelési folyamat után tárgyalják). Ennek magyarázata egyfelől abból indul ki, hogy a termelési ágazatok tárgyalásával külön ágazati gazdaságtanok foglalkoznak, másfelől, a különböző kategóriák (mint például a munka termelékenysége, ár, önköltség, munka szerinti elosztás stb.) érvényesülésének sajátosságait a mezőgazdaságban a megfelelő tematikai fejezetekben kell kifejtetni.

A forgalmi folyamatok elemzéséhez — „A tőke” II. kötete első és második részének megfelelően — új fejezetet írtak „A szocialista vállalatok termelési alapjainak körforgása és megtérülése” címmel, különösen szakoktatásban nem lehet — mint régen — „Az önálló elszámolás” című téma keretein belül röviden elintézni, hiszen ott az objektív értékkategóriák és azok felhasználása a vizsgálat tárgya. (Külön fejezet foglalkozik ezzel a témával az Atlasz-féle tankönyvben is, de ez ott sorrendben a három részre bontott önálló elszámolás téma után következik.) Megjegyzendő, hogy ennél a témánál a Safijev-féle tankönyv eltér „A tőke” sorrendjétől, hiszen ott Marx ezt a témát az átlagprofit és a földjáradék előtt tárgyalja.

Végül említésre méltó változtatás a tananyag szerkezetében, hogy a „Pénzügyek és állami költségvetés a szocializmusban” és a „Hitel és pénzforgalom a szocializmusban” című témákat — mivel itt nem ezek specifikus elemzése, hanem a nemzeti jövedelem elosztásában és újraelosztásában betöltött szerepük bemutatása a feladat — a „Szocialista újratermelés” és a „Nemzeti jövedelem” című témák után tárgyalják. (Kár, hogy a Safijev-féle tankönyv szerzői újra visszatérnek a 20-as években a Szovjetunióban használt „népi jövedelem”-fogalomhoz, amelybe a kapitalizmussal való összehasonlítás során ők is belezavarodnak.)

Az ismertetett tankönyvek harmadik és negyedik része a szocialista vilárendszer törvényszerűségeivel és a kommunizmus építésével foglalkozik.

Mindkét tankönyv — a NEP „tágabb” értelmezése alapján — rendkívül röviden (a Safijev-féle tankönyv például alig több mint egy oldalon) foglalkozik az átmeneti időszak gazdasági politikájával. A szocialista iparosítás szükségességét a két tankönyv szerzői különbözőképpen magyarázzák. „A szocialista iparosítás objektív szükségserűsége minden olyan ország számára, amely a szocialista forradalom időpontjáig nem érte el a magasfokú ipari fejlettségi fokot.” Az Atlasz-féle tankönyv álláspontja viszont az, hogy „már a legfejlettebb tőkésországokban is egyenlőtlenül oszlik meg az ipar az ország egyes közzetei között és a gyári nagyüzemi termelés sem uralkodik korlátlanul a népgazdaság összes ágában”, ezért — bár különböző mértékben — de mindenütt szükség van a szocialista iparosításra. (Az általános „Politikai gazdaságtan tankönyv” lényegében megkerüli ezt a kérdést.)

A Safijev-féle tankönyvnek „A szocializmus termelőeri és termelési viszonyai” című fejezetében a szerző (Tyápkín) külön paragrafust szentel a termelőerők vizsgálatának, amelyben egyebek között új pontként szerepel „A villamosítás, mint a munkatárgyak és munkaeszközök gyors fejlesztésének alapja a szocializmusban” című téma. A termelési viszonyok tárgyalásánál kiemelkedő — az általános *Politikai gazdaságtan tankönyvvel* szemben, amely alapvetően csak a termelőeszközök tulajdonviszonyaival foglalkozik — a termelési viszonyok többi elemének részletesebb kifejtése (az itt megkövetelt általános fokon).

A szükséges és többletmunkával kapcsolatos fejtegetések helyett eléggé részletesen foglalkozik a szerző a tevékenységek cseréjével, amely az eddigi tankönyvekben lényegében hiányzott. „A tevékenységek cseréjének a társadalmi termelés folyamatában kialakuló viszonyai a termelők közvetlen, egymás közötti kapcsolatát fejezik ki”, ezek fő megjelenési formájukban a következők: 1. a szocialista társadalom alapvető osztályainak gazdasági együttműködése, 2. a különböző termelési ágak dolgozóinak gazdasági együttműködése a termelés specializációja és kooperációja alapján, 3. a dolgozók közvetlen együttműködése az üzemekben és kolhozokban a termelési folyamatban, 4. együttműködés egyfelől a munkásosztály és a parasztság, másfelől az értelmiség között, 5. együttműködés a termelés és a forgalom dolgozói között.

Ez a felsorolás azt mutatja, hogy a szerző a tevékenységek cseréjén lényegében a tágabb értelemben vett termelésben megmutatózó munkamegosztást érti. Feltűnik azonban, hogy még csak utalás sincs itt az árucserére mint a tevékenység csere egyik, a szocializmusra is jellemző formájára.

Érdeklődésre tarthat számot a szocializmus gazdasági alaptörvénye témájának feldolgozása. A tankönyvek állásfoglalásai annál is inkább figyelemre méltók, mert a szovjet közgazdasági irodalomban az SZKP XXII. kongresszusa óta erőteljes vita van kibontakozóban az alaptörvény objektív létezése tekintetében is. Az itt ismertetett tankönyvek ugyan 1960-ban jelentek meg, de a bennük foglalt gondolatok eléggé mentesek az alaptörvény merev felfogásától, és a kérdés tanulmá-

nyozásánál feltétlenül figyelembe vehetők. Például Pervusinnak (a Safijev-féle tankönyv VI. fejezete szerzőjének) gondolatmenete a következő: A szocializmusban a termelés objektív célja a szükségletek kielégítése s ez szükségszerűen megköveteli a termelőerők fejlődését. Ezt az összefüggést fejezi ki a szocializmus gazdasági alaptörvénye, melyet lényegében a szokásos módon fogalmaz meg. Az alaptörvény jellegét és a szocializmus más törvényszerűségeivel való kapcsolatát a következőképpen fejti ki: „A szocializmus gazdasági alaptörvénye nem azért »alaptörvény«, mert uralkodik a többi törvény felett, hanem mert az anyagi javak termelése, fogyasztása és elosztása közötti legáltalánosabb, leglényegesebb, tartós összefüggéseket fejezi ki... Más gazdasági törvények a szocialista termelési mód egyes oldalainak és jelenségeinek belső összefüggéseit fejezik ki.” (121. l.)

Az árutertermelés szükségességét a szocializmusban Loksin, a Safijev-féle tankönyv „Árutertermelés és értéktörvény a szocializmusban” című fejezetének szerzője, a következőkben foglalja össze:

1. A termelés társadalmassitottságának a szocializmusban elért színvonala. (De itt lényegében mégis a termelőeszközök tulajdonformái képezik a kiinduló pontot.)

2. Az állami tulajdon sajátosságai a szocializmusban. A szerző elemzi az állami tulajdonban levő vállalatokra a kommunizmus alsó fokán jellemző viszonylagos gazdasági elkülönültség jellegét, amely — szerinte — a következőkben nyilvánul meg: a) a vállalat rendelkezik a társadalmi tulajdonnak azon része felett, amelyet az állam használatra ad át a vállalatnak; b) a vállalat jogilag felelős saját munkájáért; c) a vállalat kollektívája anyagilag érdekelt munkája eredményében; d) az állami vállalatok meghatározott gazdasági önállósággal rendelkeznek.

3. Az árutertermelés okát képezi az, hogy a munka a szocializmusban még nem vált létszükségletté és ezért szükség van az anyagi ösztönzés alkalmazására.

4. Az árutertermelést szükségessé teszi az egyes munkafajták szociális-gazdasági különbözősége.

A szerző érdeme, hogy felveti az adott tulajdonformán belül a vállalatok gazdasági elkülönültségének kérdését, bár ennek értékét csökkenti, hogy a gazdasági elkülönültség ismérveiként olyan kritériumokat is említ, amelyek (mint például az önálló elszámolás egyes elemei) inkább az elkülönültség, és így az árutertermelés következményei.

Az érték és használati érték ellentmondásait Loksin a következőkben jelöli meg: „Az első körülmény: azok az okok, amelyek magát az árutertermelést is szülik. A tulajdon különböző formáinak létezése, a vállalatok bizonyos gazdasági elkülönültsége, valamint az, hogy a munka a szocializmusban még nem vált elsődrendű életszükségletté és a termelő kollektívák tagjainak anyagilag érdekeltnek kell lenniök a vállalatok munkájának eredményeiben, még lehetőséget adnak a helytelenül értelmezett személyi és vállalati érdekek szembeállítására az állami érdekekkel. Második körülmény: ellentmondás a termelés már elért színvonala és a lakosság szüntelenül növekvő szükségletei között. Ez az ellentmondás, amely objektíve létezik a szocializmus időszakában, szintén szülni lehet az egyes vállalatok érdekeinek az állami érdekekkel való szembeállításának gyakorlatát.” Ez teszi lehetővé, hogy a vállalatok ne azt és olyan mennyiségben termeljék, amire a társadalomnak szüksége van. Az érték és használati érték ellentmondását a termelés növelésével, az árképzés gyakorlatának és az állami fegyelemnek javításával látja megoldhatónak. A szerző tehát túl jut azon — a régi tankönyvekre eléggé jellemző — hibán, hogy a szocialista népgazdaságban előforduló feszültségek okai csak szubjektív hibák lehetnek.

Az „Ár, önköltség, rentabilitás és önálló elszámolás a szocialista gazdaságban” című témában a kifejtés kiinduló pontját azok az objektív kategóriák (ár, önköltség, rentabilitás) alkotják, amelyek az árutertermelés viszonyai között léteznek a szocializmusban, és csak ezután kerül sor annak a kérdésnek megvilágítására, hogyan használjuk fel tudatosan ezeket a kategóriákat a szocialista gazdálkodás folyamatában, vagyis az önálló elszámolásban.

Az árakkal, árképzéssel foglalkozó pontok alkotják a fejezet legérdekesebb részét. A szerző — Kondrasov — az árképzés ismert szakembere, a lehetőségekhez képest nagy terjedelemben ismerteti a szovjet árrendszert, az árképzésben folyó vitát és saját álláspontját a vitás kérdésekben. A szovjet közgazdászok többségével együtt ő is a nem mereven felfogott egységes árrendszer híve. Az a véleménye, hogy az árakat közelíteni kell az értékhez, az értéket azonban sajátosan fogja fel. Ismerteti „az érték meghatározásának a szovjet közgazdászok által javasolt módszereit”, itt azonban tulajdonképpen a különböző árrendszer-típusokat mutatja be.

Értékár-rendszer: önköltség + nyereség a munkabér százalékban kifejezve; az úgynevezett termelésiár-típusú árrendszer: önköltség + nyereség az illető termék-fajta előállításához népgazdasági átlagban felhasznált álló- és forgóalapok százalékában kifejezve; végül az önköltség típusú árrendszer: önköltség + nyereség az önköltség százalékában kifejezve. A szerző az „érték” (árbázis) meghatározásának harmadik módját tartja legcélszerűbbnek, s ezzel a gyakorlati árképzés jelenlegi alapelve hívének mutatkozik. Az értékár-rendszert azért bírálja, mert, bár igaz, hogy a nyereséget az élömunka hozza létre, ez az árrendszer a technikailag elmaradottabb vállalatokat, iparágakat hozná előnyös helyzetbe. A termelési ár típusú árrendszert azért bírálja, mert szerinte a nyereség számítása csak az adott termék előállításakor ténylegesen felhasznált álló- és forgóalapok, és nem a népgazdaság összes álló- és forgóalapjai után célszerű.

A szerző érvelése nem meggyőző, mikor saját álláspontját bizonyítja: „A javasolt ármeghatározási módszer elméletileg is igazolható, mivel, bár a nyereséget mint a többlettermék megjelenési formáját az élömunka hozza létre, de az az élömunka, amely a holtmunka nagyobb mennyiségével van felszerelve, több hasznot hoz, mint a kézi, vagy technikával és egyéb termelési feltételekkel rosszul ellátott munka.” (232. l.) Ez az érvelés csak az érték típusú árrendszer ellen szól, mert a termelésiár-típusú árrendszer szintén a technika fejlesztésére ösztönöz, s így ez nem lehet az önköltségi ár mellett szolgáló érv.

Összefoglalva: a szocializmus politikai gazdaságtanának ismertetett tankönyvei tartalmuknál, színvonaluknál és felépítésüknél fogva számos tekintetben előrelépést jelentenek, és hasznos segítséget nyújthatnak a hazánkban folyó politikai gazdaságtan oktatásához is.

Molnár Győző

A nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei a hároméves terv időszakában

Statisztikai Időszaki Közlemények 46. kötet, KSH 1961/8.

A népgazdaság társadalmi-gazdasági szerkezetében végbemenő átalakulások, arányeltolódások hatásainak felmérése a gazdaságstatisztika egyik legfontosabb és legérdekesebb területe. A hároméves terv idején megkezdődött és gyorsan haladt előre a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Ez a hatalmas fontosságú társadalmi átalakulás — kísérőjelenségeivel összefonódva — szerteágazó hatással volt a nemzeti jövedelem termelését és felhasználását, valamint a lakosság életkörülményeit jellemző statisztikai mutatószámok alakulására. Bár a Központi Statisztikai Hivatal kiadványa az „Összefoglalás”-ban szerényen csupán ennyit mond: „A mezőgazdaságban a hároméves tervidőszak legjelentősebb változása: az egyéni gazdaságok tömeges méretű szövetkezetbe lépése volt, aminek következtében 1960-ban a mezőgazdaságban is túlsúlyra jutott a szocialista szektor.” (78. l.) — a kiadvány részletesen és sokoldalúan mutatja be ennek az átalakulásnak a hatását a gazdasági élet sok más vizsgált területén.

Természetes, hogy az egyes szintetikus mutatókon belül (nemzeti jövedelem, lakosság jövedelmei stb.) a szektorális szerkezet a társadalmi struktúra átalakulása következtében jelentősen megváltozott. Ragadjunk ki néhányat az ennél kevésbé kézenfekvő következmények sorából.

Ismeretes, hogy 1958—1960. között, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában (bár ezzel nem szükségszerű és nem is kívánatos kapcsolatban) a mezőgazdasági népességből munkássá és alkalmazottá vált több mint 200 000 fő. Ennek hatását mind a nemzeti jövedelem termelésével és felhasználásával, mind a lakosság életkörülményeinek vizsgálatával foglalkozó részben sokrétűen bemutatja a kiadvány.

Egyebek közt az, hogy az alacsonyabb termelékenységű mezőgazdaságból viszonylag nagyszámú munkaerő a magasabb termelékenységű ágazatokba áramlott át, közvetlenül hatott az egy dolgozó által létrehozott nemzeti jövedelem növekedésére. Emellett a mezőgazdasági nettó termelés lényegében változatlan színvonalra a csökkenő munkaerő-létszám következtében a termelékenység emelkedését jelentette.

A népesség átrétegződésének hatása sajátos tényezőként jelentkezett a munkás- és alkalmazott-réteg reáljövédelmének emelkedésében. A parasztságból beáramló népesség reáljövédelmé (bár kétségtelenül magasabb, mint munkássá válása előtt volt) alacsonyabb, mint a régebbi munkásoké. Ebből következik, hogy az átáramlás, amely az egész lakosságnál az egy főre jutó reáljövédelmé emelkedésének egyik tényezője volt, a munkások és alkalmazottak reáljövédelmére ellentétesen hatott: ha a reáljövédelmé számításánál figyelmen kívül hagyták volna az újonnan beáramló népességet, a munkások és alkalmazottak reáljövédelmében mintegy 2—3 százalékkal nagyobb növekedés mutatkozott volna. Ebben az irányban hatott az is, hogy az újonnan munkássá váltak között az egy keresőre jutó eltartottak száma általában magasabb, mint a régi munkás-alkalmazott népességben. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének következményei közül még egyet kiemelünk: A közvetett juttatásoknak a nyugdíj és a családi pótlék emelése következtében végbement növekedését jelentősen fokozta a társadalombiztosításnak az ugrásszerűen növekvő létszámú szövetkezeti parasztságra történt kiterjesztése. Ebből következett, hogy míg a munkás és alkalmazott népesség egy főre jutó társadalmi juttatásai 28,3 százalékkal, addig a parasztságé csaknem 80 százalékkal növekedtek.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése következményeivel együtt csak egyik fontos sajátossága volt ennek az időszaknak. A hároméves tervben a gazdasági fejlődésnek az ellenforradalommal kapcsolatos pillanatnyi megtorpanását kellett véglegesen felszámolni és a következő időszakra a további gyors előrehaladás feltételeit megalapozni. Ezt a feladatot a hároméves tervben jelentősen túlteljesítettük. Ez az időszak igen gyors fejlődést hozott a szocializmus építésében. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos változások tehát nem stagnáló, hanem a tervezettnél sokkal gyorsabban fejlődő gazdaságban mentek végbe.

A nemzeti jövédelmé a tervezett 13 százalékkal szemben 25 százalékkal nőtt, és ez lehetővé tette a felhalmozás arányának a tervezettnél nagyobb növekedését. Az állóalap-növekedés üteme és aránya is jelentősen meghaladta a tervezettet. A tervben előírtnál 40—50 százalékkal többet fordítottunk beruházásokra. A beruházások üzembehelyezésének üteme azonban alacsonyabb volt, mint a beruházási összegek növekedése. Így a befejezetlen beruházások állománya 4 milliárd forinttal nőtt.

A lakosság fogyasztása a nemzeti jövédelméből — a tervezett 11 százalék helyett — 20,1 százalékkal, a juttatások és vásárolt szolgáltatások alakulását is figyelembe vevő összes fogyasztás pedig 19,3 százalékkal növekedett. 1960-ban az összefogyasztás 67,5 százaléka vásárlásból, 20,6 százaléka saját termelésből, 11,9 százaléka ingyenes juttatásból származott. *A munkások és alkalmazottak egy főre jutó összes reáljövédelmé* a tervezett 8 százalék helyett 16,7 százalékkal növekedett. Ebből *a személyes rendelkezésű reáljövédelmé* — amely a béreket, a béren felüli pénzbeni juttatásokat és a saját termelésből történő fogyasztást öleli fel — 16 százalékkal, *a meghatározott rendeltetésű reáljövédelmé* — amely az állami ingyenes vagy kedvezményes szolgáltatásokat jelenti — 22,3 százalékkal növekedett. A személyes rendelkezésű reáljövédelmé 1960-ban az összes jövédelmének 88,3 százaléka volt. A személyes rendelkezésű jövédelmeken belül a béren felüli jövédelmek részaránya 1960-ban 24,5 százalékot tett ki. Az átlagbérek növekedése az állami szektorban 11,9 százalékos, és színvonala 1960-ban 1619 Ft volt. *A parasztság egy főre jutó személyes rendelkezésű reáljövédelmé* 1960-ban lényegében ugyanakkora volt, mint 1957-ben. Ugyanakkor a készletek fogyasztásának növekedése azt eredményezte, hogy a parasztság reálfogyasztása 18 százalékkal növekedett. A meghatározott rendeltetésű fogyasztás 66 százalékos növekedése folytán a parasztság egy főre jutó fogyasztása 21 százalékkal emelkedett. Az egy főre jutó összes jövédelmé 15,9 százalékos növekedésében döntően a közös gazdaságok tiszta vagyonának gyarapodása játszott közre.

A kiadvány utolsó fejezete a munkás és alkalmazotti népesség jövédelmének és fogyasztásának összehasonlításával foglalkozik. A legutóbbi három évben a parasztság fogyasztása gyorsabban nőtt, mint a munkás és alkalmazott népességé. Ennek ellenére a parasztság fogyasztásának reálértéke 1960-ban is csak mintegy 80 százaléka volt a munkások és alkalmazottak reáljövédelmének. *A személyes rendelkezésű reáljövédelmé*, illetve a reáljövédelmé tekintetében a különbség valamivel kisebb, ami azt is jelenti, hogy *a meghatározott rendeltetésű jövédelméből* a parasztság a jelentős növekedés ellenére is jóval kisebb mértékben részesedik mint a munkások és alkalmazottak.

A Statisztikai Hivatal 1959-ben megjelent hasonló tárgyú kiadványához képest — amely az 1958-as év eredményeivel foglalkozott — e mostani kiadvány a jelenségeket mélyebben, sokoldalúbban vizsgálja. A kiadvány szerkezeti felépítése világosabb, az elemző szövegek sok tekintetben tartalmasabbak. Különösen üdvözlendő azonban, hogy a reáljövedelem számítása átfogóbbá vált, fontos tényezővel bővült. A régebbi kiadvány a reáljövedelemben a társadalmi juttatásoknak csak egy részét — a munkaviszonnyal kapcsolatos juttatásokat — vette figyelembe, és csak mintegy „függelék”-ként foglalkozott a munkaviszonytól függetlenül élvezett társadalmi juttatásokkal.

Az új jelentés korrigálja ezt az elméletileg nem indokolható szétválasztást és az összes juttatásokat a reáljövedelem részeként kezeli. Egy közgazdaságilag sokkal inkább értelmezhető, jobban kezelhető bontást alkalmaz, amikor külön foglalkozik a személyes rendelkezésű és a meghatározott rendeltetésű reáljövedelemmel. Bonyolult feladatot jelenthetett a meghatározott rendeltetésű reáljövedelem bontása munkás, alkalmazotti és paraszti népeiségre. Érdeklődésre tarthatna számot e felosztás módszerének ismertetése — ez, az egyébként igen világos fogalomgyarazat körében, legalábbis utalásként, elért volna. Igen nagyra értékelhető, hogy a KSH által alkalmazott módszer szerint — a „nemzeti-jövedelem-szemléleten” túllépve — a „lakosság összes fogyasztása” az anyagfogyasztáson túlmenően tartalmazza a lakosság által vásárolt szolgáltatások teljes „értékét”.

A kiadvány tehát nagyon alapos, világos képet ad a hároméves terv időszakában végbement fejlődésről.

Véleményem szerint hazánkban ma már sokkal nagyobb a népgazdaságunk fejlődése, a fejlődéssel járó problémák iránt érdeklődő és a statisztika nyelvén értő szakemberek száma, mint ahányhoz a Statisztikai Hivatal e kiadványa, sőt megjelenésének híre egyáltalán eljut. Szükséges lenne a Statisztikai Időszaki Közlemények nagy érdeklődésre számot tartó kiadványainak megjelenését — egyebek közt a napi sajtóban is — hatékonyabban propagálni.

Schweitzer Iván

Dr. Kövér Károly: A sterlingövezet és szerepe a tőkés világgazdaságban

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 216 l.

A Nemzetközi Gazdasági Kérdések sorozatban megjelent mű a polgári közgazdasági szakirodalomban széles körben elemzett kérdést marxista módon dolgozza fel. Növeli a könyv jelentőségét, hogy Magyarországon a sterlingövezet világgazdasági szerepéről önálló tanulmány még nem jelent meg. Az ismertebb szakkönyvek eredeti célkitűzéseinek megfelelően nem foglalkozhatnak olyan átfogóan e problémakörrel, mint az itt ismertetett könyv.

A valutaövezetek kialakulásának általános kérdéseivel a mű első fejezetében ismerkedhetünk meg. A fogalmak tisztázása után a szerző elemzi a különböző valutaövezetek keletkezését a kapitalizmus általános válságának időszakában. Érdekes módon tárgyalja a valutaövezetek fejlődési sajátosságait a második világháború után a két világháború közötti időszakhoz viszonyítva. Választ ad arra a kérdésre, hogyan jönnek létre a valutaválság talaján felbomlásuk és megszűnésük előfeltételei.

A könyv második fejezete a sterlingövezet felépítését tárgyalja. Ebben a leíró jellegű részben a szerző összefoglalja azokat az ismereteket, amelyeket — különböző megvilágításban — az eddig megjelent szakkönyvek is tartalmaznak. Külön érdeme ennek a résznek, hogy a gyakorlati élet számára fontos ismeretanyagot könnyen, érthető rendszerezésben tolmácsolja.

A harmadik fejezetben a nemzetközi gazdaságtörténet egyik legmozgalmasabb időszakának problémáit dolgozza fel: a font sterling pozícióváltozásának folyamatát a két világháború között. Ez a történelmi szakasz Angliának a nemzetközi pénzügyek területén korábban élvezett hegemoniájának elvesztését jelentette. Az olvasó itt ismerkedhet meg a sterlingblokk létrejöttének és funkcionálásának, a preferenciális vámrendszer működésének és az Arfolyam-Kiegyenlítő Alap mechanizmusának alapelveivel.

A negyedik fejezet a font sterling második világháború utáni helyzetét tárgyalja. A font sterling meggyengülése a második világháború után Angliát arra kényszerítette, hogy az egész világra kiterjedt pénzügyi hegemoniája helyett uralkodó szerepét legalább a különböző függési formákban hozzáláncolt országok gazdaságában megőrizze. Ez a törekvés a sterlingblokk utódjában, a létrejövő sterlingövezetben öltött testet. A szerző világos okfejtést ad a sterlingzóna létrejöttéről és működéséről, valamint fejlődéséről. A továbbiakban a könyv Anglia hitelállományi mérlegének alakulásáról vizsgálja, az adatok sokrétű feltárása és elemzése után helyesen erre a következtetésre jut: „Anglia hosszú lejáratú hitelállományi mérlege a háború befejezése után is aktív maradt... Az angol hivatalos statisztikák alapján az a vélemény terjedt el és tartotta sokáig magát, hogy Anglia a második világháború után adós állammá változott. Ez az eredmény a hosszú és rövid lejáratú tőkék közzegdaságilag helytelen azonos értékelése, valamint a hosszú lejáratú befektetések névértékének és piaci értékének azonosítása útján adódott. A valóság az, hogy Anglia a második világháború után is hitelező állam és a tőkés világ egyik bankára maradt, amely a nála levő rövid lejáratú betéteket magasabb jövedelem mellett hosszú lejáratú külföldi beruházások és értékpapírok formájában helyezi ki.” (65—66. l.)

Kövér Károly álláspontja pontot tesz annak a téves és mechanikus szemléletnek a végére, amely Angliát kizárólagosan csak a „pénzügyi betegség” oldaláról vizsgálta. A fejezet részletes ismeretanyagot tartalmaz Anglia külkereskedelmi és fizetési mérlegének alakulásáról és azokról a javaslatokról, amelyek a második világháború után az angol gazdaság válságos gazdasági és pénzügyi helyzetének megoldására irányultak. A szerző kritikusan elemzi ezeket a javaslatokat és megállapítja: „Anglia sem az ipari termelés terén, sem külkereskedelmi és valutáris téren nem volt kész a konvertibilitás bevezetésére, különösen nem a sterlingövezettel kapcsolatos krlátózasok felszámolására.” (73. l.) A szerző helyesen értékeli az 1947. évi angol konvertibilitási kísérlet „eredményeit”, és ezt úgy fogja fel, mint az Egyesült Államoknak a nemzetközi pénzügyek területén jelentkező versenyben Angliával szemben elért pozíciófölényét. A könyvben a magyar folyóiratokban annak idején széles körben publikált 1949-es fontleértékelés problémája is helyesen új megvilágításba került. A korábbi leegyszerűsített nézetten szemben, amely az 1949-es fontleértékelésben csak az Egyesült Államok érdekeinek érvényesülését látta, Kövér Károly kimutatja, hogy a devalváció — a valutadömping — kedvezően hatott Anglia külkereskedelmi forgalmának alakulására, különös tekintettel a dollárövezettel folytatott forgalomra.

A könyv ötödik fejezete a sterlingövezethez fűződő polgári közgazdasági elméletek rövid ismertetését és bírálatát tartalmazza. A szerző a polgári közgazdászokkal vitatkozva helyesen bírálja azt a télelt, amely szerint a sterlingövezet a tagországok nemzetgazdaságának kölcsönös kiegészítő jellege nyomán szükségyszerűen jött létre, és ebből következően ezek a kapcsolatok örök kötelekeket jelentenek. Kimutatja, hogy a sterlingövezet az angol monopoltőke uralmának eredménye, a fejlődés pedig ezt szükségyszerűen alássa, különösen az imperializmus gyarmati rendszerének széthullása következtében, s arra a következtetésre jut, hogy önmagában a sterlingövezet léte nem járul hozzá a nemzetközi gazdasági élet stabilitásának növeléséhez.

A következő két fejezetben — amelyek a mű gerincét alkotják — a szerző a sterlingövezet országai közötti külkereskedelmi és pénzügyi kapcsolatokat tárgyalja. Meg lehet állapítani, hogy ez a két fejezet a mű legjobban sikerült része. A szerző először a sterlingövezeten belüli nemzetközi munkamegosztás jellegét vizsgálja, elemzi az angol polgári közgazdászoknak erre vonatkozó véleményét és a statisztikai adatok sokrétű feldolgozása után bírálja azok koncepcióit. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozza: „... Egyes országok gazdaságának egymást kiegészítő jellege még nem feltétlenül jelenti a kölcsönös érdekek meglétét is, hanem lehet, hogy éppen az érdekek ellentétén épült fel... A sterlingövezet külső országainak fejlődése, népgazdaságuk iparosítása nem feltétlenül kell, hogy Anglia és a köztük meglévő külkereskedelmi forgalom visszaeséséhez vezessen. Azonban gazdasági fejlődésük következtében kibontakozik ezen országok önállósága, ami véget vet nemzetközi gazdasági kapcsolataik egyoldalú, szűk szerkezetű, erőszakkal kialakított jellegének.” (114—116. l.)

A nemzetközi munkamegosztással kapcsolatos elméleti bevezetés után a könyv részletesen tárgyalja a sterlingövezet külkereskedelmi kapcsolatait, azok földrajzi

és áruszerkezeti tagolódását, az alternatív piacok szerepét az angol külkereskedelemben. Különösen érdekes e témacsoporton belül az angol export távlatainak és az importszerkezet megváltozásának problémáival foglalkozó rész. A könyvben itt ismerkedhetünk meg a polgári közgazdászoknak gyakran hangsúlyozott gondolatával, miszerint Angliának a sterlingövezetben elfoglalt pozíciója erősíti az angol felvevő piacoknak az amerikaihoz viszonyított nagyobb stabilitását, annak következtében, hogy az angol importnak kisebb az ingadozása, mint az Egyesült Államok importjának. Kövér Károly ennek kapcsán helyesen arra az álláspontra jut, hogy a sterlingövezet e külkereskedelmi stabilitása szoros összefüggésben van a valutáris korlátozások rendszerével, az angol állammonopolista-kapitalizmusnak ezen a területen kifejtett aktivitásával.

A könyv további részében a szerző végigvezeti az olvasót az angol tőke kivitel fejlődésén és annak másdik világháború utáni problémáin. A tőke kivitel Anglia kezében rendkívül fontos eszköz arra, hogy uralhassa, bár egyre csökkenő mértékben, a sterlingövezet és a gyarmatok piacait. A tőke kivitel vonatkozásában is Anglia számára egyre nagyobb nehézséget jelent az amerikai finánc-tőke konkurrenciája, amely az angol tőkekapcsolatok gyengülését idézi elő, s ez közvetlenül kihát Anglia kereskedelmi kapcsolatainak stabilitására. A mű a statisztikai adatok alapján részletesen elemzi az Egyesült Államok behatolásának formáit és arányait. A kihelyezett angol tőkék földrajzi megoszlása és az Angol Bank, valamint a külső sterlingövezet országainak központi bankjai közötti kapcsolat elemzése teljessé teszi a sterlingövezetről kialakuló ismereteinket.

A nyolcadik fejezet a sterlingövezetnek az egyes kereskedelmi és devizapolitikai akciókban betöltött szerepével foglalkozik. A szerző ebben a fejezetben láthatóan vázlatosságra törekszik. Vitatható, hogy ez a módszer mennyiben helyes és mennyiben áll összhangban a korábbi fejezetek magas színvonalú közgazdasági elemzésével. Ebben a részben röviden találkozunk a szocialista országok és a sterlingövezet közötti külkereskedelmi kapcsolatok problémáival is. Ez a rész azonban rendkívül elnagyolt. Megjegyzendő, hogy a szerző a sterlingövezetnek a tőkés világgazdaságban betöltött szerepével kívánt foglalkozni, és így a szocialista országokkal való kapcsolat feldolgozása nem tartozott a mű témakörébe. Mindazonáltal megállapítható, hogy a sterlingövezet és a szocialista országok közötti kereskedelmi kapcsolatok, amelyek tudomásunk szerint az utóbbi években gyorsan növekednek, nemcsak mindkét fél részére jelentenek gazdasági előnyöket, hanem Angliának a világpolitika küzdőterén elfoglalt álláspontját is bizonyos mértékben befolyásolhatják. Ebből következően e probléma szélesebb körű tárgyalását hiányoljuk a műből. A könyv zárógondolata a sterlingövezet jövőjével foglalkozik; a szerző végezetül arra az álláspontra jut, hogy a gyengén fejlett országok önálló nemzeti fejlődése előbb-utóbb Anglia imperialista nemzetközi gazdaságpolitikáját, annak egyik eszközét, a sterlingövezetet zsákutcába juttatja.

Mindent összevetve: a megjelent könyv — napjainkban, amikor a gyarmati népek nemzeti, politikai és gazdasági függetlenségért folyó harcának időszakában élünk — az imperialista uralkodási eszközök kifinomult formáiról ad képet, és így nagyon aktuális olvasmány. A könyv könnyen élvezhető stílusa és világos tagolása olvasmányossá teszi a művet.

Wiesel Iván

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Дьюла Шомоди:

Достижения венгерского народного хозяйства в 1961 году и задачи 1962 года

Статья рассматривает задачи второго года пятилетки, анализирует достижения первого года и на этом основании определяет задачи на 1962 год. Автор показывает, что несмотря на неурожай, состояние народного хозяйства было более благоприятным, чем в предыдущем году и чем намечалось по плану. Отставание сельского хозяйства было уравновешено перевыполнением планов других отраслей народного хозяйства. Улучшилась планомерность и выполнялся намеченный темп роста производительности труда.

При разработке главной линии плана на 1962 год необходимо было уделить особое внимание увязке настоящих возможностей и условий осуществления конечных целей пятилетки. Недостачу в сельскохозяйственных продуктах нужно возместить по каналам внешней торговли и следует увеличить экспорт промышленных изделий. В интересах улучшения структуры производства развитие отраслей, производящих основное сырьё и материалы, должно опережать рост промышленного производства в целом. Имеется возможность для увеличения суммы капиталовложений, намеченной пятилетним планом на 1962 год. Годовой план намечает такой темп роста производительности труда, который обеспечил бы в дальнейшем две трети прироста промышленной продукции. Объём национального дохода в 1962 году возрастёт примерно на 9%. Оборот розничной торговли по плану повысится на 4%, а сумма централизованных капиталовложений на 17%. В интересах концентрации капиталовложений 90% имеющихся ресурсов обращается на завершение незаконченных объектов. Структура внешней торговли — вследствие прошлогодней засухи — отклоняется от намеченной пятилетним планом. В 1962 году должен быть ускорен темп венгерского народного хозяйства, технического прогресса и укрепления сельскохозяйственных производственных кооперативов.

Йожеф Нилаш:

Научно-техническая революция нашего времени и построение материально-технической базы коммунизма

В первой части статьи автор подчёркивает решающее значение создания материально-технической базы в построении коммунизма. Понятие материально-технической базы определяется как совокупность всех средств и материалов являющихся орудием человека в преобразовании предметов природы для удовлетворения своих потребностей. В то время как социализм имеет с технической точки зрения сходную с капитализмом материально-техническую базу, то построение коммунистического общества требует создания такой материально-технической базы, достижение которой для капитализма невозможно.

Вторая часть статьи рассматривает научно-техническую революцию нашего времени. Автор, анализируя изменения, происшедшие в развитии естественных наук, отмечает, что в результате этого процесса наука всё более становится непосредственно производительной силой. Далее рассматриваются экономические возможности, создаваемые автоматизацией и химизацией процессов производства и использованием атомной энергии для человечества. Современные научно-технические достижения, указывает автор, создают возможность для существенных изменений в материальных условиях жизни человечества и тем самым создают предпосылки для построения материально-технической базы совершенно нового качества — материально-технической базы коммунизма.

В третьей части очерка автор рассматривает влияние научно-технической революции на изменение роли и содержания труда человека и на развитие разделения и организации общественного труда. Автор указывает, что разделения труда нового типа, создаваемое на базе наиболее совершенной техники, сознательное сотрудничество людей в процессе производства, сростшегося с естественными науками, людей, освобождённых от бремени физического и умственного труда, не требующего творческого мышления, людей, обладающих глубокими общими и специальными знаниями, — умножит массовую силу общественного труда.

Ференц Эрдеи:

Государственное руководство сельскохозяйственными производственными кооперативами

Автор анализирует проблему государственного руководства производственными кооперативами с точки зрения проблем экономики производственных кооперативов и предъявляемых ими требований к государственному руководству. С этой целью автор рассмотрел связи 32-х производственных кооперативов сельнокского района с государственными, кооперативными и общественными организациями в 1960—1961 гг. На основе этого исследования он подробно анализирует следующие отрасли деятельности и проблемы экономики предприятий: управление и организация производства, планирование, снабжение производством, реализация, труд (в аспекте общественного и подсобного хозяйства). Кроме того в статье говорится о делопроизводстве в области финансов и кредита, социальных и культурных, а также спорных юридических дел. Автор приходит к выводу, что сельскохозяйственный отдел районного совета как орган государственного руководства кооперативами в полной мере выполняет задачи общего и специального руководства кооперативным производством, но функции руководящего органа в отношении организации экономики предприятий выполняет лишь частично. На основе этого автор делает заключение, что деятельность районного сельскохозяйственного отдела надо улучшать в этом последнем направлении, а именно посредством таких методов, которые соответствуют специфике кооперативной собственности и самостоятельности производственных кооперативов.

Золтан Форгац:

Анализ внутриотраслевых отклонений себестоимости в венгерской угольной промышленности

В специальной литературе часто встречаются исследования, рассматривающие экономические вопросы использования и взаимного замещения различных видов топлива (угля, нефти, газа и т. п.) Пок затель средней цены или себестоимости продукции — обычно применяемый в расчётах такого рода — скрывает весьма значительные различия в производственных затратах угольной промышленности. Автор анализирует это явление — отклонения в показателях себестоимости венгерской угольной промышленности. Он считает, что анализ отклонений себестоимости должен привести к созданию более рациональных производственных пропорций внутри угольной промышленности. Автор д лее подчёркивает, что и при замене угля другими видами топлива целесообразно учитывать дифференциацию производственных издержек угольной промышленности.

Расходы венгерской угольной промышленности ещё в 1949 году окупались её выручкой. В последующие годы — вследствие роста издержек производства — угольная промышленность стала убыточной отраслью. Новые цены на уголь с 1 января 1959 года покрывают средние издержки производства. Однако за средними цифрами скрываются значительные различия на местах: добыча бурого угля в Трансданубии и добыча каменного угля рентабельна, а добыча бурого угля на севере Венгрии и лигнита приносит большие убытки.

Рассматривая отклонения издержек производства по отдельным шахтам, автор показывает, что из 158 шахт 78 являются рентабельными, уровень производственных затрат на 50 шахтах колеблется между 101—151 процентами, а на 16 шахтах издержки составляют 151—200 процентов. Во всех угольных бассейнах имеются как рентабельные, так и убыточные шахты. По объёму добычи наиболее убыточные шахты, на долю которых приходится 10% добычи по тоннажу, дают по стоимости лишь 5—7 процентов всей добычи, а их убытки равняются 62 процентам общей прибыли угольной промышленности.

На основе этого автор приходит к выводу, что с народнохозяйственной точки зрения было бы желательно прекращение добычи на самых нерентабельных шахтах путём пересмотра внутренней структуры угледобычи, а также замены угля другими, более экономичными видами топлива.

Янош Ласло:

Себестоимость и пропорции цен в кооперативном секторе сельского хозяйства

Статья рассматривает некоторые вопросы формирования пропорций цен на сельскохозяйственную продукцию. Автор исходит из того, что на производство сельскохозяйственных кооперативов, на структуру их продукции влияет как объём валового дохода, так и различный уровень рентабельности производства. Это объясняется специфической формой получения доходов в кооперативном секторе и особенностями сельскохозяйственного производства.

Различные отрасли сельскохозяйственного производства обеспечивают различную степень занятости в расчёте на единицу площади. Вследствие этого при производстве различных видов продукции для получения равного дохода требуются различные размеры земельных участков. В кооперативах же имеется определённое количество рабочей силы и ограниченная земельная площадь, из этого неизбежно вытекает проблема создания такого соотношения в рентабельности производства различных видов продукции, которая обеспечивала бы заинтересованность производителей в получении различной продукции с данных земельных участков. Автор детально аргументирует (свой тезис о том, что доход, обеспечиваемый ценой, не должен быть пропорциональным ни себестоимости продукции, ни затратам живого труд).

Производственные кооперативы при производстве различных продуктов стремятся получить наибольший валовой доход, приходящийся на рабочий день и единицу земельной площади. Поэтому при установлении цен следует искать правильных соотношений валовой рентабельности в расчёте на единицу площади и рабочий день. Расчёты себестоимости продукции в этом отношении дают очень мало, поэтому необходим новый метод расчёта валового дохода по отраслям производства. При таком расчёте обязательно учитывать по стоимости затраты живого труда, достаточно учесть их по количеству рабочих дней. На основе соотношения такой урезанной «себестоимости» без затрат живого труда и цен можно рассчитать валовый доход, приходящийся как на единицу площади, так и на рабочий день. Расчёт валового дохода, приходящегося на единицу площади и рабочий день при производстве р различной продукции, по мнению автора, облегчит выяснение связи между уровнем цен и уровнем производства, выявит реакцию производителей на размеры и соотношения доходов, обеспечиваемых различными ценами.

Дьёрдь Шимон — Дьёрдь Кондор:

К дискуссии о взглядах Л. В. Канторовича и В. В. Новожилова

Статья критически комментирует дискуссию, развернувшуюся в Советском Союзе в связи с предложениями Канторовича, изложенными в его работе “Экономический расчёт наилучшего использования ресурсов”, а также в связи с работами Новожилова. Эта дискуссия касалась использования математических методов в планировании и экономического содержания возможностей использования “объективно обусловленных оценок” (“оптимальных оценок”, “теневых цен”), полученных в программировании. Авторы по существу соглашались с Канторовичем и Новожиловым и критикуют тех экономистов, — А. Капа, Боярского и др. — которые считают, что оптимальные оценки можно использовать только для определённых экономических задач, и ставят под сомнение их значение для планирования народного хозяйства и установления цен.

В статье критикуется утверждение, что применение метода Канторовича препятствовало бы техническому прогрессу и может использоваться в крайнем случае лишь когда, тогда не идёт речи о расширении производственных фондов. Авторы касаются и спорного вопроса о том, имеют ли оптимальные оценки объективный или субъективный характер. В статье указывается, что планируемые средние затраты труда (или себестоимости) в большинстве случаев обычно носят более субъективный характер, чем оптимальные оценки. Авторы в то же время подчёркивают значение учёта нелинейных связей и указывают на ограничения возможного использования оптимальных оценок при линейном программировании. Статья призывает к оценке предложений Канторовича и Новожилова не только путём теоретической дискуссии, но и на основе экспериментальных расчётов.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Gyula Somogyi: The achievements of the people's economy in 1961 and the tasks for 1962

The paper is concerned with the tasks due for the second year of the Five-Year Plan. It analyses the achievements of the first year, and on their basis points out the tasks for 1962. It is shown that despite the poor agricultural returns, the equilibrium of the people's economy was more favourable in 1961 than in the previous year and than had been planned. The deficiency in agriculture was balanced by overfulfillment in the other branches of the people's economy. Working to schedule improved, and the planned rate of increase of productivity was achieved.

In working out the main line of the year's plan for 1962, special attention had to be devoted to achieving a proper correspondence between present possibilities and the achievement of the aims set for the end of the Five-Year Plan. The deficiency in agricultural products must be made up through foreign trade, and the export of industrial articles must be increased. In order to improve the structure of production, the sectors of industry manufacturing basic materials must develop more rapidly than the whole of industry. It is feasible to increase the investment figure contemplated for 1962 in the Five-Year Plan. The year's plan prescribes a further rate of increase in productivity, such that it should provide two thirds of the growth in output. A rise of about 9 percent in the national income may be expected for 1962. Retail trade turnover will, according to the plan, increase by 4 percent, the sum of central investments by 17 percent. In order to concentrate investments, some 90 percent of the resources available must be devoted to investments that are already under way. Due to last year's drought, the pattern of foreign trade will differ from that prescribed in the Five-Year Plan. In 1962 the Hungarian people's economy must also achieve faster progress than hitherto in technical development and in the strengthening of the cooperative farms.

József Nyilas: The scientific and technical revolution of our age and the construction of the material and technical basis of Communism

In the first part of the paper the author states that it is the development of the material and technical basis which will be of decisive significance in the construction of Communism. The author defines the concept of the material and technical basis as the sum total of all those facilities and materials with which man transforms the objects of nature in order to satisfy his requirements. While Socialism has a material and technical basis which, from the technical point of view, is similar to that of Capitalism, the construction of a Communist society on the other hand, requires the establishment of a material and technical basis which is no longer attainable by Capitalism.

In the second part of the paper the author discusses the scientific and technical revolution of our age and analyses the changes that have taken place in the development of the natural sciences. He finds that as a result of these changes natural science is increasingly becoming a direct force of production. He next examines the economic opportunities afforded to mankind by the automation of the processes of production, the chemicalization of production and the utilization of atomic energy. The scientific and technical achievements of our times have made it possible, the author concludes, for basic changes to occur in the material conditions of men's lives and the requisites have therefore been established for the creation of a qualitatively new material and technical basis — that of Communism.

In the third part of his paper the author treats the effect which the scientific and technical revolution has on changing the rôle and content of labour and on the development of the social division of labour and the organization of work. He states that the new type of division of labour, based on the most up to date techniques — the conscious cooperation in production, interwoven with the natural sciences, of people possessing a high level of general and specialized knowledge and liberated from the burdens of physical labour and mental work that requires no creative thinking — will multiply the mass power of social work.

Ferenc Erdei: The state direction of the producers' cooperative farms

The author examines the problem of the state direction of the producers' cooperatives from the point of view of the needs of the cooperative farms as firms, and of the requirements they pose with respect to state direction. To this end he has examined the relations of the 32 cooperative farms in the Szolnok Rural District to the state, cooperative and social bodies in the year 1960–61. On the basis of this concrete investigation he enters into detailed analyses of the following fields of activity and tasks as a firm: Farm management and organization, planning, purchases and supply, production, marketing, labour affairs (membership and private-plot problems). He refers moreover to the administration of educational, financial and credit matters, of welfare and cultural questions and the settlement of disputes and law-suits. The author reaches the conclusion that the Agricultural Department of the Rural District Council, as the state organ for directing the cooperative farms, fully discharges the tasks of agricultural direction with respect to cooperative farming, but only a part of the functions of the superior directing body of a firm. He therefore reaches the conclusion that the activities of the Rural District Agricultural Departments should be augmented in the latter respect, and that this should be done by the development of methods corresponding to cooperative ownership and the independence of the producers' cooperatives.

Zoltán Forgács: An investigation of the variation of costs in Hungarian coalmining

The specialized literature frequently contains analyses that examine the economic problems of the utilization and mutual substitution of the various sources of power (coal, oil, gas, etc.). The indices of average prices or costs which are generally used in this respect,

obscure the highly important fact that the costs of coal production show considerable variation. The author examines this problem of the variation of the cost indexes of Hungarian coalmining. He expects a consideration of the variation in costs to lead to more rational production ratios in coalmining, than those now in force. It is furthermore pointed out that it is also desirable only to decide on the substitution of other sources of power for coal, if the differences in coal production costs have been considered.

In 1949 Hungarian coalmining still covered its expenditures from its incomes. In the years that followed, the coalmines came — as a result of increased production costs — to be worked at a loss. Since the price adjustments of Jan. 1st. 1959, coal prices once more cover the average production costs. The average figures, however, cover up considerable local divergences. Transdanubian brown- and blackcoal mining are profitable, while brown-coal mining in Northern Hungary and lignite mining, take place at a considerable loss.

Examining the variation in output costs pit by pit, the author shows that 78 out of 158 pits are profitable, while 50 pits produce at a cost level of 101–150 percent and 16 between 151 and 200 percent. Both profitable and losing mining units may be found in all the coal districts. The pits, operated at the highest cost, which furnish the last 10 percent of the output in tons, provide only 5–7 percent of the product in value, but their losses amount to 62 percent of all the profits of the whole of coalmining.

For this reason — so the author concludes — it would be advantageous from the point of view of the people's economy if the pits showing the greatest loss could — through a change in the inner proportions of coal production and by the economic substitution of other fuels — be eliminated from production.

János László: Costs and agricultural price ratios in the cooperative farm sector

The article is concerned with some of the problems of the establishment of agricultural price ratios. The point of departure is that the output of the cooperative farms and their pattern of production are influenced by the gross income and the ratios of the gross income. This is attributed to the special form of acquiring income which is characteristic of producers' cooperative ownership and to the features of agricultural production.

The various branches of agricultural production provide differing degrees of employment per unit area. Consequently in the case of the production of some articles it is necessary to use more land, of others less, to achieve the same income. Manpower is a given quantity and the area of land is limited in the cooperatives, so that the problem necessarily arises, of what income ratios should be established for the producers to grow both the articles giving less and those yielding more income per unit area. The author gives detailed reasons why the income incorporated in the price cannot be proportionate either to costs, or to the expenditure of live labour.

The producers' cooperatives consider the gross income per labour day and unit of area which may be achieved through the production of the various articles. In order to determine prices it is therefore necessary to seek the correct ratio of gross income per area and labour day. Cost calculations can only furnish very limited aid in this respect, so that it is necessary to evolve a method of calculation suitable for establishing the gross incomes by branches. It is not necessary in these calculations to consider the expenditures of live labour with value figures, it is sufficient to show them in labour days. The gross income may be calculated both per unit area and per labour day from the partial "costs", i. e. those taken without the expenditure of live labour, and their relation to the price. In the author's view a knowledge of the income for each article per labour day and unit area, will make it possible to reveal the connection between the given prices and production, and will show how the producers react to the incomes incorporated in the prices, and to their ratios.

György Simon—György Kondor:

A contribution to the controversy on the views of Kantorovich and Novozhilov

The paper critically discusses the controversy which has developed in the Soviet Union over the proposals advanced in L. V. Kantorovich's work "The Economic Calculation of the Best Utilization of Resources" and over the papers of V. V. Novozhilov. This controversy has been concerned with the application of mathematical methods to planning and with the economic content and the possibilities for using the "objectively determined evaluations" ("optimal evaluations", "shadow prices") obtained from programming. The authors are in essential agreement with Kantorovich and Novozhilov, and criticize those economists (Katz, Boyarsky, etc.), who consider that the optimal evaluations can only be utilized in the case of economic tasks of detail, casting doubt on their importance for planning the people's economy and determining prices.

The paper joins issue with those who allege that the application of the method of Kantorovich would impede technical progress and may at best be used if the expansion of the bases of production is not contemplated. The authors also touch upon the disputed question of whether the optimal evaluations are of an objective or a subjective character. The paper points out that planned average labour expenditures (or costs) in the usual sense, are in the majority of cases of a far more subjective character than the optimal evaluations. The authors at the same time stress the importance of considering the non-linear relations and allude to the limitations of the applicability of optimal evaluations obtainable through linear programming. The paper recommends that beyond continuing the theoretical dispute, an endeavour should be made through experimental calculations to elucidate the value of the proposals of Kantorovich and Novozhilov.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

5

IX. ÉVFOLYAM

1962. MÁJUS

TARTALOM

<i>Vági Ferenc</i> : A kommunizmus építésének sajátosságai a mezőgazdaságban	521
<i>Havas Péter</i> : Az ár- és értékarányok eltérése jelenlegi árrendszerünkben	537
<i>Páldi András</i> : Élelmiszeriparunk fejlődése és feladatai	552
<i>Siklák István—Szabó Béla</i> : A gépkihasználás megjavításáról	567
<i>Witold Trzeciakowski</i> : A külkereskedelem optimalizálása tervgazdaságban	577

SZEMLE

A szarvasmarha-tenyésztés és -hizlalás új módszereinek gazdaságossága (<i>Szénay László</i>)	589
A beruházások és a társadalmi össztermék, valamint a nemzeti jövedelem növekedése közötti összefüggésről (<i>Balázsy Sándor</i>)	601
A kubai forradalom gazdasági vonatkozásai (<i>Gara Judit</i>)	606
A burzsoázia „nem kommunista kiáltványa” (<i>Sóky Dezső</i>)	621

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Kandidátusi értekezések vitája (<i>B. S.—P. O.</i>)	629
---	-----

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Falusné Szikra Katalin: A technikai fejlődés és az ipari munka (<i>Hegedűs András</i>)	641
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmai kivonata	645

E SZÁM SZERZŐI:

Balázsy Sándor, a Közgazdasági Szemle munkatársa; Gara Judit közgazdász; Havas Péter, a KSH Ipari főosztályának helyettes vezetője; Hegedűs András, a KSH elnökhelyettese; Páldi András, az Országos Tervhivatal munkatársa; Siklák István, a TRANSZVILL munkatársa; dr. Sóky Dezső, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; Szabó Béla, a TRANSZVILL osztályvezetője; dr. Szénay László, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem agrárgazdaságtani tanszékének munkatársa; Witold Trzeciakowski, a Lengyel Népköztársaság Külkereskedelmi Minisztériumának osztályvezetője; dr. Vági Ferenc kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem agrárgazdaságtani tanszékének tanszékvezető docense.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Keserű János, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Timár Mátyas, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter, Vincze Imre

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181-644.

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111-010.

62.1944 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató

Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.

Telefon: 180-850. — Csekk száma: 61.094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.

Terjedelem 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1962. április 12.

A kommunizmus építésének sajátosságai a mezőgazdaságban

A Szovjetunió Kommunista Pártjának történelmi jelentőségű kongresszusa kidolgozta a kommunizmusba való átmenet feltételeit, s ezek megvalósításának konkrét módozatait. Az *alapvető* feltételek a mezőgazdaságban is ugyanazok, mint a népgazdaság más ágaiban, de létrehozásuk — a mezőgazdaság sajátos helyzete, a termelőerőknek és termelési viszonyoknak a többi népgazdasági ághoz képest elmaradottabb színvonalára miatt — sokkal bonyolultabb, szerteágzóbb feladat.

A mezőgazdasági termelés fejlesztésének távlatai a kommunizmus építésének időszakában

A kommunizmus sokoldalúan fejlett mezőgazdaság nélkül nem valósulhat meg. A mezőgazdaságban is létre kell hozni a kommunizmus anyagi-műszaki bázisát, a mezőgazdasági munkaeszközök és munkatárjak olyan mennyiségét és minőségi összetételét, amely lehetővé teszi a közvetlenül fogyasztott mezőgazdasági termékekből, valamint a mezőgazdasági nyersanyagokból előállított élelmiszerekből és könnyűipari cikkekből az egész lakosság szükségletek szerinti ellátását. E feladat teljesítése a mezőgazdasági termelőerők jelenlegi színvonalának történelmileg rövid idő alatt történő forradalmi továbbfejlesztését, a termelés megtöbbszörözését jelenti.

Az SZKP új programja ebben a vonatkozásban is meghatározza a fejlődés általános irányát. A mezőgazdaság 20 éves fejlesztési terve a termelés 3 és $1\frac{1}{2}$ -szeres növekedését irányozza elő. Annak ellenére, hogy az ipari teljes termelés előirányzott (6,2—6,4-szeres) növekedése továbbra is jelentősen meghaladja a mezőgazdaságét, a két termelési ág fejlődési aránya gyökeresen megváltozik. Az ipari teljes termelés gyorsütemű növelése mellett a mezőgazdaság mostanáig lassan fejlődött.

Az ipari bruttó termelés 1959-ben 40-szerese, a mezőgazdaságé pedig mindössze 2,2-szerese volt az 1913. évnek. 1940 és 1959 között az ipar még mindig jóval gyorsabban fejlődött, mint a mezőgazdaság. (1959-ben az ipari termelés 380, a mezőgazdasági termelés pedig 56 százalékkal haladta meg az 1940. évit.)

A kommunizmus építése, a termékbőség megteremtése a mezőgazdasági termelés emelésének sokkal magasabb ütemét követeli meg. Ezzel egyidőben a régebbi fejlődés aránytalanságait is fel kell számolni. Ezeknek a követelményeknek megfelelően a 20 éves szovjet előirányza-

tokban két egymástól eltérő időszak alakul ki: az első 10 évben a mezőgazdasági termelés gyorsabban növekszik, mint a másodikban. Ennek megfelelően 1960-tól 1970-ig a mezőgazdasági termelés volumene körülbelül 150 százalékkal, míg 1970-től 1980-ig csak körülbelül 40 százalékkal növekszik. A két időszak fejlődésében mutatkozó eltérés azzal kapcsolatos, hogy a mezőgazdasági termékek iránti szükségletek növekedése — egyrészt a lakosság igényének egy biológiailag szükséges kielégítettségi foka elérése után, másrészt a vegyipari nyersanyagok térhódítása következtében — bizonyos idő után jelentősen lelassul.

A mezőgazdasági termelés növelésének ezt a sajátosságát a kommunizmus építésének időszakában még jobban szemléltetik a fejlődés ütemére vonatkozó adatok. A 20 éves időszak átlagában a növekedés évi üteme 6,4 százalékkal, s ezen belül az első időszakban 9,5, a másodikban pedig 3,4 százalékkal, az ipari termelés évi növekedési üteme átlagosan 9,7 százalékkal, az első szakaszban 10,1 százalékkal, a másodikban 9,2 százalékkal. A mezőgazdasági termelés fejlődésének évi üteme tehát az első 10 évben a tervezet szerint alig kisebb, mint az iparban.

Az eddigi helyzettel szemben — mint azt az SZKP XXII. kongresszusa és a KB 1962 márciusi plénuma is hangsúlyozta — a kommunizmus építése megköveteli, hogy a mezőgazdasági termelés mindig gyorsabban nőjön, mint a mezőgazdasági termékek iránti kereslet.

Az életszínvonal, az egy főre jutó reáljövedelem nagyarányú növelése igen alaposan megváltoztatja az egyes mezőgazdasági termékek iránti szükségleteket. A mezőgazdaság-fejlesztési program a lakosság és az ipar szükségleteinek nemcsak mennyiségi növekedésével, hanem belső összetételének megváltoztatásával is számol. A mezőgazdasági termékek iránti kereslet várható strukturális változásainak megfelelően az össztermelésen belül már az első időszakban is leginkább a gyümölcs, a hús, a tojás, a tej és a zöldségfélék termelése növekszik. (Tíz év alatt a gyümölcsfélék termelése 5,7-szeresére, fogyasztása csaknem 5-szörösére, a hús- és húskészítmények termelése 2,9-szeresére, fogyasztása 2,5-szörösére; a tojástermelés csaknem 2,5-szörösére, fogyasztása 2,2-szeresére; a tej- és tejtermék-termelés kb. 2,2-szeresére; a zöldségfélék termelése 2,4-szeresére, fogyasztása 2,3-szeresére növekszik.) Nagyarányú a gyapjú, a nyersgyapot és az olajos magvak termelésének emelése is, amelyek az ipari fogyasztási cikkek termelésének meggyorsítását támasztják alá. A mezőgazdasági termelés tervezett fejlesztésének mutatói, mind a legfőbb mezőgazdasági termékeket, mind az egész mezőgazdasági fejlődést illetően, lenyűgözőek és nagyon merészek.

A mezőgazdasági termelés fejlődésének döntő jellemzője lesz a munkatermelékenység nagyarányú növekedése. Az egy főre számított mezőgazdasági termelés növekedésének évi üteme a 20 éves időszak átlagában 9,5, az első 10 évben 7,2—9,1, a második 10 évben pedig 8,3—9,3 százalékkal. A mezőgazdaság fejlődésében minőségileg új korszakot jelent a munkatermelékenység gyors növekedése. A korábbi időszakhoz viszonyítva, amikor a mezőgazdasági munka termelékenységének növekedése elmaradt az iparétól, a kommunizmus építésének időszakában nemcsak nem maradhat el attól, de még meg is haladja azt. Az ipari munka termelékenysége a 20 éves terv átlagában számítva 7,2, az első 10 évben 7,2—8,4, a második 10 évben pedig 7,2—7,7 százalékkal nö-

vekszik.* A mezőgazdasági munka termelékenysége tehát önmagában véve és az iparhoz viszonyítva is olyan ütemben növekszik, amelyre eddig nem volt példa. A második időszakban, a munkatermelékenység növekedésének évi üteme — a termelés évi növekedési ütemének alakulásával ellentétben — fokozódik. Ez a termelési ütem csökkenése mellett lehetővé teszi, hogy amíg a mezőgazdasági dolgozók száma az első időszakban lényegében változatlan marad, addig a második időszakban a mezőgazdaságból nagy számban szabadítanak fel munkaerőt, más népgazdasági ágak, és a nem termelő szféra számára. Az első időszakban a munkatermelékenység fokozásával olyan termelésnövekedést érnek el, amely a mezőgazdasági termelés növekedésének felel meg. A második időszakban viszont a munkatermelékenység növekedéséből lényegesen nagyobb termelés származik, mint amennyivel a mezőgazdasági termelés megnő. A kommunizmus építésének időszakában tehát döntő jelentőségűvé válik a mezőgazdasági dolgozók munkaerejének ésszerű felhasználása, s a munkatermelékenységet meghatározó tényezők sokoldalú hasznosítása. Különösen az első időszakban fontos, hogy a kolhozokban időről időre olyan termelési struktúrát alakítsanak ki, amely meglevő munkaerők legjobb felhasználását teszi lehetővé.

A mezőgazdasági termelés előirányzott fellendítéséhez, a termék-szerkezet megváltoztatásához, de elsősorban a termelékenység tervezett emeléséhez új anyagi-műszaki bázis megteremtése szükséges. A program megvalósítása a jelenlegi feltételek jobb kihasználásán kívül a munka technikai felszereltségének állandó nagyarányú fokozását követeli meg. Ennek feltétele a felhalmozás, az álló- és forgóalapok gyors növelése. A szovjet mezőgazdaság álló- és forgóalapjai (a háztáji gazdaságokat nem számítva) 1960-ban, 1950-hez viszonyítva, 197 százalékkal (állatlállomány nélkül 130 százalékkal), a mezőgazdasági termelés villamos energiával való ellátottsága pedig 155 százalékkal emelkedett. Ugyanebben az időszakban az egy főre számított mezőgazdasági termelés csak 71 százalékkal nőtt. A munka termelékenysége és az álló- és forgóalapok növekedésének ez a viszonya az említett időszakban a népgazdaság többi ágában kedvezőbben alakult. Az egy főre jutó termelés növekedése az iparban kisebb arányban, az építőiparban és a közlekedésben jelentősen meghaladta az álló- és forgóalapok növekedését.**

A mezőgazdasági termelés fellendítése igen nagy beruházási összegeket követel. A kommunizmus építésének időszakában megvalósul a meglevő felszerelés hatékonyabb technikai-műszaki megoldásokkal történő kicserélése, amely a munkatermelékenység gyors növelésének új alapját képezi.

Az álló- és forgóalapokkal való ellátottság és a munkatermelékenység növekedésének aránya meg kell hogy javuljon, máskülönben a mezőgazdaság technikai fejlesztésének felhalmozási szükséglete és a felhalmozási források közt ellentmondás keletkezik. A mezőgazdaság tervezett termelési programjának megvalósításához, s az ezt megalapozó anyagi-műszaki bázisnak a megteremtéséhez a mezőgazdaság álló- és forgóalapokkal való jelenlegi ellátottságát legalább 4-szeresére kell növelni. Az álló- és forgóalap-ellátottság és a munkatermelékenység növekedésé-

* Adatokat lásd: Voproszi Ekonomiki 1961. 11. sz. 21. l.

** Uo. 22. l.

nek az elmúlt évtizedekben megvalósult aránya természetesen arra is utal, hogy a mezőgazdasági munkaeszközök kihasználása eddig nem volt kielégítő, s a termelés növelésének még a műszaki-technikai bázis mai színvonalán is jelentős tartalékaik vannak.

A mezőgazdasági felhalmozásokból továbbra is jelentős összegeket szánnak a mezőgazdasági munkák gépesítésére. A Szovjetunióban a fő termelési ágakat és a legfőbb mezőgazdasági munkákat már a szocializmus idején gépesítették. A mezőgazdaság gépállománya azonban továbbra sem elegendő arra, hogy a növényi termékeket a legmegfelelőbb időben és lehetőleg a legrövidebb idő alatt takarítsák be. Az állattenyésztésben pedig a gépesítettség foka igen alacsony. A gépesítés továbbfejlesztésére külön állami tervet dolgoztak ki, s ebben előírták, hogy valamennyi mezőgazdasági termelési ág komplex gépesítését a hétéves terv végére be kell fejezni. A gépesítés továbbfejlesztésében döntő szerepe lesz a villamosításnak. 1965 végéig az állattenyésztésben villamos üzemeltetésre kell átállítani az állatállomány vízellátását, a fejési munkákat, a takarmányelőkészítő, gabonatisztító és szárító munkákat, a mezőgazdasági termékek elsődleges feldolgozását és egyéb más rögzített erő-és munkagépek működését. Ezeket a feladatokat terven felüli beruházásokkal gyorsítják meg. A hétéves terv terven felüli beruházásainak nagy részét a mezőgazdasági gépipar kapacitásának a bővítésére és a mezőgazdasági munkaeszközök tökéletesítésére fordítják. Ily módon a hétéves terv befejezése után megkezdődhet a mezőgazdaság mai technikájának új gépkonstrukciókkal, automata és félautomata géprendszerekkel való felcserélése.

Ugyancsak nagy összegeket fordítanak az öntözési rendszerek kiépítésére és a talajjavításra is. Az öntözéses termelést a szovjethatalom éveiben vezették be, de aránya az ország összes szántóterületéhez viszonyítva még jelenleg is alacsony. 1960-ban az öntözési rendszerbe bekapcsolt és árasztásos terület 12 millió hektár volt, vagyis az ország szántóterületének alig több mint 5,5 százaléka. Az öntözés eddig országosan nincs is megoldva, legfeljebb egy-egy körzetben a gyapot és néhány más ipari növény termesztésében terjedt el. A kommunizmus építésének időszakában az öntözést országos távlati terv keretében több köztársaságot átfogóan szervezik, s az öntözött területeket 28 millió hektárra növelik. Az öntözési rendszerek elsősorban Közép-Ázsiában, az Orosz-Szovjet Köztársaság déli területein, Dél-Ukrajnában, a Volga és a Kaukázuson túli vidékek nagy aszályos területein alapozzák meg a termésátlagok növelését. Emellett egyidejűleg Ukrajna, Bjeloruszszia, a balti köztársaságok mocsaras és túlvizenyős területei lecsapolásának megoldását is tervezik. Ezek az intézkedések tehát fontos eszközei lesznek a termelési biztonság állandó fokozásának, s a termelés növekedésének.

A mezőgazdasági termelésben új, minőségileg magasabb fokra emelkedik a műtrágyázás s a vegyszeres növényápolás. A Szovjetunióban ez ideig — noha a műtrágyaellátás állandóan javult — a műtrágyázás alacsony színvonalon állt. A műtrágyatermelésnek az utóbbi években bekövetkezett meggyorsítása ellenére — 1940-ben 3,4, 1960-ban 13,8 millió tonna műtrágyát termeltek — az előállított mennyiség csak néhány ipari növény, főleg a gyapot, a cukorrépa, a len és a kender megfelelő műtrágyázására volt elegendő. A többi növény termelésében viszonylag

kis területeket műtrágyáztak alacsony műtrágya-adagokkal. A felhasznált műtrágyának több mint 50 százalékát az említett három ipari növény vetésterületére szórták ki. A 20 éves program szerint a műtrágyatermelést 125—135 millió tonnára kell növelni, s ezen belül elsősorban a nitrogénműtrágya termelése fokozódik. A műtrágyatermelés közel 10-szeresére való növelése minőségi változást tesz lehetővé a műtrágyafelhasználásban is. Ez a műtrágya-adagok növelését, s a műtrágya általános alkalmazását is megalapozza. A hétéves terv hátralevő éveiben elsősorban a gabonafélék, a kukorica, a burgonya műtrágya-ellátását fokozzák, de jelentősen növekszik a műtrágya alkalmazása a zöldségfélék és a kóbabok, a szubtrópusi növények és a bogyósok, valamint számos más növényi termék termelésében is. Ugyanakkor a felhasznált szerves trágya mennyisége is gyorsan és jelentősen fokozódik. Ezt az állatállomány számbeli növekedése és összetételének minőségi javulása, valamint a tözegtermelés fokozása teszi lehetővé.

A Szovjetunió növénytermelésében az utóbbi években megkezdődött és jelentősen fejlődött a vegyszeres gyomirtás. Kipróbálták a simazin, az atrazin, a nátriumsó, a mésznitrogén, a triklórnátrium és más vegyi anyagok alkalmazását. A kukorica, a köles, a hosszú rostú len, a burgonya, a gabonafélék és más növények esetében is bebizonyosodott, hogy a vegyszerek igen nagy hatékonysággal alkalmazhatók. A vegyszeres gyomirtás nagyarányú élőmunka-megtakarítást tesz lehetővé, ezenkívül a termésátlagok növelését a termékek önköltségének csökkentését szolgálja. A hétéves terv végére csupán a gabonakultúrák termelésében 30 millió hektáron irányozták elő a vegyszeres gyomirtást. Előzetes számítások szerint ennek összes költsége 117 millió rubel lesz, szemben a várható 465 millió rubel értékű többtermeléssel.*

Hasonló arányokban növelik a vegyszerek alkalmazását a többi növényi termék termelésében is.

A kommunizmus anyagi-műszaki bázisának megteremtésével kapcsolatos nagy beruházások hatása viszonylag hosszabb idő után jelentkezik a termelésben. A mezőgazdasági termelés gyors növelése pedig már most jelentkező feladat. Ennek megoldására az SZKP XXII. kongresszusa és a KB 1962 márciusi plénuma messzemenő intézkedéseket hozott, feltárva a mezőgazdasági termelés meglévő belső tartalékait. A kommunizmus mezőgazdasági programjában továbbra is alapvető jelentőségű a szemes termények termelésének növelése, minthogy ezen nyugszik az egész mezőgazdasági termelés, de elsősorban az állattenyésztés további fellendítése. A Szovjetunió szemestermény-termelése az 1953—1954. években mindössze 5 milliárd pud (1 pud: 16,38 kg) volt, de ma már eléri a 8—8,5 milliárd pudot. Ez a nagyarányú termésmenyegetés megoldotta a kenyérgabona-ellátás problémáját, de még ma sem elegendő az állattenyésztés abrakarmány-szükségleteinek teljes kielégítésére. A szemestermény-termelés növelésétől függ a hús- és a tejtermelési tervek teljesítésének sikere. Az említett termésmenyegetés elérésében döntő szerepe volt a szűzföldek hasznosításának. A mezőgazdasági termelés 1956—1960. években végbement növekedésének mintegy 74 százaléka a szűzföldek termeléséből származott. A szemestermény-termelés további növelésének fő eszköze a termésátlagok növelése.

* G. Cseszalin—F. Ladonyin: *Effektivnosztyu primenyenyija gerbicidev. Voproszi Ekonomiki.* 1961. 11. sz. 86—91. 1.

A szesztermény-termelés növelésének jelentős tartalékát képezi a vetésszerkezet megváltoztatása. A vetésszerkezet javítására kettős alkalom kínálkozik. Egyrészt az alacsony hozamú kultúrák magas hozamúakkal való felváltása, másrészt a szesztermények vetésterületének a takarmányfüvek rovására történő kiszélesítése. A mezőgazdaság szántóterületében nem utolsósorban a primitív gazdálkodásra jellemző füves vetésszorgó kritikátlan és helytelen alkalmazása révén egészségtelenül megnőtt a takarmányfüvek termelésének aránya (az 1913. évi 2,8 százalékról 26,8 százalékra). Ez akadályozta a megművelt földek hatékony kihasználását, s az állattenyésztés fejlődését szolgáló, megfelelő takarmánybázis kialakulását is. A növénytermelés vetésszerkeztében a legfőbb tartalék a kukoricatermesztés kiterjesztése. A Szovjetunió déli vidékein a kukoricát szeszterményként régóta termelik, de termelése az ország más részein is lehetséges, különösen a rövid tenyészidejű kukoricafajták elterjedésével. A szemes kukorica vetésterületének a következő évekre tervezett bővítése lehetővé teszi, hogy az állam több mint egy milliárd puddal növelje az áru-szesztermény mennyiségét.*

A növénytermelés vetésszerkeztének javításában a kukoricával azonos jelentőségű a takarmányhüvelyesek, elsősorban a borsó termelésének a növelése. Ezeknek a növényeknek a fokozottabb termelése több szempontból is hasznos: rövid tenyészidejűek, nemegyszer lehetővé teszi a másodvetést, általában magashozamúak, fehérjében gazdagok. Emellett hozzájárulnak az állatállomány fehérjeellátásának a biztosításához, s ezenkívül termesztésük kedvező hatású a talajerő-utánpótlásra is. A takarmányhüvelyesek termelését távlatilag 30 millió hektárra növelik.

Látható tehát, hogy már a meglévő tartalékok megfelelő kihasználása nagy lehetőségeket biztosít a kitűzött feladatok teljesítésére, a munka termelékenységének fokozására.

A munka termelékenysége a mezőgazdaságban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta mintegy négyszeresére nőtt. Ennek ellenére — mivel a területegységre jutó élők munkárafordítás csökkenését nem kísérte a termésátlagok megfelelő növekedése — a termékekre jutó élők munkárafordítás aránya még ma is magas. 1960-ban egy q szesztermény termelésére a kolhozok 7,2, a szovhozok 2,1; egy q tejre a kolhozok 20,8, a szovhozok 14,2; a hizott sertés egy q súlygyarapodására a kolhozok 13,3, a szovhozok 5,7 munkaórát fordítottak. Ezek az adatok a fejlett tőkésországok mezőgazdasági élők munkárafordításához viszonyítva nagyon magasak, még akkor is, ha csak a szovhozok adatait tekintjük. Az élők munkárafordítás országos adatai az élenjáró kolhozok és szovhozok élők munkárafordítását termékenként 3—6-szorosra is meghaladják. Alapvető feladat tehát a termésátlagok növelésével, valamint a műszaki-technikai felszerelés fokozottabb kihasználásával, az önköltség, és elsősorban az élők munkárafordítás csökkentése. Nem kevésbé fontos, hogy az egyes gazdaságok termelési programját úgy alakítsák ki, hogy az biztosítsa a mezőgazdasági munkaerő ésszerű kihasználását.

Az anyagi-műszaki bázis új, magasabb színvonalának megteremtése nélkül nem lehet eljutni a kommunizmushoz. De a technika — amint

* M. Olsanszkij: A szovjet mezőgazdaság fejlesztésének időszerű kérdései. Béke és szocializmus. 1961. 8. sz. 34. l.

arra a XXII. kongresszus rámutatott — nem minden. Hogy a technikát kihasználják s a termelést állandóan növeljék, tökéletesíteni kell a mezőgazdaság irányítását, a mezőgazdasági munkák szervezését, népgazdasági és üzemi szinten egyaránt. A Szovjetunióban már az elmúlt években ennek jegyében vezették be a mezőgazdasági tervezésnek s a mezőgazdaság anyagi és műszaki ellátásának új rendjét, s váltották fel a kolhozok áruátadási kötelezettségét a szerződéses termeltetés általános alkalmazásával. A mezőgazdaság fejlesztésében a legfontosabb közvetlen feladat a legújabb tudományos vívmányok és az élenjáró termelési eljárások elterjesztése. Ennek közvetítését a kísérleti mintagazdaságokra bízták. Ezek a gazdaságok az új termelési módszerek és technológiai eljárások alkalmazásában közvetlenül segítik a kolhozokat és a szovhozokat, s az eljárások elterjesztését elsősorban nem adminisztratív intézkedésekkel, hanem a belőlük fakadó előnyök gyakorlati bizonyításával érik el.

A szovjet mezőgazdaság irányításának az SZKP KB-a ez év márciusi ülésén elhatározott átszervezése ennek szervezeti alátámasztását szolgálja. A mezőgazdaság állami irányításának új szervei — elsősorban a kolhoz-szovhoz és a szovhoz-kolhoz termelési igazgatóságok — közvetlenül a gazdaságokban irányítják és ellenőrzik majd a termelés tervezését és szervezését, valamint a mezőgazdasági termékek állami begyűjtését. Legfőbb feladatuk lesz, hogy az élenjáró gazdaságok továbbfejlődését segítve mielőbb megszüntessék a gazdaságilag gyenge szovhozok és kolhozok elmaradását. Ez utóbbiak gazdaságában intenzív termelési struktúrára való áttéréssel, a termelés növelésében való érdekeltség megerősítésével el kell érniük a föld és a meglévő technikai felszerelés hatékony kihasználását, s olyan helyzetet kell teremteniök, amelyben minden gazdaság adottságaihoz mérten járul hozzá a mezőgazdasági termékek állami felvásárlásához. Minthogy a Szovjetunióban a gazdaságilag gyenge gazdaságok száma meglehetősen nagy, a mezőgazdaság állami irányításának átszervezése várhatóan rövid idő alatt meghozza eredményeit.

A termelési viszonyok fejlődésének iránya

A kommunizmus anyagi-műszaki bázisának megteremtésével létrejönnek a mezőgazdaságban is a termelési viszonyok továbbfejlesztésének anyagi feltételei. Időről időre meg kell keresni azokat a formákat, amelyek előmozdítják a termelőerők fejlődését. A mezőgazdaság termelési viszonyainak valamennyi eleme, a tulajdonviszonyok, a munkamegosztás, az elosztás lényegesen változik, továbbfejlődik. A mezőgazdaság szocialista rendszere fokozatosan beolvad a termelés kialakuló egységes kommunista rendjébe.

Az egységes kommunista tulajdon kialakulásának útjai

A kommunizmus építése a mezőgazdaságban egyidejűleg a szövetkezeti-kollektív és az állami öszznépi tulajdon továbbfejlesztését is jelenti. Ez a két tulajdonforma egytípusú: mindkettő társadalmi tulajdon, ezért tökéletesítésük a termelőerők fejlődése alapján a kommunista öszznépi tulajdon kialakulásának irányába mutat. Bár a szövetkezeti

kollektív tulajdon a társadalmon belül kisebb közösség tulajdona, mégis rendelkezik az össznépi tulajdon bizonyos sajátosságaival is. Egyrészt a szövetkezeti kollektív tulajdonra is — az állami tulajdonhoz hasonlóan — jellemző a termelőeszközök tulajdonának elszemélytelenedése, a csoporttulajdonban levő termelési eszközök egyes elemei sem hasznosíthatók egy-egy szövetkezeti tag hasznára, a szövetkezeti tulajdont képező oszthatatlan alap nem válhat a szövetkezet tagjainak magántulajdonává. Másrészt a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján végzett szövetkezeti termelés — az állami vállalatokéhoz hasonlóan — közvetlenül társadalmi, amely a népgazdaság tervszerű irányítása révén valósul meg.

A szövetkezeti és az állami tulajdon közti különbségek, valamint a kommunista össznépi tulajdon létrehozása kérdésében a marxista közgazdasági irodalom hosszú ideig Sztálin álláspontját tükrözte. Sztálin érvelésének alapvető tételei a következők:

a) a kolhoz olyan földön dolgozik, amely régóta össznépi tulajdon, a kolhoz tehát „nem tulajdoncsa a földnek”.

b) A kolhoz olyan egyéb fő munkaeszközökkel dolgozik (gépállomás), amelyek össznépi tulajdonban vannak, a kolhoz tehát „nem tulajdonosa a fő munkaeszközöknek”.

c) A kolhoz voltaképpen saját tulajdonként csak a termelés termékével rendelkezik, s ezért termelésének feleslegei bekerülnek az áruforgalomba. Mivel a kolhoz csak termékeivel rendelkezhet szabadon, tehát termékeinek áruforgalomba kerülése az a körülmény, amely akadályozza a kolhoztulajdonnak az össznépi tulajdon színvonalára való felemelését.

Ezeket hangsúlyozva végső következtetése a következő: „Ahhoz, hogy a kolhoztulajdont össznépi tulajdon színvonalára emelhessük, a kolhoztermelés feleslegét ki kell rekesztenünk az áruforgalom rendszeréből, és be kell kapcsolnunk az állami ipar és a kolhozok közötti termékcserébe.”*

Sztálin koncepciójában a szövetkezeti kolhoztulajdon össznépi tulajdonná való felemelése a termelés területéről a forgalom szférájába kerül, így a kolhoztermelés továbbfejlesztése másodrangú, s az össznépi tulajdon kialakulása egyszerű szervezeti kérdéssé lesz. Sztálin érvelésében eltekint attól, hogy az államosított földet a kolhozok mint kollektív tulajdonban levő földet hasznosítják. A kolhozok oszthatatlan alapjainak, szövetkezésképp a szövetkezeti tulajdonban levő gazdasági épületeknek, állatállománynak semmiféle gazdasági jelentőséget nem tulajdonított. Ezzel lényegében Sztálin kiiktatta a *termelési eszközök* tulajdonviszonyaiban meglévő különbségeket, a szocialista társadalom osztálytagozódásának gazdasági alapjait. A termelés gépi munkaeszközeinek megvásárolhatóságát mereven elutasította azzal, hogy ez a kolhozok számára a társadalomban kiváltságos helyzetet teremtené. Ez a nézet mellette azt a körülményt, hogy miután a mezőgazdaság szocialista átalakítása befejeződött és a mezőgazdasági gépgyártás is jelentőssé vált, a kolhozok gépellátásának a termelőegységtől elszakított állami szervezése akadályozta a mezőgazdaság munkaeszközeinek ésszerű kihasználását, és általában a termelés fejlődését. Ezzel akarva-akaratlanul szembe állította egymással a szövetkezeti és az állami tulajdont. Ez az álláspont a kolhoztermelés növelésének minden oldalú kibontakoztatása helyett a

* Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra. 1953. 92. 1.

kolhozok termékfeleslegének az áruforgalomból történő kikapcsolását állította előtérbe. Noha abban az időben a kolhoztermelés színvonala nagyon alacsony volt, Sztálin az áruforgalomban látta a kolhoztermelés fejlődésének akadályait. Úgy látta, elérkezett annak az ideje, hogy az árutermelést korlátozzák és a termékcserével váltsák fel. Valójában azonban a kolhozok árutermelésének — elsősorban az adójellegű kötelező beadással történő — mesterséges megszorítása, s ezzel a kolhozok és kolhozparasztok anyagi ösztönzésének elhanyagolása kötötte gúzsba a kolhozok kezdeményezését és fejlődését. A sztálini koncepció elméletileg és gyakorlatilag is káros volt. A kolhoztermelés valóságos viszonyairól elterelte a figyelmet, akadályozta, hogy a szövetkezeti termelés fejlődésének társadalmi-gazdasági törvényszerűségeit feltárják. A kolhozok állami irányítását pedig olyan intézkedések felé terelte, amelyek nemcsak, hogy nem feleltek volna meg a kolhoztermelés továbbfejlesztésének, de egyenesen bénítólag hatottak volna a termelőerők fejlesztésére.

Sztálin koncepciója nem fordított figyelmet a szövetkezeti és az állami tulajdon ténylegesen meglévő különbségeire, ezért nem oldhatta meg helyesen a kommunista össznépi tulajdon kialakításának elvi és gyakorlati kérdéseit sem. Az állami és a szövetkezeti csoport-tulajdon közti legfőbb különbség a termelőeszközök, illetve a termelés társadalmisítotttsági fokában van. A föld a mezőgazdasági termelés döntő termelési eszköze, a szövetkezetnek, ha nem is tulajdonában van, de örök használatra a csoport rendelkezésére bocsátották. Gyakorlatilag tehát úgy hasznosítják, mintha szövetkezeti csoport-tulajdonban lenne. A termelés továbbfejlesztésének anyagi feltételeiről az állam hatékony szervezési és gazdasági segítsége mellett magának a kollektívának kell gondoskodnia. A munkaszervezet a szocialista termelőszövetkezetekben a csoporttulajdon jellegének megfelelően a szövetkezeti tagsági viszonyon nyugszik. A termelőszövetkezetekben a termelőerők kollektív társadalmi tulajdona mellett létezik a szövetkezeti tagoknak termelő jellegű személyi tulajdona is: a háztáji gazdaság. Ezek azok a legfőbb vonások, amelyek a szövetkezeti kollektív tulajdont jellemzik, s ma még az állami szocialista össznépi tulajdontól megkülönböztetik. Az állami tulajdon, minthogy a termelés társadalmisítotttságának magasabb formáit fejezi ki, közelebb áll a kommunista össznépi tulajdonhoz. Az állami és a szövetkezeti tulajdon közti különbségek fokozatos megszüntetése tehát a termelés társadalmisításának növelésével az egységes kommunista össznépi tulajdon kialakulása felé vezet. Ennek legfőbb eszköze a termelőszövetkezeti gazdaságok társadalmisított munkaeszközeit megtestesítő szövetkezeti oszthatatlan alap növelése. Helytelen ebből arra következtetni, hogy a szövetkezeti oszthatatlan alap már a szocializmusban teljesen össznépi tulajdon jellegű. Sztrumilin szovjet akadémikus, abból kiindulva, hogy az oszthatatlan alap személytelen kollektív tulajdon, és nem válhat egyéni tulajdonná, továbbá, hogy képzésében állami eszközöket is felhasználtak, úgy véli, hogy a szövetkezeti oszthatatlan alap össznépi tulajdonban levőnek tekinthető. Ezt a tételt azonban a gyakorlat cáfolja meg. A nagy oszthatatlan alappal rendelkező termelőszövetkezetek a jobb technikai felszereltség következtében jelentős gazdasági előnyökhöz juthatnak, amelyeket az adott kollektíva realizál.

A szövetkezeti kollektív gazdaságok oszthatatlan alapja növekedhet egy-egy gazdaság felhalmozása s a szövetkezeti kollektív gazdaságok önkéntes egyesülése révén. A Szovjetunió kolhozainak összes oszthatatlan alapja 1960-ra, 1953-hoz viszonyítva, 82,4 százalékkal emelkedett, ugyanakkor egy kolhozra számítva 5,9-szeresére nőtt meg. A teljes termelés ugyanebben az időben átlagosan 44,7 százalékkal, egy kolhozra számítva közel 3-szorosára növekedett. Hasonló arányok mutatkoznak az erő- és munkagépek, valamint az állatállomány növekedésében is.* Az egy kolhoz által megművelt földterület 4100 ha-ról 6600 ha-ra, tehát mintegy 61 százalékkal nőtt meg. Minthogy az egy gazdaságra eső növekedés az említett időszakban nagyobb volt, mint a kolhozszektor egészében, az egyes kolhozok oszthatatlan alapjainak alakulásában a döntő eszköz a gazdaságok egyesülése volt.

A belső felhalmozás és a kolhozok egyesítése nem változtatta meg az oszthatatlan alap társadalmi természetét, de a kolhozok tulajdonában levő termelési eszközök társadalmisítását magasabb színvonalra emelte. Egyrészt nagyobb közösség használja a földet, egy-egy kolhoz nagyobb földterületet művel meg, s ez a föld különböző minőségéből fakadó gazdasági előnyök jelentőségét csökkenti. A nagyobb földterület a termelés- és munkaszervezésben objektíve nagyobb lehetőségeket nyit meg, amit gyakorlatilag is hasznosíthatnak, ha a megnagyobbodott üzemet a gazdaságos üzemeltetésére alkalmas szakemberek vezetik. Másrészt a kolhozok megnagyobbodása arra vezet, hogy a munka szerinti elosztásnak a kollektív szövetkezeti tulajdon létéből fakadó korlátozottsága mérséklődik. A termelés nagyobb területét átfogó, megnagyobbodott kollektív szövetkezeti gazdaságokban érvényesülhet a munka szerinti elosztás, míg korábban csak kisebb gazdaságok keretei között valósulhatott az meg.

A szövetkezeti termelőerők társadalmisítása fokozható a kolhozok közös vállalkozása révén is. Ennek a módszernek, amely a Szovjetunióban az Oka folyón létesített vízierőmű építésével spontán kezdődött, ma már igen változatos formái vannak. Vannak ideiglenes egyesülések, amelyek a kitűzött feladat, például szociális vagy kulturális létesítmény megvalósítása után megszűnnek — és vannak állandó jellegűek. Ez utóbbiak között találunk építő, építőanyagokat előállító, szarvasmarha- és sertéshizlaló, baromfinevelő vállalatokat, áramfejlesztő és javító műhelyeket, tervező irodákat stb. A közös vállalkozások létrehozása és üzemeltetése a szövetkezeti elv alkalmazásán nyugszik. A kolhozok a vállalkozáshoz egyforma, vagy az igénybevételnek megfelelő üzletrésszel járulnak hozzá, s a vállalkozás irányítására szövetkezeti tanácsokat létesítenek. Kolhozközi közös vállalkozásokban 1961 elején 35 300 kolhoz, vagyis az összes kolhozok 80 százaléka vett részt. Így például 1800 építő, 600 építőanyagot termelő, 450 takarmányellátó szervezet, 490 villamos erőmű stb. működött kolhozközi vállalkozásként. A kolhozközi vállalkozások tehát ma már az egész országra kiterjednek. Egy-egy termék termelésében előbbre viszik a kolhoztulajdon társadalmisítását, megnyitják az utat a termelés méreteinek a kibővítésére, a helyi anyagi erő-

* Ezekben az adatokban tükröződik a gép- és traktorállomások átszervezésének a hatása is. Az állam kedvezményes áron, hosszú lejáratú, javarészt csak később törlesztendő hitelek folyósítása mellett adta el a kolhozoknak a gépállomások erő- és munkagépeit, s ez erősen fokozta a kolhozok oszthatatlan alapjainak növekedését.

források jobb kihasználására. A kolhozközi vállalkozások általában olyan feladatokra irányulnak, amelyek megvalósítása meghaladja egy-egy kolhoz anyagi lehetőségeit.

A Szovjetunióban a kolhozközi egyesülések mellett a kolhozok és az állam közös vállalkozásai is egyre gyakrabban előfordulnak. Főleg olyan vállalkozások létesülnek ilyen formában, amelyekhez jelentős anyagi eszközök szükségesek. A közös vállalkozások keretében bontakozott ki elsősorban a mezőgazdasági termékek helyi ipari feldolgozása is, bár az utóbbi időben egy-egy kolhoz keretében is egyre gyakoribb a termékek ipari feldolgozása.

A kolhozközi vállalkozások sikeréből kiindulva — az oszthatatlan alap természetéről vallott nézetével összhangban — Sztrumilin akadémikus a kolhozszövetségek létrehozását javasolta. Nézete szerint a kolhozszövetségek módját nyújtának arra, hogy a jobb kolhozok kedvezőbb természeti és felszereltségi körülményeiből fakadó külön jövedelmet felosszák a kolhozok között. A javaslat azonban nem talált támogatásra. A szovjet közigazdászok általában elutasítják, mert úgy vélik, hogy a jobb kolhozok nem vállalnák az ilyen szövetségeket, és éppen ezért megvalósításuk a termelésben való anyagi érdekelttség megszűnéséhez vagy legalábbis csökkenéséhez vezetne.

1953 után a kolhozparasztok kívánságával összhangban számos gyenge kolhoz alakítottak át szovhózzá. Csupán 1957—1958-ban 6986 kolhoz szovhózosítottak, s ez a folyamat 1959-ben és 1960-ban tovább folytatódott. 1953—1960-ig a kolhozok száma 92 200-ról 43 900-ra csökkent, s ebben nyilván igen jelentős volt a szerepe a kolhozok szovhózosításának is. A gyenge kolhozok szovhózokká való átalakítását elsősorban a nagy városokat övező zöldségtermelő szovhoz övezet létrehozására használták fel. Ez az átalakítás nagy beruházásokat követelt, s emellett jelentősen növekedtek a munkabérre fordított állami kiadások is. Ez a szovhózosítás kétségtelenül lépés volt a kommunista össznépi tulajdon megteremtése felé, amint azonban az SZKP XXII. kongresszusa is megállapította, mégsem volna helyes a szovhózosítást a kommunista össznépi tulajdon létrehozása fő módszerének tekinteni, ahogy azt a kongresszus előtt egyes szovjet közigazdászok felvetették. A termelés kolhoz formája ma még kedvező lehetőségeket nyújt a termelés növelésére, s egy termelési formát mindaddig nem indokolt másikkal felváltani, amíg az előmozdítja a termelőerők fejlesztését. Különbözik pedig a szovhózosítás tömeges méretben való alkalmazása csak az állami kiadások nagymérvű növelése révén lehetséges, ezért a társadalmi termék felhasználásának olyan mérvű átcsoportosítását követelné meg, amely feltétlenül lassítaná a társadalmi termelés növekedését, s ezzel a kommunizmus felé való haladás ütemét is.

A kolhoztulajdon össznépi tulajdon színvonalára való felemelésének egyik fő feladata a háztáji gazdaság megszüntetése. Ezt a kérdést adminisztratív intézkedésekkel nem lehet megoldani, hanem gazdaságilag kell megalapozni. Fokozatosan el kell érni, hogy a közös gazdaságok helyettesítsék mind az egyes mezőgazdasági termékek mennyiségét, mind előállítási költségét illetően a háztáji gazdaságok termelését. A szövetkezeti tagok közösből származó jövedelme a társadalmi termelés növelése révén oly mértékben emelkedik, hogy a háztáji termelés jöve-

delmezősége ehhez képest jelentéktelenné válik. A háztáji gazdaság végül is elveszti jelentőségét mint a szövetkezeti tagok létfenntartásának egyik eszköze. Természetesen ez a helyzet egyik napról a másikra nem valósítható meg. A feladat nagyságát jellemzi, hogy a háztáji gazdaságból származó jövedelem ma még a Szovjetunióban is megközelíti a kolhoztagok összjövedelmének 40—50 százalékát.* A háztáji gazdaságoknak a kolhozok társadalmi termelésével történő felváltása elsősorban a kolhozok oszthatatlan alapjainak belső felhalmozásából való növelése révén valósítható meg.

Az elosztási viszonyok fejlődése

A szükségletek szerinti elosztásra való áttérés feltételeit a mezőgazdaság területén is egyrészt a mezőgazdasági termelők növekvő jövedelme, másrészt az ipari és a mezőgazdasági termékek bősége teremti meg. A kommunizmus építésének idején a szocialista mezőgazdaságban a szövetkezeti termelés fejlesztése döntő jelentőségű. A munka szerinti elosztásnak a szövetkezeti termelésben még a szocializmus felépítése után is jelentős sajátosságai vannak. A szövetkezeti kollektív termelésben még a szocializmus beteljesedése esetén is a munka szerinti elosztás elve azzal a sajátossággal érvényesül, hogy nem az egész szövetkezeti szektorban, hanem az egyes kollektív gazdaságok keretei között kapnak azonos munkáért azonos díjat. A pénzbeni díjazás mellett ugyanakkor nagy jelentősége van a természetbenieknek is. Érthető tehát, hogy a szocialista mezőgazdaságban érvényes elosztási viszonyokat nagy távolság választja el a termékek kommunista elosztásától.

Milyen fejlődési szakaszokon megy át a szövetkezeti termelésben érvényes munka szerinti elosztás a kommunizmus építésének időszakában? A kollektív szövetkezeti gazdaságokban általánossá kell tenni a pénzbeni jövedelemelosztást, illetőleg munkadíjazást. A Szovjetunió kolhozaiban a tagok munkadíjában 1954-ben 47, 1958-ban 58,7 százalék volt a pénzbeni díj aránya. A pénzbeni díjazás arányának fokozódását az árutermelés fokának növekedése alapozta meg. 1960-ban az 1949—1953. évek átlagához viszonyítva a kolhozszektor bruttó termelésének 63 százalékos növekedésével szemben az árutermelés 83 százalékkal nőtt meg. Természetesen csak ez utóbbi fokozottabb növekedése biztosíthatja a kolhozok pénzbevételeinek olyan növekedését, amelynek alapján egyfelől tovább nő a pénzbeni díjazás aránya, és biztosítható a természetbeni részesedés abszolút csökkentése is. Egyidejűleg az is fontos, hogy a növekvő árutermelésnek mind nagyobb hányada kerüljön a központi — állami vagy szövetkezeti — elosztás szervezetébe. Ez úton fokozható ugyanis az állami és a szövetkezeti kereskedelem áruforgalma olyan arányokban, hogy a lakosság keresletét mind teljesebben kielégítve egyre inkább kiszorítsa a kolhozpiaci árubeszerzést. A kolhozpiaci áruforgalomnak az állami és a szövetkezeti szervezett ellátással való felváltása egyébként elengedhetetlen feltétele a háztáji termelés fokozatos megszűnésének is.

* Lásd A. Krajev: Voproszi szocsetanyija licnih i obscesztvennih intyereszov v kolhozah című tanulmányát. (Voproszi Ekonomiki, 1961. 8. sz.)

Jelentős fejlődési szakaszt jelent a mezőgazdasági szövetkezetek munkadíjazási rendszerében a havi, lehetőség szerint pénzbeni előlegezés általánossá válása, majd ennek egy minimális szintű garantálása. A munkadíjak garantálása kettős értelemben merül fel. A gazdaságok megerősítése alapján olyan helyzetet kell teremteni, hogy az év elején garantálni lehessen azt az összeget, amelyet az egységnyi munkáért minden körülmények között kifizetnek. Ugyanakkor biztosítani kell azt is, hogy a kialakult garantált munkadíj lehetőleg évről évre növekedjen.

A munkadíjak általános garantálása vezethet el a szövetkezeti szektor egységes munkadíjainak kialakulásához, vagyis ahhoz, hogy azonos munkáért minden egyes termelőszövetkezetben ugyanazt a díjat fizessék. Ma a Szovjetunió kolhozaiban s a népi demokratikus országok termelőszövetkezeiben is az azonos munkáért fizetett munkadíj a gazdaságilag erős, élenjáró gazdaságokban nemegyszer kétszerese, esetleg még többszöröse is a gyenge gazdaságok kifizetett részesedésének. Még nagyobb különbségek fordulhatnak elő az egy termelőszövetkezeti tagra jutó munkadíjakban. Ezek a különbségek természetesen nem vezethetők vissza csupán a termelőszövetkezeti tagok munkájának mennyiségi és minőségi eltéréseire. Nagy szerepe van ebben annak is, hogy a szövetkezeti gazdaságok más és más technikai felszereltséggel és természeti adottságokkal rendelkeznek. A kommunizmus építésének időszakában az elmaradott gazdaságok fellendítése révén a munkadíjak közti különbségeknek mérséklődniük kell, s végül teljesen meg kell szűnniük.

Hogyan valósulhat meg az egységes munkadíjak kialakulása? Azt, hogy a kollektív gazdaságok egységes munkadíja milyen színvonalon valósul meg a kommunizmus építésének időszakában, ma még nem lehet kimutatni. Manjakin, Szilin és más közgazdászok véleménye szerint a pénzbeni díjazásra való áttérést a Szovjetunióban a szovhozok bérszínvonalán lehetséges megvalósítani, s a szovhozok bérnornáját lehet megtenni a kolhozok normalizált bérének is. Ezt a nézetet azonban a gyakorlat nem igazolja. A pénzbeni munkadíjazásra való áttérés már a szocializmus idején is lehetséges, különösen azokban a kollektív gazdaságokban, amelyek a közös gazdálkodás megszilárdításában s a termelés fejlesztésében példamutatóak. Az áttérés azonban gazdasági fejlettségük kivívott színvonalán valósul meg, s a fizetett munkadíjuk sem szakadhat el a termelés adott gazdaságban kialakult színvonalától. A pénzbeni díjazásra áttérve a kolhozok nem fizethetnek magasabb munkadíjat, mint amennyit már elérték és gazdaságilag megalapoztak. A pénzbeni munkadíjazásra való áttérés éppen ezért még nem jelenti az egységes munkadíjak kialakulását, noha kétségtelenül a különböző gazdasági színvonalon álló kollektív gazdaságokban fizetett munkadíjak kiegyenlítődése irányába mutat. A pénzbeni munkadíjazásra való általános áttérés után csak újabb fejlődési szakaszban alakulhat ki az egységes munkadíj, de ezzel egyidejűleg nemcsak a munkadíjazás formájában, az egységnyi munkák díjában meglevő különbségek tűnnek el, hanem megszűnnek az állami és a szövetkezeti tulajdon, s a termelőszövetkezeti parasztok és az állami szektor munkásai közt levő társadalmi különbségek is. Vagyis a szövetkezeti csoport-tulajdon össznépi jellegűvé válik, és ezzel a kolhozparasztság mint osztály megszűnik. Ennek azonban feltétele az is,

hogy megszűnjön a különbség a szövetkezeti és az államigazdasági termelők időegységre jutó keresetének különbsége. Ma a Szovjetunióban a kolhozparasztok közös gazdaságban végzett munkájának egységére jutó munkadíj körülbelül $\frac{2}{3}$ -a a szovhoz munkások bérének.* De az említetten túl a kolhozparasztoknál a realjövédelmének színvonalát olyan színvonalra kell emelni, hogy megszűnjön a különbség a falusi és a városi lakosság jövedelemviszonyaiban. Ez alapvető feltétele annak, hogy megszüntessék a falunak a várostól való gazdasági elmaradását. A kommunizmus építésének 20 éves programja ennek megfelelően a parasztság realjövédelmének 4-szeresére történő megnövelését tervezi a munkások és az alkalmazottak realjövédelmének 3—3,5-szeres emelkedésével szemben.

A jövedelmek kiegyenlítődéésének tendenciája nem mond ellent a munka szerinti elosztás érvényesülésének, sőt, annak következetesebb érvényesülését eredményezi, hiszen a technikai fejlődés a munkák minőségi különbségeinek fokozatos csökkenése irányában hat. Ez utóbbi hogyan mehet végbe a mezőgazdaságban? Mindenekelőtt fokozatosan meg kell szüntetni a mezőgazdasági dolgozók munkájának idényszerűségét. A mezőgazdasági munkák gépesítése ezt csökkenti, de nem szünteti meg. A mai tapasztalatok alapján a mezőgazdasági munkák idényszerűségének megszüntetésében előreláthatólag nagy szerepe lesz annak is, hogy megszervezzük a mezőgazdasági termékek egy részének helyi ipari feldolgozását. A mezőgazdasági és az ipari munkák idényszerűen jelentkező többletmunka-igényének időbeni összehangolása a kommunizmus építésének időszakában annál inkább megvalósítható, minél inkább csökken az ipari és a mezőgazdasági, valamint a szellemi és a fizikai munka közti különbség. A mezőgazdasági kollektív szövetkezeti termelés sajátossága a tagsági viszony. Nyilván ennek is el kell tűnnie ahhoz, hogy a munkák egyenlősége megvalósuljon. S ha a kollektív tulajdon az egységes munkadíjak kialakulása esetén gazdaságilag jelentőséget veszti, akkor természetesen a tagsági viszony is értelmetlenné lesz, mert egyrészt a kolhozparasztoknak, legalábbis anyagi szempontból, közömbös lesz, hogy melyik termelő üzemben dolgoznak, másrészt pedig a volt kollektív gazdaságban dolgozó munkásoknak sem fűződik anyagi érdekük ahhoz, hogy valakinek az üzembe való munkába állítását a tagsági viszonyhoz kössék. Ugyanakkor a mezőgazdaság műszaki-technikai színvonalának haladása a szellemi és fizikai munka egyesülésének alapjait veti meg, s a mezőgazdasági munkák a termelés minden területén egyaránt az agronómusi munka színvonalára emelkednek. A kommunizmus anyagi-műszaki bázisa alapján a termelési viszonyok átalakulásával egyidejűleg megszűnnek tehát a munka szociális-társadalmi különbségei, kialakul a munkák teljes egyenlősége, a „szükséglet” szerinti elosztás kommunista elvének gazdasági alapja.

A munka szerinti elosztás mind következetesebb érvényesítése és tökéletesítése vezethet a kommunizmushoz, de nem teremt közvetlen átmenetet a szükségletek szerinti elosztáshoz. „Az a gazdasági forma, amelyet legközelebb áll a kommunista elosztáshoz, és közvetlenül elvezet hozzá, a társadalmi fogyasztásra szánt alap, amelyet a társadalom ellen-

* Az egy főre jutó keresetben a különbség lényegesen kisebb, minthogy a kolhozparasztoknak a háttáji gazdaságból is jelentős a jövedelme.

szolgáltatás nélkül oszt el a lakosság között, függetlenül az egyes emberek munkateljesítményétől.”*

A társadalmi alapok terhére történő fogyasztás szerepe már a szocializmusban is fokozódik. Ennek ellenére hangsúlyozni kell, hogy a szocializmusban a társadalmi fogyasztás nem jelent szükségletek szerinti termékelosztást, ahogy azt nemegyszer állítják. A társadalmi alapok terhére történő fogyasztás a kommunizmus építésének időszakában nagyobb jelentőségre tesz szert, állandó és nagyarányú növekedése révén egyre inkább a munka szerinti elosztás helyébe lép, és hidat teremt a szükségletek szerinti elosztásra való áttéréshez.

A mezőgazdaság szövetkezeti szektorában a társadalmi fogyasztásnak bizonyos sajátosságai vannak. A mezőgazdaság szövetkezeti szektorában a társadalmi fogyasztás kettős forrásból táplálkozik, egyrészt az állami költségvetésből, másrészt a szövetkezetek szociális, kulturális alapjaiból. A Szovjetunióban elsősorban állami eszközökből fedezik a falusi iskolák, az egészségvédelmi intézmények létesítését és fenntartását, a sokgyermekes és egyedül élő anyák, valamint a hadirokkant kolhoztagok járadékát, a szociális és kulturális intézmények, klubok, könyvtárak létesítését. Ilyen célokra mindinkább kolhozközi oszthatatlan alapokat létesítenek. A kolhozparasztság társadalmi fogyasztásának 90 százalékát fedezik jelenleg állami forrásokból, és csak 10 százalékot a kolhozok oszthatatlan alapjából. A kolhozokban ma még alacsony a társadalmi fogyasztás színvonala is, noha évről évre jelentősen emelkedik. 1954-hez viszonyítva például a kolhoztagok közös gazdaságból származó egyéni jövedelmének 60 százalékos növekedésével szemben az egy munkaképes kolhozparasztra számított társadalmi fogyasztás összege 2,9-szeresre nőtt. A Szovjetunióban jelenleg az egy kolhoztagra jutó társadalmi fogyasztás összege az élenjáró kolhozokban általában 2—3-szor akkora, mint a gyenge kolhozokban, de az is előfordul, hogy az élenjáró kolhozban kisebb, mint az országos átlag. A kolhozok között az egy főre jutó társadalmi fogyasztás arányaiban általában nagyobbak a különbségek, mint az egy főre számított bruttó jövedelemben.** A kiegyenlítő-dés alapja ebben az esetben is csak az elmaradott kolhozok gyorsabb fejlesztése lehet.

Az egy munkaképes kolhoztagra számított társadalmi fogyasztás kisebb, mint a szovhoz munkásoké, és még jobban elmarad az ipari munkások egy keresőre számított társadalmi fogyasztásának színvonalától. A kommunizmus építésének időszakában az anyagi ellátottság e területén meglevő különbségeknek is csökkenteniük kell, ami nem egyszerű feladat. Ahhoz, hogy az egy munkaképes kolhoztagra jutó társadalmi fogyasztás valamennyire is megközelítse az ipari munkások társadalmi fogyasztását, a hétéves terv hátralevő éveiben ezt legalább kétszeresére kell növelni. A kolhozparasztság társadalmi fogyasztásának az ipari munkások fogyasztási színvonalára való felemelése alapvető feltétele a város és a falu közötti szociális-társadalmi különbségek megszüntetésének is. A falvakban is fokozatosan létre kell hozni és általánossá kell tenni a bölcsődei és óvodai ellátást, internátussal összekapcsolt iskoláz-

* Gatovszkij: A szocialista elosztástól a kommunizmus felé. Béke és szocializmus, 1962. 2. sz. 69. l.

** Lásd: M. Sziporova: Formirovanyije i planirovanyije fondov obszesztvenno potreblenija v kolhozah című cikkét. Voproszi Ekonomiki 1961. 10. szám.

tatást, bővíteni kell a klubok, könyvtárak, kultúrházak, egészségügyi intézmények hálózatát, ki kell építeni a magas kultúrájú közétkeztetési ellátást. Tömegesen kell építeni új, közüzemi szolgáltatásokkal ellátott lakótelepeket.

A kommunizmus építésének időszakában az új anyagi-műszaki bázis megteremtése s a termelési viszonyok átalakítása, valamint a termelési viszonyok elemeinek fejlődése egymással a legszorosabb kölcsönhatásban megy végbe. Az állami mezőgazdasági tulajdon is tartalmilag fokozatos fejlődésen megy át. Ez többek között megmutatkozik abban is, hogy az állami mezőgazdasági üzemeken belül a gépesítettség fokozódásával együtt új munkaszervezési és munkabérezési formák kerülnek előtérbe és alkalmazásra. Egyidejűleg fejlődik ezeknek az üzemeknek az irányítása is. Fokozatosan megteremtik az önigazgatásra való áttérés elemeit, s ezzel mintegy előkészítik, hogy a szocialista állami tulajdon is a kommunista össznépi tulajdon irányába fejlődjön. A termelőerők és a termelési viszonyok egyidejű fejlődése ellenére elengedhetetlenül szükséges, hogy az anyagi-műszaki bázis és a termelés színvonala a mezőgazdaságban is előbb emelkedjék a kommunizmus követelményeinek megfelelő fokra. A Szovjetunióban elfogadott program szerint ennek megvalósítása körülbelül 20 évet vesz igénybe, s ezután lehet fokozottabban rátérni a kommunizmus elosztási viszonyainak teljes kialakítására. A munka szerinti elosztásról az ingyenes, szükségletek szerinti ellátásra csakis akkor lehet áttérni, ha a munka a megélhetés eszközéből életszükségletté lesz, s a társadalomban kialakulnak mindazok a feltételek, amelyek nem tűrik meg egyesek elősdi és harácsolási törekvését.

A kommunizmus anyagi-műszaki bázisának fokozatos kiépítése a mezőgazdaságban jelentősen megnöveli a társadalom természet feletti uralmát, s a mezőgazdasági termelés egyre inkább függetlenné válik az időjárás és természeti tényezők hatásától. Ezzel a felépített kommunizmusban a mezőgazdaság az ipari termelés ágává válik, a mezőgazdaságban is létrejönnek a kommunizmus termelési viszonyainak anyagi alapjai, és a mezőgazdaságban csakúgy, mint az iparban a világon eddig el nem ért magas termelési színvonalat, a mezőgazdasági termékek bőségét valósítják meg. A legtöbb népi demokratikus ország, így hazánk mezőgazdaságában is a szocialista nagyüzemek megszilárdítása a szocialista építés beteljesedése folyik, de rövid idő múltán nem utolsósorban a Szovjetunió segítségével a kommunizmus küszöbére érkeznek. A kommunizmus építésének elfogadott mezőgazdasági programja ezen országok számára már ma nemcsak a fejlődés távlatait mutatja, hanem konkrét útmutatásokat is ad a mezőgazdaság anyagi-műszaki alapjainak és termelési viszonyainak fokozatos továbbfejlesztéséhez.

Az ár- és értékarányok eltérése jelenlegi árrendszerünkben*

E tanulmányban megkíséreljük árrendszerünk vizsgálatát a KSH által elkészített 1959. évi ágazati kapcsolatok mérlege alapján. A vizsgálat végső célja konkrét következtetések levonása, de ez a tanulmány-
nak még csak mellékes feladata. Következik ez abból, hogy a módszerek megvitatásra és tökéletesítésre szorulnak. Emiatt a tanulmányt csak megközelítésnek és későbbi, szélesebb körű és alaposabb számítások előkészítésének tekinthetjük.

A tanulmányban az árrendszer vizsgálatát két témára korlátozzuk, bár meggyőződésünk, hogy szükséges és lehetséges más, mélyebb összefüggések vizsgálata is. E két téma: 1. Az ár- és értékarányok átlagos eltérései a társadalmi termék, a végső felhasználás és az import nagyobb csoportjaiban; 2. Az árak összetevőinek arányai az ipari ágazatokban.

A szocialista gazdaságban alkalmazandó árrendszer-típusokról már hosszabb idő óta viták folynak. E vitákban nem alakult ki egységes álláspont, de a vitázók jelentős része egyetért abban — függetlenül a javasolt árrendszer jellegétől —, hogy szükséges lenne tisztábban látni az értékarányokat. Az árrendszerről folyó vitán túlmenően jelenleg sok közgazdasági elemzés adott árak felhasználására kényszerül olyan esetekben is, amikor érték típusú vagy legalábbis közel értékarányos árak használata világosabb képet adna az összefüggésekről. Ilyen megfontolásból kiindulva kíséreljük meg az említett problémakör megközelítését.

Feladatunknak tekintjük az értékarányok kiszámítását és összehasonlítását a jelenlegi árarányokkal. Nem számítjuk ki az érték típusú árakat, mert elemzésünkhöz nincs rájuk szükség. Az érték típusú árrendszerben az árak arányai azonosak a társadalmi munka arányaival. Elemzésünkben tehát elégséges, ha a társadalmi munka arányait igyekszünk megközelíteni és ezt tekintjük egyenlőnek az értékarányokkal. A társadalmi munka mennyiségét az ellenértékként kifizetett bérral mérjük, és mindig a hazai átlagosan szükséges munkamennyiséget igyekszünk megközelíteni.

* A tanulmány a szerzőnek a Központi Statisztikai Hivatal és a Magyar Közgazdasági Társaság közös rendezésében 1961. június 1–5 között tartott Statisztikai Tudományos Konferencián „Az ágazati kapcsolatok mérlege összeállításának és felhasználásának problémái” témakörrel foglalkozó szekcióban elhangzott előadása alapján készült. A tanulmány részét képezi egy nagyobb terjedelmű és több témakört felölelő elemzésnek, amelyet a szerző Rác Alberttel és Ujlaki Lászlóval együtt végez.

Az értékarányok számításának módszere

Kiinduló adatok

Rendelkezésünkre áll az 1959. évi ágazati kapcsolatok mérlegének „C” változata, amelyben a 95 belföldi termelő szektoron kívül elvileg ugyanennyi import szektor* is szerepel a tábla belső matrixában. Az import szektorok részletezése megegyezik a belföldi termelő szektorok részletezésével, vagyis minden belföldi termelő szektorhoz tartozik egy kiegészítő import szektor. Kiegészítő importnak azért nevezzük, mert azokat az importált termékeket tartalmazza, amelyek a megfelelő belföldi szektor termelési profiljához tartoznak, illetve tartoznának, ha hazailag állítanák elő ezeket. Az import szektorok *mint sorok* tartalmazzák a termelő ágazatokban termelő célra felhasznált, és a végső felhasználásra került importot belföldi áron, *mint oszlopok* — lényegesen különbözve a belföldi termelő szektortól — semmiféle ráfordítást nem tartalmaznak. E tábla ugyanis belső négyzetében és alsó szárnyán csak a belföldi termelési folyamat ráfordításait tartalmazza, az importra pedig elsősorban az export által kitermelt devizát fordítottuk. Az export táblánkban a belső négyzeten kívül a végső felhasználás részeként szerepel.

A tábla oldalszárnnya a végső felhasználás oszlopaiként a lakosság, a közületek és a szolgáltatók fogyasztását, a beruházást és a felújítást, a készletek növekedését és az exportot tartalmazza. A tábla alsó szárnya a hozzáadott érték részeként az amortizációt, a béreket és jövedelmeket, valamint a felhalmozást tartalmazza.** Ugyancsak rendelkezésünkre áll e tábla belső négyzetéből képzett technológiai koefficiensek matrixa és az $(E-A)^{-1}$ inverz matrix.

Az inverz már bizonyos fenntartásokat követel meg számításainkban. Az ágazati kapcsolatok mérlege és annak technológiai matrixa (a statisztikai adatok esetleges pontatlanságait figyelmen kívül hagyva) valóságos adatokat tartalmaz. Az inverz matrix gazdasági értelmezését, tehát azt, hogy kifejezi valamely termék egységnyi értékéhez az összes ágazatok termékeiből népgazdasági szinten szükséges felhasználást (ugyancsak értékben kifejezve) csak azzal a feltételezéssel fogadhatjuk el, hogy valamely X_j ágazatban valamely X_k ágazat termékeiből felhasznált termékhalmozás átlagos költségstruktúrája megegyezik a kibocsátó ágazat — ez esetben az X_k ágazat — teljes terméktömegének átlagos költségstruktúrájával. (Nyilvánvalóan ez a feltétel a valóságban nem vagy csak megközelítően érvényesül.)

Elsődleges kiinduló adatainkat tehát a KSH által elkészített ágazati kapcsolatok mérlege képezte*** Számításainkhoz igénybe vettünk további olyan kiegészítő statisztikai adatokat, és ezek alapján végzett becsléseket is, amelyekkel célunkat pontosabban közelíthettük meg. E kiegészítő számítások a következők voltak:

1. Az import- és az exportadatok szétbontása szocialista és tőkés relációra, valamint ezeknek devizaforintban való kifejezése. E számítá-

* A „szektor” kifejezés itt és a továbbiakban az ágazati kapcsolatok mérlegének soraira és oszlopaikra utal.

** Lásd bővebben Lukács Ottó: A magyar ágazati kapcsolati mérlegek és összeállításuk statisztikai alapjai. Statisztikai Szemle. 1961. évi. 7. sz. 701–711. l.

*** Statisztikai Évkönyv. 1960. 381–391. l.

sokhoz csak kiinduló statisztikai adatok álltak rendelkezésre, amelyeket megfelelő becslésekkel kellett csoportosítani és kiegészíteni.

A termékenként és relációként devizaforintban megadott statisztikai adatokat csoportosítottuk az ágazati kapcsolatok mérlege szektorainak megfelelően. Semmiféle statisztikai adat nem állt rendelkezésünkre az így megállapított devizaforintos import felhasználó ágazatok közötti megoszlására vonatkozólag. Ezt a hiányt egy viszonylag egyszerű, de gyakorlatilag kielégítő módszerrel pótoltuk. Az ágazati kapcsolatok mérlege szektorainak megfelelően csoportosított, relációkra bontott devizaforintos és folyóforintos adatokból becslésekkel leválasztottuk a végső felhasználás közvetlen importját (tehát a közvetlen fogyasztásra, beruházásra és készletnövekedésre került importot). Maradt eredményül import-szektoronként a termelő fogyasztásra felhasznált rész. Az import szektorainak e négy adatát* a 95 termelő szektor között fel kellett osztani.

Feltételeztük, hogy valamely import „szektor” termelő fogyasztásra került részéből minden termelő ágazat felhasználása relációként azonos arányban oszlik meg, tehát

$$\frac{i_j^f}{i_j^s} = \frac{i_{jk}^f}{i_{jk}^s} \quad (k = 1, 2, \dots, 95)$$

- ahol: i_j^f = a j ágazat kiegészítő tőkés importjának devizaforintos értékéből termelő fogyasztásra került rész,
 i_j^s = a j ágazat kiegészítő szocialista importjának devizaforintos értékéből termelő fogyasztásra került rész,
 i_{jk}^f = a j ágazat kiegészítő tőkés importjának devizaforintos értékéből a k ágazatban felhasznált rész,
 i_{jk}^s = a j ágazat kiegészítő szocialista importjának devizaforintos értékéből a k ágazatban felhasznált rész.

Ez a feltételezés egyes vonatkozásokban jobban kielégíti számításaink célját, mint a valóságos megoszlás. Következik ez abból, hogy mindkét relációból beszerzett, egymással konvertálható import esetén a valóságos megoszlást véletlenszerű döntések határozzák meg, amelyek bármikor változtathatók. Feltételezésünk az ilyen véletlent kiküszöböli, és a megoszlást egyformán arányosítja. Nem konvertálható árufélék esetében feltételezésünk torzításokat okoz.

Feltételeztük azt is, hogy a relációkénti devizaforint/folyóforint-arányok minden felhasználható ágazatban megegyeznek, azaz pl. tőkés relációban

$$\frac{i_j^f}{i_j^s} = \frac{i_{jk}^f}{i_{jk}^s} \quad (k = 1, 2, \dots, 95)$$

- ahol: i_j^f = a j ágazat kiegészítő tőkés importjának folyóforintos értékéből termelő fogyasztásra került rész
 i_{jk}^f = a j ágazat kiegészítő tőkés importjának folyóforintos értékéből a k ágazatban felhasznált rész.

* Relációként, devizaforintban és belföldi áron.

E két feltételezés alapján az ágazati kapcsolatok mérlege belső matrixának folyóforintos adatait mind a technikai, mind az inverz együtt-hatókra vonatkozóan szétbonthattuk relációkra, és ezeket az értékeket kifejezhetjük devizaforintban is.

Mivel feltételezésünk néhány túlzottan heterogén ágazatnál erős torzítást okozott volna, ezeknél az előbbi egyszerűsítő feltételezéstől eltekintettünk, s becslésekkel igyekeztünk megközelíteni a tényleges relációs megosztást és a tényleges devizakulcsokat. Ez azonban kivételnek számított. Az export devizaforintos értékeinek ágazati megoszlását, valamint ennek relációs megoszlását viszonylag pontosan megállapíthattuk. A folyóforintos ágazatonkénti export relációnkénti bontását azonban csak reprezentáns termékek devizaforint/folyóforint relációnkénti kulcsainak mérlegelt átlagai segítségével becsülhettük.

2. Az ágazati kapcsolatok mérlege eredeti formájában bruttó áron van összeállítva. Ez azt jelenti, hogy a felhasználási adatok olyan áron szerepelnek, amilyeneken azt a felhasználó valójában beszerezte.* Ahol például a nettó árakhoz forgalmi adót is hozzászámítanak, ott a felhasználónál is és a termelőnél is ez a forgalmi adóval növelt árösszeg jelenik meg. Ez a számítási mód a vizsgálat célja szempontjából nem kielégítő, mert az egyes termékek és termékcsoportok az értékesítés iránya szerint különböző arányú forgalmi adót viselnek. Ezért — bár számításainkat *részletesen* a bruttó áron készült és az 1. pontban foglaltak szerint kiegészített tábla alapján végeztük — egy összevontabb táblán megszerkesztettük a mérleg nettóáras változatát, és a számításokat elvégeztük e nettó mérleg alapján is. Ez a mérleg tehát abban különbözik a bruttóáras mérlegtől, hogy a forgalmi adó és az egységes árkiegészítés (hasonlóan a kereskedelmi árrészhez) a belső matrixban külön sort képez, amely egy összegben tartalmazza az ágazat által felhasznált termékek árában levő — az utolsó fázisban hozzáadott — forgalmi adót és a negatív előjelű egységes árkiegészítést. Ugyanez értelemszerűen vonatkozik a végső felhasználás oszlopaira is. Ennek megfelelően az egyes termelő ágazatoknál termelési értéként nettóáras összeg szerepel és az invertálás is az ezek alapján számított technikai koefficiensek felhasználásával történt. A forgalmi adó és az egységes árkiegészítés mint oszlop ráfordítások nélküli, és csak összesen rovatában szerepel a teljes forgalmi adó és az egységes árkiegészítés szaldója. A nettó mérleg elkészítésénél szintén alkalmaztunk kisebb jelentőségű becsléseket.

Az ismertetett kétféle kiegészítő számítással átalakított mérleg modelljét az 1. sz. ábra szemlélteti.

A termelő ágazatok népgazdasági szintű árszerkezetének meghatározása

Az inverz matrix segítségével megállapíthatjuk a tábla szektorbontásának megfelelően minden termelő ágazat végső, népgazdasági szintű árszerkezetét. Árszerkezeten itt és a továbbiakban, is az egységnyi árössz-

* Kivételt képez ez alól a kereskedelmi árrész és részben a szállítási költség kezelése, mivel ezek értéke a beszerzési árakból ki van emelve és külön a kereskedelem és a közlekedés soraiban kerül elosztásra.

AZ ÁR- ES ÉRTÉKARÁNYOK ELTÉRÉSE JELENLEGI ÁRENDSZERÜNKBEN

I. sz. táblázat

	(1) Bányászati		Forg. adó	Összesen		Export		Végső felhasználás összesen ffr.
	hazai	kiegészítő imp. (2) (3) ffr.		hazai	impott ffr.	fr.	dt.	
(1) Bányászati	szoc. ffr. tőkés ffr.	szoc. ffr. tőkés ffr.						
	kiegészítő impott	szoc. dtf. tőkés dtf.						
(2)								
(3)								
Forgalmi adó								
	hazai	szoc. ffr. tőkés ffr.						
Anyagfelhasználás összesen	kiegészítő impott	szoc. dtf. tőkés dtf.						
Amortizáció								
Bér, jövedelem								
Felhalmozás (forg. adó nélkül)								
Nettó termelési érték								
Forg. adó								
Import								
Források összesen ffr.								

szegben — esetünkben 1 Ft bruttó árösszegben* — foglalt költséget és felhalmozást** értjük. A költségek népgazdasági szinten importból, amortizációból, hérből tevődnek össze. E költségeken kívül az ár felhalmozást (egyes esetekben negatív felhalmozást, tehát „ráfizetést”) tartalmaz.

Az ágazati kapcsolatok mérlegének alsó szárnyán szereplő amortizáció, valamint bér és jövedelem tételek csak a termelő ágazat közvetlen ráfordításait tartalmazzák. Ezek tehát nem népgazdasági szintű költségek. E költségekből — hasonlóan a technológiai koeficiensek matrixához — minden ágazatra költséghányadok képezhetők. Egyrészt az inverz matrix és az említett költséghányad-sorvektorok szorzatai oszloponként összegezve, másrészt az import inverz koeficienseinek oszlopösszegei együtt az ágazatok népgazdasági szintű árszerkezetét adják. A népgazdasági szintű import,***, amortizáció, bér- és jövedelem költségek, valamint a felhalmozás tételeinek összege a számítások eredményeként minden termelő ágazatban egyenlő 1-gyel. Ezért nevezzük ezt *árszerkezetnek*.

Az így nyert árszerkezetet a már ismertetett kiegészítő számítások alapján módosítottuk. Az importot relációk szerint bontva, devizaforintban is meghatároztuk. Az így módosított árszerkezet összege azonban már nem 1, mert a devizaforint nem képezi az ár valóságos tényszerzőjét. Ezt tehát nem tekinthetjük árszerkezetnek, annak ellenére, hogy az árszerkezethez hasonlóan egységnyi árösszeg, átlagos költség- és felhalmozás-tartalmát mutatja, mert elemei között olyan mértékegységű ár-elem is szerepel, ami a többivel nem egynemű. Tehát az elemek nem összegezhetőek árrá. Mégis szükséges az árszerkezet ilyen értelmű kiegészítése, mert csak ezek közbeiktatásával közelíthetjük meg az értékarányokat. (A továbbiakban ezt *módosított árszerkezetnek* nevezzük.)

A számítás menete

Az eddigi számítások ismertté teszik ágazatonként a termelés egész folyamatában ráfordított munkabéreket, de a holt munka elemeiként még szerepel a költségek között — nem értékarányosan — az import és az amortizáció. Ahhoz, hogy ezek a holtmunka-elemek is értékarányosan kerüljenek be számításainkba, két feltételezést vezetünk be:

1. *Az import átlagos árszerkezete egyenlő a megvételéhez szükséges deviza ellenében, a megfelelő relációban exportált terméktömeg átlagos árszerkezetével.* Számításainkban éves időszakot vettünk figyelembe. Feltételezésünkhöz az is szükséges, hogy a relációkenti export és import évi devizaszáldója megközelítse a nullát. Amennyiben ez nem teljesül, feltételezésünk érvénye gyengül, mert jelentős negatív száldó esetén az ennek későbbi kiegyenlítésére exportált terméktömeg átlagos árszerkezete eltérhet a számításba vett év exportjának átlagos árszerkezetétől.

* Az árszerkezetet mindig a bruttó árra vonatkoztatjuk még akkor is, ha kiszámítása a nettóáras mérleg alapján történt. Ilyenkor utólag hozzáadtuk az utolsó fázis forgalmi adóját.

** Felhalmozáson itt és a továbbiakban társadalmi tiszta jövedelmet értünk.

*** Belföldi áron számítva.

2. Az amortizáció költségszerkezetét célszerű lenne az állóalapok újraelőállításí árából kiindulva meghatározni, ez azonban — itt nem részletezendő okokból — a közeljövőben megoldhatatlannak látszó probléma. Ezért azt az egyszerűsítést használjuk, hogy az amortizáció „ár”-szerkezte minden ágazatban azonos, és megegyezik az egész népgazdaság évi beruházásának és felújításának átlagos árszerkezetével. Ez a feltételezés az említettek miatt jelentős eltérést okozhat a valósághoz képest. Úgy gondoljuk azonban, hogy a torzítás nagyrészt egyirányú, és így számításaink céljára (az értékarányok meghatározására) alkalmas.

E két feltételezés arra szolgál, hogy a felhasznált import és amortizáció számításainkban értékarányosan, illetve (az elhanyagolások torzításai miatt) azt megközelítő arányokkal szerepeljen.

Mivel a bevezetett két átszámítási módszer feltételezi a végső felhasználás három tétele (a szocialista és a tőkés export, valamint a beruházás-felújítás) átlagos költségszerkezetének ismeretét, feladatunk következő láncszeme ezek, illetve ezekkel együtt a végső felhasználás többi tétele átlagos árszerkezetének meghatározása.

A végső felhasználás tételeinek átlagos költségszerkezetét a következőképpen határoztuk meg.*

Vegyük például a szocialista exportot: A szocialista export teljes belföldi áron számított árösszegének (E^s) népgazdasági szintű költség- és felhalmozás-tartalmát úgy kapjuk meg, hogy az egyes szektorok szocialista exportjának hazai áron számított árösszegével (E_j^s) rendre megszorozzuk az egyes szektorok egységnyi termelési értékének szocialista és tőkés importtartalmát (I_j^s illetve I_j^t), amortizáció-tartalmát (a_j), bér- és jövedelem-tartalmát (v_j), valamint felhalmozás-tartalmát (m_j), és mindezeket összegezzük. A szocialista export teljes belföldi áron számított árösszegét és annak megoszlását tehát az alábbi egyenlet fejezi ki:

$$E^s = \sum_{j=1}^{95} E_j^s \cdot i_j^s + \sum_{j=1}^{95} E_j^s \cdot i_j^t + \sum_{j=1}^{95} E_j^s \cdot a_j + \sum_{j=1}^{95} E_j^s \cdot v_j + \sum_{j=1}^{95} E_j^s \cdot m_j$$

Az egységnyi — 1 Ft-nyi — szocialista export átlagos árszerkezetét ebből az egyenletből úgy kapjuk meg, hogy annak mindkét oldalát elosztjuk E^s -sel.

$$\frac{\sum_{j=1}^{95} E_j^s \cdot i_j^s}{E^s}; \frac{\sum_{j=1}^{95} E_j^s \cdot i_j^t}{E^s}; \frac{\sum_{j=1}^{95} E_j^s \cdot a_j}{E^s}; \frac{\sum_{j=1}^{95} E_j^s \cdot v_j}{E^s}; \frac{\sum_{j=1}^{95} E_j^s \cdot m_j}{E^s}$$

Az árszerkezet elemeinek összege 1. Ezt az összegezést azonban nem végezzük el, mivel az elemekre külön-külön is szükségünk van a számításokban.

Kiegészítő számításaink segítségével módunk van az árszerkezet két első tagját devizaforintban is kifejezni. Rendelkezésünkre állnak ugyanis minden termelő ágazatra vonatkozólag az i^s és az i^t típusú koeficien-

* Nettó mérleg alapján a számítás az itt leírttól némileg különbözik. A költségszerkezet megállapítása a nettó árhoz viszonyítva történik és ezután egészítjük ki az árat és a felhalmozást az utolsó fázis forgalmi adójával. Előnye a nettó számítási módnak, hogy a felhalmozás három részben áll rendelkezésre: 1. felhalmozás forgalmi adó nélkül, 2. a közbelső fázisok forgalmi adója, 3. a végső fázis forgalmi adója.

sek, amelyek a j ágazat egységnyi belföldi áras termelési értékére jutó szocialista és tőkés importot devizaforintban fejezik ki.

A szocialista exporthoz hasonlóan számítható ki a végső felhasználás többi tételének átlagos árszerkezete is.

A végső felhasználás tételeinek átlagos módosított árszerkezete az importot még devizaforint áron, az amortizációt elszámolt értéken mutatja. Ezek után azonban az import és az amortizáció átlagos árszerkezetét már kiszámíthatjuk a korábban említett feltételezések alapján.

Az import költségszerkezetének kiszámításakor az export módosított árszerkezetéből indulunk ki. Az export árszerkezete az export belföldi árara vonatkozik. Feltételezésünk viszont az volt, hogy az export révén megszerzett deviza egységnyi értékére (amit a hivatalos árfolyamokkal közös nevezőre hoztunk, tehát devizaforintban fejezünk ki) jutó költségeket tekintjük egyenlőnek az import megszerzésére fordított egységnyi deviza költségeivel. E feltételezésnek megfelelően az export belföldi áras átlagos árszerkezetét át kellett számítanunk devizaforintos árszerkezetre. Evégett egységnyi devizaforintos export költségelemit relációnként egyenlővé tettük az egységnyi devizaforintos import költségelemeivel. A számítást úgy végeztük, hogy az export belföldi áras árszerkezetének minden költségszerkezeti elemét megszoroztuk

$\frac{E^s}{E^{s'}}$, illetve $\frac{E^t}{E^{t'}}$ átlagos folyóforint/devizaforint kulccsal.

Az így nyert — egységnyi devizaforintra vonatkozó — költségszerkezeti elemet megszorozva $\frac{I^s}{I^s}$, illetve $\frac{I^t}{I^t}$ devizaforint/folyóforint kulccsal, megkaptuk az import belföldi egységnyi árának átlagos árszerkezetét, a felhalmozási elem kivételével.*

A felhalmozást nem kell így számítanunk, mert az maradék összeg. Azaz az import egységnyi belföldi értékében az átlagos felhalmozás egyenlő: $1 - (\text{import-tartalom} + \text{amortizáció-tartalom} + \text{bér- és jövedelem-tartalom})$.

Az import költségszerkezetében a felhalmozási rész ilyen számítása nem feltételezés, hanem valóság, mert ha például $\frac{E^s}{E^{s'}} > \frac{I^s}{I^{s'}}$, akkor

az állam az import belföldi árának az exporthoz képest olcsóbb megállapításával lemondott a felhalmozás mint költségvetési bevétel egy részéről, vagy éppen költségen alul, veszteséggel adta tovább a felhasználóknak az importált termékeket. Ez utóbbi esetben a felhalmozás-tartalom negatív lenne, tehát a belföldi ár még a költségeket sem fedezné.**

Az amortizáció átlagos költségszerkezetének kiszámítását nem kell külön kifejezni, mert az előbbi feltételezésünk szerint az egyenlő a beruházás-felújítás átlagos költségszerkezetével.

A szocialista és a tőkés import, valamint az amortizáció módosított árszerkezetei három egyenletből álló egyenletrendszert képeznek, amely-

* E kifejezésekben E exportot, I importot, s illetve t index szocialista, illetve tőkés relációt, ' pedig devizaforintban kifejezett értéket jelent.

** Elmondottak természetesen a népgazdaság egész importjának átlagára vonatkoznak, amely sok különböző termék egymástól eltérő devizaforint/folyóforint arányából, és így eltérő felhalmozás-tartalmából tevődik össze.

ből a kétféle import és az amortizáció egységnyi „értékének” bértartalma meghatározható. Az egyenletrendszer a következő:

$$\begin{aligned}x_1 i^{1s} + y_1 i^{1t} + z_1 a + q_1 v &= i^{1s} \\x_2 i^{2s} + y_2 i^{2t} + z_2 d + q_2 v &= i^{2t} \\x_3 i^{3t} + y_3 i^{3t} + z_3 a + q_3 v &= a\end{aligned}$$

Az egyenletek megoldása révén olyan népgazdasági szintű bértartalmat nyerünk a szocialista és a tőkés importra, valamint az amortizációra, amely már a holt munka elemeinek népgazdasági szintű bértartalmát is magában foglalja.*

A szocialista és a tőkés import, valamint az amortizáció egységére jutó átlagos népgazdasági szintű bértartalom meghatározása lehetővé teszi, hogy a végső felhasználás tételeinek egységnyi árára jutó átlagos népgazdasági bér- és felhalmozás-tartalmat is megállapítsuk. A már ismertetett módon kiszámított árszerkezeti elemek közül a holtmunka-elemeket behelyettesítjük azok népgazdasági szintű bértartalmával. Az így nyert összes bértartalom, levonva az egységből, adja a népgazdasági szintű felhalmozás-tartalmat. Feltételezéseink szerint ily módon megíthetjük a végső felhasználás elemeinek, az importnak és az amortizációnak átlagos értékarányait. Ez képezi alapját elemzésünk első részének. Elemzésünk második részében az iparágak termelésének átlagos értékarányait kívánjuk megvizsgálni. Ennek lehetőségét szintén úgy teremtjük meg, hogy az ágazatokra vonatkozó árszerkezetek holtmunka-elemeit behelyettesítjük azok népgazdasági szintű bértartalmával.

Számításainkban tehát ily módon eljutottunk a népgazdasági bér-ráfordításokhoz, amelyeknek egymáshoz viszonyított aránya — feltételezéseink szerint — megközelíti az értékarányokat.

Módszerünk néhány legfontosabb hiányossága**

1. A számítás eredményei csak megközelítik az értékarányokat, mert ha eltekintünk is a továbbiakban ismertetendő hibáktól, akkor is a *tényleges hazai átlagos munkaráfordítást nem lehet mindig a társadalmilag szükséges munkának elfogadni, és a népgazdasági szintű berráfordítások arányai nem feltétlenül egyenlők az értékarányokkal.* Megemlíthetjük például, hogy számítási módszerünk révén a kompetitív import népgazdasági bértartalma más lehet, mint a belföldi előállítású azonos terméké. Ugyanígy más bértartalmat nyerünk azonos fajtájú importált termékre aszerint, hogy melyik relációból vásároltuk, holott nyilvánvaló: ezeknek nem lehet különböző értéke, sem különböző ára. (Ezt csupán a számítás elvi, módszertani hibájaként említjük meg, mert valójában csak termékagregátumokkal és nem termékkel számoltunk.) Számításainkban a hazai munkaráfordítást igyekeztünk megközelíteni. Meggyőződésünk azonban, hogy a hazai munkaráfordítások — különösen egy kis ország nem zárt gazdaságában — nem tekinthetők társadalmilag át-

* A népgazdasági szintű bértartalom kiszámításának itt leírt módszerét a szerzőnek a Statisztikai Szemle 1960. III–IV. számában (236–251., illetve 352–363. l.) megjelent „Az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználása exportgazdaságossági számításokhoz” című cikke már tartalmazta.

** Nem ismételjük meg a hiányosságok között azokat, amelyek korábban kifejtett egyszerűsítő feltételezéseinkből, az alapadatok esetleges hibáiból adódnak, valamint amelyek az ágazati kapcsolatok mérlegének aggregációjából erednek és az inverzió révén keletkeznek.

lagosan szükséges munkának. (Ennek bővebb indokolása meghaladná e cikk kereteit.)

2. Az értékarányos árak képzéséhez felhasznált berráfordítások a népgazdaság különböző szektoraiban mást és mást jelentenek. Ennek oka az, hogy a felhasznált táblában a *magánszektor termelési ráfordításai között a bérek és a jövedelmek együtt szerepelnek*, ezek pedig tartalmaznak felhalmozást is (például a parasztság és a kisiparosok adóját, a mezőgazdaságban földjáraadékokat stb.).

3. Annak ellenére, hogy az *amortizációt* átszámítottuk értékarányos árakra, az átszámításnál alkalmazott feltételezésben foglalt elhanyagolásoktól eltekintve is az így nyert adatok *magukban hordják mindazokat a hibákat, amelyek 1959-ben az állóalapok értékelésében és a leírási kulcsokban megvoltak*, és ma is megvannak. (Ezek a hibák onnan erednek, hogy a leírási kulcsok nem tartalmazzák az erkölcsi kopást és az általában alacsonyán értékelt állóalapokra vannak vonatkoztatva.)

4. Az import belföldi árszerkezetének kiszámításánál említésre méltó hiba, hogy a *különböző devizákat a hivatulos árfolyamon átszámolt devizaforintokkal hoztuk közös nevezőre*. Ennek a módszernek elég súlyos torzításai vannak, még annak ellenére is, hogy számításainkat két alapvető relációra bontva végeztük el.

A számítások eredménye és néhány következtetés

A népgazdaság 1959. évi végső felhasználási tételeire, az importra és az amortizációra vonatkozó, az ismertetett módszerrel kiszámított árszerkezetet mint elsődleges ráfordításokat és a népgazdasági szintű bér- és felhalmozás-tartalmat a túloldali 1. sz. táblázatban foglaltuk össze.*

Miután az import és az amortizáció átlagos bértartalmát kiszámítottuk, módunk volt meghatározni a *népgazdasági ágak* termelési értékének népgazdasági szintű bértartalmát.

2. sz. táblázat

Népgazdasági ágak	1 Ft bruttó termelés népgazdasági szintű	
	bértartalma	felhalmozás-tartalma
Ipar	0,515	0,485
Építőipar	0,590	0,410
Mezőgazdaság	0,790	0,210
Közlekedés	0,698	0,302
Kereskedelem	0,548	0,452
Társadalmi termék összesen	0,589	0,411

A számítások eredményeiből — teljességre való törekvés nélkül — megkísérlünk levonni néhány fontosabb következtetést.

a) 1959. I. 1-vel életbeléptetett árrendszerünk *valójában nem két-szintű*. Annak ellenére, hogy a forgalmi adó túlnyomó része a fogyasztási cikkeken realizálódik, a nem termelő fogyasztás árösszegében a fel-

* A számítások a nettó, mérleg alapján készültek, de az együtthatók már a tényleges bruttó árakra vonatkoznak, és így a felhalmozás a forgalmi adót is tartalmazza.

1. sz. táblázat

Megnevezés	Egységnyi belföldi bruttó árösszeg átlagos elsődleges ráfordításai						Népgazdasági szintű		
	Import			Belföldi áron Ft-ban					
	szocialista	tőkés	összesen	Amortizáció	Bérfővétel	Felhalmozás		Összesen	
									devizaforintban
1. Lakosság, közületek és szolgáltatók fogyasztása (Nem termelő fogyasztás) ...	0,024	0,011	0,124	0,089	0,461	0,326	1—	0,092	0,408
2. Beruházás-felújítás	0,056	0,013	0,259	0,093	0,368	0,280	1—	0,570	0,430
3. Amortizáció	0,036	0,013	0,181	0,086	0,474	0,259	1—	0,635	0,365
4. Készletváltozás.....	0,036	0,015	0,171	0,105	0,373	0,351	1—	0,543	0,457
5. Szocialista export belföldi áron									
6. Szocialista export és	0,124	0,052	0,588	0,364	1,284	x	x	1,896	x
7. Szocialista import dFt-ban									
8. Szocialista import belföldi áron	0,035	0,015	0,167	0,103	0,366	0,364	1—	0,540	0,460
9. Tőkés export belföldi áron	0,033	0,014	0,154	0,086	0,381	0,379	1—	0,540	0,460
10. Tőkés export és	0,200	0,086	0,930	0,516	2,298	x	x	3,260	x
11. Tőkés import dFt-ban									
12. Tőkés import belföldi áron	0,052	0,022	0,242	0,134	0,598	0,026	1—	0,850	0,150
13. Végző felhasználás összesen (1+2+4+5+9) össz. belf. áron	0,027	0,012	0,167	0,092	0,420	0,321	1—	0,564	0,436

halmozás aránya ezzel együtt sem több, hanem valamivel még kevesebb is, mint a társadalmi termék vagy a végső felhasználás egészében levő átlagos felhalmozási arány. Tehát *a termelőeszközök árösszege és a fogyasztási alap árösszege közel azonos arányú felhalmozást tartalmaz.*

Ez a helyzet az 1959-es árrendezés célkitűzéseitől függetlenül, sőt mondhatnánk *annak szándéka ellenére* következett be. Az árrendezésnél célul tűzték ki, hogy a termelőeszközök árai minimális felhalmozást tartalmazzanak, de az árrendszer kétszintűsége fennmaradjon. Az árrendezést megelőző időszakban az árszámítások módszerei még nem tették lehetővé a népgazdasági költségek meghatározását. Tehát nem volt mód annak felismerésére sem, hogy az árrendszer változtatása milyen módon érinti a fogyasztási cikkek és a termelőeszközök árának átlagos felhalmozási arányait.

Annak ellenére, hogy — tudatunktól függetlenül — az árrendszerben valójában megszűnt a kétszintűség, nézetünk szerint ennek önmagában a gazdasági életre semmiféle hátrányos hatása nincs. Mégis a kialakult helyzet okának néhány tényezőjét megemlítjük, mivel az esetleg hozzájárulhat árrendszerünk és árpolitikánk fejlesztéséhez.

Először arra a közismert tényre utalunk, hogy a nem termelő fogyasztásban meglévő felhalmozási arányt* nagymértékben a mezőgazdasági árakban levő, a többi népgazdasági ágban lényegesen alacsonyabb felhalmozás zsugorítja össze. Ez a tény azonban önmagában nem elégséges az okok megmagyarázására. Ugyanis az iparon belül sem tapasztalható egyértelműen a kétszintűség. Ezt meglehetősen nehéz egzakt módon kimutatni, mert az ipar és a mezőgazdaság népgazdasági szintű költségei a sokrétű visszakapcsolásos folyamat révén számtalan szállal összefonódnak. Mégis az, hogy a felhalmozási arány például a kohászatban magasabb, mint az egész iparban és a gépipari ágazatokban, s az átlaggal körülbelül azonos az építőanyag-iparban, a papíriparban, azt mutatja, hogy az ipari árképzés módszere sem tudta valóra váltani azt a célt, hogy a termelőeszközök minimális felhalmozást tartalmazzanak. Megakadályozta ezt többek között az is, hogy például *a gépiparban többszintű a vertikális, mint a többi ágazatban.*

Feltételezhető, hogy az önköltség-típusú árrendszerben ez nem is valósítható meg. Az árrendszernek ez a típusa — ha minden termelési fázisban minimális is a nyereség — magában hordja *a nyereség halmozódásának* szükségszerűségét, méghozzá a termékek termelésének vertikálisától függő és így változó mértékben. Más ártípus esetén is halmozódik a nyereség, de nem feltétlenül a munkamegosztás adott módjától, a vállalati szervezetektől függő mértékben.

b) A kialakult helyzetet tehát úgy ítéljük meg mint alkalmazott árképzési rendszerünk majdnem természetes velejáróját. A kétszintűség megszűnését pedig nem tekintjük károsnak, sőt, bizonyos szempontból előnyösnek.

Megítélésünk szerint, amennyiben árrendszerünk közelebb került az értékarányokhoz, annyiban a fontos gazdasági jelenségek egy részének megítélhetőségét, mérhetőségét, és így a tisztánlátást elősegítette. Így például mai árrendszerünkben a valóságnak megfelelően ítélnék meg a nemzeti jövedelem felhasználásában a fogyasztás és a felhalmo-

* Nem különbözik ettől lényegesen a lakosság fogyasztásának felhalmozási aránya sem.

zás* arányát. Más feltételezésekkel szemben tehát a mai felhalmozási arány *nem torzít*. Az a vélemény, hogy a kimutatott arány kisebb a valóságosnál, az árak kétszintűségének feltételezéséből eredt. Valóban, az 1959. évi árrendezés előtt, amikor a kétszintűség fennállott, ezek az arányok jelentős torzítással mutatták a valóságot.

Közismert, hogy az alkalmazott árrendszer — változatlan árak alkalmazása esetén is — befolyást gyakorolt az árakkal mérlegelő nagyobb aggregátumok indexére, így a nemzeti jövedelem volumenindexére is. A kétszintű árrendszer azonban ezt a torzító hatást felerősítette, különösen olyan időszakokban, amikor az állóalapnövekedés hányada a nemzeti jövedelem felhasználásában jelentősen változott. Jelenlegi árrendszerünkben ez a torzítás minimális.

E pozitív vonásokkal együtt mai árrendszerünk is annyiban okoz torzításokat, amennyiben például a népgazdasági ágak közötti arányokat az értékarányoktól eltérően mutatja be.

Nem kívánjuk ezzel azt állítani, mintha az árarányokat nem lenne szükséges tudatosan eltéríteni az értékarányoktól,** csupán azt, hogy a *tudatos* eltérítés irányát és mértékét ismerve a gazdasági jelenségek világosabban megfigyelhetők és elemezhetők, mint mai vagy régebbi árrendszerünkben.

Mai árrendszerünk talán leglényegesebb hiányossága, hogy az árarányok nem tudatosan meghatározott irányban és mértékben térnek el az értékarányoktól.

c) Árrendszerünk további súlyos hiányossága, hogy a tőkés import belföldi árának megállapításakor az export gazdaságosságának relációnkénti különbözőségét figyelmen kívül hagyja.

Számításunk ismertett bizonytalanságai ellenére megállapítható, hogy a tőkés import belföldi árában átlagosan minimális a felhalmozási hányad. Amennyiben a tőkés importból leszámítjuk a közvetlen fogyasztásra kerülő tételeket, a megmaradó termelőeszközök árában feltételezhetően átlagosan semmi felhalmozás nincs, s ebből következően jelentős részében a ráfordítások sem térülnek meg.

Számításainkból megállapítható az export relációk szerinti átlagos gazdaságossági mutatója.*** Szocialista exportunk átlagos gazdaságossági mutatója 1959-ben 22,26 Ft/\$, tőkés exportunké 38,27 Ft/\$ volt. Feltételezhető, hogy ezek a mutatók nem pontosak, csupán közelítő értékűek. Különösen sok becslés van a folyóáras adatok relációk szerinti részletezésének meghatározásában. Már önmagában az ágazatok agregáltsága is több bizonytalansági tényező forrása. Mégis, annyi bizonyosnak tűnik, hogy nagyságrendileg a mutatók jók, és hogy a két reláció gazdaságossága között körülbelül ilyen arányú eltérés van. Ilyen jelentős exportgazdaságossági különbség mellett az import folyóforint/devizaforint átlagos árszerzője relációként csupán minimális eltérést mutat. A szocialista importnál 3,53 Ft/dFt, a tőkés importnál 3,85 Ft/dFt. A tőkés import nem egészen 10%-kal magasabb devizaforint szorzója megközelítőleg sem tükrözi az export gazdaságossági mutatójának különbségét. *A tőkés import árszínvonalának ilyen meghatározása nyilvánvalóan nem*

* Felhalmozáson itt az álló- és forgóalapok növekedését értjük.

** Ilyen eltérítésnek tekinthető az is, ha az árakban figyelembe veszik az eszközlektés mértékét.

***Árszerkezeti táblánkban ez devizaforintra vonatkoztatva szerepel, itt átszámítottuk \$-ra, mert a gyakorlatban ez utóbbi az ismertebb.

ösztönöz a célszerű anyaghelyettesítésre, sőt azzal ellentétes irányú hatás is feltételezhető.

Ezt a kedvezőtlen helyzetet az sem magyarázza meg, hogy azonos termékeknek csak egy belföldi ára lehet, akkor is, ha annak egy részét tőkés, más részét szocialista relációból szereztük be, esetleg még itthon is előállítottuk. Indokolhatja ez a körülmény a termékfajtánként eltérő árszorzókat, de nem indokolhatja a tőkés import belföldi árának ilyen alacsony *átlagos* felhalmozás-tartalmát.

Úgy tűnik, hogy ezt a helytelen ararányt elsősorban az a gyakori szemlélet eredményezte, amelyik az importált termékek belföldi árának megállapításánál figyelmen kívül hagyja az exportgazdaságosság különbségeit, azaz a tényleges cserearányokat.

Néhány észrevételünk nem mond ellent, sőt alátámasztja azt az általánosan elfogadott megállapítást, hogy az 1959-ben bevezetett új termelői árrendszer fejlődést jelent az azt megelőzőhöz képest. Vonatkozik ez azokra a bíráló jellegű megjegyzésekre is, amit a tőkés import árszintjére tettünk, hiszen a mostani számításokból kitűnik az is, hogy az árrendezés előtt a tőkés import árszínvonala átlagosan még a ráfordításokat sem fedezte.*

Mivel azonban árrendszerünk típusa változatlan maradt — bár az ararányok jobban közelítik az értékarányokat, mint régen —, az értékarányoktól való eltérésük még mindig nem tekinthető tudatos tevékenység következményének.

Az árak összetevőinek arányai az ipari ágazatokban

Az 1957. évi ágazati kapcsolatok mérlege alapján már több elemzés látott napvilágot, amely az ipari ágazatok végső ráfordításainak népgazdasági szintű összetevőit elemezte. Eddigi számításaink segítségével megkíséreljük ezt tovább elemezni, az eddigiekhez képest azzal a különbséggel, hogy a számítást *a népgazdasági szintű bértartalom alapján* végeztük el.

Megítélésünk szerint valamely terméknek (vagy valamely ágazat termékeinek átlagos) import-, amortizáció- vagy munkaigényessége csak népgazdasági ráfordítások alapján ítéltető meg. A népgazdasági szintű számításokban is célszerű kikapcsolni az árakat, mert ezek torzíthatják — és mint bizonyítottuk, torzíják is — a ráfordítások szerkezeti megosztását. Így például a tőkés importot „értékénél” alacsonyabban tüntetik fel. Ilyen megfontolásckból ismertetett számítási módszerünket alkalmassnak tartjuk a népgazdasági ráfordítási szerkezet megítélésére.

A 3. sz. táblázat az átlagos bér- és felhalmozás-tartalmat, valamint a bértartalomnak importra, amortizációra és bérre való megosztását mutatja be iparcsoportonkénti részletezésben.

A táblából megállapítható, hogy legimportigényesebbek a papír- és a bőripar termékei. Ezekben az összes ráfordításoknak több mint 50 százaléka az import fedezéséhez szükséges. Ez azonban jelentős részben magától értetődő jelenség. A munkamegosztásnak minél kezdetibb fázisában levő termékcsoportot figyelünk meg — kivéve a hazai természeti

* Ezt a következtetést az támasztja alá, hogy az 1959. évi árrendezéssel az importált és különösen a tőkésországo kból importált termelőeszközök árait nagyobb arányban emelték fel, mint amennyi felhalmozást az átlagosan 1959-ben tartalmazott.

Ágazat	100 Ft bruttó ár népgazdasági szintű		A népgazdasági szintű bértartalom megoszlása %-ban				
	bértartalma	felhalmozás tartalma	Import*		Amortizáció*	Bérvédelem**	Összesen
			szocialista	tőkés			
1. Bányászat	64,24	35,75	8,33	3,49	15,11	73,07	100
2. Vas-, acél- és fémgyártás	49,63	50,37	27,60	9,38	15,85	48,07	100
3. Gépgyártás	50,30	49,70	14,33	7,71	12,70	65,26	100
4. Villamosgépipar	52,22	47,78	13,47	14,10	10,07	62,36	100
5. Műszeripar	50,94	49,06	11,43	8,46	7,35	72,76	100
6. Vas- és fémtömegcikkipar.....	49,62	50,38	16,30	11,01	10,53	62,16	100
7. Villamosenergia-ipar	56,14	43,86	6,85	3,40	30,63	59,12	100
8. Építőanyag-ipar	52,95	47,05	11,58	4,88	15,58	67,96	100
9. Vegyipar	49,83	50,17	26,97	9,61	13,81	49,61	100
10. Gumi- és műanyagfeldolgozó ipar	41,93	58,07	19,62	20,99	7,85	51,54	100
11. Faipar.....	60,18	39,82	18,30	11,99	5,93	63,78	100
12. Papíripar	53,50	46,50	23,37	30,17	9,82	36,64	100
13. Nyomdaipar	58,03	41,97	13,30	14,51	9,74	62,45	100
14. Textilipar	43,23	56,77	16,43	21,05	9,79	52,73	100
15. Bőr- és szőrmeipar.....	65,94	34,06	10,27	42,36	5,81	41,56	100
16. Ruházati ipar	36,72	63,28	8,19	16,73	6,73	68,35	100
17. Élelmiszer-, ital- és dohányipar ...	61,55	38,45	6,29	6,18	7,28	80,25	100
18. Vegyipar és háziipar	61,23	38,77	8,44	7,94	5,58	78,04	100

* Az import és az amortizáció bértartalma.

** Az import és az amortizáció bértartalma nélkül.

kincsekre és hazai mezőgazdasági termékekre támaszkodó iparágak termékeit —, annál magasabb lesz az importhányad. Így például a bőripar és az ugyancsak importigényes textilipar termékeit lényegében további import hozzáadása nélkül feldolgozó ruházati ipar termékei már viszonylag kevés importot és több hazai munkát tartalmaznak. Majdnem hasonló a helyzet a nyomdaipar és a papíripar kapcsolatában is. A táblázat tehát valójában magától értetődő következtetések levonását teszi lehetővé a ráfordítások megoszlását illetően. Értékét csupán abban látjuk, hogy az eddigi számszerű meghatározásokkal szemben az arányokat valóságához hívebben mutatja be.

★

A számítások, mint ezt bevezetőnkben említettük, csupán kísérleti jellegűek. A számítás, technikáját és módszereit illetően is sok részében vitatható és javítandó. Mégis úgy véljük, hogy jelen formájában ha kevéssel is, de hozzájárulhat az árak és az árrendszer érdemi elemzéséhez.

Az alkalmazott módszerek megítélésünk szerint nem csupán a népgazdaság egészét átfogó ágazati kapcsolati mérleg alapján végzendő számításra alkalmasak. Az itt ismertetettnél jobb és részletesebb vizsgálatok végezhetőek el különböző ágazatok speciális szektorbontású, a népgazdasági mérleggel összekapcsolt modelljei alapján. Mivel ilyen ágazati mérlegek már készültek, a mélyrehatóbb vizsgálatokat célszerű lenne azokkal elvégezni.

PALDI ANDRÁS:

Élelmiszeriparunk fejlődése és feladatai

A szocializmus építésének eddigi sikerei szilárd alapot teremtenek ahhoz, hogy népünk élelmiszer-szükségletének teljes kielégítése a következő időszakban megoldódjék. Második ötéves tervünkkel jelentős lépést teszünk előre azon az úton, amely e célkitűzés minél előbbi megvalósításához vezet. Mielőtt azonban a következő öt év feladatait tárgyalnánk, érdemes visszatekinteni a magyar élelmiszeripar felszabadulás utáni fejlődésére.

Az élelmiszeripar fejlődése a felszabadulás után

A háború nem kímélte az élelmiszeripart sem, az üzemek jelentős anyagi kárt szenvedtek. Néhány gyár, malom teljesen tönkrement, nagyon sok pedig kisebb-nagyobb mértékben megrongálódott. A gyárak raktárait kifosztották. A mezőgazdasági termelés a mélyponton volt, az állatállományt a háború különösen megritkította; alig volt tehát nyersanyag az élelmiszeripar számára.

Az élelmiszeripari üzemek helyreállítása a felszabadulás után azonnal megkezdődött. A hároméves terv feladata elsősorban az volt, hogy a háború pusztításait eltüntesse és az élelmiszeripar termelését a háború előtti színvonalra emelje. Ezt a feladatot az élelmiszeripar dolgozói 1949-re teljesítették; az üzemek, gyárak helyreállítása lényegében megtörtént, sőt új üzemek is épültek.

E sikerben nagy szerepe volt az üzemek államosításának. Az államosítások után azonnal hozzákezdtünk a szocialista tulajdonból következő előnyök kiaknázásához, a szocialista követelményeknek megfelelő vállalatok kialakításához.

Ez elsősorban szervezőmunkát követelt, mert a kapitalistáktól örökölt ipar nagyon szétaprózott, elhanyagolt állapotban volt. Felszabadulásunk előtt az élelmiszeripart — röviden áttekintve — a következők jellemezték:

1. Az élelmiszeripar túlnyomó része — hosszú múltja ellenére — elaprózott, kisüzemi, kézműipari jellegű volt. Gyáriparnak csak a malomipar, a cukorgyártás, a dohányfeldolgozás, a sör- és a csokoládégyártás volt tekinthető. Nagyipari jellegű termelés a mészáros- és hentesiparban jóformán csak Budapesten, a sütő- és a cukrásziparban csak elvétve volt található. Igen szétszórtak voltak a konzervipari üzemek. Egy-két nagyobb gyártól eltekintve a konzervgyártás csaknem teljesen kézi munkával folyt. Emellett a gyárak egy része „vegyeskereskedés” jellegű volt. A tőkés verseny törvényszerűségeinek megfelelően ugyan-

azon termék előállítására sok felesleges kapacitás keletkezett, így azonos terméket több gyár állított elő kis mennyiségben, sokszor igen gazdaságtalanul.

2. Az üzemek nagy része alacsony termelékenységgel dolgozott, mert a tőkések kevés gondot fordítottak a technológiai fejlesztésre, a munkafolyamatok gépesítésére, hisz az olcsó munkaerő rendelkezésre állt. Az üzemek döntő többsége elhanyagolt, higiéniai és munkavédelmi szempontból alaposan kifogásolható volt.

3. A magyar élelmiszeripar jelentős része a felszabadulás előtt Budapestre települt. Ennek következtében a fővárosban dolgozott az élelmiszeriparban foglalkoztatottak 60—65%-a. Kiemelkedő volt Budapest szerepe a csokoládé-, a pezsgőgyártásban, a térsztaiparban, úgyszintén a sör- és a malátagyártásban, kisebb mértékben a tejtermék- és a hentesáru-gyártásban.

Vidéki városokban, sőt néhol községekben is létesítettek a két világháború között konzerv-, szesz-, hentesáru- és tejtermék-üzemeket. Mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy az élelmiszeripar helytelen területi elhelyezkedésén jelentősen változtatható volna. Az államosítások után egyik legfontosabb teendő a túlságosan szétaprózott termelés koncentrációja, célszerű termelési profil kialakítása és a kényszerűen, gazdaságtalanul termelő, amúgy is felesleges kapacitást jelentő üzemek leállítása volt. Különösen a malomiparban, a szesziparban, az olajütőiparban és a dohányfeldolgozó-iparban rendelkezünk felesleges kapacitással. A felesleges üzemeket megszüntettük, és berendezéseik egy részét az iparág más üzemében használtuk fel, az épületeket pedig más iparágak rendelkezésére bocsátottuk. A végrehajtásban azonban hibák is előfordultak: a várható fogyasztás helytelen, pontatlan felmérése következtében sok esetben olyan üzemek leállítására is sor került, amelyek termelésére már néhány év múlva a növekvő kereslet kielégítése végett szükségünk lett volna. Ilyen volt például a Nagykanizsai Sörgyár. Leállítása után négy évvel a sörfogyasztás rohamos emelkedése szükségessé tette a sörgyár teljes újjáépítését.

A kapacitásfelesleg a malomiparban volt talán a legnagyobb. A malmok kihasználása csak 1960-ban kezdődött meg a keveréktakarmánygyártó üzemek létrehozása útján.

A konzerviparban 157 üzemből 25 üzemet szerveztünk. Az édesipari üzemek száma 91-ről 31-re csökkent. Ezek az intézkedések megteremtették a szocialista fejlődés ipar- és üzemszervezési feltételeit és hozzájárultak a következő években a gyors ütemű előrehaladáshoz.

Az élelmiszeripar első ötéves tervét — az egész népgazdasági tervhez hasonlóan — 1951-ben az MDP II. kongresszusa jelentősen felemelte. A felemelt élelmiszeripari ötéves terv nem volt összhangban a mezőgazdasági termelés növelésének előirányzataival, és a feszültségek megoldására hozott intézkedések is helytelennek bizonyultak.

A mezőgazdaság fejlesztésének elhanyagolása, a begyűjtési normák emelése a mezőgazdasági termelés stagnálásához, sőt, egyes termékek termelésének csökkenéséhez vezetett. Az élelmiszeripar nyersanyagellátása tehát nem javult a tervezett mértékben, hanem — főként a minőségi követelmények tekintetében — rosszabbodott. Különösen a hús-, a tej-, a baromfi- és a tojástermelés, illetve a felvásárlás alacsony szín-

vonala érintette hátrányosan az élelmiszeripart és természetesen a fogyasztókat is.

Mindezek ellenére az élelmiszeripar termelése az ötéves terv végére 170%-kal volt nagyobb, mint 1949-ben. E növekedés megítélésakor azonban figyelembe kell venni egyrészt, hogy ezekben az években zajlott le a kisipar felszívása a gyáriparba,* másrészt a nagyarányú profilozás a termelési érték halmozását vonta maga után.

Értünk el bizonyos előrehaladást egyes iparágak üzemi berendezéseinek, gyártástechnológiájának javításában. Építettünk néhány hűtőházat, tejüzemet, tejporgyárat stb. Szovjet tapasztalatok átvételével korszerű dohányfermentálót létesítettünk. Hiba volt azonban, hogy az élelmiszeripar a rendelkezésre álló szűkös lehetőségekkel sem élt mindig megfelelően. A beruházási összegek nagy részét az új létesítmények kötötték le. Annak ellenére, hogy az élelmiszeriparban nagyjából 40—50 éves üzemek és berendezések működtek és ezek rekonstrukciója a két világháború között csak igen kismértékben történt meg, az első ötéves terv idején az üzemek állagának fenntartására csak minimális összeget fordítottunk.

A felszabadulás után a falusi nyomor felszámolása, a munkanélküliség megszűnése és a szocialista fejlődés következtében nőtt a lakosság életszínvonala, és ezzel az élelmiszerfogyasztás is. Figyelemre méltó eredmény volt a falusi lakosság fogyasztásának jelentős emelkedése. Ismeretes azonban, hogy egyes cikkekben (pl. a húsban, a tojásban) a kereslet nagyobb volt a rendelkezésre álló mennyiségnél. A tej- és tejtermékfogyasztás pedig — elsősorban a mezőgazdasági termelés elmaradása miatt — alacsonyabb volt a háború előttinél.

A második hároméves terv eredményei

Az ellenforradalom után a Magyar Szocialista Munkáspárt és a kormány nagy erőfeszítéseket tett az ipari és a mezőgazdasági termelés fel lendítésére, az életszínvonal növelésére. Az élelmiszeripar szempontjából azok az intézkedések voltak a legfontosabbak, amelyek nyersanyagszállítójának, a mezőgazdaságnak a fejlesztését célozták. Az volt talán közöttük a legnagyobb jelentőségű, amely eltörölte a kötelező begyűjtési rendszert. A kereskedelmi módszerekkel történő felvásárlási rendszerre való áttérés helyes volt, az új rendszer megszilárdult és kedvező eredményeket hozott a mezőgazdasági termelésben és a felvásárlásban egyaránt. Hozzájárult a mezőgazdasági termelés belterjes irányú fejlesztéséhez és az árutermelés — s ezzel a felvásárlás — növekedéséhez. Természetesen a felvásárlás formái is változtak. Mivel a mezőgazdasági termékek iránti szükséglet évről évre növekedett, egyre több nyersanyagot kellett az élelmiszeripar számára a termelési szerződések útján és a szabadpiacon felvásárolni. Ez egyrészt megnövelte a szabadpiaci felvásárlás jelentőségét, másrészt az élelmiszeripar termelési biztonsága szükségessé tette a szerződéses rendszer kiszélesítését.

A hároméves terv időszakában megoldottuk a párt által kitűzött „kettős feladatot”, vagyis a mezőgazdaság szocialista átszervezésével

* Az élelmiszer-kisipar termelése csak az államosítás után jelentkezett a minisztériumi ipar statisztikájában, és ezért a növekedési indexet eltorzította.

egyidőben növelni tudtuk a termelést, az ártermelést és a felvásárlást is. Ezt igazolja az alábbi táblázat:

Év	A mezőgazd. bruttó termelése	Felvásárlás (54 cikk alapján)		
		összesen	növényi termékek	állatok és állati termékek
1950	100	100	100	100
1957	120	120	115	127
1958	126	130	116	148
1959	134	139	120	162
1960	127	139	118	165

Forrás: A mezőgazdasági termékek felvásárlása, KSH 1961. (Összeállítás.)

A felvásárlás — az 1960. évi kivételével — állandóan emelkedett, a tervek évenkénti teljesítésében mégis voltak nehézségek, egyes cikkcsoportoknál visszaesések is. Leginkább az állatok és állati termékek (baromfi, tojás) és egyes gyümölcsfélék felvásárlásában mutatkozó ingadozások okoztak nehézséget az élelmiszeriparban és a lakosság ellátásában. 1960-ban, a hároméves terv utolsó évében a felvásárlási tervet — néhány cikk kivételével — nem tudtuk teljesíteni.

A felvásárlás alakulása összefüggött a hatalmas társadalmi átalakulással, amelyet a mezőgazdaság szocialista átszervezése jelentett. A parasztság egyes rétegeinél az átszervezés alatt némi bizonytalanság volt tapasztalható, amit az új életmód vállalása és ugyanakkor az attól való tartózkodás táplált. Ez többek között a mezőgazdasági termékek szokásosnál nagyobb mértékű visszatartásában és készletezésében nyilvánult meg. A parasztság egy része még ezen is túlment, s — éppen a tartalékok gyűjtése végett — szükségleteinek egy részét a központi készletekből igyekezett kielégíteni. Ezt termékeiknek teljes értékesítése nélkül megtehették, mert a termelőszövetkezetbe való belépés után a közösbe vitt állatok és termelési eszközök értéke egy részének pénzben történő kifizetése és az adóterhek csökkenése következtében nem kényszerültek minden termékük eladására, sőt, jelentős iparcikk-vásárlásra is jutott belőle. Nehézséget okozott a felvásárlásban az, hogy a háztáji gazdaságok szerepét nem értelmezték minden termelőszövetkezetben helyesen és ez akadályozta a háztáji termelés szükséges mértékű növelését.

A második hároméves terv — a népgazdaság egészéhez hasonlóan — az élelmiszeriparban is jelentős eredményeket hozott. A terv előirányzatai szerint a minisztériumi ipar termelését 10⁰/₀-kal, a helyi élelmiszeripar termelését pedig 2,2⁰/₀-kal kellett növelni. A tényleges növekedés 20, illetve 13⁰/₀-ot tett ki. A mezőgazdasági termelés és a fogyasztási igények változásának hatására megváltozott az élelmiszeripar belső szerkezete. Ezt tükrözi a különféle iparágak fejlődési üteme. Amíg pl. a malom- és a sütőipar termelése csak 7⁰/₀-kal nőtt, ennél jóval gyorsabban, 46⁰/₀-kal nagyobb a tejipar, 32⁰/₀-kal a konzervipar, 26⁰/₀-kal a cukoripar és 27⁰/₀-kal a húsipar termelése. Egyik-másik iparág (pl. a tejipar és a boripar) kapacitása egyes években már fékezte a felvásárolt termékek kifogástalan feldolgozását. Ezért a tervidőszak folyamán növelnünk kellett az élelmiszeripari beruházási összegeket.

Az élelmiszeripar fejlesztése az 1956 előtti helyzethez képest meggyorsult. Beruházási politikánk arra irányult, hogy elsősorban rekonstrukciókkal, lehetőleg építkezések nélkül, modernebb gépekkel és berendezésekkel kell a kapacitást növelni.

Legfontosabb feladat a sörgyári rekonstrukció folytatása, a tejipari feldolgozókapacitás bővítése, a cukorgyári rekonstrukció elkezdése és a hűtőházi tárolótér további bővítése volt. Ugrásszerűen megjavult az importgép-ellátás: komplett paradicsomfeldolgozó és főzelékgyártó gépsorokat, vajkészítő gépeket, kannamosókat, palackozókat, cukoripari gépeket stb. hoztunk be külföldről. Mindezek eredményeként több iparágban megkezdődhetett az eddigi szakaszos technológia félfolyamatos, illetve folyamatos technológiára való átalakítása. Megindult a cukoriparban a folyamatos diffúziók és dobszűrők alkalmazása, a húsiparban a folyamatos zsírgyártás, a konzerviparban a folyamatos gyümölcslelgyártás. Jelentősen gépesítettük a húsipart, előrehaladtunk a nehéz fizikai munkák gépesítésében is. Nagyon elmaradtunk azonban minden iparágban a külső és belső anyagmozgatás, valamint a raktározás megfelelő fejlesztése területén.

A második ötéves terv előirányzatai*

Pártunknak és kormányunknak az ellenforradalom után folytatott következetes politikája a szocializmus építésének meggyorsítását eredményezte a népgazdaság minden területén. A legnagyobb előrelépést a mezőgazdaság átszervezése, a szocialista termelési viszonyoknak a mezőgazdaságban elért döntő győzelme jelentette. Ez a körülmény elsősorban a mezőgazdasági termelés fellendítésének útjában álló legfontosabb akadályt hátrította el, azt a feszültséget szüntette meg, amely a kisparaszti mezőgazdaság és a gyorsan fejlődő szocialista ipar között volt. Nemcsak a mezőgazdaságban hozott azonban ez a folyamat változást, hanem már ma is, a következő években pedig még inkább, egész társadalmunk és népgazdaságunk fejlődésére befolyást fog gyakorolni. Második ötéves tervünk összeállításánál ezzel a hatással feltétlenül számolnunk kellett. Elsősorban természetesen a mezőgazdaság termelési és fejlesztési feladatainak megtervezésénél kell a falu új viszonyai által felszínre hozott lehetőségek kiaknázásával számolnunk, de hibát követnénk el, ha nem mérlegelnénk a kapcsolódó ágazatoknál várhatóan bekövetkező hatásokat is. Az élelmiszeripart mint a mezőgazdasági nyersanyagok jelentős részének feldolgozóját különösen érintik a mezőgazdaságban végbement változások, és természetes, hogy ezek az eddigieknél nagyobb követelményeket támasztanak az ipari feldolgozással szemben. A második ötéves terv összeállításakor elemezni kellett ezeket a követelményeket, konkretizálni kellett az egyes iparágakra és a különféle termékekre. Persze a mezőgazdaság és az élelmiszeripar között nemcsak

* Az Élelmiszerügyi Minisztérium irányítása alá a következő iparágak tartoznak: konzerv-, hús-, baromfi-feldolgozó-, tej-, hűtő-, cukor-, édes-, sütő és tészta-, malom-, szesz-, dohány-, bor-, söripar, valamint a növényolaj- és háztartásvegyipar. Ebből is látható, hogy az élelmiszeripar jelenlegi szervezetén belül nem nagymértékben ugyan, de termelnek az élelmiszercikkek kivül egyéb termékeket is (pl. kozmetikai cikkek, hordókat, mosóport stb.). Mivel ezek a Minisztérium teljes termelési értékének 1960-ban és 1965-ben egyaránt csak 4%-át teszik ki, jelenlegi vizsgálatainkat nem zavarják. A második ötéves terv időszakában egy új iparág – az erőtakarmánygyártás – megszervezésére kerül sor. Ezt azonban teljesen figyelmen kívül hagytam, mert nem jelent élelmiszertermelést és erősen torzítaná az élelmiszeripar mutatóit.

egyoldalú kapcsolat áll fenn, nemcsak a mezőgazdaságnak az iparra gyakorolt hatását és befolyását vettük tekintetbe, hanem érvényesítettük a mezőgazdaság tervében a belföldi fogyasztás és az export érdekeit figyelembevevő élelmiszeripar kívánságait is. Csak a mezőgazdasági termelés és az ipari feldolgozás kölcsönhatásainak részletes elemzése alapján összeállított terv teszi lehetővé a két ágazat összehangolt, harmonikus fejlődését.

A második ötéves terv előirányzatainak ismertetése előtt nézzük meg röviden, hogy mik azok a tényezők, amelyek az élelmiszerek termelését a következő időszakban befolyásolják. Itt csak a legfontosabb, a tervidőszakban különösen előtérben álló közgazdasági összefüggésekre térhetünk ki.

1. A mezőgazdaság szocialista átszervezése szilárd alapot teremtett a termelés, illetve az árutermelés növelésére. Nyilvánvaló, hogy a termelés emelkedése cikkenként eltérő mértékű lesz. Az élelmiszeripar tervének összeállításakor az ebből adódó nagyobb felvásárlási lehetőségeket figyelembe kellett venni, mert a megnövekedett termékmennyiség egyre nagyobb részének ipari feldolgozása az élelmiszeripar üzeméire vár. Az élelmiszeripar termelésének egyik közvetlen meghatározója tehát a nyersanyagellátás színvonala, amely a felvásárlás alakulásától függ. 1960-hoz képest 1965-re mintegy 54⁰/₀-os lesz a felvásárlás növekedése, miközben a mezőgazdasági termelés kb. 29⁰/₀-kal emelkedik. Mivel a felvásárlás jóval gyorsabban nő, mint a termelés, javulni fog a felvásárlás határfoka, az 1960. évi 35⁰/₀-kal szemben 1965-ben eléri a 42⁰/₀-ot.

A felvásárolt termékek szerkezete, termékcsoportok szerinti összetétele szintén jelentősen megváltozik.

A felvásárlás szerkezete

(1958. évi változatlan áron, 54 cikk alapján)

Megnevezés	1960 %	1965 [*] %	Index 1965/1960
Növényi termékek	36,8	38,6	162
Állatok és állati termékek	55,0	51,5	145
Gyümölcs	3,5	5,4	242
Bor	4,7	4,5	147
Összesen	100,0	100,0	155

A leginkább figyelemreméltó változás — a felvásárlás gyors ütemű növekedésén túl — a növényi termékek s az állatok és állati termékek arányának eltolódása a növényi termékek javára. Ezt a tendenciát, vagyis a növényi termékek felvásárlásának nagyobb növekedési ütemét a mezőgazdaság jelenlegi speciális helyzetének alapos, minden oldalú elemzése alapján határozta meg a párt a második ötéves terv időszaka-ra. A termelőszövetkezetek megszilárdításának — mint a következő évek egyik legfontosabb gazdasági és politikai feladatának — megoldását jelenlegi lehetőségeink között ez a koncepció szolgálja legjobban.

Ugyanis a növénytermelésben a termelőszövetkezetek gyorsabban tudják fokozni termelésüket és ezzel jövedelmüket is, mert itt a szükséges feltételek vagy rendelkezésre állnak, vagy gyorsabban és olcsóbban előteremthetők, mint az állattenyésztésben. Ugyanakkor — bár az állam nagy összegeket fordít az állattenyésztés fejlesztésére — a termelőszövetkezeti nagyüzemi állattartás gazdaságos megszervezéséhez több idő és nagyobb anyagi befektetések szükségesek.

A másik jelentős változás — mint ahogy azt a fenti táblázat mutatja — a gyümölcsfelvásárlás majdnem két és félszeres növekedése.

A mezőgazdasági termelés és a felvásárlás ilyen tendenciája és mértéke jelentette az élelmiszeripar termelési terve összeállításának egyik kiindulópontját.

2. Az élelmiszeripar feladatait megnövelik azok a változások is, amelyek az élelmiszer-fogyasztásban az utóbbi években bekövetkeztek és különösen azok, amelyek a második ötéves terv évei alatt várhatók. A fogyasztás oldaláról felmerülő követelmények egy része az élelmiszertermelés mennyiségével, más része pedig a feldolgozott élelmiszerek választékával kapcsolatos.

Számos vizsgálat bizonyítja, hogy az élelmiszer-fogyasztás színvonala és összetétele a lakosság jövedelmének változásával viszonylag állandónak tekinthető összefüggéseket mutat. Természetesen ugyanaz a jövedelemnövekedés eltérő mértékű és szerkezetű élelmiszerfogyasztás-emelkedést eredményez a lakosság különböző rétegeinél. Éppen ezért az egyébként szokásos extrapoláción és egyéb módszereken túl a fogyasztás várható alakulásának és az élelmiszeripar ezzel kapcsolatos feladatainak megtervezésekor más tényezőket is figyelembe kellett venni. Elsősorban a mezőgazdaság termelési viszonyaiban végbement változásoknak a paraszti lakosság életmódjára és ezen keresztül élelmiszerfogyasztására gyakorolt hatása kívánt részletes elemzést.

A szocialista iparosítás során a munkaerő-szükséglet jelentős részét már az első ötéves terv idején és azóta is a mezőgazdaságtól való elvonás útján elégítették ki. A következő években a mezőgazdaság egyre nagyobb gépesítése, a termelékenység növekedése következtében újabb tízezrek szabadulnak fel a mezőgazdaságból és az iparban, a városokban keresnek foglalkozást. A kisüzemi termelést folytató parasztok élelmiszer-szükségletüknek legnagyobb részét nem iparilag feldolgozott termékekkel, hanem saját termelésükből elégítették ki. Most azonban olyan eltolódás megy végbe a lakosság összetételében, amelynek következtében csökken a saját termelésből való fogyasztás, nő a központi készletekből ellátandók száma és ezért az élelmiszeripar termékeivel szembeni kereslet. A mezőgazdaságtól és gyakran a falutól való elszakadás ugyanis azzal jár, hogy az élelmiszereket egyre inkább a kereskedelemben szerzik be.

A szövetkezeti élet a termelőszövetkezeti parasztság életmódját és fogyasztását is megváltoztatja. Nemcsak az ipari munkássá váló, hanem a paraszti munkát tovább folytató falusi lakosság is egyre jobban megkedveli az élelmiszeripar termékeit és növeli a feldolgozott élelmiszerek vásárlását. A tendencia érvényesülését lehetővé teszi az a körülmény, hogy a termelőszövetkezeti parasztság jövedelmének növekvő része nem termék-, hanem pénzfórmában ölt testet. Ezért tapasztalhatjuk már ma

is, hogy erősen csökken a házi kenyérsütés és nő a parasztnok kenyérvásárlása. Valamivel lassabban, de ugyanilyen változás fog végbemenni a következő években a tejtermékek és a konzervfélék fogyasztásában is.

Nem kétséges tehát, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének egyik következménye az lesz, hogy a mezőgazdasági termékek feldolgozásának fokozatosan növekvő része toódik át az iparra, amely ezt a feladatot sokkal szervezettebben, jobb hatásokkal és gazdaságosabban képes megoldani, mint a paraszti háztartás. Az élelmiszeripar termelésének tervét e tendencia elemzése és a különböző termékekre való hatásának felmérése nélkül nem lehetett volna összeállítani, mert ezek nemcsak az élelmiszeripar termelésének mennyiségi növelését, hanem annak szerkezeti megváltoztatását is szükségessé teszik.

Egy főre jutó élelmiszerfogyasztás

Megnevezés	M. e.	1955	1960	1965	Index 1965/1960
Hús és húsfélék*	kg	37,6	45,2	53,2	117,7
Növényi és állati zsíradékok,	kg	22,1	20,9	22,2	106,2
Tej és tejtermékek**	liter	87,1	117,0	155,9	133,2
Tojás	db	102,0	156,0	187,0	119,8
Cukor	kg	24,5	26,0	30,7	118,0
Zöldség	kg	76,0	80,0	94,6	118,2
Gyümölcs	kg	45,0	53,7	67,7	126,0
Burgonya	kg	120,0	106,3	106,-	99,9
Örlemények	kg	152,2	135,7	136,9	100,9

* Hal nélkül.

** Vaj nélkül.

Látható, hogy 1955 és 1960 között az állati termékek fogyasztása gyorsan növekedett, a kenyér- és a burgonyafogyasztás pedig erősen csökkent. Ez az irányzat az életszínvonal növekedésének természetes következménye, amely teljes mértékben megfelel a magasabb fogyasztási színvonalon álló országokban tapasztalt fejlődésnek is. A második ötéves terv időszakában ez a folyamat szintén érvényesülni fog, mert arra törekszünk, hogy kielégíthessük a lakosság növekvő szükségleteit a biológiailag értékes állati fehérjéket tartalmazó termékekből. Különösen gyors növekedést tervezünk tejtermékekből, mert a tej az egészséges táplálkozás fontos feltétele. A fogyasztás szerkezetének megváltozását mutatja a zöldség- és gyümölcsfogyasztás erőteljes növekedése.

3. Az élelmiszeripar második ötéves tervének elkészítéskor szem előtt kellett tartani az élelmiszer-export követelményeit is. Az ellenforradalom utáni években növekedett a mezőgazdasági termékek és az élelmiszerek kivitele. Az ötéves terv idején a növekedés mértéke mintegy 72% lesz. Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági termékek exportja az összes exportnál gyorsabb ütemben fog nőni, ennek következtében az exporton belüli részaránya az 1960. évi 23,1%-ról 1965-ig 24,7%-ra emelkedik. Új jelenség, hogy a mezőgazdaság termelési tervének megfelelően valamivel gyorsabban nő a növényi termékek exportja, mint az állatoké és az állati termékeké. Az élelmiszeripar számára nagy fel-

adatot jelent az is, hogy a tervidőszakban mezőgazdasági kivitelünknek kb. 55—60%-át feldolgozott formában kell exportálnunk.

Az elmúlt egy-két évben az élelmiszer-forgalomban is erősödött a KGST-ben résztvevő országok együttműködése és ennek következtében néhány termékünk (gyümölcsök, zöldségfélék, konzervtermékek stb.) számára nagy és állandó értékesítési lehetőség bontakozott ki. Ezért a mezőgazdaság termelési terve szerint erőteljesen növeljük a zöldségtermelést és a gyümölcsstelepitést. Az élelmiszeriparra pedig az a feladat hárul, hogy felkészüljön e termékek egy részének tartósítására és feldolgozására.

Az elmondottakból következik, hogy az élelmiszeriparnak jelentős szerepe van a mezőgazdasági termékek feldolgozásában, a lakosság ellátásában és az exportban. Az élelmiszeripar termelése elég gyorsan nő, mégis az egész ipari termelésen belüli aránya — a nehézipar még gyorsabb fejlődése következtében — lassú ütemben csökken. 1960-ban ez az arány 18% volt, 1965-ben 17% lesz. Az élelmiszeriparban dolgozik jelenleg a minisztériumi iparban foglalkoztatott dolgozók 8,4%-a, 1965-ben pedig terveink szerint a 8,8%-a.*

A lakosság átrétegződése a belkereskedelem áruösszetételében is változást fog maga után vonni. Ezt a tendenciát nagyon összevontan mutatja a következő arányszám: az élelmiszer-termékek részesedése a belkereskedelmi forgalomban az 1960. évi 47,9%-ról 1965-ig 48,1%-ra nő.

A második ötéves tervtörvény szerint „az élelmiszeripar termelését, a mezőgazdasági termeléssel és a felvásárlással, valamint a lakosság átrétegződésével kapcsolatban felmerülő fokozottabb központi ellátási igényekkel összhangban, a tervidőszakban 40—42%-kal kell növelni”. A növekedés évi átlagos üteme 7,2% lesz, valamivel több, mint a hároméves terv idején, amikor 6,4% volt.

Természetesen az élelmiszeripar különféle ágai nem egyenlő ütemben fognak fejlődni. Ennek eredményeként az élelmiszeripar belső szerkezete a következő oldal 1. sz. táblázata szerint alakul át.

A légnagyobb szerkezeti eltolódást a konzervipar termelésének gyors ütemű növelése okozza. A konzervipar termelése több mint kétszeresére nő, fejlődési üteme pedig háromszorosa lesz az élelmiszeripar átlagos növekedésének. A konzervtermelés még egyetlen ötéves időszakban sem fejlődött ilyen gyorsan hazánkban. E gyors fejlődés eredményeként a konzervipar termelési értéke 1965-ben eléri az egész élelmiszeripar teljes termelési értékének 10%-át az 1960. évi 6,5%-kal szemben.

A konzervipar legfontosabb termékeinek termelése a következő oldal 2. sz. táblázata szerint fog alakulni (tonnában).

E jelentős fejlődés láttán felmerülhet a kérdés: miért szükséges ez a nagyarányú növekedés? Gondoljunk azonban arra, hogy kedvező zöldség- és gyümölcsstermelési lehetőségeink vannak. Kedvezőek a természeti viszonyaink, kiváló minőségű, jó ízű és zamatú gyümölcsaink és zöldségféléink messze földön híresek. Ezeket az adottságokat az eddigieknél jobban ki kell használnunk.

* Az élelmiszeriparnak az ipari termelésben elfoglalt súlya a tervidőszakban csökken, ugyanakkor az élelmiszeriparban foglalkoztatottak aránya emelkedik. Ez arra utal, hogy az élelmiszeripar műszaki és termelékenységi színvonala — a nehéziparéhoz viszonyítva — alacsony.

Az élelmiszeripar termelési szerkezete a teljes termelési érték alapján

1. sz. táblázat

Megnevezés	1960 %	1965 %	Index 1965/1960
Konzervipar	6,5	10,0	216
Húsipar	23,6	24,4	145
Baromfiipar	4,2	5,2	174
Tejipar	10,9	10,3	132
Növényolajipar	5,6	5,2	132
Hűtőipar.....	0,8	1,1	191
Cukoripar	8,2	7,4	128
Malomipar	15,2	13,8	128
Söripar	2,7	2,4	126
Sütőipar	8,6	7,1	116
Dohányipar	3,4	2,7	112
Édesipar	5,3	4,9	129
Szeszipar.....	3,0	2,5	117
Egyéb	2,0	3,0	—
Élelmiszeripar*	100,0	100,0	141

* Minisztériumi ipar és helyi ipar együtt.

2. sz. táblázat

Megnevezés	1960	1965	Index 1965/1960
Gyümölcskonzerv.....	58 000	135 650	234
Főzelékkonzerv.....	36 670	115 300	314
Paradicsomkonzerv	26 750	45 100	168
Savanyúságok	23 790	61 400	258

Nem tartozunk a kevés zöldségfélék és gyümölcsöt fogyasztó népek közé, sőt elérjük egyes fejlettebb országok fogyasztási színvonalát. Gyümölcs- és zöldségfogyasztásunk azonban egyenlőtlenül oszlik meg az év különböző hónapjaiban. A téli és a koratavaszi hónapokban alig fogyasztunk gyümölcsöt és zöldségféléket. Ha táplálkozásunkat egészségesebbé akarjuk tenni — márpedig akarjuk —, akkor ennek fontos eszköze a konzervtermelés és a konzervfogyasztás növelése.

A konzervtermelés gyors ütemű növelése mellett szól az is, hogy kedvező exportlehetőségeink vannak és még nagyobbak lesznek a következő években, elsősorban a tőlünk északabbra fekvő szocialista országokba, különösen pedig a Szovjetunióba. Gyümölcskonzerv-exportunknak 270%-os, főzelékkonzerv-exportunknak pedig 610%-os növelését tervezzük. Ezek a számok magukban foglalják a tőkésországokba irányuló konzervexport mérsékelt ütemű növekedését is.

A szocialista országok jóminőségű konzervtermékeink számára biztos piacot jelentenek nemcsak 1965-ig, hanem azután is. Szilárd alapokra építjük tehát tervünket, ha mezőgazdaságunkban és élelmiszer-

iparunkban a hazai fogyasztásnak és a szocialista országok szükségletének megfelelően növeljük a zöldség-, gyümölcsstermelést és -feldolgozást.

Második öt éves tervünk szerint éppen ezért 110 000 kh-on kell új nagyüzemi gyümölcsöst telepíteni, elsősorban kajsz- és őszibarackból, téli almából, meggyből és bogyógyümölcsökből. A zöldségfélék termelését pedig 36—38%-kal növeljük. Az öntözött szántóföldi zöldségterületet — elsősorban a hagyományos zöldségtermelő tájakon — több mint kétszeresére emeljük. A konzervipar számára tehát bőven lesz nyersanyag, ilyen nagyarányú termelésnövekedés esetén is.

Az élelmiszeripar szerkezetében nem elhanyagolható változást jelent a húsipar 45%-os, a baromfifeldolgozás 74%-os és a hűtőipar 91%-os termelésnövekedése. E gyors ütem eredményeként a húsipar megerősíti vezető helyét az élelmiszeriparon belül, s az 1960. évi 23,6%-kal szemben 1965-ben a termelési érték 24,4%-át fogja adni. Még nagyobb a növekedés aránya a baromfiipar és a hűtőipar esetében.

E három iparág átlagosnál gyorsabb termelésnövelése természetes következménye lakosságunk jobb élelmiszer-ellátására irányuló törekvéseinknek. Mindenki tudja, hogy húsellátásunk egyelőre nem elégíti ki a követelményeket, időnként mennyiségileg sem, s még gyakrabban a választék tekintetében. Természetesen a kérdést elsősorban a mezőgazdasági termelésben kell megoldani. A második öt éves terv időszakában ezért jelentős növekedést ír elő a tervtörvény: öt év alatt a vágómarha-termelést 8—10%-kal, a vágósertés-termelést 27—29%-kal, a vágóbaromfi-termelést pedig 35—37%-kal kell növelni. Ennek megfelelően a következőképpen alakul a fontosabb húsfélék termelése az élelmiszeriparban (tonnában):

Megnevezés	1960	1965	Index 1965/1960
Sertéshús	71 160	144 660	203
Marhahús	79 520	98 770	124
Baromfihús.....	20 960	41 930	200

Különösen a baromfifeldolgozás megkésztetése látszik nagy feladatnak. Eddig — a kollektivizálás előtt — baromfitartás lényegében véve csak a paraszti udvarokon folyt. Mindent el kell követnünk, hogy a háztáji gazdaságok baromfitartása a jövőben se csökkenjen, sőt minél jobban növekedjék. A termelőszövetkezeteknek — elsősorban takarmányjuttatással — támogatniuk kell ezt a törekvést.

Nem várható azonban, hogy a háztáji gazdaságok kétszeresére tudják növelni a baromfiértékesítést. Ezért halaszthatatlan feladat a nagyüzemi baromfitartás feltételeinek megteremtése, hogy állami gazdaságaink és termelőszövetkezeteink a jelenleginél nagyobb arányban járuljanak hozzá baromfifogyasztásunk és exportunk növeléséhez.

A tejipar termelése 1965-ben 32%-kal lesz magasabb, mint 1960-ban volt. A tej- és a tejtermékfogyasztás hazai színvonala nem magas, növelésére feltétlenül szükség van. Öt éves tervünkben éppen ezért tejből és tejtermékből növekszik legjobban az egy főre jutó fogyasztás.

A tejipar termelése elsősorban a tejfelvásárlás alakulásától, vagyis az ipar nyersanyaghelyzetétől függ. Ezen a téren a második ötéves terv idején — előreláthatóan — nem lesz probléma, mert a tejhozam emelésének feltételei előteremthetők, annál nagyobb gondot kell azonban a tej minőségének és kezelésének javítására fordítani a szövetkezetekben és a háztáji gazdaságokban. A tejiparnak a romlásnélküli szállításról és a higiénikus feldolgozásról, a tejtermékek választékának bővítéséről kell az eddigieknél jobban gondoskodnia. Meg kell szerveznie Budapest után a vidéki városokban is a palackos tej és az izesített tejtermékek termelését és értékesítését. 1960-ban ugyanis a fogyasztási tejnek csak kb. 12⁰/₀-át palackoztuk. Ez az arány tűrhetetlenül alacsony, ezért a tejpalackozó kapacitás olyan gyors ütemű növelését tervezzük, hogy 1965-re a palackozott tej aránya elérje a forgalomba kerülő fogyasztási tej 40—42⁰/₀-át. 27⁰/₀-kal növeljük a vaj- és 30⁰/₀-kal a sajtermelést. A sajtermelés összetételét a fogyasztók keresletének megfelelően meg kell változtatnunk, ezért a jelenlegi 42⁰/₀-kal szemben 1965-ig több mint 60⁰/₀-ra emeljük a keménysajtok arányát.

A hűtőipar termelésének szintén gyors növekedése részben következménye, részben feltétele a hús- és a konzervtermelés tervezett alakulásának.

A következő táblázatból látható, hogy nem tervezünk nagyarányú növekedést a malom-, a sütő-, a dohány- és a szesziparban. A malom- és a sütőipar termelésének előirányzata következik az élelmiszer-fogyasztás szerkezetében már eddig is érvényesült és a következő években tovább erősödő tendenciából.

Más jellegű a cukoripar problémája. Termelése 28⁰/₀-kal nő. Van ugyan lehetőségünk a cukorrépa-termelés és a cukorgyártás tervezettnél nagyobb arányú növelésére is, a fogyasztás színvonala azonban egyelőre ezt nem teszi szükségessé. Hazánkban a cukorfogyasztás a felszabadulás óta rohamosan növekedett. Az 1938. évi 10,5 kg-os egy főre jutó fogyasztás 1955-ig 24,5 kg-ra emelkedett, s azóta évenként átlagosan 0,5 kg-mal nő. A következő években ugyanilyen növekedésre lehet számítani, ezért a cukoripar termelését a fogyasztás várható alakulásához és a cukorexport mérsékelt ütemű növeléséhez igazodva irányoztuk elő.

Egyes iparágak különféle cikkeinek termelése természetesen egymástól eltérő mértékben fog növekedni. Néhány fontosabb termék termelésének alakulása:

Megnevezés	M. e.	1960	1965	Index 1965/1960
Kenyér	tonna	735 890	810 000	110
Cukor	tonna	380 460	484 600	127
Nyershús	tonna	213 430	297 700	140
Feldolgozott tojás	millió db	385	639	166
Fogyasztási tej	millió liter	278	395	142
Vaj	tonna	16 400	20 840	127
Sajt	tonna	15 470	20 160	130
Napraforgóolaj	tonna	27 340	56 260	206
Rum, pálinka	abs. tonna	4 080	4 650	114
Sör	czer hl.	3 555	4 300	121
Szivarka	millió db	15 780	16 800	106

A tertvtörvény nemcsak a termelés növelését írja elő, hanem azt is, hogy az élelmiszerek kulturáltabb — a korszerű kereskedelmi igényeknek megfelelő — csomagolásban kell forgalomba hozni. Exportra kerülő termékeink már most is csak akkor állják a versenyt, ha nemcsak a tartalmuk kifogástalan, hanem a csomagolásuk is tetszetős. Az életszínvonal emelkedése következtében itthon szintén erősödni fognak a kulturáltabb csomagolás, az ízlésesebb külső iránti követelmények. Ugyanakkor egyre többen keresik a kész- és a félkész-, vagyis az étkezésre bizonyos mértékben előkészített termékeket.

Ha az élelmiszeripar meg akar felelni a korszerű igényeknek, akkor fel kell készülnie ezek kielégítésére. A jelenleginél — amely a nemzetközi színvonaltól messze el van maradva — sokkal szélesebb körben kell az élelmiszerek csomagolásánál a műanyagokat alkalmazni. Az előrehaladás ezen a téren természetesen nemcsak az élelmiszeriparon múlik.

A műszaki fejlesztés és a termelékenység növelésének feladatai

Felszabadulásonk óta figyelemreméltó termelési eredményeket értünk el, bővítettük a gyárak kapacitását, új üzemeket építettünk, az élelmiszeripar műszaki színvonalának fejlődésével mégsem lehetünk megelégedve. Az utóbbi évtizedben a világ élelmiszeripari technológiájában gyors fejlődés volt tapasztalható. A fejlett technológiákra ma már az a jellemző, hogy a szakaszos eljárásokat általában felváltják a folyamatos gyártási eljárások, s ezzel együtt a termékek kézzel érintése csaknem teljesen megszűnik. Nálunk azonban — bár az elmúlt két-három évben jelentős modernizálás kezdődött el — élelmiszeriparunk még mindig, néhány kivételtől eltekintve, többnyire elavult technikával dolgozik, a gyártástechnológia általában szakaszos, a munkafolyamatok nagy részét még mindig kézzel végzik.

Az élelmiszeripar termelési feladatai csak az üzemek műszaki fejlesztése és ezen keresztül a munkatermelékenység növelése útján oldhatók meg. Fő feladatnak ezért továbbra is a meglévő üzemek korszerűsítését, az állóeszközök új, modern berendezésekkel való kicserélését és bővítését tekintjük. Természetesen ezek a lehetőségek egyre kisebbek, ezért azokban az iparágakban, ahol a szükséges kapacitás rekonsztrukcióval nem érhető el, új üzemeket kell létesíteni. Mindkét esetben arra kell törekednünk, hogy a beállításra kerülő gépek és berendezések az ismertek és a gyakorlatban beváltak közül a legtökéletesebbek és legmodernebbek legyenek. A rekonsztrukciónál ugyan a már meglévő adottságok (épületek, technológia) fékezhetik ezt a törekvést, az új üzemeket azonban okvetlenül a legfejlettebb technika alapján kell megvalósítani.

A minisztériumi élelmiszeripar termelékenysége a tervidőszakban — a terv előirányzata szerint — 18—19⁰/₁₀-kal fog emelkedni. Mivel azonban ez átlagszám, a termelékenység növekedése iparáganként nagyon eltérő lesz. A már tárgyalt termelési szerkezetváltozás a termelékenység mutatóját kedvezőtlen irányban befolyásolja. Azokban az iparágakban nő ugyanis a leggyorsabban a termelés, amelyekben a termelékenység színvonala viszonylag alacsony. Ezzel szemben a magas termelékenységű húsipar termelése alig nő jobban az átlagosnál, és így az egész élelmiszeripar termelékenységi mutatójában nem tudja az alacsony termelékenységű iparágak hatását ellensúlyozni. Mostani körül-

ményeink között, elsősorban a gépesítettség jelenlegi színvonalát tekintve, a termelés növelésének csak felét tudjuk a termelékenység emelésével fedezni. Mivel ez korántsem megnyugtató, a következő években az élelmiszeripar dolgozóinak egyik legfontosabb feladata a termelékenységnek a tervezettnél gyorsabb növelésére vezető módszerek és lehetőségek felkutatása és alkalmazása.

Felismerve e feladat teljesítésében a beruházások jelentőségét, az ötéves tervtörvény szerint a minisztériumi és a helyi élelmiszeriparban több mint 4,5 milliárd forintot fordítanak beruházásra. Ez az összeg nemcsak az abszolút számokat nézve több, mint eddig bármely ötéves tervidőszakban volt, hanem arányát tekintve is. Az első ötéves terv idején az összes beruházás 1,6⁰/₀-a jutott az élelmiszeriparnak, most pedig 2,5⁰/₀-a. A beruházási összegnek több mint 60⁰/₀-át rekonstrukciós célokra használjuk fel, és csak kisebb részét fordítjuk új üzemek építésére.

Fontos feladatunk, hogy a beruházás céljára rendelkezésre álló eszközöket a leghatékonyabban használjuk fel. Ennek érdekében a terv koncentrálja a beruházási összegeket azokra az iparágakra, amelyek a következő években a fejlesztés szempontjából a legfontosabbak. A végrehajtás során arra kell törekedni, hogy egy-egy iparágon belül is koncentrálódjanak az anyagi és a szellemi erők, mert csak így szüntethetők meg a beruházások szétaprózódásából és a megvalósítás, a kivitelezés elhúzóadásából adódó költségek és veszteségek.

A cukoriparban folytatjuk a hároméves terv idején megkezdett rekonstrukciót, elsősorban az automata és félautomata centrifugák, dob-szűrők és a világszínvonalon álló, magyar konstrukciójú ún. „J” diffúziók beépítése útján. Ezek lehetővé teszik a szűk keresztmetszetek feloldását és ezzel a kapacitás növelését. Tervünk szerint 1965-ig a rekonstrukció eredményeként 5000 tonnával növekszik a napi répapfeldolgozó-kapacitás.

A söriparban szintén a rekonstrukció folytatása a fő feladat. Ezáltal 600 000 hl-rel kell bővíteni az évi sörgyártó-kapacitást. A sörfogyasztás azonban rohamosan nő, az év egyes időszakaiban már most is nehézséget okoz az igények kielégítése, ezért még 1965 előtt elkezdjük egy új, évi 500 000 hl kapacitású sörgyár építését. E nagy sörtermelés malátaszükségletét új malátagyár építésével fogjuk kielégíteni.

A tejiparban fel kell újítani a Budapesti Tejipari Vállalat Kelenföldi üzemét, Budapesten új, modern tejalackozó üzemet kell létesíteni. Ezenkívül fejleszteni fogjuk a tejszűrt hálózatot, felújítjuk a gyűjtőcsarnokok gépi berendezéseit és új csarnokokat építünk. A vidéki városokban 8 új tejezüemet létesítünk és palackozó berendezésekkel szereljük fel azokat. A műszaki fejlesztés fontos feladata a tej zártrendszerű feldolgozásának kialakítása minél több üzemben. A tejszállítás korszerűsítése a tankautók alkalmazásával ugrásszerűen javulni fog.

A rekonstrukció a konzerviparban is folytatódik, új, komplett, automatikusan szabályozott paradicsomfeldolgozó gépsorokat állítunk üzembe és jelentősen növeljük a feldolgozó és a palackozó gépek számát. Meg kell szüntetni a gyártási folyamat szűk keresztmetszeteit, ezért gépesíteni fogjuk a jelenleg még kézzel végzett munkák egyre nagyobb részét.

Rekonstrukció útján megkétszerezük az 1960. évi kapacitást, elsősorban a sűrített paradicsom-, a gyümölcsle-, a befőtt- és a főzelékkon-

zervgyártás területén. A tervezett termelésnövelés teljesítéséhez azonban még ez is kevés. Ezért egy évi 20 000 tonna és egy évi 30 000 tonna kapacitású konzervgyárat építünk.

A hűtőiparban elsősorban új létesítményekkel bővül a kapacitás. Elkészül a békéscsabai évi 5000 tonna kapacitású és még két, egyenként évi 5—5000 tonna kapacitású hűtőház, s megkezdődik egy másik 5000 tonnás építése is. A Budapesti Sertésvágóhidon 6200 tonna tárolóterű technológiai hűtőház építésére kerül sor.

A sütőipar fejlesztése céljából az ötéves terv idején befejeződik a már megkezdett 9 sütőüzem építése, s 16 nagyobb és 46 kisebb kapacitású új kenyérgyár és sütőüzem létesül.

Az élelmiszeripar termékeinek minősége nemcsak a feldolgozási technológia hatására változik, hanem a nyersanyag és a késztermék szállítási és raktározási körülményeitől is függ. Közismert, hogy a rossz raktározási viszonyok és a helytelen szállítás a minőségromlásra túl költségtöbblettel is jár. Egyre inkább igazolja a tapasztalat azt az állítást, hogy a termékek szállítása és raktározása a technológiai folyamat részei, fejlesztésükről ezért az eddiginél jobban kell gondoskodnunk. Különösen a hűtlánc kiépítése nem várhat sokáig, mert a tervezett termelés nem oldható meg a hűtőkocsik és hűtővagonok számának és befogadóképességének jelentős növelése nélkül.

Bővíteni kell a raktárhálózatot is. Ezért 150 000 tonna befogadású gabonaraktár és az új konzervgyárokon kívül 51 000 tonna befogadó-képességű konzervipari raktár épül.

Az előző években a beruházási összegek legnagyobb részét közvetlenül termelő gépek és berendezések fejlesztésére és modernizálására fordítottuk. Közben az energetikai berendezések és más, a termeléssel nem szorosan összefüggő tevékenységek fejlesztése elmaradt a követelmények mögött. Most a terv lehetőséget teremt minden iparágban az energiabázis korszerűsítésének megkezdésére, s a külső és belső szállítás gépesítési színvonalának emelésére.

A felszabadulás után, pártunk politikájának megfelelően, megindult az ipar helytelen területi elhelyezésének javítására, Budapest túlsúlyának csökkentésére irányuló munka. Majdnem mindenütt épültek gyárak és üzemek, de az összehangolt népgazdasági távlati tervek és a helyi területfejlesztési tervek hiánya miatt az ország egyes vidékei hátrányos helyzetbe kerültek. Az ötéves terv időszakában elsősorban az alföldi megyék munkaerő-helyzetén akarunk segíteni, amikor legjelentősebb új létesítményeinket ide telepítjük. Ebből a célból, többek között Nyíregyházán és Békéscsabán konzervgyárat létesítünk, Szentesen pedig elkezdjük egy sörgyár építését.

★

Élelmiszeriparunk közelmúltjának és napirenden levő feladatainak rövid áttekintése azt mutatja, hogy a szocializmus építésének előrehaladásával és az életszínvonal emelkedésével együtt nő az élelmiszertermelés és -fogyasztás szerepe és jelentősége. Célunk az, hogy a tudományosan megalapozott tápanyagfogyasztási normák alapján, az egészséges ember mindenoldalú fejlődését és tevékenységét lehetővé tevő élelmiszer-ellátási színvonalat minél előbb elérjük. Ehhez természetesen még néhány ötéves terv teljesítésére lesz szükség.

A gépkihhasználás megjavításáról

Az MSZMP VII. kongresszusa ismét ráirányította a figyelmet a munkatermelékenység kérdéseire, nem hagyva kétséget afelől, hogy a munkatermelékenység fogalmát tágabban — mint társadalmi termelékenységet — kell értelmezni. Nemcsak az élő munkával kell tehát takarékoskodnunk, hanem a termelési eszközökbe fektetett tárgyasult munkával is. A gépekkel, berendezésekkel jól kell gazdálkodnunk, az állóeszközöket az eddiginél intenzívebben ki kell használnunk. A legutóbbi időben különösen ráirányult a figyelem a gépkihhasználás kérdéseire. A tárcák több intézkedést tettek ebben az irányban, a vállalatoknál és a sajtóban szintén sokat foglalkoznak ezzel a problémával. Például a Kohó- és Gépipari Minisztérium előírta a gépek üzemidejének* naplószerű nyilvántartását. Elrendelte, hogy a vállalatok készítsenek tervet a magasabb teljesítőképességű gépek több műszakos üzemeltetésére és az így nélkülözhetővé váló, illetve már különben is kihaszánlatlan gépek leadására.

A kongresszus óta szerzett tapasztalatok alapján most időszerű megvizsgálni, milyen eredmények születtek és milyenek várhatók a közeljövőben; várható-e az eddig hozott intézkedések alapján gyors fordulat a gépek kihaszánlásában; mennyire alkalmas az alkalmazott gépkihhasználási mutató a gépkihhasználás értékelésére, milyen anyagi ösztönzés lenne alkalmas a mutató javítására. Fel kell tánni azokat az objektív akadályokat is, amelyek a magyar iparban a gépek jobb kihaszánlását gátolják.

Ezekkel a kérdésekkel kívánunk foglalkozni az alábbiakban — főképp gépipari tapasztalatok alapján — felhíva a figyelmet az ösztönzés mellett feltétlenül szükségesnek mutatkozó központi intézkedésekre is.

A gépkihhasználás megjavítására hozott intézkedések várható hatása

Alább közölt adataink mintegy 60 vállalatra kiterjedt felmérésből származnak. A reprezentációba bevont vállalatok száma nem nagy, de a vállalatok több iparágat és több tárcát képviselnek, ezért valószínű, hogy a mutatók az ipar nagy részére jellemzőek.

Az 1. számú táblázatban közöljük a vállalatok gépkihhasználási mu-

* Üzemidő valamely gépre vonatkoztatva az az időtartam, amely alatt a géphez a szükséges gépkezelők be vannak osztva, függetlenül attól, hogy a munkaidőt milyen mértékben használják ki.

tatóinak (M_1)* 1961. június—július havi tényszámát és a gépkihhasználás tervezett változását. E mutatók értéke akkor lenne egyenlő 1-gyel, ha minden gépet három műszakban, napi 24 órán át üzemeltetnének. Ha a kihhasználás ennél kisebb, a mutató értéke is kisebb 1-nél. Tehét 0,33 értékű mutató egyműszakos, 0,67 értékű mutató kétműszakos átlagos gépkihhasználásnak felel meg. Táblázatunkon a műszakonkénti kihhasználást is láthatjuk. (Egy-egy műszakban a mutató maximális értéke 0,33.)

Az üzemidő-kihhasználás alakulása*

1. sz. táblázat

Időszak	I.	II.	III.	Összesen	Átlagos műszak-szám	1961-100
	műszak					
1961. június-júliusi tényadat	0,25	0,14	0,08	0,47	1,41	100
1961. decemberi terv	0,26	0,15	0,07	0,48	1,44	102
1962. decemberi terv	0,27	0,19	0,07	0,53	1,59	113

*Az időpontok kiválasztását az indokolta, hogy a kohó- és gépipar vállalatainak — a 61.122/1961. KGM. sz. utasítás értelmében — ilyen ütemezéssel kellett elkészíteniök a több műszakos termelésre való áttérés intézkedési tervét.

A kiinduló időszakban az első műszak gépkihhasználása még számottevő, 75 százalékos (a maximális 0,33-hoz képest), a második műszakban a kihhasználás már csak 42 százalékos (0,14), a harmadikban 24 százalékos (0,08). Ennek megfelelően az átlagos műszakszám a bázisidőszakban 1,41. Annak alapján, hogy a minisztériumok egyre intenzívebben foglalkoznak a gépkihhasználás megjavításával, sőt a vállalatoknak tervet is kellett készíteniük a műszakszám növelésére, azt várhatnók, hogy ezen a téren az elkövetkező időszakban gyökeres fordulat áll be. Az 1962. évi tervek összesített adatai mégis azt mutatják, hogy a vállalatok nem tervezik a gépek kihhasználásának lényeges növelését. 1961 december végére úgyszólván semmi változást nem irányoztak elő és ez év végére is csak 13 százalékkal növekedne a kihhasználás foka. Az átlagos műszakszám tehát 1,41-ről csak 1,59-re nő, még mindig meg sem közelítve az átlagos két műszakot.

Még jellegzetesebb képet kapunk, ha azt nézzük meg, mennyire használják ki a gépeket az egyes műszakokban külön-külön. A tervek szerint 1962 decemberéig az első műszakban a gépek 82 százalékát, a második műszakban pedig a gépek 57 százalékát állítják majd munkába, ha a kihhasználás növelésére vonatkozó terveket végrehajtják, nem számítva az anyaghiányból, szerszámtörésből, fegyelmetlenségéből stb. származó veszteségidőket. (A vizsgált gépek körébe nem vontuk be a karbantartásban, szerelőüzemi kiegészítőgépként stb. alkalmazott, általában kevésbé kihhasználó gépeket.)

* Az M_1 és az M_2 mutatót a 61.121/1961. KGM számú utasítás határozza meg. Eszerint:

$$M_1 = \frac{\dot{O}_{\bar{u}}}{\dot{O}_e} \quad M_2 = \frac{\dot{O}_{\bar{u}}}{\dot{O}_e - \dot{O}_j}$$

ahol $\dot{O}_{\bar{u}}$ = a havi üzemórák száma,
 \dot{O}_e = az elméleti időalap (a gépek száma szorozva a havi munkanapok számával és szorozva 24-gyel),
 \dot{O}_j = a javítás alatt álló gépeknél a javítás miatt kiesett műszakok üzemóráinak száma.

A gépkihhasználás átlagos mutatójának természete

Az átlagos gépkihhasználás mutatói valóban alacsonyok. Lehet-e azonban ebből közvetlenül arra következtetni, hogy a vállalatok rosszul gazdálkodnak a gépekkel? Más szóval: ha két vállalatot összehasonlítunk, vagy egyazon vállalat két időszakra vonatkozó átlagos gépkihhasználási mutatóját egybevetjük, lehet-e azt mondani, hogy ott és akkor gazdálkodnak jobban a gépekkel, ahol és amikor nagyobb a gépek átlagos kihhasználási mutatójának értéke?

Vizsgáljuk meg ezt a kérdést egy modellen:

Egy gyárnak 6 gépe van. Két magas teljesítőképességű gép, amelyek óránként 100—100 munkadarabot állítanak elő és négy alacsonyabb teljesítőképességű gép, amelyekkel óránként 50—50 munkadarabot gyártanak. A gépek elméleti időalapja napi 144 óra. A termelési feladat napi 4800 munkadarab legyártása. Programozzuk a gyártást háromféleképpen: készítsünk egy a műszaki szervezés szempontjából kényelmes variánst; egy termelékeny variánst, amelyben arra törekszünk, hogy minél több munkát a magasabb teljesítőképességű gépekkel végeztessünk el; és egy olyan variánst, amely a gépkihhasználási mutató szempontjából optimális. Míg a „kényelmes” variánsnál arra törekedtünk, hogy minél kevesebb gép dolgozzék több műszakban, a gépkihhasználás átlagos mutatója szempontjából legkedvezőbb variánst úgy kapjuk, ha minél több gép minél több műszakban dolgozik. Ha a termelendő mennyiség adott — a terv mennyiségi túlteljesítését sok esetben indokoltan nem engedélyezik —, akkor éppen a legmagasabb teljesítőképességű gépeket szabad a lehető legkevésbé kihasználnunk, hogy *összesen* a lehető legtöbb gép járhasson három műszakban. Általában: ha adott gépparkon belül választhatunk az alacsony és magas teljesítőképességű gépek közt, s a termelés engedélyezett felső határa nem köti le a teljes gépkapacitást, akkor a termelékenység növelésével az átlagos gépkihhasználási mutató (M_1) romlik, és fordítva. Mindez a 2. számú táblázatból világosan kiolvasható.

Nyilvánvaló, hogy *nem a gépek lehető legnagyobb átlagos kihhasználására kell törekednünk, hanem a gépek olyan fokú és összetételű kihhasználására, amely a munkatermelékenység szempontjából a legkedvezőbb*. Bizonyára ezt érezték az iparigazgatóságok is, amikor a gépkihhasználás tervezéséhez az M_1 mutatók *mellett* egyes magas teljesítőképességű gépek kihhasználási fokát külön is előírták. Az ilyen korrekciók persze korlátozzák a mutató szerinti ösztönzés káros hatását. Az is valószínű, hogy a termelékenység fokozására és az önköltség csökkentésére vonatkozó előírások (és gazdasági emelők) ugyancsak visszatartják a vállalatokat attól, hogy a modell harmadik variánsa szerint programozzanak. Az általános gépkihhasználási mutató ösztönző hatásának korlátlan érvényesülése azonban okvetlenül káros lenne.*

Ezt a körülményt azért sem szabad elhanyagolni, mert a hivatalos termelékenységi mutató (egy munkás egy munkanapjára jutó termelési érték) és az önköltség alakulását vállalaton kívüli tényezők (például

* Mindez egyáltalán nem jelenti, hogy az üzemóra-nyilvántartás fölösleges, adatai használhatatlanok. Ezek az adatok a kapacitásfelmérés, a tervezés, a karbantartás számára és még sok más célra nagyon értékesek.

(Tóth Imre az Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő 1961. 3—4. számában megjelent cikkében az üzemóra-nyilvántartás több felhasználási lehetőségét ismerteti.)

Különbéle programvariánsokhoz tartozó gépkihhasználási mutatók

Megnevezés	„Kényelmes” variáns		„Termelékeny” variáns		Gépkihhasználás szempontjából „optimális” variáns	
	üzem- idő (óra)	gyártott munka- darabok száma (db)	üzem- idő (óra)	gyártott munka- darabok száma (db)	üzem- idő (óra)	gyártott munka- darabok száma (db)
1. sz. magas teljesítőképességű gép	16	1600	24	2400	0	0
2. sz. magas teljesítőképességű gép	16	1600	24	2400	0	0
1. sz. alacsony teljesítőképességű gép	8	400	0	0	24	1200
2. sz. alacsony teljesítőképességű gép	8	400	0	0	24	1200
3. sz. alacsony teljesítőképességű gép	8	400	0	0	24	1200
4. sz. alacsony teljesítőképességű gép	8	400	0	0	24	1200
Összesen:	64	4800	48	4800	96	4800
Elméleti időalap	144	—	144	—	144	—
Gépkihhasználási mutató értéke	0,44		0,33		0,67	

termékösszetétel) is nagymértékben befolyásolják. Megfontolandó az is, hogy a tényleges döntés alkalmával mérlegelendő összefüggések sokkal bonyolultabbak a modellünkben figyelembe vetteknel. A vállalati vezetők előtt tehát egyáltalán nem rajzolódik ki a modellen látható élességgel, hogy melyik döntési variáns milyen következménnyel jár. Ezért legtöbbször — kimondva, vagy hallgatólagosan, jóhiszeműen vagy oppor-tunizmusból — azt a variánst tekintik népgazdaságilag legjobbnak, amelynél az előírt vagy ösztönzött mutatók mindegyike jó, vagy nem nagyon rossz értéket ad. (Még nagyobb az öröm, ha ez a variáns egyben viszonylag kényelmes is, mint modellünk első variánsánál láttuk.) Sőt, ha a mutatók egyikét — mint az M_1 mutatót is — könnyű kiszámítani, a többi mutatót pedig sokkal nehezebb, az is várható, hogy az összes mutató langyos egyenlősdije helyett a döntéseket a könnyen kiszámítható mutató javára fogják optimalizálni, különösen akkor, ha ezt a mutatót egy-egy kampányban a figyelem középpontjába állítják.

Lehet-e mégis olyan mutatókat képezni, amelyek alapján számsze-rűen összehasonlíthatjuk az egyes vállalatok állóeszköz-gazdálkodásá-nak színvonalát, illetve egy vállalatnál (iparagnál stb.) az állóeszköz-gazdálkodás színvonalának időbeli alakulását?

Az „összes üzemóra/összes elméleti időalap” mutatója, mint láttuk, azért nem alkalmas erre a szerepre, mert nem tesz különbséget az el-térő teljesítőképességű gépek üzemórái között. A feladat tehát: a gépe-ket teljesítőképességük szerint kell csoportosítani.

A teljesítőképesség szerinti csoportosítás meglehetősen nehéz. Va-jon megkerülhetjük-e azzal, hogy a gépeket életkoruk szerint csoport-sítjuk? E csoportosítás arra a feltételezésre támaszkodik, hogy az újabb gép egyben magasabb teljesítőképességű is. Ez mint tendencia okvetle-nül igaz, hiszen tulajdonképpen azonos a technika szakadatlan fejlődé-sének tendenciájával. Ezért az életkort mint a gépek teljesítőképességére

jellemző adatot használhatjuk is, ha sok vállalat sok ezer gépéről beszélünk és sok éves életkorkülönbségeket hasonlítunk össze. Vállalati és egy-két éves méreteken azonban a gép életkora már nem fejezi ki a gép teljesítőképességének fokát. Számptalan példa van rá, hogy egy új szerszám gép teljesítőképessége nem éri el egy másik régebbi gyártmányú szerszám gépét, noha olcsósága, vagy más speciális sajáttsága miatt az új gép is piacképes. Egyazon vállalat is gyárt hasonló célú, de különböző teljesítőképességű szerszám gépeket (például kézi, félautomata és automata kivitelben), más-más árban.

A TMK szempontjából a gépeket bonyolultsági csoportokba sorolják. Az egyes csoportok számára megállapított szorzószámok arányosak a csoportjukba tartozó gépek javításának időszükségletével. Hasonló arányszámokat műszaki becslésekkel — számításokkal — más célokra is használnak. Ezek mintájára ki lehetne dolgozni a különböző típusú termelőberendezések teljesítőképességére jellemző együtthatókat is, műszaki adataik alapján, amelyeket minden vállalat egységesen használna gépeinek csoportosítására. Az ilyen csoportonként képzett mutatókat már fel lehetne használni az állóeszköz-gazdálkodás vállalatok és időszakok közti összehasonlítására, értékelésére. Addig azonban, amíg ilyen vagy más alkalmas módszerrel differenciált mutatókat nem képezünk, addig a vállalatok értékelésekor és beruházási döntések alkalmával sem célszerű differenciálatlan átlagmutatókra (M_1 , M_2) támaszkodni. Jobb, ha megnézzük az adott vállalat gépenkénti üzemóra-adatait, és sokoldalúan elemezzük a vállalat helyzetét.

Ösztönzés a gépek jobb kihasználására

Mindezek a megfontolások arra mutatnak, hogy nem kívánatos a gépek kihasználását átlagos mutató (M_1) alapján ösztönözni. A helyes módszerrel való ösztönzés azonban nagyon is szükséges, ide értve az ösztönzés erkölcsi és anyagi eszközeit egyaránt.

A gépkihhasználás javítására irányuló agitáción belül jelentős szerepet játszott az a vita, amely a Népszabadság hasábjain tavaly folyt „*Miért áll a gép?*” címmel. A vita okvetlenül hasznos volt, mert ráirányította a figyelmet erre a sokáig elhanyagolt kérdésre, és a vitában résztvevők sok helyi tartalék feltárását szorgalmazták. Lényeges fogyatékosága volt azonban a vitának, hogy a hozzászólások nagy része csak a felszíni jelenségeket vetette fel, ezek kijavítását sürgette. E szemléletből következik, hogy a gépkihhasználás alacsony színvonalát a vita során elsősorban szubjektív tényezőknek, a vezetők rossz „hozzállásának” tulajdonították, és a kívánt fordulatot is főleg e „hozzállástól”, egyoldalúan vállalati intézkedésektől várták. Az ismertetett tények viszont azt mutatják, hogy a jelenlegi helyzethez képest a vállalatok a vita lezárása, sőt felettes szerveik ösztönzése után sem terveznek lényeges változtatást. Az agitációt, a sajtó segítségét természetesen ebben a kérdésben sem nélkülözhetjük. Véleményünk szerint azonban az agitációnak a mélyebb összefüggésekre, az e területen meglévő ellentmondások feltárására és megoldására kellene irányítania a figyelmet.

Az agitáció mellett az *anyag* ösztönzés is nélkülözhetetlen eszköz gazdasági céljaink elérésére. Nemrég vált ismeretessé Havas Gábor és

Révész Gábor tervezete,* amely szerint a vállalatoknak a birtokukban levő állóeszközökért értékük arányában használati díjat kellene fizetniük, akár kihasználják gépeiket, akár nem. A használati díj csökkentené a nyereséget, a vállalatoknak tehát érdekük lenne, hogy állóeszközeiket a leggazdaságosabb módon használják fel, illetve hogy minél kisebb állóeszköz-lekötéssel oldják meg termelési feladataikat. Ez a javaslat — mint a nyereséggel összekapcsolt ösztönzések általában — igen helyesen azt célozza, hogy a vállalati vezetők a gazdálkodás sok különféle szempontját összefüggéseiben mérleleljék. Részmutatók alapján csak egy-egy elszigetelt tényező megjavítására lehet ösztönözni, ez pedig mindig azzal a veszéllyel jár, hogy az adott tényezőt más tényezők rovására érvényesítik, úgy hogy végeredményben a végső cél, a társadalmi termelékenység növelése háttérbe szorul.

A Havas—Révész javaslat iránya tehát helyes. A gyakorlati kivitelezés azonban számos nehézségbe ütközik. A javaslat szerzői is megállapítják, hogy „az állóeszközök nyilvántartott egyedi értéke pontatlan, sokszor irreális”. Ez a bruttó és a nettó értékre egyaránt érvényes. (Az utóbbinál komoly szerepe van annak is, hogy a könyvelési leírásnál figyelembe vett műszakszám jelentősen eltér a gépek tényleges műszakszámától.) A szerzők szerint „ez azonban nem vezet a használati díjhoz fűződő ösztönző hatások jelentősebb eltorzításához, hiszen a vállalatok az előző évvel szemben elért eredményjavulásban érdekeltek, ha tehát az egész vállalati állóeszköz-volumen nyilvántartott értéke irreális volt tavaly, hasonlóképpen irreális ez évben is, ez ebből a szempontból nem érinti a vállalatot.” Sajnos, a kérdés nem egészen így áll. Az M_1 mutató természetének elemzésekor láttuk, hogy az állóeszköz-gazdálkodásnál számos iparágunkban döntő szerepe van az új (nagy teljesítőképességű) és a régi (kis teljesítőképességű) gépekkel való gazdálkodásnak. A különböző teljesítőképességű gépek nyilvántartott és tényleges értékaránya közti durva hibák eltorzítják az elvileg helyes, nyereséghez kapcsolódó anyagi ösztönzést is. A selejtezések és az új beszerzések következtében az előző évihez képest is változnak a gépek értékarányai — mégpedig könyvvitelünk és árrendszerünk jelenlegi helyzetében torzítottan. Ezúttal is megmutatkozik tehát, hogy mennyire fékezik a gazdasági tisztánlátás és a társadalmi termelékenység emelésére való sokoldalú ösztönzés fejlesztését könyvvitelünk és árrendszerünk elvi hibái vagy inkább elvi megalapozottságának hiánya.

A használati díj bevezetése valószínűleg ösztönözné a vállalatokat arra, hogy a *teljesen felesleges* gépeket leadják vagy kislejtezzék. (Persze a bázisidőszak önköltségében is benne van a gépállomány használati díja mint költség, s így ez a hatás nem erőteljes.) De a tapasztalat azt mutatja, hogy a vállalat vezetői inkább törekednek *termelési*, kapacitásbeli *biztonságra*, valamint a második és a harmadik műszak lehető elkerülésére, mint a gépek leadására. A termelés folyamatossága, a munkafegyelem megszilárdítása, a szervezettség javulása olyan önköltségcsökkentő tényezők, amelyek bőven ellensúlyozzák a kismértékben használt gépek leadásából adódó költségmegtakarítást is.

A vállalatok még a viszonylag bő gépi keresztmetszetek szűkítésétől is tartózkodnak, mert nem akarják kiszolgáltatni magukat a *várat-*

* Az Antos István emlékpályázaton első díjat nyert tanulmány. Ismertetését lásd a Figyelő 1961. szeptember 27-i számában.

lan meghibásodásoknak. Fontos keresztmetszeteknél a vállalatok általában nem mondanak le olyan gépről sem, amelyre egy évben akár csak egyszer is szükség lehet.

A gépek jobb kihasználásának objektív akadályai

Az állóeszközök kihasználására irányuló anyagi ösztönzés megteremtéséig — mint láttuk — még sok nehézséget kell legyőzni. Tegyük fel mégis, hogy megtaláltuk és gyakorlatilag alkalmazni is tudjuk a helyes anyagi ösztönzés módszerét. Ez nagyon sokat jelent, de várhatjuk-e egyedül ettől a gépkihhasználás gyökeres megjavulását? Mielőtt megkíséréljük válaszolni erre a kérdésre, vizsgáljuk meg, milyen objektív tényezők hatnak ez idő szerint iparunkban a gépek teljes kihasználása ellen.

a) Minden gyártáshoz szükség van az előírt technológiai műveletek elvégzéséhez bizonyos *minimális gépválasztékra*. Az egyes gépek átbo-csátó képessége természetesen különböző. Nagysorozat- és különösen tömeggyártás esetén a gépek kapacitáskülönbsége nem vezet szükségképpen egyes gépek kihasználatlanságára, mert ha például egy marógép műszakonként 1000, az utána következő műveletet végző fűrőgép pedig műszakonként 500 munkadarabot munkál meg, kétszer annyi fűrőgépet állítanak üzembe, mint amennyi marógépet és mindkét gépfejta kihasználása teljes lesz. Ha azonban összesen csak 500 munkadarabra van szükség műszakonként, akkor már a marógépet nem tudják kihasználni. Kis-sorozat-gyártásnál tehát döntő befolyással van a géppark kihasználására az adott gyártás szempontjából szűk keresztmetszetet jelentő gép átbo-csátó képessége.

b) A kissorozat-gyártás másik gépkihhasználást gátló hatása onnan ered, hogy a nagy teljesítőképességű gépeknél (például automata esztergánál) az *előkészületi* (beállítási stb.) *idő* általában hosszabb, mint a kis teljesítőképességű gépeknél (például csúcsesztergánál). A kis sorozatot tehát nem is gazdaságos nagy teljesítőképességű gépre programozni. Ezért kis sorozatnál a gépek általános kihasználatlanságán belül gyakran éppen a korszerű gépek kihasználatlansága a legnagyobb.

c) A tömegszerűség alacsony fokával függ össze a *széles profil*: a vállalatok nagy része a gyár létét indokoló minimális termelési volumen fenntartásához kénytelen sokféle terméket gyártani. A széles profil többnyire egyben *széles technológiai profilt* is jelent, az éppen gyártásban levő termékekhez szükséges gépválaszték tehát gyakran változik. Ez pedig azzal jár, hogy a gépeknek hol egyik, hol másik csoportját nem használják, vagy csak kevéssé használják ki.

d) A kis sorozatok és a széles profil gépkihhasználásra káros hatását enyhítené, ha a vállalati *kapacitásokat és a megrendeléseket* az egyes gyártmányok tényleges gépidő-szükséglete, s nem a vállalatok forrntban megbecsült globális kapacitása alapján hangolnák össze. Erre támaszkodva két irányú intézkedésekre lenne mód. Az egyik irány: a vállalatok — amennyire a piac megengedi — visszautasítanak a szűk keresztmetszeteket túlterhelő igényeket, és elfogadnák, sőt gyűjtenék az olyan megrendeléseket, amelyek az adott tervidőszakban kellően még le nem terhelt gépcsoportokat foglalkoztatják. Számos gyárban, ahol a kereslet nagyobb a kapacitásnál, van ilyen lehetőség, sőt az ilyen gyár

így tudna éppen több megrendelést vállalni és gépeit jobban kihasználni. A másik irány: az iparáganként beérkező megrendelések és az iparági kapacitások egybevetése alapján a termelőeszközöket időről időre újra el lehetne osztani, részint a kooperációs és bér munka-kapcsolatok kiterjesztésével, részint a gépi termelőeszközök tényleges átcsoportosításával.

A megrendelésekkel és a kapacitásokkal való ilyen operálásnak azonban feltétele, hogy vállalati, illetve iparági szinten naprakész és megbízható nyilvántartás legyen arról, melyik gépcsoport hány munkaórát köt le az eddig elvállalt rendelések, s egy-egy új rendelés teljesítéséhez milyen termelési keresztmetszeteken hány munkaóra van szükség. Ehhez teljes és következetesen rendszerezett műszaki dokumentáció, kitűnően szervezett, gépesített adatfeldolgozás szükséges. Sajnos legtöbb vállalatunknál mindkettő hiányzik.

e) A vállalat vonatkozásában sokszor objektív akadály a gépek jobb kihasználásának az *anyag- és alkatrészellátás egyenetlensége*. Ezen sokat segíthet a szervezett anyaggyártás, a rendelésállomány időben való tisztázottsága. Sajnos gyakori, hogy az anyagrendeléseket akkor kell feladni, amikor a tárgyidőszak rendelésállománya még kialakulatlan.

Rontja a gépkivhasználás mutatóját az alkatrészek, munkadarabok üzemek közötti áramlásának egyenetlensége is. Ez már csak részben vezethető vissza objektív okokra.

f) A vállalatok nagy része — mint mondtuk — nem látja előre, hogy gépi kapacitását milyen összetételben terhelik majd a megrendelések. Azt azonban számos vállalat előre látja, hogy a megrendelések nem fogják igénybe venni teljes gépi kapacitását, hiszen második ötéves tervünkben a feldolgozó ipar egyes területein eleve nem törekszünk teljes terhelésre, azaz *eleve megtervezzük a gépek bizonyos fokú kihasználatlanságát*.

g) Bár a gépek egy részénél nem is tervezünk megfelelő kihasználást, mégis be kell szereznünk új gépeket, mert — mint ismeretes — *gépparkunk számottevő része elavult*. Korunk gyors technikai fejlődése azzal jár, hogy a gépek az általános termelékenységi, pontossági stb. színvonal szempontjából előbb avulnak el („gazdasági avulás”), mintsem fizikailag elhasználódnának. A gépeket azonban — jogszabályaink és a gyakorlat szerint — csak akkor szokás kicserélni, amikor már fizikailag is elkoztak. Ha tehát egy gyár modern gépeket kap, és a nélkülözhetővé vált gépeket senki sem igényli, a régi gépet is megtartja és így az egész gépparkra vonatkozó kihasználási mutató romlik.

h) A nélkülözhető gép nem mindig felesleges. Gyakran előfordul, hogy egy gép, amelynek elméleti időalapját csak kis mértékben használják ki, *terhelési csúcsok* vagy *különleges technológiai feladatok* esetén igen jó szolgálatot tesz, vele termelékenyebb a vállalati munka, mint nélküle. Az ilyen gépek sokszor megérdemlik azt a helyet, amelyet elfoglalnak, és ha mód volna kiszámítani, bizonyára úgy találnánk, hogy gazdaságosabb az ilyen gépet kevésbé kihasználva is a helyén hagyni, mint ócskavasként beolvasztani.

A felsoroltak közül az utolsó két, egymással szorosan összefüggő tényező ellen — úgy gondoljuk — nem sokat kell tennünk, legalábbis azokban az iparágakban nem, ahol a gépi kapacitás meghaladja a ren-

delésállományt. Itt a fő tennivaló inkább az, hogy a gépkihasználati mutatókat megfelelően differenciáljuk, és ennek segítségével meggátoljuk, hogy az elavult, kiegészítő szerepet betöltő gépek tömege elvonja a figyelmet a korszerű gépek fokozott kihasználásáról.

Az első öt tényezővel kapcsolatban azonban nagyon is sok teendőnk van: növelnünk kell a gyártási sorozatokat, és meg kell szerveznünk az iparban a műszaki adatok gépi feldolgozását.

A kis sorozat és a széles profil ugyanegy betegségnek két tünete. Az orvosság: a vállalatok gyártmányok szerinti profilozásának fejlesztése. A sorozatnagyság problémája tulajdonképpen két összefüggő, de nem azonos részből áll: a késztermék-sorozatok és az alkatrész-sorozatok problémájából. A gépipar sok olyan terméket gyárt, amelyek egy-egy csoportján belül az alkatrészek egy része közös vagy hasonló. A kész termékekre vonatkozó profilrendezéstől függetlenül megoldható, hogy a hasonló alkatrészek minél nagyobb részét is — tipizálással — közössé tegyük, és így változatlan késztermék-sorozatok mellett is nagyobb alkatrész-sorozatokat gyárthassunk.*

A rendeléseknek a termelési keresztmetszetekkel való összehangolása — mint mondtunk — a szervezettség magas színvonalán álló műszaki dokumentációt és gépesített adatszolgáltatást feltételez. Mi szükséges a feltételek megteremtéséhez? A rendszer kidolgozása és a rendszer felfektetéséhez szükséges egyszeri — többnyire meglehetősen nagy mennyiségű — munka befektetése. A módszereket tulajdonképpen nem kell feltalálni, hiszen a fejlett ipari államokban már régen használják a lyukkártyás eljárásokat a műszaki adatok feldolgozására.** Csak ki kell választani és adaptálni kell a megfelelő módszert. Az egyszeri munkabefektetés részint az igazgatók rendelkezésére álló különleges eszközök (állományon kívüli beralap, jutalom, túlóra) segítségével, részint az olyan munkák felfüggesztése útján fedezhető, amelyek ez idő szerint — éppen az adatfeldolgozás hibái és korlátozott lehetőségei miatt — nem sok gyakorlati hasznot hajtanak.

A felsorolt intézkedések jó részét a vállalatok saját erejükből is megtehetnék. Éppen ezért oly nagy jelentőségű a vállalatok anyagi ösztönzése. A profilszűkítést például azzal mozdíthatja elő egy vállalat, hogy erőfeszítéseit a saját és a fogyasztók szempontjából egyaránt legmegfelelőbb gyártmányaira összpontosítja, ezekből nemzetközi színvonalon is jó minőségű és olcsón termelhető típusokat fejleszt ki, és jó propagandával széles piacot szerez számukra.

Sokat tehetnek a vállalatok műszaki dokumentációjuk és ügyvitelük korszerűsítése körül is. De a nemzetközi munkamegosztás (elsősorban a KGST-n belüli profilmegosztás) és a műszaki ügyvitel gépesítésének tömeges elterjesztése csak központi szervezéssel, ösztönzéssel és támogatással valósítható meg.***

* Az optimális sorozatnagysággal itt nem foglalkozunk, mert az az egy időszakban (például évben) gyártandó mennyiség optimális méretű adagokra bontására vonatkozik. A mi problémánk ezúttal az egy alkatrészből egy évben gyártandó teljes mennyiség lehető legnagyobb mértékű növelése.

** Az amerikai Lockheed repülőgépgyárban már 1941-ben bevezették a lyukkártyás gépekkel való programozást, 1954-ben pedig már az elektronikus gépekkel való programozásra tértek át.

*** A Szovjetunióban és Lengyelországban is központi szervek foglalkoznak a gépi adatfeldolgozás széles körű elterjesztésével, az alkalmazandó módszerek kidolgozásával, a megfelelő géppark biztosításával.

Az eddig elmondottak alapján megállapítható, hogy az iparvállalatok átlagos gépkihhasználása általában alacsony, és ezen a vállalatok a sajtó- és intézkedési kampányok ellenére sem terveznek lényegesen változtatni.

A gépkihhasználás átlagos mutatójából (M_1 , M_2) általában nem következtethetünk megalapozottan az állóeszköz-gazdálkodás színvonalára. A gépkihhasználás színvonalának vállalatok közti összehasonlítására, fejlődésének mérésére, a gépbeszerzések szükségességének elbírálására stb. olyan mutatókat kell képezni, amelyek a különböző teljesítőképességű gépcsoportok kihhasználását külön-külön jellemzik. Emellett minden értékelésnél meg kell vizsgálni az adott vállalat általános műszaki-gazdasági helyzetét is. Az állóeszközök jobb kihhasználására ösztönző agitáció szintén szükséges ugyan, de nem helyettesítheti a mélyebb összefüggések feltárását.

Nagyon kívánatos az anyagi érdekeltség kiterjesztése a gépek kihhasználására. A használati díj gyakorlati bevezetését azonban — elsősorban árrendszerünk és könyvviteli rendszerünk elvi hibái miatt — még sok minden akadályozza.

A vállalatok ösztönzése önmagában nem oldja meg a gépkihhasználás kérdését, mert a kihhasználatlanságnak olyan objektív okai is vannak, amelyek gyökeres megoldása kormányzati feladat: elsősorban a belföldi és a nemzetközi profilmegosztás fejlesztése, valamint a műszaki adatok gépi feldolgozásának széles körű megszervezése. A vállalatok ösztönzése és a központi szervek intézkedéseinek összehangolt rendszere *együtt* eredményezheti csak a gépek kihhasználásának, a munka társadalmi termelékenységére ezen fontos tényezőjének számottevő megjavulását.

Kornai János:

A beruházások matematikai programozása

A könyv tárgya: matematikai módszerek alkalmazása a beruházások gazdaságosságának megállapítására, a beruházási döntések alátámasztására. A mű kizárólag olyan módszereket, számítási modelleket ír le, amelyek az adott tervezési, statisztikai és számítástechnikai lehetőségek mellett a gyakorlati tervezésben felhasználhatók.

A könyv elsősorban azoknak a gazdasági szakembereknek szól, akik valamilyen formában beruházásokkal foglalkoznak: beruházási előadóknak, tervosztályvezetőknek, a Beruházási Bank és a tervezőirodák közgazdászainak, akik maguk készítik ezeket a számításokat, a igazgatóknak, főmérnököknek, minisztériumi és tervhivatali vezetőknek, akik a beruházásokról döntenek.

Kornai munkája részletesen magyarázza a programozás közgazdasági alapfogalatait, fő fogalmait; ismerteti a kínálózó sokféle számítási módszert. A könyvnek ebből a jellegéből következik, hogy a matematikai programozásba való bevezetőként szolgálhat olyan közgazdászok, gazdasági vezetők számára is, akik nem beruházási döntésekhez, hanem más természetű gazdasági feladatok megoldásához kívánnak matematikai módszereket felhasználni.

A külkereskedelem optimalizálása tervgazdaságban*

I.

E tanulmány célja

a) röviden bemutatni a külkereskedelem rövid lejáratú optimalizálásának modelljét, amely ésszerű alapul szolgálhat tervgazdaságban a külkereskedelem volumenének, szerkezetének és irányainak (vagyis a külső piacok közti megoszlásának) meghatározására.**

b) bemutatni a modell alkalmazását a szocialista tervezésben; s végül

c) tájékoztatást adni a modell alapján végzett lengyel kutatásokról.

Egy központilag tervezett gazdaságban sem automatikus piaci mechanizmusról, sem a devizaárfolyamok szabad játékaról nem beszélhetünk; a hazai áru- és költségstruktúra pedig elkülönül a külföldi ár- és költségstruktúrától. A belső piacon érvényesülő árak az állami gazdaságpolitika eszközei, s (pozitív vagy negatív felhalmozási árkülönbözetek révén) lényegesen eltérnek a termelési költségektől, továbbá tartalmaznak az importált nyersanyagok hazai árképzéséből fakadó eltéréseket is. A végrehajtás szintjén felmerülő alternatív megoldási lehetőségek közti választásban az általános, felső szintű döntések a meghatározóak. Ilyen körülmények közt különös jelentőséggel bír a külkereskedelem hatékonyságának elemzése, hiszen az ésszerű döntések elvileg sokoldalú felső szintű számításokat feltételeznek.

Rövid lejáratú elemzésen itt olyan rövid (negyedéves, éves) időszakokra kiterjedő elemzést értek, amely időszakokon belül feltételezhető a termelési kapacitás állandósága.

Központilag tervezett gazdaságban a külkereskedelem tervezése szerves része a tervezés rendszerének. A kivitel és a behozatal hatékonyságának ismérvei a külkereskedelem elé tűzött céloktól függenek. Ha a cél a gazdasági növekedés alátámasztása a hozzá szükséges importtal, akkor a külkereskedelem áruszerkezetét a termékmérlegek, viszonylati

* Lengyelországban a külkereskedelem hatékonyságának vizsgálatára irányuló kutatások főleg három központban folynak, éspezdig:

– a Lengyel Tudományos Akadémia regionális tervezési bizottságán belül a termelés-telepítési szakbizottságban, Kazimierz Secomski professzor tudományos irányításával;

– az Állami Tervbizottságban, ahol a tudományos kutatást Kazimierz Secomski és Michal Kalecki professzorok irányítják. Az itt folyó kutatás elsősorban a Tervbizottság közgazdasági kutatócsoportjában folyik, Jozef Pajestka vezetésével;

– a Külkereskedelmi Minisztérium közgazdasági kutató csoportjában, Witold Trampczynski professzor irányításával.

** E modell feltételezéseinek részletes kifejtése, teljes matematikai szerkezete, valamint a hatékonysági mutatók gyakorlati levezetése megtalálható Trzeciakowski „A külkereskedelem folyó hatékonysága komplex elemzési rendszerének problémái” című munkájában. (Megjelent a Lengyel Tudományos Akadémia regionális tervezési bizottsága kiadásában. Varsó, 1961.)

szerkezetét pedig a külső piaconként összeállított fizetési mérlegek határozzák meg. Ha az elérendő célt így meghatároztuk, a döntő probléma a terv belső konzisztenciájának biztosítása a termékmérlegek és a devizamérlegek szemszögéből. Nem probléma viszont a külkereskedelem áru- és viszonylati struktúrájának optimalizálása.

Más azonban a helyzet, ha a külkereskedelemnek nemcsak a nélkülözhetetlen behozatal biztosítása a feladata, hanem a nemzetközi munkamegosztásból meríthető előnyök feltárása és ezáltal a tervezett szintű és szerkezetű nemzeti jövedelemhez szükséges társadalmi ösztönzők előfordítás csökkentése is. Ilyen cél esetén a probléma nem korlátozódik a tervnek termék- és devizamérlegek szempontjából való kiegyensúlyozására, hanem kibővül az árústruktúra és a viszonylati megoszlás optimalizálásának feladatával is. Ennek következtében a külkereskedelem folyó optimalizálásának átfogó modellje egyszerűen egy népgazdasági mérleg modellje is. Az ilyen modellből levezetett optimalizálási kritériumok lehetővé teszik a külkereskedelem volumenének, szerkezetének és viszonylati megoszlásának a központi tervező szerv által kitűzött alapvető célok alá rendelését.

Rövid időszakokban a külkereskedelemben felmerülő alternatívák közti választás köre a *meglevő* nyersanyagbázis és termelő kapacitások mellett elérhető optimális termelési program kiválasztására, valamint a behozatal és a kivitel megoszlásának a *meglevő* viszonylati korlátokat mérlegelő optimalizálására korlátozódik.

A tervcélokat a központi tervező szerv határozza meg, s egyedül ez a szerv rendelkezik olyan teljes tájékozottsággal a népgazdaság helyzetéről, amely a kitűzött célok hatékony megvalósításának feltétele. Ugyanakkor nem hozható meg a részletcélokra vonatkozó valamennyi döntés központi szinten. A tervező szerv csak korlátozott ismeretekkel rendelkezik az optimumszámítás paramétereinek részleteit illetően. Ezért sok a rendelkezésre álló erőforrások elosztására vonatkozó döntést a termelőegységekben hoznak meg, mivel ott ismerik a technológia részleteit, a termelőkapacitások korlátait és a kapacitások, valamint a nyersanyagok alternatív hasznosítási lehetőségeit.

A részletdöntések decentralizálásának szükségessége különösen kirívó a külkereskedelemben. Már a számítások belföldi paraméterei kapcsán is nagyban korlátozza az ésszerűen központossítható döntések körét az a körülmény, hogy lehetetlen valamennyi részletadat központi felmérése; a külkereskedelemben ehhez járul még az a nehézség is, hogy a tervező szervnek nincs befolyása az olyan „külső” paraméterekre, mint a világpiaci árak, a nemzetközi piacokon érvényesülő kereslet és kínálat stb. A külkereskedelem áruszerkezetére és viszonylati irányaira vonatkozó döntések rendszeresen elmaradnak e paraméterek ingadozásai mögött, s ez állandó forrása lehet az ésszerűtlen döntéseknek. Ezért szükségesnek látszik a központi tervező szerv hatáskörének egy részét átadni a vállalatoknak. Ugyanakkor ahhoz, hogy az alsó szintű döntések összhangban legyenek az általános gazdasági helyzettel, központi utasítások szükségesek, amelyek a terv népgazdasági szempontból legelőnyösebb teljesítését hivatottak előmozdítani. Az ilyen központi intézkedések, a terv részletutasításaival együtt, a hatékonyság általános kritériumát képezhetik, mivel az optimalizálás szintetikus paramétereit tar-

talmazzák. E paramétereket a központi szerv átfogó számítások alapján alakítja ki, tekintetbe véve a gazdaságpolitika aktuális célkitűzéseit.

A hatékonysági elemzés rendszere ezért elsősorban a központi szinten folyó rövid lejáratú tervezéshez szükséges operatív hatékonysági kritériumok és a végrehajtás szintjén szükséges optimalizálási kritériumok meghatározására irányul.

A külkereskedelmi volumen, árstruktúra és viszonylati megoszlás rövid lejáratú optimalizálásának általános modellje*

Feltételezések és fogalmak

A jelen modellalkotás kiinduló pontja: ki kell elégíteni a központi tervben meghatározott mértékben a fogyasztási és beruházási javakra irányuló végső keresletet, miközben törekedni kell a munkaráfordítások minimalizálására. Lehetőségek a tekintetben vannak, hogy a végső kereslet egyaránt kielégíthető hazai termelésből és a külkereskedelem útján (a készletek és a tartalékok beletartoznak a végső keresletbe), vagyis a nemzeti jövedelemnek a központi fejlesztési tervben meghatározott nagyságát és szerkezetét direktíva jellegű kiinduló adatnak tekintjük, amely meghatározza a fennmaradó paraméterek közti választás optimumát. A probléma tehát abban van, hogy a különféle termékek termelését és külkereskedelmét olyan szinten állapítsuk meg, amely mellett a terv szerinti végső kereslet minimális társadalmi munkaráfordítással elégíthető ki. Így tekintve a problémát, a központi szerv által kitűzött célok *direktívák*, amelyek ésszerű értékelése (ex post) azon az alapon történik, hogy e kiinduló célok mennyire bizonyulnak megfelelőnek a modellba közvetlenül fel nem vett kritériumok (teljes foglalkoztatottság, pénzügyi egyensúly stb.) szempontjából.

A minimalizálandó társadalmi munkaráfordítások mérése munkaórákban történik, szorozva az érvényes bértételekkel.

A meghatározott fázisban felmerülő feldolgozási költségek (c_k) fogalma mellett használatos a „halmozott költségek” (C^*_k) fogalma is, amely a modellben a megelőző termelési fázisokra is kiterjedő kumulált összráfordítások pontos mércéjéül szolgál. A „halmozott költségek” tehát az utolsó fázis feldolgozási költségeit és anyagköltségeit tartalmazzák. Ezeket az anyagköltségeket az adott termékhez tartozó valamennyi megelőző termelési fázisban felmerült kumulált munkaköltségekkel fejezik ki.

A munkaköltségek a modellben nem tartalmazzák az amortizációt. A meglévő termelési kapacitásokra vonatkozó beruházási kiadások ugyanis már a múltban megtörténtek, s így a folyó számításokban az amortizáció nagysága független a meglévő kapacitások kihasználtsági fokától (és használatuk módjától), ezért nem is érinthetik az optimális megoldásra vonatkozó választást.

A javasolt modellben alkalmazott lineáris programozási technika konstans technikai koefficienseket feltételez. Elvonatkoztatunk a ter-

* Felhívjuk olvasóink figyelmét arra, hogy a Közgazdasági Szemle 1960. júliusi számában Simon György és Kondor György „A külkereskedelmi kapcsolatok optimalizálása” című cikkükben az itt kifejtetthez sok tekintetben hasonló optimalizálási modellt javasoltak. (Szerkesztőség)

melés méreteitől függő költségszint-változásoktól, valamint a kereslet és a kínálat rugalmasságától is.*

A központi tervező szerv céljai azonban nem korlátozódnak a végső kereslet meghatározására; egyes vonatkozásokban „a priori” meghatározzák a termelés, valamint a behozatal és a kivitel szintjét is, ami korlátozza vagy módosítja a nemzetközi munkamegosztás optimumszámításának hatókörét, éspedig a következő szempontokból:

a) Az ország saját ipari bázisa fejlesztéséhez szükséges a megfelelő fejlesztési arányok biztosítása, a külső tényezőktől és a kereskedelmi ciklusoktól függetlenül gondoskodni kell az állandó gazdasági növekedésről.

b) Protekcionista jellegű kiinduló feltételeket is mérlegelnek, különös tekintettel azokra a gyorsan fejlődő iparágakra, amelyekben a munka hatékonysága egyelőre alacsony, de a jövőben várhatóan eléri a nemzetközi hatékonysági színvonalat.

c) Figyelembe kell venni az állam gazdaságpolitikájában érvényesülő folyó törekvéseket, mint amilyenek a teljes foglalkoztatottság, a nemzetközi kötelezettségek, a gazdasági egyensúlyhiány leküzdése stb.

A modellben alkalmazott jelölések a következők:

- P_k — a k-adik termék iránti végső kereslet,
- x_k — a k-adik termék hazai termelési szintje,
- y_k^{Er} — a k-adik termék exportja r-edik piacra (természetes mértékegységben mérve),
- y_k^{Ir} — k-adik termék importja r-edik piacról.

Meg kell még jegyezni, hogy az optimumszámítás rendszerében P_k konstans paraméter, míg x_k , y_k^{Er} és y_k^{Ir} változók. A fenti a, b és c pontokban említett esetekben azonban ezek az értékek is előre megállapított szinten kerülnek be a modellbe.

A hatékonyság ésszerű kritériumai csak úgy ismerhetők fel, ha a rendszerbe beépítjük a közgazdasági szempontból fontos feltételeket és korlátokat. Ezek:

— a kereskedelmi mérlegegyensúly feltétele a különböző (r-rel jelölt) külföldi piacokon, meghatározott devizaegyenlegek (λ^r) elérése céljából;

— a hazai termelés b_k -val jelölt korlátai (meglevő termelőkapacitások, nyersanyagok, a rendelkezésre álló szakképzett munkaerő stb.);

— a kereslet π_k^{Er} -val, és a kínálat π_k^{Ir} -val jelzett korlátai az r-edik külföldi piacon;

— az exporttermékek d_k^E , és az importtermékek d_k^{Ir} jelzésű világpiaci árai;

— a termelés technológiai összefüggései, vagyis a koefficiens-matrix (a_{ij}).

A modell formai szempontból „nettó” rendszerű,** így $a_{kk} = 1$, viszont $a_{kj} < 0$, ha $k \neq j$; a_{kj} (ha $k \neq j$) jelenti a k-adik termékből egy-egynyi j-edik termék termeléséhez az utolsó termelési fázisban szükséges mennyiséget, negatív előjellel.

* A termelés méreteitől függően változó költségszintekre, valamint a keresleti és kínálati rugalmasságra vonatkozó tanulmányok most folynak; ezek a szocialista országok közti nemzetközi munkamegosztás hatékonysági feltételeinek meghatározására, továbbá a külkereskedelem hosszú távú tervezésében alkalmazható optimalizálási modellra irányulnak.

** Mint látjuk, Trzeciakowski „nettósított” termelési koefficienseket használ. Ezek használata az általános tárgyaláshoz nem nélkülözhetetlen. A ráfordítási koefficiensnek és a belőlük levezetett többi adatok is az egyes ágazatok kibocsátott termelésére vonatkoznak. (Szerkesztőség.)

Ezért

$$\sum_{j=1}^n a_{kj}x_j = x_k + \sum_{\substack{j=1 \\ j \neq k}}^n a_{kj}x_j$$

A jobboldal első tagja a k-adik termék termelését adja, a második pedig — negatív előjellel — a k-adik termék közvetett felhasználását tünteti fel.

Ezért $\sum_{j=1}^n a_{kj}x_j$ a k-adik termék végső termelését jelenti.

A külkereskedelmi volumen, árstruktúra és viszonylati megoszlás rövid lejáratú optimalizálásának átfogó problémája ekonometriai formában a következőképpen fogalmazható meg:

A kereskedelmi egyensúly feltétele az r-edik viszonylatban a következő:

$$\sum_{k=1}^n d_k^{Er} y_k^{Er} - \sum_{k=1}^n d_k^{Ir} y_k^{Ir} \geq \lambda_r \quad (r = 1, 2 \dots m)$$

(Az egyes viszonylatok kereskedelmi mérlegegyenlegének egyenlőnek vagy nagyobbak kell lennie, mint λ_r .)

A fogyasztási és beruházási javakra irányuló végső kereslet kielégítésének feladata:

$$\sum_{j=1}^n a_{kj}x_j + \sum_{r=1}^m y_k^{Ir} - \sum_{r=1}^m y_k^{Er} \geq P_k \quad (k = 1 \dots n)$$

(Az egyes termékek végső termelése, hozzáadva a behozatalt, s levonva belőle a kivitel, nem lehet kisebb a P_k -val jelölt szükségletnél.)

A termelés a következő határok között kell hogy maradjon:

$$0 \leq x_k \leq b_k.$$

A kivitel a k-adik termékből az r-edik piacra nem haladhatja meg az ezen a piacon e termék iránt megnyilvánuló keresletet:

$$0 \leq \pi_k^{Er} \leq \frac{Er}{k}$$

A behozatal k-adik termékből az r-edik piacról szintén nem haladhatja meg az illető termék kínálatát ezen a piacon:

$$0 \leq y_k^{Ir} \leq \pi_k^{Ir}$$

Az optimalizálás kritériuma a hazai összes költség minimalizálása:

$$\sum_{k=1}^n c_k x_k = \text{minimum.}$$

A költségek fenti minimalizálása úgy is kifejezhető, mint a devizanyeresség adott költség szint melletti maximalizálása.

Optimális megoldás esetén a külkereskedelmi mérlegegyenlegeknek egyenlőeknek kell lenniök az λ_r -ekkel, a végtermékeknek pedig a P_k -kkal.

A gazdaság kapcsolódó tevékenységekre való bontása, mint az átfogó modell gyakorlati megoldására vezető módszer alapja

A külkereskedelem hatékonyságának vizsgálatára Lengyelországban eddig alkalmazott módszerek az egyes termékek termelését a gazdaság többi részétől elszigetelten kezelték. Újabban azonban egyre inkább tért hódít annak felismerése, hogy mindig kölcsönös technológiai és gazdasági összefüggésekkel van dolgunk. Ezen összefüggések mérlegelésének elmulasztása elvileg hibás hatékonysági kritériumokhoz vezet. Egy gyorsan fejlődő gazdaságban, ahol a termelőkapacitások és a nyersanyagellátás rendszerint korlátozó tényezőkként érvényesülnek, az ésszerű döntések központi problémája az alapvető technológiai és gazdasági összefüggések megfelelő számításba vétele, beleértve a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló termelési tényezők alternatív felhasználási lehetőségeinek kellő mérlegelését.

A fentebb vázolt átfogó optimumszámítási modell kiterjed a technológiai és a gazdasági összefüggésekre, illetve korlátozó feltételekre egyaránt, gyakorlati alkalmazása azonban átlíthatatlan számítástechnikai nehézségekbe ütközik.

A termékek számának — aggregálás útján történő — csökkentése (*elvben*) utat nyit a probléma elektronikus számítógépekkel való megoldása irányában, ám az így nyert eredmények a külkereskedelem gyakorlati tervezése szempontjából keveset érnek, mivel nem konkrét termékekre, hanem termékcsoportokra vonatkoznak. A devizaárak, a kereslet és a kínálat, a termelés korlátai, a termelőkapacitások és a termelési költségek pedig meghatározott termékekre vonatkoznak, nem pedig termékcsoportokra. Ezért nem támaszkodhatunk ilyen aggregált adatokra.

Ebből a megfontolásból kifolyóan került előtérbe a gazdaság kölcsönösen összefüggő tevékenységi csoportokra való felbontásának a módszere. Mivel nincsenek megfelelő számítástechnikai eszközeink arra, hogy az egész gazdaságban létező *valamennyi* összefüggést számításba vegyünk, továbbá mivel arra törekedtünk, hogy a külkereskedelem tárgyát képező konkrét termékekkel operáljunk, olyan módszert alkalmaztunk, amely számításba veszi az adott csoporton belüli tevékenységek fő, lényeges összefüggéseit, de mellőzi a kevésbé fontosakat, amelyek csak költségtényezőként szerepelnek.

Feltételezzük, hogy minden termék két osztályba sorolható:

(a) termékek, amelyek meghatározott (a_i) csoporton belül kölcsönösen függenek egymástól; következőképp a különböző csoportokhoz tartozó termékek függetlenek egymástól; feltételezzük azt is, hogy ezen (a) jelzésű osztályhoz tartozó termékek nem szolgálnak a (b) osztályba sorolt termékek nyersanyagául;

(b) termékek, amelyek nem korlátozzák más termékek kibocsátását.

A fenti séma elvben kiterjeszthető az egész gazdaságra. Gyakorlati alkalmazhatósága azonban azon múlik, hogy

— felosztható-e a gazdaság operatív számítások végzésére alkalmas eléggé kis csoportokra;

— megoldható-e az összevonások szükséges fokú mellőzése a probléma túlzott leegyszerűsítése nélkül.

A fő nehézséget az okozza, hogy az alapvető nyersanyagok (szén,

energia, acél) a gyakorlatban a tőlük függő tevékenységek oly nagy csoportjait hozzák létre, hogy azok kezelése számítástechnikailag lehetlenné válik. A jelen kutatás eredményeképpen meghatároztuk azokat a matematikai feltételeket, amelyek alatt megengedhető ezeknek az alapvető nyersanyagoknak a (b) osztályba való sorolása, tehát azok közé a tevékenységek közé, amelyek nem korlátozzák (illetve pontosan meghatározható módon korlátozzák) a termelés többi részét.

A (b) osztály körének gazdasági értelmezése kiterjeszhető az olyan nyersanyagokra, amelyekből elegendő termelőkapacitással rendelkezünk a közbelső és végtermékekben mutatkozó hazai szükséglet, valamint a külkereskedelmi igények kielégítéséhez. A több termékcsoporthoz összekapcsoló alapvető nyersanyagok ármegállapítása — az érvényes feltételektől függően — vagy a hazai költségek alapján történik, vagy — export-, illetve import-alternatívák esetén — az export- (import-) áraknak megfelelően.

E feltételezések alapján matematikailag bizonyítható, hogy az optimalizálás általános modellje átalakítható egy formailag analóg új optimumszámítási feladattá. De az új modell koefficiens-matrixában (a_{kj} csak azoknak az „(a) osztály”-hoz tartozó termékeknek a ráfordításait tükröző koefficiensek maradnak változatlanok, amelyek adott α_i csoporton belüli forgalomra vonatkoznak. Az (a) osztályhoz tartozó termékekre vonatkozó összes többi koefficiens (tehát azokat a koefficienseket, amelyek az (a) osztályon belüli különféle csoportokhoz tartozó termékek közötti felhasználási kapcsolatokra vonatkoznak), valamint a (b) osztállyal kapcsolatos koefficienseket 0-nak írjuk, kivéve a diagonálist, amely egységekből áll.

Egyidejűleg, a minimalizálandó kifejezésben a c_j -vel jelölt fázisköltség a (b) osztályhoz tartozó termékek tekintetében „halmozott költség”-re (c_j^*) módosul. Az (a) osztályba sorolt termékek fázisköltsége (c_j) a termék halmozott költsége és az ugyanazon csoportba tartozó nyersanyagok halmozott költségeinek összege közti különbségre változik át. Ez tehát a termékhez tartozó utolsó termelési fázis költsége, hozzáadva az e fázisban szükséges (b) osztályba sorolt nyersanyagok halmozott költségeit.

$$c_j^+ = \begin{cases} c_j - \sum a_{kj} c_j \\ c_j^* \end{cases} \text{ (b)}$$

ahol a jobboldal felső sora az (a) csoporthoz, az alsó sor pedig a (b) csoporthoz tartozó cikkekre vonatkozik.*

A vázolt módszer első megközelítése a népgazdaság részekre bontására irányuló komplex módszernek. A közölt feltételezések alapján a külkereskedelmi volumen, árustruktúra és viszonylati megoszlás optimalizálásának teljes rendszere a következő módon foglалható matematikai rendszerbe:

$$\sum_{k=1}^n d_k^{Er} y_k^{Er} - \sum_{k=1}^n d_k^{Ir} y_k^{Ir} = \lambda_r$$

$$\sum_{\alpha i} a_{ki} x_j + \sum_{r=1}^m y_k^{Ir} - \sum_{r=1}^m y_k^{Er} = P_k$$

* Az a_{kj} , mint láttuk, a ráfordítások *negatív* koefficienseit jelöli. Ezért a képlet jobb oldalának felső sora a közvetlen ráfordítások és a többi szektorból eredő halmozott költségek *összegét* jelenti. (Szerkesztőség)

ahol k az (α_i) termékcsoporthoz tartozó cikkekre vonatkozik.

$$x_k + \sum_{r=1}^m y_k^{Ir} - \sum_{r=1}^m y_k^{Er} = P_k,$$

ahol k a (b) csoporthoz tartozó cikkeket, x_j pedig a (b) csoporthoz tartozó cikkek esetében a termelőfogyasztással csökkentett teljes termelést jelenti.

Továbbá,

$$0 \leq x_k \leq b_k; \quad 0 \leq y_k^{Ir} \leq \pi_k^{Ir}; \quad 0 \leq y_k^{Er} \leq \pi_k^{Er};$$

és a feladat:

$$\sum_{j=1}^n c_j^+ x_j = \text{minimum}$$

A korlátozó feltételek további kiküszöbölésére irányuló kutatások most vannak folyamatban.

Egyes vizsgálatok azt bizonyították, hogy a teljes rendszertől függetlenül is lehetséges egyes kiemelt termékcsoportok elemzése, következésképp, lehetséges egy sor külön álló optimumszámítási feladat megoldása egyes csoportokra, az egész gazdaságra vonatkozó optimalizálási probléma megoldása helyett.

Az egymástól függő termékek csoportjának optimalizálási problémáját matematikailag a következőképp írhatjuk fel:

$$\sum_{\alpha_{i_0}} a_{kj} x_j - \sum_{r=1}^m y_k^{Er} + \sum_{r=1}^m y_k^{Ir} = P_k$$

$$0 \leq x_k \leq b_k; \quad 0 \leq y_k^{Ir} \leq \pi_k^{Ir}; \quad 0 \leq y_k^{Er} \leq \pi_k^{Er};$$

$$\sum_{r=1}^m M_r \sum_{\alpha_{i_0}} \left(d_j^{Er} y_j^{Er} - d_j^{Ir} y_j^{Ir} \right) - \sum_{\alpha_{i_0}} c_j^+ x_j = \text{maximum.}$$

Az M_r paraméter („az árstruktúra és a viszonylati megoszlás gazdaságossági árfolyammutatója”) az r -edik piacon egységnyi deviza megszerzéséért belföldi költségekben szükséges határráfordítást jelenti.* Ezt a paramétert olyan szinten állapítják meg, hogy a kölcsönösen függő termékcsoportokra kidolgozott optimális terv az r -edik piacon megkívánt kereskedelmi mérleget eredményezze.

A fenti levezetés szerint tehát az optimalizálás kritériuma a társadalmi ráfordítások tekintetében minél nagyobb megtakarítás elérése a külkereskedelem révén, a kölcsönösen függő tevékenységek meghatározott körén belül. A lehetséges alternatívák közül arra esik a választás, amelyikhez a legtöbb ilyen jellegű megtakarítás tartozik. Így az egész rendszer helyett külön álló csoportproblémákat kell megoldani, amelyek immár számítástechnikailag is kezelhetők.

* Trzeciakowski ezen a helyen bevezeti az árfolyamok határköltségen való értékelését. Ugyanakkor a termelési költségeket halmozott átlagos költségeknek fogja fel. Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy egy későbbi – K. Rey-jel és J. Mycielskivel közösen írt – cikkében Trzeciakowski már a termelési ráfordításokat is határköltségekként kezeli. (Szerkesztőség.)

A külkereskedelem viszonylati megoszlásának folyó optimalizálási modellje* (Viszonylati politika)

A külkereskedelmi volumen, áruszerkezet és viszonylati megoszlás általános optimalizálási modellje után szeretném körvonalazni a külkereskedelmen belüli „viszonylati politikának” az e területen dolgozó tervező gyakorlati szükségleteivel összhangban kialakított optimalizálási modelljét.

A hazai termelés általános szintje és árustruktúrája nem változtatható olyan rugalmasan, mint ahogy az árak, a kereslet és a kínálat fluktuál a külföldi piacokon, s ahogy az egyes piacokkal folytatott kereskedelem egyensúlyával kapcsolatos folyó feladatok megkívánják. Innen ered a „relációs politika” optimalizálási modellje iránti szükséglet a külkereskedelem tervezésében. E modell alapját a központi tervező szerv által meghatározott, az export és az import volumenére és áruszerkezetére vonatkozó célok képezik.

A világkereskedelem jelenlegi korlátai mellett a behozatali és a kiviteli árak viszonylagos szintje nagyon jelentős eltéréseket mutat. A rögzített hivatalos devizaárfolyamok nem szolgálhatnak kielégítő alapul a vásárlások, illetve az eladások gazdaságosságának — a behozatal és a kivitel viszonylati irányainak ésszerű megválasztása céljából végzendő — elemzéséhez.

Ezzel kapcsolatban a tárgyalta modell jelölései közé még a következőket kell felvenni:

Y_i^E — az i -edik áru összes kivitele, összhangban az exporttervvel (az exportlista N tételt tartalmaz).

Y_k^I — a k -edik termék összes importja, amint azt az importterv előírja (az importlista N tételt tartalmaz).

$r = 0$ — az a piac, amelynek devizáját bázisul választottuk (összesen $m + 1$ piac van).

Feltételezéseinknek megfelelően:

$$\sum_{r=0}^m y_k^{Ir} = Y_k^I \quad \text{és} \quad \sum_{r=0}^m y_i^{Er} = Y_i^E.$$

A külkereskedelmi tervező komplex feladata a külkereskedelem regionális megoszlására irányuló optimumszámítás kritériumainak meghatározásakor abban van, hogy a lehető legkisebb exporttal kell biztosítani az importterv teljesítését, miközben piaconként is egyensúlyban kell tartani a külkereskedelmi mérleget. Ilyen helyzetben az előírányzott import ellentételül szolgáló export csökkentése pótlólagos behozatal fedezetéül szolgálhat bármely kiválasztott piacról, avagy lehetővé teheti a devizatartalékok növelését. Nyilvánvaló, hogy a tartalékolni kívánt deviza megválasztása egyúttal annak a piacnak a megválasztását is jelenti, amelyikről pótlólagosan importálni szándékozunk.

A külkereskedelmi tervező feladata ezért a viszonylati politika optimalizálásakor arra irányul, hogy olyan viszonylati megoszlást irányozzon elő a külkereskedelmen belül, amely mellett valamely kiválasztott piacon maximális kereskedelmi mérlegtöbblet érhető el, miközben egyidejűleg teljesülnek az előírányzott behozatali célok, s a többi külföldi piac vonatkozásában is megvalósulnak a kívánt egyensúlyi feltételek.

* Vö. a szerző „A külkereskedelem viszonylati megoszlásának optimalizálási modellje” című cikkével, *Gospodarka Planowa*, 1960. 8–9. szám.

Azt a követelményt, hogy valamely kiválasztott piacon maximálizáljuk a kereskedelmi mérleg többletét, matematikailag a következőképpen fejezhetjük ki:

$$\sum_{i=1}^L d_i^{Eo} y_i^{Eo} - \sum_{k=1}^N d_k^{Io} y_k^{Io} = \text{maximum.}$$

A teljes maximalizálási séma így a következő lesz:

$$\sum_{r=0}^m y_k^{Ir} = Y_k^I; \quad \sum_{r=0}^m y_i^{Er} = Y_i^E \quad \left(\begin{array}{l} k = 1, 2, N \\ i = 1, 2, L \end{array} \right)$$

$$\sum_{l=1}^L d_l^{Er} y_l^{Er} - \sum_{k=1}^N d_k^{Ir} y_k^{Ir} = \lambda_r;$$

$$0 \leq y_k^{Ir} \leq \pi_k^{Ir}; \quad 0 \leq y_i^{Er} \leq \pi_i^{Er};$$

$$\sum_{i=1}^L d_i^{Eo} y_i^{Eo} - \sum_{k=1}^N d_k^{Io} y_k^{Io} = \text{maximum.}^*$$

Annak vizsgálatára, hogy az export- és importszint változásai hogyan hatnak az optimális megoldásra, szolgál a „külkereskedelem viszonylati megoszlásának árfolyammutatói” fogalma (K^r) és ezek kiszámításának módszere. A K^r olyan paraméter, amelyet az egész rendszer optimalizálása céljából használunk. Ezek az aránymutatók az egységül választott devizabázis és a különféle piacok devizái közötti arányt szám-
szerűsítik.

A „viszonylati megoszlás árfolyammutatói” segítségével csak akkor maximalizálhatók a külkereskedelemből származó előnyök, ha ezeket a mutatókat a külkereskedelem tervezett áruszerkezete, valamint a kereslet, a kínálat és az áralakulás reális felmérése alapján számították ki, kellően mérlegelve egyúttal a külkereskedelmi mérlegegyensúly piacként változó igényeit. Így a viszonylati megoszlás árfolyammutatói nem esnek egybe a vásárlóerő-paritásokkal. A viszonylati megoszlás árfolyammutatóinak kiszámítása lehetővé teszi a különféle piacok árainak összehasonlítását a bázisul választott devizában kifejezve, s ebből következően a viszonylati elosztás gazdaságossági értékelését.

Bizonyítható, hogy optimális megoldásra törekedve minden termékből úgy kell felhasználni az exportra rendelkezésre álló árualapot, hogy az értékesítést fokozatosan a „legdrágább” piacokon kezdjük (ahol az elérhető exportár és a viszonylati megoszlás árfolyammutatójának szorzata a legnagyobb), míg a tervezett importot fokozatosan a „legolcsóbb” piacokon kell kezdeni (ahol az importár és a viszonylati megoszlás árfolyammutatójának szorzata a legkisebb). Bizonyítható továbbá az is, hogy egy áruszerkezet és viszonylati megoszlás szempontjából egyaránt optimális tervben a K^r viszonylati aránymutatók egymásközi arányai megegyeznek az M^r mutatók (az r -edik piacon egységnyi deviza megszerzéséért szükséges határráfordítások) egymás közti arányaival.

Ez is mutatja, hogy a külkereskedelem viszonylati megoszlásának optimalizálási modellje része a külkereskedelem általános — e cikk elején kifejtett — optimalizálási modelljének.

* Itt feltételeztük, hogy a külkereskedelmi mérleget minden ország viszonylatában külön-külön egyensúlyban kell tartani. A számítási módszer természetesen több országot átfogó devizablokkokra is alkalmazható.

A modell-elemzés gyakorlati alkalmazása*

Az elméleti elemzés a külkereskedelem folyó hatékonysága számítására vonatkozó általános ismérvekhez és marginális hatékonysági mutatók rendszeréhez vezetett. Lehetségesnek mutatkozott az is, hogy módszert dolgozzunk ki e mutatók kiszámítására és az operatív külkereskedelmi tervek optimalizálására. Ez az elméleti konstrukció elvezetett egy sor gyakorlati következtetéshez, amelyek a külkereskedelmi hatékonyság folyó elemzésének komplex rendszerére és a külkereskedelmi áruszerkezet, illetve viszonylati struktúra tervezésének módszereire vonatkoznak.

Azoknak a feladatoknak és feltételeknek a meghatározása, amelyeknek a hatékonysági mutatók e rendszere meg kell hogy feleljen, továbbá kiszámítási módszerük levezetése, lehetővé teszi a külkereskedelem optimalizálására szolgáló e központi paraméterek statisztikai meghatározását is (mindenesetre némi gyakorlati egyszerűsítésekkel). Az optimumszámítás e szintétikus paramétereivel a központi tervező rugalmas eszköz birtokába jut a hatékony kereskedelmimérleg-politika kialakításához, olyan eszközhöz, amely szoros kölcsönös függésben van a külkereskedelem árustruktúrájának és viszonylati megoszlásának alakulásával.

Az M^r árfolyammutató felemelése az export fokozásához és az import csökkenéséhez vezet az illető piacon, s ezáltal pozitív irányban változtatja meg a kereskedelmi mérleget. Az M^r mutató optimális értéke együttjár az illető piacra előírányzott L^r kereskedelmi mérlegegyenlőssel. Az így levezetett általános optimalizálási kritérium fontos eszköze a külkereskedelmi és az iparvállalatoknak adandó direktívák kitűzésének. Jó eszköz a lehetséges alternatívák közötti legjobb változat kiválasztásához is.

Ha a terv valamely adott változatának összevont devizahozamát (D) mint az exportból származó összes devizabevétel és az importra fordított összes devizakiadás különbségét határozzuk meg, míg az összevont belöldi költségeket (K) a termelő tevékenység összevont költségeként definiáljuk, akkor az optimalizálás általános kritériuma így írható fel:

$$\sum_{r=1}^m M^r D^r - K = \text{maximum.}$$

Amint azt már e cikk elején is említettem, a külkereskedelmi szerkezet rövid lejáratú optimalizálása főleg a meglévő üzemekben termelt javak optimális választékára irányuló döntéseket tartalmaz. Ennek során rendszerint az összevont termelőkapacitás vagy a nyersanyagellátás korlátaiba ütközünk. A döntések helyes meghozatalához ismerni kell a külföldi kereslet és kínálat helyzetét, a devizaáralakulását és a különféle lehetséges változatok költségkihatásait. Mindeme adatok tekintetében a termelő üzem és a szakosított külkereskedelmi vállalat rendelkezik a legjobb tájékozottsággal. Támaszkodva tehát az optimalizálás kritériumára és az M^r paraméterekre, az illetékes ipari és külkereskedelmi vállalatok rendelkeznek mindazokkal a kiinduló adatokkal, amelyek a népgazdasági szempontból legelőnyösebb megoldás kiválasztásá-

* Lásd a szerző „A külkereskedelmi folyó hatékonyság elemzésének komplex rendszere és problémái” című cikkét. Gospodarka Planowa. 1960. 4-5. sz., és „A folyó hatékonyság és tervezés feltételei” című cikkét, Handel Zagraniczny, 1961. 7. sz.

hoz szükségesek. Ez rendkívül fontos tényezője az exporttevékenység megjavításának termelői szinten.

Miközben arra törekednek, hogy minél nagyobb megtakarítást $\sum_{r=1}^m M^r D^r - K$), érjenek el, a külkereskedelmi vállalatok kiválaszthatják a legjobb megoldásokat, míg a központi tervező szerv központi utasítás jellegű, de egyúttal rugalmas módon írhatja elő az általános számításokból levezetett direktíváit, amikor tudniillik megállapítja az M^r árfolyammutatókat.

Az általános kritérium a gyakorlatban alkalmazható:

- együttesen a hagyományos számítási módszerekkel,
- automatizált elektronikus számítógépek és műveletkutatói (operational research) módszerek alkalmazásával párhuzamosan,
- s végül, az optimalizálандó rendszer valamely homogén termékcsoportjára kidolgozott részletkritériumok segítségével.

Újabban mindeme módszerek használatára sor került már, a választás közülük a hatékonysági elemzés konkrét feltételeivel kapcsolatos.

Olyan esetekben, amikor olyan alternatív megoldások közül kell választani, amelyekhez viszonylag egyszerű kölcsönös termelési kapcsolatok tartoznak, illetve ha a lehetséges alternatívák számát a meglévő feltételek eleve korlátozzák, az illető ágazat szakemberei számára nem okoz különösebb nehézséget a maximális megtakarítás elérésére irányuló számítási módszer alkalmazása.

Olyankor, amikor nagyon bonyolult, szövevényes felhasználói kapcsolatokat kell mérlegelni, műveletkutatói módszerek alkalmazására kerül sor, elektronikus számítógépek felhasználásával.*

Bár még messze vagyunk a műveletkutatói módszerek általános felhasználásától, az eddigi — kiválasztott termékcsoportokra elvégzett — kísérleti számítások alapján is megállapítható, hogy az elért eredmények, tekintetbe véve a költségeket és a devizakihatásokat, igazolták e módszerek tervezési célokra való felhasználásának hasznosságát.

Ha egyes termékcsoportok vonatkozásában lehetőség nyílik lényeges egyszerűsítő feltételezésekre, aminek folytán egyes korlátozó feltételek figyelembevétele mellőzhető, illetve egyszerűbb (összevont) feltételekkel helyettesíthető, az általános optimalizálási rendszer közvetlen elemzési feltételek sémájává egyszerűsödik, amelynek keretében az ilyen homogén termékcsoportok gazdaságossága viszonylag egyszerű mutatószámok segítségével mérhető.**

Ilyen gazdaságossági mutatószámokat (például a hazai és az importált nyersanyagok feldolgozására; olyan termékekre, amelyek nem korlátozzák egymást, továbbá a termelőfolyamat egymást követő fokozatait képviselő termékekre) széles körben alkalmaznak ez idő szerint Lengyelországban a külkereskedelmi vállalatok.

Ezek a példák és megfontolások azt mutatják, hogy szocialista gazdaságban fontos gyakorlati lehetőségei vannak a modell-analízisnek.

* Lásd W. Piaszsynski cikkét a műveletkutatói módszerek alkalmazásáról a külkereskedelemben. *Gospodarka Planowa*. 1961. 5. sz.

** A külkereskedelmi optimalizálási modellből először J. Pajestka vezetett le gazdaságossági mutatószámokat „A külkereskedelem-gazdaságossági számítások problémái” című cikkében. *Ekonomista*. 1957. 5. sz. E mutatószámok felhasználási lehetőségeinek és korlátainak korrekt matematikai levezetését J. Mycielski és K. Rey adták; erről szóló tanulmányuk ez év folyamán jelenik meg a Lengyel Tudományos Akadémia regionális tervezési bizottságának kiadásában.

A szarvasmarha-tenyésztés és -hizlalás új módszereinek gazdaságossága

A mezőgazdasági technika világszerte kibontakozó gyors fejlődésének egyik jellemző vonása, hogy az állattenyésztésben is egyre kiterjedtebben alkalmazzák a tudományosan megalapozott korszerű technikát.

Az állattenyésztésnek egyik legfontosabb ágában, a szarvasmarha-tenyésztés és -hasznosítás területén is rohamos fejlődésnek lehetünk szemtanúi. A szarvasmarha-tartás új módszerei gyökeresen megváltoztatják a több száz éves hagyományokat, és megteremtik a korszerű nagyüzemi tartás feltételeit.

A korszerű, új szarvasmarha-tartási módszerek alapvető célja egyre több állati termék (hús, tej, tejtermék, bőr) előállítására. Egyfelől az élelmezési igények növekedése, másfelől a fogyasztás szerkezetének egészségesebb irányú eltolódása az állati termékek termelésének gyors növelését sürgeti az egész világon. A hagyományos tenyésztési és hasznosítási módszerek keretei már szűknek bizonyultak ahhoz, hogy az állati termékek iránti rohamosan növekvő igényeket kielégítsék. Mintegy két évtizede kísérleteznek olyan módszerekkel, amelyek általános elterjedése ugrásszerű fejlődést eredményez.

A régi tartási módszerek megváltoztatásának említett célja elválaszthatatlanul összekapcsolódik a gazdaságosságra, a munkatermelékenység növelésére, a tartási költségeknek, az állati termékek önköltségének csökkentésére való törekvéssel, a termékek minél olcsóbb előállításával.

A szocialista országokban az említett feladat megvalósítását főleg a lakosság igényeinek jobb kielégítése sürgeti. A munkatermelékenység fokozását és a költségek csökkentését az

állattenyésztési dolgozók munkájának megkönnyítése, a lakosság olcsóbb termékekkel való ellátása, a szocialista mezőgazdasági üzemek jövedelmezőségének növelése teszi szükségessé. Tehát nálunk valamely új módszer bevezetését úgy kell megítélni, hogy azzal a gazdaságosság figyelembevételével minél nagyobb termelési eredményt érjünk el, minél több tejet, húst stb. termeljünk.

Az új, korszerű szarvasmarha-tenyésztési, illetve hasznosítási technológia Magyarországon — főleg az állami gazdaságokban — néhány vonatkozásban már meghonosodott, más vonatkozásban azonban még csak a kísérleteknél tartunk. De sok országból összegyűjthető és néhány hazai tapasztalat alapján a szarvasmarha-tartás új útja már most is kirajzolódik. Mindenképpen érdemes már most megfigyelni az új módszerek gazdaságossági hatását, mert ezzel a bevezetésükhöz szükséges közgazdasági, üzemtani elemzést megkönnyíthetjük.

E cikkben nem az új módszereket kívánom részletesen elemezni, csupán a gazdaságosságra ható néhány főbb problémát említek meg.

Tenyésztés, tejtermelés és gazdaságosság

A tenyésztés korszerű módszerei az eddigi tapasztalatok alapján jelentősen befolyásolják a tejtermelés és a hizlalás gazdaságosságát. A tenyésztés folyamán ugyanis a modern genetikai alapon olyan felépítésű és szerkezetű állatot alakítanak ki, amely biztonságosan és folyamatosan nagy hozamok elérésére képes, alkalmaz-

kodni tud a nagyüzemi, gépesített tartási viszonyokhoz (például megfelelő tőgyalakulással a gépi fejéshez), ugyanakkor a kívánt állati terméket viszonylag kevés költséggel állítja elő.

A korszerű borjúnevelés

A növendéknevelés helyes vagy nem megfelelő módszere két szempontból is hatással lehet a gazdaságosságra. Egyrészt a nevelési időszakra elkövetett hibák a tenyésztésbe vétel után nehezen vagy egyáltalán nem küszöbölhetők ki. A nagy teljesítményben, jó takarmányértékésítésben stb. megnyilvánuló öröklött tulajdonságok a gazdaságos használat alapfeltételei. A rosszul takarmányozott, rosszul gondozott borjuktól soha nem várhatjuk tenyésztésbe vétel után azokat a tulajdonságokat, amelyeket a fajtajelleg és a szülőpárok termelése alapján joggal feltételezünk.

Másrészt számításba kell vennünk a felnevelés költségét is, mert ennek alakulása a produktív időszakban csökkentheti vagy növelheti a tejtermelési költségeit. A borjúnevelés költségei lényegesen csökkennek, ha a hagyományos szoptatásos természetes borjúnevelés helyett az itatásos mesterséges borjúnevelésre térnek át. Az utóbbi — nálunk is egyre szélesebb körben elterjedő — módszer előnye kézzelfogható. Itatásos módszernél a szükséges tej egy része fölözött tejjel helyettesíthető, így borjúként mintegy 15—20 kg vaj takarítható meg. Ezáltal egy borjú 750—1000 forinttal kevesebbe kerül. Becslésem szerint országosan évente még mindig több mint 500 ezer borjút a régi, természetes módszerrel nevelnek fel. Az itatásos módszerre való teljes áttéréssel évente mintegy 6 ezer tonna vaj, több mint 300 millió forint takarítható meg.

Tejhozam és jövedelmezőség

Néhány külföldi szakember szerint a tehenek átlagos évi tejtermelése (hozama) és a jövedelmezőség között nincs szoros összefüggés. Ezt a vélelményt arra alapozzák, hogy sok eset-

ben a kisebb hozamú tehenészetek alacsonyabb önköltséggel dolgoznak.

Általánosságban megfigyelhető, hogy a tejhozam növekedése és a tejtermelés jövedelmezősége között csak azokban az országokban és azokban a tehenészetekben van szoros összefüggés, ahol a tejtermelés szintje viszonylag alacsony (évi 1500—2500 liter). Ez érthető, hiszen ha a már viszonylag magas hozamról még magasabbra, például 3500 literről 4500 literre kívánjuk növelni a tehenek évi teljesítményét, jelentős többletköltség merül fel (több, értékesebb, koncentrált, tehát drágább takarmány etetésére, több gondozási munkára stb. van szükség). Így érthető, hogy többek között például Hollandiában, ahol a tehenek évi tejhozam eléggé magas (3700—3800 liter körül van), nem a hozamnövelést tartják az önköltségsökkentés, illetve a jövedelemnövelés fő tartalmának.

A jelenlegi hazai viszonyok között azonban — országos átlagban 2200 liter körüli tejhozam mellett — a tejtermelés jövedelmezőségének legfőbb tartaléka a tejhozam növelése. Természetesen nem mindenáron kell a teljesítményt növelni. Különösen kedvezőtlen a hozamnak sok abrak etetésével való fokozása. Érdemes megfontolni kitűnő szakembereinknek azt a megjegyzését, hogy a hazai szarvasmarha-állomány zömét képező magyartarka fajta teljesítőképessége a jelenlegi kitenyésztettségi fokon átlagosan 3500 literre tehető. Állami gazdaságainkban már meg is haladták az átlagos tehenenkénti évi 3300 literes tejtermelést. Termelőszövetkezeteink átlagában még alig 2000 liter a tehenek évi tejtermelése, de már akadnak olyan termelőszövetkezeti gazdaságok is, ahol 3000 liternél is magasabb a tejhozam.

Élettartam és rentabilitás

Nem tartozik ugyan szorosan a témához, időszerűsége miatt röviden mégis érdemes felvetni a tehenek élettartamának kérdését. Igen szoros ugyanis az összefüggés a tejtermelés gazdaságossága és a tehenek produktív élettartama, illetve élettéljesítmé-

nye között.* A 3—4 évig használt, kevés élettéljesítményt nyújtó tehenek egy-egy liter tejét nagyobb felnevelési költség terheli, ami növeli a tej önköltségét. A korai kiselejtezés tehát a gazdaságosságot sértő, káros jelenség.

Kulin Sándor számítása szerint olyan tehennél, amelynél az amortizációs költség 7500 Ft, az 1 kg tejet terhelő amortizációs és felnevelési költség 9, illetve 78 fillér, aszerint, hogy a tehén 7 évig van használatban 3000 kg évi tejhozammal, vagy csak 3 évig 2000 kg tejhozammal.

Magyarországon 1957 előtt a teheneket átlagosan 7 éves korban selejtezték ki, tehát a produktív élettartam, vagyis a tényleges használat csupán 4—5 év volt. Ugyanakkor a tehenenkénti hozam 1700 litert sem ért el. Ezt az önköltségre is kedvezőtlen helyzetet rontotta még az igen magas felnevelési költség. A korai kiselejtezés egyúttal akadályozta az állomány növelését, de különösen a tehénállomány minőségi javítását célzó állami tervek megvalósítását. 4—5 éves használat esetén ugyanis a tehénállomány 20—25 százalékát kell évente kicserélni, vagyis minden 100 tehén után 20—25 üszőt kell a kiselejtezett tehenek pótlására felnevelni és tenyésztésbe állítani. Ez azt jelenti, hogy az állomány csak úgy növelhető, ha minden üszőt felnevelnek. Ez esetben pedig minőségjavító szelekcióról nem lehet szó. A tehenek életkorának meghosszabbítása tehát mind a jelenlegi gazdaságos tejtermelés, mind a jövő szarvasmarha-tenyésztés szempontjából igen fontos.

1957 óta az anyagi érdekltség növekedésének eredményeképpen lényegesen javult a helyzet. Növelték a tehenek életkorát, körülbelül 15—17 százalékra csökkent a kiselejtezési százalék, 8—9 évre nőtt az életkor, nagyobb lett a felnevelt szaporulat és a tehenenkénti évi tejtermelés. A jelenleg még mindig magas tejönköltség csökkentésének szükségessége

azonban a produktív életkor további növelésére sarkall.

Horn professzor szerint a produktív élettartam növelhető úgy is, hogy a szokásosnál (2—2,5 évnél) korábban tenyésztésbe fogják az üszöket. Sajnos, a magyartarka nem a legelőnyösebb ebben a tekintetben, mert viszonylag lassan fejlődő fajta.

A tehenek életkorának a növelésével népgazdasági szinten évente sok millió forint takarítható meg, s amellyel kevesebb üszőt kellene felnevelni a kiselejtezett tehenek pótlására, így több állatot lehetne fiatal korban húrra értékesíteni. Ez már csak azért is lényeges, mert a hazai lakosság és az importáló országok fogyasztói egyre több fiatal marhahúst igényelnek.

Az élettartam növelése természetesen csak akkor gazdaságos, ha a termelőképeség nem csökken nagyobb arányban. Túlzottan magas életkor már gátolja az esetleg értékesebb utódok tenyésztésbe kerülését, ezért olyan átlagos optimális életkor elérésére kell törekedni, amely a tenyésztést és a gazdaságos hasznosítást összeegyeztetve jövedelmező tartást tesz lehetővé. (Lehetséges, hogy a magyartarkánál megfelelőbb gazdasági típus kitenyésztésével ez a probléma majd veszít jelentőségéből.)

Új gazdasági típus

A gépesített nagyüzemi szarvasmarha-tenyésztés irányába való fejlődés világszerte arra ösztönözte a legnevesebb kutatókat, hogy a mai fejlett genetika alapján új gazdasági típusú alakítsanak ki. A nagyüzemi mezőgazdaság kialakulása és megszilárdulása nyomán nálunk is hasonló igény támad. A vegyeshasznosítás helyett világszerte speciális tejtermelő, valamint hústermelő üzemek, farmok jönnek létre. Az eddigi nemzetközi tapasztalatok szerint ez a változás jövedelmezőbbé teszi a szarvasmarha-tenyésztést és -hasznosítást. (Hazai szakemberek közül sokan a vegyes hasznosítást tartják megfelelőnek a jelenlegi körülmények között.)

A hazai szarvasmarha-állomány majdnem egészében magyartarka fajtából áll. E fajta sok előnyös tulaj-

* Produktív élettartam: A tényleges kihasználás ideje, az első elléstől a kiselejtezésig.

Élettéljesítmény: Az első laktációtól a kiselejtezésig termelt tej mennyisége.

donsága (viszonylagos igénytelenség, jó hústermelőképesség, alkalmazkodóképesség stb.) gépesített nagyüzemi viszonyok között már elégtelennek bizonyul. A jelenlegi kitenyésztettségi fokon a magyartarka fajta fogyatékoságai: a viszonylag lassú fejlődés, illetve késői tenyésztesbevetél, a kevésbé koncentrált (alacsony zsír- és fehérjetartalmú) tej, a gépi fejéshez való alkalmasság elég nagyfokú hiánya (nem megfelelő tőgyalakulás), valamint éppen az előbbi fogyatékoságokból adódó magas tejönköltség szükségyszerűen a magyartarka korszerűsítését, továbbfejlesztését, vagyis új gazdasági típus kialakítását követeli.

Ezt a nagyüzemi igényt hivatottak kielégíteni a Hőrn professzor és munkatársai által kezdeményezett keresztezési kísérletek (magyartarka x yersey és borzderes x yersey), valamint Magyar professzor kísérletei (magyar szürke x kosztromai és magyartarka x kosztromai).

A kísérletek még folynak, és a legkedvezőbb típusok kiválasztása még a jövő kérdése, de az eddig közzétett kísérleti eredmények szerint a keresztezésből származó utódok néhány laktációja igen szép eredménnyel kecsegtet.* Korai lenne még az eddigi eredményekből következtetéseket levonni a gazdaságosságra nézve, de a kísérletek néhány eredményét érdemes megemlíteni, Hőrn professzor beszámolója szerint a keresztezett állomány első és második laktációjában „a magyartarka—yersey keresztezésű tehének egyenként 117 kg vajjal, 45 kg tejfehérjével termeltek többet a magyartarka istállótársaiknál”.

A rentabilitás szempontjából még többet mondanak az elvégzett kalkulatív számítások. Ezek szerint „a keresztezett üszők felnevelési költsége 18 százalékkal volt kevesebb, a vaj előállítására 28 százalékkal, a tejfehérje előállítására 14 százalékkal volt olcsóbb és a csontos hús termelése 2 száza-

lékkal drágább”. Emellett a keresztezett állomány rendelkezik azokkal a korszerű nagyüzemi tartáshoz szükséges egyéb tulajdonságokkal is, amelyek a magyartarkánál hiányoznak (gépi fejésre alkalmas, jó tőgyalakulás, korai érés stb.).

Magyar professzor kísérleti eredményeiből szintén érdemes egy-két példát kiemelni. A kosztromaival keresztezett magyarszürke tehének első nemzedéke az első laktációban átlagosan 2800—2900, a másodikban 3400 liter tejet adott, a harmadik laktációban pedig 4600—4700 literes átlagot is elért, 4,5—4,6 százalékos zsirtartalommal. A második nemzedékben tovább növekszik a fejhozam azonos tej-zsirtartalom mellett.

A mosonmagyaróvári gazdaság tehénészetében a kosztromaival keresztezett magyartarka már az első laktációban átlagosan 4500—4600 liter tejet adott. A keresztezett tehének csövesen szecsckázott silókukorica és 2—3 kg lucernaszéna etetése esetén (tehát csupán tömegtakarmánnyal) is megtartották a 4000 liter körüli átlagot.

A kísérletek eredményei jól szemléltetik, hogy jelenlegi fajtáink felhasználásával olyan új gazdasági típus van kialakulóban, amellyel gazdaságosan és ugrásszerűen növelhető a tejtermelés.

Sokan aggályosnak vélik az említett keresztezések széles körű elterjesztését, mert szerintük ez veszélyezteti a magyartarka húsának nemzetközileg is ismert kiváló minőségét és csökkenti a hústermelés mennyiségét is.

A kísérletekből valóban következtethetünk arra is, hogy a keresztezésből származó utódok vágóértéke és hizási teljesítménye — főleg a kimondottan tej típusú yersey-vel való keresztezés esetén — valamelyest csökken. Aggodalomra azonban nincs ok, mivel az egyre jobban tért hódító specializálás és szakosítás, a tejtermelés és a hizálás szétválása, tej- és hústípusú fajták előállítása éppen a több, jobb minőségű, olcsóbb marhahústermelés irányába mutat.

* Hőrn Artúr: Beszámoló a yersey szarvasmarhával folyó keresztezési kísérletekről. Magyar Mezőgazdaság. 1961. 11. sz.

Magyar András: Kiváló eredmények a szarvasmarha-keresztezési kísérletekben. Agrártudomány, 1960 március.

A munkatermelékenység növelése

Szarvasmarha-tartásunk egyik legnagyobb problémája a munkatermelékenység igen alacsony színvonala. Különösen a tehenészeti munkák termelékenysége alacsony. Hellei professzornak az állami gazdaságokban folytatott munkatani vizsgálatai* és az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetnek a termelőszövetkezetekben végzett vizsgálatai alapján egyaránt megállapítható, hogy az egy tehenre jutó évi munkaráfordítás országos átlagban meghaladja a 250 munkaórát. A bérköltés tehát mind az állami gazdaságokban, mind a termelőszövetkezetek tehenészeteiben igen magas (az állami gazdaságokban az összes költség 25 százaléka, a termelőszövetkezetekben pedig 35—38 százaléka). A munkatermelékenység növelése tehát a szarvasmarha-tartási költségek csökkentésének egyik lényeges és alapvető tartaléka szocialista nagyüzemeinkben.

A munkatermelékenység színvonala az egyes országok szarvasmarhatenyésztésében nagyon különböző. Ennek az az oka, hogy a munkatermelékenységet befolyásoló korszerű tartási, takarmányozási, elhelyezési stb. módszerek nem egyszerre terjednek el. Nyugat-Németországban például évenként 100—200 munkaórát fordítanak egy tehenre, az Egyesült Államokban viszont csak 30 munkaórát.** (Ez főleg az új takarmányozási és egyéb szervezési módszerek eredménye.)

A különbségeket nem tekintve, általában is megállapítható, hogy az új szarvasmarha-tartási módszerek alkalmazása mindenütt a munkatermelékenység növekedéséhez vezet. A gyorsan terjedő új technológiai, szervezési eljárások leglényegesebb jellemzője: az egy gonдозóra jutó állatállomány többszörösre való növekedése, a munkabérköltés csökkenése és a dolgozók munkájának könnyebbé válása. (Az utóbbi ugyan nem közvetlenül gazdaságossági kérdés,

mégis itt kell megemlítenünk, mert nálunk sok problémát okoz, hogy a tehenészeti munka nehéz körülményei miatt a dolgozók nem szívesen vállalkoznak rá.)

Mielőtt kissé részletesebben vizsgálnánk a munkatermelékenységet növelő fontosabb új technológiai és szervezési módszereket, érdemes néhány példával szemléltetni az említett előnyöket. Azokban a szovjet szovhozokban, ahol a szabadtartásos rendszert bevezették, egy dolgozó a régi 8—10 tehen helyett ma 50—100 tehenet lát el. Az új rendszerben egy fejőnő 200—300 tonna, sőt ennél is több tejet fej ki egy év alatt, míg régebben legfeljebb 50—60 tonnát.

Franciaországban 8 évi tapasztalat alapján megállapították, hogy szabadtartás mellett a fejőstehenek ellátásában 30—50 százalékos kézi-munkamegtakarítást értek el. Egy gonдозó 80 növendékállatot lát el.*

Az észak-angliai tejgazdaságokban az 1960. évi vizsgálat szerint 1 tehenre évente átlagosan 99 emberi munkaórát fordítottak. Angol számítások szerint teljesen korszerű módszerek esetén optimálisan 53 munkaóra elegendő.**

A munkatermelékenység növelésében természetesen nem lehet kimagasló sikereket elérni csupán egyetlen módszer, például a szabadtartás bevezetésével. Ellenben az új tartási és szervezési eljárások komplex alkalmazása az emberi munka hatékonyságát az eddiginek többszörösére növelheti, az állati termékek előállítását olcsóbbá teszi. Ebben a tekintetben érdemes részletesebben foglalkozni két alapvető kérdéssel: a tudományosan megalapozott specializáció és koncentráció, valamint az egyre inkább terjedő szabadtartásos rendszer gazdasági hatékonyságával.

Specializáció és koncentráció

A hazai gazdaságos állattartás egyik legnagyobb fékezője, hogy mind az állami gazdaságok többsége, mind termelőszövetkezeink csak-

* Hellei András: A munkatermelékenység fokozása az állattartásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957.

** Korszerű takarmányozás az Egyesült Államokban Mitteilungen der Deutsche Landwirtschaft, 1961. 2. sz.

* La Revue de l'Élevage. Paris. 1960. 15. évf. 27. sz.

** Farmer and Stock-Breeder. London, 1960. 74. kötet, 3679. sz.

nem valamennyi állatfaj tenyésztésével és tartásával foglalkoznak. Pedig a korszerű és gazdaságos tartásnak szinte alapvető feltétele az erők és az eszközök széttagoltságának megszűntetése. A tudományosan megalapozott specializálás, szakosítás az állattenyésztési ágak elkülönülésén túlmenően ugyanazon faj hasznosítási irányai szerint is szakosít. Így például a szarvasmarha-tartásban a tehenészet és a hizlalás elválik egymástól. Ma már világviszonylatban specializálódik a szarvasmarha-tartás. A vegyeshasznosítás egyre csökken, s külön tej- és hústermelő fajták, valamint speciális tej- és hústermelő körzetek alakulnak ki.

A tőkés mezőgazdasági nagyüzemekben az erős koncentrálódás mellett a specializálás, a szakosítás is eléggé előrehaladt. Ennek legfejlettebb formája az iparszerű, gyárszerű termelés, melynek jellemzője, hogy a hústermelés vagy a tejtermelés független a mezőgazdasági üzemtől. A szükséges takarmányokat a megfelelő összetételben vásárolják a keverék-takarmányokat gyártó üzemtől. Nyilvánvaló, hogy az ehhez szükséges viszonylag nagy tőke nem minden tőkés üzem számára áll rendelkezésre. Ezért a specializációnak ez az iparszerű szintje nem lehet széles körű, sőt tudományosan megalapozott alkalmazását a profitérdek is korlátozza.

A szocialista mezőgazdaságban nincs akadálya a tudományosan megalapozott és széleskörűen, tervszerűen alkalmazott, a termelőerők helyes elhelyezésének keretében megoldott specializációnak és szakosításnak. A Szovjetunióban, az NDK-ban, Csehszlovákiában már igen szép eredményeket értek el ezen a területen. Egyre több hús- vagy tejtermelő gazdaságot, speciális hús- és tejtermelő körzetet hoznak létre. A Szovjetunióban például a szakosított szarvasmarha-hizlalást főleg Kazahsztán, Szibéria, a Volgán-túl, Észak-Kaukázus és az Ural vidékén alakították ki, főleg ott, ahol nagy természetes legelőterületek vannak. A tejtermelő körzetek pedig főleg a városok közelében találhatók.

Természetesen nálunk is megindult a specializálódás folyamata, de egyelőre főleg az állami gazdaságok szarvasmarha-tenyésztésében. A termelőszövetkezetekben még fő problémája a nagyüzemi szarvasmarha-állomány kialakítása, de már most, a kibontakozásnál gondolni kellene a specializálásra, hiszen ezzel meggyorsulna a termelőszövetkezeti szarvasmarha-tartás megszilárdulása. Például azokban a termelőszövetkezetekben, ahol kevés a munkaerő, sokkal érdemesebb szarvasmarha-hizlalással foglalkozni, mint tejtermeléssel, mert a tejtermelés munkaigénye lényegesen nagyobb, mint a hústermelésé. (Nyugatnémet szakemberek szerint ott a munkaigény tehenenként 140—200 óra, míg a húsmarhánál csupán 20—40 óra. Az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének 25 termelőszövetkezetben végzett 1958—1959. évi költségszámításai ugyanezt támasztják alá, az élőmunka-költség a 25 termelőszövetkezet átlagában a tehenészetnél az összes költség 34,8 százaléka, a szarvasmarha-hizlalásnál 23,4 százaléka.)

A szarvasmarha-tartás specializálásának alapvető feltétele az állomány koncentrálása. A koncentrációnak éppen az az előnye, hogy specializált tömegtermelést tesz lehetővé. Tehát a specializáció és a koncentráció egymástól elválaszthatatlan. A nagyobb állatlétszámmal dolgozó specializált nagyüzemek főleg azért hatékonyabbak, mert ezekben gazdaságosabban kihasználhatók a termelőeszközök és a munkaerő.

A tapasztalatok mindenütt a koncentráció előnyét bizonyítják. Az OSZSZK területén az 1300-nál több tehénrel rendelkező szovhozok 1 q tejet 97—99 rubel önköltséggel, a 400 tehénnél kevesebbet tartó üzemek ezzel szemben 138 rubel önköltséggel, tehát 40 százalékkal drágábban állítottak elő.* Ugyancsak a Szovjetunióban az okmolinszki terület szovhozainak adatai szerint a 100-as létszámú tehenészetekhez képest a 300—500 tehénrel rendelkező szovhozokban 20 százalékkal, a 800-nál nagyobb lét-

* KGST anyag. Országos Mezőgazdasági Könyvtár. R. sz.: 19 441.

számú tehenészetekben pedig 40 százalékkal volt alacsonyabb a tej önköltsége.*

Az állatállomány nagyságával párhuzamosan csökken a ráfordítás nagysága a kapitalista országokban is. Ezt szemlélteti a következő nyugatnémet példa:

A gazdaság állománya számosállatban	DM/szá- mosállat
30-nál kevesebb — — —	363
50—100 — — — — —	284
100—150 — — — — —	293
150—200 — — — — —	279
200—300 — — — — —	246

A közvetett költségek 50 számosállatig az összköltség 44,6 százalékát, 50—100 számosállatnál 32,6, 100—150 számosállatnál 29,1, 150—200-nál pedig 22,9 százalékát tették ki.**

Az állománynak kevesebb üzemből való koncentrációja az elmondottakon kívül azért is gazdaságos, mert jelentősen csökkenti a járulékos beruházásokat (például kevesebb kutatóházat vagy utat kell építeni).

Kedvező a koncentráció abból a szempontból is, hogy csökkennek a szerződéses termeléstessel járó szervezési és egyéb kiadások, az illetékes állami szervek kevesebb helyről származó, biztonságosabb árualappal számolhatnak. Nem kis jelentőségű — különösen a mai viszonyaink között — az sem, hogy egy-egy üzem az exportra vagy hazai célokra egyöntetű minőséget és nagy mennyiséget szállíthat.

A szabadtartás gazdaságossága

Mintegy 2 évtizede folynak kísérletek a zárt istállórendszer helyett kötetlen, nyitott istállóban való tartásra. Az eddigi eredmények ugyan még sokszor ellentmondóak, de a külföldi és hazai tapasztalatok már az új módszer elterjedésére mutatnak.

* A szovhoztermelés fellendítésének tartalékai. *Ekonomika szelszkovo hozajsztva*. 1961. 1. sz.

** Zeitschrift für Agrarökonomik. Berlin. 1960. 6. sz.

A szabadtartás helytelen értelmezésének elkerülése végett — bár a szakirodalom ezt már eléggé tisztázta — ismételtelen le kell szögeznünk, hogy a kötetlen, szabadtartás nem a régi ridegtartásra való visszatérést jelenti. A szabadtartás célját illetően két szempontot kell figyelembe vennünk:

a) Állattenyésztési, tartási szempontból a cél: egészségesebb tartás (mozgás, jó levegő, napfény stb.), higiénikus fejési és tejkezelési viszonyok megteremtése (a fejés külön fejtőházakban, fejtőállásokban, gépekkel történik) és a szaporulat növelése.

b) Gazdasági szempontból a szabadtartás célja: a tartási munka termelékenységének növelése, a tartási költségeknek, illetve az állati termékek önköltségének csökkentése. A gazdasági szempontokat mérlegelve, a szabadtartás fogalma bővebb értelmű a szó szoros értelmében vett „szabadtartás”-hoz képest. E tekintetben a szabadtartás fogalmán az állatok nyitott istállóban, kötetlenül való elhelyezése mellett a modern tartási módszerek együttes alkalmazását értik. (Új istállóépítési módszer, amely éppen a nyitott istállónál alkalmazható, a fejés és az egyéb munkák gépesítése, önetetés stb.). A szabadtartás hatékonyságának vizsgálatakor mindezeket a tényezőket együttesen értékelik. A modern szabadtartásos istállókat egyébként is többnyire úgy tervezik, hogy bennük a korszerű tartási módszerek együttesen alkalmazhatók legyenek.

A szabadtartás természetesen ma még igen sok vitára ad alkalmat. Például a nemzetközi tapasztalatok alapján erősen vitatott a szabadtartás bevezetése a tehenészetekbe. A probléma még nem tisztázódott teljesen, de a véleményekből levonható az a következtetés, hogy a szabadtartással felnevelt teheneknél az esetleges hátrányok csak igen kis mértékben fognak jelentkezni.

A növedékmarha-nevelésben a tapasztalatok egyértelműen a szabadtartás mellett szólnak. Nem véletlen, hogy Csehszlovákiában 1965-re a növedékmarhákat teljesen szabadtartásos módszerrel kívánják nevelni.

Csehszlovák tapasztalatok szerint ugyanis szabadtartás esetén az épületköltségek 20—25 százalékkal kisebbek és a munkatermelékenység legalább kétszeresére nő.*

A szabadtartás gazdasági előnyeit a következőkben foglalhatjuk össze:

a) Csökken az istállók építési költsége.

b) Kevesebb a tisztogatási, kitrágyázási, ápolási, etetési munka, tehát a munkatermelékenység nő. Például növendékállat-nevelésnél minden gépesítés nélkül is a régi 20—24 növendékkel szemben 40—50 állatot is elláthat egy dolgozó.

c) A viszonylag tágasan felépített szabadtartásos istállók könnyen gépesíthetők.

d) A beépített korlátlan vagy korlátozott önetetők felhasználásával a takarmányozási munkák lényegesen csökkenthetők.

e) Tehenészetekben a különféle megoldású gépesített fejőállásokban a tej higiénikus kezelése mellett csökken az egységnyi tej kifejtéséhez szükséges idő.

Nagyon sok példát fel lehetne sorolni, amelyek gazdaságossági szempontból a szabadtartás mellett szólnak. Meiendorf szovjet szakember szerint kötött tartás mellett egy dolgozó 12 tehenet lát el. Ez esetben évente egy tehenre 230 normál munkaórát fordítanak. Ugyancsak zárt, kötött tartás mellett, a kitrágyázás és a fejés gépesítésével a munkaidőráfordítás 130 órára csökken. Az önetetési, fejőállásos szabadtartású istállóban viszont egy tehen évi munkaidője már csak 60—70 óra.**

A „Gigant” szovhoz hasonló tapasztalatairól beszámolva Zincsenko, Uljakin és Kapusztin szintén a kézimunka-igény csökkenéséről ír. Szerintük a kolhoz nyitott istállóiban 200 tehenet 6 fő látott el a régebbi 15 ember helyett. Tehát egy gondozóra átlagosan — a régebbi 13,3 helyett — 33,3 tehen jutott.*

Hazai szakembereink többsége ugyancsak a szabadtartásos növendékmarha-nevelés mellett foglal állást.

A Héki Állami Gazdaságban levő önetetési, szabadtartásos rendszerű növendékistállóban egy gondozó 100 növendéket tud ellátni, a kötött tartásnál szokásos 25 állattal szemben.**

Az említett példák igen jól szemléltetik, hogy a szabadtartás bevezetése a munkatermelékenység nagyarányú növekedését eredményezi. A szabadtartásos önetetési rendszer alkalmazásának hazai tapasztalatai arra figyelmeztetnek, hogy nem szabad a rendszer bevezetésénél csupán a munkamegtakarításra (munkatermelékenység növelésére) és az egészségesebb tartásra gondolni, hanem a rendszer valamennyi hatását mérlegelni kell. A drága építkezés és a korlátlan önetetéssel járó úgynevezett „luxusfogyasztás” teljesen vagy részben megsemmisítheti a munkamegtakarításból származó eredményeket.

Igen jól példázza ezt a Héki Állami Gazdaság első szabadtartásos önetetési növendékistállója, ahol a hagyományos (zárt) növendékneveléssel összehasonlítva, 100 növendékmarha költségeinek alakulásából a következő részlet- és végeredmény született:

Évi munkaerő-megtakarítás	+ 55 920 Ft (költségmegtakarítás)
Évi luxusfogyasztás	— 42 256 Ft (költségtöbblet)
Építési költségtöbbletből 1 évre jut . . .	— 30 357 Ft (költségtöbblet)
Végeredmény	— 16 693 (költségtöbblet)

* A csehszlovák állattenyésztés fejlődése a harmadik ötéves tervben. Plán. Hosp. Praha. 1960. 8. sz.

** Meiendorf: A tejelő szarvasmarha szabadon tartása. Kolhoznoje Proizvodstva. 1951. 2. sz.

* Zincsenko—Uljakin—Kapusztin: A tehenek nyitott istállóban való tartásának gyakorlata a „Gigant” szovhozban. (Zsvivotnovodstvo. Moszka. 22. évf. 9. sz.)

** Pongrácz Kálmán: A munkatermelékenység növelése a szabadtartásos növendékmarha-istallokban. Magyar Mezőgazdaság. 1960. 12. sz.

Ugyanakkor a később, más rendszerrel, olcsóbb megoldással épített és korlátozott önetetéssel működő sza-

badtartásos istállóban az előbbivel el-
lentétben igen jelentős költségmegtakarítást értek el:

Évi munkabérmegtakarítás	+ 55 920 Ft (költségmegtakarítás)
Évi luxusfogyasztás	— 14 000 Ft (költségtöbblet)
1 évre jutó építési költség csökkenése .	+ 7 234 Ft (költségmegtakarítás)
Végeredmény	+ 49 143 Ft (költségmegtakarítás)

Mindezek azt bizonyítják, hogy az új rendszer bevezetésében olyan megoldásokat (istállótípust, építkezési módot, anyagokat, önetetés korlátozását) kell alkalmazni, amelyek mellett az új rendszer kétségtelenül gazdaságosabb.

Gazdaságos istállóépítkezés

Külön meg kell említeni az istálló-építkezés kérdését, mégpedig nemcsak azért, hogy a nyitott istállók építésének gazdaságosságát megvizsgáljuk, hanem azért is, mert az istállóépítkezés általában véve (zárt istállónál is) korszerűsödik.

Nemcsak a szabadtartásos, illetve nyitott istállók jelentenek számottevő költségmegtakarítást a régi, zárt istállókkal szemben, hanem az építés technikájában is új és gazdaságos módszerek terjednek el. Ezekre a módszerekre jellemző az anyagtakarékosság és az építési idő lényeges csökkentése, de ugyanakkor nagyobbak a gépesítési lehetőségek és csökkenthető az üzemeltetési költség.

Az új építési módszereknek gazdaságossági szempontból különösen két vonása emelhető ki:

a) Új, olcsóbb anyagot és szerkezeti elemeket alkalmaznak. Ide sorolható az előregyártott elemek felhasználása mind a falazat, mind a reginél könnyebb tetőszerkezet vonatkozásában. Az országoként eléggé eltérő adatokat általánosítva, az istállóépítés költségei 20—25 százalékkal csökkenthetők.

b) A másik lényeges vonás az alapozási munkák kiküszöbölése, pilléres építkezéssel, előregyártott vasbeton oszlopok felhasználásával. Ez szintén mintegy 20—25 százalékos építésköltség-megtakarítást eredmé-

nyez. Együttesen tehát a nyitott istállók új építési módszereivel 40—50 százalékkal csökkenthetők a költségek. Ezeket még kiegészíti a szerkezeti megoldások olyan racionalizálása, amelyekkel további költségmegtakarítás érhető el. Például, az etetés gépesítésével számolva, kisebbitük az állásokat és az utakat, s így növelik az épületek befogadóképességét.

Hazai vonatkozásban — ahol tudvalevőleg elég magas egy férőhely előállítási költsége — érdemes az elmondottakat figyelemmel kísérni, az ezzel kapcsolatos kezdeményezéseket erőteljesebben felkarolni és termelőszövetkezeteinkben, — ahol a közös szarvasmarha-tenyésztés megszilárdítása egyre több istálló építését kívánja meg — a legkedvezőbb építési formákat, megoldásokat alkalmazni. (A legkorszerűbbnek tartott mai 100 férőhelyes tehénistállók 1 férőhelyre jutó építési költsége ma 15—18 000 forint, ami eléggé drága, s éppen ezért olcsóbb megoldásokra kell fordítani a szakemberek figyelmét.)

Az istállóépítkezésre vonatkozó előbbi általánosításokat helyes néhány konkrét hazai tapasztalattal is megerősíteni:

Varga Imre főépítésvezető és Vencel Ferenc műszaki előadó újítása szerint Ivánca községben oszloppillérek alkalmazásával oldották meg az istállóépítést. A 102 férőhelyes álló T-alakú vasbeton tartóoszlopaikat előre elkészített betonperselyekbe helyezték, az istálló tetejét pedig habsalakból készült födémmel borították. Az épület előregyártott elemekből 3 hét alatt elkészült, a régi istállókhoz képest 50 százalékos költséggel.

Az elmondottakból következik, hogy akár szabadtartásos, akár zárt rendszerű istállókról van szó, a mo-

dern, olcsó megoldású építkezésekre kell fordítani a figyelmet, mert ez is komoly feltétele a gazdaságos szarvasmarha-tartásnak.

A korszerű takarmányozás előnyei

A takarmányok leggazdaságosabb hasznosítása nemcsak az állat fajtától, fajtájától, hasznosítási irányától, korától stb., hanem a megtermelt takarmánytól, annak felhasználási módjától, vagyis a takarmányozástól is függ. Ezért kell szinte elsődleges kérdésként kezelnünk a szarvasmarha-tartásnál is a takarmányozást.

A hazai tehenészetekben a takarmányozási költség az összes költség 35—36 százalékát (MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézet adata), a hizlalásban 40—50 százalékát teszi ki. Az állattartási költségek csökkentésének tehát nagy tartalékai rejlenek a takarmánytermelés, illetve -felhasználás területén. Emellett a takarmányok etetésének régi módszerei sok kézi munkát kívánnak, ami viszont a munkatermelékenységet rontja és a bérköltséget növeli. Az egyre inkább elterjedő új takarmányozási módszerek szoros tartozékai az új állattartási technológiának.

A tehenészetekben a takarmányozás gazdaságossága nyilvánvalóan a hozamoktól is függ, mivel nagyobb hozam esetén az életfenntartásra termelt takarmány értékéből mint állandó költségből kevesebb jut egységnyi termékre. (Ez ugyan nem a korszerű módszerek kérdése, csupán azért említem meg, mert sokan elfelejtik, miért nem érdemes kishozamú állatot tartani.)

Szerintem a hazai tejtermelés és marhahizlalás viszonylag magas költségeinek egyik oka, hogy nem használják ki gazdaságaink a szarvasmarhának azt a többi állattal szemben igen lényeges előnyét, hogy olcsó tömegtakarmányokon tartható. Ez különösen vonatkozik a téli takarmányozási időszakra, amikor sok drága abrakot használnak fel. A marhahizlalásnál pedig mind a téli, mind a nyári időszakban sok abrakot etetnek. A tejtermelésben, növendékne-

velésben és a hizlalásban a gazdaságos takarmányozás egyik alapvető feltétele a silótakarmányok fokozott felhasználása.

A silózás gyorsabb elterjedését so-kaig gátolták a régi betonsiló készítésével járó viszonylag magas költségek. Ma azonban már igen sok tapasztalat bizonyítja, hogy nincs szükség költséges betonsilók építésére. A modern silókészítési módszereket az egyszerű és a felhasználási helyhez közel berendezett, olcsó áthajtásos ároksilók képviselik. Ezek építési költsége a betonsilókének $\frac{1}{4}$ -ét sem teszi ki, bennük a veszteség nem nagy és — szükség esetén — önetetésre is berendezhetők.

A silókukorica-termelés egyre nagyobb arányú elterjedése a silózás fejlesztésének és ezen keresztül a takarmányköltségek csökkentésének biztosítója. Kalmár Dezső számítása szerint a hőmezővásárhelyi „Sallai” termelészövetkezetben 1 kg keményítőérték költsége a különféle takarmányok etetése mellett a következő oldalon levő táblázat szerint alakult.

Ezek szerint a hazai takarmányozási normák alapján — a silózási költséget nem számítva — az 1 liter tejhez szükséges keményítő érték zabosbukkony etetésével 57, lucernával 56, takarmányrépával 88 és silókukoricával 11 fillérbe kerül.

Hazai és külföldi szakemberek már régebben bebizonyították, hogy a leggazdaságosabb szarvasmarha-tartás a legelőn való takarmányozás, s a legolcsóbb és legegészségesebb tömegtakarmány a legelőfű. Nálunk ugyan nincsenek hatalmas legelőterületek, de a meglévő mintegy másfélmillió katasztrális holdnyi legelőterületünk sincs kihasználva. A hazai legelők zöme igen alacsony fűhozamú, még a „gyenge” kategóriát is alig haladja meg, pedig milliókat lehetne megtakarítani a legelők megjavításával. Például az Agrártudományi Egyetem homoki legelőjavítási kísérletei bizonyították, hogy a legelők műtrágyázása jelentősen és gazdaságosan növeli a fűhozamot. Például a nagyadagú teljes műtrágyázás két és fél-szeres fűterméstöbbletet eredménye-

Takarmány	Keményítő- érték (kg)	Fehérje (kg)	Termelési költség (Ft)	1 kg kemé- nyítőérték (Ft)
1 kh zabosbükköny	540	120	1218	2,26
1 kh lucerna	549	180	1202	2,23
1 kh takarmányrépa.....	1200	120	4200	3,50
1 kb silókukorica.....	2800	140	1232	0,44

Adatok: Kalmár Dezső: A silótakarmányok jelentősége és a silózás megszervezése. Magyar Mezőgazdaság. 1961. 36. sz.

zett, és a felhasznált műtrágyák értéke mintegy hatszorosan térült vissza.

Az állattartás takarmánybázisának megteremtése szempontjából nagy problémát jelent hazánkban a takarmányok és a takarmányokban levő tápanyagok nem megfelelő összetétele. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy egységnyi állati termék előállításához több takarmány szükséges. Például a hazai takarmányozási normák szerint 1 liter tej termeléséhez mintegy 250 g keményítőértékre, s benne 50 g emészthető fehérjére van szükség. Hiába adunk a tehénnek 500 g keményítő értékű takarmányt, ha ebben az emészthető fehérje csupán 50 g, ez csak egy liter tej termeléséhez lesz elegendő. Ezért van olyan nagy jelentősége a korszerű takarmányozásban a karbamiddal való fehérjepótlásnak és a kombinált, illetve keveréktakarmányoknak.

Takarmánykeverékek és biológiai hatóanyagok

Az egyes állatfajok számára készült takarmánykeverékek (például a baromfitáp, a sertéstáp, a szarvasmarhatáp) a tápanyagokat koncentráltabban és kedvezőbb arányban tartalmazzák, így etetésükkel javul a takarmányértékesítés és az állatok termelése nagyobb lesz. A székesfehérvári Kossuth termelőszövetkezetnek egy-egy azonos tulajdonságú tehén-csoporttal végzett kísérletei szerint a pótabraként szarvasmarhatáppal (keveréktakarmány) etetett 5 tén 30 nap alatt 240 literrel több tejet adott, mint az ugyanolyan súlyú kor-

pával és kukoricával pótabrakolt csoport.*

A kombinált takarmányok előállítása gyorsan növekszik az egész világon. A Szovjetunióban például 1965-re 1960-hoz képest 3,3-szeres, Csehszlovákiában majdnem háromszoros mennyiséget kívánnak keveréktakarmányokból előállítani. Hazánkban a második ötéves terv célkitűzései szerint 1965-ben mintegy 200 ezer vagon keveréktakarmányt fognak gyártani.

Természetesen a keveréktakarmányok felhasználásának kisebb a jelentősége a szarvasmarha-tartásban, mint az abrakigényesebb sertés- és baromfitartásban, mivel a szarvasmarha táplálásában a tömegtakarmányoknak van döntő szerepük. Éppen ezért a tömegtakarmányok megtermelésében és felhasználásában a gazdaságosabb takarmánykihhasználásra, a tápanyagok megfelelő arányának kialakítására kell törekedni. Ennek többféle megoldása lehetséges, közülük legfontosabb a magasabb fehérjetartalmú tömegtakarmányok termelésének növelése és a fehérjedús takarmányokkal való keverékvetések alkalmazása (például kukorica és szója kevert vetése fehérjedús silótakarmányt ad).

Az új takarmányozási módszerek alkalmazása — a fehérjetartalom növelése a takarmányokban (keveréktakarmányok), vitaminok, hormonok, antibiotikumok, ásványi anyagok és egyéb hizlaláserkentő anyagok felhasználása, a szabad vagy adagolt ön-

* Németh Jenő: Olcsóbb, jobb, gazdaságosabb a takarmánykeverékek etetése. Magyar Mezőgazdaság. 1961. 24. sz.

etelési rendszer — a nemzetközi és a hazai tapasztalatok szerint jelentős gazdasági előnyökkel jár: növekszik a tejtermelés, a napi súlygyarapodás, meggyorsul a hizlalás; az egy-ségnyi súlygyarapodáshoz szükséges takarmánymennyiség csökken; nő a takarmányozással járó munka termelékenysége.

Az Egyesült Államokban az új takarmányozási módszerekkel végzett tinóhizlalási kísérlet szerint több mint 28 százalékkal nőtt a napi súlygyarapodás, mintegy 33 százalékkal kevesebb takarmányfelhasználás mellett.*

A szarvasmarha-hizlalásban egyre inkább előtérbe kerül és már a kísérleti kereteket is túllépi a biológiai hatóanyagok (antibiotikumok és ösztrogén készítmények) alkalmazása. Az antibiotikumok és ösztrogének együttes, vagy külön-külön való alkalmazásának kedvező hatását a külföldi és hazai tapasztalatok egyaránt megerősítik. Az eredmény — a különböző készítmények felhasználásától függően, s az idevágó szakirodalom számos példája alapján — a súlygyarapodás mintegy 5—10 százalékos növekedésében és 3—10 százalékkal jobb takarmányértékesülésben mutatkozik. (Ugyanakkor a helyesen adagolt hatóanyagok a hús minőségét nem rontják.)

Önetetés vagy egyedi etetés

A szarvasmarha-tartási munkák termelékenységének növelését célzó új módszerek közül a legnagyobb vita az önetetés körül alakult ki. Az istálló munkáknak mintegy 12—20 százaléka a takarmányozási munka. Ezért néhány gazdaságban az önetetés bevezetésével igyekeznek csökkenteni a takarmányozási munkákat. Az önetetés többnyire a szabadtartással összekötve alkalmazzzák.**

* G. Gozgyejev: A szarvasmarha-hizlalás hatékonysága az Egyesült Államokban. *Ökonómika Szélszkovo Hozjajsztva*. 1960. 5. sz.

** Az önetetéses módszernek két fő formája alakult ki:

a) szabad önkiszolgálási rendszer (az állat a megfelelő helyen felállított takarmánytárolóból tetszése szerint fogyaszt);

b) adagolt, korlátozott önetetés (amelynél az állat takarmányfogyasztását korlátozzák, rácsos szerkezettel vagy egyéb megoldással, vagy a takarmányozási idő csökkentésével).

Az önkiszolgálásos rendszer bevezetésével kapcsolatos vitára elsősorban az ad alkalmat, hogy nem gazdaságos a takarmányfelhasználás, vagyis sok a túletetés, illetve a luxusfogyasztás (sokszor meghaladja a norma szerinti takarmány szükséglet 20—25 százalékát is). Nyilvánvaló, hogy a tőkés üzemekben, a munkatermelékenység növelésére kényszerítő okok miatt az említett hátrány ellenére is bevezetik az önetetést. Néhány szocialista országban (például NDK-ban, Csehszlovákiában) pedig a nagy munkaerő-hiány is erre ösztönöz.

Hazai viszonyok között is jöhatnánk arra a következtetésre, hogy na a megtakarított munkával elért bér-költségsökkenés nagyobb, mint a többletfogyasztásból adódó takarmányköltség-növekedés, akkor a módszer gazdaságos és érdemes bevezetni. Nálunk azonban a munkaerő-ellátottság kevesebb problémát okoz, ugyanakkor a szűkös takarmánybázis bármilyen célból való pazarlása megengedhetetlen.* Ez természetesen nem jelenti az önetetés teljes és végleges elvetését, hanem arra ösztönöz, hogy keresni kell a korlátozott önetetés formájában olyan megoldást, amelylyel a takarmányozási munkák lényegesen csökkenthetők.

Természetesen az önetetés tökéletesebb módszerének kidolgozásáig a takarmányozási munkában igyekezni kell oly módon megtakarítást elérni, hogy a takarmányok minél kevesebb átrakással kerüljenek az állatok elé, és megfelelő gépesítéssel csökkenteni kell az etetés kézi munkáit.

★

Az állattartás új módszereinek bevezetésénél számolni kell egy eddig nem említett tényezővel is, mégpedig az állattenyésztési dolgozók felkészültségével. A korszerű módszereket a régi kisparaszti szemléletű dolgozók munkájára nem lehet építeni. Tehát a kisparaszti szemlélet feladásának, megfelelő szakmunkás-képzés-

* Guba Sándor és Illés András (Állattenyésztés, 1961. 3. sz. 211. l.), valamint Mentler László (uo. 219. l.) kísérleteiből hasonló következtetést vontak le.

nek kell megelőzni, alátámasztani a szarvasmarha-tenyésztés és -tartás tudományos megalapozását is.

Termelőszövetkezeteink szarvasmarha-tenyésztése még eléggé kialakulatlan. Nem rendelkeznek megfelelő épületekkel, gépi és egyéb nagyüzemi berendezéssel. Ez — a hátrányok mellett — azzal az előnnyel jár, hogy a nagyüzemi szarvasmarha-tartás kialakítása a korszerű módszerek bevezetésével párosul. A legtöbb üzemben nincs szükség annak elbírálására, hogy a „régii” átalakítá-

sával vagy „új” kialakításával korszerűsítsék a szarvasmarha-tenyésztést és tartást. Állami gazdaságaink képesek arra, hogy az új tartási módszereket kipróbálják és azok alkalmazásával tapasztalatokat szerezzenek. Így rövid idő alatt hazánk egész szarvasmarha-tenyésztése tudományos, korszerű alapokra helyezhető, s ezen az úton a szocialista mezőgazdasági üzemek több jövedelemhez, az ország pedig több és olcsóbb állati termékhez jut.

Szénay László

A beruházások és a társadalmi össztermék, valamint a nemzeti jövedelem növekedése közötti összefüggésről

A Wirtschaftswissenschaft múlt évi 10. számában hosszabb tanulmány jelent meg a fenti címmel a rostocki egyetem két közgazdász-tanárának, illetve tudományos kutatójának tollából.*

A felvetett téma időszerűsége kétségtelen; a népgazdaság struktúrájának és fejlődési ütemének problémáin belül hazánkban sem térhetünk ki az olyan kérdések tudományos vizsgálata elől, mint: a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem várható növekedési üteme és a kettő ütemkülönbsége; a nemzeti jövedelem felhalmozási alapra és fogyasztási alapra való felosztásának helyes (optimális) arányai; ezzel kapcsolatban a különféle felhalmozási ráták hatása a nemzeti jövedelem és a fogyasztási alap növekedésére stb.

Tény az is, hogy a hazai közgazdasági irodalomban ilyen tárgyban átfogó igényű munka eddig még nem jelent meg. Ezért helyesnek látszik, hogy lapunkban ismertetjük Bartl és Luck cikkét, mindenestre az eredeti tanulmány terjedelmes számítási

anyaga *nélkül* (megelégedve a számítások végeredményeinek közlésével) és rámutatva a gondolatmenet egyes gyengéire. Mint látni fogjuk, a szerzők, pontosabban az általuk kidolgozott matematikai-statisztikai modell fő gyengéje a modell kiinduló paramétereinek merevsége és azok belső összefüggéseinek nem kielégítő feltárása, aminek folytán azután ezeknek az összefüggéseknek a figyelembe nem vétele rányomja bélyegét a kapott következtetésekre is. Ennek ellenére, a cikk ismertetését szükségességnek tartjuk, és reméljük, hogy a téma iránt érdeklődők a cikk hasznos gondolataiból és hibáiból egyaránt profitálnak.

★

Bartl és Luck fejtegetéseiket annak ábrázolásával kezdik, hogyan alakult a legutóbbi években és alakulna a következő néhány évben a felhalmozás az NDK-ban.

A Német Demokratikus Köztársaság 1947—1960 között összesen 102 milliárd márkát ruházott be gazdaságába. Az 1959—1965 közötti hétéves időszakra kidolgozott terv a nemzeti jövedelem évről évre növekvő hányadát irányozza elő befektetésekre. A beruházások lehetővé tették a kapita-

* Wilhelm Bartl—Herbert Luck: „Zu den Beziehungen zwischen den Investitionen und dem Wachstum des gesellschaftlichen Gesamtprodukts sowie des Nationaleinkommens”, Wirtschaftswissenschaft, 1961. 10. 1477—1501. 1.

lizmustól örökölt gazdaság aránytalanságainak áthidalását; a jövőben pedig lehetővé teszik a társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem viszonylag gyors növekedési ütemét, az új technika bevezetésével az anyagi termelőfolyamatok fokozatos rekonstrukcióját, s végül döntő jelentőségűek a munkatermelékenység fokozása és a lakosság életkörülményeinek javítása szempontjából.

Az elmélet és a gazdasági gyakorlat azonban — állapítják meg a szerzők —, még nem tárt fel minden összefüggést, amely a beruházások, a társadalmi össztermék növekedése és a nemzeti jövedelem dinamikája között van. Vonatkozik ez a bővített újratermelés minőségi elemzésére, különösen ami a termelés, illetve a fogyasztás növekedését illeti, valamint a beruházások hatékonyságának népgazdasági szinten végzett kvantitatív elemzésére.

A gazdasági gyakorlat ez idő szert a beruházások hasznát általában csak a megtérülési idő alapján értékeli. Az ilyen mutatószámoknak természetesen megvan a maguk jogsultsága; tájékoztatnak arról, hogy hány év alatt térül meg egy új beruházás. Több variáns összehasonlítása pedig fényt derít a beruházásoknak az önköltség alakulásával és a munkatermelékenység fokozásával mért hatékonyságára.

Az ilyen mutatószámok és számítási módszerek azonban csak az egyes beruházási objektumokra vonatkoznak. Például *Notkin* ismert formulái semmilyen kapcsolatban sincsenek a bővített újratermeléssel. Márpedig az egyes beruházásokra kiszámított megtérülési idők és más hatékonysági mutatók összességükben sem tájékoztatnak arról, hogyan hat a beruházásokban megtestesülő szocialista felhalmozás a népgazdasági összefolyamatok szintjén. Erre vonatkozóan túlnyomórészt csak becslések vannak.

Ezért vizsgálni kell a beruházások és a társadalmi össztermék, valamint a nemzeti jövedelem közötti összefüggéseket, számszerűsíteni kell azokat, s ezáltal is alá kell támasztani a népgazdaság tervszerű fejlődését.

A *Politikai Gazdaságtan tankönyv* ezzel kapcsolatban így ír:

„A szocialista társadalom olyan optimális arányra törekszik felhalmozás és fogyasztás között, amely a termelőeszközök elsődleges fejlődése, a nemzeti jövedelem növekedése és a szocialista felhalmozás bővülő terjedelme mellett lehetővé teszi a lakosság fogyasztási alapjának szakadatlan növekedését és a dolgozók növekvő szükségleteinek egyre teljesebb kielégítését.*

A szerzők felvetik a kérdést: mi voltaképpen ez az „optimális arány” és hogyan határozható meg? Annyi mindenestre nyilvánvaló, hogy a szocialista államnak a népgazdaság tervszerű vezetésekor, az újratermelés arányainak megállapításakor tekintettel kell lennie a társadalmi termelés mindenkor elért állására, a belső és a külső viszonyokra, a nemzetközi szocialista munkamegosztás tendenciáira és még sok minden másra.

A társadalmi termelés növekedése két fő tényezőtől függ: 1. a foglalkoztatottak számának növelésétől, 2. a munkatermelékenység fokozásától. Rendszerint mindkét tényező hat a termelés növekedésére, ha különböző súllyal is.

A Német Demokratikus Köztársaságban a foglalkoztatottak létszáma a legutóbbi években lényegében azonos szinten maradt, így alapjában a munkatermelékenység növekedése határozza meg a társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem alakulását. 1952 és 1959 között az NDK társadalmi összterméke 71,1 milliárd DM-ről 128,0 milliárd DM-ra, tehát 56,9 milliárd DM-val növekedett, s ebből 54,2 milliárd DM-nak, tehát kerekén 95 százaléknak a munkatermelékenység növekedése volt a forrása. (A nemzeti jövedelemre vonatkoztatva ez az arány 94 százalék volt.)

1950—1959 között a társadalmi össztermék évi átlagos növekedése 10,8 százalék, a nemzeti jövedelemé 9,3 százalék, a pótlási alapé pedig 12,1

* „Politische Ökonomie” Lehrbuch nach der dritten, überarbeiteten russischen Ausgabe, 1. Auflage, Dietz Verlag, Berlin, 1957. 728. 1.

százalék volt. Ennek megfelelően a nemzeti jövedelem részaránya a társadalmi összterméken belül az 1950. évi 59,5 százalékról 1959-re 55,0 százalékra csökkent, míg a pótlási alap 40,5 százalékról 45,0 százalékra emelkedett.

A felhalmozási és a fogyasztási alap viszonyáról

Visszatérve arra a tézisükre, hogy a szocialista társadalomban „optimális” arány kialakítására kell törekedni felhalmozás és fogyasztás között, Luck és Bartl kifejtik, hogy ennek a problémának két oldala van. A dolog *minőségi* oldala abban van, hogy a termelés növekedése — a termelőeszköz-termelés elsődleges növekedése mellett — a fogyasztás bővülését kell hogy eredményezze. Már nehezebb a dolog *mennyiségi* oldala, tudniillik a felhalmozás és a fogyasztás optimális arányának számszerű meghatározása. Ezzel kapcsolatban kijelentik: nyilvánvalóan akkor áll fenn optimális arány a kettő között, ha a termelés növekedésére irányuló beruházásokban testet öltő felhalmozás növekedése a fogyasztás ugyanilyen vagy még nagyobb arányú fokozódását eredményezi. (Erre a problémára később még visszatérünk.)

Az NDK népgazdaságában 1950 és 1959 között (1954 kivételével) szakadatlanul nőtt a felhalmozás részaránya a nemzeti jövedelemből; 1950-ben 6,3, 1951-ben 7,3, 1952-ben 8,0, 1953-ban 9,2, 1954-ben 6,2, 1955-ben 12,8, 1956-ban 16,1, 1957-ben 17,4, 1958-ban 19,8, 1959-ben 19,7 százalék volt. Ennek következtében a felhalmozás sokkal gyorsabban nőtt, mint a nemzeti jövedelem. Az 1950—1959 közötti időszakra számított átlagos évi növekedési ütem a társadalmi terméknél 10,8 százalék volt, a nemzeti jövedelemnél 9,8 százalék, a pótlási alapnál 12,1 százalék, a felhalmozásnál 24,6 százalék, a fogyasztásnál pedig 7,9 százalék.

Egybevetve a felhalmozás és a fogyasztás növekedését, azt látjuk, hogy 1950 és 1959 között 1 százalék felhalmozásnövekedésre átlagosan 0,32 százalék fogyasztásnövekedés jutott, ami

másrészt azt jelenti, hogy ebben az időszakban a felhalmozás 3,1 százalékos növelése volt szükséges a fogyasztás 1 százalékos bővüléséhez.

Kérdés mármost — vetik fel a szerzők — hogyan kell ezeket az arányokat értékelni, helyesek voltak-e az újratermelési folyamat vázolt arányai a Német Demokratikus Köztársaság gazdaságában?

A válasz, amit a kérdésre adnak, a következő: a társadalmi össztermék, a nemzeti jövedelem és a pótlási alap növekedési arányai helyeseknek tekinthetők, mivel megfelelnek a termelőeszköz-termelés elsődleges növekedése követelményének. De már ami a felhalmozási alap és a fogyasztási alap alakulását illeti, ezek arányai nem tekinthetők optimálisnak, mivel „a felhalmozás növekedése egyelőre még nem járt együtt a fogyasztás megközelítően arányos bővülésével.”

A szerzők ezután kiterjesztik a vizsgált adatok körét a hétéves terv időszakára. A tervelőirányzatok adatai szerint 1965-ben a társadalmi össztermék 70 százalékkal, a nemzeti jövedelem 60, a pótlási alap 82,9, a felhalmozás 94,6, a fogyasztási alap 51,5 százalékkal lesz magasabb az 1958-as szintnél (az évenkénti átlagos növekedési ütem ugyanebben a sorrendben 7,9, 6,9, 9,0, 10,0, illetve 6,1 százalék); a felhalmozás rátája pedig az 1958. évi 19,8 százalékról 24,08 százalékra nő.

Az arányok ilyen alakulását a szerzők már jóval kedvezőbbnek ítélik, mert kisebb az ütemkülönbség a felhalmozási alap és a fogyasztási alap növekedése között.

Lehetséges arányok a beruházások, a társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem növekedése között

A tanulmány további részében a szerzők egy matematikai-statisztikai eszközökkel összeállított modellt mutatnak be, amelyben — meghatározott mértékű növekedési ütemeket feltételezve — azt számítják, hogyan alakulhat 1980-ig az NDK társadalmi összterméke, azon belül a nemzeti jövedelem és a pótlási alap, a nemzeti

jövedelmen belül pedig a fogyasztási és a felhalmozási alap.

A kiinduló feltételezések a következők:

1. A modell kiinduló bázisául a hét-éves terv 1965-re vonatkozó számadatait szolgálják.

2. Ami az 1966—1980 közötti fejlődést illeti, feltételezik a társadalmi össztermék évi 9 százalékos, a nemzeti jövedelem évi 7,5 százalékos és a felhalmozási alap évi 11,16 százalékos növekedését. [Ez utóbbi növekedési ütemet úgy kapják, hogy a felhalmozási ráta évenkénti növekedését (a bázisidőszak felhalmozási rátájához képest) 3,4 százalékosnak veszik. Összehasonlítással megemlítjük, hogy az 1950—1959-es időszakban a felhalmozási ráta évi átlagban 13,5 százalékkal nőtt, 1958—1965 között pedig a terv szerint évi 2,8 százalékkal fog növekedni.]

A szerzők ezután azt vizsgálják, hogyan alakul az ismertetett kiinduló feltételekre alapozott modell — 1980-ig.

A modell fő vonásai a következők:

1. A nemzeti jövedelem részaránya a társadalmi összterméken belül az 1965. évi 52,93 százalékról 1980-ra 43,00 százalékra csökken, a pótlási alap pedig ennek megfelelően 47,07 százalékról 57,00 százalékra nő — annak következtében, hogy a kiinduló feltételek szerint a nemzeti jövedelem lassabban növekszik a társadalmi termékénél.

2. A felhalmozás rátája az 1965. évi 24,08 százalékról 1980-ra 39,79 százalékra nő, a fogyasztási alap nemzeti jövedelmen belüli részaránya pedig 75,92 százalékról 60,21 százalékra csökken — annak következtében, hogy a kiinduló feltételek szerint a felhalmozás a nemzeti jövedelemnél gyorsabb ütemben növekszik, maga a felhalmozás rátája pedig ennek megfelelően egyenletes ütemben (évi 3,4 százalékkal) emelkedik.

3. A fogyasztási alap évről évre nő, de a növekedés üteme (százalékban) minden évben lassúbb (1966-ban még 6,33 százalékkal, 1980-ban már csak 5,21 százalékkal haladja meg a megelőző évit).

4. Ha a modell számsorait 1980-on túlra is kiszámítjuk, eljutunk egy pontig, amikor a fogyasztási alap lassuló ütemű növekedése a fogyasztási alap abszolút csökkenésébe csap át. Az adott modellben ez az átcsapás a 33. évben — tehát 1998-ban — következik be. A felhalmozási ráta szakadatlan növelése (a felhalmozás ekkorra már a nemzeti jövedelem 70 százalékát venné igénybe) tehát elvezet a „termelés a termelésért” állapothoz.

5. Matematikailag bizonyítják a szerzők, hogy a felhalmozási ráta egyenletes növelésének *minden szám-szerű értéke* elvezet egy ilyen pontig, amikor tudniillik a fogyasztási alap lassuló ütemű növekedése abszolút csökkenésbe csap át; a felhalmozási ráta egyenletes növekedési ütemének különféle értékei annyiban okoznak eltérést, hogy a kritikus pont a felhalmozási ráta nagyobb növekedési üteme esetén időben közelebb, míg kisebb növekedési ütem mellett időben távolabb van.

6. Ebből a szerzők levonják a következőket: optimális megoldásnak — hosszú távon — kizárólag a nemzeti jövedelem, a felhalmozási és a fogyasztási alap *egyenlő mértékű* fejlődése tekinthető, ami feltételezi a felhalmozási ráta azonos szinten tartását.

E következtetésüknek megfelelően kidolgoznak modelljükben egy második változatot is, amelyben a társadalmi termék, a nemzeti jövedelem, a pótlási alap növekedési ütemei *azonosak* a korábbi változatban feltételezettekkel, *de a felhalmozási rátát stabilizálják* az 1965. évi 24,08 százalékon, s ennek megfelelően a nemzeti jövedelem, a felhalmozási és a fogyasztási alap egyaránt évi 7,5 százalékkal növekednek.

★

Áttérve Bartl és Luck tanulmányának bírálatára, csak helyeselhetjük, hogy a gazdasági fejlődés alakulásának, számszerű összefüggéseinek zárt matematikai modell segítségével történő kvantitatív vizsgálatára vállalkoztak.

Ugyanakkor azonban egészen nyilvánvaló, hogy a felhalmozás és a tár-

sadalmi termék, illetve a nemzeti jövedelem alakulása közötti összefüggés kérdésében goromba hibát vétettek, tudniillik azt, hogy modelljükben gyakorlatilag semmiféle összefüggést nem állapítottak meg egyfelől a felhalmozás, másfelől a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem között; pontosabban hallgatólagosan feltételezték, hogy a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem ugyanúgy nő kisebb és nagyobb felhalmozási ráta mellett, konkrétan: ugyanúgy, akár 24 százalékos a felhalmozás rátája, akár 39 százalékos.

Cikkünkben a beruházásoknak a társadalmi össztermékre és a nemzeti jövedelemre gyakorolt hatásáról szólva megelégednek annak hangsúlyozásával, hogy „a felhalmozás a bővített újratermelés forrása”, s hogy a társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem dinamikájára döntő hatással van a termelőeszközök termelésének elsődleges növekedése.

Fel sem vetik azt a problémát, hogy ha a bővített újratermelés forrása a felhalmozás, akkor ennek a forrásnak bővülése, avagy apadása nyomán a termelés növekedési ütemének gyorsulnia, illetve lassulnia kell; meg sem kísérlék a felhalmozás és a termelés bővülése közötti összefüggés számszerűsítését.

Igaz, a kiinduló feltételek felsorolásakor megjegyzik: tudatában vannak annak, hogy a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem évről évre változatlan növekedési ütemének feltételezése a probléma leegyszerűsítését jelenti, s a további kutatás feladataként jelölik meg az újratermelési folyamat bonyolult vonatkozásainak (a beruházások struktúrájának, a beruházási alap összetételének stb.) vizsgálatát.

De természetesen különbség van a mellékes motívumokat elhanyagoló leegyszerűsítő absztrakció és a lényeges összefüggések figyelmen kívül hagyása között. Márpedig a felhalmozási ráta fokozása és a gazdasági növekedés üteme közötti összefüggés az egész kérdéscsoport kulcsproblémája.

A felhalmozási alap növekedése és a nemzeti jövedelem növekedése közti kívánatos arányról Bartl és

Luck cikkük egy helyén *közvetve* állást foglaltak, amikor azt írták: a felhalmozás és a fogyasztás között akkor optimális az arány, ha a... felhalmozás növekedése a fogyasztás ugyanilyen, vagy még nagyobb arányú fokozódását eredményezi.

Ez a megállapításuk azonban szintén cáfolható. Könnyű belátni: ha a felhalmozás valamely növekedéséhez a fogyasztás ugyanilyen arányú bővülése tartozik, akkor ez egyúttal azt is jelenti, hogy a nemzeti jövedelem belül a fogyasztási és a felhalmozási alap egymáshoz viszonyított aránya változatlan marad. Ha pedig a fogyasztás növekedése gyorsabb mint a felhalmozásé, akkor ez feltételezi a felhalmozási ráta egyidejű csökkenését.

Végiggondolva az optimális arányra vonatkozó tézist, azt kapjuk tehát, hogy az optimum megvalósul pusztán azáltal, hogy a felhalmozás rátája *nem nő* (ez esetben máris teljesül az a követelmény, hogy a felhalmozás növekedése a fogyasztás ugyanilyen arányú fokozódását eredményezze) vagy *csökken* (amikor is a fogyasztás gyorsabban nőhet, mint a felhalmozás).

Az is nyilvánvaló, hogy a szóban forgó „optimum” éppenúgy elképzelhető magas felhalmozási ráta mellett elért viszonylag lassú növekedési ütem, mint alacsonyabb felhalmozási ráta mellett elért gyorsabb növekedési ütem mellett. Ennyi is elég, hogy belássuk: nem a felhalmozási és a fogyasztási alap azonos ütemű növekedése az optimum kritériuma.

A szerzők következtetéseiből valószínűleg helyes, hogy a felhalmozási ráta *állandó* növelése ellentétes a gazdasági optimummal. „Bizonyításuk” (hogy tudniillik a felhalmozási ráta szakadatlan növelése valamely kritikus ponton a fogyasztási alap abszolút csökkentéséhez vezet), azonban nem meggyőző. Ilyen kritikus pont ugyanis csak a felhalmozási ráta *állandóan egyenletes* növekedése esetén következik be.

Különösebb matematikai bizonyítás nélkül is belátható, hogy a felhalmozási ráta szakadatlan növekedése mellett is állandóan bővíthet a fo-

gyasztási alap, ha kiinduló feltételnek azt vesszük, hogy a fogyasztási alap a nemzeti jövedelem százalékos évi növekedés üteménél meghatározott mértékben kisebb százalékkal bővüljön (például: a nemzeti jövedelem 7,5 százalékkal nő évente, a fogyasztási alap pedig csak 5 vagy 6 százalékkal). Ebben az esetben a fogyasztási alap egyenletes bővülése mellett is szakadatlanul nőhet a felhalmozási ráta, csak éppen a növekedés üteme évről évre kisebb lesz.

A nemzeti jövedelem növekedési üteme és a felhalmozás közötti összefüggések felderítése egyébként nyilvánvalóan nagyon bonyolult feladat, amelynek megoldásához sok részproblémát kell tisztázni. Például vizsgálni kell a felhalmozás megoszlását

a termelő beruházások, a nem termelő beruházások, a forgóalapok bővítése és a tartalékképzésre fordított rész között is. A nemzeti jövedelem növekedésében ugyanis elsősorban a termelő beruházások játszanak szerepet, míg a nem termelő beruházások a fogyasztási alappal (azon belül különösen a társadalmi fogyasztási alappal) mutatnak bizonyos rokonságot.

Bonyolult probléma azoknak az *időkapcsolatoknak* (fázis-különbségeknek) a feltárása is, amelyek a felhalmozás bővülése és a gazdasági fejlődés ütemváltozása között vannak, tekintettel arra a többé-kevésbé hosszú időtartamra, amely a beruházások elkezdése és a tőlük várt eredmények realizálódása között eltelik.

Balászy Sándor

A kubai forradalom gazdasági vonatkozásai

A kubai gazdaság a forradalom győzelme előtt

A kubai gazdaság a forradalom győzelme előtt magán viselte a gazdasági elmaradottság csaknem minden jegyét Bár Kubában az ipar sokkaloldalúbb és fejlettebb volt, mint a közép-amerikai térség legtöbb országában, mégis a *monokultúrás, trópusi-szubtrópusi jellegű mezőgazdaság túlsúlya volt a jellemző*. Fő terméke a nádcukor. A cukortermelés jelentőségét jól szemlélteti néhány mutató: a megművelt területnek körülbelül 60 százalékán cukornádat termeltek, a mezőgazdasági termelés 42 százalékát képviselte a cukor, az ipari állótoke 40 százaléka cukorgyárakba volt befektetve, a kubai export háromnegyed részét a nyerscukor tette ki. A kubai iparra a hazai mezőgazdasági nyersanyagot feldolgozó iparágak és az ércbányászat voltak jellemzőek.

A mezőgazdaság túlsúlyát híven szemlélteti a kereső lakosság foglalkozás szerinti megoszlása, amely az 1958 januári adatfelvétel szerint a következő képet mutatta:

A keresők megoszlása nemzetgazdasági ágak, illetve foglalkozás szerint

Mezőgazdaság	41,0
Ipar	16,3
Szolgáltatások	8,6
Szállítás, közlekedés	7,7
Szabadfoglalkozásúak és műszakiak	9,2
Egyházi és kereskedelmi foglalkozásúak	15,9
Egyéb	1,3
	100,0

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak mintegy kétharmada a cukornádültetvényeken dolgozott, ami nem jelentett többet 3 hónapi foglalkoztatásnál évente, így a mezőgazdasági állandó munkanélküliek 300 000-es létszáma mellett 300 000 részleges munkanélkülit is figyelembe kellett venni. *A munkanélküliség krónikusan igen magas volt.** amit a hivatalos propaganda a lakosság rendkívül gyors szaporodásával próbált magyarázni.

* Összehasonlítási alapként említjük meg, hogy Kuba lakossága (1961-ben) 6 973 253 fő volt, így a népsűrűség nem túl magas 46,8 fő/km².

A kubai nemzeti jövedelem növekedési üteme csekély mértékben múlta felül a lakosság természetes szaporulatának százalékát, így az egy főre jutó nemzeti jövedelem alig változott. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1957-ben 330 peso volt (1 peso = 1 \$). Az elmaradott latin-amerikai országok között egyébként Kuba a negyedik helyet foglalta el e tekintetben Venezuela, Argentína és Uruguay után.

Ezutó azonban így keveset mond. Kubára a nemzeti jövedelem kirívóan egyenlőtlen megoszlása volt a jellemző. A kizsákmányolók és a kizsákmányoltak közötti alapvető ellentéteken és eltéréseken kívül Kubában hatott a kül- és a belföldi tőke közötti érdekellentét, a városi és a falusi dolgozók életszínvonala közötti tetemes különbség, a munkások különböző rétegei közötti bérfeszültségek, a hivatalnoki kar egy részének aránytalanul magas fizetése, a munkában lévők és a teljes vagy részleges munkanélküliség sújtotta lakosság életfeltételeinek különbsége is. Ezek a körülmények nem kis szerepet játszottak a forradalmi helyzet létrejöttében és további alakulásában.

A kubai gazdaság egyoldalúsága a külföldi — elsősorban az egyesült államokbeli — tőkétől való függőség következménye. Az Egyesült Államok tőkebefektetései Kubában 1959 végén körülbelül 1 milliárd dollárt képviseltek. Ezeknek mintegy fele újra befektetett profitból származott, a megtérülés ezeknél a tőkebefektetéseknél igen gyors volt. Az Egyesült

Államok latin-amerikai közvetlen tőkebefektetései a második világháború után 9,6 százaléka jutott Kubára, és ebben a tekintetben Kuba a harmadik helyet foglalta el Latin-Amerikában, Venezuela és Brazília után.

Az Egyesült Államok monopóliumainak kezén volt az államosításokig a villamosenergia-termelés és a hírközlés 90 százaléka, a vasutak 50 százaléka, a cukortermelés nagy része (mintegy 47 százaléka), valamint a bányászat nagy része, továbbá számos egyéb iparvállalat. Az egyéb külföldi tőkebefektetések jelentéktelenek voltak, említésre méltó angol tőkebefektetések főleg a vasutaknál, nyugatnémet tőkebefektetések pedig főleg az utóbbi időben a bányászatban voltak. A külföldi monopóliumok hatalmas nyereségre tettek szert Kubában, az elmúlt két évtized során az Egyesült Államok monopóliumainak tiszta nyeresége ötszörösét tette ki az eredetileg befektetett tőkének.

Az a körülmény, hogy a profit hatalmas részét kivitték az országból, valamint az, hogy Kubának nem volt számottevő kereskedelmi flottája, súlyosan kihatott az ország fizetési mérlegére és rendszeres deficitet okozott. A fizetési mérleg deficitjét külföldi hitelekből fedezték, ez viszont tovább fokozta Kuba függését, elsősorban az Egyesült Államoktól. Szembetűnő a fizetési mérleg tételei között az idegenforgalom mint rohamosan emelkedő bevételi forrás. Megjegyzendő, hogy a turisztikában is döntő szerepük volt az amerikai érdekeltségűeknek.

Fizetési mérleg (millió pesóban)

Megnevezés	1955	1956	1957
Külkereskedelmi mérleg egyenlege (export-import fob. áron)	32,2	45,5	31,5
Idegenforgalom	— 3,0	4,3	25,9
Szállítás	—56,9	—60,5	—70,4
Nyereség-átutalás	—40,9	—50,6	—65,6
Egyéb	15,8	19,5	12,2
	—52,8	—41,8	—66,4

Forrás: BIKI. 1960. III. 12.

Kuba gazdaságának fő jövedelmi forrását — mint említettük — a *mezőgazdaság*, ezen belül is a cukornád-termelés képezi. A cukornád-termesztés agrotechnikai színvonalát az jellemezte, hogy — bár Kuba már a múlt század óta a világ legnagyobb cukortermelő országa —, az 1 ha-ra jutó terméshozam tekintetében a külterjes művelés miatt Kuba a legutolsó helyen állt a cukortermelő országok között.

A cukornád után a megművelt terület nagysága szerint a kukoricatermesztés következik. A megművelt terület 9—10 százalékán termeltek kukoricát.

A mezőgazdaságban az export szempontjából a második legjelentősebb cikk a dohány. Az ország dohánytermelésének 90 százaléka a nagy értékű szivardohányok termelésére jut.

Az egyéb ipari növények közül említésre méltó még a henequén (ágaverost), amelyet szintén főzmel exportra termeltek. Főleg belföldi szükségletre termeltek kakaót és kávé is, bár kávéból időnként importra is szorultak.

A főbb mezőgazdasági termények termelése a forradalmat megelőző években a következő táblázat szerint alakult:

A mezőgazdasági termelés alakulása főbb termények szerint (ezer tonnában)

Időszak	Nyers-cukor	Dohány	Kávé	Rizs	Kukorica	Henequén
1934—1938 (éves átlag)	2838	21,9	31,8	20,0		
1948—1952 (éves átlag)	5786	35,9	31,2	106,0	223,0	
1953	4890	50,2	35,7	192,0	251,0	
1957	5671	52,3	43,5	261,0	190,0	
1958	5783	52,8	31,5	225,0	155,0	9,1

Forrás: BIKI, 1960. márc. 12. Markt Informationen für Aussenhandel. 1960. május 12., és Sugar Yearbook of International Sugar Council. 1960.

A mezőgazdaság egyoldalú fejlesztése következtében Kubának jelentős mennyiségű mezőgazdasági terméket kellett importálnia az alapvető élelmezési cikkekből, így rizsből és kukoricából is. A rizs termelését a második világháborút közvetlenül megelőző években a cukornád termelése annyira visszaszorította, hogy a belföldi rizstermelés a szükségletnek csak 5—10 százalékát fedezte.

Az állattenyésztés részesedése a mezőgazdasági termelés volumenében kevesebb volt, mint 25 százalék. Ezt főként az állatok gyenge minősége, az alacsony hús- és tejhozam okozta. Az állattenyésztés fő ága a szarvasmarha-tenyésztés volt. A hús és húskészítmények tekintetében Kuba szintén importra szorult.

Kuba mezőgazdaságában az ültetvényes jellegű elmaradott technikájú nagybirtoké volt a döntő szerep. A nagybirtokok 70 százalékán bérlők gazdálkodtak. 10 hektárnál kevesebb

földterülete csak a gazdaságok egyharmadának volt. A mezőgazdasági bér munkások jelentős részben idény munkások voltak, akik, mint már említettük, évente 2—3 hónapot dolgoztak, de voltak olyanok is, akik évente csak 15 napon át voltak foglalkoztatva.

Az amerikai monopoltőke a mezőgazdaság monokultúrás jellegének kialakítása és fenntartása mellett a *ki-termelő iparágak* egyoldalú fejlesztésére törekedett, ami Kubát a színesfém- és egyéb stratégiai fontosságú ércek jelentős szállítójává tette az amerikai ipar számára. Az ország *igen gazdag ásványi kincsekben*. Az ércelőfordulások közül legjelentősebbek a nikkel-, vas-, mangán- és krómérc. Ezenkívül említésre méltóak a réz-, valamint a cink-, ólom-, wolfram-, barit-, kobalt-, arany- és ezüst-lelőhelyek. A nikkelérc-készletet USA forrás szerint 365 millió tonnára becsülik, 4—6 millió tonna nik-

keltartalommal. 1951-ben Kuba volt a világ második legnagyobb nikkelforrása. A mangánérc-kitermelés vonatkozásában Kuba már 1952-ben a világon a 6. helyen volt, a világ egyik legnagyobb mangánkoncentrátum üzeme szintén amerikai tőkeérdekeltség tulajdonát képezte. A vasérc-tartalékot 3 milliárd tonnára becsülik, a kitermelést itt is egyesült államokbeli tőkeérdekeltség folytatta. Az érc-kitermelés, a vasérc kivételével, szinte teljes egészében exportra került.

Ércexport
(ezer tonnában)

Megnevezés	1955	1956	1957	1958
Rézérc	65	62	83	49
Krómércc.....	48	31	114	55
Mangánérc ...	258	244	146	69
Nikkel.....	16	18	22	20
Vasérc.....	123	135	105	5

Forrás: Ministerio de Hacienda. Unit. 1960. május.

Számos előfordulás van Kubában olyan nem fém ásványokból is, mint mész, gipsz, márvány, kaolin.

Kuba *szegény energiahordozókban*. Szénbányászata, víziergiája jelentéktelen. Az energiagazdálkodás alapja főképpen 1953-ig teljes egészében importált kőolaj és olajtermékek. A villamosenergia-termelés kapacitását 1956-ban részben a 268 ezer kW közületi, részben a cca 250 ezer kW-ot kitevő ipari, elsősorban cukorgyári energiafejlesztő kapacitás adta. A villamosenergia-termelés 1938 és 1956 között csaknem négyszeresére nőtt, ennek ellenére az energiahiány szinte állandó volt. Korábbi kubai olajkutatók nem vezettek számottevő eredményre, a nyersolajtermelés elenyésző volt. Az ország évi 2,8—3 millió tonna kőolajszükségletéből a hazai olajtermelés 1958-ban 50 ezer tonnát fedezett. Az olajfinomítók közül a három legnagyobb szintén külföldi tőke kezén volt. (2 az Egyesült Államok, 1 pedig a Shell angol-holland tőkeérdekeltség tulajdonában.)

A *feldolgozó iparágak* közül legfejlettebb a hazai nyersanyagbázisra

épült cukoripar, amely a második világháború alatt fejlődött ki. Az 1950. évi adatok szerint az iparba befektetett összes tőke 75 százaléka, az összes ipari munkáslétszámnak pedig 35 százaléka jutott a cukoriparra. A cukoripar termelési kapacitása körülbelül 7 millió tonna nyerscukor évente. Az 1953. évi adatok szerint az ipari összmunkaerő mintegy 50 százalékát az élelmiszeripar foglalkoztatta. (The Economist Intelligence Unit Ltd. 1960. május.) Mindamellett a tulajdonképpeni élelmiszeripar kevésbé fejlett, számos élelmiszeripari üzemág vagy teljesen hiányzik, vagy termelőkapacitása igen csekély. Ez vonatkozik egyebek között a malomiparra; részben ez az oka, hogy Kuba kenyérgabona-szükségletét csaknem kizárólag liszt formájában importálja.

Aránylag fiatal iparágak számít a kubai textilipar. 31 textilvállalat teljes kapacitása évi 50 millió m² pamutszövet, 9 és fél millió m² műszál szövet és 25 millió m² nyomott karton. A textilipar termeléséhez a nyersanyag legnagyobb részét importálták. A textilipar részint az észak-amerikai verseny, részint az alacsony életszínvonal következtében nem tudta termelőkapacitását kihasználni; 1955-ben a kapacitáskihasználás mindössze 69 százalékos volt.

Említésre méltó még a kubai vegyipar, amely kénsavat, denaturált szeszt, tisztítószereket, festékeket, kozmetikai cikkeket termel. 15 műtrágyát előállító üzem működik, ezek közül azonban csak 3 modernül felszerelt. A termeléshez szükséges nyersanyagot zömmel importálták.

Dacára számottevő színesfém-bányászatának, színesfémkohászattal ügyszólván nem rendelkezett. A vas-, fém- és gépipar is túlnyomóan kisüzemekből állott és főként javítási munkák végzésére szorítkozott.

A kubai iparra általában az volt a jellemző, hogy a modern berendezésű nagyüzemek mellett egyidejűleg elavult technikával működő kisüzemek is léteztek, amelyek jellegüknél fogva a kézműiparhoz sorolandók. (Ilyen kisüzemek jellemezték a cipőipart és a szivargyártást is.) Ezért egyfelől az üzemek száma sokra rü-

gott, másfelől a feldolgozó iparban foglalkoztatott munkások száma viszonylag magasnak tűnik. (1953-ban 327 ezer volt.) De éppen a legtöbb munkást foglalkoztató iparágak is idényjellegűek, ezért az év egy részében az ipari munkásságnak közel kétharmada nem talált munkát az üzemekben.

A statisztikailag nyilvántartott vállalatok, tehát a nagyobbak, 80 százaléknál 25 főnél kevesebb munkást foglalkoztattak. A sok kislétszámú, technikailag gyengén felszerelt üzem az ország elmaradottságát tükrözte. A cukoripart is beleértve, mindössze 14 olyan nagyüzem volt, amelyben 500 vagy annál több a foglalkoztatottak száma. 161 cukorgyárból mindössze 23 volt ellátva modern gépekkel és berendezésekkel.

Az ipartelepítés területileg ugyanakkor igen koncentrált volt, a fővárosban és környékén volt található az ország összes iparvállalatának szám szerint 50 százaléka, további 20 százalék pedig Las Villas tartományban.

A kubai gazdaság egyoldalú, torz struktúrája tükröződött a *külkereskedelem* irányának és összetételének alakulásában. A külkereskedelem jelentősége Kuba gazdasági életében igen számottevő, 1958-ban a kivitel a nemzeti jövedelemnek 32, a behozatal pedig 34 százalékát érte el. A külkereskedelmi forgalom nagysága tekintetében Kuba a latin-amerikai államok közül az 5. helyet foglalja el. 1953 és 1958 között az import 59 százalékkal, az export 15 százalékkal nőtt. Az import erőteljes növekedése a külkereskedelmi aktívum összezsugorodását, sőt 1958-ban jelentős, mintegy 44 millió peso kereskedelmi mérleg-deficitet okozott. (Forrás: UN Monthly Bulletin of Statistics. 1960. június.)

A kubai export értékéből a cukor és melléktermékeinek részesedése 1957-ben 81,2 százalékot tett ki. Kuba cukorkivitelét a Nemzetközi Cukoregyezmény, valamint az Egyesült Államok és Kuba közötti megállapodás szabályozta.

Az Egyesült Államokba irányuló kubai cukorexport 2,8–3 millió tonnát tett ki évente. Ez az Egyesült Ál-

lamok összes cukorimportjának körülbelül 60–70 százalékát fedezte. Kuba cukorexportját az Egyesült Államok azokban az években, amikor a növekvő kínálat következtében a cukor világpiaci ára csökkent, jóval a világpiaci árat meghaladó áron vette át. Ez egyrészt azzal függött össze, hogy az amerikai belföldi cukorárakat az amerikai cukoripari monopóliumok a fogyasztók rovására a hazai cukortermelők védelmében mesterségesen egy állandó és viszonylag magas szinten tartják. Másrészt az árkülönbözet busás hasznot biztosított a kubai cukortermelés zömét kezükben tartó amerikai tőkeérdekeltségeknek.

Ugyanakkor az ellentételként Kubába exportált fogyasztási cikkek jelentős részéért Kubának a világpiacon szokásosnál drágább árat kellett fizetnie.

Az amerikai árukkal szembeni preferenciális vámok — amelyeknek tételei 20–90 százalékkal alacsonyabban voltak, mint más országok ugyanazon áruira vonatkozó vámtételek, biztosították az Egyesült Államok drágább árú részére a versenyképességet.

Kuba második legfontosabb exportcikke a dohány, amely az összexport 6–7 százalékát teszi ki. A dohányexport körülbelül 60 százaléka az Egyesült Államokba irányult.

A kubai exportcikkek közül a harmadik helyet a bányászati termékek foglalták el. Részarányuk az összexportban 4–5 százalékra volt tehető.

Kuba legfontosabb importcikkei a gépek, felszerelések és közlekedési eszközök az összimport 25 százalékát tették ki; az élelmiszerek részesedése 20 százalékot képviselt, a nyersolaj és olajtermékek részesedési aránya 10 százalék volt. Számottevő tételek jelentett továbbá a nyersanyagbevétel a textil- és a vegyipar számára, amely mintegy 18–20 százalékra rúgott.

A kubai külkereskedelmi forgalom viszonylati bontásából kiderül, milyen egyoldalúan dominált ebben az időszakban az Egyesült Államok Kuba külkereskedelmi partnerei között. Az Egyesült Államok szállította a forra-

dalom előtti években a kubai bevétel mintegy $\frac{3}{4}$ részét, és vette át a kubai kivétel kétharmadát. Megjegyzendő, hogy míg 1957-ig az Egyesült Államok részesedése az importból szinte változatlan volt, addig részesedése az exportból évről évre csökkent; ezért Kubának az Egyesült Államokkal szembeni külkereskedelmi mérlege egyre passzívabb lett, amit más országokból származó exportbevételéből kellett kiegyenlítenie.

Kuba kereskedelmi kapcsolata ebben az időben a szocialista országokkal elenyésző volt, a Szovjetunió 1955. és 1957. évi cukorvásárlásai voltak csak számottevőek.

A forradalmi átalakulás jellege és szakaszai

A kubai népi forradalmi mozgalom több éven át tartó kemény fegyveres küzdelem után 1958 decemberében megdöntötte a külföldi monopóliumok érdekeit képviselő Batista-rendszert. Azóta a — kezdetben nemzeti felszabadító, antiimperialista és antifeudális polgári-demokratikus — forradalom szakadatlan harcban a külső és a belső reakciós erők ellen ma már a *szocialista forradalom politikai és gazdasági feladatait valósítja meg*. Ezzel olyan ország lépett a szocializmus építésének útjára, amely alig néhány évvel ezelőtt még az Egyesült Államok monokultúrás félgyarmata volt.

A kubai forradalom győzelme óriási lépés a latin-amerikai népek egyenjogúsítása felé. A Le Monde — ismert francia polgári lap — egyik cikkírója 1961. november 11-én megjelent cikkében ezt úgy fejezi ki, hogy egész Latin-Amerika szemét Kuba felé fordítja, amely sokak számára reménycsillagként ragyog a nyomor éjszakájában. A kubai forradalom győzelme tehát a félgyarmati és gyarmati elmaradott országok részére csakúgy, mint a fejlett kapitalista országok számára azt példázza, hogy a szocialista forradalmi átalakulás lehetséges világháború nélkül. A kubai forradalom jelentőségének

értékelésekor nem hagyható figyelmen kívül, hogy az imperializmus feluegvarától 180 km-re a szocialista tábor országaitól viszont 10 000 km-es távolságban győzött. Ez a körülmény is bizonyítja a szocialista eszmék eleven erejét.

Kuba példája is bizonyítja azt a marxai tételt, hogy a szocialista forradalom megnyitja az utat a termelőerők fejlődése előtt. A forradalom győzelmenek eredményeképpen a korábban extenzív, monokultúrás, iparilag fejletlen Kuba intenzív, sokoldalú mezőgazdasági termeléssel bíró, fejlett iparú orszaggá fejlődik.

A kubai forradalom gyors fejlődésének politikai tanulsága, hogy a nép által és a nép számára kivont demokratikus szabadságjogok megnyitják az utat a szocialista fejlődés előtt, miként ez már Lenin áprilisi téziseiben kifejezést nyert.

A kubai forradalom fejlődését illetően alapjaiban egyet lehet érteni Henry Claude ismert francia marxista közgazdász véleményével, aki egyik legutóbbi cikkében* a forradalmi fejlődést három szakaszra tagolja. Az első szakaszt, amely 1956 elejétől 1959 januárig tartott, a diktatúra megsemmisítése és a demokratikus szabadságjogok kivívása jellemezte. Ebben az időszakban a harcot a dolgozó tömegek szövetségelt ereje vívta, amelyet a munkás-ság, a parasztság és a kispolgárság összefogása jelentett, de a nemzeti burzsoázia is támogatott.

A forradalom második szakaszát mint az antiimperialista demokratikus fejlődés időszakát 1959 és 1960 október között jelöli meg a szerző. 1960 elejétől fokozatosan egyre több olyan intézkedés történt, amely már a szocialista forradalomba való átnövésre mutat. A forradalmi fegyveres erők győzelmét követő időszakon belül a választvonalat talán Urrutia köztársasági elnök elűzésétől lehetne megvonni, amikor is lezárult a „ketős hatalom” időszaka, eldőlt a ki kit győz le kérdése, kirazolódott, hogy a forradalom továbbfejlődik szocialista

* „A kubai forradalom”. Economie et Politique 1961. december.

forradalommá. Ebben az időszakban harcot kellett folytatni a forradalmi politikai szervezetek jobboldali elemei ellen is, mivel azok már nem értettek egyet egy sor kérdésben: csökkeneni akarták az agrárreform hatókörét, a forradalom vezetését magukhoz akarták ragadni, azt akarták, hogy a forradalom álljon meg a nemzeti burzsoázia érdekeinél. 1959. december 13. lett a kiindulópontja az ellenforradalmi elemek gazdasági uralma megtörésének, nevezetesen ekkor került sor az ellenforradalmi cselekményekben kompromittált személyek vállalatának és egyéb érdekeltségeinek államosítására.

Ezután egymást követték a demokratikus és antiimperialista forradalom további intézkedései. 1959. december 22-én úgy módosították az alkotmányt, hogy a disszidensek vagyona elkobzandó, amennyiben a disszidensek külföldön Kuba-ellenes tevékenységet folytatnak. Még 1959. május 17-én életbelépett a földreform, amely rendelkezéseiben túlnőtt a burzsoázia követelésein. Figyelemre méltó — a kubai sajátosságokból kifolyólag —, hogy a földosztással egyidejűleg termelőszövetkezeteket létesítettek; egyrészt ültetvényes gazdálkodást kisparcellákon átmenetileg sem lehetséges folytatni, másrészt az ültetvényeken dolgozó bérmunkásokban a kistulajdonosi ösztön nem alakult ki.

A harmadik — szocialista jellegű — szakasz tehát tulajdonképpen 1960 elejétől vette kezdetét és napjainkig tart. 1960 júliusában—augusztusában államosították a legfontosabb amerikai érdekeltségeket. (Az amerikai kézen levő villamosenergia- és telefonszolgáltató vállalatokat még 1959 márciusában, az amerikai olajfeldolgozókat pedig 1959 augusztusában államosították.) Az alapvető fordulatot a belföldi nagytőke államosításában az 1960. október 13-án, 14-én és 24-én hozott törvények jelentették, amelyek nyomán államosították a bankokat, az ipari és a kereskedelmi nagyvállalatokat, az áruházakat, a szállodákat, valamint a bel- és külföldi filmvállalatokat. Az államosított vagyon értéke 2 milliárd dollár volt. A bankok

államosítása révén az állam ellenőrzése alá vonta a 200 milliós bankbetét-állományt is. Az októberi törvények egyben a tervgazdaság bevezetését is előírták. Október 14-én kelt az úgynevezett városi reform, amely a városi nagy föld- és bérháztulajdonok államosítását jelentette, október 24-én államosították azokat az amerikai tulajdonokat, amelyek addig még nem kerültek államosításra.

A forradalom ilyen jellegű fejlődésével kapcsolatban felvetődik egyfelől, miért haladt olyan gyorsan a kubai forradalom a szocialista átalakulás irányában, másfelől pedig miért tudott ez a típusú forradalom győzni.

Az *objektív okok* között elsőnek a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változást kell megjelölni. A szocialista és a kapitalista rendszer erőviszonyainak a szocialista rendszer javára történő eltolódása az 1956-os szuezi és magyarországi események során világméretben láthatóvá vált. (A guatemalai forradalmat ezt megelőzően 1954-ben még sikerült elfojtani.) A megerősödött szocialista tábor a kubai forradalom segítségére tudott sietni. Blas Roca megfogalmazásában *a szocialista tábor létezése, szolidaritása, segítése alapvetően meghatározta a kubai forradalom irányát és ütemét*. Ez a körülmény tette lehetővé az antifeudális és antiimperialista forradalom szakaszából a szocialista forradalom szakaszába való gyors átmenetet.

Második okként a forradalmat győzelemre vivő erős népi egységet kell megjelölni, amely a forradalom gyors fejlődésének alapja, *belső, objektív feltétele*. Megemlítendő, hogy az Egyesült Államok imperialista köreiből reakciós próbálkozásai, szabotázs színtérn hozzájárultak ahhoz, hogy a néptömegek előtt viszonylag rövid idő alatt lelepleződjék az amerikai imperializmus igazi arca. Figyelembe véve az Egyesült Államok Kuba gazdasági életében, külkereskedelmi forgalmában betöltött helyét és szerepét, szabotázsának következtében egyre világosabbá vált a kubai nép előtt, hogy a forradalom nemzeti céljait csak szocialista jellegű forradalmi in-

tézkedésekkel lehet biztosítani. A külfölnéle szabotáló akciók és az őket követő ellenintézkedések időrendisége egyébként igen jól szemléltette ezt: az amerikai tőkések nem fogadták el a rögzített telefontarifákat — a telefonhálózatot állami közbe vették; az Egyesült Államok kubai cukorimportjának leállítását követte a nagy amerikai vállalatok államosítása, az Egyesült Államok retorzióját követően pedig — a kubai importigények kielégítésének megtagadásával kapcsolatosan — államosították a még magánkézben maradt USA-tőkeérdekeltségeket.

A kubai burzsoázián belül megkülönböztetendő az úgynevezett „cukorburzsoázia”, amely a cukorültetvények és -gyárak, valamint az importvállalatok zömét tartotta kézben, és a nemzeti burzsoázia, amely főleg dohány-, textilipari és sörgyári tőkésekől tevődött össze. A nemzeti burzsoázia érdekeit is sértette a „cukor” — főleg amerikai tőkésekől álló — csoport, mivel utóbbiak kötötték meg és fölzték le a nemzetközi szerződésekből kínálkozó üzleteket. A nemzeti burzsoázia egyaránt tartott a „cukorburzsoáziától” és a kubai proletariátustól, ezért egy ideig megpróbált két lovon ülni. Az agrárreform volt a mesgye, amikor szembe került a forradalommal, mert a textil- és dohánygyárosok zömmel nagy földtulajdonosok is voltak. Egy részük diszsidált, más részük ott maradt és szabotáztsba kezdett. A belföldi nagytőke 1960. október 13-i államosítása erre volt a válasz.

A kubai forradalom sajátos *szubjektív körülményeihez* tartozik az, hogy 1. az agrár- és ipari dolgozók mellett nem proletár rétegeket is egyesített a forradalmi harcban, kiemelkedő szerepet játszott a forradalmi értelmiség és a kubai ifjúság; 2. a fegyveres harc kezdeményezője nem a kommunista párt volt, jóllehet a kommunisták aktívan résztvettek a forradalmi harcokban; 3. végül, hogy a széles népi mozgalomba a következőket, forradalmi marxista elméletet a kommunista párt vitte be, és ez jelentette a forradalom ideológiai bázisát.

A termelési viszonyok átalakulása

Az agrárviszonyok megváltozása

Kubában a forradalom győzelme előtt 8,5 millió hektár földből 6,3 millió hektár 2873 birtokos kezén volt. A legjobb földeket cukornád-ültetvények foglalták el, ahol a tulajdonviszonyok még kirívóbbak voltak. 2,5 millió hektár cukornád-ültetvényből 1,2 millió hektár 13 amerikai vállalat kezén volt, további 620 ezer hektár pedig 9 kubai földbirtokos tulajdonát képezte. A szarvasmarha-állomány 43 százaléka a birtokosok 3 százaléknak tulajdonában volt. Ugyanakkor 62 ezer kisbirtokost (10,7 hektárnál kevesebb földterülettel), 100 ezer szegényparasztot és kisbérlet, valamint 500 ezer agrárproletárt tartottak nyilván. A mezőgazdasággal foglalkozó lakosság 70 százaléknak kezében a földterületnek csak 12 százaléka volt (1946-os nyilvántartás szerint).

A földnélküliek földet kaptak, a kisebb gazdaságokat pedig kiegészítették a földosztás során. Az agrárreformok korábbi példáitól eltérően a földosztással egyidejűleg kívánják megoldani a munkakörülmények megjavítását és a nagyüzemi termelés feltételeinek biztosítását.

1961-ben a mezőgazdaságban 3 szektor volt jelen. a) szocialista (termelőszövetkezetek és állami gazdaságok a megművelt földterület 41 százalékán), b) kisparaszti (a földterület 39 százalékán), c) kapitalista (67—400 hektáros birtokok a földterület 20 százalékán).* Megjegyzendő, hogy Kubában sem lehet egyértelműen csak a birtoknagyság szerint meghatározni a kulákbirtok fogalmát. A kávékultúra például kisebb birtoknagyságnál is idegen munkaerő rendszeres alkalmazását követeli meg, míg a legeltetésre használt területeknél a 67 hektár felett sem alkalmaztak szükség-szerűen rendszeresen idegen munkaerőt.

1961 elejétől a szocialista szektoron belül az állami gazdaságok túlsúlyba kerültek, a cukornád-ültetvényeket kivéve minden termelő-

* Forrás: *Economie et Politique*. 1961. december. H. Claude cikke.

szövetkezetet állami gazdasággá alakították át. 1961 augusztusában a szocialista szektor 61 százalékát, az összes földterületnek pedig 25 százalékát állami gazdaságok foglalták el. Az állami gazdaságok átlagos birtoknagysága kezdetben igen magas, 10 ezer hektár volt. Ezeket most üzemszervezési szempontból, 1000 hektár körüli nagyságú gazdasági egységekre kívánják tagolni. A szarvasmarha-állomány mintegy 20 százaléka, több mint 1 millió állat az állami gazdaságok birtokában van.

A földreformot az Országos Földreform Intézet hajtotta végre, amelynek tanácsában az egyes gazdaságok munkásküldöttei vesznek részt.

A kubai termelősövetkezeteket illetően meg kell jegyezni, hogy azok átmeneti formát kepeznek a mi állami gazdaságaink és termelősövetkezeteink között, elsősorban azért, mert a termelősövetkezeti tagok jövedelmének nagyobb részét ott a bérhányad képezi. 2,5 peso napibér garantált minden termelősövetkezeti tag részére. Azonkívül az elnököt az Országos Földreform Intézet jelöli ki, viszont a közgyűlés választja az igazgató tanácsot és annak vezetőjét. A termelősövetkezet netto jövedelme (a költségek, adó stb. levonása után fennmaradó rész) felosztásra kerül. 1960-ban nem tudtak biztosítani ilyen címen juttatást, 1961-ben azonban már egy főre évi 50 peso jutott. Csak az állandó munkások termelősövetkezeti tagok, az idegymunkások nem. Állandó foglalkoztatást az összes mezőgazdasági munkaerő számára csak az intenzív gazdálkodásra való áttéréssel tudnak majd biztosítani. A termelősövetkezetek dolgozóinak létszámából 116 ezer a termelősövetkezeti tag, 45 ezer az idegymunkás (ezeknek napi 3 peso bér jár) és 2000 az alkalmazott.

A kisbirtokosok (67 hektárnál kisebb földtulajdonnal rendelkezők) 1961 májusa óta az úgynevezett ANAP-ba tömörültek. Ebben a tömörülésben jelenleg fellelhetőek mind az alsóbb típusú termelősövetkezetek, mind a földművesszövetkezeti mozgalom bizonyos vonásai. Az önkéntes tömörülés gazdasági segínyt,

vetőmagra és műtrágyára rövidlejáratú, tenyészállatokra és gépekre pedig hosszulejáratú kölcsönt egyaránt biztosít. Az ANAP-ba tartozó gazdaságok is vetéstervezet-kötelezettek. A hozzájuk tartozó bolthálózat 20 százalékos árengedményt biztosít a tagok számára

Új tulajdonviszonyok az iparban és a kereskedelemben

1960 végen az ipari termelési érték 80 százalékát állami szektoron állították elő; az iparban dolgozók 70 százalékát foglalkoztatta az állami szektor. A cukor-, fa-, élelmiszer- (tej, vaj-, sajt-) cigarettaiipar és a halászat termelési értéke 100, a vegyiparé csaknem 100, a textiliparé 90, a cipőiparé 50, a szivariparé pedig 70 százalékban állami szektorban jön létre.*

A kapitalista vállalkozások netto profitja az elmúlt évben az összipari termelés értékének 5 százalékát tette ki, ez aránylag jelentős összeget képvisel, mivel a megmaradt magánszektorban igen magas a profitráta.

Az állami ipar szervezete igen koncentrált, mert kevés a szakképzett vezető káder; egy iparág egy vállalatnak, a vállalatok pedig üzemegeknek felelnek meg szervezeti felépítés és önállóság szempontjából. Az iparágak élén munkásigazgató áll, aki a vezetésben konzultatív műszaki bizottságra támaszkodik.

A kereskedelem állami szektora már 1961 elején az összes kereskedelmi dolgozók 25 százalékát foglalkoztatta és a forgalom 47 százalékát bonyolította le. Azóta a kereskedelemben gyors ütemben tovább nőtt a szocialista szektor. Magánszektor csak a kiskereskedelemben maradt. A vásárcsarnokok városi kommunális kezelésben vannak.

A személyi tulajdon tiszteletben tartása mellett a kis magántulajdon megtartását is biztosítják. A kiskereskedőket és kisiparosokat szövetkezeti hitelakcióba kapcsolják be; mivel a termelőeszközök kellő mértékben már az állam kezében összpontosulnak, megengedhető a kis magántulajdon bizonyos keretek közötti fejlődése és fennmaradása.

* Forrás: Economie et Politique 1961. december.

A dolgozók életkörülményeinek ugrásszerű javulása

A külföldi tőkeérdekeltségek, a hazai nagytőkés és a földbirtokos osztály forradalmi kisajátítása már a forradalom első éveiben lehetővé tette a kubai dolgozók életszínvonalának, szociális-kulturális helyzetének nagyméretű megjavítását.

A legjelentősebb életszínvonal-emelkedés a legalacsonyabb keresetűeknél, a jórészt színes bőrű mezőgazdasági proletariátusnál volt. A forradalom társadalmi és gazdasági területen is felszámolt mindennemű faji megkülönböztetést. Az életszínvonal emelkedése a reáljövedelmek növekedésén kívül az adók és a munkanélküliség jelentős csökkenésében, valamint a lakásviszonyok és a szociális ellátás javulásában jutott kifejezésre.

A városi lakosság munkabérialapja 64,6 százalékkal nőtt 1961-ben 1958-hoz képest.* A létfenntartási költség-index valamelyest csökkent, tehát a reáljövedelem növekedése ebben az időszakban valamivel meghaladta a 65 százalékot. A cukorgyári munkások évi átlagkeresete 1957 előtt 300 peso volt, 1961-re megduplázódott, tehát az idénymunkások évi keresete is elérte a 600 pesót. Az állami vállalatok dolgozóinak minimális havi bérét 85 pesóban állapították meg, a korábbi 65 peso helyett. Javult a mezőgazdasági lakosság életszínvonala is. Ugyanakkor az állami hivatalnokok felső rétegének indokolatlanul magas béreit csökkentették.

A városi reform megváltoztatta a lakástulajdon-viszonyokat. Már 1959-ben 35—50 százalékkal csökkentették a lakbéreket. Az eddigi összes lakbér-csökkentés 50—80 százalékot tesz ki. Míg a forradalom előtt a lakberek a fizetés 30—40 százalékát is elérték, addig ma az új modern lakások, valamint a disszidálások révén megüresedett luxuslakások bére sem tesz ki többet, mint a fizetések 10 százalékát. 1960-tól a lakók a lakások tulajdonosaivá is válhatnak. Ez úgy megy végbe, hogy a lakók megvásárolhat-

ják a lakásaikat; egy 1950-ben épült házban például a lakók 5 éven keresztül fizetett havi 30 pesoval tulajdonjogra tesznek szert. A lakásépítési program keretében, 1958-hoz képest, 1959-re 50 százalékkal, 1960-ra pedig 100 százalékkal nőtt az újonnan épített lakások száma. A szövetkezetek és az állami gazdaságok többségében új lakótelepeket építettek, amelyeket ellenszolgáltatás nélkül bocsátanak a tagság, illetve a dolgozók rendelkezésére. Gyakori, hogy az építkezéseken dolgozók is új lakáshoz jutnak.

A dolgozók anyagi-szociális helyzetének javulásához hozzájárult, hogy jelentősen mérsékelték a villamos- és telefontarifákat, valamint a gyógyszerárakat. A munkaképtelenek részére havi 40 peso minimális nyugdíjat állapítottak meg. Kórházak és klinikák épülnek az ország minden részében. Az üdülők és a sportlétesítmények ma már mindenkié.*

Az analfabétizmus elleni hatalmas kultúrkampány eredményeképpen ma Kuba lakosságának több mint 96 százaléka írni-olvasni-tudó. Az arány legjobb egész Latin-Amerikában és jobb, mint az Egyesült Államokban.

Az igazságosabb elosztást segítette elő két további rendelkezés: Az egyik, a progresszív adórendszer bevezetése, amely azt eredményezte, hogy az adómentes minimumot az egyedülállóknál, illetve a családosoknál évi 2400, illetve 5600 pesóra emelték fel, ami gyakorlatban a munkásokat és parasztokat teljes mértékben, a kisparasztnak pedig egy részét adómentessé tette. Ugyanakkor a magas jövedelműek adózási kulcsát megemelték.

Egy másik intézkedés, amely szerint a régi pénzt 1:1 alapon új pénzre váltották be, hozzájárult a régi kizsákmányolók és a Kubából disszidáltak birtokában lévő pénzmennyiség mintegy 500 millió peso értékű csökkentéséhez. Ez oly módon történt, hogy csak korlátozott mennyiségben váltották be a régi pénzt új pénzre. Ezzel az intézkedéssel azt is

* Forrás: *Ekonomicseszkaja Gazeta* 1962. 7. sz.

* Forrás: *BIKI* 1961. 13. sz. melléklet. Latin-amerikai országok gazdasági helyzete 1960-ban.

eltérték, hogy a forgalomban levő pénzmennyiség 60 százalékára csökkent.*

A kubai gazdaság fejlődése 1959—1961 között

Az államosítások és a földreform eredményeképpen 1961-ben az összes ipari termelés 90 százalékát, az összes mezőgazdasági termelési értéknek pedig 50 százalékát állami, illetve szövetkezeti szektor állítja elő.** A belkereskedelemben realizált áruk oroszlánrészét tehát szocialista szektorban termelik.

A termelési viszonyok forradalmi átalakításának kedvező visszahatása a termelőerők fejlődésére már rövid idő alatt is megmutatkozott. 1959 és 1961 között különösen a mezőgazdaságban volt a termelés emelkedése magasabb, mint a többi latin-amerikai országban.

Ipar

1961-ben az ipari termelés értéke 19 százalékkal haladta meg az 1959. évit. 1961-ig sok új vállalat lépett be

a termelésbe, amelyeknél az ipartelepítés decentralizálásának jelei is felismerhetők. Így az ország különböző vidékein kénsavgyárat, színesfémüzemet, mangánérc-dúsítót, kerékpárgyárat, ceruzagyárat, textilgyárat, műtrágyagyárat, valamint szovjet segítséggel nikkellüzemet indítottak be.

Mezőgazdaság

A mezőgazdasági termelés jelentősen nőtt a vizsgált időszakban. Az 1959—1960-as években a mezőgazdaságban 400 millió pesót fektettek be, ennek jelentős részét a mezőgazdaság gépesítésére és műtrágyával való ellátására fordították. Annak ellenére, hogy a cukornád-ültetvények területét már ekkor is valamelyest csökkentették, a cukortermelés 1961-ben — elsősorban a gondosabb művelés és betakarítás révén — jelentősen meghaladta a megelőző évek termelését. Az 1961. évi cukortermés az eddigi második legnagyobb cukortermést jelentette az ország történetében.

A cukormérleg alakulása 1958—61 között (ezer tonnában)

Megnevezés	1958	1959	1960	1961 (becslés)
Év eleji készlet ...	680,7	591,0	1272,1	1151,9
Termelés	5783,7	5964,1	5861,8	6500,0
Összes fogyasztás ...	6464,4	6555,1	7133,9	7651,9
Fogyasztás	241,8	331,1	347,5	6300,0
Export	5631,6	4951,9	5634,5	

Forrás: BIKI, 1961. november 16.

1962 elején tehát csaknem 1,3 millió tonna volt az átmenő készlet (vagyis alig haladta meg az 1951—1952. évi rekordtermés után még évekig raktáron maradt 1,2 millió tonnás eladatlan cukorkészletet). Az 1962. évi termést — jelentősen csök-

kentett termőterület mellett — 7 millió tonnára tervezték annak alapján, hogy az egy ha-ra jutó terméshozam további növekedésével számoltak —, a gazdálkodás intenzívebbé tétele révén. 1962 folyamán azonban országos méretű aszály sújtotta Kubát, s emellett az intenzitás növelését célzó tervek sem jártak kellő eredménnyel. Így az időközben továbbcsökkentett cukornád-termő területről a várható

* Forrás: *Ekonomicseszka* Gazeta 1962. 7. sz.

** Fidel Castro interjúja a Pravda és Izvesztija számára. Pravda, 1962. jan. 29.

termés előreláthatólag lényegesen kisebb lesz a tavalyinál.

1961-re 1959-hez képest 38 százalékkal nőtt a dohánytermelés és 46 százalékkal a rizstermelés. A rizstermelés azonban mégsem fedezi a szükségleteket. Fokozták a zöldség- és gyümölcsfélék termelését is; 61 százalékkal nőtt a burgonyatermelés és 44 százalékkal a paradicsomtermelés. A kukorica termelése — a kukorica alapvető tápláléknak számít Kubában — 1958 és 1960 között 36 százalékkal nőtt. Az olajosmagvak termelését is fokozzák, 1965 végére fel akarják számolni e téren az importfüggőséget. Henequenből két év alatt 22 százalékkal termett több. Míg 1959 előtt az összes gyapotszükségletet importból fedezték, 1960-ban a hazai gyapot a belföldi szükséglet közel egyharmadát fedezte már.*

Gyorsan fejlődött az 1959 és 1960 közötti időszakban az állattenyésztés is, különösen a sertésállomány növekedett. Az alapvető élelmiszerek termelésében elért eredmények ellenére, Kuba élelmiszertermelése még nem elégíti ki a lakosság keresletét. Ugyanakkor a vásárlóerő jelentősen megnőtt. A cukortermelés visszaesése kedvezőtlenül fog hatni a fizetési mérleg egyensúlyára, ami korlátozza az élelmiszerimport lehetőségeit. Fentiek következtében szükségessé vált, hogy 1962-ben áttérjenek az élelmiszerek elosztásának kötött rendszerére és egyes cikkek adagolására. A lakosság ellátásának irányítására országos juntát hoztak létre.

Külkereskedelem

A győztes forradalom óta a külkereskedelem állami monopólium. Új vonások mutatkoznak a külkereskedelmi forgalom áruösszetételében és viszonylati megoszlásában egyaránt. 1960—1961 között alapvetően megváltozott a kubai külkereskedelem relációs megoszlása.

Az exportmegoszlásban bekövetkezett arányváltozás az importnál is éreztette hatását.

* BIKI. 1961. 13. melléklet. Latin-amerikai országok gazdasági helyzete 1960-ban.

A kubai export megoszlása

Év	Kapitalista országok	Szocialista országok
1960	75,1	24,9
1961 (becsült)	23,0	77,0

Forrás: Economie et Politique 1961. december

Kuba számára a szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió és Kína cukorvásárlása helyettesíti az Egyesült Államok vásárlásának csökkenését, illetve beszüntetését. A szocialista országok a kubai cukorért a világpiaci árnál magasabb árat, libránként 4 centet fizetnek. Még kedvezőbbek Kuba számára a szocialista országokkal való kereskedelem importfeltételei: rizst 38,6, művenyolajat 25, kukoricát 13,2, orvosi műszereket 59,6 textilt 35,3, vegyi cikkeket 20, gépeket pedig 18,9 százalékkal a világpiaci ár alatt kap Kuba a szocialista országoktól. Másfelől — az amerikai gazdasági blokádnak következtében —, a kubai fizetési mérleget terhelik az importcikkek átlagos szállítási távolságának növekedéséből eredő többletkiadások.

Δ másik jelentős változás a gyors iparosodásra utaló még nagyobb fokú arányeitőlódás a kubai bevétel áruösszetételében.

A kubai import áruösszetétele

Év	Termelőeszközök	Fogyasztási javak
1958	39 %	61 %
1961	73 %	27 %

Forrás: Uo.

1959—1960-ban csökkent az importvolumen. Jelentősen megváltozott az áruösszetétel, döntően csökkent — és ez fokozottan kifejezésre jutott 1961-ben — a fényűzési cikkek és nőtt a termelési rendeltetésű cikkek bevitel. A gépek és berendezések árucsoportjában csökkent a személygépkocsi-import, valamint a pótalkatrészek bevitel, ez utóbbi az amerikai blokádnak következtében.

Az exportstruktúrában lényeges változás eddig nem történt, de irányt vettek az ércexport részesedésének növelésére, valamint a zöldség- és a gyümölcsexport fokozására. 1960-ban az export 81 százalékát a cukor és melléktermékei, 8,7 százalékát a dohány tette ki, csekély emelkedés volt az ércék kivitelében.

1959-től a külkereskedelemben megszigorították az import ellenőrzését és újból szabályozták a vámtarifát. 30-tól 100 százalékig terjedő vámot vetettek ki a különféle importcikkekre, azok fontosságától és rendeltetésétől függően.

Az importmegszorító intézkedések eredményeként 1959-től a rendelkezésre álló adatok a külkereskedelmi mérlegben ismét aktívumot mutatnak (millió peso):

Év	Export	Import	Egyenleg
1959	638	600	+38
1960	623	524	+99

Forrás: BIKI. 1961. 13. sz. melléklet. Latin-amerikai országok gazdasági helyzete 1960-ban.

Ezek az importadatok azonban főn áron vannak feltüntetve, cif áron számolva a külkereskedelmi deficit még egyelőre fennmaradt.

Kuba a szocialista országoktól 250 millió peso értékű hitelt kapott 2,5 százalékos kamattal, vagy kamatmentesen. Ebből 100 millió pesót a Szovjetuniótól, 60 milliót Kínától, 40 milliót Csehszlovákiától és 15 milliót Magyarországtól.*

Az első négyéves terv (1962—1965) főbb célkitűzései és irányelvei

Azzal, hogy a kubai gazdaságban uralkodóvá vált a szocialista szektor, az egész gazdasági és állami élet irányítása pedig a dolgozók kezébe került, megteremtődtek a tervgazdálkodás feltételei. 1961-ben az 1962—1965 közötti időszakra 4 éves tervet terjesztettek elő és fogadtak el.

Mint Fidel Castro a Pravda és Izvesztyija számára adott interjúban

mondotta,* Kuba alkalmas arra, hogy a trópusi övezetek sajátos problémáival foglalkozó műszaki és tudományos kutatás központjává váljon. Kuba hosszú távú gazdasági fejlesztésénél egyaránt fel kívánják használni a természeti adottságokat és a nemzetközi munkamegosztás előnyeit.

Ebben az interjúban Fidel Castro kifejtette a négyéves terv főbb feladatait az ipar, a mezőgazdaság és a kultúra területén. Részletesebben a továbbiakban az első két területtel foglalkozunk.

Az *ipar fejlesztése* három fő irányban fog végbemenni: 1. az import helyettesítését célzó iparágak fejlesztése, 2. a természeti adottságok legintenzívebb kihasználására épülő olyan iparágak fejlesztése, amelyek tekintetben Kuba előnyös helyzetet foglal el a nemzetközi munkamegosztásban, 3. az egyes nehézipari ágazatok fejlesztése.

Az 1. pont az élelmiszer- és könnyűipar fejlesztésére vonatkozik. Az élelmiszeripar fejlesztésében az az elsődleges szempont, hogy a lakosságot hazai termelésből lehessen ellátni alapvető élelmiszerekkel. A textilipari termelésnek már az első tervidőszak végére fedeznie kell a belföldi szükségleteket. Számottevő termelést kívánnak elérni egyes háztartási és lakberendezési cikkekből, így hűtőgépekből, rádiókból, egyes háztartási villamos kisgépekből stb.

A 2. és 3. pont szerinti irányelvek tulajdonképpen Kuba iparának további fejlődésére lesznek meghatározók és főképpen az 1960-as évek második felére vonatkoznak.

A hazai sajátosságok kedvező kiaknázását célozza a cukoriparnak komplex vegyiparrá való átalakítása, alkohol és élesztőgyártás stb. fejlesztése, valamint az ásványi kincsek racionális felhasználása, a lateritércsek bányászatának növelése. Ez utóbbiban a Szovjetunió jelentős segítséget nyújt kubai szakemberek képzésével, valamint szaktanácsadás és műszaki-technikai berendezések szállítása révén. Megteremtik a kohóipar, első-

* Forrás Economie et Politique I. m.

* Megjelent a Pravda 1962. január 29-i számában.

sorban a színesfémkohászat bázisát; a nikkelt és nikkelt-félfélgégyártmányok előállítására 1965-re 1961-hez képest megduplázódik. Jelentősen fejlesztik tovább a vegyipart, valamint a gépipart egyes ágazatait (a villamosági ipart, a mezőgazdasági gépgyártást, a közepes és kis elektronikus műszerek gyártását, a járműipart, a műtrágyagyártást stb.).

Szovjet geológusok segítségével a kőolaj-feltárási munkák is fejlődésnek indultak. Az olajipari kapacitás 1965 végére másfélszeresére nő.

A négyéves terv során 300 000 kW kapacitású új villamos erőművet építenek fel és ezzel a négyéves tervidőszak végére a villamos erőművek kapacitása 30 százalékkal nő meg. Az energiaellátottság ily mérvű javulását részben a szovjet olajszállítás, részben pedig a szovjet geológusok segítségével folyó kubai nyersolajkutatás várható eredményei teszik lehetővé.*

Az ipari összes beruházások értéke négy év alatt egymilliárd pesót fog kitenni.

A *mezőgazdaságban* arra összpontosítják az erőfeszítéseket, hogy egyre nagyobb mértékben belföldi forrásokból biztosítsák a lakosság kielégítő ellátását alapvető élelmiszer-cikkkel. Ehhez a külterjes egyoldalú mezőgazdaságot intenzív, sokoldalú mezőgazdasággá kell alakítani, mind a növénytermesztés, mind az állattenyésztés vonatkozásában. Biztosítani kell a mezőgazdasági termelés jobb megszervezését. A leggyorsabb ütemben az olajosmagvak, trópusi gumós növények, rizs, zöldség, gyümölcs, valamint a sertés- és a baromfihús, a tojás és a tej termelését kívánják fokozni. A kávé és a kakaó termelését négyszeresére tervezik növelni.

Az állattenyésztés fejlesztésénél a korábbiakkal szemben, amikor is a húshozam volt az elsődleges, a tejelő marha tenyésztésére fordítanak nagyobb gondot, az előirányzatok szerint 10 év múlva 800 millió peso értékű tejet és húst fog előállítani a kubai mezőgazdaság 1 500 000 tejelő

marha és 5 000 000 vágómarha állomány révén. Már 1963-ra 500 000 fajanyakocát és évi 5 millió vágósertést biztosítanak.* A mezőgazdaság számára a fő feladatok között marad a továbbiakban is az export fokozása, részben a behozatal fedezésére, részben pedig az ipar fejlesztéséhez szükséges akkumuláció megteremtése végett. Fokozottan fejleszteni kívánják a friss és a konzervált gyümölcsök exportját is.

A négyéves terv feladatai között szerepel a *munkanélküliség teljes felszámolása*. 1959 óta 200 ezer mezőgazdasági és 100 ezer ipari munkanélküli jutott munkához. Jelenleg a munkanélküliek száma — a korábbi 23 százalékos krónikus munkanélküliséggel szemben — nem haladja meg a 9 százalékot. Ezzel a mezőgazdasági állandó munkanélküliség gyakorlatilag megszűnt. 1962-ben 214 000 a munkanélküliek és a nem teljes foglalkoztatottságúak létszáma.

A *kubai négyéves terv első évére, 1962-re*, az ipari termelés 13—15, a mezőgazdasági termelés 9 százalékos emelkedését irányozták elő.

1962-re biztosítani kell a meglévő ipari kapacitás maximális kihasználását.

1962-re a dohány és a cukornád termelésének fejlesztése mellett fokozott gondot kívánnak fordítani az olajos magvak, takarmánynövények, zöldség-, gyümölcs és textilipari növények termelésének bevezetésére, illetve termesztésük növelésére.

Az 1962. évre előirányzott fejlődésről számot ad néhány jellemző tervmutató várható alakulása:

— a bruttó társadalmi termék 1962 végére 60 százalékkal fog nőni 1958-hoz képest;

— a bruttó társadalmi terméket 1962-ben az egyes népgazdasági ágak az alábbi arányban hozzák létre:

ipar	35,2
mezőgazdaság	32,0
építőipar	8,0
közlekedés	4,3
belkereskedelem	12,7
külkereskedelem	7,8
	<hr/>
	100,0

* 1958-ban Kubában 5 700 ezer szarvasmarha és 1 750 ezer sertés volt. (FAO Monthly Bulletin of Statistics.)

* Forrás: Mezdunarodnaja Zsizny. 1962. 3. sz.

Tehát 1962-ben az ipari termelés az első helyre kerül.

— a bruttó társadalmi termék évi 12,3 százalékos növekedése mellett — a lakosság szaporodását figyelembe véve — az egy főre jutó érték évi 10 százalékkal nő;

— 1962-ben a bruttó társadalmi termék 73 százalékát a lakosság fogyasztására fordítják;

— az egy főre eső fogyasztás évi 330 pesóval nő és 1962-ben 50 százalékkal haladja majd meg az 1958-as szintet.

— 1959-ig az akkumuláció a bruttó társadalmi termék 12 százaléka körül mozgott. 1962-ben nem kevesebb, mint 27 százalékot fog kitenni. A felhalmozásnak csaknem kétharmad része a bővített újratermelés céljait fogja szolgálni.

— Az 1962. évi beruházások 883 millió pesót tesznek ki, ebből 254 millió peso a mezőgazdaságra, 140 millió az iparra, 142 millió lakásépítésre, 55 millió iskolaépítésre, 55 millió peso pedig az úthálózat fejlesztésére jut.*

— 1962-ben a lakosság foglalkozás szerinti megoszlása a következőképpen alakul: 7 millió lakosból 2 400 000 a munkaképes korú lakosság, ebből a mezőgazdaságban 915 000, az iparban 462 000, a közigazgatásban 339 000 fő dolgozik, a háztartásban foglalkoztatottak száma 150 000, diák, katona 493 000 fő.

* Forrás: Plánované Hospodářství 1962. 3. sz.

Az 1958-as foglalkozás szerinti megoszlási statisztikával összehasonlítva megállapítható, hogy az 1962. év végére a mezőgazdaságban foglalkoztatottak az összmunkaerő 41 százalékáról 30 százalékára csökkennek, az iparban foglalkoztatottak aránya viszont 16 százalékról 19 százalékra nő.*

★

Kuba 10 év alatt — a kitűzött célok szerint — Latin-Amerika gazdaságilag legfejlettebb országává válik.

Az Egyesült Államoknak Punta del Este-ben meghirdetett úgynevezett latin-amerikai megsegítési programakciója a latin-amerikai országoknak 1 főre számítva évi 2,5 százalékos nemzetijövedelem-emelkedést ígért. A kubai forradalom győzelme a kubai nép számára az egy főre jutó nemzeti jövedelem több mint 10 százalékos emelkedését teszi lehetővé évente.**

Az előirányzott fejlődés olyan távlatokat nyit meg Kuba előtt, amelyeket egy korábban félgymarmati sorban élő nép ebben az ütemben csakis a termelőerők társadalmasítása és a szocialista tulajdonviszonyok létrehozása révén, a szocialista tábor segítségével érhet el.

Gara Judit

* Forrás: Nachrichten für Aussenhandel, 1961. november 30.

** Plánované Hospodářství. Uo.

Krekó Béla:

LINEÁRIS PROGRAMOZÁS

A szerzőnek hasonló tárgyú könyve 1957-ben már megjelent. Az új könyvben a szerző a témát teljesen új feldolgozásban tárgyalja, felhasználja a legújabb elméleti eredményeket és a gyakorlati alkalmazások során szerzett tapasztalatokat. A könyv első része a módszer gazdasági hátterét mutatja be számos gyakorlati probléma megoldásával együtt. Ez főként olyan közgazdászok számára szól, akik nem rendelkeznek kellő matematikai ismeretekkel. A második rész a lineáris programozás matematikai megalapozását adja. A harmadik rész számtalan numerikus és általánosított példát vezet le. A könyv egyik legfőbb érdeme: kitűnő didaktikai felépítése. A függelék az ún. magyar módszert mutatja be. A könyv végül irodalomjegyzeket és tárgymutatót tartalmaz.

A burzsoázia „nem kommunista kiáltványa“

Walt Whitman Rostow professzor „A gazdasági fejlődés fokozatai“* címmel könyvet írt azzal az igénnyel, hogy kiüsse nyergéből és a sajátjával váltsa fel Marx történelemfelfogását, „megalkossa Marx történelemszemléletének alternatíváját“. (2. 1.) Ezen az alapon könyvének a „Nem kommunista kiáltvány“ alcimet adta.

A könyv még meg sem jelent, az angol burzsoázia egyik közgazdasági szócsove, a *The Economist*** már terjedelmes kivonatban ismertette a szerző koncepcióját és megállapításait. A könyv megjelenése után pedig a burzsoá szakfolyóiratok és a legtekintélyesebb napilapok (mint pl. a *Neue Zürcher Zeitung*) egymással versenyeztek Rostow téziseinek ismertetésében és népszerűsítésében.

Miben kell keresnünk e nagy buzgalom okát?

A jelenlegi történelmi helyzetben az amerikai imperializmus olyan korlátozó körülmények között kényszerül stratégiai céljainak előmozdítására, mint amilyenek a szocialista világrendszer megléte és erősödése, valamint az imperializmus gyarmati rendszerének szétbomlása. A reakciós és a haladó erők közötti harcban a katonai és gazdasági pozíciók erősítése mellett igen fontos szerepet tölt be az ideológiai harc is. Az amerikai imperializmusnak az itt jellemzett keretek között nélkülözhetetlen szüksége van az antikommunizmus és a neokolonializmus valamilyen új elméletére. Erre a célra legjobban olyan elmélet felel meg, amely egyrészt álcáznai tudja az imperializmus lényegét, másrészt a most függetlené váló népek számára kedvező színben tünteti fel a kapitalista fejlődési utat, s végül elmossa a szocialista és a kapitalista rendszer közti alapvető különbségeket. Ezt a feladatot akarja megoldani Rostow professzor szakasz-elmélete. Ezért kaptak az impe-

rialista körök két kézzel Rostow elmélete után.

Rostow koncepciója abból indul ki, hogy minden emberi társadalom gazdasági fejlettségét tekintve, bizonyos közös vonások alapján besorolható a gazdasági fejlődés öt történelmi fokozatának egyikébe vagy másikába. E fokozatok a következők: 1. a hagyományos (kapitalizmus előtti) társadalom, 2. az átmeneti társadalom, amelyben kialakulnak a kapitalista fejlődés feltételei, 3. a változás döntő folyamatában levő társadalom (the take-off), 4. az érlelődő társadalom, amelyben az új módszerek és kilátások kiterjednek az egész társadalomra és végül 5. a tömegfogyasztás magas színvonalára jutott társadalom.

Az egyes fokozatokat Rostow fejtegetései alapján tömören a következőkben jellemezhetjük:

A hagyományos társadalom a Newton előtti tudományon és technológián alapult. Az ipari, a mezőgazdasági termelés, a kereskedelmi tevékenység fejlődésének lehetőségei adva voltak, esetenként számottevő fejlődés is kimutatható, az általános fejlődés azonban mégis egy plafonba ütközött (a ceiling existed). A plafont az jelentette, hogy a modern tudomány és technológia nyújtotta lehetőségeket a termelés nem tudta kihasználni. A mezőgazdaságban a termelékenység növelésének másik akadálya a hierarchikus társadalmi szerkezet volt, amelynek alapját a család és a törzs képezte. Ebben a korszakban az idő szerinte megállt. Ezt a változatlanságot Rostow hosszú távú fatalizmusnak nevezi (long-term fatalism). A hagyományos társadalom szakaszában élt az egész Newton előtti világ: a középkori Európa, a közép-keleti civilizáció, Kína.

Az átmeneti társadalom előfeltételei Nyugat-Európában a XVII. század végén és a XVIII. század elején jöttek létre annak mértékében, ahogy a modern tudomány behatolt az ipari

* W. W. Rostow: *The stages of economic growth. A non-communist manifesto.* Cambridge University Press 1960. 179. 1.

** *The Economist* 1959. aug. 15. és 22. száma.

és a mezőgazdasági termelésbe. Elsőnek Angliában valósult meg földrajzi, természeti feltételei, valamint kereskedelmének gyors fejlődése következtében. A többi országban mindezekelőtt külső (irodalmi, eszmei) hatások rázták meg a hagyományos társadalmat, sietteték a változást. Ehhez kapcsolódtak a gazdasági haladáson túlterjedő, jónak ítélt célkitűzések is: a nemzeti méltóság, a magánhaszon, az általános jólét, a gyermekek jobb jövőjének biztosítása. A vállalkozó új típusa alakult ki a gazdaságban és a politikában, kialakultak a bankok és a központosított nemzeti államok, létrejött az új nacionalizmus. Mindezek a következő szakasz szükséges feltételei voltak.

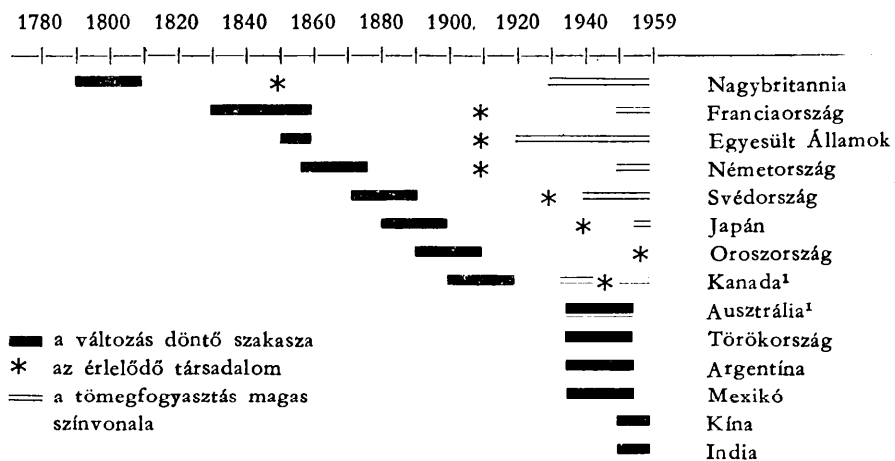
A változás döntő folyamatában a gazdasági haladás erői egyre nőttek és végül legyőzték a fejlődés gátjait. Nagy-Britanniában és az angolok lakta világban a döntő változás közvetlen ösztönzője főleg a technológia volt. A változás az általánosabb esetben túlment ezen a körön, s együtt járt a gazdaság modernizálását célul tűző csoportnak a politikai hatalom átvételére irányuló törekvésével.

Az érlelődő társadalom időszaka viszonylag hosszú. Fő jellemzője a modern technológia elterjedése és a nagymérvű beruházás. Új iparágak fejlődtek ki és létrejött a világgazdaság.

Azok az országok, amelyek már elérték az érettség fokát, új szakaszhoz érkeztek: a tömegfogyasztás magas színvonalának korszakához. A gazdaság fő szektorai ebben a korszakban a tartós fogyasztási cikkek termelése és a szolgáltatások. Az egy főre jutó reáljövedelem ebben az időszakban viszonylag magas, a tartós fogyasztási javak (varrógép, motoros járművek, különféle elektromos háztartási készülékek stb.) általánosan elterjednek. E korszak fő tényezője a személygépkocsi, amelynek tömegfogyasztási cikké válása forradalmi jellegű társadalmi és gazdasági következményekkel jár együtt. Az Egyesült Államokban a fordulópontot 1913–14-ben Ford futószalag-rendszere jelentette.

Rostow professzor konkrét vizsgálatai alapján néhány kiválasztott országot a fejlődés következő fokozataiba sorolt.

A gazdasági fejlődés fokozatai néhány kiválasztott országban

¹ Kanada és Ausztrália előbb lépett a tömegfogyasztás magas színvonalára, mint az érettség fokára ért.

Rostow konkrét elemzése a XIX—XX. századi „modern társadalom” fejlődését, vagyis lényegében az utolsó négy fejlődési fokozat tanulmányozását öleli fel (3—6 fejezet).

Az átmeneti társadalomra vonatkozólag részletesebben ismerteti az átmenet előbb már említett két esetét. E korszak fő gazdasági problémája a termelékenység emelése a mezőgazdaságban és a kitermelő iparban, valamint a társadalmi közléstítményi tőke (social overhead capital) előteremtése volt. E problémákat az egyes országokban a legkülönbözőbb alapon és módon oldották meg. Rostow szerint a változásban fontos szerepet játszottak a nem gazdasági tényezők is: az új vezető elit kialakulása, a nacionalizmus létrejötte, az uralkodó osztályok koalíciója, a nemzeti méltóság kiterjesztése a gyarmatokra, s mind közül a legfontosabb: a modern központosított nemzeti állam megteremtése.

A változás döntő szakaszába jutott társadalomnak 3 fő meghatározó jellemzőjét hangsúlyozza Rostow: 1. 10 vagy még több százalékos beruházási ráta elérése 1—1½ százalékos népességszaporulat mellett; 2. egy vagy több magas fejlődési ütemű alapvető feldolgozóipari szektor kialakulása és 3. olyan politikai, társadalmi és szervezeti keret megléte, amely lökést tud adni a fejlődésnek, és fenn tudja tartani azt. Ez utóbbi a tőke mozgósítását jelenti, amely országoként más és más formában történt. Legfontosabb formák a földmegváltás, a gyorsan fejlődő iparágak akkumulációja (ploughing back of profits), a külkereskedelmi profit, a tőkeimport stb. voltak. E korszak vezető szektorai Angliában a textilipar és a vasútépítés (más országokban mások). Egyes országokban (pl. Oroszországban, Németországban stb.) igen fontos szerepet játszott a hadsereg felszerelése is.

Az érlelődő társadalmat igen nagy mértékben befolyásolja az előző szakasz természete, s ebből kifolyólag ez országoként méginkább különböző. Rostow arra szorítkozik, hogy leírja a svéd, a japán, az orosz stb. fejlődést, s kiemel három nem gazdasági tényezőt: változásokat a munkaerő-

ben, a vezetés jellegében és a társadalmi gondolkodásban, megjelölve ez utóbbiban Marx helyét is.

Az érettség fokának elérése után Rostow professzor szerint három alternatíva merül fel: 1. az imperialista terjeszkedés; 2. humánus és szociális célokat kitűző jóléti állam megteremtése és 3. a fogyasztási színvonal kiterjesztése az alapvető élelmiszer-, lakás- és ruházati ellátottságon túl. Minthogy az érettség fokozatán elsőnek az Egyesült Államok jutott túl, Rostow előbb részletesen elemzi az USA útkeresését e fokozatban, vagyis az utolsó fél évszázadban. Négy szakaszt különböztet meg: 1. 1901—16: amikor elvetették az európai hatalmak követte világhódító utat; 2. az 1920-as évek: a hatalmas új középosztály kialakulása belső problémái felé nyomja az USA-t (családi házas új külvárosok kialakulása, magas tápértékű élelmiszerekkel, majd háztartási elektromos gépekkel való ellátottság növelése stb.); 3. a nagy válság időszaka: Rooseveltnél elnöksége idején előtérbe került a jóléti állam alternatíva, míg nem a legnagyobb gondon, a teljes foglalkoztatottság biztosításán deus ex machinaként a második világháború átsegítette az USA-t; 4. a háború utáni boom: ismét a második időszak útja, a harmadik alternatíva folytatódik. Tekintettel arra, hogy az utolsó évtizedben az USA-n kívül számos más ország is eljutott ebbe a fokozatba, Rostow röviden kitér az ezen országok legújabb fejlődése sajátosságainak elemzésére is.

A célzat itt kézenfekvő. Rostow valamiképpen el akarja terelni a figyelmet az USA imperialista pályafutásának kezdetéről és különböző stádiumairól. Ennek az imperialista pályafutásnak a kezdete a spanyol-amerikai háború (1898) volt, amely a Fülöpszigetek és Kuba gyarmatosításával ért véget; további stádiumai pedig az amerikai finánc-tőke részvétele az első világháborúban és az USA imperialista expanziós törekvései a második világháború után. Látnivaló, hogy az imperialista pályafutás kezdete éppen arra az időpontra esik, amely Rostow stages teóriája

szerint az érettség fokáról való továbblépést jelenti. (Egyébként az USA imperialista pályafutásának ezeket a történelmi állomásait nemcsak Lenin szögezte le az Imperializmus című művében, hanem többek között egy olyan kimagasló amerikai történész is, mint Ch. A. Beard.) Ezek ellen a makacs tények ellen sorakoztatja fel Rostow professzor saját fejlődési állomásait.

Rostow könyvében felteszi „a merre tovább?” kérdést is. A válaszadás helyett azonban csak a lehetőségeket ecseteli. Egytől óvja az amerikaiakat, s ez a Buddenbrookok esete, vagyis attól, hogy szüleik által felhalmozott javakból élösködjenek. A jövő nagy lehetőségeket sejtet. Aktivitást követel tőlük, merthízen jelenleg is — úgymond — két oroszán áll az útkabban: az egyik a modern tömegpusztító fegyverek létezése, amelyek megsemmisíthetik az emberi fajt összes problémáival együtt, a másik a változás döntő szakaszába jutó volt gyarmati és félgymarmati népek, amelyek ha nem tudják biztosítani fejlődésüket, háborúba sodorhatják az emberiséget.

Rostow azonban nagyobb igénnyel lép fel annál, hogy csak a kapitalizmus gazdasági fejlődésére adjon Marxnál jobb koncepciót. Egyúttal az államok közti viszonyokat illetően meg akarja cáfolni az imperializmus lenini elméletét, új megvilágításba helyezni a fejlett kapitalista országok és a gymarmatok, illetőleg volt gymarmatok közti viszonyt, bizonyítani azt, hogy a szocialista gazdaság nem is olyan versenyképes, mint általában hiszik, s végül ki akarja mutatni a marxizmus—leninizmus alsóbbrendűségét az ő elméletéhez képest.

Rostow háromfajta háborút különböztet meg: gymarmati háborút, helyi háborút és az európai hatalmi egyensúlyért folyó háborúkat. Ez utóbbi kategóriába sorolja a két világháborút és a hidegháborút is. A háborúk okát — még ez utóbbiakét sem — nem az imperializmus gazdasági alapjaiban keresi (szerinte imperializmus nem is létezik), hanem a nacionalizmusban. Például az első és a má-

sodik világháború oka az volt, hogy Németország háború segítségével akart eljutni a tömegfogyasztás magas színvonalára. A hidegháború oka pedig állítólag Sztálin 1945 utáni hasonló törekvéseiben keresendő. A mostani szovjet vezetők viszonf szerrinte megértették, hogy e fokozat gazdaságilag is elérhető a Szovjetunióban, ezért a Nyugat számára lehetővé válik a Szovjetunióval békés eszközökkel versenyezni.

A kolonializmus a XV. század óta jelentkezik. Kezdetben nem volt agresszív, brutális jellegű. A gymarmatok létesítése — Rostow szerint — egyrészt a tengerentúli piacokért folyó merkantilista verseny következménye, másrészt egy történelmi úr kitöltése volt: „Meg kellett szervezni a maga-magát megszervezni nem képes hagyományos társadalmakat a modern export és import tevékenységre, beleértve az exportra történő termelést is.” (109. l.). Később azonban a gymarmatok a nemzeti presztizs küzdőterévé váltak, itt is megjelent a nacionalizmus. Különösen élesen jelentkezett ez ott, ahol a gymarmattartó hatalmak nem teremtették meg a döntő változáshoz való áttérés feltételeit. Azzal ugyanis számolni kellett, hogy az összes gymarmati nép átmege a gazdasági fejlődés fokozatain. Ebből következik a gymarmati és volt gymarmati népek támogatásának politikája.

Rostow könyve utolsó fejezetében 7 pontban összefoglalva Marx elméletét, felvázolja, miben egyezik meg és miben különbözik Marx és az ő elmélete.

Rostow elméletének bírálata igen fontos feladata a marxista közgazdaságtudománynak, egyrészt, mert szerzője igen fontos egyéniség a tőkés világban, akinek mint Kennedy elnök tanácsadójának jelentős befolyása van az Egyesült Államok politikájára,* másrészt maga a tanulmány az-

* Rostow professzor fentebb ismertetett elmélete mögötti igazi célokot és szándékokot a szerző gyakorlati tevékenysége is megmutatja. Rostow professzor buzug szószólója a hírhedt dél-vietnami úgynevezett agrovilve tervnek is, amely a dél-vietnami parasztok fokozódó ellenállását úgy tervezte megtrüni, hogy falvaikat leromboltatja és drótkerítéssel körülvett nagy falvakba koncentrálja őket.

zal az igénnyel lép fel, hogy a filozófia, a közgazdaságtudomány és gazdaságtörténet alapvető problémáit átfogó rendszerbe foglalja össze, végül az elmélet széleskörű elismerést váltott ki burzsoá körökben, és e körök széleskörű propagandát fejtenek ki népszerűsítése végett. A marxista társadalomtudomány már meg is kezdte ezt a munkát.*

Helytelen lenne Rostow elméletét mint célját tekintve sokadik antimarxista polgári kísérletet szó nélkül a vulgáris polgári gazdaságtörténeti felfogások lovtárába dojni. A fentebb elmondottakon túlmenően már csak azért sem, mert számos olyan új vonást is fellelhetünk benne, amelyek eddig a polgári társadalomtudományból számúzva voltak. Ilyen vonás például az a törekvés, hogy a polgári történetírás atomizált vizsgálati módszerével szemben a világ gazdaságtörténetének olyan egységes elméleti koncepciójára törekedett, amelyben objektív törvényszerűségek érvényesülnek.

Rostow koncepciójában — mint látjuk — fontos helyet foglal el a fejlődés, sőt a társadalmi haladás. A történelmi fejlődésben nagy jelentőséget tulajdonít a gazdasági tényezőknek és különösen a tudománynak. Vizsgálatának egyik fő hiányossága

Ugyancsak e könyv szerzője volt az, aki Kennedy elnök utasítására Taylor tábornokkal együtt a közelmúlt hetekben Dél-Vietnamban járt annak megvizsgálására, hogy milyen további amerikai katonai beavatkozásra van szükség Ngo Dinh Diem ingatag pozíciójának megerősítéséhez. Rostow-t tehát nem szabad csak az antikommunizmus és a neokolonializmus egyszerű teoretikusának tekinteni, ő egyben az amerikai kormány imperialista politikájának aktív tényezője is.

* Lásd: J. R. Campbell: *A New Theology of the Cold War. Marxism Today* 1960. május. H. Lumer: *Mr. Rostow's Strange world. Political Affairs* 1960. december;

B. Gustafsson: *Rostow, Marx and Economic Growth. Science and Society*. 1961. március;

Oszađcsája, Kollontaj, Samberg és Szemjonov felszólalásai Rostow könyvéről a *Mirovaja Ekonomika i Mezsudnarnodnije Otnoszenija szerkesztőségében* 1961 májusában rendezett vitában. Lásd az említett folyóirat 1961. 7. számában;

J. Macek: *Ne kommunisticky manifest sudobého imperialismu. Nová Mysl* 1962. február, stb.

Magyarul eddig csak a *Béke és Szocializmus kérdései* 1959. 12. számában jelent meg egy rövid bíráló ismertetés.

azonban éppen az, hogy túlbecsüli a termelőerők technikai oldalát, és teljesen figyelmen kívül hagyja a másik oldalt, a termelési viszonyokat, azok szerepét a társadalmi fejlődésben.

Rostow a fejlődési fokozatok meghatározásakor az egyes fokozatok jellegét lényegében a termelőerők fejlettségén alapján határozta meg. Ez azt eredményezi, hogy az egyes társadalmi formációk osztályjellege eltűnik, elmosódik a különbség a kapitalizmus előtti és a kapitalizmus utáni társadalmi rendszerek között, az amerikai gazdasági rendszert minősítheti a legfejlettebb társadalmi rendszernek, s a többi ország számára követhető példának. Tagadhatók a kapitalizmus antagonisztikus ellentmondásai s ama történelmi szükségszerűségnek már a gondolata is, hogy a kapitalizmust a szocializmus váltja fel.

Mivel az egyes fejlődési fokozatokat Rostow főképp annak alapján határozza meg, hogy az adott gazdasági feltételeket milyen fokon használták fel a termelésre, s attól függően mekkora termékmennyiség állt a társadalom egészének rendelkezésére, amelyet eloszthatott, továbbá, hogy a társadalmi fejlődés mozgató erőiként olyan tényezőket sorakoztat fel, mint pl. az emberek hasznoszerzésre, gyermekeik jobb jövőjének biztosítására, saját társadalmuk jólétének biztosítására, nemzetük, egyházuk, elveik, kultúrájuk stb. hatalmi és befolyási körének kiterjesztésére irányuló törekvései, az egyes fejlődési fokozatok egymástól való elhatárolása Rostownak igen kevésbé sikerült. Az egyes fejlődési fokozatok lényegében csak mennyiségi tekintetben különböznek egymástól (abban pl., hogy a beruházási ráta 5 vagy 10%, a népszaporodási mutató 1% alatt vagy felett van stb.). Ezeket a fejlődési fokozatokat már csak azért sem lehet az emberi társadalom fejlődési szakaszainak elismerni.

Abból kifolyólag, hogy Rostow a gazdasági fejlődést a termelőerők technikai oldalának fejlődése alapján határozta meg, a kapitalizmus az emberiség történetében törvényszerűen, mennyiségi növekedésként, békésen jelent meg és fejlődik tovább az em-

beriség javára. Úgy gondolta, ezzel megkerülheti azt, hogy szót kelljen ejtenie arról, hogy milyen véres és fájdalmas volt az egyes nemzetek számára ez az út. Hallgatott arról, hogy a XVII—XIX. századi Angliában, Franciaországban és Németországban az utak és a börtönök telve voltak csavargókkal és hajléktalannokkal, s hogy a munkásoknak még a XIX. század közepén is napi 14—18 órát kellett dolgozniuk, hogy az angol parasztok lába alól kihúzták az utolsó darab földet is birkalegelők céljára stb. Pedig csak ennek figyelembevételével lehet megmagyarázni azt a lökést, amit pl. az angol gazdasági fejlődés az úgynevezett átmeneti társadalomban kapott.

Rostow professzor a tőke eredeti felhalmozásának problémáját egészen másként látja. „A minimális fogyasztási szinten felüli jövedelmeknek, amelyek nagyrészt a földdel rendelkezők kezében összpontosultak, át kellett kerülniök azoknak a kezébe, akik azt utak és vasutak, iskolák és gyárak építésére akarták elkölteni, mintsem vidéki házakra és szolgákra, személyi pompára és templomokra.” Ez olyan féligazság, amely — mint látjuk — egy sokkal jelentősebb történelmi valóságot takar el.

A termelőerők és általában a társadalom fejlődésében a termelőerők technikai oldala szerepének túlbecsülése Rostow professzornál együtt jár a termelőeszközök tulajdonformáinak, a termelési viszonyoknak a figyelmen kívül hagyásával. Innen származik Rostow professzor vizsgálati módszerének egyoldalúsága, amit igen érdekes — de egyáltalán nem új módon — próbál eltussolni.

Az embert Rostow szubjektivistá módon helyezi be a fejlődés menetébe. E tekintetben Rostow a dolgozó tömeget csak „passzív kellékek” tekinteti, amelyet elő kell készíteni arra, hogy engedelmesen teljesítse a vállalkozók parancsait. Rostownál ezek a vállalkozók — de soha sem a dolgozó tömegek —, a gazdasági és társadalmi haladás hordozói. Rostow átvizsgálja a múltat is az amerikai „manager-system”-re vonatkozó nézeteit, s a bankárból, a nagyiparosból teremt

meg a gazdasági fejlődés letéteményesét, míg a közvetlen termelőkből — a történelmi valósággal ellentétben —, passzív eszközt csinál. Ha ennyibe veszi Rostow a dolgozó tömeg szerepét a termelés fejlődésének folyamatában, nyilván még kevesebbre értékeli a történelmi fejlődés folyamatában.

Ez tükröződik abban, hogy az egész elemzésben egy szóval sem említi a termelési viszonyokat. Nem érdekli, hogy rabszolgatartó vagy hűberi viszonyok uralkodnak-e az adott társadalomban, nem törődik azzal, hogy a termelés szocialista vagy kapitalista termelési viszonyok között folyik-e. A „nem gazdasági tényezőkből” csak az emberi tudat és eszmevilágot veszi figyelembe, pl. az átmeneti társadalomban az új elitnek a változást siettető pszichológiai tulajdonságait, erkölcsi értékeit és politikai céljait. Rostownak a társadalmi lét és a tudat viszonyára vonatkozó álláspontját abban összegezzük, hogy szerintem, ha bizonyos időben bizonyos gazdasági folyamatok játszódhatnak le, ez mindenkor megmagyarázható olyan egyénekből álló csoportok megjelenésével, amelyeket a szükséges tulajdonságok és törekvések hatnak át, de ezek megjelenése nem magyarázható meg annak a társadalomnak az anyagi feltételeivel, amelynek méhében e folyamat lejátszódik. Lényegében a szerző azt teszi, hogy a társadalmi átalakulásokat saját tudatuk alapján ítéli meg, ezért magyarázatai semmit sem magyaráznak meg. Ez a módszer H. Lumernek azt a biológust juttatja eszébe, aki a madarak vándorlását vándorlási hajlamukkal magyarázta.

Ezen a metafizikai alapon — ugyanis elvonatkoztatott az elvonatkozathatótól, a *termelési viszonyok elemzésétől* — Rostow professzornak egy dolog mégis sikerült: a termelési viszonyok tagadása lehetővé tette számára egyrészt az osztályérdek és az osztályharc létezésének tagadását, másrészt a fatalizmus és a szubjektivizmus beplántálását a gazdasági fejlődésbe, hogy azután szükség esetén mindig a célnak jobban megfelelőt lehessen előírni.

Rostow e vizsgálati módszerrel saját logikáján belül eljutott az imperializmus létének tagadásához is, jól-lehet e következtetés bizonyítását nem tudta volna tényekkel alátámasztani. Hiszen még az őáltala szubjektíve felsorakoztatott „tényeket”, mint pl. az imperialista háborúk tagadását, vagy pl. azt a „tényt”, hogy az Egyesült Államokban nem ment és nem megy végbe a tőkekoncentráció folyamata, mert szerinte az utolsó ötven évben a tőkekoncentráció nem nőtt (154. oldal), maguk a nyugati történészek és gazdaságtörténészek cáfolják meg.

A termelőerők technikai oldalának előtérbe állítása és az ezektől elválasztott „nem gazdasági tényezők” adtak lehetőséget Rostownak arra is, hogy a gyarmatok létrejöttét olyan idillikusnak, a gyarmati bonyodalmakat lényegében családi perpatvarnak és a gyarmati, illetőleg volt gyarmati népek felemelkedésében a volt gyarmattartó országok szerepét oly áldásosnak és egyedülnek tüntesse fel. E helyen nem kell részletesen megmagyarázni, hogy a modern gyarmatosítás nem a merkantilizmusba nyúlnak vissza, hanem a monopoltőke növekedésének időszakába, amikor az imperialista hatalmak vérel-vassal ragadtak magukhoz minden tapalantnyi földet, amely a gyarmati munkaerő kizsákmányolásából szerezhető extraprofit és a nyersanyagforrások monopolista ellenőrzése szempontjából még ha csak potenciálisan is számbajöhetett. Amikor napjainkban ezek a hatalmak arra kényszerültek és kényszerülnek, hogy a politikai hatalmat kiengedjék kezükből, a gazdasági hatalomhoz még jobban ragaszkodnak. Ezt célozza a volt gyarmattartó hatalmaknak a gazdaságilag fejletlen országok irányában megnyilvánuló „segítő” szándéka.

Rostow vizsgálatának másik fő hiányossága az, hogy a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeinek elemzését csak az újabbkori történelmi szakaszra vonatkozóan végezte el, s az ebből levont következtetéseit a társadalmi fejlődés általános törvényszerűségei rangjára emel-

te. Pár szóval intézte el az egész kapitalizmus előtti időszakot (ez Rostow professzornál a hagyományos társadalom), mint igen fejletlen termelőerőkkel rendelkező társadalmat függetlenül attól, hogy termelési viszonyai alapján ez ösközösségi vagy rabszolgatartó társadalom stb. volt-e. A fejlődést csak a kapitalizmus némileg kibővített keretei közt vizsgálja. A kibővítés azt jelenti, hogy egyrészt a hűbériséget a kapitalizmus első fokozatába sorolja, másrészt a szocialista építést a kapitalizmus egyes fokozatai speciális esetének tekinti, de csak annyiban másnak, mint pl. a török kemalizmust. Rostow koncepciójában tehát a társadalmi fejlődés a kapitalizmussal kezdődik és a kapitalizmusban csúcsoad ki.

Ezen a koncepción alapulnak az emberiség mai legnagyobb társadalmi problémáira vonatkozó magyarázatai.

Rostow a háborúval kapcsolatos felfogásának kialakításában is figyelmen kívül hagyta a kapitalizmus időszakára előtti háborúk okainak és lényegének vizsgálatát. Így nem találja meg a háború és az osztálytársadalom megjelenése közti szoros összefüggést. A háború lényegének meghatározásából hiányzik nála ez az alapvető mozzanat. Ez azt eredményezi, hogy a háború lényegét nem tudja általános érvényűnek megítélni. Rostow szerint az újkori háborúk okai nem gazdasági jellegűek. Amit ő a háború lényegének tekint, az csak az utolsó osztálytársadalom háborúinak torz képe. Ez az álláspont fontos alapköve az imperialista politikának a következők miatt: ha tagadják, hogy a monopoltőke profitál a háborúból, egyrészt tagadható az, hogy az imperializmus háborút készít elő más országok leigázása céljából. Másrészt nem gazdasági jellegű agresszív háborús okokat (pl. hatalmi politika) és szándékokat megkísérlik ráfogni a szocialista tábor országaira is, mivel ezekben nem létezik olyan osztály, amely a háborúból akarna hasznot húzni.

Az említettekén kívül sok minden egyéb is bírálható Rostownál. A bírálat adott terjedelme mellett ezek

közül csak néhányat említhetünk meg. Rostow például a tudományak a gazdasági fejlődésben betöltött szerepét is eltúlozta és egyoldalúan mutatja be, elhallgatva a gazdasági fejlődésnek a tudomány fejlődésére gyakorolt hatását. Téves állítás az is, hogy a központosított monarchiák a fejlődés harmadik és negyedik fokozatában jelentek meg, hiszen ezek legtöbbször már a hűbéri társadalomban kialakult. És így tovább.

Néhány szót Marx meghamisításáról is kell szólnunk. Ezzel főképpen a zárófejezetben találkozunk. Rostow általában azt a módszert követi, hogy szabadon, a legtöbb esetben elferdítve „ismerteti” Marx gondolatait, s azután bebizonyítja azok helytelenségét.

Egy nagyon jellemző példa erre, hogy egy helyütt Rostow nyers gazdasági determinizmussal vádolja a marxizmust, Marx ama „megállapítására” hivatkozva, miszerint minden emberi cselekedetet a gazdasági érdekek és indítékok diktálnak. Tekintettel arra, hogy jól ismert Marxnak a társadalmi lét és a tudat viszonyára vonatkozó álláspontja, úgy gondoljuk e váddal szemben sem szükséges itt védekezni. Hangsúlyoznunk kell, hogy a Rostow professzor által képviselt felszínes institucionalizmussal szemben nem valamiféle gazdasági determinizmus áll a marxizmus oldalán, hanem a történelmi materializmus. Ez az, aminek kritikájába Rostow bicskája már azért is beletö-

rik, mint ahogy az előzőekben szemléltettük, hogy Rostow professzor a történelmi materializmusnak sem alaptételeit, sem elemzési módszereit nem képes megérteni (és tegyük hozzá: célkitűzése szempontjából nem is hajlandó erre). Hasonló módon bánik Lenin nézeteivel is.

Befejezésül azt mondhatjuk, hogy a „Nem kommunista kiáltvány” az amerikai imperializmus manifesztuma, amellyel a szerzőnek kifejezetten politikai céljai vannak: a marxizmus befolyása elleni harc, a kapitalizmus örökkévalóságának bizonygatása, a kapitalizmus ellentmondásainak és fő jellemvonásainak, a kizsákmányolásnak, az osztályharcoknak, a kisebbség uralkodásának a többség felett stb. tagadása, az imperialista hatalmak felmentése a gyarmatosítás és a világháborúk okozta sok szenvedés miatti felelősség alól, az amerikai politikai koncepciók alátámasztása, a szocialista tábor megvádolása világhatalmi törekvésekkel, a gyengén fejlettséggel rendelkező országoknak a gazdasági függetlenségért folytatott harcának gyengítése stb. A nyugat-európai országok marxistái éppen ezért, s éppen e pontokon igen élesen bírálják Rostow elméletét. Az angol kommunista párt elméleti folyóirata, a *Marxism Today*, pl. abban foglalja össze véleményét, hogy Rostow professzor „elmélete” nem az emberi fejlődés új elmélete, hanem egyszerűen „a hidegháború új teológiája”.

Sóky Dezső

Kandidátusi értekezések vitája

1961. szeptember 26-án védte meg *Klár János*, a Budapesti Műszaki Egyetem tudományos intézeti osztályvezetője „Az ipari kutatás gazdaságosságának néhány főbb kérdése” című kandidátusi értekezését. A kiküldött bíráló bizottság elnöke *Bognár József* egyetemi tanár, a közgazdaságtudományok doktora, az értekezés opponensei *Cukor György*, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatóhelyettese és *Wilcsek Jenő* egyetemi tanár kandidátusok voltak.

A disszertáció fontos és időszerű kérdéseket vizsgál. A kutató tevékenység méretei külföldön is, hazánkban is egyre nőnek. Mind többen foglalkoznak kutatással és fejlesztéssel, s ezzel együtt növekszenek a kutatásra és fejlesztésre fordított költségek. Amint azt *Cukor György* opponens megállapította, rövidesen indokolt lesz a kutatás és fejlesztés — mint specializált tevékenység — gazdaságtanáról beszélni, hasonlóan az ipar vagy valamilyen iparág gazdaságtanához. A kutató és fejlesztő tevékenység gazdaságossági problémáinak vizsgálatát már csak a ráfordítások jelentős nagysága is indokolja, különösen ha azt is tekintetbe vesszük, milyen jellegű ráfordításokról (magasan kvalifikált tudományos és műszaki személyzetről, drága importműszerekről stb.) van szó.

A disszertáns — állapította meg *Cukor György* — az ipari kutatás gazdaságossága problémái egy részének átfogó ismertetésével, néhány kérdésben eddigi ismereteink továbbfejlesztésével, illetőleg megvitatásra érdemes gondolatok és javaslatok felvetésével hozzájárult e kérdés-komplexum megoldásának előbbreviteléhez, annak ellenére, hogy az egész problémakörrel nem ad összefüggő képet. Nem tárgyalja, hogyan függnek össze egymással a különböző problémák a kutatás gazdaságosságának kérdéskörén belül és hogyan függ össze a kutatás gazdaságossága a műszaki haladás egészével. Állásfoglalásai pedig helyenként túlságosan általánosak.

Wilcsek Jenő opponensi véleményében szintén hangsúlyozta a választott téma fontosságát és időszerűségét. A gazdaságossági szemlélet — mondotta — mind jobban utat tör, és ma már általánosan elfogadott, hogy a szocializmus építése meggyorsításának egyik fontos feltétele a gazdasági hatékonyság növelése minden szóba jöhető területen. Az ipari fejlesztés gazdasági hatékonysága pedig nagymértékben függ az ipari kutatómunka hatékonyságától. Az ezzel kapcsolatos gazdaságossági számítások elvi és módszertani kérdései még kevésbé tisztáztak, mint más területeken.

A témaválasztás aktualitásán túl érdeme a disszertációnak, hogy megállapításai, következtetései általában helyesek, igaz, legtöbbször óvatosak. Ez az óvatosság azonban több szempontból indokolt, elsősorban mert jórészt fel-táratlan, a szocialista közgazdasági irodalomban még ki nem elemzett kérdéseket tárgyal, továbbá, mert nem áll rendelkezésre elegendő adat.

Az opponensi vélemények elhangzása után élénk vita bontakozott ki.

Szakasits D. György kandidátus azzal a kérdéssel foglalkozott hozzászólásában, mennyit célszerű, illetve szükséges kutatásra, fejlesztésre fordítani, sok-e vagy kevés az az összeg, amelyet Magyarországon kutatásra-fejlesztésre fordítanak.

Ez először is attól függ — fejtette ki —, hogy mennyi fordítható az egész nemzeti jövedelemből felhalmozásra. A disszertáns álláspontja ebben a kérdésben lényegében a következő: annyit kell kutatásra-fejlesztésre fordítani, amennyi a kiválasztott, a tervbe felvenni javasolt fő kutatási-fejlesztési célkitűzések költség-szükséglete.

De ha ez ilyen egyszerű volna, akkor már nem is lenne érdemes vitatkozni a kutatásra-fejlesztésre kapott költségkeretek elosztásáról, hiszen ha

a *kijelölt témák* költségsszükséglete szerint döntjük el, mennyit fordíthatunk kutatásra, akkor ez egyúttal az elosztás kérdését is nyilvánvalóan eldönti.

Bármilyen tervezési módszert alkalmazunk is, egyik sem nélkülözheti annak az alapvető kérdésnek a tisztázását, hogy *a nemzeti jövedelemből mennyit célszerű kutatásra-fejlesztésre fordítani*, és hogy az eszközök milyen elosztásával érhető el a nemzeti jövedelem egyenletes, gyors ütemű növekedése. Az ösztársadalmi munkaráfordításnak ugyanis minden időszakban van egy optimuma, amely a fejlesztés gazdaságilag leghatékonyabb megoldását adja.

Eddig elméletileg csak az tisztázódott, hogy a tudomány és a technika haladása, valamint a társadalmi munkamegosztás fejlődése objektíve szükségessé teszi, hogy az ösztársadalmi munkaráfordítások egyre nagyobb hányada a műszaki fejlesztést szolgálja, miközben egyre csökken az a ráfordítás, amely a munkatárgy közvetlen átalakításakor, tehát a szűkebb értelemben vett anyagi termelésben kerül felhasználásra.

A kérdés megoldásához először is meg kell vizsgálni, melyek azok a termelési ágak, ahol — a nemzetközi munkamegosztás figyelembevételével — hazánkra hárul a kötelezettség, hogy a termelést és a termékek műszaki színvonalát világszintre emelje és azon tartsa. Az ilyen ágakban *ugyanakkora alapot kell kutatásra-fejlesztésre fordítani, mint amekkora más fejlett ipari országokban e termelési ágak világszínvonalra fejlesztését és azon tartását lehetővé tették.*

Átmenetileg természetesen kevesebb ráfordítással is elérhetjük a *felzárkózást* az átvehető vagy megvásárolható eredmények felhasználásával. De a *világszínvonalat tartani* és tovább fejlődni mi sem vagyunk képesek kevesebb erőfeszítéssel, mint mások.

A következő kérdés: kielégíthetők-e a kiválasztott területeken felmerülő igények a nemzeti jövedelemből? Ha a lehetőségek korlátot szabnak valamennyi fejlesztési célkitűzés eszköz- és káderverszükséglete teljes kielégítésének, akkor egyet vagy többet el kell hagyni, illetve a célt egyik vagy másik termelési ágban a világszínvonal elérése helyett alacsonyabb szinten kell kitűzni. *A legnagyobb kárt azzal okoznánk a népgazdaságnak, ha a rendelkezésre álló összegeket úgy osztanánk el, hogy mindenre jusson egy kevés, de sehova sem elégedő.*

A kiemelt műszaki fejlesztési feladatok költségsszükséglete így csak arról tájékoztat, hogy mennyit *kellene* kutatásra-fejlesztésre fordítani, de végső soron nem szabja meg a tényleges ráfordítások összetételét. A nemzeti jövedelemből kutatásra-fejlesztésre fordítandó hányad meghatározását más úton kell megközelíteni. Itt abból kell kiindulni, hogy valamennyi szocialista országnak ki kell vennie a részét a legfejlettebb tőkésországok utoléréséből és túlszárnyalásából. Ehhez pedig — a társadalmi rendszerünkben adódó előnyöket is figyelembe véve — arányosan általában nekünk is annyit kell kutatásra-fejlesztésre fordítanunk (bizonyos időszakon keresztül esetleg még többet is), mint a legfejlettebb, a műszaki fejlődés élén járó országoknak.

Ez a keretösszeg — mint arra a disszertáns is utalt — a nemzeti jövedelem 2—4 százaléka körül mozog. A Szovjetunióban és Csehszlovákiában is ilyen nagyságrendűek a kutatási-fejlesztési kiadások. A szocialista országok közötti kölcsönös együttműködés elveiből folyólag erőnkhez képest nekünk is ki kell vennünk részünket a kutató-fejlesztő munkából, s ehhez nemzeti jövedelmünk hasonló hányadát kell kutatásra-fejlesztésre fordítanunk, mint az élenjáró országoknak, ha mi is azzá kívánunk lenni.

Az, hogy a nemzeti jövedelemből kutatásra-fejlesztésre fordítandó hányad az említett 2—4 százalék között pontosan hol helyezkedjék el, még további vizsgálatot igényel. Annyi azonban bizonyos, hogy a jelenlegi helyzet (1960-ban nemzeti jövedelmünknek mindössze 1,2 százalékát költöttük kuta-

tásra és fejlesztésre) nem kielégítő. Arra a kérdésre, hogy sokat vagy keveset költünk-e kutatásra, ilyen értelemben egyértelműen válaszolhatunk: keveset.

Ezen a területen tehát lemaradtunk. Persze, értelmetlen volna azt mondani, hogy egyik napról a másikra emeljük fel a nemzeti jövedelem kutatásra-fejlesztésre jutó hányadát 2, vagy 2,5 százalékra. De éppen most, a 20 éves távlati terv készítésekor időszerű alaposan megfontolni ezt a kérdést.

Mosonyi Emil Kossuth-díjas akadémiai levelező tag, egyetemi tanár a kvalitatív és a kvantitatív vizsgálatok párhuzamos végzésének szükségességét világította meg hozzászólásában, helyeselve, hogy a disszertáns keresi, mely problémák oldhatók meg mai tudásunk szerint matematikai módszerekkel és melyek azok, ahol csak kvalitatív megállapításokra lehet támaszkodni. A kvantitatív összefüggések egyoldalú vizsgálata ugyanis könnyen tévútra vezethet, például ha valamely két jelenség között kimutatható magas korrelatív kapcsolatból nem létező sztochasztikus összefüggésre következtetnek a két jelenség között. A matematikai vizsgálatokkal kapcsolatban mindig rá kell mutatni azok hibavalószínűségére is, ami szintén jellemző az eredmények pontosságára.

Schmidt Ádám (Közgazdaságtudományi Intézet) hozzászólásában azokra a problémákra hívta fel a figyelmet, amelyekbe a kutatási-fejlesztési célra fordítandó költségeknek a nemzeti jövedelem valamely százalékában való meghatározásakor, illetve az ezzel kapcsolatos külföldi adatok értékelésekor ütközünk. A százalékok egybevetése — mondotta — önmagában nem helytelen, de nagyon kell vigyázni arra, hogy a százalékok mögött mi van, s hogy ezek a százalékok mit fejeznek ki. Jelentős eltérés lehet például a tőkésországokban alkalmazott és a szocialista nemzetijövedelem-számítás között. Mérlegelni kell azt is, hogy a tőkésországokban a kutatás — bár az államnak jelentős szerepe van benne — túlnyomórészt magánvállalatoknál történik, ezek a magánvállalatok versenyben állnak és többnyire izolált, egymásról nem tudó, sőt egymást kiszorítani kívánó kutatásokat folytatnak.

Ezzel szemben a szocialista társadalomban a kutatás tervezett, állami irányítás alatt folyik, s így — a szervezés és a tervezés minőségétől függő mértékben — sokkal kevesebb lehetőség nyílik párhuzamos és egymással versengő kutatásokra. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a szocialista táborban az egyes országok között nemzetközi mértékű munkamegosztás van. Előfordulhat, hogy valamilyen könnyűipari kutatást 40 tőkésországban 40 vállalat folytat, míg ugyanolyan jellegű kutatást a szocialista táborban csak két-három ország végez, lényegesen kevesebb intézetben.

Ezért a tőkésországok adatainak figyelemmel kísérése mellett szükséges lenne az is, hogy — mérlegelve az árendszert és a nemzetijövedelem-számítás eltéréseit — kidolgozzuk a szocialista országokban alkalmazandó irányszámokat. Mindennek persze feltétele az is, hogy teljes áttekintést szerezzünk a tudományos kutatásról, a kutatási hálózatról, mégpedig nemcsak tudományágak szerint, hanem aszerint is, hogy milyen népgazdasági ágakat szolgálnak, s hogy milyen szinten (alapkutatás, alkalmazás stb.) folyik a kutatás.

Ami a kutatási programok optimalizálását illeti, számolni kell azzal, hogy a program egyes tényezői változtathatók, mások viszont többé vagy kevésbé adottak. A kutatás anyagi bázisai (az, hogy milyen kutatóintézeteink vannak) adottak, illetve csak lassan módosíthatók. Káderhelyzetünk szintén adott, itt azonban már nagyobb a mozgási lehetőség. Vannak azután olyan tényezők is, amelyeket illetően a változtatási lehetőség eléggé nagy. Egy optimalizálási program kidolgozásakor mindegyre tekintettel kell lenni.

Gillemot László akadémikus a kutatási költségek és az általuk elérhető eredmények viszonyáról szólva felhívta a figyelmet a következő fontos összefüggésre: amíg a világszint és a magyar helyzet között a differencia nagyon nagy, addig rendkívül kis ráfordítással óriási eredményeket lehet elérni. Viszont ahogy közeledünk a világszínvonalhoz, úgy növekszenek a kutatási költ-

ségek, s válik bizonytalanabbá a további fejlődés. A világszínvonal közelében egyre gyakrabban vetődik fel a kutatás nemzetközi koncentrálásának szükségessége, s ezzel együtt a kérdés: vajon hazánkban kell-e végezni ezt vagy azt a kutatást. Ezért nem valószínű, hogy a külföldi százalékos arányokra sokat építhetnénk. A kutatás gazdaságossága tehát jelentős mértékben függ egyrészt a hazai és a világszínvonal viszonyától, másrészt attól a gazdasági körtől, amelyben mozgunk.

Gillemot László a továbbiakban nagy nyomatékkal emelte ki a káderképzés problémáját, mint ami elsősorban megszabja a fejlődés ütemét. A tudományos szakkaderek kiképzése nagyon hosszadalmas és csak nehezen bővíthető folyamattal, s így érthető, hogy a kutatóintézetek mindig több pénzt kapnak, mint képzett embert. *A kutatótevékenység fejlesztésének tehát nem a pénzellátás a fő korlátja, hanem a szakember-ellátottság.* Az, hogy a magyar kutatóintézetek nagy része egyúttal kiképző intézmény is, talán egyik legnagyobb pozitívumuk, de másrészt bonyolítja a kutatás gazdaságossági vizsgálatát, hogy a gazdaságosságot vizsgálva mérlegelni kell a kiképzést is, mint a kutatóintézetek fontos teljesítményét.

A kutatási lehetőségek határait tehát — legalább is ez idő szerint — a káderhelyzet szabja meg, s a kutatás pénzszükségletét egyszerűen a káderhelyzetből lehet kiszámítani. (Az ipari kutatásban ma egy kutató évi munkája statisztikai átlagban 300 ezer forintba kerül.)

A tudomány finanszírozásában — állapította meg befejezésül Gillemot László — két formát kell alkalmazni. Az egyik: az *iparfejlesztés* finanszírozása. Ki kell választani azt az iparágat, amelyiknek fejlesztése — a népgazdaság szükségleteinek és a gazdaságossági szempontoknak az alapján — kívánatosnak tűnik. Ebből a választásból azután szükségszerűen következik, hogy ott — a nemzetközi munkamegosztáson belül — mit kell kutatnunk. A másik forma: *tudományos iskolák* — nem témák, hanem mondhatni emberek — finanszírozása, akik képesek új szakembergárda felnevelésére.

Lukács László (Közgazdaságtudományi Intézet) hozzászólásában felvette annak szükségességét, hogy a ma létező és a gyakorlatban lassan már megszokott külkereskedelmi, beruházási, műszaki fejlesztési és más típusú, külön munkaterületeken folyó gazdaságossági számításainknak valamiféle szintézisét hozzuk létre, amin persze nem a mutatók egységességét érti, hanem a különféle számításoknak a mainál jóval szorosabb koordinálását.

Helyesen állapította meg, hogy a disszertáns — ott, ahol a csak kvalitatív jellemzési módszerek már nem elegendők, másrészt viszont a bizonytalan alapadatok miatt az egzakt matematikai módszerekkel kiszámított nagypontosságú kvantitatív mutatószámok sem alkalmazhatók — úgynevezett félmatematikai kategóriákat (nagy, közepes, kicsiny stb.) használ. Ez helyesebb módszer, mint ha látszólag pontos számszerű adatokat adna meg, s jobb annál is, mintha eltekintene a jelenségek számszerű megítélésétől.

Kádas Kálmán egyetemi tanár a kutatási témák helyes kiválasztásának jelentőségéről szólva elmondotta: gyakori, hogy a legjobb kutatóerőket másodrendű jelentőségű témák kötik le, elvonva őket más, összehasonlíthatatlanul hatékonyabb kutatásoktól. Így gyakran már a tématervezés fázisában eldőli a kutatótevékenység hatékonysága.

A kutatás színvonala nagyrészt a kutatók számán és színvonalán, ez utóbbi pedig elsősorban az egyetemi oktatáson múlik. Az egyetem intézményes szerve kellene hogy legyen a tudósképzésnek.

Az értékezés helyesen exponálja azt a kérdést, hogy a tervezőintézetek nem használják fel a kutatási eredményeket a szükséges mértékben, s emiatt rengeteg tartalék megy veszendőbe.

A kutatás hatékonyságának elbírálásakor kétféle számítás szükséges: 1. hatékonysági előkalkuláció, 2. hatékonysági utókalkuláció. Sajnos, a kutatóintézetek, sőt, a kutatást irányító szervek is a kelletnél kevesebb gondot

fordítanak annak vizsgálatára, hogy az elért eredményekből mi írható a kutatótevékenység javára.

Szakasits D. György újabb hozzászólásában elmondotta: az 1000 lakosra jutó kutatók száma Magyarországon 1, az NDK-ban 1,1, Csehszlovákiában 1,3, a Szovjetunióban pedig 1,6. Ezek az adatok is mutatják, hogy a kutatásban elmaradtunk a baráti országokhoz képest. Ami a kutatótevékenység bővítésének lehetőségeit illeti, egyetért azzal, hogy jelenleg a káderek száma határozza meg, mennyire tudunk előremenni ezen a területen. Mégsem lenne helyes, ha jelenlegi káderhelyzetünk, illetve a más alapokon kidolgozott káderfejlesztési (egyetemi oktatási) tervek függvényének tekintenénk a kutatásra fordítandó összegeket. Helyes megoldásnak azt tartja, ha a pillanatnyi káderhelyzettől függetlenül, a kutatótevékenység bizonyos színvonalát mint elvárható célt tűzzük magunk elé, s *ennek megfelelően* alakítjuk ki a hozzátartozó káderfejlesztési, továbbképzési és egyéb programokat.

Bognár József, a bíráló bizottság elnöke, a kutatástervezés sokat vitatott problémájához fűzött megjegyzésében kifejtette: nyilvánvaló, hogy a kutatás lényegében egyrészt magasan kvalifikált káderek „ráfördítése”, másrészt pedig ezzel kapcsolatban anyagi eszközök ráfordítása. Egyetért azzal, hogy nem elegendő az anyagi eszközöket vizsgálni, hanem azt is vizsgálni kell, hogy ezek az anyagi eszközök — figyelembe véve a magasan kvalifikált káderekben dinamikusan fennálló helyzetet — mennyire költhetők el egyáltalán hasznosan. Elméletileg ugyanis elképzelhető, hogy a kutatás erősítésére törekedve a nemzeti jövedelemnek nagyobb részét hasítjuk ki erre a célra, mint amennyit hatékonyan fel tudunk használni, éppen amiatt, mert a kvalifikált káderek csak korlátozott számban állnak rendelkezésre.

Nem tervezhetők egymástól függetlenül a kutatási feladatok, az anyagi eszközök és a káderek, hanem mindennek *egy tervben* kell összejönnie. A káderprobléma megoldásában fontos szerepet játszik az *időtényező*, annak felismerése, hogy meghatározott létszámú és minőségű kutatóhálózat kiépítéséhez mennyivel előbb kell megkezdeni a káderek kiképzését.

Válaszolva az opponensi véleményekre, Klár János kifejtette: a disszertációjában tárgyalt problémák az ipari kutatás gazdaságosságának fő, egymással is összefüggő részei, bár persze még vannak egyéb fontos, kutatásra szintén érdemes szempontok. Az ipari kutatás gazdaságosságának elsőrendű feltétele az ipari kutatás megfelelő tervezése mind vállalati (kutatóintézeti), mind pedig népgazdasági szinten. A kutatás népgazdasági tervezése akkor megfelelő, ha támaszkodik a hazai és a szocialista országok együttműködéséből folyó adottságokra, illetve igényekre; ha rendszerűen gondoskodik az igények kielégítéséhez szükséges szellemi és anyagi erőforrásokról; s ha az erőforrásokat az — elsősorban az iparfejlesztés távlati tervére támaszkodva kijelölt — legfontosabb feladatokra koncentrálva, a terv lehetővé teszi e feladatoknak a világszínvonal követelményeinek megfelelő megoldását.

Az alig tízéves múltira visszatekintő újjászervezett magyar ipari kutatásról még nem mondható el, hogy e fontos feltételeknek minden vonatkozásban megfelelne. Ha meggondoljuk, hogy csak olyan kutatási feladatokat érdemes kitűzni, amelyek teljesítéséhez minden szükséges anyagi és szellemi erőforrás rendelkezésre áll, akkor az ország első ipari kutatási tervének előkészületeit tekintve, felő, hogy fáradtságos munkával több feladatot minősítünk szükségesnek, mint amennyinek a megoldásához erőforrásaink elegendők.

A gazdaságos tervezéshez hozzátartozik az ipari kutatás terveinek folyamatos és több irányú *ellenőrzése* és *értékelése* is. Az ipari kutatás gazdaságosságának további lényeges — már a tervezés során figyelmet igénylő — feltétele a *célszerű eszközráfordítás* megállapítása. Ezzel kapcsolatban nem lehet eleget hangsúlyozni: célszerűtlen mind az a ráfordítás, amelyet nem a legfontosabb feladatokra összpontosítva, szétforgácsoltan használnak fel. En-

nek elkerüléséhez meg kell állapítani a feladatok népgazdasági szintű fontosságai sorrendjét, s a lehetséges kutatásokat ebben a sorrendben kell a kutatási programba beállítani.

A lezajlott vita alapján a bíráló bizottság — egybevetve a disszertáció erényeit és fogyatékoságait — úgy ítélte, hogy a jelölt tudományos és gazdaságpolitikai szempontból egyaránt hasznos munkát végzett, és szótöbbséggel — 5 : 1 arányban — javasolta a kandidátusi cím odaítélését.

★

1961. október 31-én védte meg *Nagy András*, a Külkereskedelmi Minisztérium munkatársa „Magyarországi külkereskedelme a második világháborúban” című kandidátusi disszertációját. A bíráló bizottság elnöke *Bognár József* egyetemi tanár, a közgazdaságtudományok doktora, az opponensek *Berend T. Iván* egyetemi docens és *Vajda Imre* egyetemi tanár, kandidátusok voltak.

A témaválasztás értékelésében az opponensek véleménye megoszlott. *Vajda Imre* nagyon pozitívan ítélte meg a témaválasztást. Mint mondotta, közgazdasági irodalmunkban még erősen hiányoljuk az ellenforradalmi időszak utolsó, legszégeyenteljesebb szakaszának feldolgozását, noha ennek nemcsak oknyomozó és feltáró, hanem aktuális közgazdasági jelentősége is kézenfekvő. *Nagy András* értekezése — állapította meg *Vajda Imre* — hű képet rajzolja a világháborús évek külkereskedelmi történetének, s mivel a külkereskedelem burka mögött az ország történetének rendkívül jelentős vonásai rejtőznek, jelentős események zajlanak, a tanulmány jóval több, mint a külkereskedelem ismertetése.

Berend T. Iván ezzel szemben felvetette: mennyiben jogosult külkereskedelemtörténeti téma önálló feldolgozása. A külkereskedelem a gazdasági életnek, a külkereskedelem története a gazdaságtörténetnek rendkívül fontos alkotórésze. De — ellentétben az iparral, vagy a mezőgazdasággal — egy korszak külkereskedelmi történetét értékelni *önmagában* lehetetlen; feltétlenül szükséges, hogy a külkereskedelmi problémákat a gazdasági fejlődés egész történeti menetébe beágyazva vizsgálják. Ehhez a kutatonak el kell mélyednie a gazdasági élet legkülönbözőbb problémáiban, ami egyetlen monográfia keretében szükségképpen csak nagyon nehezen elvégezhető feladat. Az önálló külkereskedelemtörténeti témák — különösen a modern korszakokra vonatkozók — *önmagukban* is rendkívül kérdésesek. A témaválasztásból következik tehát, hogy ekkora feladatokkal a disszertáció sem birkózhatott meg, bizonyos mértékig leíró jelleget öltött, az elemző, értékelő részek rovására.

Amint azt *Nagy András* az opponensi véleményekre adott válaszában elmondotta, a választott téma mellett szót, hogy a szokásos — és sokszor elkopott — általánosságoknál alaposabban, tudományos igényvel tárja fel és leplezze le közelmúltunk e sötét, de mégis igen fontos és tanulságokban bővelkedő korszakát. A fasiszta gazdasági rendszer, a háborút viselő fasiszta országok egymás közti viszonyának leleplezésére magyar vonatkozásban alig lehetne jobb témát találni, mint a külkereskedelmet, amelyben az összes ellentmondások mintegy összesűrítve és felnagyítva tükröződtek.

A részletes tartalmi bírálat során *Vajda Imre* érdeméül tudta be a disszertációnak, hogy az bemutatja a Horthy-rezsim sajátos „magyar imperializmus”-át, önálló hódító ambícióit, amelyekkel néha szembekerült ugyan a német fasiszmus agresszív törekvéseivel, de amelyek végső soron mégis menthetetlenül annak sodrába vitték.

Az értekezés első része azokkal a változásokkal foglalkozik, amelyek a második világháború időszakában a magyar külkereskedelem szerepében, a kereskedelempolitika eszközeiben, az összforgalom áruösszetételében és viszonylati megoszlásában mentek végbe. Ennek során a szerző jelentős kutató-

munkával tárta fel a területgyarapodás révén megváltozott arányokat a felbecsülhető nemzeti jövedelem és a külkereskedelem változatlan áron számított volumene között.

Az értekezés — folytatta Vajda Imre — feltárja a fejletlen magyar gazdaság abból adódó külkereskedelmi dilemmáját, hogy az ország egész kapitalista történetében a kivitel elsősorban agrárkivitel, a behozatal pedig elsősorban és szinte kizárólag ipari behozatal volt. Az agrárkivitel túlsúlya kapcsolódásokat idézett elő Németországhoz és Olaszországhoz, a két hozzánk földrajzilag legközelebb fekvő, következképp leggazdaságosabban elérhető piacokhoz, s ellentétet az ugyancsak ezekre a piacokra törekvő, ugyancsak szinte kizárólagos agrárkivitelük problémái alatt nyögő szomszédos balkáni országokkal, elsősorban Romániával és Jugoszláviával. Ezzel magyarázható, hogy a nagybirtokos osztály és a finánctóke agrárérdekeltsége foggal-körömmel ragaszkodott a német—olasz szövetséghez, annak minden következményével együtt, míg az ipari tőke ingadozott, félt, s néha — amikor a német ipar sértette érdekeit — németellenes patriótakitöréseket engedett meg magának. A történelem menete mindenesetre arról tanúskodik, hogy az agrárérdekek érvényesültek erőteljesebben, azok fonódtak össze következtetésebben a magyar ellenforradalmi rezsim általános hódító-irredenta politikájával.

Vajda Imre ezek után vitába szállt Nagy Andrással, mert disszertációjában a magyar állammonopolista kapitalizmusról szólva, azt jóformán egy sorba állította a fejlett tőkésországokéval, elsősorban Németországéval. Az 1919-es ellenforradalomból kibontakozott Horthy-rendszer államapparátusa az ellenforradalom jegyében épült fel, s alapvetően eltért a fejlett tőkésországokban kialakult rendszertől.

Nyugat-Európában (és még inkább Amerikában) az államapparátus a burzsoázia szerve, annak közvetlen részvételével, vezetésével, szemléletével. Ott az állam növekvő szerepe a kapitalizmus fejlődésének (és válságának) szerves menetéből alakult ki. Ezzel szemben az 1939-es Magyarország állami „monopolkapitalizmusa” nem a kibontakozott monopolkapitalizmus szerves növekménye, hanem a fejletlen, feudális vonásokkal tarkított, ellenforradalmi helyzetének felemásságától soha meg nem szabadult magyar kapitalizmusra épült. Az államapparátust monopolizáló dszentri és lumpendzentri, valamint a bankokban és ipari nagyvállalatokban uralkodó burzsoázia között a legjellegzetesebb kapcsolat a korrupció kapcsolata volt.

Az ellenforradalmi magyar állam tulajdonképpen már a háború kitörése pillanatában megbukott, egyszerűen azért, mert elmaradottsága teljesen alkalmatlanná tette a termelés modern háborúban szükséges maximális szervezésének és koncentrálásának ellátására. Ezen mit sem változtatott az, hogy egy sor állami intézménnyel kopírozta a másutt kialakított állammonopolista berendezéseket. Magyarországon az állam és az összburzsoázia (illetve a monopoltőke) közötti érdekközösség sohasem ért el olyan fokot, mint a hitleri Németországban, vagy — más körülmények között — Nyugaton.

Az állammonopolista rendszabályok hatástalanságára példa a belső árszabályozás, amely nagyban hozzájárult a cserearányok magyar szempontból romló alakulásához. Az akkori árkormánybiztosság az importárak árát nem rögzítette, csak kalkulációs sémát írt elő, rögzített haszonkulcsokkal. Az importőrnek emiatt nem az olcsó, hanem ellenkezőleg, a drága import állt érdekében, mivel a lineáris haszonkulcsok következtében annál nagyobb volt a haszna, minél magasabb árat fizetett az importáruért. Ugyanezen okból a felőlgöző iparnak sem fűződött érdeke az olcsó vásárláshoz, annál kevésbé, mert a piac — az állandó áruhiány folytán — minden áremelkedést elviselh. Így a magyar importőrök semmilyen vonalon nem küzdöttek az importárak emelkedése ellen, sőt nem ritkán cinkosként maguk is szerepet játszottak az áruk emelésében.

Berend T. Iván szerint a disszertáció adós maradt annak megfelelő összegezésével, hogy milyen szerepet játszott a külkereskedelem a hadigazdaságban, csökkent vagy növekedett-e szerepe a korábbi évtizedekhez, a tőkés gazdaság szokásos rendszeréhez képest.

A politikai eseményekre való utalások során a szerző helyenként pontatlanságokat, hibákat vét: például elhibázott a magyar uralkodó osztályok Kállay idejében követett politikájának olyan beállítása, mintha politikailag már ellenérzéseik lettek volna a németekkel szemben, de gazdaságilag érdekelve és kötve voltak hozzájuk. A valóságban politikailag ugyanúgy kötve és érdekelve voltak, mint gazdaságilag; s ugyanakkor, a háború éveiben felmerült bizonyos aggályok nemcsak politikai, de legalább ugyanolyan mértékben gazdasági vonatkozásban is fennállottak.

Leggyorsított az úgynevezett országyarapítás értékelése is. Nem lehet megérteni a háborús évek eseményeit, ha nem vesszük figyelembe, hogy az országyarapítási propaganda egy ideig hatással volt nemcsak a közép-rétegekre, de jelentős paraszti és munkás rétegekre is. Ezt a propagandát 1938 és 1940/41 között a kibontakozó háborús konjunktúra, a munkanélküliség velejáró megszűnése és a reálbérek 10—15 százalékos emelkedése is alátámasztotta. A győri program időszakában bekövetkezett konjunktúra és annak politikai kihatásai jelentősen megerősítették a Horthy-rendszert; annak egyszerű, szólamszerű hangoztatása tehát, hogy elviselhetetlen háborús nyomor járt együtt az uralkodó osztályok ez időszakban folytatott politikájával, mindenképpen korrigálandó.

Nem tekinthető általános érvényűnek a disszertáció ama megállapítása, hogy a monopoltőkés országok kereskedelmi politikájának fő célkitűzése a háborút megelőző években az export fokozása volt. Az autarkiaira törekvő fasiszta országok — elsősorban Németország — külkereskedelmi politikájának középpontjában éppen nem az export fokozása állt, sőt törekedtek a külkereskedelmi mérleg passzivitására, mint a fegyverkezés egyik finanszírozási tartalékára. Így Magyarországgal szemben is szorgalmazták az eladósodást, ugyanígy a többi közép- és délkelet-európai országgal szemben is. A fegyverkezés közepette ugyanis a kliring rendszerben történő eladósodás volt az egyetlen lehetőség nagyobb arányú külföldi hitelek igénybevételére. Ez a körülmény egyébként a terms of trade-arányok alakulásának jelentőségét is nagymértékben érinti, hiszen a magyar áruszállítások ellenértékét Németország a szovjetellenes háború éveiben már egyre kevésbé fizette meg, ami az elszámolt árak jelentőségét is megfelelően lecsökkentette.

A kiviteli és a behozatali struktúra elemzésekor a disszertáció nem jelzi azt a problémát, hogy a magyar gazdaság nem volt önálló hadigazdaság, hanem a német hadigazdaság részeként fejlődött. Ez a körülmény sajátosan torz szerkezetű hadigazdaság kialakításához vezetett.

Áttérve a disszertáció általános értékelésére, Berend T. Iván annak értékét elsősorban abban látta, hogy igen gazdag forrásanyagot dolgozott fel marxista elemzéssel, rendszerezéssel. A széles tényanyag sok helyen értékes fejtegetésekkel, elméleti megállapításokkal általában átfogó és reális képet nyújt a háborús évek külkereskedelméről. Az értekezés ezáltal fontos mozzanatokkal egészítette ki az eddigi gazdaságtörténeti irodalmat, gazdagítva a második világháború éveinek gazdaságtörténetét. Az opponens különösen az összefoglaló fejezetek alaposan dokumentált megállapításait, az egyes kereskedelmi relációk, különösen az olasz—magyar kereskedelmi kapcsolatok eddig mellőzött problémáinak feltárását, a terms of trade gazdaságtörténeti irodalmunkban először szereplő tárgyalását, valamint az átmenetileg Magyarországhoz csatolt területek gazdasági szerepének külkereskedelmi szempontból történt értékelését emelte ki.

Az opponensi véleményekre adott válaszában a jelölt túlnyomó részt elfogadta az elhangzott bíráló és kiegészítő megjegyzéseket, és közölte, hogy az

értekezés könyvalakban megjelent szövegében a megfelelő korrekciókat végre is hajtotta. A magyar állammonopolista kapitalizmus értékelésének kérdésében elismerte: helyes és szükséges hangsúlyozni, hogy az erős feudális maradványok, a tőkés fejlődés viszonylagos elmaradottsága és az államapparátus ellenforradalmi jellege, s ennek megfelelő személyi összetétele következtében az állami beavatkozás a gazdasági életben módszereiben és hatékonyságában egyaránt jelentősen elmaradt a fejlettebb kapitalista országokétól. Mégsem volna helyes kétségbe vonni, folytatta, hogy nálunk a második világháború előtt és alatt állammonopolista kapitalizmus alakult ki, ha még oly kezdetleges és ellentmondásos formában is.

A Kállay-féle „hintapolitiká”-val kapcsolatban a jelölt fenntartotta azt a véleményét, hogy a Kállay-kormány diplomáciája és kereskedelempolitikája között jelentős különbség volt. Ugyanakkor, amikor több kísérletet tettek a nyugati hatalmakkal való megegyezésre, illetve fegyverszünet kötésére, *külkereskedelmi téren* nyomát is alig lehetett találni hintapolitikának; a Németországba irányuló szállítások változatlan ütemben folytak és az egyéb német kívánságokat is szinte ellenállás nélkül teljesítették.

A monopolitőkés országok háború előtti kereskedelempolitikájának értékelését illetően a jelölt szintén fenntartotta eredeti álláspontját. Igaz, Németország a hábcruát közvetlenül megelőző időszakban erőteljesen fokozta nyersanyag-felvásárlásait és tudatosan külkereskedelmi eladósodásra törekedett. De ez nem csökkentette, hanem, ha lehet, még fokozta expanzív exportpolitikáját. Jó példája ennek az az ádáz küzdelem, amelyet a német exportőrök a háborút közvetlenül megelőző időszakban azért vívtak, hogy kiszorítsák az angol és a francia árukat a balkáni országok piacairól.

Áttérve a területi gyarapodások kérdésére, Nagy András elismerte, hogy ezzel tanulmányában helyenként egyoldalúan foglalkozott. De úgy ítélte: a területgyarapodással kapcsolatos horthysta propaganda annyira közismert, hogy inkább a kérdés másik, kevésbé ismert oldalára kell összpontosítania a figyelmet, arra, hogy a fasiszta nagyhatalmak kezéből kapott területekért milyen súlyos árat kellett fizetnie az országnak, nem utolsósorban külkereskedelmi vonalon. Az értekezés a tények meggyőző erejével mutatta ki, hogy az egyes területátcsatolások után jelentősen megnövelt német és olasz mezőgazdasági és nyersanyag-szállítási kötelezettségek következtében az ország gazdasági helyzete, a lakosság ellátottsága nem javult, hanem romlott. Tettezte mindezt, hogy a revíziós politika végleg odaláncolta a magyar uralkodó osztályokat a fasiszta hódító háborúhoz.

A vita alapján a bíráló bizottság úgy ítélte: Nagy András értekezésében széles körű anyagfeltáró munka alapján, alaposan taglalta és értékelte a magyar külkereskedelem alakulását a második világháborúban; munkájában a korszak bonyolult és ellentmondásos problematikájának helyes marxista—leninista elemzését adta, szellemi önállóságról és jó íráskészségről téve tanúságot. Az értekezés, az opponensi vélemények, a vita, valamint a jelölt válasza alapján a bíráló bizottság egyhangúlag javasolta, hogy Nagy Andrásnak ítéljék oda a kandidátusi fokozatot.

★

1961. november 9-én védte meg *Dániel Tamás*, a Pénzügyminisztérium osztályvezetője „Amortizáció a szocialista iparban” című kandidátusi értekezését.

A kiküldött bíráló bizottság elnöke *Cukor György* kandidátus, az értekezés opponensei *Vincze Imre* és *Wilesek Jenő* kandidátusok voltak.

Az opponensek egybehangzóan kiemelték, hogy a jelölt sikeresen oldotta meg feladatát: az értekezés átfogó képet ad a témáról, nagy irodalmi anyag feldolgozásával, helyes módszerekkel, tudományos igényességgel és színvonalasan bizonyítja tételeit. Elismeréssel állapították meg, hogy

a javaslatok általában megalapozottak és figyelmet érdemelnek. Megállapították, hogy a disszertáció szerkezetileg könnyen áttekinthető, jól tagolt, stílusa közérthető. A tanulmány bizonyítja a szerző jártasságát a kutatás módszereiben, a téma elméleti és gyakorlati vonatkozásaiban. Felhívták a figyelmet a téma időszerűségére, utalva arra, hogy az állóeszközök értékének és értékcsökkenési leírásának helyes meghatározása a szocialista országok gazdaságában — így nálunk is — az utóbbi években fokozott jelentőségű.

Az opponensek kifogásolták az I. fejezet kidolgozását, amelyben a szerző az állóeszközök értékelésével foglalkozik. Wilcsek Jenő szerint ez a fejezet a disszertáció legkevésbé sikerült része. Hiányolta, hogy a szerző itt nem foglalkozott az állóeszközök *tételes* újraértékelésének hazánkban is aktuális kérdéseivel. Hasonló álláspontot kifejtve Vincze Imre megjegyezte, foglalkozni kellett volna a jelöltnek ebben a fejezetben azzal a tétellel, hogy az állóeszközök könyv szerinti (aktívált) értéke és az újonnan beruházott termelési eszközök árszínvonala közötti összhangot biztosítani kell még viszonylag pontatlan módszerek útján is. E követelmény kielégíthetlensége az opponens szerint meghamisítja a termelési költségeket, a szintetikus mutatókat, másrészt bonyolulttá teszi az állóalapok egyszerű újratermelésének biztosítását.

A jelölt válaszában elismerte, hogy az I. fejezet a címében megjelölt témát nem tárgyalja olyan mélységben, mint ahogy azt a kérdés aktualitása megkövetelte volna. Kifejtette azonban, hogy az állóeszközök *tételes* újraértékelésének kérdése nagyon bonyolult és külön kutatómunkát igénylő téma, melynek tárgyalása meghaladta volna a disszertáció kereteit.

Mindkét opponens kiemeli annak a fejtegetésnek fontosságát, amely az amortizációnak a használati érték csökkenésével és az értékcsökkenéssel való párhuzamosságát elemzi. A jelölt itt fejt ki azt a tételt, hogy — hosszabb időszakot tekintve — az állóeszközök értékcsökkenése alkalmazkodik a használati érték csökkenéséhez, de olyan értékcsökkenési leírás, amely a használati érték csökkenését szolgáiban követi, nem megvalósítható, mert az elszámolt amortizáció lökészerű ingadozásához vezetne. Ez az ingadozás indokolatlanul változtatná az önköltséget. A jelölt szerint feltétlenül el kell ismerni az amortizáció „értékátadó” funkcióját, de ezt nem szabad úgy értelmezni, hogy az minden körülmények között a használati érték csökkenésével párhuzamos folyamat.

Wilcsek Jenő rámutatott itt arra, hogy célszerű megkülönböztetni az értékcsökkenést az értékcsökkenési leírástól. Az előbbi akaratunktól függetlenül, objektíve létezik, illetve az állóeszközök használatával bekövetkezik, az utóbbi — legalábbis módszereit és mértékét tekintve — részben szubjektív elhatározásoktól is függ. Az a körülmény, hogy értékcsökkenési leírást nem, vagy nem megfelelő mértékben számolunk el, nem teszi az értékcsökkenést magát meg nem törtétté, de nem is változtat annak valóságos mértékén.

Ehhez a témához kapcsolódott a disszertációnak az a megállapítása, hogy „a leírás mértékének az értékátadási funkciótól való esetleges elszakadása következtében mutatkozó különbséget lényegében a tiszta jövedelem kiegészítő tételeként fogható fel”. Vincze Imre opponens ezt a tételt vitatva kifejtette, hogy csak kapitalista gazdaságban vehető fel és vizsgálható az, vajon lehetséges-e az árat az elszámolandó amortizáció érdekében emelni. A szocialista gazdaság központi árszabályozása azonban az *átlagos* termelési költségek kalkulatív számbavételén alapszik. Az amortizáció meghatározott módon számolva bekerül a termelési költségek közé és az árak nagyságát szabályozó egyik tényezővé válik.

A jelölt válaszában hangsúlyozta, hogy valóban a központi árszabályozás az *átlagos* termelési költségek számbavételén alapszik, de egyálta-

lán nem biztos, hogy az így figyelembe vett amortizációs hányad közgazdasági értelemben indokolt lenne. Példát hozott fel erre egy iparágból, ahol az amortizációs kulcsok olyan magasak, hogy az állóeszközök számításba vehető használati ideje alatt a beruházott érték mintegy másfélszerezését akkumulálják. A jelölt tehát válaszában lényegében fenntartotta azt az álláspontját, hogy a szocialista gazdaságban is lejátszódik egy olyan folyamat, hogy ha elsokalljuk az amortizációt, csökken a kimutatott tiszta jövedelem, tehát a tiszta jövedelem és az amortizáció mint költségelem között kölcsönös kiegyenlítődési összefüggés van. Vincze Imre a jelölt válasza utáni felszólalásában kifejtette, hogy szerinte ez a tétel csak akkor volna igaz, ha az érték és az amortizáció viszonyában az ár olyan bázis lenne, amely az objektíve létező értéknek mintegy egyenes levezetése lenne. Felhívta azonban a figyelmet arra, hogy termelői árképzésünk gyakorlatára ennek a követelménynek nem felel meg. Ezt a jelölt is elismerte viszontválaszában, de utalt arra, hogy ő az árat nem mint jövőben kialakulót, hanem mint a meglévő termék árát fogta fel. Egy, már kialakult ár esetében lehet értékítéletet mondani arról, hogy az amortizáció, amely az árban elszámolásra kerül, túlzott volt vagy nem, és ilyen értelemben lehet, hogy az tisztajövedelem-elemeket tartalmaz.

Mindkét opponens kifogásolta a szerzőnek Tyihonov szovjet közgazdással egybehangzóan vallott véleményét, hogy célszerű az elavult, korszerűtlenné vált berendezéseket külön kulcs alapján, gyors ütemben, nagy amortizációval leírni. Vincze Imre opponens szerint az, hogy a korszerűtlen berendezésekre magasabb leírási kulcs esne, mint a korszerűekre, meghamisítaná a költségek számbavételét, továbbá rontaná a korszerűtlen üzemek amúgy is rossz gazdasági mutatóit. Hasonló álláspontot kifejtve Wilcsek Jenő opponens hangoztatta, hogy magasabb termelékenyséű berendezés „versenye” esetében hiába emelik fel az elavult berendezés amortizációját, ez nem realizálható. Szerinte nem gazdaságos a meglévő korszerűtlen berendezések minden áron való teljes megterülését erőltetni akkor, ha a népgazdaság számára előnyösebb lenne az elmaradó amortizációról lemondani, esetleg a berendezést kiselejtezni. Rámutatott arra, hogy a szocialista gazdaságban éppen a beruházások és az amortizáció erősen központosítottak, és így nem sok tárgyi alapja van annak, hogy az erkölcsi kopás következményét a vállalatra áthárítsák, nem is szólva arról, hogy ez az áthárítás népgazdasági szinten semmit sem jelent. A jelölt válaszában lényegében elfogadta az opponensek idevonatkozó észrevételeit.

Wilcsek Jenő kifogásolta a jelölt azon tételét, amely szerint „a kiselejtezés a vele kapcsolatos új beruházás miatt a nemzeti jövedelem igénybevételét jelenti”. Szerinte a kiselejtezés önmagában nem jár a nemzeti jövedelem igénybevételével, mert nem is feltétlenül kapcsolatos beruházással. Az elmaradó kiselejtezés ellenben népgazdasági kárt okozhat. Wilcsek Jenő opponens szerint az *előtti* kiselejtezés, párhuzamos pótlással, ugyan igénybe vesz nemzeti jövedelmet, de ugyanakkor lehetséges, hogy ez a művelet végeredményben a nemzeti jövedelem növekedését eredményezi, mert új, termelékenyebb állóeszközzel több nemzeti jövedelmet termelhetnek, mint a kiselejtezés elmaradása esetén a réggivel.

Dániel Tamás válaszában elfogadta Wilcsek Jenő fenti tételét azzal, hogy az új, termelékenyebb állóeszköz beállításával számítani lehet a nemzeti jövedelem ebből adódó *jövőbeli* növekedésére. A vitatott esetben tehát a kiselejtezés és pótlás *jelenben* terheli a nemzeti jövedelmet, másfelől lehetővé teszi a nemzeti jövedelem *jövőbeli* növelését. Wilcsek Jenő viszontválaszában Dániel Tamás érvelését elfogadta, még egyszer hangsúlyozva, hogy milyen kárt jelent a népgazdaságnak az olyan elavult berendezések üzemeltetése, amelyeket csak azért nem selejtezték ki, cseréltek modernra, mert még nem térült meg.

A berendezéscsere gazdaságosságának kérdése felvetődött még egy vonatkozásban. Wilcsek Jenő opponens bírálta a jelölt állítását, amely szerint „olyan esetben, amikor a pótlás összege nem lényeges mértékben haladja meg az egyszeri felújítás ráfordításainak nagyságrendjét (vagy esetleg annál még kisebb is), a felújítás helyett eszközrendő pótlás elfogadhatónak tekinthető. Minden egyéb esetben azonban az így foganatosított pótlás a felújítások rovására megy, s így helytelenítendő”. Az opponens szerint ez merev *pénzügyi* szemlélet. Az állóeszköz-csere indokoltsága csak gazdaságossági számítással dönthető el. A számításnál a ráfordításokkal szembe kell állítani a várható teljesítményt, megtakarítást. Vizsgálni kell azt, hogy a pótlás miatti többlet-ráfordítás az általa előidézett önköltség-csökkenésből mennyi idő alatt térül meg. Az opponens szerint — rövid megtérülés esetén — a felújítás helyetti pótlás akkor is indokolt lehet, ha a pótlás jelentősen magasabb ráfordítást igényel, mint a szükségessé vált felújítás.

A jelölt válaszában egyetértett az opponenssel abban, hogy az állóeszköz-csere indokoltsága csak gazdaságossági számítással dönthető el. Erre egyébként a disszertációban utalás is történt. A vitatott helyen a szerző azt az esetet vizsgálta, amikor *felújítási eszközökből* történik a pótlás, s így valóban egyéb felújítások rovására megy.

Galla László a vita során javasolta a jelöltnek, hogy kutatásait terjessze ki a későbbiek során arra a kérdéscsoportra, vajon célszerű-e a felújítási hányadhoz hasonlóan a beruházási hányadot is a vállalati gazdálkodás vagy a középirányító szervek gazdálkodási körébe utalni. Szerinte ez növelné a vállalatok önállóságát és biztosítaná, hogy a központi szervek a centralizáltan kezelt beruházásokra nagyobb gondot fordíthassanak.

A jelölt válaszában kifejtette, hogy szerinte is célszerű volna a beruházási hányad bizonyos részének a vállalatoknál való visszatartása, mert ez intézményesen lehetővé tenné azt, hogy a vállalatok az egyszerű újratermelés színvonalát önállóan biztosítsák. Wilcsek Jenő viszontválaszában erre a témára kitérve rámutatott, gyakran előfordul, hogy olyan kérdéseket is pénzügyi eszközökkel kívánunk megoldani, amelyeknek a megoldása alapvetően nem pénzügyi probléma. Szerinte hiába hagyjuk a vállalatoknál a pótlási alapra szolgáló beruházási hányad egy részét, önmagában ettől nem fog megoldódni a vállalatok állóalapjainak a korszerűsítése. Ez elsősorban nem az önálló elszámolás problémája, nem is finanszírozási probléma, hanem tervezési, gazdaságpolitikai kérdés. Csak akkor van értelme szerinte az ilyen megoldásnak, ha a népgazdasági tervek biztosítják az állóeszközök ilyen cseréjének lehetőségét, ha tehát megvan az a materiális lehetőség, hogy a vállalatok tényleg ki tudják cserélni az állóeszközöket.

Vincze Imre felhívta a figyelmet a jelölt néhány megállapítására és javaslatára. Egyetért a jelöltnek azzal a javaslatával, hogy a felújítások, illetve a felújítási alap számszerű mértékét újra kell szabályozni. Lényegesnek tartja a szerző azon véleményét, hogy a felújítási alap évek közötti átvitelének engedélyezésén túlmenően a felújítások céljaira megfelelő bankhitel-konstrukciót is biztosítani kell, mert a felújítási alap képződése időarányosan, lineárisan történik, a valóságos felújítási igények pedig vállalatonként és állóeszköz-fajtánként sajátos ciklikus módon alakulnak.

A vitában részt vett még *Turánszki Miklós* és *Fogarás István*.

A lezajlott vita után a bíráló bizottság egyhangúlag javasolta, hogy Dániel Tamás részére a Tudományos Minősítő Bizottság a közgazdaságtudományok kandidátusa fokozatot ítélje meg. A bizottság javasolta továbbá a munka könyv alakban való megjelentetését.

Falusné Szikra Katalin: A technikai fejlődés és az ipari munka

Kossuth Könyvkiadó, 1961. 257 l.

A magyar munkagazdaságtani irodalom most van kialakulóban, s ez is jelzi, hogy a közgazdászok az anyagi javak termelési folyamatát vizsgálva egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a termelés „emberi oldalának”, a legfontosabb termelőerőnek, a munkaerőnek. Ennek az új közgazdaságtudományi ágnek a kifejlesztéséhez komoly hozzájárulás Falusné Szikra Katalin könyve.

Nagy és fontos feladatra vállalkozott a szerző azzal, hogy a technikai haladás és az ipari munka összefüggéseinek feltárását tűzte ki célul, s a feladat megoldása is alapján sikeresnek mondható. A könyv gazdag irodalmi, statisztikai és közvetlen gyakorlati tapasztalat alapján sokoldalúan világítja meg a felvetett kérdést, és közben fontos elméleti és gyakorlati problémák egész sorát taglalja.

A könyv hat fejezetből áll. Az első a gépesítés és a termelési viszonyok kölcsönös kapcsolatát tárgyalja a kapitalizmusban és a szocializmusban. Ugyancsak ebből a szempontból vizsgálja a technikai fejlődést és különösen az automatizálás várható hatását a második fejezet. A harmadik fejezet a technikai fejlődésnek a szükséges szakmai képzettségre gyakorolt hatásával foglalkozik és az automatizálás várható kihatásait e kérdéscsoporton belül is részletesen elemzi.

A gépesítésnek, valamint a szellemi és a fizikai munka lényeges különbségeinek összefüggéseivel foglalkozó fejezet, egyebek között, elemzi a termelőmunkának a műszaki fejlődés hatására bekövetkező tartalomváltozását. Az ötödik fejezet a technikai fejlődés következményeit vizsgálja a munkaidő, a munkaintenzitás, a monotonitás és a bérezés vonatkozásában. A könyv végén az új polgári üzemszociológiai irányzat, a „Human Relations” bírálata található.

Már ez a rövid felsorolás is érzékelteti a könyv széles témakörét és a kérdés tárgyalásának sokoldalúságát. Külön ki kell emelni, hogy a könyv jó áttekinthető rendszerezéssel készült érdekes olvasmány, még a kérdéssel szakszerűen nem foglalkozó, de a társadalmi-gazdasági kérdések iránt érdeklődők számára is.

Az ilyen jellegű munkáknál — ahol a szerző nem kitaposott úton jár — különösen nagy jelentőségű az ellentétes vélemények kicserélése. Azt a néhány gondolatot, amelyet a következőkben felvetni kívánok, nem annyira a könyv egy-egy részének a bírálata vagy helyeslése szempontjából teszem, hanem hogy a véleményeknek ehhez a cseréjéhez hozzájáruljak.

Falusné Szikra Katalin érdekesen, sokoldalúan, s alapján helyesen mutatja meg az automatizálás korlátait a kapitalizmusban, a profitérdek mint hajtóerő azonban bizonyos mértékig háttérbe szorul. A magasabb profitért folyó hajszá nemcsak abban jelentkezik, hogy a tőkés a munkaerő megtakarítása és ezzel a profit növelése végett gépesít, hanem az új termékek vagy választék megteremtésével is igyekszik az átlagprofitrátát meghaladni. Az új termék, sőt az új választék termelése is sokszor új technológiát, új, korszerűbb gépeket és berendezéseket követel. Nem lehet tehát a gépesítést és automatizálást csak az anyag vagy bérköltségek csökkentése oldaláról megközelíteni és elemezni. A szerző azonban (lásd például a 13—17. lapon) a profitráta növelése végett az új és piacképes termékek gyártására való áttérést — ami pedig a gépesítés és automatizálás egyik fő mozgatója a kapitalizmusban — utolsó szóba jöhető tényezőként éppen hogy csak említi. Statisztikai adatokból jól kimutatható, hogy a gépesítés és automatizálás azokban az iparágakban fejlődik gyorsan, ahol viszonylag gyorsan változnak a termékek. Ez a szempont háttérbe szorul a könyvnek azokban a fejezeteiben is, ahol már a szocializmusról van szó.

Érdekesen vázolja a könyv a tőkés automatizálás várható társadalmi-gazdasági következményeit. Tételeinek bizonyítására azonban viszonylag kevés tény-

anyagot hoz fel, többször kirívó leegyszerűsítéseket is tartalmaz, ami egyébként éppen nem jellemző erre a munkára.

Ebben a kérdésben az a gondolat a lényeges, hogy az automatizálás — amely utat tör magának a kapitalizmusban is — a termelőeszközök nagyarányú fejlődésével kiélezi a társadalmi termelés és egyéni kisajátítás ellentétét, és a gépesítés alacsonyabb fokain sürgetőbben követeli meg a termelési eszközök társadalmi tulajdonbavételét. A könyv későbbi fejezeteiben ezt a szerző ki is emeli. Az automatizálás a kapitalista kizsákmányolás rendszerét a végtelékig meghaladotta, egyenesen anakronizmussá teszi. Ezzel ellentétben az automatizálás a szocializmusban megerősíti a termelőerők fejlődésének megfelelő szocialista tulajdonviszonyokat, és fontos gazdasági alapja a kommunista társadalomra való áttérésnek.

A könyv a műszaki haladás vizsgálata közben részletesen elemzi a szocialista rendszer fölényét a kapitalizmussal szemben. Annak a körülménynek viszont, hogy a Szovjetunióban a hosszabb idő alatt megtérülő automatizálási beruházások gyorsabban haladnak — amit a könyv erősen kiemel —, nemcsak pozitív, hanem negatív oldalai is vannak. A Szovjetunióban is bírálják a gazdaságtalan automatizálást. A technika fejlődésének jelenlegi adottságai következtében ma még nem a teljes automatizálás van napirenden — ez még csak kísérleti jellegű —, hanem egyes technológiai folyamatok zárt vagy esetleg nyílt vezérlésű automatizált rendszereinek a kialakítása. A gazdaságosságot és különösen a népgazdasági hatékonyságot különben sem szabad azonosítani a megtérülési idővel. Az automatizálás a szocializmusban is szorosan összekapcsolódik az új termék termelésére való áttéréssel, amikor új kapacitások létrehozásával különböző műszaki-technológiai variánsok közül kell a legcélszerűbbet kiválasztani.

Ebből az is következik, hogy a rendelkezésre álló munkaerő és a szükséglet közötti összhang nemcsak az automatizálás mértékétől és irányától függ, hanem az ipar szerkezetének alakulásától is. Hosszabb időre előreláthatóan az automatizálás nem játszik jelentős szerepet a munkaerő-gazdálkodásban, sem a mennyiségi, sem a minőségi összhang megteremtésében.

Következésképpen a beruházásokat nem oszthatjuk fel a munkaerő felszabadítását és kapacitásnövelést szolgáló beruházásokra. A beruházásoknak ilyen bontása — amely egyébként nem ritka a közgazdasági irodalomban — mechanikus szemléletből fakadó hiba, és ettől a könyv különböző fejezetei nem mentesek. A termelő beruházásnak egyik legfontosabb funkciója: új, korszerű termékek gazdaságos termelésének előmozdítása.

„A gépesítés megnövekedett lehetőségei a szocializmusban” című rész más vonatkozásban is elnagyoltabb, mint a többi fejezet. Bizonyos egysírtűség mutatkozik abban is, hogy a szerző nem veszi figyelembe a konkrét terveződésközi rendszer hatását, megfelel-e a tőkéletesítésének szükségességéről és lehetőségéről. Az egész kérdést az anyagi érdekeltségre szűkíti le, és ezen belül is elsősorban a vállalati és a társadalmi érdek összhangjának problematikájára. Holott a tárgyalt kérdésben nagy szerepet játszanak olyan tényezők, mint a pénz- és anyaggazdálkodási módok, a szervezeti formák, a tervezés rendszere stb. Ezeknek a tényezőknek jelentős hatásuk van a műszaki haladás — s így az automatizálás — alakulására, tehát arra is, hogy milyen mértékben fokozódnak a szocializmusban a műszaki fejlődés lehetőségei.

A gépesítésnek és automatizálásnak a munkamegosztás megváltoztatására irányuló hatásai között elsőnek említi a könyv — a komplex gépesítés problémakörén belül — a segéd munkás gépkezelővé válását. Ennek a folyamatnak az ismeretese és rendszerező leírása különösen érdekes, logikus és meggyőző olvasmány.

A szerzőnek a gépkezelő beállítóra válásáról szóló tételle vitatható megállapításokat tartalmaz. A kérdésfelvetés módjából úgy tűnik, hogy az automatizálás technikai-technológiai jellege nem teljesen tisztázott. Az automatizálás előreláthatóan új munkaköröket — de nem egy munkakört — alakít ki, és a gépkezelőt éppen úgy eltünteti, mint a beállítót. (A gépipar nagyobb részében egyébként jelenleg ez a két funkció nem is különül el egymástól.) A beállító funkció megváltozásáról maga a könyv is szól, mégis használja ezt a kifejezést ebben a vonatkozásban.

Ugyanígy kétséges a beállító és karbantartó funkció egyesülése is komplex automatizálás esetén. A folyó és megelőző karbantartásra természetesen ez vonatkozhat, a generáljavítások azonban előreláthatóan komplex brigádok feladatai

lesznek, amelynek tagjai egymástól eltérő szaktudással kell hogy rendelkezzenek. Erre mutatnak a SZU tapasztalatai is.

Ennek határozott állítása azzal az utópiával kapcsolatos, hogy a részmunkás az automatizálásnak a ma már előrelátott kezdeti szakaszában is teljesen elúnik a termelésből. Vitatható a szerzőnek az a megállapítása is, hogy „Az automatasor alapvető és végül is egyetlen egy munkása a beállító megmaradt funkcióit is el-látó karbantartó lesz”. (63. l.)

Mindezek a kérdések azért bizonytalanok, mert ma még nem eléggé tisztázott, hogy az automatizálást — annak különböző szakaszaiban — milyen berendezésekkel lehet majd megvalósítani. A könyvben az automatizálás sokszor minden átmenet nélküli új állapotnak tűnik, amelynek technikai jellemzőiről keveset tudunk. Addig, ameddig nem tudjuk milyen változások mennek végbe a termelési eszközökben, hogyan, milyen formában, milyen iparágakban következnek be az automatizálás (zárt, nyitott rendszerben; teljesen — részlegesen), nem adhatunk reális képet a munkaerővel szemben támasztott igények megváltozásáról. Néhány fontos sajátosság megállapítására azonban — amint erről a könyv tanúskodik — lehetőség van.

Falusné Szikra Katalin munkájának legérdekesebb részei azok, amelyekben a szerző a már megvalósított gépesítésnek és automatizálásnak a munkások szakértelmére, általános képzettségére gyakorolt lemerhető hatását vizsgálja (technikai fejlődés és szakmai képzettség). Nagy érdeme ennek a résznek, hogy nem elvont fejtegetésekre épít, hanem igyekszik magukból a tényekből kiindulni, és ezért megállapításai hitelt érdemlőek. Nagyon fontos megállapítása az — és ez sok tévhitet oszlat el —, hogy „az automatizálás tökéletesedése, teljessé válása arányában mind erőteljesebben érvényesülnek a munkás szakképzettségének növelése irányában ható tendenciák”. (102. l.)

Helyesen bírálja a könyv azokat az egyoldalú s a tőkés irodalomban erősen elterjedt nézeteket, amelyek szerint az automatizálás következtében megnő a be-tanított, sőt a tanulatlan munkások aránya a szakmunkásokkal szemben. A szerző azonban itt nem a legfőbb hibáját ragadja ki az ilyen egyoldalú álláspontoknak, ti.; hogy nem az egész termelőfolyamatot vizsgálják. Lehet, hogy egyes automata gépek kezelése kevesebb szakismeretet kíván, de az anyagi javak termelésének egész folyamata a technikai fejlődés során egyre magasabb fokú képzettséget kö-vetel. Ez megmutatkozik a mérnökök, a technikusok és a szakmunkások arányá-nak és szaktudásának növekedésében egyaránt.

Újszerű a könyvnek az a megállapítása, hogy a technika fejlődése új tartal-mat ad a szakképzettségnek, megköveteli a politechnikai képzettséget, s így talán nem is helyes már a régi értelemben vett szakképzettségről beszélni. „Olyan munkásnak, aki egy, a legkülönbözőbb technológiai eljárásokat magábanfoglaló agregátorsor működését irányítja, valójában nem egy szakma ismeretére, szűk értelemben vett szakmai képzettségre, hanem politechnikai ismeretekre van szük-sége.” (104. l.)

A szerzőnek ez az önmagában érdekes megállapítása ugyanakkor bizonyos mértékig csökkenti a szakmai képzettség, a speciális ismeretek és készségek meg-szerzésének jelentőségét. A szakképzettségnek, a speciális ismeretnek az egyes munkafolyamatokban csökkenhet a jelentősége, de ha az egész termelési folyama-tot nézzük, az általános politechnikai ismeretek megszerzése mellett — különösen az automatizálás első időszakában — erős specializálódás megy végbe. Magas ál-talános képzettség alapján a speciális szakmai ismeret és készség megszerzése, il-letve felcserélése is könnyebb.

Nagyon figyelemre méltó a könyvnek az a része, amelyben a fizikai és szel-lemi munkamegosztás tendenciáit elemzi. A szerző itt feltárja azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen az irodában és a műhelyben végzett munka erősen hasonló lesz egymáshoz. Néhol (például 156. lapon) azonban úgy tűnik, mintha a termelőeszközök fejlődésével szemben ennek a munkamegosztásnak tulajdonítana elsőbbséget.

Érdekes és figyelemre méltó a könyvnek az V. fejezete, amely a technikai fejlődés és a munkaviszonyok összefüggéseivel foglalkozik. Részletesen elemzi itt a szerző a gépesítés különböző hatását a munkatermelékenységre, illetve a munka-intenzitásra szocialista és tőkés viszonyok között.

Az egyhangú, monoton munka kérdésével foglalkozó rész bizonyos értelemben túllépi a munkagazdaságtan problémakörét. A szerző azt írja, hogy üzemlátoga-tásai során csak egy munkás volt, aki munkája egyhangúságára, unalmasságára

panaszkodott. Ezzel persze nagyon leegyszerűsíti a kérdést, de a további megállapítások már nem ebben a szellemben születtek. A szerző részletesen és nagyon érdekesen fejti ki azokat a mozzanatokat, amelyek a monotonásra mint tudati tényezőre hatnak, és amellyel az egyhangú munkák „unalmasságát” csökkenteni vagy megszüntetni lehet. Amint azonban az itt leírt megállapításokból is látható, ilyen szociológiai tényeket megfelelő vizsgálati módszerek alkalmazása nélkül nem lehet teljesen feltárni. Jó lett volna interjú vagy ankét formájában is megközelíteni a felvetett problémát.

A könyv utolsó fejezete az utóbbi időben elterjedt „Human Relations” polgári üzemszociológiai ismertetésével és kritikájával foglalkozik. A szerző alapvető megállapításai feltétlenül helyesek, bár ez a rész nem illik szervesen a könyv egyéb fejezeteihez. Valószínűleg ezzel függ össze az a mód, ahogyan ennek az üzemszociológiai irányzatnak a módszereit kezeli. Kijelenti, hogy a legfontosabb, amit ebből az irányzathoz átvehetünk „a tudományos lélektan eredményeinek széleskörű felhasználása”. (239. l.) Közismert viszont, hogy a polgári üzemszociológia nem dicsekedhet valamiféle „tudományos lélektannal”. Amit átvehetünk tőlük, az elsősorban a vizsgálati *technikájuk*, amellyel a különböző szociológiai viszonyokat mérhetővé igyekeznek tenni.

A könyv elolvasása újra felveti a módszerek továbbfejlesztésének rendkívüli fontosságát a közgazdaságtudományi és szociológiai irodalomban is, hogy a vizsgált jelenségeket megfelelő módon tudjuk összegyűjteni és értékelni.

A könyv nagy ereje, hogy általános megállapításait konkrét tények elemzéséből vezeti le. Fő módszere az egyéni megfigyelés, de megfelelő mértékben alkalmazza a statisztikát is. Az a megjegyzés, hogy a szerző néhány esetben a statisztikai adatokat nem kellő kritikával használja — például az egyes kategóriák dinamikus összehasonlításánál nem veszi figyelembe, hogy a fogalmak tartalma is változik — aligha módosítaná a szerző által megállapított tendenciák helyességét.

★

Falusné Szikra Katalin könyve hasznos olvasmány nemcsak a közgazdászok, hanem mindazok számára, akiket a társadalmi problémák behatóbban érdekelnek. A műszaki fejlesztés társadalmi viszonyokra gyakorolt hatásáról kialakult sok hibás nézetet segít eloszlatni. Gondolatébresztő alkotás, mert a könyvben felvetett vitatható vagy megoldatlan kérdésekkel is serkenti a munka gazdaságtanával foglalkozó tudományok művelőit, hogy a fenti problémákkal behatóbban foglalkozzanak.

Hegedűs András

Dr. Botond Bolics György:

A GÉPGYÁRTÁS ÜGYVITELI ELŐKÉSZÍTÉSÉRŐL

(Vállalati Kiskönyvtár)

A könyv, sorra véve a gépgyártás közvetlen, operatív előkészítésével kapcsolatos teendőket, ismerteti az egyes részfeladatok megoldásának módszereit és gyakorlati tanácsokkal segíti a feladatok végrehajtását.

Az első rész a műszaki előkészítőszervek feladatkörével és funkcionális kapcsolataival foglalkozik, majd részletesen tárgyalja a műszaki kapacitás és terhelés felmérésének és ezek egybevetésének, kiegyenlítésének problémáit.

A kötet második része a gyártás ügyviteli bizonylataival összefüggésben az anyagszükséglet fedezésének és a gyártóeszközök biztosításának a gyakorlatban bevált módszereit ismerteti.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Ференц Ваги:

Особенности строительства коммунизма в сельском хозяйстве

В период развернутого строительства коммунистического общества сельскохозяйственное производство необходимо поднять на уровень, обеспечивающий снабжение населения по потребностям также и сельскохозяйственными продуктами. В Советском Союзе уже в первом десятилетии ликвидируется относительное отставание сельского хозяйства. Согласно двадцатилетней Программе среднегодовой темп роста производительности труда в сельском хозяйстве будет не меньше, чем в промышленности. Для обоснования выполнения перспективных задач уже в ближайшие годы будет осуществлена полная механизация и электрификация процессов труда в сельском хозяйстве, многократно увеличено использование искусственных удобрений, ядохимикатов и уже в настоящее время начинается строительство оросительной сети по всей стране. Основные и оборотные фонды сельского хозяйства необходимо увеличить примерно в 4 раза. Решающими факторами увеличения сельскохозяйственного производства станут: создание более интенсивной структуры сельского хозяйства, а также реорганизация государственного управления сельскохозяйственным производством.

В период развернутого строительства коммунизма постепенно создаются предпосылки установления единой коммунистической общенародной собственности в сельском хозяйстве путём увеличения неделимых фондов, а также создания межколхозных и колхозно-государственных предприятий. Вместе с тем производством приусадебных хозяйств будет заменено продукцией общественных хозяйств. В статье критикуются ранее господствующие взгляды о различии производственных отношений совхозов и колхозов, о путях поднятия на общенародный уровень колхозной собственности.

В оплате труда необходимо перейти на форму заработной платы, натуральную оплату заменить денежной, и создать единую оплату за равный по количеству и качеству труд во всём кооперативном секторе. Вместе с тем доходы колхозного крестьянства должны подняться на уровень рабочих и служащих, условием этого является ликвидация различий между разными сельскохозяйственными работами с одной стороны, и между трудом сельскохозяйственным и промышленным с другой стороны, т. е. создание равных условий труда, являющихся экономической основой распределения по потребностям. Помимо укрепления системы распределения по труду в сельском хозяйстве все более увеличивается значение и системы общественного потребления, создающей непосредственную форму перехода к распределению по потребностям. Общественное потребление кооперативного крестьянства происходит также и за счет фондов кооператива и за счет государства.

Петер Хааш:

Отклонение пропорций цен от пропорций стоимостей в нынешней системе цен в Венгрии

Автор на основе конкретных расчётов показывает отклонения пропорций цен от пропорций стоимостей в Венгрии и делает из этого некоторые выводы по отношению к системе цен, существующей в настоящее время.

В вводной части изложения итогов подсчётов подробно описывается их методология. Основой расчётов служил баланс межотраслевых связей за 1959 год, изготовленный Центральным Статистическим Управлением. Этот баланс был изменён для целей данного анализа. Столбцы и ряды экспорта и импорта были выражены также и в девизных форинтах. Кроме того был переделан баланс, составленный в брутто-ценах, в баланс по ценам нетто. На основании разработанного таким образом специального баланса авторы произвели подсчёты первичных затрат. Очерк излагает новый метод приближительного расчёта пропорции стоимостей. Сущность этого метода заключается в том, что импорт и амортизация выражаются через сумму средней заработной платы, затраченной в первом случае при производстве экспортированных за этот импорт товаров, а во втором случае — на освоение капиталовложений и капитальный ремонт этого года. Эта сумма прибавляется к первичным затратам заработной платы. Пропорции сумм затраченной заработной платы, подсчитанных таким образом на уровне народного хозяйства, по мнению автора, приближаются к пропорциям стоимостей.

В статье показаны первичная структура и сумма затраченной заработной платы в масштабах народного хозяйства на конечный валовый продукт (непроизводственное потребление, капиталовложения и капитальный ремонт, изменения запасов, экспорт), импорт и амортизацию, в статье приводится таблица подобного содержания также и по отраслям промышленности.

Автор констатирует, что венгерская система цен не имеет двойного уровня поскольку цены на средства производства в среднем содержат больше накопленного, чем цены на предметы потребления. Далее отмечается, что отечественная цена товаров, импортируемых из капиталистических стран, содержит лишь минимальную сумму накопления. Автор считает это в значительной мере следствием того ошибочного подхода, который при установлении внутренних цен упускает из виду соотношения обмена.

В итоге автор знакомит читателя методологией исчисления удельного веса импорта, амортизации и заработной платы (трудоёмкости) в отраслях промышленности, иллюстрируя это примерами.

Андраш Палди:

Второй пятилетний план пищевой промышленности Венгрии

Одной из главных задач перспективных планов является достижение такого уровня снабжения продовольствием, который обеспечивает всестороннее развитие и деятельность здорового человека. Поэтому в период второй пятилетки значение производства и потребления продовольствия всё более увеличивается.

Автор анализирует развитие венгерской пищевой промышленности со времени освобождения страны. Он отмечает, что рост производства пищевой промышленности в быстрых темпах (с 1960 по 65 гг на 40—42%) обуславливается многими факторами: 1. изменением образа жизни, потребления и структуры потребления крестьянства в результате социалистического преобразования сельского хозяйства; 2. ростом потребления и изменением его структуры в сторону повышения доли более ценных с биологической точки зрения продуктов; 3. укреплением международного сотрудничества.

Пятилетний план предусматривает более быстрый рост производства консервной, птицеперерабатывающей и холодильной промышленности. Автор останавливается на планах повышения культуры производства пищевой промышленности. Он знакомит читателей с наиболее важными объектами капитального строительства и директивами по капиталовложениям и росту производительности труда.

Иштван Шиклаки — Бела Сабо:

Об улучшении использования оборудования

Использование оборудования в промышленных предприятиях Венгрии находится на низком уровне. Для изменения этого положения предприятиями не намечается серьёзных мер, даже несмотря на кампанию в печати и предписания министерств. Авторы, полагая, что причиной этому является не равнодушие руководителей предприятий, проанализировали объективные факторы, препятствующие улучшению использования машин в венгерской промышленности. Основой для изучения проблемы послужило обследование 60 промышленных предприятий страны.

Авторы показывают на числовой модели, что нельзя делать выводы об эффективности использования основных средств на базе среднего показателя загрузки машинного оборудования. Для этой цели необходимо создать такие показатели, которые характеризуют степень использования оборудования по группам машин, различающихся по эффективности. Кроме того при каждой оценке нужно исследовать также и общее техническое и экономическое положение данного предприятия.

В интересах материального стимулирования лучшего использования оборудования авторы поддерживают предложение о введении платы за пользование основными средствами. Введению этой системы на практике однако препятствуют в первую очередь принципиальные недостатки системы цен и бухгалтерского учёта в Венгрии.

Объективным препятствием лучшему использованию машин является следующее: а) При мелкосерийном производстве требуется лишь один экземпляр различного вида оборудования. Полное использование всех этих различных по мощности машин, имеющих в одном экземпляре, невозможно. б) Малосерийное производство, как правило, не выгодно осуществлять на высокопроизводительных машинах поскольку это удлиняет *подготовительный период*. в) Для поддержания минимально необходимого объёма производства предприятия часто вынуждены производить широкий ассортимент продукции. *Широкий профиль* вместе с тем требует большого машинного парка разного типа. г) Без точной технической документации и возможности её машинной обработки предприятиям трудно увязывать заказы с мощностями оборудования и наоборот. д) Неравномерность в снабжении сырьём и запчастями зачастую служит причиной недогрузки машин. В некоторых областях обрабатывающей промышленности в пятилетнем плане *заранее планируется* определённая недогрузка машин. е) Приобретение нового оборудования также снижает степень его использования. ж) Это объясняется и тем, что во многих случаях нет основания для выбраковки старых машин, *хорошо используемых* при производственных пиках.

Стимулирование предприятий поэтому без дополнительных мер не решает вопроса об улучшении использования машин, ибо имеются и такие объективные факторы, коренное устранение которых является центральной задачей.

Viktor Knapp:

A termelés irányítása mint a szocialista állam és jogtudomány tárgya

V. Knapp professzor elméleti műve a népgazdaság irányításának a kérdését mint az állam- és jogtudomány megismerési tárgyát s ezzel kapcsolatban a tudományok rendszerét vizsgálja. Hazai vonatkozásban különös érdeklődésre tarthatnak számot a műnek azok a részei, amelyek a termelés irányításának fogalmát, a politikai és gazdasági irányítás egyességét, a termelés irányításában a szövetkezetek és a társadalmi szervezetek helyzetét, a termelés irányításának módszereit elemzik.

Az időszérű problémákat figyelő mű minden bizonnyal nagy segítséget nyújt az elméleti és gyakorlati jogászok, a közgazdászok, s az irányító feladatot ellátó szervek, szakemberek munkájához.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Ferenc Vágt:

Specific features of the construction of Communism in agriculture

In the period of the construction of Communism agricultural production must be raised to a level where it is possible to supply the population with agricultural products too, according to their needs. In the Soviet Union the relative backwardness of agriculture must be eliminated in the first ten years. In the twenty-year program the annual rate of labour productivity in agriculture will be no smaller than in industry. As the foundation for this, the full mechanization and electrification of agricultural work will be completed in the coming years, the use of artificial fertilizers is to be rapidly increased, chemical weed-killing is to be expanded, and a beginning is already being made in the construction of an irrigation network to embrace the whole country. The provision of fixed and circulating funds for agriculture is to be raised about fourfold. Decisive sources for increasing agricultural production will be the evolution as soon as possible of a more intensive production pattern, moreover the reorganized State direction of agriculture.

In the period of the construction of Communism the growth in the indivisible funds of the cooperatives, common cooperative undertakings and joint cooperative and State undertakings will gradually lead to the evolution of conditions for the establishment of uniform, Communist ownership by the whole people, with production in the collective farms taking the place of that on the private plots. The paper mentions and criticizes earlier views on the differences between the relations of production in the *Sovkhoz* and the *Kolkhoz* and on the problem of raising *Kolkhoz* property to the level of ownership by the whole people.

In cooperative production the transition must be made to payment in wages and labour remuneration in kind must give way to money payments. It is necessary to evolve uniform wage-rates for quantitatively and qualitatively identical work. Simultaneously the income levels of the cooperative peasantry must be raised to those of the workers and clerical staffs. The conditions for this latter measure are the elimination of differences on the one hand between the various types of agricultural work, and on the other between agricultural and industrial work, leading to the establishment of equality between the various spheres of work, as the economic basis for distribution according to each person's needs. Together with the completion of distribution according to work done, agriculture too will have an ever greater measure of social consumption, which establishes a direct bridge for affecting the transition to distribution according to each person's needs. The social consumption of the collective farm peasantry is at the expense partly of the collective farms and partly of the State.

Péter Havas:

The divergence of price and value ratios in our present price system

The author shows through concrete calculations how the present price ratios in Hungary diverge from the value ratios, and hence draws some conclusions with respect to the price system.

The presentation of the results of the calculations is prefaced by a detailed description of the method. The calculations were carried out on the basis of the input-output balance for 1959, prepared by the Central Statistical Office. This balance was transformed for the purposes of analysis. The export and import columns and lines were also expressed in foreign currency-forint. Moreover the balance, which had originally been compiled with gross prices, was converted to one of net prices.

The special balance thus obtained was used to compute the primary costs. The paper describes a new method for approximating value ratios. Its main feature is that the conversion to wage content of imports is calculated through the average wages expenditure on the exports devoted to purchasing them, that of amortization, through the average wages expenditure on the year's investments and renovations. These are then added to the primary wages expenditures. It is the ratios of wages contents thus calculated on a national level, which the author regards as an approximation to value ratios.

The paper includes the primary cost structure and wages accumulation content at a national level of the ultimate utilization (non-productive consumption, investments, renovations, changes of stock, exports), of imports and of amortization. The article also contains a Table of similar information with regard to the sectors of industry.

Of the price system the author declares that it cannot be regarded as being a two-level one, since the prices of instruments of production contain on an average a greater ratio of accumulation than the prices of consumers' goods. A further finding is that the domestic price of imports from capitalist countries, generally only contains a minimum of accumulation. The author considers that this is largely due to the mistaken view of failing to consider the terms of trade in the establishment of domestic prices.

Finally the author presents a method for calculating the import, amortization and wages (labour) requirements of sectors of industry, illustrating it with figures.

András Páldi:

Development and Tasks of our food processing industry

One of the main aims of our long-range plans is to reach a level in the supply of foodstuffs which will permit the all-round development and activities of healthy people. For this reason the importance of food production and consumption increases continuously during the period of the Second Five-Year Plan.

The author discusses the development of the Hungarian food processing industry since the Liberation. He states that the rapid increase in the output of the food processing industry (40-42 percent between 1960 and 1965) is justified by several factors: 1. As a result of the Socialist reorganization of agriculture the way of life, the consumption and the consumption patterns of the peasantry are changing; 2. the increase in consumption and the shift in its composition towards the biologically more valuable articles; 3. the strengthening of international cooperation.

The Plan particularly increases production in the canning, poultry processing and refrigeration industries. The author presents a Table to show the changes in structure within the food processing industry, and the increase in consumption. He touches on the plans for improving the hygiene and appeal of food products. The most important investments and the main principles for investment and for raising the productivity of labour are treated.

István Siklaki-Béla Szabó:

On improving the utilization of machinery

The average utilization of their machinery by industrial enterprises is generally low, and despite the press campaign and measures taken by the ministries, the firms do not plan to make any substantial change in this respect. The authors have presumed that this is mainly not due to indifference on the part of the managements of the firms, and have therefore, on the basis of a survey carried out in 60 firms, examined those objective factors that impede the utilization of the machinery in Hungarian industry.

The authors show on a numerical model, that the average index of machine utilization does not generally permit conclusions to be drawn on the level of the husbanding of fixed goods. To this end indices have to be established which separately describe the utilization of groups of machines of varying efficiencies. Moreover, the general technical and economic situation of the particular firm must also be investigated in the case of each evaluation.

From the point of view of providing financial incentives for the utilization of machinery, the authors approve of the proposal to introduce a fee for the use of fixed goods. Due, however, mainly to the theoretical deficiencies of our price structure and accounting system, many obstacles will still have to be overcome before it is introduced in practice.

The objective obstacles to the utilization of machinery are: a) In the case of the manufacture of small series, there are numerous types of machine of which only one is needed. The *types of machine of which there is only one present* differ in capacity and can obviously not all be fully utilized. b) It is generally not economical to program small series for high productivity machines, for there the *setting-up time* would be longer. c) In order to maintain their minimum output volume, the firms are frequently obliged to manufacture many kinds of product. A *broad profile* at the same time implies a large choice of machinery. d) Due to the lack of precise technical documentation and its machine analysis, the firms are hardly able to match orders with machine capacities and *vice versa*. e) An uneven supply of materials and parts may also be the reason for an occasional failure to utilize machinery. The Five-Year Plan has *actually planned* a certain degree of non-utilization of machinery in some spheres of the processing industries. g) The acquisition of *new machines* also decreases the index of utilization, all the more so as h) it is frequently not justified to get rid of *old machines which can be put to good use* at times of peak load, etc.

Incentives to the firms will therefore in themselves not solve the problem of the utilization of machinery, for this also possesses objective factors whose radical alteration is a central task.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

6

IX. ÉVFOLYAM

1962. JÚNIUS

TARTALOM

<i>Csizmadia Ernő</i> : Mezőgazdaságunk fellendítésének új szakasza	649
<i>Simai Mihály—Palánkai Tibor</i> : A két rendszer gazdasági versenyének helyzete és távlatai	663
<i>Kunvári Árpád</i> : A vertikálisan kapcsolódó ipari és építőipari tevékenység összehangolásáról	679
<i>Dániel Tamás—Galla László</i> : A felújítási alap nagyságát meghatározó tényezőkről	690
<i>Charles Bettelheim</i> : A független India	705
SZEMLE	
A szovjet mezőgazdaság helyzetéről az SZKP Központi Bizottsága márciusi plénuma alapján (<i>Kelemen Zoltán</i>)	720
A magyar mezőgazdaság termelési színvonala néhány baráti ország adatainak tükrében (<i>Éliás András—Szabó József</i>)	732
A textil-, bőr- és ruházati ipar második ötéves tervéről (<i>Simán Miklós—Somos István</i>)	742
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
A közgazdaságtudományi aspirantúra néhány időszerű kérdéséről (<i>Csendes Béla</i>)	754
Kandidáusi értekezés vitája (<i>P. O.</i>)	759
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei, 1961-ben megjelent tanulmányok (<i>Németh Sándor, Gárdos László, Polgár Sándor, Ábrahám László és Nagy Gyula</i>)	762
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	773

E SZÁM SZERZŐI:

Ábrahám László, az OTP főosztályvezetője; **Charles Bettelheim** egyetemi tanár, Párizs; **dr. Csendes Béla** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa; **dr. Csizmadia Ernő** kandidátus, az MSZMP munkatársa; **dr. Dániel Tamás** kandidátus, a Pénzügyminisztérium osztályvezetője; **dr. Éliás András** kandidátus, a Földművelésügyi Minisztérium osztályvezetője; **Galla László**, az OT osztályvezetőhelyettese; **dr. Gárdos László**, a NIKEX munkatársa; **dr. Kelemen Zoltán** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Kunvári Árpád**, az Építésügyi Minisztérium munkatársa; **dr. Nagy Gyula**, az OT osztályvezetője; **Németh Sándor** aspiráns, az OT munkatársa; **dr. Palánkai Tibor**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi gazdasági és politikai kérdések tanszékének adjunktusa; **dr. Polgár Sándor** aspiráns, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem belkereskedelmi tanszékének adjunktusa; **dr. Simai Mihály** aspiráns, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi gazdasági és politikai kérdések tanszékének adjunktusa; **Simán Miklós**, a Könnyűipari Minisztérium osztályvezetője; **Somos István**, a Könnyűipari Minisztérium munkatársa; **dr. Szabó József** kandidátus, a Pártfőiskola igazgatóhelyettese.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), **Huszár István, Keserű János, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza** (főszerkesztő), **Timár Mátyás, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter, Vincze Imre**

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.
62.2433 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekk számla: 61.094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1962 május 11.

Mezőgazdaságunk fellendítésének új szakasza

„Mezőgazdaságunk fejlődésében most új fejezet nyílik; az átszervezés befejeztével erőnkent most már a mezőgazdaságban egyetlen fő feladatra, a termelés gyors ütemű fejlesztésére fordíthatjuk.” (Az MSZMP KB 1962. márciusi ülésének határozatából. A mezőgazdaság helyzetéről és a további feladatokról. Kossuth Könyvkiadó, 1962. 77. 1.)

Hazánkban a munkáshatalom megvédelmezése és megszilárdítása, valamint a gazdasági konszolidáció mellett az 1956 novembere óta eltelt időszak legkiemelkedőbb társadalmi, politikai eseménye: a dolgozó parasztság termelőszövetkezetekben való egyesülése. A termelőszövetkezeti rendszer győzelme olyan társadalmi forradalom, amelynek eredményeként a termelőerők fejlődését gátló tőkés és kispolgári viszonyokat a mezőgazdaságban új, szocialista viszonyok váltják fel. *Hazánkban sikerült ezt a forradalmi fordulatot három év alatt (1959 és 1961 között), viszonylag gyorsan és úgy megvalósítani, hogy közben néhány százalékkal még növekedett is a mezőgazdasági termelés és felvásárlás.*

I.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1962. márciusi ülése felmérte és lezárta a mezőgazdaság szocialista átszervezésének történelmi időszakát. A tennivalók közül a legrészletesebben a mezőgazdasági termelőerők és termelés fejlesztésével foglalkozott. Azzal, hogy a szocialista termelési viszonyok a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak, a termelés növelésének nagyon kedvező lehetőségei nyíltak meg. „A mezőgazdaság szocialista átszervezésével létrejött az a szilárd alap, amelyre építve a legközelebbi években megvalósíthatjuk a belső piacon a folyamatos, zavartalan ellátást, és a népgazdaságilag szükséges mértékben növelhetjük a mezőgazdasági kivitelt. Mezőgazdaságunk még mindig magán viseli az ország felszabadulás előtti elmaradottságának nyomait. Ezt gyorsan le kell küzdenünk, fejlődési ütemében mezőgazdaságunknak jobban fel kell zárkóznia szocialista iparunkhoz, el kell érnie a korszerű mezőgazdasági termelés világszínvonalát, hatékonyan hozzá kell járulni népünk életszínvonalának emelkedéséhez, szocialista hazánk általános fejlődéséhez.”*

* A mezőgazdaság helyzetéről és a további feladatokról. Kossuth Könyvkiadó, 1962. 77. 1. 42 Közgazdasági Szemle

A mezőgazdaság fejlesztésében hazánkban hosszú időn át a „mindenből egy kicsikét többet” termeléspolitika koncepciója érvényesült. Ez a gyakorlat a termelés növeléséhez szükséges eszközök és erőforrások nagymérvű szétforgácsolásával és alacsony határfokával párosult. Jelenleg a párt és a kormány a termelés növelése szempontjából legdöntőbb ágak fejlesztésére helyezi a hangsúlyt, s azokat vezető láncszemként kezeli. *Mezőgazdasági politikánk leglényegesebb vonása, hogy a népgazdaság erőforrásait — az anyagi eszközöket csakúgy, mint a kádereket — a többtermelés szempontjából legdöntőbb feladatok megoldására összpontosítja.* Vegyük sorra röviden ezeket a feladatokat.

A kenyérgabona-kérdés megoldása

Közismert, hogy a két világháború között hazánk évente 28—30 millió mázsa kenyérgabonát termelt, amiből néhány millió mázsát rendszeresen exportált. A második világháború után azonban a kenyérgabona vetésterülete csaknem másfélmillió holddal csökkent, miközben a termésátlag egész az utóbbi évekig nem nőtt lényegesen, így az összes kenyérgabona-termés 6—7 millió mázsával lett kevesebb.* A belső szükségletek fedezéséhez és bizonyos tartalékhoz 25—27 millió mázsa kenyérgabonára lenne szükségünk, amelyből néhány millió mázsát az utóbbi években importból kellett fedeznünk.

Hazánk természeti adottságai kiválóan alkalmasak a kenyérgabona gazdaságos termesztésére. A KGST-ben részt vevő szocialista országok együttes érdekei is azt kívánják, hogy ne szoruljunk más baráti ország segítségére, hanem magunk termeljük meg a szükséges mennyiséget. Az utóbbi évek tapasztalatai megmutatták a megoldás útját is. 1960-ban körülbelül 30 000, 1961-ben 282 000 kh-on termeltünk, 1961 őszén pedig mintegy 800 000 kh-on vetettünk nagyhozamú külföldi (főleg szovjet) búzákat, amelyek holdanként átlagosan 6 mázsával adtak többet, mint a hazánkban eddig termesztett búzafajták. A közvéleményben az terjedt el, hogy ezek a búzák lényegesen gyengébb minőségű lisztet adnak, mint a hazai fajták, ezért egyes szakemberek is búzatermesztésünk jövőjét féltik a külföldi fajták elterjesztésétől. Ez a félelem alaptalan. A Bezosztája 1-es fajta például, amelyből a legtöbbet vetünk, olyan jó, mint a magyar Bánkúti. A gyengébb minőségű lisztet adó olasz búzákat pedig (amelyeket a vetésterületnek csak néhány százalékán termesztjük) jól fel lehet használni a szükséges és megfelelő lisztminőség kialakításához.

1965-re 1,1 millió kh-on irányozzuk elő a nagyhozamú külföldi búzák termesztését, a búza országos átlagtermését pedig az eddigi átlagos 8—9 mázsás szintről (1961-ben már 11 mázsa volt az országos átlag) 13,5 mázsára kívánjuk emelni. E program teljesítése végett azonban *a termelőszövetkezetek búzatermesztését nagyüzemi színvonalra kell emelnünk, s az állami gazdaságokéhoz közelebb kell hoznunk.* Állami gazdaságaink az utóbbi években már elérték a 15 q-s holdankénti búzatermesztést, 1965-re pedig 19 q-s átlagtermést terveznek. (Ez hektárra át-

* 1931—1940 között átlagosan 3 893 000, 1960-ban 2 350 000 és 1961-ben 2 227 000 kh-on termeltünk kenyérgabonát. Az összes termés az enlített időszakokban 29 080 000, illetve 21 220 000 és 22 330 000 mázsa volt. Ezen belül az őszi búza vetésterülete és össztermése a következőképpen alakult: 1931—1940-ben 2 751 000 kh-on termelt 21 720 000 q, 1960-ban 1 817 000 kh-on 17 610 000 q, 1961-ben 1 718 000 kh-on 19 070 000 q.

számítva több mint 32 q, amely már megközelíti a legjobb európai búza-termesztő országok szintjét.)

A magasabb színvonalú nagyüzemi búzatermesztés megszervezése mindenekelőtt azt követeli termelőségkezelésünk, hogy megfelelő időben és minőségben végezzék el a nyári, valamint az őszi talaj- és vetési munkákat. Az október végéig jól előkészített talajba vetett búzák holdanként legalább 2 q-val többet hoznak, mint egyébként azonos körülmények között a kései vetésűek. Változtatni kell az eddigi szokásos 90—110 kg-os holdankénti vetőmagmennyiségen is. A tapasztalatok szerint hazai búzából holdanként 2,9—3 millió növénycsíra (120—130 kg vetőmag), külföldi búzából pedig 3—3,6 millió körüli csíraszám (140—160 kg) szükséges a nagy hozamhoz. A rendelkezésre álló műtrágya jelentős részét is érdemes a búzára felhasználni. Az állami gazdaságok 1961-ben a külföldi nagyhozamú búzákra holdanként körülbelül 4 q vegyes műtrágyát használtak fel. Végül a gyomirtó vegyszerek egyre növekvő alkalmazása, a kisebb pergési veszteséggel járó kombajnbetakarítás térhódítása szintén fontos feltétele a korszerű nagyüzemi búzatermesztésnek.

A kenyérgabona-kérdés megoldása alapvető népgazdasági érdek, nemcsak az élelmezés miatt, hanem azért is, mert ezzel kedvezőbb feltételeket tudunk teremteni más szántóföldi termékek előállítására.

A takarmányprobléma megoldása

A takarmánytermesztés és -gazdálkodás fejlesztése még nagyobb erőpróba teszi fiatal mezőgazdasági nagyüzemeinket, mint a kenyérgabona-termesztés. A tervezett hús-, tej-, tojásfogyasztás eléréséhez, illetve e célból az állatállomány takarmányozásához, a tervezett állati termékhozam előállításához 1965-ben körülbelül 66 500 000 q abrakra, 73 000 000 q szénára, egymilliárd mázsa lédús takarmányra lenne szükségünk.

Jelenleg a szántóterületnek mintegy 55 százalékán takarmánynövényeket termesztünk. A rét- és legelőterülettel együtt egy számosállatra átlagosan 2,7 kh takarmánytermő terület jut. Ha ezt a területet jobban kihasználnánk, az átlaghozamok növelése útján az eddiginél is lényegesen több takarmányt kaphatna az állatállomány. Jelenleg azonban nagyon alacsony hozamokat érünk el, ezért kevés és drága takarmányt termelünk. A betakarítási és tárolási hiányosságok miatt csökkent értékű a takarmányok minősége. Mindez azzal függ össze, hogy szántóföldi takarmánytermesztésünkre a parasztgazdálkodásra jellemző hibák nyomják rá a bélyegüket. Ezek: a nem kielégítő mélységű és minőségű talajművelés, a hiányos tápanyagellátás, az alacsony növényállomány, a nagyfokú gyomosság, a jelentős tápanyagvesztéssel járó takarmánybetakarítás. Emellett rét- és legelőterületünk (2,5 millió kh) is rendkívül elhanyagolt állapotban van. A legelők fűhozama például alig 5 q, a réteké 13 q, tehát ezen a téren évtizedek óta egyetlen lépéssel sem jutottunk előre.

A szemesabrak és tömegtakarmány termelésében *legnagyobb jelentősége a kukoricának van*. Ma már elmondhatjuk, hogy a kedvező természeti feltételek mellett fokozatosan az anyagi feltételeit is megteremtjük annak, hogy minden tekintetben a világ legjobb kukoricater-

mesztői közé kerüljünk. Vannak kiváló kukoricafajtáink. Az állami gazdaságok kidolgozták és kipróbálták a korszerű nagyüzemi kukoricatermesztés technológiáját, amivel nagy területeken 18—20 mázsás szemtermést értek el holdanként. Anyagilag megalapozott az a célkitűzés, hogy ezeket a módszereket a szövetkezetekben is elterjesztve 1965-ig országos átlagban elérjük a 18 mázsát. Ez már vetekedik a világ legjobb kukoricatermesztő országának, az Egyesült Államoknak a termésátlagával.

Az eddiginél jóval nagyobb mennyiségben és a legolcsóbban a rét- és legelőgazdálkodás javításával fokozhatjuk takarmánytermelésünket. Ehhez bizonyos mennyiségű műtrágyára van szükség, de nagyobb befektetések nélkül is szép eredményeket érhetünk el. Az a legfontosabb, hogy az alapvető ápolási munkákat — fogasolást, gyomirtást, fásítást — rendszeresen elvégezzék. Pusztán ezzel és egy-két mázsa műtrágya kiszórásával jelentősen fokozható a fűtermés. Öntözéssel, esetleg a terület egy részének újraterelítésével, a szakaszos legeltetéssel pedig 4—5 hónapra keresztül bőséges és olcsó takarmányt lehet biztosítani. Több állami gazdaság ezt a gyakorlatban bebizonyította.

Közismert, hogy takarmánymérlegünk jelenleg mintegy 14 százalékos fehérjehiányt mutat. Ha a közeljövőben nem is tudjuk ezt megszüntetni, de legalább felére kellene csökkenteni. Ennek több útja van. Néhány százalékkal növelni fogjuk az állati eredetű fehérje előállítását és továbbra is fenntartjuk ennek importját. A megoldás fő útja azonban nem ez, hanem több növényi fehérje termelése. Ebben a magasabb fehérjetartalmú növények (lucerna, takarmányborsó, szója, takarmánycirok) területének és átlaghozamának növelésével együtt legnagyobb szerepe a hazai lucernaliszt-előállítás megszervezésének van.

Tavaly már megépítettünk egy forró levegős lucernalisztkészítő üzemet Palotáson, és nagyon kedvező tapasztalatokat szereztünk vele. Az itt gyártott lucernaliszt kétszer annyi emészthető fehérjét és többször annyi karotint tartalmaz, mint a hagyományos módon betakarított lucernaszéna. Az idén 15 új üzem állt munkába, jövőre pedig még további húszat építenek. Ezek az ötéves terv végén 1 millió mázsa magas fehérje- és karotintartalmú lucernalisztet adnak majd a keverék takarmányok gyártásához.

Az említett legkorszerűbb lucernaszárítási eljárás mellett a párt és a kormány más korszerű, a renden történő szárításnál jobb szénaszárítási megoldások elterjesztését is szorgalmazza. Ilyen például az ágason való szárítás, amelyhez egy kevés fa (ilyen fánk van) és az kell, hogy a szövetkezetekben megértsék ennek jelentőségét és meg is szervezzék az ilyen szárítást. Ha ezen az úton ugyanabból a lucernamennyiségből csak négy százalékkal több fehérjét kaphatnánk, ez már 20 mázsás átlagtermés mellett is 80 kg emészthetőfehérje-többletet jelentene holdanként, ami 1600 liter tej termeléséhez elég. Nem nehéz kiszámítani, milyen nagy népgazdasági érdek fűződik ahhoz, hogy a mintegy 800 000 kh pillangós terület minél nagyobb részén a hagyományos, renden történő szárítást állami gazdaságaink és termelőszövetkezeteink, ha nem is a legkorszerűbb, de az eddiginél jobb megoldásokkal váltsák fel.

1965-ig növeljük a takarmányélesztő gyártását is (közel 100 milliós beruházást fordítunk erre), amely jelentős mértékben hozzájárul a fe-

hérje- és vitaminhiány csökkentéséhez. Megszervezzük a karbamid hazai előállítását, tehát szintetikus úton előállított nitrogénvegyületekkel is igyekszünk javítani a szarvasmarha- és juhállomány fehérjeellátását.

A hús-, tojás- és tejtermelés növelése

Az állati termékek előállítását főleg az állomány termelőképesége és kisebb mértékben a létszám emelése útján igyekszünk fokozni. Külföldi tapasztalatok szerint is ez a gazdaságos hús-, tej- és tojástermelés útja.

Hazánkban különösen a termelőszövetkezetekben az állattenyésztési hozamok növelésének még nagyobb tartalékai vannak. Ezt a következő néhány adat is jól mutatja: A múlt évben az állami gazdaságokban az egy tehénre jutó évi tejhozam pár liter híján megközelítette a 3300 litert, a szövetkezetek közös tehenészetében azonban csak 2000 liter volt. Az állami gazdaságok 139 db-os tojáshozamával szemben a szövetkezeti tojáshozam csak 82 db körül mozgott. Tavaly a szövetkezetekben a sertések átlagosan 14—15, az állami gazdaságokban 12—13 hónapos korban kerültek vágásra (még ez is magas, a kívánatos 9—10 hónap lenne).

Melyek az állatitermék-hozamok növelésének legfontosabb tenni-valói?

Mindenekelőtt a parasztagazdálkodásra jellemző korszerűtlen takarmányozáson kell változtani. Az előbb már foglalkoztunk azzal, hogy több takarmányra lenne szükség, de nem is pusztán erről van szó. Gyökeresen meg kell javítani a takarmánygazdálkodást is. Az állattenyésztésben ahol a szükséges feltételek biztosításával valamennyi termék előállítását gyárszerű módon meg lehet oldani, ahol az éghajlati és talajviszonyoknak közvetlenül nincs olyan beleszólásuk a termék előállításába, mint a szántóföldi termesztésben, indokolatlan a különböző gazdaságok állományának termelési színvonala közötti lényeges eltérés. A színvonal emeléséhez azonban mindenekelőtt korszerű takarmányozásra van szükség. Biztosítani kell azt, hogy az állomány egész éven át a szükséges mennyiségű és megfelelő összetételű takarmányt kapja. Ennek segítésére a párt és a kormány nagyarányú keveréktakarmánygyártási program megvalósításába kezdett. Már 1961-ben mintegy 80, az utóbbi években már nem használt malmot állítottak át abrakkeverék készítésére. Szentesen felépült egy új nagy teljesítményű és korszerű „koncentrátum”-gyár. 1961-ben még csak 2 800 000 mázsát kapott, 1962-ben azonban már körülbelül 10,5 millió mázsa táp- illetve gyárilag előállított takarmánykeveréket kap a mezőgazdaság. A keverőmalmok hálózatának gyors ütemű kiszélesítésével, a keveréshez szükséges alapanyagok gyártásának bővítésével, új iparág fejlődött ki hazánkban: a korszerű keveréktakarmány-gyártás, ami lehetővé teszi, hogy 1965-ben a feletetett abraktakarmány az állami gazdaságokban teljes egészében, a szövetkezetekben pedig felerészben a tudományos követelményeknek mindenben megfelelő nagy tápértékű keveréktakarmányból álljon.

Az eddigi tapasztalatok szerint a keveréktakarmányok etetése gazdaságos, átlagosan mintegy 20—25 százalékos szemesabrak-megtakarítást eredményez. Ennél is nagyobb jelentőségű azonban, hogy megkönnyíti a gyárszerű állattartás megszervezését, a különböző állati termékek nagy tömegű és olcsó előállítását.

Az állattenyésztési hozamok növelésének másik fontos feltétele ugyanis *a korszerű állattartási rendszerek kialakítása és a szakszerű gondozás*. Főleg a kedvezőtlen tartási körülményekkel, a rossz gondozással függ össze a jelentős mérvű elhullás és az alacsony hozam. Nagy gondot okoz az is, hogy a hazánkban meghonosodott fajták nem, vagy csak kevésbé alkalmasak a nagyüzemi tartásra. A kormány a hazai tenyésztőmunka támogatásával egyidőben különböző külföldi fajtákkal is próbál ezen segíteni. A szakemberek egy része azonban ragaszkodik a régi fajtákhoz. Ezzel is számolni kell, a fő dolog azonban mégis az, hogy melyik fajta mire képes. Nem kétséges, hogy ha a mi hagyományos tyúkfajtáink legfeljebb csak 140—150 tojást tudnak termelni, akkor az épülő tojásgyárakba nem ezeket, hanem a 200—240 db tojást adó külföldi fajtákat fogjuk beállítani. A nagy hozamhoz azonban itt is, csakúgy mint a növénytermesztésben, az előírt feltételeket be kell tartani.

Az állattenyésztési ágazatok közül a kormány a baromfi- és a sertésenyésztés fellendítésére összpontosítja erőfeszítéseit. Ez nemcsak azal függ össze, hogy ezek az állatok viszonylag gyorsan és gazdaságosan termelnek nagymennyiségű húst, zsiradékot és tojást, hanem azzal is, hogy viszonylag kisebb beruházással nagyobb eredményt lehet elérni, s az ide fordított beruházások sokkal gyorsabban megtérülnek, mint például a szarvasmarha-tenyésztésben.

A nagyüzemi szőlő- és gyümölcsstelepités, valamint zöldségtermesztés fellendítése

1965-ig 70—80 000 kh nagyüzemi szőlőt és mintegy 110 000 kh gyümölcsöt fogunk telepíteni. Ennek megvalósításával a termőre fordulás után a jelenlegi áru-gyümölcsstermelés háromszorosára növekszik. Másrészt e program teljesítésével jól hasznosíthatjuk „szűzföldeinket”, a gyenge termőképességű homoktalajok egy részét.

A korszerű szőlő- és gyümölcsstermelő nagyüzem méretei, üzemszervezése az állami gazdaságokban már kialakultak. Ezeket a tapasztalatokat most jól hasznosíthatjuk a gyorsabb termőrefordulás és a nagyobb hozamok elérésére.

Zöldségtermelésünket a jelenlegi többszörösére kell növelnünk a belső szükséglet fedezésére és a kedvező exportlehetőségek kihasználására. Különösen fontos, hogy a burgonya-, hagyma- és babellátás zavarait minél hamarabb megszüntessük. A több és olcsóbb termelés érdekében az eddiginél nagyobb erőfeszítéseket kell tenni a kertészeti munkák — főleg a betakarítás és a palántaültetés — gépesítésére. Ezenkívül nagyon figyelemre méltó a Kertészeti Főiskola zöldségtermesztő tanszékének két kezdeményezése. Az egyik: a műanyagfólia-felhasználás az úgynevezett üvegalatti hajtattott zöldségtermesztéshez. Ez a berendezés és a fólia tízszer olcsóbb, mint a melegágyi ablakok és a növényházak építése. A másik kezdeményezés: központi palántanevelő telepek létesítése. Ehhez nemcsak a szükséges gépeket, hanem a szakembereket is koncentrálni kellene, s akkor az üzemeltetést a baromfikeltető telepekhez hasonlóan a legkorszerűbben és szakszerűbben meg lehetne oldani.

Zöldség- és gyümölcsstermesztési, illetve ellátási programunk megvalósításának fontos tartozéka a konzerv- és hűtőipar, valamint a tároló-

kapacitás eddiginél jóval nagyobb arányú fejlesztése és korszerűsítése. Ez nemcsak az ellátás szempontjából fontos, hanem azért is, mert jelentősen befolyásolja a felvásárlást, az pedig a termelést. A zöldség- és egyes gyümölcsfélék is nagyon könnyen romlanak. Csak fejlett feldolgozó ipar és a szükséges tárolótér biztosítása esetén képes a felvásárlás elérni, hogy a napi fogyasztáson felül termelt mennyiségek ne maradjanak a termelők nyakán.

A mezőgazdaságban előttünk álló fő feladatok pusztá felsorolásából is jól kitűnik, hogy *jelenleg a növénytermesztés fejlesztése áll előtérben*. Ez így helyes. Természetesen ez nem jelenti az állattenyésztés lebecsülését vagy elhanyagolását. Csupán arról van szó, hogy egyrészt ezúton gyorsabban tudjuk biztosítani az ország ellátását, megalapozni az állattenyésztés későbbi nagyobb ütemű fejlesztését; másrészt a nagyüzemi növénytermesztés fejlesztéséhez jók a feltételeink. A tapasztalatok szerint a szocialista nagyüzemi gazdálkodás gyorsabb ütemben hódít tért a növénytermesztésben, mint az állattenyésztésben. A szántóföldi termelés több ágában már évekkal ezelőtt kibontakozott a szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás fölénye. Az állattenyésztésben viszont csak lassabban jutottunk előre. Ez szorosan összefügg azzal, hogy a nagyüzemi állattenyésztés kiépítéséhez nagyobb mérvű beruházásokra van szükség, és azok nem egy esetben (főleg a szarvasmarha-tenyésztésben) lassabban térülnek meg, mint a szántóföldi termelésben.

II.

Mezőgazdasági politikánk nemcsak a tekintetben mutat új vonásokat, hogy a „mindenből egy kicsikét többet” termeléspolitikai gyakorlatot a vezető láncszem elvének alkalmazásával cserélte fel, hanem abból a szempontból is, hogy következetesen az így kiválasztott célkitűzések megvalósításához szükséges feltételek megteremtésére összpontosítja a figyelmet és az erőforrásokat.

Második ötéves tervünkben a növénytermesztést gyorsabb ütemben fejlesztjük, mert ehhez kedvezőbbek a feltételeink. Abban, hogy ezt megvalósíthassuk, a szakemberek egyöntetű véleménye szerint döntő szerepük van a talaj termőképességét fenntartó és növelő feltételek megteremtésének. Hazánkban nincs mód újabb földterületek művelésbevonására. Sőt, az utóbbi évtizedekben komoly mértékben csökkent a szántóterület (1935—1965-ig körülbelül 700 000 kh-dal.) Nem növelhetjük lényegesen a szántóföldeket a legelők és rétek egy részének feltörésével sem, mert ehhez költséges talajjavító munkákat kellene végeznünk. Mindebből következik, hogy a szántóterület ésszerű felhasználásának, termőképessége fokozásának, a talajvédelemnek és javításnak Magyarországon a mezőgazdasági politika homlokterében kell állnia.

Nem sorolhatjuk fel ezúttal ennek valamennyi fontos feltételét, ezért csak azokat vesszük sorra, ahol az utóbbi időben gyökeres fordulat van kibontakozóban.

Egyik ilyen terület éppen a *talajjavítás*. Hazánk szántóterületének körülbelül 5 százaléka javításra szoruló szikes, 22,4 százaléka homoktalaj és közel 4,3 millió kh savanyú és láptalaj. A mezőgazdák előtt közismert a talajjavítás termésfokozó hatása. Költségei a nagyobb hozam-

ban 3—4 év alatt megtérülnek. Ennek ellenére hosszú időn át nagyon kevés történt ezen a területen.

1928-tól 1932-ig összesen 28 200, 1957—1959-ben pedig 282 000 kh-on végeztek talajjavítást. Most, hogy a mezőgazdasági terület túlnyomó részén már nagyüzemek gazdálkodnak, semmi sem akadályozhatja a talajjavítási munkálatok meggyorsítását. Eppen ezért a párt és a kormány e tekintetben is nagy horderejű program megvalósításába kezdett. 1965-ig 800 000 kh (évente mintegy 160 000 kh) területen végezzük el a talaj javítását.

Ehhez hasonló fordulat bontakozik ki az öntözéses gazdálkodásban is. Nálunk az aszály gyakran pusztít, és egyes vidékeken sokszor elviszi a termés felét, sőt nagyobb részét is. Öntözéssel pedig jelentősen növelhetők a hozamok, gyakran meg is lehet kétszerezni a termést.* Mégis évtizedeken át csak kevésbé bővült az öntözés. 1939-ben például mindössze 24 000, de 1951-ben is csak 74 600 kh-at öntöztünk. Voltak évek, amikor jelentős nagyságú, öntözésre berendezett területeken nem folyt öntözés. Csak az utóbbi években kezdődött változás. 1960-ban már 160 000, 1961-ben pedig 230 000 kh-t öntöztünk, az idén közel 300 000 kh-ra terjesztjük ki az öntözést. Az ötéves terv végére 460 000 kh öntözését terveztük, az MSZMP KB 1962. márciusi ülése azonban úgy döntött, hogy ezt az előirányzatot mintegy 600 000 holdra emelhetjük.

Van-e ehhez elég vizünk? Szakemberek véleménye szerint hazánkban legalább 2 millió kh terület öntözése gazdaságosan megoldható, csak megfelelő műszaki berendezések szükségesek hozzá. A nagyobb területek vízellátását biztosító csatornarendszerek továbbfejlesztése mellett például az 1965-ig előirányzott 600 000 kh öntözését mintegy felerészben helyi víznyerési lehetőségekre alapozzuk. Sok lehetőség kínálkozik különösen a dunántúli domb- és hegyvidék völgyeiben is kis és törpe-tárolók rendszerének építésére. (Ezeket a tárolókat a szövetkezetek és az állami gazdaságok hal- és viziszárnyastenyésztésre is használhatják.) Az öntözéses gazdálkodás nagy tartalékát képezik a felszín alatti vízkészletek is. Talajvizekből és rétegvizekből mintegy 200 000 kh csökutas

* Nagyon tanulságosak például a következő adatok:

A termelőszövetkezet neve	Kultúra	Kh	Termésátlag q/kh	
			öntözött	száraz
Hódmezővásárhely „Sallai”	kukorica	50	46	20
Mezőtúr „Magyar-Mongol Barátság”	kukorica	150	33	18
Csépa „Alkotmány”	kukorica	66	56	27
Szajol „Vörös Csepel”	kukorica	130	42	20
Balmazújváros „Vörös Csillag”	kukorica	40	60	24
Gyula „Vörös Csillag”	silókukorica	52	260	180
Mesterszállás „Üttörő”	lucerna	74	33	18
Békésszentandrás „November 7”	lucerna	38	83	35
Kunhegyes „Zöld mező”	vöröshere	70	62	32
Ócsöd „Szabadság”	legelő	90	34	65
Rakamaz „Legeltetési bizottság”	legelő	400	65	25
Tiszaújfalu „Lenin”	cukorrépa	30	255	145
Dánszentmiklós „Micsurin”	alma	33	110	70

Forrás: A mezőgazdaság helyzetéről és további feladatairól. Fehér Lajos beszámolója az MSZMP KB 1962. márciusi ülésén. Kossuth Könyvkiadó. 1962. 28. l.

öntözése lehetséges. A csökutas öntözésnek főleg Bács, Győr-Sopron, Tolna és Borsod megyében van nagy jövője.

Az öntözés azonban nem pusztán a vízellátás kérdése. Ez egyúttal a szárazművelésnél magasabb kultúrájú gazdálkodást is jelent. A tapasztalatok szerint csak korszerű talajműveléssel, rendszeres szervesanyag- és tápanyagellátással, egyszóval: az öntözéses gazdálkodáshoz szükséges agrotechnikai feltételek megteremtésével együtt eredményez nagy hozamot. Az öntözés módját pedig mindig aszerint kell megválasztani, hogy melyik módszerrel (esőztető, sávós, csörgedezettő, árasztásos öntözéssel) lehet adott viszonyok között a legkisebb beruházással és költséggel a legtöbb termést elérni. Mérlegelni kell azt is, hogy milyen talajokat öntözzünk. A kísérleti adatok szerint a jobb talajok öntözése sokkal gazdaságosabb, mint a gyenge talajoké.

III.

Mezőgazdasági termelésünk fellendítésének kulcskérdése, hogy mezőgazdasági szakembereink és az irányításban dolgozók megértsék mai helyzetünk lényegét, sajátosságait, mégpedig a következő két fő vonatkozásban a) elsősorban a tekintetben, hogy a termelőerők fejlettségi fokától függően, helyesen válasszák ki az adott üzemi viszonyok között legmegfelelőbb technológiai és termelésszervezési módszereket; b) másodsorban a tekintetben, hogy a termelőerők fejlődésével összhangban, számos átmeneti megoldást is felhasználva, igyekezzenek erősíteni a szövetkezeti nagyüzemekben már kialakult szocialista viszonyokat, más szóval: a szövetkezetek szocialista jellegét.

Az állami üzemekben megvalósult beruházások, a szövetkezeti parasztság saját erőfeszítései és az állami segítség eredményeként gyors ütemben fejlődnek mezőgazdaságunk termelőerői. Az idén például már több mint 40 000 traktor dolgozik a mezőgazdaságban. Az egy traktor-egységre jutó szántóterület 1958—1961-ig 351 kh-ról 172 kh-ra csökkent. 1958-ban alig 50 kg műtrágya jutott 1 kh szántóra, 1961-ben 111 kg. Az ország állatállománya is nagyobb jelenleg, mint a mezőgazdaság szocialista átszervezésének megkezdése előtt volt. A nagyarányú építkezések eredményeként szocialista nagyüzemeinkben a múlt év végén már 974 000 szarvasmarha-, 2,5 millió sertés-, közel 2 millió juh- és 8,6 millió baromfi-férőhely volt.

E számok a mezőgazdasági termelőerők elég gyors ütemű fejlődéséről tanúskodnak. Azt is tudjuk, hogy 1965-ben még kedvezőbb lesz ez a kép. Az átlagszámok azonban eltakarják azt a tényt, hogy milyen nagy különbség van az üzemek között. Termelőszövetkezeteink jelentős része például még csak a kialakulás kezdeti szakaszában tartó, igaerőre és egyszerű paraszti eszközökre, berendezésekre alapozott nagyüzem. A szövetkezetek kisebb része és állami gazdaságaink többsége viszont már egészen korszerűen felszerelt gazdaság. Ezeket a különbségeket nem szabad figyelmen kívül hagyni a mezőgazdasági politikában.

Termelési célkitűzéseink megvalósítása szempontjából jelenleg alapvető jelentősége van annak, hogy a hagyományos, elavult paraszti berendezéseket, egyszerű eszközöket minél gyorsabb ütemben valamennyi szövetkezetünkben korszerű nagyüzemi épületekkel, felszerelés-

sel váltsuk fel. A párt és a kormány minden tőle telhetőt meg is tesz ennek mielőbbi megvalósításáért. Ez azonban csak fokozatosan történhet, s ezért átmenetileg fel kell használnunk az egyszerű paraszti be rendezéseket, eszközöket is. Ha ezek az eszközök idő előtt kiesnének a termelésből, mielőtt még korszerű eszközökkel felválthatnánk őket, ez kedvezőtlenül érintené a termelést. A gyakorlati tapasztalatok szerint szövetkezeti keretek között még az egyszerű hagyományos paraszti eszközök is hatékonyabban használhatók, mint annak idején az elaprózott paraszti magángazdálkodás viszonyai között.

Az itt változt sajátos helyzetnek a számbavétele azért fontos, mert ez szabja meg azt is, hogy milyen ütemben és milyen arányokban hódíthatnak tért mezőgazdaságunkban a korszerű nagyüzemi termelési eljárások és termelés-szervezési megoldások, például a szakosítás. Ha üze meink többsége felszereltségét tekintve ma még kialakulóban levő, fejlődése kezdeti szakaszán tartó nagyüzem, akkor mezőgazdaságunkban a hagyományos termelési eljárásoknak és módszereknek még nagy szerepe van.

Gyakorlati tapasztalat, hogy a hagyományos paraszti eljárásokról a korszerű nagyüzemi technológiára és üzemszervezésre nem lehet egyik napról a másikra áttérni. Itt is be kell tartani bizonyos fokozatosságot. Nem véletlen, hogy a párt és a kormány jelenleg olyan nagy gondot fordít az alapvető termelési eljárások — a mélyszántás, az idejében való vetés, a rendszeres gyomirtás stb. — meghonosítására, általános elterjesztésére valamennyi mezőgazdasági nagyüzemünkben.

1961 őszen a magyar mezőgazdaság történelmében először sikerült az őszi mélyszántást a terület több mint 85 százalékán elvégezni. A mezőgazdák körében közismert, milyen nagy jelentősége van ennek. Ha például az őszi mélyszántást hanyagságból vagy azért, mert nincs elég gépünk, nem tudjuk időben elvégezni, és tavasszal feltört talajba tesz szük a kukoricát, pusztán emiatt kh-anként körülbelül 5 mázsa veszteség érhet. Ha évenként csak félmillió holdon marad el a kukorica alá végzendő őszi mélyszántás, ez is legalább 2,5 millió mázsa terméskiesést jelent, ami semmilyen más módon (sem jobb vetőmaggal, sem többszöri kapálással stb.) nem pótolható.

Másik ilyen alapvető követelmény a különböző munkák optimális időben való elvégzése. A betakarítási idő elhúzódásának következményei (nagy pergési veszteség, romlás stb.) közismertek, de legalább ennyire fontos — mint említettük — az optimális vetési idő betartása.

Érdemes megemlíteni azt is, hogy a szövetkezeti vezetők egy része csak a műtrágyától várja a nagy hozamot, de ugyanakkor nem törődik a gazdaságában meglevő szervestrágya összegyűjtésével, kezelésével, felhasználásával. Tegyük fel, hogy hazánkban az évi istállótrágya-termelés 240 millió mázsa. Ha ennek évente pusztán néhány százaléka megy veszendőbe, illetve e mennyiség egy-két százalékának megfelelő tápanyagveszteség éri mezőgazdaságunkat, ez is olyan nagy kár, amit csak több millió mázsa műtrágyával lehet pótolni.

Az alapvető termelési eljárások uralkodóvá tétele az alapja annak is, hogy a feltételek megérésével korszerű megoldásokat alkalmazzunk. Ott, ahol a nagyüzemi termelés elemi követelményei tekintetében sem teremtettek rendet, legfeljebb álmodozni lehet a szakosításról, a gyár-szerűségről és más haladó megoldásokról.

Pedig korunkban a technika és azzal együtt a technológia fejlődése a mezőgazdaságban is mérföldes léptekkel halad előre. A korszerű gépek, berendezések elterjedése, a vegyészeti gyorsütemű behatolása a mezőgazdaságba, az új, nagyhozamú növény- és állatfajták elterjedése új technológiai eljárásokkal párosul, a technológia fejlődése pedig kiváltja az igaerőre és kézi munkára alapozott korábbi termelés-szervezési eljárásokat és gyakorlat változását. Ezt a folyamatot nevezzük a mezőgazdaság iparosodásának, más szavakkal: a gyárszerű termelés térhódításának a mezőgazdaságban.

A gyárszerű nagyüzemi termelés-szervezés térhódítása a mezőgazdaságban a termelőerők fejlődésének törvényszerű következménye hazánkban is. Pártunk támogatja azokat a kezdeti lépéseket, amelyeket állami gazdaságaink az utóbbi két évben ebben az irányban megtettek. A tapasztalatok szerint a hagyományos paraszti eljárásoknak a gyárszerű termelés-szervezés módszereivel való felváltása nagy tartalékokat szabadít fel mezőgazdaságunkban.

Számtalan példát lehetne erre mondani, de kár lenne ismételni. Elegendő, ha visszalapozunk néhány oldalra, az első fejezetben bőven találunk szemléltető anyagot erre.

Mindebből jól kitűnik az is — és ez mezőgazdasági politikánk sarkalatos követelménye —, hogy a korszerű és hagyományos gazdálkodási módszereket mezőgazdaságunkban jelenleg és még jódarabig *együttesen* kell alkalmazni. Ebben az együttesben természetesen a korszerűnek, az újnak a vezetőszeropét kell biztosítani. Az új azonban mindaddig nem szoríthatja ki a régit, nem válhat általánossá, amíg a változás anyagi feltételei nem értek meg. A legjobb technológiát és gazdálkodási eljárást sem lehet parancsszóra bevezetni, vagy nem szabad lemásolni, ha annak gazdasági és személyi feltételei még hiányoznak. Bármennyire is közismertek például a vegyszeres gyomirtás előnyei a kukoricatermesztésben, ha jelenleg ehhez még csak annyi vegyszerünk van, amennyi csak az állami gazdaságoknak elég, s ha e módszer alkalmazásához a szükséges szakértelem is hiányzik, akkor a termelőszövetkezetekben továbbra is kézzel (vagy ha van, géppel) kell irtanunk a gyomot és kapálnunk a kukoricát. Így van ez bármely korszerű eljárás és módszer esetében.

Ezekkel kapcsolatban még két kérdésre érdemes kitérni. Szakembereink gyakran lekötik magukat egy-egy általuk bizonyos feltételek között kipróbált és jónak tartott (vagy esetleg külföldön bevált) módszer mellett, és annak elterjesztésétől szinte csodát várnak. Sokszor a politikusok és közzgazdák is hasonlóan vélekednek. Nyilvánvaló, hogy a több és olcsóbb termelés nem pusztán egyik vagy másik módszeren múlik, hanem azon, hogy *adott feltételek között milyen módszerrel lehet a legtöbbet elérni*. Mindig az a gazdálkodási rendszer, az a technológia és üzemszervezés a jobb — és azt kell legerőteljesebben támogatnunk —, amely *az adott feltételek között* a munkatermelékenység magasabb színvonalát eredményezi, több és jobb terméket állít elő olcsóbban. Pártunk ezért javasolja a mezőgazdasági szakembereknek, a mezőgazdaság irányításában dolgozóknak, hogy mindig a több és olcsóbb termelés szem előtt tartásával, a termelőerők adott fejlettségi fokával összhangban válasszák ki az alkalmazandó technológiát és gazdálkodási módszereket.

A másik — napjainkban sokat vitatott — kérdés: *a szakosítás*. Nem kétséges, hogy a termelés koncentrációja és szakosítása a szocialista mezőgazdaság fejlődésének is törvényszerű velejárója. Gyakorlati tapasztalat, hogy a nagytömegű és olcsó termelés a szocialista mezőgazdaságban is csak ésszerűen specializált üzemekben valósítható meg. Vagyis a termelőszövetkezeti rendszer győzelmével haladéktalanul hozzá kell kezdeni ehhez a munkához hazánkban is.

Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy a szakosítás üteme, iránya erősen függ a technikai színvonalától, az üzemek nagyságától, szervezeti szilárdságától, a szakmai hozzáértéstől, vagyis röviden a termelőerők színvonalától és természetesen a tulajdonformáktól is. Állami gazdaságaink már ma is bátrabban haladhatnak előre a termelés koncentrálása és szakosítása útján. Termelőszövetkezeteink azonban csak a gazdasági és politikai feltételek megérlelésével egyidőben és egyelőre csak részterületeken léphetnek előre. Leggyorsabb lehet a fejlődés a gyümölcs- és szőlőtermelésben, ahol már ma is csak szakosított nagyüzemi telepeket létesítünk. Emellett az eddig sok üzem között szétaprózott ipari növények és gazdasági magvak termesztését lehet és kell az arra alkalmas gazdaságokban nagyüzemi méretűvé fejleszteni. Ha a feltételek kedvezőek, a gazdaságosabb állattenyésztés érdekében a majorkok egy részét is szakosítottan érdemes továbbfejleszteni.

IV.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy nemcsak az egyszerű paraszti eszközöknek és gazdálkodási eljárásoknak korszerű nagyüzemi eszközökkel és gazdálkodási módszerekkel való felváltása történik fokozatosan a termelőszövetkezetekben, de a fejlett szocialista társadalomra jellemző termelési viszonyok sem alakulnak ki egycsapásra.

Termelőszövetkezeteink a termelőerők fejlődésének, a paraszti termelés szocialista társadalmisításának különböző színvonalán álló nagyüzemek. Az egyes szövetkezetek között tehát nemcsak a termelőerők színvonalában van jelentős eltérés, hanem a termelés szocialista társadalmisításában, a már kialakult szocialista viszonyok fejlettségében is. Mindez szorosan összefügg azzal, hogyan fejlődnek a közös gazdaság termelőerői, s milyen fokot ér el a szövetkezeti parasztság tudatának, erkölcsének, magatartásának szocialista átformálása.

Ennek a helyzetnek a felismerése több szempontból fontos számunkra.

Mindenekelőtt világosan kell látnunk, hogy bár a termelőszövetkezeti rendszer győzelmével a szocialista termelési viszonyok uralkodóvá lettek mezőgazdaságunkban, ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy azok továbbfejlesztésére semmi tennivalónk nincs. Termelőszövetkezeteinkben nemcsak a termelőeszközök, hanem a termelési viszonyok sem érték még el a fejlett szocialista társadalomra jellemző színvonalat.

A következő években nagy erőfeszítéseket kell tennünk — most már szövetkezeti keretek között — a termelés további társadalmisítására. Ezért az eddiginél is gyorsabb ütemben kell fejlesztenünk a szövetkezeti közös alapokat, a közös gazdaságot. Legfontosabb, hogy kiépítsük és korszerű színvonalra emeljük a termelőszövetkezetek közös

nagyüzemi állattenyésztését. A közös alapok képzésében nagyobb gondot kell fordítanunk a saját erőből történő felhalmozásra.

Termelészövetkezeteinkben a közös gazdaság gyors ütemű fejlesztése a legfontosabb feladat. Jelenleg azonban — és még a következő években is — mind az ország, mind a szövetkezeti tagok ellátása, sőt a közös gazdaság fejlesztése szempontjából is nagy szerepe van a szövetkezeti gazdaság háztáji gazdaságának. A szövetkezeti közös nagyüzemek kialakulásának jelenlegi időszakában a háztáji gazdaság még nagymennyiségű árut is ad az országnak. Később a szövetkezeti közös gazdaságok kiépülésével és erősödésével csökkenni fog, sőt meg is szűnik majd a háztáji gazdaság árutermelő funkciója, ma azonban még nem érkezett el az az idő. Éppen ezért a szövetkezeti közös gazdaságok erőteljes fejlesztésével egyidőben az ország ellátása végett továbbra is ki kell használnunk a háztáji gazdaság lehetőségeit. Ugyanakkor küzdőnk kell a háztáji gazdaságnak a közös rováására történő fejlesztése ellen is.

A szövetkezeti termelésben az egyre növekvő mérvű gépesítés mellett nagy szerepe van még a kézi munkának. Jellemző, hogy a jobban gazdálkodó termelészövetkezetek élők munkafelhasználása sokkal nagyobb, mint a gyengébben gazdálkodóké. Az adatok és a tapasztalatok arra figyelmeztetnek, hogy a gyengén gazdálkodó szövetkezetek egyik legnagyobb nehézsége, hogy a kézimunka-felhasználás nincs összhangban a technikai ellátottsággal, ami sokszor nem is a munkaerőlétszám csökkenésével, hanem a szorgalom hiányával és szervezettségével kapcsolatos. Szövetkezeteinkben pedig a kézimunka-igényes növények és egyéb termékek előállításának a következő években is nagy szerepe lesz a termelés növelésében. Ezért különösen fontos, hogy a gépesítéssel és az egyéb anyagi befektetésekkel egyidőben biztosítsuk a szükséges kézi munkát a termelés fellendítéséhez.

A többi között emiatt is nagyon fontos tennivaló szövetkezeteinkben a *szocialista* nagyüzemre jellemző termelészervezési, munkaszervezési és elosztási formák meghonosítása és fejlesztése. Ez a munka sikeresen, de nem minden nehézség nélkül halad előre. A szocialista formák mellett, főleg a kezdeti nehézségekkel küzdő, gyengén gazdálkodó szövetkezetekben, egyszerűbb, átmeneti megoldásokkal (például „családi munkaszervezéssel”) is próbálkoznak. Erre szükség is van. Jelenleg még az egyszerű kooperációra jellemző módszereket, formákat is fel kell használnunk ahhoz, hogy termelészövetkezeteink megerősödjenek és megerősödve fejlettebb szervezeti, elosztási formákat alkalmazzanak. Látnunk kell azonban, hogy merre vezet a fejlődés útja. Ezért azokat a formákat kell erőteljesebben támogatnunk, amelyek a termelés növelésével egyidőben termelészövetkezeteink szocialista jellegét is erősítik.

Termelészövetkezeteinkben jelenleg a munkaegység-rendszer alkalmazása általános. Érdemes megemlíteni, hogy a szövetkezeti munkadíjazás rendszere a szomszédos szocialista országokban a közvetlen pénzdíjazás irányában fejlődik. Hazánkban is egyre jobban megérnek a feltételei annak, hogy a szövetkezetek a munkaegység-rendszert fokozatosan pénzdíjazással váltsák fel. De ezen az úton is csak fokozatosan juthatunk előre.

Termelészövetkezeti mozgalmunk figyelemre méltó új hajtása: a termelészövetkezetek közös vállalkozása. Szövetkezeteink többsége még

nagyon fiatal. Egy részükben még éppen hogy csak összeszokott a tagság. Nálunk ezért lassabban lehet előrelépni a szövetkezeti vállalkozások fejlesztésében. Eddig főleg baromfihús- és tojástermelésre, keltetésre, hajtatóház-építésre, öntözésre, vízrendezésre, építőanyagok kitermelésére és téglagyártásra fogtak össze szövetkezetek. De hazánkban is egyre több szövetkezet vezetősége és tagsága ismeri fel, milyen előnyös több szövetkezet összefogása olyan feladat megvalósítására, amelyet egymagában egyetlen szövetkezet sem képes megoldani. Pártunk támogatja a szövetkező szövetkezeteket. Ezeknek a vállalkozásoknak nemcsak a termelőerők, a termelés növelése és a szövetkezeti tagok jövedelmének fokozása szempontjából van nagy jelentősége, hanem a szövetkezeti gondolat, a szocialista viszonyok erősítése, továbbfejlesztése tekintetében is.

A paraszti termelés szocialista társadalmasításával, a korszerű szocialista termelőszövetkezetek kiépítésével létrejön a szilárd alapja annak is, hogy átformáljuk a parasztok egész szellemi alkatát, lelkivilágát, erkölcsét, kikovácsoljuk a szövetkezeti parasztság egységét. Ez ugyanúgy elengedhetetlen, mint a termelés szocialista átalakítása. Megvalósítása jelentős mértékben előbbre viszi a gazdasági feladatok megoldását is.

Ebben a cikkben főleg azokat a termeléspolitikai kérdéseket vettük sorra, amelyekkel legutóbbi ülésén az MSZMP Központi Bizottsága is foglalkozott. A mezőgazdasági termelés fellendítésének azonban ezeken kívül még számos olyan közgazdasági vonatkozása is van — mint például a tervezés és irányítás, az ár- és hitelpolitika továbbfejlesztése stb. —, amelyek közgazdáink körében nagy érdeklődésre tartanak számot. Helyes lenne, ha közgazdáink alaposabban vizsgálnák és vitatnák a mezőgazdasági termelés legfontosabb közgazdasági kérdéseit, s ezzel segítséget nyújtanának a pártnak e problémák megoldásához.

Komjáti Zoltán — Rácz Albert

Iparstatisztikai elemző példatár

A szerzők Lukács—Ollé: Iparstatisztikai c. tankönyvéhez kapcsolódva rendszerezik az iparstatisztika tárgykörébe tartozó példákat. A könyv példái a már korábban megtanult anyag alapos begyakorlását, komplex és önálló alkalmazását segítik elő. A kötetben a gyakorlat által felvetett legjellemzőbb és leggyakrabban előforduló problémák szerepelnek.

A példatár szükséges és hasznos kiadvány a statisztikai oktatásban részt vevők számára.

Ára kötve: 51,— Ft.

A két rendszer gazdasági versenyének helyzete és távlatai

A két rendszer gazdasági versenye döntő szakaszába érkezett. A szocialista világrendszer az elkövetkező 15—20 év alatt megoldja a történelmi feladatot, a vezető tőkésországok utolérését és túlszárnyalását az emberi tevékenység legfontosabb területén, az anyagi javak termelésében, először abszolút méretekben, majd az egy főre jutó termelés tekintetében is.

A két rendszer versenye — mint ismeretes — tulajdonképpen a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal, a világ első szocialista államának megszületésével kezdődött. A Szovjetunió megelőzte a fejlett tőkésországokat olyan értelemben, hogy megteremtette a leghaladóbb társadalmi rendet. De a szovjet munkásosztálynak azt a feladatot is ki kellett tűznie, hogy gazdasági téren is legyőzze a kapitalizmust, a termelésben érje utol és szárnyalja túl a legfejlettebb tőkésországokat, mert csak ez biztosíthatta a szocializmus fennmaradását az ellenséges államok gyűrűjében.

A két rendszer gazdasági versenyének kérdése ma, amikor a szocializmus teljes és végleges győzelmet aratott a szocialista világrendszer országaiban, egészen más történelmi körülmények között vetődik fel, mint a szovjethatalom első éveiben. Ez a verseny most szervesen összefügg a két rendszer békés együttélésének, a köztük folyó harcnak a problémáival, a szocializmus világméretű győzelmének távlataival.

A történelem ma a kérdést úgy veti fel: el lehet és el kell kerülni a háborút mint a két rendszer közötti ellentétek és vitás kérdések megoldásának eszközét. Végső soron az a társadalmi rend győz majd, amely teljesebb mértékben lesz képes az emberek anyagi és kulturális szükségleteit kielégíteni. *A két rendszer gazdasági versenye tehát ma az egyetlen mód arra, hogy pusztító háború elkerülésével oldódjon meg korunk fő kérdése: a szocializmusba való átmenet minden nép számára.*

A két rendszer versenyének mai helyzete

A két rendszer versenyében a szocializmus pozíciói ma sokkal kedvezőbbek, mint a „startnál” voltak. A szocialista világrendszer létrejöttével a gazdasági verseny méretei kiszélesedtek, s többé nem egyetlen szocialista ország versenyez a kapitalista világgal, hanem *ténylegesen két világrendszer került szembe egymással.*

A világrendszerre vált szocializmus emberi és anyagi forrásai megsokszorozódtak. A második világháború előtt az első szocialista országban élt a világ népességének 9 százaléka, s az a világ területének 17 százalékát fogta át, részesedése a világ ipari termeléséből 10 százalékot tett ki. A szocialista világrendszer létrejöttével a szocializmus erői a világ területének 26 százalékán kerültek uralomra, ahol a világ lakosságának 35 százaléka él és részesedésük a világ ipari termeléséből 1960-ra körülbelül 36 százalékra emelkedett.

A szocialista világrendszer már az eddigiekben is bebizonyította fölényét a kapitalista világrendszerrel szemben. 1958-ban az egész szocialista világrendszer már túlszárnyalta a tőkés világrendszert az egy főre jutó ipari termelés tekintetében. A szocialista országok részesedése a világ ipari termeléséből ugyanis 1958-ra már nagyobb volt, mint összes lakosságuk súlya a világ lakosságának százalékában kifejezve. (Ez természetesen az egész tőkésvilágot jelenti, amely igen fejlett és rendkívül elmaradott országokat egyaránt magába foglal. A szocialista országok feladata a versenyben azonban nem egyszerűen ez, hanem a legfejlettebb tőkésországok utolérése és túlszárnyalása az egy főre jutó termelés tekintetében.) Megmutatkozott ugyanakkor az is, hogy a szocialista világrendszer egészen más törvényszerűségek alapján fejlődik, mint a kapitalista világrendszer. A tőkés világrendszerrel szemben, amelyben a termelés volumenének növekedése lassú, a szocialista világrendszer országai biztosítani tudták a termelés gyors, válságmentes fejlődését, mint ez a következő, az ipari termelés növekedésére vonatkozó táblázatból ki is tűnik:

**A szocialista és a tőkés államok ipari termelésének
növekedése**

(összehasonlítható területeken)
(1937 = 100)

Év	Szocialista országok	Tőkésországok
1950	190	148
1955	362	199
1956	404	208
1957	445	215
1958	521	210
1959	610	231
1960	681	244

Dugyinszkij, Mirovaja Szisztyema Szocializma. Moszkva. 1961.;
A kommunizmus építőinek kongresszusa. Kossuth. 1961.

A szocialista világrendszer tehát egészében véve mintegy háromszor olyan gyorsan fejlődött, mint a tőkésvilág. Mindezek nyomán jelentősen megnőtt a szocialista országok részesedése a világ ipari termeléséből: az 1950-es 20—22 százalékról 1955-re 27 százalékra és 1960-ra — mint említettük — körülbelül 36 százalékra emelkedett.

Viszonylag rövid idő alatt jelentős eredményeket értek el a szocialista országok a mezőgazdaság fejlesztésében is, különösen az utóbbi

években, amikor az iparhoz hasonlóan a mezőgazdaság fejlődése is gyorsabb volt, mint a tőkésországokban. Erről tanúskodik az, hogy a mezőgazdasági termelés évi átlagos növekedési üteme az 1952—1956-os időszakban Nyugat-Európában 2,84, a Szovjetunióban és az európai népi demokratikus országokban 5,41 százalék, az Egyesült Államokban pedig 2,30 százalék volt (1954—1959-ben).

A fejlődési ütemek összehasonlítása azonban nem nyújt még teljes képet. Az Egyesült Államok mezőgazdasága például a termékei iránti fizetőképes kereslet telítődésével küzd, s termelése emiatt 1945—1959 között csak 1,7 százalékkal növekedett évente, vagyis ez a növekedés nem haladta meg a lakosság szaporulatát, és így az 1 főre eső mezőgazdasági termelés a különböző években csökkent vagy stagnált. Az Egyesült Államokban emellett hatalmas eladhatatlan mezőgazdasági termékkészletek halmozódtak fel, s az állam éppen arra igyekszik ösztönözni a farmereket, hogy csökkentsék termelésüket. Egyre nagyobb realizálási problémákkal küzd a nyugat-európai mezőgazdaság is.

A mezőgazdaság fejlődési ütemének meggyorsulása a szocialista országokban csökkentette a fejlettségi színvonalbeli különbségeket is a vezető tőkésországokéhoz képest. Ez a különbség azonban a mezőgazdaság vonatkozásában még ma is nagyobb, mint a gazdaság egyéb ágaiban. Míg pl. 1960-ban a munka termelékenysége a szovjet iparban az Egyesült Államok ipari termelékenységének 44 százaléka volt, a szovjet mezőgazdaság termelékenysége csak mintegy 33 százaléka volt az amerikai mezőgazdaságénak. Az arányok többé-kevésbé hasonlóak a többi szocialista ország esetében is az USA-hoz, illetve más fejlett tőkésországokhoz viszonyítva. A mezőgazdaság fejlettségi színvonala tekintetében fennálló lemaradás kifejezésre jut a termésátlagok tekintetében is.

A mezőgazdaság viszonylag nagyobb lemaradásában döntő szerepet játszottak olyan objektív tényezők, mint a kedvezőtlenebb éghajlati viszonyok, sok országban a tőkés rendszertől örökölt, a termelőerők fejlettségi színvonala tekintetében igen elmaradott túlnyomóan extenzív mezőgazdaság, valamint az, hogy a szocialista építés első időszakában az erőforrások túlnyomó részét az ipar fejlesztésére kellett fordítani.

Emellett a mezőgazdaság gyorsabb fejlődését éveken keresztül hátráltatták bizonyos hibás gazdaságpolitikai intézkedések is, amelyek nem fordítottak kellő figyelmet a termelésben való anyagi érdekeltségre, a modern termelési szerkezet kialakítására, a gépesítés és a műtrágyagyártás és -felhasználás gyors fejlesztésére.

A nagy verseny a mezőgazdaságban a két rendszer között tehát lényegében még csak ezután bontakozik majd ki. Ebben a versenyben a szocialista országok sok tekintetben kedvező induló pozíciókkal rendelkeznek. Így 1959-ben a szocialista országok szolgáltatták a világ gabonatermelésének 47 százalékát, a gyapottermelés 40 százalékát, a szocialista országokban volt a világ sertésállományának 55 százaléka, a világ szarvasmarha-állományának 20 százaléka. A mezőgazdaság szocialista átalakításának befejezése és a különböző gazdaságpolitikai intézkedések a szocialista országok túlnyomó többségében jelentősen meggyorsítják majd a mezőgazdasági termelés tekintetében is az elmaradás felszámolását.

A szocialista világrendszer eddigi fejlődése során az is bebizonyosodott, hogy országaink között *olyan törvényszerűségek érvényesülnek,*

amelyek a tervszerű arányos fejlődés nemzetközi méreteken való érvényesülése, a szocialista világgazdaság harmonikus fejlődése irányában hatnak. Míg a szocialista világrendszer országai között a fejlettségi színvonal kiegyenlítődésének tendenciája érvényesült az elmúlt években, addig a tőkésvilágban fokozódott a fejlett és elmaradott területek között a szakadék a termelőerők fejlettségi színvonalára, s igen sok területen az egy főre jutó nemzeti jövedelem tekintetében.

A szocialista világrendszernek a gazdasági fejlettség alacsonyabb színvonalán álló országai az átlagosnál lényegesen gyorsabban fejlődtek. A háború előtti évet 100-nak véve 1959-re Bulgária ipari termelése 1083-ra, Romániáé 434-re, a Kínai Népköztársaságé 1295-re növekedett.

Ennek nyomán az 50-es években a szocialista világrendszerben a gazdasági fejlődés alacsonyabb szintjén álló országok megnövelték részarányukat az összes termelésből, s valamelyest csökkent a lakosság megőslása és az ipari termelésből való részesedése közti nagy eltérés is.

Az eddigi fejlődés azt is bebizonyította, hogy a szocialista világrendszeren belüli gazdasági viszonyok mentesek az antagonisztikus ellentétektől, a munkamegosztás tervszerűen, az egyenjogú, szuverén és baráti országok közötti önkéntes egyezmények alapján történik, tehát a kapitalista munkamegosztásra jellemző olyan jelenségek nélkül, mint a konkurrencia, a nem egyenértékű csere, a haszonszerzés végett eszközölt tőkekivitel stb. A szocialista táboron belül a nemzetközi munkamegosztás alapja a szocialista internacionalizmus, az a törekvés, hogy összhangba hozzák az egész szocialista világrendszer fejlődését az egyes országok fejlődésével és érdekeivel. Ebből adódnak a fő különbségek a gazdasági és politikai viszonyokban: a szocialista táborban megvalósul a kis és a nagy államok teljes egyenlőségének és szuverenitásának elve és ezen az alapon alakulnak ki a szoros és állandóan erősödő együttműködés, a kölcsönös segélynyújtás, valamint az erősebb partnerek által a gyengébbeknek nyújtott segítség formái és módszerei.

A két rendszer versenyében a szocialista országok azt a célt tűzték maguk elé, hogy a világon a legmagasabb életszínvonal megteremtésével utolérjék és túlszárnyalják a legfejlettebb tőkésországot, az Egyesült Államokat is. Ennek érdekében természetesen szükség van arra, hogy a legfontosabb termékfajták egy főre jutó termelése és az egy lakosra számított nemzeti jövedelem magasabb legyen, mint az Egyesült Államokban.

Nem arról van szó, hogy egyszerűen „újratermeljék” a vezető tőkésországok termelési és fogyasztási struktúráját, hanem olyan termelési szerkezetet kell kialakítaniok, amely megfelel a kommunista társadalom felépítése szükségleteinek.* Nyilvánvaló azonban, hogy a technikai haladás és az életszínvonal emelése szempontjából legdöntőbb iparágaknak, mint a vas- és színesfémkohászat, a gépipar, az energetika, a vegyipar, a cipő-, a textil- és az élelmiszeripar stb. különös jelentősége van a két rendszer versenyében, s alapvető fontosságú ágazat a mezőgazdaság is.

A két rendszer versenyében a legdöntőbb a Szovjetunió és az Egyesült Államok közti versengés, hiszen a Szovjetunió a szocialista

* Lásd erről részletesebben D. Szabó József: A kommunista építés húszéves programjának fő gazdasági feladatairól című tanulmányát. Közgazdasági Szemle, 1962. 1. sz.

világ ipari termelésének több mint 60 százalékát adja, az Egyesült Államok pedig — ahonnan a tőkésvilág ipari termelésének 44 százaléka származik — a maximumát adta eddig annak, amit a kapitalizmus egy országban elérhet; a tőkésvilágban ott a legfejlettebbek a termelőerők, a legnagyobb a termelékenység és a legmagasabb az életszínvonal.

A két rendszer versenyének távlatai a következő két évtizedben

Az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott programnak a Szovjetunió gazdasági fejlődésére vonatkozó 20 éves előirányzatai, a többi szocialista ország távlati tervei és az elmúlt évtized tapasztalati adatai lehetővé tették szovjet közgazdászok számára, hogy számításokat végezzenek az egész szocialista világrendszer gazdasági fejlődésének várható alakulásáról. Ennek alapján pedig — mérlegelve a tőkésországok termelésének mai szintjét s várható fejlődését (amelyre az alapot az elmúlt évtized tényei és a különféle prognózisok adják) — kiszámították, természetesen csak hozzávetőleges pontossággal, a két rendszer versenyének várható alakulását is.

Sz. Sztrumilin szovjet akadémikus extrapolációs módszerrel végzett tájékoztató jellegű számításai szerint — feltéve, hogy a szocialista világrendszerhez jelenleg tartozó országok száma változatlan marad — 1970-re, illetve 1980-ra a világ lakosságának megoszlása a következő lesz majd (a legkisebb valószínű népszaporulat alakulását véve figyelembe):

Országcsoport	A világ lakossága						Szaporulat (százalékban)	
	1960		1970		1980		10 év 20 év	
	millió fő	százalék	millió fő	százalék	millió fő	százalék	a l a t t	
Szocialista országok ...	1050	35	1331	37	1687	40	26,8	60,7
Imperialista országok...	600	20	664	19	733	18	10,6	22,1
Egyéb országok*	1350	45	1551	44	1783	42	14,9	32,1
Összesen	3000	100	3546	100	4203	100	18,2	40,1

* A gyarmati rabság alól felszabadult vagy felszabadulásukért harcoló országokat sorolták ebbe a csoportba.

Sz. Sztrumilin. Milyen lesz a világ húsz év múlva? Nemzetközi Szemle. 1961. november. 21. l.

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a világ lakosságának 40 százaléka él majd 1980-ban a szocialista országokban, szemben az 1960-as 35 százalékkal. Az imperialista országokban pedig a lakosság 18, a gazdaságilag gyengén fejlett egyéb országokban a lakoságnak 42 százaléka él majd. Ugyanakkor, mint ezt Sztrumilin a termelés növekedési ütemére vonatkozó adatok alapján kiszámította, jelentősen megnő majd a szocialista országok részesedése a világ ipari termeléséből; s a két rendszer ipari termelésének aránya a következőképp változik meg:

A világ ipari termelésének megoszlása (százalékban)

Megnevezés	1950	1960	1970	1980
Szocialista tábor	18	33	51	60
Imperialista tábor	77	56	37	29
Egyéb országok	5	11	12	11
Összesen	100	100	100	100

A növekedés üteme

Szocialista tábor	28	100	342	832
Imperialista tábor	68	100	146	234
Egyéb országok	24	100	254	445
Átlag	50	100	222	452

Sz. Sztrumilin. I. m. Nemzetközi Szemle. 1961. november. 4. 1.

Sztrumilin szerint tehát a szocialista tábor országai 1970-re a világ ipari termelésének több mint 51 százalékát adják majd, 1980-ra pedig mintegy 60 százalékát. Figyelembe véve azt, hogy 1980-ra a világ lakosságának 40 százaléka él majd szocialista országokban, az egy főre jutó termelés szintje az egész szocialista világot tekintve körülbelül egyenlő lesz a legfejlettebb tőkésországok szintjével. Erre az időre a Szovjetunió és valószínűleg több európai szocialista ország is eléri vagy maga mögött hagyja már a vezető tőkésországokat az életszínvonal alakulása tekintetében is, mint ahogy erre egyes országokban a 20 éves tervek nyilvánosságra hozott irányzámaiból következtetni lehet. Csehszlovákiában pl. a 20 éves terv irányzámai a nemzeti jövedelemnek kb. 300 százalékos növekedését irányozzák elő 1960-hoz viszonyítva. Az ipari termelés előreláthatólag ötszörösére, a mezőgazdasági termelés kétszeresére emelkedik 1980-ig, az egy munkásra jutó termelés pedig az iparban megszorozódik. (Rudé Právo 1961. nov. 21., Politická Ekonomie 1961. 8. sz., Hospodarské Noviny 1961. 23. sz.)

Lengyelországban a nettó nemzeti jövedelem növekedése előreláthatólag 320 százalékos lesz 1980-ra az 1960-as szinthez képest, az egy főre jutó fogyasztás pedig 190 százalékkal nő majd. (Nowa Kultura, 1962. 1. sz.)

A szovjet terv a túloldali táblázat adatai szerint irányozza elő 1980-ig a lakossági fogyasztás volumenének és szerkezetének megváltozását.

Bizonyosra vehető az is, hogy a végbemenő kiegyenlítődési folyamat nyomán az egymás közötti nívókülönbségek is jelentősen csökkennek majd.

Az SZKP programja és a szocialista világrendszer többi országára vonatkozó számítások, távlati tervek természetesen nem csupán a szocializmus és a kapitalizmus gazdasági fejlődésének ütemében eddig mutatkozó különbségekre épülnek. Tekintetbe kell venni a mérföldes léptekkel haladó tudományos és műszaki forradalmat is, valamint azokat a lehetőségeket, amelyeket a szocializmus, illetőleg a kapitalizmus nyújt a tudományos és műszaki forradalom eredményeinek a termelőapparát-

A lakosság fogyasztásának alakulása a Szovjetunióban (1960—1980)

Megnevezés	1960 százalékban	1980	Növekedés 1980-ra 1960 = 100
Javak	91	79	330
Ebből:			
élelmiszerek	49	38	290
ruházat	20	18	350
háztartási javak	7	9	550
egyéb	15	14	330
Szolgáltatások	9	21	900
Összesen	100	100	380

Planovoje Hozajsztvto. 1962. 1. sz.

tus átépítésére való felhasználásához. A tudományos és műszaki forradalom új, eddig ismeretlen lehetőségeket nyit meg a termelés emelésére, s ugyanakkor a világ társadalmi és politikai átalakulásának egyre hatalmasabb mozgató erejévé válik. A két társadalmi rendszerben, a szocializmusban és a kapitalizmusban a tudományos-műszaki forradalom gazdasági és politikai aspektusa ellentétes módon jelentkezik: a szocialista rendszerben meggyorsítja a kommunizmusra való áttérést, a tőkés rendszerben viszont meggyorsítja a kapitalizmus belső nehézségeinek növekedését.

A tudományos és műszaki forradalom tehát megteremti az előfeltételeket ahhoz, hogy a szocialista országok rövid történelmi időszak alatt óriási előnyt szerezzenek a legfejlettebb tőkésországok gazdaságával szemben.

Nyilvánvaló az is, hogy a szocializmus fölénye a kapitalizmus felett e tekintetben sem fog önmagától, ösztönösen érvényre jutni. A gazdasági versenyben célkitűzéseink megvalósítása attól függ, hogyan tudjuk realizálni a gyorsabb tudományos és technikai fejlődés lehetőségeit. Ebben a vonatkozásban pedig *különös jelentősége van a szocialista országok közötti együttműködésnek*, hiszen csak a kooperáció és a specializálódás teszi lehetővé — elsősorban a kisebb szocialista államok számára —, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem tekintetében utolérjék és túlszárnyalják a legfejlettebb tőkésországokat. Olyan iparágak fejlesztésével tudják ezt ugyanis gyorsan elérni, amelyekben adottságaik a legjobbak. Kézenfekvő viszont, hogy egy kisebb szocialista ország csak abban az esetben képes magas termelékenységgű iparágak fejlesztésére, a legújabb technikai vívmányok alkalmazására, ha nagy és biztos piacra termelhet. Ez pedig — a termelőerők mai fejlettségi szintjén — csak a szocialista világrendszeren belüli együttműködés révén valósulhat meg.

A szocialista és a tőkésországok ipari termelésének várható alakulása kiszámítható *néhány legfontosabb termékfajtából* is annak alapján, hogy a Szovjetunióra vonatkozóan az új pártprogram számos cikkre konkrét feladatokat ír elő az 1980-ig terjedő időszakra. Ezt, valamint a többi szocialista ország távlati fejlesztési terveit mérlegelve, szovjet szerzők számításokat végeztek arra nézve, hogy az egyes szocialista országok előreláthatólag milyen cikkekből mennyit fognak gyártani 1980-ra. A tőkésországok termelésének várható alakulásáról szintén napvilágot láttak bizonyos becslések. Ezek a becslések természetesen

igen labilisak és gyakran egymásnak is ellentmondanak. Felhasználásuk szempontjából egyebek között azt vettük figyelembe, hogy mennyire épülnek az elmúlt évtized tapasztalataira, valamint, hogy mennyire számolnak a tőkés világ gazdaságában az egyenlőtlen fejlődéssel, az élesedő versenyharcokkal, a gazdaságilag gyengén fejlett országok iparosodása és a technikai fejlődés nyomán az egyes anyagok fogyasztásában fellépő várható eltolódásokkal, szerkezeti változásokkal.

E szempontok mérlegelésével az Egyesült Államokra vonatkozóan az úgynevezett Paley-bizottság 1975—1980-ig terjedő becslései, az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának a világ acéltermelésének várható alakulására vonatkozó kiadványai, az OEEC, valamint egyes tőkésországok konjunktúrakutató intézeteinek adatai alapján készítettük a következő táblázatot:

Néhány főbb termékfajta termelésének várható alakulása
1960—1980 között

Megnevezés	1960					1980				
	Szovjetunió	Szocialista országok együtt	USA	Fejlett tőkésországok együtt*	Tőkésvilág együtt	Szovjetunió	Szocialista országok együtt	USA	Fejlett tőkésországok együtt*	Tőkésvilág együtt
Villamos energia (milliárd kWó)	292	470	840	1320	1780	3000	6000	1500	2600	4500
Acél (millió t.)	65	105	90	210	240	250	600	160	390	570
Olaj (millió t.)	148	167	347	360	825	710	800	600	n. a.	1600
Szén (millió t.)	5'3	1429	392	n. a.	1075	1200	4175	750	n. a.	3700
Cement (millió t.)	46	87	53	170	193	235	600	160	290	510
Szövet milliárd m ³	7	13	8,5	n. a.	30	22	47	n. a.	n. a.	45

* A fejlett tőkésországok között az Egyesült Államok, Kanada, a nyugat-európai iparilag fejlett tőkésországok és Japán szerepelnek.

Mint a táblázat adataiból kitűnik, 1980-ra előreláthatólag a szocialista világrendszer országai több mint kétszer annyi elektromos energiát, másfélszer annyi acélt, s több mint kétszer annyi cementet termelnek majd, mint a vezető tőkésországok.

A fejlődés várható üteme azt mutatja, hogy a Szovjetunió 1970-re már erősen megközelíti az Egyesült Államok *villamosenergia-termelésének* szintjét, s 1980-ban mintegy kétszeresét termeli az USA előreláthatólag 1400—1500 milliárd kilowattórát kitevő villamosenergia-termelésének. Az *acéltermelés* tekintetében a Szovjetunió már 1960 és 1970 között utoléri és túlszárnyalja az Egyesült Államokat. Az *olajtermelés* terén, amennyiben a fejlődés a szocialista országokban nem gyorsul meg, a vezető tőkésországok növekvő szükségleteit és a tőkésvilág olajtermelésének várható alakulását tekintve országaink 1980-ban még mindig csak 50 százalékát termelik a tőkésvilág olajtermelésének, ugyanakkor a Szovjetunió 1970 és 1980 között jelentősen túlszárnyalja majd az Egyesült Államokat. A szocialista országok várható fejlődésével kapcsolatos számok azonban a Szovjetunió kivételével az elmúlt évtized tényadataira épülnek. Nyilvánvaló, hogy új lelőhelyek feltárásával vagy a jelenlegiek jobb kihasználásával a szocialista országokban a termelés ugrásszerűen megnőhet.

A táblázatban szereplő cikkek *egy főre jutó termelése* tekintetében — a ma rendelkezésre álló adatszámítások szerint — a szocialista világrendszer államai egészében véve egyes esetekben túlszárnyalják (villamos energia), más cikkekből elérik vagy erősen megközelítik a legfejlettebb tőkésországok szintjét.

Az említett adatokkal összefüggésben két kérdést szükségesnek tartunk hangsúlyozni: az egyik az, hogy itt természetesen csak tendenciák felvázolásáról lehet szó, hiszen a Szovjetunió kivételével — amelynél a 20 éves program számszerű célkitűzéseket tartalmaz — a többi szocialista országra vonatkozó távlati tervek még nem tekinthetők elég konkrétaknak. Különösen áll ez a szocialista világrendszer ázsiai államaira. A tőkésországok termelésének várható alakulásában pedig még több a bizonytalansági tényező. Ez vonatkozik a fejlett és a gazdaságilag elmaradott tőkésországokra egyaránt. Célszerűnek látszanék több variáció kidolgozása (hiszen csak az Egyesült Államokat illetően legalább 3 egymástól és az elmúlt évek tapasztalataitól jelentős mértékben eltérő prognózis van forgalomban). Véleményünk szerint azonban az elmúlt évtized fejlődésének tapasztalatai leginkább az előbbi táblázatban szereplő sorszámokat igazolják.

A tőkésországok várható gazdasági fejlődését illetően az említettek mellett figyelembe kell venni azokat az elkeseredett erőfeszítéseket, amelyeket éppen a szocializmus előretörése következtében tesznek, vagy a jövőben tenni fognak kormányaik a gazdasági fejlődés meggyorsítására. Az eddigi tapasztalatok és a tőkés világgazdaság mai helyzete azt bizonyítják, hogy ha azokat a célokat, amelyeket például az OECD tűzött ki a szervezetben részt vevő országok elé, vagy az Egyesült Államok kormánya által kitűzött évi 4—4,5 százalékos fejlődési ütemet, nem is tudják elérni, ideiglenesen egyes országokban különböző állammonopolista, gazdasági intézkedésekkel fejlődésüket némileg meggyorsíthatják. De még ha sikerülne is megvalósítani például a Kennedy kormány vagy az OECD által kitűzött célokat, ez messze elmaradna a szocialista világ fejlődési ütemétől, s legfeljebb egy-két évvel tolhatja ki a „történelmi randevú” időpontját.

A másik kérdés, amelyet szükségesnek tartunk kiemelni, a szocialista országok távlati terveit ért burzsoá bírálatokkal kapcsolatos. Ezek egyik legújabb megfogalmazója Rolf Wagenführ professzor, az EGK statisztikai hivatalának vezérigazgatója. Az Európai Gazdasági Közösség várható gazdasági fejlődését elemezve Wagenführ professzor tagadni próbálta a Szovjetunió fölénybe kerülésének lehetőségét az Egyesült Államokkal vagy az Európai Gazdasági Közösség országaival szemben azon az alapon, hogy a várható fejlődést felvázoló számok csak „általában szénre, olajra, cementre, acélra, gyapotra és villamos energiára vonatkoznak”, s ezek a professzor véleménye szerint nem mutatják a gazdaság tényleges fejlettségét. „A gazdasági haladás — írja — éppen abban mutatkozik, hogy jobban kihasználják és nemesítik az anyagokat. Ez a nemesítési tényező azonban nem derül ki a tiszta termelési adatokból.” (Idézi: Die Welt. 1961. szeptember 23.)

Wagenführ professzor ezeket a megjegyzéseket még akkor tette, amikor még csak az SZKP új programtervezetét ismerhette, amely már jellegénél fogva sem tartalmazhat anyagkihasználási és egyéb minőségi mutatókat. A szovjet népgazdasági tervek mutatószám-rendszere azon-

ban bőven tartalmaz ilyen mutatókat, amiről nyilván Wagenführ professzor is tud, és így elstetett nyilatkozatának politikai indítékai elég világosak. Épp ezért elegendő, ha e helyütt csak néhány tényre hivatkozunk.

Ismeretes, hogy a húszéves program előirányzatai között szerepel az atom- és a hőenergia villamos energiává való közvetlen átalakításának feladata, ami az energiaberendezések hatékonysági mutatóinak nagyarányú növelését célozza. Nemcsak azok a célkitűzések ismertek, amelyek a rendkívül nagy nyomás, hőmérséklet és sebesség feltételei között felhasználható fémek és más anyagok szilárdságának és megbízhatóságának fokozására irányulnak, hanem ezek eddigi gyakorlati hasznosítása is, amit leginkább a szovjet űrhajózás világgraszoló sikerei mutatnak. Az anyagkihasználási mutatók várható javulására mutat egyébként az a tény is, hogy maga Hruscsov tett észrevételeket a szovjet húszéves program 250 milliós acéltermelési előirányzatával kapcsolatban, amely szerinte esetleg túl magasnak fog bizonyulni a helyettesítő anyagok gyártásának gyors növekedése, a fémek minőségének javulása és a kisebb acéligényességű gépkonstrukciók térhódítása következtében.

A szovjet húszéves program nemcsak a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek termelési és fogyasztási előirányzatait, hanem sok minőségi mutatót is tartalmaz, ami a XXII. kongresszus előadói beszédei és felszólalásai alapján ma már valószínűleg Wagenführ professzor előtt is nyilvánvaló. Ebből a szempontból csupán két előirányzatot szeretnénk kiemelni. Az egyik az, amely szerint húsz év alatt az ipari munka villamosenergia-ellátottsága* mintegy 8—9-szeresére növekszik, az ipari munka termelékenysége viszont csak 4—4,2-szeresére, tehát az előbbi kétszer olyan gyorsan nő, mint az utóbbi, és hozzájárul ahhoz, hogy az ipari termelés növekedésének mintegy háromnegyedét az ipari munka termelékenységének növelésével fedezzék. A másik tény, amit ki szeretnénk emelni az, hogy a húszéves program időszakában a termelő beruházásoknak mintegy felét fordítják csak új termelési objektumok építésére, a másik felét viszont a meglévő vállalatok műszaki rekonstrukciójára és bővítésére használják fel. Ez a beruházási politika biztosítja, hogy a Szovjetunióban húsz év alatt a termelési bázis teljes felújítása menjen végbe a legújabb technika alapján, és húsz év múlva a Szovjetunió rendelkezzen a legfiatalabb és egyben a legkorszerűbb termelő állóalappal.

Az elmondottak úgy gondoljuk szemléltetően mutatják, hogy a húszéves program időszakában nemcsak a termelés volumene tekintetében lesz gyors a fejlődés, hanem a munkaeszközök és a termelőeszközök egyéb elemei tekintetében is jelentős minőségi változások mennek végbe. Ezek a minőségi változások a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának szerves elemei, amit Wagenführ professzor elég nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyott.

Világos cáfolata Wagenführ állításainak egyébként a Szovjetunió és a többi szocialista ország eddigi gazdasági fejlődése is. Ezen belül elég csak a szocialista országok szerszámgépiparának fejlődésére utalni, amellyel az utóbbi időben bőven foglalkozott a burzsoá sajtó is.

* Számítások szerint az egy ipari munkásra jutó felhasznált villamos energia 1960-ban 10,4 ezer kWó volt, 1980-ban pedig 84—94,5 ezer kWó lesz.

A Szovjetunióban mintegy ezer fajta különböző szerszámgépet gyártanak jelentősebb mennyiségben, s ezek mellett évente több ezer speciális szerszámgéptípus készül. Különösen nagy jelentőségű az egész ipar szempontjából a precíziós szerszámgépek gyártásának fejlődése. A második világháború előtt 7 precíziós szerszámgépfajtát gyártottak a Szovjetunióban, s a szükségleteket főként behozatalból fedezték. Ma 115 típust állítanak elő, s ezek száma 1965-re 180-ra nő. Jelentősen megnőtt az automata szerszámgépek termelése is. Ma mintegy 300 fajta automata és félautomata fémmegmunkálógépet, s 600 egyéb automata szerszámgéptípust gyártanak. Számuk a hétéves terv végére 650-re, illetve 800-ra nő.

Jelentős eredményeket ért el a szerszámgépipar fejlesztésében a többi szocialista ország is. Csehszlovákia, amelynek szerszámgépgyártása, a műszaki színvonalat tekintve, a szocialista táboron belül igen magas, az egy főre jutó szerszámgép-termelésben világviszonylatban a 4. helyen áll, sőt egyes termelvények tekintetében az első. Termelése a nemzetközi gépipari választéknak mintegy 80 százalékára terjed ki. A fémmegmunkáló gépek exportját illetően Csehszlovákia világviszonylatban az 5. helyen áll. Románia is jelentős mennyiségben exportál esztergapadokat nyugati országokba is, s egyes angol és francia szaklapok véleménye szerint gyártmányai igen jónak bizonyultak. A svájci nagytőke ismert napilapja, a Neue Zürcher Zeitung a szocialista országok szerszámgépiparával foglalkozó cikkében külön is kiemelte a magyar szerszámgépipart, amelyről a következőket írja: „A magyar szerszámgépipar... a KGST keretében nagyobb precizitású gépek előállítására szakosította magát. A „Csepel” szerszámgépgyár például 0,003 mm-es pontossággal dolgozó marógépet konstruált. Az esztergomi gépgyár ugyancsak ragyogóan bevált marógépet állít elő. A gyár azt a feladatot kapta a KGST-től, hogy érje utol és szárnyalja túl a svájci gépipar precíziós szintjét. A Budapesti Szerszámgépgyár E-400-as esztergapadja nagydíjat nyert a brüsszeli világkiállításon és ma már 16 országba exportálják. 1960 első felében a Budapesti Fémáru- és Szerszámgépgyárban gördülő orsóvezérlésű másoló esztergapadok előállítását kezdték meg. Ezzel újabb fejlődési fokra emelkedett a szerszámgépiparban a programvezérlés: lehetővé vált a munkadarabnak mindhárom dimenzióban való fokozatmentes előretolása. A gép 3,6 tonnás súlya hasonló típusú nyugati gépekhez viszonyítva rendkívül alacsony. Ez a példa, valamint az M500-as félautomata másoló eszterga bizonyítják, hogy a keleti szerszámgépiparnak sikerült megoldania a súly problémáját.”

A szocialista országok szerszámgépiparának gyors fejlődése jogos nyugtalansággal tölti el a tőkésországok szakembereit. Egyrészt attól félnek, hogy a szerszámgépipar eredményei serkentő hatással lesznek majd a többi iparág fejlődésére is, és ezzel meggyorsítják a szocialista országok előretörését a két rendszer gazdasági versenyében. Másrészt viszont egyre nagyobb mértékben tartanak attól is, hogy ez a fejlődés, amely már ma is nagymértékben érezhető a szerszámgépek nemzetközi piacon, s megtörte a vezető imperialista országok monopolhelyzetét, a jövőben egyre jelentősebb következményekkel jár majd. Nem kis elkeseredéssel állapította meg a Neue Zürcher Zeitung idézett 1961. december 10-i számában megjelent cikk: „A Nyugat szerszámgépipara a pillanatnyilag fennálló kapacitások maximális kifejlesztése és kihasználása

esetében sem érheti többé utol a KGST-hez tartozó országok termelését... A szerszámgépipar vonatkozásában a Nyugat már évek óta elmarad a KGST mögött. Az ebben a tényben rejlő veszély nyilvánvaló.”

Külön kell foglalkozni a két rendszer versenyének egyik igen fontos területével: a mezőgazdaság várható fejlődésével a szocialista és a tőkésországokban.

A várható fejlődéssel kapcsolatban a szocialista világrendszer országai közül egyedül a Szovjetunióra vonatkozóan állnak a 20 éves fejlesztési tervekkel kapcsolatban részletezett adatok rendelkezésre. A pártprogram a következőképpen határozza meg a mezőgazdaság előtt álló feladatokat: „A mezőgazdaság termelését 10 év alatt hozzávetőlegesen két és félszeresére, 20 év alatt pedig három és félszeresére kell növelni.” „A mezőgazdaságban a munka termelékenysége 10 év alatt legalább két és félszeresére, 20 év alatt pedig 5—6-szorosára emelkedik.”*

Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdaság termelésének évi átlagos növekedési üteme az első 10 évben 9,6 százalék lesz, vagyis magasabb, mint az 1954—1959 közötti 7 százalékos növekedési ütem és majdnem eléri az ipar évi átlagos növekedési ütemét. Ezzel szemben az 1971—1980 közti időszakban a mezőgazdasági termelés évi átlagos növekedése csak 3,4 százalék körül fog mozogni. A terv megvalósulása nyomán a Szovjetunióban már a következő évtizedben biztosítják majd a lakosság élelmiszerekkel való bőséges ellátását. A kommunizmus által feltételezett teljes élelmiszerbőség és választék eléréséhez a második évtizedben már elegendő lesz a 3,4 százalékos évi növekedés is. A mezőgazdasági termelés bizonyos fejlettségi fokán már a lakosság növekedését csekély mértékben meghaladó termelésnövekedés normálisnak tekinthető, hisz a mezőgazdasági termékek nagy részét élelmiszerek alkotják, amelyek iránt az igények viszonylag könnyen telítődnek.

A mezőgazdasági teljes termelésre vonatkozó adatok azonban még nem adják a fejlődés teljes képét, hiszen lényegesen módosul a mezőgazdasági termelés szerkezete is. Ez a szerkezetváltozás jól kiolvasható a következő táblázatból:

A főbb mezőgazdasági termékek tervezett termelése a Szovjetunióban
1960—1980 között

Termék	Mérték	1960	1980	Növekedés
Szemestermény	(milliárd pud)	8,2	18—19	2,2—2,3-szoros
Hús	(millió tonna)	8,7	30—32	3,4—3,6-szoros
Tej	(millió tonna)	61,7	170—180	2,7—2,9-szeres
Baromfi	(milliárd db)	27,4	110—116	4 —4,2-szeres
Bőr	(1000 tonna)	357,0	1045—1150	2,9—3,2-szeres
Gyapot	(millió tonna)	4,3	10—11	2,3—2,5-szeres
Cukorrépa	(millió tonna)	57,7	98—108	1,6—1,7-szeres
Burgonya	(millió tonna)	84,4	156	1,8-szeres
Zöldség és dinnye	(millió tonna)	19,2	55	2,9-szeres
Szőlő és gyümölcs	(millió tonna)	4,9	51	10,4-szeres

Hruscsov elvtárs előadói beszéde az SZKP programjáról.
(A kommunizmus építőinek kongresszusa. Kossuth, 1961. 193. l.)

* Az SZKP programja. (A kommunizmus építőinek kongresszusa. Kossuth, 1961. 423—424. l.)

Az előirányzott célkitűzések megvalósítása nemcsak a mezőgazdaságtól, hanem a népgazdaság más ágaitól is igen nagy erőfeszítéseket követel. „A termelés jelenlegi színvonalának eléréseért 40 évig harcoltunk — mondotta Hruscsov az SZKP KB plénumán —. Most 2—3-szor annyit kell tennünk, mégpedig nem 40, hanem mindössze néhány esztendő alatt.” (Pravda. 1962. március 6.)

Egyik döntő feltétel a termelékenység gyors emelése, hiszen a lemaradás itt a legnagyobb.

A munka termelékenységének a mezőgazdaságban mindkét évtizedben gyorsan kell növekedni. 1961—1970-ig a termelékenység évi átlagos növekedési ütemének körülbelül 9,6 százaléknak kell lennie, ami azt jelenti, hogy a termelés növekedését teljes egészében a termelékenység emelkedése fogja fedezni. 1971—1980-ban a termelékenység évi növekedése 7,2—9,2 százalék között fog mozogni, vagyis körülbelül 2,5-szeresen múlja felül a termelés növekedését. A termelés és termelékenység ilyen nagyarányú növelésének alapja a mezőgazdasági munka további gépesítése, az automatikus eszközök felhasználása, a mezőgazdaság gyors villamosítása, a műtrágya-felhasználás fokozása, a növényi és állati kártevők leküzdését szolgáló vegyszerek alkalmazásának fokozása, a vetés-szerkezet megváltoztatása a magas hozamú növények javára stb. E feladatok megoldásának fontos feltétele a mezőgazdaság irányításának, a mezőgazdasági munka megszervezésének javítása is. Ezek közül a Szovjetunió a termelés és a termelékenység növelésének olyan tartalékaival is rendelkezik (a mezőgazdasági munka irányításának és megszervezésének javítása, a dolgozók anyagi érdekeltségének fokozása, a vetés-szerkezet megváltoztatása, a területi specializáció stb.), amelyek viszonylag nem nagy beruházásokat igényelnek.

E feladatok megoldásával a Szovjetunió messze maga mögött hagyja a mezőgazdaság vonatkozásában is az Egyesült Államokat és a mezőgazdaságilag fejlett nyugat-európai országokat.

Az elkövetkezendő két évtizedben természetesen a többi szocialista országban is a mezőgazdaság nagyarányú fellendülésével számolhatunk. A szocialista nagyüzemi gazdaságok megerősödésével egyre inkább hatni kezdenek az ebből fakadó előnyök, a mezőgazdaság gépesítése, a műtrágya-felhasználás fokozása, a fejlett agrotechnikai eljárások alkalmazása stb. következtében. Hasonló kedvező hatást gyakorol a mezőgazdaság fejlődésére a szocialista országok közötti együttműködés és segítségnyújtás fokozódása is.

Mindezek eredményeként a mezőgazdasági termékek előállításának a szocialista és a tőkésországok közötti megoszlásában az elkövetkező években és évtizedekben nagymértékű eltolódások mennek majd végbe a szocialista országok javára. Ennek alapja az, hogy a szocialista országok mezőgazdasága továbbra is lényegesen gyorsabban fejlődik majd, mint a tőkésországoké. Ezt még a kérdéssel foglalkozó burzsoá prognózisok is elismerik. Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága az „Európai mezőgazdaság 1965-ben” című tanulmánya prognózist ad 1965-ig az európai tőkésországok mezőgazdaságának fejlődéséről, és ennek a prognózisnak, valamint az európai szocialista országok terveinek alapján felvázolja az európai mezőgazdaság képét 1965-ben. E becslés szerint 1965-re 1954—58 átlagában a mezőgazdasági termelés évi átlagos növekedése

a Szovjetunióban 8,0, a KGST-országokban (a Szovjetuniót kivéve) 5,5 százalék, az európai tőkésországokban pedig 2,25 százalék lesz.

A legfejlettebb európai tőkésországok mezőgazdasági termelésének évi átlagos növekedése az említett tanulmány szerint nem lesz nagyobb a 2 százaléknál. Észak-Amerika mezőgazdasági termelésének évi átlagos növekedése minden valószínűség szerint nem haladhatja meg az 1,7—1,8 százalékot. Így a fejlett mezőgazdaságú Észak-Amerikához viszonyítva is jelentősen előretörnek a szocialista országok.

A két rendszer versenyének forradalmi jelentősége

Lenin azt mondta, hogy 1917-től kezdve egyetlen világpolitikai jelenséget sem lehet helyesen értékelni, ha Szovjet-Oroszországot nem veszik figyelembe. Még kevésbé értékelhetjük helyesen a jelenségeket ma a szocialista világrendszer létezésének figyelembevétel nélkül. Korunkban a világ fejlődését a két szembenálló társadalmi rendszer, a szocialista és a kapitalista rendszer harcának és versengésének menete, s ennek a versenynek eredményei határozzák meg.

A szocialista világrendszer országainak előretörése nyomán, a két rendszer versenyében, napjainkban valósul meg Lenin jóslata annak a korszaknak a beköszöntéséről, amikor a szocializmus olyan erőssé válik, „amely képes döntően befolyásolni az egész világpolitikát”. (Lenin Művei. 31. köt. 126. l. Szikra. 1951.)

A szocialista tábor megerősödése, gazdaságának óriási méreteket öltött fellendülése, a kommunizmus építése, a szocializmus előretörése a békés gazdasági versenyben a kapitalizmussal szemben a legmagasabb életszínvonal megteremtésének jelszavával: *hatalmas, forradalmi jelentőségű folyamat, döntő hozzájárulás a tőkés rendszer ellen folyó osztályharc*hoz.

A marxisták jól tudják, hogy a szocialista forradalom nem „export-cikk”. Ez a forradalom csak az illető országban végbemenő bonyolult belső gazdasági és társadalmi folyamatok eredményeképpen valósítható meg. E harc egyik legfontosabb előfeltétele a dolgozó tömegek elégedetlensége a kapitalista rendszerrel. Nyilvánvaló azonban az is, hogy az ösztönös elégedetlenségből még nem születik szocialista forradalom. A történelemben több példa van arra, hogy az ilyen elégedetlenség helytelen útra terelődött, a dolgozók ellenségeinek reakciós céljait szolgálta.

Ahhoz, hogy a szocialista forradalom megvalósuljon, a kapitalizmus ösztönös ellenségeinek — legalábbis jelentős részüknek — a szocializmus tudatos híveivé kell válniuk. A marxisták már régen felismerték ezt az igazságot. Ezért tulajdonítanak olyan nagy jelentőséget a szocialista tudat bevitelének a munkásmozgalomba. Ezt a munkát hosszú évtizedeken keresztül megnehezítette az a körülmény, hogy a dolgozó tömegek csak elméleti érvek alapján tudtak véleményyt formálni a szocialista rendszer előnyeiről. Ezekkel az érvekkel nem volt könnyű meggyőzni és felvilágosítani a dolgozók nagy tömegeit, akiket ráadásul a burzsoázia mesterségesen is igyekezett sötétségben és tudatlanságban tartani. Miután a szocialista forradalom győzelemre jutott a Szovjetunióban, majd más országokban, az elméleti érveket a gyakorlat újabb és újabb érvekkel egészítette ki.

A szocialista országok példájának hatása azonban sokáig nem érvényesülhetett teljes erővel. A történelem úgy alakult, hogy elsőnek általában olyan országok léptek a szocializmus útjára, amelyek közepes, vagy éppen gyengén fejlett gazdasággal rendelkeztek. Ezt még tetézte az is, hogy ezek az országok háborúkban súlyos károkat szenvedtek.

Most érkezett el a szocialista világrendszer fejlődésének abba a szakaszába, amikor a Szovjetunióban folyó kommunista építés s a többi szocialista ország gyors gazdasági fejlődésének eredményeként két évtizeden belül fő vonalaiban megvalósul majd a Lenin által kitűzött történelmi feladat. Ez nemcsak ragyogó perspektívát, hanem lelkesítő harci programot is ad az egész nemzetközi kommunista mozgalomnak.

A nemzetközi munkásmozgalom igen nagyra értékeli a szocialista országokban folyó építő munka forradalmi jelentőségét. „... mi úgy véljük — jelentette ki például Luigi Longo elvtárs, az Olasz Kommunista Párt főtitkárhelyettese a Központi Bizottság ülésén —, hogy a szocialista tábor fejlődése számára legelőnyösebb a szovjet politika, amelyet úgy nevezhetnénk: »az Egyesült Államok és a kapitalista világ kihívása«; ez a jelenlegi történelmi szakaszban döntő hatással lehet a kapitalista és a szocialista világ alapvető ellentétére, minthogy kedvez a gyarmati népek antikolonialista és antiimperialista beállítottságának, s ugyanakkor megfelel a kapitalista világ technikai szempontból legmagasabb fokon álló népei törekvéseinek is; így meggyorsítja mindannyiuk előrehaladását a szocializmus felé... Ráadásul, a termelékenység, a technika és az ipar tekintetében gyors ütemben fejlődő Szovjetunió új erőt és új lökést ad az egész szocialista tábor és az egyes szocialista országok fejlődéséhez.” (Drapeau Rouge. 1962. január 9.)

A kommunizmus építésének, a szocializmus történelmi győzelmének forradalmasító hatását látják a burzsoázia vezető körei is, s aggódnak a kapitalizmus sorsáért.

Kennedy, az Egyesült Államok elnöke 1961 decemberében az Amerikai Gyáriparosok Szövetsége évi közgyűlésén tartott beszédében kénytelen volt elismerni: „a kommunista tömb hatalmas gazdasági erővé vált, amely bizonyos tekintetben már felülmúlta Nyugat-Európát és utoléri az Egyesült Államokat”.

David Rockefeller, a Chase Manhattan Bank elnöke pedig egyik közelmúltban tartott előadásában elkeseredett hangon jelentette ki: „A kommunista nemzetek, különösen a Szovjetunió és Kína rendkívül gyorsan fejlődnek... A Szovjetunió fejlett ipari hatalommá vált, s bebizonyította, hogy mestere a leghaladóbb technikának olyan területeken, mint az atomfegyverek, a rakéták és az űrhajózás... A kommunizmus nagy stratégiai céljait Hruscsov húsz évre szóló programja fejtette ki a közelmúltban. Felhívásuk a népekhez... egyszerű és közvetlen, s nem szabad figyelmen kívül hagyni. Gyors gazdasági és kulturális fejlődést ígértek, amely az elmaradott országokat ipari nemzetekké változtatja, s egy nemzedék életében kiemeli a népeket a sötétségből... A kiáltvány kifejezi a szovjet vezetés céljait és bizalmukat, hogy rendszerük kiterjed az egész világra... Mi a Nyugat válasza Hruscsov kiáltványára? Mit tudnak az üzlet vezetői szembe állítani ezzel a kihívással? Ez nehéz feladat.” (Chase Manhattan Bank, 1961. december.)

Kétségtelen, hogy a szocializmus döntő gazdasági előretörése ma még szinte felbecsülhetetlen hatással lesz majd a világfejlődésre.

Ez a hatás nem korlátozódik egy-egy országra, földrészre, a gazdasági vagy a politikai élet egyik-másik területére. Átfogó, a világ minden zugába eljutó, s az emberiség életének, alkotó tevékenységének minden területére kiterjedő hatóerőkről van szó.

Kihat majd a nemzetközi kapcsolatok alakulására, s még a szocializmus világméretű győzelme előtt lehetővé teszi a háborúk végleges kiküszöbölését az emberiség életéből.

Meggyorsítja a szocialista forradalom erőinek fejlődését a vezető tőkésországokban, hiszen amellet, amit a kommunizmus nyújtani fog, eltörpülnek a kapitalizmusban elérhető, kiharcolható engedmények, s a szocialista demokrácia felsőbbrendűsége mind kézzelfoghatóbban bizonyosodik majd be politikai téren az embertelen tőkés rendszerrel szemben. A tőkés rendszer egyszerűen elveszti értelmét a dolgozók politikailag legelmaradottabb rétegei szemében is, azok szemében is, akik ma még a burzsoázia, a reformizmus politikai és ideológiai befolyása alatt állnak.

A szocializmus győzelme gazdasági téren döntő hatással lesz a gyengén fejlett, volt gyarmati, függő országokra is. Számukra minden konkrét támogatásnál, amelyet növekvő mértékben kaphatnak majd a gazdaságilag jelentősen megerősödött szocialista világtól (s melynek hatását egyáltalán nem kívánjuk lebecsülni), nagyobb jelentőségű az a példa, amelyet a szocializmus nyújt számukra. Az a tény, hogy 1980-ra az az ország, amely maga is elmaradott és kizsákmányolt volt, többet termel majd, mint ma az egész tőkésvilág, mindennél világosabban mutatja meg számukra, hogy milyen utat kell követniük.

Joggal írta Kingsley Martin, angol munkáspárti újságíró a *New Statesman* című hetilapban:

„A kommunisták felhívása az ázsiai országokhoz így hangzik: egy nemzedékkel ezelőtt mi is szegény és kizsákmányolt parasztok országa voltunk, a szükséges gépeket és műszaki tudást Amerikától vásároltuk. De mihelyt módunk volt rá, azonnal megszabadultunk tőlük, és ma műszakilag egyenrangúak vagyunk az amerikaiakkal. Mi nem kínálunk nektek pénz- és éleleminjekciókat, mert azokat gyorsan felhasználjátok és ugyanolyan szegények maradtok, mint voltatok. Segítséget kínálunk, hogy országotok függetlenné és öntudatosná válhassék... A segítséget olyan olcsón adjuk, hogy megerősödjete s végső fokon saját erőfeszítéseitek révén gazdagodjatok meg.” (*New Statesman*, 1960. július 2.)

Az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy milyen hatalmas felelősség hárul a szocialista világrendszer országaira a szocializmus további győzelméért, a béke biztosításáért folytatott harcban, s hogy a szocializmus útján haladó országok sikereikkel, helyes politikájukkal jelentős mértékben meggyorsíthatják a világ fejlődését.

A vertikálisan kapcsolódó ipari és építőipari tevékenység összehangolásáról

I.

Népgazdaságunk fontos szervezeti problémája a termelési folyamat egymást követő lépcsőfokait képező termelővállalatok tevékenységének összehangolása. Ez a kérdés ma a gazdasági irányítás egyéb problémáival együtt előtérbe került.

A mi körülményeink között a termelési folyamat egy-egy láncszemét képviselő termelőegységeket szocialista vállalatokká szervezik. A vállalatok termelésének, valamint a társadalmi termelési folyamatba való beilleszkedésüknek irányítása szocialista viszonyok között döntően a vállalatot irányító központi szerveknek a feladata.

A vállalatra persze nemcsak az irányító szervek hatnak. Az irányító szervek utasításain, illetve az általuk működtetett befolyásoló, ösztönző tényezőkön kívül erős hatást gyakorolnak még a vállalatokra 1. a szállítói-megrendelői kapcsolatok; 2. a vállalati kollektívától érkező hatások is. Ez alkalommal azonban csak az irányító szervek részéről kiinduló hatásokkal foglalkozom.

Az irányító szervek utasításai és az ösztönző rendszerek

Problémát itt főleg az okoz, hogy a hatósági előírások, illetve az ösztönzés alapjául szolgáló feltételek sokszor formálisan is teljesíthetők annak következtében, hogy az irányító szerv a végrehajtás részletei tekintetében sem a feladat pontos megjelölésére, sem a teljesítés hatásos ellenőrzésére nem képes.

Témánk — a termelési folyamat szervezése — szempontjából ez azt jelenti: fennáll a veszélye annak, hogy a központi vezetés feladataik megszabásával nemcsak összekapcsolja az elkülönült termelési fázisokat, de egyben függetleníti is őket egymástól, miközben alkalmat ad a feladatok részbeni megkerülésére.

Ennek megnyilvánulási formái azok a jól ismert és sokat ostromozott esetek, amikor a vállalatok elhanyagolják a gyártási nehézséget okozó, több munkával járó minőségi, illetve választéki igények kielégítését és előnyben részesítik azokat a termékeket, amelyek szállításával a központilag megfigyelt és számonkért termelési mutatók könnyen teljesíthetők.

Itt nemcsak arról van szó, hogy a vállalatok a felhasználók igényeit választék, minőség stb. tekintetében *egy-egy konkrét esetben* nem elégítik ki. Sok példa bizonyítja, hogy amikor a vállalatok objektív nehézségekre hivatkozva, tartósan a felhasználóknak meg nem felelő termékeket szállítanak, akkor ezt legtöbbször azért teszik, mert korábbi műszaki fejlesztési és beruházási tevékenységük során hátrányban részesítették ezeket a problémákat és erőfeszítéseiket azokra a feladatokra összpontosították, amelyeket számukra konkrétan előírtak, illetve amelyek az ő munkájukat könnyítik meg a számontartott feladatok (menyiség, termelékenység) megvalósításához.

A központi vezetés ez idő szerint ágazati rendszerben (minisztériumokon és iparigazgatóságokon keresztül) irányítja a vállalatokat. Az iparigazgatóságok alá lényegében a termelés egy-egy fázisához vagy annak egy részéhez tartozó vállalatokat rendelik. Az *irányítás szervezete tehát horizontális, ágazati jellegű*. Általában más iparigazgatóság irányítja az adott terméket *gyártó*, és más az azt *felhasználó* vállalatot. A felhasználó vállalatok problémái — a jelenlegi szervezeti és irányítási feltételek mellett — kívül esnek az irányító iparigazgatóságok látókörén (legfeljebb panaszként jutnak el a szállítókat irányító szervekhez).

Ennek megfelelően a tervezési feladat kiszabásának és számonkérésének egész mechanizmusában a tulajdonképpeni célt (a szükséges termékek rendelkezésre bocsátását) kifejezésre juttatni tudó felhasználó a háttérbe szorul.

A tervezési és számonkérési rendszer így nem is lehet hatásos. Ezt az is mutatja, hogy sok vállalat a tervelőírások ellepére is megtagadja a megrendelők (illetve egy részük) igényeinek teljesítését, s nem köt szállítási szerződést. Számos példa bizonyítja, hogy a vállalatok sokszor nem kötnek szállítási szerződést a jóváhagyott mennyiségre és hogy javarészt a termelési tervben előírtnál későbbi határidőket vállalnak.

Ezt azért tehetik, mert sok helyütt hiányzik a jóváhagyott tervek és a felhasználók által igényelt szállítások egyeztetése. A termelési terveket még mindig csak részben alakítják ki konkrét szükségletek alapján. A vállalatok akkor is kapnak tervszámot, ha a jóváhagyó szervek egyáltalában nem is ismerik a termékre vonatkozó szükségleteket. A tervezés ez esetben az úgynevezett bázisszámok alapján történik, ami két szempontból is zavarok forrása lehet. Egyrészt lehetséges, hogy a termelés már a bázisidőszakban sem volt összhangban a szükségletekkel, másrészt a bázisszámok gyakran a részletek tekintetében sem vehetők alapul a tervidőszak feladatainak megállapításához.

Tervezési, feladat kiszabási és számonkérési rendszerünk fenti problémái *a központi irányítás olyan gyengeségeire utalnak*, amelyeknek legfőbb oka szerintem a centrális irányítás meglévő szervezési rendszerében és alkalmazott módszereiben keresendő.

Az iparigazgatósági rendszerben érvényesülő centrális irányítás ugyanis éppen horizontális jellege következtében nem tudja érvényre juttatni a következő termelési fázisoknak, a felhasználóknak, tehát a társadalmi termelésnek az érdekeit. A tervezés stádiumában az iparigazgatóság sokszor sem a felhasználókat, sem az igényelt választékot, sőt néha még az igények mennyiségét sem ismeri.

Ezen felül, az ágazati alapon szervezett iparigazgatóságok sokszor nem is nagyon törekszenek arra, hogy az irányításuk alá tartozó vállalatokat rábíriák a más szervek irányítása alá tartozó vállalatok szükségleteire kielégítésére.

Az iparigazgatóságok gyakran vállalnak közösséget a vezetésük alá tartozó vállalatokkal olyankor is, amikor azok kárt okoztak késedelmes, elégtelen vagy nem megfelelő minőségű szállítmányaikkal a továbbfeldolgozó vállalatoknak. Ezt annál is inkább megtehetik, mert kirívó esettől eltekintve az iparigazgatóságok munkáját is a globális mutatók teljesítése alapján értékelik, és elsikkad az iparágak által végzett munkának a sokszor nem is tervezett részletek (választék, minőség, határidő) tekintetében való értékelése. Ezek többnyire csak mint objektív nehézségek szerepelnek a beszámolóokban, de nem a szállító, hanem az átvevő indokolásában. Az esetek zömében nincs is az ügynek folytatása.

Összefoglalva: az egyes termelőegységek által végzett munka, amely a munkamegosztás és a specializáció következtében csak egy-egy állomása, fázisa az egész termelőfolyamatnak, a *szakmai jellegű, tehát horizontális szervezésű centrális irányítás* folytán az *összfolyamat szempontjából* nincsen vezetve és ellenőrizve. Ennek következtében a termelés minden állomásánál kisebb-nagyobb zökkenők lépnek fel, amelyek nagymértékben csökkentik az egész termelőfolyamat hatékonyságát.

Az egymást követő termelési fázisok egymástól való függőségének növelése; a vertikális és horizontális irányítás kombinációja

A termelés csak akkor lehet zavartalan, ha a termelés és a szükségletek a termelési folyamat minden fázisában összhangban vannak pontosabban, ha a termelési lehetőség legalább akkora vagy nagyobb, mint a szükségletek, vagyis nincsenek szűk keresztmetszetek a társadalmi termelés folyamatában. Ez szükséges, de nem elégséges feltétele a termelés egyensúlyának. A termelés egyensúlya feltételezi azt is, hogy minden egyes termelőegység a teljes társadalmi termelési folyamattal *szoros összhangban* működjék. Az összefolyamat érdekeit pedig a soron következő fázis, a termelt termék (féltermék) felhasználója képviseli, ő a „*társadalmi átvevő*”. Ebben a szerepében megfelelő súllyal kell bírnia a szállítóval szemben, amely elsősorban a maga szállítói érdekeit reprezentálja és mint ilyen, hajlik a munka hanyagabb felfogására. Csak akkor valósulhat meg a termelés egyensúlya részleteiben is, ha a vevő mint a társadalom érdekeinek szószólója, ebben az értelemben rendszeresen érvényesítheti is ezeket az érdekeket.

Helyre kell tehát állítani a megrendelő „tekintélyét”, vagyis bizonyos vonatkozásban — a társadalmi termelés érdekeinek megfelelően — alá kell rendelni a szállító vállalatot a megrendelő vállalatnak.

Mindezt szem előtt tartva, alapos elemzés után *három megoldási lehetőség* kínálkozik.

1. A termelőegységek (vállalatok) által végzett részfolyamatoknak az egész folyamat alá való rendelése teljesen megoldható abban az esetben, ha az egymásután következő termelési fázisokat képező vállalatokat egyetlen vállalat alá szervezzük. Ilyen hatalmas vertikális vállalatoknál is lehetnek ugyan zökkenők belső szervezeti okokból, de az egész tevé-

kenység végső eredményében érdekelt vállalatvezetés a korábbi — önálló vállalatok érdekellentételeitől terhes — helyzethez képest összehasonlíthatatlanul kedvezőbb lehetőségekkel rendelkezik e zökkenők elhárítására.

Ez a megoldás sok esetben bizonyára jól alkalmazható, különösen ha korábban indokolatlanul szakították szét a termelőfolyamatot és hoztak létre a termelés egy-egy részfolyamatára önálló vállalatokat. Különösen akkor indokolt az ilyen összeolvasztás, ha az egyesítendő vállalatok csak egymásnak szállítanak.

Ilyen helyzet azonban csak nagyon ritkán fordul elő. Az esetek többségében a munkamegosztás és a specializáció mai fokán az egyes termelőegységek sok másikkal vannak szállítási kapcsolatban. A sokfelé szállító vállalatoknál csak akkor jöhet szóba a függőség megteremtésére a vertikális szervezés, ha a felhasználók valamelyike gyártmányainak zömét igénybe veszi.

Ez esetben azonban az összeolvasztott vállalatot *kívüli* felhasználók továbbra is hátrányos helyzetben maradnának, amennyiben a kiszállító vertikális részleg elsősorban a belső vállalati érdekeket szolgálná, illetve a későbbiekben nem szívesen fejlesztenék más vállalatok szükségleteinek kielégítésére. A kívülálló felhasználók tehát még a korábrinál is rosszabb feltételek közé jutnának.

Ez azonban a dolognak csupán az egyik oldala. A fenti összefüggésben egyaránt meg kell vizsgálni a meglévő horizontális vállalati és irányítási szervezetnek, illetőleg a vertikális szervezetnek mind az előnyeit, mind pedig a vele járó hátrányokat.

A termelés fejlődése a specializáció és a munkamegosztás továbbhaladását eredményezi. A munkamegosztás és a specializáció a termelés fejlettségének egyik legfontosabb fokmérője. Ennek alapján sokszorozódott meg a termelékenység, s lett hatalmassá az ipar és az építőipar. A termelőfázisok állandó szétválása, új és új termelőegységek létrejötte, vállalatokká szerveződése napjainkban is tovább folyik és jellemzője a termelés fejlődésének.

Az egynemű homogén vállalatok műszaki-gazdasági továbbfejlődését kétségkívül nagyban segíti a *horizontális* (szakmai, iparági igazgatási) rendszer. Az ilyen rendszerben az egyes termelési fázisok vannak az irányítás központjában, és ez a műszaki fejlődés szempontjából sok előnnyel jár. A műszaki vívmányok általánosítását, a folyamatok gépesítését, tökéletesebb gépek és mechanizmusok kialakítását, megfelelő színvonalú szakmai káderek kiképzését az iparági szervezet jelentős mértékben gyorsította.

Vertikális vállalatirányító szervezet esetén (például ha az egyébként különálló termelési fázisokat egy vállalat keretében egyesítik) egy-egy fázis műszaki-gazdasági fejlesztése korántsem lenne annyira szem előtt, mint jelenleg; ennek folytán előfordulhatna, hogy egyes vertikális részleggé alakult termelőegységek fejlődése megáll vagy lelassul. Ez arra mutat, hogy a termelési folyamat egységének helyreállítására, az egyes fázisok közötti zökkenők megszüntetésére törekedve csak kivételképpen lehet kiküszöbölni a szakmai horizontális vezetési rendszert, mert a vertikális szervezetről fakadó előnyt (a termelési folyamatosságának biztosítását, hatékonyságának emelését) részben eltüntetné az a hátrány, amely a szakmai centrális irányítás semlegesítéséből eredne.

2. A megrendelő tekintélyének helyreállítása, a szállító vállalatoknak bizonyos mértékig a felhasználó alá való rendelése azonban nemcsak szervezeti úton valósítható meg. Okvetlenül ilyen irányban hatna, ha az irányító szervek felhasználókra konkretizált kiszállítási feladatként határoznák meg a termelési feladatokat és a vállalatok munkájának elbírálásába a *felhasználókat is szervezeten bevonnák*.

A termelési feladat meghatározása és a termelés jelenlegi módon történő elosztása a tapasztalat szerint nem volt elegendő a termelési folyamat megfelelő hatékonyságú szervezéséhez. De ha a termelési feladat meghatározását és a termelés elosztását összeolvasztjuk, vagyis ha a kiszállítási feladatokat határozzuk meg, megnevezve azokat a termelőegységeket (vállalatokat, esetleg iparágakat), amelyek az előirányzott termeléssel rendelkeznek, akkor lényegesen megváltozik a helyzet, mert a feladatok teljesítésének ellenőrzésébe a felhasználók is szervesen bekapcsolhatók. Ez esetben a megrendelőnek nemcsak joga, de kötelessége is a választékra, minőségre stb. vonatkozó igényének érvényesítése, illetve az ezzel kapcsolatosan felmerült problémák bejelentése. E rendszerben a részletek tekintetében tulajdonképpen a felhasználók szabnak meg (és ellenőriznek a központi irányítás segédletével) a szállító vállalatok feladatait.

A címzett kiszállítási feladatok jóváhagyására természetesen csak a felhasználók igényeinek konkretizálása után kerülhetne sor. A számonkérés — ennek megfelelően — nem az irányító szervek által előzetesen jóváhagyott kiszállítási globál-keretekhez képest történő teljesítést vizsgálná, hanem a felhasználók által kitöltött keretekre, tehát a választékot, minőséget stb. is konkretizáló előirányzatok teljesítésére vonatkozhatna.* A kiszállítási feladatokat a fő felhasználó vállalatokra közvetlenül, a kisebb felhasználók esetében pedig ellátó vállalataikra összesítve lehetne kialakítani.

A konkrét szállítási kötelezettségek számbavételét és rögzítését nagyban megkönnyíti az a körülmény, hogy az egymáshoz kapcsolódó termelési fázisok termelési kapcsolatai viszonylag állandó jellegűek. Minden vállalat meghatározott vállalatok termelésének viszonylag állandó hányadára tart igényt. Ezt a részarányt általában csak a fejlődéssel kapcsolatos eltolódások változtatják.

A címzett szállítási feladatok meghatározása (a megrendelők által történő visszaigazolás alapján való konkretizálása útján) természetesen nem univerzális gyógyír; másrészt e módszer hatékonysága nagyrészt attól függ, hogy mennyire ösztönözzük, ellenőrizzük és mennyire kérjük számon a végrehajtást.

Az eddigiekben abból indultunk ki, hogy a megrendelő általában a társadalmi érdeket képviseli, ami alapján igaz is. De tisztában kell lenni azzal is, hogy a megrendelő mégsem mindig, nem minden körülmények között képviseli a társadalom érdekeit. A társadalom és a megrendelő érdekei annyiban esnek egybe, amennyiben a megrendelő érdekel a jó minőségben, annak megfelelő választékában, általában a szük-

* Lehetséges, hogy esetenként a ma érvényes rendszerben is megvalósíthatnák a fent vázolt számonkérést, de 1. ez nem következik a jelenlegi tervezési és beszámolási rendszerből; 2. a konkrét szállítási kötelezettségek teljesítése nincs kellően megfigyelve; 3. ha a kötelezettségek teljesítését megfelelően figyelemmel kísérik, akkor tulajdonképpen éppen a javasolt kiszállítási-feladat-jóváhagyáshoz, illetve számonkéréshez jutnánk el.

ségelethez igazodó termelésben, mert a rossz minőség, a nem kellő választék stb. nehezíti a munkáját.

De megnehezíti a munkáját, nagyobb feladatokat ró rá az is, ha például nem a már beidegződött régi anyagokat, félkész-gyártmányokat, gépeket stb. szállítják neki, hanem jobbat, tökéletesebbet, célszerűbbet — de végeredményben újat. A termelés valamely fázisában bevezetett újítás ugyanis általában a következő fázisban is vet fel problémákat. Az új szokatlansága és problémáinak ismeretlensége miatt a szállító vállalatnál alkalmazott s a szállított termékekben kifejeződő vívmány, újítás a megrendelő vállalatnál gyakran nemcsak a vezetők, de sokszor a munkások ellenállásába is ütközik. A szikraforgácsoló gépektől kezdve az üreges téglablokkokig sok példa ismeretes, amelyek mind azt jelzik, hogy a felhasználók idegenkednek a szállító vállalat által létrehozott új termékek alkalmazásától.

Ezért — amint azt a gyakorlat is mutatja — a technikai újítások bevezetésével kapcsolatban a felső vezetés beavatkozása nem korlátozható az új *létrehozásának helyére*, a beavatkozás az újnak a további fázisokban való alkalmazásakor is szükséges. Ebben az összefüggésben az új gyors terjedésének segítője már nem a felhasználó, hanem a szállító, az új létrehozója.

De e beavatkozás intézményesítésére éppen a kiszállításifeladatrendszer látszik alkalmasnak. Ha a következő fázisban az új alkalmazása központi beavatkozás nélkül nem valósítható meg, akkor éppen a (megrendelőkre is kötelező) kiszállítási feladatok jóváhagyása és számonkérése az egyik legkézenfekvőbb módja az új termékek alkalmazásának figyelemmel kísérésére, illetve előmozdítására.

3. Az előbbieken az egymásután következő termelési fázisok közötti függőség szükséges mértékű növelésének két útját vizsgáljuk. Célszerűnek ítéltük a vertikális vállalatok létrehozását egyes esetekben, de általánosságban a beszámolási rendszer lényeges megváltoztatását: a felhasználó bevonásával kialakítandó és ellenőrizendő kiszállítási feladatok előírását javasoltuk. Emellett (a vertikális vállalati szervezet helyett) javaslatot teszünk egy az ágazati irányítást kiegészítő *vertikális rendszerű központi irányítás* bevezetésére.

Mint már említettem, meglévő centrális irányítási rendszerünk szervezete lényegében ágazati alapon áll; egy iparigazgatóság alá általában azonos termelési fázist képező vállalatok tartoznak; a párhuzamos termelési fázisok bizonyos köre, több iparigazgatóság együttesen alkot egy minisztériumot.

Tudomásunk szerint nincs egyetlen olyan állandó jellegű szerv sem, amelynek feladata a termelési folyamatok, a vertikálisan egymásután következő termelési fázisok kapcsolódásának szemmelkísérése, vezetése, ellenőrzése volna. Pedig ilyen szerv létesítése ma már parancsoló szükségesség.

Népgazdaságunkban kétségkívül nagyon sok és bonyolult termelő-folyamat van. A nyersanyagtermeléstől a végtermékekig nemcsak hosszú az út, hanem a termékcsoportok széles skálájának megfelelően sok párhuzamos útvonal is létezik. Ha azonban feltérképeznénk ezeket a párhuzamosan haladó folyamatokat és a továbbiakban állandósítanánk a viszonylag állandó vertikális kapcsolatokat (amelyeket csak a kiküszöbölhető és éppen a vertikális összehangolás hiánya miatt előforduló

tervszerűtlen profilozások, továbbá az azonos termékeket gyártó és felhasználó vállalatok előnyösebb partnerek keresésére irányuló próbálkozásai tesznek rövidéletűvé), akkor a folyamatot viszonylag egyszerű eszközökkel is nyomon lehetne követni.

A nyersanyagtermeléstől a termék végső formájának kialakításáig terjedő legfontosabb párhuzamos folyamatszakaszok nagyjából az iparágak közötti kapcsolatoknak felelnek meg, amelyek az ágazati kapcsolatok mérlege (annak e célra kialakított változatai) segítségével jól ábrázolhatók és figyelemmel kísérhetők. Ezek alapján végtermékcsoportonként meg lehetne szervezni a *vertikális irányítási központokat*.

Ezeknek az irányító szerveknek a feladata a termelési folyamat (és a fejlesztés) összehangolása lenne és az ehhez szükséges hatáskörrel kellene rendelkezniök. E vertikális irányító szervezeteknek feladataik ellátásához részt kellene kapniok egyrészt az általuk ellenőrzött termelési folyamatban részt vevő vállalatok operatív irányításában, másrészt a szóban forgó termelési terület fejlesztésében. A továbbra is szükséges iparági irányítást elsősorban a műszaki fejlesztési, káderfejlesztési, bérezési, iparági szintén mért gazdaságossági kérdésekre kellene összpontosítani. Így a vertikális és a szakmai centrális vezetés *kombinációja* valószínűleg megoldható.

A vertikális irányító szervek lennének hivatva a korábban javasolt címzett kiszállítási feladatok előírására, a szállítások termelési fázisonkénti figyelemmel kísérésére és a szállítók beszámoltatására.

II.

Az eddig vázolt összefüggések — némi helyi eltérésekkel — természetesen az építőanyagipar és az építőipar viszonylatában is fennállnak.

Más vállalatokhoz hasonlóan, az építőanyagipari vállalatok is azokat a feladatokat tekintik elsősorban fontosnak, amelyek teljesítésében anyagilag is érdekeltek, elsősorban a globális mutatók megvalósítását. Mivel a részletekre (a választékkal, a határidővel, s részben a minőséggel kapcsolatos kérdésekben) irányító szervüktől konkrét feladatot általában nem kapnak, a felhasználó építőipari vállalatokkal szemben sokszor érvényesítik saját — a feladatok hanyagabb felfogását jelző — érdekeit. Műszaki vonatkozásban ez gyakran a gyártmányfejlesztés elhanyagolásában, sőt esetenként még az építőanyagok minőségi romlását előidéző technológia alkalmazásában is megmutatkozik, ami természetesen nagyon hátrányos az építőipari termelési folyamat hatékonysága szempontjából.

Az építőanyagipari és az építőipari termelési kapcsolatok összehangolása szintén problémát jelent, annak ellenére, hogy a két ágazat felső szinten közös vezetés alatt áll (egy minisztérium irányítása alá tartozik). Sőt, ami az új tökéletesebb anyagok előállítását, illetve alkalmazását illeti, talán egyik más ágazatban sem olyan éles az ellentmondás, mint éppen ezen a területen.*

A problémák gyökere — a népgazdaság más területeihez hasonlóan — itt is az egyoldalú iparági, szakmai irányításban van.

* Például a korszerű üreges téglafajták (blokkok) nem fogynak eléggé, mert a felhasználó építőipari vállalatok inkább a hagyományos, normál méretű égetett téglát alkalmazzák.

Az építőanyaggyártástól a kész építmények létesítéséig terjedő termelési folyamat hatékony összehangolásához a fő termelési fázisok: az építőanyaggyártás, a tervezés és az építőipar közötti vertikális kapcsolatok tudatos szervezésére és irányítására van szükség. Ezzel kapcsolatban megkísérlem az előzőekben vázolt három javaslatnak az építőanyagipar-építőipar területére való *alkalmazását*.

A *vertikális függőség* érvényesítésére (az előző termelési fázisoknak a következő alá rendelésére) az építőanyagipar-építőipar területén sok esetben a *vállalati vertikális szervezet* létrehozása látszik indokoltnak. Ezzel kapcsolatban abból kell kiindulnunk, hogy az építőipari és az építőanyagipari vállalatok is jórészt helyi vállalatoknak számítanak.

Az *építőipari* vállalatoknál ez abból következik, hogy az ország minden nagyobb területegységén állandóan folynak építkezések; ezért általában területegységenként külön építőipari vállalatokat szerveznek. Az *építőanyagipari* vállalatok termékeivel pedig az a helyzet, hogy általában nem érdemes messzire szállítani őket, s így területegységenként kellett megfelelő szerkezeti építőanyag-termelési bázist kialakítani. Ennek következtében az építőanyagipari vállalatok zöme is helyi vagy körzeten belüli szükségletekre termel.

Az ország fontosabb területi központjai ma már saját tervezőintézetekkel rendelkeznek. A kiviteli tervezésnek a termelőüzemektől való túlzott önállósulása miatt ez a telepítés egyelőre nem hozta ugyan közelebb a tervezői tevékenységet az élethez (a kivitelező építőiparhoz); az eddig tett ilyen irányú lépések mégis arra utalnak, hogy a tervezés területi decentralizálása megoldható.

Ezért célszerűnek és lehetségesnek látszik területegységenként olyan komplex vertikális vállalatokat létesíteni, amelyeknél a három fő fázis: a tervezés, az építőanyaggyártás és a kivitelezés egyetlen vállalat keretébe tartozik, ahol tehát az építőipari vállalat saját maga végzi a tervezést és gyártja hozzá a legfontosabb szerkezeti építőanyagokat.

Külön kérdés, hogy mekkora legyen az a területegység, amelyen egy-egy ilyen kombinált vállalatot létre kellene hozni. Nem lehet szó olyan nagy területegységről, amely mellett az összehangolandó részletek már kívülnének a vertikális vállalat vezetőségének látókörén; de nem lehet olyan kicsi sem, amelyben már nem lenne lehetőség a munkamegosztás és a specializáció követelményeinek érvényesítésére az építési tevékenységet megelőző fázisokban.

A vertikális szervezet szükségességét az építőipari gyakorlat már eddig is felvetette. Tapasztalati tények bizonyítják, hogy az építőipari vállalatok még kedvező anyagellátottság esetén (például 1961-ben) is törekedtek saját vertikális szervezetük fejlesztésére. Sokszor még akkor is tesznek erőfeszítéseket erre, amikor külső vállalattól látszólag olcsóbban juthatnak a gyártani kívánt termékekhez. Az építőipari vállalatok ugyanis többre becsülik a saját maguk által gyártott, szükségletüknek megfelelő választékban, határidejre előállított termékeket, mint a bizonytalan választékú és határidejű külső szállítmányokat, még ha ez utóbbiak olcsóbbak is.

E törekvés magja tehát a termelési folyamatok összhangjának, illetve a megelőző termelési folyamatok szükségletekhez igazodó termelésének biztosítása. Az ez irányú érdek az építőiparban már most is nagyon erős, pedig ez idő szerint még túlnyomó részt hagyományos anyaggal

dolgozik. Az építőipar szerelési tevékenységgé válásával, s ezzel kapcsolatosan az előregyártás térhódításával azonban a jó összehangolás létkérdéssé válik.

Az előregyártott szerkezetek alkalmazása parancsolóan megköveteli az előregyártó, a tervező és a kész elemeket összeszerelő kivitelező messzemenő együttműködését. A termelés e fejlettségi fokán nemcsak szoros — szinte óragrafikon szerinti — termelésszervezés és együttműködés szükséges, de mindhárom fázis részletes összehangolása — *a fejlesztés tekintetében is. Az együttműködéssel és az együttfejlesztéssel* kapcsolatos igények csak a termelőfolyamatok „egybeolvasztásával” valósíthatók meg. A vertikális szervezet kialakítása az építőiparban a fejlődés szükségzerű követelménye és egyben komoly serkentője.

A vertikális szervezeti elv természetesen nem valósítható meg maradéktalanul, már csak azért sem, mert az építőanyagipari vállalatoknak a lakossági építkezéseket is el kell látniuk a szükséges építőanyaggal.

Ezenkívül, a nagy építkezéseket kivitelező vállalatok, valamint egyes speciális építőipari szervezetek nem szervezhetők területi elv szerint, így sok esetben a szükséges építőanyagok gyártására sem lehet vertikális szervezetest létrehozni. Másrészt a vertikális vállalatok nem gyárthatnak minden építőanyagot.

Ezért az építőanyagiparnak csak egy részét célszerű az építőipari vállalatok irányítása alá rendelni. Vertikális szervezetben ez idő szerint csak a falazati, födémszerkezeti anyagok és néhány egyéb szerkezeti építőanyag termelését látszik célszerűnek szervezni. Ezért a termelési folyamatban egymást követő „állomások” szükséges függőségét sok esetben célszerűbb a kiszállítási feladatok előírásával megvalósítani. Ilyen feladatok előírására van szükség olyankor is, amikor a vertikális szervezetbe olvasztott építőanyagipari üzemek vállalaton kívülre is szállítanak.

Az önálló építőanyagipari vállalatok termelési feladatait, valamint az önálló tervezőintézetek tevékenységét az igénybe vevő építőipari vállalatokra bontva kellene kialakítani, rögzíteni és jóváhagyni. A technikai megoldás a következő lehetne:

Első lépésben a kivitelező vállalatok távlati termelési előírászatuknak megfelelően kapacitáskeretet kapnának az érintett építőanyagipari vállalatoknál, valamint a tervezőintézeteknél. A keretet évenként (esetleg negyedévenként, de minden esetre akkor, amikor a megadott feladatokra még fel lehet készülni) konkrét rendelkezésekkel lehetne véglegesen rögzíteni. A megrendelésnek a termelési feladatot meghatározó jellemzőit a rendeléssel egyidejűleg a szállító vállalat felügyeleti szervének is be kellene jelenteni. Ha a rendelés teljesíthető, akkor ez a visszajelentés (a kapacitáskeret konkretizálása) képezné a vállalat részletes termelési előírászatát, amelynek teljesítéséről el kell számolnia. A számonkérés (beszámoltatás) alkalmával alapvetően szintén a felhasználó építőipari vállalatokra kellene támaszkodni.

A nem vertikálisan szervezett, általában nem helyi építőipari vállalatok vertikális kapcsolatainak szilárdítására harmadik javaslatunk is alkalmazható. E vállalatok irányítására vertikális irányító szervezet kellene létesíteni, amely mind az építőipari vállalatok, mind pedig a velük kapcsolatban álló anyagipari és tervezővállalatok irányításában közre-

működni, s emellett a szóban forgó területek harmonikus fejlesztéséről is gondoskodna. E vertikális irányító központ a szakmai irányítással párhuzamosan működhetne, s egyebek közt a javasolt címzett kiszállítási feladatok jóváhagyását, ellenőrzését végezné.*

III.

A felvetett javaslatok (vertikális szervezet; címzett kiszállítási feladatok előírása és számonkérése; vertikális irányító szervezet) mind a társadalmi termelés folyamatának jobb szervezésére és arra irányultak, hogy az önálló vállalatokká szervezett — a termelési folyamat egy-egy szakaszát képező — termelőegységek káros függetlenedési tendenciáit le tudjuk nyesegetni.

Mindezzel természetesen nem vonjuk kétségbe az eddigi fejlődés eredményeként létrejött termelőfázisok létjogosultságát; csupán azokat a zökkenőket szeretnénk kiküszöbölni, amelyek veszélyeztetik a munkamegosztás és a specializáció biztosította eredményeket.

Hangsúlyozzuk ugyanakkor, hogy a szervezet és az irányítási módszerek módosítása nem szabad, hogy hátráltassa a munkamegosztás és a specializáció továbbfejlődését.

Az építőanyagipar jelenlegi fejlődési fokán ennek a követelménynek legalábbis két vonatkozásban kell érvényt szerezni:

1. Az építőanyagipari üzemek vertikális alárendelése nem jelentheti a meglévő, zömükben kisméretű, elmaradt technikájú és szervezetszerű építőipari vállalatok vertikális részlegeivé való degradálásukat.

A szerkezeti elemeket gyártó építőanyagipari üzemek is csak olyan hatalmas építőipari vállalatokba olvaszthatók be vertikális részlegként, amelyeknél biztosítva van nemcsak a munkamegosztás és a specializáció meglévő eredményeinek megőrzése, hanem azok kibontakozása is.

2. Bármilyen formában valósuljanak is meg az építőipar és az építőanyagipar jobb együttműködését célzó szervezési és irányítási módszerek, mindenképpen gondoskodni kell a *horizontális* iparági vezetés hatékony működéséről is. Sőt, a szakmai ágazati irányítást ott, ahol még hiányzik, de a fejlődés már napirendre tűzte, ezután kell megteremtteni. Ilyen például az építési szigetelőanyag-ipar, amelynek elégtelen fejlődése ma az építőipar előrehaladásának egyik akadály.

Az iparági szakmai szervezettől természetesen csak azt lehet várni, amit nyújtani képes, a beruházások és a káderképzés szakirányítását, az egységes szakmai bérpolitika kialakítását, a technológiai fejlesztés és más olyan kérdések irányítását, amelyek feltételezik az egész szakma fölötti áttekintést.

Mindkét fenntartásunknak az az anyagi-műszaki alapja, hogy az építőipar és az építőanyagipar közül az *építőanyagipar* játssza a termelési bázis szerepét.

* A vertikális irányító központot célszerű lenne építménycsoportonként tagolva szervezni, például külön osztállyal a lakásépítésre, az ipari építkezésekre stb. További vizsgálatot igényel, hogy nem lenne-e célszerű közvetlenül a vertikális irányító központ alá rendelni az építőanyagipar és az építőipar közötti összhang szempontjából kulcsfontosságú területeket (elsősorban a kivitelezői tervek készítő tervezőintézeteket, valamint az Építőanyag-ellátó Vállalatot). A tervezőintézeteken múlik ugyanis, hogy az építőipari vállalatok milyen építőanyagokat használnak fel, míg az építőipari és az építőanyagipari vállalatok közötti szállítói-felhasználói kapcsolatok tulajdonképpen az anyagellátó vállalat közvetítésével realizálódnak.

Ez egyebek közt abban is megmutatkozik, hogy az építőipari tevékenység volumene alapján a mindenkori építőanyagipari termelési lehetőségektől függ. Az építőanyagipari kapacitások fejlesztése a tervezéstől az üzembehelyezésig többnyire nagyon hosszú időt (néha 5—10 évet) igényel és nagyon sokba kerül. Ezzel szemben az *építőipari* termelés növelésének nincsenek ilyen időbeli és beruházási feltételei, az építőipari tevékenység szinte az egyik évről a másikra viszonylag kis beruházással (építőgépek beszerzésével) jelentősen növelhető. Végső soron tehát az építőanyagipar termelési-műszaki lehetőségei szabják meg az építőipar fejlődésének kereteit.

Az építőipar fejlesztésének alapját — ennek megfelelően — az építőanyagipar képezi. Éppen ezért olyan veszélyes, ha fejlesztése elszakad az építőipar szükségleteitől. Az építőanyagipar olyan alárendelésére van tehát szükség, amelynél a társadalmi termelés egész folyamatát az építőipari szükségletek határozzák meg, de ugyanakkor biztosított a termelési-műszaki fejlődés anyagipari kibontakoztatása, szakmai-műszaki továbbfejlődése.

Ezt a célt az építőanyagipar területén a korábban javasolt három módszer együttes kombinatív alkalmazása szolgálja.

Ily módon lehetséges, sőt indokolt a szakmai és a vertikális irányítás párhuzamos érvényesítése, s ezáltal a különböző vagy akár ellentétes szempontok hatékony érvényrejuttatása. Például az építőanyagipar fejlesztésével kapcsolatos döntések meghozatalakor az előbbi a fejlesztés korlátait (egyebek közt a rendelkezésre álló beruházási kereteket), az utóbbi az építőipar részéről felmerülő igényeket (beleértve a fejlesztés koordinálását is) képviselné.

Az építőanyagipar fejlesztésének üteme függ a rendelkezésre álló beruházási keretektől és azok elosztásától, továbbá a megvalósításra érett építőanyagipari termelési-műszaki megoldási változatoktól és ezek gazdaságosságától. Látható, hogy az építőanyagipar fejlesztésével kapcsolatos kérdések kézbe tartása, vezetése az egész termelési fázist átlátó ágazati szervezet keretében oldható csak meg a szükséges hatékonysággal.

Ugyanakkor az építőiparnak az építőanyagiparral szemben támasztott fejlesztési igényeit kifejezni, a kapcsolódó termelési fázisok együttes fejlesztését irányítani csak *vertikális* irányító szervek képesek.

Az elmondottakat érvényesíteni kellene a távlati tervezés metodikájában is: a távlati fejlesztési terveket egyrészt *iparáganként*, másrészt vertikálisan *végtermékcsopontonként*, illetve vertikális központokként kellene összeállítani. Ez utóbbiak az egymást követő termelési fázisok fejlesztését összehangoló vertikális fejlesztési terveket dolgoznák ki.

A két vetületben elkészített távlati tervek összehangolására a felső szintű összehangoló-irányító szervek hivatottak.

A távlati tervezésnek ettől a módjától a mostaninál nagyobb összehangot várhatnánk az építőipar és az építőanyagipar fejlesztésében. Elkerülhetnénk, hogy igényelt és fontos fejlesztési témák kimaradjanak, illetve olyan fejlesztéseket valósítsanak meg, amelyeket a kapcsolódó felhasználó termelőegységek fejlesztésének elhanyagolása következtében nem lehet hasznosítani. Végeredményben azt kell elérnünk, hogy a fejlesztés az építőanyagipartól a kivitelezőig terjedő egész folyamatban összehangoltan történjék, miközben minden fázis fejlesztése a lehető legelőnyösebb műszaki-gazdasági változat alapján valósuljon meg.

A felújítási alap nagyságát meghatározó tényezőkről

Minden állóeszközt, amíg ki nem selejtezik, rendszeresen — előírt időközökben — fel kell újítani, hogy eredeti használhatóságát, teljesítő-képességét helyreállítsák, sőt azt a felújítás során — korszerűsítés révén — a lehetőséghez képest fokozzák. Az esedékes felújítások elmulasztása az állóeszközök teljesítményének rohamos csökkenését, „váratlan” leállásokat, sőt életveszélyt okozhat. A felújítás tehát *objektív szükségszerűség* mindenütt, ahol állóeszköz van, amit egyáltalán használni, üzemeltetni akarnak. A felújítás ilyenformán nem függhet külső elhatározástól, hanem csakis az állóeszköz állapotától.

Ezzel szemben valamely *beruházás*, azaz új állóeszköz létesítése — megfelelő fedezet esetén — kizárólag *elhatározástól függ*. Ha elhatározunk egy beruházást, akkor ettől valamilyen újabb gazdasági eredmény (többlettermelés, jobb minőség stb.) várható. Amennyiben a beruházást nem valósítják meg, az újabb eredmény is elmarad. Ha azonban a felújítást nem hajtják végre, akkor az eddigi eredmények is fokozatosan, az állóeszköz leromlásának arányában, megszűnnek.

Az állóeszközök felújításával lényegében megegyezik a teljesen elhasználódott állóeszközök pótlása, cseréje, amely elvileg éppúgy nem lehet külső elhatározás tárgya (kivéve amikor valamely állóeszközcsoporthoz végleges megszüntetéséről van szó, például a fővárosból kitelepítendő, elavult állóeszköz-állománnyal működő vállalatok esetében), mint a felújításoké: *a* (korszerű formában történő) *pótlás is objektív szükségszerűség*. Ennek hiányában az egyszerű újratermelés színvonalát (éppúgy, mint a felújítás elmaradása esetén) nem lehet fenntartani. Ezt a körülményt még nem eléggé veszik számba tervezési módszereink, ami sok esetben az állóeszköz-állomány elavulásához, leromlásához vezet. Cikkünkben azonban csak az állóeszközök egyszerű újratermelésének egyik problematikájával, a felújítással kívánunk foglalkozni, és a szükséghez mérten csupán érintjük a beruházások kérdését.

A beruházások és felújítások szükségszerűségének eltérő jellegét tükrözi jelenlegi finanszírozási rendszerünk. A beruházások fedezetét túlnyomórészt központiilag, az állami költségvetésből biztosítják, megjelölve a célt, amelyre az összeget fordítani kell. Ezzel szemben a vállalatok felújítási tevékenységének fedezete *decentralizált* forrás: döntően az állóeszköz-állomány értéke után, a megállapított kulcsok alkalmazásával elszámolt felújítási hányad, továbbá az állóeszközök értékesítéséből származó bevétel, a kiselejteztett állóeszközök nettó értékének megfelelő összeg, amit ugyancsak felújítási számlájukra fizetnek be a vállalatok stb. Mindezek együtt alkotják a felújítási alapot.

1958. január 1-én lépett életbe az a rendszer, amelynek értelmében a felújítási alap felett a vállalatok közvetlen rendelkezési jogot kaptak és egyben teljes felelősséggel tartoznak a rájuk bízott állóeszköz-állomány állapotáért. Ezzel az intézkedéssel lényegében megszűnt az addigi központosított felújítási keretelosztás, és az irányító hatóságoknak a felújítási alap átcsoportosítását érintő jogköre szűk térre korlátozódott. A közvetlen vállalati rendelkezési jogot kiegészíti az az elv, hogy a felújítási alap maradványa egyik évről a másikra *átvihető*, indokolt esetben pedig a következő évi felújítási alap egy részét a Beruházási Bank *meghitelezheti*. Ugyancsak kiegészíti a közvetlen vállalati rendelkezési jogot az is, hogy a felújítási alap terhére — amellet, hogy el kell végezni az esedékes felújításokat — bizonyos beruházásokat (kiselejtezett állóeszközök pótlása) is meg lehet valósítani.

Az új finanszírozási rendszer első három évére (1958—1960) az volt a jellemző, hogy egyik évben sem használták fel teljesen a rendelkezésre álló felújítási alapot és a maradványok évről évre emelkedtek. Ugyanakkor nagy ütemben nőtt a felújítási alapnak beruházásra felhasznált része.

Megnevezés		1958	1959	1960
Év végi maradvány	a rendelkezésre álló teljes felújítási alap %-ában	3	13	12
Beruházási felhasználás		7	12	18
Összesen:		10	25	30

Amíg tehát a rendelkezésre álló teljes felújítási alaphoz 1958-ban 10 százalékát nem használták fel felújításra, addig 1959-ben ez a részarány már 25 százalékra, s 1960-ban 30 százalékra emelkedett.

Természetesen a felújítási alaphoz fedezett beruházásokat nem lehet egyszerűen „nem felújítási felhasználás”-ként kezelni. Az életbeléptetett rendszernek az az egyik alapelve, hogy a vállalatra bízva a döntést: felújítja-e állóeszközét vagy — gazdaságossági megfontolások alapján — új állóeszközre cseréli ki. Sok esetben a felújítási alaphoz beruházási célú felhasználása azt jelenti, hogy *felújítás helyett* ruház be.

A vállalatok azonban igen sokszor nem kiselejtezett állóeszközök pótlását hajtják végre a felújítási alap terhére, hanem egyéb, *bővítő jellegű beruházásokat*. Ilyenformán sok esetben, minthogy nem selejtezték, az esedékes felújításokat végre kell hajtaniuk állóeszközeiken, és *emellet van módjuk* beruházni. Hogyan lehetséges ez? Csakis úgy (eltekintve most az esedékes felújítások meg nem engedett és nagyon kockázatos elhanyagolástól), ha *bővében vannak a felújítási alaphoz*. Ennek négy oka lehet:

1. A felújítási kulcsok a *kulcsképzés módszerei* következtében magasak;
2. A felújítási kulcsok az *állóeszköz-értékelés hibáiból* adódóan magasak;

3. A felújítási hányadot *kiegészítő pénzeszközök is* hozzájárulnak a forrásbőség keletkezéséhez. (Hatásuk csekély és csak a teljesség kedvéért említjük ezeket.)

4. Helyes felújítási kulcsok esetén is a mindenkori szükségletet meghaladó felújítási hányad keletkezik *az állóeszköz-állomány rendszeres növekedése következtében.*

Vizsgáljuk meg, hatnak-e népgazdaságunkban ezek az okok és van-e mód e kedvezőtlen hatások kiküszöbölésére. (A 3. pontban említett tényezővel kis jelentősége miatt a továbbiakban nem foglalkozunk.)

A felújítási kulcs képzésének két módszere

Felújítási kulcsot az alábbiak szerint lehet képezni:

Valamely állóeszköz bruttó értéke 100 000 Ft. Felújítására 4 évenként kerül sor (ciklusidő). A felújítások átlagos költsége 30 000 Ft. Ennek az összegnek 4 év alatt kell akkumulálnia. Egyenletes leírási kulcs alkalmazása esetén tehát évenként 7500 Ft-ot kell a felújítási alapba helyezni. Azaz a felújítási kulcs $\frac{7500}{100\,000} = 7,5\%$.

Állóeszközünk élettartama 20 év (ezt az 5%-os beruházási kulcs fejezi ki). Felújításokat ezek szerint a 4., 8., 12. és 16. év végén kell végrehajtanunk. Minden alkalommal rendelkezésünkre áll az ehhez szükséges 30 000 Ft. Azonban a 17--20. években is folyik a leírás, holott a 20. év végén kiselejtezzük az állóeszközt, és ezért ekkor már nem kell felújítani. Az utolsó négy év alatt összegyűlik újabb 30 000 Ft, amely *abszolút feleslegként* jelentkezik.

Elvben nincs akadálya annak, hogy olyan legyen a leírási rendszer, amely mellett az utolsó felújítás után már nem képződik felújítási hányad. A gyakorlatban azonban ez rendkívül bonyolulttá tenné a nyilvántartást, s főleg: nehéz megállapítani, hogy melyik állóeszköznél nem alkalmaznak már több felújítást. Mert ha például az említett állóeszközt nem selejtezzük ki a megállapított 20. év végén, akkor fel kell újítani: elfogy a felgyülemlett összeg. A felújított állóeszközt tovább használják, mondjuk, még három évig és ekkor selejtezzük ki. Ez alatt $3 \cdot 7500 = 22\,500$ Ft kerül ismét a felújítási alapba. Ebben az esetben az abszolút felesleg kisebb, mint előzőleg, mert az utolsó felújítás és a kiselejtezés között az állóeszköz nem négy, hanem csak három évig üzemelt. Kisebbszámú abszolút felesleg azonban *mindig* keletkezik, hacsak az állóeszközt nem közvetlenül a felújítás elvégzése után selejtezzük ki. A helyes gyakorlat az, hogy az utolsó felújítás után a ciklusidőnek megfelelően még használják az állóeszközt. Nézzük meg, *vajon keletkezik-e felújítási többlet a jelenlegi felújítási kulcsok alkalmazása következtében?*

Jelenlegi felújítási kulcsaink 1959. január 1 óta vannak érvényben. A kulcsok megállapítása ágazatonként, igazgatóságoként stb. az 1 évre jutó felújítási szükségletek globális számbavételével és meghatározásával, s az így nyert összegnek az állóeszköz-állomány értékéhez való viszonyításával történt. Alaposabb, mélyrehatóbb munkára az az időpont, amikor ezeket a kulcsokat kidolgozták — az 1959. évi új árrendszerre való áttérés időpontja — nem volt alkalmas.

Az 1956. évi számviteli adatok alapján megállapították, hogy például a kérdéses iparág üzemi berendezés és felszerelés állóeszköz-csoportjának bruttó értéke 100 millió Ft, a tervezett felújítások összege 5 millió Ft volt. Az újraértékelés során az állóeszköz-állomány értékét 165-ös indexszel 165 millió Ft-ra árazták át, míg a felújítási munkák költségénél 175-ös indexet alkalmazva, a felújítási szükségletet új áron 8,75 millió Ft-ban határozták meg. A felújítási kulcs tehát $\frac{8,75}{165} = 5,3\%$

Az így kiszámított kulcsot azután esetleg differenciálták egyes állóeszköz-alcsoportok vagy műszakszámok szerint, az előírásoknak megfelelően szigorúan betartva a felújítási szükséglet meghatározott végösszeget, a példa szerinti 8,75 millió Ft-ot.

Egyes állóeszköz-fajtáknál (gépkocsik, hajók stb.) a felújítási kulcs megállapítása ennél részletesebb számítással történt. Például a tengeri hajóknál — itt feltételezett adatokat alkalmazva — a számítás menete a következő volt: a hajók száma hat, a felújítási ciklusidő négy év, tehát évenként átlagosan másfél hajó felújítását kell elvégezni. Egy felújítás költsége 5 millió Ft, a másfél felújítás 7,5 millió Ft-ba kerül. Ez az összeg a hat hajó értékének 5,5 százaléka, azaz ennyinek kell lennie a felújítási kulcsnak.

A hajózásnál tehát szintén az évi szükségletet viszonyították az állóeszköz értékéhez, s lényegében ugyanez történt a gépkocsiknál is, csak hogy itt — a gépkocsik többségét tekintve — nem az éves, hanem csak bizonyos teljesítmény után felmerülő felújítási szükséglet alapján számították ki a felújítási kulcsot.

Mint látható, az éves (illetve bizonyos teljesítmény után felmerülő) felújítási szükségletnek az állóeszköz-értékkel való összevetése volt mindenütt a kulcs képzésének módszere. Ennek eredményeképp (feltéve, hogy a felújítási szükségletet helyesen mérték fel) *mindenütt* abszolút többlet keletkezésével lehet számolni, mert az egyes állóeszközök utolsó felújítása után akkumulálódó felújítási hányadra már nincs szükség.

Lehetséges-e a kulcsképzésnek olyan módszere, amely mellett elkerülhető felújítási többlet keletkezése? Induljunk ki ismét a fenti példa szerinti 1 db állóeszközből. (Egész állóeszköz-csoportok felújítási kulcsának megállapítása természetesen ugyanígy történhet, legfeljebb az állóeszközök sokfélesége folytán sokkal nehezebb helyes kulcsokat kialakítani, mint egyetlen állóeszköz esetében.) Az állóeszköz bruttó értéke 100 000 Ft. Elhasználódási ideje 20 év, felújítási ciklusideje 4 év, ami azt jelenti, hogy a 4., 8., 12. és 16. év után, azaz összesen 4-szer kell felújítani. A 4 éves ciklusidő természetesen átlagos, és lehet, hogy a valóságban 5—4,5—4—3,5 évenként kell végrehajtani a felújításokat, tehát az 5. év végén, majd 9 és fél, továbbá 13 és fél, végül 17 évi használat után, de ettől a körülménytől a számítás egyszerűsítése céljából egyelőre eltekintünk. A 20. év végén már nincs szükség felújításra, mert az állóeszközt kiselejtezik. Az egy felújításra jutó költség 30 000 Ft (ez is átlagot fejez ki, az 1. felújítás valószínűleg kevesebbe, az utolsó pedig többbe kerül, például 24—28—32—36 ezer Ft a tényleges költség). A végrehajtandó négy felújítás tehát 120 000 Ft-ba kerül. Ennek a 120 000 Ft-nak a jelenleg alkalmazott egyenletes leírási kulcsok mellett 20 év alatt kell akkumulálódnia. A 120 000 Ft-os felújítási szükséglet a 100 000 Ft-

os bruttó értéknek 120 százaléka, tehát 1 év alatt 6 százalékot kell a felújítások fedezeteként akkumulálni. Nézzük meg a túloldali 1. sz. táblázat adatain, ha évenként 6 százalékot akkumulálunk, elegendő pénz gyűlik-e össze az egyes felújítások időpontjára?

Látható, hogy a 4. év végéig csak 24 000 Ft gyűlt össze, ezzel szemben a szükséglet 30 000 Ft, a hiány 6000 Ft, azaz jelen példában éppen egy évi felújítási hányad. A 16. év végéig összesen 96 000 Ft-ot akkumuláltunk, holott a 4 felújításhoz 120 000 Ft szükséges, a hiány tehát már 24 000 Ft, azaz 4 évi felújítási hányad. Ez a hiány a 17—20. években, az utolsó 4 évben akkumulálódik, amikor már nincs szükség rá, hiszen a 20. év végén kiselejtezik az állóeszközt.

Közvetlenül megjegyezzük, hogy számításaink szempontjából közböví, vajon tényleg kiselejtezik-e a 20. év végén az állóeszközt vagy tovább üzemeltetik. Ez utóbbi esetben ugyanis a 20. év végén fel kell újítani, ez újabb 30 000 Ft költséggel jár. Az öt felújítás így összesen már 150 000 Ft-ot emészt fel, de a 20. év végén csak 120 000 Ft akkumulálódott, a hiány 30 000 Ft, ami öt évi felújítási hányad, ami csak a következő években akkumulálódik. Ha az állóeszközt öt év múlva — további felújítás nélkül — kiselejtezik, a hiány eltűnik; ha hamarabb kiselejtezik ki, a hiány egy része végleges marad, a leírás révén nem térülnek meg teljesen a felújítási ráfordítások. A berendezés továbbhasználatára esetén ez a valószínű, mert az állóeszközt már nemhogy öt évig, hanem talán még az átlagos ciklus végéig, azaz négy évig sem tudják működtetni újabb felújítás nélkül, ami csak növeli a végleges hiányt. Ha az előírt húsz évi használat után kiselejtezték volna az állóeszközt — a használat idején egyébként előírászerűen teljesítve a felújítási követelményeket —, végleges hiány nem keletkezik.

A felújítások időpontjában még nem áll rendelkezésre a felújítások végrehajtásához szükséges összeg, és ezt a hiányt minden esetben csak az utolsó felújítást követő időszakban összegyűlő felújítási hányad tünteti el. Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy átlagos felújítási ciklusidővel és átlagos felújítási költséggel számolunk-e az egyes felújítások tekintetében vagy a ténylegesen várható ciklusokkal és költségekkel. Tehát ha az 1. felújítás nem a 4. év végén következik be, és költsége nem 30 000 Ft, hanem — amint a példa ismertetésében feltételeztük — az állóeszközt először az 5. év végén újítják fel 24 000 Ft költséggel, akkor a források és szükségletek viszonya a következő oldal 2. sz. táblázata szerint alakul.

Az 1. felújításkor 6000 Ft, a 2. felújításkor 5000 Ft többlettel találkozunk, azaz a felújítások időpontjáig már összegyűlt a felújításokhoz szükséges összeg. A 3. felújítás alkalmával 3000 Ft, a 4. felújításnál pedig 18 000 Ft hiány mutatkozik, azaz pontosan annyi, amennyi az utolsó felújítás időpontja és az állóeszköz hátralevő használati ideje között még akkumulálódik.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a most tárgyalt kulcsképzési rendszert feltételezve — az összes szabály betartása esetén is — *szükségszerűen időleges hiánynak kell keletkeznie*, mert a felújítás időpontjáig a felújítási hányad összege még nem gyűlhet össze. Ez a hiány attól függően nagyobb vagy kisebb, hogy *a tényleges ciklusidő és költség milyen mértékben és irányban tér el az átlagos ciklusidőtől és költségtől*. A hiány

A FELÚJÍTÁSI ALAP NAGYSÁGÁT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐKRŐL

1. sz.			2. sz.		
Év	Évenként akkumulált felújítási hányad göngyöltve (Ft)	Felújítási szükséglet göngyöltve (Ft)	Év	Évenként akkumulált felújítási hányad göngyöltve (Ft)	Felújítási szükséglet göngyöltve (Ft)
1	6 000		1	6 000	
2	12 000		2	12 000	
3	18 000		2	18 000	
4	24 000	30 000	4	24 000	
5	30 000		5	30 000	24 000
.			6	36 000	
.			7	42 000	
.			8	48 000	
.			9	54 000	
16	96 000	120 000	9 és fél	57 000	52 000
17	102 000		10	60 000	
18	108 000		11	66 000	
19	114 000		12	72 000	
20	120 000		13	78 000	
			13 és fél	81 000	84 000
			14	84 000	
			15	90 000	
			16	96 000	
			17	102 000	120 000
			18	108 000	
			19	114 000	
			20	120 000	

egy-egy felújítások esetében el is tűnhet, de okvetlenül *kell* lennie olyan felújításoknak, amikor van hiány, hiszen a felújítási hányad egy része mindenképpen az utolsó felújítás *után* akkumulálódik.

★

Végeredményben a kétféle kulcsképzési módszer közül — úgy lát-
szik — egyik sem tökéletes. Az egyik kulcsképzési módszer alkalmazása
mellett minden felújítás időpontjában rendelkezésre áll a pénzügyi fe-
dedzet, ám a kisselejtezés előtti ciklusban felújítási többlet keletkezik.
A másik kulcsképzési módszer alkalmazása viszont a felújítások idő-
pontjára nem biztosítja teljes egészében a fedezetet, bár az állóeszköz
üzemeltetésének egészét tekintve megvalósul a felújítási hányad és
szükséglet egyenlősége.

A nehézség oka az, hogy a felújítási kulcsrendszerrel szemben *két*,
egyidejűleg teljesítendő követelmény merül fel: egyrészt az, hogy az
üzemeltetési időszak egészét tekintve biztosítsa a felújítási hányad és
-szükséglet egyezőségét, másrészt az, hogy a szükséges felújítási fede-
zet minden felújítási időpontban rendelkezésre álljon.

A *jelenleg* alkalmazott felújítási kulcsok esetén ez a két követel-
mény egyidejűleg csak abban a megengedhetetlen esetben teljesül —
mint már említettük —, ha az állóeszközt a felújítás végrehajtása után
azonnal kizárják. Ezt az esetet el kell vetnünk, így tehát ebben a
kulcsrendszerben kizárólag az a követelmény teljesül, hogy a felújítási
fedezet a felújítás időpontjában rendelkezésre áll.

Egyébként is a megoldás kutatásakor abból célszerű kiindulni, hogy
csak akkora felújítási alapot indokolt képezni, amennyi éppen fedezi

az összes felújítás szükségleteit, és nem abból, hogy többlet is megengedhető.

A fentiekben másodikként leírt kulcsképzési módszer alkalmazása esetén a fedezet és szükséglet globális egyezőségének a követelménye automatikusan teljesül. Emellett azonban teljesíthető az a követelmény is, hogy a felújítások időpontjában rendelkezésre álljon a szükséges fedezet.

Az átmeneti fedezethiány áthidalása elsősorban a későbbi években keletkező felújítási hányad meghitelezésével történhet. Erre a jelenlegi finanszírozási módszerek is lehetőséget adnak, s így a javasolt kulcsrendszer bevezetése esetén minden időpontban szervezeten biztosítható a szükséges felújítási fedezet.

Egyéb kiegészítő források is alkalmasak lehetnek az esedékes felújítások átmeneti fedezethiányának áthidalására. Még az állóeszközzaporulat miatt keletkező felújítási többlet rendszeres elvonása esetén is többé-kevésbé lehet számítani bizonyos maradványokra, amelyek csökkentik a javasolt kulcsképzési módszerből keletkezett átmeneti fedezethiányt.

A felújítási hányad meghitelezése mint alapvető módszer az átmeneti felújítási fedezethiány kiegyenlítésére és a többi kiegészítő források együttesen kielégítik azt a követelményt, hogy a felújítási fedezet a felújítás végrehajtásakor teljes egészében rendelkezésre álljon. Hangsúlyozzuk, hogy elvileg a meghitelezés módszere is elegendő, s a többi források csak arra szolgálnak, hogy a hitelszükségletet csökkentsék.

Az árváltozások hatása a felújítási hányadra

A felújítási kulcs a felújítási munkák adott árszintje és az állóeszközök bruttó értékének ugyancsak meghatározott színvonala mellett biztosítja a felújítások pénzügyi fedezetét. Ha akár a felújítási munkák költségshívnálában következik be módosulás, akár az állóeszközök árszintjében, a kulcs már módosításra szorul (kivéve, ha a két tényező egyidejűleg és arányosan változik).

Az 1959. január 1-i árrendezés során akkor kellett az új állóeszköz-értékeket megállapítani, amikor még nem voltak új állóeszköz-árak. Erre azért volt szükség, hogy az amortizációt azonos árszínvonalon lehessen az önköltségbe beépíteni. Emiatt az állóeszköz-újraértékelés néhány kalkulatív módon kialakított árindex segítségével, globálisan történt. Az indexek használata, tehát az 1958. évi, könyv szerinti állóeszköz-értékek felszorzása előtt, mód volt az esetleges kirívó állóeszközérték-aránytalanságok kiküszöbölésére, amelyek főleg az előző, 1950. évi általános újraértékelés hiányosságaiból, de egyéb okokból is fakadtak. Mint-hogy az aránytalanságok megközelítő felfedése tételes vagy legalábbis vállalati vizsgálatot igényelt, és ez meglasztotta volna az újraértékelés munkáját, több területen nem is éltek az előzetes korrekció lehetőségével, noha az eltérés a könyv szerinti és az úgynevezett tényleges „régii” áras állóeszköz-értékek között (ez utóbbiak figyelembevételével készültek az indexek) jelentős volt. Például a könnyűipar és az élelmiszeripar, amely élt az előzetes korrigálás lehetőségével, emiatt 40, illetve 65 százalékkal emelte állóeszköz-állományának értékét, és már a felemelt értékekre alkalmazta az előírt árindexeket.

Végeredményben az állóeszközök értéke a népgazdaság azon területein, amelyet az újraértékelés körébe bevontak, a korrekciók és árindexek alkalmazásának együttes hatásaként 79 százalékkal emelkedett. Ebből mintegy 13 százalék esik a korrekcióra és 66 százalék az árváltozásra. A 13 százalékos korrekció kevés, valószínűleg erre utalnak a könnyűiparra és élelmiszeriparra vonatkozó adatok. De az árváltozás miatti 66 százalékos emelkedés is kevés, erre abból lehet következtetni, hogy a végleges új állóeszköz-árak, illetve létesítési költségek birtokában átárazott beruházási ténytípusok mintegy 80 százalékos indexet mutatnak.

1959. január 1. előtti állóeszköz-állományunk tehát valószínűleg jelentősen aláértékelt az 1959. évben bevezetett árakhoz képest.

A felújítási munkák költségsvonalának átlagos emelkedése 76 százalékot tesz ki. A tényleges árváltozás ennél kisebb, mintegy 64 százalék. Amíg tehát a mai állóeszköz-értékek jelentősen magasabbak, addig a felújítások olcsóbban valósulnak meg, mint ahogy azt az újraértékeléskor számították. A kulcsok képzése során a ténylegesnél magasabb felújítási szükségleteket állítottak szembe aláértékelt állóeszköz-állománnyal, s így túl magas kulcsok alakultak ki. A magas felújítási kulcsok 1959 óta felesleges felújítási hányadok képződését okozzák.

Az állóeszköz-állomány növekedésének hatása

Szocialista gazdaságban törvényszerű, hogy a nemzeti jövedelem szakadatlan növekedése alapján évről évre nagyobb összegeket fordítunk beruházásokra. Az évenkénti növekmények hosszabb időszakot tekintve, bizonyos átlag körül helyezkednek el. Amikor a következőkben az állóeszköz-állomány növekedése miatt keletkező felújítási alaptöbblet mértékét kívánjuk kiszámítani, ennek során azzal az — elméleti szempontból megengedhető — feltételezéssel élünk, hogy az *állóeszköz-állomány évenkénti növekedése éppen az átlagnak felel meg*. Matematikailag ez annyit jelent, hogy az állóeszköz-állomány (s következőképpen az utána elszámolt felújítási hányad) növekedése a mértani sor tulajdonságait mutatja. (Elvileg tekintve a problémát, elképzelhető lenne, hogy az állóeszköz-állomány a számtani sornak megfelelően növekedjék. A tények azonban azt mutatják, hogy a növekedés *indexe*, és nem annak *volumene*, mutat állandóságot.)

A matematikai megközelítés lehetővé tétele érdekében bizonyos feltételezéssel élünk a felújítási ciklusok tekintetében is, amikor azt állítjuk, hogy az újonnan belépő állóeszköz-állomány felújítási ciklusa az átlagosnak megfelelő. (Ez a feltételezésünk bírálható, mert számos érv sorakoztatható fel az *ellenkező* bizonyítására is. Mégis — a számítás elvégezhetősége érdekében — fogadjuk el a feltételezést azzal a kiegészítéssel, hogy a következtetések levonásánál az ellenérvekre is figyelemmel leszünk.)

Tételezzük fel, hogy egy gazdasági egységben az állóeszköz-állomány évenként rendszeresen 10%-kal növekszik, és hogy a felújítási ciklus 4 év. Ebből következik, hogy az évenként belépő új állóeszközök felújítására az aktiválást követő negyedik év végén kerül sor. A felújításhoz szükséges összeget, korábbi okfejtésünknek megfelelően, a felújítási ciklusban felhalmozódott összeggel azonosnak tekintjük.

Táblázatunk, amelyben feltüntetjük az évenként növekvő felújítási leírást, a felújítási szükségletet és a felújítási alap alakulását, a következőket mutatja:

Az év vége	Az egyes években üzembehelyezett újabb állóeszközök után elszámolt felújítási hányad	Felújítási		
		alapba helyezve	szükséglet	alapmaradvány
bázis ¹	100	100	—	100
1	100 110	210	—	210
2	100 110 121	331	—	331
3	100 110 121 133,1	464,1	400	64,1
4	100 110 121 133,1 146,4	610,5	440	170,5
5	100 110 121 133,1 146,4 161,1	771,6	484	287,6
6	100 110 121 133,1 146,4 161,1 177,2	948,8	532,4	416,4
7	100 110 121 133,1 146,4 161,1 177,2 194,9	1143,7	985,6	158,1

Megjegyzés: A felújítási ciklusok végét a táblázatban az évenként belépő állóeszköz-állomány után elszámolt felújítási hányadok negyedik évi értékeinek aláhúzásával jelöltük. Az ebben az időpontban felmerülő felújításieszköz-szükséglet, ami megfelel a négy év alatt felgyülemlett eszközök mennyiségének, az utolsóelőtti oszlopban jelenik meg.

Ha a táblázat adatait megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy bár minden felújítást kellő időben, a ciklusok végén végrehajtottunk, a felújítási alapban évről évre felhasználatlan pénzeszközök maradnak. A felújítási alapban fölöslegként mutatkozó pénzeszközök kiszámítására az alábbi levezetést alkalmazzuk.

Jelöljük a felújítási szükségletet (ami a jelenleg alkalmazott kulcsképzési módszer mellett megfelel a felújítási ciklusban összegyűlő eszközök mennyiségének) F -fel, a felújítási ciklus éveinek számát n -nel.

Ebből következik, hogy $\frac{F}{n}$ jelenti az évenként elszámolt felújítási hányad összegét. Az állóeszközállomány (és egyben a felújítási eszközök) növekedésének ütemét s -sel ($s < 1$), az állóeszköz-állomány bővülésének átlagos növekedési együtthatóját pedig r -rel ($1 + s$) jelöljük. Ez esetben egy n évig tartó ciklus alatt a felhalmozódó felújítási eszközök mennyisége a következő:

Évek száma

$$\begin{aligned}
 & 1. \quad \frac{F}{n} \\
 & 2. \quad \frac{F}{n} \frac{F}{n} r \\
 & 3. \quad \frac{F}{n} \frac{F}{n} r \frac{F}{n} r^2 \\
 & \dots \\
 & (n-1). \quad \frac{F}{n} \frac{F}{n} r \frac{F}{n} r^2 \dots \frac{F}{n} r^{n-2} \\
 & n. \quad \frac{F}{n} \frac{F}{n} r \frac{F}{n} r^2 \dots \frac{F}{n} r^{n-2} \frac{F}{n} r^{n-1}
 \end{aligned}$$

Ha összegezzük a táblázatban írt mennyiségeket

$$\begin{aligned} Q &= n \frac{F}{n} + (n-1) \frac{F}{n} r + (n-2) \frac{F}{n} r^2 + \dots + 2 \frac{F}{n} r^{n-2} + \frac{F}{n} r^{n-1} = \\ &= \frac{F}{n} [n + (n-1)r + (n-2)r^2 + \dots + 2r^{n-2} + r^{n-1}] = \\ &= \frac{F}{n} \frac{1}{r-1} \left[r \frac{r^n - 1}{r-1} - n \right]^* \end{aligned}$$

Ha a felújítási ciklusban eszközölt felújítási ráfordításokat (F) viszonyítjuk a ciklus során összegyűlt, most kiszámított felújítási eszközök összegéhez, megkapjuk a *szükséges felújítási hányad részaránymutatóját* (F'):

$$F' = \frac{F}{Q} = \frac{F}{\frac{F}{n} \frac{1}{r-1} \left[r \frac{r^n - 1}{r-1} - n \right]} = \frac{n(r-1)}{r \frac{r^n - 1}{r-1} - n}$$

Ebből következik, hogy a *felújítási többlet részarány-mutatója*:

$$T' = 1 - \frac{F}{Q} = 1 - \frac{n(r-1)}{r \frac{r^n - 1}{r-1} - n}$$

Ha a levezetés eredményeként kapott képletet felhasználjuk előbbi számszerű példánk szerint a szükséges felújítási hányad részarány-mutatójának kiszámításához, a következőket látjuk:

$$F' = \frac{4 \cdot 0,1}{1,1 \frac{1,1^4 - 1}{0,1} - 4} = 36,2 \%$$

A felújítási többlet részarány-mutatója

$$T' = 100 - 36,2 = 63,8\%$$

vagyis a ciklus folyamán összegyűlt felújítási fedezet 63,8 százaléka a felújítási többletnek tekinthető.

Ellenőrizzük e megállapításunkat a ciklus adataival:

* A szögletes zárójelben található kifejezés kifejtésére a következő levezetést alkalmaztuk:

$$\begin{aligned} - S_n &= n + (n-1)r + (n-2)r^2 + \dots + 2r^{n-2} + r^{n-1} \\ S_n \cdot r &= n \cdot r + (n-1)r^2 + (n-2)r^3 + \dots + 2r^{n-1} + r^n \end{aligned}$$

A második egyenletből kivonjuk az elsőt:

$$S_n r - S_n = -n + r + r^2 + \dots + r^{n-2} + r^{n-1} + r^n$$

$$S_n (r-1) = -n + r \frac{r^n - 1}{r-1}$$

$$S_n = \frac{1}{r-1} \left[r \frac{r^n - 1}{r-1} - n \right]$$

Idő-pont	Felhalmozódott felújítási hányad	Felújítási többlet		Korr. felhalmozódott felújítási hányad	Felújítási szükséglet	Egyenleg
		összetevők szerint	összesen			
bázis	100,-	—	—	100,-	—	—
1	210,-	110 · 0,638	70,2	139,8	—	+ 139,8
2	331,-	(110 + 121) · 0,638	147,4	183,6	—	+ 183,6
3	464,1	(110 + 121 + 133,1) · 0,638	232,3	231,8	400,-	— 168,2
4	610,5	(110 + 121 + 133,1 + 146,4) · 0,638	325,7	284,8	440,-	— 155,2
Összesen:				840,-	840,-	—

Amint látható, a képlettel történő számítás eredményeként a vizsgált (vagy bármely egyéb) felújítási ciklusban pontosan annyi felújítási eszköz áll rendelkezésre, mint amennyire szükség volt. Kitűnik azonban belőle az is, hogy az „egyensúlyi állapot” csak a felújítási ciklus *egészét* tekintve áll fenn, s egyes években az adott év szükségleténél több, más években annál kevesebb halmozódik fel. Igaz ugyan, hogy kiegyenlítik egymást, az egyes évek gazdálkodása szempontjából azonban nyilván nem lehet közömbös, hogy többlet vagy hiány áll-e fenn. Ez pedig attól függ, hogy az adott évet valamely ciklus első, második stb. évének tekintjük-e, és ennek megfelelően egy, két vagy több évi felújítási többlet alapján számítjuk-e a szükséges felújítási hányad részarány-mutatóján felüli összeget.

A vázolt nehézségek kiküszöbölésére számításokat végeztünk, hogy a szükséges felújítási hányadon felüli összeget úgy mutassuk ki, *mintha minden évet valamely ciklus utolsó évének tekintenénk.*

Induljunk ki az előbbi táblázatból, ahol felírtuk egy n évig tartó ciklus évei alatt az évenként felhalmozódó felújítási eszközöket. A felújítási hányadok összege a ciklus utolsó, n -dik évében (Q_n):

$$Q_n = \frac{F}{n} + \frac{F}{n} r + \frac{F}{n} r^2 + \dots + \frac{F}{n} r^{n-2} + \frac{F}{n} r^{n-1} = \frac{F}{n} [1 + r + r^2 + \dots + r^{n-2} + r^{n-1}] = \frac{F}{n} \frac{r^n - 1}{r - 1}$$

Ha a felújítási szükségletet (F) viszonyítjuk a ciklus utolsó évében akkumulált felújítási hányadok összegéhez, az n -dik évben *szükséges felújítási hányad részarány-mutatóját* (F'') kapjuk:

$$F'' = \frac{F}{Q_n} = \frac{F}{\frac{F}{n} \cdot \frac{r^n - 1}{r - 1}} = \frac{n(r - 1)}{r^n - 1}$$

Fenti képletünk a gyakorlati alkalmazást nagyon leegyszerűsíti, mert amint az alábbiakból kitűnik, nem szükséges az egy-egy cikluson belül az első, a második stb. év felújítási hányadának növekményét ke-

resni, hanem minden évet egy ciklus utolsó évének tekinthetünk, s így a minden évben akkumulálódó teljes felújítási összegből (és nemcsak a ciklus alatti növekményből) kiindulva számíthatjuk ki a szükséges felújítási hányad részarány-mutatóját.

Nézzük megállapításunkat számszerű adataink alapján:

$$F'' = \frac{4 \cdot 0,1}{1,1^4 - 1} = \frac{0,4}{0,464} = 86,2 \%$$

E százalékos érték felhasználásával állítsuk szembe a 4. sz. táblázat adatai alapján a képződő felújítási hányadokat a szükséges felújítási hányadokkal:

	Bázis	1. év	2. év	3. év	4. év	5. év	6. év	7. év
Képződő összeg	100	210	331	464,1	610,5	771,6	948,8	1 143,7
Ennek 86,2%-a.....	86,2	182	285,5	400	526,3	665,1	817,9	985,9
Felújítási szükséglet	—	—	—	400	440	484	532,4	985,6
Maradvány.....	86,2	182	285,5	0,0	86,3	181,1	285,5	0,3

Az adatok igazolják azt a korábbi megállapításunkat, hogy nem szükséges a felújítási ciklus alatti hányad növekedését megállapítani, hanem a teljes állóeszköz-állomány után számított felújítási hányad összegéből indulhatunk ki. Ezen összegből a felújítási hányad részarány-mutatójával ($F'' = 86,2\%$) megállapított összeg feltétlenül elegendő az évenként esedékes felújítási szükséglet fedezetére, sőt a felújítási ciklusok azonos éveiben azonos összegű felújítási többlet képződik. A felesleg minden ciklusban az első három évben keletkezett felújítási hányad növekményével (illetőleg annak 86,2 százalékaival) egyenlő. Az elmondottakat általánosítva azt mondhatjuk, hogy e módszer alkalmazása esetén, az évenként képződő felújítási hányadból a szükséges felújítási hányad részarány mutatóival számított összeg mellett az első ciklus utolsó éve előtti felújítási hányad összegeket, amikor még nem volt felújítás az adott gazdasági egységben, többletként mutatjuk ki.

Ez egyben azt is jelenti, hogy a többlet a ciklusok egymásutánjában egyre kisebb százalékát teszi ki a képződő, illetve abból a felújítások kielégítésére fordított összegnek. Ezt másként úgy is fogalmazhatjuk, hogy a szükséges felújítási hányad részarány-mutatójával számított összeghez képest a többlet az idő függvényében egyre kisebb százalékos értéket mutat, úgyhogy azt a továbbiak során elhanyagolhatónak tekintjük.

Kiszámítottuk a szükséges felújítási hányad részarány-mutatóját, azaz azt a százalékos értéket, amely megmutatja, hogy az adott évben képződött felújítási alap hány százalékára van szükség ahhoz, hogy az esedékes felújításokhoz a fedezet feltétlenül rendelkezésre álljon. Nincs azonban akadálya annak, hogy a szükséges felújítási hányad összegét években fejezzük ki, azaz megállapítsuk, hogy hány évvel ezelőtt kép-

ződött olyan összeg, amely az adott évben szükséges felújítási hányadnak felel meg.

A számítás menete a következő:

Az elszámolt felújítási hányad értéke valamely n -dik évben belépő állóeszköz után, mint láttuk:

$$\frac{F}{n} r^{n-1}$$

Ezt az időpontot i évvel megelőző időpontban az elszámolt felújítási hányad:

$$\frac{F}{n} r^{n-1-i}$$

Ha a két értéket egymáshoz viszonyítjuk, megkapjuk, hogy az i évvel ezelőtt képződött felújítási hányad hogyan viszonylik az adott év felújítási hányadához (A):

$$A = \frac{\frac{F}{n} r^{n-1-i}}{\frac{F}{n} r^{n-1}} = r^{-i} = \frac{1}{r^i}$$

Az A tehát *a folyó évben elszámolható és az i évvel ezelőtt elszámolt felújítási hányad aránymutatója*. Ha most azt keressük, hogy egy adott évben *a szükséges felújítási hányad részaránymutatója (F'')* hány évvel előbb képződött felújítási hányadnak felel meg, akkor fel kell írni az egyenlőséget:

$$A = F''$$

Ha a két részarány-mutató értékeit behelyettesítjük, akkor

$$\frac{1}{r^i} = \frac{n(r-1)}{r^n - 1}$$

Az egyenlet reciproka

$$r^i = \frac{r^n - 1}{n(r-1)}$$

Innen

$$i = \frac{\log \left[\frac{r^n - 1}{n(r-1)} \right]}{\log r}$$

A levezetés eredményeként olyan képletet kaptunk, amelynek segítségével kiszámítható, hogy egy adott évben a *szükséges felújítási hányad* hány évvel előbb *elszámolt felújítási hányadnak felel meg*.

Ha például:

$n = 4$ év és $r = 1,1$

$$i = \frac{\log \left[\frac{1,1^4 - 1}{4 \cdot 0,1} \right]}{\log 1,1} = \frac{\log \frac{0,464}{0,4}}{\log 1,1} = \frac{\log 1,16}{\log 1,1} = \frac{0,0645}{0,0414} = 1,56 \text{ év}$$

Ezek szerint az 1,56 évvel ezelőtt elszámolt felújítási hányad már fedezi az adott évi felújítási szükségletet. Ez példánk feltételezése szerint azt jelenti, hogy ha a *múlt évben* elszámolt felújítási hányad összegét jelöljük ki felhasználhatónak az adott évben, még úgy is az indokoltnál *nagyobb* felújítási keret felhasználására nyújtunk lehetőséget. A *két év előtt* elszámolt felújítási hányad viszont nyilván elégtelen volna az adott évben szükséges felújítások finanszírozására.

Az ismertetett módszer alapján minden vállalat, annak minden állóeszköz-csoportja, ezen túlmenően akár teljes iparágak és az egész népgazdaság tekintetében, az állóeszköz-szaporulat üteme és a felújítási ciklusidő, illetve ezek átlaga ismeretében kiszámítható, hogy valamely évben mennyi a felesleges felújítási hányad. Kiszámítható, hogy hány évvel ezelőtt állt rendelkezésre akkora összeg, amekkorára az adott évi felújítások fedezeteként éppen szükség van.

Hátra van a kérdés, *hogyan lehet a gyakorlatban hasznosítani a számításokat*, a számítások módszerét. Ennek alapvető feltétele általában az egyszerűség, a kezelhetőség. Az egyszerűség mellett szól különösen, hogy azok az alapadatok, amelyek felhasználásával a felújítási hányad és szükséglet viszonyát meg lehet állapítani, sohasem lehetnek teljesen pontosak, hiszen mindig átlagokról van szó. A felújítási kulcsok átlagokat fejeznek ki, még azok is, amelyek egy-egy állóeszköz-fajtára vonatkoznak. De legnagyobb részük egész állóeszköz-csoportok (pl. üzemi berendezés és felszerelés) átlagos felújítási szükségleteinek figyelembevételével került kialakításra. Emellett az állóeszköz-értékek sem pontosak. És nemcsak ma, hanem egy esetleges egyedi állóeszköz-újraértékelés után sem várható, hogy huzamosan és minden állóeszköz vonatkozásában azonosak maradjanak az árak.

Ilyen körülmények között helytelen és céltalan lenne túlzott pontosságú számításokat kivánni a mindenkor felesleges felújítási hányad meghatározására. Ennek előrebocsátásával térjünk át a gyakorlati hasznosításra vonatkozó lehetőségek ismertetésére.

A népgazdaság állóeszköz-állománya két alapvető csoportra osztható: az ingatlanok és a berendezések-járművek csoportjára.

Az előbbieket felújítási ciklusideje átlagosan 15, az utóbbiaké 5 évre becsülhető. A második ötéves terv szerint az ingatlanok állományának évi átlagos növekedési üteme 5, a berendezések-járművek állományáé 7 százalék.

Ezeknek az adatoknak a birtokában kiszámítható, hogy hány évvel korábban elszámolt felújítási hányad elegendő az esedékes felújítások elvégzéséhez. A számítások szerint ez ingatlanoknál 7,46 év, a berendezések-járművek csoportjánál pedig 2,08 év. Minthogy a felújítási hányadnak népgazdasági szinten mintegy $\frac{1}{3}$ -a származik az ingatlanok, és $\frac{2}{3}$ -a a berendezések-járművek leírásából, ennek megfelelően a súlyozott népgazdasági átlag 3,83 év. Ez azt jelenti, hogy például 1961-ben valamivel több felújítási hányadra volt, illetve lett volna szükség a felújítások végrehajtására, mint amennyit 1957-ben a vállalatok az akkori állóeszköz-állományuk alapján (azonos árakra átszámítva) elszámoltak. *Tehát körülbelül négy évi állóeszköz-szaporulat felújítási hányadára nincs szükség a mindenkor esedékes felújítások végrehajtásához.* Ez a helyzet mindaddig fennáll, amíg az állóeszköz-állomány összetétele, a fejlődés üteme és az állóeszközök felújítási ciklusideje megfelel a fent

feltüntetetteknek. A gyakorlatban ez az elv úgy alkalmazható, ha az egyes iparágakra — éppen a ciklusidő, a fejlődési ütem eltérése miatt — differenciáltan állapítjuk meg azt az évszámot, amennyivel előbbi állóeszköz-állománynak megfelelő felújítási hányad használható fel.

Bár vállalatainkra az állóeszköz-állomány állandó növekedése jellemző, mégis lehet olyan év — nagymértékű kiselejtezés miatt —, amelyben az állóeszköz-állomány alacsonyabb a figyelembe veendő — három-négy évvel előbbi — állóeszköz-állománynál. Ilyenkor az új számítási módszer alapján több felújítási hányad fog rendelkezésre állni, mint amennyi az adott év állóeszköz-állománya alapján elszámolásra kerül.

Felvetődik a kérdés, szükséges lehet-e valamely évben magasabb felújítási hányad, mint amekkora a kérdéses évben az akkori állóeszköz-állomány alapján létrejön. A válasz: szükséges lehet. Ez attól függ, hogy az állóeszköz-csökkenés mely állóeszközök kiselejtezéséből állott elő. Ha olyan állóeszközöket selejtezték ki, amelyeknek a felújítása éppen a kiselejtezés évében vált esedékessé, de ezeket a felújításokat már — természetesen — nem hajtották végre, akkor a felújítási többlet nincsen szükség. Legalábbis felújítási célokra. Minthogy azonban előírásaink megengedik, hogy a felújítási hányad terhére a kiselejtezett állóeszközöket pótolják, így ebben az esetben sem lehet mondani, hogy a kérdéses évben rendelkezésre álló magasabb felújítási hányad egy része felesleges. Ha pedig nem azokat az állóeszközöket selejtezték ki, amelyek felújítása éppen akkor esedékes, ez esetben már aligha lehet feleslegről beszélni, mert az esedékes felújításokat a megmaradó állóeszközön akkor is el kell végezni, ha — akár az összes többi — felújításra éppen esedékes állóeszközt kiselejtezik. Egyes években a felújítási szükséglet magasabb lehet, mint a kérdéses évben leírt felújítási hányad. Ez az eset egyébként a gyakorlatban ritkán fordulhat elő, mert — rendkívüli esektől eltekintve — a kiselejtezések nem haladják meg a beszerzéseket, és így a felújítási hányad nagysága nem csökken.

★

Népgazdaságunkban jelenleg a szükségesnél nagyobb volumenű felújítási alap képződik a felújítási kulcsok megállapításánál alkalmazott módszer, az állóeszköz-állomány számos területen érvényesülő aláértékelése, a felújítási alapon lecsapódó néhány egyéb forrás és végül a rendszeres állóeszköz-állomány-növekedés következtében.

A három első tényező hatásának kiküszöbölése *eseti* intézkedést követel. A helyzet jelentősen megjavítható az állóeszközök újraértékelésével és a felújítási kulcsok módosításával. Az utóbbinál nemcsak a felújítási kulcsok nagyságát, hanem a kulcsok képzésének a módszerét is vizsgálat tárgyává kell tenni. Az állóeszköz-állomány növekedéséből eredő felújítási többlet — minthogy ez állandó folyamat eredménye — olyan módszerrel szüntethető meg, amelynek révén a felesleg *rendszeresen* lecsapolódik. A fentiekben felvázolt módszer alkalmasnak látszik ennek elérésére.

A független India*

Gazdasági fejlődés

Gazdasági területen India függetlenné válását elvitathatatlanul egy fejlődés megindulása követte. De ez a fejlődés későn kezdődött és eddig csak lassú növekedést eredményezett, amelyet súlyos aránytalanságok jellemeztek.

A legnyilvánvalóbb fejlődést az ipar érte el. Ez a fejlődés kétségkívül egészséges egy olyan országban, amely a gyors iparosításhoz szükséges minden természeti feltétellel rendelkezik, és amely még alig hasznosította hatalmas erőforrásait.

Mégis ez időszak folyamán az ipari haladás nem jelentett teljesen egyértelmű előnyt az indiai társadalom számára. E fejlődés egy része csupán a másodlagos szükségleteknek: a legvagyonosabb társadalmi rétegek szükségleteinek kielégítését teszi lehetővé, míg az elemi és alapvető szükségletek továbbra is kielégítetlenül maradnak.

Azonkívül az elért fejlődés bizonyos vonatkozásban nagyon aggasztó a jövő szempontjából. Az ipar terjeszkedése ugyanis nagyon gyakran csak a termelés befejező szakaszára vonatkozik. Az ipari és az energetikai bázis, a nyersanyag-, a félkésztermék-, a berendezés-, az alkatrész-stb. ellátás nem fejlődik arányosan az ipar eddigi terjeszkedésével. A folyó termelés növekvő mennyiségű nyersanyag-, félkésztermék- és alkatrész-importot követel. Az aránytalanság tehát fokozódik.

Valójában az indiai ipar egyszerű és bővített újratermelésének alapjai korántsem fejlődnek olyan gyorsan, ahogyan azt a termelési adatok felszínes vizsgálatából elvárhatnánk: viszonylagosan ezek az alapok egyre inkább elégtelenek.

Az indiai gazdaságban levő aránytalanságok fokozódása maga után vonja a külkereskedelem és a fizetési mérleg kedvezőtlen alakulását.

Az aránytalanságok fokozódása magának az indiai gazdaságnak a szerkezetéből következik: a paraszti piac szűkösségéből, a magántőkének a legmagasabb és a legkönnyebben realizálható profitok iránti törekvéséből. Ez a törekvés vezetett az indiai és a külföldi tőke kapcsolatainak megsokszorozódásához. Az államkapitalizmus fejlődése csak részben ellensúlyozta ezt a folyamatot.

A mezőgazdaságban a fejlődés sokkal lassúbb volt, mint az iparban. Ez az előrehaladás elégtelen volt, nem tette lehetővé a mezőgazdasági termékek iránti növekvő kereslet kielégítését. Ebből következően az import állandóan nő és ma is nagyon jelentős.

* E tanulmány a szerző Párizsban rövidesen megjelenő „L'Inde Indépendante” című könyvének összefoglaló fejezete. — A szerk.

E fejlődés kiegyensúlyozatlan jellege és ebből a jövőre származható nehézségek ellenére, mindent összevetve, nem lebecsülhető haladás állapítható meg. E fejlődés kezdőpontja nyilvánvalóan az államkapitalizmusnak 1951-től vagy még inkább 1956-tól kezdve alkalmazott politikája volt.

Ez a politika azonban képtelen volt megvalósítani az indiai fejlődés két lényeges célkitűzését: nagy mértékben mozgósítani a kihasználatlan termelőerőket és lényegesen megnövelni a nemzeti felhalmozás arányát. Következésképpen a megvalósult és a folyamatban levő fejlődés egyre inkább a külső pénzbefektetéseken nyugszik.

Az elmúlt időszakban jelentős szerepet játszott a szocialista országoktól kapott támogatás, jóllehet mennyiségileg ez csak egy töredékét képviselte a kapitalista országok nyújtotta támogatásnak. E támogatás jelentősége lényegében két ténynek tudható be:

1. technikailag a szocialista országok segítsége hozzájárult az indiai ipar alapjainak megerősítéséhez, tehát annak a képességének a fokozódásához, hogy saját magát a szükséges berendezésekkel és felszerelésekkel ellássa, márpedig e kapacitás elégtelensége az indiai gazdaság egyik fő gyengesége;

2. a szocialista országok segítsége — politikai okokból — a kapitalista országokból származó pénzügyi támogatás gyors növekedését váltotta ki.

A tőkésországoktól kapott támogatás mennyiségileg jelentősebb volt. Segített áthidalni a folyó nehézségeket. Enyhítette a mezőgazdasági termelés elégtelenségének fokozódásából fakadó problémákat. De azért ezek a problémák nem oldódtak meg. A mezőgazdaság lassú fejlődése és az ipari fejlődés kiegyensúlyozatlansága végül is nem tették lehetővé Indiának, hogy valóban megszilárdítsa gazdasági függetlenségét.

Indiának szüntelenül növekvő arányban kellett külföldi kölcsönkötés folyamodnia. Az Egyesült Államokkal és a Világbankkal kötött kölcsönszerződések olyan pénzügyi rendszer kiépítésére kötelezték, amely lehetővé tette és továbbra is lehetővé teszi a külföldi magántőkének, hogy új pozíciókat hódítson meg az indiai gazdaságban. Nem lehet túlbecsülni sem e mechanizmusok jelentőségét az indiai gazdaság jövője szempontjából, sem azt a kockázatot, ami ebből az ország gazdasági függetlenségére nézve származik.

Társadalmi fejlődés

Szociális területen is megállapítható az egyenlőtlenség súlyosbodása. Ez abból következik, hogy a néptömegeknek, nevezetesen a mezőgazdasági munkásoknak, a szegényparasztoknak, a városi proletariátus alsó rétegének életszínvonala stagnál, míg a nagyburzsoázia gazdagsága és hatalma gyorsan nő. Ily módon fokozódó társadalmi polarizáció megy végbe.

Az agrárreform maga után vonta a kapitalizmus fejlődésének bizonyos mértékű meggyorsulását a mezőgazdaságban. Az új falusi tőkésosztály a régi földbirtokos osztály egy részéből, a parasztság felső rétegéből, azaz a gazdagparasztokból és a jobb módú középparasztokból származik.

Egy bizonyos fajta mezőgazdasági kapitalizmusnak ez a — jóllehet korlátozott — fejlődése a társadalmi alapja a mezőgazdaság gyöngé, de elvitathatatlan haladásának. Nem lehet szem elől téveszteni, hogy ezt a tőkés fejlődést éppúgy korlátozza a benne résztvevő mezőgazdasági üzemek kis száma, mint a belső falusi piac szűk volta.

E piac terjeszkedése mindig beleütközik a félféudális termelési viszonyok túlsúlyába, amelyek csak végtelenül lassan tűnnek el, és megvan az a tendenciájuk, hogy az ország nagy területein fennmaradjanak. E piac kiterjedését gátolja az a körülmény is, hogy a vidék néhány kereskedő és uzsorás hatalma alatt áll. Ezek gyakran szinte helyi monopolhelyezettel rendelkeznek, és módjuk van rá, hogy elsajátítsák a mezőgazdaságból származó többlettermék nagy részét. E többlettermék jelentős részét így elvonják a termelő befektetésektől.

A városi kisburzsoázia fejlődik. Ez a fejlődés az ipari kis- és közép-vállalatok számának növekedésében és a modern kisipar bizonyos bővülésében nyilvánul meg. Ez következik abból a változásból is, amely a kereskedelem területén a házalás és a hagyományos kiskereskedelem rovására végbemegy. E városi kisburzsoázia fejlődése csak részben alapszik a belső piac szélesedésén, mert ez a szélesedés nagyon lassú. A fejlődés lényegében a monopoltőke működése vagy az államkapitalizmus keretében megvalósított tevékenység nyomán ment végbe.

A hagyományos kisipar és kiskereskedelem bizonyos mértékben szenvedő részese a jelenlegi fejlődésnek. Piacuk egy részét elhódította a modern ipar és kereskedelem, de a feltételek módosulása itt is lassú és egyenlőtlen, területenként, városenként és a tevékenységek jellege szerint változik.

A nem ipari bérmunkások helyzetét a fejlődés eléggé eltérő módon alakította. Az egyéni bérek és jövedelmek reálértékben nem javultak érezhetően. Ha a foglalkoztatási lehetőségek valamelyest növekedtek is, e növekedés üteme elmaradt a foglalkozást kereső személyek számának növekedésétől, s ebből kétségtelen aggodalom keletkezik a jövőt illetően e társadalmi kategórián belül, főleg az elhelyezkedést kereső fiatalok között.

A fejlődés egyenetlensége és lassúsága az ipari proletariátust is érinti. Összességében az ipar jelenlegi bővülése erősíti a proletariátust, de elégtelen ahhoz, hogy megvédje a munkásosztályt a munkanélküliségtől. Ellenkezőleg, a munkanélküliség és a hiányos foglalkoztatottság súlyosbodik. Annál is inkább, mert a vidéken folyamatban levő átalakulások meggyorsítják a proletarizálódást.

Politikai fejlődés

Politikai területen a Kongresszus Párt, hosszú ideig tartó hatalma ellenére, megőrizte jelentős befolyását az országban. Ez a befolyás azonban fokozatosan hanyatlik, bizonyos zónákban lassan, másutt kevésbé lassan.

A Kongresszus Párt befolyása fönntartásának egyik bázisa a gazdaságpolitika viszonylagos sikere. Társadalmilag ez a siker lehetővé teszi, hogy megmaradjon a burzsoázia egysége. Azonkívül az indiai kapitalizmus alapjainak a kiszélesedése a falun és a városokban az utóbbi évek folyamán elejét vette a burzsoázián belüli ellentétek súlyosbodásá-

nak (ebből következnek a Szvatantra Pártnak, a Kongresszus Párt potenciális vetélytársának viszonylag gyenge sikerei).

A Kongresszus Párt befolyásának mégis megfigyelhető gyengülése különféle tényekkel magyarázható. Egyesek kizárólag politikai jellegűek és a többi párt versengéséből erednek. Ezek a pártok annál is inkább támadhatják a Kongresszus Pártot, mert az már régóta és oly módon vezeti a közügyeket, hogy az még az uralkodó osztályok számára sem mindig kielégítő.

Ugyancsak hozzájárul a Kongresszus Párt befolyásának fokozatos csökkenéséhez a pártonbelüli megosztottság, amely az uralkodó osztályon belüli kisebb ellentmondások mellékterméke.

Általában a Kongresszus Párt különböző szerveiben uralkodó korrupció és nepotizmus a különféle körökben türelmetlen légkört teremt, s olykor még ellenségeskedést is e párttal szemben, mégpedig a szembenállás társadalmi és ideológiai okaitól függetlenül is.

A politikai tényezőkön túl, a Kongresszus Párt befolyásának lassú hanyatlását magyarázza az a tény, hogy az elért gazdasági sikerek még nagyon elégtelenek, az az érzés, hogy az ország gazdasági függetlensége valójában nem szilárdul, és főleg hogy a társadalmi egyenlőtlenségek elmélyülnek. Ez utóbbi a forrása a kedvezőtlen helyzetben levő osztályok növekvő elégedetlenségének. Ez az elégedetlenség a városi környezetben gyakran tökéletesen fegyelmezett tömegtüntetésekben, olykor pedig erőszakos fellángolásokban fejeződik ki. Ez utóbbiak nem öltönek szükségszerűen osztályjellegűt. Nyelvi és vallási „közösségek” között is előfordulnak brutális összetűzések.

A területek egyenlőtlen fejlődése is bizonyos államokban, például Bengáliában és Dél-India nagy részében nehéz helyzetet teremt a Kongresszus Párt számára.

Eddig főleg a Kommunista Párt látta hasznát a Kongresszus Párt befolyása hanyatlásának. De ez a befolyáscsökkenés kisebb mértékben előnyös a feudális vagy a helyi közösségi pártoknak is. A területi ellentmondások azonban jelenleg másodlagosaknak tekinthetők, mert az indiai burzsoázia és elsősorban a nagyburzsoázia, amelynek India számos államában tőkebefektetései vannak, kitart az ország egysége mellett. Ez persze nem akadályozza meg, hogy ezeket a másodlagos ellentmondásokat a vezető osztályok olykor módszeresen felhasználják a fő társadalmi ellentmondások leplezésére.

A gazdasági kilátások

Milyen távlatok nyílnak e körülmények között a független India előtt?

Nyilvánvaló, hogy mindig nagyon nehéz ilyen kérdésre válaszolni és csak nagyon általános fogalmazásban lehet megkísérelni.

Gazdasági téren, tekintve az első két 5 éves tervben mozgósított termelőerőket, az ebben az időszakban bekövetkezett strukturális változásokat, a második öt éves tervben megkezdett gazdaságpolitikának a harmadik öt éves tervben való folytatását és a bőséges külföldi segítséget — még az egészen közeli években elérhető lesz olyan növekedés, amely többé-kevésbé megfelel az 1951—1961. évek folyamán megvalósult fejlődésnek. Még a növekedés valamelyes gyorsulása sem egészen

kizárt, annak következtében, hogy a harmadik ötéves terv kezdetén működésbe lép a második ötéves terv időszakában létesített berendezések egy része, hogy a mezőgazdaságban nagyobb arányban hasznosítják a műtrágyát, és főleg hogy a külföldi pénzügyi segítség a várakozásnak megfelelően nő.

Ugyanakkor a harmadik ötéves terv előirányzatainak bizonyos része eléggé irreálisnak látszik. Ilyen például, s ez különösen súlyos, az a feltételezés, amely szerint az évi növekedési ütem az 1961—1966. években átlagosan 5 százalék fölé emelkedne.

Pedig ez a célkitűzés tulajdonképpen szerénynek látszik, ha számításba vesszük a népesség növekedési arányát és azt a gazdasági elmaradást, amelyet India pótolni szándékozik, továbbá azokat az eredményeket, amelyeket egy olyan ország elért, mint amilyen Kína. Mégis kétséges, hogy ez a feladat megvalósítható. Ez következik mind az indiai gazdaság különböző szektorai helyzetének és perspektívájának vizsgálatából, mind a növekedési és a beruházási arányok egyszerű összehasonlításából. Valóban a hivatalos előirányzatok szerint az évi növekedési ütemnek a második ötéves terv növekedési üteméhez viszonyítva $\frac{2}{3}$ -dal, míg a beruházások arányának kevesebb mint $\frac{1}{3}$ -ával kellene növekednie. A harmadik ötéves terv szerkezetében vagy a társadalmi és gazdasági politikában semmi sem mutatja a beruházások átlagos hatékonyságának nyilvánvalóan várt erős növekedését.

Magának a második ötéves tervnek a tapasztalatai is, úgy látszik, elefejtett tanulságot tartalmaznak: ez a terv előirányozta, hogy a nemzeti felhalmozás aránya a nemzeti jövedelemnek körülbelül 7 százalékáról körülbelül 10 százalékra növekedjék. A valóságban ez az arány alig érte el a 8 százalékot. Ez kétségessé teszi, hogy a nemzeti felhalmozás arányának a harmadik ötéves tervben előirányzott növekedése tényleg megvalósul. Ehhez az kellene, hogy a harmadik ötéves terv a második ötéves tervtől gyökeresen különböző intézkedéseket irányozzon elő, erre pedig még a pénzügyi politika korlátozott területén sem kerül sor.

Mindezek következtében a nemzeti jövedelem növekedésének tervezett gyorsulása irreálisnak tekinthető.

Éppen így irreális — a fent említettekhez hasonló okokból — a foglalkoztatás növelésének a harmadik ötéves tervben foglalt előirányzatai és az állítás, amely szerint e terv végén India tekintélyes haladást fog elérni a saját erőből megvalósuló növekedés útján. Ez sem a termelés szerkezetére, sem az összes beruházásokban a nemzeti és az idegen erőforrások viszonylagos részarányára vonatkozó adatokból nem látszik helytállónak.

Valójában a harmadik ötéves terv folyamán Indiának olyan fokú külföldi segítséget kell kérnie, amilyenre korábban nem volt példa. Ilyen feltételek között a növekedés további gyorsulásának perspektívája a harmadik ötéves tervben előirányozotthoz képest különösen kétségesnek látszik, noha a terv maga ezt feltételezi.

Öszintén szólva különféle tények azt sugallják; a jelenlegi feltételek között komoly a veszélye annak, hogy az indiai gazdaság növekedési üteme a harmadik ötéves tervben előirányzott ütem alatt lesz.

E tekintetben fontos tényezőt jelent a monopolizáció növekvő nyomása, tekintve, hogy közvetlenül kézben tartja a különféle ipari tevékenységi területeket, amelyeket elvileg, korábbi nyilatkozatok szerint

az államnak kellett volna átvennie. Ez a helyzet például az alumínium- és a műtrágyatermelésben. Ez a nyomás kifejezi a monopoltőkének azt a kívánságát, hogy közvetlenül ellenőrizze azokat a termelési ágakat, ahol esélyek vannak a piac viszonylag gyors növelésére, azért, hogy lefölözze a fejlődésből eredő megnövekedett profitokat. E tendencia érvényesülése esetén az a veszély jelentkezne, hogy az utóbbi évek folyamán megkezdődött bizonyos fejlődés — a monopolárok emelkedésének hatására a piac viszonylagos elfojtása következtében — meglassul.

Azonkívül a magántőke közvetlen tevékenységi körének kiszélesedése és az államkapitalizmus szférájának szűkülése még jobban kisebbitené az utóbbi befolyását. A jelenlegi körülmények között ez csak az aránytalanságok és ellentmondások súlyosbodására vezethet.

Egy másik tényező, amely döntően hozzájárulhat a következő években az indiai gazdaság fejlődési ütemének meglassulásához: India fokozatosan növekvő függősége a külföldi tőkétől.

Ez a növekvő függőség különféle módon érinti a későbbi fejlődés lehetőségét.

Közvetlenül érinti őket, amennyiben lehetővé teszi nagyobb számú külföldi tőkés beavatkozását a gazdasági életbe és a gazdaságpolitikába. De a külföldi és az indiai tőke közötti érdekelletétek miatt ez a beavatkozás egyre súlyosabban nehezedhet az indiai tőkére, és kedvezőtlen hatást gyakorolhat az indiai export növelésének a perspektívájára.

Közvetve, a külföldi adósságok okozta terhek és a külföldi befektetések rendkívül megnehezítik a gyors fejlődést.

Ha megengedik e terhek növekedését, mint ahogy jelenleg elő van irányozva, ezek fölemésztik a nemzeti jövedelem jelentős hányadát, és ami legalább olyan súlyos, a devizatartalékokat. Ez szükségszerűen meg fogja lassítani a gazdasági fejlődést egy olyan országban, amely még nagyon messze van attól, hogy saját termelésből biztosítsa felszerelését, és ahol az alapanyagtermeléshez viszonyítva aránytalanul túlteng a feldolgozó ipar. Egy bizonyos időben a külső pénzügyi nehézségek nem fogják megengedni annak a külföldi hitelek igénybevételén alapult hitelpolitikának a folytatását, amely az utóbbi években elért gazdasági növekedés ilyen méretét lehetővé tette.

Nehéz előre látni, milyen összeget tesznek majd ki a három ötéves terv folyamán fölvett adósságok visszafizetéséből, a kamatok, az osztalékok fizetéséből, a külföldi tőkék hazai befektetéséből adódó külföldi terhek. Egyrészt a harmadik ötéves tervidőszakra előirányzott tőketerhek alapján, másrészt az ugyanerre az időszakra feltételezett további eladósodás nagyságrendje alapján úgy látszik, hogy a negyedik ötéves terv kezdetétől az India fizetési mérlegét terhelő tőkeadósságok jelenléteken meg fogják haladni az évi 2 milliárd rupiát. Ez körülbelül egyenlő értékű az 1956—1957. és az 1958—1959. évi exportbevétel $\frac{1}{3}$ -ával, és kétségtelenül több mint a negyedik ötéves tervidőszak évi exportbevételének egynegyede. Minden arra mutat, hogy ezek a bevételek — ugyanúgy, mint jelenleg — még arra sem elegendők, hogy fedezzék az indiai gazdaság importszükségletét, ha ezt a gazdaság szerkezetének gyökeres átalakítása nélkül, az utóbbi évek ütemében továbbra is fokozzák. Látható, hogy csupán ez okból is mennyire nehéz lesz a jelenlegi körülmények között fenntartani az indiai gazdaság valamelyest is gyors fejlődését.

Valójában a külföldi terhek és a várható hitellehetőségek szempontjából India gazdasági fejlődésének közeli jövője nagymértékben függ a szocialista és a kapitalista országok közti kapcsolatok és „versengések” formáitól.

Kedvezőtlen esetben, ha ez a „versengés” nem módosítaná gyökeresen a kapitalista országok és az általuk létesített nemzetközi pénzügyi intézmények magatartását, India közeli jövője elég komornak látszik. Olyan feltételek alakulhatnak ki, amelyek egy napon lehetővé teszik az Indiának hitelező fő tőkésországoknak, hogy tetszésük szerinti gazdaságpolitikát kényszerítsenek adósukra.

Megindulna tehát a klasszikus — és a latin-amerikai országokból sajnos nagyon jól ismert — mechanizmus: India képtelensége arra, hogy eleget tegyen minden külföldi kötelezettségének (hitelvisszafizetés, kamat, osztalék, import stb.), póthitelkérés és fizetési haladék kérése, „pénzügyi szakember” bizottság kiküldése a hitelező országokból, illetve az IRDB* vagy az IMF** „takarékosági program” kidolgozása, e program elfogadásának kötelezettsége, tehát a kezdeményezés elvesztése a beruházások, az árak, a pénzügyek stb. tekintetében.

Sok ilyen természetű tapasztalat van. Tudjuk, hogy ezek gazdasági téren a fejlődés többé-kevésbé erőszakos megállításhoz vezetnek. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a monopoltőke nem húzhatja hasznát az ilyen helyzetből, megnövelve profitjait és hatalmát, miután ráette kezét a tőle nem függő, nehézségekkel küzdő vállalatokra.

Azt is tudjuk, hogy politikai vonatkozásban ezek a tapasztalatok erős ellenállást váltanak ki a nép többségéből, és hogy ezek általában nem férnek össze a parlamentáris rendszer fenntartásával, ami leggyakrabban egy diktatorikus rendszer bevezetését eredményezi.

Kedvező eset lenne, ha a nemzetközi életben bekövetkező esetleges módosulások s a szocialista és kapitalista országok közti „versengés” formáiban végbemenő változások arra készítenék az utóbbiakat, hogy gyökeresen megváltoztassák magatartásukat és ne használják ki maximálisan a helyzetből kínálkozó előnyöket. Esetleg ezek a változások arra indíthatnák őket, hogy lemondjanak követeléseik egy részéről, de nehéz elképzelni, hogy ezen felül India fizetési mérlegének olyan bőséges támogatást adnak, amely biztosítaná az ország gyors fejlődését, struktúrájának és gazdaságpolitikájának alapvető megváltozása nélkül.

E gazdasági perspektívával szemben nyilvánvaló a kérdés: arra van-e India ítélve, hogy csak lassú és a külföldtől függő fejlődést ismerjen és talán egyre csökkenő ütemben fejlődjön?

A válasz e kérdésre bonyolult.

Ha csak a társadalmi, anyagi és technikai adottságokkal számolunk, India biztosan nincs olyan lassú és a külföldi segítségtől annyira függő fejlődésre ítélve, mint amilyen eddig tapasztalható volt.

Maguk a kihasználatlan termelőerők — főleg a hiányos foglalkoztatottság és a munkanélküliség formájában — a termelés növelésének számottevő lehetőségeit képviselik.

Anyagi területen India különösen bőséges természeti erőforrásokkal rendelkezik, mégpedig főleg az iparosításhoz szükséges erőforrásokkal, valamint (habár kisebb mértékben) mezőgazdasági erőforrásokkal is, kü-

* Nemzetközi Ujjáépítési és Fejlesztési Bank, röviden: Világbank.

** Nemzetközi Valutalap.

lönösen víztartalékokkal, amelyek felhasználhatók a terméseredmények növelésére és állandósítására.

Technikai vonatkozásban a termelés anyagi feltételeinek alacsony színvonalával szemben az indiai gazdaság legtöbb ágában hatalmas lehetőségek kínálkoznak a műszaki fejlesztéssel elérhető termelésnövelésre. A kínai gazdaságban az elmúlt 10 évben megvalósult haladás példája is mutatja, hogy egy — Indiáéhoz nagyon hasonló társadalmi, anyagi és technikai feltételekkel rendelkező — gyengén fejlett ország évi termelését sokkal bőségesebben képes növelni, mint amilyet eddig az indiai gazdaságban elértek.*

Tehát nem a természeti vagy technikai feltételek ítélik Indiát ilyen lassú és függő fejlődésre.

Ellenben az utóbbi évek tapasztalatai azt mutatják, hogy ha a gazdasági és társadalmi szerkezet nem alakul át alapvetően, India lassú és függő fejlődésre van ítélve. Ilyen következtetés annál is inkább előtérbe nyomul, mert ez a tapasztalat belpolitikailag szilárd és nemzetközileg is jó feltételek közt, minimális, kifejezetten technikai jellegű hátrányok mellett keletkezett.

Mindez arra a következtetésre vezet, hogy a gazdasági és társadalmi szerkezet (a félféudális viszonyok túlsúlyának fennmaradása vidéken, a kereskedelmi és uzsoratóke még mindig döntő befolyása jelentős területeken, az indiai monopoltőke és az idegen tőke elsőrendű szerepe az iparban és a pénzügyekben) ítéli hiányos foglalkoztatottságra a földtől teljesen vagy részben megfosztott mezőgazdasági munkásokat. E szegényparaszti tömegek csak oly csekély parcellákkal rendelkeznek, amelyek az évnek csak nagyon korlátozott számú napján adnak foglalkoztatást.

Ez a gazdasági és társadalmi szerkezet korlátozza a termelést és a belső piacot, s az ipari fejlődést az eddig követett elégtelen és veszélyes irány folytatására ítéli. E fejlődés egyik jellegzetes vonása, hogy jelentős részben a nagyburzsoázia és a jómódú városi és vidéki osztályok keletkezésének a növekedése befolyásolja, míg a bővített újratermelési feltételei alig változnak és az ország saját berendezéseket gyártó kapacitása nagyon kevéssé bővül.

Megfigyelhető, hogy ha az indiai burzsoázia meg is akart szabadulni az idegen tőkétől való függőségtől, ezt a célt nem tekintette elsődlegesnek. Ezt nemcsak az államosítás korlátozott mértéke és kis száma bizonyítja, hanem maguknak az ötéves terveknek a szerkezete, valamint az indiai és az idegen tőke kapcsolatainak a kiterjedésedése is. Nagyon jellegzetes, hogy lényegében a szocialista országok javaslatainak és a velük kötött egyezményeknek köszönhető egy nehézipari berendezéseket gyártó ipar létesülése, amely lehetővé teszi, hogy India minél több termelési berendezést és felszerelést gyártson. Jogosan gondolhatjuk, hogy a szocialista országok nélkül az indiai burzsoázia képtelen lett volna még olyan szerény iparosítási politikára is, amelyet az utóbbi években követett.

Ugyancsak a gazdasági és társadalmi struktúra az, amely oly nehézé teszi a kisipar és a hagyományos kisüzemek technikai átalakítását,

* Tudjuk, hogy a kínai nemzeti jövedelem 1952 és 1959 között évi 14 százalékkal nőtt, ez az évi növekedési ütem körülbelül ötször nagyobb, mint az indiai (a nemzeti jövedelem meghatározásának jelentős módszerbeli különbségeit természetesen még tekintetbe kell venni).

mert ennek a kisiparnak, ezeknek a kisüzemeknek nincs gyorsan bővülő piacuk, és csak jelentéktelen pénzügyi eszközökkel rendelkeznek. A társadalmi feltételek és az ebből származó korlátok okozzák, hogy a gazdaságpolitika nem képes a fejlődés számára hasznosítani a birtokos osztályok által elsajátított többlettermék jelentős részét. Ezek az osztályok e többlettermék legnagyobb részét továbbra is személyes fogyasztásra fordítják, ebből adódik a fényűző ingatlanok építésének fellendülése s az importált vagy importtermék segítségével gyártott cikkek megnövekedett fogyasztása.

A pénzügyi politika egész szerkezete, például az adórendszer, nyilvánvaló következménye a nagytőke hatalmának. Ez az adórendszer mind súlyosabban nehezedik a legkedvezőtlenebb helyzetben levő osztályokra. Ez egy másik tényező, amely meghatározza az indiai gazdaság fejlődésének sajátos formáit.

Társadalmi és politikai perspektívák

A gazdasági és társadalmi szerkezet mégis spontánul módosul, az utóbbi időben megfigyelt változások a következő években továbbra is bizonyosan bekövetkeznek. Nem kétséges, hogy tanúi lehetünk a jelenlegi társadalmi átalakulás folytatásának, tudniillik a városi és a falusi kapitalizmus fokozatos fejlődésének. Pontosan ez teszi egyformán valószínűvé az indiai gazdaság fejlődésének folytatását, és mint a tapasztalatok mutatják, e fejlődésnek — amely többé-kevésbé hosszú megszakításokkal is járhat — viszonylagos lassúságát.

A társadalmi kilátások szempontjából ez azt jelenti, hogy — az elmúlt évekhez hasonlóan — az egyenlőtlenségek további növekedésére kell számítani. A munkanélküliségre vonatkozóan hangsúlyozni kell, hogy (az adott strukturális feltételek között) a nemzeti jövedelem valószínű növekedésének évi 3—4 százalékos üteme egyre inkább biztosítható lesz a munkatermelékenység növekedése révén.

Ez azt jelenti, hogy a nemzeti jövedelem növekedésének ilyen aránya csak nagyon korlátozottan fog hatni a foglalkoztatottság kiszélesítésére. Mindez arra utal, hogy az alkalmazási lehetőségek csekély bővülése nem szívja föl sem a kereső népesség természetes szaporulatát, amely legalább évi 2 százalék, sem a hiányosan foglalkoztatott falusi munkaerőt, amely a mezőgazdaság technikai átalakulása következtében növekedni fog. Az elkövetkező évek alapvető társadalmi problémájának kell tekinteni a munkanélküliség és a hiányos foglalkoztatottság súlyosbodását, ami különben már az elmúlt évek folyamán is megnyilvánult.

Ez csak súlyosbíthatja a nincstelen és legnépesebb osztályok létfeltételeit, különösen azokét, amelyek a hagyományos indiai társadalom részét képezik. Ellenben biztosan megjavul az új társadalmi osztályok átlagos életszínvonala, ami nem jelenti azt, hogy ezeken belül az egyenlőtlenségek nem mélyülhetnek.

Más szóval, minden valószínűség szerint stagnálni vagy romlani fognak a mezőgazdasági munkások, a szegényparasztok és a hagyományos kézművesek életfeltételei, főleg a hiányos foglalkoztatottság hatására, míg a vidék legjobb módú társadalmi rétege lassan falusi tőkessé válik.

A társadalmi ellentmondások súlyosbodása

Ez is lehetővé teszi, hogy előre lássuk a kapitalizmus fejlődésével elkerülhetetlenül velejáró, valamint a régi társadalom pusztulásából eredő társadalmi ellentmondások fokozódását. Az utóbbiak kétségtelenül a legélesebbek, főleg vidéken, ahol valósággal élet vagy halál kérdését jelentik.

Természetesen a tőkés társadalommal együtt járó ellentmondások bizonyára ezzel párhuzamosan fognak megnyilvánulni, mint ahogyan ez már most is történik, és szintén társadalmi harchoz fognak vezetni. De egy társadalomban, ahol a munkanélküliség uralkodik, a munkásosztály egy részének — az iparban foglalkoztatottaknak — viszonylag kedvező helyzete azzal a következménnyel járhat, hogy a társadalom e szektorában a feszültségek viszonylag kevésbé éles formát öltenek. A reformista szindikalizmus megjelenésének és a dolgozók egy része, főként a szakmunkások körében egy lényegében trade-unionista osztálytudat kialakulásának a lehetőségei nem lebecsülhetők. Nem kétséges azonban, hogy az ipari proletariátus és a vidéki nincstelen rétegek közti kapcsolatok az egész proletariátus radikálisabbá válásának tényezői lehetnek. Olyan politikai tevékenység hiányában, amely módosítaná a dolgok menetét, a társadalmi fejlődés itt vázolt típusa pillanatnyilag a legvalószínűbbnek látszik.

Természetesen különösen vakmerő dolog perspektívákat vázolni. Sok függ egyrészt — mint fentebb láttuk — a nemzetközi helyzet alakulásától, másrészt maguknak a politikai szervezeteknek a döntéseitől és attól a képességüktől, hogy módosíthatják — olykor erőszakosan is — az események menetét.

A dolgok jelenlegi állapotában és főleg a különféle pártok jelenlegi helyzetével számolva annyit mondhatunk: kevésbé valószínű a politikai élet gyors és mély megváltozása.

A társadalmi egyenlőtlenségek lassú kiéleződése és a társadalom legszegényebb rétegei helyzetének legalábbis viszonylagos romlása nem vezet szükségszerűen politikai pozícióik megszilárdulásához.

Ezek a rétegek évszázadok óta nyomorban élnek, s ezt létük elkerülhetetlen és végzetes adottságának tekintik. Ez az egyik forrása passzivitásuknak. Ez utóbbi azonban viszonylag gyorsan eltűnhet egy súlyos és erőszakos alkalmával, vagy lassabban az öntudatosodás révén, ami megköveteli e rétegeket csoportosító és vezető politikai szervezetek közbelépését.*

Hosszú távlatban minden esetre, az itt szemügyre vett társadalmi fejlődésnek szükségszerűen alapvető módon érintenie kell magát a politikai helyzetet.

A nyomorba való beletörődés nem jelenti azt, hogy amikor ez a nyomor felülmúlja az eddig eltúrt színvonalat, ez nem vezet társadalmi robbanáshoz.

Azután az indiai társadalomban végbemenő átalakulás bizonyos következményekkel jár a régi társadalmon belül is. Különféle jelek arra mutatnak, hogy gyakran a gazdaságilag legfejlettebb körzetekben nyilvánul meg leginkább a legszegényebb társadalmi rétegek elégedetlen-

* Eddig ezeket a rétegeket valójában nagyon kevésbé szervezték és mozgósították. Az adott helyzetben, a jelenlegi társadalmi keretek között, úgy látszik, a legszegényebb paraszti rétegek tevékenysége szükségszerűen forradalmi jellegűt ölt.

sége. Azonkívül a birtokos és kiváltságos osztályok jellegében bekövetkező változás új társadalmi kapcsolatokat és összefüggéseket hoz létre. Különböző területeken az új uralkodó osztályoknak a profit utáni hajszából fakadó durvább magatartása már ma is olyan társadalmi feszültségek forrása, amelyek a régi társadalomban nem voltak ilyen fokúak.

De még általánosabb formában a folyamatban levő változások újakat idéznek elő, nevezetesen azon vagyontalan osztályok magatartásának megváltozását, amelyek maguk is képesek a gazdasági szerkezet gyors átalakulását kiváltani, miután tudatosult bennük, hogy ez a szerkezet szembehelyezkedik a társadalmi haladással.

A társadalmi haladásra való törekvés ma behatol a városi népeesség, és pedig az ipari és a nem ipari bérmunkások széles rétegeibe. Nem vitás ellenben, hogy a falusi tömegeket ez a fejlődés még csak alig érintette.

Mégis nehéz vitatni, hogy maga a vidék is hivatott arra, hogy a folyamatban levő fejlődés következtében megmozduljon. Így a nevelés kiterjesztése az egész társadalom, még a legszegényebbek számára is új távlatokat nyit és új reményeket szül.

Nem lebecsülhetők annak a következményei, hogy az elemi iskolák számát 10 év alatt megkétszerezik, bármilyen kevéssé kielégítő is még az oktatás kiterjesztése. Ugyancsak nem lebecsülhetők a következményei annak sem, hogy az 1950—1951. évi 30 százalékról 1965—1966-ban, a harmadik öt éves terv után 60 százalékra nő az iskolába járó 6—14 éves gyermekek száma.

A sajtó,* a rádió** és a közúti közlekedés*** területén végbement fejlődés rövidebb időre szóló következményei sem lebecsülendők. El kell ismerni, hogy az indiai társadalom bizonyos szektorait érintő fejlődési folyamat magában véve új szükségletek és új követelések forrása.

Általában az utóbbi évek folyamán kialakult valamiféle egyensúly a — bizonyos társadalmi stabilitás fenntartásával összeegyeztethető — minimális fejlődési ütem és a valóban elért növekedési ütem között. Mindez jelzi, hogy a társadalmi stabilitással összeegyeztethető növekedési ütem minimumának emelkednie kell az egyenlőtlen fejlődéssel együtt járó gazdasági és társadalmi kiegyensúlyozatlanság, valamint bizonyos változások együttes hatására, amelyek gyorsan más változásokat eredményeznek.

Ellenben a fennálló feltételek között előre látható, hogy a növekedés lehetséges maximuma fokozatosan csökkenni fog, sőt a fejlődés időnként meg is torpanhat. Ilyen veszély, láttuk, együtt jár a fejlődés tökéletlen jellegével, a külföldtől való erősödő függőséggel, az egyre nagyobb társadalmi élősdiség megjelenésével és általánosabban azoknak az ellentmondásoknak az elmélyülésével, amelyek mind az indiai gaz-

* A sajtóra vonatkozóan egyébként a következő adatok azt mutatják, hogy a jelenlegi fejlődés még korlátozott. Így a napi kiadványok összes példányszáma, amely 1951-ben körülbelül 3 millió volt, 1957-ben még csak 3,5 millió és 1958-ban 3,6 millió volt. A fejlődési ütem tehát gyenge, és a kiadványok 1000 személyre jutó példányszáma (10) az egyik legalacsonyabb a világon, kétötöde az egyiptominak és egyötöde a mexikóinak.

Az összes időszakos kiadványok példányszáma 1958-ban 14,3 millió volt. A példányszámok szempontjából a havi lapok állnak az élen (4,6 millió), ezt követik a hetilapok (3,9 millió), azután a napilapok, a kétheti lapok (1,2 millió) és más időszakos kiadványok.

** A rádiókészülékek száma tekintetében gyors a fejlődés: körülbelül 500 000 rádió 1950-ben, körülbelül 1,8 millió 1960-ban. De 1000 lakosra számítva ez még nagyon alacsony szám.

*** 1951-től 1958-ig az összes kategóriák motoros járműveinek a száma 70 százalékkal nőtt, a kerékpárok száma ugyancsak erősen emelkedett. Ez is hozzájárult — bár lassan — a vidék évszázados elszigetelődésének fokozatos csökkentéséhez.

daság kapitalista szektorán belül, mind a kapitalista és a kapitalizmus előtti szektorok között megvannak.

Itt újra számba kellene venni az előző oldalakon megfogalmazott észrevételeket; ez azonban a következő néhány megjegyzésre korlátozódik: az indiai gazdaságban kifejlődő ellentmondások — az egyre szaporodó úgynevezett gyengén fejlett országok gazdaságához hasonlóan — különösen éles formát öltenek. Ennek oka az aránytalanságok és a fejlődésen belüli egyenlőtlenségek elmélyülése, amely ezen országok gazdaságát sújtja, amikor azok régi helyzetükkel szakítanak.

Ezt a régebbi helyzetet a megmerevedés jelenségei, függőség, bizonyos szektorok hanyatlása és a nemzeti jövedelem rendkívül lassú (évi 1—1,5 százalékos) növekedése jellemzi. Ez az alacsony növekedési ütem többé-kevésbé megfelel a népesség növekedési ütemének. Mint-hogy a munka technikája és termelékenysége alig változott, a termelés emelkedése a foglalkoztatás növekedésével párosult, és a hiányos foglalkoztatottság egyáltalán nem, vagy csak kevéssé fokozódott. Így alakult ki valamilyen egyensúly.

Ellenben, ha a társadalom bizonyos szektoraiban átalakulások következnek be, s ez nem párosul a többi szektorban végbement változásokkal, súlyos ellentmondások keletkeznek. Ezt csak tényleges tervgazdálkodással és a termelőerők kielégítő társadalmi ellenőrzésével lehet elkerülni vagy elviselhető határok között tartani.

Így a népesség növekedésének meggyorsulása és a falun folyamatban levő átalakulás maga után vonja a népesség városba áramlását, amit az ipar jelenlegi fejlődési üteme képtelen fölvenni. Az indiai városok népessége 10 év alatt körülbelül 25 százalékkal nőtt, s ez a növekedés hatalmas problémákat támasztott. Például az alkalmazás vonatkozásában, úgyszintén a lakásviszonyok tekintetében. A már eddig is sirmalmas lakáshelyzet gyorsan tovább romlik.

Mind e területen, mind másutt az ellentmondások olyan ütemben fejlődnek, amely a XIX. században iparosodott országok számára ismeretlen volt. Mély szerkezeti átalakulás hiányában az úgynevezett gyengén fejlett országok gazdaságának számos ágazatát e fejlődés hatalmas fékjei (elmaradott agrárstruktúra, uzsora, a kereskedelmi tőke túltelgése, teljes vagy félmonopóliumok létezése) jellemzik, jóllehet a növekedés lehetőségei, éppen a nagyarányú technikai elmaradottság következtében jelentősek. Ilyen feltételek között, mély strukturális átalakulás és kötelező tervezés nélkül, elkerülhetetlenül súlyos egyensúlyi zavarok, s ebből bizonyos társadalmi rétegeket és bizonyos gazdasági ágazatokat keményen sújtó ellentmondások keletkeznek, ami visszahatásként az egész társadalmat megrendítheti. Ha ez így van, komoly okunk van feltételezni, hogy India a következő 10 év folyamán kénytelen lesz szembenézni a gazdasági és társadalmi válságok különféle formáival, valamint a kiélezett politikai problémákkal. Hogy ezek a problémák mikor fognak fölmerülni, mekkorák lesznek, milyen lesz megoldásuk természete, az túlságosan sok tényezőtől függ, semhogy vakmerő jóslásba lehetne róluk bocsátkozni.

Tehát csak néhány olyan tényező megemlítésére korlátozódunk, amelyek hatást gyakorolhatnak a következő években fölmerülhető politikai problémák megoldására.

A politikai problémák

A Kongresszus Párt befolyásának lassú hanyatlása ellenére valószínűleg legalább egy ideig talál olyan megoldásokat, amelyek megfelelnek a birtokososztályok összessége alapvető érdekeinek. Még az sem biztos, hogy a fizetési mérleg súlyos válsága és a tömegek fogyasztásának korlátozása mellett nem lesz képes a Kongresszus Párt ezt a politikát alkalmazni, azáltal, hogy nagyon erősen korlátozza a demokratikus szabadságjogokat.

Főképp azért gondolhatjuk ezt, mert a Kongresszus Pártnak — a bomlasztó belső ellentmondások ellenére — még mindig mély gyökerei vannak az egész országban, mert ezek az ellentmondások csak másodlagosak.

E tekintetben meg kell mondani, hogy rövidebb időre „Nehru utódlásának problémája” hamis problémát jelent. Az utóbbi évek fejlődése és a Nagpuri Kongresszus óta a miniszterelnök politikája által elszenvedett kudarcok azt eredményezték, hogy Morarji Desai vezetése alatt egyre inkább a Kongresszus Párt jobboldala irányítja a kormányzati politikát.

A miniszterelnök távozása ebből a szempontból nem látszik alkalmasnak arra, hogy jelentős változásokat hozzon magával, legfeljebb az indiai politika stílusában, amely kevésbé finomná válhat. Hosszabb időre ellenben nem kétséges, hogy a Kongresszus Párt meg fogja színteleníteni a jelenlegi miniszterelnök távozását mind a párt egységének fenntartása szempontjából (amelynek balszárnya fokozatosan el akar szakadni), mind befolyása szempontjából.

Biztos, hogy a Kongresszus Párt tekintélye a tömegek körében már csökkent, és hogy a tekintély megmaradt része csak visszatükröződése a független India alapítója még hatalmas népszerűségének.

Jelenleg hiábavaló volna jóslatokat tenni a különböző politikai formák jövőjéről. Mégis hozzá kell tenni, hogy az egyik tényező, amely India jövőbeli politikai fejlődésében meghatározó lehet, és az egyetlen párt, amely a Kongresszus Párton kívül széles nemzeti táborral rendelkezik (habár még jóval kisebbel, mint a Kongresszus Párt), a Kommunista Párt, amelynek végső célja a tervgazdálkodást folytató, gyors fejlődést biztosító szocialista India.

E feltételek között a párt állásfoglalása és képessége arra, hogy növelje híveinek számát, döntő hatással lehet India fejlődésére.

A nemzetközi problémák ebben a tekintetben éppen ilyen nagy szerepet játszhatnak. Kevésbé kétséges, hogy a szocialista országok gazdasági és társadalmi haladása hozzájárul az Indiai Kommunista Párt befolyásának szélesedéséhez (nevezetesen a középosztályok körében). Természetesen ez a befolyás valamelyest megsínylette az India és Kína között a határkérdésben kialakult feszültséget, de feltehetően ez a probléma megoldódik, és ez a feszültség csak olyan emlék lesz, amely nem befolyásolja a politikai erők fejlődését. Persze a birtokos osztályok igyekeznek majd fenntartani ezt az emléket és magát a feszültséget is.

A kapitalista és a szocialista országok magatartása India gazdasági nehézségeivel szemben ugyancsak nem lehet hatástalan sem az Indiai Kommunista Párt tömegbázisára, sem befolyása szélesítésének lehetőségeire.

Mégis, a Kommunista Pártnak az a képessége, hogy döntő módon befolyásolhassa India jövőjét, mindenekelőtt attól függ, hogyan tudja majd megszervezni a legszegényebb tömegeket, különösen a parasztokat, hogyan tudja cselekvéseiket a munkásosztály tevékenységével egyé-
síteni, kiszélesítve befolyását a középosztályokra. E tekintetben sok tennivalója marad nemzeti téren, azon elvitathatatlan sikerek ellenére, amelyeket bizonyos államokban el tudott érni.

A többi pártok, úgy látszik, arra hivatottak, hogy a helyzet megváltozásáig kiegészítő politikai erő szerepét játsszák, mert most képtelenek jelentős hatást gyakorolni. Természetesen idővel a helyzet megváltozhat.

Az indiai tapasztalatok nemzetközi tanulságai

A többi, úgynevezett „gyengén fejlett” ország az utóbbi 10 éves indiai fejlődés tapasztalataiból a következő tanulságokat vonhatja le:

A jelenlegi nemzetközi feltételek között gazdaságuk eltorzulása és függősége folytán a „gyengén fejlett” országok csak mély társadalmi átalakulás eredményeként érhetnek el gyors gazdasági fejlődést. Ezeknek a változásoknak lehetővé kellene tenniük, hogy ezek az országok mozgósítsák és az egész társadalom szolgálatába állítsák az összes emberi, anyagi és technikai erőforrásokat. Nem szabad, hogy ezen erőforrások kihasználását a magántulajdon és a profithajsza korlátozza. A szükséges átalakításoknak tehát a szocializmus irányában kellene haladni a szó legszorosabb értelmében.

Ilyen átalakulás hiányában (s ez a legvilágosabb tanulsága az indiai tapasztalatoknak, mert ezek viszonylag nagyon kedvező körülmények között jöttek létre) az elért fejlődést végtelen lassúság, a gazdasági aránytalanságok és társadalmi ellentmondások súlyosbodása, az egyenlőtlenségek elmélyülése, valamint a külfölddel szembeni növekvő függőség jellemzi.

Az a gondolat, hogy az indiai tapasztalatok viszonylag nagyon kedvező körülmények között jöttek létre, talán megütközést kelt azokban, akik az indiai nehézségeket a mezőgazdasági problémák állítólagos kiúttalan jellegével, vagy bizonyos vallási elképzelések, vagy társadalmi magatartás hatásával igyekeznek megmagyarázni.

Biztos, hogy a mezőgazdasági szektor vonatkozásában kétségek merülhetnek föl India kedvező helyzetét illetően. Sok „gyengén fejlett” országnak valóban megvannak a lehetőségei, hogy hosszú távon Indiánál sokkal jobban növelje mezőgazdasági termelését. De rövid időre, sőt még távolabbi időre nézve is, minden szakember egyetért abban, hogy a termelés gyors növelésének lehetőségei korántsem elhanyagolhatók, következésképpen India e szempontból jelenleg nincs kedvezőtlen helyzetben.

Ami a vallásos eszméket, tilalmakat, babonákat, kasztrendszerét illeti, láttuk, hogy ezek a tényezők látszólag elég korlátozott negatív hatást gyakorolnak az indiai gazdaság növekedésének viszonylagos gyorsulására. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ez a hatás a semmivel egyenlő (de minden országban vannak ilyesféle „fékek”); azt sem, hogy ha a gyors fejlődés alapfeltételei létrejöttek, ezek a tényezők nem gyakorolhatnának Indiában még nagyobb fékező hatást, mint más országokban. De jelenleg minden esetre nem látszanak döntőnek. (Egyébként fel-

tehető, hogy a fejlődés kedvező objektív társadalmi feltételeinek létrejötte nyomán ezek a „szubjektív” fékek nagyon meggyengülnek.)

Ami az agrárstruktúra, az uzsora stb. képviselte „fékeket” illeti, ezek jelentősek, de megtalálhatók különféle fokon minden gyengén fejlett országban, amelyek a kapitalizmus alapján igyekeznek fejlődni.

A tapasztalat szerint a jelenlegi nemzetközi helyzetben a kiváltságos osztályok szolidaritása túl nagy ahhoz, hogy az osztályok valamely része (és ez igaz nevezetesen az ipari burzsoáziára) a fejlődés e fékjeinek elhárításához szükséges erőfeszítéseket tegyen. Az erre irányuló támogatások mindig nagyon gyöngék és nagyon részlegesek. Megállapítható még az is, hogy az indiai ipari burzsoázia (pontosan azért, mert hatalmasabb volt) a legtávolabb volt ebben az irányban bármely más ázsiai ország ipari burzsoáziájától.

Ha az indiai tapasztalatok viszonylag kedvező körülmények között születnek, ez mindenekelőtt az ország nagyságával magyarázható.

India Kína után a második legnépesebb emberi csoportosulás, még a „felosztás” után is csaknem 450 millió lakosa van. Ez az ország rendkívül változatos és bőséges természeti gazdagsággal, és nemzetközi téren olyan politikai lehetőségekkel bír, amelyekkel más gyengén fejlett ország nem rendelkezik.

Másrészt történelmi okokból a független India fejlődésének kezdete óta viszonylag fejlett iparral, viszonylag nagyszámú munkásosztállyal, s gazdag, hatalmas és mind belső, mind nemzetközi viszonylatban kiválóan leleményes burzsoáziával rendelkezett.

Hasonlóképpen a városi népesség műveltségének színvonala, számos adminisztratív munkaerő, szakemberek, mérnökök és tudósok, akik között világszerte ismertek is vannak, a már meglévő és viszonylag jól felszerelt egyetemek, takarékosági szokások* több jelentős társadalmi réteg körében, kulturális hagyományok, a tudás tisztelete stb. — mind a fejlődésnek olyan tényezői, amelyekkel India kezdettől fogva sokkal inkább rendelkezett, mint a „gyengén fejlett” országok legtöbbször. Úgyisintén joggal gondolhatjuk, hogy a fejlődésnek az a típusa, amelyet India az államkapitalizmus politikájával, de mély átalakulás nélkül megkezdhetett, korántsem lenne olyan eredményes a „gyengén fejlett” országok legnagyobb részében; és mégis, még Indiában is ez a fejlődés nemcsak elégtelen, de nem is teremti meg a rendszeres, gyors és a saját erőn alapuló növekedés feltételeit.

Valószínűleg néhány mai „gyengén fejlett” ország, és főképp azok, amelyek kezdetben különösen kedvező gazdasági helyzetben vannak, egy kis idő múlva követhetnék az „indiai utat”, de bizonyos tényezők hiánya — amelyek Indiának lehetővé tették, hogy egyes területeken nem elhanyagolható fejlődést érjen el — azzal a veszéllyel jár, hogy ezek az országok csak sokkal lassabban haladhatnak és gyorsabban találkozhatnak durva ellentmondásokkal. Általános szempontból ez látszik a fő következtetésnek, amit az indiai tapasztalatokból az utóbbi években levonhatunk.

* A bruttó megtakarítások egy része — tudjuk — aranyformában halmozódik fel. Az importált vagy a termelésből származó aránytól eltekintve ez a felhalmozódás semmi hatással sincs a tiszta (nettó) megtakarításra, az arany egyszerűen kézben marad az országon belül. Ami az importált aranyat illeti, ennek a teaurálása improduktív felhalmozásnak felel meg. A hivatalos aranybehozatal ma szűkre korlátozott, de csempész úton is jut be arany az országba. Általában ezt a behozatalt körülbelül évi 350 millió rupiára becsülik. Ez láthatóan jelentős összeg a fizetési mérleg színvonalához képest.

A szovjet mezőgazdaság helyzetéről az SZKP Bizottsága márciusi plénuma alapján

A mezőgazdasági termelés fellendítése a jelenlegi időszakban a kommunizmus építésének egyik legfontosabb területévé vált. A szovjet mezőgazdaságnak a márciusi plénumon megvitatott problémái hazánkban is nagy érdeklődést váltottak ki. A plénumon hozott határozatok jelentőségének megfelelő értékeléséhez — különböző oldalokról megközelítve —, lényegében két fő kérdésre kell választ adni: 1. Melyek a szovjet mezőgazdaság jellemzői és ezek létrejöttének okai; 2. Milyen intézkedéseket tesznek a Szovjetunióban a meglévő nehézségek megoldására és a kedvező jelenségek erősítésére?

A mezőgazdasági termelés volumene az 1953 és 1961 között eltelt időszakban 60 százalékkal emelkedett. Ezen belül a gabona termelése 66, a húsa (vágósúlyban) 50, a tejé 71, a tojásé 78 százalékkal emelkedett. A fontosabb élelmiszerek egy főre jutó fogyasztása 1961-ben 1953-hoz viszonyítva 35—50 százalékkal emelkedett, a munka termelékenysége pedig a kolhozokban 52, a szovhozokban 76 százalékkal nőtt. A művelésbe vont terület ezzel szemben csak mintegy 25 százalékkal emelkedett, tehát fokozódott a mezőgazdaság belterjeségi színvonala is.*

A plénumon igen élesen vetették fel azt a kérdést, hogy az említett jelentős fejlődés ellenére a 7 éves terv első három évében a mezőgazdaság nem teljesítette tervfeladatát. Az ipari termelés 33 százalékos növekedésével szemben — a tervezett 27 százalék helyett —, a mezőgazdaság 1959—1961-ben abszolút mennyiségben is kevesebb gabonát adott a nép-

gazdaságnak, mint a megelőző három évben. Az állam által begyűjtött mezőgazdasági termékek összvolumene a 7 éves terv első három évében annak ellenére csökkent az előző három évhez viszonyítva, hogy 1961-ben több gabonát gyűjtöttek be, mint 1959-ben és 1960-ban. A hústermelés ebben a periódusban a 7 éves tervet megelőző három évhez képest 22 százalékkal emelkedett, de 1961-ben az emelkedés csupán 1,5 százalékot tett ki, és nem érte el az 1959-es szintet. (Jelentősen növekedett ugyan az állatállomány 1961-ben, az állatoknak a gazdaságokban történt visszatartása révén.) A tejtermelés a 7 éves terv első három évében, az előző három évhez viszonyítva, csaknem változatlan maradt.*

Ugyanakkor a jelentősen megnövekedett szükségletek a mezőgazdasági árutermelés nagyarányú növelését követelik. A 7 éves terv első három évében a Szovjetunió lakossága 11 millióval, s a városi lakosság több mint 10 millióval növekedett. A dolgozók pénzjöveldelme 1961-ben 87 százalékkal volt magasabb, mint 1953-ban.** A lakosság élelmiszer-ellátása a mezőgazdasági termelés alakulásától függ. Ha nem oldják meg a mezőgazdaság fokozott ütemű fejlesztését — állapították meg a plénumon —, akkor nehéz helyzetbe kerülhet a népgazdaság, s kárt szenvedhet a kommunizmus építésének ügye is. A mezőgazdasági termelésnek gyorsabban kell növekednie, mint a lakosság számának.

A 7 éves terv időszakában a mezőgazdasági beruházások az előző 7 év-

* Planovoje Hozajsztvo. 1962. 4. sz. 4. 1.

* Kommunizst, 1962. 4. sz. 5. 1.

** Planovoje hozajsztvo, 1962. 4. sz. 5. 1.

hez viszonyítva csaknem megkétszereződnek, a műtrágyagyártás megháromszorozódik. Mi okozta tehát a mezőgazdasági termelés megtorpanását? Hol van a hiba? A tervezésben, a szervezésben, a termelés irányításában? A mezőgazdaság termelőerőinek állapotában vagy kihasználásában? Esetleg csak az anyagi érdekelttség vagy az értékesítés rendszerében?

A márciusi értekezlet határozatainak megvizsgálásához sokoldalúan vizsgálta meg a felvetett probléma okait és a hiányosságok megszüntetésének módját.

A mezőgazdasági termelés tervezése, szervezése és irányítása

Az eddigi tervezési gyakorlatban a tervfeladatok megállapításánál a gazdaságok adott helyzetéből indultak ki és évente bizonyos százalékkal megemelték. A 7 éves népgazdasági terv kidolgozásakor a tudományosan megállapított szükségletekből indultak ki és figyelemmel voltak a teljesítés objektív előfeltételeire is. A mezőgazdaság irányításának gyakorlatában azonban nem vezették ezt végig a kolhozokig és a szovhozokig, s a termelés alapvető egységeinél ebből a szempontból nem változott a helyzet. Az eredeti célkitűzések így kellőképpen nem realizálódhattak.

A helyi párt- és tanácsi szervek nem értették meg a gépállomások átszervezésével és a tervezés módszerének megváltoztatásával előállott új helyzetet. Arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a termelőüzemek most már minden kérdésben maguk döntenek. Olyan viszonyok között azonban, amikor a mezőgazdasági üzem termelése már sok üzemen kívüli tényezőtől is függ, ezek ilyen vagy olyan mérvű biztosításával felsőbb szervek mindenképpen beavatkoznak az üzemi termelésbe. Most is meg van tehát a lehetősége, de egyben megérett a szükségessége is annak, hogy aktívan avatkozzanak be a kolhozok és szovhozok termelésének megszervezésébe. Ehhez olyan irányítási szervezetet kellett kialakítani, amely szakszerűen képes is erre.

A gépállomások is aktívan beavat-

koztak a kolhozok termelésébe és ehhez anyagi erővel is rendelkeztek. Az új intézkedések bevezetése — a gépállomások átszervezése és az árutermelési tervek bevezetése a vetésterületi tervek helyett stb. — nem csökkentette, hanem növelte a párt- és a tanácsi szervek felelősségét a kolhozok termeléséért. Az új körülmények között azonban ezek a szervek nem találták meg szerepüket, és a gép átadása után nem törődtek megfelelően a mezőgazdasági termelés szervezésével.

Az árutermelési tervek kidolgozásánál is nagyfokú egyenlődsi valosult meg, amikor az egyes kerületek vagy gazdaságok részére csaknem azonos felvásárlási tervfeladatokat adtak területegységre, sajátosságaik figyelembevételével nélkül, ami népgazdasági szinten gátolta a munkatermelékenység növelését és az önköltség csökkentését.

A legutóbbi időkig tehát nem volt olyan szerv a Szovjetunióban, amely a kolhozok és a szovhozok szükségleteiből kiindulva foglalkozott volna a termelés szervezésével a föld, a felszerelés és a munkaerő leghatékonyabb kihasználása érdekében. A Földművelésügyi Minisztérium — amint azt a plénum határozata megállapítja —, nem felelt meg ezeknek a követelményeknek. Igen sok hivatala, szerve volt, de olyan, amelyik a gazdaságok termelési feltételeinek kialakításával foglalkozott volna, nem volt. Ha a gazdaságok termelési feladatait kapnak és azok teljesítésére terveket készítenek, akkor az irányító szerveknek nemcsak ellenőrizniük, hanem elsősorban biztosítaniuk kell a tervek teljesítését. A Földművelésügyi Minisztérium régi apparátusát meg kellett szüntetni, mert nagyrészt megszűntek feladatai is. A tervezés feladata átment a Tervhivatal hatáskörébe, a pénzgazdálkodás közvetlenül az Állami Bankhoz tartozik, a műszaki ellátást az Összszövetségi Gépkereskedelmi Egyesülés intézi, a terménybegyűjtést az állami begyűjtő szervek végzik stb. Csak a kísérletek és a propagandaszolgálat maradtak meg a régi keretek között.

A márciusi plénum határozatai nyomán új szakasz kezdődik a szovjet mezőgazdaság tervszerű irányításában. A mezőgazdaság irányítását kivették a tanácsi apparátus kezéből, s az ipar irányításához hasonlóan területi termelési igazgatóságokra bízta. Területi, köztársasági és összszövetségi termelési bizottságokat, valamint mezőgazdasági igazgatóságokat, az üzemek közvetlen irányítására pedig kerületközi termelési igazgatóságokat szerveztek. Az irányítás legfőbb feladatának a márciusi plénum a termelés konkrét feltételeinek biztosítását jelölte meg, s az irányítási rendszer legfontosabb láncszemei a most létrehozott kerületközi mezőgazdasági termelési igazgatóságok lettek. 4—5 kerület tartozik egy kerületközi igazgatósághoz úgy, hogy lehetőleg egységes termelési tájat képezzenek. Az igazgatóság élén a kerületközi termelési tanács áll. Ennek tagjai a legtapasztaltabb kolhozelnökök és szovhozigazgatók, a legjobb szakemberek, úgyszintén a kerületi pártbizottságok titkárai és a kerületi végrehajtó bizottságok elnökei, a felvásárlási, a pénzügyi és ellátási szervek vezetői. Elén függetlenített elnök áll, aki egyben a termelési igazgatóság vezetője is. Személyi állományába tartozik még a szervező instruktorok csoportja (4—5 kolhozonként egy-egy szervező), akik személynként felelősek a termelési feladatok és a termelési feltételek összhangjának biztosításáért. Ugyancsak az igazgatóság személyi állományába tartozik a területi, a köztársasági vagy az összszövetségi pártbizottság szervezője, aki a gazdaságok pártszervezeteinek nyújt segítséget. Az igazgatóságok mentesítik a kerületi pártszerveket a technikai és a technológiai irányítás feladatától, s így valóban a politikai irányítással foglalkozhatnak, az igazgatóságok pedig a számvitelen, a nyilvántartáson, a tervezésen keresztül tudnak befolyást gyakorolni a gazdaságokra a termelés megszervezésében. Az egész mezőgazdaság irányítását átfogják, és így módjuk van a különböző intézkedéseket koordinálni.

Az irányítás kérdésében tehát a párt nemcsak határozatokat és irányelveket dolgoz ki, nemcsak a végrehajtást ellenőrzi, hanem a termelési igazgatóságokon keresztül közvetlen szervezési segítséget is nyújt az előfeltételek biztosítására, a lehetőségek kihasználására, a tudomány és a gyakorlat kiváló eredményeinek elterjesztésére. Ehhez minden termelési igazgatóságnak meg lesz a bemutató gazdasága az élenjáró kolhozok vagy szovhozok közül.

Az irányításnak ez a módszere a felügyeletnek is új módszerét követeli meg. A felügyelőnek most már nem az a feladata, hogy a mulasztásokat regisztrálja, jegyzőkönyvet vegyen fel, hanem hogy perspektivikusan biztosítsa a lehetőségek kihasználását. Döntő szava a gazdaságok irányítójának van, a szervező pedig inkább összeható a termelési üzemek kívüli és üzemek belüli tényezői között. Ez azonban mégsem tanácsadó szolgálat, mert a szervezőknek igazgatási és intézkedési jogköre is van. Ennek pontos jogi körülhatárolása a gyakorlatban fog majd még kialakulni.

A határozat alapján területi, köztársasági és összszövetségi mezőgazdasági bizottságokat, valamint igazgatóságokat szerveztek. Ezeket nem lehet közvetlen termelészervezési feladatokkal megbízni, feladatuk a tervezés, a nyilvántartás, az ellátás és a pénzgazdálkodás magasabb szintű megszervezése. Olyan kérdések felett döntenek, mint a termelési tervek jóváhagyása, a mezőgazdaság gép-, alkatrész-, üzemanyag-, műtrágya-, növényvédőszer- stb. szükségletének felmérése és az ipar felé a megrendelések megtétele. A mezőgazdasági bizottságok egyik fő feladata a mezőgazdasági szükségletek kielégítésének biztosítása. Ebből következik, hogy nem célszerű — az eddigi gyakorlattal szemben — a legjobb üzemi szakembereket kiemelni az apparátusba. Ezekben a szervekben más jellegű szervező munka folyik, ami más jellegű szakismeretet és szakképzettséget kíván. Ellenkezőleg, minden előfeltételt — az anyagiakat is beleértve

— meg kell teremteni, hogy a legjobb termelési szakemberek az üzemekbe kerüljenek.

A termelőerők állapota és kihasználása

A termelési lehetőségek alacsony fokú kihasználásának másik fő oka abban van, hogy a nagy termelési előirányzatokat a füves vetésforgó keretei között akarták megvalósítani. A márciusi plénum ismételt elítélte a füves vetésforgó rendszerét mint tudományosan megalapozatlan és a szocialista mezőgazdaság részére elfogadhatatlan gazdálkodási rendszert. Az értekezlet az intenzívebb gazdálkodásra való áttérés mellett tört lándzsát, amely lehetővé teszi a föld jobb kihasználását, biztosítja a bőségesebb takarmányozást, a gabona, a hús, a tej- és egyéb mezőgazdasági termékek termelésének nagyarányú fokozását.

A termelés emelésének legfőbb előfeltétele a föld jobb kihasználása. Ez kétféleképpen érhető el: egyrészt a termésátlagok emelésével, másrészt a termelés szerkezetének megváltoztatásával. Viljamsz a füves vetésforgó rendszerének kidolgozásánál a talaj termőerejének természetesen regenerálódásából indult ki, feltételezve, hogy erre nem áll rendelkezésre korszerű anyagi-műszaki bázis (gépek, műtrágya, növényvédő- és gyomirtószerek stb.). Amennyiben ez az elmélet a talaj termőerejével való rablógazdálkodás ellen szól, annyiban igaza is van. De a termelési célkitűzések nem épülhetnek csupán egy adott agrotechnikai követelményre és elképzelésre. Nem a vetésforgónak kell meghatározni azt, hogy mit és mennyit termeljünk, hanem a vetésforgó a népgazdasági szükséglet által diktált termelési feladat megvalósításának eszköze és alá van vetve annak a feladatnak, hogy területegységenként minél nagyobb termékmennyiséget állítsunk elő. A Szovjetunió képes mezőgazdasági termékszükségletét bőségesen kielégíteni, de nem a termőterület extenzív kiterjesztésével. 20 év alatt a szovjet mezőgazdaság

termelését a 3,5-szeresére kell emelni. A technika segítségével a Szovjetunió vetésterületét 1913-hoz viszonyítva 1,7-szeresére emelhetné, de a jelenleg művelésbe vonható 230 millió hektárból 220 millió már művelés alatt áll.* Ilyen körülmények között az egyedül célravezető megoldás a föld jobb kihasználása. A talaj termőerejét mesterségesen is lehet pótolni és fokozni, s fejlett ipar mellett a leghatékonyabb az a földművelési rendszer, amely a műtrágya és a gépek segítségével adott földterületről a legnagyobb mennyiségű terméket tudja előállítani. A füves vetésforgó-rendszer soha nem ad annyi terméket, mint a kapás növények széles körű kiterjesztése sem területegységre, sem munkanapra, vagy a befektetések egységére számítva.

A füves vetésforgó-rendszer sok millió hektár termőföldnek a mezőgazdasági termelésből való kikapcsolásához vezetett, s a háromnyomásos paraszti gazdálkodással szemben nem tett jelentősebb előrehaladást a föld hatékonyabb kihasználásában.

Viljamsz azt állította, hogy az őszi búza jelenléte a vetésforgóban a gazdálkodás tökéletlenségének a jele, mert rombolja a talaj termőerejét. Valóban az őszi búza több tápanyagot használ fel, mint a tavaszi búza, de a központi feketeföldi övezetben az őszi búza 35—50 százalékkal magasabb termést is ad. Az őszi búza részaránya 1913-ban a gabona vetésterületének 54 százalékát tette ki, 1953-ban pedig csak 39 százalékát.

A kapás földművelési rendszer a föld jobb kihasználásával 2—3-szor több növényi és állati terméket biztosít területegységről, mint a füves vetésforgó rendszere. 1 ha kukorica 6—8 ha egyényári szalast helyettesíthet. Így a szalás takarmányok felváltása kukoricával, cukorrépával és takarmányborsóval, a mezőgazdaság fejlesztésének legfőbb útja. A takarmányborsó adja a legnagyobb mennyiségű proteint, a kukorica pedig a legnagyobb takarmányértéket területegységről, így növekszik a terület eltartóképessége, s nemcsak gabonát

* Kommunizist, 1962. 5. sz. 51. 1.

ad, hanem húst is. Éveken át uralkodott az a vélemény, hogy az állattenyésztés fejlesztéséhez nincs elegendő takarmány, pedig a takarmányhiánynak nem a hideg és a szárazság az oka, hanem a föld rossz kihasználása és a gazdálkodás elavult módszere.

A füves vetésforgó elterjesztése az egész országban azt eredményezte, hogy az ország 220 millió hektár vetésterületből a szalás takarmányok, az alacsony hozamú zab és az ugar területe 64 millió hektárt tett ki, vagyis ugyanannyit, mint a búza vetésterülete. A szalás takarmányok területe, amely hektáronként 12—15 q szénát adott, egyes kerületekben már elérte a 40—50 százalékot. Az évelő és az egynyári szalás takarmányok területe 1913-ban 3,3 millió hektárt tett ki, ami 1961-re 36 millió hektárra emelkedett. Ez takarmányhiánvhoz és alacsony termelési eredményekhez vezetett. Külön takarmányos vetésforgókat is bevezettek, ami a szántóterület 10—15 százaléka terjedt ki, de még így sem tudták megoldani a takarmánykérdést. Jelenleg tehát nem a vetésszerkezet valamiféle megjavításáról van szó, hanem a vetésszerkezet forradalmi megváltoztatásáról.

A Szovjetunióban megvannak a feltételek a kenyér-, a hús-, a tejelátás magas színvonalú biztosítására — állapította meg a plénum —, csak megfelelően ki kell azokat használni, meg kell találni a föld hatékonyabb kihasználásának módját. A szalastakarmány-termő területek 52 millió hektárt foglalnak el, amelyeken 25 millió tonna takarmányérték* terem. Ennek a termelését fel lehetne emelni 220 millió tonnára, amiből 12 millió tonna többlet húst és 60 millió tonna többlet tejet lehet nyerni, vagyis többlet, mint a jelenlegi összertermelés (8 millió tonna hús és 62,5 millió tonna tej).**

* Takarmányérték (a takarmányok tápértékének közös mértékegysége) egyenlő az a takarmánymennyiséggel, amely a szarvasmarhánál 150 gramm zsírtartóanyagot eredményez. Ezt a Szovjetunióban 1 kg zabbal veszik egyenlőnek.

** Lásd N. Sz. Hruscsov előadói beszédét az SZKP KB 1962. III. 5-1 plénumán, Pravda, 1962. március 6.

Ha a zabot nagyhozamú takarmány-növényekkel helyettesítene, ez is 12 millió tonna hústermelés-növekedést eredményezne. Ez elegendő lenne az Egyesült Államok eléréséhez, ahol jelenleg 20 millió tonna húst termelnek.

Jelentősen kiterjeszthető a takarmánybázis a másodvetések területének növelésével is. Itt azonban új módszert is kell alkalmazni, hogy ne váljék szükségessé a szántás a száraz aratási időszakban. Ezt a szudáni fű felülvetésével igyekeznek elérni, ugyanis a szudáni fű a búza alatt fejlődésében visszamarad és csak a búza learatása után indul erőteljes fejlődésnek.

A meglévő feltételek jobb kihasználása feltételezi az állattartás módjának, a takarmányozás jelenlegi rendszerének megváltoztatását is. Olyan módszereket kell bevezetni, amelyek lehetővé teszik az állattermékek hozamainak nagyarányú fokozását a ráfordítások csökkentése mellett. Ilyen módszer a szántóföldi takarmányokon való, egész évben istállózó állattartás, amelynél Hruscsov hazánk bizonyos kedvező tapasztalatait is megemlítette. Az állatlétszám nagyobb arányú emelése ily módon csak a takarmánybázis jelentős mértékű fejlesztése után következhet.

Minden mezőgazdasági termék előállítását ott a legeredményesebb, ahol a legnagyobb terméseredményeket adja. A fejlett mezőgazdasággal rendelkező országoktól eltérően azonban a Szovjetunióban még nem készült el a gazdasági értékelésen alapuló földnyilvántartás. A termelés ésszerű szakosítása, a gazdaságok adottságainak legjobban megfelelő gazdálkodási rendszerek elterjesztése így hiányos alapon nyugszik. Az új földművelési rendszer feltételezi tudományosan is helyes vetésforgó bevezetését és ez nem vezethet a természetes rétek és legelők korlátlan felszántásához, mert vannak olyan területek, amelyek ilyen módon hasznosíthatók a legjobban.

A jobb minőségű földek fokozottabb kihasználásának serkentésére tudományosan ki kell dolgozni a földjáradék kérdését és az adóztatás

módszerét, hogy ez is elősegítse a termelés optimális területi elhelyezkedését. A mezőgazdasági termelésnek a természeti és gazdasági övezetek szerinti tudományosan megalkotott elhelyezését, azaz a termelés területi koncentrációját össze kell kötni az üzemek nagyobb arányú szakosításával. Természetesen az éves tervekkel nem lehet a szakosítás kérdését megoldani, de már jelenleg is a tervek lebontásánál, a szerződések megkötésénél nagyon sokat lehet tenni annak érdekében, hogy emeljék a pótlólagos ráfordítások jelenlegi alacsony hatékonyságát.

A belterjesebb gazdálkodásra való áttérés nagyobb beruházásokkal jár a műtrágya és a növényvédőszer, valamint a mezőgazdasági gépgyártás területén, így a füves vetésforgó rendszerének elvetése és a kapás művelés elterjesztése nagyobb anyagi erőfeszítéseket követel meg az állam részéről.

A szovjet állam évről évre hatalmas összegeket fordított a mezőgazdaság műszaki fejlesztésére. 1953-ban az ipar 76,2 ezer traktort adott át a mezőgazdaságnak, 1961-ben pedig már 194,9 ezret.* Ennek eredményeképpen gyökeresen megjavult a gazdaságok gépállatottsága, emelkedett a gépesítés színvonala és a munka termelékenysége. Ennek elérére a szovhozokban a tehenállománynak csak mintegy negyedét fejk géppel, a szarvasmarha-állomány 40 százalékának és a sertésállomány 50 százalékának vizellátása van csak gépesítve, ami azt jelenti, hogy télen 35 millió szarvasmarha és 25 millió sertés részére naponta mintegy 5 millió m³ vizet kell szállítani.** A kukorica nagy részét kézzel takarítják be, nem gépesítették kielégítően a cukorrépa és a burgonya betakarítását, pedig ezek gépesítésével az egy hektár kukorica, cukorrépa vagy burgonya megműveléséhez szükséges munkaidőt mintegy a negyedére lehetne csökkenteni. A gabona egy hektárjára eső munkaráfordítás a forradalom előttihez viszonyítva a szovhozokban tizenegyedére csökkent, a cukorré-

páé viszont alig 20 százalékkal, a lené 22, a tehenészeté 27 százalékkal. Igen kismértékben gépesítették a rakodási és raktározási munkákat is.

Hruscov megjegyzése szerint egyes vezetők úgy vélték, hogy a mezőgazdaság gépesítésének már minden feladatát megoldották, és már el is vehetnek valamit a mezőgazdaság gépgyártásából más népgazdasági ágak számára. Több mezőgazdasági gépből jelenleg kevesebbet kap a mezőgazdaság, mint 1957-ben, mert egyes mezőgazdasági gépgyárakat más, nem mezőgazdasági jellegű gépek gyártására állították át. 1960-ban a legyártott kukoricakombájnok száma az 1957. évinek a harmadára csökkent, a gabonakombájnoké a felére, a mezőgazdaság részére átadott tehergépkocsiké csaknem a felére. 52 új gépféleség helyett csak 28 gyártását vezették be. De a legyártott gépekből is már több korszerűtlen, alacsony a teljesítményük, lassú járatúak, nagy az anyag igényük és nem gazdaságos a gyártásuk. Így a gépi beruházások növekedését nem kísérte nyomon a termelés és a munkatermelékenység megfelelő növekedése. Ez azt jelenti, hogy lassan csökken az önköltség és a pótlólagos gépi beruházások gazdasági hatékonysága viszonylag alacsony.

Nem teljesítették a tartalékalkatrészek gyártásának tervét sem, s nem növelték kielégítő mértékben a kapacitást. Határozatot hoztak, hogy 1959—1961-ben 500 millió rubel értékű tartalékalkatrész gyártására kell pótlólagos kapacitást biztosítani, s ebből csak 320 milliót valósítottak meg. Nemcsak a gépek mennyiségét kell növelni, hanem a minőségét is. A gazdaságok évről évre nagy összegeket fordítanak az újonnan kapott gépekre, amíg munkaképes állapotba hozzák őket.* Egy részüket azonban így sem lehet rendbe hozni. Például a traktoroknak évenként körülbelül 3 százalékát adták vissza a gyáraknak.

A gépállomások átszervezése után a gépek elosztásáról áttértek a gépek eladására. A gépgyártás ilyen útjével azonban nem lehetett

* Kommunyszt, 1962. 5. sz. 53. l.
** Uo. 1962. 5. sz. 54. l.

* Pravda, 1962. március 6.

teljes mértékben kielégíteni a gazdaságok szükségleteit, helyenként gyakorlatilag megmaradt a gépelosztás, aminek a termelés látta a kárát.

Az energetikai bázis a társadalom termelőerőinek elengedhetetlen eleme, s a mezőgazdasági termelés gazdaságosságára nagy hatással van az energetikai bázis szerkezeti összetétele. Amíg 1953-ban egy mezőgazdasági dolgozóra 2,6 lóerő jutott, amiből 0,9 lóerőt tett ki a traktorok vonóereje, addig 1960-ban 5,4 lóerő, amiből a traktorok vonóereje 1,7 lóerőt tett ki.* A szovjet mezőgazdaság energetikai bázisának fejlődését mutatja, hogy 1916-hoz viszonyítva, amikor a 100 hektárra jutó energiafelhasználás mintegy 20 lóerőt tett ki, 1960-ban 74 lóerőre, azaz a 3,7-szeresére emelkedett, a gépi vonóerő részaránya pedig 0,17 lóerőről 71,9 lóerőre, azaz a 420-szorosára.** 1960-ban a mezőgazdaság villamos-energia-fogyasztása 1953-hoz viszonyítva a kétszeresére emelkedett, ennek ellenére a villamos energia részaránya a mezőgazdaság energetikai bázisában csupán 7,3 százalékot tesz ki,** pedig egyes termelési ágakat csak a villamos energia alapján lehet gépesíteni, mint például az állattenyésztést és a belső majori munkákat. Így a villamosenergia-fogyasztás lemaradása akadályozza a komplex gépesítést.

A belterjesség színvonalának emelésében igen nagy szerepe van a műtrágyafelhasználás, valamint a növényi és az állati kártévők elleni védekezésnek. A gépesítés csak a talaj termőerejének fokozásával emelheti jelentősen a termelést. A termelési folyamatok gépesítését tehát nyomon kell követnie a nagyarányú műtrágyázásnak, s a műszaki fejlődés az újabb agrotechnikai eljárások alapjait rakja le. 1960-ban kétszer annyi műtrágyát használtak fel, mint 1953-ban. Annak ellenére, hogy a műtrágyagyártás fejlődése igen jelentős, az 1 hektárra jutó abszolút mennyiség a fejlett mezőgazdasággal rendelkező államokhoz képest igen

alacsony. A Szovjetunióban 56,5 kg, az Egyesült Államokban 163 kg, Franciaországban 405 kg, Angliában 644 kg, a Német Demokratikus Köztársaságban 989 kg.* A Szovjetunióban 1957-ben 10,4 millió tonna műtrágyát gyártottak, 1961-ben pedig 13,9 millió tonnát, ami 33 százalékos emelkedést jelent. A műtrágyagyártást a hétéves terv végére 35 millió tonnára kell emelni, ehhez képest az eddigi jelentős emelkedés sem kielégítő. A műtrágyafelhasználás sem oszlik meg egyenletesen az egyes termelési ágak között. Például a vetésterület kétharmadát kitevő gabonára a felhasznált műtrágyamennyiség egyötödét adják, az 1,1 százalékot kitevő gyapotra pedig egynegyedét. Ennek eredményeképpen a gyapot termésátlaga 1913 és 1960 között a kétszeresére emelkedett, a gabonáé pedig csak 28 százalékkal, a burgonyáé 20 százalékkal, a zöldségféléké 19 százalékkal. Ez csökkenti a műtrágyafelhasználás gazdaságosságát is, mert amint a gyakorlat bizonyítja, az optimális adagolás adja a legnagyobb gazdasági eredményt. De a műtrágya szállítása, raktározása és kiszórása is gyengén gépesített, azért ez gyakran többre is kerül, mint a műtrágya felhasználása által elért termelésemelkedés értéke. Az istállótrágyának is mintegy 20 százalékát nem hordják ki, de a trágya kezelésénél és kihordásánál sem tartják be az agrotechnikai szabályokat.

A növényi betegségek és kártévők elleni védekezés mintegy 20 százalékkal emelheti a termésátlagot, gazdasági hatékonysága pedig 200—300 százalékos. Ma már a vegyipar mintegy százféle készítményt gyárt a mezőgazdaságnak, de még ma sincs elegendő mennyiségű vegyszeres gyomirtószer.

A gép, a műtrágya és a növényvédőszer gyártására vonatkozó intézkedések sikertelenebbek lennének, ha nem fordítanának figyelmet a termelőerők jobb kihasználására. A gép, a műtrágya, a növényvédőszer gyártásán kívül fokozni kell a meglévő technika jobb kihasználását is. 1962-

* Kommunizist, 1962. 5. sz. 53. 1.

** Uo. 1962. 5. sz. 51. 1.

*** Voproszi Ekonomiki, 1962. 2. sz. 40. 1.

* Voproszi Ekonomiki, 1962. 2. sz. 40. 1.

ben 216 ezer traktort állítanak a mezőgazdasági termelés szolgálatába, több mint 100 ezer tehergépkocsit, 76 ezer gabonakombajnt és 43 ezer silőkombajnt. A számszerű növekedés mellett jelentős minőségi változások is végbemennek, mert több mint 100 ezer lesz a gyors járatú traktor. A nagy teljesítményű traktorok alkalmazása fémek, eszközök és munkaerő megtakarítását teszi lehetővé, így kevesebb traktorral több munkát lehet elvégezni. Ugyanezt eredményezi az univerzális gépek kiterjedtebb használata is. Az utóbbi években szép eredményeket értek el az automatizálás területén is. Többek között kidolgozták a szántóföldi munkák automatizálásának elvi megoldását is, amelyről eddig az volt az általánosan elterjedt vélemény, hogy nem automatizálhatók. Sok kolhozban és szovhozban azonban a gondatlan kezelés és tárolás következtében alacsony a gépek teljesítménye, idő előtt kerülnek kiselejtezésre. Ha a gépeket folyamatosan tudnák üzemeltetni, akkor a gabonakombájnok napi 13—14 hektárt teljesíthetnének az 1961. évi 8 hektárral szemben, a cukorrépa-kombájn napi teljesítménye is 3,5—4 hektárra lenne emelhető a jelenlegi 2,7 hektár helyett, a silőkombájné 6—7 hektárra 4,5 hektár helyett, a gyapotkombájné pedig 2—2,5 hektárra az 1,3 hektáros teljesítmény helyett.* Ennek kiküszöbölésére a gépek karbantartását és javítását, valamint a kiselejtezést állami kézbe igyekezni összpontosítani a „Mezőgazdasági Gépkereskedelmi Egyesülés” keretében. Szigorú törvényeket hoztak a gépkezelők anyagi felelősségéről a rájuk bízott gépek műszaki állapotáért. Sok kárt okoz ugyanis, hogy gyakran ültetnek nem kellően képzett embereket a bonyolult gépekre. Minden gépre több embert képeznek ki, ennek ellenére a gépek ezrei állnak gépkezelők hiányában. Ebben nagy szerepe van a munkaerő-vándorlásnak is. 1956 és 1960 között a mezőgazdaság részére mintegy 1,8 millió traktorvezetőt képeztek ki, ennek ellenére a traktorvezetők száma

csak 100 ezerrel emelkedett, a traktorállomány pedig 250 ezerrel. Ugyanezen időszak alatt csaknem 200 ezer kombajnvezetőt képeztek ki és számuk csak 50 ezerrel nőtt.*

Például az OSZSZSZK szovhozai és kolhozai az utolsó öt évben 590 ezer gépkezelőt kaptak, de ezekből már 547 ezer nem dolgozik a szakmájában. Így a szakmunkás-ellátottság nem tart lépést a gépállomány fejlődésével. Ennek a jelenségnek egy fő oka, hogy jelenleg még igen nagy problémát jelent a gépkezelők egész évi folyamatos foglalkoztatása, a gépésítés fokozódásával azonban ez is mindinkább megoldódik.

A termelőerők ésszerű kihasználásában legfontosabb tényező a munkaerő. A munka termelékenysége a szovjet mezőgazdaságban a forradalom előttinek a négyszeresére emelkedett (a bruttó termelés megkétszereződött, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma pedig a felére csökkent). A XXII. kongresszus által jóváhagyott program szerint a munkatermelékenységnek a mezőgazdaságban 10 év alatt a jelenlegi színvonal két és félszeresére, 20 év alatt pedig 5—6-szorosára kell növekednie. A kolhozok közös gazdaságában az erre vonatkozó számítások szerint a rendelkezésre álló munkanapoknak egynegyedét vesztik el, a napi tényleges munkaidő pedig jelenleg nem több átlagosan 6—6,5 munkaóránál.

A komplex gépésítés és a műszaki ellátás fokozódása, az új technológia, az üzemek méretének megnagyobbozása, termelésük szakosodása, gazdasági és szervezeti megerősödése új feltételeket teremtenek a mezőgazdasági termelés belső üzemi megszervezésében is. Kidolgozandó feladat az optimális üzemméret meghatározása a termelőerők jobb kihasználása érdekében. A munkaszervezés egyik fontos területe az üzem belüli munkamegosztás. A belterjesség meghatározott foka nemcsak az üzemek, az üzemegységek, a farmok és a munkaszervezeti egységek meghatározott optimális méretének kidolgozását követeli meg, hanem az új

* Kommunizist. 1962. 5. sz. 58. 1.

* Kommunizist, 1952. 5. sz. 59. 1.

üzemszervezési tudománnyal rendelkező és bánni tudó üzemszervezők beállítását is.

Bár a gépesítés mind kedvezőbb feltételeket teremt a munkaerő idényszerű foglalkoztatottságának leközdesére, és az állandó munkaalkalom biztosítására, mégis állandó problémák ezek a mezőgazdaságban, s kérdéses, hogy a mezőgazdasági termelés körén belül megoldhatók-e. A mezőgazdasági nagyüzemekben az ipari tevékenység mindjobban elveszíti segédüzemági jellegét, mindinkább önállósul és fejlődő tendenciát mutat. A mezőgazdasági termelés koncentrációjával, az üzemek szakosításával és a gépesítés fokozódásával összefüggésben mind kedvezőbb feltételek alakulnak ki a mezőgazdasági és az ipari tevékenység szerves összekapcsolására. Ez különösen azokban a területeken fontos és sürgősen megoldandó probléma, ahol viszonylag rövid a vegetációs időszak, hosszú a mezőgazdasági munkákat szüneteltető tél. Az ipari tevékenység kifejlesztésére kedvező feltételeket teremtenek kolhozoké, valamint közös szövetkezeti-állami vállalatok, amelyek az ipari termelés ésszerű centralizációját biztosítják.

Az anyagi érdekelttség

A mezőgazdasági termelés fokozásában és különösen a meglévő lehetőségek kihasználásában nagyon jelentős tényező az anyagi érdekelttség. A márciusi plénum határozatában újból kihangsúlyozta a kolhoztagok, a szovharmunkások, a gépkezelők és a szakemberek anyagi érdekelttségének fontosságát, kiemelve, hogy a lelkesedésre csak akkor lehet építeni, ha az helyesen van összekapcsolva az anyagi érdekeltséggel. Enélkül megvalósíthatatlan a mezőgazdasági termelés belterjességének következetes fokozása. Az embereket érdekeltté kell tenni a föld, a technika eredményesebb kihasználásában és olyan munkadíjazást kell bevezetni, amely fokozottabban teszi anyagiag érdekeltté a dolgozókat a termelés növelésében. Ezzel kapcsolatos feladat a

munka végeredménye szerinti munkadíjazás fokozottabb elterjesztése. Külön probléma annak az ellentmondásnak a megoldása, amely egyfelől a különböző területeken dolgozó kolhoztagok differenciált munkadíjazásának követelménye és a kolhoz tulajdonból eredő kollektív elosztási forma között fennáll.

A kolhoztagok anyagi jólétének emelése elsősorban a kolhoz közös gazdaságának fejlesztésén keresztül kell, hogy történjen. Ez helyes célkitűzés, de sok helyen igen nagy összegeket fordítottak az oszthatatlan alap növelésére állami jellegű szociális és kulturális beruházások megvalósítása érdekében (iskolák, kórházak, internátusok stb.), ami a munkaegység-érték csökkenéséhez vezetett. Ez nem büdította eléggé a tagokat a gazdaság közös munkáiban való részvételre. A plénum szigorú kritikának vetette alá az e téren tapasztalható hiányosságokat is.

Egyes élenjáró kolhozokban már bevezették a munkaszervezetenkénti önelszámolást és az előállított termék értékének meghatározott részét adják munkadíjként, erre előleget is fizetnek ki, azonkívül a termelés emeléséért, az önköltség csökkentéséért is jelentősebb prémiumokat adnak. Ehhez azonban különleges munkaszervezésre és munkaszervezeti egységeként történő nyilvántartásra van szükség.

Jelentős mértékben befolyásolta a kolhozok érdekelttségét az áruértékesítési tervek lebontásánál megvalósult nagyfokú egyenlődség. Az egyes kerületek vagy gazdaságok részére természeti és közigazdasági sajátosságaiuk kellő figyelembe vétele nélkül csaknem azonos ártermelési tervfeladatot állapítottak meg. Ez az önköltségben egy gazdasági körzeten belül is 5—6-szoros eltérésekhez vezetett, az egy munkanapra jutó jövedelemben pedig tízszeres szóródások is előfordultak. A gazdasági ösztönzés jelenlegi gyakorlata tehát a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének túlzott differenciálásához vezet, ami a belterjes fejlődés nagyon is eltérő feltételeit alakítja ki. Erőből a szempontból is felmerült az a kér-

dés, hogy az elmaradó kolhozok utolérhetik-e az élenjárókat, mert az élenjáró kolhozoknak kevesebbet kell az oszthatatlan alapból az elhasznált állóeszközök pótlására, vagyis az egyszerű újratermelésre fordítani, és annak nagyobb része a termelés bővítésére áll rendelkezésre. Ezzel szemben az elmaradó kolhozoknál súlyosbitja helyzetüket, hogy oszthatatlan alapjukból többet fordítanak az elhasznált termelőeszközök pótlására, és így annak csak kisebb százaléka marad a termelés bővítésére. (Eltekintve attól, hogy itt volumenben is jelentős különbségek vannak.) A kolhozok jövedelmének olyannak kell lennie, amely biztosítja az anyagi érdekeltséget a termelés fokozásában, vagyis a pótlólagos beruházások megtérüljenek. De a jelenlegi megtérülési ütemet figyelembe véve, képesek-e a kolhozok olyan felhalmozásra, amelyik biztosítja a hétéves tervben előírt fejlődési ütemet? A gyakorlat azt mutatja, hogy a kolhozok számottevő része erre nem képes.

A kérdés megoldására javasolták a mezőgazdasági termelőeszközök árának csökkentését. A plénum azonban kimondta, hogy a gépek, a felszerelések és alkatrészek árának csökkentését is a lehetőségekhez kell mérni. Az árleszállításnak is van határa. Nem lehet olcsóbban értékesíteni, mint amennyibe előállításuk kerül. Tehát nem a mezőgazdasági termékek árának emelése vagy a termelőeszközök árának csökkentése a probléma megoldásának fő útja, hanem a munka termelékenységének emelése a mezőgazdaság termelőerőinek jobb kihasználása révén. Ez persze nem mond ellent annak, hogy az anyagi érdekeltség fokozásában nagy lehetőségek vannak a kereskedelem ésszerűbb megszervezése területén is, mert sok helyen szükséges volna a nagyszámú közvetítő kiiktatása. A mezőgazdasági gépark képzésében is vannak hiányosságok. Például az univerzális gépek alkalmazása jobb gépkiszolgáláshoz vezet. Így a gabona-, a kukorica-, és a silókombájn összevonása egy gépbe az évi kihasználást a többszörösére emeli, ami nem lényegtelen ezeknél a drága és rosszul ki-

használt gépeknél. Jelenleg azonban az univerzális kombájnoknak olyan magas az ára, hogy az egyes specializált gépeket külön-külön megvásárolva kevesebbe kerülnek, mint az univerzális gép.

Természetesen az állam is fokozottabb segítséget nyújt a probléma megoldásához. 1962-ben az állami beruházások összegét a mezőgazdaságban 14,3 százalékkal emelik 1961-hez viszonyítva, a kolhozok saját erőből történő beruházásaival együtt pedig az emelkedés 22,4 százalékot tesz ki. A kolhozoknak nyújtott hosszú lejáratú állami támogatás összege 11 százalékkal lesz magasabb.*

A mezőgazdasági termékek realizálása

A parasztság jólétének emelésében a közös gazdaságra hárul a legnagyobb feladat. A közös gazdaságok szolgáltatták a múlt évben a hús 89 százalékát, a tej 94 százalékát, s az utóbbi években jelentősen növekedett a többi termékek állami felvásárlása is. Az állami kereskedelem 1961-ben a lakosság részére 4,33 millió tonna húst értékesített az 1953. évi 1,76 millió tonnával szemben, 9,39 millió tonna tejet és tejterméket az 1953. évi 1,98 millió tonnával szemben.** Jelenleg a kolhozok ártermelésének kilenctized része realizálódik a szervezett piacon, döntő mértékben a szerződéses termeltetés keretében. Ez a forma mindinkább előtérbe kerül, mert így a begyűjtési szervek nemcsak biztosított felvásárlással rendelkeznek, hanem termelési segítséget is nyújtanak. A közös gazdaságok mellett jelentős szerepe van a háztáji gazdaságoknak is. Vetésterületük a kolhozok összvetésterületének 7 százalékát teszi ki, de termelési volumenük még ennél is nagyobb arányú, mert nagyrészt burgonyát, zöldséget, gyümölcsöt termelnek. A mezőgazdasági munkák idényszerűsége

* Ekonomika Szelszkogo Hozjajsztva, 1962. 1. sz. 4. l.

** N. Sz. Hruscov előadói beszéde az SZKP KB 1962. március 5-1 plénumám. Pravda, 1962. március 6.

miatt a munkaerőt a közös gazdaságban még nem tudják egész éven át folyamatosan foglalkoztatni és teljes mértékben kihasználni, így jelentékeny részben a háztáji gazdaságokban hasznosítják. A Központi Fekete-földi Övezetben például a kolhozok közös termelésében a munkaképes kolhoztagoknak csak mintegy 64,4 százaléka vesz részt és havonként általában 21 munkanapot dolgoznak.* Ebből is látszik, hogy a háztáji gazdaságok szerepe csak a közös gazdaság fejlődésével csökkenhet.

1959-ig a kolhozok és a kolhoztagok termékefeleslegeiknek a falun kívüli forgalomban való realizálására felhasználták a kolhozpiacot. A kolhozpiacra az eladó maga a kolhoztag, s ez elvonja a termeléstől. Naponta mintegy 700 ezer kolhoztag jelent meg a piacon, ez évi 250 millió munkanapot jelentett,** ami kihatott a közös gazdaságra is. Ennek megszüntetésére mindjobban igyekeztek fejleszteni a bizományi kereskedelmet.

1959-ben lehetővé tették a fogyasztási szövetkezeteknek, hogy felvásárolják a kolhozok és kolhoztagok mezőgazdasági termékefeleslegét állami felvásárlási irányárakon, az értékesítés pedig állami kiskereskedelmi áron történt. Később a felvásárlás az eladó és a felvásárló közötti szabad megállapodással kialakított árakon történt, az értékesítés pedig a helyi piaci árakon.

Az utóbbi években a társadalmi viszonyok tökéletesedése következtében (egyes üzemek szakosítása, a jövedelemelosztási formák fejlődése, az állami gazdaságok részarányának növekedése stb.) megnövekedett a falun belüli forgalom is.

Ma tehát az állami felvásárláson kívül van a szervezeten kolhozpiac, a bizományi kereskedelem és a fogyasztási szövetkezetek felvásárlása. Ezek közül a termelő és a fogyasztó között csak a kolhozpiacra nincsen közvetítő. A nem állami kereskedelem aránya a falun kívüli forgalomban állandóan csökken, 1940-ben az élelmiszer-kereskedelemben 20,2 szá-

zalékot tett ki, 1960-ban pedig már csak 7,4 százalékot. A falun kívüli nem állami áruforgalom szerepeinek csökkenése tükröződik a kolhozok penzjöveldelmében is, aránya az 1953-as 26,5 százalékról 1960-ban 12 százalékra csökkent. Figyelembe kell azonban venni, hogy ebben a csökkenésben jelentős szerepe volt az állami begyűjtésben végrehajtott ár-emelésnek és a szabadpiaci árak csökkenésének is. Az államnak átadott termékek árszínvonala 1960-ban az 1952. évihez viszonyítva a háromszorosára emelkedett, az értük kapott össz-pénzbevétel pedig az ötszörösére nőtt, hiszen az állami begyűjtés volumene is csaknem megkétszereződött.*

A kolhozpiaci forgalomban is csökken a kolhozok részaránya (az 1950. évi 12 százalékról 1960-ban lecsökkent 5,3 százalékra), a bizományi kereskedelemben viszont állandóan emelkedik. (Az 1954. évi 4 százalékról 1959-ben felemelkedett 19,1 százalékra.) Különösen érdekes ez az emelkedés egyes termékféleségekben. A kolhozok részaránya a bizományi kereskedelemben 1960-ban gabonából és lisztből 55 százalék volt, zöldségfélékből 62 százalék, baromfimból 88 százalék, a tejforgalomban 69 százalék és a húsból 23 százalék.** Tehát a kolhozpiacra a kolhoztagok, a bizományi kereskedelemben a kolhozok értékesítik termékefeleslegeiket. A bizományi kereskedelemben ugyanis a kolhoztagok csak kis tételekkel jelentkeznek, az ár ismeretlen, csak előleget kapnak, sok az utánajárás és a bizományi kereskedelem szerveinek a magas költségek miatt nem is nagyon érdeke ennek fejlesztése.

Problémák vannak a realizálás idényszerűsége miatt is. Ez nagyon érezhető nemcsak a tejnél, ahol a szállítás naponta történik, hanem a zöldségféléknél, a baromfinál és a hízó állatnál is. Az idényszerűség leggyakrabban a természetes rétekre és legelőkre alapozott állattartásból származik. Ennek megoldására a gazdaságoknak rá kell térni az egész évi folyamatos termelésre, de ehhez be

* *Ekonomika Szelszkogo Hozajsztva*, 1962. 1. sz. 45. l.

** *Voproszi Ekonomiki*, 1962. 2. sz. 59. l.

* *Voproszi Ekonomiki*, 1962. 2. sz. 60. l.

** *Uo.* 1962. 2. sz. 64. l.

kell vezetni a szántóföldi takarmányokon való egész évben istállózó állattartást. Az állattenyésztés továbbfejlesztése tehát megköveteli a takarmánybázis átépítését, az állattartási módok és a munkaszervezeti formák átalakítását.

A kolhozok és szovhozok alacsony fokú szakosítása egyes piacok és feldolgozó üzemek ellátási övezetének sugarát nagyon megnövelte, ami különösen a téli időszakokban jelentősen növeli a szállítási költségeket. Ennek mérséklésére a mezőgazdasági termékek begyűjtésénél a 25 km-en aluli szállítási költséget az állam magára vállalta.

A mezőgazdasági termékek termelésére és forgalombahozatalára vonatkozó intézkedéseken kívül a plénum foglalkozott azok felhasználásával is. Jelenleg sok élelmezésre alkalmas mezőgazdasági terméket használnak fel ipari célra. A növényi olaj ipari felhasználása az 1955. évi 417 ezer tonnáról 1961-ben 613 ezer tonnára emelkedett,* vagyis többet használnak fel ipari célra, mint amit a kereskedelem a lakosságnak élelmezésre elad. Ez első hallásra meglepő, de ha figyelembe vesszük, hogy zsírsavas mosószeret készítettek belőle,

ami szintén fontos közszükségleti cikk, akkor már nehéz eldönteni, hogy melyik legyen a fontosabb felhasználási terület. Hasonló a helyzet a textiliparban felhasznált keményítővel és a műanyagiparban felhasznált szesszel is. A plénum határozatot hozott ezek szintétikus anyagokkal való helyettesítésére, és most kiterjedt kutatás folyik a megfelelő műanyagok előállítására.

★

A szovjet nép és barátai az egész világon tudják, hogy az SZKP Központi Bizottsága márciusi plénumán a mezőgazdaság problémáinak fellelítése azért történt ilyen élesen, hogy a lakosság mezőgazdasági termékszükségletét minél előbb maradéktalanul kielégíthessék. Meg vannak róla győződve, hogy amilyen valószínűtlenül rövid idő alatt 42 millió hektár szűzföldet bevontak a termelésbe, több mint 3 ezer új szovholt szerveztek, átszervezték a gépállomásokat és megerősítették a gazdaságok műszaki bázisát, a tervezés új módszerét vezették be, a szakemberek tömegét küldték falura, ezeket az intézkedéseket is hamarosan valóra váltják és ugrásszerű fejlődést érnek el.

Kelemen Zoltán

* N. Sz. Hruscov előadói beszéde az SZKP KB 1962. március 5-i plénumán, Pravda, 1962. március 6.

SZABVÁNYOSÍTÁS AZ IPARBAN

(Vállalati Kiskönyvtár)

A gyors műszaki haladás fontos feltétele a szabványosítás. A kiadó régi hiányt pótol e kötet közreadásával. A szerző a szabványosítás általános vonatkozásain túl értékes útmutatást ad a kidolgozott szabványok bevezetésével, megszervezésével kapcsolatos problémákhoz. A kis kötetet számos ábra élénkíti.

Ára: 9,50 Ft.

A magyar mezőgazdaság termelési színvonala néhány baráti ország adatainak tükrében

A szocialista országokban az ipari termelés fejlődése, a lakosság, különösen a városi lakosság nagyarányú növekedése, az életszínvonal állandó, rohamos emelkedése nagymértékben fokozza a mezőgazdasági termékek iránti mennyiségi és minőségi igényeket. A mezőgazdasági termelés eddigi fejlődési üteme nem biztosította a mezőgazdasági termékek iránti fokozódó igény maradéktalan kielégítését. Ezért válik különösen jelentőssé a mezőgazdaság gyors ütemű fejlesztése.

A mezőgazdasági termelés gyorsabb ütemű fejlesztésének lehetőségei gyakorlatilag minden szocialista országban megvannak, főként azért, mivel a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésével a szocialista termelési viszonyok csaknem valamennyi szocialista országban nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésével a szocialista társadalom gazdasági törvényei érvényesülésének területe kiszélesedett, és most már e törvények határozzák meg a mezőgazdaság fejlődésének összes alapvető folyamatait. Bár a szocialista termelési viszonyok érettségének foka ezen országok mezőgazdaságában különböző, de a termelési viszonyok fejlődésének alapvető iránya ugyanaz.

A szocialista országok fejlődésének jelenlegi szakaszában, amikor a szocialista termelési viszonyok a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak, megvannak a feltételei annak, hogy a szocialista világrendszer fejlődése meggyorsuljon. A jelenlegi fejlődési szakasz fő feladata az egész népgazdaságban a termelőerők gyors fejlesztése és ezzel párhuzamosan a szocialista termelési viszonyok tökéletesítése. A szocialista országok távlati terveiből látható, hogy az 1959—1965. években és különösen 1965 után az egyes szocialista országok népgazdasága úgy fejlődik, hogy a gazdaságilag elmaradottabb szocialista orszá-

gok gazdasági színvonala — a többi szocialista ország segítségével — fokozatosan mind közelebb kerül a fejlettekéhez, és történelmileg többé-kevésbé egyidőben érnek el a kommunista társadalomba.

A szocialista országok gazdasági színvonalának fokozatos kiegyenlítése természetesen nem jelenti azt, hogy a népgazdaság szerkezete minden országban azonossá válik. Például a népgazdaság egyes ágazatai továbbra is országonként különböző fejlettségi szintet érnek el, beleértve a munkatermelékenység színvonalát is az egyes ágazatokban.

A gazdasági színvonal közeledésében, kiegyenlítésében az ipar fejlődésének és az ipari struktúra alakulásának van fő szerepe. Nem elhanyagolható azonban a mezőgazdaság szerepe sem, márcsak azért sem, mert az említett országok életszínvonalának kiegyenlítéséhez nemcsak az ipari, hanem a mezőgazdasági termelés gyors növelése is szükséges, az élelmiszerek bőségének megteremtése céljából.

E tanulmány mezőgazdaságunk fejlődését kívánja összehasonlítani a szomszédos Csehszlovákia, Románia és a hazánkhoz hasonló természeti adottságokkal rendelkező Bulgária mezőgazdaságának fejlődésével. Megnézzük, hogy hol tart a magyar mezőgazdaság fejlődése az említett baráti országok mezőgazdaságához viszonyítva, s ennek tükrében még jobban megérthetjük mezőgazdaságunk fejlesztésének további feladatait.

A mezőgazdaság szerepe a szocialista országok népgazdaságában

Az eltérő gazdasági, természeti és éghajlati feltételek folytán a nyersanyag-kitermelő ipar és a mezőgazdaság fejlődésének lehetőségei országonként nagyon különböznek, s nyilvánvalóan jelentősen befolyásolják a

népgazdaság szerkezetét is. Csehszlovákiában például viszonylag kedvezőbbek a természeti feltételek a nehézipar egyes ágai (vaskohászat stb.) fejlesztésére, mint Magyarországon vagy Bulgáriában, ahol az ipari nyersanyag termelésének szűkebbek a lehetőségei. Magyarország és Bulgária természeti adottságai viszont sok tekintetben kedvezőbbek a mezőgazdasági termelés szempontjából. Például a korai zöldségfélék termesztésére különösen jó adottságai vannak Bulgáriának. Magyarország éghajlata is melegebb, mint a tőlünk északra fekvő hegyes Csehszlovákiáé vagy a Lengyel Népköztársaságé. A sok évi átlagos hőmérséklet Prágában például 8,8 C°, Budapesten pedig 10,9 C°. A legmelegebb hónap (július) hőmérséklete nálunk 2 C°-kal magasabb, mint Csehszlovákiában.

A mezőgazdasági termelés, különösen a gyümölcs- és szőlőtermesztés szempontjából igen előnyös, hogy nálunk a napfénytartam elég nagy, évi 1900 óra, tehát jóval nagyobb, mint Csehszlovákiában vagy a Német Demokratikus Köztársaságban. Az Alföldön, így Kalocsa környékén, 2700 körül van a napfényes órák száma. Gyümölcsseink magasabb vitamintartalmukat, finomabb, édesebb ízüket, illóolajos növényeink (leven-dula stb.) magasabb olajtartalmukat a sok napsütésnek köszönhetik.

Talaj-, éghajlati és domborzati adottságainkat is figyelembe kell tehát venni a mezőgazdasági termelés színvonalának elemzésénél.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás keretében az országok természeti adottságait maximálisan ki kell használni, hogy a lehető legmagasabb munkatermelékenységet, a leggazdaságosabb és a legolcsóbb termelést érjük el a mezőgazdaságban is mind az illető ország, mind az egész szocialista világrendszer szükségleteinek jobb kielégítése végett. Az egyes országok kedvező adottságait maximálisan ki kell tehát használni olyan kultúrák termelésére, amelyeket más országokban általában nem, vagy csak nagyon drágán tudnak megtermelni.

A gabonatermelés természeti feltételei a jelenlegi szakaszban lényegében minden szocialista országban megvannak, s éppen ezért most minden szocialista országban fejleszteni kell a gabonatermelést, ami lehetővé teszi az ésszerűség határain belül saját szükségleteiknek hazai termelésből való legteljesebb kielégítését.

A mezőgazdasági termelés nemzetközi szakosításában még csak kezdeti lépéseket tettünk. Feltételezhető azonban, hogy elsősorban az egyes országok talaj- és éghajlati viszonyai alapján kialakul a specializálódás az olyan termékek termelésében, amelyekből az illető országok a termékek mennyiségét és minőségét illetően különösen jó eredményeket érnek el.

„Nekünk — mondta N. Sz. Hruscsov — a szoros együttműködés és kooperáció útján kell járnunk, hogy a legésszerűbben használjuk ki a földet minden országban, hogy mindenütt az éghajlati feltételeknek megfelelően azokat a termékeket termeljük, amelyeket ott a legjobban lehet termeszteni és hogy e termékek kölcsönös cseréje útján kielégítsük minden szocialista ország dolgozóinak szükségleteit.”*

Az elmondottakból következik, hogy a mezőgazdaság különböző szerepet tölthet be az egyes szocialista országok gazdasági fejlődésében. Következésképpen hosszú távlatban — még ha az országok közötti gazdasági színvonalban levő különbségek meg is szűnnek — a mezőgazdaság fejlettségi színvonala országonként különböző lesz.

Magyarország azok közé a szocialista országok közé tartozik, ahol az ipar elsődlegesen fontos továbbfejlesztése ellenére is a mezőgazdaságnak különleges szerepe van a gazdaságilag fejlett országok színvonalának elérésében. A hazai bányászatra épülő ipar fejlesztésének nálunk sokkal nagyobbak a korlátai, mint Csehszlovákiában vagy a Román Népköztársaságban. Ez a tény már maga is abban az irányban hat, hogy a mezőgazdaság részesedése az év fo-

* Pravda 1959. június 7-i száma.

lyamán megtermelt nemzeti jövedelemből és az összexporthból nemcsak napjainkban jelentős, de az ipar kívánatos fejlődése mellett is a jövőben is számottevő lesz.

Hazánk és más szocialista országok nemzeti jövedelemre vonatkozó adatainak s ezen belül az ipar és a mezőgazdaság nemzeti jövedelemből való részesedésének összevetése csak általános képet mutat az egyes népgazdasági ágak jelentőségéről, hiszen a termelési értékek nemzeti árakon vannak számolva és az árrendszerek országokonként eltérőek. Az idevonatkozó adatok azonban bizonyos fokig így is jellemzik a népgazdasági ágaknak a nemzeti jövedelem termelésében elfoglalt súlyát. Csehszlovákiában a mezőgazdaság 1959-ben a nemzeti jövedelemnek 9 százalékát, Magyarországon 27,3 százalékát és a Román Népköztársaságban 1960-ban 33 százalékát termelte meg.

A termelőerők fejlődésével — elsősorban az ipari termelőerők, s ebből eredően az ipari termelés fejlődésével — a mezőgazdaság részesedése a nemzeti jövedelemből perspektívában minden baráti országban csökkenni fog, annak ellenére, hogy maga a mezőgazdasági termelés nő. Különösen jelentős lesz a mezőgazdaság részarányának csökkenése az iparilag ma még csak közepesen fejlett országokban. Ennek ellenére a távlati fejlesztésre vonatkozó jelenlegi adatok szerint például Magyarországon a mezőgazdaság részesedése a nemzeti jövedelemből még 1980-ban is kétszer akkora lesz, mint amennyi ma Csehszlovákiában.

A mezőgazdaságnak az összes exportban való részesedése Bulgáriában a legnagyobb: 1959-ben és 1960-ban 56,4 százalék. Ez az adat egyébként a mezőgazdaság igen jelentős szerepére utal a bolgár népgazdaságban. Ezekben az években a Román Népköztársaságban a mezőgazdaság részesedése az exportban körülbelül 30 százalék volt, Magyarországon pedig 25—30 százalék.

Hazánkban az ipar s benne a gépipar nagyon erős előrenyomulása mellett a mezőgazdasági kivitel súlya csökken, bár az egész külkereske-

delemben még ma is igen jelentős, s az elmondottakból következően a jövőben is az marad. Mezőgazdasági kivitelünkkel kapcsolatban ki kell emelni azt is, hogy tőkés exportunkból jóval nagyobb a mezőgazdaság részesedése, mint az egész exportból, s a tőkés exporton belül is a legnagyobb a mezőgazdaság részesedése a fejlett tőkésországokkal folytatott külkereskedelemben. A nyugat-európai kapitalista országokba irányuló exportunknak 50—60 százaléka mezőgazdasági és élelmiszeripari termék. Nagyon sok fontos ipari nyersanyagot, iparunk fejlesztéséhez és műszaki színvonalának emeléséhez szükséges gépeket és gépi berendezéseket szerzünk be a mezőgazdasági cikkekről kapott tőkés devizáért. Távlati perspektívában annak ellenére, hogy volumenében növelni akarjuk a tőkésországokba irányuló mezőgazdasági exportunkat is, annak aránya fokozatosan eltolódik a szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió, Csehszlovákia és az NDK felé. A Szovjetunió például a jövőben az eddiginél nagyobb arányban hajlandó tőlünk zöldség- és gyümölcsfélétet vásárolni mind nyers, mind hűtött és konzerv formában. Ez mind mezőgazdaságunk, mind élelmiszeriparunk fejlődése szempontjából igen nagy perspektívát nyit meg. Az NDK és Csehszlovákia szintén — részben éghajlati, részben a gazdasági szerkezetben meglévő különbségekből adódóan — jelentős mennyiségben importálnak mezőgazdasági és élelmiszeripari termékeket hazánkba is (például vetőmagvakat, zöldség-, gyümölcsfélétet, bort, bizonyos állati termékeket stb.).

A mezőgazdaság nálunk a kereső lakoságnak nagyobb hányadát foglalkoztatja, mint a gazdaságilag fejlettebb Csehszlovákiában. Míg ez a részesedési arány Csehszlovákiában körülbelül 20 százalékra, addig Magyarországon 35 százalékra tehető.

Ha ehhez még hozzávesszük, hogy magasabb a népsűrűségünk, mint a legtöbb baráti országé, még inkább látható a magyar mezőgazdaságnak a népgazdaságban elfoglalt fontos

szerépe. Ebből következik az is, hogy miért olyan fontos az egységnyi területre jutó termelési érték növelése a mezőgazdaság belterjes irányú fejlesztése útján.

A mezőgazdaság anyagi-technikai bázisa

A mezőgazdaságban a szocialista termelési viszonyok uralkodóvá válásával a mezőgazdasági termelés sikere elsősorban az anyagi-technikai bázis fejlődésén múlik. A mezőgazdaság anyagi-műszaki ellátottsága, mint ismeretes, az ipar, elsősorban a nehézipar fejlettségétől függ, amely termelőeszközöket ad a mezőgazdaság számára.

A szocialista világrendszer országiban gyorsan fejlődik az ipar és benne azok az iparágak, amelyek mezőgazdasági gépeket, műtrágyát, gyomirtó- és növényvédőszereket állítanak elő a mezőgazdaság számára. Csehszlovákiában például 1950-től 1960-ig az ipari termelés összes

volumene közel 3-szorosára, Romániában 3,4-szeresére, Bulgáriában közel 4-szeresére és hazánkban majdnem 2,7-szeresére nőtt. Az iparon belül a gépipar termelése Romániában közel 6-szorosára és hazánkban több mint 3,3-szeresére növekedett.

A vegyipar bruttó termelési értéke ugyanez idő alatt Csehszlovákiában 4,2-szeresére, Romániában 6,4-szeresére és hazánkban 4,3-szeresére nőtt. Ezen belül a műtrágyagyártás Csehszlovákiában 3-szorosára, Romániában 10-szeresére és hazánkban több mint 2 és félszeresére növekedett.

Az ipar gyors ütemű fejlesztése és a mezőgazdasági beruházások növekedése révén (Romániában 1950-hez viszonyítva 1959-ben 5-szörösére nőtt a mezőgazdasági beruházás, nálunk a 3 éves tervidőszak alatt 16 milliárd forint, az összes beruházás 18 százaléka került a mezőgazdaságba) az elmúlt 10 évben a szocialista országokban gyorsan fejlődött a mezőgazdaság gépesítése. Ezt szemléltetik az 1. sz. táblázat adatai.

Egy traktorra jutó szántóterület, hektárban
(Évvégi állományra számítva)

1. sz.

Ország	1950	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Bulgária	655	344	273	245	238	195	166
Románia	584	420	394	339	296	269	222
Csehszlovákia	194	154	132	116	96	81	69
Magyarország	409	228	212	205	202	167	129

Megjegyzés: Romániában 1938-ban 1 traktorra 2492 ha, Magyarországon 1935-ben 782 ha szántóterület jutott.

Az adatok szerint Magyarország traktorellátottsága jelentősen fejlődött és traktorsűrűségünk nem rossz. De a jelentős fejlődés ellenére is nálunk 1 traktorra még csaknem kétszer annyi szántóterület jut, mint Csehszlovákiában, s feltételezhető, hogy a traktorok összetétele is kedvezőtlenebb. (Nálunk alacsonyabb az univerzáltraktorok aránya.)

A kenyérgabona időbeni betakarítása ugyancsak fontos a termés fokozása szempontjából. Az 1 kom-

bájnra jutó kalászos terület 1960-ban nálunk volt a legnagyobb. Romániában ugyanis 197, Bulgáriában 256, Csehszlovákiában 394 és hazánkban 480 hektár kalászos terület jutott 1 kombájnrá. A betakarítási idő és a veszteségek csökkenése, valamint a betakarított gabona minőségének megőrzése végett a közeljövőben feltétlenül tovább kell növelnünk a gabona kombájnnal való betakarítását. Még nagyobbak a feladatok a legfontosabb növények (a

kukorica, a burgonya, a cukorrépa, a napraforgó stb.) komplex gépesítésének megvalósításában, valamint az állattenyésztés gépesítésének fokozásában.

A gépesítés színvonalában meglevő különbségek érzékeltetésére csupán a traktorsűrűség és a kombájn-sűrűség alakulására vonatkozóan közöltünk adatokat. Az adatok értékeléséhez azonban hozzá kell fűznünk egy megjegyzést. Traktorsűrűség tekintetében Csehszlovákia kivételével megelőzzük a baráti országok traktorsűrűségét, ez azonban az igényekhez képest még nem kielégítő. Kombájn-sűrűségünk viszont kisebb, mint a többi szocialista országé, de az aratógép- és a cséplőgép-állomány, valamint a munkaerő tekintetében meglevő adottságok folytán a kalászosok betakarítását sikerült idejében elvégeznünk.

A mezőgazdaság fejlődésében a gépellátottság mellett igen nagy jelentőségű a műtrágya-ellátottság. A műtrágyagyártás és a műtrágya-felhasználás fokozása a mezőgazdaság gépesítésével egyenrangú kérdésként kezelendő, mert mindkettő a mezőgazdasági termelés növelésének igen döntő feltétele.

Hazánk — annak ellenére, hogy műtrágya-felhasználásunk állandóan növekszik — a kevés műtrágyát felhasználó országok közé tartozik. 1960-ban például 1 hektár szántóterületre vetítve hatóanyagban számítva, a Német Demokratikus Köztársaságban 190, Csehszlovákiában 68, Bulgáriában 41, Romániában 16 és hazánkban 31,9 kg-ot használtak fel. A műtrágya hazai felhasználásának további növeléséhez a hazai műtrágyagyártást is tovább kell fokozni.

A mezőgazdasági termelés színvonala és növekedésének üteme

A mezőgazdasági termelés a legutóbbi két évtizedben — mint ismeretes — világviszonylatban nagyarányban fejlődött: 1957/1958-ig a második világháború előtti színvo-

nalhoz viszonyítva 37—38 százalékkal nőtt.

A mezőgazdasági termelés világviszonylatban bekövetkezett növekedése főként a korszerű technika és a nagyüzemi gazdálkodás térhódítása alapján ment végbe. Hazánkban a mezőgazdasági termelés növekedése elérte az utóbbi években megfigyelhető világméretű fejlődés ütemét. Mezőgazdasági termelésünk 1949 óta átlagosan évente 3,7 százalékkal növekedett. Ennek ellenére mégis nagyon elmaradt a követelményektől és a mezőgazdaságban rejlő lehetőségektől.

A mezőgazdasági termelés bruttó értéke a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban 1948-hoz viszonyítva 40 százalékkal, a Román Népköztársaságban 1950-hez viszonyítva 64 százalékkal, Bulgáriában 1950-hez viszonyítva 81,2 százalékkal és hazánkban 1949-hez viszonyítva 42 százalékkal nőtt. Ebben az időszakban a növénytermelés bruttó termelési értéke Csehszlovákiában 25,4 százalékkal, Romániában 70 százalékkal, Bulgáriában 86,5 százalékkal és hazánkban 47 százalékkal nőtt. Az állattenyésztés fejlődésének üteme csak Csehszlovákiában haladta meg a növénytermelés fejlődési ütemét.

Ismeretes, hogy az 1950—1960-as években ment végbe a népi demokratikus országok legtöbbszörében az egyéni kisparaszti mezőgazdaság szocialista átszervezése. A termelési színvonal adataiból kitűnik, hogy ez az átszervezés minden népi demokratikus országban a mezőgazdasági termelés növekedésével járt együtt, és az utóbbi időben azokban az országokban gyorsult meg a mezőgazdaság fejlődése, ahol az átszervezés már előbb befejeződött.

A magyar mezőgazdaság bruttó termelési értékének növekedési üteme a legutóbbi években valamelyest gyorsabb volt, mint a csehszlovák mezőgazdaságé. Így a magyar mezőgazdaság viszonylagos elmaradottsága a csehszlovák mezőgazdasággal szemben — valószínűleg döntően a termelés szerkezetében bekövetkezett változások révén — valamelyest csökkent. Az adatok ugyanakkor azt

is jelzik, hogy a többi szocialista ország mezőgazdasági termelésének növekedési üteme gyorsabb volt a miénkénél.

Bár a mezőgazdasági termelés eredményes folytatásához alapjában véve kedvező talaj- és éghajlati adottságokkal rendelkezünk, hazánk nem tartozik a magas termésátlagokat elért országok közé. (L. a 3. sz. táblázatot.)

A termésátlagok alakulására vonatkozó adatok szerint — még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy mélyreható következtetés csak több év átlagos terméseredménye alapján vonható le — a kenyérgabona termésátlaga nemcsak Csehszlovákiában, hanem Bulgáriában is magasabb, mint nálunk. A takarmánygabona termésátlaga tekintetében megközelítjük Csehszlovákiát, de ezen belül a kukorica és az árpa termésátlaga nálunk kisebb, sőt az árpáé

valamelyest még a Bulgáriában elért átlagoknál is alacsonyabb. Az ipari növények közül a cukorrépa termésátlaga Csehszlovákiában a legmagasabb.

A csehszlovák mezőgazdaság termésátlagához képest Magyarország és más szocialista országok termésátlaga ma még több főtermékben alacsonyabb. Ennek az okát — a Csehszlovák Szocialista Köztársaság talaj- és éghajlati adottságait ismerve — a mezőgazdaság anyagi-műszaki ellátottságában, elsősorban a gépesítés folytán megvalósult magasabb agrotechnikai színvonalban, a műtrágya és egyéb vegyi anyagok szélesebb körű elterjesztésében kell keresni.

A 100 hektár szántóterületre, illetve 100 hektár mezőgazdasági művelés alatt álló területre jutó termelés a fontosabb mezőgazdasági termékekből a 2. sz. táblázat adatai szerint alakult.

100 ha szántóterületre jutó növényi termékek termelése q-ban

2. sz.

Megnevezés	1938	1950	1955	1956	1957	1958	1959	1960
<i>Kenyérgabona (búza és rozs)</i>								
Bulgária	526	464	489	420	595	577	588	575
Románia	393	256	333	266	398	312	420	362
Csehszlovákia	552	502	479	503	483	446	507	466
Magyarország	623	517	495	434	454	345	438	400
<i>Takarmánygabona (árpa, zab, kukorica)</i>								
Bulgária	382	254	492	349	513	344	536	548
Románia	495	289	693	468	738	432	655	633
Csehszlovákia	454	417	521	551	529	498	573	649
Magyarország	659	467	717	529	827	699	914	884
<i>Burgonya</i>								
Bulgária	32	35	85	48	74	60	98	112
Románia	132	171	270	276	316	285	294	307
Csehszlovákia	1720	1588	1551	1869	1711	1287	1229	990
Magyarország	382	245	457	381	502	483	441	500
<i>Cukorrépa</i>								
Bulgária	55	76	139	214	338	210	337	386
Románia	48	68	207	157	211	178	350	346
Csehszlovákia	83	1226	1207	889	1324	1357	960	1627
Magyarország	173	297	415	361	349	385	499	635

Termésátlagok alakulása néhány szocialista országban (q/ha)

3. sz.

Megnevezés	1938	1950	1955	1956	1957	1958	1959	1960
------------	------	------	------	------	------	------	------	------

I. Kenyérgabona összesen:

Bulgária	12,9	12,0	7,3	12,2	18,3	15,7	17,1	18,6
Románia	13,1	8,0	10,2	8,4	12,3	9,8	13,3	12,1
Csehszlovákia	16,6	18,7	19,8	20,9	19,6	18,5	21,9	22,2
Magyarország	15,5	14,5	14,8	12,8	14,7	11,9	16,0	15,7

Ebből: búza

Bulgária	13,1	12,1	14,0	12,5	13,6	10,3	16,0	19,1
Románia	13,3	8,0	10,2	8,4	12,5	9,8	13,4	12,2
Csehszlovákia	17,1	18,9	20,4	21,3	20,6	18,3	22,8	23,1
Magyarország	16,5	15,1	15,7	12,3	15,7	12,5	17,1	16,8

II. Takarmánygabona összesen:

Bulgária	13,6	9,5	17,7	12,8	18,5	14,3	19,5	21,1
Románia	9,7	6,9	16,6	10,8	16,3	9,9	15,6	15,1
Csehszlovákia	16,9	15,6	20,0	20,4	19,7	18,8	21,6	23,7
Magyarország	19,9	14,2	21,4	16,9	22,3	18,7	23,7	22,9

Takarmánygabonából

kukorica

Bulgária	13,6	8,7	19,4	13,3	19,4	14,7	20,2	23,6
Románia	10,6	7,4	18,0	11,0	17,0	10,0	16,0	15,5
Csehszlovákia	21,4	17,0	24,4	21,8	26,5	27,3	28,0	30,5
Magyarország	22,7	15,7	22,6	17,5	24,0	21,7	26,2	25,0

árpa

Bulgária	14,9	12,5	16,2	13,2	18,7	16,9	20,7	20,9
Románia	7,2	6,1	11,4	9,7	13,8	10,5	15,5	15,2
Csehszlovákia	17,0	16,8	20,1	21,1	20,4	17,9	21,9	24,9
Magyarország	15,9	12,0	19,7	15,9	20,0	13,7	20,2	19,4

III. Cukorrépa

Bulgária	177	85	133	184	236	144	217	245
Románia	149	88	138	109	156	122	171	170
Csehszlovákia	286	285	285	207	298	299	206	346
Magyarország	202	146	198	169	223	191	220	253

Napraforgó

Bulgária	9,6	7,5	12,3	9,8	11,2	11,1	11,7	14,5
Románia	8,7	4,2	9,0	7,3	8,5	7,7	10,0	10,7
Csehszlovákia	10,3	11,3	12,4	11,2	12,4	11,8	9,7	11,8
Magyarország	10,9	8,5	11,4	10,2	12,0	11,8	11,8	9,7

IV. Burgonya

Bulgária	78	49	106	72	94	65	103	100
Románia	83	70	101	104	115	102	104	103
Csehszlovákia	135	124	127	153	139	109	109	91
Magyarország	73	48	107	93	113	108	103	105

Az állattenyésztés fejlesztése valamennyi szocialista ország további fontos feladata. Az állattenyésztési

ág fejlettségére utalnak az állatsűrűségre vonatkozó adatok, amelyeket a 4. sz. táblázat tartalmaz.

4. sz.

Az állatsűrűség alakulása néhány baráti országban és Magyarországon (db)

Megnevezés	1938*	1950	1955	1956	1957	1958	1959	1960
<i>100 ha mezőgazdasági területre jutó szarvasmarha</i>								
Bulgária	31,9	34,0	33,2	31,7	30,2	28,5	22,8	25,4
Románia	24,3	31,4	34,0	32,5	31,3	30,5	30,6	31,1
Csehszlovákia	55,4	56,1	54,5	55,6	56,0	55,8	58,2	60,0
Magyarország	24,9	30,1	29,4	30,1	27,4	26,9	27,4	27,5

ebből: tehén

Bulgária	9,4	11,5	10,3	10,1	9,9	9,7	9,0	9,6
Románia	11,9	15,4	13,8	13,5	13,6	14,8	14,8	15,4
Csehszlovákia	30,7	26,0	28,3	28,2	28,1	28,2	28,0	27,8
Magyarország	12,1	15,4	13,4	13,8	13,5	13,4	13,4	13,3

100 ha mezőgazdasági területre jutó ju

Bulgária	157,9	136,7	140,0	135,7	140,0	156,5	155,8	163,2
Románia	67,2	71,4	77,8	74,1	72,6	77,0	77,0	79,1
Csehszlovákia	5,9	7,1	13,7	13,5	12,9	12,1	9,8	8,8
Magyarország	21,5	14,2	25,6	26,8	26,0	28,5	30,0	33,3

100 ha szántóra jutó sertés

Bulgária	17,3	18,8	33,0	33,3	47,0	48,8	52,6	60,0
Románia	27,4	23,4	51,2	40,3	33,4	41,1	43,7	43,8
Csehszlovákia	56,1	82,1	92,5	103,2	104,8	106,2	111,1	115,9
Magyarország	93,1	100,4	107,7	112,3	92,7	99,3	115,9	120,3

* Bulgária adata az 1939. évi területre számítva. Magyarországon 1938 helyett az 1935. évi állományról számolva.

Az adatok szerint Csehszlovákiában a szarvasmarhasűrűség jelentősen, de még Romániában is valamivel nagyobb, mint Magyarországon. Például 1000 lakosra számítva nálunk 1958-ban 195,6 szarvasmarha jutott, Csehszlovákiában 309,4, Romániában 241,8 és Bulgáriában 202,7.

A sertésállomány tekintetében viszont Magyarország és Csehszlovákia áll az élen; ezer lakosra nálunk 1958-ban 539, Csehszlovákiában 390,8 Bulgáriában 264,6 és Romániában 220,6 sertés jutott. Növénytermesztésünk jelenlegi szerkezetét és fejlesztési lehetőségét mérlegelve ez a sűrűség a takarmánybázis biztosítása szempontjából is kedvezőnek ítéltető. Csehszlovákia a viszonylag nagy ser-

tésállományt döntően importált takarmányból tartja fenn.

Juhsűrűség tekintetében Bulgária vezet a szocialista államok között.

Ami az állattenyésztés átlagos hozamának alakulását illeti, Magyarország nemcsak nem marad el a többi szocialista országtól, hanem az 1 tehénre jutó tejtermelésben meg is haladja azok színvonalát. Nálunk jelenleg az 1 tehénre jutó fejési átlag 2200 liter, a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban 1960-ban 1806 kg volt. Meg kell azonban jegyezni, hogy az 1 tehénre jutó tejhozam tekintetében mi magunk is igen el vagyunk maradva a fejlett állattenyésztéssel rendelkező nyugati országok (például Dánia, Hollandia) mögött.

Az 1 juhra jutó gyapjúhozam nálunk 3,9 kg körül van, tehát világviszonylatban nem állunk rosszul e tekintetben. A baráti államok közül Csehszlovákia, 4,7—4,9-es gyapjúhozammal megelőz bennünket.

A 100 hektár mezőgazdasági terü-

letre jutó állattermék-termelés adatai azt mutatják, hogy az állati termékek termelési színvonalá tekintetében, különösen a hústermelésben jelentős eredményeink vannak a többi szocialista országhoz viszonyítva is. (5. sz. táblázat.)

Állati termékek termelési színvonalának alakulása

5. sz.

Megnevezés	1938	1950	1955	1956	1957	1958	1959	1960
<i>100 ha mezőgazdasági területre jutó hústermelés elősúlyban (g)</i>								
Bulgária	56	54	64	71	73	88	86	74
Románia	52	43	57	65	61	60	61	73
Csehszlovákia	—	108	106	116	122	123	123	128
Magyarország	99	114	121	134	127	135	154	147
<i>e b b ő l: sertéshús 100 ha szántóra (g)</i>								
Bulgária	21	24	35	34	36	60	45	46
Románia	34	23	36	39	35	29	36	38
Csehszlovákia	—	90	89	101	106	106	107	107
Magyarország	76	—	95	106	96	106	117	105
<i>100 ha mezőgazdasági területre jutó tejtermelés (g)</i>								
Bulgária	113	116	133	134	154	179	183	196
Románia	131	135	162	135	142	170	183	201
Csehszlovákia	608	445	486	471	477	517	515	525
Magyarország	208	196	210	204	240	271	277	262
<i>100 ha gabonavetésre jutó tojástermelés (1000 db)</i>								
Bulgária	24	19	28	29	30	35	36	50
Románia	16	16	21	24	26	27	30	33
Csehszlovákia	—	57	64	70	75	77	83	88
Magyarország	21	26	36	43	47	47	52	52
<i>100 ha mezőgazdasági területre jutó gyapjútermelés (kg)</i>								
Bulgária	224	241	258	268	267	310	353	367
Románia	101	109	147	138	134	136	144	151
Csehszlovákia	12	21	41	43	45	42	39	34
Magyarország	107	60	79	90	93	102	112	116

A gazdasági fejlettség színvonalának összehasonlításánál egyik legfontosabb ismérv az 1 főre jutó ipari és mezőgazdasági termelés alakulása. Az alapvető mezőgazdasági termékek 1 főre jutó termelése a 6. sz. tábla adatai szerint alakul.

Az 1 főre jutó összes gabonatermelésünk kedvező képet mutat, kenyérgabona termelés tekintetében azonban elmaradtunk a vizsgált baráti országokhoz képest. Ez is mutatja, hogy a kenyérgabona-termelésben az

átlagtermékek növelése révén nagy elmaradást kell pótolnunk. Az 1 főre jutó cukortermelésben Csehszlovákia után következünk, a burgenyatermelésben szintén Csehszlovákia előz meg bennünket. Az 1 főre jutó zöldség- és gyümölcsstermesztésről nincsenek megbízható adataink, de a tapasztalatok szerint Bulgária előz meg bennünket a baráti országok között. E mezőgazdasági ág további nagyarányú fejlesztését nemcsak a hazai adottságok, hanem az

Az alapvető mezőgazdasági termékek egy főre eső termelése

6. sz.

Megnevezés	1938	1950	1955	1958	1959	1960
<i>1 főre jutó összgabonatermelés (kg)</i> (búza, rozs, árpa, zab, kukorica)						
Bulgária	619*	429	560	503	621	610
Románia	576	313	574	400	579	530
Csehszlovákia	376**	380	391	359	408	420
Magyarország	801***	581	668	570	734	682
<i>ebből: 1 főre jutó búzatermelés (kg)</i>						
Bulgária	318	242	256	301	311	302
Románia	241	136	174	161	219	187
Csehszlovákia	101	115	113	100	122	110
Magyarország	293	223	217	151	193	177
<i>1 főre jutó cukortermelés (kg)</i>						
Bulgária	4	5,1	—	19,3	16,6	—
Románia	6,1	5,3	—	10,4	13,3	—
Csehszlovákia	43,7	56,6	—	63,5	53,3	—
Magyarország	10,9	19,1	—	27,3	32,3	—
<i>1 főre jutó burgonyatermelés (kg)</i>						
Bulgária	22	21	49	33	54	61
Románia	85	98	151	154	159	164
Csehszlovákia	712	658	604	489	467	372
Magyarország	234	145	252	264	192	266
<i>1 főre jutó hústermelés (élőszűlyban kg)</i>						
Bulgária	49	43	47	62	62	53
Románia	49	36	45	47	47	53
Csehszlovákia	44****	65	59	66	66	68
Magyarország	81	89	89	98	110	107
<i>ebből: 1 főre jutó sertéshús-termelés (kg)</i>						
Bulgária	14	14	20	32	25	25
Románia	22	20	20	16	20	20
Csehszlovákia	—	37	35	40	41	41
Magyarország	46	—	53	58	64	56
<i>1 főre jutó tejtermelés (liter)</i>						
Bulgária	106	89	96	124	128	137
Románia	119	115	124	128	137	149
Csehszlovákia	330	256	261	271	270	271
Magyarország	166	150	151	192	195	190
<i>1 főre jutó tojástermelés (db)</i>						
Bulgária	118	81	108	117	123	155
Románia	86	67	89	111	119	128
Csehszlovákia	131	130	132	154	158	165
Magyarország	92	107	133	174	187	185

Megnevezés	1938	1950	1955	1958	1959	1960
<i>1 főre jutó gyapjútermelés (kg)</i>						
Bulgária	2,0	1,9	1,9	2,2	2,5	2,7
Románia	1,0	1,0	1,2	1,1	1,2	1,2
Csehszlovákia	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2
Magyarország	0,9	0,5	0,6	0,7	0,8	0,8

* 1939. évi adat.

*** 1931—1940. évek átlaga.

** 1934—1938. évek átlaga.

**** 1936. évi adat.

értékesítési lehetőségek jobb kihasználása is megköveteli. Ennek a termelési ágának a továbbfejlesztése hozzájárulhat ahhoz is, hogy Magyarország előrehaladjon a mezőgazdasági termelésben más országokhoz viszonyított elmaradásának felszámolásában.

Az állati termékek 1 főre jutó termelése kedvező képet mutat. Magyarország az 1 főre jutó hústermelésben jelentősen megelőzte a többi szocialista országot. Az 1 főre jutó tejtermelésben elmaradunk Csehszlovákia mögött, míg az 1 főre eső tojástermelésünk a legnagyobb a vizs-

gált országok között. A tej- és tojástermelés további fokozása azonban nálunk a hazai fogyasztás növelése végett nagyon fontos, nem is beszélve az utóbbiban jelentkező külkereskedelmi igényekről. Az állattenyésztés színvonalának emelésében a jövőben továbbra is komoly feladataink vannak, azért, hogy a mezőgazdasági termelés általános színvonalát emeljük, az állati termékek bőségét megteremtjük és az elkövetkezendő években elérjük a fejlett állattenyésztéssel rendelkező tőkés országok színvonalát.

Éliás András—Szabó József

A textil-, bőr- és ruházati ipar második ötéves tervéről

Második ötéves népgazdasági tervünk előirányzatai szerint a lakosság és a külkereskedelem várható igényeinek kielégítéséhez 1965-ig a textilipar termelését 30—32 százalékkal, a textilruházati ipar termelését 34—36 százalékkal, a cipőiparét pedig 22—24 százalékkal kell növelni 1960-hoz képest.

Az alábbiakban azt kívánjuk röviden ismertetni, hogy a második ötéves tervben kitűzött célok megvalósítása milyen termelési és fogyasztási színvonal elérését teszi szükségessé a vizsgált iparágakban, milyen mértékben elégítjük majd ki a könnyűipar ruházati fogyasztási cikkeket gyártó iparágaival szemben felmerülő várható igényeket, s végül, milyen intézkedések szükségesek a vizsgált

ágazatok tervelőirányzatainak teljesítéséhez.*

Belföldi igények

A terv szerint a könnyűipar ruházati fogyasztási cikkeket gyártó iparágai (a textilipar, a ruhaipar, és a cipőipar) 1965-ben (értékben számolva) körülbelül 17 százalékkal adnak több árut a *belkereskedelemnek*, mint 1960-ban.

Ez a növekedés, ha figyelembe vesszük, hogy a második ötéves terv előírásai szerint a reáljövedelemnek ugyanezen időszakban 16—17 száza-

* Az ismertetendő adatok általában a táncsi, a szövetkezeti és a magánszektor termelését is tartalmazzák. Ahol csak az állami nagyipar adatait közöljük, ezt külön megjelöljük.

lékkal kell emelkednie, és mérlegelve az e cikkekből bonyolítandó — nem jelentős mértékű — importot is, elegendőnek látszik. Számításaink szerint ugyanis a ruházati cikkek keresletrugalmassági mutatója 1 körül mozog [a tartós fogyasztási cikkek (bútor, háztartási gépek stb.) iránti ke-

reslet az átlagosnál nagyobb mértékben, az élelmiszeripari termékek iránti kereslet viszont annál kevésbé emelkedik].

Főbb cikkenként vizsgálva a belkereskedelemnek történő szállításokat, ezek növekedése a terv szerint a következő lesz:

Megnevezés	Index 1965:1960	
	konfekcionált mennyiség nélkül	konfekcióval együtt
Pamutszövet	110,7	119,2
Len-kenderszövet	141,9	125,8
Gyapjűszövet	91,8	105,0
ebből: fűsűs gyapjűszövet	89,2	114,4
kártolt gyapjűszövet	52,9	93,5
Selyemszövet	73,8	107,5
Pamutharisnya	94,5	
Szintetikus harisnya	127,9	
Kötöttáru	116,1	
Ruháipari termékek	118,5	
Bőr cipő	106,4	

Ezekből az adatokból látható, hogy a textilméteráru eddiginél nagyobb hányadát konfekcionált formában kívánjuk a fogyasztók rendelkezésére bocsátani. Míg 1960-ban a belföldi fogyasztásra termelt összes szövet 63,3 százalékát konfekcionáltuk, addig 1965-ben ez az arány a terv szerint kerek 2/3 lesz, miközben a textilméteráruk belkereskedelmi forgalma a ruhaipari termékekre előirányozottnál kisebb mértékben növekszik, illetve vissza is esik. Kivételt csak a len- és kenderszövetek képeznek, amelyekből mint jelentős részben hazai alapanyagból készülő termékekből az ellátás jelentős fokozását tervezzük.

Látható továbbá, hogy az ellátás el-

tolódik a jobb minőségű és tartósabb cikkek felé, például a gyapjűszöveten belül a fűsűs szövetek, a harisnyán belül pedig a szintetikus fonalból készült harisnyák javára.

A belföldi fogyasztásra szánt szöveteken belül nő a pamut-, valamint a len- és kenderszövetek részaránya. Ez érthető, hiszen a jelenlegi ellátás pamutszövetből és ágyneműből nem megfelelő, így az említett arányváltozás a fogyasztói kereslet jobb kielégítését teszi lehetővé.

A tervek alapján az 1 főre jutó belföldi fogyasztás (termelés + import — export, beleértve a konfekció formájában történő szövetexportot is) a következő képet mutatja:

Megnevezés	1960	1965	Index
Szövet összesen, m ²	20,22	23,60	116,7
ebből: pamutszövet, m ²	13,40	16,05	119,8
len és kenderszövet, m ²	2,32	2,87	123,7
gyapjűszövet, m ²	2,53	2,57	101,6
selyemszövet, m ²	1,97	2,11	107,1
Pamutharisnya, pár	1,45	1,34	92,4
Szintetikus harisnya, pár	0,86	1,08	125,6
Kötöttáru, kg	0,62	0,70	112,9
Ruházati cikkek, 1000 Ft	0,66	0,77	116,1
Bőr cipő, pár	1,71	1,78	104,1

Egyes baráti országok tervszámai szerint a szövet- és cipőfogyasztás 1965-ben a következő lesz:

Ország	Szövet összesen m ² /fő	Cipő pár/fő
Csehszlovákia.....	41,1	2,7
NDK	53,6	3,6
Angyolország	35,0	2,4
Románia.....	26,7	.
Szovjetunió	39,3	2,4

Néhány iparilag fejlett tőkésország fogyasztási adatai pedig az alábbi képet mutatják:

Ország	Szövet* összesen 1958 m ² /fő	Cipő 1960 pár/fő
Anglia.....	.	2,8
Ausztria	26,0	.
Belgium	48,0	.
Franciaország.....	36,9	2,7
NSZK.....	55,0	.
Egyesült Államok...	.	3,5

* Len- és kenderszövetek nélkül.

A tervek szerint tehát az ellátás javul, de nem érjük el a baráti országok tervezett, és az iparilag fejlett tőkésországok elért színvonalát.

A lakosság fogyasztási cikkekkel való ellátásában bizonyos problémát okoz a belkereskedelmi igények állandó ingadozása. Ez abban nyilvánul meg, hogy a ruházati kereskedelem készletei időnként (körülbelül kétévenként) erősen megnőnek és ilyenkor a kereskedelem — esetleg még év közben is — csökkenteni igényeit. A vásárlási forgalom ismételt megélénkülésekor, illetve a kereskedelmi készletek bizonyos szint alá süllyedésekor ennek ellenkezője következik be, az igények ugrásszerűen megnőnek és az iparnak sürgősen növelnie kell termelését, illetve a belkereskedelemnek szánt szállításait.

Ezek az időszakos fogyasztásingadozások az utóbbi időben némileg enyhültek, de még így is nehézségeket okoznak az ipar termelésében — amennyiben a kapacitások egyenlőtlen kihasználását, a létszám körülbélülését vonják maguk után. Véleményünk szerint e zavarok megfelelő készletezéssel, illetve az export és az import rugalmas alakításával kiiktathatók volnának. Érdemes lenne gazdaságossági számításokat végezni annak tisztázására, hogy a kereskedelem raktárainak megfelelő készletek befogadásához szükséges bővítése nem volna-e előnyösebb, mint a termelés ingadoztatása és ennek költséghatásai.

Kiviteli feladatok

A könnyűipar egészének, ezen belül a ruházati cikkek gyártó iparágaknak is döntő feladatuk a második öt éves terv időszakában, hogy a termelés növekedését meghaladó mértékben növeljék *kivitelüket*. A szóban forgó iparágak exportvolumene a terv szerint 1965-ben körülbelül másfélszerese lesz az 1960. évinek. Minthogy a termelés ugyanezen iparágakban a tervidőszak folyamán körülbelül 34 százalékkal emelkedik, az elosztás struktúrája nagy mértékben eltolódik az export javára.

A főbb cikkek 1965. évi export-előirányzatai 1960-hoz képest, a következő szintek elérését mutatják: pamutszövet 157,1, len- és kenderszövet 113,1, gyapjúszövet 126,9, selyemszövet 161,6, kötöttáru 215,3, pamutharisnya 80,0, szintetikus harisnya 233,9, ruhaipari termék 209,7, bőrcipő 154,2 százalék.

Az export ilyen mérvű fejlesztésének értékelésekor mérlegelni kell, hogy a legtöbb könnyűipari ágazat már ma is nagy arányban termel exportra. Például a pamutipar terményeinek (a konfekcionált mennyiséget nem számítva) már ma is körülbelül 40 százaléka, a selyemszöveteknek körülbelül 26 százaléka, a harisnyáknak körülbelül 32 százaléka és a bőrcipő-termelésnek körülbelül 30 százaléka kerül kivitelre. A növekvő

exporthányad az eddigénél jóval rugalmasabb — az előre sokszor nem tervezhető exportigényeknek megfelelő —, programozást és termelésirányítást igényel és fokozott minőségi követelményeket is támaszt. A változó igényekhez való gyors alkalmazkodás azért is nagyon fontos, mert a ruházati cikkek exportjának csaknem felét tőkésországokba szállítjuk, ahol sok kisebb mennyiséget átvevő importőrrel kell kereskednünk, s ahol a rövid szállítási határidőknek az egyes kötéseket létrejötté szempontjából különös jelentőségük van.

A ruházati cikkek tőkés piacain ma az a tendencia tapasztalható, hogy a fejlett nyugati exportáló országok csökkentik, a közel-keleti és afrikai gyapottermelő országok pedig növelik exportjukat. Az iparukat most kiépítő országok egyik leggyorsabban fejlődő iparága ugyanis éppen a textilipar. Ezen országok bővülő exportja nehezíti a magyar export növelését.

Felmerülhet a kérdés: miért tervezük ilyen nehézségek mellett a ruházati export növelését? E kérdés megválaszolásakor a külkereskedelmi és fizetésimérleg-egyensúly követelményéből kell kiindulnunk. A devizamérleg egyensúlya megköveteli az export növelését. A gépipar tőkés exportlehetőségei azonban erősen korlátozottak, és a tervezhető mértékű mezőgazdasági és élelmiszeripari export sem fedezi a mérleg egyensúlyához szükséges devizaigényeket. Ezért nem nélkülözhetjük a ruházati export növelését. A ruházati export más iparágakhoz képest viszonylag kis beruházási költséggel bővíthető, és rövid határidőn belül realizálható devizabevételek forrása.

Másrészt a baráti országokba irányuló ruházati export keresett ellentétele az ezen országokból érkező importnak, s egyúttal kedvező hatású a ruházati ipar termelési stabilitása szempontjából is (a szovjet export választéka például egy évre előre ismert).

A ruházati exporttal kapcsolatos feladatok azonban korántsem merülnek ki a kivitel bővítését lehetővé te-

vő export-árulapok megtermelésével. Rendkívül fontos feladat az is, hogy az exportot gazdaságosabbá tegyék, ami — az eladási árak javításától, mint külkereskedelmi feladattól, eltekintve — az ipar részére kétirányú feladatot jelent: részben a belföldi költségek csökkentését, részben pedig a gazdaságosabb exportválaszték kialakítását.

E feladatok teljesítésére reális lehetőségek vannak, amit az is mutat, hogy az elmúlt években végzett exportgazdaságossági számítások tanúsága szerint a belföldi ráfordítások csökkentése évi 3—4 százalékkal tette kedvezőbbé az export gazdaságosságát, míg a választékösszetétel javítása 1960-ban tőkés viszonylatban 0,5 százalékos, demokratikus viszonylatban pedig több mint 5 százalékos hozott.

Termelési előirányzatok

Az ismertetett bel- és külkereskedelmi igények alapján a terv 1965-re a ruházati fogyasztási cikkeket termelő iparágak termelésének, 1960-hoz képest, körülbelül 34 százalékos emelkedését irányozza elő. A főbb cikkek országos termelésének növekedését az alábbi adatok szemléltetik:

Megnevezés	A termelés indexe (1965:1960)
Pamutszövet	136,7
Len-kenderszövet.....	125,3
Gyapjuszövet.....	120,0
ebből: fésűs gyapjuszövet	127,6
kártolt gyapjuszövet	115,1
Selyemszövet	122,5
Pamu harisnya	89,9
Szintetikus harisnya.....	154,8
Kötőtáru	132,0
Ruházati termékek	129,7
Bőrcipő	121,0

A fentiek alapján az egy lakosra jutó termelés a főbb cikkekből a következőképpen alakul:

Megnevezés	1960	1965	Index (1960-100)
Szövet összesen, m ²	32,70	42,55	130,1
ebből: pamutszövet, m ²	23,60	31,62	134,0
len-és kenderszövet m ²	3,14	3,85	122,6
gyapjuszövet, m ²	3,14	3,69	117,5
selyemszövet, m ²	2,82	3,39	120,2
Kötöttáru, kg	0,77	1,00	129,9
Ruházati termék, 1000 Ft.....	0,68	0,86	126,5
Cipő, pár	2,13	2,52	118,3

Összehasonlításképpen az alábbiakban közöljük néhány baráti és néhány tőkésország — 1958. évi — főre jutó termelési adatait:

Az egy főre jutó szövet- és cipőtermelés 1958-ban néhány külföldi országban*

Megnevezés	Szövet összesen	Ebből		Bőrcipő
		Pamutszövet	Gyapjuszövet	
		m ²	m ²	
	m ²	m ²	m ²	pár
Csehszlovákia.....	40,9	26,2	4,3	3,4
Lengyelország	29,5	18,6	3,8	1,8
NDK	38,2	23,3	6,8	2,9
Románia	15,2	11,5	1,5	1,0
Szovjetunió	29,1	22,7	1,9	1,7
Anglia.....	33,8	20,4	5,5	2,7
Áusztria	28,4	16,0	1,9	1,1
Franciaország.....	43,4	32,6	4,3	1,5
Hollandia	49,5	38,9	5,8	1,7
NSZK.....	56,3	36,1	3,6	1,5
Olaszország	23,9	15,9	4,4	—
USA	52,4	42,8	2,3	3,4

*A tőkésországok adatai a len- és kenderszövetek termelését nem tartalmazzák.

Ami a ruházati ipar fejlődési ütemét illeti, a második ötéves tervidőszakra előirányzott termelésnövekedés évi átlaga pamutszövetnél 6,5, kötöttárunál 5,7, bőrcipőnél 3,9 szá-

zalék. Összehasonlításképpen közöljük egyes baráti országok adatait ugyanezen cikkek termelésfelfutásának tervezett évi átlagos üteméről (1958 és 1965 között):

Ország	Pamutszövet	Kötöttáru	Bőrcipő
Csehszlovákia	2,3	4,2	3,1
Lengyelország	2,0	13,5	4,2
NDK.....	6,8	4,1	3,9
Románia	8,3	19,5	8,2
Szovjetunió	3,8	8,3	4,4

A belső arányok változása a tervidőszakban

Az egyes iparágak eltérő mértékű felfutása következtében a könnyűiparon belüli ágazati *arányok* is eltolódnak. A minisztériumi iparon belül legnagyobb arányú termelésemelkedést a kötszővőiparban és a ruhaiparban tervezünk. Ennek következtében az állami nagyipar szőben forgó iparágainak összességéhez viszonyítva a ruhaipar részaránya 16,8 százalékról 18,0 százalékra, a kötszővőipar részaránya pedig 7,7 százalékról 8,2 százalékra nő, míg a többi iparágak részaránya némileg csökken.

A ruházati fogyasztási cikkeket gyártó iparágak közül a kötszővő-, a ruha- és a cipőiparban az állami iparon kívül a tanácsi, a szövetkezeti és a magánkisipar is jelentős szerepet játszik. A tervben érvényesül az az elv, hogy a termelést elsősorban a legkorszerűbb és legtermelékenyebb gépekkel és berendezésekkel ellátott állami nagyiparban kell fokozni, míg a többi szektorok feladata elsősorban a kis szériában történő, tehát kiegészítő jellegű termelés, a méteres cikkek termelése, valamint a javító munkák kivitelezése. Ennek megfelelően az említett iparágakban a termelés megoszlása a tervidőszak folyamán a következőképpen változik:

A termelés megoszlása népgazdasági szektorok szerint

Megnevezés	Minisztériumi ipar	Tanácsi ipar	OKISZ	Egyéb	Összesen
	termelésének részaránya %-ban				
<i>Kötszővőipar</i>					
1960	86,6	4,4	8,8	0,2	100
1965	90,5	3,7	5,6	0,2	100
<i>Ruházati termék</i>					
1960	46,1	12,8	34,5	6,6	100
1965	51,2	11,5	31,3	6,0	100
<i>Bőrcipő</i>					
1960	79,0	7,7	12,8	0,5	100
1965	82,2	8,5	8,9	0,4	100

A tervidőszakban kiterjedtebben alkalmazzuk a modern eljárásokat és a korszerű, tartós, elsősorban műanyagokat. Így a termelés összetétele a tartósabb, kedvezőbb műszaki tulajdonságú, tetszetősebb stb. termékek irányában tolódik el.

A tervezett intézkedések közül példaképpen megemlítjük, hogy a gyapjúfonal-felhasználáson belül emelkedik a fésűs gyapjúfonalak aránya, míg a kártolt fonal felhasználása viszonylag csökken (a fésűsfonal-termelés 1960 és 1965 között csaknem 29 százalékkal emelkedik, a kártolt fonalak termelése pedig csak körülbelül 15 százalékkal).

Nagy mértékben növelni kívánjuk a nemes (gyűrtenített, méretállandósított, vízlepergető stb.) textilanyagok mennyiségét, illetve részarányát. Növelni tervezzük a *műszálak* felhasználását. Míg 1960-ban a szintetikus szálakra az összes nyersanyag-felhasználás 1,7 százaléka jutott, addig 1965-re ennek az aránynak 2,9 százalékra való növelését tervezzük. A cellulózalapú viszkóz-műszál felhasználási aránya — a világtendenciának megfelelően — körülbelül azonos szinten marad. A textilipar nyersanyagfelhasználási szerkezetének változását a következő adatok szemléltetik:

Megnevezés	1960. évi		1965. évi	
	1 lakosra jutó felhasználás			
	kg	%	kg	%
Pamut	5,04	44,4	6,57	44,8
Gyapjú	0,91	8,0	1,13	7,7
Cellulóze alapú műszál	2,21	19,5	2,84	19,4
Szintetikus szál.....	0,19	1,7	0,42	2,9
Rostanyagok	3,00	26,4	3,69	25,2
Összesen	11,35	100,0	14,65	100,0

Összehasonlítás céljából az alábbiakban még közöljük egyes baráti országok 1965-re tervezett, valamint

néhány tőkésország 1957. évi nyersanyagfelhasználását (ez utóbbiakét rostszálak nélkül):

Megnevezés	1 lakosra jutó felhasználás, kg				
	Pamut	Gyapjú	Műszál	Rost	Összesen
Cscheszlovákia.....	7,5	3,2	5,4	4,8	20,9
Lengyelország	4,5	1,4	4,2	2,7	12,8
NDK	8,6	2,9	9,6	2,1	23,2
Románia	3,6	1,0	2,7	1,1	8,4
Szovjetunió	7,0	1,1	2,5	2,2	12,8
Belgium	5,1	1,0	2,5		8,6
Franciaország.....	5,8	2,0	2,2		10,0
NSZK.....	5,7	2,3	3,7		11,7
Svédország.....	6,0	2,4	2,4		10,8
USA	10,7	1,1	4,1		15,9

Teljesen új irányzatot jelent a textiliparon belül a szövés nélküli textiliák gyártása; ezen új technológia segítségével igen termelékenyen állíthatók elő téli védőruhák, ragasztott szőnyegek, takarók stb.

Vitatott kérdés volt, hogy a fejlődés a szövött, avagy a kötőszövött textiliák irányában halad-e? Megállapítható, hogy a kötött textilárak nemcsak sok előnnyel rendelkeznek a szövött textiliákkal szemben, de sokkal termelékenyebben is gyárthatók. Így nagyobb felfutást tervezünk a kötöttárak termelésében (32 százalék), mint a ruhaipari termékeknél (29,7 százalék). Lehetséges, hogy a gyakorlatban ez az arány esetleg még jobban is eltolódik majd a kötöttárak javára.

A cipőipar — a világszerte érvényesülő irányzatnak megfelelően — elsősorban a könnyű, hajlékony, kevés bőrt igénylő cipők gyártásának

fokozását tervezi, főleg ragasztott és vulkanizált kivitelben.

A ragasztott és vulkanizált lábbelik részaránya 1960-ban körülbelül 40 százalékot tett ki; 1965-ig ezt a részarányt körülbelül 50 százalékra kívánjuk növelni. Az ilyen eljárással gyártott cipők részaránya Angliában 1956-ban 58 százalékot, a Szovjetunióban 1953-ban 43 százalékot, az Egyesült Államokban pedig 1958-ban 62 százalékot tett ki.

Fokozni kívánjuk továbbá a műtalpú cipők részarányát, korszerű, tartós és könnyű műanyagtalpak (transzparens, tunit, porokrepp stb.) felhasználásával; ezek aránya 1960-ban körülbelül 40 százalék volt, 1965-ben pedig a tervek szerint körülbelül 60 százalék lesz. Külföldön a műanyagtalpas cipők térhódítása általában sokkal nagyobb arányú, mint nálunk; például az Egyesült Államokban a műanyagtalpú cipők részará-

nya 70 és 80 százalék között ingadozik.

Növelni kívánjuk 1965-ig a nem bőrfelsőresztű cipők gyártását is, és pedig az 1960. évi 3,5 százalékról körülbelül 8 százalékra. E tekintetben Csehszlovákia 1965-re 11 százalékot, a Szovjetunió pedig 18 százalékot tervez. A nem bőrfelsőresztű cipők első sorban textil alapanyagokból készülnek, minthogy ma még nem rendelkezünk olyan műanyagokkal, amelyek a cipőfelsőresztű iránt támasztott egészségügyi követelményeknek (lég- és vízgőzáteresztés) megfelelnek. A textilselsőresztű készülő cipők termelésének kiterjesztéséhez az szükséges, hogy textiliparunk megfelelő választékban, mennyiségben és minőségben bocsássa a szükséges anyagokat a cipőipar rendelkezésére.

A terv végrehajtását célzó néhány fontos tennivaló

A körvonalazott feladatok végrehajtását a könnyűiparban is — a népgazdaság más ágaihoz hasonlóan — első sorban nem új vállalatok létesítésével, hanem a meglévő vállalatok rekonstrukciójával és bővítésével, az elavult gépi berendezések korszerű, nagyteljesítményű berendezésekkel történő kicserélésével tervezzük megvalósítani. A tervezett rekonstrukciók és korszerűsítések előkészítéseként már 1961-ben sor került a könnyűipar iparágaiban a kapacitások felmérésére. Ennek során — kissé eltérően az országosan jóváhagyott módszertantól —, a kapacitás kihasználását, illetve a kapacitástartalékokat kettévontva mértük fel, amennyiben időalap szempontról külön mutatuk ki a munkarend változásából (például a műszakszám növeléséből) mérhető, és külön a munkarend szerinti időalapon belüli tartalékokat. E felmérés alapján mód nyílik a meglévő kapacitástartalékok jobb kihasználására, a műszakon belüli munkaidőkihasználás javítása, illetve — ahol ez még lehetséges — a műszakszám növelése útján (a könnyűiparban már ma is általános a három-műszakos üzemeltetés).

A kapacitás intenzív kihasználásának javítását szolgáló intézkedés a gépek felgyorsítása, főleg a textilipari fonódákban és szövődékben. A tervidőszakban a fordulatszámokat átlagosan 10 százalékkal kívánjuk növelni.

Hasonló célú intézkedés a gyártási folyamatok időtartamának rövidítése, például a fésűs gyapjúiparban alkalmazott rövidített fonási eljárás, amellyel a gépek közötti átmenetek számát 11-ről 5-re csökkentettük, nagy mértékben folyamatosabbá téve ezáltal a gyártást.

Fontos intézkedés még egyes gyártási folyamatok automatizálása, például a szövőgépek automatikus cséveváltó szerkezetekkel való ellátása, automata szövőgépek beállítása stb. Megjegyezzük, hogy a mai technikai és beruházási lehetőségeink a textiliparban csak egyes részfolyamatok automatizálását teszik lehetővé.

Gazdasági feladataink végrehajtásában fontos szerep jut a szervezési tevékenységnek. A jó szervezéssel elérhető eredményeket mutatja a Kőbányai Textilművek példája. Ebben a gyárban 4 főnyi szervező-csoport működik; e csoport az elmúlt 2 év folyamán több mint 60 szervezési feladatot oldott meg, igen kedvező gazdasági eredménnyel. A csoport fenntartásának évi költsége körülbelül 115 000 Ft, ugyanakkor csak a négy legnagyobb terjedelmű munkájuk évi 1 100 000 Ft megtakarítást hozott a vállalatnak. A színvonalas szervezés tehát hatékonyan előmozdíthatja a vállalati tervek minőségi mutatóinak teljesítését. A szakszerű szervezés szükségességét ma már mind több vállalati vezető ismeri fel, s alkalmazza ezt a módszert a vállalati irányítás megjavítása céljából.

Iparági szinten hasonló fontosságú az üzemek munkájának összehasonlító elemzése. Az üzemösszehasonlítás persze nem új módszer, több-kevesebb sikerrel azelőtt is alkalmazták. De 1—2 éve határozottan megjelent a könnyűiparban az üzemösszehasonlító tevékenység. Ennek eredményeként kialakultak az egyes iparágaknak megfelelő módszertani elvek. Annak jellemzésére, hogy mi-

lyen eredmények várhatók, megemlítjük, hogy például négy pamutfonoda összehasonlítása alapján — még ha a feltárt tartalékoknak csak 50 százalékát hasznosítjuk is —, éves viszonylatban körülbelül 5 millió Ft megtakarítást várunk (már az eddigi végrehajtott intézkedések is 2,5 millió Ft utókalkulált eredményt adtak). A ragasztott cipőgyártás üzemenkénti és műveletenkénti összehasonlításának eredményeképpen a termelékenység 17 százalékos növelése vált lehetővé.

Az ilyen és hasonló intézkedések, valamint a végrehajtandó beruházások és rekonstrukciók segítségével el akarjuk érni, hogy a termelés növekedésének körülbelül 70 százalékát a termelékenység növelése fedezze.

Beruházások

A könnyűipar második öt éves tervében jóváhagyott évi átlagos beruházási keret a hároméves tervidőszakban elért szinthez képest 80 százalékos emelkedést mutat.

A beruházások zömmel rekonstrukció jellegűek, az erre való törekvés jól látható a beruházási keretek anyagi struktúrájának változásából (az egész könnyűiparra vonatkozó adatok százalékban):

	Hároméves tervidőszak tényszáma	Második öt éves terv előirányzata
Építés	28,1	24,4
Belföldi gép.....	13,1	14,2
Import gép	47,3	50,3
Egyéb	11,5	11,1

Míg tehát a hároméves terv időszakában az összes beruházások 60,4 százalékát fordítottuk gépjellegű beruházásokra, addig az öt éves terv folyamán a keretek 64,5 százalékát fordítjuk erre a célra.

A második öt éves terv könnyűipari beruházásainak területi elosztásakor érvényesült a vidéki fejlesztés elsődlegességének elve. A főváros túl-

zsúfoltságának enyhítését célzó határozatok értelmében a fővárosi üzemekben elsősorban rekonstrukciók, automatizálás, szervezés és egyéb intézkedések segítségével növeljük a termelést és arra törekszünk, hogy Budapesten lehetőleg ne következzen be létszámnövekedés. Üzem bővítést inkább vidéken hajtunk végre, új üzemeket pedig kizárólag vidéken telepítünk.

Fontos érdekünk, hogy a tervezett beruházásokat határidőre befejezzék, s általában, hogy beruházásaink kivitelezési ideje ne haladja meg a műszaki szempontból szükséges mértéket. Az elmúlt évben már volt rá példa, hogy egy új üzemszobában hat hónappal a beruházás elkezdése után megindulhatott a termelés. De egyelőre még gyakori a beruházások lassú kivitelezése, a határidők túllépése. Ezért keresnünk kell azokat a módszereket, amelyek segítségével a beruházások gyors megvalósítása általánossá válhat.

A *pamutiparban* tervezett beruházásokkal kapcsolatban megemlítjük, hogy a felszabadulás óta elsősorban a fonodákat bővítettük, míg a szövődék és a kikészítők bővítése elmaradt. Ezért a második öt éves terv pamutipari beruházásaiban a szövődék és a kikészítő üzemek fejlesztésére helyeztük a fő súlyt: a szövődék rekonstrukciójára körülbelül 700 millió Ft-ot, a kikészítőkére körülbelül 500 millió Ft-ot, míg a fonodákra csak körülbelül 400 millió Ft-ot fordítunk. Ezek a rekonstrukciók egyébként valamennyi pamutipari vállalatra kiterjednek.

A *gyapjúiparban* a fonodák bővítése a döntő feladat, erre körülbelül 100 millió Ft értékű beruházást tervezünk. A gyapjúiparban ezenkívül befejezzük a szőnyeget gyártó Soproni Posztógyárban és a bútorszövet gyártó Kőszegi Ágyterítőgyárban korábban megkezdett bővítő jellegű beruházásokat.

A *len- és kenderiparban* a Szegedi Kenderifonó rekonstrukciója körülbelül 180 millió Ft-ot igényel. A beruházás célja egyrészt a belföldi nyersanyagbázis bővítése, másrészt az elavult gépek cseréje; a beruházás

eredményképpen nemcsak a termelés bővül, de sokkal finomabb fonalak fonására is lehetőség nyílik, és így az eddiginél jobb minőségű kenderszöveteket gyárthatunk.

Ugyancsak a belföldi nyersanyagbázis bővítését szolgálja a rosttelepi rekonstrukciók befejezése, valamint egyes bővítések végrehajtása. A bővítésekkel párhuzamosan egyszersmind korszerűsítjük a gyártási technológiát; alagútáztatókat építünk, amelyekben az eddigi szabadtéri áztatáshoz képest sokkal jobban, folyamatosan, nagyobb termelékenységgel és jobb minőségben végezhető a rost áztatása.

Fontos len-kenderipari beruházás a tervidőszakban a pozdorjalemez-üzemek bővítése és rekonstrukciója, körülbelül 80 millió Ft értékben. Az eddig hulladékként eltűzelt pozdorjából készült pozdorjalemez a bútoripar fontos belföldi alapanyaga; gyártásával nagy mennyiségű importfa takarítható meg. Itt említjük meg, hogy korábban 3 helyre terveztünk telepíteni pozdorjalemez-üzemet. A gazdaságossági számítások azonban azt mutatták, hogy egy *koncentrált* üzem létesítése sokkal előnyösebb; a Könynyűipari Minisztérium ennek megfelelően módosította beruházási javaslatát.

A *selyemipar* legfontosabb beruházását a fonalterjedelmesítő berendezések üzembeállítása képezi; ez a beruházás körülbelül 40 millió Ft-ba fog kerülni. A terjedelmesített szintetikus fonal jó hőszigetelő, átereszt a levegőt, megfelelő vízzívóképeséggel rendelkezik, és rendkívül rugalmas; ezek mind olyan tulajdonságok, amelyek az eredeti szintetikus fonalnál hiányoznak. Régebben külföldről kellett a terjedelmesített fonalat beszerezni, ezeknek a beruházásoknak az üzembeállítása után azonban a teljes hazai szükségleteket belföldi forrásból fogjuk fedezni.

A *kötszövőiparban* tervezett beruházások zömben rekonstrukciók, s összesen körülbelül 250 millió Ft-ot igényelnek. E rekonstrukciók keretében a kötszövőipar elavult gépparkját korszerű, nagy termelékenységgel

és megfelelő terméket gyártó gépekre cseréljük ki.

A *ruhaipari* beruházások zömmel szintén gépbeszerzés jellegűek; a tervezett ráfordítás körülbelül 60 millió Ft. Az intézkedés célja részben modern, termelékeny gépek beszerzése, részben pedig egyes, még ma is kézzel végzett és nehéz testi munkát igénylő műveletek gépésítése.

A *bőr- és cipőiparban* elsősorban a nyersanyagbázis, s azon belül különösen a bőripari kapacitás bővítése kíván jelentős befektetéseket. Ezért a tervidőszakban körülbelül 250 millió Ft-ot fordítunk bőrgyáraink korszerűsítésére, rekonstrukciójára és bővítésére, míg maguk a cipőgyárak körülbelül 130 millió Ft-os beruházásban részesülnek.

A terv néhány problémája

A második ötéves terv időszakában a textil-, bőr- és ruházati iparra háruló feladatokkal kapcsolatban néhány mind ez ideig tisztázatlan *problémát* is meg kell említeni. Így elsősorban azt, hogy a terv nem biztosít *folyamatos átmenetet* a következő ötéves tervperiódusra. A tervezett beruházások zöme 1965-ben befejeződik, és így egyelőre nincs kellően előkészítve az 1966—1970. évek fejlesztése. Ez a zökkenő lényegében abból adódik, hogy ma még nem rendelkezünk távlati (20 éves) tervvel. E problémát hivatott megoldani az úgynevezett folyamatos tervezés módszere, amelyben évenként készítünk egy-egy új ötéves tervet, mindenkor figyelembe véve az elért eredményeket és a következő tervperiódusra várható feladatokat. A könnyűiparban most az 1963—1967. évek feladatait dolgozzuk ki.

A tervszerű beruházási tevékenység végrehajtását nagy mértékben hátráltatja a *beruházások megkezdésének állandó kitolódása*. Ennek több oka van; az egyik az, hogy az éves beruházási kereteket minden évben terhelik az előző évről áthúzódó beruházások, és így kerethiány miatt egyes célokat hátrább kell ütemezni. A másik ok a tervezés bizonytalansá-

ga, főleg az importgépekkel kapcsolatban; ezek visszaigazolása ugyanis rendszeresen sokkal későbbi időpont-ra történik, mint ahogyan arra szükség volna. Gyakori az is, hogy a behozott berendezés a tőkés piacokon bekövetkezett áremelkedések miatt többbe kerül, mint az tervezve volt. E tényezők, valamint egyéb okok (késői gépajánlatok, telepítési problémák, szűk tervezői kapacitás stb.) közvetkeztében a beruházások műszaki előkészítése késést szenved; előfordul, hogy a megkezdendő beruházáshoz nem áll rendelkezésre megfelelő dokumentáció, és így ennek hiányában a beruházás nem kezdhető meg a tervezett időben.

A beruházási keretek elosztásakor alapvető követelmény volt, hogy a rendelkezésre álló összegből elsősorban *termelési célú* beruházásokat valósítsunk meg, mivel a termelésnövelési előirányzatok ezt megkövetelték. Ennek következtében a nem közvetlenül termelő jellegű beruházások (raktárak, kutató- és tervezőintézetek fejlesztése, technikumok stb.) a terv utolsó évére húzódtak át. Ez az ütemezés azonban magával hozza azt is, hogy az említett szervek fejlesztése nem tart lépést az ipar fejlődésével.

A terv az ötéves időszakra a könnyűipari *költségszint* 8,8 százalékos csökkentését írja elő. Tapasztalat szerint ez a költségszint-csökkentési feladat teljesíthető is. Ugyanakkor azonban hangsúlyozni kell, hogy mivel a könnyűiparban a választék általában cserélődik, a nyereség alakulásában nem kis szerepet játszik az új választékot jelentő gyártmányok árának megállapítása. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert azonos választék önköltségének csökkentésére a könnyűipari termékeknél a lehetőségek igen korlátozottak.

A könnyűipari termékek *anyaghányadának* csökkentésére csak csekély lehetőségek vannak. A hulladék ugyanis általában rendkívül kicsi, az azonos típusú szövetek átlagsúlyának csökkentése pedig minőségromlásnak számítana. Ha viszont az anyagfelhasználás bizonyos határon túl csökken, a termék új kategóriába esik, új

választéknak számít és új árat állapítanak meg rá. Az anyaghányad zömét kitevő közvetlen anyagköltség csökkentésére tehát rendkívül korlátozottak a lehetőségek.

A *munkabér* nagyobb részét a közvetlen bér teszi ki. Tekintve a textilipar erős gépesítettségét és a viszonylag stabil normaszínvonalat, a közvetlen bérköltség jelentősebb csökkentése csak beruházások útján lehetséges. A munkabér kisebb hányada a közvetett bérköltség, amelyből megfelelő szervezési tevékenységgel jelentős összegek takaríthatók meg. A közvetett bér kisebb hányada miatt azonban az itt elért megtakarítás az önköltséget viszonylag kevésbé csökkenti.

★

A fentiekben csak nagy vonalakban ismertettük a könnyűipar ruházati cikkeket gyártó iparágainak problémáit. Ma már mélyen benn járunk a tervidőszakban. A könnyűipar 1961. évi termelési tervét 2 százalékkal túlteljesítette. Ez a túlteljesítés úgy következett be, hogy a külkereskedelem a tervezettnél csaknem 12 százalékkal nagyobb export-árulapot kapott, míg a belkereskedelem — figyelembe véve a belkereskedelmi készletek múlt évben bekövetkezett növekedését —, mintegy 2 százalékkal kevesebb árut vett át az előirányzatnál. A túlteljesítés tehát közvetlenül a devizaméreg javításában csapódott le. A termelékenység 1961-ben több mint 1,5 százalékkal jobb volt a tervezettnél, s az elért termelésnövekedés több mint 2/3 része a termelékenység növekedéséből származott.

A soron következő feladatok megoldása szempontjából elsőrendű feladat a vezetés színvonalának emelése, a hatékonyabb, differenciáltabb irányítás megvalósítása.

A vezetés javítására már eddig is sok intézkedés történt a könnyűiparban. Olyan gazdálkodási rendszert igyekeztünk kialakítani, amely egyrészt hatékony biztosítéka a központilag kitűzött célok megvalósításának, másrészt azonban megfelelő teret enged a vállalati kezdeményezéseknek,

és lehetővé teszi a könnyűipar divat jellegének megfelelő, az igények változásához gyorsan alkalmazkodó rugalmas gazdálkodást. Ezért a vállalatok csupán néhány jóváhagyott mutatószámot kapnak, abból a célból, hogy minél jobban tudjanak alkalmazkodni a jelentkező konkrét igényekhez.

E gazdálkodási rendszer hatékonyabb érvényesüléséhez tovább kell javítani a minisztériumi vezetés színvonalát. Elsősorban arra van szükség, hogy az intézkedéseket és ösztönzőket differenciáltabban, mindenütt az adott terület sajátosságainak megfelelően alkalmazzuk. Ez a jelenleginél elmélyültebb, sokoldalúbb vezetési tevékenységet kíván. Másik feladat a hatékony ellenőrző tevékenység fokozása. Csak így érvényesíthető az az elv, hogy ha a népgazdaság érdekei megkívánják (például valamely termékben az igények csökkennek), még a jóváhagyásra kerülő mutatószámoktól is el lehet térni. Ezen eltérések indokoltságát természetesen a helyi körülmények részletes vizsgálatával, elemzésével lehet bizonyítani, illetőleg elfogadni.

A gazdálkodási rendszer nagy önállóságot enged a vállalatoknak a kooperáció kialakításában, a vállalatok közötti együttműködésben is, amely azonban — részben a rendelkezésre álló készletek és kapacitások szűk volta miatt —, nem mindig kielégítő. A döntő kooperációs kapcsolatok szilárdítása céljából már az elmúlt években sor került néhány vertikális összefüggő vállalat összevonására (például Pannónia Szőrmekészítő és Konfekciógyár). A vállalatok közötti kooperáció csökkentésére, illetve jobb összehangolására törekedve tovább vizsgáljuk a vállalatok közötti termelési-szállítói kapcsolatokat, és ahol az egyéb szempontból is célrevezetőnek mutatkozik, az összetartozó egységeket szervezettel is egyesítjük.

Figyelemre méltó intézkedések törtek a minisztériumi tervező munka javítása céljából is. Például a beruházások jobb megalapozását szolgálta az a kutatás, amely a pamut-szövőipar példáján módszert dolgo-

zott ki a fejlesztési, a beruházási eszközök optimális felhasználására.*

Megítélésünk szerint ez a módszer hasznos, és a jövőben készítendő terveinknél jól felhasználható. Ugyanakkor az is kitűnt, hogy a program készítéséhez szükséges számítási anyag összeállítása nagyon nagy előkészítő és elemző munkát igényel. Ez a programozás a kidolgozott tervhez képest eltérő változatot mutatott ki mint optimális variánst. A programozás konkrét eredményeit nem lehetett maradéktalanul tervesíteni, elsősorban azért, mert több beruházás sorsa már korábban eldőlt; egyes koncepcióit (például a gépgyorsítások fokozását, az egyes keresztmetszetek jobb összehangolását stb.) azonban már ebben az ötéves tervidőszakban is igyekszünk érvényesíteni.

Jelenleg is folyik egy kutatás a könnyűipari tervezési módszerek tökéletesítésének lehetőségeiről. Ennek keretében megkíséreljük az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználásával is fejleszteni a könnyűipar termunkáját. A textil-, a bőr- és ruházati iparágakról 200 termékből álló mérleget készítettünk, amely magában foglal valamennyi ezen ágazatokba tartozó terméket. A mérleg adatait külön vállalati adatszolgáltatással gyűjtöttük össze. A mérleg matematikai feldolgozása most folyik, a közeljövőben pedig sor kerül ezen mérleg alapján az 1962. évi terv kísérleti számításaira is. Azt reméljük, hogy az év folyamán sikerül olyan módszert kidolgozni, amely a mérleg segítségével lehetővé teszi az éves tervkészítési munkájának egyszerűsítését, illetve a tervezett adatok ellentmondásmentességének ellenőrzését. A továbbiakban vizsgálni kívánjuk a mérleg alkalmazhatóságát távlati tervezési és optimalizálási célokra is.

Simán Miklós—Somos István

* Vö. Kornai János: Egy iparág optimális beruházási tervének meghatározása lineáris programozással. Közgazdasági Szemle, 1961. évi 5. sz.

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

A közgazdaságtudományi aspirantúra néhány időszerű kérdéséről

1950-ben jelent meg a tudományos minősítést új alapokra helyező 44. sz. törvényerejű rendelet. Ennek bevezető szavai kimondják, hogy a Magyar Népköztársaságnak a szocializmus építésében olyan magas színvonalú tudományos képzettséggel rendelkező tudósokra van szüksége, akik a korszerű tudományt a dolgozó nép ügyének szolgálatába állítják. Ezért a Magyar Népköztársaság a tudomány nagyszámú kiváló művelőjének képzésére, a tervszerű tudományos és szakmai utánpótlás biztosítására a „tudományok kandidátusa” tudományos fokozatot rendszeresíti. Körülbelül egy év múlva sor került a „tudományok doktora” tudományos fokozat bevezetésére is.

A tudományos minősítést új alapokra helyező rendelet megjelenése óta eltelt időszak alatt a közgazdaságtudomány területén 85-en nyertek kandidátusi és hárman doktori fokozatot (1962. III. 15-i állapotnak megfelelő adatok).

A fokozattal rendelkező közgazdászok tevékenysége a népgazdaság előtt álló feladatok megoldását, a szocializmus ügyét szolgálja. Nyugodtan állíthatjuk: a fokozatot elnyert közgazdászok túlnyomó többsége tanúbizonyságot tett arról, hogy tudományos ténykedésük, munkájuk egyre inkább megfelel a növekvő követelményeknek. Ennek nem mond ellent az, hogy a kandidátusi fokozatot szerzetek egy kisebb része nem fejt ki olyan tudományos (publikációs) tevékenységet, amely tőlük joggal elvárható lenne. (Erre az esetre egyébként érvényes kormányrendelet van, amely kimondja, hogy ha a kandidátus a fokozat megszerzése óta eltelt öt év alatt nem fejtett ki kellő színvonalú tudományos tevékenységet, az illetménykiegészítést meg kell vonni. A rendelet végrehajtására első ízben valószínűleg ez év őszén kerül sor.)

Miként a kandidátusok és a doktorok száma mutatja, a közgazdaságtudomány területén rendkívül kevés a tudományok doktora fokozattal rendelkező közgazdász. Különösen kevésnek kell tartanunk ezt a számot akkor, ha más tudományágakkal hasonlítjuk össze (például a jogtudomány területén 70 kandidátus és 8 doktor van). Ez alapjában azzal magyarázható, hogy a hazai marxista közgazdasági kutatás viszonylag rövid múltra tekinthet vissza, és az elmúlt időszakban a személyi kultusz káros következményei e tudományágban különösen erősen éreztették hatásukat. Emellett a tudományok doktora fokozattal rendelkezők kis száma összefügg azzal is, hogy a kandidátusok túlnyomó többsége fiatal (30—40 év közötti) kutató, akik csak az elkövetkező években juthatnak el a doktori fokozat megszerzéséhez.

Az utóbbi években végbement kedvező politikai és gazdasági változások, s különösen az SZKP XXII. kongresszusa fellendülést hoztak a hazai közgazdaságtudományban is. Ennek hatása egyebek között abban is kifejeződik, hogy az elmúlt hónapokban egyre többen foglalkoznak a tudományok doktora fokozat megszerzésének gondolatával (tudomásunk szerint öt kandidátus készül doktori értekezést benyújtani).

A szocializmus építése azonban egyre fokozottabb követelményeket állít a közgazdaságtudomány elé, és e követelményeknek a közgazdaságtudomány csak akkor tehet maradéktalanul eleget, ha a tudományos képzésben is nagyobb kívánalmakat szabunk. Ma már ennek nemcsak a szükségessége, de a feltételei is megvannak. Elegendő ezzel kapcsolatban hivatkozni az egyre bővülő hazai közgazdasági irodalomra, a viszonylag nagyszámú kandidátus-gárdánkra. Érthető tehát, hogy a közgazdaságtudomány

területén is egyre több szó esik a kandidátusi követelmények fokozásáról. Az alábbiakban az ezzel összefüggő legfontosabb gyakorlati kérdésekkel kívánunk foglalkozni.

A hazai aspirantúrára felvett közgazdász aspiránsok száma az 1958—1961 közötti időszakban a következőképp alakult:

Év	Önálló	Levelező	Rendes	Összesen
1958	6	—	—	6
1959	28	4	2	34
1960	16	2	1	19
1961	22	2	1	25
Összesen	72	8	4	84

Ezenkívül 41 olyan közgazdász van, akiknek az aspirantúráját a Tudományos Minősítő Bizottság 1960 végén megszüntette ugyan, de értekezésüket — mivel az aspirantúra megszüntetésének időpontjáig vizsgakötelezett-ségüknek eleget tettek — ez év végéig benyújthatják.

Mint a fenti kimutatásból kitűnik, a hazai közgazdász-aspiránsok túlnyomó többsége önálló aspiráns, tehát a belföldi aspiránsképzés fő formája az önálló aspirantúra. Ez nem véletlen jelenség, hanem szorosan összefügg azzal, hogy a közgazdaságtudomány területén elsősorban azok kéri az aspirantúrára történő felvételüket, akik az egyetem elvégzése után több évig irányító szerveknél dolgoztak és közben tovább képezték magukat. Munkaterületük valamely közgazdasági problémáját behatóan tanulmányozták, tanulmányok, könyvek, cikkek írásával tanúbizonyosságot tettek arról, hogy alkalmasak a közgazdaságtudomány önálló művelésére. Ezek a közgazdászok általában képesek jelenlegi munkahelyükön az aspiránsvizsgákra önállóan felkészülni, értekezésüket vezető nélkül elkészíteni. Minden bizonnyal a továbbiakban is az önálló aspirantúra lesz a közgazdaságtudományi aspiránsképzés fő formája. A jelentkezők mind nagyobb hányada a fentemlítettek közül kerül ki, és természetesen, hogy a korlátozott felvételi keretet *elsősorban* olyan aspiránsokkal töltik ki, akik eddigi tudományos tevékenységükkel megnyugtató módon bebizonyították aspirantúrára való alkalmasságukat.

1960 őszén megszüntették a nem eléggé tervszerű, felduzzasztott közgazdász aspiránsképzési gyakorlatot, amely a közgazdaságtudomány területén 1954—1958 között még nagyobb méreteket öltött, mint a társadalomtudományok többi ágában.

A jelenlegi aspiránsok általában már körültekintőbb, gondosabb válogatás alapján kerültek felvételre, és túlnyomó többségük szorgalmasan végzi munkáját, időben vizgázik és védi meg értekezését. Az aspiránsok egy része azonban kisebb-nagyobb mértékben még jelenleg is elmarad a vizsgakötelezettségek teljesítésével, késik az értekezés benyújtásával. Ezek az aspiránsok felszólítást kaptak, hogy vizsgáikat meghatározott időn belül tegyék le és nyújtsák be értekezésüket. Néhány esetben a Tudományos Minősítő Bizottság a vizsgakötelezettségek teljesítésében erősen elmaradt aspiránsok aspirantúráját megszüntette. Túrhetetlen helyzet, hogy míg egyesek — a rendelkezésükre álló munkaidő-kedvezmények ellenére — évekig nem vizsgáznak, és ezért előreláthatólag nem is lesznek képesek az aspirantúrára a megszabott határidőn belül befejezni, más tehetséges, szorgalmas közgazdászok — hely hiányában — esetleg évekig várnak a felvételre. A jövőben tehát fokozottan meg kell követelni az aspiránsi munkatervük teljesítését,

ahol pedig indokolatlan elmaradás tapasztalható — s ezért az értekezés határidőre való elkészítése nem látszik biztosítottnak —, az illető aspirantúráját meg kell szüntetni. A fokozott ellenőrzés mellett minden aspiráns jól felfogott érdeke, hogy a munkatervében szereplő feladatokat időben megoldja, az éves aspiránsbeszámolót elkészítse és beküldje.

Az aspirantúra színvonalának emeléséhez szorosan kapcsolódik az aspiránsi vizsgakövetelmények fokozása. Eddig a vizsgakövetelményeket illetően sok tisztázatlanság volt, és sok esetben azt sem tudtuk megnyugtató módon közölni az aspiránsokkal, hogy miből, milyen irodalom alapján kell az egyes vizsgákra felkészülniök. Legtöbbször a vizsgázatók sem voltak teljesen tisztában a követelményekkel. A régi tematikák elavultak. Ezért az idén a Tudományos Minősítő Bizottság új vizsgatematikát dolgoztatott ki. A Közgazdaságtudományi Bizottság a tematikákat és az irodalomjegyzékeket elkészítette, és azokat az aspiránsok hamarosan megkapják. A vizsgatematikák részletesen tartalmazzák az egyes tárgyakból a tanulmányozandó főbb kérdéscsoportokat, a kötelező (egyes tárgyaknál ezenkívül az ajánlott) irodalmat. Ezen túlmenően a szaktárgyaknál vizsgakövetelmény a választott disszertációs témával kapcsolatos irodalomnak a kötelező irodalomnál lényegesen szélesebb körű tanulmányozása. Erre vonatkozólag az aspiránsoknak egyénileg kell tervet (irodalomjegyzéket) készíteni. A szakvizsgára történő jelentkezéssel egyidőben ezt az irodalomjegyzéket is be kell küldeni, hogy az a vizsgabizottságnak is rendelkezésére álljon már a vizsga előtt. A Közgazdaságtudományi Bizottság úgy döntött, hogy a vizsgatematikákat és irodalomjegyzékeket évente egyszer felülvizsgálja és kiegészíti.

A tematikák és irodalomjegyzékek kidolgozása azonban önmagában még nem oldja meg a vizsgakövetelmények növelésével, a követelmények egyéges betartásával kapcsolatos problémákat. Szükség van tehát olyan vizsgabizottságok létrehozására is, amelyek képesek a megszabott követelményeket érvényesíteni. Ezért a Tudományos Minősítő Bizottság állandó vizsgabizottsági tagokat nevezett ki. Ezentúl az állandó vizsgabizottsági tagok közül legalább egy feltétlenül részt vesz a vizsgabizottságban. A vizsgabizottságok másik két tagját az Akadémia II. osztályának TMB szakbizottsága esetenként jelöli ki úgy, hogy legalább egy vizsgabizottsági tag jól ismerje a jelölt választott szűkebb témakörét. A fenti intézkedésekkel minden bizonnyal lényegesen emelni lehet majd a kandidátusi vizsgák színvonalát.

A közgazdaságtudományi aspiránsképzés egy másik igen fontos és nehezen megoldható problémája a témaválasztás. Ma már az aspirantúrára a pályázati felhívásban meghirdetett témacsoportok szerint történik a jelentkezés. A meghirdetett témacsoportok olyan megoldandó feladatköröket tartalmaznak, amelyek a tudomány, a népgazdaság fejlesztése szempontjából előtérben állnak. Így a tavaly felvett és az ez évben felvételre kerülő aspiránsok témáinál már biztosítható, hogy azok a népgazdaság és a tudomány legfontosabb problémáinak kutatására irányuljanak. A jövőre nézve kívánatos lenne a megjelölt témakörök és témacsoportok még jobb elhatárolása, mert ez még fokozottabban segítené elő a helyes témaválasztást.

Bonyolultabb a helyzet az 1958—1960 között felvett aspiránsok és olyan korábban felvett aspiránsok témái tekintetében, akik ez év végéig még benyújthatják disszertációjukat. Köztük szép számban vannak olyanok, akik témájukat még nem jelölték meg, vagy akiknek az általuk választott témát nem hagyták jóvá. Itt legtöbbször olyan aspiránsokról van szó, akik a disszertáció írásának előrehaladott stádiumában vannak. Nyilvánvalóan ezeknél a témaváltoztatástól el kell tekinteni. (Egyébként ezeket a disszertációkat már csak ez év folyamán lehet benyújtani.)

A témaválasztás tervszerűbbé tétele végett a jövőben jóval körültekintőbben kell eljárni a témák jóváhagyásakor. Ez évben ezért az 1961-ben

felvett aspiránsok témáját a II. osztály TMB szakbizottsága nem hagyta jóvá, erre csak ez év őszén fog sor kerülni, miután a jelenleg kidolgozandó témákat összegyűjtötték, felmérték. Az 1961. évben felvettek témáit egyszerre fogják jóváhagyni, és ahol felesleges párhuzamosságok, átfedések lesznek tapasztalhatók, vagy a témák nem az aktuális, előtérben álló kérdések kutatására irányulnak, témamódosítási javaslatot tesznek. Hasonlóan kell eljárni abban az esetben is, ha megállapítást nyer, hogy a választott téma önállóan az aspirantúra keretében nem dolgozható ki.

Ha az aspiráns a jóváhagyott témát módosítani akarja, erre minden esetben engedélyt kell kérnie. A jövőben nem lehet olyan témát bocsátani védésre, amelyet a II. osztály TMB szakbizottsága nem hagyott jóvá. Az elmúlt időszakban szórványosan előfordult olyan eset is, amikor az aspiráns a jóváhagyott témát úgy változtatta meg, hogy az új téma már a közgazdaságtudomány más ágába tartozott, mint amely ágazatban az illető aspiráns eredetileg felvételt nyert (például ipargazdaságtani témája helyett tervgazdasági témát dolgozott ki). Többször előfordult az is, hogy míg a felvétel kifejezetten elméleti kérdések megoldását célzó témára történt, a disszertáció valamely konkrét ágazati probléma feldolgozását tartalmazta. A jövőben ilyen esetekben a témaváltoztatás jóváhagyásával egyidejűleg az ágazati gazdaságtani vizsgát is módosítani kell és kötelezni kell az aspiránst a témájának megfelelő szaktárgyból való vizsga letételére.

A Közgazdaságtudományi Bizottság javasolta, hogy a jóváhagyott aspiránstémákat évente tegyék közzé. A témák közzététele megkönnyítheti az aspiránsok témaválasztását és lehetővé teszi, hogy a hasonló (vagy kapcsolódó) témán dolgozó aspiránsok tudjanak egymás munkájáról és érintkezésbe léphessenek egymással.

A jóváhagyott érvényes aspiránstémák ágazatonkénti megoszlása a következő: politikai gazdaságtan 19, tervgazdaságtan 15, agrárgazdaságtan 10, belkereskedelem gazdaságtana 9, külkereskedelem gazdaságtana 5, pénzügygazdaságtan 10, ipargazdaságtan 41, statisztika 2. Megjegyzendő, hogy a témák ágazatonkénti bontása meglehetősen önkényes, ugyanis több esetben az, hogy például ipargazdasági vagy politikai gazdaságtani-e a téma, végsőfokon attól függ, hogy kérdésekre helyezi a súlyt az aspiráns a diszsertáció megírásakor.

A politikai gazdaságtani témák között legnagyobb súllyal az érték-kategóriák szerepének, az anyagi ösztönzés alkalmazásának kérdései fordulnak elő. Ezenkívül néhány értekezés az újratermelés egyes problémáival, a tőkés fejlődés kérdéseivel foglalkozik.

A tervgazdasági témák közül több a mérlegmódszerek (társadalmi mérleg-mérleg, munkaerő-mérleg) elméleti és gyakorlati problémáit vizsgálja. Meglehetősen nagy számban szerepelnek még a gazdaságossági számításokkal foglalkozó értekezések is.

Az agrárgazdaságtani témák egy része a termelőszövetkezeti ár- és jövedelmezőségi kérdésekkel, más része a termelőszövetkezeti jövedelemelosztás problémáival foglalkozik.

A belkereskedelmi témák a forgalmi költségek, a kereslet tervezése, a minőségvédelem, az új kiszolgálási módszerek közgazdasági kérdéseinek vizsgálatára irányulnak.

A külkereskedelmi témák a külkereskedelem gazdaságossága, a nyugat-európai agrárprotekciónizmus, a nyugatnémet monopóliumok tőkeexportjának kérdéseit vizsgálják.

A pénzügyi témák a költségvetés, a pénzügyi mérlegrendszer, a hazai bankszervezet, a hitel stb. közgazdasági problémáit dolgozzák fel.

Az ipargazdaságtani témák között a beruházásgazdaságosság, a műszaki fejlesztés, a munkatermelékenység kérdéseinek vizsgálatára irányuló témák dominálnak. Ezenkívül több értekezés az iparszerkezet, az önköltség-csökkenés kérdéseit elemzi.

E vázlatos felsorolásból is kiderül, hogy az értekezések témái aktuális kérdések vizsgálatára irányulnak, és amennyiben színvonalasan dolgozzák ki az aspiránsok a választott témákat, ezzel elősegítik a népgazdaság előtt álló feladatok jobb megoldását. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a disszertációs témákkal minden rendben lenne. Előfordul több esetben felesleges párhuzamosság (például a beruházásgazdaságossági számításokkal foglalkozó értekezéseknél). Több olyan téma van, amely — színvonalas kidolgozást feltételezve — alighanem meghaladja egy aspiráns erejét stb. Ahol arra lehetőség nyílik — elsősorban az 1961-ben felvett aspiránsoknál —, már az idén igyekezni kell ezeket a hiányosságokat megszüntetni és a témák felülvizsgálatakor egyes aspiránsokat más téma kutatására átállítani. Látni kell azonban azt, hogy e tekintetben egy csapásra teljes rendet teremteni nem lehet. Csak a témákra történő felvétellel, az érettebb, már bizonyos kutatási eredményeket elért aspiránsok felvételével (ahogyan az már tavaly és az idén is történt) oldódnak meg a témákkal kapcsolatos problémák.

Feltétlenül szólni kell a kandidátusi értekezésekről is. A Tudományos Minősítő Bizottság a kandidátusi értekezéssel szemben támasztható követelményeket a következők szerint szabályozta: „A kandidátusi értekezésnek tanúskodnia kell arról, hogy a jelölt a választott tudományágában, különösen az értekezés témakörében és az azzal összefüggő kérdésekben mélyreható elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkezik és önálló tudományos kutatómunkával bebizonyította, hogy szakterületének tudományos továbbfejlesztésére képes, aminek új tudományos eredmény elérésében kell kifejezésre jutnia.”*

Az értekezések színvonalának emelését hivatottak szolgálni azok a rendelkezések, amelyek előírják, hogy az értekezést vagy legalább annak lényeges részét a megvédés előtt legalább egy hónappal szakfolyóiratban vagy más alkalmas módon közzé kell tenni, továbbá, hogy olyan aspiránsok esetében, akik tanszéken vagy kutatóintézetben dolgoznak, az értekezést vagy annak lényeges részét a munkahelyen meg kell vitatni. Ezért az értekezés megvédésekor az engedélyezéshez szükséges kérelemhez csatolni kell a munkahelyen lezajlott vita jegyzőkönyvét vagy a vita lényeges pontjait összefoglaló tájékoztatót.

Az elmúlt években gyakori volt a panasz amiatt, hogy egyes értekezések túlságosan terjedelmesek. Előfordult már, hogy a jelöltek 600—700 oldalas disszertációkat nyújtottak be megvédésre. Ezért általános követelésként merült fel a disszertációk terjedelmének a csökkentése. A Közgazdaságtudományi Bizottság legutóbbi ülésén foglalkozott ezzel a kérdéssel és javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy mondja ki: a közgazdasági disszertációk terjedelme általában legfeljebb 200 oldal legyen (1 oldal 1800 betűhellyel számítva). Az opponensek az értekezés érdemének tudják be azt, ha egy disszertáció tömör és csak a lényeges kérdésekkel foglalkozik.

Különös figyelmet érdemel a kandidátusi értekezések vitájának kérdése. Nagyon sok múlik az értekezések hivatalos bírálóin (az opponenseken) és a bíráló bizottságon a fokozottabb követelmények érvényesítését illetően. A múltban néhányszor előfordult, hogy különböző személyes kapcsolatok érvényesülése, a kandidátusi fokozat követelményeinek lebecsülése folytán bizonyos liberalizmus uralkodott el egyes opponenseknél és bíráló bizottságoknál. A kandidátusi értekezések körültekintő, hozzáértő elbírálá-

* A TMB határozat ugyancsak előírja az értekezések formai kellékeit is: „Az értekezésben kifogástalan rendszerezésben és stílusban — teljes részletességgel elő kell adni — a kutatási eredményekre építve — a választott téma tárgyát. Ismertetni kell a téma irodalmát, a irodalom bírálatát, valamint a saját nézeteket és állásfoglalást, továbbá a levonható elméleti és gyakorlati következtetéseket. Az értekezésben közölni kell a tartalomjegyzéket a források pontos megjelölésével, fel kell sorolni a felhasznált irodalmat és csatolni kell a szükséges rajzokat, statisztikai táblázatokat stb.”

sát egyes esetekben akadályozta az a körülmény is, hogy némely értekezés egy-egy szakterület olyan problémáját tárgyalta, amelyhez szinte lehetetlen volt kellő számú hozzáértő közgazdászt találni a bizottság összeállításakor. Ma azonban már rendelkezünk elegendő számú, a különböző ágazati gazdaságtani témák kérdéseit jól ismerő, fokozattal bíró közgazdász-szal, így tehát a jövőben — ha kellő körültekintéssel járunk el — lehetőség van olyan bíráló bizottságok összeállítására, amelyek alapos hozzáértéssel képesek az értekezéseket elbírálni. Továbbra sem szabad az opponensek és a bíráló bizottságok összeállításánál helyt adni az aspiránsok olyan törekvéseinek, amikor megkísérlik név szerint javaslatot tenni az opponensekre és a bíráló bizottsági tagokra.

Az értekezések nyilvános vitái nemegyszer formálisak, a megjelentek száma kevés, és a jelenlévők alig-alig kapcsolódnak bele a vitába. Gyakran a bíráló bizottsági tagok is passzívak. Ezért a bíráló bizottsági tagok kiválasztásakor, a vitára történő meghívásoknál a jövőben fokozottabban kell törekedni arra, hogy a vitában lehetőleg mindazok részt vegyenek, akik az értekezés témakörének jól felkészült szakértői. Azt hisszük, helyes lenne az is, ha a tézisek szétküldése mellett az értekezés vitájára szóló meghívóban feltüntetnénk azt is, hogy az értekezés lényegesebb része (részei) hol jelent meg. Ezzel a meghívottak szélesebb köre aktívabban kapcsolódhatna be a vitába. Mindez nem változtat azon, hogy az értekezések megvédése, vitája csak akkor lesz valóban *vita*, ha a résztvevők és a bizottsági tagok nem vélekednek úgy, hogy az értekezést csak dicsérni illik.

A közgazdaságtudomány, következképpen a közgazdászok érdekei sürgetően követelik, hogy kandidátusi gárdánk nemcsak számbelileg, de felkészültségében is gyarapodjék. Csak így vehetik ki a tudomány művelői még eredményesebben részüket tudományos tevékenységükkel a népgazdaság előtt álló feladatok megoldásából. Ez viszont megköveteli, hogy az aspiránsképzés minden területén fokozott követelményeket támasszunk és véglegesen számúzzuk a megértő engedékenységet, a káros liberalizmust.

Csendes Béla

Kandidátusi értekezés vitája

1961. június 28-án védte meg *Hoch Róbert*, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa „A kereslet szerkezete és a jövedelemalakulás” című kandidátusi értekezését, mely a jövedelem és a kereslet között fennálló kapcsolatokkal, különösen a jövedelemrugalmassággal foglalkozik.

A lakosság reáljövedelmének állandó emelkedése és a szükségletek körének szüntelen bővülése, differenciálódása új követelményeket támaszt a szocialista gazdaságvezetéssel szemben. Az államnak egyrészt *meg kell ismernie* a lakosság igényeit és szükségleteit, másrészt a keresletet formáló objektív társadalmi-gazdasági összefüggések ismeretében *befolyásolnia* kell azokat. Mindkét feladat megvalósítása megköveteli a *fejlett keresletkutatást*, amely nemcsak az áruforgalom tervezésének előfeltétele, hanem a fogyasztási javakat előállító iparágak fejlesztési terveinek kiindulópontja is.

A jelölt arra törekedett, hogy először a kapitalista elméletek marxista bírálatát adja, másodsor, hogy a szükségletek alakulása és a kereslet szerkezete közötti összefüggés megvilágítására új rendező elvet találjon, harmadsor, hogy a hazai és külföldi irodalomban lefektetett fontosabb eredményeket tervezdaságunk követelményeinek megfelelően rendezze és gazdagítsa. Az opponensek véleménye szerint a jelölt a kitézött feladatot színvonalasan oldotta meg. *Nagy Tamás* opponens szerint bár a tanulmány egyes

elméleti jellegű megállapításai vitathatók, a mű mégis igen értékes és hasznos munka, melynek színvonala a kandidátusi disszertációval szemben támasztható követelményeket meghaladja. Kiemelte a disszertáció szilárd marxista álláspontját, elméleti mélységét, a tárgyalás alaposságát és a gondolatok önállóságát. *Bognár József* opponens ezeken kívül utalt még arra, hogy a szerző érdeme a statisztikai-matematikai módszer hozzáértő alkalmazása. A szerző gondosan ügyelt arra, hogy olyan összefüggéseket fejezzen ki matematikai formában, amelyek *reális tartalommal* rendelkeznek és *valóban* kvantifikálhatók.

Nagy Tamás opponens részletesen foglalkozott azzal a bírálattal, amit a jelölt a közömbösségi görbékre vonatkozó burzsoá elmélettel kapcsolatban kifejtett. Ez az elmélet — mint a jelölt kimutatta — a határhaszon-elmélet új változata. Két alapfeltevésből indul ki. Az egyik az, hogy a fogyasztó számára létezik a különböző jószágkombinációk összszerszerűen vagy indexszel megjelölhető *összhaszna*, s a fogyasztó az adott keretek között az összhaszon *maximalizálására* törekszik. A másik alapfeltevés az, hogy a fogyasztó szempontjából a jószágfajták közötti alapvető kapcsolat a *helyettesíthetőség*, a szubsztitúció. Az opponens szerint Hoch Róbert helyesen emeli ki, hogy a fogyasztó nem *bármiféle* elképzelhető jószágkombináció között válogathat, s nincs mindezekre vonatkozó *preferenciaskálája*. Ha alul is ki értékítélete a tényleges ársíkon kívül fekvő jószágkombinációkról, ez az értékítélete megváltozik, mihelyt ezek a kombinációk az ársík módosulásával elérhetőkké válnak számára. Mégis Nagy Tamás szerint a jelölt az első alapfeltevés bírálatánál túlzásba megy, mert a kérdést tisztán *elvileg* kívánja eldönteni, mikor kategorikusan tagadja az összhaszon létezését, a különböző összetételű termékhalmazok egyenlővé tételének lehetőségét, az összhaszon maximalizálhatóságát. Az opponens utalt arra, hogy *Lange* ezeket nem *elvileg* tagadja, nem elvi lehetetlenségét állítja, hanem csupán arra utal, hogy a valóságos tendenciák nem ebbe az irányba esnek.

A jelölt kifejtette válaszában, hogy ezeket a tételeket éppen azért kell elvileg elvetni, mert a *tapasztalat* mutatja téves voltukat. Szerinte az indifferencia-felületek elmélete, amely a szilárd, az áraktól és a jövedelmektől független preferenciaskálák feltételezésén alapszik, elvileg is elvetendő.

Bognár József utalt a jövedelem objektív alakító szerepére. A szükségletek kielégítési folyamatával kapcsolatos összefüggések nem olyan általános jellegűek, hogy azokra a kereslet szerkezetének magyarázatát fel lehetne építeni. A jószágösszetétel által egyértelműen meghatározott összhaszonkvantum és az általános szubsztitúció feltételezése egyaránt hamis. A jövedelmek eltérő alakulásából való kiindulás feltétlenül jobb. A jövedelem társadalmi eredete nyilvánvalóbb és egyértelműbb, mint a szükségleteké. A jövedelmek alakulása, elosztása — ellentétben a szükségletekkel — társadalmilag is szabályozható. Így feltétlenül helyes a szerző kiindulása. De az opponens szerint a jelölt elköveti azt a hibát, hogy túlértékeli a jövedelmi effektus jelentőségét és a többi kereslet-befolyásoló tényezőt korrekciós faktor gyanánt kezeli. A jövedelemnek nincs meghatározó szerepe, de *domináns* keresletbefolyásoló tényező. A szükségletek nemcsak azért változnak, mert a jövedelem nő, hanem azért is például, mert csökken a nehéz fizikai munka és nő a szellemi munka társadalmi részaránya, változnak a demokráciai tényezők, csökken a munkaidő stb.

A jelölt válaszában hivatkozott arra, hogy amennyiben a disszertációból a jövedelmi hatás túlbecsülése lenne kiolvasható, az fogalmazási és szerkesztési hibára vezethető vissza. A disszertáció témája nem öleli fel a keresletalakító összes tényezőt, csupán a jövedelem oldaláról jövő hatásokat. Így óhatatlanul keletkezhet olyan látszat, mint amit Bognár professzor említ.

Nagy Tamás szerint a ki nem elégített szükségletek (hiányérzetek) ki-egyenlítésére irányuló törekvés nem alkalmas elv a fogyasztó racionálisnak vélt gazdasági tevékenysége megmagyarázására. Nem helyes a jelöltnek az a tetele sem, hogy a fogyasztó helyzete akkor a legelőnyösebb, ha adott jövedelemviszonyok mellett biztosíthatja szükségletei egyensúlyát. Az opponens szerint a „hiánykiegyenlítő” koncepció igazi tarthatatlansága akkor tűnik ki, amikor megvizsgáljuk a keresleti struktúrának arány-változás okozta módosulásait. Ilyenkor nyilván nem nő a hiányérzet az olcsóbbá és nem csökken a hiányérzet a drágábbá vált cikkek iránt, de a kereslet mégis változott. Nagy Tamás szerint a fogyasztói magatartásnak a disszertáns által megkísérelt újfajta magyarázata nem helyes, és a racionális fogyasztói magatartás tekintetében nem helyettesítheti a haszon-maximalizálási koncepciót. Ez utóbbi sem helytálló, de nem azért, mert a fogyasztó számára a haszon elvileg maximálhatatlan, hanem azért, mert a valóságban a fogyasztók nem e szerint az elv szerint járnak el.

Hoch Róbert válaszában kifejtette, hogy a közömbösségi felületek elmélete a racionális fogyasztói magatartás elmélete kíván lenni, de a tanulmányban kifejtett, a szükségleti egyensúlyról szóló elméletet az opponens tévesen jellemzi a racionális fogyasztói magatartás magyarázatára irányuló kísérletként. A szükségleti rangsorolás és a racionális fogyasztói magatartás nem azonosítható. A racionális cselekvés ökonomikus cselekvés: a lex minimi elvének alkalmazása. Azt pedig a tények alapján el kell ismerni, hogy a fogyasztó nem csak a hagyományoknak, a pillanatnyi impresszióknak engedelmessé válik, hanem mérlegel, bár mérlegelésének alapja nem valamilyen haszonmaximum. A disszertációnak a szükségleti rangsorolásról szóló koncepciója a jelölt szerint éppen abban különbözik a szubjektivisták keresleti elmélettől, hogy nem feltételezi, sőt tagadja az összhason, az összelőny maximalizálhatóságát.

Nagy Tamás opponens szerint a haszonmaximalizálási koncepció ugyan össze van nőve a szubjektivisták értékelmélettel, de tulajdonképpen igen különböző értékelméletekkel összefér. Nem azért kell tehát elutasítani, mert nem fér össze a helyesnek bizonyult marxista értékelmélettel, hanem azért, mert önmagában helytelen, a valóságnak meg nem felelő magyarázatot ad. Szerinte Hoch Róbert hiányérzet-kiegyenlítési koncepciójának nem érdeme, hogy nincs közvetlenül értékelméleti vonatkozása.

A szerző rámutatott arra, hogy az uralkodó polgári értékelméletben a keresleti, valamint a kínálati egyensúlynak *egyenlő* súlya van. Az előbbiből a keresleti, az utóbbiból a kínálati értékárakat vezetik le. A marxista értékelmélet szerint a termelésnek és a szükségleteknek *nem azonos* az érték meghatározó szerepe. Az értéket közvetlenül a termelés szabja meg, a kereslet a termelésen keresztül hat vissza az értékarányokra. A kifejtett koncepcióból nem vezethetők le keresleti árak, csupán annak magyarázatát adja, hogy adott jövedelem- és árviszonyok alapján a fogyasztó törekvése hogyan hoz létre nagyobb mértékű meghatározott keresleti szerkezetet.

A vita során még sok kérdés vetődött fel. A bizottság az opponensek véleménye és a vita alapján a jelölt felkészültségét alaposnak, a disszertációt magas színvonalúnak ítélte, és úgy döntött, hogy egyhangúlag javasolja a kandidátusi fokozat odaítélését. A bizottság a disszertációt a vitában elhangzott észrevételek érvényesítése után kiadásra alkalmasnak minősítette.

P. O.

AZ MTA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK KÖZLEMÉNYEI

(1961-ben megjelent tanulmányok)

Simon György—Kondor György: Az ágazati kapcsolatok mérlege és
a tervezés egyes kérdései

(Iparági és kombinált mérlegek)

Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1961.

Fejlődő népgazdaságunk egyre nagyobb igényeket támaszt tervezési és gazdaságvezetési módszereinkkel szemben. A technikai eredmények lehetővé tették, hogy olyan matematikai módszereket is alkalmazzunk a közgazdasági kutatásban és tervezésben, amire eddig az elektronikus számológépek nélkül nem volt lehetőség. Hazánkban a legutóbbi években a matematikai módszerek közgazdasági felhasználásán, elsősorban az input-output modellek alkalmazásában igen gyors volt a fejlődés. Mind az elméletben, mind pedig a gyakorlati életben a „hagyományos” módszerek mellé felzárkózott a „matematikai módszerek” gyűjtőnévvel jelölt különböző típusú számítások sora.

A szerzők tanulmánya az ágazati kapcsolati mérlegekkel összefüggő problémák egy részét tárgyalja. Ezek kidolgozása a tudományos megismerés folyamatában szükséges és igen hasznos volt. Tekintettel azonban e terület gyors fejlődésére, a csaknem két évvel ezelőtt kidolgozott tanulmányban rögzített ismeretanyag azóta jelentősen bővült és gyakorlati alkalmazása is előrehaladt. E további munkában a tanulmány szerzői is tevékenyen részt vettek. A megjelenés óta elért eredmények semmit sem vonnak le a munka értékéből, sőt annak szükségességét bizonyítják, mivel az ágazati kapcsolatok mérlegével összefüggő kutatás egyik szakaszáról ad tájékoztatást, amit az e kérdésekkel foglalkozó szakembereknek meg kell ismerniük.

A szerzők tanulmányukat három részre osztották: a népgazdasági tervek arányossági problémáira; az iparági mérleg kidolgozásával kapcsolatos problémákra; a kombinált vagyis a népgazdasági és az iparági mérlegek együttes alkalmazásával kapcsolatos kérdésekre.

Az első részben a szerzők az arányos tervezés problémáival foglalkoznak és vázolják az ágazati kapcsolatok mérlegének alkalmazási lehetőségeit e nehéz és bonyolult kérdés megoldásánál. A szerzők szemléletesen mutatják be az ágazati kapcsolatok mérlegének matematikai modelljét. Vázolják a tervezésben történő felhasználás módszereit. Így azt, hogyan tudunk egy adott időszakra a tervezett termelésből kiindulva úgynevezett végső felhasználást számítani, és fordítva: miként lehet a megtervezett végső felhasználásból a szükséges termelést kiszámítani. Továbbá foglalkoznak az előbbi módszerek kombinált alkalmazásával, rámutatva, hogy egyes szektorokban célszerűbb a végső felhasználásból, másoknál pedig a termelésből való kiindulás.

A szerzők tanulmányuk első részében foglalkoznak a külkereskedelemmel is. Állást foglalnak amellett, hogy *volumentervezési célokra* egy olyan mérlegsémát alkalmazzanak, amelynél az importtermékek, ha van belföldi megfelelőjük, azokkal összevontan szerepeljenek. E séma eltér a ma e célra felhasznált ágazati kapcsolati mérlegtípustól (az úgynevezett „B” mérlegtől). Kíváncsú lett volna, hogy a szerzők álláspontjukat részletesebben megindokolják.

A tanulmány második részében a szerzők az iparági mérlegek kidolgozásának és felhasználásának szükségességét vizsgálják, és ezt a vaskohászatra végzett számításaikkal igazolják.

A szerzők az iparági (rész-) mérlegek készítésével gondolják feloldani az ágazati kapcsolatok mérlegének szükségyszerűen viszonylag nagymértékű aggregálsá-

gából származó korlátokat. Az ágazati kapcsolatok mérlege egy-egy szektorának önálló mérleggé történő kinagyítását javasolják. Hasznosnak látják az iparági mérlegek kidolgozását minden szoros belső termelési kapcsolatokkal rendelkező iparágban. Az iparági mérlegek készítésével emelhető a tervező közgazdasági munka színvonala, többek között megoldható azonos termékek különböző technológiával történő előállításának ráfordítási elemzése is. Ennek fordítottjára, az úgynevezett ikertermék-problémára is találhatunk elemző példát a tanulmányban, amikor egy technológiának több terméke van. A szerzők tárgyalják a probléma megoldásának módszertanát.

A tanulmány foglalkozik az úgynevezett döntési kérdések megoldásával is. A szerzők bizonyítják, hogy a bonyolult — és sok esetben ma még kivihetetlen — számítások helyett gyakran egyszerűbb módszerekkel is jó megközelítő eredmények nyerhetők. Ennek során vizsgálják azt a jelenséget is, amelyet a külföldi szakirodalom a termelőágak kapcsolatait kifejező matrixok háromszög-tulajdonságának szokott nevezni. E problémakör kapcsán arra is rámutatnak, hogy az iparági mérlegek nemcsak a tervhivatalban, a minisztériumokban, hanem a termelő vállalatoknál is felhasználhatók.

Igen hasznos és tanulságos a tanulmánynak a vaskohászati problémákat elemző része. A részlet-kidolgozások sokat mondhatnak e terület szakembereinek. Kár, hogy a tanulmányban nincs szó a számítási eredmények gyakorlati felhasználásáról, kapcsolatáról a tervezés, a statisztika jelenlegi rendszerével. Igen tanulságos lenne annak vizsgálata, hogy ilyen nagy tapasztalati anyag gyakorlati hasznosítása hogyan történjék, miként kapcsolódjanak ebbe a munkába az illető iparág szakemberei.

A tanulmány e része feltételezi az ágazati kapcsolatok mérlege közgazdasági és matematikai vonatkozásainak az átlagosnál jobb ismeretét. Szükséges lenne, ha e kérdések alaposabb ismertetésére közgazdasági irodalmunk és oktatásunk a jelenleginél nagyobb gondot fordítana.

Igen érdekesek a ráfordítási együtthatókkal kapcsolatos vizsgálatok. A vaskohászat területén végzett elemzés iskolapélda lehet a különböző iparágak számára, ha azok koeficienseinek tervezésére sor kerül. Gyakorlati tapasztalatok igazolják azt a tételt, hogy néhány éven belül a koeficiensek változása nem okoz jelentős eltérést, sőt a változások okainak feltárásával maguk a koeficiensek is viszonylag jól tervezhetők.

A tanulmány harmadik részében a szerzők az előzőkben kifejtettekre támaszkodva az ágazati kapcsolatok mérlege és az ebből kinagyított iparági (rész) mérlegek együttes alkalmazását javasolják egy sor közgazdasági, elsősorban tervezési probléma megoldására. A két mérleg kombinált alkalmazásával — mint azt a szerzők részletesen kifejtik — lényegében elharíthatók azok a hátrányok, amelyek egyrészt a népgazdasági szintű ágazati kapcsolatok mérlegének viszonylagos öszszevontásából, szektorainak inhomogenitásából, másrészt abból származnak, hogy az iparági mérleg önmagában még nem teszi lehetővé a népgazdasági összefüggések vizsgálatát. Behatóan elemezhetővé válik a részterület kapcsolata a népgazdaság egészével. Így a javasolt modell (az úgynevezett kombinált mérleg) mint tervgazdálkodási segédeszköz jelentősen hozzájárulhat a tervszerű, arányos fejlődés törvénye követelményeinek eddiginél alaposabb figyelembevételéhez.

E módszer előnye még, hogy rugalmasan alkalmazható a tervezés gyakorlatában kialakult módszerekhez.

A tanulmány szerzői egyes részekről eltekintve igen szerencsésen válogatott gyakorlati példák alkalmazásával közérthetően mutatták be az input-output technika alkalmazásából eredő lehetőségeket. Nem a tanulmány feladata volt a matematikai programozás kérdéseinek ismertetése. A tanulmány megértéséhez általában nincs szükség alaposabb matematikai ismeretekre, de feltehető, hogy a modellek vázolásával, egyes problémákra történő utalással megkönnyíti gyakorlati közgazdászaink számára annak felismerését, hogy a közgazdasági munka fejlesztése, az eredményesebb gazdaságvezetés ma már elképzelhetetlen a korszerű matematikai ismeretek nélkül.

Németh Sándor

Vasziliu Jorgosz:

Az állam gazdasági beavatkozásának eszközei Angliában

A marxista közgazdasági irodalomban, főként az utóbbi években mind több olyan tanulmány jelent meg, amely az állami monopolkapitalizmus elméleti vonatkozásait tárgyalja. Vasziliu Jorgosz könyvében nem lép fel azzal az igényvel, hogy az állami monopolkapitalizmus jelenségeit elméleti vonatkozásaiban elemezze, hanem azt a célt tűzte ki maga elé, hogy az állami beavatkozás eszközeit egy országban — nevezetesen Angliában — megvizsgálja, és ezzel e kérdéscsoport mélyebb tanulmányozásához segítséget nyújtson.

Vasziliu Jorgosz szerencsésen választotta ki Angliát vizsgálata tárgyául, mivel az állami beavatkozás ebben az országban igen nagy méreteket öltött, egyrészt a költségvetési és hitelpolitikai eszközök nagyméretű alkalmazása révén, másrészt mivel Angliában egy viszonylag jelentős állami szektor is létezik. Anglia volt továbbá az egyetlen olyan tőkésország, ahol a második világháború utáni években mind szociáldemokrata, mind konzervatív kormány volt uralmon, és ez érdekes összehasonlításokra nyújtott lehetőséget.

A szerző tanulmánya négy fő részre osztható. Az első részben az úgynevezett „közvetlen szabályozási módszerekkel” foglalkozik. Ennek keretében vizsgálja, milyen gazdasági szabályozási módszerek voltak érvényben Angliában a II. világháború éveiben (jegyzendős, központi nyersanyagellátás, árszabályozás stb.), leírja a módszerek felszámolásának folyamatát és ismerteti a jelenlegi gazdasági szabályozókat, főként azokat, amelyek az ipartelepítésre, a munkaügyi kérdésekre és a monopóliumok tevékenységére érvényben vannak. Vasziliu itt is külön vizsgálja az 1945—1951-ig terjedő időszakot, amikor a munkáspárt volt uralmon, továbbá az 1951 és 1958 közötti évek állami beavatkozásának eszközeit, amelyek a Konzervatív Párt kormányzásának következményei voltak.

Jelentős teret szentel a szerző a költségvetési és adópolitikának. Ezeket a II. fejezetben vizsgálja. E témakörön belül foglalkozik az angol költségvetés szerkezetével, az adórendszerrel, az állami kiadások jellegével és végül a költségvetési politikával.

Ebben a fejezetben a szerző helyesen, arra a következtetésre jut, hogy az angol adórendszer fejlődése az elmúlt másfél évtizedben bár tartalmazott progresszív elemeket, a dolgozóknak azonban — mind abszolút, mind viszonylagosan — sokkal nagyobb mértékű megadóztatásához vezetett. A vizsgált időszak költségvetési politikájával kapcsolatban pedig rámutat a szerző e politika ellentmondásaira is.

Ismeretes, hogy a hitelpolitika az angol gazdaságban igen nagy szerepet játszik. Vasziliu Jorgosz ezt a kérdést tárgyalva ismerteti az angol bankrendszert és a kormány által — a gazdasági életbe történő beavatkozás céljából — alkalmazott hitelpolitikai eszközöket. A III. fejezet kétségtelenül legérdekesebb része az, ahol a háború utáni hitelpolitikát elemzi a szerző. Megmutatja azt, hogy a munkáspárti kormány főként a költségvetésre és a többi úgynevezett közvetlen szabályozókra támaszkodott, a konzervatív párt pedig főként a kamatláb szabályozásával és az úgynevezett nyílt piaci műveletek segítségével akarta gazdaságpolitikai célkitűzéseit megvalósítani.

Vasziliu a könyv IV. fejezetében önmagukban is különálló és igen nehéz kérdéseket tárgyal. Vizsgálja a gazdaságpolitikai célkitűzéseket, a fizetési mérleg és a külkereskedelem problémáit, a termelés, a beruházások, az infláció és a foglalkoztatottság alakulását.

E kérdéseket boncolgatva arra a következtetésre jut, hogy a tárgyalt időszakban az angol kormány fő gazdaságpolitikai célkitűzései: a font helyzetének megerősítése, a termelés jelentős növelese, az úgynevezett „teljes foglalkoztatottság” megvalósítása és az infláció elkerülése volt. Vasziliu érdeme, hogy tanulmányában megvizsgálta e célok elérésére alkalmazott eszközöket, továbbá bemutatja azt, hogy milyen mértékben sikerült e gazdaságpolitikai célkitűzéseket megvalósítani. Ezzel lényegében megvilágítja, hogy melyek a korlátai az állami beavatkozás különféle eszközei eredményes alkalmazásának.

A tanulmány legegyszerűbb része az összefoglaló fejezet, amelyben az állami beavatkozás eszközeinek jellegére, eredményességére vonatkozóan néhány következtetést von le. Vizsgálatai során arra a megállapításra jutott, hogy bár Angliában a háború utáni években az állam gazdasági beavatkozása igen nagy méreteket öltött, fő céljait mégsem tudta megvalósítani. Bebizonyosodott, hogy

az állami beavatkozás nem képes a kapitalizmus ellenmondásait megszüntetni, mert ezek a kapitalizmus lényegéből fakadnak. Megállapítja továbbá, hogy az állami beavatkozás Angliában a fináncoligarchia érdekeit szolgálja, az állami beavatkozás leginkább alkalmazott eszközeit a vállalkozókon és egyéb tőkésen keresztül érvényesítik.

Végül Vasziliu rámutat arra, hogy a konzervatív párt — miután felismerte, hogy lehetetlen fenntartani az ipari termelés gyors növekedését, a teljes foglalkoztatottságot és ugyanakkor a font sterling szilárdságát megőrizni — a tárgyalt időszakban a termelés stagnálását elősegítő gazdaságpolitikát követett. Jellemző, hogy a vállalkozói profitok ekkor sem csökkentek, sőt növekedtek. A munkáspárt kormányzásának időszakában pedig választhatott, hogy vagy a tőkésre támaszkodik és elfogadja politikájukat, vagy a népre támaszkodva a burzsoáziával fogadtatja el a munkásosztály politikáját. A munkáspárt az előbbi utat választotta.

Vasziliu Jorgosz könyve az állami monopolkapitalizmus gazdasági beavatkozásának eszközeit főként leíró jelleggel tárgyalja, egyes részeken azonban bátran általánosít és von le következtetéseket. A problémakör, amelyet tárgyal igen szerteágazó és nem elemezhető egyetlen tanulmány keretében. Vasziliu könyve igen nagy tárgyi anyagot ölel fel és érdeme, hogy jó alapot nyújt az állami monopolkapitalizmus jellegzetességeinek megismeréséhez és marxista értékeléséhez.

Gárdos László

Rédey Aranka: Az állami belkereskedelem dolgozói anyagi ösztönzésének rendszere

A belkereskedelem gazdaságvezetési módszerei és még megoldatlan problémái közgazdasági irodalmunkban nem szerepelnek jelentőségüknek megfelelően. A belkereskedelemben a tervezés, a bérézést, a gazdálkodás, a bérezés stb. problémáinak gyakorlati megoldása előrehaladottabb, mint az ezekről szóló elméleti megalapozás szakirodalma.

Ezért hézagpótló tanulmányként kell értékelni Rédey Aranka *Az állami belkereskedelem dolgozói anyagi ösztönzésének rendszere* című munkáját. A tanulmány célja annak feltárása, hogy az anyagi érdekeltég mai rendszere milyen irányban ösztönzi az állami nagykereskedelmi és bolti kiskereskedelmi vállalatok, valamint hálózati értékesítési egységeik dolgozóit; az ösztönzés iránya és mértéke megfelel-e a belkereskedelemmel szemben támasztott követelményeknek, s végül javaslatok tétele az anyagi ösztönzés rendszerének továbbfejlesztésére.

A tanulmány helyesen állapítja meg, hogy nem lehet általánosan meghatározni, vajon a kulturált kiszolgálásra, a forgalmi költségek csökkentésére vagy az áruforgalmi, vállalatgazdálkodási stb. tervek teljesítésére, esetleg a termelékenység növelésére vagy más munkaügyi mutatók teljesítésére kell-e ösztönözni. Általában kívánatos a forgalmi költségek csökkentése. Helytelen lenne azonban minden vállalatot és minden kereskedelmi dolgozót *azonos mértékben* érdekeltté tenni a költségek csökkentésében. A nagy- és kiskereskedelemben, a vállalati központokban és a hálózati egységekben a dolgozóknak más és más lehetőségük van a költségsökkentésre. A költségsökkentés célszerű mértékére is időszakonként különböző körülmények hatnak, sőt előfordulhat az is, hogy éppen a forgalmi költségek növelésére van szükség (például, ha a kereskedelmi munka színvonalát, kulturáltságát kívánjuk növelni).

Helyesen állapítja meg a tanulmány, hogy a túlságosan részletes, kötelező tervutasítások nem segítik a termelés és az áruforgalom terszzerű alakulását. Ha az árubeszerezések választékát nem tervutasítás írja elő, hanem a beszerző és szállító vállalatok alakítják ki kölcsönös tárgyalásaik során, akkor célszerű érdekeltté tenni őket a kínálat és a kereslet összhangját előmozdító választék megteremtésében. Nem fogadható el azonban a tanulmánynak az a megállapítása, amely szerint „az árubeszerezések passzív hozzáidomítása a kereslethez sértené mind az ipari termelés, mind a közvetlen fogyasztók érdekeit”. Kétségtelen, hogy a belkereskedelemben a kereslet kielégítésén túlmenően új fogyasztói igényeket is kell ébreszteni, és befolyásolnia kell a fogyasztás fejlődésének irányát. Mégis fontos e

kérdésben a *sorrend*, mert a fogyasztás befolyásolására és irányítására vonatkozó nézetek túlzott érvényesítése miatt a kereskedelem éveken át sok árucikkből nem elégítette ki a keresletet, pedig e cikkek kellő mennyiségben és minőségben való gyártására egyébként megvoltak a termelési feltételek.

Helyesen állapítja meg a tanulmány, hogy nem lehet olyan anyagi ösztönzőket találni, amelyek közvetlenül a legmegfelelőbb választék kialakítására serkentenek az érintett dolgozókat, és így részleteiben is biztosítanak a kereslet és a kínálat strukturális összhangját. De vitatható az a megállapítás, hogy a forgalom globális növeléséhez fűződő anyagi érdekeltség egyúttal a kereslettel összetételben is leginkább találkozó árubeszerzésekre ösztönzi a vállalatokat. A forgalom növeléséhez fűződő anyagi érdekeltség helyes és szükséges, mert ez általában korlátozza a kereslet és a kínálat strukturális eltéréseinek mértékét, önmagában azonban nem elég arra, hogy a teljes strukturális összhangot vagy akár csak ennek az adott körülmények között elérhető optimumát biztosítsa.

Az anyagi ösztönzés fő iránya a boltokban a forgalom növelése. Ez akkor vezethet a fogyasztói igények mind tökéletesebb kielégítésére, ha a bolti dolgozók részt vehetnek az árúválaszték kialakításában és döntő befolyásuk van a bolt árúellátásában. Bizonyos korlátok között a boltvezetőknek önálló árubeszerzési joguk van. A nagykereskedelmi vállalatoknál ők választják ki és rendelik meg az árut. Az akadályt nem annyira az önálló árubeszerzési jog korlátai jelentik, mint inkább a nagykereskedelmi árukínálat mennyisége, választéka és minőségi összetétele. E tényezők alakítására a boltvezetőknek és a kiskereskedelmi vállalati központoknak nincs elég nagy lehetősége.

Az alapbérrel kombinált jutalékos bérezésnek a forgalom növelésre ösztönző ereje elsősorban attól függ, hogy az összkeresetben mekkora a jutalékos kereset átlagos részaránya. 1959-ben a mozgó berrész (jutalék és prémiumok) a kiskereskedelemben mindössze az összkereset 22 százalékát tette ki. Az anyagi érdekeltség jelenlegi foka nem ösztönzi kellően a kiskereskedelmi hálózati dolgozókat a forgalom növelésére, mert az összkereset nagyságát a forgalom növelése viszonylag kevésbé befolyásolja. Minél kisebb a jutalék-rész, annál jobban túl kell teljesíteniük a dolgozóknak a forgalmi feladatot (bázistermelékenységet) az összkereset növelése végett. A jelenlegi rendszerben a kiskereskedelmi dolgozóknak a boltcsoportban alkalmazott jutalékkulcstól függően 4—5—6 százalékkal kell túlteljesíteniük a bázistermelékenységet, hogy összkeresetük 1 százalékkal növekedjék.

A viszonylagos bérbiztonság következtében a bolti dolgozók anyagi ösztönzése ma igen gyenge. Ezt bizonyítja a bolti eladók gyakran közömbös, figyelmetlen, sőt udvariatlan magatartása és jelentős részük nem kielégítő szakmai felkészültsége.

A jutalékos bérezés jelenlegi formája az azonos profilú boltcsoportokra azonos jutalékkulcsot állapít meg. Ez bizonyos szempontból előnyös, növeli azonban azt a veszélyt, hogy a bolti dolgozók nem szívesen foglalkoznak a munkaigényes áruk eladásával. Szükségesnek látszik a jutalékkulcsok boltcsoporton, illetve bolton belüli bizonyos differenciálása is.

A boltvezetők és helyetteseik 1960-ig tervtúlteljesítési prémiumban részesültek, jóllehet a bolti tervteljesítés szóródására vonatkozó adatok bizonyították, hogy a kiskereskedelmi boltok áruforgalma kellő biztonsággal nem tervezhető. A forgalom növekedése és a tervtúlteljesítés mértéke egymástól eltérő volt, így a prémium csökkenhetett, miközben a jutalék nőtt. Végül soron tehát a boltvezetőket a tervezés hibáiért anyagilag sújtották vagy megjutalmazták.

A mozgó berrész mellett az anyagi érdekeltség tényezője az alapbér nagysága is. A tanulmány bizonyítja, hogy a kereskedelmi alapbér-skála a besorolási kategóriáknál és még inkább a bértételek alsó és felső határának megszabásánál a szakmai képzettséget, a beosztást és a gyakorlatban eltöltött időt nem veszi kellően figyelembe.

Maga az alapbér-skála is lényegében káros egyenlősít érvényesít, de számos vállalat még a bérskála adta lehetőségeket sem használja fel eléggé az alapberek differenciálására. Így nem érvényesül kellő ösztönzés a szakmai képzettség növelésére és éppen a nagy gyakorlattal és szakutudással rendelkező kereskedelmi dolgozók állásukat jobban fizetett ipari munkával cserélik fel.

A kiskereskedelmi vállalat központi dolgozóinak anyagi ösztönzése a forgalom növelésén kívül a vállalati eredmény növelésére is irányul. Ezt a központi dolgozók prémiumrendszere és a vállalati nyereségrészesedés rendszere valósítja meg.

Az értékesítési terv túlteljesítésével kapcsolatos prémium nyilvánvalóan közvetlenül ösztönöz a forgalom mennyiségi növelésére, a többletnyereséget járó prémium pedig közvetve. A forgalom növekedése ugyanis magával hozza a nyereség növekedését akkor is, ha az érdekelt dolgozók semmit sem tesznek a költségek csökkentéséért. Ennek pozitív oldala, hogy a kiskereskedelmi vállalati dolgozók alig érdekelték abban, hogy minden eszközzel csökkentsék ráfordításaikat.

A célprémiumok összege jelentős és lehetővé teszi, hogy a vállalatvezetés a premizálendő feladatokat nagymértékben differenciálja. E lehetőséggel nem élnék kellő mértékben, illetve sok esetben kollektív célfeladatot tűznek ki.

A tanulmány fő érdeme az összefüggések feltárása és mélyreható elemzése. Javaslati is — mind elvi, mind gyakorlati szempontból — szinte kivétel nélkül helyesek és progresszívek. Ilyen javaslat például az, hogy a hálózati dolgozók keresetében a jutalékos bér részarányát fel kellene emelni. A hálózati dolgozóknak a forgalom növeléséhez fűződő anyagi érdekeltségük fokozásában elsősorban a boltvezetők és helyetteseik ez irányú ösztönzését kellene erősíteni.

Úgy véli, hogy a tiszta jutalékrendszer bevezetésére irányuló kísérleteket egyes boltcsoportokban folytatni kell, és ugyancsak érdemes volna kísérleteket végezni az áruajták szerint differenciált jutalékkulccsal.

A nagykereskedelem hálózati dolgozóit az áruforgalom növelésére irányuló eddigi ösztönzők helyett a szerző szerint célszerűbb lenne a szállítási, raktározási, áruösszeállító stb. munkájuk megjavítására és a költségsökkentésre ösztönözni. Az eddigi fcrgalmi jutalékokat részben alapbéresíteni kellene, részben célfeladatok jutalmazására kellene felhasználni. A nyereségrészesedési rendszert (jutalmazási alapot) a hálózati egységekben — mint az áruforgalom területén működő termelő részlegekben — indokolt szerinte fenntartani. Célszerűbb lenne azonban a felosztható többletnyereség összegét nem az egész vállalat eredményéhez, hanem az egységek többletnyereségéhez kötni.

Célszerű lenne a nagykereskedelmi vállalat egyes központi alkalmazottait a többletnyereség után viszonylag nagyobb mértékben premizálni, mint a hasonló beosztású kiskereskedelmi dolgozókat, és részesíteni kellene őket a hálózati egységek többletnyereségéből is.

Egyes kiskereskedelmi vállalatok azt javasolják, hogy a nagykereskedelmi vállalatok ne a saját, hanem az általuk ellátott kiskereskedelmi vállalatok értékesítési tervének túlteljesítése után részesüljenek prémiumban. A nagykereskedelmi vállalatoknak magasabb prémiumot kellene kapniok a kiskereskedelmi tervek túlteljesítése után, mint az egyes kiskereskedelmi vállalatoknak. Mindez — úgy gondolom — alkalmas lenne arra, hogy ellensúlyozza a nagykereskedelem monopolhelyzetét, a nagykereskedelemnek az iparra való ráhatását, a kiskereskedelmi igényeknek megfelelően növelje és jelentősen javítsa a nagy- és kiskereskedelem közötti együttműködés mértékét és formáit. Ennek előfeltétele volna viszont a más szempontból túl merevnek bizonyult rajonrendszer visszaállítása.

A bolti dolgozóknál az alapbér 30—40 százalékának jutalékosítása kétségtelenül növelné az anyagi érdekeltséget, de lényegesen nem változtatna a jelenlegi helyzeten. Az ösztönzés szükséges mértéke természetesen a rendelkezésre álló árufedezettől függ. Már a jelenlegi áruellátási helyzetben is megvalósítható lenne azonban, hogy a mozgóbér-rész egész sor szakmában nagyobb legyen, mint a fix bér. A nemzetközi tapasztalatok világosan bizonyítják, hogy ez valóban hatásos ösztönzést jelentene. A fejlődés iránya ezen túlmenően igen sok szakmában a tiszta jutalékrendszer felé mutat, esetleg kombinálva bizonyos minimális biztosított bérrrel.

A tiszta jutalékrendszer fejlesztésének fő akadálya — véleményem szerint — a termelékenységnak a kereskedelemben használatos fogalma és mutatói. A tanulmány ezt nem elemzi és nem bírálja, jóllehet az egy főre jutó forgalom semmiképpen sem fejezi ki a termelékenység közgazdasági fogalmát.

A termelékenység mutatója azon a feltételezésen alapul, hogy a pénzben kifejezett forgalom az elvégzett kereskedelmi munka mennyiségével egyenesen arányos, magasabb forgalom tehát nagyobb teljesítményt fejez ki. Ezt a feltételezést mind a belföldi, mind a külföldi kutatások egyértelműen megdöntötték. A kereskedelmi teljesítmény jellemzésére szerintem sokkal inkább elfogadható az eladások száma, mint az eladott termékek mennyisége vagy árszége.

Mindebből következik, hogy a termelékenységi mutatót az anyagi ösztönzés rendszeréből — véleményem szerint — célszerű teljesen kiküszöbölni. Az *egy főre jutó eladások száma* a kereskedelmi munka intenzitási mutatója. Ez a mutató

egyes szakmákban könnyen határozható meg, más szakmákban nehezebben vagy nem teljes pontossággal. Felhasználását ezért sok irányú mérlegelésnek kell megelőznie. De nem is feltétlenül szükséges e mutató gyakorlati felhasználása, mert tisztán elvi szempontból történő figyelembevétele is elvezet a kereskedelmi bérezés és anyagi ösztönzés egyik legújabb és legésszerűbb formájához: a *darabbérhez*.

Vitatható a tanulmányban az a szemlélet, amely szerint „a forgalom globális növeléséhez fűződő anyagi érdekelttség egyúttal a kereslettel összetételben is leginkább találkozó árubeszerzésekre ösztönzi a vállalatokat, azok érdekelt dolgozóit”. Ez a tétel csak részben igaz. A jelenlegi helyzetben azonban már a kereslet összetétel szerinti kielégítésére nemcsak a forgalom globális növelése útján kell ösztönöznünk. A különböző célprémiumok legszélesebb körű alkalmazására van lehetőség. A kereskedelem gyakorlatában egyes konkrét árufélék eladásához ösztönző tételes prémium teljesen bevált, és igazolta azt, hogy megfelelő anyagi ösztönzés esetén gyakorlatilag nincs elfekvő cikk. Ez utóbbi alkalmazásának a köre természetesen csak szűk lehet, hiszen az ilyen ösztönzés sokba kerül a népgazdaságnak. Ugyanez a feladat azonban negatív formában, prémiumkizáró feltételként is megszabható.

Rédey Aranka tanulmánya a belkereskedelem anyagi ösztönzési rendszerét igen alaposan és széles látókörrrel ismerteti. Hasznos utmutató és forrásmunka, amely készen nyújtja az alapkutatás eredményeit az anyagi ösztönzési rendszer további fejlesztésén munkálkodó közgazdászok számára.

Polgár Sándor

Kacsenyák Ferenc: A lakásépítés finanszírozásának módszerei és egyes közgazdasági problémái

A tanulmány alapvető célkitűzése: hogyan lehet a lakásépítés ütemét fokozni és a népgazdaságnak milyen tartalékai vannak, amelyeket e célból igénybe lehetne venni. Ezt elsősorban a lakosság anyagi közreműködése szempontjából vizsgálja.

Az első fejezetben a magyarországi lakáshelyzet alakulásának elemzése során összehasonlításokat tesz a többi szocialista ország, valamint egyes kapitalista országok lakáshelyzetével is. Abból indul ki, hogy rossz lakásviszonyokat örököltünk a kapitalizmustól, amelyet még a háborús pusztítás is tetézt és bár komoly erőfeszítések történtek a lakáshiány csökkentésére, helyzetünk még sem mondható kielégítőnek. Helyes lett volna itt rámutatni arra is, hogy a lakásproblémát — nem kismértékben — az életszínvonal emelkedése következtében jelentősen megnövekedett igények is fokozzák.

A szocialista országok és egyes tőkés államok lakáshelyzetére vonatkozó adatok szembeállításából nem könnyű következtetéseket levonni, mivel ezek nagy része nem összehasonlítható (eltérő közgazdasági fogalmak, eltérő lakásnagyság stb.). Ennek ellenére érdekes részei a tanulmánynak a szovjet, az amerikai és európai lakásépítések alakulásáról szóló gazdag statisztikai anyag. Kevesebb, de konklúziók levonására alkalmasabb adat elemzése valószínűleg előnyösebb lett volna.

„Az állam lakásépítési és lakásgazdálkodási funkciói” című II. fejezetben a szerző felveti a kérdést, vajon kizárólag állami feladat-e a lakásépítés, s arra a helyes következtetésre jut, hogy a lakásépítési program megvalósításához a jelenlegi ár- és jövedelmi viszonyok mellett szükséges a lakosság pénzeszközeinek bevonása is. A lakásépítés fokozását tehát elősegíti, ha a felhalmozási alap mellett a fogyasztási alapot is igénybe veszik. A felhalmozási alaptól lakásépítésre fordítható összeg nagysága a népgazdasági tervben megjelenő állami elhatározás kérdése, melynek azonban korlátai vannak. A fogyasztási alap igénybevétele ezzel szemben az érdekeltök önkéntes elhatározása alapján teszi bővíthetővé a létrehozható lakások mennyiségét. Ezért van létjogosultsága a szocializmus viszonyai között annak, hogy a lakásépítés növelése részben a fogyasztási alap terhére történjék. Emellett a lakások elosztását megkönnyíti, ha annak pénzügyi feltételei is vannak.

Nem pontos a szerzőnek az az állítása, hogy a lakásépítési kölcsön felvételéhez szükséges előtakarékoság, valamint a kölcsön törlesztése egyaránt a személyes fogyasztás korlátozását jelenti. (19. l.) Maga a szerző is megállapítja másutt (pl. az 56. lapon), hogy a lakásépítés a fogyasztás egy módja. Mindenkinek joga van önkéntes elhatározásából jobb lakásban realizálni jövedelmét, s ezt nem lehet egyszerűen a fogyasztás korlátozásának nevezni. Helyesebb lett volna a vásárlóerő bizonyos irányba való tereléséről beszélni.

Kétségtelen, hogy a lakásépítés fokozásának egyik fontos bázisa lehet az építési költségek csökkentése. Ezt a rendkívül fontos kérdést a tanulmány csupán érinti (23. l.), de nem foglalkozik vele súlyához képest. Helyes lett volna legalább utalni arra, hogy ez a kérdés külön részletes vizsgálódást, elemzést igényel.

A III. fejezet a különböző szocialista, valamint egyes kapitalista országokban folyó *szövetkezeti lakásépítéssel* foglalkozik. Ezzel kapcsolatban — bár utal arra, hogy a kapitalista lakásszövetkezetek kérdése külön tanulmányt igényelne — legalább rögzítenie kellett volna, hogy miben más a szocialista és a kapitalista lakásszövetkezetek jellege, célja, tartalma. Ennek híján a közölt adatok spontán összehasonlítása helytelen következtetésekre ad módot.

Elvileg is feltehető az a kérdés, hogy szükségszerű-e a szövetkezeti lakásépítés, s indokolt-e a szövetkezeti tulajdon kialakulása a lakásgazdálkodásban (27. l.). E kérdésben a szerző pozitív álláspontja vitatható. Egyrészt azért, mert a leggazdaságosabb lakásépítési módszer a nagyüzemi (állami) építési mód, tehát a szövetkezeti lakásépítés gazdasági szempontból nem szükségszerű. Másrészt a szocializmusban nincs elvi jelentősége annak, hogy a lakás ne személyi, hanem szövetkezeti tulajdon legyen. A mi lakásszövetkezeteink emellett még nem is termelik a lakást, csupán üzemeltetik és a szövetkezeti lakás nálunk tulajdonképpen a lakás megszerzésének egy államilag támogatott módja.

„A lakosság saját kivitelezésű lakásépítése” című IV. fejezet tulajdonképpen a saját szervezésű lakásépítésekkel foglalkozik. Ezek kivitelezője KTSZ, vagy magán kisiparos, bár az esetek zömében részt vesznek az építkezésben maguk az építetők is. E fejezet általában helyes megállapításai mellett azt a tévedést tartalmazza, hogy az Országos Takarékpénztárnál elhelyezett nagyobb takarékbetétéről nem feltételezhető, hogy ezek nagyobb részt lakásépítésre irányuló betétek. Minden takarékbetétes valamilyen célra takarékoskodik. Nagyobb összeget e célok közül elsősorban a lakás megszerzése igényel. Aki lakásra takarékoskodik, döntő többségükben takarékbetétben gyűjtik össze pénzüket. Mivel pedig évente több milliárdot tesz ki az az összeg, amelyet a lakosság lakásépítésre fordít, a szerzővel ellentétben az feltételezhető, hogy a takarékbetét-állományban ezek jelentős arányban szerepelnek. Annál is inkább, mivel az építés állami meghitelezésének feltétele az építető bizonyos megtakarítása, amelynél a takarékbetétet az OTP előnyben részesíti.

A tanulmány V. fejezete a *vállalati lakásépítés* kérdésével foglalkozik, amelyet a szerző — külföldi példákra hivatkozva — nálunk is bevezetendőnek tart. Véleményem szerint is helyes a lakásépítés lebonyolításának és finanszírozásának módszereit szélesíteni és — a szükséghez képest — újabb célszerű módszereket bevezetni. De csak olyan új módszereket, amelyek népgazdasági szempontból előnyösek, s ez ebben az esetben vitatható. Kacsenyák Ferenc szerint a vállalati lakásépítés rendszerében a lakásépítések bővítésére felhasználható lenne a vállalatoknál rendelkezésre álló építőipari kapacitás, a vállalatnál felesleges anyagok és pénzügyi eszközök, továbbá a vállalat szervezésében mozgósítható társadalmi munka. A szerző maga is utal arra, hogy a vállalat kapacitása és eszközei a profiljának megfelelő termelést szolgálják, ehhez vannak méretezve és elvben nem is használhatók fel más célra anélkül, hogy az alaptevékenységet ne veszélyeztetné. A társadalmi munka gyakorlatban eddig nálunk nem volt jelentős mértékben bevonható a lakásépítésbe, és véleményem szerint ez nem is volna célszerű, mert bizonytalanul teszi az építkezés szervezettségét és anyagparazlásra is vezethet. Kérdéses az is, helyes-e a dolgozókat olyan munkával foglalkoztatni, amihez nem értenek és ami kedvezőtlenül hat ki saját mindennapi munkájukra. A vállalati eszközök lakásépítésre való felhasználása feltétlenül a tervszerűség rovására menne és végeredményben a népgazdasági kapacitást nem bővítené, hanem szűkítené, mert annak elaprózódására vezetne. Nem véletlen, hogy az utóbbi időben határozatokat hoztak a lakásheruházásoknak a tanácsoknál történő centralizálására. Nem lehet egyetérteni azzal sem, hogy a vállalatok lakásépítés céljára alapokat akkumuláljanak, mert nem látszik célszerűnek, hogy nyereségbefizetés helyett ilyen

külön alapot képezzenek, vagy hogy nyereségrészesedés helyett olyan alapokat létesítsenek, amelyek a vállalati dolgozók többsége számára kevésbé ösztönzőek. Szerző hivatkozik ugyan az ellenérvekre, de nem cáfolja azokat, így állásfoglalása neri meggyőző. Az igaz, hogy a lakások elosztásában a vállalatoknak nagyobb szerepet kellene biztosítani, de ezt az előbbtől függetlenül is meg lehet oldani.

Lakbérrendszerünk problémáival foglalkozik a VI. fejezet. Helyes következtetésre jut a szerző, amikor megállapítja, hogy jelenlegi lakbérrendszerünk a magánérő bevonására fékezőleg hat, mivel a lakbérszínvonal aránytalanul alacsony. A probléma megoldási nehézségeinek sokoldalú megközelítése azonban nem helyettesítheti az elvileg helyes álláspont tisztázását.

A tanulmány utolsó fejezetében a szerző arra a helyes következtetésre jut, hogy a magánérő bevonásának nagy jelentősége szükségessé teszi a lakásépítés céljára történő takarékoskodás fokozását. Kétségkívül rendkívül fontos az erre irányuló takarékosági propaganda is, a javasolt céltakarékosság helyessége azonban vitatható. Ez a kötött betétforma maga után vonja, hogy a Takarékpénztárnak (az államnak) is vállalnia kell a kívánt lakás meghatározott idő alatt történő biztosításának kötelezettségét. A jelenlegi lakásépítési lehetőségeink, anyag- és kapacitáshelyzetünk mellett ilyen, előre fel nem mérhető volumenű kötelezettséget vállalni, rövid egy- vagy két éves határidőre — véleményem szerint — nem lehet. Hosszabb 4—5 éves határidővel pedig ugyanazt érnénk el, amit az 1952—1954. évben létrehozott régi lakásszövetkezeti akciónál: hogy sokan, akik az első évben nem jutottak lakáshoz, visszaléptek. Azzal sem lehet egyetérteni, hogy a céltakarékosságba bekapcsolódni szándékozók körét korlátozzuk, hiszen ez alapvető céljával ellentétes. Az anyagban említett adminisztratív előnyök — hogy a takarékbetétek alapján határozzák meg a szükséges építőanyag mennyiségét, a hitelígények kielégítésének sorrendjét stb. — gyakorlatilag más módon is megoldhatók és nem is volna helyes ilyen adminisztratív útra terelni.

Nem látszik indokoltnak az a javaslat sem, hogy az építető előtakarékosága időszakában munkáltatójától, vagy máshonnan külön átmeneti kölcsönt kapjon. Az állami lakásépítési kölcsön az építető megtakarításait az építkezéshez szükséges mértékre kiegészíti. Aki azonban még olyan niértékű megtakarításokkal sem rendelkezik, amelyek minimálisan szükségesek a kölcsönigényléshez, annak számára az építkezés megkezdése erejét meghaladó, irreális terheket eredményezne. Ezért is helytelen (és ma törvénytelen) az ezzel megbízott bankon kívül más szervezet is felhatalmazni kiegészítő kölcsönök nyújtására.

A hazai és a baráti országok gyakorlatának vizsgálata alapján a szerző igyekezett témáját sokoldalúan kidolgozni. Munkájára bőséges adatfeldolgozáson alapuló, a legfőbb kérdések exponálásának helyes tendenciája jellemző. Sok érdekes kérdést vet fel a tanulmány — terjedelméhez képest talán túl sokat is —, s ezért a felvetett problémák egy részének alaposabb elemzésére nem kerülhetett sor. A téma elvi alapokra helyezett koncentráltabb feldolgozásával még eredményesebben közelíthette volna meg célkitűzéseit.

Előnyösebb lett volna, ha a szerző az egyes főbb kérdésekből kiindulva — és ezekben állástfoglalva — elvi alapon kereste volna a helyes megoldásokat. Így módja lett volna annak megállapítására, hogy ezekből az adott helyzetben — az átmeneti korszak jelenlegi szakaszában — mit és hogyan lehetne megvalósítani. E módszer az anyagot szerkezetében is világosabbá tette volna, és az anyag gyakorlati hasznosítását is megkönnyítette volna.

Helyes elvi alapon jut el a szerző például arra az alapvető megállapításra, hogy a lakáskérdés megoldásának meggyorsításához a lakosság anyagi részvétele szükséges (A lakosság fogyasztási alapjának közvetett vagy közvetlen igénybevétele.) Nem viszi azonban következetesen végig ezt a módszert és — mind belföldi, mind külföldi vonatkozásban — általában megelepszik a gyakorlati megoldások bemutatásával és kommentálásával. Így például a lakások elosztásával kapcsolatban nem az elosztás elvileg helyes módszerét, illetve módszereit keresi — hogy a szükségletek, vagy a végzett munka arányában, a szociális helyzet, esetleg más elvek alapján helyes-e a lakásokat elosztani —, hanem csak azokat a gyakorlati problémákat rögzíti, amelyeket az állami bérlakások elosztásával kell megoldani. Másutt megállapítja, hogy alacsony a lakberek szintje, de nem foglal állást, hogy szükség van-e a szocializmus viszonyai között egyáltalán lakbérre, s ha igen, mi-

lyen legyen ennek helyes mértéke (például amiben az állami ráfordítások megtérülnek).

A tanulmány célkitűzéseinek kereteit kibővítve számos, a lakásproblémával összefüggő kérdéssel foglalkozik. Értékes munka, amely egy sor helyes és használható megállapítást tartalmaz, s alkalmas arra, hogy az olvasóban érdeklődést keltsen, gondolatokat ébresszen és további vizsgálódáshoz alapul szolgáljon.

Abrahám László

Szakál Pál: A magyar mezőgazdasági termelés fejlődése 1950—1956 között

A munka a magyar mezőgazdaságban 1950—1956 között bekövetkezett fejlődés fő vonásait ismerteti és elemzi. Az I. fejezetben, amely „A szocialista társadalmi-gazdasági formák térhódítása és a termelési eredmények alakulása” címet viseli, képet kapunk a szocialista nagyüzemek területének és termelési színvonalának alakulásáról.

A következő két fejezet a növénytermesztés, illetve az állattenyésztés fejlődését tárgyalja. Rámutat azokra az erőfeszítésekre, amelyeket a népi hatalom a mezőgazdaság termelőerőinek fejlesztéséért tett. A vizsgált időszakban 3,5 milliárd forintot fordítottunk a mezőgazdaság gépesítésére és ebből az összegből többek között 24 ezer db traktort, közel 3 ezer gabonakombájnt, sok ezer munkagépet kapott a mezőgazdaság. Megjavítottunk közel 200 ezer kh szikes- és savanyú talajt; az öntözött terület 47 ezer kh-ról 223 ezer kh-ra növekedett. A kh-ankénti műtrágyafogyasztás 7 kg-ról 28—30 kg-ra emelkedett. Az állattenyésztés fejlesztéséhez — egyebek között — külföldről tenyészállatokat hoztunk be, néhány új tenyésztési eljárást honosítottunk meg és terjesztettünk el stb. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a mezőgazdaság fejlesztésére ebben az időszakban fordított anyagi eszközök nem voltak elegendők az előirányzott fejlesztési feladatok megalapozására.

Az 1950—1956. évek átlagában, 1949-hez viszonyítva, a magyar mezőgazdaság bruttó termelése 12 százalékkal növekedett. A II. világháborút megelőző évtizedek fejlődéséhez hasonlítva ez némi növekedésnek számít, viszont a II. világháború után a világ mezőgazdasági termelése még gyorsabb ütemben fejlődött s így viszonylagos elmaradásunk fokozódott. A termelőerők és a termelési viszonyok fejlődése tehát nem mutatkozott meg kellő mértékben a termelési eredmények alakulásában.

A szerző megállapítása szerint a magyar mezőgazdaság nem kielégítő ütemű fejlődésének a következő főbb okai voltak:

a) A parasztság munkakedvének, illetve termelési kedvének csökkenése, amely ezen időszak gazdaságpolitikájának volt a következménye. 1952—1953-ban közel 1 millió kh állami tartalékköföld mutatta — többek között — a termelési kedv csökkenését.

b) A mezőgazdasági termelés színvonalának emelése, korszerű termelési eszközökkel való ellátásra rendelkezésre álló anyagi eszközök felhasználásánál nem érvényesültek eléggé a gazdaságosság követelményei. (A különféle munkák gépesítése között fennálló aránytalanságok, egyes erő- és munkagépek korszerűtlensége, a megépített öntöző telepek kihasználatlansága, általában a járulékos beruházások elmaradása.)

c) Az állatállomány létszámának növekedése és a takarmánytermelés, illetve a takarmányfelhasználás között fennálló aránytalanság.

A szerző témaválasztása helyes volt, hiszen a Magyar Szocialista Munkás Pártnak a mezőgazdasági termelés fejlesztésére és a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság megteremtésére irányuló agrárpolitikája egy korábbi, igen jelentős időszak tapasztalatait jól hasznosíthatta. Ebből a szempontból a tanulmány sok figyelemreméltó megállapítást tartalmaz, olyanokat, amelyek megővhatnak bennünket a korábbi hibák elkövetésétől, és lehetővé teszik a mezőgazdaság fejlesztésére irányuló erőfeszítéseink hatékonyságának növekedését. Sajnálatos, hogy az egész tanulmány ebben a formájában csak 1961-ben, tehát a vizsgált időszak után majdnem öt esztendővel később került nyilvánosságra, így mint összefüggő

anyag — nyilvánosságra hozatal előtt — csak viszonylag szűk körben volt ismeretes és felhasználható. Ez a tény arra figyelmezteti a közgazdasági kutatásokkal foglalkozókat, hogy a kutatási eredmények publikálását — természetesen a tudományos követelmények csorbitása nélkül — a lehetőség szerint meg kell gyorsítani úgy, hogy azok idejében gyakorlati alkalmazásra kerülhessenek.

A feldolgozás során a kutató nagy tényanyagot vizsgált át, sokoldalú, részletekbe menő vizsgálatokkal alapozta meg megállapításait. Mégis a módszerrel kapcsolatban bizonyos hiányérzet támad. A mezőgazdasági termelés elemzése mellett a tanulmány nem vizsgálja az ártermelés, valamint a mezőgazdasági költségsszínvonal alakulását. Ezek a vizsgáldások pedig a munkának sokkal jobban népgazdasági szemléletet adtak volna.

Ezenkívül helyes lett volna, ha nemcsak a bruttó termelés alakulását vizsgálja, hanem a mezőgazdaság nettó termelését is. Az anyagi ráfordítások nagyságának és szerkezetének alakulása ugyancsak sokoldalúbbá tette volna a vizsgálatot.

Hiányossága a követett módszereknek, hogy a külföldi adatokkal való összevetés csak szórványosan fordul elő (műtrágyafelhasználás színvonala, a fejlődés üteme), holott ennek szélesebb körű alkalmazása még meggyőzőbbé tette volna a megállapításokat. (Egyébként az eredeti anyagban ilyen összehasonlítások voltak, kár, hogy a terjedelem korlátai miatt a publikációba nem kerülhettek bele.)

A feldolgozás nem értékeli a mezőgazdaságnak adott támogatás módszereit. E probléma alapos vizsgálata annál is inkább szükséges lett volna, mert mint bebizonyosodott, a termelőszövetkezetek támogatási rendszere ebben az időszakban nem volt helyes; a termelőszövetkezeteknek adott támogatás nem ösztönzött eléggé a termelés és az ártermelés növelésére. Éppen ez az a terület, ahol a vizsgált időszak hibás módszereinek kijavítására az elmúlt években igen jelentős intézkedések születtek.

A tanulmány megállapításai nagyjából és egészében helyesek, rámutatnak a nem kielégítő fejlődés okaira, kritikailag elemzik a bekövetkezett változásokat. Véleményem szerint azonban hiányzik a tanulmányból az az összefoglaló megállapítás, hogy a vizsgált időszakban a gazdaságpolitikai koncepció volt a helytelen, és ebből eredtek a mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos hibák is. (Meg kell ugyanakkor mondani, hogy az anyagban erre a körülményre több helyen utal a szerző.)

Foglalkozik a dolgozat azzal a problémával, hogy a termelés fejlesztésének milyen nagy akadályát képezte a szakemberhiány. Meg kell említeni, hogy ugyanakkor éppen ennek az időszaknak az elején — szubjektív megfontolások alapján — olyan intézkedések történtek, amelyek a mezőgazdasági szakoktatási intézmények kapacitását csökkentették. Csak a párt 1953. júniusi határozata után került ismét előtérbe a szakemberképzés kiszélesítése.

Megállapítja a munka, hogy a fejlődés egyik legnagyobb akadályá a takarmánybázis és az állatállomány közötti összhang hiánya volt. Ehhez hozzá kell még tenni, hogy az állandó takarmányhiánynak oka volt a meglévő takarmánykészletek nem megfelelő kihasználása is; a megfelelő készletek hiánya ugyanis eleve korlátokat szabott a kiegyensúlyozott takarmánygazdálkodásnak, a szakszerű takarmányozásnak.

Összefoglalva megállapítható, hogy Szakál Pál munkája igen alapos elemzést ad mezőgazdaságunk 1950—1956 közötti fejlődéséről. Az anyag a gyakorlati agrárpolitika szempontjából is tartalmaz hasznos útmutatásokat.

Nagy Gyula

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Эрнэ Чизмадия:

Новый этап развития сельского хозяйства Венгрии

Статья занимается главным образом вопросами сельскохозяйственного производства, затронутыми на мартовском пленуме ЦК Венгерской Социалистической Рабочей Партии.

Важной новой чертой аграрной политики в Венгрии является концентрация всех сил на решение таких центральных с народнохозяйственной точки зрения задач, как решение зерновой и кормовой проблемы; подъём производства свинины, птицы и яиц; создание в широких масштабах крупных виноградарских и фруктовых садов; поднятие слабых производственных кооперативов на средний уровень. В статье рассматривается перелом в работах по мелиорации и орошению.

Во второй части статьи автор анализирует настоящее положение венгерского сельского хозяйства по двум главным направлениям и вытекающее отсюда задачи экономической политики. Автор указывает: а) на определённую взаимосвязь между уровнем производственных сил и системой хозяйствования; б) на необходимость постепенного преобразования производственных кооперативов в современные крупные социалистические хозяйства со стороны развития социалистических производственных отношений.

Михай Шимаи — Тибор Паланкаи:

Современный этап и перспективы соревнования двух мировых систем

В экономическом соревновании двух систем наступил решающий этап. Страны мировой социалистической системы за двадцать лет догонят и перегонят ведущие капиталистические страны как по абсолютным размерам производства, так и по производству продукции на душу населения.

Социалистический строй за короткий период своего существования догнал своё превосходство над капитализмом. Социалистическая экономика развивается быстрее, без кризисов и спадов, в отношениях между социалистическими странами действуют иные закономерности, чем в капиталистическом мире. За минувший период сократились различия в уровне промышленного развития отдельных стран, развивалось и их сельское хозяйство.

Новая программа КПСС и перспективные планы остальных социалистических стран позволяют приблизительно рассчитать сроки выполнения исторической задачи в отношении валовой продукции промышленности и производства важнейших видов продукции. Расчёты показывают, что к 1980 году уровень производства на душу населения в среднем по странам социалистической системы примерно сравняется с уровнем наиболее развитых капиталистических стран. Аналогичные расчёты были проделаны авторами и в отношении важнейших видов продукции. Ширкие перспективы открываются и для развития сельского хозяйства.

Важнейшим условием быстрого продвижения вперед и победы в этом соревновании является дальнейшее развитие сотрудничества социалистических стран. Только кооперация и специализация делает возможным также и для малых социалистических стран достижение и опережение передовых капиталистических стран по уровню национального дохода в расчёте на душу населения.

Успехи социалистических стран в экономическом соревновании двух систем играют большую революционизирующую роль. Они ускоряют процесс победы социализма во всемирных масштабах, способствуют борьбе против капитализма рабочего класса ведущих капиталистических стран, весьма значительно влияют на перспективы развития экономически слаборазвитых стран, на международные отношения и позволяют исключить войны из жизни человечества ещё до окончательной гибели империализма. Всё это ставит большие задачи и налагает великую ответственность на все страны социалистической мировой системы.

Арпад Кинвари:

О координации вертикально связанной деятельности промышленности и строительства

Важной организационной проблемой народного хозяйства является координация деятельности производственных предприятий, выполняющих последовательные стадии производственного процесса.

Централизованное руководство производством в настоящее время в Венгрии осуществляется в отраслевом разрезе. Таким образом предприятия, производящие и потребляющие данный продукт, относятся к ведомству разных главков. Поэтому проблемы потребляющего предприятия, как правило, остаются за пределами зрения руководящих производством органов. В системе управления производством, строящейся по горизонтальному принципу, не обеспечивается должное руководство и контроль с точки зрения *всего производственного процесса* над деятельностью отдельных производственных единиц, составляющей лишь одну стадию этого процесса.

Для уравновешенности, беспрепятственности производства необходимо: 1) увязка производства и потребностей на всех стадиях производственного процесса; 2) осуществление должным образом интересов покупателя как представителя интересов общества. Поэтому в интересах общественного производства следует до некоторой степени подчинить предприятие-поставщик предприятию-заказчику.

Автор рассматривает три возможных варианта такого подчинения: 1) объединение предприятий, связанных в вертикальном направлении; 2) предписание предприятиям-поставщикам заданий в разбивке по конкретным заказчикам; 3) введение системы централизованного руководства, строящегося по вертикальному принципу.

При третьем варианте задачей вертикальных органов управления являлась бы координация производственного процесса и его дальнейшего развития. В конечном итоге это означало бы комбинацию вертикального и горизонтального руководства производством.

В дальнейшем автор анализирует преимущества, недостатки и возможности применения всех трех вариантов, в основном с точки зрения взаимосвязанного руководства строительством и промышленностью стройматериалов,

Тамаш Даниэль — Ласло Галла:

Факторы, влияющие на величину фонда восстановления основных средств

Для периодического восстановления износившихся основных средств предприятия имеют в своем распоряжении в основном такой источник, как часть амортизационных отчислений, выделяемая для восстановления и капитального ремонта основных средств. Важно, чтобы эта часть

амортизационных отчислений и некоторые другие источники (составляющие в целом фонд восстановления) соответствовали потребностям, потому что наличие излишних ресурсов или нехватка средств может породить вредные с точки зрения всего народного хозяйства тенденции.

В статье факторы, влияющие на размеры фонда восстановления, подразделяются на следующие 4 группы:

- а) методы определения нормы восстановления
- б) оценка основных средств
- в) финансовые ресурсы, дополняющие амортизационные отчисления, выделенные на восстановление
- г) рост состава основных средств

В статье показано, что нормы восстановления в венгерском народном хозяйстве в настоящее время завышены, в результате применения методов определения этих норм, а также из-за ошибок в оценке основных средств. Завышенную таким образом долю выделяемых амортизационных отчислений еще более увеличивают дополнительные финансовые ресурсы. Все эти факторы действуют и при неизменном составе основных средств.

Появлению излишков способствует также и то, что и при правильно установленных нормах восстановления образуется такая доля выделяемых амортизационных отчислений, которая превышает потребности с восстановления. Причиной этому служит систематический рост состава основных средств, а также то обстоятельство, что сразу же после сдачи в эксплуатацию новых основных средств нет нужды в их восстановлении, потребности в этом проявляются лишь по истечению срока их службы, то есть часто несколько лет спустя. В статье обобщается с помощью математических методов способ определения образующихся излишков, а также содержатся конкретные предложения о поспорной ликвидации излишков.

Шарль Беттельхейм:

Независимая Индия

Статья прислана автором для нашего журнала, и является заключительной главой, его книги выходящей в ближайшее время в Париже под аналогичным названием. Здесь суммируются результаты общественно-экономического развития Индии со времени достижения независимости страны.

Автор констатирует, что бесспорное развитие в Индии сопровождается серьезными диспропорциями и напряжениями. Наряду с определенным развитием обрабатывающей промышленности полностью или частично отсутствует соответствующее производство сырья, полуфабрикатов и деталей. Эти диспропорции влекут за собой неблагоприятное положение внешнеторгового и платежного баланса.

В отношении общественного развития, по мнению автора, в данный период произошла усиливающаяся поляризация между классами индийского общества. Одновременно с развитием крупной и мелкой промышленной буржуазии происходит и рост сельской буржуазии, однако развитие индийского капитализма постоянно сталкивается с преобладающими в селе полуфеодальными производственными отношениями и ограниченностью внутреннего рынка. Число пролетариата росло как в городе, так и в деревне.

В политическом отношении господствующая партия Индийский Национальный Конгресс сохранила свое значительное влияние в стране, хотя это влияние из-за обострения внутренних противоречий все более уменьшается.

В следующей части статьи автор рассматривает перспективы развития независимой Индии. С экономической точки зрения, по его мнению, темпы роста народного хозяйства, достигнутые в последнем десятилетии, осуществимы и в будущем на базе имеющихся экономических достижений и дальнейшей иностранной помощи. В то же время автор, анализируя контрольные цифры третьей пятилетки, отмечает, что они значительной мере кажутся нереальными. При настоящей экономической политике достижение намеченного роста доли и накопления в национальном доходе является сомнительным, ведь эта задача и до сих пор не выполнялась. Поэтому кажутся нереальными намеченный рост национального дохода и занятости, а также укрепление экономической независимости страны. Без коренного изменения экономической и общественной структуры страны темпы развития Индии будут и в дальнейшем медленны, что ведет к укреплению власти отечественного монополистического капитала и к увеличению экономической зависимости от зарубежных стран, от главных капиталистических стран — кредиторов.

С общественной и политической точки зрения такое ожидаемое развитие сопровождается обострением внутренних противоречий. Основной проблемой последующих лет будет рост безработицы и недостаточной занятости, который поразит в первую очередь сельскую бедноту и традиционных кустарей. Политическая сознательность трудящихся масс бесспорно возрастет, и это существенно изменит настоящее соотношение внутренних классовых сил.

Е заключительной части автор кратко указывает на уроки, извлекаемые на примере Индии другими слабо развитыми странами.

Андраш Элиаш—Йозеф Сабо:

Уровень производства сельского хозяйства Венгрии в свете показателей некоторых братских стран

Авторы статьи сопоставляют развитие сельского хозяйства Венгрии с показателями Чехословакии, Румынии и Болгарии. В статье анализируется роль сельского хозяйства в народном хозяйстве указанных социалистических стран. Авторы констатируют, что природные условия Венгрии и Болгарии во многом более благоприятны для сельскохозяйственного производства, чем в Чехословакии, а в отношении выращивания ранних овощей условия Венгрии еще более благоприятны, чем Венгрии. Авторами рассматривается доля сельского хозяйства в производстве национального дохода и в экспорте отдельных стран.

Во второй части статьи предметом анализа авторов является уровень материально-технической базы, уровень и темпы роста сельскохозяйственного производства указанных стран. Авторы отмечают, что в отношении производства злаковых на душу населения последнее место занимает Венгрия. В отношении производства сахара и картофеля на душу населения Венгрия идет после Чехословакии. В производстве овощей и фруктов на душу населения ведущее место принадлежит Болгарии. Производство продукции животноводства на душу населения наиболее высокое среди социалистических стран в Венгрии.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Ernő Csizmadia: The new phase of advance in our agriculture

The paper is mainly concerned with a treatment of the problems of production policy that were discussed at the meeting of the Central Committee of the HSWP in March, 1962.

The important new feature of Hungarian agricultural policies is the concentration of forces on solving the tasks that are of key importance for the people's economy. These are the solution of the cereal and fodder problems, an increase in the production of pork, poultry and eggs, the large scale plantation in big units of vines and fruit, moreover raising the poorer cooperative farms to the average level. The article also deals with the change that has occurred in soil improvement and irrigation.

The second part of the paper is an analysis of two main features of the present situation of Hungarian agriculture and the tasks in economic policy that arise from it. Thus: a) The connection between the degree of development of the forces of production and the system of farming is shown; b) The gradual nature of the process of development of the cooperative farms into modern, Socialist, large-scale units is surveyed from the point of view of the development of Socialist relations of production.

Mihály Simai-Tibor Palánkai:

The situation and perspectives of the economic competition of the two systems

The economic competition of the two systems has reached a decisive stage. The countries of the socialist world system will, in the course of the next twenty years, catch up with and overtake the leading capitalist countries in respect both to the absolute volume of production and its *per capita* level.

The socialist system has, in the short period of its existence hitherto, proved its superiority to capitalism. Its economy is developing more swiftly, without crises, and the laws governing relations between the countries are different to those in the capitalist world. The difference of levels between the various countries has decreased and agriculture has developed.

The figures in the new Program of the CPSU and the long-range plans of the other socialist countries, permit an approximate calculation of the solution of the historic task with respect to overall industrial output, moreover some of the more important product groups. According to the calculations the *per capita* level of output in 1980, considering the whole of the socialist world, will be about equal to the level of the most advanced capitalist countries. The authors have also undertaken similar calculations with regard to the main product groups. The development of agriculture also faces great perspectives.

The decisive condition of the rapid advance and victory of the socialist world system in the historic competition is the further development of cooperation. Only cooperation and specialization can make it possible for the smaller socialist countries also to catch up with and overtake the most advanced capitalist countries with respect to the *per capita* national income.

The successes of the socialist countries in the economic competition of the two systems are of revolutionary significance. They accelerate the process of the world-wide victory of socialism, spur on the struggle against capitalism of the working class in the leading capitalist countries, are of very great consequence for the further development of the economically backward countries, affect international relations and render possible the elimination of wars from the life of mankind, even before the final decease of imperialism. All this imposes enormous tasks and responsibilities on all the countries of the socialist world system.

Árpád Kunvári: On the coordination of vertically linked industrial and building activities

It is an important organizational problem for the people's economy to coordinate the activities of the productive enterprises which constitute consecutive steps in the process of production.

The central administration at present controls the enterprises through a system of sectors. Thus different industrial directorates control the firms which manufacture products, and those which utilize them. The problems of the utilizing firm thus frequently fall outside the scope of the controlling bodies. The work done by the various units of production, which is in each case only one phase of the whole process of production, is not, in a system of horizontally organized administration, adequately directed and supervised from the point of view of the overall process.

In order to ensure the equilibrium and evenness of production it is necessary 1. that output and requirements should be matched in each phase of the process of production; 2. that the purchaser, as the representative of the interests of society, should be able suitably to satisfy those interests. In order to achieve this it is necessary in the interests of social production to some extent to subordinate the supplying firm to the enterprise which places the order.

The author envisages and analyses three methods for this subordination. These are: 1. the unification of vertically linked enterprises; 2. the concrete determination of delivery programs with respect to each utilizer and the participation of the utilizers in adjudicating the work of the productive enterprises; 3. the organization of vertical central control.

In the case of the third solution it would be the task of the vertical controlling bodies to coordinate the process of production and development. In effect this would lead to the combination of the vertical and horizontal control of industry.

In the rest of the paper the author analyses the advantages, the drawbacks and the possible applications of all three solutions particularly from the point of view of the coordinated direction of the building industry and the building materials industry.

Tamás Dániel-László Galla:

On factors determining the magnitude of the renewals fund

The source of coverage available to firms for the due renewal of their stock of fixed goods at certain intervals of time, is mainly the share of amortization devoted to renewals. It is essential that the renewals share and the few sources that supplement it (together called

the renewals fund), should be in harmony with the requirements, for if either a surplus source or a deficiency arises, this may cause trends to prevail which are incorrect from the point of view of the people's economy.

The paper divides the factors which influence the magnitude of the renewals fund into four groups. These are:

- the methods of determining the renewals rate,
- the valuation of the stock of fixed goods,
- the financial resources that supplement the renewals share,
- the increase in the stock of fixed goods.

The paper shows that in the Hungarian people's economy rates of renewal are at present, due to the method used in determining the rates, moreover to errors in the valuation of fixed goods, higher than they should realistically be. The renewals share which is therefore anyway high, is to some extent further augmented by the supplementary sources. All these factors are effective even if the stock of fixed goods remains constant.

A contributory circumstance in the development of surpluses is that even if correct renewals rates are applied, a renewals share exceeding the actual requirements will always arise simply through the regular growth in the stock of fixed goods, because when new fixed goods are put into operation there is no immediate need for the renewals share. This will only arise after the period of the renewal cycle has elapsed, i. e. after a matter of years in most cases. The paper uses a mathematical method to generalize the mode of determining the surplus at any time and puts forward practical proposals for the planned draining off of the surplus.

Charles Bettelheim:
Independent India

This paper, contributed to *Közgazdasági Szemle* by the author, is the concluding chapter of his book of the same title which is shortly to appear in Paris. In it he summarizes the results of India's social and economic development since she became independent.

The author states that the undisputable progress which India has made, has been accompanied by grave disproportions and tensions. While the processing industries have shown a measure of development, the corresponding production of raw materials, semi-manufactured goods and components has been partly or wholly lacking. These disproportions have entailed an unfavourable development of the foreign trade returns and the balance of payments.

In the social sphere he believes that an increasing measure of polarization has taken place among the classes of Indian society. The development of the large and petty industrial bourgeoisie has also been accompanied by a growth of the village bourgeoisie, but the evolution of Indian capitalism constantly comes up against the predominance of semi-feudal relations of production in the villages and the limitations of the internal market. The numbers of the proletariat have increased in both town and village.

In politics, the ruling Congress Party has maintained its considerable influence over the country, though due to the sharpening of internal contradictions this is constantly waning.

In the rest of his paper the author examines the prospects of development in independent India. In the economic sphere he is of the opinion that it will be possible on the basis of the economic results achieved hitherto, and of the continuation of foreign aid to maintain the rate of progress of the last ten years. At the same time, examining the targets of the third Five-Year Plan, he states that many of the aims appear to be unrealistic. If the present economic policies are continued, it is doubtful whether the planned increase in the accumulation share of the national income can be achieved, as indeed it has not been so far. The planned targets for increasing the national income and employment and for consolidating economic independence, therefore appear unrealistic. Without a radical change in the economic and social structure India would continue to develop at a slow rate, which might lead to an increase in the power of indigenous monopoly capital and to greater economic dependence on foreigners, particularly the main capitalist lending countries.

With respect to the social and political scene, this expected development will be accompanied by a sharpening of internal contradictions. The growth in unemployment and under-employment should be regarded as the fundamental problem of the years to come. It will strike, mainly at the village poor and the traditional handicraftsmen. The political consciousness of the masses will undoubtedly increase considerably, and this will involve a substantial alteration of the present balance of internal class forces.

In conclusion the author briefly outlines the lessons which the other underdeveloped countries may draw from the example of India.

András Előd-József Szabó:

The output level of Hungarian agricultural in the light of the agricultural figures of some friendly countries

The authors of the paper effect a comparison between the development of Hungarian agriculture and the development indices of Czechoslovak, Rumanian and Bulgarian agriculture.

The authors analyse the part played by agriculture in the people's economies of the various Socialist countries. It is pointed out for instance, that the natural endowments of Hungary and Bulgaria are in many respects more favourable for agricultural production than those of Czechoslovakia, and that Bulgaria has even more favourable circumstances for the growing of early vegetables than Hungary. There is an analysis of the contribution of agriculture in each country to the production of the national income and to overall exports.

In their further analysis the authors treat the level of the material and technical basis of agriculture, moreover the level of agricultural output and its rate of growth in the countries mentioned. With respect to cereal production per head Hungary comes last. In sugar output per head, Hungary follows after Czechoslovakia, and in potato growing too Czechoslovakia precedes Hungary. Bulgaria is in the lead in vegetable and fruit growing. On the other hand the output of animal products is highest in Hungary, among the Socialist countries.

Hilary

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

7

IX. ÉVFOLYAM

1962. JÚLIUS

TARTALOM

<i>Friss István: A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusa és a magyar közgazdaságtudomány</i>	777
<i>Keserű János: A takarmánytermesztés új módszereinek jelentőségéről</i>	790
<i>Lukács László: A gazdaságosság és az arányosság közötti összefüggések</i>	809
<i>Bognár József: A gazdaságilag gyengén fejlett országok növekedési problémái a ghanai tervezés tükrében</i>	820
<i>Fall Levente—Polgár Sándor: A kiskereskedelmi tevékenység munkaelemeinek időarányai</i>	841

SZEMLE

A mezőgazdasági épületberuházások gazdaságossági vizsgálata (<i>Mocsáry József</i>)	858
A papíripar fejlesztési irányai Magyarországon (<i>Vámos György</i>)	868
A falu szocialista átalakulásának hatása az élelmiszer-fogyasztásra és -forgalomra (<i>Boros Gábor</i>)	877
A nyugat-európai mezőgazdasági integráció problémái (<i>Ujhelyi Tamás</i>)	884

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Mátyás Antal: A polgári közgazdaságtan rövid története a marxizmus létrejötte előtt (<i>Radnóti Éva</i>)	896
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	900

E SZÁM SZERZŐI:

Bognár József, a közgazdaságtudományok doktora, egyetemi tanár, a Kultúrkapcsolatok Intézetének elnöke; **dr. Boros Gábor**, a Szövetkezeti Kutató és Üzemszervezési Iroda munkatársa; **dr. Fall Levente**, a Belkereskedelmi Kutató Intézet munkatársa; **Friss István** akadémikus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója; **Keserű János** földművelésügyi miniszterhelyettes; **Lukács László** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Mocsáry József**, az Agroterv munkatársa; **dr. Polgár Sándor**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem belkereskedelmi tanszékének adjunktusa; **dr. Radnóti Éva** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Ujhelyi Tamás**, a Magyar Kereskedelmi Kamara munkatársa; **dr. Vámos György**, a Papíripari Kutató Intézet igazgatója.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Keserű János, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Timár Mátyás, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter, Vincze Imre

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.
62.3166 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszám: 61.094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1962. június 13.

A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusa és a magyar közgazdaságtudomány*

Gondolom, nem szorul bővebb magyarázatra, miért kívánunk ülés-
szakunkon a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusa és a
magyar közgazdaságtudomány kapcsolataival foglalkozni. Ha semmi
egyéb okunk nem volna rá, mint az, hogy ez a kongresszus fogadta el
a Szovjetunió Kommunista Pártjának új programját, a kommunizmus
építésének programját, ez bőségesen indokolná választásunkat. Hiszen
Marxnak 95 évvel ezelőtt a gazdasági fejlődés élén járó Angliáról a
gazdaságilag viszonylag elmaradt Németországhoz intézett szavai: de te
fábula narratur — rólad szól a mese — vonatkoznak ma, a Szovjetunió-
ról szólva, Magyarországra. Igaz e vonatkozásban, amit Marx ugyan-
ekkor mondott: „Az iparilag fejlettebb ország a kevésbé fejlettnak csak
saját jövője képét mutatja.”

Persze nem arról van szó, hogy egyik ország egyszerűen lemásolhat-
ja a másik intézményeit vagy intézkedéseit, berendezéseit vagy politiká-
ját. Ezt nem teheti, legalábbis nem teheti büntetlenül. Ilyesféle próbál-
kozásainkra már egyszer csúnyán ráfizettünk. Ha ezt meg lehetne tenni,
nem is volna szükség mai ülés-
szakunkra, sőt talán magyar közgazdászok-
ra sem. Akkor csak jó fordítók kellenének, akik a Moszkvában lezajlott
kongresszus felszólalásait és határozatait kifogástalanul fordítják le
nyelvünkre. Nekünk azonban olyan *közgazdászok* kellenek, akik a kong-
resszuson elhangzottakat és elfogadottakat fejlődésünk követelményei-
nek megfelelően ültetik át magyarra.

Ez utóbbi, magától értetődően, az előbbinél jóval nehezebb feladat.
Azt követeli, hogy nagyon alaposan tanulmányozzuk, átgondoljuk, és
hazai tapasztalataink alapján újból felvessük a kongresszuson érintett
vagy megvitatott kérdéseket. Konkrétabban: ne érijük be például annak
tudomásulvételével, hogy az új pártprogram mit mond a Szovjetunió
kolhozai és szovhozai fejlődésének útjairól! Roppant érdekes és tanul-
ságos természetesen a mi számunkra is, amit a kolhozokon belüli terme-
lés társadalmasítási fokának emeléséről olvashatunk, a munkaszervezés-
nek és a munkadíjazásnak közelebbviteléről az állami vállalatoknál ki-
alakult színvonalhoz, a kolhozközi termelési kapcsolatokról és mindarról,
ami a szövetkezeti-kolhoz tulajdont fokozatosan köztulajdon jellegűvé
változtatja. De a világeért se képzeljük, hogy amit ezekről a kérdésekről
olvasunk, az most már további mérlegelés, vizsgálat, tanulmány nélkül

* Az MTA társadalmi-történeti tudományok osztálya és Közgazdaságtudományi Intézete
1962. május 31-én megtartott tudományos ülés-
szakján elhangzott előadás.

általunk is átvehető, hogy az feltétlenül és változtatás nélkül érvényes a mi termelőszövetkezeteinkre! Mondottuk: nagyon alaposan kell tanulmányoznunk és átgondolnunk a felvetett kérdéseket. Ez azt jelenti, hogy meg kell ismerkednünk a kolhozok és szovhozok létrejöttének és fejlődésének körülményeivel, feltételeivel, jellegzetességeivel, ezeket bele kell illeszteni a Szovjetunió történeti és gazdaságtörténeti fejlődésének sajátosságaiba, és sokoldalú, körültekintő vizsgálattal fel kell tárni az eltéréseket az ottani és a hazai, múlt- és jelenbeli viszonyok, adottságok között. Csak mindezeknek gondos felderítése, megállapítása után lehet, de egyben kell is megfontoltan mérlegelnünk, milyen következtetéseket vonjunk le a XXII. kongresszus határozataiból arra nézve, hogy mi az, amit hasznos, helyes, kívánatos már ma vagy egy későbbi időpontban átvennünk, általában: hogy nálunk mi a teendő. Abban nem kételkedhetünk, hogy ilyen módon rendkívül értékes segítséget nyerünk fontos, sőt égető hazai problémáink megoldásához.

Szóba kerültek a XXII. kongresszuson és magában a programban is érintve vannak a mezőgazdaság fejlesztésének összes egyéb fontos kérdései is. Ilyen *először* is a mezőgazdasági munka termelékenységének gyors emelésének feladata, a mezőgazdaság komplex gépesítése, villamosítása, kemizálása, a mezőgazdasági termelés szakosítása, tudományosan megalapozott földművelési és állattenyésztési eljárások bevezetése és más rendszabályok alapján. Ilyen *másodszor* a gazdasági eredmények javítására leginkább ösztönző személyes érdekeltségi rendszer kérdése, beleértve a felvásárlási árakat és a munkadíjazási módokat. Ilyen *harmadszor* a legmegfelelőbb vezetési és szervezési formák problémaköre. Hazánkban ma és a legközelebbi években a mezőgazdaság fejlesztése — részben más szocialista országokban is hasonló a helyzet — egész gazdaságunk fejlesztésének központi feladata. Minden említett kérdés vagy már napirendre került, vagy belátható időn belül napirendre kerül nálunk is. Dehát akkor hogyan kellene a legnagyobb figyelemmel olvasnunk, tanulmányoznunk, átgondolnunk mindazt, ami idevágóan a kongresszuson elhangzott! Egy részével más tudományok művelői foglalkoznak, de van, ami főleg ránk, közgazdászokra tartozik, és alig van közte olyasmi, ami ne igényelné a közgazdászok közreműködését is.

Mezőgazdaságunkban a kisparaszti gazdaságok helyét szocialista nagyüzemek foglalták el. Ezzel elhárult az útból a termelőerők fejlődésének legfőbb akadálya. Figyelmünket most a termelés emelésére összpontosítjuk. De a termelőerők és a termelési viszonyok ismert dialektikus összefüggéséből folyik, hogy a *termelőerők legkedvezőbb fejlődését csak a termelési viszonyok megfelelő alakulása biztosítja*, s ha e viszonyok alakításában hibát követünk el, azzal fékezzük a termelés emelkedését. Ezért oly fontos, hogy mielőbb tisztázzuk és helyesen megoldjuk az olyan kérdéseket, mint a különbözőzeti földjáradék elvonásának vagy bizonyos fajta társadalmi hasznosításának módja, a mezőgazdasági beruházások finanszírozása, a felvásárlás rendszere és a felvásárlási árak, ezzel együtt a paraszti életszínvonal emelésének, a falu és a város közötti különbség megszüntetésének legmegfelelőbb útjai.

Hasonlóan vagyunk más kongresszusi kérdésekkel is. Az új program például néhány jellemző vonásában csaknem kézzelfogható konkrétsággal vetíti elénk azt a társadalmat, amelyben az anyagi jólét magasabb, a társadalom anyagi fenntartására fordított munka fejeként

kisebb, a társadalom tagjainak rendelkezésére álló szabad idő több lesz, mint ma bárhol a világon. Ez a kép egyúttal az emberi kultúra eddig példátlan virágzásba szökkenésének nagy ígérete, valami, ami derűt varázsolt az emberek lelkébe, mert vonzóvá teszi a jövőt, szerte a világon. De a szocialista országok, köztük Magyarország fiai és leányai számára jóval több ennél. Az ő számukra ez az immár biztos holnap. A holnap? Történelmi mértékkel: az. A szocialista országok fejlődésének általános érvényű törvénye a közöttük fennálló gazdasági és kulturális különbségek kiegyenlítődése. E törvényből, melyet ma már korántsem csak az elméleti meggondolás, hanem több mint tíz év történelmének gyakorlati tapasztalata is teljes mértékben igazol, szükségszerűen következik, hogy nem nagyon sok idővel a Szovjetunió után mi is eljutunk a kommunizmus anyagi-műszaki alapja építésének időszakába. Ezért az elénk varázsolt kép *mérce* is, melyen számba vehetjük, mi az, amit belátható időn belül el kell érünk. Arra természetesen nem kapunk választ magából a képből — ezt tervező munkánkban nekünk magunknak kell megállapítanunk —, hogy mikorra kell a Szovjetunió számára 1980-ra kitűzött célt elérnünk, meg hogy milyen módon, milyen eszközökkel kell ezt a célt megközelítenünk.

Itt is sorompóba kell lépniük, sok más tudományág képviselői mellett közgazdászainknak. Nekik azt kell vizsgálniuk, felkutatniuk, megmutatniuk, hogy milyen *gazdasági* összefüggések, milyen *gazdasági törvények* milyen módon való felhasználásával, igénybevételeivel, érvényesítésével lehet Magyarországon a legrövidebb idő alatt a szocializmus felépítését tető alá hozni, majd a kommunizmus anyagi-műszaki alapját megteremteni. Tudjuk, hogy a Szovjetunióban ma a termelés műszaki színvonala jóval magasabb és a munka termelékenysége nagyobb, mint nálunk. Abból a már említett törvényből, hogy a szocialista országok között gazdasági és kulturális kiegyenlítődése érvényesül, folyik, hogy 1980-ra a Szovjetunió és Magyarország közti gazdasági különbségnek csökkennie kell. Mármost, mivel a program megmutatja, hogy a Szovjetunió hol fog tartani 1980-ban, van mihez igazodnunk gazdasági tervezésünkben. Olyan tervet kell készítenünk, amely a teljes realitás talaján maradván leggyorsabb fejlődésünket irányozza elő, tehát azt, hogy 1980-ra minél inkább megközelítsük a Szovjetunió akkori gazdasági fejlettségét.

Igen ám, de hogyan? Hogyan tervezzük a gyorsabb fejlődést úgy, hogy az egyúttal reális tervezés legyen, és valóban csökkentse a különbséget gazdasági fejlettség dolgában hazánk és a nagy léptekkel gyorsan előretörő Szovjetunió között? Ezt alapvetően az teszi lehetővé, hogy a gazdaságilag kevésbé fejlett ország a fejlettebbtől készen veheti át a tökéletesebb termelési eljárásokat, műszaki megoldásokat, megtakaríthatja tehát a kutatás, tervezés, szerkesztés, kísérletezés költséges, hosszú, gyakran sok éves útját. Törvény a szocialista országok közt egymás kölcsönös megsegítése is, és ez ma gyakorlatilag magában foglalja a műszaki tapasztalatok ingyenes átadását a termelés minden területén. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy ilyen körülmények között nem is olyan nagy feladat gyorsan utolérni a Szovjetuniót. De ez csak az első csalóka benyomás, mely azonnal szertefoszlik, amint egy kicsit elgondolkozunk felette. Hiába adná át nekünk a Szovjetunió mindazt a műszaki okmányt, amely megmutatja, hogy milyen eljárással gyárt négy csúcs-

esztergapadot annyi munkaidő alatt, míg mi egyet, hiszen magától értetődően nem adhatja át egyúttal mindazt a berendezést is, amellyel náluk a csúcseztergapad készül, és amely berendezés nálunk nincs meg. Sok termelési ágban pedig nemcsak a megfelelő berendezésünk hiányzik, hanem a megfelelő tudással és gyakorlattal rendelkező szakembereink, szakmunkásaink, technikusaink, mérnökeink, tudósaink sincsenek meg. Kiderül tehát, hogy a legfejlettebb technika átvételéhez és meghonosításához nem elegendő az, hogy az átadó ország készségesen minden segítséget megadjon, emellett még az átvevő országnak is teljesítenie kell bizonyos személyi és anyagi feltételeket. Kész műszaki megoldások átvétele ugyan általában sokkal gyorsabban és olcsóbban üthető nyélbe, mintha mindent nekünk magunknak kellene felfedeznünk, de nevetséges dolog volna azt képzelni, hogy az átvétel minden nehézség, gond nélkül és azonnal megoldható. Kellenek az átvételhez gépek, berendezések, műszerek, talán épületek, esetleg nálunk nem létező anyagok is. Ezek beszerzése természetesen megterheli a népgazdaságot, azonkívül időt és fáradságot követel. Gyakran még nehezebben, vagy legalábbis csak jóval hosszabb idő alatt teljesíthetők a személyi feltételek. Nem takaríthatók meg teljesen a kísérletezgetések, sőt a gyermekbetegségek sem. Világos tehát, hogy a kiegyenlítődés semmiképp sem mehet végbe egyik napról a másikra, hanem csak fokozatosan, a Szovjetunió és Magyarország viszonylatában nyilvánvalóan csak hosszú évek alatt.

Éppen ezért vannak itt nagy feladatai a tudományoknak, nem utolsósorban a közgazdaságtudománynak. Az az időszak, amely alatt a kiegyenlítődés megvalósulhat, nem egy adott, megváltoztathatatlan, merev valami. Törjék fejüket a tudósok, hogyan lehetne a kiegyenlítődés idejét lerövidíteni! Különböző tényezőknek ebből a szempontból különböző a természetük. Legmerevebb tényezőnek bizonyulhat a személyi feltétel. Szakmunkásokat, mérnököket és más szakembereket, vagy éppen tudósokat kinevelni nem lehet máról holnapra. De lehet például újfajta iskolákat teremteni, amelyekben a feltétlenül szükséges tudást kevesebb idő alatt lehet elsajátítani, mint a régi típusú iskolákban. Mi magunk már ismételten nyúltunk ehhez az eszközhöz, legutóbb a felsőfokú technikumok életrehívásával. Égető és műszaki egyetemeink útján csak következő öt éves tervünk alatt csökkenthető mérnökhányunkat enyhítjük velük. Lerövidíthető a gépek, berendezések létrehozásához, az építkezésekhez és általában az egyéb feltételek megteremtéséhez szükséges idő is: jobb szervezéssel, ésszerűbb eljárások alkalmazásával vagy más módon.

Roppant fontos az a rész, mely e feladat megoldásából a közgazdászokra hárul. Tudományosan megalapozott választ várja az ország elsősorban arra a kérdésre, hogy mit, milyen mértékben és hogyan kellene fejleszteni ahhoz, hogy a nemzeti jövedelem és a lakosság fogyasztása *egy adott időszak alatt* maximális mértékben emelkedjék. Más oldalról és kissé konkrétabban így fogalmazható meg ugyanez a kérdés: *milyen módon kellene elosztanunk a társadalom rendelkezésére álló munkaerőt és termelőeszközöket* ahhoz, hogy *bizonyos időszak alatt* a társadalom számára legkedvezőbb eredményt, a legnagyobb nemzeti jövedelmet és a legmagasabb életszínvonalat érjük el. Azért használtam feltételes módot, tehát azért mondtam, hogy „kellene” és nem azt, hogy

„kell”, mert magánál a fejlesztésre vonatkozó döntésnél nyilvánvalóan egyéb nagyon fontos szempontokat, köztük a honvédelem szempontjait is figyelembe kell venni. Azt is külön kell mérlegelni, hogy mekkora legyen az az időszak, amelyikre kérdésünk vonatkozik, mert ez nagymértékben befolyásolhatja a fogyasztás és felhalmozás arányát. Mindezt figyelembe véve, a feltett kérdés eldöntése lényegében meghatározza az adott időszakra a népgazdasági tervet, illetve az egész népgazdaság fejlődését, meghatározza a gazdaság fő szerkezeti arányait, így a nemzeti jövedelem elosztását is fogyasztásra és felhalmozásra, a felhalmozáson belül pedig a beruházásokra fordítható munkaerő és anyagi eszközök mennyiségét; ezek felhasználási módját, valamint a beruházások irányát.

Ma az ezekre vonatkozó döntést a legsokoldalúbb vizsgálatok, mérlegelések alapján hozzuk, felhasználva nemcsak saját tapasztalatunkat, hanem lehetőleg a többi szocialista ország, elsősorban a Szovjetunió tapasztalatait is. Döntéseink helyességét az ellenforradalom óta elért eredményeink igazolják. De ez semmiképp sem mentesíti a közgazdászokat attól a kötelességüktől, hogy a mainál tökéletesebb, tudományosan megalapozottabb módszereket dolgozzanak ki a feltett kérdés megoldására. Az utóbbi években előbbre jutottunk e cél elérése felé és joggal remélhetjük, hogy a ma folyó vizsgálódások, különösen a gazdaságosságra, a munka termelékenységére és a beruházásokra vonatkozó kutatások megfelelően továbbfejlesztve elvezetnek feladatunk kielégítő megoldásához. Természetesen nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy *fejlesztienünk, tökéletesítenünk kell a tervezést egyéb területeken*, részletkérdésekben is. Ez ma közgazdászaink egyik legidősebb feladata. Megoldásához bőven meríthetnek a XXII. kongresszus anyagából ötletet és ösztönzést egyaránt, különösen Hruscsov elvtársnak a tervezés tökéletesítésére vonatkozó fejtegetéseiből.

Elmélyítette tudásunkat az utolsó években a *matematika* egyre fokozódó alkalmazása a tervezésben és a közgazdaságtudományban. De bizonyos fejlettebb matematikai módszereket még csak néhány éve alkalmazunk, az elektronikus számítógépek adta lehetőségek pedig csak a legutóbbi időben, és még csak kevés területen nyíltak meg közgazdászaink előtt. Így nincs is még felmérve az a határ, ameddig ezekkel az eszközökkel eljuthatunk. Kétségtelen, hogy bár tervezésünkön még sokat kell javítanunk, ahhoz képest, ahol még csak néhány év előtt is tartottunk, jelentékeny a fejlődés. Talán elég egyetlen példát felhoznom erre. Éppen bizonyos matematikai módszerek kiterjedtebb alkalmazása révén tisztább képünk van a beruházások hatékonyságáról és a kapcsolódó beruházásokról, így jobban fel tudjuk mérni beruházási döntéseink következményeit. Ezért a korábbinál tökéletesebben tudjuk számba venni a tervszerű arányos fejlődés törvényének követelményeit, tehát jobban is tudjuk a törvényt hasznosítani. Közelebb vitt bennünket a matematika ahhoz is, hogy egy árrendszeren belül érvényesülő alapelv követelményeit és következményeit előre fel tudjuk mérni. Ebből feltehetően már a legközelebbi termelői árrendezésnél hasznot tudunk húzni. De a matematika alkalmazásának lehetőségei feltehetően nagyobbak, mint azt ma meg tudjuk állapítani. Hadd idézzem itt elgondolkoztatóul a Szovjetunió Kommunista Pártja új programjának szavait: „Széleskörűen fogják alkalmazni a kibernetikát, az elektronikus számítógépeket és

vezérlő berendezéseket az ipar, az építőipar, a közlekedés termelési folyamataiban, a tudományos kutatómunkában, a tervező és szerkesztő gyakorlatban, a tervszámításoknál, a számvitelben és az igazgatásban.”

Abból, amit feljebb a kiegyenlítődésről mondtam, már következik, hogy benne döntő része van a műszaki fejlődésnek. Műszaki fejlődésünk meggyorsítása egyúttal a kiegyenlítődés meggyorsítását is jelenti. Márpedig a műszaki fejlődés meggyorsítása szintén nem kizárólag műszaki, hanem egyúttal közgazdasági probléma is. Eltekintve a már érintett, a fejlesztési irányokra és arányokra vonatkozó feladatokról, jórészt közgazdászainkra vár a műszaki fejlesztés legmegfelelőbb anyagi ösztönzése problémájának megoldása. Volt fejlődés az utolsó években e téren is, de azért még mindig sokszor gátolja vagy fékezi a műszaki fejlesztést, hogy az gyakran sem a vállalat vezetőinek személy szerint, sem a vállalati kollektíváknak nem vagy legalábbis nem különösebben érdeke, néha meg éppen anyagi áldozatot követelne ettől is, attól is. Különös élességgel jelentkezik ez a kérdés, amikor egyes elavult termelési berendezéseket, felszereléseket ki kellene selejtezni, a termelésből ki kellene vonni, amikor egyes üzemszempontok másfajta termelésre, legalábbis más cikkek termelésére kellene áttérniük. Mint ismeretes, a műszaki fejlesztés nem ritkán követel ilyen intézkedéseket. Tehát a személyes érdekesség elvének alkalmazását úgy kell továbbfejleszteni, hogy az az eddiginél nagyobb mértékben, hathatósabban ösztönözzön egyéneket is, vállalati kollektívákat is a műszaki haladásra, illetve annak meggyorsítására. Mivel pedig a műszaki haladás legtöbbször beruházásokon keresztül valósul meg, e haladás meggyorsítását szolgálják közgazdászaink akkor is, amikor tudományunk eszközeivel is elősegítik beruházásaink olcsóbb, gyorsabb, tökéletesebb megvalósulását.

Persze, már az eddig érintett kérdések jó része sem csupán, vagy kizárólag *magyar* probléma. Nem csupán, vagy kizárólag magyar probléma abban a kettős értelemben, hogy egyrészt nemcsak nálunk vetődik fel, hanem más szocialista országokban is, másrészt *egészen helyesen csak több szocialista ország, vagy éppen az egész szocialista tábor együttműködésével oldható meg*. Korunkban nincs valamennyire is fejlett ország, amelyik kisebb-nagyobb mértékben ne venne részt a nemzetközi munkamegosztásban. Ám a szocialista országok nemcsak általában a nemzetközi munkamegosztás révén kapcsolódnak össze, hanem mint a szocialista tábor részei, a *szocialista* nemzetközi munkamegosztás révén. Ne felejtsük el a Szovjetunió Kommunista Pártja programjának következő szavait: „A szocialista világrendszer tapasztalatai igazolták, hogy elengedhetetlenül szükséges a kapitalizmusból kiváló országok *lehető legszorosabb szövetsége*, erőfeszítéseik egyesítése a szocializmus és a kommunizmus építésében. Elméletileg tarthatatlan az az irányvonal, hogy a szocialista országok nemzetközi közösségétől elszigetelten, elkülönítve is fel lehet építeni a szocializmust, mivel ez ellenkezik a szocialista társadalom fejlődésének objektív törvényeivel. Gazdaságilag káros, mivel a társadalmi munka pazarlására, a termelés növekedési ütemének lassulására és az illető országnak a kapitalista világtól való függésére vezet. Politikailag reakciós és veszedelmes, mivel az imperialista erők egyesült frontjával szemben nem tömöríti, hanem megosztja a népeket,

* Az SZKP. XXII. kongresszusa. Kossuth, 1962. 771. 1.

táplálja a burzsoá nacionalista tendenciákat és végső fokon a szocialista vívmányok elvesztésére vezethet.” (Uo. 726—727 l.)

Ebből következik az is, amit a program valamivel lejjebb így fogalmaz meg: „A szocialista államok együttműködése lehetővé teszi, hogy minden szocialista ország a legésszerűbben és a legteljesebben hasznosítsa erőforrásait, fejlessze termelőerőit. A szocialista országok gazdasági és műszaki-tudományos együttműködése, a népgazdasági tervek összehangolása, a termelés szakosítása és kooperációja folyamatában kialakul a *nemzetközi munkamegosztás új típusa.*” (Uo. 728 l.) Világos ebből, hogy egy-egy szocialista ország a maga leghelyesebb fejlesztési terveit, arányait és irányait csak a többi szocialista országgal összhangban és összehangolva alakíthatja ki. A program idézett megállapítását ugyancsak több mint egy évtizedes tapasztalat igazolja. Ugyanez a tapasztalat azt is bizonyítja, hogy a fejlődés útja itt sem nyílegyenes és nem minden nehézségtől mentes. Itt is vannak a fejlődés útjába tornyosuló akadályok, az újnak itt is meg kell küzdenie létéért a régivel. Nehezíti a fejlődést az is, hogy sok probléma — részben közgazdasági probléma — vár még tudományos megoldásra. Megkezdjük, és számottevő mértékben előre is vittük azt a munkát, amelynek eredményeképpen meg tudjuk majd állapítani, hogyan aránylik egymáshoz a nemzeti jövedelem és annak néhány fő összetevője a szocialista tábor különböző országaiban, hogyan viszonylik egymáshoz a munka termelékenysége az egyes népgazdasági területeken különböző szocialista országokban, hol célszerű megvalósítani egy-egy döntő fontosságú beruházást, hogy annak gazdasági hatékonysága legnagyobb legyen a szocialista tábor számára. De a kutatásokat folytatnunk kell, és még sok munka van hátra, többek között a munka termelékenységének, az önköltségnek és egyéb közgazdasági kategóriáknak *nemzetközi összehasonlítását* szolgáló vizsgálatok terén. Tudjuk továbbá, hogy a szocialista országok egymás közötti kereskedelmében nem célszerű pontosan azokat az árakat alkalmazni, amelyek általában a kapitalista világpiacon érvényesülnek. Kialakulóban is van már a gyakorlatban egy új árrendszer a szocialista országok egymás közötti kereskedelmében. Ismerjük azokat a legfőbb követelményeket, amelyeket ennek az árrendszernek ki kell elégítenie. Folynak azok a kutatások, amelyek további tulajdonságait igyekeznek megállapítani, valamint azt, hogy mikor és milyen módszerekkel lehet majd használatára áttérni. Am itt is még nagyon sok további munka szükséges. Közgazdászaink a XXII. kongresszus szellemében járnak el, és az ott kijelölt feladatok megvalósulásához járulnak hozzá, amikor ezeknek és hasonló kérdéseknek megoldásán fáradoznak.

Ülésszakunkon nagy súllyal szerepelnek az elosztás és az életszínvonal kérdései. Mint ismeretes, élénk viták folynak hazánkban már huzamos ideje a munka szerinti és a nem munka szerinti, részben szükségletek szerinti, vagy más fajta elosztás problémájáról. Gyakorlati és elméleti szakemberek, tervezők, közgazdászok, szakszervezeti funkcionáriusok és mások igyekeznek a távlati elképzelésekben és tervekben e különböző formák megfelelő összeegyeztetését elérni. Arról már nem vitatkoznak nálunk, hogy *a munka szerinti elosztás mellett a szükségletek szerinti elosztásnak is megvan a maga létjogosultsága*, hiszen mindkettőnek megvannak Magyarországon a fejlődés történeti menetében kialakult módozatai és alkalmazási területei. A munka szerinti elosztás

— ez az általános — a jellemző. A szükségletek szerinti elosztás következetesen megvalósítva, vagy akárcsak nyíltan, mint ilyen, nem fordul elő, de első hajtásai, vagy azok a formák, melyek alkalmasint megfelelő kiindulópontok fejlődéséhez, szemérmesen ott lappanganak nemcsak az ingyenes általános iskolai oktatásban és a családi pótlékban, hanem a bölcsődei és óvodai díjakban, sőt a lakberekben is, meg számos közszolgáltatás árában, és még sok helyen. További fejlődésük is alig képzelhető másként, mint ezekből a módozatokból és alkalmazási területükből kiindulva, a jónak tűnő kezdeményezések kibontakoztatásával, a mutatózó hibák kiküszöbölésével, újabb és újabb tapasztalatok gyűjtésével és felhasználásával. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy e továbbfejlesztés során messzemenően értékesíteni tudjuk a Szovjetunió Kommunista Pártja új programjának ugyanerre a kérdésre vonatkozó megállapításait és követelményeit. „A párt — mondja a program — abból a lenini tételből indul ki, amely szerint a kommunizmus építésének az anyagi érdekelttség elvére kell támaszkodnia. Az elkövetkező két évtizedben a munka szerinti bér marad a dolgozók anyagi és kulturális szükségletei kielégítésének legfőbb forrása. . . Ugyanakkor a kommunizmushoz vezető közeledés mértékében az egyéni szükségleteket mindinkább a társadalmi fogyasztási alapokból fogják kielégíteni: ezek növekedésének üteme gyorsabb lesz, mint a munka szerinti egyéni bér növekedésének üteme.” (Uo. 789 l.) És néhány oldallal később: „A húsz éves időszak végén a lakosság egész reáljövedelmének mintegy fele a társadalmi fogyasztási alapokból ered.” (Uo. 795 l.) Itt világosan bontakozik ki előttünk, hogyan helyeződik át az elosztás súlya a munka szerinti elosztásról a szükségletek szerinti elosztásra, hogyan válik ez utóbbi fokozatosan uralkodóvá, hogy végül a kommunizmusban teljesen kiszorítsa az előbbit. Nálunk a fejlődés, ami az ütemet és a sajátos formákat illeti, bizonyára különbözni fog a szovjetunióbeli fejlődéstől, de a lényegét illetően meg fog egyezni azzal.

Rendkívül fontos számunkra az az imént idézett megállapítás is, hogy a kommunizmus építésének az anyagi érdekelttség elvére kell támaszkodnia. Megerősít bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy helyesen járunk el, amikor ennek a kérdésnek egész népgazdaságunkban központi jelentőséget tulajdonítunk és kutatására viszonylag sok erőt és energiát fordítunk. Mai fejtegetéseimben is többször érintettem már az anyagi ösztönzést, így a mezőgazdasággal, a műszaki fejlesztéssel, a beruházásokkal kapcsolatban. Mindezekben a területeken és természetesen a népgazdaság más fontos területein is, mindenekelőtt az iparban, de a közlekedésben, kereskedelemben, továbbá más területeken, ahol bérezési, fizetési vagy anyagi jutalmazási formák alkalmazhatók, sok minden történt az utolsó években a személyes érdekelttség elvének a korábbinál tökéletesebb alkalmazására. Egészséges fejlődés nem is képzelhető másképp, mint az elmélet és gyakorlat állandó kölcsönhatásában. Elméleti elgondolásaink, feltételezéseink helyességét a gyakorlatnak kell igazolnia. Gyakorlatunk az utolsó években elméleti feltevéseinket általában igazolta is. Ugyanakkor a gyakorlat nagyon határozottan rációfolt minden olyasfajta elképzelésre, amely a személyes érdekelttség elvének helyes alkalmazásától egy-egy nagyobb horderejű kérdés teljes és végleges megoldását várta. Minden megoldásról, a legjobbról is kitűnt, hogy vannak árnyoldalai is, valamint az is, hogy addig jó,

amíg bizonyos feltételek változatlanok maradnak. Dehát a feltételek általában változnak... Ezek a tapasztalatok mindenesetre hozzájárultak ahhoz, hogy sokoldalúbban lássuk a dolgokat. Megértettük, hogy az anyagi ösztönzés jó irányú fejlesztése megköveteli a különböző anyagi és nem anyagi ösztönzési módok együttes mérlegelését és összehangolását, egy és ugyanazon területen a különböző ösztönzőknek egy és ugyanazon irányba terelését. Mindent meg kell tennünk az anyagi ösztönzés módjainak további fejlesztésére, tökéletesítésére, szem előtt tartva ugyanakkor, hogy emellett egyre nagyobb súllyal kell érvényesülniök az erkölcsi, nem anyagi ösztönzés módszereinek.

Mindezek az eddig érintett kérdéseken túlmenően igen nagy a XXII. kongresszus jelentősége a tudomány, s ezen belül a magyar közgazdaságtudomány számára azért is, mert folytatta a XX. kongresszus által megkezdett harcot a személyi kultusz ellen és a sztálini hibák felszámolására, utat mutatva e téren a további teendőkre. Első és legközvetlenebb feladatunk itt a hibás sztálini tételek helyes bírálata. Igaz, hogy a XX. kongresszus óta ez már sok területen sorra került. Elméletileg is kimutatták és maga a gyakorlat is bebizonyította, hogy szocialista országokban sem kell a lakosság vásárló képességének gyorsabban nőnie a termelés növekedésénél, hogy a kolhozforma ma még korántsem akadály a mezőgazdasági termelés fejlődésének, hogy a kolhoz csoporttulajdon össznépi tulajdonná fejlődésének útja nem a kolhozok és állami vállalatok termékcserejének kifejlesztése, hogy az árutermelés a szocializmusban sem korlátozódik a fogvasztási cikkek termelésére, s hogy a második világháború után nem vált szükségszerűvé a fő kapitalista országok termelésének csökkenése. Ezeknek a tévedéseknek tartarasa azonban a Sztálin-kritikának természetesen csak első lépése. Sokkal fontosabb, de persze egyúttal *nehezebb és több időt, munkát követelő feladat helyes marxista válasz megtalálása* azokra a kérdésekre, amelyekre Sztálin hibás vagy kellően meg nem alapozott választ adott. Sztálinnak, mint ismeretes, nem feltétlenül kellett bizonyítania. Néha egyszerűen kinyilatkoztatott. A tudomány művelői ebben nem követhetik, nekik szigorúan bizonyítaniuk kell. Ahhoz pedig, hogy bizonyíthassanak, fáradhatatlanul és mélyrehatóan kutatniuk, vizsgálódniuk kell, tanulmányozniuk kell mind a szocialista társadalom gazdaságának, mind a kapitalista gazdaságnak új jelenségeit. Az új jelenségek a marxista közgazdászok számára mindmégannyi új, a személyi kultusz idején nagyrészt fel sem vetett probléma. Ezenkívül a Sztálin-kritika még egy kötelezettséget ró ránk. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a sztálini tételek oktatásunkban hosszú időn át egyeduralkodók voltak, és hogy sokan szerezték meg közgazdasági képzettségüket éppen ezeknek a tételeknek egyeduralma idején. Ezért e tételek még ott bujkálnak az oktatási és egyéb irodalomban, különösképpen pedig a fejekben. Tényleges felszámolásuk egyik soronlevő feladatunk.

Még nagyobb jelentőségű, mert általánosabb érvényű a sztálini hibák felszámolására irányuló harc egy másik oldala. A tudományban a személyi kultusz minden maradványának gyökeres kiirtása együtt jár *a tudományos kutatás nagyfokú kiterjedésével és elmélyülésével*, valamint az ehhez kapcsolódó élénk, sőt szenvedélyes *tudományos vitákkal*. Minden tudomány mindig is az ismeretek tárháza volt, az embernek a világról, vagy annak egy részéről alkotott képét tükrözte. Minden igazi

tudós — Marx előtt és azóta is — az igazság felismerésére törekedett, az igazságot kutatta. De nem lehet az igazságot teljesen megismerni, ha a kutatás útjában tilalomfák állanak, ha vannak olyan megállapítások, tételek, amelyeket minden vizsgálat nélkül feltétlenül igaznak kell elfogadni. Ez volt a helyzet a személyi kultusz idején. Pedig nincs a tudományban olyan tétele, melyet a tudósoknak ne lehetne, ne kellene kétségbevonnia, melynek ne kellene létét újból és újból a fürkésző kutató előtt igazolnia. De omnibus dubitandum — mindenben kételkedni kell —, volt Marx válasza egy társasjáték során arra a kérdésre, hogy mi a kedvenc jeligeje. Az igazi kutató tisztelettel tekint mindenkire, aki, akár csak ő, az igazságot kutatta vagy kutatja, aki a tudást akár csak kevés-
 sel is gyarapította, aki az emberi ismeretek határát hacsak valamivel is kijeb-
 b toltta. Hódolattal tekint azokra, akik új tartományokkal bővítet-
 ték a tudás birodalmát, akiknek az emberiség lényeges új megismerése-
 ket köszönhet, a bátrakra, akik nem féltek szembeszállni általánosan elfogadott tanokkal és megkövesedett előítéletekkel, akik töretlen csapásokon merészen hatoltak előre, mint a természettudományokban Darwin vagy Einstein, mint a társadalomtudományokban Marx és Lenin. De éppen, mert az igazságot kutatja, nem szent előtte semmi. Nincsenek istenei. Senkit sem tekint csalhatatlannak. Csak a legalaposabb, legkörültekintőbb vizsgálat győzheti meg. Nem sajnálja a fáradságot, ha arról van szó, hogy világosságot teremtsen. Mélységes felelősségérzettel dolgozik. Saját lelkiismeretének, osztályának, népének, az emberiségnek tartozik számot adni arról, amit tesz.

Abban a versenyben, amelyik ma világméreteken folyik a szocializmus és a kapitalizmus között, a tudományos kutatás és vita fellendülésének is hozzá kell járulnia győzelmünkhöz. Hiszen immár senki sem vonja kétségbe, hogy — a program megfogalmazásában — „a tudomány teljes mértékben közvetlen termelő erővé válik” és az sem vitatható, hogy a tudomány fejlődése számára a legkedvezőbb feltétel a kutatás sokoldalú kiterjesztése és elmélyítése, valamint az élénk tudományos viták kibontakoztatása, a pezsgő tudományos élet. De a tudomány szárnyalását csak az a társadalom biztosíthatja, amelynek érdeke az igazság teljes, kendőzetlen feltárása. Ez pedig, legalábbis a társadalomtudományok területén, jelenleg csak az erőteljesen fejlődő, szocializmust vagy kommunizmust építő társadalmaknak érdeke, de nem érdeke a hanyatló kapitalista társadalomnak. A felületes szemlélő számára ma még a vezető imperialista országok a többé-kevésbé egészséges fejlődés, vagy legalábbis az anyagi jólét képét mutatják, de a tudományos elemzés azt bizonyítja, hogy fejlődésük útja zsákutca, hogy végül is a szocializmus irányába hajtó erők kerekednek felül. De kik döntenek a tőkésországokban arról, hogy a tudósok mit kutassanak, és hogy milyen kutatási eredményeket hozhatnak nyilvánosságra? Azok, akiknek a kezében a pénz és a hatalom van, a nagy bankok, ipari, kereskedelmi, biztosítási és egyéb, köztük könyvkiadó vállalatok urai, sajtómágnások, az egyetemek és főiskolák vezetői, a törvényhozók, végeredményben tehát az uralmon levő finánc-
 tőkéhez tartozó körök. Nem a közvetlen rendőri vagy ügyészi beavatko-
 zásokra célozok. Ez is van természetesen, nem is kismértékben. Van például, hogy — márciusi lapok híradása szerint — a nyugatnémet rend-
 őrség düsseldorfi bírósági döntés alapján házkutatást tartott a Brücke Verlag kiadóhivatalában és elkobozta a Szovjetunió Kommunista Pártja

XXII. kongresszusáról ott talált anyagokat. És van az is, hogy üldöznek, társadalmilag lehetetlenné tesznek, nyomorba taszítanak, kiközösítenek haladó gondolkodású tudósokat, a legdemokratikusabb tőkésországokban is. De itt most nem erről, hanem kizárólag arról van szó, hogy minden tőkésországban, minden tudomány területén az dönti el a kutatás lehetőségét: van-e és ki az, aki pénzt ad rá, és mennyi pénzt adnak rá. És amilyen bőven buzognak az állam vagy a nagytőkés vállalatok alapjából fakadó pénzforrások, amikor a tőkés termelést vagy a tőke uralmát szolgáló kutatásokról van szó, annyira elapadnak ezek a források, ha a kutatás vagy annak eredménye leránthatja a leplet a társadalmi bajok igazi okairól vagy a tőkés társadalom elkerülhetetlen hanyatlásáról, bukásáról.

Mikor a személyi kultusz a tekintély béklyóiba verte a társadalmi élet egyes megnyilvánulásait, ez a tudományok terén is éreztette káros hatását, s a legsúlyosabban alighanem a történelem, a filozófia és a közgazdaságtudomány terén. Egyrészt hinni kellett mindabban, amit Sztálin mondott, másrészt általában nem volt szabad, néha rendkívül veszélyesnek bizonyult olyan újat, vagy legalábbis fontosabb, általános érvényű újat kimondani, amit ő még nem mondott. Mindazok a kísérletek, amelyek e két követelménynek eleget akartak tenni, elkerülhetetlenül szembe kerültek a marxizmus lényeges követelményeivel.

Ugyanis a marxizmus módszere, a dialektikus materializmus a dolgokat, a jelenségeket sokoldalú anyagi valóságukban, konkrét összefüggésükben, kölcsönhatásaikban és mozgásukban, változásaikban, átalakulásaikban, fejlődésükben tanulmányozza, hogy lényegükhöz, belső ellentmondásaikhoz, az ellentétek harcának és egységének megértéséhez, a jelenségek mozgásának megértéséhez, mozgástörvényeinek felfedéséhez eljusson. A marxista társadalomkutatás az igazság keresése, annak a szigorúan tudományos felismerésnek az alapján, hogy a társadalom fejlődése a társadalmi viszonyokban gyökerező törvényeknek megfelelően megy végbe, hogy e törvények feltárásához a társadalmi viszonyok mélyére kell behatolni, a termelési viszonyokat kell elemezni. Mindez alapján már azt is magában foglalja, hogy *a marxizmus ízig-vérig forradalmi tudomány*. »E mű végső célja — írta Marx „A tőke” előszavában — a modern társadalom gazdasági mozgástörvényeinek feltárása.« De „A tőke” nemcsak ezt a célt érte el, hanem egyúttal hatalmas fegyverré vált a munkásosztály kezében a tőkés társadalom termelési viszonyainak, köztük a leglényegesebbeknek, a tulajdonviszonyoknak gyökeres forradalmi felforgatására, megváltoztatására. Marx tudományos munkásságát, a marxi tudományos módszerekkel és a marxi forradalmi szellemben folytatta Lenin. A marxizmus—leninizmusban tudományosság és forradalmiság elválaszthatatlanul összeforrott.

Szemben ezzel a forradalmi tudományos szellemmel a személyi kultusz éveiben a marxizmus—leninizmusból Marx, Engels, Lenin és Sztálin műveire támaszkodó dogmagyűjteményt kezdtek csinálni! Tudománytalan módszerek terjedtek el. Gyakran a marxizmus—leninizmus magasabbrendű továbbfejlesztésének hirdették, szent igazságként ünnepték Sztálin megállapításait, függetlenül tényleges értéküktől, és anélkül, hogy ellenőrizték volna őket, idézetekkel „bizonyítottak” és a konkrét forradalmi útmutatást örökérvényű absztrakt dogmaként alkalmazták. A marxizmus—leninizmus álláspontja a tudósoktól a konkrét hely-

zet legsokoldalúbb tanulmányozását, megismerését követeli, és tudományos felismeréseik felhasználását a világ megváltoztatására, az emberiség javára. Ehelyett dogmatizmus és betűrágás kapott lábra a társadalomtudományokban, háttérbe szorultak az igazi kutatások és kutatók. Igaz, folyt ezekben az években is a szocializmus építése, halmozódtak a tapasztalatok, akadtak elméleti általánosítások, a tudomány fejlődése sem állt meg. De a személyi kultusz légköre kedvezőtlen helyzetet teremtett a társadalmi tudományok fejlődése számára. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a személyi kultusz felszámolása a társadalmi tudományok, köztük a közgazdaságtudomány egészséges fejlődésére és fellendülésére vezetett a Szovjetunióban és más szocialista országokban, így Magyarországon is.

Ez a fejlődés már kevéssel Sztálin halála után megindult. Hatalmas lökést adott neki a XX. kongresszus, melynek elévülhetetlen érdemei közé tartozik az is, hogy visszahelyezte jogaiba a marxizmust, mint forradalmi tudományt. A XXII. kongresszus folytatta a huszadik munkáját, így kétségtelenül erőteljesen hozzá fog járulni e forradalmi tudomány továbbfejlesztéséhez. Meg kell értenünk ennek a tettnek hatalmas jelentőségét és azt is, hogy ez a tett *szükségszerű* volt. Nem lehetett eredményes az a kísérlet, hogy a világ legforradalmibb elméletét halott tanná merevítsék, ezzel lényegétől megfosszák. Ezt a Marx, Engels és Lenin szelleme és szellemi öröksége elleni példátlan merényletet, a *marxizmus—leninizmusnak ezt a meghamisítását nem koronázhatta tartós siker*. Az igazságnak itt is, mint a tudomány történetében általában, győznie kellett. Végül is a marxizmus—leninizmus forradalmi szelleme kerekedett felül. Értsük meg: nem véletlenül. És értsük meg azt is, hogy ez a megállapítás nemcsak a szűkebb értelemben vett tudományra vonatkozik. Ahogy a tudományok területén a dogmatizmus, a skolaszticizmus, a betűrágás lényegében mond ellent a marxizmus—leninizmus tudományának, úgy lényegében nem fér össze a személyi kultusz a szocialista társadalommal. A személyi kultusz, s a vele kapcsolatos, azt nyomon kísérő káros jelenségek, a szocialista demokratizmus elveinek megsértése, a túlzott centralizmus, a bürokratizmus, szélső esetekben törvénysértések: mind-mind alapvetően, gyökeresen idegenek a szocializmus mélységesen demokratikus és szabad levegőjétől, forradalmi szellemétől. Ezek a káros, beteges jelenségek bizonyos történeti körülmények szerencsétlen összejátszása folytán átmenetileg, történelmileg rövid időre felülkerekedhettek ugyan, de a szocializmus lényegéből fakadó belső erők szükségszerű ellenállása és megakadályozhatatlan előretörése következtében elkerülhetetlenül el kellett bukniuk, le kellett tűnniük a színről. *A szocializmus belső erőinek győzelmes megnyilvánulásai és fejlődésükben egymást követő állomásai voltak a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. és XXII. kongresszusai.*

Még valamit kell az elmondottakhoz hozzáfűznöm: az említett forradalmiság nemcsak a marxizmus—leninizmusnak a társadalomról és tudományról alkotott tudományos felfogásában és ítéletében nyilvánul meg. Lényegéhez tartozik a természet, a társadalom és a tudomány állandó megváltoztatására, fejlesztésére, tökéletesítésére irányuló törekvés, az ember, az emberi jólét szolgálatában. A természet és a társadalom törvényeit általában és a gazdasági élet törvényeit különösen is azért tanulmányozzuk, hogy ismeretükben egyre inkább az ember uralmának,

konkrétabban a szocialista ember uralmának vethessük alá a természet és a társadalom működését. Meggyőződéssel állítom, hogy a marxizmus—leninizmus e tekintetben is, mint annyi másban, az emberiség legjobb hagyományainak, az emberiség legnemesebb, leghaladóbb szellemei dicső örökségének őrzője, folytatója és továbbfejlesztője. A legnagyobb tudósok többségükben, működtek légyen a tudomány bármely területén, minden korban tudatában voltak annak, hogy tevékenységüknek értelmet csak az ad, ha vele végső fokon előbbre viszik az emberiséget, jobbra teszik annak sorsát. Nekünk, marxista—leninista közgazdászoknak az a szerencse jutott osztályrészünkül, hogy tudományos működésünkkel olyan közvetlenül, mint kívülünk csak kevés tudomány művelői, a szocializmus építését, népünk anyagi és kulturális jólétének emelkedését segíthetjük elő és gyorsíthatjuk. Végső fokon a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának legnagyobb jelentősége a magyar közgazdaságtudomány számára éppen abban a segítségben van, melyet tudományunk fejlődésén keresztül a szocializmus, a kommunizmus ügyének nyújt. A XXII. kongresszus tanulságainak birtokában eredményesebben szolgálhatjuk hazánkat, s a haladást hazánk határain kívül is. Így gyorsabban közeledhetünk célunkhoz: a boldog emberi társadalomhoz. Ez oly nagy, oly szép, oly lelkesítő cél, hogy elérésére latba kell vetnünk minden tudásunkat, képességünket, erőnket, kitartásunkat és szorgalmunkat.

BEÉR JÁNOS

A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945–1960)

A szerző a mű bevezetésében a helyi szervezeteknek a burzsoá és a szocialista államban elfoglalt szerepét ismerteti. Képet ad a felszabadulás előtti önkormányzat fő vonásairól, a Tanácsköztársaság helyi szerveiről, a helyi szervezetek fejlődéséről a felszabadulástól az alkotmány életbelépéséig, majd az első tanács törvényig. Ezután végigvezet a tanácsok fejlődésén, elemzi az első és a második tanács törvény meghozatalának körülményeit, valamint a két jogszabályt. Képet ad a második tanács törvény óta eltelt bonyolult időszakról és elemzi a jelen helyzet legfontosabb problémáit, miközben több kérdés megoldására tesz javaslatot. A mű utolsó fejezete a pártirányítás időszerű kérdéseit tárgyalja.

A szerző elemzése, bírálata, hasznos a tanácsmunka fejlesztése színvonalának emelése szempontjából is.

Ára kötve: 69,— Ft.

KESERŰ JÁNOS:

A takarmánytermesztés új módszereinek jelentőségéről

Ismeretes, hogy az emberiség táplálkozásában a biológiailag kevésbé értékes növényi termékekkel szemben növekvő jelentősége van az állati termékeknek. Számos egyéb tényező mellett erre utal például az is, hogy a magasabb kultúrszínvonalon élő népek összes táplálékának 35—40%-át (hazánkban 34%-át), az alacsonyabb színvonalon élő népekénél viszont mindössze 15—20%-át teszi ki az állati eredetű kalória. De még ez a magasabb arány sem jelent maximumot. Például a hazai állati eredetű kalóriafogyasztás számítások szerint kb. a kétszeresére nőhet még a jelenleginek is. Ebből következően az állati termékek előállításának növelésében rendkívül nagyok az előttünk álló feladatok.

A fokozódó igényekből indul ki második ötéves tervünk is, amely — a lehetőségeket is számbavéve — 1961-hez viszonyítva 1965-re az összes mezőgazdasági termelésnek 33,4%-kal való növelését irányozza elő. Ezen belül az állattenyésztés termelésének 31,4%-kal kell növekednie. Nem vitás azonban, hogy a lakosság igényei 1965-ben — figyelembe véve a közben állandóan emelkedő életszínvonalat is — nagyobbak lesznek a tényleges termelésnél. Ezen a területen tehát nemcsak a tervek teljesítése, hanem ha lehetséges, a túlteljesítésük is kívánatos.

Az előállított állati termékek mennyiségét döntően a rendelkezésre álló takarmányok mennyisége és összetétele határozza meg. Természetesen befolyásolja ezt az állatok száma, az állati férőhelyek mennyisége és sok más tényező is, de sok évtizedes hazai tapasztalatunk bizonyítja: oly nagymértékben, mint a takarmány, egyik sem. Éppen ezért, ha az állati termékek termelésének várható alakulását világosan akarjuk látni, elsősorban a takarmánytermelés fejlődésének lehetőségeit kell szemügyre vennünk.

Takarmánytermesztésünk jelenlegi helyzete

Az ország jelenlegi állatállományának az 1962. évi takarmánytermésig számított abrakszükséglete mintegy 508 000 vagon, s ezzel szemben 1961-ben — döntően a szokatlan méretű aszály következtében — mindössze 446 000 vagon termeltünk. A szükséglet az állatállomány fejlődésével rohamosan tovább nő, és 1965-ben a tervezett állatitermékhozamok előállításához már 665 000 vagon abrakra lesz szükség. Hasonló a helyzet a szénaféléknél is, amelyekből a jelenlegi szükséglet 701 000, az 1961-ben termelt mennyiség 577 000 vagon, az 1965-re igényelt mennyiség pedig 730 000 vagon lesz. Lédús takarmányból állatállományunknak 971 500 vagonra van szüksége, az elmúlt évben elő-

állított mennyiség mindössze 850 000 vagon volt, a szükséglet 1965-re 1 200 000 vagon fölé emelkedik.

A szükséges és a megtermelt takarmánymennyiségek között tehát jelentős eltérés van. Ennek a szokásosnál lényegesen nagyobb (16, 14, illetve 10⁰/₀-os) eltérésnek az oka főleg a kivételesen rossz időjárásban keresendő. Sajnos azonban még olyan években is, amikor az abszolút mennyiségek tekintetében az országos takarmánymérleg pozitív képet mutat, fehérjetartalomban hiány mutatkozik. A fehérjehiány átlagosan kb. 15⁰/₀ (kb. 14 000 vagon), az állatifehérje-szükségletnek pedig csak mintegy 50⁰/₀-a van fedezve. Vidékenként és gazdaságonként vizsgálva, helyenként még nagyobbak a különbségek a szükséglet és a fedezet között. Hasonló problémája takarmánykészletünknek a téli vitaminhiány, továbbá sok esetben egyes ásványi sók hiánya is.*

Takarmánytermesztésünk tehát jelenleg sem mennyiségben, sem minőségben nem felel meg a követelményeknek, s ilyen értelemben egyik legfőbb akadályát képezi az állatállomány és az állatitermék-hozamok nagyobb arányú fejlesztésének. A mennyiségi hiány következtében például ez évben nagy tételekben vagyunk kénytelenek abrak-takarmányt importálni, közte nem kis mennyiséget nyugati piacról, kemény valutáért. Ugyanakkor a kevés abrak-takarmány magas szabadpiaci árakat, a takarmánnyal való spekuláció bizonyos felélénkülését és mindezek ellenére az állatállomány bizonyos mértékű visszaesését eredményezi. A takarmányok beltartalmában a szükségesnél kisebb mértékben rendelkezésre álló tényező a többi tényező érvényesülését is akadályozza. Így a fehérjehiány következtében általában a szénhidrátok egy része is kárbavész. Ezenkívül különösen a növendékállatoknál egyéb nem kívánatos következmények is fellépnek (elzsírosodás stb.).

Mindezekből következik, hogy népgazdaságunk fejlődésének fontos kulcskérdése a takarmánytermelés fejlődése.

Takarmánytermesztésünk hiányosságainak okait keresve elsősorban az állatállomány és a takarmánytermő terület mennyiségi összefüggését kell vizsgálnunk, tehát azt, hogy a fennálló hiányosságoknak vajon nem a túlságosan kevés takarmánytermő terület-e az oka. Erre a kérdésre azonban *határozott nemmel* kell felelnünk, hiszen szántóterületünk 55,1⁰/₀-án takarmánynövényeket termelünk. Ez semmivel nem kevesebb, mint más hasonló állatsűrűséggel rendelkező országok takarmánytermő területének aránya. Ezt támasztja alá egyébként a következő egyszerű számítás is: a rét- és legelőterülettel együtt nálunk 1 számállatra átlag 2,7 kh takarmánytermő terület jut. Takarmánynövényeink átlagos összetételét figyelembe véve ezen a területen — az állami gazdaságok 1960. évi átlagtermései alapján — olyan mennyiségű takarmány állítható elő, amelyben 4200 kg szárazanyag, 3400 kg keményítőérték, s ebben 380 kg emészthető fehérje van. Ez pedig egy, évi 3000 liter tejet termelő tehén takarmányszükségleténél emészthető fehérjében 35⁰/₀-kal, keményítőértékben 48⁰/₀-kal több. *Takarmánytermelésünk alacsony színvonalra tehát nem a takarmánytermő terület kiter-*

* A legmodernebb tudományos felfogás szerint nem is helyes összefoglalóan fehérjehiányról vagy fehérjeegyensúlyról beszélni, hanem a fehérjét tulajdonképpen hatóanyagokra, aminosavakra bontva kellene elemezni. Nálunk azonban az ilyen vizsgálatok behatóbban még csak most indulnak meg, s ezért aminosavtartalom szerinti országos összehasonlítást — a szükséglet és ennek fedezete között — nem tudunk tenni. Félő, hogy egy későbbi ilyen mélységű vizsgálat takarmánytermelésünk szerkezetének további hiányosságaira fog rámutatni.

jedésével, hanem az alacsony termés hozamokkal függ össze. Ezt mutatja egyébként a következő táblázat is (q/hektár):

Ország	Árpa		Zab		Kukorica		Lucerna	
	1959.	1960.	1959.	1960.	1959.	1960.	1959.	1960.
Magyarország	20,2	19,4	15,0	14,4	26,2	25,0	33,4	29,4
Csehszlovákia	21,9	24,8	18,4	20,4	28,0	30,5	43,1	42,1
NDK	29,4	32,6	23,6	28,1	21,8	23,5	53,3	69,3
Ausztria	22,6	28,2	19,1	22,3	31,4	34,5	—	68,9
Anglia	33,0	31,6	27,1	26,3	—	—	—	34,6
Dánia	31,1	37,2	27,8	34,1	—	—	89,0	90,5
Hollandia	37,1	42,2	25,5	33,9	23,4	—	—	—
Franciaország	24,8	27,4	18,7	19,2	32,0	32,0	—	—
USA	15,0	16,7	13,5	15,4	32,4	32,8	—	—
Kanada	14,6	15,1	14,0	15,6	39,8	35,8	—	—
Irország	34,0	33,2	25,8	24,8	—	—	—	—
Belgium	36,3	35,7	30,1	31,1	43,1	—	—	—
Jugoszlávia	15,2	14,6	12,0	11,2	25,9	24,0	56,0	56,0

Ahhoz tehát, hogy takarmánytermelésünk megfeleljen a népgazdasági szükségletnek, számítani kell e területről azokat a hibákat, amelyek az alacsony termésátlagokat előidézik.

Egyik legfőbb problémánk e tekintetben, hogy szántóföldi takarmánynövényeink termesztésére a növénytermesztés általános hibái nyomják rá a bélyegüket: a nem kielégítő talajelőkészítés (például kevés mélyszántás), a hiányos tápanyagellátás, az alacsony holdankénti növényszám s a növényápolás hiányosságai következtében sok helyen tapasztalható gyomosság. 1961-ben pl. fő abraktakarmány-növényünk, a kukorica vetésterületének mintegy 40%-án (kb. 1 millió kh-on) tavaszi művelésbe került. Ha a mélyszántás és a sekély művelés közti termés hozam-különbséget minimálisnak, holdanként 2 q-nak veszem, a kiesés akkor is 20 000 vagonra tehető. Ismeretes az is, hogy a kukorica optimális — tehát legnagyobb termést adó — holdankénti növény száma a mi viszonyaink között nagyobb a szokásosnál. Ezért, ha az 1961-ben átlagosnak tekinthető holdankénti 13—14 000 tővel szemben 16—18 000-et sikerült volna elérni, ez legalább 1 q-val növelte volna holdanként a hozamokat, azaz országosan 25 000 vagonnal értünk volna el nagyobb termést. Végül számításba vehetjük azt is, hogy az elmúlt évben kb. 40 000 kh kukoricaterület kapálatlanul maradt, amelynek termése minimális volt. Itt a kiesés holdanként legalább 7 q-ra, azaz összesen 2800 vagonra becsülhető. Csupán e néhány agrotechnikai hiba számbavételével egyedül a kukoricánál mintegy 50 000 vagon terméskiesés mutatható tehát ki.

Hasonló hibák jellemzik szántóföldi takarmánytermesztésünket más növényeknél is. Az alacsony termésátlagok egyik fő oka tehát az alapvető agrotechnikai eljárások be nem tartása. Ez a hiba nemcsak takarmánytermesztésünket, hanem árunövénytermesztésünket is jellemzi. De amíg az árunövények közvetlen jövedelemszerző jellegük miatt az üzemben belül jobban előtérben állnak, addig a takarmánynövények — amelyek után a szövetkezetnek rendszerint csak a következő évben, az állati termék értékesítéséből várható jövedelem — a háttérbe szorulnak.

Takarmánytermesztésünk jellegzetes hibája, hogy különösen a szálas és lédús takarmányok betakarítása általában nem a legkedvezőbb

időben, hanem megkésve történik, amikor tápanyagtartalmuk erősen lecsökkent. Hozzájárul ehhez még az is, hogy a betakarítási technológia számos esetben nem elég korszerű. Dr. Kurnik Ernő vizsgálati adatai szerint pl. a zöldbimbós korban besilózott másodvetésű napraforgóban 16,7% nyers fehérje van, a nálunk szokásos időpontban, a kinyílott és virágzás végén levő korban való betakarításkor viszont a nyers fehérjetartalom csak 12,2%.*

Ha a silózásra kerülő másodvetésű napraforgót mintegy 100 000 kh-ra, a termésátlagot 100 q-ra becsülöm, akkor országosan mintegy 4500 vagon fehérje vesz kárba. Hasonló a helyzet a pillangós takarmánynövényeknél is. Wacker és Mosel pl. „A mesterséges zöldtakarmányszárítás” című könyvükben kimutatják, hogy a lucerna beltartalma a különböző korban történő betakarítástól függően a következőképpen változik (0/0):

Fejlődési időszak	Nyers fehérje	Nyers rost
Igen fiatal (10—12 cm magas).....	27,5	16,2
Fiatal	21,9	20,5
Bimbózásban levő	18,0	24,5
Virágzásban levő	12,8	30,2

Nálunk a lucernakaszálás igen nagy hányada (több mint fele) belecsúszik már a virágzásba, s ennek következtében a legalacsonyabb fehérjetartalmat nyerjük.

A kaszáláskor megmaradt fehérje jelentős hányadát is elveszítjük azonban a *renden való szárítással, amely a leggazdaságosabb szárítási módszer*. Gyakorlati tapasztalatok szerint így módon a lucerna a legértékesebb tápanyagának, a fehérjének 30—60%-át elveszti.** Ez kh-anként minimálisan 1 q, országosan pedig legalább 7000 vagon emészhetőfehérje-veszteséget jelent, amely az ország összes fehérjehiányának mintegy 50%-a. Ez a kiesés részben mechanikai okok (forgatás következtében bekövetkező lepergés), részben légzési veszteségek, részben pedig kilúgozás következménye.

Hasonló természetű — bár ellenkező előjelű — hibát szoktak nálunk elkövetni a silókukorica betakarításánál. A silókukoricát sok helyen túl sűrűn vetik és nem várják be a tejes-viaszérést, hanem előbb, zsenge zöld korban vágják azt le. Ezáltal holdanként kb. 6,8 q keményítőértékkel kevesebbet takarítanak be a lehetségesnél. Előfordul természetesen az ellenkező hiba is, amikor hagyják elvénülni a silókukoricát, külön letörik róla a csöveket és a megmaradó szárból a tejes-viaszérésben betakarított silókukoricával szemben lényegesen kisebb (kh-anként kb. 11 q-val kevesebb) keményítőértéket, lényegében a száraz kukorica-szárral egyenlő értékű szilázst nyernek. Számos más formában is (pl. rétek, legelők kései kaszálása folytán stb.) szedi a maga vámját takarmánytermesztésünkön a késői és rossz technológiával végrehajtott betakarítás betegsége. A betakarítás időpontjára kényes árunövények e munkafolyamatának gépesítésével általában előbbre vagyunk, az áru-

* Magyar Mezőgazdaság 1962. II. 14-1 szám.

** Ezt a veszteséget több külföldi és hazai szakíró egymástól eltérő számokkal jelöli. Egyesek szerint 25—40, mások szerint átlag 40 vagy 30, illetve 35—45%. A különbségek főleg az eltérő viszonyok közti mérésekből adódnak.

növények más csoportja viszont kevésbé kényes a betakarítás időpontjára, de a takarmánybetakarítás gépesítése meglehetősen elmaradt. Ezt súlyosbítja, hogy a kedvezőtlen időpontban való betakarítás *szemléleti, felfogásbeli probléma is*. A helyzet megváltoztatása ezért e területen nehezebb, mint az árunövény-termesztésnél.

Az alacsony termésátlagoknak részben következménye, részben okozója az a tény, hogy jelenleg *túl drágán állítjuk elő a szükséges táplálóanyagokat*. Az állami gazdaságok önköltségi számai és a termelőszövetkezetek — sajnos, nagyon hiányos — hasonló adatai alapján végzett számítások pl. azt mutatják, hogy az 1 kg sertéshús előállításához szükséges nyers takarmányköltség a sertéshús értékesítési árának 60—70 %-a. [E nyers takarmányköltség nem foglalja magában a takarmány tárolásával, előkészítésével kapcsolatos költségeket, a malackori igényesebb — egyebek között állati fehérjében gazdagabb — és emiatt még drágább takarmányozást, s a teljes önköltségben szerepet játszó tenyészállomány-fenntartási költségeket — ez is döntő részben takarmányozási költség. Nem tartalmazza továbbá a gondozási költségeket és még néhány más tételt (általános költséget, amortizációt stb.)] A nyers takarmányköltség aránya azonban más állati termék előállításánál is hasonlóan magas. Lényeges csökkentése két módon volna lehetséges: egyrészt a takarmányozási technológiánkban levő tartalékok felszínrehozásával, másrészt a takarmányok előállításának költségeinek csökkentésével. Ez utóbbi szorosan összefügg a már tárgyalt problémákkal: az alacsony terméshozamokkal, az egyes munkafolyamatok nem kielégítő gépesítésével, az elmaradott módszerek alkalmazásával stb., de döntő tényező az is, hogy takarmánytermelésünk egyes ágai még e nem kielégítő általános fejlődéstől is messze elmaradtak.

Takarmánytermő területünk mintegy 34⁰/₀-át kitevő kb. 2,5 millió kh-nyi rét- és legelőterület helyzetére például jellemző, hogy amíg a rétek holdankénti szénahozama 1931—40 között 14,4 q volt, jelenleg csak 13 q, s a legelőké az akkori 5 q-val szemben ma is csak 5,1 q. Az elmúlt 30 esztendő alatt tehát e területen lényegében semmi fejlődés nem történt. Hogy milyen lehetőségeket mulasztunk el, arra szinte megdöbbenően mutatnak rá Nagy Zoltán tudományos kutató alábbi adatai:

Takarmánytermő terület megnevezése	1 tehén számára szükséges takarmánytermő terület (kh)	1 tehén tejtermelésének takarmányozási költsége (Ft)
Hagyományos, öntözetlen	2,7	5950
Öntözött mesterséges legelő + öntözetlen takarmánytermő	1,1	2666
Öntözött mesterséges legelő + öntözött takarmánytermő	0,8	1741
Öntözött szántóföldi takarmánytermő terület legelő nélkül	1,1	3255

Még ha ezen adatok teljes pontossága egyik-másik esetben vitatható is, a tendencia realitása nem kétséges: *az öntözött, jó karban levő legelő nagy tömegű, jó minőségű takarmányt szolgáltat, s ezáltal lehetővé teszi ugyanakkora területen több állat eltartását, a legelőfenntar-*

tás viszonylag alacsony önköltsége pedig a tehéntartás költségeinek csökkentését. Ezt a megállapítást sok külföldi példa mellett számos gazdaságunk konkrét tapasztalatai is alátámasztják. A sok közül egyedül a szarvasi öntözési kutatóintézet tapasztalatát említem meg. Eszerint 1961-ben öntözéses legelőn növendéküszőknél 1 kh-ról 257 kg súlygyarapodást értek el, kg-onként 12,1 Ft-os önköltséggel, míg a hagyományos módon tartott üszőknél 1 kg súlygyarapodás önköltsége 23,9 Ft volt. E példa alapján is szükségesnek látszik a rét- és legelőkérdésben elfoglalt eddigi álláspont alapos felülvizsgálata mind a termelő üzemekben, mind a mezőgazdaság irányítását végző szerveknél, de a tudományos kutatómunkában is.

Végül takarmánytermesztésünk hiányosságaként említem meg — mert jellegénél fogva e kategóriába sorolható —, hogy nálunk, számos országhoz viszonyítva, *nem kielégítő még a különféle takarmánykiegészítők — köztük a mezőgazdasági üzemben is termelődő hulladékok — s a gyárilag összeállított keveréktakarmányok használata*. Keveréktakarmány-gyártásunk csak az utóbbi években kezdett kifejlődni, de ma még az állatállomány összes abrakszükségletének csak kb. 12%-át elégíti ki. Jelentéktelen még a feltakarmányozott karbamid mennyisége: ugyancsak nem lépte túl a kísérleti kereteket a különböző biostimulátorok, továbbá mikroelemek, hormonok használata; s igen kismértékű az antibiotikumok és vitaminkészítmények felhasználása is. Számos hiányossággal találkozunk a takarmányozásra alkalmas ipari és mezőgazdasági melléktermékek felhasználásában is. Nagyon megfontolandó pl., hogy a cukorgyártás melléktermékéből, a melaszból nagyjából szeszt főzzünk-e, vagy használjuk fel takarmányhiányunk enyhítésére. Hasonlóan merül fel a bőrgyártás és a papírkészítés melléktermékeinek ez úton való jobb hasznosíthatósága is. De meg kell mondani azt is, hogy mezőgazdasági üzemünk számos mellékterméke: a leveles cukorrépafej, a kukoricaszár, az erdei makk, a kertészeti hulladékok tekintélyes része is évről évre elvész az ezt leggazdaságosabban hasznosítani tudó állatállomány számára. Mindezek arra mutatnak, hogy a takarmányozási módszerek megjavítása mellett e területen is bőven van tartalékunk a takarmánybázis mennyiségi fokozására és összetételének javítására.

Fő vonásaiban ezek a legfőbb okai takarmánytermesztésünk elmaradottságának. Éppen ezért a második ötéves terv időszakában — a kenyérgabona-kérdés megoldása mellett — *a takarmánytermesztés hiányosságainak a lehető legteljesebb felszámolása a legdöntőbb feladatunk*.

Nagy jelentőségű új módszerek a takarmánynövények termesztésében

Amint már az előző fejezetben láttuk, a II. ötéves terv célkitűzései szerint az 1965-ben megtermelt abraktakarmánynak 52,5%-kal, a szálás takarmánynak 26,5%-kal, s a lédús takarmánynak 23,5%-kal kell meghaladnia az 1961. évi termelést. Hasonló feladat áll előttünk a fehérjeteralom növelésében is, amelynek meg kell haladnia a mezőgazdaság fejlődésének általános ütemét, sőt még a takarmánytermesztés fejlődésének általános ütemét is. Mindezt a szántóföldi takarmánytermő terület lényegtelen növekedése s a rét- és legelőterület csökkenése mellett, tehát a holdankénti hozamok növelése útján kell elérni.

A holdankénti hozamok fokozására ma más lehetőségekkel rendelkezünk, mint néhány évvel korábban. Annak következtében, hogy mezőgazdaságunkban általánossá vált a szocialista nagyüzem, lehetőség van olyan fejlett technológiák és eszközök elterjesztésére, amilyenekkel eddig — döntően az elmaradott kisüzemi viszonyok miatt — nem élhettünk. Mai körülményeink között tehát *a termelési színvonal emelésének egyik legfőbb eszköze a több és olcsóbb termést eredményező nagy jelentőségű eljárások és eszközök általános alkalmazása.* Nézzük meg ezzel kapcsolatban a fejlődés lehetőségeit néhány takarmánynövényünknel.

Legnagyobb területen termelt és összes abrakfelhasználásunknak is a többségét (mintegy 70⁰/₀-át) képező takarmánynövényünk a kukorica. Termesztésében az utóbbi évek során három nagy jelentőségű eljárás vált ismertté: a hibridmagvak termesztése, a vegyszeres gyomirtás és az optimális tőszám kialakítása. Mindháromnak elsősorban az átlagtermések növelésében van jelentősége. Kérdés azonban, hogy kimerítettük-e már a bennük rejlő lehetőségeket, vagy pedig még további tartalékok is vannak e területen. Íme a tények:

Hibridkukoricát számottevő mennyiségben 1957 óta termelünk Magyarországon. Az összes kukorica-vetésterületnek azóta 13—60 százalékán alkalmaztunk hibrid vetőmagot. Ezekben az években a kukorica holdankénti átlagtermése magasabb a megelőző 5 év átlagánál (13,1 q, a korábbi 10,3 q-val szemben). Ez a tény a hibrid vetőmagvak használatának konkrét termésnövelő hatására utal. Ismeretes azonban, hogy a nagyobb termőképességű, és éppen ezért a kedvezőbb körülményekre valamelyest igényesebb hibridek egy része ezekben az években nem kapta még meg a szükséges talajelőkészítést és ápolást, azért hibridhatása nem érvényesült kellően. (Durva becsléssel ezt minimálisan 1 millió kh-on 10⁰/₀-os kiesésnek, vagyis kb. 15 000 vagonnak tekinthetjük). Ha ez így van — márpedig a tapasztalatok ezt igazolják —, akkor megállapíthatjuk, hogy *a hibridkukorica-termesztésben még jelentős további lehetőségek vannak, amelyeket a hibridek további tökéletesítésével, a nagyobb terméshez szükséges előfeltételek biztosításával kell felhasználnunk.*

Kedvezőek a tapasztalatok a kukorica vegyszeres gyomirtásával is. Bebizonyosodott, hogy a vegyszerezett kukoricatáblán nincs kapálási veszteség (gépi kapálásnál ez minimálisan 10 %-ra tehető), s ezáltal nagyobb a tőszám, továbbá a vegyszernek bizonyos stimuláló hatása is van, ezért a vegyszer hatása nemcsak a gyomtalanságban, hanem a magasabb terméshozamokban is következetesen kifejeződik. 1960-ban pl. a 31 000 kh vegyszeresen kezelt kukorica holdankénti átlagtermése 2,4 q-val volt magasabb, mint ugyanazon gazdaságokban a kezeletlen kukoricáé.* *A többlettermés és a kapálás költségeinél mutatkozó megtakarítás a külföldről importált s meglehetősen drága áron forgalomba hozott vegyszer felhasználása mellett is már az első évben gazdaságossá tette a vegyszeres gyomirtást mind népgazdasági, mind üzemi szinten.* (1 kh-ra jutó átlagos kiadás 678 Ft, a megtakarítás és a hozamtöbblet értéke 682 Ft.) A tapasztalatok szerint azonban a vegyszer hatása kevés kivételtől eltekintve a második évre is kiterjed, ami még előnyösebbé

* A kukorica vegyszeres gyomirtására vonatkozó adatok Szigethy László: Tapasztalatok a kukorica vegyszeres gyomirtásával című könyvből valók,

teszi a vegyszeres művelést egyéb eljárásokkal szemben. Szinte felbecsülhetetlen jelentősége van a vegyszer alkalmazásának azáltal is, hogy a gépi és kézi munkaerő tekintélyes része kapálás helyett más munkákra fordítható. (A balatonnagyberekai állami gazdaságban pl. ez a széna időbeni betakarítása révén 5—6% fehérjenyereséget eredményezett.) Mindezek alapján a II. ötéves tervben a kukorica vegyszeres gyomirtásának közel 800 000 kh-ra tervezett növelését fejlődésünk egyik legjelentősebb eszközének tekinthetjük.

Számos tapasztalat bizonyítja, hogy az agrotechnika fejlettsége szorosán összefügg a termésmennyiséget legközvetlenebbül befolyásoló tényezővel: a területegységen felnevelhető növények számával. Nálunk a jelenlegi agrotechnikai színvonal a szokásosnál nagyobb holdankénti optimális tőszám felnevelését is lehetővé tenné. A korábban kialakult megszokás tehát károsan fékezi a továbbhaladást. A nagyobb tőszám népgazdasági jelentőségét szemléltetik a következő gyakorlati tapasztalaton alapuló számok:

Szemeskukorica		Silókukorica	
Tő/kh	Termés q/kh	Tő/kh	Termés q/kh
12—13000	13—14	22000	130—140
14—15000	14,8—15,5	24000	145—150
16—17000	16—16,5	26000	160—165
18—19000	16,9—17,4	28000	170—180
20—21000	18—18,3	30000	185—190
22000	18,5—	32000	195—200

Az adatok is bizonyítják, hogy az optimális tőszám kialakítása a kukoricatermés növelésének egyik leghatékonyabb eszköze, hiszen a jobb adottságokkal rendelkező területeken átlagos körülmények között a szokásosnál kb. 10 000-rel több kukoricánövény nevelhető fel holdanként. E módszer általános alkalmazása tehát *országosan legalább 15—20%-os termésnövekedést eredményezhet*. Ehhez azonban e módszer jelentőségének általános tudatosítása és megfelelő végrehajtása szükséges.

Az elmondottak alapján nem nehéz felmérni e három új termelési eljárás nagy jelentőségét fő abraktermény-növényünk, a kukorica termesztésében. Ezek hatásának érvényesüléséhez is szükséges azonban, hogy az alapvető agrotechnikai eljárások állandóan fejlődjenek, s évről évre mind kevesebb kukorica kerüljön rosszul előkészített földbe vagy — ahol nem vegyszerrel irtják a gyomot — maradjon kapálatlanul. Egyre több műtrágyát fog használni a mezőgazdaság, amelyből mind több jut majd a kukorica alá is, s az öntözéses terület növekedésével egyre több lesz az öntözött kukorica is. Mindezeknek együtt kell kukoricatermesztésünk tervezett, vagy még annál is nagyobb növekedését eredményezni, ami fontos feltétele az állati termékek növekedésének.

Számos tapasztalat azt mutatja, hogy azokon a területeken, ahol a kedvezőtlen talajviszonyok miatt csak igen alacsony kukoricaterméseket lehet elérni (homoktalajon, sziktalajon), *a cirok jó közepes vagy egészen jó kukoricatermésnek megfelelő termést ad*. A szarvasi kutatóintézet több éves, a termelőüzemekben, üzemi viszonyok között végrehajtott kísérletei szerint mostoha körülmények között is biztonságosan

termelhető 15—20 q cirokmag ott, ahol a kukorica csak 6—8 q-s termést ad. Ennél jobb viszonyok között (pl. Ribiónszki Miklós halastófenéken végrehajtott kísérletei szerint) a 35—40 q termés sem ritkaság. Ezen előnyei miatt — annak ellenére, hogy még a legmegfelelőbb bőtermő és korán beérő cirokfajtát tovább kell keresni, s hogy a tárolás problémái sem teljesen megoldottak — termesztésének kiszélesítéséhez hozzákezdeni már most indokolt. Csupán 100 000 kh-on való termesztésével a kukoricatermelésre legkevésbé alkalmas területeken 4—5000 vagonnal több abraktakarmányt nyerhetünk, mint kukorica vetése esetén.

A gazdag fehérjetartalom, a különféle munkafolyamatok gépesítésének megoldott volta, s ennek következtében a viszonylag alacsonyabb termelési költség, továbbá a nyári betakaríthatóság folytán (amely után van idő a talaj megfelelő előkészítésére), a kalászos takarmánygabonák termesztésének jelentősége egyes helyeken meghaladja a kukoricáét. A kalászosoknak és a kukoricának az utóbbi 10 év alatt és 1961-ben elért átlagtermései a következők voltak (q/kh):

Év	Búza	Rozs	Őszi árpa	Tavaszi árpa	Zab	Kukorica
1951—60	8,5	6,7	11,1	8,9	7,7	12,6
1961	11,0	6,4	13,4	8,8	7,3	9,7*

* A kukorica 1961. évi feltűnően alacsony átlagtermését döntően a II. félévben bekövetkezett súlyos aszály okozta. Ez a kalászos gabonákra még nem hatott.

E számok alapján nyilvánvaló, hogy a zab, a tavaszi árpa és a rozs alacsony termésátlagaik miatt végeredményben nem segítik a gabona-termesztés növelésére irányuló erőfeszítéseinket. Kívánatos tehát ezek termelésének visszaszorítása — ahol lehet megszüntetése — és a jóval nagyobb terméseket adó gabonák termesztésének fokozása. Ahol viszont nem a kukorica, hanem pl. az árpa vagy a búza adja a holdankénti legmagasabb terméseket — számításba véve a már említett egyéb előnyöket is (gépesítettség, nyári betakarítás stb.) —, még a kukorica rovására is helyes növelni e kalászosok vetésterületét.* Végeredményben tehát az alacsonyabb terméseket adó kalászos gabonák területének jelentős csökkentésével (pl. a zab termesztését indokolt volna csaknem teljesen megszüntetni, a tavaszi árpát a sörárpaszükséglet fedezésének mértékéig, a rozst pedig a csak rozsnak való terület mértékéig lecsökkenteni) és a nagyobb termést adók — az őszi árpa és a nagyhozamú búza vagy a kukorica — növelésével, tehát a termelés szerkezetének ésszerű alakításával abraktakarmány-termesztésünket szintén jelentősen fokozhatjuk.

Takarmánytermesztésünk fejlesztésének egyik fő feladata — mint említettük — a fehérjehiány felszámolása vagy legalábbis számottevő csökkentése. Ennek legkézenfekvőbb módja olyan növényfélék termesztése lenne, amelyeknek magas a fehérje aránya. Sajnos az ilyen abraktakarmánytermő növények (döntően a pillangósvirágúak) a mienktől általában melegebb és csapadékosabb éghajlatot kívánnak és nálunk alacsony termést adnak. Ezt mutatják a következő termésátlagok (q/kh):

* A búza takarmányozási célokra való termesztése természetesen csak akkor válik lehetővé, ha teljesítettük az ország kenyérgabonával való ellátásának feladatát.

Év	Borsó	Szója	Csillagfürt	Bükköny (őszi, tavaszi együtt)
1957	8,0	2,3	3,6	—
1958	3,6	3,3	3,4	0,91
1959	8,6	3,6	2,0	1,19
1960	8,6	4,2	2,0	1,22
1961	6,8	2,0	1,5	2,2

Mivel az alacsony terméshozamok meglehetősen nagy munkaigénnyel párosulnak, az előállított termék igen drága.

E kedvezőtlen jelenségek ellenére takarmánymérlegünk rendkívüli fehérjeszegénysége elengedhetetlenné teszi, hogy a pillangós abrak-takarmány-növények termesztését jelentősen kiszélesítsük. Összpontosítani kell azonban a kutatóintézetek, élenjáró gazdaságok, végeredményben egész szakembertársadalmunk erőfeszítéseit a *megelevő fajták terméshozamának fokozására: a külföldön termesztett, s hazai viszonyaink között a jelenlegieknél magasabb hozamra képes fajták felkutatására; olyan termelési módszerek kialakítására és meghonosítására, amelyek hatékonyan segítik e területen a több és olcsóbb termelést.* Amennyire a fehérjeellátás megoldása egész takarmányozásunknak központi kérdése, ezen belül éppúgy központi kérdés e módszernek, a pillangós abrakfélék kiterjedtebb termelésének a sikere. Éppen ezért ezt minden lehetséges eszközzel — beleértve esetleg a dotációt jelentő kedvező árpolitikát is — segíteni kell.

(Felmerül a kérdés, hogy nem volna-e helyesebb a nemzetközi munkamegosztás keretében más országokból importálni magas fehérjetartalmú abrak-takarmányt. Ennek lehetőségeit természetesen állandóan keresni kell, az eddigi tapasztalatok szerint azonban jelenleg, sajnos, nincs rá mód, egyrészt azért, mert a világ csaknem valamennyi fejlettebb állattenyésztéssel bíró országa hasonló gondokkal küzd, s ezért e termékek kereslete túl nagy; másrészt mert túl kevés az eladásra kerülő mennyiség. Ezért a nemzetközi munkamegosztás pillanatnyilag nem sok jóval biztató lehetőségének további intenzív keresése mellett, kénytelenek vagyunk teljes erővel a hazai megoldások után kutatni az előzőkben tárgyalt módon.)

Amíg a fehérjeprobléma megoldásában a pillangós abrak-takarmányok termelésének kiterjesztése minden igyekezet mellett is kissé lassú megoldás, addig a *pillangós szálastakarmányok betakarítási módszereinek tökéletesítése szinte máról holnapra gyökeres javulást eredményezhet.* Ennek lehetőségeire világít rá Fülessy Emil táblázata, amelyet az 1961. évi bábolnai ankéton ismertetett, és amely tömöríti az állami gazdaságok tapasztalatait a különböző lucernabetakarítási módokról:

Betakarítás módja	Nyers fehérje %	Emészthető fehérje %	Karotin mg/kg
Hagyományos	11—12	6—7	0—10
Ágason szárított	13—18	9—12	20—40
Hideg levegő áramoltatásával szárított	15—20	10—13	40—75
Forró levegővel szárított...	20—23,5	12—15	200—240

A számokból világosan látható, hogy a lucernaszénában a betakarítás módjától függően megkétszereződik annak legértékesebb része, az emészthető fehérjetartalom. Ez pedig azt jelenti, hogy a hagyományos módszerrel betakarított lucernához képest csupán emészthető fehérjében az ágason való szárítás esetében országosan mintegy 6000 vagon többletet nyerhetnénk, a kazalbarakott lucernán keresztül áramoltatott hideg levegős szárítás esetén 8000 vagon, az olajfűtéses magas hőfokon való szárítás esetén pedig 11 000 vagon. Ezek közül jelenleg főleg az ágason való lucernaszárítás érdemel figyelmet. Ennek beruházási igénye minimális, üzemi erőből mindenhol megoldható és eredménye — a 6000 vagon emészthető fehérjetöbblet — igen jelentős.

Gazdaságosságára jellemző, hogy 1 kh lucernatermésének a szárításához 6 db állvány szükséges csupán, darabonként 50—55 Ft költséggel. Az állvány ára és a többletmunka kb. 500 Ft-tal drágítja 1 kh lucerna betakarítását. A fehérjetöbblet azonban mintegy 80 kg, amely kb. 140 kg sertéshúsnak felel meg.* A sertéshús ára kb. 2250 Ft, az állvány és a többletmunka pedig csak 500 Ft. Meg kell jegyezni, hogy az állvány több évig használható, s költsége már az első évben megtérül. (A csákvári Tolbuchin termelőszövetkezet pl. ezzel az eljárással 100 kh lucernán 120 000 liter tej termeléséhez elegendő fehérjetöbbletet nyert.) Hasonlóképpen gazdaságos a szintén több éven át használható hideg-levegős berendezés alkalmazása is. Egy berendezés ára — amellyel 22—24 vagon széna készíthető — 25 000 Ft. Az egy kh-ra jutó beruházás 208 Ft, többletmunkával együtt ez is kb. 500 Ft. Ezzel szemben a fehérjetöbblet 230 kg, ami 400 kg sertéshús árának, 6500 Ft-nak felel meg.

A lucernabetakarítás fejlett módszereinek jelentőségére mutat a lucernaliszt-készítés példája is. A jó minőségű, fiatal lucernanövényből készült liszt akár szénából, akár a zöld növényből gyors szárítással készült, kitűnő fehérjedús abrakpótló, sőt bizonyos mértékig a legdrágább állatifehérje-takarmányok pótlására is felhasználható. Egyes vizsgálatok szerint 1 q lucernaszéna keményítőértéke csupán a lisztteórlés következtében 40 kg-ról 46 kg-ra is emelkedhet.

A legjobb minőségű lucernaliszt a forrólevegős szárítási módszerrel nyerhető, amelynél a zöld lucernához képest úgyszólván nincs táplálóanyag-veszteség. Ennek 1 kh-ra jutó beruházási költsége (öntözéssel együtt) mintegy 13 000 Ft. A berendezés azonban sok évig tart, s ezért legalább 10 évre számítva, az amortizációs hányad és üzemeltetési költség évente holdanként kb. 3000 Ft-tal terheli a lucernát. A berendezés segítségével nyerhető fehérjetöbblet 5 q, amely kb. 9 q sertéshúsnak felel meg. Az 1 kh-ra jutó ráfordítás tehát 15 000 Ft évi többlethozammal áll szemben.

A lucerna esetében más módokon is fokozhatjuk fehérjetermelésünket. Egyik ilyen módszer a *szakosítás*. Hozzávetőleges becslés szerint ugyanis minden évben kb. 15—20%-nyi jó minőségű pillangósszénát veszünk azzal, hogy ugyanaz a lucernatábla szolgál a szénatermelés alapjául is, amelyen magot fogunk. Ezekről a területekről a legkedvezőbb korban betakarított széna helyett elvénült, elvirágzott, nehezen emészthető szalmát nyerünk. Mivel a holdankénti magtermés így rop-

* Az itt közölt számok csak durva összehasonlításra alkalmasak, hiszen a fehérjén kívül a lucernában foglalt egyéb tápanyagokat nem vesszük számba, s hasonló a helyzet a hús-termelés tápanyag-szükségleténél is.

pant kevés, 2—3-szor akkora területet foglal el a vetőmag-előállítás, mintha ugyanazt a magot a legkorszerűbb (kapás) eljárással külön erre specializált területeken termelnénk. Jó minőségű lucernaszéna-termelésünket tehát minimum 12—16 000 vagonnal növelhetjük azáltal, hogy speciális vetőmagtermelő területeket alakítunk ki.

Nagy szerepe van a lucerna terméshozamának fokozásában az öntözésnek és a műtrágyázásnak is. Öntözéssel a lucerna szénahozamát átlag $2\frac{1}{2}$ —3-szorosára lehet növelni, ha pedig a lucerna alá foszfor és esetleg káli műtrágyát adunk (amelyek annak nitrogénlekötő képességét fokozzák), az egyoldalú műtrágyahasználat is erőteljes termésnövekedést eredményez.* A Fertődi Kísérleti Gazdaságban pl. az 1961. évi aszályos időjárás ellenére 400 kg vegyes (döntően foszfor és káli) műtrágyával holdanként 33,5 mázsás lucernaszéna-hozamot értek el, amely 10,15 q-val több a műtrágyázatlan táblák termésénél. Nagy lehetőség van még hazai lucernaszéna-termésünk növelésére a *fajták javítása* útján is.

Jelenlegi fajtáink főleg növekedési erélyben szorulnak javításra, s elsősorban abból a szempontból, hogy a különböző időközökben végzett kaszálások hozamai kiegyenlítődjenek. Biztatóak e szempontból a kukoricához hasonló hibridizációs eredmények.

Az elmondottakból látható tehát, hogy a pillangós szalastakarmányok — főleg a lucerna — holdankénti hozamának növelésére is számos lehetőség áll előttünk. E lehetőségek kihasználásával takarmánytermesztésünk legfőbb problémáján, a fehérjehiányon nagymértékben enyhíthetünk. Ezekkel a lehetőségekkel a szakmailag magasabb színvonalú irányítás alatt álló és erőik szervezettebb felhasználására képes nagyüzemek jobban tudnak élni, mint a kisparaszti gazdaságok. Ahhoz azonban, hogy a jelenlegi helyzet minél gyorsabban megváltozzék, e gazdaságok vezetőinek és dolgozóinak meg kell ismerni az új eljárásokat, és kellő határozottságra van szükség róluk ezek alkalmazásához.

Különösen szarvasmarha-tenyésztésünket, s ennek következtében a tej- és a marhahústermelésünket érintené alapjaiban a *rét- és legelőkérdés felkarolása*. De alapvető változások érhetők el e probléma megoldásával egész takarmány-mérlegünkben is. E tekintetben a legnagyobb tartalékok a műtrágyahasználat növelésében, az öntözésben s ezek összekapcsolásában, valamint a rétek és legelők szakszerű gondozásában vannak.

Egyes számítások szerint a jelenlegi közel 2,5 millió kh rét- és legelőterületünk $\frac{1}{5}$ -én, 500 000 kh-on öntözéssel, műtrágyázással és megfelelő ápolással a *jelenlegi összes fűhozamot megkétszerezhetnénk*. Ez 5 millió q szénatöbbletet jelentene, amelynek felhasználásával 20 millió kg marhahús- vagy 500 millió liter tejtöbbletet nyernénk. Ennek pénzürtéke jelenlegi áron számítva 1,6 milliárd Ft. Emészthető fehérjében ez a többlet 2600 vagont jelent, tehát országos fehérjehiányunk több mint 15⁰/₀-át.

A rét- és legelőgazdálkodásban való nagyarányú előrehaladásunk lehetőségeit a tudományos kutatások megállapításai és az élenjáró gyakorlati tapasztalatok egyaránt alátámasztják. Számos kutatóintézeti tapasztalat szerint a legelőre kiszórt műtrágya 120—130⁰/₀-kal növelte a

* Kemenessy Ernő: A földművelés irányelvei, 241. l.

fűtermést, s a többlettermésben a többletráfordítás költségének 100—150⁰/₀-a megtérült. Az öntözés 2—3-szorosára növeli a fűtermést, s hasonló hatása van a talajjavításnak is. E kedvező hatások természetesen együttes alkalmazás esetén érvényesülnek leginkább. Nagyon jó eredményeket értek el a meszes, szódás szikes legelők hasznosításában a sziki mézspázsittal, e szikterületek ősgyepfajtájával, amely trágyázással és öntözéssel 20—30 q szénatermést hoz. Hasonló eredményt értek el a fűfélék visszatelepítésével is. Mindezeket a kedvező hatásokat csak fokozza a szakszerű rét- és legelőhasználat, valamint a gondos ápolás, amely a szakaszos használatot, a fűállomány és a talaj gondos karbantartását, a káros gyomok irtását és sok helyen a víztelenítést is egyaránt magában foglalja.

Amennyiben a rétek és legelők terméshozamát e módszerek segítségével jelentősen fokozni tudjuk, mód nyílik arra, hogy a jelenlegi közel 2¹/₂ millió kh helyett ugyanannyi állat fenntartásához lényegesen kisebb rét- és legelőterületre legyen szükség, s a felszabaduló területeket a kulturált szántóföldi gazdálkodásba, vagy az erre alkalmatlanokat pl. erdősítésbe vonjuk be. Ennek azonban előfeltétele a rét- és legelőgazdálkodási kultúra színvonalának nagyarányú emelése.

Legjelentősebb lédús takarmánynövényünk a silókukorica, amelyet jelenleg 275 000 kh-on termelünk, s területét 1965-re 300 000 kh-ra növeljük. Termesztésében az utóbbi évek során — főként élenjáró szovjet tapasztalatok hatására — a szokásosnál ritkább (a hazai szokásos csalámádénak vetett 50—80 000 tő helyett holdanként 28—32 000 tő kukoricánövényt tartalmazó) vetési módszer terjedt el. Ez az élenjáró módszer lényegesen több tápértéket képes biztosítani, mint a túl sűrű állomány, mert a *kukorica itt ki tudja fejleszteni legértékesebb részét, a csöveket, míg sűrűvetésben csupán zöldtömeget ad*. Így holdanként átlagos körülmények között is kb. 270 liter tej termeléséhez elegendő tápanyagtöbbletet nyerünk. Ezen előnyök hatására silókukoricatermő területünknek kb. 75—80⁰/₀-án már szakítottak a korábbi elavult módszerrel, de a még hátralevő 20—25⁰/₀-on is át kell térni e magasabb termést adó új eljárásra. Lédús takarmánytermelésünk növelésének tehát ez az egyik nagy lehetősége.

A silókukorica-termelés növelésének másik módja a holdankénti hozamok nagyarányú emelése. A jelenlegi hozamok rendkívül alacsonyak, a legutóbbi 10 év termésátlaga nem haladja meg a 120,5 q-t, noha átlagos körülmények között, valamivel jobb agrotechnikával (mélyszántással, szerves vagy műtrágyázással, a megfelelő tőszámot biztosító négyzetes-félszöves vetéssel, vegyszeres gyomirtással) a *150—200 q országosan viszonylag könnyen elérhető volna*. Csupán 50 q termésátlag-növekedés országosan 90 millió liter tej termeléséhez elegendő, ami megfelel 30 000 tehén évi 3000 literes termelésének.

A silókukorica tehát kitűnő tömegtakarmány, amelynek felkarolásával alapvetően segíthetünk takarmánygondjainkon, s főleg szarvasmarha-állományunk takarmányhelyzetén. Nagy hátránya azonban, hogy fehérjében szegény. De fehérjedús pillangósokkal, a gyakorlatban általában szójjával vagy borsóval együttesen természetesen legalább $\frac{1}{3}$ -dal lehet növelni a holdanként nyerhető emészthető fehérje mennyiségét. *Ha tehát ezt a módszert silókukoricatermő területünk legalább kétharmadán alkalmazzuk, ezáltal a tehénállomány fehérjeszükségletét csak*

kb. 70⁰/₀-ban kielégítő silókukoricából teljes fehérjeértékű takarmányt nyernénk. Nyilvánvaló tehát, hogy ez a módszer is erőteljes támogatást igényel. Hasonló eredményeket érhetünk el egyéb takarmányok pilangósokkal való együttes termesztése esetén is (pl. borsós napraforgóval, szójas silócirokkal stb.).

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy takarmánynövény-termesztésünkben számos új, nagy jelentőségű termésmenvelő módszer alkalmazása lehetséges. E módszerek bizonyos elterjedésével második öt éves tervünk számol is. Segítségükkel a növényi takarmányok mennyisége a tervezettnél rohamosabban és nagyobb mértékben növelhető. A nagyüzemi keretek lehetővé is teszik ezek alkalmazását. Nagyon fontos, hogy e termelékenyebb eljárások általánosan ismertekké váljanak, amiben a mezőgazdasági szakembereknek van nagy szerepük, továbbá, hogy érvényesüljön a nélkülözhetetlen szervezőtevékenység, és hogy rendelkezésre álljanak az alkalmazásukhoz szükséges anyagi eszközök. Ez viszont nagymértékben a különböző szintű gazdasági vezetés feladata. Így érhető el a mezőgazdasági termelés e fontos területén, a takarmánynövények termelésében a termelési színvonal jelentős emelkedése.

Ipari takarmányok és takarmánykiegészítők

Már említettem, hogy takarmánykészletünk általános fehérjeszegénysége mellett különösen súlyos gond az állatifehérje-szükséglet kb. 50⁰/₀-os kielégítetlensége. Az állati fehérjének kiemelkedő jelentősége van állataink takarmányellátásában, hiszen az állati fehérjék sok olyan nélkülözhetetlen aminosavat és más alkotórészt tartalmaznak, amelyek a növényi fehérjék többségéből hiányoznak. Noha az állati fehérje egy része növényi fehérjével pótolható, az összes fehérjeszükséglet egy része kizárólag csak állati fehérjével elégíthető ki. Ezért a fehérjében gazdag növényi termékek mennyiségének fokozása mellett döntő feladatunk az állati fehérjét tartalmazó takarmányok termelésének növelése, illetve olyan kiegészítő megoldások felkutatása és alkalmazása, amelyek az állati fehérjék jelentős mértékű pótlására alkalmasabbak.

Takarmányozási célra jelenleg az állati eredetű termékek közül a legnagyobb mennyiségben a tejet, a húslisztet és a hallisztet használjuk. Tejből évente mintegy 4—500 millió litert, az összes tejtermelés nem egészen 30⁰/₀-át használjuk fel erre a célra, hazai húslisztből 800 vagont, s a jórészt importált hallisztból kb. 3000 vagont. Az ezekben foglalt állati fehérje mennyisége mintegy 3600 vagon, az összes fehérjeszükségletnek nagyjából 4⁰/₀-a. Az állati fehérje kívánatos aránya ezzel szemben kb. 8—10⁰/₀ lenne. Sajnos e takarmányfélék növelésének lehetőségei nagyon korlátozottak. A takarmánytej mennyiségének fokozását pl. korlátozza a tejtermelés alacsony színvonala, továbbá az egyre emelkedő ételmiszer-fogyasztás. Mivel a lakosság tejfogyasztása a következő évtizedekben állandóan tovább fog növekedni, s a tejnek takarmányozásra felhasznált mennyiségét is növelni kell, *egyetlen megoldás a termelt tej mennyiségének fokozása*. A tehenenkénti tejhozam növelése — s ezáltal az összes tejtermelés fokozása — lehetséges, hiszen manálunk átlagosan csupán 2200 liter egy tehén évi tejtermelése. Ezzel szemben a szarvasmarha-állományunk zömét kitevő magyartarka fajta biológiai teljesítőképessége legalább 3000—3500 liter, amelyet — mi-

ként állami gazdaságaink és régebbi termelőszövetkezeteink példája mutatja — mindenhol el lehet érni, ahol az állományt szakszerűen takarmányozzák és gondozzák. A tehenenkénti átlagos tejhozam 1000 literrel való növelése esetén a takarmányozási célra felhasznált tej jelenlegi aránya mellett kb. 1000 vagon emészthető fehérjetöbbletet, az összes szükséglet további mintegy 1,3⁰/₀-át fedezhetnénk.

Mint további lehetőséggel számolhatunk e területen a növendékállatok tejfelhasználásának valamelyes csökkentésével is. A tapasztalatok szerint a szokásos — különösen a szoptatásos — borjúneveléssel szemben a fölözött tejjel végzett itatásos borjúnevelés borjanként 300—400 liter tej megtakarítását teszi lehetővé, s ha a borjak által elfogyasztott tejet 2⁰/₀ zsírtartalomra equalizálják, ez is újabb 2—300 kg tejnek megfelelő tejzsírmegtakarítást jelent. Ilyen alapon a borjúállomány mintegy 40⁰/₀-ánál a mesterséges borjúnevelés bevezetésével kb. 300 vagon igen értékes emészthető fehérje nyerhető, s a borjúállomány ²/₃-ánál a 2⁰/₀-os tejzsírtartalmú equalizált tejjel való áttérés is újabb 300 vagon emészthetőfehérje-nyereséget jelent. Mindez azt mutatja, hogy az *állatifehérje-szükséglet kielégítése területén a mezőgazdasági üzemekben is vannak bizonyos lehetőségek. Ezek azonban csak a szükséglet kisebb részének fedezéséhez elegendők. Az állatifehérje-szükséglet nagyobb mértékű kielégítése csupán a különböző ipari takarmányok és takarmánykiegészítők termelésének fokozásával oldható meg.*

Ezek közül egyik legszámottevőbb lehetőség a *húsliszttermelés* fokozása. Jelenleg az ország különböző területein működő ÁTEV (Állatifehérje Takarmányokat Előállító Vállalat) üzemek húsból, vérből stb. mintegy 800 vagon vegyes állatifehérje-lisztet készítenek takarmányozási célokra. Emellett azonban az elhullott állatok s más állati hulladékok feldolgozott mennyiségének kb. két-háromszorosa még mindig elvesz. Gyakorlatilag megvalósíthatónak látszik a húsliszttermelésnek a jelenlegi 800 vagonról 2700 vagonra, s a tápkorpának 500-ról 800 vagonra való növelése a feldolgozó üzemek számának és kapacitásának megfelelő gyarapításával. A húsliszttermelés több mint 2000 vagonnal való növelése kb. 1000 vagonnal több emészthető fehérjét képes biztosítani, tehát körülbelül annyit, amennyi elegendő volna az ország egész tehenállományának 1000 literes tehenenkénti tejhozamemeléséhez. Az állatifehérje-termelés ilyen kiszélesítésének beruházási mutatói nem rosszak, hiszen 100 Ft beruházásra már az első év termeléséből 110 Ft termelési érték jut. Ha azonban e mutató nem tartoznék a jobb beruházások közé, megvalósításához akkor is jelentős népgazdasági érdek fűződnék, hiszen segítségével igen költséges import megtakarítása válik lehetővé.

Avégett, hogy a felhasznált takarmányok táplálóanyagai — köztük az egyes állati fehérjék is — a legnagyobb mértékben értékesüljenek, s ezáltal az állatállomány is teljesítőképességének maximumát fejtsse ki, közismerten kiemelkedő jelentősége van a takarmányok megfelelő összetételének, szakszerű keverésének. Ezt a feladatot legmegelőbbben a külön e célra specializált takarmánygyárak, keverőüzemek képesek elvégezni, amelyek körzetenként is, de a termelőüzemekben is felállíthatók. A tapasztalatok szerint a jelenleg használatos keveréktakarmányaink legkevesebb 25—30⁰/₀-os, de nem ritkán — ahol már optimálisabb összetételt biztosítottunk — 50—60⁰/₀-os takarmánymegtakarítást

is eredményeznek, főleg a sertés- és baromfitartásban, de a szarvasmarha- és juhtartásban is. Reálisnak tekinthető tehát az a számítás, hogy egyedül a *keveréktakarmány-használat általánossá válása például kb. 1/3-dal képes növelni hústermelésünket* anélkül, hogy emelni kellene a felhasznált takarmányok mennyiségét. Ez pedig rendkívül nagy eredmény, hiszen csupán ezáltal 35 kg-mal növelhető hazánkban az egy főre jutó hústermelés, s ez az emelkedés nagyobb, mint a II. ötéves terv egész állattenyésztés-fejlesztési előirányzata.

A keveréktakarmányok értéke természetesen két tényezőtől függ: egyrészt az összetételnek és a keverés végrehajtásának szakszerűségétől, másrészt a felhasznált alapanyagok minőségétől. E két tényező bármelyikének nem megfelelő volta a keveréktakarmányok használatának említett előnyeit minimálisra csökkentheti.

A keveréktakarmány gyártásának ma már fejlett szakirodalma, hatalmas ismeretanyaga van. A takarmányozási szakismeretek oly magas fokon állnak, hogy a szakemberek képesek a takarmányokat a legapróbb alkotóelemeikre bontva vizsgálni és hatóanyagaik tökéletes összhangját biztosítva a keveréktakarmányok összetételét úgy kialakítani, hogy azok hatása a biológiailag lehetséges határon belül teljesen érvényesüljön. A takarmányok ily módon való keveréséhez kialakultak és ismeretesek azok a precíziós keverőgépek is, amelyek képesek a legkisebb mennyiségben adagolt alkotóelemeket is a legtökéletesebben elkeverni. Ahhoz azonban, hogy mindezekkel a lehetőségekkel a gyakorlatban élni tudjunk, nagyon gyors ütemben ki kell fejlesztenünk a takarmányozási élettani kutatások olyan új ágát, amely állandóan szemmel tartja a világ valamennyi országának a keveréktakarmány-gyártással kapcsolatos legújabb tapasztalatait, s részben ezek, részben pedig saját tapasztalataink alapján hazai keveréktakarmány-gyártásunk számára folyamatosan, a rendelkezésre álló alapanyagokból a legkorszerűbb keverékeket állítja össze.

A takarmányozás-élettani kutatások ilyen színvonalának kialakítása, továbbá a takarmányok pontos keverésének biztosítása végett természetesen megfelelő felszerelésről is gondoskodni kell. Mindezt azért szükséges hangsúlyoznunk, mert mi e területen lemaradtunk a világ színvonalától, s ezt a *lemaradást most kell sürgősen pótolnunk*. Olyan ország, mint a miénk — amely viszonylag sűrűn lakott, s kis területen aránylag sok állatot kell eltartania — nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy ne az ismert legfejlettebb és gazdaságosabb módszerek szerint takarmányozzon. Mi már ezen az úton elindultunk, hiszen 1962-ben 67 700 vagon keveréktakarmányt állítunk elő, s ez a mennyiség 1965-re 200 000 vagonra nő, de az első lépéseket követni kell a továbbiaknak is.

A keveréktakarmány-használat eredményességét alapvetően befolyásoló másik tényező: a felhasznált alapanyagok minősége. Ezek közül is főleg a keveréktakarmány magvát képező premix s a felhasznált állatifehérje-alapanyag döntő jelentőségű. A premix vitamint, ásványi só, nyomelemet, sőt bizonyos serkentő, illetve gyógyító anyagokat is tartalmaz, s különösen azoknak az állatoknak a számára hasznos, amelyek a zárt tartás következtében nem jutnak elegendő mennyiségben ezekhez az anyagokhoz. Az állatifehérje-tartalmú anyag (többnyire halisz, húsliszt, vagy esetleg tejpor) pedig azért jelentős, mert a legtöbb-

ször ennek romlottsága okoz zavarokat. A premixet alkotó elemek többségéről a hagyományos takarmányozásnál nem kell külön gondoskodni, mert azokhoz az állat természetes úton (napfény hatására, szedegetés útján, zöldtakarmánnyal stb.) jut hozzá. Ezért ezeknek a takarmánykeverékekben való szerepeltetése kétségkívül drágítja a takarmányozási költségeket, de nem túlságosan, hiszen a premix mennyisége a keveréktakarmányokban csak alig néhány (1—3) százalék. (1 q sertéstáp premix nélküli ára pl. 235 Ft, premix-szel 254 Ft.) Ugyanakkor a premix segítségével nyerhető állatitermék-többlet sokszorosa a többletköltségnek. (1 q abrakból premix nélkül kb. 18 kg, premix-szel 26 kg hús nyerhető, tehát a többtermelés értéke kb. 120 Ft.) A keveréktakarmány-gyártás fejlődése végett tehát *gondoskodni kell arról, hogy a premix alkotó elemei kellő mennyiségben, megfelelő választékban és mindig a szükséges időpontban rendelkezésre álljanak.* Ezeket az alkotó elemeket vegyiparunk általában a követelményeknek megfelelően képes előállítani. Bizonyos területeken azonban (pl. az „A” vitaminyártásban) a jelenlegi gyártás továbbfejlesztése válik szükségessé. A keveréktakarmányokban felhasznált halliszt és húsliszt többnyire a bennük foglalt zsír oxidálódása (avasodás) által okoz zavarokat. Kívánatos volna ezért a zsír kivonásának (extrahálásának) további tökéletesítése, s a keveréktakarmányokban használt állati fehérjének az ilyen szempontból veszélytelen tejpor irányában való eltolása. Ez a probléma másként jelentkezik nálunk, mint azokban az országokban, ahol pl. nagy mennyiségben áll rendelkezésre halliszt. Hozzánk a halliszt eddig többnyire hosszú úton, a tengerparti országokból érkezett, s felhasználásakor már nem volt friss. Ennek elkerülésére a megoldás vagy az említett módszer, tehát a tejpor előtérbe nyomulása lehet, vagy az, hogy országunk a KGST-n keresztül betársul megfelelő tengerparttal rendelkező országnál a közvetlen tengeri halliszt-kitermelésbe. Ezeket a lehetőségeket még tovább kell vizsgálni, de az nyilvánvaló, hogy a *keveréktakarmány-gyártás fejlesztése további határozott lépéseket követel ezen a területen is.*

Az állati fehérjének a takarmányban levő hiánya egyes alapvetően fontos tápanyagok nélkülözését, s ennek következtében a fejlődésben való visszamaradást, csököttséget, a betegségekre való fogékonyságot s más káros következményeket von maga után. Amint azonban az eddigiekből láttuk, az egyik legnehezebben biztosítható takarmányösszetevő éppen az állati eredetű takarmány. Ezért *különös jelentősége van azoknak a takarmányféléknek, amelyek összetétele leginkább megközelíti az állati fehérjét, ennek következtében annak pótlására is leginkább alkalmasak, s az állati eredetű takarmánynál könnyebben és nagyobb mennyiségben előállíthatók.* Egyik ilyen takarmányféle a *takarmányélesztő* (biológiai értéke, ha a tojásfehérjét 100-nak vesszük, 78), amelyet megfelelő eljárással bármely magas szénhidrát-tartalmú, sőt cellulóztartalmú anyagból előállíthatunk. Ebből következik, hogy a takarmányélesztőgyártásnak és -felhasználásnak még akkor is van értelme, ha az kissé drágább, mint a korlátozott mértékben rendelkezésre álló állati eredetű fehérjetakarmányok.

Gyakorlati tapasztalatok szerint a sertések takarmányában az állati fehérje anyagok kb. 60%-a, a baromfiak takarmányában 50, s a növénydékállatokéban 40% helyettesíthető takarmányélesztővel. Tekintettel arra, hogy a szárított takarmányélesztő q-nkénti ára nálunk 550 Ft, ta-

karmányélesztővel 1 kg súlygyarapodást 2,5 Ft-tal drágábban érhetünk el, mint ha pl. húslisztet használnánk. A különbség azonban csak látszólagos, mert húslisztből, ha maximálisra fokozzuk is a termelést, nem áll elegendő mennyiség rendelkezésünkre. Ezért ha 1 kg súlygyarapodást azzal a takarmánnyal hasonlítunk össze, amelyben egyáltalán nem volt állati fehérje (beleértve a nagyobb arányú elhullást, csököttséget stb. is), a takarmányélesztővel elért súlygyarapodás 2—3 Ft-tal olcsóbbnak bizonyul. Még kedvezőbb lehetne az eredmény akkor, ha a felhasznált takarmányélesztőt ipari üzemeink alacsonyabb önköltséggel termelnék.

Mindezek ellenére hazánkban a takarmányozásra felhasznált élesztő mennyisége egészen minimális, 1961-ben mindössze 70 vagon volt. Nyilvánvaló, hogy ezen a helyzeten változtatnunk kell. Erre hívják fel figyelmünket más országok (köztük elsősorban a Szovjetunió és Csehszlovákia) tapasztalatai is. Csehszlovákia pl. a közelmúltban a takarmányélesztő-gyártás nagyarányú (kb. 25-szörös) növeléséhez kezdett. Indokoltnak látszik nálunk is — az ottanihoz hasonlóan — két úton folytatni ezt a munkát: *egyrészt a szárított élesztő gyártásának növelése útján az ipari üzemekben, másrészt folyékony élesztő előállítására és felhasználására útján az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben.* Alapanyagként melaszt használhatnánk fel, amelyből ma ipari szeszt állítunk elő, s az állati fehérje helyett a szeszt importálnánk, vagy ha ez nem járható, külön e célra természetesen cukorrépat. Ha berendezkednénk 5000 vagon melaszból vagy azzal egyenértékű cukorrépából takarmányélesztő-előállításra, ez 5—600 vagon igen értékes emészthető fehérjét biztosítana, annyit, amennyi kb. 2500 vagon hallisztben, csaknem az összes importált mennyiségben van. Ez állatállományunk takarmányellátásának kétségtelenül nagy jelentőségű új útja lenne.

Ma már meglehetősen közismert tény, hogy állataink termelőképességét igen előnyösen befolyásolja a takarmányban nagyon kis mennyiségben adagolt (1 q-ban 1,5—2,5 gr) *takarmánykiegészítő antibiotikum.* Előnyös hatása megnyilvánul pl. a kb. 20%-nyi súlygyarapodásban, 10% állatifehérje-megtakarításban, az összes takarmányfelhasználás 10—15%-os csökkenésében, a borjúnevelésnél a felhasznált teljes tej mennyiségének csökkenésében, a betegségekkel szembeni ellenállóképesség fokozódásában és az elhullások csökkenésében.* Ezen előnyök miatt ma már a világ csaknem minden fejlett mezőgazdasággal rendelkező országában fontos szerepe van a takarmányozásban az antibiotikumoknak. Terjedésüknek szinte egyedüli korlátja az a megalapozatlan hiedelem, hogy a takarmányozásban való használatuk csökkenti a húst fogyasztó emberi szervezet fogékonyságát az antibiotikumtartalmú gyógyszerekre. Ez azonban — mint azt számtalan vizsgálat igazolja — csak feltételezés, amelynek nincs konkrét alapja.

Hazánkban takarmányozási célra háromféle antibiotikumot használnak: a penicillin DBED (dibenzil-etilén-diamin) sóját a „Pulpen”-t, a penicillinmicéliumokból készült „Vitacillin”-t és az oxitetraciklin tartalmú „Erra”-t. Tekintettel arra, hogy az oxitetraciklin takarmányozási célra a legszélesebb körben használható, elsősorban az Erra termelésének a fokozása a cél. Ötéves tervünk szerint az Erra termelése a jelenlegi 60 vagonról 300 vagonra fog emelkedni. Az antibiotikum tartalmú

* R. Waschkeit: Vitaminok és antibiotikumok felhasználása az állatok táplálásában. (Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, 1961. évi 6. szám. 102. 1.)

takarmánykiegészítők termelésének e növekedése az állattenyésztési hozamok emelésének szintén egyik igen fontos eszköze.

A kérődző állatok fehérjeszükségletének egy részét eredményesen fedezhetjük a levegő nitrogénjéből vegyi üzemeink által előállított *karbamiddal* is. A tapasztalatok szerint a szarvasmarhánál a naponta megetetett szárazanyag 1—1,5%-a, napi fehérjeszükségletük kb. $\frac{1}{3}$ -a elégithető ki karbamiddal. Az ennél töményebb mennyiségben adagolt karbamid mérgező hatású lehet. Mivel 1 kg karbamid (amelynek ára 5,8 Ft) a fehérjepótlásban 5 kg jó minőségű extrahált napraforgóval (ára 9 Ft) egyenértékű, s mert alapanyaga, a levegő korlátlanul rendelkezésre áll, használatának mind nagyobb arányú kiszélesítése indokolt. Ezért a karbamid takarmányozásra való felhasználását gyakorlatilag a gyártás fejlődésétől függően lehet a mezőgazdaságban elterjeszteni. 1965-ig 1000 vagonra kívánjuk növelni a takarmányozásra használt karbamid mennyiségét, amely közel 1500 vagon emészthető fehérjének (saját súlyánál $\frac{1}{3}$ -dal többnek) felel meg. Állatállományunk fehérjeszükségletének kielégítésében tehát a karbamidnak is, mint takarmánykiegészítőnek igen jelentős szerepe van.

A mezőgazdaságban a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés megteremtette a termelés nagyarányú fellendítésének a lehetőségét. E lehetőségekből azonban csak akkor lesz többtermelés, ha új, az eddig alkalmazottnál termelékenyebb, a megváltozott üzemi viszonyoknak megfelelő megoldásokat választunk. A már ismert, s a réginél termelékenyebb számtalan eljárás közül csupán a takarmánytermesztéssel kapcsolatban megkíséreltem néhánynak a jelentőségét vázlatosan megmutatni, de ez a felsorolás is még nagyon hiányos. Így van ez azonban a mezőgazdasági termelés más területein is. Most az a teendőnk, hogy minél szélesebb körben megismertessük ezeket az eljárásokat, hiszen alkalmazásuk tekintélyes részben ezen múlik. Emellett összpontosítani kell erőfeszítéseinket a már megvalósítható feladatok mielőbbi végrehajtására. A takarmánytermelés új módszereinek alkalmazásával ily módon hosszú időre megteremthetjük az alapját az egész mezőgazdasági termelés felemelkedésének, s ezzel a Központi Bizottság 1962. márciusi határozatában foglalt célkitűzések megvalósulásának.

A gazdaságosság és az arányosság közötti összefüggések

Egy adott társadalom fejlődési ütemét végső soron az határozza meg, hogy mennyire célszerűen és takarékosan hasznosítja a társadalmi munkaidőt. A szocializmusban nincs leküzdhetetlen akadálya a társadalmi munkaidő legcélszerűbb, legtakarékosabb felhasználásának. A társadalmi munkaidő takarékos felhasználásának törvényszerűsége a gazdaságossági követelményekben jut kifejezésre, tehát abban, hogy igyekeznünk kell a társadalom számára szükséges termékek egységének előállítására szükséges össztársadalmi élő- és holtmunka-ráfordításokat a lehető legkisebbre szorítani, vagyis hogy egységnyi társadalmi munkaidő alatt igyekeznünk kell a lehető legnagyobb terméktömeg előállítását elérni.

Teljesen világos: legfőképpen *gyakorlati tevékenységünkön* múlik, hogy a gazdaságosság követelményei milyen mértékben érvényesülnek tervgazdálkodásunkban, döntéseinkben. Világos azonban az is, hogy erre *közvetve* annak is hatása van, hogy a gazdaságosság követelményeit a szocialista tervszerűséggel, a tervszerű fejlődéssel foglalkozó *elméleti közgazdasági művekben*, a politikai gazdaságtan oktatásában megfelelő módon, a lényeges összefüggések teljes feltárásával tárgyalják.

A gazdaságossági követelmények egyik igen lényeges mozzanatát, a gazdaságosság és az arányosság* közötti összefüggéseket, mint a továbbiakban látni fogjuk, közgazdasági irodalmunkban még mindig nem jelentőségüknek megfelelően világítják meg.

A *gazdaságosság elsőrendű jelentősége* a szocialista gazdaság számára és szoros összefüggése az *arányossággal* a marxista politikai gazdaságtannak nem új tétele. Már Marx fejtette ki egy korai munkájában a következőket:

„Az időmeghatározás természetesen jelentős marad, ha közösségi termelést tételezünk fel. Minél kevesebb időre van szüksége a társadalomnak ahhoz, hogy búzát, állatot stb.-t termeljen, annál több időt nyer más — anyagi vagy szellemi — termeléshez. Fejlődésének, élvezetének és tevékenységének sokoldalúsága — ugyanúgy, mint az egyes egyénél — az időmegtakarítástól függ. Takarékoskodás az idővel (Ökonomie der Zeit); ebben oldódik fel végül is minden takarékoskodás (Ökonomie). A társadalomnak éppúgy célszerűen kell beosztania idejét ahhoz, hogy

* Arányosságon itt a társadalmi munkaidőnek a társadalmi termelés ágai közötti elosztását, tehát termékfajták és az ezeknek megfelelő termelési ágazatok közötti mennyiségi arányokat, mérlegszerű egyensúlyt értünk. Cikkünkben eltekintünk attól, hogy egyes szerzők az ilyen egyensúlyt csak akkor tekintik arányosságnak, ha a mérlegben szereplő mennyiségek bizonyos további feltételeknek is eleget tesznek.

össz-szükségleteinek megfelelő termelést érjen el, mint ahogyan az egyes embernek helyesen kell beosztania idejét, hogy megfelelő arányban szerezzen ismereteket, vagy eleget tehessen a tevékenységével szembeni különböző követelményeknek. Az idővel való takarékoskodás, valamint a munkaidőnek a termelés különböző ágai közötti tervszerű elosztása tehát első gazdasági törvény marad a közösségi termelés alapján. Sőt, sokkal inkább lesz törvény.”*

A szocializmus győzelme utáni közgazdasági irodalomban — úgy tűnik — egy időre háttérbe szorult ez a már Marx által felismert lényeges összefüggés.

Ez elsősorban azoktól a szerzőktől kérhető számon, akik a tervszerűségről, arányosságról írnak és mellőzik a gazdaságossági követelmények megfelelő kifejtését, tehát leglényegesebb összefüggéséből szakítják ki azt.

Annak bizonyítására, hogy fenti állításunk mennyire általános, először nézzük meg, hogy a *Politikai gazdaságtan* tankönyv, amely széles körben használt kézikönyv, milyen álláspontot képvisel.

A *Politikai gazdaságtan* tankönyv a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének fő vonásait így határozza meg: „A népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye megköveteli, hogy valamennyi gazdasági ág fejlődése alá legyen rendelve az állam egységes, terv szerinti irányításának, hogy betartsák a népgazdaság egyes részei és elemei közötti arányosságot”.**

A meghatározásban nem kapott helyet a gazdaságosságra vonatkozó utalás. Az arányossági követelmény bővebb kifejtése után azonban a tankönyv rámutat, hogy a „népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye szoros kölcsönhatásban van a munkatermelékenység szakadatlan emelkedésének törvényével, amely megköveteli a munkaidővel, az eleven és a holtmunkával való állandó takarékoskodást”. A tankönyv rámutat ennek a kölcsönhatásnak a természetére is. Az erőforrásoknak az ágazatok közötti elosztása terén „az arányok sok tekintetben attól függenek, hogy mennyire ésszerűen és gazdaságosan hasznosítják ezeket az erőforrásokat. Ha például az egy szerszámgép előállításánál felhasznált fém átlagos mennyisége csökken, akkor csökken az egész szerszámgép-gyártás fémszükséglete vagy növekszik az előállított szerszámgépek mennyisége. Ez viszont a kohászati ipar és a gépgyártás közötti arányok megváltozására vezet. Az erőforrások ésszerű és gazdaságos hasznosítása egyike azoknak a feltételeknek, amelyek biztosítják a termelés szakadatlan és gyors növekedését.” (Uo. 546. 1.)

Látható, hogy a tankönyv az arányosság és a termelékenység közötti összefüggést csak a felszínen ragadja meg és bár kölcsönhatásról tesz említést, a felhozott példa csak az egyik irányú hatást szemlélteti. Az idézetnek az a kifejezése, hogy „az erőforrások ésszerű és gazdaságos hasznosítása”, egyébként is átfogóbb kategória, mint a munkatermelékenység és ezért tulajdonképpen nem az arányosság és a munkatermelékenység közötti, hanem az arányosság és a gazdaságosság közötti összefüggést kellene szemléltetni.

* Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf). Dietz Verlag. Berlin. 1953. 89. 1.

** *Politikai gazdaságtan*. Tankönyv. 4. kiadás. Budapest. 1959. 543. 1. Érdekes, hogy a magyarul 1955-ben megjelent 1. kiadásban (454. 1.) közvetlenül az ennek megfelelő rész után állt az, „hogy az anyag-, munkaerő- és pénzforrásokat a legésszerűbben és leghatékonyabban használják fel”.

A gazdaságosság kategóriáját viszont a tankönyv kifejezetten figyelmen kívül hagyja a tervszerű, arányos fejlődés törvényével kapcsolatban, s csak mint *vállalati* gazdálkodási módszert említi. „A gazdaságosság a szocialista gazdálkodás elve, s abban áll, hogy valamennyi vállalatnál és intézménynél munkaidőt, pénzeszközöket és anyagot takarítanak meg az egész társadalom érdekében. A legszigorúbb gazdaságosság megvalósítása a szocialista állam gazdasági-szervező tevékenységének egyik fő feladata, s a vállalatok és intézmények valamennyi vezetőjének kötelessége. A kommunista párt és a szocialista állam harcra mozgósítja a dolgozókat a népgazdaságban megnyilvánuló mindennemű veszteség és pazarlás ellen, a társadalmi vagyon teljes sértetlensége és a takarékoság érdekében, azért hogy minden órányi társadalmi munkaráfordítás, a felszerelés, a fűtőanyag, az energia, a nyersanyag minden egysége egyre nagyobb termelési eredményre vezessen.” (Uo. 630—631. l.)

A gazdaságosság kategóriájának ilyen leszűkített értelmezése azért hiányos, mert megengedi azt a feltételezést, hogy amennyiben „valamennyi vállalatnál és intézménynél” *parciálisan* megvalósul a gazdaságosság követelménye, akkor ebből automatikusan következik, hogy az ösztársadalmi munkaráfordítást *egészében* is a legkedvezőbben hasznosították. Ez pedig nyilvánvalóan nem állítható, mert az utóbbi a népgazdasági szerkezettől és tartalékoktól is függ. Tehát a tankönyvből hiányzik a *népgazdasági gazdaságosság* kategóriájának teljesebb, a kategória valódi tartalmi gazdagságát jobban szemléltető kifejtése.

A hazai közgazdasági irodalomban Szabó Kálmán „A szocialista tervszerűség elméleti kérdései” című 1960-ban megjelent terjedelmes munkájában a gazdaságosság problémájával egyáltalán nem foglalkozik.

Úgy látszik, hogy a gazdaságosság követelményeinek megvalósítását nem tekinti a tervszerűség szerves részének, alkotóelemének, nem látja az arányosság és a gazdaságosság közötti kölcsönhatást.

Hazai irodalmunkban a gazdaságosság fogalmáról a beruházás-gazdaságosság vitájában olvashatunk. A beruházások gazdaságosságának elméleti kérdéseiről nálunk könyvalakban megjelent tanulmányok közül a legátfogóbb és legalaposabb Turánszky Miklósnak „A beruházások gazdaságosságának fogalma és értékelése” című kandidátusi disszertációja.* Ebben a tanulmányban Turánszky Miklós a gazdaságosságot és az arányosságot a két kategóriát magában foglaló magasabb kategória: a gazdasági hatékonyság „részeiként” határozza meg. Turánszky egész definíció-rendszere megkülönböztetett figyelmet érdemel, mert ezeket a *rendkívül bonyolult és absztrakt* kategóriákat egymással *összefüggésben* határozza meg. „Két szűkebb fogalom, a gazdaságosság és arányosság határozzák meg a szélesebb fogalmat, a gazdasági hatékonyságot.” (I. m. 14. l.)

Turánszky Miklós nem adja meg a gazdasági hatékonyság fogalmának meghatározását. Erről a „kettős jellegű” gazdasági hatékonyságról nem tudunk meg semmit azonkívül, hogy két oldala van: az arányosság és a gazdaságosság.

A „gazdasági hatékonyság” és a „gazdaságosság” kifejezéseket az irodalomban általában szinonimákként használják. A *gazdasági hatékonyság* ilyenformán *nem foglalhatja magában az arányosságot*. Volta-

* Megjelent „A beruházások gazdasági hatékonysága” című kötetben. 1959.

képpen nem azon van a hangsúly, hogy az arányosság és a gazdaságosság (gazdasági hatékonyság) milyen „szélesebb fogalmat határoz meg”, hanem ezeknek a kategóriáknak az objektív összefüggésén. Ezért nagy jelentőségű, hogy Turánszky Miklós rámutat: „a gazdaságosság és az arányosság a hatékonyság egymástól el nem választható oldalai... (Az én kiemelésem — L. L.) A fejlesztési célkitűzések meghatározásakor a gazdaságosság és az arányosság követelményeinek érvényesítése egyaránt fontos. A gazdaságosság követelményét figyelmen kívül hagyó terv nem biztosíthatja a szükségletek kielégítését. *Hiába felel meg a fejlesztés az arányosság követelményének, ha a növekvő szükségletek kielégítésére nem biztosít kellő mennyiségű terméket, nem emeli kellő mértékben a nemzeti jövedelmet, és nem csökkenti kellő mértékben a termelési önköltséget. A népgazdasági beruházási tervre vonatkozólag megállapíthatjuk, hogy a gazdaságosság hiánya a terv hatékonyságát is megszünteti*”. (Uo. 14. l.) Itt tehát utal a gazdaságosság és az arányosság kölcsönhatására is.

Hogyan különbözteti meg tehát Turánszky Miklós az arányosságot és a gazdaságosságot? Álláspontja mutatja majd meg, hogy a két kategória közötti összefüggést mégsem tárgyalja helyesen.

Az arányosság és a gazdaságosság megkülönböztetésében — szerintünk — azzal vét hibát Turánszky Miklós, hogy az előbbit kizárólag használatiérték-kategóriának, az utóbbit kizárólag érték-kategóriának tekinti. „A gazdaságosság elvének önmagában való érvényesülése tulajdonképpen az értéktörvény érvényesülését jelenti.” „Kizárólag a termékek értékeinek számbavétele alapján folytatott vizsgálatokat gazdaságossági vizsgálatoknak nevezzük.”* „... Arányosságon azt értjük, hogy a ... termékek használati értékeinek mekkora jelentősége van.” (Uo. 14. és 15. l.)

A valóságban mind az arányosság, mind a gazdaságosság egyszerre használatiérték-kategória és érték-kategória is. A népgazdaság ágazatai közötti arányoknak — amellet, hogy természetesen elsősorban használatiérték-tömegek arányaiként kell létezniök — árutermelés viszonyai közepette egyidejűleg és *elválaszthatatlanul* mint értékarányoknak is fenn kell állaniok.

Másrészről a gazdaságossági viszonyt, a termelési eredmények és a ráfordítások viszonyát sem lehet csupán mint értékviszonyt felfognunk. Számtalan szerző (különösen a szakma szovjet szerzőgárdája) hangsúlyozza évek óta a természetbeni és a műszaki mutatószámok jelentőségét a gazdaságossági vizsgálatok szempontjából. Ez a szemlélet, amelyik a gazdaságossági vizsgálatban csak értékvizsgálatot lát, azonos azzal, amelyik a gazdaságosság fokának kifejezésére, elbírálására elegendőnek tart egyetlen mutatót.

De ez még nem minden. Turánszky Miklós — miután kifejti, hogy az arányosság és a gazdaságosság egymástól elválaszthatatlan egységet alkotó követelmények — kijelenti, hogy „*egy komplex problémát nem lehet megoldani az egyes összetevő problémák előzetes megoldása nélkül*”. „Ezért a felbontás módszertani szükségesség.” (Uo. 16. l.)

* Mellékesen megjegyezzük, hogy a gazdaságosság fogalmát, a gazdaságossági vizsgálatokat Turánszky nemcsak érték-kategóriáknak nevezi, hanem gyakran mennyiségi kategóriáknak is. Ráadásul ezt a két megjelölést egymás helyett, felváltva is használja. Az itt idézett mondat előtt, például, ezt írja: „A beruházások megvalósításának azon feltételét, amely a szükségletek maximális kielégítésénél csupán a mennyiségi követelmények kielégítését jelenti, a továbbiakban gazdaságosságnak ... nevezzük.”

A két problémakörnek módszertani okokból külön-külön történő tárgyalását természetesen nem kívánjuk helyteleníteni. Itt csak azt vizsgáljuk, hogy „a hatékonyság felbontását” indokoló további érvei helytállóak-e.

„A gazdaságosság mértéke számszerűen meghatározható, szemben az arányossággal, amely a használati értékek különmeműsége miatt egyértelműen számszerűen nem jellemezhető. Éppen így a hatékonyság különféle követelményeit lehetséges külön-külön számszerű mutatókkal és mutatórendszerrel jellemezni, de magát a hatékonyságot egy mutatóval jellemezni nem lehet. A hatékonyság kiértékelése sokoldalú elemzést és a népgazdaság összefüggéseinek fokozottabb tanulmányozását követeli meg. Ebben a munkában a számszerű mutatók értékes *segítséget jelentenek*, de ezt sohasem helyettesíthetik. Így a gazdaságosság sem lehet soha kizárólagos szempont, hanem csupán egy a döntésnél figyelembe veendő sok más közül.” (Uo. 15. l.)

De hát ilyen éles különbségről szó sincs. Reménytelen kísérlet volna a szocialista népgazdasági tervezés anyagi és termékmérlegeinek kizárólag természetes mértékegységekben történő összeállítása, az anyagokkal és gépekkel való tudatos gazdálkodás (anyagi-műszaki ellátás), ha szó szerint kellene vennünk Turánszky Miklósnak azt a kijelentését, hogy az arányosság mértéke meghatározhatatlan. Mint ahogy meg is mondja, csupán arról van itt szó, hogy az arányosság kisebb vagy nagyobb mértékű megvalósítására nem kíván vagy nem tud olyan, viszonylag egyszerű képletet felállítani, mint amelyet a gazdaságosság mérésére kialakít. Ebből azonban még semmiképpen sem következik, hogy az arányosság mértéke meghatározhatatlan.

Nincs kizárva, hogy az arányossági követelmények egy adott időpontbeli megvalósulásának fokát ne magán az arányosságon, hanem az arányosság vagy arányhiány valamilyen következményének fokán mérjük, például az arányosság különböző fokú megvalósulásának a népgazdasági *gazdaságosság* fokában való megnyilvánulásán.

S fordítva, mint ahogy Turánszky Miklós nem lát „egy” mutatót a hatékonyság jellemzésére (ugyanis, mert nem lát az arányosság jellemzésére), annyira nem látnak még ez ideig a közgazdászok, s köztük feltehetőleg maga Turánszky Miklós sem, az egész népgazdaság teljes beruházási tervének együttes, komplex gazdaságosságának átfogó mérésére.

Turánszky Miklósnak a gazdaságosságról és arányosságról adott meghatározásait értékelve végül le kell újra szögeznünk, hogy (akár hatékonyság néven, akár másmilyen módon egységbe foglalva) feltétlenül helyes nála annak hangoztatása, hogy a gazdaságosságot és az arányosságot együtt is kell vizsgálni.

A tárgyunkra vonatkozó könyvek közül, végül, még egy jelentős munkát kívánunk említeni. Dancs István „A beruházások gazdaságossága” című tanulmányában* a gazdaságossági vizsgálatok célját *a terv konkrét megalapozásában* jelöli meg. Ez az összefüggés kétségtelenül fennáll a gazdaságossági számítás és az arányokat kialakító tervezés között. A kölcsönhatásnak azonban ez csak egyik oldalát, a gazdaságossági számításnak a tervezésre gyakorolt hatását ragadja ki.

* Lásd „A beruházások és felújítások finanszírozása” című kötetben. Szerk. Neményi István. Budapest. 1959.

Ugyanebben a tanulmányban a szerző a gazdaságossági számítások elméletének fejlődésével kapcsolatban megállapítja, hogy a beruházások gazdaságosságának problémakörét az hozta előtérbe, hogy a népgazdasági tervek összefüggései, a mérlegmódszer, a vállalati részlettervek összessége s az azokban meghatározott feladatok önműködően nem, illetve csak körvonalakban határozták meg a beruházások gazdaságosságát és ezért újabb mutatószámok és normák igénye merült fel. Valójában, a mérlegekben, különösen a termékmérlegekben szembeállított források és szükségletek legfeljebb *csak annyi kapcsolatban* vannak a beruházásokkal, hogy bizonyos esetekben *a forráshiányt részben vagy egészben tervezett beruházással* szüntetjük meg. A mérleg azonban nem mutatja, hogy az ilyen forráskiegyenlítő beruházás milyen megoldásban valósuljon meg. Ez *a különböző megoldások gazdaságosságát* összehasonlító vizsgálat feladata. Ha az egész mérlegrendszer és „a vállalati részlettervek összességét” tartjuk szem előtt, akkor is csak a már feltételezhetően *külön* elvégzett gazdaságossági számítások figyelembevételével (vagy talán éppen figyelmen kívül hagyásával) hozott beruházási döntések tervezési hatásait találhatjuk. Ez azonban *már* bizonyos megvalósítási változatnak és ezzel egyben *valamely gazdaságossági fokon* történő megvalósításnak felel meg. A mérleg és a részlettervek szempontjából tulajdonképpen „közömbös”, hogy a konkrét változat meghatározása előzetes gazdaságossági számítások és megfontolások alapján történt-e vagy sem. Igaz viszont, hogy a már megtörtént döntés ténye mind az érintett mérlegeket, mind pedig a mérlegekben ezzel kapcsolatban szereplő adatok mértékét befolyásolja. Nyilvánvaló ugyanis, hogy *a különböző változatok elsősorban éppen abban különböznek egymástól, hogy a népgazdasági mérlegekre milyen hatást gyakorolnak*. Másrészt arra van szükség, hogy a különböző szándékolt, tervezett intézkedések *gazdaságossági vizsgálatának eredménye szerepeljen azok között az okok között, amelyek a tervben való szerepeltetésüket eldöntik*.

Mind a szoros értelemben vett tervmutatószámoknak, mind pedig a gazdaságossági mozzanatokat kifejező különféle műszaki és gazdasági mutatóknak megvan a maguk viszonylag *önálló* funkciója. A gazdaságossági számításoknak az a feladata, hogy „a terveket konkrétan megalapozza”, korántsincs megoldva azzal, ha a meglevő tervmutatókon kívül még gazdaságossági mutatókat is számolunk, s még azzal sem, ha mindezek a mutatók matematikailag egyeztetetők, közöttük „számszaki” összefüggés mutatkozik. Nem pusztán a mutatóknak kell valamilyen összehangolt rendszert alkotniok, hanem *arra is szükség van, hogy a mérlegegyensúly tervezése a gazdaságosság követelményeit: a gazdaságossági számítás a mérlegegyensúly, az arányosság követelményeit vegye figyelembe*.

Vegyük most szemügyre egy-két folyóiratcikk állásfoglalását azon állításunk bizonyítására, hogy a vizsgált összefüggést: az arányosság és a gazdaságosság közötti kölcsönhatást az elméleti irodalomban egyoldalúan tárgyalják.

„A beruházási gazdaságossági számítások kiindulópontjául a szükségletek felmérése alapján az iparág távlati termelési felfutása szolgál” — írja Liska Tibor.* Tehát ismét az arányosság és a gazdaságosság ösz-

* Liska Tibor: Kísérleti számítások a beruházások és a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk gazdaságosságáról. Közgazdasági Szemle. 1956. 5. sz. 517–532. 1.

szefüggésének egy helyes, de leszűkített és egyoldalú felvetése. Való igaz, általában *nem merül fel* beruházásgazdaságossági számítás szükségése addig, amíg az adott terméket előállító termelési *kapacitás lényeges bővítése* szükségessé nem válik. A kapacitásbővítés szükségességét viszont az adott termékkel szemben megnyilvánuló szükséglet várható, tervezett növekedése veti fel. Ezzel szemben a termelés bővítésének szüksége és az emiatt szükségessé váló többletkapacitásra vonatkozó gazdaságossági számítás *nemcsak ilyen időrendi és kauzális kapcsolatban állhatnak*, hanem fordítva is, amikor is *a gazdaságossági számítás eredménye alapján helyes kezdeményezni a kapacitásbővítést* azért, hogy a belföldi szükségletek kielégítésén túl exportajánlattal is felléphessünk.

De ezen túlmenően: lehet, hogy Liska Tibornak igaza van az ok és okozat sorrendje tekintetében, ha *egyetlen* beruházási objektum vonatkozásában veti fel a kérdést. Valójában *számos nagy jelentőségű és még több kisebb volumenű* beruházás válik szükségessé és valósul meg egyidejűleg. Ha számos beruházást *komplexen* tekintünk, akkor *a termelési szükséglet* nemcsak valamilyen végső fogyasztási szükséglettől függ, hanem éppen a tervezett *beruházások* beruházási időszakbeli és üzembehelyezés utáni *termelőeszköz-szükségleteitől is*. Hogy egyes termelőeszközökből mennyi lesz a szükséglet, az nemcsak a jelenlegi szükséglet konstans kivetítését követeli meg, hanem figyelembe kell venni, hogy az adott időszakban milyen beruházások történnek. Figyelembe kell venni továbbá a *közvetett* kapcsolatok révén keletkező pótlólagos szükségleteket. Végül — ami jelenlegi polémiánk szempontjából fontos — figyelembe kell venni, hogy ezek a beruházásaik miatt termelőeszközöket növekvő mértékben felhasználó ágazatok *milyen gazdaságosságú* beruházásokat valósítanak meg; ugyanis ezek felhasználása az adott termékből *nemcsak a beruházás volumenétől, hanem annak gazdaságosságától is függ*.

Megnyilvánul a kölcsönhatás másik oldala is, amennyiben éppen a *fajlagos* ráfordításnak a műszaki fejlődés által elérhető változtatása lehet az egyik olyan mozzanat, amelynek alapján ezeket a beruházásokat engedélyezik vagy sem. Íme, milyen mély és sokoldalú a gazdaságosság és a távlati szükségletek közötti összefüggés.

Lényegesen tovább megy Liska Tibor az arányosság és a gazdaságosság közötti kölcsönös összefüggés felfedezésében egy újabb keletű munkájában.* „A gazdaságosság vizsgálatakor... a folyamatos munkaráfordításokon kívül mérlegelni kell a termelési ágak közötti arányosság kérdését... Éppen ezért a gazdaságosság fogalma — fő tartalmán, a termelékenységen kívül — egyéb, a termelékenységgel csak közvetetten összefüggő, és azért a munkaráfordításokra közvetlenül csak nehezen visszavezethető elemeket is tartalmaz.”

Attól eltekintve, hogy Liska Tibor az arányosságot ily módon valósággal bekebelezi a gazdaságosság fogalmába, az általa vázolt összefüggéssel *érdemben* egyetértek. Még inkább egyetértenék persze, ha azt is hangsúlyozná, hogy a két követelmény közötti hatás *kölcsönös*: az arányosság fogalma is tartalmazza a gazdaságosság „elemeit”. Külön fel szeretném hívni a figyelmet Liska Tibor fentidézett megfogalmazásából arra a mozzanatra is, hogy bár a gazdaságosság fogalma tartalmaz ará-

* Liska Tibor: A gazdaságossági számítások továbbfejlesztéséért. Közgazdasági Szemle. 1961. 4. sz.

nyossági elemeket, mégis a számításoknál ezt *külön kell mérlegelni*; ezek az adott összefüggésben másodlagos követelmények nem érvényesülnek spontánul.

Az arányosság és a gazdaságosság közötti összefüggéssel hazai irodalmunkban először a megfelelő hangsúllyal D. Szabó József tanulmánya foglalkozik.* Élesen mutat rá, hogy minden beruházás-gazdaságossági döntés valamilyen módon befolyásolja a népgazdasági arányokat.

„Az egyes beruházási változatok megvalósítása . . . a termelőkapacitások bővítésének különböző megoldási módozatait és a termelőfogyasztás eltérő szerkezetét vonja maga után.” (Uo. 28. l.) Megállapításából nyilvánvaló következtetések adódnak arra nézve, milyen további követelményeket kell támasztanunk a számításokkal szemben, s D. Szabó József le is vonja ezeket a következtetéseket: „a beruházási létesítmények közvetlen gazdaságossági vizsgálatát feltétlenül ki kellene egészíteni a közvetett hatásokra is kiterjedő struktúra-vizsgálatokkal”. (Uo. 29. l.) Ennél is tovább megy: rámutat az összefüggés kétirányúságára és általánosítja is a követelményt, „A beruházás-gazdaságosság állandó javítása és a népgazdaság kiegyensúlyozott, arányos fejlesztése tehát egyidejű követelmények. Ezt azért kell nyomatékosan hangsúlyoznunk, mert gyakran találkozunk olyan nézetekkel, amelyek egyoldalúan vagy a gazdaságossági követelményeket, vagy az egyensúlyi feltételeket helyezik előtérbe.” (Uo. 31. l.)

D. Szabó József gondolatmenetének teljessé tételéhez az a következetes további megállapítás is szükséges volna, hogy *minden adott népgazdasági szerkezet*, tehát a népgazdaság arányossági követelményeinek különböző megvalósítási változatai, egyben különböző népgazdasági gazdaságossági fokot is jelentenek. Másképpen: a gazdaságossági változatok különbözőképpen hatnak a népgazdasági arányokra és *magával ezzel a ténnyel gazdaságossági hatást is gyakorolnak a népgazdaság egészére*. És fordítva: *az arányok különböző megvalósulási módozatai más és más gazdaságossági hatást váltanak ki, és magával ezzel a ténnyel az arányossági követelmények különböző megvalósítását idézik elő*. Tehát *az arányosság megváltoztatása a gazdaságosság változásával, a gazdaságosság megváltoztatása az arányosság változásával jár*. Az arányosságban gazdasági mozzanat is rejlik, a gazdaságosságban pedig arányossági is.

Mint a fenti szemelvényekből látható, a közgazdászok fokról fokra haladva rámutattak a szocialista tervszerűség két oldala: az arányosság és a gazdaságosság közötti összefüggésekre. Szeretnék az idézett nézetekhez egy-két további gondolat felvetésével hozzájárulni.

A gazdaságosságot a cikk bevezetőjében úgy jellemeztük, mint a terméktömeg és az annak előállítására felhasznált társadalmi munkaráfordítások viszonyát. Ez a viszony természetesen nemcsak egy kiragadott termékfajtára, hanem a társadalmi össztermékre és a társadalmi munkaráfordítások összességére is értelmezhető. A népgazdasági gazdaságossági követelmények kielégítése végett ezt a viszonyt kell javítanunk. Ennek a viszonynak a javítása az egyes ágazatok helyi, parciális gazdaságossági viszonyainak javításán kívül úgy is megvalósítható, ha az össztermékben a gazdaságosabb termékek részaránya nö-

* D. Szabó József: A beruházások gazdaságossága és a népgazdaság arányos fejlesztése. Közgazdasági Szemle, 1960. 1. sz. 23–33. l.

vekszik, vagyis a népgazdaság termelési szerkezete ilyen irányban megváltozik.

A népgazdaságban előállított termékek gazdaságossága — bármilyen mutatóban fejezzük is ki a gazdaságosságot — különböző irányokban és mértékben el fog térni hasonló termékek más országokbeli vagy átlagos *nemzetközi* gazdaságosságától. Ez a gondolat mint a ricardói komparatív költségek tana már régóta ismert.

Az egész népgazdaság társadalmi össztermékének *viszonylagos nemzetközi gazdaságosságát* elvileg úgy számíthatjuk ki, ha az egyes termékek gazdaságosságának a nemzetközieshez való viszonyából a termékek részarányával súlyozott átlagot képezünk. Ebből nyilvánvaló, hogy *a társadalmi termékstruktúra minden módosítása nemcsak a népgazdaság belső, hanem annak viszonylagos nemzetközi gazdaságosságát is javítja vagy rontja.*

Ily módon *az arányosság* — amely a gyakorlati tervezésben a népgazdasági mérlegekben fejeződik ki — minden tudatos *megváltoztatása egyben gazdaságossági következményekkel* is jár, és megfordítva: *gazdaságossági hatást* népgazdasági szinten oly módon is megtervezhetünk és megvalósíthatunk, hogy *az egyes termékek részarányát a társadalmi össztermékben* — röviden: a népgazdaság termelési struktúráját — megváltoztatjuk. Ez azonban a kölcsönhatásnak csupán egyik, a struktúra-változás felőli oldala, amely a gazdaságosság növelése szempontjából *extenzív*.

A gyakorlatban azonban nap mint nap számtalan kisebb és nagyobb intézkedés történik az egyes termékek termelése *gazdaságosságának javítására* üzemi és népgazdasági szinten. Végső soron ezt a célt szolgálja a szándékolt beruházási intézkedések lehetséges variánsainak gazdaságossági szempontból történő összevetése.

Amikor pedig valamilyen gazdasági intézkedést — például beruházást — éppen a *gazdaságossági* követelmények megvalósítása érdekében, illetve *egy adott módon* hozunk létre, akkor ezzel — akár akarjuk, akár nem — változást idézünk elő a népgazdasági termékszerkezetben is. Hiszen nyilvánvaló, hogy egy intézkedés megtétele elsődlegesen a saját iparágában támaszt a termelőeszköz és a munkaerő különböző fajtái iránt új igényeket, másrészt új, pótlólagos termékmennyiséggel változtatja meg a korábban fennállott arányokat. D. Szabó József már idézett cikkében a beruházások különböző típusait sorra véve bizonyítja, hogy *minden fejlesztési cél*, amely a gazdaságossági követelmények megvalósítására irányul, egyben a népgazdasági szerkezetet is módosítja. Ez még szemléletesebben nyilvánul meg, ha nem csupán a konkrét fejlesztési cél elsődleges struktúra-változtató hatását, hanem a népgazdaság többi ágazatára gyakorolt másodlagos, harmadlagos stb. hatásait is figyelembe vesszük. Röviden: minden gazdaságosságot javító lépésünk, többek között beruházásunk, egyben termékszerkezetet változtató lépés is. Nyilvánvaló tehát, hogy a gazdaságossági célú, tehát *intenzív* típusú fejlesztési intézkedések is *szerkezet-módosító* hatásúak (és ezen a réven ismét pótlólagosan is módosítják a népgazdaság összgazdaságosságát).

A népgazdasági arányok tehát egyben gazdaságossági kategóriák (hatótényezők) is, a gazdaságossági hatások egyben arányossági kategóriák (hatótényezők) is, és ebből következik, hogy mindkét követelmény

megvalósítását közvetve elősegítheti vagy hátráltathatja a másik követelmény érvényesülése vagy elhanyagolása.

Ha a szocialista gazdaságban *mind a gazdaságossági, mind az arányossági (egyensúlyi) követelmények objektíve szükségszerűek*, akkor el kell ismernünk *kölcsönhatásuk, egymásra és egymás közvetítésével való hatásuk objektivitását is.*

Felmerülhet, egyáltalán miért van arra szükség, hogy az arányosság és a gazdaságosság közötti kölcsönös összefüggés törvényszerű jellegét ilyen hangsúllyal tárgyaljuk, ha a politökonomusok tudják és elismerik. Az előbbi idézetek tanúsága szerint azonban úgy látszik, hogy kevesebb közgazdász hangsúlyozza ezeket az összefüggéseket írásaiban, mint amennyi bizonyára felismeri. Az előbbi idézetekkel talán sikerült bizonyítani, hogy ezek az összefüggések valamennyire háttérbe szorultak, bár helyes feltárásukhoz azok a magyar szerzők is fokról fokra közeledtek, akikkel egyben-másban polemizáltunk. Azért sem felesleges újra felhívni a figyelmet az arányosság és a gazdaságosság közötti kölcsönhatásra, mert a két kategória közötti összefüggés — bármennyire szoros és alapvető legyen is az — a közgazdasági folyamatok felszínén rejtve marad. Még kevésbé állítható, hogy az említett összefüggés, bármennyire objektív legyen is az, automatikusan megvalósul. Az elmúlt évek gazdaságtörténete nem kevés példát szolgáltat arra, hogy az összefüggés egyik oldalának túlzott hangsúlyozása a másik rovására, vagyis a két oldal erőszakos kettéválasztása milyen módon és milyen mértékben veszélyeztette a gazdaságpolitika célkitűzéseinek megvalósítását; sőt, hogy a két oldalt különválasztó szemlélet hogyan vezetett hibás gazdaságpolitikai koncepciók és gazdaságvezetési módszerek kialakulására.

Az objektív kölcsönhatás ellenére a gyakorlatban is tapasztaltunk e két munkában bizonyos különállást. A beruházások gazdaságossági számításai és a beruházási és termelési éves és távlati tervek közötti kapcsolatok nem voltak eléggé szervesek és ebből károk származtak mind a tervszerűség, mind a gazdaságosság megvalósításában.

Történetileg viszonylag rövid időre volt szükség annak felismeréséhez, hogy a népgazdaságban — ha tartósan nem is, de — lehet egyensúly, arány a különböző ágazatok között, miközben a népgazdaság termelőerőit nem mindig a helyes célokra és nem mindig ésszerűen hasznosítottuk. Ideig-óráig megvalósulhatnak az arányosság követelményei anélkül, hogy a népgazdasági gazdaságosság követelményei megvalósultak volna.

Az objektív törvényszerűség azonban áttört, és nem érvényesülhetett hosszú időn át olyan terv, amely valamiféle arányokat a legakkuratásban kidolgozott, de emellett nem volt tekintettel a takarékosagra. A népgazdaságnak csak egyes területein (például a szűkebb értelemben vett termelési területen, a külkereskedelem nélkül) létrehozott belső arányosság az arányoknak csak a felszínen való megvalósítását jelenti. Az ilyen „arányosság” nem lehet tartós, mert a gazdaságosság elhanyagolásának következményei (például deficités fizetési mérleg, életszínvonal-csökkenés) kikényszerítik még ezeknek a parciális és nem stabil arányoknak a felbontását is.

Másfelől: valójában nem tett indokolttá egy beruházást olyan gazdaságossági számítás, amely a legprecízebb munkával jó mutatót dolgozott ki, de amely nem volt tekintettel a beruházás és a későbbi idő-

szak termelésének arányossági követelményeire (például az erőforrásokkal való ellátásra).

Az arányosság és gazdaságosság követelményeinek objektív egységét (tehát egyben az egység megsértéséből eredő hibák okait) többek között azért is nehéz azonnal felismerni, mert az egységet alkotó két kategória gazdasági mozgásformái általában eltérőek. Mind az arányosság, mind a gazdaságosság gyakorlati megvalósulása külön, sajátos pályán halad. Más a mechanizmusa, apparátusa az egyiknek és más a másiknak. A népgazdasági tervezés rendszere, gépezete a legutóbbi időkig majdnem kizárólag az arányosság (egyensúly) tervezésével foglalkozott. A gazdaságossági tervezést (számításokat) néhány speciális munkaterületre (külkereskedelem, beruházási műszaki tervezés stb.) korlátozottan olyan szervek és intézmények folytatták, amelyek munkája nem mindig volt megfelelő kapcsolatban a tulajdonképpeni tervező szervekével. Az arányosság biztosításának, a mérlegmódszerű tervezésnek ez az „elsőszülöttsége”, megszokottabb mivolta ismét a gazdaságosság és az arányosság közötti szoros kölcsönös összefüggés hangsúlyozására készítet, hogy ez is elősegítse a gazdaságossági követelmények fokozottabb előtérbe állítását.

A gazdaságossági követelmények előtérbe állítását követelni — úgy tűnhet — nálunk ma már nyitott kapuk döngetése. Ez az országos szintű, átfogó gazdaságpolitikai megnyilatkozásokra kétségtelenül igaz. Egyes részintézkedésekben azonban még megtalálhatjuk az úgynevezett mennyiségi szemlélet, a lehető legnagyobb volumenű, sőt pénzértékű vállalati teljes termelésre való törekvés és ösztönzés maradványait. Sok ilyen jellegű prémiumfeltétel van még érvényben egyes vállalatainknál, hogy csak egy példát említsünk. Az sem állítható egyértelműen, hogy a lehető legnagyobb vállalati nyereségre való ösztönzés kielégítően valószínűsíti meg a gazdaságossági, különösen a népgazdasági szintű gazdaságossági követelményeket.

A gazdaságosság és az arányosság közötti összefüggés fenti kifejtése talán segít eloszlatni azokat az itt-ott még felbukkanó aggodalmakat, amelyek a tervszerűséget a gazdaságosság előtérbekerülésétől féltik. Ez az aggodalom nyilvánvalóan indokolatlan, ha a gazdaságosság csak az arányosság megléte esetén és részben éppen annak révén valósulhat meg. Mint ahogyan az a cikk elején álló idézetből is kitűnik, „az idővel való takarékoskodást” és „a munkaidőnek a termelés különböző ágai közötti tervszerű elosztását”, vagyis a gazdaságosságot és az arányosságot Marx is együtt, egységükben tekinti a közösségi termelés „első gazdasági törvényének”.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a magyar közgazdasági irodalom nem teljesen kielégítően tárgyalja az arányosság és a gazdaságosság közötti kölcsönhatást, és ezért sem az arányossági, sem a gazdaságossági követelményeket nem jelentőségüknek megfelelően mutatják be. E cikk az elméletileg kellően nem tisztázott kérdéskörben folyó vitához és ezzel — közvetve — a gazdaságossági és arányossági követelmények fokozottabb megvalósulásához kívánt hozzájárulni.

BOGNÁR JÓZSEF:

A gazdaságilag gyengén fejlett országok növekedési problémái a ghanai tervezés tükrében

Az elmúlt év nyarán Kwame Nkrumah, a Ghanai Köztársaság elnöke meglátogatta Magyarországot. Budapesti tartózkodása során elolvasta a *Planned Economy in Hungary* címen a Pannonia Press kiadásában több nyelven megjelent tanulmányomat. Tetszésének megtisztelő meghívás formájában adott kifejezést: felkért arra, hogy működjem közre új tervük kidolgozásában. A meghívást nagy örömmel elfogadtam és a rendkívül izgalmasnak ígérkező feladat megoldására (talán inkább megközelítést kellene mondani) készségesen vállalkoztam.*

A feladat jobb megközelítése végett azonban felkészülésre volt szükség. Ezért úgy döntöttem, hogy csak január elején indulok Ghanába, és az így nyert négy hónapi időt azon kérdések tanulmányozásának szenteltem,** amelyekre a tervben — a célok meghatározásával és az eszközök megválasztásával — konkrét feleletet kell adni.

A gondos előkészületek eredménye gyanánt a helyszínen történő adatgyűjtő tevékenységet lényegesen csökkenteni lehetett. Elkerülhetetlen volt — természetesen — a különböző forrásokból összeállítható adatok helyszínen történő ellenőrzése, illetve az esetleges ellentmondások felderítése, valamint azon kérdések részletes tanulmányozása, amelyekre nézve nem rendelkezünk irodalommal vagy a források — az események gyors fejlődése következtében — elavultak. Végül javaslatot tettünk a ghanai statisztikai szolgálatnak azoknak az adatoknak és tényszámoknak a fokozatos — többnyire reprezentatív alapon megszervezendő — kimunkálására, amelyek nélkülözhetetlenek a tervezés szempontjából.

Ghana történelmileg kialakult társadalmi és gazdasági viszonyai

A munka második fázisában a helyes kiindulópont biztosítása végett meg kellett állapítanunk Ghana jelenlegi *társadalmi és gazdasági helyzetének legfőbb ismérveit*. Ezen ismérvek rövid összefoglalása — természetesen — igen nehéz feladat, de *előfeltétele* a helyes gazdaságpolitika kialakításának.

* A szerző két munkatársa — Bácskai Tamás docens és Székely Gábor mérnök-közgazdász — társaságában január elejétől március közepéig volt Accrában és a jelenlegi elgondolások szerint októberben tér oda vissza.

** Felkészülésem megkönnyítése és tökéletesítése végett az MTA — nagy előzékenységgel — nagyobb célhitelt folyósított számomra. Ennek segítségével kisebb munkaközösséget hozhattam létre, amelyben több kiváló közgazdász tevékenykedett. Lelkiismeretes, magas színvonalon végzett munkájukért e helyen is szeretnék köszönetet mondani. Elsősorban nekik köszönhetem, hogy — viszonylag rövid idő alatt — jól sikerült felkészülnöm.

Ghana — néhány esztendővel ezelőtt — kivívta a nemzeti függetlenséget. A függetlenség nem végcél, de előfeltétele annak, hogy egy nép szabadon, méltóságában és a morális felelősség elvei által vezérelve alakíthassa saját életét. A társadalmi és gazdasági élet szerkezete azonban nem változtatható meg egyik napról a másikra. Ezért az ország társadalmi és gazdasági életében még a kolonializmus következményeivel találkozunk. A kolonializmus annak idején évszázadok óta mozdulatlan társadalmi viszonyokat talált a Szaharától délre eső országokban.*

A kialakulóban levő monopolkapitalizmus viszonyai között a tőkének már nem volt érdemes fejlett feldolgozóipart létesíteni e földrészen, ahol a munkaerő még képzetlen volt. Ezért csak a nyersanyag és a fejlett országok szempontjából fontos élelmiszerek termeléséhez biztosítottak lehetőséget és a gyarmatot piacnak tekintették saját termékeik számára. Ez a helyzet, amelyben a gyarmati ország *egyoldalú, nyersanyag- és élelmiszer-termelő gazdasággá* vált, súlyos politikai és gazdasági függést eredményezett.

Az egyoldalú nyersanyagtermelés következtében a munkaerő zöme képzetlen maradt, az európai és a helyi lakosság között élelnívóban, életformában óriási szakadék tátongott és ezért a kulturális hatás — ha erről egyáltalán beszélhetünk — csak igen szűk rétegre szorítkozott.

Közismert ugyanis, hogy az idegen hódítóval szemben a nemzeti (törzsi) sértődöttség és ellenállás légköre — amint azt saját történelmünkben is tudjuk — akadályozza annak, hogy a hódító által indukált korszerű kulturális és gazdasági hatásokat széles néprétegek körében befogadják.

A kolonizátorok azonban olyan rendet és biztonságot akartak, amely az ő érdekeiknek leginkább megfelelt. Ezért elősegítették az ősi társadalmi formákba beágyazott privilegizált osztályok megerősödését: kasztrendszert, törzsi rendszert, feudalizmust stb. Ilyen módon a kolonizátorok a privilégiumokat, a kizsákmányolás ősi formáit és az atavisztikus rendet védték a néptömegekkel és az ébredező haladó mozgalmakkal szemben. *Ennek következtében a függetlenségi harc a nemzeti demokratikus forradalmak alapját is megteremtette.* Ghana esetében e tömören vázolt több évtizedes politikai és gazdasági fejlődés szintén egyoldalú, a monopol-tőke érdekeinek megfelelő gazdasági struktúrát eredményezett.

A monokultúrás mezőgazdaság — a kakaó biztosítja ugyanis az egész export 60%-át — nem képes a gyorsan növekvő hazai lakosság (évi 3%-os természetes szaporulat) ellátását megoldani. Ennek következtében évről évre több élelmiszert kell importálni.

Az ipar szinte kizárólag nyersanyagtermelő jellegű. Ez a körülmény növeli az ország függőségét a világpiactól. A hazai termelés monokultúrás jellege és fejletlensége miatt az országnak sokat kell importálnia. A külkereskedelem részesedése a nemzeti jövedelemben (az összesített export-import hányada az egy év alatt megtermelt új értéken belül) 59—60% körül mozog.

* Nem ismerem annyira Afrika történelmét, hogy e jelenség okainak magyarázatára — e pillanatban — vállalkozhatnék. Ezért csak utalni szeretnék arra, hogy a hasonló társadalmakat Marx jellemezte megragadó plaszticitással „A brit uralom Indiában” és „Az indiai brit uralom eljövendő eredményei” című tanulmányaiban. E tanulmányaiban a gyarmatosítás várható következményeit — egyrészt a nép, másrészt a történelem szempontjából — látnoki erővel vázolta fel.

Ez a szám önmagában véve is magas, Ghana jelenlegi gazdasági-szervezettségi színvonalának figyelembevételével pedig különösen az. Értékelésénél azonban még egy további körülményt kell mérlegelni.

Gazdaságilag fejlett és differenciált országban az összesített export-importot minden további nélkül összevethetjük az egy év alatt termelt új értékkel, mert a nemzetgazdaságban előállított termékek döntő többsége bekerül a gazdasági körforgásba. Gazdaságilag gyengén fejlett országban viszont a naturálgazdaságok szinte teljesen kívül maradnak e körforgáson. Ezért — a külkereskedelem súlyának megítélése végett — *helyesebbnek látszik, ha az összesített export-importot a gazdasági körforgásban részt vevő termékmennyiséggel vetjük össze.*

A külkereskedelem hányada — a gazdasági körforgásban részt vevő termékmennyiségen belül — a legóvatosabb számítások esetén is: 75—76%!

Ilyen körülmények között a külkereskedelem még igen hosszú időn át meghatározó és korlátozó szerepet játszik a gazdaságban. Növeli a nehézségeket az a körülmény, hogy a terms of trade (cserearányok) az elmúlt években a nyersanyagtermelő országok rovására tolódtak el. Különben sem lehet hét exportcikkkel — amelyek mindegyike nyersanyag vagy élelmiszer — teljes szélességű és elsősorban késztermékeket magában foglaló importskálát kiegyenlíteni. E helyzet logikus következménye gyanánt az export alig növelhető, az import emelkedését pedig nem lehet meggátolni.

A munka termelékenységése a munkaerő alacsony képzettségi foka, gyenge táplálkozása és a munkaszervezésben levő hiányosságok miatt nagyon alacsony. E helyzet megváltoztatása hosszú időt vesz igénybe és nagy anyagi áldozatokat követel.

Az új államhatalom dinamikus szerepe a fejlődésben

A kolonialista korszak örökségének felszámolása a nemzeti függetlenség kivívásával kezdődött meg. A centralizált, antikolonialista jellegű államhatalom a legdinamikusabb faktor az atavisztikus jellegű társadalmi örökség felszámolásában és a gazdasági fejlődés feltételeinek megteremtésében.

Az egységes állam megteremtésére és a partikuláris — törzsi — irányzatok megakadályozására törekvő kormányzat politikai eszközökkel is igyekszik meggyorsítani a gazdasági fejlődést. Sajnos a politikai tradíció még kevés, az állami adminisztráció tapasztalata pedig még nem elegendő, és így a kormányzat — gyakran — nem képes kiaknázni a rendelkezésre álló lehetőségeket.

A kormányzat politikája az egyoldalú gazdasági függőség megszüntetésére irányul. E törekvésében gyakran összeütközésbe kerül azokkal a monopolitőkés körökkel, amelyek idáig hasznot húztak a helyzetből. E körök igyekeznek a volt gyarmattartó országok közvéleményét az új független államok ellen hangolni. Az angol sajtóban — éppen Ghana esetében — szinte napról napra tapasztalhatunk hasonló jelenségeket. Növeli a nehézségeket az a körülmény, hogy e monopolitőkés köröknek az új államon belül elsősorban a régebbi privilegizált csoportokkal vannak kapcsolatai. E csoportok — érthető okokból — maguk is félnek a

változástól és saját bizonytalansági komplexumokat igyekeznek másokra is átvinni.

Az új állam megteremtésében és a tömegek megszervezésében a nemzeti-demokratikus eszméknek van legnagyobb szerepe.

A nacionalizmus — természetesen — távolról sem képes az új független állam létrejöttével kapcsolatos összes bonyolult társadalmi és gazdasági probléma megoldására. Az sem vitatható, hogy túlzott megerősödése bizonyos veszélyekkel párosul. Történelmet ismerő és tudományos normákban gondolkozó ember számára azonban nyilvánvaló, hogy a tömegeket mozgató és formáló eszmék nem akkor keletkeznek, midőn a felszínen megjelennek. E nacionalizmus keletkezésének és karakterének legfőbb tényezője a gyarmati elnyomás volt: egyrészt az egyéni és a közösségi méltóság állandó megsértése, az elnyomottság és elmaradottság érzete, másrészt a közös sorsból és szenvedésekből megszülető szolidaritás erősödő tudata. *A mai helyzetben viszont a nacionalizmus az egységes állam kialakításának egyik döntő hajtóereje és mint ilyen az országépítés legfőbb kötőanyaga.*

(Csupán zárójelben jegyzem meg, hogy e nacionalizmus hatósugarát ma még nem lehet megállapítani. Egy körülmény azonban szinte bizonyosnak tekinthető, hogy nagyobb földrajzi területekre és népcsoportokra terjedhet ki, mint a jelenlegi államhatárok. Hiszen az utóbbiak kialakítása nem földrajzi vagy néprajzi szempontok alapján történt, hanem attól függően, hogy melyik területet, illetve népcsoportot melyik nagyhatalom gyarmatosította. A Szaharától délre eső Afrika problémája e tekintetben is sajátos; hiszen az ázsiai országok etnikai arculata általában határozottabb, a latin-amerikai államok pedig már néhány generáció óta külön történelmi műhelyekben munkáikodnak.)

E nacionalizmus jellegét és szerepét elsősorban az határozza meg, hogy az államnak a fejlődés biztosítása végett forradalmi tartalmú demokratikus reformok egész sorát kell megvalósítania. Minden gazdasági fejlődés alapvető kérdése a munka termelékenységének emelése, de ennek Ghana és más afrikai országok esetében *társadalmi akadályai* vannak. Prefeudális vagy feudális körülmények között — a XX. században — a munka produktivitása nem emelhető. A gazdasági fejlődés társadalmi akadályait tehát el kell távolítani. Ghanában nincs „nemzeti” tőke és nincs — a szó európai értelmében vett — burzsoázia. Az állam maga valósítja meg a tőkeképződés igen jelentős részét és ezáltal igyekszik meggátolni a burzsoázia keletkezését és a tőkefelhalmozással szűkszerűen együttjáró súlyos szociális egyenlőtlenség kialakulását.

A külföldi magántőke eddig a profit legnagyobb részét kivitte az országból. (Ennek az ellenkezője csak olyan gyarmatokon vagy volt gyarmatokon szokott előfordulni, ahol sok a fehér telepes.)

Ez a körülmény nagyon megnehezítette az ország és a kormányzat helyzetét, hiszen az egyébként is erősen korlátozott felhalmozási lehetőségek ezáltal csökkentek. Néhány héttel ezelőtt azonban a kormányzat előírta, hogy a külföldi vállalatok kötelesek a netto nyereség 60%-át az országban beruházni. E progresszív jellegű kormányzati döntésben — amelynek meghozatala során figyelemmel kellett lenni az ország általános politikai és gazdasági helyzetére — szintén sajátosan fonódnak össze a nemzeti és a demokratikus szempontok.

Az új államok szerepét egyes nyugati közgazdászok — analógia gyanánt — a liberalizmus korszakát megelőző ún. „oppresszor államéval” (felvilágosult abszolútizmus államhatalmával) szokták összevetni.

Az „oppresszor állam” valóban igen nagy szerepet játszott az eredeti tőkefelhalmozás megvalósításában. A hasonlóság a két államtípus között azonban csak formai jellegű: mindkettő erőteljesen beavatkozott, illetve beavatkozik a gazdasági életbe. Az „oppresszor állam” feladata azonban a gazdagok privilegizálása és védelme volt a szegényekkel szemben, hiszen az eredeti tőkefelhalmozás csak ilyen körülmények között volt megvalósítható.

Az új független országokban kialakuló államszervezet történelmi feladata nemcsak a nemzeti törekvések kifejezése és ápolása, hanem a tömegek érdekeit szolgáló forradalmi tartalmú, demokratikus reformok megvalósítása és a szociális egyenlőtlenség fokozatos felszámolása is.

Ghanában e nemzeti-demokratikus és szociális törekvések harmonikus egységben forrnak össze és jutnak kifejezésre Kwame Nkrumah politikai koncepciójában és államvezetési művészetében.

Az új államhatalomnak azonban a társadalmi-politikai körülmények átalakítása mellett a gazdasági élet fokozatos irányítását is meg kell kísérelnie. Nem elég ugyanis helyes gazdaságpolitikai célokat meghatározni, hanem a gazdasági körülményeket oly módon kell alakítani, illetve változtatni, hogy azok e célok megvalósítását elősegítsék.

Például a hazai ipar fejlesztése érdekében olyan összefüggő rendszabályok egész sorozatára van szükség, amelyeket a közgazdasági irodalomban *protekciónizmusnak* szoktak nevezni.

Ezen összefüggő rendszabályoknak (árpolitika, a külkereskedelem — elsősorban az import — ellenőrzése, hiteellenőrzés stb.) különösen nagy jelentőségük van olyan gazdaságban, ahol még nincs külkereskedelmi monopólium és több szektor (ráadásul külföldi tőke is) működik.

A gazdasági fejlődés alapvető problémái

Bizonyára sok olvasóban felmerül a kérdés, hogy miért kell gazdaságfejlesztési terv kapcsán ilyen sokat foglalkozni azokkal a problémákkal és tényezőkkel, amelyeket a közgazdászok „nem gazdasági” vagy „gazdaságon kívüli” faktornak neveznek. Tudományos meggyőződésem azonban, hogy *minden kérdéssel oly módon kell foglalkoznunk, ahogy az a valóságban felmerül*. Kétségtelen, hogy az általam említett társadalmi és politikai problémák a gyakorlatban az alapvető gazdasági problémákkal együtt és egyszerre merülnek fel. Az sem vitatható, hogy a régebben „nem gazdaságinak” tekintett kérdéscsoportok (exogénnek is szokták mondani) annyira összefonódtak a szűkebb értelemben vett gazdasági problémákkal (endogénnek is szokták nevezni), hogy a gyakorlatban alig lehet őket egymástól elválasztani.

Az általam választott tárgyalási mód — meggyőződésem szerint — *nem általánosabbá, hanem konkrétabbá teszi a problémák megközelítését, és ezért a valóságtól nem eltávolít, hanem közelebb visz hozzá*. Ha valamely ország társadalmi és gazdasági élete hosszú időn át stagnált, majd mások érdekei által diktált módon torz irányban fejlődött, úgy először a stagnálást okozó tényezőkkel kell szembenézni. Csak e tényezők felderítése, elemzése és megismerése után lehet a fejlődés céljait, irá-

nyait és lehetőségeit meghatározni. Az elmúlt száz esztendőben kialakult polgári közgazdasági teóriák zöme idegenkedett a társadalmi — politikai körülmények vizsgálatától és ún. „tisztá” gazdasági szemléletet képviselt. A gazdaságilag gyengén fejlett országok fejlődési problémáinak vizsgálata azonban változásokat érlel meg e téren. Az uralkodó felfogás még nem változott meg a nyugati közgazdasági gondolatban, de már szép számmal találunk olyan tudósokat, akik a „nem gazdasági faktorok” jelentőségét felismerték. E helyen csak Gunnar Myrdalra utalunk, aki az *Economic Theory and Under-Developed Regions* című figyelemreméltó művében szembeszáll a gazdaságon kívüli faktorokat negligáló ortodox nézetekkel.

A tervezés során tehát először arra a kérdésre kell választ adni, hogy milyen eszközök és módszerek segítségével biztosíthatjuk a gazdaság *fejlődését*, illetve *növekedését*. A kérdés ilyen módon való felvetésével arra a régi dilemmára is válaszoltam, hogy mi a fontosabb: az *egyensúly* vagy a *növekedés*.

Gazdasági növekedés és egyensúly

A második világháborúig a polgári közgazdasági gondolkodás az *egyensúly* problémája körül forgott. A marxista teóriák viszont a Szovjetunió példájára hivatkozva a *növekedés* (fejlődés) kérdéseit állították előtérbe — egyes periódusokban az *egyensúly rovására* is. A nyugati bírálók gyakran felvetették a problémát: milyen tervgazdaság az, amelyben nincs egyensúly. És gyakran valóban nem volt, néha a nemzetközi fizetési mérlegben, máskor az árualap és a vásárlóerő viszonyában mérültek fel nehézségek. Mégis 40 esztendő alatt a Szovjetunió — európai értelemben véve alacsony gazdasági fejlettségű országból — a világ második ipari hatalmává vált. Gyors ütemben növekedett a népi demokratikus országok gazdasága is. Ilyen előzmények után a nyugati közgazdasági gondolkodásmód is intenzívebben kezdett foglalkozni a növekedést biztosító, illetve befolyásoló tényezőkkel, valamint a fejlődés tempójával.

A gazdaságilag gyengén fejlett országokban pedig szintén a *növekedés kérdése az alapvető*. Nyilvánvalónak látszik, hogy a gyors növekedést — szükség esetén — az *egyensúly rovására is* biztosítani kell.

A növekedésnek közgazdasági gondolkodásmód fő kérdéseként való minősítése nem jelenti azt, hogy mi nem tulajdonítunk igen nagy jelentőséget az egyensúly problémájának.* Az egyensúlyt azonban nem *statikai*, hanem *dinamikai* probléma gyanánt kezeljük és — bizonyos körülmények között — a stagnálásból való elindulást fontosabbnak ítéljük, mint a rövid időszakon belüli egyensúlyt. Úgy gondolom, hogy a gazdaságilag gyengén fejlett országok problémájának világméreteken való fontossága — hiszen a föld lakosságának jelenleg 46⁰/₀-a él ezekben az országokban, de ez az arány még növekszik — megköveteli, hogy a nemzetközi közgazdasági kutatások súlypontja a *gazdasági növekedés tényezői* körül alakuljon ki.

* A *tervszerű arányos fejlődés* posztulátuma harmonikus egységbe olvasztja össze a *fejlődés* és a *dinamikus egyensúly* követelményét.

A szocialista gazdaságpolitika uralkodó szempontjává csak abban az időpontban válhatott, midőn a gazdaság fejlettsége (kapacitásban, munkaerőben és akkumulációs lehetőségben) viszonylag magas színvonalat ért el; az egyensúlyhiány viszont fékezte a növekedés lehetőségét.

Minden gazdasági növekedés alapja és előfeltétele a *munka termelékenységének emelése*. A kérdés az, hogy ez milyen úton érhető el.

Egy tényezőről már korábban szoltunk, ezúttal csak röviden utalnék arra, hogy olyan társadalmi és politikai körülményeket kell teremteni, amelyek között a munka termelékenysége döntő jelentőségű problémává válik. Ellenkező esetben ugyanis a stagnálás folytatódik, mert a helyes kormányzati kezdeményezések olyan közegbe kerülnek (például naturálgazdaság, feudális nagybirtok stb.), amelyben nem képesek egészséges cselekvési reakciókat kiváltani.

A további tényezők, mint a *produktív beruházások, a technikai fejlődés, valamint a gazdasági vezetés és szervezés állandó tökéletesítése* nem kívánnak részletes ismertetést.

A munkaproduktivitás emelésének említett tényezői szorosan kapcsolódnak egymáshoz és egymást kiegészítik. Mégis legnagyobb jelentősége a *felhalmozásnak* van. Felhalmozásra minden társadalomban szükség van; forrásai és megvalósítási módjai azonban nagyon eltérők lehetnek. A felhalmozás biztosításának megoldása pontosan visszatükrözi valamely társadalmi-gazdasági rendszer egész természetrajzát.

A felhalmozás történelmileg kialakult típusai

Típusa szerint *kapitalista* és *szocialista* felhalmozási módszereket különböztethetünk meg.

E cikk kapcsán nem törekszünk arra, hogy a két felhalmozási módszer összes ismérveit és jellemzőit a teljesség igényével felsoroljuk. A gazdaságilag gyengén fejlett országok sajátos helyzetének megvilágítása végett azonban a legfőbb ismérveket és különbségeket igyekszünk — nagyon vázlatosan — összefoglalni.

A felhalmozás forrásai a *kapitalista fejlődésben* az alábbiak voltak:

a) a hazai munkásság és a gyarmatok kizsákmányolásából származó ipari profit; b) a kisegyzisztenciák és a parasztság egy részének tönkretételéből származó ipari és mezőgazdasági profit; c) egyéb módon kialakult profit (például a pénzügyi és bankműveletekből); d) az egyenlőtlen fejlődés következménye gyanánt a fejlettebb országokból a kevésbé fejlett országokba irányuló tőkemozgás; e) hódítások és rablóhadjáratok.

A tőkeképződést, valamint a termelő-kapacitások bővítését elsősorban a *burzsoázia váltotta valóra az „oppresszor állam” hatékony segítségével.*

Utalni kell azonban arra, hogy az utóbbi évtizedekben az egyenlőtlen fejlődés következményeképp megvalósuló tőkemozgás tendenciáiban és törekvéseiben átalakulás történt;* a monopolistának ugyanis nem állt érdekében más országokban — különösen nagyobb kockázat vállalása mellett — monopolcikkeit előállító üzemeket létesíteni. Ezért a gyarmati országokban beruházott tőke szinte kizárólag nyersanyag- és élelmiszer-termelésre szorítkozott. Az olcsó és esetleg különleges minőségű nyersanyag ugyanis megerősítette a monopolista helyzetét a

* Ez a megállapítás — önmagában véve — nem jelenti azt, hogy a magántőke kivitele csökkent volna. Mégis a szerzőnek az a meggyőződése — és ebben Ghanában szerzett tapasztalatai nagyon megerősítik —, hogy a magántőke nemzetközi mozgása a világ nagy részében csökkenőben van. A tőkekivitel abszolút számainak összevetése a néhány évtizeddel ezelőtti helyzettel nem sokat mond, hiszen a kivitt magántőke mennyiségét a teljes beruházott tőke mennyiségével kell összevetni és figyelembe kell venni a dollár vásárlóerejében bekövetkezett igen komoly romlást is.

piacon. A tőke mozgás tendenciáinak — a monopolkapitalizmus viszonyai között — bekövetkezett eltolódása fokozta a gyarmatosítás negatív következményeit, és súlyos torzulásokat okozott az elmaradott országok gazdaságában.

A szocialista típusú felhalmozás — forrásait és társadalmi következményeit tekintve — gyökeresen különbözik a kapitalista típusú felhalmozástól.

Alapfeltétele az ipar államosításának és a földbirtokreformnak erős, központosított és demokratikus kormányzat vezetésével történt megvalósítása volt.

Az ipar államosítása tette lehetővé az akkumuláció döntő részének biztosítását és az egységes nemzetgazdaság érdekeinek megfelelő felhasználását.

Az agrárreform tette lehetővé, hogy a parasztság is hozzájáruljon az akkumuláció biztosításához.

A szocialista típusú felhalmozásban a főszerepet a dolgozó nép *állama* játszotta, amely egyben a szociális egyenlőtlenséget okozó társadalmi tényezőket is megszüntette.

A felhalmozás *kizárólag belső forrásokból* valósult meg, hiszen a szocialista országoknak nincsenek gyarmataik, a külföldi tőke pedig nem játszott szerepet az akkumuláció elősegítésében.

A felhalmozás két eddigi alaptípusának vázlatos ismertetése után arra a kérdésre kell választ adni, hogy milyenek lehetnek a felhalmozás forrásai és módszerei a gazdaságilag elmaradott országokban.

Mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy — a liberális-kapitalista fejlődési típustól eltérően — a centralizált államhatalom vezető szerepet játszik a gazdasági életben. Egyre több ország törekszik — saját érdekei által vezérelve — a gazdasági fejlődés tervezésére. Az állam jelenti a legdinamikusabb faktort a fejlődésben.

Másodszor: az is nyilvánvaló, hogy számos afrikai országban, így egyebek között Ghanában sem beszélhetünk a szó európai értelmében vett burzsoáziáról. Egyes gazdaságilag gyengén fejlett országokban viszont számottevő burzsoázia van, de befolyása — miután a külföldi tőke pozíciói érintetlenek — elsősorban az államapparátuson és a hadseregen keresztül érvényesül.*

Harmadszor: a nacionalizálás, illetve a külföldi és a belföldi tőke szabályozása, a túlzott nyereségek keletkezésének megakadályozása, a nettó nyereség nagyobb részének az ország területén való felhasználása szükségszerűen és folyamatosan napirenden van. Az ország és a nép érdekei által vezérelt kormányzat nem is kerülheti meg ezt a kérdést; hiszen aligha lehetne megengedni, hogy a korlátozott akkumulációs lehetőségek mellett, illetve ellenére az országban keletkezett nyereséget a külföldi tőke kivigye.

Negyedszer: a nemzetközi magántőke spontán mozgása minimális, irányított körülmények között megvalósuló felhasználása pedig kormánygaranciák függvénye, tehát politikai mérlegelés tárgya.

Végül a feudális nagybirtok felszámolása, vagy általában a mezőgazdasági tulajdonviszonyok kedvező alakulása esetén a parasztság számottevő mértékben járulhat hozzá a belső akkumulációhoz.

* Óvakodni kell természetesen a sematizálástól. Indiában vagy Szíriában a burzsoázia szerepe lényegesen nagyobb.

A gazdaságilag gyengén fejlett országok felhalmozási forrásait és ezzel kapcsolatos társadalmi körülményeket vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy az *akkumuláció kapitalista típusa csak igen korlátozott mértékben és kivételes esetekben járható számukra*. A felhalmozási processzus egyes tényezői: így az állam szerepe, a nacionalizálás — ha egyelőre szűk keretek között is —, a parasztság hozzájárulása a mezőgazdasági tulajdonviszonyok előnyös alakulása esetén inkább a szocialista országokban lezajlott akkumulációs folyamatra emlékeztetnek.

Viszont a szocialista felhalmozási típustól eltérően a külföldi hitelek igen jelentős szerepet játszanak a gazdasági növekedés biztosításában. A külföldi hitelek nagy többsége — így a tőkésországokból származók többsége is — *bilaterális államközi egyezmény alapján* kerül folyósításra.

Közismert, hogy a szocialista országok hiteleket — korábban is — kizárólag a kormányok számára nyújtottak. E hitelek, amelyek *politikai feltétel nélkül, alacsony kamatozással, nagyfontosságú létesítmények megépítését szolgálják* — többnyire műszaki és technikai segélynyújtással egybekötve — *nagy gazdasági és politikai támogatást jelentenek az új államok számára*.

A szocialista országok által kialakított hitelezési gyakorlat rákényszerítette a vezető tőkésországokat is arra, hogy hiteleket a kormány számára nyújtsanak. Ez más kifejezéssel élve annak tudomásulvételét jelenti, hogy az általuk nyújtott hitelekből *állami üzemek* létesülnek. Jelenleg azonban a tőkésországok kormányai által nyújtott vagy azok által garantált hitelek kamatlába magas és feltételeik nem felelnek meg a gazdaságilag gyengén fejlett országok adottságainak.

A tőkés hitelek azzal a veszéllyel járnak, hogy egyes kormányok vagy gazdasági csoportosulások megkísérlik — a hiteleken keresztül — a társadalmi fejlődés irányának megváltoztatását. *Ez annyit jelent, hogy az új államok kormányának és népének kellő határozottsággal és következetességgel meg kell akadályoznia, hogy a hitelek politikai feltételekhez legyenek kötve*. Kizárólag ilyen körülmények között remélhető, hogy e hitelek pozitív szerepet játszhatnak ezen országok gazdasági fejlődésének előmozdításában.

A gazdasági tervezés céljai, lehetőségei és köre

A gazdasági tervezés legfőbb célja: a dinamikus egyensúly követelményeit megközelítő gazdasági fejlődés (növekedés) biztosítása. A gazdasági tervezés módszere a szocialista országokban született és alakult ki, de napjainkban sokkal szélesebb területen honosodott meg. Közismert, hogy a legtöbb gazdaságilag elmaradott ország rendelkezik fejlesztési tervvel.

A gazdaságilag fejlett nyugati országok viszont — a békés gazdasági versengés körülményei között — szintén rákényszerülnek a gazdasági növekedés irányításának megkísérlésére. Ez a tervezés magas fejlettségű, ipari társadalmak keretei között valósul meg és abban kulminálódik, hogy széles körű közgazdasági számításokat végeznek, prognózisokat állítanak össze, kifejlesztették a nemzetgazdasági mérlegrendszert, elhatározzák egyes feladatok megvalósítását és ezeknek alárendelve igyekeznek alakítani egyes gazdasági körülményeket. Egyes országokban egye-

nesen tervezésről beszélnek, más országokban óvatosabban írják körül a fentebbiekben ismertetett tevékenységet.

A gazdaságilag gyengén fejlett országokban azonban a tervezés különösen nehéz körülmények között folyik. E nehézségek közül csak a két leglényegesebbet szeretném megemlíteni: a biztos bázis (statisztikai) adatok és a tervező apparátus hiányát. Ghanában például számos a tervezéshez nélkülözhetetlen statisztikai adat: vetésterületi statisztika, teljes ipari census hiányzik, a demográfiai adatok viszont — miután nincsen anyakönyvezés — nem teljesen megbízhatók. Ezenkívül nemcsak a szó szűkebb értelmében vett tervezési apparátus nem áll rendelkezésre, hanem az egyetemi végzettséggel rendelkező közgazdászok száma is csekély.

Nem lenne azonban teljes a kép, ha a gazdaságilag gyengén fejlett országokban folyó tervezés egyéb akadályairól — ha csak utalásszerűen is — nem szólnánk. Utalni kell arra is, hogy a gazdaság nem állami szektorában a megjelölt feladatok — a közvetett befolyásolási módszerek hozzáértő alkalmazása esetén is — nehezebben valósíthatók meg. További problémát jelentenek a nagy külföldi investíciók (például Volta terv) is. Ezek jellege, kapacitásuk és belépési időpontjuk meghatározása nemzetközi szerződésekben kerül rögzítésre. *Így inkább ezek nyomulnak be a tervbe, mint a tervezés terjed ki rájuk.* A tervnek számot kell vetnie ezen investíciók minden következményével és járulékos hatásával anélkül, hogy különösebben befolyásolni tudná azokat.

Végül — de nem utolsósorban — meg kell említeni, hogy a naturálgazdaság viszonylag széles területe is megnehezíti az átfogó tervezés megvalósítását. Többekben felmerült a kétely Ghanában is: érdemes-e, illetve reális-e ilyen körülmények között fejlesztési tervet készíteni? Több külföldi szakértő is kifejezést adott ezzel kapcsolatos jóindulatú aggályainak.

A magam részéről határozottan a fejlesztési terv elkészítése mellett foglaltam állást. A tervezéssel ugyanis megállhatunk, az élet azonban nem áll meg. E megállapítás konkrétan annyit jelent, hogy a *kormányzat* napról napra *kénytelen* számos gazdasági kérdésben állást foglalni, kezdeményezni vagy leállítani; *általában döntést hozni*. Feltehető, hogy összefüggő gazdaságpolitikai koncepció birtokában e döntések lényegesen jobbak lesznek, mint anélkül. A rendelkezésre álló adatok hiányos volta, a tervező apparátus tapasztalatlansága következtében *nagyobb hibahatárokkal* dolgozunk, mint más országban. Az adatok hiányos volta és a tapasztalatlanság azonban csak *megnehezíti, de nem teszi lehetetlenné* a helyes gazdaságpolitikai koncepció kialakítását. Más kifejezéssel élve: *az egységes gazdaságpolitikai koncepció hiányából fakadó hibahatárok a kormányzati döntések síkján lényegesen nagyobbak, mint az adatok bizonytalanságából és a tervezési apparátus tapasztalatlanságából szükségszerűen adódó hibahatárok.*

Az adott körülmények között tehát tervezni kellett; további probléma az, hogy mit és hogyan lehet tervezni Ghanában, illetve a hasonló országokban.

Nyilvánvaló, hogy a tervezés nem terjedhet ki — és nem is kell kiterjednie — annyi tényezőre és összefüggésre, mint a szocialista országokban. Racionális az is, hogy a tervezés köre a statisztikai szolgálat

fejlődésétől és a tervező apparátus tapasztalatainak gyarapodásától függő ütemben később szélesíthető.

Conditio sine qua non azonban, hogy a tervezés — az első periódusban is — kiterjedjen: *a)* a felhalmozás forrásaira és nagyságrendjére; *b)* az akkumuláció elosztására a különböző ágazatok és feladatok között (a fontossági sorrend meghatározása); *c)* a dinamikus gazdasági egyensúly biztosítására (a nemzetközi fizetési mérleg, az árualap és a vásárlóerő, a költségvetés egyensúlya, valamint a fizikai és a monetáris feladatok összhangja); *d)* a legfontosabb termelési előírások és számok kialakítására az iparban és a mezőgazdaságban; *e)* a munkaerő-szükségletre és a munkaerő-képzésre — különös tekintettel a magasan kvalifikált munkaerőre; *f)* a külkereskedelmi forgalom (export-import) tervezésére bilaterális és konvertibilis bontásban; *g)* az egészségügyi szolgálat bővítésére és javítására; *h)* olyan gazdaságpolitikai intézkedésekre, reformokra és befolyásoló eszközökre, amelyek a terv megvalósítását biztosítják, illetve elősegítik; *i)* az egyes tájegységek helyzetének elemzésére a tervidőszakban; a lakosság regionális megoszlásának alakulására, valamint a migráció, az urbanizáció, a kommunális ellátottság és a lokális gazdasági tevékenység fejlesztésének problémáira.

A felhalmozás forrásai

Az akkumuláció kérdésének társadalmi-politikai hátterét már ismertettük. Most a konkrétebb értelemben vett gazdasági lehetőségekkel foglalkozunk.

Minden gazdaságilag gyengén fejlett ország legfőbb problémája a *belső akkumuláció fokozása*. Ez a feladat azonban rendkívül nehéz, hiszen az ipar szinte kizárólag *kitermelő* jellegű és annak is nagy része a külföldi tőke kezében van. (Ez a külföldi tőke a gyarmatosítás idejéből származik és az akkori időszak „klasszikus” terjeszkedési formáját: a direkt beruházást választotta. Tevékenysége szélesben összefonódott az akkori politikai hatalommal, hiszen többnyire más tőkék kizárását is képes volt elérni.)

A mezőgazdaság egy része még naturálgazdaság, amely az akkumulációhoz való hozzájárulásra még nem képes. A belföldi tőke Ghanában nem számottevő; lényegében kistőke, amely igen korlátozott potenciállal rendelkezik. Az állam tulajdonában még *nincsenek nyereséges üzemek*. Bevételei — túlnyomóan — közvetlen és közvetett adókból származnak. Az adóbevételek növelésének azonban a gazdaságilag gyengén fejlett országokban igen komoly korlátai vannak.

Ghanai tartózkodásomat megelőző hónapokban például a kormányzat számos árucikk forgalmi adó-kulcsát megemelte. Ezeknek a cikkeknek a forgalma azonban — az intézkedés következtében — visszaesett, és így az állami bevételek csökkentek.

Miből adódik tehát a belső akkumuláció az említett körülmények között?

A) A parasztság és a többi dolgozó hozzájárulásából *kényszertakarékosság* formájában. A felvásárlási árakból és a fizetésekből meghatározott százalékot levonnak és ellenértékként belföldi államkötvényeket folyósítanak. A levonás százalékát a különféle hivatalok és szervezetek felajánlásai alapján állapítják meg.

B) Különbéféle fogyasztási cikkek forgalmi adójából az állam jelentős bevételekhez jut, de e bevételek csak a forgalom — tehát az import — növelése esetén lennének emelhetők. Az import növelése viszont tovább terheli az egyébként is deficités fizetési mérleget.

C) Külföldi hitelekkel olyan állami üzemek létesülnek, amelyek nyereségesek és rövid idő alatt amortizálódnak. Az állami üzemek nyeresége azonban 5 éven belül nem lehet számottevő akkumulációs forrás.

D) A külföldiek kezében levő vállalatok profitjának 60%-ából, amit Ghana területén kell beruházni. Az utóbbi természetesen csak bizonyos fenntartásokkal számítható a belső akkumulációs források közé.

Számolni kell végül azzal is, hogy a hagyományos költségvetési kiadások viszonylag magasak és ennek következtében gazdaságfejlesztésre nem sok jut.

Ghana ugyan az elmúlt években jelentős felhalmozást valósított meg, de ez a devizatartalékok és a költségvetés terhére történt. Ez az út — ha nincs más választásuk — egy ideig járható, de szilárd akkumulációs politikát erre a bázisra nem lehet építeni.

E helyzetből, úgy gondolom, nyilvánvaló, hogy Ghanának gazdasági növekedése érdekében bilaterális államközi egyezményeken nyugvó hitelekre van szüksége. A szocialista országok hitelfeltételei — amint arra már korábban utaltunk — kedvezők. Ez a megállapítás természetesen nem jelenti azt, hogy nincs szükség olyan *hitelkonstrukciók és speciális megoldások keresésére*, amelyek rugalmasan alkalmazkodnak a gazdaságilag gyengén fejlett országok sajátos helyzetéhez. Kevés tapasztalatunk van még a gazdaságilag gyengén fejlett országokkal való kereskedelemben és nem ismerjük elég mélyen és sokoldalúan gazdasági helyzetük sajátosságait. E téren közgazdaságtudományunkra és gazdasági vezetésünkre egyaránt nagy munka vár.

A tőkésországok a hitelfeltételek (kamatláb, lejárat, törlesztés kezdetének időpontja) megállapításakor nem veszik figyelembe a gazdaságilag gyengén fejlett országok sajátos adottságait. A nyugati hitelek után fizetendő kamatláb átlaga — Ghana esetében — 5,5 százalék, és a kamatok fizetését a második évben, a törlesztést a harmadik évben kell megkezdeni. E feltételek megfelelnek a nemzetközi szokásoknak, de azok a fejlett tőkésországok egymás közötti gyakorlatában alakultak ki.

Szilárd meggyőződése szerint a gazdaságilag gyengén fejlett országok a hitelek visszafizetését csak olyan időpontban képesek megkezdeni, amikor a hitelből épített létesítmény működni, termelni kezd.

Szüksége van Ghanának a különféle nemzetközi szervezetek által nyújtott, kedvező feltételű hitelekre is. Indokolt lenne, hogy egyes nemzetközi szervezetek (például a Világbank) a hitelfeltételek megállapításában konstruktív példát mutassanak! Sajnos ezek a nemzetközi szervezetek gyakran nagyobb kedvezményeket biztosítanak egyes vezető tőkés hatalmaknak, mint a gazdaságilag gyengén fejlett országoknak. Például Nagy-Britannia a Nemzetközi Valutaalaptól a közelmúltban a „szokásosnál” lényegesen nagyobb hitelt kapott strukturálisan passzívnak látható fizetési mérlege ellenére.

Számításba kell venni azt is, hogy külföldi hitelből történő beruházás esetén az úgynevezett infrastruktúrát (utak, vízellátás, kommunális és egészségügyi létesítmények, oktatási problémák megoldása) Ghanának kell megépítenie. Ez a kötelezettség annyit jelent, hogy az ország-

nak minden 1 millió font külföldi hitelhez 1,5 millió fonttal kell hozzájárulnia. Eltekintve attól, hogy a hozzájárulás ilyen mértéke — az ismertett akkumulációs lehetőségek mellett — nem valósítható meg, figyelembe kell venni, hogy az infrastruktúra-építés esetén (más kifejezéssel élve 1 millió font külföldi hitel felvétele esetén) 0,8 millió font többlet-vásárlóerő keletkezik. Többet importálni viszont lehetetlen, hiszen Ghanának mindössze hét exportcikke van — olyan élelmiszerek és nyersanyagok, amelyek ára viszonylag alacsony és terms of tradeje kedvezőtlen —, importálnia viszont minden lehetséges készterméket kell.

E gondolatsor konklúziója abban a paradoxnak tűnő megállapításban összegezhető, hogy a beruházási cikkekben folyósított külföldi hitelek növekedése súlyos eladósodást okoz a folyó külkereskedelmi mérlegben. Az ilyen módon elért gazdasági növekedés tehát nem kisebb és rövid lejáratú egyensúlyzavarokat okoz, hanem súlyos, hosszú lejáratra szóló és egyes időpontokban áthidalhatatlan nehézségeket szül.

Ebből következik, hogy Ghanának olyan konstrukciójú hitelekre van szüksége, amelyek a termelő-kapacitások növelése mellett (ez minden gazdasági fejlődés feltétele) a *belső akkumuláció fokozását megkönnyítik és a fizetési mérlegnek a beruházási tevékenység emelkedésével járó romlását meggátolják*. Gazdasági növekedés és egyensúly — bizonyos mértékig — ellentmondásos fogalmak és a gyakorlati gazdaságpolitika során különösen azzá tehetők. A gazdaságilag gyengén fejlett országok esetében azonban különösen vigyázni kell arra, hogy a növekedés olyan formáját válasszuk, amely nem okoz nagyobb és — hosszabb időszakra szóló — egyensúlyzavarokat. Sokan úgy fogják fel a kérdést, hogy a viszonylag fejletlen gazdaság több zavart képes átvészelni, mint a differenciált. Ez a megállapítás azonban csak a szó *vegetatív értelmében igaz, növekedés esetén nem*.

Különbséget kell tennünk ugyanis a különböző nemzetgazdaságok *vegetatív és dinamikus (növekedési) érzékenysége között*.* A fejlett gazdaságok *vegetatív érzékenysége nagy*, hiszen a kölcsönös függések és összefüggések bonyolult rendszerében rövid ideig tartó zavarok is megbéníthatják a gazdasági életet. *Dinamikus (növekedési) érzékenységük* viszont kicsi, mert *jelentős akkumulációs tartalékok állnak rendelkezésükre* és ezek révén az esetleges zavarokat gyorsan képesek kiegyensúlyozni.

A gazdaságilag gyengén fejlett országokban viszont a helyzet fordított. A gazdaság a szó vegetatív értelmében hosszú ideig tartó zavarokat is kibír, de a növekedési lendület megtörése vagy esetleges visszaesés a fejlődés szempontjából végzetes lehet. Nem állnak rendelkezésre ugyanis *akkumulációs tartalékok*, amelyekkel újabb lökést lehetne adni a fejlődésnek. Amennyiben viszont a rossz gazdasági körforgás újból megkezdődött, úgy nehezebb kilábolni belőle, mint először volt. Nem is szólva arról, hogy növekedési zavarok esetén külföldi hitelekhez is nehezebb jutni.

Az elmondottakból következik, hogy olyan konstrukciójú külföldi hitelekre van szükség, amelyeket *részben termelési eszközök, részben fogyasztási javak vásárlására lehet fordítani*. E fogyasztási cikkeket értékesíteni kell a belső piacon, az így elérhető bevételeket egységes

* A szerző által konstruált kifejezés.

alapba kell gyűjteni és ebből kell a ghanai hozzájárulást fedezni. Másrészt a fogyasztási cikkek értékesítése révén tehermentesíteni lehet a költségvetést és a fizetési mérleget. Ezt a gyakorlatot addig kell folytatni, amíg egyrészt a belső akkumulációs lehetőségek megjavulnak, másrészt a diverzifikáltabb jellegű hazai gazdaság felépítésével a fogyasztási cikkek jelentős részét a hazai ipar állítja elő.

Indokolt lenne, hogy a nemzetközi szervezetektől kiküldendő tanulmányi bizottságok tegyenek javaslatot olyan hitelfeltételekre és konstrukciókra, amelyek a gazdaságilag elmaradott országok fejlődését leginkább elősegítik.

A beruházások összefüggése a nemzeti jövedelem növekedésével

Az akkumulációs lehetőségek megvizsgálása után választ kellett adni arra a kérdésre is, hogy mekkora nemzetijövedelem-növekedést kell — minimálisan — biztosítani, ha a gazdasági tevékenység felfelé ívelő tendenciáját meg akarjuk tartani? A népesség évi növekedési rátája ugyanis legalább 3⁰/₀, ami annyit jelent, hogy a nemzeti jövedelem évi 3⁰/₀-os növekedése esetén — az egy főre jutó fogyasztás változatlanságát feltételezve — alig van mód a felhalmozási alap növelésére. Ezért posztulátum gyanánt el kell fogadni, hogy a tőkeképződés növeléséhez a nemzeti jövedelemnek legalább évi 5⁰/₀-os növekedését kell biztosítani.

A logikai alapon nyugvó következtetések sorát folytatva, a továbbiakban azt a problémát kellett megvizsgálni, hogy a nemzeti jövedelem 1⁰/₀-os növekedése hány százalék beruházással biztosítható. A nemzeti jövedelem növekedése és a szükséges beruházások nagyságrendje közötti viszony a gazdaságilag fejlett országokban általában kedvezőbb: 1 : 3, 1 : 3,5-hez között mozog. A gazdaságilag gyengén fejlett országokban azonban — az infrastruktúrában fennálló nagyobb igények miatt — kedvezőtlenebb. Ghana esetében például — nem teljesen megbízható adatokon alapuló nyers kalkulációk szerint — ez az arány 1 : 4, 1 : 4,5-hez körül mozog. Ez más kifejezéssel élve annyit jelent, hogy a nemzeti jövedelem 1⁰/₀-os növekedését 4—4,5⁰/₀ felhalmozással lehet elérni.

Az 5⁰/₀-os évi nemzetijövedelem-növekedés mint posztulátum tehát — a beruházások nagy infrastruktúra-igényessége következtében — csak oly módon biztosítható, ha a belső akkumuláció és a külföldi hitelek segítségével 20—22,5⁰/₀-os felhalmozási arányt lehet elérni anélkül, hogy a gazdaság dinamikus egyensúlyát túlzott mértékben veszélyeztetnénk.

Kézenfekvő gondolat lenne a produktív beruházások arányának növelése az infrastruktúra rovására, illetve a felhalmozás emelésének megkísérlése a fogyasztás terhére. Egyik sem népszerű gazdaságpolitikai elgondolás, de alkalmazásuk egyes esetekben — és különösen a növekedési periódus kezdetén — nehezen kerülhető el. Utalni kell azonban arra, hogy Ghanában — és általában a gazdaságilag elmaradott országokban — a szakemberek nevelése, a munkaerő képzettségének emelése, az egészségügyi viszonyok, valamint a táplálkozás megjavítása a *munkatermelékenység emelésének egyik előfeltétele*.

Ebben a meggyőződésemben különböző közgazdasági számítások mellett személyes impresszióim is megerősítenek. A munkaerő zöme a gyenge táplálkozás miatt fáradékony, a munkaintenzitás alacsony.

A beruházások rangsorolása

A felhalmozás nagyságrendjének és a forrásainak megállapítása, valamint a biztosításával kapcsolatos intézkedések és rendszabályok kidolgozása után a tervezés és a gazdaságpolitika második nagy dilemmájához érkeztünk el. Hogyan osszuk el a felhalmozást a különböző célok és feladatok között? A gyakorlatban ugyanis az a helyzet, hogy a beruházási igény sokkal nagyobb, mint a beruházási lehetőség. A lehetőségeket ugyanis nemcsak a rendelkezésre álló anyagi eszközök korlátozzák, hanem a *gazdasági szervezettség és hatékonyság is*. A beruházások nagyságrendjének is van optimuma, tudniillik az a pénzben kifejezhető anyagi eszközmenyiség, amely a nemzetgazdaság adott szervezési színvonalán gazdaságosan felhasználható. A beruházási igények ezzel szemben gyakorlatilag korlátlanok, mert a rendelkezésre álló anyagi eszközök — önmagukban véve — minden gazdasági ágazatban hasznosan befektethetőknek látszanak.

Gyakorlatilag minden fejlődő gazdaságban nagyobb a beruházási igény, mint a lehetőség, a gazdaságilag elmaradott országokban azonban ez a feszültség és ellentmondás sokkal nagyobb.

A beruházási feladatok rangsorolása, a prioritások helyes meghatározása tehát minden gazdaságpolitika egyik alapvető kérdése. A beruházások rangsorolásából, a prioritások meghatározásából nagyon jól meg lehet ítélni valamely gazdaságpolitika szándékait és törekvéseit.

Az akkumulációt — mindenekelőtt a produktív és nem produktív beruházások között kell megosztani. A korábbiakban már utaltam arra, hogy a munka termelékenységét *közvetlenül* a produktív beruházások emelik. Szó volt már arról is, hogy Ghanában — sok más gazdaságilag gyengén fejlett országhoz hasonlóan — nagyon magas az improduktív beruházások hányada. Ez a helyzet — amely a nemzeti jövedelem gyors emelése szempontjából kedvezőtlen — döntő részben objektív okokra vezethető vissza. Az oktatás, az egészségügy és a kommunális beruházások igen sok állami eszközt kötnek le. Figyelembe kell venni az új államszervezet kiépítésével és működésével kapcsolatos követelményeket is. Erős, centralizált államhatalomra van szükség, hiszen a törzsi partikularizmus még erős és az országot egységbe fűző hagyomány még kevés. Ráadásul az új államhatalom a fejlődés legdinamikusabb tényezője és fennállása első napjától fogva olyan problémákkal kell szembenéznie, amelyekkel a fejlett nyugati országok kormányzatának ma sem kell foglalkoznia. A szakemberek száma viszont nem elegendő, ezért sok problémát az alacsony hatékonyság miatt létszámnöveléssel kell megoldani. Új kormányzati épületeket kell emelni, hivatalokat és minisztériumokat kell szervezni. Lehet, hogy ezeknek az épületeknek egyike-másika az új nemzeti (állami) létből következő emocionalizmus hatása alatt túlzott fényűzéssel van berendezve. Kétségtelen, hogy oktatási területen is — helyenként — indokolatlanul költséges megoldásokkal találkozunk. Az improduktív beruházások aránya azonban e kirívó jelenségek megszüntetése után is igen magas marad.

Figyelembe kell venni az anyagi eszközök elosztásakor a hosszú és a rövid időszak alatt amortizálódó beruházások arányát. Ezen arány megvizsgálására minden országban szükség van, a gazdaságilag gyengén fejlett országokban azonban különösen. Ha a beruházások jelentős hányada

külföldi hitelből valósul meg, úgy a hitelek visszafizetésének határideje és az amortizáció kezdeti időpontja közötti összefüggés nagyon lényeges. Nyilvánvaló viszont, hogy különösen az energia- és nyersanyagtermelés területén lassan amortizálódó beruházásokat is meg kell valósítani.

Az improduktív beruházások magas hányada, valamint egyes költséges és lassan amortizálódó beruházások megvalósításának elkerülhetetlensége miatt fokozott gondot kell arra fordítani, hogy a *többi produktív beruházás gyorsan térüljön meg és magas nyereséget biztosítson*. Ellenkező esetben az akkumuláció színvonala néhány éven belül csökken.

Végül figyelembe kell venni, hogy a termelési kapacitás *csak a termelési eszközöket előállító iparágak fejlesztése útján növelhető*. Mégis ez a cél többféle úton és több fázisban valósítható meg. A szocialista országok például a termelési eszközöket előállító iparágak fejlesztésének *direkt útját* választották. A direkt út lényege abban foglalható össze, hogy az adott ország a rendelkezésére álló eszközök zömét a termelőeszközöket gyártó iparágakba fekteti, közvetlenül megépítvén a szükséges üzemeket.

A direkt út megvalósításának előfeltételei a szocialista országokban a következők voltak: *a)* a szükséges nyersanyagok zöme biztosított formában, hosszabb időszakra lekötve rendelkezésre állt (saját nyersanyagbázis fejlesztésével vagy a nemzetközi együttműködés útján); *b)* az adott ország gazdasága elég sokoldalú volt ahhoz, hogy a megnövekedett fogyasztási igényeket képes legyen kielégíteni az import nagyobb növekedése nélkül; *c)* az új ipar termékei számára a széles piac a nemzetközi együttműködés révén biztosítható volt; *d)* az ország általános szellemi színvonala elég magas volt ahhoz, hogy a szükségszerűen jelentkező szakemberhiány viszonylag gyorsan megszüntethető legyen.

Kétségtelen, hogy a direkt út (módszer) előbb körvonalazott feltételei a gazdaságilag gyengén fejlett országokban nem állnak rendelkezésre. Ezért a termelési eszközöket előállító iparágak fejlesztése során *indirekt módszereket* kell alkalmazniok. Indirekt módszer azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló anyagi eszközöket olyan módon kell befektetni, hogy *a)* az export növelhető, vagy a terms of trade javíthatók, *b)* az import csökkenthető legyen. *Az így keletkező külkereskedelmi aktivitumot pedig olyan termelési eszközök vásárlására kell fordítani, amelyek a hazai nyersanyagok késztermékké történő feldolgozását biztosítják*. Az előkészületi stádiumban kell gondoskodni a késztermékek biztosított piacairól is, hiszen a belső szükséglet — egyelőre — nagyon korlátozott.

Ghanában egyébként — és sok más gazdaságilag gyengén fejlett országban — az ország természeti kincseinek feltárása is csak most vette kezdetét.

Az import csökkentésének diverzifikáltabb hazai gazdaság fokozatos megteremtése esetén lényegesen nagyobb lehetőségei vannak, mint az export növelésének. A jelenleg importált cikkek köre annyira széles, hogy minden új üzem, amely a lakosság alapvető szükségleteit igyekszik kielégíteni, számottevő importmegtakarítást tesz lehetővé. A mezőgazdaságban is elméletileg mind exportnövelésre, mind importmegtakarításra lehet törekedni. Ghana legfőbb exportcikke azonban — a kakaó —

nem elasztikus cikk, mert az egy főre eső világfogyasztás évtizedek óta változatlan, a kínálat évek óta nagyobb, mint a kereslet, ára pedig évről évre alacsonyabb. Növelhető volna az export új kultúrák, például a gumi telepítése útján is. A gumi világpiaci helyzete azonban — a műgumi térhódítása óta — nem stabil és a régi gumitermelő országok több termelési tapasztalatuknál és kereskedelmi kapcsolatuknál fogva előnyösebb helyzetben vannak. Meggondolásra int az a körülmény is, hogy az ország világpiaci függősége még tovább növekednék, noha a külkereskedelem hányada a gazdasági körforgásban résztvevő termékmennyiségben belül 75—76%.

Más oldalról viszont az elmúlt években a mezőgazdasági cikkek importja igen hirtelen növekedett meg. E gyors emelkedés részben a lakosság növekedésének, részben a hazai fogyasztók keresletét kielégítő mezőgazdasági árutermelés stagnálásának tudható be. Ha a lakosság gyors növekedésének hatásait — az egy főre jutó fogyasztás és a hazai célokat szolgáló mezőgazdasági árutermelés változatlanóságát feltételezve — az élelmiszerimportra vetítjük, úgy megállapítható, hogy 1970-re az élelmiszerimport megháromszorozódik. Más szempontból megközelítve a kérdést: az előbbi hipotézisekből kiindulva 1967-ben a mezőgazdasági import nagyobb lesz, mint az export.

Ezek a számítások is igazolják azt az állításunkat, hogy az import csökkentésének Ghanában nagyobb lehetőségei vannak, mint az export növelésének.

A gazdasági fejlődés első fázisában tehát a rendelkezésre álló belső akkumuláció, valamint a külföldi hitelek segítségével olyan diverzifikált gazdaságot kell kiépíteni, amely a) képes az import csökkentésére; b) nagyobb felhalmozási lehetőséget biztosít a kormányzat számára; c) olcsóbbítja a beruházásokat, d) organikusan felhalmozza a gazdasági fejlődés második fázisában szükséges eszközöket.

Ebből következik, hogy a produktív beruházásokat az *import megtakarítása és a kormányzati felhalmozás növelése végett* a) a hazai célokat szolgáló mezőgazdasági termelés fejlesztésére; b) a könnyűipar (elsősorban a textilipar) kiépítésére kell fordítani; c) a beruházások olcsóbbítása végett viszont az építőanyagipart — a cementipart is beleértve — kell fejleszteni; d) végül a gazdasági fejlődés *második fázisának megalapozásához* szükséges az energiatermelés fejlesztése (Volta-terv), valamint a hazai nyersanyagtermelés emelése és feldolgozottsági fokának növelése, a közlekedés és a kikötői hálózat erőteljes kiépítése. Csak e feladatok döntő részének megvalósítása után lehet a gépgyártás egyes ágainak fokozatos fejlesztésére gondolni.

E gazdaságpolitikai elvek alapján lehet és kell az akkumulációt a különböző ágazatok között megosztani és a fontossági sorrendjüket meghatározni.

Nyomatékosan utalni kell azonban arra, hogy a gazdaságilag gyengén fejlett országok vezető-garnitúrájának nagy többsége hajlamos arra, hogy az ország teherbíró-képességét meghaladó, a munka termelékenységét közvetlenül nem érintő, látványos feladatok megoldására vállalkozzék. Különös jelentősége van tehát annak, ha a fontossági sorrend meghatározásán nyugvó gazdaságpolitikai koncepciókat magukévá teszik. A fontossági sorrend természetesen nemcsak azt jelenti, hogy mi-

Ilyen beruházásokat lehet megvalósítani, hanem azt is, hogy a többit el kell halasztani.

A terv megvalósítása során megépülő üzemek kezdetben nem termelhetnek kompetitív áron való értékesítésre. Egyik-másik — remélhetőleg nem hosszú időn keresztül — deficités is lesz, de *nemzetgazdasági szinten nem az ipari tőkés fejével kell gondolkozni*. Minden új üzemnek számos járulékos hatása van: például csökkenti az importot, növeli az állami bevételeket, egészségesebbé teszi a gazdasági körforgást, emeli a képzett munkások számát, több vásárlóerőt biztosít a lakosság számára, javítja az egészségügyi viszonyokat és elősegíti a korszerű társadalmi körülmények kialakulását.

A gazdasági elmaradottság tükröződése a külkereskedelemben

Az előbbieken már érintettük Ghana külkereskedelmének legnagyobb ellentmondását, hogy az export nem növelhető abban a mértékben, ahogy az importnak növekednie kell. Ezért legfontosabb feladat gyanánt az importnak — a hazai gazdaság diverzifikálásával megvalósuló — csökkentését jelöltük meg. Exportban egyelőre a terms of trade javítása a fő feladat az áruk feldolgozottsági fokának növelésével.

A terms of trade — amint az ismeretes — az elmúlt évtizedben a nyersanyagtermelő országok hátrányára tolódtak el. Ghana esetében ez annyit jelent, hogy az 1954-es export-import árakat egyaránt 100-nak véve, 1960-ban az export árindexe 53, az importé 103 volt! Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között a külkereskedelemben súlyos deficit keletkezett. Az *élelmiszer- és nyersanyagárak csökkenése* — minden jel szerint — *tartós tendencia*. Ezt a tendenciát az alábbi tényezők okozzák: a) a gazdaságilag fejlett országok mezőgazdasága gyorsan fejlődött, élelmiszerfogyasztásuk pedig rugalmatlan; b) a műszaki fejlődés következtében a gépek súlya csökkent és az egy gépegységre számított kapacitás erőteljesen megnövekedett (ennek extrém példája a hadiipar); c) a gazdaságilag gyengén fejlett országok nagy erővel fejlesztik a termelést, és ezért számos élelmiszerben és nyersanyagban túlkínálat keletkezett; d) a vegyipar által termelt műanyagok világszerte előretörnek; e) a világpiaci árak alakulásában az eladásra kerülő termékek korszerűsége, valamint a monopóliumok árpolitikája az eddiginél nagyobb szerepet játszik.

Ilyen körülmények között Ghanának arra kell törekedni, hogy — *különösen a fontővezeten belül* — *garantált árakat érjen el*. Ezzel párhuzamosan minden irányban fejlesztenie kell a gazdasági kapcsolatait és alternatív piacokat kell bekapcsolnia, hogy a nagy világmonopóliumoktól való egyoldalú függőség csökkenthető legyen.

Külön kell foglalkozni — és erre az ENSZ Afrikai Gazdasági Bizottsága látszik az alkalmas keretnek — az afrikai államok egymás közötti forgalmának növelésével, valamint az afrikaközi munkamegosztás problémájával. Az afrikai országok egymás közötti kereskedelme, a történelmileg kialakult munkamegosztás és arra épülő hagyományos kapcsolatok következménye gyanánt még gyerekcipőben jár. Bonyolult feladat az afrikai munkamegosztás fejlesztése is, hiszen ezek az országok nagyon hasonló gazdasági struktúrával rendelkeznek és így közvetlen szomszédaiktól venni, illetve azoknak eladni nehezen képesek.

Munkamegosztásra viszont egyre nagyobb szükség lesz, hiszen minden ország fejlődésre törekszik, de valamennyi tőkeszegény és belső piacuk korlátozott. A feladatok nagyobb gazdasági egységen belüli megosztása nagyon célszerűnek látszik.

A konkrét kutatómunka a szocialista országok által nyújtott segítség hatékonyságának egyik előfeltétele

Bár számos olyan kérdés van, amelyre e tanulmányban ki kellene térni (így a szocialista országok növekvő jelenléte a ghanai piacon, az afrikai országokkal folytatott kereskedelmünk sajátos problematikája, a műszaki-technikai segélynyújtás kérdései, a nemzetközi szervezetek szerepe, vagy a hazai közgazdaságtudományi kutatás feladatai a gazdaságilag gyengén fejlett országokkal kapcsolatban), e tanulmány keretei, illetve e folyóirat hasábjai sajnos nem nyújtanak lehetőséget erre.* Úgy érzem azonban, hogy a gyengén fejlett országokra vonatkozó kutatómunka néhány problémáját — ha vázlatosan is — ma kell felvetni, mert ezek megoldása *előfeltétele* annak, hogy ezekkel az országokkal kapcsolatos gazdaságpolitikánk eredményes legyen.

Nem tartom feladatommak, hogy az eddig végzett kutatások *irányát* és *eredményességét* részletesen elemezzem vagy bíráljam. Tisztelettel adózom minden eddigi erőfeszítésnek, hiszen a kutatás számunkra alig ismert terepen folyt, kevés gyakorlati tapasztalatunk volt és a kutatási módszerek sem kristályosodtak ki. Ilyen körülmények között minden eddig elért eredményt kétszeresen kell értékelni.

A jövőre vonatkozólag azonban úgy érzem, hogy a kutatásnak nem absztrakt elvekből, hanem *a konkrét ország konkrét növekedési problematikájából kell kiindulnia*. Más megközelítéssel élve: az egyes országokat nemcsak *kívülről* kell vizsgálnunk mint egyes elvek megtestesítőit és változatait, hanem *belülről* mint eleven társadalmat és gazdaságot, amelyben bonyult hatások, ellen- és járulékos hatások, összefüggések egész rendszere él és működik. Felmerül a kérdés, illetve az ellenvetés, hogy a belső társadalmi (osztály-) és gazdasági viszonyokból való kiindulás nem csökkenti-e absztrahálási lehetőségeinket? Ellenkezőleg: véleményem szerint e kutatási módszer segítségével több és biztosabb absztrakció birtokába juthatunk, de nem a konkrét kutatást megelőzően, hanem annak befejező fázisában. Végül pedig a kutatás befejezése után nemcsak arra a kérdésre tudunk válaszolni, hogy hosszú perspektívában *mit kell csinálni*, hanem arra is, hogy *hogyan, milyen fázisokban, mekkora feszültség mellett* lehet céljainkat megvalósítani. Más kifejezéssel élve: absztrakciós lehetőségeink növelése mellett hasznos gazdaságpolitikai megállapításokhoz juthatunk.

E megállapítások helyességét néhány, ebből a tanulmányból vett példával szeretném illusztrálni.

Nyilvánvaló, hogy minden országban gazdasági növekedésre törekszünk. Ennek biztosítása végett akkumulálnunk kell. Az akkumulációs források helyes megállapítása és terheinek igazságos elosztása az adott

* Kötelességemnek érzem azonban tapasztalataim értékelését és általánosítását, ezért a gazdaságilag gyengén fejlett országok növekedési problémáiról a jövő esztendő végéig összefoglaló művet szeretnék publikálni. Reméljük, hogy időm engedi, körülményeim pedig lehetővé teszik e szándék valórváltását.

ország konkrét társadalmi-politikai és gazdasági viszonyainak mélyreható elemzését követeli meg.

Az is közismert, hogy a termelési kapacitás csak a termelési eszközöket előállító iparágak fejlesztése útján növelhető. Az adott ország konkrét társadalmi-gazdasági adottságaitól és a nemzetközi munkamegosztásban betöltött helyétől függ azonban, hogy ezen iparágak fejlesztésének *direkt* vagy *indirekt* útja járható-e.

Nyilvánvaló, hogy az akkumulációs források, valamint a termelési eszközöket előállító iparágak fejlesztésének útja sok gazdaságilag gyengén fejlett országban hasonló. A hasonlóságok és különbségek alapján különböző *növekedési típusokat* lehet megállapítani. Tehát — amint erre a lehetőségre már utaltunk — a konkrét kutatások befejező stádiumában absztrahálásra is módunk nyílik.

Nyilvánvaló azonban, hogy a direkt út választása olyan országban, amelynek adottságai az indirekt utat indokolják — a gazdaság nagy növekedési érzékenysége miatt — katasztrofális következményekkel járhat.

Mindenki tudja, hogy a gazdaságilag gyengén fejlett országok belső felhalmozási lehetőségei korlátozottak, tehát fejlődésük meggyorsítása érdekében *külföldi hitelek*re van szükségük. A szocialista országok — e népek megsegítésének vágyától vezérelve — jelentős hiteleket nyújtanak ezeknek az államoknak.

Igazán hasznossá és a növekedést előmozdítóvá azonban csak kedvező feltételű és struktúrájú hitelek válhatnak. Másrészt a szocialista országok gazdasági teherbíróképessége sem végtelen. A hitelfeltételek megállapítása és a struktúra meghatározása az adott ország belső gazdasági viszonyainak, valamint a hitel által indukált belső gazdasági körforgás körülményeinek sokoldalú elemzését követeli meg.

Egyes szocialista országok által nyújtott hitelek nem elég differenciáltak, 8—10 évre szólnak tekintet nélkül arra, hogy milyen létesítmény megépítésére kerülnek folyósításra, és mennyi idő alatt amortizál az. Ha konzervgyár vagy textilüzem épül a hitelből, úgy a 8—10 év nemcsak elég, hanem sok is. Ha viszont erőművet finanszírozunk, úgy ennél lényegesen hosszabb lejáratú hitelt kell nyújtani. A hitel által kiváltott belső gazdasági körforgás sokoldalú elemzése vezetett viszont ahhoz a megállapításhoz, hogy a hitelnek a termelőkapacitások növelése mellett elő kell segítenie a belső akkumulációt és meg kell gátolnia a fizetési mérlegnek a beruházási tevékenység emelkedésével járó túlterhelését.

Törekvésünk az is, hogy műszaki-gazdasági tanácsadás útján is elősegítsük ezeknek az országoknak a fejlődését. Konkrétan kell elemezni azonban az adott ország viszonyait annak megállapítása végett, hogy a tanácsadás milyen formája bizonyul hasznosnak. Például: nálunk általában *erősen szakosított képzés* van, a gazdaságilag gyengén fejlett országokban *univerzálisabbak az igények*. Minden szakterületen történő tanácsadásnak (például egy üzem építése vagy egy iparág fejlesztése) a gazdasági élet egyéb területein is számottevő következményei vannak. A kapcsolódó (a közvetve érintett) területeken erre sokoldalúan kell felkészülni. Ha a kapcsolódó területen viszont nincsen megfelelő belföldi vagy külföldi szakértő, úgy a tanácsadás nem lehet effektív. Meg kell akadályozni tehát az egyoldalú, nagyon szűken szakosított tanácsadást

és vagy univerzálisabb képzettségű szakértők segítségét kell igénybe venni, vagy a kapcsolódó területeken is szakértőket kell beállítani.

Ezek a példák — remélem — meggyőzően bizonyítják, hogy e problémák belülről történő kutatása mennyi új megállapításhoz vezethet. Ezért tartom szükségesnek, hogy a kutatómunka középpontjába a konkrét országok konkrét növekedési problémáit állítsuk.

Így cselekedvén többet és megalapozottabban általánosíthatunk és a gazdasági cselekvés szempontjából döntő jelentőségű felismerések birtokába juthatunk.

★

A régi Aranypart — az új Ghana — népe a függetlenségért vívott szívós, bátor és körültekintő küzdelmével és azóta elért eredményeivel egyaránt beigazolta, hogy hasznos és értékes tagja a népek nagy családjának.

Az új államnak — a nép odaadó segítségével és lelkes támogatásával — hatalmas feladatokat kell megoldania.

Egy évszázadok óta mozdulatlan, majd a kolonializmus következtében torz irányban fejlődött társadalmat és gazdaságot kell a gyors, egészséges és megalapozott fejlődés útjára terelni. A társadalmi fejlődés és gazdasági növekedés útja azonban — amint azt saját tapasztalatainkból is tudjuk — nemcsak vívmányokkal és eredményekkel, hanem problémákkal és nehézségekkel van kikövezve. És ha a régi gondok és problémák el is maradnak mögöttünk — a fejlődés örök törvénye gyanánt — mindig újakkal találkozunk.

A Kwame Nkrumah köztársasági elnök, az afrikai szabadság nagy harcosa által vezetett kormányzat törekvése ma az, hogy a függetlenségi harc éveiben magasra csapott forradalmi lelkesedést egyesítse az alkotó munkával, az önkéntes fegyelemmel és a gazdasági élet racionális normákon nyugvó józan vezetésével.

Meg vagyok győződve arról, hogy Ghana népe képes lesz legyőzni az előtte tornyosuló nehézségeket és szervezett, szívós munkával magas fejlettségű társadalmat és diverzifikált, korszerű gazdaságot épít.

Ez a növekedés és fejlődés a ghanai nép és országvezetés felelősége, feladata és vállalkozása, de egyben az egész progresszív emberiség közös gondja.

Olvasóink figyelmébe!

A következő (8.) számunk — a többi szocialista ország közgazdasági folyóirataihoz hasonlóan — egyetlen témával, a szocialista országok együttműködésének és a szocialista nemzetközi munkamegosztásnak a problémáival foglalkozik. A KGST-ben részt vevő szocialista országok szerzőinek cikkeit közöljük a KGST működésének időszerű kérdéseiről.

Olvasóink figyelmébe!

A következő (8.) számunk — a többi szocialista ország közgazdasági folyóirataihoz hasonlóan — egyetlen témával, a szocialista országok együttműködésének és a szocialista nemzetközi munkamegosztásnak a problémáival foglalkozik. A KGST-ben részt vevő szocialista országok szerzőinek cikkeit közöljük a KGST működésének időszerű kérdéseiről.

kell igénybe beállítani.

k, hogy e probshoz vezethet. ontjába a konk

ínosíthatunk és felismerések

lenségért vívott eredményeivel ek nagy család

tes támogatásá

us következté

kell a gyors, irsadalmi fejl - aját tapasztalanyekkel, hanem régi gondok és a törvénye gya

szabadság nagy gy a független - ist egyesítse az gi élet racioná

es lesz legy zni munkával magas ágot épít.

vezetés felel s - reszív emberi

A kiskereskedelmi tevékenység munkaelemeinek időarányai*

A kereskedelmi munka sajátosságai

A kereskedelmi tevékenység elemzését és ennek alapján a kereskedelmi munka hatékonyságát csak akkor javíthatjuk, ha feltárjuk sajátosságait. A kereskedelmi munka megítélését eddig túlzottan befolyásolta az ipari szemlélet. A kereskedelmi munka elemzése és teljesítményének mérése sem felel meg eléggé a kereskedelem sajátosságainak. Ezt a rendszeresített mutatószámok is tükrözik, például a „termelékenységi” mutató, az egy főre jutó forgalom.

Az eddigi elemzés rendszerint megrekedt annál a megállapításnál, hogy a kereskedelmi munka egy része a termelési folyamat folytatása (szállítás, raktározás, csomagolás), s mint ilyen értékalkotó, más része viszont a termékek áru formájának pénz formává való átalakításával kapcsolatos, s mint ilyen nem értékalkotó, költségeit az anyagi termelés ágainak tiszta jövedelméből kell fedezni. A tiszta forgalmi költségek részaránya a szocializmusban csökken s a nemzeti jövedelem számításánál gyakorlatilag a kereskedelem egész árását figyelembe veszik.

A kereskedelmi tevékenységben az értékalkotó és értéket nem alkotó munkák elválaszthatatlanul összekeverednek és sajátos egységet alkotnak. Itt elsősorban a kiskereskedelmi bolt munkájára gondolunk mint legtipikusabb és leggyakoribb kereskedelmi tevékenységre. A kereskedelmi munka e fő formája — mint a társadalmi munka specializálódott része — egészen sajátos, s minden más jellegű munkától jelentősen eltérő vonásokat mutat. E sajátos vonások elsősorban a munkafolyamat megfigyelése és a megfigyelések eredményeinek általánosítása útján határozhatók meg. Úgy gondoljuk, hogy a kereskedelmi munka egységes és sajátos jellegének kidomborítása nem ellentétes a politikai gazdaságtan említett megállapításával már csak azért sem, mert ha az egységes és sajátos jellegű kereskedelmi munkát hatékonyabbá tesszük, akkor társadalmilag mindig az értékalkotó tevékenységek részaránya nő.

A kereskedelmi munka jellemző vonásai — az ipari (gépi nagyipari) munkával összehasonlítva — a következőkben foglalhatók össze:

1. Az egyes ipari munkásnak általában folyamatosan és korlátozás nélkül rendelkezésre állanak a munka tárgyai és eszközei. Az ipari munkára jellemző a folyamatos üzemelés absztrakt lehetősége.

* A tanulmány felhasználja a Belkereskedelmi Kutató Intézetben folyó ilyen irányú kutatások során a szerzők által gyűjtött adatokat.

Ezzel szemben a kereskedelmi dolgozók munkája nem szervezhető meg a folyamatos tevékenység feltételeinek állandó megteremtésével. A kereskedelmi munka folytonosságához és egyenletességéhez szükséges feltételeket csak úgy lehetne megteremteni, ha egy-egy eladóra sorban álló vevők várakoznának. *A kereskedelmi munka folytonossága tehát nincs biztosítva*, ha pedig mégis megvalósul, ez legtöbbször a munka minőségét eleve lerontja.

2. A gyáripari munkás munkája homogén: a dolgozó általában munkaideje minden órájában azonos munkát végez.

A kereskedelmi munka heterogén: az eladó nem foglalkozhat kizárólag eladással. Munkaideje jelentős részét áruátvétellel, árurendezéssel, eladóhelye árufeltöltésével, előrecsomagolással s hasonlókkal kell töltenie.

3. A gyáripari munka elvileg egyenletes ütemű. Üteme általában a géptől és a munkafajtától függ és csak kis részben, illetve kevés munkafajtánál a munkástól.

A kereskedelmi munka egyenletes üteme nincs biztosítva, mert az eladás üteme még folyamatos vevőáramlás esetén is részben a vevőtől, részben az eladótól függ, s e két tényező olyan objektív, mint például az iparban a gép járásának üteme. Még az olyan tárgyi tényező, mint a választék sem olyan egyértelmű meghatározója az ütemnek, mint a gép vagy a technológia az iparban.

Az eladás ütemét a vevő oldaláról befolyásolja a vevő magatartása és vásárlási szándékának határozottsága. Ennek igen széles skálája van: a kért árucikk egyértelmű megnevezésétől és gyors megvásárlásától egészen a nem vásárlásig. A nem vásárló „vevők” aránya szakmánként különböző, de általában magas. Például a méteráruboltokban a vásárló vevők számának százalékában 50—100, konfekció boltokban 25—40, rövidáru-lakástextil boltokban 20—30, cipőboltokban 100—150 százalékot tesz ki.

Más szempontból viszont a munka ütemét a kereskedelmi eladó sokkal nagyobb mértékben tudja befolyásolni, mint az ipari munkás. Az eladótól függ ugyanis, hogy a vevőt egy-két odavetett szóval intézi-e el vagy megfelelően bemutatja az árut (például a háztartási gépet vagy mosószer stb.-t), felhívja a figyelmet a helyes és szakszerű használatra. E tekintetben sok esetben annál magasabb színvonalúnak tekinthető a kereskedelmi munka, minél lassúbb ütemű.

4. Az ipari munka arányos az eredményével. Az ipari munka eredménye a termék és egy-egy munkás általában annál több terméket állít elő, minél többet dolgozik.

A kereskedelmi munka eredménye az eladás. *A kereskedelmi munka azonban nem teljesen arányos az eredményével*. Ennek két oka van. Egyrészt legalább egy eladónak állandóan „eladókész” állapotban kell várakoznia akkor is, ha a boltban egy vevő sincs. A kereskedelmi eladó tehát hasonlít az olyan termelő munkáshoz, aki „üresen” járhatja a gépét. Másrészt a kereskedelmi eladónak ugyanúgy kell foglalkoznia a nem vásárló „vevővel”, mint a ténylegesen vásárlóval, tehát olyan munkáshoz hasonlítható, aki rejtett anyaghiba miatt selejtet gyárt.

5. Az ipari munkás munkájának minősége egyértelműen és viszonylag egyszerűen megítélhető abból, hogy az általa előállított termék meg-

felel-e a szabványnak vagy más előírásnak és termékeinek selejtszázaléka a szakmai átlagos selejtszázalék alatt vagy felett van-e.

A kereskedelmi eladó munkájának minősége se ilyen egyértelmű, se ilyen egyszerűen nem ítéltető meg. Az *eladás színvonala és kulturáltsága csak részben és csak közvetett mutatókkal mérhető*. Egyáltalán nem mérhető például a higiénia, az udvariasság stb. Emellett az eladási munka negatív jelenségei és irányzatai — az alkalmazott mutató elmozdulásán keresztül — gyakran a kereskedelmi teljesítmény növelésének látszatát keltik. Például, ha egy bolt a fogyasztók által kedvelt alacsony árfekvésű, ártámogatásos konfekció árukból csak viszonylag keveset rendel és helyette a választék magasabb árfekvésű cikkeit hozza forgalomba, akkor ezt — a termelékenységi mutató növekedése folytán — teljesítménye javulásának tudja feltüntetni. Ugyanez a helyzet a költségalakulásánál, ha pl. alacsony egységárú cikkeket nem csomagolnak be, ha nem adnak papírzacskót, ha a mérésnél a vevő kárára „tévednek” stb.

6. Az ipari munkások átlagos teljesítménye értékbeni mutatók segítségével — pontatlanul bár, de — megítélhető. Ilyen alapvető értékmutató a „termelési érték” (illetve ennek a létszámhoz, munkaórához való viszonyítása). Ez a mutató rendkívül érzékeny olyan formális tényezőkre, mint a gyártmányösszetétel eltolódásából adódó átlagos munkaigényesség-változás.

A kereskedelmi eladó teljesítménye értékbeni mutatókkal alig jellemezhető. Ilyen alapvető értékmutatónak tekintik a kereskedelemben a mai napig az „értékesítési forgalmat” (illetve ennek a létszámhoz, munkaórához való viszonyítását).

Az iparban — azonos termék termelése során — nagyobb termelési érték — (általában szakmán belül, de egy-egy munkapadnál feltétlenül) nagyobb teljesítményt jelent. A kereskedelemben a forgalom értékvolumene és az eladások száma azért sem nő azonos arányban, mert azonos szakmában — sőt boltban belül is — azonos értékesítési forgalom igen különböző terhelést takar (terhelés = egy főre jutó eladások száma). Amilyen mértékben tehát a termelési értékből az ipari munkás teljesítményére következtethetünk, teljesen azonos mértékben az értékesítési forgalomból a kereskedelmi eladó teljesítményére nem vonhatunk le következtetést.

A leterheltség* szakmai mértékét, illetve szóródását hat vállalat boltjaiban végzett vizsgálat a következőkben állapította meg:

Szakmai boltcsoport	Az egy hónapra jutó leterheltség az 1959. évben					
	Kis boltok (1—5 fő)			Közepes és nagy boltok		
	min.	max.	modus	min.	max.	modus
Fűszer-csemege és vegyes élelmiszer	3,60	11,90	6,00	1,40	4,20	3,50
Méteráru	0,39	0,94	0,57	0,18	1,75	0,45
Konfekció.....	0,19	0,72	0,29	0,32	0,88	0,49
Rövidáru-lakástextil	1,00	2,30	1,60	0,77	1,70	1,10
Cipő				0,33	0,76	0,46

* A leterheltség mutatója: egy 8 órás munkaidejű, forgalomtól függő kereskedelmi alkalmazottra jutó havi eladások száma

$$\frac{\text{eladások számának havi átlaga}}{\text{forgalomtól függő létszám}}$$

A kereskedelmi teljesítmény legjellemzőbb természetbeni mutatójának (a leterheltségnek) és jelenlegi hivatalos értékmutatójának („a termelékenységnek”) divergálását a Ruházati Bolt Vállalat példáján a következő adatokkal szemléltethetjük:

Ruházati Bolt Vállalat	Egy forgalomtól függő kereskedelmi alkalmazottra jutó havi			
	forgalom („termelékenység”)		eladások („leterheltség”)	
	1000 Ft-ban	index	száma	index
1957. I. n. é.	56,7	100,00	480	100,00
II. n. é.	65,4	100,00	617	100,00
III. n. é.	59,2	100,00	466	100,00
IV. n. é.	92,3	100,00	641	100,00
1958. I. n. é.	61,8	110,96	429	89,38
II. n. é.	72,8	111,31	602	97,57
III. n. é.	55,0	92,91	428	91,85
IV. n. é.	87,3	94,58	667	104,06
1959. I. n. é.	65,7	117,96	432	90,00
II. n. é.	71,6	109,48	547	88,65
III. n. é.	57,0	96,28	449	96,35
IV. n. é.	92,3	100,00	611	95,32
1960. I. n. é.	66,9	117,99	432	90,00
II. n. é.	84,1	128,59	538	87,20
III. n. é.	57,8	97,64	374	80,26
IV. n. é.	99,2	107,48	474	73,95

A kereskedelmi munka e sajátosságait figyelembe véve csak akkor remélhetjük hatékonyságának növelését, ha a kereskedelmi teljesítmény jelenlegi globális értékmutatói mellett (vagy azok helyett) a lehető legmélyebben feltárjuk és elemezzük a kereskedelmi tevékenység szakmánkénti *természetes struktúráját*, e struktúra szakmailag jellemző problémáit és szűk keresztmetszeteit.

A bolti munkaelemek és időarányaik vizsgálatának elvei és módszerei

A kereskedelmi tevékenység természetes struktúráját a munka eleme és időarányai jellemzik. A kiskereskedelem alapvető üzemege *a bolt*, ezért a munkaelemeket és azok időarányait elsősorban a bolti munka vonatkozásában szükséges vizsgálni és elemezni. Az ilyen jellegű analitikus üzemegezési vizsgálatot elvi szempontból Taylor alapozta meg, „Shop Management” című könyvében.*

Az ipari üzemben a munkaelemek és az időarányok vizsgálata jóval megelőzte a kereskedelmi üzemege hasonló vizsgálati módszereinek kialakulását. Körülbelül másfél évtizede azonban már az egész világon elterjedtek a kereskedelmi munkaelemek vizsgálatának szükségességét bizonyító nézetek és e vizsgálat különböző módszerei is.

A szocialista közgazdászok közül különösen Sz. V. Szerebrjakov megállapításait** tartjuk igen értékesnek, aki rámutat arra, hogy a ke-

* New York—London, Harper 1912.

** Sz. V. Szerebrjakov: A szovjet kereskedelem szervezése és technikája, Gosztorgizdat, Moszkva, 1956.

reskedelmi munka termelékenységének érvényben levő pénzbeni mérési módszere nem mutatja meg az időráfordítás szerkezetét és a munka technikai sajátosságát. Álláspontja szerint a kereskedelmi munka termelékenységének színvonalát a következők határozzák meg: 1. a vevők közvetlen kiszolgálására fordított munkaidő részaránya (a munkaidő-kihasználás mértéke), 2. az árukibocsátás gyorsasága, 3. a kiszolgált vevők száma.

Az eladói munkaidő-kihasználás hatékonyságának fokozása a munkanap tömörebbé tételével, a várakozások lerövidítésével és az árueledásra irányuló fő munka részarányának növelésével érhető el.

Ugyancsak igen fontosnak tartja a tiszta eladási idő nagyságának és a teljes kereskedelmi munkaidő-ráfordításhoz való viszonyának meghatározását Rjauzov és Titelbaum* is, akik ilyen jellegű számításokkal alakítják ki a kereskedelem munkaigényességi mutatóját.

Szerebrjakov csoportosítása szerint az árueledési műveletek kétfélék: *technikai műveletek* (az árukhoz az eladói munkahelyre való áthelyezése a munka folyamán, a megszámlálás, megmérés, becsomagolás, árkiszámítás, blokk ellenőrzése stb.) és *a vevőkiszolgálás műveletei* (a szükséglet kiderítése, az áru bemutatása, az áruválasztáshoz nyújtott segítség, magyarázat, tanácsadás).

A műveleteknek ilyen csoportosítása szerintem azért szükséges, mert e kétféle műveletcsoport teljesítési sebességének fokozására alkalmas módszerek különbözőek. *A munkatermelékenység növekedésének mindenekelőtt a technikai műveletek révén kell bekövetkeznie.*

H. Lehmann** a bolti időfelvételt a munkafolyamat elemzése fontos módszereként jelölte meg. A munkafolyamat elemeit a következő főcsoportokba sorolta: 1. főidők vagy tiszta eladási idők, 2. mellékidők, 3. segédidők (lényegében a munkahely árufeltöltési ideje), 4. veszteségidők. Nézetünk szerint Lehmann csoportosításának nagy jelentősége abban a szemléletben rejlik, mely szerint *nem a tiszta eladási idő egyes részműveleteinek időarányait, hanem az eladási tevékenység összes műveleteinek időarányait kell megállapítani.* Ugyanakkor Lehmann csoportosítását sem tartjuk elég következetesnek, mert átlátta ugyan, hogy az eladási tevékenység nem csak tiszta eladási időelemekből tevődik össze, hanem igen időigényes mellékmunkákból és segédmunkákból is, de nem jutott el oda, hogy a kereskedelmi tevékenység nem csak az eladással kapcsolatos munkaelemekből, hanem az árubeszerzéssel, áruátvétellel és a gyakran elkerülhetetlen várakozással kapcsolatos munkaelemeket is tartalmaz, s mindezek időben összekeveredve, naponként változó sorrendben és arányban jelentkeznek.

A Lehmann által közölt négyes tagoláshoz hasonló csoportképzés ma már egyre több nyugati megfigyelésben is érvényesül. A nyugati üzemgazdászok zöme azonban még *túl aprólékosan*, a kéz- és lábmozdulatok megfigyelése és egy-egy kiragadott munkamozzanat (például egy kenyér eladása) időigényének meghatározása útján kísérli meg a munkaelemek és az időarányok jellemzését.

A munkaműveletnek, az eladó mozdulatainak — különösen az Egye-

* N. Rjauzov és N. Titelbaum: A kereskedelmi statisztika tankönyve, Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1952.

** H. Lehmann: Über die Methode der Ermittlung von Verkaufsnormen, Berlin.

sült Államokban szokásos — aprólékos elemzésére jellemző az a példa,* mely egy kenyér vásárlását 18 fázisban grafikusán ábrázolja. A grafikon az egyes fázisok tekintetében megkülönböztet a) tényleges munkaműveletet, b) tárolást, c) hátráltatást és d) ide-oda vitelt.

A grafikon rögzíti az egyes fázisokban a másodpercek számát és a megtett út hosszát. Eszerint egy kenyér eladása 193,5 mp-ig tart és az eladó közben 50 láb (= 15,24 m) utat tesz meg. (Megjegyzendő, hogy a vizsgált üzletben az eladást úgy szervezték meg, hogy az eladó vitte a pénzt a kasszához, majd visszatért a vevőhöz.)

Magyarországon „A kereskedelmi munkatermelékenység vizsgálatainak új módszerei**” című tanulmány tárgyalta az ilyen jellegű üzemgazdasági vizsgálat elveit és módszereit. A tanulmány az eladó munkáját négy munkaelemre és tizenegy munkamozzanatra bontotta fel. A munkaelemek a következők: 1. tárgyalási munka, 2. áru- és anyagmozgatás, 3. számszaki munka, 4. készenléti idő.

A tanulmány az alábbi munkamozzanatokat különbözteti meg: 1. a vevő fogadása, 2. az igény megismerése, 3. az áru bemutatása, 4. az áru jellegzetességeinek ismertetése, 5. felvilágosítások a vevő kérdéseire, 6. kiegészítő vagy egyéb áruk ajánlása, 7. a megvásárolt áru kimérése, levágása, elkülönítése, 8. a vásárlási összeg kiszámítása, 9. a blokk kiállítása, 10. a csomagolóba való eljuttatás, csomagolás, 11. az áru tényleges átadása a vevőnek.

A Belkereskedelmi Minisztérium Kereskedelemfejlesztési és Piacutató Igazgatóságának munkatársai ezeknek a munkaelemeknek és munkamozzanatoknak az időtartamát néhány budapesti áruházban részletes mérésekkel igyekeztek meghatározni.

A kiskereskedelmi munka hatékonyságával kapcsolatos — a Belkereskedelmi Kutató Intézetben folyó — kutatásunk rávilágított arra, hogy az előbbi séma és általában az *amerikai mintára kidolgozott kiskereskedelmi sémák — nem alkalmasak* a bolti munkaelemek és időarányuk jellemzésére, még kevésbé ezek szakmai általánosítására. Ezek a sémák ugyanis *túl aprólékosak*, sok olyan mozzanatot tartalmaznak, mely a legtöbb eladásnál nem is fordul elő, illetve nem választható szét (például az áru bemutatása és az áru jellegzetességeinek ismertetése). Így e sémák alapján kellően reprezentatív és viszonylag pontos méréseket nem is lehet végezni a kereskedelmi tevékenység jellemző időarányairól. Még ennél is nagyobb hibájuk azonban, hogy *áttekinthetetlenek, nem emelik ki a lényegét*, és erősen hiányosak. A bolti munka olyan fontos és időigényes mozzanatait, mint az áruátvételt, az eladóhely árufeltöltését, az árurendeztést, a raktározási munkát, az előrecsomagolást, vevőre való várakozást stb. egyáltalán nem tartalmazzák.

A legtöbb ilyen jellegű megfigyelés nyíltan vagy ki nem mondottan eddig arra a feltételezésre épült, hogy az eladásnak mint legfontosabb bolti munkamozzanatnak egyes kiemelt elemei, illetve ezek időigényének meghatározása útján az egész bolti munkafolyamat jellemezhető.

Ezzel szemben kutatásaink arra az eredményre vezettek, hogy az eladás egyes mozzanatainak aprólékos részletezése gyakorlatilag kis je-

* Közli a *Bakers' Review* 1960. március 4-i száma.

** Bk. M. Kereskedelemfejlesztési és Piacutató Igazgatóság kiadványa. Budapest, 1955,

lentőségű. Egy kenyér, 1 kg liszt, 1 kg cukor, 10 dkg felvágott stb. eladásával kapcsolatos mozdulatok, időigény, megmozgatott összsúly és megtett összút meghatározásából ugyanis nem állítható össze a bolti munkafolyamat, hiszen ehhez egy élelmiszerboltban körülbelül 25 000 cikkelem ilyen jellegű adatait és arányait kellene ismernünk. De ez még mind csak a tiszta eladási tevékenységet jellemezné, pedig a bolti munka több mint felerészben nem is eladásból áll.

A bolti munkafolyamat elemzését éppen az teszi lehetővé, ha *a tiszta eladási időt a többi tevékenységek időigényéhez viszonyítjuk* és ezen belül tevékenység-fajtánként részletesen *megvizsgáljuk a teljes munkaidő struktúráját*.

A bolti munkaelemeket és ezek időarányait tehát nem lehet egyes jellemzőnek ítélt eladási munkamozzanatok elemzésével meghatározni, hanem kizárólag a bolt összes dolgozói teljes munkaidejének *hézagmentes*, percről percre történő megfigyelése útján. Ennek során nem az eladók kéz- és lábmozdulatait, az általuk megtett út hosszát, a kézbevett áruk összsúlyát és hasonlókat kell megfigyelni, hanem tevékenységük *gazdasági* jellegét és a gazdasági szempontból azonos jellegű tevékenységek *fő időarányait*.

A bolti munkafolyamat elemeit tehát előre (előzetes megfigyelés alapján) és állandó jelleggel kell meghatározni, oly módon csoportosítva, hogy az egyes gazdasági tevékenységek lényegét emeljük ki és az összetartozó résztevékenységeket nagyobb egységekbe foglaljuk össze. Ez a módszer lehetővé teszi, hogy

1. a bolti munkaelemek időarányait az azonos profilú és azonos eladási formájú boltok *szakmai átlagaként* határozzuk meg;

2. a szakmai átlagtól való *eltérések mértékét* az egyes munkaelemek tekintetében könnyen megállapítsuk és okait feltárva és a hibákat kijavítva elősegítsük a lemaradók felzárkózását az élenjárókhoz;

3. az egyes szakmai adatok *egyneműek legyenek*, és így különböző szakmájú boltok jellemzőit kidolgozva, azokat egymással is össze tudjuk hasonlítani;

4. azonos szakmán belül *a különböző eladási formákkal* dolgozó boltokra külön-külön átlagot számolhassunk és ezek összevetése útján következtetéseket vonhassunk le az egyes eladási formák alkalmazásának hatékonyságáról.

Mindezek alapján a munkaelemeket, tehát a megfigyelés állandó sémáját a következőképpen határoztuk meg:

Megnevezés	perc	Százalék
Bolti dolgozók összmunkaideje a vizsgálat napjain együttesen, percekben		100

1. Tiszta eladási idő

Hagyományos boltokban

- a) Áruajánlás, árubemutató, a kiválasztott áru elkülönítése (levágása stb.), csomagolás, blokk kiállítása, árukiadás
- b) Pénzbeszedés

Önkiszolgáló, önkiválasztó boltokban

- a) A vevő eligazítása, árubemutatás, az új kiszolg. formájú bolt régi kiszolg. formájú részlegénél ugyanaz, mint hagyományos 1/a.
- b) A vásárlás pénzértékének kiszámítása, pénzbeszedés

2. *Segéidő*

- a) Árubeszerzés, áruátvétel
- b) Árufeltöltés, bolti és kirakati árurendezés
- c) Előrecsomagolás

3. *Mellékidő*

- a) Tisztogatás
- b) Raktári munkák
- c) Adminisztráció
- d) Fűtés

4. *Veszteséigidő*

- a) Várakozás a vevőre
- b) Igazolt távollét
- c) Igazolatlan távollét
- d) Személyi szükségletek
- e) Beszélgetések, önkényes pihenők stb.
- f) Egyéb

A tiszta eladási idő fogalma, illetve értelmezése a hagyományos és az új kiszolgálási formájú boltokban más és más. A megfigyelés során nyert adatok értékelése sem azonos. A hagyományos eladási formákkal dolgozó boltok munkájának színvonala és fejlettsége annál magasabb, *minél magasabb* a tiszta eladási idő részaránya, tehát minél többet foglalkoznak a vevővel. E csoporton belül is természetesen az áruajánlás, árubemutatás, árukiválasztás stb. idejének kell növekednie a pénzbeszedés időszükségletéhez viszonyítva. Ezzel szemben az új eladási formájú boltokban annál magasabb az eladás színvonala és fejlettsége, *minél kisebb* a tiszta eladási idő részaránya, ezen belül is az a) csoporté. Az ilyen jellegű megfigyelések ugyanis nem a vevőre, hanem az eladóra vonatkoznak, az új kiszolgálási forma pedig akkor tesz eleget funkciójának, ha nem az eladók foglalkoznak a vevőkkel, hanem a bolt kellően csoportosított és berendezett árukináló eladótere maga szolgálja ki a vevőt. Az új eladási formának a hagyományos formával azonos sémában mért időarányait tehát éppen *ellentétesen* kell értékelni.

A megfigyelők a megfigyelt boltok minden dolgozójának teljes munkaidejét percről percre számbavették és tevékenységét feljegyezték.* A megfigyelés végén egy-egy eladónál, majd az egész boltra, végül az összes azonos profilú boltokra vonatkozóan összeadjuk az összes időelemeket és kiszámítjuk ezek megosztási viszonyszámait. A megosztási viszonyszámok adják a dolgozóra, a boltra, szakmára jellemző időarányokat. Megfigyeléseink eredményei egyértelműen bizonyítják, hogy a bolti munka- és időelemek arányai egy-egy szakmán belül azonos bolttípusnál, azonos eladási forma esetén igen jellemzőek és meglehetősen állandóak.

* A séma teljessége és egységessége érdekében szerepel a mellékidők között a fűtés, ebből a szempontból azonban az egész felvétel hiányos, mivel a felvétel időpontjában úgy szólván egyetlen boltban sem fűtöttek.

A kiválasztás és a megfigyelés

A megfigyelés nem kizárólag a bolti munkaelemek időarányainak megállapítására irányult, hanem ez utóbbi csak része volt a kiskereskedelmi munka hatékonyságával kapcsolatos általános adatgyűjtésnek. A 203 tagból álló reprezentatív boltsokaságot — ideértve egyes áruházak adatszolgáltató osztályait is — koncentrált kiválasztással állították össze a következő alapelvek szerint.

A *koncentráció fő elve* a viszonylag legtisztább profilú szakvállalatok szakmailag legjellemzőbb szaktoltjainak kiválasztása volt. Érvényesítették azt a követelményt, hogy a földműveszövetkezetek mind áruforgalmi súlyuknak, mind a területi reprezentációnak megfelelően kellő képviselőhöz jussanak. A mintasokaságnak kellő súllyal szövetkezeti vegyes boltokat is kellett tartalmaznia, amely ebből a szempontból a szaktoltok egy különleges fajtáját képviselte.

A mintasokaságot szakmai, eladási forma szerinti és szektorális bontásban csoportosítottuk, az egyes csoportokba tartozó boltok azonos jellegű adatait összeadtuk, majd a szakmai boltcsoport összmunkaidejének százalékában fejeztük ki.

Mivel a kiválasztás nem a véletlenül alapult, a reprezentatív megfigyelésnek a véletlen tömegjelenségekkel kapcsolatos, elsősorban a nagy számok törvényén és a központi határelosztás törvényén alapuló számításai (különösen a megfigyelés pontosságára és hibahatárára vonatkozó számítások) nem voltak elvégezhetőek.

Ha a mintegy 42 ezer boltból *véletlen* kiválasztással választottunk volna ki 203-at, akkor a mintasokaság szakmai összetétele és szakmai reprezentatív jellege semmi esetre sem lett volna biztosítva. A munkaelemek és időarányaik szempontjából azonban éppen a szakmai sajátosságok megismerése a döntő. A mintasokaság boltjainak többségét ezért az ország leginkább szakosított 17 kiskereskedelmi vállalatának szakmailag legjellemzőbb boltjai közül választottuk ki. *Szakmailag ennél jellemzőbb adatokat semmiféle más módszerrel nem lehet találni.* A szövetkezeti vegyesboltokat véletlen kiválasztással állítottuk össze és adataikat is elkülönítve mutatjuk be.

A bolti munkaelemek és időarányaik vizsgálata szorosan összefügg a vevőáramlással és lényegében a munka hatékonyságának meghatározását, illetve a hatékonyságnövelés tényezőinek és módjainak feltárását célozza. Ennek megfelelően a munka- és időelemek felméréseivel együtt óránként megállapítottuk az elért forintforgalmat és megfigyeltük az eladások számát. Tétélező pénztárgéppel rendelkező boltokban az eladások számát a gép által mutatott blokkszám alapján vettük számításba, gép hiányában pedig közvetlen megfigyeléssel. Annak érdekében, hogy a forgalom lebonyolítására fordított kereskedelmi munkamennyiség időbeli változását a forgalom és a vevőszám fluktuációjával össze tudjuk hasonlítani, óránként feljegyeztük a felhasznált kereskedelmi munkaórák számát, a vevők számát és a nem vásárló vevők számát.

Ezekből az adatokból a hét napjainak minden órájára vonatkozóan a következő mutatószámokat számítottuk ki: az egy eladásra jutó kereskedelmi munkaidő-ráfordítást, egy eladás átlagos forint értékét és egy vásárlás átlagos időigényét. Végül meghatároztuk mindezen adatok napi átlagait és külön a napi adatok heti átlagait, valamint minden nap azo-

nos óráközére számított mutatók heti átlagait. Ezáltal napon belül az óránkénti fluktuáció huzamos időn át érvényesülő általános tendenciáit és héten belül pedig az egyes napok közötti fluktuáció általános tendenciáit tettük felismerhetővé.

Mindezeknek az adatoknak és mutatószámoknak összehasonlítása, valamint a munkaelemek időarányaival való egybevetése — nézetünk szerint — alkalmas arra, hogy jellemezze a kereskedelmi munka hatékonyságának szintjét és feltárja a hatékonyság növelésének akadályait.

Minden összefüggés bemutatása meghaladná e tanulmány kereteit, ezért itt csak arra törekszünk, hogy felvázoljuk a bolti munkaelemek és időarányaik alakulásának szakmai, eladási forma szerinti és szektorális sajátosságait.*

Az élelmiszer főárucsoport szaktoltjai

Az élelmiszer főárucsoportban a csemege-, vegyes-élelmiszer- (vagy „fűszer-csemege”), tej-tejtermék-, hús-hentesáru, gyümölcs-zöldség boltokat figyeltük meg.

Ezek közül legfontosabb a vegyes-élelmiszer bolttípus, mert egyrészt ez fordul elő legnagyobb számban, másrészt a boltok jelentős része már új eladási formát alkalmaz. E bolttípus munkaelemeinek időarányait eladási forma szerinti és szektorális bontásban a következő oldalon levő tábla mutatja be (százalékban).

Az élelmiszer főárucsoport szaktoltjai közül a vegyes-élelmiszerboltra jellemző a tiszta eladási idő viszonylag alacsony részaránya (48,8 százalék). Ennél csak a gyümölcs-zöldség boltok tiszta eladási időaránya alacsonyabb, a többi élelmiszer szaktoltoké mind magasabb.

A viszonylag alacsony tiszta eladási időarányt a segédidők, mellékidők és veszteségidők magas szintje okozza, ami főképp az árufeltöltés, rendezés és a raktári munka igen magas időigényéből adódik. Ezt több körülmény idézi elő. Ilyen elsősorban az áruösszetétel (nehézárúk — cukor, liszt stb. — magas részaránya), továbbá a raktárhelyzet és a boltok alapterületének nem kielégítő volta. A vegyes-élelmiszerboltok többsége olyan raktárral rendelkezik, mely erre a célra alig alkalmas, göngyöleg-raktára pedig egyáltalán nincs. A raktárak nagy része nincs a bolt mellett, vagy nagy szintkülönbség választja el a bolttól. Az eladóhely árufeltöltése emiatt egyrészt sok munkát igényel, másrészt el is aprózódik, mert az eladótér kicsi volta miatt ott sokszor a választék egy napi mennyisége sem fér el.

Az állami és a szövetkezeti hagyományos vegyes-élelmiszerboltok munkaelemeinek időarányai között két lényeges különbség van. Egyik az, hogy a szövetkezeti boltokban sokkal alacsonyabb a kiszolgálási idő részaránya, ezzel szemben magasabb a pénzbeszedése. A szövetkezeti boltokban sokkal nagyobb számú eladást kell végezni azonos forgalom eléréséhez és sokkal kisebb egy eladás átlagos forint értéke. Ez utóbbi mutató értéke a megfigyelt állami hagyományos boltok átlagában a megfigyelés hetében 10,5 forintot, a szövetkezeti boltok átlagában 6,5 forintot tett ki. Egy forint forgalom lebonyolításához az állami boltokban 0,09 eladást, a szövetkezeti boltokban pedig 0,15 eladást kellett végezni. Ha mindehhez figyelembe vesszük, hogy egy eladásra jutó kereskedelmi munkaidő-ráfordítás az állami boltokban 3'05", a szövetkezeti boltokban pedig 2'02" volt, ugyanakkor pedig egy vásárlás átlagos időigénye (a vevő részéről) az állami boltokban

* Ez az első ilyen jellegű adatgyűjtés és publikáció a magyar kiskereskedelemre vonatkozóan. Az egyes szakmai csoportokban a vizsgált boltok kis száma és különösen a kellő területi reprezentáció hiánya miatt az adatok nyilvánvalóan nem elég pontosak és nem annyira az egyes munkaelemek időarányainak meghatározására, mint inkább a hozzávetőleges nagyságrend érzékeltetésére alkalmasak. Az adatok megbízhatóságát csökkentti az is, hogy az eladók nyilvánvalóan változtattak szokásos magatartásukon, mikor észrevették, hogy tevékenységüket megszakítás nélkül figyelik és stopperórával mérik. A különböző fajtájú veszteségidők és ezek összege tehát a valóságban kétségtelenül nagyobbak annál, mint amit méréseink kimutatnak.

Vegyes élelmiszerboltok

Megnevezés	Hagyományos		Önkiszolgáló		Együtt
	állami	fmsz-i	állami	fmsz-i	
Bolti dolgozók összes munkaideje ...	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1. Tiszta eladási idő összesen	53,0	52,6	40,8	52,9	48,8
a) kiszolgálás (áruajánlás).....	39,3	31,4	26,2	32,3	34,2
b) pénzbeszedés	13,7	21,2	14,6	20,6	14,6
2. Segédidő összesen	18,6	22,2	29,3	14,1	22,2
a) áruátvétel	4,1	5,2	4,2	2,1	4,1
b) árufeltöltés, rendezés	8,3	7,9	11,5	4,9	9,2
c) előrecsomagolás	6,2	9,1	13,6	7,1	8,9
3. Mellékidő összesen	13,7	14,0	15,2	12,5	14,2
a) tisztogatás	4,5	4,8	4,8	3,5	4,6
b) raktári munka	6,8	6,1	7,4	5,6	6,9
c) adminisztráció	2,3	3,1	3,0	3,4	2,6
d) fűtés.....	0,1	—	—	—	0,1
4. Veszteségidő összesen	14,7	11,2	14,7	20,5	14,8
a) várakozás a vevőre	3,8	4,9	6,2	4,5	4,7
b) igazolt távollét	8,2	1,8	0,9	13,6	5,6
c) igazolatlan távollét	0,1	—	0,1	—	0,1
d) személyi szükségletek	1,5	1,9	1,5	0,8	1,5
e) beszélgetés, önkényes pihenő ...	0,7	1,7	0,3	0,8	0,6
f) egyéb	0,4	0,9	5,7	0,9	2,3

3'44"-et, a szövetkezeti boltokban pedig 5'07"-et tett ki, akkor azt is megállapíthatjuk, hogy a szövetkezeti eladók terhelési foka nagyobb és emiatt általában nem érhető el a vevőkiszolgálás olyan színvonala, mint az állami boltokban.

A másik lényeges eltérés az, hogy a szövetkezeti boltokban mintegy 50 százalékkal magasabb az előrecsomagolás időaránya, mint az állami boltokban. Ez azt mutatja, hogy a kereskedelmi áruk ipari előrecsomagolásának nem kielégítő volta a földművesszövetkezeti kereskedelmet jobban sújtja, mint az államit. A szövetkezeti kereskedelem viszonylag kevesebb előrecsomagolt árut kap, mint az állami. Ez a körülmény még jobban fokozza eladónak terhelését és elvonja őket alaptevékenységüktől, a vevők kiszolgálásától.

Különösen érdekes képet nyújt az állami és a szövetkezeti önkiszolgáló élelmiszerboltok időelemeinek összehasonlítása a hagyományos boltok időelemeivel és egymás között.

Az állami önkiszolgáló boltokban a tiszta eladási idő aránya 40,8 százalék, a hagyományos boltok 53,0 százalékaival szemben. Ezen belül a kiszolgálás (áruajánlás) időaránya az új kiszolgálási formában 26,2 százalék, a hagyományos 39,3 százalékkal szemben, a pénzbeszédése pedig 14,6 százalék a hagyományos 13,7 százalékkal szemben. A tiszta eladási időarány jelentős csökkenése mutatja az önkiszolgálás előnyét. A tiszta eladási idő részarányának ilyen mértékű csökkenése azonban nem kielégítő, az új kiszolgálási forma előnyeit nem használják ki teljesen. A hagyományos boltban teljes mértékben az eladók szolgálják ki a vevőket, az önkiszolgáló boltban magának a kellően csoportosított árukináló eladótérnek — lényegében az eladók közreműködése nélkül — kellene elvégeznie a kiszolgálás funkcióit.

A pénzbeszedés időigényének viszonylag csekély mértékű növekedése a bolti munkaelemek arányait tekintve nem jelenti azt, mintha a pénzbeszedés időigénye abszolút értelemben is csak ilyen keveset nőtt volna. Ez az időarány arra is utal, hogy az önkiszolgáló boltokban azonos forgalom lebonyolításához az eladások ki-

sebb száma szükséges. A hagyományos boltok 18,6 százalékos segédidejével szemben az önkiszolgáló boltok segédideje 29,3 százalék. Ezt elsősorban az árufeltöltés és rendezés 8,3 százalékos időarányának 11,5 százalékra való növekedése és az előrecsomagolás időarányának 6,2 százalékról 13,6 százalékra való növekedése idézte elő. Az árufeltöltés időarányának ilyen emelkedése teljesen indokoltnak tekinthető. Nem fogadható el azonban az előrecsomagolás időszükségletének ilyen mértékű növekedése. *Az önkiszolgáló boltok még mindig nem kapnak kellő mennyiségű iparilag előrecsomagolt árut, enélkül viszont az önkiszolgálás előnyei nem használhatók ki megfelelően.*

A földművesszövetkezetek önkiszolgáló élelmiszerboltjainak időelemei rávilágítanak arra, hogy *az önkiszolgálás hatékonysága összehasonlíthatatlanul kisebb a szövetkezeti boltokban, mint az államiakban.* A földművesszövetkezeti önkiszolgáló boltok tiszta eladási időaránya (52,9 százalék) magasabb, mint a hagyományos boltoké (52,6 százalék). Ezen belül a kiszolgálási időaránya hagyományos 31,4 százalékkal szemben 32,3 százalék. Ennek a különös ellentmondásnak két fő oka lehet. Egyik az, hogy az új eladási formára való áttérés alkalmával nem rendezik a létszámot és *az önkiszolgáló boltok indokolatlanul nagy számú személyzete* valamilyen elfoglaltságot keres magának a boltban, ami legtöbb esetben *a vevők szemeltartásából áll.* Ötven nagyobb önkiszolgáló élelmiszerboltban bevezetett *tiszta jutalékos rendszer* rövid idő alatt önmagában is meghozta e téren a javulást. A másik ok, hogy sok boltban sem az eladó, sem a vevő nincs tisztában az önkiszolgáló bolt működésével, és *az áruk nagy részét továbbra is az eladók adják el a vevőknek.*

Az önkiszolgálás helyes alkalmazása tekintetében még igen nagy feladataink vannak. Számos bolt létesült magas költséggel, többé-kevésbé korszerű berendezéssel és a hagyományos boltokénál sokkal nagyobb kapacitással. Az eladás gyorsulása, a kapacitás jobb kihasználása és a bérköltségek csökkenése azonban csak részben valósult meg. A kiskereskedelem dolgozóinak el kell sajátítaniuk az önkiszolgáló bolt helyes és szakszerű üzemeltetésével kapcsolatos tudnivalókat, sok helyen még *le kell győzni a vevők konzervatívizmusát is, az indokolatlan létszámtöbbleteket pedig határozottan fel kell számolni.*

Az élelmiszer-szaktoltok között a *csemegeboltok* tiszta eladási időaránya a legmagasabb (71,4 százalék). Ezen belül a kiszolgálás időaránya is a legmagasabb (59,9 százalék). A segédidő itt a legalacsonyabb (10,9 százalék). A segédidőn belül különösen alacsony az árufeltöltés és rendezés időaránya (0,9 százalék) és az előrecsomagolás (3,2 százalék). A mellékidők szintje is igen alacsony (7,2 százalék), amit elsősorban a raktári munkák mindössze 3,0 százalékos időaránya tesz lehetővé. A csemegeboltok ilyen kedvező munkastruktúráját részben az áruösszetétel jellege indokolja, részben pedig e bolttípusnak a többi élelmiszerbolthoz viszonyítva lényegesen kedvezőbb technikai felszereltsége, nagyobb alapterülete, korszerűbb raktárai és az iparilag előrecsomagolt áruk magas részaránya.

A *tej-, tejtermék* boltokra nemcsak az igen magas arányú (70,3 százalék) tiszta eladási idő jellemző, hanem az is, hogy ennél a bolttípusnál rendkívül magas a vevővel való foglalkozás időaránya és legalacsonyabb a pénzbeszedése (5,5 százalék). Ebből természetesen nem vonható le olyan következtetés, mintha a tej-, tejtermék boltokban lényegesen magasabb lenne az eladás színvonala, mint más szakmájú boltokban. E mutatók mellett figyelembe kell venni az áruk sajátosságait, az áruválaszték viszonylag szűk körét és azt a körülményt, hogy a tej-, tejtermék boltok általában egy-két személyesek. *A bolti munka viszonylag igen kis területen folyik, pénztár nincs és a pénzbeszedés a többi munkamozzanattól alig különíthető el.*

A *hús- és hentesáru* boltokban is igen magas a tiszta eladási idő aránya (70,5 százalék), ugyanakkor azonban kiemelkedően magas a pénzbeszedés időaránya is (23,0 százalék). Jellemző még e bolttípusra az előrecsomagolás időarányának magas értéke (8,8 százalék), ami elsősorban a húsbontással kapcsolatos. A korábbi, nem rendszeres és becslésszerű felvételek ezt az időarányt lényegesen magasabban határozták meg.

A hagyományos *zöldség-gyümölcs* boltok tiszta eladási időaránya (44,4 százalék, ezen belül a kiszolgálásé 33,0 százalék) *a legalacsonyabb az egész élelmiszer főárucsoportban.* Erre a bolttípusra a legjellemzőbb *a vevőáramlás egyenetlensége.* Az egész élelmiszer főárucsoportban *itt a legmagasabb a veszteségidő* (23,3 százalék) és ezen belül a vevőre való várakozás (17,7 százalék).

Mindezek alapján megállapítható, hogy az élelmiszer főárucsoport boltjaira általában jellemző a viszonylag magas tiszta eladási időarány (átlagosan mintegy 60,2 százalék). A mellékidők aránya általában alacsony (a főárucsoport átlagában 11,1 százalék). Jellemző továbbá a veszteségidő alacsony aránya is (átlagosan 13,2 százalék), amit elsősorban az tesz lehetővé, hogy a vevőkre való várakozás időaránya ebben a főárucsoportban a legkisebb, átlagosan 4,5 százalék. A főárucsoport átlagos adatai természetesen *igen heterogén* bolttípusok adatainak összesítéséből származnak, az általános fő tendenciák érzékeltetésére mégis alkalmasak. Így például, ha egy ismeretlen bolt munkaelemeinek időfelvétele a főárucsoportra vonatkozóan az előbbieken ismertetett fő időarányokhoz hasonló arányokat mutat, akkor biztosak lehetünk abban, hogy a szóban levő bolt élelmiszerbolt, mert *más főárucsoport*hoz tartozó szakboltnál *ilyen jellegű időarányok nem fordulnak elő*.

A ruházati főárucsoport szakboltjai

A ruházati főárucsoport szakboltjai közül a méteráru, felsőruházati, rövidáru-, lakástextil-, cipő-, anyák boltja, bőrdíszmű-boltok munkaelemeinek időarányait figyeltük meg.

Ebben a főárucsoportban az új eladási forma elterjedése a *cipőboltoknál* a legnagyobb. A túloldali táblázatban bemutatjuk a hagyományos és az új eladási formájú cipőboltok munkaelemeinek százalékos időarányait. Szektorális összehasonlításban e tábla adatai hiányosak, mert a mintasokaságban hagyományos földművesszövetkezeti cipőbolt nem fordult elő.

A tiszta eladási idő részaránya az új eladási formájú állami boltokban 44,8 százalék, a szövetkezeti boltokban pedig 45 százalék, tehát mindkettőben magasabb, mint a hagyományos boltokban (38,2 százalék). Ezen belül az új eladási formájú állami boltokban a kiszolgálási idő részaránya 38,9 százalék, a szövetkezeti boltokban pedig 34,2 százalék. Az előbbi magasabb, az utóbbi pedig alig valamivel alacsonyabb, mint a hagyományos boltok kiszolgálási időaránya (35,4 százalék). Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy az új eladási formájúnak nevezett cipőboltokban *a dolgozók munkaidejük nagyobb részét fordítják kiszolgálásra, mint a hagyományos boltokban*. Ez világosan bizonyítja, hogy az új eladási formára való áttérés *csak formai*. Lényegében semmi sem változott. Az új-rendszerű cipőboltokban is éppen úgy, vagy még inkább az eladók szolgálják ki a vevőket, mint a hagyományos boltokban.

Mint hogy méréseink eredményei ezt a tendenciát teljesen általánosan és egyértelműen igazolják, felvetődik a kérdés, van-e értelme a cipőboltok hatalmas költségei való átalakításának, mivel ez az eladás technikáján gyakorlatilag semmit sem változtat. Valószínűnek látszik, hogy a cipőboltok szakmai jellege folytán az új eladási forma hatékonysága nem is növelhető a régi forma hatékonysága fölé. Lehetséges természetesen az is, hogy egyes esetekben az új eladási forma előnyei valóban kihasználhatók lennének és ezt csak az új formának megfelelő szakszerű üzemeltetés hiánya gátolja.

Az állami hagyományos *méteráru*-szakboltokban a tiszta eladási időarány 34,1 százalék, ezen belül a kiszolgálásé 28,7 százalék, a pénzbeszedésé pedig 5,4 százalék. Ennél a bolttípusnál a legmagasabb a vevőre való várakozás időaránya (29,8 százalék) és ennek következtében a veszteségidő részaránya 41,9 százalék. E bolttípusban a kereskedelmi munka hatékonysága igen alacsony. A méteráru-boltok eladói *több időt töltenek el a vevőre való várakozással, mint a vevő kiszolgálásával*. A megfigyelés hetében az átlagos napi bolti vásárló vevőszám 82, a nem vásárló vevők száma pedig 78 volt, tehát a kiszolgálási időnek is csak a felét használták ki eladásra. A vizsgálat hetében az egy kereskedelmi munkaóra jutó eladások száma ezekben a boltokban átlagosan 2,5 volt. Az egy eladásra jutó ke-

Cipőboltok

Megnevezés	Hagyományos állami	Új eladási formájú	
		állami	fmsz-i
Bolti dolgozók összes munkaideje	100,0	100,0	100,0
1. Tiszta eladási idő összesen	38,2	44,8	45,0
a) kiszolgálás (áruajánlás)	35,2	38,9	34,2
b) pénzbeszedés.....	3,0	5,9	10,8
2. Segédidő összesen	18,4	9,4	22,9
a) áruátvétel	6,0	5,2	1,6
b) árufeltöltés, rendezés	9,3	1,2	19,4
c) előrecsomagolás	3,1	3,0	1,9
3. Mellékidő összesen	17,6	14,1	20,7
a) tisztogatás.....	0,8	1,8	10,0
b) raktári munka.....	10,0	5,3	3,3
c) adminisztráció	6,8	7,0	5,7
d) fűtés	—	—	1,7
4. Veszteségidő összesen.....	25,8	31,7	11,4
a) várakozás a vevőre.....	9,8	19,1	6,5
b) igazolt távollét.....	2,9	1,3	2,6
c) igazolatlan távollét.....	—	—	—
d) személyi szükségletek.....	2,3	3,4	1,5
e) beszélgetés, önkényes pihenő	4,1	5,5	0,8
f) egyéb.....	6,7	2,4	—

reszkedelmi munkaidő-ráfordítás 18'42"-et tett ki, egy vásárlás átlagos időigénye pedig (a vevő részéről) 6'02"-et. Mindez bizonyítja, hogy a méteráruboltok dolgozóinak terhelése nem éri el a gazdaságosság határát. A boltok áruprofilja nem tud folyamatos vevőáramlást biztosítani, ezért szükségesnek látszik a profil kiegészítése, illetve szélesítése.

A hagyományos állami felsőruházati szakboltokban a tiszta eladási idő részaránya 36,8 százalék, ezen belül a kiszolgálás 32,9 százalék, a pénzbeszedés pedig 3,9 százalék. Mindez a méteráruboltok kedvezőtlen adataitól csak kis eltérést mutat. Kedvezőbb azonban már a veszteségidők 31,9 százalékos részaránya, és ezen belül a vevőre való várakozás 21,9 százalékos időaránya. A vásárló vevők heti számának egy napra vonatkozó átlaga 66, a nem vásárló vevőké 88. Az egy kereskedelmi munkaóra jutó eladások száma 2.0. Ennek ellenére a munka hatékonysága e boltokban valamivel nagyobb, mint a méteráruboltokban, már csak azért is, mert a méteráruboltokban a vizsgálat időszakában egy eladás átlagos forintértéke 218 forintot, a ruházati boltokban pedig 481 forintot tett ki. Ennek ellenére a felsőruházati szakboltokban sem éri el a terhelés a gazdaságos szintet.

A hagyományos állami rövidáru-lakástextil boltok tiszta eladási időaránya 48,4 százalék, ezen belül a kiszolgálásé 44,2 százalék. E bolttípusra jellemző, hogy a ruházati szakboltok közül — az áru jellegéből folyóan — itt a legnagyobb az árufeltöltési-rendezési idő aránya (11,2 százalék). A veszteségidő aránya sokkal kedvezőbb, mint a méteráru- vagy a felsőruházati boltokban (21,5 százalék). Ez elsősorban a várakozási idő alacsonyabb részarányának (16,1 százalék) köszönhető. A felmérés hetében a vásárló vevők egy napra jutó száma 316, a nem vásárlóké 235 volt. Az egy eladásra jutó kereskedelmi munkaidő ráfordítás 11'11"-et, egy vásárlás átlagos időigénye pedig 6'47"-et tett ki. Ez önmagában azt a látszatot kelti, mintha a terhelési fok még ennél a bolttípusnál sem lenne megfelelő, a valóságban azonban nem ez a helyzet. A két időmutató közötti különbséget a vevőáramlás egyenetlensége és a várakozási idő idézi elő.

Mindezek alapján a ruházati főárucsoport szakboltjaira általában jellemzőnek mondható a tiszta eladási idő viszonylag alacsony részaránya (átlagosan mintegy 42,2 százalék). Jellemző az is, hogy a pénzbeszedés időaránya igen alacsony, sokkal alacsonyabb, mint az étel- és ital- vagy a vegyesiparcikk-szakboltokban (átlagosan mintegy 4,5 százalék). A segédidők részaránya majdnem azonos az étel- és italboltokéval, a mellékidőké pedig lényegesen magasabb ezeknél és alacsonyabb a vegyesiparcikk-boltoknál (átlagosan mintegy 15,1 százalék). Külön ki kell emelni az árufeltöltés, rendezés időarányát, mely ebben a főárucsoportban jellemzően a legmagasabb, átlagosan mintegy 9,5 százalék. Mindezekon túlmenően a ruházati főárucsoport szakboltjainak sajátossága és egyben munkájuk hatékonysága növelésének is legnagyobb akadálya, hogy az összes szakmák közül itt a legmagasabb a veszteségidő és ezen belül a vevőre való várakozás részaránya. A veszteségidő mintegy 27,5 százalékot, a vevőre való várakozás pedig 17,2 százalékot tesz ki.

A vegyes iparcikk főárucsoport szakboltjai

A vegyes iparcikk főárucsoport hagyományos állami szakboltjaiban a munkaelemek százalékos időarányait a következő táblázat mutatja be százalékban.

Vegyes iparcikk főárucsoport
Állami hagyományos boltok

Megnevezés	Házt. vegyi	Illat-szer	Papír	Vas mű-szaki	Villa-mos-sági	Üveg-porcelán	Bútor, hang-szer	Foto, optika
Bolti dolgozók összes munkaideje.....	100	100	100	100	100	100	100	100
1. Tiszta eladási idő összesen ...	55,4	57,2	56,9	45,4	40,1	45,1	33,5	50,0
a) kiszolgálás (áruajánlás) ...	43,0	43,2	44,7	38,0	34,9	40,3	29,9	43,6
b) pénzbeszedés	14,4	14,0	12,2	7,4	5,2	4,8	3,6	6,4
2. Segédidő összesen	12,6	12,9	12,3	9,6	8,9	18,5	10,9	10,0
a) áruátvétel	2,7	1,1	4,0	4,1	3,3	5,2	2,8	3,7
b) árufeltöltés, rendezés.....	8,7	11,8	4,5	5,5	5,6	13,3	8,1	5,7
c) előrecsomagolás	1,2	—	3,8	—	—	—	—	0,6
3. Mellékidő összesen	20,2	12,6	11,7	21,3	21,0	22,3	22,6	22,2
a) tisztogatás	3,2	3,2	3,1	4,0	2,2	4,3	2,4	3,6
b) raktári munka	9,7	3,4	2,5	7,0	5,1	6,6	5,8	1,6
c) adminisztráció	7,3	6,0	6,1	10,1	13,1	11,4	14,4	17,0
d) fűtés.....	—	—	—	0,2	0,6	—	—	—
4. Veszteségidő	11,8	17,3	19,1	23,7	30,0	14,1	33,0	17,8
a) várakozás a vevőre	3,5	11,6	13,8	14,3	17,7	8,1	18,4	6,4
b) igazolt távollét	2,4	1,6	0,6	2,2	4,5	2,9	4,9	3,7
c) igazolatlan távollét	—	—	—	—	—	—	0,4	0,7
d) személyi szükséglet	2,4	1,8	1,8	2,9	3,7	1,5	2,3	6,0
e) beszélgetés, önkényes pihenő	2,1	1,1	1,2	3,8	3,6	1,2	2,3	0,4
f) egyéb	1,4	1,2	1,7	0,5	0,5	0,4	4,7	0,6

Az állami hagyományos *háztartási-vegyi boltokban* a tiszta eladási idő részaránya 55,4 százalék, ezen belül az áruajánlás és kiszolgálás 43 százalék, a pénzbeszedés pedig 12,4 százalék. A segédidők közül legmagasabb az árufeltöltés és rendezés részaránya (8,7 százalék), a mellékidők közül pedig a raktári munkáé (9,7 százalék). A hasonló szövetkezeti boltoknál a tiszta eladási idő részaránya 71,4 százalék. A szakmailag jellemző magas árufeltöltési, rendezési időigény itt is jelentkezik. A szövetkezeti boltoknál a veszteségidő lényegesen kisebb, mint a hasonló államiaknál.

Érdekes összehasonlítást nyújt az új eladási formájú háztartási-vegyi boltok adatainak figyelembevétele. Az ilyen boltok közül az államiak tiszta eladási ideje 56,1 százalék, a szövetkezetieké pedig 52,2 százalék. Az állami új eladási formájú boltok tiszta eladási ideje tehát magasabb, mint a hagyományosoké és a szövetkezetieké sem sokkal alacsonyabb. Mindezek alapján fel kell tételezni, hogy *az új eladási forma előnyeit e szakmában vagy nem használják ki megfelelően, vagy esetleg ez a profil általában nem is alkalmas arra, hogy új eladási formában üzemeljen.* Ezt igazolja az is, hogy a hagyományos állami háztartási-vegyi boltokban a veszteségidő részaránya 11,8 százalék, az új eladási formájú állami boltokban pedig 16,8 százalék, ugyanez a hagyományos szövetkezeti boltokban 4,4 százalék, az új eladási formájú szövetkezeti boltokban pedig 19,6 százalék. Az új eladási formára való áttéréssel egyidejűleg mind az állami, mind a szövetkezeti boltokban egyszerre *jelentős súlyt kap* a bolti munkaidő elemei között *a vevőre való várakozás.* Ennek részaránya a hagyományos állami boltokban 3,5 százalék, az új eladási formájú állami boltokban 7,5 százalék, a hagyományos szövetkezeti boltokban 0,6 százalék és az új eladási formájú szövetkezeti boltokban 13,7 százalék.

Az állami hagyományos *illatszerboltok* tiszta eladási időaránya 57,2 százalék, az új eladási formájúaké pedig 40,5 százalék. A hagyományos boltok áruajánlási és kiszolgálási időaránya 43,2 százalék, a pénzbeszedésé 14,0 százalék. Az új kiszolgálási formájú illatszerboltoknál ugyanezek az adatok 24,3 százalék és 16,2 százalék. Mindez világosan mutatja, hogy *az új eladási forma az illatszerboltoknál sikeresen alkalmazható.* A pénzbeszedés időaránya az eladási forma sajátosságából folyóan az új eladási formájú boltoknál némileg nőtt, ugyanakkor azonban az áruajánlási, kiszolgálási idő majdnem felére csökkent. Az illatszerboltokban *sokkal nagyobb a kiszerelt cikkek aránya,* mint a háztartási boltokban és viszonylag kisebb a kimért áruk részaránya. Mindezek alapján célszerűnek látszik az illatszerboltokat önkiszolgálóvá átszervezni.

Az állami hagyományos *vas-műszaki boltok* tiszta eladási időaránya 45,4 százalék, a szövetkezetieké pedig 47,2 százalék. Jelentős a veszteségidő és ezen belül a vevőre való várakozás; az állami boltoknál 14,3 százalék, a szövetkezetieké 8,4 százalék.

Az új eladási forma adatai mind az állami, mind a szövetkezeti vas-műszaki boltoknál azt mutatják, hogy *e bolttípusnál vagy nem célszerű az új eladási formára való áttérés, vagy esetleges előnyeinek kihasználása mindaddig nem történt meg.* Az új eladási formájú állami vas-műszaki boltok tiszta eladási időaránya 60,0, a szövetkezeti boltoké 47,7 százalék, tehát mindkettő magasabb, mint az azonos hagyományos boltoké.

Az állami *villamossági boltok* tiszta eladási időaránya 40,1 százalék. Szövetkezeti boltból csak egyetlen egyről van adatunk, azé 24,6 százalék. A villamossági boltokra jellemző *az adminisztráció rendkívül magas időaránya:* az állami boltoknál 13,1 százalék, a szövetkezeti boltoknál 9,9 százalék. A vevőre való várakozás időaránya szintén magas: az állami boltoknál 17,7 százalék, a szövetkezeti boltoknál pedig 20,7 százalék.

Az állami hagyományos *üveg-porcelán boltok* tiszta eladási időaránya 45,1 százalék, az új eladási formájú boltoké pedig 47,2 százalék. Szövetkezeti üvegporcelán bolt a mintasokaságban nem fordult elő. Az új kiszolgálási formájú üvegporcelán boltok magasabb tiszta eladási időaránya arra mutat, hogy *ennél a bolttípusnál az új eladási forma nem feltétlenül hatékonyabb a hagyományosnál.* Ezt az is igazolja, hogy az árufeltöltési, rendezési időarány az új eladási formájú boltokban a hagyományos boltok 13,3 százalékáról 24,0 százalékra növekedett.

A hagyományos állami *papír-írószer boltok* tiszta eladási idejének részaránya 56,9 százalék, a segédidő 12,3 százalék, a mellékidő 11,7 százalék és a veszteségidő 19,1 százalék. A vevőre való várakozás időaránya 13,8 százalék, elég magas, jól lehet sokkal alacsonyabb, mint a hazai közgazdasági anyagokban erről a tárgyról szereplő eddigi feltételezések.

Az új eladási formájú állami papír-írószer boltok tiszta eladási időaránya 39,8 százalék, ami a hasonló hagyományos boltokkal összehasonlítva, az új eladási forma nagyobb hatékonyságát mutatja. A boltprofil fő problémája a vevőáramlás napi, heti és szezonális fluktuációjának csökkentése, tekintettel arra, hogy a vevőre való várakozás az összmunkaidő 26,6 százalékát teszi ki.

A földművesszövetkezeti vegyesboltok

A munkaelemek időarányainak szakmailag igen jellemző struktúrája van. Ennek megfelelően a földművesszövetkezeti vegyesboltokkal való foglalkozás tulajdonképpen helytelennek látszana, mégsem kerülhető el, mivel e bolttípus vidéken ma még a boltok többségét adja. Bár „vegyes” boltról van szó, gyakorlatilag mégis van bizonyos szakmai profilja. Ez már magából a következő két adatból is megítélhető. Egy eladás átlagos forintértéke a vizsgált boltokban 13,40 forint volt és a szóródás terjedelme is körülbelül ugyanennyit tett ki. Ez önmagában is mutatja, hogy e boltok túlnyomórészt élelmiszert forgalmaznak. Ugyanezt bizonyítja az is, hogy az egy kereskedelmi munkaóra jutó eladások száma 22,3.

E boltok munkaidejének struktúrája is erősen hasonlít az élelmiszer szakboltokéra. A tiszta eladási idő részaránya 62,6 százalék, ezen belül a kiszolgálásé 50,0 százalék, a pénzbeszedésé pedig 12,6 százalék. A segéidő 13,6 százalék, a mellékidő 8,6 százalék, a veszteségidő pedig 15,2 százalék. Ez utóbbiból a vevőre való várakozás időaránya 4,2 százalékot tesz ki.

E kedvező adatok azt mutatják, hogy *a profil szélessége* (és valószínűleg gyakran más bolt hiánya is) *majdnem a folyamatos vevőáramlás feltételeit teremti meg.*

Mindezek ellenére nem állíthatjuk, hogy a vegyesboltokban a legnagyobb vagy akár csak teljesen kielégítő a kereskedelmi munka hatékonysága. A napi vásárló vevők száma átlagosan 271, a nem vásárló vevőké 7, az eladások száma pedig 362. A vásárló vevők számának és az eladások számának ilyen mértékű eltérése a profil szélességére és a nagy munkaigényességre jellemző. Az egy eladásra jutó kereskedelmi munkaidő-ráfordítás 4'19", egy vásárlás átlagos időigénye pedig 5'47". Az a körülmény, hogy az egy eladásra jutó kereskedelmi munkaidő-ráfordítás kisebb, mint egy vásárlás átlagos időigénye, világosan bizonyítja, hogy az eladók terhelése túl nagy és a vevőkiszolgálás színvonala ennek következtében alacsony.

A szövetkezeti vegyesboltok viszonylag kedvező munkaidő-struktúrája jó példa arra, hogy *önmagában ebből* a kereskedelmi munka hatékonysága és színvonala *nem* ítélnélhető meg, hanem az időelemek arányait a vevőáramlás egyéb mutatóival összefüggésben kell elemezni.

A bolti munkaelemek időarányai szakmánként különbözők. Ezek az arányok jellemzik a munka szakmai szerkezetét a kiskereskedelem jelenlegi fejlettségi fokán.

Egy-egy bolt adatainak a szakmai átlagtól való eltérése lehetőséget ad a munkaszervezés vagy az anyagi-műszaki ellátottság hiányosságainak felismerésére. A különböző eladási formák összehasonlítása megmutatja, hogy a fejlettebb eladási formák lehetőségeit megfelelően kihasználják-e.

A munkaelemek időarányainak meghatározása és elemzése fontos eszköz a kereskedelmi munka hatékonysági színvonalának megállapítására és a hatékonyságnövelés lehetőségeinek, módjainak feltárására. Ilyen méréseket és elemzéseket minden irányítószerv és vállalat önállóan is végezhet és célszerű is végeznie, különösen a kedvezőtlen hatékonysági mutatókkal rendelkező egységekben.

A mezőgazdasági épületberuházások gazdaságossági vizsgálata

A mezőgazdaság szocialista átszervezése után következő soronlevő feladat a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok termelékeny, korszerű nagyüzemekké való fejlesztése. Ennek fontos részfeladata a mezőgazdaság termelési épületeinek létrehozása. A mezőgazdaságban sokkal nagyobb jelentőségük van az épületeknek, mint az iparban. A Mezőgazdasági Üzemszervezési Kutatóintézet 33 állami gazdaságban végzett reprezentatív vizsgálata szerint a gazdaságok állóalapjának 60,2 százaléka épületberuházásokra jut. A termelőszövetkezetek állóeszközeinek csaknem felét képezik az épületek. A termelőszövetkezetek tömeges szervezésének kezdete óta eltelt 3 év alatt (1959—1961-ig) 209 ezer tehén- és 346 ezer növendékmarha-férőhely, összesen 147 ezer férőhelyű sertésfiasztató, 1348 ezer süldő-hízó- és 6535 ezer baromfi-férőhely stb. épült fel a termelőszövetkezetekben. S még így is, 1961 őszen az ország szarvasmarha-állományának csak 36,6 százaléka, a sertésállomány 22 százaléka, a kocaállomány 32 százaléka tartozott a termelőszövetkezetek közös állományához. De még ez a közös állomány sincs teljesen korszerűen elhelyezve, nagy részének elhelyezéséhez további épületberuházásokra lesz szükség. A II. ötéves terv az összes mezőgazdasági beruházások több mint 30 százalékát irányozza elő épületberuházásokra, jóllehet ez a terv elsősorban a növénytermesztés nagyüzemi fejlesztésének a problémáit igyekszik megoldani. Az épületberuházások jelentősége a következő ötéves tervben az állattenyésztés előtérbe kerülésével tovább fog növekedni.

Joggal mondhatjuk tehát, hogy a mezőgazdaság gyors fejlődésének egyik feltétele az épületberuházások minél nagyobb hatékonysága. Mezőgazdaságunk elmaradottságának megszüntetésében a korszerű agrotechnológia ugrásszerű javulást eredményezhet. Az új és jó termelési eljárások sikeres alkalmazásához pedig legtöbbször az adott körülményeknek megfelelő, korszerű épületek szükségesek.

A korszerű, nagyüzemi mezőgazdasági épületek kialakítása hatalmas feladatok elé állítja a mezőgazdasági épülettervezést. A hagyományos mezőgazdasági épületek drágák és elavultak. Lényegében ma is olyanok, ahogy a múlt században kialakultak. Így az állattenyésztés épületei jórészt ma is a „vasvilla mechanizáción” alapulnak. Jellemző, hogy a munkanormák alig változtak a múlt század óta. A tehenészetben egy gondozó ma is 12—18 tehenet lát el, a sertésfiasztatásnál 20—30 koca jut egy dolgozóra. Hasonlóan elavult az épületek tartási, üzemelési, termelési technológiája is.

Most folyik a korszerű mezőgazdasági épületek kikísérletezése. Egész sor értékes kezdeményezés születik az épületek és telepek létesítésénél. Ilyen kísérletnek tekinthető például a Magyaróvári Akadémia üzemének üszötelepe, a Bábolnai Állami Gazdaság tojoházai és csibenevelői, a solti Szikra Termelőszövetkezet 200 férőhelyes négysoros tehenistállója és épülő 500-as tehenészete, a barcsi Vörös Csillag Termelőszövetkezet most épülő belsőtetetéses, kiscsirkák, mechanizált 750 férőhelyes sertéshizlalója stb. Nagyon megnehezíti a korszerű épületek kialakítását az a

körülmény, hogy a mezőgazdaság technikája és termelési módszerei napjainkban még átalakulóban vannak. Ez persze csak fokozza a tudomány, a tervezés felelősségét, hogy a legkorszerűbb technológia alapján alakítsák ki az épületeket.

A mezőgazdaságnak az épületekkel szemben nemcsak az az igénye, hogy kifogástalanul és korszerűen üzemeljenek, hanem ezen túlmenően az is, hogy gazdaságosak és alacsony beruházási költségűek legyenek. Ezért nem elegendő a technológia üzemtani vizsgálata, hanem gazdaságossági elemzésekre is szükség van. A gazdaságossági elemzésekkel ki lehet jelölni a technológia fejlesztési irányát. Elbírálható, hogy a különböző beruházási igényű technológiai változatok közül melyik alkalmazása célszerű és gazdaságos mind az üzem, mind a népgazdaság szempontjából.

A korszerű épülettervezésnél az üzemtani és a gazdaságossági vizsgálatot nem szabad egymástól elválasztani. A kettő egy feladatnak a két oldala. Az üzemtani vizsgálat adja fel az eldöntendő kérdéseket a gazdaságossági elemzésnek, ez szolgáltatja a vizsgálat alapját képező konkrét tényanyagokat. Ezzel szemben a gazdaságossági elemzés segít eldönteni, hogy a lehetséges változatok közül melyik az optimális. E cikkben elsősorban a gazdaságossági elemzések kerülnek előtérbe, de ennek megértéséhez röviden, hacsak körvonalai-ban is, a korszerű és nagyüzemi épületeket kialakító üzemtani vizsgálatokat is fel kell vázolni.

Üzemtani vizsgálatok

A mezőgazdasági épületek tervezése során tisztázni kell, hogy milyen követelményeket kell támasztanunk az épületekkel szemben, amelyek teljesítése a termelés növelését, a holtmunkával való takarékoskodást és az élők munkával való terhelékenységének emelését lehetővé teszi. A technológia üzemtani vizsgálatának kérdéseit négy nagy csoportba sorolhatjuk:

1. Tárolási, illetve tartási, élettani, állategészségügyi feltételek megteremtése. Ennél a kérdéscsoportnál meg kell

vizsgálni azokat a feltételeket, amelyek az állati szervezet normális létéhez és termeléséhez, illetve a nem állattartási épületeknél a szervesen folyamatok helyes irányításához szükségesek. Az állattenyésztési épületek jelentős részénél ezek a feladatok okozzák a legsúlyosabb problémákat. Tisztázni kell például az állategészségügyi kérdéseket, az épület hőgazdálkodását, szellőzését, megvilágítását stb. Itt kell tisztázni az állategészségügyileg megfelelő fűtési rendszert (pl. pecsenyecsirke-férőhelyek, tojóház esetében). Vizsgálunk kell továbbá a szellőzést, egyrészt a páratartalom, az ammónia eltávolítása és az oxigén bevitele oldaláról, másrészt a hőgazdálkodás oldaláról. Végül vizsgálunk kell a szellőzési rendszert a megengedhető légmozgási sebességgel kapcsolatban is. Itt felmerül a légtér nagyságának kérdése. A légmozgás sebességének csökkentése minél nagyobb légtérrel kíván, a hőegyensúly viszont a légtér csökkentését tenné szükségessé. A feladatok, mint látjuk, sokszor ellentétesek egymással. Hasonló problémát okoz a megvilágítás. A napfény biztosítása — különösen télen — minél nagyobb ablakfelületet igényel, a nagy ablakfelület viszont a hőgazdálkodást veszélyezteti. A nem állattartási épületeknél a szervesen folyamatok irányítása jelent hasonló feladatokat (pl. a magtárnál a nedvesség és a páratartalom elleni védelem, a szellőzés stb., műtrágyaraktárnál a savaknak való ellenállás és szintén a nedvesség elleni védelem biztosítása).

2. Az agrotechnológia üzemtani vizsgálati körének második kérdéscsoportja a termelési-üzemelési folyamatok ésszerű megoldása. Tisztázni kell a jelenlegi közgazdasági viszonyok által megszabott, legkorszerűbb nagyüzemi termelés technológiáját és biztosítani ennek alapján a termelési folyamatok zavartalan lefolyását. El kell dönteni például, hogy a tehenészet technológiáját hagyományos istállóval, félszabadtartással vagy szabadtartással tervezzük-e. A sertés-tenyésztést kocánként évi másfeles vagy kétszeres (pontosabban 1,3, illetve 1,7-szeres) malacozással, s ennek megfelelően téli-nyári vagy csak nyári, március—novemberi elletésre alkalmas épülettípussal tervezzük-e. Meg kell vizsgálnunk az optimális üzem nagyság kérdéseit is; hogy a különféle állatfajtáknak mekkora telepeket létesítünk, az épületeket mekkorára, hány férőhelyesre alakítsuk ki.

Az agrotechnológia fő vonásainak

meghatározása után meg kell vizsgálni a termelési-üzemelési folyamatok zavartalan, ésszerű lefolyását. (Például a tehenészetnél a tehenek adagolt, esetleg egyedenkénti etetését, önitatóval való ellátását, az állatok nyugalmának, jó közérzetének biztosítását, tisztántarthatóságát, a trágyázási, almozási, etelési, valamint a fejési folyamatok zavartalan lefolyását stb.)

3. A technológia üzemtani vizsgálatának harmadik kérdéscsoportja a munkafolyamatok elemzése, a mechanizációs kérdések. A fejlesztés egyik fő iránya az élőmunkával való takarékoság, a munkafolyamatok ésszerű szervezése és a gépesítés. Úgy kell pl. a technológiát kialakítanunk, hogy a munkafolyamatok (etetés, trágyázás, almozás, fejés stb.) lehetőleg egyenletesen töltsék ki a dolgozók egész munkanapját. Másképp ugyanis a legnagyobb feladat — pl. hízaldában az etetés — szabja meg a gondozók létszámát és a munkaidő egy részét a dolgozók nem tudják kihasználni.

Az épületekben a munkatermelékenység emelésének, a gépesítésnek az előfeltétele a munkafolyamatok súlyának, jellegének és a rájuk fordított időnek, valamint az anyagforgalomnak az elemzése. E vizsgálatok nélkül előfordulhat, hogy a gépesítés költségei esetleg nagyobbak lesznek, mint az általuk elért munkabér-megtakarítás. Megtörténhet, hogy olyan munkaszakaszokat mechanizálunk, melyek nem eredményeznek munkaidő-megtakarítást, mert az előttük és utánuk levő munkaszakaszok gépesítésének megoldatlansága miatt a létszám, s így a munka termelékenysége nem változik.

4. Vizsgálni kell végül az üzemszervezési összefüggéseket: az üzemi kapcsolatok, a gépesítési és telepítési kérdéseket. (Például elegendő a sertésfiaztatók 25—30%-át téli-nyári fiaztatónak építeni, mert a kocák többi része évi 1,7-szeri malacozás esetén is lefiaztatható március—november között olcsóbb, nyári fiaztatóban. A tehenistálló gépesítése és a takarmánybetakarítás gépesítése, vagy a trágyamozgatás istállóbeli és külső szállítási mechanizációja kölcsönösen meghatározzák egymást. A közművesítés, a többi épületek elhelyezése, továbbfejleszthetősége stb. befolyásolja az épület típusának, valamint elhelyezésének megválasztását.)

Az agrotechnológia üzemtani vizsgálati körének egyes kérdéscsoportjait csak egymással összefüggésben lehet vizsgálni, hiszen sokszor ellentétes vagy részben ellentétes szempontokat kell ér-

vényesíteni. (Pl. ellentmondások lehetnek a szellőzés és a hőgazdálkodás, a megvilágítás és a hőgazdálkodás között, az élettani feltételek biztosítása és az üzemelési feladatok között. Fiaztatónál a hőgazdálkodás 4 vagy több soros fiaztatót igényel, az üzemelési feladatok megoldása viszont kétsoros változatot kívánna.) Az egymással gyakran ellentétes követelmények mérlegelését megkönnyíti, ha az üzemtani vizsgálat módszereit a gazdaságossági elemzésekkel egészítjük ki.

Gazdaságossági vizsgálatok

Az üzemtani vizsgálat színvonalas elvégzése alapján tervezett épület jól fog üzemelni, korszerű, nagyüzemi épület lesz. Ez azonban még nem biztosíték arra, hogy gazdaságos is lesz. Ezt csak gazdaságossági elemzésekkel lehet elbírálni. A gazdaságossági elemzéseknek két fő területe van:

a) Az *üzemelés-gazdaságossági vizsgálat* az egyes agrotechnológiai változatokat, illetve épületeket a termelés és az önköltség alakulása oldaláról mérlegeli;

b) A *beruházás-gazdaságossági vizsgálat* a termelés és az önköltség alakulását veti össze az illető technológiai változat által igényelt épület-beruházási összeggel.

A gazdaságossági elemzésnél sohasem szabad elfelejtenünk, hogy a szocialista fejlődés előrehaladásával a gazdaságosságot befolyásoló tényezők is módosulnak, ezért a számításokat újra és újra el kell végezni. Például a növénytermesztés gépesítésével a takarmány önköltsége és így a takarmányköltség súlya csökken, az életszínvonal emelkedésével a bérszínvonal, a bértényező súlya emelkedik. Ez persze nem változtat azon, hogy lényegében a mai ár- és bérvizonyokból kell kiindulnunk.

Üzemelés-gazdaságossági vizsgálat

Az *üzemelés-gazdaságossági vizsgálat* feladata, hogy megkönnyítse a legtermelékenyebb és legalacsonyabb önköltségű technológiai változat kiválasztását, megállapítsa az

adott változatok összefüggését a termék önköltségével és a termelés alakulásával. A vizsgálat keretében részletesen elemezni kell a termék önköltségében a költségtényezők (munkabér, anyag, amortizáció stb.) súlyát és az egyes tényezők csökkentésének a lehetőségét, az egyes költségtényezők csökkenése és mások emelkedése közötti összefüggést. Meg kell vizsgálni ezenkívül a termelés emelkedésének, illetve csökkenésének és a költségtényezők alakulásának kapcsolatát.

A következőkben nézzük meg a konkrét épületek vizsgálatánál az üzemelés-gazdaságossági elemzések alkalmazását. Az elemzés céljára állattenyésztési épületeket választot-

tunk, mivel ezeknél kell a legbonyolultabb problémákat megoldani. Természetesen e vizsgálatokkal nem adhatjuk a szóban levő épületek technológiájának teljes gazdaságossági elemzését, csupán a módszer alkalmazhatóságát és a vele elérhető jelentős eredményeket kívánjuk igazolni.

*Néhány épülettípus
üzemelés-gazdaságossági elemzése:*

A tehenészet technológiai fejlesztési irányának meghatározásához és az egyes irányokon belül az optimális változat kiválasztásához először is ismerni kell a termelési költségek összetételét.

A tehenészet egyszerűsített önköltségadatai*

Megnevezés	Egy tehenre jutó évi költség (Ft)	Egy liter tejre jutó költség (Ft)
Takarmányköltség (abrak)	1 887	0,57
Takarmányköltség (szálas)	960	0,29
Takarmányköltség (siló-zöld stb.)	2 847	0,86
<i>Takarmányköltség összesen</i>	<i>5 694</i>	<i>1,72</i>
Alomköltség	198	0,06
Munkabér	2 351	0,71
Tenyészállat-selejtezés (értékcsökkenés)	828	0,25
Épületérték-csökkenés	260	0,08
Általános költség	1 826	0,55
<i>Összes ráfordítás</i>	<i>11 157</i>	<i>3,37</i>
A főtermék önköltsége	—	2,87
(melléktermék ért.: trágya) ...	—	0,21
(melléktermék ért.: egyéb) ...	—	0,29
Egy tehen évi tejtermelése	3 311 liter	

* A Mezőgazdasági Üzemszervezési Kutató Intézet utókalkulációiból vett és az épületamortizációval helyesbített, leegyszerűsített adatok.

Az adatok szerint a költségtényezők között a munkabér elég magas: 0,71 Ft literenként. Ennek csökkentése, a tehenészeti munka gépesítése tehát fontos szempont. A kérdés csak az, hogy ennek mi az útja: az istálló gépesítése vagy a szabadtartás. Az utóbbival a munka termelékenységét könnyen kétszeresére, esetleg háromszorosára emelhetjük.

A következő kérdés tehát az, hogy a szabadtartás hogyan hat a többi költségtényezők alakulására. A szabadtartás az alomfogyasztást, s így ennek költségét is kb. kétszeresre növeli, ez azonban még nem döntő, mert a munkabér 35—47 filléres csökkenése elbírja az alomköltség 6 filléres növekedését. A tehenészetben a legdöntőbb költségtétel a ta-

karmányköltség (literenként 1,72 Ft), s ebben is az adagoltan etetett abrak és széna költsége (0,57, illetve 0,29 Ft). A szabadtartás ún. önetetős megoldása az abrak és a széna adagolt etetéséhez képest nagyon megdrágítja a takarmányozást, tehát gazdaságtalan. Ezért a szabadtartás lehetséges technológiai változatai közül azok jöhetnek számításba, amelyekkel az adagolt etetés megoldható (pl. az etetőistállós rendszer).

A takarmányköltség döntő súlyára való tekintettel érdemes megvizsgálni a takarmányköltség összefüggését a tehének tejhozamával. E vizsgálatok szerint bizonyos korlátok között a tejhozam emelkedésével a takarmányköltség csökken. Ehez hozzátehetjük, hogy a tej önköltségében még egész sor más költségtényező is van, amely a termelés emelkedésével nem változik (pl. épület és tenyészállat értékcsökkenése) vagy legalábbis kisebb arányban nő, mint a termelés (pl. az általános költség, sőt a munkabér is). A technológia fejlesztésével tehát elsősorban a termelés növelésének a feltételeit — az adagolt, teljesítmény szerinti etetésnek, az állatok jó közérzetének, nyugalmanak, bizonyos fokú védelmének, a gondos fejésnek a feltételeit — kell megjavítani. Ez utóbbi megfontolások tehát a lekötött istállókat vagy a félszabadtartású rendszereket helyezik előtérbe. A munkatermelékenység emelése természetesen nem elhanyagolható, de nem is szakítható el az önköltségcsökkentés és a termelésnövelés feladataitól.

A borjúnevelőben a tartási-élettani és termelési feltételektől függően a termelés — gyakorlatilag változatlan termelési költségek mellett 50%-ot is ingadozhat. Elsősorban tehát ezeket a feltételeket kell biztosítani.

Az önköltség legnagyobb tétele a takarmányköltség. Ezen belül azonban nem lehet azonosan elbírálni minden tényezőt. Az abrak, a széna és a fölözött tej fogyasztásának csökkentése az olcsó takarmányból termelt hús részarányát csökkentené. Az önköltségcsökkentés módja az, ha a teljes tej fogyasztását csökkentjük a fölözött tej javára (a teljes tej ára

Az itatásos borjúnevelés önköltsége*

Megnevezés	1 kg ránhízott súly önköltsége (Ft)
Takarmányköltség	4,65
A teljes tej költsége	6,73
A fölözött tej költsége.....	4,09
Takarmányköltség összesen ...	15,47
Alomköltség	0,48
Munkabér.....	2,48
Épületérték-csökkenés	0,85
Általános költség	0,23
Összes ráfordítás	19,51
A főtermék önköltsége.....	18,94
(melléktermék értéke, trágya)	0,57

Termelés:

1 borjú 1 évi súlygyarapodása 293 kg

* A Mezőgazdasági Üzemszervezési Kutató Intézet utó-kalkulációinak az épületamortizációval helyesbített, leegyszerűsített adatai.

2,40 Ft/liter, a fölözött 0,55 Ft/liter), úgy azonban, hogy a ránhízás, a teljes tej élettani hatása ne csökkenjen. A teljestej-megtakarítás borjúként kb. 100—120 liter lehet. Az ebből eredő önköltség-megtakarítás 1 kg ránhízott súlyra számítva 1,20—1,40 Ft-ig mozoghat. A borjúnevelő technológiájának kialakításánál ehhez azt kell szem előtt tartani, hogy az egyes borjúcsoportok egyedei között kis kor- és súlykülönbségek legyenek, tehát a tejadagban a teljes tej mennyisége jól alkalmazkodjék a fejlődéssel csökkenő élettani minimumhoz. Ha a csoport egyedei között nagyok az említett különbségek, a nagy borjak a teljes tejet csak más takarmány helyett hasznosítják, a kicsik pedig nem kapják meg a fejlődésükhöz élettanilag szükséges mennyiséget, s ezért a termelés, a ránhízás csökken. A teljes tejjel való takarékoság tehát a kis csoportok kialakítását teszi szükségessé. Ez viszont a gondozói munkát bonyolultabbá teszi, s a bértényező növekedésével jár. A munkabér általában az önköltségnek csak 13 százaléka, de nagyon ingadozhat, éppen a

technológiai változattól, illetve az általa meghatározott egy gondozóra jutó állatok darabszámától függően (30, 50, sőt 60 borjú is juthat egy gondozóra).

A borjúnevelő technológiai fejlesztésének szempontjai között tehát elsősorban a tartási-élettani és termelési feltételek biztosítását, másodsorban a teljes tejjel való takarékossgot és az élőmunka-termelékenység emelését kell érvényesíteni. Ez utóbbi két feladat megvalósításához egyrészt minél nagyobb borjúnevelőket szükséges kialakítani, ami üzemszervezési kérdés, másrészt az adott létszámú borjúnevelőben a borjúcsoportok számát célszerű növelni, de úgy, hogy ne fokozódjék túlságosan a munkaigény. A munkaigényt első-

sorban a borjútej itatásának a gépesítésével lehet csökkenteni. A takarmány- és a trágyaszállítás gépesítése már kevésbé gazdaságos. Természetesen a gépesítés gazdaságosságának az elemzése külön vizsgálatot igényel.

A sertésfiattató üzemelés-gazdaságossági vizsgálatához, az optimális változat kiválasztásához el kell végeznünk az alom* önköltségelemzését és a választott malac 1 kg-jának az önköltségelemzését jó és gyenge termelési eredmény, 8 db 16 kg-os, illetve 7 db 13 kg-os malac alapulvételével (az épület 20—30 férőhelyes, szerfás fiattató).

* Alom = egy koca egyszeri fialásából származó szopósmalacok összefoglaló elnevezése.

A sertésfiattató költségei, kocánkénti évi 1,3-szeri malacozás feltételezése mellett*

Költségtényezők	1 kocához tartozó alom önköltsége (Ft)	1 kg választott malac önköltsége (Ft)	
		8 db 16 kg-os malac esetén	7 db 13 kg-os malac esetén
Felhasznált befejezetlen termelés (a koca vehemje)	1350	10,55	14,84
Takarmányköltség.....	720	5,62	7,91
Alomköltség	20	0,16	0,22
Munkabér	220	1,72	2,42
Épületamortizáció.....	120	0,94	1,32
Egyéb (gyógyszer-, segédüzemági, gazdasági általános) költség	150	1,17	1,65
Összesen ráfordítás	2580		
Ebből a főtermék önköltsége	2510	19,61	27,58
(melléktermék értéke, trágya)	70		

Az adatokat a Mezőgazdasági Üzemszervezési Kutató Intézet utókalkulációs vizsgálatának a felhasználásával alakítottam ki.

A termék önköltségében döntő súlya van a befejezetlen termelésnek, a koca vehemjének. Ennek előállítási költségét a fiattatóban folyó termelési folyamat már nem tudja befolyásolni. Hasonló jellegű a másik nagy tétel: a takarmányozási költség zöme, a kocák abrakfelhasználása. A takarmányköltség kisebb része (kb $\frac{1}{3}$ -a) a malacabrak, amit azonban célszerű növelni. Az a jó malacnevelés, illetve fiattató, ahol sok ab-

rakot esznek a malacok. Az egyéb költségek alakulása is csak kismértékben függ a fiattatóban folyó termelési folyamattól. Gyakorlatilag tehát a fiattató tervezésével, a választott technológiai megoldással csak a munkabért és az épületamortizációs költségek alakulását lehet jelentősebben befolyásolni, ez azonban az önköltségnek kb. csak 14 százaléka. Ugyanakkor a technológia a fiattató termelési eredményének, a végter-

mék mennyiségének $\frac{1}{3}$ -os ingadozását is könnyen okozhatja. A fiaztatótól függ, hogy 1 kg malac önköltsége 19,61 Ft, vagy 27,58 Ft. Ezzel szemben az 1 kg malac önköltségében levő teljes bér- és épület-amortizációs költség együtt is csak kb. 2,66 Ft.

A fiaztató tervezésénél, a technológia kiválasztásánál tehát abból kell kiindulnunk, hogy maximálisan biztosítsuk a termelési folyamat optimális feltételeit. Az legyen a fő törekvés, hogy a fiaztatóban kicsi legyen az elhullás, egészséges, egyenletes, súlyos malacokat választhassunk. A fiaztató termelési folyamatának gazdaságossága ugyanis, mint az elemzés mutatta, elsősorban nem a költségtényezők alakulásától (munkabértől, takarmányköltségtől), hanem a termelési eredménytől függ.

A sertéshizlalás önköltsége*

Takarmányköltség	9,20 Ft
Alomköltség	0,20 „
Munkabér	0,80 „
Épületamortizáció	0,30 „
Egyéb (segédüzemági, gyógyszer-, gazdasági általános) költség ...	2,40 „

1 kg ráhizlalt súly önköltsége ... 12,— Ft
(melléktermék értéke (trágya) ... 0,90 „

*Az adatokat a Mezőgazdasági Üzemszervezési Kutató Intézet utókalkulációs vizsgálatainak a felhasználásával alakítottam ki. (Hizlaló-férőhelyként évi 120 kg ráhízást és egy gondozóra 200 sertést számítva.)

A költségtényezők csökkentési lehetősége a következő: gépesítéssel, a szállítás, az etetés gépesítésével vagy önetetővel, esetleg a takarítás gépesítésével a munka termelékenységet kb. kétszeresére tudjuk növelni, tehát a bértényező felére csökkenthető. A takarmányfelhasználás a téli 5 hónap (november—március) és a többi hónap között keményítőértékesítésben kifejezve kb. 4—4,5 százalékos különbséget mutat. Amennyiben tehát a téli eredményeket a nyáriak szintjére hozzuk, az évi takarmányköltség 5—6 százalékkal csökkenthető. Korszerű technológiával a keményítőértékesítés további 4—4,5 százalékkal javítható, de csak akkor, ha az épület erre alkalmas. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy

gépesítéssel, az élőmunka-felhasználás csökkentésével a ráhizlalt súly 1 kg-jára számítva maximálisan 0,40 Ft takarítható meg, a takarmányértékesítés javításával, a téli rossz eredmények kijavításával viszont 0,50—0,60 Ft önköltségjavulást érhetünk el, ami elsősorban az épülettől függ. További kb. 0,80 Ft önköltségjavítási lehetőségünk van a technológia többi tényezőjének a megjavításával, ami ugyancsak a takarmányértékesítés fokozódásában realizálódik.

A hizlalda technológiai fejlesztésének követendő iránya tehát a takarmányértékesítés javítását kell hogy szolgálja. Belső-külső etetéses és kisfalkás hizlaldatípusok kialakítása a helyes irány. Az élőmunkával való takarékoság természetesen nem elvetendő szempont, de alárendeltebb jelentőségű.

★

Az üzemelési-gazdaságossági elemzések, mint látjuk, lehetővé teszik az agrotechnikailag lehetséges változatok közül az optimális változat kiválasztását, amellyel a legmagasabb termelés, egyben a költségtényezők viszonylag legszerencsésebb alakulása, a legalacsonyabb önköltség érhető el.

Az üzemelés-gazdaságossági elemzéseknek az említetteken kívül megítélésem szerint még sok más fontos vizsgálati területe is van. Így vizsgálni kell az optimális —, illetve a még használható minimális vagy maximális — üzem- és épületnagyság kérdéseit; a majorok kiegészítő beruházásainak (majorgépesítésnek, csatornázásnak, vízellátásnak, villamosításnak, útépitésnek) leggazdaságosabb arányát stb. Alkalmassak ezek a vizsgálatok annak az eldöntésére is, hogy új termelékenyebb fajták (dán lapály sertés, Jersey keresztezett tehén) és új termelési, tenyésztési, hizlalási eljárások alkalmazása hogyan és milyen mértékig gazdaságos. Itt az üzemelés-gazdaságossági vizsgálatokat ki kell egészítenünk beruházás-gazdaságossági vizsgálatokkal is. Mérlegelni kell az igényesebb fajta vagy termelési eljárás nö-

vekvő beruházásigényét, szembeállítva a magasabb termeléssel, illetve az önköltségcsökkentéssel. Ez utóbbi vizsgálatok ugyan már túlmutatnak a szorosán vett épületgazdaságossági vizsgálatokon, de e kérdések eldöntése is fontos feltétele az épületek technológiai kialakításának.

Beruházás-gazdaságossági vizsgálat

A mezőgazdasági épületek tervezésénél döntő szempont, hogy a mezőgazdasági beruházásokra fordítható összegekből minél több termelőkapacitás épüljön, ezért törekedni kell az egyszerű, olcsó építkezésre. Az egyszerű kivitel, az olcsóbb változatok mellett szól a mezőgazdasági technika forradalmi fejlődése s egyúttal a közgazdasági viszonyok változása is. Előrelátható, hogy az a technológiai változat, amelyet most joggal optimálisnak tekintünk, gyorsan elavul. Előnyös tehát, ha egyszerű, olcsó anyagokból építkezünk, s épületeink gyorsan amortizálódnak. Végül az olcsó építkezés célszerűségére utal a gazdaságok üzemi kialakulatlansága is (gazdasági határok, specializáció és koncentráció, specializált állattenyésztő telepek folyamatban levő alakulása).

Hangsúlyoznunk kell, hogy az egyszerű, olcsó építkezés jól összeegyeztethető a korszerű technológiával. A korszerűen, gazdaságosan üzemelő épület nem okvetlenül drága, igényes kivitelezésű. Például a magtárpadlásos tehénistálló drága, igényes épület, de ugyanakkor technológiailag korszerűtlen és elavult mind istállónak, mind magtárnak. Viszont lehet szerfás, egyszerű épületnek (pl. a növendékmarha-istállónak vagy a szerfás, nyári fiaztatónak) korszerű technológiája. Ezeknek az épületeknek a még meglévő technológiai hibái nem a szerfás, egyszerű kivitelből, hanem a termelési, technológiai folyamatok átgondolatlanságából, a kísérletezési stádiumból erednek.

Az épületek egy részénél már az üzemelés-gazdaságossági vizsgálat felvilágosít a beruházási költségek csökkentésének jelentőségéről. Azoknál az épületeknél, ahol az amortizá-

ció súlya az önköltségben nagy, egy olcsóbb épület még valamivel rosszabb technológiai megoldás mellett is az önköltség szempontjából gazdaságosabb lehet. [Akkor természetesen, ha az amortizáció csökkenése nagyobb, mint a jobb technológiai változat gazdaságosabb üzemeléséből (pl. munkabér csökkenéséből) keletkező megtakarítás.]

A leggazdaságosabb változat kiválasztásához meg kell vizsgálni, hogy az igényesebb technológiai változat nagyobb beruházási igénye mennyi idő alatt térül meg az önköltség csökkentéséből. E vizsgálat nélkül esetleg jól üzemelő, de drága épületeket tervezünk, míg egy kissé rosszabbul üzemelő épület sokkal olcsóbb lenne. Más esetben pedig előfordulhat, hogy ott alkalmazzuk az igénytelenebb megoldást, ahol az teljesen gazdaságtalan, s a drágább építkezés költségei az önköltségcsökkentésből gyorsan megtérülnének. Például a sertésfiaztató termékének, a választott malacnak az önköltsége — mint említettük — nagymértékben függ a fiaztató technológiájától, a termelés feltételeinek biztosítottaságától. Egy jó fiaztató típus teljes bekerülési költsége évi négy választást számítva az önköltségcsökkentésből mintegy másfél év alatt megtérülne. A fiaztató tervezésénél tehát nem szabad az épületköltség mindenáron való csökkentésére törekedni.

A fiaztató beruházás-gazdaságossági vizsgálatával eldöntendő másik kérdés, hogy csak nyári fiaztatót építsünk-e, vagy megfelelő arányban téli fiaztatót is. A téli fiaztató — megfelelő kivitelben — költsége sebb a nyári fiaztatonál. Téli malacoztatás esetén téli fiaztatóra van szükség, mert a téliesített nyári fiaztató rosszabb termelési eredményei nagyon gazdaságtalanok. A kérdést úgy kell tehát feltennünk, készüljünk-e fel téli (december—februári) fiaztatásra, illetve, hogy kocánként évente 1,7-szer vagy 1,3-szor malacoztassunk. A két változat gazdaságossági elbírálására közlöm az alábbi adatokat (egy koca egy évi választott malacainak önköltsége forintban):

Költségtényezők	Évi 1,3-szer tör- ténő malacozás esetén	Évi 1,7-szer tör- ténő malacozás esetén
Befejezetlen termelés	1755	1620
Takarmányköltség	936	1224
Alomköltség	26	34
Munkabér	286	374
Épület-amortizáció	156	204
Egyéb (gyógyszer-, segédüzemági, gazdasági általános) költség	195	255
Összes ráfordítás	3354	3711
Ebből főtermék önköltsége	3263	3592
(melléktermék értéke, trágya)	91	119
Termelés.....	10,4 malac á 16 kg Összesen 166 kg	13,6 malac á 16 kg Összesen 218 kg
1 kg választott malac önköltsége.....	19,61	16,51

Tehát évenként 1,7-szeri malacozás esetén az önköltség jóval alacsonyabb, ezért ezt tekinthetjük az optimális technológiai változatnak. E megoldás további előnye, hogy 1 kg malac előállításához így kevesebb abrak szükséges (1 kg ráhizlalt súlyhoz 5,9 kg), mint a kocánként évi 1,3-szeres malacozásnál (6,9 kg). Az évi 1,7-szeri malacozásnál ugyanis sokkal kevesebb a kocák nem termelő, üresen álló ideje.

A beruházási költség és az önköltségcsökkentés egybevetéséből megállapítható, hogy ha a fiaztató beruházási költsége duplájára emelkedne is, ez a növekedés az önköltségcsökkenésből 3,7 év alatt megtérülne.

Hasonló a helyzet a hizlaldánál. Itt az épületamortizáció 1 kg ráhizlalt súlyra számítva 0,30 Ft, az elérhető megtakarítás takarmány-értékesítésből 0,50—0,60 Ft és 0,80 Ft, munkabérből 0,40 Ft. A hizlalda technológiai fejlesztése tehát akkor is gazdaságos, ha az épületberuházás költségei emelkednek. Egy teljesen korszerű épület, amelyben a maximális önköltségcsökkentés 1 kg ráhizlalt súlyra 1,80 Ft, ha kétszer annyiba kerül is, mint a jelenlegi típus, a többletköltséget 3,5 év alatt kifizeti az önköltség-megtakarításból. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az épületberuházási költségek csökkentése elhanyagolható szempont, csupán azt, hogy alá kell rendelni a

helyes technológiai változat kialakításának.

A borjúnevelő beruházás-gazdaságossági vizsgálata már más eredményt ad. Ennek beruházási költsége férőhelyenként 4900 Ft, az önköltség-megtakarítási lehetőség munkabér-megtakarításból és a teljes tej megtakarításából kb. 650 Ft. Egy optimális technológiai változat tehát csak 7,5 év alatt téríti meg önköltség-megtakarításból a beruházási költséget. Itt tehát óvatosan kell alkalmaznunk az olyan technológiai megoldásokat, amelyek jobban növekszik a beruházási költségeket.

A magtár beruházás-gazdaságossági vizsgálatából az látható, hogy nagy a különbség az emeletes és a földszintes megoldás 1 vagon tárolótérre jutó beruházási költségében (emeletesnél kb. 12—13 000, a földszintesnél 8200—8600 Ft.) A földszintes olcsóbb anyagokból egyszerűbb kivitelben építhető fel, az üzemelési, belső szállítási költségek azonban magasabbak, mivel a takarmány gravitációsan nem mozgatható. Ezen az újabb technikai megoldások alkalmazásával (gabonafúvóval stb.) segíteni lehet, az emeletes épület magasabb beruházási költsége viszont a bérköltségek csökkenéséből csak hosszú idő alatt térülne meg.

Általában azt mondhatjuk, hogy ahol a beruházási értékhez viszonyítva a termelési érték magas s a

termelési költség és a termelés jelentősen függ az épülettől, a jobb, bár költségesebb építkezést kívánó technológiai változat a gazdaságos. Ahol viszont a beruházási értékhez viszonyítva a termelési érték alacsony, vagy az épület nem befolyásolja jelentősen a termelési költségeket és a termelést, megalkudhatunk az igénytelenebb technológiai változattal is a beruházási költségek csökkentése végett.

Ahhoz, hogy a lehetséges technológiai változatok közül az egész üzem és a népgazdaság szempontjából is a leggazdaságosabbat kiválaszthassuk, az említett vizsgálatokat bizonyos összetett gazdasági mutatók alkalmazásával kell kiegészíteni. E mutatók alkalmazására példaként említem a következő összefüggést. Népgazdaságilag s üzemileg is hatékonyabb, ha egy adott beruházási összegből 200 tehén számára épül istálló és 200 tehén tejének az önköltsége literenként 3 Ft-ra csökken, tejhozama pedig tehenenként 3000 literre nő, mintha ugyanebből az összegből 100 tehén számára épül teljesen korszerű, de drága istálló, ahol a tej önköltsége 2,80 Ft-ra csökkenthető ugyan, illetve a termelést 3500 literre emeljük, de a többi 100 tehén megmarad a falusi istállóknak, ahol a tej önköltsége 4 Ft, s a tejhozam 1800 liter marad. Ez esetben — jóllehet az egyik 100 tehén önköltsége igen alacsony és a hozam magas — együttesen a 200 tehén átlagos tej önköltsége 3,40 Ft, átlagos tejhozama pedig csak 2650 liter.

Ez az elemzés egyben választ ad egy gyakori, főleg mérnökök körében elterjedt mechanikus gazdaságossági nézetre is. Eszerint egy igényes épület gazdaságosabb, mint az egyszerű, mert építési költsége nem annyival nagyobb, mint amennyivel az élettartama, s így a termékegységre jutó amortizációs hányada kisebb. Nézzük meg ezt a nézetet az előbbi példa nyomán. Az igényes tehénistálló beruházási költsége férőhelyenként 10 400 Ft, élettartama 40 év. Egy szerfás, vályog falú istálló férőhelyenként 7000 Ft-ba kerül, élettartama 10 év. Azonos termelés

esetén az igényes istálló amortizációja 1 liter tejre számítva 0,08 Ft, az egyszerűé 0,21 Ft. A különbség tehát látszólag igen nagy. A tej önköltsége azonban az amortizációs különbözet folytán 2,87-ről csak 3 Ft-ra emelkedik az egyszerűbb istállóban, s ugyanabból a beruházási összegből két férőhely helyett 3 egyszerűbb férőhelyet tudunk építeni. Ezért tehát az egyszerű istálló a gazdaságos, még akkor is, ha ennek a technológiája valamivel rosszabb, s ez is növeli az önköltséget. Hogy meddig tehetünk ebben a vonatkozásban engedményt, azt konkrét számítással kell eldönteni.

További példák felsorolása — úgy vélem — fölösleges volna. Annyi az elmondottakból is világosan leszűrhető, hogy amíg a beruházási összeg csökkenése, illetve a többletférőhely folytán a termelésből származó önköltség-megtakarítás nagyobb, mint az amortizáció növekedéséből és a rosszabb technológiai megoldásból következő önköltségromlás, az egyszerűbb, olcsóbb épületváltozat a gazdaságosabb. Természetesen azt is figyelembe kell vennünk, hogy az önköltség romlása nem teszi-e az adott terméket ráfizetésessé.

A beruházás-gazdaságossági vizsgálatok tehát lehetővé teszik a legcélszerűbb változat kiválasztását. Bármilyen legyen is azonban a beruházás-gazdaságossági vizsgálat eredménye, nem mellőzhető az a törekvés, hogy elsősorban az igényes technológiai követelményeket elégítsük ki lehetőleg olcsó anyagokkal. Amennyiben ez nem járható út, akkor kell csak felhasználni az olcsóbb technológiai megoldásokat.

A beruházás-gazdaságossági vizsgálatok választ adnak arra, hogy mennyire érdemes alkalmazni az olcsó épületmegoldásokat (egyszerű anyagokat, szerfát, vályogfalat), a házilag építkezéseket. Ily módon egyrészt elkerülhetők a termelést megdrágító és gazdaságtalanul olcsó építkezések, másrészt pedig bátran alkalmazhatók a korszerű technológiát biztosító, olcsó és házilag kivitelezhető építészeti megoldások.

Mocsáry József

A papíripar fejlesztési irányai Magyarországon

A papírtermelés alakulása és várható fejlődése

A papírszükséglet gyorsan nő az egész világon. Ez összefügg egyrészt az ipari termelés fokozódásával általában — ezen belül számos új iparág különleges igényeivel —, másrészt a kulturális fejlődéssel és az életszínvonal emelkedésével.

A világ papírtermelése 1913—1975

Év	Millió tonna	% — (1935/38 = 100)
1913	11,8	42
1935/38	27,9	100
1950/52	46,9	168
1960	74,3	266
1965	92,0	330 becslés
1975	164,0	588 „ *

* Korrigált FAO adatok.

Hazánkban a cellulóz- és papíripar termelése az egész ipari termelés 0,7 százaléka. Más országokban a papíripar súlya az ipari termelésben általában nagyobb; Csehszlovákiában (1959) 1,4 százalék, az NDK-ban (1960) 1,7 százalék, Angliában (1958) 1,6 százalék, az NSZK-ban (1954) 1,7 százalék, Svédországban 9,0 százalék, Finnországban 26,0 százalék.

A magyar papírtermelés és -fogyasztás, 1938-tól 1965-ig az alábbi táblázat szerinti képet mutatja.

E néhány számból világosan kitűnik, hogy hazánkban a papírfogyasztás növekedésének a mértéke nagyjából megegyezik a világ papírtermelésének átlagos növekedésével, a gyártás pedig felülmúlja azt; viszont a papírtermelés növekedése jelentősen elmarad az összes ipari termelés emelkedésétől, az egy főre

Magyarország papírfogyasztása és összes ipari termelése 1938—1965 (1938=100%)

Év	Termelés		Papírbehozatal		Papírfogyasztás			Összes ipari termelés indexe %
	1000 t	%	1000 t	%	1000 t	%	fejenként kg/év	
1938	49,5	100	35	100	84,5	100	9,4	100
1950	83,2	168	12	34	95,2	112	10,0	158
1960	139,0	281	45	129	194,0	230	19,4	420
1961	152,0	307	66	188	218,0	258	21,5	463
1965*	230,0	465	45	129	275,0	308	27,0	560

* Korrigált terv

jutó évi papírfogyasztás pedig kisebb, mint a világátlag, és számottevően kisebb, mint néhány közép-európai országé:

Egy főre jutó papírfogyasztás (kg/fő) 1960-ban néhány európai országban

Ausztria	46,0
Csehszlovákia	40,0
Franciaország	52,0
Lengyelország	21,0
Magyarország	19,4*
Olaszország	28,0
Német Demokratikus Köztársaság	41,0

* 1961-ben 21,5 kg/fő.

Német Szövetségi Köztársaság	78,0
Svájc	88,0
Világátlag	25,0

1965-re a tervek szerint Magyarországon mintegy 26—27 kg-os fejkvóta várható, míg az akkori világátlagot kb. 30 kg-ra becsülik. Elmaradásunk a KGST-országok viszonylatában is érezhető, ahol a termelés fejlődésének tervezett mértéke 1961—1965 között együttesen kb. 104%, tehát jóval meghaladja a várható és szintén jelentős, több mint 60%-os magyar termelésnövekedést a második öt éves tervben.

A papíripar távlati fejlesztésének alapjai

A Közgazdasági Szemle négy évvel ezelőtt foglalkozott már a hazai cellulóz- és papírtermelés hosszú távú fejlesztésének kérdéseivel.*

Az azóta eltelt években a nemzetközi együttműködés ezen a területen is fejlődött, a hazai papíripar nyersanyagbázisának kiterjesztése pedig a műszaki fejlesztés és a kutatások alapján előbbre lépett. Mindez az iparfejlesztési elgondolásokra is kihatott. Ezért időszerűnek látszik a papíripar fejlesztésének kérdéseit — különös tekintettel a bevezetőben elmondottak szerint még mindig fennálló elmaradottságunkra — most, a távlati tervek konkrétabb elkészítésének időszakában, ismét alaposabban megvizsgálni.

A fejlesztési irányelvek meghatározásakor két fő tényezőt kell alapul venni:

1. a szükségletek várható alakulását,

2. a gyártáshoz rendelkezésre álló nyersanyag-forrásokat és egyéb feltételeket, beleértve a beruházási lehetőségeket és a gazdaságosságot.

A szükségletek felmérését megnehezíti, hogy a főbb papírfajták száma meghaladja a kétszázat, s egy-egy fajtán belül is sokféle, gyakran nagyon eltérő felhasználási célokra készülő választékot találunk. Számolni kell olyan tényezőkkel is, amelyek egyes cikkekben — a fogyasztó iparág fejlődésének megfelelően — hirtelen megnövelik az igényeket. Például a híradástechnika fejlesztése nagy igényeket támaszt kondenzátorpapírban; a szép kiállítású hetilapokhoz jelentős mennyiségű illusztrációs papír szükséges; az adminisztráció gépesítéséhez sok lyukkártvakarton kell stb. E speciális papírfajták legtöbbször különleges gépi berendezéseket igényel, amelyek más fajták gyártására nehezen,

vagy számottévó veszteséggel használhatók csak fel.

A különféle papírfajtákból várható szükségletek felmérésekor számításba kell venni azokat a tényezőket, amelyek a fogyasztási profil kialakulására jellemzők. Ilyenek: az általános kulturális és anyagi életszínvonal emelkedése; az oktatás számottevő kiszélesítése; a napilapok, hetilapok és folyóiratok terjedelme és kiállítása; a könyvkiadás mennyiségi és minőségi színvonala; a kereskedelmi kultúra fejlődése, ezzel összefüggésben az előre csomagolt áruk körének bővülése; az ipari termelés ágazonkénti alakulása, különös tekintettel a nagy papírigényű iparokra (műtrágya-, cement-, elektromos stb. ipar); az ipari export alakulása; az épületekhez, valamint a belső berendezésekhez használt papírfajták iránti választéki, mennyiségi és minőségi igények növekedése; a korszerű mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripar papírszükséglete; az egészségügyi papírok iránti igények alakulása; a tudomány és a technika fejlődése nyomán mutakozó újabb igények (félvezető papírok stb.).

Az összes szükségletek várható alakulására következtethetünk a nagyobb iparral rendelkező jelentős papírfelhasználó országok fogyasztásának az elemzéséből is. Ennek során természetesen figyelembe kell venni az egyes országok gazdasági életének fő jellemzőit: a társadalmi rendet, az ipari termelés összetételét, továbbá a már kialakult fogyasztási szintet, a fogyasztási szokásokat, a reklám szerepét, az állam segítségét a kulturális fejlődésben stb.

Újabban több oldalról felvetik, hogy a papírt, illetve a kartont egyes felhasználási területeken kiszorítják a műanyagok s ez a körülmény csökkenti a papírfogyasztást, illetve a papírtermelés növekedésének ütemét. A számok azonban azt mutatják, hogy a műanyagok térhódítása egyelőre korántsem csökkenti a papírfogyasztást. Jellemző erre az Egyesült Államok példája, amelynek papírfogyasztása (amely egyébként egy főre számítva a legnagyobb a vilá-

* Antos László—Kóródi József—Salamon Ödön: A hazai cellulóz- és papírtermelés hosszútávú fejlesztése, Közgazdasági Szemle, 1958. 8—9. sz.

gon) az ugyancsak legnagyobb műanyag-fejzkvóta állandó növekedése ellenére nem csökkent, hanem az utóbbi években még tovább nőtt.

A műanyag ára ma még általában jelentősen meghaladja a papírárat — emellett a műanyagok számos élelmiszer-csomagolási célra nem használhatók közvetlenül. Más csomagolási célokra a műanyagok papírral együtt használhatók célszerűen. Mindeme tényezők mérlegelése alapján, s figyelembe véve a többi szocialista ország távlati terveit, alakult ki, hogy a papírfogyasztást a következő 15—20 évben legalább 3—4-szeresére kell növelnünk. Ez az a szint, amelyet elérnünk a fejlett ipari országok tapasztalatai szerint kívánatosnak, népgazdaságunk reális adottságait tekintve pedig lehetségesnek látszik.

A papírgyártás hazai nyersanyagbázisa

A papíripar fejlesztését meghatározó másik legfontosabb tényezőt a gyártáshoz rendelkezésre álló nyersanyagforrások képezik. Ez az, ami az üzemtelepítést meghatározó víz, energia, munkaerő stb. vonatkoz-

sokkal együtt most már közvetlenül megszabhatja a fejlesztés — legalábbis elméletileg lehetséges — mértékét.

A KGST XV. tanácsulése részletesen foglalkozott a nemzetközi munkamegosztás alapelveivel. Az irányelvek a papíriparra vonatkozóan a termelés fokozott ütemű fejlesztését irányozzák elő minden országban, elsősorban hazai nyersanyagok alapján. A választék állandó bővülése és a gazdaságossági szempontok azonban megkövetelik a szakosított nagyteljesítményű berendezéseken történő gyártást, ami viszont csak nemzetközi profilmegosztással, szoros gazdasági együttműködésben valósítható meg. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy meg kell határoznunk, milyen cellulóz- és papírfajták előállítására alkalmasak elsősorban meglévő hazai nyersanyagforrásaink, s hogyan illeszthetők be ezek a nemzetközi együttműködés kereteibe. Célszerű tehát ennek tükrében megvizsgálni papíriparunkban a féltermék- (cellulóz-, facsiszolat-, félcellulóz-) ellátás, valamint a papírhulladék-begyűjtés alakulását az elmúlt tíz esztendőben és ennek várható fejlődését 1965-ig, összevetve a papír- és kartongyártás alakulásával:

A hazai papír- és féltermékgyártás alakulása 1951—1961.

Megnevezés	1951	1961	1961/1951
	ezer tonna	ezer tonna	százalék
Papír és karton	93	152	163
Szalmacellulóz	—	5	
Szulfitecellulóz (túlnyomóan fenyőcell.)	19	18	
Nagy hozamú nyárfacellulóz	—	9	
Cellulóz összesen.....	19	32	172
Facsiszolat.....	23	22	
Szalmafélanyag.....	7	8	
Féltermék összesen.....	49	62	126
Papírhulladék-begyűjtés	27	46	
Összes rostanyag.....	76	108	142

Mint látjuk, a féltermékgyártás emelkedése összességében az elmúlt 10 esztendőben — az elért eredmények ellenére is — számottevően elmaradt a papírgyártás növekedéséhez képest, ami azt eredményezte, hogy több mint 40 ezer tonna cellulózt és facsiszolatot, vagyis a szükségletnek mintegy 40⁰/₀-át importálni kellett. Közrejátszott ebben az a tény, hogy a Dunai Szalmacellulózgyár belépése a korábbi tervekhez képest — az ellenforradalmi események, valamint a technológia bizonyos módosítása következtében — eltolódott.

Ez évben azonban a Dunai Szalmacellulózgyár remélhetőleg megkezdí termelését. Ez ötéves tervünk legnagyobb papíripari beruházása. Évi 22 000 tonna fehérített szalmacellulózt termel s ezzel jelentősen javítja a papíripar cellulózellátását. Hozzávéve még a Szolnoki Szalmacellulózgyár rekonstrukciójával elérhető termelésnövekedést, valamint a Csepeli Papírgyár teljes cellulóztermelését, 1965-re a hazai cellulóz- és facsiszolat-termelés el fogja érni a 100 ezer tonnát.

Ez a számottevő fejlődés már azoknak az erőfeszítéseknek az eredménye, amelyek éppen az elmúlt 10 esztendőben történtek a hazai féltermékgyártás fejlesztése érdekében.

1954-ben kezdte meg termelését az évi 3000 tonnára tervezett lényegileg kísérleti üzem jellegű Szolnoki Szalmacellulózgyár. Ennek termelését a technológia helyes beállítása és a gépi berendezések némi kiegészítése által a múlt évben már sikerült 5000 tonnára növelni, a további rekonstrukció pedig még néhány ezer tonna kapacitásnövelést tesz lehetővé.

1961-ben indult meg a rekonstruált és kibővített csepeli cellulózgyárban a hazánkban kidolgozott és újonnan bevezetett nagyhozamú cellulózgyártás, amellyel hazai nyárfából a szokásos kb. 50⁰/₀-ossal szemben mintegy 60—65⁰/₀-os cellulózhozamot (kihozatalt) érnek el. Bár ezen termék a jelenlegi technológiai berendezés mellett elsősorban csomagolópapírok és kartonok gyártására alkalmas, így is jelentősen csökkenti

a hazai papírttermelés importigényét.

Ugyanebben az időszakban kezdtük el a facsiszolatgyártásban a nyárfafelhasználás korábbi 10—20 százalékos arányának 30—35, sőt kísérletileg 50⁰/₀-ra való emelését.

Mint látjuk, valamennyi fejlesztésnek fontos célja volt a hazai nyersanyagbázis lehetséges kiszélesítése és ezáltal a papírgyártás mennyiségi növelése.

Mindezek az eredmények széles körű kutatómunkán nyugszanak, amelyekben a Papíripari Kutatóintézet munkatársai a papírgyárak kollektíváival együtt nagy és eredményes munkát végeztek. A kutatómunka egyik fő célja az volt, hogy konkrétan meghatározzuk a hazánkban a természet és papírgyártás gazdasági szempontjainak egyaránt legmegfelelőbb növényfajtasokat.

Lombos fák

A papírgyártás legelterjedtebb és legjobb nyersanyaga a *fenyőfa*. A tűlevelű fák nagymértékű termesztéséhez azonban a hazai klimatikus és talajviszonyok nem megfelelőek. A fenyőfa jelenleg a hazai erdőterületnek csupán 7,4⁰/₀-át és a fatömegnek 6,3⁰/₀-át teszi ki. Ezért fel kell mérni, hogy egyes mezőgazdasági növények mellett milyen lomblevelű fák felhasználása lehetséges. Ennek során figyelemmel kell lenni a különféle fafajták népgazdasági szempontból leghelyesebb felhasználására, az ipari fakihozatal maximális növelésére és a helyes fahulladék-gazdálkodásra.

A lomblevelű fák közül legjelentősebb a *nyárfafa*. Kitűnő terméshozadéka mellett papírgyártási szempontból előnyös tulajdonságai már régóta ösztönözték a nyárfatermesztés kiszélesítésére. Az Országos Erdészeti Főigazgatóság ez irányú terveit fokozatosan valóra váltja. 1954—55-től 1959—60-ig 51 600 ha nyárust telepítettünk; a második ötéves tervben 60 000 ha telepítés szerepel; a távlati tervek 1980-ig további 75 000 ha telepítéssel számolnak. Ez annyit jelent, hogy az új telepítések közül 1961—65 között mintegy 100 000

m³, az 1965—70-es időszakban több mint 200 000 m³, 1971—75 között már 800 000 m³-t meghaladó mennyiség, a 20 éves távlati terv utolsó szakaszában pedig évente több mint 1,5 millió m³ nyár lenne kitermelhető, amely a véghasználat (teljes kitermelés) fokozatos növekedésével 1991 után mintegy évi 6 millió m³-ig emelkedne. A termelt nyárfa kb. 40%-a papírgyártásra alkalmas.

A nagyarányú nyárfatelepítés gazdaságilag is nagyon kedvező. Madas András számítása alapján — hektáronkénti évi 8,5—34,7 m³-es átlagos hozadékot feltételezve — a hektáronkénti devízahozam kb. évi 250—1000 \$-ra tehető. A fásítási tervek alapján 1965-től kezdődően a papír-iparban hozzávetőlegesen az alábbi mennyiségek előállítására alkalmas nyárfakészletekkel számolhatunk:

Év	Nyárfa ezer m ³	Ebből vagylagosan előállítható 1000 t-ban			
		cellulóz	nagy hoz. cellulóz	félcellulóz	facsiszolat
1965	90	18	25	29	40
1970	150	30	41	48	66
1975	240	48	66	77	106

A nyárfák közül elsősorban a hazai viszonyainknak megfelelő nemes nyárfafélék azok, amelyek mind hozadék, mind pedig cellulóz-, illetve papírgyári felhasználás szempontjából a legjobb eredményeket adják.

A nyárfa mellett számba kell venni az egyéb fafajtákat is. A számba jövő lombosfafajtákból jelenleg a következő tömegeket termelik ki, külön megjelölve a papíripari felhasználásra alkalmas részt:

Fafajta	Kitermelhető fatömeg ezer m ³	Papíriparnak átadható ezer m ³	Előállítható (vagylagosan)	
			cellulóz	félcellulóz
ezer t				
Gyertyán.....	255	122	40	55
Bükk	339	117	30	43
Tölgy	704	224	75	110
Cser.....	665	261	90	125

A fűzfát a farostlemez gyártásához használják fel.

A fenti — kitermelésből származó — fatömegeken kívül nem elhanyagolható az a mennyiség sem, amely mint erdei vagy feldolgozóipari hulladék keletkezik. Ha a hulladék fajta és méret szerint homogén, alkalmas a félcellulózgyártás nyersanyagául. A felsorolt lomblevelű fák a fűzfa kivételével úgynevezett kemény lombosak. A fűzfa — bár cellulóz, facsiszolat, sőt papír is előállítható belőle — főbb minőségi jellemzőit tekintve, számottevően elmarad a nyárfától; felhasználása minő-

ségromlással és némi termeléscsökkenéssel jár.

A kemény lombosok közül a bükkből nagyon jó minőségű — viszkóz-célra is alkalmas — cellulóz gyártható, bár a papírgyártás szempontjából fontos mechanikai szilárdsági jellemzői kevésbé kedvezőek. A mi kis viszkóziparunk részére azonban — amelyet távlatilag is csak kevésse fejlesztünk — a gazdaságos termelési nagyságrendek és a minőségi követelmények ismeretében semmi esetre sem érdemes önálló viszkóz-cellulózgyárat létesíteni. Legfeljebb arról lehetne szó, hogy kiegészítés-

képpen egy másik üzemhez kapcsolva szervezzük meg a viszkózcellulózgyártást. De a szélesebb együttműködés keretében már ez sem látszik helyesnek.

A különféle kemény lombosfák (bükk, gyertyán, tölgy stb.) különféle újabb eljárásokkal (hideg lúgos, semleges szulfitos stb. eljárással) jól feldolgozhatók félcellulózokká, így alkalmasak közepes minőségű katonok, hullámpapír előállítására, sőt fehérités után még ezeknél igényesebb papírfajták is gyárthatók belőlük.

A lomblevelű fák, valamint a me-

zőgazdasági növények is — rövid rostszerkezetük és egyéb jellemzőik következtében — általában nem használhatók fel egymagukban papírgyártásra, csupán megfelelő mennyiségű fenyőcellulózzal *együtt* hasznosíthatók, így a legtöbb papírfajta gyártásához (egyres katonfajták kivételével) mindig gondoskodni kell megfelelő mennyiségű fenyőcellulórról, ill. fenyőfacsiszolatról. Érdemes ezért megvizsgálni, hogy milyen mértékben használnak fel hazánkban és más — e szempontból jelentősebb — országok papíriparában rövid rostú nyersanyagokat.

Rövid rostú nyersanyagok 1961. évi felhasználása néhány ország papíriparában
(1000 t)

Megnevezés	Magyarország	Olaszország	Franciaország	Hollandia
Cellulóz és félanyag mezőgazd. növényekből	13,5	80	44	500
Lombosfa-cellulóz	9,0	25	255	—
Lombosfa-csiszolat	7,	200	—	—
Összes rövid rostú féltermék	29,5	305	294	500
Összes felhasznált rövid rostú féltermék részaránya	28%	21%	13%	53%

Látjuk tehát, hogy Magyarországon már most nagyobb arányú a rövid rostú anyagok felhasználása, mint Olaszországban vagy Franciaországban. Ez az arány 1965-ig még mintegy 50%-ra nő. (Hollandiában a rövid rostú anyagok felhasználása a szalmakarton-gyártás miatt oly nagyarányú.)

Mezőgazdasági növények

A papíripar nyersanyagbázisául szolgálnak egyes mezőgazdasági növények is. Ezek közül számunkra a gabona- (búza-, rozs-, rizs-) *szalma* a legfontosabb. A világon évente több mint 3 millió tonna szalmából gyártanak cellulózt, illetőleg félcellulózt. A szalmacellulózt egyes különleges papírfajták kivételével gyakorlatilag majdnem minden papírfajta előállításához jól fel lehet használni. Több

tulajdonsága előnyösen javítja a papír egyes jellemzőit (írhatóság, zsírállóság stb.), mások viszont (víztelepedés, dinamikus szilárdság stb.) csökkentik a feldolgozhatóságát.

Hazánkban kb. évi 5 millió t a szalmatermés, aminek a Dunai Szalmacellulózgyár megindulása után is csak alig több, mint 2%-át fogja a papíripar feldolgozni. Ezért a mezőgazdasági igények figyelembevételével mellett is van még lehetőség a szalmafelhasználás további növelésére — mérlegelve a kombájnaratás okozta veszteségeket és a rövid szárú búzafajták nagyobb elterjedését is. (Ezt a kérdést egyébként az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete az idén részletesen vizsgálja.)

Meg kell jegyezni, hogy egyes mezőgazdasági szakemberek a mezőgazdaság szalmaszükségletének növekedésével, s ezzel párhuzamosan a szalmatermelés bizonyos csökkené-

sével számolnak. Így szerintük fennáll a lehetőség, hogy a papíriparnak az országos szalmatermelés igen kis hányadát kitevő szükségletét sem lehet majd teljes mértékben biztosítani. Ezzel szemben tény, hogy pl. Hollandia szalmatermelésének mintegy 30 százalékát használja fel papírgyártásra és más európai országok, így Olaszország, Románia, Lengyelország is szalmatermésük jelentős részét fordítják erre a célra. A Szovjetunió is tervezi a szalmacellulóz-, illetve a kartongyártás további fejlesztését.

Nem érdektelen megemlíteni, hogy a szalmacellulóz előállítása és felhasználása tárgyában az utóbbi évtizedekben végzett magyar kutatómunkák a nemzetközi élvonalban állnak és hozzájárultak ahhoz, hogy az európai országok mellett számos ázsiai és afrikai ország is fejleszti, illetve kiépíti szalmacellulóz-gyártását.

A szalma mellett másik fontos növény a nád. Külföldön a nád nagyarányú hasznosítására óriási kombinátok épülnek: a Román Népköztársaságban a Duna-deltában, a Szovjetunióban Asztrahánban, Herszonban, a Szír—Darja vidékén. Hazánkban az ez irányú lehetőségek sokkal kisebbek. A nádvagyron felmérésére 1958-ban végzett vizsgálatok szerint a Fertő tó, a Velencei tó, a Balaton vidékén összesen mintegy 50 000 t nád termelhető ki évente papíripari célokra, amiből a legcélszerűbben mintegy 30 000 t félcellulózt lehetne előállítani. A hazánkban honos nádfajtából a főbb minőségi jellemzők szempontjából kb. a szalmacellulóz-nak, illetve félcellulóz-nak megfelelő anyag gyártható. A szalmán és a nádon kívül még több más növény felhasználására is voltak kísérletek, illetve tettek javaslatokat.

Így széles körű laboratóriumi vizsgálatok folytak a kukoricaszár papíripari hasznosítására; de ennek a nyersanyagnak a felhasználása több okból nem látszik kedvezőnek. Külföldön is folynak ilyen irányú laboratóriumi és üzemi próbálkozások, de a technológiai problémák megoldása még nem megfelelő és így a gyártás gazdaságossága sem ítéltető

meg. Ezzel szemben jó eredményeket adtak a különféle *cirokfélék*. Az édescirok (*Sorghum sachharum*) és a szudáni fű (*Sorghum halepense*) felhasználására a szolnoki és a fűzfői papírgyárakban már nagyméretű üzemi kísérletek is folytak. Főleg a szudáni fű tűnt ki: értékes takarmánynövény, igénytelen, mostoha körülmények közt is jól termelhető. A szalmájából előállított cellulóz papírgyártási tulajdonságait illetően pedig kb. a rizsszalma- és a búzaszalma-cellulóz között helyezkedik el. Amennyiben tehát a szalmafelhasználásnak tényleg korlátai lennének, a berendezések mindennemű módosítása nélkül, majdnem azonos technológiával cirokból is gyárthatnánk cellulózt, majd papírt — a megfelelő cirokfajták kellő arányú termesztése esetén.

Mindezek szerint reális lehetőség van rá, hogy Magyarországon évente mintegy 300—400 ezer tonna szalmát, nádat, cirokot vagy még más mezőgazdasági növényt használjunk fel cellulóz, illetve félcellulóz gyártására. 100 000 tonna mezőgazdasági növényből, ami 30—60 000 kh-on megterem, kereken 40 000 tonna cellulóz vagy 70 000 tonna félcellulóz állítható elő.

A magyar papírgyártás és a nemzetközi munkamegosztás

A hazai cellulóz- és papírgyártás reális alapokon nyugvó fejlesztése — mint láttuk — fogyasztási igényeink szempontjából is teljesen indokolt. Hazai cellulózgyártásunkhoz viszont csak rövid rostú nyersanyagbázis építhető ki. Ezért a fejlesztésnek a KGST-országok fejlesztési terveivel szoros összhangban kell végbemennie. A szocialista országok a világ túlevelűfa-készleteinek több mint 50 százalékával rendelkeznek, ez kitűnő feltételeket biztosít a cellulóz- és papíripar táboron belüli fejlesztéséhez, ami a mi számunkra azt jelenti, hogy perspektívában papírszükségletünk jó részét a szocialista országok közti együttműködés keretében ki tudjuk elégi-

teni. (Egyidejűleg az import, amely a papírgyártáshoz szükséges összes rostmennyeségnek 1960-ban mintegy 40 százalékát tette ki, a távlati fejlesztés eredményeként, a hazai nyersanyagbázis fokozatos kiszélesítésével 15—20 százalékra csökken.) E lehetőség valóraváltása természetesen még hosszú előkészítő és tervező munkát igényel, de reméljük, hogy a helyi problémákat leküzdve, e területen is sikerül a leggazdaságosabb megoldásokat megtalálni. A vázolt módon kiterjeszthető nyersanyagbázison fokozatosan további nagy teljesítményű, korszerű cellulózgyárak létesíthetők, amelyek termékeit — importált fenyőcellulózzal keverve — eredményesen használhatjuk fel fejlődő papírgyártásunkban. A papírgyártást magát pedig — a nemzetközi munkamegosztás elvei szerint — nagyobb arányokban specializálnunk kell a nyersanyag- és egyéb feltételeinknek legjobban megfelelő, hazai viszonyaink között gazdaságosan előállítható papírfajták gyártására.

Az ismert külföldi és magyar tapasztalatok szerint a rövid rostú cellulózok elsősorban az író-nyomó papírok, valamint a zsírálló (pergaménpótló stb.) papírok előállítására használhatók fel — gyakorlatilag mintegy 80 százalékig terjedően. Valamivel kisebb mértékben, de felhasználhatók különféle vékony és egészségügyi papírok gyártásához is. Nagy szilárdságú csomagoló és különleges papírok előállítására már csak kisebb mértékben alkalmasak, mivel egyes szilárdsági jellemzőik nem kielégítőek, viszont jól felhasználhatók különféle kartonok és hullámpapír gyártására.

E papírfajták gyártásához tehát hazánkban megfelelő feltételekkel rendelkezünk, a nyersanyagbázis adva van, illetve kiépíthető, energiaigényük nem túlságosan nagy; a korszerű nagyüzemi gyártásra alkalmas gyáraink vannak stb. Ezért indokolt, hogy a nemzetközi munkamegosztás keretében elsősorban az ilyen típusú papírfajták gyártására és feldolgozására szakosodjunk úgy, hogy a hazai szükségleteken túl még

más országok igényeinek egy részét is ki tudjuk elégíteni, s így gazdaságos gyártási méreteket érhetünk el. Ellenben több tömegfogyasztási cikk jellegű papírfajta nyersanyag-, illetve gyártási feltételei nálunk — az ismert, illetve a várható technológia mellett — nincsenek meg. Ilyenek pl. az újságnymópapír, a szokványos nátronpapírok, számos különleges papírfajta stb. (Ma egy korszerű rotációs papírgép évi termelése 100—120 ezer tonna: a gazdaságos termelésnek pedig előfeltétele a kiváló minőségű helyi fenyőbázis, valamint az olcsó energia.)

A tömegpapírok gyártása mellett gondoskodni kell egyes különleges papíroknak mint magyar profilnak a kialakításáról is; másfajta különleges papírok gyártására természetesen más országoknak kell specializálódniuk. Itt tekintetbe kell venni az egyes országokban már kialakult termelési kultúrákat, valamint a nyersanyag- és a gyártási lehetőségeket.

A papíripari beruházások egyes elvi kérdései

A papírgépek és a papírgyárak termelőképessége a legutóbbi évtizedekben, de különösen a legutóbbi néhány év alatt óriásit nőtt. Míg a századforduló idején a papírgépek maximális sebessége percenként 140 m, termelésük pedig napi 20 tonna volt, addig ezek a műszaki paraméterek 1920-ban már percenként 300 m és napi 100 tonna, 1950-ben percenként 500 m és napi 250 tonna körül mozogtak, ma pedig a legkorszerűbb gépek már a percenkénti 1000 méteres sebességet ostromolják, s egyes óriási kartongépek megközelítik a napi 1000 tonnás termelést. Az új cellulóz- és papírgyárakat igyekeznek legalább évi 100 000 tonnás termelésre tervezni, de a fában gazdag országokban a tömegpapírok gazdaságos gyártására évi 200—300 ezer tonna termelésű kombinátokat terveznek.

Az ily nagy termelési egységek lehetővé teszik a komplex gépesítést

és automatizálást, a legnagyobb termelékenységet és a helyi viszonyoknak megfelelő legkisebb termelési költséget. Egyúttal parancsolólag előírják az egyféle profilt, vagyis, hogy egy gép az egész éven át gyakorlatilag azonos minőségű papírt gyártson. A nagyüzem a beruházási költségek tekintetében is számottevő megtakarítást jelent. Egy napi 300 t termelésű cellulózzgyár fajlagos beruházási költsége kb. 50%-kal kisebb, mint egy napi 25 t termelésű. Indokolatlan és megengedhetetlen tehát a beruházások elaprózása, gazdaságtalan kis teljesítményű termelési egységek létesítése. Ami a munkatermelékenységet illeti, a magyarországi cellulóziparban az egy munkásra jutó évi termelés jelenleg kb. 40 t/év, míg a legkorszerűbb új üzemekben kb. 300 t/év. Persze ezt a jellemzőt sem szabad mechanikusan értelmezni. Sok egyéb tényező van még, amely egy cellulóz-papírgyár gazdaságosságát, önköltségét meghatározza.

A papírgyártás gazdaságosságának összehasonlító elemzése — elegendő külföldi adat hiányában — igen nehéz. A gazdaságossági számítások szerint a „Gn” mutató, a tervezett új beruházásoknál általában 1 körüli értékű, a rekonstrukciónál pedig még ennél is kedvezőbb.

Papíriparunk termelési költségei néhány ismert adat alapján körülbelül azonosak a közép-európai országok (Ausztria, Csehszlovákia, Németország, Lengyelország) hasonló műszaki színvonalú üzeleinek költségeivel. Ami az egyes költségtényezőket illeti, nálunk a *bérlőköltség* — a béren felüli juttatásokat nem számolva — kisebb, mint egyes nyugat-európai országok azonos termelékenységű üzeimeiben, ezzel szemben az *energia-költségek* — a hazai energetikai ipar rosszabb termelési feltételei miatt — nagyobbak.

A különféle papírfajták termelése eltérő gazdaságosságú. Az erre vonatkozó számítások azt mutatták, hogy leggazdaságosabb azoknak a papírfajtáknak a gyártása, amelyek a legnagyobb mértékben tartalmazzák hazai rostanyagokat. A terme-

lés mennyiségét és minőségét azonban elsősorban a szükségletek határozzák meg.

A 20 éves távlati terv a papírgyártás körülbelül négy-ötösörös növelését irányozza elő, s ehhez csak lényegtelen mértékű létszámemelés tartozik; a termelésnövekedés túlnyomó részét a termelékenység növelésével kell fedezni. Ez nem oldható meg másképpen, mint nagy teljesítményű gépek beszerzése, a termelés messzemenő szakosítása és a meglévő berendezéseknek a gazdaságosság határáig történő rekonstrukciója útján. A meglévő kisebb termelékenységű gépparkot pedig — meghatározott ideig — kis tételekben is gazdaságosan előállítható termékek gyártására kell felhasználni. A későbbiek folyamán azonban szükségessé válhat a kevésbé termelékeny berendezések kicseréltetése is.

Törekedni kell az időalap maximális kihasználására is. Ennek jegyében történt az Országos Tervhivatal és a Könnyűipari Minisztérium kezdeményezésére az a kormányzati intézkedés, amelynek nyomán idén bevezették a cellulóz- és papíriparban a külföldön már sok helyen alkalmazott folytonos (vagyis megszakítás nélküli, 7 napos) üzemet. Az átterés úgy történt, hogy a folytonos üzemben dolgozók 42 órás munkahéten is elérik a korábbi kereseti szintet. Ezzel az intézkedéssel — az üzemek korábbi kihasználtságától függően — mintegy 5—10 százalékkal nőtt a termelés.

A beruházások legkényesebb pontja a nyersanyagbázis biztosítása után a gépszükséglet fedezése. A szocialista országok papírgépgyártó ipara jelentősen fejlődött és fejlődik ugyan, de egyelőre még nem fedezi azokat a gyorsan növekvő igényeket, amelyeket a cellulóz- és papírgyáraknak most minden országban az érdeklődés homlokterébe került fejlesztése támaszt.

Így papíriparunk fejlesztéséhez ma még jórészt tőkés papírgépimportra szorulunk. Az erre vonatkozó számítások azt mutatják, hogy 100 ezer tonna papír importja kereken mintegy 25 millió \$ devizaterhet jelent;

100 ezer t papír- és cellulóztermelő kapacitás pedig ugyancsak körülbelül 25 millió \$ értékű gépi berendezés behozatalát igényli (ezen felül vannak még az egyéb beruházási költségek). Mivel a papíripari termékek devizatartalma mintegy 20—25 százalékos, 100 000 tonna papír hazai gyártása esetén mintegy 18—20 millió \$ deviza takarítható meg évente. Ezért a papíripari beruházások a devizamérleg javítása szempontjából igen gazdaságosak.

A devizaszempontok tehát kifejezetten a papíripari kapacitások megfelelő fejlesztése mellett szólnak, még ha ez a fejlesztés jelentős tőkés gépimportot feltételez is.

Az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa az elmúlt évben tanácskozást rendezett a Kremlben a cellulóz- és papíripar fejlesztéséről. Ezen a tanácskozáson a cellulóz- és papíripar gyors fejlesztésének egyik fő feltételeként éppen a speciális gépgyártás megerősítését jelölték meg.

A szűkös gépellátás hazánkban is gátja a fejlesztésnek. Erre a különleges és nagy tapasztalatokat igény-

lő gépgyártási profilra a magyar gépipar nem állhat rá, de elképzelhető — és ez nemzetközi vonatkozásban is nagyon kedvező lenne —, hogy a papíripari gépek egyes különleges segédberendezéseinek (például szivattyúknak) a gyártására berendezkedjünk, és így vegyünk részt ezen a területen a nemzetközi munkamegosztásban.

★

Összefoglalva: A meglévő feltételek reális alapul szolgálnak ahhoz, hogy a cellulóz- és papíripart a következő tervperiódusokban ténylegesen nagyiparrá építsük ki a hazai és a külföldi nyersanyagok keverten történő feldolgozása alapján. Az is lehetséges, hogy néhány fontos tömegpapírcikket és egyes különlegeségeket szükségleteinket meghaladó mértékben állítsunk elő a nemzetközi munkamegosztás keretében, és így eleget tehesünk azoknak a követelményeknek, amelyeket népgazdaságunk a cellulóz- és papíriparral szemben támaszt.

Vámos György

A falu szocialista átalakulásának hatása az élelmiszer-fogyasztásra és -forgalomra*

A mezőgazdaságban a legutóbbi években végbement jelentős társadalmi átalakulás következtében megváltozott a falusi lakosság foglalkozás szerinti összetétele, jövedelme és árkereslete is. A jövedelem-változás két irányú volt, megváltozott a jövedelem nagysága és összetétele is. A jövedelemnagyság változásának irányába hatott a keresők számának növekedése és a termelészövetkezetbe bevitt állatok ellenértékének kifizetése. A jövedelem összetételében a pénzjövedelem aránya nőtt, ami elsősorban a falun élő nem mezőgazdasági főfoglalkozású lakosság szá-

mának növekedéséből következett. A pénzjövedelem változásának megítélésénél feltétlen számolni kell a termelészövetkezetekbe lépett parasztság adóinak és üzemi jellegű kiadásainak csökkenésével is.

A lakosság élelmiszer-fogyasztása

A nemzeti jövedelem mérlegének fogyasztási oldaláról megállapítható, hogy a lakosság élelmiszer-fogyasztása* az 1957—1960-ig terjedő időszakban jelentősen növekedett (1957 = 100):

* A cikk a Szövetkezeti Kutató és Üzem-szervezési Iroda munkájának keretében készült.

* Elvezeti cikkekkel együtt.

Megnevezés	1958	1959	1960
Évi összes élelmiszer-fogyasztás	102,4	106,8	111,4
Egy főre jutó évi élelmiszer-fogyasztás	102,0	105,8	109,9

A városi és a falusi lakosság fogyasztása a vizsgált időszakban eltérően alakult.

A városi lakosság élelmiszer-fogyasztása számításaink szerint az elmúlt 4 évben (1957—1960) körülbelül 13—14 százalékkal, a falusi lakosságé pedig csak körülbelül 10 százalékkal nőtt. A kérdés vizsgálatánál azonban figyelembe kell venni a lakosság számának változását is. Ezt mérlegelve éppen ellentétes tendenciát állapíthatunk meg.

Az említett négy év alatt a városok lakosságának növekedése következtében az összfogyasztás gyorsabb ütemű emelkedése ellenére az egy főre jutó fogyasztás a városban számításaink szerint csak körülbelül 8,5 százalékkal, ellenben a falusi lakosság egy főre jutó fogyasztása csaknem 11 százalékkal nőtt. Ez utóbbi növekedésének megítélésénél azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni a falusi lakosság részéről különösen az időszak második felében megnyilvánuló élelmiszer-tartalékolást. (A számításokban a vásárolt élelmiszereket elfogyasztottnak tekintettük.)

Az egy főre jutó forintban kifejezett évi élelmiszer-fogyasztás a városi lakoságnál a vizsgált időszakban mindvégig magasabb színvonalú volt, mint a falusi lakoságnál. A falusi lakosság egy főre jutó fogyasztása 1959—1960-ban a városi lakosság egy főre jutó fogyasztását meghaladó mértékben nőtt, számításaink szerint ennek ellenére nem érte el csak legfeljebb erősen megközelítette a városi szintet. (1960-ban a városi lakosság egy főre jutó élelmiszer-fogyasztása 5914 Ft, a falusi lakosságé 5864 Ft volt.)

Kalóriában számítva a falusi lakosság egy főre jutó fogyasztása meghaladja a városi lakosság egy főre jutó fogyasztását. A két réteg fog-

lalkozás szerinti megoszlását, táplálkozási és étrendi szokásait figyelembe véve ez teljesen indokolt. Falun viszonylag alacsony az ülőfoglalkozásúak és magas a nehéz fizikai munkát végzők arányszáma.

A városi és falusi lakosság egy főre jutó kalória-fogyasztásának és forintban kifejezett fogyasztásának ellentétes alakulása a következőkkel magyarázható:

a) a falusi lakosság a viszonylag drágább édesipari termékekből ma még kevesebbet fogyaszt, mint a városi lakosság;

b) az ugyancsak viszonylag drágább félkész- és készételekből, valamint konzervekből fogyasztása nem számottevő;

c) kávé- és palackozottital-fogyasztása jóval kevesebb, mint a városi lakosságé;

d) éttermi szolgáltatást a falusi lakosság kisebb hányada és az is csak ritkán vesz igénybe;

e) a falusi lakosság kisebb hányada dohányzik — falun a dohányzó nők száma elenyészően csekély — és főleg az olcsóbb cigarettákat vásárolják.

A felsorolt tényezőknek a forintban kifejezett fogyasztásra gyakorolt csökkenő hatását bizonyos mértékben ellensúlyozza a falusi lakosság lényegesen magasabb egy főre jutó baromfihús-fogyasztása és a városi lakosság egy főre jutó fogyasztását feltehetően meghaladó bor- és szeszfogyasztása.

Mint az adatokból látható, az állati eredetű élelmiszerek fogyasztása általában az összfogyasztást meghaladó mértékben nőtt, míg a kevésbé értékes növényi eredetű élelmiszerek fogyasztása stagnált vagy csökkent.

A lakosság összes fogyasztása a fontosabb élelmiszerekből* (1957 = 100)

Megnevezés	1958	1959	1960
Liszt	97,9	101,3	102,1
Cukor	99,1	102,3	107,8
Burgonya	97,6	98,5	96,8
Zöldség	94,7	101,5	106,2
Gyümölcs	114,4	110,2	100,2
Hús**	100,9	112,3	117,2
Sertézsiradék	94,5	103,9	109,3
Tojás	104,5	112,6	115,6
Tej, tejtermék	103,6	110,9	111,7

* Eredeti és feldolgozott formában elfogyasztott élelmiszerek

** Baromfival együtt

A fogyasztás összetételének eltolódásában a minőségi változás irányába ható tendencia érvényesül. Az állati eredetű élelmiszerek fogyasztása a növekedés ellenére még mindig nem elég magas. A zöldség-, főzelék- és gyümölcsfogyasztás növekedése sem kielégítő. A növényi olajok és zsírok fogyasztásában nem tapasztalható fejlődés.

Az élelmezési színvonal javulása állapítható meg a lakosság tápanyagfogyasztásából is. A kalória-fogyasztás színvonala a mi viszonyaink között megközelítőleg kielégítő. A kalória-fogyasztás mennyisége azonban nem mindig tükrözi hűen a táplálkozás színvonalát. Ez utóbbi végeredményben csak a fogyasztott kalória mennyisége és a tápanyagfogyasztás összetétele alapján határozható meg. A hazai kalória-fogyasztás 1957–1959. években alig változott, az élelmezés színvonala mégis javult, mivel a tápanyagfogyasztás kedvező irányban változott. Nőtt az állati fehérje fogyasztása és csökkent a szénhidrát-fogyasztás. Meg kell azonban jegyezni, hogy e tendencia fokozottabb érvényesülését korlátozta az ellátási helyzet is.

Érdemes megemlíteni, hogy a kalória- és az összes fehérjefogyasztás tekintetében az utóbbi években elértük vagy egészen megközelítettük a fejlett tőkésországok színvonalát, sőt több európai kapitalista országot túlszárnyaltunk, állati eredetű fehérjéből azonban még mindig jóval kevesebbet fogyasztunk, mint Anglia, Franciaország, Ausztria, Dánia.

A fogyasztás összetétele

A mezőgazdaság szocialista átszervezése megváltoztatta a vásárolt élelmiszerek összefogyasztáson belüli részarányát.

A vásárolt élelmiszerek összefogyasztáson belüli aránya 1959-ig kisé csökkent, majd 1959-ről 1960-ra jelentősen nőtt. A csökkenő tendencia kétségtelenül összefügg a kötelező terménybeszolgáltatás 1957-ben való megszűnésével. Az 1960-ban bekövetkezett növekedés viszont feltehetően a falun végbemenő társadalmi átalakulás következménye, jóllehet része lehet benne az 1959. évi mezőgazdasági terméseredménynek is.

A lakosság saját termelésű fogyasztása 1959-ig csak kisebb emelkedést mutatott, míg 1960-ban jelentősen csökkent. A saját termelésű fogyasztás összetételéről számot adó KSH adatokat vizsgálva megállapítható, hogy a növényi eredetű élelmiszerek aránya csökkent, míg az állati eredetű élelmiszerek aránya nőtt. Ez utóbbi azonban feltétlenül összefügg az ellátási helyzettel. A falusi lakosság hús-, tej- és tejtermék-szükségletének döntő részét a vizsgált időszakban mindvégig kénytelen volt saját termelésből fedezni. Ez a körülmény bizonyos mértékben gátolta az árutermelés fejlődését.

A vásárolt és a saját termelésű élelmiszerek összefogyasztáson belüli aránya különösen falun változott jelentősen. Számításaink szerint a falusi lakosság összes fogyasztásának

A lakosság élelmiszer-fogyasztásának összetétele* (százalék)

Megnevezés	1957	1958	1959	1960
Szocialista kereskedelemtől	45,3	45,7	47,1	49,5
Magán-kiskereskedelemtől	2,8	2,5	2,4	1,9
Magánkisipartól	0,6	0,6	0,5	0,4
Mezőgazd. termelők szabadpiaci értékesítéséből	7,6	6,7	5,5	6,8
Termelő vállalatok és szövetkezetek közvetlen értékesítéséből	1,6	1,6	1,1	0,4
Fogyasztás vásárlásból összesen	57,9	57,1	56,6	59,0
Fogyasztás saját termelésből 1959. évi városi fogyasztói áron	39,2	39,2	39,7	37,4
Fogyasztás intézményekben	2,9	3,7	3,7	3,6
Fogyasztás összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

* Folyóáras adatok alapján számítva

1957-ben 39,8 százalékát, 1960-ban pedig 42 százalékát fedezte vásárlásból, és 60,2, illetve 58 százalékát saját termelésből. A városi lakosság fogyasztásának összetétele ebben a vonatkozásban az említett időben lényegében nem változott.

Az adatok szerint 100 városi lakosból az elmúlt években átlagosan körülbelül 6—7 volt önellátó és körülbelül 93—94 vásárolt élelmiszert fogyasztott, illetve részben intézményekben étkezett. (Ez a megállapítás természetesen csak elvontan értelmezhető, a városi lakosság önellátása gyakorlatilag azt jelenti, hogy a lakosság egy része bizonyos élelmiszerekből kisebb-nagyobb mértékben önellátó.) A falusi lakosság fogyasztásának összetételét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az 1957-1959. években 100 falusi lakosból körülbelül 61, 1960-ban pedig körülbelül 58 volt

élelmiszerből önellátó, és 39, illetve 42 fogyasztott vásárolt élelmiszert és kiskeresztben intézményekben étkezett. Az önellátók részaránya tehát 1959-ről 1960-ra számításaink szerint körülbelül 3 százalékkal csökkent. (Gyakorlatilag természetesen ez esetben is csak a saját termelésű termékekkel való ellátottság foka változott.)

Ez a százalék körülbelül 180—200 ezer főt tesz ki. Az 1960. évi forintban kifejezett 1 főre jutó fogyasztást alapul véve a 100 főre számított önellátók minden 1 fővel való csökkenése évente mintegy 350 millió Ft-tal növeli az áruforgalmat.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében a központi árualapokból való fogyasztás szinte valamennyi fontosabb élelmiszerből az összes fogyasztást meghaladó mértékben nőtt.

A lakosság fogyasztása központi árualapból (1957 = 100)

Megnevezés	1958	1959	1960
Liszt	98,4	110,7	118,0
Cukor	99,1	102,3	107,8
Burgonya	88,5	105,2	147,1
Hús*	112,5	123,9	129,4
Sertézsiradék	90,2	98,3	103,6
Tojás	106,0	119,6	112,6
Tej, tejtermék	116,2	139,8	153,9

* Baromfival együtt

Ennek okát a mezőgazdasági főfoglalkozású lakosság számának csökke-

nésében, továbbá abban látjuk, hogy a falun végbemenő átalakulás követ-

keztében a mezőgazdasági főfoglalkozású lakosság is a fogyasztott élelmiszerek egyre nagyobb részét vásárolja a központi alapokból. Ez utóbbi megállapítást igazolja az áruforgalom fejlődése is. A falusi áruforgalmat képviselő földművesszövetkezeti kiskereskedelem élelmiszer-áruforgalma különösen a vizsgált időszak második felében az állami és az országos élelmiszer-kiskereskedelmi forgalmat egyaránt meghaladó mértékben nőtt.

A központi árualapokból való fogyasztás azonban, különösen falun, korántsem nőtt annyira, mint a központi alapok iránt megnyilvánuló kereslet, más szóval a kiskereskedelmi forgalom növekedése csak részben tükrözi a kereslet növekedését. Több élelmiszerből — húsból, hentesáruból, vajból, tejtermékből — számottevő volt falun a kielégítetlen kereslet. Az említett élelmiszerekből a falusi lakosság a vizsgált időszakban is mindenkor annyit vásárolt, amennyit éppen kapott, és az ellátási helyzet alapján feltételezhető, hogy a forgalombahozott mennyiségeknél lényegesen többet is megvásárolt volna. A várható helyzet megítélésekor tehát számolni kell — a rendelkezésre álló árualapoktól függően — a falusi lakosság központi készletekből történő fogyasztásának további jelentős emelkedésével.

Az országos arányoktól eltérő ütemben növekedett a központi készletekből való fogyasztás a termelőszövetkezeti megyékben. Az Élelmiszerügyi Minisztérium adatai szerint 1958-ról 1959-re a fontosabb élelmiszerek többségénél a termelőszövetkezeti megyék lakosságának központi készletekből való egy főre jutó fogyasztása gyorsabban nőtt az ipari megyék, Budapest és az ország összlakosságának egy főre jutó fogyasztásánál.

A központi készletekből történő fogyasztás növekedése a termelőszövetkezeti megyékben a liszt, a kenyér, a zsír, a sör és a bor vonatkozásában mennyiségileg is jelentős, míg a többi élelmiszernél a növekedés mennyiségileg nem számottevő. A központi készletekből fogyasztott

finomliszt a termelőszövetkezeti megyékben egy főre számítva átlagosan évi 6 kg-mal, a kenyérfogyasztás évi 7 kg-mal nőtt. Kisebb az emelkedés a húsnál és a többi állati termékénél, itt azonban a központi készletekből való fogyasztás növekedését korlátozta az ellátási helyzet.

A központi készletek fokozott igénybevétele a termelőszövetkezeti megyék lakossága részéről természetes folyamatnak tekinthető.

A kisparaszti gazdaság a mezőgazdaságban termelhető termékek többségéből megtermelte a saját szükséglete kielégítéséhez szükséges mennyiségeket. A termelőszövetkezetekben a termelés specializálására való törekvés következtében egyre jobban szűkül a termelt termékek köre, így a termelőszövetkezeti tagság részére természetben szétosztható termékek száma is.

A termelőszövetkezetek részéről nagyobb a törekvés a természetben juttatandó termékek csökkentésére és a készpénzkifizetések növelésére.

A lakosság jövőbeni fogyasztását illetően e tendenciák fokozott érvényesülésével kell számolni.

Kedvező jelenségnek tekinthető, hogy a termelőszövetkezeti megyékben a cukorka és csokoládéáru fogyasztásának növekedése felülmúlja az ipari megyékbeli és a budapesti fogyasztás növekedését. Az említett édesipari termékek egy főre jutó évi fogyasztása a gyors ütemű növekedés következtében 1959. évben már elérte vagy erősen megközelítette az ipari megyék lakosságának egy főre jutó fogyasztását. Ez a körülmény arra enged következtetni, hogy a munkás alkalmazotti és a paraszti családok fogyasztása egyre közelebb kerül egymáshoz, és a még meglévő különbségek nem csupán a két réteg eltérő igényeire, hanem részben az ellátási helyzetre vezethetők vissza.

Élelmiszer-áruforgalom

A vizsgált időszak élelmiszer-áruforgalmának* fejlődéséből a központi készletekből való fogyasztás növekedésére lehet következtetni.

* Elvezeti cikkekkel együtt.

A forgalom alakulása
(folyó áron millió Ft-ban)

Megnevezés	1957	1958	1959	1960
Bolti és piaci forgalom	17 172	18 071	19 667	21 315
Vendéglátás	7 380	7 505	8 008	9 188
Üzemi étkeztetés	1 402	1 587	1 747	1 879
Összesen	25 954	27 163	29 422	32 382
Index: 1957 = 100	100	104,4	113,4	124,8

Az élelmiszer-áruforgalom a vizsgált 4 évben a fogyasztásnál jóval gyorsabban nőtt. A fogyasztás 11,4 százalékos emelkedésével szemben a forgalom 24,8 százalékkal nőtt, s abszolút összegben is meghaladta a fogyasztás növekedését.

Az áruforgalom városon és falun nem azonos ütemben fejlődött. A falusi élelmiszer-áruforgalom döntő részét lebonyolító földművesszövetkezeti kiskereskedelem forgalma az országosnál gyorsabb ütemben emelkedett; növekedése 4 százalékkal ha-

ladta meg az országos forgalom növekedését. A fejlődés megítélésénél figyelembe veendő, hogy az ellátási terület lakossága a vizsgált időszakban számottevően csökkent, ennek következtében az egy főre jutó élelmiszer-vásárlások növekedése még a forgalom növekedésénél is jelentősebb volt. A fogyasztás és a forgalom növekedését egymással szembeállítva azonban megállapítható, hogy a falusi lakosság a fogyasztott élelmiszerek egyre növekvő részét szerzi be vásárlás útján.

Földművesszövetkezeti élelmiszer-áruforgalom
(folyó áron millió Ft-ban)

Megnevezés	1957	1958	1959	1960
Bolti és piaci forgalom	5263	5271	6046	6750
Vendéglátás	2512	2533	2813	3277
Összesen	7775	7804	8859	10027
Index: 1957 = 100	100	100,4	113,9	128,9
Földművesszövetkezeti forgalom az országos forgalom százalékában	29,9	28,9	30,2	31,7

A forgalmi adatok az időszakon belüli fejlődés egyenlőtlen voltát tükrözik. Az időszak első felében a forgalom alig változott, míg második felében ugrásszerűen emelkedett. A forgalom időszak eleji alakulása kétségtelenül összefügg a kötelező termény-beszolgáltatás 1957-től való

megszűnésével, 1959—1960. évi alakulását pedig a mezőgazdaság szocialista átszervezése befolyásolta.

A földművesszövetkezeti forgalomnál is gyorsabban emelkedett a termelőszövetkezeti megyék élelmiszerforgalma (1957 = 100):

Megnevezés	1958	1959	1960
Győr-Sopron megye	106,7	123,6	133,8
Veszprém megye	105,4	120,3	127,9
Csongrád megye	101,6	111,7	125,8
Földművesszövetkezetek	100,4	113,9	128,9
Országos	104,7	113,4	124,8

A táblázat adataiból megállapítható, hogy a termelőszövetkezeti meggvények élelmiszer-forgalma a szervezés időszakában az országos és a földművesszövetkezeti forgalmat egyaránt meghaladó mértékben nőtt, majd a tömeges átszervezés befejeztével a növekedés üteme csökkent. Ez arra utal, hogy a szervezés időszakában a parasztság növelte élelmiszer-tartalékait.

Az alapvető élelmiszerek mennyiségi forgalmát vizsgálva is igazoltnak látszik az a korábbi megállapításunk, hogy a falusi lakosság a mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében fogyasztásának egyre növekvő részét fedezte központi készletekből. Egyes élelmiszerek kiskereskedelmi forgalma az átszervezés időszakában ugrásszerűen emelkedett.

A fontosabb élelmiszerek bolti kiskereskedelmi forgalmának alakulása
(1957 = 100)

Megnevezés	Állami			Szövetkezeti			Szövetkezeti az összes százalékában			
	1958	1959	1960	1958	1959	1960	1957	1958	1959	1960
Zsír, zsírszalonna	97,5	102,1	101,1	83,3	106,0	107,7	36,3	32,3	37,2	37,8
Finomliszt.....	109,6	114,9	121,0	104,0	130,8	149,3	49,0	47,7	52,3	54,8
Szárzészta	105,2	109,2	113,5	89,6	106,7	118,7	37,3	33,6	36,7	38,3
Rizs*	100,0	109,9	109,4	100,0	124,1	134,0	51,5	51,8	54,8	56,9
Kenyér*	100,0	107,3	112,2	100,0	114,3	117,7	38,2	40,6	42,1	41,7
Péksütemény* ...	100,0	106,5	111,7	100,0	121,1	137,5	21,6	22,0	24,3	25,8
Cukor	100,5	99,8	102,1	96,6	99,7	110,4	44,6	43,6	44,6	46,5
Tej.....	108,7	120,3	128,1	114,7	144,1	176,4	4,2	4,4	5,0	5,7
Vaj	106,4	129,1	143,0	140,7	220,3	196,4	11,1	14,3	14,7	14,7

* Az 1957. évi adatok hiányosak, ezért e tételek adatait 1958. évi bázissal számoltuk.

A forgalom alakulásából ítélve a falusi lakosság egy főre számítva csaknem annyi lisztet vásárolt, mint a városi lakosság. Ugyanakkor növekedett a szárzészta, a kenyér és a péksütemény vásárlása is. Ez az emelkedés az átszervezés ellenére nem látszik indokoltnak, és még a tartalékolást is figyelembe véve, arra enged következtetni, hogy a kenyérgabona egy részét takarmányozásra használták fel. A felsorolt többi élelmiszer vásárlása is jelentősen nőtt.

A teljesség kedvéért azonban szükséges rámutatni arra is, hogy egyes élelmiszerek tekintetében az eladási forgalom jelentős növekedése ellenére még mindig igen alacsony az 1 főre jutó vásárlás mennyisége. Így például a földművesszövetkezeti ellátási területen 1960-ban egy főre számítva vajból csak 0,23 kg, sajtból 0,15 kg, tejből 2 liter, péksüteményből 50 db az évi vásárlás. Ha pedig figyelembe vesszük azt is, hogy a szóban forgó terület lakosságának

egy része — a járási székhelyek és nagyobb községek lakossága — egy főre számítva lényegesen többet vásárolt e termékekből, akkor megállapíthatjuk, hogy a falusi lakosság egy része vaját, sajtját, tejet központi alapokból nem vásárol, nem mintha ilyen szükséglete nem volna, hanem azért, mert keresletét nem tudja kielégíteni. Gyakorlatilag ez a helyzet a Dunántúl kisebb falvaiban és az ország egyéb kisebb településein is.

A húsforgalom szektoronkénti adatai csak az 1960. évről ismeretesek. Ekkor a szövetkezeti ellátási terület a forgalomba hozott tökehúsnak kezekeken 17 százalékát kapta. Tájékoztatás szerint ez az arány 1957—1958-ban 1 százalékkal magasabb volt. Az állami ellátási terület lakossága 1960-ban 1 főre számítva 26,5 kg húst vásárolt, a szövetkezeti ellátási terület lakossága csak 4,0 kg-ot. Feltehető, hogy az állami területen eladott hús egy részét a földművesszövetkezeti terület lakossága vásárolta meg, de még 10 százalékos fa-

lusi elszívást feltételezve is, igen alacsony az utóbbi terület lakosságának 1 főre jutó vásárlása.

Kétségtelen tény, hogy a falusi lakosság húsfogyasztásának döntő részét saját termékeiből fedezi. A vidéken élő családok döntő többsége évente legalább egy sertést vág és jelentős mennyiségű baromfit fogyaszt. Ezt figyelembe véve az 1 főre jutó hús fogyasztása elérheti vagy meghaladhatja a városi munkás- és alkalmazotti családok fogyasztását. Ennek ellenére szükséges néhány kedvezőtlen körülmény megemlítése.

a) A saját termelésből származó fogyasztás az év folyamán egyenlőtlenül oszlik meg. Viszonylag sok húst fogyaszt a falusi lakosság a vágások időszakában — jóllehet fizikai igénybevétele, illetve munkateljesítménye ekkor a legalacsonyabb —, és keveset fogyaszt a tavaszi, nyári és őszi munkacsúcok idején, mivel a gyakorlatból ismert tartósítási eljárásokkal a vágásból eredő húsnak — főleg a szalonnának — csak egy részét tartalékolja, azt is általában csak aratásig.

b) A nyári és az őszi időszakban e réteg majdnem kizárólag baromfi-húst fogyaszt.

c) A földműveléssel szomszoros terület lakosságának központilag juttatott húsmennyiség területileg aránytalanul oszlik meg. A nagyobb települések lakossága az átlagosat jelentősen meghaladó mennyiséghez jut, míg a kisebb települések lakossága a központilag elosztásra kerülő húsból

nem részesül, ezért szinte kizárólag saját termelésű húst fogyaszt.

A falusi élelmiszer-forgalom gyors ütemű növekedése nem volt kedvezőtlen hatással a városi lakosság ellátására, mivel a vizsgált időszakban a felvásárolt áruk mennyisége gyorsabban nőtt, mint a kiskereskedelmi forgalom. A kiskereskedelmi forgalom növekedése mellett nőtt a fontosabb élelmiszerek exportja is.

★

A következő évek feladatait második öt éves tervünk meghatározta. A terv a kiskereskedelmi forgalom 23 százalékos emelkedését írja elő. A mezőgazdasági termelés specializálása — amely az önellátás csökkenésével jár — és a mezőgazdasági főfoglalkozású lakosság további csökkenése következtében a terv az élelmiszer-forgalomnak a kiskereskedelmi forgalmat meghaladó arányú növekedésével számol. Ez a tendencia feltehetően fokozott mértékben érvényesül a falusi áruforgalom vonatkozásában.

Az árutermelés fejlődése lehetővé teszi a központi árualapok fogyasztáson belüli arányának további növekedését. Ez megnövekedett feladatok elé állítja a felvásárló apparátust. Új szükségletek keletkeznek a göngyölegellátás, a szállítási kapacitás, a hűtő- és a raktárkapacitás, a bolthálózati kapacitás, valamint a munkaerő-utánpótlás vonalán egyaránt.

Boros Gábor

A nyugat-európai mezőgazdasági integráció problémái

Az utóbbi években egyre több szó esik a nyugat-európai zárt gazdasági csoportosulások létrejöttéről, az „integráció”-ról, a tőkés világ gazdaságában. A közeljövőben, 1962 folyamán sor kerül az Európai Gazdasági Közösség* (EGK), a Szabadkereskedelmi Társulás** (EFTA) országait és még néhány nyugat-európai országot*** egyesítő tömb létrehozását célzó tárgyalásra.

A zárt gazdasági csoportok megalkotása az egész világ gazdaságot

érintő bonyolult folyamat, amelynek sokrétű, messze gyűrűző hatásai nagyszámú országot érintenek a világ minden részén. A bonyolult problé-

* Az úgynevezett „hatok”: Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Belgium, Luxemburg.

** Az úgynevezett „hetek”: Nagy-Britannia, Dánia, Ausztria, Svájc, Svédország, Norvégia, Portugália.

*** Eddig Görögország, Törökország és Spanyolország jelentette be csatlakozási szándékát. Ezenkívül lazább formában, úgynevezett társult országgént számos Európán kívüli ország, Anglia és Franciaország volt gyarmatainak csatlakozása lehetséges.

mák között az egyik legnehezebb, legtöbb ellentétet szülő¹ kérdéskomplexum a nyugat-európai integráció agrárproblémái. Az agrárkérdés az EGK tagországok közötti, az EGK és az EFTA, valamint a többi nyugat-európai és tengeren túli kívülálló ország közötti ellentéteknek mintegy csomópontja, megoldása — vagy a megoldás többé-kevésbé nyílt meg-
hiusulása — döntő hatással lesz az egész integráció gazdaságpolitikai irányvonalára.

A nyugat-európai országok és az európai kontinens többi országa, illetve a tengeren túli országok közötti külkereskedelmi forgalomban tradicionálisan nagy szerepe van a mezőgazdasági termékeknek. Nyugat-Európa behozatalának több mint egyharmada élelmiszer. Ehhez járulnak továbbá a mezőgazdasági eredetű ipari nyersanyagok. A kelet- és délkelet-európai országok, valamint a tengeren túli országok agrártermékeinek és a nyugat-európai országok ipari késztermékeinek cseréje a tőkés világgazdaságban kialakult nemzetközi munkamegosztás sok évtizede érvényes formája volt. Ezért a nyugat-európai agrárproblémáknak a külkereskedelmi forgalom alakulásán keresztül az egész világra kisugárzó hatásuk van. A következőkben az agrárintegrációnak elsősorban ezekkel a világgazdasági kihatásaival kívánok foglalkozni, és a hangsúly főképp a külkereskedelmi forgalmat érintő kérdések tárgyalásán lesz.

Az agrárintegráció a nyugat-európai országokban az elmúlt 15—20 év folyamán kialakult protekcionista gazdaságpolitikai rendszerre épül,* és annak továbbfejlesztése; problémáinak megismeréséhez és a perspektíva felvázolásához ezért foglalkoznunk kell a nyugat-európai mezőgazdaság helyzetével és a nyugat-európai országok gazdaságpolitikájával.

* A következőkben a protekcionista gazdaságpolitika megjelölés mindazokat a közvetlen és közvetett szubvencionáló intézkedéseket jelenti, amelyek a mezőgazdaság támogatását szolgálják (védvámok, magas termelői árak, biztosított eladási lehetőség, szubvencionált export, a bevétel korlátozása, a műtrágya szubvencionálása, olcsó szállítási díjtételek stb.).

A nyugat-európai országok háború utáni agrárpolitikája

A nyugat-európai országokban a második világháború befejezésekor súlyos élelmiszerhiány volt. A termelőeszközök tekintélyes részének megsemmisülése, az agrotechnikai színvonal süllyedése, a munkaerőhiány és a szállítási nehézségek következtében a termelés lényegesen alacsonyabb volt a háború előttinél. A mezőgazdasági termelés még 1941—48-ban is 20 százalékkal kisebb volt a háború előttinél. Az ipari termelőkapacitások elpusztulása, energia- és nyersanyaghiány miatt akadozó ipari termelés nem biztosított elég devizát a nagy élelmiszerimport-szükséglet fedezésére. Ezért a nyugat-európai mezőgazdasági termelés fellendülése a háború utáni helyreállítás elsőrendű fontosságú kérdése volt. A hidegháborús helyzet kiéleződése során ehhez még stratégiai megfontolások is csatlakoztak. Az elmúlt két világháború tapasztalatai alapján számos nyugat-európai ország: Anglia, Nyugat-Németország, Svájc úgy vélte, hogy a mezőgazdasági termelési potenciál növelése függetlenítené az országok gazdasági életét a korábban a szocialista országokból származó élelmiszerbeviteltől, valamint a tengerentúlról való szállítás kockázatától. Ily módon az önellátás növelése a háborús készülődés egyik láncszemét jelentette Nyugat-Európában.

A mezőgazdasági termelés ösztönzésére szinte kivétel nélkül minden országban széleskörűen protekcionista, szubvencionáló agrárpolitikai rendszert alkalmaztak. Az egyes országok különböző gazdaságpolitikai eszközöket alkalmaztak a mezőgazdaság jövedelmezőségének növelésére, ezek közös vonása, hogy magasabb termelői árakat kívántak biztosítani, mint amilyenek — az alacsony világpiaci árak következtében — a korlátozás nélküli import, vagy pedig szubvenció nélküli export esetében lettek volna.

A szubvencionálás mértéke országonként és termékenként különböző. Általában a mezőgazdasági bevételek 50—70 százalékát szolgáltató termé-

kekre vannak szubvencionált termelők árak. A szubvenció mértéke a világpiaci árakhoz viszonyítva a búzáznál, a cukornál és a tejnél a legmagasabb, a takarmánygabonánál valamivel kisebb és a húsnál, a baromfinál, a tojáznál a legkisebb. A gabona, a cukorrépa és a tej biztosított termelői ára a mezőgazdaság szubvencionálásának legfontosabb eszköze, ezek a termékek a nyugat-európai mezőgazdaság jövedelmezőségének legfőbb pillérei.

A búza termelői ára Svájcban több mint 50 százalékkal, a Német Szövetségi Köztársaságban, Olaszországban, Belgiumban, Norvégiában 30—50 százalékkal magasabbak a világpiaci áraknál, és még a legalacsonyabb nyugat-európai termelői árak, a francia, a dán és az ír búzáarak is 15 százalékkal magasabbak annál. A többi mezőgazdasági termékénél a helyzet hasonló: a nyugat-európai termelői tejárok például általában 30—60 százalékkal magasabbak az Angliába exportált tejtermékek átlagolt árainál, ez alól csak Dánia kivétel, ahol az exportra termelő tejgazdaság versenyképessége érdekében a termelést alig szubvencionálják.*

A világpiaci árszintnél magasabb belföldi termelői árak biztosítására lényegében két módszert alkalmaznak:

A széleskörűen alkalmazott első módszernél a belföldi termelőket a világpiactól elszigetelik. A behozatalt importkontingensekkel, importengedélyezési kötelezettséggel, a világpiaci és a belföldi árak közötti különbség lefölözésével olyan szinten tartják, amilyen a megkívánt árszint kialakításához szükséges. Ugyanakkor a belföldi feleslegeket az állam meghatározott áron átveszi. Ennek a módszernek különféle változatait alkalmazza a Német Szövetségi Köztársaság, Ausztria, Franciaország, Olaszország. Az egyes országok közötti eltérés a szubvencionálás különböző mértékéből fakad: például Francia-

országban nem az egész termésre, hanem csak egy részére fizetik a magas biztosított árat, Olaszországban viszont nincs lefölözési rendszer, s az árszintet az állam intervenciós vásárlásai biztosítják.

A másik szubvencionálási módszernél az importot nem korlátozzák (beviteli korlátozásra csak különleges esetekben, így a szocialista tábor országaival szembeni diszkriminációként, vagy pedig nagymértékű hirtelen áresés elleni védekezésésként kerül sor). A legfontosabb mezőgazdasági termékek termelői árát a kormány évenként előre megállapítja. Ezzel szemben a korlátozásmentes bevétel következtében a fogyasztói árak alacsonyak; a nagykereskedelmi átlagárak és a rögzített termelői árak közötti különbséget az állam a termelőknek a költségvetésből megtéríti. Ezt a módszert alkalmazzák Angliában.

Az első módszernél a magas árszint terhét a fogyasztó viseli, az ártámogató vásárlások során felgyülemelő készleteket viszont az államnak kell finanszírozni, vagy pedig — mint hogy a belföldi árak a világpiacinál lényegesen magasabbak — nagy exportszubvenciók segítségével külföldön értékesíteni. Az angol módszernél a fogyasztói árak alacsonyak, ami elősegíti az ipari termelés versenyképességét, a szubvencionálásra fordított összeg pedig könnyen ellenőrizhető, minthogy teljes összegében szerepel a költségvetésben. Hátránya, hogy megterhelést jelent az adófizetők számára. Így Angliában a mezőgazdasági tiszta jövedelem 2/3 része állami szubvencióból származik.

Ezeket a fő szubvencionálási módszereket a legkülönfélébb közvetett segélyek egészítik ki: az állam támogatja a műtrágya- és gépvásárlásokat, olcsó hitelt biztosít a beruházásokhoz stb.

Az egyes országokban az állami támogatás mértéke igen különböző. A termelői árak Svájcban a legmagasabbak, ahol 40—50 százalékkal meghaladják a világpiaciakat, és majdnem ilyen magasak Norvégiában és Finnországban is. A legnagyobb agrárimportőr országokban, a Német

* L. Some problems of agricultural development: Western Europe. Economic Survey of Europe 1960. III. fejezet. Egyesült Nemzetek Európai Gazdasági Bizottságának Tükársága, Genf 1961.

Szövetségi Köztársaságban, Angliában, Olaszországban, Belgiumban, Svédországban az ártámogatás 20—40 százalékos. Az állami szubvenció az exportáló országokban, Dániában, Hollandiában, Franciaországban, Írországban a legkisebb. Ezekben az országokban az állam mindössze 10—20 százalékos árkiegészítést biztosít a termelés ösztönzésére, ezért az export szubvenciók nélkül történhet.

A mezőgazdaság szubvencionálásával biztosított ösztönzés eredményeként a terméshozamok és a használatok termelőkapacitása az elmúlt másfél évtizedben nagymértékben megnövekedett. Például a búza termésátlaga 1949—52 és 1956—59 között Franciaországban 25 százalékkal, Ausztriában 22 százalékkal, Olaszországban és Angliában 17 százalékkal növekedett. A kukorica termelésében a hibrid-vetőmag elterjesztésével a növekedés még nagyobb volt: ebben az időszakban Franciaországban a termésátlag 103 százalékkal, Olaszországban 59 százalékkal növekedett. A tehenenkénti tejhozam növekedése Ausztriában 25, a Német Szövetségi Köztársaságban 21, Finnországban 24, Olaszországban 19, Franciaországban 16 százalék volt. Az állati termékeknél a hozamok növekedéséhez hozzájárult az állományforgás meggyorsulása is, mert az utóbbi években egyre inkább gyorsabban fejlődő fajták tenyésztésére térnek át, amelyeket fiatalabb korban vágnak le. A gépesítés következtében felszabaduló takarmányterületet szintén a hús-, a tej-, a tojástermelés szolgálatába állították.

A mezőgazdasági termelés mindezek következtében állandóan növekedik és 1959—60-ban 42 százalékkal haladta meg a háború előtti volument.

A népszaporodás üteme a mezőgazdasági termelés növekedésénél lényegesen kisebb. A fejenkénti kalória-fogyasztás alig változik. Az emelkedő termelés és a stagnáló fejenkénti kalória-fogyasztás következtében a nyugat-európai országok önelátása az 1934—1938. évi 75 százalékról 1956—1958-ig 81 százalékra növekedett.*

A nyugat-európai országok mezőgazdasági termékimportjának érték-volumene azonban ennek ellenére növekedik, a népszaporodás és a drágább élelmiszerek irányában eltolódó fogyasztás következtében.

Az elmúlt évtized folyamán a nyugat-európai mezőgazdasági import összetételében jelentős szerkezeti változások mentek végbe. Az agrárprotekciónizmusról elmondottakból kiderül, hogy a szubvencionálás mértéke a gabonaféléknél, a cukorrépánál és a tejnél a legmagasabb. Ezért ezeknek a termékeknek a termelése emelkedett a legnagyobb mértékben. A gabona- és cukorbevétel ennek következtében visszaesett. 1952-ben a gabonaimport a mezőgazdasági összes behozatalnak 23 százaléka, a cukor pedig 5,8 százaléka volt. 1960-ban a gabonabehozatal 14,2 százalékra, a cukor pedig 3,4 százalékra csökkent. (Az arányeltolódás abszolút volumencsökkenéssel járt együtt.) Ezzel egyidejűleg nagy mértékben növekedett az élőállat és hús, valamint a gyümölcs és zöldség importja. A nyugat-európai országok összes behozatalában az élőállat és hús 1952-ben 9,9 százalék, 1960-ban már 14 százalék volt, a gyümölcs és zöldség pedig 12,3 százalékról 16,4 százalékra növekedett. Ez a jelentős eltolódás az egyes főbb termékcsoportokon belül is megnyilvánult. Az élelmiszer-fogyasztás nagyjából változatlan kalóriaszintjén belül ugyanis jelentős összetételváltozás ment végbe, amelynek során a szénhidrátban gazdag élelmiszerek, a liszt, a burgonya fogyasztása csökkent és növekedett az értékes állati eredetű fehérjék részaránya. Növekedik a sajt-, a tojásfogyasztás, a húsfogyasztáson belül pedig a soványabb húsok, a baromfi és a marhahús fogyasztása. Ezért az import 40 százalékos emelkedésén belül egyes termékek bevétele kétszeresre, illetve háromszorosra növekedett. (Például a bevétel zöldség- és főzelékfélékből 79 százalékkal, friss gyümölcsökből 116, tartósított gyümölcsökből 184, élőállatból 144, friss húsból 156 százalékkal növekedett 1952 és 1960 között.)

* Agricultural and Food Statistics (OEEC), Paris 1959. 77. 1.

A nyugat-európai mezőgazdasági integráció tervezetei

Az 1952—1955 közötti időszakban számos tervezet született a nyugat-európai mezőgazdaság „integrálására”, azaz a mezőgazdasági termékgazdálkodás korlátainak megszüntetésére és a mezőgazdasági termelés harmonizálására a nyugat-európai országok között. Mindezek a kísérletezések a felmerülő nehézségek miatt még a gyakorlati megvalósítás előtt meghíúsultak. Az egyes nyugat-európai országok agrárprotekcionista rendszereinek mechanizmusa — mint azt az előzőkben láttuk —, különböző, s a termelői árszintek eltérőek. Ezért a külkereskedelmi forgalom korlátozásainak megszüntetése az érintett országok érdekeinek megfelelő egyeztetése nélkül lehetetlen, mert az alacsonyabb árszintű országok termékei kiszorítanák a magasabb áron termelő országok terményeit. Az importkorlátozások megszüntetése esetén a holland, dán, francia agrártermékek beözönlése következtében a nyugat-németországi mezőgazdasági termelés legnagyobb része veszteségessé válna.

Az Európai Gazdasági Közösség létrejöttét megelőző időszakban kidolgozott tervezetek és kísérletek során két megoldási forma lehetősége merült fel. Az egyiknél a tagországok vámunióra lépnek, tehát egymás közötti vámjaikat megszüntetik és közös külső vámtarifát létesítenek, de egyébként állami szuverenitásukat, önálló gazdaságpolitikájukat megtartják. A másik megoldási formánál a résztvevő országok közös „nemzetek feletti” csúciszervet létesítenek, amely gazdaságpolitikai döntéseket hozhat, ezek a tagországok kormányaira kötelezőek, tehát a szuverenitás korlátozását jelentik. Az elsőre példa a Benelux Unió, a másodikra a Montánunió.

A korábbi elképzelés szerint a résztvevő országok nemzetgazdaságait fokozatosan, szektoronként kellett volna integrálni, amelynek első lépése a Montánunió, a második egy agrárunió létrehozása lett volna. Utóbbi megvalósítása azonban meg-

hiúsult a nyugat-európai országok mélyreható érdekellentétei miatt.

Az Európai Gazdasági Közösségnél — minthogy a Benelux országok esetében nem vált be a szorosabb harmonizálás és integráció nélküli vámunió és kudarcot vallott a Montánunió példájára történő nemzetgazdasági szektoronkénti integráció is — ezúttal a két módszer egyesítését kísérelték meg.

Az Európai Gazdasági Közösség célkitűzése az áruk és a tőke szabad mozgása a tagországok között és a munkavállalók akadály nélküli munkavállalása bármely tagországban. Kifelé a 6 ország egyetlen egységként szerepel majd, amelynek közös külső vámtarifája lesz. Az EGK célkitűzéseiben tehát sokkal tovább megy, mint a Benelux Unió, közös szervei pedig a Montánunióhoz hasonlítanak. A tagországok közötti áruforgalom korlátainak megszüntetését, a nemzetgazdaságok összeolvasztását egyrészt vámunió létesítésével kívánják megoldani, másrészt olyan központi szervek létesítésével, amelyek a Közösség nevében a gazdaságpolitikát intézik. A vámunió létrehozása ugyanis egymagában nem elegendő az integráció megvalósításához. A vámunió nem szüntetné meg a munkabérek, az adózás, a termelési költségek és versenyfeltételek különbségeit. Ezért az egységes gazdaságpolitika megvalósítására közös szerveket létesítettek: a kormányfunkciókhoz hasonló feladatkört ellátó Bizottságot, a tagországok egy-egy miniszteréből álló Minisztertanácsot, amelynek ellenőrző funkciója van a Bizottság felett, a tanácsadó szerepű Tanácskozó Testületet és a vitás ügyek eldöntését szolgáló Bíróságot.*

A teljes integráció — az egyezmények szerint — 1970. január 1-én valósulna meg, ekkor válik a tagországok között teljesen szabaddá az áru, a tőke és a munkaerő mozgása. Az

* De Gaulle elnök 1962 februárban elmondott beszédében a „nemzetfeletti” szervek és a szuverenitás korlátozása ellen nyilatkozott, és ezzel visszatért a korábbi agrárunió tárgyalásokon kifejtett francia állásponthoz. Egyelőre még nem világos, hogy ezek a kijelentések mennyiben érintik a Közös Piac szerveinek működését és az integráció megvalósulását.

1959. január 1-től 1969. december 31-ig tartó 11 éves átmeneti időszakban fokozatosan valósul meg a tagországok közötti korlátok lebontása és az egységes Közösség létrehozása.

A mezőgazdaságra a Közös Piac általános rendelkezései érvényesek, tehát a tagországok közötti vámok, mennyiségi korlátozások az átmeneti időszakban fokozatosan ugyanúgy megszűnnek, mint a többi gazdasági szektorban. A Benelux Unio tapasztalatai és az agrárunió kudarcában megmutatta, hogy a mezőgazdasági szektorban a problémák bonyolultabbak.

Az agrárszektor a nyugat-európai tőkésországok nemzetgazdaságainak agyontámogatott és szabályozott területe, amely számára a kormányok védett helyzetet, „üvegházi légkört” biztosítottak. Ennek a pozíciónak a feladása az integráció következtében a mezőgazdasági termelők többsége számára nem kecsegtet előnyökkel. A mezőgazdasági termékeknél a fogyasztás-növekedés lehetőségei korlátozottak, a fejenkénti élelmiszer-fogyasztásnak biológiai korlátai vannak, a népszaporodás üteme pedig lassú.

Az ipari termékek vonatkozásában viszont a specializáció, a nemzetközi munkamegosztás egyre bővül, és ennek következtében a legfejlettebb országok közötti árucseré a legutóbbi években igen gyorsan növekedik, s a fejlődés perspektívái sokkal kedvezőbbek.

Az eredetileg 160 millió lakosú és egyre bővülő új nagy vámterület az ipar számára nagy lehetőségeket ígér. A legnagyobb monopóliumok az új nagyfogyasztó terület kialakításától értékesítési lehetőségeik megjavulását remélik. Arra hivatkoznak, hogy a nyugateurópai országokban külön-külön jelenleg nincsen meg a gazdaságos sorozatnagyságban termelt árucikkek számára értékesítési lehetőség, az exportot pedig az importáló országok vámjai és kontingensei akadályozzák. Például amerikai tapasztalatok szerint évi 600 ezer személygépkocsi a leggazdaságosabb sorozatnagyság, Nyugat-Európában viszont Olaszország egész gépkocsi ter-

melése ennyi, és csak egyetlen gyár van egész Nyugat-Európában, amelynek termelése megközelíti ezt a mennyiséget. Hasonló a helyzet a vilamos háztartási berendezések, szerszámgépek, műanyagok stb. esetében.* A nyugat-európai integráció kétségtelenül új lehetőségeket csillogtat meg a legexpanzívabb iparágak előtt. A mezőgazdaság számára ezzel szemben a lehetőségek az említett okoknál fogva sokkal kevésbé kedvezőek.

A Közös Piac alapszerződésben a mezőgazdasági probléma bonyolultságára való tekintettel csak nagy vonalakban, szándékosan homályos fogalmazásban rögzítették az agrárpolitikai célkitűzéseket. A szerződés csak általánosságban szól a termelékenység növeléséről, az agrotechnikai haladásról, a mezőgazdasági népesség életszínvonalának biztosításáról, a piacok stabilitásáról stb., de nem tartalmaz semmilyen utalást arra vonatkozólag, hogy milyen eszközökkel biztosítsák mindezt. Ezeknek a kereteknek a kitöltése az 1959—1969 közötti átmeneti időszakban kidolgozásra kerülő közös agrárpolitika feladata lenne. Ennek ki kell terjednie a mezőgazdasági termelés fejlődési irányvonalának és ütemének meghatározására, a külkereskedelem-politikára, a piaci és külkereskedelmi mechanizmusok létrehozására, a szubvenciók, beruházások nagyságának megállapítására. Tehát a közös agrárpolitika megállapításakor dől el, hogy a Közösség a legfontosabb növényi és állati termékekből a jövőben mekkora importot, vagy exportot kíván lebonyolítani. Ezért a közös agrárpolitika kidolgozása a mezőgazdasági integráció kulcskérdése, jelentőségében messze meghaladja a vámunió létesítését.

A mezőgazdaság gyengébb versenyhelyzetére tekintettel az átmeneti idősakra a mezőgazdaság számára különleges elbánást biztosítottak a Közös Piac szerződésben. A vámunió megvalósítása, a vámok és mennyiségi korlátozások megszüntetése las-

* Hallstein W.: Wirtschaftliche Ergebnisse der europäischen Integration, Kyklos, 1962. Vol. XV. Fasc. I. 107–122. 1.

súbb, mint a többi szektoroknál. Ha pedig a verseny az eddigi védőintézkedések, vámok és mennyiségi korlátozások megszüntetése következtében mégis annyira megnövekedik, hogy az egyes tagországokban gazdasági nehézségek mutatkoznának, úgy a kormányok számára különféle eszközök állnak rendelkezésre a forgalom liberalizálásának átmeneti felfüggesztésére. Így minimális árakat állapíthatnak meg, és ha a belföldi árszint ez alá csökken, leállíthatják a tagországokból jövő importot. A tagországokkal kötött hosszú lejáratú szerződésekben megállapodhatnak abban is, hogy a forgalmat a Közös Piac alapszerződésben megjelölt automatikus kontingensnövelésnél lassúbb ütemben bővítik.

A Közös Piac agrárpolitikája

A Közös Piac megalakulása óta az 1959—1961-es időszakban még csak a vámunió megvalósítása, a tagországok közötti vámok és kontingensek megszüntetése kezdődött meg. Felállították ezenkívül a vezető szerveket is, amelyek az átmeneti időszak gazdaságpolitikai intézkedéseit kidolgozzák, majd a későbbiekben irányító szerepet játszanak a Közösség gazdaságpolitikájában.

Az eddigi gazdasági intézkedések azonban még jóformán egyáltalán nem közelítették a tagországok mezőgazdasági szektorait egymáshoz. A tagországok közötti vámokat csak 30 százalékkal csökkentették, de ezt az importáló országok termelőiknek nyújtott szubvenciókkal könnyűszerrel kompenzálják. Az exportáló tagországokból származó kínálat alig növekedett az importáló tagországok piacán, mert bár az eredeti importkontingenseket 40 százalékkal emelték, ez nem érintette a legfontosabb mezőgazdasági termékeket. A kontingensek fokozatos megszüntetése ugyanis csak olyan árukra vonatkozik, amelyekre nem terjednek ki különleges piacszabályozó intézkedések; utóbbiak esetében az importkorlátozások fokozatos megszüntetésére csak a közös agrárpolitika megvalósításakor kerül sor. Mindezeket a viszony-

lag szerény intézkedéseket, tehát a vámok csökkentésének és a kontingensek növelésének hatását az importáló országok az átmeneti időszakban a mezőgazdaság számára biztosított kibúvók igénybevételeivel ellensúlyozzák. Például Franciaország számos árunál: állati termékeknél, gyümölcsöknél minimális árakat állapít meg.

Míg az ipari termékeknél a tagországok közötti forgalom liberálizálása a tervezettnél gyorsabb, a mezőgazdasági termékek vonatkozásában a tervezett ütemet sem érték el. Az eddigi szerény haladás is elég volt azonban ahhoz, hogy a mezőgazdasági integrációval szembenálló erőket mozgósítsa és aktivizálja azokat, akik az ipari termékpiacok megnövekedésétől előnyöket várnak. A legkülönbözőbb import- és exportérdekek bonyolult szövédéke jelentkezett és igyekszik a kormányokat befolyásolni. A helyzetet különösen az a körülmény bonyolítja és teszi majdnem áttekinthetetlenné, hogy a tagországok mezőgazdasági termelésének áruösszetétele különböző: bár nagyjából ugyanazokat a termékeket termelik, de a termelési arányok mások. Ezért egy-egy országon belül a mezőgazdaságban is bonyolult érdekellentétek vannak.

Franciaország a gabona, az élőállat, a hús, a tejtermékek, a gyümölcs stb. tekintetében tényleges vagy potenciális exportáló. Ezért Franciaország érdekei viszonylag egyértelműek: az exportlehetőségek fokozását igénylik. A másik jelentős agrár-exportáló ország: *Hollandia* helyzete már sokkal kevésbé egyértelmű. *Hollandia* számára az állatiermék-export lehetőségének fennmaradása rendkívül fontos. Nagy állatállományát azonban belföldi takarmánybázisával nem tudja ellátni, és emiatt nagy mennyiségű takarmánygabonát és fehérjetakarmányt importál. Ezért nemcsak az exportlehetőségek biztosításában, tehát az EGK-piacoknak a külvilágtól való elszigetelésében érdekelt, hanem fenn szeretné tartani az olcsó világpiaci áron történő takarmánygabona-importot is. Franciaországnak viszont nem érdeke a takarmánygabona alacsony árszintje,

mert exportját minél magasabb áron szeretné elhelyezni. *Olaszország* gyümölcs- és zöldségexportját kívánja fokozni, egyébként azonban állati termékekből egyre nagyobb behozatalra szorul. *Nyugat-Németország* esetében a helyzetet a nagyipar érdekei még inkább bonyolítják. A nyugatnémet ipari monopóliumok termékeik külső piacait nemcsak fenntartani, hanem növelni is szeretnék. Ennek biztosítására az agrárimportot részben továbbra is külső országokból kívánják fedezni, ami ellentétben van a francia, a holland stb. exportálók érdekeivel. Mindezek az ellentétes érdekek a közös agrárpolitika kidolgozásánál jelentkeznek a legélesebben.

A tagországok közötti áruforgalom liberalizálása az egyes országokban a legkülönbözőbb — nagyrészt kiszámíthatatlan — eltolódásokra vezetne. A belföldi termelést védő rendszabályok megszüntetése következtében egyes mezőgazdasági ágazatok, termelői csoportok hirtelen eléggé kedvezőtlen helyzetbe kerülnének, mások viszont — szubvencionált termékekkel —, kiszorítanak a belföldi termelőket a piacról. A fogyasztás lassú növekedése következtében jelentősebb mezőgazdasági exportnövekedés csak valamely más ország termelőinek rovására történhet. Ezért az új közös agrárpolitika szükségszerűen olyan kompromisszum lesz, amely megkísérli a jelenlegi termelési és fogyasztási egyensúly fenntartását. Ez nehéz feladat, mert az exportáló országok elő akarják mozdítani kivitelük növelését, az importáló országok parasztsága ugyanakkor ragaszkodik jelenlegi helyzetéhez.

A közös agrárpolitika egyes részeinek jóváhagyása céljából a legutóbbi időben, 1961 decemberében — 1962 januárjában tartott a Közös Piac Minisztertanácsa ülést. Minthogy a közös agrárpolitika megvalósítása, vagyis lényegében a nyugatnémet piac megszerzése elsősorban Franciaország számára kedvező, amely az elégedetlenkedő parasztságot a német piac megnyitásával kívánja megnyugtatni, Franciaország az erős politikai nyomás eszközéhez folyamodott. Kijelentette, hogy a Közös Piac terve-

zett második szakaszához való hozzájárulását a közös mezőgazdasági politika megvalósításának feltételéhez köti. A tagországok nem vállalták az integrációs politika nyilvánvaló kudarcát jelentő megtorpanást, ezért kompromisszumos megállapodás született, amelynél sokban honorálták a francia kívánságokat, a nyugatnémet mezőgazdaság számára viszont két év haladékot adtak az átmeneti időnek az eredetileg tervezett kilenc évvel szemben tizenegy évre történő felemelésével.

Az 1962 januári brüsszeli tanácskozás az expanzív francia törekvések jegyében zajlott le. Franciaország nagy erőfeszítéseket tesz — eddig nagyrészt kihasználatlan — mezőgazdasági termelési kapacitásának fejlesztésére, és célja, hogy a nyugat-európai országok legnagyobb agrárszállítójává váljon. Ezért a francia irányvonal győzelme a többi exportáló országban komoly aggodalmat váltott ki.

A megállapodás lényege az, hogy 1962—1969 között megvalósítják a közös agrárpiacot. A tagországok közötti árkülönbségeket megszüntetik, az új közös árszint a világpiacinál magasabb lesz. A belföldi piacot a világpiactól elszigetelik, és a bevittet lehetőleg szűk korlátok között tartják. Tehát a megállapodás az eddig alkalmazott agrárpolitikánál szorosabb állami irányítást, a protekcionista irányvonal győzelmét jelenti. Az eddig elfogadott szabályok tartalmazzák mindazt, ami a belföldi piac irányításához szükséges és az agrártermelés nagyarányú expanzióját idézheti elő.

A világpiaci alacsony és a Közösségen belüli magas árszint függetleníti a Közösség belső piacát a világpiaci ármozgástól és rendkívül megzavarja a tradicionális kereskedelmi kapcsolatokat. A növekvő feleslegek — elsősorban búzából — nem helyezhetők el a Közös Piacon belül, hanem a Közösségen kívülre kellene exportálni azokat. Ez még költséges szubvenciók segítségével is aligha lehetséges egész sor kívülálló országgal való érdekösszeütközés miatt.

Azok a sajtóközlemények azonban, amelyek hangosan köszöntik és döntő lépésnek tekintik az 1962. január 14-i megállapodást, propaganda célból születtek, a Közös Piac erejét, egységét hivatottak bizonyítani az Angliával és a többi csatlakozni kívánó országgal meginduló tárgyalások előestéjén. A megállapodás előbbre vitte ugyan a közös agrárpolitika megvalósítását, de ugyanakkor sok fontos kérdést megoldatlanul hagyott. Így nem történt megegyezés a Közös Piac agrárpolitikájának egyik kulcskérdése, a közös árszint tekintetében.

A közös árszínvonal megteremtésének problémája

A különböző mértékű és a különböző termékek utáni szubvenzionálás miatt az EGK-tagországok termelői árai között — mint az előzőekben láttuk —, nagy különbségek vannak. Általában a francia és a holland árak a legalacsonyabbak, a nyugatnémetek és olaszok a legmagasabbak. Ettől az általános megállapítástól azonban számos eltérés van. Például Franciaországban a vaj- és a tojásárak viszonylag magasak.

Termelői árak az Európai Gazdasági Közösségben 1959/1960-ban (\$/q)

Megnevezés	NSZK	Olaszország	Belgium	Hollandia	Franciaország
Búza	10,12	10,47	9,40	8,00	7,73
Kukorica	—	6,96	—	—	8,06
Takarmányrépa	8,86	7,86	7,46	6,77	6,58
Cukorrépa.....	1,61	1,35	1,39	1,37	1,33
Vágómarha	46,55	51,93	42,70	44,48*	38,49
Vágósertés	56,76	56,11	48,69	43,69	50,04
Vaj.....	150,00	127,00	164,00	107,00	163,00
Tojás.....	70,07	76,55	67,68	47,90	62,00

Forrás: Prices of Agricultural Products and Fertilisers in Europe 1959/60 UNECE/FAO Geneva. 1961.

* 1958/1959

Ha a termelői árakat a tagországok eddigi termelői árainak számtani átlagának megfelelő szinten harmonizálják — amint ezt eredetileg tervezték —, úgy az új közös árszint Franciaország és Hollandia számára 15—20 százalékos áremelkedést jelentene. Tekintettel arra, hogy az importáló országok: a Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország importját korlátozó kontingensek fokozatosan megszűnnek, Franciaország és Hollandia a mezőgazdasági exportját a nyugatnémet és olasz piacokra fogja irányítani. Ugyanakkor a számtani átlagnak megfelelő árszint a nyugatnémet és az olasz termelők számára az eddiginél alacsonyabb árakat jelentene, úgyhogy a termelőket jelentős árvesztés érné. A nyugatnémet mezőgazdasági jövedelem csökkentését az agrár-közzgazdák 200—250 millió dollárra becsülik.

Az Európai Gazdasági Közösség megvalósítása mélyrehatóan megváltoztatja az eddigi költségarányokat. A szabad munkavállalás és tőkemozgás megvalósítása előreláthatóan egységesítő hatást gyakorol a munkabérekre és tőkekamatra. Ez viszont a gépesítés mértéke, a belterjes és külterjes termelési ágazatok arányaira hat. Ezek a sok irányú eltérések egyelőre meghatározatlan irányban és mértékben módosíthatják a nyugat-európai országok mezőgazdasági termelését. Ezért az importáló tagországok húzódoznak a döntő lépés — a mezőgazdasági árharmonizálás — megtételétől, és igyekeznek annak ütemét a lehetőség szerint mérsékelni. Azok az országok viszont, amelyek termelésüket ösztönző magasabb árakra számítanak, például Franciaország és Hollandia, követelik az árharmonizálás megkezdését.

A közös árszint meghatározása — főként Nyugat-Németország halogató taktikája következtében — már évek óta húzódik, és most is csak abban egyeztek meg, hogy a gabonaárak harmonizálására vonatkozó javaslatot egy év múlva megvitatják.

A búzaár a tápanyag-arányok útján meghatározza a takarmánygabona-árakat, és ez döntő hatású a sertés, baromfi és tojás árszintjére. A sertés, baromfi és marhahús árarányai viszonylag szűk határok között változnak, így a sertés- és baromfiárak fontos szerepet játszanak a marhahús árszintjének kialakításában. A marhahús ára viszont fontos tényező a tejtermékek árkalkulációjánál, a vajárnak pedig a növényi zsiradékok értékesítésére van lényeges hatása. Ily módon a *búzaárak* a gazdasági összefüggések láncolata következtében *lényegében az egész mezőgazdasági árszintet határozzák meg.*

Az *Economist* című tekintélyes angol közgazdasági folyóirat a brüsszeli agrárpolitikai megegyezés utáni számában, 1962. január 20-án megállapítja, hogy a nyugat-európai egységről és a közös agrárpolitika irányában tett döntő lépésről elhangzott számos nyilatkozat ellenére a szkeptikusok azt mondhatják: a termelés jövedelmezőségét a termékárak és a termelési költségek aránya dönti el, ezért a termelésnövelés gazdaságossága a gabonaárszint kialakításáig eldöntetlen. A jövedelmezőséget determináló tényezők fogják eldönteni, hogy a Közös Piac agrártermelése gyors ütemben fog-e növekedni és nagy feleslegeket produkál, vagy növekedése csak mérsékelt ütemű lesz-e és továbbra is jelentős mennyiségű Közösségen kívüli agrártermék importjára lesz-e szükség. A jelenleg elfogadott agrárpolitikai mechanizmus bármelyik út követését lehetővé teszi. A követendő gazdaságpolitikai irányt a különféle politikai és gazdasági érdekcsoportok, a viszonylag „liberális” és a szélsőségesen protekcionista erők további összecsapásai fogják eldönteni.

Jelenleg tehát *a Közös Piac agrárpolitikájának, a termelés irányvonala és a várható importszükséglet kérdé-*

sei tisztázatlanok. A gazdaságpolitikai mechanizmus nagyrészt már ismeretes, de nem tudni, milyen konkrét célok elérésére alkalmazzák.

A nyugat-európai agrárintegráció hatása a világgiacra

A Szabadkereskedelmi Társulás tagjai a mezőgazdaságot kiiktatták a megállapodásból. Úgy vélekedtek, hogy a mezőgazdasági problémák bonyolultsága gátolná a szerződés gyors megkötését. Ezért inkább külön megállapodásokban biztosítottak a Társulás egyetlen jelentős mezőgazdasági exportálója, Dánia számára különböző előnyöket. A Szabadkereskedelmi Társulásnak tehát nincs közös agrárpolitikája, és a vámunió sem vonatkozik az agrártermékekre.

A Közös Piac szélesítésére irányuló törekvések a mezőgazdaságban a már eddig is rendkívül bonyolult helyzetet még bonyolultabbá teszik. Anglia csatlakozásával a Közös Piac importszükséglete megkétszereződne. A tőkés világ két legnagyobb importálója, Anglia és Nyugat-Németország részvétele rendkívül megnövelné a Közös Piac jelentőségét az agrárpiacon. Ausztria, Svájc, Svédország és Norvégia szintén jelentős mezőgazdasági importáló ország. Tehát a Közös Piac jelenlegi állapotához képest az importmennyiség rendkívül erősen, mintegy kétszeresére növekedne, az áruösszetétel pedig megváltozna. Ugyanakkor megváltozna az exportáló országok helyzete is. Dánia és Írország csatlakozása nagy versenyt jelentene Hollandia és Franciaország számára. A közös agrárpolitikára vonatkozó jelenlegi megállapodás a Közös Piac hat tagországának jelenlegi viszonyaira, bonyolult érdekszövevényére szabott kompromisszum. Az elvi megfontolásoknak tűnő megállapítások lényegében zárt ajtók mögött lefolytatott alkudozások utólagos magyarázatai. Ezt a mechanizmust nem lehet az esetleges új csatlakozókra változtatlanul alkalmazni. Új országok csatlakozása esetén az egyes árucsoportok termelése és külkereskedelmi forgalma beláthatatlan mértékben és irányban változna meg. Ezért a je-

lenleg érvényes agrárpolitikai megállapodás fenntartása aligha képzelhető el.

A valószínű az, hogy újabb kompromisszumot kísérelnek meg a kibővülő Európai Gazdasági Közösség tagországai érdekeinek összeegyeztetésére. Újra fel fognak vetődni a közelmúltban látszólag már lezárt kérdések.

A Közös Piac új tagokkal való kibővülésének agrárvonatkozásban egyik legnehezebb kérdése *Anglia és a mérsékelt égövi nemzetközösségi országok problémája*. Anglia jelenleg vámmentes és kontingens korlátozás nélküli exportlehetőséget biztosít ezeknek az országoknak. Ha ezeket a kedvezményeket tőlük megvonja, s a Közös Piac tagországainak adja meg, úgy az utóbbiak — minthogy termelésüket a világpiacinál magasabb árszint is ösztönzi —, kiszorítanák az angol piacról a tengeren túli országok exportját. Ha viszont Anglia vámmentes rögzített nagyságú importkontingenst biztosít a Nemzetközösségnek, úgy ezen országok exportját erre a mennyiségre korlátozza és kizárja őket a piac bővüléséből. Végül, ha a kontinentális EGK-országok bővített exportlehetőséggel kompenzálnák a nemzetközösségi országokat, úgy ez Franciaország, Hollandia érdekeit sértené. Angliának az Európai Közös Piachoz történő csatlakozása esetén a mérsékelt égövi nemzetközösségi országok eddigi exportpiacai szűkülni fognak.

Az *Egyesült Államok agrárérdekeinek* összeegyeztetése az EGK gazdaságpolitikájával szintén igen nehéz. Az Egyesült Államok jelenleg a tőkés világ legnagyobb agrárexportálója, amely egész sor árunál — főleg növényi termékeknél —, a világforgalom jelentős hányadát szállítja. Nyugat-Európába főleg gabonát, növényi olajat, állati zsiradékot, baromfit, dohányt, gyapotot exportál. Az Egyesült Államok az EGK politikai tartalmának helyeslése és támogatása mellett nem hajlandó eltérni agrárexportjának csökkenését, és a politikai támogatásért előnyös elbánást igényel a maga számára.

A *latin-amerikai országok* számára

a mezőgazdasági piacok kérdése létfontosságú, és helyzetük igen nehéz. Exportjuk áruösszetételében a mezőgazdasági termékek részaránya egyike a legnagyobbaknak az egész világon, számos árucikkük pedig meg egyezik az EGK-országok afrikai tartult területeinek termékeivel. A latin-amerikai országok csak igen mérsékeltten számíthatnak az integrációval kapcsolatban a fejlett tőkésországok támogatására a piacok felosztásáért megindult harcban. Számukra nagyon nyugtalanító az a körülmény, hogy Franciaország volt gyarmatai lazább formában, asszociált területekként viszonylag könnyen exportálhatnak az EGK-ba és Anglia csatlakozása esetén a Nemzetközösség országainak a helyzete hasonló lesz.

A *Közös Piac kiszélesedése, az új tagok esetleges felvétele tehát az ellentéteket világméretűvé teszi*. A nagyobb piac megvalósítása egyre nagyobb érdekellentéteket szül, és végeredményként rombolja a világgazdasági kapcsolatokat. Nyugat-Európa jelentősége a tőkés agrárpiacon igen nagy. 1960-ban a tőkésországok együttes mezőgazdasági bevitelének 56 százalékát a nyugat-európai országokba szállították. Ezért a nyugat-európai agrártermelés jövő alakulásának döntő befolyása van a világ agrár-külkereskedelmi forgalmára, és így sok ország devizális helyzetére.

Az *ázsiai és afrikai gazdaságilag elmaradott országok* csak abban az esetben tudják a fejlesztési terveikhez égetően szükséges gépeket megvásárolni, ha Nyugat-Európa megvásárolja agrártermékeiket. A gazdaságilag gyengén fejlett országok Nyugat-Európába irányuló exportjának 35 százaléka élelmiszerből áll. Ezeknek az országoknak ezért az egész gazdasági helyzete az agrártermékek eladási lehetőségeitől függ. Különösen súlyossá teszi a helyzetet számukra az a körülmény, hogy az agrártermékek világpiaci árszintje — nagyrészt a nyugat-európai mezőgazdasági termelés szubvencionált fejlesztésének következtében — az utóbbi években csökken. A tőkésországok együttes mezőgazdasági exportjának cserearánya (terms of trade) a FAO

adatai szerint* 1960-ban 20 százalékkal kedvezőtlenebb volt, vagyis azonos export ellenértékéért ennyivel kevesebbet lehetett importálni, mint 1952—53-ban.

A mélyreható ellentétek, amelyek a Közös Piac tagországai, a többi nyugat-európai országok és a világ más területei között fennállnak, az *integráció megvalósítását megnehezítik, de nem valószínű, hogy végrehajtását meggátolják.* Az integráció indítékai nagyrészt politikaiak. A mezőgazdaság csak mint nemzetgazdasági szektor kapcsolódik be a problémába. Ezért a mezőgazdasági nehézségek előreláthatólag csak módosíthatják az integrációval kapcsolatos egyes elképzeléseket. Az integráció agrárszervezete még távolról sem kész, a legfontosabb kérdések még nyitva állnak. A külső országokkal folytatandó külkereskedelem intenzitása még eldöntetlen. A kívülálló országok állásfoglalása és az új csatlakozók érdekei ezért sokban módosíthatják a jelenlegi gazdaságpolitikai elképzeléseket.

Milyen hatása lesz a nyugat-európai integrációnak a tradicionális kelet-nyugati kereskedelmi forgalomra? Az integráció elsősorban politikai célok megvalósításáért jött létre, fő éle a népi demokratikus országok ellen irányul. Ezért az integráció megvalósításának folyamán fokozódik a szocialista tábor országai ellen irányuló diszkriminatív intézkedések veszélye. A jövő perspektíváinak megítélése céljából abból kell kiindulni, hogy azokból a termékekből és termékcsoportokból, amelyek beviteli tendenciája növekvő, a nyugat-európai országoknak továbbra is nagy importszükséglete lesz, és nem valószínű a szocialista tábor országai elleni diszkrimináció. Azoknál a termékeknél viszont, amelyeknél a nyugat-európai önellátás növekedik, sor kerülhet időnként a piac teljes lezárására. A különböző szervek által a legutóbbi években készített termelési és külkereskedelmi prognózisok megegyeznek abban,** hogy a jelenlegi

termelési és fogyasztási tendenciák extrapolálása alapján az összes fontos mezőgazdasági terméknél — a vágómarha kivételével —, a nyugat-európai termelés gyorsabb ütemben növekedik, mint a fogyasztás, tehát az önellátás mértéke fokozódik.

Ez a folyamat, amely a nyugat- és az észak-európai országokban teljes mértékben kibontakozott és gyors ütemben terebélyesedik, valószínűleg kedvezőtlenül hat majd ki a Kelet-Európából jövő hagyományos agrárimportra. Ugyanakkor a mezőgazdasági termelés regionális különbségének nagy szerepe lehet az elkövetkező időben. A nyugat-európai országokban a külkereskedelmi forgalom volumene viszonylag kis mértékben fog növekedni. Ezekben az országokban előreláthatólag inkább a fogyasztási struktúra változása, az értékesebb élelmiszereknek az eddigi tömegtáplálékok rovására való térhódítása lesz a fő tényező a külkereskedelmi forgalom bővülésében. A dél-európai országokban viszont az élelmiszer-fogyasztás nagyarányú növekedése várható, és ezekben az országokban a külkereskedelmi forgalom volumene is jelentősen növekedni fog.

Az integráció legnagyobb jelentősége hosszú távlatban attól függ, hogy milyen hatást gyakorol a mezőgazdasági termelés fentebb vázolt irányvonalaira. A jelek nem kedvezőek: minden gazdaságpolitikai döntésnél felmerül a kívülálló országok rovására történő megoldások lehetősége. A világgazdasági hatóerők azonban még lényeges új vonásokat hozhatnak létre a nyugat-európai integrációban. Ebben a helyzetben a magyar külkereskedelem és a mezőgazdasági termelés előtt nagy feladatok állnak. Ezek megoldását elősegíti a mezőgazdasági szocialista nagyüzemek megszilárdítása, ami már a közeljövőben lehetővé teszi a magyar agrárexport viszonylati és áruszerkezetének kívánt módosítását.

• Ujhelyi Tamás

* State of Food and Agriculture. 1960. Róma, 1961.

** European Agriculture in 1965. Economic Commission for Europe — FAO, Genf, 1960.

Tendances de la production et de la consommation en denrées alimentaires dans la CEE. (1956. a 1965) Communauté Economique Européenne. Etudes: Serie Agriculture, Nr. 2. Bruxelles, 1960.

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Mátyás Antal: A polgári közgazdaságtan rövid története a marxizmus létrejötte előtt

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 328 l.

Mátyás Antalnak a közelmúltban megjelent munkája bizonyos mértékig úgy tekinthető, mint az ugyancsak a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában egy évvel korábban megjelent, a polgári közgazdaságtannak a marxizmus létrejötte utáni főbb irányzatait tárgyaló művének első kötete. Mindkét munka a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem közgazdasági elméletek története tárgyának tananyagát teszi közzé, s a szerző közel évtizedes oktatási tapasztalata tükröződik a könyv áttekinthető szerkezeti felépítésében, logikus gondolatmenetében s világos, tömör stílusában.

A könyv megírásakor a szerzőnek kettős feladatot kellett elvégeznie. Egyrészt a marxizmus klasszikusainak a polgári közgazdaságtanról adott bírálata gazdag tárházából ki kellett emelnie azokat a gondolatokat, amelyeknek ismerete elengedhetetlen egy valamennyire is művelt közgazdász számára, másrészt a Marx előtti közgazdasági szerzők műveinek alapján hézagpótló kutatásokat kellett végeznie, hogy a közgazdasági nézetek fejlődéséről bár röviden, de mégis átfogó képet adhasson.

A polgári közgazdaságtan első irányzatának, a merkantilizmusnak és annak sajátos németországi és ausztriai válfajának, a kameralizmusnak ismertetésére a könyv mindössze 12 oldalt szentel. Ezt a rövidséget három körülmény indokolja. Az egyik, hogy a merkantilisták, az eredeti felhalmozás kora közgazdasági eszméinek összefoglalói már keresték ugyan az ok és okozati összefüggéseket, de a tudományos absztrakcióig nem tudtak eljutni. Ezért annak a kétségtelen érdemüknek ellenére, hogy a közgazdasági gondolkodás területén az egyházi dogmákkal való szakítás az ő nevükhöz fűződik, mégsem emelkedtek igazán tudományos színvonalra, rabul estek a forgalom szférájában keletkező látszatoknak.

A másik körülmény, hogy James Steuarttal, akit Marx „a monetár- és merkantilrendszer racionális kifejezőjének” tekint (Értéktöbblet-elméletek I. rész, Budapest, 1958 11. l.), a szerző nem a merkantilisták, hanem a klasszikus közgazdaságtan kibontakozása tárgyalásánál foglalkozik. Nemcsak azért, mert ez felel meg az időrendi sorrendnek, hanem mert James Steuart munkásságában nagyobb súlya van a klasszikus gondolatok ismertetésének (az ipari tőke kialakulása ábrázolásának és a munka polgári formája jellemzésének) és kisebb a merkantilista eszmék „tudományos reprodukálásának” (pozitív és relatív profit).

Végül pedig az is indokolja a merkantilista nézetek ismertetésének rövidségét, hogy az utolsó fejezet, amely a közgazdasági gondolat magyarországi kibontakozását tárgyalja, szintén lényegében merkantilista nézeteket elemez, mivel az 1790-től 1848-ig terjedő időszakban Magyarországon „a társadalmi lét, a feudális alapon kibontakozó árutermelés, amely az értékesítés szempontjából a belső piac fejletlenségénél fogva elsősorban külföldi piacokra volt utalva, jórészt merkantilista eszméket hozott létre”. (I. m. 291. l.) A könyvnek a magyar közgazdasági gondolat fejlődését tárgyaló mintegy negyven oldala a tananyag elengedhetetlen és értékes része, és mint kutatás is figyelemre méltó. De ha a könyvet nem mint tananyagot, hanem mint publikációt nézzük, akkor ezt az utolsó fejezetet már csak függeléeknek érezzük, nem szorosan a könyvhöz tartozónak. A közgazdasági gondolat magyarországi fejlődéséről a szerző annyit mond el, amennyi belefér a tananyag megszabott kereteibe, a téma azonban ennél többet, külön publikációt, önálló könyvet is megérdemelne.

A merkantilista nézetek tárgyalása után a könyv a klasszikus közgazdaságtan keletkezését ismerteti az ipari forradalom kibontakozásának időszakáig, s ezen belül kiváltképp Petty-nek, a fiziokratáknak és Adam Smithnek az elméleteivel foglalkozik részletesen.

Az ipari forradalmat követő időszakot azért tekinti a Marx előtti polgári közgazdaságtan új fejlődési szakaszának, mert „az ipari forradalommal a tőkés társadalom mozgástörvényei, az osztályok egymáshoz való viszonya a manufaktúra korszakához képest sokkal tisztábban jelentkeztek” (I. m. 6. l.), s ennek hatására a polgári politikai gazdaságtan nagymértékben differenciálódott. A könyv az ipari forradalom utáni és Marx előtti polgári közgazdászok nézeteinek három csoportját tárgyalja. Az egyik a klasszikus polgári politikai gazdaságtan, amely Ricardo műveiben éri el csúcspontját, a másik a kapitalizmust a múlt álláspon-

járól bíráló irányzatok, Sismondi és Proudhon kispolgári és Adam Müller feudális földesúri bírálata, a harmadik a kapitalizmus tudományos vizsgálatával szakító, a kapitalizmus apológiájára törekvő vulgáris közgazdaságtan, ezen belül a szerző Say, Malthus, Senior, Bastiat, az amerikai Carey és a közgazdaságtudomány magyarországi fejlődésére is nagy hatást gyakorló List nézeteit ismerteti.

A könyvnek ez a szerkezeti felépítése áttekinthető és világos. Külön dicsérről kell megemlékezni az egyes közgazdasági elméleteket bevezető általános jellemzésekről, amelyek a társadalmi viszonyok fejlődésének és a konkrét történelmi helyzetnek rövid felvázolásával megmutatják, hogyan határozza meg a társadalmi lét a közgazdasági gondolatok fejlődését, és lehetővé teszik, hogy az olvasó az egyes közgazdasági szerzőket aszerint ítélje meg, hogy azok a saját koruk által felvetett problémákra milyen választ adtak. A különböző közgazdasági teóriák elemzésekor a szerző arra törekszik, hogy feltárja mind a tévedések forrását, mind az elért eredmények feltételeit. Az egyes problémák ismertetésénél röviden utal a kérdés marxi megoldására, ami oktatási szempontból is feltétlenül helyeselhető, mert nemcsak felfrissíti a korábban tanult politikai gazdaságtani ismereteket, hanem egyben megtanítja azoknak polemikus felhasználását is.

A könyv egyes szakaszaiban a szerző mindig egy-egy alapvető gondolat megvilágítására törekszik. A klasszikus közgazdaságtan kibontakozása időszakának tárgyalásánál például azt mutatja meg, hogy azzal a folyamattal párhuzamosan, ahogy a tőke mindinkább behatol az iparba és ott uralkodóvá válik, hogyan szabadul meg a politikai gazdaságtan is mindinkább a forgalom keltette merkantilista illúzióktól s jut el az általános emberi munka értékalkotó szerepének felismeréséhez. Különösen jól látszik ez Petty munkásságán, akinek műveiben a termelés meghatározó voltát kifejező tudományos megállapítások békésen összeférnek merkantilista jellegű gondolatokkal. Petty korában „a kereskedelmi tőke még erős, s a közgazdasági irodalomban még a merkantilista hang az uralkodó. Petty is azt az álláspontot képviseli, hogy a kereskedelem gazdagítja legnagyobb mértékben az országot... Merkantilista szemlélete, a cseréérték tartós létéért s kincskénti felhalmozásért való rajongása” főleg korai munkáiban jelentkezik, később azonban sikerül megszabadulnia merkantilista elképzeléseitől s arról beszél, hogy „nemcsak a túl kevés, de a túl sok pénz is káros az országra nézve, mint ahogy a túl sok zsiradék is beteggé teszi az emberi szervezetet”. (I. m. 28. l.)

Míg Angliában a polgári forradalom eltakarította az akadályokat a tőkés fejlődés útjából, addig Franciaországban a polgári fejlődés elé zernyi korlátot állított az abszolút monarchia pazarló udvartartásának, bürokráciájának és hadseregének költségeit biztosító merkantilista gazdaságpolitika. Ezért Franciaországban a klasszikus közgazdasági gondolatok nem a merkantilista gondolatokból nőnek ki, hanem az ellenük való harcban, azok ellenlábasaként születnek meg. Az exportra termelő iparágak és a külkereskedelem erőltetett támogatásának reakciójaként és azért is, mert az ország alapvetően mezőgazdasági jellegű, a fiziokraták egész figyelme a mezőgazdaság felé fordul. „A mezőgazdaságból való kiindulás, a mezőgazdaság érdekeinek az előtérbe helyezése ugyan nagymértékben egyoldalúvá tette szemléletüket, álláspontjuk azonban mégis jelentős lépés volt előre a merkantilista nézetekhez képest, amennyiben gazdasági vizsgálódásaik során a *termelés* meghatározó voltából indultak ki.” (I. m. 51. l.)

A társadalmi munkamegosztás fejlődése Adam Smith idejében ért el Angliában olyan színvonalat, amely már lehetővé tette az általános emberi munka értékalkotó szerepének felismerését. A termelő és nem termelő munkáról szóló smithi nézetek tudományos értékének méltatása mellett a szerző rámutat arra, hogy azokban olykor még felbukkannak a merkantilista illúziók maradványai is, földjára elmozdulás elméletében pedig helyenként fiziokrata tévedéseknek esik áldozatul. Tudományos érték- és elosztási elmélete mellett Smithnél megtalálhatók az érték- és elosztási elméletek egyéb, nem tudományos változatai is. Következetlenségének és tévedéseinek alapvető oka, hogy nem érti meg és polgári állásponton állva nem is értheti meg a munkaerő áru cseréjének és az érték termelési árrá alakulásának problémáit. Viszont „könyvének legdöntőbb helyein öntudatlanul is az érték első helyes meghatározása mellett tart ki és ez hatalmas érdeme.” (I. m. 99. l.)

Már Smith nézeteinek ismertetésekor is rámutatott a szerző arra, hogy polgári osztályállásponton állva nem lehet tudományos magyarázatot adni sem a munkaerő áru, sem a termelési ár jelenségeire, Ricardo nézeteinek elemzésénél pedig még inkább mód nyílik ennek megvilágítására. Ricardo jutott el a polgári közgazdászok közül a tudományos megismerés legmagasabb színvonalára, ahonnan

a továbbhaladás már beleütközik a polgári osztályálláspont korlátaiba. Ezért ezeket a korlátokat éppen nála lehet a legszemléltetőbben bemutatni. A szerző egész fejtegetését e gondolat megvilágításának szenteli. Ricardo osztályálláspontjából vezeti le módszerét és módszeréből elméleti tételeinek sajátosságait.

A könyvnek ez a része és az Adam Smithről szóló rész is kiváltképp kiemelkedik közgazdasági elemzéseinek mélységével, szemléltetően mutatva be az egy-másból fakadó tévedések logikai láncolatát.

Ricardo legfőbb érdeméért a szerző azt emeli ki, hogy — mint a haladó osztályok képviselői általában — nyíltan pártos közgazdász. Az a következetesség, amellyel kitart a tudományos értékelmélet, a munkaérték-elmélet mellett, szintén pártosságából fakad. „Az értékelmélet Ricardo alkalmazásában *ideológiai fegyver* a földesurak ellen... Ricardo elméletileg be akarja bizonyítani, hogy a földjáradék növekedésével együtt csökken a tőkésék profitja, lassul a tőke felhalmozása, a termelőerők fejlődése, tehát a társadalmi haladás. Ezt értékelmélete alapján csak akkor tudja bizonyítani, ha feltételezi, hogy az érték nagyságát nem érinti a jövedelmek nagyságának változása. Abból indul ki, hogy a társadalom osztályai adott nagyságú értéken osztozkodnak, s a profit csökkenését a munkabér növekedéséből magyarázza. Ábrázolásában azonban mégsem a munkások, hanem a földbirtokosok akadályozzák a termelőerők fejlődését. Ugyanis — hangsúlyozza Ricardo — a munkabérek növekedése a munkásosztály helyzetét nem javítja, mivel csupán a névleges bér emelkedik, de nem a reálbér. A névleges bér emelkedése pedig a mezőgazdasági termékek értékének és benne a földjáradék növekedésének a következménye. Mindvégig az értékelméletet alkalmazva kimutatja tehát, hogy *a földesurak akadályozzák a termelőerők fejlődését*, mégpedig mindezekelőtt a gabonavámok révén. Smith értékelméletének egyéb, nem tudományos változatait azért bírálja, mert az értéknek az áruban levő munka mennyiségétől való elszakításával ez a harci fegyver válna használhatatlanná.” (I. m. 148—149. l.)

Mátyás Antal Ricardóról adott jellemzése nemcsak azt bizonyítja szemléletesen, hogy Ricardónak a haladó polgárság ideológusának éppen pártosságánál fogva sikerült az absztrakciós módszer alkalmazásával a termelési viszonyok belső összefüggéseit valamennyi más polgári közgazdásznál világosabban feltárni, hanem azt is, hogy „az absztrakciós módszer alkalmazása Ricardónál is magán viseli a polgári szemlélet korlátait. Nemcsak a gazdasági élet belső összefüggései szempontjából lényegtelen jelenségektől vonatkoztat el, hanem a kapitalizmus történeti átmeneti jellegétől is, és a fennálló tőkés tulajdonviszonyokat örök adottságként értelmezi”. (I. m. 137. l.) Ez a történelmietlen szemlélet teszi lehetetlenné Ricardo számára az érték és a termelési ár problémájának megoldását. Mivel „a tőkés rendszert tekinti a történelem kiindulópontjának, ezért nála a kategóriák mindjárt teljes kifejlődésükben jelentkeznek. A profitot mindjárt átlagprofitként értelmezi, s az érték nála azonos a termelési árral”. (I. m. 139. l.) Észreveszi, hogy az álló- és forgótőke arányának különbözősége — ebben a formában ragadja meg a tőke szerves összetételének különbözőségét — és a megtérülési idő eltérései befolyásolják a termelési ár alakulását, de mert a termelési árat az értékkel azonosítja, a megfigyelt jelenségeket nem tudja összeegyeztetni értékelméletével, amely „a marxista terminológia szerinti termelési árat határozza meg *közvetlenül* az áruban megtestesült munka mennyiségével”. (I. m. 156. l.)

Ricardo módszerének egy másik, ugyancsak osztály-korlátozottságából fakadó sajátossága is tükröződik elméleti nézeteinek hiányosságaiban. „Noha az osztályellentéteket őszintén feltárja, óvakodik azokat a tulajdonviszonyokra visszavezetni. Ilyen szemlélet mellett a gazdasági kategóriákban megnyilvánuló termelési viszonyok számos sajátossága marad elrejtve előtte. Elemzése, akárcsak Smithé, csupán mennyiségi.” (I. m. 138. l.) Ricardóban föl sem merült az a gondolat, hogy a tulajdonviszonyok akkori rendje gátolhatná a fejlődést. A tulajdonviszonyoknak a termelés fejlődését gátló hatását csak „felszíni megjelenési formájában, az *elosztási viszonyok* hatásaként tudja csak felismerni”. (I. m. 141. l.)

A tulajdonviszonyok elemzésének hiányában nem lehet meglátni azt, hogy a munkás csak munkaerejét adhatja el s nem munkáját, „hiszen munkáját csak akkor fejtheti ki, ha egyesítik a termelési eszközökkel, amikor is munkája felett már nem rendelkezik, tehát nem bocsáthatja áruba”. (I. m. 148. l.) Ezért nem tud választ adni arra, »hogy miben különbözik a „munka áru” más árutól, hogy a „munka áru” értékét miért határozza meg más törvényszerűség, mint más áruét«. (I. m. 147. l.)

Míg Ricardo, a haladó polgárság nagy gondolkodója előtt rejtve maradtak a polgári társadalomnak a tőkés tulajdonviszonyokból fakadó ellentmondásai, addig

a gazdasági romantikusok, a földesurak és a félpatriarchális körülmények közt élő kisárutermelők, vagyis a tőkés fejlődés kárvallottainak képviselői éppen ezekre az ellentmondásokra összpontosították figyelmüket és éles hangon bírálták azokat. Bírálatauk mégsem emelkedik igazán tudományos színvonalra, és joggal minősíthető reakciónak, mert „az új társadalmat a régi patriarchális rőffel próbálja mérni... a mintaképet a megváltozott gazdasági viszonyoknak egyáltalán meg nem felelő régi rendben és hagyományokban keresi”. (Lenin Művei 2. kötet, Budapest, 1957. 241. l.)

A gazdasági romantikusok (Müller és Sismondi) nézeteinek ismertetésében különösen a Müllerről adott bírálat érdekes és eredeti. Ezután a szerző Proudhon tárgyalására tér rá, kimutatva a rokonságot Sismondi és Proudhon nézetei közt. „A hasonló osztályhelyzet, a tőkés gazdaság jelenségeinek a kispolgárság oldaláról való magyarázata az alapja közgazdasági nézeteik rokonságának. Az orvoslás útjának megjelölésében különböznek csak. Sismondi hátrafelé tekint, a múltat szeretné feleleveníteni. Proudhon viszont egy eljövendő szocialista társadalomról ábrándozik, amely szocializmust azonban jellegzetes kispolgári módon képzei el.” (I. m. 215. l.)

A vulgáris közgazdaságtan alkotja az ipari forradalom és a marxizmus megjelenése közötti időszak közgazdasági nézeteinek harmadik csoportját. Ezeknek társadalmi rendeltetése már a tőkés termelési mód apológiája volt. Ez mutatkozik meg abban a szüntelen sikertelen fáradozásban, ahogy a kizsákmányolás tényét elleplezni igyekeznek. E célból mindenekelőtt a munkaérték-elmélettel kellett szakítani. Say felhasználva azt, hogy az érték mint személyek viszonya dologi burokban jelentkezik, az érték dologi burkát tekinti az érték lényegének és azt tartja, hogy a hasznosság ad az árunak értéket. Az értéket a használati értékkel azonosítva Say most már értékképzőnek jelentheti ki mindazokat a tényezőket, amelyek a használati érték létrehozásában részt vesznek. A három termelési tényező közreműködésének felel meg szerinte s ezért egyformán jogos a háromféle jövedelem, a munkásoké, a tőkéseké és a földbirtokosoké. Mégsem tudja elleplezni a kizsákmányolás tényét, mert ha logikusan végigvisszük a fejtegetéseiből fakadó következtetéseket, akkor kiderül, hogy az árban „mégsem a termelési eszközök hasznos szolgálatát jutalmazza, hanem a monopolizálható termelési eszközök tulajdonosai éppen termelési eszközeik magántulajdona révén képesek a termék értékének egy részét jövedelemként maguknak megtartani”. (I. m. 228. l.)

Más módszerrel kísérli meg Malthus a kizsákmányolás leplezését. Ő az áru értékét az áruért vásárolható munka mennyiségével határozza meg. Ábrázolásában a munkás „megkapja munkája teljes értékét, a nyereség viszont onnan származik, hogy az árut több munkáért adják el, mint amennyit tartalmaz”. (I. m. 237. l.) A kizsákmányolást így sem sikerült eltüntetnie, a különbség csak az, hogy a munkást most nem mint eladót (a munka áru eladóját), hanem mint vevőt zsákmányolják ki.

Senior a kapitalizmus apológiája végett igyekszik az áru értékét a termelés résztvevőinek áldozatára visszavezetni s a profitot mint a tőkés áldozatának, „önmegtartóztatásának” jutalmát értelmezni. S mert az önmegtartóztatási elméletet sokan azzal támadták, hogy az önmegtartóztatás mint tisztán szenvedő cselekvés nem lehet értékkepző tényező, Bastiat ezért a tőkés „hősiességét”, amellyel jövedelme egy részét személyes fogyasztásától elvonva tőkévé változtatja — Seniortól eltérőleg — „nem önmegtartóztatásnak, hanem *elodázásnak nevezi*” (ti. a fogyasztás elodázásának). (I. m. 249. l.)

Az eddig felsorolt vulgáris közgazdák elsősorban Smith nézeteinek gyenge pontjait ragadták ki és fejlesztették tovább a kapitalizmus apológiájának szolgálatára. A könyv a továbbiakban megmutatja azt is, hogy Ricardo iskolájának vulgarizálói sem értek el több sikert a kizsákmányolás tényének elleplezésében.

A vulgáris közgazdaságtan amerikai irányzatának Carey és német irányzatának List nézetein keresztül való bemutatásával a szerző azt világítja meg, hogy a politikai gazdaságtani nézeteknek az őket alapvetően meghatározó osztályálláspont mellett milyen sajátos színt adhat a nemzetek különböző társadalmi adottságaiból fakadó érdekek tükröződése. Lényegében ezt a gondolatot világítja meg a könyvnek a közgazdaságtan magyarországi fejlődését tárgyaló utolsó fejezete is.

A könyvet az egyes szerzők ismertetésénél adott közgazdasági elemzés színvonalassága nemcsak mint tankönyvet teszi értékessé, hanem érdekes olvasmány is a közgazdasági elméletek fejlődése iránt érdeklődők számára.

Radnóti Éva

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Иштван Фриши

XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза и венгерская экономическая наука

Статья является докладом, прочитанным на совместной научной сессии Отделения общественно-исторических наук и Институтом Экономики Венгерской Академии Наук. Автор в связи с темой сессии («XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза и венгерская экономическая наука») подчёркивает чрезвычайно ценные для Венгрии предначертания программы, принятой XXII-ым съездом.

Хотя ни одна страна не может копировать мероприятия или политику другой страны, однако из указанной программы можно сделать много полезных выводов для решения наших назревших проблем. Чрезвычайно поучительным является и для Венгрии намеченное в программе направление развития всего сельского хозяйства, а также дальнейший путь развития колхозов.

Волнующим вопросом для нас является, то, когда мы сможем достичь уровня развития, намеченного Советским Союзом на 1980 год. Законом развития социалистических стран является постепенное выравнивание существующих различий в экономическом развитии отдельных стран. Важная задача венгерских экономистов — углублять научные исследования, целью которых являются установление наиболее благоприятных экономических условий действия этого закона; установление в первую очередь наилучшего распределения находящихся в распоряжении народного хозяйства рабочей силы и средств производства — путём дальнейшего развития анализа экономической эффективности и подобных различных исследований, а также и использования математических и кибернетических методов — для того, чтобы в данный период в наибольшей мере повышался национальный доход и материальное благосостояние населения.

Экономисты должны также способствовать ускорению технического прогресса, в первую очередь исследуя наиболее эффективное использование принципа материальной заинтересованности. Развитие ускоряется постепенным совершенствованием и распространением международного социалистического разделения труда. В связи с этим экономистов также ожидают важные задачи. Экономисты много полезного могут подчеркнуть из Программы, изучая и вопросы распределения по труду и не по труду, над которыми давно дискутируют и в Венгрии.

XXII съезд имеет величайшее значение для нашей науки также и потому, что продолжил начатую XX-ым съездом борьбу против культа личности. Это, с одной стороны требует последовательного раскрытия ошибочных взглядов, высказанным по некоторым вопросам Сталиным, и разработки правильного решения этих вопросов. Коренная ликвидация всех последствий культа личности требует с другой стороны свободы научного исследования и дискуссии и одновременно означает восстановление революционного духа марксизма-ленинизма в борьбе против догматизма, схоластики и начётничества.

Революционный дух марксизма-ленинизма включает в себя и активное воздействие человека науки на явления природы и общества. Венгерские работники марксистско-ленинской экономической науки служат делу полного построения социализма и ускорения перехода к коммунизму, в чём большую помощь получают они от XXII-го съезда КПСС.

Янош Кешеру

О значении новых методов выращивания кормовых

В статье подробно анализируется настоящее положение в выращивании кормовых культур в Венгрии. Рассматриваются многие новые, более плодотворные методы выращивания кормовых культур, а также роль и значение основных и дополнительных кормов промышленного происхождения. Все это подкрепляется анализом в народнохозяйственном разрезе большого статистического материала, опытом исследований.

В настоящее время выращивание кормовых в Венгрии не удовлетворяет требования ни по количеству, ни по качеству, и в этом смысле служит главным препятствием резкого роста поголовья и продуктивности скота. Причиной такого положения является не недостаток площадей под кормовыми культурами, а низкая урожайность, применение устаревших уборочных методов, а также и высокий уровень издержек производства кормовых. Отсталыми отраслями производства кормов являются эксплуатация лугов и пастбищ, производство комбинированных кормов, а также и использование карбамида, разных биостимуляторов, микроэлементов и гормонов. Имеются серьёзные недостатки и в отношении использования промышленных и сельскохозяйственных отходов.

Благоприятные условия для быстрого изменения настоящего положения создались тем, что крупное производство производственных кооперативов стали преобладающими, решающей задачей является распространение среди них новых, более продуктивных методов. Таким образом имеются дальнейшие резервы и в выращивании гибридной кукурузы, в распространении ядохимикатов, в установлении оптимального размера высева. Во многих местах сорго даёт лучший урожай, чем кукуруза, а при определенных условиях злаковые могут иметь свои преимущества. Важной задачей является расширение производства мотыльковых кормовых и освоение современной технологии их уборки. Существенно может улучшить положение с кормами. забота о лугах и пастбищах, а также и улучшение выращивания силосовых кормов.

Возможности для увеличения белковых кормов ограничены, поэтому потребности в таких кормах должно удовлетворяться в возрастающей мере за счет кормов промышленного происхождения. В этой области самые большие возможности имеются в увеличении производства мясной муки, комбинированных кормов и кормовых фуражей, а также и в расширении использования антибиотиков и карбамида.

Государство широко поддерживает распространение новых методов, но помочь этому должны все работники сельского хозяйства.

Ласло Лукач

Взаимосвязь экономической эффективности и пропорциональности

Осуществление требований экономической эффективности, кроме нашей практической деятельности, косвенным образом зависит и от того, освещается ли в научной литературе категория экономической эффективности согласно её значению. Познание значения экономической эффективности наилучше сказывается в том, достаточно ли скрыты взаимосвязи экономической эффективности и пропорциональности. Эта связь давно известна марксистской экономической науке, однако в последнее время она отодвигалась на задний план. Автор, полемизируя с венгерскими экономистами показывает, что они недостаточно освещают взаимосвязь экономической эффективности и пропорциональности, а также, с другой стороны, как постепенно приближаются они к более полному раскрытию и взаимосвязи этих двух категорий.

Точка зрения заключается в следующем: народнохозяйственные пропорции являются одновременно и категорией (действующим фактором) экономической эффективности, а эффекты экономические являются одновременно и категорией (действующим фактором) пропорциональности. Из этого следует, что удовлетворение требований обеих категорий может осуществляться или тормозиться при соблюдении или пренебрежении требованиями другой категории. Поскольку пропорциональность так же, как и экономическая эффективность, являются объективными требованиями социалистического планового хозяйства, то указанная взаимосвязь, влияние друг на друга и посредством друг друга является также объективной необходимостью.

В развитии нашего народного хозяйства мы достигли большего опыта в планировании балансового равновесия, направленного на удовлетворение требований пропорциональности, чем в наиболее совершенном удовлетворении требований экономической эффективности. Практическая деятельность, стремящаяся удовлетворить оба требования, зачастую производилась изолировано друг от друга. Таким образом пока ещё не излишне обращать более усиленное внимание в планировании народного хозяйства на объективную взаимосвязь требований пропорциональности и экономической эффективности.

Йожеф Богнар

Проблемы роста экономически слаборазвитых стран в свете планирования Ганы

В статье суммируется и обобщается опыт, приобретенный автором в планировании Ганы.

В начале автор излагает наиболее важные характерные черты современного общественного и экономического положения Ганы. Подчеркивается односторонний характер народного хозяйства, проявляющийся в производстве сырья и в монокультурном внешнем хозяйстве; высокий прирост населения (3% в год), необычайно высокий удельный вес внешней торговли (75—76%) по сравнению с количеством продуктов, участвующих в экономическом обороте, а также и влияние на хозяйство Ганы неблагоприятного соотношения внешнеторговых цен («terms of trade»).

В дальнейшем оценивается динамическая экономическая роль централизованной, антиколониальной по характеру государственной власти, подчеркивается что правительство является не только выразителем национальных стремлений, но и осуществителем реформ демократического, революционного содержания.

В следующей части автор анализируется отношение экономического роста и динамического равновесия. Автор рассматривает рост капиталистического и социалистического типа и те моменты, которые в экономически слаборазвитых странах отличаются от известного до настоящего времени типов роста.

Рассматривается вопрос: можно или целесообразно ли разрабатывать народнохозяйственные планы в экономически слаборазвитых странах. Автор определяет те стороны, которые должны охватываться планированием уже в настоящее время.

В статье рассматриваются возможности накопления, уделяется большое внимание и иностранным кредитам. Автор отвечает на вопрос, какого типа и при каких условиях кредиты способствуют экономическому росту без хронического нарушения равновесия экономики страны.

Далее рассматривается отношение роста национального дохода и накоплений. Распределение накоплений зависит от того, какие отрасли целесообразно развивать. Главной целью является развитие отраслей, производящих средства производства, достижение этой цели возможно *прямым и косвенным* путём. В отношении Ганы необходимо выбрать косвенный путь, что означает достижение такого экспорта превышения над импортом, которое — при многостороннем развитии народного хозяйства — даёт достаточные средства, требуемые для импорта необходимых средств производства.

В следующей части статьи автор занимается вопросами улучшения пропорций внешнеторговых цен («terms of trade») и косвенными мероприятиями, способствующими выполнению народнохозяйственных планов.

В итоге статьи говорится о проблемах научных исследований, которые могут ускорить развитие экономически слаборазвитых стран.

Левенте Фалл—Шандор Полгар:

Элементы труда и пропорции времени в деятельности розничной торговли

В статье анализируются средние показатели затраты времени элементов труда в различных специальных магазинах на базе обширного обследования и измерения времени. Авторы используют показатели затрат времени не только для соизмерения различных специальностей, но и для сравнения магазинов, работающих при традиционных или новых формах продажи. Сопоставление показателей затрат времени показывает: достаточно ли используют магазины возможности новых форм продажи. Соотношения элементов труда постоянно меняются: определение и анализ размеров и направления изменений показывает, развивается ли организация труда в магазинах, техника торговли, и какие возможности имеет это развитие.

Авторы доказывают, что определение и анализ затрат времени на элементы труда в магазинах является важным средством для установлений экономической эффективности труда в торговле, для вскрытия резервов и методов повышения эффективности.

В статье рассматриваются американские и другие методы обследования, применяемые на Западе. Авторы приходят к выводу, что элементы труда и их пропорции затрат времени нельзя определить путём многократного наблюдения и мельчайшего описания отдельных моментов, какими бы характерными они не считались. Не приведёт к требуемому результату и наблюдение движений рук и ног продавца, длины совершаемого им пути, общего веса товаров, проходящих через его руки и других частных элементов деятельности продавцов. Желательный эффект анализа получится лишь при сплошном измерении полного рабочего времени всех работников магазина. При исследовании необходимо исходить из экономического характера деятельности и на этом основании производить группировку. Только таким образом можно обосновать сравнение между различными по специальности и формам продажи магазинами.

Средние показатели в данной специальности одинаковых по профилю и форме продажи магазинов определяются авторами главными пропорциями затрат времени. В статье труд в магазинах разделяется на 15 элементов, которые составляют четыре группы. Эти группы следующие: чистое время продажи, вспомогательное время, побочное время и время потери.

SUMMARY OF THE ARTICLES

István Friss:

The Twenty-Second Congress of the Communist Party of the Soviet Union and Hungarian economics

The paper is the text of the introductory lecture delivered at the scientific session organized by Department II. of the Hungarian Academy of Sciences and the Institute for Economics. The author, speaking on the choice of subject for the session, particularly stressed the extremely valuable guidance for Hungary as well, of the program adopted by the Twenty-Second Congress. Although no country can copy another country's measures or policies, the program nevertheless permits very many useful conclusions to be drawn for the solution of our own problems. The lines of advance outlined in the program for the development of agriculture as a whole and for that of the collective farms is extremely instructive for Hungary too. It is a fascinating problem for us to consider when we can reach the stage of development which the Soviet Union plans to achieve by 1980. It is a law of the development of the Socialist countries that the differences in economic advancement between the various countries are gradually levelled out. For Hungarian economists it is an important task to engage in a more profound scientific investigation of the most favourable economic conditions for the operation of this law. By developing the various ways of examining economicalness, efficiency and related factors, and the application of mathematical and cybernetical methods, they must in the first place establish how the manpower and instruments of production available to the people's economy should be most favourably distributed to achieve the greatest possible rise in national income and in the material living standards of the population in the given period. The economists must also promote the acceleration of technical development, mainly by research aimed at applying the principle of personal interestedness in the manner most conducive to progress. The gradual perfection and spread of the Socialist international division of labour speeds development. This too, imposes the solution of important tasks on the economists. Economists may obtain much that is of value from the program in studying the questions of distribution by work done and not according to work done, which have for some time been debated issues in Hungary as well. The Twenty-Second Congress is, moreover, of great significance to our discipline also because it continued the struggle begun at the Twentieth Congress, against the personality cult. This requires on the one hand that the mistaken views formulated by Stalin over certain questions be consistently established, and the correct solutions to these questions elaborated. The radical liquidation of every remnant of the personality cult on the other hand requires freedom for scientific research and discussion, at the same time implying the restitution to its rights of the revolutionary spirit of Marxism-Leninism, as against dogmatism, scholasticism and chewing away at quotations. The revolutionary spirit of Marxism-Leninism also includes an active attitude towards the phenomena of nature and society, by the men of science. Hungarian workers in Marxist-Leninist economics serve the full construction of Socialism and the acceleration of the transition to Communism, and in this they receive great help from the Twenty-Second Congress.

János Keserü:

On the significance of the new methods of growing fodder

The paper contains a detailed analysis of the present position of Hungarian fodder growing, then discusses several new and more productive methods of growing fodder crops, moreover the role and significance of industrial fodders and fodder supplementing materials. These are all analysed from the point of view of the people's economy as a whole, on the basis of many figures and investigation findings.

Fodder growing in Hungary at present does not meet requirements in respect either to quantity or quality, and in this sense is the main obstacle to the more rapid development of the country's livestock and the output of animal produce. The reason is not that the area devoted to fodder is small, but that the average crop is small, outdated methods are used to gather it in and the costs of fodder growing are high. The backward branches of fodder

production are meadow and pasture farming, the preparation of fodder mixtures, the use of Carbamides, of various biostimulators, moreover of trace elements and hormones. Numerous deficiencies may also be found in the utilization of suitable industrial and agricultural by-products for fodder.

The universal establishment of large cooperative farms has created favourable circumstances for a rapid change in the present situation, and the decisive task here is to introduce more productive new methods in place of those used hitherto. Thus there are further reserves in the growing of hybrid maize, in chemical weed-killing and the use of the optimal number of stems. There are several places where millet yields a better crop than maize, and cereals may under certain circumstances be at an advantage. It is an important task to expand the cultivation of papillaceous fodders and to introduce more advanced technologies for gathering in papillaceous roughage. More attention to the problem of pastures and meadows and improvements in the growing of silage fodders may achieve a considerable improvement in the fodder position.

Opportunities for increasing animal protein fodders are limited. For this reason the requirement for animal protein must increasingly be met by augmenting industrial fodders. In this respect the greatest opportunities are offered by raising the production of meat meal and mixed fodder, moreover of fodder yeast, and the increased utilization of supplementary antibiotics and Carbamide.

The State extends considerable support for the spread of the new methods, but it is an important task for everyone working in agriculture to help their dissemination.

László Lukács:

Relations between economic efficiency and equilibrium.

The fulfillment of the requirements of economic efficiency is, apart from our practical measures, dependent also on whether the literature treats the category of economic efficiency in a manner befitting its importance. The best indication of the recognition of the importance of economic efficiency is if the relations between economic efficiency and proportionality are properly shown. This relation is a long familiar thesis of Marxist economics which has, however, recently not been given sufficient prominence. The author, in a polemical analysis of the works of Hungarian authors, shows that the economists do not treat the relation between economic efficiency and equilibrium adequately and how the ever broader disclosure of the relation between the two categories has been approximated step by step.

The author summarizes his own standpoint by saying that the proportions of the people's economy are at the same time categories or active components of economic efficiency while the effects of economic efficiency are at the same time categories or active components of equilibrium. It follows that compliance with both requirements can be promoted or impeded the fulfillment or neglect respectively, of the other requirement. Since both equilibrium and economic efficiency are objective requirements of a Socialist planned economy, their mutual effect upon one another and their influence through the intermediary of the other are also objective necessities.

In the course of the historical development of our economy we were quicker to acquire greater practice in planning an equilibrium of the balance type aimed at fulfilling the requirements of proportionality, than in securing the most perfect possible compliance with the requirements of economic efficiency. Measures designed to fulfill the two requirements, in practice still often proceed along separate lines. It is therefore still by no means superfluous to stress that greater care should be taken when planning the people's economy, to seeing that attention is paid to the objective mutual effect between the requirements of equilibrium and economic efficiency.

József Bognár:

The problems of growth in the economically underdeveloped countries, as reflected in Ghanaian planning

In this paper the author summarizes and generalizes the experiences he gained in the course of Ghanaian planning.

He first sums up the main features of Ghana's present social and economic situation, stressing the unilateral nature of the economy, producing raw materials and a monocultural food crop, the high rate of population increase (3 percent p. a.), the tremendous part (75-76 percent) played by foreign trade, compared to the product quantity taking part in economic circulation, moreover the influence of the unfavourable development of the terms of trade on the Ghanaian economy.

He goes on to evaluate the dynamic economic part played by the centralized State power which is anti-colonialist in character, pointing to the fact that the Government not only expresses national ambitions, but also carries out democratic reforms with a revolutionary content.

Next the paper treats *the relation between economic growth and dynamic equilibrium*. It describes the capitalist and the Socialist types of growth and the factors in the economically underdeveloped countries which differ from the types of growth encountered hitherto.

There is an examination of the problem of whether it is possible and beneficial to prepare plans in the economically underdeveloped countries. The points which must already, in the present phase, be covered by planning are determined.

The author goes on to analyze the accumulation possibilities, with due attention to foreign credits as well. He answers questions with regard to the structure and conditions of credits that would help Ghana's economic growth without causing chronic upheavals in her equilibrium.

Next, there is a discussion of the relation between the growth of national income and accumulations.

The distribution of accumulation depends on the sectors in which it is reasonable to carry out growth. The main aim is to develop the sectors of industry which produce instruments of production, but this may be carried out *directly* and *indirectly*. In the case of Ghana the indirect approach must be adopted, which means that through the import reductions arising from the diversification of the economy, an export surplus must be achieved with which the necessary instruments of production can be imported.

The author treats the problems of improving the terms of trade and of the indirect measures needed to promote fulfillment of the plan.

Finally he speaks of the scientific research problems whose solution can accelerate the development of the economically underdeveloped countries.

Levente Fall-Sándor Polgár:

The job elements of retail trade activities and their time ratios

Based on a wide range of observations and time studies, the paper analyses the average time ratios of the job elements in various lines of retail shop. The time ratios are used not only for a comparison of the different lines, but also to compare shops operating according to the traditional and the new forms of sale. The comparison of time ratios shows whether the shops utilize the possibilities inherent in the new form of sale. The time ratios of the job elements undergo constant change. The determination and analysis of the extent and trend of the changes indicates whether the organization of work in the shops, the technique of trade, are developing, and what opportunities there are for development.

The authors prove that the determination and analysis of the time ratios of job elements in the shops is an important means for establishing the efficiency standards of commercial labour and discovering the reserves and methods available for increasing efficiency.

The paper treats the American and other Western methods of observation. It is shown that the job elements in the shops, and their time ratios, cannot be determined through the repeated observation and minute description of certain sales motions which are deemed characteristic. The study of hand and foot motions, of the length of the path traversed by the salesman, the total weight of the commodities he handles, and of other similar detail features cannot be fruitful. This can only be achieved if the total labour time of all the workers at the shop is studied continuously throughout. The proper point of departure is the economic nature of the activities concerned, and it is according to this that the grouping must take place. It is only thus that a comparison can be made between shops dealing in different lines and operated with different forms of sale.

The authors have determined the most important time ratios as trade averages for shops of the same kind with similar forms of sale. The paper divides work in the shops into 15 elements which are allotted to four groups. These four groups are the net sales time, auxiliary time, supplementary time and time lost. The authors have carried out a wide ranging and profound analysis.

HERCEGH GÉZA

A GYARMATI KÉRDÉS ÉS A NEMZETKÖZI JOG

A szerző bevezetéként ismerteti a gyarmati rendszer kialakulását, valamint annak hatását a nemzetközi jog fejlődésére, és a gyarmati rendszerrel kapcsolatos intézmények, szabályok létrejöttére. Bemutatja, hogyan rendítette meg a tőkés rendszer általános válsága a gyarmati rendszereket. Elemzi az Októberi Forradalom hatását, amely egyik legfőbb célkitűzéséeként a népek önrendelkezési jogának érvényesítését hirdette meg, s ezzel zászlaja lett a gyarmati rendszer felszámolásáért világszerte küzdő erőknek. Ismerteti, hogyan nyilvánult meg az első világháború után a gyarmati rendszerek válsága, hogyan változott meg a gyarmatok helyzete a második világháború után. Közli az ENSZ Alapokmányának idevonatkozó részeit is. Ezután elemzi a volt gyarmati országok függetlenné válásában a nemzetközi jog alkalmazásának hosszú és nehézkes folyamatát, továbbá az ENSZ-ben folytatott viták és harcok anyagát.

Befejezésül foglalkozik a neokolonializmus problémáival, a kongói új köztársaságnak ez ellen folytatott harcával.

A könyv nemcsak az elméleti és gyakorló jogászok, hanem a művelt nagyközönség érdeklődésére is számot tarthat.

Ára: 21,— Ft.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

8

IX. ÉVFOLYAM

1962. AUGUSZTUS

TARTALOM

Előszó	905
Közlemény a KGST-ben részt vevő országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek tanácskozásáról	906
O. Bogomolov—J. Peksev (Szovjetunió): A szocialista nemzetközi munkamegosztás és együttműködés elvei és távlatai	910
N. Szilujanov (Szovjetunió): A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa és fejlődésének szakaszai	924
Ladislav Šmíd (Csehszlovákia): Nemzetközi szakosítás a KGST-országok gépiparában	936
Sz. Plakszin (Szovjetunió): A szocialista országok együttműködése a vaskohászatban	946
František Homola (Csehszlovákia): A nemzetközi energetikai együttműködés útjai és céljai	952
Kurt Kleinert (NDK): A KGST-országok együttműködése a vegyiparban	959
Atanasz Canev (Bulgária): Együttműködés és szakosítás a KGST tagországai között a mezőgazdaság területén	965
Zbigniew Wojterkowski (Lengyelország): Együttműködés a közlekedésben	974
Gunther Kohlmey (NDK): A külkereskedelem fejlődésének problémái a KGST-országokban	980
✓ Csikós-Nagy Béla (Magyarország): A szocialista világpiac saját árbázisának megteremtése	994
Balázs Sándor (Magyarország): A külkereskedelem-gazdaságossági számítások néhány időszerű kérdése	1003
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
A KGST — tőkés szemmel. Dr. Emil Hoffmann: COMECON Der gemeinsame Markt in Osteuropa (Vajda Imre)	1014

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Keserű János, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza (főszerkesztő), Timár Mátyás, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter, Vincze Imre

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.
62.3743 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekk számla: 61.094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem 7 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1962. július 16.

Előszó

A szocialista vilárendszer új fejlődési szakaszában mind nagyobb jelentőségre tesz szert a nemzetközi szocialista munkamegosztás, a népgazdasági tervek egyeztetése, a termelési szakosítás és kooperáció, a tudományos-műszaki együttműködés, a külkereskedelem, valamint a szocialista közösség országai előtt álló gazdasági feladatok együttes megoldásának egyéb formái.

A szocializmus és a kommunizmus építésének ragyogó perspektívái — amint azt a KGST-ben részt vevő országok kommunista és munkáspártjainak képviselői 1962 júniusi moszkvai tanácskozásukon megállapították — megkövetelik a gazdasági együttműködés szorosabbá tételét, a nemzetközi szocialista munkamegosztás kibővítését és elmélyítését.

E kérdések vizsgálatának szentelik a KGST-országok közgazdasági folyóiratai (a Planovo Sztopansztvo i Sztatisztika, a Planované Hospodarstvi, a Gospodarka Planowa, a Közgazdasági Szemle, a Sozialistische Planwirtschaft, a Probleme Economice és a Planovoje Hozjajsztvo) ezt a közösen előkészített számot.

A cikkekben tárgyalt kérdések természetesen további kutatást és vitát igényelnek.

Reméljük, hogy ennek az együttesen elkészített, közös problémáinkról szóló számnak a megjelenése megélné a szocialista országok közötti nemzetközi munkamegosztás és együttműködés kérdéseiről folyó vitát és gyakorlati segítséget ad azok megoldásához.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE
SZERKESZTŐSÉGE

Közlemény a KGST-ben részt vevő országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek tanácskozásáról

1962. június 6-án és 7-én a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában részt vevő országok kommunista és munkáspártjainak képviselői Moszkvában tanácskozást folytattak.

A tanácskozáson a Bolgár Népköztársaság, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság, a Lengyel Népköztársaság, a Magyar Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Román Népköztársaság és a Szovjetunió kommunista és munkáspártjai központi bizottságainak első titkárai, valamint az említett országok kormányfői vettek részt. A tanácskozáson részt vettek a Mongol Népi Forradalmi Párt képviselői is. A Mongol Népköztársaságot kormánya kérésére felvették a KGST tagjai közé.

A tanácskozás résztvevői minden részletre kiterjedően megvizsgálták a KGST-ben részt vevő országok gazdasági kapcsolatait, és megvitaták a szóban forgó országok gazdasági együttműködésének további bővítésével és erősítésével kapcsolatos kérdéseket, tekintettel arra, hogy a szocialista világrendszer a fejlődés új szakaszába lépett.

A tanácskozáson megállapították, hogy a szocialista közösség országai szilárdan tartják az elsőséget gazdaságuk fejlődésének ütemében, előbb járnak a kapitalista országoknál a világ tudományos és műszaki haladásának több nagy fontosságú területén. Az 1958—1961 közötti négy esztendőben a szocialista országok iparának átlagos évi növekedése körülbelül 13 százalék volt, vagyis majdnem háromszorosan túlta felül a kapitalista országok ipara fejlődésének ütemét. A szocialista országok ipari termelésének a világ ipari termelésében való részesedése állandóan növekszik, és jelenleg körülbelül 37 százalék az 1955. évi 27 százalékkal szemben. A szocialista országok gazdasága egyre kifejezettebben ipari jellegűvé válik.

A szocializmus történelmi győzelmet aratott a mezőgazdaságban is. A szocializmus egész rendszerében a mezőgazdasági termőterületnek több mint 90 százaléka a szocialista szektorba tartozik. A szilárdan meggyökerezett szövetkezeti rendszer a mezőgazdasági termelés gyors felendülésének távlatait nyitja meg a szocialista országok mezőgazdasága előtt.

A népgazdaság fejlődésében elért sikerek alapján szakadatlanul emelkedik a dolgozók életszínvonala.

A szocialista világrendszer biztos léptekkel halad a döntő győzelem felé a kapitalizmussal folytatott békés gazdasági versenyben. Nincs messze az az idő, amikor felülmúlja majd a kapitalista világrendszert az

ipari és a mezőgazdasági termelés összes volumenét tekintve. Teljesen beigazolódtott a nagy Leninnek az a jóvendölése, hogy a győztes szocializmus országai gazdasági fejlődésükkel gyakorolják a fő hatást a világ fejlődésére. A szocialista országoknak a gazdaság békés fejlesztésében, a nép életszínvonalának emelésében elért sikerei megmutatják a szocializmus fölényét a kapitalizmussal szemben, különösen kedvező feltételeket teremtenek a forradalmi és a nemzeti felszabadító mozgalom számára, a világ békéjének megszilárdításához.

Mint a tanácskozáson megállapították, a szocialista világrendszer országainak sikerei a szocialista építés általános törvényszerűségeinek helyes alkalmazása, minden egyes ország konkrét sajátosságainak és a szocialista országok közössége érdekeinek figyelembevétele, a szóban forgó országok népeinek erőfeszítései, szoros együttműködése és kölcsönös segítségnyújtása alapján jöttek létre.

A szocialista építés objektív törvényszerűségei, a szocialista országok termelőerőinek gyors növekedése, az említett országok létfontosságú érdekeinek azonossága alapján az egyes nemzetgazdaságok egyre közelebb kerülnek egymáshoz. A szocialista világrendszer további fejlődésének elengedhetetlen feltétele minden egyes ország gazdasági lehetőségeinek és a gazdasági együttműködés valamennyi előnyének a lehető legteljesebb kihasználása. A nemzetgazdaság fejlesztésének ilyen szerves összekapcsolása a szocializmus gazdasági világrendszerének fejlesztésével és erősítésével minden egyes országban megteremti a legkedvezőbb feltételeket a szocialista építés folyamán felmerülő növekedési nehézségek sikeres leküzdéséhez és a további gyors előrehaladáshoz.

A tanácskozás résztvevői egyöntetűen megállapították, hogy a KGST-országok gazdasági, tudományos és műszaki együttműködése jelentősen fokozódott és bővült. A nemzetközi szocialista munkamegosztás következetes megvalósítása alapján öt évre és még ennél is hosszabb időre egybehangolták a KGST-országok népgazdasági terveit. Tovább fejlődött a termelés szakosítása és a kooperáció különösen a gépiparban és a vegyiparban. A gépiparban megvalósított munkamegosztás révén növekedett a gépek és a felszerelések kölcsönös szállítása. E szállítások értéke 1961-ben majdnem 1,7-szer akkora volt, mint 1958-ban.

Szélesedett a gazdasági együttműködés a nyersanyagbázis fejlesztésében. Munkálatok folynak a KGST-országok energetikai rendszereinek egyesítésére, épül a Barátság kőolajvezeték, amely elviszi a kőolajat és a kőolajtermékeket a Szovjetunióból az európai népi demokráciákba. Ezenkívül több közös intézkedés történt a KGST-országok gazdaságának további fellendítésére. Még gyümölcsözőbbé és hatékonyabbá vált a tudományos és műszaki együttműködés.

Lényegesen bővültek a szocialista országok külkereskedelmi kapcsolatai. A KGST-országok közötti áruforgalom növekedési üteme az 1959—1961 közötti időszakban évi 14,2 százalék volt, az 1956—1958. évi 8,5 százalékkal szemben. Erősödnek az egész szocialista tábor kapcsolatai a gazdaságilag gyengén fejlett országokkal, s e kapcsolatok előmozdítják az utóbbi országok gazdasági fejlődését és népeik életszínvonalának emelkedését.

A tanácskozás résztvevői úgy vélik, hogy a 81 kommunista és munkáspárt képviselőinek részvételével 1960 novemberében megtartott értekezleten kitűzött célokat és a kommunizmus építésével összefüggő,

az SZKP XXII. kongresszusán kijelölt grandiózus feladatokat csak akkor tudják sikeresen elérni és megvalósítani, ha a szocialista világrendszer országai gazdasági, tudományos és műszaki téren még szorosabban együttműködnek, megteremtik a még kedvezőbb feltételeket a nemzetközi szocialista munkamegosztás bővítéséhez és helyes alakulásához.

A tanácskozás jóváhagyta „A nemzetközi szocialista munkamegosztás alapelveit”, amelyeket a KGST XV. ülészaka dolgozott ki, és vezérfonalként ajánlja a KGST-országok hathatós távlati gazdasági együttműködési programjának kidolgozásához.

A tanácskozás résztvevői elismerték, hogy a küszöbönálló időszakban a KGST tevékenységének alapvető módszere a tagországok távlati és folyó népgazdasági terveinek összehangolása lesz, ami lehetővé teszi, hogy az országok erőforrásait a legésszerűbben használják fel minden egyes ország gazdaságának gyors fejlesztésére, számításba véve a szocialista közösséghez tartozó országok gazdasági fejlődésének színvonalában mutatkozó különbségek fokozatos csökkenését és a szóban forgó országok gazdasági fellendülésének gyorsulását.

A tanácskozás szükségesnek tartja, hogy a népgazdasági tervek összehangolása folyamán különös figyelmet fordítsanak:

a termelés szakosításával és a kooperációval kapcsolatos munkálatok meggyorsítására, főképp azoknak a gépeknek és felszereléseknek gyártását illetően, amelyekből hiány mutatkozik, valamint a műszaki haladásban döntő szerepet játszó új gépipari ágakhoz szükséges felszerelések előállítását illetően;

a KGST-országok nyersanyag-, fűtőanyag- és energetikai bázisának minél nagyobb arányú fejlesztésére, valamint a nyersanyagok, a fűtőanyag és az energia racionális felhasználását célzó intézkedések kidolgozására;

arra, hogy minél hamarabb hozzá kell fogni a kitermelő és feldolgozó iparágakban végzett alapvető beruházások összehangolásához.

A KGST egyik legfontosabb feladata a tudományos és műszaki kutatások összehangolásának további javítása és elmélyítése.

A tanácskozáson célszerűnek ismerték el, hogy a KGST-országok a szükséghez képest megkezdjék az érdekelt országok számára a közös vállalatok létesítését, egyesített tudományos kutatóközpontokat és tervezőirodákat hozzanak létre, s együttes erőfeszítéssel hajtsanak végre egyéb intézkedéseket is.

A tanácskozás arra a felismerésre jutott, hogy a KGST-országok gazdasági együttműködésének további sikeres fejlődéséhez elengedhetetlen feltétel a KGST és valamennyi szerve szerepének, tekintélyének és felelősségének fokozása. A tanácskozás konkrét szervezeti intézkedéseket dolgozott ki e cél elérésére.

A tanácskozás résztvevői célszerűnek tartják, hogy továbbra is rendszeres konzultációk és eszmecserék folyjanak a pártok és az államok vezetői között a legfontosabb gazdasági problémákról.

A tanácskozáson jóváhagyták azokat a közös ajánlásokat, amelyeknek célja a gazdasági, a tudományos és a műszaki együttműködésnek, a termelés szakosításának és kooperációjának a kiszélesítése, az egyes iparágak kapacitásának bővítése és új termelési ágak létesítése a szocialista táborhoz tartozó országok termelésében mutatkozó szükségletek tel-

jes kielégítésére, a közlekedés, az egymás közti kereskedelem fejlesztése, valamint egyéb kérdések megoldása.

A tanácskozáson kidolgozott ajánlásokat a KGST elé utalták, hogy azok nyomán kidolgozza a gyakorlati intézkedéseket.

A szocialista országok minden vonalon fejlesztik egymás közt a gazdasági együttműködést és tökéletesítik ennek formáit. Ugyanakkor hívei a világkereskedelem fejlesztésének, amely előmozdítja a világ békéjének megszilárdítását. A tanácskozás kifejezésre juttatta, hogy a KGST-országok a kapitalista országokkal való külkereskedelem további fejlesztésére törekednek.

A KGST-országok kívánják, hogy hívjanak össze nemzetközi értekezletet, amely megvitatja egy olyan nemzetközi kereskedelmi szervezet megteremtését, amely mindennemű megkülönböztetés nélkül felöleli a világ minden övezetét és országát.

A tanácskozáson részt vett országok kommunista és munkáspártjainak és kormányainak képviselői elismerték, hogy a gazdasági, tudományos és műszaki együttműködésnek és a kölcsönös segélynyújtásnak a további bővítése és elmélyítése a proletár nemzetköziség elvei alapján, előmozdítja a szocialista országok egységének további erősödését. Minél teljesebben és hatékonyabban használják ki a szocialista országok valamennyi erőforrását, annál gyorsabban érik el a szocializmus és a kommunizmus felépítésének történelmi célját, és a szocialista világrendszer annál gyorsabban arat döntő győzelmet a kapitalizmussal folyó gazdasági versenyben.

A tanácskozáson minden kérdést szívélyes, baráti légkörben vitattak meg, a marxizmus—leninizmus és a proletár nemzetköziség megingathatatlan elvei alapján, és megmutatkozott, hogy a kommunista és munkáspártok és a kormányoknak a képviselői teljesen egyöntetű nézeteket vallanak minden megvitatott kérdésben.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás és együttműködés elvei és távlatai

A KGST-országokban működő kommunista és munkáspártok képviselőinek 1962 júniusában Moszkvában megtartott tanácskozása minden vonatkozásban megvizsgálta a tagállamok gazdasági kapcsolatainak helyzetét, megtárgyalta gazdasági együttműködésük bővítésének és erősítésének kérdéseit, tekintettel arra, hogy a szocialista világrendszer fejlődésének új szakaszába lépett. A tanácskozás jóváhagyta „A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelveit” és azt indítványozta, hogy ezeket vegyék alapul a KGST-országok hathatós távlati gazdasági együttműködési programjának összeállításánál.

Ez az okmány összefoglalóan értékeli a szocialista országok együttműködésének kollektív tapasztalatait, meghatározza az együttműködés tökéletesítésének céljait, alapelveit és azokat a módszereit, amelyek megfelelnek a szocialista világrendszer új történelmi fejlődési szakaszának.

A szocialista országok a szocialista világrendszer új fejlődési szakaszában nagyszerű történelmi feladatokat oldanak meg. Ezek: a kommunizmus anyagi és műszaki alapjának megteremtése a Szovjetunióban, a szocializmus építésének befejezése és a kommunizmus építésére való áttérés a többi szocialista országban. Ebben az időszakban fokozatosan csökkennek az egyes szocialista országok gazdasági fejlettségi szintjében történelmileg kialakult különbségek, és létrejönnek az anyagi feltételek ahhoz, hogy a szocialista közösség népei egy korszakon belül többé-kevésbé egy időben menjenek át a kommunizmusba. A szocialista világrendszernek történelmi szempontból igen rövid idő alatt döntő győzelmet kell kivívnia a kapitalizmussal folytatott békés gazdasági versenyben.

E feladatoknak a megoldása szükségessé teszi a szocialista országok gazdasági együttműködésének elmélyítését, módszereinek és formáinak tökéletesítését.

A szocialista világrendszer jelenlegi fejlődési szakaszát az jellemzi, hogy fokozatosan kialakul egy egységes, összehangolt nemzetközi gazdasági komplexum, amelyben mindegyik szocialista ország előtt megnyílik a leggyorsabb és a legeredményesebb fejlődés lehetősége. Amikor a KGST-országok kommunista és munkáspártjainak képviselői megállapodtak az alapelvekben, és megvitatták a nemzetközi szocialista munkamegosztás leglényegesebb problémáit, ezzel már körvonalazták az együttműködés programjának távlatait. A szocialista országok tervgazdasági munkásai, a KGST szervei előtt felelősségteljes feladat áll: valóra kell váltaniok a tanácskozás elvi döntéseit.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei

A szocialista világrendszer országaiban az államközi gazdasági együttműködés új formái nonosodtak meg. Bár a szocialista államok baráti együttműködése történelmileg még igen rövid időtartamú, azok az elvek, amelyek felépül, és amelyek belső gazdasági viszonyait is meghatározzák, megmutatták életrevalóságukat, bebizonyították elvitathatatlan előnyeiket.

A munkamegosztás és a széles gazdasági kapcsolatok szükségessége a különböző országok között általánosan ismert. Ez a szükségesség utat tör magának mind a tőkés, mind a szocialista világ gazdasági rendszerben, mivel ez korunkban a gazdasági és a műszaki haladás törvényeinek átütő erejű követelése. Ezek a folyamatok azonban a kapitalizmus és a szocializmus világában különböző társadalmi alapokon mennek végbe. A két rendszer versenyében oldódik meg az a kérdés is, hogy a nemzetközi kapcsolatok milyen normái felelnek meg leginkább a gazdasági élet nemzetközivé válása objektív tendenciájának. A Szovjetunió és a többi szocialista ország tapasztalatai azt tanúsítják, hogy az államok gazdasági együttműködésének objektív lehetőségeit és előnyeit a legteljesebben és a leghatékonyabban akkor lehet kihasználni, ha a nemzetközi kapcsolatokat a szocialista internacionalizmus alapján szervezik meg.

Mindegyik szocialista állam kiveszi részét az egész rendszer erősítéséből, másfelől e rendszer növekvő gazdasági erejéből további erőt merít saját fejlődéséhez. N. Sz. Hruscsov elvtárs a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusán tartott beszámolójában különös figyelmet fordított a Szovjetunió és a népi demokratikus országok gazdasági kapcsolatainak erre az elvi fontosságú vonására. „Az egyes szocialista országok népgazdaságának fejlesztésére irányuló erőfeszítések s a gazdasági együttműködés és kölcsönös segítség erősítésére és kiszélesítésére irányuló közös erőfeszítések összekapcsolása — mutatott rá a beszámolóban — ez a szocialista világ gazdaság további fellendítésének útja.” Minél jobban és minél hatékonyabban kihasználják a szocialista országok összes erőforrásait, annál hamarabb valósíthatók meg a szocializmus és a kommunizmus építésének történelmi feladatai, és annál hamarabb vívható ki a szocialista világrendszer döntő győzelme a kapitalizmussal folytatott gazdasági versenyben.

A szocialista világrendszer országainak gazdasági kapcsolataiban a szocialista nemzetköziség elvének következetes érvényesítése jelenti a sokoldalú elvtársi együttműködést, ezeknek az országoknak testvéri kölcsönös segítségét, valamennyi szuverén ország teljes egyenjogúságát, a közös gazdasági feladatok megoldására tett termelési erőfeszítéseik önkéntes összefogását és tervszerű egyeztetését. A szocialista országok együttesen találták meg és most állandóan tökéletesítik a gazdasági együttműködés olyan formáit és módszereit, mint a nemzeti népgazdasági tervek koordinálása, a termelés szakosítása és a termelési kooperáció, a műszaki segítség és a tudományos-műszaki együttműködés, kölcsönös segítség a gazdasági objektumok építésében és a természeti erőforrások kihasználásában, a szocialista nemzetközi kereskedelem stb.

A szocialista államok gazdasági kapcsolatainak erősödése számottevően előmozdította mindegyikük gazdasági fejlődési ütemének meggyorsulását, a szocialista építés során fölmerült gazdasági problémák si-

keres megoldását, a termelőerők fejlettségi színvonalában történelmileg kialakult különbségek fokozatos megszűnését.

A szocialista tábor országainak ipari termelése 1961-ben hétszeresen múlta felül a háború előtti színvonalat, ugyanakkor a tőkés országokban az emelkedés csupán két és félszeres volt. Szoros gazdasági kapcsolatok nélkül elképzelhetetlen lett volna a szocialista országok ilyen gyorsütemű fejlődése.

A nemzetközi munkamegosztás és együttműködés folytán a szocialista országok több igen fontos ágazata úgy fejlődött, hogy más országok szükségleteit is kielégítheti. Ilyen Lengyelország és az NDK hajóépítő ipara, Csehszlovákia gépiparának sok ága stb. Másfelől, ha nem érkeztek volna a testvéri országokból vasérc-, koksztól és kokszolható szén-, kőolaj- és különféle vegyi nyersanyag-szállítmányok, sok európai országban nem fejlődhetek volna sikeresen olyan iparágak, mint a kohászat, a vegyipar és a gépgyártás.

A szocialista országok munkamegosztását tudatosan és tervszerűen kell megvalósítani az egész szocialista rendszer és a hozzá tartozó országok létérdekeinek, harmonikus és sokoldalú fejlesztési feladatainak megfelelően.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok elegendő tapasztalattal rendelkeznek az olyan tervszerű gazdasági építésben, amely számításba veszi a belső adottságokat, a konkrét politikai és gazdasági feladatokat. A szocialista világrendszer jelenlegi fejlődési szakaszában azonban ez már nem elegendő. Meg kell tanulnunk tervszerűen törekedni a legjobb népgazdasági arányok kialakítására a szocialista világ-gazdasági rendszer egészében, abból kiindulva, hogy a szocialista országok közösségén belül a nemzetgazdaságoknak ki kell egészíteniük egymást. Ehhez azonban még nem rendelkezünk kellő tapasztalatokkal a szocialista országok gazdasági kapcsolatainak tervezésében, az egész rendszer szükségleteinek és lehetőségeinek számbavételében, a szocializmus mint világrendszer legfontosabb gazdaságfejlesztési törvényszerűségeinek elemzésében.

A tervezésnek éppen az a minőségileg új feladata, hogy nemcsak a szocialista világrendszert alkotó nemzetgazdaságok, hanem az egész rendszer harmonikus és arányos fejlődését is biztosítsa, elkerülje az aránytalanságokat, ha pedig ilyenek előfordulnak, azokat gyorsan kiküszöbölje.

A szocialista országok tervszerű és ésszerű munkamegosztásának fő eszköze jelenleg a gazdasági tervek önkéntes összehangolása. Ez hivatott biztosítani a szocialista országokban a nemzetközi munkamegosztás folytán kölcsönös kapcsolatban álló gazdasági ágak fejlődésének összehangoltságát. Ezzel tartható fenn az egész szocialista rendszerben a kellő arányosság a szükségletek és a termelés növekedése között, ez teremt szilárd alapot a kereskedelmi csere tervszerű fejlesztéséhez.

A szocialista világ-gazdaság fejlődésében fontos mozzanat volt, hogy a KGST-országok összehangolták 1956—1960-ra az egyes ágazatok fejlesztésének mutatószámait. A továbbiakban a koordináció területe kibővült; megnövekedett a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának, e kollektív szervnek a jelentősége a tervek sokoldalú összehangolásában. Ez kedvező eredményeket hozott néhány olyan fontos gazdasági kérdés megoldásában, amelyek az 1965-ig szóló tervek egyeztetésekor vetődtek

fel. A KGST-országok közös erőfeszítésekkel megszüntették azokat a nehézségeket, amelyek egyes országokban öt-hat évvel ezelőtt a koksznak és a kokszolható szénnek a hiányából adódtak. Csehszlovákiának a lengyelországi rézlelőhelyek feltárásában való részvétele lehetővé teszi az elkövetkező években a rézellátás javítását. A Szovjetunió, az NDK, Csehszlovákia és Lengyelország közös erőfeszítésével bővül a Szovjetunióban a foszfortartalmú ásványok kitermelése. Ennek ellenére még korántsem teljesen használják ki a népgazdasági tervek összehangolásában rejlő lehetőségeket, ami egyik lényeges oka a szocialista országok gazdaságában tapasztalható bizonyos ésszerűtlen jelenségeknek. Nem sikerült még teljesen megszüntetni például a kitermelő és a feldolgozó iparágak között fennálló aránytalanságot, ennek következtében egyes országok szűkösen vannak ellátva fűtőanyaggal, kohóipari, vegyipari és mezőgazdasági eredetű nyersanyaggal. Néhány fontos gépipari termékből az optimális mennyiségnél kevesebbet termelnek. A jelenlegi technikai színvonal mellett például egy gyárra vonatkoztatva a teherautó-gyártás optimális mennyisége legalább 80—100 ezer darab évente, ezzel szemben az NDK-ban, Lengyelországban és Csehszlovákiában egy-egy gyár évi termelése alig 20 ezer, Magyarországon és Romániában pedig még kevesebb. Ha kicsiny a gyártási széria, nem lehet biztosítani a megfelelő minőséget, a magas munkatermelékenységet és az alacsony önköltséget.

Egyes esetekben a termelés államközi szakosítása és a kooperáció a nyersanyag-bázis kellő figyelembevételével fejlődött. Például Magyarországon és az NDK-ban fokozták bizonyos fémigényes gépfajták gyártását anélkül, hogy megfelelő módon megerősítették volna saját kohóipari bázisukat. Ennek a következményei természetesen a felesleges szállítási kiadások.

Természetesen sok objektív oka van annak, hogy a szocialista országok munkamegosztása még viszonylag nem magas színvonalú, de a legfőbb ok az, hogy némelyik országnak nem, vagy alig volt saját ipara, s a termelőerők meglehetősen fejletlenek voltak. Másszóval hiányzott az az alap, amelyen a nemzetközi munkamegosztás fejlődése nyugszik. Ma már minden szocialista ország megteremtette saját nemzeti iparát, és minden feltétel adva van ahhoz, hogy magasabb fokra emeljék és még hatékonyabbá tegyék a munkamegosztást.

N. Sz. Hruscsov elvtárs a szovjet párt- és kormányküldöttség romániai utazásáról tartott rádió- és televízióbeszédében kijelentette:

„A szocialista országok azelőtt is összehangolták a népgazdaság fejlesztésére irányuló erőfeszítéseiket, de nem volt eléggé fejlett nemzetközi munkamegosztásuk, hiányzott az ipari termelésben a kooperáció és a szakosítás. Ez időnként az anyagi és munkaerő-források improduktív felhasználásával járt, hátráltatta fejlődésünket. Most már megérték a feltételek ahhoz, hogy újszerűen közelítsük meg a gazdasági együttműködés kérdéseit.

A júniusi tanácskozás határozatainak éppen az az értelme, hogy bátrabban kell nyúlni a szocialista országok közti, széles alapokon nyugvó ipari kooperációhoz és jobban ki kell használni a szocialista tervegazdálkodás összes előnyeit.”

A Szovjetunió és az európai szocialista országok most hozzáálltak húszéves gazdaságfejlesztési terveik fő vonalainak összehangolásához. Ez különleges jelentőségű a nemzetközi szocialista munkamegosztás lehető-

ségeinek tervszerű kihasználása szempontjából. A húszéves tervek összehangolása mindegyik részt vevő országnak lehetővé teszi a termelés nemzetközi szakosításában az ésszerű profil meghatározását, a legeredményesebb gazdasági szerkezet kiépítését és fejlesztését. Ez a koordinálás tevékenyen segíti a szocialista országok gazdasági közeledését, ezzel előkészíti a talajt ahhoz, hogy a kommunista világgazdaság a jövőben egységes terv alapján fejlődjék.

Az egyes szocialista országok és az egész szocialista világrendszer harmonikus fejlődése feltételezi a nemzeti termelés nemzetközi szakosításának és a komplex sokágazatú népgazdasági fejlődésnek az optimális összekapcsolását. Ennek az összehangoltságnak a biztosítása a nemzetközi szocialista munkamegosztás egyik elve.

A tőkésvilág sok függő országának jellemzője a nemzetgazdaság egyoldalúsága, amikor is egy-két, teljesen kivitelre dolgozó gazdasági ág uralkodik. Az ilyen egyoldalú szerkezet elfogadhatatlan a szocialista államok számára, mivel korlátozza a gazdasági növekedés lehetőségeit, növeli az ésszerűtlen szállítási kiadásokat, végeredményben csökkenti a termelés hatékonyságát. A nemzetközi szocialista munkamegosztás ezért nemcsak hogy nem zárja ki, hanem egyenesen feltételezi az egyes országok gazdasági szerkezetének olyan fejlesztését, hogy ez a gazdaság magában foglalja a nyersanyag-termelő és a feldolgozó ágakat, a közszükségleti cikkek és a termelési eszközök előállítására szolgáló ágakat.

A területtől és a lakosság számától függetlenül mindegyik szocialista országban megvannak a szükséges feltételek sok gazdasági ág fejlesztéséhez. Vonatkozik ez az energiatermelésre, a gép- és a vegyipar több ágára, az építőanyagiparra, a könnyű- és az élelmiszeriparra, a mezőgazdasági termelés főbb területeire. Külön ki kell emelni, hogy a bővített újratermelés folyamatát meggyorsító és a munka termelékenységét emelő fontos tényező számos olyan modern vegy- és gépipari ágazat fejlesztése, amelyek ellátják a főbb népgazdasági ágakat és exportra is termelnek.

A két folyamatnak — a szocialista táborban a nemzetközi munkamegosztás tökéletesítésének és az egyes országokban a nemzeti gazdasági komplexum erősítésének — egysége lehetővé teszi, hogy a legteljesebben és gazdaságosság szempontjából a legcélszerűbben használják ki a természeti kincseket, a munkaerőt és a termelési kapacitást.

A termelési kapacitás, a munkaerő, a szakképzett káderek, a természeti kincsek, a talaj- és éghajlati viszonyok, a földrajzi helyzet és más tényező figyelembevételével mindegyik országban a népgazdasági ágaknak olyan komplexumát fejlesztik, amely jellemző az illető országnak a nemzetközi szocialista munkamegosztásban betöltött szerepére és helyére. Ezek az ágak nemcsak az illető ország belső szükségleteit, hanem más testvéri országok szükségleteit is fedezni hivatottak. Bulgáriában például a profil meghatározása szempontjából mind nagyobb jelentőségre tesznek szert a könnyű- és az élelmiszeripar számára bizonyos gépfajtákat gyártó gépipari ágak, továbbá a mezőgazdasági gépgyártás, a saját színesfémek felhasználásán alapuló elektrotechnikai gépgyártás, valamint néhány vegyipari ág. Emellett fontos szerepe van a gyümölcs, a szőlő, a korai zöldségfélék termelésének és a mezőgazdasági eredetű nyersanyagok feldolgozásának.

Magyarország, amely elégséges munkaerővel, de korlátozott nyersanyag-bázissal rendelkezik, a nem fémgényes gépipari ágakra (finommechanika, hírközlési eszközök gyártására, vákuumtechnikára, orvosi berendezések gyártására) és a közlekedési gépipar néhány olyan területére szakosodik, amelyekben világhírnévre tett szert (autóbuszgyártás és ipari motoros mozdonyok gyártása). Magyarország tekintélyes bauxit-lelőhelyekkel rendelkezik, így a szocialista világpiacon timföldet és az alumíniumtermékeket szállítja. Magyarország mezőgazdaságában fontos helyet foglalnak el olyan belterjes ágak, mint a gyümölcs- és a zöldségtermesztés.

Az NDK helyét a szocialista országok gazdasági kapcsolataiban az határozza meg, hogy iparilag magas színvonalú, fejlett állam, amelynek fejlett gépipara és vegyipara van, viszont nem rendelkezik elég ipari nyersanyaggal. Ezért a nemzetközi szocialista munkamegosztás rendszerében az NDK szakosodásának legfontosabb ága a gépgyártás, egyebek között a fémmegmunkáló gépek, a hajók, a finommechanikai és optikai cikkek gyártása. Kivétel szempontjából nagy jelentőségű az NDK vegyipara és a közszükségleti cikkek gyártása is.

Amikor a Szovjetunió és a népi demokratikus országok bővítik és elmélyítik gazdasági kapcsolataikat, figyelmet kell fordítaniok e kapcsolatok gazdaságosságára. *A szocialista nemzetközi munkamegosztás magas gazdasági hatásfokának biztosítása az együttműködés egyik rendkívül fontos elve.* Ez az álláspont teljesen összhangban van a marxista—leninista elmélettel, amely azt tanítja, hogy az új társadalom anyagi és műszaki alapjának felépítése a társadalmi termelés gazdaságosságának minden eszközzel való fokozását, továbbá a munka termelékenységére vonatkozásában számottevő fölény biztosítását jelenti a fejlett tőkésországokkal szemben.

A szocialista országok közötti munkamegosztás tökéletesítését célzó intézkedések gazdasági hatékonyságára vonatkozó számítások jelentősége szakadatlanul emelkedik. Ezek az országok azonban a nemzetközi munkamegosztás hatásosságát merőben másként értik, mint a kapitalista országok. És ez elvi különbség.

Amikor a szocialista országok a folyó és a beruházási ráfordításoknál a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel eredményeként jelentkező nyereséget értékelik, nemcsak azt kell számításba venniük, hogy mennyit takarít meg egy ország, hanem meg kell határozniok a gazdasági hatást az egész rendszerre nézve is. E célból kidolgozták azokat a módszereket, amelyekkel a megfelelő mutatószámok a szocialista országok között összehasonlíthatók. A gazdaságosság értékelésének kétfajta megközelítése nem áll szemben egymással, hanem harmonikusan összekapcsolódik. A szocialista országoktól idegen az az önző törekvés, hogy maximális előnyre tegyenek szert a közös érdekek rovására. Éppen ellenkezőleg, a nemzetközi kötelezettségek magasfokú tudata arra ösztönöz minden szocialista országot, hogy erélyes intézkedéseket tegyen annak a terméknek fokozottabb gyártására, amelyre a testvéri országoknak szüksége van, és amely lehetővé teszi, hogy azok ésszerűbben gazdálkodhassanak.

A szocialista világgazdaság adottságai között megvannak a feltételek ahhoz, hogy a nemzetközi munkamegosztás eredményeképpen jelentkező megtakarítást igazságosan osszák el a részt vevő országok között. Az

egyes országoknak a munkamegosztásban való érdekeltségét szükséges esetekben más szocialista államok együttműködésének és segítségnyújtásának megfelelő formáival biztosítják. Ily módon például Csehszlovákia, amely érdekelt abban, hogy a Szovjetuniótól további vasérc- és alumínium-szállítmányokat kapjon, anyagi eszközeivel, gép- és anyagszállítmányaival hozzájárul a Szovjetunió vasérc-bázisának és alumíniumiparának fejlesztéséhez. A Szovjetunió ily módon könnyebben leküzdí azokat a nehézségeket, amelyek az említett ágakba esedékes további beruházásokkal függenek össze. A termelés nemzetközi szakosításakor tehát az egyik ország nemzeti érdekeit összehangolják a többi ország érdekeivel. Ez a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak teljesen új elve, amelyről a tőkés konkurrenca viszonyai között szó sem lehet.

A nemzetközi szocialista munkamegosztás júniusban elfogadott alapelveinek megvalósítása előmozdítja a szocialista országok kapcsolataiban a tervszerűség erősítését, a gazdasági emelők teljesebb és helyesebb felhasználását. A nemzetközi szocialista munkamegosztás és a gazdasági kapcsolatok hatékony rendszerének megteremtése feltételezi a gazdasági tevékenység eredményeinek egyenértékű cseréjét a társadalmilag szükséges munkaráfordítás megtérítésével, feltételezi továbbá minden ország anyagi érdekeltségét a szakosítás és a kooperáció fejlesztésében, egyszersmind mindegyik résztvevőnek viszonylag arányos hozzájárulását olyan termelési ágak kiépítéséhez, illetve olyan objektumok létesítéséhez, amelyek közös szükségleteket hivatottak kielégíteni.

A termelés nemzetközi szakosításának és kooperációjának fejlesztése természetesen az első időben bizonyos nehézségekkel és kiadásokkal jár. Módosítani kell egyes technológiákat és belső termelési kapcsolatokat, új nemzetközi termelési kapcsolatokat kell kialakítani, meg kell változtatni a külkereskedelem szerkezetét és irányát. Naiv dolog lenne azt gondolni, hogy a nemzetközi szakosítás színvonalának és fejlődési ütemének nem kielégítő volta abból adódik, hogy a nemzeti gazdasági szervek vagy egyes személyek nem becsülik eléggé a szakosítás előnyeit. Tekintetbe kell venni mélyebben rejlő gazdasági okokat is, amelyek gyengítik az egyes országoknak ehhez a szakosodáshoz fűződő érdekeltségét. A szakosítást gyakran az ország fizetési mérlegére gyakorolt hatásának figyelembevétele nélkül végzik. Ha az ország fizetési mérlege passzív, akkor kénytelen olykor drágán saját maga előállítani bizonyos termékeket ahelyett, hogy nemzetközi kooperáció keretében szerezne be azokat. Előfordulnak olyan esetek, hogy a specializált termékek minőségi színvonala alacsony, hogy a fogyasztó országokat nem tudják teljesen ellátni a szükséges termékekkel stb. Minthogy ilyen ellenható tényezők is vannak, a szocialista országoknak a jól átgondolt gazdasági ösztönzők olyan rendszerére van szükségük, amely biztosítja érdekeltségüket mind a specializált termék termelésének megszervezésében, mind pedig annak behozatalában. Ki kell dolgozni azokat a módszereket is, amelyekkel kollektív módon ellenőrizhető a nemzetközi szakosítás keretében gyártott cikkek minősége és műszaki színvonala. Meg kell találni a módokat, amelyekkel jutalmazható a termék jobb minősége, elmarasztható alacsonyabb minősége vagy a világ-szabványoktól való eltérése.

Számolni kell azzal is, hogy a szakosítás és a kooperáció fejlődésének folyamatában nemcsak gazdasági vonatkozásban, hanem az emberek tudatában is le kell küzdeni a tehetetlenségi erőket.

Az ésszerű szocialista nemzetközi munkamegosztás elmélyülése döntő tényezővé válik a szocialista országok árucseré-forgalmának növelésében. A külkereskedelem volumene bővül, egyidejűleg növekszik a szocialista világpiacon forgalomba kerülő áruk választéka is. A szocialista államok érdekelték az egyenértékű csere elvének szigorú betartásában.

A szocialista államok egymás közötti kereskedelmében érvényes árak, jóllehet a világpiaci árakon alapulnak, utóbbiakhoz képest számos sajátossággal és előnnyel rendelkeznek. Elsősorban nincsenek kitéve konjunkturális ingadozásoknak és hosszú időn keresztül (gyakorlatilag a hosszúlejáratú egyezmény érvényességének időtartama alatt) szilárdak. Az árakat akkor vizsgálják felül, ha például a technikai haladás vagy más okok folytán lényeges és tartós változások következnek be a világpiaci árakban. Egyidejűleg a szocialista államok tudatosan „megtisztítják” a világpiaci árat az esetleges spekulatív és konjunkturális elemektől. Az árstabilitás a kereskedelem tervszerű lebonyolításának fontos feltétele.

Az árképzés említett sajátosságai megmagyarázzák a szocialista országok közötti kereskedelemben érvényesülő árak eltérését a világpiaci ártól. Ez az eltérés tudatos mind az egyes cikkek, mind pedig az országok közötti egész árucseré-forgalom tervszerűsége és a csere egyenértékűsége elvének következetesebb és ésszerűbb érvényesítése irányában. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusán hangsúlyozták, hogy a szocialista országok egymás közötti kereskedelme egyre inkább ugyanolyan alapon fog lebonyolódni, mint belső kereskedelmük, vagyis a társadalmilag szükséges munkaráfordítás megtérítésével. Minél tökéletesebben érvényesül ez az elv, annál hatékonyabbak lesznek a gazdasági ösztönzők az egyes országok gazdaságában, annál gyorsabb lesz a nemzetközi kooperációnak és a nemzetközi szocialista munkamegosztásnak a szuverenitáson és a nemzeti érdekek tekintetbevételén alapuló fejlődése.

A távlati együttműködési program kidolgozásának néhány kérdése

Az élet a szocialista országok gazdasági együttműködésének egész sor időszerű problémáját vetette fel. E problémák sikeres megoldásától számottevően függ a termelőerők további fejlődésének üteme. Melyek ezek a problémák, és melyek megoldásuk lehetséges útjai?

Megérték a szükséges objektív és szubjektív feltételek ahhoz, hogy a szocialista országok erőfeszítéseinek összehangolása ne csak a forgalom és a termelés szférájára terjedjen ki, hanem *a beruházásokra is*. *A beruházások összehangolása* hivatott biztosítani a termelőerők ésszerű területi elhelyezését a szocialista országok közösségében. A távlati, különösen a külkereskedelmi kapcsolatok fejlődését meghatározó legjelentősebb népgazdasági objektumokkal kapcsolatos beruházási tervek közös tanulmányozása lehetővé tenné, hogy közvetlenül a kellő irányban befolyásolják a termelés telepítésének folyamatát. Ez előmozdítaná az építkezések időtartamának megrövidítését, az anyagi eszközöknek a döntő építkezésekre való összpontosítását, továbbá azt, hogy mindegyik országban csakis optimális kapacitású és magas műszaki színvonalú vállalatokat létesítenek.

A szocialista világgazdaságban nincs más beruházási forrás, mint az egyes országok felhalmozása. Ahhoz, hogy e felhalmozásokat a közös érdekek figyelembevételével hasznosíthassák, a beruházási program összehangolásánál nyilván biztosítani kell az egyes országok erőfeszítéseinek többé-kevésbé arányos elosztását és az anyagi eszközök bizonyos átirányítását egyik országból a másikba azok hatékonyabb felhasználása céljából.

Nézetünk szerint ebből a célból lényegesen bővíteni kell a nemzetközi jelentőségű ipari, közlekedési és egyéb objektumok közös finanszírozásának gyakorlatát, úgy, amint azt például a Szovjetunió és Csehszlovákiának a vasérc-bázis, a réz- és az alumíniumipar fejlesztésében megvalósuló együttműködése vagy Csehszlovákiának a lengyelországi rézlelőhelyek feltárásában való közreműködése mutatja. A közös finanszírozás különösen fontos a kivitelre dolgozó nyersanyagtermelő iparágakban, mivel ezek a leginkább beruházásigényes ágak. A szocialista országok közgazdászainak már a legközelebbi jövőben elemezniök kellene az ilyen jellegű együttműködésben szerzett tapasztalatokat. Ki kellene dolgozni különböző népgazdasági objektumok építésének két vagy több szocialista ország által történő közös finanszírozása elveit, amelyek tudományosan megalapozott megoldási utakat kínálnak olyan problémákra, mint az egyes országok részvételének nagysága, a hitelek törlesztésének, a kamatok fizetésének rendje és időpontja stb.

A nemzetközi munkamegosztás gyakorlati programjának kidolgozásakor a legnehezebb probléma az egyes országok termelési szakosítási profiljának helyes meghatározása a feldolgozó iparágakban, elsősorban a gép- és a vegyiparban. A szocialista táborban a munkamegosztás eddig főként a kitermelő és az alapanyaggyártó iparágakban folyt. Ezt bizonyítja a kölcsönös anyagszállítások gyors növekedése.

Ami a feldolgozó ipar termékeit, különösen a gépeket és a gépi berendezéseket illeti, az utolsó évtizedben ezek gyártása növekedésének ütemét megelőzte a kölcsönös szállítások növekedésének üteme, hiszen az elmélyült munkamegosztás, valamint a szakosítás és a kooperáció bővítése feltételezi, hogy a kölcsönös szállítások gyorsabb ütemben növekedjenek, mint a termelés. Az alapanyagtermelés területén megvalósuló és zömmel természeti feltételekkel kapcsolatos munkamegosztás a szakosítás legegyszerűbb kezdeti formája. A szocialista országok feldolgozó iparágaiban több objektív oka volt annak, hogy elmaradt a termelés szakosítása és kooperációja, főképp azért, mert sok szocialista országban viszonylag alacsony volt az ipar fejlettségi színvona'a. Ma már azonban mindegyik ország nagy sikereket könyvelhet el a szocialista iparosításban. Gazdaságuk további fejlődése sok tekintetben attól függ, hogy meg tudják-e gyorsítani és el tudják-e mélyíteni a nemzetközi szocialista munkamegosztás folyamatait a gépiparban, a vegyiparban és több más iparágban.

Ha számottevően előre akarjuk lendíteni a gépipar államközi szakosítását, nyilvánvalóan nélkülözhetetlen — mint azt sokan elismerik — a legfontosabb gépipari termékfajták egységes termelési és fogyasztási mérlegének összeállítása. Gyakorlatilag kidolgozható lenne egy ilyen mérleg az 1966-tól 1970-ig terjedő időszakra. Ez alapul szolgálhatna az államközi szakosítás és kooperáció általános sémájának kidolgozásához. Ezeket a mérlegeket megfelelő indokolással és számításokkal kell alá-

támasztani, összeállításuknál figyelembe kell venni az egyes országok fizetési mérlegének változásait.

A KGST-országok gépipari termelésének államközi szakosítását és kooperációját feltüntető általános séma és az egységes mérleg módszertani alapjainak kidolgozása, valamint ezek gyakorlati összeállítása kétségkívül nagy erőfeszítéseket kíván.

A szakosítás szempontjából az lenne a leghasznosabb, ha a KGST-országok közösen dolgoznának ki olyan gyakorlati intézkedéseket, amelyek alapján már a legközelebbi években a nemzetközi szakosítás és kooperáció elvei szerint lehetne megindítani a KGST-országokban újonnan bevezetett termékfajták többségének gyártását. Véleményünk szerint figyelmes tanulmányozást érdemel az a lehetőség is, hogy a specializálható gépfajtákat már a legközelebbi hét-tíz évben minden KGST-országban optimális méretű vállalatokban termeljék.

Amint a kommunista és munkáspártok képviselőinek értekezletén rámutattak, különös figyelmet kell fordítani a szűkösen rendelkezésre álló gépfajták szakosított gyártásának megszervezésére, valamint az új termelési ágak gépgyártásának szakosítására.

Nézetünk szerint sürgősen hozzá kell látni annak a javaslatnak gyakorlati megvalósításához, hogy létesüljenek olyan közös szervek, amelyek egyes tömeggyártású gépfajták, például a gépkocsik és traktorok, villanymotorok és generátorok stb. esetében saját hatáskörükben végeznék el a termelés, a kölcsönös szállítások, a kutatási és szerkesztési munkák tervezését és összehangolását. Az ilyen szervek hatékonyan és operatív módon bonthatnák le a különféle gépcsoportok gyártási programjait az egyes országokra.

A vegyipar minden szocialista országban rohamosan fejlődő iparág. Fejlődési ütem tekintetében megelőzi az iparágak többségét és az ipari termelés egészét. A műszaki haladás gyökeres változásokat idéz elő a vegyipari termelés technikájában és technológiájában. A szocialista táborban csak akkor lehet biztosítani a legkisebb ráfordítással a vegyipar fejlesztését, ha ez a szocialista nemzetközi munkamegosztás alapján történik. Gazdaságilag nem volna előnyös minden országban kapacitást teremteni a ma már tízezrekre rúgó vegyipari választék egészének termeléséhez. A szocialista országok vegyipari együttműködésének problémája az, hogy a vegyipari termelés államközi szakosításának és kooperációjának olyan irányait kell kidolgozni, amelyek biztosítanak egyfelől a legfontosabb vegyipari termékek, különösen a műanyagok, a festékek, a gyógyszerek, a gyomirtó vegyszerek gyártásának a lehető leggyorsabb beindítását, másfelől optimális kapacitású vállalatok létesítését, az összes vegyipari nyersanyagok, különösen a kőolaj és a földgáz komplex, gazdaságilag célszerű felhasználásával.

A szocialista országok gazdasági fejlődésének távlatai sok tekintetben a nyersanyag-, a fűtőanyag- és az energiaprobléma megoldásától függenek. Ismeretes, hogy a szocialista országokban bizonyos nyersanyagfajtákból hiány mutatkozik, vagyis aránytalanság van a kitermelő és a feldolgozó ipar között. Ennek a problémának a megoldását nemcsak az bonyolítja, hogy a nyersanyag-források rendkívül egyenlőtlenül oszlanak meg az egyes országok között, hanem az is, hogy a fűtőanyag- és energiatermelő ágak óriási beruházásokat igényelnek, amelyek megtérülési ideje igen hosszú.

Ennek következtében az egész anyagprobléma leggazdaságosabb megoldása csakis közös erőfeszítésekkel lehetséges.

Az európai népi demokratikus országokban különösen égető a fűtőanyag-probléma. Saját forrásaik korlátozottsága miatt fűtőanyag-behozataluk fokozódik és a jövőben is fokozódni fog.

A Szovjetunió szállítja a testvéri országok saját termelésből nem fedezett fűtőanyag-szükségletének számottevő részét. A jövőben ezek a szállítások jelentősen tovább növekednek. A Szovjetunió lehetőségei azonban az energiahordozók óriási potenciális készletei ellenére korlátozottak, minthogy a Szovjetunió nyugati területei maguk is hiányt szenvednek fűtőanyagban és villamosenergiában, ezt a hiányt pedig volgamelléki és szibériai kőolaj-szállítmányokkal és villamos energiával, továbbá közép-ázsiai földgáz szállításával szándékoznak pótolni. Ilyen körülmények között, ha bizonyos mennyiségen felül szállítának fűtőanyagot a Szovjetunióból az európai népi demokratikus országokba, ez gyakorlatilag azt jelentené, hogy a szállítások a Szovjetunió keleti területeiről történének, ami óriási költségekkel járna. Ezért jobban ki kell használni az európai népi demokratikus országok belső fűtőanyag-forrásait, bár felhasználásuk első pillantásra nem tűnik kifizetődőnek. Románia a kőolaj és a gáz, Lengyelország, az NDK és Csehszlovákia pedig a barnaszén és a kőszén kitermelésének növelése tekintetében rendelkezik viszonylag nagy lehetőségekkel. Ezek az országok nyilván tevékenyen előmozdíthatják az európai szocialista országok fűtőanyag- és energia-problémájának optimális megoldását.

Az európai szocialista országok fűtőanyag- és energia-szükségletének teljes kielégítésére irányuló erőfeszítések összehangolásához — amint ezt a KGST minden tagállama elismerte — szükség van a szóbanforgó országok tudományos alapon összeállított egységes fűtőanyag- és energia-mérlegére. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa máris nagy előkészítő munkát végzett ebben az irányban. Ennek a mérlegnek elsősorban az 1966 és 1970 közötti időszakot kell felölelnie, de már most látni kell a távolabbi perspektívákat, el kell végezni a megfelelő előzetes számításokat 1980-ig. Egységes fűtőanyag- és energia-mérlegen nemcsak az országok által összeegyeztetett tervokmányt kell érteni, hanem azoknak a közös szervezési és műszaki intézkedéseknek a rendszerét is, amelyek az adott területre vonatkozó tervszámítások megvalósítását biztosítják. Az egyes országok fűtőanyag-szükségletének kielégítését úgy kell előirányozni, hogy az a legkisebb társadalmi munkaráfordítással és haladó normák alapján történjék. Csak az egész szocialista tábor fűtőanyag-mérlegének összeállítása és a gazdasági számítások teszik lehetővé például annak a kérdésnek helyes megoldását, hogy a minőségi'egyenge bolgár lignitet előnyösebb-e bevonni a gazdasági forgalomba, vagy pedig az NDK és Lengyelország barnaszén-termelését kell fokozni.

Különösen fontos probléma a fűtőanyag-takarékossági módszerek kidolgozása. A szocialista országok szakembereinek közös erőfeszítésekkel kell meghatározniuk, milyen országokban célszerűtlen az energia-igényes termelési ágak fejlesztése, valamint intézkedéseket kell kidolgozniuk a fűtőanyag-fogyasztási normák leszállítására, tekintetbe véve a haladó technológiai folyamatok bevezetését és az elavult gépi berendezések kicserélését. Nagy fűtőanyag-megtakarítást eredményezhetne pél-

dául a földgáz és az oxigén széleskörű alkalmazása a kohóiparban, a konverteres acélgyártás fejlesztése oxigénbefúvatásos módszerrel.

A fűtőanyag- és energiaprobléma ésszerű megoldásának egyik legfontosabb mozzanata az európai szocialista országok és a Szovjetunió európai része egységes energetikai rendszerének létrehozása. E rendszer megteremtésével a KGST-országok összehangoltan fejleszthetik gazdaságukat, hatékonyabban és rugalmasabban használhatják ki az energiatermelő kapacitásokat, nagyobb mérvű megtakarítást érhetnek el az egyszeri és folyamatos ráfordításoknál. A megvalósulás felé tart az a lenini elgondolás, hogy több szomszédos országot egységes terv szerint kell villamosítani. Csehszlovákia, az NDK, Lengyelország és Magyarország energiatermelő rendszerei távvezetékek révén kapcsolatban állnak egymással. Három-négy év múlva a munkácsi (Nyugat-Ukrajna) alállomáson összekapcsolják Magyarországot, Romániát, Csehszlovákiát és a Szovjetunió délnyugati részének energiarendszereit. Úgy tervezik, hogy Románia évenként mintegy 2 milliárd kilowattóra energiát fog Csehszlovákia rendelkezésére bocsátani. A Szovjetunióból évente egymilliárd kilowattóra villamos energiát szándékoznak Magyarországnak juttatni. A KGST-országok összekapcsolt energiarendszere 1965-re évi 60 millió rubel megtakarítását teszi lehetővé.

Időszerű gazdasági probléma azoknak az utaknak legésszerűbb megválasztása, amelyeken a KGST-tagállamok vas- és acélgyártása gyorsan elérheti a növekvő szükségleteket teljesen fedező mennyiséget. A szocialista országok közös feladata minden egyes ország vaskohászati termelési kapacitásának maximális kihasználása, az újonnan létrehozott termelési kapacitások, a vasérckészletek, a kokszolható szén és a fémhulladék teljes és hatékony felhasználása.

A szocialista országok nyilván már a közeljövőben hozzáláthatnak a vaskohászati termelési kapacitások ésszerű területi elhelyezését előirányzó terv kidolgozásához, kezdetben legalábbis a szocialista tábor európai részére vonatkozóan.

A termelés elhelyezésének szocialista elvei megkövetelik, hogy a teljes termelési ciklussal dolgozó vaskohászati vállalatok közelebb kerüljenek azokhoz a helyekhez, ahonnan a vasércet és a kokszolható szenet kapják, hogy minél kisebbek legyenek az improduktív szállítási költségek. Ebből a szempontból a szocialista tábor egészére nem mondható előnyösnek, hogy az európai népi demokratikus országokban eddig jelentősen bővítették a távolról odaszállított szovjet vasércel dolgozó kohóipari termelést. Nyilvánvaló dolog, hogy az európai népi demokratikus országok vas- és acélhiányát célszerűbb volna hengereltárak és részben nyersvas behozatalával fedezni, s ez igen nagy megtakarítást jelentene az egész szocialista rendszernek.

Szükségessé vált, hogy kidolgozzuk a már működő és a most épülő hengerek állami közti szakosításának rendszerét. Ha a szocialista országok összehangolnák erőfeszítéseiket ezen a területen, viszonylag rövid idő alatt teljesen és minimális ráfordítással megszüntethetnék a különleges hengereltárakban mutatkozó hiányt. Ahhoz, hogy hamarosan enyhüljön a fűtőanyagban, színesfémekben és néhány más nyersanyagfajtában tapasztalható hiány, szintén össze kell fogni a szocialista országoknak a geológiai kutatómunkák meggyorsítására és e nyersanyagfajták gyorsabb kitermelésére. E célból kívánatos volna közös geológiai kutató-

program összeállítása. Még nyilván nem célszerű lemondani egyes esetekben a szűkösen rendelkezésre álló nyersanyagok szegényebb és kisebb lelőhelyeinek kiaknázásáról.

A mezőgazdaságnak szintén el kell foglalnia az őt megillető helyet a nemzetközi szocialista munkamegosztás rendszerében. Mint ismeretes, a mezőgazdaság fejlesztésének kérdéseivel és a szocialista országok mezőgazdasági együttműködésével külön foglalkozott a kommunista és munkáspártok központi bizottsága első titkárainak és kormányfőinek 1960 februárjában megtartott értekezlete. Ennek az értekezletnek a határozata előírta, hogy mindegyik szocialista ország biztosítsa a legfőbb mezőgazdasági cikkek termelésének maximális növelését. Az elmúlt két és fél évben mindegyik ország nagy erőfeszítéseket tett, hogy saját termelésből fedezze szemestermény- és állatitermék-szükségletét. Ezt a feladatot azonban még sok országnak nem sikerült megoldania, így ezek kénytelenek behozni a szemesterményeket, húst és egyéb élelmezési cikkeket.

Ilyen körülmények között természetesen még korai volna, ha a szocialista országok olyan szakosításra térnének át, amely az egyes országokban a szemestermények vagy az állati termékek termelésének csökkenésével járna. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a mezőgazdaságban nincsenek meg a feltételek az együttműködés továbbfejlesztésére. Éppen ellenkezőleg: meg kell jelölni és végre kell hajtani olyan intézkedéseket, amelyek révén lényegesen fokozható a különleges termelési feltételeket igénylő mezőgazdasági termékek — korai zöldségfélék, gyümölcsök, gyapot, déligyümölcsök stb. — termelése és államok közötti forgalma, vagyis bizonyos határok között megvalósítható a különböző éghajlati és talajviszonyokhoz igazodó szakosítás.

A mezőgazdasági termelés gyors fellendítésének előmozdítása és a mezőgazdaság hatékonyságának fokozása céljából még szélesebb alapon kell koordinálni a szocialista országok terveit a mezőgazdasági gépipar, a vegyi növényvédőszer, a szintetikus takarmányok előállítása területén, továbbá bővíteni kell a minőségi vetőmag cseréjét stb.

A mezőgazdaságban, akárcsak a többi népgazdasági ágban, kétségkívül hasznos lehet a tudományos kutatómunkában megnyilvánuló együttműködés bővítése, valamint a tudósok és a gyakorlati szakemberek nagyarányú tapasztalatcseréje.

A nemzetközi szocialista munkamegosztás fejlesztésével párhuzamosan állandóan tökéletesíteni kell a szocialista közösséghez tartozó országok külkereskedelmének szervezését és tervezését.

Ezen a területen lényegbevágó feladat, hogy a KGST-országok termelésének nemzetközi szakosításával és kooperációjával kapcsolatos egész munka rendezése és előbbrevitele alapján az eddiginél szilárdabb alapot teremtsenek országainknak az 1966—1970-es időszakra szóló hoszszúlejáratú kereskedelmi egyezmények megkötéséhez.

Már a közeljövőben célszerű volna, ha az érdekelt országok szakemberei megvitatnák azt a kérdést, hogy miképpen lehetne összeállítani a legfontosabb áruk csereforgalmára vonatkozó számításokat és közös távlati terveket. A szocialista világpiacon lebonyolódó kereskedelem mindmáig zömmel kétoldalú kereskedelmi és fizetési egyezményeken alapul. Ha minden kereskedelmi üzletféllel külön-külön kell elszámolni a külkereskedelmi egyenlegeket, akkor egyes országokba néhány olyan

cikket is kell exportálni és egyes országokból néhány olyan cikket is kell importálni, amelyek nem felelnek meg az ésszerű szocialista nemzetközi munkamegosztás elvének. A szocialista országok kereskedelmében sok ésszerűtlen jelenséget el lehetne kerülni, ha a szocialista országok közötti kereskedelem és elszámolás kétoldalú szabályozásáról áttérnének a sokoldalú szabályozásra. Nyilván igen hamar foglalkozni kell azoknak az intézkedéseknek a kidolgozásával, amelyek módot adnak az ilyen áttérésre. Most kedvező feltételek vannak ahhoz, hogy néhány év alatt valóra válthassuk azt a javaslatot, amely szerint lényegesen bővíteni kell a fogyasztási cikkek választékseréjét.

A testvéri országokban termelt cikkek nagyarányú beáramlása a belső piacokra előmozdítaná a lakosság szükségleteinek és sokoldalú ízlésének jobb kielégítését. Ezenkívül segítené a szocialista országokban előállításra kerülő közszükségleti cikkek minőségi színvonalának emelését.

★

Amikor a szocialista országok kidolgozzák kapcsolataik bővítésére és tökéletesítésére irányuló intézkedéseiket, a világméretű munkamegosztásból indulnak ki, és egyáltalán nem törekszenek elszigetelődésre. Ellenkezőleg, kölcsönös kereskedelmet és egyéb együttműködési formákat is kezdeményeznek a világ valamennyi országával a teljes egyenjogúság, a kölcsönös előny és a belügyekbe való be nem avatkozás alapján. E törekvés ékesszóló megnyilvánulása a KGST-országokban működő kommunista és munkáspártok képviselőinek júniusi értekezletén elhangzott állásfoglalás egy olyan nemzetközi kereskedelmi értekezlet összehívása mellett, amely megtárgyalná a világ összes térségeit és országait mindennemű megkülönböztetés nélkül magában foglaló nemzetközi kereskedelmi szervezet életrehívásának kérdését.

GAZDASÁGSTATISZTIKAI PÉLDATÁR

A példatár a gazdaságstatisztika gyakorlati elsajátításához szükséges számítási és elemzési példákat tartalmazza. Elsősorban az 1959-ben megjelent „Gazdaságstatisztika” c. tankönyvhöz kapcsolódik, felépítése is ezt követi. A gyűjtemény termelési, termeléselemzési, életszínvonal-számítási példákat, valamint a mérlegszámítások körébe tartozó összefoglaló elemző számításokat tartalmaz. Találhatók a példagyűjteményben teljesen kidolgozott, csak végeredményeket tartalmazó, valamint meg nem oldott feladatok is.

(Ára kötve: 49.— Ft.)

Megjelent a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában.

N. SZILUJANOV:

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa és fejlődésének szakaszai

Korunkban az emberi társadalom előrehaladásának döntő eredménye a szocialista világrendszer kialakulása. A szocialista országok testvéri közösségének létrejötte és további fejlődése a marxista—leninista eszméknek, a tudományos kommunizmus elméletének győzelmét jelenti a gyakorlatban.

Miután a világ porondján megjelent a szuverén szocialista államok nagy csoportja — mondotta N. Sz. Hruscsov elvtárs a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának beszámolójában az SzKP XXII. kongresszusán —, az élet felvetette azt a problémát, hogy elvileg új alapokon meg kell szervezni kölcsönös kapcsolataikat és együttműködésüket. A testvérpártok közös erőfeszítései eredményeként megtalálták és tökéletesítik az államközi kapcsolatok új formáit — az egyenlőség, a kölcsönös előnyök és az elvtársi segítségnyújtás elvein nyugvó gazdasági, politikai és kulturális együttműködést.

A szocialista országok társadalmi-gazdasági bázisának és politikai céljainak azonossága objektíve szükségessé tette a szocialista tábor országai közötti szoros és baráti kapcsolatokat. Ez a szocialista tábor fejlődéséből eredő objektív szükségszerűség életrehívott — a szocialista országok gazdasági együttműködésének egyik formájaként — egy olyan kollektív szervet, mint a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa.

★

A második világháború után egy sor európai országban győzött a népi demokratikus rendszer. Az európai népi demokratikus országok és a Szovjetunió között olyan új típusú politikai és államközi kapcsolatok jöttek létre, amelyek elvileg különböznek a tőkésországok közti viszonyoktól. Ezek a kapcsolatok a kommunista és munkáspártok marxi—lenini ideológiájának egységén, a szoros érdekközösségen, a kölcsönös segítségnyújtáson és testvéri szolidaritáson alapulnak. Eleinte az országaink közötti gazdasági kapcsolatok kétoldalú egyezmények talaján fejlődtek. A testvéri gazdasági együttműködés létrejöttével és a baráti segítségnyújtás politikájának megvalósulásával, elsősorban a Szovjetunió segítségével, az európai népi demokratikus országok lehetőséget kaptak arra, hogy meggyorsítsák a háború által rombadöntött népgazdaságuk helyreállítását és szocialista építését.

1949 januárjában Moszkvában összeültek Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia és a Szovjetunió képviselői, hogy

gazdasági kérdésekről tanácskozzanak. A tanácskozás megállapította, hogy az említett országok az egymásközti gazdasági kapcsolatok fejlesztésében jelentős sikereket értek el, amelyek mindenekelőtt az áruforgalom számottevő emelkedésében jutottak kifejezésre.

A tanácskozás szükségesnek tartotta a népi demokratikus országok, valamint a Szovjetunió gazdasági együttműködésének kibővítését és ezzel olyan feltételek megteremtését, amelyek előreviszik a népi demokratikus országokban a szocializmus sikeres építését, valamint az egész szocialista tábor megszilárdítását. A népi demokratikus országok és a Szovjetunió közötti szoros gazdasági kapcsolatok létrejötte szükségessé tette, hogy ezek az országok a korábbi kétoldalú egyezmények mellett többoldalú egyezményeket is kössenek egymással.

A szorosabb gazdasági együttműködés megvalósítása céljából a tanácskozás szükségesnek tartotta a részt vevő országok képviselőiből megalkotni a KGST-t, egyenjogú képviseleti alapon.

A tanácskozás azt a feladatot állította a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa elé, hogy dolgozza ki a részt vevő országok közötti gazdasági kapcsolatok fejlesztésének terveit, egyeztesse népgazdasági terveiket a termelés szakosítása és a termelési kooperáció alapján, koordinálja a közlekedési és tranzitszállítási fejlesztési terveket. Emellett a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának feladata, hogy segítse a részt vevő országok közötti gazdasági tapasztalatcserét, dolgozzon ki intézkedéseket a tudományos-műszaki együttműködés és a műszaki tapasztalatcsere lebonyolítására, tanulmányozza a többoldalú kliring-elszámolások bevezetésének és a valutáris kapcsolatoknak a kérdéseit, dolgozza ki a természeti csapások esetén nyújtott kölcsönös segítségre vonatkozó rendszabályokat és a gazdasági együttműködés egyéb kérdéseit.

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának alapító országai megállapodtak abban, hogy a Tanács nyílt nemzetközi szervezetet képez, amelybe beléphetnek olyan más európai országok is, amelyek elfogadják a KGST alapelveit és részt kívánnak venni a KGST-országokkal való széleskörű gazdasági együttműködésben.

1949 áprilisában Moszkvában megtartották a KGST I. ülészakát, amely lényegében végső formájában megalakította a KGST-t mint a szocialista országok nemzetközi szervezetét. 1949-ben a KGST-be belépett Albánia és 1950-ben a Német Demokratikus Köztársaság.

Az első években a KGST működése főképp a KGST-országok közötti áruforgalom bővítésére, a tudományos-műszaki együttműködés és műszaki tapasztalatcsere szervezésére vonatkozó intézkedések, valamint a KGST-országokban folyó gazdasági építés egyes problémáinak megoldását célzó javaslatok és ajánlások kidolgozására irányult.

Abban az időben a KGST elsőrendű feladata az egymás közötti külkereskedelem fejlesztési problémáinak megoldása volt. A részt vevő országok politikai és gazdasági érdekei megkövetelték a KGST-országok közötti külkereskedelmi forgalom bővítésének meggyorsítását. A tőkés tábor részéről érvényesülő politikai és gazdasági megkülönböztetés, amely a szocialista országok gazdasági bojkottjára irányuló politikában fejeződött ki, szintén szükségessé tette, hogy a Szovjetunió és az európai népi demokratikus országok egyesítsék erőfeszítéseiket a kölcsönös gazdasági kapcsolatok fejlesztésére és mindekelőtt az egymás közötti külkereskedelem bővítésére.

Az 1949 augusztusában Szófiában megtartott II. KGST-ülésszak azt ajánlotta a KGST-országoknak, hogy az addigi éves megállapodások mellett hosszú lejáratú kereskedelmi egyezményeket is kössenek.

Az 1950—1951. években a KGST-országok egy sor hosszú lejáratú kereskedelmi egyezményt kötöttek. A hosszú lejáratú egyezmények a barátság, az egyenlőség és a kölcsönös előnyök elvén alapultak.

Az egyezmények szerint egymásnak szállítandó áruk listája tartalmazta mindazokat a termékeket, amelyek elengedhetetlenek voltak az európai népi demokratikus országok gazdaságának sikeres és stabil fejlődéséhez, s ezzel egyidejűleg biztosították a termelt cikkek zavartalan értékesítését. E hosszú lejáratú egyezmények az adott szakaszban *a Szovjetunió és a népi demokratikus országok gazdasága kölcsönös összehangolásának egyik hatékony eszközét képezték.*

A KGST-országok közötti kereskedelem bővítésére irányuló KGST-ajánlások a hosszú lejáratú egyezmények alapján hozzájárultak továbbá a népi demokratikus országok gazdasági struktúrájának átalakításához, a termelési folyamatok további műszaki korszerűsítéséhez, a gazdasági élet kapitalista rendszerből örökölt torz vonásainak gyors ütemű felszámolásához. A hosszú lejáratú egyezmények előmozdították a népgazdasági tervezés megjavítását, valamint a nyersanyag-bázis kiszélesítését és az ipari berendezések gyártásának bővítését.

A KGST II. ülészsaka a részt vevő országok közötti kereskedelem fejlesztését célzó ajánlásokon kívül nagy figyelmet fordított a részt vevő országok közötti tudományos-műszaki együttműködés és műszaki tapasztalatcsere további bővítésére, és azt javasolta a KGST-országoknak, hogy a műszaki tudományos együttműködésre és a műszaki tapasztalatcsere vonatkozólag kétoldalú egyezményeket kössenek egymással.

A Tanács ajánlásai szem előtt tartották azt, hogy a tudományos-műszaki együttműködésnek és a műszaki tapasztalatcserenek elő kell mozdítania az élenjáró műszaki és tudományos vívmányok fokozott alkalmazását a részt vevő országokban.

A KGST II. ülészsakának a tudományos-műszaki együttműködés megszervezésére vonatkozó ajánlásai nevezetes mérföldkövet jelentenek a KGST-országok gazdasági együttműködésének történetében, mert a szocialista országok tudományos és műszaki vívmányai megszerzésének és alkalmazásának elvileg új feltételein, az önzetlen testvéri segítség feltételein alapulnak.

Kiemelkedő jelentősége volt a tervdokumentációk és a termelési tapasztalatok ellenszolgáltatás nélküli átadásának azon népi demokratikus országok számára, amelyek iparilag kevésbé voltak fejlettek és még nem rendelkeztek szakképzett műszaki káderekkel.

A hosszú lejáratú egyezményekeken alapuló kölcsönös áruforgalom fejlesztésében, a tudományos-műszaki együttműködés kiszélesítésében elért nagy eredmények jelentősen megszilárdították a KGST-országok közötti gazdasági kapcsolatokat, amelyek mindenekelőtt a népi demokratikus rendszer megszilárdítását, a részt vevő országok nemzeti kádereinek számottevő fejlődését eredményezték. Ebben az időben már az összes népi demokratikus országban áttértek az egész népgazdaság tervezésére, és több évre szóló népgazdasági terveket dolgoztak ki.

A KGST IV. ülészsaka, amely 1954 márciusában ült össze Moszkvában, új feladatokat tűzött ki, amelyek a KGST-országok elért gazdasági

fejlettségi színvonalából következtek. A gazdasági fejlettségi színvonal emelkedése abban nyilvánult meg, hogy az európai népi demokratikus országok széles fronton folytatták a szocialista iparosítás politikáját, és ilyen körülmények között a munka új szervezeti formáit hozták létre. Több országban hatalmas vaskohászati, vegyipari üzemek építése kezdődött meg, új gépipari ágazatok kezdtek kifejlődni.

A több évre szóló népgazdasági tervek teljesítésében elért gazdasági sikerek lehetővé tették a Szovjetunió és a népi demokratikus országok számára, hogy jóval szorosabb gazdasági kapcsolatokat építsenek ki, és hozzájáruljanak a KGST keretein belül a KGST fő feladatának megvalósításához: a kapcsolódó népgazdasági ágak távlati fejlesztési terveinek koordinálásához, főképp a termelés szakosítása és kooperációja alapján.

A gazdasági építésben kifejtett erőfeszítések koordinálását szükségessé tette továbbá az is, hogy az első hosszú távú népgazdasági tervek megvalósításakor az egyes országokban aránytalanságok keletkeztek a népgazdasági ágak fejlesztésében. Ez mindenekelőtt abban fejeződött ki, hogy a népi demokratikus országokban a feldolgozó ipar, s különösen a nehézipar gyors ütemű növekedése mellett az országok saját nyersanyagbázisa gyengén fejlődött.

A beruházott eszközök nagy volumene ellenére több országban elégtelenek voltak a mezőgazdasági termelés fejlesztését célzó beruházások, s az ipar és a városi lakosság gyors növekedése mellett fokozódott a mezőgazdasági termelés alakulása és a népgazdasági igények közötti aránytalanság.

A KGST VI. és VII. ülészsaka jóváhagyta azokat az ajánlásokat, amelyek a KGST-országok legfontosabb kapcsolódó népgazdasági ágainak 1956—1960-as időszakra előirányzott fejlődésére vonatkoztak, különös tekintettel az európai népi demokratikus országok saját nyersanyag- és fűtőanyag-bázisának fejlesztésére, valamint az olyan szűkösen rendelkezésre álló termékfajtákkal való teljes ellátottság biztosítására, mint a kőszén, a koks, a vasérc, a kőolaj és olajtermékek, a hengerelt áruk, az egyes színesfémek, valamint egyes mezőgazdasági termékek. Ugyanebben az időszakban először dolgoztak ki bizonyos gépipari termékek gyártásának szakosítására vonatkozó ajánlásokat.

A KGST-országok közötti gazdasági és tudományos-műszaki együttműködés jelentős bővülése, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában megvizsgált kérdések megváltozott jellege, a részt vevő országoknak az együttműködés bővítésében való megnövekedett érdekeltsége megkövetelte a KGST szervezeti tevékenységének további tökéletesítését. E célból a KGST VII. ülészsaka határozatot hozott a közvetlen és többoldalú ágazati együttműködés megszervezésére, s a gazdasági és tudományos-műszaki együttműködéssel foglalkozó állandó ágazati bizottságokat hozott létre a vas- és színesfémkohászat, a szénbányászat, a kőolaj-, gáz- és vegyipar, a gépipar, a mezőgazdaság stb. területén.

A KGST állandó bizottságai javaslatokat dolgoznak ki a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa számára az illető ipari ágazat és a mezőgazdaság legfontosabb elvi fejlesztési problémáival kapcsolatban, valamint ezzel egyidejűleg nagykiterjedésű munkát végeznek a műszaki tapasztalatcsere bővítésére, az ipari kapacitások és berendezések jobb kihasználására, a korszerű technológia bevezetésére, a termelés műszaki színvonalának emelésére, összehangolják a részt vevő országok erőfeszí-

téseit az azonos irányú objektumok tervezésében, új típusú gépek és berendezések szerkesztésében, tudományos kutatások fejlesztésében, s a gazdasági és tudományos-műszaki együttműködés más kérdéseiben.

Az azóta eltelt időszak megmutatta, hogy a KGST állandó bizottságaiban kibontakozott munka jelentősen szélesítette és elmélyítette a részt vevő országok között a gazdasági és tudományos-műszaki együttműködést, és ezzel emelte a KGST egész közgazdasági tevékenységének színvonalát.

Óriási jelentőségű volt a szocialista országok testvéri gazdasági együttműködése és a szocialista munkamegosztás fejlesztése számára a KGST-országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek 1958. májusi moszkvai tanácskozása. A Tanácskozás résztvevői megállapították, hogy tovább kell növelni a KGST és a keretein belül létrehozott állandó bizottságok révén lebonyolódó sokoldalú gazdasági kapcsolatok szerepét.

A KGST-országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek moszkvai tanácskozása nagy jelentőségű határozatokat fogadott el a szocialista országok közötti többoldalú gazdasági és tudományos-műszaki együttműködés további fejlesztésének kérdéseiben. Ezek a kapcsolatok a teljes egyenjogúság, a nemzeti érdekek kölcsönös tiszteletbentartása és a szocialista kölcsönös segítségnyújtás elvein alapulnak, és arra irányulnak, hogy maximálisan használják ki a szocializmus világgazdasági rendszerének összes előnyét minden egyes szocialista ország termelőerőinek fejlesztésére, valamint az egész szocialista tábor gazdasági erejének megszilárdítására. Emellett a Tanácskozás hangsúlyozta annak szükségességét, hogy minden eszközzel fejlesszék a nyersanyagtermelő ágazatokat, valamint az energiatermelést, hogy alkalmazzák a korszerű technika vívmányait, mérlegelve azt, hogy az egyes országok milyen népgazdasági ágak fejlesztéséhez rendelkeznek a legkedvezőbb gazdasági és természeti feltételekkel. A Tanácskozás résztvevői azonban már akkor előre látták, hogy a szocialista nemzetközi munkamegosztás tudományosan kidolgozott alapelvei hiányában az egyes országok távlati népgazdaság-fejlesztési terveit csak kisebb hatékonysággal lehet kidolgozni és a KGST-n belül összehangolni. Ezt figyelembevéve a Tanácskozás javasolta a KGST-nek a nemzetközi szocialista munkamegosztás alapelveinek kidolgozását.

Az ázsiai népi demokratikus országok kommunista és munkáspártjainak a Tanácskozáson részt vevő képviselői kifejezték országaik készségét arra, hogy aktívan vegyenek részt a szocialista országok közötti gazdasági együttműködésben, valamint megfelelő formákban építsék ki a kölcsönös együttműködést országaik konkrét adottságainak megfelelő intézkedések kidolgozásával.

A kommunista és munkáspártok 1958. májusi tanácskozásán elfogadott határozatok az elkövetkező időszak programját képezték a KGST működése számára.

A KGST 1958 júniusában Bukarestben megtartott IX. ülészaka kidolgozta a májusi tanácskozás ajánlásainak megvalósítására vonatkozó konkrét intézkedéseket. Az ülészak munkájában a fő helyet az 1965-ig terjedő távlati tervek koordinálási problémái foglalták el. A KGST-országoknak az ülészak javasolta, hogy távlati terveik kidolgozásakor

különös figyelmet fordítsanak a nyersanyagok, különösen a fekete- és színesfémek, vegyitermékek, fűtőanyag és villamos energia, valamint mezőgazdasági eredetű nyersanyagok termelésének minden eszközzel való fejlesztésére. Abból a célból, hogy a KGST-országok távlati terveiben a legteljesebb mértékben tekintettel legyenek az országok kölcsönös érdekeire, az ülészak javasolta a részt vevő országoknak, hogy kétoldalú tárgyalásokat folytassanak országaik népgazdaságának távlati fejlesztésével kapcsolatos kérdésekről. Az ülészak megvizsgálta továbbá a termelés államközi szakosítása és kooperációja további elmélyítésének kérdéseit, és megbízta az állandó KGST-bizottságokat, hogy ebben az irányban javaslatokat dolgozzanak ki.

A KGST X. ülészaka, amely 1958 decemberében Prágában ült össze, már fontos konkrét ajánlásokat fogadott el a műanyagok, a műszálak és a szintetikus kaucsuk, valamint a műtrágya termelésének fejlesztésére és szakosítására vonatkozólag, főképp az olajfinomításkor keletkező gázok és a földgáz hasznosításával kapcsolatban. Ugyanezen az ülészakon ajánlásokat fogadtak el egyes vas- és acél hengerelt áruk, valamint csövek termelésének szakosítására és kooperációjára vonatkozólag, hogy a legteljesebben elégítsék ki a KGST-országok ilyen irányú szükségleteit.

Nagy jelentőségű volt a X. ülészaknak az a határozata, amely a Szovjetunióból Lengyelországba, az NDK-ba, Csehszlovákiába és Magyarországra irányuló kőolaj-vezeték építéséről szólt. A határozat szerint ezek az országok területükön saját erőből tervezik és építik a kőolajvezetékét, s aktívan együttműködve a csővezeték építésében részt vevő többi országgal, felhasználják a Szovjetunió nagy műszaki segítségét, valamint a szükséges berendezések, műszerek és anyagok gyártásában és szállításában való kooperációt.

A népgazdaság-fejlesztési tervek egyeztetésének eredményeként az európai népi demokratikus országokban lényegében megoldották a gyorsan fejlődő népgazdaság fűtőanyag-, energia-, valamint legfontosabb nyersanyag-szükségletei kielégítésének feladatát. Ajánlásokat dolgoztak ki egy sor fő ágazatban, mindenekelőtt a gépgyártásban, a vegyiparban és a vaskohászatban a kooperációra és a termelés szakosítására.

★

Nagy esemény volt a KGST tevékenységében az 1959 decemberében Szófiában megtartott XII. ülészak, amely jóváhagyta a *Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának Alapszabályát*, valamint a *Tanács jogképességéről, privilégiumairól és immunitásáról szóló konvenciót*. Mint az Alapszabály első cikkelye kimondja, a KGST célja, hogy a részt vevő országok erőfeszítéseinek egyesítése és összehangolása útján segítse ezekben az országokban a népgazdaság tervszerű fejlődését, a gazdasági és műszaki haladás meggyorítását, a kevésbé fejlett iparral rendelkező országok iparosodási fokának emelését, a munka termelékenységének szakadatlan növekedését és a KGST-országok népei jólétének töretlen emelkedését. A tőkésországok különféle nemzetközi szervezeteitől eltérően a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa összes tagja szuverenitásának elvén alapul.

Az európai szocialista országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek 1961. februári tanácskozása alapján — amely a mezőgazdaság fejlesztésében szerzett tapasztalatokkal foglalkozott — a KGST 1961

márciusában Berlinben megtartott ülészaka ajánlásokat fogadott el. Ez az ülészak javasolta a KGST-országoknak, hogy pótlólagos intézkedéseket tegyenek a mezőgazdasági termelés növelésére. A KGST szervei fokozottan tanulmányozzák a mezőgazdasági termelésnek, a mezőgazdasági gépgyártásnak, valamint a mezőgazdaság számára szükséges vegyi termékek termelésének szakosítását, tekintetbe véve minden egyes ország érdekeit és lehetőségeit. Nagy figyelmet fordítanak az életszínvonal további emelése végett a közszükségleti cikkek termelésében való gazdasági és tudományos-műszaki együttműködés bővítésére.

Az egyeztetett népgazdasági tervek, a termelés szakosításáról és a kooperálásról szóló javaslatok alapján a KGST-országok hosszú lejáratú kétoldalú kereskedelmi egyezményeket kötöttek.

A szocialista országok egymás közötti kereskedelme gazdasági együttműködésük egyik fő formája. 1960-ban a szocialista országok külkereskedelmi forgalmuk következő százalékát bonyolították le a szocializmus világgazdasági rendszeréhez tartozó országokkal: Szovjetunió 72, Lengyelország 63, Csehszlovákia 72, NDK 75, Magyarország 71, Románia 74, Bulgária 83.

Különösen nagy fontosságú a szocialista országok gazdasági fejlődése számára a Szovjetunióval folytatott kereskedelem, mivel az egyes cikkekből történő szovjet szállítások ezekben az országokban az importszükségletek kielégítésének fő forrását képezik.

Az ipari és más objektumok építésében nyújtott kölcsönös műszaki segítségnek, valamint az ezzel kapcsolatos hitelnyújtásnak jelenleg is nagy s egyre növekvő jelentősége van a szocialista országok gazdasági együttműködésében.

A Szovjetunió segítséget nyújt a szocialista országoknak 758 ipari vállalat, valamint 353 üzemrész és berendezés létesítésében. Az NDK, Csehszlovákia, Magyarország és Lengyelország viszont műszaki segítséget nyújt a Szovjetunióknak ipari vállalatok és más objektumok építésében.

A szocialista országok közötti tudományos-műszaki együttműködés és tapasztalatcsere az utóbbi években egyre bővül. A szocialista országok külső gazdasági kapcsolatainak ez a formája különösen hozzájárul ahhoz, hogy meggyorsuljon a termelőerők fejlődése, az anyagi és munkaráfordítások egyidejű csökkenése mellett.

A kommunista és munkáspártok kimagaslóan fontos irányító és szervező munkája jutott kifejezésre a KGST-országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek ez évi június 6—7-i moszkvai tanácskozásán, amely sokoldalúan megvizsgálta a KGST-országok közötti gazdasági kapcsolatok jelenlegi helyzetét és megvitatta a gazdasági együttműködés további fejlesztésének és megszilárdításának kérdéseit, különös tekintettel arra, hogy a szocialista vilárendszer fejlődésének új szakaszába lépett.

A Tanácskozás megállapította, hogy a szocializmus történelmi győzelmet aratott a gazdasági fejlődésben. A szocialista országok iparában és mezőgazdaságában a szocialista szektor osztatlanul uralkodik. A szocialista országok gazdasága egyre kifejezettebben ipari jellegűvé válik.

A szocialista világrendszer országai azért érték el ezeket a sikereket, mert helyesen alkalmazták a szocialista építés általános törvényszerűségeit, figyelembe véve minden egyes ország konkrét sajátosságait és a szocialista országok közösségének érdekeit, mert egyesítették ezen országok népeinek erőfeszítéseit, megvalósították szoros együttműködésüket és a kölcsönös segítségnyújtást.

A szocialista világrendszer biztosan halad a döntő győzelemhez a kapitalizmussal folytatott békés gazdasági versenyben.

A Tanácskozás jóváhagyta „A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelveit”, amelyek tervezetét a KGST 1961. decemberi XV. ülészaka vitatta meg. Ezt a dokumentumot irányadóként javasolták a KGST-országok gazdasági együttműködése hatékony távlati programjának összeállításához.

A Tanácskozás által jóváhagyott Alapelvek jó kiindulópontot képeznek a szocialista országok gazdasági együttműködésének további sokoldalú fejlesztéséhez, a termelés hatékony szakosításához és a kooperáláshoz. Az Alapelvekben a legfontosabb gazdasági ágazatok szerint kidolgozták a gazdasági együttműködés és a munkamegosztás fejlesztésének alapjait, megfogalmazták azokat az objektív követelményeket, amelyekre tekintettel kell lenni a szocialista gazdaság, a termelés szakosítása és a kooperáció továbbfejlesztése kérdéseinek gyakorlati megoldásakor.

A szocialista országok között megvalósuló munkamegosztás tudatos és tervszerű jellegét a kommunista és munkáspártoknak a szocializmus és a kommunizmus építésében betöltött vezető és szervező szerepe biztosítja. Ezek a pártok következetesen betartják a marxizmus—leninizmus és a szocialista nemzetköziség elveit. A szocialista világrendszer fejlődésének feladatait a testvéri barátság és együttműködés szellemében oldják meg. A szocialista népek megnövekedett eszmei-politikai egysége főképp a szocialista világ gazdaság talaján fejlődik tovább.

Az együttműködés fejlődésének eddigi tapasztalatait általánosítva, és tekintetbe véve a szocializmus és kommunizmus felépítésének történelmi feladatait, a Tanácskozás megjelölte a KGST-országok közti gazdasági együttműködési rendszer további tökéletesítésének fő irányait.

A Tanácskozás megállapította, hogy a KGST működésének fő módszere az elkövetkezendő időszakban a folyó és a távlati népgazdasági tervek egyeztetése lesz. Hangsúlyozta annak szükségességét, hogy

meggyorsítsák a termelés szakosításával és a kooperálással kapcsolatos munkákat, különös tekintettel az olyan gépek és berendezések termelésére, amelyekből jelenleg hiány mutatkozik, valamint a műszaki haladásban döntő szerepet játszó új gépipari ágak fejlesztéséhez szükséges berendezések gyártására;

maximálisan fejlesszék a nyersanyag-, a fűtőanyag- és energetikai bázist;

fokozzák a kitermelő és a feldolgozó iparágakban eszközölt fő beruházásokat, valamint a tudományos és a műszaki kutatómunka összehangolását;

tovább fejlesszék a külkereskedelmet és a közlekedést;

növeljék a KGST szerepét, tekintélyét és felelősségét.

A távlati népgazdasági tervek egyeztetésének főkéletesítése, a szocialista országok legújabb tudományos és technikai vívmányainak kölcsönös felhasználásával folytatott munkamegosztás, termelési szakosí-

tás és kooperáció elmélyítése, és ezen az alapon a kölcsönös külkereskedelemnek, a közös vállalatok építésének, a műszaki együttműködésnek és a hitelnyújtásnak stb. a bővítése — mindez nem az intézkedések pusztán felsorolását, hanem a szocialista társadalom objektív gazdasági törvényeinek fontos követelményeit jelenti.

Jelenleg a szocialista nemzetközi munkamegosztásban a részt vevő országok eltérő szerepet töltenek be. Ezt a különbséget egy sor gazdasági és történelmi körülmény, valamint a természeti feltételekben, természeti kincsekben meglévő különbségek magyarázzák. Így egyebek között sok európai népi demokratikus ország, amely nem rendelkezik a gazdasága fejlesztéséhez szükséges nyersanyag-bázissal, más országokból kénytelen fűtőanyagot és nyersanyagot importálni.

Ahhoz, hogy rövid idő alatt enyhítsük vagy felszámoljuk a fűtőanyagokban, színesfémekben, foszfortartalmú nyersanyagokban és más nyersanyag-félékben észlelhető hiányt, célszerű a geológiai kutatómunka minden eszközzel való fejlesztése. Arról, hogy ez megvalósítható, azok a sikerek tanúskodnak, amelyeket az utóbbi időben értek el ebben a vonatkozásban Lengyelországban (új kőolaj-, gáz- és rézlelőhelyek feltárása), Bulgáriában (vasérclelőhelyek feltárása, színesfémérczek tartalmának jelentős növelése, kőolaj-lelőhelyek feltárása), az NDK-ban (kőolaj- és gázlelőhelyek feltárása).

Talán célszerű lenne a saját ásványi erőforrások bővítésével kapcsolatban a KGST-országok számára kidolgozni a geológiai feltáró munkálatok hosszú távú tervét, és pótlólagos intézkedéseket hozni a geológiai feltáró munkálatok szervezésének és összehangolásának megszilárdítására a KGST keretein belül.

Az 1980-ig terjedő távlati népgazdasági tervek egyeztetésének elkövetkező szakaszában a KGST-országok a munkamegosztás következetes és tervszerű fejlesztése mellett a legszélesebb lehetőséget kapják ahhoz, hogy a nemzetközi szakosítást összekapcsolják az egyes szocialista országok sokágazatú, komplex gazdasági fejlődésével, azaz a kölcsönösen összefüggő és egymást kölcsönösen kiegészítő népgazdasági ágak (ipar és mezőgazdaság, kitermelő- és feldolgozó-ipari ágazatok, termelőeszközök és fogyasztási cikkek gyártása) ésszerű komplexumának kialakításával.

Azok a szocialista országok, amelyek viszonylag nagy területtel, nagy lakossággal és a szükséges természeti erőforrásokkal rendelkeznek, népgazdaságukat többé-kevésbé teljesen, egységes gazdasági komplexumként fejlesztik ki. Viszont azok a szocialista országok, amelyek kis területtel rendelkeznek, és híján vannak a fontosabb természeti erőforrások kellő mennyiségének, népgazdaságukat nagyrészt a nemzetközi munkamegosztással és a külkereskedelemmel összehangolva fogják fejleszteni. De minden egyes szocialista országnak, amikor népgazdaságát fejleszti, mindig tekintettel kell lenni arra, hogy gazdasága ugyanakkor a világszocializmus anyagi-műszaki bázisának szerves része lesz.

A szocialista világrendszer jelenlegi körülményei között az egyes országok nemzeti gazdasági egységeinek kialakítása és ezek termelési szakosítása a munkamegosztás és az ennek megfelelő áruforgalom alapján, egymást kölcsönösen kiegészítő tényezők. Csak e két tényező összekapcsolása biztosítja minden egyes szocialista ország és az egész szocialista világrendszer termelési lehetőségeinek legteljesebb és leggazdaságosabb

kihasználását. A szocialista országoktól idegen az autarkias gazdaság koncepciója. Ez a koncepció ellentétes az egész szocialista tábor érdekeivel. A szocialista országok mint a nemzetközi szocialista munkamegosztásban részt vevő népgazdasági egységek fejlődnek.

A gazdasági együttműködés egyes irányainak és formáinak a távlati tervek összehangolásával kapcsolatos további fejlődéséről szólva, ki kell még térni a következőre.

A termelés legésszerűbb fejlesztését és területi elhelyezését a természeti és munkaerő-források maximális kihasználása mellett csak a szocialista gazdasági rendszer biztosítja. A tervszerű arányos fejlődés törvényének érvényesülése lehetővé teszi a társadalmi termék és a társadalmi munka ésszerű elosztását, a felhalmozás és a fogyasztás, a termelés és a szállítás közti helyes arányok kialakítását. Mint Engels írja — „Csakis az a társadalom, mely termelőerőit egyetlen nagy terv alapján összehangatosan kapcsolja együvé, engedheti meg az iparnak, hogy abban az elosztásban telepedjék meg az egész ország területén, amely saját fejlődése s a termelés többi elemeinek fenntartása, illetőleg fejlődése számára a legmegfelelőbb.”*

A termelés helyes elhelyezése előmozdítja a bővített szocialista újratermelés meggyorsulását, a gazdaság sokoldalú fejlődését és minden nép testvéri együttműködését.

E fontos problémának a szocialista tábor méreteiben való megoldásakor figyelemmel kell lenni arra, hogy a termelőerőket a szocialista tábor területén tervszerűen és összehangoltan kell elhelyezni, hogy a bővített újratermelésbe maximálisan és sokoldalúan bevonják valamennyi szocialista ország természeti és munkaerő-forrásait, közelebb vigyék a termelést a nyersanyagok és fűtőanyagok forrásaihoz, illetve a késztermékek fogyasztási területeihez; gyorsabb ütemben emeljék a korábban elmaradt területek gazdasági és kulturális színvonalát és megszilárdítsák a népek közötti barátságot és együttműködést; megszervezzék a társadalmi munka helyes területi elosztását; biztosítsák a helyes szakosítást és ezen az alapon az országok és az egyes gazdasági-földrajzi körzetek komplex gazdasági fejlődését.

A szocialista nemzetközi munkamegosztásnak a kommunista és munkáspártok képviselői tanácskozásán jóváhagyott alapelvei, s ezen az alapon a távlati tervek összehangolása lehetővé teszik a hosszú távú gazdasági együttműködés hatékony programjának kidolgozását, amely tartalmazná az elkövetkezendő időszakra az együttműködés különféle formáiban megvalósítandó konkrét feladatokat.

Ez az általános program lehetővé tenné egyebek között azt is, hogy kidolgozzák a termelés szakosításának általános feladatait és fokozatos megvalósításának programját a nyersanyag-, fűtőanyag- és energiatermelő iparágakban, a gépgyártásban, a vegyiparban, a mezőgazdaságban és más ágazatokban, hogy meghatározzák a szakosítás fő irányait, a szakosított termelés és szállítások helyét és jelentőségét a KGST-országok és az egész szocialista tábor termelésén belül. E program alapján rendszeresen fejleszthető a termelés szabványosítása, egységesítése és tipizálása a szocialista országokban, kidolgozhatók a legfontosabb egységes nemzetközi szocialista szabványok és beilleszthetők a KGST-országok

* Engels Frigyes: Anti-Dühring. Szikra. 1950. 306. 1.

nemzeti állami szabványai közé. A szabványosítással összefüggő KGST-munka fokozása a KGST új létrehozandó szerveinek: a Szabványügyi Állandó Bizottságnak és a KGST Szabványügyi Intézetének a feladata.

A KGST működésének fontos eseménye, hogy a KGST európai szervezetből nyílt szervezetté vált a többi világrész olyan országai számára is, amelyek egyetértenek a KGST Alapszabályának céljaival és elveivel. Az ez év június 7-i XVI. (rendkívüli) ülészak határozata szerint a Mongol Népköztársaságot, kormányának kérésére, felvették a KGST tagjai közé.

Amint arra Cedenbal elvtárs, a Mongol Népi Forradalmi Párt Központi Bizottságának első titkára, a Mongol Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke a Pravdának adott interjúban rámutatott, a mongol népgazdaság növekvő igényeinek kielégítése és távlati gazdasági fejlesztésének feladatai a szocialista tábor többi országaival való gazdasági együttműködés és kölcsönös segítségnyújtás sokoldalú megszilárdítása alapján oldható meg. Ez diktálta a Mongol Népköztársaság belépését a KGST-be.

A Mongol Népköztársaság belépése a KGST tagjai közé segíti majd az ország termelőerőinek gyors fejlődését, a nyersanyag- és energiaerőforrások leggazdaságosabb kihasználását az egész szocialista tábor közös javára, az ország gazdaságának a fejlett szocialista országok színvonalára való emelését.

Amint arra Cedenbal elvtárs ugyancsak utalt, az egyik ázsiai szocialista ország belépése a KGST-be e szervezet kereteinek szélesedését, a szocialista világ gazdaság fejlődésében való jelentőségének és szerepének szakadatlan növekedését tanúsítja.

Azok az óriási méretű és fontosságú feladatok, amelyeket a kommunista és munkáspártok képviselői júniusi tanácskozásának határozata a KGST-országok gazdasági együttműködésének további fejlesztése és megszilárdítása céljából kitűz, továbbá a szervezet kereteinek szélesedése megkövetelik, hogy lényegesen javuljon és elmélyüljön a KGST összes szervének működése, tovább növekedjék a KGST szerepe, tekintélye és felelőssége.

A KGST-országok kommunista és munkáspártjainak júniusi tanácskozásán hozott határozatokkal összhangban a KGST XVI. (rendkívüli) ülészaka már egy sor intézkedést hozott a KGST szervezeti megszilárdítására és szervezeti tevékenységének fokozására. Létrehozták a KGST Végrehajtó Bizottságát, amely a KGST-országok kormányfőinek helyetteseiből áll. Ez a szerv hivatott arra, hogy az ülészakok közötti időszakban határozatokat és ajánlásokat hozzon az együttműködés összes kérdéseiről. Határozatokat hoztak továbbá a tudományos és műszaki kutatásokat összehangoló, a statisztikai állandó bizottságok, valamint — mint már említettük — a szabványügyekkel foglalkozó KGST-bizottság és intézet létrehozásáról.

Ezeknek az intézkedéseknek a jelentőségét aligha lehet túlértékelni. A KGST-országok 1980-ig terjedő népgazdaság-fejlesztési terveinek összehangolása óriási feladat, amely nagy mértékben növeli a tudományos és műszaki vívmányok összehangolásának és felhasználásának, a sta-

tisztikai mutatószámok összehasonlíthatóságának, a szabványosítás, egy-
ségezés és tipizálás kérdéseinek fontosságát. A KGST létrehozandó
szervei aktívan segítik e problémák kidolgozásának helyes megszerve-
zését és jobb minőségi kivitelezését, mind a KGST-szerveken belül,
mind a részt vevő országokban.

A KGST egész működésének megjavítása szempontjából igen nagy
fontosságú, hogy a Tanácskozás résztvevői a jövőre nézve is célszerűnek
tartották a párt- és állami vezetők közti konzultációk és tapasztalatcse-
rék rendszeres lebonyolítását a KGST-országokban felmerülő legfonto-
sabb gazdasági problémákkal kapcsolatban.

Komló László:

A munka értékelése és díjazása a termelőszövetkezetekben

A könyv a termelőszövetkezeti jövedelemrészesedés elméleti és gyá-
korlati problémáit tárgyalja.

A termelőszövetkezetek megszilárdításának és továbbfejlesztésének
jelenlegi időszakában rendkívül fontos, hogy megtaláljuk a szocialista el-
osztás elve alapján azt a legjobb jövedelemrészesedési formát, amely az
anyag ösztönzés helyes alkalmazásával a szövetkezeti tagságot a nép-
gazdaság, az üzem és az egyén érdekeit egyaránt figyelembe véve, a leg-
eredményesebb munkára serkenti.

A mű hét fő fejezetre tagolódik: a munkák osztályozása és a teljesít-
ménynormák; a munkák értékelése; a természetbeni és pénzbeni jöve-
delmi igény; a garantált és pénzbeni munkadíjazás jelentősége; a munkák
mérése; a vezetők munkájának mérése; az anyagi ösztönzés.

A szerző részletesen tárgyalja a különböző termelőszövetkezeti elosz-
tási formákat, azok alkalmazási lehetőségeit. Ezzel a könyv azt a célt
szolgálja, hogy megvalósuljon a szocialista elosztás elve, a népgazdasági,
az üzemi és az egyéni érdek összehangolása.

A könyv szerkezete jól tagolt, előadásmódja egyszerű, a mondanivalót
számos példa, táblázat teszi szemléltetővé, érthetőbbé.

A mű alkalmas arra, hogy termelőszövetkezeti vezetőink részletesen
megismerhessék belőle az elosztással kapcsolatos problémákat és előmoz-
dítja, hogy a termelőszövetkezetek helyesen tudják megvalósítani az adott-
ságainknak legjobban megfelelő elosztási formákat.

Ara kötve 42.— Ft 356 oldal.

Megjelent a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában.

LADISLAV ŠMID:

Nemzetközi szakosítás a KGST-országok gépiparában

A gépipar a nemzetközi munkamegosztás egyik legfontosabb területe; ennek az iparágnak 30—40 ágazatában nagyszámú, széles választékú gépcsoport és gépfajta termelése folyik.

A gyártott gépfajták állandóan tökéletesednek, a választék állandóan bővül. A nemzetközi munkamegosztás viszont lehetővé teszi, hogy az egyes országok erejüket szűkebb termékválasztékre és az új gépek gyorsabb kifejlesztésére összpontosítsák. A nemzetközi munkamegosztás egyidejűleg segít feloldani a gépellátásban mutatkozó szűk keresztmetszeteket és megteremti az előfeltételeket a termelés olyan mértékű szervezéséhez, amellyel fokozatosan rentabilissá válik az automatizált termelésre való áttérés.

A gépek és berendezések termelése technikailag igényes és munkaigényes feladat; ezért a gépgyártás fontos szerepet játszik a foglalkoztatottság növelésében, az egyes országok és területek gazdasági kiegyenlítésében, a lakosság kulturális és műszaki színvonalának emelésében. Ezért a gépipart minden országnak ki kell fejlesztenie, a nemzetközi munkamegosztásban rejlő lehetőségek egyidejű tervszerű kihasználása mellett.

A gépipari termelés a KGST-országokban gyorsan fejlődik, miközben az ipari termelésen belüli részesedése is állandóan nő.

Ország	Az ipari termelés	A gép- és fémfeldolgozó ipar	A gépipar részesedése az ipari termelésben 1960-ban
	növekedési indexe 1960-ban (1950=100)		
Bulgária	397	717	12,5
Csehszlovákia	282	457	32,4
Lengyelország	338	743	22,2
Magyarország	265	345	26,0
NDK	292	399	33,3
Románia.....	340	585	24,9
Szovjetunió	300	430	.

A gépipari termelés növekedése a KGST-országokban jelentősen meghaladja a tőkésországok gépipari termelésének fejlődését. 1955 és 1960 között a gépipari termelés átlagos évi növekedése Bulgáriában 24,6 százalék, Magyarországon 10,9 százalék, az NDK-ban 12,7 százalék, Len-

gyelországban 16 százalék, Romániában 15,8 százalék, a Szovjetunióban 14,4 százalék, Csehszlovákiában 14,1 százalék volt, ezzel szemben az NSZK-ban 8,7 százalék, az Egyesült Államokban 2,3 százalék, Nagy-Britanniában 3 százalék, Svédországban 1,2 százalék, Franciaországban 10 százalék.

A gépipari termelés gyors fejlődése a KGST tagországaiban együtt járt a kölcsönös gazdasági kapcsolatok fejlődésével. Az együttműködés kezdeti formái — a tagországok külkereskedelmi szervei által megkötött hosszú lejáratú szerződések — már a KGST létrejöttékor kedvező hatással voltak az egyes országok gépiparának fejlődésére. Csehszlovákia, de a többi ország szempontjából is, legnagyobb jelentőségű a Szovjetunióval az 1951—1955. évekre kötött megállapodás volt. Ez a csehszlovák gépipart a nehézgépgyártás néhány nagyon fontos szektorára — például gőzturbinák, nagy teljesítményű Diesel-motorok, hengerművi berendezések, vegyipari berendezések, szerszámgépek, sajtók stb. termelésére — irányította. E megállapodás így a csehszlovák nehézgépgyártás fejlesztésének alapjává vált.

A gépipari termékek kölcsönös cseréje a KGST tagországai között már kezdettől túllépte a kimondottan kereskedelmi kapcsolatok határait, s egyre inkább az elvtársi együttműködés és a kölcsönös segítség nyomta rá bélyegét. A többi országnak ingyenesen átengedett üzemépítési tervekkel és tervdokumentációkkal különösen a Szovjetunió nyújtott nagy technikai segítséget az új gépek és berendezések gyártásához.

1956-ban a KGST VII. (berlini) ülészakán a gépipari termelés viszonylag széles nomenklatúrájában megtárgyalt specializáció nagy lépést jelentett előre az országok közti tervszerű szakosítás és kooperáció útján. Ha ezek az ajánlások nem is jelentettek alapvető beavatkozást az egyes országok termelési programjába, mégis korlátozták a gépek és berendezések termelésében a további célszerűtlen párhuzamosságok keletkezési lehetőségét és az adott szakaszban a tagországok gépipari termelésére vonatkozóan megjelölték a fejlesztés alapvető irányait.

A Gépipari Állandó Bizottság megalakítása 1956-ban megteremtette a gépipari szakosítás rendszeres elmélyítéséhez szükséges feltételeket. Ezen intézkedés eredménye érthetően nem mutatkozhatott és nem is mutatkozhat meg rövid időn belül, már csak azért sem, mert korábbról nem voltak tapasztalatok ilyen feladatok nemzetközi méretű megoldására. Nem álltak rendelkezésre a KGST-országok távlati népgazdaságfejlesztési tervei sem, amelyek lerögzítették volna ezen országok távlati gép-szükségleteit. A gépipari termelés jellege, egy sor — a szakosítás megvalósításához nélkülözhetetlen — feltétel (például a tipizálás és egységesítés) megoldásának szükségessége miatt az elfogadott szakosítási ajánlások megvalósítása csak néhány év alatt lehetséges.

De már a munka kezdetén konkrét eredmények születtek a tudományos kutatási tervek, valamint a népgazdaság alapvető ágazatai (főleg az energetika, a bányászat, az olajkitermelés, a kohászat, a vegyipar, a szállítás, az építőipar és a mezőgazdaság) számára fontos gépek fejlesztéséhez nélkülözhetetlen tervező-szerkesztő munkák összehangolásában.

Lépésről lépésre fejlődött a munka a termelési szakosítás területén is. Sok fontos termékcsoportban kidolgozták és fokozatosan elfogadták a nyersanyagtermelő ágazatok fejlesztéséhez szükséges legfontosabb

gép- és berendezésfajták szakosítására vonatkozó ajánlásokat is. Az elfogadott ajánlások megkönnyítik a termelési programok ésszerűbb telepítését, a célszerűtlen párhuzamosságok kiküszöbölését és a sorozatnagyságok növelését.

A szakosítás során végrehajtott tipizálás és egységesítés nyomán csökkent a gyártott választék. Például a cukorgyári berendezésfajták száma 32-ről 17-re, a hasznos ásványok felszíni bányászatához szükséges berendezéseké 63-ról 34-re, a konzervipari berendezéseké 108-ról 71-re, a tejipari berendezéseké 297-ről 52-re csökkent. Egyidejűleg bővült is a választék néhány a KGST-országokban addig nem gyártott új gép- és berendezésfajtaival. Például a vegyipari berendezések választéka 27, a papíripari berendezéseké 4, az olajfeldolgozó berendezéseké 81, a hengersoroké 10 új fajtaival bővült.

A szakosítási ajánlások kidolgozásával egyidőben nagy figyelmet szenteltek a gyártott termékek műszaki színvonalának is.

Az egyes tagországok gépipari termelésének gyors fejlődése, valamint a gépipari termékek cseréjének növekedése emeli a gépek részarányát az összes exportban. Ezt az alábbi adatok bizonyítják:

A gépkivitel %-os részesedése az összes exportban

Ország	1950	1960	Ország	1950	1960
Bulgária	0,02	13,6	NDK.....	.	48,4
Csehszlovákia ...	26,4	45,1	Románia	4,2	16,6
Lengyelország ...	7,8	28,0	Szovjéunió ...	11,8	20,5
Magyarország ...	23,0	38,0			

A KGST-országok gépipara ma kiterjedt termelőkapacitásokkal, tapasztalt, képzett káderekkel és széles tudományos kutatóbázissal rendelkezik, s egészében igen jelentős potenciált képvisel.

A tagországok gépipari struktúrájában 1960-ban főleg a következő ágazatok foglaltak el kiemelkedő helyet (hozzávetőleges, számított adatok):

A gépipar egyes ágazatainak százalékos részesedése a KGST-országok gépipari termelésében 1960-ban

Nehézipar (energetikai, kohászati, bányászati, olajbányászati és olajfeldolgozó berendezések, szállítóeszközök, építőipari gépek és berendezések, vegyipari berendezések gyártása)	13—14
Villamosgép-ipar, híradástechnika, műszeripar	22—23
Közlekedési gépipar (személy- és teherautók, vagonok, mozdonnyok, hajók)	17—18
Szerszámgépek és hegesztő-berendezések	3—4
Könnyűipari és élelmiszeripari berendezések	2—3
Mezőgazdasági gépek és traktorok	7—8

A gépipari struktúrában mind nagyobb jelentőségre tesz szert a népgazdaság alapvető ágazatainak fejlesztéséhez szükséges termelőesz-

közök termelése, a villamosgép-ipar, a híradástechnika és a műszergyártás. 1960-ban például több mint 10 ezer MW teljesítményű gőzturbinát, közel 200 ezer t súlyú hengerdei berendezést, 35,5 ezer kW teljesítményű elektromotort, 270 ezer szerszámgépet, 50 ezer kovácsológépet és sajtót, 340 ezer traktort, 88 ezer gabonakombájnt, 1000 fővonalis villamosmozdonyt, 450 ezer teherautót, 500 millió gördülő csapágyat gyártottak.

A jelenlegi szakaszban a gépipari termelés struktúrája valamennyi KGST-országban fejlett, bár a színvonalban még jelentős különbségek vannak. A gépipari termelés kiemelkedő és egyre növekvő szerepet játszik az egyes országok népgazdaságában. Érnek a feltételek a nemzetközi munkamegosztás hatékonyságának *további* alapvető emeléséhez is. Előtérbe kerülnek a szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlettebb formái, amelyek lehetővé teszik a szükségletek tökéletesebb kielégítését, a termelést megelőző és a termelési folyamatok magas hatékonyságát, s lehetővé teszik a tudomány és a technika legújabb vívmányainak gyors átültetését a gyakorlatba.

E kérdésekkel kapcsolatban kívánok felvetni néhány problémát, azaz, hogy azok természetesen még további alapos vizsgálatokat igényelnek.

A termelés nemzetközi szakosításához alkalmazhatók mindazok a formák, amelyeket az országon belüli specializációban is alkalmaznak, tehát a tárgy, részegység, alkatrész és technológia szerinti specializáció. A termelés specializációjához szorosan hozzátartozik a kutatási, fejlesztési és tervezési munkák szakosítása is. Eközben a nemzetközi munkamegosztás műszaki fejlődést gyorsító hatása egyre nagyobb jelentőségűvé válik. Ebből következően célszerű, ha az egyes országok a gépipari termékek technológiailag is azonos konstrukció-csoportjaira specializálódnak, teljes technológiai sorok, aggregátok és komplett beruházási egységek termelésében való specializációra és kooperációra törekednek.

Az, hogy az egyes országok meghatározott gép- és berendezésfajták egész választékára szakosodnak — eltérően két vagy több ország ugyanazon berendezésfajtán belüli típusokra történő specializációjától —, azért olyan nagy jelentőségű, mert így egyetlen ország foglalkozhat az adott gépfajta konstrukciós kérdéseivel, nemkülönben a távlati műszaki fejlesztési problémákkal is. Ezáltal elkerülhető a műszaki munkák több ország közötti szétaprózódása és tág lehetőség nyílik a tipizálás, egységesítés és normalizálás előtt. Csehszlovákiában például kifejlesztettek egy típus traktorsorozatot, amelynek alkatrészei mintegy 45 százalékban normalizáltak, 36 százalékban egységesítettek, 17,5 százalékban tipizáltak és csak 1,5 százalékuk eltérő.

Ezért igen előnyös, ha az egyes országokban a termelést célszerű típussorokra vagy azok részeire összpontosítják, például a szerszámgépek, textilipari gépek, mezőgazdasági gépek meghatározott fajtáira, az elektromotorok típusosaira stb. Ebben az irányban haladva, az egyes országok soha se specializálódnak *egyetlen* gépfajtára, hanem a gépek és berendezések egész *csoportjaira*, hogy így az adott körben komplex technológiai előrehaladást lehessen elérni a felhasználó ágazatokban. Ilyen csoportok lehetnek például: olajbányászati gépek, szürkeöntödei berendezések, a könnyűipar és az élelmiszeripar egyes ágazatainak gépi beren-

dezései stb. Az ilyen szakosítás lehetővé teszi a gépi berendezések komplex fejlesztését, a felhasználó ágazatok igényeinek megfelelő fejlesztését. Ennek most, amikor a fejlődés a termelési eljárások folyamatossága és ennek alapján az automatizálás széleskörű bevezetése felé halad, rendkívüli jelentősége van. Az ilyen jellegű szakosítás módot ad arra is, hogy a kijelölt ország alapos kutatómunkát folytasson, figyelembe vegye a világméretű fejlődés tendenciáit, s konzultációs szolgálatot építsen ki a megrendelő országokkal.

E szakosítási iránnyal szorosan összefügg az egyes országoknak teljes gyárberendezések szállítására történő specializációja. E probléma sajátossága abban van, hogy egész gyárberendezések szállításakor az egész szállítmány sok különböző gépipari ágazat részletszállításaira tagolódik. Ezért a termelés szakosítása nem irányulhat a teljes beruházási egységre; ez ellentétben állna az azonos technológiai és konstrukció szerinti specializáció alapelveivel. A teljes beruházási egységek szállítása tehát széleskörű, országok közti kooperációt követel meg. Más oldalról azonban a tervezési munkákban — különösen a títustervek alkalmazásával — nagy megtakarítások érhetők el. A beruházási objektum műszaki színvonalát a tulajdonképpeni technológiai berendezés dönti el, amely egyúttal meghatározza az egész szállítmány jellegét is, noha a leszállított teljes berendezés értékének rendszerint alig a felét teszi ki. A technológiai berendezés szabja meg a többi kiegészítő szállítmány paramétereit is és ez az alapja az egész tervező-előkészítő munkának. Ezért az egyes országoknak beruházási egységekre történő szakosítását az alapvető technológiai berendezések alapján kellene végezni. Így biztosítható a legjobban a tervezési előkészítés korszerűsége és a tudományos kutatóerők koncentrációja is.

A termékek szerinti szakosítás mellett nemzetközi méretekben érvényesíthető a részegységek és alkatrészek szerinti specializáció is. Ezeket a szakosítási formákat eddig kevésbé alkalmazták, pedig jellegüket tekintve különös figyelmet érdemelnek. Elterjedésük természetesen jelentős igényeket támaszt az országok közti szabványosítás és a kész termékek folyamatos komplettírozása iránt. Az alkatrészek szerinti szakosítás lehetséges és célszerű például olyan termékek esetében, amelyekből az egyes országok szükségletei nagyok, de a típusok száma kevés és nincsenek meg annak feltételei, hogy termelésüket minden országban megszervezzék. Ilyen például a személy- és teherautók, a traktorok termelése stb.

A szakosítás e formáit elsősorban a bonyolult és munkaigényes termékek esetében kell alkalmazni, ahol a termelés koncentrálása módot ad a gépesítésre és az automatizálásra, s ezáltal a munka- és anyagigény jelentős csökkentésére, s emellett a termékek alkalmasak a nagyobb távolságra való szállításra.

A gépipari termelés nem függ kimondottan a természeti feltételektől, különösen ha a nyersanyagbázis adva van. Még azokban az országokban is kifejleszthető, ahol nincsenek fémérc-készletek és a kohászat sem fejlődött ki megfelelően. Más oldalról viszont érthető, hogy a gépipari termelés profiljának idomulnia kell azokhoz a fémfajtákhoz (réz, alumínium), illetve félkészáru-fajtákhoz (lemezek), amelyek az illető országban rendelkezésre állnak. Gyengébb kohászati bázissal rendelkező országokban a gépipar a kevésbé anyagigényes termékek felé fordul, amelyek

rendszerint viszonylag munkaigényesebbek. Ebből azonban nem szabad azt a következtetést levonni, hogy a fejlett kohászati bázissal rendelkező országokban az anyagigényes, alacsony munkaigényességű termelés fog fejlődni. Az anyag- és munkaigényesség szempontját nem szabad egymással szembeállítani. A nehézipar termékeihez — gondoljunk az energetikai, hengerdei, vegyipari berendezésekre és hasonlókra — nemcsak sok anyag kell, hanem a technikusok és munkások nagy mennyiségű minőségi munkája is. A termékek anyagigényessége két szempontból értelmezhető — egyrészt az egyes gépekhez és berendezésekhez szükséges fém mennyisége, másrészt az egyes termelő ágak teljes fémfelhasználáson belüli részesedésének szempontja alapján.

A gépipari termelési profil kialakításában fontos szempont a népgazdaság szerkezetének és az egyes ágazatok (a természeti és gazdasági feltételekkel összhangban történő) fejlesztésének perspektívái. A gépipari profilt célszerű a népgazdaság egyes ágazatainak fejlődésével összhangban kialakítani, s ez további igényt támaszt a gépipari termelés szakosításával kapcsolatos munkák és a népgazdaság többi ágazata, főleg a feldolgozó ágazatok specializációjával kapcsolatos munkák koordinációjával szemben.

A gépipari termelés szakosítására vonatkozó javaslatok megtételekor sok szempont és tényező mélyreható elemzéséből kell kiindulni. Ezek között különösen fontos az optimális sorozatnagyság szempontja. A termelés meghatározott terjedelme megfelelő termelés-szervezési formák és technológia rentábilis alkalmazását teszi lehetővé. A KGST-országok nehézipari technológusainak 1961 őszi prágai konferenciáján a következő kapcsolatot mutatták ki a szovjet portáldarualkatrész-gyártás szérianagysága, termelésszervezése és önköltsége között:

A termelés jellege	Évi termelés darabszáma	1 darabra jutó önköltség %-ban
Azonos alkatrészcsoporthoz gyártó részleg	20	100
Nem zárt ciklusú, tárgy szerint specializált megmunkáló részleg	100	67
Tárgyi specializációjú zárt ciklusú részleg	500	55
Szalagrendszerű részlegek	1000	42

A szérianagyság növelése lehetővé tette automata berendezésekkel felszerelt szalagrendszerű specializált üzem felépítését.

A többi országokban is abból a szempontból kell elbírálni a szakosítás célszerűségét, hogy az előirányzott sorozatnagyság lehetővé teszi-e magas teljesítményű, sőt automatikus berendezések gazdaságos alkalmazását. Az ilyen vizsgálatot magától értetődően külön el kell végezni a termelés minden fajtájára, mérlegelve azt is, hogy a technika fejlődésével változhatnak az optimális sorozatnagyságot meghatározó körülmények is.

Másrészt, sok termék több országban is gyártható az optimális sorozatnagyság szempontjának érvényesítése mellett is. Másképp az ilyen termékek koncentrációja kiterjedt kapacitásokat követelne, szétosztásuk magas szállítási költségekkel járna; a pótalkatrész-ellátással és a javító

szolgálattal kapcsolatos költségek szintén aránytalanul magasak lennének. Az ilyen koncentráció nagy nehézségeket vonna maga után; egészében: növekednének a költségek anélkül, hogy társadalmi munkát takarítanának meg.

A tudomány és a technika gyors fejlődése megköveteli, hogy a tudományos, technikai ismereteket gyorsabban ültessék át a gyakorlatba. Ez növeli az igényeket a kvalifikált műszaki munka volumene, a tudományos kutató kapacitások és azok felszereltsége iránt. Ezzel egyre inkább előtérbe lépnek a követelmények egyrészt a kutatás, a fejlesztés és a tervezés területén kibontakozó munkamegosztás, másrészt két vagy több ország szoros együttműködése iránt. Néhány ország együttműködése a bonyolult műszaki problémák megoldásában alapvetően meggyorsíthatja a műszaki fejlődést. Az ilyen együttműködésre példa a nemzetközi félautomata összeköttetés egyesített apparatúrájának megszerkesztése és legyártása, vagy a nemzetközi univerzális szabályozó rendszer közös kifejlesztése.

★

A gépipari termelés sokrétűsége magától értetődően módot ad az általában közös szakosítási alapelvek különböző kombinációira. Ezt bemutatathatjuk néhány példán:

A termelőerők fejlődése szempontjából alapvető jelentőségű ágazat az energetika. Az energetikai berendezéseket gyártó ágazat fejlődésének nagy távlatait mutatja, hogy például 1960-ban a KGST-országok egy lakosra számítva mintegy 1300 kWó villamos energiát termeltek (a Szovjetunió mintegy 1155 kWó-t), míg ugyanebben az időszakban Franciaországban 1576 kWó, Kanadában 6400 kWó, a Német Szövetségi Köztársaságban 2153 kWó, Nagy-Britanniában 2611 kWó és az Egyesült Államokban 4656 kWó volt az egy főre jutó villamosenergia-termelés. Ahhoz, hogy a KGST országai 1980-ig túlszárnyalják a fő tőkésországokat az egy főre jutó villamosenergia-termelésben, a következő időszakban jelentősen növelniök kell villamosenergiatermelő kapacitásaikat. Ez viszont szükségessé teszi a hőerőművekben használt energiatermelő berendezések gyors fejlesztését, mivel a legközelebbi időszakban is ezek lesznek az energiatermelés fő forrásai. Az új nagy erőművekbe nagy egységeket fogunk beszerezni.

Az erőművek főbb közgazdasági mutatói és a teljesítmény növelése közötti kapcsolatot világosan mutatja az alábbi — szovjet adatok alapján készített — táblázat:

Az erőművek kapacitása (MW)	Turbinák száma (db)	Egységenkénti teljesítmény (MW)	Átlagos beruházási költség Rb/kWó	Egy MW-ra jutó kiszolgálói létszám (fő)
100	2	50	140,8	5,4
300	3	100	117,0	2,05
600	3	200	92,5	0,85
1200	4	300	82,5	0,48
1800	3	600	65,5	0,36
2400	4	600	62,0	0,36

A nagy erőművi egységek termelése azonban igen igényes műszaki feladat. E feladat megoldásához fejlett kohászati bázis szükséges és érteni kell sok bonyolult műszaki és termelési probléma megoldásához. Az ilyen termelést célszerű a lehető legkisebb számú országban összpontosítani, hogy a termelés nagyfokú ismétlődése csökkenthesse az egyébként magas fejlesztési és termelési költségeket. Itt tehát termék szerinti specializációról van szó, amely rendszerint meghatározott teljesítményű (teljesítménysorú) egész blokkok (turbinák-kazánok-generátorok) termelésére irányul. Ha több ország specializálódik gőzturbinák termelésére, érdemes perspektivikusan mérlegelni az alkatrész szerinti szakosítás lehetőségét is. Például a technológusok már említett prágai konferenciáján meggyőzően bebizonyosodott a gőz- és gázturbina-lapátok koncentrált termelésének nagyfokú hatékonysága. Megfelelő osztályozással az alkalmazott konstrukciók számát az eddigi több mint 300 típusméretről 63-ra lehetett csökkenteni. A turbinalapátok koncentrált termelésében sikerrel alkalmazzák a nyomás alatti formázás technológiáját, a viaszformázásos precíziós öntést, valamint a hidegen és melegen hengerelt speciális profilokat mint félkészárukat is. Így nagy megtakarítások érhetőek el ötvözött acélokból, és csökken a munkaigényesség is.

Valamennyi tagországban gyorsan fejlődik a vegyipar is. Ezért szükséges, hogy a nemzetközi szakosítást kihasználják a termelés, a fejlesztés és az új típusú vegyipari berendezések termelésbe állításának meggyorsítására. A vegyipari berendezések termelésében a megfelelő szakosítási formák megválasztásáról hozott döntések során mérlegelni kell, hogy a vegyipari berendezések jórészt szerkesztési és technológiai szempontból azonos termékekből és részegységekből tevődnek össze — például kicserélő apparátusokból, lepárló berendezésekből, tornyokból, szárító berendezésekből, centrifugákból, szűrőkből, szeparátorokból, kompresszorokból stb. Célszerű tehát, ha az egyes országok e termékek egyes fajtáinak termelésére szakosodnak. Ez természetesen feltételezi az egyes országok közötti kooperáció fejlettségét, a számítási és biztonsági előírások egységesítését, az egyes aggregátok, részegységek, oszlopok, csövek, tolózárak stb. széles körű normalizálását, tipizálását és egységesítését. Az országok ilyen jellegű szakosítása lehetővé teszi, hogy egyedi gyártásról sorozattermelésre térjenek át és ezáltal a tömegtermelésre jellemző termelékeny termelési módszereket alkalmazhassanak.

A berendezésfajtákra való szakosítás mellett célszerű az egyes technológiai egységek tervezésére történő specializáció is. Az ilyen specializáció célszerűségét ama szakágakkal való összhang szempontjából is mérlegelni kell, amelyekre az illető ország vegyipara szakosodik, s amelyekben a technológiai kutatás úgyszintén magas szintet ért el. Így érhető el, hogy maguk a berendezések is a legkorszerűbb technológiai szintet képviseljék.

A vegyipari üzemek technológiai berendezéseihez jelentős részben olyan elemek is tartoznak, amelyek termelése viszonylag egyszerű, az egyes országok szükséglete irántuk nagy, terjedelmesek és ebből következően szállításuk sok teret igényel, s amelyeket mindeme okokból nem célszerű specializálni. Ilyenek például a csövek, amelyek gyakran 20—30 százalékot, vagy még ennél is nagyobb súlyt képviselnek egy-egy berendezésből. Hasonló jellegűek a különféle tartályok, oszlopok, szállító és kristályosító berendezések stb. Az ilyen berendezések termeléséről a he-

lyi szükséglettől függően minden országnak saját magának kell gondoskodnia.

A kohászati ipar legfontosabb berendezései közé tartoznak a hengerdei berendezések. Ezek szakosítása a termelt hengerelt áru jellege szerinti (például rudakat, profilacélokat, lemezeket, csöveket, huzalokat gyártó hengersorok stb.). A berendezésekkel szemben támasztott magas műszaki követelmények, valamint termelésük bonyolultsága indokoltá teszi a hengersorok tervezésének, szerkesztésének és termelésének egy vagy két országba való koncentrálását.

A hengerdei berendezések műszaki színvonala szorosan összefügg a hengersorok elektromos részeinek, különösen a beépített meghajtó motoroknak és irányító berendezéseknek a színvonalával. Ez a gépi mag a berendezés összes értékének mintegy 20—25 százalékát teszi ki és műszakilag gyakran igényesebb, mint maga a gépi berendezés; ennek színvonala és minősége határozza meg elsősorban a hengersor automatizáltsági fokát. Ezért a hengerdei berendezések specializációjával egyidejűleg célszerű tisztázni az elektromos szerelések szakosításával és műszaki színvonalával kapcsolatos kérdéseket is. E felszerelések termelését az alapberendezésekkel összhangban kell szakosítani.

A tulajdonképpeni gépgyártás fejlődése szempontjából igen nagy jelentősége van a szerszámgép-termelés szakosításának. Ez az ágazat nagyszámú gépfajtát és gépcsoportot termel, mintegy 1500—2000 típusra kiterjedő választékkal. A gépgyártás alapvető termelési eszköze a szerszámgép. Ezek termelése minden országban fejlődik. Az országok közti mélyreható szakosítással sok kvalifikált műszaki munka takarítható meg, s egyidejűleg magas technikai színvonal érhető el. Célszerűnek látszik, hogy egy-egy ország mindig csak meghatározott gépfajtákra — például esztergákra, gyalukra, fűrőkre, fűrészgépekre, köszörűkre, fogazógépekre stb. — szakosodjék, vagy pedig e gépfajták termelését két országra specializálják, a kutatás és fejlesztés koordinálása mellett, a normalizálás, tipizálás és egységesítés maximális kihasználásával.

A szerszámgépek szakosítása kapcsán vizsgálni kell az alkatrészek és részegységek szerinti szakosítás lehetőségeit is. A termelés automatizálását is lehetővé teheti az olyan normalizált alkatrészek nemzetközi méretű centralizálása, mint például az elektromos felszereléseké, a hidraulikus és pneumatikus készülékeké, összekötő elemeké, fogaskerekeké stb. A teljes gépesítés és automatizálás fejlődése a szerszámgépiparban a tipizált munkaegységekből vagy egész gépcsoportokból álló automatizátorok irányában mutat. E fejlődési irányt figyelembe kell venni a szerszámgépek szakosításakor is.

Nagy gazdasági jelentősége van az élelmiszeriparban szükséges gépek és berendezések szakosításának. Ez az iparág nagyszámú, különböző jellegű termelési ágazatot ölel fel, például a húsipart, a halfeldolgozó ipart, a zsiradékkipart, a cukorgyártást, a szeszipart, a sörgyártást, a malomipart, a sütőipart, a tejipart, a konzervgyártást, az édesipart, a bőripart stb. Az e berendezések iránti szükséglet az egyes országokban — kivéve a Szovjetuniót — rendszerint nem nagy. Ezért a koncentrált termelés (beleértve a kutató, fejlesztő és tervező munka koncentrálását is) lényegesen emelheti a termelés hatékonyságát és előmozdíthatja az élelmiszeripar magas műszaki színvonalú berendezésekkel való ellátását. E termékek gyártását aszerint célszerű megosztani az egyes or-

szágok közt, hogy adott országban — a természeti feltételekkel összefüggésben — mely ágazat fejlődési feltételei a legjobbak. Magától értetődően figyelemmel kell lenni arra is, hogy az egyes országokban milyen fejlettségű a technológiai kutatás, s milyenek a fejlődés távlatai.

Nagy jelentőségű továbbá azon termékek szakosítása, amelyek felhasználása rendszerint univerzális és amelyek többségükben a népgazdaság főbb ágaiban szükséges gépek és berendezések kiegészítő alkatrészeit képezik. A hengerdei berendezések specializációjáról szólva már rámutattunk a villamosgép-ipar nagy jelentőségére a megmunkáló gépek és berendezések automatizáltsági foka, technikai színvonala és teljesítménye szempontjából. Ebből következik, hogy a villamosgép-iparnak minden országban fejlődnie kell. Emellett azonban itt is kívánatos az erők koncentrálása, az egységesítés, a tipizálás és végül a normalizálás elmélyítése úgy, hogy az egyes országok egész típussorokra vagy azok részeire specializálódjanak, s így a termelést sorozatgyártásként vagy akár tömegtermelésként lehessen szervezni. Ilyen feltételeket teremtünk meg például az aszinkron villamosmotorok esetében, amikor megállapodás jött létre a 0,6-tól 100 kW-ig terjedő motorok egységes sorozatáról.

Különös figyelmet érdemel az automatizáláshoz szükséges műszerek és eszközök termelésének fejlesztése és szakosítása. Ezek termelésének specializációja mindenekelőtt megköveteli a nagy számban gyártott műszerek széles körű egységesítését. A szabályozó rendszer egységesítésekor már közösen megoldottuk a nemzetközi szabályozási rendszerrel kapcsolatos fejlesztést és kutatást. E rendszer sorozatgyártásra alkalmas egységes alkatrészekből áll, amelyekből építőszekevény-elv szerint állíthatók össze a népgazdaság különféle ágaiban szükséges műszerek.

A szabályozó rendszer ilyen építőszekevény-elv szerinti megoldása rendkívül meggyorsítja az automatizálás folyamatát. Perspektivikusan foglalkozni kell a számoló- (matematikai) gépek termelésének fejlesztésével és szakosításával kapcsolatos kérdésekkel is, mivel ezek jelentősége az automatizálás, a tudományos munka színvonalának emelése és a népgazdaság irányítása szempontjából állandóan nő.

Az említett példákkal meg akartuk mutatni, milyen nagy lehetőségek rejlenek a nemzetközi szakosításban, ha felhasználjuk a kölcsönös együttműködés mindama formáit, amelyek egyrészt a kutatás, a tervezés és a fejlesztés szakaszában, másrészt a tulajdonképpeni termelési folyamatban kínálkoznak. Egyidejűleg rá akartunk mutatni a probléma bonyolultságára, s arra, hogy a szakosítás megvalósításához elengedhetetlenül szükség van részletes elemzésekre, továbbá egész sor anyagi és szervezési előfeltétel megteremtésére.

SZ. PLAKSZIN:

A szocialista országok együttműködése a vaskohászatban

A különféle szintetikus anyagok termelésében elért jelentős sikerek ellenére, mind a jelenlegi időszakban, mind a távlati tervidőszakban, a feketefémek maradnak a fő szerkezeti anyagok. A feketefém-készletek növelése biztosítja az anyagi termelés állandó bővítését, technikai tökéletesítését, és ezért a szocializmus és a kommunizmus anyagi-műszaki bázisa megteremtésének elengedhetetlen feltétele.

A szocialista országok a háború utáni években jelentős sikereket értek el a vaskohászat fejlesztésében. Az acélöntés jelenlegi színvonala a Szovjetunióban 3,8-szeresen, Lengyelországban 3,8-szeresen, Csehszlovákiában 3,1-szeresen, Magyarországon 3,2-szeresen, az NDK-ban 2,8-szeresen és Romániában 7,5-szeresen múlja felül a háború előtti színvonalat. A népi hatalom éveiben kifejlesztett feketefém-termelés Bulgáriában is jelentősen nőtt.

A szocialista országok az utóbbi években a tőkésországokat nemcsak a fejlődés ütemében, hanem a nyersvas- és acéltermelés abszolút növekedésében is túlszárnyalják. Még gyorsabb ütemben növekszik a feketefém-termelés a KGST-országok távlati (1980-ig terjedő) népgazdaságfejlesztési tervei szerint.

A szovjet vaskohászat a következő 20 év alatt olyan színvonalat ér el, amely évi 250 millió tonna acél öntését teszi lehetővé. A Lengyel Népköztársaságban — a távlati tervjavaslatnak megfelelően — 1980-ra az acéltermelést 24 millió tonnára, a hengereltacélt évi 17,8 millió tonnára tervezik. A román acéltermelés már 1970-re eléri az évi 7,5 millió tonnát. A távlati tervek a többi népi demokratikus országban is a vaskohászat gyorsütemű fejlesztését írják elő.

A vaskohászat gyors fejlődési ütemét a szocialista országokban a gazdasági és tudományos-műszaki együttműködés állandó szélesedése és erősödése tette lehetővé. A szocialista országok együttműködése fontos tényező nemcsak az ütem gyorsítása, hanem az egyes szocialista országok vaskohászata fejlődési irányainak kialakításában is.

Különösen nagy szerepe van a kölcsönös együttműködésnek a vaskohászati nyers- és fűtőanyag-ellátásban. Annak következtében, hogy az európai népi demokratikus országok többsége nem rendelkezik megfelelő vasérc- és kokszolhatószén-forrásokkal, az importált érc és koksz mennyisége egyes országokban eléri a szükségletek 75—80 százalékát. Az európai népi demokratikus országok által importált kohászati nyersanyagok döntő részét a Szovjetunió szállítja. A Szovjetunió hét év alatt

(1955—1961) körülbelül 70 millió tonna vasércet szállított a KGST-országokba, a következő öt évben (1961—1965) pedig megközelítően 100 millió tonnát fog szállítani. Lengyelország például ebben az időszakban 35,5 millió tonna szovjet ércet kap, Csehszlovákia 38 millió tonnát, az NDK körülbelül 10 millió tonnát. Növekedni fog a szovjet vasérc-export Romániába és Magyarországra is.

A szocialista országok bővülő vaskohászati együttműködése megmutatkozik a kokszolható szén és a koksztól külkereskedelmi forgalmának állandó növekedésében, hiszen a KGST-országok közül csak a Szovjetunió, Lengyelország és Csehszlovákia rendelkezik elegendő kokszolható szénkészlettel. A szocialista nemzetközi munkamegosztás rendszerének fejlesztésével el kell érni, hogy a legkisebb társadalmi munka-ráfordítással a lehető leggazdaságosabban használják ki ezeket a készleteket a teketefem-termeies meggyorsítására.

Állandóan bővül a KGST-országok vaskohászati késztermékeinek kölcsönös kereskedelmi forgalma is. Így például a kölcsönös hengerelt-acél-szállítások 1955-ben 1,2 millió tonnát, 1960-ban már 3,1 millió tonnát tettek ki.

Ma gyakorlatilag minden KGST-ország exportál és importál hengereltacélt. A legjelentősebb hengereitáru-importálók mégis az NDK, Bulgária, Románia és Magyarország, a fő szállítók pedig a Szovjetunió, Lengyelország és Csehszlovákia. Nyersvasat a szocialista világpiacon gyakorlatilag egyedül a Szovjetunió exportál. A választékcseré további bővítésének eredményei: a vaskohászati termelési tervek folyamatos összehangolása, a hengerek közötti specializáció további fejlesztése.

Nagymértékben fejlődtek a szocialista országok együttműködésének különböző formái a vaskohászati termelési-műszaki bázis kibővítésében és tökéletesítésében, a kohóipari vállalatok építési és rekonstrukciós terveinek kidolgozásában, a vaskohászati nyersanyagbázis kibővítését célzó felderítő- és kutatómunkákban, a kohászati felszerelések kölcsönös szállításában, a természeti kincsek fokozottabb kiaknázására — két-három ország anyagi eszközeinek és munkaerejének egyesítésével — létrehozott közös vállalatok építésében stb.

Azok az országok például, amelyek nem rendelkeznek elegendő kohászati nyersanyag-lelőhelyekkel, eszközeikkel más szocialista országban vesznek részt a szükséges nyersanyag kitermelésében. A krivojrogói medencében épülő ércdúsító kombinát létesítéséhez Csehszlovákia például hitelt bocsátott a Szovjetunió rendelkezésére. A hitelt a Szovjetunió vasérc-szállításokkal törleszti.

A szocialista országok kicserélik a modern technika és technológia alkalmazásának tapasztalatait, a vaskohászati vállalatok munkaszervezésének megjavítását szolgáló különböző dokumentációkat. Így a KGST-országokban mind jobban elterjednek a kohászati folyamatok haladó módszerei: az oxigénes intenzifikálás, a nagytoroknyomású kohászati eljárás, a radioaktív izotópokkal történő ellenőrzés és irányítás stb. A szocialista országok műszaki-tudományos együttműködése segíti a tudomány és technika eredményeinek széleskörű felhasználását, az egyes országok vaskohászatának technikai színvonalában meglévő különbségek felszámolását. Az együttműködés előmozdítja a vaskohászat műszaki-gazdasági mutatóinak megjavítását, a termékek önköltségének csökkentését, a munka termelékenységének növelését is.

A szocialista vilárendszer megerősödésével a gazdasági együttműködés a vaskohászatban is mindinkább kiterjed a közvetlen termelés szférájára. Ennek biztosítása a KGST Vaskohászati Állandó Bizottság gyakorlati tevékenységében is mind nagyobb súllyal szerepel.

A Bizottság ülésein megvizsgálják a vaskohászat nyersanyagellátását, valamint a termelési-műszaki bázis kiszélesítésének legfontosabb kérdéseit. Közös javaslatokat dolgoznak ki a vaskohászat távlati fejlesztésének irányaira, amelyeket a KGST-országok népgazdasági-fejlesztési terveik kidolgozásakor figyelembe vesznek. A KGST X. ülészakán például határozatot hoztak a hengereltacél-lemezek és csövek termelésének kibővítéséről. Javaslatot fogadtak el továbbá egyes országokban létesítendő új, magas termelékenységű hengersonokról, valamint a különböző hengereltárúk és csőtermékek termelésének specializálásáról.

A korszerűbb technológia, a jól gépesített és automatizált kohászati aggregátok alkalmazásának elterjesztésével a KGST Vaskohászati Állandó Bizottsága nagy figyelmet fordít a műszaki-gazdasági mutatók megjavítására.

A Vaskohászati Bizottság szorosán összekapcsolja munkáját a KGST más állandó bizottságaival is, a többi között a Szénbányászati, a Gépipari Állandó Bizottsággal. A Vaskohászati és Szénbányászati Állandó Bizottság például közös javaslatokat dolgozott ki az európai népi demokratikus országok kokszolhatószén-ellátásának biztosítására, a kokszolható gamma-szén megnövelésére, dúsítására, s a legkorszerűbb kokszolási eljárások alkalmazásának elterjesztésére.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás további elmélyítésére a Vaskohászati Bizottság megkezdte az államközi specializáció és kooperáció elveinek kidolgozását a feketefém-termelésben. A csehszlovák—lengyel gazdasági együttműködési állandó bizottság intézkedéseket dolgozott ki az együttműködés fokozására a hengereltacél-termelésben, a hengersonok között kialakítandó specializációban, a különböző minőségű kokszolható szenek kicserélésében stb.

A közvetlen termelési együttműködés megvalósítása a szocialista nemzetközi munkamegosztás új fejlődési szakaszát jelenti a vaskohászatban is. A termelési tervek egyeztetése lehetővé teszi, hogy a szocialista vilárendszer méreteiben a feketefém-készletek növeléséhez az egyes országok hozzájárulását közvetlenül és együttesen határozzuk meg. Ennek eredményeképpen a vasérc, a koksz, a nyersvas, a hengereltáru és más vaskohászati nyersanyagok és késztermékek szocialista országok közötti kereskedelmi forgalmát a tervegyeztetések során kialakult munkamegosztás irányai határozzák meg.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás ésszerű szerkezetének kialakítása a vaskohászatban bonyolult, sokoldalú és állandóan fejlődő folyamat. A munkamegosztás fejlődési ütemének és irányának egyik jellemző mutatója lehet ebben az iparágban a feketefém termelése és kereskedelmi forgalma közti viszony dinamikus változása. A KGST-országok együttes termelésében az egymásnak szállított áruk aránya nyersvasból 1950-ben 1,68 százalék, 1955-ben 1,35 százalék, 1960-ban 1,65 százalék volt, hengerelt acélból 2,65, 2,46, illetve 4,80 százalékot tett ki, összesen pedig nyersvasból és hengereltacélból 2,09, 1,92, illetve 3,28 százalékra rúgott.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy 1950—1955-ben a szocialista országok kölcsönösen kapcsolódó iparágainak nem megfelelő koordinációja következtében a köztük meglévő vaskohászati munkamegosztás nem bővült, hanem ellenkezőleg, szűkült. 1955-től kezdve a tervegyeztetési, a termelési specializáció és kooperáció megvalósítását célzó intézkedések hatására megkezdődött a szocialista nemzetközi munkamegosztás tervszerű elmélyítése a vaskohászatban is.

Az elért sikerek ellenére a szocialista országok még mindig nem használják ki teljesen a fekefém-gyártásban azokat a lehetőségeket, amelyeket az államok közti ésszerű munkamegosztás teremt. Csak ezzel lehet magyarázni azt a tényt, hogy a feketefémek világkereskedelmi forgalma a világtermelés sokkal nagyobb százalékára terjed ki, mint az európai szocialista országok egymásközti nyersvas- és hengereltáru-szállításának aránya termelésükhöz képest.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás elmélyítésének nagy távlatait nyitják meg az európai szocialista országokban 1965-re megvalósuló hosszúlejáratú, valamint a KGST-országok között a közeljövőben összehangolásra kerülő 1980-ig terjedő húszéves tervek. A távlati tervek azoknak a tendenciáknak a továbbfejlesztését irányozzák elő a nemzetközi munkamegosztás elmélyítésére, amelyeket már az 1956—1960. évekre határoztak meg (a késztermékek arányának fokozása a vaskohászati termékek kölcsönös szállításában, a hengersorok közötti specializáció kibővítése stb.).

A szocialista országok fő fejlődési irányainak kölcsönös összehangolása ilyen hosszú időszakra először történik a történelemben. Ez reális lehetőséget teremt a nemzetközi szocialista munkamegosztás ezen ágában a termelőerők olyan elhelyezésére, amely lehetővé teszi a feketefémkészletek gyors, gazdaságos megnövelését a szocialista országok szükségleteinek kielégítése végett. Ezenkívül meg kell vizsgálni a vaskohászati nyersanyagok, fűtőanyagok és termelőkapacitások legésszerűbb kihasználására irányuló intézkedéseket is. Meg kell határozni egy később megvalósítható egységes vaskohászati terv létrehozásának feltételeit, eszközeit és szakaszait, hiszen a vaskohászat a jövő szocialista világgazdaságának egyik legfontosabb ága lesz.

A vaskohászati termelőerők ésszerű elhelyezésének kidolgozása a szocialista világrenszerben azoknak a tényezőknek az alapos kidolgozását követeli, amelyek a termelés ezen ágában meghatározzák az államközi specializáció és kooperáció fejlődési irányait. Ezek közül vitathatatlanul legnagyobb jelentőségűek a nyers- és fűtőanyagok. Mivel a teljes vaskohászati ciklus az ipar egyik leganyagigényesebb ága, a vas- és szénelőfordulások elhelyezkedése, mennyisége és minősége, kitermelésük természeti feltételei nagy mértékben kihatnak a vaskohászat távlati elhelyezkedésére.

Meg kell jegyezni, hogy a szocialista világrenszer létezésének első éveiben a szocialista országok vaskohászati terveinek kidolgozásánál ezt a tényezőt nem mindig vették kellően figyelembe. Ennek következtében az 1951—1955. években például néhány európai népi demokratikus országban jelentősen megnöttek a vasöntő-kapacitások a nyersanyagbázis megfelelő kibővítése nélkül, ami a szovjet szállításokra alapozott és gazdaságilag nem mindig indokolt a vasérc-import jelentős megnövekedéséhez vezetett. 1951—1955-ben a Szovjetunió vasércexportjának átlagos

évi növekedési üteme a népi demokratikus országokba körülbelül háromszorososa volt a nyersvas-export átlagos évi növekedési ütemének. Az utóbbi években ezzel szemben a helyzet gyökeresen megváltozott: a Szovjetunió európai népi demokratikus országokkal folytatott kereskedelmében a vasérc-exporthoz viszonyítva gyorsabban nőtt a nyersvas-export üteme. Hasonló tendencia figyelhető meg perspektívában is annak következtében, hogy néhány ország (például az NDK, Magyarország) terveiben nem irányozza elő új kohók építését. Ezekben az országokban a feldolgozó kohászati ütemek kapacitását bővítik, amely a többi szocialista ország által szállított nyersvasra épül.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás távlati irányait meghatározó tényezők között a vaskohászatban figyelembe kell venni a termelőerők fejlődésével kapcsolatosakat is. Nagy jelentőségű egyebek között a termelés koncentrációjának fokozása. A nemzetközi munkamegosztás előmozdítja ezt a folyamatot, amelynek végeredménye a vaskohászat technikai-gazdasági mutatóinak megjavítása a szocialista világrendszer egészében. Emellett — figyelembevételre a feketefém-termelés és -fogyasztás országonkénti sajátosságait — sok esetben gazdaságos lehet a nagy vaskohászati vállalatok építése mellett közepes vagy nem nagy kapacitású vállalatok létesítése is.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás ésszerű irányainak kidolgozásakor a vaskohászat területén figyelembe kell venni a munkaráfordítás csökkentésének szükségességét az egész szocialista világrendszerben; a feketefém-termelés gazdasági mutatóinak nemzetközi összehasonlítása alapján meg kell határozni a vaskohászati termelés államközi specializációjának és kooperációjának legésszerűbb változatait.

A vaskohászat a szocialista világrendszer általános ipari komplexumának egyik alapvető ága, ezért a vaskohászati munkamegosztás ésszerű szerkezetének szorosan kell kapcsolódnia más ágaknak, különösen az ipar fémfeldolgozó ágainak munkamegosztásával. Így például a gépipari szocialista nemzetközi munkamegosztás távlati irányait figyelembevételre az európai népi demokratikus országokban elsősorban a minőségi fémtermelés, egyebek között speciális acélfajták termelése látszik célszerűnek.

A termelési specializáció és kooperáció irányainak meghatározásakor alaposan vizsgálni kell a feketefém-termelés hatását az egyes szocialista országok fizetési mérlegére, a felhalmozás növekedési ütemére, a nemzeti jövedelem növekedésére stb. A vaskohászat ésszerű elhelyezésének kidolgozásakor a szocialista világrendszerben figyelembe kell venni — egy sor fontos nem gazdasági tényezőtől kívül — olyan tényezők hatását, mint például a szocialista országok komplex ipari fejlődése, az ipar elhelyezésének egyenletessége a szocialista táboron belül, az ipari fejlődés szükségessége a régebben elmaradottabb területeken.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás elmélyülése azt eredményezi, hogy a vaskohászat fejlesztésének egyes kérdéseit — egyebek között az iparág belső fejlődési arányainak meghatározását — új módon kell megközelíteni. Mivel a szocialista országok népgazdasága a szocialista világgazdasági rendszer része, az ágazatok közötti és ágazatokon belüli optimális arányokat, a vaskohászat fejlődési ütemének és irányainak kialakítását, egyes vaskohászati termékek termelését az egész szo-

cialista tábor viszonylatában kialakuló arányok mérlegelésével kell meghatározni.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlődésének viszonyai között egy ország fémellátottságát már nem az egy főre jutó termelés, hanem az egy lakosra jutó feketefém-fogyasztás mutatója fejezi ki jobban. Az egy lakosra jutó fémfogyasztás mutatójának új tartalma lett. A tőkésországok viszonylatában az importból való fogyasztás elsősorban azt fejezi ki, hogy a nagy imperialista hatalmak gazdaságilag és politikailag elnyomják a feketefém-termelésben elmaradott országokat, fokozva azok gazdasági függőségét a nagy külföldi vaskohászati monopóliumoktól.

A szocialista országok egy főre jutó feketefém-fogyasztásában meglévő különbségek — mint azt számításaink mutatják — az 1965-ig terjedő időszakban csökkenni fognak, annak ellenére, hogy az egy főre jutó feketefém-termelésben a különbség sok esetben növekedni fog.

Berend T. Iván:

Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945—1948

A mű a legújabbkori történelem számunkra legfontosabb éveinek történetét, a felszabadulás utáni Magyarország gazdasági, társadalmi újjáépítésének tényeit, eredményeit foglalja össze a történész tárgyilagosságával és a kortárs lelkesedésével. A források felkutatása és részletes feldolgozása révén hű képet kapunk a közelmúlt — ma már történelemmé vált — eseményeiről, s a tényeken túlmenően megismerkedhetünk a felszabadult magyar nép élniakarásának, alkotó lendületének, tudásának ragyogó megnyilvánulásaival, amelyek a felszabadulást követő éveket a magyar történelem, közelebbről a gazdaságtörténet egyik legkiemelkedőbb korszakává tették.

408 oldal (Ára kötve 39.— Ft)

Megjelent a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában.

FRANTIŠEK HOMOLA:

- A nemzetközi energetikai együttműködés útjai és céljai

A szocializmus és a kommunizmus felépítésének feladatai valamennyi szocialista országtól megkövetelik, hogy a népgazdaságuk megszilárdítására és fejlesztésére irányuló erőfeszítésüket egyesítsék a gazdasági együttműködés megszilárdítását és kiszélesítését célzó erőfeszítéssel az egész szocialista közösség keretében.

Leninnek a villamosításra vonatkozó útmutatásai világosan meghatározzák az energetika vezető szerepét valamennyi ország gazdaságának fejlesztésében a szocializmushoz és a kommunizmushoz vezető úton. Az SZKP XXII. kongresszusa ismét igazolta, hogy a villamosítás, amely a kommunista társadalom gazdasági felépítésének gerince, a népgazdaság valamennyi ágazatának fejlesztésében, a műszaki haladás biztosításában milyen döntő jelentőségű.

Az ipar, a közlekedés, az építőipar, a mezőgazdaság, a kulturális és életszínvonal fejlődése elválaszthatatlanul összefügg az egyre növekvő villamosenergia-fogyasztással.

Ahhoz, hogy ne kerüljön sor országaink népgazdaságfejlesztési arányainak megsértésére, a villamosenergia-termelést az egész szocialista táborban az ipar fejlődési üteménél gyorsabban kívánatos növelni.

A KGST-országokban a villamosenergia-termelés az elmúlt tíz esztendőben (1950—1960-ban) mintegy 200 százalékkal emelkedett. A villamosenergia-termelés növekedésének ezt az ütemét a jövőben is meg kell tartani és — a céloknak megfelelően — tovább kell gyorsítani.

Ehhez azonban országaink jelentősen eltérő természetes energiatartalékokkal, vagyis tüzelőanyaggal és energetikai szempontból kihasználható vízforrásokkal rendelkeznek, s emellett a meglévő potenciális energiaforrás-tartalékaik gazdasági feltételei és kihasználási lehetőségei is nagyon eltérőek. Ennek következtében különböző a saját energiaforrások kihasználásával kapcsolatos beruházások gazdasági hatékonysága.

Egyes országokban, például a Magyar Népköztársaságban, a Német Demokratikus Köztársaságban, a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a hatékonyan kihasználható vízienergia-források a szükségletekhez képest elenyészőek. A legkiadósabb vízienergia-forrás, a Duna energetikai kihasználása olyan beruházásokkal függ össze, amelyek meghaladják egyetlen ország lehetőségeit. A Duna menti országok közös érdeke, hogy e hatalmas folyó kihasználását komplex módon, valamennyi vízgazdálkodási szempont — a hajózhatóság, az öntözéses gazdálkodás, a halgazdálkodás és egyéb problémák — mérlegelésével oldják meg.

Ami a tüzelőanyag-forrásokat illeti, a KGST európai tagországainak többsége semmi vagy csak nagyon elenyésző kőolajtartalékokkal rendelkezik ahhoz, hogy ezek lehetővé tennék az energetika hatékony fejlesztését a közlekedésben és egész sor iparágban. A Barátság Kőolajvezeték, amely méreteit és funkcióját tekintve egyedülálló a világon, a szocialista országok közötti kölcsönös együttműködés és önzetlen segítség fényes bizonyítéka és példája.

A kőolajhoz hasonló a helyzet a földgáz-források tekintetében is.

Az energetikai széntartalékok mind mennyiség, mind minőség, mindpedig a kitermelés gazdasági feltételei tekintetében nagyon egyenlőtlenül helyezkednek el. Az ország sokoldalú gazdasági fejlődéséhez szükséges elegendő széntartalékokkal a Szovjetunió kivül csupán a Lengyel Népköztársaság rendelkezik. A többi ország energiamérlegében kisebb vagy nagyobb mértékben importtal, tüzelőanyag- és energiamérlegeik ésszerűsítésével, az energetikai források összetételének megváltoztatásával kell számolni.

Az energetikai szén szállítása megköveteli a közlekedési problémák megoldását. Gyakran célszerűnek mutatkozik a szénszállítást villamos energia szállításával pótolni. Emellett kívánatos a sok energiát fogyasztó iparágak fejlesztését az olcsó energia-források mentén megszervezni, és ezáltal a szállítással kapcsolatos energiaveszteségeket és költségeket csökkenteni.

Az említett példák arról tanúskodnak, hogy a KGST-országokban az energetikai és tüzelőanyag-bázis fejlesztési problémáinak közös megoldása elengedhetetlenül szükséges. A nemzetközi együttműködés vezető és progresszív szerepe az energetikában, a nemzetközi szocialista munkamegosztás keretében nyilvánvaló, éppen ezért a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa nagy figyelmet fordított és fordít ezekre a kérdésekre.

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa közvetlenül megalakulása után valamennyi tagország részvételével hozzálátott a dunai vízienergia közös kihasználásának megoldásához.

E folyó kihasználásának gazdasági jelentőségét tanulmányozva egy-egy álláspontot alakítottak ki a munkálatok menete és módszere, a vízgazdálkodási, geológiai, hajózási és mezőgazdasági kutatások tervszerű végrehajtása tekintetében. A közös munka rámutatott e folyó sokoldalú jelentőségére, a javasolt akciók közvetlen kölcsönös összefüggésére, és szükségessé tette a folyó komplex kihasználási módjának kidolgozását. A hasznosítás tervezetének kidolgozása lehetővé teszi a Duna menti országok érdekeinek egyeztetését, a szocialista táborhoz tartozó országok közös érdekeinek figyelembevételét, valamint a Duna — mint az egyik legjelentősebb európai folyó — nemzetközi jellegéből fakadó egyéb kötelezettségek szem előtt tartását.

A KGST-országok együttműködése a legutóbbi években két irányban összpontosult:

Az egyik: közvetlen gazdasági együttműködés kiszélesítése az energetikában és a tüzelőanyag-ellátásban. Az illetékes bizottságok eredményes vizsgálatokat folytattak a kölcsönös villamosenergia-szállítások kiszélesítése, a kokszolható és energeitkai szén szállításának és cseréjének bővítése, a kőolaj-szállítások megszervezése és a Barátság Kőolajvezeték felépítése, az országok közötti új villamosenergia-távvezetékek építése

stb. végett. Ezek az elemzések a szóban levő problémával kapcsolatban mérlegelik az országok közös szempontjait, s nagyon megkönnyítették és meggyorsították az országok közti kétoldalú és több oldalú külkereskedelmi tárgyalásokat, megfelelő megállapodások és szerződések megkötését.

A másik: a tudományos-műszaki együttműködés kiszélesítése és a kölcsönös segítségnyújtás megszervezése az egyes országok saját energetikai bázisának fejlesztésében és saját energetikai forrásainak hatékony kihasználásában.

Megoldották a bányák építésének és gépesítésének, az alacsony kalóriatartalmú tüzelőanyagok — elsősorban a magas hamu- és víztartalmú barnaszén és lignit — elégetésének technikai és technológai kérdését. Egész sor megállapodás született a hő- és vízierőmű-berendezések kölcsönös szállításával, az energetikai berendezések gyártásában való munkamegosztással kapcsolatban, feldolgozták és összesítették az országok tapasztalatait az erőművek építési költségeinek csökkentésével és az építkezési idő lerövidítésével kapcsolatban, összesítették és általánosították a mezőgazdaság villamosításának tapasztalatait, kidolgozták a rövid idejű csere és kiegészítés alapelveit kölcsönös villamosenergia-szállítások formájában.

Az 1960—1961. években megkezdték az energiagazdálkodás 10—15 éves továbbfejlesztésére vonatkozó kölcsönös tájékoztatást. Ezek a munkálatok megmutatták a gazdaságfejlesztési tervek rendszeres koordinálásának szükségességét az energetikában és más ágazatokban.

A KGST-országok energetikai szükségleteinek elemzése után a Vaskohászati Állandó Bizottság, a Kőolaj- és Gázipari Állandó Bizottság, valamint a Szénbányászati Állandó Bizottság hozzáláttak az egyes országok geológiai és tektonikai feltételeinek és beruházási lehetőségeinek a rendszeres vizsgálatához, az elsődleges energiaforrások, elsősorban a szénbányászat fejlesztése szempontjából. Különösen jelentős volt a Vaskohászati Állandó Bizottságnak és a Szénbányászati Állandó Bizottság kokszkémiai szekciójának sikeres együttműködése, amelynek az volt a célja, hogy biztosítsák a KGST-országok kohászatának fejlesztéséhez szükséges kokszolható szenet. Sikeres volt az együttműködés az energetikai szén biztosításában is. Ezen a területen jelentős együttműködés alakult ki a berendezések szállításában, tervezésében, szerkesztésében és koordinálásában, olykor még szerelésében is. Így jött létre a Lengyel Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság együttműködése a határmenti barnaszén-lelőhelyek kihasználásában, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a Román Népköztársaság együttműködése a földgáz- és az alacsony kalóriatartalmú barnaszén-tartalékok energetikai kihasználásában stb.

Megállapodások jöttek létre a tagországok villamosenergetikai rendszereit összekapcsoló vezetékek felépítéséről is, s több ilyen vezeték már el is készült. A csehszlovák villamosenergetikai rendszer 220 kV-os vezetékkel össze van kapcsolva valamennyi szomszédos baráti ország rendszerével, és 1963-ban üzembehelyezik a 400 kV-os áramvezetékét a Csehszlovák Szocialista Köztársaság, a Szovjetunió és a Román Népköztársaság között.

A gyakorlati tapasztalatok igazolták azt a feltételezést, hogy a rendszerek összekapcsolása még akkor is előnyös a részt vevő országok szá-

mára, ha az összekapcsoló vezeték a két ország között csupán a rövid ideig tartó kölcsönös kisegítés céljaira szolgál. A tapasztalatok szerint az összekapcsoló vezetékek építésével összefüggő költségek mindkét országban nagyon gyorsan megtérülnek az erőművek gazdaságos kihasználása és a villamosenergia-ellátás javulása révén. A teljesítmények és az energia közvetlen kölcsönös cseréje a nap különböző óráiban és az év különböző szakaszaiban lehetővé teszi a villamos energia önköltségének és a gyártásához szükséges tüzelőanyag felhasználásának csökkentését. Ha valamely ország a szomszédos ország egyik közel fekvő határmenti erőművétől villamos energiát kap, és ennek megfelelő energiát más helyen az illető országnak visszaad, az együttműködő országokban a villamos energia továbbításával kapcsolatos veszteségek csökkennek, és így módon ésszerű a villamosenergia-vezetékek építése. Az együttműködésnek ezt a formáját hathatósan felhasználták a Csehszlovák Szocialista Köztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság és a Lengyel Népköztársaság között, aminek eredményeként valamennyi országban néhány száz kilométerre sikerült csökkenteni jelentős villamosenergia-mennyiség szállítási távolságát és az ezzel kapcsolatos energia-veszteségeket.

A KGST-országok villamosenergia-termelése az 1950—1960. években több mint megháromszorozódott. A szocialista tábor részesedése a világ villamosenergia-termeléséből az 1950. évi 15 százalékról 1960-ban 20,5 százalékra emelkedett. A KGST-országok részesedése az említett időszakban 14,1 százalékról 17,7 százalékra növekedett.

Az eddigi együttműködés tapasztalatai a villamosenergia-rendszerek közötti teljesítmény-összekapcsolások kiszélesítésének helyességéről tanúskodnak, és az európai szocialista országokban létesítendő közös energetikai rendszer felépítésének távlata mellett szólnak. E rendszer gyakorlati megvalósításának kérdését azonban nemcsak az energetika szempontjából, hanem az érdekelt országok egész népgazdaságának, valamint a nemzetközi munkamegosztásnak a szempontjából is vizsgálni kell. Ez a kérdés tehát a KGST-országok távlati gazdaságfejlesztési terveinek koordinálásában fontos helyet foglal majd el.

Az országok energetikai rendszerének összekapcsolása további intézkedéseket von maga után a nemzetközi együttműködésben. Az ebből fakadó feladatok a rendszerek együttműködésének szervezésére és irányítására, műszaki színvonaluk és felszerelésük, valamint továbbfejlesztésük tervezésének kérdéseire vonatkoznak.

Az együttműködés szervezésének és irányításának tapasztalatai megmutatták, hogy az eddigi módszerek és az operatív irányítás nem minden esetben teszik lehetővé az összekapcsolt rendszerek valamennyi előnyének teljes kihasználását. A munka megjavítása végett az érintett országok megállapodtak a központi nemzetközi diszpécserszolgálat létesítéséről, az együttműködés helyzetéről rendszeresen tájékoztató szolgálat célszerűségéről, amely az együttműködő országoknak a maximális közös hatékonyság elérésére intézkedéseket képes javasolni. Emellett az országok közötti együttműködés alapjait a két- és több oldalú megállapodások és szerződések jelentik, amelyek kölcsönös teljesítését az említett szervezet figyelemmel kíséri. Az együttműködés tökéletesítését célzó intézkedések a következő feladatok megoldására irányulhatnak: az ideiglenes, rövid ideig tartó szabad teljesítmények cseréjének operatív megszervezése; a koordináló rendszerek stabilitását veszélyeztető műkö-

dési rendellenességek megszüntetése, e rendellenességek okainak elemzése; az energiaátadás egységes mérésének, nyilvántartásának a megszervezése; a rendszerek műszaki felszerelésének (a védelemnek, az automatikai távközlési, gépi számolási felszereléseknek) a koordinálása az együttműködés szükségleteire való tekintettel; az összekapcsolt rendszerekben az együttműködés műszaki és gazdasági feltételeinek tökéletesítésére irányuló próbák és mérések megszervezése.

Az energetika műszaki fejlesztésének kérdéseiben az országok energetikai rendszerének növekedése, új erőművek és vezetékek építése és azok összekapcsolása újabb követelményeket támaszt a tudományos-kutató és fejlesztési munkával szemben.

Az energetikai fejlődés szükségleteinek megfelelő megoldást csak a tudományos kutató munkák olyan intézményes és alapos kombinálásával lehet elérni, amely nemcsak a szükségleteket, hanem egyidejűleg azokat a lehetőségeket és előfeltételeket is figyelembe veszi, amelyekkel az egyes országok rendelkeznek, vagy amelyeket viszonylag rövid időn belül megteremthetnek. Emellett fontos szerepet játszik a szocialista energetika tudományos elmélete is, amely országaink adott feltételei között tekintettel van a kommunista társadalomba való közös átmenetre.

A szovjet energetikai tudomány már a múltban megmutatta az ilyen kutatás útjait és módszereit.

Szükséges, hogy ehhez hatékonyan kapcsolódjunk, és az energetikában a tudományos kutatómunka fő feladatait és ésszerű módszereit ebből állapítsuk meg már a legközelebbi időszakban. Fel kell használnunk a Szovjetunió e hatalmas szocialista ország egységes energetikai rendszerének kiépítésében szerzett nagy tapasztalatait is.

Tekintettel országaink szükségleteire, az energetikai tudomány fontos iránya mindenekelőtt a nagy energetikai rendszerek technikai szükségleteinek és gazdasági törvényszerűségeinek a kutatása lesz.

Az energetikai rendszerek kutatásában el kell mélyíteni fejlődésük belső összefüggéseinek megismerését, hogy tudományosan megoldhassák a berendezések paramétereinek megválasztásával kapcsolatos műszaki és a kölcsönös együttműködéssel kapcsolatos gazdasági problémákat, és megteremtsék a nemzetközi energetikai rendszerek elméleti alapját. E munkálatok során a legmagasabb feszültségű (400 kV-os) elektrotechnikai berendezések és munkarendszerek fejlesztése mellett előtérbe kerülnek a nagy rendszerek műszaki felszerelésével szemben támasztott igények, az erőművek — elsősorban a hőerőművek — üzemelési tulajdonságai, az energetikai rendszer védő, szabályozó műszerekkel és automatikával való felszerelésének kutatása és a gépi számítástechnika alkalmazása az optimális munkarendszerek megállapításában és munkájuk irányításában. Ezek a munkálatok körülbelül 35 ezer MW teljesítményű összekapcsolt rendszerekre vonatkozó, nemzetközi jellegű kutatások.

A hőerőművek építése közös erőfeszítést és munkamegosztást igényel a 220 MW és annál nagyobb teljesítményű blokkok fejlesztésével kapcsolatban. (Itt a 200 MW-ot meghaladó teljesítményekről van szó, amelyeknek — ami a turbinákat és generátorokat illeti — már teljesen birtokában vagyunk.) Kívánatosnak mutatkozik azonban, hogy megoldják az úgynevezett alacsony — kétezer nagykalóriánál alacsonyabb — kalóriaértékű, magas hamu- és víztartalmú tüzelőanyagok, a barnaszén és a lignit elégetésének speciális kérdéseit is. Ezeket a problémákat nem-

csak az építőtechnika, hanem a szükséges kisegítő berendezések és a nagy erőművek tüzeléstechnikai folyamatai szempontjából is tisztázni kell. A nagy erőműblokkok munkája megbízhatóságának és gazdaságosságának fokozása, a kezelő személyzet számának csökkentése végett (a munkaerő-probléma néhány országban már a népgazdaság további fejlődésének alapvető problémájává vált) szükség van a komplex automatizálás feltételeinek meghatározására, az automatizálás és egyes elemei megfelelő rendszerének kialakítására.

Hasonló kérdéseket kell megoldani az ellennyomásos hőerőművek építését illetően is. A velük kapcsolatos javaslatokat gyakran bonyolult gazdasági jellegű problémák nehezítik. Az ilyen, hőszolgáltatást is végző erőművekben az egységnyi teljesítmények a legtöbb országban (a Szovjetuniót kivéve) lassabban növekednek, mint a kondenzációs erőművekben.

Hasonlóképpen igen eltérő országainkban a hőellátás helyi jellege. Ezek a különbségek nemcsak a különböző földrajzi fekvésből, hanem a lakosság életszínvonalából, a lakáskultúrából és a városok iparosítási fokából is következnek. Az energetikai tudomány és technika feladata ezért az lesz, hogy történelmileg viszonylag rövid idő — 20—30 év — alatt megszüntesse ezeket a különbségeket, és biztosítsa azt, hogy országaink számára ne legyenek alapvetően eltérő életfeltételek az energetika tekintetében sem.

Továbbra is fontos probléma marad a vízierő, elsősorban a közös nagy folyók komplex kihasználásának kérdése. A legutóbbi évek tapasztalatai és az országok fejlesztési tervei arról tanúskodnak, hogy az európai szocialista országok együttműködő energiarendszerei maximális terhelésének évi növekedése 11—12,5 százalék (a Szovjetunió területéből az első szakaszban csupán Nyugat-Ukrajna szerepel). Ez azt jelenti, hogy az elkövetkező években az együttműködő országokban évente három és fél-négyezer MW kapacitást kell üzembehelyezni. Szükséges a közös munka az erőműépítés költségeinek csökkentésében, az építési munkálatok és a szerelés ésszerűsítésében, kivitelezésük magas színvonalú megszervezésében. Az erőművek építésével kapcsolatos gyors és hathatós tapasztalatcserét segíti az építkezést szervező legjobb munkás-technikus kollektívák és erőműtervezők alkalmazása.

Fokozott figyelmet kell fordítani az energetika fejlesztésének tervezési módszereire. Az egységes energetikai rendszer megteremtése valamennyi országban már befejeződött vagy közvetlen befejezés előtt áll. Ez a különféle energiafajták termelésében és átalakításában a koordináció magasabb formáinak megvalósítását követeli meg. Az energia és energetikai források átalakításának tervszerű koordinációja lehetőséget nyújt arra, hogy hatékonyabbá tegyük a szállítástechnikai beruházásokat.

A koordinált energetikai gazdálkodás egyik legjelentősebb szervezési módszerének mutatkozik a népgazdaság teljes energetikai mérleg-módszerének kialakítása, amely magában foglal valamennyi energetikai folyamatot, kezdve az energetikai források biztosításától az energiafajták végső felhasználásáig. E módszer gyakorlati alkalmazásához azonban széleskörű tudományos munka szükséges, amely kiterjed az energiamérleg módszertanára, a termelési folyamatokban felhasznált energiafajták jelentőségének értékelési módjaira, a termelési folyamatok energetikája

és technológiája közti kapcsolatokra és ezek konkrét meghatározására. E munkálatok arról tanúskodnak, hogy a szocialista gazdálkodás energetikája (szélesebb értelemben az energia valamennyi formáját magába foglaló energetikai folyamatok vizsgálata) önálló tudományos ágazat lett.

Ennek jelentősége az egyes országok, valamint az egész tábor gazdasági fejlődésének szempontjából szükségessé teszi, hogy elmélyítsük a szocializmus gazdasági törvényeinek az energetika területén való érvényesülését kutató munkát.

E munkálatok konkrét tartalma az első szakaszban a technológiai folyamatok, az üzemek, kombinátok, városok, területi gazdasági egységek energetikai mérlegének módszertani kérdései mellett felöleli az energia felhasználásának és progresszív fogyasztási normáinak megállapítását a fő termelési folyamatokban, az iparban és egyéb népgazdasági ágazatokban, az ésszerű energetikai kombiáció; az energetikai rendszerek kutatását a hő- és gázellátás rendszerében, valamint ezek kölcsönös kapcsolataiban és a villamosítási rendszerhez való kapcsolatukban.

Ily módon ki lehet alakítani, és országaink népgazdasági terveinek egyeztetése keretében realizálni is lehet azokat a hatékony módszereket, amelyek biztosítják országaink energetikai és fűtőanyag-gazdaságának arányos fejlődését. Ezáltal ki lehet küszöbölni az egyes országok gazdasági fejlődésében mutatkozó olyan egyenetlenségeket, amelyek oka az energetika eddigi fejlődésének színvonalában és helyzetében levő aránytalanság.

Valamennyi ország gazdasági fejlesztésének tervszerű irányítása nemcsak hogy lehetőséget nyújt a hatékony energetikai együttműködéshez és az energetikai fejlesztési tervek koordinációjához, hanem szükség-szerűen meg is követeli az ilyen együttműködést és koordinációt. A KGST-országok kommunista és munkáspártjai, valamint kormányai képviselőinek júniusi ülése átfogóan értékelte ezeket a tényeket, és olyan határozatokat hozott, amelyek új szakaszt nyitnak a gazdasági együttműködés területén a népgazdaság valamennyi ágában, s ezek közt is elsősorban az energetikában.

KURT KLEINERT:

A KGST-országok együttműködése a vegyiparban

Egyetlen modern ipari állam sem mondhat le a vegyipar gyors fejlesztéséről. Ez megnyilvánul a KGST-országok végrehajtás alatt álló vegyipari programjában is.

A vegyipari termelés már az elmúlt években is gyorsan fejlődött. A termelési volumen növekedése mellett a vegyipari termékek választéka is nagymértékben kibővült; a KGST-országok vegyipara sok új gumifajtát, új műanyagokat, szintetikus rostanyagokat és más vegyi termékeket vett fel termelési programjába.

A KGST-országok vegyipari termelésének százalékos fejlődése

Ország	1950—1960 között	1960—1961 között	Tervezett növekedés 1960—1965 között
Bulgária	815	111,9	277
Csehszlovákia	502	120,0	200
Lengyelország	311	107,9	170
Magyarország	475	119,1	200
NDK	614	127,0	400
Románia.....	400	114,0	230
Szovjetunió	424	112,9	198

A tagországok vegyiparának e fejlődéséhez nagyban hozzájárult a gazdasági és tudományos-műszaki téren kibontakozó nemzetközi szocialista munkamegosztás.

Miután 1956-ban megalakult a KGST Vegyipari Állandó Bizottsága, ebben az iparágban is mód nyílt a távlati tervek egyeztetésére, a vegyipar szakosítására irányuló határozatok meghozatalára. A tagországok egyeztették egymás közt 1965-ig szóló távlati terveiket és előirányozták a vegyipari termelés erőteljes kibővítését az 1965-ig terjedő tervidőszakban.

A tervezett gyorsabb növekedésen belül különösen fontos a műanyagok, a szintetikus rostok, a műgumi és a műtrágya termelésének a növelése.

A termelés különösen azokban az országokban növekszik gyorsan, amelyek a felszabadulás előtt egyáltalán nem rendelkeztek vegyiparral.

A KGST-országok 1958 és 1965 között összesen 191 új vegyipari üzem létesítését és 271 vegyipari üzem rekonstrukcióját tervezik, amihez a Szovjetunió különösen nagy segítséget adott. A Szovjetunió a leg-

utóbbi években 41 vegyipari üzemhez szállított komplett felszerelést, és más módon is nagyarányú műszaki segítséget nyújtott a vegyipari létesítmények építéséhez.

Így a Szovjetunió a világ legnagyobb olajvezetékén át ellátja nyersolajjal az NDK-t, Lengyelországot, Csehszlovákiát és Magyarországot, s ezzel lehetővé teszi ezeknek az országoknak, hogy új vegyipari ágakat építsenek ki, illetve hogy fokozatosan átállítsák vegyiparukat szénbázisról a gazdaságosabb nyersolajbázisra.

A vegyipari termelés szakosítása

A KGST valamennyi tagországában nagy jelentőségű a vegyipar fejlesztése szempontjából a termelés *szakosítása*. Minden országban szükség van ugyan önálló vegyiparra, de az már nem szükséges, hogy minden országban azonos módon és ugyanazzal a termékválasztékkal építsék fel a vegyipart. De a vegyi termékek rendkívül széles választéka mellett az egyes tagországok — a Szovjetunió kivételével — nem is képesek arra, hogy valamennyi vegyi termék gyártására berendezkedjenek.

Ezért a Vegyipari Állandó Bizottság legfontosabb feladata a termelés szakosítására vonatkozó ajánlások kidolgozása. Ez a feladat szorosan összefügg az egyes országok távlati terveinek összehangolásával. A termelés szakosításával el kell érni:

— valamennyi tagország szükségletének fedezését világszínvonalon álló vegyipari termékekkel;

— hogy megfelelő kooperáció útján valamennyi tagország hozzájusson a szükséges vegyipari termékek teljes választékához;

— hogy elkerüljék a gazdaságtalan beruházásokat, s az egyes létesítményeket optimális kapacitással építsék.

A Vegyipari Állandó Bizottság XI. ülése — a KGST-országok 1980-ig terjedő távlati vegyipari terveinek kidolgozása kapcsán — foglalkozott a termelési szakosítás és kooperáció elveivel és fő irányjaival. Ennek kapcsán felmérték azokat a tapasztalatokat, amelyeket az addigi szakosítási ajánlások kidolgozásával szereztek.

A Vegyipari Állandó Bizottságban eddig mintegy 2000 vegyi termékre és termékcsoporthoz dolgoztak ki szakosítási ajánlásokat. Ezek az ajánlások azonban nem jártak a maximálisan elérhető haszonnal, mivel nagyrészt nem egészítették ki őket a kölcsönös szállításokra vonatkozó mérlegekkel.

A vegyipari termelésben követendő szakosításra és kooperációra vonatkozó elvek és fő vonások szerint a *legfontosabb* vegyi cikket (amelyek minden országban nagy mennyiségben szükségesek) *minden* országban termelni kell. Vonatkozik ez például a legfontosabb műtrágyafajtákra, műanyagokra, műszálakra és Magyarország kivételével a legfontosabb műgumi-típusokra is.

Ezért a vegyipari termelés szakosítását a továbbiakban különösen azokban a vegyipari ágazatokban kell fejleszteni, amelyekben eddig az egyes országok korlátozott belső piaci alapján nem lehetett optimális, tehát gazdaságos kapacitásokat létesíteni. Jellemző típusa ennek a festégyártás, a mosószer, a textilipari segédanyagok, a finomvegyszerek gyártása, a gyógyszeripar, továbbá a növényvédőszer gyártása.

Műguminál és műanyagoknál meghatározott típusok szakosítása szükséges.

A Vegyipari Állandó Bizottság előkészületeket tesz az 1980-ig terjedő távlati tervek összehangolására. E fejlesztési tervekben lényegében máris le kell rögzíteni, hogy milyen irányokban fejlődjön az egyes KGST-országok vegyipara. Ezáltal már most megvetik a vegyipari termelés jövőbeli szakosításának legfontosabb alapjait. Ezért a Vegyipari Állandó Bizottság kidolgozta a legfontosabb vegyipari ágazatok műszaki fejlődésének fő irányát, utat mutatva az egyes országoknak vegyiparuk további fejlődését illetően, és lehetővé téve, hogy saját vegyiparuk fejlődését adottságaiknak megfelelően pontosabban meghatározzák.

A vegyipari termékek szakosítása kapcsán figyelemmel kell lenni a természeti adottságokra. Például káliműtrágyát azokban az országokban (a Szovjetunióban és az NDK-ban) kell termelni, amelyek megfelelő kálisó-lelőhelyekkel rendelkeznek, a többi tagország káliműtrágyaszükségletét pedig ezeknek a termelőknek kell fedezniök.

A Vegyipari Állandó Bizottság felismerte, hogy a bizottsági ajánlások hatékonysága szempontjából előnyösebb, ha az ajánlásokhoz műszaki-gazdasági indokolást fűznek és minden esetben kiszámítják a szakosítás és a kooperáció gazdasági hasznát. Ez okból a kutatási témák közé felvették az ehhez szükséges módszerek kidolgozását is; a téma kidolgozását Csehszlovákia egyezteteti, s a munkában valamennyi tagország szakemberei részt vesznek.

A távlati tervek egyeztetését és a termelés szakosítását gondosan összeállított nyersanyag- és energiamérlegekkel kell megalapozni. A Vegyipari Állandó Bizottság foglalkozik a vegyipar alapanyag-ellátási problémáival is. A szocialista tábor gyakorlatilag minden, a vegyipar fejlesztéséhez szükséges nyersanyaggal rendelkezik, így nyersolajjal, földgázzal, szénnel, kénnel, kálisóval, foszforral stb. A nyersanyag-szükségletet nagyon gondosan fel kell mérni, hogy azokban az országokban, amelyek az illető nyersanyagokkal rendelkeznek, megfelelő termelésnövelési előirányzatokat lehessen kialakítani. Ugyanez vonatkozik a villamosenergia-mérlegre is, hiszen a vegyipar köztudomásúan sok energiát fogyaszt.

A Vegyipari Állandó Bizottság eddigi tevékenysége során több ízben foglalkozott a nyersanyagellátás kérdéseivel és konkrét javaslatokat dolgozott ki a vegyipar nyersanyag-szükségletének fedezésére.

Kutatási és fejlesztési együttműködés

Ahhoz, hogy korszerű vegyipart lehessen felépíteni, az is szükséges, hogy valamennyi ország intenzíven foglalkozzon a vegyipari kutatással és fejlesztéssel. A vegyipari fejlődéssel egyre újabb eljárások alkalmazására kerül sor, egyrészt az új vegyipari termékek kidolgozásával, másrészt a már ismert vegyipari termékek technológiájának javításával kapcsolatban. Ezért a Vegyipari Állandó Bizottság nagy figyelmet fordít a kutatás és a fejlesztés problémáira, s megfelelő ajánlásokat fogadott el a kutató és fejlesztő munka koordinálására. Az Állandó Bizottság XI. ülése tervet fogadott el a KGST-országok együttműködéséről, a vegyipar néhány kiválasztott fő ágazatában végrehajtandó legfontosabb kutató és kísérleti munka közös kivitelezésére vonatkozóan.

A terv 38 témára, illetve témacsoportra terjed ki. Hasonló tervet már 1959-ben is kidolgoztak a kutatás és fejlesztés területén végzendő együttműködést illetően; ennek végrehajtását az Állandó Bizottság már értékelte is. Eszerint az együttműködés eredményeként új termelési technológiákat fejlesztettek ki, egy sor vegyi folyamathoz szükséges felszerelést tökéletesítettek, egyes vegyipari termékfajták tulajdonságait pedig megjavították.

Az összehangolt kutatótevékenység további eredménye a poliészter-szálak technológiai kutatása, valamint a 30—32 Rkm szilárdságú viszkóz-fonalak előállítására alkalmas technológia kidolgozása, amelyeket lényegében máris sikerült lezárni, egyes országokban pedig a kidolgozott technológiákat már alkalmazzák is.

Pozitív eredményeket sikerült elérni a 45 Rkm szakítószilárdságú viszkózkord-rostok előállítási technológiájának közös kidolgozásában is. Közös munka eredménye az alacsony nyomású polietilének termelési technológiájának és az ehhez szükséges felszerelésnek a kifejlesztése is. A polipropilén-termelés félüzemi technológiája, amelyet szintén az egyeztetett kutatási tervek keretében dolgoztak ki, kiváló minőségű polipropilén előállítására adott lehetőséget. Tökéletesítették a granulált karbamid gyártási eljárását; ennek eredményeként nem kell többé tőkés cégektől vásárolni a karbamidgyártó berendezéseket. Sikerült továbbá új típusú gumiabroncsokat kifejleszteni, amelyek tartósabbak a régi modelleknél. Az újonnan kifejlesztett koromfajták minősége vetekszik a tőkés cégek legjobb megfelelő korommárkáinak minőségével. Alapjában sikerült lezárni azokat a kutató és fejlesztő munkákat is, amelyek etilén és propilén kinyerési és kiválasztási technológiájára, valamint telítetlen és kénes vegyületek finomtisztítására irányultak. Pozitív eredmények mutatkoznak a szintetikus glicerin előállítási technológiájára, valamint etilénoxid direkt oxidációs eljárással történő előállítására vonatkozóan is.

A közös kutató és fejlesztő munka itt felsorolt sikerei csupán néhány példáját szolgáltatják az eddig elért eredményeknek.

A Vegyipari Állandó Bizottság szakadatlanul fáradozik a kutatási-fejlesztési együttműködés javításán. Ennek nyomán kialakultak azok a formák, amelyek lehetővé teszik a kutatóknak, hogy kutatási eredményeiket valamennyi tagország javára kölcsönösen kicserélhessék. A bizottság szervezi a kutatók találkozásait, különösen a munkatervbe foglalt közös kutatási témákra vonatkozó kutatói konzultációk útján.

Hasonlóan ahhoz, ahogy a termelés szakosítása révén munkamegosztás érhető el az anyagi szférában, a közös kutató és fejlesztőmunka terve révén munkamegosztást kell elérni az új eljárások kidolgozására és új termékek kifejlesztésére irányuló szellemi tevékenység területén is. E munkamegosztás alapján messzemenően egyesíteni lehet valamennyi KGST-ország kutatókapacitását; ezáltal gyorsabban megoldható a kutatási és fejlesztési problémák. Az elért eredmények valamennyi tagországnak rendelkezésére állanak.

A jövőben a kutatás és fejlesztés területén kibontakozó munkamegosztást a termelés szférájában mutatkozó munkamegosztással szoros összefüggésben kell vizsgálni. Ezért a termelési szakosítási ajánlásokkal együtt ajánlásokat kell kidolgozni a tagországok kutatómunkájában kialakítandó súlypontokról is. Valamely termelés technológiájának meg-

javításáért különös felelősség terheli azt az országot, amelyik az illető területen a szakosított termelésre is vállalkozott.

Mint a kutató és fejlesztő munka egyeztetésében szerzett tapasztalatok mutatják, a szakemberek cseréje módot ad arra is, hogy olyan laboratóriumi és félüzemi berendezéseket, amelyeket csak egyszer építenek fel és amelyek gyakran nagyon drágák, több érdekelt ország közösen hasznosítson. Ezáltal nemcsak a szellemi tevékenység ésszerűsíthető, hanem jobban kihasználható a kutatáshoz szükséges anyagi felszerelés is.

A kutató és fejlesztő tevékenység összehangolására még nagyon sok eddig kellően ki nem használt lehetőség kínálkozik. Ezért a Vegyipari Állandó Bizottság továbbra is nagy figyelmet szentel ezeknek a problémáknak.

Nem csekély jelentőséggel bír a KGST-országok együttműködése a *műszaki tervezésben*. Különösen két feladatot kell megoldani: 1. a vegyipari fejlesztéshez szükséges új létesítmények műszaki terveinek biztosítását; 2. a vegyipari gépgyártás szakosítási feltételeinek megteremtését a szükségletek jobb kielégítése céljából.

A vegyipari nagylétesítmények műszaki tervezése valamennyi KGST-ország számára nagy feladat. Egy sor tagország nem rendelkezik erre a célra elegendő műszaki-tervező kapacitással. Ezért a Vegyipari Állandó Bizottság arra törekszik, hogy megfelelő együttműködéssel előmozdítsa a tagországok hatékony együttműködését a műszaki tervező munkában.

Amint arról már szó volt, valamennyi tagország előirányozza a legfontosabb vegyipari termékek (műtrágyák, műanyagok stb.) termelésének kiépítését. Az előirányzott technológiák és berendezések egységesítése lehetővé teheti, hogy csak *egy* műszaki tervet kelljen kidolgozni, amely azután a hasonló létesítmény felépítését tervező többi országban is alkalmazható.

Ilyen intézkedésekkel jelentős műszaki tervezési kapacitások takaríthatók meg. Ugyanazon műszaki tervnek megfelelő átdolgozás után több országban való hasznosítására jó tapasztalatok vannak már a vegyiparban: a műszaki tervdokumentációk átadása mindennapos gyakorlattá vált.

Ez idő szerint azonban az azonos létesítményekre vonatkozó műszaki tervek átvétele még jelentős átdolgozó munkálatokat feltételez, amit az egyes országokban érvényes műszaki tervezési előírások különbözősége tesz szükségessé. Ezért a Vegyipari Állandó Bizottság XII. ülésén megtárgyalandó javaslat szerint egységesen szabályozni kell valamennyi tagországban a műszaki tervdokumentációk rendszerét. Ezenkívül még sok más előírás van, amelyek a létesítmények biztonságát, a munkásvédelmet és más, a műszaki tervezéshez szükséges fontos területet érintenek. Ilyenek a vegyipari létesítmények gépeire és berendezéseire vonatkozó eltérő állami szabványok. Mindez a műszaki tervek nagyarányú átdolgozására kényszerít.

Az ilyen előírások egységesítése a műszaki tervezésben kibontakozott együttműködés folytán parancsoló szükségességgé vált. A tagországok e területen elért megegyezésével elérhető, hogy a jövőben átdolgozás nélkül lehessen alkalmazni az átvett műszaki terveket.

A vegyipari létesítmények kapacitásainak egységesítésével a jövőben mód nyílik arra is, hogy a Gépipari Állandó Bizottság szakosíthassa a vegyipari gépgyártást. Egységes kapacitások és egységes tervek esetén ugyanis a vegyipar olyan sorozatban adhat megrendeléseket a gépgyártásnak, hogy az már érdekessé teszi a szakosítást.

A műszaki tervezés területére vonatkozó közös fáradozások eredményeként véget kell vetni annak, hogy minden vegyipari létesítmény egyedi jellegű legyen, ami pedig eddig általánosan szokásos volt.

A vegyipari létesítmények tervező specialistáinak fontos feladata az is, hogy új és haladó műszaki tervező módszereket fejlesszenek ki és kicseréljék egymás között az e téren szerzett tapasztalatokat.

A Vegyipari Állandó Bizottság javasolta, hogy nagymértékben alkalmazzák a vegyipari berendezések szabadban történő elhelyezését, először 145 fontos kiemelt létesítményre vonatkozóan.

A KGST-országok állandóan bővülő együttműködése a termelés különböző területein, valamint a technikai tudományos tapasztalatszerelésben és a külkereskedelemben szükségessé teszi a különböző szabványok egységesítését is. Ez vonatkozik mind az egyes fogalmakra és a műszaki rajzok jelöléseire, mind pedig a vizsgálati szabványokra (amelyeket például a termékek minőségi ellenőrzése során alkalmaznak), a termék-szabványokra és az eljárási szabványokra.

A Vegyipari Állandó Bizottság már albizottságot hozott létre abból a célból, hogy tegyen javaslatot a szabványok egységesítésére. Ez a munka azonban éppen csak elkezdődött. E tekintetben a Vegyipari Állandó Bizottság munkájában elmaradás tapasztalható, pedig a szabványok egységesítése sokszor mellőzhetetlen feltétele magának a termelés szakosításának is. Jól felismerte ezt a tényt például a gumi- és gumiabroncsipari munkacsoport, amikor a gumi-formaárak szakosításának kérdésével foglalkozott.

Az állami szabványok egységesítésének továbbra is a KGST-munka homlokterében kell lennie. Ki kell használni az 1965-ig terjedő időt. Az 1980-ig terjedő távlati tervek koordinálását és a termelés szakosítását erről az oldalról is alaposan elő kell készíteni. Az egységes szabványoknak egyúttal elő kell mozdítaniuk a termelés világszínvonalra emelését.

Együttműködés és szakosítás a KGST tagországai között a mezőgazdaság területén

A KGST-ben tömörülő szocialista országok népgazdaságának gyors fejlődése és a dolgozók életszínvonalának állandó emelése komoly feladatok elé állítja a mezőgazdaságot. A mezőgazdaságra hárul ugyanis annak a feladatnak a megoldása, hogy gyors ütemben emelkedjék a mezőgazdasági áruk termelése a lakosság növekvő igényeinek kielégítésére, az ipar nyersanyaggal való ellátására és az árukivitel fokozására. A mezőgazdasági termelés gyors ütemű fejlesztésének biztosítása végett a szocialista országokban intézkedéseket dolgoznak ki és valósítanak meg, mindenekelőtt a szilárd anyagi-technikai bázis megteremtésére, egyebek között a mezőgazdaságnak a szükséges gépekkel, műtrágyával, védőszerrel való ellátására, az agrártudomány fejlesztésére és a mezőgazdaság irányításának szervezeti megjavítására, a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek létesítése és a termelők anyagi ösztönzésének fokozása útján.

Rendkívül nagy jelentőségű ebben a tekintetben a szocialista országok közötti együttműködés, koordinálás és szakosítás a mezőgazdaság területén, amely a KGST Mezőgazdasági Állandó Bizottságának segítségével valósul meg.

A KGST-országok mezőgazdaságának még gyorsabb ütemű fejlődésében, a még szorosabb együttműködés és szakosítás megvalósításában jelentős szerepet játszott az európai szocialista országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek 1960 elején lezajlott moszkvai tanácskozása, amely a mezőgazdaság fejlesztésében elért tapasztalatok kicserélését tűzte feladatul. Hasonlóképpen előmozdították az említett célok elérését a KGST 1960 júliusában megtartott budapesti 13. ülészakának határozatai is. Természetesen az utóbbi években jelentősen bővültek országaink lehetőségei is a mezőgazdaság területén való együttműködés és szakosítás továbbszélesítésére, a mezőgazdaság szocialista szektorának rohamos fejlődése és megszilárdulása eredményeként. Így például a Bolgár Népköztársaságban a mezőgazdaság kollektivizálása még 1958 végén befejeződött. 1960 elején befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban, 1961-ben a Magyar Népköztársaságban és a Német Demokratikus Köztársaságban, ez év elején pedig a Román Népköztársaságban is. A Lengyel Népköztársaságban jelentős mértékben megszilárdultak az állami gazdaságok, és egyre szélesedik azoknak a szövetkezeti gazdaságoknak a hálózata, amelyek a traktorok, mezőgazdasági gépek és egyéb termelési eszközök közös használata alapján termelnek.

Sikeresen fejlődött ebben az időszakban a mezőgazdaság gépesítése is a szocialista országokban. Például 1950-ben a Bolgár Népköztársaság traktorainak száma 6630, 1955-ben 12 448 volt, 1961-ben pedig már 27 900-ra emelkedett, vagyis 1950-hez képest 4,2-szeres, 1955-höz képest pedig 2,4-szeres az emelkedés. Magyarországon a traktorok száma 1961-ig 1950-hez viszonyítva 3,2-szeresére, 1955-höz viszonyítva pedig 1,8-szeresére nőtt, Lengyelországban ugyanebben az időben 2,5 és 1,4-szeres, a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban 3,1 és 2,5-szeres, a Szovjetunióban 1,8, illetve 1,3-szeres, az NDK-ban 1961-ben 1955-höz viszonyítva 2,5-szeres, Romániában 1960-ban 1950-hez képest 3,2-szeres és 1955-höz képest 1,9-szeres az emelkedés.

Jelentősen fokozódott a műtrágya, valamint az állategészségügyi és növényvédő vegyszerek termelése és felhasználása. Mindegyik országban számos szervezeti, gazdasági és agrotechnikai intézkedést hoztak a szocialista mezőgazdaság további megszilárdítására és fejlesztésére.

A mezőgazdaság fejlesztésére irányuló szüntelen gondoskodás eredményeként a KGST-országokban nem kis mértékben emelkedett a mezőgazdasági termelés. Például a mezőgazdasági termékek teljes mennyisége (1960-ban 1950-hez viszonyítva) összehasonlítva árákon számítva Bulgáriában 181 százalékra, az NDK-ban 201 százalékra, Romániában 174 százalékra, a Szovjetunióban 161 százalékra emelkedett. Csupán az állattenyésztés termelése ebben az időszakban az NDK-ban 234 százalékra, Lengyelországban 133 százalékra, Bulgáriában 173 százalékra, a Szovjetunióban 185 százalékra nőtt.

Jelentős eredmények születtek az 1959—1961. években. Így az 1955—1958. évek átlagával összehasonlítva a gabonafélék átlagos termékhözama Bulgáriában 123, Magyarországon 126, Romániában 120, Lengyelországban 114 százalékra emelkedett. Az olajos magvak termelése ugyanezekben az években Bulgáriában 140, Lengyelországban 179, Romániában 195, Csehszlovákiában 159 százalékra nőtt. A cukorrépa-termelés növekedése Bulgáriában 156, Magyarországon 137, Romániában 178, a Szovjetunióban 128 százalék. Hasonló eredmények születtek a mezőgazdaság más ágazataiban is.

A mezőgazdasági termelés még nagyobb fejlődését mozdítja elő a szocialista országok közötti együttműködés és kölcsönös segítség. Hogyan valósul meg az együttműködés és kölcsönös segítség a mezőgazdaság különböző ágaiban?

A növénytermesztés területén az együttműködés és kölcsönös segítség elsősorban a kísérletek eredményeinek, a különböző mezőgazdasági kultúrák egyes országokban meglévő vagy kinemesített értékes fajtáinak kölcsönös kicserélésében nyilvánul meg.

A KGST Mezőgazdasági Állandó Bizottságának határozata alapján országaink díjtalanul kicserélik egymás közt a különböző kultúrák nemesített fajtáit, minden ország kipróbálja a más országokból kapott fajtákat és megkezdi a kedvező eredményeket mutató fajták termesztését. Ennek az együttműködésnek az eredményeképpen például a Szovjetunióban létrehozott magas olajtartalmú „Peredovik”, „Szmjana” és más napraforgó fajták széles körben elterjedtek Romániában, Magyarországon, Bulgáriában és más országokban, ahol a talaj- és éghajlati viszonyok kedvezőek a fejlődésükre. Ez hozzájárult ahhoz, hogy területi egy-ségenként jelentősen növekedett a napraforgóolaj termelése.

Hasonló a helyzet a magas terméshozamú, a fagyot és szárazságot jól bíró szovjet „Bezosztája 1” és „Szkoroszpelka 3/b” búzafajtákkal, amelyeket most próbálnak ki az egyes országokban, és a kísérletek nagy-szerű eredménnyel járnak. E nagy terméshozamú búzafajták bevezetése Magyarországon például 1961-ben a búzatermést több tízezer tonnával növelte. A Német Demokratikus Köztársaságban kikísérletezett „Gadster-slember VIII” búzafajta Csehszlovákiában a búza átlagos terméshoza-mát hektáronként körülbelül 4 mázsával emelte.

Magyarországon, Lengyelországban és az NDK-ban most próbálják ki a kikísérletezett magas terméshozamú poliploid cukorrépa-fajtákat, és mindazokban az országokban meghonosítják, ahol a kísérletek ked-vező eredménnyel járnak.

A paradicsom, a paprika és más zöldségfélék Bulgáriában hetero-zis útján kikísérletezett kiváló fajtái sikeresen termesztethők Romániá-ban, Magyarországon, a Szovjetunióban.

Különösen eredményes az együttműködés a szocialista országok kö-zött az egyes országok viszonyainak megfelelő hibrid kukoricák kiala-kításában. A KGST Mezőgazdasági Állandó Bizottsága megszervezi az egyes országokban kialakított magas terméshozamú hibridek, tiszta faj-ták és egyéb kipróbált kukoricafajták kölcsönös kicserélését. A szocia-lista országokban már eddig is széles körben elterjedtek a „Vir 42”, „Vir 281” szovjet hidridek, a martonvásári intézet által nemesített ma-gyar kettős hibridek stb. A növénynemesítési munkában nagymértékben felhasználják a KGST-országok között kicserélt tiszta fajtákat és egy-szerű hibrideket a magas terméshozamú kettős hibridek kialakítására. Ebben a tekintetben kitűnő eredményeket ért el Románia szovjet és he-lyi hibridek párosításával.

A szocialista országokban nemesített kukoricafajtáknak és hibridek-nek köszönhető, hogy jelenleg az NDK-ban kiszélesedett a kukoricater-melés, s nem függ a tőkésországok vetőmageladásaitól.

A kettős hibrid kukoricák meghonosítása a szocialista országok me-zőgazdaságában átlagosan 25—30 százalékkal, egyes esetekben pedig még ennél is nagyobb mértékben járul hozzá a kukorica terméshozamának emelkedéséhez.

Sikeresen együttműködnek országaink a nemes szőlőfajták, gyümöl-csök kialakításában és elterjesztésében is. A KGST-országok Mezőgaz-dasági Állandó Bizottságának határozatai alapján országaink kölcsönö-sen szállítanak egymásnak nemesített vetőmagvakat és oltványokat. Ha-sonlóképpen kibontakozott a zöldségfélék, a lucerna stb. nemesített vető-magvainak országonkénti helyi termesztése is. A Mezőgazdasági Állandó Bizottság 1961. évi határozatai nyomán egységes terv alapján megszer-vezték a fő mezőgazdasági kultúrák különböző fajtáinak nemzetközi ki-kísérletezését. Ebben az évben a nemzetközi fajta-kikísérletezés során 13 alapvető mezőgazdasági kultúra 221 magas terméshozamú fajtáját vizsgálják meg. A nemesített vetőmagvak kölcsönös cseréjének meg-gyorsítása végett a Mezőgazdasági Állandó Bizottság 1961-ben jóvá-hagyta azoknak a vetőmagvaknak és oltványoknak a szabványát, ame-lyek a KGST-országok közötti exportra és importra vannak szánva.

A termelés fokozása és a KGST-országok kiváló minőségű nemesi-tett vetőmagvakkal való ellátása szempontjából igen nagy jelentőségű volt a Mezőgazdasági Állandó Bizottság 1959. évi határozata, amely a

nemesített vetőmagvak és oltványanyagok termesztésének szakosítását mozdította elő, és azt ajánlotta, hogy az érdekelt országok kössenek hosszú lejáratú kétoldalú megállapodásokat nemesített vetőmagvak és oltványanyagok szállítására.

A tapasztalatcsere és együttműködés másik fontos területe a növénytermesztés vonatkozásában a vegyi anyagok — különösen a műtrágya és a növényvédőszer — alkalmazásának további fokozása. A KGST XIII. ülészakának határozatai nyomán a Mezőgazdasági Állandó Bizottság a Vegyipari Bizottsággal karöltve közös intézkedéseket dolgozott ki a folyékony, összetett, koncentrált és vegyes műtrágyák, köztük a komplex — növényi, állati anyagokat és mikroelemeket tartalmazó — műtrágyák, valamint a növényvédőszer, fehérje takarmányok stb. termelésének további fejlesztésére és szakosítására. A KGST-országok között szoros együttműködés alakult ki a szükséges műtrágyafajták termesztésében és alkalmazásában is. A két bizottság által kidolgozott intézkedéseket a KGST XV. ülészaka megtárgyalta és jóváhagyta. Azok az országok, amelyek megfelelő nyersanyagokkal rendelkeznek az adott műtrágyafajták előállítására, a többi szocialista országot is ellátják a szükséges műtrágyákkal. Például az NDK valamennyi szocialista országnak szállít kálíműtrágyát. Szükséges azonban megjegyeznünk, hogy általában véve a KGST-országok mezőgazdaságának műtrágyával és vegyszerekkel való ellátása, a kiváló hatásfokú műtrágyák termelése jelentősen elmarad a mezőgazdaság szükségleteitől, ami kétségkívül kedvezőtlenül hat a mezőgazdaság fejlődésére. Éppen ezért intézkedések történtek a műtrágyagyártás gyorsabb ütemű fejlesztésére, s nagyobb összegeket fektetnek be az üzemek építésébe és fokozzák a kölcsönös együttműködést.

Az együttműködés és koordinálás széles alapokon kiépült a szocialista országok között a mezőgazdaság gépesítésében és villamosításában is. Kicserélik az élenjáró tapasztalatokat és tudományos vívmányokat, kidolgozzák a mezőgazdaság komplex gépesítésének nemzetközi rendszerét, együttműködnek a mezőgazdasági gépek kikísérletezésében, s olyan javaslatokat dolgoznak ki, amelyek előmozdítják a gazdaságos és tökéletesített szerkezetű traktorok és mezőgazdasági gépek gyártását stb. 1960—1961-ben a KGST-országokban 192 különböző mezőgazdasági gépet kísérleteztek ki. A kísérletek eredményei alapján a tudományos kutatóintézetek és tervezőirodák tökéletesítik a meglévő gépeket és fokozzák teljesítő képességüket.

A gépek nemzetközi kikísérletezése során szerzett tapasztalatokból kiindulva a KGST Mezőgazdasági Állandó Bizottsága tökéletesíti és végérvényesen kialakítja az alapvető mezőgazdasági kultúrák komplex gépesítésének rendszerét. Csak 1960-ban az Állandó Bizottság 30 új — az agrotechnika követelményeinek megfelelő — mezőgazdasági gépet hagyott jóvá, amelyek a gépek további szerkezeti tökéletesítésének, valamint azok kikísérletezésének alapját képezik. Ezenkívül 1960-ban és 1961-ben a Bizottság megszervezte a gépkísérletező állomások főmérnökeinek és a tudományos kutatóintézetek képviselőinek tanácskozásait, a jelenlegi berendezések és felszerelések kölcsönös megtekintését. Ezek a szakemberek kicserélték a kukorica- és a cukorrépa-termesztés komplex gépesítésében, a gép- és traktorpark-javítás technológiájának és szervezésének tökéletesítésében szerzett tapasztalataikat.

A mezőgazdaság minél gyorsabb gépesítésére törekedve a Mezőgazdasági Állandó Bizottság megbízta a mezőgazdasági gépesítési és vilamosítási állandó munkacsoportot, hogy a következő években dolgozza ki a megfelelő gépeket a mezőgazdaság valamennyi ágának komplex gépesítésére, beleértve az állattenyésztést, a gyümölcs-, a szőlő- és a zöldségtermesztést is.

A KGST-országok közötti együttműködés fontos területe az állattenyésztés. Az együttműködés itt elsősorban a haszonállatoknak és különösen a szarvasmarha-tenyésztés fajállományának gyors megjavítására irányul. A KGST-országok határozata alapján tájékoztató közlemény jelenik meg az egyes szocialista országokban megtalálható fajtisza tenyészállat-állományról, megszervezik egymás között a legkiválóbb tenyészállatok spermacseréjét, amelynek felhasználásához és kezeléséhez a megfelelő technológiát is jóváhagyták. Hasonlóképpen kidolgozták a tenyészállatok egységes értékelésének alapelveit, a törzskönyvezés egységes irányvonalát stb. Az 1961-ben hozott határozat szerint a KGST-országokban központi mesterséges megtermékenyítő állomásokat kell felállítani, amelyek a fajtisza tenyészállatok spermájának tartós megőrzésére szolgáló tárolókkal rendelkeznek. Határozat született arról, hogy a Szovjetunióban úgy szervezzék meg a mesterséges megtermékenyítő és spermamegőrző központi állomást, hogy az a fajtisza tenyészállatok spermájának nemzetközi cseréjét az egész szocialista tábor szükségleteit illetően előmozdítsa.

Megvalósul az együttműködés az állatállomány fehérje tartalmú takarmánnyal való ellátása területén is. E tekintetben nagy jelentőségű a hüvelyes takarmánynövények vetőmagvainak kicserélése és az ipari eredetű fehérje tartalmú takarmánytermelés — például a karbamid, hal- és húsliszt stb. termelése — területén folytatott tapasztalatcsere.

A KGST-országok együttműködnek az állattenyésztéssel kapcsolatos építkezések megjavításában és egységesítésében, a típus-tervezés korszerű technológiájának alkalmazásában, s az állattenyésztés gépesítését szolgáló univerzális gépek és berendezések gyártására törekednek.

Országaink együttműködnek az öntözéses gazdálkodás területén is, főképpen az öntöző és vízlevezető berendezések létesítésével és kihasználásával kapcsolatos tapasztalatcsere formájában. Nagy jelentősége van e tekintetben annak a közvetlen segítségnek, amelyet az egyes országok a szovjet szakemberektől kapnak, akik a helyszínen vesznek részt a geológiai és egyéb kutatásokban, valamint az építkezéseken. Jelentős a Szovjetuniónak az a segítsége is, amelyet bizonyos talajjavító gépek szállításával nyújt a népi demokratikus országoknak. E gépek gyártására nincsenek meg mindenütt az előfeltételek, és külön-külön az egyes országokban való előállításuk nem is volna célszerű. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának határozata alapján jelenleg tanulmányozzák közösen építendő villamos erőművek létesítésének lehetőségeit, és intézkedéseket dolgoznak ki a KGST-országok olyan irányú erőfeszítéseinek koordinálására, hogy a közösen építendő hatalmas berendezések segítségével nagy kiterjedésű területeket a Duna vizével öntözzenek. Ennek a tervnek a végrehajtása hatalmas lendületet ad majd a mezőgazdaság még gyorsabb ütemű fejlődéséhez.

Igen nagy jelentősége van a szocialista országok közötti együttműködésnek a mezőgazdaságot érintő gazdasági kérdések helyes eldöntésé-

ben is, amitől a falu szocialista átalakításának sikeres végrehajtása függ. Ebben döntő szerepet játszik a Szovjetunióban felhalmozott gazdag tapasztalatok felhasználása és azok konkrét alkalmazása az egyes országokban. Az együttműködés és kölcsönös segítség ebben a tekintetben küldöttségek cseréje útján valósul meg. Hasonló célt szolgálnak a különböző tanácskozások is, amelyeken megvitatják a szocialista mezőgazdasági üzemek helyes szervezésének és gazdaságos termelésének kérdéseit.

Jelentős együttműködés fejlődött ki a szocialista országok között a mezőgazdasági tudományos kutató tevékenység területén. Az agrártudomány tárgykörében tudományos és módszertani tanácskozások zajlanak le a kutatási témák koordinálására, kidolgozzák a tudományos kutatások egységes módszereit, párhuzamos kísérleteket folytatnak stb.

Az agrártudomány területén való együttműködést példázza a mező- és erdőgazdasági tudományos kutató munkát koordináló konferencia, valamint a koordinációs bizottságnak, a konferencia végrehajtó szervének tevékenysége. A kétévenként összeülő koordinációs konferenciákon meghatározzák a tervezési időszakban tanulmányozásra és megoldásra váró legfontosabb tudományos problémákat. Ezek megoldásán valamenyny szocialista ország megfelelő tudományos intézetei közös erőfeszítéssel dolgoznak.

A koordináló szerepét az az ország tölti be, amelyik az adott probléma kutatásának és megoldásának lehetőségét illetően a legtöbb tapasztalattal rendelkezik. Az elmúlt időszakban a következő kérdések képezték a közös kutatás és megoldás tárgyát: az izotópok és a radioaktív sugárzás alkalmazása a tudományos kutatásokban; a talajfajták tanulmányozása és megfelelő módszerek kidolgozása termőképességük fokozására; a kukorica, a burgonya, a cukorrépa és a zöldségfélék nemesítése és termesztésük agrotechnikája; a növények védelme a betegségektől és kártevőktől, növényvédő szerek kikísérletezése; a nyárfa termelése és hasznosítása; intézkedések kidolgozása a gyümölcsfélék termőképességében mutatkozó ingadozás megszüntetésére; egységes módszerek kidolgozása a mezőgazdasági termékek önköltségének meghatározására, valamint az egyes takarmányfajták tápértékének megállapítására stb.

A KGST-országok közötti hatékony együttműködés megvalósításában igen fontos szerepet játszik a mezőgazdaság fejlődése szempontjából a népgazdasági tervek, különösképpen pedig a távlati tervek összehangolása. A tervek egyeztetésén keresztül a legteljesebben megvalósul a mezőgazdaság szakosítása a KGST-országok között a nemzetközi szocialista munkamegosztás alapján, úgyszintén azoknak a mezőgazdasági ágaknak a fejlődése, amelyek számára az adott országban legkedvezőbbek a talaj- és éghajlati viszonyok, valamint a gazdasági feltételek. 1956-ban például részletesen megvizsgálta a mezőgazdaság-fejlesztés távlati terveit egy külön erre a célra életre hívott munkacsoport. A mezőgazdaság szakosítása és kölcsönös együttműködése szempontjából igen jelentős volt a Bolgár Népköztársaság, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság, az NDK és a Szovjetunió részvételével 1957-ben lazajlott tanácskozás. 1959-ben a KGST Mezőgazdasági Állandó Bizottsága a Könnyű- és Élelmiszeripari Bizottsággal, valamint a Külkereskedelmi Bizottsággal együtt jelentést készített és javaslatokat dolgozott ki a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában a gyapjú- és az olajtermelő nyersanyagforrások növelésére, a termelés bővítésére, a gyümölcs- és zöld-

ségfélék nyers és feldolgozott állapotban való értékesítésére. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa jóváhagyta ezeket a javaslatokat és ajánlotta az országoknak, hogy kössenek egymással kétoldalú szerződéseket a gyümölcs- és zöldségfélék értékesítésére az 1965-ig terjedő időszakra.

E javaslatok megvalósításának eredményeként különösen Bulgáriában, Romániában és Magyarországon, ahol a talaj- és éghajlati viszonyok a legkedvezőbbek, jelentősen fokozódik a gyümölcs-, zöldség- és szőlőtermesztés és bővül e termékek áruforgalma a szocialista országok között. Az 1965-ig terjedő távlati tervek kölcsönös összehangolása és egyeztetése a KGST-országok között az egymással megkötött hosszú lejáratú egyezmények alapján történt.

1959-től kezdődően a KGST-országok általános terveket dolgoznak ki a népgazdaság és ezen belül a mezőgazdaság fejlesztésére 1980-ig, ezeket a terveket összehangolják és egyeztetik. A KGST Mezőgazdasági Állandó Bizottságának 1960-ban hozott határozata alapján létrehoztak egy állandó munkacsoportot, amely a mezőgazdaság további szakosításának lehetőségeit tanulmányozza. Ez a csoport kidolgozott, a Mezőgazdasági Állandó Bizottság pedig jóváhagyott egy egységes módszertani eljárást. Ezek a módszerek felölelik a mezőgazdaságfejlesztési tervek összehangolásának és a mezőgazdasági termékek kölcsönös szállításának problémakörét, a mezőgazdaság számára szükséges traktorok, gépek, műtrágyafélék termelésének, a növényi és állati betegségek és kártevők elleni védőszerekkel való ellátásnak a kérdéseit, a talajjavítás, a nemesített vetőmagtermesztés előmozdítását stb. A mezőgazdasági gépek, műtrágyafélék, vegyszerek stb. iránti szükségletek alapján — amelyeket a Mezőgazdasági Állandó Bizottság meghatározott — a gépgyártási ágazati bizottság kidolgozza a traktor- és gépgyártás szakosításának kérdéseit, a vegyipari bizottság pedig a szükséges műtrágyafajtáknak és vegyszereknek az előállításával kapcsolatos problémákat.

A népgazdaság-fejlesztés 1980-ig terjedő általános távlati terveinek kidolgozása az egyes országokban még nem fejeződött be. Nem zárultak le végérvényesen azok a tanácskozások sem, amelyeken ezeknek a terveknek a kölcsönös összehangolását és koordinálását vitatják meg. Csak most kezdi meg a munkát a szakosítási állandó munkacsoport is, amely majd meghatározza az egyes országokban a mezőgazdaság szakosításának irányvonalát és fejlesztési lehetőségeit. Annyi azonban már az eddigi tanácskozások alapján is megállapítható, hogy igen szoros együttműködés valósul meg mind a mezőgazdaság szakosítása, mind pedig a mezőgazdaság anyagi-technikai bázisának biztosítása kérdésében. Így például a Bolgár Népköztársaságban a Szovjetunióval és más országokkal folytatott konzultációk alapján az eddiginél sokkal nagyobb mértékben növelik a szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermelő területeket, hogy többszörösére emelhessék e termékek kivitelét a szocialista országokba. És mivel a Bolgár Népköztársaságban a gyapottermesztés feltételei kedvezőtlenek, a gyapottermő területek minimumra való csökkentését tervezik és a gyapot termesztését csak a fejlődésére legkedvezőbb körzetekben folytatják. Bulgária a szükséges gyapotot azokból az országokból szerzi majd be, amelyekben a gyapottermelés feltételei sokkal kedvezőbbek és gazdaságosabb a termelés. Egyéb változásokat is tervbevettek, az ország vetésterületének struktúráját és a szocialista országok közötti

mezőgazdasági árucserét illetően, hogy intenzívebben ki lehessen használni a megművelhető területet, a természeti és gazdasági feltételeket, s hogy az eddiginél sokkal nagyobb területet használjanak fel takarmánynövények termesztésére.

A szocializmus építésének e rövid időszakában a mezőgazdaság területén is nagyszerű eredmények születtek. A szétaprózott és primitív mezőgazdaság hatalmas nagyüzemi szocialista mezőgazdasággá alakult át, amely korszerű technikával van ellátva és amelyet jól felkészült szakemberek irányítanak. De ha tekintetbe vesszük az ipar és más népgazdasági ágak sokkal rohamosabb fejlődési ütemét, úgyszintén a dolgozók megnövekedett igényeit, akkor a mezőgazdaság fejlődési ütemével nem lehetünk elégedettek, mivel az nem felel meg a lakosság gyorsan növekvő élelmiszer-szükségleteinek és az ipar mezőgazdasági nyersanyagok iránti igényeinek. Most, amikor a mezőgazdaság szocialista átalakítása a legtöbb szocialista országban befejeződött, és az ipar fejlődése lehetőséget nyújt annak gépekkel, műtrágyafélékkel való ellátására, olyan intézkedésekre van szükség, amelyek előmozdítják a mezőgazdaság eddiginél is gyorsabb fejlődését. Ezt a feladatot véleményünk szerint sokkal gyorsabban és könnyebben lehet megoldani, ha a KGST-országok még inkább fokozzák az együttműködést.

Feltétlenül szükséges, hogy még szorosabb együttműködés valósuljon meg elsősorban az agrártudomány területén. Célszerű volna néhány nemzetközi jellegű központi tudományos kutatóintézet létrehozása, és mindenekelőtt egy tudományos tájékoztató és dokumentációs központ megszervezése, amely tájékoztatást nyújtana valamennyi KGST-országnak az egész világ tudományos és gyakorlati eredményeiről. Hasonló célt szolgálna egy nemzetközi laboratórium is a tudományos kutatások felszereléseinek és berendezéseinek biztosítására, úgyszintén egy intézet létesítése a növényvilág tanulmányozására, vagy egy külön intézet felállítása izotópok alkalmazására stb.

Hasonlóképpen úgy véljük, hogy célszerű lenne szorosabb együttműködést kiépíteni a szocialista országok között a mezőgazdaság számára nélkülözhetetlen anyagi-termelési bázis megteremtése kérdésében. Nem lenne célszerű és kifizetődő, ha az állattenyésztés fejlődését szolgáló különböző szintetikus anyagok, mint például a metionin, tirozin, „A”-vitamin stb. gyártására valamennyi KGST-országban üzemeket építenének, hanem az a helyes gyakorlat, ha az adott országokban olyan kapacitású vállalatokat létesítenek, amelyek valamennyi szocialista ország szükségleteit kielégítik. A szocialista országok közös erőfeszítésével gyorsabban épülhetnek ilyen üzemek és azok gazdaságosabban is működhetnek.

Hasonló együttműködés valósítható meg a növényvédő anyagok (herbicidek) termelésében. A növényvédő anyagok (herbicidek) termeléséhez szükséges nyersanyagok nem minden szocialista országban állnak rendelkezésre. De ha az országok összefognak és a kedvező feltételekkel rendelkező országokban építenek fel ilyen üzemeket, a többi ország is sokkal hamarabb hozzájut ezekhez a nagyon fontos növényvédő szerekhez. Ismeretes, hogy a növényvédő anyagok (herbicidek) és egyéb vegyszerek — amelyek a növények és állatok védelmére szolgálnak a

különböző betegségek és kártevők ellen — rendkívül nagy mértékben hozzájárulnak a mezőgazdasági termelés növekedéséhez és a munkatermelékenység emeléséhez. Jelenleg több szocialista ország a kapitalista országokból vásárol — drágán — vegyszereket.

Megoldható az együttműködés a szocialista országok között a halászhajó-flotta közös kihasználásában is, részben a halászat, részben pedig a halliszt-termelés céljaira.

Természetesen a KGST-országok lehetőségei az együttműködés szélesítésére és tevékenységük koordinálására a mezőgazdaság területén is korlátlanok, és csak most kezdenek erősödni és mélyülni. Ez biztosíték arra, hogy a szocialista országok mezőgazdasága egyre gyorsabb ütemben fejlődhet, és mind teljesebben elégítheti ki a lakosság élelmiszer-szükségletét, valamint az ipar nyersanyagigényét.

HÍRDETMÉNY

A Magyar Közgazdasági Társaság Politikai Gazdaságtan Szakosztálya által kiküldött bíráló bizottság elbírálta „Az anyagi érdekeltség a szocialista gazdaságban” című pályázatra beérkezett munkákat. A bizottság úgy határozott, hogy az I. és a II. díjat nem adja ki. Viszont egy-egy III. díjjal, vagyis 2000—2000 Ft-tal jutalmazza „A munka szerint” és az „Anyagi érdekeltség — szocialista erkölcs” című pályamunkákat. A pályadíjak a személyazonosság igazolásával az MTA Közgazdságtudományi Intézetének főkönyvelőjénél, Antal Lajosnál vehetők át. (Budapest, V., Nádor u. 7., III. emelet 308.)

Budapest, 1962. július 12.

*Nagy Tamás s. k.
Varró Tibor s. k.*

Együttműködés a közlekedésben

Az európai szocialista országokban az elmúlt időszakban a népgazdaság növekvő követelményeinek megfelelően fejlődött a közlekedés. Az áru- és a személyszállítás lényegesen megnövekedett, az egyes közlekedési ágak fejlődése pedig egyre inkább az egységes közlekedési rendszer irányába mutat. A szállítási munka koordinálása, a közlekedési ágak együttműködése, amire csak a szocialista tervgazdálkodás feltételei között van lehetőség, optimális eszköz- és költségráfordítás mellett teszi lehetővé a szállítási feladatok teljesítését.

Az elmúlt tíz év (1950—1960) folyamán a KGST-országokban az áruszállítás (tonnakilométerben számítva) körülbelül 157 százalékkal nőtt (Bulgáriában 3-szorosára, Csehszlovákiában 2,8-szeresére, Lengyelországban 2-szeresére, Magyarországon 3,1-szeresére, az NDK-ban 2,16-szorosára, Romániában 2,3-szeresére, a Szovjetunióban 2,6-szeresére).

A közlekedés fejlődését a szocialista országokban a szállítás méretének, anyagi-műszaki bázisának szakadatlan növekedése és a szállítási struktúra állandó javulása jellemzi. Ez utóbbi a népgazdaság és a lakosság szállítási szükségleteinek jobb — a szállítmányok sajátosságaihoz és a szállítóeszközök műszaki jellemzőihez igazodó — kielégítésére vezet. A szállítási struktúra javulása során rendszeresen nő a gépkocsifuvarozás részaránya. Az európai szocialista országokban az 1955-ben szállított összes áruból körülbelül 35 százalékot gépkocsival, 60 százalékot vasúton, 5 százalékot pedig folyami hajóval szállítottak. Ezzel szemben 1960-ban a gépkocsifuvarozás részaránya körülbelül 49 százalékra növekedett, a vasúti szállítás részaránya viszont 47 százalékra, a folyami hajózásé pedig 4 százalékra csökkent.

A szocialista országok gazdasági fejlődésének megfelelően állandóan nő az országok közti árucseré, s ezzel kapcsolatban egyre gyakrabban vetődnek fel közös megoldást, együttműködést igénylő közlekedési problémák. A szocialista országok együttműködésének problematikája azonban a közlekedés területén a kölcsönös árucseré kérdéseinél lényegesen szélesebb körű. A közlekedés — természeténél fogva — különösen élénk nemzetközi kapcsolatokat igényel, mert az egyik ország járművei más országok területén is közlekednek, s így közös üzemeltetési előírások, egységes díjszabások stb. kialakítása szükséges.

A közlekedés területén különösen a szocialista országok közötti együttműködés széles körű, mert műszaki-üzemeltetési és szállítási kérdéseken kívül tapasztalatcserével, bonyolult és nehéz beruházási elgondolások megoldásával stb. kapcsolatos problémák is felmerülnek. E kérdések gyakorlati megoldására egész sor speciális szervezetet létesítettek.

Tevékenységük lehetővé teszi a felmerülő problémáknak — testvéri segítségen és együttműködésen alapuló és az egész szocialista tábor gazdasági fejlődését előmozdító — megoldását. Ilyen elvek alapján működik a Vasutak Együttműködési Szervezete, a KGST Közlekedési Állandó Bizottsága és más szocialista szervezetek.

Mint már említettük, a szocialista országok növekvő árucseréje folytán, a gazdasági fejlődés és együttműködés, a növekvő kooperáció és specializáció eredményeként a nemzetközi import-, export- és tranzit-szállítások igen gyors ütemben fejlődnek. A szocialista országok állandóan és gyorsan fejlődő gazdasági kapcsolatai koordinált közlekedés-fejlesztést igényelnek, amelynek fő feladata az árucserével kapcsolatos szállítások helyes lebonyolításához szükséges feltételek megteremtése, a szállítások átfogó koordinálása a tervezett árucseré-volumen alapján, az egyes közlekedési ágak szállítási feladatainak meghatározása és a szállítási irányok megállapítása. A szállítási tervek ilyen koordinálása lehetővé teszi a járműállomány szállítási, a határállomások és a tengeri kikötők átrakodási kapacitásának biztosítását, továbbá a közlekedési útvonalak időben való kiépítését.

Meg kell azonban állapítani, hogy ezek a lehetőségek nincsenek mindig kihasználva. Az ezen a területen végzett munkának jobban kellene segítenie a nemzetközi szállítások tervezését és koordinálását.

A szállítási feladatok egyeztetése alapján — a belföldi szállítási feladatok teljesítésével szoros kapcsolatban — lehetőség nyílik arra, hogy az egyes országok megfelelő, a tervezett szállítások lebonyolításához szükséges beruházási, valamint szervezési és üzemeltetési intézkedéseket tegyenek. Ezek az intézkedések az előirányzott szállításokhoz mind a mennyiség, mind a típus szempontjából alkalmazkodó járművek beállításának tervezésére is vonatkoznak. Az intézkedések kiterjednek továbbá a tengeri kikötők és a határállomások átrakodási kapacitásának előkészítésére, így a rakpart műszaki felszerelésének fejlesztésére, raktárak, rakterületek, nagyteljesítményű rakodóberendezésekkel ellátott rakodórampák stb. építésére.

A szállítási feladatok korábbi időpontban való megállapítása végül lehetővé teszi a vasútállomások teljesítőképességének és a vasútvonalak átbocsátó-képességének megfelelő előkészítését, a vasúti pályatesteknek nehezebb sínek fektetésével, előregyártott talpfák és zúzalékalátöltés alkalmazásával történő megerősítését, korszerű vontatásnemek bevezetését (elsősorban a fő vasútvonalak villamosítását), korszerű vonatforgalmi biztosító és jelző berendezések létesítését stb.

A szocialista országok nemzetközi szállításainak lebonyolítása szempontjából különösen fontos a *vasúti szállítás*, amelynek részaránya az egész nemzetközi szállításban mintegy 90 százalék. Ezért a KGST-országok az elmúlt időszakban különös gondot fordítottak és fordítanak ma is a vasúti közlekedés munkájának megjavítására.

A vasúti szállítás területén az állandóan növekvő szállítások lebonyolítása végett egyebek között teljes műszaki és kereskedelmi bonyolításra vagy csak korlátozott, rendszerint kereskedelmi ügyintézésre alkalmas közös határállomásokat létesítettek. A határállomások munkájának ilyen megszervezése lehetővé teszi a küldemény-továbbítás folyamatának megjavítását és az általános rendezési munka csökkentését, ami

ezekén az állomásokon lerövidíti a kocsállást, a nemzetközi áruszállításban pedig meggyorsítja a kocsifordulót.

A nemzetközi, de a belföldi szállítás megjavításának szempontjából is különösen fontos az irányvonatképzés. Ennek lényege a nagy távolságú vonatközlekedtetés a vonatoknak az átmenő állomásokon való átrendezése nélkül. Ez lehetővé teszi a küldemények szállítási idejének lényeges lerövidítését, valamint a vasút-műszaki és rendezőpályaudvari munkák csökkentését.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy a kocsiknak a rendezőpályaudvarokon való tartózkodási ideje a kocsiforduló idejének jelentős részét képezi (a Szovjetunióban körülbelül 35, Csehszlovákiában 36, Bulgáriában 33 százalékát), nyilvánvaló, hogy a műszaki állomásokon való kocsállás és kocsirendezés csökkentése lényegesen gyorsítja a kocsifordulót és növeli a kocsikhasználat fokát. Az ezen a területen együttműködő országok jelentős eredményeket értek el a nemzetközi irányvonatképzés műszaki, üzemeltetési és szervezési feltételeinek megteremtésében. Nagy szerepe van az 1959-ben létesített prágai speciális Ellenőrző Irodának, amelynek munkája lényegesen előmozdítja a vonatok, különösen a gyorsan romló árut szállító és más irányvonatok forgalmának gyorsulását, javítva a kocsifordulót és csökkentve a járművek üresjáratait. A nemzetközi közlekedésben a kocsikhasználat megjavítására további lehetőségek vannak. Az erre irányuló munkát tovább kell folytatni és fejleszteni.

A Szovjetunióval kapcsolatosan különleges közlekedési problémát jelent a különböző nyomtávú vágányokra való átrakódás. Az utóbbi években vágányfejlesztéssel, nagyteljesítményű átrakóberendezéssel és — az átrakódás téli folyamatosságának biztosítása végett — az alacsony hőmérsékletnél befagyó anyagok felolvasztását szolgáló berendezések felszerelésével jelentősen növelték a határállomások átrakódó-képességét. Bár a határállomásokon lényegesen megjavították az átrakódási folyamatokat, az átrakódás mégis eléggé költséges. Ezzel magyarázható a különösen nehéz átrakódási folyamatok korlátozására és a jövőben talán teljes kiküszöbölésére irányuló törekvés.

Ezzel kapcsolatban a szocialista országok szállítási szervezeteiben folyik a munka s kétségtelenül kedvező eredményekkel is jár majd. Itt különösen említésre méltó E. Kramer, az NDK közlekedésügyi minisztere által tervezett különböző nyomtávra átváltható tengelyű kocs. A konstrukció jelenleg üzemi próbán van, s az optimális üzemeltetési eredmények elérése végett még tanulmányozzák az új kocsitípus használatával kapcsolatos kérdéseket.

A nemzetközi szállításban, különösen Bulgáriában, részben pedig Romániában és Magyarországon is, komoly kérdés a gyorsan romló idénycikkek — szőlő, őszi- és sárgabarack, valamint paradicsom — exportjának bonyolítása. A nehézségek abból adódnak, hogy speciális kocsiállomásokra és speciális, erősen idényjellegű és a gyors továbbításra alkalmas szállítási kapacitásra van szükség. A szocialista országok együttműködése ezen a területen kedvező eredményekkel jár.

A szállítási tervek koordinálásának keretében az importáló országok is nyújtanak kocsisegítséget, ami előmozdítja az árucseré javulását és a lakosság időben való ellátását értékes élelmiszerekkel; a kocsiállomások kihasználásának ésszerűbbé tétele lehetővé teszi továbbá a szállítási költségek általános csökkentését is a szocialista táborban — tekintettel

arra, hogy a mezőgazdasági szállítással kapcsolatos igénybevétel országonként különböző.

A KGST-országok között bonyolódó nemzetközi forgalom fontos problémája a kőolaj és a kőolaj-termékek szállítása. A kérdés jelentős, mert e szállítások számára speciális kocsiparkra van szükség, és — tekintettel a szocialista országokban folyó gyorsütemű motorizálásra — rohamosan nő a kőolaj és a kőolaj-termékek szállításának volumene is. Az egyes szocialista országok olajfinomító és petrokémiai iparának tervezett fejlesztése alapvetően megváltoztatta a kőolaj és a kőolajtermékek szállítási struktúráját. Lényegesen megnövekedett a kőolaj behozatala, elsősorban a Szovjetunióból. Ennek alapján született a szocialista országok hatalmas olajvezetékének terve. Az olajvezeték a távoli volgamenti kőolajforrásokat kapcsolja össze Magyarországgal, Csehszlovákiával, Lengyelországgal és a Német Demokratikus Köztársasággal. Mint tudjuk, valamennyi érdekelt országban folyik az olajvezeték nagyarányú építése, s a vezeték egyes szakaszait már átadták használatra. Az óriási mű, a „Barátság Kőolajvezeték” építése, alapvetően megjavítja a kőolajszállítást és csökkenti a költségeket.

Bár a szocialista országok kölcsönös forgalmában — a földrajzi feltételek miatt — nem nagy a *tengeri szállítás* részaránya, meghatározott rakományok szállításának, valamint a szocialista országok külkereskedelmének szemszögéből igen nagy a jelentősége.

A KGST egész sor tagállamában a *folyami szállítás* is fontos szerepet játszik mind belföldi, mind nemzetközi vonatkozásban. Az utóbbi szempontból különösen jelentős a dunai víziút kihasználására irányuló együttműködés, egyebek között az összetett fuvarozás, a vasúti és folyami vagy folyami és vasúti szállítás kedvező feltételeinek megteremtése révén. Itt egész sor üzemeltetési, szabályzati és tarifális előírást egyeztettek. Ez lehetővé teszi a szállítások növelését és az összetett szállítás lebonyolításának egyszerűsítését.

A szocialista országok együttműködése a KGST-országok közti forgalom szállítási terveinek koordinálásán kívül kiterjed a tengeri szállítás más fontos területeire is, így a rendszeres útvonalakon közlekedő járműpark jobb kihasználására, a hajók kikötői állásidejének csökkentésére, kikötői kiszolgálásuk megjavítására stb.

Különösen jelentős lehet az útvonal szempontjából optimális hajótípus kiválasztásával kapcsolatos, jelenleg folyó munka, amely a rendelkezésre álló tonnatérfogat hatékonyabb, a szállítási relációnak és a szállított árunak megfelelőbb kihasználására irányul.

A tengeri kikötőkben a gépesítés foka, a többi között a szállítmányok ki- és átrakásának módja nagy mértékben meghatározza a hajókiszolgálás gyorsaságát és színvonalát, s ennek révén a flotta kihasználását. Ezért az ezen a területen folyó és a jelenlegi nem kielégítő helyzet megjavítására irányuló szervező munka, a kölcsönös tapasztalatcsere, az átrakodási folyamat lehetőleg teljes gépesítésére, sőt automatizálására való törekvés a tengeri szállítás fejlesztésének fontos feladatai.

A tengeri szállítással kapcsolatos együttműködés további fontos feladata a tengerjáró hajók műszaki-javítási bázisának létrehozása, a megsérült vagy elhasználódott alkatrészek és berendezések pótlásának megszervezése, továbbá a javítóbázis — a szükséglethez viszonyítva nem

kielégítő — kapacitásának növelése a minél gyorsabb és alaposabb hajóvizsgálatok, javítások céljából.

A szocialista országok hajógyártásának gyors fejlődése lehetővé teszi a tengeri és a tengerhalászati flotta lényeges növelését. Fontos ezért a gyártott és üzemeltetett hajótípusok, valamint a műszaki felügyelet egységesítésére irányuló munka.

A *gépkocsi-fuvarozást* a KGST tagállamaiban különösen gyors fejlődés jellemzi, bár szerepe a nemzetközi szállításban még nem nagy. A fuvarozás hatékonysága különösen a gyorsan romló árucikkeknél jelentős. Ezen a területen a szállítási szabályzatok egységesítésével, a műszaki-üzemeltetési kapacitások bővítésével, valamint a nemzetközi úthálózat fejlesztésével és rekonstrukciójával kapcsolatban folynak munkák.

Jelentős eredmények vannak a *légi szállításban* megvalósuló műszaki együttműködés területén. A légitársaságok és szervezetek közvetlen együttműködése folytán a nemzetközi légiútvonalakon megjavult a szállítás bonyolítása és a forgalom irányítása. Ajánlásokat dolgoztak ki a rádió-, navigáció- és rádiólokáció-technika fejlesztési irányaira, a repülőterek korszerű biztosító-berendezésekkel és a megfelelő repülőgép-kiszolgáláshoz szükséges egyéb berendezésekkel való ellátására.

A nemzetközi utasszállítás különösen gyorsan fejlődik a szocialista országokban, ami összefügg az országaink közti gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok erősödésével s a turistaforgalom jelentős növekedésével. A szállítások lebonyolításának színvonala azonban még nem kielégítő, bár az utóbbi időben bizonyos mértékben emelkedett. Az utasszállítás megjavítására irányuló intézkedések célja a nemzetközi vonatok menetsebességének és forgalmi biztonságának növelése, valamint az állásidő csökkentése a közbenső és a határállomásokon.

Az utaskiszolgálás megjavítása a vonatokon, kultúrált utazási feltételek teremtése, helyes tájékoztatás, megfelelő utasellátás — ezek a nemzetközi személyszállítással kapcsolatos további feladatok.

Gondoskodás történik arról is, hogy fokozzák a légijáratok gyakoriságát, főleg csúcsforgalom idején (rendszerint a nyári időszakban) tökéletesítsék a légitársaságok biztonságát, biztosítsák a forgalom rendszerességét, megjavítsák a repülőterre és a repülőteréről való szállítást stb.

A tengeri és a folyami utasszállítás az európai szocialista országok közti nemzetközi szállításban elsősorban a turistaforgalom lebonyolítását szolgálja. Az ilyen jellegű, turisztikai látványosságokon kívül jó pihenési lehetőséget is nyújtó szállítás jelentősége állandóan növekedni fog. Ezért mind a tengeri, mind a folyami flottát rendszeresen bővítik.

A szállítási és üzemeltetési kérdésekben való együttműködés területén kívül lényeges haladás tapasztalható a járműpark és a szállítóberendezések egységesítésében is, ami az eddiginél jobb feltételeket teremt ezek kihasználására is.

A szállítás területén különösen gyümölcsöző a szocialista országok műszaki és tudományos együttműködése, azaz a tapasztalatcsere, az üzemeltetési és termelési-javítási dokumentációk kicserélése, a konzultációk, külföldi üzemi gyakorlatok stb. Az ilyen jellegű együttműködés segíti az élenjáró műszaki és üzemeltetési tapasztalatok elterjedését, erő-

teljes műszaki fejlődést tesz lehetővé a szocialista tábor valamennyi országában, gyorsítja a szállítás korszerű technika alapján való fejlesztését.

A szocialista országokra váró feladat jelenleg a gazdasági együttműködés további elmélyítése a KGST valamennyi tagállamában kidolgozott távlati gazdaságfejlesztési tervek alapján.

A távlati közlekedési tervek koordinálása során meg kell oldani a szállítási tervek összeegyeztetését a kölcsönös nyersanyag-, fűtőanyag- és termékszállítási előirányzatok alapján, a szállítási feladatok elosztását az egyes szállítási irányok és szállítóeszközök szerint, s ennek alapján az üzemeltetési szükségletek és a fedezésükhöz szükséges eszközök felmérését.

A távlati terv keretében a szállítási együttműködés tartalma tehát a nemzetközi árucserével kapcsolatban egyeztetett tervek kidolgozása, a rakodási és szállítási kapacitás előkészítése lesz.

A szállítási tervek koordinálásának ezek a feladatai csak egy, bár a nemzetközi együttműködés szempontjából az egyik legfontosabb kérdésre, nevezetesen a nemzetközi szállításra vonatkoznak. A kivitellel, a behozatallal és a tranzittal kapcsolatos nemzetközi szállítás azonban minden országban a szállításnak csak egy részét, a lebonyolításához szükséges eszközök pedig az ország egész szállítási kapacitásának egy hányadát alkotják. Ezért a nemzetközi szállítások koordinálásának szélesebb a hatóköre, és számos, az egész szállítást érintő beruházási és üzemeltetési intézkedés egyeztetését is érinti.

A távlati tervek, különösen a szállítás területén, előírnak olyan beruházásokat, amelyeket rövidebb időszak alatt lehetetlen megvalósítani. Vonatkozik ez különösen új közlekedési útvonalak, főképpen folyami hajóutak, tengeri kikötők, vasútvonalak stb. építésére. Hosszabb idő alatt nyílik csak lehetőség az országok szállítási struktúrájának alapvető megváltoztatására, a közlekedési útvonalak teljes rekonstrukciójára, a vasút korszerűsítésére és berendezéseinek automatizálására.

Az egyik, közös megoldást igénylő komoly feladat a szállítási költségeknek, különösen pedig a tömegáru szállítási költségének csökkentése. Ebben az irányban több országban folyik a munka, s a tapasztalatcserének, a tapasztalatok közös felhasználásának nagy jelentősége lehet a szállítás munkájának megjavításában, költségeinek csökkentésében.

A szállítási költség csökkentésének iránya a tömegáru szállításának a minimális mennyiségre való korlátozása a kisértékű rakományok (rossz minőségű érc vagy alacsony kalóriatartalmú szén stb.) szállításának maximális korlátozása révén. Feladat továbbá a szállítási távolság csökkentése, a legésszerűbb szállítási irány kiválasztása, valamint az adott rakomány számára legalkalmasabb szállítási eszköz kiválasztása.

A KGST tagállamainak a szállítás területén elért eddigi eredményei bizonyítják, hogy az együttműködés további megjavítására a lehetőségek jók, az együttműködésből származó előnyök pedig állandóan növekedni fognak.

GUNTHER KOHLMHEY:

A külkereskedelem fejlődésének problémái a KGST-országokban

A társadalmi munkamegosztás — mondja Marx — az árutermelés és a piac szükséges létfeltétele. Ez természetesen igaz a szocialista rendszer nemzetközi piacára is; e nemzetközi piacnak szintén szükséges létfeltétele a nemzetközi munkamegosztás. A világpiac, amely összekapcsolja egymással a termelési specializáció révén elkülönült népeket, eközben befolyással van mind a nemzetközi munkamegosztásra, mind pedig a nemzeti újrátermelési folyamatokra.

Ha adottnak vesszük a termelési viszonyok típusait, továbbá néhány másodlagos tényezőt (például az államok számát és nagyságát), akkor a nemzetközi piacok terjedelme, struktúrája és mozgása a következő két tényezőtől függ: 1. a nemzetközi munkamegosztás fokától; 2. a nemzeti termelés extenzitásától és intenzitásától (a nemzetek gazdagságától). A külkereskedelem növekedése, ha minden más tényezőt adottnak vesszünk, a termelés növekedésének, valamint a tervszerű nemzetközi termelési specializáció bővülésének a függvénye.*

A nemzetközi munkamegosztás a szocialista világgazdasági rendszer eddigi története folyamán elsősorban közvetett módon, a külkereskedelmen át fejlődött. A nemzetközi szocialista rendszer jelenlegi fejlődési szakaszában a nemzetközi munkamegosztás egyre inkább közvetlen úton, a termelés egyeztetése, a tudományos-műszaki együttműködés és a távlati tervek összehangolása útján fejlődik. Ezáltal a nemzetközi munkamegosztás tervezése magasabb szinten valósul meg. Veszít-e azonban ennek következtében a külkereskedelem jelentőségéből?

Nem, a külkereskedelem továbbra is aktív, döntő szerepet játszik a nemzetközi termelési megállapodások előkészítésében és realizálásában. A mostani fejlődési szakaszban azonban fontos új kölcsönhatások figyelhetők meg a nemzeti újrátermelési folyamatok, a külkereskedelem és a nemzetközi munkamegosztás tervezése között, továbbá a nemzeti tervek, a kétoldalú megállapodások és a multilaterális KGST-ajánlások között. Végül, új kölcsönös összefüggések jönnek létre a nemzetközi gazdasági kapcsolatok egyes formái, így a távlati tervek összehangolása, a műszaki-tudományos együttműködés, a beruházások és a termelés összehangolása, a külkereskedelmi egyezmények, valamint a nemzetközi pénzügyi kapcsolatok között.

Mindeme kölcsönös kapcsolatok tervszerű szinkronizálása nagyon sürgős és jelentős feladat. Ha e feladatot kellő időben, megfelelően megalapozva és következetesen teljesítjük, akkor a szocialista államok külkereskedelme betölti hármask feladatát. Ez a hármask feladat a következő:

* Ez a függvény természetesen nem lineáris jellegű.

1. Gyorsan és ésszerűen fejleszteni kell a szocialista tábor termelőerőit és fokozni kell a társadalmi munka hatékonyságát. Tökéletesíteni kell a szocialista nemzetközi munkamegosztás rendszerét. A nemzetek közti egyenjogúság gazdasági megalapozása céljából fokozatosan ki kell küszöbölni a szocialista országok műszaki-gazdasági fejlettségi színvonalában történelmileg kialakult különbségeket.

2. A szocialista külkereskedelem fontos eszköze a vezető tőkés és imperialista államok irányában folytatott békés egymás mellett élés politikájának. A szocializmus egyre inkább meghatározó tényezővé válik a világgpiacokon, a külkereskedelem, a valuták, a világgpiaci árak, a nemzetközi elszámolások és hitelek rendszerében. Ezzel nemcsak felvértezi magát az imperialista manőverekkel szemben, hanem egyre aktívabban lép fel a két rendszer versenyében, amelyet végül is megnyer.

Ezek a külkereskedelmi kapcsolatok természetesen szintén a nemzetközi munkamegosztás meghatározott rendszerén nyugodnak, bár a nemzetközi munkamegosztásnak ez a szektora nagyon labilis. Ezt bizonyítják azok a tapasztalatok, amelyeket az imperialista államok és a monopóliumok szocializmussal szembeni politikájáról szereztünk. Ennek ellenére, a szocialista államok miközben gondosan ügyelnek gazdasági függetlenségükre, egyúttal törekednek arra is, hogy kihasználják a tőkés-országokkal folytatott külkereskedelem fejlesztésére kínálkozó lehetőségeket.

3. A szocialista államok külkereskedelme fontos eszköze a szocialista országok és a fiatal nemzeti államok közötti együttműködésnek. Itt az áru- és pénzkapcsolatok egyenjogú partnerek között, hosszú lejáratú egyezmények alapján alakulnak ki. Az árak megállapításakor a szélsőséges ciklikus és spekulatív tényezőket kikapcsolják.

Eltérően a tőkés szektortól folytatott kereskedelemtől, itt mód nyílik az általános demokratikus és esetenként bizonyos szocialista elvek érvényesítésére a nemzetközi gazdasági együttműködésben. A munkamegosztás hosszú távra, viszonylag stabil, esetenként akár tervszerű módon is szervezhető.

A szocialista népgazdaságok tehát nem képeznek zárt gazdasági csoportosulást. A KGST-ben egyesült szocialista államok arra törekednek, hogy a gyakorlatban valósítsák meg a KGST alapokmányában a többi nemzetközi szervezettel való együttműködést illetően rögzített elveket.

A szocialista világgazdasági rendszer eddigi fejlődése során a szocialista külkereskedelem feladatait nagyon bonyolult nemzeti és nemzetközi történelmi feltételek közepette kellett megoldani: háborús pusztítások és a háború más következményei, az átmeneti időszak nehézségei, heves osztályharcok, sőt ellenforradalmak, imperialista embargopolitika, valamint a politikai és gazdasági megkülönböztetés különféle formái (például a diplomáciai elismerés megtagadása) közepette. Ezenkívül, először tapasztalatokat kellett gyűjteni a tervezés és a nemzetközi gazdasági együttműködés területén. Végül, a szocialista forradalom eddig elsősorban műszaki-gazdasági szempontból kevésbé fejlett országokban győzött.

Ezek, valamint más tényezők, természetesen sok nehézséget gördítettek a tervszerű szocialista külkereskedelem elé. Az egyik szocialista ország számára ilyen, a másik számára amolyan tényezők voltak a jelentősebbek. De minden akadály és nehézség ellenére, a szocialista országok

külkereskedelmi forgalma gyorsan fellendült. A növekedés üteme lényegesen meghaladta a tőkés világot, s így a szocialista országok részesedése a világkereskedelemben az 1950. évi 8,5 százalékról 1961-re mintegy 13 százalékra nőtt. Amint az 1. sz. táblázat mutatja, a külkereskedelem növekedésének egyik alapja a nemzeti jövedelem és az ipari bruttó termelés növekedése (és ezáltal a belső piac bővülése) volt. (Másik alapja a tervszerű nemzetközi termelési együttműködés és specializáció.) E fejlődésben kiemelkedő szerepet játszott áruszállításaival, hiteleivel, műszaki, tudományos, beruházási és más segítséggel a Szovjetunió.

1. sz. táblázat

Egyes szocialista országok nemzeti jövedelmének, ipari bruttó termelésének és külkereskedelmi forgalmának növekedése 1950—1960 (1950=100)

Ország	Nemzeti jövedelem			Ipari bruttó termelés*			Külkereskedelmi forgalom		
	1955	1958	1960	1955	1958	1960	1955	1958	1960
Albánia	170	211	259	274	448	593	196	378	448
Bulgária**	176	214	280	190	291	359 ^o	158	253	426 ^o
Csehszlovákia	148	180	206	170	228	283	157	202	264
Lengyelország	151	186	206	212	278	337	142	176	217
Magyarország	136	159	179	199	232	283	177	204	287
NDK.....	173	214	243	190	241	292	194	408	498
Románia	192	218	262	202	267	340	280	208	299
Szovjetunió	171	225	267	185	248	303 ^o	199	266	331
Kína***	218	348	423+	287	681	1294 ^o	166	210++	.

* = Beleértve az energiatermelést és a bányászatot, építőipar nélkül

** = Nemzeti jövedelem és külkereskedelem 1948=100

*** = Nemzeti jövedelem 1949=100

+ = 1959

o = Saját számítás

++ = 1956

Források: A szocialista tábor országainak gazdasága 1960-ban (oroszul). Moszkva, 1961; a külkereskedelmi adatok részben még az NDK statisztikai évkönyvéből; a Kínai Népköztársaság külkereskedelmére: Vnyesnaja Torgovlja, 1959. 8. sz. 4. l. A Bolgár Népköztársaság 1955. évi külkereskedelmére: Vnesna Torgovija, 1956. 3. sz. 1. l.

2. sz. táblázat

A KGST-országok ipari bruttó termelésének és külkereskedelmi forgalmának növekedése 1960-ban és 1961-ben

Ország	Ipari bruttó termelés		Külkereskedelmi forgalom			
	1960 1959=100	1961 1960=100	1960 1959=100	1961 1960=100	Mrd. Nemzeti valuta	Mrd. új rubel
Bulgária	113,4	109,9	116,0	110,2	9,0	1,2
Csehszlovákia	111,7	108,9	112,5	108,8	29,8	3,7
Lengyelország	110,9	110,5	110,8	113,3	12,8	2,9
Magyarország	112,5	112,0	117,0	111,2	23,8	1,8
NDK.....	108,3	106,2	106,0	104,1	19,0	4,1
Románia	116,9	115,6	133,0	117,0	9,6	1,4
Szovjetunió	110,0	109,2	105,0	103,9	10,5	10,5

Források: Az egyes országok statisztikai évkönyvei és más hivatalos publikációl.

3. sz. táblázat

**A KGST-országok külkereskedelmi forgalmának terjedelme és megoszlása
1950—1960 (régi rubel)**

Ország	1950			1955			1960		
	Milli- árd rubel	Száza- lék	Rubel egy főre	Milli- árd rubel	Száza- lék	Rubel egy főre	Milli- árd rubel	Száza- lék	Rubel egy főre
Albánia	0,1	0,3	93	0,2	0,3	160	0,4	0,4	320
Bulgária	1,1	3,3	137	1,9	3,1	257	4,9	4,8	613
Csehszlovákia	5,6	17,2	455	8,9	14,3	683	15,3	14,4	1115
Lengyelország	5,2	15,8	208	7,4	11,9	276	11,3	10,6	379
Magyarország	2,6	7,8	278	4,6	7,4	476	7,3	6,9	731
NDK.....	3,5	10,7	288	9,8	15,8	547	17,4	16,4	1012
Románia	1,8	5,5	111	3,5	5,6	210	4,6	4,3	297
Szovjetunió	13,0	39,4	72	25,9	41,6	130	44,8	42,2	21
KGST összesen	32,9	100,0	—	62,2	100,0	—	106,0	100,0	—
Kínai Népköztársaság	8,3	—	14	22,0	—	36	25,8*	—	38

* 1958

Forrás: A szerző hivatalos adatok alapján végzett saját számításai, részben pedig becslések.

A színvonalkülönbségek csökkentése és a külkereskedelem

Az 1. és a 2. sz. táblázatból látható, hogy a kevésbé fejlett szocialista országokban általában gyorsabban nőtt a nemzeti jövedelem és az ipari termelés, mint a fejlett népgazdaságokban. Így már eddig is csökkentek bizonyos mértékben a fejlettségi színvonalban mutatkozó különbségek. A külkereskedelem hozzájárult ehhez a folyamathoz. Ebben a szocialista országok közötti külkereskedelem bizonyos specifikus törvényszerűsége, illetve funkciója nyilvánult meg.

E kiegyenlítődési folyamat szükségszerűségére és módjára a 81 kommunista és munkáspárt 1960. évi nyilatkozatában és az SZKP programjában is történt utalás.

A külkereskedelmi volumen és az egy főre jutó külkereskedelmi adatok vizsgálata azonban azt mutatja, hogy ezek a mutatószámok eddig korántsem egyenlítődték ki. Ez véleményem szerint arra vezethető vissza, hogy: 1. a nemzetközi tervegyeztetések és a termelési specializáció éppen csak hogy megindult; 2. a műszaki és gazdasági szempontból gyengébben fejlett szocialista népgazdaságokban hiányzott a belső bázis egy gyorsabb külkereskedelmi növekedéshez; 3. sok országban rendkívüli mértékben át kellett csoportosítani a forradalom után a külkereskedelem viszonylati arányait; 4. az egyes szocialista országok különböző mértékben tartanak fenn kapcsolatokat a tőkés világgal; 5. az NDK külkereskedelme a jóvátételi és más hasonló szállítások közvetlen külkereskedelmi szállításokká való átalakulása folytán különleges mértékben nőtt.

A nemzetközi árucseré fejlődését tekintve, a szocialista világpiacon három ütemcsoport állapítható meg. Az alsó csoportot a kevésbé fejlett népgazdaságok egymás közti árucseréje, a középsőt a kevésbé fejlett és a fejlettebb országok közti csere, míg a felső csoportot a legfejlettebb népgazdaságok közötti csere jelenti.

A 4. és 5. sz. táblázatok igazolják e csoportosítás realitását, miközben még különféle jellegű egyéb elváltozásokat is mutatnak.

4. sz. táblázat

Az NDK más KGST-országokkal folytatott külkereskedelmének alakulása 1953—1960
(millió régi rubel)

Ország	1953		1955		1960	
	Rubel	Százalék	Rubel	Százalék	Rubel	Százalék
Albánia	16	100	30	187	37	231
Bulgária	152	100	209	138	493	324
Csehszlovákia	460	100	658	143	1484	323
Lengyelország	882	100	953	108	1140	129
Magyarország	308	100	433	141	744	242
Románia	185	100	251	136	401	217
Szovjetunió	3567	100	3751	105	7509	211
Kínai Népköztársaság	454	100	736	162	789	174

Forrás: Az NDK Statisztikai Évkönyve.

5. sz. táblázat

**Bulgária külkereskedelmének alakulása a KGST-országokkal
és a Kínai Népköztársasággal 1951—1960**
(millió régi leva)

Ország	1951		1955		1959	
	Millió leva	Százalék	Millió leva	Százalék	Millió leva	Százalék
Albánia	9	100	19	211	28	311
Csehszlovákia	304	100	456	150	640	211
Lengyelország	145	100	118	81	304	210
Magyarország	77	100	159	207	176	229
NDK	151	100	378	150	667	442
Románia	36	100	137	373	78	217
Szovjetunió	1240	100	1619	131	3714	299
Kínai Népköztársaság	—	—	60	—	115	—

Forrás: Hivatalos adatok, illetve részben azok alapján végzett saját számítások.

Ha az 1965-ig tartó fejlődést és az azután várható perspektívákat nézzük, egyre világosabban kirajzolódik a következő alapprobléma: az áruforgalom a fejlett szocialista országok, például Csehszlovákia és az NDK között a jövőben csak akkor növelhető gyorsan, ha gyorsabban és energikusabban egyeztetik a tudományos-műszaki munkát, beruházásait és termelésüket. A külkereskedelem például az NDK és Románia, Bulgária vagy Lengyelország között csak akkor kerülhet ki bizonyos

egyensúlyi nehézségekből, ha az NDK iparában gyorsabban bontakozik ki a magas tudományos-műszaki követelményeknek eleget tevő nemzetközi specializáció, s végül, ha az olyan országok iparosítása, mint Lengyelorszáé, Romániáé és Bulgáriáé, a nemzetközi specializáció jegyében történik.

Ezenkívül, a szocialista államok közötti külkereskedelemben az eddiginél jobban meg kell őrizni az ipari és az agrártermékek, a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek, a nyers- és üzemanyagok, valamint a feldolgozó ipar termékei közti arányokat.

E feltételek betartása esetén a szocialista külkereskedelem a jövőben is előmozdíthatja a termelékenység és az életszínvonal kiegyenlítő-dési folyamatát.

A szocialista világgazdasági rendszerben még valamennyi népi demokráciát terhelik a régi tőkés nemzetközi munkamegosztás elemei. Ez megmutatkozik mind a népgazdasági arányokban, mind pedig a külkereskedelem szerkezetében. Következésképp úgy kell megváltoztatni a külkereskedelmi struktúrákat, hogy azok megfeleljenek a szocialista világgazdasági rendszer követelményeinek, növekedjék termelékenységük és lehetővé váljék a nemzetközi munkamegosztásból meríthető előnyök optimális kihasználása.

Belső és külső piac

A szocialista külkereskedelem fontos fejlődési problémája a külső és a belső piac közötti kapcsolat.

Míg az imperialista világgazdaságban a külkereskedelem gyakran, a függő országokban pedig rendszeresen a belső piac és a nemzeti termelés rovására fejlődik, addig a szocialista államok közötti külkereskedelemnek az a célja, hogy nemzetközi síkon egyensúlyt teremtsen az egyes komplexen szervezett nemzeti újratermelési folyamatok között (beleértve a belső piacokat is). Ezáltal a termelékenység optimálisan növelhető az egész szocialista rendszerben. Ez általános törvényszerűség, amellyel a szocialista világgazdasági rendszeren belüli külkereskedelemben számolni kell.

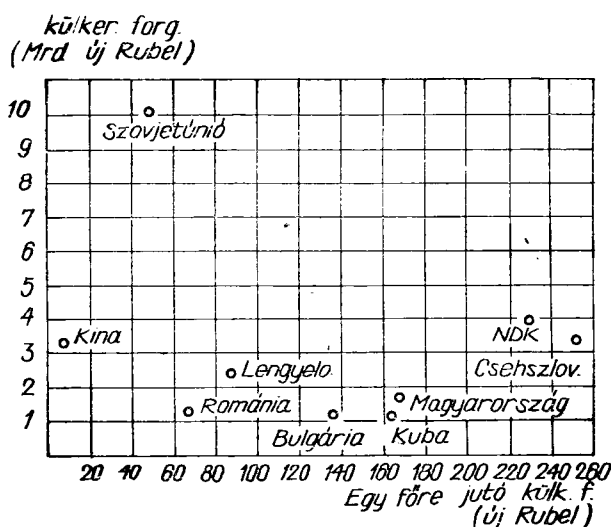
Egészen hibás lenne azonban, ha csak vagy elsősorban a „lakosság egy főjére jutó külkereskedelmi forgalom” mutatószámával akarnók bizonyítani e törvényszerűség jó kihasználását.*

A 3. sz. táblázatban láthatjuk a KGST-országok külkereskedelmi forgalmára vonatkozó adatokat. Ezek az összefüggések grafikusan a következőképpen ábrázolhatók:

* E problémával egy más munkában részletesen foglalkoztam (G. Kohlmeier: A szocialista országok részesedése a világkereskedelemben. „Probleme der Politischen Ökonomie”, A Német Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve, 4. kötet. Berlin. 1961. az 57. laptól.) Például 1958-ban a tőkés világgazdaságon belül egészen különböző adatokat találunk az egy főre jutó exportforgalomra. (Venezuela 367 \$, Hongkong, 233 \$, Sarawak 231 \$. Maláj Államszövetség 187 \$, NSZK 169 \$, Kuba 144 \$, Egyesült Államok 101 \$, India 3 \$)

Ezek a számok egyértelműen bizonyítják, hogy az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom adatainak nemzetközi összehasonlítása kapcsán egész sor történelmi, földrajzi és gazdasági tényezővel kell számolni, mielőtt következtetéseket vonnánk le belőlük. E tényezők egyike például az ország nagysága. Szocialista és tőkésországok összehasonlításakor mérlegelni kell, hogy például Venezuelában és más országokban a külső piacot a külföldi monopóliumok és imperialista államok érdekében a belső piac (iparosítás, mezőgazdaság gépesítése, életszínvonal) rovására fejlesztették.

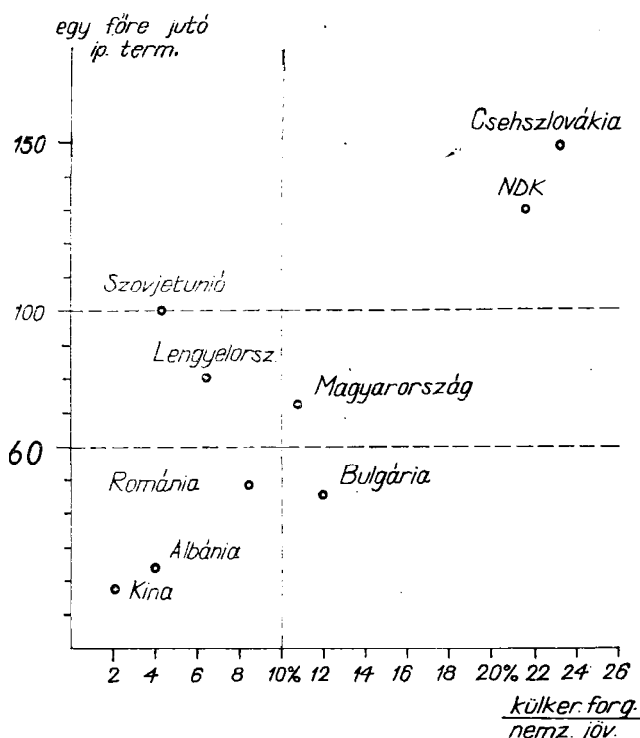
Egyes szocialista országok külkereskedelmi forgalma összesen és egy főre számítva 1960-ban

Források (Kína és Kuba kivételével): az egyes országok statisztikai évkönyvei és számítások

Ez a diagram természetesen magán viseli a nemzeti pénznemek rubelben való átszámításának a hivatalos árfolyam pontatlanságából adódó minden problémáját. Minden pontatlanság ellenére is kitűnik azonban a diagramból, milyen nagy befolyással van egy ország nagysága és termelékenységi színvonala a külkereskedelem nagyságára, illetve az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom mutatójára.

A külkereskedelmi forgalom aránya a nemzeti jövedelemhez képest a nagy és a kicsi, a fejlett és a kevésbé fejlett szocialista népgazdaságokban*

* A szerző Magyarország esetében és feltehetően a többi országra is hivatalos devizaárfolyamokon átszámított külkereskedelmi forgalmi adatokat vet egybe a nemzeti jövedelem folyóáras értékeivel. Ez az országok közti összehasonlítást erősen bizonytalanná teszi. – Szerk.

Ez az ábra többé-kevésbé durva becslések alapján, sémaszerűen mutatja az egyes szocialista országok helyzetét egy olyan koordináta

rendszerben, amelyben az y tengely a fejlettségi szintet jelzi (ezt az egy főre jutó ipari termelés reprezentálja)*, míg az x tengely a külkereskedelmi forgalomnak a nemzeti jövedelemhez viszonyított arányát jelöli. A nagy országok nagyjából a $0 < X \leq 10$ közötti intervallumban helyezkednek el; gyakran ebben az intervallumban találhatóak a kevésbé produktív népgazdaságok is, ezek azonban mindenesetre a $0 < Y \leq 60$ intervallumban vannak; a produktívabb népgazdaságok pedig 100 százalék és afölött helyezkednek el.

Ha most áttérünk a szocialista országok vonatkozásában a belső és a külső piac közötti arány dinamikájának vizsgálatára, akkor az 1. és a 2. sz. táblázatból megállapíthatjuk, hogy a KGST-országok ipari termelése 1950 és 1960 között általában némileg gyorsabban nőtt, mint a szocialista államok egymás közti külkereskedelmi forgalma. A tervek szerint 1965-ig sem változik lényegesen ez az arány, ha az egyes országok között különbözőképpen alakul is.

Az ipari termelés és a külkereskedelem e csaknem párhuzamos fejlődése a nemzetközi termelési specializáció részben még kihasználatlan lehetőségeit mutatja. E párhuzamos fejlődésből például kitűnik, hogy az egyes országokban egyidejűleg megfelelő nemzetközi összehangolás nélkül fejlesztették az ipari termelést, hogy a műszaki-tudományos együttműködés keretében dokumentációkat adtak át egymásnak anélkül, hogy megállapodtak volna termelési és külkereskedelmi vonatkozásban is stb.

Az ipari termelés és a külkereskedelem említett, nagyjából párhuzamos fejlődése még egyebet is mutat: tipikus szocialista törvényszerűséget, amely megint ellentétes a tőkés világgazdasági rendszer törvényszerűségeivel. Egy szocialista országban, amely a nemzetközi együttműködés keretében felépíti iparát és gépesíti népgazdaságát — egy esetleges rövid kezdeti periódustól eltekintve — a fokozódó iparosítás nyomán egy időre csökken a külső piac/belső piac hányados. A belső piac (a termelékenység, az ágazati szerkezet és az életszínvonal fejlődése következtében) gyorsabban nő, mint a külső piac. Minél iparosítottabbakká, s ezáltal minél gazdagabbakká válnak azonban ezek az országok, s minél inkább specializálják tervszerűen és nemzetközi méretekben termelésüket, annál nagyobb lesz a külkereskedelem szerepe, amely ekkor már épp oly gyorsan, vagy talán még gyorsabban nő, mint a belső piac. Általánosan érvényes szabályszerűség tehát nem mutatható ki.

A termelőeszközök külkereskedelmének elsődleges növekedése

A szocialista országok közti külkereskedelemnek lehetővé kell tennie a termelőeszköz-termelés tervszerű nemzetközi specializáció keretében történő elsődleges növelését elvben minden szocialista országban. Ennek következtében a szocialista nemzetközi kereskedelemben elsősorban az első osztályhoz tartozó termékek cseréje bővül. Ezt a törvényszerű összefüggést azonban konkrétan kell felhasználni. Például:

1. Konkretizálni kell a termelőeszköz-termelés és -külkereskedelem elsődleges növekedésének törvényét. Magán az első osztályon belül a termelőberendezések termeléséé és külkereskedelméé az elsőbbség. Kü-

* A Szovjetunió egy főre jutó termelését 100-nak véve.

lönben ugyanis a mutatószám a kitermelő ágazatok és a mezőgazdaság kiépítése útján is „megfelelően” alakulhatna.

2. A termelőberendezések termelésének és külkereskedelmének elsődleges növekedéséhez a bányászat és a mezőgazdaság szolgálnak alapul. Ezt a múltban nem mindig vették kellően figyelembe. Így indokolatlan aránytalanságok jöttek létre az ipar és a mezőgazdaság, a nyersanyagtermelés és a feldolgozóipar között, amelyek miatt az ipari fejlődés nem nőtt a kívánatos, illetve lehetséges mértékben, s amelyek fékeztek az általános fejlődést. Ebből mind a nemzetközi termelési specializáció, mind pedig a külkereskedelem szempontjából le kell vonni a szükséges következtetéseket. A termelőberendezések részarányának növekedésével együtt a mezőgazdasági termékek, a nyers- és üzemanyagok külkereskedelmi volumenének is növekednie kell a szocialista államok nemzetközi áruforgalmában. Ezenkívül, különös figyelmet kell fordítani a mezőgazdaságból származó és a mezőgazdasági rendeltetésű termékek termelésére, külkereskedelmük tervszerűségére, folyamatosságára és nemzetközi szakosítására. Ez alapfeltétele az életszínvonal emelésének és a korszerű ipar fejlesztésének egyaránt.

3. A termelőberendezések nemzetközi cseréjének elsődleges növelését a szocialista államoknak úgy kell végrehajtaniuk, hogy nagyszorosan gyártva korszerű termelési eljárásokat lehessen alkalmazni, a gyártmányok minősége pedig tovább javuljon. Ezért elő kell mozdítani a nemzetközileg szabványosított termékek gyártását és cseréjét, egyre szélesebb körben kell alkalmazni az építőszekrény-elvet és egységes minőségi, biztonsági stb. irányelveket kell kialakítani. Meg kell oldani a zavartalan pótalkatrész-ellátást, megfelelő szerviz-szolgálatot kell szervezni, s nem utolsósorban szilárdítani kell a nemzetközi együttműködést a nagy létesítmények építésében.*

4. A termelőberendezések nemzetközi cseréjének elsődleges növekedése elvben minden szocialista országban törvényszerű, függetlenül attól, hogy fejlettebb vagy kevésbé fejlett ipari országokról van-e szó. Még inkább meg kell tehát szabadulnunk attól az elavult elképzeléstől, amely szerint a külkereskedelemben elsősorban nyersanyagokat cserélnek késztermékek fejében. Mint már mondtam, a kielégítő nemzetközi nyersanyagellátás elengedhetetlen alapja a gépek, felszerelések és műszaki fogyasztási cikkek termelésének, de sem mennyiségi, sem pedig minőségi szempontból nem ez a jellemző a nemzetközi szocialista kereskedelemre. Sokkal inkább jellemző rá a termelőberendezések kereskedelme.

Ha a szocialista országok között nehézségek támadnak a külkereskedelmi és a fizetési mérlegek kiegyensúlyozása szempontjából, akkor ez egyáltalán nem mond ellent az előző pontban kifejtett törvényszerűségeknek, csupán azt mutatja, hogy az eddigi felfogások és módszerek közül egyeseken változtatni kell, hatékonyabbá kell tenni a nemzetközi szocialista együttműködést.

A termelőberendezések nemzetközi forgalmának elsődleges növekedése az egyes szocialista országokban különböző mértékben valósul meg, egyebek közt az illető ország műszaki-tudományos fejlettségi fokától és az ország nagyságától függően.

* Az ebből adódó tervezési és ösztönzési feladatokról később lesz szó.

Általánosan ismert tény, hogy a gépkivitel az agrár-ipari országokká vált szocialista népgazdaságokban szakadatlanul nő. Abban a mértékben, ahogy a kevésbé fejlett szocialista népgazdaságok gépesítése és iparosítása előrehalad, s ahogy a szocialista rendszerben kibontakozik a tervszerű nemzetközi termelési specializáció, abban a mértékben emelkedik a fejlett szocialista ipari országokban is (mint amilyenek például a Szovjetunió, Csehszlovákia és az NDK) a műszerek, gépek és felszerelések importjának részaránya az összes bevitelben belül.

A legfontosabb feladatok

A nemzetközi munkamegosztás és a külkereskedelem közti összefüggésből új feladatok következnek a külkereskedelem tervezése, vezetése és szervezete szempontjából.

Mivel a nemzetközi forgalom szférájában hat az értéktörvény, nem csupán a realizálás alkalmával, hanem már a nemzetközi szakosítás előkészítésekor elemezni kell minden értékbeli feltételt, és ezek kihatásait: az árakat, a fizetési mérleget, a hiteleket stb.

Alapjában egy háromszög-feladat megoldásáról van szó, arról, hogy szinkronizáljuk *a nemzeti újratemelési folyamatokat, a külkereskedelmet és a nemzetközi munkamegosztást*. Ebből az összefüggésből szeretnék most néhány kérdést kiemelni. Ezek a *több oldalú ajánlások, a kétoldalú egyezmények és a nemzeti tervezés*.

A nemzeti újratemelési folyamat, a külkereskedelem és a nemzetközi munkamegosztás összeegyeztetése egyebek között megköveteli, hogy a jövőben jobban koordináljuk a nemzetközi termelési specializációra vonatkozó több oldalú KGST-ajánlásokat, a kétoldalú gazdasági megállapodásokat, kereskedelmi egyezményeket, jegyzőkönyveket és szerződéseket, valamint a nemzeti termelési és külkereskedelmi terveket és mérlegeket.*

Szükséges például, hogy a nemzetközi termelési specializáció maradéktalanul érvényre jusson a hosszú lejáratú kereskedelmi egyezményekben és az évenkénti jegyzőkönyvekben. A hosszú lejáratú kereskedelmi egyezményeknek tehát nemcsak termékcsoportokra, hanem a nemzetközi szakosítás tárgyát képező termékek vonatkozásában konkrét termékekre kell vonatkoznia, általában évi bontásban. Alkalmazni lehetne talán a pótmegállapodások formáját is; ezeket a hosszú lejáratú megállapodások alapján a nemzetközileg specializált termékekre kötnék.

Egyes nemzeti tervezési módszerek példájára rátérhetnénk arra, hogy kétévenként kössünk kereskedelmi egyezményeket a következő három-öt évre szóló hatállyal; ezáltal valamivel jobb folyamatosságot érhetnénk el. Így, vagy másképp, de mindenesetre meg kell akadályozni, hogy a kereskedelmi egyezmények két-három év után már ne feleljenek meg a szükséges mértékben a realitásoknak.

Továbbá úgy kellene módosítanunk a nemzeti termelési és külkereskedelmi tervezést, hogy a nemzetközi szakosítású termékekre a termelő

* E cikk keretében nem kívánok kitérni arra a sok javaslatra, amelyek arra irányultak, hogyan válhatnak az érdekelt felek által elfogadott szakosítási ajánlások a nemzeti törvényhozás kötelező alkotóelemeivé, s egyúttal nemzetközi szocialista kötelezettséggé. Fejtetéseim azonban ezekre a javaslatokra épülnek.

vállalatok és a külkereskedelmi vállalatok akkor is kapjanak központi állami előírásokat, ha azok egyébként nem is szerepelnek az állami terv nomenklatúrájában. Emellett a központi tervező apparátusnak szigorúan ellenőriznie kellene a nemzetközileg szakosított termékekre vonatkozó külkereskedelmi szerződések kötését és realizálását. Termelési és külkereskedelmi vonatkozásban egyaránt tájékoztatási rendszert kell kiépíteni a nemzetközi termelési megállapodásokkal kapcsolatos kötelezettségek teljesítéséről (beleértve a minőségre, választékra, pótalkatrészekre és határidőkre stb. vonatkozó adatokat). Ehhez természetesen nélkülözhetetlen a modern számítástechnika; nem építhetünk fel produktív nemzetközi szocialista gazdaságot primitív tervezési módszerekkel és korszerű műszaki felszerelés nélkül.

Az egyes szocialista államoknak szigorú tervezési és mérlegrendszerre van szükségük a nemzeti tervezési rendszer eme új speciális szektorában. E rendszernek biztosítania kell a több oldalú ajánlásokból és kétoldalú megállapodásokból következő nemzetközi kötelezettségek teljesítésének előkészítését, végrehajtását, ellenőrzését és pénzügyi ösztönzését.

Azokban az országokban, amelyekben a termelés és a külkereskedelem együttműködése a nemzetközi termelési specializáció előkészítésében és végrehajtásában még hiányos, megfelelő rendelkezéseket kell hozni e hiányosságok kiküszöbölésére. Azokban az országokban pedig, amelyek már foganatosítottak ilyen rendszabályokat, meg kell teremteni a szükséges feltételeket azok betartásához. A gazdaságossági számítások végzésében, a nemzetközi műszaki helyzet elemzésekről, a piac- és keresletkutatások, árelemzések stb. során okvetlenül szorosan együtt kell működniük a külkereskedelmi és a termelővállalatoknak.

Az említett háromszög-feladat megoldásához (a nemzeti termelés, a külkereskedelem, illetve a kétoldalú egyezmények és a több oldalú ajánlások összehangolásához) olyan eljárásokat kell kidolgozni, amelyek lehetővé teszik a nemzetközi kooperációs kapcsolatok zavartalan lebonyolítását, s tekintettel kell lenni sok kapcsolódó problémára is. Több figyelmet kell továbbá fordítani a mezőgazdasági termékekre és a műszaki fogyasztási cikkekre; ezeket az eddiginél jóval nagyobb mértékben be kell vonni a nemzetközi szakosítás rendszerébe. Nagyobb figyelmet kellene fordítani e termékekre már a hosszú lejáratú gazdasági és kereskedelmi egyezményekben is; különben itt is érvényesül a túlságosan kis sorozatnagyság és a párhuzamos termelés gazdaságosságot lerontó hatása. A nemzetközi koordinálás során nem elégedhetünk meg azzal, hogy tervszerű kapcsolatok jöjjenek létre az egyes nemzeti *központok* között; fontosak a decentralizált kapcsolatok is, például a jelentős tudományos intézetek, a termelő és a külkereskedelmi vállalatok között. Rendkívül hasznos volna, ha több közvetlen kapcsolat épülne ki az egyik ország szállítói és a másik ország átvevői között. Ilyen „célzott” export esetén jobban ellenőrizhető, hogyan válik be a szóban forgó termék, milyen javításokra kínálkozik lehetőség stb.

Elengedhetetlennek tűnik az is, hogy az áruszállítások és szolgáltatások mérlegének évenkénti és kétoldalú kiegyensúlyozásáról egyre inkább áttérjünk a több évi és több oldalú mérlegegyensúlyok elvére. Az ilyen eljárás sok jót ígér magának a nemzetközi termelési specializáció-

nak a további kibontakozása szempontjából is, bár ahhoz, hogy az átmeneti nehézségeket el lehessen kerülni, mindenesetre elengedhetetlen bizonyos áru- és valutatartalékok képzése.

Nomenklatúrák, mutatószámok és mérlegek

Nemzetközi megegyezés (egy sor esetben nemzetközi egységesítés) szükséges a javított nemzeti nomenklatúrák, mutatók és mérlegek vonatkozásában is. A KGST-országok megkezdték már az ez irányú munkát; ezt tovább folytatva összhangba kell hozni a külkereskedelmi és a termelési nomenklatúrákat.

Egyes szocialista országoknak, így az NDK-nak is, egységes és célszerű mérlegrendszerre van szükségük. Egy ilyen rendszer segítségével könnyebb áttekintést nyerni a szükségletek és a termékkibocsátás, a nemzetközi kötelezettségek, a nemzeti ráfordítások, a bevétel és a kivitelt, valamint a nemzeti felhasználás felől.

Az eddiginél nagyobb mértékben kell folytatni nemzetközi szintű külkereskedelem-gazdaságossági számításokat. E számítások végzésekor ma még többnyire az árakból indulnak ki; pedig sem a tervárak, sem a külkereskedelmi árak vagy az önköltség, sem pedig a tőkés világpiaci árak nem mondanak semmi megközelítően pontosat a társadalmilag szükséges munkaráfordításokról. Még ha közelebb kerülnek is az egyes szocialista országok termelői árai a társadalmilag szükséges munkaráfordítás nagyságaihoz, akkor sem fejezik azt ki megközelítő pontossággal. Az ár és a társadalmilag szükséges munkaráfordítás (az érték nagysága) nem azonos fogalmak. Ezért az árszámítások mellett (ideértve az önköltség-számításokat is) munkaráfordítás-számításokra is szükségünk van, és pedig mind a tényleges, mind pedig a társadalmilag szükséges munkaráfordításokról. Ez természetesen nehéz és hosszadalmas munka, különösen ami a nemzetközileg szükséges munkaráfordítások számítását illeti.

Anyagi-pénzügyi ösztönzés

A nemzetközileg szakosított termelés felvételét, kibővítését stb. általában pénzügyi ösztönzéssel is elő kell mozdítani. Nem elegendő csak típuszorokat, tehát használati értékeket specializálni, anélkül, hogy egyidejűleg az ár- és fizetésimérleg-kihátások tekintetében is megegyeznének. Az sem engedhető meg, hogy valamely országban korábban gyártott termékek, miután egy másik ország átveszi azok gyártását, a specializáció nyomán többre kerüljenek az első országnak, mint amikor maga gyártotta azokat.

A KGST jelenleg érvényes árelve és annak alkalmazása gyakran nem biztosítja

— a nemzetközileg szakosított termelésnek határidő, mennyiségi és minőségi szempontból kielégítő lebonyolítását, mivel az árak nem „vonzók”;

— a korszerű termelési technikával gyártott, és így (élettartam, súly, hatékonyság, zaj, méret stb. szempontjából) javított technikai tulajdonságokkal rendelkező termékek ennek megfelelő pénzügyi méltánylását. Vonatkozik ez olyan termékekre is, amelyek nemzetközi szabvá-

nyok, illetve az építőszekrény-elv, nemzetközileg elfogadott minőségi irányelvek stb. szerint készültek.

Mérlegelni kellene azt is, hogy nem lenne-e helyes a jó minőségért, határidőre való szállításért stb. felárakat, s fordítva, a rossz minőségért, a határidők túllépéséért, a választéki előírások be nem tartásáért stb. árengedményeket (szerződéses bírságokat) alkalmazni. Ezek természetesen mindkét oldalon kihatnának a fizetési mérlegre.

Egészenben, a szocialista világpiacon sok ár elavult (az árbázis 1957-re nyúlik vissza); ezek nem felelnek meg többé a mai műszaki, gazdasági és politikai feltételeknek. Az új szocialista világpiaci árbázis kidolgozása nagyon nehéz és hosszadalmas feladat, amihez számos objektív feltétel megérése szükséges. Ezért kétségkívül célszerű volna kezdetben kétoldalú, később pedig több oldalú javításokat eszközölni a mostani árrelv konkretizálása kapcsán.

A világpiaci ár természetesen korántsem az egyedüli s nem is a fő formája a szocialista államok anyagi érdekelttségének a nemzetközi szocialista gazdasági együttműködésben. A fő formák a nemzetközi termelési összehangolás és a műszaki-tudományos együttműködés. Ezekben a területeken olyan eredmények érhetők el, amelyek messze meghaladják a hozzájuk tartozó külkereskedelmi áráktól függő előnyöket. Mindez azonban nem zárja ki annak szükségességét, hogy az árrelven javítsunk, sem nem csökkenti a helyes külkereskedelmi árképzés jelentőségét.

Éppen így, egy nemzetközi szocialista beruházási és elszámolási bank alapítása hozzájárulhatna ahhoz, hogy az egyes szocialista országok anyagi és pénzügyi érdekelttségét erősebben a termelékenység nemzetközi szintű növekedésének szolgálatába állítsuk. Ez a bank előmozdítaná a nemzetközi specializáció nyomán gyakran szükségessé váló beruházások közös erővel való lebonyolítását. Ki kell építeni a nemzetközi hitelkapcsolatokat is. Ugyanez vonatkozik a multilaterális elszámolási forgalomra is, amelyet szintén a nemzetközi termelési specializációval és annak a külkereskedelemre gyakorolt hatásaival összhangban kellene kiépíteni. Különösen időszerűvé válik egy ilyen elszámolási rendszer kiépítése, ha sor kerül a fizetési mérlegek hosszú lejáratú és több oldalú kiegyenlítési rendszerére való átmenetre.

Egészenben tehát arról van szó, hogy felülbíráljuk, hogyan használhatjuk ki az eddiginél jobban és hatékonyabban a szocialista országok közti nemzetközi kapcsolatokban a politikai és az anyagi-pénzügyi érdekelttség egységének elvét. Mivel a szocialista államok közt áru- és pénzkapcsolatok vannak, s a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jelentős része a piacon át bonyolódik le, éppenúgy mint a népgazdaságokon belül, tekintettel kell lenni a cserepartner pénzügyi érdekeire és ezen át kell ösztönözni. Különösen vonatkozik ez a kiváló minőségű, korszerű termelési technikával előállított (esetenként szabványosított, illetve építőszekrény-elv szerint gyártott) áruk külkereskedelmére.

A folyamatosság hiánya és a szétforgácsoltság

A nemzeti újratermelés, a nemzetközi termelési specializáció és a külkereskedelem összefüggéseinek jobb távlati egyeztetésével, valamint a több oldalú ajánlások, a kétoldalú egyezmények és a nemzeti tervezés jobb szinkronizálásával növelhető a szocialista országok külkereskedel-

mének nemzeti és nemzetközi hatékonysága. Hozzá tartozik ehhez az is, hogy a külkereskedelmet folyamatosabbá tegyük és ne forgácsoljuk szét (mint eddig) túlságosan sok piacra és árura. Egy ideje éppen e két szempont jegyében megy végbe az NDK külkereskedelmének felülbírlata. A termelési profilok nemzetközi együttműködés keretében történő megtisztítása (különösen a gépgyártásban) és a termelés valamint a külkereskedelem „vegyeskereskedés” jellegének kiküszöbölése révén észszerűbbé válik a nemzetközi forgalom, összhangban valamennyi szocialista állam érdekeivel. Ezáltal csökkenthető a nemzetközi síkon párhuzamosan termelt cikkek száma, s jobban érvényesíthető a termelésben a nagy szériák elve.

Fontos az is, hogy az egyes népgazdaságokban közép- és hosszú lejáratú távlati terveket dolgozzanak ki a vállalatok és az iparágak számára, ezeket nemzetközileg egyeztessék és lehetőleg kiküszöböljék a nemzeti tervek hirtelen módosításait; de legalábbis el kell kerülni, hogy két- és több oldalú nemzetközi egyeztetés nélkül módosítsák a terveket. A külkereskedelem folyamatossága feltételezi a termelés folyamatosságát és azonkívül bizonyos áru- és devizatartalékok meglétét; ezt nemzeti és nemzetközi egyeztetések útján kell megvalósítani.

A külkereskedelem tehát továbbra is elsőrendű szerepet játszik a nemzetközi gazdasági együttműködés rendszerében. Hozzá tartozik a szocialista termelési viszonyok ama erőforrásaihoz, amelyek jobb kihasználását a kommunista és munkáspártok nyilatkozata szükségesnek ítélte ahhoz, hogy a termelőerőket gyorsabban fejleszthessük és győzelemre vihessük a szocializmust a kapitalizmussal vívott versenyben.

CSIKÓS-NAGY BÉLA:

A szocialista világpiac saját árbázisának megteremtése

A saját árbázis indokoltsága

A szocialista világgazdasági rendszer kialakulásának első szakaszában, az 1945—1950-es években a szocialista országok az egymás közötti kereskedelemben a tőkés világpiaci árakat alkalmazták.

A koreai konfliktus idején a nyersanyagok világpiaci ára jelentősen emelkedett. Az áremelkedés tendenciáját a szocialista országok számára a vezető tőkésországok diszkriminációs külkereskedelmi politikája tovább élezte. Ilyen körülmények között helyezkedtek a KGST-országok arra az álláspontra, hogy az egymás közti áruforgalomból kiküszöböljék a konjunkturális áringadozásokat. Ezért 1951-től évről évre fenntartották a korábbi árakat, az új termékek árát pedig azokkal összhangban alakították ki.

Az „árstop” lényegében azt jelentette, hogy a szocialista országok az egymás közötti árügyletek elszámolásánál megmervítették a tőkés világpiac 1949—1950. évi árviszonyait. Az „árstop”-árak ily módon egyfelől tükrözték a tőkés piaci viszonyok anarchikus vonásait, másfelől az idők folyamán elszakadtak az aktuális tőkés világpiaci áraktól.

A szocialista országok az „árstop”-intézkedést eleve átmeneti rendszabálynak tekintették, s azóta is több szocialista ország vetette fel az árak megváltoztatásának szükségességét. 1957-ben e célból szakértői értekezletet hívtak össze, amely a tőkés világpiaci áraktól bekövetkezett nagymérvű elszakadást a tőkés világpiaci árakhoz való közeledés útján javasolta orvosolni. Ilyen előzmények után feloldották az „árstop”-ot, új külkereskedelmi árpolitikai irányelveket dolgoztak ki és munkacsoport alakult a szocialista világpiaci árbázis megteremtésének tanulmányozására.

Az 1951—1957-es „árstop” feloldása nyomán kidolgozott és 1958-ban elfogadott külkereskedelmi árpolitikai irányelvek egyfelől a szocialista világrendszeren belüli gazdasági viszonyokból, másfelől a két világpiacra kiterjedő általános világgazdasági viszonyokból folyó követelmények összeegyeztetése eredményeként születtek meg. Ezek az irányelvek meghatározták, hogy

- a) az áraknak általában hosszú időszakra stabilaknak kell lenniök;
- b) az ármegállapításban azokból az árakból kell kiindulni, amelyek a szocialista országok közötti kereskedelemben évek során a világpiaci árak alapján, a tőkés piaci konjunktúra ártalmas behatásától, az azt jel-

lemző áringadozásoktól mentesen alakultak ki; c) az árváltozásokat a gazdaságilag megalapozott esetekben kell eszközölni.

A szocialista világpiac árviszonyai összefoglaló jellemzéseként megállapítható: ezeket az árakat önmagukban nem, csak a tőkés világpiaci árakhoz való viszonyukban, ez utóbbiaktól való eltérésükben lehet magyarázni. A szocialista világpiaci ár ez idő szerint meghatározott módon a tőkés világpiaci árból származtatott ár. A szocialista világpiaci saját árbázis megteremtésével viszont az árak olyanok lesznek, amelyek önmagukban megmagyarázhatók, a szocialista világpiac értékviszonyaira épülnek fel.

A szocialista országok hosszabb idő óta vizsgálják a kölcsönös áruforgalomban kialakult árakat és azok hatását a nemzetközi munkamegosztásban. Egyre inkább tért hódított az a nézet, hogy a szocialista világpiacon olyan árak kialakítása kívánatos, amelyeknek alapját a szocialista világgazdasági rendszer termelési feltételei által meghatározott nemzetközi értékek, vagyis az áruk szocialista világgazdasági értékei képezik.

Ilyen árak esetén az egyes országok olyan arányban részesednének a szocialista világgazdasági rendszer együttes jövedelméből, amilyen arányban hozzájárultak létrehozásához. Vagyis ezek az árak — eltérően más árarányoktól — leginkább biztosítanak a kölcsönös előnyök elvének érvényesülését, az egyes országok helyes részesedését a nemzetközi munkamegosztás és gazdasági együttműködés előnyeiből.

Olyan árak, amelyek kifejezik a szocialista világgazdasági rendszerben kialakult gazdasági adottságokat és a termelési feltételeknek a nemzetközileg egyeztetett népgazdasági tervek szerinti változásait, segítik az egyes szocialista országok gazdaságának és az egész szocialista gazdasági világszisztemnek tervszerű fejlődését is.

Az ilyen árrendszer kialakítása a szocialista országok közötti ésszerű munkamegosztás és gazdasági együttműködés további fejlesztését is előmozdítaná, mert a szocialista világgazdasági rendszerben társadalmilag szükséges munkaráfordításokat tükrözné, így a gazdasági döntésekben is helyesebben orientálna.

Az ésszerű nemzetközi munkamegosztás kifejlesztésével (éppúgy, mint az egyes országokon belüli ésszerű gazdasági döntésekben) nem szükséges és nem is lehetséges kizárólag az árakra támaszkodni. Évek óta folyik a KGST-országok közötti termelési profilmegosztás. A profilozásnál a termelőerők kölcsönös fejlesztését figyelembe vevő ésszerű műszaki megfontolások szerint járnak el. Ezt azért tehetik, mert a gazdaságossági megítélés speciális esetekben a gazdasági folyamatok műszaki egybevetésén alapuló rangsorán is nyugodhat.

Nyilvánvalóan a társadalmi munka megtakarításához vezet minden olyan megállapodás, amely a kooperáció kiszélesítésével az országokon belül a termelés nagyobb szakosítását mozdítja elő. Az ilyen megállapodások nyomán lehetővé válik az áttérés a kis- és középsorozat-gyártásról a nagysorozat-gyártásra, fejlettebb gyártástechnológiák bevezetésére. A felesleges, párhuzamos berendezések megszüntetése, a termelőkapacitások jobb kihasználása, a termelésnek a legjobb adottságokkal rendelkező helyeken való koncentrálása, az egyes termékcsoportokon belül az azonos típusú, méretű gyártmányok egy helyre telepítése, ezzel párhuzamosan a választékcsere kiszélesítése stb. — mindez előmozdítja a mun-

katermelékenység növekedését, a termelési költségek csökkentését, javítja a termelőerők kihasználásának hatékonyságát.

De még ha a gazdasági elemzésben értékmutatókat használnak is fel, nem kell okvetlenül a szocialista országok belföldi árait használni erre a célra. A gazdaságossági megítélés céljára az egyes szocialista országok önálló értékmutató rendszereket dolgoztak ki. Erre szolgálnak például az úgynevezett „reálönköltségi” vagy az „exportgazdaságossági” mutatórendszerek. A szocialista világ gazdasági rendszerben az ésszerű nemzetközi munkamegosztás megszervezése ugyancsak felvetette nemzetközileg összehasonlítható értékmutató-rendszerek kidolgozásának szükségességét, amelyek révén biztosítható a ráfordítások, az önköltségek, a munkatermelékenység összehasonlítható vizsgálata.

Mégis, nyomatékkal kell hangsúlyozni az árak különleges szerepét a nemzetközi munkamegosztás tökéletesítésében. Az ár megkerülésével végzett gazdaságossági számításoknak jelentős korlátaik vannak. Ha pedig az árat ilyen célra azért nem lehet felhasználni, mert a munkaráfordításokat megközelítően sem tükrözik, akkor még az a veszély is fenyeget, hogy az anyagi érdekeltség, amely az árakhoz kapcsolódik, lassítja, vagy éppen keresztezi az ésszerű nemzetközi együttműködés kibontakozását.

Figyelemmel kell lenni arra, hogy amikor a külkereskedelem gazdaságosságát valamely szocialista ország a maga szempontjából ítéli meg, akkor a gazdaságossági megítélés sohasem szakadhat el a külkereskedelmi árviszonyoktól. Például az exportnál egyetlen ország szempontjából azt az áruügyletet kell a leggazdaságosabbnak tekinteni, amelyben a külkereskedelmi ár a legnagyobb arányban haladja meg a belföldi ráfordításokat, a legrosszabbnak pedig azt, amelyben a legnagyobb a ráfizetés. Ha el kívánjuk érni, hogy amit a szocialista országok külön-külön gazdaságosnak ítélnek, az a szocialista világpiac méreteiben is megfeleljen az ésszerűség követelményeinek, és azt, hogy a szocialista országok anyagi érdekeltsége is ilyen arányban hasson, akkor ehhez a szocialista világpiac árviszonyait megfelelően át kell alakítani.

Mindez együttvéve a szocialista világpiacon olyan árakat tesz kívánatossá, amelyek szoros összefüggésben állnak a szocialista világpiac értékviszonyaival. Ezért vetődik fel a szocialista világpiacon a külkereskedelmi árak átalakításának kérdése úgy, mint a szocialista világpiac saját árbázisának megteremtése.*

A nemzetközi áruforgalom — mondotta a Szovjetunió XXII. kongresszusán N. Sz. Hruscsov — mindinkább olyan alapon bonyolódik majd le, mint az egyes szocialista országokon belül, vagyis a társadalmilag

* A szocialista világpiac saját árbázisának kérdéseivel foglalkozó irodalomból a következőkre hívom fel a figyelmet. — *Cerniansky, V.*: Néhány megjegyzés a szocialista világpiac árainak kérdéséhez. *Handel Zagranizny*, 1959. 4. sz. — *Csikós-Nagy Béla*: A szocialista árképzés. Budapest, 1961. („Külkereskedelmi ár”). — *Kiss Tibor*: A szocialista országok gazdasági együttműködése. Budapest, 1961. — *Mervart, J.*: Árak a szocialista világpiacon, *Nová Mysl*, 1958. 9. sz. — *Mervart, J.*: Az árképzés elméleti problémái a szocialista országok közötti kereskedelemben. *Politická Ekonomie*, 1960. 7. sz. — *Polaczek, S.*: Külön külkereskedelmi árrendszer a szocialista országok számára. *Ekonomista*, 1960. 1. sz. — *Rakowski, M.*: Helyes nemzetközi árrendszerről a szocialista országok közötti forgalomban. *Prace I Materialy — Szavov, M.*: Az értéktörvény működése és az árképzés a szocialista világpiacon. *Novo Vreme*, 1962. 2. sz. — *Tauchmann, J.*: A szocialista világpiac saját árbázisra való áttérésének néhány elméleti kérdéséről. *Politická Ekonomie*, 1960. 8. sz. — *Thees, W.*: Langfristige Preisforschung und Preisplanung. *Der Aussenhandel*, 1959. 24. sz. — *Toscheff, D.*: Zur Preisbasis auf dem sozialistischen Weltmarkt. *Der Aussenhandel*, 1959. 9. sz. — *Zlobin I.*: A szocialista világpiaci árak valutája és elszámolási rendszere. *Voproszi Ekonomiki*, 1962. 2. sz. — *Zscherpe, S.*: Zu Problemen eines sozialistischen Weltmarktpreissystems. *Der Aussenhandel*, 1961. 12. sz.

szükséges munkaráfordítások megtérülésével. Minél teljesebben érvényesül majd ez az elv — tette hozzá —, annál hatékonyabbak lesznek minden ország gazdaságában a gazdasági ösztönzés tényezői, annál gyorsabban fejlődik ki a szuverenitás és a nemzeti érdekek figyelembevételén alapuló államközi kooperáció és nemzetközi szocialista munkamegosztás.

A szocialista világpiaci árbázis lehetséges formái

Évek óta folyik a szocialista országok között az eszmecsere a szocialista világpiaci árbázis megvalósításának módjáról, konkrét formájáról. Ezzel kapcsolatban különböző kérdések vetődtek fel.

1. Választ kell adni arra a kérdésre, miképpen vegyék figyelembe a munkaráfordításokat a szocialista világpiacon az árak képzésénél? Milyen legyen tehát a szocialista világpiacon a külkereskedelmi árak típusa? Elképzelhetők olyan árak, amelyek a nemzetközileg átlagosított önköltségekhez igazodnak. Az ilyen árak maximálisan megközelítenék a termékek előállítására fordított bérköltségeket és így a szocialista világ-gazdasági rendszer méreteiben nem realizálnának társadalmi tiszta jövedelmet. Elképzelhető az is, hogy az árakat a nemzetközileg átlagosított értéken vagy azt megközelítő színvonalon alakítják, az árarányokat pedig az érték vagy annak valamely módosult formája szerint határozzák meg. Elvileg nem lehet kizárni annak lehetőségét, hogy az árarányok megteremtésekor tekintettel legyenek a termékek eszközigényességére, illetőleg arra, hogy az ésszerű nemzetközi együttműködést szem előtt tartó termelésnövelés beruházási igénye termékenként eltérően alakuljon.

A szocialista országok közötti kereskedelemben érvényesülő áraknak nyilvánvalóan a jövőben is stabilaknak kell lenniök. Az azonban megvizsgálásra szorul, nem kellene-e a jelenleginél fokozottabb mértékben megkívánni, hogy az árakkal nyomon kövessék az értékviszonyokban bekövetkező lényeges változásokat. A merev külkereskedelmi árrendszerben éppen azok a követelmények szenvednek csorbát, amelyek miatt a szocialista világpiaci árbázis megteremtése napirendre került.

2. Dönteni kell a szocialista világpiaci külkereskedelmi árai és a szocialista országok belföldi árai közötti kapcsolatáról.

Elképzelhető a saját árbázis megteremtésének olyan módja, amely függőségi kapcsolatot teremt a szocialista világpiaci külkereskedelmi árrendszere és a szocialista országok nemzeti árrendszerei között. Ehhez azonban a szocialista országoknak előbb azonos alapra kell fektetniök a kalkulációs, árképzési módszereket, egyebek között megállapodásra kell jutniök abban, hogy a nemzeti (termelői) árrendszerekben mekkora társadalmi tiszta jövedelem nagyságot realizálnak és azt milyen elvek szerint osztják fel a termékárakban. Továbbá meg kell egyezniök abban, milyen módon különítik el árkonstrukcióikban az árak értéktől való eltérésének nemzeti eseteit.

Végeredményben tehát az ilyen módon megvalósuló szocialista világpiaci árbázis feltételezi, hogy a szocialista országok közösen elfogadott irányelvek szerint egységesen készítsenek elő és hajtsanak végre árrendezést. Ilyen árrendezési program végrehajtásával a szocialista világ-gazdasági rendszerben egy típusú, de nem egységes árrendszer

jönne létre. Az ilyen árrendezés egységesítené a termelői ár típusát a szocialista országokban, de nem hozna létre azonos árarányokat. Az árarányok a nemzeti értékviszonyokhoz igazodnának. Az azonos típusú, de különböző nagyságú nemzeti árak átlagosításával jönne létre a szocialista világpiac egységes külkereskedelmi árrendszere.

A dolog természetéből folyóan, a nemzeti jövedelem minél nagyobb hányadával vesz részt valamely szocialista ország a nemzetközi munkamegosztásban, minél nagyobb mértékben támaszkodik ipari termelésében a szocialista világpiacról importált termékekre, annál meghatározóbbá válnék ez a külkereskedelmi árrendszer nemzeti árrendszerére, tehát annál közelebb kerülnének a nemzeti árarányok is a szocialista világpiaci árarányokhoz.

Elképzelhető a saját árbázis megteremtésének olyan módja is, amely nem teremt függőségi kapcsolatot a nemzeti és a külkereskedelmi árrendszerek között. A külkereskedelemben érvényesülő árak ma is elhatárolódnak a belföldi áráktól. A kapcsolatot külkereskedelmi árki-egyenlítési mechanizmus teremti meg. A mechanizmus ma is arra szolgál, hogy a különböző viszonylatokban egyidejűleg eltérő árakat lehessen alkalmazni.

Ha a szocialista világpiaci árbázis megteremtése nincs függőségi kapcsolatban a belföldi árak szabályozásával, akkor csupán a külkereskedelmi árak képzése céljából kell megegyezésre jutni egységes kalkulációs elvekben, módszerekben. A belföldi nemzeti árrendszerektől függetlenül kiépített szocialista világpiaci árbázis ugyanis szintén létrehozható az ár különböző típusában. De a külkereskedelmi ár típusa ilyenkor önállóan határozható meg, függetlenül attól, milyen ártípust alkalmaznak az egyes szocialista országok belső célokra.

3. A szocialista világpiaci árbázis megteremtésével összefüggésben elhatározásra kell jutni a valutakoefficiensek kérdésében. Bármilyen módon jön is létre a saját árbázis, bármilyen legyen is annak konkrét formája, meg kell oldani a közös valutára való átszámítás problémáját.

A szocialista országok árrendszerei kétszintűek. A termékek alacsonyabb termelői árszintjét és a termékek magasabb fogyasztói árszintjét a termelői forgalmi adó kapcsolja össze. Ez vezetett olyan elgondolásra, amely szerint a szocialista országok valutáinak vásárlóereje közötti viszonyt is két valuta-koefficienssel mérjék. Az egyik a termelés szerkezetében mérlegelt vásárlóerő-arányt fejezi ki a forgalmi adó nélküli termelői árak alapján. A másik a fogyasztás szerkezetében mérlegelt vásárlóerő-arányt fejezi ki a fogyasztói árak alapján.

Amikor a szocialista világpiaci árbázis a nemzeti árrendszerekkel függőségi kapcsolatban épül fel, akkor indokolt, hogy ez a kapcsolat a termelői árakkal alakuljon ki, a valuták vásárlóerő-arányainak meghatározása pedig a forgalmi adó nélküli termelői árak szerint történjék. Ebből azonban nem következik, hogy a mai termelői árakból számított valuta-koefficiens ilyen célra felhasználható. A megfelelő valuta-koefficiens a szocialista világgazdasági rendszer egészére kiterjedő árrendezési munkák folyamatában kell kialakítani.

Amikor a szocialista világpiaci árbázis a nemzeti árrendszerektől elkülönítve jön létre, akkor a közös valutára való átszámítás feladatát attól függetlenül kell megoldani, hogy milyen típusú külkereskedelmi árakat hoznak létre és azokat milyen módon közelítik meg. Ha például

olyan álláspont alakulna ki, hogy a külkereskedelmi árak a szocialista világgazdasági rendszer méreteiben maximálisan tükrözzék a berráfordítások színvonalát, akkor az árkialakítás lehetséges módszere a termékárak megtisztítása lenne a tiszta jövedelem elemeitől, s az így korrigált árakat olyan valuta-koefficienssel számítanák át közös valutára, amelyet a fogyasztói árak alapján a dolgozók átlagos fogyasztási szerkezetében kaptak. Ez a módszer esetleg akkor is használható, ha a külkereskedelmi ár más típusát választják, mert a pótlékolást a közös valutára átszámított önköltségekre is végre lehet hajtani.

Elképzelhető olyan módszer is, hogy a mai termelői árakból számított valuta-koefficiensst használják és a kiigazítást ezt követően hajtják végre olyan koefficienssek segítségével, amelyeket az egyes országok termékenként (termékcsopontonként), a termelői árak és az értékek hozzávetőlegesen megismert eltérései alapján határoznak meg.

Mindezeket a kérdéseket a szocialista országok közgazdászai, köztük a magyar közgazdászok is széles körben és hosszasan vitatták. Ezek a viták még nem zárultak le egyértelműen: többek véleménye szerint konkrét ellenőrző számítások nélkül néhány kérdésben nem is lehet véglegesen állást foglalni. A magyar közgazdászoknak az a véleményük, hogy ez idő szerint a saját árbázisra való áttérés összes lehetséges útját tanulmányozni kell. Fontos, hogy a gazdasági elemző munka elől egyetlen olyan utat se zárjunk el, amely a saját árbázisra való áttérés kapcsán elvileg elképzelhető.

Mégis, Magyarországon terjed az a vélemény, hogy a szocialista világpiaci árbázis könnyebben és hamarabb valósítható meg, ha nincs függőségi viszonyba hozva a belföldi árrendszerrel. Elképzelhető az a megoldás, hogy a fejlődésnek egy korábbi szakaszában megteremtjük a szocialista világpiaci árbázist a belföldi árak érintése nélkül, a fejlődés valamely későbbi szakaszában pedig megvalósítjuk a szocialista országok nemzeti árrendszereinek egymáshoz való közelítését, létrehozva a függőségi kapcsolatot a szocialista világpiac külkereskedelmi árrendszerével.

A két világpiac árának elszakítotttsága

Vita folyik továbbá a két világpiac árai között szükséges összefüggések természetéről, azokról a feltételekről, amelyek mellett az árak a szocialista világpiacon a tervszerű együttműködés veszélyeztetése nélkül elszakadhatnak a tőkés világpiaci áraktól.

Van olyan felfogás, amely szerint még hosszú éveken át meg kell őrizni az árképzés 1958-as irányelveit, a szocialista világpiaci árbázis megteremtésére pedig csak akkor kerülhet sor, amikor a szocialista országok vezető szerepre tesznek szert a külkereskedelemben és fokozódó súlyuk a világkereskedelemben erőteljesebb hatást gyakorol a tőkés világpiaci árakra is.

Ez a nézet helytelenül értelmezi a két világpiac árösszefüggéseinek, egyebek közt a szocialista világpiac jelenlegi árainak természetét. Az „árstop”-intézkedés hatályon kívül helyezése után, az 1957—58-as évek vitáiban a kérdés a következőképp merült fel: el lehet-e szakítani a szocialista világpiac árait a tőkés vilápiaci áraktól a tervszerű nemzetközi munkamegosztás veszélyeztetése nélkül? Át lehet-e térni a tőkés

világpiacról származtatott árak rendszeréről a szocialista világpiac saját árbázisára a szocialista világgazdasági rendszer érdekeinek sérelme nélkül? Az ilyen kérdésfelvetés azon a feltevésen nyugodott, hogy a szocialista árviszonyok nagyban-egészben megközelítik a tőkés világpiac árviszonyait. Azóta világossá vált, hogy az „árstop” feloldása sem hozott létre szerves kapcsolatot a két világpiac árviszonyai között.

Az 1958-ban elfogadott külkereskedelmi árpolitika bevezetésével kialakult új árviszonyok sokoldalú elemzésére itt nincs mód. De egyetlen szocialista ország külkereskedelmi árrendszerének vizsgálatából is több vonatkozásban általánosítható tapasztalatok szűrhetők le.

Magyarország külkereskedelmi árrendszere alapján is megállapítható, hogy az árak a szocialista világpiacon nem egységesek. Ez egyébként egyenes folyománya annak, hogy az általános, sokoldalú megállapodás árrányelveket és nem árakat rögzített. Amikor pedig kétoldalú áruszállítási megállapodás keretében kell az árakat meghatározni, akkor nyomban világossá vált, hogy az árkérdést csak az árösszefüggések alapján lehet felvetni és sikeresen megoldani. A konkrét külkereskedelmi ügyletek mérlegelésekor a fizetésimérleg-szemponatok legtöbbször erősebbnek bizonyulnak, mint az egyes cikkek árai. Ilyen szempontból viszont nem önmagukban a termékáraknak, hanem az export- és import-árszínvonal arányainak, azok változásának van elsősorban jelentősége. Ha az árukapcsolatok kétoldalúak és a klíring-számlán keletkező követeléseket (tartozásokat) a kétoldalú kapcsolatok keretei között kell áruszállításokkal kiegyenlíteni, akkor valóban arra szoktak csak ügyelni, hogy az árak változtatása, új árak megállapítása ne módosítsa az export és az import régebbi árszínvonal-arányait.

A kétoldalú relációkban kialakult szocialista világpiaci árak ily módon más-más mértékben térnek el a tőkés világpiaci áraktól. A két világpiac árai nemcsak azért különbözőek, mert az árstop feloldása óta az új árakat a szocialista világpiacon nem változtatják, de azért is, mert néhány fontos termékcsoporthoz ma is a régi stopárakat alkalmazzák. A szocialista országok hosszú lejáratú (legutóbb az 1961—1965. évi) áruforgalmi megállapodásaikat a nemzetközi fizetési mérleg távlati tervének egyensúlybáhozása jegyében alapozták meg. Ez önmagában is abban az irányban hat, hogy ebben az időszakban az árak — kivételektől eltekintve — ne változzanak.

Helytelen tehát az a feltételezés, hogy a saját árbázisra való áttérést a tőkés világpiaci áraktól való elszakadás kérdéseként kellene vizsgálni. A szocialista világpiaci saját árbázis nem hozna létre teljesen új helyzetet, csak a két világpiac árainak ma is meglevő elszakítottságát tartaná fenn más okok következtében és más elvi alapon.

Ilyen körülmények között mindenekelőtt azt kell felvetni, származik-e valamilyen különösebb baj az árak elszakítottságából? Az 1957—1961. évek tapasztalatai szerint a szocialista országok gazdaságainak egyre erősödő összehangoltsága a külkereskedelmi áruvolumen értékesítését elsősorban egymás felé irányítja és az ebből eredő előnyök — amelyek nagyrészt a szocialista együttműködés és külkereskedelem alapelveiből fakadnak — nagyobbak, mint amilyent adott esetben a nem szocialista országok nyújtanak számukra. A szocialista országok közötti gazdasági együttműködés szervezettségének és sok irányú jellegének előtérbe nyomulásával egyre kevésbé lehet a nemzetközi áruforgalom

előnyeit egy-egy kiragadott áruügyletre korlátozottan megítélni. Az árkérdés egyre inkább az egész áruforgalom, az árústruktúra komplexumában válik megoldandó kérdéssé, amiért is maga a konkrét termékár mint hatótényező, csak rendkívül közvetett formák között érvényesülhet.

Mindez nem jelenti azt, hogy a két világpiacon fennálló áreltérések (vagy akár a szocialista világpiaci árak relációnkénti eltérései) nem okozhatnak zavart. Az elszakított árviszonyok hatást gyakorolnak a külkereskedelmi árústruktúra tervezésére, mindenekelőtt pedig a járulékos (szerződésen kívüli, nem kontingentált) ügyleteknél az áruforgalom irányára. Ebből a szempontból nagyon is fontos lenne tudni, vajon a saját árbázis bevezetésével hogyan változna termékcsoportonként a két világpiac árelszakítottasága, s miképpen érintenék ezek a változások a nemzetközi fizetési mérleget. E kérdésekre azonban ma még senki sem tud választ adni, mert a szükséges számításokat nem végezték el, az idevágó adatszolgáltatás szervezése is csak kezdeti stádiumban van.

A saját árbázis elemeinek fokozatos átvétele

A szocialista világpiaci árbázis kérdésének magyarországi vitájában kialakult nézet szerint a saját árbázis bevezetését olyan fejlődési folyamatnak célszerű tekinteni, amelyben változatlanul megtartják a meglévő árképzés egyes elemeit és fokozatosan mind több olyan elemmel bővítik azokat, amelyek a szocialista világgazdaságban társadalmilag szükséges munka nagyságának, vagyis az értékviszonyoknak a megismerésén alapszanak. Ezért a magyar közgazdászok nagy többsége szerint helytelen abból kiindulni, hogy a szocialista világpiaci saját árbázis csak egyszerre lenne megvalósítható. Figyelembe véve az árváltozásoknak a nemzetközi fizetési mérlegekre gyakorolt hatását, elképzelhető a fokozatos áttérés is.

A szocialista világpiac jelenlegi árrendszerének tökéletesítése szempontjából igen nagy jelentősége lenne, ha megvalósulna a viszonylati árak egységesítése, ha objektíve megalapozott értékelési módszereket alakítanának ki a rokoncikkek árarányainak meghatározására; ha az áron keresztüli ösztönzést a szocialista világpiacon is alkalmaznák.

Az egységes ár bevezetése önmagában is könnyebbé tenné a saját árbázisra való későbbi áttérést. Az árarányosítás módszereinek kialakítása az árképzésben éppen ott nyújt segítséget, ahol a világpiaci ár ma sem ad tájékoztatást. E feladat megoldásának a szocialista országok közötti profilozás egyre nagyobb jelentőséget ad.

A termelés bővítésére ösztönző árakat különösen a szocialista világgazdasági rendszer méretében „deficites” anyagokra célszerű bevezetni.

Elegendő indoka van tehát annak, hogy a jelenlegi külkereskedelmi árpolitika, valamint a saját árbázis megteremtésére irányuló munka az eddiginél egybehangoltabban folyjék. Ha túlságosan elhatároljuk a jelenlegi árpolitikát a saját árbázis megteremtésétől, akkor az árkategória nyújtotta lehetőségek hatékonyabb kihasználásáról mondunk le arra az időre, amíg a teljes áttérés nem valósul meg és megnehezítjük a jövőbeli áttérést.

A saját árbázisra való áttérés közelebbi részleteitől és így a fokozatosság elvétől is függetlenül, az egész szocialista világpiaci árrendszeret előre kell kidolgozni. Csak az egész ismeretében igazodhatunk el

a részletekben és lehetünk nyugodtak abban, hogy amit egyes területeken teszünk, az megfelelően előkészíti a későbbi teljeskörű áttérést. A szocialista világpiaci árbázis elvi és módszertani kérdéseinek mielőbbi tisztázása ma éppen azért sürgető feladat, mert a kétoldalú áruforgalmi tárgyalások során nemegyszer arra hivatkozva tekintenek el az árak módosításától, hogy az árakat célszerűbb a saját árbázisra való áttérés kapcsán rendezni.

A külkereskedelmi ár kérdésének aktualitást ad az is, hogy 1964—1965-ben kerül sor az 1966—1970 közötti ötéves áruszállítási szerződések megkötésére. Addig el kell dönteni, milyen elvek szerint képzett árakon kössék meg a szocialista országok az új hosszú lejáratú áruszállítási szerződéseket. Kívánatos lenne, hogy a még rendelkezésre álló néhány évben, folytatva a vitát, elvégezve a szükséges számításokat, közelebb-ről is meghatározzák azokat az árképzési elveket, amelyek biztosíthatják, hogy a külkereskedelmi árak abban az időszakban már a saját árbázis irányában fejlődjenek.

A külkereskedelem-gazdaságossági számítások néhány időszerű kérdése

Mint ismeretes, a legutóbbi években — a többi szocialista országhoz hasonlóan — Magyarországon is az érdeklődés homlokterébe kerültek a gazdaságosság kérdései mind a közgazdasági szakirodalomban, mind pedig a gazdasági élet mindennapos gyakorlatában. A gazdaságossági szempontok térhódítása a közgazdasági gondolkodásban 1953—1954 körül öltött nagyobb arányokat, összefüggésben azzal, hogy az 1950 után felmerült gazdasági nehézségek nagy erővel ösztökélték a közgazdászokat annak vizsgálatára: hogyan lehetne hatékonyabbá tenni a népgazdaság működését, hogyan lehetne kiküszöbölni, de legalábbis a korábbiakhoz képest jelentékeny mértékben csökkenteni a nemzeti jövedelmet apasztó veszteségeket.

A gazdaságossággal összefüggő kérdések vizsgálata — a közgazdasági kutató tevékenység általános fellendülése keretében — több irányban bontakozott ki. Ennek megfelelően a kialakult gazdaságossági vitában lényegében három ágat különböztethettünk meg. Ezek: 1. a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás (külkereskedelem) gazdaságosságának kérdései; 2. a beruházások gazdaságosságának (hatékonyságának) vizsgálata; 3. a gazdasági irányítás és az anyagi ösztönzés tökéletesítésének problémái.

A gazdaságossági vita elsőnek a *külkereskedelem*, azon belül pedig az *export* gazdaságosságával kapcsolatban indult meg és szélesedett ki.* Erről a vitáról, elsősorban pedig a magyar közgazdászokat a külkereskedelem gazdaságosságával kapcsolatban ez idő szerint leginkább foglalkoztató problémákról kíván tömör összefoglalót adni ez a cikk.**

Az elméleti viták hatására 1958 óta nagy arányokban megindult a gyakorlati munka, ezen belül a legfontosabb az exporttermékek évről évre bővülő körére kiterjedő gazdaságossági számítások rendszeres elvégzése. A gazdaságossági számításokra támaszkodva az illetékes szervek még sok más intézkedést is hoztak a kiviteli árústruktúra és a gazda-

* A vita első szakasza még 1954-re nyúlik vissza, amikor Liska Tibor és Máriás Antal „A gazdaságosság és a nemzetközi munkamegosztás” című cikke megjelent (Közgazdasági Szemle, 1954. 1. sz.) Ezt követően egész sor cikk foglalt állást a külkereskedelem gazdaságosságával összefüggő különféle kérdésekben. A vitának ezt a szakaszát foglalta össze Balázs Sándor cikke: „A külkereskedelem gazdaságosságához”. Közgazdasági Szemle, 1957. március.

** Magyarországon jól ismert, hogy a többi szocialista országban, elsősorban Lengyelországban, Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban szintén intenzíven foglalkoznak mind a közgazdászok, mind az állami szervek a külkereskedelem gazdaságossága problémáival. Ebben a cikkben azonban — hely hiányában — csak a magyar vitára és gyakorlatra és annak is csak legfontosabb aktuális vonatkozásaira térek ki.

ságosság javítása céljából. Egyebek között a devizabevételek növelésére és a gazdaságosság javítására ösztönző prémiumrendszer került bevezetésre; a külkereskedelmi vállalatokkal történő elszámolások keretében módosították (ügynevezett devizatényezővel megnövelték) a devizaárfolyamokat; az 1959. január 1-i termelőiár-rendezés során módosították az importból származó anyagok, fél- és késztermékek árait stb.

A gyakorlati munka súlypontját azonban az exportcikkek gazdaságossági mutatójának (az ügynevezett G-mutatónak) a kiszámítása jelentette. A G-mutatónak különféle változatait alkalmazták. Ezek között az a fő különbség, hogy a hazai ráfordításokat és az érték kapott deviza ellenértéket más-más termelési fázisra vonatkozóan veszik számításba: vállalati, iparági vagy népgazdasági szinten. E mutatók mindegyikének van közgazdasági tartalma, s aszerint választunk köztük, hogy milyen összefüggéseket kívánunk általuk feltárni. Ugyanakkor vállalati és iparági szinten a gazdaságossági mutatók kiszámítása könnyebb, de a gazdaságossági számításokat az *egész* népgazdasági termelőfolyamatra is el kell végezni.

A népgazdasági szintű G-mutató képlete:

hazai ráfordítások (Ft)*

eladási ár — felhasznált importanyagok ára (devizában)

Az iparági szintű G-mutató képlete:

iparági ráfordítások (Ft)**

eladási ár — iparágon kívüli eredetű anyagok felhasználása (devizában)

Mindkettő nettó jellegű mutatószám, amely az export célú *termelőtevékenység* nettó devizahozamát állítja szembe a termelési folyamat vizsgált szakaszában felhasznált belföldi munkamennyiséggel. 1954 és 1957 között sok vita volt éppen a körül, hogy a gazdaságosság jellemzésére a bruttó avagy a nettó mutatószámok alkalmasabbak-e. A vitákban akkor az a nézet kerekedett felül, hogy a bruttó mutatók, bár tartalmaznak a gazdaságosság kifejezéséhez szükséges tényezőket, mégsem jelzik híven a gazdaságosságot, mivel a termék *teljes* belföldi árát vetik egybe a devizaárral és nem különítik el a hazai munkaráfordítást a termékben foglalt importanyagra jutó árrésztől. Ez utóbbi tulajdonképpen a reexportált importanyag ellentétele, s a bruttó mutatók éppen azért viselkednek a nettó mutatótól eltérően, mert a termékben foglalt hazai munka exportjának gazdaságosságát (amit a nettó mutató jellemez) felhívják az esetenként különböző részarányú reexporttal.

A G-mutató alapján végzett export-gazdaságossági vizsgálatok 1961-ben már a magyar árukivitel zömére kiterjedtek. (A Nehézipari Minisztérium kivitelének mintegy 75 százaléka, a Kohó- és Gépipari Minisztérium exportjának — bizonyos összevonásokkal — 60 százaléka, az építőanyagkivitel 70 százaléka, a könnyűipari kivitel 80 százaléka készültek számszerű gazdaságossági vizsgálatok.)

* Importanyagok nélkül.

** Iparágon kívülről beszerzett anyagok nélkül.

Ha megvizsgáljuk, milyen intézkedések és eredmények követték ezeket a valóban nagyarányú, jelentős erők bevetésével végzett számításokat, a kép nem egyöntetű, az eredmény nem teljesen kielégítő, annak ellenére, hogy a gazdaságossági számítások rendszeres végzésének sok egyértelműen pozitív hatása volt.

A legnagyobb pozitívumnak a helyes gazdaságossági szemlélet gyors fejlődését tekinthetjük. Nem csupán a külkereskedelmi szakemberek, de a termelő szektorok műszaki és gazdasági vezetői is egyre behatóbban vizsgálják a gyártmányaikkal kapcsolatos gazdaságossági kérdéseket, s e vizsgálatok alapján rendszeresen foganatosítanak intézkedéseket a gazdaságosság javítása céljából. A gazdaságossági számításokkal olyan elemző módszert ismert meg és tanult meg alkalmazni mind az ipar, mind pedig a külkereskedelem, amelynek segítségével máris jelentős tartalékokat sikerült feltárni. A gazdaságossági számításokat végző külkereskedelmi vállalatok általában nem elégednek meg az egyes cikkek G-mutatóinak kiszámításával, hanem elemzik azokat a tényezőket, amelyek következtében a mutató olyan, amilyen; vizsgálják a külkereskedelmi munka egyes fázisait, az exportárak szóródását, a kivitel viszonylati megoszlását, a csomagolás módját stb.; a termelő vállalattal pedig közlik, milyen intézkedések szükségesek elsősorban ahhoz, hogy a szóban forgó exportcikk gazdaságossága javuljon.

Ugyanakkor meg lehet állapítani azt is, hogy a *kiviteli struktúra* alakításához a gazdaságossági számítások eredményeiből sokkal kevesebb következtetést vontak le az illetékes szervek, mint azt eredetileg remélték. A gazdaságossági számítások tükrében szélsőségesen hátrányosnak bizonyuló termékek esetében születtek ugyan a kivitel beszüntetésére vonatkozó határozatok, de olyan kis számban, hogy hatásuk az egész kivitel gazdaságosságára elhanyagolható nagyságrendű. Így továbbra is rendkívül nagy eltérést mutatnak az exportválasztékon belül a különféle *termékcsoportok*: egy termékcsoporton belül a különféle konkrét *termékek* gazdaságossági mutatói, sőt, ugyanazon termékre vonatkozóan is, a különböző *időpontokban kötött*, illetve eltérő *viszonylatokba* irányuló exportügyletekre kiszámított gazdaságossági mutatók is viszonylag tág határok közt ingadoznak.

Az illetékes állami szervek törekednek ugyan arra, hogy az exportgazdaságossággal foglalkozó munka súlypontját a kiviteli tervek összeállításának időszakára helyezték, s bizonyos minimális gazdaságossági szinthez kössék, hogy valamely terméket egyáltalában be lehessen állítani az exporttervbe. De ez a gazdaságossági szint valóban *minimális*, és így a szelektáló hatása is csekély.

Mindez arra vall, hogy a gazdasági vezetés egyelőre csak nagyon óvatosan és csak az egészen kirívó esetekben von le konzekvenciákat a gazdaságossági számításokból. Ez azzal magyarázható, hogy a kiszámított G-mutatókból meríthető tájékozódás helyességét illetően több vonatkozásban is kételyeket táplálnak. Az elvégzett vizsgálatok arról győzték meg az illetékeseket, hogy a G-mutató egyelőre még meglehetősen bizonytalan jelzőberendezés, amely több, a külkereskedelmi döntések szempontjából fontos tényezőt nem mérlegel és egyébként is erősen pontatlan. Ezért a mutatókból egyelőre csak olyankor kívánnak levonni következtetéseket, amikor a szóródás olyan nagy, hogy a feltételezhető pontatlanságok ellenére is minőségi különbséget tükröz.

A gazdaságossági mutatók korlátozott pontossága és az, hogy több fontos szempontot nem tükröznek, tulajdonképpen nem új felfedezés.

Már a külkereskedelem-gazdaságossági vita első időszakában sok szót ejtettek a gazdaságossági mutatók *korlátairól*, akkor még csak logikai megfontolások alapján. Az ez idő tájt leginkább hangoztatott problémák a következők voltak:

1. A gazdaságossági szempontokkal együtt mérlegelni kell a szükségleteket és a lehetőségeket (értékesítési és termelési korlátokat);
2. A gazdaságossági mutatók statikusak, amennyiben adott időpontban érvényes árak, költségek, egyéb feltételek alapján lettek kiszámítva, így a mutatószámokból képzett sorok is csak az adott időpontban fejezik ki a termékek gazdaságossági rangsorát. Ezért mérlegelni kell a gazdaságosság változásának lehetőségeit, és pedig mind a különféle műszaki és szervezési intézkedésekkel elérhető belföldi ráfordítás-csökkenést, mind pedig a devizabevétel növelési lehetőségeit, illetve az esetleges árlemorzsolódási tendenciákat;
3. Az ez idő szerint képzett export-gazdaságossági mutatók nem tükrözik a termelésben lekötött álló- és forgóeszközök igénybevételét;
4. Ugyanígy nem tükrözik a mutatók a mezőgazdasági termelésben lekötött különféle nagyságú és minőségű földterület igénybevételét sem;
5. Az érvényes tervezési-elszámoltatási-ösztönzési rendszer (a tervgazdálkodás konkrét rendszere) nem szorítja kellően az érdekelt szerveket arra, hogy döntéseik előtt mérlegeljék a gazdaságosságot;
6. A gazdaságossági számításokban a különféle devizákat a hivatalos deviza-árfolyamokkal számítják át devizaforintra, s általában 1 devizaforintot egyenlőnek tételeznek fel 1 másik devizaforinttal, holott ez különféle okokból, elsősorban a viszonylatonként eltérő árszínvonalak miatt, nem tükrözi a valóságos helyzetet;*
7. Végül, nyomatékosan hangsúlyozták, hogy a külkereskedelmi döntések meghozatalakor mérlegelni kell a gazdaságosságon kívüli (politikai, honvédelmi) szempontokat is.

A gazdaságossági számítások tömeges elvégzése nyomán éppen ezek a problémák merültek fel, azzal a különbséggel, hogy a korábban a gondolati modellből logikai úton levezetett *elméleti* problémákból most már a gazdaságirányító szerveket, az exportra termelő és a külkereskedelmi vállalatokat közletről érintő, „húsba vágó” *gyakorlati* problémák váltak. Így, valahányszor egy-egy konkrét termék exportja a G-mutató tükrében hátrányosnak mutatkozott, az exportban érdekelt fél nyomatékosan rámutatott az export mellett szóló egyéb szempontokra, amelyeket a mutató nem jelzett, a mutató torzításaira stb.

Mindezek az érvek gyakorlatilag úgy érvényesültek, hogy a külkereskedelmi döntések előkészítése alkalmával a G-mutatókon kívül még sok más szempontot is mérlegeltek, illetve hogy a G-mutatók alapján csak rokontermékek gazdaságosságát hasonlították össze. Ez a gyakorlat az adott körülmények között okvetlenül helyes, illetve egyedül járható út volt, bár bizonyos mértékig szubjektív elemeket is vitt a döntésekbe, hiszen a figyelembe vett egyéb szempontok jó részét számszerűen ki sem lehet fejezni, a számszerűen kifejezhető többféle szempont együttes mérlegelésére pedig semmilyen egzakt módszer nem állt rendelkezésre.

* A már említett devizatényezők (ázsio-dizászsio-rendszer) bevezetése ezen sokat javított, de a különböző devizák helyes értékelésének problémája a gazdaságossági számításokban lényegében még mindig megoldatlan.

A külkereskedelem-gazdaságossági számításokkal kapcsolatos elméleti útkeresés alapján ma is ezek körül a kérdések körül forog. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a külkereskedelem-gazdaságossági mutatók vizsgálatának elvi alapjait tovább kell javítani; el kell érni, hogy maguk a mutatók minél többet és minél egzaktabban tükrözzenek azokból az egyéb szempontokból, amelyeket ma még csak általános mérlegeléssel tudunk figyelembe venni.

Ugyanakkor az is világos, hogy a gazdaságossági mutatószámok a döntéseket megelőző elemzés segédeszközei csupán (persze nélkülözhetetlen segédeszközei), amelyek azonban nem pótolhatják az elemzést magát.

A külkereskedelmi gazdaságosság a tervgazdálkodás konkrét rendszerében

Ami a szükségleteket és a lehetőségeket (értékesítési és termelési korlátokat) illeti, a tapasztalatok azt mutatják, hogy a kialakult termelési és értékesítési hagyományok — legalábbis rövididőszakon belül — meglehetősen „szívósak”, nehéz megkerülni őket. A korábban már rendszeresen exportált termékek értékesítése sok szempontból könnyebb, mint az új exportcikké (bár persze a piacok *megtartása* szintén szakadatlan szívós erőfeszítéseket kíván).

Tapasztalat szerint sok nehézségbe és ellenállásba ütközik a kiviteli választék gazdaságossági okokból való átcsoportosítása a termelő szektorban. A bevezetett, megszokott termék gyártásáról újabbra való átállás során közismerten sok akadályt kell leküzdeni; az iparvállalatoknak érthetően érdekeik fűződnek termelési stabilitásuk lehető szilárdításához, márpedig az új termékek gyártására való átállás csaknem mindig felborítja a korábban kialakult, begyakorlott termelési folyamatokat.

Ugyanakkor, valamely exportcikk rossz gazdaságossága — ami az előnyösebb cikk termelésére való átállást indokoltá teszi — közvetlenül nem hátrányos a termelő vállalatra, mert a belföldi termelői ár a külföldön csak nagyon gazdaságtalanul értékesíthető termékek gyártását is nyereségesé teheti — a gyártó mű szempontjából.

Import vonatkozásban ugyancsak tapasztalhatjuk a kialakult „hagyományok” szívósságát. Ezzel kapcsolatban most csak arra kívánok utalni, hogy a termelő fogyasztás és azon belül annak importból fedezendő részének volumenét és választékát eléggé messzemenően részleteiben is jó előre determinálják a külkereskedelem-gazdaságossági számításoktól függetlenül, illetve azok eredményeinek ismerete nélkül hozott döntések (például a konstrukciós és technológiai előírások, a szabványok); továbbá, hogy a korábbról ismert bevált importárú folytatólagos beszerzése és a megszokott szállítóhoz fűződő kapcsolatok további fenntartása egyrészt kényelmes az importőr számára, másrészt előnyös a termelési stabilitás szempontjából is.

Ugyanakkor a népgazdasági szempontból gazdaságosabb beszerzési lehetőség kihasználásából fakadó előnyök csak kis részben — vagy egyáltalán nem — jutnak el a felhasználó vállalatig. Mivel pedig az import struktúrája bizonyos fókig meghatározza az exportét is, az importtevékenységen belül érvényesülő hagyományok nehezítik a kiviteli struktúra gazdaságosabbá tételét is. (Például ha valamely termék konstrukciójából,

technológiai előírásaiból kifolyóan, vagy egyszerűen csak a megszokott, ismert beszerzési forrásból származó importhoz való ragaszkodás következtében csak meghatározott relációból beszerezhető félterméket vagy alkatrészt kell beszereznünk, akkor ez egyúttal arra is rákényszeríthet bennünket, hogy a szóban forgó relációban akár áldozatok árán — nagyon gazdaságtalan feltételek mellett — is megfelelő exportot bonyolítsunk le.)

A külkereskedelem-gazdaságossági számításokból levonható következtetések gyakorlati érvényesítését tehát a korábbi — köztük a nem kifejezetten gazdaságossági számítások alapján hozott — döntések, illetve azok következményei nagymértékben korlátozzák. Ez ugyan semmiképpen nem teszi a számításokat feleslegessé, még csak fontosságukat sem csökkenti, de felveti annak szükségességét, hogy a tervezési, anyagfelhasználási, helyettesítési, termelési választékra vonatkozó stb. folyó döntések, valamint a hosszú lejáratú (fejlesztési, beruházási stb.) döntések meghozatalakor a döntésre illetékesekre olyan hatások (mutatók, ösztönzők stb.) hassanak, amelyek egyrészt lehetővé teszik a népgazdasági érdek felismerését, másrészt a felismert népgazdasági érdek szerinti cselekvést összhangba hozzák a vállalati érdekekkel.

Anélkül is, hogy ez alkalommal belebocsátkoznánk az így körvonalazott elvi követelmény részletes taglalásába, két fő következtetés mindenestre levonható: 1. a különféle gazdaságossági számításoknak — ugyanarra a döntési problémára vonatkozóan — azonos irányban kell orientálniok; 2. el kell érni, hogy a rövid lejáratú kérdésekben a nem kifejezett gazdaságossági számítások, hanem pl. egyszerű árösszehasonlítások, jövedelmezőségi szempontok stb. alapján is a népgazdasági érdekeknek megfelelő döntéseket lehessen hozni. (Félreértések elkerülése végett: ez nem azért szükséges, hogy kiküszöböljük a gazdaságossági számításokat, hanem azért, hogy már a gazdaságossági számításokat megelőzően hozott nagyszámú döntés során is a népgazdasági szempontból előnyös változatokat választhassák.)

Például, a beruházás-gazdaságossági számítások és a külkereskedelem-gazdaságossági számítások vonatkozásában nyilvánvaló követelmény, hogy ha valamely termék exportját gazdaságosnak és fejleszteni-dőnek ítéljük, akkor az export bővítéséhez a továbbiakban valószínűleg szükségessé váló fejlesztés (beruházás) is gazdaságos legyen. (Ez utóbbi követelményt illetően megoszlanak az álláspontok; a problémára még visszatérek.)

Másrészt, a gazdaságossági követelmények széles körű és hatékony érvényesítéséhez okvetlenül szükséges, hogy a népgazdasági szempontból gazdaságosabb, előnyösebb felhasználási és termelési változatok a döntést hozó (illetve azt messzemenően befolyásoló, a formális döntést hozó szerveket gyakran kész helyzet elé állító) szervek, vállalatok számára is kedvezőbbek (olcsóbbak, illetve nyereségesebbek) legyenek, mint a népgazdasági szempontból hátrányosabb változatok. Ez nemcsak azért szükséges, hogy elkerülhessük a népgazdasági és a vállalati érdekek ütközését, hanem azért is, mert nagyon sok — a gazdaságosságot végeredményben jelentősen befolyásoló — döntést a külkereskedelmi (és a beruházás-) gazdaságossági számításokat megelőzően, azoktól függetlenül hoznak, s ilyenkor egyáltalán nincs is más mérce a népgazdasági szempontból előnyös változat kereséséhez, mint a vállalati érdek.

Eszközlekötés és külkereskedelmi gazdaságosság

A külkereskedelem-gazdaságossági vita első szakaszában a szerzők még a gazdaságossági mutatók *hibájaként* említették, hogy azok nem tükrözik a termelésben lekötött álló- és forgóeszközök igénybevételét. Ezen, vélték, némileg segít, ha a *fejlesztésre* vonatkozó döntések megalkotása céljából végzett vizsgálatok során elvégzik a megfelelő *beruházás-gazdaságossági* vizsgálatokat is (amelyek adott szorzó segítségével az egyszeri ráfordításokat is számításba veszik).

Egyes közgazdászok újabban annak a véleményüknek adtak hangot, hogy a külkereskedelem-gazdaságossági számításokban *nem is szükséges* figyelembe venni a lekötött *állóalapokat*. Az export-gazdaságossági számításokból ugyanis arra kívánunk választ kapni, hogy milyen termékösszetételre kell törekedni az exportban és a termelésben, a meglévő termelőberendezésekkel gyártható export- és termelési választék keretein belül, hogy tehát a meglévő *termelőkapacitásokat* milyen mértékben és minek a gyártására a legcélszerűbb felhasználni, az export vonatkozásaira szűkítve a kérdést: milyen mértékben és milyen termékek termelésére használjuk ki az export céljaira igénybevehető *meglévő termelőberendezéseket*?

Ebből aztán azt a következtetést vonják le, hogy *a választéki döntések* alapjául szolgáló számításokban a termelésben már lekötött állóeszközök figyelembevétele nem indokolt, sőt, még az értékcsökkenést sem kell számításba venni. (Ezzel szemben a lekötött forgóeszközök igénybevételét megfelelően tükrözniük kell az export-gazdaságossági mutatóknak.) Ha viszont olyan exportválaszték-variánsok között kell választani, amelyekhez beruházási igény is fűződik, akkor már *beruházás-gazdaságossági* számítást kell végezni.*

Ez az érvelés azonban nagyon is vitatható. Igaz ugyan, hogy a meglévő termelőkapacitások kihasználása önmagában nem jelent pótlólagos ráfordítást. De az állóalapok igénybevételének tudatos kirekesztése a gazdaságossági számításokból azt jelentené, hogy a legtöbb esetben kétségkívül korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló kapacitásokat *korlátlanul igénybevehető* erőforrásokként kezelnénk. Valójában a kapacitások egyáltalán nem állnak korlátlan mennyiségben rendelkezésre. A legtöbb (gyakorlatilag valamennyi) iparágban rendszeresen bővítjük a kapacitásokat, s a kapacitások bővítésére irányuló szükséglet *éppen annak a következménye, hogy a már meglévő kapacitásokat immár kimerítettük*.

Könnyű belátni, hogy a kapacitások bővítését nem egyszerűen az új kapacitásokon gyártani tervezett termékek kedvéért határozzuk el. Sokkal inkább arról van szó, hogy a tervezett termelés *egészéhez* a korábbinál nagyobb kapacitás szükséges. *Az egész termelés kapacitásigénye* viszont nagymértékben (túlnyomórészt) *a folyó választéki döntések eredője*. Ha a gazdaságossági számítások — más tényezőkkel együtt — a kapacitásokkal való takarékosagra szorítanak [pontosabban: ha a gazdaságossági számítások alapján hozott választéki döntések a kapacitások kisebb arányú leterhelését és bővítését feltételező export- (termelési) programokat eredményeznek], akkor a beruházási igények okvet-

* Lásd Révész Gábor „Eszközlekötés és export-gazdaságossági számítás” című cikkét, a Közgazdasági Szemle 1962. márciusi számában.

lenül kisebbek, mintha a választéki döntésekben figyelmen kívül hagyjuk a kapacitás-igénybevétel tekintetében mutatkozó eltéréseket. A népgazdaság számára egyáltalán nem közömbös, hogy az export mennyi kapacitást köt le. Ha a lehetséges exportvariánsok közti választás során rendszeresen előnyben részesítjük a meglévő kapacitásokat *kevésbé igénybe vevő* változatokat, akkor ez egyúttal azt is eredményezi, hogy a termelés tervezett bővítésének nagyobbik részét a meglévő kapacitásokkal lehet biztosítani, s kevesebb új beruházásra van szükség.

Ugyanakkor a bírált érvelés elfogadhatónak tűnik annyiban, amennyiben *a tervek szerint huzamosabb időn át kihasználatlanul maradó* kapacitásokra (tehát fölös mennyiségben rendelkezésre álló erőforrásokra) vonatkozik. Ez esetben a kapacitás nem számít korlátozó feltételnek, s így valóban nincs szükség a kapacitás-igénybevétel szerepeltetésére a társadalmi ráfordítások között.

A kapacitások igénybevételének számszerűsítése, a gazdaságossági mutatókba való bevitelének konkrét módja persze még sok szempontból tisztázatlan. Véleményem szerint azonban a kapacitás-igénybevételt semmi esetre sem szabad az állóeszközök bruttó értéke utáni egységes kulccsal számításba venni. A terv szerint huzamos időn át kihasználatlanul maradó (fölös mennyiségben rendelkezésre álló) kapacitások után egyáltalán nem kell eszközlekötést számítani, a teljesen korszerű kapacitások igénybevételét pedig az új beruházások gazdaságossági számításaiban alkalmazott koefficienssel kell számításba venni.

A teljesen igénybe veendő, illetve bővítendő, de nem teljesen korszerű kapacitások igénybevétele fejében számításba veendő eszközlekötési koefficiens *e két határ között*, a technikai avulás fokától függően differenciáltan kellene megállapítani. (Ez esetben a meglévő berendezésen történő termelés összes belföldi költsége mindaddig nem haladhatná meg az új, korszerű felszereléshez tartozó szintet, amíg az eszközlekötési tényező csökkentésével a régi berendezés „versenyképessége” fenntartható.)

Egyébként a kapacitáskorlátok számszerűsítésére is vonatkozik az a korábbi megállapítás, hogy *nem helyes* a gazdaságossági számításokra korlátozni figyelembevételüket. Véleményem szerint a gazdaságossági számítások ez irányú tökéletesítését a gyakorlatban is funkcionáló gazdasági mechanizmus fejlesztésével párhuzamosan, az állóeszközök után fizetendő használati díj rendszeresítésével kellene megoldani. Ez okvetlenül hatásosabb módszernek ígérkezik egy fiktív — csak a gazdaságossági számításokban megjelenő — eszközlekötési „tarifarendszer”-nél, amelyet sokan javasolnak, bár persze az utóbbi alkalmazása is elképzelhető.

A lekötött földterület problémája

A mezőgazdasági eredetű exportcikkek gazdaságossági vizsgálatának fő megoldatlan problémája ma — a mezőgazdasági költségszámítás nehézségein kívül — a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló termőterület lekötésének figyelembevétele. Ez idő szerint ugyanis a gazdaságossági mutatószámok (a G-mutatók) egyáltalán nem tartalmazzák a termőterület lekötését reprezentáló ráfordításelemet. Ennek a gyakorlatban általánosságban az a következménye, hogy az extenzív (viszony-

lag kevés munkát tartalmazó, de egységnyi termékmennyiséghez aránylag jelentős földterületet igénybevevő) mezőgazdasági cikkek gazdaságossága sokkal jobbnak tűnik, mint az intenzív kultúráké. Például a búza G-mutatója sokkalta jobb, mint a zöldségféléké vagy a gyümölcsé. Ebből ugyan a külkereskedelmi szakemberek legtöbbször nem von le olyan következtetést, hogy — az intenzív termékek rovására — az extenzív mezőgazdasági termékek exportját kellene fejlesztenünk (mindenki jól tudja, hogy az ilyen fejlesztéshez egyszerűen nem áll rendelkezésre elegendő föld), de a gazdaságossági mutatók e szembetűnő hibája táplálja a szkepticizmust általában a gazdaságossági számításokra való támaszkodást illetően.

Arra törekedve, hogy mégis számszerű, „egzakt” módon elemezzék a mezőgazdasági kivitel gazdaságosságát, kiegészítő mutatókat is számítanak, amelyek között a területegységre (1 katasztrális holdra) jutó nettó devizahozam mutatója a legfontosabb. A baj csak az, hogy a kétféle mutató természetesen teljesen eltérő gazdaságossági rangsorokat eredményez a mezőgazdasági exportcikkre. Ilyenkor azután igyekeznek egyszerre mérlegelni mindkét szempontot (a gazdaságosságot is és a földigényességet is), ami persze sok szubjektív elemet visz be a népgazdasági szempontból leginkább kívánatos mezőgazdasági exportszerkezet „számításába”.

Optimalizálási eljárások

Más szocialista országokhoz hasonlóan körülbelül 1960 óta a magyar közgazdasági kutatók közt is terjed és fejlődik az a gondolat, hogy a különféle korlátozó feltételek (köztük a kapacitások, illetve a beruházási alapok, valamint a termőterület lekötésének) figyelembevételét lineáris programozási módszerekkel oldják meg. Ez azt jelentené, hogy meghatározott feltételrendszerből (adott induló létszámú és összetételű munkaerőből, a meglévő mezőgazdasági termőterületből s ipari kapacitásokból adott nagyságú beruházási keretösszegeből, a termelés és az értékesítés lehetséges alsó és felső korlátaiból, esetleg további korlátozó feltételekből és a termékenként, termékcsopontonként kiszámított technikai koeficienskből) kiindulva, matematikai módszerekkel keresnék az optimális (például a maximális nemzeti jövedelmet egyensúlyban levő fizetési mérleg mellett biztosító) külkereskedelmi programváltozatot.

Egy ilyen programozás *egzakt módon* vehetne számításba sok olyan szempontot, amelyet ma még csak az általános közgazdasági mérlegelés módszerével — nagyon pontatlanul — tudunk mérlegelni.

Persze egy ilyen programozás közgazdasági, matematikai és számítástechnikai szempontból egyaránt nagyon sok bonyolult — ma még jórészt megoldatlan — problémát vet fel. Annyi már most is nyilvánvaló, hogy a külkereskedelemmel kapcsolatosan lehetséges kiviteli, behozatali és termelési változatok — a hozzájuk tartozó technikai koeficienssekkel és korlátozó feltételekkel együtt — olyan óriási, szövevényes rendszert képeznek, amelyek optimalizálása mai eszközeinkkel, gyakorlatilag kivihetetlen. E nehézségek áthidalására — megítélésem szerint — kétféle eljárás látszik lehetségesnek. Az egyik szerint a lineáris programozást arra kell felhasználni, hogy segítségével kiszámítsuk a program *fő megoldó együtthatóit* (a kapacitások, a földterület és az egyéb eszkö-

zök igénybevételéért számításba veendő „eszközlekötési díjak” közgazdaságilag indokolt mértékét, a külföldi devizák optimális árfolyamait stb.), továbbá az optimális árakat, a konkrét termelési, kiviteli és behozatali programokat pedig az így nyert megoldó együtthatókra és árakra támaszkodva, hagyományos módszerekkel állítsák össze.

A másik megoldást a népgazdaság kisebb rész-szektoraira végzett programozás jelenti, amikor is az optimalizálandó terület szűkítésével és a területhez tartozó feltételrendszer megfelelő összevonásokkal elért egyszerűsítésével matematikailag kezelhető és megoldható feladathoz jutunk.*

A külkereskedelmi optimális programozással kapcsolatos közgazdasági kutatómunka egyelőre még csak kezdeti stádiumában van: nem jutott még túl a gondolati modellek alkotásának időszakán. De már így is sok hasznos következtetés levonását tette lehetővé és segített a külkereskedelem-gazdaságossági számításokkal és általában a külkereskedelemmel kapcsolatban felmerülő több probléma jobb megértéséhez.

Például ma már nyilvánvaló, hogy az eddigi (G-mutatók alapján) végzett gazdaságossági számítások olyan programozásnak felelnek meg, amelyben csak a folyamatos élő- és holtmunka-ráfordításokat tekintjük korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló erőforrások igénybevételének, az egyéb erőforrások (kapacitások, föld, beruházási eszközök stb.) korlátozottságától pedig eltekintünk, azokat — a program szempontjából — „korlátlan mennyiségben rendelkezésre állók”-nak tekintjük.

Belátható az is, hogy a figyelembe veendő korlátozó feltételeknek egy része egy országon belüli vagy nemzetközi méretű intézkedésekkel kiiktatható. Például ma még az optimális külkereskedelmi programoknak — egyebek között — eleget kell tenniük a kétoldalú (bilaterális) külkereskedelmi mérlegegyensúlyok követelményeinek is. Nyilvánvaló, hogy így általában alacsonyabb szintű optimum érhető csak el, mintha megelégedhetnénk a külkereskedelmi mérlegek globális egyensúlyával. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a szocialista országok közötti, multilaterális elszámolások objektív (tervezési, tervösszehangolási stb.) feltételeinek megteremtésével nemcsak a nemzetközi elszámolások rendszerét tökéletesíthetjük, hanem a szocialista nemzetközi munkamegosztásból is több előnyt meríthetünk, s valamennyi szocialista ország kölcsönösen hatékonyabban termelhet és kereskedhet egymással.

Ösztönzés és gazdaságosság

A gazdaságossági vizsgálatok eddigi gyakorlata is bizonyította, hogy valamely exporttermék gazdaságossága jórészt az elérhető devizaáraktól, az elérhető exportárak pedig elsősorban a termék korszerűségétől, minőségétől, általában a vásárló igényeinek kielégítésétől függ. Mégis, a termelő vállalatok, amelyek munkáján a minőség, a korszerűség és az egyéb vásárlói igények kielégítése elsősorban múlik, gyakran mégsem

* A külkereskedelmi optimalizálás e problémáiról Magyarországon először Simon György és Kondor György írtak „A külkereskedelmi kapcsolatok optimalizálása” című cikkükben. Közgazdasági Szemle, 1960. július.

A külkereskedelmi optimumszámítás matematikai feltételrendszerének részletes leírását lásd továbbá Witold Trzeciakowski lengyel közgazdász „A külkereskedelem folyó hatékonysága komplex elemzési rendszerének problémái” című munkáját (megjelent a Lengyel Tudományos Akadémia regionális tervezési bizottsága kiadásában, Varsó, 1961.); ennek fő téziseit tartalmazza Trzeciakowskinak „A külkereskedelem optimalizálása tervgazdaságban” című cikke a Közgazdasági Szemle 1962. májusi számában.

fejtenek ki elegendő energiát a fogyasztói igények kielégítése céljából. Ez nem utolsósorban ismét csak azzal magyarázható, hogy a termelő vállalatok nincsenek megfelelően érdekeltek téve az elérhető devizaárakban.

Megoldásra vár az a feladat is, hogy a termelővállalatokat megfelelően érdekeltek tegyük a népgazdasági szempontból előnyös külkereskedelmi árú- és árstruktúrában. Ma még az a helyzet, hogy az exportfeladatok általában magasabb követelményeket támasztanak a termelőüzemekkel szemben, ám a nagyobb követelményekkel legtöbbször nem jár együtt nagyobb előny a vállalatok szempontjából.

Az anyagi ösztönzésnek már a tervekészítés időszakában a népgazdaság számára előnyösebb változatok irányában kell hatnia, oly módon, hogy a vállalatok egyaránt érdekeltek legyenek a nagyobb és új exportfeladatok vállalásában, a kiviteli tervek gazdaságosan értékesíthető cikkekben történő túlteljesítésében és a gyártmány-struktúrának külkereskedelmi szempontból gazdaságosabb irányban való módosításában.

A külkereskedelem-gazdaságossági számítások ma már igen nagy arányokban folynak Magyarországon. Tízezrekre tehető azoknak a száma, akik aktívan részt vesznek a külkereskedelem gazdaságosabbá tételéért folyó közvetlen munkában. Így jogosan remélhető, hogy a számítások elméletének és gyakorlatának megfelelő továbbfejlesztésével a gazdaságossági számítások már a következő években jelentős segítséget fognak adni egy a mostaninál kedvezőbb termelési struktúra kialakításához, a külkereskedelmi és fizetési mérleg egyensúlyban tartásához, a nemzeti jövedelem és a népjólét gyorsütemű növeléséhez, s nem utolsósorban a szocialista nemzetközi munkamegosztás további gyümölcsöző kibontakozásához.

A KGST — tőkés szemmel

Dr. Emil Hoffmann: COMECON Der gemeinsame Markt in Osteuropa, C. W. Leske Verlag, Opladen, 1961. 174 l.

A szocialista világgazdaság rohamos fejlődése világszerte erősen foglalkoztatja a polgári közvéleményt is; természetesen rendkívüli, mindinkább fokozódó figyelemmel követi előrehaladásunkat a kapitalista országok munkásosztálya és progresszív értelmisége, de a „kihívás” — aminek mondják — a tőkés blokkok vezető köreiből is állandó nyugtalanságot ébreszt. „A kommunista államok járnak az élen az ipari növekedés ütemében” — írja a londoni „Economist” 1962. június 16-i számának vezércikkében; hasonló hangokkal a tőkés világsajtóban számtalan helyen találkozhatunk. A nagy érdeklődés egyben jó konjunktúrát is jelent a nyugati kiadóknak, amit igyekeznek is kihasználni; angol kiadványok mellett a legtöbbet nyugatnémet publikációk foglalkoznak a KGST-vel és a kelet-nyugati gazdasági kapcsolatokkal. A legutóbbi években Nyugat-Németországban e témakörben megjelent művek bibliográfiája több tucatnyi könyvcímet foglal magában. Emil Hoffmann-nak a „Kelet-európai Közös Piacról” írott legutóbb megjelent könyve eddig a legkimerítőbb és leginkább figyelemreméltó eleme e sorozatnak, már csak adatainak szinte elképesztő bősége miatt is. Ez elárulja, milyen hatalmas apparátus szolgálja Nyugaton a szocialista gazdaság jelenségeinek vizsgálatát. A feldolgozott anyag tömege ugyanis nyilvánvalóvá teszi, hogy itt nem egyetlen kutató szorgalmának eredményeivel állunk szemben. A szocialista közgazdász restelli bevallani, hogy — legalábbis egyelőre — saját irodalmunkban nem talál ilyen bőséges rendszerezett anyagot, mint a nyugatnémet szerző munkájában, noha az is csak összegyűjti a szocialista országok sajtójában számtalan helyen elszórt híreket és hivatalos közleményeket. De ez a gyűjtemény páratlanul gazdag benyomást kelt — habár távolról sem hiteles; a felhasznált források tekintetében a szerző nem mérlegeli egy részük megbízhatóságát, mások felületességét.

Emil Hoffmann a KGST országok gazdasági fejlődését elemzi; munkája elején kronológikus sorrendben ismerteti azt, majd áttér az együttműködés politikai problémáira. Ezek a részek semmivel sem jobbak a régi nyugati, dogmatikus, előítéletektől fűtött és a szocialista fejlődés valóságával szemben vak és süket fércmunkáknál. A szerzőnek legfeljebb az írható javára, hogy itt sincs valamilyen egységes elméleti alapja, hanem éppen úgy válogatás nélkül idézi a szocialista országok politikáját rágalmazó és ferdítő állításokat, mint ahogyan nem válogat művének későbbi, értékesebb részeiben a napilapjainkban és folyóiratainkban itt-ott megjelent közlemények között sem. Az sem zavarja, hogy ellentmondásokba keveredik: egyrészt azzal vádolja a Szovjetuniót, hogy a háború utáni első években kifosztotta a kisebb népi demokratikus országokat, másrészt azzal, hogy iparosításukat olyan irányba terelte, amely a Szovjetunió nyersanyagforrásaihoz kötötte ezeket az országokat. A gyarmataikat kifosztó hódítók politikájára nem éppen jellemző ez a magatartás! Nem maradhat el a szocialista táborral szemben az autarkia-vád, a kikényszerített monolitikus egység vádja sem, hiszen a szerző, aki a valóság objektív ismertetésének szükségességét és hasznosságát, egyben a Német Szövetségi Köztársaság érdekelttségét hangoztatja, semmiképpen sem akarja a szocialista rendszer hívének szerepét vállalni. Célja megjelölésében óvatosabb: „...szükséges, hogy magunknak a téma keretén belül a tovatűnő, vagy fennmaradó távlati lehetőségekről tiszta képet alkossunk.” (9. l.)

A könyv tényanyaga kilenc fejezetre tagozódik; ezek az európai népi demokráciák iparosítását, beruházásait és ipari kapacitását, a műszaki-tudományos együttműködést, az ipari munkamegosztást, a szabványosítást és tipizálást, a termelés koordinálását, a nyersanyagellátást, a közlekedést, szállítást és hírközlést, a mezőgazdaság és a külkereskedelem összehangolását tárgyalják. Feltűnő, hogy a szerző a Szovjetunióval közvetlenül nem foglalkozik, csak a többi európai szocialista országgal kapcsolatban említi Szovjetunió szerepét — fanyalagva; húzódozva ott, ahol azt az ismert tények alapján pozitívan kellene értékelnie, nyíltan támadva ott, ahol erre ürügyet vél látni. Jellemző erre a politikai kétkulacsosságból fakadó „tudathasadásra”, ahogyan Magyarország fejlődését, jövőjét értékeli. Hosszasan ismerteti az iparosításban 1960-ig elért eredményeket — szinte kriti-

kátlanabbul, mint ahogyan mi tennénk —, majd többé-kevésbé helyesen írja le a második ötéves tervben kijelölt feladatokat is, amelyek realitását nem is vonja kétségbe. Végül így fejezi be ezt a részt: „Magyarország gazdasági fejlődésének iránya ezzel meg van határozva. Iparának keleti segítséggel erősen megnövekedett kapacitása a keleti blokk többi országáénál is szorosabban kapcsolódik be a keleti nyersanyag- és szükséglettervezés gépezetébe. Az élelmezési és alumíniumipartól eltekintve, energiagazdálkodásának, vegyiparának, kohászatának, valamint az erre támaszkodó erős fémfeldolgozó iparának működésképtelenné kellene válnia, ha a KGST gépezete valamilyen oknál fogva leállna, vagy ha azt kikapcsolnák. E tény elől Nyugaton sem szabadna szemet hunyni és Magyarország politikai helyzetét reálisan kellene mérlegelni. Sok emigránsnak a múlt visszaállítására irányuló reményei következképp nem teljesülhetnek. Egy újabb forradalom, legalábbis ebben az évszázadban, lehetetlennek látszik” (45. l.) Ezek után joggal kérdezhethők a szerzót: mit helyesel és mit vet el? Ha a nemzetközi munkamegosztás általa ismertett magas foka — függőség, úgy nincs modern állam Európában, amely ne lenne e függőség rabja; de ha egy világgazdasági rendszer a nyersanyagokkal vitathatatlanul mostohán ellátott országnak lehetőséget nyújt feldolgozóipara és energiagazdasága erős fejlesztésére — vajon mi lehet ennél több, ennél kedvezőbb? Az emigránsoknak nevezett disszidensek csalódása és a forradalomnak keresztelt ellenforradalom elmaradása fölött érzett bánatára kár szót is vesztegetni.

Hasonlóképpen ingadozik a szerző helyeslés és elvetés között az ipari munkamegosztás általános értékelésében is. Az ennek szentelt fejezet elején megállapítja, hogy az egész gazdasági komplexumokra kiterjedő munkamegosztás és szakosítás, olyan mértékben, ahogyan az a szocialista országok „közös piacán” megvalósul, magántulajdonon nyugvó gazdasági rendszerű országokban csak kartell-megállapodások szűkreszabott keretében vagy a hadigazdálkodás viszonyai között, tehát csak tökéletlenül és kivételes helyzetekben lehetséges. A szocialista tulajdonviszonyok azonban a tervszerűen irányított állami gazdasági rendszerekben mindenkor lehetőséget nyújtanak az ipari munkamegosztás teljes kialakítására. Lesújtva állapítja meg az NDK erős beépülését a szocialista gazdasági rendszerbe, s hogy ez a tény olyan helyzetet teremt, amellyel egy későbbi ösznémet gazdasági egység szempontjából is számolni kell; de egyúttal nem tudja elismerését megtagadni a KGST országokon belüli munkamegosztás céltudatosságától és sikeres voltától sem. Részletesen ismerteti a szakosításra vonatkozó egyes KGST-megállapodásokat, olyan részletességgel és anyagbőséggel, amilyen-nel e sorok írója másutt még sehol sem találkozott; mindemellett a szerző hangsúlyozza, hogy a mégoly gazdag felsorolás sem lehet tökéletes, mert „a munkamegosztás állandóan folyamatban van és a KGST országok sok száz szakembere állandóan dolgozik javításán és bővítésén.”

A szerzőnek ehelyütt is az a célja, hogy figyelmeztesse nyugati olvasóit: ha (számukra) nem is mindig öröndetes, ami itt végbemegy és ha kétségtelen is, hogy a keleti blokkban fennálló gazdasági és termelési aránytalanságok felszámolása csak több éves folyamat során valósul meg, „nyilvánvaló, milyen jelentős mértékben jut a tervszerűen irányított egybefonódás (integracionizmus) ereje éppen a nemzetközi szocialista munkamegosztás keretében kifejezésre. Évről évre mindinkább fokozódó ütemben jönnek létre tényezők, amelyekkel a Nyugat politikája és a világkereskedelem szempontjából lehetőleg már most számot kellene vetni. ... A munkamegosztással oly fejlődés valósul meg, amelynek célja az egész keleti gazdasági térség racionális kialakítása; ennek szükségletei szerint alakul át a termelés szerkezete, ennek keretén belül töltik be az egyes országok a jövőben új és kijelölt feladataikat.” (100. l.)

A könyv befejező része — keleti integráció és a keleti kereskedelem kilátásai — az előbbieknel világosabban és egyértelműbben mutatja be írója álláspontját, amely nyilvánvalóan egyben a szerzői kollektíva és a mögötte álló nyugatnémet gazdasági körök álláspontja is, s ez teszi a publikációt, bőséges tényanyagán túlmenően, figyelemreméltóvá. A szerző félreérthetetlenül távortartja magát a nyugatnémet kormány imperialista revanspolitikájától, sőt szeretné, ha olvasói elhinnék neki, hogy a nyugatnémet nagytőkének semmiféle politikai aspirációi nincsenek — ez a „nagyobbak” dolga —, viszont annál több a mondani és keresnivalója gazdasági, kereskedelmi téren (a „keresnivaló” szó átvitt és szó szerinti értelmezésében). Helyes dolog volt tehát szerinte az embargó fellazítása, még helyesebb lenne a kelet-nyugati kereskedelmi kapcsolatok fokozása. Ki kell használni a jelenleg kínálkozó — és a nyugatnémet monopóliumoknak nagyon

konvenió — alkalmat beruházási javak, gyárberendezések, magas műszaki színvonalon álló termékek eladására; a szocialista országok piacán ennek a — szerinte még legalább 10—15 évig tartó — konjunktúrának a hasznosítása végett sok mindent lehet és kell tenni. Nincs értelme a kereskedelmi háborúskodásnak: ez a szocialista világgazdaság jelenlegi fejlettségi fokán már sehová sem vezethet, legfeljebb némi idővesztést okozhat a „keleti blokknak”, de ugyanakkor erősítheti a központosított külkereskedelemben rejlő autark irányzatokat, amelyek minden blokk-képződés szerves tartozékai. Reális gondolkodás mellett el lehet fogadni a szocialista országok által képviselt álláspontokat, a kétoldalú kiegyenlítettetésre, a diszkriminációs korlátozások felszámolására, a szabadabb kereskedelmi forgalom szervezeti biztosítására irányuló követeléseket. „Elsődleges feladat a Nyugat-Európa által a keleti exporttal szemben eddig fenntartott szűk korlátoknak, valamint a Kelet ebből fakadó fizetési nehézségeinek szervezeti, gyakorlati és pénzügyi intézkedésekkel való megszüntetése lenne. Az ilyen természetű döntések nem lehetnek egyoldalúak. Ha például a keleti blokk küzd a szabadkereskedelmi szempontból értelmetlen mennyiségi importkorlátozások ellen és vám-, valamint egyéb kereskedelmi kérdésekben a kölcsönös legnagyobb kedvezmény elvét óhajtja élvezni, úgy ez megkívánja, hogy a nyugati importjavak eddig még diszkriminálónak érzett kezelésén mind a vámrendszerek, mind a külkereskedelmi monopóliumokból adódó importpool szempontjából változtassanak.” (169. l.) Az itt körvonalazott álláspont érdekes módon előrevetíti a szovjet-francia kereskedelmi tárgyalásokon 1962. júniusában jelentkező problémát, amely e tárgyalások időleges megszakításához vezetett. A szovjet álláspont a legnagyobb kedvezmény elvének kétoldalú, következetes alkalmazását követelte, — tehát nem ismerte el a Közös Piacot vámunióknak, ami nem is, s nem fogadta el a Közös Piac tagjai részéről egymásnak nyújtott vámkedvezményeket a legnagyobb kedvezmény elvét nem sértő kivételnek, egyben pedig saját, magasabb vámtarifáját csak a jogtalanak bélyegzett francia lépéssel szemben alkalmazott retorzióknak minősítette, amelynek érvénybelépte esetik, mihelyt Franciaország megszünteti az alkalmazását kiváltó helyzetet, vagyis a Szovjetunió árúit diszkrimináló hátrányos vámkezelést. Persze eddig semmi nyoma, hogy — nyugatnémet viszonylatban — Emil Hoffmann ésszerű és nem Adenauerék-Erhardék ésszerűtlen álláspontja érvényesülne.

A gyengén fejlett országok piacaival kapcsolatos problémák felvetésével a szerző ugyancsak előbbi érvelését igyekszik alátámasztani. »A Keletnek ebben sokkal kedvezőbb a helyzete, mint a Nyugatnak. Nem kell érzelmekkel és azzal a gyűlölettel megküzdenie, amelyeket korábbi politikai bűnök lobbantottak és lobbantanak mindig újból lángra az érintett népekben és amelyek a „kolonializmus” és „neokolonializmus” kifejezésekben testesülnek meg.« (171. l.) E téren is megegyezés kell, és nem a kilátástalan harc.

A mű végső kicsengése a blokkrendszerek, a világ árupiacaiért folyó mind adázabb harcok és a központosított külkereskedelemben rejlő autark tendenciák ellen irányul, ezt a fenvegető fejlődést kívánja megakadályozni. „Blokkrendszereken túlmenően, a szabad világkereskedelem a legjobb közös piac” — e mondatral zárul Emil Hoffmann érdekes könyve.

E sorok írójának a közelmúltban alkalma volt behatóbban foglalkozni egy másik nyugatnémet közgazdász: Fritz Baade „Versenyfutás a 2000-ik évig” című művével. Baade kétségtelenül konzekvensebb és nagyvonalúbb, mint Hoffmann, hiszen nem tér ki az alapvető politikai kérdések elől, hanem nyíltan megírja: a hidegháború minden lépése mögött ott rejtőzik a harmadik világháború fenyegető árnya, az emberi kultúra és civilizáció példátlan és történelmileg jóvátehető pusztulásának veszélye — ennek a veszélynek az elhárítását kell olyan feladatnak tekinteni, amely mindenek fölött áll. Emil Hoffmann nem megy el eddig, könyvében — szinte erőltetetten — megálljt parancsol magának, amint az általa tárgyalt részprobléma szétfeszítené azt a keretet, amelyet a német monopol-tőke egyik csoportjának közvetlen érdeke képez. Egyébként megelégszik a „világpolitikai patt” kétesértékű és önámító megállapításával, emögé hújva egyébként üdvös és a kelet-nyugati gazdasági kapcsolatok élénkítésére irányuló, az elzárkózást elítélő álláspontjával. Mégis figyelemreméltó, hogy a nyugatnémet burzsoázia két neves képviselője is — mindegyik a maga módján, több-kevesebb gátlással, korlátozott vagy szelcsebb téren — szembefordul a hidegháborúval, nehogy az forróvá, tüzessé válhasson.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

9

IX. ÉVFOLYAM

1962. SZEPTEMBER

TARTALOM

<i>Ausch Sándor</i> : A KGST-országok gazdasági együttműködése és a fejlődés perspektívái	1017
<i>Garamvölgyi Károly</i> : A parasztság jövedelmi viszonyainak alakulása a szocialista átszervezés következtében	1031
<i>Szakasits György</i> : A kutató- és fejlesztő kapacitások hosszú távú tervezése	1048
<i>Tarnócy László</i> : Az építési beruházások gazdaságos megvalósításának ösztönzése	1062
<i>Redő Éva</i> : A munkanorma a tőkés iparban	1074
VITA	
<i>Hagelmayer István</i> : Lehet-e az arany a szocializmus pénze?	1088
SZEMLE	
A felvásárlás alakulása a hároméves tervben (<i>Sándor Imre</i>)	1096
Az olasz kapitalizmus mai fejlődésének néhány sajátossága (<i>Kozma Ferenc</i>)	1108
A fogyasztási szövetkezetek a Német Demokratikus Köztársaságban (<i>Gerhard Uckert</i>)	1123
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
Tudományos ülés a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusa és a magyar közgazdaságtudomány kérdéseiről (<i>Földi Tamás</i>)	1132
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Korunk kapitalizmusa (<i>Sóky Dezső—Tálas Barna</i>)	1136
<i>Erdős Tibor</i> : Az újratermelési ciklus alakulása az imperializmusban (<i>Rába András</i>)	1142
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1146

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Ausch Sándor kandidátus, a KGST moszkvai titkárságának munkatársa; **Garamvölgyi Károly** aspiráns, a Mezőgazdasági Üzemszervezési Kutató Intézet igazgatóhelyettese; **dr. Hagelmayer István** aspiráns; **dr. Kozma Ferenc** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Rába András**, a Magyar Kereskedelmi Kamara munkatársa; **Redő Éva** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Sándor Imre**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Dékáni Hivatalának vezetője; **dr. Sóky Dezső**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Szakasits György** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem ipargazdaságtan tanszékének docense; **dr. Tarnócy László**, az Építésügyi Minisztérium osztályvezetője; **Tálas Barna** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Gerhard Uckert**, a Német Fogyasztási Szövetkezetek Szövetsége Kutató Csoportjának vezetője.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), **Huszár István, Keserű János, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza** (főszerkesztő), **Timár Mátyás, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter, Vincze Imre**

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.
62.4388 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány utca 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszám: 61.094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1962. augusztus 14.

A KGST-országok gazdasági együttműködése és a fejlődés perspektívái

A II. világháború után — a Szovjetunió felszabadító harca és az egyes országok proletariátusának osztályharca eredményeképpen — a népi demokratikus országokban a proletárdiktatúra létrejötte egyben a tervgazdálkodás megteremtését is jelentette. Ez szükségszerűen a szocialista országok népgazdaságainak egymásközötti viszonyában is jelentős változásokat hozott.

Ezek az új típusú kapcsolatok először a külkereskedelem új formáiban, a hosszú lejáratú szerződésekben, illetve a szocialista világpiacon alkalmazott hosszabb időszakra rögzített árakban jelentkeztek. Ezeknek a formáknak a szükségszerűségét a külön-külön folytatott tervgazdálkodás objektíve is megalapozta és elkerülhetetlenné tette. A hosszú lejáratú külkereskedelmi szerződések a külső piacok tervszerű fejlesztésének és az országon belüli tervgazdálkodásnak nélkülözhetetlen alkotórészei. A hosszabb időszakra rögzített árakban nemcsak az egyes országok belső tervezésének gyakorlati szükségletei fejeződnek ki, hanem az is, hogy a szocialista munkamegosztásban az értéktörvénynek mindenestre módosult formában kell hatnia.

A szocialista világpiac a szocialista világgazdasági rendszer létezésének első külső megjelenési formája volt a forgalom területén, első kezdeti lépés a szocialista világgazdaság kialakulásának folyamatában. A szocialista világgazdasági rendszer tehát megjelenési formájában áruviszonyok nemzetközi rendszereként — új világpiacként — bontakozott ki, azonban kezdetől fogva tartalmazta az új — nem áru — viszonyok elemeit is.

A hosszú lejáratú külkereskedelmi szerződések ugyanis nemcsak az egyes országokban megvalósult tervgazdálkodás szükségszerű következményei voltak a forgalom területén, hanem — ha csak közvetve is — az egyes országok termelési profiljainak kialakulására és egymáshoz való kapcsolódására is visszahatottak. Ugyanakkor bennük kezdetől fogva nemcsak egyszerű árukapcsolatok, hanem a szocialista kölcsönös segítség viszonyai is érvényesültek.

A szocialista országok együttműködésének elsősorban a külkereskedelmi kapcsolatokban megnyilvánuló formáját az utóbbi években mindinkább kiegészítik a munkamegosztásnak az egyes országok termelését közvetlenül alakító formái.

Már 1954-ben, a KGST IV. ülészakán hangsúlyozták a termelési tervek közvetlen koordinálásának szükségességét. Ennek alapján az

1956/1960-ra szóló tervek koordinálására — a mérlegmódszer alkalmazásával és széleskörű szakosítási javaslatokkal — már jelentős kísérletek történtek. Az alkalmazott módszereknek azonban még komoly hiányosságai voltak.

A tanács következő ülészekai, valamint a KGST-országok kommunista és munkáspártjai képviselőinek 1958. májusi moszkvai értekezlete a tervek koordinálására új ajánlásokat dolgozott ki. Rámutattak a távlati — 20 éves — tervek kidolgozásának a szükségességére. Az 1960—1965-ös tervek egyeztetése — kétoldalú konzultációk alapján — már jelentős mértékben számolt az egyes országok gazdasági fejlődésének fő irányzataival, az egyeztetés során azonban a fő hangsúly még mindig az *áruforgalom* tervezésére esett.

Ebben az időszakban azonban már egy sor két- vagy többoldalú egyezmény született közös, vagy közösen finanszírozott beruházások létesítésére, elsősorban a nyersanyag-kitermelésben. Ilyen egyezményt kötött egymással: a Szovjetunió és Csehszlovákia a színesfém-kohászatra; Bulgária és Csehszlovákia a bolgár rézérctermelés fokozására; Csehszlovákia és Románia — a román gázlelőhely alapján történő közös erőmű létesítésére; Csehszlovákia és az NDK — a német kálisótermelés fejlesztésére; az NDK és Lengyelország — a lengyel barnaszénttermelés fejlesztésére; Lengyelország és Csehszlovákia — a lengyel kőszén-, kén- és réztermelés fejlesztésére; Lengyelország, Csehszlovákia, az NDK és Románia — a dunai nád feldolgozására épült cellulóze kombinát létesítésére. Néhány KGST-ország energiarendszerét magasfeszültségű vezetékek építésével egyesítették és Prágában központi diszpécser-hivatal létesítését határozták el. Közös beruházással hatalmas olajvezeték épül, amely elvezeti a szovjet olajat Lengyelországba, az NDK-ba, Csehszlovákiaiba és Magyarországra. A KGST szerveiben és a tagországok kétoldalú egyezményeiben 1956 óta egy sor szakosítási egyezmény született. Megkezdődött a távlati, 1980-ig terjedő időszakokra szóló tervek koordinációja.

Mindezek az eredmények a KGST-országok nemzetközi munkamegosztásának és a munkamegosztás tudatos alakításának jelentős fejlődéséről tanúskodnak. Ennek ellenére e munkamegosztás — mind tartalmában, mind a munkamegosztást alakító formák jellegében — magán viselte azoknak az objektív nehézségeknek a jegyeit, amelyek a szocialista világgazdaság adott fejlődési szakaszából folynak.

Először: A szocialista tábort alkotó országok a történelmi fejlődés során kialakult egységek és sok vonatkozásban még magukon viselik a kapitalista fejlődés jegyeit. Igen különböző fejlettségi színvonalat értek el; közöttük a termelési feltételek országonként különböző mennyiségi és minőségi szinten oszlanak meg. Minthogy a múltban a kapitalista világgazdaság részei voltak, termelési struktúrájuk ma csak részben egészíti ki egymást.

A szocialista iparosítás politikája az egyes szocialista országok termelőerőit gyors ütemben fejlesztette, növelve ezzel a közöttük kialakuló munkamegosztás lehetőségeit és szükségességét is. Az 1950-es évek elején azonban az egyes országok gazdasági struktúrájának alakítása során a nemzetközi munkamegosztás követelményeit csak kezdetlegesen érvényesítették, számos párhuzamos kapacitást terem-

tettek és egyes esetekben az országok adottságainak sem mindenben megfelelő struktúra jött létre. A termelés területén az utóbbi években kibontakozott szakosítás a gyakorlatban egyelőre viszonylag kevés terméket érint, a tervek általánosabb nemzetközi koordinálása pedig a nemzetközi tervszerűség és arányosság követelményeit csak kezdetlegesen érvényesítette. Az egyes országokban külön-külön fellépő aránytalanságok — például az energia- és alapanyagtermelés, valamint a feldolgozóipar között — szinte összegeződtek és a nemzetközi együttműködés csak viszonylag kevés ezeket ellensúlyozó, önállóan ható tendenciát hozott létre.

A népi demokratikus országok termelési struktúrájának ezeket az egészségtelen elemeket sok vonatkozásban a Szovjetunió egyenlítette ki. A Szovjetunió gazdaságának óriási lehetőségei révén igen gyakran nagy áldozatok árán is gondoskodik a többi szocialista országban jelentkező hiányok nagy részének a pótlásáról és a feleslegek átvételéről, valamint egyes tartósan passzív külkereskedelmi mérlegű országoknak folyamatosan nyújtott hitelekéről. Ez a helyzet egyben olyan irányban is hatott, hogy a Szovjetunióval a munkamegosztás viszonylag jobban fejlődött, annak ellenére, hogy a népi demokratikus országok közötti munkamegosztás fejlettségi színvonala ennél általában viszonylag is alacsonyabb.

Másodszor: az egyes szocialista országok a történeti fejlődés eddigi eredményeként *szuverén* országokká váltak.

Az állami szuverenitás a kapitalizmus fejlődése során vált mindenoldalúvá, de ugyanakkor az egyenlőtlen fejlődés egyben saját negációját, a gyengébb, a fejlődésben elmaradottabb országok alárendelését, szuverenitásának tagadását is létrehozta. Az állami szuverenitás gazdasági tartalmát (amely a megfelelő jogi intézményeket is szüli) a kapitalizmusban az jelentette, hogy a nemzeti burzsoázia monopolizálta saját belső piacait, az imperialista fejlődés szakaszában pedig a gyengébb, elmaradottabb országok alárendelésével a külső piacokat is. Az imperializmus korszakában a termelőerők fejlődése változásokat hozott az imperialista országok egymáshoz való viszonyában is. Az óriásivá vált termelőerők — a nemzetközi mammut-tőke uralma alatt, a piacprobléma kiéleződésével — kikényszerítették több ország piacának bizonyos fajta integrációját, „közös” piacok létrehozását is, ami az imperialista országok szuverenitásának bizonyos korlátozását is jelenti.

A teljes és maradéktalan szuverenitás és ennek gazdasági oldalai csak a szocialista országok keletkezésével jöttek létre, azáltal, hogy az országon belül a termelőeszközök tőkés tulajdona helyébe a társadalmi tulajdon, a belső piac tőkés monopolizálása helyébe a nemzeti tervezés, az országok egymásközötti kapcsolataiban pedig a tőkés kizsákmányolás és alárendelés viszonyai helyébe az együttműködés és egymás kölcsönös segítésének viszonyai léptek. A szuverenitás fogalma ezzel új — polgári fogalmától lényegileg különböző — tartalmat nyert.

E szuverenitás talaján az egyes szocialista országok a nemzetközi munkamegosztásban termelőeszközök és termékek nemzeti *tulajdonosai*ként léptek egymással kapcsolatba. Ebben a vonatkozásban a termelés egyes országokon belüli társadalmasítottságának különböző foka is

közömbös volt, mert egymással való külső kapcsolataikban — a külkereskedelmi monopólium talaján — mint termékeik monopoltulajdonosai léptek fel. Ilyon formán munkájuk eredményét csak meghatározott formában, árucseré formájában tulajdoníthatták el, amely — szemben a kapitalizmussal — a kölcsönös szocialista gazdasági segítség viszonyai között megőrizte és reprodukálta az országoknak mint tulajdonosoknak gazdasági egyenjogúságát.

A termelőerők fejlődése — amely régen túllépte az egyes népgazdaságok határait — a szuverén szocialista országok együttműködésének eddigi gyakorlatában és fokozatosan túlfeszítette az árucseré kereteit és már eddig is szükségessé tette, hogy a termelőeszközökkel való rendelkezés (eddig csak egyes esetekben és korlátozottan) egyetlen állam helyett két vagy több állam együttes joga alapján valósuljon meg.

Valóban: a szocialista országok osztársadalmi munkaidejének ténylegesen nemzetközileg tervezett elosztása, a munka közvetlenül társadalmivá válása az egész tábor vonatkozásában a termelési eszközökkel való bizonyos közös rendelkezést és az azon alapuló termelési viszonyokat fogja feltételezni. A szocialista országoknak a szocialista forradalom eredményeként kialakult teljes és maradéktalan szuverenitása e fejlődési folyamatban ismét új, magasabb fejlődési fázisba fog lépni: a proletár internacionalizmus talaján és az egységesen szervezett szocialista világgazdaság formájában.

A szocialista világgazdaság új termelési viszonyai — az előbbieken tárgyalt okok következtében — csak fokozatosan, az együttműködés és a tervek koordinációjának formaváltozásával való kölcsönhatásban jöhetnek létre.

A szocialista világgazdaság fejlődésének elmúlt időszakában az egyes országok újonnan létrejött, a kapitalizmushoz képest új értelmű és teljes szuverenitása (a kapitalizmusban kialakult egyenlőtlen gazdasági fejlettség talaján) egyelőre meghatározó jelentőségű volt a szocialista nemzetközi munkamegosztás gyakorlata és formái szempontjából.

Éppen ennek következtében azok az arányok, amelyek szerint a társadalmi ösztönzés ez idő szerint a KGST-országok között megszlik, a hatékony nemzetközi munkamegosztás követelményeit még teljes mértékben nem tükrözik. A társadalmi munka tervszerű elosztása elsősorban csak egy-egy országon belül valósul meg. A tervek koordinálásának eddigi módszerei elsősorban csak azt biztosították, hogy az egyes országok tervei egymáshoz jól kapcsolódó fogaskereknek módjára működjenek.

A munkamegosztás nemzetközi tervszerűségét eddig még az újratermelés bővítése (a beruházások nemzetközi tervezése) vonatkozásában is csak kevésbé biztosítottuk. A munkamegosztást alakító formák nem direktíva jellegűek. Ezen a fokon még a nemzetközi tervszerűséget ösztönző formák (külkereskedelmi ár-, hitel- stb. rendszer) is kezdetlegesek. A termelőerők nemzetközi fejlődése és az utóbbi évek együttműködési gyakorlata nyilvánvalóvá tették, hogy a szocialista világgazdaság termelési viszonyait alakító együttműködési formákat jelentősen tovább kell tökéletesítenünk.

Hogy a fejlődés szükségszerű irányait és formáit közelebbről ítélhessük meg, részletesen meg kell vizsgálnunk, hogy milyen termelési

viszonyok és milyen gazdasági kapcsolatok érvényesülnek ma a KGST-országok között.

E viszonyok nagy többségükben mindenekelőtt *áruviszonyokként* jelennek meg. A *szocialista* nemzetközi munkamegosztás nem minden viszonylata, nem mindenfajta emberi munka eredménye ölti fel az áruviszonyok formáját: a nemzetközi műszaki és tudományos együttműködés keretében az egyes országok ellenszolgáltatás nélkül bocsátják egymás rendelkezésére munkájuk eredményét.

A termékek döntő többsége azonban — mont mondottuk — a szocialista országok közötti kapcsolatokban áruformában, a szocialista világpiacon jelenik meg. De miféle áruforma, miféle áruviszonyok ezek? Hiszen, az áruforma minden megelőző társadalomban, de még a szocializmusban is nagyon sokféle termelési viszony megfelelője lehet: más termelési viszonyt fejez ki a szocialista állami vállalatok egymásközi forgalmában és mást a szövetkezeti szektorban. A szocialista világpiac áruviszonyai különböznek mind a tőkés világpiac, mind az egyes szocialista országok belső áruviszonyaitól. Ezeket a sajátosságokat elsősorban a következők jellemzik.

Először: A nemzeti munka magasabb termelékenységése a tőkés világpiacon magasabb munkaintenzitásként jelentkezik, ami élezi a világpiacon cserélt áruk tulajdonosainak egyenlőtlenségét. A nemzeti és nemzetközi érték különbségét általában a fejlettebb országok realizálják és az iparilag fejlettebb országokban a tőke szerves összetétele, a nemzeti munka bonyolultságának foka, általában: a munka termelékenysége ezért is gyorsabban nő, mint az elmaradottabb országokban. Az iparilag fejlettebb országok az egyenlőtlenségnek a nemzetközi árucserén keresztül történő reprodukálására törekednek, olymódon, hogy a nemzetközi munkamegosztás az eltérő fejlettségű országok között (tendenciájában) megközelítőleg a termelési költségek komparatív arányai szerint, az elmaradt országok fejlődési lehetőségével ellentmondásban alakul.

A nemzeti és nemzetközi érték különbségéből a szocialista világ-gazdaságban is nagyobb rész jut a fejlettebb országoknak, azonban a kölcsönös szocialista gazdasági segítség viszonyai között a nemzetközi árucserére nem ezeknek magasabb szinten való reprodukálása, hanem csökkenése irányában hat. A fejlettebb országok segítik az elmaradottabb országok iparosításának gyorsítását és ennek egyik lényeges eszköze, hogy azokat a nemzetközi árucserébe az iparcikkek, készárúk tekintetében is *egyre fokozódó mértékben, úgyszólván „idő előtt” kapcsolják be.**

A XIX. század folyamán a fejlettebb Anglia Németországot arra kényszerítette, hogy rosszabb minőségű árucikkeit „Made in Germany” akkor diszkriminatív jelzővel lássa el és így a versennyel Németországot arra ösztönözte, hogy ezeket az árukat a nemzetközi értékük alatt is, dömping áron adja el. Ezzel szemben *a fejlettebb szocialista országok áruai a szocialista világpiacon nemzetközi értékükön (árakon) — sőt*

* Közismert, hogy a fejletlenebb szocialista országok iparosításával együtt milyen gyorsan változik számukra kedvező irányban külkereskedelmük árústruktúrája is. Statisztikailag könnyen bizonyítható, hogy az iparilag kevésbé fejlett szocialista országok ipari fejlettségükhöz mérten sokkal több készárut exportálnak, mint a hasonló fejlettségű tőkésországok.

(gyengébb minőségük esetén)* néha nemzetközi értékük felett — *realizálódnak*. A szocialista világgazdaság jelenlegi áruviszonyaiban tehát a kölcsönös segítség viszonyai jutnak kifejezésre és ezek az értéktörvény spontán megnyilvánulása ellen hatnak.

A nemzeti és nemzetközi érték ellentmondása megvan és megmarad mindaddig, amíg megmarad a termelési eszközök nemzeti tulajdona, de ez az ellentmondás a szocialista világgazdaságban már nem antagónisztikus és tendenciája csökkenő.

Másodszor: A monopolkapitalizmusban az elmaradott és fejlett országok viszonyai nem egyszerűen árukapcsolatok, hanem a tőkekivitelnek alárendelt árucseré, az adós és hitelező, a monopolprofit és a gazdaságon kívüli kényszer viszonyai is.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás jelenlegi viszonyai között a fejlettebb országok az elmaradottabb országoknak általában tartósan hitelezői, azonban ez sem alárendeléssel, sem külön nyereséggel nem jár együtt. Ellenkezőleg: a külkereskedelmi gyakorlatban közismert, hogy a kétoldalú kapcsolatokban tartósan passzív egyenlegű ország számára az olyan „puha” áruk eladása is könnyebbé válik hitelezői részére, amelyeknek ára — szabad áralakulás esetén — a jelenlegi világpiacon ár alá süllyedne.

Harmadszor: A tőkés világpiacon az áruforgalmat az értéktörvény és annak az imperializmus korszakában módosult formái szabályozzák.

A szocialista világgazdaságban az egyes, külön-külön *tervezett* népgazdaságok fogaskerékszerű összekapcsolódása *mennyiségileg* igen nagyfokú; *minőségileg* pedig e kapcsolatokat egymás szükségletei kölcsönös kielégítésének a szándéka határozza meg.

A szocialista országok egymás közötti külkereskedelmi gyakorlatából is jól ismert, hogy e forgalom alakulását az egyes országok belső újratermelésének arányai úgyszólván *meghatározó* módon befolyásolják. Az egyes népgazdaságok ilyen egymásrautaltsága közepette a nemzetközi forgalomban az áruk használati értékének *kell* előtérbe lépnie. Ellentétben a kapitalizmussal — és végeredményben egyáltalában az árutermeléssel is — e forgalomban a konkrét munka mint olyan kerül előtérbe. Ebben az értelemben a szocialista világrendszer gazdasági viszonyai megszűntek *pusztán* áruviszonyok lenni.

Bár a szocialista világpiacon áruforgalmának fő arányait az egyes népgazdaságok újratermelésének használatiérték-arányai döntő módon meghatározzák, a forgalom alakulására az értéktörvény is hatással van. Az egyes országok ugyanis bizonyos keretek között arra törekszenek, hogy nemzeti termelésüket és a szocialista nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásukat olyan módon alakítsák, hogy a nemzeti és nemzetközi értékek viszonya számukra minél kedvezőbben alakuljon.

Egy adott ország szempontjából „gazdaságosnak” ítélt külkereskedelmi struktúra azonban szükségképpen nem esik egybe a külkereskedelemnek az egyes népgazdaságok fogaskerékszerű összekapcsolódá-

* A fejlettebb országok által nyújtott tudományos-műszaki segítség az ilyen — rosszabb minőségre — vonatkozó eseteket eddig is viszonylag szűk területre korlátozta. A jövőben mint erre később rátérünk — a közös vagy közösen irányított vállalatok szervezésével — közösen végzett tudományos, kutatómunkákkal az ilyen esetek még szűkebb térre fognak korlátozódni.

sából adódó használati érték arányaival, így a nemzeti értékviszonyok alapján mért „gazdaságosságok” szükségképpen ellentétbe kerülhetnek egymással.

Ebben viszont csak az az egyszerű tény fejeződik ki, hogy az értéktörvény termelést és forgalmat szabályozó szerepe ellentétben áll a tervszerűség és arányosság szocialista elvével. Ha a mai nemzeti és nemzetközi értékek viszonya alapján minden ország kizárólag a saját szempontjából optimális külkereskedelmi struktúrát valósítaná meg, ez a szocialista országok újratermelésének fennakadásához vezetne.

Az értéktörvény forgalomirányító szerepe tehát a szocialista világpiacon (egyres, a továbbiakban tárgyalandó speciális árucsoportoktól eltekintve) szükségképpen csak korlátozott.

Az értéktörvény spontán hatását azonban meg kell különböztetnünk az értéktörvény tudatos felhasználásától. Mi a helyzet az utóbbi tekintetében?

A szocialista világpiacon forgalmában a nemzetközi értéket (illetve a külkereskedelmi árat) ma még bizonyos módosításokkal a tőkés világpiaconról „vesszük kölcsön”. Semmiképpen sem állíthatjuk, hogy ezek az árak alkalmasak lehetnek az értéktörvény tudatos felhasználására, az országok közötti ésszerűbb és tervszerűbb munkamegosztás ösztönzésére. Ezért hozott a KGST XVI. ülészeke olyan határozatot, hogy a szocialista világpiacon saját árbázisának kidolgozásával kapcsolatos munkát meg kell gyorsítani.

A saját árbázisra való áttérés bonyolult problematikájának kifejtésére e helyütt nincs mód. Itt csupán arra a lényeges kapcsolatra szeretnénk utalni, amely a saját árbázis megteremtésének lehetősége és a munkamegosztás tervszerűségének növelése között áll fenn.

A nemzeti érték egyetlen népgazdaság keretei között alakul ki, e népgazdaság termelékenységi, strukturális stb. viszonyait fejezi ki. A szocialista világgazdaság országaiiban az értékviszonyok egyelőre különbözőek. Közeledésük azzal párhuzamosan fog végbemenni, ahogyan a szocialista nemzetközi munkamegosztás gyakorlata az egyes országok nemzeti tulajdonainak jellegét már jobban megváltoztatja, mind jobban áttöri a nemzeti kereteket és az egész tábor viszonylatában értelmezett tervszerűség és arányosság követelményeit jobban érvényesíti. Ennek eredményeképpen a szocialista világgazdaság keretei között a nemzeti és nemzetközi érték különbségének a kategóriája is meg fog szűnni, és az érték fokozatosan és mind szélesebb területeken az egész szocialista világgazdaság viszonylatában alakulhat ki.*

Jelenti-e ez már most azt, hogy a szocialista világpiacon saját árbázisának megteremtésével mindaddig várunk kellene, amíg az érték az egész világgazdaság keretében fog kialakulni a fenti értelemben? Nem, semmiképpen sem jelenti, csupán annyit jelent, hogy a saját árbázist

* Az elmondottak miatt tűnnek naivnak és irreálisnak azok az elképzelések, amelyek szerint a szocialista világpiacon saját árbázisát az *elkövetkező néhány éven belül a belföldi árak közelítése útján* lehetne megteremteni, olyan módon, hogy ezeket az árakat egymáshoz közelítve, a belföldi árat és a külkereskedelmi árat egymással egyenlővé tesszük. A szocialista országok belföldi árait természetesen közelíteni kell egymáshoz: olyan módon és olyan mértékben, ahogyan ezt az értékviszonyok közeledése lehetővé teszi. (Figyelemmel arra az alapvető marxista tételre, hogy az érték nem pusztán mennyiségi, hanem a tulajdonviszonyok, jelen esetben a szocialista világgazdaság tulajdonviszonyai által meghatározott minőségi kategória.)

Minden siettetés ezen a téren csak a saját árbázis kidolgozására irányuló munka további elhúzóadásához vezethet.

egyelőre a nemzetközi értéket kifejező *külkereskedelmi ár* formájában kell megteremteni.

A szocialista világpiacon forgalomba kerülő áruk átlagos munkaráfordításainak *kiszámítása* — különösen a modern gépi technika alkalmazásával — nem leküzdhetetlen feladat. Ezeknek az átlagos munkaráfordításoknak pénzben — devízarubelben — kifejezett összegeinek kell a külkereskedelmi ár alapjául szolgálniuk. Csak a nemzetközi értéket így kifejező külkereskedelmi árak, illetőleg az árak és értékek tervszerű eltérítése lehet alkalmas a tervszerű arányos fejlődés, a specializáció megfelelő ösztönzésére, az értéktörvény tervszerű felhasználására a szocialista világgazdaságban.*

Negyedszer: Említettük, hogy a szocialista világpiacon az áruviszonyok megszűntek pusztán áruviszonyok lenni és a termékek forgalmát a használati érték, mint olyan, jelentős mértékben határozza meg. Az értéktörvény spontán forgalomirányító szerepe a nemzeti és nemzetközi érték viszonyán keresztül csak korlátozottan hat. Az értéktörvénynek azonban jelentős spontán hatásai nyilvánulnak meg a hiányzó, vagy viszonylagosan felesleges termékek országok közötti forgalmában.

Az egész szocialista világgazdaság viszonylatában a munka még csak csírájában közvetlenül társadalmi: még alig osztjuk el előre és tudatosan központilag. Az egyes népgazdaságok nemzeti méretekben elosztott munka-arányai nagymértékű, fogaskerékszerű kapcsolódással más országok munkaelosztási arányait is feltételezik, azokkal árucseré révén összekapcsolódnak, ezért a szocialista világgazdaság munkaarányai hatnak a nemzetközi piaci érték nagyságára. Minthogy pedig a szocialista világpiaci ár stabil ár, mégpedig a tőkés világpiacról kölcsönzött ár, a munkaelosztás arányai az árra általában nem hatnak közvetlenül (a hiánycikkek ára általában nem magasabb, vagy nem a kereslet növekedésével arányosan magasabb; a viszonylagosan felesleges termékek ára nem, vagy nem a túlkínálat mértékében alacsonyabb). Ezért az újratermelés bizonyos lényeges aránytalanságait tükröző hiányzó és viszonylagosan felesleges cikkek forgalmát az értéktörvény *sajátos módon*, de mégis igen nagymértékben befolyásolja. Bár e termékek forgalmát is, főként egyes viszonylatokban (elsősorban a népi demokráciáknak a Szovjetunióval bonyolódott forgalmában) az egyes népgazdaságok szükségletei (a használati érték) határozzák meg, a szocialista országok egymás közötti forgalmában mégis igen határozottan hat az értéktörvény. (A hiányzó, úgynevezett „kemény” cikkek csak „kemény” cikkek ellenében, viszonylag felesleges, „puha” cikkek pedig hasonlók ellenében adnak csak el stb.)

A szocialista világgazdaság termelési viszonyainak mai jellegzeteségei tehát, melyek az áruviszonyok jellegzetességeiként jelennek meg, egyrészt a kölcsönös szocialista gazdasági segítség viszonyait, másrészt a szocialista munkamegosztás tervszerű, viszonylag alacsony fokát tükrözik.

A tervszerűség magasabb fokra emelését célozza a kommunista és munkáspártok képviselőinek ez év júniusi értekezletén hozott hatá-

* Ilyen módon ezek az árak — a nemzetközi munkamegosztás tökéletesítésére való ösztönzés útján — egyben az értékviszonyok fentebb leírt közeledéséhez is hozzájárultak.

rozata, amely kimondja, hogy a KGST fő munkamódszerének a hosszú távú és folyó népgazdasági tervek egyeztetését kell megtenni. A tervegyeztetés — és általában a munkamegosztás tervezése elvi alapjait és távlati programját „A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei” foglalják össze.

A tervszerű arányos fejlődés törvényének teljes érvényesítése a szocialista országok nemzetközi együttműködésében — amint azt az előbbiekben kifejtettek is bizonyítják — csak fokozatosan valósítható meg.

A most elhatározott intézkedések e bonyolult folyamat legdöntőbb, a jövő arányait meghatározó láncszemét ragadják meg azáltal, hogy a bővített újratermelés meghatározó elemeinek, a fő beruházásoknak a központi tervezését állítják előtérbe. Különös figyelmet fordítanak ekközben a közös beruházások létesítésére, a közös kutatómunkák végzésére és ezen vállalkozások közös irányításának megvalósítására. Ezek az intézkedések növelik a tulajdon új, magasabbrendű formájának a jelentőségét. Hatékony segítséget nyújtanak egyben a kevésbé fejlett országok közvetlen segítségének megvalósításához. A közösen létesített vagy igazgatott vállalatok, közös kutatómunkák keretei között a fejlettebb országok minden termelési tapasztalatát közvetlenül és hathatósan bocsátják a kevésbé fejlett országok rendelkezésére.

A specializáció és kooperáció a jövőben elsősorban a gépipar új, a jövő fejlődését meghatározó ágazataira irányul, és ezáltal egyben hathatósan járul hozzá az egyes országok sajátos ágazati struktúrájának kialakításához is. A specializáció megvalósításának jobb előfeltételét biztosítja az, hogy az egyes országok a rájuk szakosított termékek szállítására hosszú lejáratú és évenként meghatározott kötelezettséget vállalnak és így megfelelő időben biztosíthatják a specializált termékek termelésének beruházási szükségleteit is.

A meghozott intézkedésekben központi helyet foglal el a gép- és nyersanyaghiányok megszüntetése. Az újratermelés e „szűk keresztmetszeteinek” felszámolása a jövőben hathatósan fog hozzájárulni a fejlődési ütem általános meggyorsításához, hiszen a múltban nem ritkán — országonként kisebb vagy nagyobb mértékben — ezek a hiányok a gyorsabb fejlődési ütem közvetlen akadályozói voltak. A gép- és nyersanyaghiányok felszámolása vagy jelentős enyhítése hozzájárul ahhoz is, hogy a KGST-országok áruforgalmából fokozott mértékben iktassuk ki az értéktörvény spontán hatásának a megnyilvánulásait. Ez egyben visszahat arra is, hogy a nemzetközi munkamegosztás tudatos formálásában a *termelésben* jobb előfeltételeket biztosítsunk a szakosítási ajánlások megvalósítására, és ilyen módon közvetve is hozzájárul a fejlődési ütem további meggyorsításához.

★

Az előbbiekben ismertetett rendszabályok döntő jelentőségűek a tervszerűség és arányosság egyre magasabb szinten való megvalósításának folyamatában. Nem lehet azonban e kérdéssel kapcsolatban elégszer hangsúlyozni a *fokozatosság* követelményét és az objektív adottságok figyelembevételét. Egyelőre nem lehet és nem szabad célul kitűzni, hogy a tervszerűség és arányosság egy országon belül megvalósítható fokát a KGST országok együttes arányainak kialakítá-

sában elérjük. A *termelési viszonyok átalakulása* a szocialista világ-gazdaságban, a termelőerők fejlődési szintjének és a személyes fogyasztás történelmileg kialakult szintjeinek fokozottabb kiegyenlítődése hosszabb fejlődési folyamat. E tényezők megjelenési formája az értékviszonyok és árrendszerek, valamint a reálbér-színvonalak különbözősége. Mindezek a nemzetközi munkamegosztás tervezésének egyben nem kismérvű *technikai* akadályát is jelentik: az értékmutatók nemzetközi összehasonlítására az egyes céloknak megfelelő külön módszertanokat kell kidolgozni. A különböző összehasonlító módszertanok (önköltség, beruházások stb.) kidolgozása és a konkrét számítások elvégzése során, vagy azok után az elosztási (például reálbér-) arányok különbségeit is ki kell küszöbölni, hogy a szóban forgó termelés, beruházás stb. országok közötti „gazdaságosságának” különbségeit megítélhessük. Enélkül az összehasonlítások nyilván „gazdaságosabbnak” mutatnának valamely termelést egy olyan, alacsonyabb technikai színvonalon termelő országban, amelyben a reálbérek elmaradása más országokhoz képest a fejletlenebb technikai, technológiai színvonalból származó költségkülönbséget is meghaladja. A „gazdaságosság” sorrendjének meghatározásához tehát feltétlenül termelékenységi típusú mutatót kell használnunk.

Alacsonyabb ipari fejlettségű országban az ilyen termelékenységi mutató — amennyiben nemcsak az utolsó termelési fázis termelékenységeivel számolunk (ez utóbbit ugyanis új kapacitás esetén feltehetően a leghaladottabb technika és technológia alapján tervezik) — az összes termelési szakaszra vetítve minden valószínűség szerint alacsonyabb lesz, mint egy magasabb fejlettségű országban. Kivételt csak a kevés megelőző ipari vertikumot igénylő kitermelő iparágak képeznek, abban az esetben, ha ezek természeti feltételei különösen kedvezőek. Ha tehát még a legtökéletesebb termelést, illetve beruházást feltételezzük is, döntésünk — a különösen kedvező feltételű kitermelő iparágak kivételével — mindig az iparilag már eddig is fejlettebb ország javára szólna. Ha tehát közvetlenül a fenti módszerrel kapott eredmények alapján hoznánk döntéseket valamely termelés, beruházás stb. egyik vagy másik országba való telepítésére, ez annyit jelentene, hogy lényegében egy, a komparatív különbségek elvéhez hasonló, statikus elv alapján hoznánk döntést.

A tervszerű arányos fejlődés törvénye érvényesítésének azonban az egész tábor szempontjából számított termelékenységi sorrend csak egyik alkotó eleme. Ez a törvény minden ország vagy gazdasági terület viszonylag komplex fejlesztését is megkívánja. Valamely termelés vagy beruházás viszonylagos gazdaságossága tehát a szocialista gazdasági együttműködés viszonyai között *önmagában* semmiképpen sem lehet a munkamegosztás és a specializáció tervezésének a kritériuma. Ebből is következik tehát, hogy a szocialista nemzetközi munkamegosztás jobban központosított tervezése a jelenlegi viszonyok között egy sor bonyolult probléma együttes mérlegelését kívánja meg.

A nemzeti jövedelem növelésére a gazdaságilag felzárkózó országok mindenekelőtt a munka bonyolultságát fokozzák. Ennek megvalósulását az iparosítási politika fejlettségük mai fokán szolgálja. A fejlődésnek ebben a szakaszában lehetséges, hogy egy ilyen ország egy-egy

termékének hazai és nemzetközi érték-különbsége nő — az ipar új szerkezetének megfelelő exportstruktúra mellett — egy olyan állapothoz képest, amikor elsősorban csak a kedvező természeti feltételek mellett kitermelt nyersanyagokat vagy a jó talaj- és éghajlati viszonyok között termelt mezőgazdasági termékeket exportálta. De ez az export abszolút volumenében mégis nagyobb nemzetközi értéket jelenthet. Ha egy ország csak a kitermelő ágazat kedvező természeti feltételeinek kihasználására, csak ezeknek a termékeknek az exportjára törekszik, akkor valóban a — tegyük fel — 20 egységnyi nemzeti értékkel előállított termékeit 30 nemzetközi értékért realizálhatja. Ha azonban fejleszti iparát és ezáltal bonyolultabb munkát alkalmaz, lehetséges, hogy 100 egységnyi nemzeti értékét, alacsonyabb termelékenységé miatt, csak 60 nemzetközi értékért realizálhatja. Így tehát „exportgazdaságossági” mutatói romlanak, végeredményben azonban a nemzetközi cserében mégis nagyobb értékre tesz szert, és ezért több olyan terméket importálhat, amelyeket otthon még rosszabb termelékenységgel állíthatna elő.

Ha tehát a nemzetközi munkamegosztás tervezésében a ma számítható termelékenységek alapján hoznánk a döntéseket, ez ellentmondana annak a követelménynek, hogy az elmaradottabb országok, területek fejlődési színvonala kiegyenlítődjön. (Sőt ennek következetes — minden területen és ágban való — érvényesítése az iparilag fejlettebb országok munkaerő-, anyag- stb. forrásainak elégtelenségébe is ütközne.) De a szocialista világgazdaság szintjéről nézve ez a megoldás csak látszólagosan és csak statikusan mutatkozna gazdaságosabbnak. Az *elmaradottabb országok fejlesztésének követelménye* ugyanis nemcsak politikai követelmény, hanem *tisztán gazdaságossági szempontból is az egész közösség érdekeit szolgálja.*

A gazdasági elmaradottság felszámolása elsősorban annyit jelent, hogy a korábban kevésbé termelékeny munkát, vagy az egyáltalában nem foglalkoztatott munkaerőt más, termelékenyebb, bonyolultabb munkát alkalmazó ágakba visszük át. Ha ezt országos méretekben sikerül megvalósítani, akkor nemcsak az egy főre számított nemzeti jövedelem emelkedik, hanem egyben megszűnik az a helyzet is, hogy valamely új technikájú termelés össznépgazdasági szinten számított termelékenységét lerontja más kapcsolódó ágak alacsony termelékenysége.

A fejlődési szintek kiegyenlítetttsége esetén válik lehetségessé, hogy a szocialista világgazdaságban használjuk ki azokat az előnyöket, amelyek a természeti feltételek és szállítási körülmények kedvező volta miatt a termelés és beruházások telepítésének, specializálásának objektív alapjául szolgálnak. Az ilyen kiegyenlített gazdasági szint óriási előnyt jelent az egész tábor számára abból a szempontból is, hogy — az egyes országok, gazdasági területek ágazati profilját megfelelően kialakítva — minden termék számára széles piacot biztosítanak, ami a nagy, optimális termelési sorozatoknak, a hatékony nemzetközi munkamegosztásnak előfeltételeit jelentik. A szocialista nemzetközi munkamegosztás tervezése során tehát a gazdaságosság és az elmaradottabb országok fokozottabb fejlesztésének követelményeit együttesen kell érvényesítenünk, mégpedig olyan módon, hogy ezeknek az országoknak ágazati profiljai az optimális gyártási sorozatokat tegyék lehetővé.

Továbbá — most már ismét statikusan, horizontálisan nézve a kér-

dést — valamely termelés vagy beruházás termelékenysége (tehát egy gazdasági terület, vagy az egész tábor szempontjából számított „gazdaságossága”) nem ítéhető meg megbízhatóan önmagában (tehát úgy, hogy például külön csak az egyes országokban építhető kohászati bázisok egymáshoz viszonyított termelékenységét hasonlítjuk össze), hanem csak *komplexen*, csak az egész gazdasági egység (ebben az esetben a KGST országai) egész gazdaságával való kölcsönhatásban. Más szóval: egy adott beruházás, illetőleg termelés nem feltétlenül szolgálja az egész tábor nettó termékének optimalizálását abban az esetben sem, ha az *adott ágazat* fejlesztési lehetőségei közül a leginkább termelékenyét választjuk ki. A nettó termék optimalizálásához több komplex variánst, a teljes gazdasági struktúrát kell megvizsgálnunk. Lehetséges, hogy így nem az a — korábban egyedi, egy ágazat fejlesztési variánsait vizsgáló módszerrel leginkább termelékenynek mutató — variáns lesz a legtermékenyebb az egész tábor szempontjából. Sőt az is lehetséges, hogy a tervezett beruházás gazdaságtalannak mutatkozik más ágazat beruházásával szemben. Ennek a szempontnak az érvényesítését csak az egész táborra vonatkozó (ágazati) arányok együttes és minden oldalú központi tervezése teszi megvalósíthatóvá, de ez a távolabbi jövő feladata.

★

A tulajdon- és áruviszonyok jellegzetességei és a termelés tervszerűségének viszonylag alacsony foka az eddigiekben a *forgalom* területén is sajátos formában jelentkezett.

A szocialista országok eddigi külkereskedelmi kapcsolataira az áruforgalom és fizetések kétoldalú formája volt a jellemző. A forgalom kétoldalúsága annyit jelent, hogy két-két ország elvben forgalmuk értékbeni kiegyenlítésére törekszik és egyik ország áruja csak a másik partnerország áruival cserélődhetnek. A forgalom volumenének általában és globálisan a kisebb szállítóképességű ország szállítási lehetőségei szabnak határt. Többoldalúság esetén csak az összes tagországgal folytatott forgalom kiegyenlítésére törekszenek és ezen belül egy ország valamely más országgal szemben keletkezett aktívumát egy harmadik országgal szemben érvényesítheti, amely viszont a másodikkal szemben aktív és így tovább.

A külkereskedelem kétoldalú formája mindenekelőtt az egész táborra kiterjedő egységes tervezés hiányának volt a szükségszerű következménye és ennek keretében az egyes országok fejlettségi színvonalában levő különbségek, valamint az egész tábor újratermelésében levő aránytalanságok sajátos külkereskedelmi vetületekben és formákban jelentkeztek (az egyes országok tartósabb jellegű külkereskedelmi deficitjei, illetőleg feleslegei, „kemény” és „puha” cikkek keletkezése stb.).*

Az együttműködés gyakorlata a kétoldalúság korlátait néhány esetben — háromoldalú, előre *megtervezett* szállítások, illetőleg elszámolások formájában — már áttörte, azonban semmiképpen sem véletlen, hogy a multilaterális elszámolások fejlesztését célzó határozatok egyelőre csak szűk területen valósultak meg.

* A forma és tartalom azonban kölcsönhatásban van: a külkereskedelem kétoldalúsága eddig számos vonatkozásban a munkamegosztás mélyebb ellentmondásainak megoldási eszköze, mozgásformája — például az elmaradottabb országok segítése — volt. Más vonatkozásokban azonban akadályozta például az ésszerűnek tűnő termelési szakosításokra vonatkozó ajánlások megvalósulását.

Azzal az állítással szemben, hogy a külkereskedelem kétoldalú formája a *termelés* egész táborra vonatkozó központi tervezése hiányának szükségszerű következménye, gyakran tették azt az ellenvetést, hogy a tőkés világgazdaságban, ahol nincsen tervezés, a forgalom jelentős részében mégis multilateralitás és a fizetések külső konvertibilitása érvényesül. Ez az állítás felületi jelenségekhez kapcsolódik és nem számol a két világgazdasági rendszer gyökeresen különböző termelési viszonyaival. A multilaterális fizetési forgalom tőkés viszonyok között ugyanis a pénz nemzetközi *konvertibilitását*, vagyis más szóval azt jelenti, hogy a pénz *összes funkciói* nemzetközi vonatkozásban nagyjából korlátlanul érvényesülnek. Mint általános forgalmi eszköz és általános értékmérő, egyben tőke is, amelynek mozgását az értéktörvény és az értéktöbblet-törvény (illetve a mai kapitalizmus feltételei között a monopolprofit törvénye) irányítja. A szocialista világgazdaság feltételei között a pénz nemzetközi forgalma olyan áruk forgalmát közvetíti, amelyeknek piaca szükségképpen kötött. Az áruk adásvételét mindkét oldalon az egyes országok külkereskedelmi és valuta-monopóliuma korlátozza és szabja meg, amely viszont a termelőeszközök országon belüli társadalmi tulajdonának és ennek talaján az országon belüli tervezésnek elidegeníthetetlen alkotó része.

A szocialista világpiacra mozgó termékek áruk, és így a pénz is pénz, mert egymástól elkülönült árutulajdonosok cseréjét bonyolítja le. E forgalom alakulására az értéktörvény bizonyos mértékig spontán is hat, de a szocialista országok közötti áruforgalom legjelentősebb hányadát mégis a két-két oldalról felmért és tervezett szükségletek határozzák meg. Az egyes országok nem egy szabad piac, hanem legnagyobb részben egy előre tervezett piac számára termelnek, a pénz tehát csak a fenti korlátok között lehet általános forgalmi eszköz.

Mindez azzal a következménnyel jár, hogy a pénz nemzetközi forgalmi eszköz funkciója — azaz a külső konvertibilitás — *abszolút értelemben* a szocialista világgazdaság feltételeitől idegen kategória, s érteleme a fejlődés most következő szakaszában — a kibontakozó nemzetközi tervezés esetén — csak a „*tervezett konvertibilitás*” fogalmának lesz.*

Nem lett volna-e lehetőség a *forgalom* többoldalú tervezésére a termelés több országot érintő tervezése nélkül, hasonlóan ahhoz, ahogyan a forgalom két-két oldalú tervezése lehetséges volt?

A forgalom többoldalú tervezésének eddigi lehetetlensége a szocialista világgazdaság termelési viszonyainak és az árukapsolatoknak ugyanazokban a jellegzetességeiben gyökerezik, amelyekkel fentebb már foglalkoztunk. Az egész tábor újratermelését jellemző vonások forgalmi vetületekben jelentkeztek: voltak tartósan és majd minden viszonylatban passzív külkereskedelmi egyenlegű országok. E helyzetük általános gazdasági fejlettségük alacsonyabb fokával, illetőleg azzal a gyakorlati ténnyel függött össze, hogy az iparosodó országok export for-

* Erdemes ezzel kapcsolatban rámutatni arra, hogy a konvertibilitás a tőkés világgazdaságban is csak bizonyos fejlődési szakaszokban (általában a fellendülés, a piac viszonylagos kiterjedésének szakaszaiban és akkor sem kivétel nélkül minden országban) érvényesül. A gazdasági válság az imperializmus általános válságának a szakaszában, a kapitalizmusban is a külkereskedelem korlátozását és devizakorlátozásokat szült — ami a konvertibilitás hosszú időre való eltűnését vonta maga után. Sőt az állami beavatkozásnak, a tőkés gazdaság „tervezésének” éppen ez a területe volt az, amely a legkorábban és a legszélesebb körben érvényesült.

rásai általában korlátozottak a fejlettebb országokkal szemben felmerülő áruigényeikhez képest.

Ezeknek az országoknak tartósan passzív egyenlegeit nyilvánvalóan a forgalom többoldalú tervezése, az egyenlegek országok közötti átcsoportosítása sem szünteti meg önmagában. A forgalom multilaterális tervezése esetén az ilyen tartós passzívumok kiegyenlítése csak két módon: vagy központi hitelalapról, vagy úgy lesz lehetséges, hogy a hitelező és adós országokat és a hitelnyújtás mértékét előre központilag állapítják meg. Mindkét mód az eszközök feletti nemzeti rendelkezés bizonyos fokú korlátozását fogja jelenteni. Az eddigi gyakorlatnak azonban még a második módszer is ellentmond. Nemcsak abból a szempontból, hogy a kétoldalú hitelműveletek két ország tulajdonviszonyain alapultak, hanem azért is, mert a hitelek bizonyos része nem a hitelező és adós ország előzetes megállapodása alapján keletkezett.

Már említettük, hogy a szocialista világgazdaság egészének újratermelésében meglevő aránytalanságok nemcsak olyan jellegűek voltak, hogy az újratermelés egészének tervszerűségét és arányosságát előzetesen kialakító tudatos elemek egyelőre csak viszonylagosan, kezdetlegesen hatottak, hanem a mai struktúra mellett is hiányokat és viszonylagos feleslegeket tartalmaztak. A hiányzó és viszonylagosan fölös termékek a forgalomban „kemény” és „puha” cikkenként jelentkeztek. Ez a gyakorlatban használt elnevezés — mint említettük — egyben utalt arra is, hogy éppen e cikkek forgalmára hatott leginkább spontán módon — sajátos formákban — az értéktörvény, és arra is, hogy e cikkek cseréjében álltak a tulajdonos országok leginkább és legtisztább formában árutulajdonosként egymással szemben.

Mindezekből világos, hogy az újratermelés aránytalanságának forgalmi vetületeit az elmúlt időszakban (például egyes hiányanyagok elosztását az országok között) *többoldalúan* csak a résztvevő országokat képviselő szerv *utasításszerűen* tervezhette volna meg központilag, mégpedig értelemszerűen az egyes országok *termelésével* együtt.

A fentiekhez azonban még egy további tényező is járult, amely nehezítette a forgalom többoldalú tervezését — még azon túl is, hogy más, lényegesebb és mélyebben fekvő okok ezt önmagukban is akadályozták. A szocialista világpiénz általános értékmérő funkcióját korlátozta az a tény, hogy ugyanolyan fajtájú és minőségű áruk ára a szocialista világpiacon a különböző viszonylatokban nem volt egységes. Ezért ugyanolyan összegű követelés egyik vagy másik viszonylatban nem egyforma nemzetközi munkamennyiséget testesített meg. Ugyanakkor az a tény, hogy azonos fajtájú áruk árai különböző viszonylatokban különbözőek voltak, bizonyos mértékben éppen a forgalom kétoldalú formájának — és ezen belül az adott kétoldalú forgalom struktúrájától függően — a termelési aránytalanságoknak (hiányzó és viszonylagosan felesleges cikkek létezésének) voltak a kifejezői.

A szocialista világgazdaság tervszerűségének magasabb szintre való emelésére a termelésben hozott intézkedések hozzá fognak járulni a tervszerűség magasabb formájú megvalósulásához a forgalomban is. A forgalom többoldalú formája viszont ismét vissza fog hatni a termelésre is, lehetőséget teremt a specializáció és a kooperáció szélesebb körű és akadálytalanabb megvalósításához.

A parasztság jövedelmi viszonyainak alakulása a szocialista átszervezés következtében

A mezőgazdaság szocialista átalakulása alapvetően megváltoztatta a paraszti lakosság társadalmi helyzetét, s fokozatosan lényegesen módosítja életkörülményeit. 1961 végén a paraszti népesség 84 százaléka dolgozó termelőszövetkezeti tag (és családtag), 9 százaléka termelőszövetkezeti nyugdíjas, valamint járadékos és csupán 7 százaléka volt még egyénileg gazdálkodó. A falusi lakosság társadalmi szerkezetének e gyökeres változása azt jelenti, hogy létrejöttek az egységes termelőszövetkezeti parasztság kialakulásának társadalmi és üzemi feltételei.

A szövetkezeti parasztság életkörülményei e nagyarányú változások következtében összességében kedvezően alakultak, bár közvetlenül az átszervezés után — és még egy ideig — sok sajátos tényező hatására a jövedelmi viszonyok néhány vonása, illetve átalakulásának néhány összetevője, mozzanata *átmeneti* jellegűnek tekinthető.

Így például a szövetkezeti parasztság közös gazdaságból származó jövedelme mellett — amit természetesen mindenekelőtt a közös gazdálkodás színvonala határoz meg — még jelentős a háztájiból származó jövedelem, továbbá a parasztság jövedelmének növekedésében átmenetileg jelentős szerepe volt, illetve részben még van is az egyéni gazdaság felszámolásából származó többletfogyasztási lehetőségeknek, az állam közvetett vagy közvetlen támogatásának. E szakaszban még a bérjövedelmek növekedése is részben ilyen átmeneti jellegűnek tekinthető, figyelembe véve, hogy az 1958—1961. években az átlagosnál nagyobb mértékű volt a mezőgazdasági kereső lakosság számszerű csökkenése.

A következőkben vegyük sorra azokat a tényezőket, amelyek a paraszti jövedelmek alakulását az átszervezés nyomán közvetlenül vagy közvetve befolyásolták.*

A jövedelmek alakulását befolyásoló tényezők

Szociális, kulturális ellátás

A parasztság szociális, kulturális ellátásának megváltozott szerepét általános társadalmi politikai jelentősége mellett kiemeli az a tény is, hogy közvetlenül az átszervezés után egy ideig a parasztság egyes

* A következőkben a vizsgált tényezők sorrendjét nem a fontossági sorrend határozta meg, hanem a tömeges átszervezés időszakában érvényesülő olyan tényezők és tendenciák, amelyek speciálisan e fejlődési szakaszban, az 1958—1961. években, majd részben a továbbiakban is egyre tartósabban, illetve átmeneti jelleggel befolyásolják a paraszti lakosság életkörülményeit.

rétegeinek, elsősorban a volt tehetősebb középparasztoknak az életkörülményei főleg a szociális, kulturális ellátás területén javulnak lényegesen.

A szocialista átszervezés hatására, 1961 közepén, az egész lakosságnak már 92 százaléka (1957-ben csak 62 százaléka) részesült társadalombiztosításban. A lakosság összes jövedelmében pedig a társadalmi juttatások aránya lényegesen nagyobb lett (1957-ben 15 százalék volt, 1960-ban 18,5 százalékra növekedett). A társadalmi juttatások arányainak e növekedése nagyjából a parasztság új viszonyok közé kerülésével függ össze. Egyrészt jelentős társadalmi átrétegződés folyamata mutatkozik e szakaszban, másrészt a termelőszövetkezetekbe került parasztság ilyen természetű ellátása abszolút összegében is jelentősen nőtt. Jellemző, hogy a parasztság egy főre jutó társadalmi juttatása 1957-hez képest 80 százalékkal növekedett, és ennek nagy részét, több mint 34 százalékát az egészségügyi ellátás, több mint 15,5 százalékát (1957-ben még csak 3,4 százalékát) a nyugdíj, az öregségi járadék és a termelőszövetkezeti családi pótlék képezte.

A társadalmi juttatások lényeges fejlődése azonban egyelőre jelentős költségvetési terheket is okoz, annak ellenére, hogy ezek egy részét a termelőszövetkezeti tagokra visszahárítjuk, továbbá, hogy a parasztság ellátása még így sem éri el a bérből és fizetésből élőkét. Jelentősége azonban sokkal nagyobb annál, hogy azt csupán a jelentkező népgazdasági terhek szempontjából helyes lenne mérlegelni. Jelenlegi politikai, társadalmi jelentősége mellett közvetlenül a mezőgazdasági termelésben a megfelelő anyagi érdekelttség érvényesítése szempontjából is nagy fontosságú. Távlatos perspektívában pedig lényeges szerepe van a két alapvető társadalmi réteg, a bérből, fizetésből élők és a parasztság életkörülményeinek, életszínvonalának megfelelő arányú, egymáshoz fokozatosan közelítő alakulásában.

Pénzügyi támogatás

A termelőszövetkezeti nagyüzemek kiépítésében igen fontos szerepet tölt be az állam, részben beruházási eszközök, különféle termelőeszközök juttatásával és a hozzájuk kapcsolódó hitelekkel, továbbá egyéb közvetett és közvetlen pénzügyi és más jellegű állami támogatások útján. Ezeknek az állami támogatásoknak egy része (például a nagyüzemi felár*) közvetlenül a termelőszövetkezet árbevételét növeli, más része pedig (például a kihelyezett szakemberek, elnökök fizetése nagyobb részének átvállalása) a közös gazdálkodás megszilárdítását szolgálja, illetve a termelőszövetkezet kiadásainak, pénzügyi kötelezettségeinek csökkentését eredményezi (például hitelelengedés, díjkedvezmények, vissza nem térítendő állami dotációk stb.). Így mindezek közvetlen formában kedvezően hatnak a termelőszövetkezeti üzemek gazdálkodására és közvetett úton a termelőszövetkezeti tagok személyes jövedelmére is..

A termelőszövetkezeti parasztság jövedelmi helyzetét — elsősorban a jövedelmek alakulását fejlődésében vizsgálva — volt egyéni pa-

* A felár 1960-ban az átvételi árak 2-7 százalékos növelését eredményezte, s a parasztság áruforgalmában 1958-ban 0,4 százalékkal, 1959-ben 1,6 százalékkal és 1960-ban 2 százalékkal növelte az átlagárát.

raszti körülményeihez képest elég számottevően befolyásolja az a változás, amelyet az adózás rendszerének és mértékének megváltozása okoz. A paraszti adók mértékének csökkenése kétségtelenül elsősorban a termelészövetkezeti tag egyéni jövedelmét növeli. Ennek ellenére mégsem fogható fel egyértelműen olyan pénzügyi támogatásként, amely a parasztságnak csak a jövedelmét növelné. A termelészövetkezeti jövedelemadó ugyanis (most figyelmen kívül hagyva a háztáji gazdaság után fizetendő és egyéb ilyen jellegű adót) végeredményben már elsősorban üzemi tehertétel* és a termelészövetkezet elosztható jövedelmét érinti. Ezért a jövedelemadó nagysága nemcsak az elosztható személyes jövedelmet (tehát a részesedést), hanem általában az üzemi felhalmozás mértékét is befolyásolja.

Az adózás rendszerének és mértékének ez a megváltozása azonban a költségvetési bevételeket elég lényegesen érinti, és így ez irányú népgazdasági hatása is jelentős. 1960-ban a mezőgazdasági lakosság és a termelészövetkezetek által befizetett adó összege 1957-hez, illetve 1958-hoz képest 28,5, illetve 35,5 százalékkal csökkent, s országos átlagban az egész parasztság egy főre jutó adóterhe 1958 és 1960 között csaknem 75 százalékra lecsökkent. Természetesen a belépést követő évben végsősoron a termelészövetkezeti parasztság személyes fogyasztási alapjának növekedését is szolgálja az adóterheknek ez a csökkentése. Az 1960. évi egy főre jutó paraszti reáljövedelmet ez a tényező egymaga 2 százalékkal növelte 1957-hez képest.

A bérjövedelmek szerepe

A mezőgazdaság szocialista átszervezése során a paraszti lakosság számszerű csökkenésével együtt nő azoknak a korábban paraszti foglalkozást folytató és jelenleg is a — most már termelészövetkezeti — parasztcsalád körében élő munkásoknak és alkalmazottaknak a száma, akik rendszeres bérjövedelmet élveznek. Arányuk az egész paraszti népességből 1957-ben 7 százalék volt, most a számítások szerint közel 9 százalékra tehető. Ezért 1960-ban a termelészövetkezeti családok közel 31 százalékában s az összes paraszti családok 35 százalékában volt bérkereső is. 1961-re e legalább kettős jövedelmi forrással rendelkező parasztcsaládok aránya az átszervezés hatására nem csökkent, hanem — a paraszti családokon belül végbemenő kiválasztódási folyamat ellenére — növekedett.

A 26 000 termelészövetkezeti családra vonatkozó 1960. évi KSH által végzett reprezentatív felvétel adatai is alátámasztják ezt a fejlődést. A vizsgált termelészövetkezeti családokon belül az 1951-ben és korábban belépettek közül a 100 családra jutó munkások és alkalmazottak száma csak 24,1, az 1954—1956 között belépetteknél 26,8, az 1959-ben belépett családoknál pedig már 35,5 fő volt.

Ez a tényező egyfelől kétségtelenül hozzájárult a parasztság összes jövedelmének növekedéséhez (a KSH számításai szerint ez egymaga 1957-hez képest 1960-ig körülbelül 3 százalékkal növeli az egy főre jutó paraszti jövedelmet), másfelől pedig a paraszti családok közti jövedelemkülönbségek mérséklődéséhez.

* A termelészövetkezeti jövedelemadót az előző évi zárszámadási mérlegben kimutatott természetbeni és pénzbeni részesedés után annak 10, illetve 5 százalékában kell kifizetni. A forgalmi adó, illetve járműadó még inkább, üzemi kötelezettség.

A bevitt termelőeszközök megváltása

• Az átszervezésnek ebben az időszakában a paraszti lakosság személyes fogyasztásának pénzügyi alapjait *átmenetileg* növeli a bevitt állatállományért és a nagyüzemi termelésre alkalmas egyéb termelőeszközökért a tagoknak a szövetkezet által kifizetett megváltási összeg. Ennek fedezetére a termelőszövetkezet általában az államtól közép- lejáratú hitelt vett igénybe. Igaz, hogy ezt a hitelt a szövetkezetnek a következő évek során vissza is kell fizetnie az államnak, mégis, a belépés évében, illetve az azt követő egy-két évben ez az összeg a termelőszövetkezeti tagoknak tényleges pénzbevételt jelent. Így az bizonyos mértékben az egész parasztság, de különösen a volt tehetősebb paraszti gazdaságok jövedelmét befolyásoló, fogyasztási lehetőségét növelő tényező. Szerepére jellemző, hogy 1960-ban a termelőszövetkezeti parasztság személyes rendelkezésű jövedelmének mintegy 2,9 százalékát (nettó pénzbevételének 5,4 százalékát) e címen kifizetett összegek képezték.

Átmenetileg a paraszti jövedelmeket növelte az a körülmény is, hogy a belépéssel megszűntek a volt egyéni gazdálkodásnak az üzemvitellél, a gazdasággal kapcsolatos költségei. A termelőszövetkezeti közös gazdaságban pedig az ilyen jellegű költségeknek egy részét az állam közép- és hosszú lejáratú hitellel előlegezte. Ezt csak erősítette az az általános tendencia, hogy még a szövetkezetbe lépés előtt a paraszti gazdaságok az üzemi kiadásokat általában olyan mértékben csökkentették, hogy azok végeredményben még az egyszerű újratermelés szükségleteit sem fedezték. Az így felszabaduló összegek azután *átmenetileg* a fogyasztási lehetőségeket növelik.

Földjáraadék

Előnyösen befolyásolja a termelőszövetkezeti paraszti jövedelmet az a juttatás is, amit a bevitt föld után földjáraadék címen fizetnek ki. 1960-ban a zárszámadások szerint az egy tagra jutó földjáraadék összege 634 forint (1958-ban csak 84, 1959-ben 473 forint) volt. Az egy kat. hold közös termőterületre jutó földjáraadék összege országos átlagban 72 forintot tett ki (a magasabb termelési szintű szövetkezetekben 85—90 forint volt). Mindezek ellenére azonban a földjáraadék a tagok között kiosztásra kerülő jövedelemnek csak kis hányadát, csupán 7,2—7,5 százalékát képezte, sőt a jól gazdálkodó szövetkezetekben még ennél is kisebb arányú volt, annak ellenére, hogy abszolút összegében itt magasabb a földjáraadék. (Az 1961. évi zárszámadás szerint a jól gazdálkodó szövetkezetekben a földjáraadék aránya az összes kiosztott jövedelemnek csak 5,3 százaléka volt, annak ellenére, hogy egy családra számítva a földjáraadék nagysága 10 százalékkal meghaladta az átlagot.)

Jövedelemcsökkentő tényezők

Nem lehet azonban megfeledkezni arról sem, hogy — különösen az első években, a nagyüzemi gazdálkodás megalapozásának az időszakában — a termelőszövetkezetek a közös gazdálkodás adott szintjéhez képest esetenként erejüket is meghaladó mértékben saját erőből

végeznek olyan felhalmozást, aminek gazdasági hatása kétségtelenül az azévi személyes jövedelemre is csökkentően hat. (Ezt persze az előzőkben vázolt tényezők részben ellensúlyozzák, különösen a nagyobb gazdasági erőforrásokkal belépő volt középparaszt termelőszövetkezeti tagoknál.) 1960-ban a termelőszövetkezetek nettó termelésük 32 százalékat fordították tiszta vagyonuk gyarapítására, amely jelentős részben már a termelőszövetkezetek saját erőből történő felhalmozását is tartalmazza.

Az egyéni gazdálkodás felszámolásával a parasztság bizonyos jövedelemforrásai elmaradnak vagy lényegesen csökkennek. Így például megszűnik a termelőszövetkezeti parasztcsaládok *fuvarozásból származó jövedelme*. Ennek nagyságrendjére jellemző, hogy 1958-ban országos átlagban az egyénileg gazdálkodó parasztok mezőgazdasági eredetű jövedelmének mintegy 4—5 százalékat a fuvarozásból származó pénzbevétel képezte. Bizonyos paraszti rétegeknél és bizonyos területeken lényegesen nagyobb volt a fuvarbevétel aránya. Például a KSH 1957-ben végzett mintegy 12 000 parasztcsaládra vonatkozó reprezentatív felvételének adataiból kiindulva azokban az 1—3 kat. holdas gazdaságokban, ahol az üzemi nettó jövedelem 15—25 000 forint között volt, ott a fuvardíjbevétel már az üzemi nettó jövedelemnek közel 14 százalékat, a 25—35 000 forintos üzemi nettó jövedelemmel rendelkező 3—5 kat. holdas gazdaságokban pedig már anélkül 17 százalékat képezte.

Különösen jelentős volt a fuvarozás mint jövedelemforrás azokban a megyékben, ahol sok az erdő, az ipari település, a bányászat. (Például Nógrád megyében az 5—8 kat. holdas gazdaságok üzemi nettó jövedelmének 15, a 10—15 kat. holdasoknak 18 százalékat, Komárom megyében is a 3—5, illetve az 5—8 kat. holdas gazdaságok jövedelmének 16 százalékat képezte a fuvardíjból származó pénzbevétel.)

Már az 1960. évi paraszti jövedelmek alakulásában is érzékeltetni lehet (1961-ben még határozottabban) a jövedelemforrás csökkenését. A fuvarozásból származó pénzbevétel 1960-ban az összes jövedelemnek már csupán 0,6 százalékat képezte.

Másik elég lényeges és hasonló tendenciájú tényező *a termelői szabadpiaci forgalom súlyának a csökkenése az egész áruforgalomban*. A mezőgazdasági nagyüzemek létrejöttével a termelői szabadpiaci forgalom súlya az 1958. évi 12,7 százalékról 1960-ban 11,4 százalékra esett vissza. (A mezőgazdaságon belüli egymásközi forgalom súlya is csökkent valamelyest.) Ez mindenekelőtt azért következett be, mert a nagyüzemek, a közös gazdaságok termékeiket majdnem teljesen az állami és közületi szerveknek adták el, az egyéni gazdaságok viszont elég nagy hányadban (1958-ban 16,4 százalékban) a termelői szabadpiaci forgalom keretében értékesítették termékeiket. Ez azért jelent jövedelemcsökkentő tételt, mert általában a termelői szabadpiaci forgalom árai az állami felvásárlási áraknál 20—40 vagy még nagyobb százalékkal magasabbak. Igaz azonban, hogy a termelőszövetkezeti háztáji gazdaságokból (ahol a közös gazdálkodás termékeinek egy jelentős része is realizálódik) az áruértékesítésnek már nagyobb hányada kerül termelői szabadpiacra, mint 1958-ban az egyéni gazdaságokból. Ez persze nem változtat azon az egyébként egészséges tendencián, hogy a mezőgazdasági termékek bruttó áruforgalmán belül a termelői

szabadpiacnak és a parasztek egymás közti forgalmának szerepe fokozatosan csökkent. Ez azonban közvetve a mezőgazdasági lakosság bevételeit, pénzbeli jövedelmét is csökkenti.*

A jövedelmek fő forrásai

A közös gazdaságból származó jövedelem nagysága

Már az átszervezés utáni első években is, de különösen a következő évek során a termelészövetkezeti parasztság jövedelmének nagyságát mindenekelőtt a közös gazdálkodásból származó jövedelem határozza meg. A szövetkezeti tagok közös és háztáji gazdaságból származó összes jövedelmének 1958-ban 56,9 százalékát, 1959-ben 55,3 százalékát és 1960-ban is 49,4 százalékát a közös gazdálkodás szolgáltatja. A közösből származó jövedelem nagyságát elsősorban a közös gazdálkodás színvonala határozza meg. Azaz minél magasabb a közös gazdaságokban a területegységre jutó termelési érték, annál magasabb a közös gazdálkodásból származó jövedelem.**

Egyértelműen kimutatható (legalábbis az elmúlt évekre vonatkozóan, mert véleményem szerint ez már 1962-re megszűnik, illetve hatása lényegesen csökken), hogy a szövetkezet működésének, illetve a tagság belépésének az ideje is szorosan összefügg a közös gazdálkodásból származó jövedelem nagyságával. Ez mind a reprezentatív felvételekből, mind pedig az 1960. évi zárszámadásokból világosan látható.

A 26 000 termelészövetkezeti család reprezentatív felvételének adatai szerint az összes termelészövetkezeti családok közös gazdálkodásból származó jövedelmét 100-nak véve az 1958-ban vagy korábban beléptek közösből eredő jövedelmének indexe 166, az 1959-ben belépteké 104,5, míg az 1960-ban belépőké csak 73,9. A zárszámadások szerint az 1959. január 1. előtt alakult és csak lényegtelen kis (200 kat. holdnál kisebb) területtel növekedett termelészövetkezetekben az egy kh termőterületre jutó közös jövedelem 1960-ban csaknem 16 százalékkal volt magasabb, míg az 1959. január 1. után alakultakban 7,8 százalékkal, az 1959. szeptember 30 után alakultakban pedig

* Persze ez különösen azokat a termelészövetkezeti tagokat érinti, akik egyénileg gazdálkodó korukban jelentősebb árutermelő tevékenységet folytattak. Összességében azonban az előzőekben vázolt nagyüzemi felárak és szerződéses árak, valamint az értékesítési formák megoszlásából eredő változások hatására az állami felvásárlásból és a szabadpiaci értékesítésből származó árak együttes indexe 1958-hoz képest a szövetkezeti közös gazdaságokban 1960-ban 98,4 százalék és 1961-ben 103,9 százalék (a tanácsi szektorban, tehát a közös, háztáji és az egyéni gazdaságokban 101,7 százalék, illetve 108,7 százalék) volt. Az értékesítési átlagár azonban éppen a fentiek miatt a szövetkezeti közös gazdaságokban volt a legalacsonyabb, 1960-ban az országos átlagnak 97,2 százaléka. (KSH: Mezőgazdasági áralakulás a beadási kötelezettség megszüntetése után. 1962. 66. 1.)

** Egy kat. hold évközepi termőterületre jutó halmozatlan teljes termelési érték 1960-ban:

Megnevezés	1001 Ft alatt	1001-1400	2201-2600	2601-3000	3401-3800	3800- felett	Átlag
	az egy kat. hold termőterületre jutó közös gazdaságból származó jövedelem						
Ft.....	391	519	991	1154	1549	1984	1010
Index	39,5	51,4	98,1	114,2	153,3	196,4	100

KSH. A mezőgazdaság eredményei 1960-ban.

24,5 százalékkal volt alacsonyabb, mint az összes termelőszövetkezetek közös jövedelmének átlaga.

Természetesen a termelőszövetkezeti tagok, illetve családok közös gazdaságból származó jövedelmét a közös gazdálkodás színvonala mellett alapvetően az határozza meg, hogy milyen mértékben vesznek részt a közös termelő tevékenységben. A már említett 26 000 szövetkezeti parasztcsaládról felvett 1960. évi adatokból kiindulva kimutatható az egész szoros összefüggés az egy családra jutó közös jövedelem nagysága és ugyanezen családok által teljesített munkaegységek száma között.

Az egy családra jutó összes mezőgazdasági jövedelem (Ft)	Az egy családra jutó	
	közös jövedelem	telj. munkaegys. sz.
	a 26 000 tsz-család átlagának százalékában	
6—10 ezer	24,8	26,1
10—15 ezer	53,3	60,6
15—20 ezer	92,4	107,2
20—25 ezer	134,2	134,5
25—35 ezer	196,3	185,5
35—45 ezer	288,6	248,5
26 000 termelőszövetkezeti család átlaga.....	100,0	100,0

A termelőszövetkezeti közös gazdálkodás és az abból származó jövedelem jelenlegi szintje mellett még bizonyos mértékben befolyásolja az egy családra jutó jövedelem nagyságát a termelőszövetkezetben dolgozó családtagok számán kívül a bevitt föld nagysága is. (Ebben kétségtelenül még fontos szerepet játszik a földjáradék is, de korántsem csupán ennek hatásáról van szó.) Ezt a következő adatokkal lehet igazolni (a 26 000-es reprezentatív felvétel 1960. évi adataiból számítva):

Parasztcsaládok csoportjai, ahol a bevitt földterület nagysága	Egy családra jutó közös gazdaságból származó jövedelem (a vizsgált összes gazdaságok egy családra jutó jövedelmének százalékában)
3 kat. holdnál kisebb	95,7
3—5 kat. hold	79,8
5—8 kat. hold	100,7
8—15 kat. hold.....	117,5
15 kat. holdnál több	132,2
A 26 000 parasztcsalád átlaga.....	100,0

Kétségtelen, hogy ez a tendencia olyan arányban csökken, ahogyan a közös gazdálkodás színvonala és ennek alapján a közösből származó munka szerinti jövedelem abszolút nagysága is emelkedik (figyelembe véve a földjáradéknak lényegében a jövedelemtől független megállapítási rendszerét). Természetesen ennek mérlegelésénél nem közömbös az a szempont sem, hogy a szövetkezeti családok mennyi tagja vesz részt rendszeresen a közös gazdaság munkájában (ami az előző táblázatban közölt indexeket is részben befolyásolta).

A háztájiból származó bevételek nagysága

A termelészövetkezeti parasztság jövedelmi körülményeit jelenleg a közösből származó jövedelem mellett alapvetően befolyásolja a háztáji gazdaságból származó bevétel is. A háztáji gazdaság méreteit (az állatállományt és esetleg a háztáji szőlőt illetően) pedig egyebek között befolyásolja az is, hogy az illető termelészövetkezeti parasztcsalád milyen gazdálkodást folytatott a belépést megelőző időszakban.

A termelészövetkezeti parasztcsalád összes jövedelmét és annak megoszlását alapvetően meghatározza az a tény, hogy a háztáji gazdálkodás fő feladata már e szakaszban is a szükségszerűen meglevő (és a közös gazdálkodásra is támaszkodó) árutermelő feladata mellett a termelészövetkezeti parasztcsalád élelmiszerellátása, különösen állati és kertészeti termékekből. Az 1959—60. évi termelészövetkezeti paraszti jövedelemszámítások adataiból kiindulva, megközelítő számítások szerint a háztáji gazdálkodásból származó összes jövedelem mintegy 65—70 százaléka ilyen önfogyasztás jellegű, és csak mintegy 30—35 százaléka az árutermelésből származó (pénzbeli) jövedelem. Ez végeredményben azt jelenti, hogy mindaddig, amíg a háztáji gazdaságoknak ez az „ellátási” feladata alapjaiban fennmarad — és ez egyebek között a vidéki kereskedelem fejlődésétől is függ —, addig viszonylag stabil nagyságrendben ez a termelészövetkezeti családok összes jövedelmének jelentős részét képezi a jövőben is.

A háztáji gazdaságok az egy termelészövetkezeti családra jutó összes (közösből és háztáji gazdálkodásból származó) jövedelemnek 1959-ben 44,7 százalékát, 1960-ban 50,6 százalékát szolgáltatták. A KSH-nak 26 ezer termelészövetkezeti családra vonatkozó felvétele azonban további igen lényeges — az előzőkben már említett — jelenségekre hívja fel a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy a különböző időszakokban belépő, illetve a belépés előtti különböző területű gazdasággal rendelkező termelészövetkezeti családok összes jövedelmében (ebbe beszámítva a bérjövödelmeket is), az egyes jövedelmi forrásoknak elég jelentős eltéréssel más és más a súlya. A később termelészövetkezetbe lépett, illetve nagyobb földdel belépő család összes jövedelmén belül növekvő arányt foglal el a háztáji gazdaságból származó jövedelem. A bérből származó jövedelem aránya pedig annál magasabb, minél később belépő családokról van szó, és annál kisebb, minél nagyobb területtel lépett be a család a szövetkezetbe.

Jövedelemszóródás

A termelészövetkezeti családok jövedelmének a volt egyéni gazdaságok nagysága szerinti szóródása és ennek összevetése az egyéni gazdaságok birtoknagyság szerinti volt jövedelem-rétegződésével tendenciaszerűen mutatja az alapjában véve egészséges irányú fejlődést. Nevezetesen azt, hogy a mezőgazdasági eredetű jövedelemnek a földnagysághoz elég szorosán igazodó, az egyéni gazdálkodás korában megmutatkozó nagyobb arányú differenciái a termelészövetkezeti családoknál már korántsem olyan élesek. Ezt pontosabban mutatja az a számítás, amely szerint 1957-ben a KSH által megfigyelt 12 ezer egyéni gazdaság birtokkategóriák szerinti mezőgazdasági eredetű jövedelmé-

nek a szóródása rendkívül nagy, 74,6 százalék volt,* ezzel szemben a 26 ezer termelőszövetkezeti család mezőgazdasági eredetű jövedelmének a szóródási együtthatója már csak 18 százalék volt.

Az összes jövedelmet (tehát a bérbevételt is) számítva még jobban csökkennek a gazdaságnagyságtól függő differenciák. Meg kell azonban jegyezni, hogy az összes jövedelem szóródása már az egyéni gazdaságokban sem volt olyan nagymértékű (az egyéni gazdaságoknál a szóródási együttható 24,1 százalék volt, míg a termelőszövetkezeti családoknál 9,1 százalék).

A családi jövedelmeknek a volt gazdaságkategóriák szerinti jövedelemszóródásánál azonban azt is szükséges mérlegelni, hogy egy családon belül mekkora a létszám és az eltartottak aránya. Mindez az egy főre jutó jövedelem nagyságát lényegesen befolyásolja és a jövedelem-különbségeket jelentősen csökkentheti. Az egy főre jutó jövedelmek gazdaságkategóriák szerinti különbségei ugyanis már kisebbek voltak még az egyéni gazdaságokban is, de még inkább csökkennek a termelőszövetkezetekben (az utóbbinál a szóródási együttható már csak 6,5 százalék volt).

Ezek az adatok, valamint a belőlük leszűrhető megállapítások azonban a kétségtelenül helyes fejlődési tendencia ellenére számos problémát is takarnak, melyekről a későbbiekben még szükség lesz említést tenni.

Ismeretes, hogy az egyénileg gazdálkodó parasztcsaládok mezőgazdasági eredetű jövedelmének differenciáit a gazdaságnagyságon és családlétszámon túl még lényegesebben befolyásolta a termelés különböző szerkezete, intenzitási foka stb. is. Emiatt a mezőgazdasági eredetű jövedelmek szóródása meglehetősen nagy volt. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével a termelőszövetkezeti parasztcsaládoknál is változatlanul mutatkoznak ebből eredő jelentős, de azért már csökkenő tendenciájú differenciák. Ez világosan megfigyelhető a 12 ezer parasztgazdaság 1957. évi, illetve a 26 ezer termelőszövetkezeti család 1960. évi reprezentatív felvételének eredményeiből. Ezek szerint az egyéni gazdaságok mintegy 54 százaléka jutott évi 10—30 000 forint mezőgazdasági eredetű jövedelemhez, míg a termelőszövetkezeti családoknak már 64,3 százaléka ért el ekkora jövedelmet. Ezzel szemben a legalacsonyabb — évi 6000 forint alatti — jövedelmi kategóriába tartozó egyéni gazdaságok aránya 11,4 százalék volt, míg a termelőszövetkezeti családoknál ez az arány már lecsökkent 9,1 százalékra. A legmagasabb — 35 000 forintot meghaladó — jövedelem-kategóriába tartozó egyéni gazdaságok aránya 19,7 százalék volt, szemben az ide tartozó termelőszövetkezeti családok 5,7 százalékos arányával. Az összes jövedelmet tekintve ez a szóródás már kisebb volt. (A KSH számítása szerint a megfigyelt 26 000 termelőszövetkezeti családnál a mezőgazdasági jövedelmet illetően a szóródási együttható 57 százalék volt, az összes jövedelmek szóródása pedig 51 százalék.)

* A szóródási együttható a négyzetes eltérés és a számtani átlag aránya százalékos formában kifejezve.

A paraszti jövedelmek színvonala és dinamikája

A mezőgazdasági lakosság életkörülményeinek és konkrétan jövedelmi helyzetének alakulását vizsgálva, feltétlenül figyelembe kell venni az átszervezéssel együtt járó egész bonyolult társadalomfejlődési folyamatot. Mint ahogy utaltam rá, e bonyolult folyamat tartalmaz egyrészt *átmeneti* elemeket, másrészt pedig olyanokat is, amelyek az életkörülményeket, az azt jellemző számszerű adatok *belső tartalmát lényegesen* megváltoztatják. Számba kell venni továbbá, hogy számos tényezőt nem, vagy csak nagyon hozzávetőlegesen, főleg tendenciaszerűen lehet szemléltetni, statisztikai mérhetőségének, egzakt számszerű kifejezhetőségének hiánya miatt. Figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a számszerű adatok, vagy azoknak bizonyos részletszámításai részben becsléseken, részben reprezentatív felvételeken alapszanak, továbbá az egyes kategóriák (például a mezőgazdasági népesség) elhatárolása is esetenként bizonyos torzításokat eredményezhet.

Mindezeket mérlegelve határozottan állítható, hogy különösen ebben a szakaszban a paraszti lakosság jövedelmi viszonyait, életkörülményeit egyetlen és csupán országos átlagra utaló összefoglaló mutatóval jellemezni gyakorlatilag nem is lehet. Éppen ezért mind a jövedelmi viszonyok időbeli alakulásának vizsgálatánál (például az 1960. évi egy főre jutó paraszti reáljövedelem 1957-tel vagy 1958-cal való összevetésénél), mindpedig a társadalom alapvető rétegei és a mezőgazdasági lakosság egyes rétegei életkörülményeinek az összehasonlításánál rendkívül nagy körültekintéssel kell eljárni.

Az adatok elemzésekor és főleg azoknak gazdaságpolitikai elhatározásokhoz történő felhasználásakor ezért elsősorban az így levonható *tendenciákból*, és csak másodlagosan azok konkrét számszerűségeiből lehet kiindulni.*

Mindezek miatt a parasztság jövedelmi helyzetére vonatkozó mutatók körének meghatározásánál és mérlegelésénél abból kell kiindulni, hogy e mutatók mennyiben jellemzik azokat az alapvető társadalmi és üzemi változásokat, amelyek ebben az időszakban megmutatkoztak. És itt számolni kell azzal is, hogy ebből a szempontból az 1960., de még részben az 1961. év is erősen átmeneti időszak volt.

A már ismertetett — részben a mezőgazdaságon kívüli — tényezőkön túl a jövedelmi helyzet jellemzésekor kétségtelenül az időszak folyamán előállított új mezőgazdasági értékből kell kiindulni. Ezek mérlegelésénél számításba kell venni a mezőgazdasági lakosságnak a nagy társadalmi átrétegződés miatt bekövetkezett csökkenését is. Így ugyanis egy főre vetítve a bruttó termelés 1960-ban közel 15 százalékkal, a nettó termelés 3 százalékkal magasabb volt, mint 1957-ben. Számításba véve a jövedelmet befolyásoló egyéb tényezők hatását is, a mezőgazdasági lakosság jövedelmi helyzetét a következő főbb adatokkal lehet többé-kevésbé jellemezni: Az egy paraszti lakosra jutó 1960.

* Annak ellenére mondjuk ezt, hogy nálunk Magyarországon e témakörrel kapcsolatban — főleg a KSH munkái alapján — nem kevés és igen értékes adatokkal rendelkezünk, melyek nemzetközi viszonylatban is számottevő értékűek. (Például az 1957. évi mintegy 12 ezer egyénileg gazdálkodó parasztgazdaság reprezentatív felvétele, majd az 1960-ban megfigyelt kerekén 26 ezer termelőszövetkezeti családra vonatkozó felvétel, a most már több éve folyó háztartásstatisztikai felvételek, vagy a 18 ezer munkás- és alkalmazotti háztartás jövedelem szerinti rétegződésére vonatkozó reprezentatív felvétel stb.)

évi összes jövedelem* az 1957. évi jövedelem százalékában a termelőszövetkezeti parasztságnál 100, az egész parasztságnál 115,9; a személyes rendelkezésű jövedelem** a termelőszövetkezeti parasztságnál 98,5, az egész parasztságnál 100,6.

A nagyarányú átalakulás ellenére a termelőszövetkezeti parasztság egy főre jutó összes jövedelmének reálértéke (ami tartalmazza a közös gazdaságok tisztavagyon-gyarapodását is) tehát 1960-ban is elérte az 1957. évi szintet (1959-ben pedig mintegy 6 százalékkal meg is haladta azt). Az egész paraszti lakosság viszonylatában pedig e hároméves időszakban nagyobb arányban nőtt a reáljövedelem, mivel a termelőszövetkezetek egy főre jutó reáljövedelme már 1957-ben lényegesen meghaladta az egyéni gazdálkodókéét. (Ebben azonban lényeges szerepet játszott a közös gazdaságok tisztavagyon-gyarapodása az ellenforradalmi károk jelentős részének felszámolása után, valamint az a körülmény, hogy ebben az időszakban az egyéni gazdaságok közt jelentős volt a parcellagazdálkodás aránya.)

A jövedelmek említett fejlődésének mérlegelésénél azonban számításba kell venni azt is, hogy 1960-ban a termelőszövetkezeti parasztság szociális összetétele már más volt, mint 1957-ben. E változásnak pedig a jövedelemigény vonatkozásában is megvannak a következményei, különösen amikor már az átmeneti jellegű jövedelemforrások csökkennek, s egyéni termény- és pénzkészleteiket felélték. Továbbá számolni kell azzal is, hogy az előzőekben kimutatott jövedelem jelentős részét a közös vagyon gyarapodása jelentette. A közösségi tudatnak még alacsonyabb fokán álló új termelőszövetkezeti parasztság pedig a közös vagyon gyarapodását még elsősorban nem saját jövedelmének tekinti. Továbbá e jövedelem jelentős részével a termelőszövetkezeti paraszt szabadon nem rendelkezik, közvetlen hasznát csak a szociális, kulturális jellegű társadalmi juttatás tényleges igénybevétele esetén élvezzi. E probléma jelentőségét kiemeli, hogy a személyes rendelkezésű jövedelem (a szolgáltatás jellegűeket figyelmen kívül hagyva) a termelőszövetkezeti parasztságnál 1960-ra csökkent, és az egész parasztság viszonylatában is lényegében változatlan maradt.

Egy fontos tényezőről azonban nem szabad megfeledkezni. Nevezetesen arról, hogy a nagyüzemek kialakulásával általában csökken a munka intenzitása a kisparaszti viszonyokhoz képest, és átmenetileg a mezőgazdasági keresőképes lakosság munkaerőkapacitását is kevésbé használja ki.

A paraszti fogyasztás reálértéke

A parasztság jövedelmi helyzetét — főleg az átszervezés e szakaszában, illetve az ezt követő egy-két évben — az elmondottakon kívül jól jellemzi fogyasztásának reálértéke.*** A szövetkezeti tag egyéni gazdálkodását gyakorlatilag már felszámolta, illetve annak egy részét a

* Összes jövedelem: azoknak a fogyasztási és üzemi rendeltetésű javaknak, pénzforrásoknak a volumene, amelyet a parasztság a vizsgált időszakban megszerezhet, függetlenül attól, hogy azt fogyasztásra vagy felhalmozásra fordította.

** Személyes rendelkezésű jövedelem: nem tartalmazza sem az egészségügyi, kulturális és szociális szolgáltatásokat, sem a közös gazdaságok vagyonának növekedését.

*** A fogyasztás reálértéke: azoknak a javaknak, pénzeszközöknek a volumene, amelyeket a vizsgált időszakban a parasztság elfogyasztott, illetve amelyek fogyasztásra rendelkezésre álltak, függetlenül attól, hogy azok melyik év jövedelméből származnak.

termelőszövetkezetbe lépéssel feléli, a közös gazdaság tiszta vagyonának növekedése az első évben még általában nem befolyásolja alapvetően anyagi helyzetét, és a közös gazdálkodáshoz való kapcsolata még lazább. Jövedelmi viszonyai alakulásának egyik lényeges forrása a volt kisüzemi alapok felélése (a bevitt jószág utáni térítés, mezőgazdasági terménytartalék stb.) és a háztáji gazdálkodás (ahol szintén nem jellemző az alapok képzése, s azonkívül az első években a háztáji állattartás részbeni takarmánybázisa a még egyéni korban felhalmozott takarmány).

Ezért nyilvánvaló, hogy e szakaszban a fogyasztás reálértéke lényegesen meghaladja a reáljövedelem fejlődését. Az egy főre jutó fogyasztás reálértéke 1960-ban az 1957. évi százalékában a termelőszövetkezeti parasztságnál 106,7, az egész parasztságnál 121. A személyes rendelkezésű egy főre jutó fogyasztás reálértéke* a szövetkezeti parasztságnál 106,8, az egész parasztságnál 118.

E fejlődési tendenciák mérlegelésénél azonban különösen óvatosan kell eljárni, mert az előzőekben vázoltak szerint ez a fogyasztási színvonal számottevő *átmeneti tényezők* hatására alakult ki. Ezek az átmeneti tényezők 2—3 éven belül már nem okoznak észrevehető hatást, illetve az időszakonkénti összehasonlításban korántsem idézhetnek elő ilyen fejlődési dinamikát. Akkor már az a tendencia fog érvényesülni, hogy a termelőszövetkezeti parasztság mezőgazdasági eredetű jövedelmét és fogyasztását is alapvetően (60—65 százalékban) a közös gazdálkodás színvonala és a termelőszövetkezeti gazdálkodással összefüggő különböző gazdaságpolitikai feltételek** fogják meghatározni.

A termelőszövetkezeti parasztság összes jövedelmét illetően pedig azzal is számolni lehet, hogy a mezőgazdaságból történő nagyméretű elvándorlás viszonylag visszaesik, legalábbis néhány év perspektívájában, és ezzel együtt a mezőgazdaságon kívüli forrásból származó jövedelem sem fog olyan ütemben növekedni, mint az elmúlt két-három évben.

Az 1961. évi tapasztalatok

A mezőgazdasági lakosság életkörülményei 1961 folyamán, részben a mezőgazdasági termelés és a termelőszövetkezetek gazdálkodásának általános helyzete, részben pedig a fogyasztást növelő tényezők bizonyos rétegeknél bekövetkező növekedése, míg más rétegeknél bizonyos csökkenése folytán, az előzetes becslések szerint az 1960. évihez képest nem változtak. Így a mezőgazdasági lakosság fogyasztásának volumene egy főre vetítve körülbelül azonos szintű (azaz 1957-hez képest az összes fogyasztás 21 százalékkal, illetve a személyes rendelkezésű fogyasztás 18 százalékkal magasabb) volt. Az összes jövedelem az előző évi rosszabb termésből kifolyólag, a készletcsökkenés miatt nem érte el az előző évit, és a személyes rendelkezésű jövedelem is változatlanul az 1957. évi szint körül alakult.

* A személyes rendelkezésű fogyasztás reálértéke: nem tartalmazza az egészségügyi, kulturális, szociális szolgáltatásokat.

** Egyebek között azzal is számolni kell, hogy a termelőszövetkezetnek az egyszerű és bővített újratermelés pénzügyi, gazdasági feltételeihez milyen mértékben kell hozzájárulnia. (Hiteltörlesztés, illetve álló- és forgóalap-fenntartás és -bővítés stb.)

Amennyiben azonban csak a mezőgazdasági eredetű jövedelmeket vizsgáljuk a termelészövetkezeti családok viszonylatában (és ma már ez elsődleges feladat), az 1961. évi zárszámadások adataiból ítélve a helyzet a következő:

Az előzetes számítások szerint az egy termelészövetkezeti családra jutó közösből származó jövedelem az 1960. évnek 95 százaléka, a háztáji gazdaságból származó jövedelmeket pedig országos átlagban azonosnak lehet tekinteni az előző évivel. Így az egy termelészövetkezeti családra jutó közös és háztáji jövedelem együttes értéke országos átlagban az 1960. évnek mintegy 97—98 százaléka.

A közös gazdálkodásból származó jövedelem természetesen meg lehetőségen nagy szóródást mutatott 1961-ben is. Amennyiben a szövetkezeteket az egy kat. hold szántóegységre jutó gazdálkodási eredmény szerint jó, közepes és gyenge kategóriákba soroljuk,* úgy az egy családra jutó összes közösből származó jövedelem szóródását a következő adatok jellemzik:

Az egy családra jutó összes jövedelem az átlag százalékában a jó termelészövetkezetekben 153,2, a közepesekben 101,9, a gyengékben 64,3.

Ebből az adatsorból is látszik, hogy a gyenge termelészövetkezetek gazdálkodási és ezután jövedelmi szintjének az átlagosok színvonalára való emelése már egymagában is elég lényegesen, hozzávetőleges kalkulációk szerint legalább 5 százalékkal, növeli az egész mezőgazdasági lakosság jövedelmi színvonalát.

Az egy családra jutó közös gazdálkodásból származó jövedelem csökkenése főképp azért következett be, mert az egy dolgozó termelészövetkezeti tagra jutó jövedelem is csökkent egy-két százalékkal. E jövedelmek szóródása is nagyobb lett.

Természetesen ezeknek a mérlegelésénél nem lehet eltekinteni két alapvető tényezőtől. Az aszálykár kétségtelen jövedelemcsökkentő hatása mellett befolyásolta a jövedelemszint alakulását az is, hogy a termelészövetkezetek és a családok jelentős részének (mintegy 23 százalékanak) csupán egyéves (illetve még ennél is rövidebb) tevékenységgel lehetett számolni. A kezdeti nehézségek miatt a nyilvántartott tagság jelentős része, mintegy 21—22 százaléka, nem vett részt a közös munkában. Más oldalról pedig rá kell mutatni arra a kedvező jelenségre, hogy a már régebben „termelészövetkezetivé” vált megyékben az egy tagra jutó jövedelem az aszályból származó elemi károk ellenére is növekedett 1960-hoz képest (például Csongrád megyében 12,4, Veszprém megyében 10,7, Komárom megyében 9,6, Szolnok megyében 9,3, Békés megyében 4,8, Heves megyében 4,2, Győr-Sopron megyében 2,8 százalékkal). A másik lényeges ok, hogy ráadásul az új szövetkezetek többsége kedvezőtlenebb természeti és olyan közgazdasági viszonyok között alakult meg, illetve növekedett, amelyek nehezítették a közös jövedelmek színvonalának emelését.

* A gazdálkodási eredmény: a tagok közös gazdálkodásból származó összes jövedelme és az év folyamán bekövetkezett tisztavagyon-gyarapodás, beleértve a különféle állami kedvezményekből eredő vagyongyarapodást is. A jó szövetkezetekben az egy kh-ra jutó gazdálkodási eredmény 2200 Ft felett, a közepesekben 1200—2200 Ft között és a gyengékben 1200 Ft alatt van.

A következő táblázat tendenciájában világosan mutatja e két tényező hatását:

Megyék	Mezőgazdasági termelőszövetkezeti szántó a tanácsi terület %-ában			A tagok összes közös jövedelme az országos átlag százalékában	
	1959.	1960.	1961.	1960.	1961.
	II. negyedév végén			évi zárszámadások szerint	
Baranya	37,2	66,6	91,9	86,2	80,2
Vas	32,0	75,1	87,3	105,2	92,5
Zala.....	7,8	63,5	89,0	78,6	73,1
Bács-Kiskun	19,0	47,1	69,6	81,2	81,3
Borsod	12,3	42,3	82,6	95,0	70,5
Nógrád	13,5	54,9	91,0	93,1	83,8*

*Megjegyezzük, hogy Szabolcs, Tolna, Csongrád, Hajdú és Pest megyékben is hasonló nagyarányú volt az elsőéves szövetkezetek területi, számszerű fejlődése és itt is jellemzőek voltak a kedvezőtlenebb természeti és közgazdasági viszonyok. Ezekben a megyékben azonban az addig már működő szövetkezetek 1961. évi jövedelmi viszonyainak alakulása kiegyenlítette az új termelőszövetkezetek csökkentő hatását, és ezért a megyei sorok e problémát eltakarják.

A közös gazdálkodásból származó jövedelmi és gazdálkodásbeli adatok mérlegelésénél további néhány, eddig még nem említett szempontot sem lehet számításon kívül hagyni. E szövetkezetek jelentős része olyan területeken alakult, ahol a mezőgazdasági termelés és így a mezőgazdaságból származó jövedelem is már hosszabb idő óta meglehetősen alacsony szinten (a termelés gyakorlatilag az önellátás szintjén) állott. Az itteni lakosság a mezőgazdasági termelés mellett más területeken keresett megélhetési forrásokat. (Részben más népgazdasági ágban, illetve mezőgazdaságon belül mint vándormunkás vagy erdészeten dolgozó.) Általános igényei is lényegesen az átlagos szint alatt voltak. Egyes területeken pedig egészen sajátos termelési kultúra, gazdálkodási módszer alakult ki.

E területek nagyüzemi átalakulása azonban most már a szocialista társadalom kiépítése szempontjából is felvet több megoldandó problémát, amelyek részben összefüggnek e területek gazdálkodási színvonalának komplex, a sajátosságoknak megfelelő fejlesztésével, illetve az itteni lakosság más módon való foglalkoztatásával és életkörülményeinek a javulásával.

A parasztság és a munkások, alkalmazottak jövedelmi helyzetének közeledése

A munkásosztály hatalmának megszerzéséhez, megszilárdításához, majd a szocialista társadalom kiépítéséhez elengedhetetlen feltétel a szilárd munkás-paraszt szövetség. Ennek kedvező alakulásához még az átmeneti szakaszban is egyik lényeges feltétel, hogy a két alapvető társadalmi réteg, a munkás és alkalmazott, valamint a mezőgazdasági lakosság életkörülményei, jövedelmi helyzete *alapvetően ne különböznek egymástól*. Nyilvánvaló, hogy az átmeneti szakaszban, amikor még a mezőgazdasági lakosság többsége a kisárutermelő parasztság különböző kategóriáiba tartozott (a maga széleskörű differenciáltságával), meglehetősen bonyolult a parasztság összességének helyzetét akár az

összes bérből és fizetésből élők (munkások, alkalmazottak), akár csak szűkebben a munkásosztály életkörülményeivel, jövedelmi helyzetével összehasonlíthatni. Ennek ellenére a két alapvető társadalmi réteg élet-színvonalát leginkább jellemző jövedelmi viszonyokra vonatkozó mutatók összehasonlítása és az ebből megállapítható arányszám elég fontos mutató, és nagyjában-egészében — különösen több év viszonylatában — jellemzi a társadalmi fejlődésnek ezt az oldalát. Hazánkban az 1949—1957 közötti kilenc év átlagában a parasztság egy főre jutó reáljövedelme a munkások és alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelmének 72—73 százalékát érte el.* Az egy főre jutó reáljövedelem ugyanis 1957-ig az 1949. évi szintet a bérből és fizetésből élőknel közel 49 százalékkal, míg a parasztsághoz sorolható lakosságnál 32 százalékkal haladta meg.

A mezőgazdaság szocialista átalakulásának későbbi időszakában (különösen 1960-ban) a parasztság fogyasztásának reálértéke gyorsabb ütemben nőtt, mint a munkásoké és alkalmazottaké. Ha azonban a rendeltetésszerű fogyasztási elemeket (a társadalmi szolgáltatásokat) figyelmen kívül hagyjuk, úgy ez a fejlődés már mérsékelt ütemű volt.

Fontos társadalmi, gazdasági kérdés, hogy vajon a termelőszövetkezetek tömeges szervezésével hogyan alakul a két osztály, a munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság jövedelmi helyzete. Az előzőekben vázolt fejlődés alapján megállapítható, hogy a társadalmi fejlődés menetének megfelelően, *tendenciaszerűen* bizonyos szempontból 1960-ig közeledett egymáshoz e két osztály jövedelmi színvonala. Ezt azonban számszerűségében érzékeltetni csak hozzávetőlegesen lehet.** Inkább azt lehetne megállapítani, hogy 4—5 év alatt e tekintetben a helyzet lényegesen nem változott.

1957-ben a parasztság összes fogyasztásának reálértéke a munkásalkalmazottakénak 75,1 százaléka, személyes rendelkezésű fogyasztásuk reálértéke pedig 79,2 százaléka volt, 1960-ban pedig 77,9, illetve 80,6 százalékra változtak ezek az arányok. Azaz a közeledés mindenekelőtt a társadalmi juttatások fejlődésének eredményeként mutatkozott

* Természetesen ez az arány a két réteg jövedelmének abszolút szintje mellett számos más tényezőt is takar. Így e mutatók alakulásában nem volt közömbös a mezőgazdasági lakosság létszámának változása, az akkori birtokviszonyok hatása, lényegében a parcellagazdálkodók nagy száma (például 1957-ben a parasztságok közel 63 százaléka 5 kat. holdnál kisebb gazdaságokhoz tartozott). Már ekkor viszonylag nagy volt a kiegészítő jövedelmek aránya (például 1957-ben az egyéni gazdaságok több mint 28 százalékában egy, illetve több mint 7 százalékában 2 bérkereső volt, és 1957-ben a paraszti reáljövedelem 11 százalékát a munkabérek biztosították). Az összehasonlítás kétségtelenül csak a fejlődés fő vonalát mutatja. Alaposabb vizsgálatokhoz, általános politikai és gazdaságpolitikai intézkedések, elvek meghatározásához feltétlenül szükség van mindegyik rétegen belül az előzőekben már vázolt nagyarányú jövedelem-szóródásoknak, azok okainak a feltárására is.

** A két alapvető társadalmi réteg egy főre jutó jövedelmének vagy fogyasztásának arányainál például nem közömbös, hogy a nagy társadalmi átrétegződés eredményeként a bérből és fizetésből élők nagyarányú létszámnövekedése milyen mértékben befolyásolta az egész átlagát. Ugyanis főleg a mezőgazdasági lakosságból a munkássá válók általában az alacsonyabb keresetűek számát növelték. Más oldalról pedig nőtt a paraszti népességben belül a bérkeresők aránya, valamint a mezőgazdasági nyugdíjasok és járadékosok száma. Ezek a jövedelemarányok elég lényegesen eltérnek egymástól, attól függően, hogy egy-egy család csak paraszti vagy kettős jövedelemmel rendelkezik-e. Annak ellenére, hogy a reprezentatív felvételek tapasztalatai szerint a kettős jövedelemmel rendelkező családok lélekszáma a legnagyobb, mégis egy főre vetítve fogyasztásuk volumene meghaladta a csak paraszti jövedelemmel rendelkezőkét. Ezek közelítették meg inkább a csak bérből és fizetésből élők jövedelmi viszonyait. A csak paraszti jövedelemmel rendelkező családok fogyasztása 26 százalékkal, míg a kettős jövedelműeké már csak 16 százalékkal volt alacsonyabb a csak bérből és fizetésből élők fogyasztásánál.

meg. (Bár ennek színvonala még mindig lényegesen alatta marad a bérből és fizetésből élők társadalmi juttatásainak.) 1961-ben pedig, mivel a paraszti lakosság fogyasztása végeredményben az előző évi szinten alakult ki, ezek az arányok is változatlanok maradtak, sőt valószínű, hogy a különbségek inkább valamelyest nőttek.

A KSH-nak 18 000 munkás-alkalmazottra vonatkozó felvétele alapján bizonyos mértékben lehetőség nyílik a termelőszövetkezeti parasztság reálfogyasztásának* a munkások reáljövedelmével való összehasonlítására is. Ezek alapján kimutatható, hogy az egy termelőszövetkezeti tagra jutó személyes rendelkezésű jövedelem az egy munkás-alkalmazottra jutó jövedelemnek mintegy 90 százalékát érte el 1960-ban, de lényegében ugyanez volt az arány már 1957-ben is.

A mezőgazdaság szocialista nagyüzemi átalakulásával, az egységes termelőszövetkezeti parasztság kialakulása társadalmi-gazdasági alapjainak létrejöttével még fokozottabb jelentősége lett a megfelelő jövedelemarányok megteremtésének. Az egységes szocialista társadalom létrejöttével, a fejlett szocialista népgazdaság kiépítésével objektív lehetősége is lesz annak, hogy fokozatosan az egész népgazdaságban, társadalmi méretekben is érvényesüljön a szocialista jövedelemelosztásnak megfelelő egyenlő munkáért egyenlő bér, illetve jövedelem elve. Ez közgazdasági szempontból is azt a fejlődési tendenciát jelenti, hogy a két társadalmi osztály — a munkásosztály és a termelőszövetkezeti parasztság — jövedelmi helyzete fokozatosan közeledjék egymáshoz. Ez persze korántsem jelent azonos színvonalat, valószínűleg még egész távoli perspektívában sem. A két osztály jövedelmi szintjének közeledését mindenekelőtt a közgazdasági feltételek megteremtésével kell megalapozni. Így elsősorban a termelésnek (főképp a közös gazdaságok termelésének) és a munkatermelékenységnek *gyors ütemben* kell fejlődnie a mezőgazdaságban is, a mezőgazdasági munkának is egyre inkább az *ipari munka válfajává* kell válnia, s ehhez megfelelő *szakképzettség*re is szükség van.

Az említett alapelvek érvényesítése azonban számos, a mezőgazdasági nagyüzemen, a termelőszövetkezeti parasztságon és részben a mezőgazdaságon kívüli tényezőtől is függ. Egyebek között a mezőgazdaságban a termelés jellege és még belátható ideig a mezőgazdaság technikai felszereltsége miatt is jellemző a természeti tényezőktől való lényeges függés, a fizikai erőkifejtés nagyobb szerepe s általában a mezőgazdasági munkának és munkakörülményeknek az iparral szemben való elmaradása, továbbá a termelőszövetkezeti nagyüzemi viszonyok közt is a foglalkoztatási lehetőségek időbeli és egy ideig minden bizonnyal területileg is mutatkozó differenciáltsága. Még néhány évig a nagyüzemek többségében a megfelelő szintű és rendszeres (havi) fix jövedelem hiánya és a nem azonos üzemi formákból (közösből és háztájiból) származó jövedelmek miatt keletkező egyes (bár véleményem szerint különösen fejlődésében nézve nem alapvető) ellentmondások is bonyolítják e kérdést. Végül nem lehet elvonatkoztatni azoktól a különbségektől, amelyek a mezőgazdaság és az ipar, a falu és a város között szociális, kulturális területen megmutatkoznak. Mindezeket a

* Az előzőekben vázoltak szerint ebben az átmeneti fejlődési szakaszban a két osztály jövedelmi körülményeinek összehasonlítására alkalmas e két mutató összevetése.

tényezőket egy nagyon fontos gazdaságpolitikai igény, a mezőgazdaság és az egész népgazdaság tervszerű munkaerő-gazdálkodása szempontjából sem lehet elhanyagolni.

★

Összefoglalóan: a mezőgazdaság* tömeges szocialista átszervezésének befejezésével olyan termelési és üzemi viszonyok keletkeztek, amelyek elég lényegesen és már jelenleg is tendenciájában egészséges irányba alakították át és fejlesztették a paraszti életviszonyokat. Számos átmeneti tényező ellenére mind következetesebben mutatkozik meg, hogy a termelőszövetkezeti parasztság jövedelmének kedvező alakulása elsősorban a *szövetkezeti közös termelésnek és gazdálkodásnak, illetve a termelőszövetkezeti parasztság ebben való részvételének a függvénye*. A termelőszövetkezeti gazdálkodás színvonalának, a munka termelékenységének a fejlődése kétségtelenül elsősorban a termelőszövetkezeti parasztságon, a termelőszövetkezeti üzemek vezetésén múlik, de emellett nem elhanyagolhatók azok az eszközök sem, amelyek az állam részéről szükségesek a közös gazdaságok megszilárdításához és fejlesztéséhez. A termelőszövetkezeti tagoknak a közös gazdálkodásból származó jövedelme mellett még hosszabb ideig jelentős marad a háztáji gazdaságból származó jövedelem is. Ezenkívül a paraszti családok jövedelmi helyzetének mérlegelésekor nem lehet megfelelkezni a különböző bérjellegű jövedelmi forrásokról sem. Az átmeneti jövedelemforrások meglehetősen óvatosan kezelendők. Ez utóbbiakat és az átalakulással megszűnt, illetve módosult jövedelem-forrásokat egyre inkább fel kell váltania a végzett munkából eredő jövedelmeknek. Ezek alapján az egészséges társadalmi, népgazdasági fejlődés azt kívánja meg, hogy a paraszti életkörülményekben, jövedelmi viszonyokban még ma is megtalálható jelentősebb különbségek, a munka szerinti elosztás törvényének megfelelően, mérséklődjenek.

Helyreigazítás

A Közgazdasági Szemle 8. számának 959. lapján lévő táblázat adatai helyesen a következők:

A KGST-országok vegyipari termelésének százalékos fejlődése

Ország	1950—1960 között	1960—1961 között	Tervezett növekedés 1960—1965 között
Bulgária	815	111,9	277
Csehszlovákia.....	424	112,9	198
Lengyelország	475	119,1	200
Magyarország.....	502	120,0	200
NDK	311	107,9	170
Románia	658	127,0	330*
Szovjetunió	400	114,0	230

* 1959—1965 között.

SZAKASITS GYÖRGY:

A kutató- és fejlesztő kapacitások hosszú távú tervezése*

A technika gyors fejlesztése és a fejlesztés eredményeinek széleskörű alkalmazása napjainkban fokozódó mértékben a tudományok fejlődésén, a tudomány és a termelés közötti kapcsolatok szorosabbra fűzésén múlik. A tudomány szerepe az anyagi-műszaki tevékenység előkészítésében, alapjainak megteremtésében egyre fontosabbá válik; a műszaki fejlődés mind nagyobb mértékben *a tudományos ismeretek* felhalmozódásától, elterjedésétől és a termelésben való alkalmazásától függ.

Ennek megfelelően, a népgazdaság távlati fejlesztési terveinek kidolgozásakor nagy figyelmet kell szentelnünk a tudományos kutatáshoz szükséges káderek és anyagi-műszaki bázis arányos tervezésének.

Ez azonban csupán általános igazság, amelynek felismerése fontos, de amellyel még korántsem elégedhetünk meg. Törekednünk kell a termelés, a technika és a tudomány fejlődése közötti *mennyiségi összefüggések minél teljesebb feltárására is*. Csak így tervezhetjük meg több-kevesebb pontossággal a termelés és a technika fejlesztéséhez szükséges tudományos kutató és fejlesztő kapacitásokat és ezek arányait.

A szóban forgó mennyiségi összefüggések megközelítéséhez támpontul szolgálhat Kosziginnak, a Szovjetunió minisztertanácsa első elnökhelyettesének 1961. június 14-én a Szovjetunió tudományos dolgozóinak első össz-szövetségi tanácskozásán elhangzott felszólalása. Koszigin szerint „a tudomány, a technika és az anyagi termelés bonyolult és sokoldalú kölcsönös kapcsolata mellett világos, hogy az anyagi termelés sokoldalú fejlődése érdekében *a technika fejlődési ütemének meg kell haladnia a termelés növekedési ütemét, a tudománynak pedig gyorsabban kell fejlődnie, mint ahogyan a technika fejlődik*”. (Kiemelés tőlem. — Sz. Gy.)

A tudomány társadalmi, gazdasági szerepében az elmúlt néhány évtized alatt végbement változások elemzése alapján valóban felismerhető, hogy a termelés növekedésével és a technikai haladással együtt jár az *össztársadalmi munkaráfordítások egyre növekvő hányadának tudományos kutatásra és fejlesztésre való felhasználása*.

* Kutató- (fejlesztő) kapacitás egységén adott kutató (fejlesztő) munkahelyen az ésszerű működési feltételek mellett egységnyi idő (például egy év) alatt elvégezhető kutató-, fejlesztő munka mennyiségét értem. Ez kifejezhető a vezető kutatóra vonatkoztatott összes költséggel vagy összes munkaórával. A kutató- (fejlesztő) hely ésszerű működtetési feltételei a tudományos kutató (fejlesztéssel foglalkozó mérnök) hatékony alkotómunkájához szükséges működési terület, korszerű munkaeszközök, anyagellátás és kisegítő személyzet. A továbbiakban a kutató-, fejlesztő kapacitás fogalmát ebben, az értelemben használom.

Például a Szovjetunióban a nemzeti jövedelem indexe (1950-hez képest) 1955-ben 171, 1960-ban 267 volt, az ipari termelésé 185, illetve 310; az „A” szektor termeléséé 191, illetve 335, *a tudományos kutatások költségei pedig 220, illetve 375.**

A rendelkezésre álló adatok egyelőre még nem elegendők arra, hogy belőlük egyrészt a nemzeti jövedelem, másrészt a kutatási és fejlesztési költségek alakulása között mennyiségileg is jól körülhatárolható összefüggéseket állapíthassunk meg. Ebből azonban nem következik, hogy ilyen összefüggések nincsenek; felderítésük a közgazdasági kutatás fontos feladata.

A kutatás gazdasági tervezésével foglalkozó irodalom eddig viszonylag kevés figyelmet szentelt az ilyen irányú összefüggések vizsgálatának. Így a tudományos kutatás gazdasági tervezése mind ez ideig alapvetően a *tematikai* tervezésre épült. Ezzel a módszerrel készült hazánkban az első országos távlati tudományos terv is. Ismeretesek továbbá olyan elgondolások is, amelyek a kutatási kapacitások tervezését a tudományos szakemberképzés és -továbbképzés lehetőségeire kívánják alapozni.

A kérdés megoldásának ilyen megközelítései kétségtelenül hozhatnak bizonyos eredményeket *rövid távon*. A *hosszú távú tervezésben* ez a módszer már nem elegendő. A kutatáshoz és fejlesztéshez szükséges káderek és anyagi-műszaki bázis fejlesztését messzemenően meghatározó döntéseket ugyanis már akkor meg kell hozni, amikor az egyes konkrét kutatási témák és azok terjedelme, részletezett létszám- és eszközigénye még nem mérhető fel. Például a második ötéves terv időszakában a különböző szakokra felvett (felveendő) főiskolai és egyetemi hallgatók száma jelentős mértékben determinálja annak lehetőségét, hogy az 1970-es években milyen arányú kutatómunkát végezhetünk. Ezért a következő évek felvételi terveinek összeállításakor már mérlegelni kell az 1970-es évek kutatási, fejlesztési szükségleteit is.

A kérdés megoldásának természetesen számos megközelítése lehetséges. Úgy tűnik azonban, hogy bizonyos időn túl *a távlati tervben célul kitűzendő kutatási és fejlesztési kapacitások meghatározása* első lépésként leginkább még a tervezett nemzeti jövedelem függvényében közelíthető meg.

A javasolt módszer lényege a következőkben foglalható össze:

Először, a népgazdaság hosszú távú fejlesztését meghatározó alapvető politikai és gazdasági koncepcióból, valamint a tudományos és műszaki haladás világszinten tapasztalható és előrelátható fejlődéséből kiindulva meg kell határozni, hogy a kitűzött célok eléréséhez a mindenkori nemzeti jövedelem mekkora hányadát kell kutató, fejlesztő kapacitások létrehozására és fenntartására fordítani.

Másodszor, a nemzeti jövedelem így meghatározott kutatásra, fejlesztésre felhasználható hányadának az egyes fejlesztési célok közötti elosztásáról kell dönteni. Az első lépésben meghatározott hányad ugyanis csak az igénybevehető összes keretet adja; azt, hogy a konkrét fej-

* A nemzeti jövedelem, illetve a termelés növekedésére vonatkozó adatok forrásai a megfelelő szovjet statisztikai évkönyvek, illetve tervjelentések. A kutatási költségek alakulásáról közölt adatokat Koszigin idézte beszámolójában. Nem lehetett megállapítani, hogy a Koszigin által közölt költségadatok magukban foglalják-e a vállalatoknál folyó fejlesztő munka ráfordításait is. Feltehető, hogy a Szovjetunióban összesen kutatásra és fejlesztésre fordított költségek ennél nagyobbak, de a fejlődés *ütemét* a megadott adatok is megfelelően szemléltetik.

lesztési célok megvalósításához milyen nagyságrendű és összetételű kutató, fejlesztő és termelő kapacitások tartoznak, egyedileg kell megtervezni.*

E kétfoldalú megközelítés eredőjeként adottak azok a műszaki fejlesztési feladatok, amelyek a rendelkezésre álló szellemi és anyagi erőforrások mellett megoldásra javasolhatók.

Harmadszor, a fenti módon meghatározásra és elosztásra kerülő alapok belső szerkezetének, összetételének meghatározása az egyes fejlesztési feladatok megoldására kijelölt tudományág — illetve termelési ágazat — sajátosságainak figyelembevételével kidolgozott költségnormatívák kialakításával történik. E normatívák segítségével meghatározásra kerülő káder- és eszközszükségletek szolgálhatnak számítási alapul a megfelelő káderfejlesztési, beruházási stb. távlati tervek kidolgozásához.

E módszer alkalmazása a távlati tervezésben természetesen nem problémamentes: sok bonyolult összefüggést még ezután kell tisztázni, s nem kerülhetünk meg bizonyos feltételezéseket sem, amelyeknek próbaköve csak a gyakorlat lehet.

Túlzott igényeket sem támaszthatunk e módszerrel szemben. Nem várhatjuk például, hogy segítségével közvetlenül meghatározhatjuk adott tervidőszakban a nemzeti jövedelem maximális növekedési üteméhez tartozó optimális kutatási, fejlesztési ráfordítást, vagy azt, hogy a nemzeti jövedelemnek adott növekedési üteméhez pontosan milyen mértékű kutatási, fejlesztési ráfordítások szükségesek.

De a kutatási, fejlesztési költségek, az ipari termelés és a nemzeti jövedelem növekedésére vonatkozó hazai és külföldi adatok segítségével legalábbis nagyságrendileg meghatározhatjuk, hogy az elkövetkezendő húsz évre hazánkban előirányzott termelésfejlesztéshez, strukturális változásokhoz és az elérendő műszaki színvonalhoz, valamint a nemzeti jövedelem tervezett növekedéséhez a kutatási, fejlesztési kapacitások, illetve ráfordítások milyen *határértékei* tartoznak.

Annyit már ma is biztonsággal lehet állítani, hogy a mindenkori nemzeti jövedelem *egyre nagyobb hányadát kell kutatásra, fejlesztésre fordítani*. Az elmúlt néhány évtized adatai arra engednek következtetni, hogy egy már elért, viszonylag magas műszaki színvonalhoz képest a technika *további* tökéletesítése intenzívebb kutatómunkát követel, mint a kész tudományos eredmények átvételére és azok termelésbeni alkalmazására irányuló reprodukciós jellegű kutatás és fejlesztés.

A módszer bizonyos (nem alapvető) elvi vonatkozásainak tisztázatlansága ellenére úgy tűnik, hogy egy olyan országban, mint hazánk (ahol a fő cél a viszonylagos technikai elmaradás felszámolása és — legalábbis a termelés néhány területén — a világszínvonal elérése), a kutatás, fejlesztés, valamint az ipari termelés és a nemzeti jövedelem alakulása közötti összefüggésekre utaló nemzetközi adatokból kiindulva, az előttünk álló feladatok és adottságaink gondos mérlegelése alapján lehetséges a kutató-, fejlesztő kapacitások hosszú távú fejlesztésének az eddigieknél megalapozottabb tervezése.

* E módszer kidolgozásához a továbbiakban ismertetendő elvi megfontolások adták az alapot. A kutató, fejlesztő kapacitások meghatározására irányuló módszertant időközben az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság megbízásából kidolgozták, amelynek alapján jelenleg a műszeripari és a híradástechnikai ágazatokban folytatunk számításokat abból a célból, hogy e metodikának a távlati tervezésben való szélesebb körű alkalmazhatóságát el lehessen bírálni.

A nemzeti jövedelem kutatásra, fejlesztésre fordítható hányadának meghatározása

Annak a kérdésnek az eldöntésekor, hogy a nemzeti jövedelem mekkora hányadát célszerű kutatásra és fejlesztésre fordítani, s hogy ezeket az eszközöket hogyan kell konkrétan elosztani, a mindenkori nemzeti jövedelem, illetve a felhalmozás terjedelméből lehet kiindulni.

A felhalmozási alap megosztása a kutatási, fejlesztési célok, a termelési kapacitást növelő beruházások, valamint egyéb szükségletek között ez idő szerint a kutatás és a fejlesztés oldaláról van a legkevésbé megalapozva. Márpedig nyilvánvaló, hogy a technikai haladás gyorsítása nemcsak új beruházásokat kíván, hanem megfelelő kutató, fejlesztő munkát is.

A műszaki fejlesztéshez szükséges anyagi források intézményes biztosítása és megalapozottabb tervezése irányában 1958-ban — a műszaki fejlesztési alap létrehozásával — kezdeményező lépést tettünk. Ebben a pénzügyi konstrukcióban a termelési volumen függvényében és differenciált kulcsok alkalmazásával teremtjük elő a műszaki fejlesztés pénzügyi fedezetét. Tettünk lépéseket a műszaki fejlesztés anyagi és szellemi feltételeinek megfelelő tervezésére is. A műszaki fejlesztési alap felhasználása körül felmerült különféle zavaró tényezők miatt azonban ma talán még a korábbinál is élesebben vetődik fel a kérdés: *sokat vagy keveset költünk kutatásra, fejlesztésre? helyesen állapítottuk-e meg a fejlesztési kulcsokat? helyes-e, hogy a műszaki fejlesztési alap nagysága a termelési volumen változásától függ?*

E kérdések felvetése kétségtelenül jogos. Nemcsak azért, mert államunk valóban jelentős összeget áldoz a műszaki fejlesztés és a tudomány céljaira, hanem azért is, mert a megállapított arányok alapvetően befolyásolhatják népgazdaságunk fejlődési ütemét és belső arányait, köztük azoknak az iparfejlesztési céloknak a megvalósítását, ahol a feladat a világszínvonal elérése, illetve túlszárnyalása.

Mekkora legyen tehát ez az alap, és hogyan osszuk el — természetesen célszerű, gazdaságos felhasználás mellett — ahhoz, hogy népgazdaságunkat s benne az ipar kijelölt ágazatait a szocialista országok között kibontakozó nemzetközi munkamegosztás keretében a távlati tervekben előirányzott színvonalra emelhessük?

E kérdés megválaszolásához *először* is meg kell vizsgálni, hogy a nemzeti jövedelemnek az elkövetkezendő 20 éves tervidőszakban tervezendő növekedési üteme milyen kutatási, fejlesztési ráfordításokat igényel; másképpen: mekkora kutatási, fejlesztési ráfordítások elegendőek a nemzeti jövedelem tervezett növekedési üteméhez. *Másodszor*: vizsgálni kell, hogy a népgazdaságban tervezett szerkezeti változások és a nemzetközi munkamegosztás mérlegelésével kitűzendő fejlesztési feladatok milyen összetételű kutatási, fejlesztési kapacitást követelnek meg.

Anélkül, hogy az élenjáró ipari országokban a kutatásra, fejlesztésre fordított összegek, a nemzeti jövedelem és az ipari termelés között kialakult összefüggéseket saját viszonyainkra közvetlenül alkalmazni kívánnánk, bizonyos általános törvényszerűségek mégis felismerhetők.

Az élenjáró ipari országokban végzett kutató, fejlesztő tevékenység eszköz- és káderállományának alakulását vizsgálva, szembetűnik, hogy különösen az elmúlt néhány esztendő során rendkívül gyors ütemben növekedtek a kutató, fejlesztő kapacitások.

A két legfejlettebb ipari országban, a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban — hivatalos adatok szerint — a ráfordítások évi átlagos növekedési üteme 1950—1960 között 17, illetve 16 százalék volt.

Amint arról már korábban szó volt, a kutatás és fejlesztés, mint a társadalmi munka elkülönült ágazata gyorsabban növekedett, mint a termelőeszközök gyártása, gyorsabban, mint az egész ipari termelés, s még gyorsabban, mint a nemzeti jövedelem.

Ennek megfelelően, a fejlett ipari országok nemzeti jövedelmük egyre növekvő hányadát fordítják kutatásra, fejlesztésre. Például az Egyesült Államokban kutatásra, fejlesztésre fordított összegek a nemzeti jövedelem százalékában a következőképpen alakultak: 1940-ben 0,9, 1945-ben 0,7, 1950-ben 1,0, 1955-ben 1,36, 1960-ban 2,5 százalék. A Szovjetunióban ugyanez az arány 1950-ben 1,3, 1955-ben 1,5, 1960-ban 2,4 százalék volt.*

A fenti adatok természetesen csak a tendencia illusztrálására szolgálnak. Különböző országok, sőt még különböző évek adatai is — az adatok kiszámításának módja, az egyes mutatók közgazdasági tartalmának eltérő értelmezése miatt is — csak fenntartással kezelhetők. A növekedés tendenciája azonban így is érzékelhető, persze anélkül, hogy a viszonylag rövid időszakra vonatkozó adatok extrapolálása megengedhető lenne.

Az Egyesült Államok részletesebb adataiból — amelyek 1940-től 1960-ig a kutatási, fejlesztési költségek és a nemzeti jövedelem alakulását mutatják — kitűnik, hogy a kutatásra, fejlesztésre fordított összegek 1955 óta jóval gyorsabban nőttek, mint a nemzeti jövedelem. A kutatási, fejlesztési ráfordítások öt év alatt közel háromszorosára, a nemzeti jövedelem ugyanennyi idő alatt pedig alig másfélszeresére növekedett.

A legutóbbi öt esztendőben a kutatási, fejlesztési ráfordítások növekedési üteme a bruttó magánberuházások növekedési ütemét is jelentősen meghaladta.

Vizsgálva a kutatási, fejlesztési ráfordítások évi átlagos növekedési

**Kutatási, fejlesztési ráfordítások az Egyesült Államokban
az évi bruttó magánberuházások százalékában**

1955	1956	1957	1958	1959
8,5	9,5	12,5	18,5	17,2

^ beruházásra vonatkozó adatok forrása a Federal Reserve Bulletin 1959. júliusi száma, a kutatás és fejlesztés költségeire vonatkozó adatok a Statistical Abstract 1960. évi kötetéből valók.

* Az amerikai adatok forrása a Statistical Abstract 1960. évi kiadása. A százalékos ráfordítás a gross national productra vonatkozik. A szovjet adatok közül az 1955. évi százalékos arány számított. Az 1960. évi adat kiszámítása Koszigin idézett közlése alapján, a tudomány fejlesztésére fordított összegek felhasználásával történt.

ütemét az Egyesült Államokban, megállapítható, hogy az 1940 és 1955 közötti viszonylag szolid növekedési ütem után 1955 és 1958 között rendkívül gyors: évi átlagban 22 százalékos növekedés következett, majd az ütem ismét lelassult és 1958—1961 között valamivel a tízéves átlag alá süllyedt.

Nem valószínű, hogy az elmúlt 10 év átlagos növekedési üteme az elkövetkezendő tíz évben is tartható lesz. De ha csak évi 10 százalékos átlagos növekedési ütemet tételezünk is fel a következő tíz esztendőre, az Egyesült Államok nemzeti jövedelmének évi átlagos 3 százalékos növekedési üteme mellett ez is azt jelentené, hogy 1970-ben a nemzeti jövedelemnek kereken 5 százalékat fordítanak kutatásra, fejlesztésre.

Hasonló tendenciák olvashatók ki a szovjet adatokból is, azzal a különbséggel, hogy a Szovjetunióban *egyelőre szó sincs a növekedési ütem csökkenéséről*. 1950—1958 között a kutatási, fejlesztési költségek évi átlagos növekedési üteme 15 százalék volt, és a költségeknek a nemzeti jövedelemhez való aránya ebben a rövid időszakban *megkétszereződött*. Még ennél is gyorsabb növekedési ütem állapítható meg Kozlov beszédéből* és a Koszigin már idézett felszólalásában közölt adatokból az 1959—1961. évekre vonatkozóan. Ezek szerint ugyanis az állami költségvetésből a tudomány fejlesztésére előirányzott ráfordítások 1959—1961 között évi átlagban 18 százalékkal növekedtek.

Semmi okunk annak feltételezésére, hogy a kutatási, fejlesztési ráfordítások növekedési üteme a következő esztendők során a Szovjetunióban csökkenni fog. Változatlan növekedési ütemmel számolva, a kutatási, fejlesztési ráfordítások 1970-ben a nemzeti jövedelem 4,6 százalékát fogják elérni.

Feltételezhető tehát, hogy 1970-ben a fejlett ipari országok nemzeti jövedelmük 4—5 százalékát fogják kutatásra, fejlesztésre fordítani.**

Ha mármost a vázolt tendenciák ismeretében arra a kérdésre szeretnénk választ adni, hogy hazánkban az elkövetkezendő húsz esztendőben folyamatosan mennyit kell kutatásra, fejlesztésre költenünk, akkor — úgy gondolom — mindenekelőtt abból kell kiindulnunk: országunknak is ki kell vennie a részét abból a történelmi feladatból, hogy a többi szocialista országgal vállalva, a nemzetközi munkamegosztás lehetőségeivel élve, a megfelelő termelési szektorokban túlszárnyalja a munka termelékenysége tekintetében a legfejlettebb tőkésországokat is. Ebből azonban az is következik, hogy — a társadalmi rendszerünkben adódó előnyöket is figyelembevéve — *arányosan nekünk is annyit kell kutatásra, fejlesztésre fordítanunk* (bizonyos időszakokban esetleg többet vagy kevesebbet), *mint a többi fejlett szocialista országnak*.

* Frol Kozlov a XXI. pártkongresszuson tartott beszédében közölte, hogy a Szovjetunióban állami költségvetésből 1959-ben 27,3 milliárd régi rubelt fordítottak a tudomány fejlesztésére.

** A Német Demokratikus Köztársaságban 1951-ben 189,2 millió, 1954-ben 506,5 millió, 1960-ban 1400 millió márkát fordítottak tudományos kutatásra, ami 1951—1960 között 25 százalékos, 1954—1960 között pedig 18—19 százalékos évi átlagos növekedési ütemnek felel meg. (Deutsche Finanzwirtschaft 1954. 7., illetve, 1961. 11. sz.) Tekintettel arra, hogy az NDK 1960-ban nemzeti jövedelmének mintegy 2 százalékát fordította kutatásra és fejlesztésre, a nemzeti jövedelem és a kutatási, fejlesztési ráfordítások változatlan ütemű növekedése esetén 1970-ben a nemzeti jövedelem kereken négy százalékát fordíthatnák kutatásra és fejlesztésre. Hasonló arányok mutathatók ki Angliára, a Német Szövetségi Köztársaságra, valamint a Csehszlovák Szocialista Köztársaságra vonatkozólag is.

Nemzeti jövedelmünkben tehát előbb-utóbb hasonló arányban kell nekünk is kutatásra, fejlesztésre áldoznunk, mint az élenjáró országoknak, feltéve, hogy mi is fel akarunk zárkózni közéjük. Természetesen nemzeti jövedelmünk nem elegendő ahhoz, hogy a termelés széles területén folytassunk kutató, fejlesztő munkát. Ez — tekintve a nemzetközi munkamegosztást — nem is szükséges. De lehetőségeink határain belül, a kijelölt területeken teljes erőfeszítéssel kell dolgoznunk. Úgy gondolom, az, hogy a szocialista országok nemzeti jövedelmük nagyjából azonos hányadát fordítsák kutatásra, fejlesztésre, nemcsak a kölcsönöség elvéből következik, hanem azzal a közös célkitűzéssel is indokolható, hogy a szocialista világrendszer országai történelmileg körülbelül egy időben építik fel a kommunizmus anyagi-műszaki alapjait. Ehhez ugyanis — saját szakosított ágazataiban — valamennyi szocialista országnak a legfejlettebb műszaki színvonalat kell elérnie és tartania. Ilyen értelemben távlatilag számunkra is iránymutató az az arány, amely a legfejlettebb ipari országokban a nemzeti jövedelem és a kutatási, fejlesztési költségek között már ma is kialakult.

Ez az arány természetesen függ a mindenkori termelési struktúrától is. Nyilvánvaló, hogy ha a termelési ágak nagyobb része kifejezetten kutatásigényes, akkor a nemzeti jövedelem nagyobb hányadát kell erre a célra fordítani. Ezt a szempontot a tervezés során mérlegelni kell, figyelemmel arra, hogy termelési struktúránk fokozatosan a kutatásigényes ágazatok irányában tolódik el.

Annak eldöntése, hogy ezt a színvonalat *mikor* érhetjük el, nemzeti jövedelmünk és a kutatási, fejlesztési ráfordítások tervezett növekedési ütemétől, e kettő kölcsönhatásától, mindez pedig azoktól a lehetőségektől függ, amelyekkel ma és a jövőben rendelkezhetünk népgazdaságunk fejlesztésében.

A rendelkezésre álló nemzetközi adatok már csak az összehasonlításukkal kapcsolatos nehézségek miatt sem alkalmasak rá, hogy a hazánkban szükséges kutató, fejlesztő kapacitások nagyságát közvetlenül azok alapján tervezhessük. Annyit azonban biztonsággal lehet állítani, hogy a jelenlegi arány, amely szerint nemzeti jövedelmünknek körülbelül 1,4 százalékát fordítjuk kutatásra és fejlesztésre, lényegesen alatta van annak a szintnek, amelyet a fejlett ipari országok értek.

Némileg kedvezőbb a kép, ha a nemzeti jövedelem és a kutatási, fejlesztési ráfordítások növekedési ütemét hasonlítjuk össze, és kiszámítjuk a kutatási, fejlesztési költségek százalékos részesedésének növekedési ütemét az elmúlt esztendőkre vonatkozólag.*

Az adatokból látható, hogy a műszaki fejlesztési alap bevezetésének évében mutatkozó kiugró növekedés az egész időszakra kedvező évi átlagos növekedési ütemet alakít ki. Az ütemnövekedés egész tendenciájával mégsem lehetünk elégedettek.

* Az 1955., 1957. és 1958. évi kutatási, fejlesztési költségekre vonatkozólag a műszaki fejlesztési alapról szóló rendelet kidolgozásával megbízott munkacsoport által összegyűjtött adatokat vettük alapul, a további évek adatait a Központi Statisztikai Hivatal bocsátotta rendelkezésre. Ezeknek az adatoknak a felhasználásával számoltuk a kutatási, fejlesztési ráfordítások évi növekedési ütemét. A hazai arányok kiszámításánál az összes, tehát mind az alap-kutatásokra, mind pedig az alkalmazott kutatásra és fejlesztésre fordított kiadásokat vettük alapul, beleértve a nem termelő ágazatokban folyó kutatási költségeket, az egyetemeknek jutó céltámogatást és a társadalomtudományok területén folyó kutatások költségeit is.

Megnevezés	1955	1957	1958	1959	1960	1961
Nemzeti jövedelem	100	110	106	107	107	107
Kutatási és fejlesztési ráfordítások ...	100	118	122	153	124	113*
Kutatási és fejlesztési ráfordítások százalékos aránya a mindenkori nemzeti jövedelemhez	0,65	0,72	0,82	1,15	1,32	1,4
A százalékos részesedés évi növeke- dési üteme (%)	—	10	14	44	15	6

*Előzetes adat.

Ahhoz, hogy 1970-ig elmaradottságunk a fejlett ipari országokhoz képest e területen ne növekedjék, *évi átlagban legalább 15 százalékos növekedés lenne szükséges* — feltételezve, hogy nemzeti jövedelmünk évi átlagos növekedési üteme a 7 százalék körül marad. Ez esetben 1970-ben a nemzeti jövedelem 2,8 százaléka jutna kutató, fejlesztő munkára. Ez más szóval azt jelenti, hogy a kutató, fejlesztő kapacitások 1960. évi kihasználásával és hatékonyságával számolva, *ezeket a kapacitásokat kereken négyszeresére kellene növelnünk*. A nemzeti jövedelem 2,8 százaléka ugyanis 1970-ben kereken 7,2 milliárd forint kutatási, fejlesztési ráfordítást tenne lehetővé a népgazdaságban.

Meg kell mondani, hogy ilyen arányú kapacitásnövekedéssel sem második ötéves tervünk összeállításakor, sem az erre az időszakra vonatkozó országos távlati tudományos terv összeállításakor nem számoltunk. Mint ismeretes, az országos távlati tudományos kutatási terv a kutatói létszám 25 százalékos és a segédszemélyzet 70 százalékos növekedését irányozza elő 1965-ig, ami — feltételezve, hogy az ipari kutató, fejlesztő laboratóriumokban is hasonló arányú fejlődés várható — az 1960. évi kutató, fejlesztő kapacitások körülbelül másfélszeresre növelését jelentheti.

Felmerül a kérdés: egyáltalán reális célnak tekinthető-e a népgazdaság kutató-, fejlesztő kapacitásának megnégyeszerése 10 év alatt? Nézetem szerint ez nemcsak reális, de minimális cél. Realitása mellett nemcsak az szól, hogy az elmúlt 10 évben mind az Egyesült Államokban, mind pedig a Szovjetunióban és a Német Demokratikus Köztársaságban ilyen nagyságrendű volt a fejlődés, de az is, hogy már jelenlegi kutató-, fejlesztő kapacitásunk belső szerkezetének megjavításával is jelentős eredményeket érhetnénk el.

Van olyan vélemény, hogy hazai kutató-, fejlesztő apparátusunk a tudományos káderképzés korlátozott lehetőségei miatt csak igen lassú ütemben fejleszthető. Viszont kevésbé ismeretes, hogy a Tudományos és Felsőoktatási Tanács által 1959-ben végzett felmérés szerint hazánkban egy tudományos dolgozóra átlagosan egy főnyi tudományos segédszemélyzet jut. A fejlett ipari országokban ez az arány 1 : 3, illetve 1 : 4 körül mozog, de ismeretesek még ennél kedvezőbb arányok is.

A tudományos segédszemélyzet megfelelő bővítésével a kutató-, fejlesztő munka hatékonysága és terjedelme jelentősen növelhető. Kézenfekvő, hogy elmaradottságunk leküzdése végett mindenekelőtt eh-

hez az eszközhöz kell nyúlnunk. Kétségtelenül nem könnyű feladat ez sem, hiszen a szükséges számú jól képzett műszerész, technikus, laboráns és szakmunkás átcsoportosítása erre a területre nem mehet máról holnapra. Belátható azonban, hogy ezen az úton egyetlen tudományos kutató beállítása nélkül is számottevően (mintegy a jelenleginek kétszeresére) növelhetjük a kutató-, fejlesztő apparátusunk teljesítőképességét.

Ezért mérlegelni kell, hogy a felhalmozást hogyan osszuk el a termelő, illetve a kutató-, fejlesztő kapacitások bővítése között. Bár az utóbbiak hatása a termelés növekedésére, a munkatermelékenység fokozódására jóval később érvényesül, mint ha termelőkapacitásokat létesítünk, s noha iparunk műszaki színvonalát sok területen a külföldi technika átvételével, hazai kutatás nélkül is emelhetjük, mégis tisztában kell lennünk azzal, hogy ha iparunk egyes ágazatait világszínvonalra kívánjuk fejleszteni, ehhez világviszonylatban is ütőképességnek számító *saját kutató-, fejlesztő bázis szükséges.*

Ehhez azonban már a második és a harmadik ötéves tervidőszakban meg kell tennünk azokat a beruházási és kádereképzési intézkedéseket, amelyek alapján az 1970-et követő években kialakulhat az a hazai kutató-, fejlesztő apparátus, amely a következő tízéves periódusban szükséges feladatokat elláthatja.

Az előzőekben vázolt fejlődési ütem elérése a tudományos segédszemélyzet bővítésén és a megfelelő korszerű berendezések beszerzésén kívül a továbbiakban elsősorban a tudományos káderek képzésén és továbbképzésén múlik. Ahhoz, hogy kutató-, fejlesztő kapacitásunkat 1970-ig négyszeresére növelhessük, megközelítő számítások szerint — a munkafeltételek megjavításán túlmenően — *a jelenlegi tudományos kutatói létszámot legalábbis meg kell kétszerezelnünk.** Ez viszont csak úgy valósítható meg, ha 1961—1970 között hozzávetőleg negyedannyi új kutatót állítunk munkába, mint az ebben az időszakban természettudományos, illetve mérnöki oklevelet szerző diplomások száma.

A kutató- és fejlesztő kapacitások elosztása

Ha az eddig kifejtett elvi megfontolások és módszer alapján meghatározzuk a kutatókapacitások fejlesztésének kívánt ütemét és elérni tervezett színvonalát, akkor a következő fontos kérdés: *hogyan osszuk el ezeket a kapacitásokat a népgazdaság egyes ágazatai, illetve a kutató-, fejlesztő munka egyes szakaszai (alap- és alkalmazott kutatás, fejlesztés) között?*

E tekintetben két szempontot kell mérlegelni. Egyrészt, a népgazdaság valamennyi ágazatában szükség van a feladatokhoz méretezett kutató-, fejlesztő bázisra. Másrészt, elsősorban azokban a termelési ágakban kell fejleszteni a kutató-, fejlesztő bázist, ahol célul tűztük ki a világszínvonal elérését és tartását.

Azokban az ágazatokban, ahol a szocialista nemzetközi munkamegosztás keretében ránk hárul a világszínvonal elérésének feladata, *ennek megfelelő kutatási alapok biztosítandók. Ezek az alapok aligha le-*

* A kutató-, fejlesztő kapacitások méretezésére a műszer- és a híradástechnikai iparban statisztikai adatokon alapuló progresszív normatívák készültek. Ilyenek más területekre is kidolgozhatók.

hetnek kisebbek, mint a világszínvonal élvonalában haladó más fejlett ipari államokban. Nyilvánvaló, hogy az élvonal elérése nálunk sem kerülhet lényegesen kevesebbe, mint azokban az országokban, ahol ezt az utat már megtették.

A világszínvonal megközelítése persze kevesebb ráfordítással is lehetséges (a többiek eredményeinek átvételével), de a színvonalat tartani, önállóan továbbfejlődni *mi sem vagyunk képesek kevesebb erőfeszítéssel.*

Mekkora műszaki fejlesztési alappal kell rendelkezniök a kijelölt iparágaknak a szükséges alap- és alkalmazott kutatások, valamint a gyári fejlesztés finanszírozásához? Ez rendkívül bonyolult probléma, amelynek egyik megközelítéseként a nemzetközi adatok nyújthatnak segítséget (kezelésükben persze a szükséges óvatossággal kell eljárni).

Az iparáganként kutatásra, fejlesztésre fordított összegeknek a termeléshez viszonyított arányáról elsősorban amerikai források állnak rendelkezésre. Tájékoztatásul az amerikai National Science Foundation 1961. évi 39. sz. kiadványában publikált adatokat ismertetjük:*

Kutatási, fejlesztési költségarányok az Egyesült Államokban és Magyarországon

Iparágak	Az iparnak végzett kutatás és fejlesztés a netto árbevétel %-ában 1958-ban az USA-ban	Ipari kutatóintézetben és vállalatoknál felmerült összes kutatási, fejlesztési költség a termelési érték %-ában 1960-ban Magyarországon	Jelenleg érvényes műszaki fejlesztési alapkulcsok a 113/1962. sz. PM utasítás szerint
Élelmiszeripar	0,3	0,1	0,1
Textil- és ruházati ipar ...	0,2	0,16	0,1
Papíripar	0,8	0,35	0,4
Vegyipar összesen	3,8		
ebből: Gyógyszeripar ...	4,0	3,7	3,5
Kőolajipar	1,1	1,25	
Gumiipar	1,8	1,12	2,6
Egyéb vegyipar...	5,4	0,97	2,5
Kohászat	0,8	0,77	0,4
Gépgyártás	3,6	1,18	1,8
Híradástechnika	11,1	6,12	8,5
Villamosgép-gyártás	4,2	1,75	3,4
Közlekedési eszközök gyártása.....	4,2	1,07	1,8
Műszeripar	7,5	4,48	7,0
Ipar összesen (bányászat és energia-termelés nélkül)	3,8	0,9	1,6

Ezek az adatok — az összehasonlíthatóság tekintetében táplált fenntartások mellett is — nyújtanak bizonyos tájékoztatást az iparáganként szükséges kutatási ráfordítások nagyságrendjéről és arról, hogy ehhez képest mi hol tartunk jelenleg. Figyelmet érdemel, hogy

* Founds for Research and Development in Industry in 1958. 77. 1. 26. tábla. Sajnos más országokról nincs hasonló áttekintésünk, de az MTA Tudományos Tájékoztatójának 1961. 1-2. számában Japán, és a Műszaki Gazdasági Tájékoztató 1961. 1. számában Lengyelország vonatkozásában közölt adatok hasonló arányokra utalnak. Anglia iparában (a Technische Rundschau 1957. március 22. száma szerint) ugyancsak a vegyipar és az elektrotechnika jár az élen.

például a nemzetközi viszonylatban is élenjáró gyógyszeriparunk viszonylagos kutatási, fejlesztési ráfordításai megközelítik az Egyesült Államok gyógyszeriparáét. Az adatokból az is kitűnik, hogy a leggyorsabban fejlődő és technikailag bonyolult iparágak kutatásigényessége általában jelentősen felülmúlja a viszonylag stabilizálódott ágazatokat, valamint az is, hogy a hazánkban alkalmazott műszaki fejlesztési alapkulcsok általában helyesen tűzték ki a leginkább kutatásigényes ágazatainkban elérendő ráfordítási szintet.

Mégis, hiba volna, ha a távlati tervezésben egyedül a fejlett ipari országok egy-egy iparágának kutatásigényességét jellemző egyetlen mutatóra támaszkodnánk. Ezért a népgazdaság távlati fejlesztésénél elsősorban számításba jövő termelési ágazatokban külön vizsgálni kell, hogy az egyes termelési profilok már ma is a világszínvonalat reprezentáló termékcsoportjaiban hogyan alakult a kutatásigényesség — a gyártmányok cserélődési sebességének, a választék és a termelési volumen terjedelmének függvényében. E függvények elemzése alapján választ kaphatunk arra, hogy az egyes profilokban a tényezők milyen konstellációja mellett alakult ki a nemzetközileg is ismert kutatás-, fejlesztés-igényesség, illetve, hogy az attól való eltérésnek milyen okai lehetnek.

A ma világviszonylatban élenjáró egyes termékeknel megállapítható arányok, amelyek a mi gazdasági adottságaink mellett alakultak ki, támpontul szolgálhatnak azon objektíve szükséges kutatási, fejlesztési és termelési kapacitási arányok meghatározásához, amelyek ahhoz szükségesek, hogy adott termelési profilban belátható időközön belül az egész termelést világszínvonalra emelhessük.

Az e kapacitások létrehozásához és fenntartásához szükséges tudományos és segédszemélyzet létszámának, valamint az anyagi eszközök volumenének meghatározásához kidolgozandó normatívák problémáira itt most nem térünk ki. Annyit azonban le kell szögezni, hogy az egyes termelési profilok termelésének növekedési üteme és az elérendő műszaki színvonal, valamint az adott profil kutatásigényessége a népgazdaság teljes eszköz- és káderigény-nagysága és összetétele szempontjából más és más követelményeket támaszt attól függően, hogy együttesen milyen fejlesztési célokat tűzünk ki.

Látható tehát, hogy a nemzeti jövedelemből kutatásra, fejlesztésre fordítható rész mindenkorai nagysága egyrészt korlátot szab a kitűzhető feladatok elé, másrészt a feladatok összetétele meghatározó a nemzeti jövedelem e vonatkozásban számításba vehető részének termelésére és elosztására.

Ezzel kapcsolatosan hangsúlyozni szeretném, hogy ha a szükségesnél kevesebbet áldozunk egyes feladatok megoldására, akkor a kutató-, fejlesztő munka hatékonyságát jelentős mértékben csökkenthetjük. Itt természetesen nem kisebb eltérésekre gondolok, hanem arra, hogy a tervszerű, jól szervezett kutató tevékenységnek is van egy objektíve szükséges nagyságú és összetételű ráfordítás-szükséglete, amelynél kevesebb már nem kevesebb kutatást jelent, hanem a kutatás sikerét veszélyezteti.

Ha a nemzeti jövedelemből kutatásra, fejlesztésre fordítható hányad korlátot szab az így megállapított szükségletek kielégítésének, akkor egy vagy több műszaki fejlesztési célkitűzést el kell hagyni, il-

letve egyik vagy másik termelési ágban a világszínvonal helyett alacsonyabb szint elérésével kell megelégedni. A legnagyobb kárt mindenestre azzal okoznánk, ha a rendelkezésre álló eszközöket úgy osztanánk el, hogy *mindenre jusson egy kevés, de sehova sem elegendő.*

Az egyes termelési ágakra vonatkozó műszaki fejlesztési célok végeredményben éppen úgy rangsorolhatók gazdaságossági szempontból, mint a lényegében azonos célt szolgáló, de különböző beruházásokra vonatkozó műszaki tervváltozatok — amennyiben a szóbajöhető műszaki fejlesztési koncepciók a népgazdaság általános fejlesztési célkitűzései szempontjából konvertálhatók.

A rendelkezésre álló eszközök elosztásakor természetesen figyelembe kell venni azokat az anyagi-műszaki kapcsolatokat is, amelyekkel a fejlesztésnél számolni kell.

Egy meghatározott iparág fejlesztése érdekében folyó kutatás ugyanis nemcsak a megfelelő profilú kutatóintézetben vagy az adott iparág vállalataiban folyik. A termelés ágazati szerkezetéhez megfelelő kutatási szerkezet is tartozik, amint azt az erre vonatkozó vizsgálatok kimutatták.*

Néhány operatív intézkedés a kutató-, fejlesztő bázis hatékonyságának fokozása céljából**

A kutató- és fejlesztő hálózat bővítésének problémái mellett hangsúlyozni kell, hogy meglevő kutató-, fejlesztő bázisunk hatékony kihasználása tekintetében sem merítettük még ki a rendelkezésünkre álló lehetőségeket. Az Országos Tudományos és Felsőoktatási Tanács éves beszámolóiból, továbbá az Országos Tervhivatal Műszaki Titkárságának 1961. évi helyzetjelentéséből egyöntetűen az a kép bontakozik ki, hogy a jelenlegi kutató-, fejlesztő munkát szétforgácsoltság, meg nem engedhető párhuzamosságok, a rendelkezésre álló erőkhöz képest túlméretezett feladatvállalások jellemzik.

1960-ban ipari kutató- és fejlesztő intézeteinknek alig egyharmada foglalkoztatott 200 főnél több dolgozót, „intézeteink” 13,6 százalékában pedig 25 vagy ennél kevesebb fő dolgozott. S mivel egy tudományos kutatóra átlagosan egy fő kisegítő személyzet jut, elmondhatjuk, hogy vannak intézményeink, ahol a tudományos dolgozók száma tíz-tizenöt fő között mozog. A kutatóknak tudományos segédszemélyzettel való ellátása az átlagosnál is rosszabb a Kohó- és Gépipari Minisztériumhoz és az Építésügyi Minisztériumhoz tartozó intézetekben, ahol 100 tudományos kutatóra 84, illetőleg 65 tudományos segédszemélyzet jut.

A szétforgácsoltság az egy kutatási témán dolgozó tudományos munkaerők rendkívül alacsony számában is megmutatkozik. Bár a tudományos téma tartalmi meghatározása kutatóintézetenként eltérő, mégis az erők elaprózására vall, hogy egy kutatási témán ipari kutatóintézeteinkben átlagosan 2 tudományos kutató dolgozik.

A tudományos munka szervezeti szétforgácsoltága, segédszemély-

* 1961-ben az Országos Tervhivatal Műszaki Titkársága megbízásából egy munkacsoport vizsgálta a kutatás, fejlesztés és az ipar egyes termelő ágazatai közötti anyagi-műszaki kapcsolatokat. Az e vizsgálatoknál alkalmazott módszert dr. Szira Tamás ismertette a Statisztikai Szemle 1962. 5. számában megjelent cikkében.

** Az ipari kutatás és fejlesztés jelenlegi helyzetéről az OT Műszaki Titkársága megbízásából tájékoztató anyag készült. A hivatkozott adatok ebből a tanulmányból valók.

zettel való nem kielégítő ellátottsága mellett hatékonyságrontó tényezőként kell még megemlíteni az állóeszközökkel való hiányos ellátottságot is.

A tudományos munka jellegében bekövetkezett változásokkal, a termelésnek a kutatással szemben támasztott fokozódó igényeivel párhuzamosan nem növekszik kellő mértékben az intézetek, vállalati kutató és fejlesztő részlegek ellátottsága korszerű műszerekkel és egyéb kutatási eszközökkel.

A nemzetközi adatokból igen nehéz megbízható arányokat kidolgozni az egy tudományos kutatóra jutó állóeszközök optimális nagyságára vonatkozólag. Az egyes iparágak termelőüzemeinek, illetve kutató- (fejlesztő) intézeteinek összehasonlítása azonban azt mutatja, hogy az eszközökkel való ellátottság elégtelenségével kapcsolatos panaszok különösen a gépipar területén indokoltak.

A kutató- és fejlesztő intézetek, valamint a vállalatok állóeszköz-ellátottságára vonatkozó adatokból egyszersmind arra is magyarázatot kapunk, miért adják át egyes iparágakban az új gyártmányokat, illetve technológiai eljárásokat kielégítő félüzemi kísérletek nélkül.

Nem kétséges, hogy a felsorolt hiányosságok kiküszöbölésével jelentősen fokozni lehetne kutató- és fejlesztő kapacitásunk hatékonyságát. A közelmúltban jóváhagyott országos távlati tudományos kutatási terv minden bizonnyal előmozdítja a kutatómunka koncentrálását és segít az eszközök és a káderek célszerűbb elosztásában.

Állóeszköz-ellátottság a kutató- és fejlesztő intézetekben és az állami iparban

Ágazat	Egy kutató- és fejlesztő intézetre	Egy tudományos kutatóra	Egy vállalatra	Egy műszaki dolgozóra
	jutó állóeszközök nettó értéke		jutó állóeszközök nettó értéke	
	millió Ft	ezer Ft	millió Ft	ezer Ft
Bányászat	23,4	454,1	309,6	1 673,9
Kohászat	45,0	731,5	251,1	1 616,1
Vegyipar	33,2	550,1	78,1	1 633,1
ebből: Gyógyszeripar ...	26,8	291,6		1 164,9
Energiaipar	11,2	284,3	579,4	4 493,9
Gépipar	15,6	158,8	50,7	459,1
ebből: Erősáramú villa- mosgép-ipar ...	12,4	194,8		443,1
Gyengeáramú villamos gép-ipar	36,0	226,1		382,3
Műszeripar	8,8	185,1	23,2	267,2
Könnyűipar	16,6	399,5	24,7	602,1
Élelmiszeripar	3,2	214,8	36,9	1 839,7
Építőipar	18,6	222,0		
ebből: Építőanyagipar ...	20,3	332,0	37,6	1 556,0
Közlekedés	7,3	199,3	—	—
Összesen :	16,8	294,9		

További probléma a kutató-, fejlesztő munka eredményeinek ipari hasznosítása. Iparunkban ma sem a kutató- és fejlesztő munka eredményességét illetően merül fel a legtöbb észrevétel, hanem inkább amiatt, hogy ezeket az eredményeket nem mindig és főképpen nem a kellő ütemben hasznosítjuk a gyakorlatban.

A kohó- és gépipar területén nemrégiben lefolytatott vizsgálat alapján megállapítható, hogy a gyakori késedelem csak kisebb mértékben írható az új kutatási eredmények üzemeltetése körül felmerült szakmai viták számlájára, s nem is mindig az újjal szembeni érdektelenség a hiba forrása. A műszaki fejlesztési alap bevezetése óta pénzügyi nehézségekre sem hivatkozhatunk. A probléma gyökere a kutató-, fejlesztő apparátus és a termelést irányító gazdasági szervek munkájának nem kielégítő időbeni összehangoltságában és a termelési szervezeteknek az eredmények átvételére, alkalmazására való felkészületlenségében rejlik.

E rendkívüli fontosságú kérdést most csak annyiban érintjük, amennyiben ez a létesítendő új kutatási-, fejlesztési kapacitások méretezését és elosztását illeti. Már a műszaki fejlesztéssel kapcsolatosan 1960-ban végzett széleskörű ipari vizsgálat is rámutatott, hogy a vállalataink rendelkezésére álló pénzügyi alapok nem kielégítő és nem mindig rendeltetésszerű felhasználását alapvetően nem a fejlesztésben való érdektelenség okozza, hanem az, hogy vállalataink zöme nem rendelkezik megfelelő fejlesztő és üzemeltető apparátussal.

Ezért kutató- és fejlesztő apparátusunk bővítésével párhuzamosan fejleszteni kell a fejlesztési eredmények gyors alkalmazásához szükséges vállalati szervezetet is. Mindehhez a tudományos és műszaki kéaderképzés tervszerű fokozásán kívül módszert kell kidolgozni a rendelkezésre álló szakemberlétszám optimális elosztására is a kutatás, fejlesztés, valamint a közvetlen anyagi termelés és a gazdasági vezetés területei között. Ezzel, valamint a műszaki eredmények gyakorlati hasznosítását meggyorsító egyéb intézkedésekkel is elő kell mozdítani a kutatási eredmények minél hatékonyabb alkalmazását.

Thorstein Weblen:

Az üzleti vállalkozás elmélete

A szociológus, közgazdász szerző, a század I. negyedében írt művével maradandó helyet teremtett magának az amerikai kapitalizmus radikális polgári kritikusai között. Könyve ma már csaknem klasszikus műnek számít ezen a területen, s különös aktualitását napjainkban az adja meg, hogy az amerikai fináncoligarchia gazdasági és politikai cselekvésének rugóit mélyrehatóan és kritikailag elemzi. Weblen oly módon leplezi le az úgynevezett népi kapitalizmusról, jóléti államról stb. terjesztett legendákat, hogy a dolgokat sokoldalúan megvilágítja. A könyvben az amerikai kapitalizmusnak egy polgári kritikus a úgyszólván belülről igyekszik feltárni az amerikai finánctóke rothadtságát és egyes főbb jelenségeit.

(Megjelent a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában)

TARNÓY LÁSZLÓ:

Az építési beruházások gazdaságos megvalósításának ösztönzése*

Bár a beruházásokra rendkívül sok eszközt fordítunk, mégsem tudunk azonnal minden szükségletet kielégíteni. Ezért beruházásainknál *a maximális gazdasági hatékonyság elvét* kell érvényesítenünk, azaz optimális idő alatt, minimális társadalmi munkaráfordítással a legkedvezőbb eredményt kell elérnünk.

Az egyes beruházások gazdasági hatékonysága attól függ, hogy

— helyesen választjuk-e meg a beruházási *célokat* és azok kielégítésére optimális *változatot* alkalmazunk-e;

— az elhatározott beruházásokat mekkora *munkaráfordítással*, mennyi *idő* alatt, milyen *minőségben* valósítjuk meg;

— a megvalósított, üzembehelyezett beruházásokkal, illetve állóalapokkal hogyan *gazdálkodunk*.

A cikk a középső, tehát *a beruházások megvalósításának szakaszában* jelentkező problémákkal foglalkozik. A téma szerteágazó voltára tekintettel itt is leszűkíti a vizsgálatot a beruházásoknak *építési munkát* igénylő részére. Annak lehetőségét keresi, hogy *a tervező és a kivitelező vállalatok* érdekeltségi mechanizmusának átalakításával hogyan lehetne a beruházások gazdasági hatékonyságának növelését erőteljesebben előmozdítani.

A beruházó, a tervező és a kivitelező szerepe az építési beruházások megvalósításának gazdaságosságában

A *gazdaságosság* a legkisebb eszközök elve, mely megköveteli, hogy a gazdálkodó szervezet az erőforrások legkisebb felhasználásával a legnagyobb hasznos teljesítményt érje el.

Az *építési beruházások* esetében a gazdaságosság követelményét akkor elégítjük ki, ha az *egyszeri* ráfordítások mértéke, a megvalósított építmény *folyó* (fenntartási, fűtési, termelési célú építményeknél üzemeltetési) ráfordítása és a megvalósítás *időtartama* minimális.

Az egyes konkrét esetekben ezeket a követelményeket a beruházó, a tervező és a kivitelező döntései befolyásolják. Az építmény gazdaságosságát a három szervezet döntéseinek együttes eredménye határozza meg.

Így például legtöbbször a beruházó döntése irányadó az építmény

* Ez a cikk annak a tanulmánynak az alapján készült, amely a Magyar Közgazdasági Társaság Antos István emlékére meghirdetett pályázatán első díjat nyert. A szerző a korlátozott terjedelemben való tekintettel a beruházók anyagi érdekeltségének kérdéseivel foglalkozó részt, annak különösen bonyolult volta és más kérdésekkel való szoros kapcsolata miatt, ebben a cikkben nem tárgyalja.

helyének kiválasztásában. Ez nagymértékben befolyásolhatja az egyszeri ráfordítások nagyságát (alapozási költségek, az építőanyagok fuvarozási költségei). Ugyancsak a beruházó döntése irányadó a hasznos alapterület-igény tekintetében is (például hány m² oktatási terület szükséges egy tanuló részére). Természetesen ez nem azt jelenti, hogy felelőssége ezekkel kimerül. A beruházó a létesítménynek minden tekintetben gazdája a beruházási program készítésétől a létesítmény üzemeltetéséig. A különbség csak az, hogy felelőssége az esetek túlnyomó részében a tervezővel és kivitelezővel egyetemleges. A példaszerűen felsorolt esetekben azonban kizárólagos. A tervező és kivitelező számára a beruházó kizárólagos felelősségi körébe tartozó döntések eleve meghatározottak.

A tervező döntése irányadó viszont az építmény szerkezeti rendszerének (például téglá, acélváz, monolitikus vagy előregyártott vasbeton tartószerkezet, harántfalas, hosszanti főfalas, pillérsoros megoldás stb.) és alaprajzának (például közlekedési és mellékterületek, azok kapcsolata és aránya stb.) kialakításában.

A kivitelezőnek módjában áll ugyan észrevételeit a tervdokumentáció készítésénél előadnia, szerepe ezekben a kérdésekben mégis másodlagos. A kivitelező szempontjából ezért a tervező döntéseit is általában eleve meghatározottnak tekinthetjük. A kivitelező feladata elsősorban a terv realizálása, az építmény tényleges megépítése. Attól függően, hogy a kivitelező hogyan szervezi meg az építés munkafolyamatait, változik az építmény *önköltsége*, anélkül, hogy az építmény *kiszámlázott költsége* (termelési értéke) módosulna.

Ezért célszerű, ha a beruházót és a tervezőt az építmény beruházási költségének, a kivitelezőt pedig az építmény termelési önköltségének alakulásában teszik érdekeltté. Ez gyakorlatilag egyben az építmény árának növelésében való érdekeltséget is magában foglalja, mert az önköltség alakulását az építőiparban — az építmények egyedi és földrajzi körülményektől függő jellege folytán — csak az *építmény árához viszonyítva*, önköltséghányad vagy jövedelmezőség alakjában tudjuk mérni. Nyilvánvaló tehát, hogy legalábbis az egyszeri ráfordítások tekintetében a kivitelező és a másik két szerv között *érdekellentét* áll fenn.

A *folyó ráfordítások* nagyságát elsősorban a műszaki terv határozza meg. Ez összefüggésben van az egyszeri ráfordításokkal. Legtöbbször nagyobb egyszeri ráfordítás alacsonyabb folyó ráfordítással jár és megfordítva (például drágább központi fűtés alacsonyabb kalória-költséggel — szilárd tüzelés rosszabb kalória-kihasználással; időtálló, drágább vakolat vagy burkolat a homlokzaton ritkább, normál vakolat viszont gyakoribb tatarozásokkal stb.). A kivitelező szerepe itt csak az elvégzett munkák minőségével kapcsolatban jelentkezik. A rossz minőségű munka az építető folyó ráfordításait növeli, de a kivitelezőnél a legtöbb esetben önköltségcsökkenést eredményez. Tehát itt is *érdekellentét* jelentkezik.

A *kivitelezési időtartam* mindhárom szerv együttes tevékenységétől függ. A beruházónak megfelelő ütemben kell a pénzügyi eszközöket rendelkezésre bocsátania, a különböző feltételekről gondoskodnia, a tervezőnek gyorsan kivitelezhető szerkezetek alkalmazásával kell a műszaki tervet kialakítania, a kivitelezőnek pedig korszerű módszerek igénybevételeivel kell a munkát megvalósítania. Ebben az esetben — az előzőektől eltérően — *érdekazonosság* van, helyes tehát, ha az érdekeltégi rendszert a kivitelezési időtartam vonatkozásában erre alapozzuk.

Az építési beruházások kivitelezésének gazdaságossága tehát úgy befolyásolható, ha a közreműködő szervek anyagi érdekelttségét az alábbi tényezők alakulásához kapcsoljuk:

a) *a beruházónál* a hasznos alapterület-igény a szükséges mértéket ne haladja meg, és a tőle függő egyszeri költségek aránya (alapozás, az anyagok fuvarozása, reprezentatív kialakítás költségei stb.) a többi költségekhez képest minimális legyen;

b) *a tervezőnél* a rendeltetési egységekre jutó, tőle függő költségek mértéke minimális legyen;

c) *a kivitelezőnél* az önköltséghányad, illetve jövedelmezőség minél kedvezőbb legyen, és az elvégzett munkák megfelelő minőségben készüljenek el;

d) *mindhárom szervezetnél* a kivitelezési időtartam a minimális legyen.

Az anyagi érdekeltégi eszközök

A tervgazdálkodást folytató szocialista államokban az elhatározott beruházások megvalósítását elsősorban különböző direktíva jellegű utasítások és szerződések (kapacitás, tervezési, építési, szállítási szerződések) szabályozzák. Azzal, hogy az elhatározott beruházások megvalósítása a beruházó, tervező és kivitelező gazdasági terveiben valamilyen formában megjelenik, az az érdekelt szervek kötelező feladatává válik.

Emellett különböző *anyagi és erkölcsi ösztönzési eszközöket* is alkalmazunk. *Kérdés, hogy az ezekkel kiváltott cselekvések valóban az érdekeltégi mechanizmus kialakításának szándékolt céljára irányulnak-e?* Reálisan számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy az anyagi érdekeltég nem szándékolt cselekvéseket is kivált. Ebben az esetben ezek az eszközök a tervek és direktívák teljesítését korlátozzák, torzítják, fékezik. A rossz mechanizmus miatt jelentkező torzulások esetén nem az öntudat hiányát kell emlegetni, hanem a rossz mechanizmust kell kijavítani. *A rossz közgazdasági koncepciót a politikai és erkölcsi nevelés sem teszi helyessé.*

Még hibásabb az az út, amikor a torzulással működő mechanizmust egy újabb ellentétes irányú érdekeltégi eszköz beiktatásával igyekszünk helyrehozni. Ezzel a mechanizmus csak bonyolultabbá válik. Ezért óvakodni kell a tetszetős, új „tippek”-től. Nem az a feladat, hogy új eszközöket vezessünk be, hanem, hogy a meglévő mechanizmus kritikai elemzése alapján a jelenleginél hatékonyabb ösztönzési rendszert alakítsunk ki.

Az anyagi érdekeltégi eszközök körét a szokásosnál szélesebben kell megvonnunk. Ide tartozónak kell tekintenünk minden olyan eszközt, amely *közvetlenül vagy közvetve anyagi előnyöktől motivált cselekvéseket vált ki*, bármilyen formában jelenik is meg.

Ilyen értelemben az anyagi érdekeltégi eszközök két nagy csoportra oszthatók: közvetlenekre és közvetettek. A *közvetlen* eszközök önmagukban is kétfélék:

— *egyéniek* (ide tartoznak: a bérek, a prémiumok, jutalmak, az előléptetési és minősítési rendszer, a dolgozók részére kifizetett nyereségrészesedés stb., tehát általában ami egyéni jövedelmet képez);

— *kollektívek* (ide tartoznak a különböző vállalati alapok, tartós forrás jellegű pénzügyi előnyök, tehát általában mindaz, ami a vállalat gazdasági helyzetét javítja).

A *közvetett* eszközökön a gazdasági tervmutatók rendszerét, a bér-alapgazdálkodás rendjét, a jövedelmezőség, az alaprentabilitás képzésének módozatait, a szerződési, a hitel-, az árrendszert stb. értem, tehát általában minden olyan gazdasági tényezőt, amely közvetve befolyásolja a vállalati dolgozók vagy azok egy részének egyéni jövedelmét, illetve a vállalat gazdasági helyzetét.

A *probléma a gazdasági jelenségek és az azok jellemzésére alkalmazott mutatók kettősségéből adódik*. Bizonyos, hogy például az élőmunka termelőerejének növekedése, mint gazdasági jelenség és a termelékenység szokásos mutatói között többnyire csak hozzávetőleges kapcsolat áll fenn. A gazdasági ösztönzést azonban nem a termelékenység, hanem a termelékenységi mutató alakulásához kapcsoljuk, ezért a kiváltott cselekvés sem feltétlenül a termelékenység, hanem gyakran csak az annak jellemzésére alkalmazott mutatószám változtatására irányul.

Az anyagi ösztönzés eszközével minden esetben valamilyen jelenséget akarunk befolyásolni, a valóságban azonban közvetlenül mindig csak arra a mutatószámra tudunk hatni, amellyel a jelenséget, illetve annak nagyságát jellemezni szoktuk.

A tervezők anyagi érdekeltisége

A tervezők anyagi érdekeltiségi rendszerének kialakításánál alapvető különbséget kell tenni aszerint, hogy a beruházások előkészítésének melyik *szakaszáról* van szó. A beruházásoknál a tervezők munkáját általában a beruházási program, a tervezési feladat és a kivitelezési tervdokumentáció elkészítésénél vesszük igénybe.

A *beruházási program* és a *tervezési feladat* kidolgozása során a népgazdaság érdeke azt követeli, hogy a tervezők minél gazdaságosabb megoldást alakítsanak ki. Különbséget kell tenni azonban valóságos és látszólagos gazdaságosság között. Ha a tervező anyagilag érdekelt volna abban, hogy a programot vagy a feladatot milyen gazdaságossági hatásokkal készíti, akkor ez a gazdaságossági *mutató* fiktív javítására csábítana. Ilyen esetben szükségszerűen előállna az alátervezés, az irreális mutatók és tervek készítésének veszélye. Egyébként sem lehetne megbízhatóan megállapítani a gazdaságosság mértékét, márpedig minden anyagi érdekeltiségi mechanizmus feltételez valamilyen mutatószámot. Ezért az ilyen irányú anyagi érdekeltiség hátrányosan befolyásolná a beruházások megvalósítását, mert az alátervezés miatt pénzügyi kerethiány, anyagihiány, többletköltséget igénylő átcsoportosítások, a befejezetlen beruházások állományának megduzzadása következne be.

Ezeket a munkákat — véleményem szerint — magas szakképzett-ségű, megfelelő törzsfizetésű szakemberekre kell bízni, akiknek bérezési rendszerét a tervező vállalatok többi alkalmazottaitól eltérően kell szabályozni. Természetszerűleg itt is módot kell találni arra, hogy a *kiemelkedő* teljesítmények megfelelő jutalmazásban legyenek részesíthetők.

Gyökeresen más a helyzet a *kivitelezési tervdokumentációk* elkészítésénél. Míg az előző esetben nagy szakmai gyakorlatot és áttekintést igénylő, inkább becslésszerű számításokra támaszkodó munka a jellemző,

az utóbbi esetben a részletek gondos kidolgozására, egzakt műszaki és gazdasági számításokra támaszkodó mérlegelésekre van szükség. A kivitelezési tervdokumentációk gazdaságosságát itt már módunkban áll számszerűleg is meghatározni azzal, hogy az építmény tervezett költségét valamilyen más számértékhez (beruházási programhoz vagy költség-normához) hasonlítjuk.

A tervezők jelenlegi anyagi érdekeltségi rendszerében a minél gazdaságosabb kivitelezési tervek készítésére irányuló ösztönzés majdnem teljesen hiányzik.

A tervező intézetek jóváhagyott tervmutatói általában a következők: a termelési érték az elért díjbevétel alapján; a létszám, a beralap, valamint a termelékenységi mutató; továbbá a jövedelmezőség.

Bizonyos, hogy a minél gazdaságosabb megoldásra való törekvés az egyes szerkezeti, technológiai és alaprajzi kérdések gondos mérlegelését igényli, tehát szükségszerűen több munkaidő-felhasználással jár. A tervdokumentáció *gondosabb* elkészítése általában alacsonyabb termelékenységi és jövedelmezőségi mutatót eredményez, mert a díjbevétel gazdaságosabb terv esetén sem emelkedik. A termelési érték mutatója a műszaki tervek társadalmi hasznosságában, „használati értékében” végbement változásokra nem érzékeny. Bármilyen gazdaságosságú tervet készít a tervező vállalat, a díjbevétel esetleg változatlan marad, mert nem a kivitelezési összeg, hanem a beruházási program képezi a díjszámítás alapját, úgynevezett díjalapértékét. Még rosszabb volna a helyzet, ha a megtervezett létesítmény konkrét költsége számítana díjalapértékként. Ebben az esetben negatív ösztönzés érvényesülne, mert az alacsonyabb költségű tervért a tervező kevesebbet kapna. A tervező intézetek termelési, termelékenységi és jövedelmezőségi mutatói akkor a legkedvezőbbek, ha olyan minőségű terveket készítenek, ami még éppen elfogadható, ami tehát a különböző ellenőrző és zsüri szervek szűrőin még átcúsúszik. Ez azt eredményezi, hogy néhány tízmilliós megtakarítást érünk el több százmilliós későbbi költségtöbblet ellenében.

A tervezők *prémiumrendszere* is inkább a rossz minőségű tervek irányába ösztönöz. A tervezők prémiuma általában a dokumentáció szolgáltatásának határídejéhez, illetve a mennyiségi teljesítéshez kapcsolódik. Ez a gyakorlat a feladatok sietős összezapására, a gazdaságosság követelményének háttérbe szorítására ösztönöz. Valamit javít a helyzeten, hogy újabban a prémiumfeltételek között gazdaságossági követelmények is szerepelnek. A közvetlen és közvetett anyagi érdekeltség mechanizmusa itt alapvető módosításra szorul.

A kérdés rendezéséhez az alábbiak szükségesek: a) ki kell dolgozni a beruházási és tervezési költségnormák, valamint tervezői időtartamnormák rendszerét; b) gondoskodni kell megfelelő mérési metodika kidolgozásáról és alkalmazásáról, végül c) az előzőkön felépülő érdekeltségi mechanizmust kell kidolgozni.

A tervezési költségnormák a különböző építményfajták maximális építési költségét határozzák meg rendeltetési egységre vagy más, az építmény *hasznosságát* kifejező egységre számítva. Ilyen tervezési költségnormákat több éve használnak már a baráti országokban, és 1961 óta a lakóházakra kiterjedő érvénnyel nálunk is. *Az előirányzott építési költségek és a megfelelő költségnormák* — esetleg a beruházási program sze-

rinti költség — hányadosa a tervdokumentáció *gazdaságosságát* fejezi ki.

Indokolt volna, hogy a beruházó ilyen esetben a tervezési díjon felül meghatározott kulcs alapján kiszámítandó összeget fizessen a tervező intézetnek a költségekben elért megtakarításért. Ezek az összegek növelnék a tervező intézet prémiumalapját.

A tervező intézetek általában irodákra, az irodák pedig osztályokra és szakosztályokra tagolódnak. Ezeknek az egységeknek tevékenységét az *átlagos normateljesítés színvonala* jellemzi. Ha a tervezési költségnormákat több éven keresztül változatlanul hagyjuk, a tervező vállalat átlagos normateljesítési szintje — a változatlan állományú indexszámítás módszerével — viszonyítható a megelőző időszak szintjéhez. Az ily módon képzett mutató *a dokumentációk gazdaságosságának színvonalváltását*, dinamikáját jelzi. De ugyanilyen módszerrel a gazdaságossági színvonal változása meg is tervezhető. A tervező intézetnél ez volna a legfontosabb minőségi mutatószám, lényegesebb, mint a termelékenységi és jövedelmezőségi mutató.

Ezeknél a számításoknál az egyes építmények építési költségén mindenkor azt a költséget értjük, amely már tartalmazza a kivitelező elfogadott észrevételeinek költségvetési hatását is. Abban az esetben, ha az építmény megvalósítása *rögzített áras szerződési rendszer* keretében történik, az építető által fizetendő összeg ettől alig térhet el. Rögzített áras szerződés nélkül az építés költségvetési és tényleges költsége között jelentős eltérések lehetségesek. Ha a túllépés nagyobb, mint az előirányzott tartalék, célszerű volna a tervezőt a hiányos költségvetés-készítés miatt *kötbérfizetésre* kötelezni. Ily módon elejét lehetne venni a költségvetési összeg mesterséges visszatartásának, különösen akkor, ha az ilyen jellegű kötbérek közvetlenül a prémiumalapot csökkentenék.

A gazdaságosabb tervek készítésére irányuló ösztönzés rendszerének kialakításánál sem szabad azonban figyelmen kívül hagyni a mennyiségi teljesítés kérdését. A második ötéves terv során általában a tervezői kapacitás elégtelenségével kell számolnunk. Erre való tekintettel a tervezési teljesítmények mennyiségi fokozását sem lehet az érdekeltségi mechanizmus kialakításánál teljesen mellőzni.

A mennyiségi és gazdaságossági követelmény között feszültség van. A feszültség azonban feloldható, ha az egyes építmények tervezési időtartamát kerek naptári hónapokban meghatározott tervezési *időtartam-normák* bevezetésével szabályozzák. Az időtartam-norma túllépése, illetve a dokumentáció szolgáltatására megállapított határidő elmulasztása kötbérfizetési kötelezettséget von maga után, ami a prémiumalapot csökkentené. *Mennyiségi túlteljesítésért* — a tervezettnél nagyobb díjbevételezésért — járó anyagi előnyök feltétele a gazdaságossági követelmények betartása. A mennyiségi túlteljesítésre való ösztönzésnek a gazdaságossági ösztönzéshez képest enyhébbnek kell lenni.

Ezeknek az intézkedéseknek célja *megváltoztatni a tervezők általános szemléletét és magatartását*, hogy a jelenleg domináló, sokszor öncélú műszaki, épületesztétikai, valamint a határidő-betartási és mennyiségi túlteljesítési szempontok mellett a gazdaságosság követelménye jobban érvényesüljön.

Az építőipari kivitelezők anyagi érdekeltsége

A beruházások gazdaságosságának fokozása a kivitelezőktől három feladat teljesítését követeli meg: az építményt minél kisebb ráfordítással, megfelelő minőségben valósítsák meg, továbbá a beruházóval és tervezővel együtt rövidítsék a kivitelezés időtartamát.

Ráfordításokon a kivitelezőnél felmerülő élő- és holtmunka-felhasználásokat, gyakorlatilag a kivitelezés *önköltségét* értjük. Nyilvánvaló, hogy a rendeltetési egységre számított fajlagos önköltség nem fejezheti ki a kivitelező tevékenységének gazdaságossági színvonalát, mert annak alakulása nagymértékben a beruházó és tervező döntésétől függ. A kivitelező gazdálkodásának minőségét ezért a *jövedelmezőség* (helyesebben eredményhányad) mutatószámával jellemezzük. Ennek a mutatónak minél kedvezőbb alakulása végett igen hatékony gazdasági ösztönzőket alkalmazunk, úgymint nyereségrészesedést az alaprentabilitási szint tartása és túlteljesítése esetén, a vezetők önköltségi prémiumát, valamint vállalatfejlesztési és igazgatói alap képzését a jövedelmezőségi terv túlteljesítése esetén.

A jelenlegi ösztönző eszközök eléggé hatékonyak ahhoz, hogy a kivitelezők a jövedelmezőség fokozását fontos feladatnak tekintsék. De ez az ösztönzés nem mindig a népgazdaság érdekeinek megfelelően mozgó-sít.

A kivitelező építőipar a jövedelmezőséget az alábbi módokon növelheti:

— jobb műszaki és gazdasági szervezéssel, korszerűbb termelőeszközök és technológia alkalmazásával, anyagtakarékossággal stb. csökkenteni a munkaráfordításokat;

— az épített előzetes hozzájárulásával a tervdokumentációtól eltérő olyan megoldást alkalmaz, amely az építmény minőségének, tartósságának, rendeltetésszerű használatának megváltoztatása és az építészeti követelmények csökkenése nélkül megtakarítást jelent. A teljesítmény ebben az esetben is az eredeti költségvetés alapján számolandó el, a mutatózó megtakarítás a kivitelezőt illeti;

— kihasználva az ellenőrzés hiányosságait és az árrendszer hézagait, indokolatlan árbevételre tesz szert;

— a munkát nem megfelelő minőségben végzi el.

Az első két tevékenység esetében a kivitelezői és népgazdasági érdekek egybeesik, a másik két esetben a jövedelmezőség növelésére irányuló törekvés a népgazdaság érdekei ellen hat. Az 1959-ben életbeléptetett építőipari költségvetési és árrendszer, a rögzített áras szerződések, az építményekre megállapított hatósági árak bevezetése ez utóbbi lehetőségeket szűkítette ugyan, megszüntetni azonban nem tudta. Különösen a mennyiségi elszámolásoknál mutatkoznak hibák. Ismeretes, hogy az építőiparban — a rögzített áras szerződési rendszertől eltekintve* — az egyes szerkezetek mennyiségét nem a költségvetésben előirányzott, hanem a tényleges megvalósításnak megfelelő mértékben számolhatja fel a kivitelező. Ez a szabályozás a beruházó részéről szakszerű és folyama-

* A rögzített áras szerződési rendszerben a kivitelező — néhány kivételtől eltekintve — az építmény árát utólag nem növelheti azon a címen, hogy a költségvetés hiányos volt, vagy az elvégzendő munkák mennyiségét hibásan tüntette fel. A kockázat átvállalásáért viszont az úgynevezett tartalékkeret (3 illetve 5 százalék) öt illeti.

tos ellenőrzést tételez fel. Márpedig az építetők jelentős része erre nem képes. Feltehetően ez az oka annak, hogy a jövedelmezőség épp azoknál az építőipari munkáknál magas, ahol a mennyiségi ellenőrzés az elfedett szerkezetek miatt különösen bonyolult (átalakítások, tatarozások, mély-építési munkák).

Ezekon a hibákon az építőipari árrendszer megfelelő továbbfejlesztésével, a rögzített áras szerződési rendszer fokozatos kiterjesztésével, az ellenőrzési szervezet javításával, illetve a tervezői művezetés kiépítésével lehet segíteni.*

Lényegében ugyanezek az eszközök alkalmasak arra is, hogy a kivitelezőt megfelelő *minőségi munka* végzésére kényszerítsék. Ebből a szempontból nagy segítséget nyújt az Építőipari Kivitelezési Szabályzatok megjelenése, melyek az átvételi feltételeket foglalják össze.

Az építetők az átadási-átvételi eljárás során teszi meg a nyílt (felismerhető) hibákra vonatkozó kifogásait. Kívánatos volna a megfelelő szakértővel nem rendelkező építetők részére olyan szakértő testületet szervezni, amely ezt a feladatot hozzáértéssel képes ellátni. Az új beruházási rendelkezések szerint az építetők a rejtett hibák miatt szavatossági igényeit az átvételtől számított egy évig érvényesítheti. Kivételes és különösen súlyos esetekben — ha az építményrész rendeltetésszerű használatra alkalmatlanná válik — a szavatossági igény három éven belül érvényesíthető. Ezek a rendelkezések nem eléggé szigorúak, s ezért célszerű volna a szavatosság időtartamát növelni.

A kivitelezési időtartam lerövidítésének problémája

Számítások szerint az építmények átlagos kivitelezési időtartama 1958-hoz képest mintegy 20 százalékkal csökkent ugyan, de még ma is túrheterogénül hosszú.

A kérdés megoldására *kétféle módszer* jöhet számításba: a kivitelezési időtartam-normák kötelező alkalmazása és az építőipari termelés fogalmának más értelmezése.

Az első eszközzel a hazai szakirodalom már több alkalommal foglalkozott, ezért ennek kifejtését mellőzhetjük.

Jelenleg a kivitelező — a kisértékű munkáktól eltekintve — negyedévenként számláz. Általában a naptári negyedévben elvégzett összes munkát — szerkezetet — jegyzékbe vagy az építetővel együttesen felvett jegyzőkönyvbe foglalja. Befejezetlen termelés az építőipari számvitelben ezért nincs, mert lényegében az összes elvégzett munka számlázásra kerül.

A kivitelező ugyanazt a termelési értéket tudja kimutatni, ha kapacitását sok feladat egyidejű elvégzésére fordítja, mint ha erejét kevesebb feladatra koncentrálja. Nyilvánvaló azonban, hogy sok feladat egyidejű végzése esetén egyszerűbb a munkaerők foglalkoztatása, mint a fejlett szervezést igénylő gyorsépítkezés esetén. Ez a kényelmi szempont igen sokat vet a latba. Igaz ugyan, hogy a gyorsabb ütemű kivitelezés valamivel csökkenti az építésvezetőségi általános költségeket és a gépköltség

* A tervezői művezetési szerződéssel a tervező arra vállal kötelezettséget, hogy elősegíti és ellenőrzi a létesítménynek a kivitelezési tervdokumentáció szerint történő megvalósítását. Jogszabályaink a kötelező művezetés mellett lehetővé teszik azt is, hogy a felek egyéb feladatok ellátásában (például a kivitelezői teljesítmények ellenőrzésében) is megállapodhassanak.

egyres elemeit, ezek a megtakarítási lehetőségek azonban csekély mértékük miatt (a két költség együttesen körülbelül 12—14 százalék) nem mozgósítanak eléggé. Ezért végeredményben a kivitelező építőipar anyagilag közvetlenül alig érdekelt az építési ütem gyorsításában.

A termelés célja mindig valamilyen konkrét használati érték előállítása. Az építőipari tevékenység célja olyan építmények előállítása, amelyekben lakni, tanítani, termékeket előállítani, amelyeken közlekedni stb. lehet. *A befejezetlen építmények lényegében csak munka-felhasználások, mert végső használati értéket még nem eredményeznek. Nem mérítik ki tehát a termelés fogalmát, inkább csak a ráfordításokét.*

A jelenleg alkalmazott termelési fogalom, a „*saját építési-szerelési munkák értéke*” lényegében a termelés fogalmának félreértésén* — a termelés és ráfordítás közgazdasági fogalmának összecserélésén — alapul. Itt a közgazdasági szemlélet háttérébe szorul a számviteli szemlélettel szemben. *Az építőiparban a termelés alapvető mutatószámaként csak az átadott építmények értékét szabadna elfogadni*, ezt kellene a termelési tervben előírni és a termelési terv teljesítéséhez fűződő anyagi konzekvenciákat is ennek a mutatószámnak alakulásától kellene függővé tenni. Ebben az esetben a kivitelező érdekeltté válnék az építmények mielőbbi befejezésében, s a termelés fogalma is reális értelmet kapna.

A folyamatban levő, át nem adott építményeken felmerült ráfordítások értékét „*befejezetlen termelésként*” kellene kezelni.

További kérdés, hogy a termelés átfutásának meggyorsítása, illetve a befejezetlen építményekben lekötött eszközök állományának csökkentése végett milyen további szervezési, tervezési és pénzügyi intézkedéseket kell hozni.

A jövedelmezőség mutatószámának *Atlasz-féle formulájában* — mint ismeretes — az elért eredményt a *lekötött* eszközökhöz viszonyítjuk. Így a kivitelező vállalatok jövedelmezőségi mutatójában kifejeződne a befejezetlen termelés állományváltozásának hatása is.

A megtervezett befejezetlen állomány mértékéig a bank kamatmentes, az azt meghaladó állomány esetén rétegesen növekvő kamatozású hitelt biztosítana.

Az átadási tervre épülő gazdasági tervezési és pénzügyi mechanizmus azonban egész sor problémát vet fel. Ilyenek: a munkatermelékenység mérése, a beralapgazdálkodás, a folyamatban levő és átadott építmények költségeinek számviteli elhatárolása, az alvállalkozói teljesítmények elszámolása stb. A mechanizmus gyökeres átalakítására csak akkor kerülhet sor, ha a gyorsütemű kivitelezést gátló szervezési, kapacitás-aránytalansági, anyagellátási problémákat előzőleg sikerül megoldani. A kivitelezési időtartamot lassítja, hogy a magyar építőipar aránytalanul nagy alvállalkozói kooperációval dolgozik és viszonylag kis vállalati egységekkel rendelkezik. Gyorsabb ütemű kivitelezést lehetne elérni a jelenleginél nagyobb, megfelelő vertikális vállalatok szervezésével.

A kivitelezési időtartam lerövidítését nagymértékben gátolja, hogy a magyar építőiparban éppen a *befejező* szakipari munkáknál a legszű-

* *Novozsilov* írja: „Gazdasági számításban nehéz elképzelni durvább hibát a bevétel és a kiadás, az eredmény és a ráfordítás összetévesztésénél”. (A ráfordítások és eredmények mérése a szocialista gazdaságban. Megjelent A matematika alkalmazása a közgazdasági kutatásokban c. gyűjteményes műben. Budapest. 1962. 45. 1.) Ez a megállapítás a mi esetünkre is illik.

kebb a kapacitás. Az ideális arány ennek ellenkezője, amikor az utolsó fázis kapacitása tölcészerűen kiszélesedik. Nyilvánvaló, hogy minél több munka rakodott már le a termelés folyamatában, annál nagyobb a tempó gyorsulásának gazdasági hatása. Általánosan jellemzi az építőipart, hogy a nyers épületet eléggé hamar „felhúzzák”, de azután hosszú hónapok vesznek el a befejező munkák lassúsága miatt.

Ennek az elvileg helyes koncepciónak azonnali bevezetése azonban nyilvánvalóan irreális követelmény. *Első lépésként az átadási terv elsődlegességét kellene biztosítani, továbbra is fenntartva a „saját építésszerelési munkák értéke” alapján felépülő termelékenység-számítási, önköltségi, számlázási rendszert. Ez rövid időn belül bevezethető. A második lépésre — az összefüggő teljes koncepció megvalósítására — csak megfelelő elkészítés után kerülhet sor.*

A műszaki fejlődés és az építőipar gazdasági mutatói

Ismeretes, hogy a *műszaki haladás* hatására a termékek előállításához szükséges *munkaráfordítások mennyisége csökken*. Az egységnyi építési beruházás értékének csökkenése *két forrásból* ered: az építőipar által *felhasznált* eszközök (anyagok, gépek) értékének és az építőipar által *hozzáadott* értéknek a csökkenéséből. A mindennapi gyakorlati számításoknál nem az értékkel, hanem az *árakkal* számolunk. Az anyagi érdekeltégi eszközök az árakkal mért termelési volumenhez és ráfordításokhoz kapcsolódnak.

Az ipar körében — hatósági árváltozás esetét kivéve — a termék egyéni értékének csökkenése az önköltség csökkenésében jelentkezik. A megelőző szakaszban bekövetkezett értékváltozást ugyan az önköltség nem jelzi, de ez nem idéz elő vállalati szinten problémákat, mert a saját tevékenységből eredő érték- és önköltségváltozás nagyjából mégis közel esik egymáshoz. (Természetesen itt sem mindig ilyen egyszerűek az összefüggések.)

Az építőiparban más a helyzet. Itt a műszaki haladás új, gazdaságosabb, rendszerint a hagyományosnál könnyebb építőanyagok és épületszerkezetek fokozottabb alkalmazásában jelentkezik. A műszaki haladás másik tendenciája a fokozott iparosításra való törekvés. A korszerű építőipar az elvégzendő munkák minél nagyobb részét igyekszik kedvezőbb üzemi körülmények között előállítani és az előregyártás alkalmazásával a helyszíni munkafolyamatok arányát csökkenteni. A korszerűsítés további tendenciája a gépek mind nagyobb mértékű alkalmazása. A szabványosítás, tipizálás, méretkoordináció, a műszaki tervezés körében a jobb alaprajz-kialakítás, kedvezőbb térhasznosítás, a termelési célú beruházásoknál az épületvédelmi igények csökkentése az építőipar műszaki haladásának további feladatait képezik.

Hogyan jelentkeznek ezek a tendenciák a kivitelező építőipar mutatószámaiban és anyagi érdekeltiségében? Ebből a szempontból a műszaki fejlesztési intézkedések *három csoportba* oszthatók:

— egy részük (gazdaságosabb technológia, munkaszervezés, gépesítés) a kivitelező építőipar *önköltségét* csökkenti;

— a második, legjelentékenyebb csoport (szerkezetfejlesztés, iparosítás) az építőipari árképzés sajátosságai következtében az építmények

árát, a kivitelező szemével nézve a termelési értéket, az építettő szempontjából pedig a beruházások költségét csökkenti;

— a harmadik csoport (például korlátozott épületvédelem, jobb alaprajz és térhasznosítás) nem érinti a kivitelező helyzetét sem az önköltség, sem a termelés oldalán.

A probléma a második csoportnál jelentkezik. Ebben az esetben ugyanis *a kivitelező építőipar összes értékmutatója tótágast áll: romlást jelez, ha javul a helyzet és megfordítva*. Tételezzük fel, hogy két egymást követő évben felépítünk egy-egy azonos *használati* értékű ipari csarnokot. Az építőipari árszint mindkét évben azonos marad. Az első évi csarnok hagyományos, a második új, korszerű, gazdaságosabb, tehát olcsóbb szerkezetekből készül. Az utóbbinak ezért alacsonyabb lesz az ára. A termelés volumene — az előállított használati érték — a valóságban azonos maradt, a kivitelező termelési értékmutatója mégis csökkenést jelez. Az élőmunka termelékenysége nyilvánvalóan növekedett, hiszen ugyanahhoz a használati értékhez kevesebb munkát használtunk fel. Mégis lehetséges, hogy a termelékenység értékmutatója romlást fejez ki. A beruházó ugyanazért az összegért nagyobb reálvolument valósíthat meg, a kivitelezőnek viszont ugyanazért a pénzösszegért több használati értéket kell előállítani. Új irányba egyébként is mindig nehezebb haladni, mint kitaposott úton. A kivitelező tehát inkább negatíve érdekelt a technikai fejlődés fő módozatainak (szerkezetfejlesztés, iparosítás) hasznosításában.

Az építőipari szakemberek előtt sohasem volt kétséges, hogy *a népgazdaság számára nagyobb megtakarítást lehet nyújtani a korszerű anyagok és szerkezetek, előregyártott elemek alkalmazásával, mint ami a kivitelező építőipar önköltségének csökkentésével lehetséges*. Ezért súlyos hiba, hogy a megtakarítási lehetőségeknek épp *a fontosabbik részére nem fordítunk elég figyelmet*, és mindent a kivitelező építőipar jövedelmezőségének fokozásával akarunk elérni.

A népgazdaság szempontjából lényegében az a fontos, hogy egyes építőipari létesítmények előállításához minél kisebb munkamennyiséget használjunk fel. Másodlagos kérdés, hogy ezt az építési költségek csökkentése vagy a kivitelező építőipar önköltségének javítása útján érjük-e el. Tulajdonképpen még kedvezőbb is az az eset, ha az építési költségszint csökken a korszerű szerkezetek alkalmazása miatt, mert ez gyorsabb kivitelezést, a befejezetlen beruházási állomány csökkentését és a nehéz fizikai munka kiküszöbölését mozdítja elő. Az *építőipari főhatóságok részére* — kötelező tervmutatóként — *a két megtakarítási forma együttes eredményét kellene előírni*. Az építőipari főhatóságokra kellene bízni, hogy a megtakarítás melyik módjával, illetve milyen kombinációjával felelnek meg kötelezettségeiknek.

A kivitelező építőipar önköltségének csökkentése elsősorban a kivitelező vállalatok hozzáállásán múlik. Az építési költségszint általános változását viszont inkább az irányítószervek intézkedései befolyásolják. Az építőipar egyik sajátossága, hogy az igazán nagy jelentőségű műszaki fejlesztési intézkedések (például a panelépületek alkalmazása) országosan összehangolt intézkedési sorozatot igényelnek. Az intézkedéseknek át kell fogniok az ipari bázisoktól kezdve a műszaki tervezésen keresztül az új szerkezetek alkalmazásához szükséges gépesítést a kivitelező építőipar egészét.

Egy-egy kivitelező vállalat az ilyen jellegű feladatoknál csak korlátozott eredményeket érhet el, ezért felvethető olyan javaslat is, hogy az építési költség és önköltség színvonalának együttes kötelezettsége csak a felső irányítószervek részére képezne kötelező tervszámot és a vállalati szervezetek csupán önköltségcsökkentést érintő feladatokat kapjanak. Ezeknek az önköltségcsökkentési feladatoknak kiadásánál azonban számításba kell venni azokat a változásokat, amelyek a műszaki fejlesztés hatására a termelési érték mutatójában jelentkeznek.

Ezekkel a gondolatokkal elég könnyű egyetérteni, a gyakorlati problémát a megfelelő *mutatószámok* kialakítása jelenti. Korábban már utaltam a különböző építményfajták beruházási és tervezési költségnormáinak szükségességére. Ezek a költségnormák az egyes építmények *változatlan áraiként* is felfoghatók. Ha a megvalósult építmények folyóáron számított költségét ezekhez a normákhoz viszonyítjuk, a kapott hányados az egyes építmények normateljesítési színvonalát jellemzi. A normateljesítési hányadosok mérlegelt átlagának alakulása az építmények költségváltozását fejezi ki. Ezzel a számítási módszerrel nemcsak a tényelemzésre vagyunk képesek, hanem a tervfeladatokat is meghatározhatjuk. Lehetőség nyílik az építőipari termelés volumenváltozásának megfigyelésére is. Az elvégzett munkák terjedelmét ugyanis a norma szerinti költségek összege jellemzi. A termelés volumenének ismeretében viszont módunk van az élőmunka termelékenységének alakulását helyesebben kifejező mutatók képzésére is.

Az építőipari költség színvonal változásának hatásait azonban nemcsak a kivitelező építőipar, hanem a beruházók körében is figyelembe kell venni. A bevezetett beruházási költségnormák a műszaki fejlődés következtében természetesen elavulnak. Az előbb említett mutatók épp ennek az elavulásnak mértékét kísérik figyelemmel.

A beruházási költségnormák kidolgozása rendkívül nagy munkát igényel. Nem lehet és nem is célszerű ezt a munkát évről-évre megismételni. De azt sem szabad megengedni, hogy a beruházók az avult normák alapján a szükségesnél nagyobb keretet kapjanak, mert ez pazarlásra nyújt lehetőséget. Ezért a normákat a beruházási keretek meghatározásánál a kialakult értékváltozási indexnek megfelelően csökkentve kell alkalmazni. Ily módon a kivitelező építőipar és az építési beruházások tervei között az összhang állandóan biztosítható.

Kétségtelen, hogy a valóságban ezeknek a gondolatoknak megvalósítása még sok problémát vet fel. Úgy gondolom azonban, hogy a koncepció mégis alkalmas a jelenleginél jobb, a technikai fejlődést serkentő, és a vállalati, valamint a népgazdasági érdekek összhangját jobban biztosító mechanizmus kialakítására.

REDŐ ÉVA:

A munkanorma a tőkés iparban

Az ipari munkanormát a tőkés gazdaságban alkalmazták első ízben. A tőkés gazdaságban merült fel ugyanis először annak szükségessége, hogy egy munkás (vagy a munkások meghatározott csoportja) munkakeredményének mértékét a végzett művelet elvégzéséhez szükséges idő, illetve a munkaidő egysége alatt előállítandó termékmennyiség formájában a bérezéshez, a munka- és üzemszervezésben számba vegyék.

Azt, hogy a nagyobb haszon eléréséhez azonos munkaidő alatt minél több és intenzívebb munkára kell kényszeríteni a munkásokat, hamar felismerték a tőkésék. A kialakuló tőkés gazdasági viszonyoknak e célból leginkább megfelelő módszert, amellyel „a munkások izomerejének nagyobb kihasználását lehetett elérni”,* a darabbér-rendszer felfedezése hozta. A darabbér — vagy ahogy nevezték: akkordbér — kiszámításához már nélkülözhetetlen volt az adott termék termeléséhez (adott művelet elvégzéséhez) szükséges idő számbavétele. A munkavégzéshez *szükséges* időmennyiség meghatározásának módja eleinte — tapasztalatok híján — még igen kezdetleges volt. A szükséges időt a mesterek a korábban ténylegesen felhasznált idő alapján becsülték fel. A „darabbér-szerződésekben” időmértékről rendszerint nem is volt szó, ez a mérték inkább csak számítási segédeszközként szerepelt. Az előtérben a természetes mértékegységben (darabban, fontban stb.) számított munkaeredményért járó darabbér állt. A darabbérrel a munkást intenzívebb munkára, s ezzel a termékegységre jutó megmunkálási idő csökkentésére készítették.**

A darabbér és nem a termék előállításához szükségesnek vélt idő volt tehát a munkaintenzitás szabályozója. Emögött az a meggondolás húzódott meg, hogy minél kisebb az akkordbér, annál jobban meg kell feszítenie a munkásnak erejét, hogy a létfenntartáshoz szükséges minimális keresethez hozzájusson. Eközben *maga a munkás* kényszerült megteremteni a darabbér további lenyomásának feltételeit. Amikor ugyanis az elszámolásnál kitűnt, hogy a munkások már jól begyakorol-

* Sismondi „Du sort des ouvriers dans les manufactures” a „Nationalökonom” 1835. évi kötetének 105. lapján. Idézi L. Bernhard: Die Akkordarbeit in Deutschland 1903. Leipzig.

** Azt, hogy az egyes munkások által a termelt termék, résztermék előállításához szükséges idő *mennyisége* kezdetben mennyire háttérbe szorult, bizonyítja az is, ahogyan Bernhard könyvében erről a kérdéstről ír: „Abból, hogy az akkordmunkánál — ellentétben az időbérrel — a munkaidő nem mértéke a bérnek, néhol olyan nézet keletkezett, hogy akkord-szerződésnél a munkaidő jogilag nem lényeges. Nagyon elterjedt vélemény, hogy az akkordmunkás — szemben az időbéres munkással — bizonyos szabadságokat engedhet meg magának a munkaidővel kapcsolatban. Sőt, még olyan szakmai bírósági ítélet is előfordult, amely szerint az akkordmunkánál nem fontos, hogy a munkások előbb vagy később jelennek meg. Hiszen „nem a felhasznált idő, hanem a végzett munka szerint kapják bérüket”. (L.: L. Bernhard. I. m.)

ták munkájukat és többet termeltek, mint ahogy régebben kalkulálták, a tőkésék ebből „jogalapot” kovácsoltak a darabbér csökkentéséhez.

Marx *A tőke* I. kötetében részletesen elemzi azokat az előnyöket, amelyeket a darabbér a tőkéséknek hozott, s hogy másrészt milyen hatása volt a darabbér-rendszer bevezetésének a munkásokra.

Az akkordrendszer a 18. század végén kezdett meghonosodni Angliában, a 19. század elején pedig már más iparosodó országban is elterjedt. Az akkordrendszer térhódításának különös lendületet adott a gépi nagyipar kialakulása. A munkateljesítmények fokozása ekkor már nemcsak az élőmunkából közvetlenül kisajtott értéktöbblet miatt volt fontos, hanem a gépekbe, anyagokba fektetett tőke gyorsabb megtérülése miatt is. „Érthető — írja L. Bernhard az akkordbérezés bevezetésének okairól —, hogy a vállalkozók a munkaintenzitás fokozásával a lehető legnagyobb mértékben ki akarták használni új gépeiket.”*

Minél inkább terjedt a darabbér-rendszer, annál határozottabban sorakoztak fel ellene a munkások. De bár ez a küzdelem nagy tömegeket ragadott magával, a tőkésék erősebbnek bizonyultak; a darabbér-rendszer nemcsak megmaradt, hanem a tőkés üzemszervezés egyik fő pillérévé is vált. Sőt, az idők folyamán a szervezett munkások tiltakozása a darabérrek indokolatlan lenyomása ellen, s az a követelésük, hogy a darabéreket a végzett munkával arányosan, szabatosan határozzák meg, bizonyos fokig még elő is mozdította a darabbér-rendszer „kifinomulását”.

A munkavégzéshez szükséges idő pontos felmérésére azonban csak fokozatosan került sor, s kezdetben még egyáltalán nem abból a célból, hogy segítségével normaidő-előírásokat készítsenek. A stopperóra eleinte ellenőrzésre szolgált, annak megállapítására, hogy mennyi időt fordít a munkás ténylegesen munkára és mennyit „lustálkodásra”; másrészt annak kipuhatólására, hogy mennyivel lehet a darabbért *megnyírbálni***.

A stopperórát erre a célra már Taylor előtt több mint 100 évvel alkalmazták.

A tőkésék az eredmények mellett rövidesen megismerhették az akkordbér hátrányait is: az állandó „akkordnyomás” ellen a munkások, ahol csak lehetett, munkavisszatartással védekeztek.

A munkavisszatartásra vonatkozóan szerzett tapasztalatok, valamint a drága termelőeszközök minél teljesebb kihasználásához fűződő érdekek arra készítették a tőkéséket, hogy új módszereket keressenek profitjuk növeléséhez.

* Lásd L. Bernhard: I. m. 14. 1.

** Erre vonatkozó érdekes adalékot közöl a REFA-Nachrichten 1958. decemberi számában. Eszerint a derby-i porcelánmanufaktúra iratai között megtalálták egy alkalmazott időmérő következő szövegű, 1872. december 22-i keltezésű nyilatkozatát: „Én, Thomas Mason, ünnepélyesen kötelezem magam minden időben a lehető legnagyobb gondosság tanúsítására, hogy senki se szerezhessen tudomást arról a tényről, hogy én a derby-i manufaktúrában végzett munkát stopperórával ellenőrzöm; kötelezem magam e vizsgálatok lehető legpontosabb és a valóságnak legjobban megfelelő elvégzésére és arra, hogy az eredményeket hűen közlöm Mr. Buesbry-vel.” Az iratokból kitűnik az is, hogy „Mr. Mason alkalmazása után röviddel nehézségek közé került: a munkások azzal vádolták, hogy akkordollót alkalmazott és kifogást emeltek amiatt, hogy az érintett munkásoknak semmiféle lehetőségük nem volt véleményük nyilvánítására. Tíz festőmunkás levelet intézett a vállalkozókhöz, amelyben követelték, hogy a jövőben a hét megkezdése előtt értesítsék a munkásokat, ha az akkordbéreket csökkenteni kívánják, s ismertessék a feltételeket is, hogy így minden munkás megítélhesse, el lehet-e végezni a munkát az előírt idő alatt”. (Kiemelés tőlem. R. É.)

A Taylor-rendszer

A termékegységre jutó bérköltség leszorításához, a munkaintenzitásnak a maximumig való fokozásához, s ezáltal a gépek kapacitásának lehető teljes kihasználásához új, „egzakt” szervezési módszer vált szükségessé. A keresett módszert a munkaműveletek végzési módjának pontos rögzítésében és az ennek megfelelő, szükséges legrövidebb gyártási idő leírásában találták meg.

A munkanorma tulajdonképpen a műveletek elvégzéséhez *meghatározott munkafeltételek mellett szükséges idő előírásával* nyer önálló szerepet a tőkés iparban.

A normakészítés elveinek kidolgozása és nagyarányú, gyakorlatban való meghonosítása Frederick Winslow *Taylor* nevéhez fűződik. Az, hogy erre a múlt század végén, illetve a századforduló idején éppen Amerikában került sor, semmiképpen sem tekinthető véletlennek. Az Egyesült Államok munkaerőpiacát ebben az időszakban a viszonylagos munkaerőhiány jellemezte; a bérszínvonal így magas volt, ami arra kényszerítette a tőkéseket, hogy a munkaerő fokozott kihasználásával igyekezzenek kárpótolni magukat.

Az időmérés Taylornál nem egyszerűen a működő üzemben *felhasznált* munkaidő *utólagos ellenőrzését* szolgálta, mint a megelőző időszakban, amikor az eredetileg felbecsült idő alapján megállapított darabértéket az időmérések alapján „korrigálták”, azaz egyre lejjebb nyomták. Taylor az időmérést az egyes műveletek elvégzéséhez *szükséges legrövidebb időtartam* megállapítása céljából alkalmazta. Időmérési felvételei alapján „tudományosan” kidolgozta a műveletek elvégzésének „legésszerűbb” feltételeit, amely feltételek betartásával a munkások munkájukat a lehető legrövidebb idő alatt végezheték el. Taylor a normával olyan feladatot tűzött ki, amelynek elvégzéséhez a munkásnak végsőkéig meg kellett feszítenie erejét. A darabért egyrészt csak a normában meghatározott feltételek teljesítése esetén fizette ki, másrészt a normát nem teljesítőket elbocsátotta, s ezzel a munkásokat arra kényszerítette, hogy a munkaidő alatt minden mozdulatukat az előírásoknak megfelelően végezzék.

Taylor „életfilozófiájá”-nak megértéséhez érdemes felidézni az angol Halsey-vel folytatott egyik vitáját. Utóbbi azt vetette Taylor szemébe, hogy szigorú normaelőírásaival megfosztja a munkásokat szellemi önállóságuktól, megakadályozza őket alkotókészségük kifejlesztésében. Taylor erre így válaszolt: „... az üzemekben mindig vannak ellentétek... a vezetők és a munkások csoportja között. S a vita a két csoport között... mindig a munkavégzés sebességére való befolyásért folyik. Az örökös veszekedés és egyetnemértés oka tehát a munka sebességére való kétoldalú befolyás — az egyik oldalról a munkásság, a másik oldalról a vezetőség részéről.

Módszerem lényege abban áll, hogy a munkavégzés sebességének meghatározását teljesen a vezetés kezébe teszi... Így csak az *egyik* oldal befolyása érvényesül... s teljes az összhang (!) az üzemben...”

„Egyetlen munkás sem képes hosszú ideig négy mester állandó instruálásának és rábeszélésének ellentállni, végül vagy teljesíti az utasításokat vagy megfut...”*

* F. W. Taylor „Shop management”. Autorisierte deutsche Ausgabe von A. Qallisch — Berlin, 1909. 7. 1.

Mindezzel Taylor csak alátámasztotta Halsey igazát. Üzemvezetési rendszerében valóban az volt a legjellegzetesebben új, hogy teljesen megfosztotta a munkást önállóságától, a munkából kilúgozta az önálló alkotás utolsó morzsáját is. A munkás a Taylor elvei szerint szervezett üzemben megszűnik gondolkodó ember lenni, tevékenységének minden mozzanatát a tőkés vezetés kizárólagos akarata diktálja. Ennek a célnak megvalósítására Taylor nem sajnált fáradságot és költséget, mert kiszámította, hogy ez busásan megtérül.

Taylor maga számol be azokról a kísérleteiről, amelyeket pályafutása kezdetén teherhordó, illetve rakodó munkások munkájának normázásával végzett. Miután gondosan megfigyelte munkájukat, kiválasztotta közülük a fizikailag legerősebb, a munkára legalkalmasabb embert. Ez elé azután az addiginál kétszer-háromszor nagyobb feladatot tűzött, s ezért 50—60 százalékkal több bért ígért. Ily módon elérte, hogy ez a munkás a lehető „legmagasabb teljesítményt adja, amit az embe-
rektől meg lehetett követelni”. Ezután megfigyelte és írásban rögzítette a munka elvégzésének módját, pontosan, stopperórával felmérte idejét és ezt írta elő a normában.*

A következő lépés az volt, hogy „beidomítsa” a többi munkást a munkának a norma-utasításban előírt módon és idő alatt történő elvégzésére. E cél elérése az adott körülmények között még nem ütközött különösebb nehézségekbe. A rakodómunkás munkája aránylag egyszerű műveletekből állt, amelyek jellege hónapok, sőt évek múltán is alig változott, s így a hosszú ideig folytatott kísérletek és mérések sem avultak el. Másrészt a munkásokat sem volt túlságosan nehéz rákényszeríteni a norma teljesítésére. Ebben a munkakörben többnyire elmaradott, szervezetlen munkások dolgoztak, s mivel a munkanélküliek sorából könnyen lehetett pótolni őket, nem volt nehéz olyan embert találni, aki valamivel nagyobb keresetért vállalta a megfeszített feladatot.

A gépi üzemekben azonban már komolyabb munkaszervezési reformokra volt szükség az új normázási módszer megvalósításához. Taylor itt elsősorban arra törekedett, hogy a munkafolyamatot olyan egyszerű apró műveletekre bontsa, „hogy azokat akár egy majom is el tudja végezni”.**

Az egyszerű műveletek elvégzésének módját és idejét könnyebben fel lehetett mérni, másrészt az ilyen munkaműveleteket alacsony képzettségű, olcsó bérért dolgozó munkásokkal is el lehetett végeztetni. „Nem kézművesekre, hanem jól begyakorolt munkásemberekre” van szükség — mondotta.

Az üzem fejlődésével, az újabb cikkek gyártására való áttéréssel azonban új problémák adódtak. Az új műveletek normafelvételei alkalmazásával ugyanis nem lehetett nélkülözni a munkások *céltudatos* alkotóképességét. Ahhoz, hogy kikísérletezze, hogyan lehet a munkát a legészszerűbben elvégezni, rá volt utalva azoknak a munkásoknak a kezdeményező készségére, akik először kezdték meg az új munkát. Az ő munkájuk megfigyeléséből szűrhetette csak le a normaelőírás kidolgozásához szükséges tapasztalatokat. De nyilvánvaló volt, hogy amíg a munkásoknak erre befolyásuk van, addig igyekeznek a számukra kedvezőbb feltételek mellett dolgozni, erejükkel takarékoskodni. Így tehát nem volt

* I. m. 18. 1.

** Taylor e szavait K. Pentelin idézi. L. REFA Nachrichten. 1958. augusztusi száma, 1. 1.

megfelelő „modell” a lehető legnagyobb munkaintenzitásnak megfelelő normaidő felmérésére. Taylor úgy akart „túljárni a munkások eszén”, hogy régebbi megfigyelései alapján „felbecsülte”, mennyivel lassabban végzi az új munkánál a munkás a mozdulatokat a fizikailag lehetséges maximális felső határnál. Így jutott el a mai napig is alkalmazott „intenzitásbecslés”-hez. A stopperórával most már nem a normaidőt határozták meg, hanem csak az egyes mozdulatfajták elvégzése közötti *időarányt*. A normaidőt pedig úgy állapították meg, hogy a mért időt annyival csökkentették, amennyivel a munkás — beclés szerint — lassabban végezte el a munkát a lehetségesnél. S mivel a darabbért *ennek a normának* a segítségével számították ki, megint csak rákényszerítették a munkást a maximális munkaintenzitás kifejtésére.

Minél gyakrabban kellett változtatni a gyártási módszereket, annál nagyobb szerep jutott a normázási gyakorlatban az intenzitásbecslés alkalmazásának, a technikai fejlődés által állított szervezési követelmények szempontjából is. Az új munkafolyamatok lehető tervszerű megszervezéséhez megfelelő normákra volt szükség, olyankor, amikor még nem gyakorolták be megfelelően a műveleteket, s így a munkához felhasznált idő nagyobb volt a begyakorlás után elérhetőnél. Ilyenformán az intenzitásbecslés a normázás „tudományának” alapvető részévé vált, amihez természetesen nagy gyakorlati tapasztalat, hozzáértés és érzék is kellett.

A művelet elvégzéséhez szükséges idő pontosabb számbavétele közben előtérbe kerültek azok a veszteségek is, amelyek nem a munkás izmai mozgatásának sebességétől, ügyességétől függtek, hanem a munkafolyamat megszervezésétől, a gépek állapotától, a gép sebességétől, az anyag minőségétől stb. Ezért Taylor specializált irodáiban megszervezte a gépek, az anyagok stb. tanulmányozását, s mindezek „normalizálását”. (Taylor egyébként külön könyvet adott ki a különféle forgácsoló gépi munkák időértékeinek táblázataival.)

Taylor tehát nemcsak az élőmunka normázási módszere tekintetében, hanem az anyag-, gépi- energia- stb. normák bevezetésével is lényeges újítással járult hozzá a modern iparvezetés fejlesztéséhez. Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy a normázási munka középpontjában az élőmunka maximális kiszípolozása volt. Ugyanis éppen ez volt a munkaszervezés fő problémája.

A Taylor módszerei alapján szervezett üzemekben dolgozó munkások „utasítás-lapokat” kaptak, amelyek a normaidőn kívül tartalmazták az elvégzendő művelet műszaki és technológiai feltételeit, valamint a darabbért is. „Módszerem fő elve — írja — 1. a szükséges idő gondos lemérése; 2. pontos műszaki és mennyiségi utasítás adása; 3. a munka sebességét befolyásoló minden részlet teljes normalizálása...” Ezek az utasítások jelentették Taylor egész normaszervezési munkájának gyakorlati betetőzését.

A Taylor által kidolgozott normázási módszer jelentősége egyrészt abban volt, hogy lehetővé tette a munkaerő maximális kihasználásához *szükséges* termelési feltételek és a termelésre fordítandó minimális időtartam szakszerű megállapítását, másrészt olyan módszerek kidolgozását is jelentette, amelyekkel ezt a maximális kihasználást az adott gazdasági és szervezeti körülmények között *el is lehetett érni*. Ez utóbbi törekvés megvalósításának döntő eszköze — a kapitalista termelés jel-

legének megfelelően — a munkás erejének mértéktelen kisajtolása volt, de emellett eszköze volt a munka ésszerűsítése, a munkahely megszervezése és a termelőeszközökkel való maximális takarékoság, kapacitásuk minél teljesebb kihasználása is.

A létrehozott üzemvezetési és normarendszer ilyenformán az egyik oldalról a munkaerő kiszípolozásának kifinomult gépezete, másrészt viszont az egész termelési folyamat szabályozásának átfogó rendszere lett. Ez utóbbi szempontból ez a rendszer hozzájárult a termelési színvonal, a társadalmi termelés szervezetének fejlesztéséhez, s *etekintetben* a haladást szolgálta. Ezért tartotta szükségesnek Lenin Taylor munkájának tanulmányozását és módszere ésszerű elemeinek felhasználását a szocialista ipar megszervezéséhez.

Taylor normázási módszerét csak kevés számú, legjobban szervezett nagyüzemben tudták — kisebb-nagyobb módosításokkal — alkalmazni, ott, ahol tömeggyártás folyt, s megfelelő nagyságú képzett apparátus állt rendelkezésre. A kisebb szériákban gyártó, termelési módszereik gyakoribb változtatására kényszerülő üzemek legnagyobb része a mai napig sem képes maradéktalanul alkalmazni Taylor normázási és üzemvezetési módszereit.

Általánosságban megállapítható, hogy az élőmunka maximális kihasználásának egzakt meghatározása és előírása, illetve a maximális intenzitás eléréséhez szükséges eszközök, módszerek tökéletesítése továbbra is központi feladat maradt. A normázás tökéletesítésére irányuló törekvések többnyire ugyanazon problémákba ütköztek, amelyekkel már Taylor is szemben találta magát, s amelyeket ő az akkori fejlettségi színvonalnak megfelelően igyekezett megoldani. Az ipar fejlődésével azonban ezek a problémák nem szűntek meg, hanem inkább kiéleződtek, s így a magasabb fejlettségi színvonalnak megfelelő új megoldásokat kellett keresni.

Például a technikai fejlődés, a termékválaszték bővülése, az új termékek gyártására való gyors átállás igénye szükségessé tette, hogy az új munkákra a réginél rövidebb idő alatt, s lehető pontosan állapítsák meg a normát. Ugyanakkor a munkafolyamatok gyakori változása még inkább megnehezítette a munkák pontos felmérését, bonyolultabbá tette a normázást. Igaz, hogy a technika fejlődésével egyre nagyobb szerep jutott a műveletek elvégzésében a gépnek, s a gépi idő meghatározása aránylag könnyebb, inkább technikai jellegű kérdés volt. De éppen a gépek egyre nagyobb arányú alkalmazása miatt fokozódott annak a jelentősége, hogy az előírható élőmunka-ráfordításokat pontosabban, s ugyanakkor gyorsabban határozzák meg. Más oldalról az üzemen belüli ellentmondások, osztályellentétek kiéleződésével, a munkásosztály öntudatának, erejének növekedésével egyre nehezebbé vált a maximális munkaintenzitás kikényszerítése.

A mérőeszközök fejlődése

A tökés normázási technika tökéletesítése folyamán a fejlődés egész szakaszában nagy figyelmet fordítottak az élőmunka felmérésére alkalmas technikai eszközöknek és a mérési módszereknek a fejlesztésére.

A mérési feladatokhoz felhasznált technikai eszközök egy része a ténylegesen végzett munka *időtartamának* felmérésére, más részük pe-

dig az alkalmazott technológiai módszerek rögzítésére szolgál. A fejlődés során olyan mérőeszközök is megjelennek, amelyek a munkavégzés *idejének és módszerének*, technológiájának *együttes* tükrözésére is alkalmasak.

Az időmérő eszközök közül a hangsúlyt elsősorban a *stopperóra* tökéletesítésére helyezték. A technikai fejlődéssel természetesen tökéletesedik maga az óraszerkezet is, de a fejlesztési törekvések nem utolsósorban arra is irányultak, hogy az időméréseket *a munkás tudta nélkül* el lehessen végezni. Taylor még mint kitűnő találmányt méltatta, hogy egyik kortársa a stopperórát — a titkos mérések céljaira — bőrkötésű könyv alakú dobozba rejtette. Ma már a tőkés szakirodalom a technika olyan „vívmányáról” számol be, mint a távirányításos elektromos stopperóra. Ennek az újításnak az a lényege, hogy a megfigyelő észrevétlen gombnyomással indíthatja, illetve állíthatja meg a távoli irodahelyiségben működő stopperórát, amelynek jelzéseit adminisztratív segédmunkaerő regisztrálja. Az angol „Work Study” vezetője, R. M. Currie pedig az Imperial Chemical Ltd. egyik üzemében alkalmazott megoldásról, stopperórával kémlelő lyukon át végzett megfigyelésekről számol be. (Igaz, hogy emiatt ott 1959 februárjában sztrájk tört ki.)

Bár a stopperóra ma is a legelterjedtebb időmérő eszköz, a szakajtó sok más, modernebb mérőeszközzel, műszerről is tájékoztat. Például olyan hangszalag-felvétellel történő mérési módszerről tájékoztat, amelynek segítségével nemcsak a műveletek *idejét*, hanem a technológiai folyamat *módját* is rögzítik. A megfigyelő a hangfelvevő készülékbe élőszóban, a munkamenettel egyidőben bemondja a munkavégzés körülményeit, úgy hogy a hangfelvétel alapján nemcsak az egyes munkaelemek *idejét*, hanem technológiáját is le lehet írni. A munka egyes szakaszait elektromagnetikus jelzésekkel különítik el egymástól, s a megfigyelő közben bemondja a becsült intenzitás fokát is. Azáltal, hogy a megfigyelőnek munka közben nem kell írnia, egész figyelmét a munka lefolyására fordíthatja. A stopperóra használatakor egyébként előforduló mérési hibák száma ezért ezzel a módszerrel csökken.

Sok helyen alkalmazzák a normázáshoz a keskenyfilm-felvétel különféle változatait is. Figyelemre méltó az úgynevezett „memofilm”-megoldás, amelyet leginkább az Egyesült Államokban alkalmaznak. A „memofilm”-rendszer abból áll, hogy a sztereo-filmfelvevő készülék segítségével egyetlen felvételen szabatosan rögzítik az egész művelet lefolyását. A pontos felmérést segíti a „chronociklográf” nevű műszer, amely a munkás kezére, karjára, esetleg lábára erősített kis villanylámpával működik; segítségével pontos adatok nyerhetők a mozgások irányáról és sebességéről.

Mozdulatelemzés

Mindezek az eszközök azonban — bár kétségtelenül racionalizálták a mérés munkáját, s egyre pontosabb eredményeket adtak — csak az üzemben *ténylegesen végzett* munka technológiájának és *idejének* tükrözésére szolgálhattak.

Nem adhattak viszont választ arra az állandóan napirenden levő, égető kérdésre, hogy mennyire tér el a *ténylegesen* felmért munkaidő attól, amit a munkás erejének maximális kifejtése esetén elérhetne.

A munka ilyenfajta felmérésekor a tőkés bizonyos mértékig — éppúgy, mint Taylor idejében — még mindig a munkásra volt utalva. A munkavégzés módjának és idejének kialakításához továbbra is csak a munkás tevékenységének tanulmányozásából indulhatott ki. Eközben továbbra is számolnia kellett azzal, hogy a munkás munka közben lehetőleg takarékoskodik erejével, nem dolgozik a fizikailag lehetséges maximális intenzitással és igyekszik a mérési eredményeket saját előnyére befolyásolni. Azok az „újítások”, amelyek a munkások tudta nélküli mérések lebonyolítását célozták, csak ideig óráig maradtak titokban a munkások előtt, s a tapasztalat azt mutatta, hogy felfedezésük sokkal több bajt okoz, mint amennyi haszonnal alkalmazásuk egyáltalán járt. Az intenzitásbecslés viszont továbbra is sok bizonytalanságot tartalmazott, ugyanakkor az új munkára való gyakori átállások miatt a normák elkészítése sürgős feladat volt; egyre kevésbé lehetett megelégedni azzal, hogy a méréseket már csak a begyakorlás *után* végezzék.

A megoldást keresve Taylor követői abból a tapasztalatból indultak ki, hogy általában a legkülönbözőbb műveletek is azonos munkaelemekből, mozdulatokból tevődnek össze, s feltételezték, hogy ha egyszer már lemérték ezeknek a munkaelemeknek az idejét, az így mért adatokat fel lehet használni később az új műveletek időnormáinak meghatározásához.

Már Gilberth, Taylor kortársa és munkatársa is foglalkozott azzal, hogy a műveleteket „alkotórészeire” bontsa. Gilberth, akit követői „a mozdulattanulmányok atyjának” neveztek, minden munkát 20 alapvető mozdulatelemre vezetett vissza.

Segiur, Gilberth tanítványa, a húszas években részletes időtáblázatokat készített a különféle mozdulatelemekre. Tanulmányaihoz már filmfelvevő gépet is alkalmazott.

Ettől a módszertől nemcsak a normázási munka meggyorsítását várták, hanem azt is, hogy az időmérők ne szoruljanak minden normamegállapítás alkalmával a munkások közreműködésére. A módszert „tökéletesítve” később már mind apróbb elemekre bontották a műveleteket, s e részelemek idejének összegezésével a legkülönbözőbb műveletek összevont időnormáit állították össze, miközben egyúttal igyekeztek lehetőleg függetleníteni a normaidő meghatározását a munkások befolyásától.

Az USA-ban a húszas évektől kezdve gyors ütemben terjedtek az iparágak és szakmák szerint specializált mozdulatelemző módszerek. Például Herold Engstrom, az úgynevezett „get and place” módszer megalapítója, a villamos iparban főként a munkatárgyak egyik helyről a másikra való áthelyezésével és egyes alkatrészek összeszerelésével kapcsolatos mozdulatelemek meghatározására specializálta magát.

Más iparágban hasonló elvek alapján dolgozták ki az úgynevezett BMT (basic motion time study) és a DMT (dimensional motion times) rendszereket. A nagy trösztök, konszernek csaknem mindegyike rendelkezik valamilyen szabadalmazott mozdulatelemző módszerrel. Ezeket üzemi vagy külön e célra berendezett „munkatanulmányi” laboratóriumokban dolgozták ki, ahol megfelelő mérőműszerek és más speciális berendezések segítségével végzik a kísérleteket. Ezekben a laboratóriumokban próbálják ki az új gépek kezelését, és a tanulmányok alap-

ján esetleg a munka ésszerűsítését célzó változtatásokat is eszközölnék azokon.

A mai modern tőkés „munkatudomány” legelismertebb képviselői közé tartoznak az úgynevezett „Work factor”-rendszer megalapítói és követői. Ebben a rendszerben különösen élesen kifejezésre jut a törekvés annak a taylori eszmének a megvalósítására, hogy a munkavégzés módját és a normaidőt függetleníteni kell a munkás akaratától. A „Work factor”-rendszer abból az „elméleti” megfontolásból indul ki, hogy az ember testrészeinek munka közbeni mozgásához szükséges idő kizárólag olyan, pontosan számba vehető és lemérhető tényezőktől függ, mint a távolság, a súly, a hőfok stb. Ezért megfelelő táblázatokat dolgoznak ki, amelyekből leolvasható az ujjak, a kar és a láb mozgási sebessége ezeknek a tényezőknek (Work factors) a függvényében. Ezekből az időtáblázatokból állítják össze azután a normaidőt.*

A „Work factors”-rendszer „tudósai” úgy gondolkoznak, hogy amint a természettudományok technikailag lehetséges legjobb felhasználásával elérhetik a gépek optimális működését, az anyagok legjobb hatásfokú átalakítását, ugyanúgy a munka eredményességét is azáltal emelhetik a maximumra, ha tudományos eszközökkel meghatározott módon „működtetik” a munkások izmait, végtagjait s azokat a maximális intenzitásra állítják be. Eközben persze szem elől tévesztik, hogy az emberi munka fölénye a gép működésével, a vegyi folyamatokkal stb. szemben éppen abban van, hogy *céltudatos* tevékenység.

A munkaszervező mérnök, a sok munkás munkáját megfigyelő normás természetesen sok olyan tapasztalatra tehet szert, amelyekről az egyes munkás egyébként nem szerezhetne tudomást, s e tapasztalatok utasítás formájában történő terjesztése sokban hozzájárulhat a munka ésszerűsítéséhez.

Másrészt az is igaz, hogy kényszerrel ideig óráig el lehet érni, hogy a munkás nagyobb erőfeszítéssel, nagyobb sebességgel, intenzívebben dolgozzon a normálnál, amely mellett egészségét megőrizhetné. Ezáltal a munkás erejét *a munkaidő tartama alatt* maximálisan ki lehet használni. De ez korántsem jelenti, hogy a munkaerő kihasználása a termelőfolyamat szempontjából egyúttal a legésszerűbb is lesz. A mérnök, a normás, a munka külső megfigyelői soha nem érzékelhetik a munka tökéletesítési lehetőségeinek sok olyan mozzanatát, amelyet csak a munkás fedezhet fel munkája közben. Ha tehát a munkásnak kizárólag a pontosan előre meghatározott módon, az izmok, a végtagok (sőt a lélegzetvétel) előírt szabályai szerint kell végeznie munkáját, akkor ezzel eleve lemondanak a munkás céltudatos alkotókészségének kihasználásáról. Ennyiben tehát ez a rendszer korlátozza a munkaerő legésszerűbb kihasználását.

De a gyakorlat megmutatta, hogy a „mozdulatelemek”-ből készült normáknak még más gyengéjük is van. Kiderült, hogy bármilyen pontosan számítják is ki az előírt módon végzett mozdulatelemek idejét, az ezen részidők összeállításával készült normaidők is „tartalmazznak eltérést a valósággal szemben”.**

* „Arbeitsvorbereitung, Fertigungsplanung und Fertigungssteuerung in den USA” Carl Hanser Verlag, München, 1959.

** Uo.

A „Methode Time Measurement” című munka szerzői azzal magyarázzák az ilyen mozdulatelemekből készült normák pontatlanságát, hogy az egyes apró elemek idejének külön-külön való számbavételekor figyelmen kívül marad az egyes elemek közötti kapcsolat, ami a különböző műveleteknél eltérő összevont időmennyiséget eredményez.*

S valóban, nem véletlen, hogy az egyes mozdulatelemző rendszereket rendszerint csak szűk szakmai területeken alkalmazzák. Az „Arbeitsvorbereitung . . . in den USA . . .” című kötetben olvashatjuk, hogy a sok próbálkozás ellenére, amely az USA-ban a különböző trösztök, konszernek kebelében működő munkatudományi intézetek mozdulatelemzési rendszereinek egységesítésére irányult, az egységesítés mind ez ideig nem járt sikerrel. „Az egyes mozdulatok elvégzéséhez szükséges időadatok gyakran nagyon különbözőek, aszerint, hogy honnan származnak . . .” — írják. És ez természetes is. A különböző műveletek elvégzésekor külön lemért mozdulatelemek mindig egy, a művelettől függő konkrét cél elérésére irányuló művelet szerves részei, amelyen belül a mozdulatok elvégzésének idejét az adott műveletek bonyolult feltételei többé-kevésbé, de mindig befolyásolják.

A német REFA tekintélyes szakemberei is kétségbevonják a mozdulatelemzés „pontosságát”; szerintük intenzitásbecsléssel rugalmasabb, a munkaerő jobb kihasználását biztosító normákat lehet készíteni. Mint írják, „kritikusnak kell lennünk . . . a »szintetikus« előre megadott időknél különösen Amerikából jött kvázi-tudományos módszerével szemben.” Maga Bramsfeld, a német REFA (Reichsausschuss für Arbeitsgestaltung) egyik fő „teoretikusa” megállapítása szerint ez a módszer ugyanúgy nem vezet eredményre „mint ahogy két mázsa darált-húsból sem lesz soha tehén”.**

A mozdulatelemek szerinti normaképzés hívei mégis kitartanak elméletük mellett, kitartanak nemcsak azért, mert azt tartják, hogy ezzel a „tudományos” módszerrel „objektívebb” időértékek produkálhatók, mint az intenzitásbecsléses módszerrel. Sokkal inkább azért kardoskodnak mellette, mert e módszer szerintük „kitűnő eszköz arra, hogy le lehessen küzdeni a normák készítésekor a munkások részéről egyébként felmerülő ellenállást . . .”*** Más szóval, a munkások előtt a „tudományos” számítások „vitathatatlanságára” lehet hivatkozni, míg az intenzitásbecslés alkalmazásánál nem lehet „elkenni”, hogy az csak a tőkés érdekeit szolgáló *szubjektív* ítélet, hiszen *becslés*.

Mindazonáltal kétségtelen, hogy a mozdulatelemzés ésszerű új szempontokat is adott a munkaszervezés továbbfejlesztéséhez. Ráirányította a figyelmet a műveletek tüzetes és rendszeres vizsgálatára, s sok esetben hozzájárult ésszerűbb új munkamódszerek, fogások kidolgozásához és rendszerezéséhez.

A műveletek elemzése, ha nem is apróra boncolt mozdulatokra, de a célirányos tevékenység egyes mozzanataira való bontása valóban a fejlődő ipari termelés megszervezésének objektív követelménye volt.

* L. Harold B. Maynard, G. Y. Stegmertoj, John L. Schwab: Methode Time Measurement 1948. Idézi: Industrielle Organisation Zürich XVII. évf. 9. sz. 1948.

** L. REFA-Nachrichten 1958. augusztusi szám „Wandlungen und Entwicklung der REFA-Arbeit”. (Vortrag Bramsfeld)

*** L. REFA Nachrichten 1960. 3. sz. „Akkordvornahme und Leistungsreserven”. F. Bramsfeld.

Régebben az üzemek technikai színvonala aránylag hosszú ideig stabil, változatlan maradt. Az új gépek, technikai eljárások csak viszonylag kisebb változásokat idéztek elő a technológiai eljárásokban. Ezért a jobb munkamódszerek kidolgozását, a kisebb-nagyobb ésszerűsítések bevezetését célzó törekvések főleg a munkaidő jobb kihasználására irányultak az adott munkafolyamaton belül. Ezzel együtt járt az is, hogy a normákat *munka közben* változtatták. Ez természetesen magával hozta azt is, hogy a normákat *időméréssel*, illetve az ésszerűsítések nyomán bekövetkező változás mindenkorai felmérésével határozták meg.

A fejlődés során azonban egyre gyakrabban került sor olyan gépek alkalmazására, amelyek egyszeriben megváltoztatták az egész technológiai folyamatot, s amelyek egyben ugrásszerű változást idéztek elő a termelés hatékonyságában is. Az egyre nagyobb kapacitású, újabb és újabb termékfajták termelésére alkalmas drága felszereléseket lehető hamar, maximális mértékben kellett kihasználni, mert az esetleges korai avulás most már jelentős töketömeget veszélyeztetett. Ezért többé már nem lehetett megelégedni azzal, hogy a munka megszervezésének feltételeit, s ezen belül az élők munkaidőjét is az új technológiai folyamatok előkészítése folyamán vegyék számba; mindezt jóval korábban, már *a gépek szerkesztésekor* fel kellett tudni mérni. Ehhez viszont elengedhetetlenül szükségessé vált, hogy a normákat a műveletelemek olyan gyűjteményéből lehessen összeállítani, amelyek ideje ismeretes volt, *még mielőtt megkezdték volna a munkát*.

A technikai átalakulás hatása a norma tartalmára

A technika fejlődésével fokozatosan átalakul nemcsak a normakészítés *technikája*, hanem a munkanorma *belső tartalma* is. Ez összefügg az élő- és a holtmunkának a termékegységhez szükséges összes munkán belüli szerepének és a munka e két része közötti aránynak a megváltozásával.

Amíg és ahol a munkatárgy terméké váló átalakításában a kézi munkának jelentős szerepe van, ott és addig a normaidő, a termékegység, résztermék előállításának ideje mértékegységül szolgálhat a munkakövetelmény meghatározásához. Ilyen körülmények között a normában rögzített technológiai feltételek teljesítését többé-kevésbé közvetlenül ellenőrizni lehetett a munkaeredmény, a termék minőségével. Ezért ilyen körülmények között az előállított termékek mennyisége arányában történő bérezéssel, a darabbérezéssel gazdasági kényszert lehetett gyakorolni a munkaintenzitás és általában a mennyiségi teljesítmény megfelelő fokozására és bizonyos mértékig a termék minőségét is biztosítani lehetett.

A komplex gépesítés és az automatizálás terjedésével megváltozik a munkaerő szerepe a termelésben. A túlnyomóan gépesített üzemből a termelési folyamat időtartama már egyre kevésbé függ közvetlenül az emberi munkától, annak intenzitásától. A gép mellett dolgozó munkás közvetlenül egyre kevésbé tudja befolyásolni a termék gyártási idejét és minőségét, mindez elsősorban a gépen múlik. A munkás feladata egyre inkább a gépek beállítására, kiszolgálására, ellenőrzésére stb. korlátozódik. A kézi munka *sebessége* fokozásának jelentősége ugyan nem csökken, hanem inkább nő — de *változott* értelemben. Az élők munkaidője

most már — a gép közvetítésével — sokkal több holtmunkát mozgat meg, de a termelés eredményét, a termékek mennyiségét és minőségét döntően már nem közvetlenül, hanem *közvetve* (a gép jobb működtetése stb. által) befolyásolja. Emellett a gépek kezelése és ellátása most már jelentékenyen igénybe veszi a munkás *szellemi* erejét is, hiszen gondot kell fordítania a rábízott berendezés megfigyelésére, ellenőrzésére is.

A gépesített, automatizált üzemekben fokozatosan értelmetlenné válik az élőmunkának egységnyi idő alatt előállított *termék-* (résztermék-) *egységben* kifejezett munkanorma szerinti értékelése. Egyidejűleg megszűnik a darabhoz, a termékegységhez kapcsolódó bérezés ösztönző szerepe is. Most már olyan munkanormák kialakítása vált kívánatossá, amelyek közvetlenül a gépek kezelésének, karbantartásának, az anyag, energia stb. kihasználásának technológiai feltételeif és idejét szabályozzák. Ahhoz, hogy a megváltozott feladatok végrehajtására irányuló gazdasági kényszert hatékonyra lehessen tenni, a bérezési feltételeket is lehetőleg ilyenfajta normák teljesítéséhez kellett kötni.

Természetesen arról sincs szó, hogy az üzemi munkában mindenütt véglegesen megszűnne a régi értelmezés szerinti munkanorma alkalmazásának szükségessége. Nemcsak az elmaradottabb technikával felszerelt üzemekben, hanem sok túlnyomóan gépesített munkafolyamatban is megmarad a régi típusú munkanorma, a munka természetétől, sajátosságaitól függően.

A mai modern gépesített nagyüzemekben a normamunka szorosan egybefonódik a műszaki tervezés és szervezés egész munkájával. A mai nyugatnémet REFA szervezetében éppúgy, mint az Egyesült Államokban és más országokban működő üzemszervezési intézményekben a műszakiak, technológusok, szervezők és kalkulátorok stb. szorosan együtt-dolgoznak az időmérőkkel és normamegállapítókkal. Munkájukat többnyire egységes terv alapján végzik. Az ilyen önálló — termelővállalatoktól elkülönített — intézmények működését szükségessé teszi, hogy a tőkéseknek a munkaszervezéshez ma már nemcsak technikailag, hanem politikailag is felkészült apparátust kell mozgósítaniok. A REFA például olyan „társadalmi” szervezetté alakult, amely hetvenezer ember „szervezőmunkáját” irányítja. A politikai munka itt természetesen leplezett formában folyik, annak kihangsúlyozásával, hogy a REFA „semleges” szervezet, amely „igazságosan” egyaránt „védi” mind a tőkések, mind pedig a munkások érdekeit.

A szervezett munkások, a munkásszervezetek nyomása olyan nyilatkozatra kényszeríti a REFA-embereket, hogy „a REFA-munkához szükséges vizsgálatokat teljes nyilvánosság előtt kell végezni... a stopperóra zsebben való használata, vagy a munkások háta mögött végzett felvételek elítélendő intézkedések” — írják.*

Az ilyen kényszerű deklarációk nem egyszer nehéz helyzetbe hozzák a REFA-t normamegállapító munkája során. Időnként ellentétbe kerülnek egymással maguk a REFA-emberek is, amikor tudniillik egyesek közülük néha komolyan veszik a REFA politikai hivatásáról terjesztett szövegeket.

* L. Uo.

Előfordul, hogy a tőkésék a termelési folyamat zavartalan menete érdekében kénytelenek eltérni a normalizálást. Ilyenkor a „klasszikus” nevelésben edzett normás lovagok magukkal tőkés gazdáikkal kerülnek szembe. Ilyen összeütközésről tanúskodnak az utóbbi években Nyugat-Németországban lezajlott események.

A „REFA-Nachrichten” körülbelül 1958-tól kezdve egyre több cikket közöl a normalizálás veszedelmes terjedéséről. „Az emberi teljesítményekről régebben alkotott elképzelés egyáltalán nem hozható összhangba a mai statisztikai módon kialakított időfokkal. A »normálteljesítmény« fogalma, amelyet mi a REFA-alapszabályokban a teljesítmény-előírások meghatározásakor figyelembe veszünk, fenyegetően egyre inkább eltolódik. Már alig nevezhető valaki normál teljesítőképességűnek az üzemben. A legtöbben azt állítják, hogy túlteljesítéseikkel érnek el (normán felüli) 20, 25, 30 és még ennél is magasabb százalékot és (az akkordirányszám feletti) többletkeresetükre, tehát az elért teljesítményre hivatkoznak. Amíg azonban azelőtt az üzemek átlagos teljesítmény-százaléka 105—110 százalék között mozgott, ma az egyes vállalatoknál 120—130 százalékot és néha még többet is elérnek, nem is szólva az öntödékről; ott az átlagos teljesítmény-százalék általában még sokkal magasabb: az üzemi átlagban számított 140, 150 és 160 százalék sem ritka eset...”

A REFA 1959 októberében tartott vezetőségi ülésén még sokkal élesebben tiltakoztak a normák fellazítása ellen. Éles támadásban részesítették a Szakszervezeti Szövetséget az a megállapítását, hogy „a normálteljesítmény szükségszerűen bérpolitikai elemet is tartalmaz”. A REFA képviselői hangsúlyozták: „nem szabad félrevezetni hagynunk magunkat a normálteljesítmény tekintetében egy a végső határig felfokozott konjunktúra által, engedve, hogy ezzel a normálteljesítmény-felfogással egész munkánk meginogjon. ... ha itt a dolgok a nyomás és csúszás folyamatába kerülnek, akkor a REFA-ember helyzete az üzemben tűrhetetlenné válik...” Egy Schäfer nevezetű szónok pedig amiatt panaszkodott, hogy „A vállalatvezetés részéről (!) nyomást gyakorolnak a munkatanulmányozó emberre abban az irányban, hogy az akkordot úgy állapítsák meg, hogy a munkás eleget keressen ... Azzal szokták ezt indokolni, hogy különben elvesztik a munkásokat”.

Igen. A gazdasági helyzet néha olyan próbatétel elé állítja a tőkéséket, hogy pillanatnyi érdekeik miatt esetleg kénytelenek lemondani saját „elveikről” is, amelyek osztályuk létkérdéseivel kapcsolatosak. Ez természetesen fokozza a belső ellentmondások további kiéleződését. A REFA lovagjai ebben a „rendkívüli helyzetben” szembeszállnak gazdáikkal, s azt követelik, hogy a munkapiacra kialakult helyzetből ne vonjanak le hamis bérpolitikai következtetéseket.

A Nyugat-Németországban lejátszódó, fentiekben leírt jelenségek nem egyszerűen a konjunktúra következményei. Ezek a jelenségek általában a tőkés termelés mai bonyolult technikai és gazdasági körülményeit tükrözik. Közrejátszik alakulásukban egyebek között az is, hogy a termelés belső megszervezésének módja már nem felel meg a technikai termelési színvonal fejlődésének, valamint az is, hogy a tőkésék ma sokkal inkább kényszerülnek gazdasági engedmények megtételére, mint néhány évtizeddel ezelőtt.

Az eddigiekben a tőkés normázás fejlődésének legfőbb jellegzetességeit kívántam vázolni Taylor normázási rendszerétől egészen a mai kifejlett, túlnyomóan a gépi nagyipar követelményeinek megfelelő normázásig. Magára a *fejlődésre* természetesen mindig az adott időszakban alkalmazott legelőrehaladottabb módszerek a jellemzőek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az adott időszakban ezek a *legelőrehaladottabb* módszerek jellemzőek lettek volna az *egész ipar* normahelyzetére. Az egyenlőtlen fejlődés következtében sok iparvállalat még ma sem érte el a Taylor-szervezte üzemek színvonalát sem. A mai legfejlettebb, a termelőeszközök kapacitásának optimális kihasználására irányuló normázási módszereket is csak a technikailag és szervezetenkénti élenjáró üzemekben alkalmazzák. Még ma is sok olyan vállalat van, ahol becsléssel állapítják meg a normákat, s van olyan is, ahol a mester a munkásokkal esetenkénti megállapodás alapján határozza meg a normákat.

A normázás legfőbb, eredendő célja a tőkésiparban a munkaerő maximális kihasználása. Ez egyrészt a munkás erejének maximális kihasználását jelenti az alatt az idő alatt, amelyre azt a tőkés megvásárolta (tekintet nélkül a munkás egészségének, családja és önmaga egyéni fejlődési lehetőségeinek megőrzésére), továbbá jelenti a munkának a tőkés szempontjából legésszerűbb megszervezését és a termelőeszközök leggazdaságosabb kihasználását.

Ami az üzemi munka ésszerű megszervezésére, a munkaidő alatti veszteségek kiküszöbölésére, a termelőeszközök kapacitásának kihasználására vonatkozó hosszú évtizedes tőkés tapasztalatokat és eredményeket illeti, azokat, éppenúgy, mint a technikai tapasztalatokat, nekünk is maradéktalanul fel kell használnunk.

Más a helyzet a munkaintenzitás tekintetében. A munkaintenzitás normális színvonalát a mi üzemünkben is el kell érni. De a tőkésországokban a munkaintenzitás abnormálisan magas, ami a munkás erejének túlfeszítésével, egészségének eltérő mértékű károsodásával jár, s *ebben* nem tudunk — de nem is kívánunk — versenyezni a tőkésekkel. A szocialista gazdaság *sajátos* termelési lehetőségeinek kihasználása azonban érzékenyen pótolja ezt a „hátrányt”.

A norma a tőkés gazdaságban a munkaerő maximális kihasználása eszközeként jön létre. A norma bevezetése előmozdította a tőkés termelőerők fejlesztését, másrészt a termelés meghatározott színvonalán elengedhetetlenül szükségessé vált a munkanormák használata a vállalat belüli termelés tervszerű megszervezésére. De a tőkés a termelés tervszerű irányítását csak tulajdonán belül érvényesíti. Eközben a társadalom termelőerőinek nagy része kihasználatlan marad, más része elaprózódik anélkül, hogy a társadalom javait gyarapította volna.

A termelőeszközök társadalmi tulajdona esetén a termelés tervszerű irányítása társadalmi méretűvé válik. Ezzel együtt egyrészt nagymértékben kiszélesednek azok a határok, amelyek között a norma mint a termelés megszervezésének eszköze felhasználható, másrészt új utak is nyílnak a társadalmi termelés lehetőségeinek teljesebb és gazdaságosabb kihasználására.

HAGELMAYER ISTVÁN:

Lehet-e az arany a szocializmus pénze?

Egyelőre csak az látszik bizonyosnak, hogy amennyiben árutermeleés van, úgy van pénz is. Ma még a marxista közgazdászok többsége az árutermeleés létezését elismerve a szocializmusban is az aranyat tartja pénznek. Ismere-teink bővülésével azonban ez az álláspont egyre nehezebben tartható. Az aranypénz-elmélethez való ragaszkodás a gyakorlat ismeretében logikai hi-bákhoz vezet, illetve csak logikai bakugrások révén válik „tarthatóvá”.

Állításom bizonyítására először össze kell foglalni, hogy az árutermeleés meghatározott foka miért tette pénzzé az aranyat. Pontosabban: nemcsak azt kell megértenünk, hogy miért *emelkedett ki* az arany az áruvilágból és vált pénzzé, hanem azt is, hogy miért az *áruvilágból* emelkedett ki a pénz. Utána vizsgáljuk meg, hogy a szocialista árutermeleés s általában a szocialista ter-meleési viszonyok és a szocializmus gazdasági törvényei „megtűrik-e” az ara-nyat mint pénzt. S ezek után vázoljuk a szocializmusbeli pénzről vallott néze-tünket.

Miért önálló értékkel bíró dolog vált pénzzé?

Nem követünk el hibát, ha ezt a kérdést a tőkés árutermeleés viszonyai alapján vizsgáljuk. A tőkés árutermeleés az egymástól közvetlenül elszigetelt, de a piaci kapcsolatokban közvetetten összekapcsolt termelők árutermeleése. Ez az elszigeteltség és egymásrautaltság fejeződik ki a magánmunka és a tár-sadalmi munka ellentétében is. Minden munkával előállított és használati ér-tékkel bíró áru elsődlegesen mint a magánmunka terméke jelenik meg a pia-con, és igényt tart önmaga „társadalmasítására”. Hogy a magánmunka milyen mértékig tartalmaz társadalmi munkát, az csak a csere folyamatában nyilván-
 nul meg. Ha a magánmunka, eredeti jellegét megszüntetve, általános társa-dalmi munkának bizonyul, azaz a csere folyamatában realizálódik, akkor jo-gos a társadalmi munkát megtestesítő árunak az a belső igénye, hogy olyan dologgal cserélődjön ki, amely magában hordja a *realizált érték megőrzésé-nek biztosítékát*. Ez feltétlenül jogos igénye minden árunak. Hiszen ha az anarchikus tőkés árutermeleésben egy áru előállítására fordított egyéni mun-kát a társadalom elismeri valóban társadalmi munkának, tehát az áru hasz-nálati értékében és értékformájában meglevő ellentmondást is leküzdve a csere tárgyává válhat, akkor ennek az elismerésnek csak úgy van jelentősége, ha — az áru értékformájának megváltozása ellenére is — megmarad elis-
 mert társadalmi munkának, azaz *társadalmi értéknek*. A közvetlen termék-cserében is benne rejlik a pénz csírája. A termék tulajdonosa elcseréli termé-két B-re, mert arra van szüksége, az jelent számára használati értéket. Ha C-re lenne szüksége, akkor arra cserélne (persze akkor, ha C termék tulaj-donosának A jelentene használati értéket stb.). A merev *tulajdonosi elkülö-nültség* szülte termelési viszonyok között A termék tulajdonosa csak akkor adja át termékét B-ért (amennyiben arra egyébként mint fogyasztónak nin-csen szüksége), ha ez egyben biztosítékot jelent számára, hogy B-t bármikor átválthatja C-re, D-re stb. De ez az árutermeleők laza és esetleges kapcsola-

tában csak akkor válhat valósággá, ha *B* maga is értéktest. Ebben az értelemben *B* mint értékmérő helyettesítésének lehetősége is csak akkor vetődhet fel, ha az árutermelők kapcsolata a rendszeresség jellegét ölti és meghatározott körön belül a *helyettesítő* elfogadását *társadalmi* elismerés szentesíti. Következésképpen akkor válik az egyenértékes helyettesíthetővé, *amikor már mint egyenértékes* (meghatározott körön belül) *általánossá vált*. De általános egyenértékessé a közvetlen csere felbomlása nyomán *csak értéktest* válhatott, mert egyrészt az fejezhette ki valóban az elkülönült tulajdonosok egyéni érdekét, másrészt — és ez a fontosabb — az áru a maga értékét *elsődlegesen csak egy másik áru használati értékében fejezhette ki*. Akkor azonban, amikor az önálló értékkel bíró egyenértékes *általánossá vált*, használati értékében kifejezte az áruvilág értékét, a már kialakult értékarányok is lehetőséget teremtettek az általános egyenértékes *helyettesítésére*.

Tudjuk, hogy a tőkés árutermelés nemcsak az árutermelés nagyarányú kibővítését, uralkodóvá válását jelentette, hanem felbontotta a lokális elszigeteltség korlátait is. Ez önmagában véve is elegendő annak megértéséhez, hogy miért tendált az áruvilágból kiemelkedő értékmérő az egységesítés felé. De tudjuk azt is, hogy tiszta aranypénz-forgalom soha nem volt.

A termelőerők fejlődése révén bekövetkező gyors termelés-növekedéssel az aranytermelés nem tarthatott lépést. Ezért is volt szükségszerű a pénz fizetési-eszköz-funkciójából kinövő hitelpénz, bankjegy keletkezése. Ennek kezdetben aranyfedezete is volt, mert még *lehetett*, és mert még *szükség* volt erre. Lehetett azért, mert a kibocsátott bankjegyek mennyisége *még* nem szakadt el nagymértékben a rendelkezésre álló aranykészlettől, és ezért az aranyra való szabad beváltás lehetősége biztosíthatta a hivatalos aranyparitás és a bankjegy képviseleti értéke egyezőségét. De erre a bankjegy keletkezésekor még *szükség* is volt. Szükség volt azért, mert a váltó helyébe lépő bankjegy éppen azért funkcionálhatott a váltónál szélesebb körben, mert a bank iránt nagyobb *bizalom* nyilvánult meg, mint az egyes váltókibocsátók iránt. De ennek a bizalomnak objektív alapja volt, az ugyanis, hogy a banknak aranykészlete volt, és ez *is* fedezetét jelentette a bankjegy szilárdságának. A termelés gyors bővülése a bankjegyek egyre nagyobb tömegét követelte meg, így egyre jobban tágult az aranykészlet és a kibocsátott bankjegyek között a különbség. Az aranyra való szabad beváltást már *nem lehetett* tovább fenntartani, hiszen a bankcsődhöz elegendő volt a bankba vetett bizalomnak a megingása néhány tőkés részéről, és a folyamat már feltartóztathatatlanul megindult a csődhöz vezető úton. Ez igaz volt akkor is (sőt talán még igazabb), amikor az állam a bankjegykibocsátást monopolizálta (megint nem azért, mert éppen ehhez volt kedve, hanem mert a bankjegyforgalomnak az áruváltón túl is jelentős kiterjedése ezt egyenesen megkövetelte). Tehát az aranyra való szabad beváltási lehetőséget meg kellett szüntetni, és ettől kezdve már megindul a bankjegy hivatalos és tényleges képviseleti értékének a *szétválása*. Itt nem pusztán arról van szó, hogy megteremtődik a szétválás *lehetősége*, hanem a kettő egymástól való eltávolodása *szükségszerű* folyamat. Szükségszerű folyamat azért, mert a kettő szinkronját — mivel jelentőssé vált a nem áruváltók aránya — csak a szabad beváltás automatizmusa biztosíthatta. Tehát elválik egymástól a papírvaluta tényleges belső vásárlóereje az aranyparitással szentesített hivatalos „értékétől”. A kapcsolat már nem közvetlen, és csak a nemzetközi fizetési mérlegen keresztül korlátozza — elég tág határok között — egymástól való teljes elszakadásukat. Ilyen áttételen keresztül van tehát jelentősége a jelenkori tőkés valuták hivatalos aranyparitásának. A papírvaluta tényleges vásárlóerejének elszakadását az aranytól és így a hivatalos aranyparitástól tehát a *termelőerők gyors fejlődése* határozza meg, s így szükségszerű folyamat már a modern kapitalizmusban is.

Annyi arany, amennyire a forgalom lebonyolítására csereszkozként is

funkcionáló aranypénz mellett szükség lenne, nincsen. Tehát ma már az imperializmusban, a termelőerők és az árutermelés adott fejlettségi fokán, értelmetlenné válna az a kérdésfeltevés: hogyan viselkedne a pénz, ha *kizárólag* az arany töltené be ezt a szerepet? Ez ugyanis a lehetetlent feltételezné, és a gyakorlatban nehezen ellenőrizhető következtetésekhez vezetne. Tény az, hogy a megnövekedett és állandóan növekvő *áruforgalom* tényleges pénzigénye s a kitermelt és felhalmozott aranykészletek között egyre szélesebbre nyílik az olló. Ez elkerülhetetlenül a bankjegyek aranyra való beváltásának megszüntetéséhez vezetett. A belső forgalomban ma már *mindenütt* a belső konvertibilitásától megfosztott papírvaluta funkcionál. Ezt a folyamatot az árutermelés fejlődése magyarázza, pontosabban a termelőerők fejlődése szükségszerűen vezet el az arannyal való *közvetlen* kapcsolatát megszüntetett papírvalutához. Ez fejeződik ki gyakorlatilag a deklarált aranyparitás és a vásárlóerő elszakadásában. Nem vállalkozom most az imperializmusban történő értékmérés vizsgálatára. Számunkra most ez nem is fontos. Annak belátása viszont lényeges, hogy a termelőerők fejlődése elvezet az olyan papírvaluta kiterjedéséhez, amelynek az arannyal való kapcsolata a monopolárnak, a rögzített aranyárnak és a szabad beváltás megszűnésének időszakában erősen közvetetté válik. Így azután több, valamikor fontos elméleti és gyakorlati kérdés — például az, hogy túltelítődhet-e a forgalom arannyal, lehet-e aranyinfláció stb. — korunkban már fel sem merülhet. Így az sem állítható, hogy az az arany mennyiség válik kinccsé, amelyre a forgalomnak nincs szüksége. Az arany nem azért válik ma már kinccsé, mert a forgalomnak nincs rá szüksége. Sokkal valószínűbb, hogy amennyiben az arany kiszorult a pénzforgalomból, ez nem más, mint a Gresham-törvényben kifejezett szükségszerű és természetes folyamat: a rosszabb pénz kiszorítja a jobbat. *Pénz szorít ki pénzt*. Lényeges számunkra itt annak belátása, hogy a termelőerők fejlődése is érthetővé teszi az arannak és a „pénzhelyettesítőknek” egymástól való viszonylagos elszakadását.

A kifejlett, de anarchikus árutermelés tette az aranyat pénzzé. Marx is ebből az anarchikus árutermelésből vezette le pénzelméletét. Felfogása szerint az arany „a pénz”, a papírpénz, bankjegy stb. pedig a forgalomban a pénznek, tehát az arannak a képviselői. Abból kiindulva, hogy az árutermelés (az anarchikus árutermelés) életének utolsó korszakát éli, és *ez az árutermelés* belső törvényei által hajtva szükségszerűen ragasztotta az aranyra a pénz glóriáját, joggal feltételezhette, hogy az értékmérés és a csere eszköze *ugyancsak* elérte már fejlődésének legmagasabb szakaszát. Marxnak az árutermelésről vallott felfogása így szükségszerűen determinálta a pénzről vallott felfogását is.

Marx idejében, tehát a klasszikus kapitalizmusban az arany kétségtelesen pénz volt, és szükségszerűen vált azzá. De az arany mint pénz az anarchikus árutermelés talajából nőtt ki. Már ez a tény is erős kétségeket ébreszt az iránt, hogy az *anarchikus* árutermelés szülte pénz a tervszerű árutermelés viszonyai között változatlanul merevedve megmaradhat-e továbbra is pénznek.

Tegyünk félre minden előzetes feltevést és nézzük meg, megfér-e a szocializmus gyakorlatával az értékmérő arany?

Mérheti-e az értéket az arany a szocializmusban?

Tehát tételezzük fel, hogy a szocializmusban is az arany a pénz. De ez legyen az *egyetlen* feltételezés, egyébként tekintsük a valóságot olyannak, amilyen. De ha az arany a pénz, akkor az arany méri az áruk értékét. Ha egy erős kéz nem intené nyugalomra az árakat — tehát ha nem lenne állami árszabályozás —, akkor az arannak könnyű dolga lenne. Mint értékmérő végigtapogatná az árakat, egyes mozdulatokkal felbontaná a bonyolult munkát egyszerű munkává, önmagát szépen kicsiszolva tükörként állítaná szembe az

áruk széles világával, és annak rendje-módja szerint megmérné azok értékét, árat adna az áruknek. És természetesen, ha az idők folyamán ő maga egy kis- sé összezsugorodna, tehát egységnyi darabjának értéke csökkenne, miközben — teszem azt — minden többi árut előállító munka termelékenysége változatlan maradna (bár a kettő egymástól éles határral nem választható el, de ezt most ne vegyük figyelembe), kisebbé töpörödött mivoltában már szerényebbé válna; önmagában kifejezve az összes többi áru értékét, azoknak most már magasabb árat adna. És ez természetes, amikor egységnyi értéke egy másik áru értékével azonos volt, mint egyformák, már kicserélődhetnek, elfoglalhatják egymás helyét. De ha az ő egységnyi értéke kisebb lett annyira, hogy most már a másik áru értékének a derekáig ér, akkor már társat kell hívnia ahhoz, hogy a másik áruval most már ők ketten azonos értékűek legyenek. Tehát ha joga, sőt kötelessége az aranynek, hogy mérje az áruk értékét, és így azoknak árat adjon, akkor nem szabad tőle elvitatni azt a jogot sem, hogy a maga értékének változása révén néha megrázza az áruvilág nyakán csöngő árjegyzéket. (Úgy vélem, egy tervgazdaságot folytató országban sok bosszúságot okozna ez a csintalan értékmérő.)

De nálunk ez az értéket mérni akaró arany nagy zavarban lehet. Ez a pénz-arany szereti az árut, de ennek a szerelemnek az útja annyira göröngyös, hogy attól kell tartani, megöli a szerelmet. Folyik a termelés, a termékek tudják magukról, hogy ők használati értékek és egyben az érték tárgyasult formái, már csak az aranyat várják, hogy megmérve értéküket, őket árral ellátva ismerje el azt, ami bennük érték. De a tervszerű arányos fejlődés törvénye tiltakozik minden spontán ármozgás ellen, és ugyancsak helyet követel magának a világban. Ez a törvény joggal ragaszkodik az áruk tudatos rögzítéséhez, az értéknek, az alaptörvénynek és a tervszerű arányos fejlődés törvényének megfelelő szinten. De ugyebár az értéket az arany méri, az árat viszont az említett törvények — ha tetszik kényszer — hatása alatt tudatosan cselekvő emberek állapítják meg. Tehát ezeknek a tudatosan cselekvő embereknek tudniuk kell, hogy az értéket az arany méri. Ha ezt tudomásul vették, akkor a következő módon kell cselekedniök, például egy új gép előállítása esetében. Ha más, erősebb törvények az ember tudatos cselekvésén keresztül nem avatkoznak az arany dolgába, akkor ő felméri a gép értékét és megfelelő árral szentesíti azt. De ez a lehetőség a gyakorlatban elesik. Viszont, ha komolyan vesszük, hogy a szocializmusban is az arany méri az áruk értékét, nem marad más hátra, mint hogy erre a cselekvő ember is tekintettel legyen. Ez nem lehet könnyű dolog, mert az árunak és az aranynak is önálló értéke van. De ha a forgalomban nem engedem őket egymáshoz férközni, akkor az áru nem tudja kifejezni értékét az aranyban. Nincs más megoldás, *fel kellene mérni mind az áru, mind az arany értékét munkaidőben*. Az nem lehet ellenérv, hogy az arany mint eszmei értékmérőnek nem kell az értékmérésnél a maga testiségében is megjelennie, az arany értékét nem kell megmérni. Sőt, adott esetben, szocializmus viszonyai között (nem akarom mindig hozzátenni, „ha az arany az értékmérő”) éppen ezért kellene. Az eszmei értékmérés nem isten által sugalmazott tulajdonsága az aranynak, hanem szorosán kötődik az arany testi mivoltában rögzített értékéhez (s mint látni fogjuk, joggal hozzátehetném: erős láncokkal kapcsolódik az aranyhoz, *mint csereeszközhöz* is, de akkor itt nem lenne már jogom feltételezni azt, amiből kiindultam). Az eszmei értékmérő tehát ebben az értelemben nem „önállósíthatja” magát és nem kezdhet önálló életet, a családi köteléknél erősebb törvények kötik szülőjéhez, az aranyhoz, mint az érték önállósult formájához. De ha nem könnyű dolog egy gép értékének munkaidőben való felmérése,* ez az arany esetében sem sorolható a könnyen, gyorsan és pontosan megoldható feladatok közé. Igaz, „csak” azt kell rögzíteni,

* Itt és a továbbiakban feltéve — de meg nem engedve —, hogy a munkaráfordításnak közvetlenül munkaórában való kifejezhetősége valóban az érték megmérését jelenti.

hogy *ugyanannyi* idő alatt a világ összes vagy legalábbis jelentősebb aranybányái termelésének átlagát tekintve mennyi munkával állítják elő, és máris előttem áll a gépnek aranyban kifejezett értéke. Ha nagyon pontos akarok lenni, akkor időnként ezt a számítást felül kell bírálni, hogy megkapjam mind a gépre, mind az aranyra vonatkozóan az újraelőállításukhoz társadalmilag szükséges munkaidőben kifejezve mindenkori értéküket. Ezt az árat kell majd az aranyparitás alapján „forintosítani”. Ha csak *egyetlen* szocialista országban is így történik az árak megállapítása, akkor indíttatva érzem magam arra, hogy visszavonjam az arany értékmérő szerepét tagadó nézetemet. De ha nem, akkor nem.

De az előbb tárgyalt módon az arannyal erőszakosan értéket „méréni” nyilvánvaló képtelenség. Márcsak azért is az, mert mindazok — és azt hiszem itt nem kell kivételt tennem —, akik elismerik az arany értékmérő szerepét, ezt abban a kényszerhelyzetben teszik, hogy jogosan kételkednek az *értéknek* munkaidőben való kifejezhetőségében. Az aranyhoz ennek tagadása révén jutnak el, önmaguk gondolatmenetéhez való következtelenség révén. Tagadják azt, amit tagadni kényszerít a valóság, és állítják azt, amit hasonló logikai gondolatfűzés alapján ugyancsak tagadniok kellene. Egy dolognak a tagadása csak akkor jelenti egy másik dolognak az állítását, ha csak két alternatív lehetőség áll szemben egymással. De adott esetben az érték munkaidőben való mérésének lehetetlenségét megállapítva a feladatot nagyvonalú gesztussal az aranyra hárítani, nem jelent egyebet, mint a probléma megoldása elől való meghátrálást.

Mindebből először is szükségszerűen le kell vonnunk azt az önként adódó következtetést, hogy *az arany vagy spontán módon méri az értéket* — de ehhez arra is szükség van, hogy forgalomban legyen —, *vagy sehogy*. Érdemes figyelembe venni Marx következő gondolatait: „... az arany csak azért funkcionál mint eszmei értékmérő, mert már a cserefolyamatban mint pénzáru forog. Az eszmei *értékmérőben* tehát a csengő pénz lappang.” (Marx: A tőke, I. Kossuth Könyvkiadó 1961. 104. l.) Ha ezt végiggondoljuk és elfogadjuk, akkor ebből is következik, hogy az arany nem pénz, nem értékmérő a szocializmusban, mert ugyan hol forog nálunk a forgalomban az arany? Vagy: „Ahhoz, hogy az arany mint pénz funkcionálhasson, valamely ponton természetesen az árupiacra kell lépnie. Ez a pont termelési forrásánál van, ahol mint közvetlen munkatermék ugyanolyan értékű más munkatermékre cserélődik.” (Uo. 108. l.) De vajon milyen más *munkatermék*re cserélődik ki a szocializmusban és főleg *közvetlenül* az arany?

Ahol emberi akarat állapít meg árnagyságokat és árarányokat, ott az aranynak mint értékmérőnek már semmi keresni valója sincs. Hangsúlyozni kívánom, távol áll tőlem a voluntarizmusnak minden válfaja, és amikor emberi akarat által megszabott árakról beszélek, az értéktörvény és a tervszerű arányos fejlődés törvénye által határolt és kötött emberi szabadságra gondolok.

Mi tehát a szocializmusban a pénz?

A szocializmusbeli pénzről egyelőre csak annyit tudunk, hogy közgazdasági értelemben *nem testesít meg értéket*. Itt, érzékelhető formája alapján, papírvalutának nevezem.

De hiszen a papírvaluta eddigi ismereteink szerint csak pénz-*helyettesítő*, van-e jogom tehát arra, hogy a szocialista papírvalutát *pénznek* tekintsem? Egyelőre csak az látszik bizonyosnak, hogy az arany a szocializmusban már nem lehet pénz, tehát a papírvaluta sem lehet ennek a *nem létező pénznek a helyettesítője*. De akkor mit helyettesít? Nyilvánvalóan semmit sem helyettesít. Sokkal inkább az látszik megalapozottnak, hogy *a szocialista papírvaluta az arany helyébe lépett*, és a maga speciális természeténél fogva az aranypénzhez hasonlóan, de attól mégis jól megkülönböztethető formában

tesz eleget a pénz funkcióinak. Nem látom indokoltnak azt a sokak által választott megoldást sem, amely — belátva azt a tényt, hogy a klasszikusainktól örökölt pénzmeghatározás keretei a szocializmus pénze számára túl szűknek bizonyulnak — a szocializmus pénztét valami pénztől idegen, de leglényegesebb funkcióit tekintve *pénzként működő* dolognak tekinti. Sokkal inkább kell azt feltételezni, hogy a szocialista pénz elemzése során a *pénzről* szerzett eddigi ismereteink bővülnek. Ha az új jelenségek nem helyezhetőek el az adott meghatározás keretei között, akkor ez nem a szocializmus pénztét teszi „nem pénzzé”, hanem az új ismeretek az adott kategóriáról adott meghatározás mai valóságának is megfelelő módosítását igénylik. Hogyan jutottam erre a következtetésre? Ha — mint látni fogjuk — elméletileg belátható és gyakorlatilag tapasztalható, hogy a szocialista pénz, amelynek vajmi kevés köze van az aranyhoz, *mérheti az értéket és a csere lebonyolításának* eszköze lehet, a pénz pedig durva megfogalmazásban az *értékmérő és csereeszköz egysége*, akkor nem lehet már más következtetésre jutni. De nagyon messze járnánk az igazságtól, ha azt képzelnénk, hogy a szocializmusban azért nem az arany a pénz, hanem a papírvaluta, mert a szocialista társadalom gazdasági vezetői valamiféle isteni sugallat hatására „belátták”, hogy ezen társadalom számára az a „jobb” pénz, tehát a lehetséges variánsok közül „választva” döntött valaki a papírvaluta mellett. Nem. Ahogyan az egyik társadalmat törvényszerűen váltja fel egy fejlettebb másik, úgy vezet az aranypénz — a termelőerők fejlődése és a termelési viszonyok megváltozása által — a papírvalutához.

Mint már igazoltam, az arany képtelen arra, hogy mint *a tudatos értékmérés* eszköze funkcionálhasson. De adva van a papírvaluta, már *csak ez lehet* az értékmérés és a csere-lebonyolítás eszköze. Ha a termelési viszonyok nem engedik meg, hogy az arany spontán módon mérje az értéket (másként pedig erre az arany képtelen), akkor *az adott* — a gyakorlatban ténylegesen funkcionáló — *értékmérőt és csereeszközt tekinthetem csak pénznek*, ha csak a logika törvényein nem követelek el erőszakot. De mi adhat egy meghatározott formájú egyszerű papírnak olyan képességet, hogy pénzként funkcionálhasson? Az aranypénznél ez egyértelmű. Az arany azért lehetett pénz, mert előzőleg mint árunak értéke is volt, és mert az áruvilág őt és nem más árut választotta általános egyenértékesnek. Akinek arany volt a kezében, az pénznek a birtokosa volt, függetlenül attól, hogy ez aranyérme volt, avagy egyszerűen csak aranyrög. De aki valamilyen papír tulajdonosa, az egyszerűen csak papírtulajdonos, és csak akkor minősülhet pénztulajdonosnak, ha tényleges *papírvaluta* tulajdonosa. Ez az egyszerű és természetes felismerés azonban ennél fontosabb és lényegesebb felismeréshez vezet el. Ahhoz tudniillik, hogy az aranytól elszakadt papírvaluta csak az állami pénzkibocsátás *monopóliumához kötve* funkcionálhat pénzként.

A szocialista pénz nem azért tölti be a pénz *funkcióit*, mert *pénz*, hanem fordítva, a szocialista árutermelés által a pénztől megkövetelt funkciók ellátása során válik pénzzé.*

A pénz a szocializmusban a társadalmi munka általános képviselője, általános egyenértékes, az érték közvetett formában való mérésének és a csere lebonyolításának eszköze. Az elkülönültséget kifejező termelési viszony dologi formája.

Mi teszi tehát a papírvalutát pénzzé? Az a tulajdonsága, hogy ő az általános egyenértékes. De mi teszi általános egyenértékessé? Ennek megválaszolásához már részletesebben meg kell azt is vizsgálni, hogy miért így határozta meg a pénz lényegét a szocializmusban, és miért nem másként.

* Ebben a felfogásban merésznek és elhibázottnak tűnhet — a pénz funkcióinak részletes elemzését itt mellőzve — a szocializmusbeli pénz meghatározását adni, még akkor is, ha ez a cikk a szocialista pénzről írott kandidátusi disszertációmnak — a pénz funkcióit is részletesen elemző — következtetéseim alapul. Remélem azonban, hogy az itt következő fejtegetés az érték nélküli pénz funkcionálásának teljes elemzése nélkül is érthető és eléggé meggyőző lesz.

„A pénz a szocializmusban a társadalmi munka általános képviselője . . .”

Miért jutottam erre a következtetésre? Ha azt már tudjuk a szocializmusbeli pénzről, hogy papírvaluta, amelynek önmagában értéke nincs, akkor azt is már biztosan tudhatom, hogy *valamit képvisel*. Arra a kérdésre, hogy *mit képvisel*, elvileg (helyesen vagy tévesen) három dologgal válaszolhatok: a) az aranyat; b) az adott használati értékek tömegét; c) a társadalmi munkát. Azt már nyilván sikerült beláttatni, hogy az aranyat nem képviselheti. A második verzió — hogy a használati értékek tömegét képviseli — a munkaérték-elméletet valló marxista közgazdász számára elfogadhatatlan, ez bizonyítást itt nem igényel. „Kizárásos alapon” így a harmadik verzió maradt, hogy a szocializmusbeli papírvaluta közvetlenül *a társadalmi munkát képviseli*. Ez egyébként más módon is belátható. Ha *az arany a pénz*, akkor a pénz *társadalmi munkát testesít meg*, ha önálló értékkel nem bíró dolog a pénz — úgy, hogy közben az arany már nem is funkcionál pénzként —, akkor már nem is képviselheti az aranyban megtestesült munkát, hanem *közvetlenül vonatkozik a társadalmi munkára, mint annak képviselője*.

„A pénz . . . általános egyenértékes”

De mi teheti általános egyenértékessé, pénzzé a szocialista papírvalutát? Ám vádoljanak tautológiával, mégis kimondom: azért általános egyenértékes, mert pénz, és azért lehet pénz, mert mint a társadalmi munka általános képviselője, egyben általános egyenértékes. Pedig ez csak így lehet igaz. Az arany sem *először* vált pénzzé és azután általános egyenértékessé, vagy fordítva, hanem azért lehetett pénz, mert általános egyenértékes volt. „Pénz” és „általános egyenértékes” fogalmilag azonos tartalmat takarnak, és így okozati meghatározottságukat tekintve csak egy közös okból sarjadhathatnak. Ez a közös ok pedig — megítélésem szerint — a papírvaluta kényszerforgalma. Az igaz, hogy nézetem szerint a szocialista állam döntését teljesen szabadnak tekintem a tekintetben, hogy megválassza a kényszerforgalommal felruházandó pénz anyagát. Tulajdonképpen még ezt se nagyon állíthatom, mert a szocializmusban törvény a társadalmi munka mindenkori legcélszerűbb felhasználása, ez a törvény tehát azt is megköveteli, hogy a szocializmus pénze a „legolcsóbb” pénz legyen, és ami ugyancsak nem mellékes, bár az előbbinek egy másik vetülete, hogy lehetőség szerint mint használati érték, anyagát tekintve másutt leginkább nélkülözhető legyen. Ezért tették, nem az állam, hanem a szocializmus immanens törvényei a papírvalutát — és nem a bőrt, a rezet vagy az aranyat — pénzzé. De elfogadja-e az önmagában gyakorlatilag érték-telen papírvalutát az áruvilág pénznek? Ha az áruvilág *általános követelményének* eleget tesz, akkor igen. Az áruk általános igénye pedig csak annyi, hogy — közvetve vagy közvetlenül — önmagukkal azonos érték nagyságú más árukra cserélődjenek ki.

A szocializmusban az áruvilág igényét maradéktalanul kielégítheti a papírvaluta is. Az áru hajlandó a papírvalutával elcserélődni (ezt a gyakorlatból is nagyon jól tudjuk), mert ezzel *kell* elcserélődni. A papírvalutának *kényszerforgalma* van.

Ki termeli a szocializmusban az árukat? A szocialista állam vagy a szövetkezetek. Ki bocsátja ki a pénzt? Az állami bank. Milyen pénzt bocsát ki? Csak papírvalutát. (Tudom, hogy bankjegyet, illetve számlapénzt is, de ez a bankjegy sem a „klasszikus” bankjegy, ezért most nem akarom az egészet még ezzel is bonyolítani; itt elfogadható a papírvaluta megjelölés is, persze ez nem a „klasszikus” papírpénz.) A termelő tehát *csak* papírvalutát kap, dolgozóit végzett munkájuk alapján csak ezzel *fizetheti*, a dolgozó *csak* ezzel vásárolhat, az eladó *csak* ezért adhat el. A kör bezárult. Az áruvilág, akár tetszik neki, akár nem, ha üdvözülni akar (ha el akar cserélődni), csak ezzel cserélődhet el. Kényszerforgalom? Az, mégpedig a legtökéletesebb formájában. Annyira tökéletes formában, hogy még az áruvilág természetes kö-

vetelményét sem sérti, és ez adja meg a papírvaluta kényszerforgalmának lehetőségét is. Mi teszi tehát a papírvalutát pénzzé, általános egyenértékessé? Azt hiszem most már joggal szögezhetem le: a kényszerforgalom. Pontosabban, a papírvalutának a *kényszerforgalom által nyert azon tulajdonsága, hogy egységnyi pénz a társadalmi munka meghatározott részét képviseli.*

„A szocializmusbeli pénz . . . az érték közvetett formában való mérésének eszköze.”

Hogy miért a *közvetett* értékmérés eszköze, az különösebb magyarázatra nem szorul. Amikor az arany, vagy bármely más önálló értékkel bíró dolog mérte az értéket, akkor ez egyben az érték közvetett kifejezését jelentette abban az értelemben, hogy az áruk értéküket az aranyban (stb.), a különleges áru használati értékében fejezték ki. A szocializmusban az áruk értékét a társadalmi munka általános képviselőjeként szereplő pénzben ugyancsak közvetve fejezzük ki.

Felvetődik azonban a probléma, hogy ha az egyes termékekre jutó munkaráfordítások — a technika fejlődésével — közvetlenül munkaidőben felmérhetők, ez jelenti-e az árak, a pénz megszűnését? Ennek megértéséhez sokat segíthet az *értéktörvény továbbfejlesztett kifejezésének marxi értelmezése*: „Ha az összmunkát arányosan osztják el, akkor a különböző csoportok termékei értékükön (a további fejlődés során termelési árukon) kerülnek eladásra, vagy pedig olyan árakon, amelyek ezeknek az értékeknek, illetve termelési áraknak általános törvények által meghatározott módosulásai. Itt valóban az értéktörvény érvényesül, nem az egyes árukra vagy cikkekre, hanem a munkamegosztás következtében önállósult különleges társadalmi termelési területek mindenkorai össztermékeire vonatkozóan.” Majd a továbbiakban arról beszél, hogy amennyiben a társadalom egy meghatározott termékből az adott szükségletnél többet állított elő, „. . . bár . . . a termékben csak az előállításához az adott feltételek mellett szükséges munka realizálódik . . . Az egész tehát csak annyiért sikerült eladni, amennyit akkor érne, ha a szükséges arányban termelték volna. A társadalmi munkaidőből a termelés különböző különleges területeire fordítható hányadoknak ez a mennyiségi korlátja csak továbbfejlesztett kifejezése az értéktörvénynek általában, bár a szükséges munkaidőnek itt más az értelme . . .” (Marx: A tőke. III. kötet. Kossuth. 1961. 618—619. l.) Ez azt jelenti, hogy amíg a szükségletek nem eléghetők ki teljesen, vagyis az egyes szükségletek kielégítettségi foka különböző, a társadalmi munka közvetett, értékformájú kifejeződése, valamint annak pénz közvetítésével történő mérése, tehát az áraknak az értéktől való eltérése még akkor is szükségszerű, ha az egyes termékek munkaidőben mért értékének nagysága ismert.

Könnyen belátható tehát, hogy ezen tényezők objektíve szükségessé teszik a társadalmi munka *közvetett* kifejezését, ez pedig csak pénz segítségével történhet. De ez a pénz nem azért pénz, mert megadja az értéktől való *eltérés* lehetőségét is, hanem pénz azért, mert az *értéktől* való eltérés lehetőségét adja meg. Mert bárhogyan is, de értéket mér, mert *mint az érték képviselője* válik általános egyenértékessé.

E cikk keretei természetesen nem teszik lehetővé a szocializmusbeli pénzzel kapcsolatos legfőbb problémáknak és azok megoldásának valamilyenre is teljes felvázolását sem. Annak vizsgálata, hogyan viselkedik az értéket csak képviselő, de meg nem testesítő pénz az általa betöltött különböző funkciókban, a pénz természetéről is teljesebb képet adna. Ezen a helyen az önálló értékkel nem bíró pénz értékmérő funkciójára, annak lehetőségére szorítkoztam, elhanyagolva az egyéb funkciókra való hivatkozást is. Tettem ezt elsősorban azért, mert közgazdasági irodalmunk éppen ezen a funkción fennakadva — a gyakorlattal való kiáltó ellentét ellenére is — tartja az aranyat az értékmérő pénznek a szocializmusban.

A felvásárlás alakulása hároméves tervben

A mezőgazdasági termékek központi készletgyűjtése 1957 óta lényegesen megváltozott. A termékek kötelező beadási rendszerét az állami felvásárlás váltotta fel.

A felvásárlásra kerülő mezőgazdasági termékeket és terményeket az állam az állami gazdaságoktól, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös és háztáji gazdaságaitól, valamint az egyéni és egyéb gazdaságoktól vásárolja meg. A felvásárlás e társadalmi szektorok valamennyi felvásárlási címen értékesített termékeit foglalja magában. A felvásárlás tartalmazza a termelők természetbeni földadóját, a cséplőgépek használatáért fizetett természetbeni munkadíjat, a természetbeni kölcsönök visszafizetését, a malmok vámörlési, illetve vámdarálási díját, a szerződéses és a szabad felvásárlást.

A felvásárlást 1956 októberéig „begyűjtés”-nek nevezték. A begyűjtés a felsoroltakon túlmenően az 1956 novemberétől megszüntetett kötelező beadást is magában foglalta.

Jelenleg a felvásárlás volumenére vonatkozóan 54 termény és termék adatai társadalmi szektorok szerinti részletezésben 1954-től állnak rendelkezésre. Ettől az időszakról kezdődően összehasonlíthatjuk a felvásárlás szektorok szerinti alakulását, valamint az egyes termékcsoportok felvásárlásának az összes felvásárlásból való részesedését.

A statisztikai adatok elmozdításánál általában visszatérő probléma, hogy melyik időszakot válasszuk bázisidőszakul. Különösen problematikus ez a mezőgazdaságban, ahol egy év eredményeinek kiragadása sokszor helytelen következtetésekre ad lehetőséget. A mezőgazdaságban általá-

ban helyes több év átlagához viszonyítani a vizsgálandó adatokat.

A felvásárlás eredményeinek összehasonlítása azonban nem ilyen egyszerű. A kötelező begyűjtés időszakában a felvásárlás részben független volt a termelés ingadozásaitól. A begyűjtési rendszer megszűnése után viszont a felvásárlás eredményei nem szakíthatók el egészen a termelés eredményeitől. A felvásárlás általában a termeléshez igazodik. Ezért a felvásárolt mennyiséget egyes vélemények szerint szintén több éves átlagban kellene vizsgálni. Ez az elemzési mód azonban nem lenne célravezető, mert a lakosság ételmiszterrel való szervezett ellátását nem lehet a termélingadozások változásainak kitenni. Éppen ezért amellet kell állástfoglalni, hogy minden év felvásárlási eredményét elemezni kell, annál is inkább, mert a legfontosabb ételmiszterekből rögzített fogyasztói árrendszer van érvényben. Természetesen gyengébb termésű esztendőkből előfordul, hogy néhány ételmiszterből nem tudjuk a lakosság zavartalan ellátását belföldi készletekből biztosítani. Ebben az esetben a hiányzó mennyiséget behozatalból kell fedezni.

A 3 éves terv időszakában jelentősen fellendült a mezőgazdaságban a termelőszövetkezeti mozgalom. Ez a körülmény új feladatok elé állította a felvásárlással foglalkozó szervezetet. A felvásárlás rendszerének igazodnia kellett a szocialista nagyüzemek viszonyaihoz. A termelőszövetkezeti gazdálkodás lehetőséget nyújt egyebek között arra is, hogy a mezőgazdasági termelés tervszerűbben alakuljon, hatékonyabban érvényesüljön az állami irányítás, és ezzel

szilárd alap teremtdjék a felvásárlási terv teljesítése számára.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezésével nagymértékben megnövekedett a szocialista szektor; ma már az ország csaknem egész területén szocialista nagyüzemi gazdálkodás folyik. A termelőszövetkezetek gazdasági és szervezeti megerősítésével párhuzamosan növelni kell a mezőgazdaság árutermelését is. A feladatok megoldása nem könnyű, megvalósítása az egész társadalom politikai, gazdasági és anyagi támogatását igényli.

A felvásárlás volumenének és áruszerkezetének alakulása

Az elmúlt öt esztendő tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a felvásárlási rendszer bevált. A felvásárolt termékek mennyisége lényegesen több volt a 3 éves terv időszakában, mint amennyit azelőtt a kötelező beadás rendszerében az állami készletekbe begyűjtöttek. 1950-től 1961-ig, vagyis több mint 10 esztendő alatt a felvásárlási volumen csaknem 50 százalékkal növekedett. Különösen nagy volt a növekedés 1957—1958 óta. Ezzel egyidejűleg a mezőgazdaság bruttó termelése 1950-hez képest 1961-ben 120 százalékra nőtt. A felvásárlás 1961. évi összes volumene tehát meghaladta a begyűjtési rendszer felvásárlásának eredményeit (még a kiemelkedően jó termésű 1955. évi felvásárlásnál is több volt).

A felvásárlás áruszerkezetének változása előmozdította, hogy az 1957-től alkalmazott felvásárlási politika a nagyobb értéket képviselő állattenyésztési termékek termelésére és értékesítésére ösztönözte a termelőket. 1957-hez képest a növényi termékek felvásárlása alig 10%-kal nőtt, ugyanakkor az állatok és az állati eredetű termékek felvásárlása az elmúlt 5 esztendőben 50 százalékkal haladta meg az 1957. évi mennyiségeket és 75 százalékkal múlta felül az 1950. évi felvásárlást.

A mezőgazdasági termékek felvásárlásának volumene árufőcsoportok

szerint 1950-től a következőképpen alakult (1959. évi változatlan áron számítva, 54 cikk alapján):

Év	Összes felvásárlás	Növényi termékek	Állatok és állati termékek
1950	100	100	100
1951	111	136	82
1952	107	105	110
1953	109	121	94
1954	102	102	102
1955	131	142	118
1956	122	117	128
1957	120	115	127
1958	130	116	148
1959	139	120	162
1960	139	118	165
1961	148	126	175

KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 43. köt. 3—4 1.

A 3 éves terv éveiben — ha eltekintünk a kenyérgabona-terület csökkenésétől és a takarmányterület növekedésétől — a mezőgazdaság termelési struktúrája nem változott lényegesen. A mezőgazdaság bruttó termeléséből átlagosan körülbelül 60 százalékot képviselt a növénytermelés és 40 százalékot az állattenyésztés. Ezzel szemben az összes felvásárlásból évről évre növekedett az állatok és állati termékek felvásárlásának részaránya. Míg például 1951-ben az összes felvásárlásból a növényi eredetű termékek (a szántóföldi termények, a gyümölcsfélék és a bor) aránya 66,4 százalék, az állatok és állati termékek aránya pedig 33,6 százalék volt, addig 10 évvel később, 1961-ben a növényi, illetve az állati termékek aránya 46, illetve 54 százalékban oszlott meg.

A felvásárlás aránya a termelésből

Az összes felvásárlásból az állatok és állati eredetű termékek részarányának növekedése kedvező jelenség. Ellenben a szemes takarmányok (árpa, zab, kukorica) nagy része nem

kerül felvásárlásra, hanem az ezen takarmányokon nevelt és hizlalt állatok jutnak az állami készletekbe. Amíg a begyűjtési rendszer utolsó éveiben árpából és zabból a termésnek körülbelül 25—30 százalékát vásárolták fel (az 1952—1953. gazdasági évben árpából 42 százalékot, zabból 35 százalékot), addig ez az arányszám az 1960/61. gazdasági évben árpából 13 százalékra, zabból 8 százalékra csökkent. Szembetűnő a kukoricafelvásárlás alacsony színvonal. A begyűjtési rendszer idején kukoricából a termés 14—16 százalékát vásárolták fel, 1960/61-ben 4 százalékát. Az állami hizlaldák részére szükséges takarmányt ily módon nagyrészt importtal kell fedezni.

A felvásárlási rendszerben a felvásárlásra kerülő mennyiségek nem érintik a termelők gazdasági és háztartási szükségletét, ezért ezeknek a terményeknek a felvásárlási színvonalja sokkal jobban igazodik a termés változásaihoz. Viszont a mezőgazdaság szocialista átalakulása kö-

vetkeztében arra számíthatunk, hogy az áruterelésnek nagyobb hányada kerül a központi készletekbe, mint abban az időben, amikor még az egyéni gazdaságok voltak túlsúlyban. Ahhoz, hogy belső szükségleteinket kenyérgabonából hazai termelésből elégítsük ki, mind több kenyérgabonát kell termelnünk és felvásárolnunk. Ez a tendencia az elmúlt években részben már meg is valósult. Ma az össztermés fele felvásárlásra kerül, mégpedig úgy, hogy a termelők vetőmag- és fejadag-szükségletének fedezete biztosítva van. A jövőben még nagyobb lesz a felvásárolt gabona aránya, mert a termelésben mind nagyobb mértékben alkalmazzák a nagyhozamú szovjet és olasz búzafajtákat, azonkívül, a terveknek megfelelően, most már nem csökken tovább a kenyérgabona vetésterülete.

A következő táblázat szemlélteti néhány fontosabb növény felvásárlásának a termeléshez viszonyított arányát:

Felvásárlás a termés százalékában

Gazdasági év	Kenyérgabona	Árpa	Zab	Kukorica	Burgonya	Bor
1950/1951	44	22	20	9	17	33
1951/1952	46	27	25	16	17	40
1952/1953	56	42	35	23	28	36
1953/1954	50	29	23	14	17	37
1954/1955	46	25	23	13	18	38
1955/1956	55	20	19	16	21	60
1956/1957	50	19	16	8	17	48
1957/1958	44	13	13	7	12	44
1958/1959	43	13	10	4	11	48
1959/1960	42	12	10	2	12	46
1960/1961	49	13	8	4	19	34

KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 43. köt. 5. l.

Egyidejűleg meg kell vizsgálnunk azt is, hogyan alakult a legfontosabb állatokból és állati termékekből a termelés. A termelés növekedése az alapja a felvásárlás növelésének is. Az elmúlt évek során a legfontosabb állatok és állati eredetű termékek

termelése növekedett, közülük is legjobban a tojás termelése nőtt.

A fontosabb állatok és állati eredetű termékek termelésének alakulását és a felvásárlásnak a termeléshez viszonyított arányát szemléltetik a következő adatok:

Állatok és állati termékek termelése és felvásárlása

Év	T e r m e l é s (Index: 1950 = 100)				Felvásárlás a termelés százalékában			
	Vágó- sertés 1000 t	Baromfi 1000 t	Tojás millió db	Tej millió liter	Vágó- sertés	Baromfi	Tojás	Tej
1950	100	100	100	100	31	12	33	34
1951	80	110	98	100	28	12	39	37
1952	102	108	109	98	33	16	40	27
1953	69	71	67	94	46	14	29	34
1954	95	89	102	101	34	18	37	31
1955	108	114	131	106	37	18	33	34
1956	121	111	155	105	38	15	28	36
1957	108	114	159	123	40	13	23	30
1958	119	117	172	135	42	17	25	36
1959	135	122	186	138	39	19	26	37
1960	121	114	186	135	40	18	22	39

KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 43. kötet 5. 1.

A többi állatból és állati termék-
ből a felvásárlás bár számottevő, de
nem olyan alapvető jelentőségű,
mint az itt felsoroltak. Vágómarhá-
ból lényegében az egész termelés fel-
vásárlásra kerül, mivel marhavágá-
sokat csak az állam végezhet. A bor-
júfelvásárlásnak irányt szabnak a
szarvasmarha-tenyésztés fejlesztésé-
re irányuló erőfeszítések.

A húsellátás az elmúlt években —
a termelés növekedése ellenére —
időnként nem volt kielégítő. A hús-
hiány elsősorban a nyári hónapokra
korlátozódott, amikor a felvásárlás
kevesebb volt, mint a téli hóna-
pokban. Ezekben az években a
termelők zöme ugyanis a szerződés
teljesítését általában az őszi és a téli
hónapokra vállalta. Ezen a téren lé-
nyeges változás következett be 1961-
ben, mert a vágósertés és vágómar-
ha felvásárlásának hónaponkénti
megoszlása sokkal egyenletesebb. Sőt
a tervek szerint 1962 júniusában
már annyi sertést fogunk felvásárol-
ni, mint a korábbi évek december
hónapjaiban.

A húsellátást több körülmény ne-
hezíti. Elsősorban az, hogy nő a bér-
ből és fizetésből élők száma, ezáltal
egyre többen veszik igénybe a köz-
ponti készleteket.

Gyakran az is előfordult, hogy
szám szerint megfelelő és kielégítő

állatállomány mellett nem rendelke-
zünk elegendő takarmánnyal az ál-
latállomány felnevelésére, illetve fel-
hizlalására.

A számadatokat megvizsgálva azt
tapasztaljuk, hogy vágósertésből
1961-ben a termelés és a felvásárlás
is több volt, mint 1960-ban; azonban
egyik sem haladta meg az 1959. évi
színvonalat. A felvásárlás hatékony-
sága mégis javult, mert növekedett
a termeléshez viszonyított felvásár-
lás aránya. Ez azt bizonyítja, hogy
itt elsősorban nem értékesítési, ha-
nem termelési problémák vannak.

A baromfi felvásárlásának alaku-
lása eltérő képet mutat a termelés
növekedésétől. A baromfitemyésztés
az elmúlt 11 év alatt lassan fejlődött.
Az élősúlyban számított termelés a
felszabadulás után először csak 1959-
ben érte el az 1938. évi baromfiter-
melés színvonalát. A termelés volu-
mene 1961-ben 10 százalékkal volt
nagyobb, mint 1957-ben, a felvásár-
lás viszont csaknem megkétszerező-
dött, és 1960-hoz viszonyítva az
emelkedés 40 százalék volt. A felvá-
sárlás ilyen nagymérvű emelkedésé-
nek okát a nagyüzemi baromfite-
nyésztés növekedésében, valamint a
lakosság jobb húsellátásában látom.

A baromfi felvásárlása a termelés-
nek még egyötödét sem éri el, tehát
több mint négyötöde a termelőknél

maradt saját fogyasztásra, illetve piaci értékesítésre. Az elmúlt 7 esztendő alatt a felvásárlásnak a termelésből való aránya nem változott, az 1960-ban elért színvonal az 1955. éviével volt azonos. Bár a felvásárlás 1955-höz képest 2 százalékkal emelkedett, a piaci értékesítés 60 százalékkal csökkent 7 esztendő alatt. Ez a csökkenés lényegében összefügg a hiányos vidéki húsellátással, aminek következtében a termelők sajátbaromfi-fogyasztása 1955-höz képest 28 százalékkal növekedett. 1955-ben az összes baromfitermelés 18 százaléka került felvásárlásra, 25 százalékat piacon értékesítették és 57 százalékat saját fogyasztásra fordították, 1960-ban a felvásárlás aránya 18 százalék maradt, a piaci értékesítés részesedése azonban 10 százalékra csökkent, a saját fogyasztásé pedig 72 százalékra növekedett.

Baromfitermelésünk az elmúlt 10 év alatt alig változott. A szocialista gazdaságokban a nagyüzemi baromfitermelés színvonala még nem volt kielégítő. 1961 tavaszán az állatszámolás adatai szerint az országos baromfiállománynak alig 6—7 százaléka volt az állami gazdaságoknak és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságainak tulajdonában. A baromfiállomány 55 százalékaival a mezőgazdasági termelőszövetkezetek háztáji gazdaságai, 39 százalékaival az egyéni gazdaságok rendelkeztek. A nagyüzemi baromfitenyésztés alapjainak lerakásában 1961-ben nagyot léptünk előre, amelynek hatása már ebben az évben érezhető lesz.

A felvásárolt baromfimennyiség nagy része (70, illetve a termelésnek 12,5 százaléka) kivitelre került. Ezért az ellátatlan lakosság baromfisükségletének még mindig nagy részét a piacról fedezi. Az állami készletekből fogyasztott baromfi — különösen az év bizonyos időszakában — kevés.

A tojástermelés az 1950. évi termelési színvonalat 1960-ban több mint 80 százalékkal haladta meg. Az elmúlt években az állam a tojástermelésnek átlagosan 23 százalékat vásárolta fel. Ez a felvásárlási arány,

hasonlóképpen a baromfihoz, még nem kielégítő. A tojástermelés és -felvásárlás időszakos megoszlása az év folyamán nagyon egyenlőtlen. 1960-ban például a tojás 82 százalékat az év első felében vásárolták fel (ez az arány jellemző volt más években is). Az őszi és a téli hónapokban kevés tojással rendelkezünk. (A baromfi-felvásárlásnak viszont több mint 80 százaléka jut az év második felére.) Megjegyezzük, hogy a baromfi-felvásárlás szezonjellege erősen csökken. Ez összefügg a nagyüzemi baromfitenyésztés kialakulásával.

A tojástermelés és -felvásárlás előmozdítására az állam jelentős kedvezményeket ad. Amennyiben a termelők szerződéssel kötelezettséget vállalnak tojás-értékesítésre, ebben az esetben kedvezményes takarmányjuttatásban részesülnek. Ezzel azonban még nincs megoldva az egész évi folyamatos tojásellátás. Az állam ezért hűtőházakban tárolja a korábban felvásárolt nagyobb mennyiségű tojást, valamint tojásimporttal fedezi a felmerülő szükségletet.

A tejtermelés az elmúlt 10 esztendő alatt 34 százalékkal növekedett. A termelési színvonal elsősorban 1957—1958 óta emelkedett, amelynek okát elsősorban a szarvasmarha felvásárlási árának rendezése mellett az egy számosállatra jutó takarmánybázis lényeges növekedésében kell keresni. Ettől az időszaktól kezdve jelentősen növekedett a felvásárolt tej mennyisége is. (A legutóbbi 10 év alatt a növekedés csaknem kétszeres volt.)

A tejfelvásárlás jó eredményei, valamint a vaj és sajt világpiaci árának csökkenése következtében időközben leszállították a vaj fogyasztói árát és emelték a fogyasztói tej zsírtartalmát. A fogyasztói tej zsírtartalmának növekedése közvetett árleszállítást jelentett a fogyasztóknak. Meg kell azonban állapítani, hogy az egyéb tejtermékek — elsősorban a sajtfélék — árának színvonala magas.

A tejtermelés növelése végett a közelmúltban határozatot hoztak, hogy a tej felvásárlási árát feleme-

lik, és ugyanakkor növelik a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek fizetendő nagyüzemi felárak összegét is. Kormányzatunk ezzel az intézkedésével messzemenően igyekszik előmozdítani a szarvasmarhatartást és ezen belül a tejtermelés növelését; amire annál is inkább szükség van, mert a termelőszövetkezetek szervezése során nagyrészt a leromlott és gyenge állapotban levő marhákat vitték be a tagok a közös gazdálkodásba, a jobb minőségű egyedeket viszont háztáji tehénként tartották vissza. Azon túlmenően, hogy a számbelileg csökkent szarvasmarhaállományt és annak minőségét, összetételét megjavítjuk, szükség van olyan intézkedésekre, amelyek érdekelttettebbé teszik a termelőket a tejtermelésének növelésében.

A felvásárlás társadalmi szektorok szerinti vizsgálata

Ismeretes, hogy a begyűjtési rendszer, illetve a begyűjtési törvény 3 évre, 1954-től 1956-ig szabta meg a beadandó mennyiségeket. Ez a 3 esztendő nem volt teljes, mert a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956 novemberében megszűntette a mezőgazdasági termékek kötelező beadásának rendszerét. E 3 év közül kiemelkedően jó termésű volt az 1955. esztendő, és 1956 nyarán, a kötelező beadás megszüntetéséig, a termények begyűjtése már megvalósításra került. 1954-ben a növényi termékek terméseredménye kedvezőtlen volt, ezzel szemben azonban az állattenyésztés termékeinek felvásárlása közepes színvonalon alakult ki.

Az 1954—1956. évek begyűjtési és felvásárlási átlagához képest már 1957-ben, a felvásárlási rendszer első évében is több mezőgazdasági termék került felvásárlásra. 1960-ban pedig a felvásárlás összes volumene 18 százalékkal haladta meg a begyűjtési rendszer utolsó 3 évének átlagát. Ezen belül az állami gazdaságok 26 százalékkal növelték árulásaikat, a tanácsi szektor gazdaságai pedig — a mezőgazdasági terme-

lőszövetkezetek közös- és háztáji gazdaságai, valamint az egyéni és egyéb gazdaságok — 16 százalékkal több mezőgazdasági terméket adtak el az államnak.*

Az eredmény azonban így sem kielégítő, mert 1960-ban megnövekedett igényeket kellett kielégítenünk. Az igények egyrészt a lakosság részéről, másrészt pedig a külkereskedelem részéről jelentkeztek. Ahhoz, hogy a lakosság zavartalan ellátását biztosítsák, csökkenteni kellett a mezőgazdasági termékek export-import egyenlegét, ami nemcsak az export csökkenésével, hanem az import növekedésével is együtt járt.

Az állami gazdaságok — bár évről évre növelik áruterelésüket — az összes felvásárlásból évek óta átlagosan mintegy 20 százalékkal részesednek. Növényi termékekből 1954-től növelték nagyobb arányban eladásait, az állattenyésztési ágazatokból különösen 1960-ban nőtt meg az értékesítésük. A tanácsi szektor gazdaságaiból a növénytermelés termékeinek felvásárlása csökkent, az állatoké és állati termékeké viszont kerekén 50 százalékkal nőtt. Az állami gazdaságokban az áruszerkezet alakulása mégis kedvezőbb, mint a tanácsi szektor gazdaságaiban. Az állami gazdaságok eladásai ugyanis 60 százalékban állatokból és állati termékekből állnak, a tanácsi szektorban viszont ez az arány 1960-ban még mindig csak 52 százalék volt.

Az 1960. évi felvásárlási adatok közt már rendelkezésre álltak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek háztáji gazdaságaira vonatkozó felvásárlási eredmények is. A háztáji gazdaságok értékesítését a szocialista gazdaságok értékesítéséhez soroljuk. Igaz, hogy a szövetkezeti tagok a háztájiból származó termelvényei-

* Meg kell jegyezni, hogy az értékelésnél a tanácsi szektor együttes vizsgálata ad helyes képet, mert a termelőszövetkezeti szektor számbeli gyarapodása folytán nőtt a szektor állami felvásárlásból való részese-
dése, az egyéni gazdaságoknál viszont ez a dinamikus változás csökkenő tendenciát mutatott. Mivel azonban 1960-ban az állami gazdaságok több terméket adtak át az államnak, mint 1959-ben, ez ellensúlyozta a tanácsi szektorban bekövetkezett minimális csökkenést. Így a felvásárlás színvonala 1960-ban az előző évhez képest nem változott.

ket általában egyénileg értékesítik, de a háztáji állatállomány felhizlalásához nem elegendő a háztáji gazdaságokban termelt takarmány, hanem a közös gazdaságból munkaegység-részesedés címen kapott takarmányt

is a háztáji gazdaságokban használják fel. Ezért tehát helyesebb képet kapunk akkor, ha a háztáji gazdaságokból való felvásárlást a közös gazdaságok értékesítésével együttesen is vizsgáljuk.

A felvásárlás alakulása az állami és a tanácsi szektorban árucsoportok szerint

Év	Állami gazdaságok és vállalatok		Tanácsi szektor	
	Növényi termékek	Állatok és állati termékek	Növényi termékek	Állatok és állati termékek
Az 1954—56. évek átlagának százalékában				
1954—56. évek átl.	100	100	100	100
1954	86	105	85	82
1955	111	93	119	105
1956	103	102	96	113
1957	125	96	91	114
1958	104	103	95	136
1959	138	109	94	151
1960	131	123	93	149
Százalékos megoszlás				
1954—56. évek átl.	38,1	61,9	59,2	40,8
1954	33,6	66,4	60,1	39,9
1955	42,3	57,7	62,2	37,8
1956	38,4	61,6	55,1	44,9
1957	44,4	55,6	53,6	46,4
1958	38,5	61,5	50,3	49,7
1959	43,8	56,2	47,3	52,7
1960	39,6	60,4	47,6	52,4

KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 43. kötet 67. l.

1960-ban a felvásárlásra került termékek volumenének közel háromnegyed része (74 százalék), 1961-ben pedig 81 százalék az állami gazdaságoktól és a mezőgazdasági termelészövetkezetek közös és háztáji gazdaságaitól származott. Ez a felvásárlási részarány megfelelt a földterületben elfoglalt részarányuknak.

Az egyes szektorok termékcsoportok szerinti értékesítése eltérő képet mutat. Míg az állami gazdaságoknál az állatok és állati termékek volumene az összes felvásárlásnak 60 százalékát, a háztáji gazdaságoknál 85 százalékát képezi, addig a mezőgazdasági termelészövetkezetek közös gazdaságának értékesítésében a szántóföldi növényi termékek részaránya a nagyobb (57 százalék, az állami

gazdaságoknál viszont csak 33 százalék).

1960-ban termékcsoportonként a szocialista szektor részesedése az összes felvásárlásból a következőképpen alakult: szántóföldi terményekből 84 százalék, gyümölcsfélékből 50, borból 30 százalék, állatokból és állati termékekből 73 százalék. Az adatokból megállapítható, hogy főként a gyümölcsfélék és a bor értékesítésében a szocialista gazdaságok még nem érték el az összes felvásárlásban elfoglalt átlagos részarányukat. Ennek egyik oka az, hogy a szőlőterület nagy része még nincs a szocialista gazdaságok tulajdonában, a szőlőtermelésben még az egyéni gazdaságok és az úgynevezett alsóbb fokú társulások vannak túlsúlyban. 1961-ben ezek az arányok még job-

ban eltolódnak a szocialista szektor javára. Az egyéni gazdaságok részese-
sedése a bor és a gyümölcsféléken kívül 5—10 százalékra csökken.

Az 1960. évi felvásárlás társadalmi szektorok és termékcsoporthoz szerinti alakulását a következő táblázat szemlélteti:

Az 1960. évi felvásárlás társadalmi szektorok és termékcsoporthoz szerinti

M e g n e v e z é s	Állami gazdaságok és vállalatok	Mezőgazdasági termelőszövetkezetek		Egyéni és egyéb gazdaságok	Összes gazdaság
		közös gazdaságai	háztáji		

Százalékos megoszlás társadalmi szektorok szerint

Termények.....	18,6	62,1	3,4	15,9	100,0
Gyümölcsfélék	17,1	14,9	18,4	49,6	100,0
Bor	13,0	15,7	2,2	69,1	100,0
Növ. term. összesen ...	17,8	52,6	4,3	25,3	100,0
Állatok és állati term.	23,0	28,7	21,3	27,0	100,0
Felvásárlás összesen...	20,6	39,7	13,5	26,2	100,0

Százalékos megosztás termékcsoporthoz szerinti

Termények.....	33,1	57,3	9,3	22,2	36,6
Gyümölcsfélék	2,6	1,2	4,3	6,0	3,2
Bor	3,9	2,4	1,0	16,1	6,1
Növ. term. összesen ...	39,6	60,9	14,6	44,3	45,9
Állatok és állati term.	60,4	39,1	85,4	55,7	54,1
Felvásárlás összesen...	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 43. kötet 8. 1.

A felvásárlás alakulása a szántó- és rétterülethez viszonyítva

A mezőgazdasági termelés színvonalának egyik fontos közgazdasági mutatója a 100 kat. holdra jutó termelés mennyisége. Hasonló elemzésre ad módot az egységnyi területre jutó felvásárlás volumenének vizsgálata.

A felvásárlás változatlan áron számított értéke 1960-ban közel 20 milliárd forint volt. Ebből a mennyiségből az állami gazdaságok körülbelül 4 milliárd forinttal vették ki részüket. Közel 16 milliárd forint felvásárlási értéket képvisel a tanácsi szektor gazdaságainak áruértékesítése. Egységnyi területről a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös és háztáji gazdaságai nagyobb felvásárlási értéket adnak át az állami készletek számára, mint az egyének (kivéve a bort és a gyümölcsféléket).

A szántóföldi terményekből, valamint az állatokból és állati termékekből együttesen 100 kat. hold szántó- és rétterületre a tanácsi szektorban összesen 162 000 Ft jut. Ezen belül a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös és háztáji gazdaságai 170 000 Ft, az egyéni gazdaságok pedig 145 000 Ft felvásárlási értéket adtak. Ily módon egységnyi területre számítva a termelőszövetkezeti szektorból 18 százalékkal több áru került ki, mint az egyéni gazdaságokból.

A két fő termékcsoporthoz külön-külön vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös és háztáji gazdaságaiban a 100 kat. hold szántó- és rétterületre jutó terményfélék felvásárlási értéke közel kétszer annyi, az állatoké és állati termékeké viszont 13 százalékkal kevesebb, mint az egyéni gazdaságokban.

Az állami gazdaságok és állami vállalatok az üzemi szükségleten fe-

lül össztermelésük csaknem teljes egészét az állam rendelkezésére bocsátják. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben viszont jelentős részt képvisel a természetbeni munkajárandóságok kiosztása, az egyéni parasztságnál pedig az évi fejadag-szükséglet. Ezért az állami gazdasá-

gok területegységre jutó árutermelése lényegesen nagyobb, mint a tanácsi szektoré.

A gyümölcsfélék és a bor nélkül számítva a 100 kat. hold szántó- és rétterületre jutó felvásárlás 1960. évi adatait a következő táblázat mutatja:

Megnevezés	Mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös és háztáji gazdaságai	Egyéni gazdaságok	Tanácsi szektor összesen	Mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös és háztáji gazdaságai az egyéni gazdaságok százalékában
	változatlan áron, 1000 Ft			
Szántóföldi termények.....	80	41	68	194
Állatok és állati termékek	90	104	94	87
	170	145	162	118

KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 43. kötet 9. l.

A felvásárlás címek szerinti alakulása

A felvásárlás eredményeit abból a szempontból is érdemes megvizsgálni, hogy a mezőgazdasági termékek milyen címen kerültek a központi készletekbe.

A felvásárlási rendszerben továbbra is fennmaradtak a hagyományos felvásárlási címek. Ezek a következők: a) földadó, b) cséplési díj, c) kölcsönvisszatérítés, d) vámörlési díj.

Ide tartozott 1956-ig a kötelező beadás is. Most a szerződéses felvásárlásnak van a legnagyobb jelentősége. Elég számottevő még a szabadfelvásárlás is. 1961-ben az állami készletek több mint 80%-át biztosított formában vásárolták fel. Az összes felvásárlásnak több mint felét szerződéssel biztosítják, 21 százalékot adnak az állami gazdaságok, a többit szabadfelvásárlás, illetve az előbb felsorolt címeken veszi át az állam.

A felvásárlási rendszerben elsősorban a szerződéses termeltetés rendszere az, amely biztonságos alapot nyújt a termékek elhelyezésére.

Az állam szerződést köt a termelővel termelvényeinek előre meghatározott áron való átvételére. A szer-

ződéses termeltetés biztosítékot jelent a felvásárlásra kerülő termékek megtervezéséhez, valamint biztonságosabb alapot nyújt a mezőgazdasági termeléshez is. A jelenleg érvényben levő szerződéses formák: a termelési, állatnevelési, állathizlalási és terményértékesítési szerződések. Az 1961. évben úgyszólván valamennyi termék értékesítésében a felsorolt szerződéses formák valamelyikét alkalmazták. A szabadfelvásárlás az 1959. évi 28 százalékról 1960-ban 23 százalékra és 1961-ben 19%-ra csökkent.

A szerződéses felvásárlás aránya azonban még nem minden termékből kielégítő. Főképpen a terményértékesítési szerződések területén van még sok tennivaló, bár már itt is történt előrehaladás. 1959-ben a kenyérgabona-felvásárlás 6,5 százalékát, 1960-ban pedig már csaknem 16 százalékát biztosították szerződéssel. Természetesen figyelembe kell venni, hogy a kenyérgabona döntő részét az állami gazdaságok és az úgynevezett biztosított címek adják, az említett százalékos arány tehát az ezen felüli mennyiségre vonatkozik. Az ipari növények központi készletekbe kerülő részét csaknem teljes egészében szerződéssel biztosítják.

Más terményeknél viszont — elsősorban a zöldség- és gyümölcsfélénél, de főképpen a gyümölcsnél — a szerződéses termelés arányát jelentős mértékben növelni kell. Vannak ugyanis olyan fontos exportcikkeink, például az alma, amelyeknek közel felét az állam még mindig teljesen szabadon vásárolja fel. Nagyrészt szabadfelvásárlással kerülnek a központi készletekbe egyéb fontosabb gyümölcsfélék is: a szilva, a meggy stb. Ezen a területen leginkább az étkezési, csemege-szőlő felvásárlására kötött az állam szerződést, itt 1960-ban a szerződéses felvásárlás aránya 63 százalék volt.

A zöldségfélék szerződéses felvásárlása a paradicsomnál érvényesül a legnagyobb mértékben. Lényegesen jobban kellene fokozni a szerződéses értékesítést vöröshagymából és káposztából. Vöröshagymából ugyanis a kissé egyenlőtlen termelés mellett nem mindig alakul kedvezően a felvásárlás.

A bor igen nagy részben biztosított címeiken kerül központi készletekbe. Szabadfelvásárlásra a borfelvásárlásnak mintegy 15 százaléka jut.

A vágóállatok és állati termékek közül 1960-ban a központi készletbe

kerülő vágósertésnek csaknem teljes mennyisége az állami gazdaságok árutermeléséből és a szerződéses értékesítési formából származott. Vágómarhából körülbelül 22 százalék szabadfelvásárlás útján kerül a központi készletekbe. Ugyanez az arány a baromfinál is. A tojás az úgynevezett piaci cikkek közé tartozik, amelynél a szabadfelvásárlás aránya még 1960-ban is több mint 90 százalék volt. Természetesen — mint említettem — a hozott gazdasági intézkedések arra irányulnak, hogy a termelők kedvezményes takarmányjuttatás mellett tojás-értékesítési szerződéseket is kössenek.

Tejből a felvásárlás nagymértékben megnövekedett. A felvásárolt tej mennyisége 1961-ben csaknem 750 millió liter volt. Ennek nagy részét a szocialista gazdaságok adják és mindössze 5 százalék az egyéni gazdaságok értékesítése. Eddig az állami gazdaságok kivételével a tejfelvásárlás területén nem alkalmaztak szerződéses értékesítési formát.

A mezőgazdasági termékek összes felvásárlásának felvásárlási címek szerinti alakulását az 1954—1960 közötti időszakban szemlélteti az alábbi táblázat:

Év	Allami gazdaságok és vállalatok	Földadó	Kötelező beadás	Cséplési díj	Kölcsön-visszatérítés	Vám	Szerződéses felvásárlás	Szabad felvásárlás
1954—1956 évek átlaga	19,3	4,6	26,7	1,7	0,4	2,5	—	44,8
1957	20,3	4,1	—	2,0	0,2	2,5	—	70,9
1958	18,0	4,0	—	1,5	0,1	2,0	—	74,4
1959	19,7	3,8	—	1,8	0,3	1,6	44,3	28,5
1960	20,6	3,7	—	1,5	0,5	1,4	48,9	23,4

KSH Statisztikai Időszaki Közlemények 43. kötet 7. l.

A táblázat szerint a földadó aránya igen csekély. Felmerül a kérdés, hogy érdemes-e egyáltalán a földadót természetben lerovatni a termelőkkel. Nem lenne-e helyesebb ennek ellenértékét inkább pénzdó formájában az állam részére befizetni. Ez a

kérdés már akkor felmerült, amikor a kötelező beadás rendszerét az állami felvásárlás rendszere váltotta fel. A parasztság nem idegenkedik a természetbeni földadótól, hagyományos adózási formának tekinti. 1957-ben például túlteljesítették a

földadóra előirányzott mennyiségi tervet. A fennálló rendelkezések értelmében ugyanis a 4 kat. holdnál kevesebb földön gazdálkodó termelők szabad választásuk szerint pénzben vagy természetben teljesíthetik földadó-fizetési kötelezettségüket. 1957-ben a búza új állami szabad felvásárlási ára átlagosan mázsánként 220 forint volt, és a földadómegváltást szintén 220 Ft-os búzárbán állapították meg. Az ország egyes területein ennél az átlagos árnál alacsonyabban állapították meg a felvásárlási árat, ugyanis a termelési sajátosságoknak megfelelően, területileg differenciált árakat vezettek be. Ily módon azok a termelők, akiknek földterülete kevesebb volt 4 kat. holdnál és történetesen a területükön 210 forintos felvásárlási ár volt érvényben, földadó-kötelezettségüket természetben egyenlítették ki, és így gabonájukat 10 forinttal magasabb áron tudták értékesíteni.

Természetesen az is hatott a földadó-fizetési morálra, hogy a termelők ezt a formát már hosszabb idő óta megszokták. Parasztságunk megértette, hogy az ország lakosságának szüksége van kenyérgabonára. A földadó 3,7 százalékos aránya körülbelül évi 30 000 búzavagonnyi terményt és bort jelent. Ha ezt kenyérgabonában számítjuk — a földadó zömét amúgyis a kenyérgabona teszi ki —, akkor megállapíthatjuk, hogy ez a mennyiség az ellátatlan lakosság 3—4 havi szükségletét fedezi.

A cséplési díj és a vámdíjak külön-külön 1,4, illetve 1,5%-kal járulnak hozzá az összes felvásárláshoz. A cséplési díj 1,5 százalékos aránya évenként 12—13 000 vagon terményt biztosít az állam részére. Vámkeresmény címén is hasonló mennyiséget vesz át az állam a termelők részére végzett szolgáltatásokért.

A mezőgazdasági termékek összes (bruttó) áruforgalmának alakulása

A mezőgazdaság összes áruforgalmában mind jelentősebb szerepe van az állami és a szövetkezeti felvásárlásnak. A 3 éves terv utolsó két évé-

ben az állami és közületi felvásárlás részaránya kissé növekedett, a lakosság közvetlen szabadpiaci vásárlásainak egyidejű csökkenése mellett. Az áruforgalom szerkezetében a szabadpiaci forgalom 1960-ban az állami felvásárlás 81,3 százalékos részaránya mellett 11,4 százalék volt, és ezzel a mezőgazdaságon kívüli forgalom együttesen 92,7 százalékát tette ki az áruforgalomnak. A mezőgazdaságon belüli forgalom aránya 7,3 százalékra csökkent.

A mezőgazdasági termékek bruttó áruforgalma végeredményben az adott naptári évben forgalomba kerülő árumennyiségeket tartalmazza. A számítás ilyen mutatója természetesen magában foglalja — elsősorban a növénytermelés termékeiből — az adott év terméséből a következő évre áthúzódott értékesítéseket is. Az áthúzódott értékesítések különbségei, a termelők év eleji és év végi készleteinek változásai, valamint egyéb tényezők valamelyest eltéríthetik az összes értékesítés árösszegét az *árutermelés* tartalmától. A mezőgazdasági árutermelés megállapításához rendelkezésre álló statisztikai adatok azonban sok esetben például a termelői készletek tekintetében hiányosak, és ezért az adott naptári évben forgalomba kerülő termékmennyiségek alapján reálisabb képet kapunk a mezőgazdasági termékek mozgásáról.

A bruttó, vagyis az összes áruforgalom a 3 éves terv éveiben mind nagyobb részt foglalt el a mezőgazdaság összes termelésében. Míg 1958-ban a mezőgazdasági áruforgalom a bruttó termelésnek 43 százaléka volt, addig ez az arány 1960-ban 48,3 százalékra emelkedett. Természetesen mindez összefüggött a mezőgazdaság szocialista átszervezésével, a termelés és az áruforgalom szerkezeti összetételének megváltozásával (nőtt az állattenyésztés termékeinek felvásárlása és aránya), ami megalapozta a növekvő fogyasztási szükségletek kielégítését. Ebben a tekintetben nem feledkezhetünk meg a külkereskedelem szerepéről, mert gazdaságpolitikánk a hiányzó élelmiszerek

egy részének pótlására több esetben a behozatalhoz fordult.

A mezőgazdaság áruforgalmát tovább vizsgálva megállapítható, hogy a bruttó és a nettó áruforgalom közötti különbség évről évre nőtt. A nettó áruforgalom lényegében a bruttó áruforgalomnak és az úgynevezett mezőgazdasági visszavásárlások volumenértékének egyenlege. A különbség növekedése részben a termelés specializálásából adódik, túlnyomó részben azonban a mezőgazdaság szocialista átalakulásával, elsősorban a termelőszövetkezetek tenyészállat- és takarmányellátásának problémáival függ össze. Jelentős még a kisegítő gazdaságok takarmányvásárlása, ezek azonban elsősorban a háztáji és egyéni gazdaságtól szerzik be a hiányzó terményeket. Az állami gazdaságok vetőmag-, állat- és (az állami hizlaldák) takarmányellátása nagyrészt a központi készletgazdálkodás keretébe tartozik, ezek volumene évenként nagyjából azonos szinten van. Mindebből megállapítható, hogy a nettó áruforgalom a mezőgazdaság bruttó termeléséből kisebb arányban növekedett.

A mezőgazdaság áruforgalma 3 év alatt 11 százalékkal nőtt, s ezen belül a növénytermelési ágazatban 4 százalékkal, az állattenyésztésben pedig 19 százalékkal volt több, mint a 3 éves terv elején.

A bruttó áruforgalomban az állami és a szövetkezeti felvásárlás szélesebb körű. A felvásárlásnál megfigyelt 54 cikken kívül ugyanis az áruforgalom keretében kerülnek elszámolásra az úgynevezett közületi beszerzések is, például a Tenyészállatforgalmi Gazdasági Iroda, a Szőlőoltvány- és Facsemeteforgalmi Vállalat s az egyéb vállalatok mezőgazdasági eredetű vásárlásai, valamint a különböző állami és társadalmi szervezetek, kórházak, üdülők, üzemi konyhák stb. termelőktől közvetlenül beszerzett mennyiségei. Ezekkel a mennyiségekkel növelt felvásárlási volumen 1960-ban a mezőgazdaságot elhagyó összes áruk 88 százaléka volt, szabadpiacra pedig az áruforgalom 12

százaléka került (kiiktatva a vonatkozó 3 év viszonylag azonos volumenű mezőgazdaságon belüli forgalmát).

Az áruforgalom társadalmi szektorok szerinti változásait a szocialista átalakulás jelentősen befolyásolta. Nagymértékben nőtt a termelőszövetkezeti szektor forgalma, és háttérbe szorulnak a még egyéni gazdaságok árueledésai. Sokkal jellemzőbb képet kapunk azonban a társadalmi szektorok összes áruforgalmának alakulásáról, ha az áruforgalomban elfoglalt súlyuk alapján vizsgáljuk meg a fejlődést. 1958-ban az állami és a szövetkezeti szektor az áruforgalom egyharmad részét, 1960-ban pedig már háromnegyed részét adta. 1960-ban a fennmaradó forgalomból a kisegítő gazdaságok 5 százalékkal, a még egyéni gazdaságok pedig 20 százalékkal részesedtek.

★

Összefoglalva, a felvásárlási rendszerrel kapcsolatban a jelenlegi körülmények között a következő főbb megállapításokat lehet tenni, illetve a jövő felvásárlási feladatait illetően figyelembe venni.

A mezőgazdasági termékek felvásárlása mindinkább függvénye a mezőgazdaság termelési eredményeinek. Ahhoz, hogy a felvásárlás az eddiginél hatékonyabban alakuljon, mindenekeelőtt a mezőgazdasági termelés széleskörű fejlesztésére van szükség.

Tovább kell szélesíteni a szerződéses felvásárlási rendszert, amely az eddiginél nagyobb szerepet tölt be a termelés és a felvásárlás irányításában. El kell érünk azt, hogy a legfontosabb termékekből a felmerülő igényeket ki tudjuk elégíteni és ezen túlmenően még tartalékolhassunk is az esetleg kedvezőtlenebb évek szükségleteinek fedezésére.

Tovább kell folytatni azt az árpolitikát, amely megfelelően összehangolja a termelők és a népgazdaság érdekeit. A gazdaságpolitikának további rugalmasságra van szüksége a felvásárlási árak kialakításában. Ebben az irányban kedvező eredmények tapasztalhatók.

Nem hagyható figyelmen kívül külkereskedelmünk helyzete sem. Mezőgazdasági exportunkra a jövőben is szükség van, és az időnként felmerülő átmeneti nehézségek leküzdésére a szükséges készleteket behozatal útján kell kiegészíteni. Természetesen számolhatunk azzal, hogy

a termelőszövetkezeti gazdaságok megerősödése révén a második öt-éves terv végére az ország szükségleteit minden tekintetben belföldi termelésből tudjuk fedezni, és lehetővé válik piacképes cikkeink exportjának növelése is.

Sándor Imre

Az olasz kapitalizmus mai fejlődésének néhány sajátossága*

Az olasz gazdaság az utolsó tíz évben, de különösen 1959 óta nagyarányú fejlődésnek indult. A fejlődésre az a jellemző, hogy kiterjed a gazdaság minden területére, jelentős változásokat eredményez az ipar és a mezőgazdaság, a belső és a külső áruforgalom szerkezetében, és érezhetően kihat az olasz társadalom minden rétegére. A fejlődés burzsoá kommentátorai — mint minden gyorsan fejlődő kapitalista országban — Olaszországban is elővették a kapitalizmus „átlényegülésének” teóriáját. Azt állítják, hogy az olasz társadalom a „neokapitalizmus” fázisához érkezett el, amelyben a termelés technikai fejlődése, az automatizálás, a konjunktúra megoldja a társadalom súlyos problémáit, megszün-

teti a nyomort és a munkanélküliséget, eltörli az osztályellentéteket. A marxista—leninista közgazdaságtan feladata a fejlődés tényeinek alapos elemzésével megtalálni a jelenségek *lényegét* és irányt mutatni a munkásosztály forradalmi mozgalmának. Az olasz kommunista közgazdászok tekintélyes munkát végeznek az olasz kapitalizmus mozgóerőinek tudományos feltárása területén, s e munkájuk főbb eredményei nem érdektelenek a magyar közönség számára sem.

Az olasz gazdasági fejlődés főbb vonásai

Az olasz gazdaság fejlődésének legfontosabb jelenségei közül első helyen *a termelésnek, különösen az ipari termelésnek meggyorsult növekedési ütemét kell kiemelni.* A nemzeti jövedelem, amelynek évi növekedési üteme 1951—1954 között átlagosan 5,1 százalék, 1955—1958 között pedig 5,4 százalék volt, 1959—1960-ban átlagosan 6,7 százalékkal növekedett.¹ Az ipari bruttó termék évi átlagos növekedése az utóbbi tíz évben 8,9 százalékos volt, megelőzve az összes nyugat-európai tőkésország fejlődését (Angliában ez a mutató 3,8 százalék, Franciaországban 7,7 százalék, az NSZK-ban 8,8 százalék volt). Olaszország a tőkés világ ipari termelésében 1953-ban 2,9 százalékkal, 1960-ban pedig már 3,9 százalékkal részese-²

A termelés növekedésének legfontosabb tényezője a *munka termelékenységének emelkedése, amely*

* A tanulmányban a római Gramsci Intézet 1962. III. 23–25 között tartott „Az olasz kapitalizmus tendenciái” című tudományos konferenciájának következő anyagait használtuk fel:

1. Antonio Pesenti-Vincenzo Vitello: Az olasz kapitalizmus tendenciái; 2. Gino Longo: „Gazdasági csoda” és a külkereskedelem az olasz kapitalizmus fejlődésében a második világháború után; 3. Filippo di Pasquantonio: Az államkapitalizmus az olasz kapitalizmus tendenciáinak keretében; 4. Alberto Tangucci: Az olaszországi foglalkoztatottság alakulásának tapasztalatai 1951–1961 között; 5. Ruggero Spesso: Jegyzetek a felhalmozásról és a bérekről Olaszországban; 6. Filippo di Pasquantonio: A nagy villamosipari elektromos holdingok szerepe az olasz kapitalizmus általános fejlődésében; 7. Adalberto Minucci-Ugo Pecchioli: Következtetések és feltevések a torinói monopóliumok racionalizálásának fejlődéséről és ellentmondásairól; 8. Marco Marchetti—Antonio Pizzinato: Technológiai átalakulás, bérek és gazdasági harc 8 nagy milánói gépipari vállalnál; 9. Paolo Ciofi: Vizsgálatok néhány olasz tőkés társaság 1950–1960-as fejlődésével kapcsolatban.

Convegno sulle „Tendenze del capitalismo Italiano”. (Ed. Istituto Gramsci. Roma. 1962.) A szövegben e tanulmányokra csak a sorszám jelölésével hivatkozunk.

1951—1959 között a mezőgazdaságban 42 százalékos, a nemzetgazdaság egyéb ágaiban 62 százalékos volt.¹ A foglalkoztatottság ennél lényegesen lassabban emelkedett, 1953—1960 között mintegy 10 százalékkal.* Nem egy nagy konszern jelentősen fokozta termelését, a foglalkoztatott munkáslétszám egyidejű csökkentése mellett. Így a *Montecatini* cég 1955—1960 között 18 százalékkal növelte üzleti tevékenységét a foglalkoztatottság 21,4 százalékos csökkentése mellett, a *Pirelli*-művekben ugyanezen idő alatt 6,5 százalékos létszámcsökkentés mellett 31,5 százalékos volt a termelés növekedése, az *Italcementi*-nél a létszám 14,5 százalékos csökkentése mellett 6,2 száza-

lékos termelésnövekedést értek el.⁷ A termelékenység növekedésében nagy szerepet játszott a termelés koncentrációjának fokozódása, vállalaton belüli szervezésének tökéletesítése, az új technika széles körű bevezetése, s nem utolsósorban növelte az egy főre jutó termelés mutatóját a megnövekedett munkaintenzitás is.

Mindez *jelentős beruházásokat* követelt. Míg 1955-ben a produktív beruházások a nemzeti jövedelemnek mintegy 15 százalékát tették ki, 1960-ban becslésünk szerint megközelítették a 17 százalékot.⁵ A beruházások szervezési és technikai színvonalára jellemző, hogy hatékonyságuk tekintetében felülmúlják a legtöbb fejlett tőkésországit.

A bruttó termelésnövekedés állótöke-igényessége¹ (1950—1959)

Ország	A bruttó termék évi növekedési üteme (a)	Az állótökek évi növekedési üteme (b)	1 százalék termelésnövekedésre jutó állótöke-növekedés százaléka $\left(\frac{b}{a}\right)$
Anglia.....	2,5	14,6	5,88
Franciaország.....	4,0	16,9	4,21
NSZK.....	7,5	21,3	2,84
Olaszország	5,7	20,0	3,51

Fontos jelensége a fejlődés meggyorsulásának az *export növekedése* is. 1953—1954-ben az export évi növekedési üteme 8,7 százalék volt, az 1955—1957-es konjunktúrában 15,9 százalék, 1959-ben még csak 13 százalékkal nőtt az export, 1960-ban viszont 25,3 százalékkal és elérte a nemzeti jövedelem 15 százalékát.¹ Az olasz textilipar és az autóipar termé-

keinek egyharmadát, a ruházati ipar felét, a cipőipar csaknem kétharmadát, az irodagépipar pedig 80 százalékát exportálja.²

A termelés növekedése *jelentős struktúraváltozásokat* hozott magával. Az ipar és a mezőgazdaság aránya a legutóbbi 15 év alatt ugyanannyit változott, mint az azt megelőző 45 év alatt.

Az ipar és a mezőgazdaság hozzájárulása a bruttó termékhez (%)¹

Időszak	Mezőgazdaság	Ipar	Időszak	Mezőgazdaság	Ipar
1901—1905	49,2	21,3	1946—1950	35,8	39,4
1921—1925	40,6	31,1	1951—1955	27,3	45,5
1936—1940	29,6	34,2	1956—1959	22,7	47,8

* UNO Monthly Bulletin of Statistics 1961. július.

Jelentős eltolódás tapasztalható az iparon belül is. Legerőteljesebben a vegyipar, a vaskohászat, a közlekedési eszközök gyártása, a gépipar és az olajfinomító ipar fejlődik, a termelőeszközök gyártása általában gyorsan nő.

Az egyes iparágak évi növekedési üteme¹ (%)

Megnevezés	1954— —1956	1957— —1958	1959— —1960
Termelési rendelte- tésű anyagok	12,2	8,1	14,1
Beruházási cikkek...	10,6	4,7	12,0
Fogyasztási cikkek	4,8	4,7	12,0
Villamos energia ...	7,6	5,7	10,7
Olajtermékek.....	14,2	12,9	13,6
Vegyipari cikkek ...	14,1	8,8	17,8
Vaskohászat	19,8	3,2	17,1
Gépipar és fémfel- dolgozás	5,4	4,8	13,4
Közlekedési eszkö- zök.....	13,5	8,4	15,6
Cement	13,3	5,3	11,5
Élelmiszeripar	6,5	3,1	9,2
Textilipar	0,3	2,7	9,7

Különösen szembetűnő a fogyasztási cikkek termelő iparágak fejlődési ütemének meggyorsulása. 1957—1961 között a cipőipar 46 százalékkal, a papíripar 39,2 százalékkal, a bútorigar 31,4 százalékkal növelte termelését, a cellulóze alapú műszálgártás 76 százalékkal nőtt.¹ A szintetikus műszálgártás 1953-hoz képest megtízszerezte termelését. A másik szembetűnő szerkezeti változás a gépgyártás előretöréséből adódik. Ezen belül is elsősorban a személygépkocsi-gyártás, valamint a finommechanika fejlődött. A FIAT-művek 1954—1960 között megháromszorozta termelését és duplájára növelte tőkéjét, az irodagépeket gyártó Olivetti-cég több mint két és félszeresére emelte termelését, tőkéjének 5,5-szörös növelése mellett.⁵

A mezőgazdaság szintén jelentős fejlődésen ment keresztül. A mezőgazdasági termelésbe befektetett tőke 1954—1959 között 14 százalékkal nőtt, az egy foglalkoztatottra jutó traktor-vonóerő az ötszörösére emel-

kedett. A mezőgazdaság termelése az 1952—1954-es évek átlagához képest az 1957—1959-es évek átlagában 20 százalékkal nőtt.¹

Számottevően megnőtt a mezőgazdaságon belül az állattenyésztés, valamint az évelő kultúrák súlya.

E fejlődés eredményeképpen észrevehető közeledési tendencia mutatkozik az ipari és a mezőgazdasági munka termelékenység között. Míg az egy foglalkoztatottra jutó megtermelt nemzeti jövedelem tekintetében az ipar és a mezőgazdaság között az 1954—1956-os évek átlagában az arány 2,13 : 1 volt, 1958—1960-ra ez 1,83 : 1-re csökkent.¹ Ez a fejlődés azonban nagy egyenlőtlenségeket takar, különösen a kapitalizálódott és a kevésbé kapitalizálódott körzetek között. 1955-ben azok a körzetek, ahol a kapitalista nagyüzemi formák a legelterjedtebbek voltak, a vetésterület 17,8 százalékát foglalták el, a mezőgazdasági munkaerő 16,9 százalékát foglalkoztatták és a mezőgazdasági bruttó termelésnek 29,9 százalékát adták. A főképpen kisparaszti jellegű mezőgazdasági körzetek, amelyek az összterület 51,1 százalékát tették ki és a munkaerő 54,3 százalékát foglalkoztatták, az össztermelésnek 53,3 százalékát szolgáltatták. A latifundiumok uralta körzetek pedig az összterület 31,1 százalékán gazdálkodtak, a munkaerő 28,3 százalékát foglalkoztatták és az összes termékeknek mindössze 16,8 százalékát termelték.¹ A kisparaszti birtokok tőkehiánnyal küszködnek, a latifundiumok urai pedig az általuk uralt mezőgazdasági körzetekben a mezőgazdasági termékek értékének több mint egynegyedét földjáraadékként elvonják a termelés szférájából. Az olasz mezőgazdaság fejlődésének legfőbb fékje ma is a feudális maradványokkal terhelt nagybirtokrendszer, valamint a korszerű mezőgazdasági termelési eszközök hiánya a kisparaszti gazdaságokban.

A termelés strukturális átalakulása együtt járt a külkereskedelem szerkezeti változásaival. Míg a külkereskedelmi mérleg importoldalán nem ment végbe jelentős szerkezeti

eltolódás egy cikkcsoport felé sem, addig az export struktúráján érezhető az ipari fejlődés meggyorsulása:

Az olasz export áruszerkezetének változásai (1953—1960)²

Megnevezés	1953	1960
Élelmiszer	21,7	15,5
Nyersanyag	19,2	14,3
Félkésztermék	13,3	14,7
Gép, felszerelés.....	16,8	24,2
Ipari fogyasztási cikk	29,0	31,3

Az ipari munkaeszközök és fogyasztási cikkek együttes exportja 7 év alatt az összes export 45 százalékáról 55,5 százalékra emelkedett. A további részletezés azt mutatja, hogy a csoportátlagnál gyorsabban növekedett a precíziós gépek és műszerek exportja: (1953-at 100-nak véve) 1960-ban 406,7 százalékkal, a szintetikus műanyagoké 753,4 százalékkal, a textil és ruházati cikkeké 294,0 százalékkal, a közlekedési eszközöké 281,9 százalékkal. Ezzel szemben a növényi eredetű ipari nyersanyagok kivitele egyharmadára esett vissza.² Különösen az utóbbi években volt nagy az export szerkezeti eltolódása. Az alább közölt tábla tanúsága szerint az export gyors növekedése a struktúra kedvező irányban való el-

Az export és a termelés növekedési láncindexe 1960-ban²

Megnevezés	Export	Termelés
Textil- és ruházati ipari gépek.....	80,2	18,3
Villamos gépek és készülékek	74,7	2,5
Irodagépek.....	59,8	45,1
Traktorok	103,9	43,3
Vegy- és gyógyszeripari termékek	47,1	19,1
Gumiárúk	73,6	28,4
Műanyagok	53,5	38,6
Gyapjúsövet.....	19,1	9,2
Konfekció	47,1	11,6
Bőrcipő	48,7	9,9

tolódásával, valamint a leggyorsabban fejlődő iparágak exportintenzitásának növekedésével járt együtt.

Jelentős szerkezeti változás megy végbe a termelőerők területi elhelyezkedésében is. A korábban igen elmaradott Dél-Olaszország (beleértve a szigeteket is) gyors ütemben iparosodik. Míg az ipari munkások száma Olaszországban 1951—1961 között 36,2 százalékkal, addig Délen 55,6 százalékkal nőtt. 1950-ben Dél-Olaszország az ipari beruházásokból 11,4 százalékban részesült, 1959-ben pedig már 16,8 százalékban. A mezőgazdasági beruházásoknak 1950-ben egyharmadát, 1959-ben 43 százalékát kapta.¹ Az állami ipari beruházásokból az 1951—1954-es időszakban Dél 15,6 százalékban részesült, 1961-ben pedig már 30 százalékot kapott*. Ez a fejlődés nem elhanyagolható változásokat eredményez Dél-Olaszország gazdasági szerkezetében, mégis elhamarkodott következtetés volna azt gondolni, hogy az iparfejlesztéssel az olasz kapitalizmus meg tudja oldani a hagyományos ellentéteket az ország északi és déli tartományai között. Ez az ellentét igen bonyolult, hosszú történelmi múltra visszatekintő komplex probléma, amely nem mérhető pusztán az ipar százalékos részesedésével a déli országrész gazdaságában. A nagyipar hiányán kívül számos gazdasági, politikai és ideológiai faktor együttes hatása jelentkezik az észak- és dél-olaszországi ellentétben. Ezek közül a legsúlyosabb a feudális maradványok jelenléte a nagybirtokrendszerben, amely földnélküliséget, nyomorúságos falusi anyagi, szociális és kulturális viszonyokat, jelentős agrártúlnépesedést szül.

A „Mezzogiorno” problémáját megoldani csak olyan kormányzat volna képes, amely bátran hozzá tud nyúlni e problémák teljes komplexumához, a bajok gyökereihez. Ebben a politikában kétségtelenül nagy szerepe volna a vidék iparosításának. Ezzel szemben a jelenlegi körülmé-

* Ferdinando Ventriglià: Az ipari beruházások jelenlegi tendenciái Dél-Olaszországban. (Cronache Meridionale 1962. február-március.)

nyek közötti délolasz fejlődés egyoldalú, főképp a tőkés gazdaságossági kalkulációk által indított iparosodás. Ennek keretében még arra sem igen lehetnek figyelemmel, hogy Délre olyan iparágakat telepítsenek, amelyek felszívják a növekvő mezőgazdasági túlnépesedés jelentős részét. Sőt, a szakképzett munkaerő hiánya, valamint a szakképzetlen munkaerő olcsó volta egyenesen arra ösztönzi a tőkét, hogy viszonylag kevés kvalifikált munkát igénylő, nagyrészt segédmunkaerővel működő iparágakat telepítsen a déli tartományokba, mint amilyen a vegyipar, az építőanyagipar, a kitermelő ágak.

A gyors ütemű gazdasági fejlődés a foglalkoztatottság számottevő növekedésével, a krónikus munkanélküliség csökkenésével, a fogyasztás bizonyos fokú emelkedésével jár együtt. A feldolgozóipari foglalkoztatottság 1960 első 10 hónapjában 1956-hoz képest 11,4 százalékkal volt magasabb, az 1956-ban még csaknem kétmillió nyilvántartott munkanélküli száma pedig 1960-ra másfélmillióra csökkent.* Az átlagos napi kalória-fogyasztás 10 év alatt mintegy 10 százalékkal nőtt. A fogyasztás szerkezete eltolódott az értékesebb élelmiszerek felé, bár néhány fontos élelmiszer fejenkénti fogyasztási kvótái még 1960-ban is alacsonyak voltak.**

Bővült — elsősorban a részletakciók következtében — a tartós fogyasztási cikkek vásárlása.

Ezek a jelenségek azt bizonyítják, hogy Olaszország történelmileg rövid idő alatt sokat behozott a legfejlettebb tőkésországoctól való elmaradásából, bár még messze van attól, hogy elmaradását teljesen felszámolja. Ha az összehasonlítható árakon mért 1 főre jutó termelési értéket 1955-ben az OEEC-tagországok átlagában 100-nak vesszük, akkor ez a mutató Olaszországban 55, az NSZK-ban 134 volt.¹ Vagyis a nyugatné-

met ipari átlagmunkás termelékenysége 1955-ben az olaszénak körülbelül $2\frac{1}{2}$ -szerese volt. 1955—1960 között a foglalkoztatottság Olaszországban 8 százalékkal, az NSZK-ban 21 százalékkal, az ipari bruttó termék Olaszországban 50 százalékkal, az NSZK-ban 40 százalékkal növekedett.* Ennek következtében csökkent ugyan a különbség az olasz és a nyugatnémet ipari munkás termelékenységi színvonala között, de az arány még így is körülbelül 1:2.

A termelőerőknek a fentiekben vázolt gyors ütemű fejlődése változásokot idézett elő az olasz társadalom szerkezetében is. Egyfelől *megnőtt a monopóliumok gazdasági hatalma, másfelől meggyorsult a dolgozó kisemberek tömegeinek proletarizálódása.*

A monopóliumok gazdasági potenciáljának növekedése elsősorban a *tőkekoncentráció fokozódásában* mérhető le. Míg 1948-ban az 1 milliárd líránál nagyobb tőkével rendelkező vállalatok száma 52 volt (az összes vállalatok 0,26 százaléka), s ezeknek kezén összpontosult az ipari részvénytőke 59,62 százaléka, addig 1958-ban 343 vállalat tőkeereje haladta meg ezt a szintet, és ezek tartották kezükben az ipari tőke 73,35 százalékát. 1948-ban mindössze 1 olyan vállalat volt, amelynek tőkéje elérte a 25 milliárd lírát, 1958-ban már 22, és ezek kezében összpontosult az ipari tőke 35,79 százaléka.¹ A villamosenergia-iparban napjainkban 6 vállalat termeli az áram 56,5 százalékát. A *Montecatini*-konzern kezében tartja a kénsavtermelés 57 százalékát, a nitrogén alapanyagú vegyicikkek termelésének 42,4 százalékát. A *FIAT* termeli a gépkocsik 84,2 százalékát. A műszálettermelés 79 százaléka három vállalat kezén összpontosul, egyedül a *SNIA-Viscosa* a nemzeti termelés 55 százalékát adja.⁹

A monopoltőke igen erős lendülettel terjeszkedik mind a belső, mind pedig a külső piacon. A gyors felfejlődés a legváltozatosabb eszközökkel történik. Egyrészt *hatalmas beruhá-*

* UNO Monthly Bulletin of Statistics. 1961. július.

** Az egy főre jutó fogyasztás néhány fontosabb élelmiszerből 1960-ban a következő volt: hús: 18,7 kg, olaj 6,2 kg, cukor 18,7 kg, vaj 1,6 kg.²

* UNO Monthly Bulletin of Statistics. 1962. július.

zások útján, különösen Dél-Olaszországban, amelynek ipara a szó modern értelmében a legutóbbi években kezdett kifejlődni. Itt a monopóliumok a legmodernebb technikán alapuló, hatalmas méretű új létesítményeket hoznak létre, és — számításhoz véve az olcsó délvidéki béreket — rendkívül gazdaságosan termelnek. A legjelentősebb dél-olaszországi létesítmények a *Montecatini*-konzern vegyigyárai, a *Pirelli*-konzern nápolyi gumigyára, valamint számos, állami részvétellel épülő acél-, hajó- és gépgyár. Természetesen a monopóliumok beruházásaik útján nemcsak Dél-Olaszországban törtek előre, de itt eredményezte ez a legnagyobb strukturális változásokat.

Ugyanakkor a monopóliumok fokozták behatolásukat a közép- és a kisiparba. Az észak- és középolasz városokban az utóbbi években fokozottan elterjedt a kisiparosok és kisebb üzemek bérmunka-rendszere, ami a nagyvállalatoknak lehetővé tette egy sor beruházás megtakarítását. Ily módon erősödött a tőkésosztály egyéb rétegeinek és a kispolgárságnak a monopóliumoktól való függése.

Fokozódott a monopóliumok behatolása a mezőgazdaságba is. Az olasz mezőgazdaságot egymástól területileg is eléggé elhatárolható három rendszer alkotja. Az északolasz síkságon az erősen kapitalizálódott mezőgazdasági üzem a jellemző, Közép-Olaszországban jelentős a paraszti jellegű belterjes kis- és középbirtokok súlya, míg Délen a legutóbbi időkig a feudális maradványokkal erősen terhelt latifundium az uralkodó. A monopolitőke két szempontból is érdekelt a mezőgazdasági termelésbe való behatolásban. Egyrészt csökkenteni akarja a mezőgazdasági eredetű nyersanyagokra fordított költségeit, másrészt az olcsó gyümölcs- és borexport révén előnyös pozíciókat akar szerezni a Közös Piacban, és így növelni az ország devizabevételeit.

A monopóliumok kezükbe kapartják a legfontosabb termékek felvásárlását és csökkentik a felvásárlási

árakat. Kimutatható, hogy az élelmiszerek felvásárlási és kiskereskedelmi árai közötti rés Olaszországban nagyobb, mint a legtöbb fejlett tőkésországban, és körülbelül akkora, mint az Egyesült Államokban.

Élelmiszer-kiskereskedelmi árak a felvásárlási árak százalékában, 1955—1956-os átlagban¹

Anglia.....	169,1
Franciaország.....	183,1
Egyesült Államok...	202,4
Olaszország	205,7

- A mezőgazdasági üzemek az általuk megtermelt értéknek egy részét kénytelenek a felvásárló kereskedelemnek átengedni, ez az érték rész a vizsgált időszak folyamán növekedett.

A mezőgazdasági szektor árveszteségei (milliárd líra)

	1953—1959	Ebből 1958—59*
Felvásárlási árak csökkenéséből eredő veszteség	—57,2	—148,4
Exportárak csökkenéséből eredő veszteség	—81,4	—71,8

* Emilio Sreni: A mezőgazdasági munka kisajátításának formái, *Politica ed Economia*, 1961. november.

A táblázatból tartós exportárcsökkenés olvasható ki, valamint az, hogy az időszak legutóbbi éveiben a felvásárlási árakra is jelentős nyomás nehezedett. Mindez szorosan összefügg a monopóliumoknak a mezőgazdasági felvásárló kereskedelembe történő, az utóbbi években meggyorsult behatolásával.

Természetesen ezt a nyomást elsősorban a kistermelő paraszti réteg sínyli meg. 1956—1961 között a dolgozó parasztok gazdaságainak száma csaknem 400 ezerrel csökkent, a tönkrement gazdaságok zöme a kisbérlek és felesbérlek kategóriájából került ki.^{1 es 4} Ugyanakkor a monopolitőke nyomását megsínylették a jelentős tőkével nem rendelkező nagy-

birtokosok is. Ezeknek száma csaknem a felére csökkent.

E jelenségekkel párhuzamosan nőtt (10 év alatt 245 százalékkal) a mezőgazdaság területén mobilizált tőkék nagysága. Ebben a nagybankoknak mind jelentősebb szerep jut. 1951-ben a mezőgazdasági beruházásoknak mintegy egyharmadát finanszírozták a bankok, 1959-ben ez a részarány meghaladta a beruházások összegének kétharmadát.¹ A tőkés fejlődés a mezőgazdaság gépesítésének fokozásához, valamint az itt befektetett tőkék szerves összetételének növekedéséhez és ezzel párhuzamosan a termelékenység növekedéséhez vezetett.

Év	1 foglalkoztatottra jutó tőke (lira)
1954	453 602
1959	566 320
	1 foglalkoztatottra jutó árutermelés (lira)
1954/57.	469 100
1957/59	531 000

Az árutermelés, mely 1952-ben a mezőgazdaság bruttó termelési értékének kétharmadát tette ki, 1959-re megközelítette a háromnegyedét.¹

A termelékenység növekedése egyúttal azt eredményezte, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatott bér munkások és napszámosok száma 1951—1959 között 156 ezerrel csökkent.

A *monopoltőke mezőgazdaságba való behatolásának meggyorsulása tehát jelentősen meggyorsította az olasz mezőgazdaság kapitalizálódását.* Ez egyrészt a mezőgazdasági népesség abszolút csökkenéséhez vezetett (a csökkenés nagysága 9 év alatt mintegy 400 ezer főre tehető), másrészt fokozta a rejtett munkanélküliséget (a mezőgazdasági alkalmi munkások száma 9 év alatt 180 ezerrel szaporodott), és végül lökést adott a kivándorlásnak is. Olaszországból 1951—1955 között évente átlagosan 273 ezer ember ment külföldre munkát vállalni. 1956—1960 között számuk évente átlagosan 315 ezerre

nőtt; a kivándorlók 63 százaléka a főképp mezőgazdasági jellegű déli tartományokból került ki.⁴ Nagyrészt a Dél iparosodásának tulajdonítható, hogy az 1956—1960-as időszakban a nettó kivándorlás mintegy 10 százalékkal csökkent, azáltal, hogy megkezdődött a visszaköltözés folyamata.

A gyors ütemű ipari fejlődés következtében a mezőgazdaságban felszabaduló munkaerő mind nagyobb része talál munkát az iparban és a nemzetgazdaság egyéb ágaiban. 1954—1960 között az iparban foglalkoztatottak száma kerekén 1,9 millió fővel növekedett, a munkanélküliek száma pedig körülbelül félmillió fővel csökkent.¹ Az iparnak a mezőgazdasági népességre gyakorolt nagy szívóhatására jellemző, hogy Torino városban 1958-ban a bér munkás-kategóriába tartozó lakosok 25,6 százaléka Dél-Olaszországból bevándorolt személy volt.⁴

A munkásosztály vásárlóképessége a foglalkoztatottság, valamint a nominálbérek növekedése következtében emelkedett. A nominálbérek emelkedése gyorsabb volt, mint a létfenntartási költségeké, ennek következtében a reálbér nőtt, 1953—1960 között 13 százalékkal.⁵

Az *olasz munkások a reálbérek emelkedése ellenére igen szerény körülmények között élnek.* A szákszervezeti fogyasztói kosár alapján számított létminimum egy négytagú család számára 1961 decemberében Milánóban 84,4, Torinóban 84,7 ezer líra volt, ugyanakkor az átlagos munkáskeresőt 43,6 ezer lírát tett ki.⁵ Ez annyit jelent, hogy a létminimumot meghaladó életkörülmények csak két keresetből biztosíthatók, ami — tekintettel a még mindig fennálló másfélmillió munkanélküliségre — sokak számára elérhetetlen. Az alapvető élelmiszerek viszonylag drágák. Rómában például egy munkás havi átlagkeresetéért 21,8 kg marhahúst vagy 12,8 kg olajat lehet venni. Magasak a lakbérek és a közszolgáltatási díjak is.

Nyolc milánói gépipari nagyvállalat mérlegadatai azt bizonyítják, hogy az 1955—1960 közötti időszakban a profitok növekedése lényegesen meg-

gyorsult. A következő táblázatban az 1955—1960-as évek átlagos évi nyereségét hozzuk az 1950—1954-es évek átlagos évi nyereségének százalékában.⁸

Fratelli Borletti	— —	175
C. G. E.	— — — —	130
Ercole Marelli	— — —	141
Franco Tosi	— — —	241
F. I. A. R.	— — — —	283
Siemens	— — — —	206
Innocenti	— — — —	239

Ezenkívül megemlítendő az *Alfa-Romeo*-művek, amely az előbbi időszak átlagos évi 38 millió líra deficitjével szemben az utóbbi időszakban évi átlagban 97 millió líra nyereséget könyvelt el.⁸

A fejlődés 1958 utáni meggyorsulásának okai

Az olasz tőke ezeket a tényeket „gazdasági csoda”-ként állítja be. Valójában az olasz gazdaság fejlődésének ez a hirtelen meggyorsulása a nemzetközi körülmények és az olasz gazdaság sajátos kölcsönhatásának következményeképpen jött létre. A helyzet reális értékeléséhez tartozik az is, hogy az olasz gazdaság jelentős kihasználatlan belső tartalékokkal rendelkezik, ezek a tartalékok nagyobbak, mint más fejlett tőkésországokban.

Olaszországban nyugat-európai méretekben is igen fejlettnak számító ipari és mezőgazdasági körzetek mellett vannak nagyon fejletlen gazdasági szerkezettel rendelkező ország-részek is. Az olasz gazdaságban uralkodó szerepe van a monopoltőkének, ugyanakkor a széles közép- és kistőkés rétegek is jelentős szerepet játszanak a nemzeti jövedelem termelésében. A legmodernebbül felszerelt, koncentrált monopolista csoportok kezében levő nagyipari vállalatok mellett megvannak a feudális maradványokkal terhelt latifundiумok.

Az olasz gazdaság tehát *ellentmondásos jellegű, szerkezetét tekintve a magasan fejlett és az* (európai

viszonylatban) *elmaradott tőkésországok határmezsgyéjén áll.* Az olasz gazdaságnak ebből a sajátos, felemás szerkezetéből adódik, hogy *az országban még sok kihasználatlan anyagi erőforrás* (elsősorban emberi munkaerő) *áll rendelkezésre,* és ezek viszonylag kis befektetésekkel hozhatók mozgásba. A társadalmi munka termelékenységére a foglalkoztatottság növelésével, a munkaerőnek kevésbé termelékeny ágazatokból a legmodernebb technikán alapuló ágazatokba való átirányításával, valamint új ágazatok létrehozásával ugyrasszerűen növelhető. Ugyanakkor az olasz gazdaság *már rendelkezik azokkal a technikai és pénzügyi feltételekkel, amelyek alapján e lehetőségek túlnyomórészt belső forrásokból gyorsan realizálhatók.*

A fejlődés hirtelen meggyorsulását lényegében három tényező hatásával lehet magyarázni. Ez a három tényező, amelyeket egyenként vizsgálunk, természetesen a gyakorlatban szorosan összefonódva jelentkeznek.

1. A gyarmati rendszer széthullásának folyamata lehetővé tette az olasz kapitalizmus számára, hogy bekapcsolódhasson az elmaradott országok felé irányuló neokolonialista törekvésekbe. *Az olasz tőkeexport a legutóbbi években ugrásszerűen fejlődött,* a külföldre vitt tőkék mennyisége csak 1959—1960 között több mint kétszeresére emelkedett. Az olasz monopoltőke elsősorban Észak-Afrikában hódít pozíciókat. Jelentős koncessziókat szerzett a saharai olajmezőkön, valamint Líbiában és Közép-Keleten. Jellemző az olasz tőke hallatlan rugalmasságára, hogy saharai érdekeltségeiről nemcsak Franciaországgal kötött megállapodást, hanem még az emigrációban levő algériai Ideiglenes Kormány-nal is, s ezenkívül jelentős tőkékkel részt vesz a francia-nyugatnémet közös vállalkozásokban is. Az olasz tőke tehát igen ügyesen hatol be azokon a réseken, amelyek a kolonializmus széthullási folyamatában a világ gazdasági felosztási rendszerében keletkeznek. Egyúttal igyekszik növelni a volt gyarmati országokba irányuló exportját, bár e te-

kintetben beleütközik a nála erősebb tőkésországok versenyébe.

2. Az olasz tőke felhasználta az 1957—58-as lanyhulás után fellendült nemzetközi export-konjunktúrát és ezen belül a Közös Piac nyújtotta lehetőségeket és erőteljesen növelte kivitelét. Mint fentebb láttuk, kivitelének szerkezete jelentősen javult. Bár külkereskedelmi mérlege még 1960-ban is deficitese volt, ezt a fizetési mérleg egyéb tételei, elsősorban az idegenforgalom és a külföldön munkát vállaló olaszok hazautalásai bőségesen kompenzálták.

Az olasz export viszonylati szerkezetére elsősorban a Közös Piac országai irányuló export növekedése jellemző. Egyidejűleg Olaszország erőteljesen növeli exportját az Egyesült Államokba. Az EFTA-országok, amelyek 1950-ben együttesen Olaszország partnerei között a második helyen szerepeltek, 1961-ben a harmadik helyre estek vissza. Ugyancsak egy pozícióval lejjebb, a második helyre került az elmaradott országok csoportja, a Közös Piac országai pedig a harmadikról az első helyre kerültek.

Az olasz export viszonylati szerkezetének változása 1950—1960 között²

Megnevezés	Növekedés		Export megoszlása		
	1960 (1950 = 100)	1960 (1957 = 100)	1950	1957	1960
Közös Piac	475	206	22,9	25,0	31,3
EFTA	290	156	25,7	22,2	21,0
Egyesült Államok ...	321	106	6,1	11,0	10,3
Egyéb fejlett tőkésországok ...	500	167	6,4	9,0	9,2
Elmaradott országok	245	134	33,9	28,9	23,3
Szocialista országok	356	218	5,0	3,9	4,9
Összesen	360	164	100,0	100,0	100,0

Bár súlya még kicsiny, az olasz export legdinamikusabb eleme az utolsó négy évben a szocialista országokba irányuló export volt. Az olasz tőke rendkívüli rugalmassággal igyekszik megragadni azokat az áruehelyezési lehetőségeket, amelyek a szocialista országok növekvő gazdaságából kínálkoznak. A szocialista országok szállításait (például a Szovjetunió olajszállításait) hasznosan tudja beilleszteni az ipar anyagellátásába. E tekintetben az olasz tőke meglehetősen önálló politikát próbál folytatni és nemegyszer ellenáll a nyugati nagyhatalmak, illetve a nemzetközi kartellek nyomásának is, amit jelentősen megkönnyít, hogy a legfontosabb cikkek importját állami tőkeérdekeltségek ellenőrzik. (Ennek jellegzetes példája volt az ENI ellenállása a nemzetközi bojkottal szemben, amelyet szovjet olajimportja miatt kellett elviselnie.)

Az olasz exporttevékenység legfőbb gazdaságossági tényezője ma a munkaerő olcsósága. Az átlagos reálórabér 1960-ban az NSZK-hoz képest Franciaországban 95,6, Belgiumban 93,2, Hollandiában 85,5, Olaszországban 80 százalékos szintet ért el.⁵ Az olasz tőke ügyesen gyümölcsözteti továbbá azt a helyzeti előnyét, hogy gazdasági struktúráját menetközben tudja idomítani az exportpiac követelményeihez. Mindezek következtében Olaszország nemzeti jövedelmének kivitelre kerülő hányada, amely 1950-ben még csak 11,2 százalékos volt, 1960-ra elérte a 17,8 százalékosot, megelőzve Franciaországot.⁵

Látható tehát, hogy az 1957—1958 után kibontakozó exportkonjunktúra gyorsítólag hatott az olasz expanzióra. Ezen az áramlaton belül és ennek függvényében ítélni lehet csak meg a Közös Piac szerepe is.

A Közös Piac kétségtelenül hozzájárult az olasz export volumenének növekedéséhez, de elsősorban orientációjának irányára hatott. A helyzet helyes megítéléséhez meg kell említenünk, hogy az olasz tőke 1958, tehát nagy expanziójának kezdete előtt, bár szervezetenként részt vett az integrációban (az Európai Szén- és Acélközösségben), külkereskedelmi forgalmát illetően meglehetősen távol tartotta magát partnereitől. Ez arra enged következtetni, hogy az olasz gazdaság és a Hatok szervezetének kölcsönhatásában, illetve az olasz kivitelnek a Közös Piac országai felé való orientációjában meghatározó szerepe nem a Közös Piac létének, hanem az olasz gazdaság jelentős megerősödésének volt.

Az integrációnak az olasz fejlődésre gyakorolt hatása inkább abban keresendő, hogy megkönnyítette a tőkék kiáramlását. Ezzel segített levezetni a hirtelen keletkezett olasz

tőkefelesleget, valamint előnyös feltevételeket teremtett az idegen tőkéknek az olasz ipar felé való orientációjához. Ezek a tőkebefektetések az országban működő társadalmi tőke méreteihez képest nem jelentősek (1960 végén az Olaszországban kimutatható összes külföldi tőkebefektetés az 1960-ban megtermelt nemzeti jövedelemnek mintegy 11 százalékát tette ki), de az adott helyzetben olyan területen egészíti ki a belföldi tőkét, amely jelentősen előrelendítheti az expanziót. A Közös Piac országai az Olaszországban befektetett külföldi tőkéknek 11,1 százalékával szerepeltek 1960 végén.⁴

3. A fellendülés belső piaci rugóinak aránya és kölcsönhatása szintén fontos tényezője az olasz gazdaság fejlődésének. Ha a kereslet növekedését fő árucsoportok szerint vizsgáljuk, egyértelműen kiviláglják a beruházási cikkek iránti kereslet elsődleges lendítő szerepe.

A kereslet növekedésének láncindexei 1956—61 között¹

Árucsoport	1956	1957	1958	1959	1960	1961
Nyersanyagok	7,5	20,0	-2,5	10,7	15,8	11,9
Beruházási cikkek	0,3	6,5	2,4	10,5	24,7	21,8
Fogyasztási cikkek	36,5	-33,8	14,9	9,5	6,1	15,9
Ebből:						
házt. villamossági cikkek	—	—	—	—	9,3	20,3
Kereslet összesen	9,8	11,6	4,4	10,2	13,1	12,7

Az adatok világosan mutatják, hogy a fellendülés 1960-ban elsősorban a beruházási cikkek, másodsorban a nyersanyagok iránti kereslet gyors növekedésével indult meg. Ugyanabban az évben a foglalkoztatottság 9 hónap alatt 16 százalékkal nőtt, a munkanélküliség 400 ezer fővel csökkent.* Ez mutatkozik meg 1961-ben a fogyasztási cikkek és elsősorban a tartós fogyasztási cikkek iránti kereslet megnövekedésében. Az expanzió legfontosabb piaci elő-

* UNO Monthly Bulletin of Statistics 1961. július.

relendítője az a beruházási tevékenység volt, amely a monopóliumok előretörésével, a Dél iparosodásának meggyorsulásával, a műszaki berendezések modernizálásával járt együtt.

Az expanzió összetevőinek súlyaránya egyszerű számítással megközelíthető: a társadalmi termék végső fogyasztóinak növekedési láncindexeit szorozzuk a társadalmi termék felhasználásában elfoglalt súlyukkal, s az eredményt a társadalmi termék évi növekedésének százalékában fejezzük ki. Ez a szám nagyjából jellemzi a különböző faktoroknak a növekedésben elfoglalt súlyát.

1117

l nyös fel-
geit t kék-
orientáció-
ések az or-
ni t ke mé-
t sek (1960
irrfutatható
ektetés az
zeti jöve-
alékát tette
n olyan te-
öldi t két,
ndítheti az
országai az
tt külföldi
il szerepel-

iaci rugói-
ása szintén
z gazdaság
et növeke-
zerint vizs-
íglük a be-
slet els d-

1961

11,9

21,8

15,9

20,3

12,7

i tevékeny-
liumok el -
osodásának
zaki beren-
járt együtt.

Az expanzió összetevőinek súlyaránya egyszerű számítással megközelíthető: a társadalmi termék végső fogyasztóinak növekedési láncindexeit szorozzuk a társadalmi termék felhasználásában elfoglalt súlyukkal, s az eredményt a társadalmi termék évi növekedésének százalékában fejezzük ki. Ez a szám nagyjából jellemzi a különböző faktoroknak a növekedésben elfoglalt súlyát.

Ugyanabban az évben a foglalkoztatottság 9 hónap alatt 16 százalékkal nőtt, a munkanélküliség 400 ezer fővel csökkent.* Ez mutatkozik meg 1961-ben a fogyasztási cikkek és elsősorban a tartós fogyasztási cikkek iránti kereslet megnövekedésében. Az expanzió legfontosabb piaci elő-

* UNO Monthly Bulletin of Statistics 1961. július.

Az egyes tényezők szerepe a bruttó termék növekedésében (1952—1960)

I d ő s z á k	Személyes fogyasztás	Közületi fogyasztás	Export	Beruházás	Bruttó termék
	Évi átlagos növekedési ráta ²				
1952—1955	6,05	5,8	11,4	12,0	7,7
1956—1958	3,80	19,0	15,2	6,5	7,0
1959—1960	7,50	10,0	17,2	15,0	10,2
	A bruttó termékhez viszonyított súly ²				
1952—1955	64,6	6,8	10,2	18,4	100
1956—1958	59,1	8,3	12,9	19,7	100
1959—1960	55,8	9,2	14,7	20,3	100
	A bruttó termék növekményére irányuló kereslet megoszlása (százalékban)				
1952—1955	50,5	5,1	15,4	29,0	—
1956—1958	32,1	22,3	27,6	18,0	—
1959—1960	39,0	8,5	23,4	29,1	—

A táblázat első oszlopa a személyes fogyasztásnak az expanzióra való csökkenő hatását mutatja. 1959—1960-ban a személyes fogyasztás, bár a 9 év alatt ez nőtt a leggyorsabban, az összkereslet növekedéséhez kisebb mértékben járult hozzá, mint 1952—1955-ben. A második oszlop a közületi fogyasztás szerepére világít rá; ez az 1957—1958-as években vált jelentőssé. A harmadik oszlop arról tanúskodik, hogy az export egyre fontosabb szerepet játszik az olasz gazdaság növekedési tényezői között, ám ezt a negyedik oszlop adatai annyiban korrigálják, hogy az 1959—1960-as igen gyors fejlődési periódusban a beruházási tevékenységnek még nagyobb szerepe volt. A bruttó termék növekedésének az utolsó időszakban másfélszeresére nőtt üteme tehát elsősorban a beruházások növekedésének köszönhető, s *emellett* volt jelentős szerepe a gyorsan bővülő külkereskedelemnek.

Az olasz államkapitalizmus szerepe a fejlődésben

A gyors fejlődésre ható tényezők között kiemelkedő figyelmet érdemel az állam gazdasági beavatkozása, nemcsak fontossága miatt, hanem azért is, mert funkcionálásának értékelése állandóan a viták pergőtűzében áll.

Az olasz államnak nemcsak a hagyományos gazdaságpolitikai eszközök állnak rendelkezésére, hanem jelentős tőkeérdekeltségei is vannak, elsősorban az ország kulcsiparágáiban. A két legnagyobb állami konszern, az IRI és az ENI együttesen a nemzeti jövedelemnek 8,9 százalékát termelik, több mint negyedmillió munkást foglalkoztatnak, és rájuk esik az évi beruházások közel egyharmada. 1962 elején az ország villamosenergia-termelésének mintegy negyedrészt, a földgáztermelésnek csaknem egészét állami vállalatok tartották kézben. Állami tőke ellenőrzése alatt áll a hajógyártás 80 %-a s a bankforgalom körülbelül egyötöde.³ Az olajiparba fektetett tőke 79,4 százaléka állami érdekeltség.³ Ugyancsak állami vállalatok termelik a nyersvas 80 százalékát s az acélnak több mint a felét.^{1*}

Az olasz állami szektor sajátossága — más nyugat-európai tőkésországok állami szektoraival szemben —, hogy míg amazok a legkevésbé rentábilis iparágak csódtömegét vették át a magántőkésektől, s ennek következtében szerepük a nemzetgazdaságban főleg ezen deficités ágaknak a monopolista csoportok érdekében való üze-

* Az olasz állammonopolista kapitalizmusnak a gyökerei még a fasiszta diktatúra idejére nyúlnak vissza (IRI). A felszabadulást követő időkben az államkapitalista szektor megnövekedett. (Vö. 6.)

metetéséből áll, addig az olasz állami szektor a nemzetgazdaság leggyorsabban fejlődő ágaiban képviseli magát, s így aktív befolyást képes gyakorolni az egész gazdaság fejlődésére. Az olasz államkapitalista szektor nem monopolizált egy iparágat sem, konzernjei részben összefonódtak a magánkapitalista monopóliumokkal, részben azokkal versengő vállalatokat létesítettek. Ebből a sajátosságból ered az a jelenség, hogy az állami szektor, amely lényegét tekintve kiegészítő része a finánciókének, annak sokszor *éles konkurrensként* is jelentkezik.

Az olasz állam aktív részese mindannak, amit fentebb a monopóliumok előretöréséről elmondottunk. Az állami holdingok részt vesznek az új iparágak finanszírozásában, az olasz tőke külföldi előretörésében; az állami tőke behatol a mezőgazdaságba (1955—1959 átlagában a mezőgazdaságba befektetett tőke mintegy fele állami eredetű volt¹), az állami tőke részt vesz Dél-Olaszország iparának fejlesztésében stb. Sajátosan az állami holdingok a többi finánciókés csoporthoz hasonlóan működnek, azokkal az áru- és tőkepiacon kemény versenyben állnak. Végeredményben, az olasz állammonopolista szektornak, eltérően a legtöbb nyugat-európai állami vállalattól (például a Charbonnages de France-tól) nincs „kincstári” jellege. Mindez persze, mitsem változtat osztályjellegén. Az IRI és az ENI, valamint a kohászatban működő Finsider lényegében ugyanolyan kollektív monopolkapitalista képződmények, mint a francia vagy az angol állami szektor, funkcionálásuk a fináncióke államának kezében a fináncióke érdekeit szolgálja, elsősorban azzal, hogy segít mobilizálni a magántőkéket, utat tör a magán-monopóliumoknak a legnagyobb kockázattal járó ágazatokban. Az olasz állammonopolista szektor legfontosabb sajátossága, amely megkülönbözteti a francia, angol stb. államosított iparágaktól, nagyfokú rugalmassága, akcióképessége. Ez teszi alkalmassá arra, hogy az olasz fináncióke előretörését hatékonyan támogassa.

A gyors fejlődés körülményei között egy ilyen jellegű állami szektor szerepe meghatározó. Az olasz burzsoázia az állami szektortól azt várja, hogy a gyors expanzió közben elkerülhetetlenül keletkező aránytalanságokat áthidalja, saját akkumulációjával és a magántőkék akcióiban való fokozott részvételével fentartsa és fokozza a fejlődés ütemét, valamint az olasz magántőke bel- és külföldi ütőképességét.

Az államkapitalizmus burzsoá elemzői közötti vita nem is erre az alapkérdésre vonatkozik, hanem a minél hatékonyabb funkcionálás módjára. Az egyik álláspont szerint az államnak, elsősorban az állami iparnak a magas konjunktúra körülményei között is kezdeményező szerepet kell játszania a gazdasági fejlődésben, aktívan irányítani kell a nemzeti jövedelem újraelosztását területek és ágazatok között, a tőkeintervenciókkal szabályozó hatást kell gyakorolnia a magántőke szektorok közötti áramlására stb. A másik tábor véleménye szerint az állami iparágaknak nem kell átvenniük a magánkezdeményezés szerepét, még részben sem, elegendő, ha biztos háttérül szolgálnak a magántőke expanziójához.¹

Az olasz gazdaság ellentmondásai és a munkásosztály harca

Mint minden viharos konjunktúra, az olaszországi is kiváltotta burzsoá részről az „érdekegység” és az „osztálybéke” fokozott propagálását. A tőkésosztály a gyors gazdasági expanzió, a szinte hihetetlen mértékben növekvő profitok körülményei között, s nem utolsósorban a szocialista rendszer gazdasági megerősödésének hatására kénytelen volt egy sor területen engedni olyan részköveteléseknek, amelyekért a forradalmi munkás- és paraszttömegek az Olasz Kommunista Párt vezetésével évtizedek óta küzdenek. Ilyen követelések például a villamosenergiaipar államosítása, a földreform, az elemi iskolai tanszerellátás állami dotációja stb., stb. Ezek ma a „közép-

baloldali" kormány programjában is szerepelnek.

A burzsoázia arra számít, hogy az emelkedő reálbérek, az úgynevezett „kispolgári jólét" egyes jellegzetes árucikkeinek elérhetővé tétele a munkásosztály számára, valamint ezeknek a részköveteléseknek a megvalósítása kifogja a szelet a kommunista mozgalom vitorlájából és lehetetlen helyzetbe hozza a pártot. Palmiro Togliatti ezt az elgondolást a következő tömör és szellemes szavakkal jellemzi: „Vagy beilleszkedtek ebbe az új kormányzati helyzetbe, ugyanazt az álláspontot képviselitek, mint a szociáldemokraták vagy a köztársaságpártiak, és ebben az esetben megszűntök létezni mint kommunisták, vagy pedig nem illeszkedtek be, és akkor ugyanúgy eltűntök, mert semmit sem fogtok számítani".*

Önmagában az a tény, hogy az olasz burzsoázia ilyen — körületekintően kidolgozott — lavírozó politikára kényszerült, rendkívül pregnantan jellemzi az olaszországi osztály-erőviszonyokat. Az olasz burzsoázia számára a tőkés rendszer fennmaradása és a világpiacon való előretörése megér néhány engedményt, különösen akkor, ha ezeket az engedményeket úgy sikerül megvalósítani, hogy *azok végeredményben is és részleteiben is a monopol-tőke pozícióit erősítik*. Nézzük pl. a villamosenergia-ipar államosítását: Az olasz alkotmány értelmében államosítást csak teljes kártalanítás mellett lehet végrehajtani. Az államosítás ezért *önmagában* azt is eredményezheti, hogy a monopol-tőke egy igen beruházásigényes, fogyasztói árpolitikája miatt a baloldal támadásainak állandóan kitett szektort az adófizetők terhére az államra ruházza át, s ezzel nagy tőkéket mobilizál a monopol-tőke expanziója szempontjából sokkal fontosabb területek számára.

A „középbaloldali kormány" másik ígéretét, a földreformot is meg lehet oldani úgy, hogy az újabb lö-

kést adjon a mezőgazdaság kapitalizálásának, s előmozdítsa a monopóliumok közvetlen uralmának kiterjesztését az egész földművelő lakosságra. A kormány programjában nem körvonalazta pontosan a következő alapvető kérdéseket: milyen határidőre kívánja a földreformot végrehajtani, milyen nagyságú és minőségű földterületeket érint a tervezett reform, ki viseli a kártalanítás költségeit, és végül, hogy milyen segítséget kíván adni az állam a földhöz juttatottaknak önálló, a megélhetést és a *fennmaradást* biztosító gazdaságuk kiépítéséhez. Éppen ezért könnyen belátható, hogy önmagában a földreform ígérete még semmi biztosítékot nem nyújt a parasztságnak legsürgősebb problémái megoldását illetően. Ha például a földreformot úgy hajtják végre, hogy a parasztság nem jut megfelelő technikai eszközökhöz, akkor a földhöz juttatottak rövid idő alatt nyílt vagy burkolt formában ismét elvesztik önállóságukat, s a monopolista felvásárló vállalatok prédáivá válnak.

Az olasz tőke nyilvánvalóan arra számít, hogy a tartós fogyasztási cikkek megszerzéséért folytatott hajsza, a „részlet-rabszolgaság", valamint a munkásosztály jövedelmi rétegződésének fokozódása kihúzza a talajt a forradalmi munkásmozgalom lába alól. Nem számol azzal, hogy *a gyors fejlődés, amelynek ma még a napfényes oldalai állnak jobban az előtérben, súlyos ellentmondásokat hordoz magában*.

Ezek az ellentmondások a következők:

1. Az olasz gazdasági fejlődés mind kevésbé támaszkodik a tényleges tömegfogyasztásra és mindinkább a beruházási és az exporttevékenységre. Ennek következtében a fejlődés mindinkább a világpiac — ezen belül különösen a Közös Piac — gazdasági konjunktúrájával kerül szoros kölcsönhatásba. Ez nagyon veszélyes éppen az olasz gazdaságra, amely a teljes foglalkoztatottságot még a legmagasabb konjunktúra idején sem tudta elérni, a tömegek fogyasztási színvonalának általános és jelentős mértékű emelkedését pedig

* Palmiro Togliatti beszéde az 1962. február 25-én tartott nagygyűlésen. Nemzetközi Szemle. 1962. április.

csak hosszantartó konjunktúra esetén tudja ígérni. A jelenlegi gazdasági fejlődés a belső ipari struktúrában olyan feszültségeket hoz létre, amelyek csak akkor nem válnak akuttá, ha az exportkonjunktúra állandósul, ha a tőkefeleslegek exportálási lehetősége megmarad, s ha a Közös Piacon az olasz gazdaság hosszú távlatban javítani vagy legalábbis tartani tudja pozícióit.

2. A lakosságnak a gyors fejlődés által meggyorsított ütemű polarizációja, valamint a monopoltőke nagyarányú behatolása a termelés minden ágába, minden termelési formába, azt eredményezi, hogy mind nagyobb tömegek függnek közvetlenül a monopoltőke világpiaci és belső piaci manővereinek sikerétől vagy sikertelenségétől. Egyben objektíve előmozdítja a monopoltőke érdekeivel szemben álló összes társadalmi réteg összefogását.

3. A monopoltőke külső expanziója érleli az ellentéteket az olasz finánc-tőkés csoportok és a külföldi, elsősorban Közös Piac-beli vetélytársai között, továbbá az integrációban, valamint a tőkekivitelben érdekelt nagy monopóliumok és a Közös Piac által megrövidített közepes és kisebb tőkés rétegek között.

4. Az állammonopolista kapitalizmus kiterjesztése ugyancsak növeli az ellentéteket a különböző tőkés rétegek között, mivel az állam a monopolista csoportok támogatását szolgáló hatalmas tőkék jelentős részét éppen a megtermelt értéktöbbletnek a közepes és a kistőke rovására történő újraelosztásából meríti.

5. A Közös Piac által az olasz mezőgazdasági termelőkre kényszerített verseny, valamint a monopóliumok mezőgazdasági árpolitikája a kisbirtokos parasztságra egyértelműen hátrányos. A parasztság tömeges tönkretétele a jövőben is folytatódni fog, és ez élezi az ellentéteket a falu és a város, helyesebben a dolgozó parasztság és az azt kizsákmányoló és tönkretévő fináncoligarchia között.

6. Mindezen ellentmondások gyújtópontja, az olasz gazdaság gyöngeláncszeme továbbra is „Mezzogior-

no”, Dél-Olaszország marad. A fejlődés eddigi tapasztalatai azt mutatják, hogy a Dél iparosodása nem oldja meg a Dél-Olaszországban meglévő társadalmi feszültségeket, csak más síkra helyezi azokat. A mezőgazdaság racionalizálása és az iparosítás még nagyobb délolasz szegényparaszti tömegek számára teszi lehetetlenné a mezőgazdaságban a megélhetést. Vagy munkanélküliek lesznek, vagy, ha a konjunktúra továbbra is ilyen erős ütemben folytatódik, rosszul fizetett segédmunkásokká válnak a monopoltőke, illetve a monopoltőkés állam vállalkozásaiban.

7. Az olasz gazdaság gyors megerősödése előbb-utóbb minden biztonnal felveti a NATO-hatalmak részéről azt a kívánságot, hogy Olaszország, amely eddig csak jelentéktelen mértékben járult hozzá a fegyverkezéshez, nagyobb áldozatokat hozzon ezen a téren is. Ezt a követelést az olasz burzsoázia aligha tudja kivédeni, viszont nincs és előreláthatólag még hosszú ideig nem is lesz abban a helyzetben, hogy a fegyverkezést a fogyasztás csökkentése nélkül meg tudja oldani.

A kommunisták által vezetett demokratikus, baloldali erők ezeket az ellentmondásokat több szempontból is figyelembe veszik. Ez elengedhetetlen a demokratikus erők egységének megteremtése és erősítése szempontjából. A különböző osztályhelyzetű, különböző ideológiai befolyás alatt levő rétegek reakciója ezeknek az ellentmondásoknak a fejlődésére ugyanis sokszor nagyon eltérő, burkolt formában jelentkezhet, különféle reakciós ideológiai és politikai irányzatok keretein belül is felbukkanhat. Ezeket a jeleket somnásan reakciós vagy naiv jelzővel illetni, a burzsoázia machiavellisztikus népámításaként kezelni annyit jelentene, mint lemondani mindazoknak a tömegeknek, rétegeknek vagy csoportoknak a megnyeréséről és neveléséről, akiknek éppen a fennálló rendszerrel való szembefordulásáról van szó. Az olasz kommunisták a gazdasági alapon végbemenő változásoknak a társadalom különböző

rétegeire való hatását ezért különös gondnal figyelik, és ezekre a tudományos megfigyelésekre támaszkodva építik fel a munkásosztály és forradalmi pártja szövetségét az olasz társadalom különböző rétegeivel.

Az ellentmondások figyelembevétele azért is létfontosságú a haladó erők számára, mert csak ezek mélyreható tanulmányozása alapján tudják kidolgozni azt a pozitív gazdasági programot, amely az egész olasz társadalom problémáira reális és radikális megoldást mutat.

Az olasz kommunisták szerint nem elég a gazdasági fejlemények vagy a kormányintézkedések fonákját feltárni, és ezáltal leleplezni a burzsoázia népellenes politikáját. Ezen túlmenően minden történelmi pillanatban olyan pozitív taktikai programmal kell kiállni, amely érthető a tömegek számára, mozgósítja őket, s amelyet a tömegek nyomásával egyben a burzsoáziára is rá lehet kényszeríteni.

Napjainkban az Olasz Kommunista Párt intenzív munkát folytat annak tudatosítása végett, hogy Fanfani „közébaloldali” kormányának létrejötte, a burzsoázia taktikájának ez a kényszerű megváltozása a demokratikus tömegek harcának eredménye, de még csak részeredmény. Mindaz a pozitívum, ami a kormány programjában fellelhető, *nem a burzsoázia ajándéka, hanem a tömegek harcai által kicsikart kompromisszum*. Ezeket a reformokat a tömegnyomás enyhülése esetén egytől egyig a monopóltőke érdekében is végre lehet hajtani. Éppen ezért az Olasz Kommunista Párt éberségre inti a tömegeket, segít fenntartani forradalmi öntudatukat azzal a széles körű ideológiai hadjáratral szemben, amelyet a jobboldali szocialisták, a kereszténydemokraták jobbszárnya, az egyház és a hivatalos állami propaganda folytat. Együttal szüntelenül tökéletesíti, a változó helyzethez alkalmazza és fáradhatatlanul propagálja azt a gazdasági és politikai kibontakozást, amely a tömegek tényleges jólétéhez, az ország gazdaságának valódi virágzásához vezet.

Az OKP, bár tisztában van azzal,

hogy a „közébaloldali” kormány a beígért reformokat a monopóltőke javára kívánja megvalósítani, nem helyezkedik a kormány reformprogramja pozitív oldalai tagadásának merev álláspontjára. Ezt az irányvonalat P. Togliatti a következőkben körvonalazza: „Nem akarunk nehézségeket támasztani, nem akarunk megghiúsítani, nem akarunk szabotálni semmi olyasmit, ami valóban fordulatot idézhet elő a kormány politikájában, illetve az ország politikai helyzetében, s javulást hozhat azokban a politikai és gazdasági viszonyokban, amelyek között az olasz nép zöme él. Mi is ilyen fordulatot szeretnénk előidézni, és leleplezzük mindazt, amit negatív tényezőnek, tényleges vagy feltehető lehetséges akadálnak tartunk a feladat megvalósulásának útjában”.*

Az olasz kommunisták ma azért harcolnak, hogy mozgósítsák a tömegeket a közébaloldali kormányprogramnak a tömegek érdekeink megfelelő végrehajtására.

Az állami szektor kiterjesztésével kapcsolatban a pártnak az a követelése, hogy a kártalanítás ne az adófizetők, hanem a tőkés profitok rovására történjék, és az állami iparágak parlamenti, tartományi önkormányzati és üzemi munkásellenőrzés alá kerüljenek. Ez az ellenőrzés jogot kapna az állami holdingok gazdaságpolitikai irányvonalának kidolgozására és lehetőséget nyújtana arra, hogy az állam gazdaságpolitikája állandó nyilvános, a tömegek részvételével végbemenő vita tárgyát képezze. Ez jelentősen megnehezítené az állami szektornak a monopóltőke érdekében való korlátlan felhasználását.

A földreformmal kapcsolatban a párt kiadta a jelszót: „A föld legyen azé, aki megműveli, de a műveléshez szükséges modern eszközökkel együtt!” Ezt a jelszót az olasz parasztság széles rétegei magukévá tették. Ennek nyomán fellendülőben van az a széles körű szövetkezeti mozgalom, amelyet az olasz kommunisták már évek óta kezdeményez-

* P. Togliatti idézett beszéde.

nek és támogatnak, amely arra hivatott, hogy magjává és iskolájává válják a földreform által földhöz juttatandó parasztság jövő életformájának is.

Az olasz munkásmozgalom jelenlegi helyzetében a munkásosztály forradalmi pártjának irányvonala a dolgozó és kizsákmányolt rétegekkel való széles és forradalmi osztályszövetség, az egyéb pártok demokratikus erőivel való összefogás. Ez a po-

litika lehetővé teszi az osztályharc új, rugalmas és következetes formáinak alkalmazását. Az Olasz Kommunista Párt célja: jelentős tömegbefolyásával megakadályozni, hogy a konjunktúra a monopóliumoknak a munkásosztállyal szembeni megerősödését eredményezze, s egyben felhasználni a konjunktúra időszakát a demokratikus és munkásmozgalom megerősítésére.

Kozma Ferenc

A fogyasztási szövetkezetek a Német Demokratikus Köztársaságban*

Németországban a szövetkezetek régi hagyományokra tekinthetnek vissza. Már az elmúlt évszázad negyvenes éveiben kezdtek kifejlődni különböző, szövetkezethez hasonló szervezetek. Ettől kezdve nyolcvan éven át építették a szövetkezeti tagok egymást követő nemzedékei a fogyasztási szövetkezetek és létesítmények szerteágazó hálózatát, míg a hitleri fasizmus meg nem bénította ezt a munkát, hogy azután szétzúzza eredményeit is.

De az egymást váltó nemzedékek folyamatos építőmunkája ellenére sem tudtak a német szövetkezetek a régi, kapitalista környezetben olyan erőteljesen fejlődni, mint a Német Demokratikus Köztársaság szocialista rendjében. 1932-vel összehasonlítva (amikor a kapitalista Németországban a fogyasztási szövetkezetek fejlődésük csúcspontját érték el) 1960-ban az NDK területén a szövetkezeti tagok létszáma négyszer több volt, a szövetkezeti boltok száma tizenkétszerese volt az 1932. évi- nek, a fogyasztási szövetkezetek által lebonyolított kiskereskedelmi forgalom pedig a két időszak között több mint hatvanszorosára emelkedett.**

* A cikk a Német Fogyasztási Szövetkezetek Szövetsége Kutató Csoportjával folytatott tanulmánycsere kapcsán készült. - Szövetkezeti Kutató Csoport.

** A számszerű adatok - amennyiben más időpont nincs megjelölve - az 1960. évre, illetve 1960 végére vonatkoznak.

I.

Kapitalista körülmények között a fogyasztási szövetkezetek (éppúgy, mint a többi, nem a kapitalista egyéni tulajdonon nyugvó gazdasági formák) elválaszthatatlanul össze vannak kapcsolva a társadalmi összetőke újratermelési folyamatával. A fogyasztási szövetkezetek tulajdona termelő-, illetve árutőkeként működik, a kapitalista termelési mód gazdasági törvényei alatt áll, s függő helyzetben van a kapitalista rendszer minden kísérő jelenségével szemben. Így a kapitalista Németországban is, a fogyasztási szövetkezeteket a monopóliumok és a kapitalista állam szövetkezetellenes intézkedései is sújtották. A fináncsőke szövetkezetellenes magatartása a legnyitabban 1933 után, a szövetkezetek „gleichschaltolásában” és későbbi felszámolásában fejeződött ki.

A munkás-paraszt hatalomnak a Német Demokratikus Köztársaságban megvalósult győzelmével a fogyasztási szövetkezetek lényege, szerepe és jelentősége is alapvetően megváltozott. Ettől kezdve a fogyasztási szövetkezetek tervszerűen bekapcsolódnak a bővített szocialista újratermelési folyamatba, rájuk is a szocializmus gazdasági törvényei érvényesek. A fogyasztási szövetkezetek tulajdona forma szerint kollektív tulajdonná, lényegét tekintve szocialista tulajdonná vált. A fogyasztási szövet-

kezetek és az állam közötti korábbi jellegzetes ellentét kiküszöbölődött. Már a háború után megindult újjáépítéstől kezdve az állami szervek nagy segítséget nyújtottak a fogyasztási szövetkezeteknek. Visszaadták a fasiszták által a fogyasztási szövetkezetektől elrabolt vagyont, bevonták a szövetkezeteket a népgazdasági tervezésbe, árualapot bocsátottak rendelkezésükre, telket adtak építkezési célokra, hiteleket nyújtottak, kádereket irányítottak a szövetkezetekbe és segítették a szövetkezeti oktató munkát.

Ezzel párhuzamosan elevenebb lett a tagság aktivitása, fejlődött a vezetés és a szervezet. Végül pedig a szocialista állam, az állami intézmények és a fogyasztási szövetkezetek közötti kölcsönös kapcsolatok szocialista tartalommal telítődtek meg.

II.

A német fogyasztási szövetkezetekben 1933 előtt igen nagy befolyása volt a szövetkezeti reformizmusnak. A reformista szövetkezeti vezetőknek a „szocializmusba való békés belenövés” és a „politikai semlegesség” jelszavával sikerült a fogyasztási szövetkezeteket távoltartaniuk a munkásosztály harcától. A náciizmus legyőzése után azonban az egyszerű szövetkezeti tagok szemében is nyilvánvalóvá vált, hogy a német nemzet halálos ellenségei: az imperializmus és a militarizmus — amelyek Nyugat-Németországban új talajra találtak — egyben a fogyasztási szövetkezeteknek is halálos ellenségei. Ezért a fogyasztási szövetkezetek 1945 után csatlakoztak a német nép haladó és békeszerető erőinek harcához. A reformizmus visszazorult, a szövetkezeti tagok közül egyre többen ismerték fel, hogy a szövetkezeti szervezetek nem állhatnak félre a reakció és a haladás közötti küzdelemben. Ez a felismerés a szövetkezetek gazdasági tevékenységének is motorjává vált: áldozatos munkával működtek közre a bűnös Hitler-háború okozta súlyos ellátási helyzet megjavításában, politikailag és gazdaságilag egy-

aránt jelentős kereskedelmi feladatokat vállaltak el és eredményesen küzdöttek a spekuláció és a fekete kereskedelem ellen. Munkájuk jelentős tényezője volt az árak stabilizálásának, s az áruk útjának megrövidítésével sok esetben az árak csökkentéséhez is hozzájárultak.

A népi demokratikus forradalom második szakaszába való átmenettel megnőtt a fogyasztási szövetkezetek felelőssége a Német Demokratikus Köztársaság gazdasági fejlődéséért. Ebben a szakaszban hozzájárultak ahhoz, hogy pozitív módon oldják meg az ellentmondást a szocialista és a mellette működő nem szocialista kereskedelem között. Kereskedelmi tevékenységük kiszélesítésével, az eladási kultúra színvonalának emelésével túlnőttek a háború utáni időkre jellemző, pusztán árueosztó tevékenységen. Munkájukban előtérbe került a lakosság növekvő és változó szükségleteinek kielégítése, tervszerűen kibővítették részvételüket a lakosság ellátásában.

A fogyasztási szövetkezeteknek az összes kiskereskedelmi forgalomból való részesedése az 1949. évi 15 százalékról 1960-ig már 33 százalékra emelkedett, s ez a tény jelentősen hozzájárult a szocialista kereskedelem túlsúlyának létrehozásához. Annak a határozatnak az alapján, amelyet Németország Szocialista Egységpártja hozott a magánkereskedelemnek a szocialista építésbe való bevonásáról, a fogyasztási szövetkezetek — főképp vidéken — bizományi kereskedelmi szerződéseket kötöttek a magán-kiskereskedőkkel és vendéglősökkel. E szerződések alapján az utóbbiak állótőkéje magántulajdonukban maradt, forgótőkéjük azonban szövetkezeti tulajdon lett, minthogy árukészletüket bizományba kapták a szövetkezettől. A bizományi kereskedők jutalék formájában kapták meg munkájuk ellenértékét. Ez a rendszer nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magánkereskedelem forgalma is tervszerűen, a társadalmi követelményeknek megfelelően bonyolódjon le.

A gyors fejlődésnek ezekben az éveiben a fogyasztási szövetkezetek működési területe is bizonyos mérté-

kig eltolódott. A német fogyasztási szövetkezetek — a munkásosztállyal való szoros összefonódottságuk következtében — eredetileg a városokban alakultak ki, főleg ott tevékenykedtek a fasizmus uralomrajutásáig is, s 1945 után is elsősorban a városokban szerveződtek újjá. Ezt követően azonban működésüket — a városokban végzett munkájuk elhanyagolása nélkül — mind jobban kiterjesztették a vidékre is. Ezzel egyrészt kibővítették saját fejlődési perspektívájukat, másrészt hozzájárultak a falusi kereskedelem színvonalának emeléséhez.

III.

A Német Demokratikus Köztársaságban a szocialista átalakulás során elért haladás és a szövetkezetek feladatainak növekedése változásokat idézett elő a szövetkezetek területi tagozódásában és szervezeti felépítésében is. Ezeknek a változásoknak egyik indítéka az a felismerés volt (s ez részben még az 1933 előtti idők tanulságaiból származott), hogy a fogyasztási szövetkezetek erejét a tagok közreműködésének, aktivitásának mértéke határozza meg.

A fogyasztási szövetkezeteknek a területi tagozódással összefüggő nagysága természetesen kihat a tagságnak a részvételére — egyebek között a vezetésben való közreműködésére. Ezért 1945 után a haladó erők joggal léptek fel az olyan tervek ellen, hogy a Hitler-fasizmus alatt a fogyasztási szövetkezetek likvidálásából létrejött, konszernhez hasonló alakulatokat egyszerűen nyilvánítsák fogyasztási szövetkezetekké, tehát hagyják meg azokat eredeti formájukban.

Ezzel szemben az új fogyasztási szövetkezetek nagyságát úgy alakították ki, hogy az a tagok messzemenő közreműködését tegye lehetővé. Ennek az elvnek megfelelően a már meglévő szövetkezetek területi tagozódásában is változások történtek. 1952 után az időközben nagyvállalattá nőtt 140 járási fogyasztási szövetkezetből 225 kisebb szövetkezet létesült. A fejlődés következő szak-

szában ezek további kisebb városi és falusi szövetkezetekre tagozódtak, amelyek azután járasonként szövetségbe tömörültek. A járási szövetségekből szerveződtek a kerületi szövetségek, amelyeket a Német Fogyasztási Szövetkezetek Szövetsége fog össze.

A fogyasztási szövetkezetek hálózatának felépítését és fejlődését a következő ábrázolás szemlélteti.*

1951 végén

Német Fogyasztási Szövetkezetek Szövetsége

5

országos szövetség

140

járási fogyasztási szövetkezet

1960 végén

Német Fogyasztási Szövetkezetek Szövetsége

15

kerületi szövetség

189

járási szövetség és

24

járási fogyasztási szövetkezet

730

falusi és városi szövetkezet

A területi tagozódással együtt a szervezeti felépítés is megváltozott, ez pedig befolyásolta a tagok részvételét a szövetkezeti szervek vezetésében. Ez a változás a demokratikus centralizmus elvének helyes alkalma-

* Mint látjuk, a német szövetkezeti mozgalom a miénknél lényegesen nagyobb koncentrálttság mellett is lehetőnek tartja a tagság messzemenő aktivizálását. Hasonló a helyzet Csehszlovákiában is. A nagyobb jövővelmezőséget eredményező koncentrálttság mellett a tagok mozgósításában is követsre méltó példát mutatnak. — A Szövetkezeti Kutató Csoport megjegyzése.

zása jegyében ment végbe. A szövetkezeti demokrácia egyre jobban kibontakozott, anélkül, hogy ez az egységes — a tervgazdálkodásba való beilleszkedést biztosító — központi vezetés rovására történt volna. Ellenkezőleg, a szövetkezeti demokrácia szélesebb körű kibontakozásával párhuzamosan a centralizmus is hatékonyabban és átfogóbban érvényesült, mert a központi határozatok és utasítások teljesítésére új erőforrások nyíltak meg.

Ennek a bevált szervezeti felépítésnek egyik jellemző eleme az, hogy a fogyasztási szövetkezeteken belül egy-egy elárusítóhely köré tömörülve alapszervezetek működnek, alapszabályban rögzített jogokkal. Az alapszervezet taggyűlése meghatározza az alapszerv munkájának elveit, az alapszervezet vezetőségéeként működő bolti bizottságot és a fogyasztási szervezet közgyűlésére küldötteket választ. A bolti bizottságok jelentős befolyást gyakorolnak a boltok kereskedelmi feladatainak teljesítésére, állást foglalnak az anyagi-technikai berendezés, a választék, a személyzet stb. tekintetében felmerülő kérdésekben, joguk van a bolt működésének ellenőrzésére, s természetesen felelősök is a bolt és az alapszervhez tartozó tagság működéséért. E boltbizottságok azonban (amelyekből az NDK területén 17 260 működik, s rendszerint 8 tagból állnak) csak az élelmiszer-, illetve vegyes-boltokat irányítják. Az utóbbi években azonban a szakboltok és vendéglátóipari üzemek mellett is tagsági aktívákat létesítettek, a tagsági ellenőrzés szerveiként. Ezáltal a tagok befolyása a kiskereskedelmi intézmények működésére lényegesen kibővült. 1961 végén 10 200 ilyen tagsági aktívák működött, összesen 31 000 taggal. Így ma már az összes szakboltok 37 százalékának és a vendéglátóipari egységek 52 százalékának tevékenységére a tagok állandó és közvetlen befolyást gyakorolnak.

A fogyasztási szövetkezetek legfőbb szerve az évente összeülő küldött-közgyűlés. Ez választja meg a szövetkezeti tanácsot, amely negyedévenként tartja üléseit, s tagjai a ma-

guk területén megszervezik és ellenőrzik a határozatok keresztülvitelét. A szövetkezeti tanács tagjaiból alakult bizottságok megtárgyalják az egyes munkaterületek sajátos problémáit. A szövetkezeti tanács az ügyek folyamatos intézésére igazgatóságot választ, amelynek fizetett és tiszteletbeli igazgatósági tagjai vannak. Az ellenőrzés a küldött-közgyűlés által választott felügyelőbizottság feladata. Az összes szervek az őket megválasztó testülettel szemben beszámolóra vannak kötelezve.

Ehhez hasonló a járási, illetve kerületi szövetségek szervezeti felépítése is.

A tagság aktivizálódásának fokozódására jellemző, hogy 1961-ben az alapszervi választásokon részt vett tagok száma 3 435 ezer volt, szemben az 1952. évi 2 160 ezerrel. Ugyanezen idő alatt a boltbizottságokba beválasztott tagok száma 29 ezerről 136 ezerre, a fogyasztási szövetkezetek és azok szövetségei különböző tisztségeibe beválasztott tagok száma pedig 6 ezerről 34 ezerre növekedett. Ez utóbbiak számának nagy emelkedése annak az eredménye, hogy a falusi és a városi fogyasztási szövetkezetekben szövetkezeti tanácsok létesültek.

Különösen aktív a szövetkezeti munka a tagság 50 százalékát magukban foglaló falusi szövetkezetekben. Ezekben a tagságnak kerekén 9 százaléka (az összes szövetkezetekben a tagságnak csak 5 százaléka) tölt be valamilyen társadalmi funkciót.

IV.

Az elmúlt évtizedben a Német Demokratikus Köztársaság fogyasztási szövetkezeteinek forgalma gyors ütemben emelkedett, bolthálózatuk jelentősen bővült. Erről számolnak be az 1. sz. táblázat adatai.

Változás történt a kiskereskedelmi forgalom struktúrájában, ezzel párhuzamosan pedig a bolthálózat szakosításának mértékében is. A hálózatra korábban jellemző vegyesáru-boltokat mindinkább a szaküzletek váltották fel, a vendéglők száma gyorsan növekedett.

1 sz. táblázat

Év	Kiskereskedelmi forgalom folyóáron, millió DM	A fogyasztási szövetkezetek részesedése az NDK összes kiskereskedelmi forgalmából, %	Boltok száma
1950	2 663	15,4	14 446
1955	8 755	27,7	29 541
1960	14 777	32,9	42 075

A bolthálózat szakosodásának alakulását a következő adatok tükrözik:

2 sz. táblázat

Év	Vegyes boltok	Élelmiszer-szaktoltok	Iparcikkszaktoltok	Vendéglátóipari egységek
1950	5 273	6 949	2 109	115
1955	8 588	13 943	6 284	726
1960	5 819	21 900	9 337	5 019

A fogyasztási szövetkezetek általános fejlődésének egyik tényezője a falusi szövetkezeti munka erősödése volt. Vidéken a fogyasztási szövetkezetek kiskereskedelmi forgalma gyorsabban fejlődött, mint a városokban. Míg a fogyasztási szövetkezeti bolthálózat a városokban 1952 és 1960 között kerekén 7000 bolttal és vendéglővel bővült, addig a vidéki szövetkezetek 14 000 új egységet nyitottak. Ennek következtében a falusi fogyasztási szövetkezetekhez tartozó egységek számaránya az NDK összes kiskereskedelmi boltjaihoz viszonyítva az 1953. évi 43 százalékról 1960-ban 55 százalékra emelkedett. Az utóbbi két évben elsősorban a távol fekvő helységeken és a helységek külső településein (ahol korábban a lakosságnak semmiféle bevásárlási lehetősége nem volt) nyitottak új boltok a mindennapi szükségletek kielégítésére. Ezenfelül a szövetkezetek megszervezték az úgynevezett kiegészítő kereskedelmet. Ide tartozik egyrészt a mozgó kereskedelem, amelynek forgalmát 1960-ban 570 önálló brigád több mint 5000 helységben, valamint mintegy 3500 iparcikk-részelég 5700 helységben bonyolította le. Másrészt a kiegészítő kereskedelemhez tartozik a csomagküldő kereskedelem (rendelő-szolgálat). Több mint

ezer bolt vesz fel megrendeléseket katalógusok alapján kiválasztott cikkekre, amelyeket azután házhoz szállítanak.

A szövetkezeti kereskedelmi munka fejlődését jelzi a vidéki áruházak számának növekedése is: 1953-ban még csak 71, 1960-ban pedig már 361 szövetkezeti áruház működött falun.

Gyorsan elterjedtek a szövetkezeti kereskedelemben az új eladási formák is. Ez a fejlődés tükröződik az önkiszolgáló boltok számának növekedésében:

3 sz. táblázat

Év	Önkiszolgáló boltok száma	Az összes szövetkezeti boltok százalékában
1958	174	0,5
1959	4 599	11,7
1960	8 641	20,6

Figyelemre méltó, hogy 1960 végén a szövetkezeti önkiszolgáló boltok 57 százaléka falun működött. Az önkiszolgáló boltok forgalma 1961. III. negyedévben a fogyasztási szövetkezetek összes élelmiszer-forgalmának 46 százaléka, összes iparcikk-forgalmának pedig 14 százaléka volt. Ezenkívül az iparcikk-boltok több mint 45

százaléka önkiválasztó (preszelekciós) rendszerben dolgozik.

A kereskedelmi dolgozók szakmai színvonalának emelkedése, valamint az új eladási és munkamódszerek terjedése a szövetkezeti kereskedelem termelékenységének növekedéséhez vezetett: az egy főre jutó forgalom mutatója az elmúlt öt év alatt kétszázötven százalékkal nőtt. Ezzel párhuzamosan csökkentek a költségek és javultak az eredmények. Az eredményen belül különösen gyorsan növekedett a nettó eredmény, amit beruházások finanszírozására, valamint a saját forgóeszköz-állomány gyarapítására használták fel. Az eredmény alakulásáról a következő adatok nyújtanak szemléltető képet (millió DM):

4 sz. táblázat

Év	Bruttó eredmény	Prémium és szociális alap	Visszatérítés	Nettó eredmény	Nettó a bruttó százalékában
1954	220	25	84	17	8
1957	419	38	109	124	30
1960	529	51	190	208	39

A pénzügyi gazdálkodás megszilárdulásának egyik fontos tényezője volt a tagság részjegy-befizetése. Ez egyik fontos forrása a beruházásoknak és a forgóeszköz-állomány növelésének. A részjegyek értéke az alapszabályok szerint 50 DM, családtagok után 20 DM. A lejegyzett részjegyekből befizetett részjegyek átlaga tagonként 1949-ben 28,87 DM volt, míg 1960-ban az átlag 49,87 DM-re emelkedett. Sok szövetkezeti tag az alapszabályban előírt összegnél többet jegyzett, egyes szövetkezetekben a visszatérítés bizonyos részét beruházási célokra fordították. Jelentős szerepet játszott a tagok munkája is, különösen az utóbbi években megvalósult felújításokban, rekonsztrukciókban. 1959-ben és 1960-ban a tagok önkéntes munkája 11 millió DM értékkel gyarapította a

szövetkezeti vagyont. Ez az összeg 110 újonnan felszerelt, modern önkiszolgáló bolt értékének felel meg.

Egyrészt a részjegy-befizetések, másrészt az eredményből megvalósított akkumuláció eredményeként a fogyasztási szövetkezetek vagyona gyors ütemben nőtt. A szövetkezeti vagyon gyarapodását 1954-ig elsősorban a részjegyekre történt befizetések növekedése eredményezte. Ettől kezdve viszont az oszthatatlan alap növekedése vált a vagyon további gyarapodásának fő forrásává. Az oszthatatlan alap részesedése az összes szövetkezeti vagyonból az 1954. évi 69 százalékról 1960-ban 85 százalékra növekedett.

A szövetkezeti vagyon növekedési ütemének alakulását a következő adatok mutatják:

5 sz. táblázat

A fogyasztási szövetkezetek vagyonának alakulása

Év	Befizetett részjegyek		Oszthatatlan alap		Összes szövetkezeti vagyon	
	Millió DM	Index, 1949=100	Millió DM	Index, 1949=100	Millió DM	Index, 1949=100
1949	66	100	162	100	228	100
1954	121	183	269	166	390	171
1960	186	282	1 045	645	1 231	540

A szövetkezeti vagyonnak ez a gyorsütemű növekedése tette lehetővé, hogy hosszú lejáratú hitelek igénybevétele nélkül finanszírozzanak beruházásokat. Így a szövetkezetek ma már csak rövidlejáratú készlethiteleket vesznek igénybe. Ezenkívül a költségcsökkentés nagyszabású felújítási program pénzügyi forrásává vált, s lehetővé tette az utóbbi két évben mintegy 18 000 bolt teljes felújítását — anélkül, hogy ennek költsége csökkentette volna az akkumulációt.

A vagyon növekedésével egyidejűleg sor került az anyagi eszközök területek közötti újraelosztására is. A Német Fogyasztási Szövetkezetek Szövetségénél, valamint a kerületi szövetségeknél fejlesztési alapot létesítettek abból a célból, hogy az új területeken megalakuló szövetkezeteknek támogatást nyújtsanak, segíthessék az egy-egy szövetkezet erejét esetleg meghaladó fejlesztési tervek megvalósítását, s támogassák az anyagiilag gyenge szövetkezeteket. Ezt az alapot a nagy szövetkezeti termelő üzemek nyereségeiből, továbbá a fogyasztási szövetkezetek és a járási szövetségek nyereségéből történő hozzájárulásból táplálják. Ebből az alapból 1955 és 1960 között összesen 365 millió DM-et folyósítottak, elsősorban a falusi szövetkezetek részére. A fogyasztási szövetkezetek oszthatatlan pénzalapja ezzel az újrafelosztási rendszerrel is mindinkább az egész szövetkezeti mozgalom tulajdonának jellegét ölti fel.

V.

A német fogyasztási szövetkezetek fejlődésének egyik fontos segítője a munkás-paraszt hatalom, a munkásosztály pártja. A dolgozó nép politikai-erkölcsi egysége és az összes dolgozók érdekközössége alapján az állami szervek és a fogyasztási szövetkezetek közötti kapcsolat szocialista tartalma is egyre fejlődik.

Párhuzamosan azzal, hogy a szövetkezetek — különösen tevékenységüknek a falura való kiterjesztésével — egyre növekvő mértékben vettek

át össznépi, tehát állami feladatokat, szükségessé vált az államhatalom helyi szerveivel való hatékony együttműködés. Ez mindenekelőtt az államhatalom helyi szerveire vonatkozik, mert ezek felelősek a lakosság ellátásáért s ezzel együtt a kereskedelmi tevékenységért is.

Az együttműködés fejlődésének jelentős állomása volt 1959 elején az NDK minisztertanácsának elnöksége által hozott határozat, amely az állami közigazgatás valamennyi szervét kötelezte, hogy támogassák a fogyasztási szövetkezeteket, s hogy a járási és községi tervekben rögzítsék a fogyasztási szövetkezetek perspektivikus fejlődését, a helyi szövetkezetek vezető szerveivel való alapos tanácskozás után.

Bár e határozat alapján megvalósul egyrészt az üzemi tervek keretén belül kitűzött feladatok, másrészt a perspektivikus fejlődés közötti összhang, mégis a kereskedelem komplex fejlődését egymagában még nem biztosítja. A tapasztalatok szerint ugyanis a szocialista kereskedelem rekonstrukciójának és racionalizálásának keretében megoldandó feladatok (mint pl. a különböző tulajdoni formák elhatárolása, a szakosítás, a kiegészítő kereskedelem új formáinak kialakítása, az áru útjának rövidítése, a szolgáltatások körének kiszélesítése) átfogóbb koordinálást és az államhatalom helyi szerveinek erősebb befolyását kívánja meg. Ezért a komplex területi tervezés megvalósítása végett megállapodás jött létre a Német Fogyasztási Szövetkezetek Szövetsége, az Állami Tervbizottság, a Belkereskedelmi Minisztérium és a Pénzügyminisztérium között a szövetkezeti és államhatalmi szervek szorosabb kapcsolatáról. E megállapodás lerögzítette, hogy melyik központi állami szerv dolgozza ki — a Német Fogyasztási Szövetkezetek Szövetségével való egyeztetés alapján — a szövetkezeti fejlesztés alapelveinek problémáit; továbbá kimondotta, hogy a fogyasztási szövetkezetek tervjavaslatai — az államhatalom helyi szerveivel való egyeztetés után — beleolvadnak a komplex területi ter-

vekbe. Ezek az intézkedések egyrészt pontosabb tervezést tesznek lehetővé, másrészt alkalmasak arra, hogy helyi szinten megvalósítsák a kereskedelmi munka komplexitását.

A következő lépés az volt, hogy 1961 folyamán egyes városokban, járásokban és kerületekben komplex ellátási tervek kidolgozását kezdték meg — azon megfontolás alapján, hogy a kereskedelem a lakosság ellátásának csak részletproblémáit oldja meg, magához az ellátáshoz azonban a népgazdaság különböző ágainak — az iparnak, a mezőgazdaságnak, a közlekedésnek, a kereskedelemnek — s a különböző üzemeknek a tervszerűen megszervezett együttműködése szükséges.

Ezek a komplex ellátási tervek összehangolják az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés és a kereskedelem feladatait a lakosság ellátásában, gondoskodnak a legfontosabb áruk kínálatának és keresletének egyensúlyáról, meghatározzák az ezzel összefüggő szolgáltatási és szállítmányozási feladatokat, kialakítják az áruk leggazdaságosabb útvonalát szállítási és szervezeti szempontból egyaránt, s tervbe veszik a kialakult aránytalanságok leküzdését. Mindezen belül természetesen a kereskedelem szükséges fejlesztését is előírányozzák, s megállapítják az ellátási súlypontokat. A komplex ellátási terveket először az 5000-nél több lakosú városokban, valamint a járásokban és kerületekben dolgozzák ki a lakosság széleskörű bevonásával, s e tervek mint a népgazdasági terv részei kerülnek elfogadásra.

A fogyasztási szövetkezetek bevonása ebbe az átfogó tervezési rendszerbe lehetővé teszi, hogy az osztársadalmi érdekekkel és követelményekkel összhangban fejlődjenek. Ezáltal a fogyasztási szövetkezetek ellátási feladataikat optimális gazdasági eredménnyel tudják megoldani. Ők maguk megerősödnek, s közben funkciójuk révén egyre jobban összeforrnak a szocialista állammal és az egész népgazdasággal, megszilárdul az állami kereskedelemmel való együttműködésük alapja. A szövetkezetek-

nek minden lehetőségük megvan a kezdeményezésre és kereskedelmi tevékenységük gyors kibontakoztatására azoknak az állami terveknek a keretében, amelyek kidolgozásában maguk is részt vettek.

A szocialista állam az utóbbi időben adózási intézkedésekkel is segítette a fogyasztási szövetkezetek kereskedelmi tevékenységét. 1955 óta a bruttó nyereség 65%-a adómentes, ezáltal a visszatérítés sem esik adózás alá. Csökkentették a hitelek után fizetendő kamatot. 1960-ban teljesen új adórendszert alakítottak ki a fogyasztási szövetkezetek számára. Ez megszüntette a kapitalista adójog maradványait, s tovább segítette a fogyasztási szövetkezetek fejlődését. Az új adórendszer eltörölte a korábbi különböző adókat, s helyettük a nyereség 15%-os egységes adóztatását vezette be. Egyidejűleg egyszerűsítették a korábban differenciált forgalmi adót, s a kiskereskedelmi forgalomra és szolgáltatásokra egységesen 1,38%-os forgalmiadó-kulcsot állapítottak meg. Az 1955-ben bevezetett adókedvezményeket azonban változatlanul érvényben hagyták. Az új adórendszer nagymértékben ösztönző, mert a nyereségadó állandó kulcsa mellett a munkatermelékenység emelése, valamint a költségek és kereskedelmi veszteségek minden további csökkentése a fogyasztási szövetkezeteknek anyagilag előnyös.

Ahhoz, hogy az állam és a fogyasztási szövetkezetek kapcsolatából eltávolították a kapitalizmus idejéből származó elemeket, hozzájárult a Német Demokratikus Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának elvi döntése is. E bíróság kimondotta, hogy az 1890-ből származó szövetkezeti törvény többé nem tekinthető jogforrásnak a fogyasztási szövetkezetek tevékenységére vonatkozóan. Hanem a fogyasztási szövetkezetek tevékenységéből eredő összes jogviszonyok rendezésére egyedüli jogforrásként a tagok által elfogadott alapszabályok tekintendők.

★

Úgy érezzük, hogy e rövid áttekintés az NDK fogyasztási szövetkezetei-

nek fejlődéséről és tevékenységéről jól megvilágítja azt, hogy a munkásparaszt hatalom által megteremtett lehetőségekkel élve a fogyasztási szövetkezetek a német történelemben első ízben fejlődhettek szabadon, akadály nélkül. Ez magyarázza azt, hogy a fogyasztási szövetkezetek tagjainak, munkatársainak és funkcionáriusainak fáradhatatlan munkássága viszonylag rövid idő alatt nagy eredményeket hozott létre.

Ma a Német Demokratikus Köztársaság fogyasztási szövetkezetei a dolgozók hatalmas tömegszervezetét alkotják, s a 16 éven felüli lakosság kerekén 28 százalékát foglalják magukban. Egyszersmind jelentékeny szocialista kereskedelmi rendszert alkotnak, amely a kiskereskedelmi forgalom egyharmadát bonyolítja le. A fogyasztási szövetkezetek ma az NDK-ban 42 000 boltot és vendéglátóipari egységen kívül 572 termelő üzemet tartanak fenn, túlnyomórészt pékségeket és húsfeldolgozó üzemet, amelyek a lakosság ellátásában fontos szerepet töltenek be. A szövetkezeti pékségek az NDK-ban az összes péksültemény-termelés 27 száza-

lékát szolgáltatják, a húsüzemek pedig 40 százalékkal részesednek az összes húsaruttermelésből. A fogyasztási szövetkezetek termelő üzei között sok modern nagyüzem van, amelyek szappant, gyufát, kefeárút, konfekcióárút stb. állítanak elő széles választékban. A fogyasztási szövetkezetek ezenkívül több mint 1600 szolgáltató üzemmel — például ruhaneműjavító-műhelyekkel, mosodákkal, vasalóműhelyekkel, cipésműhelyekkel, fotolaboratóriumokkal és rádiók, televíziós készülékek és elektromos eszközök javítására szolgáló műhelyekkel — rendelkeznek.

Mindezek az eredmények beszédesen bizonyítják, hogy a szocialista termelési viszonyok milyen jelentős erőforrásokat nyitottak meg a fogyasztási szövetkezetek számára. Tizenhat év múlt el azóta, hogy az új Németországban megindult a szövetkezetek újbóli felépítése. Az út, amelyen azóta a szövetkezeti tagok jártak, nagyszerű eredményekhez vezetett, s most már feltűnik előttük a szocializmus győzelmének, a kommunizmus felépítésének perspektívája.

Gerhard Uckert

László János:

A MEZŐGAZDASÁGI ÁRPOLITIKA ÉS A TERMELÉS TERVSZERŰ IRÁNYÍTÁSA

A könyv részletesen elemzi a cikkenkénti arányos jövedelmezőség és az árak kapcsolatát, a mezőgazdaság termelési adottságaival és a termelőszövetkezeti tulajdonviszonyból következő sajátosságokkal összefüggésben. A szerző vitatja azokat a nézeteket, amelyek ezeket a sajátosságokat nem, vagy nem kellően veszik figyelembe a mezőgazdasági árképzésben. Megvilágítja a termelőszövetkezetek üzemi sajátosságainak, a termelés kialakult arányainak, a mezőgazdasági termelési és fogyasztási szokásoknak és hagyományoknak stb. a jelentőségét az ármegállapítás szempontjából, valamint a mezőgazdasági árak és a kiskereskedelmi élelmiszerárak, valamint a szabadpiaci árak összefüggését.

A mezőgazdasági árpolitika fontos területe az árak minőség szerinti és területenkénti differenciálása is. A könyv részletesen ismerteti a magyar mezőgazdasági árpolitikában követett idevágó gyakorlatot.

A mezőgazdasági árképzés sokoldalú megközelítése újabb lépés e nagy horderejű közgazdasági problémakör feltárásához, amelynek mind elméleti, mind gyakorlati kimunkálása alapvető népgazdasági érdek.

(Megjelent a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában)

Tudományos ülészek a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusa és a magyar közgazdaságtudomány kérdéseiről

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya és Közgazdaságtudományi Intézete 1962. május 31-én egész napos tudományos ülészeket rendezett „A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusa és a magyar közgazdaságtudomány” címen.

Megnyitó beszédében *Erdei Ferenc*, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára elmondta, hogy ez az ülészek bevezetője egy széleskörű tudományos konferencia-sorozatnak, amelynek keretében — az Akadémia Elnökségének határozata alapján — az egyes tudományágak képviselői megvitatják az SZKP XXII. kongresszusának tanulságait és az ezzel kapcsolatos feladatokat.

Az ülészek bevezető előadását *Friss István* akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója tartotta. (Az előadás szövegét a *Közgazdasági Szemle* 1962. júliusi számában közöltük.)

Friss István nagy érdeklődéssel fogadott előadása után *Kiss Árpád*, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnöke „*Az ipar fejlődése és a műszaki fejlesztés*” címen tartott korreferátumot. A szocialista országok fejlődésének jelenlegi szakaszában — a nehézipar elsődleges fejlesztésének változatlanul érvényes törvényszerűsége mellett — felismerhető az az új törvényszerűség is, hogy a technikának gyorsabban kell fejlődnie, mint a termelésnek, s a technikai fejlődés ütemét az alapját képező tudományos ismeretek fejlődése is meg kell, hogy előzze. E törvényszerűség felismerése tükröződik például abban, hogy amíg az 1960-at megelőző 10 év alatt a Szovjetunió nemzeti jövedelme 2,67-szorosra, ipari nettó termelése 3,1-szeresre emelkedett, addig a tudományos kutatásra fordított összegek 3,75-szorosra nőttek. Az egyes alaptudományi ágazatok fejlődése és ennek nyomán a műszaki haladás az egyes iparágakban nem egyenletesen gyors, ami az iparágak egymáshoz való viszonyát módosíthatja. E kérdés nagy közgazdasági jelentősége szükségessé teszi, hogy a közgazdaságtudomány foglalkozzék a tudományos kutatásra és fejlesztésre fordított eszközök arányainak meghatározásával, különösen a nemzeti jövedelem emelkedése, valamint a kutatásra és fejlesztésre felhasznált hányad közötti összefüggéssel.

A műszaki fejlesztés ágazati arányokat megváltoztató hatása újszerű követelményeket támaszt a legfelsőbb népgazdasági vezetés munkájával szemben: fokozottabban kell érvényesíteni az ágazatok minőségi változását is figyelembe vevő koordinációs szemléletet. Ezek a problémák különösen a hosszabb távlatra szóló tervek készítésénél vetődnek fel, ahol a műszaki fejlődés várható útjait és eredményeit előre kell látnunk. A távlati népgazdasági tervnek a műszaki fejlesztés célkitűzéseit és a hozzá szükséges anyagi eszközök megteremtését is át kell fognia. Hazai viszonyainkat figyelembe véve iparunk legfontosabb területein a gazdaságosan megvalósítható, legkorszerűbb technika bevezetésére kell törekednünk, sok esetben nem az ágazati, hanem a népgazdasági szempontból optimális megoldásokat választva. A kevésbé anyagiigényes és erősen munkaigényes iparágak fejlesztésének 20 éves táv-

latban gátat szabnak munkaerőlehetőségeink. Valószínűleg csupán egyes kiválasztott, adottságainknak megfelelő iparágakban tűzhetjük ki a világszínvonalnak megfelelő korszerűség elérését.

A gazdaságossági szemléletről szolt Lukács László a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa. A termékegység előállításához szükséges társadalmi munkaidő-ráfordítással való takarékoskodás, azaz a gazdaságosság, valamint a munkaidő tervszerű elosztása a termelés különböző ágai között, azaz az arányosság, a szocialista gazdaság alapvető, egymástól el nem választható vonásai. Ezek bármelyikének érvényrejuttatása csak a másik egyidejű figyelembevételével lehetséges. A gazdaságossági szemlélet nemcsak a gazdasági fejlődés és a népjólét emelése szempontjából van vitathatatlan fölényben a mennyiségi szemlélettel szemben, de egyszersmind helyesen szolgálja a társadalmi és egyéni érdekek fokozottabb összhangját is. A XXII. kongresszuson erősen bírálták azokat a jelenségeket, amelyek ellenkeztek a gazdaságossági szemlélettel és rámutattak a helyes megoldás lehetőségeire is. A gazdaságossági szemlélet kibontakoztatásában és megerősödésében nagy szerepe van a gyakorlat és a tudomány együttműködésének, kölcsönhatásának.

A mezőgazdaság további fellendítésének közgazdasági problémáihoz először Vági Ferenc, a Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezetője szolt hozzá. A XXII. kongresszus tanulságai közül főleg azokat emelte ki, amelyek a termelési viszonyok fejlesztési irányai szempontjából hazai viszonyaink között hasznosíthatók. A termelészövetkezetek anyagi érdekelttsége alapvetően a gazdaság bruttó jövedelmének alakulásához fűződik, s az állami irányítás akkor lesz igazán hatékony, ha termelészövetkezeti politikánkban ezzel számolunk. A szövetkezeti tulajdon és a munka társadalmasítása továbbfejlesztésének egyik formája nálunk is a szövetkezetek önkéntes egyesülése. Ez azonban önmagában nem biztosítja a gazdálkodás színvonalának emelését, ha nem párosul az eszközellátottság, a szakember-ellátottság korábbinál magasabb színvonalával. A termelészövetkezeti tulajdon társadalmasításának fokozása nálunk is elsősorban a szövetkezeti alapok növelésével, a szövetkezeti felhalmozás fokozásával lehetséges. A közös gazdaságok erősödésével a háztáji gazdaságok szerepe minden korlátozás nélkül is csökken. Ugyancsak csökken e folyamat során a termelészövetkezetekbe bevitt földek után a tagoknak járó földjáraadék jelentősége is. Mindkét folyamat a termelészövetkezeti tagok jövedelmének nivellálódása irányában hat, akárcsak az, hogy a termelészövetkezetek egyesülése folytán feltétlenül csökkennek a földterülettel való ellátottság különbözőségéből fakadó jövedelemeltérések. A termelési viszonyok a szocialista mezőgazdaság egyéb területein is tovább fejlődnek. Az eredmény: a termelés magasabb fokú szakosítása, a mezőgazdasági munka szakképzettségi fokának növekedése, végeredményben: az ipari és mezőgazdasági munka közötti különbségek csökkenése.

Kelemen Zoltán, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa „A magyar mezőgazdaság anyagi-műszaki ellátásának kérdései”-vel foglalkozott az SZKP XXII. kongresszusának tükrében. A villamosítás és az automatizálás fokozott jelentőségű a mezőgazdasági termelésben. A technikai ellátottság színvonalának emelése mellett a termelésszervezés tökéletesítése különösen fontos. A komplex gépesítés a mezőgazdasági munkaerő-tartalékok ésszerű foglalkoztatásának egyik fontos tényezője. A Szovjetunióban a gépállomások átszervezésével jelenleg olyan rendszer alakul ki, amely szervezettebbé teszi a kolhozok gépállományának műszaki ellátását, anélkül, hogy a kolhozoknak le kellene mondani saját gépesítésük előnyeiről. A célszerű üzemnagyság kialakítása, az üzemek szakosításának fokozása és a műszaki fejlesztés más fontos problémái további mélyreható kutatást és elemzést tesznek szükségessé.

A délutáni ülészak felszólalói — Mátrai László akadémikus elnökletével — az elosztás és az életszínvonal kérdéseivel, valamint a két rendszer gazdasági versenyének problémáival foglalkoztak.

Berényi József, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa „Az elosztási formák változása a szocialista építés előrehaladásával” címmel tartotta meg korreferátumát. A szocializmus építésének időszakában is a munka szerinti elosztás az elosztás fő formája, egyedüli tiszta formaként azonban ez sohasem érvényesülhet. A szocialista építés kezdeti szakaszában egyetemes és következetes érvényesülésének gátat szabnak a tulajdonviszonyok, a szocialista építés előrehaladottabb szakaszában pedig előtérbe nyomulnak a nem munka szerinti elosztási formák. A munka szerinti és nem munka szerinti elosztási formák arányai szorosan összefüggnek a társadalmi, gazdasági és politikai fejlődéssel. A technikai fejlődés hatására például megfigyelhető a darabbérről az időbérré való áttérés tendenciája, fokozatosan előtérbe kerülnek a kollektívák egészének teljesítményét ösztönző részesedési formák. Az elosztási formák nagymértékben függenek a foglalkoztatottság alakulásától, az elérendő céloktól is. Mindezek azt a követelményt támasztják alá, hogy a különböző elosztási formák közötti arányok kialakítását objektív, sokoldalú tudományos vizsgálatokkal kell megalapozni, mert az elosztási formák csak így tölthetik be pozitív szerepüket a termelőerők fejlesztésében.

„Az áruforgalom köre a szocializmus és a kommunizmus időszakában” című hozzászólásában *Hoch Róbert*, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa rámutatott arra, hogy az áruforgalom abszolút értelemben a szocializmus egész időszakában növekszik. Relatív változását az ingyenes juttatások, valamint a saját termelésből való fogyasztás alakulása dönti el. A szocialista építés során a saját termelésből származó fogyasztás aránya az áruforgalomból származóval szemben jelentékenyen csökken. Az ingyen jutott javak fogyasztása viszont már a szocializmus építésének előrehaladásával viszonylagosan nő az áruforgalomhoz képest. Hazai viszonyaink között — noha az ingyenes juttatások körét szélesítjük — a következő 20 év távlatában a saját termelésből származó fogyasztás csökkenése miatt növekedni fog az áruforgalom jelentősége, ami szükségessé teszi az ezzel kapcsolatos közgazdasági problémák, különösen a jövedelemmegoszlás, a keresletkutatás, a fogyasztói árképzés kérdéseinek mélyreható vizsgálatát.

Burger Kálmánné, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa a szolgáltatások árpolitikai sajátosságaihoz szolt hozzá. A szolgáltatások árképzése és egy részük áralakulási irányzata nagyjából egybeesik a termékek árképzésével és áralakulásával. A szolgáltatások más részénél azonban az árak elmaradnak a termékek árszínvonalától, holott a szolgáltatások egységnyi teljesítményéhez szükséges ráfordítások lassabban csökkennek, mint a termékek előállításához szükséges ráfordítások általában. Ennek az ellentmondásnak árpolitikai oldalról való feloldása, a szolgáltatási árak elmaradásának felszámolása mégsem látszik kívánatosnak. Ellenkezőleg, a szolgáltatások viszonylag alacsony árszintje lehetővé teszi, hogy távlatban az ingyenes juttatások körét ezen a vonalon bővítsük.

Szigeti István, az Országos Tervhivatal munkatársa „A fogyasztási alap elosztása hazánkban a falu és a város közötti különbségek csökkenése idején” címmel tartotta meg korreferátumát. A munka szerinti elosztás, a társadalmi alapokból történő fogyasztás, a gyermeknevelés, az oktatási-nevelési költségek, a nyugdíjak dinamikájának alakításában előttünk álló távlati célkitűzésekkel foglalkozott. A bérrendszer fejlesztésében a minimális és a maximális bérek közti különbség csökkenése, a bérarány-különbségek szűkítése szükséges. A társadalmi alapokból a gyermeknevelés költségeihez való hozzájárulást oly módon kell növelni, hogy a hozzájárulás mértéke falun az eddiginél jobban közelítse meg a városi színvonalat. A nyugdíjösszegeket — az ellátás kiszélesítésével párhuzamosan — kívánatos az eddigieknél nagyobb mértékben közelíteni a bérekhez. A társadalmi alapokból fedezett oktatási és neveltetési költségek dinamikájának meghatározásánál ugyancsak a város és a falu közti különbségek csökkentését kell figyelembe venni. Mindez együtt véve a mun-

kás-alkalmazotti és a paraszti jövedelmek különbségeinek csökkenését eredményezi.

Göncöl György, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője „A piacprobléma jelentősége a két rendszer versenyében” című korreferátumában vitába szállt Sztálinnak azzal a megállapításával, hogy a II. világháború után kialakult helyzet legfőbb sajátossága a két párhuzamos világpiac létezése. Az áru sztálini meghatározásával szemben kiemelte: az áru döntő ismérve, hogy piacra, adott esetben világpiacra termelik. Ebből a szempontból döntő különbség van a szocialista országok egymás közötti kereskedelme és a szocialista országoknak a tőkésországokkal folytatott kereskedelme között. Míg az előbbinél az árucserében a tervszerű szocialista nemzetközi munkamegosztás egyik formája valósul meg, addig az utóbbi vonatkozásban piaci kapcsolatokról beszélhetünk, ahol a piac törvényei uralkodnak.

A második világháború után a tőkés világpiac összeszűkülése helyett a valóságban éppen ennek az ellenkezője történik. A tőkés világpiac összeszűkülésének folyamatát a két világháború közötti időszakban figyelhettük meg, amikor végbement a nemzetközi tőkés piac szétesése, miközben az anyaországok egyre szorosabban kapcsolták magukhoz a függő területeket. A második világháború utáni időszakban viszont a fejlett tőkésországok között szoros gazdasági kapcsolatok bontakoztak ki, a piacok tágultak, és ugyanakkor a gyarmatosító és a függő országok kapcsolataira a gyarmatbirodalmak teljes széthullása jellemző. Már a 30-as években kezd kibontakozni a tőkés világpiacnak az a rendkívül súlyos ellentmondása, amely a nyersanyagtermelő országoknak a világpiacról való kiszorulásában fejeződik ki. Ennek során a tőkés árutermelés lényegéből fakadó megoldhatatlan ellentmondások nemcsak a nyersanyagok jelentős tömegének értékesítését teszik lehetetlenné, de előidéznek azt is, hogy ezek a termékek elvesztik árujellegüket, sőt még használati értéküket is. A piacprobléma megoldhatatlansága a kapitalizmus viszonyai között olyan tényező, amely nagyban fokozza a szocialista rendszer fölényét a kapitalista rendszer felett. Ennek a fölénynek a további kibontakozását mozdítja elő, ha a szocialista országok a tőkés világpiacon nem egyszerűen feleslegeiket értékesítik (ahogy ezt a régebbi koncepció feltételezte), hanem — az itt fennálló piaci kapcsolatok jellegének megfelelően — a lehetőségek minél teljesebb kihasználására törekszenek.

Szabó József, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa hozzászólásában hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti gazdasági versenyben a nemzeti jövedelem ésszerűbb felhasználása, a nemzeti jövedelem növelésének lényegesen kisebb állóeszköz-igényessége, valamint a munkaerő-potenciál kedvező kihasználása a szocialista fölény biztosításának igen fontos tényezői.

Simon György, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa „A munkatermelékenység növekedésének néhány kérdése a szovjet iparban, különös tekintettel az Egyesült Államokkal való gazdasági versenyre” címmel tartotta meg korreferátumát. A termelés-szervezés tökéletesítése, valamint az automatizálás és a dolgozók szakképzettségének nagyarányú növelése a Szovjetunióban a munkatermelékenység rendkívül gyors ütemű fejlődését biztosítja. Ennek tanulságait az ipari termelékenység magyarországi növelésénél is fel kell használni.

A nagy érdeklődést kiváltó tudományos ülészak *Mátrai László* akadémikus zárszavával ért véget.

Földi Tamás

Korunk kapitalizmusa*

Haász Árpád és a vezetése alatt álló tanszék kollektívája hatalmas munkára vállalkozott, amikor a jelenkori kapitalizmus átfogó, s ugyanakkor részletes vizsgálatába kezdett. Erőfeszítéseik eredményességéről tanúskodik korunk kapitalizmusáról írt 1300 oldalas, két kötetes munkájuk megjelentetése.

Az I. kötetben a szerzői kollektíva korunk kapitalizmusának a legfontosabb, legvitatottabb és a jövő megítélése szempontjából a legdöntőbb elméleti kérdéseit foglalta össze. Ezekről a problémákról a Közgazdasági Szemle 1961. 10. számában részletes ismertetést adtunk. „Az elméleti problémák tárgyalása és az elemzés általános következtetései azonban önmagukban nem adnak teljes képet az egyes tőkésországok konkrét helyzetéről — állapítják meg helyesen a szerzők. — A mai kapitalizmus igen bonyolult gazdasági, társadalmi és politikai összefüggéseket rejt magában, s az általános törvényszerűségek mellett sok a kivétel az egyes országok sajátos viszonyai, jelenlegi helyzete és történelmi adottságai folytán.” Már az általános törvényszerűségek vizsgálatakor világossá vált, hogy az imperializmus „mintaállamai” (Amerikai Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Németország, Japán stb.) is jelentős eltéréseket mutatnak a fejlődés menete és üteme tekintetében. Még nagyobb átalakulást, s még nagyobb fejlődésbeli sajátosságokat látunk az egykori gyarmatvilágban a gyarmati rendszer felbomlása, a gyarmati népek függetlenségi harcai, s ennek következtében az Ázsiában, Afrikában létrejövő új államok gazdasági fejlődése tekintetében. Ebből következően korunk kapitalizmusának elemzése az új általánosításokra való törekvések mellett nagy monografikus munkát is igényel. Ezt tűzi ki célul a II. kötet, amikor egyenként vonja konkrét vizsgálat alá a tőkésországokat, s elemzi egy-egy ország gazdasági, társadalmi és politikai fejlődését.

A második kötet hasznosságát nagyban emeli, hogy a szerzők nem szűkítették le a vizsgálatot korunk kapitalizmusának gazdasági analizisére, hanem igen részletesen és behatóan foglalkoztak az egyes országok bel- és külpolitikájával is. A monografikus feldolgozás lehetővé tette számukra, hogy az egyes országok fejlődésének vizsgálatában mindig azokat a kérdéseket állítsák előtérbe, amelyek az adott ország fejlődésének megítélése szempontjából a legfontosabbnak látszottak. Ennek megfelelően egyes esetekben a politikai, máskor pedig a gazdasági problémák, esetenként a társadalmi szerkezet bővebb elemzése képezi egy-egy ország vizsgálatának súlypontját. Így az Egyesült Államok esetében a második világháború utáni gazdasági problémák és külpolitikai törekvések, Angliánál a brit imperializmus kialakulásának és szétesési folyamatának fő gazdasági és politikai kérdései, Nyugat-Németországban a finánctóke újraéledésének tényei és tényezői kaptak nagyobb megvilágítást.

A második kötet mondanivalóját tekintve, jóllehet egymáshoz szorosan kapcsolódó, de mégis csak két önálló kötetnek minősíthető (mint ahogy ezt az alcím is kifejezi):

1. A vezető tőkésországokkal foglalkozó rész az első kötet általánosításait kívánja elmélyíteni azért, hogy a minden egyes vezető tőkésországra érvényes általános megállapítások mellett az el nem hanyagolható gazdasági és politikai sajátosságok kidomborítását tekintő fő feladatának; 2. A legfontosabb gazdaságilag elmaradott területek fejlődésének vizsgálata, amely a gyarmati rendszer válságának és az új független államok fejlődésének főbb kérdéseivel foglalkozik a teljesség igénye nélkül.

E problémakör vizsgálatát azonban a szerzők nem rendelték alá a kétkötetes mű egysége által megkövetelt mértékben az első kötetben tárgyalt általános problematikának. Ebben a könyv tartalmi-szerkezeti fogyatékoságát látjuk, s emellett úgy érezzük, másodrendű az, hogy a könyvben több, gazdasági vagy politikai szempontból fontos országot (Spanyolországot, Olaszországot stb.) egyáltalán nem érintettek, vagy nem jelentőségének megfelelően szerepeltették (például a Dél-afrikai Köztársaságot), mint ahogy a szerzők a bevezetőben írják. Ez az általunk felvetett tartalmi-szerkezeti fogyatékoság azonban részben indokolható azzal, hogy e munka

* Korunk kapitalizmusa II. kötet. Vezető tőkésországok, gazdaságilag elmaradott területek. Írta: Dr. Haász Árpád irányításával a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nemzetközi Gazdasági és Politikai Kérdések tanszékének munkatársaiból álló szerzői kollektíva: dr. Biró Lászlóné, dr. Kőmives Imre, dr. Kubik István, dr. Nyilas József, dr. Orosz Árpád, dr. Simai Mihály, dr. Szentés Tamás és Tzortzis Dimitrios. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1961. 864 l.

nem korunk kapitalizmusa legfontosabb elméleti problémáira koncentrált egységes kutatás eredménye, hanem a jelenkori kapitalizmusról szóló egyetemi előadás-sorozaton alapuló összegezés. A művet ezért nekünk is ebből a szempontból kell elsősorban vizsgálni.

A könyv első részében *Simai Mihály* az amerikai imperializmus gazdasági és politikai fejlődésének sajátosságait elemzi. Részletesen megvilágítja azokat az igen jelentős társadalmi-gazdasági sajátosságokat, amelyek az amerikai imperializmus kialakulását és fejlődését jellemzik. A tőkés gazdaság kialakulásának ilyen sajátossága, hogy az Egyesült Államok volt gyarmatból vált a világ első tőkésországává, fejlődése kezdetén hatalmas szabad földterületekkel rendelkezett, hosszú időn át jelentős volt a munkaerőhiány, e késői fejlődési szakaszban a kizsákmányolás igen kegyetlen formáit — rabszolgaságot és az úgynevezett szerződéses rendszert — is széleskörűen alkalmazták stb. Igen lényeges sajátosságokat mutat fel az Egyesült Államok fejlődése az imperializmus korszakában is. Itt uralkodnak a legintenzívebb kizsákmányolási módszerek, dúlnak a legélesebb versenyharcok; az országon belül óriási belső egyenlőtlenségek vannak. A termelés koncentrációja és centralizációja legsajátosabb formákban a bankmonopóliumok területén ment végbe, imperializmusának sajátos uralmi formái alakultak ki. Számos sajátos vonást látunk az amerikai munkásosztály öntudatra ébredésének folyamatában is.

Ezekből a tényekből a burzsoá, reformista és revizionista ideológusok megteremtették az amerikai imperializmus „kivételességének” elméletét, amelynek az a magva, hogy az amerikai kapitalizmus más törvényszerűségek szerint fejlődött, mint például az angol, a francia vagy a német. A szerző a tények tükrében mutatja meg, hogy az amerikai kapitalizmus akárcsak a múltban, úgy ma is az egész tőkés termelőmódra jellemző törvények alapján fejlődött és fejlődik, noha ezek a törvények gyakran igen sajátos formákban jutnak kifejezésre.

A könyv második és harmadik része (szerzője *Simai Mihály*, illetőleg *Kőmives Imre*) a gyarmati imperializmus két vezető országa, Anglia és Franciaország legújabbkori gazdasági és politikai fejlődésének sajátosságaival foglalkozik. Anglia esetében a gazdasági és politikai problémák gyújtópontját a brit birodalom szétesési folyamatában, illetőleg ennek politikai és gazdasági következményeiben jelöli meg a szerző. Franciaország esetében pedig a francia gazdaság ingatag helyzete az, amely — különösen a második világháború után — kíméletlenül feltárta a francia imperializmus meggyengülését. Ezt a francia monopoltóke ma a nyugatnémet imperializmussal szövetkezve igyekszik ellensúlyozni és palástolni. Más szavakkal kifejezve, míg Anglia esetében döntően a brit birodalmi koncepció, addig Franciaország esetében a nyilvánvaló politikai okok mellett az említett gazdasági helyzet az a kiinduló pont, amelyből e két ország gazdasági és politikai törekvései, gazdasági és politikai problémái legbiztosabban ítéelhetők meg.

A könyv negyedik és ötödik részében a szerzők (*Crosz Árpád* és *Biró Lászlóné*) a német és a japán imperializmus kifejlődésének, majd a második világháborúban szenvedeti vereség utáni újjáéledésének tényeit és sajátosságait teszik vizsgálat tárgyává. Kimutatják, hogy e két imperialista ország rendszerének sajátosságai minden másénál mélyebben gyökereznek a kapitalizmust megelőző történelmi múltban, s egymással sok rokonvonást mutatnak. A kapitalista fejlődés mindkét országban viszonylag későn indult meg, mindkét ország kapitalizmusában igen erős feudális befolyás érvényesült, az előbbi országoknál jóval jelentősebb mértékben használták fel a kapitalista fejlődésben az állam eszközeit, a hadisarcokat stb., a gyors gazdasági fejlődés mindkettőnél agresszív hódító törekvéseket szült, s ebben a két világháború közt csaknem azonos politikai vonalat követtek, agresszív politikáját mindkettő reakciós geopolitikai ideológiával támasztotta alá, mindkettő súlyos háborús vereséget szenvedett (Németország legújabb történelmi fejlődése folyamán kétszer is), s gazdaságuk újjáéledéséhez, amely együtt járt a monopoltóke hatalmának újjáéledésével, az Egyesült Államok igen jelentős segítséget adott. E hasonlóságok természetesen nem jelentik azt, hogy a német és a japán imperializmusnak nincsenek egymástól is igen különböző sajátosságai, mint például a japán finánciókének a nyugatnémeténél ingatagabb volta, az osztályellentétek nagyfokú kiélezettsége stb. A szerzők ezzel igen részletesen foglalkoznak is.

A könyv második fele, mint már említettük, a gazdaságilag elmaradott területekkel foglalkozik. A gazdaságilag elmaradott területek problémáit az első kötet csak utalásszerűen érintette. Ezért valamint amiatt, mert ezeknek a területeknek a gazdasági és politikai fejlődése mindinkább az érdeklődés előterébe kerül, szükséges, hogy bővebben szóljunk a könyvnek erről a feléről.

A kötet hatodik részében *Kőmives Imre* az imperializmus gyarmati rendszerének felbomlásához vezető történelmi fejleményeket elemzi, s foglalkozik a gyarmatok romjain keletkezett új államok fejlődésének távlataival, különös tekintettel ezek nem kapitalista úton való fejlődésének lehetőségeire. Ez a rész tulajdonképpen az ezután következő, egy-egy országra, országcsoportra vagy még nagyobb területi egységre vonatkozó konkrét elemzések elvi bevezetőjéül, sőt bizonyos mértékig a további részek elméleti általánosításául kíván szolgálni.

Korunk történelme alakulásának e nagyjelentőségű folyamatát a szerző alapján helyesen mutatja be, mivel a különböző részfolyamatok elemzéséből is kiviláglik, hogy korunkban a szocialista mozgalom, valamint a gyarmati népek függetlenségi harca és a függő országok népeinek az imperialista függéstől való megszabadulására irányuló küzdelme egyetlen hatalmas forradalmi folyamatban egyesül, amely új távlatokat, lehetőséget nyit a béke, a demokrácia, a nemzeti függetlenség és a szocializmus erői számára. Némely helyen azonban ez az elemzés túlságosan általános, s megelégszik az egyes folyamatok alakulására ható néhány főbb tényező pusztá felsorolásával.

A könyv hetedik része — szerzője ugyancsak *Kőmives Imre* — a független India gazdasági és politikai fejlődéséről szól. E monografikus rész első fejezetében Indiának az angol gyarmati uralom alatti helyzetével, fejlődésével foglalkozik a szerző. Vázolja az angol gyarmati uralom fenntartásának fő eszközeit és belső támaszait Indiában, majd részletesen ismerteti az indiai nemzeti felszabadító mozgalom fejlődését.

A továbbiakban a szerző a független India gazdasági fejlődésének fontosabb sajátosságaival és problémáival foglalkozik. Az ország korábbi gyarmati helyzetéből és nagyfokú elmaradottságából adódó fontos gazdasági feladatok közül különös élességgel vetődik fel a földreform és a mezőgazdaság fejlesztésének kérdése, amelyet számos részletintézkedés ellenére sem sikerült mind a mai napig megoldani. Az agrárkérdés megoldatlansága jelentős mértékben fékjavé vált az ország egész gazdasági fejlődésének, mivel az élelmiszertermelés elégtelensége gátolja az egész nemzetgazdaság fejlődését.

A szerző statisztikai adatokkal bőszegesen alátámasztva ismerteti Indiának az önálló nemzeti ipar kiépítésében az egyes ötéves tervek időszakában elért fontosabb eredményeit. Vázolja az indiai kormány iparpolitikáját, megmutatja az ipar szerkezetét és részesedését a nemzeti jövedelem termelésében, majd rátér a gazdaságfejlesztési tervek finanszírozásának kérdéseire. A belső akkumulációs források elégtelensége miatt e tervek finanszírozásához szükséges eszközök jelentős részét külföldi segélyek és tőkebefektetések, valamint fedezetlen bankjegykibocsátás útján teremtik elő. A külkereskedelmi mérleg tartós deficitje miatt a fizetési mérleg egyensúlyban tartásához is szükséges a külföldi tőke közreműködése. A szerző érdekes adatokat közöl a külföldi magántőke befektetéseinek 1948—1958 közötti alakulásáról, gazdasági ágankénti és származási országok szerinti megoszlásban. Röviden utal a szocialista tábor, s ezen belül is mindenekelőtt a Szovjetunió szerepére és jelentőségére India gazdasági fejlődésében. A továbbiakban az indiai államkapitalizmus jellegével, sajátosságaival és perspektíváival, valamint az indiai tervgazdálkodás burzsoá korlátaival foglalkozik a szerző.

Az Indiáról szóló tanulmány utolsó fejezete a bel- és külpolitikai fejlődés főbb vonásait tárgyalja. Részletesen nyomon kíséri a függetlenné válás utáni belpolitikai erőviszonyok alakulását, külön kiemelve ezen belül az Indiai Kommunista Párt szerepét. Végezetül India külpolitikájának főbb vonásait: a pozitív semlegességet, a békés egymás mellett élésre és a nemzetközi feszültség enyhítésére irányuló aktív törekvést, az antikolonializmust és a faji megkülönböztetés elleni harcot ismerteti a szerző.

A függetlenné vált India gazdasági és politikai fejlődését sokoldalúan bemutatató és adatszerűen is jól ismertető monográfia fő hiányosságát abban látjuk, hogy India belső fejlődésének problémáit korunk fő történelmi sajátosságának nem kellő mértékű figyelembevételével elemzi a szerző, nem elég világosan mutatja ki azokat az ellentétes irányú külső gazdasági és politikai ráhatások eredőjeként fellépő tendenciákat, amelyek az indiai kormány gazdasági és politikai döntéseit számottevően befolyásolják. Ennek következtében a tanulmányból nem eléggé érzékelhetően világlik ki az a fontos tény, hogy India a két rendszer békés gazdasági versenyének és ideológiai harcának egyik legjelentősebb küzdőtere, ahol a nemzetközi imperializmus egyre jelentősebb anyagi áldozatokat hoz abból a cél-

ból, hogy csökkentse a szocialista vilárendszer egyre erősödő politikai, gazdasági és ideológiai befolyását.

A könyv nyolcadik részében *Kubik István* a tőkés fejlődés és a nemzeti felszabadító mozgalom néhány kérdését vizsgálja Arab-Keleten. Vizsgálódásainak középpontjában Egyiptom 1882 utáni és jelenlegi fejlődése áll, a többi közel-keleti arab országgal az egyes problémák tárgyalása során inkább csak érintőleg foglalkozik.

A tanulmány bemutatja Egyiptom tőkés gazdasági fejlődésének kibontakozását az angol gyarmatosítás viszonyai között. Az egyiptomi nemzeti tőke jelentősebb fejlődése az 1952-es forradalom előtt nem változtatta meg az egyiptomi gazdasági élet gyarmati struktúráját, elmaradottságát. A legszembetűnőbb bizonyítéka ennek — mint a gyarmatokon csaknem mindenütt — a feudális földbirtokrendszer fennmaradása. Egyiptom gyarmati és feudális termelési viszonyainak együttes következményeként egyre súlyosabb méretekben jelentkezik a népesedési probléma. A megművelhető földterület minden négyzetkilométerének Egyiptomban 600 embert kell eltartania! Ez a helyzet egyben élesen rávilágít azokra a hatalmas feladatokra is, amelyek az egyiptomi antikolonialista és antif feudális forradalomra várnak.

A szerző Egyiptom 1952 utáni gazdasági fejlődésének elemzésekor részletesen foglalkozik az egyiptomi burzsoázia jellegének és szerepének kérdésével. Helyesen világítja meg az 1952-es forradalmi megmozdulástól egészen 1954 tavaszáig (Naszser hatalomra jutásáig) tartó hatalmi átrendeződés után kialakult nemzeti burzsoá diktatúra sajátos kettős jellegét: egyrésztől antiimperialista és antif feudális haladó vonásait, másrészt pedig a nép demokratikus jogait erősen megnyirbáló és kommunistaelenes intézkedéseinek reakciós vonásait.

E kettősség magyarázatául szolgáló osztályelemzés azonban már nem tekinthető egyértelműen helytállónak. Azt írja a szerző: „A nemzeti burzsoázia ugyanis *nem homogén* társadalmi osztály. Igen nagy létszámú *baloldalra* (kézművesek, kisiparosok, -kiskereskedők, értelmiségiek köréből), viszonylag kis létszámú, de gazdaságilag annál erősebb nagyburzsoá *jobbszárnyra* (nagykereskedők, nagyvállalatok tulajdonosai, nagybankok főrésztvényesei) tagozódik. Az egyes rétegek között, elsősorban a bal- és jobbszárny között, nemcsak érdekazonosságok (mint például nemzeti függetlenség), hanem osztályérdekekbe vágó ellentétek is fennállnak.” (574—575. l.)

Az első szembetűnő dolog az, hogy a szerző a nemzeti burzsoázia nagy létszámú baloldalához sorol olyan társadalmi rétegeket, amelyek más országokban zömükben a kispolgársághoz tartoznak, s így természetesen a forradalomhoz való hozzáállásuk is lényegesen más, mint a nemzeti burzsoáziáé. A gyarmatok és félgymarmatok erősen proletarizált kispolgársága a nemzeti felszabadító forradalom eléggé megbízható és hűséges szövetségését képezi. Lehetséges, hogy Egyiptomban egy viszonylag nagy létszámú kistőkés réteg jelentékenyebb baloldalt alkot a nemzeti burzsoázián belül, de ennek okaira külön rá kellett volna a szerzőnek világítania, mert a többi gyarmati és félgymarmati országban a nemzeti burzsoázia legszámottevőbb rétegét az úgynevezett középrétegek alkotják. Mindenesetre a nemzeti burzsoázia úgynevezett balszárnya és a kispolgárság közti határvonalat a szerzőnek élesebben meg kellett volna húznia, mert ily módon valószínűleg arra a kissé szokatlan megállapításra sem került volna sor, hogy a nemzeti burzsoázia egyes rétegei között (azaz egy osztályon belül) „osztályérdekekbe vágó ellentétek is fennállnak”.

A szerző ugyanakkor a középrétegek súlyának és szerepének figyelmen kívül hagyása miatt a nemzeti burzsoáziának *mint egésznek* azt a politikai *kétarcúságát*, amely döntően az osztály részben elnyomott, részben kizsákmányoló helyzetéből, valamint az ingadozó középrétegek viszonylagosan nagy súlyából adódik, *kizárólag a nemzeti burzsoázia jobbszárnyának tulajdonítja*, ami kétségtelenül helytelen megvilágításba helyezi a nemzeti burzsoázia egyes rétegeinek szerepét. A tényleges jobbszárnynál ugyanis nagyon is egyértelműen csak az „egyik arc”: a megalkuvó, az imperializmussal, valamint a feudális erőkkel megegyezésre kész oportunistá jelleg áll előtérben.

A tanulmány további részében a szerző azokkal a fő gazdasági feladatokkal foglalkozik, amelyek megoldása elengedhetetlenül szükséges Egyiptom gazdasági élete fejlődésének meggyorsításához, a külföldi tőke gazdasági hegemoniájának letöréséhez. Igen gazdag és érdekes tényadatokat hoz a földreform megvalósítá-

sának jelenlegi helyzetéről, a külföldi tőke elleni harc, az államosítások eddigi menetéről.

Az egyiptomi kormány iparfejlesztési politikája az elmúlt években már elég jelentős sikereket könyvelhetett el. Az ötéves tervek finanszírozásában — a belső pénzügyi források elégtelensége miatt — itt is nagy szerep jut a külföldi kölcsönöknek, amelyek Egyiptom esetében nagyobbrészt államkölcsönök és kisebb részben közvetlen magántőkebefektetések formájában kerülnek felhasználásra. Az elért fejlődés azonban mindenekelőtt a nemzeti burzsoázia érdekeit szolgálja, s a dolgozó tömegek helyzete alig javult annak ellenére, hogy az utóbbi évek folyamán az egyiptomi kormány számos szociálpolitikai rendeletet bocsátott ki.

E rész befejezéseként Arab-Kelet nemzeti felszabadító mozgalmanak néhány sajátos vonását elemzi a szerző. Megvilágítja a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatását az Arab-Kelet felszabadító mozgalma, majd vázolja a nemzeti felszabadító mozgalom új feltételeinek kialakulását a második világháború után. Az arab egységmozgalom történelmi gyökereinek, valamint az egységmozgalmat fékező és hátráltató ellentéteknek és tendenciáknak beható elemzése után a szerző az arab egységmozgalom jelenlegi helyzetének és kilátásainak vizsgálatával zárja le tanulmányát. A munkából levonható általános következtetések értéke szempontjából kár, hogy a szerző az egyes problémák konkrét elemzését a legtöbb esetben csak Egyiptomra leszűkítve végezte el, s — hacsak nagy vonalakban is — nem foglalkozott még legalább két jelentős arab-keleti ország: Szíria és Irak fejlődésének vizsgálatával.

A kötet egyik legterjedelmesebb, de egyben talán legérdekesebb tanulmánya (szerzői: *Szentes Tamás* és *Tzortzis Dimitrios*) Fekete-Afrika gyarmati rendszerét és annak felbomlását mutatja be a maga leplezetlen valóságában. Érdekességéhez az is nagymértékben hozzájárul, hogy Afrikáról — különösen közgazdasági vonatkozásban — ma még a viszonylag képzetesebb és műveltebb olvasó is csak nagyon hiányos ismeretekkel rendelkezik, s így sok esetben még az egyszerű adatközlés is az újszerűség és a felfedezés varázsával hat az olvasóra.

Afrikáról szerzett ismereteink fogyatékosága már abban is megnyilvánul, hogy nagyon keveset — és azt is gyakran kétes forrásokból — tudunk az afrikai népek történelmi múltjáról, s így a tanulmány bevezető részében a szerzőknek mindenekelőtt ezt a hézagot kellett megfelelő ismeretanyaggal kitölteni. A széles körben tapasztalható tudatlanság jelentős mértékben a gyarmatosítás ideológiájának tulajdonítható. Ez az ideológia úgy igyekezett az afrikai népeket beállítani, mint amelyeknek az európai „civilizáció” megjelenése előtt nem is létezett történelmük, s valójában nem jutottak túl a társadalmi fejlődés primitív szakaszán. Ez azonban a történelem tényeinek tudatos meghamisítása.

Ma már számos megcáfolhatatlan tény és történelmi lelet bizonyítja, hogy Afrika területén már jóval az európaiak megjelenése előtt virágzó államok alakultak ki, amelyek viszonylag magas gazdasági és kulturális fejlettségi fokot értek el. A történelmi igazság az, hogy az afrikai társadalmak önálló fejlődése az európai behatolás közvetlen vagy közvetett hatásának eredményeképpen félbeszakadt, megtört, sőt számos területen jelentős mértékben visszaesett. Az afrikai társadalmi fejlődés évszázadokkal való visszaesése éppen akkor következett be, amikor Nyugat-Európában az emberiség addigi leggyorsabb fejlődése vette kezdetét. Aranyával, kincseivel és mindenekelőtt a néger rabszolgák milliói révén Fekete-Afrika kitörölhetetlenül beleírta nevét a nyugat-európai kapitalizmus — sőt az amerikai tőkés társadalom — kifejlődésének történetébe. Sem erről a tényről, sem arról a romboló hatásról, amellyel Afrikában az európai behatolás járt, Afrika mai problémáinak vizsgálatakor nem szabad megfeledkezni.

A tanulmányban a szerzők bőséges tényanyagra támaszkodva mutatják meg Afrikának az imperializmus gyarmati rendszerében betöltött helyét és szerepét.

Mindenekelőtt az afrikai gazdaság fejlődésének néhány sajátosságára világítanak rá a gyarmati rendszer viszonyai között. Részletes adatokkal mutatják be a hagyományos bennszülött gazdaságnak ezt a hanyatlását, amely főképp a földek kisajátítása és a tömeges munkaerő-elvonás nyomán következett be az egyes afrikai gyarmatokon. Behatóan foglalkoznak a gyarmati mezőgazdaság tulajdonviszonyainak olyan átalakulásával, amely nincs közvetlen összefüggésben a termelőerők fejlődésével. Rámutatnak, hogy az afrikai mezőgazdaság monokulturális jellege az egész gazdasági életet eltorzítja, aránytalanná teszi.

Nem kevésbé elmaradott és torz képet mutat a gyarmati ipar fejlődése is, amely főként Fekete-Afrika gazdag nyersanyagkincseinek kirablását volt hivatva

előmozdítani. Az Afrikában kiépített úgynevezett vándormunka-rendszer részben az olcsó munkaerő hatalmas tartalékának biztosításával, részben pedig a szakképzett munkásréteg kialakulásának hátráltatásával akadályozza a gyarmati ipar technikai színvonalának emelését. A szerzők részletesen kimutatják azokat a közvetlen tényezőket, amelyek a gyarmatosítás folyamányaként — az óriási természeti gazdagság ellenére — gátat emelnek Fekete-Afrika országainak iparosítása előtt.

A tanulmány utolsó része az afrikai nemzeti felszabadító mozgalom kibontakozását és a függetlenné vált afrikai országok további fejlődésének problémáit tárgyalja. Az előbbi vonatkozásában a szerzők kiemelik, hogy jelenleg már Fekete-Afrika egészét tekintve is megérték a feltételek a gyarmati rendszer szétzúzásához. Az utóbbi vonatkozásában viszont mi szeretnénk külön kiemelni a munkának azt az igen jól sikerült elemzését, amely a neokolonizációs törekvések reális veszélyére hívja fel a figyelmet. Idézzük: „A kolonializmus nem valamiféle másodrendű vonása a modern kapitalizmusnak, hanem egyik legfontosabb belső sajátossága, tartalmi eleme. Ezért mindaddig, amíg a kapitalizmus világméretben is fennáll, törvényszerűen megmaradnak a kolonizációs törekvések is. A gyarmatok felszabadítása tehát semmi esetre sem jelenti azt, mintha megváltozott volna az imperializmus, hanem csupán azt, hogy a kolonizáció *módszereinek* megváltoztatására kényszerült. Az imperializmus egész léte a függő országok rendszerére épült, s a vezető tőkés hatalmak gazdasági fejlődése közvetlenül függ attól a funkciótól, amelyet ezek az országok mint olcsó nyersanyagforrások és mint készáru-elhelyező piacok betöltenek, s attól a profit-tömegtől, amelyet ezekből az országokból az ottani olcsó munkaerő kizsákmányolása révén kiszivattyúznak. A neokolonializmus *tartalmilag* nem egyéb, mint ezeknek a funkcióknak további fenntartása elsősorban gazdasági eszközökkel.” (724. l.) Érdemes röviden felsorolni ezeket a gazdasági eszközöket is: 1. ellenőrzés az illető országok termelő ágazatainak legfontosabb szektorai fölött, 2. vezető pozíció az export és import területén, 3. ellenőrzés a pénzügyek és hitel fölött, 4. befolyásolás a volt gyarmatokon maradt európai szakemberek, hivatalnokok, tanácsadók rétegén keresztül.

A könyv utolsó, tizedik részében *Nyilas József* Latin-Amerika gazdasági és politikai fejlődésének főbb problémáit ismerteti. A szerző elemzi a latin-amerikai országok kialakulásának és jelenlegi helyzetének történelmi tényezőit. Ennek során rámutat Latin-Amerika leigázásának és gyarmatosításának sajátos vonásaira. Ezek közül külön kiemelendő, hogy a spanyolok és a portugálok akkor ültették át Latin-Amerikába a feudalizmust (ráadásul rabszolgasággal kiegészítve), amikor szerte a világon — egyebek között Észak-Amerika nagy részében is — a társadalmi fejlődés gyors ütemben haladt a tőkés viszonyok kibontakozása felé.

A tanulmány behatóan tárgyalja Latin-Amerika gazdasági életének alakulását és legfőbb jellemzőit a második világháború utáni időszakban. A szerző kiemeli, hogy Latin-Amerika gazdaságának színvonala — bár jelentősen magasabb, mint a legtöbb gazdaságilag elmaradott területé — messze elmaradt a fejlett tőkésországokéétól. Világgazdasági súlya azonban eddigi fejlődési színvonalától függetlenül jóval nagyobb, ugyanis bizonyos bányászati és mezőgazdasági termékekből a tőkés világ legfőbb termelője és szállítója. A termelőerőknek a második világháború alatt és után bekövetkezett számottevő fejlődése ellenére Latin-Amerika egészében gazdaságilag elmaradott területnek tekinthető. Az elmaradottság fő okozói — a feudális nagybirtokrendszer fennmaradásán kívül — az imperialista hatalmak, mindenekelőtt az Egyesült Államok.

A gazdasági helyzet általános áttekintése után a szerző bőséges statisztikai adatokkal alátámasztva Latin-Amerika ipara helyzetét és fejlődésének sajátosságait elemzi. Részletesen foglalkozik az elmúlt két évtizedben végbement ipari szerkezeti változásokkal, majd áttér a mezőgazdaság helyzetének és legfőbb jellemzőinek ismertetésére. A latin-amerikai mezőgazdaság mai helyzetén egyrésről a monokultúra erősödése (a Közép-amerikai köztársaságokban), másrésről pedig a lakosság ellátásához szükséges alapvető élelmiszerek (búza, kukorica, hús) igen jelentős csökkenése a jellemző. Latin-Amerikában világviszonylatban is legnagyobb a földbirtok koncentrációja, amely a mezőgazdaság tőkés fejlődése tipikusan porosz útjának és a feudalizmus bizonyos maradványainak az eredménye. Mindennek következtében Latin-Amerika számára a földreform olyan gazdasági és politikai szükségesség, amelyet nagyon soká elodázni nem lehet.

A tanulmány, s egyben a könyv utolsó részében a második világháború utáni latin-amerikai politikai helyzet alakulásáról és a nemzeti felszabadító mozgalom kibontakozásáról olvashatunk. A szerző rávilágít a nemzeti felszabadító mozgalom

kibontakozásának előzményeire, majd összefoglalja a mozgalom fejlődésében eddig elért főbb eredményeket, ezek közül is mindenekelőtt a kubai forradalom történelmi jelentőségű fejleményeit.

A gazdaságilag elmaradott területekkel foglalkozó öt tanulmány egybevetése alapján megállapítható, hogy a szerzői kollektívának ezen a vizsgálati körön belül sem sikerült megfelelő tartalmi-szerkezeti egységet kialakítania. Ez abban jelentkezik, hogy egyes területek vizsgálatát (például Fekete-Afrika, de még inkább Latin-Amerika esetében) az ottani elmaradott országok szempontjából nem elég differenciáltan tárgyalják, más területeket pedig (például Dél-Ázsia, Arab-Kelet) — mint arra fentebb rámutattunk — lényegében egy-egy országra (India, Egyiptom) leszűkítve vizsgálják. A könyv e második felénél súlyosabban esik latba a munkának az a hiányossága is, hogy a szerzők egy politikai és gazdasági szempontból igen jelentős területet: Délkelet-Ázsiát nem vontak be az elemzésbe.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a munka értékes hozzájárulás korunk kapitalizmusa vizsgálatának nagy feladatához. Mint már említettük, szándékában és koncepciójában helyes törekvéseket tükröz. Hasznos konkrét célját tekintve is: jelentős mértékben hozzájárul a tőkésországok gazdasági és politikai fejlődésének megvilágításához, hozzásegíti az olvasókat a tőkés gazdaság rugóinak kimutatása révén a napi politika jobb megértéséhez.

Sóky Dezső—Tólas Barna

Erdős Tibor: Az újratermelési ciklus alakulása az imperializmusban

Kossuth Könyvkiadó, 1961. 357 l.

Erdős Tibor könyve már a választott és feldolgozott téma jelentőségénél fogva is figyelmet érdemel. Ismeretes, hogy a marxista közgazdászok körében széleskörű — nemzetközi méretű — kutatómunka és vita folyik az újratermelési ciklus imperializmusbeli törvényszerűségeiről és különösen a második világháború utáni módosulásáról, sajátosságairól. Nem lebecsülendő e területen hazai közgazdászaink kutató és publikációs tevékenysége sem. Mégis Erdős Tibor könyve az első olyan, magyar szerző tollából megjelent mű, amely e bonyolult kérdéskomplexumról átfogó, sokoldalú elemzést nyújt.

A szerző egyrészt tömören összefoglalja azt, ami a tárgyalt kérdésben a marxista közgazdászok körében többé-kevésbé tisztázottnak, kialakultnak tekinthető. Másrészt jelentős teret szentel a kevésbé feltárt vagy vitatott problémáknak.

Érdeme a szerzőnek, hogy figyelembe veszi és nem „feltalálja” azt, amit előtte mások az adott tárgykörben alkottak, de vitába száll egyes vitatandó vagy vitatható nézetekkel, s valamennyi felvetett kérdésben határozottan kifejti és érvekkel alátámasztja saját álláspontját. Törekszik arra, hogy a tőkésországok gazdasági fejlődésének a ciklus alakulása szempontjából figyelemre méltó új jelenségeit elméletileg általánosítsa. Kár, hogy vizsgálódásai és következtetései döntően a legfontosabb tőkésországra, az Egyesült Államokra korlátozódnak, és aránylag kevés figyelmet fordít a ciklus alakulása törvényszerűségeinek vizsgálatára más tőkésországok vonatkozásában. Ez utóbbi feladat nyilván még elvégzésre vár.

A könyv kilenc fejezetből áll. Az I. fejezet mintegy kiindulásként a marxizmus klasszikusainak válságelméletét foglalja össze vázlatosan. Választ ad egyrészt arra a kérdésre, hogy miért szükségszerűek, másrészt arra, hogy miért periodikusak a túltermelési válságok a kapitalizmusban.

Majd a „részleges” és a „közbeeső” válságok fogalmát magyarázza, végül az újratermelési ciklus egyes szakaszait, a válság, a depresszió, a megélnkülés és a fellendülés szakaszainak lefolyását jellemzi.

A II. — aránylag rövid — fejezet fontos problémakört érint. A szerző áttekinti a XX. századi kapitalizmus eddigi túltermelési válságainak történetét, s ebből igyekszik a monopolkapitalizmus válságainak általánosítható jellemvonásait megfogalmazni. E válságok történetéből és lefolyásából kitűnik, hogy az újratermelési ciklus az imperializmusban a szabadverseny korához képest jelentősen módosult. Nehéz feladatra vállalkozik azonban a szerző, amikor az újratermelési ciklus módosulását az imperializmus egész korszakára egységesen próbálja jellemezni,

és nem különbözteti meg a második világháború előtti jelenségeket az azóta bekövetkezett, sok tekintetben új helyzettől. Óvakodik attól, hogy a második világháborút követő ciklus sajátosságait külön elemezze, bár azokra a későbbiek során több helyütt kitér.

A továbbiakban a szerző összefoglalja az újratermelési ciklus imperializmusbeli módosulását előidéző főbb tényezőket. Itt is felmerül a kérdés, vajon elegendők-e az ilyesféle megállapítások: „a tőkés termelési viszonyok formaváltozásainak megfelelően a kapitalizmus gazdasági törvényei is formaváltozásokon mennek keresztül.” „A törvények legbenső lényege persze változatlan, ugyanúgy, mint a termelési viszonyok típusa, lényege, de sokszor jelentősen más módon érvényesülnek, mint a monopóliumok előtti kapitalizmusban.” Vonatkozik ez a válságtörvényre is. Megállapítja továbbá a szerző, hogy „... a második világháború után a szocialista világrendszer kialakulása és óriási mértékű megerősödése következtében a kapitalizmusból eredő egyes specifikus törvényeknek nem feltétlenül ugyanaz a hatásuk, mint azelőtt”. Úgy gondoljuk, itt vagy később ki kellene fejteni, hogyan is módosult a válságtörvény a második világháború után.

A könyv egyik legérdekesebb része a III. fejezet, amely a világháborúknak a tőkés újratermelési ciklusra gyakorolt hatásával foglalkozik. Bevezetőként a szerző röviden ismerteti a marxista közgazdászok e kérdésben folyó vitáját, a vitában részt vevők álláspontját, majd maga is állást foglal a fontosabb kérdésekben. Megállapítja, hogy a világháborúk a tőkés újratermelés ciklikus menetét megszakítják. A világháborúk idején a túltermelési válság kirobbanása lehetetlen, a békeiparágakban az alultermelés válik jellemzővé. Közvetlenül a világháború befejeződése után általános túltermelési válság kirobbanása nem lehetséges. Részleges válság azonban — főleg azokban a tőkésországokban, ahol a háború komolyabb pusztítást nem okozott — a hadi megrendelések gyors csökkenése miatt kialakulhat. A világháború befejeződése után egynéhány évvel általában helyreáll a tőkés újratermelés ciklikus mozgása. A világháborúk tendenciát teremtenek a háború utáni ciklus megélénkülés és fellendülés szakaszainak meghosszabbítására. A háború következményeivel összefüggő speciális tényezők, mint az állótőkék tömeges felújítása, az elhalasztott kereslet, a raktárkészletek feltöltése, a háborús károk helyreállítása, s végül a háborút követő gyors technikai fejlődés — mindez a beruházások növelését idézi elő, ami erősíti és meghosszabbítja a tőkés ciklus fellendülés szakaszát.

Ezen a ponton azonban a gondolatmenetben bizonyos törést érzünk. Ismeretes, hogy az Egyesült Államokban a második világháború óta négy ízben volt túltermelési válság, (ha ide számítjuk az 1953/54. évi, Erdős Tibor által részleges válságnak minősített gazdasági visszaesést is). Nyugat-Európában azonban a háború óta nem volt válság. A szerző e két egymástól teljesen eltérő jelenséget közös — mind az Egyesült Államokra, mind Nyugat-Európára vonatkoztatott — okokkal, lényegében a második világháború utóhatásaival hozza összefüggésbe. Nem magyarázza meg elég meggyőzően — bár foglalkozik a kérdéssel —, miért vezettek ezek a közös okok teljesen eltérő következményekhez az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában. Ennél is problematikusabbnak látjuk azt, hogy a szerző — nemcsak Nyugat-Európára, de az Egyesült Államokra vonatkozólag is — a háború utóhatásait tartja a második világháború utáni ciklus módosulása döntő, meghatározó okának, amely minden más tényező hatását felülmúlja.

Ezzel függenek össze az újratermelési ciklusnak főként a világháborúk által előidéztet deszinkronizációjára utaló megállapításai is: „A háború utóhatásai — írja — idővel gyengülnek, így törvényszerű a szinkronizáció helyreállása, ismét érvényesül a válságoknak világgazdasági válsággá történő kiszélesedési tendenciája. Ez egyben azt is jelenti, hogy a soronkövetkező túltermelési válságok előreláthatóan hevesebbek, mélyebbek lesznek.” Minthogy pedig a szocialista világrendszer kialakulásával és megerősödésével lehetővé válik a világháború kirobbantásának megakadályozása, tehát kiküszöbölhető a tőkés újratermelési ciklus bizonyos ideig tartó deszinkronizációjának alapja, „a jövőben — ha nem lesz világháború — a tőkés ciklus inkább hasonlít majd az ún. klasszikus ciklushoz, a ciklus kevésbé lesz »deformált«, mint az első, de különösen a második világháború után.” Ugyanaz a — merész — prognózis visszatér a könyv végén, az összefoglaló részben is.

A IV. fejezet az állammonopolista kapitalizmus lényegével, kialakulásának szükségességével foglalkozik. A szerző vitába száll azokkal a revizionista nézetekkel, amelyek az állammonopolista kapitalizmust a tőkés termelési viszonyok új fejlődési fokának tekintik. A fejlődési folyamatot elemezve megállapítja, hogy az

állammonopolista kapitalizmus a tőkés termelési viszonyok formaváltozásait idézi elő, de ezek a változások tulajdonképpen a monopolkapitalizmus sajátos viszonyainak továbbfejlődését, a monopolított termelési viszonyok betetőzését jelentik. A továbbiakban a szerző azokkal a konkrét történelmi, társadalmi, gazdasági tényezőkkel foglalkozik, amelyek az állammonopolista kapitalizmus kialakulására és fejlődésére hatnak. Elsősorban az olyan tényezők szerepére és hatására utal, mint a két világháború, az 1929/33-as válság, végül a második világháború után a szocialista tábor kialakulása és a gyarmati rendszer összeomlása, a két világrendszer között kibontakozó gazdasági verseny.

Igen lényeges része a könyvnek az V. fejezet, amely a finánc-tőkés állam költségvetési politikájának az újratermelési ciklus alakulására gyakorolt hatását elemzi. A jelenkori kapitalizmusban — állapítja meg a szerző — a nemzeti jövedelem fokozódó koncentrációja az állami költségvetésben törvényszerű folyamat. A költségvetési adóbevételek növelésének forrása részben a nemzeti jövedelem emelkedése — változatlan adókulcsok alapján is növekednek a költségvetési bevételek —, részben pedig az adóprács megszorítása, valamint az adókötelezettek körének kiterjesztése. A munka termelékenységének és intenzitásának növekedéséből származó nemzetijövedelem-többlet egy kis hányadából a munkások béreit emelték (ott; ahol ezt a munkásosztály kiharcolta magának), egy nagyobb része a tőkésnek nettó profitját növelte, legjelentősebb része pedig a költségvetés csatornáiba került, amelyet végeredményben a finánc-tőkés állam a monopóliumok érdekében használt fel.

A költségvetési bevételek és kiadások növekedése befolyásolja az újratermelési ciklus alakulását. Egyrészt növeli az áruvásárlások összegét akkor is, ha a nemzeti jövedelem nagysága változatlan marad, másrészt megváltoztatja az áruforgalom és az ártermelés struktúráját azoknak az áruknek a javára, amelyek felé a költségvetési kiadások irányulnak. Az állami megrendelések lehetővé teszik a monopóliumok számára, hogy növeljék eladásait, fejlesszék a technikát, csökkentsék az önköltséget, emeljék az árakat, s mindez bőven kompenzálja az adóterhek növeléséből származó profitvesztést. Természetesen a költségvetési politika csak akkor élénkítheti a konjunktúrát, ha a költségvetési kiadások és bevételek növelése nem csökkenti, vagy legalábbis csak kisebb mértékben csökkenti a reálbéreket.

A válságellenes küzdelem fő formája a vezető tőkésországokban — elsősorban az Egyesült Államokban — a fegyverkezés. A nemzetgazdaság militarizálása jelentékenyen hat a tőkésországok gazdasági életére. A fegyverkezési politika csak átmenetileg élénkítheti a konjunktúrát, mégpedig addig, amíg a fegyverkezési kiadások emelkednek. A konjunktúra állandó ösztönzéséhez a fegyverkezési kiadásokat állandóan növelni kellene, ami bizonyos ponton túl már dekonjunkturális hatássá válhat. Az adóbevételek túlzott növelése ugyanis feltétlenül csökkenti a fizetőképes keresletet és a magánberuházásokat, s ez túltermelési válságba sodorhatja a gazdaságot. Továbbá: a fegyverkezés az anyagi eszközök improduktív felhasználása következtében hosszabb időközben lassítja a nemzeti jövedelem növekedését, fékezi a tőkésországok gazdaságának növekedési ütemét.

A szerző arra a megállapításra jut, hogy bármily jelentős szerepet is játszott a tőkés újratermelési ciklus második világháború utáni alakulásában a költségvetési, ezen belül a fegyverkezési politika, a ciklust az utolsó másfél évtizedben mégsem ez, s nem is általában az állammonopolista kapitalizmus előretörése, hanem elsősorban a második világháború utóhatásai, főként az állótőkék tömeges felújítása, s az ezzel együttjáró gyors technikai fejlődés határozták meg.

Érdekesnek találtuk a VI. fejezetet, amelyben a hitel-, kamat- és pénzügyi politikáról s e politikának az újratermelési ciklusra gyakorolt hatásáról van szó. A szerző mindenekelőtt rámutat a hitel jelentőségére, a hitelkapcsolatok szélesedésének törvényszerű folyamatára a kapitalizmus imperialista szakaszában. Ismerteti a fogyasztói és a jelzáloghitelek alakulását az Egyesült Államokban. Bizonyítja e hitelek konjunkturális hatásának átmeneti jellegét. Majd a hitelkereslet és -kínálat állami befolyásának főbb eszközeit: a tartalékráta-politikát, a rediszkontláb-politikát, a nyílt piaci műveleteket ismerteti, s rámutat ezen eszközök konjunktúrabefolyásoló hatásának korlátaira. Következtetésként kimondja, hogy az állam hitel- és kamatláb-politikája nemcsak a tőkés újratermelés szabályozására alkalmatlan, hanem még a hitelkereslet és -kínálat alakulását is csak nagyon mérsékelt képes befolyásolni.

Részletesen foglalkozik a szerző az inflációs pénzügyi politikával és az inflá-

ciónak a tőkés újratermelési ciklus alakulására gyakorolt hatásával. A fináncsőkes állam — állapítja meg — deficités költségvetési politikát folytat. Ez növeli a pénzforgalmat. Ha a monopóliumok a pénzforgalom növekedése esetén nem bővítik a termelést, hanem inkább az árakat emelik, akkor az állami beavatkozás nem élénkíti a gazdasági helyzetet, hanem csupán fokozza az inflációt. Ez pedig csökkenti az állam „anticiklikus” gazdaságpolitikájának hatékonyságát. A monopóliumok gyakran válság idején is áremeléssel válaszolnak az állami megrendelések növekedésére. Az újratermelési ciklus egyik sajátossága a jelenkori kapitalizmusban, hogy a válság alatt az árak nem feltétlenül esnek, sőt inflációs áremelkedés is bekövetkezhet. Az infláció a válság terheit legnagyobb részben a munkásosztályra hárítja. Végül soron az infláció bizonyos mértékben és átmenetileg élénkítheti a konjunktúrát, amennyiben a kizsákmányolás fokozásán keresztül növeli a profitrátát, a magasabb profitráta pedig ösztönzi a magánberuházásokat. Ez a konjunkturális hatás azonban csak nagyon rövid ideig tarthat. Az infláció egészben véve inkább rontja, mint javítja a tőkés gazdaság helyzetét.

Tömör összefoglalást nyújt a tőkés államosításoknak az újratermelési ciklusra gyakorolt hatásáról a könyv VII. fejezete. A szerző kimutatja, hogy az államosítások és az állami tulajdon előretörése egyáltalán nem szünteti meg a tőkés termelés ciklikus mozgását. Az állami vállalatok gazdasági tevékenységének konjunkturális hatását főként az iparágaknak az állami beruházások nyomán kibontakozó aránytalan fejlődése, a beruházások inflációs eszközökkel történő finanszírozása korlátozza. Az államosítás a kapitalizmusban sohasem lehet teljes, nem szoríthatja ki egészében a magántőkés tulajdont, az államosított vállalatok tevékenysége a tőkésosztály érdekeit szolgálja.

A VIII. fejezetben a szerző a külkereskedelemnek és a tőkekivitelnek az újratermelési ciklus alakulásában betöltött szerepét elemzi. Rámutat a külső piac jelentőségére az imperialista országok számára, az exportkvótának (az export százalékos részesedése a bruttó társadalmi termékben) hosszú időszakban érvényesülő süllyedő tendenciájára. Majd az Egyesült Államok és Nyugat-Németország második világháború utáni külkereskedelmének alakulását elemzi, különösen a külkereskedelemnek a gazdasági fejlődésre gyakorolt hatása szempontjából.

A könyv utolsó fejezete a tőkés újratermelési ciklus imperializmusbeli alakulását befolyásoló tényezők együttes hatását vizsgálja. A szerző itt mintegy összefoglalja érvelését, rámutatva a monopóliumok érdekeit védő keynesista közgazdászok ama álláspontjának tarthatatlanságára, amely szerint a fináncsőkes állam a rendelkezésére álló gazdaságpolitikai eszközök komplex bevetésével képes a tőkés termelés ciklikus mozgását megszüntetni. Az újratermelés alakulását befolyásoló spontán folyamatok és az állam gazdasági tevékenysége kiegészíthetik, kölcsönösen erősíthetik vagy mérsékelhetik egymás hatását, de csak átmenetileg. A kereslet mesterséges növelésének, a válság késleltetésének és enyhítésének lehetőségei korlátozottak, és az állami beavatkozás újabb ellentmondásokat szül. A monopóliumtőkés állam a „tisza anticiklikus gazdaságpolitika” segítségével sem képes a túltermelési válságok mélységét lényegesen enyhíteni. Úgy érezzük, ez a fejezet a tőkés állam gazdaságpolitikája eredményességének korlátait kissé túlhangsúlyozza.

A szerző — a könyvben kifejtett főbb tézisek alapján és azokat elméletileg általánosítva — prognózist ad a ciklus jövőbeli alakulásáról is. Valószínűnek tartja, hogy a jövőben az újratermelési ciklus lefolyása az eddigieknél jobban hasonlít majd a ciklus XIX. századi „klasszikus” alakulásához. A ciklusnak a második világháború utáni sajátosságai csak átmenetileg kerültek előtérbe. „Valójában a ciklus e sajátosságok ellenére sem különbözik *merőben* a XIX. századi kapitalizmus újratermelési ciklusától, hiszen a tőkés újratermelés továbbra is válságokon, visszaeséseken keresztül fejlődik.”

Az ismertetésből is kitűnik, hogy Erdős Tibor bátran veti fel napjaink egyik fontos közgazdasági problémájának, a tőkés újratermelési ciklus alakulása törvényszerűségeinek sokat vitatott és vitatásra érdemes kérdéseit. Bár fejtegetéseivel nem minden tekintetben értünk egyet, egészében véve művét színvonalasnak, értékesnek tartjuk. A könyv minden bizonnyal tanulságos olvasmány lesz nemcsak a közgazdászok, de a közgazdasági, különösen a világgazdasági kérdések iránt érdeklődők széles rétegei számára is.

Rába András

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Шандор Ауш Экономическое сотрудничество стран-участниц СЭВ и перспективы его развития

Автор рассматривает закономерности международного разделения труда между странами-участницами СЭВ, значение решений, принятых в последнее время, а также перспективы развития.

Исходя из характерных черт производственных отношений мирового социалистического хозяйства, автор освещает вопросы стихийного действия и сознательного использования закона стоимости, а также — на основе этих положений — осуществления планомерного пропорционального развития в масштабах социалистического лагеря. Несмотря на то, — подчеркивается автором, — что существовавшие до последнего времени методы координации планов обеспечивали — подобно шестеренной связи — взаимосвязь планируемых раздельно народных хозяйств, закон планомерного пропорционального развития до сих пор действовал относительно слабо в масштабах всего социалистического лагеря.

В интересах осуществления «Основных принципов международного социалистического разделения труда» последние решения ухватывают самое важное звено в цепи повышения планомерности: международную координацию капиталовложений. В решениях особенно подчеркивается необходимость ликвидации «узких мест» в масштабах всего социалистического лагеря.

В статье далее ставятся вопросы о предпосылках и проблемах планирования производства в масштабах социалистического лагеря, а также двухсторонней и многосторонней формы оборота.

Карой Гарамельди

Формирование доходов крестьянства в результате социалистического преобразования деревни

В статье наряду с характеристикой коренного общественного переворота, происшедшего в сельском хозяйстве Венгрии, излагаются факторы, влияющие на формирование доходов крестьян. Рассматриваются вопросы развития социальной и культурного обеспечения, прямые и косвенные формы финансовой помощи государства, служащей укреплению производственных кооперативов, источники доходов, получаемых от ликвидации мелкокрестьянского хозяйства и от реализации определённой части крестьянской собственности, а также и роль заработной платы в доходах крестьянской семьи. Автором анализируются и те факторы, которыеprodолжительно или временно понижают уровень доходов от сельского хозяйства, по сравнению с прежней формой хозяйствования.

Более подробно рассматриваются автором на основе статистических источников и выборочных исследований влияния уровня общественного хозяйства и участия в нём крестьянина-члена кооператива на формирование их доходов. Автор указывает далее на частично ещё по необходимости остающиеся различия в доходах и на здоровую тенденцию к уничтожению всё в большей мере различия, вытекающих из характера бывших единоличных хозяйств. В статье даётся анализ значения доходов не только от общественного но также и от приусадебного хозяйства, вместе со всеми сложными общественными компонентами этого значения.

В статье конкретно рассматриваются важнейшие показатели, характеризующие формирование доходов крестьянства, и данные о соотношении двух основных общественных слоёв — рабочих и служащих и крестьянства. Доходы этих двух слоёв в последние годы имели тенденцию к сближению. Для дальнейшего формирования здоровых соотношений доходов необходимо обеспечить определённые экономические основы, что можно суммировать в следующем: сельскохозяйственное производство (и прежде всего общественное производство) и производительность труда должны расти в быстрейших темпах, труд в сельском хозяйстве должен всё более стать разновидностью промышленного труда. Для этого, однако, кроме усердной работы крестьянства и крепнущего руководства предприятиями, необходимо обеспечить соответствующие материальные средства и рост квалификации. В таких условиях здоровое общественное, народнохозяйственное развитие требует сокращения различий, имеющихс я и в настоящее время в условиях жизни и доходах крестьян, в соответствии с требованиями закона распределения по труду.

Дьёрдь Сакашич Перспективное планирование научно-исследовательского потенциала

Для правильного обоснования перспективных планов развития народного хозяйства необходимо знать, какой масштаб научно-исследовательских работ потребует развитие производства.

На основе анализа связей между научными исследованиями и производством можно считать, что в недалеком будущем темпы роста научно-исследовательских работ будут опережать темпы роста производства. Возникает проблема количественной интерпретации этих связей. Из возможных методов в статье выдвигается планирование научно-исследовательского потенциала в функциональной зависимости от роста национального дохода. В целях определения конкретных пропорций и темпов роста автор исходит из опыта развития передовых индустриальных стран за последние двадцать лет, указывая на те корреляционные связи, которые могут учитываться при планировании.

Проанализировав взаимосвязи между ростом научно-исследовательских работ, производством передовых в техническом отношении отраслей промышленности и национального дохода, автор делает выводы в отношении перспективного планирования потенциала научно-исследовательских работ в Венгрии. Суть этих выводов заключается в том, что Венгерская Народная Республика должна затрачивать на научно-исследовательские работы соответственно по крайней мере столько же средств, сколько затрачивают развитые социалистические страны. Таким образом из национального дохода страны должна выделяться на научные исследования такая же доля, как в современных передовых странах. Вместе с тем сложившееся и развивающееся международное разделение труда между социалистическими странами позволяет концентрировать эти средства на развитии тех отраслей промышленности, в которых задачей Венгерской Народной Республики является достижение и превышение технического уровня самых развитых капиталистических стран.

В заключительной части статьи рассматривается распределение научно-исследовательского потенциала между отраслями народного хозяйства, а также отдельными этапами научно-исследовательской работы.

Ласло Гарноу

Стимулирование экономичности капитального строительства

В статье затрагиваются вопросы разработки системы экономической заинтересованности, стимулирующей экономичное осуществление капитального строительства в отношении проектных институтов и предприятий-подрядчиков. Показатели, улучшение которых подлежит стимулированию, недостаточно характеризуют экономическую действительность. Поэтому стимулирование улучшения показателей часто слабо доходит до намеченной области, а иногда даже вызывает невыгодные с народнохозяйственной точки зрения действия.

Настоящая система экономической заинтересованности проектировщиков односторонне стимулирует только выполнение количественных показателей. Автор указывает на необходимость коренной реорганизации этой системы экономической заинтересованности. Он считает целесообразным применение нормативов затрат по капиталовложениям и проектированию.

По автору необходимо более усиленно стимулировать подрядчиков стремление к снижению затрат, улучшению качества и сокращению сроков выполнения. Нельзя считать правильным действующий в настоящее время метод расчётов, по которому стоимость незавершённого производства и полуготовой продукции можно включить в стоимость валовой продукции. Необходимо ввести, как и в промышленности, понятие готовой продукции. Настоящая система экономической заинтересованности не стимулирует у подрядчиков осуществление таких мероприятий, которые снижали бы калькулируемую стоимость валовой продукции, а стимулирует только осуществление таких мероприятий, которые снижают уровень затрат. Для решения этого вопроса автор вносит определённые предложения.

Eva Redz

Нормы выработки в капиталистической промышленности

Статья является главой кандидатской диссертации автора на тему: «Роль нормы выработки в нашей промышленности». Автор рассматривает формирование и развитие нормирования труда в капиталистической промышленности от Тэйлора до наших дней. Автор знакомит читателей с тем, как изменяются методы нормирования с повышением уровня производства и техники и как влияют на это экономические условия. На конкретных примерах автор показывает, как обостряются противоречия в практике нормирования современной капиталистической промышленности.

В статье показаны деятельность институтов по организации труда в капиталистических странах, в первую очередь работа западногерманского института а также и система «факторов труда» («work factor») и т. п. В заключении статьи автор излагает, как препятствуют пределы общественной организации производства в капиталистической промышленности эффективному применению нормы выработки в использовании производственных возможностей общества.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Sándor Ausch:

The economic cooperation of the CMEA countries and the perspectives of development

The author in this paper is concerned with the laws of the international division of labour between the CMEA countries, the significance of the latest resolutions and the perspectives of development.

Setting out from the characteristic features of the ownership and production relations in the Socialist world economy, the paper treats the spontaneous assertion and conscious utilization of the Law of Value, moreover — on the basis of the above — the problems of the assertion of planned proportionate development on the scale of the Socialist Camp. He states that although the methods used hitherto to coordinate plans were able to assure that each of the separately planned people's economies was linked like a cogwheel to the others, the law of planned, proportionate development has so far only been asserted in a relatively primitive fashion over the whole of the Camp.

The recently passed resolutions to put the "Basic Principles of the Socialist International Division of Labour" into practice have seized on the most important point with respect to increasing the scope of planning by internationally coordinating investments. Special emphasis is placed on liquidating the bottlenecks that affect the whole Camp.

The paper discusses the conditions and problems of planning production for the whole camp and of the bilateral and multilateral forms of trade.

Károly Garamvölgyi:

Development of the incomes of the peasantry in consequence of the Socialist reorganization

Having pointed to the fundamental social transformation that has taken place in agriculture, the author expounds the factors that influence the incomes of the peasantry. He discusses the advance in welfare and cultural amenities, the various direct and indirect forms of financial subsidy aimed at developing the cooperative farms, the income sources arising from the liquidation of small peasant farming and from a part of former peasant ownership, moreover the part played by wage-incomes in the total revenue of the peasant family. He treats the factors which either lastingly or temporarily decrease incomes derived from agriculture, as compared with the previous form of farming.

Setting out from statistical analyses and representative probes the author gives a particularly detailed account of the effect of the level of communal farming and of the participation in it of the cooperative farmer, on the size of incomes. He points, moreover, to the partly still necessary differences in incomes and to the healthy trend of development signified by the increasing disappearance of the more prominent differences arising from the character of the former individual farms. Beside incomes derived from communal farming, he also analyses the significance of incomes obtained from the private plots, and the complex social components involved.

The paper concretely shows the development of the most important indices which describe the changes in peasant incomes, moreover the facts relating to the income ratios of the two fundamental social strata—the workers and salaried staffs on the one hand, and the peasantry on the other. It is pointed out that the incomes of the two strata have during past years shown a trend to come closer to one another. In order to ensure the further healthy development of income ratios it is necessary to have suitable economic foundations.

These may be summarized in outline as follows: the productivity of labour in agricultural production (particularly that of the communal farms) must rise at a rapid rate and agricultural work must increasingly become a species of industrial work. In order to achieve this it is necessary to have not only the diligent work of the peasantry and the improved management of farming units, but also adequate financial resources and a development in skilled training. Under such circumstances healthy social and economic development requires that the considerable differences in the living circumstances and incomes of peasants which may still be found should be reduced in accordance with the law of distribution according to work done.

György Szakasits:

The long-range planning of research and development facilities

It is indispensable to the sound foundations of long-range development plans for the people's economy, to know what research and development facilities are needed to boost production.

On the basis of an analysis of the relations between research, development and production it may be taken for certain that within the foreseeable future the rate of increase of scientific research work must surpass the rate of growth of production.

The problem is to achieve a numerical presentation of these relations in the course of long-range planning. The present paper adopts the view that research and development facilities should be planned as a function of the increase in national income.

In order to determine the actual ratios and rate of development, the author sets out from developments in the most advanced industrial countries during the past twenty years, pointing to the correlations which may be considered from the point of view of planning.

After a coherent analysis of research and development with output in the sectors of industry representing modern technology and with the development of the national income, the paper arrives at general conclusions with respect to the long-range planning of research and development facilities in Hungary.

The essence of these conclusions is that the Hungarian People's Republic must also spend proportionately at least as much on research and development as the advanced Socialist countries. This means that a similar ratio of the country's national income must be devoted to research and development, as in the countries now in the van. At the same time the international division of labour among the Socialist countries which has been established and is constantly developing, offers an opportunity for these resources to be devoted to the development of those sectors of industry where it is the task of the Hungarian People's Republic to overtake and surpass the technical level of the most advanced capitalist countries.

The concluding part of the paper is concerned with the distribution of research and development facilities among the various sectors of the people's economy and the various phases of research and development work.

László Tarnóczy:

Incentives for the economical realization of building investments

The article is concerned with the problem of how it would be possible to evolve a system of financial incentives to promote the economical realization of building investments, with regard to the designing bureaux and the building firms. The indices whose improvement the incentives encourage do not adequately reflect economic realities. Thus the incentive to improve the indices frequently reaches the sphere concerned in a highly attenuated form in fact it occasionally encourages behaviour that is not useful to the people's economy.

The present system of interestedness for the designers, encourages them merely to increase their quantitative performance. According to the author the incentive system needs to be fundamentally changed. One condition for this is to improve the possibilities of numerical expression and the methods of measurement. It is considered advisable to introduce investment and design cost norms.

The paper states that builders should be more effectively encouraged to diminish expenditure, improve quality and shorten the period of construction. The present system of accounting, by which all unfinished and semi-finished products can be accounted as production values, cannot be regarded as correct. The concept of completed production, familiar in industry, must be introduced. The present incentive system does not encourage builders to carry out changes that would diminish expenditure if these would decrease the chargeable production value, but only those that would tend to decrease the cost level. The author also advances a proposal to solve this problem.

Éva Redő:

Labour norms in capitalist industry

The paper is a chapter from a dissertation for a Candidate's degree, entitled "The rôle of labour norms in our industry".

The author surveys the origins and development of norm-fixing in capitalist industry from Taylor to the present day.

She shows how the methods of norm-fixing change with the development of the technical standards of production, and how this is influenced by the economic conditions prevailing at the time.

On the basis of concrete examples she points to the sharpening of the internal contradictions of norm-fixing practice in contemporary capitalist industry.

There is an account of the labour organizing institutions operating in the capitalist countries, particularly of the activities of the West German REFA, of the "Work factor" system, etc.

In conclusion the author shows how the limitations of the social organization of production prevent the effective use of labour norms in capitalist industry to achieve full utilization of the production opportunities of society.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

10

IX. ÉVFOLYAM

1962. OKTÓBER

TARTALOM

<i>Párdi Imre</i> : Az MSZMP VIII. kongresszusának irányelveiről	1149
<i>Erdei Ferenc</i> : A mezőgazdasági termelés belterjességének elméleti és gyakorlati kérdései	1162
<i>Göncöl György</i> : A piacprobléma éleződésének formaváltozásai	1182
<i>Balassa Ákos</i> : A gépipar szerkezeti átalakításának problémái	1195
<i>Meitner Tamás</i> : Munkás bérrendszerünk fejlődésének néhány vonása	1209
<i>Augustinovics Mária</i> : A pénzforgalmi kapcsolatok mérlegéről	1223
SZEMLE	
A 3004-es kormányhatározatokról (<i>Kovács Géza</i>)	1240
Szibéria és a szovjet Távol-Kelet fejlődése a 7 éves terv során (<i>Köves András</i>)	1248
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
A szocialista országok agrárgazdasági intézetei képviselőinek értekezlete (<i>F. F.</i>)	1257
A Nemzetközi Közgazdasági Társaság II. kongresszusa (<i>Sz. L.</i>)	1260
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Augustinovics—dr. Csákány—Kovács: A termelészövetkezeti részesezés módjai (<i>Csendes Béla</i>)	1262
Buzás József—Nagy András: Magyarország külkereskedelme, 1919—1945 (<i>Kovácsnai Gyula</i>)	1265
Komló László: A munka értékelése és díjazása a termelészövetkezetben (<i>Csizmadia Ernő</i>)	1268
Élelmiszer-termelés és -fogyasztás (<i>Páldi András</i>)	1270
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1273

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Augustinovics Mária (Gerő Tamásné) kandidátus, az Országos Tervhivatal munkatársa; **Balassa Ákos**, az Országos Tervhivatal munkatársa; **dr. Csendes Béla** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa; **dr. Csizmadia Ernő** kandidátus, az MSZMP KB agit.-prop. osztályának munkatársa; **dr. Erdi Ferenc** akadémikus, az MTA Agrárgazdasági Kutatóintézetének igazgatója; **Göncöl György** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet nemzetközi osztályának vezetője; **dr. Kovács Géza** kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem népgazdaság tervezése tanszékének adjunktusa; **Kovácsnai Gyula**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Köves András**, a Külügyminisztérium munkatársa; **Meitner Tamás** aspiráns, a Munkaügyi Minisztérium munkatársa; **Páldi András**, az Országos Tervhivatal munkatársa; **Párdi Imre**, az MSZMP KB. államgazdasági osztályának vezetője.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, Bognár József, Erdi Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), **Huszár István, Keserű János, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza** (főszerkesztő), **Timár Mátyás, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter, Vincze Imre**

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.
62.4975 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budápest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszám: 61.094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1962. szeptember 13.

Az MSZMP VIII. kongresszusának irányelveiről

Az MSZMP Központi Bizottsága augusztus 14—16-i ülésén megvitatatta és jóváhagyta a párt VIII. kongresszusának irányelveit. Ez a dokumentum, amelyben a párt Központi Bizottsága számot ad a pártnak, egész népünknek a VII. kongresszus óta kifejtett tevékenységéről, méltán váltott ki nagy érdeklődést. A kongresszusi irányelveket nyilvánosságra hozataluk óta társadalmi életünk minden területén megvitatták. Az üzemekben, hivatalokban és tudományos intézményekben, az állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben elhangzott felszólalások, a sajtóban közölt sok-sok nyilatkozat azt mutatja, hogy a dolgozók milliói, párttagok és pártonkívüliek egyöntetűen helyeslik mindazt, amit az irányelvek tartalmaznak. Ebben a helyeslésben kifejezésre jut nemcsak az egyetértés a munkásosztály pártjának politikájával, de az az őszinte, kölcsönös bizalmon alapuló bensőséges viszony is, amely az elmúlt években alakult ki és jellemzi ma a párt és a pártonkívüliek kapcsolatát. A párt tagjai, a pártonkívüliek milliói, egész dolgozó népünk joggal magáénak érzi mindazokat a munkájuk gyümölcséből fakadó eredményeket, történelmi vívmányokat, amelyeket az elmúlt években a párt vezetésével elértünk. Helyeslik a kitűzött feladatokat is, mert azokban az élet által igazolt politika továbbfolytatását, a szocialista építőmunka további sikereinek biztosítékát látják.

Az irányelveket az elmúlt évek nagyszerű eredményeit jelző tények felsorolásakor a szerény, tárgyilagos és mértéktartó hangvétel, az elvégzendő célok megjelölésében pedig a reális lehetőségek gondos mérlegelése jellemzi. A VII. kongresszus óta elért eredményeink jogos büszkeséggel tölthetnek el bennünket. „Megvalósult a mezőgazdaság szocialista átszervezése, fejlődött a gazdaság és a kultúra, a dolgozó nép előteremtette a mezőgazdaság átszervezéséhez és a honvédelem korszerűsítéséhez szükséges anyagi eszközöket, emelkedett az élétszínvonal.”

A kongresszusi irányelvek legfőbb tétele, amely tömören fejezi ki a szocialista forradalom új győzelmének történelmi tényét hazánkban és egyben meghatározza társadalmunk fejlődésének a legközelebbi években elérendő célját, így hangzik: „A mezőgazdaság szocialista átszervezésével egész népgazdaságunkban osztatlanul uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását. A magyar nép új, történelmi jelentőségű győzelmet aratott, a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett.”

A kongresszusi tézisek kifejezésre juttatják társadalmunkban a szocialista építés valamennyi területének egységét, belső kapcsolatait és

kölcsönhatásukat, egyszersmind aláhúzzák mint meghatározó tényezőnek, a termelésnek, a gazdasági oldalnak kiemelkedő szerepét. A szocialista társadalom hazánkban való teljes felépítésének döntő feltétele a termelőerők minden oldalú magasabb fokú fejlettsége és a munka termelékenységének növekedése. Ennek tulajdonítható, hogy az irányelvekben központi helyet foglalnak el a szocializmus építésének *gazdasági feladatai*. Gazdasági építőmunkánkat az elkövetkező években annak az osztársadalmi érdeket kifejező célnak a szolgálatába kell állítani, hogy tegyük teljessé a szocializmus győzelmét, *építsük fel hazánkban teljesen a szocialista társadalmat*.

Azzal, hogy befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását, kedvező feltételek teremtődtek társadalmunk, gazdasági életünk gyorsabb előrehaladásához, a termelőerők fejlődéséhez, a munka termelékenységének növeléséhez. Most az a nagy feladat áll előttünk, hogy a népgazdaság minden ágában a legteljesebb mértékig kihasználjuk és a szocialista fejlődés szolgálatába állítsuk azokat az óriási tartalékokat, amelyek társadalmunk egységes, szocialista alapjának létrejöttével megteremtődtek. A szocializmus teljes felépítésének feladata tehát mindenekelőtt azt jelenti, hogy a jelenleginél magasabb, fejlettebb fokra kell emelni az iparban, a szocialista mezőgazdaságban, a közlekedésben a termelőerőket, biztosítva a munka termelékenységének olyan szintjét, amely lehetővé teszi a dolgozók magasabb életszínvonalát. A népgazdaság minden ágában, tehát a mezőgazdaságban is a fejlett, gépi nagyüzemi termelésnek kell uralkodóvá válnia. Ezzel teljessé tesszük gazdaságunkban a szocializmus anyagi-műszaki bázisát, megvalósul hazánkban a szocialista társadalom.

Ipari termelés

A kongresszusi dokumentum aláhúzza, hogy „a társadalmi-gazdasági viszonyok forradalmi átalakításának alapja és feltétele: a politikai hatalom kivívása, megvédése és megerősítése volt. A munkáshatalom uralkodóvá tette a népet a *gazdaságban is*. Köztulajdonba vette a fő termelőeszközöket: államosította a bányákat, a gyárakat, a bankokat, a közlekedést. Szocialista ipart teremtett. Hazánk másfél évtized alatt elmaradt agrár-ipari országból fejlett nehéziparral rendelkező ipari-agrár országgá lett.”

Az elmúlt másfél évtized alatt, de különösen az elmúlt évek helyes gazdaságpolitikájának eredményeképpen nagyot léptünk előre a szocializmus anyagi-műszaki bázisának megteremtése útján. Ezt mindenekelőtt a szocialista ipar fejlődése mutatja. Az ipari termelés 1961-ben több mint négyszeresen múlta felül az 1938-as és több mint háromszorosan az 1949-es színvonalat. Az ipar részesedése a nemzeti jövedelem termelésében az 1955. évi 53,5, illetve az 1958. évi 54,8 százalékról 1960-ra 56,7, 1961-re 60 százalékra emelkedett.

Jelentős volt az elmúlt években az *ipar* fejlődésének üteme. Ismeretes, hogy a szocialista ipar termelése a teljes termelési érték alapján számítva, a hároméves terv időszakában évi átlagban 11,9 százalékkal, 1961-ben 10,9 százalékkal nőtt. Az ipari termelésnek ez a növekedése megfelel a szocialista országok gyors ipari fejlődése ütemének. Ugyanabban az időszakban a növekedés a Szovjetunióban átlagosan 10,3, Len-

gyelországban 10,0, Csehszlovákiában 11,3, Bulgáriában 16,2 százalék volt. Hasonlóan a többi szocialista ország ipari fejlődéséhez, a magyar ipar termelésének növekedési üteme meghaladja — Japán kivételével — még a leggyorsabban fejlődő kapitalista országok ipari termelésének növekedési ütemét is. Az ipari termelés az 1958—1960-as években az NSZK-ban 3, 7, 11 százalékkal, Franciaországban 4, 4, 12 százalékkal, Ausztriában 2, 6 és 10 százalékkal növekedett.

Az ipari termelésnek, a munka technikai felszereltségének és a lakosság fogyasztásának növekedésével összhangban jelentősen emelkedett a villamosenergia-felhasználás. Az egy lakosra jutó villamosenergia-felhasználás az 1955. évi 554 kWó-ról 1960-ra 737 kWó-ra növekedett.

A hároméves terv célul tűzte ki az ipar, elsősorban a gépipar szerkezetének a népgazdaságra előnyös irányú megváltoztatását. A kongresszusi irányelvek hangsúlyozzák: „A második ötéves terv céljainak megfelelően úgy javítjuk iparunk szerkezetét, hogy növeljük a korszerű műszaki kultúrát képviselő, modern technikán alapuló, hazánk adottságainak és a szocialista-nemzetközi munkamegosztás követelményeinek megfelelő iparágak részarányát. A gépiparban, különösen a híradástechnika, a műszeripar és a szerszámgyártás fejlesztését és műszaki színvonalának emelését kell meggyorsítani. A vegyiparban elsősorban a műanyagok, a műszálak és a nagyhatású gyógyszerek gyártását fejlesztjük. A tervezettnél gyorsabban növeljük a mezőgazdaságot szolgáló vegyipari ágazatokat.” Az elmúlt években már egy sor intézkedés történt ezeknek a feladatoknak a megvalósítására. Ezek az intézkedések különösen a következő években fogják éreztetni hatásukat (például a Dunai Vasmű finomhengerműve, a műszeripar és a híradástechnika, a gördülőcsapágy-gyártás nagyobb beruházásai stb.) Az ipar szerkezetén belül emelkedett a *nehézipar* aránya: az állami iparon belül az 1958. évi 65,3 százalékról 1961-re 66,6 százalékra nőtt. A nehéziparon belül különösen gyors volt a gépipar és a vegyipar fejlődése. A gépipar aránya az 1958. évi 27,7 százalékról 1961-ben 31,3 százalékra, a vegyiparé pedig az 1958. évi 3,9 százalékról 1961-ben 4,7 százalékra emelkedett. A gépiparon belül fejlesztési céljainknak megfelelően legnagyobb mértékben az erősáramú gépgyártás, a híradástechnika és a műszeripar nőtt. A vegyipar részarányának emelkedése döntő mértékben a gyógyszeripari termelés növekedésének tulajdonítható.

Az elmúlt években jelentős előrehaladást értünk el különösen a *gyártmányfejlesztés* területén. Az ipar számos új gyártmány előállítását, új anyag felhasználását, valamint új, haladottabb technológiák alkalmazását kezdte el. A gépiparban például olyan új termékek gyártását kezdték meg, amelyekkel eddig gépiparunk csak kísérleti gyártás formájában, vagy egyáltalán nem foglalkozott. A híradástechnikai iparban megindult a mikrohullámú berendezések, TV-vevők, képcsövek, félvezetők és frekvencia-modulált adók gyártása. A szerszámgyépipar több új típusú marógépet — köztük programvezérléses megoldásúakat is — alakított ki és megkezdte ezen típusok gyártását. A vegyészeti gyárak növényvédőszer- valamint gyógyszer-alapanyagok gyártására álltak át. A műszaki fejlődés a munkatermelékenység növelésének, a szocializmus anyagi-technikai bázisa teljes megteremtésének legfontosabb feltétele. Ha e követelmény szempontjából vizsgáljuk iparunkat, azt látjuk, hogy még sok tennivalónk van a műszaki kultúra emelése, gyártmányaink kor-

szerűségének fokozása tekintetében. Az előállított termékek minősége javult, jó néhány termékünk műszaki paraméterei világszínvonalon is élenjárónak tekinthetők. Ipari termékeink jó részét azonban még nagy munkaráfordítással, kismértékű felszerszámozással, nem specializált gyárakban gyártjuk. Ennek oka sokszor az alacsony gyártási sorozatnagyság. A gyártmányfejlesztéshez képest viszonylag elmaradt a gyártás-(technológia-) fejlesztés. A vállalatok zöménél nincs még megfelelő szervezet a gyártásfejlesztés megvalósítására és ahol van ilyen, ott is gyakran a folyó termelési feladatokkal terhelik le kapacitásuk nagyobb részét. Ötéves tervünk a műszaki fejlődés legfontosabb feladataként a gyártmányok és a gyártástechnológiák korszerűsítését, továbbá a kedvezőbb, gazdasági feltételeinknek jobban megfelelő termelési struktúra kialakítását írta elő.

A kongresszusi tézisek hangsúlyozzák: „Gazdasági tevékenységünk vezérlő elve: a gazdaságosság fokozása, a termelékenység emelése, az önköltség csökkentése.” Továbbá: „A munka termelékenységének emelése, a gazdaságosság fokozása, a termelés növelése ma a fő front, amelyen a küzdelem a szocializmus teljes felépítéséért hazánkban folyik.” A termelékenység növekedési üteme az elmúlt években meggyorsult. Jogosan örülhetünk az elért eredményeinknek, de a további fejlődés feltételei tekintetében még sok a tennivalónk.

Az ipari termelés növekedésének a termelékenység növelésével fedezett hányada 1959-ben 35, 1960-ban 48, 1961-ben 70 százalék volt.

A termelékenység százalékos növekedése az előző évhez viszonyítva

Megnevezés	1959	1960	1961
Egy teljesített munkásóra jutó nettó termelés	3,6	6,1	7,9
Egy foglalkoztatottra juttó nettó termelés.....	4,5	6,2	6,6

Mint látjuk, 1961-ben — az ipar átlagát tekintve — teljesült az a gazdaságpolitikai célkitűzés, hogy a termelés növekedésének kétharmadát a termelékenység növelésével érjük el. Figyelembe kell azonban venni, hogy a termelékenység növekedésében nagy része volt a gyorsuló ütemben fejlődő termelésnek (az állami iparban az évi növekedés 1959-ben 11 százalék, 1960-ban 13 százalék, 1961-ben 11 százalék volt), a már 1960-ban megkezdett és 1961-ben széles körben végrehajtott bér- és munkaügyi intézkedéseknek (munkanormák rendezése, létszámgazdálkodás felülvizsgálata), továbbá annak, hogy az elmúlt időszakban az állami és társadalmi szervek egyik fő célnak tekintették, hogy a termelés növekedésének nagyobb hányada a termelékenység növekedéséből származzék. Az 1961. évi eredmények arról tanúskodnak, hogy az iparban még igen jelentős, mozgósítható tartalékok vannak. A következő években — bár a munkanormák folyamatos korszerűsítése változatlanul feladat marad — olyan nagyságrendű tartalékkal, mint amit a normák tömeges egyidejű rendezése jelentett, nem számolhatunk. Ezért a termelékenység emelésének fő forrása a termelés korszerűsítése, a műszaki fejlődés meggyorsítása. Olyan tartalékok kiaknázására kell gaz-

daságszervező munkánkat irányítani, mint a fejlett üzemszervezés, korszerű, termelékenyebb technológiák, berendezések alkalmazása, a segéd- és kisegítő munkák ésszerű megszervezése, a kézimunkák gépesítése stb. Az anyagi ösztönzésben, a beruházási politikában, az erkölcsi elismerésben ezeknek a tényezőknek fő szerepet kell kapniok.

Mezőgazdaság

Hazánkban a szocializmus teljes felépítése szempontjából nagy jelentőségű a kongresszusi téziseknek az a megállapítása, hogy „gazdasági előrehaladásunk sarkalatos kérdése a mezőgazdasági termelés gyors ütemű fejlesztése”. A szocialista termelési viszonyok győzelme a mezőgazdaságban mind politikai, mind gazdasági síkon kedvező feltételeket teremtett e nagy feladat végrehajtásához. Megerősödött népi demokratikus államunk legfőbb politikai alapja, a munkásosztály és a parasztság szövetsége. Társadalmunk két osztályának, a munkásosztálynak és a szocialista típusú termelészövetkezethez tömörült parasztságnak a szövetsége a testvéri osztályok politikai és gazdasági érdekeik azonosságán alapuló összefogásává fejlődött. „Ebben a szövetségben az ellentmondások a termelőerőknek és a szocialista termelési viszonyoknak, valamint a társadalmi tudatnak az eltérő fejlettségéből adódnak. Ezek az ellentmondások a szocialista társadalom fejlődésével fokozatosan csökkennek.” (Kongresszusi irányelvek.) A termelészövetkezetek túlsúlyra jutásával megteremtődtek az egész mezőgazdaságban a termelés nagyüzemi feltételei, megnyíltak a lehetőségek a tudományos-technikai vívmányok és a nagyüzemi termelés-szervezési módok széleskörű alkalmazására. Rendelkezünk mindazokkal a legfőbb gazdasági feltételekkel, amelyek a mezőgazdasági termelés és árutermelés fejlődésének meggyorsításához, a mezőgazdasági munka termelékenységének növeléséhez, az olcsó termeléshez szükségesek. Pártunk Központi Bizottsága nagy figyelmet szentel a mezőgazdasági termelés kérdéseinek. Az elmúlt években plénumain többször napirendre tűzte és megvitatta a mezőgazdaság fejlődésének tapasztalatait. Nagy jelentőségű volt ezek között a Központi Bizottság 1960 októberi, 1961 februári és különösen kiemelkedő az 1962 márciusi határozat. Ez a határozat állapította meg szocialista fejlődésünknek azt a történelmi tényét, hogy „hazánkban befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése, egész népgazdaságunkban osztatlanul uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok...” A határozat ugyanakkor széleskörű programját adta a mezőgazdaságban előttünk álló feladatoknak.

A kongresszusi tézisek megerősítik a Központi Bizottság márciusi határozatát és a következőkben foglalják össze a közeli évek legfontosabb tennivalóit:

- a) Az ország kenyérgabona-szükségletének teljesen hazai termelésből való fedezése;
- b) A takarmánynövények, a rétek és a legelők hozamainak erőteljes növelése, a fehérjetakarmány-termelés fokozása, a takarmánygazdálkodás fejlesztése;
- c) A területegységről nagyobb hozamot adó kultúrák arányának növelésével a termelés szerkezetének még belterjesebbé tétele;

d) Az öntözési és a talajjavítási munkálatok, valamint a gyümölcs-telepítés meggyorsítása;

e) Az állattenyésztés fejlesztése, főként a takarmányozási, tartási és állategészségügyi viszonyok javítása útján.

Már utaltunk rá, hogy a szövetkezeti nagyüzemi gazdaságok kiálakulásával megteremtődtek a termelés fellendítésének kedvező feltételei. Ahhoz azonban, hogy ezeket a kedvező feltételeket a termelés szolgálatába állítsuk, hogy a lehetőségek több termelés és mindenekelőtt több árutermelés formájában váljanak valósággá, nagy erőfeszítések szükségesek a mezőgazdaságot irányító szervek és a mezőgazdaságban dolgozók részéről. Az elmúlt években és ötéves tervünk hátralevő éveiben jelentős mennyiségben fordítottunk anyagi eszközöket a mezőgazdaság fejlesztésére. A nagyüzemi termelés korszerű anyagi-technikai bázisának megteremtése osztársadalmi érdek és olyan feladat, amely nagyrészt még előttünk áll. Ezért határozta el pártunk Központi Bizottsága, hogy ötéves tervünk hátralevő éveiben a terven felüli beruházási forrásokból további összegeket kell erre a célra fordítani. Az irányítószervekre és a mezőgazdaság dolgozóira hárul az a feladat, hogy ezek az eszközök — ésszerűen és hatékonyan felhasználva — az elérhető legnagyobb eredményt adják. A következő évek fejlesztési előirányzataival összhangban álló népgazdasági igények — a lakosság étel- és szociális szükségletének színvonalasabb kielégítése, az ipar ellátása mezőgazdasági eredetű nyersanyagokkal, a külkereskedelmi feladatok teljesítése — a mezőgazdaság irányában jelentősen növekednek. Mindez szükségessé teszi, hogy a mezőgazdaság egyre nagyobb mértékben függetlenítse magát az időjárás ingadozásaitól, teremtsen meg a tervszerűen növekvő, biztonságos termelési szint feltételeit. Ebben nagy szerepe van annak, hogy a már régebben kidolgozott és bevált termelési eljárásokat (például mélyszántás, idejében való vetés, a vetőmagvak tisztítása és csávázása, a rendszeres gyomirtás stb.) mindenhol alkalmazzák. Emellett az eddiginél erőteljesebben kell szorgalmazni a fejlettebb, új technika alkalmazását is. Ehhez a második ötéves terv beruházási előirányzatai megadják a lehetőségeket. Gondolnunk kell azonban arra, hogy a szövetkezeti gazdaságok ellátása korszerű termelőeszközökkel a gyors fejlődés mellett is hosszabb időt vesz igénybe. Ezért a nagyüzemekben hasznosítani kell a paraszti gazdaságokból visszamaradt gépeket, fogatokat, berendezéseket és épületeket is.

A mezőgazdasági termelés növelésének feladatai között jelentős szerepük van azoknak az intézkedéseknek, amelyek a termelési feltételek javítását célozzák. Ezek között is különös jelentősége van az *öntözéses gazdálkodás* kiterjesztésének. Mint ismeretes, pártunk Központi Bizottsága ez év márciusi határozatában kimondta: „... szükségesnek és lehetségesnek tartja, hogy az öntözés fejlesztését a második ötéves tervben előirányzott 460 000 holdon túlmenően további 150—180 000 holddal túlteljesítsük”.

Nagy szerepük van azoknak az intézkedéseknek, amelyek a *talaj termőképességének* tervszerű fenntartására és bővítésére irányulnak. Szükséges, hogy már a következő években fordulatot érjünk el az itt meglevő tartalékok kiaknázásában, mint amilyenek a termőréteg mélyítése, a szerves trágya szakszerű kezelése stb. A nagyobb termés hozamok elérésére irányuló terveink megvalósítása megköveteli a műtrágya-ellá-

tás további fokozását. E tekintetben az elmúlt években nagyot léptünk előre. 1959 és 1961 között az egy hold szántóföldön felhasznált műtrágyamennyiség megkétszereződött. Most azt a célt tűzzük magunk elé, hogy az egy katasztrális hold szántó-, gyümölcsös-, kert- és szőlőterületre jutó vegyesműtrágya-ellátás 1965-ig haladja meg a 190 kg-ot, távlatban pedig érje el a fejlettebb mezőgazdaságú országok színvonalát. Az egyre növekvő műtrágya-ellátás mellett gondosan ügyelnünk kell arra is, hogy a meglévő készleteket mindenütt veszteségmentesen, szakszerűen, hatékonyan használják fel.

A mezőgazdasági termelés növelésének jelentős tartalékát képezik a *gyenge termőképességű* homok-, szikes és láptalajok, valamint a lejtős, hegyvidéki területek. Ezért fontos népgazdasági érdek fűződik ahhoz, hogy meggyorsítsuk a talajjavítási munkákat. Kívánatos, hogy a második ötéves tervben előirányzott 800 000 hold talajjavítást túlszárnyaljuk. Hatékony intézkedések szükségesek a *növényvédelem* területén. A mezőgazdaság szocialista átalakítása befejeztével most magunk elé állíthatjuk azt a feladatot, hogy néhány éven belül általánossá váljék mezőgazdasági üzemeinkben a növényi és állati kártevők elleni védekezés. Ezzel több milliárd forinttal növelhetjük a mezőgazdasági termelés értékét.

Az állattenyésztés fejlesztése, a lakosság növekvő igényeinek kielégítése hússal, állati termékkel — az állattenyésztés termelékenységének növelését követeli. Ennek egyik alapvető feltétele — a takarmánybázis megteremtésén túlmenően — a takarmányozási módszerek korszerűsítése. Ezért az a feladat, hogy nagy figyelmet fordítva a rendelkezésre álló keveréktakarmány gazdaságos felhasználására, tegyük általánosabbá szocialista nagyüzemeinkben annak alkalmazását, és építsük ki az ehhez szükséges üzemek hálózatát.

A kongresszusi irányelvek mezőgazdaságfejlesztési célkitűzéseiből csak néhány kérdést soroltunk fel — vázlatosan. De ennyi is érzékelteti, hogy a szocialista termelési viszonyok létrejötte után a termelőerők mennyiségi és minőségi fejlesztésének milyen sok problémáját kell még megoldanunk az elkövetkező években. A kongresszusi tézisek aláhúzzák, hogy terveink megvalósításában döntő szerepük van a szántóterület nagyobb részén gazdálkodó termelészövetkezeteinknek. Az elkövetkező években ezért szocialista építőmunkánk középpontjában áll a közös nagyüzem kiépítése, a közös alapok gyors ütemű fejlesztése, a nagyüzemi termelés lehetőségeinek teljes kihasználása a mezőgazdasági termelészövetkezetekben. A termelészövetkezetek túlnyomó többsége politikailag és gazdaságilag megszilárdult, szervezetileg megerősödött. Egy részükben azonban még alacsony a gazdálkodás színvonala. Ezért azt a célt tűzzük magunk elé, hogy a következő néhány évben a gyengén gazdálkodó termelészövetkezeteket az átlagosan gazdálkodók színvonalára emeljük. Kormányunk a termelészövetkezetek gazdasági támogatására előirányzott anyagi eszközök jelentős részét fordítja erre.

Gazdasági irányítás

A kongresszusi tézisekben vázolt feladatok között központi helyen áll *a vezetés színvonalának emelése*. Nyilvánvaló, hogy szocialista fejlődésünk előttünk álló szakaszában a mennyiségi és mindenekelőtt a minőségi feladatok megoldása a gazdasági irányítás minden területén az

eddiginél nagyobb követelményeket állít a vezetés elé. „További előrehaladásunk feltétele a gazdasági vezetés megjavítása. A VII. pártkongresszus óta a vezetés színvonala emelkedett, de elmaradt a növekvő követelményektől, a tömegek kezdeményezésétől.” (Kongresszusi irányelvek.)

Nézzünk meg röviden néhány területet, ahol még bőven akad megoldandó feladat a gazdasági vezetés számára.

A gazdaságosság elvének fokozott érvényesítése. A gazdasági vezetés minden szintjén központi feladat az ország erőforrásainak legésszerűbb és leghatékonyabb kihasználása, a gazdaságosság elvének — „... legkisebb ráfordítással a legnagyobb eredményeket a társadalom érdekében” — érvényre juttatása.

A műszaki fejlesztés meggyorsítása. Gazdaságszervező munkánk homlokterébe kell állítani annak a gazdaságpolitikai követelménynek a gyakorlati megvalósítását, hogy érjük utól, illetve közelítsük meg az élenjáró világszínvonalat, a technika, az üzemszervezés színvonalában és a munka termelékenységében. Azáltal, hogy a termelés gyors ütemű emelkedésében egyre nagyobb szerepet kap a munkatermelékenység növelése, egyre jobban növekszik a műszaki fejlesztés jelentősége mint a termelékenység emelésének döntő tényezője.

Az irányelvek aláhúzzák, hogy a műszaki fejlesztés főbb irányát és céljait továbbra is központilag határozzuk meg, figyelembe véve országunk adottságait, a technikai és tudományos fejlődés eredményeit. A nemzetközi munkamegosztás követelményeivel számot vetve, meg kell határozni az elvégzendő legfontosabb *kutatási feladatokat*, és ezekre kell koncentrálni a rendelkezésre álló kutatóapparátust. Határozza meg a terv a gyártandó új termékeket; adjon feladatokat a korszerűtlen, gazdaságtalan termékek gyártásának megszüntetésére, a termelés specializációjának fejlesztésére. A műszaki fejlesztés központosított tervirányításának erősítése nem jelenti a vállalati kezdeményezés és öntevékenység csorbítását. Ellenkezőleg, fokozott figyelmet kell fordítani az üzemi kutatórészlegek megerősítésére, hiszen egyes vállalatok gyártmányainak továbbfejlesztése, technológiájának tökéletesítése döntően vállalati feladat. A termelékenység növelése szempontjából óriási jelentősége van annak, hogy a műszaki fejlesztéssel kölcsönhatásban növekedjék vállalatainknál az *üzemszervezés* színvonala és a munka szervezettsége. A fejlettebb technika alkalmazása a termelésben csak úgy lehet igazán hatékony, a műszaki fejlődés előnyei csak akkor bontakozhatnak ki teljesen, ha magas színvonalú szervezettséggel párosulnak.

A tervezés további tökéletesítésével javítani és szélesíteni kell a *tervezés tudományos megalapozottságát*. Tovább kell fejleszteni azokat a tervezési módszereket, amelyek több lehetséges változat kidolgozásával segítik a gazdasági célkitűzések jobb, realisabb meghatározását.

Tökéletesíteni és mind általánosabbá kell tenni azokat a tervezési módszereket, amelyek az iparban lehetővé teszik — az adott feltételeknek megfelelő — leggazdaságosabb gyártmányszerkezet, műszaki fejlesztési és beruházási változat, a mezőgazdaságban az egységnyi területen nagy hozamot adó, s egyben a termelési költségeket maximálisan csökkentő agrotechnikai eljárások kiválasztását. Célszerű kidolgozni annak feltételeit és gyakorlati alkalmazásának módjait, hogy a vállalatok a termelés sajátossága szerint, megfelelő távlatra rendelkezzenek jóváhagyott

fejlesztési tervvel, elsősorban a beruházási és műszaki fejlesztési feladatok tekintetében. Ezáltal a vállalatok vezetői időben megtehetik az előkészületeket és intézkedéseket a feladatok megoldására.

Nagy jelentősége van a *hosszú távlatú népgazdasági tervek* kidolgozásának. Azáltal, hogy a KGST-ben tömörült országok kölcsönösen egyeztetik ötéves és hosszabb távlatra kidolgozott terveiket, óriási lehetőségek nyíltak arra, hogy minden olyan előirányzat, amely jelentős anyagi befektetéseket igénylő, több év alatt megvalósuló beruházásokra, a nemzetközi együttműködés legfőbb kérdéseire, a termelési szerkezet átalakítására, fontos műszaki fejlesztési feladatokra vonatkozik, a lehetőleg hatékonyabban szolgálja mind az egyes országok, mind pedig a szocialista országok közösségének érdekeit.

A termelés anyagi ösztönzésének javítása. Társadalmi fejlődésünk előttünk álló szakaszában — amikor befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását és a szocialista társadalom teljes felépítésének feladatai kerülnek napirendre — továbbra is nagy figyelmet kell fordítanunk az *anyagi érdekelttség* elvének érvényesítésére, az anyagi ösztönzés formáinak tökéletesítésére. A szocialista építés ezen alapelveinek az erkölcsi ösztönzőkkel együttes alkalmazása fontos forrása a termelés növelésének, a társadalmi munkatermelékenység emelésének. Szocialista társadalmunk a gazdasági ösztönzők egész rendszerével rendelkezik. Az önálló elszámolás — mint a szocialista vállalatok tervszerű vezetésének módszere —, a pénz, az ár, az önköltség, a nyereség, a kereskedelem, a hitel felhasználási módszereinek tökéletesítése útján hatékonyan előmozdíthatjuk a társadalmi munkatermelékenység emelését, a termelési ráfordítások csökkentését, a jövedelmezőség növelését, mozgósíthatók a termelés belső tartalékai, hatékonyabban felhasználhatók a termelő állóalapok, a pénzügyi eszközök, a beruházások.

Az anyagi ösztönzők további tökéletesítésének nagy jelentőségéről szólva, nem hallgathatunk legalábbis két követelményről: 1. az ösztönzés csak akkor szolgálhatja igazán előrehaladásunkat, ha megoldjuk a népgazdasági szintű gazdaságosság és a vállalati jövedelmezőség, a népgazdasági és a vállalati érdek megközelítő egybeesését; 2. az anyagi ösztönzők alkalmazása mellett építeni kell a dolgozók szocialista öntudatára, a munkáskollektívák felelősségtudatának — a szocialista társadalom építésével együtt járó — fokozódására, és az erkölcsi ösztönzők pozitív hatására.

Szocialista fejlődésünk soron következő szakaszában nagy feladat járul a marxista közgazdaságtudomány művelőire, hogy bátor kezdeményezésekkel, alkotó javaslatokkal még tevékenyebben járuljanak hozzá a társadalmi fejlődésünk során felvetődő elméleti és gyakorlati közgazdasági problémák megoldásához, pártunk gazdaságpolitikájának sikeréhez.

Életszínvonal

Az elmúlt években pártunk által folytatott gazdaságpolitika helyességét bizonyítják azok az eredmények, amelyek a lakosság életkörülményeinek javulásáról, az *életszínvonal* emeléséről tanúskodnak. A dolgozók meggyőződtek arról, hogy ez a politika reális, megvalósítható célok megoldására kéri a tömegek támogatását, az elért eredmények megalapozottak és megingathatatlanok.

A kongresszusi irányelvek utalnak azokra a nagy eredményekre, amelyeket az ellenforradalom leverése óta elmúlt esztendőben az életszínvonal emelésében elértünk. Ezek közül a legfontosabbak: A nemzeti jövedelemből a lakosság fogyasztására jutó rész 1957 és 1961 között egy főre számítva 20 százalékkal nőtt. A munkás- és alkalmazotti keresők száma 1957-től napjainkig mintegy félmillió fővel emelkedett. A három-éves terv időszakában az *egy keresőre jutó reálbér* közel 12 százalékkal növekedett. Mivel pedig ez idő alatt a foglalkoztatottság is nőtt, az *egy főre jutó reáljövedelem* 16 százalékkal emelkedett. Az élelmiszerfogyasztás volumenének évi 4—6 százalékos növekedésével egyidejűleg kedvező irányban változott a fogyasztás összetétele. Cukorból és gyümölcsből, valamint az értékesebb állati eredetű cikkekből a fogyasztás az átlagosnál gyorsabban emelkedett. A kereskedelmi forgalom 1961-ben húsból 21, tejből 46, vajból 53, sajtból 43 százalékkal haladta meg az 1957. évit. A ruházati forgalom 12 százalékkal volt magasabb.

1960-ban több mint kétszer annyi bútort, közel háromszor annyi mosógépet, kétszer annyi elektromos hűtőszekrényt adtak el a kiskereskedelmi vállalatok, mint 1957-ben. Fejlődött a lakosság közművekkel való ellátottsága is. Öt év alatt körülbelül 400 000 háztartást kapcsoltak be az elektromos hálózatba, s 70 000 háztartást a gázszolgáltatásba. A társadalmi juttatások összege a 3 éves tervidőszak alatt mintegy 7 milliárd forinttal növekedett és 1960-ban csaknem másfélszerese volt az 1957. évinek. A társadalmi juttatások közül legnagyobb mértékben a nyugdíj és a családi pótlék nőtt. Jelentősen fejlődött a lakosság egészségügyi ellátása. 1957-ben az ország lakosainak 62, 1961-ben már 93 százaléka részesült társadalombiztosításban. Ezzel párhuzamosan növekedett a kórházi ágyak és az orvosok száma. 1957-ben 10 000 lakosra 14, 1961-ben csaknem 17 orvos jutott.

Ebből a korántsem teljes felsorolásból is látható, milyen nagy figyelmet szentelt pártunk és kormányunk a dolgozók életkörülményeinek javítására. Ismeretes, hogy az elmúlt években sikeresen megoldottunk olyan feladatokat, amelyekkel — mint népgazdasági kiadásokkal — terveink eredetileg nem számoltak. Korábban jelentkeztek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének beruházási terhei; növekedtek országunk honvédelmi kiadásai; jelentős kiesést okozott a kedvezőtlen időjárás és az aszály. Népgazdaságunk egyensúlyát azonban ilyen körülmények között is megőriztük, miközben a korábbi években elért életszínvonal valamelyest emelkedett is. Mindez népgazdaságunk erejéről és helyes vezetéséről tanúskodik.

A második ötéves terv első két évében azt a gazdaságpolitikai célt tűztük magunk elé, hogy megszilárdítsuk az 1957—1960-as években megemelkedett életszínvonalat. Ezt a feladatot teljesítettük. A hátralevő három évben a nemzeti jövedelem és a munkatermelékenység előirányzott növekedése biztosítani fogja, hogy a lakosság fogyasztási alapja 1965-ig 22 százalékkal emelkedjék és elérjük az egy főre jutó reáljövedelem tervezett emelkedését is. A rendelkezésünkre álló eszközök egy részét arra fogjuk felhasználni, hogy az átlagbérek növelése mellett tovább javítsuk a *bérrányokat*. Lehetőségeink másik részét központi intézkedések útján a kis jövedelmű családok helyzetének javítására fordítjuk. Emeljük az alacsony nyugdíjakat és a családi pótlékot. 1965-ig — második ötéves tervünk előirányzatainak megfelelően — javítjuk a la-

kosság szociális, kulturális és egészségügyi ellátását. Pártunk Központi Bizottsága — kiindulva abból, hogy a lakáshelyzet megjavítása az elkövetkező évek fontos szociális feladata — elhatározta, hogy az ötéves tervben az előirányzott 250 000 helyett legalább 300 000 lakást építünk.

Nemzetközi együttműködés

A kongresszusi irányelvek nyomatékosan hangsúlyozzák a nemzetközi szocialista munkamegosztásban való fokozott részvételünk jelentőségét. „A szocialista tábor felemelkedéséhez az út mindenegyes ország gazdasági erőforrásainak teljesebb kihasználásán és fejlődési összehangolásán keresztül vezet. Minél sokoldalúbb és hatékonyabb a szocialista országok gazdasági együttműködése, annál gyorsabban építjük fel a szocializmust és a kommunizmust, annál gyorsabban nyeri meg a szocialista világrendszer a kapitalizmussal folyó gazdasági versenyt.” Gazdasági eredményeink elérésében óriási szerepet játszott a sokoldalú és egyre fejlődő gazdasági együttműködés a testvéri szocialista országokkal. Iparunk szerkezetének adottságainkkal összhangban való átalakítását nagyrészt a szocialista országok megrendelései tették lehetővé.

Nyersanyagellátásunk szilárd bázisát a szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió szállításai képezik. Az idén megépülő „Barátság” kőolajvezeték nagy mennyiségű *kőolaj* olcsó szállítását teszi lehetővé a Szovjetunióból. Ebben az évben kerül sor a magyar—szovjet—csehszlovák—román villamosenergia-rendszerek összekapcsolására. Ez nemcsak azért jelentős esemény, mert nagy mennyiségű villamos energia behozatalát teszi lehetővé, hanem azért is, mert nagy erőművi tartalékkapacitás kiépítése nélkül is fokozza a villamosenergia-ellátás biztonságát. Évről évre növekvő szerepet játszanak beruházásainkban, a műszaki fejlesztésben a szocialista országok *gépszállításai*. Különösen fontos szerepük van vegyipari fejlesztésünk megvalósításában a Szovjetunióból szállított komplett gyárberendezéseknek.

A nemzetközi együttműködés eredményei egyre jobban kihatnak a mezőgazdaság fejlődésére is. A szovjet növénynevelési eredmények átvétele és továbbfejlesztése a kukoricatermesztésben, a magas hozamú szovjet búzavetőmag és napraforgómag elszaporítása egyre jobban hozzájárul a termésátlagok növeléséhez. Különösen jelentős volt az a segítség, amelyet a szocialista országok traktorok és más mezőgazdasági gépek gyors szállításával a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában nyújtottak.

A *műszaki-tudományos együttműködés* fejlődésünk legfontosabb területét, a műszaki haladást segíti. Több száz millióra tehető évente az a haszon, amely a Szovjetunióból és más testvéri szocialista országból átvett tudományos, műszaki és gazdasági tapasztalatok gyakorlati alkalmazásából adódik. A szocialista országok gyors gazdasági fejlődését és a nemzetközi munkamegosztás kiszélesedését mutatja a kölcsönös külkereskedelmi forgalom alakulása. A KGST megalakulása — 1949 — óta nagymértékben megnövekedett az áruszállítások volumene. Leggyorsabban nőtt külkereskedelmünk a Szovjetunióval. Ez évi forgalmunk közel kétszerese az 1958. évinek. Kölcsönös áruszállításaink gyors fejlődése a Szovjetunióval rendkívül nagy jelentőségű népgazdaságunk előrehaladása szempontjából. Ez ipari és mezőgazdasági termékeink biztonságos

piaci elhelyezésén túlmenően azzal kapcsolatos, hogy behozatalunk túlnyomó részét (1961-ben 70 százalékát) számunkra nélkülözhetetlen nyersanyagok teszik ki. A Szovjetuniótól kapott nagy mennyiségű nyersanyag segíti iparunk gyors és biztonságos fejlődését. A Szovjetunióba irányuló kivitelünk több mint kétharmadát (1961-ben 67,4 százalékát) gépipari termékek alkotják. Jelentősen fejlődik áruforgalmunk a többi európai szocialista országgal is. Az áruszállítások mértéke ez évben több mint másfélszerese lesz az 1958. évinek és a legtöbb országgal jóval gyorsabban fejlődik, mint a korábbi években. Jelentősek gazdasági kapcsolataink a távol-keleti szocialista országokkal is.

Ebből a néhány kiragadott példából — amelyek távolról sem ölelik fel teljesen az együttműködés eddig kialakult területeit és formáit — is érzékelhető, milyen kiemelkedő szerepet játszik a magyar népgazdaság fejlődésében szoros együttműködésünk a KGST-ben tömörült országokkal. A Központi Bizottság kongresszusi irányelvei ezért helyeslik és üdvözlik a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában részt vevő országok kommunista és munkáspártjai 1962. évi moszkvai tanácskozásának határozatait és „A Szocialista Nemzetközi Munkamegosztás Alapelvei” című dokumentumot, rámutatva arra, hogy „házánk és az egész szocialista világrendszer érdekében áll a KGST munkájának további fellendítése, szerepének és felelősségének növelése”.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás új fejlődési szakaszba lépett. Megérttek a feltételei, s így előtérbe kerülhetnek a nemzetközi munkamegosztás olyan fontos formái, mint a szocialista országok népgazdasági terveinek egybehangolása, a termelési kooperáció és specializáció, a beruházási programok koordinálása, közös beruházások megvalósítása stb. Az előttünk álló időszakban a szocialista nemzetközi együttműködés fő formája a *népgazdasági tervek egyeztetése* lesz. Óriási jelentősége van a távlati tervek összehangolt kidolgozásának. Ennek keretében készül a Magyar Népköztársaság húszéves népgazdaságfejlesztési terve. A terv kidolgozása, az egybehangolt fejlesztési célok végleges kialakítása — amelyek figyelembe veszik az egyes országok nemzeti érdekeit és a szocialista tábor együttes érdekeit egyaránt — most folyik. De már felvázolható néhány fejlesztési célkitűzés, amely megmutatja az elkövetkezendő évek nagyszerű perspektíváit. A kongresszusi irányelvek tartalmazzák 20 éves tervünk néhány fontosabb fejlesztési elképzelését. Az 1960—1980-as időszakban a nemzeti jövedelmet négyszeresére, az ipari termelést legalább ötszörösére, a mezőgazdasági termelést két-két és félszeresére növeljük. Az egy főre jutó fogyasztás 1980-ban magasabb lesz, mint a fejlett tőkésországokban. A következő évtizedben elérjük, hogy minden önálló családnak lesz lakása. 1980-ig létrehozzuk az egész lakosságra kiterjedő ingyenes, magas színvonalú egészségügyi ellátást. A munkatermelékenység magas színvonalára alapozva jelentősen csökkentjük a munkaidőt. Húszéves tervünk időszakában létrejönnek a szellemi és a fizikai munka, valamint a város és a falu közötti lényeges különbségek megszüntetésének feltételei.

A nemzetközi együttműködésben új, az eddigieknél jóval nagyobb lehetőségek kiaknázása népgazdaságunk minden területén nagy feladatokat állít a gazdasági vezetés elé. Nagy figyelmet kell fordítanunk rá, hogy felkutassuk és kiaknázzuk mindazokat a lehetőségeket, amelyek fejlődésünk meggyorsítását szolgálják. A gazdasági élet minden terüle-

tén növelni kell az aktivitást a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés új lehetőségeinek feltárásában. Határozottan le kell küzdeni a ma még gyakran tapasztalható idegenkedést, a nacionalista szűklátókörűséget, amely útját állja lehetőségeink kihasználásának, a helyes elképzelések érvényesülésének.

A szocialista nemzetközi együttműködés további eredményei jelentős mértékben azon múlnak, hogy milyen sikerrel oldjuk meg *gazdasági építőmunkánk napi feladatait*. Különösen vonatkozik ez *termékeink korszerűségére és minőségére*. Mindig szem előtt kell tartani, hogy a szocialista világpiacon csak korszerű, jó minőségű termékek értékesítésével érhetünk el eredményt. Ezért nemcsak belső gazdasági fejlődésünknek, hanem a szocialista nemzetközi munkamegosztásban való eredményes részvételünknek is kulcskérdése a termelési költségek csökkentése, kitűnő minőségű és korszerű termékek előállítás, a termelés műszaki színvonalának emelése.

★

E cikkben csak azokról a kérdésekről esett szó, amelyek a kongresszusi irányelvekből a *gazdasági építőmunka* elért eredményeire és jelentősebb feladataira vonatkoznak. Természetes, hogy ezek az eredmények nem választhatók el társadalmi és politikai rendünk, valamint kulturális fejlődésünk nagy sikereitől. Az is nyilvánvaló, hogy gazdaságszervező munkánk további előrehaladása szoros összefüggésben, kölcsönhatásban van a kulturális, nevelő munka feladataival.

A kongresszusi irányelvekben kitűzött célok szocialista előrehaladásunk nagyszerű perspektíváit tartalmazzák. Azt a politikát testesítik meg, amellyel pártunk az elmúlt években, a dolgozó tömegek aktív cselekvő támogatásával sikeresen végrehajtotta a kijelölt feladatokat, leraktuk hazánkban a szocialista társadalom alapjait. Szilárd meggyőződésünk, hogy sikerrel végrehajtjuk a kongresszusi irányelvekben meghatározott feladatokat, a párt VIII. kongresszusának határozatait is. Valóra váltjuk népgazdaságunk fejlesztésének második ötéves tervét, az elkövetkező években teljessé tesszük a szocializmus anyagi-technikai bázisát, felépítjük hazánkban a szocialista társadalmat.

Favol Turčan:

Csehszlovákia gazdasági fejlődése

A szerző átfogó képet ad a csehszlovák gazdaság felszabadulás utáni fejlődéséről. Az általános gazdasági fejlődés leírása mellett különös figyelmet szentel Szlovákia szocialista iparosításának. Bemutatja, hogy a felszabadulás után a népi demokratikus állam hogyan valósította meg Szlovákia szocialista iparosítását, felhasználva a belső erőforrásokat és a többi országrészek, valamint a testvéri szocialista országok önzetlen támogatását. Részletesen vizsgálja és elemzi, hogy a cseh országrészek ipari fejlettsége milyen hatást gyakorolt Szlovákia iparosításának irányára és ütemére, továbbá hogy a gazdasági fejlődés meggyorsulása és az iparosítás megvalósítása Szlovákiában hogyan hatott a csehszlovák gazdaság fejlődésére.

Megjelent a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában.

ERDEI FERENC:

A mezőgazdasági termelés belterjességének elméleti és gyakorlati kérdései*

A belterjesség kérdései az agrárökonómia tudományának a kialakulása óta megkülönböztetett helyet foglalnak el mind az elméleti kutatások, mind a gyakorlati agrárpolitikai és üzemszervezési megfontolások körében. Egy-egy időszakban és egy-egy országban különösen előtérbe kerültek a belterjességi problémák, más időkben és más helyen viszont átmenetileg háttérbe szorultak, a gazdasági fejlődés alakulásának megfelelően. Így van ez a szocialista agrárökonómiában is. A szocialista mezőgazdaság létrejöttének, megszilárdulásának és fejlődésének a lépéseit követve, váltakozóan nagyobb vagy kisebb súllyal vetődtek fel a belterjesség kérdései, a történeti fejlődés során azonban növekvő a jelentőségük.

A belterjesség elméleti problémái

A polgári agrárökonómiában A. Thaer óta állandóan tárgyalt téma a belterjesség, de különleges figyelmet fordítottak erre a *marxizmus—leninizmus klasszikusai* is, és mind szélesebb körben foglalkoznak e problémakörrel a szocialista országok mai agrárközgazdái is. Mindamellet nem mondhatjuk, hogy akár csak a szocialista közgazdák körében is egyértelműen kikristályosodott felfogás alakult volna ki a belterjességet illetően, noha klasszikusaink alapvető és ma is érvényes megállapításokat tettek ebben a kérdésben is. A következőkben csupán a legfontosabb elvi kérdéseket kívánjuk felvetni.

1. Az újratermelés extenzív és intenzív módja

Az újratermelésnek, a bővített újratermelés esetében a termelés bővítésének két irányát, illetőleg módját Marx így különböztette meg: *extenzív*, ha a munka terét bővítik, *intenzív*, ha a termelőeszközt teszi hatékonyabbá.

A társadalmi termelés szakadatlan menetében mind a fejlődés megismerése, mind alakítása szempontjából nyilvánvalóan alapvető és nélkülözhetetlen a termelőfolyamatok megismétlődésének a nyomkövetése, tehát az újratermelés *dialektikus szemlélete*. Enélkül sem az egyszeri termelőfolyamat lényegét, sem megismétlődése menetének a fejlődéstörvényeit nem lehet feltárni. Ez általában a termelés min-

* A szocialista országok agrárgazdasági intézeteinek Budapesten tartott IV. konferenciáján 1962. június 6-án előadott és megvitatott referátum kissé rövidített szövege.

den jelenségére vonatkozik. Minden termelőfolyamatra jellemző a munka terének és a rajta folytatott munkának bizonyos aránya, s a termelés bővítése során vagy a munkát, illetőleg a hatékonyságát növelik, vagy a terét bővítik. Ily módon a termelés bővítésének a jellemzője az előbbi esetben intenzív, az utóbbi esetben pedig az extenzív irányú változás. Ez általában minden termelésre, iparra, mezőgazdaságra egyaránt érvényes.

Ugyancsak jellemzője minden termelési folyamatnak, hogy nemcsak az újratermelés szakadatlan menetében változik a munka terének és a rajta végzett munkának a viszonya, hanem minden egyes termelési folyamatban vagy periódusban van bizonyos arány e kettő között. S éppen ennek nem ugyanaz a jelentősége az iparban vagy a mezőgazdaságban. Amíg az iparban csak az újratermelés dinamikájában érdekes az, hogy a bővítés (figyelmen kívül hagyva most az újratermelés egyéb eseteit) intenzív vagy extenzív módon történik, addig a mezőgazdaságban ezenkívül külön jelentősége van annak is, hogy az egyszeri termelőfolyamatban milyen az arány a munka tere és a rajta folytatott munka között. Érthetően, mert a föld a mezőgazdaságban nemcsak tere a termelésnek, hanem alapvető termelőeszköze is. A mezőgazdaságban tehát nemcsak az újratermelés iránya, módja lehet intenzív, hanem egy-egy termelési folyamat külön-külön is. Következésképpen a termelés extenzív módon való bővítése esetén is lehet az egyes termelési folyamat belterjes, és fordítva; ez attól függ, hogy milyen szintről kiindulva bővül a termelés és milyen más termelési folyamatok szintjéhez viszonyítjuk.

Az újratermelés szemlélete tehát nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a termelés bővítésének a lényeges elemeit, módját és irányát felismerjük. Ily módon a belterjességnek egy általános és minden termelési ágra jellemző értelmét ismerjük fel: a bővítés irányának egyik vagy másik módját. Pontosabban: általában az újratermelés, közelebbről a bővített újratermelés intenzív vagy extenzív iránya még nem a mezőgazdasági termelés belterjes vagy külterjes szintjére ad feleletet, hanem a termelés bővítésének lehetséges módjaira: a belterjesítésre vagy külterjesítésre.

A termelés bővítése iparban, mezőgazdaságban egyaránt végbe-mehet extenzív vagy intenzív módon — ez azonban a bővítésnek nem kizárólagosan lehetséges két esete. A termelés tere szempontjából elméletileg vagy belterjesítés, vagy külterjesítés lehetséges, de a gyakorlatban nagyon sokszor a kettő egyszerre valósul meg. Mind az iparban, mind a mezőgazdaságban nem kivételes, sőt egy-egy időszakban vagy az üzemek egy-egy csoportjában szabályszerű, hogy a termelés tere is bővül, és a munka viszonylagos mennyisége, illetőleg hatékonysága is növekszik.

Marx a bővítés két módjára vonatkozó meghatározását az „üzem fokozatos bővítésével” kapcsolatban fogalmazta meg. (A tőke. II. 1961., 152. l.) Gondolatmenetében a bővítés fokozatos végrehajtásáról van szó az üzem részleges megújítása során, s ezzel kapcsolatban az állótőke pénzzé változtatott részének az újbóli befektetését vizsgálja. Az ilyen befektetés — mondja — „arra szolgálhat, hogy bővítsék az üzemet vagy tőkéletesítsék a gépeket”. S nyomban hozzáteszi, hogy a bővítés

egyik vagy másik lehetősége „az üzem jellegétől”, „a tökéletesítés jellegétől”, „a gép konstrukciójától”, illetőleg „a rendelkezésre álló terettől” függ.

Teljesen nyilvánvaló, hogy mind a fokozatos, mind az egyszerre történő bővítés eseteiben a *Marx* által is említett körülményektől függ, hogy extenzív vagy intenzív irányú bővítés valósul-e meg, vagy egyszerre mindkét irányú. Sőt, a körülményektől függően az intenzív irányú bővítés gyakran szükségszerűen maga után vonja az extenzív irányú bővítést, és fordítva. Az sem ritka, hogy belterjesítés vagy külterjesítés nem is lehetséges külön-külön, mert az új munkaeszközök új teret követelnek, vagy fordítva. Korunkban például a mezőgazdaságban tisztán külterjes bővítés általában nem is lehetséges: új földek művelésbe vonása szükségszerűen új eszközöket követel, s legtöbbször olyan meliorációkat is, amelyek a termelést lehetővé teszik.

Az újratermelés szemlélete tehát a mezőgazdasági termelésben is alapvető a bővítés megítélésében, következésképpen a tervszerű és hatékony fejlesztési módok megtalálásában is. A bővítés intenzív és extenzív iránya azonban sem nem egymást kizáró módja a fejlesztésnek, sem nem olyan vonása a termelésnek, ami a mezőgazdaságra különösen jellemző lenne. Akár egyszerű, akár bővített az újratermelés, akár fokozatosan, akár egyszerre megy végbe, akár intenzív, akár extenzív irányú, illetőleg mindkét irányú a bővítés, a mezőgazdaságban mindenképpen külön jelentősége van annak, hogy milyen az arány a termelőeszközként is szereplő munkatér és az élő munkatárggyal dolgozó munka között. S a belterjesség különös értelme és jelentősége a mezőgazdasági termelésnek ebben a minden egyszeri termelési folyamatban megjelenő sajátosságában keresendő.

2. A mezőgazdasági termelés sajátosságai

A mezőgazdasági termelés műszaki-gazdasági, illetőleg technikai-technológiai jellegét alapvetően két tényező határozza meg.

A föld nemcsak a munka tere, hanem termelőeszköz is: közvetlenül egyik fő munkaeszköz és munkatárgy. Ez több lényeges következménnyel jár a termelésben:

— a termelés a földhöz mint termelőeszközhöz van kötve, a munkaeszközöknek viszont követni kell a földet, tehát a munka tere az egész művelt terület, s ez különböző távolságra van mind a földművelők lakóhelyétől, mind a termékek értékesítési vagy felhasználási helyétől;

— a föld nem határtalan, tehát a termelés bővítésének extenzív módja korlátozott;

— a földnek mint termőtalajnak a természetes termőképessége különböző, viszont a termőképesség munkával növelhető.

A legfőbb munkatárgyak az élő szervezetek, amelyek a növénytermelésben közvetlenül, az állattenyésztésben közvetve a termőtalajhoz és egyéb természeti tényezőkhöz mint létfeltételükhöz vannak kötve. Ez is több lényeges következménnyel jár a termelésben:

— a munka az élő szervezeten keresztül hoz létre terméket, ezért a munka és a termelés eredménye közötti viszony sokkal inkább valószínűségi jellegű, mint az iparban; a ráfordítások és a hozamok közé

egy módosító, különbözetet előidéző tényező ékelődik, ami olyan mértékben az embertől független bizonytalansági tényező, amennyire az élő szervezet működésére vonatkozó ismereteink korlátozottak;

— a munka az élő szervezet létfeltételeinek a megteremtésére, illetőleg alakítására irányul, s a munka hatékonysága attól függően változó, hogy az élő szervezet létfeltételeit hogyan befolyásolja, illetőleg mennyire határozza meg;

— a munkaeszközök fejlettsége elsősorban a munka hatékonyságát és nem a termékek mennyiségét határozza meg.

Mindkét tényező *a mezőgazdaságra általában jellemző*, de ágazatonként erősen eltérően:

— *a növénytermelés* közvetlenül földhöz kötött, s élő munkatárgya a növény, amelynek a talaj és a klíma képezik a létfeltételeit, tehát a bizonytalansági tényezők itt különösen jelentősek;

— *az állattenyésztés* csak a növényi termékhez, de nem közvetlenül a földhöz kötött, s élő munkatárgya az állat, amely a létfeltételek tekintetében rugalmasabban alkalmazkodó;

— a két termelési ág *technológiája* lényegesen különbözik egymástól.

A mezőgazdaság ilyen jellemvonásaiból folyik *az ipartól, illetőleg más termelési ágaktól való eltérése*. Az eltérések közül különösen kettő érdemel figyelmet. Egyik, hogy a termelés tere: a föld — egyben termelőeszköz is lévén, a termelőüzemek kiterjedése, illetőleg *a föld és a többi termelőerők viszonya külön gazdasági jelentőséget nyer*. A másik pedig az, hogy mivel a termelés legfőbb munkatárgya a növényi és az állati élő szervezet s ezek létfeltételei, a föld és egyéb természeti tényezők, a termelőfolyamatban *a munkabefektetések és a termékek közti összefüggés nem egyértelműen meghatározott*.

A mezőgazdaságnak ezek a jellemvonásai indokolják és magyarázzák, hogy egyrészt a föld és a többi termelési tényezők összefüggésében, másrészt az élő- és holtmunka-befektetések s a termékek közötti viszonyban olyan gazdasági probléma merül fel, ami az iparban nem jelenik meg. Ennek a gazdasági problémának a kifejezése *a belterjesség*, mint a mezőgazdasági termelésnek különleges jellemvonása, túlmenően az újratermelés, illetőleg a bővítés intenzív vagy extenzív módján.

3. A belterjesség fogalma

A belterjesítési folyamat történeti tartalmának a feltárása, illetőleg a belterjesség fogalmának a megközelítése mind a polgári, mind a szocialista agrárökonómiában több irányú.

a) *A belterjességi felfogások csoportosítása* többféle alapon lehetséges, az eltérések lényege azonban abban van, hogy a különböző felfogások a „belterjességi komplexumot” a föld-ráfordítás-hozam hármasszféra összefüggésének más-más oldaláról közelítik meg. (Ugyanígy csoportosítja a belterjességre vonatkozó felfogásokat F. Kubát, 1961-ben Prágában megjelent tanulmányában. Csoportosítása annyiban mégis eltérő, hogy a különböző oldalról kiinduló fogalmazásokat nem a tökéletes vagy a szocialista szemlélettel hozza összefüggésbe, hanem úgy fogja fel,

hogy a hozamok oldaláról szemlélve a mezőgazdasági termelés belterjességéről, a ráfordítások oldaláról szemlélve pedig az üzemek belterjességéről beszélhetünk.)

A polgári agrárökonómiában általános az a felfogás, amely a belterjességet a befektetések, a ráfordítások oldaláról fogalmazza meg. Ilyen értelemben a belterjesség a föld és a ráfordított élő- és holtmunka arányát fejezi ki.. E szemlélet körében sokat vitatottak az olyan kérdések, hogy a termelés belterjességi színvonalának a meghatározásánál olykor csak a területegységre jutó ráfordítás nagyságát nézik, ami arra vezet, hogy az üzemet magasabb ráfordítással, de kisebb termelési eredménnyel belterjes üzemnek minősítik, ezzel szemben a gazdaság kisebb ráfordítással, de nagyobb területegységre jutó hozammal kevésbé intenzív üzemnek tűnik. A belterjességi színvonal ilyen meghatározása valóban azt a látszatot kelti, mintha a mezőgazdaság belterjesítése nem a termelésnek, hanem csak a ráfordításoknak a növelését jelentené.

Ezt a szemléletet — némileg leegyszerűsítve és elsősorban a német iskolára vonatkoztatva, de lényegében találóan — jellemzi a szocialista szemlélet oldaláról R. Sachse, amikor arra utal, hogy a termelés belterjességi színvonalának a meghatározásánál olykor csak a területegységre jutó ráfordítás nagyságát nézik, ami arra vezet, hogy az üzemet magasabb ráfordítással, de kisebb termelési eredménnyel belterjes üzemnek minősítik, ezzel szemben a gazdaság kisebb ráfordítással, de nagyobb területegységre jutó hozammal kevésbé intenzív üzemnek tűnik. A belterjességi színvonal ilyen meghatározása valóban azt a látszatot kelti, mintha a mezőgazdaság belterjesítése nem a termelésnek, hanem csak a ráfordításoknak a növelését jelentené.

Erről az oldalról a hozamok kérdése csak abban a vonatkozásban vetődik fel, hogy a ráfordítások növelésével arányosan, csökkenően vagy növekvően jelentkezik-e a hozamtöbblet. A belterjesség ilyen szemlélete a gyakorlatban mindig azzal a kiegészítéssel jelenik meg, hogy a belterjesség optimális mértékét kell keresni. (Az amerikai tőkés agrárökonómiában viszont nem is beszélnek belterjességről, ellenben a ráfordítás-hozam összefüggést állítják előtérbe, a ráfordítások legkedvezőbb kombinációit keresik a legnagyobb üzemi nyereség érdekében, a földdel is számoló átlaghozamfüggvények figyelembevételével.)

A hozamok oldaláról való szemlélet az újabb szocialista agrárökonómiában került felszínre. Ez a felfogás az irodalomban vagy abban a formában jelenik meg, hogy a belterjesség a termelés szintjét jellemzi (M. Liptak, Fekete F. stb.), vagy abban a formában, hogy a belterjesség célja a hozamok növelése (Sz. Kuvsinov, J. Lovkov, N. Gumerov, P. Kirev stb.). Ebben a felfogásban a belterjesítés mint a termelésbővítés folyamata kerül előtérbe, s háttérbe szorulnak a ráfordítások összetételének és a ráfordítás-hozam arányoknak a kérdései. Az ilyen szemlélet azonban a gyakorlatban mindig kiegészül azzal, hogy a területegységről elérhető hozamnak gazdaságosnak kell lenni, tehát a nagyobb hozamot növekvő hatékonysággal kell elérni.

Szembeötlő, hogy a két ellenkező oldalról történő megközelítés össze is kapcsolódik egymással, s akár a ráfordítások, akár a hozamok oldaláról indul ki a belterjesség megfogalmazása, elkerülhetetlenül figyelembe kell vennie az összefüggés másik oldalát is. Az előbbi felfogásnak úgy, hogy a ráfordítások növelése során a hozamok optimumát kell szem előtt tartania, az utóbbinak pedig úgy, hogy a hozamok emelése során a ráfordítások növelését is számításba kell vennie.

Nyilvánvaló tehát, hogy a belterjesség lényegét külön-külön sem a föld-ráfordítás, sem a föld-hozam, sem a ráfordítás-hozam összefüggésre szűkítve nem lehet meghatározni. A belterjesség a föld-ráfordítás-hozam hármass összefüggésében megjelenő jellemvonása a mezőgazdaságnak, akár egy terület, akár egyes gazdaságok, akár különféle termelési ágak termeléséről van szó. Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági termelés minden szakaszában, minden termelési folyamatában minden területre, gazdaságra vagy ágazatra az egységnyi területre jutó ráfordításoknak és ezzel együtt a hozamoknak bizonyos szintje jellemző, s ezt nevezzük belterjességi szintnek. Az újratermelés folyamatában pedig úgy érvényesül ez a hármass összefüggés, hogy a belter-

termelés belter-
üzemek belter-

y a belterjességet
értelemben a bel-
jezi ki.. E szem-
ítások hatékony-
ent sége a ráfor-
jesség jellegének
ult munka a túl-

a német iskolára
szemlélet oldalá-
színvonalának a
s nagyságát né-
kisebb termelési
daság kisebb rá-
ő intenzív üzem-
in azt a látszatot
k, hanem csak a

kozásban vet dik
vagy növekv en
: a gyakorlatban
optimális mérté-
t nem is beszél-
állítják el térbe,
ü zemi nyereség
bevételeivel.)

agrárökonómiában
formában jelenik
Fekete F. stb.),
velése (Sz. Kuvsi-
an a belterjesítés
rulnak a ráfordí-
i. Az ilyen szem-
rületegységr l el-
iozamoto növekv

özelítés össze is
k oldaláról indul
e kell vennie az
y a ráfordítások
ia, az utóbbinak
sét is számításba

nyilvánvaló tehát, hogy a belterjesség lényegét külön-külön sem a föld-ráfordítás, sem a föld-hozam, sem a ráfordítás-hozam összefüggésre szűkítve nem lehet meghatározni. A belterjesség a föld-ráfordítás-hozam hármass összefüggésében megjelenő jellemvonása a mezőgazdaságnak, akár egy terület, akár egyes gazdaságok, akár különféle termelési ágak termeléséről van szó. Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági termelés minden szakaszában, minden termelési folyamatában minden területre, gazdaságra vagy ágazatra az egységnyi területre jutó ráfordításoknak és ezzel együtt a hozamoknak bizonyos szintje jellemző, s ezt nevezzük belterjességi szintnek. Az újratermelés folyamatában pedig úgy érvényesül ez a hármass összefüggés, hogy a belter-

jesítés során pótlólagos befektetésekkel növelik az egységnyi területre jutó ráfordítások arányát, s ezáltal a hozam is növekszik.

Ezt a megítélést fejezte ki *Lenin* — legátfogóbban az európai és az amerikai mezőgazdaság összehasonlításáról szólva — a következőképpen: „Itt (ti. Európában) a mezőgazdaság főleg belterjesen, nem a megművelt föld mennyiségének növelése, hanem a megmunkálás minőségének javítása, a korábbi földterületen befektetett tőke méreteinek növelése útján fejlődik.” (A megművelt földön a megmunkálás javítása útján fejlődik a termelés.) A mai szocialista agrárökonómiában pedig *M. D. Agalarhanov* fogalom-meghatározása fejezi ki legtömörebben ezt a felfogást: „A mezőgazdaság belterjesítése: az egységnyi földterületre jutó termelés növelése többletmunka- és -eszközráfordítás útján.”

Mindebből következik, hogy a belterjesség általános objektív jelenség, amely a mezőgazdaságnak történetileg változó tartalmú tulajdonsága, s amit — ellenpárjával: a külterjességgel együtt — egyaránt lehet alkalmazni egy ország vagy egy terület mezőgazdaságának, mezőgazdasági üzemeknek, termelési ágaknak, illetőleg technológiáknak a jellemzésére. Az így felfogott belterjességi jelző pedig a viszonyítási alaptól (földterülettől, állománytól, időtől) és a viszonyított tényezőtől (hozamtól, teljesítménytől, munkától, munkaeszköztől stb.) függően változó összefüggést fejez ki, amelynek önmagában nincs ökonómiai tartalma (gazdaságosság, hatékonyság, termelékenység, jövedelmezőség), hanem azt befolyásoló tényezőként hat.

Mégis, a magasabb belterjességi szint általában a termelés magasabb fokát képviseli, a belterjesítés pedig a bővített újratermelésnek történetileg szükségszerű iránya. Igen, mert ugyanazon a területen az élő- és holtmunka összegének a növelésével lehet nagyobb hozamot elérni, s mivel a termelésbe vonható földterület viszonylagosan korlátozott, a növekvő termékszükségletet csak az egységnyi területre fordított pótlólagos befektetések állandó növelésével lehet kielégíteni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egymagában a területegységre jutó ráfordításokkal lehetne mérni a termelés színvonalát, s azt sem, hogy a belterjesítés útján minden pótlólagos befektetés gazdaságilag indokolható lenne. Nem, mert mindkét vonatkozásban a ráfordítások és a hozamok viszonya dönti el azt, hogy milyen ráfordítások és mekkora mennyiségben szükségesek a helyesen mérlegelt szükségletek gazdaságos kielégítéséhez. Egyszerűbben szólva: növelnünk kell a ráfordításokat, hogy növekedjék a hozam, viszont a kívánt hozamszint eléréséhez nem a legtöbb, hanem a legkevesebb ráfordítás az elérendő gazdasági cél.

Ezek az összefüggések érthetővé teszik, hogy a belterjesség mind a gazdasági mérlegeléseknek, mind a technikai megoldásoknak egyik döntő tényezője. Éppen ezért teljesen indokolt a belterjesség, illetőleg a belterjesítési folyamat gazdasági és technikai oldalának a megkülönböztetése, ami már hangot is kapott az újabb szocialista agrárökonómiában (pl. *M. D. Agalarhanov*), bár még eddig nem részesült kellő figyelemben. Pedig az egész „belterjességi komplexum” megítélésében és felhasználásában ennek különleges jelentősége van, s megítélésünk szerint a további tudományos munkát e két oldal mélyrehatóbb fel-

tárására kell fordítanunk. A központi kérdésnek azonban a ráfordítások és a hozamok viszonyát, másszóval a hatékonyság problémáját ítéljük — összefüggésben a belterjesítés folyamatával, illetőleg a belterjesség szintjével.

4. A ráfordítások hatékonysága

Az eddigieket összegezve: a belterjesség, illetőleg a belterjesítés azt jelenti, hogy a termelés növelése végett ugyanazon a földterületen növeljük a munka- és eszközráfordításokat, úgy azonban, hogy a ráfordításokkal maximálisan takarékoskodjunk. (Tehát azt igyekszünk elérni, hogy a termékenységre jutó ráfordítás — a területegységre történő ráfordítások növekedése ellenére — csökkenjen.)

Ezt a gazdasági célt nyilvánvalóan csak a ráfordítások hatékonyságának az emelésével érhetjük el. Ezért érthető, hogy a ráfordítások hatékonysága régóta központi kérdése az agrárökonómiának, s a belterjesség kérdése éppen ezzel összefüggésben került felszínre.

A történetileg első — pesszimista — megfogalmazás „a csökkenő földhozadék” sokat vitatott törvénye volt. Ezt azonban a történeti fejlődés megcáfolta, mert a növény- és állatfajták nemesítése, az agro- és zootechnika fejlődése új és hatékonyabb munkaeszközök alkalmazása révén napjainkban ugyanolyan mennyiségű ráfordítással több terméket állítunk elő, illetőleg a nagyobb ráfordítások nyomán még nagyobbak a hozamok, mint a „törvény” megfogalmazása idején voltak.

A ráfordítás-hozam viszony törvényszerűségei azonban ezzel még nem kerültek le napirendről, mert továbbra is alapkérdése ez a mezőgazdasági termelésnek, s történetileg hosszabb távra a belterjességnek, illetőleg a belterjesítésnek ez a központi problémája. E tekintetben a következő főbb álláspontokat érdemes felsorakoztatni:

— I. *Liebig* „*minimumtörvénye*”: a hozamot az a növelési tényező (Wachstumfaktor) határozza meg, amely minimumban van;

— a „*csökkenő hozamnövekedés törvénye*” (*Gesetz vom abnehmendem Ertragszuwachs*) *G. Blohm* fogalmazásában: a hozam növekedése nem tart lépést egy termelőeszköz ráfordításának a növelésével, hanem a pótlólagos ráfordításokkal csökken, és végül egészen megszűnik;

— *Mitscherlich*: a „*növelési tényezők hatástörvénye*”: a növényi hozamok valamely növelési tényező alkalmazása esetén a maximális hozamból még hiányzó mennyiséggel arányosan növekednek, az elérhető hozam-maximumot azonban a minimumban levő tényező határozza meg;

— *E. Laur* „*költségdegresszió törvénye*”: a termékegységre jutó — hozamtól független, állandó — költségek annak arányában csökkennek, ahogyan a területegységre vagy állategységre jutó hozam, illetőleg a termelés volumene emelkedik;

— „*a növekvő és csökkenő hozamtöbblet törvénye*” (*law of increasing and diminishing returns*) — *H. C. Taylor* fogalmazásában —: a földterület egységére növekvő mennyiségű munkát és eszközt fordítva a hozamtöbblet először növekszik, majd csökken;

— *E. Lang* „*törvénymagyarázata*”: a technika minden fejlettségi fokának sajátos hozamcsökkenési skála felel meg, tehát minden technikai újítás más alapokra helyezi a törvényt, továbbá csak ugyanazon nemű ráfordítások hasonlíthatók össze egymás között;

— a „*változó arányok törvénye*” (*law of variable proportions*) — *E. O. Heady* fogalmazásában —: kifejezhető „*átlagos hatékonyság*” (*average productivity*) — a teljes hozam vetítve az összes ráfordításokra —, továbbá „*pótlólagos vagy határhatékonyság*” (*additional, or marginal productivity*) formájában, amikor az egyes pótlólagos ráfordítások egységére vetítjük a többlethozamot;

— a „*változó arányok fizikai és gazdasági törvényét*” is megkülönbözteti a modern tőkés agrárökonómia.

Íme, mennyi „törvény”, mögöttük rengeteg vizsgálat, számítás és kísérlet, s a ráfordítások hatékonyságának a törvényszerűségei mégis messzemenően vitatottak. Igen, mert mindegyik a ráfordítás-hozam viszonynak egy-egy oldalát, elszigetelten elemzett tulajdonságát világítja meg, nem pedig az újratermelési folyamat egészének összefüggését.

Nem sokkal világosabb a kép akkor sem, ha az újabb szocialista agrárökonomiában kifejtett véleményeket hívjuk segítségül. Többen igen értékes adalékokat szolgáltatnak a „csökkenő hozamtöbblet” törvény általános érvényének a cáfolatához (I. Kotatko, C. Ledl, I. Sz. Kuvsinov, M. N. Gumerov és mások), de a ráfordítások és a hozamok közötti összefüggések tényleges megismeréséhez ezzel nem jutunk közelebb. De még kevésbé járulnak hozzá a szocialista nagyüzemi gazdálkodás fejlesztése során nélkülözhetetlen egzakt ismeretek gyarapításához az olyan megállapítások, amit például a *Közgazdasági Kislexikon* (Moszkva, 1958.) tesz, amikor sommásan tudományellenesnek és tarthatatlannak minősíti azt a felfogást, hogy „a földbe pótlólagosan befektetett munka és tőke egy bizonyos határon túl nem eredményezi a mezőgazdasági termékek mennyiségének megfelelő növekedését, s hogy a befektetések hatékonysága csökken”. Ugyanez vonatkozik arra az ellenkező előjelű sommás ítéletre, amit W. Stys kockáztat meg: „Ilyen értelemben ez a törvény (t. i. a csökkenő hozadék törvénye) egyetemes érvényű törvény, akár akarjuk, akár nem.”

A szóban forgó kérdés érdemére *Lenin* elemzése vet fényt, bár ő nem bocsátkozik a kérdés üzemgazdasági részleteibe, általános társadalmi-történeti összefüggéseire azonban annál élesebben rávilágít. *Lenin* a Bulgakovval folytatott vitában a következőket fejti ki: „Természetesen viszonylag kis mértékben, a technika adott, változatlan színvonal mellett is lehetségesek (és elő is fordulnak) »pótlólagos munka- és tőkebefektetések«; ebben az esetben bizonyos fokig alkalmazható a »csökkenő hozadék törvénye« is, alkalmazható abban az értelemben, hogy a technika változatlan állapota viszonylag igen szűk határokat szab a pótlólagos munka- és tőkebefektetéseknek. Egyetemes törvény helyett tehát fölöttébb viszonylagos »törvényt« kapunk — anynyira viszonylagosat, hogy az nemcsak mint a mezőgazdaság »törvénye«, de még mint alapvető sajátossága sem jöhet szóba.” (*Lenin Művei* 5. kötet. Szikra. 1953. 105. l.)

Lenin megvilágítása nyomán több irányban is tisztába tehető ez a kérdés, bármilyen bonyolult és bármennyi vita is folyik körülötte.

Először is bizonyos, hogy a történeti fejlődés során a mezőgazdaságban is növekszik nemcsak a munka termelékenységé, hanem az élő- és tárgyasultmunka-ráfordítások együttes „átlagos hatékonysága” is. Ezt nyilvánvaló tények bizonyítják.

Másodszor az is bizonyos, hogy a mezőgazdaságnak *nincs olyan általános törvénye*, mintha a pótlólagos ráfordítások minden esetben csökkenő többlethozamot eredményeznének. Ha mindenáron általános törvényszerűségeket keresünk, akkor megfogalmazhatunk néhány, iparban, mezőgazdaságban egyaránt érvényes törvényszerűséget. Ilyenek például: több termék előállításának több munka-, anyag- és eszközráfordítás a feltétele; vagy: a ráfordítások a minimumban levő tényező mértékéig hasznosulnak a hozamokban; vagy: mindenegyik ráfordítás az adott technológia által megszabott határok között hat a termék minőségére és mennyiségére; vagy: a pótlólagos befektetések hatékonysága az egyes termelési tényezők, az alkalmazott technológia és a termék milyensége szerint eltérően alakul; vagy: a munka-, anyag- és eszközráfordítások mennyiségi és minőségi összetételének meghatározhatóan más-más optimuma van, attól függően, hogy egy termelési

tényező minimalizált vagy egy tényező maximális hatékonyságát kívánjuk elérni stb.

Harmadszor: az is bizonyos, hogy sem a régi „csökkenő földhozadék-törvény”, sem annak újabb fogalmazásai nem fogadhatók el a *mezőgazdaság egyetlenes érvényű törvényének*. Ilyesféle „törvény” csak abban a „fölkötébb viszonylagos” fogalmazásban igazolható, hogy ha a „változó arányok törvényéről” beszélünk és ezt külön-külön alkalmazzuk az egyes termelési tényezőkre és meghatározott technológiákra.

Kérdés azonban, hogy nincs-e másféle olyan törvényszerűség, amely a mezőgazdaságban általános érvényű, és csak a mezőgazdaságra érvényes? Van ilyen. Például az, hogy egységnyi termék előállításához eltérő természeti viszonyok között több vagy kevesebb munka- és eszközráfordításra van szükség. Ez persze nem új felfedezés, hanem a marxi földjáraadék I. más megfogalmazása. Vagy: a mezőgazdasági termékek bizonyos mennyisége természetből adott (de be kell takarítani), amit minimális munka- és eszközráfordítással is fokozni lehet, pótlólagos befektetésekkel pedig tovább lehet növelni. Ez pedig a marxi földjáraadék II. más kifejezése.

Valószínűnek kell tartanunk, hogy további, a mezőgazdaság egészére érvényes és jellemző törvényszerűségeket is felismerhetünk a ráfordítások és a hozamok viszonyában. Aligha lenne azonban indokolható ilyen általános törvényszerűségek kutatása olyan viszonyok között, amikor a műszaki, kémiai és biológiai fejlődés még beláthatatlan technikai és technológiai lehetőségeket ígér, s amikor a gépi nagyiparhoz hasonlítható nagyüzemi mezőgazdasági termelés korszakának a kezdetén vagyunk. Sokkal inkább arra van most szükség, hogy az új technika új meg új lehetőségeit alapul véve, a *szocialista nagyüzemi gazdálkodás keretei között kutassuk azokat a „viszonylagos törvényeket”,* amelyek a történetileg adott termelési célok eléréséhez segítenek: maximális termékmennyiség egységnyi területről, a munka- és eszközráfordítások szükségyszerű növelésével, de maximális megtakarításával.

Ennek a gazdasági célnak az elérése mint tudományos — technológiai, termelés szerkezeti, elhelyezési stb. — feladat lényegében az *optimumok meghatározásának* a módszerét jelenti. Bizonyos, hogy ebben a kutatómunkában messzemenően felhasználhatók azok az elemzések és számítások, amelyeket a nyugati országok agrárökonómusai újabban végeztek, de az is bizonyos, hogy nem vehetők alapul azok az általánosítások és „törvény” formába öltöztetett hipotézisek, amelyek a tőkés mezőgazdaság viszonyai között használatosak. A szocialista agrárökonómia tudományos programja e vonatkozásban csak az lehet, hogy a „konkrét helyzet konkrét elemzésével” minden egyes termelési tényezőt, minden termelési ágazatot és minden termőterületet vizsgálunk abból a szempontból, hogy a munka- és eszközráfordítások legnagyobb hatékonysága mellett hogyan érhetjük el a legnagyobb termelési eredményt. Eközben mind több „viszonylagos törvényszerűséget” fogunk felismerni, ezzel megbízható alapokat szolgáltatunk a gyakorlati feladatok megoldásához és e révén mind általánosabb törvényszerűségek felismeréséhez is közelebb jutunk.

5. A belterjesség és a különbözeti járadék

A termelés belterjessége, illetőleg a belterjességi szint eltérése a mezőgazdaságban számos olyan gazdasági probléma forrása, ami csak a mezőgazdaságra jellemző, vagy ebben az ágazatban különleges formában jelenik meg. Ezek közül kétségtelenül a különbözeti járadék a legfontosabb. Pontosabban a II. sz. különbözeti járadék az, ami közvetlen folyománya a belterjességi szint különbségének. Ezért általános az a felfogás a szocialista agrárközgazdák körében, hogy a belterjesség agrárgazdasági problémája lényegében egybeesik a II. sz. különbözeti járadék problémájával. Akár úgy is nevezhetnénk, hogy valójában „belterjességi járadékról” van szó, bár ez szokatlan kifejezésként hat.

A *Közgazdasági Kislexikon* 1958. évi moszkvai kiadása a következő fogalmazást használja: „Az ugyanarra a földterületre fordított pótlólagos termelési eszközök és munka eredményeképpen keletkező tiszta többletjövedelem a II. sz. különbözeti járadék.” A *Kuvsinov* és társai tankönyv pedig így fogalmaz: „a mezőgazdasági termelés belterjesítése szorosan összefügg a II. sz. különbözeti földjáradék keletkezésével”, mivel a belterjesen gazdálkodó üzemek a föld minden hektárjáról több terméket nyernek, mint a kevésbé belterjesen gazdálkodó üzemek.

További kérdés azonban, hogy a pótlólagos befektetés és a többlethozam közötti arány, tehát a földjáradék II. nagysága, milyen feltételek között, milyen szinten és mely ágazatokban hogyan alakul, illetőleg minden pótlólagos befektetés törvényszerűen többlethozamot és többletjövedelmet eredményez-e. Nyilvánvalóan arról van itt szó, hogy a többletráfordítások általában többlethozammal, illetőleg többletjövedelemmel járnak, a különféle pótlólagos befektetések hatékonysága azonban nem egyforma. Ezért az ésszerű ráfordítások szintje gazdasági mérlegelés kérdése, és a különbözeti járadék ettől függő nagyságban realizálódik.

Bármilyen mértékű legyen is a II. sz. különbözeti járadék, a forrása mindenképpen az, hogy a pótlólagos befektetés többlethozamot, illetőleg többletjövedelmet eredményez. Másképpen kifejezve: a ráfordítás és a hozam közé egy különbözeti tényező ékelődik, ami ez esetben nem a föld természetes termékenysége és nem is a termék felhasználási helyétől való távolság, hanem a belterjességi szint különbsége. Ha ez a különbözeti tényező szabályosan, azonos mértékben hatna, nem is lenne további probléma. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy nem így hat, emiatt a többletráfordítás nem egyenes és arányos összefüggés szerint eredményez különbözeti járadékot.

Erre vonatkozóan figyelemreméltó megfontolásokat vet fel *I. Tomčani*. Kiindulva abból, hogy a termelési eszközök és a munkaerő a mezőgazdasági termelési folyamatban csupán a természeti tényezőkkel társulva vehetnek részt, arra a következtetésre jut, hogy az I. sz. különbözeti járadékot létrehozó tényezők hatásának a kikapcsolása után sem mutatkozik határozott kapcsolat, illetőleg egyenes arányú összefüggés a költségek és a teljes termelés között, s úgy találja, hogy ugyanazon fekvésű és termékenységű földön is, a belterjességi szint azonos növekedése esetén is, változó a költségek és a teljes termelés viszonya. E „szabálytalanságok” okát a termelésszerkezetben és a területegy-

ségre fordított élők munkájában keresi, s a belterjességi vizsgálatok létalapját e „szabálytalanságok” felderítésében véli felismerni.

Akár helytállóknak bizonyulnak e következtetések, akár nem, mindenképpen érdemes e nyomon továbbhaladni, mert ezen az úton pontosabb ismeretekhez juthatunk a belterjesség és a különbözőzeti járadék összefüggésében.

Ezek az összefüggések történetileg úgy jelennek meg, hogy egyes gazdaságokban a termékek egyéni értéke kisebb, mint az árban kifejezett társadalmi értékük. Ennek az a forrása, hogy az egyes pótlólagos befektetések esetén eltérő a munka termelékenység, illetőleg a ráfordítások hatékonysága. Ez egyben a termelők anyagi érdekeltségének a forrása is. Ez a magyarázata, hogy 1953 után az anyagi érdekeltséggel együtt került napirendre a szocialista országokban a mezőgazdasági árak, illetőleg az üzemi többletjövődélem kérdése is.

6. A belterjesség technikai kérdései

A szoros értelemben vett *technika* — a munkaeszközök — vonatkozásában nincs alapvető különbség az ipar és a mezőgazdaság között. Annál inkább jellegzetes az eltérés a *technológiában*, a termék előállításának a módjában, a termelési folyamat során elvégzendő műveletek rendszerében. Itt lép előtérbe a mezőgazdaságnak az a jellegzetessége, hogy élő munkatárgyakkal dolgozik, amelynek létfeltételei a föld és a többi természeti tényezők. Az élő anyag „megmunkálásának” — más szóval életfeltételei megteremtésének — a technológiája a munkaeszköz technikai szintjétől függetlenül is nagyon különböző szintű lehet a természettől készen adott termék betakarításától kezdve az üvegházi növénytermesztésig vagy a broiler-üzemig. Éppen ez a technológiai mód, az életfeltételeivel egységet képező élő szervezet szerves folyamataiba való beavatkozás — tehát *az élő természet és a társadalmi munka viszonya* — az, aminek a különböző fokozatait semmilyen más jelzővel nem jellemezhetjük, mint azzal, hogy külterjes vagy belterjes.

A természeti folyamatban való kisebb vagy nagyobb beavatkozás, mélyrehatóbb vagy felszínebb befolyásolás, szóval belterjesebb vagy külterjesebb kultúra az, ami a gazdasági összefüggésekre is kihat, s ami kisebb vagy nagyobb ráfordítást igényel, illetőleg több vagy kevesebb hozamot eredményez ugyanazon a területen, illetőleg ugyanolyan méretű állatállományban. (A megmunkálás intenzitása mindamelllett az iparban sem ismeretlen. Mégis lényegbe vágó a különbség, mert ott természettől adott vagy munkával előállított nyersanyagról van szó, ahol a munka közvetlenül terméket eredményez, míg a mezőgazdaságban a termék — természetesen a munka eredményeképpen — az élő szervezet növekedésén keresztül jön létre.)

A mezőgazdaság e technológiai jellegzetességeit a következőkben lehetne összefoglalni.

A *társadalmi munka és a természeti tényezők viszonyában az alábbi fokozatokat* különböztethetjük meg:

— a *természettől adott termékek* egyszerű összegyűjtése, betakarítása, illetőleg ipari jellegű kitermelése;

— a növényi és állati szervezet feltételeinek *kisebb mérvű befolyásolása*;

— a növényi és állati élet szerves folyamatainak rendszeres alakító befolyásolása;

— a szerves élet feltételeinek *nagyrészt vagy teljesen mesterséges megteremtése*.

A *munkaeszközök* szerepe mindamelllett a mezőgazdasági technológiában is lényegbevágó, s éppenúgy a műszaki fejlettség döntő tényezője, mint az iparban, ez azonban nem esik egybe a technológia előbbi fokozataival. Fejlett technikával is lehetséges kismértékű, külterjes beavatkozás a természeti folyamatba (gépesített erdészet), és fordítva, kezdetleges eszközökkel is lehetséges nagymértékben belterjes technológia (kézműves kertészet).

A technológia jellege azonban a mezőgazdaságban és az erdőgazdaságban csak annyiban egységes, hogy a termelés élő munkatárggyal folyik, és a technológia jellemző vonása az élő szervezet életfeltételeinek alakítása vagy megteremtése. Lényeges különbség van azonban *az egyes ágazatok* között. A növények és az állatok biológiai különbsége a beavatkozás technológiai eltérését is jelenti, viszont mindkét ágon a beavatkozás hasonló fokozatai lehetségesek. Tehát a mezőgazdaság nem egységes, hanem több ágazatból tevődik össze, de mindegyik ágazat technológiájára jellemző az élő természeti folyamatokba való különböző mélységű beavatkozás, másszóval a belterjesség.

A termelés technológiájának az is jellemzője, hogy egyes elemei *zárt és komplex rendszert, művelési-tenyésztési módot* alkotnak. S egy-egy rendszer a belterjesség bizonyos szintjét képviseli a társadalmi munka és a természeti tényezők összefüggésében. Ezért gyakran nem is a technológia belterjességéről, hanem *a művelési-tenyésztési rendszer belterjességéről* szokás beszélni. (Figyelemre méltó, hogy történetileg elsőnek A. Thaer is így fogalmazta meg a belterjességet a XIX. század elején.)

A belterjesítés gyakorlati problémái

A mezőgazdasági termelés belterjesítésének a gyakorlati jelentősége attól függően alakul, hogy valamely történeti időszakban egy-egy ország mezőgazdaságában milyen gazdaságpolitikai célokat kell követni a termelés adott feltételei között.

A tengeren túli fejlett mezőgazdaságú országokban (az USA-ban, Kanadában, Ausztráliában, Új-Zélandon), ahol a föld még bőségesen áll rendelkezésre, s ugyanakkor a tartós értékesítési válság nehézségeivel küzd a mezőgazdaság, nem a területegységről elérhető legnagyobb hozam kerül előtérbe, hanem a ráfordítások maximális hatékonysága, illetőleg a legnagyobb üzemi tiszta jövedelem. Nyugat Európa országaiiban viszont, ahol a földterület erősen korlátozott, ugyanakkor a munkaerő is minimumban levő tényező, a területegységről elérhető hozam növelése és a ráfordítások hatékonyságának a fokozása egyenlő súlyú tényezője a mezőgazdaság fejlesztésének. E tőkés országokban ugyanakkor a rendkívül kiéleződött piaci versenyben növekvő arányban mennek tönkre azok a kisárutermelő családi gazdaságok, amelyek akár az anyag- és eszközráfordítások mind nagyobb tőkeszükségletét nem bírják viselni, akár a termelési költségek csökkentésében lemaradnak.

A szocialista országokban viszont a területegységről nyerhető termékmennyiség növelése a legfőbb gazdaságpolitikai cél, olyan feltételek között, amikor a földterület növelésére is van lehetőség a legtöbb országban, a munkaerő is viszonylag nagyobb arányú, az anyag- és eszközráfordítások pedig a szocialista állam forrásaiból nagy arányokban növelhetők, és felhasználásuk hatékonysága a nagyüzemek viszonyai között viszonylag gyorsan fokozható. Ilyen körülmények között szükségszerűen a belterjesítés irányát kell követnünk abban a formában, ahogyan a XXII. kongresszuson elfogadott pártprogram kifejezi: „*a hektáronkénti termékmennyiség növelése*” az elsődleges cél, s ehhez kapcsolódik az a kiegészítő gazdaságpolitikai követelmény, hogy „*a munka- és eszközráfordítások maximális megtakarításával*”.

A „következetes belterjesítés” gyakorlati megvalósítása a szocialista országok többé-kevésbé eltérő viszonyai között eltérő problémákat vet fel, de a legfontosabbak azonosak vagy hasonlóak mind népgazdasági, mind üzemi szinten. Éppen ezért ezek közül a legfőbbeket általános gyakorlati problémaként lehet felvetni.

1. A belterjesítés általános irányának a differenciálódása

A belterjesítés általános irányt jelöl és nem foglal magában konkrét termelési programot, amely részletekbemenően kitűzné az egyes gazdasági ágak közvetlen termelési feladatait és kívánatos termelési arányait. A belterjesítés közelebbi céljai és megvalósításának eszközei, módszerei sokoldalúan függenek a természeti, társadalmi, üzemgazdasági és közgazdasági feltételektől, és a mezőgazdasági termelés ágazatai szerint is különbözőek.

a) *A termelés ágazatai szerint* eltérően valósítható meg a belterjesítés annyiban is, hogy ágazatonként más-más eszközök és módszerek alkalmazhatók, és annyiban is, hogy egy-egy területen vagy gazdaságban az ágazatok összetétele, vagyis a termelésszerkezet hogyan alakítható.

A *növénytermelés* belterjesítése megvalósulhat az egyes növények átlaghozamának az emelésében is, a növénytermelés szerkezeti módosításában is. A belterjesítés legközvetlenebb módja, amikor változatlan termelési szerkezettel csupán az átlaghozamok növekedése révén emelkedik az egységnyi területen előállított növényi termékek értéke. Ez az út általában minden növénynél és minden területen járható. Egy-egy kultúra vetésterületének a változtatása, belterjesebb kultúrák területének a növelése szintén a legtöbb esetben járható út. Legjellemzőbb példa erre egyes országokban — például a Szovjetunióban — a kukorica területének a növelése. A legfőbb lehetőségek ezenkívül: szőlő- és gyümölcsstelepítések, a zöldségtermő területek bővítése, az ipari növények területének a kiterjesztése.

Az *állattenyésztésben* maga az állattenyésztés aránya is belterjeségi mutató, tehát ennek a növelése a belterjesítés egyik járható útja. További útja az egységnyi állomány hozamának a növelése, aminek legfőbb tényezője a takarmány felhasználásának fokozódó hatékonysága. Az állattenyésztésben az állati termékek termeléséhez lekötött takarmánytermő terület is fontos mutató. Azonos átlaghozamok esetén például az állattenyésztés tekinthető belterjesebbnek, amelynél kisebb takarmányterület termését használják fel ugyanannyi állati termék előállításához.

Az *egyes gazdaságok termelésszerkezetének* a belterjes irányú változtatása viszonylag a leggyorsabb ütemű belterjesítést teszi lehetővé. Ezért mindenütt, ahol ilyenre a feltételek rendelkezésre állanak vagy megteremthetők, ez a belterjesítés fő útja. A gyakorlatban ennek két iránya a legáltalánosabb: az intenzív növénykultúrák területének a bővítése és nagyobb takarmányértéket adó takarmányfélék termelésével az állattenyésztés növelése.

b) *A társadalmi feltételek* közül az agrárnépsűrűségnek kiemelkedő jelentősége van az eddigi belterjeségi szint elérésében, de nem elhanyagolható a további belterjesítés szempontjából sem.

Intézeti vizsgálataink alapján megállapíthatjuk, hogy a belterjesség szintjét a mezőgazdasági termelésre ható tényezők közül Magyarországon — a termelőerők adott színvonalán — elsősorban a népsűrűség határozta meg. A sűrűn lakott területeken, például a városokban — a legújabban létesült szocialista városi településeket leszámítva — a mezőgazdasági termelés mindenütt magas belterjességi fokot ért el. A közepes népsűrűségű területek közül az előnyös természeti adottságokkal rendelkezők hasonlóképpen magas belterjességi szintre fejlődtek. A belterjesség alacsonyabb szintje mindenütt rossz minőségű földeken és alacsony népsűrűség mellett található. Megfordítva azonban már ez a törvényszerűség nem jelentkezik, amennyiben magas belterjességű területek egyaránt találhatók jó- és rosszminőségű földeken, ha legalább közepes a népsűrűség.

Az agrárnépsűrűség és egyéb társadalmi tényezők hatásaképpen alakultak ki azok a különbségek, amelyeket Lengyelország egyes vidékei között kimutat Z. Kozłowski és Fr. Tomczak. Eszerint a belterjességi jellemzők szempontjából négy nagy körzetre osztható Lengyelország: a középnyugati körzet jellemzője a ha-onkénti legnagyobb hozam, a területegységre jutó minimális munkaráfordítás, a munka legnagyobb termelékenysége. A délnyugati körzet jellemzője az egy ha-ra jutó közepes termelés, csekély élőmunka-ráfordítás, magas technikai felkészültség, a munka magasfokú termelékenysége. A délkeleti körzet jellemzője a ha-onkénti eléggé alacsony hozam és a csekély munkatermelékenység. Végül a bi-alostocki körzetben jellemző az igen alacsony terméshozam, a területegységre és számosállategységre jutó legkisebb ráfordítás, rossz technikai felkészültség, rendkívül alacsony munkatermelékenység.

c) *A természeti adottságok szerepe szintén meghatározó erejű, de kétségtelenül csökkenő jelentőségű.*

Magyarországon általában magasabb a termelés belterjességi szintje a Dunántúlon, ahol több a csapadék és a természeti feltételek általában kedvezőbbek az állattenyésztés számára. Figyelemre méltó azonban, hogy a Duna—Tisza-közi gyenge futóhomokos területeken intenzív kertészeti kultúra fejlődött ki. Ez a tény arra utal, hogy a természeti tényezők egymagukban csak szélsőséges esetekben döntik el a belterjesség szintjét, illetőleg a belterjesítés lehetséges irányát. Az esetek többségében társadalmi tényezőktől és technikai megoldásoktól függően érvényesül a hatásuk.

d) *A kollektív szövetkezeti gazdaságok termelésének alakulásában felismerhető egyes összefüggések közelebbről is rávilágítanak a belterjesítés elsősorban járható útjaira.*

Magyarországi vizsgálataink határozottan arra utalnak, hogy társadalmi méretekben gazdaságosabbnak látszik az elmaradott, a belterjesség alacsonyabb fokán álló termelőszövetkezetek fejlesztése, termelőeszközökkel való ellátásuknak átlagos szintre történő emelése, mint az átlagos belterjességi fokon gazdálkodó szövetkezetek magasabb belterjességi szintre való fejlesztése. A gyenge termelőszövetkezetekben a ráfordítások növelésénél határozottan gyorsabb ütemű a termelés emelkedése. Ez a jelenség érvényes az átlagos belterjességi színvonalig. Közvetlenül az átlagos színvonal felett a ráfordítások növelésének mértékét a hozamok csökkenő mértékű emelkedése kíséri. A legmagasabb belterjességi csoportba tartozó szövetkezeteknél viszont újból a ráfordítások növelésénél meredekebben emelkednek a hozamok. Meg

kell azonban jegyeznünk, hogy e legmagasabb belterjességi szinten levő szövetkezetek általában a többi szövetkezettől gyökeresen eltérő technikai, technológiai bázissal rendelkeznek, s ráfordításaikban a tárgyiasult munka aránya az élőmunkához viszonyítva igen magas. Az átlagos belterjességű szövetkezetekben a területegységre jutó élőmunka növelése — a tárgyiasult munka egyező vagy nagyobb arányú növelése nélkül — hazai viszonyaink között már nem bizonyul gazdaságosnak, s a szövetkezetek eredményességi mutatóiban, főként a gazdaságosság tekintetében hátrányos helyzetet teremt.

Az Intézetünkben folytatott vizsgálatokból az is megállapítható, hogy különböző földrajzi helyeken és belterjességi színvonalon gazdálkodó szövetkezeti gazdaságokban a fejlesztés legfontosabb mozzanata az istálló- és a műtrágyázás fokozásában, a termelési iránynak megfelelő és a forgóeszközökkel arányos állóalap-növelésben, valamint a jó forgóeszköz-ellátottságban jelölhetők meg. A befektetések hatékonyságát sok esetben lerontja szocialista üzemeinkben a forgóeszköz-ellátottság elégtelensége. Gyakori, hogy termelőszövetkezeteink — különösen fejlődésük kezdeti szakaszában — a belterjes fejlesztéssel járó gazdasági előnyöket forgóeszközhiány miatt nem tudják kihasználni.

Eddigi tapasztalataink szerint az igen nagy területű üzemek gazdálkodási színvonala alatta maradt a közepes területű termelőszövetkezetekének. Az azonban megállapítható, hogy a nagyterületű szövetkezetekben rendkívül gyors ütemű a termelés bővítése, és így feltehetően a termelés belterjes bővítésének előnyei a közeli években teljes mértékben kibontakoznak már a nagyterületű szövetkezetekben is.

Csehszlovákia termelőszövetkezeteiben végzett vizsgálatokból hasonlóan figyelemre méltó összefüggések ismerhetők fel. *J. Matusková* vizsgálata szerint a burgonyatermelési körzetben fekvő 12 termelőszövetkezet elemzése azt mutatja, hogy azokban a gazdaságokban a legmagasabb a termelékenység és a belterjesség, amelyekben a törzs-állatállomány és a gépi felszerelés aránya a legnagyobb. Legkisebb a termelékenység és a belterjesség azokban a gazdaságokban, amelyekben a termelési és egyéb épületek értéke a legnagyobb. A szállítóeszközök súlyának növelése a termelési állóalapok értékében sem a termelékenységre, sem a belterjességre nem gyakorol lényeges hatást.

M. Lipták vizsgálatai pedig azt tárták fel, hogy az azonos természeti körülmények között működő termelőszövetkezetek egyharmada nem éri el az átlagos termelési intenzitást. Ezekben a termelőszövetkezetekben az egy ha-ra jutó termékek volumene a legnagyobb intenzitást elérő szövetkezetek termelésének csak a fele. Az utóbbi években növekedett a legalacsonyabb és a legmagasabb termelési intenzitás közötti különbség. A termelőeszközökkel mennyiségileg és minőségileg jobban felszerelt és átlagosan több élőmunka-ráfordítást felmutató termelőszövetkezetekben magasabb a termelés intenzitása s egyszersmind a munka termelékenysége és jövedelmezősége is. Az is beigazolódott, hogy a nagykiterjedésű termelőszövetkezetekben a termelés intenzitásának növelése összekapcsolódik a termelékenység emelkedésével, míg a kisterületű termelőszövetkezetekben ez a szoros kapcsolat nem jelentkezik törvényszerűen.

A *lengyelországi* termelőszövetkezetekben végzett vizsgálat ismét további érdekes összefüggésre világít rá, amit egyébként magyarországi vizsgálataink is alátámasztanak. *Zd. Grochowski* 11 szövetkezeti gazdaságot vizsgált és a ha-onkénti ráfordítás, valamint nyersbevétel és jövedelmezőség összefüggéseit világítja meg. A jövedelmezőség úgy növekszik, hogy a ha-onkénti ráfordítás is nő. A vizsgált gazdaságokban a magasabb belterjességi szintű gazdaságokban a munkaegységre jutó jövedelem növekszik, ha az élőmunkát korlátozzák a tárgyiasult munka javára. A ha-onkénti ráfordítással meghatározott belterjesítésre nem annyira a földhasználat struktúrája hat, mint inkább egyes különleges termelési ágak ha-onkénti ráfordítása.

Bulgária termelőszövetkezeteire vonatkozóan *A. Canev* és *D. Szinapov* közöl tanulságos adatokat. Vizsgálták a orosz járás termelőszövetkezeteiben a belterjesség fokozásával elért eredményeket, s azt állapították meg, hogy 1953 és 1957 között a ha-onkénti termelési érték 1661 levárról 2724 levára emelkedett. Ugyanabban az időszakban a ha-onkénti műtrágyafelhasználás 38-ról 86 kg-ra, az egy munkaegységre jutó termelési érték 20,7 levárról 29,3 levára. a járás termelőszövetkezeteinek pénzbevétele 5 millió levárról 9 millióra emelkedett.

Sokoldalú vizsgálat eredményeit ismerjük a *Szovjetunióból*. Így a belterjesség és a munkatermelékenység kiemelkedően fontos összefüggésére mutat rá *D. Abramov* elemzése a moszkvai terület kolhozainak a vizsgálata alapján. *Abramov* a termelés belterjesítése és a munkatermelékenység növekedése között szoros kapcsolatot tárt fel. A moszkvai terület kolhozaiban a mezőgazdasági munka termelékenysége 1958-ban háromszorosa volt az 1936—1940. évinek.

P. Zlomanov a kolhoztermelés körülményei között vizsgálva a munkatermelékenység növelését, arra a következtetésre jutott, hogy a munkatermelékenység növelésének legfontosabb feltétele a mezőgazdasági termelés belterjesítése. *D. Agalarhanov* pedig azt állapította meg, hogy a magasabb belterjességgel együttjár a kapások területi koncentrációja. Elemzéseiben a belterjességi szint növekedésével különösen szoros összefüggést mutatott a szemestermények, a cukorrépa, a burgonya, a tej és a vágóállat termelésének koncentrációja.

A. Tyutyin a nem feketeföld-övezetbe tartozó kolhozok gazdasági elemzésével kapcsolatosan megállapította, hogy az összes termelés és az árutermelés nagyságában kifejezhető termelés nagyságára tulajdonképpen két tényező gyakorol döntő befolyást: az üzem területi kiterjedése és a földterület hasznosításának intenzitása, valamint a specializáció. *A. Libkind* elsősorban a sztavropoli határterület kolhozainak elemzését vizsgálva megállapította, hogy a belterjességi színvonal emelkedésével rendkívül szoros, pozitív összefüggést mutattak a következők: az egy ha mezőgazdasági területre jutó munkaegység-ráfordítás, a termésátlagok, az egy tehénre jutó fejési átlag, az egy ha mezőgazdasági területre jutó pénzbevételek nagysága, a munkaegységre kiadott pénzbeni rész nagysága, az egy munkaegységre jutó összes termelés értéke, viszont fordított összefüggést mutat az egy munkaképes kolhoztagra jutó szántóföld-terület.

E. Tjapkina a pótlólagos ráfordítások gazdasági hatékonyságának növelésével kapcsolatos fontos kérdéseket vizsgált a Gorkij-i terület kolhozainak példáján, amelyek különböző természeti viszonyok között gazdálkodnak. A vizsgált kolhozokat öt belterjességi csoportba sorolta (az emelkedő belterjességi szint szerint) és számos figyelemre méltó összefüggést állapított meg. Az egységnyi mezőgazdasági területre jutó teljes termelés az V. csoportban csaknem ötszöröse a legkedvezőtlenebb természeti adottságok között gazdálkodó I. kolhoz-csoporténak, az egységnyi területre jutó bruttó jövedelem viszont az V. csoportban több mint hússzorosa az I. csoporténak. Az egy napra jutó jövedelem nagyságának aránya a két szélső csoportban 1 : 10 volt 1958-ban. Az egységnyi földterületre jutó tiszta jövedelem nagysága az V. csoportban csaknem hétszerese a vizsgált csoportok átlagos jövedelmezőségének. Ezek világosan jelzik, hogy a felhalmozás és a belterjesítés lehetőségei rendkívül eltérőek a különböző gazdaságscsoportokban. Mindezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a fejlődés meggyorsítása és a pótlólagos ráfordítások nagyobb hatékonysága céljából valamennyi kolhoz számára optimális, vagyis többé-kevésbé egységes közzgazdasági feltételeket kell teremteni. Kiemelkedő jelentősége van ebben a tekintetben a felvásárlási árrendszer és a jövedelemadórendszer fejlesztésének. A szerző szerint ez ideig nagyon kevés figyelmet fordítottak arra, hogy a pótlólagos ráfordításokat mennyiségileg is elhatárolják az elsődlegesnek tekinthető ráfordításoktól, noha ez szolgálhat alapul a konkrét gazdasági elemzésekhez. Legcélszerűbbnek tartja, ha a kiindulási időszak befektetéseit tekintjük elsődlegesnek, mert valamiféle „ideális” elsődleges ráfordítás meghatározása valószínűleg nem járna eredménnyel a szakadatlan technikai haladás viszonyai között.

E konkrét elemzésekből levonható következtetések fontos támpontokat szolgáltatnak a szövetkezeti gazdaságok termelésének további belterjesítéséhez.

2. A belterjesítés népgazdasági-tervezési kérdései

A szocialista mezőgazdaság fejlesztésének az irányát és kereteit a népgazdasági terv határozza meg. A belterjesítés népgazdasági problémái tehát a tervezés során megoldandó feladatokként merülnek fel, s részben a tervezés módszerét is érintik, részben azonban olyan gazdaságpolitikai problémák, amelyek a népgazdasági terv alapján oldhatók meg.

a) *A külterjes bővítés lehetőségei* a következetes belterjesítés mellett sem hagyhatók figyelmen kívül. Ezt különösen két ok indokolja. Egyik, hogy a mezőgazdasági termőterület állandóan csökken az ipari létesítmények, a lakótelepek és a közlekedési berendezések nagyarányú kiterjedése következtében, tehát a termelés belterjes bővítése mellett is indokolt a terület lehető növelése vagy legalábbis a csökkenés pótlása. Bár e csökkenés ésszerű korlátozásokkal mérsékelhető (a Magyar Népköztársaságban 1961-ben hoztunk erre irányuló törvényt), az eddig művelt területek szűkülése nem kerülhető el. A másik ok pedig az, hogy a szocialista országok többségében még vannak nagyobb meliorációk nélkül művelésbe vehető földek, nagyobb meliorációs munkálatok segítségével pedig minden országban bővíthető a termőterület.

E tekintetben két problémát kell kiemelni.

Gazdaságossági mérlegelés kérdése, hogy új területeket *milyen mértékű meliorációs befektetések* árán érdemes művelésbe vonni. Nem kétséges, hogy a meliorációk nélkül művelhető területekre feltétlenül ki kell terjeszteni a termelést, és a kisebb meliorációk révén termővé tehető földek művelésbe vonása is vitathatatlanul indokolt. Vonatkozik ez elsősorban az öntözéssel termővé tehető területekre, ahogyan ez a gyakorlatban is érvényesül. A probléma csupán a különösen nagy befektetésekkel elvégezhető meliorációk esetében merül fel, mint a lecsapolások, nagyméretű talajjavítások berendezése stb. Lényegében azonban ilyen esetekben is csak időbeli problémáról van szó. Távlatban ugyanis nyilvánvalóan minden termővé tehető földet művelésbe kell vonni, s csak az lehet a gazdasági mérlegelés tárgya, hogy milyen meliorációkat mikor lehet és szükséges megvalósítani.

A másik probléma ezzel kapcsolatban az, hogy *nevezhető-e külterjes bővítésnek* új területek művelésbe vonása? Egy-egy ország egészére vonatkoztatva nyilvánvalóan igen, mert arról van szó, hogy az illető országban nem a régi területre koncentrálnak a pótlólagos befektetéseket, hanem a „munka terét bővítik”. Ez természetesen nem változtat azon, hogy az illető területre vonatkoztatva belterjes bővítés megy végbe, mert a természetes legelőföldeket szántóvá tették, vagy a korábbi pusztaságra öntözött kultúrákat telepítettek. Ezzel szemben új területek művelésbe vonása országos méretekben is belterjesítésnek minősítendő, ha a ráfordítás-hozam szintje az új területen meghaladja az országosan átlagosat (például ültetvénykultúrák telepítése, öntözés stb.).

b) *A termelés területi elhelyezésével* függ össze a belterjesítésnek az a gyakorlati gazdaságpolitikai problémája, hogy az egyes körzetek belterjességi szintjét hogyan helyes alakítani.

A történetileg kialakult helyzet az, hogy minden országban vidékenként lényegesen eltérő a mezőgazdaság belterjességi szintje, ami

kifejeződik a mezőgazdasági népsűrűség, az állatsűrűség, a területegységre jutó befektetések különbségében és végeredményben a területegységre jutó termelési értékben. A kérdés tehát az, hogy a fejlesztés távlatában az egyes körzetek belterjességi szintjének a kiegyenlítésére kell-e törekedni, vagy az ésszerű elhelyezés azt követeli, hogy a belterjességi szintkülönbségek tartósan fennmaradjanak?

Bizonyos, hogy az ésszerű elhelyezés a helyileg adott termelési tényezők maximális és leghatékonyabb kihasználását követeli meg. Ebből pedig az következik, hogy minden körzetben a saját feltételeinek megfelelő belterjesítést kell megvalósítani, tehát az eltérő körzetek között tartósan fenn fog maradni a különbség, sőt ez esetenként még növekedhet is. Az is szükségszerű azonban, hogy a gazdasági fejlettség és az életszínvonal különbségeinek a kiegyenlítődése valósuljon meg a szocializmus feltételei között. E két tendencia előreláthatóan úgy fog egyensúlyba kerülni, hogy területegységre vetítve nem következik be a belterjességi szint kiegyenlítődése, egy mezőgazdasági dolgozóra vonatkoztatva azonban a kiegyenlítődések tendenciájának kell érvényesülni.

c) Az *élő- és a holtmunka-ráfordítások aránya* a következő nagyjelentőségű gyakorlati probléma.

A polgári agrárökonómusok — elsősorban a német iskola — következetesen megkülönböztetnek munkaintenzív és tőkeintenzív termelést, amit viszont a szocialista agrárközgazdák következetesen elvetnek, hangsúlyozván az anyag- és eszközráfordítások növelésének, illetőleg a munkatermelékenység emelésének a jelentőségét. Kétségtelen, hogy az élők munkáinak arányának a csökkentése, illetőleg termelékenységének emelése a fejlődés követelménye, és a belterjesítés útján nem lehet a cél az élők munkáinak arányának a növelése. A szocialista mezőgazdaság jelenlegi viszonyai között azonban ez mégis problémaként jelentkezik, s a ráfordítások szerves összetételére különleges figyelmet kell fordítanunk.

Jelenleg a szocialista országok egyes körzeteiben a mezőgazdasági munkaerő bősége, másokban a szűkössége jellemző. Az utóbbiakban egyértelműen a holtmunka arányának a növelése, a mechanizálás és a kemizálás fokozása a belterjesítés egyetlen járható útja. Az előbbi esetben azonban számolni kell azzal, hogy a termelőszövetkezeteknek gondoskodniuk kell tagjaik foglalkoztatásáról akkor is, ha egy ideig nem is képesek az anyag- és eszközráfordítások viszonylagosan nagyobb arányát elérni. Ilyen esetben a munkaigényes kultúrák bővítéséhez kell folyamodniuk, hogy az adott munkaerőt rendszeresen és hasznosan foglalkoztathassák. Ily módon a belterjesítés olyan termelésbővítést jelent, amikor a területegységen előállított termékmennyiség növelését elsősorban az élők munkáinak pótlólagos ráfordításával, esetleg arányának is a növekedésével érik el. Ennek ellenére ez vitathatatlanul belterjesítés, és adott esetben szükségszerű, helyes irányú belterjesítés. Az ilyen típusú belterjesítés olykor amiatt is szükségszerű, mert az illető belterjes kultúra gépesítése még egyáltalán megoldatlan (ilyen például bizonyos zöldségfélék, bogyósgyümölcsök termelése).

d) Az *anyag- és eszközráfordítások sorrendje* a belterjesítés legáltalánosabb gyakorlati problémája. Vonatkozik ez mind a beruházá-

1179

területegy-
a terület-
a fejleszt-
kiegyenlí-
eteli, hogy

termelési
eteli meg.
feltételei-
ér körze-
esetenként
dasági fej-
valósuljon
reláthatóan
em követ-
lasági dol-
jának kell

ez nagy-

ola —; kö-
enzív ter-
etesen el-
övelésének,
Kétségtel-
melékeny-
útján nem
szocialista
probléma-
önleges fi-

gazdasági
többiakban
nizálás és
Az el bbi
kezeteknek
egy ideig
n nagyobb
éséhez kell
hasznosan

foglalkoztathassák. Ily módon a belterjesítés olyan termelésbővítést jelent, amikor a területegységen előállított termékmennyiség növelését elsősorban az élők munkáinak pótlólagos ráfordításával, esetleg arányának is a növekedésével érik el. Ennek ellenére ez vitathatatlanul belterjesítés, és adott esetben szükségszerű, helyes irányú belterjesítés. Az ilyen típusú belterjesítés olykor amiatt is szükségszerű, mert az illető belterjes kultúra gépesítése még egyáltalán megoldatlan (ilyen például bizonyos zöldségfélék, bogyósgyümölcsök termelése).

d) Az *anyag- és eszközráfordítások sorrendje* a belterjesítés legáltalánosabb gyakorlati problémája. Vonatkozik ez mind a beruházá-

sokra, mind a folyó ráfordításokra. Abban nincs probléma, hogy elvileg az egyes ráfordítások hatékonysága dönti el, melyiknek kell elsőbbséget adni. A gyakorlatban azonban sok egyéb tényezőnek van szerepe abban, hogy akár egy ország népgazdasági tervében, akár egy gazdaság üzemtervében hogyan alakul a különféle anyag- és eszközráfordítások aránya, illetőleg sorrendje.

Hatékonysági vizsgálatok egyértelműen amellett bizonyítanak, hogy a műtrágya és a gyomirtó vegyszerek alkalmazása a leghatékonyabb, a beruházások közül pedig egyes gépek és meliorációk, ezek közül is az öntözés hatékonysága a legnagyobb. Mindezeket azonban az egyes gazdaságok csak addig a mértékig alkalmazhatják, ameddig hozzáférhetőek számukra. Ezen túlmenően más, kevésbé hatékony vagy lassabban visszatérülő befektetéseket is kell eszközölniök, aszerint, ahogy a termelés szükséglete megköveteli, vagy ahogyan hozzáférhetőek számukra. (A nagyüzemi állattenyésztés épületeit például akkor is meg kell építeniök, ha ugyanolyan összegű beruházást más módon hatékonyabban alkalmazhatnának.)

Ezt a problémát népgazdasági szinten a tervezés módszerének állandó fejlesztésével, megbízható hatékonysági számítások eredményeinek a felhasználásával, továbbá az ipari termelés és az ellátó kereskedelem mozgékonyabb alkalmazásával, s nem utolsósorban a nemzetközi kooperáció fejlesztésével lehet a jelenleginél jobban megoldani. S ebben különösen fontos szerepe és elháríthatatlan felelőssége van az agrárökonómia tudományának.

3. A belterjesítés üzemszervezési kérdései

A belterjesítés az egyes gazdaságok üzemi keretei között valósul meg, tehát a gyakorlati problémák is legélesebben üzemi szinten vetődnek fel. A szocialista nagyüzem e tekintetben is új és kimeríthetetlen lehetőségeket teremtett, s a tudományos kutatásoknak nem kisebb szerepe van ezek kiaknázásában, mint a népgazdasági szinten jelentkező problémák megoldásában.

a) *Az üzem nagyság és a belterjesítés összefüggése* az első ilyen kérdés. A polgári agrárközgazdák általános véleménye, hogy a kisüzem belterjesebb termelésre képes, mint a nagyüzem, viszont mi, szocialista agrárökonómusok megalapozottan hivatkozhatunk a nagyüzem általános fölényére. Mi a lényege ennek az ellentétes felfogásnak a belterjesítés szempontjából?

Ha a ráfordítások oldaláról nézzük a kérdést, úgy a kisüzem elsősorban élők munkából, de bizonyos anyagokból és eszközökből is viszonylagosan nagyobb ráfordításokra kényszerül, mint a nagyüzem, mind egységnyi területre, mind egységnyi termékre vetítve. Ha ez alapon a kisüzemeket belterjesebbnek minősítjük, úgy ez nem más, mint leküzdhetetlen hátrányuknak a megállapítása. A ráfordítások hatékonysága szempontjából ugyanis még a tőkés mezőgazdák által is elismert fölényben van a nagyüzem. Éppen ezért a belterjességnek azt a magasabb fokát, amely a munka- és eszközráfordítások maximális megtakarításával párosul, csak a nagyüzem képes elérni.

De a nagyüzemek is csak bizonyos — kultúrák és körzetek szerint változó — nagyságon felül képesek erre. Mindenesetre a termelés kon-

centrációjának olyan foka szükséges a magasabb szintű belterjesítéshez, amely a munkamegosztás iparhoz hasonló szintjét teszi elérhetővé. Csak specializált üzemi és munkaszervezet teszi lehetővé, hogy a mezőgazdaság „a termelés szervezését tekintve megközelítse az ipar színvonalát”, s a „mezőgazdasági munka az ipari munka válfajává váljék”.

Ezért szükségszerű a szocialista nagyüzemek méretének a növekedési tendenciája, és a nagyobb méretű gazdaságokban a növekvő munkamegosztás, a termelés specializált megszerzése koncentrált ágazatonként, sőt műveletcsoportonként.

b) *Lehet-e különbséget tenni intenzív és extenzív ágazatok között* — ez a következő kérdés, s e körül erősen megoszlanak a nézetek.

A vitát ésszerűen úgy lehet eldönteni, hogy minden ágazatnak lehet alacsonyabb és magasabb belterjességi foka. (Baromfit lehet tenyészteni „félvad” körülmények között és lehet „broiler-gyárakban”, búzát lehet termelni „préri-módon”, és lehet mélyszántással, vagy „intenzív” módon, többszöri nagyadagú műtrágyázással. Bizonyos azonban, hogy az adott technikai színvonalon ténylegesen kialakult általános belterjességi szint jellemző az egyes ágazatokra. Ilyen értelemben beszélhetünk intenzív és extenzív kultúrákról, s ez lényegében az egyes ágazatokban alkalmazott átlagos technológia színvonalát, illetőleg a művelési vagy tenyésztési mód jellegét fejezi ki meghatározott s viszonylag rövid időszakra vonatkoztatva.

A gazdaságok üzemi tervezésében és üzemvezetésében tehát számolni kell az egyes ágazatok eltérő belterjességi szintjével, de számolni lehet az átlagos belterjességi szint megváltoztatásával is.

c) Az egyes gazdaságokban alkalmazott *gazdálkodási rendszer* a belterjesítés útjának egy-egy állomását jelzi, a „magas színvonalú földművelési és állattenyésztési kultúra” tehát a belterjesítés előrehaladása útján érhető el.

A XXII. kongresszuson elfogadott program ezt a következőkben részletezi:

„Az ország minden vidékén, a helyi adottságoknak és az egyes gazdaságok szakosításának megfelelően, *tudományosan megalapozott földművelési és állattenyésztési rendszereket* kell bevezetni, amelyek biztosítják a föld leghatékonyabb kihasználását és a termelési ágak leggazdaságosabb összehangolását, a legjobb vetésszerkezetet, az alacsony terméshozamú és kevésbé értékes növényfélék felváltását magas terméseredményeket biztosító és értékes növényekkel; el kell érni, hogy mindegyik kolhoz és állami gazdaság a gyakorlatban elsajátítsa az élenjáró agrotechnikai módszereket az ésszerű vetésforgók alkalmazásával együtt, és hogy kizárólag minőségi vetőmagvakat használjon; minden területben szilárd takarmánybázist kell létesíteni, a kolhozokban és állami gazdaságokban el kell terjeszteni a legjobb állattenyésztési eredményeket.”

A gazdálkodási rendszer tehát komplex összefoglalása az összes termelési tényezőknek és módszereknek, s a gazdálkodási rendszer fejlesztése egyértelmű a belterjesítés előrehaladásával abban az értelemben, hogy nemcsak a ráfordításokat növeljük a nagyobb hozam érdekében, hanem elsősorban a hatékonyságukat fokozzuk.

GÜNCÖL GYÖRGY:

A piacprobléma éleződésének formaváltozásai* (a kapitalizmus általános válságának jelenlegi szakaszában)

I.

A kapitalizmus általános válságát a piacprobléma rendkívüli kiéleződése jellemzi. Ennek megnyilvánulási formái különböznek a két világháború közötti és a második világháború utáni időszakban. Mielőtt a fő különbségek felvázolására rátérnénk, röviden megadjuk az elemzés elméleti vezérfonalát.

Ha a kapitalizmus problémájával konkrétan és specifikusan mint a világpiac problémájával foglalkozunk (Marx szerint a kapitalista rendszer működőképességének alapfeltétele, hogy a világpiacnak mindenképpen tágulnia kell), akkor a kapitalizmus politikai gazdaságtanának következő marxi alaptételeiből kell kiindulnunk:

a) A kapitalizmus piacproblémája az áruban rejlő ellentmondásban gyökerezik és elméletileg abból is kell kifejtteni.

b) Az áru piacra, konkrétan világpiacra termelt holmi.

c) Az áruban rejlő ellentmondást és az ebből levezetett piacproblémát a kapitalista világpiac tekintetében úgy kell megfogalmazni, hogy a kapitalista világpiac a belpiacok és külpiacok antagonisztikus egysége. (A klasszikus polgári gazdaságtan felfogásával szemben, amely szerint a világpiac a belpiacok és külpiacok harmonikus egysége.)

A felsorolt tételek közül az a) pont marxisták számára magától értődik. A b) és c) pont némi közelebbi magyarázatra szorul.

Ázzal a tétellel, hogy az áru konkrétan világpiacra termelt holmi, csak látszólag áll ellentmondásban az a tény, hogy az áruvilág zöme nem a világpiacon cserélődik, hogy az export a világtermelésnek csak viszonylag kis hányada. Vitathatatlan persze, hogy a világpiaci áru az áruvilág *külön* kategóriája — de gondolom, az is vitathatatlan, hogy egyszersmind *reprezentatív* kategóriája: az áru a világpiacon minősül igazán árunak; Marx szerint: „A világkereskedelemben az áruk világméretekben bontakoztatják ki értéküket.”**

Mint ahogyan az érték tiszta formáját a nemzetközi érték, a pénz egyetemes érvényű, salakmentes formáját a világpénz képviseli, úgy — és ugyanazon okból — az áru tiszta megjelenési formája a világpiaci áru. A politikai gazdaságtan bírálatahoz című művében Marx ezt így fejezi ki: „Minthogy a világforgalomban az áruk csereértéküket egyetemesen fej-

* A Béke és Szocializmus c. folyóirat szerkesztősége és a moszkvai Világ gazdasági Intézet által a jelenkori kapitalizmus problémáiról ez év augusztusában Moszkvában rendezett tudományos konferencián elhangzott előadás.

** Marx: A tőke. I. kötet. Kossuth. 1961. 138. 1.

tik ki, a csereérték arannyá és ezüstté átváltozott alakja világpénzként jelenik meg... A pénz világpénzzé fejlődik, az árutulajdonos kozmopolitává... Az a fennkölt eszme, melyben számára az egész világ feltárul és feloldódik, egy piacnak — a *világpiacnak eszméje*.”*

Ez a dolog elméleti oldala. Gyakorlatilag ez abban nyilvánul meg, hogy

a) minden áru *potenciálisan* világpiaci áru; az iparágak egyenlőtlen fejlődése felváltva más és más, újabb és újabb áru fajtákat lendít a nemzetközi cirkuláció szférájába — mégpedig törvényszerűen azokat, amelyek a gazdasági és technikai fejlődés adott fokán a legmagasabb termelési szintű munka kikristályosodásai. Ugyanúgy és ugyanazon okok folytán, amiért a kapitalizmus vastörvénye, hogy az árunak pénzzé és a pénznek tőkévé kell változnia, ugyanúgy és ugyanazon okok folytán kell az árunak világpiaci áruvá változnia. (Ez persze mást jelent és a világpiaci függés más válfaját eredményezi az iparilag fejlett hitelező ország és a fejletlen nyersanyagtermelő adós ország esetében.)

b) A világpiac nemcsak a világforgalomba kerülő árukat „értékeli”, hanem egyszersmind mérlegre teszi a nemzetközi munkamegosztásba részt vevő nemzetgazdaságokat is. A belföldön forgalmazott áruk is világpiaci értékelésnek vannak alávetve; a belső árszínvonalnak a fizetési mérleg kiegyensúlyozásán keresztül a világpiaci árszínvonalhoz kell igazodnia.

E néhány fogalom szükségszerű, rövid tisztázása után áttérünk tulajdonképpen témánk tárgyalására.

Milyen fő vonásokban különbözik a kapitalizmus piacproblémája a két világháború közötti időszakban és a második világháború utáni időszakban?

A két világháború között a piacprobléma éleződése egészen addig a pontig fejlődött, ahol a nagy válságban akuttá és világméretűvé vált. Ezzel szemben a második világháború utáni időszakban a piacprobléma éleződése egyrészt új formák között megy végbe, másrészt még nem jutott el addig a pontig, ahol a kapitalista világgazdaság működőképességét közvetlenül veszélyeztetné.

Milyen jelenségekben nyilvánultak meg az általános válság e két egymásra következő időszakának itt vázolt jellemvonásai?

A piacproblémának a nagy válságban kirobbanó akuttá és világméretűvé válása a világpiac abszolút szűkülésében jelentkezett. A szűkülő világpiac keretei között a piacprobléma akuttá válása végső kiteljesedésében magát a világpiacot robbantotta: a nemzetközi munkamegosztás szötte felbomlott, a kapitalista világpiac autark valutaövezetekre esett szét. A szűkülő és darabokra hulló világpiac keretei között csütörtököt mondtak a vilákapitalizmus működése szempontjából nélkülözhetetlen, a világgazdasági egyensúlyt és a világgazdaság egységét biztosító automatizmusok (gondoljunk csak az aranystandard északadás-földindulásszerű feladására az összes fő kapitalista országokban).

Lenin egy helyütt megállapítja: „Az anarchisztikusan felépített kapitalista társadalom fő szervező ereje a szélességben és mélységben ösztönösen növekvő nemzeti és nemzetközi piac.”**

* Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra. 1953. 129–130. l.

** Lenin: Művei. 27. kötet. Budapest. Szikra. 232. l.

Ugyanezt a tételt úgy is meg lehet fogalmazni (Marx Ricardóval polemizálva egy helyütt így is fogalmazza meg), hogy a kapitalista világ-gazdaság működőképességének elengedhetetlen feltétele a belső és a nemzetközi piac tágulása. A két világháború közötti időszakban ez a sine qua non dőlt dugába.

A második világháború utáni időszakot ezzel szemben a kapitalista világpiac tágulása, valamint a piacproblémának a táguló világpiac kerekei között végbemenő feltartóztatathatatlanság kiéleződése jellemzi.

Rá kell mutatni még a szóban forgó két időszak közötti különbségnek egyik további rendkívül fontos vonására. A két világháború közötti válságévtizedben az történt, hogy a fejlett kapitalista országok az imperialista protekcionizmus egész fegyvertárának bevetésével elzárták egymás elől saját monopolizált piacaikat; ugyanakkor rettenetes súllyal nehezettek rá saját „övezeteikre” (értsd gyarmati és félgyarmati területeikre). A nemzetközi monopóliumok a gyarmati és félgyarmati területek fokozott kizsákmányolása révén vészelték át a válságot.

Kettős folyamat zajlott le tehát: a fejlett imperialista országok egymás közötti gazdasági kapcsolatainak széttörlése egyrészt, a metropolisok és a gyarmati területek úgynevezett valutaövezetökké való imperialista integrálása másrészt.

A második világháború utáni időszakban markáns változás megy végbe mind a világkapitalizmus centrumán belül, mind a centrum és a periféria közötti viszonylatban. A fejlett országok közötti gazdasági kapcsolatok mind az áruforgalom, mind a tőke mozgás tekintetében sokkal szorosabbá válnak; a centrum és a periféria közötti viszonyban felülke-rekednek a centrifugális tendenciák; a második világháború után a gyarmati rendszer olyan széthullásának vagyunk tanúi, amely lehetővé tette a gyarmati rendszer teljes likvidálásának rövidtávú perspektíváját.

II.

Vizsgáljuk meg a kapitalista világgazdaság centrumában lezajló folyamatok néhány fő vonását.

Az amerikai kapitalizmus a XX. században egy egészen másfajta kapitalista világgazdaság másfajta része, mint mondjuk Anglia volt a XIX. században. Az imperializmus polgári és revizionista közgazdász-propagandistái ezzel kapcsolatban valamiféle új, sőt vadonatúj kapitalizmusról szövögetik misztifikáló ábrándjaikat. A jelen tanulmánynak nem utolsó sorban az a demisztifikáló célja, hogy megmutassa: a kapitalizmusnak a piacproblémában összpontosuló alapvető ellentmondása milyen új formákban és mely folyamatokon keresztül, mely szerkezeti változások útján jelenik meg a kapitalista világgazdaság hanyatlásának jelenlegi szakaszában.

Az amerikai kapitalizmus mindebben központi szerepet játszik; az Egyesült Államok a kapitalizmus általános válságának központi alakja. A kapitalizmus általános válsága korszakának kezdetét a világkapitalizmus szerkezetében bekövetkezett az a változás jellemzi, hogy az Egyesült Államok az első világháború kimeneteleként mint a kapitalista világ fő hitelező országa, a kapitalista világ bankárja lépett a porondra. A kapitalizmus általános válsága elmélyülésének további fázisait pedig azok

a kudarcra ítélt törekvések jellemzik, hogy a kapitalista világ többi részét — annak centrumát és perifériáját egyaránt — az amerikai finánc-tőke értékesítési szükségletének megfelelően, az Egyesült Államok fennhatósága alatt és annak megvalósítása céljából működőképes egységbe fűzze. E célkitűzés megvalósításának két fő eszköze: az amerikai tőkefölény és az amerikai világpiaci versenyképesség. A tőkefölényt a világpiaci versenyképesség, ez utóbbit pedig a tőkefölény hivatott a világpiaci monopólium célkitűzésének keretei között alátámasztani. A legfejlettebb vezető tőkésország tőkefölénye és magasabb világpiaci versenyképessége azonban a gazdasági világhegemóniának olyan ikerjelenségei — olyan feltételei és olyan velejárói —, amelyeket az egyenlőtlen fejlődés törvénye és különösképpen annak a monopolkapitalizmus korszakában történő érvényesülése folytán csak egészen kivételes és rendkívüli körülmények (háború, újjáépítés) fennforgása esetén lehet egymást kiegészítő módon célirányosan és hatékonyan latbavetni. Ezt igazolják mind a két világháború között, mind a második világháború után a kapitalista világgazdaság egészében, annak centrumában és perifériájában lezajlott folyamatok.

A kapitalizmus piacproblémájának kiéleződése történelmileg tulajdonképpen akkor veszi kezdetét, amikor az amerikai tőke — az amerikai belpiac kiépítése és monopolizálása után — az európai piacon exportképessé válik. Nyolc évtized múltán, jelenleg, a piacprobléma végső történelmi kiéleződésének vagyunk szemtanúi, amit — ugyanolyan epigrammatikus tömörséggel kifejezve — egyrészt az jellemez, hogy az európai riválisok exportképessé válnak az amerikai piacon, még hozzá — és ez a döntő — éppen az eddigi amerikai exportfölény sajátos területein, másrészt pedig az jellemez, hogy az amerikai imperializmustól függő nyersanyagtermelő országok egyre inkább kiszorulnak az amerikai piacról.

A kapitalista világpiac a belpiacok és külpiacok antagonisztikus egysége, és az volt természetesen a XIX. században is. A kapitalizmus fejlődésének e felfelé ívelő szakaszában azonban a piacprobléma egyebek között még azért sem vált akuttá és világméretűvé, mert a vezető tőkésország belpiaca a nyersanyagtermelő országok számára nyitott, nagy kiterjedésű és táguló külpiac volt.

A finánc-tőke korszakában, amelyben a vezető tőkésország az Egyesült Államok, egészen más a helyzet. Míg a XIX. században Anglia növekvő importszükséglete krónikusan meghaladta növekvő exportképességét (és éppen ezért volt képes az angol tőke kivitel azt a kettős funkciót teljesíteni, hogy egyrészt biztosítsa és fokozza az angol ipar helyzeti előnyét a világpiacon, másrészt biztosítsa a táguló világpiac egységét és funkcióképességét), addig a XX. században pontosan fordított a helyzet: az Egyesült Államok nagy és növekvő exportkapacitása krónikusan meghaladja effektív importszükségletét. 1958-ban Nyugat-Európa (az OEEC országok) importja 22,7 milliárd dollárra rúgott, míg Észak-Amerika (az Egyesült Államok és Kanada) importja ennek csak kevesebb mint felére: 11,2 milliárd dollárra. A bruttó társadalmi termék Észak-Amerikában abban az évben 430 milliárd dollár volt, Nyugat-Európában pedig 240 milliárd dollár. Ez azt jelenti, hogy a bruttó társadalmi termék importhányada Nyugat-Európában három és félszer nagyobb, mint Észak-Amerikában.

Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának 1957. évi jelentése a világkereskedelemnek ezeket a szerkezeti arányait a következőképp vázolja fel: „A nyersanyagtermelő országokból származó import (és az azokba irányuló export) Nyugat-Európa bruttó társadalmi termékének 5 százaléka, míg Észak-Amerika bruttó társadalmi termékének mindössze körülbelül $1\frac{1}{2}$ százaléka.”*

Az Egyesült Államok exportvolumenének aránytalan felszökését a következő index-számok mutatják:

Év	Export	Import
1913	86	58
1936—38	100	100
1956	306	176

Forrás: Cahiers de l'Institut de Science Économique Appliquée, Paris 1959. október. 163. l.

Míg tehát a második világháború előtti helyzettel összehasonlítva az amerikai export-volumen 20 év alatt megháromszorozódott, addig ugyan ezen idő alatt az import-volumen csak $\frac{3}{4}$ -ével emelkedett!

Ilyen körülmények között a belpiacok és a külpiacok antagonizmusa mindig azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a gazdasági világválságban magát a világpiacot robbantja. Valóban ez is történt a két világháború közötti nagy válságban. A második világháború utáni integrációs törekvésnek egyik alapkonceptiója, hogy a „közös” piacon feloldódik a belpiacok és külpiacok antagonizmusa. De semmiféle közös piac sem képes ezt az antagonizmust megszüntetni és a nemzetközi konkurrenciát kiküszöbölni, vagy akár csak tompítani is. Ezt egyébként nem is szándékolja; kifejezett célja ennek a pontos ellenkezője, tudniillik éppen a nemzetközi konkurrenca teljes szabadjára engedése. A vámszövetségben tömörült államok között egyre sűrűbbé és szorosabbá válnának a gazdaságpolitikai intézkedések és intézmények egybehangolását célzó megállapodások, és így — ezek szerint az elképzelések szerint —, ha a közös piac kialakulásának kezdeti stádiumában a ciklus és benne a válság nemzetközi szinkronizálását mozdítja is elő, a továbbiakban lehetővé teszi a válsághárító vagy válságenyhítő gazdaságpolitikai rendszabályok nemzetközi összehangolását.

A közös piac valóban úgy gyorsítja meg nagy fölös termelési kapacitások kialakulását, mint bármely vámvédett terület a benne működő tőkék számára a gyors felhalmozás lehetőségét; de ez elkerülhetetlenül kirobbantja a nagy külpiacokért folytatott késhegyre menő harcot. A piacprobléma végső kiéleződésének ez az új formája van jelenleg kifejlődőben: monopolista nemzetközi verseny hatalmas gazdasági tömbök között.

Alig fér kétség ahhoz, hogy az erőteljes, nagy lendületű nyugat-európai akkumuláció a háború utáni négy egyesült államokbeli ciklikus

* Economic Survey of Europe in 1957. Genf. 1958. IV. fejezet, 2. l.

visszaesést enyhítő tényező volt az elmúlt évtizedben. Az érem másik oldala azonban az — és ehhez is alig fér kétség —, hogy ugyanebben a nyugat-európai és japán fellendülésben felgyülemlettek azok a fölös kapacitások és felrajzolódottak azok a piackorlátok, amelyek tekintetében a fejlettebb Egyesült Államok „megelőzte” riválisait és amelyek tekintetében a riválisok most „utoléri” az Egyesült Államokat. Ez pedig a piacprobléma akuttá válásához vezet világméretekben. Hangsúlyozni kell, hogy — ha az amerikai és a nyugat-európai ciklusnak a háború utáni időszakban tapasztalt fázis-eltolódásain keresztül is — de eljutottunk ahhoz az időszakhoz, amikor — az 1960-as évek folyamán — a ciklus nemzetközi ciklussá szinkronizálódik, és az egész folyamat a háború utáni időszak első komoly gazdasági világválságába torkollik. A dolognak ezt a kimenetelét a közös piac, az integráció területén elért sikerek csak még elkerülhetetlenebbé teszik. Helyesen állapítja meg az olasz közgazdász Paolo Baffi: „Annak a lehetőségei, hogy a csökkenő belső kereslet a külső kereslettel helyettesítsük, abban a mértékben fognak megszűnni, amely mértékben előrehalad a nemzetközi gazdasági integráció; ez esetben ugyanis a konjunkturális hullámzások tovagyűrűzése gyorsabbá válik.”*

Az amerikai tőke ellenmanővere az európai piacra való behatolás, az európai vámsorompó átugrása közvetlen tőkebefektetések, külföldi cégek felvásárlása, külföldi leányvállalatok alapítása révén. A Nyugat-Európából származó készáruimport meglehetősen nagy és növekvő részét ezek az amerikai tőke által átvett vagy amerikai tőke által létesített vállalatok szállítják. Így az alumíniumimport 96, a kőolajimport 88, a nikkelimport 87, a rézimport 72 százalékát.**

Az effajta tőke kivitel az extraprofitot növeli, de ugyanakkor a piacproblémát és a nemzetközi konkurrenciát ugrásszerűen élezi, hiszen itt a tőkét éppen azokban az országokban és éppen azokba az iparágakba fektetik be, amelyeknek világpiaci versenyképességét a leghatékonyabbnak és a legveszélyesebbnek tartják. Itt — a piacprobléma kiéleződése árán — tőkét kovácsolnak a konkurens versenyképességéből; a tőkefölény adta helyzeti előnyt vetik latba a konkurens alacsonyabb bérszínvonalra adta helyzeti előny megszerzésére. Ennek a kapitalista logikája ellenállhatatlan, de nyilvánvalóan a nemzetközileg szinkronizált túltermelési válság felé vágat.

A közvetlen tőkebefektetések nagyobb jövedelmezősége már a két világháború közötti időszakban is egyre jobban kidomborodó tendencia volt. Hivatalos számítások szerint az 1920—1940 közötti időszakban a különböző fajtájú amerikai külföldi tőkebefektetések között a közvetlen tőkebefektetések voltak a legjövedelmezőbbek. Az összes külföldi tőkebefektetésekből származó jövedelem 62 százalékát tették ki, jöllehet a közvetlen befektetések részaránya az összes külföldi tőkebefektetésekben csak 28 százalék volt.***

A legújabb hivatalos adatok szerint az Egyesült Államok közvetlen külföldi tőkebefektetései az utóbbi években a következőképpen alakultak: 1956-ban 21,0, 1960-ban 32,7 és 1961-ben 35,5 milliárd dollár.

* Revue d'économie politique. Páris. 1960. november–december. 149. 1.

** Cahiers de l'Institut de Science Économique Appliquée. Paris, 1959. okt. 165. 1.

*** Buchanan and Lutz: Rebuilding the World Economic: New York: 1947. 216. 1.

A leggyorsabban a nyugat-európai közvetlen tőkebefektetések növekedtek. 1955-től 1960-ig 3 milliárd dollárról 6,6 milliárd dollárra és 1961 végéig 8 milliárd dollárra nőttek.

Ez természetesen előmozdította „a termelőkapacitások nagyon gyors bővítését Nyugat-Európában. Eredménye a konkurrencia éleződése volt, és ez olyan helyzetet teremtett, amelyben a profitlehetőségek ma már korántsem olyan rózsásak, mint még néhány évvel ezelőtt voltak”.*

III.

Nézzük ezek után a kápitalista világgazdaság centruma és perifériája közötti gazdasági kapcsolatok alakulásának néhány meghatározó tényezőjét.

A nyersanyagtermelő adós országok helyzetének romlása a harmincas évek válsága óta szakadatlanul folytatódik; a végtetekig kiéleződik a gazdasági fejlődésükben elmaradt nyersanyagtermelő országok sajátos piacproblémája. Kibontakozik a krónikus agrárválság a fejlett, és a krónikus nyersanyag-túltermelés az elmaradott országokban.

A világpiacon mechanizmusok az imperializmus korszakában a nemzetközi munkamegosztásnak olyan rendszerét alakítják ki, amelynek keretei között egyrészt a világkapitalizmus centrumában a nivellálódás és az egyenlőtlen fejlődés tendenciái együttesen érvényesülnek, és a nemzetközi konkurrencia nagyarányú kiéleződéséhez vezetnek; másrészt a nyersanyagtermelő adós világpiacon helyzeti hátránya és az iparilag fejlett hitelező helyzeti előnye egyre fokozódik. Ez a tendencia tükröződik a nyersanyagtermelő adós terms of trade-jének (cserearányainak) szekuláris romlásában.

Az értéktörvény sajátos érvényesülése folytán a monopolkapitalizmusban az elmaradt nyersanyagtermelő országok egyre inkább kiszorulnak a világpiaconról. A francia kormány mellett működő tanulmányi csoport „A nagy exportőr országok gazdasági függése” című munkájában a világkereskedelem alakulásának statisztikai adataiból a következő megállapításra jut: „A valóságban a legfontosabb piacok, nevezetesen a gyengén fejlett országok, amelyek gyakran egyszersmind a legnépesebb országok is, a világkereskedelem fő körforgásán kívül rekednek.”**

Történelmi pályafutásában a tőke nagyjából három szakaszon megy át. Az első szakaszban (az ipari tőke korszakában) a nyersanyagtermelő országokat bevonja a világpiacon hálózatába. Ezeket az országokat a világgazdaság szerves részeivé integrálni: ez már az imperializmus korszakában nemzetközivé váló tőke feladata volna. A tőkekivitel azonban ezeket az országokat nem teszi a kapitalista világgazdaság szerves részeivé, hanem exportszektorukat leválasztja és azt a külföldi monopoltőke birodalmának szerves részévé teszi. Ez a harmadik szakaszban (a kapitalizmus általános válságának korszakában) az elmaradt országok helyzetét teljesen tarthatatlanná és elviselhetetlenné teszi. Ekkor kerül közvetlenül napirendre a gyarmati forradalmak és az imperialista „segély” kérdése.

A gazdaságilag elmaradott ország exportszektora nem az illető ország gazdaságának szerves része, hanem a külföldi monopoltőke tarto-

* New York Herald Tribune 1962. június 6.

** Notes et Études Documentaires Paris. 1961. augusztus 25. 7. 1.

zéka. Abszolút világpiaci függésén keresztül azonban ez az exportszektor rettenetes bomlasztó súllyal nehezedik a primitív összgazdaságra. Az exportszektor (ideértve az exporthoz szükséges vasutakat, erőműveket, kikötőket is) és azon keresztül az egész gazdaság abszolút világpiaci függése abból adódik, hogy itt a belpiac nemcsak hogy nem jut túl az első satnya kezdeti állapoton, hanem ennek a belpiacnak az eredeti felhalmozás módszereivel (mindenekelőtt a parasztság tömeges kisajátításával) történő megteremtése után olyan éles és viszonylag merev korlátai vannak, amelyek a belső akkumulációnak egyik legfontosabb kerékkötőjét képezik. Érdekes módon ez a helyzet a narodnyik közgazdászok elképzelésének részleges igazolása és egyben teljes cáfolata. Itt a tőkebehatolás eredményeként a belpiac — megteremtésének kezdeti és kezdetleges stádiumát követően — igen alacsony színvonalon stagnál. Az a narodnyik következtetés viszont, hogy a külpiacra a belpiac túl szűk volta miatt van szükség, már korántsem állja meg a helyét ebben a narodnyik koncepciót igazolni látszó helyzetben. Pontosan fordítva áll a helyzet: az exportszektor eleve abszolút világpiaci függésre van beállítva, és a belpiac stagnálása sokkal inkább az exportszektornak az összgazdaságra gyakorolt nyomása folytán következik be, mintsem a külpiacra való teljes orientálódás a belpiac szűk korlátai folytán.

A kapitalista világgazdság felbomlásának egyik legfontosabb tényezője az a strukturális aránytalanság, amely a kapitalista fejlődés során egyre fokozódik és a kapitalizmus általános válságában teljesen orvosolhatatlanná válik:

1. Az iparilag fejlett országok exportstruktúrája eltolódik a termelési eszközök exportja felé.

**A fogyasztási cikkek és termelési eszközök exportjának aránya
a fontosabb ipari országokban**

Anglia:	1871	3,8:1	Egyesült Államok:	1881	5,2:1
	1901	1,7:1		1926	0,8:1
	1926	1,9:1		1931—35	0,7:1
	1935	0,9:1		1939	0,4:1
	1947	0,5:1		1951	0,4:1
	1952	0,4:1			
			Svájc:	1895	11,2:1
Belgium:	1850	3,6:1		1926	2,7:1
	1896	1,2:1		1953	0,5:1
	1926	1,1:1	Németország:	1895	2,3:1
	1937	0,8:1		1926	0,7:1
	1951	0,6:1		1936	0,2:1
				1951	0,2:1
Franciaország:	1865	12,3:1			
	1896	4,9:1	Svédország:	1926	0,4:1
	1926	2,7:1		1938	0,3:1
	1953	0,5:1		1951	0,3:1

Forrás: W. G. Hoffmann: *The Growth of Industrial Economics*. Manchester Press 1958. 158. l.

2. A fejletlen országok importstruktúrájában emelkedik a termelési eszközök részaránya, de ugyanezeknek az országoknak az importkapacitása csökken, mégpedig azért, mert míg az iparilag fejlett hitelező országban az importstruktúra jellegzetes változásai folytán az import ár- és jövedelemelaszticitása csökkenő, addig a fejletlen nyersanyagtermelő

adós országnál az importstruktúra ellentétes irányú változása folytán az import ár- és jövedelemelaszticitása emelkedő tendenciát mutat. Ebből ered alapvetően a fejlett és a fejletlen országok közötti terms of trade eltolódása az előbbiekre javára és az utóbbiak rovására.

A nyugatnémet import árelaszticitása

Megnevezés	Készárúk	Nyersanyagok és félkészárúk	Élelmiszerek	Teljes import
Részarány a teljes importban 1960-ban	0,32	0,42	0,26	1,00
Árelaszticitás	-2,60	-0,50	-0,33	-1,15

A táblázatból az tűnik ki, hogy az importárak 1 százalékos csökkenése a készáru-importmennyiség 2,6 százalékos, a nyersanyag- és félgyártmány-import 0,5 százalékos és az élelmiszer-import 0,33 százalékos növekedését vonja maga után. Mivel pedig a készárúk részaránya az importban 32 százalék, a nyersanyagoké és félkészgyártmányoké 42 százalék, az élelmiszereké 26 százalék, ez szükségszerűen a nyersanyagtermelő ország exportja számára strukturális okokból eredő helyzeti hátrányt jelent.*

Ez annak a tendenciának felel meg, hogy az iparilag fejlett ország termelési struktúrájában az arány erőteljesen a termelési eszközök felé tolódott el, amelyek jóval kevésbé importigényesek, mint a fogyasztási cikkek. Ilyen strukturális változások mellett megy végbe az a folyamat, hogy a fogyasztási cikkek termeléséhez szükséges nyersanyagok és félgyártmányok részaránya az összes nyersanyagoknak és félgyártmányoknak az 1928/34-es időszakban 49 százalékát tette ki (1928-as árakon), míg ugyanez a részarány az 1950—1953 közti időszakban (1950-es árakon) csak 40 százalékot tett ki!**

3. Az import ár- és jövedelemelaszticitása tehát ellentétes a kapitalista világgazdaság e két pólusán. A tőkekivitel ezt az ellentmondást csak egy bizonyos határig képes áthidalni. Amikor ez az ellentmondás áthidalhatatlanná válik, akkor válik akuttá az úgynevezett „segély” kérdése.

A nyersanyagtermelő országok tőkeimportja áruimportjuk százalékában

	1928	1956—1957
Magántőke	13	5
Állami tőke	—	8
	13	13

Forrás: Nurkse: A fejletlen országok kereskedelme és a növekedés nemzetközi feltételei, Cahiers de l'Institut de Science, Économique Appliquée, Paris, 1959. okt. 33. l.

Az elmaradt területekre irányuló tőkekivitel a következő ellentmondások ütközőpontja:

* Weltwirtschaftliches Archiv, 1961. Heft 1. 67. l.

** Ipari termelés és nyersanyagimport. Weltwirtschaftliches Archiv. 1954. Heft 2. 259. l.

Az iparosodó elmaradt terület importképességének határt szab az iparosítás kezdeti stádiumában csökkenő exportképessége. Amennyiben ezt az ellentmondást az elmaradt területekre irányuló tőke kivitel áthidalja, ezáltal és ebben a mértékben enyhíti a fejlett ország piacproblémáját és egyszersmind a fejletlen ország piacproblémájából származó gazdaságfejlesztési, iparosítási problémáját. Azon a ponton azonban, ahol az importált tőke törlesztése és kamatozása meghaladja az új tőkeimport összegét, ott a fejlett hitelező ország importszükségleteinek és a fejletlen adós ország exportképességének a kellő mértékben növekednie kell — ellenkező esetben az egyetlen kiút az új tőke kivitelnek egy az eddiginél nagyobb dózisa.

A folyamat már ott megfeneklik, hogy a fejlett hitelező ország importszükséglete — és ezzel a fejletlen adós ország exportlehetősége — nemcsak hogy nem emelkedik, hanem csökken. A keynesista Kurihara professzor az ellentmondást a következőképpen fogalmazza meg:

„Az általános tapasztalat azt mutatja, hogy a világkereslet jövedelemrugalmassága ipari készáruk és tőkejavak iránt nagyobb, mint mezőgazdasági termékek és fogyasztási cikkek iránt. Mivel különösen a fejletlen területekre irányuló amerikai export zöme tőkejavakból áll, kézenfekvő az a feltételezés, hogy a világkereslet jövedelemelaszticitása az amerikai export tekintetében az utóbbi évtizedekben erősen emelkedett.” Mindjárt hozzáteszi azonban, hogy „az amerikai gazdaság az amerikai export iránt megnyilvánuló világkereslet magasabb jövedelemelaszticitásából csak akkor képes hasznot húzni, ha a fizetőképes világkereslet emelkedő tendenciájú. A nehézség itt viszont az, hogy a fizetőképes világkereslet emelkedése nagymértékben függ az Egyesült Államok importjától. Minthogy azonban az Egyesült Államok a legnagyobb fejlett ipari ország, amelynek külföldi élelmiszerek és nyersanyagok iránti keresleti jövedelemrugalmassága alacsony, ezért importját még egy világméretű fellendülés idején sem növeli annyira, mint azt a nyersanyagtermelő országok tennék.”*

A nyersanyagtermelő országok ipari készáru-importkapacitásának és egyben tőkeimport-szükségletének mértékét megkapjuk, ha megnézzük, hogy exportjuk importjuk hány százalékát fedezi: 1953-ban 91,2, 1954-ben 85,2, 1955-ben 83,5, 1956-ban 75,4, 1957-ben 60,5, 1958-ban 65,6 százalékát.

Ez az arány nem is annyira az export csökkenése miatt romlik (sőt romlik az export emelkedése mellett is!), mint inkább a szállítási, biztosítási és egyéb szolgáltatási díjtételek és mindenekelőtt a tőkeimport után járó extraprofit növekvő összegei miatt!

A nyersanyagtermelő országok nem kereskedelmi jellegű fizetései
(millió dollár)

Megnevezés	1952	1954	1955	1956	1957	1958
Szállítás, biztosítás és egyéb	1 975	2 457	2 909	3 672	4 245	3 486
Ebből: az importált tőke törlesztése és kamata	1 732	1 908	2 430	2 552	2 784	2 518

Forrás: International Trade 1959. GATT. Genf 1960. 29. l.

* Kyklos, 1961. 1. sz. 67. 1.

A nyersanyagtermelő adós országok fizetési mérlegének deficitje a háború utáni időszakban a következőképp alakult (milliárd dollár):

Megnevezés	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Kereskedelmi mérleg...	0,8	— 0,1	— 3,9	— 1,1	— 0,7	— 1,7	— 2,6	— 4,2	— 4,4
Kamat és osztalék	— 1,2	— 1,4	— 1,1	— 1,1	— 1,2	— 1,3	— 1,4	— 1,4	— 1,4
Összesen :	— 0,4	— 1,5	— 5,0	— 2,2	— 1,9	— 3,0	— 4,0	— 5,6	— 5,8

Forrás: I. m. 42. l.

A Világbank számításai szerint* 34 kiválasztott nyersanyagtermelő ország hosszú- és középlejártú adóssága 1950 elején 3 milliárd dollárra rúgott, 1955 végén 7 milliárd dollárra és 1958 végén 11 milliárd dollárra emelkedett.

Emellett figyelembe kell venni, hogy még ennél is sokkal kedvezőtlenebb kép tárulna elénk, ha az olajat termelő és exportáló országokat kivennénk a nyersanyagtermelő országok összességéből. Ezek az utóbbi években a nyersanyagtermelő országok exportjának 20—25 százalékát adták; exportvolumenük 1953 és 1959 között 60 százalékkal emelkedett.** A nyersanyagtermelő országok exportjának emelkedéséből 1928 és 1955 között annak fele, 1937/1938 és 1955 között annak kétharmada rájuk esik.***

„A cserearányokban bekövetkezett változások Észak-Amerikának és Nyugat-Európának az 1953 és 1958 közötti időszakban nemzeti jövedelmük 1953-as árakon számított 2800 millió dollárra becsülhető növekedését adták,” — állapítja meg a GATT 1959. évi jelentése.****

IV.

A tőke kivitel a világpiac hálózatába bevont nyersanyagtermelő ország kizsákmányolásának eszköze. Azon a ponton azonban, ahol a további tőke kivitel csökkenése mellett fokozódik a kizsákmányolás, a fejlett hitelező és az elmaradt adós közötti viszony elviselhetetlenné, a helyzet tartahatatlanná válik; ütött a kisajátítók órája. Ez a gyarmati és félgyarmati népek felszabadító harcának gazdasági alapja. E harc egyre szélesebb kibontakozásának vagyunk szemtanúi a második világháború utáni időszakban.

Az ezt a kizsákmányolást *realizáló világpiaci mechanizmus* a következő:

A kizsákmányolt nyersanyagtermelő ország helyzetének szemléltetésére megengedhető az az analógia, hogy itt a „szükséges” és a „többletmunka” úgy oszlik meg, hogy a nyersanyagtermelő adós ország exportbevételeinek egy része importszükségletének fedezésére szolgál („szük-

* Debt Servicing Capacity and Post-War Growth in International Indebtedness, Baltimore 1958. és E. Black cikke, Financial Times, London, 1960. január 18.

** I. m. 38. l.

*** Trends in International Trade, GATT, Genf, 1959. 22. l.

**** International Trade 1959. 36. l.

séges munka’), másik, tendenciájában növekvő része pedig az adósság törlesztését és kamatoztatását szolgálja („többletmunka”).

Ebben a folyamatban az adós importképessége csökkenő, importszükséglete növekvő — a hitelező importképessége növekvő, importszükséglete csökkenő tendenciájú. A fejletlen adósnak ezt a helyzeti hátrányát egy ideig a XIX. században egyrészt a hitelező fokozódó tőkekivitele, másrészt fokozódó importszükséglete és importkapacitása ellensúlyozta.

A mechanizmus azonban szükségszerűleg csütörtököt mond és a kapitalista világ gazdaság bomlási tendenciáinak fokozódásához vezet, melyt a hitelező nemcsak a további tőkekivitel szorítja meg, hanem a tetejébe még a világpiacon a nyersanyagtermelő országgal mint konkurens lép szembe. Itt a fejletlen ország piacproblémája és azon keresztül gazdaságfejlesztési problémája az imperializmus keretein belül teljességgel megoldhatatlanná és kilátástalanná válik.

Miben áll az elmaradt nyersanyagtermelő ország piacproblémájának sajátossága? Annak a tételnek, hogy az áru konkrétan világpiacra termelt holmi, merőben más jelentősége van az elmaradt nyersanyagtermelő adós, mint az iparilag fejlett hitelező számára. Itt ez a világpiaci függés olyan válfaját eredményezi, amely ugyanakkor, amikor konzerválja és fokozza az elmaradt nyersanyagtermelő adós helyzeti hátrányát a világpiacon, egyszersmind konzerválja és fokozza viszonylagos elmaradottságát is. Ez az a circulus vitiosus, ez az a bűvös kör, amelyből az elmaradott országoknak ki kell törniök, és amelyből csak úgy tudnak kitörni, ha emancipálják magukat az imperializmus kötelékei alól és gazdasági kapcsolatba lépnek a szocialista országokkal.

A krónikus árutútermelés a termék árujellegét veszélyezteti és teszi kérdésessé, hiszen nemcsak az értéket csökkenti nullára, hanem vele együtt a használati értéket is megszünteti. A használati érték marxi fogalom meghatározásának szerves tartozéka az a specifikusan társadalmi elem, hogy használati értéknek csak az számít, ami nem haladja meg a társadalmilag szükséges, azaz tehát a piackorlátok által megszabott mennyiséget. Az eladhatatlan árunak nemcsak hogy értéke nem realizálódik, de használati értéke is ipso facto megszűnik. „... továbbra is feltétel, hogy az árunak használati értéke legyen. De ha a használati érték az egyes áru esetében attól függ, hogy az önmagában véve szükségletet elégít-e ki, a társadalmi terméktömegnél attól függ, hogy az egyes különleges termékfajtákra irányuló, mennyiségileg meghatározott társadalmi szükségletnek megfelelően oszlik-e meg... Itt a társadalmi szükséglet, azaz a társadalmi méretekben vett használati érték határozza meg a társadalmi összmunkaidőnek a termelés különböző különleges területeire jutó hányadát. De ez nem egyéb, mint ugyanaz a törvény, amely már az egyes áru vizsgálatánál is megmutatkozott, hogy ugyanis az áru használati értéke előfeltétele csereértékének, s ezzel értékének.”*

A piacproblémának ezen a fontos részterületén történt akuttá válása így hat vissza magára a termék árujellegére. A krónikus árufelesleg áruváltából kivetkezett termékhalmoz. A kapitalizmus vastörvénye (és a piacprobléma magva), hogy a terméknek áruvá, az árunak pénzzé és a pénznek tőkévé kell válnia. Ezek az áthasonulások Marx kifejezésével

* Marx: A tőke. III. kötet. Kossuth. 1961. 618. 1.

mind megannyi salto mortale, amelyeket csakis a kapitalista gazdaság működőképessége biztosíthat. A kapitalista gazdaság működőképességét viszont csak ezeknek az átalakulásoknak a folyamatossága biztosíthatja. A krónikus agrárfeleslegek és a krónikus nyersanyag-túltermelés az áru pénzzé válásának megghiúsulását jelenti, legalábbis részlegesen, a kapitalista világgazdaságnak ebben a szektorában.

Átütő erővel igazolódik Marx látnoki megállapítása: „Csak ha majd egy nagy szociális forradalom úrrá lesz a burzsoá korszak eredményein, a világpiacra és a modern termelőerőkön, és ezeket a leghaladottabb népek közös ellenőrzésének veti alá, csak akkor nem lesz majd többé az emberi haladás ahhoz a szörnyű pogány bálványhoz hasonlatos, aki csak a megöltek koponyájából issza a nektárt.”*

A nemzetközivé vált tőke és annak legkoncentráltabb, leghatalmasabb alakulata, az amerikai finánc-tőke megkísérli a maga módján a modern termelőerőket és a világpiacot saját ellenőrzésének alávetni, de ezt szükségszerűleg olyan módszerekkel és eszközökkel hajtja végre, amelyek a monopolista államkapitalizmust latin-amerikai, ázsiai, afrikai manőverezéseiben éppen ahhoz a pogány bálványhoz teszik hasonlatossá, aki csak a megöltek koponyájából issza a nektárt. Ez a nemzetközi tőke és a szolgálatában álló monopolizált állam az elmaradt területek sajátos piacproblémájának megoldására, a krónikus agrár- és nyersanyag-túltermelés leépítésére organikusan képtelen. Ennek szemléltetésére álljon itt egyetlen példa.

Az amerikai állam hadicélokra történő készlettárolása tizenkét alapanyagra vonatkozólag 1961. december 31-én a következő képet nyújtotta:

Termék	Készletek	Szükségleten felüli készletek
Alumínium	1,9 millió t	729 000 t
Króm	5,2 millió t	2,53 millió t
Kobalt	97 millió font	78,05 millió font
Réz	1,14 millió t	142 000 t
Ólom	1,3 millió t	1,02 millió t
Mangánérc	9,1 millió t	2,32 millió t
Molibdén	84,3 millió font	25,31 millió font
Nikkel	438,7 millió font	115,7 millió font
Gumi	1,09 millió t	342 000 t
Ón	349 000 millió t	164 000 t
Wolfram	161,5 millió font	111,46 millió font
Cink	1,58 millió t	1,4 millió t

Forrás: Neue Zürcher Zeitung, 1962. április 2.

A fölös készletek az ólom esetében az egész amerikai ipar egy évi, az ón esetében 3 évi szükségletének fedezésére elegendők!

Nem nehéz elképzelni, milyen következményekkel járna ezeknek a készleteknek, vagy akár csak fölöslegessé nyilvánított részüknek piacra dobása!

Ilyen érdekes összefüggésben áll a hadimonopolista államkapitalizmus állandósulásának tendenciája az Egyesült Államokban a krónikus nyersanyag-túltermeléssel a kapitalista világban.

* Marx: Az indiai brit uralom eljövendő eredményei. Marx-Engels Válogatott Művek, I. kötet. Szikra. 1949. 334. l.

A gépipar szerkezeti átalakításának problémái

A gépipar szerkezeti átalakításának szükségessége és célja

Az MSZMP Központi Bizottsága június 28—29-i ülésén a gépipar helyzetéről és további feladatairól hozott határozat megállapítja, hogy a munka termelékenysége a gépiparban alacsony és ez gátolja, hogy a népgazdaság számára szükséges behozatalnak a mostaninál nagyobb részét fedezzük gazdaságosan előállított gépipari termékek kivitelével. A határozat szerint ennek egyik fő oka, hogy „a gépipar vezetői a termelés ágazati szerkezetét nem kielégítő ütemben alakítják át abban az irányban, hogy főleg olyan gépipari termékeket termeljünk — mégpedig gazdaságosan, versenyképes árakon —, amelyek lépést tartanak a technika gyors fejlődése által támasztott egyre sokoldalúbb követelményekkel”.

Közelebbről vizsgálva a magyar gépipar szerkezeti átalakításának problémáját, a szerkezet javítását szükségessé tevő tényezők közül kettőt kell kiemelni.

Először, a gépipari termelés szerkezete világszerte szakadatlanul változik. A népgazdaság, ezen belül az ipar és a gépipar fejlődésével állandóan változnak az egyes gépipari gyártási ágak termékei iránti *szükségletek és ezek arányai*. A népgazdaság és ezen belül az ipar egyes ágazatai különböző ütemben fejlődnek, ezért beruházási gépszükségletük volumene és belső összetétele is különbözőképpen alakul. Ugyancsak változik — az életszínvonal növekedésével — a lakosság gépipari termékek iránti szükségletének volumene és összetétele. Ennek és a gépipar saját műszaki fejlődésének hatása alatt változik a termelői felhasználásra kerülő gépipari termékek szerkezete is.

A szükségleti arányok szüntelen változása elsősorban a műszaki fejlődésből következik, és ezért „technikai szükségszerűségnek” nevezhető. Ez a tényező valamennyi ország gépiparára hatással van: természetes, hogy a magyar gépipar fejlesztésekor is figyelembe kell venni. Ez a tényező elsősorban az egyes gépipari gyártási ágak termékei iránti belföldi szükségletek arányainak, a belföldi gépszükséglet összetételének változásában jut kifejezésre. A szükségletek változása azt kívánja a magyar gépipartól, hogy azon gyártási ágak termelését fejlessze gyorsabban, amelyekben a szükségletek különösen gyorsan nőnek.

Ez a tényező azonban önmagában nem határozhatja meg gépiparunk szerkezetét, csak befolyásolja azt. A hazai gépipari szerkezet kialakítása végső soron csak a szocialista nemzetközi gazdasági együttműködés keretében történhet.

A gépipari szerkezet átalakítását szükségessé tevő ezen másik tényező hazánk sajátosságaival, elsősorban nagyságával, ezen belül pedig a hazai gépszükségletek nagyságával kapcsolatos. (Természetesen ez a tényező sem kizárólag hazánkra jellemző, hanem valamilyen mértékben csaknem valamennyi országra. Hogy milyen mértékben, az az ország nagyságától, a technika és a technológia adott időben jellemző színvonalától és az adott ország fejlettségének fokától függ.)

A magyar gépiparban — mint az egész iparban — a társadalmi munka termelékenysége elmarad a gazdaságilag élenjáró országok munkatermelékenységétől. Ennek az elmaradásnak főleg az az oka, hogy a magyar gépiparban a technika és a technológia színvonala alacsonyabb, mint ezen országokban, s a gyártmányok korszerűsége sem éri el általában a világszínvonalat. Mivel pedig a gépiparban alkalmazható technika és technológia színvonala erősen függ a gyártás sorozatnagyságától, mindazon területeken, ahol a gyártás sorozatnagysága nem éri el az adott termék termelése szempontjából optimális szintet, az optimális technika és technológia nem alkalmazható. Tekintve, hogy az ország belső szükségletei a gépipar legtöbb ágában nem elégségesek az optimális sorozatnagyságú gyártáshoz, gazdasági szükségszerűség olyan gépipari termelési szerkezet kialakítása, amelyben egyes termékeket a hazai szükségletnél lényegesen nagyobb volumenben gyártunk, más termékekből viszont más országokból fedezzük a szükségleteket, vagyis a specializálódás. Ez azt jelenti, hogy *a gépipari termelés szerkezetének el kell szakadnia a gépipari termékek iránti hazai szükséglet szerkezetétől.* Ez az elszakadás tőkés viszonyok között is szükségszerűen végbemegy, a specializáció a technikai fejlődés törvényszerű velejárója. Tőkés viszonyok között azonban a termelési és a fogyasztási szerkezet elszakadása súlyos kockázatokkal terhes: többé-kevésbé bizonytalanra teszi az értékesítést és a beszerzést egyaránt. Ennek a bizonytalanságnak megnyilvánulási formái a fékevesztett piaci konkurenciaharcától a szélsőséges autarkias tendenciákig terjednek. Ezzel szemben a szocialista országok tervszerű együttműködése biztosítékul szolgál mind a szükségletek maradéktalan, arányos kielégítését, mind pedig a specializált termékek biztonságos, zavartalan értékesítését illetően. A gépipari termelési szerkezetnek a specializálódás „gazdasági szükségszerűsége” által megkövetelt átalakítása abban jut kifejezésre, hogy a kiválasztott gyártási ágak termelése nagyobb és jobban növekszik, mint a belföldi szükséglet, az export (abszolút mértékben) jobban növekszik, mint az import, az export és az import egyenlege az illető ágazatban pozitív és mind abszolút, mind relatív értelemben (azaz a termeléshez viszonyítva) növekvő tendenciát mutat.

A gépipari termelési szerkezet átalakítása szempontjából döntő jelentőségű azoknak az elveknek a meghatározása, amelyek alapján a kiemelt gyártási ágakat kijelöljük.

A gépipar szerkezeti átalakításának fő irányai

A gépipari szerkezet fejlesztési irányainak kijelölésekor különösen fontos a második tényezővel kapcsolatos (specializációs) szempontok figyelembevétele. Az első tényező ugyanis a szükségleti arányok változásában külön vizsgálatok nélkül is, szinte automatikusan kifejezésre

jut. A „technikai szükségszerűség”-ből fakadó irányokkal ezért csak annyiban foglalkozunk, amennyiben ezek a nemzetközi szakosításra hatással vannak. A „gazdasági szükségszerűség”-gel kapcsolatos szerkezet-átalakítás különféle elvei végső soron mind a gazdaságosság javítását, a munkatermelékenység növelését célozzák. Ezeket az irányokat egymástól elkülöníteni elvileg sem lehet, a gyakorlati döntések meghozatalakor pedig különösen fontos együttes, komplex mérlegelésük.

Mivel a gépipari szerkezet „gazdasági szükségszerűség”-ből fakadó változtatásának célja a gépipari munkatermelékenység közelítése a világszínvonalhoz, a gépipari szerkezet változtatási irányainak kitűzéséhez megfelelő számításokat kellett végezni. A többi között e célt is szolgálták a *külkereskedelem-gazdaságossági* számítások, amelyek alapján az egyes gyártmányok és gyártmánycsoportok jelenlegi gazdaságossági arányai mint kiinduló bázis — habár számottevő bizonytalanságokkal — felismerhetők.

A gazdaságossági számítások tapasztalatai

Az 1961. évi — a gépipari export több mint felére kiterjedt — számítások szerint a gépipar átlagos G-mutatója mintegy 5—10 százalékkal kedvezőbb az export átlagos mutatóinál. A számításokból az is kitűnt, hogy bár az egyes gépipari termékek gazdaságossága iparágakon, sőt gyártási ágakon belül is nagy szóródást mutat, a gépipari termékeknek több mint a fele a jó gazdaságosságú termékek közé tartozik.

A számítások azt is megmutatták, hogy az egyes gazdaságossági mutatók nagyobb szóródást mutatnak *termékenként*, mint *iparáganként*. Néhány iparág átlagos gazdaságossági mutatója a gépipari átlag alatt helyezkedik el, s ez bizonyos támpontot nyújt a kijelölt iparágak meghatározása szempontjából. Az 1961. évi számítások elemzése azt mutatta, hogy az ágazatok közül gazdaságossági szempontból a *szerszámgyártás* áll az első helyen. Ezen belül jobb a forgácsoló szerszámgépek és kedvezőtlenebb a forgácsmentes megmunkálógépek gazdaságossága. Viszonylag kedvező gazdaságossági mutatóval rendelkeznek egyes mezőgazdasági gépek, a vegyipari és élelmiszeripari gépek és az egyéb komplett berendezések. A híradástechnikai ipar átlagos mutatója megegyezik a gépipari átlaggal, de ezen belül az egyes termékek igen nagy szóródást mutatnak: a rádióműsorvevők, néhány más fogyasztási cikk és a távbeszélő készülékek mutatója rossz, míg a vákuumtechnikai gépek, mikrohullámú berendezések, egyéb ipari berendezések és egyes vákuumtechnikai termékek mutatója igen kedvező. A műszergyártás átlagos gazdaságossága jelenleg rosszabb a gépipar átlagánál, döntően a mechanikai mérőműszerek, a szemüveglencsék és az orvosi fecskendők kedvezőtlen gazdaságossága miatt (ezekre a cikkekre jut a műszeripari termelés mintegy 20 százaléka); ugyanakkor igen jó a bonyolultabb műszerek (elektronikus elv szerint működő mérőműszerek, orvosi és laboratóriumi berendezések, ezen belül vizsgálóberendezések) mutatója. Az autóipar termékei közül kedvező a dömperek és az autóbuszok, kedvezőtlen a tehergépkocsik gazdaságossága. Ugyancsak rossz a kis járművek mutatója. A vasúti járművek közül

különösen rossz a Diesel-mozdonyok gazdaságossága, míg a motorkocsik és a motorvonatok gazdaságossága megfelelő. A vízi járművek közül jó az úszódaruk és a szocialista relációba szállított áruszállító és tolóhajók mutatója, míg a tőkés relációba szállított hajók gazdaságossága igen gyenge.

A gazdaságossági számítások eredményei — a jelenlegi helyzet jellemzésével — adnak bizonyos útmutatást a gépipari termelés szerkezetének kialakításához. A mutatókból adódó következtetések levonásakor azonban óvatosan kell eljárni és tekintettel kell lenni a következőkre:

— A számítások általában a termékek *jelenlegi* gazdaságosságát tükrözik (ezen belül a termékek jelenlegi világpiaci árát és jelenlegi önköltségét); nem tartalmazzák az eszközleköltést; adott kapacitáson előállítható termékek mutatójában lényeges különbségek vannak, ezért a számítások csak kis mértékben használhatók fel a *cikkcsoportok* és főleg az egyes gépipari *ágazatok* gazdaságosságának megítélésére, különösen pedig a *távlati fejlesztés* kérdéseiben való döntésre.

— A számítások a gépiparban a többi ágazatban alkalmazott metodikától eltérően — *fázis-szinten* — készülnek, ezért nem alkalmasak más ágazatok *népgazdasági szintű* számításaival való közvetlen egybevetésre.

— Ma még nincs megnyugtatóan megoldva a konkrét termékek mutatóiból a cikkcsoportokra jellemző átlagnak a tervek összeállítását megelőző kiszámítása; ezért a számítások tervezésben való felhasználása korlátozott, hiszen a tervezés döntően cikkcsoportok szerint történik.

— Módszertanilag nem megoldott a különböző exportrelációk mutatóinak egy szintre hozása, sem pedig az importrelációk megfelelő figyelembevétele, s ez csökkenti a gazdaságossági számítások mint a döntések alátámasztására hivatott segédeszközök értékét.

Mindeme problémák ellenére, a gazdaságossági számítások eredményét a tervek figyelembe veszik mint olyan mutatókat, amelyek megközelítően jellemzik az egyes gyártmányok és gyártási ágak jelenlegi — kiinduló — gazdaságossági szintjét. A gazdaságossági számítások eredményei határozott szerepet játszottak abban, hogy a hazai szükségletek növekedésénél nagyobb mértékű felfutást tervezünk a szerszámgépiparban, a híradástechnikai nagyberendezések és a bonyolultabb műszerek gyártásában, az autóiparban az autóbuszok és a dömperrek, a vasúti járműiparban a motorvonatok és a motorkocsik stb. termelésében.

Anyag- és munkaigényesség

A gépipari szerkezet távlati kialakítását befolyásoló fontos szempont az anyag-, illetve munkaigényesség. E tényező jelenleg főleg külkereskedelmi okokból (a korlátozott anyagbehozatali lehetőségek miatt) jelentős. A későbbiekben az anyagigényesség mint a gépipar egyes ágazatainak telepítését általában meghatározó tényező kerül előtérbe. Minél anyagigényesebb ugyanis valamely gyártási ág, annál célszerűbb azt a nyersanyaglelőhelyek közelébe telepíteni, elsősorban a szállítási költségek csökkentése céljából. Ez már csak azért is fontos szempont, mert távlatilag a szállítási költségek jelentősége várhatóan

megnő: a fajlagos szállítási költségek előreláthatólag kisebb mértékben csökkennek, mint a gyártási költségek. A szállítási igényesség ezért olyan tényező, amely távlatilag jelentősen befolyásolhatja a társadalmi munkatermelékenység színvonalát.

Erre való tekintettel hazánkban célszerű a kevésbé szállítási igényes, s ennél fogva általában munkaigényes ágazatokat kiemelten fejleszteni. A döntően anyagigényes gépipari ágazatok gyorsabb fejlesztése esetén ugyanis az anyag és a készáru szállítási költségei leronthatnák a gyártásban elért termelékenységjavulást, így reálisan nem lehetne arra számítani, hogy a magyar gépipar a társadalmi munka termelékenysége tekintetében elérje a gazdaságilag élenjáró országokat.

Az egyes gépipari ágazatok és gyártmányok anyag-, illetve munkaigényességére szintén készültek számítások. A számításokból megállapítható, hogy az egyes gépipari ágazatok közül elsősorban a műszeripar és a híradástechnikai ipar emelkednek ki mint jellegükben fogva különösen munkaigényes ágazatok. A gépipar többi ágazatának anyag-, illetve munkaigényessége között lényeges különbség nincs, de igen nagy különbségek vannak az egyes termékcsoportok és termékek munkaigényessége tekintetében. Így ez a tényező csak a műszeripar és a híradástechnikai ipar kiemelését tette indokolttá. Ugyanakkor ágazatokon belül nagy figyelmet fordítunk azon termékekre és termékcsoportokra, amelyeket a viszonylagos munkaigényesség jellemez. Ennek alapján is fejlesztjük a hazai szükségletek növekedésénél nagyobb mértékben a szerszámgépekben belül a speciális cél- és aggregátgépek, valamint a nagy és a fokozott pontosságú szerszámgépek gyártását, a híradástechnikai iparban az ipari berendezések, a műszeriparban az orvosi és laboratóriumi berendezések, automatizálási eszközök stb. gyártását, az autóiparban az autóbusz- és dömpergyártást — a tehergépkocsi-gyártás rovására —, a vasúti járműiparban a vontató járművek (mozdonyok, motorkocsik) gyártását — a teher- és személykocsik gyártásával szemben, az élelmiszeripari, vegyipari és egyéb komplett berendezések gyártását stb.

A gyártmányszerkezet átalakítása során több területen célszerű törekedni az általában kisebb sorozatban vagy egyedileg előállított termékek gyártására, mivel itt a világszintnek megfelelő gyártási feltételek viszonylag könnyebben megteremthetők. Ez a szempont általában egybevág a „munkaigényes” fejlesztés követelményével.

A kedvezőtlen termékek gyártásának beszüntetése

A gépipari termelés szerkezete nem alakítható át a kívánt mértékben és ütemben a gazdaságosabb és a munkaigényesebb termékek irányában — a kedvezőtlen gyártmányok gyártásának megszüntetése nélkül. A gépipar csak olyan termékválasztékkal érheti el a fejlett országok termelékenységi szintjét, amely a gépipar valamennyi lényeges területén biztosítja az optimális sorozatnagyságot. Ehhez szükség van a gépipar jelenlegi túlságosan széles termelési választékának viszonylagos és lehetőleg abszolút csökkentésére. Eddig — bár több iparágban sor került már egyes termékek gyártásának megszüntetésére — a gépipari szerkezet átalakítása döntően a kiemelt gyártási ágak és gyárt-

mányok termelésének gyors növekedése, s nem a kedvezőtlen gyártmányok előállításának megszüntetése révén történt. Ezért a gépipari gyártmányszerkezet átalakításakor egyúttal törekedni kell a *gyártmányválaszték korlátozására is*. (Ez persze nem jelenti, hogy egyes területeken a műszaki fejlődés alapján ne válhatna szükségessé a gyártmányválaszték bővítése.)

A gépipari szerkezet átalakításával együtt javítani kell a gépipari termékek összetételét *műszaki korszerűség* szempontjából is. Ma gépiparunk termékeinek jó része elmarad korszerűség dolgában a világszínvonaltól, s ez egyrészt csökkenti az e termékekért elérhető eladási árakat mindkét világpiacon, másrészt a hazai gépszükséglet alacsonyabb szintű kielégítésével is jár. A gépipar termelési szerkezetének olyan megváltoztatása, hogy a korszerűtlen gyártmányokat korszerűvé fejlesztjük vagy — ha ez nem, illetve csak igen nagy anyagi áldozatokkal lehetséges — megszüntetjük, a világszinten levő gyártmányok termelését pedig fokozzuk, ugyancsak nagymértékben előmozdítja gépiparunk felzárkózását a fejlett országok gépiparához.

Technológiai szerkezet

A gépipari szerkezet megváltoztatása szükségessé teszi a gépipar úgynevezett *technológiai szerkezetének* megváltoztatását is. Korszerűsíteni és fejleszteni kell a melegüzemi technológiákat, a forgács nélküli megmunkálást, a hegesztési technológiát, ki kell küszöbölni az alkatrész- és félkésztermék-gyártásban mutatkozó párhuzamosságokat, ki kell fejleszteni a központosított alkatrész- és félkésztermékgyártást stb. Különösen fontos a koncentráció az öntvények, a kovácsolt acél, a kötőelemek, szerelvények és fogaskerekek, a speciális híradástechnikai és műszeripari alkatrészek, a szerszámgéptartozékok és szerszámok gyártásában, valamint a gépjavítás területén. A gépipar technológiai korszerűsítése, az alkatrészgyártás koncentrálása mind olyan intézkedések, amelyek nagymértékben hozzájárulhatnak a gépipar átlagos munkatermelékenységi szintjének fokozásához.

Nemzetközi szakosítás és kooperáció

A kiemelten fejlesztendő gyártási ágak és gyártmányok meghatározásában elsőrendű szerepet játszik a KGST-ben tömörült szocialista országokkal való együttműködés és gyártásmegosztás, amely számot vet a magyar gépipar eddig kialakult profiljával, gyártási tapasztalataival, szellemi fejlesztési potenciáljával és az együttműködés eddigi eredményeivel is. A többi szocialista országgal való gazdasági együttműködés egyrészt piacot teremt kiemelt gyártási ágaink gyártmányai számára és így lehetővé teszi a gyártás optimális tömegszerűségben (sorozatnagyságban) történő szervezését. Másrészt az együttműködés biztosítja ellátásunkat azokból a termékekből, amelyek gyártásáról lemondunk. Végül soron a KGST-országok terveinek távlati egyeztetésekor világlik ki, hogy a gépipari szerkezet előirányzott átalakítása beilleszthető-e az egész szocialista tábor gazdasági fejlődésébe.

A gépipari szerkezet átalakítási irányainak kitűzésekor gondosan mérlegelni kell a nemzetközi szükséglet várható irányát és fejlődési ütemét. Általában nem célszerű olyan gépipari ágazatok kiemelt —

azaz a belföldi szükségletek növekedésénél lényegesen gyorsabb — fejlesztése, amelyek termékeiben a KGST-országok szükségletének növekedése távlatilag erősen lassul, vagy stagnáló tendenciájú. Ez ugyanis könnyen gépiparunk fejlődésének lassulását eredményezné, esetleg kihasználatlan kapacitások létrejöttét idézné elő. (Kivételt jelenthet, ha a KGST-országok valamely gépipari ágazatnak egy adott országra történő szakosításában állapodnak meg: ebben az esetben ugyanis ez az ország az adott ágazat termelését több ország szükségleteire támaszkodva növelheti és ez a szükségletek lassúbb növekedése vagy akár stagnálása mellett is lehetővé teheti a fejlesztés gyors ütemét.) Egyebek között ezért sem volna helyes távlatilag kiemelten fejleszteni hazánkban a mezőgazdasági gépgyártást, a bányagépgyártást, a könnyűipari gépgyártást, a vasúti járműipart stb. Ezen ágazatok termékei iránt a szükséglet távlatilag növekszik ugyan, de az igények növekedési üteme fokozatosan lassul, s jóval kisebb a gép-szükséglet átlagos növekedésénél. Kiemelt fejlesztést főleg olyan gépipari ágazatokban célszerű megvalósítani, amelyek termékei iránt a nemzetközi szükséglet egyenletes vagy növekvő ütemben fejlődik. (Ez a megállapítás természetesen csak kismértékben vagy egyáltalán nem vonatkozik egyes termékcsoportokra vagy termékekre, hiszen a gyártásszakosítás egy-egy országban a termelés nagymértékű növelését kívánhatja meg még az összes szükséglet kismértékű növekedése esetén is.)

Éppen ez a helyzet gépiparunk kiemelt ágazataiban: a műszeriparban, a híradástechnikai iparban és a szerszámgépiparban. Az egyes gépipari ágazatok belső szerkezeti arányainak kialakításakor a várható szükségleteket ugyancsak körültekintően mérlegeljük. A forgácsoló szerszámgépek közül várhatóan az átlagosnál gyorsabban növekszik a szükséglet a másoló és programvezérlésű gépek, a félautomaták és automaták, a speciális, cél- és aggregátgépek, a nagy és fokozott pontosságú szerszámgépek iránt; ezek gyártását ezért különösen gyorsan fejlesztjük. A gyengeáramú iparban különösen gyorsan nőnek az igények a félvezetők iránt; a híradástechnikai szükségletek eltolódnak az ipari berendezések irányában. A műszerszükségleti arányok az automatizálási eszközök, a nagy pontosságú laboratóriumi műszerek, az elektronikus és nukleáris műszerek irányában tolódnak el — ezek termelését megfelelően fokozzuk is. A vasúti járműiparban a személygépkocsi-gyártó kapacitást fokozatosan motorkocsik és speciális személykocsik gyártására állítjuk át, a 600 LE-nél kisebb Diesel-mozdonyok gyártását megszüntetjük stb.

Az a tény, hogy a gépipar kiemelt ágazataiként elsősorban azokat jelöltük meg, amelyek termékei iránt a szükségletek az átlagosnál gyorsabb ütemben növekednek, és ezek termelését a hazai szükséglet-növekedésnél is gyorsabb ütemben fejlesztjük, kedvező ugyan a realizálási kilátások szempontjából, de másrészt igen nagy feladatokat is ró a gépipar vezetőire: ezeket az ágazatokat a gépipari termelés átlagos növekedésénél *lényegesen* gyorsabb ütemben kell fejleszteni.

Mivel pedig ezeken a területeken a műszaki fejlődés is világszerte különösen gyors, ezeknek az ágazatoknak a kiemelt fejlesztése a világszínvonal utolérése végett nagy erőfeszítéseket kíván a műszaki fejlesztésben is.

A gépipari szerkezet konkrét átalakítási irányainak végleges kijelölése még további tudományos elemzést és megalapozást igényel. Ezt a feladatot a gépipar 20 éves tervének részletes kidolgozása keretében a közeljövőben kívánjuk elvégezni.

A gépipari szerkezet változtatásának módjai

A gépipari termelés szerkezetét főleg két módon, a meglévő kapacitások átállításával és új kapacitások létrehozásával lehet megváltoztatni.

A gépipari szerkezet megváltoztatásának viszonylag gyorsabb és kevésbé költséges módja a *meglévő kapacitások átállítása* a fejleszteni kívánt termékek gyártására. Ez a módszer azonban csak bizonyos korlátok között alkalmazható. Azt, hogy egy-egy átállítani tervezett üzemben milyen terméket milyen mennyiségben lehet gyártani, az üzem nagysága, az üzemi épületek magassága, az anyag- és árumozgatási lehetőségek (daruzás), a géppark nagysága és összetétele (ezen belül az egyedi és a sorozatgyártásra alkalmas gépek aránya), az üzem szakembereinek tapasztalatai és összetétele, és még sok más tényező befolyásolja. Viszonylag egyszerűen át lehet térni a nehézgépipari gyártmányok egyik csoportjáról más nehézgépipari gyártmányokra; egyedi vagy kis sorozatban gyártott termékekről hasonlókra stb. De csak kisebb-nagyobb nehézségek leküzdésével, több-kevesebb veszteség árán lehet áttérni egyedi vagy kis sorozatú termékek gyártásáról nagy sorozatú termékek gyártására, nehéz gépek gyártásáról könnyű gépek gyártására és fordítva stb. Ennek megfelelően, a meglévő kapacitások átállítása többnyire csak iparágakon belül vagy hasonló jellegű gyártás esetén kifizetődő; csak ritkán, kivételes körülmények között használható fel valamely kapacitás *egészen eltérő jellegű* termék gyártására. Mégis, a meglévő kapacitások átállítása mint a gépipari szerkezet megváltoztatásának fontos módszere sürgős esetekben és rövid távon lényeges szerepet kell hogy játsszon.

Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatták, hogy a szerkezet változtatásának ezt a módszerét nem alkalmazzuk megfelelően, ez irányban egyelőre csak kezdeti lépésekről beszélhetünk. Például a kapacitások átcsoportosításával más gyártmányok rovására lényegesen növelték a vegyipari és az élelmiszeripari gépgyártást; folyamatban van meglévő kapacitások átállítása félvezetőgyártásra és vákuumtechnikai gépgyártásra stb. De az illetékes szervek határozott erőfeszítései ellenére sem került eddig sor a meglévő kapacitások átállítására több olyan területen, ahol pedig a kapacitások jobb kihasználásával és a gyártás átcsoportosításával, avagy gazdaságtalanul gyártott vagy egyéb okból nem kedvező gyártmányok termelésének beszüntetésével lehetett volna egy-egy üzemet más jellegű termékek gyártására felszabadítani. Ágazaton belül hasonló termékek gyártása céljából már nagyobb mértékben került sor a meglévő kapacitások átállítására, ami az egyes gépipari ágazatok belső szerkezetének változásában meg is mutatkozott. A gépipari szerkezet lényeges megváltoztatásához elkerülhetetlen új kapacitások létrehozása is. Ez a folyamat természetesen hosszabb időt vesz igénybe, a beruházások megvalósítási ideje miatt és mivel a rendelkezésre álló beruházási keretek nagyobbik részét a meglévő üzemek korszerűsíté-

sére kell fordítani. A második ötéves terv időszakában például új üzemeket főleg csak a műszeriparban és a híradástechnikai iparban létesítünk. Ezért is van gépiparunk szerkezetének átalakítása szempontjából különös jelentősége a 20 éves távlati terv tudományos alapokon történő kidolgozásának és a többi KGST-országgal való összehangolásának.

A gépipari szerkezet megváltoztatásának problémái, ösztönző és gátló tényezők

A gépipari szerkezet átalakítása során sokféle nehézséggel találkozunk. Ezek egy része az ország belső gazdasági szervezetével és irányítási rendszerével, másik része a KGST-országok közötti gazdasági együttműködéssel, harmadik része pedig a tőkés gépexporttal kapcsolatos. Az alábbiakban megkísérlem összefoglalni e legfontosabb tényezőket.

Belső problémák

Anyagi érdekeltség, ösztönzés

Az ipar jelenlegi érdekeltségi rendszere általában nem kedvez a kapacitások átállításának. A vállalatok és a vállalati vezetők ugyanis elsősorban a költségszint csökkentésében érdekeltek. Márpedig a termelés átállítása egy megszokott, ismert és begyakorlott cikkről valamely új, nagyrészt ismeretlen termékre általában nehézségekkel jár. A műszaki vezetőknek és a munkásoknak szinte „új szakmát kell tanulniok”, a vállalat termelése rendszerint átmenetileg csökken, a termelékenység visszaesik, a költségszint emelkedik és ez együtt jár a munkáskeresetek, a prémiumok és a nyereségrészesedés csökkenésével.

Ezért olyan ösztönzési rendszert kellene kialakítani, amely mellett a vállalati kollektíva érdekeltté tehető a népgazdaságilag előnyös új termékekre való átállásban. Például exportra történő termelés esetén a rossz gazdaságosságú termékek árkiegyenlítését lényegesen (egyszerre vagy fokozatosan) csökkenteni kellene, így a külkereskedelmi vállalat rákényszerülne az eladási árak emelésére, a beszerzési árak csökkentésére, vagy az export megszüntetésére. Ilyen körülmények között a termelő vállalat csak az önköltség és a termelői ár lényeges csökkentése esetén tudná fenntartani a termelést, s ha ez nem megy, kényszerülne a gyártás megszüntetésére.

Ugyanakkor meg kell oldani a vállalatok, a vállalati vezetők és dolgozók érdekeltté tételét, ösztönzését az új termékek gyártására való lehető leggyorsabb átállásra. Például adott esetekben a nyereségrészesedés és a prémiumok kifizetési feltételei közé be kellene iktatni az átállással kapcsolatos feladatokat; szóba jöhetne az is, hogy a nettó termelői árat meghatározott ideig magasabb szinten állapítsák meg, s előre meghatározott naptári terv szerint fokozatosan csökkentsék a normális sorozatgyártásnak megfelelő szintig.

A termelési és különösen a termelékenységi tervek teljesítése szempontjából a vállalatoknak általában kedvezőtlen a jellegüknél fogva munkaigényesebb termékek gyártására való átállás. Az egy főre jutó termelés mutatója ugyanis az átlagos anyagigényesség növekedésével

javul, az átlagos munkaigényesség növekedésével viszont romlik. Például: a Csepeli Szerszámgyárban a speciális cél- és aggregátgépek gyártására való átállás növeli az egységnyi termelési értékre jutó munkaráfördítést, és ez lerontja a vállalat mutatóit. Ezért, ha a vállalatok kiemelt szerkezetátalakító feladatot hajtanak végre, megfelelően korrigálni kellene a bázisadatokat a munkaügyi tervben és esetleg más tervekben is.

A meglévő kapacitások átállítása más termékek gyártására általában költségekkel és veszteségekkel jár. A meglévő géppark egy része alkalmatlan az új termék gyártására, s a felszabaduló gépeknek csak egy része hasznosítható más üzemekben. Előfordul, hogy a beépített daruteljesítmény, sőt akár egész üzemszámok részben kihasználatlanul maradnak. E közvetett veszteségeket általában ma még nem mutatják ki. Ezenkívül magának az átállásnak a közvetlen költségei is általában jelentősek, s ezeket jelenleg csak kis mértékben lehet központi átszervezési keretből fedezni. Általában nem történik meg a veszteségek és ráfordítások, valamint a várható népgazdasági eredmény összehasonlítása. Ezért egységes módszert kellene kidolgozni az átállítási veszteségek és ráfordítások, illetve az átállásból fakadó népgazdasági haszon kimutatására és összevetésére. Megfontolandó az is, hogy a meglévő kapacitások átállításával kapcsolatos költségeket és — szükség esetén — veszteségeket külön e célra rendszeresített alapról finanszírozzák; ez feltétlenül megkönnyítené és meggyorsítaná az átállások végrehajtását.

Idegenkedés az importtól

A gépipar szerkezeti átalakítását az is gátolja, hogy egyes felhasználó szervek, amelyek megszokták a hazai gyártmányú gépeket, berendezéseket, járműveket, nem szívesen mondanak le a hazai ellátásról. Ennek különböző okai vannak. Az egyik ok a felhasználók konzervativizmusa, a megszokottság. A felhasználók többnyire arra hivatkoznak, hogy a hazai gyártás beszüntetése esetén gépparkjukat szükség-szerűen több típus között kellene megosztani, ami különféle hátrányos következményekkel járna. Ez az érvelés sokszor erőltetett, hiszen a felhasználók gépparkja már amúgy is kevert, szükségletük egy részét eddig is importból fedezték. De ha még indokolt is ez az érv, akkor is mérlegelni kell, hogyan aránylanak a felhasználóknál elsősorban a karbantartásban keletkező többletráfördítések a szakosítástól várható népgazdasági haszonhoz. Ehhez megint csak megfelelő számítási módszereket kell kidolgozni és alkalmazni.

A felhasználók néha attól is tartanak, hogy az importra történő áttérés esetén szükségleteik kielégítését időnként devizális megfontolások veszélyeztethetik. E félelemnek egyre kevésbé van alapja. Az e téren még fennálló problémákat valószínűleg megoldaná a tervezési módszerek olyan módosítása, amely szerint a devizakereteket nem főhatóságokra, hanem — komplett, az importot is magukban foglaló mérlegek alapján — a gépipari termékek összességére és az egyes gépcsoportokra határoznák meg, s ezek alapján a szükséges import minden további nélkül megvalósulhatna.

Az importbázisra való áttérést az is fékezi, hogy az importból beszerzett gépek gyakran drágábbak, mint a hazai gyártásúak. Például a szocialista relációból importált szerszámgépek általában 20—25 százalékkal drágábbak a hasonló hazai szerszámgépeknél; egyes import vilamos targoncák és futómacskák drágábbak, mint a hasonló hazai típusok voltak; ugyanez a helyzet a hazánkban kis sorozatban gyártott építőipari, könnyűipari és más gépeknél is.

Ezzel kapcsolatban vizsgálni kell, mennyiben okozzák az importgépek magasabb belföldi átadási árát az esetleges magas devizabeszerzési árak, s mennyiben a belföldi devizaszorzók. Szükség esetén csökkeneni kellene egyes devizaszorzókat, hogy az importgépek belföldi átadási árai ne gátolják, hanem a népgazdasági érdekekkel összhangban ösztönözzék a szükségletek importból való kielégítését.

Szakemberhiány, irányítás, tervezés

A gépipar szerkezeti átalakításának fontos korlátját jelenti a szakképzett káderek, elsősorban a mérnökök hiánya, különösen azért, mert a gépipar kiemelt ágazatainak fajlagos szakképzett káderezsükséglete az átlagosnál magasabb. Ezért nagyobb gondot kell fordítani a szakemberezsükséglet tervezésére és az újonnan munkába lépő szakképzett munkaerők elosztására, valamint a meglévő káderek ésszerű átcsoportosítására és az egyetemi képzés helyes arányainak kialakítására. Nagy jelentőségű ebből a szempontból a műszaki-tudományos kutatómunka szervezett összehangolása a KGST-országok között.

Meg kell jegyezni még azt is, hogy a gépipar szerkezeti átalakítása és a gyártmányválaszték ezzel kapcsolatos szűkítése, a szakosítás egyúttal enyhít is a kádergondokon, hiszen lehetővé teszi a meglévő káderek munkájának jobb kihasználását.

Egyes területeken a szerkezeti átalakítást, a gyártmányválaszték szűkítését gátolja a gyártás szétszórtsága és az egységes irányítás hiánya. Különösen szembetűnő ez például a vegyipari, az élelmiszeripari és az építőipari gépgyártásban. Ezen gépgyártási ágazatok egységes irányítás alá vonása és a fejlesztés centralizálása ezeken a területeken nagyban előmozdítaná a megfelelő gyártmányszerkezet kialakítását.

A gépipari szerkezeten kívül — mint már említettük — nagy jelentősége van a technológiai szerkezet megjavításának. Különösen fontos a gépipari termelés optimális szakosítása és koncentrációja, a többi között az öntvények, kovácsolt acélok, kötőelemek, szerelvények, fogaskerekek, egyéb alkatrészek, tartozékok, részegységek és szerszámok központosított gyártása, valamint a gépjavító tevékenység fejlesztése. Ezért az 5 éves és 20 éves tervek kidolgozása keretében külön ki kell dolgozni a gépipari termelés szakosításának és koncentrációjának tervét; elő kell irányozni az azonos vagy azonos (hasonló) technológiával gyártható termékek és alkatrészek gyártásának összevonását; az egyes vállalatok (telephelyek) minél kevesebb számú termékre (esetleg alkatrészeire vagy technológiai folyamatra) való szakosítását, s ezáltal a sorozatnagyságok számottevő növelését.

Tovább kell tökéletesíteni a műszaki fejlesztés tervezését is. Az új gyártmányok bevezetése gyakran nem jár együtt a korszerűtlen, régi termékek gyártásának beszüntetésével. Ilyenkor az új és a régi termék

gyártása párhuzamosan folyik. Ezért a műszaki fejlesztési tervben külön elő kellene irányozni a korszerűtlen gyártmányok termelésének megszüntetését is.

Az új gyártmányok kidolgozásával és bevezetésével tapasztalat szerint gyakran nem jár együtt a szükséges alkatrész-bázis kifejlesztése. Ezért aztán sok alkatrészt (részegységet) huzamos időn át tőkés relációból kell beszerezni. Ezzel kapcsolatban a műszaki fejlesztési tervben időben gondoskodni kell a szükséges alkatrészek hazai előállításáról, illetve KGST-országokból történő beszerzéséről.

A KGST-országokkal való együttműködés problémái

A gyártmány-szerkezet átalakítása a KGST-országokkal való tervszerű gazdasági együttműködés alapján valósul meg. A szocialista országok gazdasági együttműködésének fő formája a jelenlegi időszakban az egyes országok által kidolgozott távlati tervképzések egyeztetése. A folyamatban levő tervegyeztetések eredményeként lehetővé válik valamennyi KGST-ország számára, hogy az optimális gyártási feltételeket a gépipar valamennyi ágában biztosítsa. A tervegyeztetések azonban huzamosabb időt vesznek igénybe és ezek során befejezésükig különböző jellegű problémák merülnek fel.

A KGST-országokkal lefolytatott távlati tervegyeztető és egyéb tárgyalások azt mutatják, hogy a gépipari szerkezet átalakítására irányuló saját tervképzéseink egyes esetekben nehezen egyeztethetők össze a többi KGST-ország szakosítási elképzeléseivel. Az elmúlt években a gépipar legtöbb területén párhuzamos gyártás alakult ki a főbb KGST-országokban, egyes területeken pedig még most is folyik a párhuzamos kapacitások kiépítése. Előfordultak olyan esetek is, hogy több KGST-ország ugyanazon termék gyártási licencét vásárolta meg tőkésországból és ennek alapján alakított ki párhuzamos gyártást. Ilyen helyzet alakult ki például a többi között a vasúti járműiparban. Ilyen esetekben előfordulhat, hogy az egyes szocialista országok tervképzéseikben foglalt szakosítási irányok keresztezik egymást.

Az eddigi kétoldalú szakosítási és távlati tervegyeztető tárgyalásokon — bár komoly eredmények születtek — a párhuzamos fejlesztéseket még nem lehetett maradéktalanul kiküszöbölni. Ezt a feladatot a KGST-ben folyó sokoldalú tervegyeztetéseknek, valamint a KGST XVI. ülészakán hozott határozatok végrehajtására szolgáló egyéb intézkedéseknek kell megoldaniuk.

A gépipar szerkezeti átalakítására tett intézkedések nem eredményezhetik a felhasználók érdekeinek háttérbe szorulását. Ezért valamely gyártmány termelése csak akkor szüntethető be, ha a hazai szükségletek kielégítése a KGST keretében tartósan biztosított. Több esetben éppen az importbeszerzés bizonytalansága miatt nem lehetett még megszüntetni valamely gyártmány előállítását. Például az importbeszerzés problémái miatt nem szüntethettük még be a KGST-ben még nem szakosított 600 LE alatti Diesel-mozdonyok, vasúti teherkocsik, a 28 LE-s kerek traktorok, a 30 LE alatti Diesel-motorok és több más termék gyártását.

Több ízben előfordul az is, hogy a KGST-ajánlás alapján szakosított országok nem elégítik ki a többi KGST-ország mennyiségi, vá-

lasztéki vagy minőségi szükségletét, s azok így kénytelenek az adott termékeket tovább gyártani, sőt esetleg tőkésországból importálni.

Ez egyrészt azt mutatja, hogy a gépipari gyártmányszerkezet átalakítása nem rövid távon megoldható feladat, másrészt rámutat annak szükségességére, hogy valamennyi ez irányú elképzelésünket időben egyeztessük a KGST-országokkal.

A KGST-országok egymás közötti kereskedelmi elszámolásaiban ma még túlsúlyban vannak a kétoldalú elszámolások. Ilyen körülmények között előfordul, hogy egyes KGST-országok a kétoldalú fizetésimérleg-egyensúly fenntartása keretében nem tudják növelni importbeszerzésüket vagy exportszállításukat olyan gépipari termékekben, amelyek importja vagy exportja pedig az adott országba kívánatos lenne, különösen a távlati együttműködés szempontjából. Ez a helyzet esetenként rákényszeríti az érdekelt országokat, hogy párhuzamos fejlesztést végezzenek és párhuzamos kapacitásokat hozzanak létre a szóban forgó területeken.

E tényező szükségessé teszi külkereskedelmi politikánk további javítását, az import- és exportlehetőségek gondosabb felkutatását azon országokkal kapcsolatban, amelyekbe, illetve amelyekből a gépipari szerkezet megváltoztatását kedvezően befolyásoló export-, illetve importnövelés lenne lehetséges. A felhasználókat is ösztönözni kellene arra, hogy — ha erre vannak — megfelelő lehetőségek szükségleteiket azon országokból történő importtal elégítsék ki, amelyekbe a gépipari szerkezet átalakítása szempontjából kedvező export lehetséges. Ugyanakkor törekedni kell a KGST-országok közötti sokoldalú elszámolási rendszer továbbfejlesztésére és kiterjesztésére.

A KGST-országok kommunista és munkáspártjai első titkárainak moszkvai értekezletén a KGST XVI. (rendkívüli) ülészakán és a KGST szervei azóta megtartott tanácskozásain hozott határozatok fontos intézkedéseket tartalmaznak a KGST-ben folyó szakosítási munka megjavítására; ezek a többi között a jelen cikkben említett problémák megoldásához is hozzá fognak járulni. Így sor kerül az 1980-ig terjedő és az 1966—1970. évi beruházási tervek egyeztetésére, a KGST-országokban nem, vagy a szükségesnél kisebb mennyiségben gyártott gépek és berendezések gyártásának szakosítás útján történő megindítására, illetve növelésére, közös tudományos intézetek és vállalatok létesítésére, a legfontosabb gépek és berendezések szakosításának meggyorsítására, a szakosításból eredő kötelezettségek teljesítésének megjavítására, a multilaterális elszámolások körének bővítésére és még több más hatékony intézkedés végrehajtására. Ezen intézkedések minden bizonnyal elő fogják mozdítani a fentemlített problémák gyors megoldását.

A tőkés exporttal kapcsolatos problémák

A gépipari szerkezet átalakítása és különösen az egyes termékek gyártásának és exportjának beszüntetése szempontjából külön problémát jelent, ha az illető termékeket tőkés relációba is exportáljuk.

Terveink általában a tőkés gépexport viszonylag gyors ütemű növelését irányozzák elő. Mivel pedig jelenleg a gépipari termékeknek csak viszonylag szűk körét exportáljuk a tőkésországokba, az ilyen termékek gyártásának beszüntetése érezhető nehézségeket okozhat a tő-

kés gépkiviteli terv teljesítésében. Így exportérdekből esetenként kénytelenek vagyunk ideig-óráig fenntartani olyan termékek gyártását, amelyek gazdaságossága — a magas termelési költségek miatt — rossz.

A rossz gazdaságosságú tőkés export fenntartását az is szükségessé teheti, hogy valamely import csak az adott termék exportja ellenében valósítható meg. De előfordul az is, hogy a rossz gazdaságosságú terméket a vevő jobb gazdaságosságú termékkel kapcsolja össze és így a gazdaságos termék exportjához fenn kell tartani a kedvezőtlenebb gazdaságosságú termék exportját is.

A tőkés export szerkezetének megváltoztatását szubjektív okok is nehezítik. Az új termék bevezetése a tőkés piacokon szívós erőfeszítéseket kíván, a piacok meghódítása nem lebecsülhető nehézségekkel jár, amelyek leküzdésére illetékes szerveink nem is teszik meg minden esetben az összes lehetséges intézkedést.

Mindennek ellenére a tőkés gépexport a gépipari termelés tervezett gazdaságosabb szerkezete mellett, a gazdaságtalanul exportált termékek exportjának megszüntetése esetén is növelhető. E lehetőség valóra váltása azon múlik, hogy a gépipar képes-e a világszintnek megfelelő korszerű termékeket adni a külkereskedelemnek, s utóbbi képes-e ezeket megfelelő hozzáértéssel értékesíteni.

A szerkezet átalakításával kapcsolatos külkereskedelmi problémák rendezéséhez a külkereskedelmi vállalatok premizálási rendszerét is fel lehetne használni. Például prémiummal ösztönözhetnénk a leállítani kívánt gyártmányok importból való beszerzésére, a gazdaságtalan exportcikkeknek adott relációban más, gazdaságosabb termékekkel való helyettesítésére stb.

A tőkésországokba irányuló gépexporttal kapcsolatban meg kell említeni, hogy a gépipari gyártmányválaszték szűkítése bizonyos mértékig nehezíti külkereskedelmünk helyzetét a tőkés piacokon. Ezért a KGST-országok közötti együttműködést ki kellene terjeszteni a tőkésországokkal folytatott kereskedelemre is. A KGST szerveiben ezzel kapcsolatban elfogadott határozatok előreláthatóan ezen a téren is kedvező eredményt fognak hozni.

A gépipari szerkezet átalakítására vonatkozó elképzelések és előirányzatok ma még nem tekinthetők véglegeseknek. Várható, hogy a gépipar helyzetéről és feladatairól szóló párthatározat végrehajtását célzó intézkedések kidolgozása nyomán a 20 éves terv részletes kidolgozása és megalapozása eredményeként, valamint a KGST XVI. ülészakán hozott határozatok alapján a KGST-országok között végzendő terv-egyeztető és szakosítási munka folyamán még újabb szerkezetátalakítási lehetőségek is felmerülnek.

De már most is lehetségesnek és szükségesnek látszik a KGST-ben elfogadott gépipari gyártásszakosítási elveknek a hazai viszonyokra való konkretizálása. Ezen elvek és az elvégzendő részletes számítások alapján el kell dönteni, mely termékek gyártását szüntessük be, melyek azok a termékek, amelyek gyártását csak meghatározott feltételek esetén lehet fenntartani, s gondoskodni kell a szerkezetátalakítást gátló — a fentiekben ismertetett — problémák átgondolt megoldásáról.

Munkás bérrendszerünk fejlődésének néhány vonása

Hazai bérezési rendszerünkben 1957-ben minőségi változás következett be. A fordulat félretett néhány addig megtámadhatatlannak, a szocialista bérrendszer szükségszerű velejárójának tekintett elvet, megmerevedett, túlhaladott elképzelést. Bérezési rendszerünk rugalmasabb, korszerűbb, hatékonyabb lett.

Az új bérezési rendszer egyik alaptétele lett az, hogy a szocialista elosztás elveinek megfelel minden olyan *bérforma*, amely adott társadalmi-gazdasági feltételek között a végzett munka alapján történő ösztönző elosztást valósít meg, s nem hat egyoldalúan az intenzitás fokozására, a mindenáron való mennyiségi túlteljesítésre. Kimondtuk, hogy a darabbér nem az egyetlen következetesen szocialista bérforma. Széles körben elfogadott álláspont lett, hogy olyan bérezési formát kell alkalmaznunk, amilyen az adott területen az objektív körülményeknek, a szervezettség és szervezhetőség fokának, a munka jellegének és a dolgozóknak legjobban megfelel. A körülmények közötti különbségek folytán nem lenne helyes mindenütt azonos bérforma alkalmazása. Ezeket az elgondolásokat az élet lényegében igazolta.

Ma az iparban nincsenek központilag, fillérre előírt *bértarifák*, mégis lényegében sikerült a kereseti arányok további torzulását megakadályozni, sőt az arányokat bizonyos mértékig javítani. Világossá vált, hogy a szocialista bérrendszernek nem szükségszerű velejárója az olyan típusú tarifarendszer, amilyent a múltban alkalmaztunk.

A *béralap-felhasználás* központi szabályozása és ellenőrzése éveken keresztül olyan globális vállalati mutatókhoz kapcsolódott, amelyekre igen sok torzító tényező hatott. A relatív béralap-ellenőrzés alapelve az volt, hogy a felhasználható bér összege egyenes (1 : 1) arányban változik a termelési terv teljesítésével. Tehát a vállalat, illetve a vállalati kollektíva bérrel elismerendő érdemének tudtunk be gyakran olyan eredményeket, amelyek részben formálisak, részben vállalaton kívüli tényezőkre is visszavezethetők voltak.

Ez már 1954 óta sokak számára világos volt, mégis még évekig alkalmaztuk ezt a rendszert. A továbbiakban azonban egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a különböző munka-, illetve bérigényű gyártmányok részarányeltolódása, a kooperáció változása sokszor érzékenyebben hat a termelési értékre, mint a munka termelékenységét ténylegesen alakító tényezők. El kellett tehát vetni e szabályozási és ellenőrzési mód általános alkalmazásának igényét, s különösen a hozzá kapcsolódó érdekeltségi formák általános alkalmazását, amit hosszú időn keresztül a bérgazdálkodás szükségszerű velejárójának tekintettünk.

Régebben az volt a szabály, hogy a *normákat* csak nagyobb műszaki-szervezési változások esetén szabad megváltoztatni. Amikor a kisebb műszaki változások és egyéb okok következtében a normák széles körben fellazultak, valamint egyéb feltételeket is meglevőnek ítélték meg, központilag *általános normarendezést* hajtottak végre. A normák fellazulása objektív tendencia, melynek negatív hatása minden olyan esetben érvényesül, amikor a normák módosítása csak lassan vagy egyáltalán nem követi a körülmények fejlődését. A meglevő normák lazasága — szinte láncreakció-szerűen — áttért az új normákra is. Ezeket ugyanis már eleve úgy kellett megállapítani, hogy a központilag előírt tarifák mellett az egyébként elért bérszintet biztosítsák. A munkanormák nagyságát tehát csak részben határozta meg a művelet tényleges időszükséglete, a normák szintjét lényegében a kialakult bérszint és a kötelező tarifa adta.

A bérhelyzet megjavításának a kulcsát általában a *norma oldalán* keresték, a megoldást kizárólag az ún. műszakilag megalapozott normák körének szélesítésében látták. A problémák azonban nem enyhültek, hanem egyre súlyosodtak. A normarendezések politikai és gazdasági meg rázkódtatásokat okoztak. Világossá vált, hogy *a normahelyzet megjavításának feltétele nem elsősorban a normázás metodikai kérdéseinek megoldásában, hanem azon kívül: a bérrendszer egészében keresendő.* Az 1957-ben bevezetett *átlagbér-gazdálkodás* és a hozzá kapcsolódó intézkedések az általános kampányszerű normarendezések elkerülésének lehetőségét, valamint a normák folyamatos rendezésének lehetőségét nyitották meg.

Az átlagbér-ellenőrzés rendszere fellazította a régi kereteket. Elsőpörte az elavult formákat, s az emberek fejéből is nagyrészt kisöpörte az ezekhez kapcsolt megmerevedett elveket. Az új rendszer a régebbinél lazább keretet, szélesebb lehetőséget teremtett, bár nem hatott kényszerítő erővel az optimális bérformák kialakítására és alkalmazására. Megszüntette a tömeges, spontán bérmozgást, megteremtette a bér gazdálkodás tervszerűségének eddiginél sokkal reálisabb lehetőségét. Vállalati önállóságot biztosított mind az alapbérek, mind pedig a normák és a bérformák megállapításában, illetve kialakításában. Érvényesítette azt az elvet, hogy csak a vállalatok vezetői ismerik a náluk folyó munka sajátosságait, a dolgozók összetételét, gondolkodásmódját, a bérezéssel kapcsolatos állásfoglalását. Csak a vállalatnál lehet látni, hogy milyen problémák, kisebb-nagyobb ellentmondások keletkezhetnek egy-egy bérezési forma bevezetésénél, egy-egy új besorolásnál. Itt tapasztalható közvetlenül, hogy a bevezetett bérrendszer pozitív és negatív hatásai hogyan aránylanak egymáshoz: érdemes-e azt fenntartani vagy meg kell változtatni.

Széles körben megszűnt a mechanikus, függvényszerű kapcsolat a termelési érték és a felhasználható béralap között. Megszűntek azok a szigorú szankciók, intenzív érdekeltségi formák, amelyek erre a kapcsolatra épültek. Csökkent annak lehetősége, hogy a nagyobb túlteljesítési lehetőséggel bíró vállalat más vállalatokhoz képest aránytalanul növelje dolgozóinak átlagbérét. A kötelezően előírt átlagbérek korlátok közé szorították a munkaerő-helyzet állandóan ható spontán béralakító hatását. Az új rendszer a normát a helyére állította: utat nyitott

olyan fejlődésnek, hogy a norma a művelet elvégzéséhez szükséges időt jelenthesse.

Az átlagbér-ellenőrzés bevezetésének — az alapvető politikai és gazdasági tényezők mellett — igen nagy szerepe volt az ellenforradalom utáni gyors gazdasági konszolidáció megvalósításában. Maga az elgondolás azonban a bevezetést jóval megelőzte. Országos méretű alkalmazásának gondolata részben a tények, a valóságos ellentmondások elemzéséből született. Már országos méretű bevezetése előtt egyik, számos gyáregységből álló vasipari nagyüzemünk központi munkaügyi osztálya az átlagkeresetek központi szabályozásán keresztül irányította az egységek bérpolitikáját. A feladat tehát „csak” az volt, hogy egy nagy vállalatnál már létező és bevált módszert általánosítsuk, népgazdasági méretű alkalmazhatóságát megteremtsük.

A gyakorlat tanulmányozása — itt is, mint általában — nemcsak az ellentmondások felismerésében segített, nemcsak azt mutatta meg, hogy *mit nem szabad* tenni, hanem többé-kevésbé közvetlenül azt is, hogy *mit kell*. Egy részterületen alkalmazott megoldás mutatott rá a fejlődés népgazdasági szintű irányára. A gyakorlatban alkalmazott formákat abból a szempontból is tanulmányozni kell, hogy ezek milyen mértékben felelnek meg a termelőerők adott színvonalának, *melyik lehet* — bizonyos módosításokkal — *a jövő formája*, milyen mértékig tarthat igényt általánosabb alkalmazásra. Az új formákat nem mindig újonnan kialakítani, „kitalálni” kell, hanem igen gyakran inkább csak „megtalálni”, kiválasztani, *felismerni*.

Mindezek során természetesen nem nélkülözhetők az elméleti megfontolások és az alapos kutatás. A gyakorlat tanulmányozásából fakadó ilyen típusú következtetések lehetősége nyilvánvalóan annál nagyobb, minél gazdagabb, változatosabb a gyakorlat. Ma ilyen vonatkozásban is lényegesen kedvezőbb a helyzet, mint az átlagbér-ellenőrzés bevezetése előtti időszakban.

A fejlődési tendenciák objektív alapjai

Az 1957-ben bekövetkezett fordulat lényegében elsöpörte a bérezési rendszer útjában álló akadályokat; egyes lehetőségeket növelő, másokat csökkentő kereteket adott. De nem adta meg konkrétan, nem határozta meg a fejlődés irányait. Az elmúlt néhány év bebizonyította, hogy óriási eredmények érhetők el csupán azáltal is, ha megteremtjük a fejlődés előbbre vivő kereteit. A részletekre vonatkozó kényszerítő, meghatározó erő hiánya azonban oda is vezetett, hogy a lehetőségeket nem mindig a legkedvezőbben használták ki, nem mindenütt alkalmazták az objektív körülményeket kellően figyelembe vevő megoldásokat.

Az objektív körülmények a bérezési formákat, a bérarányokat és a normákat nem közvetlenül, hanem tudatos emberi magatartásokon keresztül határozzák meg. A meghatározásnak ez a közvetettsége azzal jár, hogy a megfelelés sohasem teljes és a szubjektív tényezők szerepével számolni kell. Ehhez járul, hogy az objektív feltételek követelményei is legtöbbször több megoldást tesznek lehetővé. Ugyanazt az eredményt néha több eszközzel is el lehet érni. Egy műhelyben például két egyformán hatékony bérforma is alkalmazható. A körülmények objektív jel-

zései különböző erejűek, a hibákat, a fejlődés szükséges irányait eltérő élességgel és egyértelműséggel jelzik. Nézzünk meg néhány jelzéstípust, melyek 1. a kereseti arányoknál; 2. a bérformáknál és 3. a munkanormáknál az objektíve helyes megoldásoktól való eltérést jelzik.

1. A *kereseti arányok* vonatkozásában nézzük meg, milyen hatásai vannak annak, ha bizonyos munkafajták, munkáscsoportok keresete viszonylag alacsony:

— Egyes munkakörökben, egyes műveletekre nincs annyi munkaerő, mint amennyit a műveletek objektív időigénye az adott összes munkavolumen mellett megkövetel. Így a gépek egy része áll, a munkaerőhiány egyes műveleteknél szűk keresztmetszetet teremt.

— A munkaerő minőségi összetétele nem felel meg a munkák összetételének. A bonyolultabb munkák bére viszonylag alacsony, a jobb szakmunkások egyszerűbb munkákon jobban keresnek, a bonyolultabb munkára nem lehet munkaerőt beállítani.

— Nagy a fluktuáció, magas a váltási mutató. Így viszonylag alacsony a begyakorlottság, összeszokottság átlagos foka, hullámozó a teljesítmény, nő a balesetek száma stb.

— A viszonylag alacsony bérű munkákat a dolgozók kedvetlenül végzik, nem nyújtják azt, amit tudnak.

— Elégedetlenség, rossz üzemi hangulat alakul ki, mert például a jobban fizetett munkákat mindig ugyanazok kapják, vagy egyesek, kiemelt bérűek, pedig az üzemi közvélemény szerint nem is érdemlik meg stb.;

— mindezek következtében a termelékenység nem alakul kielégítően.

2. A *bérformák* vonatkozásában is sok jelzés fut be, ha jelentős az objektíve helyes megoldástól való eltérés:

— A munkatermelékenység nem alakul a kívánt módon; a gazdasági egység nem teljesíti tervét, programját.

— A termékek minőségi színvonala romlik vagy indokolatlanul alacsony. A holtmunkával való takarékoskodás nem kielégítő, rossz az anyagkihozatal, gyakori a szerszámok törése, a gépek váratlan meghibásodása.

— Jelentős és tartós kereseti aránytalanságok keletkeznek a bérforma következtében, ami rontja az üzemi légkört, sérti a dolgozók igazságérzetét.

— A dolgozók képességei közötti különbség nem tükröződik, nem realizálódik a teljesítmények különbségében. Ez a műszaki tényezőkön kívül általában a bérforma, az ösztönzési rendszer hibáira vezethető vissza.

3. A *munkanorma* hibáira főképp az alábbi jelenségek utalnak:

— A munkatermelékenység alakulása nem kielégítő. Nagyon a veszteségidők, alacsony a munkaidő-kihasználás foka.

— A teljesítményszázalékok tompítva tükrözik a munkások hozzáértésében, szorgalmában rejlő különbségeket. A teljesítmények szóródása eltér a képességek „szóródásától”. Gyakran az utal a normahelyzet hibáira, hogy az átlagos teljesítményszázalék indokolatlanul és jelentősen eltér a 100-tól.

— Az üzemben gyakran vitatkoznak azon, hogy ki melyik munkát végezze. Ez azt jelzi, hogy a normák teljesíthetőségi szintje jelentősen eltérő.

Az eddigiekben csak néhány főbb jelzést említettem meg. Bár ezek nem kizárólag bérezési és normázási hibák jelzései, de ha mutatkoznak, mindenesetre indokolt a bérarányok, a bérformák és a normahelyzet felülvizsgálata. A jelenségek elemzése egyrészt lehetővé teszi a hibák feltárását, másrészt ezek kijavításának módjára is utal. Ez az utalás azonban önmagában kevés.

Az átlagbér-ellenőrzés rendszere nagy lehetőséget adott a helyi körülmények messzemenő figyelembevételére. E lehetőségek kihasználását azonban — mint már említettem — az új rendszer nem kényszeríti ki. Számos tényező hat azonban a fejlődés irányában. Ilyen közvetlen tényező az előbb leírt jelzés-rendszer, de ilyen a vállalatra kívülről ható anyagi és erkölcsi ösztönzés is. A lehetőségek kihasználását jelentősen befolyásolja a vállalati közszellem, a vezetés öntudati és szakmai színvonala, a társadalmi és pártellenőrzés aktivitása, a dolgozók öntevékenysége, a kritika szabadságának foka és még számos *morális* tényező. A fejlődési tendenciák irányát befolyásolja a tudományos kutatómunka, a leg-hatékonyabb formák keresése, ezek megismertetése, propagálása stb. is. További fejlődésünk feltétele a bérezés területén ezeknek a tendenciáknak a feltárása, általánosító megközeledítése. Így válhat csak az átlagbér-ellenőrzés adta lehetőség valósággá. Így tölthetjük csak ki a jónak bizonyult keretet egyre jobb tartalommal. A következőkben a munkásbérezés vonatkozásában ezeket a tendenciákat kísérem meg felvázolni előbb a bérezési formák, majd a bérarányok, s végül a normák területén.

A munkásbérezési formák fejlődési irányai

A bérezési formák fejlődéséről akkor beszélhetünk, ha azok az ediginél jobban alkalmazkodnak a munkák jellegéhez, a műszaki színvonalhoz, a szervezethez mértékéhez, a dolgozók gondolkodásmódjához. A fejlődés folyamán a bérforma ösztönzőbb, hatékonyabb lesz. A jelenleg már mutatkozó, egyre erősödő irányzatok néhány vonását vázolom fel a következőkben, a teljesség igénye nélkül.

1. Kombinált bérezési formák további térhódítása

Az 1957. évi fordulat az egyenes darabbérezés egyeduralmát megszüntette. Ez a folyamat már 1956 első felében elkezdődött. Az ellenforradalom után ellenkező irányú túlzások jelentkeztek, mert olyan területeken is megszüntették a darabbérezést, ahol ez különösebb negatív hatások, például a termékek minőségi rontásának veszélye nélkül fenn tartható lett volna. Ezeken a munkahelyeken a darabbért azóta általában visszaállították. Ma már igen magas azoknak a munkáknak a részaránya, ahol a mennyiségi vonatkozások mellett egyéb gazdasági szempontok bérben való figyelembevétele objektíve szükséges. Ezeknél a műveleteknél már ma is sok helyen alkalmaznak kombinált, több tényezős bérezési formákat, de alkalmazási körük valószínűleg egyre bővülni fog. Széles körben elterjedtek ezek a formák a kohászatban, a vegyiparban, a villamosenergia-iparban és számos más iparágban.

2. Csoportbérezés, kollektív ösztönzés terjedése

Az olyan munkafolyamatoknál, ahol a munka eredménye nem bontható az egyes munkások résztevékenységének eredményeire, csoport- vagy brigádbérezést alkalmaznak. Ahol ez a bontás elvégezhető, ott sem egyenlő tulajdonképpen az összeredmény a mért részeredmények összegével. Számtalan olyan, a munka eredményét befolyásoló tevékenységi mozzanat van, amelyet a műveletenkénti és személyenkénti eredményfelmérés nem képes érzékelni, de az összeredmény mérése már igen. Erre reagál sok vállalat, amikor a csoportbérezést egyes területekre kiterjeszti. A kollektíven ösztönző bérforma növeli a dolgozóknál az együttműködés szellemét, az egymásért való felelősség tudatát.

A brigádot úgy célszerű megszervezni, hogy a csoporton belüli keresetelosztásban a brigádnak mint kollektívának döntő szava legyen. A legmegfelelőbbnek tűnő változat az, hogy az egyes dolgozók személyi bérét — mely a kereset felosztásának alapja — a kollektíva időnként adott határok között megváltoztathatja, illetve javaslatot tehet a megváltoztatásra: a rendszeresen gyengébben dolgozók alapbérét csökkenti, a rendszeresen kiváló munkát végzők bérét felemeli. Növeli ez a jog a dolgozók felelősségtudatát, a kollektíva erejét, a dolgozók *aktív* ítélőképességét. E módszer hatékonyságának feltétele, hogy a kollektíva egészének ösztönzése helyes irányú és eléggé intenzív legyen.

Elterjedőben van — de talán a szükségesnél lassabb ütemben — az egyéni és a kollektív bérezés kombinációja. Ilyen például az egyéni darabbér és a kollektív minőségi prémium vagy tervteljesítési prémium kapcsolása.

3. A tartós eredmények elismerése

Az egyes dolgozók teljesítőképessége között nagyok az eltérések. Különösen mutatkozik ez néhány speciális kézi munkánál. Dolgozónként bizonyos, főleg kézi, bonyolultabb munkáknál más és más az a felső teljesítményhatár, melyen túl a minőségromlás veszélye reális. A jobb munkások itt általában nemcsak többet, hanem jobbat is produkálnak. A minőség érdekében való teljesítménykorlátozás tehát számos esetben nem lehet egységes. A teljesítményplafonos bérezési formák negatív hatásai e területen főképp arra vezethetők vissza, hogy a plafont — akár bérben, akár teljesítményszázalékban — akkor sem differenciálják, amikor az indokolt lenne.

A fentiekből kiindulva van már olyan bérezési forma, mely a dolgozóknak különböző felső teljesítményhatárt (plafon) szab meg. Hasznos tapasztalatot szolgáltatott ezekben a kérdésekben az egyik élelmiszeripari üzem. A csontozóknál régebben korlátlan túlteljesítési lehetőség volt. A mértéktelen és egyoldalú mennyiségi ösztönzés hatására a munka minősége romlott: a csontokon igen sok hús maradt, a vállalatnak anyagi kára keletkezett. A bérformát úgy alakították át, hogy darabbér ugyan egységes maradt, de a megengedett — fizetett — teljesítési színvonalat a tartósan elért mennyiségi és minőségi eredmények alapján differenciálták. Így arra ösztönzik a dolgozókat, hogy *tartósan* magas és jó minőségű teljesítésükkel a nagyobb kereseti lehetőséget biztosító kategóriába kerüljenek. Persze lehetséges más módszer is.

4. Az egyéni tulajdonságok növekvő mértékű figyelembevételé

Az egyes munkások által végzett munka mérhető részeredménye nem ad teljes képet a tényleges teljesítményekről. *A termeléshez a munkások magatartásában kifejeződő olyan elemek is szükségesek, amelyeket a műveleteknél mért teljesítmény nem képes jellemezni.* Növekszik azon munkakörök száma, amelyekben *többet ér* a vállalatnak egy megbízható, széles látókörű szakmunkás akinek ismereteire időnként szükség van, mint egy esetleg ugyanolyan teljesítményt elérő, de csak egy részműveletbe begyakorolt munkás. Objektív igény jelentkezik arra, hogy a vállalat számára fontos személyi tulajdonságok meglétének foka egyes területeken tényezője legyen a kereset nagyságának. Ezért terjed például a személyi béren alapuló teljesítménybér és a prémios időbér.

A bérformák fejlődésének jellemzője, hogy az eddiginél nagyobb mértékben építenek a munkások öntudatára, felelősségérzetére, s — a kereseti arányokon keresztül — erősödik a bérnek erkölcsi elismerő jellege és nevelő funkciója.

A vázolt tendenciák inkább csak a fejlődés széles kibontakozó irányainak részleges jellemzői, s nem azoknak teljes felsorolása. Nemcsak a bérformák elemzéséből lehet ezeket kifejtetni, hanem a technika, a termelés-szervezés, a munkák jellege, az öntudati színvonal alakulásából, illetve ezeknek tendenciáiból is. *Ez utóbbi tendenciák objektíve meghatározzák a bérformák fejlődési irányait.* A technikai fejlődés vitathatatlanul a csoportbérezést helyezi előtérbe, csökkenti az egyes dolgozók közvetlen befolyását a termelés mennyiségére, következésképpen egyre inkább a különböző minőségi mutatók alapján történő premizálás szükségességét teremti meg. A technika fejlődése egyre nagyobb mértékben igényel esetleg több szakmát ismerő szakembert, speciális tulajdonságokkal rendelkező dolgozókat, ami viszont az egyes munkaműveletek elvégzéséhez szükséges szakképzettségen alapuló bérezéssel (munka alapbéré) szemben a munkakör egészének ellátásához szükséges szakképzettségen, illetve a szükséges személyi képességeken alapuló bérezést (a munkakör alapbérét, illetve a személyi bért) helyezi előtérbe. *Ahogy változnak a körülmények és az emberek, úgy kell változniuk a bérformáknak is.*

Az új bérformák térhódítása szükségszerű, de csak általában és hosszabb távlatban. Semmi olyan szükségszerűség nem áll fenn, hogy az új irányzatot jelentő bérformákat azonnal és minden területen be kell vezetni. Sőt, inkább az a helyes, ha megmaradunk a klasszikus bérformáknál, például az egyenes darabbérenél, ahol ezek beválnak. A fejlődési tendenciák tudatos érvényesítése nem vezethet kapkodásra, de mindenkor érzékenyen követnie kell a körülmények és az emberek fejlődését.

Kereseti arányok alakításának módszerei

Az átlagbér-gazdálkodás rendszere lehetővé teszi a kereseti arányok *tervszerű* alakítását. A feladat az, hogy megközelítsük azokat az objektíve helyes kereseti arányokat, amelyeket az átlagbér-előírásokkal rögzíteni vagy kialakítani akarunk. Miután az átlagbér-gazdálkodás rendszerében a jó *eszközt* már megtaláltuk, égető feladat a vele megvalósítható helyes és konkrét *célt* is felkutatni. A cél ugyanis nemcsak az aránytorzulások megakadályozása, a helyesebb arányok kialakítása le-

hatóságának megteremtése, hanem az *arányok céltudatos, központi meghatározása* is. A gyakorlat az elé a feladat elé állít bennünket, hogy az objektíve helyes arányok megközelítésének módszereit kidolgozzuk. Sajnos, ezen a területen még nem állunk jól. Nehezíti a módszerek kidolgozását a probléma jellege. Nincs ugyanis nyilvánvalóan egzakt módszer az objektíve helyes arányok megállapítására. Az arányokat meghatározó tényezőket nagyjából ismerjük. Azt is ismerjük, hogy az aránytorzulások milyen hatásokkal járnak. Abban azonban már sokkal bizonytalanabbak vagyunk, hogy az egyes aránymeghatározó tényezőket (pl. szak tudásigényt, munkakörülményeket) hogyan mérjük, milyen súllyal vegyük figyelembe, és hogy a gyakorlat egyes torzulásából mennyi vezethető vissza ezekre és mennyi egyéb okokra.

Éppen ennek alapján van olyan álláspont, hogy a kérdés elméleti megközelítésével nem is kell foglalkozni, az élet majd megoldja a problémákat. Ezen álláspont képviselői a kereseti arányok alakítását végeredményben a *spontán* tényezőkre kívánják bízni. Elgondolásuk további érvényesítése azt jelentené, hogy a jövőben is a tények után kellene kullogni: csak mikor a baj jelentkezik, akkor kellene keresni és alkalmazni valamilyen helyi gyógymódot.

A kereseti arányok alakítási módszereinek kidolgozása nélkül továbbra is fennállna az a még ma is gyakori eset, hogy a helyenként mutatkozó munkaerőhiányt kizárólag bérügyi intézkedésekkel kívánják megszüntetni, nem számolva azzal, hogy a munkaerő-helyzetre sok más tényező is hat, mint a lakásviszonyok, a szociális helyzet, a közlekedés, az üzemi légkör stb. A kereseti arányok alakításának más oldalról nem egyetlen célja, hogy az egyes munkahelyeken megfelelő számú munkaerő legyen. További cél például az összetétel alakítása, a megfelelő minőségű munkaerő biztosítása, a fluktuáció csökkentése, a gazdasági eredményekre való ösztönzés stb.

Szakma- és munkakörválasztás néhány kérdése

Bár a munkások a munkavállalási, valamint a tanulásra, továbbképzésre vonatkozó döntésekben stb. nem csupán a kereseti lehetőséget mérlegelik, és a kereseti arányok alakítása a munkaerőkérdéseket egymagában nem oldja meg, mégis a bérarányok helyességének legérzékenyebb mérőműszere a munkaerőhelyzet. Tehát olyan bérarányokat kell kialakítani, amelyek a munkaerőt olyan arányban és összetételben vonzzák az egyes munkahelyek felé, ami egyrészt a munkaerő, másrészt a népgazdaság érdekeinek a legjobban megfelel. Központi intézkedésekkel csupán az biztosítható, hogy nagyjából meglegyen a munkások és a munkahelyek száma közötti egyensúly, és a munkaerő összetétele *nagyjából* megfeleljen a munkák műveleti, szakmai időarányainak. A részletekben való egyensúly kialakítása központi intézkedésekkel, közvetlenül nem oldható meg. Az egyensúlyi feltételek biztosításának fontos, de nem egyetlen eszköze a kereseti arányok alakítása.

A vonzó és a taszító körülmények hatására a munkahely megtalálja az embert és az ember a munkahelyet. Egyik oldalon vannak tehát az emberek, akik rendelkeznek bizonyos tanult ismeretekkel, tapasztalatokkal, fizikai és szellemi adottságokkal, szokásokkal, családi körülményekkel stb., a másik oldalon vannak a munkakörök, amelyek a munkák jel-

lege, körülményei alapján igénylik az oda alkalmas embereket. A munkás és a munkakör általában — némileg leegyszerűsítve — úgy találkozik, hogy adott határfeltételek között a *munkás* dönti el, hová megy dolgozni, illetve milyen pályára készül. (Határfeltételek például a személyi adottságok, a munkalehetőség, iskolai férőhely stb.)

Ha az ember az *aktív* oldal, akkor azokat a tényezőket kell keresnünk, melyek a munkás elhatározását alakítják. A tényezők egyrészt a munkakör oldalán, másrészt a munkás oldalán állnak. Néhány fontosat az alábbiakban felsorolok:

1. A munkakör jellegéből következően a munkással szemben jelentkező igények (szakképzettség, gyakorlat, betanulási időigény, fizikai és idegrendszeri igénybevétel, munkakörülmények, felelősség, a munka változatossága vagy egyhangúsága stb.);

2. milyen a munkakörrel járó társadalmi megbecsülés és előmeneteli lehetőség;

3. a napi, illetve heti munkaidő és a munkaidő-beosztás;

4. az adott földrajzi területen lehetséges életmód (lakásviszonyok, utazási körülmények, kulturális lehetőségek stb.);

5. változást igényel-e a munkavállalás az életmódban (kell-e lakóhelyet, életrendet változtatni);

6. kereseti lehetőségek.

A munkavállalási (iskolaválasztási) döntést tehát sokrétű mérlegelés előzi meg. Ha ezt a döntést befolyásolni akarjuk, a mérlegelésnél alapul vehető körülményeket kell alakítanunk, tehát nemcsak a bérarányokat, hanem a munkással szemben jelentkező objektív igények alapjait, valamint az életmódot érintő változásokat is.

A bérarányok kialakításának alapjai

A kereseti arányok kialakításánál alapvetően három tényezőcsoportot kell figyelembe venni:

1. a munkák, munkakörök jellegét; 2. a munkakör-típus és az ennek betöltésére alkalmas (és hajlamos) munkaerő számszerű viszonyát és 3. a munkavállalási döntést befolyásoló nem bér jellegű tényezőket.

A munkák jellegének figyelembevétele azt jelenti, hogy nehezebb, felelősségteljesebb, rosszabb munkakörülmények között végzett munkáért több bér jár. A munkakörök és a munkaerő összetételének viszonyát azért kell számításba venni, mert a helyes arányok (egyensúly) fenntartása és megteremtése a népgazdaság számára elsőrendű feladat (egyres munkakör-típusokban ne legyen munkaerőhiány akkor, amikor összességében elegendő a munkaerő). Ahol munkaerőhiány van, ott — egyebek között — esetleg bér jellegű intézkedésekkel is segíteni kell. A nem bér jellegű körülmények figyelembevétele pedig azt jelenti, hogy ahol ezek rosszak, ott a magasabb bér lehet az *időleges* kompenzáló eszköz.

A három tényezőcsoport közül a munkakör jellege a döntő. A másik két csoportot csak akkor kell figyelembe venni, ha ezek között különösen erősen ható tényező jelentkezik, például rosszak a lakásviszonyok, kevés a szerszámkészítő stb. A tényezőcsoportok objektív jellegét bizonyítja, hogy amennyiben a kereseti arányok — tudatos intézkedések ál-

tal — nem alkalmazkodnak hozzájuk, kikényszerítik a spontán alkalmazkodást vagy gazdasági kárt okoznak.

A tényezőcsoportok meghatározó erejét számos körülmény befolyásolja. E tényezők szerepe vállalatonként, munkahelyenként, földrajzi területenként változó. Meghatározó erejük objektivitása társadalmi átlagban való érvényesülésükben mutatkozik meg, az átlagtól való eltérések azonban jelentősek lehetnek.*

A kereseti arányok alakításának gyakorlati kérdései

A gyakorlatban a kérdés úgy vetődik fel, hogyan kell a gazdasági egységek átlagbérét úgy meghatározni, hogy az a helyes kereseti arányok kialakítására hasson. Az a tény ugyanis, hogy egyik vállalatnál a munkások átlagos órabére 8 Ft, a másiknál 7 Ft, csak keveset mond. Lényeges különbség lehet ugyanis a két vállalat között a különböző bonyolultságú munkák időarányaiban, a munkakörülményekben és a vállalaton kívüli, a munkaerő-helyzetet vagy a munkások életmódját érintő vonatkozásokban. Ezek között legfontosabb a különböző munkák részaránya. Ha nem találunk módszert ennek mérésére, az átlagbérek kialakításakor való figyelembevételre, az átlagbértervezés homokra épül. Kellő színvonalú átlagbértervezés előfeltétele a besorolási (kategória-) és alapbér-(tarifa-) rendszer kialakítása.

Indokolt az az igény, hogy a vállalatoknál alkalmazott rendszerek összehangoltak legyenek. Ez pedig csak központi szabályozással történhet. Általánosan kötelező tarifarendszerek 1957 óta nincsenek. Ennek ellenére a kereseti arányok nem romlottak, sőt javultak. Ez főképp az átlagbér-ellenőrzés rendszerének köszönhető. Persze az arányok javulásának nemcsak ez volt az oka. A vállalatok tekintélyes része alkalmazott besorolási és tarifarendszert, de csak saját használatára. Egyes iparágakban központilag is alakítottak ki rendszereket. Ezekre — éppúgy, mint a vállalatiakra — általában jellemző volt, hogy alsó és felső bérhatárokat állapítottak meg. Másutt munkakör-típusokra kiadott iránybérrel befolyásolták a kereseti arányokat. Sok helyen bérbizottságok egyeztették az azonos munkakör-típusokban különböző vállalatoknál dolgozók keresetét, sőt néha fel is használták e vizsgálatok eredményeit az átlagbérek tervezésénél. A legfejlettebb módszert ott alkalmazták, ahol erre a célra kialakított besorolási rendszer segítségével határozták meg a munkakörök összetételét, s ennek alapján tervezték az átlagbéreket.

Ezek a kísérletek a fejlődés irányát is jelzik. Sok elemük a jövőben fontos alapja lehet a központi intézkedések kialakításának. Nagyon hasznos például az, hogy a bértarifák viszonylag széles bérhatárokat szabnak meg, elismerve, hogy egy központi rendszer a munkára jellemző valamennyi tényezőt nem tudja figyelembe venni. A munkakörök kategóriánkénti megosztásának mérése — mint az átlagbértervezés alapja —

* A kereseti arányokkal kapcsolatban számos igen lényeges kérdésre itt nem is utalunk. Néhány ilyen kérdés csak igen-igen vázlatosan:

- A kereseti arányok meghatározásánál határfeltétel a megállapított minimálbér;
- a kereseti arányoknak társadalmilag elfogadtathatóknak kell lenniük;
- a bér és a különböző egyéb juttatások aránya;
- az objektíve indokolt kereseti arányok a technikai, társadalmi, gazdasági fejlődés folyamán változnak;
- hogyan hat az egyéni teljesítmény a kereseti arányokra;
- milyen a kölcsönhatás a munkás és a munkakör között stb.

fontos tapasztalatokat nyújt a magasabb színvonalú átlagbértervezés kialakításához. Jelentkeznek a kereseti arányok ellenőrzésének és szabályozásának bizonyos *társadalmi* formái. Biztató az is, hogy a vállalatok ma már szükségesnek tartanak — legalább saját használatra — valamilyen besorolási és tarifarendszert. Az objektív igények és a gyakorlati kísérletek alapján már kidolgozásra került az úgynevezett keretbesorolási rendszer. (Lásd: Kucsera—Meitner: Keretbesorolási rendszer az iparra. Munkügyi Szemle. 1959. 9. szám.) Ezt alkalmazza 1961. március óta az Építésügyi Minisztérium minisztériumi ipara (építőanyagipar), valamint 1962. április óta az Élelmiszeripari Minisztérium vállalatainak nagy része. További területeken megfelelő határozatok alapján e rendszer bevezetése folyamatban van.

Ámbár a kezdeti tapasztalatok kedvezőeknek tűnnek, ma még arról keveset tudnánk mondani, hogy az új rendszer hogyan vált be. A szerzett tapasztalatokat azonban további munkánkban fel kívánjuk használni.

A fejlődés jelenségei a munkanormák területén

Az átlagbér-ellenőrzés rendszere — azáltal, hogy mód van a normák általános keresetcsökkenés nélküli megváltoztatására és az indokolt bérszínvonal kialakítása és megtartása végett nem kell laza normákat alkalmazni — a bérezés oldaláról lehetővé teszi, hogy a normák a munkaműveletek elvégzésének valóságos időszükségletét fejezzék ki. De itt is csak a *lehetőségről* van szó, nem pedig a valóságról. Mód van a viszonylagos nyugalomra is. Például „megfelelően” választott bérformák segítségével elérhető, hogy a teljesítményszázalékokban ne jelentkeznek a normák fellazulása és ne okozzon zavart a bérek és a kereseti arányok területén sem (alacsony plafon, erősen degresszív bérformák alkalmazása).

Egy időszakban, különösen a darabbér-rendszer általános alkalmazásakor, a 160—200 százalékok időszakában, a munkanormáknak szinte kizárólagosan egy szerepük volt: a keresetek meghatározása. Annak ellenére, hogy a különböző rendelkezések és elméleti munkák mindenkor hangsúlyozták a munkanormák műszaki és szervezési megalapozásának szükségességét, a gyakorlatban a norma lényegében bérszorzó volt. A vállalatok a bérek színvonalát (fix tarifák lévén) elsősorban normákkal tudták befolyásolni, sőt gyakran a normateljesítések a vállalatvezetés akaratától is függetlenül alakultak. *Egyoldalúan hibás az a felfogás és az a gyakorlat, amelyben a normák kizárólagos szerepe a keresetek meghatározása.* Bár ez mint nézet nem jelentkezett nyíltan, de kimondatlanul is ebben gyökerezik a ma is nem kevés helyen érvényesülő felfogás, amely szerint minden rendben van a normákkal, ha a bérekkel nincs probléma, ha az átlagos teljesítés 100 százalék körül mozog.

Egyebek között ide vezethető vissza a normaalapok, típusnormák kidolgozásának elhanyagolása, a normák technológiai, munka- és üzemszervezési megalapozásának háttérbeszorulása. Ez a kiinduló pontja a normákkal kapcsolatos kutatótevékenység hazánkban tapasztalható szinte teljes elhanyagolásának.

Egy másik egyoldalú, hibás szemlélet szerint a norma kizárólag műszaki, esetleg fiziológiai és szűk értelemben vett gazdasági tényező. Ez

az álláspont a normák készítését és — ami még problematikusabb — alkalmazását is elvont technikai problémának állítja be, ami ellentétes a gyakorlati élet valamennyi jelenségével. Ez az álláspont csak elméletben jelentkezett, de éveken keresztül tartotta magát.

E mechanikus felfogásból származik az úgynevezett műszakilag megalapozott normák szinte misztikus felfogása. Eszerint valamennyi, a normával kapcsolatos problémánkat megoldja, ha mindenütt műszakilag megalapozott normákat vezetnek be. Az elmélet embere kimondta a varázsigt, és ezzel úgy véli, teljesítette feladatát. A gyakorlat embere — amennyiben ezen elméleti igény megvalósítására törekszik — számos nehézséggel, ellentmondással találja magát szemben. Ilyenek például:

— A műszakilag megalapozott norma *formai* igényét ki lehet úgy is elégíteni, hogy annak felépítésénél az elmaradott technológiát veszik figyelembe. Ebből következően a „műszakilag megalapozott” norma a reálnál alacsonyabb követelményt támaszthat, esetleg alacsonyabbat, mint egy megfelelő módon kialakított statisztikai norma;

— a munkák tekintélyes részére nem lehet vagy nem gazdaságos a legrészletesebb, legalaposabb elemzésekre épülő műszakilag megalapozott normákat kidolgozni (egyedi, kissorozat-gyártás stb.).

Mindezzel nem kívánom tagadni a normák műszaki megalapozásának, a műszaki normák köre szélesítésének hatalmas jelentőségét. Az okot az okozattal azonban nem szabad összekeverni. A műszaki normák széles körben való bevezetésének hiánya nem oka, hanem csak egyik kifejezője annak, hogy nincs minden rendben a normák és az ezzel kapcsolatos kérdések területén. *A gyakorlat és az elmélet élesen szembekerült egymással, és emögött nemcsak a gyakorlat, hanem az elmélet fogyaté-kossága is meghúzódik.*

Ma már világos, hogy a normakészítés differenciált metodikát igényel, a többi között a gyártás jellegétől, a felhasználás céljától függően. Például a tömegszerűség növekedése fokozza a pontossági igényeket, a megalapozás mélységét; a normával szemben más az igény a tervezésnél, mint a bérezésnél. Ebből viszont az következik, hogy bizonyos értelemben lazítanunk kell a műszakilag megalapozott normával szemben támasztott formai igényeket, le kell mondanunk arról, hogy csak a klasszikus értelemben vett, műszakilag megalapozott normákat tekintjük elfogadhatónak.

A megfelelő célkitűzés — úgy gondolom — az, hogy *a tevékenység jellegét, a norma felhasználásának célját (tervezés, bérezés, szervezés) és gazdasági számításokat figyelembe véve, az indokolt maximális mértékben minden normát műszakilag, szervezésileg, élettanilag megalapoz-zanak, törekedve arra, hogy a munkanorma az adott üzemben egyrészt megvalósítható, másrészt bevezetése idejére tényleg meg is valósított legkedvezőbb technológiai és szervezési feltételekre épüljön.* A megalapozás mélysége, az elemzés aprólékossága stb. attól függ tehát, hogy milyen a gyártás jellege és milyen célból készül a norma. (Az előbbi meghatározás felfogható a műszakilag megalapozott norma „lazább” definíciójának is.)

Amennyiben arra törekszünk, hogy a normaidő az adott termék előállításához szükséges időt fejezze ki, a fentiekén túlmenően számításba kell vennünk, hogy *a norma nemcsak műszaki-szervezési kategória, hanem szigorúan vett társadalmi-gazdasági kategória is. Ha nem vesszük*

tudomásul, hogy a munkanorma s az ezzel összefüggő tevékenység-sorozat az, ahol egyik oldalról az egyén, az egyes munkás közvetlen személyes érdekei, s a másik oldalról a vállalat és a népgazdaság érdekei a leggyakrabban kerülnek összeütközésre, akkor nem találhatjuk meg az előrehaladás útját.

Amennyiben valaki úgy gondolja, hogy a normázás (a normakészítés és különösen az alkalmazás) színvonala adott üzemben kizárólag csak attól függ, hogy milyen jó szakember a normás vagy esetleg a technológus, az feltétlenül téved. A normát (nem az objektíve indokoltat, hanem a gyakorlatban alkalmazásra kerülőt) nemcsak a normás alakítja ki. Jelentős szerepet töltenek be ebben a vezetők, a műszakiak, szervezők stb. Meghatározó szerepük van a termelő munkásoknak is. Ők gyakran jobban tudják, mit lehet teljesíteni, és hatást gyakorolnak a norma megállapítására egyrészt közvetlenül úgy, hogy az időmérésnél mutatott munkaütemmel és az alkalmazott technológiával befolyásolják az időmegállapítást, másrészt a magas teljesítményszázalék elérésével jelzik a norma lazaságát, tehát „bírálják” a normát.

Az adott munkafolyamatra alkalmazott norma meghatározásában tehát a műszaki alaptényezőkön kívül, több-kevesebb súllyal a vállalati kollektíva különböző tagjainak külön-külön, s a vállalati kollektíva egésze is alakító szerepük van.

A legfontosabb talán az, hogy egy adott vállalatnál milyen felfogás uralkodik a normákat és az ehhez kapcsolódó egyéb kérdéseket illetően, továbbá, hogy a vállalat számára milyen irányú az ösztönzés, milyen lehetőségek állnak a vállalat rendelkezésére a létszám növelésére vagy csökkentésére stb. A vállalatnál uralkodó felfogás viszont nem független az e kérdésben uralkodó általános felfogástól.

Mindebből — a többi között — azt a fontos következtetést is levonhatjuk, hogy előbb-utóbb kívánatos volna eljutnunk oda, hogy egyes területeken legalábbis *a munkás ne csak és ne elsősorban a norma túlteljesítésében, hanem magasabb norma vállalásában is érdekelt legyen.*

Hogy az adott bérgazdálkodási konstrukció lehetőségein belül egyes üzemeinkben miért nem foglalkoztak megfelelően a normákkal, annak elsősorban nem az az oka, hogy ma még számos tisztázatlan kérdés van a normakészítés technikája, metodikája területén, hanem az, hogy e kérdésben a gazdasági ösztönzők, utasítások stb. nem készítették a vállalatokat hatékonyabb intézkedésekre, és az e kérdéssel kapcsolatos közszellem sem volt megfelelő.

Az, hogy e tekintetben bizonyos javulást értünk el 1960—1961-ben, döntően két okra vezethető vissza:

— Az MSZMP Politikai Bizottságának 1960. szeptember 13-i határozata nagy jelentőségűnek tartja a norma komplexitását, tehát a technológiai, munka- és üzemszervezési tevékenységgel való összefüggést. A határozat leszögezte azokat az elveket, melyek révén a normákkal kapcsolatos közfelfogás helyes irányban alakult.

— 1961-ben egyik legdöntőbb gazdasági feladat volt, hogy a termelésnövekedés kétharmad részben a termelékenység emelkedéséből fakadjon. Ezt a célkitűzést az ipar el is érte.

A normákra vonatkozó határozat fontos eszköze volt a termelékenység növelésével kapcsolatos feladatok megvalósításának. Ahol úgy látták, hogy ezek a feladatok egyébként is teljesülnek, a normákkal kapcsolatos

tos intézkedések többé-kevésbé formálisak voltak. A legjelentősebb eredményeket ott érték el, ahol a *növekvő gazdasági feladatok* megvalósítása végett volt szükség megfelelő szervezési, technológiai intézkedésekre. Különösen kedvező hatást gyakoroltak az intézkedések ott, ahol a fel szabaduló létszámot az adott üzemen belül, a fejlődő termelésben tudták foglalkoztatni.

Mindebből következően — a többi között — két fontos feltétele van annak, hogy a normával kapcsolatos tevékenység kellő színvonalú legyen és kihasználja a bérrendszer adta lehetőségeket.

1. A vállalatokkal szemben olyan termelési, gazdálkodási követelményt kell támasztani, amely arra készíti őket, hogy a lehető legnagyobb erőfeszítést tegyék a normákkal kapcsolatos mindennemű tevékenységet illetően, továbbá e követelmény irányába hasson az utasítás, az anyagi és erkölcsi ösztönzés stb.

2. Meglegyen a vezetés egységes és határozott szemlélete, szakmai hozzáértése, hogy a normakérdést ne elszigetelten, szűkkörűen, hanem a gazdasági, termelési tevékenységgel összefüggésben kezelje. Legyen erkölcsi bátorsága megkövetelni a megkövetelhetőt. Egyértelműen határozza meg a különböző vállalati szervek ezzel kapcsolatos feladatait stb.

Ha e két feltétel adott, ha a társadalmi szervek megadják az egyéb szükséges támogatást, akkor az üzemben megteremtik a megfelelő szervezeti és egyéb feltételeket, beállítják vagy kinevelik a megfelelő szakembereket, szélesedik a műszakilag megalapozott normák köre stb.

Az elmúlt évek tapasztalatai azt is igazolják, hogy e feltételek nélkül igen nagy a veszélye a formalizmusnak, annak, hogy a „normázás a normázásért” folyjék.

Az utóbbi években értünk el bizonyos előrehaladást mind a *gyakorlat területén* (a normaidők jobban megközelítik a gyártmány előállításához szükséges időt, jobban ösztönzik a fejlődést stb.), mind az *elmélet területén* (nagyobb mértékben figyelembe veszik a gyakorlat jelenségeit). Az eredményeket azonban korántsem tekinthetjük kielégítőeknek. Különösen elmaradott még a normázási tevékenységnek technológiai, munka- és üzemszervezési megalapozása; szinte teljesen hiányzik az e kérdésekkel foglalkozó kutató tevékenység, még nem alakult ki a velük kapcsolatos szociológiai kutatás sem.

★

Az utóbbi években lényeges előrehaladást tettünk. Különösen jelentősek eredményeink az átfogó (szintetikus) problémák megoldásában, valamint — mivel a helyi kezdeményezések szabadabb teret kaptak — számos konkrét forma kialakításában is.

Jelentős azonban elmaradásunk az *analitikus* tevékenység, az alkalmazott formák hatékonysága elemzésében, a munkagazdaságtani kutatások és általában a munkával foglalkozó tudományok művelésében. Ezek szervezeti feltételei korántsem biztosítottak, ami a szakkáder-utánpótlást is veszélyezteti.

AUGUSTINOVICS MÁRIA:

A pénzforgalmi kapcsolatok mérlegéről*

A pénzforgalom összállami nyilvántartása

A bankok egyfelől gazdasági szervek, amelyek a többi gazdasági szervvel, a vállalatokkal kölcsönös és egyenrangú gazdasági viszonyban vannak, s amelyek kifejezetten *gazdasági* — a kapitalizmusból örökölt — funkciót töltenek be: a pénz- és hitelellátás funkcióját. Másfelől azonban a központi irányítás szervei is, *állami* szervek, mert előbbi minőségükben a szocialista állam monopóliummal ruházta fel és a tervszerű központi irányítás közvetítőiként használja fel őket.

A bankok sajátos, kettős helyzetéből, jellegéből következik sajátos lehetőségük a gazdasági folyamatok számbavételére. Mint *gazdasági* szervek, *saját* nyilvántartással rendelkeznek mindazokról a folyamatokról, amelyeknek aktív résztvevői. Mint monopóliummal rendelkező *központi* szervek, e konkrét folyamatokban *össznépgazdasági* méretekben vesznek részt, s így saját nyilvántartásuk egyben az *összállami* számvitel része.

Kiemelkedő szerepet tölt be a központi jegybank, amely forgalomba hozza a hitelpénzt és lebonyolítja az egész pénzforgalmat. A hitelnyújtás és a pénz forgalomba hozása technikai szempontból nem más, mint könyvelési művelet: a hitelt igénybevevőt a bank megterheli mint adósát és elismeri mint számlatulajdonost. A hitel a bank követelése; a pénz a bank tartozása. Keletkezésükkel növekednek, megszűnésükkel csökkennek a bank aktívái és passzívái. A forgalomban levő — pontosabban tétező — teljes pénztömeget tehát a bank saját tartozásaként tartja nyilván.

Ez a pénztömeg kétféle technikai formában létezik: mint számlapénz és mint készpénz. A kettő között a különbség önmagában véve csupán annyi, hogy a számlapénz esetében a tulajdonos meghatározott (ismert, megnevezett), míg a készpénz „bemutatóra szól”. Így a számlapénzt pénzként felhasználni (azaz fizetni vele, másnak átadni) csak a bank tudtával, sőt aktív közreműködésével lehet, míg a készpénz a bank tudta és közreműködése nélkül foroghat. A szocialista termelési viszonyok térhódításával azonban a készpénzforgalom köre fokozatosan szűkül, a lakosság egymás közötti pénzforgalma erősen korlátozódik. Ezzel a készpénz korábbi, gyakran kacskaringós életútja megrövidül: meghatározott, ismert számlatulajdonosoktól a lakossághoz vezet és onnan egyenesen vissza ugyancsak meghatározott és ismert számlatulajdono-

* A Magyar Nemzeti Bankban közel két esztendeje folyik a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegének összeállítását célzó előkészítő munka. Ez a cikk az előkészítés során tanulmányozott közgazdasági kérdések közül vet fel néhányat.

sokhoz. Túlnyomóvá válnak tehát a pénzmozgásnak azok a technikai formái, amelyek csak a bank tudtával és közreműködésével valósulhatnak meg: a számlatulajdonosok közötti átutalás, valamint a számlapénzből készpénzbe, illetve készpénzből számlapénzbe való átmenet.

Végeredményben tehát gyakorlatilag a szocialista gazdaságban lezajló minden pénzmozgás (a pénz forgalomba lépése, forgása, megszűnése) megjelenik a bank könyveiben, sőt maguk ezek a mozgások technikai szempontból azonosak a bank könyvelési műveleteivel. Következésképpen a bank saját belső számvitele egyben a népgazdaságban lezajló valamennyi pénzmozgás állami nyilvántartása — illetve azzá tehető.

Az egyetlen központban centralizált pénzforgalom adta óriási elméleti és gyakorlati lehetőségeket Marx és különösen Lenin világosan felismerték, tételeiket tankönyveink gyakran ismétlik. E lehetőségek valóra váltása azonban töredékes. Egyrészt a bank belső könyvelése decentralizált; mintegy kétszáz fiókban folyik, az állami nyilvántartás szerepét tehát mindenekelőtt csak akkor és annyiban töltheti be — csak akkor adhat összképet —, ha és amennyiben adatait központilag feldolgozzák, összesítik. Ez azonban jelenleg csak az adatok egy töredékére vonatkozólag történik meg. Másrészt a bank nyilvántartása ma egyoldalú. Technikáját tekintve persze kettős könyvvitel, de lényege nem a két szereplő, két pénztulajdonos között lejátszódó esemény, mozgás feljegyzése, hanem az egyes szereplők helyzetében — egymásra, kölcsönös kapcsolatukra való tekintet nélkül — bekövetkező változás rögzítése. A banki nyilvántartás a bank és partnerei közötti kapcsolatra vigyáz féltő gonddal. A bank tartozásait és követeléseit (az egyes számlák állományát) rögzíti, de nem jegyzi fel, milyen kapcsolatok szövődnek különböző partnerei között, hogy miért, milyen kölcsönös összefüggések alapján változik az egyes számlák állománya.

Hogy valóra váltsuk a szocialista termelési viszonyokban rejlő lehetőséget — a pénzforgalom állami nyilvántartásának lehetőségét — ahhoz tehát először is olyan korszerű elektronikus technikával kell felszerelni a bankadminisztrációt, amely lehetővé teszi az összes könyvelési adatok központi feldolgozását; másodsor ennek a feldolgozásnak nemcsak a számlaállományokra, hanem a számlák közötti forgalomra is ki kell terjednie.*

Az egyes pénzforgások láncolata, azaz egy adott pénzegység egymást követő forgásai nem figyelhetők meg, illetve ilyen megfigyelésnek nincs értelme. A különböző pénzegységek forgása ugyanis egymásba kapcsolódik. Egy pénztulajdonoshoz egyszerre vagy egymásután, egy vagy több másik pénztulajdonostól több pénzegység „érkezik”; ezek ismét együtt vagy külön-külön, egy vagy több irányba mozognak tovább, s nincs objektív alap annak meghatározására, hogy melyik melyik volt. A pénzegységek csupán az érték egy bizonyos mennyiségét képviselik, minőségi meghatározás nélkül, „egyéniség” nélkül, s ezért egymásba kapcsol-

* Az elektronikus számítástechnika bevezetése a bankadminisztrációba és az így nyerhető ismeretek felhasználása a népgazdaság irányításában annyira kézenfekvő, a szükségletek és lehetőségek szempontjából egyaránt megérett gondolat, hogy — nem véletlenül — szinte egy időben vetődött fel több szocialista országban. A Szovjetunióban Nyemcsinov akadémikus „Tervezés és kibernetika” című cikkében a következőket írja erről: „Az információk tökéletesítésének másik példája — a bank dokumentumaiban rejlő információk elmélyültebb tudományos feldolgozásának megszervezése. Lenin eszméjét a szocialista társadalmi nyilvántartás megszervezéséről most sikerrel megvalósíthatjuk, elektronikus számító és adatfeldolgozó gépek felhasználásával az összes bankdokumentum feldolgozására.” (Ekonomiczeszkaja Gazeta, 1961. október 23.)

lódó forgásaik során összeolvadnak, nincs külön, önálló létük. Ha pénzen a dolgot, a pénzegységet értjük, úgy a pénz mozgásában nincs „rend”, nincs objektíve meghatározott mozgási irány; a pénz sorozatos, meghatározott irányban tovahaladó mozgása tehát olyan absztrakció, amely magának a pusztá pénzmozgásnak a szempontjából értelmetlen. Ez az absztrakció a pénzforgalomban kifejezésre jutó mélyebb kapcsolatokra utal: az *érték* — a tárgyasult emberi munka — tovahaladó mozgására, áramlására. Más szóval: a pénz tovahaladó mozgásának — forgásának — absztrakciója nem e mozgás külső, dologi sajátosságait általánosítja, hanem belső tartalmát, az egyes árutermelők (általánosabban az egyes pénztulajdonosok) közötti kapcsolatokat, e kapcsolatok objektív — a társadalmi munkamegosztás és az elosztási viszonyok által meghatározott — láncolatát, rendjét, sorrendjét. A pénzforgalmat tehát nem mint az egyes *pénzegységek* forgás-sorozatainak összességét kell tekintenünk, hanem mint az egyes *pénztulajdonosok* között lejátszódó pénzmozgások összességét, a pénztulajdonosok közötti *pénzforgalmi kapcsolatok* rendszerét.

A pénzforgalom belső struktúráját, a különböző pénztulajdonosok közötti pénzforgalmi kapcsolatokat fogja ábrázolni a Magyar Nemzeti Bankban összeállítandó *pénzforgalmi kapcsolatok mérlege*. Ennek a mérlegnek az összeállítása — a *pénzforgalom* *összállami nyilvántartásának gyakorlati megvalósítása*.

A pénzforgalmi kapcsolatok banki mérlegét mindenekelőtt összeállításának sajátos módja, az ábrázolt folyamatok *számbavételének speciális módszere* különbözteti meg minden más népgazdasági mérlegtől és nyilvántartási formától. Az utóbbiakat ugyanis *államigazgatási* szervek állítják össze, amelyek saját nyilvántartással nem rendelkezvén, ezer és ezer gazdasági szervezet adatszolgáltatására vannak utalva. Az adatok összegyűjtése, különböző szinteken lépcsőzetesen történő összesítése és ellenőrzése természetesen jócskán vesz igénybe időt, nem is szólva arról a munkatöbbletről, amellyel a vállalati és állami adminisztrációt megterheli. Ezért a nyilvántartás e hagyományos formái nem alkalmazhatók folyamatosan, csak többé-kevésbé hosszú időszakokban. Ezért soha nem törekedhetnek teljességre, csak bizonyos — lényegesebbnek ítélt — folyamatok kiemelésére. Végül ezért mindig csak hosszabb-rövidebb idővel az ábrázolt folyamatok lezajlása után állanak rendelkezésünkre. Ezzel szemben a pénzforgalmi kapcsolatok mérlege *egyetlen*, országos hálózattal rendelkező *gazdasági* szervezet *saját* nyilvántartásán alapszik; ez a nyilvántartás a kettős könyvvitel logikájának megfelelően teljes és eleve ellenőrzött. Így a nyilvántartási adatok gépesített központi feldolgozása folyamatos és rendkívül gyors lehet, sőt annak *kell* lennie. Ezért a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegének megkülönböztető jellegzetessége *operatív* mivolta — ez a mérleg elvben tetszés szerinti gyakorisággal, tetszés szerinti hosszú vagy rövid időszakra vonatkozóan — két-három nappal az ábrázolt időszak lezárása után rendelkezésre állhat. (Gyakorlatilag a mérleg összeállításának gyakorisága egyrészt a szükséglettől, másrészt a bankügyvitel szervezettségének és gépesítésének színvonalától fog függni.)

A pénzforgalmi kapcsolatok mérlege, a pénzforgalom *összállami* nyilvántartása tehát mindenekelőtt az *operatív gazdasági vezetés* számára teszi lehetővé a gazdasági folyamatok tényleges alakulásának rend-

szeres ellenőrzését, a tervszerűtlen folyamatok, a keletkezőben levő aránytalanságok gyors felismerését, a népgazdaság tervszerű állami irányításának megjavítását.* Ugyanakkor ma még felbecsülhetetlen lehetőséget rejt magában a közgazdasági megismerés, a *tudományos kutatás* számára is, mert olyan területre hatol be, amelyről tényszerű, konkrét ismeretekkel mindmáig nem rendelkezünk.

Az információk

A pénzmozgás bekövetkezése, azaz a bankhiteli könyvelési művelet végrehajtása feltételezi a következő információkat: *honnan* (melyik számláról) *hová* (melyik számlára) *mennyi* pénz mozog. Ez maga a könyvelési adat. A könyveléshez nem szükséges információ arról, hogy mi az *oka*, a *jellege* a pénzmozgásnak, milyen szerepet tölt be az újratermelési folyamatban, miféle gazdasági kapcsolatokat közvetít és fejez ki. Márpedig a pénzforgalmat — bár önálló létét tesszük a megfigyelés tárgyává — nem önmagáért kívánjuk megismerni, hanem mint az újratermelési folyamat pénzbeni tükörképét.

A pénzforgalom egyes szféráiban azonban már maga a *honnan*, illetve a *hová* is elárulja a *miértet*: ott, ahol a pénztulajdonosok nem egyetlen bankszámlán bonyolítják pénzforgalmukat, hanem a bevételek és kiadások fajtái szerint különböző számlákon. Legjellegzetesebb és legfontosabb példája ennek az állami költségvetés, amelynek úgynevezett „bruttó” számlarendszere bizonyos szempontok szerint eleve elkülöníti egymástól a különböző fajta pénzmozgásokat. Nyilvánvaló például, hogy a forgalmiadó-bevételi számlákra érkező pénz a forgalmi adó, s hogy a kórházak kiadási számláiról a gyógyszerértékesítő vállalatok számlájára áramló pénz a kórházaknak szállított gyógyszerek ellenértéke. Ugyancsak bőséges információt nyújt a pénzmozgás jellegéről a beruházási és felújítási pénzalapok kezelőjének, a Beruházási Banknak belső számlarendje is.**

Természetesen ezen túlmenő lehetőségek is vannak. A bank megkívánhatja a számlatulajdonosoktól, hogy a könyveléshez közvetlenül szükséges „honnan-hová” megjelölésen kívül is nyújtsanak információt a pénzmozgás jellegéről, gazdasági tartalmáról. Ma is él a bank ezzel a lehetőséggel a *készpénzforgalom* és a *devizaforgalom* területén, vagyis abban a két esetben, amikor a pénz kilép az ismert és megnevezett belső számlatulajdonosok köréből, vagy ellenkezőleg, beáramlik ebbe a körbe. Az első esetben a pénz technikai formája változik: számlapénzből készpénz vagy készpénzből számlapénz lesz. Csak az egyik póluson áll megnevezett számlatulajdonos; a másik pólus a forgalomban levő bankjegymennyiség, amely ismeretlen, nevezetlen pénztulajdonosok kezében van. Ilyenkor a bank az érintett számlatulajdonostól információt kíván arra nézve, hogy milyen címen fizet ki vagy vesz be készpénzt. Ezekre az információkra épül a *készpénzforgalmi nyilvántartás*, más néven a

* A mérleg összeállításának tervéről Z. Atlasz professzor, Magyarországról hazatérve, a következőket írta: „A szocialista világrendszer számára igen érdekes lenne annak a lehetőségnek kísérleti ellenőrzése, hogy a tervezés és a termékmozgás ellenőrzés érdekében megszervezzük az ágazatok közötti és az ágazaton belüli gazdasági forgalom nyilvántartását a bankrendszeren keresztül.” (Gyengi i. Kredit, 1962. 2. 46. l.)

** Ebben a cikkben végig feltételezzük, hogy a Beruházási Bank könyvelése bekapcsolódik a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegét szolgáltató központi adatfeldolgozó rendszerbe. Ez a valóságban is szükséges lesz.

pénztári terv teljesítéséről szóló jelentés. A másik esetben a pénz egyáltalán megszűnik (devizakiadás), vagy ellenkezőleg, akkor kerül forgalomba (devizabevétel), s ennek ellenében a banknak külföldi tartozása vagy követelése keletkezik. Itt is csak az egyik póluson áll belföldi számlatulajdonos, a másik pólus valamely külföldi bank. Ilyenkor is információt kíván a bank az érintett belföldi számlatulajdonostól, s ezeknek az információknak alapján állítja össze a *nemzetközi fizetési mérleget*, amely jogcímek szerint részletezi a külfölddel kapcsolatos fizetési forgalmat.

Nyilvánvalóan nincs akadályja annak, hogy a bank kiegészítő információkat kívánjon azokban az esetekben is, amikor a pénz a megnevezett belföldi számlatulajdonosok *körén belül*, két ismert számlatulajdonos között mozog. Nyilvánvalóan szükséges is további információk megszerzése, hiszen a jelenleg rendelkezésre álló információs rendszer (a szorosán vett könyvelés „honnan-hová” adatai, valamint a készpénzforgalmi és a devizanyilvántartás) még számos fehér foltot hagy a pénzforgalom térképén. Mindenekelőtt ismeretlen a népgazdasági ágazatok, iparágak, vállalatok egymás közötti forgalmának jellege, okai, gazdasági tartalma; de feltáratlan a pénzforgalom számos más jelentős területe is.

Természetesen vitatható — egyes részletkérdésekben még vitatott is —, hogy *milyen* kiegészítő információk szükségesek, célszerűek és reálisan biztosíthatók a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegének összeállításához; hogy milyen mélynek, milyen részletesnek kell lennie a mérlegnek és az azt megalapozó információs rendszernek. Természetes az is, hogy ezt a kérdést nem lehet egyszer s mindenkorra eldönteni. A helyes megoldás a körülményektől függően változik és a körülményeknek megfelelő megoldás is csak bizonyos tapasztalatok alapján, fokozatosan alakulhat majd ki. Két alapelv azonban már ma is eléggé általános érvényűnek ítéltető meg.

Az egyik, hogy minden kiegészítő információnak *magához a pénzmozgáshoz* kell kapcsolódnia, nem pedig annak utólagos elszámolásához. Csak ezzel a feltétellel őrizhető meg a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegének operatív jellege. Minden olyan információ, amely az érintett pénztulajdonosok rendelkezésére áll a pénzmozgás bekövetkezésekor, elvileg megkövetelhető tőlük és gépesítve feldolgozható a könyvelési adatokkal együtt. De nem hasznosítható közvetlenül semmiféle olyan adat, amelyet maga az érintett pénztulajdonos is csak később dolgoz ki, amely tehát csak utólag lenne megszerzhető. (Az ilyen adatok feldolgozását ugyanis csak a szokásos külön beszámoló jelentések begyűjtésével, hosszadalmas összesítésével és ellenőrzésével lehet megoldani. Természetesen adott esetben ez is hasznos lehet, de ez már a hagyományos statisztikai módszerek körébe tartozik, s nem a centralizált pénzforgalom adta *speciális* lehetőségek kihasználását jelenti.) Kiegészítő információt kérhetünk például arról, hogy *áru* ellenében mozog-e a pénz vagy sem; sőt elvileg azt is kérdezhetjük, hogy milyen *áru*fajta (pl. vegyipari termék stb.) ellenértékéről van szó. De elvileg sem kérdezhetjük, hogy a vásárolt árut milyen *célra* használják fel, melyik termékfajta termeléséhez, mert ez az esetek túlnyomó többségében csak utólag dől el. Információt kívánhatunk például arról, hogy melyik időszakban *szerezték be* azt az árut, amelyet most fizetnek ki, de nem kérdezhetjük, hogy melyik időszakban *használják fel*, mert ez is csak később fog elválni. Kérhetünk

például információt arról, hogy a beruházási kiadások mely iparágakat és milyen jellegű (építési, gép stb.) beruházásokat szolgálnak, de nem kérdezzük, hogy ebből tényleges állóalap-növekedés lesz-e vagy a befejezetlen beruházások állományváltozása, mert ez az üzembehelyezéstől függ és a kiadás teljesítésekor nem ismeretes.

A másik alapelv, amelyet érvényesítenünk kell, hogy *érdemes* minden olyan, a konkrét pénzügyi mozgáshoz kapcsolható információt biztosítani, amely lényeges a pénzforgalom közgazdasági elemzése és a mérleg gyakorlati felhasználása szempontjából. A bank részéről ez megfelelő bizonylati rendszer és gépesítés kérdése; a számlatulajdonosoktól bizonyos adminisztrációs többletmunkát kíván. Mindkettőnek megvannak a maga korlátai, s ezekre tekintettel kell lennünk, ha reális eredményeket akarunk. Engedményeket kell tehát tennünk az ideális információs rendszerhez képest, de ezeket engedményeknek kell tekintenünk, amelyek az ügyvitelszervezés és gépesítés fejlődésével fokozatosan feleslegessé válnak majd. Természetesen nem arról van szó, hogy valaha is részletadatokat áttekinthetetlen tömegébe merüljünk el; csupán arról, hogy a valóban szükséges és hasznosítható, lényeges információk megszerzésének útjában álló mai akadályokat gyakorlati és nem elvi akadályoknak tekintsük.

Tulajdonképpen a banki könyvelési adatok feldolgozása még a jelenlegi információs rendszerre korlátozva is nagyon sok új és hasznos ismeretet nyújtana; legelső megközelítésnek még ez is elfogadható eredménnyel járna. A pénzforgalom érdemi elemzéséhez, az újratermelés folyamatainak operatív áttekintéséhez azonban két alapvető kérdésben kiegészítő információkra van szükség (ez a nélkülözhetetlenül szükséges és egyben a mai számviteli adottságok között is reális minimum). Az egyik: áru ellenében mozog-e a pénz vagy sem? A társadalmi termék realizálását közvetíti-e vagy a nemzeti jövedelem elosztását és újraelosztását? A másik: melyik időszakban játszódott le vagy fog lejátszódni az az esemény, amelynek megkésett vagy esetleg előresiető „hírnöke”, tükröképe az adott pénzügyi mozgás? Az áruk értékesítése és az ellenérték kifizetése, a jövedelmek keletkezése és elsődleges elosztása között kisebb-nagyobb időkülönbség van. Emiatt egy bizonyos időszakban lezajló pénzforgalom nem azonos a megfelelő időszak *miatt* lezajló pénzforgalommal — mindkettőt tudnunk kell, ha a gazdasági valóságot akarjuk ismerni.

Mindkét kiegészítő információ egyszerűen, a számlatulajdonosok és a bank adminisztrációjának különösebb megterhelése nélkül rávezethető a megfelelő fizetési okmányokra és feldolgozható a könyvelési adatokkal együtt. Ezért e két alapvető információt adottnak feltételezve vizsgáltuk az előkészítő munka során a pénzforgalmi folyamatok célszerű ábrázolásának — a mérleg szerkezetének — kérdését, valamint a pénzforgalomban kifejezésre jutó folyamatok jellegét, s ebből következően a mérleg felhasználásának különböző lehetőségeit.

A mérleg szerkezete

A mérlegnek mindenekelőtt magát a pénzforgalmat kell ábrázolnia, a pénztulajdonosok között lejátszódó pénzügyi mozgásokat, a „honnanhová”-t. A pénztulajdonosok száma azonban óriási; másrészt súlyuk és

jelentőségük az újratermelési folyamatban nem egyforma. Ezért egyes területeken csak a pénztulajdonosok nagyobb, összevont csoportjainak pénzforgalma tarthat számot érdeklődésünkre; másutt viszont egyetlen pénztulajdonos pénzforgalmát sem csak összességében, hanem részleteiben is ismernünk kell. Nincs szükségünk például mindenegyves vállalat adataira külön-külön. Ez a finanszírozó bankfiók vagy a felügyeleti szerv számára fontos lehet, de az összefolyamat megítéléséhez felesleges, sőt zavaró lenne. Ugyanakkor nem elegendő például az állami költségvetés bevételeit és kiadásait együttesen látnunk, ezeket részleteznünk kell. A „honnan-hová” térképet úgy kell megszerkesztenünk, hogy amennyire csak lehetséges, egyben a „miért”-et is ábrázolhassuk rajta.

A pénz hitelnyújtás útján kerül forgalomba és hitelvisszafizetés útján lép ki a forgalomból. Hitelt pedig csak az állami és szövetkezeti vállalatok forgóeszköz-szükségletének fedezésére nyújt a bank. Az első és utolsó pénztulajdonosok tehát a vállalatok: az első pénzmozgás a pénz keletkezése, kiáramlása hitelként a *vállalatokhoz*; az utolsó pénzmozgás a pénz megszűnése, visszafolyása a bankba. A vállalatoktól áramlik szét a pénz a forgalom csatornáiba. Egyik része a vállalatok egymás közötti forgalmát közvetíti, másik része az *államhoz* és a *lakosság*hoz kerül, vagy a *beruházások és felújítások* központi alapjába, vagy a *külkereskedelmen* keresztül *külföldre*. E fő pénzforgalmi szférák kölcsönös kapcsolatai zárt rendszert alkotnak, ami egyiküknek bevétele, az valamely másiknak kiadás és megfordítva. E rendszer ábrázolására a természetesen kínálkozó legmegfelelőbb forma a sakktáblaforma, amely képes úgy ábrázolni az egészet, hogy közben megőrzi a részeket — a belső struktúrát — is. Ezért a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegének legösszevontabb váza az eddigi előkészítő munka során az 1. sz. ábra szerint alakult ki.

Ez természetesen csak a csontváz, amely a mérleg fő részeit és szerkesztési elveit mutatja be. Látható, hogy a bevételek a sorokban, a kiadások az oszlopokban helyezkednek el, s hogy A-tól J-ig a sorok és oszlopok megfelelnek egymásnak. A kiadások és a bevételek összege azonban általában nem azonos; a kettő közötti eltérés idézi elő a pénzkészlet változását. Ezért szükséges a K-ik sor, mert csak ennek beiktatása biztosítja a mérleg teljes zártságát, a sor- és oszlopösszegek azonosságát.

A mérleg fő részeinek további részletezése, a mérlegrészekbe sorolt számlák belső csoportosítása adja a mérleg szektorait. A belső csoportosításhoz többféle szempont kínálkozik, s nem feltétlenül szükséges közülük egyiket vagy másikat kizárólagosan kiválasztani; az adatfeldolgozó gép kapacitásától függően egy időszak mérlege többféle szektorbontásban is elkészülhet.

A „*Vállalatok*” mérlegrész legkézenfekvőbb részletezése egyrészt az iparágak, másrészt az irányító hatóságok szerinti, de elképzelhető a területi elv alkalmazása is. A mérlegrészen belül egy szektor lehet például a „*ruházati ipar*” vagy a „*tanácsai ipar*”, vagy a „*Borsod megyei ipar*”. De szükség esetén, speciális részvizsgálatok céljára ez a hármas bontás egyidejűleg is alkalmazható, tehát kiemelhető például a Borsod megyei, tanácsai alárendeltségű ruházati ipar pénzforgalma. A 2. sz. ábra példaképpen bemutatja az iparágakra bontott vállalati mérlegrész beilleszkedését a mérleg egészébe. Látható, hogy az AA négyzet az iparágak egymás közötti pénzforgalmát tartalmazza; ettől jobbra az iparágaknak a többi pénztulajdonostól származó bevételei, lefelé pedig a többiekhez irányuló kiadásai helyezkednek el.

A „*Külkereskedelem*” mérlegrész értelemszerűen „*export*” és „*import*” szektorokra oszlik. Az „*export*” kiadásainak oszlopa tartalmazza az exportszállítások ellenértékét és az exportot terhelő belföldi költségeket (szállítás, csomagolás stb.) szállító iparágak szerint, továbbá az „*Állam*”-hoz befizetett exportlefölözéseket. A szektor bevételei elsősorban a „*Külföld*”-től származnak, ez az exporttal kiter-

A „Vállalatok“ mérlegész

Kiadások:		Vállalatoktól							Külkereskedelemtől	Államtól	Beruházás-felújítástól	Lakosságtól
		Szénbányászattól	Ásványbányászattól	1	2	3	4	5				
Bevételek:		Együtt										
		k										
		A										
		B										
		C										
Vállalatokhoz		Együtt										
		k										
		B										
		C										
		D										
Külkereskedelemhez		E										
		B										
		C										
		D										
		E										

melt devizabevétel. De ezen a soron jelennek meg pl. az „Állam” által folyósított árkiegészítések is. Az „import” kiadási oszlopába kerül a „Külföld”-re áramló devizakiadás, az „Állam”-hoz befizetett importlefölözés, valamint az importtal kapcsolatos belföldi költségek (pl. a különböző közlekedési ágaknak fizetett szállítási díjak). A bevételek az importárak belföldi értékesítéséből származnak, átvevők (iparágak, költségvetési szervek, beruházás-felújítás stb.) szerint részletezve. A „Külkereskedelem” mérlegrész tehát rendkívül gazdag tájékoztatást nyújt a külkereskedelmi áruforgalomról, mind devizában, mind belföldi árakon, mindpedig a két árszínvonal különbségét áthidaló pénzügyi megoldásokról.

Az „Állam” mérlegrész legfontosabb szektora maga az állami költségvetés. Mint a 3. sz. ábrán látható, a szektor bevételeit és kiadásait egyaránt tovább részletezzük a költségvetési mérleg hagyományos szerkezetének megfelelően. A hagyományostól eltérően azonban itt a költségvetés és a népgazdaság közötti kapcsolatok belső struktúrája is láthatóvá válik: a „forgalmi adó” soron iparáganként jelenik meg a forgalmiadó-befizetés, a „szociális és egészségügyi kiadások” oszlopában ezek összetétele is megmutatkozik stb. Az „Állam” mérlegrész tartalmazza a költségvetésen kívül gazdálkodó állami szervek és alapok pénzforgalmát is.

A „Beruházás-felújítás” mérlegrész belső részletezése még nem eldöntött. Ennek tisztázásához nélkülözhetetlen a Beruházási Bank aktív közreműködése. Annyi bizonyos, hogy a mérlegrész sorain fognak „összegyűlni” mindazok a pénzeszközök, amelyeket beruházások és felújítások finanszírozására lekötnek: a vállalatoktól az amortizációs befizetések és a vállalatfejlesztési alpból beruházásra szánt összegek, a költségvetésből a beruházási kiadások stb., stb. A kiadások pedig a műszaki megvalósítástól függő folyósítások. Ezek megoszlását a kivitelezők (szállítók) között egyszerűen az mutatja, hogy „hová”, melyik iparágba, melyik vállalat-csoporthoz áramlik a pénz. Magának a beruházási oszlopnak a részletezése (több oszlopra való felbontása) viszont lehetővé teszi, hogy bemutassuk: kik a beruházók, illetve felújítók, milyen keretek terhére, melyik rovatról (építés, gép stb.) történik a folyósítás. Az ügyviteli feltételek megteremtése esetén tehát itt teljes — sőt, többszörösen részletezett — „beruházási saktáblát” nyerhetünk.

A „Lakosság” mérlegrész valójában a készpénzforgalmat tartalmazza, elnevezése tehát csak annyiban jogosult, amennyiben eltekintünk a szocialista szektoron belüli készpénzforgalomtól és a lakosság átutalási forgalmától. Belső részletezésének alapja a ma is meglévő készpénzforgalmi nyilvántartás lesz, tehát a bevételek között külön fognak szerepelni a munkabérek, a társadalombiztosításból származó bevételek stb., a kiadások között a kereskedelemben történő áruvásárlás, az adóbefizetés stb. Természetesen a mérleg operatívan készülő alapformájából hiányozni fog a lakosság körén belüli készpénzforgalom. Az utóbbira vonatkozó számításokkal a mérleg bizonyos időszakonként kiegészíthetjük az elemzés és ellenőrzés kedvéért.

A „Külföld” mérlegrész a deviza- és valutaforgalmat ábrázolja. „Bevételei” tulajdonképpen a belföldi pénztulajdonosok devizakiadásaival egyenlők, „Kiadásai” pedig az ország devizabevételeit mutatják. A „Külkereskedelem”-mel való találkozásánál a külkereskedelmi áruforgalom devizális eredményei, a többi sorral, illetve oszloppal való találkozásánál pedig az áruforgalmon kívüli nemzetközi fizetési forgalom szerepel. Belső részletezése lehetséges akár relációnként (demokratikus—tőkés stb.), akár a fizetési mérleg úgynevezett jogcímei szerint (pl. kiküldetési költségek stb.).

Az „Egyéb” a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegében is azt a célt szolgálja, amit minden más mérlegben: a teljességet. Ide kerül mindaz, ami a többi mérlegrészben nem talál helyet, így például a társadalmi szervek bevételei és kiadásai, továbbá még sok más, önmagában nem jelentéktelen, de külön kiemelésre mégsem érdemes pénzforgalmi kapcsolat.

A „Hitel” mérlegrész a pénztulajdonosok és a pénzt forgalombahozó bank kapcsolatait ábrázolja. (Természetesen ebben az esetben pénztulajdonoson csak a vállalatok és a külkereskedelem értendők.) A hitelfeltételek a pénz forgalomba kerülését, a hitel-visszafizetések a pénz forgalomból való kivonását jelentik; egy-egy szektorra — pl. iparágra — vonatkozólag a kettő különbsége egyben a rövid lejáratú hitelállomány változásával azonos. A kiegészítő „Pénzkészlet-változás” soron pedig megjelenik az úgynevezett hitelforrások — a forgalomban levő pénzmennyiség — állományának változása, növekedésének vagy csökkenésének megoszlása a különböző pénztulajdonosok között. Az I és a K jelzésű mérlegrész együttesen tehát egy forgalmi és állományváltozási szemléletű nitelmérlegnek felel meg.

A mérleg szerkezetének rövid áttekintése mutatja, hogy mérlegünk minden szektora tulajdonképpen egy-egy pénzügyi mérleg: egy pénztulajdonosnak vagy pénztulajdonosok bizonyos csoportjának bevételeit, kiadásait és pénzkészlet-változását tartalmazza. A pénzforgalmi kapcsolatok mérlege magában foglalja az állami költségvetést, a nemzetközi fizetési mérleget, az úgynevezett pénztári tervet, a bank hitelmérlegét; de ezenkívül mindazokat a bevételi-kiadási mérlegeket is, amelyek mai gyakorlatunkban nem készülnek: az állami és szövetkezeti vállalatok pénzügyi mérlegét iparáganként, a beruházások és felújítások finanszírozásának mérlegét, és így tovább. Az egyes szektorok bevételeit és kiadásait elsősorban aszerint részletezi, hogy melyik másik szektortól származnak a bevételek, illetve hová irányulnak a kiadások. Ezenkívül azonban mindenütt, ahol lehetséges — az állami költségvetés, a készpénzforgalom, a nemzetközi fizetési mérleg esetében — megvalósítjuk a hagyományos pénzügyi mérlegek hagyományos, jogcím szerinti részletezését is. Így a kétféle felosztás együttes alkalmazásával a pénzforgalom belső struktúrájáról nyert ismereteink szinte meghatározódnak.

A pénzforgalom egészének ilyen többszörös felboncolása számos területen egészen egyértelmű felvilágosítást nyújt a pénzmozgások gazdasági jellegéről, okáról, tartalmáról, az újratermelési folyamatban betöltött szerepéről. Más területeken azonban mérlegünk egy-egy adata még nagyon is sokféle különböző jellegű pénzmozgást foglalhat magában. Voltaképpen erről volt szó az „információkról” elmondottakban — hiszen látható, hogy az a mérlegséma, amelyet itt röviden ismertettünk, a ma is meglévő információkon alapszik: a könyvelés „honnan-hová” adatain, valamint a készpénzforgalmi és deviza-nyilvántartáson. Ha a pótlólag biztosítandó, új információkat is ebben a sémában akarnánk elhelyezni, az a mérleg valamennyi sorának és oszlopának megkétszerezését, legtöbbször pedig megtöbbszörözését jelentené. Ezzel ez az óriási adattömeg már teljesen áttekinthetetlené válna.

Célszerűbbnek látszik ezért, ha a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegét több, teljesen azonos szerkezetű táblázat összességének tekintjük. Ez a „több dimenziós” szerkesztés azért is megfelelőbb, mert az alaptáblázat, amely csak az összevont adatokat tartalmazza — mint említettük —, a mai információs lehetőségek mellett is előállítható. A pótlólagos információk biztosítása, s a jövőben az információk további differenciálása mindig az azonos szerkezetű táblázatok többszörözését jelenti majd, miközben az összevontabb forma mindenkor automatikusan összehasonlítható marad.

Először is, külön táblázatban ábrázoljuk az *áruk* ellenében mozgó pénz forgalmát és külön azokat a pénzmozgásokat, amelyek áruellenérték *nélkül* történnek. Ezek összegezése adja a pénzforgalmi kapcsolatok együttes vagy egész mérlegét.

Másodszor, külön táblázatba foglaljuk a tárgyidőszak *miatt* bekövetkezett pénzmozgást, külön az előző időszakra és a következő időszakra áthúzódó forgalmat; mindezek — megfelelő előjelekkel számított — egyenlege a tárgyidőszak teljes pénzforgalma. Természetesen, a mindenkori tényleges pénzforgalom mérlege az, amely valóban teljesen operatív módon rendelkezésünkre állhat, elvileg már a tárgyidőszakot követő napon is. Azonnal kiválaszthatjuk ebből az előző időszak miatt áthúzó-

dott mozgásokat is. A tárgyidőszak miatt bekövetkező mozgások mérlege — amelyet ideiglenesen „pénzügyi kapcsolatok mérlegének” neveztünk el — azonban csak később válik teljessé, akkor, amikor a tárgyidőszak miatt, de a következő időszakban lejátszódó mozgások is bekövetkeztek már. Ez a különböző számlázási, elszámolási és pénzforgalmi előírásoktól függően, hosszabb-rövidebb időt vehet igénybe. Az áruval kapcsolatos pénzmovementek „pénzügyi” mérlege 10—15 nappal a tárgyidőszak lezárása után gyakorlatilag teljesnek tekinthető, míg például a tárgyidőszak nyereségének befizetése a költségvetésbe szélső esetben 4—5 hónappal is elhúzódhat. Mégis, még ezeken a területeken is, a „pénzügyi kapcsolatok mérlege” — nemcsak a pénzforgalmi kapcsolatoké — gyorsabb, operatívabb, mint a hagyományos beszámolórendszer, amelynek az „utolsó” pénzmovement bekövetkezése után még hosszú időre van szüksége a beszámoló összeállításához és lépcsőzetes összesítéséhez. Egyébként az „utolsó” pénzmovement persze gyakorlatilag érdektelen; az áthúzódó mozgások túlnyomó része egy meghatározható időszakon belül lezajlik, a fennmaradó töredék az operatív elemzést nem gátolja.

A pénzforgalmi kapcsolatok mérlege természetesen közeli rokona az ágazati kapcsolatok mérlegének és a nemzeti jövedelem újraelosztási mérlegének, de rokonságot tart a „national account” és a „flow of funds” módszerekkel is. A rokonság alapja, hogy ugyanarra törekszik, amire ezek: a népgazdasági összefolyamatok belső struktúrájának kifejezésére. Mégis különbözik mindeztől egyrészt az ábrázolt folyamatok közgazdasági jellege, másrészt — mint hangsúlyoztuk — a számbavétel sajátos módszerei tekintetében. A különbségek részletes elemzése előkészítő munkáknak fontos feladata, s részben már meg is történt — kifejtésükre azonban itt nincs mód.

A pénzforgalom elemzése

A pénzforgalom nyilvántartása, belső szerkezetének feltárása szinte kimeríthetetlen gazdagságú adattömeget biztosít. Az adatok felhasználása természetesen attól függ, hogy mennyire vagyunk képesek mennyiségiileg meghatározni és közgazdaságilag értelmezni a pénzforgalom jelenségeiben megnyilvánuló törvényszerűségeket. Ezért már az előkészítő munka során arra törekszünk, hogy tisztázzuk: milyen gazdasági kategóriák, milyen folyamatok jelennek meg a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegében és hogyan hasznosítható ezek megismerése. Ezt a munkát az egyes fő pénzforgalmi szférák vonatkozásában végeztük el, illetve folytatjuk; az egyes mérlegrészekről készültek részletesebb tanulmányok. Itt a rövideg kedvéért más szempontból próbálom bemutatni a mérleg felhasználásának lehetőségeit.

Az áruk ellenében mozgó pénz forgalma: az *áruforgalom tükörképe*. Mérlegünknek az a táblázata tehát, amely ezt tartalmazza, tulajdonképpen a társadalmi össztermék realizálásának sajátos mérlege. Az áruk mozgását ábrázolja az objektíve létező piaci egységek között, úgy, ahogyan az a valóságban történik. Nem a számvitel és a statisztika elvont fogalmaival, a termelési érték és az anyagi ráfordítás fogalmával dolgozik, hanem a valóságos árukapcsolatokkal, értékesítéssel és beszerzéssel, vétellel és eladással. Nem anyagi, technológiai szempontból csoportosított „tevékenységek” kapcsolatait tárja fel, hanem reális gazdasági

egységeknek a társadalmi munkamegosztás adott szervezete által meghatározott kapcsolatait.

Az árutermelők — beszéljünk a továbbiakban az egyszerűség kedvéért csak a vállalatokról, nem említve mindig külön a magántermelőket, a kisparaszti gazdaságokat és másokat, akik árukat bocsátanak a forgalomba — nem annyi terméket és nem annyi értéket adnak a társadalomnak, amennyit termeltek, hanem amennyit értékesítenek, amennyit valóban kész állapotban ki tudnak bocsátani, illetve amennyi iránt tényleges szükséglet mutatkozik. A teljes termelési érték fogalma statisztikai és tervezési absztrakció, amely a vállalat vevői — a vele munkamegosztásban levő többi termelők, illetve a végső felhasználók — számára közömbös. Hiszen e „termelési érték” egy része még el sem készült, más részére magának a vállalatnak van szüksége kész-áruraktárának növeléséhez, harmadik részére esetleg senkinek nincs szüksége.

Emellett a vállalat értékesít, forgalomba hoz olyan árukat, amelyeket ilyen vagy olyan okból nem számolhat el termelési értékében. Eladja a hulladékanyagot, felszámítja vevőjének a göngyöleget, megfizeteti dolgozóival az üzemi konyhán fogyasztott ebédet. Ez mind nem jön számításba a termelési érték meghatározásánál, de ez a vevő szempontjából megint csak közömbös. Az új gép felhasználójának mindegy, hogy a szállító gépgyár a gépet maga szögezte-e körül deszkával vagy készen vett ládába csomagolta. Az ebédelő dolgozónak is mindegy, hogy a szilvásgombócot „saját kezelésű üzemi konyha” főzte-e vagy „vendéglátóipari üzemegység” (az utóbbi tevékenysége ugyanis termelőnek minősül, míg az előbbié nem).

Hasonlóan a vállalatok nem annyi terméket és nem annyi értéket vonnak el a társadalomtól, amennyit a termelésre fordítanak, hanem amennyit beszereznek; amennyit bármilyen célra felhasználnak vagy a készletek növelésére fordítanak. Az anyagköltség fogalma statisztikai és tervezési absztrakció — az anyagkönyvelés és az utókalkuláció a megmondhatója, hogy gyakran mennyire önkényes absztrakció —, amely a vállalat szállítói, a vele munkamegosztásban levő többi termelők számára teljesen közömbös, s amely a társadalom egésze szempontjából sem kizárólagos jelentőségű. Hiszen e „költségeken” felül a vállalat még jókora mennyiségű anyagot halmozhatott fel raktáraiban.

Emellett a vállalat felhasznál olyan anyagokat, árukat is, amelyeket nem számolhat el anyagköltségei között. A később továbbadott anyagok és kereskedelmi áruk, a vállalati szociális és kulturális létesítmények ráfordításai, az igazgatói alapból eszközölt beszerzések és még sok más tényező téríti el a vállalat által ténylegesen felhasznált árumennyiséget az anyagköltség összegétől. Ez persze a szállító szempontjából ugyancsak érdektelen. Számára az a fontos, hogy saját termeléséből mennyit értékesíthet és legkevesébbé sem érdekli őt, hogy vevője majd hogyan számolja el vásárlásait.

A vállalat és a többi árutermelő közötti, a vállalat és a társadalom közötti piaci kapcsolatokat tehát nem a termelési érték és az anyagi ráfordítások jellemzik. Ez csak akkor lenne így, ha a termelés bővítéséhez szükséges felhalmozás elkülönítve történe, ha a meglévő vállalatokban egyszerű újratermelés folyna és a bővítés mindig újabb és újabb árutermelők megjelenésével járna, ha termelés és forgalom, termelés és fo-

gyasztás között a valóságban is éles és egyértelmű határvonalat lehetne húzni. Ez — a bővített újratermelés statikus elgondolása — azonban csak az egészen elvont közgazdasági elméletben és az egészen hétköznapi statisztikai-tervezési gyakorlatban létezik. Mindkettőnek szüksége van rá, de kizárólagossága vagy legalábbis dominálása mindkettőt egyoldalúvá teszi.

A valóságban a reális gazdasági egységeknek egymással és a társadalommal való konkrét kapcsolatai az értékesítésben és a beszerzésben nyilvánulnak meg, amely szükségképpen magában foglalja a felhalmozás és a fogyasztás egy részét is. Ugyanakkor ezek a kapcsolatok természetesen nem terjednek ki a társadalmi termék forgalomba nem kerülő részére. A saját termelésből történő fogyasztás — amely különösen a mezőgazdaságban még nagy jelentőségű — az áruforgalom körén kívül esik. Két, anyagi-műszaki szempontból különböző tevékenység cseréje sem jelenik meg értékesítés és beszerzés formájában, ha mindkettő egyazon vállalatban folyik. Egyetlen terméket is többször bocsátanak forgalomba és vonnak ki a forgalomból, ha a termelő és a felhasználó között külön kereskedelmi szervezet közvetít. Az áruk tényleges mozgása tehát a társadalmi munkamegosztás fejlettségi színvonalától és szervezetétől függ. Ez a szervezet lehet esetleges és változó, de egy adott időszakban adott és meghatározó.

A pénzforgalom összállami nyilvántartása lehetővé teszi, hogy ebből az új, más aspektusból, operatíván és folyamatosan áttekintsük a társadalmi termék mozgását, a társadalmi munkamegosztás különböző láncszemei közötti tényleges áruforgalmi kapcsolatokat.

Ami a tendenciákat és a levonható következtetéseket illeti, az áruforgalom elemzéséből nyerhető kép lényegében azonos azzal, amelyet a hagyományos statisztikai-számviteli módszerekkel kicsiszolt, aprólékosabb „tükör” nyújthatna — ha ilyen egyáltalán elképzelhető lenne olyan folyamatosan és gyorsan, mint a pénzforgalmi kapcsolatok mérlege.

Az eltérések összege és aránya egy adott időszakban persze jelentős lehet. Ezeket az eltéréseket megismerni önmagában is érdekes lesz, sok meglepő ténnyel találkozhatunk ily módon és bizonyára nem túlzás azt állítani, hogy e tények felderítése a hagyományos statisztikai-számviteli fogalomalkotás tökéletesedéséhez is hozzá fog járulni. Az eltérések ismeretében megállapíthatjuk majd, hogy közülük melyik tekinthető állandó összegűnek vagy állandó arányúnak, illetve, hogy a változók milyen tényezőktől függve változnak. Így az eltérések tervezhetővé, pontosabban becsülhetővé válnak. Ez lehetővé teszi, hogy a népgazdasági tervek alapján a pénzforgalmi kapcsolatokat is tervezzük majd. Ezen a közvetett úton a tényleges pénzforgalmi kapcsolatok megfigyelése a tervszerűség ellenőrzésének is operatív eszközévé válhat.

Az eltérések viszonylagos változásának nagyságrendje azonban a népgazdaság összfolyamataihoz képest nem lehet jelentős. Ezért több időszak összehasonlításánál, a változási, fejlődési tendenciák tanulmányozásánál bizvást számíthatunk arra, hogy az áruforgalom pénzbeni tükörképének elemzése nagyságrendben ugyanazokra a következtetésekre vezet bennünket, mintha elemzésünket a hagyományos statisztikai fogalmakra építenénk.

Az egyes ágazatok, iparágak, vállalatok *kibocsátásáról* operatív statisztika nincs, csupán a termelési értékről állnak rendelkezésre havonta adatok. Az árutermelés összegét a negyedévi mérlegbeszámolók tartalmazzák, de annak elosztásáról — hogy hová, kinek adták el az árukat —, általában a mérlegbeszámolóknak sem találunk adatot. Pedig ez a kérdés rendkívüli gyakorlati fontosságú. Előfordul például, hogy egyes időszakokban az ipari termelés gyors növekedésével nem áll arányban a beruházások, az életszínvonal, az export fejlődése, ugyanakkor tervszerűtlenül duzzadnak a készletek. Ilyen körülmények között még inkább, mint máskor, rendkívül szükséges operatív tájékozódás arról, hogy hová lesz az az árutömeg, amelyet az egyes iparágak termeltek? Mennyi marad már eleve a termelőnél, azaz hogyan aránylik a tényleges kibocsátás a termelési értékhez? A kibocsátott árukból mennyit vesznek meg más termelő ágazatok és mennyi jut végső felhasználásra, beruházás-felújításra, exportra, a lakossághoz és a közületekhez? Más szóval, az egyes iparágak által kibocsátott árumennyiségből mennyi használandó fel magában a vállalati körben és mennyi válik a nemzeti jövedelem anyagi elemévé, mennyivel járulnak hozzá az egyes iparágak a nemzeti jövedelmet alkotó termékhalmozathoz?

A pénzforgalom operatív nyilvántartása ezekre a kérdésekre folyamatosan választ ad. Az egyes szektorok árúértékesítési bevételeinek összegét havonta egybevetve a termelési érték statisztikájával, láthatjuk a saját termelésű készletek változásának tendenciáját. Az értékesítés megoszlása a különböző vevők között pedig egyszerűen adódik a pénzforgalmi kapcsolatok mérlegének adataiból.

Ugyanannak a kérdésnek a másik oldala a *beszerzés*. Kitől, honnan származik az, amit az egyes szektorok felhasználnak? Operatív statisztika nemcsak a beszerzésről, hanem — ellentétben a termelési értékkel — a ráfordításokról sem készül. Csak a negyedévi mérlegbeszámolók tartalmazzák adatokat a költségek és készletek alakulásáról. Ennél sűrűbb időközökben tehát a pénzforgalmi kapcsolatokban tükröződő beszerzési összegeket nincs mivel egybevetnünk. De folyamatosan vizsgálhatjuk például az egységnyi kibocsátásra jutó beszerzést szektoronként; mégpedig nemcsak az összes beszerzést, hanem a különböző szektoroktól származó beszerzést külön-külön. Nem tudjuk természetesen pontosan megmérni a különböző tényezők hatását erre az arányra, de gondoljuk meg a következőket: 1. az adott időszak népgazdasági összefolyamatai szempontjából valóban az a fontos, hogy egy-egy ágazat összesen mennyi árut vont el más szektoroktól, mennyi árut vett igénybe a társadalomtól; 2. az anyagfelhasználás hányada nem változik túlságosan gyorsan és feltehetően nem „ugrál”. A beszerzés és a kibocsátás hányadosának hirtelen változásai tehát valószínűleg a készletalakulásnak tulajdoníthatók — így az utóbbira vonatkozó becsléseket is végezhetünk; 3. ha valamely ágazatban kiugró változásokat tapasztalunk, semmi akadálya, hogy ott közelebbi vizsgálatot folytassunk, akár a bankapparátus, akár az irányítószervek útján — sőt, éppen az ilyen jelenségek szolgálnak időben figyelmeztetésül.

Az áruforgalmi kapcsolatoknak a beszerzés oldaláról való operatív vizsgálata tehát megmutatja, hogy mi az oka — vagy legalábbis hol, melyik szektorban keresendő az oka — annak, ha a népgazdaság egészét tekintve a bruttó termelés és a nettó (végső felhasználásra kerülő)

termelés aránya megváltozik. Nem forint-fillérre, de tendenciájában megmutatja a készletek alakulását, mégpedig nemcsak összevontan, hanem tényezőiben: hol, melyik szektorban és melyik szektorok kibocsátásából származó anyagkészletek nőttek vagy csökkentek jelentősen.

Az értékesítésnek és a beszerzésnek nemcsak abszolút nagysága és egymáshoz viszonyított aránya, hanem a kettő különbsége is értékes felvilágosítást nyújt az egyes iparágaknak a népgazdaság egészéhez való kapcsolatáról. Ha ugyanis az iparág készletei nem változnának és a termelési ráfordításokon kívül más anyagot nem használna fel, akkor az értékesítés csakis az iparágban termelt nemzeti jövedelem (most ideértve az amortizációt is) összegével lehetne nagyobb a beszerzésnél. Az értékesítés azonban általában kisebb, a beszerzés pedig nagyobb, mert a készletek is gyarapodnak s az iparágban — pontosabban szociális-kulturális létesítményeiben stb. — fogyasztanak is. Ezek pedig levonást jelentenek az iparágban termelt nemzeti jövedelemből; azt jelentik, hogy utóbbinak egy részét maga az iparág használja fel. Így az értékesítés és a teljes beszerzés különbsége nem más, mint az iparág nemzeti jövedelméből a társadalom rendelkezésére álló rész. (Eltekintve persze az iparág állóalapjainak változásától; bár nincs akadálya annak, hogy az elemzésnél figyelembe vegyük az amortizációt, valamint az iparág beruházásait és felújításait is.) Egyébként megközelítően becsülhetjük az iparágban termelt nemzeti jövedelem egészét is, hiszen láttuk, hogy a vizsgálat előbb említett módszerei támpontokat nyújthatnak az iparág készleteinek alakulására vonatkozólag, a vállalati alapokból történt fogyasztás nagysága pedig szintén megközelíthető más adatok felhasználásával.

A pénzforgalmi kapcsolatok mérlege egyetlen táblázatának — az időszak *miatti*, *áruval* kapcsolatos pénzmozgás táblázatának — elemzési és felhasználási lehetőségeiről próbáltam az eddigiekben vázlatos, korántsem teljes képet adni; s még ezt is tulajdonképpen csak egyetlen szempontból, a termelő ágazatok gazdasági tevékenysége szempontjából. Nem kevésbé fontos azonban azoknak a területeknek a megfigyelése és elemzése sem, amelyekről itt nem eshetett szó.

Nem térhetek itt ki az árullenérték nélküli pénzmozgás vizsgálatának kérdéseire, jóllehet ez a nemzeti jövedelem elosztási és újraelosztási folyamatának feltárása, a pénzügyi mérlegrendszer tökéletesítése szempontjából döntő jelentőségű. Csak utalhatok arra, hogy az időszak *miatti* és az időszakban lezajló pénzmozgások különbsége, azaz az *időbeni áthúzóadások* táblázata betekintést enged a népgazdaságban szövődő bonyolult kölcsön-viszonyokba, a tartozások és követelések soha kellően nem elemzett láncolatába; ezen keresztül a lekötött forgóeszközök összetételének és forrásainak átalakulásába.

Természetesen nem lehet ma még előre látni a pénzforgalmi kapcsolatok elemzése alapján felvethető és megoldható valamennyi kérdést. Az elméleti előkészítő munka is tehet még egyet-mást annak érdekében, hogy a mérleg összeállítását helyesen, minél szélesebb körű felhasználást biztosítva szervezzük meg. De csak akkor bontakozhatnak ki mindazok a lehetőségek, amelyeket a pénzforgalom összállami nyilvántartása rejt magában, ha munkánk majd — a nem távoli jövőben — az előkészítés szakaszából a gyakorlati megvalósítás szakaszába lép, s rendelkezésünkre fognak állni a pénzforgalmi kapcsolatok első ténymérlegei.

A 3004-es kormányhatározatokról

A 3004-es kormányhatározat a termelőszövetkezetek gazdasági megerősödéséhez és fejlesztéséhez nyújtott állami támogatást foglalja egységes és komplex rendszerbe. A szóban forgó határozatból eddig 6 jelent meg. A 3004-es — a tulajdonképpeni alaphatározat, amely 1957 végén készült el — az 1958. évi erre vonatkozó feladatokat tartalmazza. Ez a határozat megállapítja, hogy „Az állami támogatásnak és kedvezménynek a jelen határozatban megállapított rendszerét — az időközben szerzett tapasztalatok felhasználásával — az elkövetkező években is alkalmazni kell.” Ez meg is valósult. Az elmúlt évek tapasztalata a gyakorlatban bizonyította be e határozatok helyességét. Ezért célszerűnek látszik az említett határozatok összevetése alapján — részletezés nélkül és a számszerű előirányzatok elemzésének mellőzésével — néhány tanulság levonása.

Hangsúlyozni kell, hogy *a határozat alapkonceptiója az elmúlt öt év folyamán nem változott meg*, mivel a párt és a kormány agrárpolitikájának a koncepciója sem változott meg, hiszen ez az agrárpolitika helyesnek bizonyult. A párt és a kormány a mezőgazdaság továbbfejlesztését az úgynevezett kettős feladat megoldásában jelölte meg. A mezőgazdaság szocialista átszervezése és egyidejűleg a mezőgazdasági termelés növelése társadalmi-politikai feltételeinek megteremtése mellett az állam nagy gondot fordított e kettős feladat megvalósításának anyagi-műszaki, pénzügyi stb. megalapozására is. A célkitűzés helyes, annak végrehajtása eredményes volt. A szocialista termelési viszonyok uralkodóvá váltak. Ezzel egyidejűleg a mezőgazdasági termelés az 1959—61. években az előző há-

rom évhez képest 8,5%-kal nőtt.* A szóban forgó határozat elsősorban — bár nem kizárólagosan — a termelésnöveléssel, illetve annak megalapozásával kapcsolatos állami feladatokat tartalmazza. Minthogy a határozat alapkonceptiója nem változott, *a határozatnak nagyon lényeges állandósult vonásai vannak.*

Másfelől azt is meg kell jegyezni, hogy a határozatban — az alapkonceptió érintetlenül hagyása mellett — bizonyos részleges módosulások is bekövetkeztek. Ez legalábbis három okkal magyarázható. A módosulások egyrészt a termelési viszonyokban bekövetkezett változásokkal függnek össze. 1957 végén, amikor a határozatot kidolgozták és 1958-ban, amikor a határozatot végrehajtották, a termelőszövetkezeti szektornak viszonylag kis súlya volt a magyar mezőgazdaságban. Az 1959—1961 közötti három évben valósult meg a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása. 1962-ben pedig a mezőgazdasági termelés zömmel a termelőszövetkezetekben folyt, s a mezőgazdasági termékekből jelentkező népgazdasági szükségletek legnagyobb részét a termelőszövetkezeti szektor elégítette ki. A kormányhatározat bizonyos változtatása kapcsolatos továbbá azal is, hogy az adott 1958—1960 közötti időszakban hazánkban a II. hároméves terv végrehajtása folyt, 1961-től pedig a II. ötéves tervé, amely új feladatokat tűzött ki a mezőgazdaság vonatkozásában is. Végül minden adott évre szóló határozat kidolgozásakor alapul vették az előző évek határozatait végrehajtásának tapasztalatait is. Az említettek miatt

* A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1962. márciusi ülésének határozata.

a határozatnak vannak nem állandósult, változó vonásai is. Ezek egy részének jelentősége csökken, másoké nő. Számunkra ebben az összefüggésben azoknak a vonásoknak a tárgyalása lényegesebb, amelyeknek a jelentősége nő. (Ezért a határozat fokozatosan elhaló vonásaival e tanulmányban nem foglalkozom.)

A határozat állandósult vonásai

A termelőszövetkezetek gazdasági megszilárdulását és továbbfejlesztését elsősorban *a parasztság és a termelőszövetkezetek saját erőforrásaira kell alapozni.* Ezt egészíti ki az állam sokoldalú gazdasági segítséggel. A szövetkezetek támogatásáról és segítéséről — és erről valóban nagy súlylyal — van szó, nem pedig a szövetkezeti gazdasági rendszer állami erőből való felépítéséről. Ennek elsősorban politikai okai vannak, de az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az állam rendelkezésére álló erőforrások is korlátozottak. Kiváltképpen érezhető az erőforrásoknak ez a korlátozottsága olyan körülmények között, amikor a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása — mint nálunk is — viszonylag rövid időszak alatt zajlik le.

Az állami támogatás *elsősorban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megszilárdítására és fejlesztésére* irányul. A párt és a kormány a termelőszövetkezeti rendszer fő formájának minden időszakban a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket tekintette. Emellett a fokozatosság elvének megfelelően *támogatja az egyszerűbb szövetkezeteket is.* A támogatást azonban minden esetben az alapszabály szerinti és a törvényes keretek közt folyó gazdálkodáshoz köti. Ezen túlmenően az egyszerűbb szövetkezetek állami támogatása is olyan irányú, hogy — minden mesterkéltség és erőszakolt gyorsítás nélkül — a magasabb fokú szövetkezetekké való átfejlődésüket mőzdítja elő.

Az állami támogatás elsősorban és döntően *a termelés* (különösen a közös gazdaságok termelése), *az árutermelés és az államnak való értékesi-*

tés ösztönzésére irányul. A támogatás természetesen így is hatással van a termelőszövetkezeti tagok jövedelmének és ezen keresztül életszínvonalának emelkedésére. Ez a hatás azonban közvetve érvényesül, azáltal, hogy a termelőszövetkezeti tagok érdekeltté válnak a közös gazdaság fejlesztésében. A termelés növelésének állami támogatása az egész termelés szempontjából alapvető fontosságú területekre irányul (a talajerőgazdálkodásra, talajjavításra és talajvédelemre, az öntözésre, szőlő- és gyümölcsstelepitésre — ezen belül kiemelten a mezőgazdaságilag másként nem vagy kevésbé hasznosítható területek betelepítésére —, a takarmánybázis kiszélesítésére, közös állatállomány megteremtésére, az épületalapok fejlesztésére, gépesítésre, villamosításra, a vezetés megszilárdítására, a középirányító szervek megerősítésére stb.). Természetesen öt év alatt a támogatás köre e tekintetben is jelentősen bővült. A támogatás alapvető iránya azonban nem változott meg. A határozat azzal, hogy az árutermelés és az államnak való eladás kiszélesítésére ösztönöz, a népgazdasági szükségletek kielégítését szilárdabb alapokra helyezi, s ezzel egyidejűleg megszilárdítja a termelőszövetkezetek értékesítésének biztonságát. Ezen túlmenően pedig folyamatosabb pénzbevételi forrást biztosít a szövetkezetnek, és ezáltal hozzájárul a jövedelemelosztási formák tökéletesítéséhez mind a munkadíjazás folyamatossá tétele, mind pedig a pénzbeli jövedelem arányának növelése tekintetében. Az árutermelés és az államnak való értékesítés ösztönzése évről évre nagyobb szerepet kap a határozatban.

A határozat az állami támogatást sohasem korlátozta pénzügyi támogatásra. *Az állami segítség a pénzügyi támogatáson kívül kiterjedt a termelőszövetkezetek anyagi-műszaki megsegítésére, szakemberekkel való ellátásának javítására stb. is.* Kétségtelen, hogy a termelőszövetkezeti szektor számára nyújtott pénzügyi támogatás növekedése, valamint az anyagi-műszaki megsegítés és a szakemberekkel való ellátottság növekedése

között szoros összefüggés van. Hiba volna azonban a kettőt azonosítani. (Ezt az elkövetkező évek szempontjából különösen hangsúlyozni kell.) Még nagyobb hiba volna az állami támogatásnak a szóban forgó határozatban megállapított rendszerét csak pénzügyi szempontból vizsgálni és megvalósítani.

A határozat és a mezőgazdasági termelés fejlesztési terve szorosan összefügg. A kettő közötti kapcsolat nagyjából úgy fogalmazható meg, hogy *a határozat a termelési és fejlesztési terv végrehajtásának megszervezését szabályozó komplex intézkedési terv.** A határozat és a terv között kétoldalú kölcsönös összefüggés van. Egyrészt a terv előirányzatai meghatározzák azokat a lehetőségeket, amelyekkel a határozat számolhat, a határozat jó végrehajtása pedig fontos eszköze a terv sikeres teljesítésének. Másrészt a határozat célkitűzései — minthogy ennek több számszerű vonatkozása elég hosszú időre állandósul (különböző kedvezmények, szakemberek jövedelmének kiegészítése stb.) — fontos szempontként jelentkeznek a terv kidolgozásánál. *A kétoldalú kapcsolat az elmúlt öt évben az éves tervek és az évenként megjelenő határozat rendszerén keresztül valósult meg.* Időszakonként a kapcsolat egyik vagy másik oldala került előtérbe. 1958-ban a termelőszövetkezeti szektornak viszonylag kis súlya volt. A mezőgazdaság egészének a fejlesztésére viszont az éves terv jelentős erőforrásokat irányzott elő. Következésképpen kevésbé volt problematikus a szövetkezetek akkori igényeinek a kielégítése. 1959 és 1961 között a tömeges kollektivizálás gyors ütemben valósult meg. Ebből adódóan a mezőgazdaság igényei is jelentősen megnöttek és időben koncentráálódtak. Tehát 1958-ban inkább az éves tervnek volt meghatározó szerepe a kapcsolatban, és a

* Mint már korábban említettem, az eddigi tapasztalat igazolta e határozat helyességét. Ezzel bebizonyosodott ilyen komplex intézkedési terv kidolgozásának a helyessége is. Meggondolandó, vajon nem lenne-e célszerű az állami szektorra és más népgazdasági ágakra vonatkozóan is komplex intézkedési terveket kidolgozni.

határozat intézkedési terv jellege erősebben érvényesült, a következő években viszont a határozatnak volt sokkal nagyobb befolyása a tervelőirányzatokra, mint korábban. Hiszen számos, a mezőgazdasággal kapcsolatos későbbi előirányzatot időben előbbre kellett hozni. Sőt a terven túlmenően is kellett különféle erőforrásokat a mezőgazdaság rendelkezésére bocsátani. Ez önmagában is egyik — bár nem kizárólagos — oka volt a perspektivikus terv éves bontása és az évenként kidolgozott terv, valamint a terv és annak végrehajtása közti eltéréseknek. A jövőben mindenképpen arra kell törekedni, hogy erősebben érvényesüljön a terv meghatározó és a határozat intézkedési jellege.

A 3004/5-ös határozat — különösen a gazdaságilag meg nem erősödött szövetkezetek vonatkozásában — erre már nyomatékosan felhívja a figyelmet.

A határozat néhány változó (erősödő) vonása

A határozatok egyik leglényegesebb vonása, hogy *a termelőszövetkezeteket az állami támogatás szempontjából differenciálják.* Ez a differenciálás az 1958-ra vonatkozó határozatban még kevésbé érvényesül. A 3004-es alaphatározat a hangsúlyt még arra helyezi, hogy „a legfőbb feladatnak jelenleg a meglevő termelőszövetkezetek politikai, gazdasági és szervezeti megerősítését kell tekinteni”. Majd később kevésbé hangsúlyozottan kiemeli, hogy „az állami támogatás rendszerét fel kell használni arra is, hogy a gyenge, de életképes termelőszövetkezetek minél előbb megerősödjenek”. A 3004/1-es határozatban a differenciálás már sokkal élesebb, és tartalma is bizonyos fokig megváltozik. 1959-ben ugyanis már tömegesen alakulnak termelőszövetkezetek. Ettől az időponttól kezdve nagyobb kedvezményeket kapnak azok a községek, amelyekben a parasztság egésze vagy nagy része egyszerre lép a szövetkezeti gazdálkodás útjára. De differenciál a határozat abból a szempontból

is, hogy megszilárdult szövetkezetekről, 1958. január 1. előtt alakult, de még gyenge szövetkezetekről, illetve 1958. január 1. után alakult új, illetve területileg növekvő szövetkezetekről van-e szó. Hasonló differenciálás található a 3004/2-es és a 3004/3-as határozatban is. Ez utóbbi például az 1959 őszén, 1960-ban és 1961-ben alakult, illetve jelentősen bővült, valamint a régi termelőszövetkezeteket különbözteti meg. 1961-ben a mezőgazdaság szocialista átszervezése befejeződött, következőképpen újra módosult a differenciálás problémája is.

A 3004/4-es határozat a gazdaságilag meg nem erősödött szövetkezetek állami támogatását kulcskérdésként kezeli. Ez megnyilvánul egyebek közt abban is, hogy a határozatban e szövetkezetek problémáit önálló fejezet tárgyalja. E határozat már szabatosan megfogalmazza, hogy mely szövetkezeteket kell gazdaságilag meg nem erősödött szövetkezeteknek tekinteni: „Állami támogatás szempontjából gazdaságilag meg nem erősödött termelőszövetkezeteknek azokat kell tekinteni, amelyeknél az egy szántóegységre jutó gazdálkodási eredmény a kedvezőtlen természeti és üzemi viszonyok (talaj-adottságok, domborzati viszonyok, épület-hiány stb.) miatt 1961-ben nem kielégítő és a közös munkában rendszeresen részt vett tagokra jutó jövedelem alacsony. A gazdálkodási eredményt a termelőszövetkezetek saját erőből származó 1 évi vagyongyarapodása összegének és a tagság közös gazdaságból közvetlenül származó összes jövedelmének alapulvételével kell megállapítani.” A határozat kimondja azt is, hogy a „gazdaságilag meg nem erősödött termelőszövetkezetekben 1962. április hó 15. napjáig a II. ötéves terv időszakára megszilárdítási és fejlesztési tervet kell készíteni”.

A 3004/5-ös határozat a gazdaságilag meg nem erősödött szövetkezeteket két csoportba sorolja: az I. csoportba tartozók a kedvezőtlen természeti és gazdasági okok miatt gyengék, a II. csoportba soroltakban pedig a vezetés nem megfelelő.

Mindenképpen helyes és indokolt a viszonylag gyenge szövetkezetek megszilárdításának kulcskérdésként való kezelése, mert a termelőszövetkezetek közötti színvonalkülönbségeket elsősorban az elmaradottak megerősödése és fejlesztése révén kell csökkenteni. A termelőszövetkezetek közötti nivellálódás tendenciájának a fokozottabb érvényesítése pedig mind politikai, mind gazdasági szempontból nagy jelentőségű. Ennek kapcsán azonban több kérdés merül fel.

Először: mi az a számszerűen megállapítható mérce, amelynek alapján valamely szövetkezetet gyengének lehet minősíteni, és milyen színvonalra kell őket felemelni? Országos vagy járási szinten kell-e ezt a mércét megállapítani? Az országosan megállapított mutatók e tekintetben keveset mondanak. Hiszen országrészek és járások szerint is nagyon különböző színvonalú szövetkezetek minősíthetők gyengének vagy megszilárdultnak. A járási mutatók felhasználása e tekintetben célszerűbb. De ez sem alkalmazható minden esetben. Ha például a járási átlaghoz igazodunk, akkor is lesznek még olyan szövetkezetek, amelyek gyengébbek a járási átlagnál, mégsem indokolt vagy legalábbis kevésbé indokolt további erősítésükhöz állami támogatást adni. A 3004/5-ös határozat az említett két kategóriára való bontással ezt már hangsúlyozza. Másrészt pedig a járási átlag maga is olyan színvonalat takarhat, amely a szövetkezetek jövője szempontjából nem minden tekintetben irányadó. Mégis eléggé egyértelmű, hogy a mércét járási szinten és a középírányító szerveknek kell megállapítaniuk. A központi szerveknek legfeljebb arra lehet vállalkozni, hogy irányelveket, vizsgálati módszereket dolgoznak ki e feladat megoldásához, s azonkívül felül kell vizsgálniuk a középírányító szervek által megállapított számszerű mérce indokoltságát. Ennek kapcsán tekintettel kell lenni mind az országos tervben biztosított lehetőségekre, mind pedig arra, hogy a megszilárdítás valóban anyagi és pénzügyi támogatást igényel-e és mi-

lyen mértékben. Hiszen a szövetkezetek gyengesége nem csupán és nem mindig az anyagi és pénzügyi eszközök hiányából fakad.

Másodszor: mihez kapcsolódnak a gazdaságilag meg nem erősödött termelőszövetkezetek II. ötéves tervidőszakra szóló megszilárdítási és fejlesztési tervei? Ezek a tervek több évet foglalnak magukban, viszont a gazdálkodás általában éves tervek alapján folyik és a 3004-es határozatok is éves jellegűek. Leegyszerűsítően a kérdést, ha a problémát csak azzal kívánnánk megoldani, hogy dolgozzuk ki a 3004-es határozatok több éves rendszerét. Minthogy ez a határozat — mint már említettem — maga is a tervvégrehajtás megszervezésének „komplex terve”, több évre való kidolgozása feltételezi a tervek több évre való kidolgozásának rendszerét egészen az üzemekig. A gyenge szövetkezetek megszilárdítási és fejlesztési tervei — az országos tervek felbontása mellett, *kritikai felülvizsgálásuk után* — egyik vonatkozásban alapul szolgálnak a távlati üzemtervek kidolgozásához is. E szövetkezetek ilyen terveinek kidolgozása legalábbis fő vonalakban viszonylag könnyebb. Hiszen várható, hogy e szövetkezetek is megszilárdulásuk után nagyjából azon az úton haladnak, mint a korábban már megszilárdult jól működő szövetkezetek.

Harmadszor: a ma még gyenge termelőszövetkezetek megszilárdulásának előrehaladásával előbb-utóbb felmerül „a hogyan tovább” kérdése. A termelőszövetkezetek közötti színvonalkülönbségek csökkenése, a nivellálódás tendenciájának érvényesülése, az elmaradottak felzárkózása nem a megszilárdult, fejlett szövetkezetek stagnálása mellett következik be. A ma élenjáró és a megszilárdult szövetkezetek is tovább fejlődnek. A 3004/5-ös határozat már hangsúlyozza, hogy a támogatásnak a jól gazdálkodó szövetkezetek továbbfejlesztésére is irányulnia kell. Ez ugyancsak elég sok problémát vet fel, egyebek között a távlati szükségletek alapos ismeretét, a fejlesztési irányok szabatos meghatározását; mindezek

pedig a hosszú távlatú és az ötéves, valamint éves tervek kapcsolatának kérdését, a tervlembontás egész problémakörét, az üzemi távlati tervek kidolgozásának szükségességét stb.

Annyit már most is leszögezhetünk, hogy a részletesebb, alaposabban kimunkált távlati üzemi tervek kidolgozásának a fő területét a fejlett szövetkezetek kell hogy képezzék. E munkával feltételezhetően még nem késtünk el különösebben. Tervezési munkánk további tökéletesítése végett azonban sokkal többet kell vele foglalkoznunk, mint eddig.

Az elmúlt öt év alatt *jelentősen nőtt a mezőgazdasági üzemek közötti kapcsolatoknak a szerepe is és ezzel összefüggésben a termelőszövetkezeti közös vállalkozásoknak*. E kapcsolatok több területen fejlődtek ki, illetve erősödnek tovább.

Az állami gazdaságok már a szövetkezeti mozgalom fellendítésétől kezdve, fontos feladatot töltöttek be a termelőszövetkezetek térhódításában és megszilárdításában. Tovább erősödött és tartalmilag sokat változott a gépállomások és a termelőszövetkezetek kapcsolata. A 3004-es határozat még úgy rendelkezett, hogy a gépi munkák díjának kiegyenlítésekor „15 százalékkal nagyobb kedvezményt kapnak azok a termelőszövetkezetek, amelyekben a leszerződött gépi munka eléri vagy meghaladja a holdankénti 3 normálholdat”. Ez a határozat aláhúzza, hogy „a gépállomási dolgozókat a termelőszövetkezetek terméseredményeinek növelésében és gazdálkodásuk fejlesztésében anyagilag is fokozottan érdekeltté kell tenni”. A további határozatok is leszögezik, hogy a termelőszövetkezetekben a gépi munka elvégzése továbbra is a gépállomások fő feladata. Emellett azonban a 3004/1-es határozat a nagy területű, jelentős állóeszközökkel rendelkező és sok árut értékesítő szövetkezeteknek már lehetővé teszi — a cséplőgép és a kombájn kivételével — minden mezőgazdasági gép vásárlását. Sőt, kivételes esetekben bizonyos gépek vásárlásához az állam hitelt is folyó-

sít. A 3004/2-es határozat már feloldja az előző évi határozatban levő megszorításokat is, kivéve azt, ami a cséplőgépre és a kombájnra vonatkozik. Emellett a gépállomások kötelesek a termelőszövetkezetek részére szükséges gépjavításokat elvégezni és az üzemanyag-, valamint alkatrész-ellátásban segítséget nyújtani. A 3004/3-as már a kihelyezett gépállomási és a saját gépek irányítását is egységesen a termelőszövetkezet vezetőségére, illetve a növénytermelési brigád vezetőjére bízta, ha ennek feltételei megvannak. Ebben az esetben a gépállomási brigádvezetők tevékenysége a gépek műszaki felügyeletére, bal- és jobb oldali és ügyviteli teendőkre korlátozódik. Az említetteken túlmenően, a termelőszövetkezet elnöke továbbra is jogosult a kihelyezett traktorok vezetőit a gépállomások dolgozói közül kiválasztani, illetve nem megfelelő munka esetén a gépállomás igazgatójával leváltatni. A 3004/4-es határozat a termelőszövetkezetek gépeinek kedvezményes javítási kötelezettségét több főhatóság üzemére is kiterjeszti. Ezeknek az intézkedéseknek a hatására üzemileg is mind közelebb kerül egymáshoz a mezőgazdasági termelés és annak technikai bázisa, s a gépállomások jövőbeni szerepének fő vonaljai is kibontakoznak.

A közös vállalkozásoknak is különböző formái alakultak ki és erősödtek meg. Részben különböző tulajdonú üzemek, részben termelőszövetkezeti üzemek között jöttek létre valamely speciális célra alakult közös vállalkozások. E közös vállalkozásoknak egyik területe a talajerózió elleni védekezés. A 3004/2-es határozat aláhúzza; „Nagyarányú és több gazdaságot érintő talajpusztulásnak kitett területeken meg kell szervezni, hogy a védekezési munkákat az érdekelt termelőszövetkezetek és más termelők közösen végezzék el”. A 3004/3-as határozat kiemeli, hogy ezeket a védekezési munkákat egy-egy vízgyűjtő rendszeren belül — a vízgazdálkodási és erdészeti munkákkal *összehangolt egységes tervek alapján*” (Kiemelés tőlem. — K. G.) végezzék el az érdekelt mezőgazda-

sági üzemek. A 3004/3-as határozat már önálló fejezetben foglalkozik a segéd- és feldolgozó üzemek, házi építőbrigádok szervezésével. Ezek az üzemek egyrészt szövetkezeti vállalkozásként is működhetnek — bekapcsolva esetleg a földművelőszövetkezeteket is —, másrészt tevékenységük kiterjedhet a lakosság szükségleteinek a kielégítésére is. A 3004/4-es határozat e közös vállalkozások fontosságát az elkövetkező évre is újra önálló fejezetben aláhúzza. A fentiekkel kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy ezeknek az üzemek közötti kapcsolatoknak, közös vállalkozásoknak *elsősorban a termelés — ezen belül döntően a mezőgazdasági termelés — fejlesztésével összefüggő területekre kell irányulniok*. Emellett nagyon nyomatékosan hangsúlyozni kell a határozatok ama megállapítását, hogy segéd- és feldolgozó üzemi tevékenységet *ott és olyan mértékben folytassanak, ahol a népgazdaság érdekei ezt szükségessé teszi*. Ezenkívül a határozat szerint elsősorban olyan termékekre és terményekre kell feldolgozó üzemeket létesíteni, „amelyek ipari feldolgozása egyszerű eszközöket és kisebb szakértelmet kíván”. Nem szükséges különösebben bizonyítani, hogy a termelőszövetkezetek tevékenységének fő területe és jövedelmük fő forrása a mezőgazdasági tevékenység kell hogy legyen. Feldolgozó ipari üzemek termelőszövetkezetekben való túlzott szervezése — bár ma még ez gyakorlatilag nem okoz problémát — nem helyettesítheti a korszerű, modern technikával felszerelt élelmiszeripart. Más oldalról viszont ezeknek a közös vállalkozásoknak az erősödése — beleértve természetesen az állattenyésztés fejlesztésével kapcsolatos vállalkozásokat is — nagyon jó alapja lehet a *mezőgazdasági üzemek bővülésének*, egyebek között összevonások és specializáció formájában. Végül a mezőgazdasági üzemek közti kapcsolatok további erősödése megnöveli a középírányító szervek feladatát és felelősségét, s ezáltal a gazdasági irányításban erősödik a területi szervek jelentősége.

A határozat évről évre egyre na-

gyobb súlyt helyez a *termelőszövetkezetek szervezeti megszilárdításával* és ezzel összefüggésben a *termelőszövetkezetek szakemberekkel való ellátásával kapcsolatos feladatokra*. A szakemberekkel való ellátottság javítása szempontjából összefoglalóan a következőket emelem ki.

Már a 3004-es határozat leszögezi, hogy meg kell szüntetni a vezetők indokolatlan cserélgetését. Az 500 kh-nál nagyobb területű szövetkezetekben lehetőleg főiskolát, de legalább technikumot végzett szakembert kell alkalmazni. A szakember munkadíjazásáról a szövetkezetnek kell gondoskodnia, de gyenge termelőszövetkezetekben illetményének 50 százalékát 1 évig (esetenként 2, illetve 3 évig) az állam magára vállalja. A 3004/1-es már lehetővé teszi és támogatja elnök és könyvelő alkalmazását is. Az elnök javadalmasát 3 éven keresztül, a mezőgazdászét és a könyvelőét 2 éven keresztül egészíti ki az állam. Emellett intézkedik a határozat a nyugdíj, a társadalombiztosítás és a családi pótlék korábbiaknak megfelelő folyósításáról, a lakásbiztosításról, az átköltözési költségek fedezetéről és házhely vásárlásához, valamint családi ház felépítéséhez nyújtandó kölcsön folyósításáról. E határozat a kedvezményeket — személyi elbírálás alapján — a már alkalmazott mezőgazdászokra is kiterjeszti.

A 3004/3-as határozat az átcsoportosított szakemberek helybenmaradásának szükségességét még nyomatékosabban aláhúzza és még inkább támogatja. Elnököt 3, mezőgazdászt és könyvelőt pedig 2 év előtt csak a termelőszövetkezetek összevonásának bizonyos eseteiben lehet más szövetkezetbe helyezni. E határozat aláhúzza azt is, hogy állami támogatással csak kivételes esetben lehet elnököt a szövetkezetbe küldeni, s hogy szakembereket csak gyenge vagy új, nagy területű szövetkezetekbe lehet átirányítani. A 3004/4-es határozat a mezőgazdaságba átirányítható szakemberek körét kiterjeszti az állatorvosokra, a gépészmérnökökre, az építészmérnökökre és a technikusokra.

Új vonása ennek a határozatnak

az egyetemi hallgatókkal tanulmányi ösztöndíjas szerződés kötésére való ösztönzés. E határozat kimondja azt is, hogy ugyanazt a személyt csak egy alkalommal lehet állami támogatással termelőszövetkezetbe irányítani.

A 3004/5-ös határozat szerint az átirányított szakemberek indokolt esetben egységesen korábbi fizetésük 80 százalékát kapják állami támogatásként. A támogatást a gazdaságilag meg nem erősödött szövetkezetekben 5, a közepesen gazdálkodókban 2 évig lehet meghosszabbítani. Emellett a termelőszövetkezetekbe átirányított szakemberek munkáját évenként felül kell vizsgálni.

A szakemberekkel való ellátás további javítása és a szakemberek állandósítása végett — véleményem szerint — a következő években kellene a kedvezményeket egészíteni egyfelől azzal, hogy a szövetkezetben dolgozó szakembereket — a mezőgazdaság szempontjából alkalmas időszakban — megilleti a törvényes szabadság, továbbá, hogy a termelőszövetkezetben dolgozó szakembert másik, még gyenge szövetkezetbe állami támogatással csak akkor lehessen tovább irányítani, ha az előző szövetkezetben eredményes munkát végzett, és akkor is csak egy alkalommal.

A határozatban fontos helyet foglal el a középírányító szervek mezőgazdasági szakemberekkel való megerősítése is. A határozatok szerint új módon kell szervezni és fejleszteni a patronáló mozgalmat is. A patronáló mozgalom fő iránya a politikai, szervezeti és szakmai segítségnyújtás. A határozat nem támogatja anyagi, technikai eszközöknek — patronálás címén — állami üzemekből való átadását.

Végül a határozatok egyre következetesebben szorgalmazzák egyrészt a kisebb képzettséggel rendelkezők szakmai továbbképzését, továbbá különböző szakmunkások kiképzését és általában a mezőgazdasági szakismertek széles körben való oktatását.

Bár az *árutermelésre és az állami értékesítésre való ösztönzés* a hatá-

rozat állandósult vonása, mégis alá kell húznunk e tekintetben *néhány fontos változást*. A 3004/1-es határozat hangsúlyozza, hogy „Termelési szerződést elsősorban a termelőszövetkezetekkel kell kötni”. A határozat szerint meg kell állapítani azoknak a növényeknek és vetőmagvaknak a körét, amelyeket szerződés alapján kizárólag az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek termelhetnek. E határozatban van szó arról is, hogy a szerződések kötése után alakult szövetkezetek szerződéskötési igényét szükség esetén a szerződtetési terv túlteljesítésével is ki kell elégíteni. A 3004/2-es határozat a termelőszövetkezetek értékesítési biztonsága végett aláhúzza, hogy a szerződő vállalatok és földműves-szövetkezetek a szerződéssel kapcsolatos egész árumennyiséget kötelesek átvenni és a késedelmes átvételből származó károkat megtéríteni. Emellett, ha a termelőszövetkezet nagyobb tételben szállít, akkor a mennyiségi és minőségi átvételt a termelő, illetőleg a feladó helyen kell elvégezni.

Bár az áruértékesítési mutatók teljesítésére, illetve túlteljesítésére való ösztönzés a tárgyalt egész időszakban fontos szerepet játszik, mégis fontos a 3004/4-es határozat ama állásfoglalása, hogy egyrészt „Az áruértékesítés teljesítésében a háztáji gazdaságokban termelt áru értékesítése is beleszámít”, másrészt „Az értékesítési mutatót a termelőszövetkezetekre differenciáltan, az általuk elért gazdálkodási eredmény, az 1961. évi értékesítési szint és az 1962. évi terv figyelembevételével kell megállapítani”.

A jobb minőségű termékek arányának a növelését szolgálja a 3004/1-es határozatnak az a megállapítása, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket is megilleti az állami gazdaságoknak fizetett exportfelár, ha az állami gazdaságok által megszabott feltételek mellett adnak át exportra alkalmas árukat. Ugyancsak a jobb minőségű áruk termelésére ösztönöz a 3004/2-es határozatnak az az előírása, hogy a nagyüzemi felárak megállapításánál tekin-

tetbe kell venni az egyöntetű minőséget is.

Jelentős szerkezeti változások következtek be *a termelőszövetkezetek pénzügyi támogatásában is*. A termelőszövetkezeteknek nyújtott pénzügyi támogatás összege természetesen jelentősen emelkedett. A szerkezeti változás egyrészt abban nyilvánult meg, hogy a hitelnyújtás formájában adott pénzügyi támogatás aránya emelkedett, ennek megfelelően a vissza nem térítendő pénzügyi támogatásé (például hitelelengedés, ár- és díjkedvezmény, szociális-kulturális, egészségügyi támogatás aránya) csökkent. Másrészt a pénzügyi jellegű támogatáson belül csökkent az aránya — a volumen jelentős növekedése mellett — az ár- és díjkedvezmény formájában kapott juttatásoknak. Végül jelentősen növekedett a szövetkezeti üzemeknek adott állami támogatás aránya és ennek megfelelően csökkent a szövetkezeti parasztságnak közvetlen formában nyújtott támogatás (például adó, illeték, tartalékterület bérletdíjkiesés stb.) aránya. Az említett szerkezeti változások *egészében véve* pénzügyi oldalról tükrözik az előzőekben elmondottakat. A jövőre vonatkozóan számolhatunk azzal, hogy az anyagi és technikai eszköz formában nyújtott állami támogatás, valamint a pénzügyi formában nyújtott támogatás üzemenként és esetleg országreszenként is jelentősen különbözik egymástól. A központi gazdálkodás körébe tartozó anyagok, technikai eszközök megvásárlásának mind nagyobb arányokban a szövetkezetek saját pénzügyi forrása képezi az alapját, míg a gyengébb szövetkezeteknek nyújtott nagyobb arányú pénzügyi támogatás a központi gazdálkodás körébe nem, vagy csak részben tartozó anyagi eszközök megvásárlásával, vagy más hasonló hatású feladatok megoldásával párosul. Ez a pénzügyi gazdálkodás eredményes megvalósításában is bonyolultabb feladatok megoldását követeli meg.

A határozatban bizonyos területi szakosítási elv is érvényesül. Ennek a jelentősége azonban még nagyon

elenyésző. A 3004-es határozat a tej melléktermékeinek visszajuttatását a szarvasmarha-tenyésztő körzetek kialakulásával hozza összefüggésbe. A 3004/1-es határozat hangsúlyozza az ország legfontosabb zöldségtermelő tájain, városok, ipari központok és üdülőhelyek közelében a zöldségtermelés fejlesztésének fontosságát. A 3004/2-es az öntözéses zöldségtermelés fejlesztését szorgalmazza ugyanilyen összefüggésben. Emellett alá-húzza, hogy azokban a megyékben, ahol jelentős a sertéshúsárutermelés, a sertéstartással kapcsolatos termelőszövetkezeti beruházásokat kell előnyben részesíteni.

Az elkövetkező évi határozatokban a különböző országrészek átgondolt — bizonyos fokig szakosított — termelésfejlesztésére az eddiginél nagyobb gondot kell fordítani. Emellett már most is foglalkozni kell azal a problémával, hogy a termelőszö-

vetkezetek — persze a realitásoknak megfelelő — üzemi specializációját a szóban forgó kormányhatározat milyen mértékben és formában segítheti.

A határozat az elmúlt években egészében véve beváltotta a hozzáfűzött reményeket, fontos feladatokat tűzött ki és oldott meg termelőszövetkezeteink fejlesztésében és megszilárdításában. A határozat állandósult vonásainak továbbra is érvényt kell szerezni. Emellett támogatni kell az előzőekben leírt tendenciák további erősödését is. A továbbiakban azonban a határozatok végrehajtása és a tervekkel való összhangbahozása sokkal árnyaltabb, körültekintőbb gazdasági, pénzügyi és szervező munkát igényel a gazdasági irányítás minden szintjén. E tekintetben különösen megnő a középirányító szervek jelentősége és feladata.

Kovács Géza

Szibéria és a szovjet Távols-Kelet fejlődése a 7 éves terv során

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa meghatározta a kommunizmus építésének programját. E terv alapján a Szovjetunió a világ gazdaságilag legerősebb országává válik, s ezért a szovjet gazdasági fejlődés tanulmányozásának mind nagyobb a gyakorlati jelentősége hazánkban.

1957-ben megkezdték a szovjet népgazdaság irányításának átszervezését, s áttértek az iparigazgatás területi rendszerére. A reform egyik legfontosabb célja az volt, hogy a gazdaságvezetésben az eddiginél fokozottabban vehessék figyelembe az egyes területek sajátosságait. Előtérbe került a termelőerők elhelyezésének problémája és az egyes gazdasági tájegységek vizsgálata, mindenekelőtt azoké, amelyek a cári Oroszország legelmaradottabb területei voltak, s bármilyen nagy fejlődésen mentek is keresztül 1917 óta, mindmáig a szovjet népgazdaság periferiáját alkották:

Szibériáé, a szovjet Távols-Keleté, Kazahsztáné és Közép-Ázsiáé.

Azt, hogy ma különös gonddal kezelik a Szovjetunióban a gazdasági tájegységek problematikáját, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy 1961. október és 1962. február között alakították ki a Szovjetunió 17 úgynevezett nagy gazdasági körzetét. E körzetekben koordinációs és tervezési tanácsok irányítják a terület egészére vonatkozó gazdasági feladatok megoldását.

A Szovjetunió gazdasági tájegységei közül napjainkban nagymértékben megnőtt Szibéria és a szovjet Távols-Kelet súlya, amely 3 nagy gazdasági körzetet foglal magában:

1. *Nyugat-Szibéria*, az Ural-hegységtől a Jenyiszej-folyóig terjed, területe 2,4 millió km², lakossága 11,3 millió fő. Ez Szibéria legrégebben betelepített és gazdaságilag legfejlettebb része. A forradalom előtt híres mezőgazdasági exportcikkek voltak a

vaj és a gabona. Az 1930-as években az Ural-Kuznyeck kombinát az urali vasérc mellett a Kuznyeck-medence szénére épült. A terület ipari fejlődése a Nagy Honvédő Háború idején lendült fel, amikor a Szovjetunió európai vidékeiről 210 iparvállalatot telepítettek át.

2. Kelet-Szibéria területe 7,2 millió km² (az egész Szovjetunió területének egyharmada), zordabb éghajlata, s a megközelítés nehézségei miatt igen ritkán lakott (a lakosság száma 7 millió, a népsűrűség tehát négyzetkilométerenként egy fő). Nyugat-Szibériánál gazdaságilag fejletlenebb, 1917 előtt aranybányáiról, prémjéről és a száműzöttekről volt ismert.

3. A szovjet Távól-Kelet területe mintegy 3 millió km², lakosságának száma 5 millió. Ide tartoznak a Szovjetunió Csendes-óceán-menti vidékei: a habarovszki és a tengermenti határterület, az amuri terület, Kamcsatka, Szahalin és több más csendes-óceáni sziget vagy félsziget. Gazdaságilag a terület déli része a legfejlettebb, természeti viszonyai — a tengermenti határterület kivételével — olyanok, mint Kelet-Szibériáé. A szovjet Távól-Kelet egyike a Szovjetunió legnagyobb halászati vidékeinek, jelentős szerepe van a Kínával és Japánnal való gazdasági kapcsolatok szempontjából.

A szovjethatalom fennállása óta különös súlyt fektet e területek fejlesztésére, mindenekelőtt az ország termelőerőinek lehető legracionálisabb elhelyezése céljából. A szibériai ipar termelése az átlagosnál jóval gyorsabb ütemben nőtt. A szovjet nagyipar termelése 1958-ban az 1913. évnek 58-szorosa volt, Nyugat-Szibériáé ugyanakkor 248-szorosára, Kelet-Szibériáé 75-szörösére, a szovjet Távól-Keleté 62-szörösére emelkedett.*

Az 1913—1958-as fejlődésre imponáló adatok azonban nem jelentik, hogy már ebben az időben megkezdődött egész Szibériának, mint egysé-

* V. Kisztanov: Buducseje Szibiri. Goszplanizdat 1960. A cikkben szereplő adatok a továbbiakban, ha a forrást nem jelöljük, innen származnak.

ges gazdasági területnek komplex fejlesztése. A szovjet népgazdaság alapvető ágai közül csak néhányban (szénbányászat, fakitermelés, színes- és nemesfém-termelés) volt számottevő Szibéria részesedése — s e ki-fejlődő ipar területileg ugyancsak igen korlátozott volt. A minőségi különbség az 1959-cel kezdődő időszak és az azt megelőző között mindenké- előtt abban van, hogy Szibéria és a szovjet Távól-Kelet ma már a gazdasági fejlődés fő irányát jelenti, azt a területet, ahol a szovjet gazdaság kulcsproblémái megoldást nyernek. E feladatok teljesítéséhez teremti meg az alapot Szibéria 7 éves terve.

A tervidőszak folyamán végbemenő „alapozás” hatalmas gazdasági fejlődést jelent. Üteme jelentősen meghaladja az átlagost, s így Szibéria részesedése a szovjet ipar össztermelésében nagymértékben emelkedik. A 7 éves terv eredeti előirányzata szerint 1965-re a szovjet ipar termelése, 1958-hoz képest, 80%-kal nő. A legutóbbi értékelések* szerint a tervet jelentősen túlteljesítik és az emelkedés mintegy 100%-os lesz. Ezzel szemben Nyugat-Szibéria ipari termelése 190%-kal, Kelet-Szibériáé pedig 270%-kal nő a tervidőszak során.

A 20 éves terv folyamán a Szovjetunió ipari termelése 6—6,5-szeresére emelkedik, Szibéria fejlődési üteme ennél is sokkal gyorsabb lesz.

Hadd adjunk egy — korántsem teljes — áttekintést Szibéria rendkívüli gazdagságáról, természeti kincseiről. Előjáróban megjegyezve, hogy geológiailag Szibériát még mindig jóval kevesbé tárták fel, mint a Szovjetunió európai területeit. A geológiai szénkészletek mennyisége 7,8 trillió tonna, a Szovjetunió összes geológiai készleteinek 90%-a. (Összehasonlításképpen: az USA geológiai szénkészletei 1,7 trillió tonnát tesznek ki.) Ha figyelembe vesszük, hogy 1965-re a szovjet népgazdasági terv 600—612 millió tonnás termelést irányoz elő, akkor látható, hogy a szibériai szénmedencék gyakorlatilag kimeríthetetlenek. Szibéria

* Iljicsov beszéde a Lenin születésének 92. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen. Pravda, 1962. április 23.

komplex népgazdaság néhányban s, színes- számot- — s e ki- ugyancsak i ségi kü- id szak mindenek- ória és a : a gazda- enti, azt a gazdaság yernek. E emti meg rve. égbemen asági fej- sen meg- zibéria ré- sztermelé- cedik. A 7 ita szerint ése, 1958- legutóbbi jelent sen s mintegy 1 Nyugat- 190%-kal. -kal n a

a Szovjet- 5-szeresére ési üteme SZ. ntsem tel- rendkívüli kincseir l, ogy geoló- z jóval ke- zovjetunió iai szén- llió tonna,

EVINEK 58-SZOROSA VOLT, NYUGAT-SZIBÉRIÁÉ UGYANAKKOR 248-SZOROSÁRA, KELET-SZIBÉRIÁÉ 75-SZÖRÖSÉRE, A SZOVJET TÁVÓL-KELETÉ 62-SZÖRÖSÉRE EMELKEDT.*

Az 1913—1958-as fejlődésre imponáló adatok azonban nem jelentik, hogy már ebben az időben megkezdődött egész Szibériának, mint egysé-

* V. Kisztanov: Buducseje Szibiri. Goszplanizdat 1960. A cikkben szereplő adatok a továbbiakban, ha a forrást nem jelöljük, innen származnak.

a Szovjetunió összes geológiai készleteinek 90%-a. (Összehasonlításképpen: az USA geológiai szénkészletei 1,7 trillió tonnát tesznek ki.) Ha figyelembe vesszük, hogy 1965-re a szovjet népgazdasági terv 600—612 millió tonnás termelést irányoz elő, akkor látható, hogy a szibériai szénmedencék gyakorlatilag kimeríthetetlenek. Szibéria

* Iljicsov beszéde a Lenin születésének 92. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen. Pravda, 1962. április 23.

potenciális vízienergia készletei 212 millió kW-ot tesznek ki (az összes szovjet készletek 62 százaléka). Geológiai vasérc készleteit 123 milliárd tonnára becsülik (talán nem érdektelen feljegyezni, hogy az 1920-as évek elején mindössze 85 millió tonnára számítottak), amely a szovjet összkészletek 53 százaléka. A Szovjetunió erdeinek 78 százaléka van Szibériában és a szovjet Távol-Keleten, ebből Szibéria erdőterülete — 59 milliárd m³ faállomány-mennyiséggel — akkora, mint az Egyesült Államoké és Kanadáé összesen. Az eddigi kutatások szerint megvan minden előfeltétel hatalmas kőolajmezők feltárására. A perspektivikus kőolaj- és gázhordozó területek nagysága 5,5 millió km²-re tehető, több mint az Egyesült Államokban. Szibériában valamennyi ismert színes fém megtalálható, s gazdag értékes, nem érces nyersanyagokban (például gyémánt) — nem beszélve régebben is ismert arany, ezüst és egyéb ritkafém kincseiről.

Ha a fenti adatok többnyire a perspektivikus, geológiai készleteket tartalmazzák is, felsorolásukból kitűnik, hogy Szibéria óriási tartalékai a terület hatalmas méretű gazdasági fellendülésének természetes alapját képezik. E természeti adottságok egyben megszabják Szibéria gazdasága fejlesztésének irányát is. A terület elsősorban a kitermelő- és alapanyaggyártó iparágak nagy bázisa, a szovjet nehézipar egyik legfontosabb központja lesz.

Az alábbi táblázatokból hozzávetőleges képet kapunk arról, hogy milyen ütemben növekszik néhány legfontosabb ipari termék termelése Szibériában és a szovjet Távol-Keleten a 7 éves terv során; hogyan változik részesedésük a szovjet össztermelésben a 7 éves és a 20 éves távlati tervek végrehajtása során.

A táblázatokból kitűnik, hogy Szibéria mindenekelőtt az olyan alapvető iparágak gyorsított fellendítésében játszik fontos szerepet, mint a szén- és villamosenergia-termelés, a vaskohászat, a színesfémkohászat hő- és energiaigényes ágai, a vegyipar, valamint a fa-, papír- és fafeldolgozóipar.

Szibéria fűtőanyagiparában messze a szénbányászat a legnagyobb jelentőségű. A Szovjetunióknak az Uraltól keletre eső területein a kőolaj- és földgázipar termelése ma még viszonylag jelentéktelen, a nagyobb kőolajmezők csak a 7 éves terv utáni időszakban kerülnek kiaknázásra. Ezért e területek fűtőanyagmérlege sokkal rosszabb, mint az európai területeké. A szén részesedése a fűtőanyagok felhasználásában az 1958. évi 86,3 százalékról 1965-re mindössze 78,5 százalékra csökken, a kőolaj részesedése ugyanezen időszak alatt 7,3 százalékról csupán 9,7 százalékra, és a földgázé 0,9 százalékról 8 százalékra emelkedik. A Szovjetunió összfűtőanyag-mérlegében az arány viszont a kőolaj és a földgáz javára tolódik el. E két energiatípus rész-

Szibéria és a Távol-Kelet részesedése alapvető ipari termékek termelésében

Megnevezés	A szovjet össztermelés 1965 (az 1958. év %-ában)	S z i b é r i a			
		termelése 1965/1958	részesedése a szovjet ipar össztermelésében százalékban		
			1958	1965	1975-1980
Szén.....	120	140	26,0	30,0	35—40
Villamos energia	220	270	13,0	16,0	32—40
Nyersvas.....	170	230	7,0	10,0	18—20
Acél.....	170	170	9,4	9,6	18—20
Műtrágya	300	380	4,0	5,0	15—18
Papír	160	185	8,0	9,3	25—35
Fűrészáru	140	180	24,0	31,0	35—40

Forrás: Kisztanov: i. m.

A Szovjetunió 7 éves népgazdaságfejlesztési tervének (1959—1965) ellenőrző számai.

Az állami beruházások szerkezeti megoszlása a 7 éves tervben
(az összes beruházások százalékában)

Ágazatok	A Szovjetunió európai részében	Szibériában és a szovjet Távol-Keleten
Fűtőanyagipar	13,8	10,6
Villamos erőművek és hálózatok	5,4	9,6
Kohászat.....	5,1	8,1
Gépgyártás.....	3,9	1,8
Vegyipar.....	5,8	4,5
Építő- és építőanyagipar.....	5,2	6,0
Fa-, papír- és fafeldolgozó-ipar.....	2,2	4,6
Könnyű- és élelmiszeripar	5,0	3,2
Mezőgazdaság	7,6	5,9
Közlekedés.....	10,9	12,6
Lakás- és kommunális építkezés	21,2	15,9
Egyéb	13,9	17,2
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Kisztanov: i. m.

sedése az 1958. évi 31 százalékról* 1961-re már 42 százalékra emelkedett.** Ezzel magyarázható, hogy a Szovjetunió európai részén, ahol tovább növekszik az új energiahordozók termelésének és fogyasztásának aránya, mintegy 30 százalékkal magasabb az összberuházásokban a fűtőanyagok részesedése, mint Szibériában és a szovjet Távol-Keleten.

A terület széntermelésében a legfontosabb szerepet a Kuznyeck-medence játssza. 1958-ban a 7 éves terv előtti utolsó esztendőben a 495,8 millió tonnás szovjet össztermelésben a Kuznyeck-medence 75,3 millió tonnával, Kelet-Szibéria és a Távol-Kelet (Kanszk-Acsinszk és Irkutszki és más medencék) pedig 55,9 millió tonnával részesedett.*** A hatalmas perspektívikus készleteken kívül a szibériai szén fokozott kiaknázásának jelentőségét nagymértékben növeli a rétegek kedvező geológiai elhelyezkedése is. A néhol 55 méter vastag szénrétegek — a Donyec-medencében mindössze 1—1,5 méteresek vannak — a felszínhez közel feksze-

nek, ezért széleskörűen alkalmazhatják a föld alatti bányászásnál 4—5-ször gazdaságosabb külszíni fejtést. Így egy tonna szén önköltsége a Kuznyeck-medencében 47%-a, a Kelet-Szibériában 17%-a a donyeci szénnek. Az egy tonna évi termelésre jutó beruházási költségek a Szovjetunió európai részének bányáiban 1,5—2-szer magasabbak, mint a keleti medencék többségében.

Az eddig tárgyalt tényezőkön kívül azért terelik át a szovjet szénbányászat súlypontját a keleti területekre, mivel Szibéria egyéb erőforrásainak optimális kihasználásához, a villamos energia, a kohászat, a vegyipar termelésének felfuttatásához szükség van a gazdaságosan kitermelt helyi nyersanyagra. Annak ellenére azonban, hogy a keleti területek széntermelése mind nagyobb hányadot képvisel a szovjet össztermelésben, viszonylagos súlya Szibéria gazdasági ágai között csökken. Az első táblázatból láthatjuk, hogy fejlődési üteme valamennyi fontos termék között a legalacsonyabb.

A villamosenergia-termelés viszont egyike Szibéria leggyorsabban fejlődő iparágainak. 7 év alatt körülbelül 2,7-szeresére nő. A termelés itt jóval gazdaságosabb, mint a Szovjetunió európai vidékein. A Jenyiszejen,

* Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZR v 1958 godu. 200. 1.

** Hruscsov beszéde a XXII. pártkongresszuson. Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó. 1962. 54. 1

*** Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZR v 1958 godu. 202—203. 1.

Angarán, Lénán és más kelet-szibériai folyókon létesülő erőművek szolgáltatják majd az ország legolcsóbb villamos energiáját. Az Angara és Jenyiszej vízierőmű-rendszerén épülő erőművek (Bratszsk és Krasznojarszk) energiájának önköltsége a Szovjetunió európai részén épült erőművékének egyharmadát-egynegyedét, a beruházási költségek pedig felét-egyharmadát teszik ki. A 7 éves terv időszakában létrejön az Irkutszktól Novoszibirszkig terjedő egységes szibériai energetikai rendszer. Később ezt egyesítik a Szovjetunió európai részén létesülő energetikai rendszerrel, valamint Kazahsztán és Közép-Ázsia erőműveinek rendszerével. E nagy energetikai rendszerek rendkívüli mértékben megnövelik a népgazdaság energia-ellátásának gazdaságosságát. Például a kelet-szibériai nagy hőerőművekben termelt 1 kWó villamos energia az Uralban szállítási költséggel együtt mindössze 0,3 kopekbe kerül, míg a helyi villamos energia kWó-kénti önköltsége 1 kopek. Kelet-Szibériában épülnek a világ leghatalmasabb vízierőművei, a bratszki, 4,5 millió kW kapacitással — (első 225 000 kW kapacitású aggregátját 1961-ben helyezték üzembe, és ma már hat ilyen aggregát működik), és a krasznojarszki 5 millió kW kapacitással. A tervelőirányzat szerint Szibériában és a szovjet Távol-Keleten 1965-ben 54 milliárd kWó-val több villamos energiát termelnek, mint 1958-ban. Ha minden kWó itt termelt villamos energia csak 0,4 kopekkel olcsóbb, mint az európai területeken előállított villamos energia (az utóbbinak átlagos önköltsége 0,3 kopek), ez egyedül körülbelül 200 millió új rubel évi megtakarítást jelent.

A közölt táblázatokból látható, hogy a 7 éves terv időszakában Szibéria és a szovjet Távol-Kelet beruházásaiban a villamos erőművek és hálózatok csaknem 80%-kal nagyobb súllyal szerepelnek, mint a Szovjetunió európai területein. Ennek következtében a terület súlya a szovjet villamosenergia-termelésben már az 1965-ig terjedő szakaszban is szá-

mottevően nő. Az, hogy a villamosenergia-termelés növekedése Szibériában meghaladja a többi iparág fejlődési ütemét, biztosítja a kohászat, a vegyipar, a közlekedés, s a többi energiaigényes gazdasági ág gyors fejlesztését.

A szibériai energetika 20 éves távlatairól képet kaphatunk abból, hogy a fentebb már említetteken kívül 1980-ig még 6, egyenként 4 millió kW-ot meghaladó kapacitású vízierőmű építését tervezik. Ezek: a szajáni, az uszty-ilimi, a bogucsáni, a jenyiszejszki, az oszinovi és a nyiznyetunguzki erőművek. Ezek mellett Krasznojarszk és Kanszk-Tajset környékén a kanszk-acsinzski olcsó szénen 3 millió kW kapacitású hőerőműveket fognak építeni.*

A szibériai vaskohászat a jövőben ugyancsak kiemelkedő szerepet fog játszani a szovjet össztermelésben. Ismeretes, hogy a Szovjetunióknak mindmáig két alapvető kohászati bázisa van: a Déli és az Urali. Szibériában a 7 éves terv során megkezdik a harmadik kohászati bázis létrehozását. Teljes felépítése után a szibériai kohóipar évi 15—20 millió tonna nyersvasat fog gyártani. A Kuznyeck-medencén és Novoszibirszken túl Tajset és Nyiznye-Udinszk vidékén építenek még a 7 éves terv folyamán nagyobb kohóműveket. Megjegyezzük, hogy a 20 éves tervben létrehozandó másik új kohászati bázis is a Szovjetunióknak az Uraltól keletre fekvő területén, Kazahsztánban épül.

A hétéves tervidőszakban a szibériai vasérc-termelés az 1958. évi szint 2,5-szeresére, a kokszttermelés 1,8-szeresére, a nyersvastermelés 2,3, az acéltermelés 1,7-szeresére emelkedik. A szovjet nyersvastermelésben e terület részesedése nő, az acéltermelésben viszont lényegében nem változik. Ezek a viszonylag kis növekedésről tanúskodó adatok ellentmondani látszanak annak a ténynek, hogy Szibéria összberuházásaiból sokkal nagyobb részt fordítanak a kohászat céljaira, mint a Szovjetunió európai te-

* Korobov: A szovjet népgazdaság fejlődésének perspektívái. Planovoje hozjajsztvo, 1962. 2. szám.

rületén. A látszólagos ellentmondás oka, hogy egyrészt Szibériában a színesfémkohászati beruházások viszonylagos súlya jóval nagyobb, mint az európai területeken — ezeket külön nem mutatják ki — másrészt az európai részeken a régi kohászati üzemek rekonstrukciójával is jelentős termelésnövekedés érhető el, ez pedig viszonylag kisebb befektetést igényel.

Míg a 7 éves terv során a Szovjetunióban a vas- és acéltermelés fejlődésének üteme elmarad a nehézipar más ágainak növekedésétől, Szibériában a vaskohászat súlya az iparágak között lényegében nem változik. E helyütt is megemlítjük, hogy a keleti területeken a kohászat igen gazdaságos, például a nyersvas tonnákénti önköltsége körülbelül 10 új rubellel alacsonyabb itt, mint a Szovjetunió európai vidékein.

Nagy távlatai vannak a szibériai színesfémkohászatnak. Ennek magyarázata, hogy rendelkezésre áll egyrészt egy sor, a Szovjetunió európai részén hiányzó érc, másrészt az olcsó elektromos energia, a könnyű- és ritkafémek olvasztása pedig közismerten rendkívül energiaigényes. A színesfémipar főbb ágai: az alumínium-, a magnézium-, a cink-, a réz-, valamint a titánkohászat.

Szibéria és a szovjet Távol-Kelet egyik leggyorsabban fejlődő iparága a vegyipar. Amellett, hogy súlya Szibéria iparában nagymértékben növekszik, jelentősen emelkedik részesevé a szovjet vegyipar össztermelésében is. A terület különösen kedvező feltételekkel rendelkezik ugyanis — elsősorban a szintetikus — vegyipar kiépítéséhez (elektromos energia, gazdag nyersanyagtelepek). A földgáz, a kőolaj, jelentősebb mértékben a szén és a fa kerül elsősorban vegyipari feldolgozásra. Rendkívül imponálóak az iparág fejlődését mutató adatok. A műtrágyatermelésről az első táblázatban már esett szó. A szintetikus gyanták és műanyagok termelése a Szovjetunióban 7,3-szeresére, Szibériában és a szovjet Távol-Keleten 9,9-szeresére, a műszálaké az országos 3,4-szeres növekedése mellett 5,6-szeresére, az autóabron-

csoké országosan 2-szeresére, Szibériában és a szovjet Távol-Keleten 3,2-szeresére nő 1958—1965 között. A Szovjetunió keleti vidékein a vegyipari termelés is kevésbé költséges, mint az európai részeken. Így például 1 tonna műszál önköltsége 40 (új) rubellel, a klóré 10 rubellel alacsonyabb.

A fa- és fafeldolgozóipar Szibéria gazdasági ágai között a szovjet össztermelésben való részesedést illetően az egyik első helyen áll. Ahhoz képest azonban, hogy e területen van az ország erdeinek 78 százaléka, a termelés viszonylag kisméretű. Ezért 1959—1965-ben a fakitermelés a terv szerint Szibériában és a szovjet Távol-Keleten sokkal gyorsabb ütemben (50 százalékkal) növekszik, mint országos viszonylatban (16 százalék), így részesedése az országos fakitermelésben az 1958. évi 25,9 százalékról 1965-re 33,7 százalékra emelkedik. E számok egyben azt is jelentik, hogy a terv időszakában a fakitermelés teljes növekedésének 83 százaléka az általunk vizsgált területekre jut. Problémát jelent azonban az, hogy a fafeldolgozóipar Szibériában elmaradottabb, mint a fakitermelés, ami azt jelenti, hogy az itt kitermelt fát sokszor a Szovjetunió európai részén, 5 ezer kilométerre a kitermelés helyétől dolgozzák fel. Ez pedig komoly veszteséggel jár, tekintettel arra, hogy a fűrészelésnél körülbelül 30—40 százalék hulladék keletkezik. Ezért a fűrészáru-termelés a hétéves tervidőszakban 81 százalékkal, vagyis még gyorsabban nő, mint a kitermelés. A fakitermelés fejlesztése is gazdaságosabb Szibériában, mint a Szovjetunió európai területein: 1 köbméter fa kitermelési költsége például az Angara vidékén 1—1,5 rubellel kevesebb, mint az európai rész legjobb északi kitermelő vidékein.

A kitermelő és alapanyag-gyártó iparágaknál kevésbé jelentős a szibériai feldolgozó ipar fejlődése a 7 éves terv időszakában. A második táblázatból kitűnik, hogy a gépipari beruházások aránya messze elmarad az európai területek gépiparának fejlesztésétől. A gépgyártásnak csak néhány ágát fejlesztik gyorsabb ütem-

ben. Ilyenek a kőolajipari berendezések, generátorok és sajtolóberendezések.

Ma a gépipari termelés növelése elsősorban a Szovjetunió európai részén lévő üzemek fejlesztése útján megy végbe. A Szovjetunió az Uraltól keletre fekvő területein csak a következő szakaszban jön létre átfogó gépipar, miután az alapanyag-termelő kulcságak már kifejlődtek. Ennek ellenére Szibéria és a szovjet Távol-Kelet gépiparát már a 7 éves terv időszakában sem tekinthetjük elhanyagolhatónak, amire utal például az a tény, hogy 1965-re a terület hengereltáru-szükséglete 8—9 millió tonna körül lesz.

A nagyarányú építkezések megkövetelik az építőanyagipar fokozott ütemű fejlesztését is. A cementtermelés több mint háromszorosára, az előregyártott vasbetoné 3,2-szeresére nő a tervidőszak során.

Szibéria iparosítása, a lakosság számának emelkedése a mezőgazdasági fejlődés meggyorsítását is szükségessé teszi, hogy — a kemény szibériai éghajlat ellenére is — a terület a főbb mezőgazdasági termékek-

ből lényegében önellátó legyen. Nyugat-Szibéria egyébként, amint erre a bevezetőben is utaltunk, a gabona-termelésnek és a szarvasmarhatenyésztésnek hagyományos területe. Az 1950-es évek második felében jelentősen megnőtt Szibéria mezőgazdaságának súlya. Több mint 8 millió hektár szűzföldet törtek fel itt. A szűzföldek meghódítása igen jelentős intézkedés volt annak szemszögéből is, hogy első ízben ekkor találták meg az ország keleti területein a népgazdaság alapvető problémáinak megoldását. A nagyarányú fejlődés következtében e terület — elsősorban a nyugat-szibériai szűzföldek — már ma is a szovjet árugabona mennyiségének mintegy $\frac{1}{5}$ -ét adja.

A mezőgazdasági termelés főbb irányai: szemestermények, különböző ipari növények (burgonya, cukorrépa), hús és gyapjú. Az alábbiakban kimutatást közlünk Szibéria és a szovjet Távol-Kelet mezőgazdaságának fejlődéséről és arról, hozzávetőlegesen hogyan alakul e terület részesedése a főbb mezőgazdasági termények és termékek országos termelésében.

Szibéria és a szovjet Távol-Kelet részesedése a főbb mezőgazdasági cikkek termelésében

Megnevezés	A termelés alakulása 1965-re az 1958. év százalékában	Részesedés az országos termelés százalékában	
		1958	1965
Szemestermények	150	15	17—18
Burgonya	220	9	12
Tej	180	12	12
Hús	250	10	12
Gyapjú	200	10	12

Forrás: Kisztanov: i. m.

Az SZKP KB-a 1962. márciusi plénumának anyaga.

A 7 éves terv során a szemestermények termelése marad a szibériai mezőgazdaság legfontosabb ága. Az SZKP KB 1962. márciusi plénuma előirányzata szerint 1965-re a szovjet szemestermelés 11,7 milliárd pudra (1 pud = 16,38 kg) nő.*

A XXI. pártkongresszuson elfogadott, valamivel kisebb (10—11 milli-

árd pudos) előirányzatok szerint ebből a keleti területek összesen körülbelül 40 százalékkal, Szibéria és a szovjet Távol-Kelet pedig körülbelül 20 százalékkal részesedik.

A mezőgazdaságban is megfigyelhetjük a legfontosabb termék termelési arányának csökkenését: a táblázatban szereplő összes többi mezőgazdasági cikk termelésének növekedési üteme meghaladja a szemester-

* N. Sz. Hruscsov beszéde az SZKP 1962. márciusi plénumán. Pravda. 1962. március 6.

ményekét, így azok részesedése a szibériai mezőgazdaság teljes termelésében csökken.

A szállítással, mint Szibéria sajátos problémájával, külön kell foglalkozni. A közlekedés Szibériában ugyanis fejletlenebb, mint a Szovjetunió más területein. Különösen rossz a helyzet Kelet-Szibériában és a Táv-Keleten. A Jenyiszejtől keletre, a Szovjetunió területének felén mindössze egy vasútvonal van, az úgynevezett transz-szibériai vasút. A Szovjetunió európai részén 1000 km²-re 17 km vasútvonal jut, Szibériában és a szovjet Táv-Keleten mindössze 1,3 km.

Az európai területeket Szibériával a transz-szibériai és a dél-szibériai vasút köti össze. A mindkét irányú szállítások megnövekedése miatt a forgalom szempontjából elsőrendű fontosságú transz-szibériai vonal kapacitásának növelése elsőrendű feladat. Folyamatban levő villamosítása — 1961 őszére Irkutszkiig befejeződött (Moszkva—Irkutszk 5331 km) — áteresztő kapacitását 1,5-szeresére növeli. A továbbiakban elsősorban szintén nyugat—keleti irányban létesítenek fővonalakat. Már folyik a közép-szibériai vasút egyes vonalainak (Abakán—Tajset, Acsinszk—Abalakovo) építése. Később valószínűleg sor kerül az észak-szibériai vasút megépítésére is.

A vasúti közlekedés fejletlensége miatt fokozott jelentőségűek a közlekedés más ágai. A 7 éves terv folyamán Szibériában és a Táv-Keleten a folyami hajóforgalom megkétszereződik, a Lenin atomjégtörő segítségével az északi tengeri út szállítási kapacitása is megnöveszik. A helyi szállítások terén különlegesen nagy jelentőségű a légiközlekedés.

Szibéria betelepítése, munkaerővel való ellátása ma fejlődésének kulcsproblémája, ami egyébként szintén azt bizonyítja, hogy e terület ma az összefüggő, komplex iparosítás szakaszában van. Szibériában és a szovjet Táv-Keleten — a Szovjetunió egész területének 57%-án — a 7 éves terv kezdetén a lakosság mindössze 11%-a él. Ez az ellentét szemlélteti, milyen nehéz kérdést kell megoldani.

A 7 éves terv, majd még nagyobb arányban a 20 éves terv célkitűzéseinek megvalósítása megköveteli a rendelkezésre álló munkaerő létszámának jelentős növelését. Már a 7 éves terv során mintegy 2 millió főnyi új munkaerőre van szükség.

Néhány intézkedéssel a munkaerő-probléma megoldását létszámnövelés nélkül is elő lehet segíteni. Ilyen irányban ható tényező például a munkatermelékenységnek az átlagnál gyorsabb ütemű növelése. Erre meg is van a lehetőség, hisz a nagyméretű új beruházások a legfejlettebb technika alapján történnek. A munkaerő-probléma megoldásához hozzájárul továbbá a helyi tartalékok jobb kihasználása, így a munkaképes, de nem dolgozó lakosság bevonása az anyagi termelésbe, vagy a társadalmi tevékenység egyéb formáiba. Figyelembe véve, hogy a nem dolgozó lakosság szibériai átlagban a munkaképes népesség 15—20%-ára tehető,* e forrást igen jelentősnek tekinthetjük. Elsősorban házi munkát végző nőkről van szó (90—95%); úgy, hogy ez a kérdés is felveti a szibériai gazdaság komplex fejlesztésének (elsősorban könnyű- és élelmiszeripar) szükségességét. Talán kevésbé jelentős megoldási módozat a szezon jellegű tevékenységi ágakban (vadászat, halászat) foglalkoztatottak bevonása más iparágakba.

A munkaerő-problémát azonban alapvetően csak a nyugati területekről történő tervszerű betelepítés oldja meg, amely a 30-as évek kezdetei után a szűzföldek feltörésével vált valóban nagyarányúvá. A betelepítés módszerei: a társadalmi (Komszomol) jelentkezés, a fiatal szakemberek, valamint a falusi munkaerő ideiránvítása stb. Természetesen a betelepítés sok nehézséggel jár. Előfordul, hogy időközönként a lakosság kelet—nyugati áramlása nagyobb, mint az ellenkező irányú. Ennek egyik tényezője a szibériai falusi lakosság vándorlása a Szovjetunió európai részének városaiba. A fő probléma azonban a betelepülés gyakran ideiglenes jellege,

* Prudenszkij: Szibéria és a Táv-Kelet munkaerőtartalékai felhasználásának kérdései. Voproszi Ekonomiki, 1962. 1. szám.

amiben szerepet játszanak a szibériai életkörülmények: a rideg éghajlat — főleg északon —, az alacsony nép-sűrűség, pontosabban a lakosság nagyfokú területi szétaprózottsága, s az ebből következő közlekedési és ellátási problémák.

Az eddigiekben Szibéria vonzerejét elsősorban a nyugati vidékeknél magasabb bérekkel kívánták növelni. Az utóbbi időben azonban jelentős előrehaladás történt az életkörülmények megjavítása terén. A legfontosabb feladat a lakáskérdés sürgős megoldása. Kézenfekvő, hogy amennyiben a betelepülni szándékozóknek megfelelő lakást tudnak biztosítani, azok sokkal inkább hajlandóak állandó jelleggel Szibériába költözni. Ma azonban még a nyugati területeken a lakásépítkezés üteme nagyobb, mint Szibériában. Erre utalnak a lakás- és kommunális építkezésre fordított beruházások részarányáról szóló adatok. Megemlítjük, hogy a szibériai városok igen szépen fejlődnek. Kialakultak olyan nagyvárosok, mint Novoszibirszk (963 000 lakos) és Omszk (630 000 lakos). Az 1961. január 1-i állapotok szerint Szibériában 25, több mint 100 000 lakosú várost tartottak nyilván, ezek közül 11 Kelet-Szibériában és a szovjet Távol-Keleten van.*

Az életviszonyokat illetően a lakosság ellátottsága fogyasztási cikkekkel ugyancsak igen döntő tényező. E téren még komoly nehézségek vannak. A 7 éves terv kezdetén Szibériában és a szovjet Távol-Keleten sok áru helyi termelése a lakosság igényeinek csak 20—30 %-át elégítette ki. A tervidőszak folyamán haladás történik a könnyűipar és az élelmiszeripar vonatkozásában is. A gyapjuszövet-ter-

melés 2,5-szeresére, a gyapjuszöveté tizszeresére, a bőrcipőtermelés másfélszeresére, a répacukoré 2,9-szeresére, az iparilag feldolgozott húsé 2,2-szeresére emelkedik.

Virágzásnak indult a szibériai tudomány és kultúra. Létrehozták például novoszibirszki székhellyel a Szovjet Tudományos Akadémia szibériai osztályát. Novoszibirszkben a tudományos dolgozók összlétszáma körülbelül 3400. Harmadik éve működik a régebbi tomszki és irkutszki tudományegyetemek után a novoszibirszki is, emellett sok más városban vannak szakfőiskolák.

Ma már elsősorban az életviszonyokat javító tényezőkkel kívánják elősegíteni Szibéria betelepítését. N. Sz. Hruscsov 1959 októberében Vlagyivosztokban tartott beszédében mondta: „Az új embereket nem a más városokhoz képest magasabb fizetésekkel kell vonzani, hanem a jó életkörülményekkel. Ha jól berendezett lakást adunk a háziasszonynak, akkor ugyanolyan fizetés mellett is, mint más városokban, itt marad, s nem utazik el. Gondoskodni kell arról, hogy elegendő mennyiségben legyenek bölcsődék, iskolák, a városokban filmszínházak és más kulturális intézmények, meg kell szervezni a megfelelő áruellátást, s ekkor mindenki állandó és nem ideiglenes szibériai lakosnak fogja itt érezni magát.”* Az életviszonyok további javítása, Szibéria munkaerő-problémájának megoldása nagymértékben elősegíti a szibériai komplex gazdaság fejlesztését, s ezért annak érdekében, hogy Szibéria súlya a szovjet gazdaságban minél gyorsabban nőjön, ezt elsőrendű feladatnak tekintik.

Köves András

* Narodnoje hozjajsztvo SZSZSZR v 1960 godu. 52—56. 1.

* Pravda, 1959. október 8.

A szocialista országok agrárgazdasági intézetei képviselőinek értekezlete

A Magyar Tudományos Akadémia Agrárgazdasági Kutatóintézetének rendezésében 1962. június 5-től 12-ig Budapesten tartották meg a szocialista országok agrárgazdasági tudományos kutatóintézetei képviselőinek IV. tudományos-módszertani értekezletét. (A III. értekezlet a múlt év végén Lipcse-Gundorfban volt.)

Az értekezlet munkájában részt vett Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Mongólia, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia, Szovjetunió, Vietnám és Magyarország küldöttsége. Jelen volt a KGST Mezőgazdasági Állandó Bizottsága titkárságának képviselője is. Az értekezlet napirendje — egyezően a legutóbbi tudományos-módszertani tanácskozás határozatával — a következő volt:

1. A mezőgazdasági tervezés fejlesztésének kérdései. (Előadó: K. Obolenszkij, az Össz-Szövetségi Agrárgazdaságtani Tudományos Kutatóintézet igazgatója, Moszkva.)

2. A mezőgazdasági termelés belterjességének elméleti és gyakorlati kérdései. (Előadó: Erdei Ferenc, az MTA Agrárgazdasági Kutatóintézetének igazgatója, Budapest.)

3. Az agrárgazdasági kutatómunka nemzetközi koordinációja fejlesztésének módszertani kérdései. (Előadó: O. Rosenkranz, a Német Mezőgazdasági Akadémia Termelés-szervezési és Munkatudományi Intézetének igazgatója, Lipcse-Gundorf.)

4. Beszámolók a nemzetközileg koordinált kutatási témák helyzetéről és javaslatok a jövőben koordinálandó témákra.

Az értekezlet résztvevői 3 napos vidéki útjuk során az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek munkájával ismerkedtek meg, ezenkívül meglátogatták a Magyar Tudományos Akadémia Agrárgazdasági Kutatóintézetét.

A mezőgazdasági tervezés fejlesztésének kérdései

Az első napirendi pont előadója, K. Obolenszkij beszámolójában abból indult ki, hogy a Szovjetunióban a kommunizmus általánosan kibontakozott építésének időszakában a párt megszervezi a mezőgazdasági termelőerők hatalmas arányú fellendítését. Ez lehetővé teszi a következő két, egymással szorosan összekapcsolódó feladat megoldását:

a) a kiváló minőségű termékek bőségének megteremtését a lakosság és a feldolgozó ipar számára;

b) a szovjet falunak a kommunista társadalmi viszonyokra való fokozatos áttérését, valamint a város és a falu különbségének felszámolását.

A továbbiakban a referátum először a mezőgazdaságnak mint népgazdasági ágának a tervezési kérdéseit, majd a mezőgazdasági üzemi tervezés elveit és eljárásait fejtette ki. Az üzemi tervezésről megállapította, hogy ez a távlati, az éves és az operatív tervek teljes rendszere, egyszersmind a nép-

gazdasági tervezés rendszerének alkotó része. Az előadás nagy figyelmet szentelt a termelés eredményességét jellemző mutatóknak és az úgynevezett gazdasági hatékonyság problémáinak.

A téma megvitatásában — a felszólalások sorrendjében — a következők vettek részt: Dimény Imre, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese (Magyarország), Sebestyén József, az MTA Agrárgazdasági Kutatóintézetének tudományos munkatársa (Magyarország), valamint J. Timen (Románia), T. Rychlik (Lengyelország), K. Svoboda (Csehszlovákia), G. Kosztov (Bulgária), K. Dyhrenfurth (NDK), Bui-Song Tren (Vietnam), a tanácskozáson részt vevő küldöttségek tagjai.

A tanácskozás — az előadás és a felszólalások meghallgatása után — megállapította, hogy a szocialista országokban egységes felfogás és egységes eljárás érvényesül a mezőgazdasági tervezés fő alapelvei és módszerei tekintetében. Teljes egyetértés mutatkozott meg abban is, hogy a tervezés összekapcsolódik a mezőgazdaság állami irányításának fejlesztésével, a demokratizmusnak és a mezőgazdasági dolgozók kezdeményező képességének kibontakoztatásával. Viszont az egyes tervezési módszertani kérdésekben a szocialista országok gyakorlata különféle. A tudományos intézetek és a tervezőszervek számos új módszert alkalmaznak, főképpen a távlati tervezésben.

A mezőgazdasági tervezés tapasztalatai szerint különösen fontos

— az arányosság betartása a mezőgazdaság és a többi népgazdasági ág fejlődése között;

— az arányosság érvényesítése magán a mezőgazdaságon belül (arányosság a növénytermelés és az állattenyésztés fejlesztésében, valamint a gazdaságilag leghatékonyabb vetésszerkezet kialakítása, a termelési szakosítás és a koncentráció további fejlesztése);

— a mezőgazdasági fejlesztési tervek gazdasági megalapozása a gazdasági hatékonyság mutatóinak (a munkatermelékenység, az önköltség, az egységnyi földterületre jutó termelés mutatóinak) alkalmazásával és az anyagi érdekelttség elvének érvényesítésével.

Az elmondottakat mérlegelve, a tanácskozás javasolta a résztvevőknek, hogy használják fel az előadásban és a felszólalásokban ismertetett tervezési tapasztalatokat országuk konkrét viszonyainak megfelelően. Ennek érdekében a tanácskozás felkérte az Össz-Szövetségi Agrárgazdaságtani Tudományos Kutatóintézetet, hogy küldjék meg a résztvevőknek azokat a módszertani utasításokat és segédleteket, amelyeket a mezőgazdasági üzemek (a kolhozok és szovhozok), valamint a mezőgazdasági körzetek távlati terveinek összeállításához felhasználtak.

A mezőgazdasági termelés belterjességének elméleti és gyakorlati kérdései

Erdei Ferenc referátuma a *belterjesség kérdéseivel*, és pedig az újratermelés extenzív és intenzív módjával, a mezőgazdasági termelés sajátosságaival, a belterjesség és a belterjesítés fogalmával, a ráfordítások hatékonyságával, a belterjesség és a különbözeti járadék problémájával, valamint a belterjesség technikai kérdéseivel foglalkozott.*

A vitában — a felszólalás sorrendjében — részt vettek: Bui Song Tren (Vietnam), G. Kosztov (Bulgária), V. Eremias (Csehszlovákia), G. Kotov (Szovjetunió), T. Rychlik (Lengyelország), Nagy Gyula, az Országos Tervhivatal osztályvezetője (Magyarország), D. Dimitriu (Románia), A. Caganhu (Mongólia).

A tanácskozás megállapította, hogy a mezőgazdaság belterjesítése a mezőgazdasági termelés fellendítésének fő útja valamennyi szocialista országban. Ezért nagyon időszerű a belterjesítés elméleti és gyakorlati kérdéseinek mély és sokoldalú kidolgozása.

* A referátumot a *Közgazdasági Szemle* e száma közli.

A tanácskozás résztvevői igyekeztek megvilágítani a belterjesítés fogalmát, s mutatókat javasoltak a belterjesítési folyamat és a belterjességi színvonal jellemzésére. A felszólalók egyetértettek abban, hogy a belterjesítési folyamat két oldalról jellemezhető: a termelési ráfordításokkal és a termelés eredményeivel. A felszólalók egyetértettek abban is, hogy a belterjesítési folyamat és a belterjességi színvonal jellemzése a mutatók rendszerével lehetséges.

A vita rámutatott, hogy további tudományos kutatómunka szükséges a belterjesség elméleti és gyakorlati problémáinak megvilágítására. A tanácskozás ajánlotta az agrárgazdasági intézeteknek, hogy a belterjesség témájának kidolgozásakor főképpen a következő kérdéseknek szenteljenek figyelmet:

— a belterjesség fogalmának meghatározása a szocialista mezőgazdaság viszonyainak megfelelően; mutatók kialakítása a belterjesség folyamatának és színvonalának jellemzésére;

— a belterjesítés egyes tényezői, felhasználásuk és hatékonyságuk értékelése;

— a belterjesség sajátosságai általában a mezőgazdaságban, az egyes mezőgazdasági ágakban, az egyes földrajzi körzetekben és a mezőgazdaság különböző társadalmi-gazdasági szektoraiban;

— a belterjesség és a földművelési rendszer kapcsolata; a gazdálkodási rendszerek gazdasági megalapozása;

— a következetes belterjesítés jelentősége a munkatermelékenység növelése, az önköltség csökkentése és a mezőgazdasági termelés gazdasági hatékonyságának fokozása szempontjából.

A tudományos kutatás koordinálása

Az értekezlet többi napirendi pontjának vitájában értékes tapasztalatcsere valósult meg és hasznos javaslatok hangoztak el, valamint előremutató határozatok születtek a szocialista agrárgazdasági intézetek kutatómunkájának fejlesztésére, illetőleg eredményesebb összehangolására.

A tanácskozáson a további tudományos együttműködés, tervszerű koordináció helyzetét és feladatait a következő témák kutatásában vitatták meg:

1. A KGST-országokban termelt mezőgazdasági termékek önköltségmutatóinak összehasonlítása. (Koordináló: A Csehszlovák Agrárgazdasági Tudományos Kutatóintézet, Prága.)

2. A munka normázásának egységes módszere a mezőgazdaságban. (Koordináló: a Német Mezőgazdasági Akadémia Termelésszervezési és Munkatudományi Intézete, Gundorf.)

3. A pénzbeni munkadíjazás a szocialista országok mezőgazdasági termelőszövetkezeteiben. (Koordináló: a Bolgár Központi Agrárgazdasági Kutatóintézet, Szófia.)

4. A munkaszervezés kérdései, tekintettel a mezőgazdasági üzemek méretére és szakosítására. (Koordináló: az MTA Agrárgazdasági Kutatóintézete, Budapest.)

5. A mezőgazdasági tervezés fejlesztésének módszerei. (Koordináló: a Szovjetunió Össz-Szövetségi Agrárgazdasági Tudományos Kutatóintézete, Moszkva.)

6. A beruházások és az új technika alkalmazásának hatékonysága. (Koordináló: A Szovjetunió Össz-szövetségi Agrárgazdasági Tudományos Kutatóintézete, Moszkva.)

7. Egységes terminológia az agrárgazdaságtan területén. (Koordináló: A Lengyel Agrárgazdasági Kutatóintézet, Varsó.)

8. A föld gazdasági értékelése. (Koordináló: A Német Mezőgazdasági Akadémia Agrárgazdasági Tudományos Kutatóintézete, Anklam — Tützpatz.)

9. Egységes módszertan kidolgozása az önköltség kiszámítására és az önálló gazdasági elszámolás megvalósítására. (Koordináló: A Szovjetunió Össz-Szövetségi Agrárgazdasági Tudományos Kutatóintézete, Moszkva.)

10. A szocialista mezőgazdasági üzemek és a termelési egységek ésszerű mérete meghatározásának kérdései. (Koordináló: A Szovjetunió Össz-Szövetségi Agrárgazdasági Tudományos Kutatóintézete, Moszkva.)

11. A munkatermelékenység kiszámításának módszerei. (Koordináló: A Német Mezőgazdasági Akadémia Agrárgazdasági Tudományos Kutatóintézete, Anklam — Tützpatz.)

F. F.

A Nemzetközi Közgazdasági Társaság II. kongresszusa

1962. augusztus 30 és szeptember 7 között Bécsben ülésezett a Nemzetközi Közgazdasági Társaság II. kongresszusa. A szocialista országok közül a kongresszuson képviseltette magát a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia. Magyarországról a Magyar Közgazdasági Társaság képviselőiben a kongresszuson részt vett Bognár József, Cukor György, Gadó Ottó, Göncöl György, Lengyel László, Ripp Géza, Román Zoltán, Varga István, Vági Ferenc, Vincze Imre.

A kongresszus 4 szekcióban ülésezett.

Az 1. szekció témája „*A gazdasági fejlődés tényezői*” volt. A szekcióban E. A. G. Robinson (Anglia) elnökölt, helyettese E. Lipinski (Lengyelország) volt. „A gazdasági növekedés elméletei a tőkésországokban” címmel G. Ranis (USA), a gazdasági növekedés elméleteiről a szocialista országokban pedig K. N. Plotnyikov (Szovjetunió), W. Brus és K. Laski (Lengyelország) tartottak előadást. Referátumok hangzottak el a mezőgazdasági tevékenység szerepéről a kiegyensúlyozott növekedésben (G. U. Papi — Olaszország), az oktatás, a kutatás szerepéről (I. Svernilson — Svédország), a nemzetközi segélyezés jelentőségéről (G. Leduc — Franciaország), az adózás szerepéről (Káldor Miklós — Anglia) a gazdasági fejlődésben. Előadást tartott még D. Horowitz (Izrael), H. S. Houthakker (USA) és H. J. Habakkuk (Anglia).

A 2. szekció az *iparosítás és a munkatermelékenység növelésének módszereivel* foglalkozott. Elnöke Clark Kerr (USA), helyettese S. Tsuru (Japán) volt. A Maddison (OECD) a termelékenység alakulásáról Nyugat-Európában, Észak-Amerikában és Japánban, W. Galenson (USA) pedig az ipari termelékenység alakulásáról a többi országban tartott előadást. J. Pajestka (Lengyelország) referátumában az iparosítás és a munkatermelékenység növekedésének szakaszairól, W. E. G. Salter (Ausztrália) a termelékenység-növekedés és a felhalmozás történelmi folyamatairól szolt. Előadások hangzottak el a munkatermelékenység, valamint a technológia (S. Tsuru — Japán), a bérek (L. Reynolds — USA és K. G. J. C. Knowles — Anglia) és az üzemszervezés (S. Carlson — Svédország) összefüggéseiről. Az élők munkája szerepéről a termelékenység növekedésében H. A. Turner (Anglia), a termelékenységi tényezők értékeléséről J. Dunlop (USA) tartottak referátumot.

A vitában felkért hozzászólókként a szocialista országokból Cukor György, J. I. Kapusztvin és G. A. Prudenszkij (Szovjetunió), valamint Z. Morecka (Lengyelország) szerepeltek.

A 3. szekció üléseinek tárgyát a *fejlődés tervezésének technikája és problémái* képezték. A szekció elnöke J. Tinbergen (Hollandia) és R. Dorfman (USA), elnökhelyettese T. V. Rjabuskin (Szovjetunió) volt. Előadások hangzottak el a fejlődéstervezés problémáiról (J. Tinbergen), a területi tervezés, a telepítés és a városfejlesztés kérdéseiről (J. Boudeville és E. Lisle

—Franciaország), H. M. Chenery (USA) a fejlesztéstervezés alternatív megközelítéséről, G. M. Szorokin (Szovjetunió) a többszektorú multiregionális tervezésről, R. Stone és J. A. C. Brown (Anglia) a végső fogyasztás és a technika változásainak tükröződéséről a gazdasági modellekben tartottak referátumot. P. Massé (Franciaország) a franciaországi tervezés problémáiról tartott előadást.

A 4. szekció, amelynek elnöke W. A. Lewis (Nyugat-India), elnökhelyettese M. Byé (Franciaország) voltak, az *alapanyagokat termelő gazdaságok stabilizálásával* foglalkozott. Előadások hangzottak el a nemzetközi kereskedelem és a gazdasági növekedés összefüggéseiről (W. A. Lewis — Nyugat-India), a terms of trade problémáiról (M. Dantwala — India és H. M. A. Onitri — Nigéria). Előadásokat tartott még L. Dupriez (Belgium), Gerda Blau (FAO), H. Heymann (Svájc), D. Walker (Írország).

A szekcióüléseken az előadások alapján igen élénk viták alakultak ki sok résztvevővel. A magyar küldöttek közül a vitákban hozzászólt Cukor György, Gadó Ottó és Román Zoltán.

A bécsi kongresszus, amely a világ közgazdászainak széleskörű reprezentatív fórumának bizonyult, eszmecseréivel, személyes találkozóival sikeresen hozzájárult a kapitalista, szocialista és az elmaradott országok közgazdászai közötti kapcsolatok további bővítéséhez.

Sz. L.

Vereckei Imre—Magyarváry László:

Mezőgazdasági termelősövetkezetek pénz- és hitelgazdálkodása

IV. átdolgozott kiadás

A könyv az 1962. évben érvényes termelősövetkezeti gazdálkodási rendet és pénzügyi szabályokat tartalmazza. Az előző kiadással szemben több gyakorlati kérdést tárgyal. Többek között ismerteti a szerződéses termeltetés jogi és pénzügyi szabályait, a termelősövetkezetek pénzforgalmát — különös tekintettel az inkasszó rendszerre —, a beruházások bonyolításának pénz- és hitelszabályait, az álló- és forgóeszközök átadására és átvételére vonatkozó rendelkezéseket. Részletesen foglalkozik a negyedévi házipénztárjelentéssel. Ismerteti az általános biztosítás formáit, s végül tájékoztatást ad a főkönyvelő egyéb feladatairól (mérlegelemzés, a pénzügyi egyensúly biztosítása).

E szakkönyv a mezőgazdasági termelősövetkezetek pénzügyi és számviteli szakemberei, valamint az irányítószervi revizorok és a bankszervezet dolgozói számára nélkülözhetetlen.

Megjelent a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Augusztinovics—Dr. Csákány—Kovács:
A termelőszövetkezeti jövedelemrészesedés módjai

Kossuth Könyvkiadó, 1961. 248 l.

A termelőszövetkezetek megszilárdításának, továbbfejlődésének meggyorsítását jelentékenyen segíti a termelőszövetkezeti üzemek saját viszonyainak leginkább megfelelő jövedelemelosztási módszerek alkalmazása. A könyv szerzői igen helyesen állapítják meg ezzel kapcsolatban, hogy „Abszolút jó — minden körülmények között egyformán a legnagyobb hatást adó — jövedelemrészesedési rendszer nincsen.” (112. l.)

Dicséretére válik a szerzőknek, hogy vállalkoztak a legfontosabb jövedelemrészesedési módok ismertetésére. Részletesen foglalkoznak a hagyományos munkaegység-rendszerrel, külön tárgyalják ennek főbb problémáit a növénytermesztés, az állattenyésztés és a segédüzemágak vonatkozásában. Kitérnek a vezetők részesedésének kérdésére is. A könyv első fejezete különösen a legutóbbi években alakult új szövetkezetek — és ilyen a szövetkezetek zöme — vezetői számára nyújt hasznos gyakorlati segítséget.

A második fejezet a munkaegység-rendszer fejlettebb formáival foglalkozik. Az itt tárgyalt problémák közül különösen időszerűek a premizálással (a tervezett termelési eredmény túlteljesítésétől függő premizálással, a célprémiumokkal) foglalkozó részek. Tanulságos az is, ahogyan a szerzők az előlegezés és a munkaegység értékének részleges garantálását taglalják.

A kötet harmadik fejezete a termékek mennyisége vagy értéke szerinti részesedés (eredményességi részesedés) módjait ismerteti. Külön kerül tárgyalásra e módszer a növénytermesztés, az állattenyésztés — ezen belül a szarvasmarhatenyésztés és -hizlalás, a sertésenyésztés és -hizlalás, a juhászat, a baromfitenyésztés — vonatkozásában.

A szerzők gyakorlati segítséget igyekeznek nyújtani a termelőszövetkezeteknek azzal is, hogy behatóan taglalják a hagyományos munkaegység-rendszerrel a termelési eredmény szerinti részesedési rendszerre való áttérés kérdéseit.

A szerzők szövetkezeteink gyakorlatához kapcsolódnak, elemzik az egyes módszereket, megmutatják azok alkalmazásának feltételeit és ezzel hasznos gyakorlati útmutatást adnak a termelőszövetkezeteknek. A könyv megjelentetése segíti a szövetkezetek vezetőit a szocialista elosztási elv minél tökéletesebb érvényesítésében.

A 248 oldal terjedelmű könyv egyik része (IV. fejezet. Garantált folyamatos munkadíjazás és év végi nyereségrészesedés — 180—243. l.) azonban megítélésem szerint mind elméleti, mind gyakorlati szempontból kifogásolható.

A következőkben e fejezet főbb megállapításaival szeretnék vitába szállni.

A szerzők* megállapítják, hogy a termelőszövetkezeti jövedelemrészesedés fejlődésének legújabb irányzatát a garantált munkadíjazás térhódítása jellemzi, továbbá, hogy a szavatolt munkadíjazásra való áttéréssel együtt — ennek alapján — új, eddig még nem alkalmazott részesedési módok alakulnak ki. A könyv szóban forgó fejezetében a szerzők azt a feladatot tűzik ki, hogy „az ilyen új, s különösen a Szovjetunióban már szélesebb körben elterjedt részesedési módokat” ismertetik. Ehelyett azonban csupán a „Sarló és Kalapács” kolhozra utalnak, hazai példák közül pedig a barcsi Vörös Csillag termelőszövetkezetben alkalmazott részesedési módot ismertetik. Az ismertetésből az derül ki, hogy e termelőszövetkezet jövedelemrészesedési módszerének komoly fogyatékosai voltak, s ezért 1960-ban meg is változtatták azt. A szerzők azonban ezt sem tartják jónak, és saját rendszerüket állítják vele szembe.

A továbbiakban a szerzők itt kifejtett elképzeléseivel foglalkozom.

★

A szerzők javasolta részesedési mód lényege az, hogy a szövetkezeti tagok év közben — folyamatosan — garantált munkadíjat, év végén pedig nyereségrészesedést kapnak. Ez önmagában véve helyes elképzelés, és a gyakorlatban — a termelőszövetkezetek megszilárdulásának előrehaladásával — egyre inkább tért hódít.

* A könyvben nincs feltüntetve, hogy az egyes fejezeteket a szerzőkollektíva mely tagja írta.

A garantált munkadíj kérdésében számos hasznos, figyelembe veendő szempont világít meg a könyv. Az év végi nyereségrészesedésre vonatkozó javaslatok azonban szerintem vitathatók.

A szerzők véleménye szerint „az egyes üzemágak tiszta jövedelmének alakulásában kell érdekeltté tenni az ott dolgozó tagokat” (191. l.). Más helyen — konkrétan — a következőket írják: „a nyereségrészesedés összegének alakulását attól tesszük függővé, hogy önelszámoló egységük milyen mértékben teljesítette túl a nyereségtervét, illetve milyen fokon maradt el attól.

Az önelszámoló egységek tervezett nyeresége a termelési terv szerinti értékének és az előírányozott termelési költségeknek a különbsége. (A költségek közé számítva a garantált munkadíjakat is.) A nyereségrészesedésnek a nyereségterv teljesítésétől függő módja a különbség növelésében teszi érdekeltté a tagokat”. (207. l.)

Helyes-e a „nyereség”-ben érdekeltté tenni a szövetkezeti tagokat? Mihez fűződik a termelőszövetkezeti tagok elsődleges anyagi érdekelttsége, a bruttó jövedelem vagy a „nyereség” növeléséhez?

A csoporttulajdon léte a termelőszövetkezetek termelőeszközeinek jelenlegi foka mellett az állami vállalatokétól eltérő elosztási formát követel. Míg az állami vállalatok munkásai előre meghatározott munkabért kapnak, a termelőszövetkezeti tagok jövedelme közvetlenül a gazdálkodás eredményétől függ. A termelőszövetkezetek *adott munkaerővel* dolgoznak és törekedniök kell annak kihasználására. Az állami vállalat viszont változtathatja a munkaerők számát. A sajátosságok ezen korántsem teljes felsorolásából is látható a termelőszövetkezetekben a bruttó jövedelem nagy jelentősége. A termelőszövetkezetek *döntő* anyagi érdekelttsége az *egy tagra jutó bruttó jövedelem* ($v + m$) növelésében van. Mivel adott ár- és adórendszer mellett a termelőszövetkezet földterületén biztosítani kell a rendelkezésre álló munkaerő kihasználását, a tagok jövedelme és a gazdaság felhalmozási lehetősége a gazdaság összes jövedelmétől függ.

Ha a termelőszövetkezetek elsődleges anyagi érdekelttsége az egy tagra jutó bruttó jövedelem növeléséhez fűződik, akkor eleve nem lehet helyes az olyan jövedelemrészesedési mód, amelyik a „nyereség” növelésére ösztönöz. Ezért vitatható a könyv következő megállapítása: „A nyereségterv teljesítésétől függő nyereségrészesedés ilyképpen a tagok érdekévé teszi a területegységre eső termelés növelését és az *egy holdra eső termelési költségek csökkentését*” (207. l. — Kiemelés tőlem Cs. B.). A termelési költségek közé a garantált munkadíjakat is beszámítják a szerzők. Ebből viszont az következik, hogy a termelőszövetkezeti tagok érdekelték abban, hogy 1 kh-ra számítva minél kevesebb garantált munkadíj jusson. Vagy más oldalról megközelítve, a szövetkezeti tagok érdekelték abban, hogy a *szövetkezeti tagok* száma a termelőszövetkezetben minél kisebb legyen. Ez nyilvánvalóan képtelenség. Csak egy esetben érdekelték a szövetkezeti tagok az 1 kh-ra jutó garantált munkadíj csökkentésében, ha ugyanis ezáltal nő az 1 kh-ra jutó bruttó jövedelmük. Ez pedig csak akkor következhet be, ha a területegységre jutó garantált munkadíj csökkenését meghaladja a területegységre jutó nyereségrészesedés növekedése. (Amint később kiderül, valóban így képzelik a szerzők.) Végeredményben tehát hiába akarják a szerzők a szövetkezeti tagokat a „nyereségben” érdekeltté tenni, kerülő úton utat tör a bruttó jövedelem.

Közismert tény, hogy a mezőgazdasági árak cikkenként eltérő „tisztá jövedelmet” biztosítanak, helyesebben szólva: az egyes cikkek termelésével elérhető 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem nagyon különböző. (A nagy munkaigényű cikkeknel az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem viszonylag kicsi, de az 1 kh-ra jutó bruttó jövedelem nagy. A kis munkaigényű cikkeknel fordítva.) Ez nem hibája mezőgazdasági árpolitikánknak, mivel a kívánt termelési struktúra jelenlegi adottságaink közepette csak így biztosítható.

Ezzel szemben a termelőszövetkezeteken belül a termelőszövetkezet és az egyes tagok érdekeinek helyes összeegyeztetése azt követeli, hogy azonos mennyiségű és minőségű munkáért a különböző ágazatokban dolgozó tagok azonos jövedelemhez jussanak. A népgazdaság egészének az érdekei is ezt követelik meg.

Ha a garantált munkadíjon felüli jövedelemrészesedést *üzemáganként* (brigádonként) az ott dolgozók között az *üzemág* (brigád) ténylegesen elért „nyereségtől” függően osztják szét, szükségszerűen nagyobb nyereségre — és nyereségrészesedésre — tesznek szert azok a dolgozók, akik abban az üzemágban tevékenykednek, ahol a termelt cikkek ára 1 munkanapra számítva nagy bruttó jövedelmet

(következésképpen nagy „nyereséget”) tartalmaz. Ezt a problémát Barcson úgy igyekeztek megoldani, hogy ha a brigád nyereségrészesedése a brigád által felhasznált garantált munkadíj összegének 20 százalékát (1960-ban 50 százalékát) meghaladta, a többletet nem kapta meg a brigád, hanem a szövetkezet tartalék-alapba helyezte, illetve 1960-ban elosztották az üzemegység valamennyi tagja között. Továbbá 1960-ban az „előző évben külön önelszámoló egységként kezelt, sokkal nyereségesebb sertésstenyésztést és hizlalást egy önelszámoló egységbe vonták össze a szarvasmarha-tenyésztéssel”. (Kiemelés tőlem — Cs. B.) „Ezáltal azonban csak az állattenyésztésben dolgozó tagok nyereségrészesedési esélyei egyenlítődték volna ki. A különböző növénytermesztő és a — most már — vegyes állattenyésztő brigádok eltérő nyereségrészesedési esélyeinek a kiegyenlítése végett az önelszámoló brigádokat két üzemegységbe osztották szét. Az egyikbe három szántóföldi, egy gyümölcsstermelő és egy állattenyésztő, a másikba pedig négy szántóföldi, egy zöldségtermesztő, egy dohánytermesztő és egy állattenyésztő brigád került.” (205. l.)

Az említett problémát tehát Barcson úgy akarták áthidalni, hogy lényegében két önelszámoló egységre (pontosabban bizonyos szempontból két kisebb szövetkezetre) osztották fel a szövetkezetet, ügyelve arra, hogy a „nyereséges” és a kevésbé „nyereséges” cikkekből a lehetőség szerint egyformán részesüljön mindkét egység. Ezzel azonban az egyenlőtlenség enyhítése céljából „áldozatul esik a tagoknak a termelés eredményességében való közvetlenebb érdekelttsége” (206. l.) állapítják meg a szerzők.* Ez igaz is. Hogyan akarják a könyv szerzői mégis megoldani a „közvetlenebb” anyagi érdekelttséget? Hogy a nyereségrészesedési esélyeket az egyes önelszámoló egységek között egyenlővé tegyék, és hogy az önelszámoló egységek minél kisebbek legyenek (mert a közvetlen érdekelttség a nyereség növelésében így biztosítható legjobban), a szerzők a következő javaslatot teszik: „akkor járunk el helyesen — írják —, ha 100 forint garantált munkadíjra mindegyik önelszámoló egységben ugyanannyi nyereségrészesedést tervezünk, tekintet nélkül arra, hogy az egyik önelszámoló egység tervében több, a másikéban kevesebb nyereség vagy esetleg veszteség mutatkozik.” (209. l.)

Eltételezve itt most attól, hogy a „nyereség”-ben való érdekeltté tétel nem helyes, a szerzők saját magukkal is ellentétbe kerülnek. Ugyanis a barcsi gyakorlatot bírálva megállapítják: csak akkor lehetne megoldani azt, hogy mindegyik önelszámoló egység tervébe ugyanannyi nyereségrészesedés jusson 100 Ft garantált munkadíjra, ha önelszámoló egységként a termelési értéknek más-más százalékában szabnák meg a felhalmozási hozzájárulás kulcsát. (206. l.) Ezt a megoldást azonban elvetik a következő indokolással: „a tagok nehezen is értenék meg, de még kevésbé nyugodnának bele abba, hogy az ő brigádjuk a termelési értéknek — mondjuk — 30 százalékát adja le felhalmozásra, a másik pedig csak ötöt vagy tízet. Márpedig, ha a tagság nem érzi megnyugtatónak és igazságosnak a nyereségrészesedés szabályozásának módját, akkor a rendszer nem is hat ösztönzően.” (207. l.) (Kiemelések tőlem — Cs. B.) Ezzel a megállapítással tökéletesen egyetértek. De miért érezné — a szerzők által kifogásoltnál — igazságosabbnak a tagság azt a rendszert, amelyben a veszteségesre tervezett önelszámoló egységben is ugyanakkora nyereségrészesedés jut egységnyi garantált munkadíjra, mint a nyereséges önelszámoló egységben? Úgy vélem, ezt még igazságtalanabbnak tartaná.** A könyv negyedik fejezetében javasolt nyereségrészesedési rendszer szembe állítaná a tagokat egymással, és akadályozná, hogy a kívánt termelési struktúra megvalósuljon.

Megítélésem szerint a szerzők által javasolt módszer az ismertetett elvi okokon túlmenően *gyakorlati okokból is kifogásolható*. A jövedelemelosztási rendszer akkor ösztönző, ha beleillik a termelőszövetkezetek konkrét viszonyaiba, egyszerű, a tagok számára könnyen érthető. A javasolt módszer e szempontoknak nem felel meg. Ennek alátámasztására elég a következőkre utalni: a rendszer bevezetése pontos önköltségszámítást követel meg, méghozzá üzemegységként, brigádonként számítva, tervezett önköltséget is kell számítani hozzá, pontosan meg kell állapítani a garantált munkadíjakat (a tervezésnél is), helyesen kell feltárni a rejtett tartalékokat, nagy pontossággal kell megtervezni a hozamokat, az értékesítési ára-

* Ugyanis, mint fentebb említettem, a „nyereséges” brigádok a nyereség egy részét átadják az üzemegységnek, és azon az üzemegység összes tagjai osztoznak a garantált munkadíj arányában.

** Megjegyzem, hogy a szerzők által felvetett módszer szerint is a termelési értéknek önelszámoló egységként eltérő százaléka kerülne felhalmozásra.

kat, a várható nyereség összegét stb. Mindezek a feltételek ma még talán a legfejlettebb szövetkezeteinkben is hiányosak.

Azt hiszem, hogy ezt a szerzők is látják. Erre lehet következtetni például abból, hogy a könyvükben említett példában (225. l.) a tervezett 3 millió forintos termelési értékhez viszonyítva elképzelhetőnek tartanak 1,5 és 4,5 millió forintos ténylegesen megvalósuló termelési értéket is.

Ebből azután újabb probléma adódik. A termelési érték ilyen nagy ingadozásai mellett a nyereség is erősen (a termelési értéknél jóval erősebben) ingadozik. Ezért, ha több év átlagában biztosítani akarják a nyereségrészesedés normálisnak tartott arányát, akkor a nyereségrészesedésnek a garantált munkadíjhoz való százalékos arányát, illetve ez arány *lehetséges felső határát* túlságosan magasnak kell megszabni. Az ismertetett példa alapján „a kiadható nyereségrészesedés maximumát — írják — a garantált munkadíjak tényleges összegének a 100 és 300 százaléka között kell valahol megállapítani”. (228. l.) Helyeselhető-e egy olyan jövedelemrészesedési rendszer, ahol a garantált munkadíjak összegének 300 százalékát is megközelítheti a nyereségrészesedés?

A szerzők szerint „a garantált munkadíjnak olyan nagyságúnak kell lennie, hogy az, illetőleg az abból folyamatosan kifizetésre kerülő előleg *elegendő legyen a rendszeresen dolgozó tagok megélhetési költségei fedezésére*”. (193. l.)

A fentiek alapján meggyőződésem szerint a javasolt részesedési mód széles körű elterjedésére nem lehet számítani. Ehelyett meg kell elégedni ennél egyszerűbb, a termelőszövetkezetek valóságos anyagi érdekelttségével egybevágó jövedelemrészesedési módszerekkel. Nagyjában-egészében azokkal a módszerekkel (illetve azok különböző kombinációjával), amelyek leírása a könyv első három fejezetében található.

Befejezésül meg kívánom említeni azt, hogy a könyvet alapjában véve pozitíven értékelem. Éppen ezért a könyv fogyatékoságaira irányítottam figyelmemet, hogy ezek feltárásával — a jótól elkülönítve a rosszat — elősegítsem a könyvben tárgyalt hasznos szempontok gyakorlati felhasználását.

Csendes Béla

Buzás József—Nagy András: Magyarország külkereskedelme, 1919—1945

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 383 l.

A könyvben Buzás József az 1919—1938 közötti, Nagy András pedig a második világháború alatti magyar külkereskedelmet elemzi. A szerzők széles körű tényanyag kutatása alapján szemléltetik és értékelik az ellenforradalmi rendszer külkereskedelem-politikájának főbb feltételeit és eszközeit, a forgalom nagyságát és áruösszetételét, továbbá országok szerint a jelentősebb árucsereforgalmi kapcsolatok alakulását.

Amint a könyvből is kitűnik, a tárgyalt időszakban a külkereskedelmi kapcsolatok feltételeit az imperialista hatalmaktól való függőség, illetve az szabta meg, hogy az ország kiszolgáltatottsága a magyar uralkodó osztályok terjeszkedési ambíciói és elvakult szovjetellenessége nyomán még tovább és egyre inkább mélyült.

Ismeretes, hogy a magyarországi nagybirtok és nagytőke külső támogatással állította vissza hatalmát, s külföldi segítségre támaszkodva szanálták inflációba merült gazdaságukat is. Az első világháború győztes nagyhatalmai e támogatás fejében biztosították maguknak a magyar gazdasági életbe való behatolás kereteit, először a békeszerződés kikötéseiben, majd a monarchia széthullásával érvényüket veszített kereskedelmi szerződések pótlásakor. A fejlettebb országok saját áru- és tőkekiviteli érdekeiknek igyekeztek alárendelni az ország egyébként is erőtlen iparosodását, s ehhez a nagybirtok azzal segédkezett, hogy az agrárkivitel érdekében alku tárgyává tette az 1924-ben újonnan foganatosított ipari vámvédelmet.

Mint hogy a termelésben ezen időszak alatt lényegesebb strukturális változás nem következett be, a külkereskedelemben is tovább élt a Monarchia félgymarmati öröksége. Az ellenforradalmi rendszer első évtizedében Ausztriához és Csehszlovákiához tapadt az összes kivitel kereken 55 százaléka és a mezőgazdasági exportnak még nagyobb része. E viszonylatokban kölcsönösen protekcionista zsarolás folyt, amely a vezető tőkésországoknak, illetve Csehszlovákiával kapcsol-

latosan a sovíniszta uszítóknak kamatozott. A délkelet-európai országok vonatkozásában közvetlen gazdasági hátránnyal is járt az uralkodó körök uszítása a szomszédos népek ellen; egyfelől gátolta az egymás közötti árucsereforgalmat, másfelől megghiúsított mindennemű közös fellépést a nyugat-európai agrárprotekciónizmussal szemben.

A külső feltételek szempontjából a magyar ipari fejlődés legfontosabb tényezőjévé válhatott volna a kereskedelmi kapcsolatok kibontakoztatása a fiatal szovjet állammal. A kormány kezdettől fogva keresztezte az ilyen irányú kezdeményezéseket, mégsem tudta megakadályozni, hogy a nagyipar érintkezésbe lépjen a szovjet külkereskedelemmel. A magyar gépipari gyártmányok iránti érdeklődés hatására pedig az elől sem térhettek ki, hogy 1924 szeptemberében államközi egyezményt kössenek a Szovjetunióval. Az egyezményt azonban — valószínűleg külső beavatkozásra — magyar részről nem ratifikálták, s így a hivatalos érintkezés további csaknem tíz évig szünetelt.

Az 1929—1933. évi válság nyomán megrendült helyzetükben a magyar uralkodó osztályok a fasiszta nagyhatalmaknál kerestek támaszt. Németország részese a magyar kivitelben Hitler uralomra jutásával megkétszereződött és 1935-től kezdve — túlhaladva a korábban is jelentős olasz forgalmat — első helyet foglalt el a külkereskedelemben. A viszonylati eltolódás folyamatát meggyorsította az a körülmény, hogy 1930 végétől Csehszlovákiával az említett ellentétek miatt három és fél éven keresztül szerződésen kívüli állapot következett be, s a korábban odairányult mezőgazdasági exportnak mintegy kétharmada más piacokra szorult. A piacváltozás gazdaságilag is az agresszív fasiszta irányvonalhoz láncolta az országot. Az ebből folyó súlyos következmények sorozatát a Németországban hasznavehetetlenül felgyülemelő magyar követelések vezették be, miközben más nyugat-európai országok irányában folytatódott az eladósodás. Amint a magyarországi fináncióknak az angol—amerikai monopóliumokhoz fűzött csoportjai vonakodtak a német imperializmus érdekeinek egyoldalú kiszolgálásától, a 'hitleri apparátus még nyomasztóbb követelésekkel állt elő. Hasonlóképp reagált Berlin akkor is, ha Horthyék inkább a tengely olaszországi végéhez kapaszkodtak.

A Szovjetunió és Magyarország között a diplomáciai kapcsolatok 1934. évi felvétele után sem jött létre kereskedelmi szerződés vagy árucsereforgalmi megállapodás, mert a magyar kormányzat tudatosan olyan, a Szovjetunió és a tőkésországok közötti egyezményektől gyökeresen eltérő feltételeket támasztottak, amelyek egyetlen szuverén ország számára sem lettek volna elfogadhatók.

A két világháború között a magyar mezőgazdaság árutermelésének számottevő részét (például kenyérgabonából több mint 60 százalékot, gyümölcsfélékből 30—40 százalékot, húsból és zsiradékból 20 százalék feletti hányadot) Nyugat-Európában értékesítették. Minthogy a terméshozamok egészben véve alacsony szinten mozogtak, ilyen agrárexport csak a lakosság többségének alacsony élelmi-szerfogyasztása mellett alakulhatott ki. Az ipari termelésnek ugyanakkor mindössze 6—7 százaléka realizálódott külföldön; főleg kohászati termékek, a feldolgozó ipar területéről pedig elsősorban vákuum- és híradástechnikai cikkek, továbbá az erősáramú gépgyártás és a vasúti járműipar korszerű gyártmányai.

Az ország elmaradt agrár jellege az exportban még inkább érvényesült; a nemzeti jövedelemben ugyanis az ipar és a mezőgazdaság közötti arány az 1925—1926. évi 39,5 százalékról 1937—38-ig 49,5 százalékra tolódott el az ipar javára, az exportban viszont az iparcikkek részesedése csaknem változatlanul 40 százalék alatt maradt. A két világháború között a forgalom 1929-ben tetőzött, majd a világgazdasági válság nyomán mennyiségileg is körülbelül a harmadrésze esett vissza, s még 1938-ban sem érte el újra a válság előtti szintet. A gazdaság erőtlensége nemcsak abban mutatkozott meg, hogy Magyarországon a külkereskedelmi forgalom a termelésnél lassabb ütemben bővült, hanem abban is, hogy javuló konjunktúrában kevésbé emelkedett, a válság alatt pedig nagyobb mértékben esett, mint a tőkés világpiac együttes forgalma.

A külkereskedelmi mérleg 1920—1929 között állandóan passzív volt; a felvett kölcsönök zömét nem produktív beruházásra, hanem a folyó hiányok áthidalására használták fel, a válság alatt az importot, különösen a textilkészárúk behozatalát minimálisra korlátozták, de a mérleg — főként az árarányok romlása miatt — még így is hiánnyal zárult. Azonos mennyiségű exportért a válság végén 19 százalékkal kevesebb importárut vásárolhattak, miközben a fizetési mérleget a korábban felvett állami és magánkölcsönök törlesztése is terhelte. Az

agrárexport a válság után egyre inkább csak korlátozottan felhasználható klíringdevizák ellenében bonyolódott; az ipari export 1938-ban kétszer annyi átváltható devizát hozott, mint a mezőgazdasági kivitel.

A harmincas évek utolsó harmadától a magyar uralkodó körök a szomszédos országokkal szembeni erőszakos területszerzés megvalósítására nagyarányú fegyverkezésbe kezdtek. A fasiszta nagyhatalmak a területszerzéshez adott „engedélyüket” minden tekintetben megfizették. Gazdaságilag e fizetség egyik fő tételét a hitleri hadigépezet finanszírozásához való hozzájárulás képezte magyar exporttöbblet formájában. Az 1939—1944 között bonyolított teljes magyar kivitel 14 százalékát minden ellenszolgáltatás nélkül szállították Németországba. Ezen felül kiviteli többlettel zárult a közvetlen katonai cikkek forgalma is. Már a müncheni egyezmény végrehajtása során kikötötték a fasiszta nagyhatalmak, hogy Magyarország a területváltozással arányosan növelje élelmiszerszállításait. Hasonló igényt támasztottak Kárpát-Ukrajna és Észak-Erdély fontosabb nyersanyagaira is, a bácskai exportfeleslegeket pedig teljesen maguknak tartották fenn. Így Németország és Olaszország súlya a magyar külkereskedelemben a második világháború alatt a megelőző 36 százalékról a forgalom háromnegyed részére duzzadt. Miután monopolhelyzetre tettek szert, a maguk javára módosították az arányokat is.

Az egész külkereskedelmi forgalom a második világháború alatt folyó áron közel a háromszorosára emelkedett. Volumen szerint a kivitel 1939-ben volt a legmagasabb, később azonban a területnövekedés ellenére sem érte el a háború előtti szintet. A területváltozások számításbavételével az egy főre jutó forgalom változatlan áron 30—40 százalékkal csökkent. A termelés visszaesése miatt ugyanis az agrárexportot már azon az áron sem tudták fenntartani, hogy a lakosság élelmiszer-ellátását lényegesen a németországi szint alá szorították. A német gyarmatosítás hatásaként az ipari kivitelben a bányatermékek, főként a bauxit és a nyersolaj, valamint az élelmiszeripari cikkek részaránya 23 százalékról 74 százalékra szökött fel, míg a gépipari gyártmányok a termelés növekedése ellenére visszaszorultak az exportban. Az importot illetően a fasiszta nagyhatalmak mind szűkebbre vonták az ipar anyagellátását; az így kieső behozatalt a háború második felében készáruvásárlással sem lehetett ellensúlyozni.

A leigázott országokkal a kereskedelem az áruk azon szűk körére korlátozódott, amelyeket a megszállók nem vettek igénybe. A szomszédos Duna menti országokkal még e csekély lehetőségeket is aláásta a magyar uralkodó osztályok agresszivitása. Jelentősen bővült viszont a forgalom az európai semleges országokkal. E kapcsolatok fenntartását nélkülözhetlenné tette a súlyos anyagihiány, s emellett e csatornákon áramlott kifelé a menekülő tőke. Sőt, amikor az anyagellátás a tengeri blokádnak folytán válságosra fordult, már a magyar kormány-szervek sem zárkózhattak el a szovjet kereskedelmi szerződés megkötésétől. Egy év sem telt el azonban, amikor ugyanezek a körök háborúba hajszolták az országot a Szovjetunió ellen. A külkereskedelem ettől kezdve lényegében a német hadigépezet egyoldalú kiszolgálójaként működött és orgazda módján közvetítette a Szovjetunióból rabolt értékeket. A semleges országokkal fenntartott forgalom pedig a tőkementéssel együtt hivatkozási alapul szolgált azok számára, akik az antifasiszta szövetség felbomlásától, az angolszász hatalmaktól remélték az ellenforradalmi csődtömeg feloldását, az úri osztályok magyarországi hatalmának megmentését.

Ez a kivonatos ismertetés természetesen nem tükrözheti a könyvben felsorakoztatott tények, összefüggések és értékelések teljes körét, csupán vázlatos utalásul szolgálhat arra, hogy a tanulmányok jóval túlnőnek a külkereskedelem szűk szakmai ismertetésén. A szerzők a külkereskedelmet — tényleges helyzetének és szerepének megfelelően — a rendszer társadalmi és gazdasági szövődésének részeként vizsgálták, s nyomon követték szerves kapcsolódásait. Munkájuk így sokoldalúan kiegészíti az ellenforradalmi Magyarország gazdaságtörténetére vonatkozó korábbi tudományos feldolgozások eredményeit.

Búzás József tanulmányában kiemelkedő helyet foglal el annak feltárása, hogy a magyar uralkodó osztályok politikai elvakultsága milyen gazdasági előnyöktől fosztotta meg az országot a két világháború között azzal, hogy — az európai országok többségétől eltérően — elzárkózott a Szovjetunióhoz fűződő kereskedelmi kapcsolatok megalapozásától. Nagy András munkájában pedig a többi között figyelmet érdemel az a leleplezés, hogy a magyarországi kapitalizmusnak akkor sem volt ereje az újonnan hódított területek fejlesztésére, amikor a háborús konjunktúra profitjaiban még hadviselés nélkül dúskáltak. A szerzők

főként a termelési viszonyok és a nemzetközi politikai helyzet külkereskedelmi összefüggéseire összpontosították figyelmüket. Ez a súlypontképzés indokolt, különösen a vizsgált korszak kusza körülményei miatt. Viszonylagosan is keveset foglalkoztak azonban a termelőerők állapota és a külkereskedelmi forgalom közötti közelebbi kölcsönhatásokkal, a nemzetközi munkamegosztás technikai oldalával. Gazdagította volna mindkét tanulmányt, ha nagyobb figyelmet fordítanak a termelés ágazati szerkezete és a külkereskedelmi forgalom áruösszetétele közötti összehasonlításra. Kár, hogy ilyen irányú elemzések helyett a tanulmányokban gyakran csak adatközlésekkel találkozunk. Egységesebb és egyben teljesebb összegezést nyújthattak volna a szerzők a strukturális problémák és a forgalom országok szerinti tagozódásának összekapcsolásával is. E két vetület elkülönített tárgyalása nyomán a kis országokkal folytatott kereskedelem leírása kevés értékelő elemet tartalmaz. Ezek a hiányosságok azonban csak viszonylagosak, s nem homályosítják el a tanulmányok vitathatatlan értékeit.

Kovácsnai Gyula

Komló László: A munka értékelése és díjazása a termelőszövetkezetben

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 356 l.

A szerző a Közgazdaságtudományi Intézetben folytatott többéves kutatómunkájának eredményeit foglalta össze ebben a könyvben. A következő főbb kérdésekkel foglalkozik: a munkák osztályozásával, mérésével, a teljesítménynormák kidolgozásának módszereivel; a munkák értékelésével és díjazásával; a vezetők díjazásával és a premizálás kérdéseivel.

Ebből a rövid felsorolásból is kitűnik, hogy a szerző kutatásai során a termelőszövetkezeti munkadíjazás egész területét igyekezett felölelni. Vizsgálódásai köréből egyetlen lényeges probléma sem hiányzik.

Komló László hazánkban az elsők között kezdett el foglalkozni a termelőszövetkezeti munkadíjazás kérdéseivel. Témaválasztása szerencsés és igen időszerű.

Termelőszövetkezeteinkben — ahol a termelés gépesítése még elég alacsony színvonalú, és jelentős erőfeszítések mellett is csak fokozatosan haladhat előre — a termelés fellendítése nagyrészt azon múlik, hogy gondos munkaszervezéssel, többtermelésre és közös munkára serkentő munkadíjazással, politikai nevelőmunkával sikerül-e a szövetkezetekben meglévő munkaerőt (a szövetkezeti tagokat és családtagjaikat) a szükséges mértékben a közös munkába bevonni. Ez a feltétele annak is, milyen gyors ütemben tudjuk fejleszteni a ma még eléggé kézimunka-igényes kultúrákat és termelési ágakat, ami pedig mind a szövetkezeti parasztság, mind az egész ország közös érdeke.

Továbbá a jobban gazdálkodó termelőszövetkezetek kézimunka-felhasználása sokkal nagyobb, mint a gyengébben gazdálkodóké. Az adatok és a tapasztalatok azt mutatják, hogy a gyengén gazdálkodó szövetkezetek nemcsak azért gyengék, mert kevésbé jól vannak gépekkel felszerelve, állóeszköz-ellátottságuk színvonala alacsonyabb, hanem azért is, mert jóval kevesebb élőmunkát használnak fel, mint a jobban gazdálkodók. A gyengén gazdálkodó szövetkezetek egyik legnagyobb nehézsége a jelenlegi technikai ellátottsághoz mérten jóval kisebb mérvű kézimunka-felhasználás, ami részben munkaerőhiánnyal, részben szorgalomhiánnyal és szervezetlenséggel kapcsolatos. Úgy szokták ezt a helyzetet jellemezni, hogy a gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetekben a tagok azért nem kapcsolódnak be kielégítő mértékben a közös munkába, mert a közösből csak kevés jövedelemre számíthatnak; a közösből kapható jövedelem viszont azért annyira alacsony, mert a tagok nem kapcsolódnak be eléggé a közös munkába. A tapasztalatok szerint ennek a helyzetnek a megváltoztatásában a tagok anyagi ösztönzésének, illetve a szövetkezeti tagokat több és jobb munkára serkentő munkadíjazási megoldásnak van a legdöntőbb szerepe.

Égetően fontos tehát, hogy közgazdáink a termelőszövetkezeti munkadíjazás tudományos vizsgálatával behatóan foglalkozzanak. Hazánkban már néhány évvel ezelőtt — még 1957—58-ban — a Közgazdasági Szemle hasábjain színvonalas vita bontakozott ki a termelőszövetkezeti munkadíjazás kérdéseiről. Ebben a vitában komoly kezdeményező szerepe volt a szerzőnek.

A vita azonban annak idején lényegében egy kérdésre korlátozódott, főleg azal foglalkozott: mivel mérjük a szövetkezeti tagok közös gazdaságban végzett

munkáját, a teljesített munka eredményével, vagy az adott munkateljesítmény valamilyen formában kifejtett mennyiségével. Annak idején tehát a vita lényegében arra korlátozódott, hogyan lehetne kiküszöbölni a munkaegység-rendszer jellemző fogyatékoságait, hogy az jobban betölthesse szerepét.

Az élet azóta nagyot lépett előre. A Szovjetunióban a kolhozok egy részében, Bulgáriában és Csehszlovákiában pedig egyes termelészövetkezetekben (1962-ben már hazánkban is több mint kétszáz szövetkezetben) a munkaegység-rendszert közvetlen pénzdíjazással váltották fel. Az új gyakorlat új elméleti következtetések levonását teszi lehetővé.

Komló László tudományos tevékenységének nagy érdeme, hogy lépést tudott tartani az élettel. Könyvében ez jól kifejeződik. *Először* abban, ahogyan a munkaegység-rendszer kialakulását, pénzdíjazással történő felváltásának feltételeit elemzi. *Másodszor* abban, ahogyan a munkák méréséről szóló fejezetben a munkaegységet kiegészítő megoldási módokat — egyebek között éppen az úgynevezett eredményességi munkaegységet — értékeli. Különösen figyelemre méltó, hogy a szerző kutatásai során megfelelően korrigálni tudta korábbi — 1957—58-as — a gyakorlatban be nem igazolódott tételeit.

A könyv legjobb fejezetei azok, amelyekben a pénzdíjazás gazdasági jelentőségével, a pénzdíjazás bevezetésének általános feltételeivel foglalkozik a szerző. Azt mondhatjuk, hogy marxista módon, tudományos alapossággal, helyesen vizsgálja fel a termelészövetkezeti munkadíjazás továbbfejlesztésének útját.

A szerző feldolgozásában elsősorban hazai adatokra és tapasztalatokra támaszkodott, ott pedig, ahol a vizsgálat idején hazai tapasztalatok még nem voltak, főleg szovjet, valamint csehszlovák és bolgár forrásokból merített. A könyv gazdag anyagot tartalmaz, lényegében a kérdés teljes irodalmát felöleli. A szerző több kérdésben színvonalas vitát folytat hazai és külföldi közgazdákkal. Fejtegetéseivel, következtetéseivel hozzájárul a termelészövetkezeti munkadíjazással foglalkozó tudományos kutatómunka elmélyüléséhez, több mérlegelendő és felhasználható javaslatot tesz a gyakorlati agrárpolitikai intézkedések kidolgozásához is.

Az oktatásban jól használható, jól rendszerezett anyagot találhatunk a munkák mérésével, osztályozásával, tarifálásával foglalkozó fejezetekben is. Erre azért is szükségesnek tartom felhívni olvasóink figyelmét, mert a magyar közgazdasági irodalom e tekintetben elég szegényes. Másrészt a szövetkezetek irányítását végző szervek nem fordítanak elég gondot erre, nem foglalkoznak kielégítően a szükséges ismeretek oktatásával, terjesztésével.

Nagy érdemei mellett a könyv néhány fogyatékoságát is szeretném szóvá tenni. Szerintem a szerző nem viszi elég következetesen végig fejtegetéseit és egyrészt adós marad bizonyos, már ma is levonható elméleti következtetésekkel, másrészt adós marad a magyar termelészövetkezetekben az utóbbi években kialakult helyzet közgazdasági értékelésével s az abból levonható közvetlen tudnivalók elemzésével.

Mire lenne szükség ahhoz, hogy az olvasóban joggal felvetődő igényt kielégítsük? Szerintem arra, hogy a termelészövetkezeti munkadíjazás sajátosságait illetően levonjuk az új helyzetből adódó — s egyúttal a szerző gondolatmenetének, vonalvezetésének befejezését jelentő — elméleti, következtetéseket. Vagyis hogy az új tapasztalatok alapján olyan új elméleti általánosításokra jussunk, amelyek a politikai gazdaságtannak azzal a korábbi tételével szemben, hogy „a munkaegység=szocializmus” — helyesen fogalmazzák meg a munka szerinti elosztás törvényének termelészövetkezeti sajátosságait, s ezzel előbbreviszik a tudományt és nagy segítséget nyújtanak a gyakorlatnak. Úgy látom, hogy közgazdáinknak ilyen szempontból van még törleszteni valójuk.

Az adósság másik része a termelészövetkezeti munkadíjazás hazai állapotának tudományos elemzése s az ebből kivezető út megvilágítása.

A termelészövetkezeti munkadíjazással foglalkozó hazai közgazdasági irodalom egyre gazdagodik. Újabb és újabb cikkek, tanulmányok, könyvek látnak napvilágot. Eddig azonban főleg kétféle írás jelent meg. Az egyi csoportba az olyan elméleti igényű írások sorolhatók, — mint Komló László könyve is —, amelyek a munka szerinti elosztás törvényének szövetkezeti sajátosságaival foglalkoznak. A cikkek, könyvek egy másik csoportja pedig egyszerű leírás, ismertetés, általában jó (de az is előfordul, hogy rossz) tanácsok gyűjteménye, ami arra szolgál, hogy a termelészövetkezeti elnök ki tudja számítani, hány munkaegységet kell jóváírni egy kg választott malac után, vagy pedig ahhoz nyújt segítséget, hogy a szövetke-

zetek választani tudjanak: a nádudvari módszert alkalmazzák-e, vagy a terv teljesítésétől függő premizálást, és ha ezt választják, akkor erre, meg erre kell ügyelni. De máig sem mértük fel tudományos alapossággal a termelőszövetkezeti munkadíjazás tényleges helyzetét, nem végeztük el azt a közgazdasági elemző munkát, amely megmutatná, adott feltételek között milyen formák létjogosultak, hogyan kell a gazdasági feltételeket alakítani ahhoz, hogy szövetkezeteink a részes műveléstől eljussanak a pénzdíjazásig. Mindezt természetesen nem kérhetjük számon a szerzőn és könyvén, hiszen ezt egy ember képtelen lenne megoldani. Úgy gondolom azonban, mégis érdemes szóvá tenni, hogy felhívjuk közgazdáink figyelmét a tennivalókra.

A termelőszövetkezeti munkadíjazással több közgazdász is foglalkozik hazánkban. Közgazdáinknak nem lesz könnyű dolguk, ha többet és jobbat akarnak hozzá tenni ahhoz, amit Komló László feltárt és megírt.

Csizmadia Ernő

Élelmiszer-termelés és -fogyasztás

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 411 l.

Hazai közgazdasági irodalmunkban — különösen a legutóbbi években — jelentős helyet foglalnak el a mezőgazdaság közgazdasági kérdéseivel foglalkozó tanulmányok és könyvek. Kisebb mértékben ugyan, de foglalkoznak közgazdászaink a fogyasztás és azon belül az élelmiszer-fogyasztás elemzésével is. Ezek a cikkek azonban többnyire csak az élelmiszer-termelésen vagy a fogyasztáson belüli egyes részösszefüggések vizsgálatára szorítkoztak. Előrelépést jelent e tekintetben a *dr. Erdős Sándor* szerkesztésében megjelent „Élelmiszertermelés és -fogyasztás” című tanulmány-gyűjtemény, amelyben öt tanulmány tárgyalja az élelmiszer-termelés és -fogyasztás hazai és nemzetközi tapasztalatait. A könyvben a szerzők megkísérik az élelmiszer-termelésben és -fogyasztásban érvényesülő általános törvényszerűségek vizsgálatát és feltárását. Tanulmányaikban az élelmiszer-termelés, -elosztás és -fogyasztás folyamatát szerves egészként kezelve kutatják a törvényszerűségeket. Az így vizsgált komplexumot a rövidség kedvéért — és mert jobb magyar szakkifejezés egyelőre nincs — *élelmiszer-gazdaságnak* nevezik, amely a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem gazdaságtanának, a táplálkozás-tudománynak stb. ebben a vonatkozásban való együttes alkalmazását jelenti.

A könyvben tárgyalt kérdéskomplexum felvetéséért és a vizsgálat módszeréért elismerés illeti a szerzőket és a szerkesztőt. A fejlett szocialista társadalom építésének időszakában, de különösen a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet szakaszában egyre jelentősebbé válik az élelmiszer-ellátás fejlesztése. A cél világos: tudományosan megalapozott élelmezési normákból kiindulva, az egészséges ember mindenoldalú fejlődését és tevékenységét lehetővé tevő élelmiszer-ellátási színvonal elérése. A történelem folyamán először válik reális feladattá a társadalom minden tagja élelmiszer-szükségletének kielégítése.

A könyv hasznosságát és aktualitását növeli az is, hogy most folyik hazánkban a hosszú távú, húszéves tervek készítése. A könyv segíti az élelmiszer-termelés és -fogyasztás terveinek tudományos megalapozását.

A kötet első tanulmányát *dr. Erdős Sándor* írta *Az élelmiszer-termelés szerkezeti alakításának problémái* címmel. Bevezetőben az élelmiszer-gazdaság szerkezeti alakulására ható általános érvényű törvényszerűségeket két csoportra osztja: 1. élettani jellegű, 2. technikai-gazdasági tényezőcsoportra.

Az *első fejezet* a második világháború utáni élelmiszer-fogyasztás alakulását mutatja be, nagyon sok adat és táblázat felhasználásával. A táblázatok adatai a világ élelmiszer-fogyasztási színvonalában mutatkozó egyenetlenségek növekvő tendenciáját mutatják. A legnagyobb eltérés a *fehérjedús állati termékek* fogyasztásában mutatkozik. A világhelyzet elemzése után Erdős Sándor a következő törvényszerűségeket szűri le:

1. A világ kevésbé fejlett országai élelmiszer-fogyasztásában először a *kalória- és az összes fehérjeszükséglet* kielégítése következik be.

2. A fejlettebb országokban az élelmiszer-fogyasztás szerkezete gyorsuló ütemben tolódik el az *állati termékek* és az állati eredetű fehérje — valamint a *gyümölcs és zöldség* —, azaz a vitaminszükséglet kielégítése felé.

Az európai fogyasztási viszonyok vizsgálatából arra a következtetésre jut, hogy „általános jelenség az egyes országok fogyasztási színvonalának bizonyos — bár lassú — kiegyenlítődése”.

Viszonylag részletesen bemutatja a szerző a nyugat-európai országok élelmiszer-fogyasztásának hosszú és rövid távú fejlődési tendenciáit, a fogyasztási szerkezetben végbemenő változásokat, az élelmiszer-kiadások rugalmasságát tükröző számításokat. Ismerteti az élelmiszer-fogyasztás távlati alakulására vonatkozó, a nyugati irodalomban fellelhető különféle számításokat és elgondolásokat.

Foglalkozik a szocialista országok élelmiszer-fogyasztásának tendenciáival és a távlati tervekkel is. A termelés fejlődése és az életszínvonal emelkedése következtében az élelmiszer-fogyasztás szerkezete a szocialista országokban is mindinkább megváltozik: növekszik az állati termékek, a zöldség- és gyümölcsfélék fogyasztása. Míg a kapitalista országokban az átlagos élelmiszer-fogyasztás körüli szóródás igen jelentős, addig a szocialista országokban ez lényegesen kisebb.

Az élelmiszer-fogyasztás fejlődésének legfontosabb általános érvényű gazdasági-technikai összefüggéseit a szerző az alábbiakban látja: (

1. Az élelmiszer-fogyasztás a gazdasági fejlődéssel és annak irányával szoros összefüggést mutat.

2. A fogyasztás alakulását és fejlődési ütemét „főként a vezető gazdasági ágazat eltartóképesége szabja meg”.

3. Az élelmiszer-gazdaság termelőerőinek szerkezete és teljesítőképesége jelentős mértékben a vezető ágazat műszaki fejlettségétől függ.

A tanulmány *második fejezete* az élelmiszer-fogyasztás és a -termelés életani összefüggéseit kutatja. A fogyasztási szerkezetben végbemenő változásoknak az az élettani magyarázata, hogy a gépesítés, automatizálás stb. következtében a nagy testi erőkifejtést igénylő nehéz fizikai munka részaránya csökken, a szellemi és idegrendszeri igénybevétel pedig emelkedik. Ennek hatására az emberi szervezet kevesebb energiaszolgáltató és több nélkülözhetetlen, azaz esszenciális anyagot (aminósavakat, zsírsavakat, nyomelemeket és vitaminokat) tartalmazó élelmiszert igényel. Az ember — mint egyébként valamennyi élőlény — élelmiszer-fogyasztásának nemcsak mind teljesebb, hanem élettanilag is mind alkalmasabb összetételű kialakítására törekszik. Az élelmiszer-fogyasztási színvonal növekedésével — ahogy az a fiziológiai telítettséghez közeledik — a mennyiségi tényezők jelentősége viszonylag csökken, a minőségieké pedig nő. A modern táplálkozás-tudománynak éppen ezért állandó feladata, hogy a táplálékszükségletet — a különböző életviszonyokhoz alkalmazkodva — úgy határozza meg, hogy az ember szervezete egyre alkalmasabbá váljék a ráháruló feladatok ellátására.

Ezek után azt vizsgálja a szerző, hogy a fogyasztás szerkezeti változása hogyan hat az élelmiszer-termelésre. E hatás mérésére és elemzésére analitikus és szintetikus mutatókat dolgozott ki: ilyenek a területi *produktivitás* (növényi- és állatiélelmiszer-kalória/kh), területi *ellátottság* (kh/fő), a területi *eltartóképeség* (fő/kh) és a fejenkénti *területszükséglet* (kh/fő) mutatója. Ide csatlakozik még a fejenkénti fogyasztás (növényi- és állatiélelmiszer-kalória) mutatója is.

A szerző vizsgálja, hogyan hat a kimutatott törvényszerűségek érvényesülésére az *élelmiszerexport* és *-import*, s milyen szerepet játszik a takarmánybehozatal az importáló országok élelmiszer-gazdaságának *bővítése* szempontjából.

A *harmadik fejezet* az élelmiszeripar fejlesztésével és a mezőgazdaságnak az élelmiszer-gazdaság iparszerű fejlődésébe való beilleszkedésével foglalkozik. Az élelmiszeriparnak az a feladata, hogy a tudomány és a technika mindenkori állásának megfelelően úgy mérsékelje az élelmiszertermékek gazdaságilag hátrányos tulajdonságait, hogy az élettanilag fontos tulajdonságaikból eközben minél kevesebb menjen veszendőbe. El kell érni, hogy a fogyasztási cikk a mezőgazdasági üzemtől a fogyasztóig vezető utat optimális idő és a legkedvezőbb feltételek mellett tegye meg. Ehhez a termelő-, feldolgozó- és elosztókapacitások arányos fejlesztése szükséges. Az iparosodás és a városiasodás nyomán emelkedik az élelmiszer-szükséglet, szerkezete pedig eltolódik az állati termékek felé. Ez a növekedés és szerkezetváltozás a termelési szerkezetben is hasznos irányú módosítást tesz szükségessé. E folyamat eredményeként — a tudomány segítségével, a technika térhódításával — a mezőgazdasági termelés egyre inkább *iparszerűvé* válik, s az üzemi-vállalati szervezet is ennek megfelelően módosul.

A modern mezőgazdaság „iparrá válása” — mondja a szerző — nem önálló folyamat, hanem a nagyobb ágazatközi egységbe, az élelmiszer-gazdaságba való meglehetősen gyors ütemű beilleszkedés következménye.

A modern élelmiszer-gazdaság kialakulását vizsgálva, a szerző leírja a nyugati tőkésországokban a II. világháború után kibontakozott úgynevezett „*vertikális integráció*” folyamatát. E vertikális egybefonódás jelentőségét abban látja, hogy

„lehetőséget nyújt az értékes, gyorsan romló esszenciális anyagokat tartalmazó élelmiszer-termékekkel való ellátás egyenletességének és folyamatosságának szervezettebb, racionálisabb biztosítására”. Az élelmiszeripari, kereskedelmi vállalatok szerződnek a mezőgazdasági termelőkkel mezőgazdasági termékek termelésére és értékesítésére. A finanszírozó, szervező, irányító, integrátori szerepet a monopolisztikus lehetőségeket kihasználó élelmiszeripari, néha a kereskedelmi vállalat játssza. Ez a kapcsolat a termelés és az értékesítés folyamatosságát, viszonylagos biztonságát jelenti valamennyi partner számára. Ezért a szerző a vertikális egybefonódás általános jelentőségét az „integrátori” (átfogó, intézményes szervezési) funkció kialakításának, illetve fejlesztésének objektív szükségességében látja. Mint írja, „az élelmiszer-termelés szerkezeti átalakítása e nélkül a szervező, irányító, összefogó, cselekvő funkció nélkül — a fogyasztás fejlődése által megkívánt ütemben és rugalmassággal — aligha valósítható meg”.

A vertikális egybefonódás kapitalista és szocialista módja közötti alapvető különbséget a szerző abban látja, hogy „míg a kapitalizmusban a vertikális egybefonódással párhuzamosan végbemenő horizontális szövetségi fejlődés változatlanul a családi paraszti gazdálkodás kisüzemi kereteire épül, addig szocialista viszonyok között... mindinkább korszerű mezőgazdasági szövetségi nagyüzemekre... épülhet”.

E rövid összefoglalóból is látható, hogy a szerző érdekes és fontos kérdéseket tárgyal. Ráirányítja a figyelmet a mezőgazdasági termelés és az élelmiszer-fogyasztás szoros kapcsolatára és az ebből következő fejlődési tendenciákra. Kár, hogy az elemzésben nem elég alapos, egyes helyeken pedig helytelen következtetésre jut.

A szerző egész fejezetben ismerteti az úgynevezett *vertikális integrációt*. Az ismertetés során azonban átveszi nemcsak a nyugati közgazdasági irodalom terminológiáját, hanem egyúttal a folyamat értékelését is. Márpedig aligha beszélhetünk „vertikális egybefonódásról”, amikor nem *egyenlő* felek együttműködéséről van szó, hanem a monopolizált ipari és kereskedelmi tőkének a mezőgazdaságba való behatolásáról, a mezőgazdasági termelésnek az „integrátor” érdekei szerint való irányításáról és a farmerek jövedelmének leförlözéséről. Az ipari és a kereskedelmi monopóliumok az állandóan élesedő konkurenciaharcban előnyösebb helyzetet igyekeznek elfoglalni a mezőgazdasági termelők jövedelme egy részének elvonása és a parasztgazdaságok egyre növekvő hányadának tönkretétele útján. Helytelen tehát azt mondani, hogy a „vertikális integráció” mindkét fél számára előnyös.

A „vertikális egybefonódás” kialakulásának folyamatát Erdős Sándor „a Marx által különös munkamegosztásnak nevezett folyamat újabb szakaszának” tekinti; ez kissé erőltetettnek tűnik.

Sok egyéb vitatható is van még Erdős Sándor tanulmányában. Elolvasása mégis hasznos, mert ráirányítja a figyelmet a mezőgazdasági termelés és az élelmiszer-fogyasztás szoros kapcsolatára és fejlődésük néhány törvényszerűségére.

A kötetben még a következő négy tanulmány található:

Dr. Bíró Gyula: „Állatállományunk összetételének és termelésének élettani vonatkozásai.”

Almási Gábor: „A mezőgazdasági üzem és az élelmiszergazdaság.”

Dr. Szabó László: „Az élelmiszerfogyasztás fejlődése Magyarországon” és

Zala Ferenc: „Az élelmiszerfogyasztás fejlődésének távlata és feltételei.”

Páldi András

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Ференц Эрдеи:

Теоретические и практические вопросы интенсификации сельскохозяйственного производства

Автор, проанализировав экстенсивные и интенсивные способы воспроизводства, подчёркивает ту особенность сельскохозяйственного производства, что земля в сельском хозяйстве является не только местом труда, но и одним из главных средств и предметов труда. Другое свойство, что главными предметами труда в сельском хозяйстве являются живые организмы, связанные в земледелии непосредственно, а в животноводстве косвенно с сельскохозяйственными угодьями и другими природными условиями как условиями своего существования.

Исходя из этого в статье *интенсивность* определяется как характерная черта сельского хозяйства, проявляющая в тройной взаимосвязи: земля-затраты-урожай. Под интенсификацией понимается увеличение в процессе воспроизводства пропорции затрат на единицу площади посредством добавочных капиталовложений в пелях увеличения урожая.

Автор считает центральным вопросом в процессе интенсификации *эффективность затрат*. В статье суммируются взгляды по этому вопросу буржуазных экономистов-аграрников характеризуются направления в анализе эффективности затрат в социалистической экономике сельского хозяйства.

В работе затрагиваются также и технические и технологические вопросы, связанные с интенсификацией.

Из практических проблем интенсификации автор на основе результатов исследований в социалистических странах рассматривает вопрос её народнохозяйственного планирования и организации производства.

Дьердь Генцел: Видоизменения в обострении проблемы рынка

Буржуазные и ревизионистские экономисты-пропагандисты империализма, опираясь на тот факт, что после второй мировой войны мировой рынок не сужается, а расширяется, распространяют свои мистифицирующие мечты о некоем новом капитализме. Демистифицирующей целью статьи не в последнюю очередь является показ того, в каких структурных сдвигах проявляются на современном этапе упадки мировой экономической системы капитализма, его основные противоречия, сосредотачивающиеся в проблеме рынка.

Углубление проблемы рынка между двумя мировыми войнами развивалось до той точки, когда она стала крайне острой во время большого экономического мирового кризиса, разразившегося в 1929 году. В отличие от этого, в период после второй мировой войны обострение проблемы рынка, с одной стороны, происходит в новых формах, а с другой стороны, не достигло ещё той точки, где она поставила бы под угрозу дееспособность капиталистического мирового хозяйства.

В период между двумя мировыми войнами протекал двойной процесс: разложение экономических связей между развитыми империалистическими странами, с одной стороны, империалистическая интеграция метрополий и колониальных территорий в так называемые валютные зоны, с другой стороны.

В период после второй мировой войны происходят характерные изменения как внутри центра капитализма, так и в отношениях между центром и периферией. Экономические связи между развитыми странами становятся более тесными как в области товарооборота, так и движения капитала. В отношениях же между центром и периферией берут верх центробежные тенденции: после второй мировой войны мы становимся свидетелями распада колониальной системы, благодаря чему открылась возможность поставить на повестку дня вопрос о полной ликвидации колониальной системы.

Статья, анализируя особенности проблемы рынка отсталых стран, производящих сырьё, пытается вскрыть некоторые важные экономические основы ликвидации колониальной системы.

Акош Балашиа: Проблемы преобразования структуры машиностроения

В вводной части статьи автор констатирует, что необходимость изменения структуры машиностроения вытекает, с одной стороны, из «технической необходимости», т. е. вследствие изменения структуры потребностей в продукции машиностроения и, с другой стороны, из «экономической необходимости», т. е. из интересов улучшения показателей производительности труда и экономической эффективности.

Анализируя направления изменения структуры машиностроения, в статье ставятся вопросы об экономической эффективности производства в настоящее время, об ограничении номенклатуры производства в машиностроении, о техническом уровне продукции, о так называемой технологической структуре, о производственном опыте и потенциале квалифицированной рабочей силы, об исторически сложившемся положении в международном экономическом сотрудничестве, а также и об ожидаемых в перспективе темпах роста международных потребностей в продукции машиностроения. Автором на конкретных примерах показана роль различных факторов в изменении структуры венгерского машиностроения.

Далее автор занимается двумя главными путями преобразования структуры машиностроения: перестановкой существующих и созданием новых мощностей, оценивая имеющийся в этом отношении опыт.

Большое внимание уделяется автором факторам, препятствующим преобразованию структуры машиностроения и вносятся ряд предложений для ликвидации их вредных последствий. Первой группой этих вопросов являются отдельные недостатки внутреннего хозяйственного меха-

низма страны, второй — недостатки экономического сотрудничества стран-участниц СЭВ, третья группа факторов связана с экспортом машин в капиталистические страны. Важнейшие из анализируемых автором проблем следующие: взаимосвязь системы стимулирования предприятий и преобразования структуры; финансирование убытков и затрат, связанных с перестановкой мощностей; методика изучения проблемы перестановки; создание экономической заинтересованности потребителей в выгодном для народного хозяйства импорте; улучшение методики планирования; удовлетворение потребностей в квалифицированных кадрах; единство управления; специализация внутри СЭВ и обеспечение импорта из этих стран; равновесие международного платежного баланса, и, наконец, проблемы экспорта машин в капиталистические страны.

Тамаш Мейтнер Некоторые черты развития системы оплаты труда рабочих в Венгрии

В 1957 году в Венгрии ввели систему установления средней заработной платы для предприятий, которая коренным образом изменила существовавшую систему оплаты труда производственных рабочих. В статье рассматриваются произошедшие за пять лет изменения, возникающиеся и необходимые тенденции развития.

Самым большим преимуществом новой системы оплаты труда является то, что она обеспечивает предприятиям широкие возможности в выборе форм оплаты труда, установлении правильных пропорций в оплате труда и нормировании. Однако введение новой системы оплаты труда лишь устранило препятствия в развитии, т. е. создало в первую очередь возможности дальнейшего развития и только в меньшей мере повлияло на создание наилучших способов решения. Поскольку эта возможность не являлась вместе с тем определенностью, принудительной силой развития, постольку во многих местах возникли не наилучшие формы зарплаты, методы нормирования.

Дальнейшей ступенью развития автор считает более полное использование возможностей, кроющихся в системе контроля над средней заработной платой, создание таких форм, пропорций оплаты труда и норм выработки, которые лучше, чем раньше, отвечали бы объективным, требованиям и содержали бы меньше элементов узкого практицизма и субъективного подхода.

Рассматривая по-новому существующие системы заработной платы и объективных условий автор раскрывает главные тенденции в развитии форм, пропорций оплаты труда и системы нормирования. В поисках путей повышения эффективности форм оплаты труда, установления более правильных пропорций зарплат и увеличения обоснованности норм выработки, автор освещает также и общественные, психологические аспекты решения этих вопросов.

Мария Аугустинович О балансе связей денежного обращения

В Венгерском Национальном Банке примерно два года ведется подготовительная работа по составлению баланса связей денежного обращения. В статье поставлены некоторые экономические вопросы из исследованных в процессе этой подготовки.

Баланс связей денежного обращения будет основываться на централизованной машинной обработке данных бухгалтерского учета Национального Банка, возможность которой создана оснащением современной электронной техникой банковского делопроизводства. Этот баланс охватывает весь процесс денежного обращения и может исключительно быстро, в течении небольших промежутков времени использован на практике. Таким образом, этот баланс может дать ценные сведения в первую очередь для *оперативного хозяйственного руководства* о действительном состоянии экономических процессов. Велико его значение и в научном отношении. Составление этого баланса дает возможность практически осуществить мысли Ленина о роли центрального банка в социалистическом общегосударственном учете.

В счетах банка запечатлены *направления движения денег*, показано *откуда* (от какого собственника денег), *куда* (к какому собственнику денег) текут деньги. Эти движения денег будут изображены в форме шахматного баланса в балансе связей денежного обращения, раскрывая таким образом внутреннюю структуру денежного обращения: структуру обращения между различными отраслями народного хозяйства и отраслями промышленности, денежные связи отраслей промышленности с бюджетом, населением, внешней торговлей и другими участками, а также и движение денег в непроизводственной сфере.

Дополнение существующих данных бухгалтерского учета некоторыми, информацией, (связанными с определенным движением денег, например указаниями на распоряжения об оплате) дает возможность раскрыть посредством этого баланса помимо направления движения денег, также и *экономическую причину* этого движения денег, его роль в процессе воспроизводства. Например, выделение движения денег, связанного с товарными поставками, отражает товарное обращение, значит предоставляет возможность оперативного контроля над величиной и направлениями процесса реализации товаров. Анализ же денежного движения, *несопровождающегося* движением товаров, дает оперативные сведения о процессах распределения и перераспределения национального дохода.

В статье дается и на некоторых схемах иллюстрируется предлагаемая структура баланса связей денежного обращения, излагается содержание главных частей баланса и разбивка его по секторам.

В конце статьи автор рассматривает возможности использования этого баланса, анализирует экономическое содержание денежного обращения товарного обращения и показывает практическое значение оперативных информации.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Ferenc Erdei:

Theoretical and practical problems of the intensiveness of agricultural production

The paper, surveying the extensive and intensive modes of reproduction, stresses a peculiar feature of agricultural production, in that in agriculture the land is not only the site of labour, but also directly one of the main instruments of labour and objects of labour. A further peculiarity is that in agriculture the main objects of labour are living organisms, which in the case of plant cultivation are attached directly, in stock-breeding indirectly, to the cultivated land and other natural factors.

On this basis the paper treats *intensiveness* as a characteristic of agriculture appearing in the triple relation of land-expenditure-yield. *Intensification* is interpreted as the process of increasing the ratio of expenditure per unit area by means of supplementary investments in the course of reproduction, in order to increase yields.

The paper regards the *effectiveness of expenditures* as the central issue in the process of intensification. The views of bourgeois agrarian economics in this respect are summarized and an outline is given of the trends of efficiency investigations in Socialist agrarian economics.

The paper finally raises technical and technological questions relating to intensiveness.

Of the practical problems of intensification the author touches on the national economic planning and the farm organization problems of intensification, on the basis of the investigation results obtained in the Socialist countries in this respect.

György Göncöl: **Changes in the form of the sharpening of the market problem**

The bourgeois and revisionist economists, the propagandists of imperialism, resting their argument on the fact that after the Second World War we have had to do not with a contracting but an expanding world market, are weaving mystifying dreams about some kind of new capitalism. The demystifying aim of this paper is not least to show through what new forms and processes, by means of what structural changes the fundamental contradictions of capitalism, concentrated in the market problem, appear in the present phase of the decline of the capitalist world economic system.

Between the two World Wars the sharpening of the market problem developed right up to the point where the great world economic crisis which erupted in 1929 became acute. Now the sharpening of the market problem in the period after the Second World War is on the one hand taking place amid new forms, and on the other has not yet reached the point where it would directly endanger the ability of the capitalist world economy to function.

In the period between the two World Wars a dual process took place — on the one hand the disintegration of the mutual economic links of the advanced industrial countries, on the other the imperialist integration of the metropolitan and colonial territories to become so-called currency zones.

In the period after the Second World War a striking change is taking place both within the centre of world capitalism and in the relations between the centre and the peripheries. The economic links between the advanced countries have become very much closer both as regards the turnover of commodities and also the movement of capital. On the other hand as regards the centre and the peripheries, the centrifugal tendencies have become dominant. After the Second World War we are witnessing so great a disintegration of the colonial system, that it has become possible to put the complete liquidation of the colonial system on the agenda.

Analysing the peculiarities of the market problem of the backward, raw material-producing countries, the paper strives to show certain important economic foundations of the liquidation of the colonial system.

Akos Balassa: **Problems in transforming the structure of the engineering industry**

In the introduction the paper states that the structure of the engineering industry must be changed partly as a matter of "technical necessity", i. e. due to the change in the composition of requirements with respect to the products of the engineering industry, partly from "economic necessity", i. e. to improve productivity and economic operation.

Examining the trends of transformation in the structure of the engineering industry, the article treats the present economicalness of production, the question of labour and material requirements, the limitation of the assortment of engineering products, the modernity of products, the so-called technological structure of the engineering industry, manufacturing experience and intellectual development potential, the historically evolved situation in international economic cooperation, and the expected long-range growth rate of the international requirement for engineering products. The author shows through examples what changes in the structure of the Hungarian engineering industry the various factors warrant.

The paper then deals briefly with the two main methods of transforming the structure of the engineering industry – switching over existing capacities and establishing new ones. The results achieved hitherto by these methods are evaluated.

The author devotes great attention to the factors impeding the transformation of the structure of the engineering industry, and makes several proposals for the elimination of their harmful effects. The first group of these factors are certain defects in the inner economic mechanism of the country, the second group are deficiencies in economic cooperation between the CMEA countries, the third group are connected with the export of machinery to capitalist countries. The more important problems treated in the paper are: the mutual effects of incentives to firms and the structural transformation; the financing of the losses and expenditures involved in switching over capacities; methods for elucidating the problems of switching over; methods to make users interested in imports that are advantageous to the people's economy; the improvement of planning procedures; the satisfaction of the skilled personnel requirement; the unification of control; specialization within the CMEA; securing imports from CMEA countries; finally problems concerned with engineering exports to capitalist countries.

Tamás Meitner: Some features in the development of our workers' wage system

In Hungary the system of average wage determination was introduced in 1957. This resulted in a radical change of the wage system for those in the worker personnel category. The present paper treats the changes that have taken place during the past five years, the evolving and necessary trends of development.

The greatest advantage of the new system of wage determination is that it has provided a relatively broad scope and ample opportunities for firms to choose their own wages system, evolve the correct wage ratios and administer their norms. The new wage determination system, however, has only eliminated the obstacles to progress, primarily therefore creating opportunities for development, and has only to a small extent influenced firms towards evolving the best solutions. The opportunity has therefore not implied an unequivocal trend, a coercive force towards progress. Consequently in many places the wage forms and norm administration methods evolved, have not been the most suitable.

The paper regards the fuller exploitation of the opportunities offered by the system of average wage determination as the next step in development, involving the evolution of wage forms, wage ratios and norms that better correspond to the objective factors which determine them and contain fewer practicist and subjective elements.

Through a novel analysis of the present wage systems and the objective circumstances, the author presents the main development trends of wage forms, wage ratios and the norm systems. He seeks the paths of further progress along which the efficiency of wage forms can be increased; wage ratios can be improved and the precision of norms enhanced. In the course of this he also points to the social and the psychological aspects of the solution of these problems.

Mária Augustinovics: On the monetary input-output balance

Work has been proceeding at Hungarian National Bank since about two years on a monetary input-output balance. The paper deals with some economic questions studied during the preparation period.

The monetary input-output balance is to be based on the centralized machine processing of the accounting data at the Hungarian National Bank – this will be rendered possible by using up-to-date electronic techniques for the business of the Bank. The balance thus extends to the whole of the monetary turnover and can be available at frequent intervals and very high speed. Thus it can furnish valuable information on the actual economic processes taking place, in the first place to the *operative economic administration*, but it is also of great importance from the scientific point of view. The compilation of the balance can lead to the practical realization of Lenin's ideas on the role of the Bank in overall Socialist State accounting.

The Bank's book-keeping records the *direction* of money movements, showing *from where* (from which money-owner) and *to where* (to which money-owner) the money flows. It is these money movements which the monetary input-output balance will display in a chess-board arrangement, thus revealing the inner structure of monetary circulation: the pattern of circulation between the various sectors and industries, the links of the industries with the budget; the population, foreign trade and other spheres, moreover money movements between the non-producing spheres.

If the book-keeping data are supplemented by certain information – linked to each movement, of money and to be provided for instance on the payment vouchers – this will make it possible for the balance to reveal not only the direction of money movements but also their *economic causes* and the part they play in the process of reproduction. The separation, for example, of money movements taking place in return for *commodity deliveries* will result in a money circulation reflection of commodity circulation, thus making it possible to establish an operative check over the size and trend of commodity sales. On the other hand the examination of money movements *without* commodity equivalents provides operative information on the process of distribution and redistribution of the national income.

The paper describes the proposed structure of the monetary input-output balance and illustrates it with a few schemes. It discusses the content of the main parts of the balance and the more detailed division by sectors. Finally it treats some possible ways of utilizing the balance, analysing the economic content of the money circulation reflection of commodity circulation and the practical significance of operative information about it.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

11

IX. ÉVFOLYAM

1962. NOVEMBER

TARTALOM

<i>Timár János</i> : Távlati szakemberszükséglet — szakemberképzés	1277
<i>Gyenes Antal</i> : A szövetkezeti intézmények társadalmi-gazdasági természettéről	1293
<i>Erdős Péter</i> : A tőkés újratermelés elméletéhez	1305
<i>Pirityi Ottó</i> : Az anyagi ösztönzés szerepe a dolgozók szocialista nevelésében	1323
<i>Szabó Béla—Siklaci István</i> : Az anyagkészletek és az anyagfelhasználás néhány tényezőjéről	1339
<i>Havas Péter</i> : Az exportgazdaságosság átlagos színvonala és határértékei	1346
<i>Gerle György</i> : A regionális tervezésről	1365
SZEMLE	
A nyugat-európai integrációs törekvések kihatásai a gazdaságilag gyengén fejlett országokra (<i>Kádár Béla</i>)	1378
TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ	
Kandidátusi értekezés vitája (P. O.)	1386
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Oskar Lange: Politikai Gazdaságtan. I. kötet (<i>Andorka Rudolf</i>)	1389
Kornai János: A beruházások matematikai programozása (<i>Bródy András</i>)	1395
Schmidt Ádám: A vállalati jövedelemelvonás kérdései (<i>Bácskai Tamás</i>)	1398
A SZERKESZTŐSÉG POSTÁJÁBÓL	
Hozzászólás Dániel Tamás és Galla László „A felújítási alap nagyságát meghatározó tényezőkről” című cikkéhez (<i>Dóry Béla</i>)	1400
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1401

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Andorka Rudolf jogász; **dr. Bácskai Tamás**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem pénzügyi tanszékének docense; **Bródy András** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Erdős Péter** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa; **Gerle György**, az Építésügyi Minisztérium osztályvezetője; **Gyenes Antal**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Havas Péter**, a Központi Statisztikai Hivatal ipari főosztályának helyettes vezetője; **Kádár Béla**, a Magyar Kereskedelmi Kamara főelőadója; **dr. Pirityi Ottó**, a Közgazdasági Szemle munkatársa; **Siklaci István**, a TRANSZVILL munkatársa; **Szabó Béla**, a TRANSZVILL osztályvezetője; **Timár János**, az Országos Tervhivatal osztályvezetője.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), **Huszár István, Keserű János, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza** (főszerkesztő), **Timár Mátyás, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter, Vincze Imre**

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.
62.5584 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekk számla: 61.094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem 8 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1962. október 10.

Távlati szakemberszükséglet — szakemberképzés

A távlati szakemberszükségleti terv első variánsának felülvizsgálata

A távlati tervezőmunka keretében az elmúlt évben befejeződött az 1980-ig szóló szakemberszükségleti terv első variánsának kidolgozása.* Ezzel azonban a távlati tervezésnek még csak az első szakasza zárult le. A következő időszak fő feladata az eddigi elképzelések tüzetes átvizsgálása, a tervek további részletezése és megalapozása, az egymással összefüggő tervfejezetek körültekintő egyeztetése, és a szocialista országok közötti koordináció biztosítása az egész tervezőmunkában.

A népgazdaság távlati szakemberszükségleti tervének első előirányzataival és az ezekkel összefüggő oktatás-fejlesztési elképzelésekkel kapcsolatban az elmúlt hónapokban máris számos probléma merült fel. Először is az 1980-ra előirányzott szakemberállományt érte kritika. Az egyes szakembercsoportok (mérnökök, orvosok stb.) munkájában leginkább érdekelt ágazatok képviselői általában *alacsonynak* tartották a megfelelő szakmában vagy szakmai csoportban tervezett távlati létszámot.

A legtöbb aggály — nem véletlenül — a mérnök és a technikuslétszámmal kapcsolatban merült fel. A műszaki szakemberek munkájának jellegéből következően a mérnökök és technikusok létszámszükségletének tervezése a legbonyolultabb, itt a legbizonytalanabbak a tervezés alapjául szolgáló adatok, illetve a legnehezebb a létszámszükséglet és az ezt meghatározó és befolyásoló tényezők közötti összefüggés számszerűsítése. A tudományos és technikai haladás már most is — és hosszabb távlatban még inkább — jóval gyorsabban növeli a mérnökök és technikusok iránti igényeket, mint a szakemberek más csoportjaiban jelentkező szükségleteket. Ezt mutatja, hogy amíg jelenleg például a pedagógusok és az egészségügyi szakemberek száma közel másfélszerese a mérnök- és technikusállománynak (beleértve az agrárszakembereket is), addig 1980-ra — az eddigi tervek szerint — az arányok olyan mértékben változnának meg, hogy a mérnökök és technikusok összlétszáma jóval felülmúlná az oktatás és az egészségügy ugyancsak nem kis mértékben növekvő szakemberállományát.

Sok probléma merült fel az elmúlt év alatt a szakemberszükséglet kielégítése és az *oktatási rendszer* fejlesztése közötti összefüggések tekintetében is. Ezek a legszorosabban kapcsolódnak az oktatási reform végrehajtásához, először is ahhoz, hogy az oktatási törvényben megha-

* Ballai-Timár: Népgazdaságunk szakember-ellátásának problémái, Társadalmi Szemle, 1961. 12. sz. 45–61. 1.

tározott új iskolatípusokat, a szakközépiskolákat és a felsőfokú technikumokat milyen szakmákban, milyen ütemben, milyen módon kell létrehozni.

A fentiek következtében mindenekelőtt azt a célt tűztük ki a távlati szakemBERSZÜKSÉGLETI terv első változatának felülvizsgálatakor, hogy megállapítsuk, helyes-e, nagyságrendileg elfogadható-e összességében és fő szakmai csoportok szerint (mérnökök, orvosok, pedagógusok stb.) az 1980-ra előirányzott szakemberállomány. Továbbá tisztázni kívántuk azt is, hogy a távlati szakemBERSZÜKSÉGLET kielégítése milyen követelményeket támaszt az oktatási rendszer fejlesztésével szemben.

E tanulmány keretében arról a vizsgálati módszerről számolunk be, amely egy átlagos létszámú korosztály továbbtanulása, szakképzése és munkába állítása modelljének szerkesztésével bemutatja *a szakemBERSZÜKSÉGLET és az oktatási rendszer közötti kvantitatív és kvalitatív összefüggéseket*. Ennek segítségével lehetővé válik a távlatban elérhető szakemberállomány felső határának megállapítása és ezzel a szakemBERSZÜKSÉGLETI tervek, elgondolások kontrollja is.

A vizsgálat kiinduló feltételezései és adatai

A népgazdaság távlati szakemBERSZÜKSÉGLETI tervének *első variánsa* alapján ma már világosan áttekinthetjük azokat a feladatokat, amelyeknek jövőbeli szakmunkaerő-szükségletünk kielégítése végett eleget kell tenni. Ez az áttekintés elsősorban az általános oktatás és a szakképzés, illetőleg az oktatási rendszer egymást követő lépcsőfokain az emberek szellemi képességeivel szemben fellépő követelmények és a szakemBERSZÜKSÉGLET kielégítése közötti szerves és elválaszthatatlan kapcsolatra hívja fel a figyelmet.

Elégé elterjedt az a vélemény, hogy a már mutatkozó szakemBERSZÜKSÉGLETI hiány pótlása és a gyorsan növekvő szükségletek kielégítése csupán az oktatási beruházások növelésén és a pedagógusok biztosításán múlik, mivel a továbbtanulásra alkalmas, megfelelő képességű és képzettségű emberekkel fölös számban rendelkezünk. A valóságban azonban a beruházások és a pedagógusok biztosítása bár elsőrendű fontosságú, de korántsem elégséges feltétele annak, hogy a népgazdaság jövőbeli szakmunkaerő-szükségletét megfelelően kielégítsük. Ehhez azt is meg kell vizsgálni, hogy a szükséges nagyszámú szakember kiképzését lehetővé teszi-e a népességnek a továbbtanulás szempontjából az adott időszakban számításba vehető szellemi kapacitása. *A meghatározott képzettségi fok elérését akaró és arra szellemileg is képes népesség száma a népgazdaság szakemberállományának adott időpontban elérhető maximális létszámát is meghatározza.*

Ez az összefüggés eddig nagyrészt rejtve maradt, mert különösen a társadalmi-gazdasági fejlődés korábbi, alacsonyabb szintjén, de részben még az elmúlt években is viszonylag kevés volt a szakmunkaerő-szükséglet. A felszabadulást megelőző években egy-egy munkába lépő fiatal korosztály mintegy 15—20%-a szerzett valamilyen fokú szakképzettséget; ez az arány az elmúlt évtizedben már 30% fölé emelkedett, a húsz éves terv távlatában azonban 70% körül kellene mozognia. Ezen túlmenően a szakemberek között az átlagosnál jóval gyorsabban emelkedik a felsőoktatási intézményekben végzetek száma, ami még jobban növeli

az oktatási rendszerrel szembeni minőségi és mennyiségi követelményeket. A felsőoktatás jelentőségét hazánkban különösképpen kiemeli az előttünk álló időszakban a *közoktatási* reform, amely — amint erre később még részletesen kitérünk — a jövőre vonatkozóan a középfokú szakemberek (technikusok) kiképzését is a felsőoktatás keretei közé utalja. Ezért a közép- és felsőfokú szakemberszükséglet kielégíthetőségének vizsgálata a felsőoktatási rendszerrel szembeni igények és ennek az oktatás alsóbb lépcsőfokaival való összefüggéseinek elemzését követeli meg.

E vizsgálat során eltekintünk az 1975-ig terjedő időszak problémáinak elemzésétől. Feltételezzük, hogy a népgazdaság 1975-re számított szakemberállománya különféle átmeneti intézkedésekkel biztosítva lesz. Ezért az 1975 és 1980 közötti létszámnövekedés és ugyanennek az időszaknak kiegészítő létszámszükséglete (elhalálozás, nyugdíjazás, szakmát elhagyók száma), vagyis a teljes új szakemberszükséglet kielégítése esetén az 1980-ra tervezett szakemberállomány elérhető. Figyelmen kívül hagyjuk elemzésünkben azt is, hogy 1975 és 1980 között az oktatás konkrét rendszerében milyenek lesznek a kiképzés formái, milyen lesz a nappali tagozaton tanuló fiatalok és a munka melletti vagy a munkával kombinált oktatási formákban résztvevő idősebbek aránya. Az elmúlt években érettségizettek közül 1975 után még a mai fiatalok is túl lesznek a 30. életévükön, sokan már a 40. felé fognak közeledni. Akik közülük 1975-ig még nem szereztek felsőfokú szakképzettséget — kevés kivételtől eltekintve —, aligha vehetők számításba 1975 után a felsőfokú szakemberszükséglet utánpótlásánál. Azokra a dolgozókra viszont, akik 1975-ig munkájuk mellett fognak tanulni, maximális mértékben szükség lesz, hogy elérjük az 1975-re számított létszámot. Ugyancsak szükség lesz ehhez arra is, hogy a most tanuló fiatalok közül mindazok továbbtanuljanak, akik erre képességeiknél fogva alkalmasak. Amennyiben ezek egy része 1975 után mégis jelentkezne a felsőoktatási intézmények hallgatói között, úgy kiképzésük csak az 1975-re tervezett állománytól való elmaradás pótlását fogja szolgálni, amelynek teljesítését eleve feltételezzük. Ezért helyesen járunk el, ha az 1975 utáni időszakra vonatkozó számításainknál csak az abban az időpontban az oktatásba bevonható fiatalok generációit vesszük számításba a népgazdaság felsőfokú szakember-utánpótlása szempontjából.

Mindez természetesen távolról sem jelenti azt, hogy 1975 után már csak a fiatalok nappali tagozatú oktatása fog folyni. Bizonyos azonban, hogy 15 év távlatában az esti és levelező oktatásban, vagy a munkával kombinált más oktatási formában is túlnyomórészt azok a fiatalok fognak részt venni, akik 1975 előtt legfeljebb néhány évvel érettségiztek és 1975 után ily módon folytatják felsőfokú tanulmányaikat. Viszont az 1975 és 1980 között érettségizettek egy része nyilván nem fog azonnal továbbtanulni, hanem munkába áll és majd évek múlva fogja a munka mellett tanulmányait folytatni. Egy-egy korosztály népességének továbbtanulásában mutatkozó e bonyolult mozgást azonban vizsgálatunk célja és az alkalmazott módszer miatt is figyelmen kívül hagyhatjuk.*

* Más kérdés, hogy az oktatás tervezése során igen nagy figyelmet kell fordítani az esti és levelező oktatás, illetőleg a munkával összekapcsolt különböző oktatási formák helyes arányának tervezésére. Az esti és levelező oktatás e rendkívüli jelentősége és sokféle előnye ellenére is csak kellő körültekintéssel lehet előirányozni ennek az oktatási formának fejlesztését. Például fejlődésünk jelenlegi szakaszában a felsőfokú esti és levelező

Vizsgálatunk közvetlen célja tehát elsősorban annak megállapítása, hogy 1975 és 1980 között ki lehet-e annyi új szakembert képezni a felsőoktatási intézményekben, amennyi az 1980. évre tervezett közép- és felsőfokú szakemberállomány eléréséhez szükséges?

Számításaink szerint a felsőfokú szakemberek 1960. évi kb. 150 ezer főnyi létszámát 1980-ig több mint 330 ezer főre kellene növelni. Ennek elérésére *1975 és 1980 között mintegy 84 ezer új felsőfokú szakembert kellene kiképezni.*

A közoktatási törvény szerint a jövőben a technikusok képzése kizárólag felsőfokú technikumokban történne. Az oktatási reformmal foglalkozó kommentárok a törvény végrehajtását 10—15 évre becsülik, vagyis 1975 után a középfokú szakemberek kiképzése már felsőoktatási intézményekben, felsőfokú technikumokban történne. Ezért a felsőoktatás fejlesztési lehetőségeinek vizsgálata során a középfokú szakember-szükséglettel is számolnunk kell. A középfokú szakemberek létszáma jelenleg mintegy 130 ezer fő. Ennek az állománynak 1980-ig legalább 480 ezer főre kellene növekednie. E szakemberlétszám három fő csoportból tevődik össze: a technikusok (és agrártechnikusok) állománya 55 ezerről 250 ezerre, a közgazdasági „technikusok” létszáma 33 ezerről 90 ezer főre, a középfokú egészségügyi szakembereké pedig 43 ezerről mintegy 140 ezer főre emelkedne. Ezek közül egyelőre csak a középfokú szakemberek népgazdaságilag legnagyobb és leggyorsabban növekvő csoportjánál, a technikusoknál számolunk azzal, hogy kiképzésük 1975 után teljes egészében felsőfokú technikumokban történik.* 1980-ra tervezett létszámuk eléréséhez *1975 és 1980 között mintegy 81 ezer új technikusot kell kiképezni a felsőfokú technikumokban.*

A távlati szakemberszükségleti terv első variánsában 1980. évre tervezett szakemberállomány elérésére tehát összesen körülbelül 170 ezer

oktatás kiszélesítésének lehetőségét korlátozza, hogy középiskolai oktatásunk viszonylagos elmaradottsága miatt kevés azoknak a dolgozóknak a száma, akik a felsőoktatás követelményeinek — ha a felvétel minőségi feltételeit a szükséges következetességgel betartjuk — megfelelnek. A Szovjetunióban a felsőoktatási intézmények hallgatói között az esti és levelező tanulók aránya jóval magasabb, mint nálunk. Szem előtt kell tartani azonban, hogy a szovjet középiskolai oktatás egy évtized óta tartó tervszerű, gyors fejlesztése objektív alapot teremtett ennek az oktatási formának nagyarányú kifejlesztéséhez. Ezt mutatja, hogy azonos elvek alapján végzett számítások szerint 1960 elején Magyarország mintegy 30 ezer, a Szovjetunió pedig több mint 2 millió felsőfokú tanulmányokra alkalmas 18—39 éves érettségivel rendelkezett.

Magyarországon a jelenlegi szakaszban az esti és levelező oktatás bővítése elsősorban a középiskolai oktatásnál szükséges és lehetséges. Ezt mutatják az oktatási statisztikák is, amelyek szerint a felsőoktatás esti és levelező tagozataira előirányzott felvételi létszámot már 1961-ben sem sikerült teljesen elérni (például a műszaki egyetemekre tervezett 1800 fő helyett, csak 1400 főt vettek fel). Ellenben a középiskolák esti és levelező tagozatainak tanulók száma minden erőfeszítés nélkül évről évre gyorsan emelkedik. Számuk az 1953. évi 35 ezer főről már 1960-ig 85 ezerre ugrott, és ez évben jóval meghaladta a 100 ezer főt is.

* Az oktatási reform végrehajtása során természetesen megfelelően foglalkozni kell a középfokú közgazdasági (adminisztratív) és egészségügyi szakemberképzés korszerűsítésével is. Ehhez azonban — megítélésünk szerint — még további komoly vizsgálatra van szükség. Az oktatási törvény szerint a közgazdasági technikusok képzése is felsőfokú technikumokban kellene hogy történjék a jövőben. E célból már ez évben történtek lépések. Mind-egyik azonban nem került szóba a már jelenleg is számottevő középfokú egészségügyi szakemberképzés fejlesztése. Ez a képzés ma még a közoktatás rendszerén kívül, tanfolyami jellegű iskolákban történik. Pedig egyes egészségügyi szakmák bonyolultsága már ma is inkább felsőfokú technikumok jellegű oktatást igényelne (például a közegészségügyi és járványügyi ellenőrképzés, a gyógyszerésztechnikus-képzés stb.), más szakképzést pedig legalábbis a szakközépiskolák rendszerébe kellene besorolni (például a gyermekgondozó-képzés stb.). A középfokú kereskedelmi és adminisztratív szakemberek jelentős részét felesleges lenne felsőoktatási intézményekben kiképezni. E kérdések tisztázatlansága miatt egyelőre csak azal számolunk, hogy az ipari és mezőgazdasági technikusok képzése történne a jövőben teljes egészében felsőfokú technikumokban.

új, felsőoktatási intézményekben végzett szakembernek kellene munkába állania 1975-től 1980-ig, vagyis évente mintegy 34 ezer főnek, mégpedig 16 ezer felsőfokú technikusként és 18 ezer egyetemet, főiskolát végzett szakembernek.

A népesség iskolázottságának színvonala mint a szakemberszükséglet kielégítésének alapja

Vizsgálatunk kiindulópontja a népesség iskolázottsági színvonalának megállapítása. Az elmúlt néhány év iskolázási szintjének megfelelő hipotetikus iskolázottsági színvonal Magyarországon jelenleg a következő:

A népesség százalékos megoszlása iskolai végzettség szerint

Legmagasabb iskolai végzettség	1960. január 1-én ^{a)}		Az újonnan iskolázásra kerülő nemzedék az 1958—61. közötti szint szerint ^{b)}
	7 éves és idősebb népesség	20—29 évesek korcsoportja	
Befejezett általános iskolai végzettséggel nem rendelkezik	71,2	45,8	35
Befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkezik (VIII. osztályt végzett)	21,8	40,5	46
Középiskolát végzett	5,1	11,3	14
Felsőoktatási intézményben végzett	1,9	2,4 ^{c)}	5
Összesen	100,0	100,0	100

a) 1960. január 1-i népszámlálás 2. kötet 8/a tábla alapján.

b) Ezeket az arányszámokat úgy számítottuk ki, hogy feltételeztük az 1958 és 1961 közötti évek átlagos továbbtanulási arányainak stabilizálódását mindaddig, amíg az egy korosztályhoz tartozók végig nem járják az oktatási rendszer összes lépcsőfokait.

c) Ez az arányszám tulajdonképpen nem hasonlítható össze a többivel, mivel a 20—29 évesek korcsoportjának mintegy egyharmada, életkoránál fogva, eleve nem is szerezhettek még felsőfokú végzettséget. A becslés alapján korrigált, összehasonlítható arányszám kb. 3,5 %, ennek megfelelően a legmagasabb középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya 10,2 % lenne.

Népességünk iskolai végzettsége folyamatos és számottevő javulást mutat a régmúlt és a közelmúlt szintjéhez képest. Fejlődésünket azonban annál kevésbé elég csak a múlt tükrében szemügyre venni, mivel népességünk iskolázottsági színvonala más, fejlettebb országokhoz viszonyítva már jelenleg sem mindenben kielégítő. Így a Szovjetunióban 1959. december 31-én a 20—39 évesek korcsoportjában a népesség 21,4⁰/₀-a rendelkezett középiskolai végzettséggel szemben a hazai 11,8⁰/₀-kal. A *távlati tervezésnél* azonban — ebben az esetben — még más fejlettebb országok jelenlegi színvonala sem lehet kielégítő mérték; az *alkalmazandó mérce csak a jövő követelménye lehet.*

Ha számításba vesszük, hogy a távlati terv időszakának második felében egy-egy iskolázásra kerülő korosztály népessége 150—160 ezer

fő körül mozog majd, úgy az 1958—1961. évi átlagos iskolázási színvonal esetében évente legfeljebb 30 ezer fiatal érettségizne és 8 ezren szereznének felsőfokú szakképzettséget. A távlati szakemberszükségleti terv teljesítése azonban 1975-től évente 34 ezer felsőfokú szakember munkába állását kívánna meg, vagyis többet, mint amennyien érettségiznének.

Alsóbbfokú iskolai oktatásunk eddigi szintje mellett tehát teljességgel lehetetlen lenne kielégíteni a népgazdaság közép- és felsőfokú szakemberszükségletét.

A népesség meglevő iskolázottsági színvonala azonban csak az adott időpontban határozza meg a magasabb fokú szakképzés lehetőségeit. Ezt a távolabbi jövő szempontjából már nem lehet alapul venni. Népeességünknek a továbbtanulás szempontjából számításba vehető szellemi kapacitása jóval nagyobb annál, mint amit az egész népesség vagy a fiatalok generációinak iskolázottságára vonatkozó mai adatok mutatnak. Erről az egyetemi felvételek némi számszerű tájékoztatást is adnak. Például az elmúlt három év alatt mintegy 50%-kal több fiatal felelt meg a felvételi vizsgákon, mint amennyit — az oktatási kapacitások korlátozottsága miatt — az egyetemek, főiskolák I. évfolyamára felvettek. A középiskolák vonatkozásában ilyen adatok nem állanak rendelkezésre, de az egyes középiskolák jelentései évről évre rámutatnak arra, hogy férőhely hiányában a továbbtanulásra alkalmas fiatalok egy részét kénytelenek elutasítani.

Mind ez távolról sem jelenti azt, hogy az oktatás alsóbb fokozatában végzők mindegyike alkalmas lenne az adott időszakban arra, hogy magasabb fokon tovább tanuljon. Ezt mutatják az iskolai tanulmányi eredmények is, amelyek az egyéneknek nem minden esetben, de társadalmi méretekben nagyjából-egészében hűen kifejezik a tanulóknak az adott időszakban megnyilvánuló és a továbbtanulás szempontjából számításba vehető szellemi képességeit. Például 1960-ban az általános iskola VIII. osztályát végzőknek átlagosan 43,5%-át vették fel a középiskolák I. osztályába. Míg azonban a kitűnően és jelesen végzettek közül a továbbtanulási arány elérte a 90%-ot, addig az elégséges rendűeknek még 1%-a sem került be a középiskolákba.*

A továbbtanulás jelenlegi átlagos arányszámai semmiképpen sem fogadhatók el a jövőre vonatkozó mérceként, a különböző rendű tanulók továbbtanulási arányaiban mutatkozó jelentős különbségek azonban nemcsak jelenleg, de a jövőben is meg fognak mutatkozni és befolyásolni fogják a továbbtanulás mértékét. A népesség legmagasabb iskolai végzettsége önmagában nem mutatja meg a továbbtanulás szempontjából igénybe vehető szellemi kapacitást, mivel az egyes iskolai fokozaton végzetteknek csak egy része felel meg a magasabb iskolai fokozat követelményeinek. Minden fokozatnál meg kell tehát határozni azt az arányt.

* Megjegyezzük, hogy amikor a tanulmányi átlageredmények és a továbbtanulás összefüggéseit elemezzük, korántsem akarjuk abszolutizálni az átlageredmények szerepét az egyének szempontjából. Mindig voltak és lesznek is egyesek, akiknek átlagosan kedvezőtlen eredményei mögött bizonyos vonatkozásban kiváló képességek húzódnak meg, amit a pedagógiai gyakorlatban messzemenően figyelembe kell venni. Társadalmi tömegméretekben azonban ezek a kivételek nem gyengítik az átlageredmények és a továbbtanulás közötti összefüggések törvényszerűségét.

Az egyetemi felvételi vizsgákkal kapcsolatos adatok felhasználása sem jelenti azt, hogy a vizsgák mai rendszerét megfelelőnek tartjuk, és így eredményeik minden tekintetben hű képet adnak a jelentkezők továbbtanulásra való alkalmasságáról. A felvételi vizsgák e rendszerével kapcsolatos fenntartásaink ellenére feltételezhető, hogy azok nagyjából kifejezik a jelentkezők továbbtanulásra való alkalmasságának arányait.

amely — az adott körülmények mellett — a végzetekből továbbtanulásra alkalmasak maximális számát megadja.

Az egyes oktatási fokozaton tanulmányaikat megkezdőknek mind-egyike nem fejezi be tanulmányait. A középiskolába vagy az egyetemekre felvett fiatalok között vannak és lesznek olyanok, akik a tanulmányokban mutatkozó lemaradásuk miatt maradnak ki a középiskolából vagy az egyetemről, másokat családi, anyagi, egészségügyi vagy más okok kényszerítenek erre. Ezek száma és aránya igen jelentős. Például a középiskolák nappali tagozatán az 1954 és 1957 közötti időszak általában a technikumok I. évfolyamára beiratkozott tanulóknak mintegy negyed része, a gimnáziumi tanulóknak pedig közel egyharmada hagyta félbe tanulmányait. 1955 és 1961 között az egyetemek, főiskolák I. évfolyamára beiratkozott hallgatóknak mintegy 28⁰/₀-a marad ki. A tanulmányaikat félbeszakító, illetve abbahagyó tanulók (hallgatók) aránya az esti és levelező tagozaton ennél még nagyobb; sok esetben megközelíti a nappali tagozaton kimaradók arányának kétszeresét. Az elmúlt években ezek az arányok már sokat javultak, de még mindig jelentősek.

A fentiekből következik, hogy *a szakmai képzettség megszerzésének vizsgálatánál nemcsak a továbbtanulási arányokat kell meghatározni, hanem a tanulmányaikat abbahagyók arányát is, amelyet az oktatási tervezésnél alkalmazott kifejezéssel élve „lemorzsolódási arány”-nak nevezünk.*

A továbbtanulási és a lemorzsolódási arányok tervezése alapján megállapítható az adott iskolázottsági, illetve szakképzési fok elérésére alkalmas népesség maximális létszáma egy adott tervidőszakra vonatkozóan.

A tervezésnél e kétféle arány jelentősége korántsem azonos. A továbbtanulási arányok az alapvető, a társadalmi-gazdasági fejlődés következtében dinamikusan változó mutatók. A lemorzsolódási arányok jelentősége kisebb, mivel viszonylag konstansak vagy legalábbis keveset változnak. Ezt mutatja, hogy bár az 1937—38-as és az 1960—61-es tanévben iskolázás alatt álló kocsztályok létszáma között jelentős különbségek nincsenek, az oktatás egyes fokozatain végzők száma nagymértékben eltér. E két időpont viszonylatában az általános iskola VIII. osztályát végzett tanulók száma több mint háromszorosára, a középiskolát végzettké több mint két és félszeresére, az egyetemet, főiskolát végzettek száma pedig csaknem kétszeresére emelkedett. A lemorzsolódás arányára vonatkozólag pontos számszerű adatok nem állanak a múltból rendelkezésre. Amennyire azonban az adatok nyomon követhetők, azt mutatják, hogy ezek az arányok csak keveset módosultak az idők során; az elmúlt években az általános iskolában a korábbihoz képest némileg javultak, az oktatás felső fokozatain kissé romlottak.

A szakemberszükséglet gyors növekedése egyre inkább ráirányítja a szakmunkaerő-szükséglettel vagy az oktatás fejlesztésével foglalkozó közgazdászok, pedagógusok, pszichológusok és más szakemberek figyelmét arra, hogy az oktatás és szakképzés szempontjából igénybevehető szellemi kapacitás fejlődési lehetőségeit és korlátait objektív alapon kíséreljék meg megállapítani. Ilyen kutatások Magyarországon — ismereteink szerint — eddig még nem történtek. Részben munkaerő-tervezésünk korábbi elmaradottságával függ össze, hogy ez a kérdés még a közoktatási reform előkészítése, sőt eddigi végrehajtása során sem merült

fel. Ezért egyelőre nem támaszkodhatunk arra az értékes segítségre, amelyet a neveléstudomány, a lélektan és a szociológia hivatott szakemberei e vonatkozásban a szakemberszükséglet távlati tervezésével foglalkozó közgazdászok számára nyújthatnának.

Egyes nyugati országokban a szakemberszükséglet háború utáni növekedésének kielégítésével kapcsolatban azonban már végeztek ilyen vizsgálatokat.* E vizsgálatok ismertetése és bírálata nem e tanulmány keretébe tartozik. Módszertanilag különösen figyelemre méltóak a holland és svéd vizsgálatok. A svéd vizsgálat szerint egy korosztálynak maximálisan 27,8%-a képes az egyetemi felvétel előfeltételét jelentő középiskolai érettségi letételére. Tekintettel arra, hogy a vizsgálat időpontjában Svédországban egy korosztálynak csak 8,2%-a érettségizett, így a 27,8%-os feltételezett határérték — saját körülményeikhez képest — igen jelentős fejlődési lehetőséget jelent a svéd oktatásban. A holland vizsgálat szerint jelenleg az egy korosztályhoz tartozóknak 2,5%-a jut el az egyetemekre, főiskolákra és ez az arány maximálisan 5,6%-ig emelkedhet.

Bár e vizsgálatokban több értékes, felhasználható módszerrel ismerkedhetünk meg, alkalmazásuk végső, számszerű eredményei nem sokat mondanak számunkra. Legfeljebb azokról a jelentős akadályokról árulkodnak ezek az elemzések, amelyek még a fejlett tőkésországokban is az „alsóbb” osztályokhoz tartozó, vagyis a dolgozó tömegek előtt állanak a magasabb fokú iskolai végzettség és szakmai képzettség megszerzésében. Magyarországon az 1958—1961. évek átlagban egy korosztály 14%-a érettségizett, ami már jócskán felülmúlja a svéd 8,2%-os tényleges arányát, bár csak a fele az általuk számított 28%-os felső határértéknek. Az 1962—63. tanév felvételi terve szerint azonban 1966-ban az érettségizők aránya már előreláthatólag meg fogja közelíteni egy átlagos létszámú korosztály 30%-át is. A felsőoktatásba bevontak aránya már az elmúlt évek átlagában és a végzettség szerint számítva is megközelítette a továbbtanulásnak a hollandok által feltételezett maximumát. Az 1962—63. tanévre vonatkozó felvételi tervek szerint pedig a következő 4—5 év alatt a felsőoktatás keretében továbbtanulók a megfelelő korosztályba tartozók 8%-át is el fogják érni.

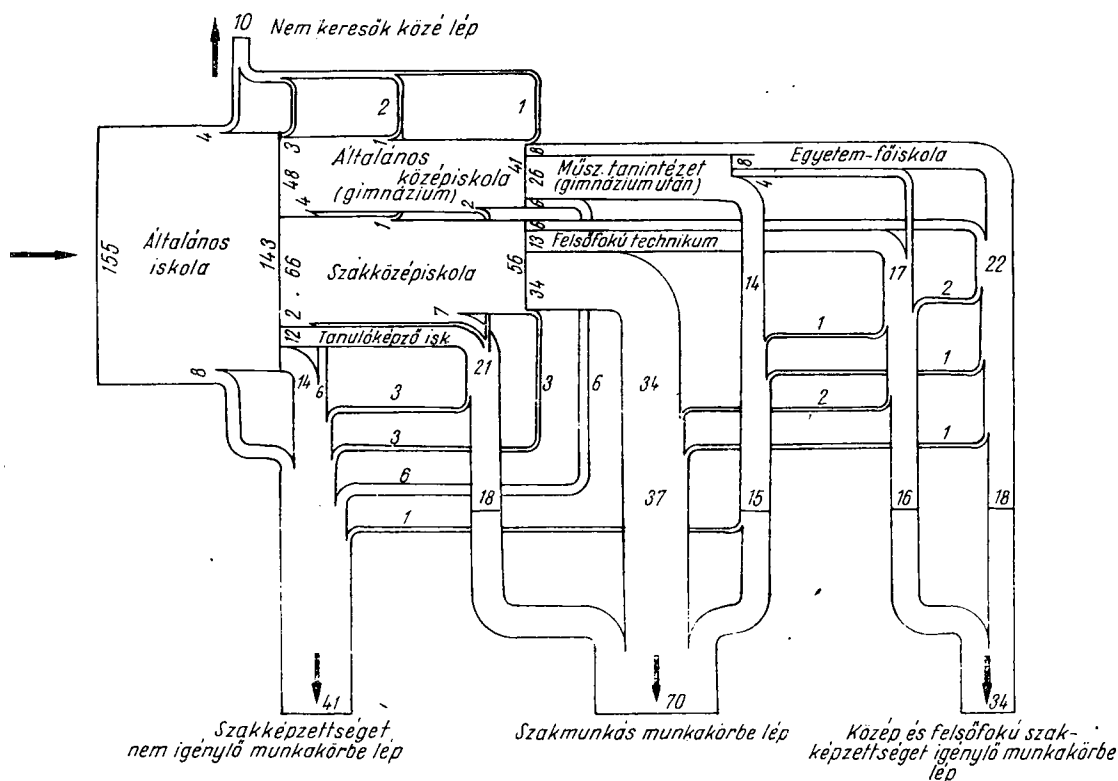
Ezek a korábbihoz képest jelentős fejlődést mutató továbbtanulási arányok is jóval alul maradnak azonban a távlati szakemberszükségleti számítás követelményein, mivel az 1980. évre feltételezett szakemberállomány eléréséhez 1975 után évente egy korosztály több mint 20%-ának kellene felsőoktatási intézményben végeznie.

A modell

A szakemberszükséglet és az oktatási rendszer közötti, az előzőekben vázolt összefüggések ábrázolására és ezzel a távlati szakemberszükségleti terv ellenőrzésére összeállítottuk egy átlagos létszámú, munkaképes korba lépő korosztály továbbtanulásának, szakképzésének és munkába állásnak modelljét, amelyet Shankey diagram formájában mutatunk itt be.

* Intellectual resources and the growth of higher education. Forecasting manpower for the age of science, OEEC, Paris, 1960.

Egy átlagos létszámú munkaképes korba lépő korosztály továbbtanulásának, szakképzésének és munkába állásának modellje a 20 éves terv utolsó időszakában a közoktatási törvény teljes végrehajtása esetén (1000 fő)

A diagramban szereplő számok az egy korosztály létszámából a képzés megfelelő fokozatáig eljutottak létszámát jelöli meg.

E modell kidolgozása során az *oktatási reform teljes végrehajtását tételeztük fel*. Az oktatási törvény — legalábbis elveiben — világosan megszabja egész oktatási rendszerünk jövőbeli felépítését. Ezért feltételeztük, hogy a műszaki és mezőgazdasági technikus-szükséglet kiképzése teljes egészében felsőfokú technikumokban fog 1975 után történni. Az egyetemek, főiskolák és a felsőfokú technikumok hallgatóinak forrásaként a középiskolai oktatási rendszert megosztottunk az általánosan képző középiskola (gimnázium) és az új típusú szakközépiskola között. A gimnázium és a szakközépiskola mint a középfokú oktatás két jövőbeli fő formája teljesen *egyenjogú* iskolatípusok, jellegük és célkitűzéseik között azonban lényeges, a tervezésnél figyelembe veendő különbségek vannak. A gimnázium fő célja a jövőben is jól megalapozott, széleskörű általános műveltség nyújtása, amely megfelelő alapot ad az arra alkalmas fiataloknak, hogy tanulmányaikat bármely felsőoktatási intézményben, de elsősorban az egyetemeken és főiskolákon folytassák. A szakközépiskolák fő célja művelt szakmunkások képzése. A szakközépiskolák elegendő általános alpműveltséget is nyújthatnak ahhoz, hogy a tehetségesebb tanulók bármely felsőfokú oktatási intézményben, de elsősorban a felsőfokú technikumokban tovább tanuljanak.

A fentiekből kiindulva azt tételeztük fel, hogy a gimnáziumot végzettek közül továbbtanulók 80%-a egyetemekre, főiskolákra, 20%-a felsőfokú technikumokba iratkozik be. A szakközépiskolát végzettek közül a továbbtanulás irányát illetően fordított arányt vettünk alapul. A gim-

náziumból továbbtanulóknál azt a jövőbeli követelményt is ábrázoltuk a diagramban, hogy az érettségizettek egyetemi tanulmányaik megkezdése előtt egy-két évig dolgozni mennek, illetve nagy részük szakmai képzettséget szerez a műszaki tanintézetekben, mielőtt a megfelelő szakú egyetemre, főiskolára vagy felsőfokú technikumba menne.

Az oktatási rendszer egyes fokozatainak a diagramban ábrázolt elágazásai a „lemorzsolódott” tanulók valóságos útjának egyszerűsített sémája. Ezt jelképezi az, hogy a tanulmányaikat félbehagyókat a nem keresők közé, az elhelyezkedők közé vagy a más oktatási formában tanulók közé ágaztattuk el.

A következőkben összehasonlításként közöljük az 1958-tól eltelt négy év átlagos továbbtanulási és lemorzsolódási tényezőit, valamint a modell összeállításánál feltételezett jövőbeli arányokat:

Egy korosztály továbbtanulási és lemorzsolódási arányszámai (százalékban)

Arányszámok	1958—1961. tény		1975—1980. hipotézis	
	Lánc- index*	Index**	Lánc- index*	Index**
Egy korosztály élő népessége az általános iskola megkezdésekor	100	100	100	100
Egy korosztály élő népességéből az általános iskola VIII. osztályát befejezők aránya.....	65	65	92	92
Az általános iskolát végzettek közül középiskolába beiratkozottak aránya	42	27	80	74
A középiskolába beiratkozottak közül végzők aránya	71	19	85	63
A középiskolát végzettek közül felsőoktatási intézményekbe felvettek aránya.....	32	6	40	25
A felsőoktatási intézményekbe felvettek közül végzők aránya	80	5	87	22

* Viszonyítás az előző sor adatához.

** Viszonyítás az első sor adatához.

A modell szerkesztésekor alapul vettük egy átlagos létszámú korosztály demográfiailag adott abszolút számát (155 ezer fő), továbbá — az előzőekben részletezett módon — a távlati szakemberszükségleti számítások szerint a népgazdaság számára 1975 és 1980 között felsőoktatási intézményekben kiképzendő teljes új szakemberszükségletet (34 ezer fő). Az általános iskolában végzettekre és a középiskolai továbbtanulókra vonatkozó arányszámként azokkal a mutatókkal számoltunk, amelyeket a Művelődésügyi Minisztérium az oktatás távlati tervezőmunkája során alkalmazott. A középfokú és felsőfokú oktatás lemorzsolódási arányszámait abból kiindulva becsültük meg, hogy a jövőben a tanulmányaikat abbahagyó tanulók (hallgatók) aránya számottevően csökkenni fog. Ezekből adódott, hogy a felsőfokon kiképzendő szakemberszükséglet biztosítása a középiskolában végzettek milyen átlagos továbbtanulási arányát

követeli meg. Az átlagos arányszámot úgy differenciáltuk, hogy a gimnáziumban érettségizettekénél 50%-os, a szakközépiskolát végzettekénél 33%-os továbbtanulást tételeztünk fel. E differenciálást a kétféle középiskolai típus célja, tartalma és ebből adódóan a tanulók átlagos szellemi képessége, illetve képzettsége közötti különbségek indokolják.

Az alkalmazott arányszámok teljesíthetőségének vagy túlteljesíthetőségének bizonyítása nem e tanulmány és nem is annyira a közgazdaságtudomány témakörébe tartozik. Ha a modellben szereplő kiinduló és befejező abszolút számokat (155 ezer belépő tanuló és 34 ezer felsőfokon végző szakember) adottnak elfogadjuk, úgy a továbbtanulási és lemorzsolódási arányok változtatásának lehetősége viszonylag korlátozott. Ezért a modell összeállításához szükséges mutatók változtatása *nem annyira a modell belső struktúrájának módosítását eredményezné, hanem inkább a végeredményt, a kiképezhető szakemberek maximális létszámát változtatná meg.*

Az oktatási rendszer fejlesztése

Az oktatási reform végrehajtásának egyik legproblematikusabb része a *felsőfokú technikumok* rendszerének kialakítása. A fejlesztési problémák egy része abból ered, hogy az oktatási törvény a középfokú technikusképzés teljes megszüntetését mondja ki perspektívában, de — érthető módon — nem határozza meg, hogy milyen szakmákban és milyen ütemben történjék meg az átszervezés. A vitatott kérdésekre számos vonatkozásban választ kaphatunk az előző modelltől. Ebben csak a technikusszükséglet felsőfokú kiképzésével számoltunk. Ha a közgazdasági és egészségügyi technikusok esetében is felsőfokú technikumok képzést vettünk volna figyelembe — mint ahogy ezt egyébként az oktatási törvény indokolná —, akkor csaknem évi 40 ezer szakember felsőfokú kiképzésével kellett volna évente számolnunk. Mint azonban erre később rámutatunk, még évi 34 ezer fő kiképzésének lehetősége is egyelőre kétségesnek tűnik. A modell alapján úgy látszik, hogy hosszabb távlatban sem lehetséges minden középfokú szakembert felsőoktatási intézményben kiképezni, és mert erre — megítélésünk szerint — nincs is minden szakmánál szükség, ezért csak *a szakmák bonyolultságának és a felsőoktatásba bevonható népesség számának figyelembevételével szabad felsőfokú technikumokat szervezni.* Közelebbi vizsgálat alapján kell megállapítani, hogy az egészségügyi, közgazdasági, sőt a műszaki és a mezőgazdasági szakmák közül is, melyek esetében, illetve milyen mértékben kell húszéves távlatban felsőfokú technikumok rendszer kiépítését célul kitűzni.

A modell megmutatja, hogy *a felsőoktatás adott időpontban elrendő mennyiségi szintje megszabja a középiskolai oktatás fejlesztésének ütemét, mértékét és szerkezeti összetételét.* Így rámutat arra is, hogy az új típusú szakközépiskolák létrehozását elsősorban nem a gimnáziumi oktatás „elavultsága”, még csak nem is annyira a népgazdaságnak az „érettségizett szakmunkások” iránti igénye, hanem a felsőoktatás fejlesztése, főképp a felsőfokú technikumok rendszerének létrehozása követeli meg. Ha a felsőoktatás fejlesztése azt kívánja meg, hogy egy korosztály teljes népességének mintegy háromnegyede középiskolába kerüljön, akkor ez a középiskola két okból nem lehet csak gimnázium. Az

egyik ok, hogy ebben az esetben a népgazdaság szakmunkás-igényeit a hagyományos tanulóképzési rendszer már nem láthatja el, mivel nem jut számára elég tanuló a népességből. Ha viszont minden középiskolás gimnáziumba járna, úgy a szakmunkásképzés csak ezt követően történhetne meg. Így a népgazdaság 2—3 évvel később kaphatná csak meg a fiatal szakmunkások nagy részét. Az oktatási idő ilyen meghosszabbítása több milliárd forint társadalmi költséget okozna a beruházási és az oktatási, költségvetési kiadásokon felül. *Mind ezek — egyéb okoktól most eltekintve — természetesen követelik meg az új típusú szakközépiskolák létrehozását a népgazdaság szakmunkás-utánpótlásának fő forrásaként és a felsőfokú technikumok fő felvételi bázisaként. Modellünk ugyanakkor bizonyítja a gimnáziumok perspektivikus létjogosultságát az egyetemek, főiskolák számára megfelelő műveltségi alapot biztosító középiskolaként.*

A felsőfokú technikumok, egyetemek és főiskolák hallgatóinak egymáshoz viszonyított aránya azt is megszabja, hogy a középiskolai tanulók között nagyjából mennyi legyen a gimnáziumi és mennyi a szakközépiskolai tanuló. A közoktatási törvény követelményei tehát objektív módon megszabják a mai hagyományos tanulóképzés jövőbeli helyét és szerepét is. Mindazok számára, akik általános iskolát végeznek, de képességeiknél vagy más egyéni oknál fogva középiskolába nem fognak járni, a hagyományos tanulóképzés megmaradó, de korlátozott körben működő rendszere biztosítja a továbbtanulás lehetőségét, egyben a népgazdaság szakmunkás-utánpótlását, főleg az egyszerűbb vagy fizikailag nehezebb, továbbá a kislétszámú, kézműipari jellegű szakmák körében.

A modell rámutatott a gimnázium utáni szakmunkás-képzés jövőbeli jelentőségére is. A műszaki tanintézetek ma a hagyományos tanulóképzéssel összekapcsolva működnek. Lehetséges azonban, hogy a perspektívában ezek inkább fognak kapcsolódni a magasabb színvonalú szakközépiskolák rendszeréhez.

Végül a modellből következtetéseket vonhatunk le oktatási rendszerünk fejlesztési ütemére nézve is. A számítás e vonatkozásban egyszerű. Ha abból indulunk ki, hogy 1976-ban a felsőoktatási intézményeknek évente 34 ezer szakembert kell kibocsátaniuk, akkor a diagramból leolvashatjuk, hány érettségizettnek kell 1971 körül végeznie, illetőleg hány főt kell felvenni a középiskolák első osztályába 1966-tól kezdődően. Ez utóbbi végül azt is előírja, hogy 1966-ig el kell érni a végző általános iskolai VIII. osztályosoknál a modellben szereplő létszámot.*

Az eddigiek nemcsak a szakemberszükséglet és a közoktatás fejlesztése közötti összefüggéseket mutatják, hanem azt is bizonyítják, *hogy ha népgazdaságunk 1980. évi szakemberszükségletét megközelítő mértékben is biztosítani akarjuk, akkor már most, azonnal intézkedéseket kell tennünk nemcsak a szakoktatási intézmények, hanem egész oktatási rendszerünk fejlesztésére.*

* Nem kívánjuk itt bonyolítani az összefüggéseket annak számszerű bemutatásával, hogy az egyes korosztályok létszámában mutatkozó különbségek, amelyek különösen az elmúlt évtized első és második fele között mutatkoznak, valamint a nemek szerinti megoszlás e vonatkozásában milyen speciális követelményeket és lehetőségeket jelentenek az oktatás fejlesztése során.

A távlati szakemberszükséglet kielégítésének lehetősége

A távlati szakemberszükséglet kielégítése nagyszámú új oktatási intézmény létrehozását és megszervezését követeli meg. Ehhez sok milliárd forint beruházásra és több ezer új pedagógusra van szükség már a következő években. Ennek előteremtése igen nagy feladatot jelent, de még nagyobb és bonyolultabb probléma az oktató- és nevelőmunka minőségének olyan megjavítása, amely lehetővé teszi a jövőben szükséges nagyszámú szakember képzését.

Az oktatási statisztikák szerint az egyes időpontok között a tanulók száma nagymértékben változott, de a hallgatók átlagos tanulmányi eredményének, a különböző rendű tanulók megoszlási arányainak módosulása viszonylag csekély. Ebből a tapasztalatból kiindulva a következőkben adatszerűen bemutatjuk, hogy a modell szerint szükséges továbbtanulás-arányok nagysága — a tanulmányi eredmények 1960. évi szintjét alapul véve — a különböző rendű tanulók milyen mértékű igénybevételét jelentené.

A tovább tanulók száma és a tanulmányi átlageredmények

Tanulmányi átlageredmény	Az általános iskola VIII. osztályát végzők		Az általános iskola VIII. osztályát végzettek közül a középiskola I. évfolyamára felvettek				Érettségizettek		A középiskolát végzettek közül a felsőoktatási intézmények I. évfolyamára felvettek			
	Rendűség szerinti megoszlása 1960-ban	Létszám (hipotézis) 1000 fő 1975/80-ban ^{a)}	aránya 1960-ban rendűség szerint (%)	hipotézis az 1960. évi továbbtanulási arányok szerint 1000 fő 1975/80-ban	lét-száma 1000 fő	aránya rendűség szerint (%)	rendűség szerinti megoszlása 1960-ban	lét-száma (hipotézis) 1000 fő 1975/80-ban ^{a)}	aránya 1960-ban rendűség szerint (%)	hipotézis az 1960. évi továbbtanulási arányok szerint 1000 fő 1975/80-ban	lét-száma 1000 fő	aránya rendűség szerint (%)
				(hipotézis) 1975/80-ban						(hipotézis) 1975/80-ban		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Kitűnő	8,0	11,5	92,0	10,6	11,3	98,0	10,0	9,7	71,0	6,9	8,7	90
Jeles	10,0	14,3	88,0	12,6	13,5	94,0	11,0	10,7	54,0	5,8	8,6	80
Jó	32,0	45,8	64,1	29,4	41,5	90,0	25,0	24,2	28,0	6,8	14,5	60
Közepes	35,0	50,0	20,0	10,0	40,0	80,0	31,0	31,1	13,0	6,8	7,2	14
Elégséges	14,0	20,0	0,6	0,1	7,8	37,0	17,0	16,5				
Elégtelen	1,0	1,4	—	—			5,0	4,8				
Összesen	100,0	143,0	43,9	62,7	114,0	73,5	100,0	97,0	27,1	26,3	39,0	40

a) Az 1960. évi rendűségi megoszlás szerint.

A táblázatban azt tételeztük fel, hogy az általános iskolában végzettek és az érettségizettek rendűség szerinti megoszlási viszonyszámai 1975 után is az 1960. évi arányoknak fognak megfelelni (1 és 7 sz. oszlop). Ennek alapján kiszámítottuk, hogy a modell szerint szükséges létszám — abszolút számban — hogyan oszlana meg az átlagos tanulmányi eredmények szerint (2 és 8 sz. oszlop). Ezt követően megállapítottuk, mennyien tanulhatnának tovább, ha az egyes tanulmányi eredményeknek megfelelő 1960. évi továbbtanulási arányok változatlanok maradnának a jövőben is. (3. és 4., 9. és 10. sz. oszlop). Ebben az esetben a tovább-

tanuló általános iskolások száma a perspektivikus szükségletnek csak 55%-a $\left(\frac{62,7 \cdot 100}{114,0}\right)$, az érettségizettek közül felsőfokon továbbtanulóknál

pedig a szükségletnek csak 70%-a $\left(\frac{27,1 \cdot 100}{39,0}\right)$ állana rendelkezésre.

Végül kiszámítottuk, hogy ha a közepesnél jobb tanulmányi eredménnyel rendelkezőknél az elképzelhető maximális továbbtanulási aránnyal számolunk, úgy a közepes, illetve az elégséges rendűek hány százalékának kellene tovább tanulnia a modell szerint szükséges létszám elérése céljából (5., 6. és 11., 12. sz. oszlop). Az oszlopok mutatják, hogy a középiskolások esetében a jó, jeles és kitűnő rendűek 98%-os továbbtanulása mellett is a közepesrendűek 80%-a, az elégségesek és bukottaknak pedig 37%-a kellene, hogy tovább tanuljon. A felsőoktatás esetében a jó, jeles és kitűnő rendű éretteknek 60—90%-a, a közepes és ennél rosszabb eredménnyel éretteknek 14%-a kellene, hogy tovább tanuljon.

Az oktatás eddigi gyakorlatában gyengébb rendű tanulók ilyen nagyarányú továbbtanulására még nem volt precedens. A neveléstudomány művelői hivatottak annak megvizsgálására, hogy ez egyáltalában lehetséges-e? A megoldás egyetlen útja az, hogy *társadalmi-gazdasági fejlődésünk alapján az oktatási-nevelési munka színvonalának megjavításával jelentősen emeljük az összes tanulók átlagos tanulmányi szintjét*, vagyis a tanulóknak rendűség szerinti megoszlási arányait nagymértékben eltoljuk a jó, jeles és kitűnő rendűek irányába.

Magyarországon a szocialista társadalomban ma már a dolgozók gyermekeinek továbbtanulása előtt semmiféle társadalmi korlát nincsen. Megszűntek azok a gazdasági korlátok is, amelyek a tőkés Magyarországon a kirívó jövedelemeloszlási egyenlőtlenségből és az iskoláztatás magas költségeiből eredtek. Ennek ellenére *nem mondhatjuk, hogy a továbbtanulás esélye ma már minden gyermek számára teljesen egyforma. Az egyenlőtlenségnek három fő forrása van: az egyéni keresetek és az egy főre jutó családi jövedelmek nagyságában mutatkozó szóródások; a lakóhely által meghatározott környezet; végül a szülők iskolázottsága, kulturáltsága és foglalkozása által meghatározott családi körülmények közötti különbségek.*

Az oktatás anyagi terheinek vizsgálatakor sokan csupán azt nézik, hogy az oktatási és a kapcsolódó diákjóléti intézmények fenntartási költségeihez milyen mértékben járulnak hozzá a szülők, a tanulók, illetve az állam. Mind társadalmi, mind pedig egyéni, családi szempontból komoly hibára vezethet azonban az oktatási költségek ilyen leszűkített értelmezése.

Társadalmi szempontból minden esetben, amikor *az oktatás a munkaképes korú népességhez tartozó fiatalok állandó és rendszeres elfoglaltságát jelenti, az oktatás költségeihez — a költségvetési és beruházási kiadásokon felül — hozzá kell számítani azt a nemzetijövedelem-kiesést is, amelyet a munkaképes korú fiataloknak a munkától való távolmaradása vagy az abból való kivonása jelent.* Ez utóbbi többszöröse a költségvetés és a beruházások eszköz lekötése miatti effektív kiadásoknak. Ezt a körülményt megfelelően mérlegelni kellene az oktatási rendszer minden olyan módosítása esetén, amely a tanulmányi idő meghosszabbítására irányul.

A munkából való távolmaradás azonban nemcsak társadalmi veszteség, hanem *az egyén, illetve a család számára is komoly anyagi teher*. Ha például egy gyerek ipari tanulóként szakmát tanul, összes keresete meghaladja a 100 ezer Ft-ot is az alatt az idő alatt, amíg egy másik fiatal még csak egyetemi tanulmányainak befejezéséig jut el.

A szakképzett munkaerő arányának állandó és gyors növelése megkívánja a bérarányok javítását a szakképzett munkaerő javára. Közvetlen intézkedésekkel csökkenteni kell a felsőoktatásnak az egyént, a családot terhelő költségeit.

A továbbtanulásban mutatkozó egyenlőtlenség másik, az előzőnél jelentősebb forrása a lakóhely által meghatározott körülményekben mutatkozó különbség. A városok kulturáltabb és civilizáltabb életkörülményei — a családi környezetben mutatkozó különbségektől eltekintve is — jobban elősegítik a gyermek szellemi képességeinek kibontakozását, mint a falusi élet mai adottságai. Ezen az általános hatáson kívül *a vidéki, illetve falusi gyermek számára a továbbtanulásnak számos konkrét akadálya is van*. Ezek már azzal kezdődnek, hogy sok falusi általános iskolában még ma is csak részben osztott vagy osztatlan tanítás van. Így tanul az összes általános iskolai tanulóknak több mint egyötöde. Itt lassúbb a gyermekek szellemi fejlődése. További tényezők: a számottevő falusi pedagógushiány, a szakképzettség nélküli pedagógusok magas aránya, a szakosított oktatás alacsony aránya a felsőbb tagozatokon stb. A falusi gyermekek jelentős része már az általános iskolából hátránnyal kezd neki a továbbtanuláshoz vezető útnak. A falusi gyermekek továbbtanulását komolyan nehezíti, hogy a középiskolák a nagyobb városokban és községekben vannak. A diákotthonok minimális száma, a közlekedési nehézségek és gyakran az ezekkel kapcsolatos anyagi többletterhek a továbbtanulásra alkalmas falusi fiatalok egy részét visszatartják a tanulástól. Azok a fiatalok viszont, akik mégis bejutnak a középiskolába, de lakóhelyükről „bejárnak”, sok hátránnyal küzdenek a helyben vagy diákotthonban lakó tanulókkal szemben.

Felsőfokú szakemberszükségletünk nemcsak a középiskolák nagyarányú fejlesztését kívánja meg, hanem megköveteli általános iskolai oktatásunk továbbfejlesztését is. A pedagógushiány felszámolása, a körzeti iskolák rendszerének kiépítése, a diákotthonok bővítése jelzi azt az utat, amelyen már a közeli években gyorsan meg kell indulnunk, ha meg akarjuk alapozni a következő évtized szakemberszükségletének kiélégítését.

A továbbtanulásban mutatkozó egyenlőtlenség harmadik és legfőbb forrása a szülők iskolázottságában, kulturáltságában és a foglalkozásuk által meghatározott családi környezetben fennálló különbségek. Ezek jelentőségéről a pedagógiai, lélektani, szociológiai munkák egész serege szól. Ez a tényező az előzőkkel kölcsönhatásban a legkonkrétabban és a legközvetlenebbül megmutatkozik a gyermekek továbbtanulásában és az elért tanulmányi eredményekben. Az oktatási statisztikák tanúsága szerint iskoláinkban lényegesen kedvezőbb azoknak a gyermekeknek az átlagos tanulmányi eredménye és továbbtanulási aránya, akiknek szülei magas képzettséggel rendelkeznek és szellemi foglalkozást úznek, mint a munkás-paraszt és egyéb származású gyermekeké.

Ez a helyzet elsősorban azokból a jelentős különbségekből ered, amely az értelmiségi és a többi réteghez tartozó gyermekek családi, ott-

honi körülményei között még ma is fennáll. Ezek a különbségek sokoldalúan megmutatkoznak a gyermekek tanulásában nyújtott szülői segítségben, a szülőknek az intellektuális munkát és érdeklődést illető példaadásában, az intellektuális pályaválasztásra való nevelésben. A munkás- és parasztcsaládok egy részénél még ma is visszatartják a fiatalokat a tanulástól, mivel sok szülő nem látja értelmét az anyagilag és társadalmilag sem kellően megbecsült értelmiségi pálya érdekében a jelentős anyagi áldozatvállalásnak.

E lényeges különbségek megszüntetése, sőt jelentős csökkentése sem könnyű feladat. Az a társadalmi-gazdasági fejlődés azonban, amely húszéves távlatban Magyarországon bekövetkezik — az iparosítás és az ipar vidéki telepítése, a népesség foglalkoztatottsági struktúrájának lényeges módosítása stb. —, elvezet a dolgozók különböző rétegeinek műveltségi színvonala és életformája között fennálló mai különbségek lényeges csökkenéséhez. Addig is sokat tehetünk azonban azért, hogy oktatási rendszerünk kiépítésével, az iskolai nevelőmunka színvonalának megjavításával és a szakképzett munkaerő fokozott anyagi és társadalmi megbecsülésével elősegítsük a fiatalok szellemi képességeinek kifejlődését, és őket képességeik határáig továbbtanulásra ösztönözzük.

A Magyar Szocialista Munkáspárt kongresszusi irányelvei fontos feladatnak mondják ki a munkás- és parasztfiatalok továbbtanulását, amit azonban „nem a szociális korlátozások mechanikus alkalmazásával, hanem a szükséges politikai, anyagi, szociális és nevelési feltételek biztosításával, az oktató- és nevelőmunka fejlesztésével kell elérni”.*

A neveléstudományra vár a feladat, hogy az itt érdekelt más tudományágak bevonásával megvizsgálja, milyen mértékben lehetséges húszéves távlatban elérni a népesség iskolázásában azt a célt, amelyet a távlati szakemberszükséglet eddigi előirányzatainak teljesítése megkövetel. Amíg ilyen vizsgálat nem történik, nem vonhatunk le részletekbe menő következtetéseket az eddigi szakemberszükségleti számítások realitására vonatkozóan. Az eddig feltárt és megismert tények arra engednek azonban következtetni, hogy *a népgazdaság teljes szakemberszükségletének eddigi előirányzata a teljesíthetőség felső határát eléri vagy inkább meghaladja*. Ennyiben tehát a távlati szakmunkaerő-terv összevont mutatószáma reálisnak tekinthető, és nem látszik lehetségesnek 1980-ra az eddig tervezettnél nagyobb szakemberállományt előirányozni.

E tanulmányban ismertetett vizsgálati módszerünk nem ad választ arra, hogy helyes-e az egyes szakmai csoportok (például a mérnökök fő csoportján belül a villamosmérnökök, vegyészmérnökök; az agrármérnökök között az általános és a kertészmérnökök stb.) létszáma. Ezért a szakmunkaerő-tervezés további munkájának súlypontját elsősorban az eddig előirányzott teljes szakemberszükséglet szakmai csoportok szerinti struktúrájának átvizsgálására és szükség szerinti helyesbítésére kell helyezni.

A szakmunkaerő-szükségletet és ezzel összefüggésben az oktatás távlati tervét úgy kell kezelnünk, mint a jelenben szükséges operatív intézkedések iránytűjét. Csak így biztosíthatjuk társadalmi-gazdasági fejlődésünk egyik legfőbb alapját, a magas színvonalú általános műveltséget és szakmai képzettséget.

* Kongresszusi irányelvek. 18. b)

A szövetkezeti intézmények társadalmi-gazdasági természetéről

A szövetkezeti tan a marxizmus—leninizmus elméletének fontos része. A marxista pártoknak — függetlenül attól, hogy milyen társadalmi, gazdasági viszonyok között működnek — nagy figyelmet kell fordítaniuk a szövetkezeti kérdésre. A szocializmus és a kommunizmus építésében igen fontos szerep jut a különböző szövetkezeti szervezeteknek mind az új gazdaság, mind — szélesebb viszonylatban — az új társadalom létrehozásában. A szövetkezeti formát a kapitalista fejlődés hozta létre, de csak a népi hatalom viszonyai között vált az új társadalom építésének eszközévé.

Szövetkezeti szervezetek működnek, szövetkezeti mozgalmak tevékenykednek valamennyi — fejlett tőkés és gazdaságilag, társadalmilag fejletlen vagy kevésbé fejlett — országban egyaránt. A szövetkezeti mozgalom helyenként különböző eszmei arculattal jelenik meg, a mozgalom teremtette szövetkezeti szervezetek mérhetetlenül sokfélék, tagságuk a legkülönbözőbb társadalmi osztályokból regrutálódik, szerepük és súlyuk a gazdaságban különböző, tevékenységi körük rendkívül változatos.

A marxistáknak nemcsak állást kell foglalniuk a szövetkezeti kérdésben, hanem be kell avatkozniuk a szövetkezeti fejlődésbe, erős pozíciókat kell teremteniük a szövetkezeti mozgalomban. Annál is fontosabb ez, mert a szövetkezők túlnyomó többségükben munkások, alkalmazottak és kisüzem-tulajdonosok, tehát vagy a munkásosztály tagjai, vagy a munkásosztály (potenciális) szövetségesei; ilyen formán a marxista szövetkezeti politika a szűkebb értelemben vett osztálypolitikának, s emellett a szövetségi politikának része.

A nemzetközi forradalmi munkásmozgalom tehát közvetlenül érdekelt a szövetkezeti kérdésben. A marxista szövetkezeti irodalom igen gazdag, sokrétű, s ez nem véletlen, hiszen a szövetkezeti kérdés a szocializmus építésének egyik alapkérdése. Ez az irodalom azonban az átfogó, a szövetkezeti elmélet alapjáig visszanyúló publikációk tekintetében még korántsem teljes.

Nem kellőképpen tisztázott például, hogy mi a szövetkezet általában; milyen módon kell a szövetkezeteket kategorizálnunk, mi az összefüggés a szövetkezeti forma és a tartalom között stb. Ahhoz, hogy a szövetkezeteknek, az egyes szövetkezeti intézményeknek — a különböző társadalmi rendszerekben — a társadalmi fejlődésben betöltött szerepét világosabban láthassuk, a környezettől elvonatkoztatva is tisztázni kell: mi a szövetkezet, s társadalmi-gazdasági szerepének vizsgálata szem-

pontjából milyen szövetkezeti intézményeket kell megkülönböztetnünk. Ennek alapján (és e cikkben elsősorban a szövetkezetek belső viszonyai-ból kiindulva) válaszolhatunk arra a kérdésre, hogy a szövetkezeti forma valóban közömbös-e a tartalom iránt, azaz, hogy a szövetkezet tartalmát, társadalmi-gazdasági jellegét egyedül a külső környezet határozza-e meg.

Mi a szövetkezet?

Melyek azok a közös vonások, amelyek összekapcsolják, közös nevezőre hozzák a különböző osztályhelyzetű emberek által a legkülönb-félőbb céllal és más-más gazdasági-társadalmi rendszerben létrehozott gazdasági szervezeteket?

Ami a polgári szövetkezetelméletet illeti: ahány irányzat — annyi szövetkezet-meghatározás. Közös vonásuk ezeknek az irányzatoknak szemléletük burzsoá korlátozottsága, s ezért nem képesek a szövetkezés általános vonásainak a meghatározásánál tudományos értékű megállapításokra jutni. Egyedül a kooperativista („szövetkezeti socialista”) irányzat *kísérli meg* a polgári korlátozottságot leküzdeni: rámutat a szövetkezeti meghatározások fogyatékoságaira, de pozitív kifejtésükben e kooperativista törekvések sem vezetnek teljes sikerre.

A polgári szövetkezetelmélet ugyanis a szövetkezetet a tőkés társadalom szerves részeként, attól elszakíthatatlan intézményként kezeli, a szövetkezés kritériumának tartja az „egyen autonómiáját”, azaz: a „vállalkozás és a gazdasági cselekvés szabadságát”; a polgári társadalmi rendet.¹

Azt hihetnénk, hogy ez a burzsoá elfogultság a polgári szövetkezetelmélet képviselőit nem akadályozhatja meg abban, hogy valamennyire is helyes meghatározás adják legalább a *polgári társadalomban* fellelhető szövetkezeti alakzatoknak, ahol a szövetkezet valóban többé-kevésbé „defenzív” és „segítő” szervezet. A polgári szövetkezetelmélet azonban arra a kérdésre sem tud megközelítően helyes választ adni, hogy melyek a tőkés rendszer keretében működő szövetkezetek általános jegyei. Ennek az oka igen egyszerű. Ha ugyanis a szövetkezés túlterjed a polgári viszonyok határain, ezt a tényt a szövetkezés lényegének a meghatározásánál semmiképpen sem lehet figyelmen kívül hagyni. Ahhoz, hogy meg tudjuk mondani, mi a szövetkezet polgári viszonyok között, előbb meg kell állapítani, mi a szövetkezet *általában* a környező társadalmi viszonyoktól elvonatkoztatva.

Az a törekvés, hogy a szövetkezet fogalmából kizárják a szocialista szövetkezés lehetőségét, arra vezet, hogy a polgári szövetkezetelmélet képviselőinek jelentős része a tőkés társadalomban is fellelhető szövetkezeteknek azt a válfaját tartja szem előtt, amely a polgári viszonyoktól elválaszthatatlan, a szocializmusban nem is lelhető fel. Ez az *egyéni árutermelők*, a magántulajdon alapján álló egyéni vállalkozók szövetkezete. A legtöbb esetben tudatosan vagy ösztönösen, az egyéni árutermelők szövetkezetének *specifikus* jegyeit igyekeznek általánosítani a szövetkezés egész területére.

Hogy ezt megtehessek, mindenekelőtt közös nevezőre kell hozniuk a *gazdaságot* és a *háztartást* mint a gazdaság „sejtjét”. A szövetkezeti mozgalomnak tőkés viszonyok között két nagy ága van, s ennek megfelelően tömegesen két szövetkezeti intézményt találunk: a fogyasztói szövetkezetet és az egyéni árutermelők

¹ A polgári közgazdászok között meglehetősen általánosnak tekinthető Hans-Jurgen Seraphim véleménye erről a kérdéstről. Szerinte ahhoz, hogy „igazi szövetkezet” létrejöjjön „mindenekelőtt a gazdasági sejt — háztartás, vállalat — önállóságára van szükség. Szövetkezetek ennél fogva olyan gazdasági rendszerekben szülehetnek, amelyek a gazdálkodó alanyokat gazdasági rendelkező képességgel ruházzák fel. Ilyen rendszer minden olyan gazdaság, amely piaci gazdálkodásra van alapítva”. Továbbá: „A gazdaságilag gyenge tag-gazdaságok számára a szövetkezet egy defenzív jellegű támogató és segítő szervezet.” (SZÖVOSZ Kutató Csoport. Tanulmányok. 16. sz. 70. l.) Nem kétséges, hogy az a gazdasági rend, amelyet Seraphim a szövetkezés egyetlen lehetséges talajaként megjelöl: a *kapitalizmus*.

szövetkezetét. Az egyéni árutermelők szövetkezetének a jegyeit tehát a fogyasztói szövetkezetben is ki kell mutatniuk.²

A gazdaságot (az árut termelő és eladó vállalatot) s a fogyasztó háztartás „üzemét” tehát mint azonos minőségű „autonóm egységet” vonják (megengedhetetlenül) közös nevezőre. A szövetkezeti tevékenység pedig eszerint olyan tevékenység, amely *integráns része* ezeknek az „autonóm” egységeknek, más szóval e nélkül a tevékenység nélkül nem tudnának fennmaradni, ez korábban sajátjuk volt, de a szövetkezés révén közös vállalati keretbe koncentrálódott. Ebben a megfogalmazásban kétségtelenül az egyéni árutermelők szövetkezete szolgált modellül.

Az egyéni árutermelők szövetkezetének specifikus vonása ugyanis az, hogy a legtöbb esetben kiemel bizonyos tevékenységet a tagvállalatok keretéből, s azt szövetkezeti keretben koncentrálja. Így az egyéni tagvállalatokat *kiegészítő* — azok tevékenységétől úgyszólván elválaszthatatlan — gazdasági alakzat jön létre. De mit emel ki a hagyományos fogyasztói szövetkezet a *háztartásból*? Hagományos fogyasztói szövetkezet esetében a háztartás integritása megmarad, a háztartás zavartalanul továbbvihető akkor is, ha a szövetkezeti tag beszünteti vásárlásait a szövetkezeti boltban és magánkiskereskedőhöz fordul. Fogyasztói szövetkezetbe általában nem azért lépnek az emberek, hogy bizonyos háztartási tevékenységet, amely korábban a saját tevékenységük volt, átadjanak a szövetkezetnek, hanem elsősorban azért, hogy olcsóbban, kényelmesebben, helyben stb. vásárolhassanak. Más a helyzet az egyéni árutermelők által létrehozott szövetkezetek esetében, amely valóban átvesz bizonyos tevékenységeket, amelyek korábban a taggazdaságok (mint árutermelő vállalatok) integráns részei voltak (például az árutermékeknek a piacon való elhelyezését). Minél fejlettebb a szövetkezet, illetve minél fejlettebbek az árugazdaság viszonyai, annál több tevékenységet kénytelen az árutermelő kisüzem átadni a közös szövetkezeti nagyvállalatnak.³

Kétségtelen, hogy a *jövő* fogyasztói szövetkezeti egyre inkább behatolnak a háztartási „üzembe”, a „bolt”-szövetkezet mellett előtérbe nyomult a háztartási *szolgáltatásokat* végző szövetkezet. Ez a *perspektíva* azonban nem változtat azon a tényen, hogy *jelenleg* a fogyasztói szövetkezetek tevékenysége nem csorbítja a háztartás „integritását”.

Az említett definíció tehát nem, vagy csak erőszakoltan alkalmazható a fogyasztói szövetkezetekre, még kevésbé illik azonban a *termelőszövetkezetekre*. Tőkés viszonyok között úgyszólván csak *munkás termelőszövetkezetekkel* találkozunk. A bér munkás azonban semmilyen vonatkozásban sem tekinthető a gazdaság „sejtjének”, s egyáltalán a termelőszövetkezet, bármelyik válfaját tekintjük, nem nevezhető sem háztartások, sem vállalatok társulásának (bár az esetek jelentős részében — népi demokratikus viszonyok között — kisvállalatok egyesülése során *jön létre*).

A szövetkezet fogalmának a meghatározása közelebről nézve azt a kérdést veti fel, hogy *miben különbözik a szövetkezet a tőkés társas vállalattól*, pl. a részvénytársaságtól. Még konkrétabban a kérdés az, hogy miben különbözik a szövetkezeti tagok egymáshoz és a kollektív vállalatukhoz való viszonya attól a viszonytól, ami a részvénytársaság tagjai között, valamint a tagok és a vállalat között fennáll. Ez a kérdés a polgári szövetkezetelmélet frazeológiájára áttéve így hangzik: *vállalat-e* (azaz *tőkeértékesítő vállalat-e*) a szövetkezet vagy nem. Korábban, amikor a fogyasztói szövetkezésnek volt nagyobb súlya mozgalmilag és teoretikusan is, a szövetkezetről általában az volt a nézet, hogy az „vállalat” is, meg nem is. A fogyasztói szövetkezet a jövedelmet nem tőkés elvek szerint osztja el (nem profitszerzés, illetve tőkegyümmöcsötletés céljára jön létre), ennyiben tehát nem „vállalat”, de általában nyílt üzleti tevékenységet folytat, üzleti köre szélesebb, mint tagsága, ennyiben tehát „vállalat”. Az egyéni árutermelők szövetkezeteiben ezzel szemben általában szoros a viszony a tag és a szövetkezeti vállalat, illetve

² „A szövetkezet autonóm egységek (mezőgazdasági vagy egyéb gazdasági egységek, illetve háztartások) egyesülése, melynek az a célja, hogy együttesen olyan tevékenységet fejtsen ki, amely a résztvevő egységek műveleteinek integráns része, és eszköz arra, hogy a bevételek növekedjenek, a költségek csökkenjenek, vagy hogy a résztvevő egységek gazdaságának érdeke egyéb módon mozdíttassék elő.” (Frank Robotka: Mi a kooperáció? I. m. 79. l.)

³ Megteheti még azt, hogy szövetkezet-alakítás helyett belép egy tőkés vezetés alatt álló vertikális integráció keretébe. Mindenesetre, ha fenn akarja tartani egyéni tulajdonosi (árutermelői) pozícióját, *kénytelen* feladni egyéni gazdasága integritását. (Ez nem jelenti azt, hogy akár a saját szövetkezet akár a tőkés nagyvállalat vezetése alatt megvalósuló integrálódás, illetve bizonyos gazdasági tevékenységek szövetkezeti nagyvállalat keretébe való koncentrálása végső soron megmentené az egyéni kisvállalatot a pusztulástól.)

a tagok között, mivel azok az egyéni gazdaságokat *kiegészítő* tevékenységet végeznek, s legtöbbször csak a tagokra támaszkodnak, összefonódva azok egyéni gazdaságával. Ezért főleg azok, akik az egyéni árutermelők szövetkezetéből indulnak ki a szövetkezet fogalmának a meghatározásánál, a szövetkezet sajátos, kiegészítő vállalati jellegét azzal próbálják kifejezni, hogy a szövetkezetet egyáltalán nem tekintik „vállalatnak”.

Csupán az érdekesség kedvéért említem meg, hogy az utóbbi időben fellépett egy harmadik irányzat is, amely szerint a szövetkezet *eddig* nem volt „vállalat” (azaz: tőkeértékesítő vállalat), de a gazdasági élet legújabb fejleményei megkövetelik, hogy *azzá legyen*.⁴ Amiről azonban itt szó van, az — szerintünk — nem szövetkezet, hanem a „népi kapitalizmus” egyik változata. Ez az USA burzsoá közgazdái között terjedő irányzat a szövetkezet fogalmát annyira kitágítja, hogy a szövetkezetet megfosztja minden sajátos szövetkezeti jellegétől; részvénytársaság és szövetkezet között itt minden határ elmosódik.

A nem marxista szövetkezeti teoretikusok közül mindenekelőtt a kooperativisták (szövetkezeti „szocialisták”) tiltakoznak az ellen, hogy a szövetkezeteket megfosszák attól a vonásuktól, ami valójában szövetkezetté teszi azokat. Például Lambert professzor szerint a szövetkezetben a profitmotívum ismeretlen, s demokrácia nélkül nincs szövetkezet.

Ugyancsak a kooperativisták kísérik meg, hogy a *termelőszövetkezetet*, a kollektív gazdaságot is magában foglaló definíciót alkossanak. Lambert például elveti „a szövetkezés egyes fajainak előtérbeállítását”, s a „szövetkezés alapvető egységességéből” indul ki.⁵

Lambert szövetkezeti definíciójára — mint számos kooperativista szerzőére — az a jellemző, hogy eszmei-mozgalmi elemet is tartalmaz (a szövetkezet „közvetve a közérdeket szolgálja”), s fenntartás nélkül alkalmazható mind a fogyasztási, mind az egyéni árutermelői szövetkezetekre, de — a szerző szándéka ellenére — kevésbé, illetve csak erőszakoltan alkalmazható a termelőszövetkezetekre. (A tagok „igénybe veszik” azt, abból a célból, hogy munkájukat értékesítsék?)

Még inkább tekintetbe veszi a termelőszövetkezeteket W. Preuss, aki azonban tulajdonképpen nem általános szövetkezeti definíciót ad, hanem a termelőszövetkezeteket középpontba helyező sajátos kooperativista koncepcióját fogalmazza meg.⁶ (Meg kell jegyezni, hogy ha a *nem burzsoá* hatalomra vonatkozó megállapítással kiegészítené, létele számunkra, marxisták számára is elfogadható volna, nem a szövetkezet általános definíciójaként, hanem olyan tételként, amely a szövetkezeteket és feladataikat határozza meg egy szocializmus felé haladó társadalomban.)

A kimondottan *fogyasztói szövetkezeti* kooperativisták általában nem töreksenek általános igényű szövetkezet-meghatározásra, látóköriükön kívül esnek az egyéni árutermelői szövetkezetek és a termelőszövetkezetek. (A „*fogyasztó hatalmára*” alapozott elméletükben ugyanis nem tulajdonítanak jelentőséget a termelőszövetkezetnek és az egyéni árutermelői szövetkezetnek.) Ez jellemezte a kooperativizmus alapítóját, Gide-et, aki egyébként nem is adott közgazdasági jellegű szövetkezet-meghatározást. Gide egyik követőjének, Warbasse-nak szövetkezeti definíciója csak a fogyasztási szövetkezetet foglalja magában.⁷

⁴ „A modern szövetkezés fejlődését vizsgálva felmerül a probléma: lehetséges-e a modern szövetkezeteket olyan színvonalra emelni, hogy azok vállalatszerű feladatokat is megoldjanak? ... Persze ehhez szükséges volna a begyökerezett nézetek revíziójára; a vállalatszerűséggel járó kockázat vállalására és a »nyereség« gondolatával való megbarátkozásra.” (Prof. dr. Josef Back: A szövetkezés a társadalmi és gazdasági élet struktúraváltozása korszakában. I. m. 14. l.)

⁵ „A szövetkezet olyan vállalkozás, amelyet igénybevevői alapítottak és igazgatnak a demokrácia elvei szerint. Közvetlenül tagjai érdekét, közvetve pedig a közérdeket szolgálja.” P. Lambert: A szövetkezeti tan. Szövetkezeti Kutató Csoport kiadványa.

⁶ „Az a szövetkezeti típus a legtökéletesebb, amely az önkéntességen és a tagság szabad akaratán alapszik. Az új tagok belépése — amennyiben a szövetkezet gazdasági helyzete megengedi, nincs korlátozva. A szövetkezet egy csavar a gazdasági tevékenység olyan mechanizmusában, amely egy jobb társadalom elérésére irányul. A szövetkezet közös gazdaságban közös tevékenységet végez, amellyel egyedül vagy nagyrészt a tagság körét szolgálja, a jövedelemelosztás pedig a tevékenységi körnek — a részvételnek — s nem a befektett tőkének megfelelően történik.” (W. Preuss: A szövetkezeti mozgalom a világon és Izraelben. SZÖVOSZ Kutató Csoport kiadványa.)

⁷ A szövetkezés a fogyasztók önkéntes szervezete, amely maximális demokratikus felügyelet alatt működik és célja a fogyasztók közszükségleti cikkekkel való ellátása. (L. P. Warbasse: What is Cooperation. Vanguard Bess. N. Y. USA.)

A szövetkezet: kollektív vállalat

Hogyan foglal állást ebben a kérdésben a marxista társadalomtudomány?

A szövetkezetnek *mint gazdasági, társadalmi környezettől elvonatkoztatott gazdasági formának* a meghatározására egy formulánk van, amelyet Lenin hagyott ránk: a *szövetkezet kollektív vállalat*. Ennek a formulának a részletezésével még adós a marxista közgazdaságtudomány.

A szövetkezet általános jegyeinek a meghatározását rendkívül megnehezíti a szövetkezetek tevékenységi területének, céljának és szerkezetének nagyfokú változatossága, s az az ugyancsak változatos szerep, funkció, amelyet a különböző szövetkezeti szervezetek más-más társadalmi, gazdasági viszonyok között betöltenek. A kérdést tovább bonyolítja az, hogy az esetek jelentős részében a szövetkezés nemcsak gazdasági jelenség, hanem ennél szélesebb, társadalmi jellegű *mozgalom*, s mint ilyennek, ideológiai tartalma is van. A szövetkezet mint gazdasági alakulat, valamint sajátos emberi közösség, s a szövetkezés mint társadalmi mozgalom sajátos, összetett társadalmi-gazdasági jelenség, amelynek vizsgálata több oldalú (ökonómiai és szociológiai) megközelítést követel. E vizsgálat azonban csak akkor lehet eredményes, ha külön-külön is szemügyre vesszük a szövetkezet, illetve a szövetkezés mindkét fő oldalát. S erre mód is van, mert a szövetkezet mint gazdasági jelenség jól elhatárolható egyéb, hasonló gazdasági jelenségektől. Jelen esetben a szövetkezetet *mint gazdasági formát* vizsgáljuk.

Azok a vonások, amelyek minden szövetkezetet jellemeznek, csak igen általánosak lehetnek, csak nagyfokú absztrakció révén tárhatók fel. Ennek az az oka, hogy a valóságban nem *a* szövetkezettel, hanem egymástól *lényeges vonásokban különböző szövetkezeti intézménnyel* találkozunk.

Minden szövetkezet először is: *vállalat*.⁸ A vállalat egyik válfaja.

Másodszor: valamennyi szövetkezet társas vállalat, azaz nem egy személy, de nem is az egész társadalom, illetve az állam tulajdonában van.

Mindez még nem teszi szövetkezetté a szövetkezetet. Harmadszor: A szövetkezet, *demokratikus berendezésű, nem tőkeértékesítés* céljából létrejött társas vállalat. A szövetkezet meghatározásánál a hangsúly a demokratikus jellegen van; ez különbözteti ugyanis meg a szövetkezetet a *tőkés* társas vállalatoktól, például a részvénytársaságtól. A demokratikus jelleg mindenekelőtt azt jelenti, hogy a szövetkezetben többé-kevésbé *személyes, a kölcsönös segítség* elvén alapuló viszony áll fenn a tagok között; a tagoknak az irányításhoz való jogosultsága *egyenlő* és *személyhez kötött*; a szövetkezeti vállalat jövedelmét — mivel a szövetkezet nem tőkeértékesítő vállalat — nem a közös alapon való részese-
dés szerint osztják el a tagok között.⁹

⁸ A *vállalat* meghatározása még nagyobb fokú általánosítást tesz szükségessé, mint a *szövetkezet* meghatározása. Anélkül, hogy ennek a kérdésnek a részletes taglalására vállalkoznánk, csupán annyit jegyzünk meg, hogy *vállalatnak* a gazdaság olyan alapegységét, „sejtjét” tekintjük, amely áru- és pénzviszonyokat feltételez, azaz valamilyen formában saját számlára gazdálkodó, „önelszámoló” egység.

⁹ A szövetkezet irányításában legtöbbször az „egy tag – egy szavazat” elve érvényesül, de nem mindig következetesen. Az utóbbi esetben a szövetkezeti demokratizmus *korlátozottságáról* kell beszélnünk. De mindaddig szövetkezetről van szó, ameddig a vállalat irányításában való részvétel jogát nem a tőkeérdekeltség határozza meg. A szövetkezeti vállalat irányítása csak azért lehet demokratikus, mert a szövetkezet nem tőkeértékesítő vállalat, a közös vállalati alap a tagok viszonylag nem nagy hozzájárulásával tevődik össze.

A szövetkezet tehát demokratikus berendezkedésű társas vállalat, azaz „*kollektív vállalat*”. (Lenin.)

Ha szemügyre vesszük a különféle — marxista és nem marxista — teoretikusok szövetkezet-meghatározását, azt találjuk, hogy néhány, főként egyesültállamokbeli burzsoá közgazdától eltekintve (ezek közé tartozik az idézett *Back* és *Robotka*) a *demokratikus* jelleget valamenynyien a szövetkezet kritériumának tekintik, s legtöbbjük a vállalati jelleget is elismeri.¹⁰

Ezek a szövetkezet-meghatározások nem is azért problematikusak, mert nem tartalmazzák a szövetkezet alapvető kritériumait, hanem azért, mert túlságosan sok attributumot igyekeznek a szövetkezetnek tulajdonítani, nem eléggé általánosak, nem a szövetkezet lényegét ragadják meg, s ezért nem használhatók elméleti következtetések levonására.

A szövetkezetek fő típusainak meghatározása a szövetkezeti szerkezet fő vonásai alapján

Valamennyi szövetkezeti szerző foglalkozik a szövetkezetek osztályozásával, tipizálásával. Nincs mód e helyütt ismertetni az erre vonatkozó igen nagy terjedelmű irodalmat. A tipizálásnál részint elméleti, részint gyakorlati szempontokat (például jogalkotási, adózási szempontokat) tartanak szem előtt. A kiindulási alap legtöbb esetben a szövetkezők társadalmi helyzete vagy a szövetkezeti tevékenység tárgya. Az irodalomban a társadalmi helyzet alapján két alaptípust különböztetnek meg: a *fogyasztók* és a *termelők* szövetkezeteit, a tevékenységi kör alapján pedig *fogyasztási* szövetkezetet, *hitelszövetkezetet*, *beszerző-értékesítő* szövetkezetet, *lakásépítő* szövetkezetet stb. A szövetkezet és a tag viszonya alapján J. Drowdowich lengyel szerző megkülönböztet *használati* (kiegészítő és kiegészítő), valamint *kereseti* (a tagoknak munkát nyújtó) szövetkezetet. Számos szövetkezeti teoretikus a szövetkezeteket két fő csoportra, *kereskedelmi* és *termelőszövetkezetekre* osztja.

Hogy a szövetkezés társadalmi szerepének vizsgálatát megalapozzuk, további feladatunk a társadalmi-gazdasági szempontból különböző szövetkezetek típusainak a meghatározása. Ebből a szempontból a vázolt csoportosítási módszerek nem alkalmasak, vagy azért, mert társadalmi ismérveket nem is vesznek alapul, vagy pedig nem következetesen alkalmazzák azokat. (Például: egy csoportba sorolják az egyéni árutermelői szövetkezetet és a termelőszövetkezetet mint *termelők* szövetkezetét, vagy a munkás fogyasztói szövetkezetet és a kisárutermelők egyéni árutermelői szövetkezetét mint „használati” vagy „kereskedelmi” szövetkezeteket stb.)

Vizsgálódásunk során a *szövetkezeti szerkezet* (alapszabályrögzítette) *fő vonásaiból* indulunk ki. Valamennyi szövetkezet szerkezetét alapvetően három tényező határozza meg: 1. A kooperáció típusa, a tagok között (valamint a tagok és a közös vállalat között) létrejövő kapcsolatok jellege. 2. A szövetkezeti közös vagyon terjedelme, minősége, a közös eszközök felhasználásának módja. 3. A közös vállalati jövedelem képződésének, illetve felhasználásának módja.

A szövetkezeti szerkezetnek ez a három fő tényezője szorosan összefügg egymással. A kooperáció jellege meghatározza, hogy milyen eszközökre terjed ki a közös szövetkezeti vagyon és miként használják fel azt. Mindebből következik, hogy milyen módon, milyen forrásokból ered, hol realizálódik a szövetkezeti tevékenységből származó jövedelem,

¹⁰ Mint már említettem, néhány, főként kooperativista szerző a szövetkezet „nem vállalati” jellegén azt érti, hogy nem tőkés vállalat. Néhány ugyancsak kooperativista szövetkezeti teoretikus viszont valóban nem tekinti önálló vállalatnak a szövetkezetet, hanem a háztartás vagy az egyéni árutermelő vállalat „meghosszabbításának”. Szövetkezeti vállalat és taggazdaság (háztartás) eszerint szét nem bontható egység. Ez a nézet azonban téves, a szövetkezet önálló *vállalatként* vesz részt a gazdasági életben.

s a közös vállalat keretében realizált jövedelemből (illetve annak felosztásra kerülő részéből) milyen elvek szerint részesülnek a tagok. Ily módon a szövetkezeti szerkezet egyetlen fő vonásából következtetni lehet (fő vonalaiban) a másik kettőre. Tehát a szövetkezetek fő típusainak a meghatározásakor egyelőre elég a szövetkezeti szerkezet egyik fő tényezőjéből kiindulnunk. Vegyük először a *kooperáció*, a kölcsönös szövetkezeti segítség jellegét.

A szövetkezeti kölcsönös segítség elve alapján mindenekelőtt két-fajta együttműködés jöhet létre: 1. Együttműködés a tagok szolgálatában és irányítása alatt álló — de azoktól *elkülönült* — szövetkezeti vállalat létrehozásában. A szövetkezeti tagok gazdasági léte nem a szövetkezeti vállalaton alapul. 2. Személyes munkakooperáció a közösen létrehozott szövetkezeti vállalaton belül. A tagok gazdasági léte ebben az esetben egészen vagy jelentős részben a közös szövetkezeti vállalat keretében végzett tevékenységük függvénye.

Ha a kooperáció jellege tekintetében további differenciálásra nem volna lehetőség, úgy a szövetkezés két fő formájáról, két *szövetkezeti intézményről* kellene beszélnünk: „kereskedelmi” szövetkezetről¹¹ és termelőszövetkezetről.

Tüzetesebb vizsgálat azonban kimutatja, hogy a „kereskedelmi” szövetkezetek újabb két szövetkezeti formára bomlanak: 1. a *fogyasztási szövetkezetekre* és 2. az *egyéni árutermelők szövetkezeteire*. Szerkezeti tekintetben a két fő forma sok hasonlóságot mutat, de ugyanakkor lényeges vonásokban különbözik is egymástól.

Az egyik esetben fogyasztók szövetkeznek, függetlenül attól, hogy a termelésben elfoglalt helyük szerint munkások, alkalmazottak vagy egyéni árutermelők. A szövetkezeti kapcsolat a tagok között mint fogyasztók között áll fenn.

A másik esetben a tagok egyéni gazdaság (árutermelő vállalat) tulajdonosai, s — lényegében véve — mint ennek a vállalatnak a megszemélyesítői társulnak; a szövetkezés mindkét pólusán *vállalat* áll, egyéni árutermelő vállalat egyfelől, közös szövetkezeti vállalat másfelől.

Az első esetben a kooperáció jellege nem feltételezi a tagok meghatározott termelési viszonyait, a másik esetben igen: a tagok csak egyéni árutermelő gazdaság tulajdonosai lehetnek.

A fő szövetkezeti formák — szövetkezeti intézmények — tehát: 1. a fogyasztói (fogyasztási) szövetkezet, 2. az egyéni árutermelői szövetkezet és 3. a termelőszövetkezet.

A következőkben összefoglaljuk a három fő szövetkezeti intézmény jellemző vonásait, kiterjesztve a megfigyelést a szövetkezeti szervezet másik két — a kooperáció jellegével szoros kapcsolatban és törvényszerű összefüggésben álló — oldalára is.

¹¹ A „kereskedelmi szövetkezet” kifejezés Lenin nyomán nyert polgárjogot a marxista irodalomban. Lenin a *paraszti kereskedelmi szövetkezeteket* megkülönböztette a paraszti termelőszövetkezetektől. „A »kooperáció mint kereskedelmi forma« (Lenin), vagy a »kereskedelmi szövetkezet« kifejezéseket a parasztagazdaság piaci szükségleteinek a kielégítésére és kiszolgálására alkalmas egyszerű szövetkezeti formák jelölésére használjuk (beszerzés, értékesítés, nyersanyag elsődleges feldolgozása a piac számára, agrikulturális kiszolgálás, hitelezés).” (Szelunszkaja: A lenini szövetkezeti terv és nemzetközi jelentősége. Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle. 1961. 1. sz. 20. 1.) Ugyancsak használja a szövetkezeti kereskedelem terminust I. G. Bulatov („Kooperácija i ee rol' v podgotovke szplosnoj kollektivizácii.” Moszkva. 1960.) a *falusi* általános szövetkezetekre, s megkülönbözteti azok „ellátó” (fogyasztási szövetkezeti), illetve „beszerző” és „értékesítő” tevékenységét. Erdei akadémikus 1959-ben megjelent művében a szövetkezés egész területén összesen két típust különböztet meg: a kereskedelmi és a termelőszövetkezetet.

A fogyasztási szövetkezet

A szövetkezeti vállalat feladata egy vagy több fogyasztói cél megvalósítása. E célok — a körülményektől és az igényektől függően — sokfélék lehetnek: emelni a tagok reáljövedelmét, előmozdítani, hogy megfelelő minőségű és választékú árukészlet álljon a tagok rendelkezésére, kényelmesebben juthassanak hozzá (pl. megfelelő üzlethálózat kialakítása révén) a személyes fogyasztásukra szükséges árukhoz, illetve szolgáltatásokhoz, s általában közvetlenül (azaz tulajdonosi minőségben) gyakorolhassanak hatást az őket kiszolgáló vállalat tevékenységére. A fogyasztási szövetkezet nem gazdaságok együttműködése, s ha a tagok egyéni árutermelő vállalat tulajdonosai, úgy nem ebben a minőségükben, hanem fogyasztói minőségükben társulnak. A tagok termelésben elfoglalt helyzetének a megváltozása tehát nem hat ki a szövetkezeti tagságra. A közös szövetkezeti vagyron az előbb körvonalazott célok megvalósítására szolgáló eszközökre terjed ki, s az még részben sem képezi a tagok gazdasági létalapját. A fogyasztói szövetkezet tevékenysége idegen munkaerők alkalmazásán alapszik. A gyakorlatban ugyan a szövetkezet alkalmazottai egyben szövetkezeti tagok is, ez azonban nem változtat azon, hogy a szövetkezeti tagság és az alkalmazotti viszony a szövetkezeti kooperáció jellege következtében lényegében nem esik egybe, illetve egybeesése nem szükségszerű.

A kooperáció jellege és a vagyoni viszonyok meghatározzák a közös szövetkezeti jövedelem elosztásának a rendszerét. A közös tiszta jövedelem egy részéből fel nem osztható szövetkezeti (tartalék) alapot képeznek. A tagok üzletrészjegyzései ugyanis a szükséges tőkének csak egy részét szolgáltatják, s egy részét általában hitelből veszik igénybe. A saját vagyron jelentős részét a szövetkezet üzleti tevékenysége során keletkező tiszta jövedelemből képezik. Minél nagyobb ez a fel nem osztható szövetkezeti alap, annál stabilabb a szövetkezet (annál kevésbé hat rá a szövetkezeti taglétszám, és ezzel az üzletrésztőke hullámozása), annál szélesebb üzleti tevékenységet folytathat.

A tiszta jövedelem másik részét üzletrészek utáni kamat és vásárlási visszatérítés címén osztják el a tagok között. Alapvető szövetkezeti elv, hogy az üzletrészek után nem osztalékot kapnak a tagok — mint a tőkés (tőkegyümölcsöztetés céljából létrejött) társaság tagjai —, hanem meghatározott nagyságú kamatot. Vásárlási visszatérítésre az „igénybevétel” alapján formálnak jogcímet a tagok, s azt a szövetkezethöz történt vásárlásaik, illetve az ott igénybe vett szolgáltatások árösszege arányában, meghatározott kulcs szerint kapják.¹²

A szövetkezeti tag és a közös vállalat közötti *kapcsolat* — a kooperáció jellegének megfelelően — meglehetősen *laza*, s csak abban az esetben válik többé-kevésbé szorossá, ha azt nemcsak a szövetkezők anyagi érdekei, hanem azonos ideológia is erősíti.

¹² Újabban — a hasonló módszerrel dolgozó tőkés kiskereskedelem támasztotta verseny hatására — a fogyasztási szövetkezetekben terjed a vásárlási visszatérítés helyett a vásárláskor nyújtott *kedvezmény*. Ez a lényegben nem változtat, a visszatérítés esetében is tulajdonképpen olcsóbban jut a szövetkezetbe tömörült fogyasztó az árukhoz. A szövetkezet nyújtotta kedvezmény összege mindkét esetben a vásárlások nagyságától függ.

Egyéni árutermelői szövetkezet

E szövetkezeti típus (intézmény) legjellemzőbb vonása, hogy a kooperáció egyéni árutermelő vállalatok között keletkezik, a tagok tulajdonképpen egyéni vállalatuk megszemélyesítői. A szövetkezeti együttműködés nem adott jövedelem jobb felhasználására, hanem az *egyéni árutermelő vállalat* jövedelmének a növelésére irányul. A szövetkezeti cél ennek megfelelően sokféle lehet: 1. A *termelési költségek csökkentése*: a szövetkezet lehetővé teszi tagjainak a termeléshez szükséges eszközök és anyagok beszerzését a kiskereskedelmi árnál olcsóbban, termelési szolgáltatásokat nyújt tagjainak, amelyek révén növelhetik termelésüket, illetve csökkenthetik termelési költségeiket. 2. Az egyéni gazdaság *árbevételének a növelése* a mezőgazdasági termékeknek a piaci felvásárlási árnál drágábban való értékesítése révén. Ez utóbbi cél szolgáltatásban áll a szövetkezet nagybani elárúsító és feldolgozó ipari tevékenysége.

A tagok osztályhelyezete ennél a szövetkezeti formánál, a kooperáció jellegének megfelelően — bizonyos tekintetben — *meghatározott*. A tagok magántulajdonosok, egyéni árutermelő vállalat tulajdonosai. Ezen belül persze a tagok gazdasági viszonyai meglehetősen különbözőek lehetnek. Az egyéni árutermelői szövetkezetek tagjai között találunk dolgozó parasztokat és iparosokat, tőkés kisüzem-tulajdonosokat, sőt — elvétve — még nagybirtokosokat is.

A közös szövetkezeti vagyon — éppen úgy, mint a fogyasztási szövetkezeteknél — itt sem terjed ki azokra az eszközökre, amelyekre tagjaik gazdasági létüket alapozzák, ennél fogva a szövetkezeti tagság és az alkalmazotti viszony sem esik szükségszerűen egybe. Sőt, amennyiben a szövetkezeti tagok egyúttal alkalmazottak is, ebben a munkakörükben kifejtett tevékenységük nem tulajdonképpeni létfenntartó tevékenységük. A szövetkezetnél alkalmazott munkaerők nagy része nem szövetkezeti tag, alkalmazotti mivoltánál fogva nem is tud belépni a szövetkezet által teremtett kooperáció keretébe.

A közös szövetkezeti jövedelmet az egyéni árutermelők szövetkezete hasonló elvek szerint osztja el, mint a fogyasztói szövetkezet. A szövetkezeti tagoknak az együttműködésből származó jövedelemtöbblete (és reáljövedelmének növekedése) nemcsak a kamatból és a visszatérítés címen járó részesedésből áll, hanem abból a jövedelemtöbbletből is, amely sok esetben nem a közös szövetkezeti vállalat keretében, hanem közvetlenül a tagok gazdaságában realizálódik.

A szövetkezet szerkezetéből, illetve a kooperáció jellegéből következően a szövetkezeti vállalat és a tagok gazdasága közötti kapcsolat sokkal szorosabb, mint a fogyasztói szövetkezetek esetében. Ezt a szoros kötöttséget legtöbbször az alapszabály is megállapítja. A szövetkezet — különösen a fejlett árutermelés viszonyai között — csak akkor tud eredményes tevékenységet kifejteni, ha többé-kevésbé nemcsak tagjainak gazdálkodásába, hanem a szorosan vett termelő tevékenységébe is behatol, s meghatározott követelményeket támaszt vele szemben. Az értékesítő szövetkezet, ez a legáltalánosabb és leghagyományosabb tevékenységet folytató egyéni árutermelői szövetkezet például nem lehet — tőkés viszonyok között — versenyképes a piacon, vagy nem tud szerződéses kötelezettségének eleget tenni — például az átmenet viszonyai között — és emiatt nem tud megfelelő árat elérni, ha az általa felkínált

árak mennyisége és minősége nem felel meg a kereskedelmi szokványoknak, a szerződés, illetve a piac feltételeinek. Ezért a szövetkezet szállítási kötelezettségét, a vetőmagra, állatfajára, termelési, tenyészési eljárásokra stb. vonatkozó minőségi előírásokat kell, hogy megszabjon tagjainak. A tagvállalat és a közös, szövetkezeti vállalat közötti szoros kapcsolat az egyik legjellemzőbb vonása az egyéni árutermelői szövetkezetnek.

Az egyéni árutermelői szövetkezetnek — a fogyasztói szövetkezettel megegyező — fontos vonása az, hogy az ilyen szövetkezeti vállalatokat minden esetben felválthatja nem szövetkezeti (magántőkés, tőkés állami vagy szocialista állami) vállalat *anélkül*, hogy egyúttal a tagok termelési viszonyaiban jelentős változás következne be, tekintve, hogy a közös szövetkezeti vállalat a tagoktól, illetve azok gazdaságaitól *elkülönült* vállalat. A termelőszövetkezeteknél más a helyzet.

A termelőszövetkezet

A termelőszövetkezet: éppen úgy *termelői* szövetkezet, mint az egyéni árutermelők szövetkezete, a kooperáció jellegét tekintve azonban gyökeresen különbözik attól. A tagok közötti együttműködés itt a szövetkezeti közös vállalat (a közös nagyüzem) keretében *személyes munkakooperációt* jelent, nem pedig vállalatok (egyéni gazdaság és szövetkezeti vállalat) közötti együttműködést. A termelőszövetkezeti vállalat a tagok munka- és ezáltal létfeltételének megjavítását, s nem — mint az egyéni árutermelői szövetkezet — az egyéni gazdaság jövedelmének növelését szolgálja.

Sajátos helyzet áll fenn a tagok *osztályhelyzete* tekintetében. Termelőszövetkezetet létrehozhatnak bér munkások és egyéni (kis-)árutermelők. De a termelőszövetkezet tagjai — ebben a minőségükben — se nem munkások, se nem egyéni tulajdonosok: azaz nem saját maguk „tőkései”, mint az egyéni gazdaság tulajdonosai, hanem kollektív tulajdonosok, munkájuk feltétele nem az egyéni gazdaság, nem az egyéni tulajdon, hanem a kollektív üzem (vállalat).

A kooperáció jellegének megfelelően alakulnak a termelőszövetkezetben a *tulajdonviszonyok*. A közös szövetkezeti tulajdon általában kiterjed mindazokra a termelőeszközökre, amelyek a közös üzem működtetéséhez szükségesek. A közös, szövetkezeti vagyon részint a tagok kisebb-nagyobb hozzájárulásából, részint a közös, szövetkezeti jövedelem egy részének a felhalmozásából keletkezik.

A szövetkezet közös (saját) vagyona, illetőleg annak a legfontosabb termelőeszközöket magában foglaló része, a kooperáció szoros jellegének megfelelően szükségszerűen *fel nem osztható* vagyon. Mivel a termelőszövetkezet tagjai gazdasági létüket — teljesen vagy jelentős részben — a közös szövetkezeti üzemre alapozzák, a tagok nagymértékben függenek egymástól, a termelőszövetkezeti közösségnek ennél fogva igen szorosnak kell lennie. Ez a szövetkezeti alakzat (intézmény) túri legkevésbé a tagok különböző vagyoni helyzetéből származó belső ellentéteket, feszültségeket. A szövetkezeti szervezetnek tehát olyannak kell lennie, amely megakadályozza a tagok közötti vagyoni különbségek keletkezését, a tagság (osztály-) rétegződését, illetőleg — ha kezdetben jelentős vagyoni különbségek voltak is a tagok között — bizonyos mértékű kiegyenlítődést indít meg: a munka alapján *egyenlősíti* a tagokat. A fel nem osztható

szövetkezeti alapnak döntő szerepe van abban, hogy a termelőszövetkezetben osztályrétegződés ne indulhasson meg, illetve az említett kiegyenlítődési folyamat előrehaladjon, s annál magasabb fokra hágjon, minél erősebb gazdaságilag a szövetkezet.

A kooperáció jellege és a szövetkezeti tulajdon viszonyai meghatározzák a termelőszövetkezeti jövedelemelosztás rendszerét is; ebben a *munka szerinti* elosztásnak kell *uralkodnia*.

A munka szerinti elosztás elvének alkalmazása egészen természetes, és indoklásra nem szorul abban az esetben, ha a szövetkezetet tulajdon nélküli munkások hozták létre. Ilyen körülmények között a munka szerinti elosztás kizárólagos, hiszen a tagok nem is formálhatnak jogot a jövedelemből való részesedésre más címen, mint munkájuk alapján. Más a helyzet akkor, ha egyéni (kis-)árutermelők hozták létre a termelőszövetkezetet. Legtöbbször a szövetkezet termelőeszközeinek legalábbis egy részét a tagok kölcsönzik a szövetkezetnek, ezért mint egyéni tulajdonosok is jogosultak a jövedelemből való részesedésre. Az egyéni tulajdonosi jogcím mellőzése alapvető akadálya lenne a szövetkezet létrejöttének, vagy pedig olyan belső feszültségek forrásává válna, amely előbb-utóbb szétvetné azt. De éppenúgy megoldhatatlan belső feszültségek forrása lenne az is, ha a jövedelemből való részesedésnél egyáltalán nem korlátoznák a tulajdonosi jogot.

Mindebből az következik, hogy ilyen esetben — bizonyos ideig — a munka szerinti elosztás elve mellett és annak *alárendelve* érvényesülnie kell a vagyoni szerinti elosztás elvének is; a szövetkezeti tagok korlátozott jövedelmet élveznek a szövetkezetbe vitt és a szövetkezeti közösség által meg nem vásárolt, illetve a fel nem osztható közös alapba nem helyezett termelőeszközök után. Az ilyen termelőeszközök után fizetett *használati díj*, illetve annak bizonyos határok közötti *korlátozása* alapvető feltétele a szövetkezeti szervezet viszonylagos stabilitásának *addig is*, amíg a szövetkezet termelőeszközeinek zöme a fel nem osztható közös alapba nem kerül. Ha a termelőszövetkezet termelőeszközei túlnyomóan a fel nem osztható alap részei, akkor ez a probléma természetesen elesik, illetőleg a jövedelemrészesedés rendszerében eleve és gazdaságilag megalapozottan a munka szerinti részesedés a döntő. De míg ez be nem következik, átmeneti kompromisszummal kell *áthidalni* a szövetkezeti tagok között fennálló vagyoni különbségeket. (Ilyen kompromisszum létrehozása azonban természetesen gyakorlatilag általában csak akkor lehetséges, ha a tagok között nincsenek túlságosan nagy vagyoni különbségek, tehát ha termelőeszközeik eleve legalább is túlnyomóan a saját, illetve családi munka feltételéül szolgáltak.)

A termelőszövetkezet leírásánál itt látszólag nem *általában* a termelőszövetkezeti intézmény, hanem a *szocialista* termelőszövetkezet fő vonásait ismertettük. De minden valóságos termelőszövetkezet hasonló szerkezettel jön létre mind tőkés, mind szocialista viszonyok között. A termelőszövetkezet eleve „szocialisztikus” jellege készteti a szövetkezeti szerzők egy részét arra, hogy feltételezzék „kapitalista” termelőszövetkezetet. *Erdei* akadémikus leír egy ilyen „termelőszövetkezeti” szerkezetet. „A termelőszövetkezet, illetve szövetkezeti üzem a kapitalizmus viszonyai között körülbelül úgy valósulhatna meg, hogy a kisebb-nagyobb családi gazdaságok földjét és termelőeszközeit egyesítenék — nem kollektív szövetkezeti, hanem kollektív kapitalista tulajdonná —, a szövetkezeti üzletrésztőke alapján nagyüzemi igazgatást és munkaszervezetet hoznának létre, s ez a szövetkezeti vállalat a tagok munkájával és bér munkásokkal dolgozna egyformán a bérpiaci szinten megállapított bérezés alapján, és a vállalati nyereséget elosztanák az üzletrészek arányában. Ez az elvileg lehetséges forma mindenesetre elég különös és

szokatlan formája mind a termelőszövetkezetnek, mind a tőkés gazdálkodásnak. Ebben a formában kevés példa is van rá a kapitalista országok szövetkezeti történetében, talán a svéd istállószövetkezetek képviselik leginkább. Megközelítően ugyanez az üzemi szervezet jelentkezik abban az elképzelésben is, amely részvénytársasági nagyüzemek létesítését javasolja a farmereknek. Ez azonban merő irodalmi elgondolás, megvalósulása nehezen képzelhető el.” (Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet. Akadémiai Kiadó. 1959. 253. l.)

Véleményem szerint azonban ez nem termelőszövetkezet, illetve egyáltalán nem is szövetkezet. Ez egyébként az idézett szövegből is kiderül: a termelőeszközöket „nem kollektív szövetkezeti, hanem kollektív kapitalista tulajdonná” egyesítik. Ha feltételeznénk, hogy szövetkezet nem szövetkezeti tulajdon alapján is fennállhat, ezzel végképpen megfosztanánk magunkat attól a lehetőségtől, hogy a szövetkezetet mint gazdasági intézményt, vagy legalábbis mint bizonyos vállalatokra jellemző elvek összességét megragadhasuk és megformulázhasuk, s képelenek lennénk a szövetkezetet elhatárolni a *nem szövetkezeti* vállalattól.

A fentiekben nem az ilyen vagy olyan körülmények között működő fogyasztási stb. szövetkezetet írtuk le, hanem (helyenként utalva a környezet némi módosító hatására) a fogyasztási szövetkezetet, az egyéni árutermelői szövetkezetet, a termelőszövetkezetet.

Azt állítjuk tehát, hogy a valóságban három egymástól lényeges vonásokban eltérő szerkezetű szövetkezeti típust (szövetkezeti intézményt) találunk — ha ugyanis a szövetkezeteket szerkezetük fő vonásai alapján kategorizáljuk. Azt állítjuk továbbá, hogy az egyes szövetkezeti intézményeknek önmagukban, a környezettől függetlenül is van *bizonyos* társadalmi-gazdasági meghatározottságuk, mivel a szerkezeti-formai vonások a dolog természete szerint bizonyos *tartalmi* vonásokkal párosulnak. A szövetkezeteket (az egyes szövetkezeti intézményeket) tehát nemcsak „történelmileg”, azaz a környezettel való összefüggésükben kell vizsgálnunk, hanem mint „magában való dolgot” is.¹³ pontosabban: a szövetkezeteket — ha marxista módon akarunk eljárni — meg kell vizsgálnunk önmagukban és a környezettel való összefüggésükben, s a továbbiakban azt kell megállapítani, hogy az önmagában is többé vagy kevésbé meghatározott arculatú szövetkezetek hogyan viselkednek különböző társadalmi, gazdasági viszonyok között, milyen szerep betöltésére alkalmasak, mire lehet őket használni.

Valamely szövetkezet társadalmi-gazdasági arculatát és szerepét *összes viszonyai* határozzák meg, azaz a szövetkezeti szerkezet által a tagok (a tagok és a közös vállalat) között létrehozott *belső* viszonyok s a *külső* társadalmi viszonyok, amelyek közepette s amelyeknek *alárendelve* tevékenységét kifejti. Az *összefüggés* a szövetkezés és a környezet között abban áll, hogy meghatározott társadalmi, gazdasági rendszerek meghatározott szövetkezeti intézményeket hívnak létre, illetve bizonyos szövetkezeti intézmények bizonyos társadalmi rendszerekkel vannak összhangban s fordítva.

Feladatunkat, az előbbieken megfogalmazott tétel bizonyítását csak félig végeztük el. A szövetkezet összes viszonyai közül főként a belső viszonyokra fordítottuk a figyelmünket. A szövetkezet (az egyes szövetkezeti intézmények) és a környezet közötti konkrét kapcsolatok vizsgálata azonban túllépi e cikk kereteit, s külön tanulmányt igényel.

¹³ „... az »új ellenzék« a szövetkezeti kérdést nem marxista módon, hanem metafizikusan kezeli. A szövetkezetet nem történelmi jelenségnek tekinti, más jelenségekkel kapcsolatban, ... hanem mint valami állandó, egyszer s mindenkorra adott »magában való dolgot.«” (Sztálin Művei 8. kötet 95. l.) Sztálinnak — véleményem szerint — *abban* tökéletesen igaza volt, hogy helytelen a szövetkezeteket csak mint „magában való dolgokat” vizsgálni. Nem helyes viszont valamely társadalmi jelenség jellegét csupán a *környezetből* levezetni. A dolgok mindenoldalú elemzése a helyes, a marxista módszer.

A tőkés újratermelés elméletéhez

(Kísérlet a tőkés újratermelés egyes nem egyensúlyi állapotainak és folyamatainak a marxi újratermelési sémák alapján történő elemzésére)

A cikkben bemutatok egy elemző módszert, amelyről azt remélem, hogy *a valósághoz kellően közelített modellre alkalmazva* lényegesen *kiszélesítheti* a konjunktúra- és válságelméletről meg a konjunktúra-szabályozást célzó államkapitalista beavatkozások hatásmechanizmusáról való ismereteinket. A cikk terjedelme tézisszerű rövidsége kényszerít.

Marx újratermelési sémái zárt rendszerben ábrázolják egy nemzetgazdaság egész árukeresletét és árukínálatát. Marx vizsgálatai annak felderítését célozták, hogy miképpen kell alkalmazkodnia egymáshoz az újratermelés két osztályának. Megfelelő alkalmazkodás esetén a kereslet és a kínálat egyensúlyban van. Magam e cikkben a marxi sémák alapján azt vizsgálom, hogy mi a következménye a kereslet és kínálat egyensúlya megbomlásának. Olyan kérdésekre keresek tehát választ, hogy mi történik, ha növelik vagy csökkentik a munkások béreit, s ezáltal megváltozik a fogyasztásicikk-piac felvevőképessége; milyen hatása van ugyanerre az uralkodóosztály élősdifogyasztásának; mi a következménye, ha az egyensúllyal össze nem férő arányokban fejlődik az újratermelés két osztálya (az I. és a II. osztály); van-e ilyenkor tendencia az egyensúly helyreálltára, s ha igen, a konjunkturális kilengés csillapodása árán vagy pedig az ellenkező állapotba (jó konjunktúrából depresszióba vagy fordítva) való átlendülés árán van-e rá tendencia stb. Minthogy modellem, amelyre a módszert alkalmazom, a valóság igen leegyszerűsített képe, a nyert válaszok is csupán a valóság első megközelítését jelenthetik. Mégis úgy vélem, alkalmas tájékozódópontok a mai tőkés újratermelés bonyolult folyamatainak jobb megértése felé vivő úton.

Ha az újratermelés kiegyensúlyozott, a piaci árak arányosak az értékekkel, ha nem kiegyensúlyozott, nem arányosak velük. (E cikkben elvonatkoztatok a termelési ártól, az érték módosult formájától.) Az árak alakulása visszahat a termelési folyamatokra. A nem egyensúlyi állapotok vizsgálata az újratermelés és az árak kölcsönhatásainak elemzését követeli meg.

Aranypénzforgalom esetén másképp alakulnak az árak, mint egyébként. Az e dolgozatban feltételezett pénzfajta beválthatatlan, a papírpénzhez közelálló bankjegy (és bankszámlapénz), amelynek értékét, illetve vásárlóerejét kizárólag a kereslet és a kínálat arányai szabályozzák. Ha az ilyen pénzben kialakuló árak törvényszerűségeit keressük, a

következő — a valóságot jól megközelítő — tételeket kell állandóan szem előtt tartanunk. E pénz forgó mennyisége, ha az állami céloktól eltekintünk, a tőkések fizetési szükségleteihez igazodik; a tőkésosztály elegendő pénzt kaphat a bankrendszerből, ha a növekvő termelés és a növekvő árak több pénzt igényelnek. A munkásosztály vásárlóerejének viszont a dolgozó létszám és a nominális bértételek határt szabnak, a munkás csak bérével vásárolhat, a munkások megtakarított pénze elhanyagolható. De a bér egyben tényleges vásárlóerő is a fogyasztási cikkek piacán; a munkásosztály fogyasztási cikkekre költi folyó bérjövödelmének oroszlánrészét, akár magas ez nominálisan, akár alacsony.

A fogyasztási cikkek árszintjének törvénye

E megfontolások alapján mindenekelőtt a fogyasztási cikkek (nem pedig az egyéb áruk) árszintjére vonatkozólag állapíthatunk meg egy érdemleges következtetést. Adott időszakban (például egy hónapban, egy évben) alapján egyértelmű az összefüggés a következő mennyiségek között: az értékesített fogyasztási cikkek (a termelés és a készletek változása közti különbség) volumene és ára, a tőkések személyi fogyasztásának volumene, a munkásosztály nominális bérösszege. Ha a fogyasztási cikkek megtermelt volumenéből kivonjuk a tőkések személyi fogyasztásának és a raktári készletek változásának a volumenét, s a maradékot (a munkások részét) megszorozzuk a fogyasztási cikkek volumenegységének árával, a *nyert árösszegnek egyenlőnek kell lennie a nominális bérek összegével* (mínusz a munkások folyó megtakarításainak elhanyagolható összege). Képletben: $[(F_v - \Delta r_v) - f_v] p_f = \Sigma B = mv$, ahol F_v a termelt fogyasztási cikkek volumene (például munkaóránként kifejezve), f_v a tőkések fogyasztásának volumene, Δr_v a fogyasztási cikkek raktári készleteinek (pozitív vagy negatív) változása volumenben, p_f az egységnyi (például 1 munkaórát tartalmazó) fogyasztásicikk-mennyiség ára (amit a fogyasztási cikkek árszorójának nevezek), ΣB a kifizetett nominális bérek összege, n a munkások száma, b egy-egy munkás nominális bérkeresménye az adott időszakban (amit bérszint-szorónak nevezek). Ebből a fogyasztási cikkek árszorója

$$p_f = \frac{nb}{F_v - f_v - \Delta r_v} \quad *) \quad 1. a)$$

E képlet érvényes akár kiegyensúlyozott az újratermelés, akár nem; akár értékarányosak az árak, akár nem értékarányosak. Az is kézen-

* Legyen például a valamely időszakban megtermelt fogyasztási cikkek összes értéke 120 000 munkaóra. Fogyasszanak ebből a tőkések 20 000 munkaórányit. Legyen a kifizetett bérek összege 1 millió tallér. Legyen az érvényes áron éppen 120 000 órányi fogyasztási cikk értékesíthető, s így a munkások részesedése belőle 100 000 munkaórának megfelelő mennyiség. Ekkor 100 000 munkaórányi terméket 1 millió tallér munkabérbérből megvásárolnak meg, vagyis 10 tallér egyenértékű a *fogyasztási cikkek viszonylatában* (!) 1 munkaórával, a termelt fogyasztásicikk-mennyiség ára pedig 1 200 000 tallér. Ha az árszint ugyanekkora, de a munkabérek összege csak 900 000 tallér, a munkások csak 90 000 munkaórányi terméket vehetnek meg, tehát 10 000 munkaórányi mennyiséggel nőnek a raktári készletek. Ha a tőkések nem fogyasztanak többet és mégis eladják az egész folyó termelést, 100 000 munkaórányi áru ára csak 900 000 tallér lehet, 1 munkaórának mindössze 9 tallér felel meg, az összes fogyasztási cikkek ára 1 080 000 tallér, 120 000 tallérral kevesebb, mint az első esetben. Legyen a munkabérek összege változatlanul 1 millió tallér, de legyen a tőkések fogyasztása 20 000 helyett 30 000 egység, és ne legyenek raktári készletek. Most a munkások 90 000 egységnyi fogyasztási cikkekre költenek 1 millió tallért, az árszint emelkedik, s az új egyensúly akkor jön létre, amikor 11,11 tallér ér egy munkaórát. (Nem azonnal, de amíg az árak alacsonyabbak ennél, a munkásoknak elköltetlen pénze marad, a kereslet meghaladja a kínálatot, s az árak tovább emelkednek.)

fekvő, hogy míg a munkások lényegében elköltik egész bérüket, bármekkora is ez a bér, addig megfordítva: a tőkésék lényegében megvásárolják és elfogyasztják a szokásos fogyasztásicikk-adagukat, bármekkora is ennek a (névleges) ára, annál is inkább, mert magasabb árak esetén a profitok is magasabbak, s ha a profitok alacsonyabbak, az árak is alacsonyak (A tőkésék fogyasztásicikk-keresletének mind ár- mind jövedelemrugalmassága kicsiny.) Épp ezért — a lényegeset tekintve — a munkásosztály *nominális* bérének nagyságával, a tőkésosztály vásárlásának *volumenével* hat mint *vásárló* (!) a fogyasztási cikkek árszínvonalának alakulására. De mindez nem *magyarázza* kielégítően a netáni árváltozások okát; az árváltozások csak az újratermelés egészének menetéből, a kereslet és a kínálat arányának ebből folyó alakulásából magyarázhatók teljesen.

Az újratermelés dinamikus egyensúlyának marxi feltételeiről

E dolgozat keretében kitarok a bővített újratermelés eredeti marxi sémáinak absztrakciói mellett, vagyis: tiszta kapitalizmust feltételező, külkereskedelmet nem ismerő, pusztán kétszektoros modellre támaszkodom; nem különböztetem meg az állótőkét a forgótőkétől, az értéket tekintem az árak központjának, nem pedig a termelési árat, és változatlanak veszem a munka termelékenységét, illetőleg a tőke technikai összetételét. Mihelyt nem egyensúlyi állapotokról lesz szó, el kell ejtenem az árak és értékek arányos voltának feltevését, előbb azonban szükségképpen az egyensúly esetével kell foglalkoznom.

Zavartalan bővített újratermelés esetén az M értéktöbblet az f tőkés fogyasztásra, valamint a ΔC és ΔV felhalmozásra oszlik. A kétszektoros séma ábrázolásakor az I. osztály paramétereit az 1 , a II. osztályét a 2 alsó indexekkel, míg a volumen kifejezést a v alsó indexszel, a tőle megkülönböztetendő ár kifejezést p alsó indexel jelölöm.

Marx sémáiból levezethető és közismert a bővített újratermelés dinamikus egyensúlyának fő feltétele. A munkaórákban, vagyis értékben kifejezett kétszektoros séma (amely minthogy az értékeket változatlanak tekintjük, egyben volumenséma is):

$$\begin{aligned} C_{1v} + V_{1v} + M_{1v} &= C_{1v} + V_{1v} + f_{1v} + \Delta C_{1v} + \Delta V_{1v} = T_v \\ C_{2v} + V_{2v} + M_{2v} &= C_{2v} + V_{2v} + f_{2v} + \Delta C_{2v} + \Delta V_{2v} = F_v \end{aligned}$$

(ahol T_v a termelőeszközök, F_v a fogyasztási cikkek volumene munkaórákban) csak akkor ábrázolhat egyensúlyt, ha

$$V_{1v} + f_{1v} + \Delta V_{1v} = C_{2v} + \Delta C_{2v} \dots \quad 2. a)$$

(Ez csupán az alapvető feltétel; csak a legfőbb arányok helyes voltát jelzi.)

Az egyensúlyi árak értékarányos volta miatt a 2. a) egyenlet kiegészítendő a

$$V_{1p} + f_{1p} + \Delta V_{1p} = C_{2p} + \Delta C_{2p} \dots \quad 2. b)$$

egyenlettel.

A 2. a) és 2. b) egyenletek többet mondanak annál, hogy a társadalmi termék egésze értékarányos árakon realizálható. Azt is tartalmazzák,

hogy a tőkésék csak a folyó jövedelmük keretein belül vásárolnak árukat, tehát felhalmozásra szolgáló termelőeszközöket is, s ez utóbbiakat saját osztályukon belül alkalmazzák. Ha nincs egyensúly (ha tehát az árak eltérnek az értékektől, és így a realizálható értéktöbblet is eltér a megtermelttől), a két osztály tőkésői külön-külön saját *megtermelt* értéktöbbletüktől különböző mennyiségeket fordíthatnak személyi fogyasztásra is, felhalmozásra is, és beruházásaikat sem feltétlenül a saját osztályukban végzik (tőkeáramlás). Marx a sémákkal kapcsolatban az egyensúly esetére összpontosítja figyelmét, ezért *velük összefüggésben* ez utóbbi lehetőségekkel külön nem foglalkozik.

A tőkék technikai összetétele változatlanóságának feltevéséből folyik továbbá, hogy

$$\begin{aligned} C_{1v} : V_{1v} &= \Delta C_{1v} : \Delta V_{1v} \quad \text{és} \\ C_{2v} : V_{2v} &= \Delta C_{2v} : \Delta V_{2v} * \dots \end{aligned} \quad 3.)$$

A 3.) egyenletrendszer egyensúly esetén természetesen p alsó indexszel is érvényes v alsó index helyett, s ilyenkor az értékösszetétel változatlanóságát jelözi. Ezek persze speciális feltételek, de belátható, hogy a 2. a) és 2. b) egyenleteket változó technikai összetétel esetén is ki kell egészíteni a 3.) egyenletrendszert pótló valaminő olyan egyenletekkel, amelyek az egyensúly feltételeként adják meg a technikai összetétel alakulását. A 2. a) egyenlet ugyanis értékeknek, illetve volumeneknek az egyensúlyhoz szükséges arányait tartalmazza, s ezek az arányok papíron számtalanféleképpen betarthatók lennének, de reálisan a tőke c és v alkotórészei, tehát a termelőeszközök és a munkaerő mennyisége között csak lényegében a mindenkori, tág értelemben vett technológia által meghatározott arányok lehetségesek.

Az egyszerű marxi séma csupán igen speciális értelemben tud raktári készletekről. Csak ΔV_v , tehát a következő periódusban foglalkoztatandó pótlólagos munkások létfenntartási alapja (és a ΔC_v) tekinthető ilyennek. E modell keretén belül az 1. a) egyenlet a következő alakban fogalmazható meg: $\dot{p}_f = \frac{n^0 b}{F_v - f_v - \Delta V_v}$, ahol n^0 a kiinduló periódus munkáslétszáma. Ha a fogyasztási cikkek árszintje két periódus között csak keveset változik, nem nagy elhanyagolással használhatjuk helyette a következő

$$\dot{p}_f = \frac{nb}{F_v - f_v} \dots \quad 1. b)$$

képletet is, amelyben n a kiinduló periódusban foglalkoztatott és a következő periódusban még pótlólag foglalkoztatandó munkások létszámának együttes össze (ennek a beralapja a $V + \Delta V$). A továbbiakban általában az 1. b) képletet fogom használni.

* A 3.) egyenletrendszerben tulajdonképpen munkáslétszámoknak kellene szerepelniök. A megadott formulában a V mennyiségek munkáslétszámokat jelképeznek.

A fogyasztás-cikkek-árak törvényének alkalmazása az egyensúlyban

Tekintsük tehát — volumenét illetően — adottnak valamely kiinduló időszak társadalmi termékét:

$$T_v = C_{1v} + V_{1v} + M_{1v} \begin{cases} f_{1v} \\ \Delta C_{1v} \\ \Delta V_{1v} \end{cases}$$

$$F_v = C_{2v} + V_{2v} + M_{2v} \begin{cases} f_{2v} \\ \Delta C_{2v} \\ \Delta V_{2v} \end{cases} \quad \text{olyképpen, hogy}$$

$$V_{1v} + f_{1v} + \Delta V_{1v} = C_{2v} + \Delta C_{2v} \quad \text{és}$$

$$C_{1v} : V_{1v} = \Delta C_{1v} : \Delta V_{1v}$$

$$C_{2v} : V_{2v} = \Delta C_{2v} : \Delta V_{2v}!$$

Árszintekről még semmit sem tudunk. Másrészt viszont a *fogyasztási* cikkek árszintmagasságát jelző p_f árszorzóra vonatkozólag érvényes a

$$p_f = \frac{nb}{F_v - f_v} \dots 1. b) \text{ egyenlet.}$$

Szemügyre vett sémánk — legalábbis implicite — megadja az 1. b) egyenletben előforduló paramétereket p_f és b kivételével. Tudniillik $f_v = f_{1v} + f_{2v}$, n pedig implicite meg van adva azért, hogy a változó tőke V_v érték nagysága adott.*

Ha önkényesen — megadjuk a b bérszintszorzó értékét is, az 1. b) egyenletből megkapjuk a fogyasztási cikkek árszintjét jelző p_f árszorzót.** És megfordítva: valamekkora — önkényesen felvett — p_f árszorzóból megkaphatjuk az egyetlen vele összhangban levő nominális bérösszeget, illetve bérszorzót is.

Termelőeszközöket tőkések vásárolnak, az ő nominális vásárlóképességüknek nincs szoros határa, beruházási tevékenységük pedig a konjunkturális helyzet függvénye. Ezért a termelőeszközök árszintje alakulásának mechanizmusa összehasonlíthatatlanul bonyolultabb a fogyasztási cikkekénél. Az egyensúlyban azonban $p_t = p_f$, ahol p_t a termelőeszközök árszorzója, tehát az (érték-) egységnyi termelőeszköz ára. Közvet-

* Ha ugyanis egy munkaerő értéke h munkaóra (például 1 évre 360 nappal és napi 4 szükséges munkaórával számolva $h = 1440$ munkaóra), akkor $n = \frac{V_v}{h}$, ahol $V_v = V_{1v} + V_{2v} + \Delta V_{1v} + \Delta V_{2v}$.

** Illusztrációképpen legyen a társadalmi termék két osztályának összetétele

$$8000 T_v = 4000 C_{1v} + 2000 V_{1v} + 2000 M_{1v} \begin{cases} 500 f_{1v} \\ 1000 \Delta C_{1v} \\ 500 \Delta V_{1v} \end{cases} \quad 6500 F_v = 2500 C_{2v} + 2000 V_{2v} + 2000 M_{2v} \begin{cases} 1100 f_{2v} \\ 500 \Delta C_{2v} \\ 400 \Delta V_{2v} \end{cases}$$

Feleljen meg a V egysége 10 munkásnak, feleljen meg tehát a jelenlegi és jövőbeli változó tőke ($2000 V_{1v} + 2000 V_{2v} + 500 \Delta V_{1v} + 400 \Delta V_{2v} = 4900 V_v$) 49 000 munkásnak, s legyen egy munkás évi bére 100 papírtallér, vagyis legyen $nb = 49\,000 \times 100 = 4\,900\,000$ tallér, akkor

$$p_f = \frac{4\,900\,000}{6500 - (1100 + 500)} = 1000.$$

Tehát a fogyasztási cikkek teljes ára ebben az esetben nem lehet egyéb, mint $6500 \cdot 1000$, azaz 6 500 000 papírtallér.

lenül belátható, hogy ilyen árszorzők esetén a 2. a) egyenlet érvényességéből már következik a 2. b) egyenlet érvényessége, hiszen ha $p_t = p_f$, akkor a 2. a) egyenlet felírható a $p_t \cdot (V_{1v} + f_{1v} + \Delta V_{1v}) = p_f \cdot (C_{2v} + \Delta C_{2v})$ formában, s ez nem egyéb, mint a $V_{1p} + f_{1p} + \Delta V_{1p} = C_{2p} + \Delta C_{2p}$. . . 2 b) egyenlet.

Ha pedig p_t nem egyenlő p_f -fel, a 2. b) egyenlet nem teljesülhet, ha a 2. a) egyenlet teljesül.

Az egyensúlyfogalom tartalma. A kétféle egyensúlyhiány

Az egyensúly feltételeit csak deklaráltam a 2. a), 2. b) és a 3.) egyenletekkel, de nem vizsgáltam még meg, hogy az egyensúlynak nyilvánított állapot milyen értelemben egyensúly. Közgazdaságilag valóban releváns egyensúlynak a társadalmi újratermelés olyan állapotát tekinthetjük, amelyhez magától közeledik az újratermelés állapota, ha valaminő okból kibillent belőle (a stabil egyensúly esete). Dinamikus, fejlődő gazdaságban ez a fejlődés trendjéhez való közeledést jelenti. Megvizsgálandó, hogy ilyen, tehát stabil egyensúlynak tekinthető-e az egyensúlyként deklarált állapot?

Az egyensúlyi állapottól való kétféle lehetséges eltérést kell megkülönböztetnünk. 1. Az első esetben teljesül a 2. a) egyenlet követelménye, tehát *lehetséges lenne valamennyi terméknek értékarányos áron történő értékesítése, de az árak mégsem értékarányosak*. 2. A második esetben a 2. a) egyenlet előírta összefüggés *sincs betartva* (vagyis értékifejezésében sem teljesül a bővített újratermelés közismert alapegyenlete).

E cikkben az egyszerűség kedvéért e megkülönböztetés értelmében *első- illetve másodfajú egyensúlyzavar*ról fogok beszélni. Az elsőfajúval kezdem az elemzést.

Valamely termék magas ára előbb-utóbb túlkínálatot, alacsony ára csökkenő kínálatot vált ki, s a kínálat e változása az árarányokat az értékarányokhoz (termelésiár-arányokhoz) közelíti. E mechanizmus egymástól független árukra vonatkozik. *De a két osztály termékei nem függetlenek egymástól, hanem kiegészítő termékek módjára viszonyulnak egymáshoz*: a termelőeszközök — legalábbis végső soron — fogyasztási cikkek termeléséhez kellenek. Ha tehát például a II. osztály termékeiből általában túlkínálat van, ez annak is jele, hogy előzetesen túl sok termelőeszközt termeltek a II. osztály számára a fogyasztásicikk-piac igényeihez képest. Ezért úgy látszik, hogy az adott esetben a tőke-átáramlás kiegyenlítő mechanizmusa csődöt mond. E kérdést tehát közelebbről kell szemügyre venni.

Az elsőfajú egyensúlyzavar: a nominálbér-emelés esete

Elsőfajú egyensúlyzavarra vezet például, legalábbis átmenetileg, ha az általános bérszorző az egyébként egyensúlyban levő állapotban megváltozik. Ha az 1 munkásra (eredeti és pótlólagos munkásra) eső nominális bérösszeget k százalékkal megnöveljük, akkor a $p_f = \frac{nb}{F_v - f_v}$ egyen-

let értelmében a fogyasztási cikkek árszorójának, vagyis árszintjének is k százalékkal kell növekednie „ceteris paribus”.*

Az I. osztály termékeinek árszintje viszont nem követi pontosan a fogyasztási cikkek árszintjét, az aránytalanság, az elsőfajú egyensúlyzavar tehát legalábbis átmenetileg bekövetkezik.

Tekintsük azt a (valószínűtlenül extrém) esetet, amikor a bérváltozást követően a fogyasztási cikkek ára már megállapodott az új, magasabb szinten, az I. osztály termékeinek árszintje viszont (s ez a valószínűtlen) változatlan maradt! Amíg a két árszint egyforma volt, a 2. a) egyenlet érvényessége esetén mindkét osztály tőkései értékarányos áron realizálhatták saját megtermelt értéktöbbletüket. Ha a fogyasztási cikkek ára a bérek emelkedése miatt megnő k százalékkal, míg a termelőeszközök ára változatlan, akkor a II. osztály tőkéseinek pénzbevé-

tele ugyancsak k százalékkal, $p_f F_v \frac{k}{100}$ tallérral megnő, míg önköltsé-

gük csupán $p_f V_{2v} \frac{k}{100}$ tallérral növekszik. E két szám különbsége,

$(F_v - V_{2v}) \frac{p_f k}{100}$ tallér, profitnövekedés! E növekedés részben csupán no-

minális, hiszen most a fogyasztási cikkeket termelő tőkések saját fogyasztásának árösszege is, valamint pótlólagos munkásaiknak (a következő periódusban a jelen periódus *profitjából* fizetendő) bérösszege is megfelelően megnőtt, de a többletkiadás leszámítása után még mindig

$(F_v - V_{2v} - f_{2v} - \Delta V_{2v}) \frac{p_f k}{100} = (C_{2v} + \Delta C_{2v}) \frac{p_f k}{100}$ összegű pénztöbble-

tük maradt. Ez az összeg áruk vásárlására igénybe nem vett, pillanatnyilag felesleges, megtakarítható és bankbetétként elhelyezhető pénzösszeg (amelynek vásárlóképessége termelőeszközökben mérve egyelőre változatlan). Jelölhetjük például $+S_2$ -vel (pozitív megtakarítás).

Az I. osztály tőkéseinek pénzbevétele egyelőre nem változik, termelési költségeik viszont $V_{1v} \frac{p_f k}{100}$ tallérral megnőnek. Profitjuk reálértéke

még inkább csökken, hiszen személyi fogyasztásuk költségei és majdani pótlólagos munkásaik (elvileg ugyancsak az értéktöbbletből fedezendő) bérei is nagyobbak. A változás előtt teljes profitbevételüket egyéni fogyasztásra és felhalmozásra költötték. Ha most ugyanannyit fogyasztanak és halmoznak fel volumenben, folyó pénzkülsőadásainak

$(V_{1v} + f_{1v} + \Delta V_{1v}) \frac{p_f k}{100}$ tallérral meg kell haladniuk folyó bevételeiket.

Nevezzük ezt az összeget — S_1 -nek (negatív megtakarításnak).

Minthogy csak árak változtak, de az újratermelés arányaiban nem történt változás, $C_{2v} + \Delta C_{2v} = V_{1v} + f_{1v} + \Delta V_{1v}$, vagyis $-S_1 = +S_2$,

* Ennek az árszintnövekedésnek a valóságban nem kell azonnal teljes mértékben jelentkeznie. A megnövekedett nominális bérösszeg mindenestre növeli a keresletet, de a raktári készletek puffer-hatást, késleltető hatást fejtenek ki. Csakhogy a készletből fogyasztás nem helyettesíti a végtelenségig a termelést. A fogyasztási cikkek árszintjének végül is az 1.b) egyenlet meghatározta magasabb szinten kell megállapodnia (ha tudniillik — mint feltesszük — a 2. a) egyenlet továbbra is érvényben marad!)

de S_1 pénzhiány, S_2 pénztöbblet. A II. osztály tőkéseinek pénzbevétele az I. osztály tőkéseinek rovására nőtt meg.*

A bérösszeg megnövekedett, a fogyasztási cikkek árösszege még többel nőtt, a különbséggel a tőkések fizetnek többet fogyasztásuk fedezésére (de figyelembe veendő, hogy a ΔV növekménye a következő év forgalmát terheli). Ha nem változott a pénz forgási sebessége, meg kellett növekednie forgó mennyiségének. Időrendben mindenekelőtt a többletbérek fedezésére kell pótlólagos pénz. Noha végül ez is és az I. osztály tőkései fogyasztásának többletkiadása is a II. osztály tőkéseinek jövedelmévé válik, ők e (többlet-) jövedelemből csak bevételeik és kiadásaiuk végső egyenlegeként fedezhetik, sőt fedezhetik túl saját kiadásait, menetközben nekik is többletpénzt kell kivonniok a bankrendszerből. Mindez persze csak akkor igaz pontosan így, ha a fogyasztásicikk-árak emelkedése nem módosítja a tőkések fogyasztását és beruházásait. De az árarányok pillanatnyi kiegyenlítetlensége a reálfolyamatokat is módosítja. A történések jellege végeredményben attól függ, hogy a változás kedvező vagy kedvezőtlen hatással van-e a konjunktúrára.

Világos azonban, hogy a kiváltott fogyasztásicikk-áremelkedés mindenekelőtt kitűnő konjunktúrát teremt a II. osztályban. Amíg pedig ez így van, az I. osztály tőkéseinek sincs okuk borúlátásra.** Az I. osztály ismeretesen két alosztályra: I_I -re és I_{II} -re bontható (az I. osztálynak arra a részére, amely az I. osztály számára és arra, amely a II. osztály számára termel), s az I_{II} alosztály termékei iránti kereslet semmiképpen sem csökkenti az I. osztály profitjának csökkenése. Ez a kereslet nyilván még növekszik is. Így mindenekelőtt lehetőség van az I_{II} alosztály termékei árának a növelésére, tehát az I_{II} alosztály tőkéseinek sem lesz okuk a beruházástól való tartózkodásra. A hatás továbbgyűrűzik, a végeredmény valamennyi ár növekedése. Ha figyelembe vesszük az I. osztály általában magasabb fokú monopolizáltságát, belátjuk, hogy a termelőeszköz-árak gyorsan követik a fogyasztásicikk-árakat, sőt meg is előzhetik őket. Eközben tendencia keletkezik a fogyasztásicikk-termelés viszonylagos megnövelésére, s ez fékezi az árnövekedést.

Az átmenet az új dinamikus egyensúly eléréséig a különösen kedvező konjunktúra állapota. Ezzel számol a bankrendszer, amikor a szükséges pótlólagos pénz „megteremtésével”, a tőkések rendelkezésére bocsátásával egyáltalán lehetővé teszi a folyamat megindulását és lezajlását.

Figyelmen kívül hagyva a fogyasztásicikk-termelés viszonylagos súlyának valószínű megváltozását, pontosabban: feltételezve, hogy végül is érvényes marad a 2. a) egyenlet, megállapíthatjuk, hogy a bérek nomi-

* Ez az összefüggés egyébként teljes általánosságban is megfogalmazható a következő formában: ha egy árutermelő társadalomban a lakosság egyik felének a pénzbevételei meghaladják az ugyanekhez az időszakhoz tartozó pénzkidadásait, akkor a lakosság másik felének pénzkidadásai szükségképpen ugyanannyival meghaladják pénzbevételeiket, feltéve, hogy csak áruk értékesítése révén lehet bevételekre szert tenni, és pénzt csak áruk vásárlására költenek. Természetesen, hiszen az áru minden helyváltoztatása vétel egyvalaki és eladás egy másvalaki számára, tehát a pénzbevételek és a pénzkidadások összege társadalmi méretben mindig azonos nagyság.

** A valóságban az állótké-termelés és az általa teremtődő gyártási kapacitások alakulásától is függ a dolog. A II. osztály profitjai még magasak lehetnek, amikor már előreveti az árnyékát új, nagy fogyasztásicikk-termelő kapacitások üzembelépése. Ennek tárgyalása azonban már a tulajdonképpeni válságelmélethez, nem pedig az egyszerű konjunkturális ingadozások elméletéhez tartozik. Alaposabb elemzésére modellünk csak az állótké-termelés figyelembevételével kibővíthető válhatik alkalmassá.

nális emelése egy konjunkturális megélénkülés után tendenciájában mind a fogyasztásicikk-, mind a termelőeszköz-árak azonos százaléku emelését eredményezi.*

Az árarányok kiegyenlítődéssel újból egyensúly jött létre, a pénz vásárlóerejét illetően a modell közömbös: az egyensúly minden névleges általános árszinttel összefér, az árszintnek csak a bérszinttel kell összhangban lennie. Ezen csak a pénznek az arannyal való valaminő szoros egybekapcsolása változtathatna. A fogyasztási cikkek árszintje az 1. b) egyenlettel összhangban változik, a termelőeszközök ára tendenciájában ehhez a szinthez igazodik. A munkásosztály az új egyensúly beálltával nincs sem jobb, sem rosszabb helyzetben, mint a nominális bér-emelés előtt volt.**

Elsőfajú egyensúlyzavar: a tőkés fogyasztás változása

A tőkés egyéni fogyasztása változásának következményeit egyelőre mint az elsőfajú egyensúlyhiány esetét vizsgálom. Azzal sem törődöm, hogy mi az oka a tőkés fogyasztás változásának.

Ha valamely egyensúlyi állapotban (*ceteris paribus*) a tőkés egyéni fogyasztása megnőne, meg kellene nőnie a fogyasztási cikkek árszínvonalának is, mert a bérből ilyenkor kevesebb fogyasztási cikk vásárolható. A bérösszegnek és a bérből megvásárolható fogyasztási cikkeknek az új aránya határozza meg [az 1. b) egyenletnek megfelelően] a fogyasztási cikkek magasabb, megnövekedett árszintjét. A nominálbérek növekedése arányosan, a tőkés fogyasztás növekedése — mint-hogy az f_v az 1. b) egyenlet jobb oldalának *nevezőjében* szerepel első hatványával — hiperbolikusan növeli az árakat. Eszerint minél kisebb ez a fogyasztás a fogyasztási cikkek összmenységéhez képest, annál kevésbé növeli ugyanolyan százalékos, sőt ugyanolyan abszolút nagyságú növekedése a fogyasztási cikkek árszínvonalát, s megfordítva: minél nagyobb a részaránya az összfogyasztásban, változása is annál nagyobb növekedést okoz az árakban. A nominálbérek növekedésével szemben a tőkés fogyasztás megnövekedése az értéktöbbletráta közvetlen növekedését okozza; ez is drágulást okoz; a bekövetkező drágulás azonban a kizsákmányolás fokának növekedését jelzi.

Amíg a termelőeszköz-árak nem követik (vagy nem követik eléggé) a fogyasztásicikk-árak növekedését, a tőkés fogyasztás növekedése is a II. osztály tőkéseinek realizált profitját növeli; e profit a fogyasztási cikkek árösszegének teljes többletével megnő. Ez nem egészében a profit reálértékének növekedése, mert a tőkés fogyasztás költségei is nagyobbak lettek.*** Az I. osztály tőkesei viszont változatlan felhalmozás esetén még saját korábbi fogyasztásukat sem tudják megfizetni jövedelmükből.

A fogyasztási cikkek árának növekedése és a II. osztály tőkéseinek pozitív S -e természetesen hasonló módon és okokból kiváltja a ter-

* Végeredményben az árak nominális szintje olyan egyenletesen nő, mintha aranypénz esetén megváltozna a pénzláb, vagyis kisebb arany mennyiséget neveznének a korábbi néven, de nem változnának az arany súlyegységeiben kifejezett árak és bérek.

** Ha számba vesszük a fogyasztásicikk-termelés viszonylagos növekedését (amit például az válthat ki, hogy a termelőeszköz-árak növekedése elmarad a fogyasztási cikkek árának a növekedéséhez képest), belátjuk, hogy a nominális bérek emelkedése egyben reálbér-növekedést is eredményezhet. Az ilyenkor bekövetkező további fejlemények elemzése a másodfajú egyensúlyzavar elemzése körébe tartozik.

*** De meggondolandó továbbá, hogy a reálértéktöbbletnek a pótlólagos munkások fogyasztási alapját alkotó része a reálbérek csökkenése következtében több pótlólagos munkás alkalmazását teszi lehetővé az egész tőkésosztály számára.

melőeszközök áremelkedését, mint a korábbi eset. A termelőeszközök áremelkedése növeli az I. osztály tőkéseinek pénzbevételeit és a II. osztály tőkéseinek a pénzkiadásait. Ez az áremelés egy bizonyos ponton azt eredményezi ugyan, hogy a II. osztály pozitív, az I. osztály negatív S-e megszűnik, a bevételek és a kiadások egyensúlyba kerülnek, de az általános esetben — vagyis ha csak az I. és a II. osztály tőkés fogyasztásának a növekedése nem aránylik különös módon egymáshoz — a 2. a) egyenlet nem marad érvényben, s ezért a tőkés bevételek és kiadások egyensúlya esetén a két osztály közötti cserének kell nem egyenértékű csere- nek lennie, tehát az újratermelés sem lehet egyensúlyban. Az általános eset másodfajú egyensúlyzavarra vezet, ez pedig pusztán árváltozással nem küszöbölhető ki.

Könnyen bizonyítható, hogy az I. osztály termékeinek normális cseréje a II. osztály termékeivel csak akkor maradhat értékarányos csere, ha a tőkés fogyasztás osztályonként számba vett növekedésének $\Delta f_1 : \Delta f_2$ aránya megegyezik a két osztály munkáslétszámának $n_1 : n_2$ arányával, ahol az n -ek mind a jelen periódusban foglalkoztatott, mind a következő periódusban foglalkoztatandó munkáslétszámot magukban foglalják. Ilyenkor, ha különben érvényes volt a 2.a) egyenlet, továbbra is érvényben marad, de csak formálisan. Teljesen érvényes lehetne, ha a munkaerő értéke a lecsökkent reálbér nagyságával lenne egyenlő, de így most a V_v mennyiségek értelme megváltozik: már nem a munkaerő értékét, hanem csupán a reálbérnek a munkaerő értékénél kisebb értékét jelzik. Egyébként, ha más nem változik, mihelyt a termelőeszközök ár-szintje utoléri a fogyasztási cikkek megnövekedett árszintjét, az újratermelés egyensúlya helyreáll, de úgy, mintha egy olyan országba csöppentünk volna, ahol a munkaerő történelmileg kialakult értéke eleve kisebb.*

Leszögezhető: ha a két osztály tőkéseinek a fogyasztása a 2.a) egyenlet érvénybenmaradásához szükséges arányokban növekszik, tendencia keletkezik az értéktörvény érvényesülésére, tudniillik a közönséges áruk (tehát nem a munkaerő) árszintjének értékarányos alakulására, a p_l és p_f árszorzők egyenlővé válására.**

* Az a mechanizmus, amely a reálbéreket végül mégis a munkaerő értékéhez közelíti, sokkal közvettebb a tárgyaltnál és kapcsolatos az általános túltermelési válságokkal.

** Illusztrációképpen: egyensúlyi példának a következő volt:

$$8000 T_v = 4000 C_{1v} + 2000 V_{1v} + 2000 M_{1v} \begin{cases} 500 f_{1v} \\ 1000 \Delta C_{1v} \\ 500 \Delta V_{1v} \end{cases} \quad 6500 F_v = 2500 C_{2v} + 2000 V_{2v} + 2000 M_{2v} \begin{cases} 1100 f_{2v} \\ 500 \Delta C_{2v} \\ 400 \Delta V_{2v} \end{cases}$$

Nőjön meg a tőkés fogyasztása az I. osztályban a $(2000 V_{1v} + 500 \Delta V_{1v})$ 10 százalékaival, 250-nel! Egyensúly csak akkor lehetséges, ha most a tőkés fogyasztás a II. osztályban a $(2000 V_{2v} + 400 \Delta V_{2v})$ ugyancsak 10 százalékaival, tehát 240-nel növekszik. Ez persze azt jelenti, hogy f_{1v} 50 százalékkal, f_{2v} viszont még 25 százalékkal sem nő. A tőkés fogyasztás összes növekménye 490 egység, ami a munkások számára korábban szolgált 4900 egység 10 százaléka. Az eredmény ugyanaz, mintha a munkaerő értéke 10 százalékkal csökkent volna. Tehát az új egyensúly

$$8000 T_v = 4000 C_{1v} + 1800 V_{1v} + 2200 M_{1v} \begin{cases} 750 f_{1v} \\ 1000 \Delta C_{1v} \\ 450 \Delta V_{1v} \end{cases} \quad 6500 F_v = 2500 C_{2v} + 1800 V_{2v} + 2200 M_{2v} \begin{cases} 1340 f_{2v} \\ 500 \Delta C_{2v} \\ 360 \Delta V_{2v} \end{cases}$$

Ha az árak is egyensúlyban vannak, egyensúly van, mert $1800 + 750 + 450 = 2500 + 500$. Ha, mint feltettük, 49 000 munkás kap fejenként 100–100 egység névleges bért, akkor az új egyen-

súlyi árszint $p = \frac{49\,000 \cdot 100}{6500 - (750 + 1340)} = 1111.11$; az árszint $\frac{1}{9}$ részével, vagyis 1000-ről 1111-re emelkedett, mert a tőkés fogyasztás 1600-ról 2090-re vagyis $30 \frac{5}{8}$ százalékkal nőtt. A kizsákmányolás rátája mindkét osztályban 100 százalékról 122 $\frac{2}{9}$ százalékra ugrott. A valóságban teljesen valószínűtlen, hogy a tőkés fogyasztások éppen az egyensúlyhoz megkívánt arányban változzanak, márpedig mindenféle más arány felborítja az egyensúlyt. De megfordítva: meglevő egyensúlyhiány is egyensúlyiá alakulhat, ha a tőkés fogyasztások aránya az abszolút fogyasztásváltozás nagyságától is függő helyes arányban megváltozik.

Az elsőfajú egyensúlyzavar fordított esetei

Ha a nominális bérek nem nőnek, hanem csökkennek, az újratermelés menetében jelentékeny zavarok keletkeznek. Annyi világos, hogy bércsökkenés esetén ceteris paribus csökkennek a fogyasztásicikk-árak (bár részben eladatlan készletek keletkezhetnek), az I. osztály tőkései tesznek szert pozitív S -re, míg a II. osztály tőkéseinek folyó kiadásai meghaladják bevételeiket (ha reálvásárlásaik akkorák maradnak, mint a bércsökkenés előtt lennének, s a termelőeszköz-árak sem csökkennek, vagy nem kellő ütemben csökkennek), s végül világos, hogy az I. osztály termékei árának csökkenése teljesen helyreállítaná alacsonyabb árszinten az egyensúlyt anélkül, hogy végeredményben akár a tőkések, akár a munkások reáljövedelme megváltoznék.

A történetdők mégsem egyszerű tükörképe a béremelés esetének. Míg béremelés esetén tendencia keletkezik a fogyasztási cikkek különösen gyors ütemű növelésére, s ez maga után vonja a termelőeszköztermelés növekedését, addig most a fogyasztásicikk-termelés csökkenésére, de legalábbis növekedésének lassítására keletkezik tendencia. nem pedig arra, hogy az I. osztálybeli tőkések kezdjék fokozni a saját termelésüket. Ők ugyan pozitív S -hez jutottak, de fő végső vásárlóik éppen a szorult helyzetbe került II. osztálybeli tőkések, márpedig ezek nyilván csakhamar csökkenteni kezdik megrendeléseiket. A kialakuló helyzet tehát az I. osztálybeli tőkések eleinte kimagasló profitjai ellenére is a nyomott konjunktúra állapota, s épp ez kényszerít előbb-utóbb a termelőeszköz-árak csökkentésére. A nehézséget közvetlenül az okozza, hogy bár egy ilyen árcsökkenés mindenféle reális veszteség nélkül egyensúlyba hozná az újratermelést, a valóságban nem következik be, amíg a termelőeszközök iránti effektív kereslet nem csökken, vagyis amíg a gazdasági fejlődés üteme meg nem lassul. Az értéktörvény tehát csak kínosan, a termelés megrázkódtatása árán tud érvényesülni.

A tőkés fogyasztás csökkenésének hatása a már kifejtettekkel analóg módon elemezhető: az általa létre jövő depresszió súlyosabb.

A tartós dinamikus egyensúly fogalma

Idáig feltételeztük, hogy amikor a p_t árszint egyenlővé vált a p_f árszinttel, a 2. a) egyenlet is érvényesült. E feltevés célja az volt, hogy egyéb körülményektől elszigetelve tárgyalhassuk az árak és értékek eltérésének hatását. A nyert eredmények birtokában most már rátérhetünk a másodfajú egyensúly elemzésére.

Tartós dinamikus egyensúlyon azt az esetet fogjuk érteni, amikor minden időszak újratermelésének állapota lehetővé teszi a következő időszak újratermelésének arányos voltát, egyensúlyi állapotát. Ha a fejlődés a tőke technikai összetételének változatlansága mellett megy végbe, ha tehát a munka termelékeynsége nem változik, s ha tetejébe a bérszorzó sem változik, akkor a tartós dinamikus egyensúly esetében az áruk árszintje ugyancsak tartósan változatlan.

A tartós dinamikus egyensúly meglétének ábrázolásakor valaminő külön feltevással kell élnünk a tőkés fogyasztás alakulását illetően, hiszen, mint már láttuk, ennek alakulása éppúgy felboríthatja, mint ahogy helyre is állíthatja az egyensúlyt. Minthogy a valóságos tőkés fogyasztás merev, két határeset közé szoríthatjuk. Az egyik: a tőkések fogyaszt-

tása állandó. A másik: a tőkés fogyasztása a profitjukkal azonos százalékban nő.

Bebizonyítható (például a differenciaszámítás módszereivel), hogy (a technikai összetétel változatlansága esetén) mindkét határesetre konstruálhatunk olyan sémát, amely évről évre egyensúlyt biztosít. Ugyancsak bebizonyítható, hogy ha az I. osztály

$$C_{1v} + V_{1v} + M_{1v} \begin{cases} f_{1v} \\ \Delta C_{1v} \\ \Delta V_{1v} \end{cases}$$

összetételét megadjuk, a hozzá tartozó, tartós egyensúlyt biztosító

$$C_{2v} + V_{2v} + M_{2v} \begin{cases} f_{2v} \\ \Delta C_{2v} \\ \Delta V_{2v} \end{cases}$$

összetétel, a II. osztály valamennyi paramétere egyértelműen kiadódik, ha a tőkés fogyasztás konstans, vagy lineárisan nő ugyan az értéktöbblettel, de nem arányosan. Ha a tőkés fogyasztás az értéktöbblet növekedésével megegyező százalékkal nő, a II. osztálynak legfeljebb egy paramétere még szabadon megválasztható. Ha a II. osztály paramétereinek közül bármelyik eltér a (legfeljebb egy kivételével) egyértelműen kiszámítható értékektől, tartós dinamikus egyensúly nem lehetséges.* A tartós dinamikus egyensúlyt biztosító paramétereket *specifikus paramétereknek* fogom nevezni.**

* Marxnak a bővített újratermelésre vonatkozó legtöbbször idézett számpéldája a harmadik évben már csak akkor hozható egyensúlyba, ha a tőkés fogyasztás arányát önkényesen módosítjuk.

** Példa a tartós dinamikus egyensúlyra konstans tőkés fogyasztás esetén (felső index az időszak sorszáma):

$500\,000 C_1^1 + 250\,000 V_1^1 + 125\,000 M_1^1 \begin{cases} 50\,000 f_1^1 \\ 50\,000 \Delta C_1^1 \\ 25\,000 \Delta V_1^1 \end{cases}$	$300\,000 C_2^1 + 150\,000 V_2^1 + 75\,000 M_2^1 \begin{cases} 37\,500 f_2^1 \\ 25\,000 \Delta C_2^1 \\ 12\,500 \Delta V_2^1 \end{cases}$
$550\,000 C_1^2 + 275\,000 V_1^2 + 137\,500 M_1^2 \begin{cases} 50\,000 f_1^2 \\ 58\,333,3 \Delta C_1^2 \\ 29\,166,6 \Delta V_1^2 \end{cases}$	$325\,000 C_2^2 + 162\,500 V_2^2 + 81\,250 M_2^2 \begin{cases} 37\,500 f_2^2 \\ 29\,166,6 \Delta C_2^2 \\ 14\,583,3 \Delta V_2^2 \end{cases}$
$608\,333,3 C_1^3 + 304\,166,6 V_1^3 + 152\,083,3 M_1^3 \begin{cases} 50\,000 f_1^3 \\ 68\,055,5 \Delta C_1^3 \\ 34\,027,7 \Delta V_1^3 \end{cases}$	$354\,166,6 C_2^3 + 177\,083,3 V_2^3 + 88\,541,6 M_2^3 \begin{cases} 37\,500 f_2^3 \\ 34\,027,7 \Delta C_2^3 \\ 17\,013,8 \Delta V_2^3 \end{cases}$

Példa ugyanarra az értéktöbblettel együtt növekvő tőkés fogyasztás esetén:

$500\,000 C_1^1 + 250\,000 V_1^1 + 125\,000 M_1^1 \begin{cases} 50\,000 f_1^1 \\ 50\,000 \Delta C_1^1 \\ 25\,000 \Delta V_1^1 \end{cases}$	$295\,454,54 C_2^1 + 150\,000 V_2^1 + 75\,000 M_2^1 \begin{cases} 30\,454,54 f_2^1 \\ 29\,545,45 \Delta C_2^1 \\ 15\,000 \Delta V_2^1 \end{cases}$
$550\,000 C_1^2 + 275\,000 V_1^2 + 137\,500 M_1^2 \begin{cases} 55\,000 f_1^2 \\ 55\,000 \Delta C_1^2 \\ 27\,500 \Delta V_1^2 \end{cases}$	$325\,000 C_2^2 + 165\,000 V_2^2 + 82\,500 M_2^2 \begin{cases} 33\,500 f_2^2 \\ 32\,500 \Delta C_2^2 \\ 16\,500 \Delta V_2^2 \end{cases}$
$605\,000 C_1^3 + 302\,500 V_1^3 + 151\,250 M_1^3 \begin{cases} 60\,500 f_1^3 \\ 60\,500 \Delta C_1^3 \\ 30\,250 \Delta V_1^3 \end{cases}$	$357\,500 C_2^3 + 181\,500 V_2^3 + 90\,750 M_2^3 \begin{cases} 36\,850 f_2^3 \\ 35\,750 \Delta C_2^3 \\ 18\,150 \Delta V_2^3 \end{cases}$

Megjegyzem, hogy ha a tőkés technikai összetétele változatlan, de a két osztályban más és más, ha nem vonatkoztatunk el az állóteke megtérülésének sajátos módjától, és ha az egyensúly feltételének a termelési árakkal arányos értékesítést tekintjük, akkor egyáltalán nem konstruálhatunk olyan sémát, amely tartós dinamikus egyensúlyt mutat, hacsak a tőkés fogyasztás nem arányos a profittal, vagy nem exponenciális függvénye a profitnak. De természetesen mindig könnyű olyan sémát konstruálni, amely egy adott periódusban egyensúlyt mutat. (Ilyen az árszint kiszámításakor használt illusztráló számpéldánk is.) Az ilyen sémák azonban a specifikus esetek kivételével csakhamar átmennek az egyensúlytalanságba. A 2.a) egyetlen érvénytelensége tehát már ebből az okból is a tőkés újratermelés normális állapota.

A másodfajú egyensúlyzavar: C_2 kisebb a specifikus értéknél

(Elégtelen fogyasztásicikk-termelés)

Előnyösnek bizonyul, ha a 2. a) egyenlet megsértésének esetét a tartós egyensúly esetéhez viszonyítva tárgyaljuk. Megadunk egy I. osztályt és a vele tartós egyensúlyt képező II. osztályt. Az utóbbinak a paramétereit specifikus értékek, specifikus voltukat * -gal fogom jelölni. Ha viszont az I. osztállyal egyensúlyban nem levő II. osztályt ábrázolok, akkor az utóbbi paramétereit aszerint fogom alsó vagy felső vízszintes vonallal jelezni, hogy a specifikus érték alatt van-e vagy pedig afölött.

Tekintsük a társadalmi újratermelés következő állapotát!

$$C_{1v} + V_{1v} + M_{1v} \begin{cases} f_{1v} \\ \underline{(\Delta C_{1v})} \\ \underline{(\Delta V_{1v})} \end{cases}$$

$$C_{2v} + V_{2v} + M_{2v} \begin{cases} f_{2v}^* \\ \underline{(\Delta C_{2v})} \\ \underline{(\Delta V_{2v})} \end{cases}$$

Itt C_{2v} kisebb a specifikus C_{2v}^* értéknél, V_{2v} akkora, hogy a technikai összetétel olyan legyen, mint a specifikus esetben, $\frac{M_{2v}}{V_{2v}}$ pedig egyenlő $\frac{M_{1v}}{V_{1v}}$ -vel.

A ΔC_{2v} és a ΔV_{2v} nagysága a technikai összetétel változatlan voltából, az M_{2v} és f_{2v}^* nagyságából kiadódik. Tudjuk, hogy

$$V_{1v} + f_{1v} + \Delta V_{1v} = C_{2v}^* + \Delta C_{2v}^*, \text{ tehát } V_{1v} + f_{1v} + \Delta V_{1v} > \underline{C_{2v}} + \underline{\Delta C_{2v}}.$$

vagyis a két osztály nem lehet egyensúlyban.

Ez egyben azt is jelenti, hogy most

$$F_v = \underline{C_{2v}} + \underline{V_{2v}} + \underline{M_{2v}} < (f_{1v} + f_{2v}^*) + (V_{1v} + \underline{V_{2v}}) + (\Delta V_{1v} + \underline{\Delta V_{2v}}),$$

vagyis a megtermelt fogyasztási cikkek értéke kisebb a tőkék fogyasztási volumenének értéke, valamint a dolgozó és a pótlólagos munkások munkaerejének értéke összegénél. Más szavakkal: elégtelen a termelés a II. osztályban, hozzá képest túlfoglalkoztatottság van az I. osztályban.

Az új érték természetesen most is objektív nagyság, kizárólag az adott periódusban alkalmazott eleven munka mennyiségétől függ, de a sémában ábrázolt felosztása V_v -re és M_v -re tisztán elméletivé válik. Ha egy átlagos, a fogyasztásicikk-termelésben foglalkoztatott munkás 1 nap alatt saját munkaereje értékének $(1 + M')$ -szeresét tudja megtermelni, akkor a sémában szereplő M_2 és V_2 aránya M' , és ezért M_1 és V_1 aránya is M' ; ez az összefüggés határozza meg a termelt új értéknek a munkaerő értékére és a megtermelt értéktöbblet értékére való *sémabeli* bontását. A valóban realizált értéktöbblet azonban egészen más nagyság lesz. (Épp ezért kerültek a ΔC és ΔV mennyiségek a sémában zárójelbe.) Az elméletileg megtermelt értéktöbblet csupán $(M_{1v} + M_{2v})$, de a társadalmi termék összetétele olyan, hogy a megtermelt értéktöbbletnek

aránytalanul nagy része van a munkások fogyasztására alkalmatlan formában, tudniillik termelőeszköz-formában (és a tőkések fogyasztása számára igénybevett fogyasztási cikk formában). A tőkések fogyasztás-volumenének levonása után egyáltalán nem marad annyi fogyasztási cikk a piacon, mint a munkaerő ($V_v + \Delta V_v$) értéke. Az adott fogyasztásicikk-termeléshez képest több munkás dolgozik az I. osztályban annál, hogysen a mindkét osztályban foglalkoztatott és az arányosan majd foglalkoztatandó munkásoknak elegendő fogyasztási cikk jusson. A termelés illetén aránytalansága azt eredményezi, hogy a tőkéseknek jutó valódi értéktöbblet nagyobb a megtermeltnél. (Pótlólagos kizsákmányolás a forgalomban a termelés arányai teremtette konjunkturális helyzet alapján.) Most a munkások nominális bérének semekkorá emelése sem emelheti önmagában a reálbérüket munkaerejük értékének a színvonalára.

A fogyasztási cikkek árszorzója, $p_f = \frac{nb}{F_v - f_v}$ megnő, mert a tört

nevezőjében szereplő F_v kisebb az egyensúlyi F_v -nál. Ha meglevő egyensúly csapott át a tárgyalt értelmű egyensúlytalanságba, akkor az első észrevehető változás a fogyasztási cikkek árának ez az emelkedése. A II. osztályban különösen kedvező a konjunktúra; a korábban tárgyaltak alapján világos, hogy legalább is amíg a termelőeszközök ára megfelelően fel nem emelkedik, a II. osztály tőkései pozitív S -re tesznek szert az I. osztály tőkései rovására. Persze az I. osztály tőkései több termelőeszköz termeltek, mint amennyi a termelőeszközöknek a séma szerinti elosztási terve alapján elosztható lenne

$$[\text{ti. } C_{1v} + (V_{1v} + M_{1v}) > C_{1v} + \Delta C_{1v} + C_{2v} + \Delta C_{2v}],$$

s ezért a megtermelt termelőeszközök egy része értékesíthetetlennek, realizálhatatlannak tűnik. De az I. osztály nem kerül a rossz konjunktúra állapotába, amíg a fogyasztási eszközök piacán a kereslet meghaladja a kínálatot — márpedig most épp ez okozta itt az áremelkedést.

Valóban: minthogy a II. osztály tőkései megtermelt értéktöbbletük-nél többet realizáltak, tehát a konjunktúrájuk igen jó, a sémában előirányozott ΔC_2 -nél több termelőeszköz halmaznak fel — ha a megtermelt termelőeszköz-fajták erre alkalmasak. (Hasonló egyensúlytalanság következik be az állótőkék tömeges *megújítása* idején. Ilyenkor az I. osztály termelése megszalad, s a jórészt megrendelésre termelt termelőeszköz-fajták általában meg is felelnek a II. osztály számára.) A határesetben a II. osztály akkumulálhatja akár az egész értékesíthetetlennek tűnő termelőeszköz-mennyiséget is. (Ennek nagysága — ha az I. osztály egyébként a séma előirányzata szerint halmoz fel: $C_{2v}^* + \Delta C_{2v}^* - C_{2v} - \Delta C_{2v}$).

Ilyenkor a következő periódus (év) kiinduló adatai a következők lennének:

$$\begin{aligned} & (C_{1v} + \Delta C_{1v}) + (V_{1v} + \Delta V_{1v}) \\ & \underline{(C_{2v}^* + \Delta C_{2v}^*) + (V_{2v}^* + \Delta V_{2v}^*)}, \text{ hiszen } (C_{2v} + \Delta C_{2v}) + \\ & + [(C_{2v}^* + \Delta C_{2v}^*) - (C_{2v} + \Delta C_{2v})] = (C_{2v}^* + \Delta C_{2v}^*); \end{aligned}$$

s ehhez ($V_{2v}^* + \Delta V_{2v}^*$) mennyiségű munkaerőre van szükség. Közvetlenül belátjuk: ez az állapot azonos azzal, mintha a kiindulás a tartós dinamikus egyensúly állapota lett volna, s maga is tartós, évről évre realizálódó dinamikus egyensúlyt biztosít. Ebben az állapotban azonban természetesen meg is szűnne a II. osztály különleges konjunktúrája, a fogyasztásicikk-árak eredeti szintjükre esnének vissza, s természetesen megszűnne az I. osztály bevételi hiánya is.

A tényleg várható folyamat összetettebb ennél a határesetnél. Ha a II. osztály különösen gyorsan bővíti termelését az átlagosnál nagyobb valószínűségi értéktöbblet-rátája ösztönzésére, akkor ezzel az egyensúlyhoz közelíti, a határesetben pedig egyensúlyba hozza az újratermelés állapotát. De mindez kedvez két másik folyamatnak: az I. osztálybeli tőkék is emelni fogják áraikat, és ők is fokozottabb felhalmozásba kezdenek. Fokozott felhalmozásuk lassítja a kiegyenlítődet, tartósabbá teszi a kedvező konjunktúrát. A termelőeszköz-árak növekedésének hatása nem egyértelmű. Fokozza az I. osztálybeli tőkék, csökkenti a II. osztálybeli tőkék beruházási hajlamát, s ennyiben ugyancsak az egyensúly létrejöttét lassítja. De a fogyasztásicikk-áraknak az egyensúlyhoz közeledés mértékében olyan alacsonyabb nívó felé kell közeledniük, amely mellett a nominális bérek biztosítják a szokásos reálbérszintet. Ha ilyen körülmények között a termelőeszköz-árak mégis tartósan nőnének, a folyamat szükségképpen átcsapna — a II. osztály tőkéséi profitjának csökkenése miatt — a fellendülés megtorpanásába, kikényszerítve ezáltal a termelőeszköz-árak mozgási irányzatának a megfordulását is, ami viszont az egyensúlyhoz közelíti a folyamatot.

Összefoglalva megállapítható, hogy a kialakult aránytalanság a *különösen kedvező konjunktúra* állapota, amelyben tendencia van az állapot lecsillapodására, az egyensúlyhoz, sőt a tartós egyensúlyhoz való közeledésre.

A másodfajú egyensúlyzavar: más paraméterek változása

Tovább módosítjuk a kiinduló év adatait: legyen C_{2v} továbbra is kisebb, f_{2v} viszont nagyobb a specifikus értéknél! A kiinduló év állapota tehát a következő:

$$\begin{array}{l} C_{1v} + V_{1v} + M_{1v} \begin{array}{l} \swarrow f_{1v} \\ \searrow \end{array} \\ \\ \underline{C}_{2v} + \underline{V}_{2v} + \underline{M}_{2v} \begin{array}{l} \swarrow \overline{f}_{2v} \\ \searrow \end{array} \end{array}$$

Most az előbbi esethez képest még inkább megnő a fogyasztási cikkek árszintje, még inkább megnő a tényleges kizsákmányolási ráta, s még inkább az I. osztály tőkéséinek rovására nő meg — a termelőeszközök változatlan árszintje esetén — a II. osztály tőkéséinek realizált értéktöbblete. Abban a szélső esetben, amikor a II. osztály vásárol meg minden felhalmozásra váró és a normális ΔC_{1v} mennyiséget meghaladó termelőeszközt, a következő év *kiinduló* paraméterei, vagyis

$$\begin{array}{l} (C_{2v} + \Delta C_{1v}) + (V_{1v} + \Delta V_{1v}) \\ (C_{2v}^* + \Delta C_{2v}^*) + (V_{2v}^* + \Delta V_{2v}^*) \end{array}$$

egybeesnek a tartós egyensúly megfelelő paramétereivel, de mert f_{2v} nagyobb a specifikus értéknél, nincs egyensúly: a fokozott tőkés fogyasztás miatt a munkások nem kaphatják meg munkaerejük teljes értékét, az értéktöbblet még mindig több a normálisnál, a helyzet a jó konjunktúra állapota. Most tehát a szélső esetben sem jöhet létre egyetlen termelési periódus után egyensúly; a folyamat mintegy asszimptotikusan közeledik az egyensúly felé.

Nyilvánvaló, hogy ha C_{2v} alacsony volta esetén f_{2v} nem magasabb, hanem alacsonyabb a specifikus értéknél, szintén nem jöhet létre egyensúly egy periódus után, viszont a II. osztály tőkéseinek az eddig feltételezett nagyságú felhalmozása esetén a következő év egyensúlytalansága már nem a jó, hanem a kedvezőtlen konjunktúra egyensúlytalansága lesz. Az aránytalanság abszolút nagysága viszont kisebb a második évben az első évinél.*

Mint látjuk, a II. osztály paramétereinek specifikus értékei elméleti jelentőséggel bírnak: aszerint közeledik az egyensúlytalanság lassabban vagy gyorsabban az egyensúlyhoz, illetve aszerint hajlamos vagy kevésbé hajlamos az ellenkező irányba történő átcsapásra, hogy a II. osztály egyes paramétereire a specifikus értékek alatt vagy fölött vannak-e.

A másodfajú egyensúlyzavar fordított esete: C_2 nagyobb a specifikus értéknél

Ha C_{2v} nem kisebb, hanem nagyobb a specifikus C_{2v}^* értéknél (és $\frac{C_{2v}}{V_{2v}}$ meg f_{2v} értéke a specifikus nagyság), természetesen ellenkező a jelentkező aránytalanság jellege is. A II. osztály termelése most több annál, mint amit az adott összmunkáslétszám mellett az egyensúly megkíván, a fogyasztási cikkek ára csökken, vagy pedig eladhatatlan fogyasztásicikk-készletek képződnek. A II. osztály tőkéseinek realizálható értéktöbblete így is, úgy is csökken, kisebb lesz az új érték és a munkaerő értéke különbségénél. Mit sem használ, hogy a túl sok fogyasztási cikkel szemben túl kevés a termelési eszköz, ez a „túl kevés” termelési eszköz még mindig túl sok ahhoz, mint amennyit a munkások felvevőképessége indokoltá tesz. Az aránytalanságot természetesen nem szüntethet meg egyedül a nominális bérek emelése (ez ilyenkor úgysem valószínű), hiszen ez önmagában véve csak a névleges árakat emelné, noha — mint korábban láttuk — bizonyos konjunktúrajavító hatással járna. A tartós egyensúly elméletileg ebből az állapotból is egyetlen lépésben létrejöhetne, ha most az I. osztály tőkései tartanák a normális beruházási szintjüket, míg a II. osztály tőkései még állandó tőkéjüket is csak részben újítanák fel, vagyis az adott évben „szűkített újratermelést”

* Röviden megemlítem azt az esetet, amikor nemcsak C_{2v} kisebb a specifikus értéknél, hanem a II. osztály technikai összetétele sem egyezik a specifikus összetétellel. A modellhez ragaszkodva arra az eredményre jutunk, hogy ha a technikai összetétel alacsonyabb a specifikusnál, az első év még mindig a kedvező konjunktúra állapota (amíg V_{2v} nem irreálisan nagy), a II. osztály maximális felhalmozása esetén viszont már a második évben az ellenkezőjébe csap át a konjunktúra jellege; ha pedig a technikai összetétel magasabb a specifikusnál, a jó konjunktúra fokozott, s csak lassacskán lanyhul el. Ez az eredmény azonban a termelési ár és az érték meg nem különböztetése miatt bizonytalan; pontosabb eredmény érdekében a termelési ár fogalmához kellene alkalmazni a modellt.

folytatnának. Az ilyen szűkített újratermelés nem valószínű, a rossz konjunktúrában a termelés szűkítése valószínű.

Csakhogy az I. osztály tőkéseit semmisen készíti ilyenkor normális méretű felhalmozási tevékenységre. A tényleges folyamat kibonyolódása nehézkes, előrelátása nem könnyű. A fogyasztás-cikkek-árak csökkenése például feltehetőleg kikényszerítené a termelőeszköz-árak csökkenését is, s ez önmagában közelebb visz az egyensúlyi állapothoz, de könnyen a nominálberek csökkentésére is okot adhat, s ez, mint már megmutattuk, legalábbis első következményeiben depresszív hatású. A nyomott helyzetből való kilábolás, mint mindig, ezúttal is nehéz és hosszantartó lehet. Mindenesetre azonban: a II. osztály termelésének jóformán biztos visszafogása új egyensúly felé közelít, s ha az I. osztály felhalmozása nem szűkül túlságosan, akkor épp ez a tendencia bizonyul erősebbnek, a helyzet a kiegyenlítő felé halad. Segíti a kiegyenlítődést, ha közben f_{2v} és $\frac{C_{2v}}{V_{2v}}$ a mindenkori specifikus értéknél nagyobb alakul. Az ellenkező másodlagos folyamatok súlyosbítják az egyensúlyhiányt.

Összefoglalás és további feladatok

A másodfajú egyensúlyhiány két alapesetét vizsgáltuk: a 2. a) egyenlet egyik esetben sem volt érvényes; az első esetben az egyenlet bal oldala nagyobb, a másik esetben kisebb volt a jobb oldalánál. Az első eset a kedvező konjunktúra, a második a nyomott konjunktúra állapotának bizonyult. A várható folyamat tovább bonyolódásának jellegét illetően támaszpontokat nyerhettünk abból, hogy a II. osztály egyes paramétereit a tartós dinamikus egyensúlyt lehetővé tevő speciális érték alatt vagy fölött helyezkedtek-e el. Minden esetben találtunk olyan tendenciákat, amelyek az egyensúlyi állapot felé közelítették a folyamatot, illetve — ami ezzel egyértelmű — az értéktörvény érvényesülése irányába tendáltak; az első esetben akadálytalanabban, a másodikban nehezebben.

Még két kiegészítő megjegyzést kell fűznöm a mondottakhoz. Az első megjegyzés: a szövegben az egyszerűbb fogalmazás kedvéért néhol az újratermelésnek egy-egy *kiinduló* állapotáról jelentettem ki, hogy ez az állapot a kedvező vagy kedvezőtlen konjunktúra állapota, tehát anélkül foglaltam állást a konjunktúra milyensége kérdésében, hogy összehasonlítást tettem volna a megelőző periódussal. A konjunkturális viszonyok valójában ilyenkor az egyensúlyhoz tartozó (átlagosnak tekinthető) konjunktúrához képest kedvezőek vagy kedvezőtlenek, nem pedig önmagukban véve azok. (Tehát javuló vagy romló konjunktúráról kell igazában beszélnünk.) E megkülönböztetés fontossága például a termelésénységváltozás hatásainak — e bevezető cikkben még mellőzött — elemzésekor válik világossá.

A másik kiegészítő megjegyzés: óvakodnunk kell attól, hogy a vizsgált konjunktúra-ingadozásokat a tőkés újratermelés periodikus túltermelési válságaival és fellendüléseivel azonosítsuk. Mindössze a cikluson belüli konjunktúra-ingadozások bizonyos kauzális összefüggéseinek megmutatásáról lehetett szó egy leegyszerűsített modellen. A modell közvetlenül Marxtól származik, de a modell elemzése kiterjed Marx által

nem elemzett esetekre. Marx minden esetben úgy konstruálta meg sémáit, hogy azok érték szerinti egyensúlyt mutattak. E sémákban az érték mindig egybeesik az árakkal. A valóságos újratermelésben áreltérések, profitváltozások, pénzmegtakarítások stb. játszanak szerepet, s Marx ezektől absztrahált. Magam épp ilyen esetekkel foglalkoztam ama további feltevések alapján, hogy 1. a munkások egész keresetüket elköltik és 2. a tőkés személyi fogyasztásának volumene viszonylag rugalmatlan. Kísérlet ez a marxi újratermelési elmélet egybekapcsolására a tőkés konjunktúra elméletével; kísérlet annak elméleti belátására, hogy a valóságos konjunktúra-ingadozásoknak mik lehetnek az okai és mik a következményei. Azt remélem, hogy az igen leegyszerűsített modellen is hasznos bepillantást nyertünk a konjunkturális ingadozások mechanizmusába, s ezt majd az általános túltermelési válság mechanizmusának elemzésekor is hasznosíthatjuk.

A közvetlen feladatnak ezzel kapcsolatban az elméleti, tehát nem a valóságból vett számadatokkal, hanem csak matematikai szimbólumokkal vagy illusztráló számokkal operáló modellnek a valósághoz közelítését tartom. Ennek egyes szükséges lépcsőfokai:

1. áttérés az értékarányos árakról mint az egyensúly feltételéről a termelési árakra. Ez egyebek közt az állótőke újratermelése hatásainak vizsgálatokor nélkülözhetetlen;

2. áttérés a változatlan technikai összetételű modellről a változó összetételűre. Ez az elemzés egyebek közt megmutatja, hogy a munka termelékenységének a növelése, amennyiben nem jár együtt a nominális bérek legalább ugyanolyan arányú növekedésével, a munkabérsökkentés már tárgyalt esetéhez hasonló depresszív hatásokat von maga után; megmutatja, hogy a tőkék szerves összetételének a növelése önmagában véve mind valószínűbbé teszi a másodfajú egyensúlyhiány második esetének (a depresszív állapotnak) a beálltát az első esettel szemben;

3. az állótőkenövekedés megkülönböztetett tárgyalása, kapcsolatban az állótőkék tömeges periodikus felújításának a „klasszikus” folyamattal. Ez döntő lépés abban az értelemben, hogy lehetővé teszi a klasszikus általános periodikus túltermelési válságoknak és a fellendülésnek modellszerű ábrázolását, a tőkés újratermelés klasszikus periodikus menetének az eddiginél pontosabb megértését;

4. a kétszektoros modellnek harmadik szektorral, tudniillik a katonai kiadásokat is magába foglaló, sem termelőeszközt, sem fogyasztási cikket nem gyártó („improduktív”) szektorral való kibővítése. Ennek konjunktúra-elméleti alátámasztást kell adnia a gazdaságba való tipikus állami monopolkapitalista beavatkozások lehetséges hatásainak megítéléséhez.

Úgy vélem, hogy mindez hatásos elméleti segédeszközt ad majd a mai kapitalizmusban folyó újratermelés ciklikus menetét statisztikailag is ellenőrizhető tények alapján kutató specialisták kezébe.

Az anyagi ösztönzés szerepe a dolgozók szocialista nevelésében

Gazdasági fejlődésünk meggyorsításának nélkülözhetetlen eszköze az anyagi érdekeltség rendszerének tökéletesítése. Ennek lehetőségeit vizsgálva általában arra kell választ adni, hogy bizonyos gazdasági célkitűzésekre a tudatosan kialakított érdekeltségi viszonylatok, az ösztönzés milyen formáival és eszközeivel lehet az eddiginél hatékonyabban mozgósítani. A gazdasági célokat, a konkrét feladatokat éppen úgy, mint az ösztönzési formákat és mechanizmusokat az állandóan változó objektív körülmények határozzák meg. Az anyagi ösztönzés a tervgazdálkodás rendszerébe szervesen beilleszkedő gazdaságvezetési módszer. Az általa létrehozott folyamatnak — kissé leegyszerűsítve — két aktív eleme van: a gazdasági vezetés érdekeltséget létrehozó *intézkedése* és az érdekelt személy vagy kollektíva ezzel ösztönzött *tevékenysége*.

Az érdekeltséget megteremtő intézkedés és a célzott gazdasági eredmény között nincs közvetlen, okozati összefüggés. Az ösztönzés az érintett dolgozók tudatán, cselekvésein keresztül hat a célok irányába. Nem lebecsülhető tehát a második aktív elem: az érdekelt személy tevékenysége, magatartása, az ösztönzésre való reagálása. Nem elég a legfontosabb és legidősebb gazdasági célokra való ösztönzés s az ehhez szükséges szervezet, ügymenet kialakítása. Meg kell találni azokat a módokat, formákat, amelyek az anyagi lehetőségeken belül a leghatékonyabban mozgósítják az embereket, legegyértelműbben hozzák összhangba tevékenységüket a népgazdasági érdekekkel. Az ösztönzés amellet, hogy az érdekelt tudatában tükröződő érdekeltségi kapcsolatot teremt, egyúttal *az egyént formálja is*. Nincs olyan érdekeltségi viszonylat, mely az érdekeltre erkölcsi hatással ne volna, s melyre reagálásképp ne lépne fel a dolgozó aktív erkölcsi értékítélete. A dolgozók aktív kritikája a konkrét ösztönzési megoldásokra termelési magatartás és véleménynyilvánítás formájában mutatkozik meg. A létrehozott érdekeltségi viszonylat is magában foglalja a dolgozó tevékenységének társadalmi elismerését a kilátásba helyezett anyagi előny formájában.

Mint ahogy minden érdekeltségi kapcsolat célja a társadalmilag helyes gazdasági magatartás kialakítása, úgy az egész érdekeltségi rendszer célja, hogy a dolgozók általános magatartását szocialista építésünk szolgálatába állítsa. Egy-egy ösztönzési intézkedés mindig konkrét, elhatárolt gazdasági részfeladatra irányul. A rendszer egésze társadalmi-gazdasági céljaink egészének megvalósítását célozza. Az egység nemcsak gazdasági célkitűzéseink összhangján alapul, hanem az ösztönzésben

megnyilvánuló állandó és sokrétű erkölcsi ráhatás, társadalmi nevelés szerves összhatásában is.

A kommunista társadalom megvalósításának feltétele a termelőerők magas fokú fejlettsége. Ez nemcsak az anyagi-technikai bázis megteremtését jelenti, hanem azt is, hogy a legfőbb termelőerőt, az embert is a *társadalmi tudatosság* magas fokára emeljük. Az anyagi-technikai bázissal együtt — annak következménye és feltételeként — meg kell teremteni a műveltségi és erkölcsi bázist is. Fontos szerep jut ebben az anyagi érdekelttség rendszerének is. Elemzésénél, fejlesztésénél tehát a közgazdasági vizsgálattal *egyidejűleg* a társadalom-lélektani, etikai szempontokat is figyelembe kell venni. Az ösztönzés hatékonysága — ha az anyagi érdekelttség rendszerét következetesen és társadalmi mértékben, módszeresen és céltudatosan a dolgozók nevelésének szolgálatába állítjuk — nemcsak a konkrét gazdasági céljaink, hanem átfogóbb perspektivikus feladataink megvalósítására is fokozható.

Ezzel kapcsolatban két kérdéscsoportot kell felvázolnunk. Az *egyik*: hogy az anyagi érdekelttség rendszere milyen formában és mértékben alkalmas az emberek nevelésére *s ezen keresztül* társadalmi-gazdasági célkitűzéseink gyorsabb megvalósítására. A *másik* problémakör az, hogy anyagi érdekelttségi rendszerünk jelenlegi vonásai mennyiben felelnek meg e nevelési funkciónak, illetve a kibontakozó fejlődési tendenciák elemei mennyiben jelentik a társadalmi nevelő funkció eddigénél nagyobb hatékonyságának biztosítékait.

Az anyagi érdekelttség rendszerének akkor is van társadalmi nevelő funkciója, közerkölcsöt alakító ereje, ha nem veszünk tudomást róla. Sőt, lehet és van bizonyos nem kívánt hatása, félrenevelő ereje is. Ilyen hatásokkal nap mint nap találkozunk, de általában ezeknek a hatásoknak csak a *gazdasági* oldala szembetűnő. Pedig az ösztönzés alapján létrejött, de céljának nem megfelelő magatartások és eredmények hátterében az említett pszichikai, erkölcsi torzító hatás húzódik meg.

A francia felvilágosodás és az utópikus szocializmus az embert a környezet változatlan, passzív termékének tekintette. A marxizmus—leninizmus nevelési koncepciója az *aktív* emberből, a valóságos, konkrét társadalmi viszonyokból indul ki. Az ember lényegét a társadalmi viszonyok alakítják ugyan, de ezek a viszonyok megváltoztathatók és változnak is. Nem elég azonban kiemelni a lét meghatározó szerepét és a tudat visszahatását. A társadalmi és a termelési viszonyok a szocializmusban az emberek tudatos tevékenysége alapján jönnek létre. Az új létformák pedig a tudat fejlődésének további feltételeit jelentik. Szükséges *célzatosan* is kialakítani a termelési viszonyoknak, s ezen belül az elosztási viszonyoknak olyan formáit, melyek a szocialista tudat további térhódítását előmozdítják. Társadalmunkban az erkölcs aktív szerepe nő. Szabályainak érvényesítésére hatékony eszközök állnak rendelkezésre.

Az egyén elsősorban munkája révén jut kapcsolatba a társadalommal. *A társadalom így a munkán keresztül hat legjobban az egyénre.* Azok a viszonyok és munkakörülmények, amelyek közé az ember a társadalmi termelés folyamán kerül, magatartását, öntudatát állandóan alakítják. Éppen ezért a modern nevelés egyik legfőbb alapelve a nevelésnek a termelő munkával való összekapcsolása. Lenin figyelmeztetett arra, hogy a nevelésnek „nem abban kell állnia, hogy mindenféle édes-

adalmi nevelés

ele a termel -
kai bázis meg-
r t, az embert
nyagi-technikai
t — meg kell
p jut ebben az
ztésénél tehát
lélektani, etikai
tékonysága —
írsadalmi mér-
ének szolgál-
anem átfogóbb

unk. Az *egyik*:
és mértékben
lalmi-gazdasági
nakör az, hogy
yiben felelnek
lési tendenciák
eddigénél na-

sadalmi nevel
tudomást róla.
ereje is. Ilyen
nek a hatások-
tönzés alapján
edmények hát-
ódik meg.

s az embert a
marxizmus—
ságos, konkrét
adalmi viszo-
atók és változ-
erepét és a tu-
a szocializmus-
tre. Az új lét-
entik. Szüksé-
ezen belül az

elosztási viszonyoknak olyan formait, melyek a szocialista tudat további térhódítását előmozdítják. Társadalmunkban az erkölcs aktív szerepe nő. Szabályainak érvényesítésére hatékony eszközök állnak rendelkezésre.

Az egyén elsősorban munkája révén jut kapcsolatba a társadalommal. *A társadalom így a munkán keresztül hat legjobban az egyénre.* Azok a viszonyok és munkakörülmények, amelyek közé az ember a társadalmi termelés folyamán kerül, magatartását, öntudatát állandóan alakítják. Éppen ezért a modern nevelés egyik legfőbb alapelve a nevelésnek a termelő munkával való összekapcsolása. Lenin figyelmeztetett arra, hogy a nevelésnek „nem abban kell állnia, hogy mindenféle édes-

kés beszédekkel és moralizáló szabályokkal traktáljuk” az embereket. „Mi nem hinnénk a tanításban, nevelésben és műveltségben, ha az csak az iskolára szorítkozna és el volna szakítva a viharzó élettől.” (Lenin Művei. 31. kötet. 297. l.)

A kommunizmus felé haladó társadalmunk az emberek tudatának átalakításában, a társadalmi tudatosság győzelemrevitelében nem nélkülözheti *a tudatosan kialakított „aktív” környezet nevelő hatását.* A tevékenység folytán alakul át az ember, de nemcsak cselekedetei, hanem körülményei révén is. *Az „aktív” nevelő környezet egyik leghatékonyabb eleme az anyagi érdekelttség konkrét rendszere.* Ez a rendszer — a szocialista erkölcs követelményeivel összhangban — az emberek szocialista, majd kommunista átnevelésének hatékony eszköze lehet.

Hogyan fokozható az anyagi érdekelttség nevelési hatékonysága?

A dolgozó a munkabért és az egyéb bérjellegű juttatást egyrészt úgy fogja fel, mint önmaga és családja megélhetésének feltételét, mint a társadalomnak nyújtott erőfeszítése ellenértékét, másrészt úgy is tekinti, mint *munkája társadalmi hasznosságának elismerését, szorgalmának, képességeinek, igyekezetének jutalmát, tevékenységének erkölcsi értékelését.* A bérezésen, az anyagi ösztönzésen keresztül a dolgozóknak érezniük kell, hogy a közösség javára végzett munka társadalmi kötelességük, az ilyen munkát tisztelet és megbecsülés illeti. A dolgozónak aligha van más általánosabban alkalmazható, állandóbban figyelhető, számára szinte objektív műszere munkája társadalmi hasznosságának felmérésére, mint a munkája ellenében kapott juttatás mértéke. Általában a jobban bérezett vagy premizált munkát társadalmilag hasznosabbnak, a rosszabbul bérezettet kisebb hasznosságúnak ítéli. A végzett munka arányában való anyagi juttatás tehát nevelő eszköz. Az ettől eltérő, igazságtalan bérezés, ösztönzés torzítja az emberek értékítéletét, magatartását.

Az anyagi érdekelttség rendszere akkor válhat a tömegek szocialista nevelésének, a társadalmi tudatosság térhódításának eszközévé, ha általa az *erkölcsi jó* a cselekvő személy számára *praktikusan jó* (hasznos) következménnyel jár. *Az erkölcsi jó fogalmának legfőbb tartalmi eleme az emberi magatartás társadalmi (osztálytársadalmakban osztály-) hasznossága.* Az erkölcsileg és a praktikusan „jó” eléri szintézisét abban, hogy társadalmi aspektusban szinte egybeolvad. Ezt az elméletileg helytálló és a bérezési-ösztönzési gyakorlat által igazolt szintézist kell társadalmi méretekben az emberek nevelésének szolgálatába állítani. Olyan irányban kell az anyagi érdekeltségi rendszert fejleszteni, az ösztönzési formákat finomítani, hogy általuk az emberek ezt a szintézist napról napra érezzék és megélik. Tehát amikor jobb munkájukkal a társadalom fogyasztási alapjából való nagyobb részesedésre törekszenek, tudniuk, érezniük kell, hogy a társadalom javára hasznosat, tehát erkölcsileg jót is tesznek. Természetesen az erkölcsi tartalom és a nevelési hatékonyság növekedésével nő a gazdasági hatékonyság is. Ezek az etikai, neveléstudományi, munkalélektani kérdések így mégis jellegzetesen közgazdaságiak. Egyebek között ezek a vonatkozások is bizonyítják, hogy az anyagi ösztönzésnek hazánkban még hosszú ideig igen fontos szerepe van.

Sokan természetesen vélik: ahogy közeledünk a kommunizmus felé, úgy veszít az anyagi érdekeltség a jelentőségéből. Úgy gondolják, hogy ami nem lesz a kommunizmusban, annak szükségképpen már most gyengülőben, megszűnőben kell lennie. Az élet, a társadalmi fejlődés azonban egyáltalán nem igazolja ezt. A szocializmus számos tartozéka a kommunizmusba való átmenet során *saját teljes kifejlődésén keresztül szűnik meg*, haladja túl önmagát, válik önmaga ellentétévé. Így a munka szerinti elosztás, az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elvének egyre teljesebb, igazságosabb és hatékonyabb érvényrejuttatásának is azt kell eredményeznie, hogy a szocializmus embere alkalmassá váljon a képességek szerinti munkára és a szükséglet szerinti fogyasztásra.

Érthető tehát, hogy jelenleg a kereseti különbségek csökkentése sem lehet feladat. Sőt, sok helyen a bérek közötti különbségekben nincs elég mozgósító erő. Különösen kevésbé érzékenyek a keresetek a felelősségbeli és személyi különbségekre. A szükségletkielégítés lehetőségének egyenlősítése nem a bérek egyenlősítése útján megy végbe. A fejlődés iránya — úgy tűnik — nem az, hogy különböző munkákért egyenlő bér járjon, hanem az, hogy *a bérkülönbségek az eddiginél jobban fejezzék ki a munkák különbözőségét*. Aki elismeri, hogy az anyagi érdekeltség rendszerének hatékonyságát növelni kell, annak ezzel is egyet kell értenie. A fejlődésnek ez az iránya felel meg a gazdasági követelményeknek, a szocialista erkölcsnek, az emberek objektíve kialakult közfelfogásának. Hosszú távban, tendenciában érvényesül a bérkülönbségek csökkenésének irányzata, de nem azért, hogy a teljesítményekben levő különbségeket az eddiginél halványabban tükrözze, hanem azért, mert hosszú távban a *munkák* közötti különbségek is csökkennek, s ez csökkeneni fogja a keresetek szóródását is.

Amíg azonban a munkák bonyolultsága, nehézségi foka és a munkakörülmények eltérése jelentős, az emberek az egyenlősít erkölcstelennek tartanak. Erkölcsi értékítéletük a termelőerők jelenlegi fejlettségi foka által meghatározott termelési viszonyok morális tükröződése; a termelőerők pedig még nem annyira fejlettek, hogy a munka szerinti elosztás felesleges és az emberek szemében igazságtalan volna. A jövő erkölcsi elveit társadalmi méretekben ma még nem alkalmazhatjuk. Az erkölcsi normák objektív érvénye azt is jelenti, hogy az elavult vagy még be nem érett szabályok gyakorlati alkalmazása fékezi a társadalmi haladást és káros az egyén fejlődésére is.

Az anyagi érdekeltségi rendszer továbbfejlesztésének követelményei

Az eddigieket mintegy összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az anyagi érdekeltség rendszerének továbbfejlesztése *négy fő elv* alkalmazását követeli meg. Ezek: 1. a feladat népgazdasági hasznossága, 2. a szocialista erkölcs normáinak való megfelelés, 3. a kialakult erkölcsi közfelfogás figyelembevételére és 4. a nevelési hatékonyság növelése. Az *egyéni érdek* messzemenő figyelembevételét természetesen mindezek tartalmazzák. Egyéni érdek nélkül nincs anyagi érdekeltségi rendszer. Az anyagi érdekeltségi rendszer kialakítása és továbbfejlesztése során éppen a fenti elvek érvényesítésével történik az egyéni és társadalmi érdek minden esetben meghatározott, konkrét összehangolása. Ebben a folyamatban a következő jellemző összefüggések jönnek létre:

1. A *népgazdasági hasznosság* az anyagi érdekelttség révén az egyéni érdekre épülve érvényesül. Igaz, hogy a társadalmilag hasznos eredmény elérésében közvetve minden dolgozó valamilyen módon érdekelt, de ennek mozgósító hatása egy konkrét tevékenységre esetleges, gyenge. Az ember tevékenységét a közvetlen egyéni érdekelttség a konkrét gazdasági célokra koordinálja, az egyébként esetleg csak szemlélődő, passzív erkölcsi értékítéletét aktív, célirányos magatartássá változtatja.

2. A *szocialista erkölcs* szabályai úgy hozzák összhangba az egyéni magatartást a társadalom érdekeivel, hogy ez az egyén számára is hasznos legyen. Az egyéni és a társadalmi érdek összhangja a gazdasági életben azt jelenti, hogy a társadalom anyagi érdeke nehezen érvényesülhet a dolgozók egyéni érdeke ellenére, az egyén anyagi érdeke pedig — végső fokon — a társadalmi érdek ellenére. A társadalom gazdagodása közvetve az egyén érdeke is, a közvetlen egyéni érdekek összessége pedig a társadalmi összérdek része.

3. A *kialakult, objektíve létező erkölcsi közfelfogás* — amelyhez az érdekeltségi viszonylatokat létrehozó szerveknek az ösztönzési módszereket, formákat nagymértékben alkalmazniuk kell — szintén az egyéni anyagi érdek megértésén alapul. A dolgozók világnézete, erkölcsi közfelfogása még egy vállalatban sem egységes. Ennek ellenére az egyes ösztönzési megoldásokra a kollektívák nagyjából egyöntetű gyakorlati és erkölcsi állásfoglalása alakul ki. Az egyéni érdek társadalmilag hasznos módon való érvényesítése az emberek szemében erkölcsileg nem megvetendő, sőt dicséretre méltó és általános megbecsülést vált ki. A szorgalom, a felelősségtudat, az önképzés, a fegyelmezettség, amely elsősorban általában a jobb megélhetés, nagyobb egyéni jövedelem biztosítását célozza, egyszersmind az emberek erkölcsi megbecsülését is kiváltja, mivel ez a magatartás elismerten az egyéni érvényesülés társadalmilag is hasznos módja.

A szocialista erkölcs szabályai és az üzemekben dolgozó emberek általános, kevésbé megfogalmazott, de mindig aktív értékelése között feszültség állhat fenn. A szocialista erkölcs szabályrendszere és az erkölcsi közfelfogás egymással nem azonosítható, de nem is választható szét. Nem azonosítható, mert a szocialista erkölcs osztársadalmi méretű győzelme hosszú történelmi folyamat. Nem választható szét, mert eltérésük csak részleges lehet, ellentétét társadalmi méretekben nem éleződhet, hiszen mind a kettő azonos objektív alapokon áll.

Az erkölcsi közfelfogás bizonyos értelemben a politikai rendszer által képviselt erkölcs kontrollja. Ezért az ösztönzésben sem alkalmazhatók például olyan erkölcsi elvek, amelyek talán valamikor uralkodóak lesznek, de ma még csak az emberek kis hányada hajlandó elfogadni őket. Az erkölcsi közfelfogás előtti meghajlás azonban a másik szélsőség. Ez utat enged a spontaneitásnak és helytelenül értelmezi a tömegek történelemalakító szerepét. Egyéneken és kollektívákban a körülmények szokatlan összejátszása és szubjektív okok miatt kialakulhat egy-egy konkrét vonatkozásban a szocialista erkölccsel ellentétes állásfoglalás is. Az ilyenekkel szemben a helyzetnek megfelelő módszerekkel fel kell venni a harcot.

Az anyagi ösztönzés nevelő funkciója nem nélkülözheti a benne érvényesített elvekkel legalább alapjában egyetértő tömegbázist. Bár egységes erkölcsi közfelfogás még nincs, mégis a többség felfogásától való

eltérések egyedi, esetleges és nem szükségszerű eltéréseknek tekintendők, amilyenek minden társadalmi fejlődéstörvény érvényesülésének velejárói.

4. Az anyagi érdekeltségi rendszer *nevelő ereje* és az egyéni érdek érvényesülése közötti kapcsolat szintén igen erős. A körülmények hatása ebben a vonatkozásban nemcsak azt jelenti, hogy az erkölcsi jó és a praktikus jó adminisztratív összekapcsolása a pszichikumban is kapcsolódást eredményez, hanem azt is, hogy a kilátásba helyezett anyagi előny a szükségletek egyéni kielégítéséhez fűződik és az érdekelt magatartását, értékítéletét az egyéni érdek oldaláról alakítja. Olyan tendencia is keletkezhet tehát, hogy elhanyagolnak társadalmilag hasznos feladatokat, ha azok nem járnak közvetlen anyagi előnnyel, vagy éppen anyagi hátrányt jelentenek; megtesznek olyasmit, amelyből közvetlen anyagi haszon származik, ha az társadalmilag nem is hasznos.

A társadalmi érdek teljes érvényesülésének és az elszigetelt egyéni érdek kielégítésének ellentmondása viszonyaink között nem antagonisztikus jellegű. Inkább harmonikus ellentmondásnak nevezhető, mivel megoldása nem okoz társadalmi konfliktusokat, és a pólusok társadalmi átlagban nem egymást rontva, hanem egymást erősítve érvényesülnek. Az egymást erősítő viszony ugyan az alapvető, de konkrét esetekben egymást korlátozó szerepük is lehet, amennyiben valamelyik pólus túlsúlyra jutva a harmónia megbontása irányában hatna. Az emberek rendkívül nehezen hajlandók elfogadni az olyan szabályokat, amelyek az egyéni érdeket tartósan sértik. De a társadalom sem tűrhet el az egyének részéről tartósan olyan szélsőségesen önző, társadalomellenes magatartást, amely nemcsak anyagi, hanem — destruktív erejénél fogva — erkölcsi kárt is okoz.

A négy fő elv, s ezeknek az egyéni érdekhez való viszonya megszabja a konkrét érdekeltségi viszonylatok kialakításánál, az ösztönzési formák javításánál alkalmazandó *gyakorlati követelményeket*. Ezeket az alábbiakban foglalom össze:

a) Az ösztönzéssel alátámasztott feladat *társadalmilag hasznos* legyen. Nem elég tehát, ha csak egy műhely, egy gyár, esetleg egy iparág szempontjából hasznos.

b) A feladat társadalmi hasznossága az érdekeltek és az üzemi közvélemény előtt *nyilvánvaló* legyen. Az objektíven hasznos csak akkor meggyőző, ha az az egyének tudatában helyesen tükröződik.

c) A feladatok általános társadalmi hasznossága mellett biztosítani kell az *alkalmazható eszközök népgazdasági hasznosságát* is. A célok önmagukban nem határozzák meg elérésük eszközeit. A hasznos célnak lehetnek a cél szempontjából alkalmasnak látszó, de végső hatásukban káros eszközei. Lehet például vállalati munkatermelékenységi mutatót úgy is javítani, hogy társadalmilag károsan bővítik a kooperációt.

d) A kitűzött gazdasági cél *megvalósításában az érdekelteknek legyen döntő szerepük*. Sok vállalati mutató alakulása erősen függhet vállalaton kívüli tényezőktől; konkrét feladat teljesítése függhet az érdekeltektől független, számára objektív körülményektől.

e) Csak több munkáért, *többleteredményért* tűzzünk ki többletbért. A kialakított érdekeltségi viszonylat ne sértse, hanem segítse annak az elvnek az érvényesítését, hogy a keresetek szóródása jobban igazodjék a teljesítmények szóródásához. A kilátásba helyezett anyagi juttá-

tás legyen arányos a kitűzött feladat népgazdasági hasznosságával, de az érdekelt ehhez szükséges többlet-erőfeszítésével is.

f) Csak a feladat teljesítése, a létrehozott többleteredmény ellenében fizessünk többletbért.

g) Legyen meg az érdekeltséget létrehozó intézkedések minél teljesebb nyilvánossága a gazdasági egységben, hogy a társadalmi ellenőrzés helyi formái érvényesülhessenek.

h) Az anyagi ösztönzés javítsa a kollektív szellemet, a munkatársi és az elvtársi együttműködést.

i) Az ösztönzés formája alkalmazkodjék a feladat teljesítését jelentő gazdasági tevékenység jellegéhez. Máshogyan kell a minőség javítására ösztönözni a betanított gépmunkást, mint például a minőségi ellenőrt. A termelékenység növelésében máshogyan kell érdekeltté tenni egy több munkaerőt igénylő műveletsort végző brigád tagját, mint egy részműveletet végző anyagleszabót vagy készáru-csomagolót.

j) Biztosítva legyen a kilátásba helyezett, majd létrejött anyagi előny erkölcsi elismerés jellege. Az erkölcsi elismerés ne csak a teljesítménynek szóljon, hanem annak is, aki azt felmutatta. Jelentse a termelés szempontjából értékes személyi tulajdonságok — szorgalom, sokoldalúság, vállalathoz való hűség, lelkiismeretesség stb. — megbecsülését.

A következőkben meg kell vizsgálnunk, hogy a hazánkban alkalmazott anyagi érdekeltségi rendszer részleteiben mennyire felel meg az említett gyakorlati követelményeknek. Ennek során csak az ipari munkásoknál, valamint a műszaki és vezető adminisztratív dolgozóknál alkalmazott megoldások egyes főbb vonatkozásait elemezzük. Valószínűnek látszik, hogy az itt levont következtetések a népgazdaság egyéb területeire is valamennyire jellemzőek lesznek.

A vizsgálatnál előbb rá kell mutatni arra, hogy a követelmények jelenleg mennyire érvényesülnek, majd a meglevő ellentmondásokból, a fejlődés irányába mutató részmegoldásokból kiindulva fel kell vázolni a fejlődési tendenciák néhány vonását. A világosabb kifejtés végett két szempont köré szeretném tömöríteni mondanivalómat: 1. a feladatok és azok kitűzése, valamint 2. az anyagi érdekeltségi kapcsolat formája és létrehozási módja köré. Ez az elválasztás csak elméleti. A gyakorlatban ez egységes folyamat. De az első esetben a feladat, a másik esetben az ösztönzés módja szempontjából vetjük fel a problémákat.

A feladatkitűzés fejlődési irányai

Itt csak két fő vonatkozást vizsgálok. Először foglalkozom azzal, hogy a népgazdasági hasznosság tekintetében milyen megfelelés vagy eltérés van a célok és az eszközök között. Majd megvizsgálom, mi a viszony a feladatok hosszabb időre való kitűzése és azok változtatásának szükségessége között.

A feladatok és eszközök viszonya

Az anyagi ösztönzés a konkrét esetek túlnyomó többségében népgazdaságilag helyes célra irányul. Annak vizsgálata, hogy e helyességnek mik a kritériumai, nem e cikk témája. De azzal már szükséges foglalkozni, hogy ebben a vonatkozásban a látszat és a valóság eltérése

jelentős lehet. Az elmúlt évtized gazdag tapasztalatokkal szolgál arra, hogy hosszabb ideig fenntartható látszólag népgazdaságilag helyes, a valóságban *egyoldalú, formális feladatokra irányuló ösztönzési rendszer*. Az olyan ösztönzés, amely formális feladatokra irányul, destruál és félrenevel: előtérbe helyezi az egyén vagy a kisebb csoportok elszigetelt érdekeit.

Formálissá teszi az egyes feladatokat, hogy teljesítésük nem feltétlenül népgazdasági érdek, hanem csak akkor, ha megvalósításuk eszközei is társadalmilag hasznosak. Például a munkatermelékenység növelésére, az önköltség csökkentésére irányuló ösztönzés a vállalatok tevékenységét a népgazdasági érdek irányába kívánja állítani. Nem a termelékenységi vagy önköltségi *mutató* javítását, hanem a termelékenység és az önköltség *tényleges* javítását kívánja előmozdítani. A vállalati globális mutatók javítására való ösztönzés — amellet, hogy komplex és általában helyes érdekeltséget teremt — komoly veszélyeket jelent, mert az ösztönzéssel alátámasztott mutató nem határozza meg saját javításának népgazdaságilag hasznos eszközeit. Mindkét említett mutató — és ez köztudomású — javítható a gyártmányegységre jutó normaóra-szükséglet és önköltség csökkentése nélkül is úgy, hogy a gyártmányösszetételt megváltoztatják a kisebb munkaigényességű vagy nagyobb nyereséghányadú termékek javára. Ez népgazdaságilag néha nem káros, hiszen cél, hogy minden gyártmány megtalálja azt a gyárat, ahol a legkisebb ráfordítással előállítható. Azonban a jelenlegi árrendszer legtöbbször nem ilyen irányban hat.

Ha a prémiumfeladatot népgazdaságilag haszontalan, sőt néha káros eszközökkel is lehet teljesíteni, a vállalat érdekelt dolgozóiban a felhalmozódott tapasztalatok alapján nehezen fog kialakulni az a felfogás, hogy az erkölcsileg pozitív magatartás praktikusán, rájuk nézve is pozitív eredményre vezet, tehát hogy az érdekeltséggel átszínezett gazdasági magatartásukban a népgazdasági és az egyéni érdek egybeesik. De kialakulhat az a magatartás — amelyet senki sem akart, mégis ilyenkor létrejöhet —, hogy egy mutató *bármilyen eszközzel* való javítása nyilván erkölcsileg nem támadható, hiszen belőle közvetlen anyagi előny származik, az állam pénzt ad érte. Hasonló a helyzet például akkor is, amikor egyes dolgozókat vagy a műszaki vezetést a selejt csökkentésében teszik érdekeltté. Nyilvánvaló, hogy bár a selejt nagyságát jellemző *mutatót* kell javítani, az érdekeltségnek az a célja, hogy a mutató javításán keresztül a selejt *tényleges* csökkentésére ösztönözzön. De sokszor a prémiumhoz a gyakorlatban elég a mutató javítása, a *kimutatott* selejt csökkentése.

A formális lehetőségek kihasználására erőteljes tendencia érvényesül vállalatainknál. Egy-egy érdekeltségi viszonylat létrejöttét követően minden gazdasági egység, érdekelt személy lassan megtalálja a feladat teljesítésének számára legkedvezőbb módját, ez azonban a népgazdaságnak nem mindig a legkedvezőbb. A cél ugyan az emberek helyes erkölcsi állásfoglalásának, társadalmi öntudatának a népgazdasági érdek irányában való mozgósítása, az eredmény mégis sokszor az emberek egyéni önzésének, elszigetelt egyéni vagy csoportérdekeket szolgáló *magatartási rutinjának* aktivizálódása.

Az 1950-es évek elején alkalmazott vállalati ösztönzési rendszer káros hatása nemcsak abban nyilvánult meg, hogy előtérbe került az egy-

l szolgál arra, világ helyes, a *üzési rendszer*. lestruál és félretok elszigetelt

ük nem feltétlenítésük eszközenység növeállalatok tevé-

Nem a termelékenység A vállalati globkomplex és álet jelent, mert *saját javításá*-mutató — és

normaóra-szükvártmányösszeagyobb nyereiem káros, hiat, ahol a legrendszer leg-

s t néha károsóiban a felhalaz a felfogás, nézve is pozitínezett gazdayebeesik. De

mégis ilyenkorjavítása nyilvánagi el nyldául akkor is,

t csökkentéséségát jellemz a mutató javíön. De sokszor *mutatott* selejt

A formális lehetőségek kihasználására erőteljes tendencia érvényesül vállalatainknál. Egy-egy érdekeltségi viszonylat létrejöttét követően minden gazdasági egység, érdekelt személy lassan megtalálja a feladat teljesítésének számára legkedvezőbb módját, ez azonban a népgazdaságnak nem mindig a legkedvezőbb. A cél ugyan az emberek helyes erkölcsi állásfoglalásának, társadalmi öntudatának a népgazdasági érdek irányában való mozgósítása, az eredmény mégis sokszor az emberek egyéni önzésének, elszigetelt egyéni vagy csoportérdekeket szolgáló *magatartási rutinjának* aktivizálódása.

Az 1950-es évek elején alkalmazott vállalati ösztönzési rendszer káros hatása nemcsak abban nyilvánult meg, hogy előtérbe került az egy-

oldalú mennyiségi szemlélet, hogy aránytalanságok alakultak ki a népgazdaságban (ennek persze egyéb okai is voltak), hogy kevés gondot fordítottunk a minőségre, a gazdaságosságra, a technikai haladásra, hanem — ezekkel párhuzamosan és ezekből adódóan — abban is, hogy az emberekben kezdett kialakulni az egyoldalú értékelésmód arról, hogy ezekben a vonatkozásokban mi a társadalmilag hasznos, erkölcsileg pozitív.

Az a tény, hogy bizonyos mutatók akár formális javítása is anyagi hasznot jelentett, beoltotta az emberekbe azt a felfogást, hogy amiért közvetlen anyagi előny jár, az nyilván társadalmilag *mindig* hasznos. Az erkölcsi jó fogalmát sokszor felfalta a praktikus jó, az elszigetelt egyéni haszon. Nem is mindig lehet megkövetelni egy részfeladatot el látó vállalati dolgozótól, például egy vállalati technológustól, hogy az előírt vagy ösztönzött mutatót mélyrehatóan elemezze: vajon annak az adott eszközökkel való javítása társadalmilag hasznos-e? Általában természetesnek látszik egy vállalati ember számára — aki nem tudja áttekinteni a népgazdaság bonyolult egészét —, hogy amit előírnak vagy ösztönöznek, az társadalmilag hasznos. Persze a formális eszközök alkalmazásánál a magatartás társadalmi károssága az érdekeltek előtt többnyire nyilvánvaló.

Az ösztönzött feladatoknak és az ezek teljesítésénél alkalmazott eszközöknek a társadalmi érdekekkel való összhangba hozása az anyagi érdekelttségi rendszer fejlődésének legfőbb tendenciája. Jelenleg már tapasztalható ennek az irányzatnak az erősödése, különösen három területen: a kombinált munkásbérezési formák terjedésében, az alkalmazotti prémiumfeladatok változásában és — bár még gyengén — a nyereség-részesedési rendszerben.

1. Kombinált munkásbérezési formák. A technika fejlődése, a termelés-szervezési formák tökéletesedése a prémiumos időbérrendszer és a kombinált teljesítménybérezés irányába mutat. Az egyenes darabbér sok helyen veszít jelentőségéből, mert a teljesítmény mennyiségi mutatószáma nem jellemzi kellőképpen és sokoldalúan a konkrét gazdasági magatartás egészét. Az egyoldalú mennyiségi ösztönzés — amit az egyenes darabbér jelent — háttérbe szorítja a minőségi, a takarékosági szempontokat. A prémiumos bérformáknál ellenben figyelembe vehető a nyersanyag-, tüzelőanyag- vagy villamosenergia-megtakarítás, a sejt csökkentése; a gépek hibamentes munkája is.

Ezek a bérformák — bevonva a bér nagyságát meghatározó tényezők közé a minőségi, megtakarítási, kapacitáskihasználási stb. szempontokat — csökkentik a munkásbérezés egyoldalúságát és *a komplex ösztönzés irányába mutatnak.* Így — éppen sokoldalúságuk révén — alkalmasabbak a népgazdasági érdekek érvényesítésére. Csak arra kell vigyázni, hogy bonyolultságuk ne haladja meg a még ésszerű fokot. A túl bonyolult bérezés ösztönző ereje csekély és nagy adminisztratív apparátust igényel.

A kombinált bérezési formák annak érdekelttségi feltételeit teremtik meg, hogy a munkások teljesítményüket népgazdaságilag egyértelműbben hasznos eszközökkel növeljék. Természetesen igen erős érvek szólnak az egyenes darabbér mellett akkor, ha bérezésen kívül biztosítható a minőségi követelmények érvényesítése, és ha az azonos munkát végzők között nincs jelentős képzettségi, begyakorlottsági különbség. A

bonyolult és egyedi munkáknál indokolt lehet a „sima időbér” eddiginél szélesebb alkalmazása.

2. *Műszaki dolgozók prémiumfeladatai.* Mivel a globális vállalati mutatók javítására számos tényleges és formális eszköz áll rendelkezésre — és ezek között *helyettesíthetőség viszonya* áll fenn —, erős tendencia mutatkozik a vállalatok műszaki dolgozói részéről *a legkisebb ellenállás elvének* érvényesítésére, a sokszor könnyen felhasználható formális eszközök alkalmazására. Ezt a tendenciát erősíti, hogy mind a vállalati termelékenységi, mind az önköltségi (költségszint-) mutató a gyártmányösszetétel és a kooperáció változására *sokkal érzékenyebb*, mint a műszaki fejlesztés, a jobb kapacitáskihasználás, a minőségjavítás eredményeire. Ez a tendencia a munka társadalmi termelékenysége növelésének egyik legerősebb *ellenható* tényezőcsoportját képviseli.

Évek óta csökken a vállalati globális mutatókra irányuló ösztönzés szerepe. Ez az irányzat tovább fog erősödni, fokozva az ösztönzésben a *konkrét* műszaki és gazdaságossági feladatok arányát. Így szűkül a formális teljesíthetőség köre, nő a feladatok tartalmi egyértelműsége. Az olyan prémiumfeladatoknak, mint az élenjáró technológia meghonosítása, új gyártmányok bevezetése, a választék bővítése, a minőség javítása, a kapacitások jobb kihasználása, az ésszerű készletgazdálkodás, az exportterv teljesítése, a társadalmi hasznossága nyilvánvaló; viszonylag csekély lehetőség van népgazdaságilag haszontalan vagy káros eszközökkel való teljesítésükre. A globális vállalati mutatók alakulására néha sok vállalatnál kívüli tényező is hat, mint például a rendelésállomány összetétele. A konkrét feladatoknál a külső körülmények alakító ereje általában kisebb. Így a prémium erkölcsi elismerés jellege jobban ki-domborodik, mert az érintett dolgozók látják az *általuk* — és nem számtalan egyéb tényező által — elért eredmény közvetlen kapcsolatát az érte járó prémiummal.

Az elmondottakhoz fűződik a mennyiségi szemlélet gyengülésének tendenciája. Ez a szemlélet a műszakiak premizálásánál hasonló hátrányokkal jár, mint a munkásoknál az egyenes darabbér. Az említett irányzat csak törésekkel, visszaesésekkel tarkítva érvényesül. Ennek fő oka az, hogy a számszerűsíthető feladatok a legkönnyebben kezelhetők, és a felsőbb gazdaságvezetés részére ezeknek a mutatóknak az ellenőrzése a legkényelmesebb. Itt nemcsak a termelési érték, az egy főre jutó termelés, hanem a vállalati költségszint mutatójára is gondolok. Bár ez utóbbi a vállalat egész gazdálkodását tükröző, lényegében minőségi (nem a termék, hanem a termelés minőségét jellemző) mutató, mégis az előzőekkel egyező természetű annyiban, hogy a formális tényezőkre szintén igen érzékeny.

A mennyiségi szemlélet feléledését jelenti új körülmények között a „kétharmad-egyharmad” elv több iparágban tapasztalt *mechanikus* érvényesítése. A termelékenységi előírásoknál nem veszik mindig kellően figyelembe a termelési felfutásban, a korszerűsítési lehetőségekben, a beruházási keretekben és a helyi adottságokban meglévő különbségeket. Olyan vállalati és iparági termelékenységtervezési módszereket kell kialakítani, amelyek — a fenti különbségek figyelembevételével — a termelékenységgemelési követelményeket differenciálják, és csökkentik a tervszámok kialakításában a szubjektív elemeket és becsléseket.

Konkrét műszaki intézkedések prémiumfeladatként való kitűzése gyengíti a vállalati globális mutatók javítására irányuló ösztönzés egyoldalúan mennyiségi irányát és részben megszabja a mennyiségi mutatók teljesítésének népgazdaságilag hasznos eszközeit. Az iparigazgatóságok rájönnek arra, hogy a vállalati érdekeltség alapjául *a mutatók és a konkrét feladatok olyan kombinációját* kell megtenni, *amelyeknek a teljesítése bizonyos belső feszültséggel jár*, s így az egyik feladat teljesítése a másik feladat teljesítését szabályozza, helyesebb irányba tereli.

3. *Nyereségrészesedési rendszer.* A nyereségrészesedési rendszernek van néhány sajátos, a többi ösztönzési formától eltérő nevelő funkciója. Ilyen elsősorban a tulajdonosi gondolkodás kialakítása. Ezenkívül erősíti a kollektív szellemet, fejleszti az érdekek és a célok azonosságának tudatát, növeli a vezetők felelősségét a beosztottak anyagi érdekei iránt. A dolgozók pedig a vezetők munkájának színvonalát részben azon mérik le, hogy mennyi nyereségrészesedést kapnak. E kedvező hatások mellett azonban nem hanyagolhatók el e rendszer árnyoldalai, ugyanis ez a kollektív érdekeltségi forma a fent felsorolt általános gyakorlati követelmények nagyobb részének nem felel meg a kellő mértékben.

A vállalati nyereség növelésének társadalmi hasznossága nyilvánvaló, de az alkalmazott eszközök társadalmi hasznossága — az eszközök helyettesíthetősége miatt — nincs mindig biztosítva. A vállalati nyereség kialakulása a munkás számára bonyolult jelenség, amelyre sok — általa nem befolyásolható — tényező hat. Ez az érdekeltek tudatában többnyire úgy tökröződik, hogy a többletnyereség részben a *véletlen* eredményeként jön létre. Megerősíti ezt a többé-kevésbé tárgyi alappal bíró hiedelmet, hogy a legtöbb vállalatnál a tárgyidőszak lezárása után hosszabb ideig bizonytalanság uralkodik: vajon „hány nap” lesz a nyereségrészesedés? A felügyeleti szervek igen sok utólagos korrekciót hajtanak végre, amelyek nem utolsósorban az iparági vagy a tárcaátlagtól való eltérések csökkentését célozzák. A munkás a brigádbérezésnél viszonylag tisztán látja, hogy több vagy kevesebb keresetének mi az oka. A nyereségrészesedésnél ezt csak akkor tudja, ha termelési tanácskozásokon vagy egyéb alkalmakkor megmagyarázzák neki. *A magyarázat agitációs és nevelő ereje összehasonlíthatatlanul kisebb, mint a személyesen, közvetlenül tapasztalt és megértett körülményeké.*

A nyereségrészesedési rendszerben elhomályosul a juttatás erkölcsi elismerés jellege az *egyes* dolgozó vonatkozásában, mert a konkrét anyagi előny nincs közvetlenül konkrét, társadalmilag hasznos magatartáshoz kötve. Nem mindig érvényesül az a követelmény sem, hogy csak több munka ellenében jár többletjuttatás, így a nyereségrészesedési rendszer nem mindig segíti azt, hogy a keresetek szóródása alkalmazkodjék a teljesítmények, illetve az ezek érdekében hozott erőfeszítések szóródásával. Lehet, hogy a többletnyereség több munka nélkül jött létre, de ha szükség is volt a kollektíva nagyobb erőfeszítésére, akkor is a többletjuttatás *bérrányos* elosztása alig fejezi ki az *egyes* dolgozóknak az eredmény elérésében játszott *különböző szerepét*.

Napjainkban erőfeszítések történnek a nyereségrészesedési rendszer finomítására, de kifejezett tendencia még nem alakult ki. A fejlődés irányát az a követelmény határozza meg, hogy az említett hibák ereje csökkenjen. Erre azonnal alkalmazható rész megoldás volna a korrek-

ciók körének szűkítése. Így csökkenne a nyereségrészesedés nagyságának megállapításában az alku, tehát a szubjektív elem szerepe, s így a bizonytalanság. A korrekciókat az okok felmerülésekor, év közben kellene folyamatosan elfogadtatni, hogy a vállalat az egyes negyedévek után is tudja, hol áll a többletnyereség elérésében.

Allandóság és változás a feladatok kitűzésében

Egyöntetű erkölcsi magatartás csak hosszabb időn keresztül érvényesülő, következetes hatások során jön létre. Ezért is kell az anyagi érdekelttség rendszerét, az ösztönzési formákat, a feladatok jellegét bizonyos mértékig állandósítani. A feladatok állandó változtatása, a negyedévenként új prémiumrendszer, az ösztönző munkabérezési formák gyakori módosítása kapkodáshoz, bizonytalansághoz vezet. Az ösztönzési módoknak és a feladatoknak viszont az állandóan változó körülményekhez alkalmazkodniuk kell. Ennek elmaradása súlyos ellentmondásokat okozhat. A módszerek megmerevednek, a feladatok elavulnak; az ösztönző erő gyengül a célzott irányban, s kezd hatni nem célzott irányokban. Így a hosszabb időn keresztül hasznot hozó érdekelttség egy idő után romboló hatásúvá válhat. Ennek csak egyik oka a körülmények változása. Az objektív okok mellett erőteljesen hat az ösztönzött feladatok elavulására — különösen, ha ez a feladat globális vállalati mutatók javítása — az a *szubjektív* tényező, hogy az érdekelttek előbb-utóbb megkeresik a feladat lehető legkönnyebb teljesítéséhez alkalmazható, gyakran formális eszközöket.

Meg kell találni a megfelelő arányt az állandóság és a változás között. *Az elavult ösztönzési formákat és feladattípusokat le kell venni napirendről*, mert már a termelés gátjaivá váltak, és így az emberek magatartásának alakításában is betöltötték haladó szerepüket. Ha nem követjük a körülmények változását, ez a mesterséges, ellentmondásos stabilitás az emberek fejében bizonyos gazdasági magatartási formák, erkölcsi normák örökérvényű érvényesítési módjaiként tükröződhetnek. Beidegződik például az emberekbe — ilyen már volt —, hogy a termelés mindenáron való növelése hőstett, győzelem, dicsőség, amelyért kitüntetés, jutalom, prémium stb. jár. Hozzászoknak a vállalatok, hogy a vállalati mennyiségi mutatókat mindig túl kell teljesíteni. Különbféle „harci” módszerek alakulnak ki (például a választékszűkítés, a minőség elhanyagolása, a műszaki fejlesztés elhalasztása, a rövid távú vállalati szemlélet).

A fejlődés iránya a konkrét feladatok súlyának növekedésével kapcsolatos. *A konkrét feladatok* teljesítésük során automatikusan megszűnnek, helyükbe újak kerülnek. Így a jövőben növekedni fog a prémiumfeladatok változási sűrűsége. Ez gyengíti az ösztönzés egyoldalú mennyiségi irányát. Abban, hogy az utóbbi években gyárainkban a gazdasági jelenségek megítélésének, vizsgálatának egészségesebb szempontjai, jobb gazdasági morál kezdett kialakulni, fontos szerepe van az ösztönzési rendszer irányváltozásának, a régi bálványok ledöntésének.

A globális vállalati mutatók javítására vonatkozó ösztönzésnél a sűrű változtatgatások, a rövid időszakra szóló, újabb és újabb bázisadatokra épülő vállalati érdekelttség megteremti a mának élés szellemét. A vállalatok általában kétféleképpen reagálnak a rövid távú ösztönzésre.

Az egyik „mindent belead” mondván: az a biztos, ami a zsebünkben van. A másik a tényszámok „józan” visszatartásának útjára lép. Nem teljesíti túl jelentősen premizált mutatóit, mert az elért tényszámot a következő tervidőszakban úgyis *tervesítik*, illetve premizálásnál bázisként beállítják. Az ilyen vállalat a jelentős túlteljesítéssel nem akarja saját jövő évi prémiumát, nyereségrészesedését veszélyeztetni. Az úgynevezett *másodlagos fesztítés* kérdése gyakran kiéleződik a költségszint tervezésénél és az alaprentabilitás megállapításánál. Ha például egy vállalat átlagbértartalékot képzett — bérhányada és költségszintje ilyen módon csökkent —, ennek felhasználását megnehezíti a kialakult alacsony szintnek a következő évre történő tervesítése vagy bázisként való beállítása.

A vállalatnak érdeke az ösztönzéssel alátámasztott mutató javítása, de érdeke az is, hogy ezt az eredményt minél kisebb áldozattal, idegességgel érje el. Ebben a vonatkozásban a lehető legnagyobb anyagi előnyt a legkisebb fáradsággal úgy is el lehet érni, hogy a vállalat vezetői a felügyeleti szervvel alacsonyra értékeltek a vállalat lehetőségeit. Így az alacsony tervszám vagy kiinduló adat segítségével elért viszonylag magas eredmény alapján őket anyagilag és erkölcsileg magasabbra értékelik. A vállalatok vezetői felelősséget éreznek beosztottaik prémiumáért és félnek is attól, hogy prémiumcsökkentés vagy -megvonás, alacsony nyereségrészesedés esetén a hangulat ellenük fordul, a munkakedv romlik. Kényelmesebb a prémiumot előre biztosítani egy „jó” tervszámmal, mint utólag magyarázkodni a munkatársaknak. *Az emberek önmaguk közvetlen érdeke ellen vonakodnak érvényesíteni a társadalmi érdeket, az erkölcsi igazságot.* Hozzá kell segíteni őket ahhoz, hogy erkölcsösen, a társadalom érdekében tudjanak mindenkor eljárni. Ilyen segítség lehet például az, ha a tervezett fejlődésért magasabb prémiumkeretet kap a vállalat, mint a terven felüliért.

Hozzá kell szoktatni a vállalatokat a *távlati gazdálkodáshoz*. *Biztonságot kell adni* arra, hogy a jelenlegi, az átlagosnál nagyobb erőfeszítés — amely esetleg a tárgyidőszakot érintő prémiumot vagy nyereségrészesedést csökkenti — a következő években számukra megtérül. Biztosítani kell a vállalatokat arról is, hogy kiugró tényszámaikat nem terveztik, nem teszik meg a jövő évi premizált fejlődés bázisadatává. Ezért — a fizetési időszakok változatlanul hagyása mellett — a mutatók javítására irányuló feladatokat változatlan bázissal, de egyre emelkedő szinten, *több évre* kellene kitűzni. Természetesen nem szabad olvan feladatokat hosszú ideig premizálni, amelyek esetleg már egy év múlva veszítenek jelentőségükből és fontosabbak kívánkoznak a helyükbe.

A hosszú távú vállalati érdekeltégi rendszer gazdasági előnyei éppen azért érvényesülnek, mert a rövid távú rendszernél jobban építenek az emberek pszichikumára, jobban figyelembe veszik anyagi érdekeik miatti reagálásukat; nem kényszerítik az embereket arra, hogy egyéni érdeküket a népgazdasági érdek elé helyezték vagy éppen fordítva: a népgazdasági érdek szerint járjanak el, sértve egyéni anyagi érdeküket. Az új rendszer lélektani akadályokat hárít el a gazdasági célkitűzések érvényesítése útjából, és lehetővé teszi, hogy a vállalatok vezetői bizonyos esetekben — anyagi érdekeik veszélyeztetése nélkül — a gazdaságilag helyesebb, erkölcsileg pozitívabb megoldásokat tudják választani.

A juttatási formák fejlődési irányai

Az anyagi juttatás formáinak vizsgálatánál arra keresünk választ, hogy a munkásbérezés és az alkalmazotti premizálás milyen mértékben alkalmazkodik a gazdasági tevékenység jellegéhez, a juttatás az érdekeltek részéről gazdaságilag mennyire megalapozott, a többleteredmény és a többletjuttatás milyen mértékben arányos, valamint továbbá hogy mennyire érvényesül a közvetlen anyagi előny erkölcsi elismerés jellege.

1. *A munkásbérezésnél:* A teljesítménybérezés nevelő hatékonyságát fokozza, ha a munkanormák megalapozottak, folyamatos „karbantartásuk” szervezett, teljesíthetőségük, feszítettségi szintjük nagyjából azonos. A kampányszerű, átlagbércsökkenéssel járó normarendezések elkerülendők, mert ezek sok dolgozó egyéni anyagi érdekét egyidejűleg, azonos módon sértik. Nem elég azonban a normákat rendben tartani, szükséges, hogy a technológiai és a bizonylati fegyelem is magas szinten álljon, mert az itt mutatkozó lazaság igazságtalan, aránytalan keresetek forrása lehet. A munkásbérezésben terjednek *a tevékenység jellegéhez jobban alkalmazkodó bérezési formák*. Ilyen forma a *brigádbérezés*. A komplex munkaszervezés lehetőséget teremt, hogy azokon a munkahelyeken, ahol a műveletek szorosan kapcsolódnak vagy egy-egy művelet több dolgozó együttes munkáját igényli, az egyes munkásokat ne az általuk végzett munkaműveletnél elért részeredmény, hanem a kapcsolódó munkafolyamat összeredménye alapján bérezzék. Ez a bérezési forma a munkások között kialakult szorosabb termelési és munkatársi kapcsolatokra épül és további megszilárdulásukat célozza. *Nő a munkások felelőssége a teljes munkafolyamatért, fokozódik a kölcsönös segítség*. A kollektív bérezés csökkenti a dolgozók elszigeteltségét, együttműködésre és egymás kölcsönös ellenőrzésére ösztönöz.

Utat tör magának a termelési tevékenység szempontjából értékes személyi tulajdonságok béren keresztüli figyelembevétel a munkás állománycsoportban is. Az utóbbi években elterjedt a darabbérrendszer egy módosított formája, amelynél az egyes dolgozók tényleges órábérére a besorolás szerinti órabér és a teljesítményszázalék alapján alakul ki. Sokan vannak ma már azon az állásponton, hogy — ha a teljesítmény azonos is — a szélesebb körű szakértelemmel, nagyobb-és kiterjedtebb gyakorlattal rendelkező régi és megbízható munkásnak több bér jár. *A személyi órabéren alapuló teljesítménybérezésnél a jól megállapított személyi bér erkölcsi elismerés jellege magas fokú*. Tartalmazza a vállalat és ezen keresztül a társadalom elismerését, megbecsülését az értékesebb munkások iránt. Nevelő hatása jelentős, mert a nagyobb szak-képzettség, a nagyobb gyakorlat elérésére ösztönöz. Nevel a vállalat iránti hűségre, fegyelmezettségre, munkakészségre. Jelenti a *bizalmat*, amely nemcsak elismerés jellegű, hanem *előlegezett* is. Az emberek általános erkölcsi beállítottságára jellemző, hogy a bérben kifejezett előlegezett bizalomra általában megbízható, jó munkával válaszolnak. Az ilyen reakció ennek a bérezési formának az életrevalóságát igazolja, csupán arra kell ügyelni, hogy ott ne vezessük be, ahol a technikai és személyi feltételek hiányoznak. Ha például az azonos munkát végzők között nincs jelentősebb képzettségi, minőségi különbség, helyesebb megmaradni az egyenes darabbér mellett.

Különösen kidomborodik a tartós eredmények és a folyamatosan megnyilvánuló személyi tulajdonságok ösztönző elismerése a kiemelt óraberés dolgozóknál.

2. *Alkalmazotti besorolásnál és premizálásnál*: A tartós eredményeknek, a termelés szempontjából lényeges személyi vonásoknak — beosztástól független — bérbeli értékelését erősíteni kell. A vezetőknek kényelmesebb az a megoldás, hogy azonos beosztású alkalmazottaknak azonos alpbéért adjanak. Az alpbérek ösztönző erejét, nevelő hatékonyságát fokozná, ha az azonos beosztású dolgozók képesség, szorgalom szerinti objektív sorrendjét a besorolás szerinti alpbérek tükröznék. Erre lehetőséget is teremtenek a tág besorolási határok. Különösen figyelembe kellene valahogy venni egyes műszakiaknak azt a sajátos „túlórázását”, hogy munkaidejükön kívül, de munkájuk hatékonysága érdekében önképzésükre igen sok időt és energiát fordítanak. Annak, aki magas szakmai tájékozottsága és nyelvtudása segítségével a szakirodalomban elmélyedni képes, és ezzel hozzájárul az adott terület műszaki színvonalának emeléséhez, több bér jár.

Az alkalmazotti premizálás nevelési hatékonyságát két fő tendencia fokozza: a) a feladatok kitűzésének és a prémium kifizetésének megszigorítása, b) az állandó premizáltak körének lazítása.

a) *A feladatkitűzés és a kifizetés szigorítása* szükséges: a fizetéskiegészítés jellegű prémiumok, a feladattól független prémiumok és a megalapozatlan kifizetések területén.

A fizetéskiegészítés jellegű prémium destruktív, erkölcsileg romboló. Romboló hatású elsősorban arra, aki kapja, mivel nem érzi az anyagi előny valamilyen produktumhoz való kapcsoltságát; nem lát prémiuma mögött semmi általa előidézett népgazdasági hasznot, csak a maga hasznát. Az olyan jövedelmek élvezete, amelyek mögött népgazdaságilag hasznos (erkölcsös) cselekedet nem áll, alapjában társadalomellenes, mert a társadalom által létrehozott javakból a munka szerintinél (az igazságosnál) nagyobb részesedést jelent.

Azokra is destruktív hatású ez a prémium, akik ilyenben nem részesülnek, vagy egyáltalán nem kapnak prémiumot.

Sokszor hasonló a helyzet a *feladattól független prémiumoknál*. Helyeselhető, hogy az iparigazgatóságok a vállalatok részére feladattól független prémiumkeretet, is rendelkezésre bocsátanak. Ez lehetővé teszi a vállalatvezetés nagyobb önállóságát a prémiumfeladatok vállalaton belüli kitűzésénél és anyagi alapot nyújt a teljesített feladatok díjazására akkor is, ha a vállalat a premizált feladatait nem teljesítette, vagy ha a kifizetési feltételeknek nem tett eleget. Nem mindig helyeselhető azonban a feladat kitűzése és elvégzése nélküli prémiumkifizetés. Az esetenkénti prémiumkeretet — köztudomású — közmegelegedésre elosztani nem lehet. Sokszor az ajándék jelleg domborodik ki és az érintettekben a kiszolgáltatottság érzését táplálja. Mégis meg kell állapítani, hogy a jelentősebb, az előre feladatként ki nem tűzhető eredmények utólagos premizálása, jutalmazása nem kifogásolható és nem elkerülhető. A feladattól független prémiumkifizetés akkor kifogásolható, ha nem áll mögötte nyilvánvaló többleteljesítmény.

Prémiumrendszerünknek valószínűleg halványodó vonása, hogy a feladatok kitűzésénél az arra illetékes szerv már szinte előre biztosította a kifizetést. Sokszor kaptak egyes dolgozók olyan feladatot, amelyet már

talán meg is oldottak, vagy amelynek az elvégzése rendes munkaköri kötelességük. Előfordult persze az is, hogy részteljesítés vagy nem teljesítés esetén is kifizették a kitűzött összeget.

Kívánatos tendencia a szigorítás ezeken a területeken. Nemcsak gazdaságilag, hanem az emberek nevelése tekintetében is nőni fog így prémiumrendszerünk hatékonysága.

b) *A premizáltak körének megállapítása* prémiumrendszerünk egyik kényes kérdése. Nem felel meg az emberek igazságérzetének az, hogy egyesek beosztásuknál fogva állandó premizáltak, mások csak esetenként premizálhatók, ismét mások egyáltalán nem. *A premizálhatóság privilégium jellegét meg kell szüntetni.* A fejlődés valószínű vonala az, hogy csak a vállalat vezetői lesznek állandó premizáltak. A többiek *célpremizáltak* lesznek, vagyis akkor kapnak prémiumot, ha valamilyen lényeges, eddigi tevékenységüket meghaladó konkrét feladatot kapnak. Az esetenkénti és a rendszeres prémium is célpremium lesz, és így a kettő közötti határ lassan elmosódik. Ez a fejlődés párhuzamos azzal, hogy háttérbe szorul a vállalati mutatók javítására irányuló ösztönzés — csak a vállalat vezetői lesznek ebben érdekeltek —, a feladatok egyébként konkrét műszaki-gazdasági célok elérését fogják tartalmazni. Egyúttal fokozatosan megszűnik az alkalmazotti állománycsoportban a prémiumban nem részesíthetők köre, mivel bárki kaphat célfeladatot, s így célpremiumot. A premizáltak körének megállapítására ma már rendeleti kötöttség nincs.

A célpremizálás térhódítása magával hozza a *prémiumösszegek emelkedő tendenciáját*. Jelenleg az egy főre jutó prémiumösszeg, s így a mozgó berrész nagysága általában (nem mindenütt!) csökkenő tendenciájú. A béren belül az alapbér részaránya nő. Ennek ellenére a prémiumok átlagösszege növekedni fog, de nem egy főre, hanem *egy feladatra számítva*. Jelenleg gyakori, hogy egy-egy feladatra aránytalanul kis összeget tűznek ki, ami a prémiumkeretek elaprózására vezet éppen úgy, mint az állandó premizáltak számának túlzott növelése. *A prémiumot nem emberekre, hanem feladatokra kell koncentrálni.* Nem ritka ma még a két-háromszáz forintos prémiumkitűzés. Ez a prémiumrendszer lejáratása.

E néhány gondolattal az anyagi ösztönzés egy eddig elméletileg elhanyagolt, de növekvő jelentőségű funkciójára kívántam ráirányítani a figyelmet. A gyakorlat egyre sürgetőbben követeli mindennapi problémáinak elméleti megalapozását, az objektív összefüggések feltárását. „Az emberek tudatának, gondolkodásának átalakításában, a szocialista társadalom, a gazdasági és az állami élet kérdéseinek tudományos, elméleti kidolgozásában mind nagyobb feladatok hárulnak a társadalomtudományokra” (Kongresszusi irányelvek 33. b) pontja), s ezen belül a közgazdasági tudományokra. Ahhoz, hogy e feladatok teljesítéséhez valamivel hozzájárulhassunk, néha szükséges olyan határterületek megközelítése, melyek már a lélektan, a neveléstudomány és az erkölctan vizsgálati területeivel érintkeznek.

Az anyagkészletek és az anyagfelhasználás néhány tényezőjéről

Közismert tény, hogy iparunkban az anyagkészletek nagysága és a késztermékek termelési értékének anyaghányada a technológiailag szükségesnél magasabb. Mődünk volt ezt a kérdést több — elsősorban gépipari — vállalatnál tanulmányozni. Ennek tapasztalataira támaszkodva az alábbiakban kifejtjük, hogy megállapításunk szerint, melyek a készletek magas színvonalának fő okai, milyen tényezők gátolják a fajlagos anyagfelhasználás csökkenését, és milyen központi, illetve vállalati intézkedésekkel lehetne javítani az iparvállalatok anyagkészlet-gazdálkodásán és anyagkihozatalán.

A készletek magas színvonalának tényezői

A tapasztalatok arra mutatnak, hogy azok az okok, amelyek miatt az iparvállalatoknál elsősorban halmozódnak fel a kívánatosnál nagyobb készletek, a következők:

a) a termelési és anyagbeszerzési tervezés ütemezésének ellentmondásai; b) az anyagi érdekeltségi rendszer nem célzott hatásai; c) a készletező vállalatok öncélú működése.*

A fölös anyagrendeléseknek — és egyben a termelés bizonytalan anyagellátásának — egyik fő forrása, hogy a felhasználó vállalatok egyes fontos anyagok megrendelésének előírt időpontjában *még nem tudják mit kell gyártaniuk* vagy nem olyan pontos specifikációval, hogy annak alapján az anyagszükségletet megállapíthassák. Ebben a vonatkozásban három kérdést kell megvizsgálni:

— milyen időpontban kell feladni a megrendeléseket a nyersanyag szállító felé;

— milyen időpontban érkeznek be a fogyasztóktól, illetve az őket képviselő szervektől a továbbfeldolgozott termékekre vonatkozó specifikált megrendelések; és

— az egyes vállalatok mennyi idő alatt tudják kiszámítani a beérkezett megrendelések anyagszükségletét.

Közismert, hogy gépiparunk, főként a korábbi gazdaságpolitikai hibák miatt, évek során át igen szűkösen volt ellátva nyersanyagokkal. Ebben a helyzetben a nyersanyaggyártó vállalatoknak módjuk volt olyan szállítási feltételeket, és ennek keretében olyan megrendelési időponto-

* Találkoztunk még más tényezőkkel is (például a raktárak zsúfoltsága nehezíti az áttekintést, ezért olyan anyagokat is rendelnek, amelyekből van elegendő készlet, csak nem tudnak róla; a műszaki előírások módosításánál sokszor nem veszik figyelembe a módosítással fölössé váló anyag- és alkatrész készleteket stb.). Ezek szerepét azonban kisebbnek, helyi jelentőségűnek tartjuk.

kat bevezetni, amely számukra a legkényelmesebb tervezést és termelést tette lehetővé. Sokszor nem is csak kényelemről volt szó, hanem a nyersanyaggyártó művek önköltségcsökkentéséről, termelékenységük növeléséről is. Például önmagában nem lehet helyteleníteni a hengerműveknek azt a törekvését, hogy minél kevesebb hengercserével, minél nagyobb sorozatokat gyártsanak. A sorozatok növelése azonban a felhasználók készleteinek növekedését jelenti a nagyobb utánpótlási idő és a bizonytalanabb szükségletfelmérés miatt. A gazdaságosság követelménye a felhasználó vállalatoknál tehát az, hogy a nyersanyagokat minél kisebb tételekben, minél sűrűbb időközökben szállítsák. Kiszámítható e két szélső eset között az a pont, amely nem a hengermű és nem a felhasználó, hanem együttesük, az egész népgazdaság szempontjából a leggazdaságosabb. Úgy tűnik, hogy a jelenlegi megrendelési és szállítási feltételek nem felelnek meg ennek az optimumnak.

A nyersanyaghiányra vezető gazdaságpolitika *szubjektív* oldalról is előidézte a készletek növekedését. A feldolgozó vállalatok, mivel nem bízhattak a rendszeres utánpótlásban, nagy tartalékokat gyűjtöttek termelésük biztosítására.

A nyersanyagkészletek magas színvonalát előidéző objektív és szubjektív tényezők sajnos jelenleg is hatnak. Az objektív tényezők azért, mert a gyártó művek és a továbbfeldolgozó vállalatok megrendelési-szállítási viszonyát szabályozó rendelkezések és szokások lényegében változatlanok, a szubjektív tényezők pedig azért, mert az anyaggazdálkodó apparátus már „beleélte magát” az anyagínség viszonyaiba. Helyenként pedig még mindig szűkös az anyagellátás.

A továbbfeldolgozott termékekre vonatkozó specifikált megrendelések beérkezési időpontjának kérdése bizonyos szempontból azonos az előbb tárgyalt problémával, de új kérdést is felvet. Számos iparcikkünk több vállalaton, mint *vertikumokon* keresztül éri el végleges formáját, illetve számos vállalat kooperációjával készül el. Ezért a feldolgozó ipar anyagellátásának második alapvető kérdése a vertikális kapcsolatoknak megfelelő *megrendelés-láncolatok helyes ütemezése*. A szállítási szerződések rendszerének kialakításánál korábban is törekedtek erre, de nem elegendő következetességgel és eréllyel, ezért az eredmény sem kielégítő. A megrendelés-láncolat első láncszeme igen sok esetben egy-egy *beruházási döntés*. Erőteljesen fejlődő szocialista gazdaságunkban ez törvényszerű. Fontos tehát, hogy a megrendelési határidők láncolatát a beruházási döntések ütemezésével is összehangoljuk.

A nyersanyaggyártó és a feldolgozó ipar kapcsolatait, a feldolgozó iparvállalatok egymás közti és a beruházással való kapcsolatait csak *központi* szervezéssel lehet tovább fejleszteni. A beérkező megrendelések és a hozzá szükséges anyagok jegyzékének összeállítása közötti átfutási idő megrövidítése azonban elsősorban a vállalatok feladata. Nem elég ugyanis, hogy az iparvállalathoz előbb érkeznek be a megrendelések, mint amikor az alapanyagokra vonatkozó megrendeléseket fel kell adni. A beérkező és a kimenő megrendelések adatait nagy tömegű számítások kötik össze. Ennek főbb lépései:

— a vállalat kapacitásával összhangban dönteni kell *a megrendelés elfogadásáról és ütemezéséről*;

— meg kell állapítani a megrendelt gyártmányok normatív *anyag-szükségletét*;

— a jelenlegi anyagkészlet, az újonnan megrendelendő szállítmányok beérkezéséig várható, régebben megrendelt szállítmányok és az új szállítmány beérkezéséig várható felhasználás egybevetésével meg kell tervezni a megrendelendő szállítmány beérkezésének időpontjában várható *raktárkészletet*;

— az eddigi adatok eredményeképpen meg kell állapítani a megrendelendő tétel nagyságát és a kívánt *szállítási ütemezést*, bizonyos biztonsági előretartással;

— ezt még egyeztetni kell azzal a tétel nagysággal és szállítási gyakorisággal, amelyet az adott nyersanyagszállító vállalni köteles vagy vállalni szokott;

— mindezek után végre le lehet gépelni, aláírni, iktatni és postázni az anyagmegrendelő leveleket.

Természetesen kisebb tételeknél e processzus helyett az anyaggazdálkodók rutinból, becsléssel rendelnek. Nagyobb tételeknél azonban ezt nemigen engedhetik meg maguknak. Ha mégis megteszik vagy kénytelenek megtenni, a készletek indokolatlan megnövekedése vagy a termelés fennakadása a következmény. Ez a számítás-sorozat tetemes munkát és sok időt vesz igénybe.

Olyan esettel is találkoztunk, hogy a specifikált rendelés-állomány egy-két héttel az anyagrendelés feladása előtt a vállalati anyaggazdálkodó szerv rendelkezésére áll, de az anyagrendeléseket mégis tapasztalati adatok, becslések alapján kell feladni, mert az egy-két hét nem elegendő a megrendelendő anyagfélék és mennyiségek egzakt kiszámítására. Az ilyen számítások elvégzése a hagyományos módszerekkel már egy közepes nagyságú, átlagos profilszélességű, közepesen bonyolult termékeket gyártó vállalat számára is többnyire megoldhatatlan feladat. Ez a feladat csak úgy volna megoldható, ha minden megrendelt gyártmány normatív anyagszükséglete a műszaki dokumentációból egyértelműen és könnyen megállapítható lenne. Az anyagkészlet és az anyagmegrendelések nyilvántartása, valamint a következő időszakok programszámításai megadják az anyagkészletek jövőbeli alakulásához szükséges adatokat, és ebből a nagyszámú alapadatból *gépi módszerekkel* számíthatnak ki a megrendelendő tételeket. Ennek feltételei egy-egy vállalatnál csak fáradságos, több évig tartó szervezési munkával volnának megteremthetők. Sajnos, nem sok olyan gépipari vállalattal találkozhatunk, amely a modern üzemszervezésnek ezen az útján járna.

Az anyagkészletek alakulása és az a tény, hogy kevés helyen találkozzunk a vállalati anyaggazdálkodás gyökeres megjavítását célzó modern üzemszervezési programmal, arra mutatnak, hogy *mind ez ideig nem találtuk meg a helyes készletgazdálkodásra irányuló hatékony ösztönzőket*. A vállalatok vezetői számára a legfontosabb a termelés folyamatosságának biztonsága. Ezért szinte észrevehetetlen az az ellenhatás, amelyet a készlet-időnormák túllépése esetén fizetendő különböző büntetőkamatok és egyéb szankciók gyakorolnak. A készlet-időnormák általában nincsenek is összehangolva a szállítási szerződésekből következő szállítási időközökkel, és ezért sok vállalat igazságtalanul fizeti a büntetőkamatokat.* Mégsem követte a készlet-időnormák hibás megállapí-

* Az egyik gépipari üzem termékeihez a hengermű évente egyszer hajlandó anyagot szállítani. A feldolgozó gyár szállítási kötelezettsége és gyártási kapacitása egyenletes, napi anyagfelhasználása csaknem azonos. Átlagkészlete tehát ebből az anyagból $360 : 2 = 180$ napi szükséglet. A készlet-időnorma mégis 135 nap, a tartalékul szolgáló törzskészlettel együtt.

tását olyan felzúdulás, ami az illetékeseket intézkedésük felülvizsgálására kényszerítette volna. A hibás készlet-időnormák továbbra is érvényben vannak. Mindebből annak megerősítését látjuk, hogy az anyagkészletek csökkentésére irányuló pénzügyi ösztönzés gyakorlatilag hatástalan.

A készletező vállalatokat elsősorban abból a megfontolásból kiindulva hozták létre, hogy ha például tíz vállalat számára közös készleteket létesítenek, ez kisebb lesz, mint a tíz vállalat külön készleteinek az összege. Az okfejtés logikus, és bizonyára vannak készletező vállalatok, amelyek ezt az eredményt el is érték. Sajnos, azonban több fontos cikk készletező vállalatának szerepe éppen a visszájára fordult. A készletező vállalat akkor tudja betölteni eredeti feladatát, ha *vevői a kívánt cikkeket bármikor azonnal, raktárról megkaphatják, és így a felhasználónak nem kell tartalékokat képeznie*. Nem egy esetben azonban a készletező vállalatok e szerepükről megfélekedve egyre rosszabb helyzetbe hozzák vevőiket, és ma nagyobb minimális tételben, hosszabb határidőkre vásárolhatnak a fogyasztók egyes cikkeket e készletező vállalatoktól, mint korábban a gyártó műtől.* Az ilyen jelenségek ellen ugyan csak központilag kell fellépni.

Az anyagköltségek csökkenését akadályozó tényezők

Tapasztalataink szerint a gépipari vállalatoknál általában a következő tényezők gátolják az anyagjellegű ráfordítások csökkenését:

- a) a konstrukciók „könnyítésével” szemben ható anyagi ösztönzés;
- b) az ellenőrzés és az elemzés nehézségei;
- c) az anyagmegtakarítás jelentőségének tényleges lebecsülése.

Általában úgy tekintjük, hogy a mennyiségi szemlélet korszaka gazdasági életünk lezárt fejezete. Sokoldalú kormányzati intézkedések születtek abból a felismerésből, hogy a cél nem a minél magasabb tonnaszám, nem is csupán a minél nagyobb termelési érték, hanem a gazdaságos termelés, a munka társadalmi termelékenységének növelése, és a szükségletek jó minőségű, olcsón gyártott termékekkel való kielégítése. Azok az alapvető mutatók azonban, amelyek alapján a vállalatok munkáját hivatalosan értékelik és a vállalatok vezetőit premizálják, továbbra is a mennyiségi szemlélet korszakának mutatói: a termelési érték és az egy főre eső termelési érték (amelyet termelékenységi mutatóként szoktunk emlegetni). Így azután gyakoriak az olyan esetek, amelyek közül kettőt példaképpen bemutatunk:

* Az egyik általunk vizsgált gépipari üzemnek egyedi termékeihez évente anyagminőségként 10–30 kg kovácsolt nyersanyagra van szüksége. Szükségletét régebben közvetlenül a kohóműtől szerezte be. A megrendelést a tárgynegyedév előtt 60 nappal kellett feladnia, és a rendelhető legkisebb mennyiség anyagfajtánként 50 kg volt. A felhasználónak tehát 3–5 évi anyagszükségletét kellett egyszerre beszereznie. 1961. január 1-ével a szóban levő anyagfajtát gazdálkodás alá vonták. Ettől kezdve a gyárnak a tárgynegyedév előtt 110 nappal kellett megrendelnie az anyagot a készletező vállalattól, és a megrendelhető legkisebb mennyiség már 200 kg-ra emelkedett (15–20 évi szükséglet). Ez év elején a készletező vállalat közölte, hogy már 500 kg-ra emelte a legkisebb megrendelhető tétel nagyságát anyagfajtánként. Ugyanez a példa további tanulságot is szolgáltat a készletező vállalat szerepének eltorzulására. A szóban levő gépipari üzem az igényelt előkovácsolt drága fémfajtából csak a gyártási hossz egy részét tudja felhasználni. A fennmaradó rész még akkora, hogy belőle más vállalatok értékes munkadarabokat készíthetnének. A nagykereskedelmi vállalat azonban nem vállalja a több részre való vágással járó nyilvántartási és egyéb kényelmetlenségeket, ezért az értékes kovácsdarab számottevő részét a felhasználó vállalatnak kell hulladékként, különként több száz forintos veszteséggel eladnia. A veszteség ebben az esetben népgazdasági veszteség is.

Egy fogyasztási cikket gyártó vállalatunk komoly exportlehetőségekhez jutott. Hogy ezt kedvezőbbé tegye, az egyik fontos alapanyagot, amelyet Nyugatnémetországból importálunk, hazai anyaggal szándékozik helyettesíteni. Az így kidolgozott új konstrukció ára és anyaghányada kisebb lesz. A vállalat vezetői gondban vannak, mert az új cikk felfutásával rohamosan romlani fognak „termelékenységi” és önköltségi mutatóik. A másik eset: nemrégiben egy gépipari vállalat fejlettebb technológiával, jobb anyagkihozattal előállítható öntvényt dolgozott ki, de nem talál rá öntödét, mivel — éppen a jobb anyagkihozatal miatt — a gyártás az öntöde csaknem minden mutatóját rontaná. Márpedig ezektől a mutatóktól függ az öntöde vezetőinek prémiuma és — ami ugyancsak fontos szempont — az egész vállalat társadalmi megbecsülése is.

Van egy mutatónk — a nyereség vagy az önköltség hányad —, amely ezeket a káros hatásokat ellensúlyozhatná. A jelenlegi árrendszerben azonban — mint az első példából is láttuk — ez a mutató is ellentmondásosan hat. A gépipar évről évre újabb és újabb géptípusokat dolgoz ki. Ezek számára természetesen minden alkalommal árakat kell megállapítani, mégpedig az *önköltség* alapján. A vállalatoknak tehát érdekük, hogy az új termék önköltsége — és különösen anyaghányada — olyan magas legyen, amennyit egyáltalában még el lehet fogadtatni. A magas ár változatlan erő kifejtéssel nagyobb termelési értéket jelent — általában ez a vállalat súlyának, tekintélyének egyik legfőbb mértéke —, és így az egy főre vagy egy napra eső termelési érték mutatója is jól alakul, mégpedig annál jobban, minél magasabb az anyaghányad. Különösen érvényesülhet ez a tendencia a gépipar termelésének jelentős részét kitevő *egyedi gyártásnál*, ahol az árkalkulációk ellenőrzésére még kevesebb lehetőség van.

Jelenlegi viszonyaink között az anyagköltségek csökkentésére irányuló konstrukciós munka gazdasági ellenőrzése is komoly nehézségekbe ütközik. Az első nehézség mindjárt a *gyártmányok anyagszükségletének összeállítása*. A gépipari vállalatok nagy lépést tettek előre, amikor az elmúlt évek során széleskörűen kiterjesztették a számításokkal megalapozott anyagfelhasználási normák körét. Ezek a normák természetesen első megjelenési formájukban azt írják elő, hogy egy alkatrészhez meghatározott minőségű anyagból mennyit szabad felhasználni. Az ilyen elemi normáknak gyártmány-szinten való összesítése igen nagy, kézi erővel sokszor megoldhatatlan feladatokat ró a vállalatokra. Érthető ezért, hogy sok vállalatnál, ahol az alkatrészek 70—80 százalékára kielégítő pontosságú anyagfelhasználási normákat készítettek, vizsgálatunk során nem tudtak választ adni arra, hogy egy-egy konkrét termékük milyen anyagfajtákból mennyi anyagot tartalmaz.* Itt ismét a modern, gépesített üzemszervezés hiányának egyik következményével találkozunk.

Ha az anyagköltségek nagyobb csökkentését akarjuk elérni, új konstrukciós és technológiai megoldásokat kell kidolgoznunk. A különböző variánsokat össze kell hasonlítanunk egymással abból a szempontból, hogy melyikhez szükséges több anyag. Az ilyen összehasonlítások számára a természetes mértékegységek a legtöbb esetben elégtelenek.

* Az anyagtervezésnél alkalmazott gyártmány-csoportonkénti normatívák sokkal inkább érzékenyek a gyártmány-csoport összetételére, mint az anyagpazarlásra, ezért az általunk vizsgált szempontból nem jelentenek megoldást.

A legritkább esetben találkozunk olyan alternatívával, hogy „A” változatnál gyártmányonként 10 kiló, „B” változatnál pedig gyártmányonként 6 kg rézre van szükség és egyébként a gyártás összes többi tényezője változatlan marad. A döntést gyakorlatilag mindig aszerint kell meghoznunk, hogy például mi ér többet számunkra: 10 kg acél, vagy 3 kg alumínium + $\frac{1}{2}$ kg araldit + 2 órányi szakmunka; helyes-e egy villamoskészülékben a viszonylag olcsó réz helyett a sokkal drágább réz-wolfram ötvözetet használni, ha ennek következtében a készülék élettartama megkettőződik?

Világos tehát, hogy a különböző anyagfajták, energia stb. egybevetésére elkerülhetetlen a közös nevező, az érték használata. Árrendszerünkben az anyagok árarányai — gyakorlatilag ismeretlen mértékben és irányban — eltérnek az értékarányoktól. Ha tehát meg akarjuk állapítani, hogy két konstrukciós vagy technológiai változat közül melyik szolgálja jobban az anyagtakarékosságot, igen nehéz feladat előtt állunk.

A magas követelményekkel ellentétben állnak azok az erők, amelyeket vállalatunk az anyagkérdés jobb megoldására általában intézményesen biztosítanak. A gépiparban egyáltalán nincs kisebb súlya a holtmunka felhasználásának az élőmunka felhasználásánál. Az anyaggazdálkodásra és az anyagkihozatal javítására, a helyzet elemzésére és megjavításának kidolgozására, szervezésére, végrehajtására biztosított létszám mégis csupán csekély töredéke az élőmunka ugyanilyen problémával foglalkozó dolgozók létszámának. Jellemző, hogy egyik nagy vállalatunknál, ahol évente mintegy 300 millió forint értékű anyagot használnak fel, ez év elejéig csak két fő foglalkozott anyaggazdálkodással, ezt a létszámot nemrégiben emelték fel öt főre. Egy ilyen összetett kérdést természetesen nem lehet csak létszámemeléssel megoldani. Ha azonban összehangolt központi és vállalati intézkedésekkel komoly és hatékony programot akarunk végrehajtani, azzal is számolnunk kell, hogy ennek vállalati részéhez a jelenleginél nagyobb létszámra lesz szükség. Ez nincs ellentétben az ügyvitel-gépesítés követelményével, mivel a vállalat általános szervezeti színvonalának korszerűsítéséhez — érthető okokból — átmenetileg nagyobb erőfeszítésre van szükség, mint a folyó ügyek jelenlegi színvonalon való intézéséhez.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy az anyagkészletek és az anyaggazdálkodás terén — mint gazdasági fejlődésünk annyi más területén is — árrendszerünk és ösztönzési rendszerünk fogyatékoságai alapvetően gátolják az előrehaladást. Az árrendszert, illetve a tervgazdálkodás konkrét rendszerét — alapos vizsgálatok után — úgy kellene módosítani, hogy megszűnjék a korszerűtlen anyagigényes gyártmányok gyártására, az árak szakadatlan emelésére irányuló ösztönzés és lehetőség. Ez az átalakítás elkerülhetetlen, de bizonyára nem azonnal megoldható feladat. Addig is vannak olyan eszközök, amelyekkel számottevően javíthatunk a vállalati anyaggazdálkodás jelenlegi színvonalán.

— Meg kellene vizsgálni, milyen területeken oldható fel az az elmentmondás, hogy a gyáraknak pontos termelési feladataik ismerete nélkül kell anyagot rendelniök. Ennek keretében rendezni kell az egymással

egyirányú kooperációs kapcsolatban levő vállalatok rendelési határidő-láncát (például: kohómű, hengermű, vegyi alapanyaggyár, kötőelem és egyéb egyszerű gyártmányelemek gyártása, bonyolult berendezések szerelése). Ugyancsak össze kell egyeztetni a beruházásokról hozott döntések határidőit a jellegzetes beruházási cikkek megrendelésének és az ezekhez szükséges anyagok megrendelésének határidőivel.

— Felül kell vizsgálni a készletező vállalatok tevékenységét. Olyan szervezeti formákat kellene létrehozni, amelyek segítségével a készletező vállalatok rövidebb határidőre, kisebb tételekben és nagyobb választékban elégítik ki vásárlóikat, mint a gyártó művek, hiszen az egyik alapvető feladatuk.

— A minisztériumoknak, az OT-nak és az MNB-nek a készletek finanszírozásának időnormáit össze kell hangolni a tényleges utánpótlási időkkel.

Ezek a kérdések elsősorban központi intézkedéseket kívánnak. Vannak olyan teendők is, amelyeket a vállalatok saját hatáskörükben is végrehajtanak:

— Vállalati anyagválaszték-szabványokat kell kidolgozni, illetve ahol már vannak, szerepüket bővíteni, tartalmukat állandóan javítani, naprakészen tartani, betartásukat ellenőrizni. Az egyes gyárak által felhasznált anyagfajták számának csökkenésével együtt jár a készletek és az inkurrencia csökkenése is.

— Tovább kell növelni a műszakilag megalapozott anyagnormák arányát, rendszeresíteni kell az anyagnormák időszakos felülvizsgálását és elemzését, a normák napra kész nyilvántartását.

— Erősítsék meg a vállalatok anyaggazdálkodó szervezetüket, dolgozzák ki e szervek szervezeti és működési szabályzatát és gondoskodjanak az anyaggazdálkodó szervek munkája színvonalának emeléséről.

— A vállalati utókalkulációt alkalmassá kell tenni arra, hogy segítségével rendszeresen egybevevethessék az előkalkulációkat a tényleges önköltséggel, illetve a fontosabb anyagok tényleges felhasználását a normatív mennyiségekkel.

— Szervezzék meg a vállalatok a termelés folyamatos tervezését, amelynek csupán keretét képezik az országos tervezéshez készülő tervek. A vállalatok ennek alapján minden időpontban rendelkezzenek mintegy két évre vonatkozó termelési becsléssel, amelyet az újabb és újabb információk alapján rendszeresen finomítanak. Az ilyen dokumentáció biztosabb alapot ad majd a hosszú távú anyagmegrendelések (importanyag, hengerelt áru stb.) számára.

A központi és vállalati intézkedések együttesen segíthetik elő az anyagkészletek tervszerű alakulását, az anyaggazdálkodás megjavítását.

HAVAS PÉTER:

Az exportgazdaságosság átlagos színvonala és határértékei

E tanulmányban az exportgazdaságosság átlagértékeinek és néhány határértékének megközelítését kíséreljük meg. Kísérletünk főként módszertani jellegű, s a számítások során olyan feltételezésekkel élünk, amelyek csak közelítik a valóságot. Számításainkat erősen agregált ágazati kapcsolati mérleg alapján végeztük, de az alkalmazott módszerek használhatók termékek szűkebb csoportjai szerint agregált, úgynevezett ágazati modellekre is; ez esetben az eredmények jobban megközelítik a valóságot. A számítások viszonylagos pontatlansága ellenére, e kísérletet három szempontból is előbbrevívőnek tartjuk: 1. módszereivel a jövőben pontosabb eredményhez juthatunk, mint a „hagyományos” számításokkal; 2. már most is az átlagos színvonal és a határértékek olyan elemzéseire nyílik általuk mód, amilyenekre az egyedi termékek mutatóiból képzett átlagokkal semmiképpen nem vállalkozhattunk; 3. számításaink alapján következtetéseket vonhatunk le a G-mutatók jelenlegi számítási módszereiről, s nem csupán kvalitatív, hanem kvantitatív vonatkozásban is vizsgálhatjuk őket.

A meghatározandó átlagértékek

Kísérletet teszünk arra, hogy kiszámítsuk a népgazdaság egész exportjának 1959. évi átlagos gazdaságossági mutatóját a két fő relációra (szocialista és tőkés) többféle számítási módszerrel. Ezek a módszerek az eszközlekötés figyelembevétele és figyelmen kívül hagyása, az amortizáció és a felhasznált import kezelési módja, valamint a két fő relációból származó import viszonylagos értékelése tekintetében térnek el egymástól.

Az alkalmazott módszerek

Általánosan ismertnek tételezzük fel a KSH 1959. évi ágazati kapcsolati mérlegét, valamint a mérleg segítségével végezhető szokásos számítási módszereket, így a népgazdasági szintű elsődleges ráfordítások (a reálönköltség) számítási módját. Ismertnek tételezzük fel azokat a fenntartásokat és egyszerűsítő feltételezéseket is, amelyek a módszer általános jellegéből, különösen pedig az aggregációból erednek. Utalunk még e cikk szerzőjének a Közgazdasági Szemle 1962. évi 5. számában „Az ár- és értékarányok eltérése jelenlegi árrendszerünkben” című tanulmányára, amelyben módszert és számításokat ismertet

a népgazdasági szintű elsődleges költségekben levő holtmunka-elemek, az import és az amortizáció bértartalomra való átszámítására, s ismertette azt az átalakított mérlegmodellt, amelynek alapján a népgazdasági szintű bértartalomra és költségszerkezetre vonatkozó számításokat elvégezték. Az ott ismertetett számításokat itt is felhasználjuk, a szükséghez képest bizonyos kiegészítésekkel.

Az átlagos gazdaságossági mutatókat tehát a KSH 1959. évi ágazati kapcsolati mérlege alapján számítjuk ki. Ennek megfelelően nem *termékek gazdaságossági mutatóit*, hanem az említett *mérleg szektorainak „átlagos” mutatóit* átlagoljuk, feltételezve, hogy valamely ágazat egységnyi *exportja* átlagosan ugyanannyi népgazdasági szintű elsődleges ráfordítást tartalmaz, mint egységnyi *termelése*. Ez a feltételezés annál realisabb, minél homogénabb az ágazat termelése, s minél inkább meggyezik az *export* választéka az *egész termelés* választéki összetételével.

A valóságban persze szinte egyetlen ágazat termelésének és exportjának az összetétele sem azonos. Ez azonban nem jelent okvetlenül számottevő torzítást a népgazdasági ráfordítások tekintetében. Nincs okunk feltételezni, hogy az *export* belföldi nettó árösszege tendenciózusan kevesebb (vagy több) tiszta jövedelmet tartalmaz, mint az *egész termelés*. Feltételezhető, hogy az átlagtól való eltérések *különböző irányúak* és nagyrészt *kiegyenlítik egymást*.

További kérdés, hogy melyik számítási mód adja a legpontosabb eredményt. Sok érv szól az ellen, mintha a legrészletesebb bontás, a cikkenkénti mélységű számítás adná a legpontosabb eredményt.

Az 1959. évi ágazati kapcsolati mérleg az egész gazdaságot 95 szektorra bontja. Ennek túlnyomó része ipari ágazat; így ez a közelítési mód az *iparra* elfogadhatónak tűnik. Feltételezhető, hogy az *ágazati* átlagok a hibák említett kiegyenlítődése ellenére is nagyobb torzítást tartalmaznak, mint az *egész exportra vonatkozó* átlagok, ahol még további kiegyenlítődések megy végbe. Így a népgazdaság exportjának átlagos mutatói jobb, az ágazati mutatók kevésbé jó közelítésnek tekinthetők.

A jelenleg is általánosan használt G-mutató képletét a következőképpen határozzuk meg:

$$G_j = \frac{(v_j^x + a_j^x) \cdot 11,74}{E_j' - i_j^{x'}} \quad 1.$$

amikor is G_j = a j-ik ágazat exportjának átlagos gazdaságossága;
 E_j' = a j-ik ágazat egységnyi belföldi ár összegű exportjának eladási ára devizaforintban;
 $i_j^{x'}$ = az ehhez népgazdasági szinten felhasznált import devizaforintban;
 v_j^x = bérköltség forintban;
 a^x = amortizáció forintban.

A mutatót szocialista (G^s) és tőkés (G^t) relációban számítottuk ki.* Ennek megfelelően a nevezőben is a szocialista, illetve a tőkés relációban elért átlagárat ($E_j^{s'}$ vagy $E_j^{t'}$) szerepeltetjük. A számlálóban a

* A mutatók mindkét relációban Ft/\$-ban vannak kifejezve; ezért szerepel a számlálóban – a nevező osztása helyett – szorzóként a 11,74-es \$-árfolyam.

béren kívül az amortizáció is megjelenik, a nevezőben pedig a két fő relációból származó import minden különbségtétel nélkül szerepel. Sem itt, sem a további számításokban nem vettük figyelembe az úgynevezett devizatényezőket.

Számítottunk egy „pontosabb” \bar{G}^s illetve \bar{G}^t mutatót is.

$$\bar{G}_j^s = \frac{v_j^{xx} \cdot 11,74}{E_j^s - \left[i_j^{sxx} + \left(i_j^{txx} \cdot \frac{\bar{G}^t}{\bar{G}^s} \right) \right]}, \text{ illetve}$$

$$\bar{G}_j^t = \frac{v_j^{xx} \cdot 11,74}{E_j^t - \left[i_j^{txx} + \left(i_j^{sxx} \cdot \frac{\bar{G}^s}{\bar{G}^t} \right) \right]}$$

2.

amikor xx az előbbi x jelöléssel szemben azt jelenti, hogy a népgazdasági bér- és importráfordítás itt már magában foglalja az amortizáció bér-, illetve importtartalmát is. További eltérés a G -mutatóhoz képest, hogy az eltérő relációból importált termékek devizaára korrigálva van a két reláció összes exportjának átlagos gazdaságossági arányával.

Ez a korrekció arra szolgál, hogy a két reláció import devizaforint árait egyneművé tegye. Mint később a számításokból kitűnik, a két reláció átlagos exportgazdaságossága nagyon eltérő: a tőkés export egy devizaforintja jóval több hazai munkát igényel, mint egy devizaforint megszerzése szocialista relációból. A hazai berráfordítás átlagos arányai-val korrigáljuk tehát a kétféle devizaforintot, amelyet az importért kifizettünk. Ezzel az eljárással függetleníthetjük magunkat az érvényes devizaárfolyamoktól, amelyek meghatározását sok más tényező befolyásolja. (Ez a függetlenítés természetesen csak akkor szükséges, ha nem szabadon átváltható devizákról van szó.)

Az eddig tárgyalt *nettó* mutatók mellett kiszámítottunk bruttó gazdaságossági mutatókat (\bar{G}) is.

$$\bar{G}_j^s = \frac{\bar{v}_j \cdot 11,74}{E_j^s}, \text{ illetve } \bar{G}_j^t = \frac{\bar{v}_j \cdot 11,74}{E_j^t}$$

3.

ahol \bar{v}_j itt már a *felhasznált import* bértartalmát is magában foglalja. Az import bértartalmát az import \$-összegeinek az egész export átlagos G -mutatóival való szorzása útján kapjuk meg.

Bizonyítható, hogy az összes export relációnkénti átlagos nettó és bruttó mutatói egyenlőek. Ez az egyenlőség azonban csak az összes exportra igaz, az egyes ágazatokra nem.*

Az ismertetett átlagos gazdaságossági mutatók mind népgazdasági szintű ráfordításokat vetnek egybe devizabevételi eredménnyel. De különböznek egymástól a ráfordítások kifejezőmódjában, a törtben való

* A bruttó és a nettó mutató közötti összefüggést lásd bővebben Havas Péter: „Az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználása exportgazdaságossági számításokhoz” című cikkében. Statisztikai Szemle 1960. 3-4. számában (236-251., illetve 352-363. l.).

elhelyezkedésüket tekintve, valamint a devizabevétel figyelembevételét illetően.

E mutatószámok nem tükrözik a termelésben lekötött álló- és forgóeszközök mennyiségét. Ennek ellenére, alkalmasak a hasonló elvek szerint számított mutatószámokkal való összehasonlításra, de csak a meglévő kapacitásokon gyártható termékválasztéokra vonatkozóan. Semmiképp sem alkalmasak ezek a mutatószámok a termelési kapacitások bővítésével járó döntések alátámasztására. Ilyenkor már a folyó ráfordítások mellett az egyszeri — bővítéssel kapcsolatos — költségeket is figyelembe kell venni. Ezen az alapon egyszerűnek tűnik az exportgazdaságossági és a beruházás-gazdaságossági mutatók szerepének elhatárolása.* A gazdasági élet valóságos folyamatai azonban az ilyen leegyszerűsítés ellen szólnak. A rövid lejáratú választéki döntések ugyanis összefonódnak a kapacitásbővítéssel járó döntésekkel. A gazdaságossági mutatók szerepének ilyen elhatárolása lényegében a beruházás-gazdaságossági számításokra bízna a termelési és az exportstruktúra fejlesztésével kapcsolatos gazdaságossági számításokat. A beruházás-gazdaságossági számítások azonban alkalmatlanok a termelés és az export szerkezeti változásának tervezésére. Erre a célra olyan, a teljes áruszerkezetre számítható mutatószámokat kell alkotni, amelyek tükrözik az eszközlekötést is. Ilyen elvi, de praktikus okokból is célszerű az exportgazdaságossági mutatókat két változatban kiszámítani és vizsgálni. A praktikus okok közül megemlíthető, hogy a lekötött álló- és forgóeszközök népgazdasági szintű értékei aligha számíthatók ki a jelenlegi egyedi, továbbgyűrűztető módszerek segítségével; sőt, az is kétséges, hogy a termékek egyedi típusaira, fajtáira egyáltalán kiszámíthatók-e. Valószínű, hogy az eszközlekötést is tartalmazó mutatókat csak a termékek nagyobb csoportjaira célszerű kiszámítani, a konkrét termékekre pedig továbbra is csak eszközlekötés nélküli mutatók számíthatók.

Az eszközlekötést tükröző gazdaságossági mutatók fejlesztési döntésekhez való felhasználásával szemben szintén felmerülnek megfontolandó érvek, például az, hogy azonos kapacitás eszközlekötése, illetve fejlesztése esetén beruházásigénye tapasztalat szerint jelentős, sokszor nagyságrendi eltérést mutat. Mégis, valamely *elmúlt* időszakra csak a tényleges eszközlekötés figyelembevételével vizsgálható a gazdaságosság; a *felmerült* költségekhez nem rendelhető hozzá egy jövőbeli fejlesztés beruházás-szükséglete.

Könnyű viszont belátni, hogy egy korábbi időszak adataiból képzett gazdaságossági mutatók *egymagukban* nem szolgálhatnak elegendő alappul fejlesztési döntések meghozatalához. Ilyenkor nélkülözhetetlenek a beruházás-gazdaságossági számítások. Az eszközlekötéssel számolt gazdaságossági mutatók és a beruházás-gazdaságossági mutatók kapcsolatának vizsgálata meghaladja e cikk kereteit.

A továbbiakban ismertetjük azokat az átlagos exportgazdaságossági mutatókat, amelyek a folyó ráfordításokon kívül az eszközlekötést is tükrözik. Mivel az egyszeri és a folyó ráfordítások közös nevezőre hozása jelentős elvi problémákat vet fel, előljáróban ismertetjük azokat a módokat és megfontolásokat, amelyek alapján a mutatókat kialakítottuk. (Az alkalmazott módszert persze nem tekint-

* Vö. Révész Gábor: „Eszközlekötés és exportgazdaságossági számítás”. Közgazdasági Szemle. 1962. 3. sz. 311–323. l.

jük közgazdaságilag tökéletes, elméletileg és gyakorlatilag szilárdan alátámasztott módszerek.)

Nyilvánvaló, hogy népgazdasági szintű mutatóban a ráfordításokhoz hasonlóan az eszközlekötést is népgazdasági szinten kell számolni. *Nettó* mutató esetén az import fedezése céljából exportált termékek eszközlekötését nem kell figyelembe venni, de ha *bruttó* mutatóról van szó, amelynek nevezője a teljes devizabevételt tartalmazza, akkor a számlálóban sem mellőzhető az importhoz tartozó eszközlekötés. Enélkül ugyanis viszonylag gazdaságosabbnak tünnének az *import-igényes* ágazatok termékei. Egyébként elvileg nemcsak az import, hanem az amortizáció pótlásához szükséges termelés eszközlekötését is figyelembe kell venni; e nélkül az *amortizációigényes* ágazatok termékei tünnének viszonylag előnyösnek.

Az általunk képzett mutatószámok közül a kétféle nettó gazdaságossági mutatónál (G és \bar{G}) figyelmen kívül hagytuk az import és az amortizáció eszközlekötését (ez utóbbinak az elhanyagolása elvileg hibát jelent.). A bruttó mutatónál (\bar{G}) az importhoz és az amortizációhoz tartozó eszközlekötést egyaránt figyelembe vettük.

Ami az eszközlekötést számszerűsítő kulcsot illeti, nem vettük át a beruházásgazdaságossági számításokban általánosan alkalmazott 0,2 értéket, hanem különböző megfontolásokból kiindulva magunk alakítottunk ki többféle kulcsot.

Ezek meghatározásakor a reprodukálható állóeszközök és a forgóeszközök állományának együttes értékét vettük alapul, tehát ebből a szempontból a lekötött eszközök sorából kirekesztettük a földet és a kiaknázás alatt álló természeti kincseket. Ez sajnos nagy fogyatékosága a mutatóknak, amely az átlagos mutatók értékét csak kevéssé befolyásolja, de már az ágazati mutatókat nagymértékben torzítja és így zavarja összehasonlíthatóságukat. Például a mezőgazdaság, valamint a termékeit nagymértékben felhasználó más ágazatok így képzett mutatói érzéketlenek arra, hogy a mezőgazdasági termékeket mennyi és milyen minőségű földön termelték. Hasonló a helyzet a bányászati termékekkel; itt sem jut kifejezésre a bányakincs korlátozottsága. Adatok híján, s mert ilyen adatok becslése is jelentékeny nehézségekbe ütközik, e tényezők számításba vételétől mégis kénytelenek voltunk eltekinteni.

Az eszközlekötés bevonása alapvetően megváltoztatja a gazdaságossági mutatók jellegét: számlálójuk már nemcsak ráfordításokat, hanem társadalmi tiszta jövedelem jellegű tételeket is tartalmaz.* Ha pedig a számláló a ráfordításokon kívül tiszta jövedelmet is tartalmaz, akkor helyesnek tűnik, ha ennek aránya megfelel a társadalmi tiszta jövedelem tényleges arányainak. Azaz, ha a mutatók egy év végső kibocsátására, vagy egy év nemzeti jövedelmének egész felhasználási volumenére vonatkoznának, akkor célszerű, ha a bennük lévő összes tiszta jövedelem is megegyezik a tiszta jövedelem valóságos volumenével. Ez esetben a ráfordítások és a tiszta jövedelmek összege (tehát a számláló) a végső kibocsátás, illetve a nemzeti jövedelem árösszegét reprezentálja. Ezek után el kell dönteni, hogy a társadalmi tiszta jövedelmet milyen tényezők arányában osszuk fel a termékek (termékcsoportok) között. Nemnyiben a tiszta jövedelem teljes összegét a lekötött eszközök arányában osztjuk el, szűken értelmezett termelési árakat nyerünk.** Szűken értelmezett azért, mert lekötött eszközökön csak a beruházott javakat és a forgóeszközöket értettük, s mivel a tiszta jövedelmet *csak* ezek alapján osztottuk el, holott például a belőlük fedezett társadalmi közös fogyasztás inkább a bérekkel arányos, mint a lekötött eszközökkel. Tekintsük tehát az eszközlekötés maximális „kamatlábjának” az egész társadalmi tiszta jövedelem és a termelő szférában lekötött eszközök értékének hányadosát.

Az eszközlekötést az állóeszközök bruttó értéke után számítottuk. A nettó érték ugyanis még a bruttónál is megbízhatatlanabb (pedig annak is számtalan hibája van). A bruttó értékhez képest a „kamatláb” kisebb, de ez a számítás végső eredményét alig érinti. Az alacsonyabb kulcshoz ugyanis nagyobb, a magasabb kulcshoz viszont kisebb viszonyítási alap tartozik, és mindkét szorzat eredményösszege a társadalmi tiszta jövedelmet adja. S mivel a nettó és a bruttó érték ará-

* Az eszközlekötés figyelembevételét azért tekintjük tiszta jövedelemnek és nem a múltbeli ráfordítás egy részének, mert a múltbeli ráfordításnak a vizsgált időszakban a termelés értékébe átment része anyag vagy amortizáció formájában már szerepel a ráfordítások között. Ez tehát tiszta jövedelem, amely a társadalom közös költségeire vagy felhalmozásra fordítható.

** Az arányosan elosztott tiszta jövedelemmel képzett „árakat” természetesen csak árcentrumnak lehet felfogni, amelytől a valóságos árak eltérnek.

nya ágazatonként csak jelentéktelen szóródást mutat, szabadon választhatunk a bruttó és a nettó érték között.

1959-ben a nemzeti jövedelem 50,6 milliárd Ft társadalmi tiszta jövedelmet* tartalmazott, a termelő szféra lekötött eszközeinek értéke pedig körülbelül 380 milliárd Ft volt; így a maximális „kamatláb” 13,3 százalék. Ezt használhatjuk a nettó mutatóknál, ahol az import nem szerepel a számlálóban, s ahol — mint említettük — az amortizációval kapcsolatos eszközkötést elhanyagoltuk.**

A bruttó mutatónál ez a kulcs nem felel meg. E mutatók számlálójában magában foglalja az importanyag-felhasználás bértartalmát is, így az eszközkötésnek is tartalmaznia kell az importanyagok fejében adott export lekötését (ügyszintén az amortizáció pótlásának eszközkötését is). Mivel a végső felhasználás tiszta-jövedelem-tartalma a nemzeti jövedelem tisztajövedelem-tartalmához képest *halmozott* érték, ennek összege nagyobb; 1959-ben mintegy 68,8 milliárd volt. A végső felhasználáshoz lekötött eszközök halmozott értéke 558 milliárd Ft. Tehát a bruttó mutatóknál alkalmazható maximális „kamatláb” 12,3 százalék.

Úgy gondoljuk, magyarázatra szorul, hogyan duzzadt a 380 milliárdos valószínűségi eszközérték 558 milliárdra, az 50,6 milliárdos társadalmi tiszta jövedelem pedig 68,8 milliárdra.

A 380 milliárdnyi eszközzel valójában a nemzeti jövedelmet hoztuk létre. A nemzeti jövedelemmel szembeni ráfordításként a termelő szférában kifizetett bérek szerepelnek, import és amortizáció nem.

A végső kibocsátás (amely az export és az amortizáció összegével haladja meg a nemzeti jövedelmet) ráfordításai már nemcsak bérből, hanem azon felül importból és amortizációból is állnak. Ilyen értelemben a végső kibocsátás halmozott érték és ráfordításai is halmozott költségek.

Az ágazati kapcsolati mérleg külső oldalszárnyán a végső kibocsátás szerepel, nem pedig a nemzeti jövedelem. Így e táblával a termelő szektorok elsődleges népgazdasági ráfordításai között — a béreken kívül — import és amortizáció is szerepel. A népgazdasági szintű eszközkötés ágazatonkénti értéke is a *végső kibocsátás* egységnyi értékére vonatkozik, nem pedig a megtermelt *nemzeti jövedelem* egységnyi értékére. Ha az így nyert ágazatonkénti népgazdasági szintű eszközkötési koefficiensekkel szorozzuk a végső kibocsátás értékeit, összesen 380 milliárdot kapunk, holott ezzel az összeggel a nemzeti jövedelmet állítottuk elő.

Átszámítva a népgazdasági szintű béráfordítási koefficienseket (v^*) olyan népgazdasági szintű bértartalom-koefficiensekre, amelyek már az amortizáció és az import bértartalmát is magukban foglalják (\bar{v}), elértük, hogy az új koefficiensek és az ágazatonként megtermelt nemzeti jövedelem szorzatainak összege kiadja a népgazdasági béráfordítások összegét. Ugyanezen koefficiensek és az ágazatonkénti végső kibocsátás szorzatainak összege természetesen a tényleges népgazdasági béráfordításoknál nagyobb — halmozott — értéket ad, annyival nagyobb, mint az import és az amortizáció bértartalma.

Ennek megfelelően, ha az eszközkötési koefficienseket számítjuk át úgy, hogy azok tartalmazzák az import és az amortizáció eszközkötését is, olyan ágazatonkénti eszközkötési koefficienshez jutunk, amely a nemzetijövedelem-értékekkel szorozva az összes eszközkötés értékét (380 milliárdot), a végső kibocsátásokkal szorozva pedig annál nagyobb (558 milliárd) értéket ad.

A különbözetből az amortizáció eszközkötése 53,1, a szocialista importé 83,5, a tőkés importé pedig 41,4 milliárd Ft.

A fentiekkel analóg módon alakul át a nemzeti jövedelemből társadalmi tiszta jövedelemre jutó 50,6 milliárd a végső felhasználásra vonatkoztatva 68,8 milliárd Ft „tiszta jövedelemmé”.

Számszerűen a következő levezetés szemlélteti a tiszta jövedelem halmozódását:

* Társadalmi tiszta jövedelemnek számításainkban csak az állami jövedelmeket tekintettük. A termelők magánjövedelmeit az ÁKM szerint a bérek-jövedelmek között számoltuk el. A társadalmi tiszta jövedelmet is az ÁKM adatai alapján számítottuk. Vö. „A nemzeti jövedelem és a lakosság életkörülményei a hároméves terv időszakában”. Statisztikai Időszaki Közlemények 46. kötet.

** Megjegyezzük, hogy az e mutatók számlálójában szereplő összeg (például egy termékegységre) nem valóságos ár, hanem egy „importanyag nélküli ár”. A mutatók nagyságrendje mégis azért közelíti meg a bruttó mutatókét, mert ezeknél a nevező is importanyag nélküli devizabevételt tartalmaz. A bruttó mutatóknál, ahol a számláló árjellegűvé válik, a devizabevétel teljes összege szerepel a nevezőben.

Megnevezés	Bértartalom	Tisztajövedelem-tartalom	Összesen
Nemzeti jövedelem.....	75,9	50,6	126,5
Amortizáció.....	9,5	7,0	16,5
Szocialista import.....	11,7	9,9	21,6
Szocialista export- import árkülönbözet ¹ és egyenleg	—	-(0,4)	-(0,4)
Tőkés import.....	7,2	1,3	8,5
Tőkés export-import árkülönbözet és egyenleg ¹ ...	—	-(+6,6)	-(+1,9)
Egyéb ²	—	-(+1,9)	-(+1,9)
Végső felhasználás összesen.....	104,3	68,8(+8,1)	173,1(+8,1)

¹ Az export-import árkülönbözetet csupán jelöltük, de társadalmi tiszta jövedelemnek nem tekintettük. Az export hazai ára ezt az összeget is tartalmazza ugyan mint tiszta jövedelmet, de az exporttal azonos összegű devizáért importált termékek hazai ára már eltér az exporttól és az államnak már csupán annyi tiszta jövedelme marad, amennyi az importban van.

² Az „egyéb”,-bel jelzett összeg az ágazati kapcsolatok mértége és a nemzetijövedelem-számítás közötti kisebb módszertani különbségekből származik. Mivel a nemzetijövedelem-számítás 126,5 milliárdos eredményéből indultunk ki, ezt a tételt sem vettük be a tiszta jövedelmek közé.

Számításaink szerint tehát így adódik az eszközkötés maximális tiszta-jövedelem-kulcsaként a bruttó mutatóknál 12,3 százalék, a nettó mutatóknál pedig 13,3 százalék. Ennél nagyobb kulcs használatának — az elmúlt időszakra vonatkozó számításokban — nézetünk szerint nincs közgazdasági tartalma. (Az álló-eszközök nettó értékéhez viszonyítva a kulcs mintegy 20—25 százalékkal magasabb, azaz maximálisan 15 százalék körüli érték lehet.*)

Számításaink egyik változataként tehát a maximális — 12,3 illetve 13,3 százalékos — vetítési kulcsokat használtuk. E kulcsokkal számolva, a megfelelő szinten jelentkező *egész* társadalmi tiszta jövedelmet felosztottuk és bevittük a tört szám-lálójába is.

De a társadalmi tiszta jövedelmet más megfontolások alapján is felosztottuk, úgy hogy a lekötött eszközökre csak azt a részt velítettük, amelyik felhalmozásra került (tehát az álló- és forgóalapok évi növekedését). A társadalmi tiszta jövedelem többi részét a bértartalommal arányosan osztottuk fel. Ez a felosztási mód olyan árrendszernek felel meg, amelyben a vállalatok nyereségük egy részét a lekötött eszközök utáni „használati díj”, másik részét a kifizetett bérek utáni „illetményadó” formájában fizetnék be. A „használati díj” és az „illetményadó” kulcsai az egész termelő szférában azonosak lennének. Ez az ártípus a termelésiár-és az érték-típusú árak kombinációja.** Anélkül, hogy a tiszta jövedelem ilyen felosztását alaposabban megokolnánk, megkockáztatjuk azt az állítást, hogy az így számított gazdaságossági mutatók eléggé alkalmasak a lekötött eszközök és a folyó ráfordítások együttes figyelembevételére.

Az így képzett mutatókban az alábbi vetítési kulcsokat alkalmaztuk:

A lekötött eszközök után — 28,2 milliárd felhalmozást figyelembe véve — a nettó mutatóknál 7,4 százalékos, a bruttó mutatóknál 5 százalékos kulcsot;

A bértartalom után — a nemzeti jövedelemben 22,4 milliárd, a végső felhasználásban 40,6 milliárd *nem* felhalmozásra került tiszta jövedelmet véve figyelembe — 29,5 százalékos, illetve 38,9 százalékos kulcsot.

Összefoglalva az eddigieket, számításainkban a következő mutatószámokat alkalmaztuk:

* Ez nem mond ellent a beruházás-gazdaságossági számításokban használt = 0,2 értéknek. Ott ugyanis nem elmúlt időszakról, hanem a jövőről van szó, amikor a társadalmi tiszta jövedelemnek a lekötött eszközökhöz képest nagyobb arányát lehet tervezni. Másrészt, az új beruházásokkal szemben nagyobb követelmény támasztható, mint a már meglévő álló-alapokkal szemben; az, hogy az üzemből levők *átlagánál* nagyobb arányú tiszta jövedelem megtermelését tegyék lehetővé, miközben az ilyen magasabb arányú tiszta jövedelemmel *képzett* árak nem haladják meg a meglévő üzemek ismertett arányú — tehát kisebb — tiszta jövedelemmel *képzett* árait.

** Természetesen ismét nem valóságos, hanem számított árakról, azaz árcentrumokról van szó. A tiszta jövedelem ilyen vagy ehhez hasonló felosztását nálunk és a többi szocialista országban is többen javasolták.

A népgazdasági szintű exportgazdaságossági mutató

jelölése	jellege	számlálójának ráfordítás-tartalma	tisztajövedelem-tartalma (Ft-ban)	nevezőjének tartalma (\$-ban) ¹
G	nettó, ráfordítási („hagyományos”)	bér- és amortizáció-tartalom	—	nettó devizabevétel; a különböző relációkból származó import hivatalos devizárfolyamon átszámítva \$-ra
G ^a	nettó, tiszta jövedelmet tartalmazó		eszközlekkötés után 13,3%	
G ^β	nettó, tiszta jövedelmet tartalmazó		eszközlekkötés után 7,4% bértartalom után 29,5%	
G	nettó, ráfordítási („pontosabb”)	bértartalom az amortizáció bértartalomával együtt	—	nettó devizabevétel; az import az amortizáció import-tartalmát is magában foglalja; a különböző relációkból beszerzett import a fő relációkon belül hivatalos devizárfolyamon átszámítva; a két fő relációból beszerzett import a fő relációk átlagos G-mutatójának arányában (tehát a hazai ráfordítások arányában) átszámítva a devizabevételnek megfelelő (szocialista vagy tóké) „\$”-ra.
G ^a	nettó, tiszta jövedelmet tartalmazó		eszközlekkötés után 13,3%	
G ^β	nettó, tiszta jövedelmet tartalmazó		eszközlekkötés után 7,4% bértartalom után (amort. bértartalma nélkül) 29,5%	
G	bruttó, ráfordítási	bértartalom az amortizáció és az import bértartalomával együtt	—	bruttó devizabevétel
G ^a	bruttó, tiszta jövedelmet tartalmazó		eszközlekkötés után 12,3%	
G ^β	bruttó, tiszta jövedelmet tartalmazó		eszközlekkötés után 5,-% bértartalom után 38,9%	

¹ A bruttó devizabevétel az összes mutatófajtaánál fő relációnként a hivatalos árfolyamon \$-ra átszámítva. Mivel minden mutató két fő relációra külön készült, ezek átszámítása egy-nemű devizára nem volt szükséges. A devizabevétel értékei tényleges bonyolítási árak, a devizában felmerült árumellékköltségek levonásával. Az importárak ugyancsak bonyolítási árak, a devizában felmerült árumellékköltségekkel együtt.

Mint látni fogjuk, a különféle mutatószámok az export egészére csak kis eltérést mutatnak. De már az ágazatonként számított átlagos mutatók egymástól és így az egész export átlagától is különböző mértékben térnek el, aszerint, hogy milyen mutatóról van szó. Szemléltetés céljából bemutatunk néhány átlagos mutatót.

Az exportgazdaságosság átlagos értékei
Az egész export átlagos gazdaságossági mutatói Ft/\$

	Szocialista	Tőkés
G	23,5	46,3
\overline{G}	22,2	38,3
\underline{G}	22,2	38,3
G^a	42,-	74,2
\overline{G}^a	42,3	64,1
\underline{G}^a	41,8	65,3
G^β	39,2	72,9
\overline{G}^β	39,3	62,8
\underline{G}^β	38,9	64,2

Szembetűnő a szocialista és a tőkés gazdaságossági mutatók nagyrányú eltérése. Ez az eltérés több tényező együttes hatásának eredménye. A számításokból kitűnik, hogy a szocialista export számunkra sokkal kedvezőbb, mint a tőkés, de azt, hogy mennyivel, csak ezekből az adatokból nem ítélni meg.

A közvetlen összehasonlítást elsősorban az árszínvonal különbözősége akadályozza. A relációnként eltérő exporteladási árak összehasonlításakor mérlegelni kell az elért importárakat is: csak a cserearányok mérvadóak (kivéve a szabadon átváltható devizákat). A szocialista és a tőkés devizák nem válthatók át egymásra, tehát összehasonlításuk csak a cserearányok alapján történhet. A cserearányok kiszámításához szükség lenne az export és az import relációnkénti árindexeinek meghatározására. Ezek kiszámítása bonyolult feladat, amely — hasonlóan a gazdaságossági számításokhoz — csak egyszerűsítő feltételezésekkel oldható meg. A legnagyobb nehézséget az okozza, hogy exportunk és importunk áruválasztéka a két fő relációban nagyrészt nem azonos, és így a termékek jó részére index sem képezhető.

Az exportgazdaságossági számításokról folyó vitákban többen javasolták, hogy a különféle relációkból származó importot a két reláció import árindexeivel számítsuk át egynemű devizára. Az átszámítás lehetséges módja az is, hogy a két reláció export- és importárindexeiből képzett cserearánymutató és az import árindexének szorzatából kialakított kulcsot használjunk. Mindkét módszer eltér az általunk használttól. Véleményünk szerint az utóbbi alkalmasabb módszer, mint az előbbi, de még mindig nem fejezi ki, hogy az árkülönbségeken túl, az eltérő

áruösszetétel és egyéb okok következtében milyen arányban áll egymással az a ráfordítás, amellyel a különböző devizák egységnyi értékét valóban megszerezzük. Az általunk alkalmazott számítási módszer az utóbbi arányt kívánja megközelíteni. A két relációra közölt mutatók tehát az árszínvonal és a ráfordítások eltérését *együtt* tartalmazzák.

A közvetlen összehasonlíthatatlanság másik oka az eltérő választék, ami esetünkben az ágazati összetétel különbözőségét jelenti, mivel az ágazatokon *belüli* eltérések az ágazati kapcsolati mérlegben nem jelennek meg.

Ezért a két fő reláció átlagos exportgazdaságossági mutatóit úgy tekinthetjük, mint különböző dimenziókban kifejezett értékeket.

A másik módszertani szempontból feltűnő jelenség, hogy a G , G^{α} és G^{β} mutatók tőkés relációban 15—20 százalékkal magasabbak a hasonló jellegű \bar{G} , \bar{G}^{α} , illetve \bar{G}^{β} mutatók értékénél. Az eltérést két tényező okozza: 1. az amortizáció a G -mutató számlálójában teljes értékkel, a \bar{G} -ben viszont csak bértartalmával szerepel; 2. a nevezőben levonandó importtartalmat az előbbi mutatókban relációktól független devizaárfolyamon számítottuk, míg az utóbbiakban a devizaforint a két reláció átlagos gazdaságossági mutatójának megfelelően át van számítva és az import magában foglalja az amortizáció devizatartalmát is

A G -mutató nevezőjében az importhányad 28,6 százalék, szemben a \bar{G} -mutató nevezőjében levő 22,8 százalékkal (pedig az utóbbi az amortizáció importtartalmát is magában foglalja).

A tőkés mutatóknál az okozza a nagymérvű eltérést, hogy a kétféle korrekció összeadódik. A szocialista mutatókban a korrekciók ellenkező előjelűek és így csak kisebb eltérést eredményeznek. A G^s -mutató nevezőjének importhányada 17,6 százalék, míg a \bar{G}^s -mutató importhányada 24,3 százalék. A két tőkés mutató importhányada közti eltérés következtében a nettó devizabevétel „növekedése” 8,1 százalék, a két szocialista mutató importhányada közti eltérés pedig 8,1 százalék „csökkenést” eredményez a nettó devizabevételben. Ezek az eltérések az egész mutató értékét ellenkező irányban befolyásolják.

Számításunk szerint az amortizáció bértartalma (a benne levő import bértartalma nélkül) 40,5 százalék. Így az átlagos \bar{G} -mutató számlálója az amortizáció 59,5 százalékaival kisebb összegű a G -mutatók számlálójához viszonyítva. Mivel azonban a szocialista export amortizáció-igényesebb, mint a tőkés export, ezért az egész belföldi ráfordítás szocialista relációban 13,2, tőkés relációban 10,3 százalékkal csökkent. A számlálóknak ez a csökkenése az egész mutató értékét is csökkenti.

A nevezők és a számlálók eltérése együttesen szocialista relációban 5,5, tőkés relációban viszont 17,3 százalékkal csökkenti az átlagos \bar{G} -mutató értékét a G -mutatóhoz viszonyítva.

A számítások módszeréből következően ugyanezek a tényezők okozzák az α és β jelzésű G -, illetve \bar{G} -mutatók közötti eltéréseket is. A később említendő ágazatok közül például a textiliparban (ami még mindig nagy agregátum) ezek a különbségek a szocialista mutatót 7,7 százalékkal növelik, a tőkés mutatót pedig 35,3 százalékkal csökkentik a „hagyományos” mutatókhoz képest. Megint más a helyzet például a vegyipar átlagos mutatóját tekintve. Az említett tényezők összhatásaként a „pontosabb” módszerrel számítva a szocialista mutató értéke 12,3, a tőkés mutatóé pedig 37,5 százalékkal jobb, mint a „hagyományos”

mutatóké. Tekintve, hogy egy-egy termék mutatói még sokkal nagyobb eltéréseket tartalmazhatnak, mint az iparcsoportok átlaga, megállapítható, hogy a jelenlegi G-mutatók — azáltal, hogy számításuk során figyelmen kívül hagyják az import ellenében adott export relációként eltérő átlagos hazai ráfordításait — nagymértékben torzítanak. Különösen az átlagosnál importigényesebb, vagy az exportétől nagyrészt eltérő relációjú importból készült gyártmányok mutatóit kell nagyon óvatosan megítélni. Más a helyzet az amortizáció miatti említett eltérésekkel. Az amortizáció tisztajövedelem-tartalommal együtt (tehát „értéken”) történő számbavétele nagyobb súlyt ad a lekötött eszközöknek, mint a folyamatos berráfordításoknak. Itt az eltérés mértéke arányos az amortizáció-igényességgel, tehát megközelítően a lekötött állóeszközökkel. Ezt az eltérést a „pontosabb” mutatótól nem tekinthetjük egyértelműen hibának, torzításnak. Ha az eszközleköttést figyelembe akarjuk venni, célszerűbb azt az ismertetett módszerekkel, s nem ilyen „közvetett” módon végezni.

A harmadik szembetűnő jelenség a különböző jellegű mutatókat vizsgálva, hogy a β jelzésű mutatók alacsonyabbak, mint az α jelzésűek. Szocialista relációban az eltérés mintegy 7 százalék, tőkés relációban csupán 2 százalék. A jelenségre azért érdemes felfigyelni, mert felfedi, hogy az egész exportnak, különösképpen pedig a szocialista exportnak nagyobb az átlagos eszközigényessége, mint a nemzeti jövedelemé, vagy a végső felhasználás egészéé. Kitűnik ez abból, hogy a tiszta jövedelem mindkét elosztási módjánál az azonos mutatókra azonos összegű tiszta jövedelmet osztottunk el. A felosztás azonban a nemzeti jövedelem, illetve a végső felhasználás egészére történt, noha számításainkban csak az exportra jutó tiszta jövedelem jelent meg. Az α jelzésű mutatók — amelyeknél csak az eszközleköttés arányában osztottuk el a tiszta jövedelmet — ebből többet „vonzottak magukhoz”, mint a β jelzésű mutatók, amelyeknél a tiszta jövedelemnek csak egy részét osztottuk el az eszközleköttés arányában. Már ez a jelenség is mutatja az export nagyobb eszközigényességét. Számításainkban csak az ágazati szerkezet hatása jelentkezik, mivel az ágazatokat átlagos eszközigényességükkel vettük számításba. Úgy véljük, hogy a jelenség az ágazati átlagolás ellenére megközelíti a valóságos helyzetet. Problémát csak az okoz, hogy a tiszta jövedelem elosztási alapjául csak a reprodukálható eszközöket vettük, a földet és a bányakincseket pedig figyelmen kívül hagytuk. Ennek következtében a mezőgazdasági termékekre viszonylag kevesebb tiszta jövedelem jutott és ennek, mint köztudott, nagyobb súlya van a belföldi fogyasztásban, mint az exportban, s különösen mint a szocialista exportban.

Végül szembetűnő, hogy a különböző módon számított mutatók értékei reálisak és alapvető jellegük (ráfordítási, tiszta jövedelmet különböző elosztási módszerrel tartalmazó mutatók) szerint eltérnek egymástól, de e csoportokon belül, az összes *exportra vonatkozó* átlagos mutatók — kivéve a G-mutatók tőkés relációban jelentkező már említett eltérését — a számítások különböző módjaira nem érzékenyek. A sokféle számítás létjogosultságát nem is az átlagos, hanem az ágazati, és a termékek szerinti számítások, illetve az ilyen részletességű mutatóknak az export átlagához való viszonyításai adják meg, amelyek már korántsem alakulnak ilyen egyöntetűen.

Az ágazati mutatók eltérései az átlagtól

A következőkben néhány ágazati átlagmutatónak az összes export relációnkénti átlagértékeihez viszonyított arányát ismertetjük.

A gépipari ágazatok átlagos gazdaságossági mutatói néhány kivételtől eltekintve azonos eltérést mutatnak az egész export átlagos mutatóitól, függetlenül a használt mutatók jellegétől.

Az *egész gépipar* átlagos exportgazdaságossága szocialista és tőkés relációban egyaránt mintegy 20 százalékkal jobb az átlagosnál. Ezen belül a *tömegcikkipar* exportja 5—10 százalékkal rosszabb az átlagnál. Az eszközlekötést figyelembe véve a tömegcikkipar átlagos gazdaságossága szocialista relációban szintén valamivel jobb, mint az egész exporté. A *műszeripar* gazdaságossága a ráfordítási mutatókat nézve csak 5—10 százalékkal jobb az átlagosnál, az eszközlekötést is figyelembe vevő mutatóknál — tekintettel az alacsony eszközigényességre — már más a helyzet: szocialista relációban több mint 25, tőkés relációban csaknem 20 százalékkal jobb az átlagosnál. A gépgyártás és a villamosgép-ipar átlagos gazdaságossága a különböző relációkat és számítási módokat tekintve, egyaránt 20—30 százalékkal jobb, mint az átlagos érték.

A *vegyipar* átlagos exportgazdaságossága szocialista relációban valamennyi mutató szerint 20—30 százalékkal jobb az átlagosnál. Tőkés relációban nem ilyen egyszerű a megítélés. A hagyományos módon számolt ráfordítási mutató szerint a vegyipar mintegy 10 százalékkal, eszközlekötést is figyelembe véve mintegy 20 százalékkal rosszabb az átlagosnál. A „pontosabb” számítások szerint (nézetünk szerint ez jobban közelíti a valóságot) a tőkés ráfordítási mutató mintegy 10 százalékkal jobb, az eszközlekötést is figyelembe vevő gazdaságosság pedig megegyezik az átlaggal. A ráfordítási és az eszközlekötést is figyelembe vevő mutatók azért eredményeznek eltérést tőkés relációban, mert a vegyipar általában eszközigényesebb, mint az egész tőkés export. A szocialista relációban azért nincs eltérés, mert a vegyipar eszközigényessége körülbelül megegyezik a szocialista export átlagával. A kétféle relációnál tehát nem a vegyipar eszközigényességét számítottuk más alapokon, hanem a viszonyítás alapját képező átlagok térnek el egymástól, azaz a tőkés export kevésbé eszközigényes, mint a szocialista export. A „hagyományos” és a „pontosabb” számítás eredményei közötti eltérést tőkés relációban az okozza, hogy a vegyipari termelés az átlagosnál importigényesebb (a ráfordítások 36 százaléka import), de az importnak az átlagosnál nagyobb hányada származik szocialista országokból.*

A *textilipar* átlagos gazdaságossága valamennyi mutató tükrében lényegesen rosszabb az átlagosnál. Az átlagtól való eltérés nagyságát azonban az alkalmazott módszerek igen erősen befolyásolják.

A különféle mutatók közötti eltérések okai a következők: A G és a \bar{G} -mutatók közötti ellenkező irányú eltérésnek az az oka, hogy a textilipar egészében nagyon magas importhányadon belül az átlagosnál magasabb a tőkés import aránya. A tőkés import magas aránya rontja le a szocialista relációjú mutatót. A textilipar tőkés mutatóját az javítja, hogy a tőkés devizabevételhez viszonyítva a szocialista import aránya magasabb, mint amekkora ez az arány az egész tőkés export átlagában.

* A vegyipar nem foglalja magában a gumi- és műanyagfeldolgozóipart. A gumi- és műanyagipar importhányada, s különösen a tőkés import aránya jóval magasabb a vegyiparénál.

	A textilipar átlagos gazdaságossági mutatóinak értéke az export átlagos gazdaságosságának százalékában ¹	
	szocialista relációban	tőkés relációban
G mutató szerint	120	200
\bar{G} „ „	140	160
\underline{G} „ „	120	130
G^a „ „	120	160
\bar{G}^a „ „	110	130

¹ Kerekített, megközelítő értékek.

A \bar{G} és \bar{G}^a között szocialista relációban mutatkozó eltérést a textiliparnak az összes szocialista exporténál alacsonyabb eszközigenyessége okozza. Tőkés relációban azért nem mutatkozik különbség, mert a textilipar eszközigenyessége körülbelül megegyezik az egész tőkés exportéval.

Mivel a textilipar nettó mutatói nagyfokú eltérést mutatnak az export átlagához képest, itt már számottevően jelentkezik a bruttó mutató ama jellegzetessége, hogy magas importhányad esetén — ami a textiliparra szintén jellemző — erősen húz az átlag felé, anélkül, hogy az átlagtól való eltérés irányát megváltoztatná. Ezért a \bar{G} és \bar{G}^a mutató értékeinek az átlagtól való kisebb eltéréséből nem következik, mintha e számítás szerint a textilipar exportja „jobb” lenne. Csupán arról van szó, hogy a bruttó mutatók mindig kisebb szórást mutatnak, és így kisebb eltérésük egyenértékű a nettó mutatók nagyobb eltéréssel.

A ruházati ipar átlagos ráfordítási gazdaságossági mutatói szocialista relációban 25—30 százalékkal jobbak az export átlagánál. Eszközleket is figyelembe véve ez az arány 35—45 százalékra javul. Tőkés relációban a ráfordítási mutatók mintegy 5 százalékkal rosszabbak az átlagnál; eszközleket is figyelembe véve azonban az eltérés iránya megváltozik és mintegy 5—10 százalékkal jobb az eredmény, mint a tőkés export átlagában.

A felsorolt ágazatokat csak jellemző példaként említettük meg. Ezek a csoportok önmagukban is nagy agregátumok, amelyek igen eltérő gazdaságosságú termékcsoportokat foglalnak magukba, nem is beszélve a termékenkénti szóródásról. Például a gépgyártáson belül a szerszám-gépek exportgazdaságossága lényegesen jobb, mint a közlekedési eszközöké. A vegyiparban a gyógyszeripari és a fotokémiai export sokkal előnyösebb, mint a vegyipar többi ágának exportja. A ruházati iparon belül — különösen tőkés relációban — nagy különbségek mutatkoznak a cipő- és a textilkonfekció ipar között a cipőipar javára.

Iparcsoportonként vizsgálva az átlagtól való eltéréseket, a nettó mutatók 50 és 160 százalék között szóródnak.* Iparáganként vizsgálva

* Figyelmen kívül hagyva a hagyományos nettó mutatók néhol igen nagy torzítását (például a textiliparban 200 százalék a tőkés relációban).

a szóródást, már lényegesen szélesebb — 25—30 százaléktól egészen 3—400 százalékig terjedő — skálát kapunk. Termékenként ez a skála nyilván még szélesebb. A bruttó mutatók skálája mindig sokkal szűkebb; iparcsoportonként valamennyi mutató 75 és 115 százalék között helyezkedik el.

A ráfordítási és eszközlekötést is figyelembe vevő* mutatók (a megfelelő átlagtól való) százalékos eltéréseinek különbsége iparcsoportonként vizsgálva általában ± 15 ponton belül van.** Tehát a szélső esetek közötti különbség 30—35 százalék, ami igen nagy.

Feltételezhető, hogy részletesebb nomenklatúrában vizsgálva ez az eltérés is jóval nagyobb. Ez azonban az α jelzésű mutatókra vonatkozik, amelyek használata nézetünk szerint túlzott és indokolatlan. Módszerét tekintve, a β jelzésű mutatók felelnének meg jobban a követelményeknek és a realitásoknak, az így képzett „pontosabb” nettó, illetve bruttó mutatók mutatják a leghívebben a gazdaságosságot. A β jelzésű mutatók viszonylagos eltérése iparcsoportonként maximálisan ± 10 pont a „pontosabb” ráfordítási mutatók eltéréseihez képest. Részletesebb nomenklatúra szerint vizsgálva, az eltérések szintén nem elhanyagolható mértékűek, bár kisebbek, mint az α jelzésű mutatóknál.

Az iparcsoportok nagy agregátumai csak korlátozottan alkalmasak a „hagyományos” és a „pontosabb” nettó mutatók eltéréseinek vizsgálatára. Tapasztalható, hogy sokkal nagyobbak az eltérések tőkés relációban (ennek okait már az export átlagos mutatóinak elemzésekor kifejtettük). A kétféle számítási móddal képzett mutatók saját átlaguktól való százalékos eltérései közötti különbség iparcsoportonként vizsgálva eléri a 40 pontot (textilipar). Iparáganként ez a különbség sokkal nagyobb.

Az ágazati átlagos gazdaságossági mutatók eltérései az összes export átlagától meghatározott gazdaságossági sorrend felállítását teszik lehetővé. Anélkül, hogy a teljes sorrendet felállítanánk, annyit mindenképpen levonhatunk az eddigi ismertetésből, hogy a gépipari export jóval gazdaságosabb, mint például a textilipari export. E megállapítással szembenáll az a másik megállapítás, hogy a legfejlettebb országokkal történő termelékenységi összehasonlítások szerint termelékenységi lemaradásunk a gépiparban jóval nagyobb, mint a textiliparban. Szükségszerűen felmerül a kérdés: milyen összefüggés van a termelékenység nemzetközi összehasonlítása során nyert sorrend és az export-gazdaságosság sorrendje között?

Megítélésünk szerint a két számítás fő különbségét a termékek nemzetközi árszintjének kialakításában alapvető szerepet játszó országok életszínvonal-eltérése és termelékenységi eltérése együttesen okozza. Azaz a gépipari termékek nemzetközi piaci árszintjét azoknak az országoknak a költségviszonyai szabják meg, amelyekben viszonylag magasabbak a reálbérek. A textilipari termékek árszintjét egyre inkább befolyásolják az elmaradott, viszonylag alacsonyabb reálbérrel dolgozó országok költségviszonyai. Ezért a gépipari termékeinkért mi is „kedvezőbb” árat, textilipari termékeinkért „kedvezőtlenebb” árat kapunk. Ez egyben azt is valószínűsíti, hogy például a hagyományos textiliák

* Eszközlekötést is figyelembe vevő mutatón itt az α jelzésű mutatókat értjük.

** Figyelmen kívül hagyva a villamosenergia-ipart, amely nem bonyolítja le számottevő exportot.

gyártása a fejlett tőkésországokban szintén a „gazdaságtalan” gyártási ágak közé tartozik. (Ennek felismerésére más jelek is utalnak.)

A kétfajta számítást eltérő módon befolyásoló e fő tényező mellett olyan tényezők is hatnak, mint például a férfi és a női munkaerő bérszínvonalának eltéréseben levő különbségek, a termékek eltérő kutatás-igényessége, a monopol- és konjunkturális árak érvényesülése stb. Végül, jelentős eltérést okoz, hogy a termelékenységi összehasonlítások a termelés egy-egy fázisára, az itt leírt gazdaságossági számítások pedig az összes fázisokra vonatkoznak. Más módon kifejezve, az előbbi csak az *élő munkát*, az utóbbi az *élő és a tárgyiasult munkát együttesen* veszi számításba.

A gazdaságossági számítások eredményeinek ilyen hézagos és sok feltételezést tartalmazó ismertetése után rátérünk a bruttó mutatók alapján az exportgazdaságosság határértékeinek megállapítására.

Az exportgazdaságosság határértékei

A \bar{G}^s és a $\bar{G}^{s\beta}$, valamint a \bar{G}^t és a $\bar{G}^{t\beta}$ mutatók arányaiból kitűnik, hogy a $\bar{G}^{s\beta}$ mutató számlálója 57—43, a $\bar{G}^{t\beta}$ mutató pedig 59,5—40,5 százalék arányban tartalmaz bért, illetve tiszta jövedelmet. (Az egész végső felhasználásban ez az arány 56,5—43,5 százalék.)

A 43, illetve 40,5 százalék tiszta jövedelem 22,5—20,5, illetve 23,5—17 százalékos részben oszlik meg társadalmi közös fogyasztásra és felhalmozásra jutó részre. Az alkalmazott módszerből következően, a társadalmi közös fogyasztásra került rész a berráfordításokkal, a felhalmozást fedező rész a lekötött eszközökkel arányos.

A $\bar{G}^{s\beta}$ és a $\bar{G}^{t\beta}$ mutatókra mint az egész export átlagára az jellemző, hogy 1959-ben ilyen átlagos relációnkénti exportgazdaságosság mellett volt elérhető a tényleges fogyasztási és felhalmozási színvonal. Mint minden átlag, ez is két irányban eltérő egyedi jelenségekből tevődik össze: esetünkben eltérő gazdaságosságú termékek exportjának átlagos gazdaságosságáról van szó.

Feltételezve, hogy az ágazatonként, illetve termékenként ténylegesen realizálódott társadalmi tiszta jövedelem az ágazat (termék) \bar{G} -mutatója és az átlagos \bar{G}^β -mutató értéke közötti különbség, határokat alkothatunk a tiszta jövedelem arányai szerint.

Első határnak azt tekintjük, amikor egyáltalán nem keletkezik társadalmi tiszta jövedelem. E határnál rosszabb gazdaságosságúak azok a termékek, amelyek \bar{G} -mutatója magasabb, mint a megfelelő reláció átlagos \bar{G}^β -mutatója. Ez esetben csak a termelő szférában kifizetett bérek térültek meg (beleértve a felhasznált import ellenértékeként exportált termékek bértartalmát is), vagy még az sem. Ha egész exportunk gazdaságossága csak ilyen lenne, az éppen csak hogy fedezné a termelők jelenlegi színvonalú fogyasztását, de a közös társadalmi fogyasztáshoz és felhalmozáshoz semmivel sem járulna hozzá.

A *második határt* azon a szinten jelöljük ki, ahol a termelők bérén — illetve az azzal szemben álló fogyasztáson — kívül annyi társadalmi tiszta jövedelem is képződik, amennyi a közös fogyasztáshoz szükséges volt. Amennyiben az egész export ezen a gazdaságossági színvonalon lett volna, az biztosította volna a lakossági és a közös társadalmi fogyasztást, de semmi felhalmozást nem tett volna lehetővé.

Harmadik határként magát az átlagos gazdaságossági színvonalat tekintjük. Az ennél jobb gazdaságosságú termékek biztosították azt a tisztajövedelem-mennyiségét is, amit az átlagosnál rosszabb gazdaságosságú — tehát e harmadik határértéknél rosszabb — termékek nem hoztak meg. Ha az átlagos gazdaságossági mutató magasabb lett volna, az életszínvonal, illetve a felhalmozás is meghaladhatta volna azt a szintet, amelyet 1959-ben elért.*

E határértékek a következők:

	$\overline{G^s}$ -re	$\overline{G^{s\beta}}$ -re	$\overline{G^t}$ -re	$\overline{G^{t\beta}}$ -re
I. határérték Ft/\$	38,9	67,0	64,2	108,0
II. „ „	28,0	49,0	46,5	78,3
III. „ (átlag) „	22,2	38,9	38,3	64,2

A táblázatból kiszámítható, hogy a példaként bemutatott ágazatok közül a textilipar gazdaságossága szocialista relációban éppen hogy meghaladja, tőkés relációban pedig el sem éri a II. határértéket. Azaz, a textilipari termékek exportja éppen csak hogy fedezi a termelők és azzal arányosan a közös fogyasztás értékét, de felhalmozást semmit sem tesz lehetővé. A tömegcikkipar mindkét és a ruházati ipar tőkés relációjú exportja csak az 1959. évi arányoknál kevesebb felhalmozást tesz lehetővé. A többi ismertetett ágazat termékei az 1959. évinél magasabb életszínvonalat vagy felhalmozást tettek volna lehetővé. Az összes exportra vonatkozóan a III. határérték alatti és feletti ágazatok kiegyenlítették egymást.

E határértékek a bruttó mutatókra vonatkoznak, de megállapíthatók a nettó mutatókra is. Ezek a következők:

	G^s	$\overline{G^s}$	G^t	$\overline{G^t}$
I. határérték Ft/\$	39,2	39,3	72,9	62,8
II. „ „	28,8	28,0	57,2	48,3
III. „ (átlag) „	23,5	22,5	46,3	38,3

A nettó mutatók határértékeit összehasonlítva az ágazati mutatókkal, a megítélés nem tér el lényegesen az előbb elmondottaktól. Csupán a textilipar $\overline{G^t}$ mutatója került nagyon közel az I. határértékhez.** Ez arról tanúskodik, hogy a bruttó mutató szerint keletkező csekély tiszta jövedelem is csupán az import ellenében adott exportból ered. A hazai feldolgozás csupán a foglalkoztatást tette lehetővé, az adott fogyasztási színvonal mellett, de még az arányos társadalmi közös költségeket sem fedezte, felhalmozásról nem is beszélve.

* Ez természetesen adott fogyasztói ár- és bérszínvonal mellett értendő. A G-mutatók időbeni változása (például növekedése) nem jelenti feltétlenül az életszínvonal vagy a felhalmozás csökkenését, mert közben az átlagos nominálszámok növekedhettek.

** A „hagyományos” tőkés nettó mutató, mint már említettük, a vegyiparban és a textiliparban is erősen torzít. Ezek szerint a vegyipar a II. és III. határérték közé kerülne, a textilipar pedig mintegy 25 százalékkal rosszabb még az I. határértéknél is.

A „hagyományos” mutatóra vonatkozó itt közölt határértékekkel az egyedi termékek kiszámított G-mutatói csak nagyon nagy fenntartásokkal, vagy egyáltalán nem hasonlíthatók össze. Ezzel kapcsolatban legalább két fenntartást ki kell hangsúlyozni: 1. az import már említett torzító hatását, 2. a „nettósítás” eltérő mértékét. Az egyedi számításoknál soha nem lehet olyan messzemenően kiszűrni a tisztajövedelem-elemeket, mint az ÁKM-mel végzett számításokban. Ennél fogva az egyedi számítások magasabb G-mutatót eredményezhetnek, mint az itt közöltek.

Az exportgazdaságosság határértékének más felfogása is ismeretes. Például Lengyelországban 1957 óta folyik a vita e téma körül. A határérték fogalma e vitákban egészen más, mint az itt ismertetett.* Némileg közelebb esik az itt megfogalmazott határértékhez az, amit Erős Gyula javasol a „Pénzügy és Számvitel” 1961. márciusi számában.** Ebben a szerző a következőket állapítja meg:

»A magunk részéről azt a határt, amelynél az exportált termék devizatartalmát meghaladja a termelése során kibocsátott vásárlóerő lekötéséhez szükséges termék devizatartalma, „az exportgazdaságosság alsó határának” neveznénk.«

Ezt az alsó határt két módon is meg lehet közelíteni: 1. a fogyasztás devizatartalmán, 2. a fogyasztás devizaértékén keresztül.

A fogyasztás devizatartalmára pontosabb számításokat végeztünk. Ezek szerint 100 forint nem termelő fogyasztásra 2,4 devizaforint szocialista és 1,1 devizaforint tőkés import jut, beleértve a közvetlen és a közvetett importot is. Hozzászámítva ehhez a fogyasztás amortizációtartalmában levő importot, az értékek 2,87, illetve 1,25 devizaforintra nőnek.

Ennek alapján azok a „hagyományos” G-mutatók, amelyek a 286 Ft/\$-t meghaladják, valójában „negatív” mutatók, mert a nettó devizabevétel még a termelőszférában kibocsátott vásárlóerő devizatartalmát sem fedezi.*** A termelőszféra bérköltségeihez járulékos költségként hozzáadva a társadalmi közös fogyasztás értékét is, a G-mutatók alsó határa 220 Ft/\$.**** Ez azonban még mindig nagyon alacsony határ. Ha valamennyi termékünk ilyen rossz mutatójú lenne, a meglévő fogyasztási színvonalnak még 15 százalékát sem érhetnénk el, és semmi sem jutna felhalmozásra.***** Az így kiszámított „alsó határ”-nak az is hibája, hogy nagyrészt a nemzetközi munkamegosztás arányától függ. Tehát ha a fogyasztáson belül az import aránya nő — esetleg a fogyasztási színvonal változása nélkül is —, ez a mutató erősen csökken és for-

* Lásd Polaczek-Glikman: „Az exportgazdaságosság határértékéről.” *Gospodarka Planowa* 1961. No 11. 31–34. l.

** Dr. Erős Gyula: „A gazdaságossági számítások eredményei és problémái külkereskedelmünkben. Az exportgazdaságosság alsó határa.” *„Pénzügy és Számvitel”* 1961. 3. sz. 87–91. l.

*** Mivel 100 Ft fogyasztás importtartalma = 4,12 dFt = 0,35 \$, a 286 Ft hazai berráfördítés értékű mutató számlálójának a devizatartalma is = 1 \$, (2,86 · 0,35 = 1). Ismét felhívjuk rá a figyelmet, hogy az egyedileg számított G-mutatók „nettósítása” nem teljes

**** Mint a tiszta jövedelem arányainál ismertettük, a társadalmi közös fogyasztás a termelőszféra bérösszegének 29,5 százaléka. Tehát a termelésben kifizetett 100 Ft bér 29,5 Ft tiszta jövedelemből fedezett fogyasztást is maga után von. Tehát egy

$$\frac{220 \text{ Ft} \cdot 1,295}{1 \$} \quad \text{értékű mutató} = \quad \frac{286 \text{ Ft}}{1 \$}$$

***** Ez a mutató jellegéből folyik, mert annak „közgazdasági tartalma” az, hogy az export nettó devizabevétele éppen fedezi a fogyasztás importtartalmát. Ez pedig a fogyasztásnak kevesebb mint 15 százaléka.

dítva. Így tehát e mutatót még mint az exportgazdaságosság „alsó határát” sem javasoljuk használni.

Már valamivel több közgazdasági tartalma van egy olyan alsó határértéknek, amelyik nem a vásárlóerő devizatartalmát, hanem teljes devizaértékét veszi számításba. Ilyen számítás elvégzésére nem vállalkozhattunk. Gazdasági értelmét tekintve azonban egy ilyen fajta mutatószám hasonló az I., illetve II. határértékhez. Ezek ugyanis azok a határok, amelyek mellett a jelenlegi fogyasztási nívó még megvalósulhat. Becsléseink szerint e mutató értéke és az említett határértékek igen közel esnek egymáshoz.

A végzett számítások és a határértékek megállapítása nézetünk szerint minden bizonytalanság, még meglevő pontatlanság ellenére is módot ad néhány következtetés levonására.

1. Elsősorban tanulságként adódik, hogy a jelenlegi G-mutatók számítási módján sürgősen javítani kell. Ez a javítás az importnak legalább két fő reláció szerinti számbavételét kívánja meg. Ezek egyenmű devizára való átszámításakor célszerű a relációnkénti átlagos exportgazdaságossági mutatók arányait figyelembe venni. Addig is nagy gonddal és kritikával kell kezelni az átlagosnál importigényesebb termékek mutatóit.

2. A jelenlegi számítások javításán túl, célszerű azok több irányú továbbfejlesztése. Így helyesnek tűnne ágazati részmodelleket készíteni a számítások gépesítése céljából. Ez nem csupán a munka csökkentése miatt szükséges, hanem azért is, hogy a különböző termékek, termékcsoporthoz mutatói egyenműen „nettósítottak”, tehát összevethetők legyenek. Megítélésünk szerint az importnak relációkra való bontása is csak nehezen valósítható meg központi számítások nélkül. Fő érvként azonban mégis azt vetjük fel, hogy az eszközkötés figyelembevétele szinte el sem képzelhető központi matrix-módszerű számítások nélkül.

3. Az exportgazdaságossági számításokban célszerűnek tűnik a tiszta jövedelem egy részének a hazai berráfordítások, másik részének az eszközkötés arányában való szétosztása a termékek (termékcsoporthoz) között.

4. A határértékek számszerű kijelöléséből megállapítható, hogy a gazdaságossági mutató viszonylag nem túl nagy eltérései jelentős különbségeket jeleznek a tekintetben, hogy valamely termék (termékcsoporthoz) termelése mennyiben járul hozzá pozitívan vagy terheli negatívan az országban kialakult életszínvonalat és felhalmozási arányt. Egész ágazati átlagok, a termékek fajtáinak pedig nyilvánvalóan sokkal szélesebb köre nem biztosítja még a jelenlegi fogyasztási színvonalat sem. Helyettük ezt más, az átlagosnál gazdaságosabb termékeknek kell pótolniuk.

Arról tehát nem beszélhetünk, hogy valamely termék termelése népgazdasági szinten ráfizetéses (attól a ritka kivételtől eltekintve, amikor a devizabevétel nem fedezi a felhasznált import devizaértékét sem, s így a nettó mutató — helyesen számolva — negatív); csupán arról, hogy önmagában a meglevőnél magasabb vagy alacsonyabb fogyasztási, illetve felhalmozási színvonalat tesz lehetővé.

A határértékek ismerete és közgazdasági értelmezése azt is mutatja, hogy a jelenleg szokásosnál lényegesen alacsonyabb szinten kell megszabni azt az értéket, amelynél rosszabb mutatójú termékeket kritikus szemmel kell vizsgálni és amennyiben gazdaságosságuk megfelelő módon nem javítható a kellő színvonalra, exportjukkal együtt lehetőleg termelésüket is csökkenteni vagy megszüntetni kell.

5. E határértékek és átlagok hasznosíthatók a tervezésben is, részben azért, hogy a tervezett exportstruktúrára meghatározható, mennyivel javul az magának a struktúraváltozásnak a következtében, részben pedig úgy, hogy meghatározható a termelési hatékonyság népgazdasági szintű növelésének hatása a mutatók átlagos értékére.

6. A számítások minden bizonytalansága ellenére úgy tűnik, hogy a gépipari ágak (a tömegcikkipar kivételével), a vegyipar néhány ágazata és a ruházati ipar — különösen szocialista relációban — lényegesen gazdaságosabb az átlagosnál, viszont a textilipar átlagos gazdaságossága ennél jóval alacsonyabb.

★

Az adatok fényében, úgy hisszük, könnyebb belátni, milyen nagy arányban húzza vissza népgazdaságunk fejlődését a „gazdaságtalan” termékek termelése és exportja, milyen nagyarányú gazdasági előrehaladás forrása lehet ezek gazdaságosságának javítása és a gazdaságos termékek termelésének fokozása.

Úgy hisszük, ez is adalék annak kvantitatív megítéléséhez, hogy a nemzetközi munkamegosztás fokozása és különösen a KGST-országok közötti szakosítás milyen fejlődési lehetőséget jelent hazánk gazdasága számára is.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában jelent meg:

Budapest a szocializmus útján

A Központi Statisztikai Hivatal Budapesti Városi Igazgatósága e tanulmányában részletes áttekintést ad Budapest életének 1950—60 között eltelt 10 évről.

A könyv az 1960. január 1-i népszámlálás adatai alapján mutatja be azokat a jelentős változásokat, amelyek az ország lakosságának több mint 18 százalékát tömörítő főváros népességi viszonyaiban, lakosságának nem, kor, családi állapot, foglalkozás stb. szerinti összetételében az elmúlt évtizedben bekövetkeztek.

Rendkívül gazdag anyag foglalkozik a budapesti ipar, építőipar és mezőgazdaság tíz év alatt elért eredményeivel.

Végül a lakáshelyzet, a közlekedési viszonyok, valamint az egészségügyi, szociális és kulturális ellátás 1950 és 1960 közötti alakulásának ismertetése teszi a tanulmányt teljessé.

•
Ára kötve: 54,— Ft

A regionális tervezésről*

A regionális tervezés a társadalmi-gazdasági folyamatok (a termelés, az ellátás, az igazgatás, a társadalomszervezés stb. folyamatai) térbeli elhelyezkedésének szabályozása a terület felhasználási módjának és e folyamatok műszaki kereteit alkotó létesítmények helyének, valamint térbeli kapcsolatainak meghatározása útján.

A regionális tervezés eszközei: a *regionális tervek*, amelyek a terület-részek felhasználási módját, a létesítmények helyét és kapcsolatait, valamint a társadalmi-gazdasági folyamatoknak így módon kialakuló térbeli rendszerét mutatják be. Ebben a fogalomkörében a „regionális” jelző nem valamilyen szempont szerint lehatárolt „régio”-ra, körzetre utal, hanem azt fejezi ki, hogy a tervezési művelet konkrét területekre (territoriumokra) terjed ki. Ennek alapja, hogy minden tudományágban a *konkrét területekre* (territoriumokra) kiterjedő jelenségeket világszerte „regionális”-nak (ahol a „régio” kifejezést annak franciás alakjában, a „rayon” formában használják, ott „rayonális”-aknak) nevezik. Ezért nevezik a konkrét területek sajátosságaival foglalkozó földrajzot is „regionális” földrajznak.

A regionális tervek térbeli-műszaki tervek, és így tartalmuk eltér a gazdasági tervek tartalmától. A gazdasági tervek a fejlesztés vonatkozásában főként arra a kérdéscsoportra adnak feleletet, hogy *mit, mikor, milyen fedezeti forrásból* kell megvalósítani, a regionális tervek pedig főként arra válaszolnak, hogy *az adott helyen mit és az adott feladatot hol kell megvalósítani*. Emiatt a két tervfajta formai és metodikai szempontból is különbözik egymástól. Ez a megkülönböztetés csak a gazdasági és a regionális tervfajták domináns tényezőire vonatkozik, a gazdasági tervezés ugyanis szükségszerűen éppúgy támaszkodik műszaki adatokra, mint ahogyan a műszaki tervezés gazdasági értékítéletekre. Sem kizárólag gazdasági, sem kizárólag műszaki tervezésről nem beszélhetünk.

A népgazdasági terv a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének alapdokumentuma, és így az arányosságot az ágazati és a területi munkamegosztás vonatkozásában egyaránt biztosítani kell.** Ha az arányosságot csak az ágazati kapcsolatok országos mérlege szerint biztosítjuk, akkor egyrészt megmaradnak a fennálló területi aránytalanságok, másrészt újabbak jönnek létre. Például oda telepítünk — országos, ágazati szempontból szükséges — üzemet, ahol az üzemeltetését biztosító műszaki feltételek nem állnak rendelkezésre, vagy ott létesítünk — országos, ágazati szempontból ugyancsak szükséges — új iskolát, ahol a tanulók létszáma azt nem teszi

* A cikk röviden összefoglalja Perczel Károly, valamint a cikk szerzője által a tárgykörben kialakított és számos helyen közölt megállapítások közgazdasági vonatkozásait. A regionális tervezők műszaki szemléletének és tapasztalatainak megfelelő felfogásban kívánja bemutatni azokat a kérdéseket, amelyeket Kőszegi László „A területi tervezés elméleti alapjai” című cikkében a gazdasági tervezők szemszögéből ismertetett. (Közgazdasági Szemle, 1961. 1. sz.)

** Területi aránytalanságok megnyilvánulásai például a főváros és a vidék gazdasági, valamint szociális-kulturális színvonalának különbsége, a városias központok nélküli országrészek, a mezőgazdasági szervezőközpontok és korszerű lakótelepek kialakítására egyaránt alkalmatlan tanyák és kisméretű falvak, az ipar nélküli mezővárosok stb.

szükségessé. Ilyen esetben a tervezett igény nem, vagy csak indokolatlan társadalmi többletráfordítással (például többletszállítással, felesleges ingavándorforgalommal) elégíthető ki.

Az arányosság területi vetületének *egyik* fő biztosítója a regionális tervezés, illetve annak a népgazdasági tervezést megelőző, előkészítő szakasza. Ezek a tervek a gyakorlatban és a hivatalos szóhasználatban ez ideig mint „általános regionális tervek” szerepeltek, újabban azonban értelemszerűen „területfejlesztési” vagy „regionális tervtanulmány” a nevük. (Ezt a „tervtanulmány”-t nem szabad összetéveszteni a népgazdasági tervezés feladatkörében végrehajtott, ugyancsak a terv területi megalapozását szolgáló gazdaságföldrajzi kutatásokkal és elemzésekkel. A kettő közötti különbség a tervfajták későbbi, részletesebb ismertetése során tűnik ki.)

A mindkét vetületében megalapozott népgazdasági terv realizálása is szükségszerűen két — ágazati és területi — vetületben történik meg. A népgazdasági tervben meghatározott minden konkrét fejlesztési feladatot az arra illetékes ágazatnak kell megvalósítania, de olyan térbeli keretek között és azoknak a térbeli-műszaki kapcsolatoknak a figyelembevételével, amelyek számára a regionális tervek meghatároznak. A regionális tervezés második fő szakaszában kerül sor az úgynevezett regionális rendezési tervek kidolgozására, amelyek a konkrét fejlesztési elhatározások ismeretében határozzák meg a tervezett létesítmények helyét, valamint tervszerű működésükhöz és kooperációjukhoz szükséges műszaki kapcsolatokat és feltételeket.*

Erre azért van szükség, mert a területi vonatkozásban is jól megalapozott népgazdasági terv sem lehet képes műszakilag szabatosan meghatározni a beruházások legkedvezőbb konkrét telephelyét és a telepítés helyén felmerülő térbeli-műszaki koordinációs feladatokat. Ez már a „regionális rendezési tervek” feladata.

A tervszerű, arányos fejlődést tehát lényegében egy összefüggő, komplex tervezési rendszer biztosítja, amelyben a regionális tervezés első szakasza — az ágazati tervezéssel együtt — megelőzi a népgazdasági tervezést és részt vesz annak megalapozásában; második szakasza pedig — ugyancsak az ágazati tervezéssel együtt — követi a népgazdasági tervezést és részt vesz annak realizálásában.

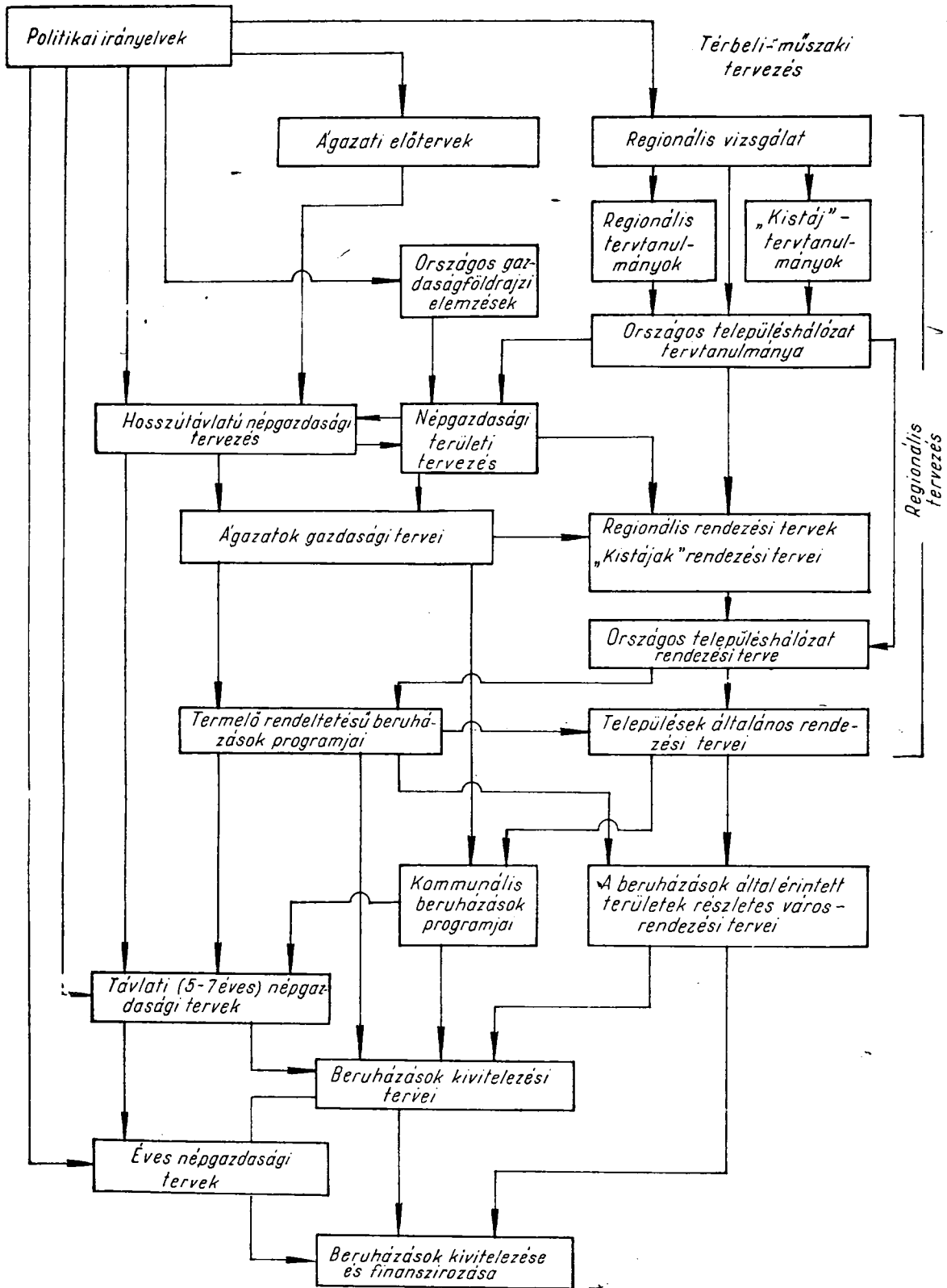
A társadalmi-gazdasági folyamatok hatékonyságának térbeli-műszaki elemei

A népesség fogyasztási-ellátási igényeinek egy csoportját az igények felmerülésének helyétől függetlenül elhelyezkedő és tetszőleges műszaki színvonalú megoldás keretében is ki lehet elégíteni. Ilyen általában a népességnek fogyasztási cikkekkel való ellátása, amihez a szükséges kapacitást a fogyasztótól távol is létre lehet hozni, a termékmennyiséget pedig műszakilag fejlett vagy fejletlen állóeszközökkel, sőt importtal is biztosítani lehet. Ezzel szemben a népességnek lakásokkal, közművekkel, közintézményekkel és egyéb szolgáltatásokkal való ellátása csak az igény felmerülésének helyén, illetve annak viszonylag szűk körzetében elégíthető ki. A kielégítés módja pedig csak műszaki szempontból korszerű állóeszközök útján célszerű.**

* Minden területi egység fejlesztése általában a különböző beruházások egész sorának megvalósítása útján megy végbe. E beruházások mindegyike egyrészt ugyanolyan adottságokat: építésre alkalmas területet, munkaerő-tartalékokat, nyers- és üzemanyagokat, energiahordozókat, vizet, közlekedési lehetőségeket stb. igényel, másrészt számos kapcsolódó beruházás végrehajtását, például közlekedési hálózat, vízmű stb. kiépítését. Az adottságoknak műszaki szempontból legcélszerűbb és egyben leggazdaságosabb felhasználása, másrészt a kapcsolódó beruházásoknak minden alapterülő igényeit egységesen kielégítő és egyben ugyancsak leggazdaságosabb megoldása alapos térbeli-műszaki koordinációt, tervezőmunkát igényel.

** Az nem rontja a népesség ellátottságának színvonalát, ha például a ruhát vagy a cipőt nem korszerű üzemből, hanem manufaktúrában állították elő, de a lakás-, iskola-, a víz-ellátás stb. csak korszerű színvonalon tekinthető kielégítettnek.

A regionális tervezés helye a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődését biztosító komplex tervezési rendszerben

Megjegyzés: A séma csak a legfontosabb sorrendi összefüggéseket tünteti fel. Ezek ke-
retei között még számos tervfajta, eljárás és egyéb feladat is szükséges. Ezek beépítése
azonban megnehezítené a séma áttekintését.

Emiatt a termelő ágazatok területi munkamegosztásának megtervezése eltér a népesség ellátását szolgáló intézmények térbeli elrendezésének megtervezésétől. Az előbbivel kapcsolatban az igények és a fedezeti források összhangja, az ágazati kapcsolatok országos mérlegének egyensúlya teljes képet ad a kielégítés mértékére és arányosságára vonatkozóan. Ezzel szemben a helyben kielégítendő igények tekintetében a kielégítettség mértékét és arányosságát csak a települési egységenként kidolgozott mérlegek és a kielégítés módját műszaki szempontból is meghatározó helyszínrajzok, térképek, kartogrammok együttesen tudják érzékeltetni.

A társadalmi-gazdasági folyamatok egyrészt *lokális, meghatározott földrajzi helyen lebonyolódó műveletekből állnak*, amilyenek a termelés technológiai műveletei, az iskolai oktatás, az igazgatásnak az igazgatási központokban (irodákban, hivatalokban) végzett feladatai, továbbá *forgalomból*, mint a termelő üzem anyagainak és termékeinek be- és elszállítása, dolgozóinak ingavándorforgalma, az iskolai tanulóknak és tanároknak rendszeres be- és hazajárása, a hivatal ügyfélforgalma, kiszállásai stb.

A *lokális műveletek* állóeszközeinek — megvalósulásuknak és üzemeltetésüknek — gazdasági hatékonyságát egyrészt *a potenciális helyi adottságoktól független tényezők* határozzák meg (például a termelés technológiája, a létesítmények műszaki megoldása), másrészt *a potenciális helyi adottságoktól függő sajátosságok* (például a terep-, a talaj-, a hidrológiai és az éghajlati viszonyok, a kapcsolódási lehetőségek a közlekedési, vízgazdálkodási, energetikai stb. hálózatokhoz).

A *forgalom* ráfordításai és a közlekedés időtartamából eredő veszteség (munkaidő- és szabadidő-kiesés) viszont egyrészt a lokális műveletek anyagmennyiségétől és a műveletekben résztvevő személyek számától függ, másrészt a *lokális műveletek térbeli elhelyezkedésétől*, a létesítmény helyétől, vonzaskörzetének terjedelmétől és azoknak a földrajzi pontoknak a távolságától, amelyekkel rendeltetése szempontjából kapcsolatban van.

E megállapításokból következik, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatok hatékonysága jelentős mértékben függ azok térbeli elhelyezkedésétől és műszaki kapcsolataitól. Ezek a gazdasági következmények döntően a területi adottságok *műszaki értékelése* útján állapíthatók meg. Így például a telepítés és a vonzaskörzetek leghatékonyabb változatainak kialakítása céljából műszakilag elemezni kell a terep- és talajviszonyoktól függő építési, nyomvonal-vezetési lehetőségeket, a vonzaskörzetre jellemző szállítási feladatok megoldási változatait stb.

A településhálózat meghatározó szerepe az iparban

A népesség elhelyezkedése meghatározott térbeli rendszerben — településekben — történik, amelyek szervesen összefüggő hálózatot alkotnak: a településhálózatot. A népesség mint a *dolgozók tömege*, része a termelőerőknek, és így szükséges, hogy a lakóhely viszonylag közel legyen a termelőerők tárgyi elemeihez. Ugyanakkor a népesség a fogyasztók tömege is, ami szükségessé teszi a sokoldalú ellátást biztosító intézményeknek a lakóhely közelében való elhelyezését. A népességnek ez a kettős szerepe szükségszerűen *összekapcsolja egymással a termelés és ellátás létesítményeit*, amelyekhez értelemszerűen hozzáidomulnak a társadalomszervezés és igazgatás létesítményei, valamint azok vonzaskörzetei (hatásterületei) is.

A településhálózat rendszerében minden település saját lakosságának igényeit elégíti ki lakásokkal, közellátási és közintézményekkel, közművekkel stb., továbbá a dolgozók egy részét munkahelyekkel is. Más települések vonatkozásában is *lehet* azonban szerepe, mert például tartalmazhatja a más települések munkahelyein dolgozók lakóhelyeit, vagy fordítva: a más településekben lakó dolgozók munkahelyeit, illetve egyes, magasabb fokú közintézmények tekintetében kiszolgálja más települések lakosait

stb. Az egyes települések között a társadalomszervezés és az igazgatás tekintetében is alá-, illetve fölérendeltségi kapcsolatok lehetnek. Ez a területi jellegű munkamegosztás *regionális vetülete*.

A településeknek a népesség ellátásával kapcsolatos funkcióit lényegében a szocialista rend életszínvonal-követelményei, normái — sőt a ma folyó regionális tervezés távlatában már a kommunista társadalmi rendszer életformájának jelenleg előirányozható sajátosságai — határozzák meg. A követelmények kielégítettségének mértékét viszont főként műszaki ismérvek jellemzik, mint például a lakóépületek beépítési módja, a közművek műszaki színvonala, a közintézmények és a munkahelyek megközelítési formája. E követelmények kielégítésének műszaki feltételeiből következik a települések célszerű nagysága, térbeli elrendezése, más településektől való távolsága, a közöttük szükséges közlekedési kapcsolatok stb., amelyeket — mint irányelveket — a termelőerők bármilyen fajta telepítése, területi elhelyezése esetén is ki kell elégíteni. Így a településhálózat tervezését szükségszerűen olyan követelmények is irányítják, amelyek nem a népgazdasági tervezésből erednek. A településhálózat fejlesztésében további jelentős tényező a meglévő települések műszaki állaga, településre való alkalmassága, a bennük élő lakosság ragaszkodása megszokott lakóhelyéhez. A már lényegében kialakult településhálózatot csak igen nagy áldozatok árán lehetne megszüntetni és egy esetleg jobb hálózattal helyettesíteni. Ezért a településhálózat fejlesztése főként a korszerűtlen és fejlődésképtelen településformák (tanyák, aprófalvak) megszüntetésére, a nagyvárosok túlságos növekedésének korlátozására, a többi településfajta optimális nagyságának kialakítására, valamint a szükséges új települések megfelelő helyen és megfelelő nagyságrendben való kialakítására irányul.

A termelőerők területi elhelyezkedése döntő tényező a népesség települési rendszerének meghatározásában. Ugyanakkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a termelőerők igen nagy hányadának telepítésére leginkább az olyan potenciális adottságok gyakorolnak vonzó hatást, amelyek a település fejlődésének is kedveznek (dolgozók létszáma, építésre alkalmas terület, jó közlekedési kapcsolatok, illetve ilyenek kiépítési lehetősége, kedvező vízvételi és szennyvíz-bekötési lehetőségek stb.). Sőt, különösen vonzó az ipar számára maga a fejlődésképes település, minthogy az ott meglévő és az oda vonzódó munkaerőtartalékok, a közlekedési és közmű-ellátási bázisok, termelési kooperációs lehetőségek, közellátási, szociális-kulturális, igazgatási és egyéb intézmények a termelőerők fejlesztése szempontjából is kedvezőek. Ezért minden olyan termelőerő telepítésénél, amelynek a telephelye nincs valamilyen meghatározott természeti erőforráshoz kötve — és lényegében ilyen a feldolgozóipar minden üzeme — a településhálózat távlati terve jelenti a legjobb tájékozódást. Ez a terv ugyanis a potenciális adottságok elemzése alapján minden településsel kapcsolatban meghatározza az ipar és a település fejlesztésének műszaki szempontból kívánatos irányát, mértékét, illetve annak korlátait.

Mindezt egybevetve — a feldolgozóipar esetében — nem a termelő objektumok telepítése az elsődleges és nem erre kell „építeni” a településhálózat távlati tervét, hanem éppen fordítva: a helyesen megszerkesztett településhálózati terv szerint kell telepíteni az ipari üzemeket.

Sajátos viszonyaink között — jelentős szén- és ércvagyon hiányában — már viszonylag kevés új, nagyobb kitermelő üzem telepíthető. A kőolaj- és földgázkutak viszont — a dolgozók viszonylag kis létszáma miatt — nem befolyásolják jelentősen településhálózatunk alakulását. Hazai adottságaink mellett a népesség — és vele együtt a termelőerők — telepítésénél tehát ugyanúgy kell támaszkodni a regionális tervezésre, mint a népgazdasági tervezés körébe tartozó ágazati és gazdaságföldrajzi elemzésekre.

Az arra alkalmas települések területére rendszerint több üzemet helyeznek el. Ezekkel kapcsolatban biztosítani kell, hogy a rendelkezésre álló potenciális adottságok — különösen a munkaerő-tartalékok, a vízvételi és szennyvíz-bekötési lehetőségek, a közlekedési hálózat kifejleszthető kapacitása és az építésre alkalmas területek — valamennyi üzem igényeit hiánytalanul kielégítsék. Meg kell szakszerűen oldani ezeknek az üzemeknek egymáshoz és a lakóterülethez viszonyított elrendezését és műszaki kapcsolatait. Ugyanis kiderülhet, hogy domborzati, hidrológiai, talajmechanikai, beépítettségi vagy egyéb adottságok miatt a lehetőségeket műszaki okokból nem lehet kihasználni (például az iparvágány bekötésének geometriai nehézségei, a szélirány, egyik üzem részéről a másiknak okozott ártalom miatt stb.). Ilyen esetekben a telepítés a területre vonatkozó kedvező gazdaságföldrajzi értékelés esetén sem oldható meg gazdaságosan.

A településhálózat meghatározó szerepe a mezőgazdaságban

A mezőgazdasági termelőerők „telepítése” tulajdonképpen a mezőgazdasági üzemegységek nagyságának és az üzemi központok helyének megállapítása. Elvileg itt is az ágazat által megállapított termelési profilt és a mezőgazdasági technológia szempontjait kell irányadónak tekinteni. Azonban a mezőgazdasági népességgel kapcsolatban is követelmény, hogy lakóhelyéről mind az ellátását szolgáló közintézményeket, mind pedig munkahelyét viszonylag rövid utazási távolság és kis időveszteség árán érje el. Így azok a falvak, amelyek a lakásviszonyok és a szociális-kulturális ellátás, valamint az igazgatás fejlesztési lehetőségei szempontjából megfelelő helyen vannak, viszonylag stabil elemei a településhálózatnak, vagyis nincs ok megszüntetésükre, sőt magukhoz vonzzák a mezőgazdasági üzemi központokat is.

A településhálózat jelentőségét megerősíti az a társadalmi követelmény, hogy csökkennie kell a falusi és a városi életforma közötti különbségnek. Ez főként a falu városi színvonalú műszaki ellátottsága révén fog megvalósulni. Ennek feltétele, hogy egyrészt csak olyan nagyságrendű és beépítettségi mezőgazdasági települések legyenek, amelyekben a közművesítés és a teljesen korszerű alapfokú közintézmények hiánytalanul, gazdaságosan megvalósíthatók és fenntarthatók, másrészt e településeknek oly módon kell beilleszkedniük a településhálózat szerkezetébe, hogy lakosaik rövid utazási távolság és kis időveszteség mellett rendszeresen látogathassák a közép- és felsőfokú intézményekkel is ellátott, központi szerepkörű településeket.

A gyakorlati tapasztalatok szerint e követelmények kielégítése a mezőgazdaság számára sem kedvezőtlen. Az üzemegységek határai általában megvonhatók oly módon, hogy a lakótelep céljára meghagyott falu közepében kialakítandó üzemi központból a művelés gazdaságosan fenntartható legyen.

Ez természetesen nem jelenti általában a mezőgazdasági települések jelenlegi fajtáinak stabilizálódását. Az e téren szükséges szelekciót a regionális tervezők végzik el, aminek eredményeképpen a) a mezőgazdasági településeknek az ellátás és a termelés szempontjából egyaránt életképtelen formái — a tanyák, szórványtelepülések — megszűnnek; b) a sűrűn elhelyezkedő aprófalvas körzetekben (Baranya, Somogy, Zala stb.) kialakul a fő- és mellékfalvak rendszere, amelyben a főfalv válik a megfelelő nagyságú és korszerűen ellátott településtípussá, egyben a mezőgazdasági üzemi központok lakótelepeivé, míg a többiek fokozatosan visszafejlődnek; c) a ritkafalvas körzetekben (Alföld) — ahol a mezőgazdaság művelése szempontjából esetleg szükséges — egyes, arra alkalmas külterületi lakott helyek korszerű településsé fejlődnek, míg a népesség fennmaradó része a mezővárosokban kapja meg a letelepedés és az iparosodás korszerű feltételeit;

d) a viszonylag arányos településhálózatú vidékeken (Észak-Dunántúl, Heves stb.) pedig kialakul a már meglévő települések megfelelő távlati szerepköre, fejlődésének célszerű iránya.

A regionális tervezés hazai tapasztalatai igazolták, hogy a mezőgazdaság korszerűen gépesített üzemegységeinek munkaerő-igénye általában összhangba hozható a mezőgazdasági települések alapfokú ellátottságának korszerű és gazdaságos biztosításához szükséges lakosszámmal. Ezenkívül a kialakuló nagyüzemi gazdaságok térbeli terjedelme is általában összeegyeztethető a mezőgazdasági települések egymáshoz viszonyított távolságával.

A telepítés gazdasági optimuma

Az elmondottakból következik, hogy bármilyen termelő üzem telepítésének gazdasági optimumát két irányból kell megközelíteni. *Ágazati irányból* megkeressük az adott igényekkel jellemezhető ipari üzem számára azt a telepítési helyet, ahol az *az adott termelési feladatot a legkisebb beruházási és üzemeltetési költség árán tudja teljesíteni*. A gazdaságosság igényének ily módon való kielégítése azonban nem a népgazdaság, hanem csak az ágazat szempontjából optimális, hiszen lehetséges, hogy a telepítés helyén rendelkezésre álló potenciális adottságok, ha más ágazat beruházásának keretében használnák fel azokat, magasabb nemzeti jövedelem megtermelését tennék lehetővé. Az optimális telepítést tehát az ágazati igények és helyi potenciális adottságok térbeli-műszaki elemzésének *szintézise* adja. Ezért — még mielőtt az ágazat a telepítési helyet a maga kevésbé hatékony beruházása számára igénybe venné — fel kell tárnai a figyelembe vehető telepítési lehetőségeket és megfelelő gazdasági-műszaki értékítéletet kell kialakítani a potenciális adottságok optimális kihasználási lehetőségére vonatkozóan. Ezt pedig a regionális tervtanulmányok tartalmazzák.

A regionális tervek időtávlata

A regionális tervezés *időtávlata általában meghaladja az ágazati és a népgazdasági tervezés perspektíváját*. A gazdasági tervek ugyanis kizárólag meghatározott tervidőszak — ez idő szerint maximálisan 20 év — alatt végrehajtandó feladatokat foglalnak magukban. Jellegüknél fogva nem is terjedhetnek ki a tervidőszak után felmerülő fejlesztési igények kielégítésére. Ebből a későbbiek folyamán jelentős károk származhatnak, amelyeket csak a regionális tervezés alkalmazásával lehet hatékonyan megelőzni, illetve elhárítani. Például a közlekedés és a vízgazdálkodás területén számos feladat irányozható elő, amelyek végrehajtása a hosszú távlatú tervidőszakban még nem szükséges, vagy elvégzéséhez nem biztosítható a szükséges anyagi fedezet. Ilyenek a gyors forgalmú autópályák, a tervezés időszakában viszonylag még kevésbé gazdaságos tározók, duzzasztóművek. Szükségességük, helyük és a regionális tervezés szempontjából jellemző műszaki adataik már ma is meghatározhatók. Ezeket a regionális tervek feltüntetik, és így megakadályozhatják potenciális telephelyüknek más célra való felhasználását.

Az is előfordul, hogy egyes települések mai gazdasági alapját a termelőerők olyan anyagi elemei képezik, amelyek bizonyos idő múlva megszűnnek (például a bányakincsek kimerülése) vagy elvesztik jelentőségüket (például a hőerőművek az atomenergia-termelés korszakában). E változások hazánkban általában a húszéves tervidőszak után fognak bekövetkezni. Ennek következményeivel népgazdasági tervezésünk még nem foglalkozik, sőt igen nagy áldozatok árán fejleszt jelentős településüket (például Salgótarjánt, Nagybátont), amelyek nem sok idővel a tervidőszak lezárulása után el fogják veszíteni jelenlegi létalapjukat.

A regionális tervező azonban megvizsgálja a települések mindenfajta potenciális adottságát és megállapítja azok *műszaki* kihasználásának lehetőségeit. Megfelelő helyet és csatlakozási lehetőséget biztosít a tervekben olyan termelőerők telepítése számára, amelyeket csak a soronkövetkező népgazdasági terv fog előírni az akkor már konkrét beruházási célok ismeretében.

A regionális tervek építésügyi jelentősége

A tervgazdálkodásnak figyelemmel kell lennie a *területekkel való* gazdálkodásra, a városrendezési tervek megalapozására és az építőipar fejlesztésének tervszerű előkészítésére. A területekkel való célszerű gazdálkodás alapja a regionális terv, amely megállapítja a területrészek leghatékonyabb felhasználási lehetőségeit, a felhasználás műszaki feltételeit és ezeket a szükséges *előíró-korlátozó* jellegű intézkedésekkel szakszerűen biztosítja. A regionális tervek által megszabott keretek csak az ésszerűtlen területfelhasználásban korlátozzák az ágazati és a népgazdasági tervezőket és biztosítják, hogy a telepítendő létesítmények megvalósítását és üzemeltetését más beruházások ne akadályozzák. A területfelhasználási előírások minden ésszerű lehetőséget megadnak az adott térbeli-műszaki lehetőségek között legkedvezőbb telepítési változat kialakítására.* Így tehát a regionális tervek sokkal több előnyt jelentenek az ágazat számára, mint amennyire korlátozzák annak telepítési igényeit. A népesség korszerű életkörülményei megkövetelik, hogy lakó- és üdülőterületeiket megfelelően mentesítsük a termelőüzemek zavaró hatásától (zaj, füst stb.). Ezért helyes, hogy a területtel való gazdálkodást egy, az ágazatok sajátos igényeitől független ügykör (nálunk konkrétan az építésügy) tartja kezében és a tényleges megvalósulás az ágazati és területi (építésügyi) követelmények szintéziseként következik be.

A városok és falvak rendezési terveikhez a regionális tervek adják meg az egyes települések külső kapcsolatait — a termelési, ellátási és igazgatási jellegű kapcsolatok térbeli-műszaki adatait, a településközi közlekedési pályák becsatlakozásait, a bekötés lehetőségét a vízgazdálkodási hálózatba, a térbeli terjeszkedés határait, a lakosság üdülési igényeinek kielégítésére kijelölt területeket stb. A városrendezési tervek szükségességét és jelentőségét bizonyítja, hogy a területfelhasználási esetek számszerű többségét állami eszközökből végrehajtott *kisebb beruházások és magánépítkezések* teszik ki, amelyek telepítésével sem az ágazati, sem a népgazdasági tervezés, sőt még a népgazdasági-területi tervezés sem foglalkozik. Így ezek elhelyezését — az építetők viszonylag szűklátókörű elgondolásaival szemben — a regionális és az azokon alapuló városrendezési tervek szabályozzák.

Az *építőipar* (és az építőanyagipar) *tervszerű fejlesztése* elvileg nem különbözik bármely más ágazatétól, gyakorlatilag azonban számolni kell azzal, hogy amikor más ágazatok beruházásait a népgazdasági terv elhatározza, az építőiparnak már szervezeten felül felkészülten kell állania e beruházások megvalósításához. Ha csak a tervidőszak beruházásainak megismerésekor készülne fel azok kivitelezésére, a szükséges előkészületi munkák megengedhetetlen késedelmet okoznának. A beruházások térbeli elszórtága ugyanis megfelelően rajonírozott építőipari szervezetet igényel. Ennek időben való tervszerű előkészítését is szolgálja az ország településhálózati tervtanulmánya, amelynek alapján hozzávetőlegesen feltételezhető a különböző rendeltetésű beruházások területi elhelyezkedése. Ezzel kapcsolatban a

* A területfelhasználási előírások például meghatározzák azokat a területeket, ahová az üzemek bizonyos kategóriái (bűzös, robbanásveszélyes, szállításiigényes iparok) telepíthetők, de azt nem korlátozzák, hogy az ilyen fősoportokon belül melyik ágazat milyen konkrét profilú üzemet telepítsen.

települések előirányzott távlati nagysága támpontokat ad az ott építendő lakások, közművesítés, közintézmények mennyiségére és az odateleplő termelőbázisok hozzávetőleges terjedelmére. A hosszú távlatú népgazdasági tervek *előtt* kidolgozott regionális tervekből levonható következtetések természetesen számos konkrét építési hely tekintetében megváltozhatnak. Mégis egy-egy építőipari szervezési körzet területén az adott tervidőszakban megvalósuló építkezés várható volumene előre megbecsülhető. Így a területi szervezés legfontosabb elemei, például a szervezet központjának és anyagtelepeinek helye, a szükséges építőanyagipari bázisok helye és kapacitása is előirányozható. Azoknak a különleges nagyságrendű beruházásoknak a kivitelezésére viszont, amelyeket a népgazdasági terv a regionális tervtanulmányok feltételezéseitől eltérően állapít meg, központilag (a fővárosban) szervezett országos szerepkörű építőipari vállalatot jelölnek ki. Az ily módon előkészített szervezet általában meg fog felelni a reá háruló konkrét feladatoknak.

A regionális tervezésnek a népgazdasági tervezéssel való összefüggése

A felsorolt megállapításokból a következő fontos következtetések vonhatók le:

1. A regionális tervezés egyik szükséges eszköze a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének.

2. A népgazdasági terv kialakítására irányuló szintézisben — az ágazatok előzetes tervezési eredményei és a termelés helyes területi arányainak kialakítására irányuló gazdaságföldrajzi elemzés mellett — jelentős szerepe van a regionális tervezés előzetes eredményeinek is, ezért a regionális tervezés egy bizonyos szakaszát már a népgazdasági terv kialakítása előtt el kell végezni.

3. A regionális tervezés alapot szolgáltat ahhoz, hogy a népgazdasági tervekben megállapított beruházások térbeli elhelyezése a műszaki szempontból legkedvezőbb helyre és egymással térbeli-műszaki szempontból koordináltan történjék. Ezt a funkciót a regionális tervezésnek a népgazdasági tervezés után, annak alapján elvégzendő szakasza biztosítja.

4. A regionális tervezés keretében feltárt adottságok, összefüggések elemzése hazánk egész területére kiterjed — ilyenek különösen a településhálózat rendszerének (ezen belül a közintézmények és a közellátási létesítmények országos hálózatának) összefüggései —, s ezért a regionális tervezésnek is szükségszerűen ki kell terjednie az ország egész területére. Szükséges ugyan egyes — fejlesztési feladataik tekintetében összefüggő — kisebb területi egységekre vonatkozó részletesebb regionális terveket is készíteni, ezeket azonban csak az országos településhálózat részeként, annak tervébe szervesen beleillesztve lehet helyesen kidolgozni.*

5. A regionális tervezés minősége jelentős befolyást gyakorol a népgazdasági tervezés hatékonyságára. Ennek a befolyásnak az érvényesülését és mérhetőségét a következőkben ismertetem.

A regionális tervezés gazdasági hatékonysága

A népgazdasági tervezés mérlegrendszere biztosítani képes az alapvető népgazdasági arányokat, a népgazdasági területi tervezés pedig a természeti erőforrások gazdaságos kihasználását és a népgazdaság fő területi arányait. Arra is törekednünk kell azonban, hogy *a szükségleteket a legkisebb társadalmi munkaráfordítással elégítsük ki*. Ez a követelmény szüksé-

* Az országos településhálózat tervtanulmányának első, kiinduló változata már elkészült. Ennek alapján már megállapítható, hogy az elkészülte előtt — tartalmának ismerete nélkül — kidolgozott „kistáj”-tervek általában jelentős módosításokra szorulnak. E tervfajta részletesebb ismertetésére a cikk utolsó fejezetében visszatérek.

gessé teszi a regionális tervezés igénybevételét is. Minden konkrét szükséglet kielégítése, egyrészt a kielégítéshez elkerülhetetlenül szükséges, másrészt a térbeli elrendezés hibáiból eredő és így megfelelő térbeli-műszaki tervek alapján szakszerűen elhárítható társadalmi munkaráfordításokból áll. Például egy szükséges nagyságú új iskola létesítése a felmerülő igényt kielégíti abban az esetben is, ha az iskola olyan helyre épül, ahol egyrészt a kedvezőtlen talaj- és terepviszonyok miatt az építkezés a szükségesnél költségesebb, másrészt pedig a lakóhelyektől való távolság miatt látogatása a szükségesnél nagyobb mérvű közlekedési költségekkel és idővesztéssel jár. Hasonló eset az, ha egy e célra alkalmas körzet természeti erőforrásainak kihasználása és munkaerő-tartalékának foglalkoztatása végett szükséges új ipari üzemet olyan településbe helyezünk, amelynek potenciális adottságai nem teszik lehetővé az adott termelési feladathoz szükséges népességi és létesítményi koncentráció gazdaságos létrehozását (például magasak az építési, vízellátási költségek, nagy a dolgozók ingavándorforgalma). Ilyen esetben az objektív szükségletek hiánytalan kielégítése mellett újabb, lényegében felesleges szükségleteket hozunk létre (az indokoltnál nagyobb építési, vízellátási és közlekedési szükségleteket). Ezeket pedig további — népgazdasági szempontból felesleges — munkaráfordítással kell kielégítenünk. A népgazdasági tervezés mérlegmódszere ezeket a felesleges ráfordításokat nem tudja elkülöníteni a szükségesektől, és nem is tudja kiküszöbölni. Így évenként milliárdos nagyságrendű ráfordítások folyhatnak el anélkül, hogy objektív szükségleteket elégítenének ki.

A regionális tervezés fő gazdasági célkitűzése, hogy a létesítmények, települések és vonzaskörzeteik térbeli elrendezése útján a társadalmi-gazdasági folyamatok számára olyan kényszerpályákat hozzon létre, amelyekben e folyamatok lokális, helyhez kötött elemei

- a lehető legkisebb társadalmi munkaráfordítás (beruházási és üzemeltetési költségek) mellett képesek teljesíteni rendeltetésüket;
- a folyamatok lebonyolítása a lehető legkisebb szállítási volumen (tkm/év, személykm/év) teljesítését teszi szükségessé;
- a szükséges szállítási volumen is a lehető legkisebb társadalmi munkaráfordítással (beruházási és üzemeltetési költséggel) bonyolítható le.

Ezt a célt szolgálja mindenekelőtt a településhálózat országos tervtanulmánya. Ez megállapítja az egyes települések gazdaságos fejlesztésének és a népesség mozgására jellemző ingavándorforgalomnak optimális térbeli-műszaki lehetőségeit. Megtálálhatjuk benne mindenfajta telepítési igényvel kapcsolatban azokat a konkrét térbeli pontokat, amelyek — a telepítendő üzemek sajátos igényeit is figyelembe véve — viszonylag kedvezőek. Adatai alapján pedig azt is fel tudjuk mérni, hogy valamely más telepítési pont kiválasztása esetén milyen — a telepítésből eredő — többletráfordításokkal lehet számolni.

A regionális tervezésben alkalmazott régiók és alrégiók a településhálózat tervének területi alapegységei. A terv régiókra bontja az országot, és alrégiókra a régiók területét. Ezek a területi egységek a társadalmi-gazdasági folyamatok gazdaságosan szervezhető körzetei. Kialakításuknál döntő szempont volt, hogy forgalma a legkisebb társadalmi munkaráfordítást és idővesztést igénylő vonzaskörzetekben, illetve kényszerpályákon bonyolódjék le. Így a régió (illetve alrégió) a népesség olyan területileg összefüggő települési rendszere, amelyen belül az ellátás, igazgatás és társadalomszervezés különböző szintű feladatai viszonylag leggazdaságosabban bonyolíthatók le, és amelybe a termelés feladatainak lokális elemei (üzemegységei) és forgalma is gazdaságosan beilleszthetők.*

* Így tehát a régiók (illetve alrégiók) lényegükben nem „gazdaságföldrajzi rajonok”, de kialakításuk szempontjai ezeket alkalmassá teszik arra, hogy megfelelő térbeli keretet adjanak a távlatban kialakuló gazdaságföldrajzi rajonok számára. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a vázolt szempontok szerint kialakított 9 régió, nagysága és konkrét határai tekintetében, közelebb áll a gazdaságföldrajz által kialakított magyarországi „mezo-rajonok” bármelyikéhez, mint azok egymáshoz.

A kedvezőtlen térbeli elrendezésből eredő többlet-ráfordítások szükségszerűen benne vannak az ágazati kapcsolatok mérlegének adataiban — mégpedig főként a közlekedés és az építőipar ráfordításaiban.

Ugyanazon rendeltetésű, teljesítőképességű állóeszközök térbeli elrendezésének és az ország területi felosztásának különböző változatai esetén a közlekedés és az építőipar ráfordításai szükségszerűen változnak. Így az elrendezés és a regionális felosztás változatai a keletkező nemzeti jövedelem értékét is növelik vagy csökkentik. A regionális tervek útján kialakított térbeli rendezés, a településhálózat és a településekhez tartozó vonzásokörzetek gazdaságossága matematikailag is optimalizálható. Ez idő szerint már folyik az ilyen elemzésekhez szükséges matematikai módszerek kidolgozása és gyakorlati alkalmazásának kikísérletezése.

A regionális tervek fajtái

A regionális terveknek két fő csoportját kell megkülönböztetnünk: 1. a népgazdasági tervezést megelőző, részben annak megalapozását is szolgáló *regionális tervtanulmányokat* (az Építésügyi Minisztérium eddigi szóhasználatával „általános regionális tervek”-et) és 2. a népgazdasági tervekben megállapított konkrét fejlesztési (beruházási) feladatok térbeli rendezésével foglalkozó *regionális rendezési terveket*.

A *regionális tervtanulmányok* a természeti és gazdaságföldrajzi, demográfiai, települési, igazgatási és egyéb adottságok műszaki szempontból való mérlegelése alapján gazdasági értékítéleteket alakítanak ki az ország területeinek, településeinek kívánatos fejlesztési irányára és fejlesztési lehetőségeinek korlátaira vonatkozóan. Ennek alapján *a)* egyrészt támpontokat adnak az ágazatok számára beruházásaik telepítési javaslatainak kidolgozásához, *b)* másrészt adatokat szolgáltatnak a népgazdasági tervezéshez, annak térbeli-műszaki vonatkozásban való megalapozásához, *c)* végül pedig adatokat szolgáltatnak az építésügyi hatóságnak a területek felhasználási módjának szabályozásához és az ágazati beruházási programok telepítési javaslatának véleményezéséhez, a város- és falurendezési terveknek regionális szempontból való megalapozásához, valamint az építőipar területi szervezetének kialakításához.

E tervek kidolgozásának alapja: a területi adottságok elemzésére alkalmas tudományágak (a természeti és a gazdasági földrajz, a geológia, a közlekedéstudomány stb.) sajátos szempontjai szerint elvégzett vizsgálatok összefoglaló elemzése, az ún. „regionális vizsgálat” és a népgazdasági tervezésnek a regionális tervezés e szakaszában esetleg már rendelkezésre álló előzetes adatai.

E tervek tartalma: a területrészek célszerű felhasználási módjának, (mezőgazdasági művelési terület, erdő, település belterülete, közlekedési terület, vízfelület stb.) a települések előirányzott szerepkörének és vonzásokörzetének, (mely területeket milyen ellátási funkciókkal szolgál ki), kívánatos nagyságának, (az ott ésszerűen koncentrálható és gazdaságosan foglalkoztatható, ellátható népesség száma), a telepítés szempontjából figyelembe vehető potenciális adottságok műszaki paramétereinek, továbbá a települések közötti térbeli kapcsolatainak meghatározása. [Az, hogy hosszú távlatú népgazdasági tervek hiányában ezeket a tervfajtákat — egyes időszereű konkrét építésügyi vonatkozású kérdések (mint például a tizenöt éves lakásépítési terv kialakítása, egyes sürgős városrendezési tervek kiindulási adatainak megállapítása, adatszolgáltatás a vízgazdálkodási keretterv kidolgozásához) megoldása érdekében — a regionális tervezők a múltban gazdasági fejlesztési hipotézisek kialakítására is felhasználták, csak átmeneti szükségmegoldás volt, ami a jövőben — minthogy a hosszú távlatú népgazdasági terv kidolgozás alatt áll — felesleges lesz.]

E tervek alapegysége: (tervezési területe) — a mi sajátos viszonyaink között — szükségszerűen az egész ország. Csak módszerbeli sajátosság, hogy a tervezést annak technikai feltételei miatt hipotétikusan felbontott területi egységenként kell elvégezni és csak utólag lehet országosan összesíteni.

Kétségtelen, hogy egyes területrészeket — a regionális tervezők szóhasználata szerint ún. „kistáj”-akat* — külön nagyobb részletességgel is meg kell tervezni az ott felmerülő térbeli-műszaki rendezési problémák sokasága és bonyolultsága vagy egyes, a területen domináló sajátosságok (például üdülésre való alkalmasság) egységes szempontok szerint való figyelembevételé végett. Ilyen „kistajak”: a nagyvárosok környéke, nagyobb ipari agglomerációk területe, egy-egy nagyberuházás térbeli-műszaki hatásai által érintett körzet, összefüggő üdülőterület, egységes tervezést igénylő mezőgazdasági termelési táj stb.

A kistajak regionális tervei szerves összefüggésben vannak az ország regionális tervével, amennyiben egyrészt a kistáj településeinek bele kell illeszkedniök az országos településhálózatba, annak egy-egy — egymás között szorosabban összefüggő részét — „láncszemét” alkotják, másrészt a kistáj részletesebben kidolgozott regionális terve visszahat az országos tervre, azt részletesebbé, pontosabbá teszi.

A regionális rendezési tervek rendeltetése a népgazdasági tervekben megállapított fejlesztési feladatok (főként beruházások) pontos helyének, más feladatokkal való térbeli-műszaki koordinációjának és külső kapcsolatainak meghatározása. Ennek alapján megadják a konkrét beruházások műszaki terveinek, valamint a beruházás által közvetlenül érintett szűkebb terület részletes rendezési terveinek kidolgozásához szükséges legfontosabb térbeli-műszaki kiindulási adatokat.**

E tervek elkészítésének alapja a regionális tervtanulmányok összegezőképpen kidolgozott országos településhálózati tervtanulmány és a hosszú távlatú népgazdasági terv.

E tervek tartalma lényegében ugyanaz, mint a tervtanulmányoké, csak most már megalapozottabban, részletesebben kidolgozva, az egyes konkrét létesítmények helyének és térbeli-műszaki kapcsolatainak szabatosabb megjelölésével, továbbá a megvalósítás gazdaságos szervezésének (organizációjának) biztosításához szükséges térbeli-műszaki előírások meghatározásával. Az egy-egy területi egységben egy-egy tervidőszak tartama alatt végrehajtandó beruházások gazdaságos megvalósításának feltétele a megvalósítás egységes rendszerének megtervezése, így különösen az egyes építőipari bázisok által kiszorgálandó építési feladatok területének és a különböző rendeltetésű létesítmények (közlekedési pályák, közművek, lakóépületek, középületek stb.) célszerű megvalósítási sorrendjének megállapítása.

E tervek alapegysége szükségszerűen ugyanaz, mint a tervtanulmányoké, csak hogy itt az országos tervet nem kell a népgazdasági terv alapján újból kidolgozni, hanem elég a tanulmányi szinten kidolgozott országos tervet a népgazdasági terv elhatározásainak és a közben kidolgozott kistáj-terveknek megfelelően pontosabbá tenni, kiegészíteni, módosítani.

Felvetődik az országos méretű regionális tervtanulmányok stabilitásának kérdése. Nem fogják-e az ilyen terveket a népgazdasági tervezés nagy részben más forrásokra is támaszkodó elhatározásai alapvetően megváltoztatni? Nyugodtan állíthatjuk, hogy nem. (Ezt már a hosszú távlatú népgazdasági terv jelenleg ismert előzetes adatai is alátámasztják.) A regionális tervtanulmányok ugyanis nem jelölik meg konkrétan a meghatározott termelőerők pontos telepítési helyét, hanem csak a területrészek ész-

* A szovjet regionális tervezés gyakorlatában ezeket „csomópontok”-nak nevezik.

** Nem mindet, mert a beruházásnak a településen belüli elhelyezkedésével kapcsolatos egyes követelményeket az általános városrendezési tervek határozzák meg, amelyek egyrészt a regionális tervtanulmányon, másrészt a város fejlesztési tervén alapulnak.

szerű felhasználási módjára és a településhálózat ésszerű fejlesztésére jellemző olyan adatokat adnak, amelyek az objektíve fennálló potenciális adottságok értékeléséből erednek. E potenciális adottságok lényegükben megegyeznek azokkal, amelyeket a népgazdasági tervezők a maguk gazdaságföldrajzi elemzése során is figyelembe vesznek. Ezek keretei között a népgazdasági tervezésnek a konkrétan meghatározott termelőerők telepítésére vonatkozó elhatározásai általában igen sok változatban is akadálytalanul megvalósíthatók. Így tehát a népgazdasági tervezésnek *általában* nincs oka arra, hogy ezekbe a keretekbe bele nem illeszthető településeket irányozzon elő. Csak valamely kivételes nagyságrendű beruházás telepítése esetén fordulhat elő, hogy az nem illeszthető be simán a regionális terv keretei közé. A tapasztalat azonban igazolja, hogy egy-egy ilyen beruházás — mint például a Dunai Vasmű vagy a Tiszavidéki Vegyi Kombínát — a maga közvetlen környezetében legfeljebb egy-egy település előre nem látott mérvű növekedését, vagy egy-egy új város létrehozását eredményezi, esetleg még egyes környező falvak jellegét és néhány négyzetkilométer terület előirányzott felhasználási módját változtatja meg. Egy-egy tervidőszak időtartama alatt kevés ilyen beruházás fordul elő és ezek összességükben is az ország településhálózatának csupán kis részét módosítják, annak alapvető rendszere azonban nem változik meg. Nem teszi szükségessé a településhálózat szerkezetének módosítását az sem, ha a népgazdasági terv egyes mezőgazdasági területekre más művelési módot állapít meg, mint amelyet a regionális tervező feltételezett, amikor a települések jövőbeni szerepét megállapította. A művelési mód eltérő jellege ugyanis nem változtatja meg a települések helyének e célra való alkalmasságát, hanem — a művelés intenzitásától függően — a mezőgazdaság munkaerő-igényét módosítja, ami csak a meglévő — és jellegük, szerepkörük szempontjából sem változó — települések lakosságának létszámát növeli vagy csökkenti.

Az ország regionális rendezési terve (tervtanulmánya) tehát semmivel sem labilisabb, mint bármely hosszú távlatú terv, amelyet — az időközben felmerülő újabb követelmények miatt — ugyancsak rendszeresen módosítani, fejleszteni kell.

Pályázati felhívás

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete pályázatot hirdet a Nemzetközi Osztályon betöltendő tudományos munkatársi állásra. Az állás elnyeréséhez közgazdaságtudományi egyetemi végzettség szükséges.

A pályázathoz csatolni kell:

1. az egyetemi végzettség igazolását;
2. önéletrajzot, amely ismerteti a jelölt eddigi munkásságát, ideértve nyelvismeretét, tudományos érdeklődését és működését.

A pályázatokat a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete Nemzetközi Osztályához (Budapest, V., Nádor utca 7. II. 217.) kell benyújtani 1962. november 30-ig.

A nyugat-európai integrációs törekvések kihatásai a gazdaságilag gyengén fejlett országokra

A nyugat-európai országok integrációs törekvései az eddiginél jóval élesebb formában hozzák felszínre a fejlett tőkés és a gazdaságilag elmaradott országok közötti ellentmondásokat.

I. A nyugat-európai integráció negatív kihatásai a gyengén fejlett országok gazdasági fejlődésére

A nyugat-európai országok integrációs törekvései a következő fő vonatkozásokban érintik hátrányosan a gazdaságilag elmaradott országokat:

1. a Közös Piac közös külső vámtarifájának alkalmazása;
2. az agrárprotekciónizmus;
3. a Közös Piac társult területeinek nyújtott kedvezmények;
4. a tőkekivitel alakulása;

5. a politikai nyomás esetleges fokozódása.

1. A Közös Piac külső vámtarifájának megvalósulása rendkívül hátrányosan befolyásolja a kívülálló gyengén fejlett országok exportlehetőségeit. A Közös Piac országainak közös külső vámszínvonala ugyanis a kívülmaradt, gyengén fejlett országok számos exportcikkére nézve magasabb a korábbi vámtételek szintjénél. A közös külső vámtarifa ugyan elvileg az egyes — 1957. január 1-én érvényben levő — nemzeti vámtételek számtani átlaga volna, gyakorlatilag azonban a közös külső vám néhány döntő fontosságú trópusi cikk esetében magasabb, mint a nemzeti vámtételek számtani átlaga. A közös külső tarifa vámszintemelő hatását a következő táblázat is szemlélteti:

A Közös Piac országainak nemzeti vámtételei és a tervezett közös külső vám néhány trópusi cikkekre vonatkozólag

Megnevezés	Közös külső vám %	Benelux	Franciaország	NSZK	Olaszország	1957. I. 1-én érvényben levő vámtételek számtani átlaga
		1957. I. 1-én érvényben levő nemzeti vámtétel (százalék)				
Kávé	16	0	20	26	10,4	14,0
Kakaó	9	0	0	10	0	2,5
Tea	35	10	30	52	50	35,0
Cukor	80	57	0	0	105	40,4
Banán	20	15	20	0	30	16,0
Gyapot	0	0	0	0	6	1,5

Forrás: Commercía Exterior de Mexico, 1961 október.

A táblázatból kitűnik, hogy a közös külső vám kávéra, kakaóra, banánra, cukorra lényegesen maga-

sabb a vámtételek számtani átlagánál, ami erősen fékezi a gyengén fejlett országok exportjának növekedé-

sét az érintett cikkekből. A közös külső vámok alkalmazása e tekintetben tehát nemcsak a gazdaságilag gyengén fejlett országok érdekeivel, hanem a GATT alapszabályzatával sem egyeztethető össze. A táblázatból az is kitűnik, hogy a közös külső tarifa alkalmazása főleg Olaszország trópusi termékimportjának vámterheit csökkenti, ugyanakkor a Benelux-országokban figyelemre méltó vámemelés mutatkozik. Mint-hogy az említett cikkekből a Benelux-országok importja csaknem kétszerese Olaszországnak, a közös

külső vámtarifa alkalmazása a lineárisnál jóval nagyobb mértékben fékezi a Közös Piac országainak trópusi termékimportját a kívülálló országokból.

A közös külső tarifa vámteher-szint-növelő hatását súlyosbítja az a körülmény is, hogy a Közös Piac országában igen magas belső pénzügyi terhek (adók, illetékek stb.) akadályozzák a trópusi cikkek fogyasztásának növekedését. A belső pénzügyi terhek nagyságát a következő adatok szemléltetik:

A trópusi cikkeket terhelő belső pénzügyi ráterhelések az importérték százalékában

Megnevezés	Franciaország	NSZK	Olaszország
Kávé	40	47	77
Kakaó	9	—	69
Tea	29	45	—
Leveles dohány.....	—	112—788	260—348

Forrás: Economic Survey of Europe, 1960.

Mivel a belső pénzügyi terhek kivetésének alapja számos esetben a vámmal növelt importérték, a vám emelkedése az adóalapot és így a belső lefölözés mértékét is emeli.

A Közös Piac vámpolitikája következtében tehát a kívülálló országok exportlehetőségei a trópusi cikkek tekintetében romlanak, illetve nem részesülnek a nyugat-európai keresletemelkedés esetleges előnyeiből.

Természetesen a közös külső vámtarifa különböző mértékben érinti az egyes kívülálló gyengén fejlett országok exportját. Az ipari nyersanyagok jelentős része ugyanis vámmentes lesz, vagy csak igen csekély vám alá esik. Így a gyapot, gyapjú, réz, olajosmagvak, nyersbőr exportját a közös külső vámtarifa életbe léptetése sem érinti különösebben. Hasonlóképpen nincsenek vámoldalról veszélyeztetve a kőolajexportőr országok érdekei, viszont ezek az országok erősen tartanak attól, hogy Franciaország növeli a szaharai kőolaj exportját a Közös Piac országaiba.

Jóllehet az egyes cikkeket sújtó diszkrimináció mérve különböző, szinte egyforma mértékben káros a gyengén fejlett országok iparosodása szempontjából a Közös Piac iparcikk-importot akadályozó vámpolitikája. A Közös Piac országainak vámtételei ugyanis a feldolgozottság fokával párhuzamosan emelkednek. Ez a politika szinte lehetetlenné teszi, hogy a gyengén fejlett országok exportjában növekedjen a feldolgozott cikkek részaránya, mivel a gyengén fejlett országok kevésbé versenyképes ipara e magas vámfalakot áttörni nem tudja.

2. A Közös Piac agrárprotekciónizmusa különösen a mérsékeltévi élelmiszereket exportáló gyengén fejlett országok gazdasági érdekeit veszélyezteti. A Közös Piac agrárpolitikája a tagországok önellátási mértékének fokozására, valamint az importra való ráutaltság csökkentésére irányul, s ez a mezőgazdasági termékek piacán mutatkozó túltermelési jelenségek éleződéséhez, a Közös Piac és a kívülálló agrárexportőr országok közötti el-

lentétek elmélyüléséhez vezet. Mivel a tőkés világ agrárimportjának mintegy 30 százaléka (Anglia csatlakozása esetén mintegy 50 százaléka) a Közös Piac országaira esik, felmérhető, hogy a Közös Piac agrárprotekciónizmus milyen döntő mértékben befolyásolja a tőkés világ agrártermék külkereskedelmi forgalmának alakulását.

A Közös Piac agrárprotekciónizmus a nemzetközi munkamegosztás szempontjából is egészségtelen tényező. Argentín számítások szerint a nyugat-európai agrártermékek önköltségi színvonala mintegy kétszerese az argentinénak. Az agrárprotekciónizmus kihatásait jól szemlélteti az a körülmény, hogy már 1960-ban Nyugat-Európa agrártermelése 42 százalékkal, nettó importja viszont csak 10 százalékkal haladta meg az 1934—1938. évi átlagot. Ennek következtében a gazdaságilag gyengén fejlett országok, amelyeknek Nyugat-Európába irányuló kivitelében az agrárcikkek több mint egyharmados (a latin-amerikai országok esetében több mint 50 százalékos) súllyal részesülnek, az utóbbi években alig tudták kivitelüket növelni, és agrárexportjuk kilátásai az integráció előrehaladásával párhuzamosan romlanak. Különösen a kenyér- és takarmánygabona, a cukor, a hús és a gyümölcs tekintetében romlanak a kívülálló országok elhelyezési lehetőségei. Angliának a Közös Piac-hoz való csatlakozása esetén különösen veszélyeztetett lesz a Nemzetközösség országainak, valamint Argentínának az exportja, ezek az országok ugyanis mezőgazdasági exportjuk oroszánrészt Nyugat-Európában — elsősorban Angliában — helyezik el, és exporttermékeik zömére kiterjed a Közös Piac agrárpolitikája.

3. A Közös Piac bizonyos tekintetben két táborra osztja a gazdaságilag gyengén fejlett országokat. Egy részüket, az afrikai társult területeket gazdasági és műszaki segítségben részesíti és kereskedelmi kedvezmények nyújtásával kívánja magához kapcsolni. Ugyanakkor a társult országokkal szembeni politi-

kájával diszkriminálja a kívülálló gyengén fejlett országokat, s ez természetesen kedvezőtlenül befolyásolja ezen országok gazdasági fejlődését. Míg ugyanis a társult területekről származó árukat mentesítik az importkorlátozások és a vámterhek alól, a kívülálló országok exporttermékeivel szemben a már említett közös külső vámtarifát kívánják alkalmazni.

Ez a politika — mint már említettük — súlyosan érinti a trópusi élelmiszereket exportáló gyengén fejlett országokat. A Közös Piac országai ugyanis az ez év július 4-i brüsszeli konferencián elhatározták, hogy 1963. január 1-én az eredetileg tervezett 50 százalékos vámcsökkenéssel szemben teljesen megszüntetik a társult területekről származó főbb trópusi termékeket (kávét, teát, kakaót, banánt, cukrot, fát, szegfűszeget) terhelő vámokat és adókat. A társult országok egyéb exportcikkeire vonatkozó vámokat pedig fokozatosan számolják fel. A társult országok a maguk részéről az EGK-országokból származó árukra évi 15 százalékos ütemben szállítják le a vámtarifát, a kontingenseket pedig 1967-ig szüntetnék meg. Ezzel egyidejűleg közelítik a termékek nemzeti vámtételeit a közös külső tarifához. 1965. január 1-én pedig életbe léptetik a közös külső tarifát.

4. A nyugat-európai integráció kibontakozása a kívülálló gyengén fejlett országok finanszírozási problémáit is súlyosbítja. Az integráció ugyanis gyorsítja a magántőkének az iparilag fejlett országokban való koncentrálódási folyamatát. Az EGK-országok beruházási tevékenységének magas színvonala, a „nagy piacra” való felkészülés a bel- és külföldi tőkét elsősorban a Közös Piac országaiba vonja. A nemzetközi tőke ezen túlmenően nemcsak azért áramlik fokozottan a Közös Piac országaiba, mert az itteni, a tőkés viszonylatban gyorsabb gazdasági növekedés előnyeiből részesedni akar, hanem ily módon védekezni is akar a Közös Piac külkereskedelmi diszkriminációjával szemben. Ezen kívül persze a tőkebefektetések poli-

tikai biztonsága is nagyobb a Közös Piacon, mint a gyengén fejlett országokban.

Mindezek a körülmények a nemzetközi, különösen az amerikai magántőkét az eddiginél erőteljesebb mértékben készítetik a Közös Piac országai felé irányuló mozgásra. A tőkeexport vázolt irányát némileg gyengíti az a tendencia, hogy a vezető tőkésországok egyrészt politikai okok miatt mind közvetlenebb formában, mind a nemzetközi intézményeken keresztül igyekeznek a gazdaságilag gyengén fejlett országokba irányuló tőke kivitelét fokozni,

másrészt gazdasági okok miatt a Közös Piachoz csatlakozó afrikai területek sem kínálhatnak jó ideig olyan beruházási lehetőségeket, mint a késztermékeket előállító iparral rendelkező latin-amerikai országok. Mégis a Közös Piac és társult területeinek előnyben részesítése a nemzetközi tőke részéről viszonylag szűkíti a kívülálló gyengén fejlett országok tőke- és hitelfelvételi lehetőségeit.

Ez a tendencia az Egyesült Államok magántőkéje mozgási irányát szemléltető alábbi táblázatból is kitűnik:

Az Egyesült Államok direkt magán-tőkeberuházásainak alakulása (millió dollár)

Megnevezés	1957	1958	1959	1960	Növekedés % 1957—1960
Közös Piac.....	1680	1908	2208	2644	57,3
Latin-Amerika	7434	7751	8098	8365	12,5
Ázsia (Japán nélkül)	1834	1997	2028	2061	23,7
Afrika	664	746	833	925	39,4

Forrás: Survey of Current Business, 1961 augusztus.

A nyugat-európai integráció nemcsak a tőkeexport viszonylati, hanem gazdasági ágak szerinti megoszlását is befolyásolja. A társult afrikai országokba irányuló tőkebefektetések ezen országok nyersanyag-termelésének, illetve a vámvédelmet élvező tropikus cikkek termelésének fejlesztését, valamint az ezt lehetővé tevő infrastruktúra kiépítését szolgálják. A tőkeexport tehát olyan irányban fejleszti ezeket az országoknak a termelőerőit, amelyben már világviszonylatban is túlméretezettek a termelőkapacitások. Ez a folyamat késlelteti a társult országok iparosítását, tőkét von el a kívülálló gyengén fejlett országok iparosításától és feleslegessé teszi a kívülálló országok nyersanyag- és tropikáliatermelő kapacitásának egy részét. Ugyanakkor a társult területek nyersanyagtermelő szerepét erősíti, és konzerválja a Közös Piac országai és volt gyarmataik fejlettségi színvonalára közötti különbséget.

5. A nyugat-európai integrációs törekvések politikai síkon is veszélyt jelentenek a gyengén fejlett országok számára. Elsősorban vonatkozik ez a társult afrikai országokra, amelyek esetében a gazdasági függés előrelátható fokozódása együtt jár a Közös Piacról való politikai függőség állandósulásával. Ezen túlmenően a kívülálló gyengén fejlett országoknak az a törekvése, hogy a Közös Piacca gazdasági kompromisszumot kössenek, egyúttal politikai közeledést is jelent. Valamennyi gyengén fejlett országra nézve veszélyes az „egyesült” Nyugat-Európa, amely hatékonyabb gazdasági és politikai nyomást tud gyakorolni a gyengén fejlett országokra, mint az egyes nyugat-európai országok külön-külön. Nem véletlenül nevezte Nkrumah elnök a Közös Piacot a neokolonializmus eszközének, „amelynél jelenleg semmi sem veszélyesebb az afrikai népek számára”.

II. A gyengén fejlett országok védekezése a nyugat-európai integráció diszkriminatív kihatásai ellen

Az elmondottak alapján érthető, hogy a gazdaságilag gyengén fejlett országok zöme komoly veszélyt lát az integrációs folyamatban és lépéseket tesz a Közös Piac diszkriminatív kihatásai ellen. Ezek a lépések részben politikai, részben gazdasági természetűek.

Ma már a gazdaságilag fejletlen országok jelentős része semleges külpolitikát folytat, vagy legalábbis erre törekszik. Mind több semleges politikát folytató ország közeledni akar a szocialista országokhoz, fejleszteni kívánja a velük való előnyös gazdasági kapcsolatokat. Viszont olyan jelenségek is előfordulnak, hogy egyes gyengén fejlett országok az el nem kötelezettség álláspontjának hangoztatását politikai manőverezésre, a vezető tőkésországokkal — így a Közös Piaccal — kötendő kompromisszum kicsikarására akarják felhasználni.

A gyengén fejlett országok zöme még az integráció diszkriminatív kihatásainak teljes kibontakozása előtt igyekszik kétoldalú kereskedelmi és hitelmegállapodásokat kötni a fontosabb nyugat-európai országokkal. Részben fokozott elhelyezési lehetőségeket igyekeznek kiharcolni egyes exportcikkeik számára a nyugat-európai piacokon, részint pedig egyre több gazdaságfejlesztési hitel és segély biztosítására törekednek. Ezzel a politikával az utóbbi időben különösen Brazília, Argentína, India, Ghana és Indonézia ért el eredményeket. Egyes gyengén fejlett országok erősen keresik a Közös Piaccal való valamilyen megegyezés lehetőségét, például Argentína, Brazília, Mexikó, Chile és Marokkó állandó megbízottat delegált a Közös Piac hatóságainál. Általában elmondható, hogy a kialakult kényszerhelyzet következtében a gyengén fejlett országok zöme nem veti el a Közös Piaccal valamilyen formában való együttműködés gondolatát.

Egyúttal erősödik a gyengén fej-

lett országok közötti regionális vagy világméretű együttműködés tendenciája is. Ez az együttműködés mind gazdasági, mind politikai téren kezd érvényesülni. Sokasodnak a nemzetközi fórumokon való közös fellépés példái. Így az ENSZ és a GATT közgyűlésein a gyengén fejlett országok egyre határozottabban követelik az exportjukat fékező vám- és kereskedelmi, valamint belső pénzügyi korlátok lebontását. E tekintetben egysegesen lépnek fel a fejlett tőkésországokkal szemben. A nyersanyagár lemorzsolódásából származó veszteségek enyhítésére egyre több cikk (kávé, kakaó, textiláru) termelői igyekeznek „összehangolni” termelési és értékesítési politikájukat. A közös fellépés erősödésének jellemző példája az ez év júliusában Kairóban megtartott több napos értekezlet, amelyen már 36 gyengén fejlett ország követelte a nyersanyagárak stabilizálását, s elítélte az integrációs szervezeteknek a nemzetközi kereskedelem normális menetét zavaró megkülönböztető intézkedéseit.

A gazdasági téren való regionális együttműködés megvalósításában a nyugat-európai integráció diszkriminatív kihatásai által leginkább veszélyeztetett latin-amerikai országok járnak az élen. Latin-Amerikában már két regionális piac alakult meg, amelyek közül a csaknem teljesen USA-befolyás alatt álló közép-amerikai Közös Piac kisebb jelentőségű. Ennél sokkal fontosabb az ez év január 1-én életbe lépett Latin-Amerikai Szabadkereskedelmi Társulás (LAFTA). A LAFTA-ban részt vevő országok részesedése a tőkés világ külkereskedelmi forgalmában és ipari termelésében mintegy 5 százalék. A társulás létrehozatalát már régebben indokolták ezeknek az országoknak a gazdasági adottságai és közös érdekei. Ilyenek egyebek között az iparosodottabb latin-amerikai országok nemzeti burzsoáziájának piacszerzési törekvései, a nagyobb beruházások gazdaságos megvalósulási lehetősége, a közös nyelvi és kulturális örökség stb. Kétségtelen azonban, hogy a szabadkereskedelmi egyezmény gyors elfogadására és

életbe lépésére a nyugat-európai integrációs folyamat kibontakozása nélkül még jó ideig nem került volna sor. A LAFTA létrehozásával a latin-amerikai országok bizonyos nyomást kívánnak gyakorolni a Közös Piacra, hogy vele előbb-utóbb valamiféle kompromisszumot köthessenek.

A Latin-Amerikán kívüli gyengén fejlett országok együttműködési kísérletei Ghana—Guinea—Mali vámuniójától eltekintve még kezdetleges stádiumban vannak. Ez év márciusában a casablancai csoporthoz tartozó afrikai országok (Egyiptom, Ghana, Guinea, Mali, Marokkó) megállapodtak ugyan az afrikai közös piac alapjainak lerakásában és elhatározták, hogy öt év alatt felszámolják az egymás közti forgalomban fennálló vámkorlátokat, ez a törekvés azonban még a sokáig elhúzódható megvalósítás esetén is csak igen szerény eredményeket hozhat a résztvevő országok nemzetgazdaságának kompetitív jellege következtében. Hasonló gazdasági, valamint politikai körülmények gátolják egyelőre az arab közös piac megvalósítását is. A Délkelet-Ázsiában jelentkező együttműködési törekvések hasonlóképpen bizonyos országok laza gazdasági vagy politikai csoportosulásainak létrehozására irányulnak. Közös vonásuk, hogy a nyugat-európai „integráció” példája nyomán, illetve annak káros hatásai elleni védekezés célkitűzésével öltenek megvalósulási formát. A gyengén fejlett országok együttműködési törekvései bizonyos országcsoportok (brazzavillei csoport, Közép-Amerikai Közös Piac) esetében az imperialista hatalmak védnökségét élvezik, viszont számos ország esetében a részt vevő országok számára a gazdasági függetlenség megszilárdításához vezető úton fontos lépést jelentenek.

A nyugat-európai integráció elleni védekezés egyik kihatása, hogy *egy-re több gyengén fejlett ország keresi a szocialista országokkal való együttműködés lehetőségeit*. A szocialista országok ugyanis a nyugat-európai integrációval szemben való közös fellépés tekintetében a gyengén fejlett

országok szövetségesei. Bizonyos tekintetben részben kárpótolni tudják az integráció által diszkriminált gyengén fejlett országokat a nyugat-európai felvevő piacok esetleges szűküléséért és ugyanakkor szállítani tudják a gyengén fejlett országok gazdasági fejlődése szempontjából döntő fontosságú gépeket és beruházási javakat. Ennek a kölcsönös érdekelttségnek a felismerése is elősegítette a szocialista és a gyengén fejlett országok közötti árucsereforgalom 1961. évi jelentős kiszélesedését. 1961-ben a szocialista országokkal való kereskedelem volt a gyengén fejlett országok külkereskedelmének legdinamikusabb viszonylati szektora. Különösen olyan jelentős országok, mint Brazília, India, Indonézia és Ghana fordítottak fokozott figyelmet a szocialista tábor országaival való árucsereforgalom növelésére. Így az integráció elleni védekezés meggyorsítja egyes gyengén fejlett országoknak a szocialista táborhoz való gazdasági közeledését. Nem véletlen jelenség, hogy a KGST júniusi moszkvai ülészakán javasolt kereskedelmi világertekezlet gondolata mind népszerűbbé válik a tőkésországokkal folytatott kereskedelmi forgalomban növekvő veszteségeket szenvedő gyengén fejlett országok előtt.

III. A fejlett tőkésországok törekvései a gyengén fejlett országokkal való kompromisszum létrehozására

A Közös Piac országai — mint már említettük — felismerték, hogy a kívülálló gyengén fejlett országok gazdasági diszkriminálása, illetve a gyengén fejlett országok ez elleni védekezése veszélyezteti maguknak a Közös Piac országainak az exportérdekeit, a kívülálló gyengén fejlett országokban elhelyezett tőkebefektetések biztonságát. Így az utóbbi időben fokozottan hajlandónak mutatkoznak arra, hogy bizonyos engedményeket és kárpótlást nyújtsanak a kívülálló gyengén fejlett országoknak. Egyebek között elhatározták, hogy már 1963 elején a kávé és a kakaó esetében 40 százalékkal, a

bors, az ananász, a vanília, a kókuszdió és a szegfűszeg esetében pedig 25 százalékkal szállítják le a közös külső vámtarifát. A tervezett közös külső vámtarifa mérséklésére vonatkozó elképzeléseket Anglia bejelentett csatlakozási szándéka is megerősítette. Anglia ugyanis olyan irányban érvényesíti befolyását, hogy a brit Nemzetközösség exportőrei számára döntő fontosságú cikkek közös külső vámját eltöröljék, illetve minimális szinten állapítsák meg, mivel a nemzetközösségi országokat diszkrimináló vámok kiküszöbölése nélkül a Nemzetközösség további gazdasági és politikai összetartása nehezen képzelhető el.

Az EGK-országok állásfoglalása korántsem egységes a közös külső vámok tekintetében. Így az NSZK határozottan kifejezést ad annak a véleményének, hogy a Közös Piac folytasson „liberális” kereskedelempolitikát a kívülálló gyengén fejlett országokkal szemben. A nyugatnémet álláspont ugyanis az, hogy a Közös Piac „társult területei” ne kapjanak túl jelentős preferenciákat a kívülálló országokkal szemben, hanem inkább gazdasági és műszaki segítség nyújtásával kapcsolják őket a Közös Piachoz. Ennek oka az, hogy a nyugatnémet monopóliumok nagymértékben érdekeltek a latin-amerikai, valamint a délkelet-ázsiai és közel-keleti piacokban is, és ezért vásárlásaik színvonalát sem szeretnék csökkenteni ezeken a területeken a társult országok javára. Hasonló álláspontot foglal el az említett gyengén fejlett országcsoportokkal igen élénk gazdasági kapcsolatokat fenntartó Hollandia is.

Ezzel szemben Franciaország minél nagyobb vám- és elhelyezési kedvezményeket igyekszik biztosítani az afrikai társult területek részére, sőt ezeknek az országoknak a francia piacon eddig élvezett preferenciáit az egész Közös Piacra ki akarja terjeszteni. Franciaország ugyanis részben szeretné megőrizni a „Francia Közösség” országaiban élvezett politikai befolyását, valamint biztosítani óhajtja azokat a jelentős profitokat, amelyeket a volt francia

gyarmatok monokultúrás termelését és kivitelét ellenőrző francia monopóliumok élveznek. A helyzetet még bonyolultabbá teszi, hogy Anglia a Közös Piacba való belépése esetén biztosítani kívánja a Nemzetközösség országai számára a társulásnak ugyanolyan feltételek melletti lehetőségét, mint amilyeneket a jelenlegi társult afrikai területek élveznek. A társult afrikai országok és Franciaország jelenleg mereven ellenzik ezt az angol javaslatot. Nem kívánják preferenciájukat másokkal megosztani, annál kevésbé, mivel a társult területek termékeinek költségszínvonala a „Francia Közösség”-en belüli üvegházi légkör következtében igen magas, és így a nemzetközösségi gyengén fejlett országokkal való egyenlő feltételek melletti verseny esetén alul maradnának.

A brüsszeli értekezleten — mint ismeretes — kompromisszumos megoldás született. A kívülálló országokat — nyugatnémet—holland nyomásra — a külső tarifa némi csökkentésével igyekeztek megnyugtatni, míg az úgynevezett társult országokat az elkövetkező 5 év alatt nyújtandó pénzügyi segély mérvének 780 millió dollárra való emelésével igyekeztek kárpótolni.

Noha a Közös Piac vámtervezetét az érdekelt afrikai országok elfogadták, a pénzügyi segély összegét azonban kevesellték, így a tárgyalások még nem zárultak le végleg.

A Közös Piac diszkriminatív kihatásait leginkább kiküszöbölő átfogó rendezésre irányuló terveket újabban az Egyesült Államok is erősen támogatja. Ez részben azzal magyarázható, hogy a Közös Piac vámpolitikája és agrárprotekciónizmusa erősen sérti az USA-exportőrök érdekeit, a fizetésimérleg-problémákkal küzdő Egyesült Államok éppen a jelen helyzetben nem lehet közömbös a legfontosabb felvevőpiacain mutatkozó problémák iránt. Ezen túlmenően az Egyesült Államok exportlehetőségeit a gyengén fejlett országok piacain is ronthatja a Közös Piac, amelynek versenyképessége az integráció következtében növekszik, és így számos gyengén fejlett ország

piacáról kiszoríthatja az amerikai exportöröket. Másrészt az átfogó rendezés irányába nyomja az Egyesült Államokat annak a felismerése is, hogy a Közös Piac diszkriminációja folytán erősödik a kívülálló gyengén fejlett országokban a szocialista országokhoz való közeledés tendenciája. Így éppen az integráció diszkriminatív kihatásaitól leginkább sújtott latin-amerikai országok érdekeinek védelmezőjeként lép fel, mivel leginkább közvetlen szomszédságában kívánja meggátolni a szocialista orientáció erősödését.

Az Egyesült Államok gazdasági és politikai pozícióinak megőrzését, a gyengén fejlett országok nyugtalanságának leszerelését a nemzetközi hitelnyújtó intézmények (Világbank, Nemzetközi Valutaalap, Nemzetközi Fejlesztési Társulás — IDA —) fokozott igénybevételével, az állami tőkeexport előtérbe tolásával, valamint a magántőke-export ösztönzésével igyekeznek elérni. Az Egyesült Államok és más vezető tőkésországok hiteloffenzívájának kibontakozását jól szemlélteti az a tény, hogy a gyengén fejlett országokba irányuló tőkeexport az 1950—1955. évi 3,5 milliárd dolláros átlagról 1956—1959 átlagában 6,9 milliárd dollárra, 1960-ban 8 milliárd dollárra, 1961-ben becslések szerint több mint 8,5 milliárd dollárra emelkedett. A tőkeexportnak a gyengén fejlett országok leszerelésére való felhasználásán kívül az Egyesült Államok nyomást gyakorol a Közös Piacra, hogy folytasson liberális kereskedelempolitikát és külső vámtarifáját minél alacsonyabb színvonalon állapítsa meg.

Javasolja, hogy egy világméretű megoldás keretében tegyék vámmentessé a nyersanyagimportot, illetve azt ajánlja, hogy az iparilag fejlett országok évente 10 százalékkal, a gyengén fejlett országok pedig 5 százalékkal csökkentsék vámszínvonalukat. Természetesen a vezető tőkésországok általános kompromisszumra irányuló törekvései ma még többnyire javaslati stádiumban vannak és egyébként sem alkalmasak az integráció által felvetett sokrétű és összefonódó problémák megoldására, esetleges megvalósításuk az utóbbiakat legfeljebb csak enyhítheti.

Jelenleg a Közös Piac által felvetett ellentmondások mennyiségi felmérése is igen bonyolult feladat, megoldásuk tőkés formáira irányuló kísérleteket pedig még kevésbé lehet ez idő szerint értékelni. Kétségtelen, hogy a gyengén fejlett országok fejlődését a gazdasági csoportosulások megerősödése jelentős mértékben hátráltatja. A szocialista világrendszer léte és ereje azonban egyrészt magukat a vezető tőkésországokat is a gyengén fejlett országokkal való kompromisszumra készíti, másrészt lehetőséget nyújt a gyengén fejlett országok számára az integráció formájában jelentkező gazdasági támadás elhárítására. A szocialista országokkal való fokozódó együttműködés révén pedig egyre több gyengén fejlett ország tehet eredményes lépéseket gazdasági függőségének felszámolására, társadalmi és gazdasági fejlődésének gyorsítására.

Kádár Béla

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Kandidátusi értekezés vitája

1961. április 27-én védte meg *Grolmusz Vince* „A fogyasztói árképzés egyes elvi problémái, különös tekintettel a tartós fogyasztási cikkek fogyasztói árképzésére” című kandidátusi értekezését. A kiküldött bíráló bizottság elnöke *Varga István* egyetemi tanár, opponensek *Fenyő Imre* és *Szabó Kálmán* kandidátusok voltak.

Mindkét opponens elismerően nyilatkozott a témaválasztás időszerűségéről, a vizsgált kérdések gyakorlati fontosságáról. A tartós fogyasztási cikkek a legrugalmasabb keresletű áruk közé tartoznak. Forgalmuk emelkedése szorosan összefügg a technika fejlődésével, a lakosság életszínvonalának emelkedésével.

A jelölt a tanulmány első részében állítja és bizonyítja, hogy nemcsak célszerű, hanem lehetséges és szükséges is a szükségleti javak egészére *értékarányos* fogyasztói árrendszert létrehozni. A második rész a tartós fogyasztási cikkek *társadalmi jelentőségének mérlegelésével*, a harmadik rész a kereslet és a kínálat közötti egyensúly tartását célzó *árváltoztatásokkal* foglalkozik. A tanulmány befejező része az új iparcikkek ármegállapításának gyakorlati elveit elemzi; bírálja az úgynevezett *beazonosítási rendszer* fogyatékosságait és rámutat az értékarányos árrendszer megvalósításával kapcsolatos feladatokra.

Az értekezésből kitűnik — mutatott rá *Szabó Kálmán* opponens —, hogy a jelölt megfelelően jártas a témával összefüggő hazai és külföldi irodalomban. Ismeri a fogyasztói árképzés gyakorlatát és ennek javítását célzó kezdeményezéseket.

Fenyő Imre opponens kifogásolta a dolgozat szerkezetét. Elég laza a kapcsolat az egyes fejezetek és a fejezeteken belül az egyes részek között. Valószínűleg a szerző nem mélyült el eléggé a vizsgált kérdésekben. Olyan problémákat is megkerül, amelyeket felkészültségénél fogva meg tudott volna oldani.

A tanulmány szerint az áruk *társadalmi jelentőségének* meghatározása és az árarányokban való érvényesítése a fogyasztás befolyásolásának egyik eszköze. Ez a megállapítás helyes — mondta *Fenyő Imre* —, de felvetődik a kérdés: kik, milyen szervek állapítják meg valamely áru társadalmi jelentőségét; milyen szempontok szerint járnak el, milyen időszakokra és milyen módszerrel végeznek ilyen értékelést. A jelölt lényegében azt ajánlja, hogy *a kívánatos fogyasztásból* kell kiindulni, tehát valamilyen normából. De minek alapján lehet a tartós fogyasztási cikkeknel a normákat megállapítani? Ezután meg kellene határozni, hogy értékarányos árak mellett mekkora volna *a kereslet*. De hogyan lehet megállapítani a keresletet egy forgalomban nem levő ár mellett? Majd a jelölt szerint *a kívánatos fogyasztást és a keresletet egybe kell vetni* és az összhang megteremtéséhez meg kell állapítani az áreltérítés mértékét, tehát magát az árat és az árarányokat.

Az opponens szerint a kérdés túlságosan le van egyszerűsítve, a gyakorlatnak nem mond sokat, és elméletileg is vitatható. A jelölt teljesen kihagy a számításokból olyan lényeges tényezőket, mint az életszínvonal és az ezt meghatározó tényezők, a termelőerők helyzete és fejlesztésének perspektívája, az import adott és távlati lehetőségei, a fogyasztói szokások és általában mindazok a tényezők, melyek az áron kívül a keresletet magát és a kívánatos fogyasztást meghatározzák.

A társadalmi jelentőség kérdésében tett opponensi észrevételek jogosak — mondta válaszában *Grolmusz Vince*. Persze kissé túlzott követelménynek látszik, hogy ki kellett volna dolgozni például a kívánatos fogyasztás normáinak metodikáját vagy a társadalmi jelentőség meghatározásának egész kérdés-komplexumát. Elismerte a jelölt, hogy bővebben kellett volna mégis foglalkozni ezekkel a kérdésekkel.

A tanulmány alap gondolata, hogy a fogyasztói áraknak általában *érték-*

arányosaknak kell lenni. Ez egyrészt a *szocialista elosztási elv* következetesebb érvényesítését eredményezné, másrészt *stabilabb tervezést* tenne lehetővé. Az értékarányos fogyasztói árak esetén elegendő volna csupán a várható összkereslet felmérése és mellékes lenne a fogyasztási szerkezet változásainak becslése, mivel — egyébként azonos körülmények között — a kereslet szerkezeti módosulása nem változtatna így a fogyasztott javak összértékén.

A kereslet mint a lakosság szükségleteinek kifejezése — mondta Szabó Kálmán — az árukra nem mint értékekre, hanem mint *használati értékekre* irányul. Használati értékük aránya pedig nem azonos a bennük levő átlagos munkamennyiség arányával. Ebből következik, hogy értékarányos fogyasztói árak esetén a *tervszerűségnek* éppúgy feltétele volna a fogyasztói szerkezetváltozás alakulása, mint ahogy feltétel az mai árrendszerünkben is. *A fogyasztói ár nem tárgyalható a társadalmi munka és a társadalmi szükséglet általános összefüggéseihez való kapcsolódása nélkül.* Ennek az összefüggésnek specifikus mozgásformája a folytonosan fenntartandó *arányosság*. Az arányosság a társadalmi összmunka és össz-szükséglet adott időpontban kielégítendő részének dinamikus összhangja, egyezősége, aminek csupán megjelenése a kereslet és a kínálat viszonylagos egyensúlyának kialakulása. A tervszerűségnek éppen ez az objektív összefüggése az — mutatott rá az opponens — amiből nem szakítható ki sem az érték, sem a fogyasztói ár kategóriája. Az értékforgalom elválaszthatatlan kapcsolatban áll a társadalmi szükségletekkel. Az értéktörvénynek éppen ez a vonatkozása az, melynél fogva szoros kapcsolatban áll az arányosság, a tervszerűség törvényével. Mivel a jelölt a fogyasztói árképzést az arányosság tartalmát képező objektív összefüggésekből kiszakítva vizsgálja, nem tudja bizonyítani, vajon az értékarányokhoz közelebb hozott árrendszer előnyökkel járna-e a *gazdaságosság* szempontjából. Az, hogy az árakat az érték határozza meg, túlságosan elvont igazság ahhoz, hogy a konkrét áralakulást magyarázni tudjuk vele. Szükséges ehhez még a szükséglet szerkezetének az életszínvonal növekedése folytán beállott változását is vizsgálni.

Az átlagos ráfordítási arányok és a fogyasztói árarányok tartós eltéréseinek *objektív okai* vannak — folytatta Szabó Kálmán — és nem pillanatnyi egyensúlytalanságokból erednek. A jelölt nem tesz kísérletet ezeknek az objektív okoknak a felkutatására. Az árak értéktől való eltérítésénél állandóan folyik mérlegelés. Végbemegy annak megbecsülése, milyen társadalmi használati értékkel bírnak a javak az adott időszakban kielégítendő társadalmi szükségletekhez mérten. Az ilyen társadalmi méretű elbírálás mindig *objektív* összefüggések figyelembevételével, s önmaga is objektíve szükségszerű folyamat. Az értékarányossági követelményt tehát nem szabad az egyensúlyi követelménytől elszakítva vizsgálni. A disszertáció apriorisztikusan kezeli azt a tételt, hogy ahol van értéktörvény, ott az érték az árak végső meghatározója. Az árképzés legfőbb — majdnem egyedüli — objektív tényezőjének *az egyéni munkák átlagára redukált értékforgalmat* tartja. A tények azt mutatják, hogy az árarányoknak az értékarányoktól való tartós eltérése objektív és tartós összefüggéseken nyugszik. Éppen ezért az árak kategóriáját nem vizsgálhatjuk az *arányosság* és más specifikus gazdasági kategóriák által jellemzett objektív összefüggésekből kiszakítva.

Fenyő Imre is foglalkozott az értékarányos árak kérdésével. Véleménye szerint a szerző álláspontjának határozatlansága abból származik, hogy az értékarányos fogyasztói árak szükségességét nem objektív törvények követelményeiből vezeti le, hanem különböző gazdaságpolitikai vagy egyéb elvi megfontolásokból. Ezzel magyarázható, hogy a szerző nem tartja egyértelműen szükségszerűnek az árak értéktől való eltérését.

Grolmusz Vince válaszában hivatkozott arra, hogy szerinte a fogyasztói áraknak *általában* kell értékarányosaknak lennie. Disszertációjában ezt félreérthetetlenül megmondta: „A továbbiakban értékarányos árakról beszélünk ugyan, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezzel állást akarunk foglalni

az értékarányos fogyasztói árak mellett, a társadalmilag szükséges ráfordításokat módosult formában tükröző, például termelési ár típusú vagy más hasonló formájú árakkal szemben. Mondanivalójának lényege ebben a kérdésben az, hogy amennyiben társadalmilag indokolt, akkor a fogyasztói ár legyen értékarányos, ha nem indokolt, akkor legyen eltérített ár.

A jelölt szerint nem helytálló az opponensek kifogása, mely szerint a disszertáció nem foglal egyértelműen állást az áreltérítés szükségszerűségének kérdésében. A társadalom adott lehetőségeinek és érdekeinek leginkább megfelelő fogyasztói árak és arányok objektíve szükségszerűek akár értékarányos, akár eltérített árakról van szó. A disszertációból ez nyilván kitűnik.

Szabó Kálmán opponenssel szemben Grolmusz Vince elismerte, hogy viszonylag keveset foglalkozott az arányosság, a tervszerűség kérdéseivel. Szerinte nem is volna helyes az egyensúlyi követelményt túlértékelni vagy esetleg alapvetőnek, meghatározónak tekinteni.

Erdős Péter felszólalásában védelmébe vette a jelöltnek Szabó Kálmán által bírált egyes nézeteit. Elismerte, hogy a bírálatban sok az igazság, azonban azt igen egyoldalúnak minősítette. Szerinte a jelölt nem kerülte ki az arányossági kérdéseket, de nem is adott azoknak aránytalanul nagy súlyt. A disszertáció érdeme egyébként, hogy már az értékarányok figyelembevételének a szükségességét sem egyszerűen az értéktörvényre hivatkozva indokolja, az arány-eltérések mellett pedig az objektív összefüggések egész sorát hozza fel. Nem szabad persze minden arány-eltérés mögött minden áron valamilyen szükségszerűséget keresni, mint ahogy ezt Szabó Kálmán teszi. *Az objektív szükségszerűségnek van egy felszínesebb és van egy mélyebb értelme.* Ha egy szocializmust építő országban bizonyos időn át meghatározott konkrét gazdaságpolitikát folytattak, és ezt követően ma egy ettől eltérő gazdaságpolitikát kell folytatni, akkor ma objektív okok határozzák meg, hogy mi a helyes gazdaságpolitika. De ez a ma objektíve helyes gazdaságpolitika egyebek között következménye a korábbi gazdaságpolitikának, mely mai szemmel nézve nem feltétlenül objektív, de mégis megteremtette a ma objektíve meglévő feltételeket. Szabó Kálmán sokszor lebecsüli a szubjektív tényező, a gazdaságpolitikai elhatározás szerepét.

Szintén védelmébe vette a jelöltet számos kérdésben Hoch Róbert. Szerinte nincs igaza Szabó Kálmánnak abban, hogy a jelölt apriorisztikusan kezeli azt a tételt, amely szerint ahol van értéktörvény, ott az érték az árak végső meghatározója. A tanulmányban az apriori állásfoglalás párosul a gyakorlati követelmények széleskörű figyelembevételével.

Hoch Róbert egyetért Erdős Péternek azzal az álláspontjával, hogy sokszor korábban *szubjektív okokból* vagy legalábbis nem törvényszerű okokból létrehozott helyzet az, ami ma számunkra *objektív adottság*.

A felvett kérdésekről igen élénk vita alakult ki, melynek során többször felszólalt Szabó Kálmán és Hoch Róbert. A vita végén Grolmusz Vince még egyszer vázolta álláspontjának néhány bíralt vonatkozását. A disszertációnak csak a kiinduló tétele az értékarányos árak szükségessége. De ezeket nem kell és nem is tudjuk mindig alkalmazni, már csak azért sem, mert senki sem ismeri az értékarányos árakat. Az áreltérítést is csak ilyen elvi alapon lehet objektív szükségszerűségeket figyelembevéve kialakítani. Tudvalevő, hogy az ármegállapításokban eddig nem volt csekély a szubjektív elem.

A rendkívül élénk és hosszú vita után a bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáns a bonyolult problematikájú és szegényes tudományos irodalommal bíró témát színvonalasan dolgozta fel. Érdeme, hogy erősen vitatott elvi kérdésekben határozott állásfoglalást dolgozott ki. Bár egyes fontos kérdéseket nem tárgyalt kellő alaposággal, a tanulmány mégis bizonyítja a jelölt felkészültségét, önálló kutatómunkára való alkalmasságát. A bizottság *egyhangúlag* javasolta, hogy Grolmusz Vincének a közgazdasági tudományok kandidátusa fokozatát adják meg.

P. O.

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Oskar Lange: Politikai Gazdaságtan. I. kötet

Economia Polityczna. Tom I. Zagadnienia Ogólne. Warszawa, 1959. 302 l.

Oskar Lange Politikai Gazdaságtana nagy feltűnést keltett. Lengyelországban és külföldön is élénk vita követte megjelenését. 1962 januárjában a Magyar Közgazdasági Társaság is vitát rendezett a könyv két fejezetéről (a politikai gazdaságtan tárgya és a gazdasági törvények).

Az I. kötet a politikai gazdaságtan általános kérdéseivel foglalkozik. Ezek: a politikai gazdaságtan tárgya, a politikai gazdaságtan és a materialista történelemfelfogás kapcsolata, a gazdasági törvények, a politikai gazdaságtan módszere, a politikai gazdaságtan és a praxeológia kapcsolata, valamint a politikai gazdaságtan társadalmi meghatározottsága és társadalmi szerepe és ezzel kapcsolatosan a közgazdaságtan különböző irányainak értékelése.

A II. kötet a politikai gazdaságtan legalapvetőbb problémáit fogja tárgyalni. Tartalmazza az újratermelés és felhalmozás elméletét, az árutermelés és az érték-törvény kifejtését, valamint a különböző társadalmi rendszerek összehasonlító elemzését. A III. kötet a kapitalista és a szocialista gazdasági rendszer működésének módját és mozgástörvényeit fogja elemezni.

Lange Politikai Gazdaságtanának felépítése tehát eltér a szokásostól. A második és a harmadik kötetnek csak párszavas tartalmi vázlatát ismerjük, ezért véleményt nem mondhatunk róluk, úgy tűnik azonban, hogy nem teljesen indokolt néhány probléma kiemelése a második kötetben, majd a szocialista és a kapitalista termelési mód külön ismertetése a harmadikban.

Az első kötetben bizonyos problémákat igen részletesen dolgoz ki, más kérdéseket elnagyoltabban tárgyal, sőt egyeseket el is hagy. Maga Lange sem tagadja ezt, mert, ahogy mondja, nem kézikönyvet, hanem monográfiát kívánt írni, és általában igyekezett az új és vitatható problémákat részletesebben tárgyalni. Ez kétségtelenül érdekesebbé tette a könyvet, az aránytalanságok és bizonyos elhagyások miatt azonban kézikönyvként, tankönyvként aligha használható. Ebben az ismertetésben Lange módszerét fogom követni, azaz a vitatható kérdéseket elemzem, a többi részt pedig csak ismertetem.

Az első fejezet az alapfogalmak — a szükségletek, a munka, a termelés, a termelőeszközök és a fogyasztási eszközök — meghatározásával kezdődik. Megkülönbözteti az anyagi javakat előállító produktív munkát és az anyagi javak előállításával közvetlenül nem kapcsolatos improduktív munkát, amelyet a továbbiakban szolgáltatásnak nevez. A politikai gazdaságtan tárgyát Lange megfogalmazása szerint a gazdálkodás társadalmi törvényei alkotják. A politikai gazdaságtan a gazdasági viszonyokkal foglalkozik, amelyek a következő sémával szemléltethetők: ember \longrightarrow dolog \longleftarrow ember

Az ember — dolog viszonyok csak annyiban tárgya a politikai gazdaságtannak, amennyiben a gazdasági viszonyok alkotóelemeit képezik (például a munka termelőkenysége). Ezzel szemben az ember és a dolgok közötti szorosan vett tárgyi kapcsolatok az ipari technika, az agronómia, a szállítástechnika stb. területére tartoznak.

A gazdasági viszonyok között megkülönböztet termelési és elosztási viszonyokat. A termelési viszonyok a termelőerőktől függően alakulnak, az elosztási viszonyok viszont a termelési viszonyok függvényei. Ha az elosztás a csere történeti alakjában megy végbe, akkor csereviszonyokról beszélünk. Lange itt Marx „Bevezetés a Politikai Gazdaságtan Bírálatahoz” című művére támaszkodik, ahol Marx megkülönbözteti a termelést, a cserét, az elosztást és a fogyasztást. Noha ezek egységes folyamatot alkotnak és egymással kölcsönhatásban állnak, a csere és az elosztásnak van bizonyos önállósága (a fogyasztást elhagyhatjuk, hiszen nem tartozik szorosan véve a politikai gazdaságtanhoz), így az elosztási és termelési viszonyok megkülönböztetését Lange művében jogosultnak látom.

A második fejezet a materialista történelemfelfogást ismerteti. Leírja a termelési viszonyok függését a termelőerőktől, a különböző termelési módokat, a termelőerők és a termelési viszonyok közötti összhang törvényét, a társadalmi tudat fogalmát, az alap és a felépítmény viszonyát, a felépítmény és az alap közötti összhang törvényét. Ismerteti a fejlődés törvényeit az antagonisztikus rendszerekben, az osztályharcot és a társadalmi forradalmakat.

Ellentétben a második fejezettel, amely lényegében követi a politikai gazdaságtan tankönyvek hagyományos felépítését, a harmadik fejezet, amely a gaz-

dasági törvényekkel foglalkozik, sok ponton eltér attól, új fogalmakat és meghatározásokat ad.

Lange háromféle törvényt, azaz állandóan megismétlődő összefüggést különböztet meg: Az *oksági törvények* meghatározzák, hogy valamely eseményt, tevékenységet minden esetben követ valamely más meghatározott esemény. Az „*együttes előfordulás*” *törvényei* vagy strukturális törvények megállapítják, hogy bizonyos események rendszeresen együtt fordulnak elő. A *funkcionális törvényekkel* akkor találkozunk, ha mennyiségileg mérhető események között van kapcsolat, amelyeket matematikai függvények segítségével fejezhetünk ki. Ezek közül az oksági törvények az alapvető jellegűek.

Lange megkülönbözteti ezután a gazdasági törvényeket és a politikai gazdaságtan törvényeit. Az utóbbiak nem tükrözik vissza az előbbieknek összes részletét, a gazdasági folyamatokban mutatkozó összes összefüggést, hanem csak a lényegeseket.

Hangsúlyozza, hogy a gazdasági törvények statisztikai, stochasztikus jellegűek, vagyis csak az emberi tevékenységek tömeges ismétlődése esetén érvényesülnek, mivel az egyes esetek bizonyos szóródást mutatnak.

Végül az anyagi termelőerők és a gazdasági viszonyok által való meghatározottság szempontjából háromfajta gazdasági törvényt különböztet meg: műszaki-mérleg törvényeket, viselkedési törvényeket (amelyek kifejezik az adott gazdasági rendszerben fennálló gazdasági ösztönzőket és a reájuk való reagálás módját), valamint az emberi tevékenységek összefonódásának törvényeit (amelyek kifejezik az emberek együttműködésének, a munkamegosztásnak, a termelés és az elosztás megszervezésének módjait).

Vizsgáljuk meg részletesebben a műszaki-mérleg törvények fogalmát, annál is inkább, mivel egyebek közt a Közgazdasági Társaság vitájának is középpontjában állt!

Meghatározott termék előállításához meghatározott munkaráforgatás és meghatározott mennyiségű termelőeszköz szükséges, pl. egy tonna acél előállításához bizonyos mennyiségű munka, szén, érc, villamos energia stb. Így a különböző ágazatok vagy termelő tevékenységek közt bizonyos összefüggések jönnek létre, amelyek a termelés műszaki feltételeiből következnek. Ezek a termelés műszaki összefüggései. Ezenfelül az anyagi-műszaki feltételek bizonyos összefüggéseket határoznak meg, amelyeket mérleg-összefüggéseknek nevezhetünk. Például nem lehet több szén felhasználni, mint amennyit termelnek (plusz vagy mínusz az esetleges behozatal vagy kivitel). A termelés műszaki összefüggései és a mérleg-összefüggések következtében — a technika fejlettségének adott fokán — bizonyos összefüggések vannak a különböző termékek termelése között. Ezeket az összefüggéseket — tehát nem a műszaki összefüggéseket és a mérleg-összefüggéseket magukat — nevezi Lange a termelés műszaki-mérleg törvényeinek.

A könyv egyik legérdekesebb és legjobban kidolgozott fejezete a politikai gazdaságtan módszertanával foglalkozik. Lange három egymást követő vizsgálati eljárást különböztet meg a politikai gazdaságtanban: az absztrakciót, a fokozatos konkretizálást és az ellenőrzést (verifikálást).

Az *absztrakció* abból áll, hogy tudatosan elkülönítjük a gazdasági folyamatok lényeges alapelemeit és a közöttük megfigyelhető összefüggéseket, kiküszöbölve a mellékes, véletlenszerű elemeket. Az absztrakció szerepe ezért annál fontosabb, minél bonyolultabb a gazdasági folyamat. Véghezvitelét nagyon megnehezíti, hogy a politikai gazdaságtan alig folyamodhat kísérletekhez, amelyek a természettudományokban lehetővé teszik a mellékes elemek kiküszöbölését (pl. állandó hőmérséklet vagy nyomás mellett figyelhetjük meg a fizikai vagy a vegyi folyamatokat), és a különböző összetevők szétválasztását (pl. amikor azt vizsgáljuk, hogyan hat valamely katalizátor jelenléte a vegyi folyamatra). Így az összehasonlító megfigyeléshez és a folyamat elemzéséhez kell folyamodnunk. Ezeknek segítségével választjuk szét a lényeges és a lényegtelen elemeket. Az absztrakció útján alkotjuk a gazdasági fogalmakat, kategóriákat; felismerjük az ezek között a körülmények között állandóan fellépő összefüggéseket, vagyis a politikai gazdaságtan törvényeit; végül ezekből a törvényekből állítjuk össze a közgazdaságtani elméleteket. Az elmélet adta kép leegyszerűsíti a valóságot, elhagyja a lényegtelen elemeket.

A közgazdasági elméletek fel kell hogy sorolják azokat a feltételeket, amelyek mellett az elmélet érvényesül. Ezeknek az alapfeltételeknek együttesét nevezzük gazdasági modellnek. Így beszélhetünk a szabadversenyos kapitalizmus modelljéről, amikor abból indulunk ki, hogy minden kapitalista a szabad verseny

körülményei közt jár el, vagy olyan meghatározott újratermelési modellről, amelyben minden termelési eszköz azonos idő alatt használandó el.

Ezeket az absztrakció magas fokán megállapított közgazdasági kategóriákat, törvényeket, elméleteket *fokozatosan kell konkrétabbá tenni*, a valósághoz közelíteni. Ennek következtében azok egyre gazdagabbakká válnak, egyre több részletet vesznek figyelembe, „A tőke” jó példája ennek a fokozatos konkretizálásnak. Marx az első kötet elején az érték fogalmából indul ki, majd lépésenként konkretizálja a képet, egészen a kapitalista felhalmozás történelmi tendenciájának kimutatásáig. Az egész első kötet megmarad azonban az absztrakció bizonyos fokán, a kapitalista termelési mód lényegét mutatja be; a második és a harmadik kötetben, a tőke forgalmi folyamatának és a tőkés termelés összefolyamatának elemzése során jut el Marx a kapitalista termelési viszonyok konkrét (fétiszált) formáinak elemzéséig.

Ebben a vizsgálati eljárásban nagy szerepet játszik az ökonometria. A politikai gazdaságtan megállapította törvényeket számszerűen konkretizálja statisztikai adatok alapján. Például a politikai gazdaságtan megfogalmazza a kereslet és kínálat törvényét matematikailag kifejezhető funkcionális törvények alakjában; az ökonometria lehetővé teszi pl. az adott áru kereslete, valamint ára és a fogyasztók jövedelme közötti függvényösszefüggés konkrét képletének meghatározását. Vagy: a politikai gazdaságtan megfogalmazza az újratermelés és felhalmozás törvényeit és az adott körülmények között megállapítja a termelési eszközök termelésének növekedési üteme és a fogyasztási eszközök termelésének növekedési üteme között az összefüggést. Az ökonometria lehetővé teszi az összefüggés számszerű kifejezését az adott körülmények közt.

Végül a harmadik vizsgálati eljárás *a törvények és elméletek helyes voltának ellenőrzése* a gyakorlatban. Ebben a lépésben az absztrakciónak már alacsonyabb fokain megfogalmazott törvényeket és elméleteket összevetjük a valósággal. A törvények és elméletek ellenőrzésében az első lépés a bennük szereplő kategóriák azonosítása. Ez gyakran igen bonyolult feladat. Például az újratermelés elméletében a termékeket fogyasztási eszközökre és termelőeszközökre osztjuk. Néhány termék besorolása azonban nagy nehézségeket okoz. Például a szén termelési eszközként és fogyasztási eszközként is felhasználható. Hasonló nehézséggel találkozunk, ha az ipart — az elméletnek megfelelően — felbontjuk a termelőeszközöket és a fogyasztási eszközöket előállító részre.

Az azonosítással kapcsolatos másik probléma a megfelelő aggregálás (pl. a politikai gazdaságtanban szerepel az egyes áruk árának kategóriája). Ha azonban valamely adott áru árát kívánjuk meghatározni valamely adott időpontban, akkor azzal a problémával találkozunk, hogy a kérdéses áru ára az ország különböző részein eltérő és minőségi fajták szerint is változó.

A gazdasági kategóriák gyakorlati azonosítása után ellenőrizhetjük a törvényeket és az elméleteket. Ez abból áll, hogy megállapítjuk, mennyire felelnek meg a valóságnak. Ez a megegyezés csak megközelítő lehet, mert a törvények és elméletek még az absztrakció alacsonyabb fokán is csak a lényeges elemeket tartalmazzák, a valóságos gazdasági folyamatban pedig minden esetben szerepet játszanak véletlen elemek is.

Az ellenőrzésnek két módja van: a statisztikai és a történelmi ellenőrzés. A matematikai statisztika lehetővé teszi, hogy megállapítsuk azt a legnagyobb megengedhető eltérést a valóság és a törvény, illetve az elmélet közt, amely mellett a hipotézist helyesnek tekinthetjük. Ha a véletlen elem nem felel meg a valószínűségszámítás feltételeinek, akkor történelmi ellenőrzéshez folyamodunk. Ez akkor fordul elő, ha a vizsgált gazdasági folyamat számszerűen nem mérhető fel (pl. átérés a nemzetközi szabadkereskedelemtől a protekcionizmusra), vagy ha a folyamat számszerűen mérhető ugyan, de a reá ható véletlen tényező egyszeri esemény jellegű okok következménye (pl. háború hatása).

Lange érdekes példát említ: A politikai gazdaságtan törvényei szerint a gabonavámok megszüntetése után Angliában a búzaáraknak azonnal csökkenniük kellett volna. Ezzel szemben különféle tényezők — a rossz burgonyatermés, a krími háború és különösen az arany értékének csökkenése — következtében az áresés csak néhány év múlva következett be.

A statisztikai és a történelmi ellenőrzés nem zárja ki egymást, sőt a legtöbbször együtt alkalmazzuk őket. Ennek klasszikus példája a kapitalista konjunktúraciklusok vizsgálata.

Lange kitér a kísérletek szerepére is a törvények és elméletek ellenőrzésében. A kísérletek alkalmazási területe a politikai gazdaságtanban csekély, mivel

nem végezhető nagyobb mértékben. Jelentőségüket azonban nem szabad lebecsülnünk. Szerepük a társadalmi rendszertől függ. A klasszikus kapitalizmus korában elvileg nem lehetségesek, mert a vállalatok tevékenységét a piac szabja meg. A monopolkapitalizmusban már nyílik bizonyos lehetőség a kísérletekre, mert a monopóliumok bizonyos fokig függetlenek a piactól (árpolitikai, reklámozási kísérletek stb.). A szocializmusban nagyobb a kísérletek szerepe. Példa erre Lengyelország, ahol az ipari és építőipari vállalatok szervezési és igazgatási formáival több kísérletet hajtottak végre az elmúlt években.

Ezután megvizsgálja, hogy a politikai gazdaságtanban milyen módon következtek. A korszerű logika a következtetés három módját ismeri. Ezek: a dedukció, amely az alapfeltételekből folyó következtetéseket vonja le; a redukció, amely az alapfeltételeket a belőlük folyó következtetések helyes volta alapján igazolja; és az indukció, amely az egyes esetekből mint előfeltételekből von le általános következtetéseket. Az absztrakció indukción alapul. Kiindulópontja a gazdasági folyamat konkrét elemzése. A fokozatos konkretizálás lényegében dedukció, az indukció kiegészítő szerepet játszik benne. A további, részletesebb feltételek bevezetése ugyanis az indukción alapul, ezzel szemben a gazdasági kategóriák konkretizálása, valamint a részletesebb törvények és elméletek levezetése az absztrakció magasabb fokán állókból dedukció útján történik. Végül az ellenőrzés redukción alapul, a levezetett végkövetkeztetések valós vagy téves volta alapján következtetünk vissza az előfeltételekre.

Lange helyesen állapítja meg, hogy a politikai gazdaságtanban a dedukció szerepe a legfontosabb, ugyanis a kutatómunka legnagyobb része abból áll, hogy az indukció útján megállapított általános jellegű absztrakt alapfeltételekből ellenőrizhető következtetéseket vezetünk le. Ha logikusan következtetünk, a dedukció csálthatatlan, az így kapott törvények logikusan, szükségszerűen következnek az alapfeltételekből. Például, ha a termelés ösztönzője a tőkésék törekvése maximális haszonra, és ha a termelésben szabad verseny van és a tőkék szabadon mozoghatnak (ezek az alapfeltételek), akkor a profitráta a termelés különböző területein kiegyenlítődik.

Világos azonban, hogy a dedukció útján kapott eredmények csak akkor logikusan szükségszerűek, ha a következtetés logikailag helyes volt. Két eszköz segíti ezt elő: az első az axiomatizálás; azaz világosan meg kell állapítani, milyen alapfeltételekből indulunk ki az elméleti gazdasági modellek megalkotásakor; a második a következtetés képletekben, matematikai alakban való kifejezése („formalizálás”). A matematika alkalmazása biztosítja a következtetés hibátlanágát és lehetővé teszi a bonyolult gazdasági folyamatok elemzését. A matematika segítségével le tudunk vonni olyan következtetéseket, amelyekre másképpen nincs mód. Nyilvánvaló viszont, hogy az egyszerű elméleti modellek és következtetések céljára nem szükséges az axiomatizálás és a matematikai alakba foglalás.

A dedukcióval ellentétben az indukció tévedhet, tehát a leghelyesebb következtetés is téves eredményekre vezethet, ha téves alapfeltételekből indulunk ki. Csak redukció útján ellenőrizhetjük alapfeltételeink helyes voltát.

A módszertani fejezetre Lange igen nagy gondot fordított, ezért szerintem a könyv egyik legértékesebb fejezete. Az absztrakció, a fokozatos konkretizálás és az ellenőrzés leírása, a dedukció, az indukció és a redukció szerepének pontos körülhatárolása, az axiomatizálás és a matematika céljának és jelentőségének megállapítása nagyban elősegíti a politikai gazdaságtan módszertanának fejlődését.

A könyv másik legérdekesebb fejezete a politikai gazdaságtan és a praxeológia kapcsolatával foglalkozik.

Mi a praxeológia?

Lange kettéválasztja a racionális gazdálkodás alapelvét; és pedig: vagy az adott eszközökkel kívánjuk a legnagyobb eredményt elérni, vagy az adott eredményt kívánjuk a legkisebb eszközráfordítással elérni (szemben a hagyományos megfogalmazással: a legnagyobb eredményt a legkisebb eszközráfordítással). Ez a kettéválasztás feltétlenül indokolt, mert bár ugyanarról a problémáról, de annak két különböző oldaláról van szó. A két alapelv különben megfelel a lineáris programozás kettős problémafelállításának (vagy az eredményfüggvény maximumát keressük és a ráfordítások a korlátozó feltételek, vagy a ráfordításfüggvény minimumát, és az eredmény a korlátozó feltétel).

Lange gazdaságtörténeti fejtegetések alapján megállapítja, hogy a racionális gazdálkodás alapelve a kapitalizmus előtti társadalmi rendszerekben nem vagy csak korlátozottan érvényesült, mivel az emberek gazdasági tevékenységét hagyó-

mányos és a szokásokon alapuló szempontok irányították. Helytelen tehát az a megállapítás, hogy minden tudatos emberi tevékenység racionális (Mieses). A racionális gazdálkodás alapelve először a kapitalista vállalatban jutott teljesen érvényre. Ennek eszközei a kalkuláció és a könyvelés voltak. A kapitalizmusban a pénzjövedelem maximalizálása a mindenképp fölé álló cél, tehát a kapitalista vállalatnak nincs más választása, mint a profitot maximalizálni. A termelőeszközök magántulajdona azonban csak a vállalaton belül engedi érvényesülni a racionális gazdálkodás alapelveit. Világosan láthatjuk ezt, ha megvizsgáljuk a kapitalista vállalatokban a munkaerővel és a természeti kincsekkel folytatott rablógazdálkodást. Mindkettő növeli a vállalat profitját, tehát a vállalat szempontjából racionális, mivel azonban nem törődik a munkaerő és a természeti kincsek újratermelésének szükségességével, a népgazdaság, a társadalom szempontjából ellentétben áll a racionális gazdálkodás alapelveivel. Társadalmi, sőt nemzetközi méretekben csak a szocialista tervgazdálkodás juttatja érvényre ezt az elvet, mivel felállítja a célok hierarchiáját. A szocializmusban a tervezési módszerek — elsősorban a mérlegmódszerek — játsszák azt a szerepet, amit a kapitalista vállalatban a kalkuláció és a könyvelés. Az utóbbi időben a kapitalista országokban is állítottak fel ilyen mérlegeket (social accounting, comptabilité nationale — társadalmi könyvelés, valamint a ráfordítás és kibocsátás saktábla-mérlegei), ezeket azonban csak a szocialista tervgazdaságban lehet teljes mértékben felhasználni. A mérlegek tehát új és nagy lépést jelentenek a racionális gazdálkodás módszereinek fejlődésében.

E racionális tevékenység tudománya a praxeológia. Alapelveit nemcsak a gazdasági életben alkalmazzuk, hanem például a technikában (pl. adott ráfordítás mellett a legnagyobb teljesítményű motort kívánjuk építeni, vagy az adott teherbírású hidat a legkisebb acélfelhasználással kívánjuk megszerkeszteni), a stratégiában és a haditaktikában (az adott stratégiai célt a legkisebb eszközfelhasználással kívánjuk elérni) stb. A praxeológia alapelveit a lengyel T. Kotarbinski dolgozta ki a legszerencsésebben (Traktat o dobrej robocie, 1955. Varsó). A teljesen elméleti összefoglalással párhuzamosan két tudományág született, amely a praxeológia alapveleit a gyakorlatban alkalmazza: az operáció-kutatás és a programozás. Ezeknek segédtudománya a kibernetika. Mind a három a praxeológia része, illetve segédtudománya.

Lange ezután ismerteti a programozás alapelveit. Megkülönbözteti a lineáris programozást és a marginális számítást. Az utóbbi (lényegében a nem lineáris programozás) abból áll, hogy összehasonlítjuk a célfüggvénynek azokat a növekményeit, amelyeket a különböző ráfordítások egységnyi növelése eredményez. Mindaddig, amíg ezek a „marginális” növekmények nem egyenlők, nem értük el a célfüggvény maximumát, mert az egyik eszköz egységnyi mennyiségének a másik eszköz egységnyi mennyiségével való helyettesítése útján növelni lehet a nettó célfüggvényt. (Ugyanez vonatkozik megfordítva az eszközárfordítási függvény minimumára is.)

Végül a politikai gazdaságtan és a praxeológia kapcsolatával foglalkozik. Megállapítja, hogy a praxeológia ugyanúgy segédtudománya a politikai gazdaságtannak, mint a logika, a matematika, a gazdaságstatisztika, a matematikai statisztika, az ökonometria, a gazdaságtörténet, a gazdasági földrajz stb. Ott, ahol a gazdasági tevékenység racionális, az emberi viselkedés gazdasági törvényei a praxeológia eljárási elveinek az adott esetre való konkretizálását képezik. Ha ismerjük azokat a körülményeket, amelyek közt a gazdasági tevékenység végbemegy, a gazdaságosság alapelveiből deduktív úton levezethetjük az emberek gazdasági viselkedésének törvényeit az adott körülmények közt.

A praxeológiának és főképpen a programozás tudományának az a jelentősége a politikai gazdaságtan számára, hogy a praxeológiai alapelvekből deduktív úton le lehet vezetni bizonyos törvényeket, és így növekszik a politikai gazdaságtannak az a területe, ahol a deduktív következtetést használhatjuk. Ezeknek a törvényeknek a megállapítása indukció útján a konkrét gazdasági folyamatok hosszadalmas elemzését igényelné, ezenkívül az indukció megnehezíti a lényeges összefüggések különválasztását a mellékesektől. Mivel a kapitalizmusban és a szocializmusban érvényesül a racionális gazdálkodás alapelve, a politikai gazdaságtan pedig elsősorban ezekkel foglalkozik, a gazdasági törvények megismerésének ez a deduktív, „rövid útja” igen nagy jelentőségű. Ezzel szemben a kapitalizmus előtti gazdasági rendszerek vizsgálatában az indukció szerepe nagyobb.

A praxeológia alapelveit azonban kellő óvatossággal kell alkalmazni, és minden esetben meg kell vizsgálni, hogy a gyakorlatban milyen módszertani ismeret-

teket alkalmaznak. A kis vállalkozók pl. nem használják a matematikai programozási módszereket, tehát viselkedésük elemzésekor ezt figyelembe kell venni. Számos közgazdász pl. feltételezte, hogy a kapitalista vállalat, a nyereség maximalizálására törekedve, a marginális számítást alkalmazza. Viszont a könyvelés és a mérlegkészítés módszerei nem alkalmazkodnak a marginális számítás követelményeihez, másrészt a termelési technika jellegénél fogva a célfüggvény és a mérlegösszefüggések legalább is megközelítően lineárisak, ezért általában nem a marginális számítást alkalmazzák, hanem a lineáris programozást.

Összefoglalásképpen Lange szerint a praxeológia és főképpen az operációkutatás és a programozás tudománya igen nagy jelentőségű a szocialista tervgazdaságban, és lehetséges, hogy a kettős könyvelés, majd a társadalmi-gazdasági mérlegek módszere után a harmadik nagy történeti lépés lesz a racionális gazdálkodás módszertanának fejlődésében.

A fejezet függelékében Lange összefoglalja a programozás matematikai alapjait.

Az utolsó két fejezet lényegében a politikai gazdaságtan történetének áttekintése a szubjektív irányzattól és a történeti iskolától napjainkig. Itt ismét megmutatkozik Langenak az a célja, hogy a vitatott kérdéseket helyezze előtérbe, azokat a területeket viszont, amelyekre vonatkozólag többé-kevésbé kialakult a közgazdászok véleménye, elhagyja. Ezért sem a fiziokrata iskolát, sem az angol klasszikus polgári közgazdaságtant, sem Marxot nem tárgyalja részletesebben. Abban az esetben, ha Lange tankönyvszerű alakban is kidolgozná Politikai Gazdaságtanát, szükségesnek tartanám, hogy rendszeresebben ismertesse őket. Ez a két fejezet azonban ettől függetlenül is kissé elnagyoltnak látszik, felépítésük nem teljesen világos, egyes kérdésekre, irányzatokra többször visszatér.

Lange végül a politikai gazdaságtan társadalmi meghatározottságával és társadalmi szerepével foglalkozik. A kérdés elvi tisztázása után történeti áttekintést ad. Megállapítja, hogy a kapitalizmus kifejlődésének időszakában a burzsoáziának érdekében állott a valóság megismerése — ezzel kapcsolatosan röviden kitér a klasszikus politikai gazdaságtanra — később a vulgáris közgazdaságtan és a szubjektív iskola már igyekszik elfedni a gazdasági élet társadalmi összefüggéseit. A történeti irányzat a német burzsoázia és a feudális elemek, illetve a porosz monarchia kompromisszumát fejezi ki.

A közgazdaságtan tudományos jellege azonban nem szűnik meg teljesen, mert a burzsoáziának bizonyos gazdasági tudásra szüksége van a kapitalista gazdaság irányításához. Ennek a tudásnak a köre a monopolkapitalizmus és az állam gazdasági beavatkozása korában nő. Ezért bizonyos részterületeken, a speciális közgazdasági tudományok és a segédtudományok területén értékes munkák jelennek meg. Új segédtudományok alakultak ki: az ökonometria, a társadalmi könyvelés, az operáció-kutatás, a programozás és a kibernetika. A kapitalizmusban azonban a szélesebb elméleti alap hiányában csak szűk körben alkalmazhatók, és összes lehetőségeik csak a szocialista tervgazdaságban használhatók ki.

Lange elemzi a különféle jelenkori kapitalista gazdasági irányzatokat: Keynes rendszerét, a növekedési elméleteket (Domar, Lewis, Baran), a monopolkapitalizmus kispolgári és „középpolgári” bírálóit, a jólét-közgazdaságtant (welfare economics), a monopolista verseny elméleteit.

Lange személyével és tudományos munkásságával kapcsolatban nálunk sok félreértés tapasztalható. Ennek fő oka, hogy műveinek nagy része, így elsősorban Politikai Gazdaságtana is csak lengyel nyelven hozzáférhető a szélesebb körök számára. Ebből az ismertetésből is megállapítható azonban, hogy Lange koncepciója a marxizmuson alapul, és ahol eltér a politikai gazdaságtan hagyományos felépítésétől és megfogalmazásától, tételeit gondosan levezeti a marxizmusból, és alátámasztja a marxizmus klasszikusainak véleményével. Alaposan ismeri a marxizmust, de éppen ezért nem fél attól, hogy új tényeket, szempontokat és tudományokat (ökonometria, kibernetika stb.) is figyelembe vegyen és beépítsen rendszerébe. Ezt tekintem legnagyobb érdemének. Ugyancsak igen értékesnek tartom kiváló és a közgazdasági irodalomban egyedülálló, világos módszertani megállapításait.

A könyv egyes meghatározásai, bizonyos tételeinek megfogalmazása kétségtelenül vitatható. Véleményem szerint Lange sem szánta azokat véglegesnek, és minél szélesebb vita alakul ki körülöttük, minél többet elemzik és bírálják könyvét, annál könnyebben és hamarabb fognak tisztázódni ezek a vitatható kérdések.

Andorka Rudolf

Kornai János: A beruházások matematikai programozása

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1962. 324 l.

A programozással foglalkozó művek — matematikaiak és közgazdaságiak egyaránt — eddig általában pusztán elvont, elméleti oldaláról közelítették meg tárgyukat. A csiszolt matematikai bizonyításmenetek vagy a határ- és inverz-költségekre vonatkozó elmefuttatások mögött a közgazdász nehezen érezhette meg a realitást; avatatlan számára végül is homályban maradtak e módszereknek mind erős, mind gyenge pontjai. Így jött létre az az atmoszféra, amelyben minden jótét lélek kalaplevéve üdvözölte a matematikai módszerek közgazdasági alkalmazását (ekkorá respektusa azelőtt csak az értéktörvénynek volt), majd sietve odábbállt, átengedve a terepet a magában némi gyanúval augurként tisztelt keveseknek. S az augurok azzal a bizonyos auguri mosollyal őrizték szakmájuk titkait.

Kornai János könyve határozottan és szerencsésen szakít ezzel a végsőkig vitt tudományos munkamegosztásból eredő szakbarbársággal. Könyvét a valóság, a tényleges, gyakorlati problémák mély tisztelete hatja át, amely konkrét gazdaságpolitikai problémák elvi és ugyanakkor precízen kvantitatív megoldási kísérletein nevelődött; itt az elmélet nem öncélként vagy takaróul, hanem eszközként szolgál.

Könyve a legjobb értelemben vett tapasztalatcsere, három — a befejezettség különböző fázisaiban levő — nagyméretű beruházási programozás tapasztalatainak, eddig hozzá nem férhető anyagának átgondolt, jól rendszerezett, fordulatossá és szabatos közzététele, s az ezekből levonható tanulságok, kutatási feladatok, további perspektívák és lehetőségek összefoglalása. Ebből már kitűnik, hogy a könyv magának a programozás gyakorlati lebonyolításának műhelytitkaiba kívánja bevezetni az olvasót, s ilyen értelemben tudomásom szerint a maga nemében első és bizvást hézagpótlónak nevezhető.

Természetesen mindez távolról sem jelenti azt, hogy a könyv mintegy 20 íve könnyű olvasmány lenne. Ellenkezőleg, alapos tanulmányozást kíván, gondolatokat, nemegyszer ellentmondást ébreszt — elsősorban talán épp azért, mert gyakorlati és definitív eredményekre törve, habár óvatosan, de mindig határozottan kénytelen állást foglalni egy sor olyan elméleti kategória tekintetében, amely nem tekinthető véglegesen tisztázottnak.

Épp e szabatos és a gyakorlat közvetlen, égető szükségletéből eredő elvi kérdésfeltevések (amelyek mindenütt tartalmazzák már a megoldás bizonyos, a gyakorlati összefüggésekből lesűrhető csíráit) járulhatnak hozzá e viták jövőbeli jobb tisztázásához.

A könyv „elsősorban azoknak a gazdasági szakembereknek szól, akik... a beruházások gazdasági tervezésével és gazdaságossági számításával foglalkoznak”. Megértéséhez elegendő a középiskolai matematikai anyag ismerete és némi kitartás a jelölésmódok beidegzéséhez (amihez egyébként a függelékben adott útmutatás nagy segítséget ad). A kevesebbek számára otthonos matrix-írasmód (az 59—61. oldalon található rövid ismertetés ellenére) csak elszigetelten fordul elő, inkább csak az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználásával foglalkozó X. fejezetben. A szerző szándéka — annak hangsúlyozása mellett, hogy ő maga sem matematikus — a matematikai *gondolkodásmód* kialakulásának segítése, a közgazdasági problémáknak, elsősorban a beruházási problémáknak matematikai nyelven való kifejezése.

Az anyag négy részre és egy függelékre oszlik. Az első rész hét fejezete a pamutszövőipari beruházások programozásához kidolgozott számítások kapcsán ismerteti a lineáris programozás modelljének általános sajátosságait. A feladat a szövőelőkészítők és a szövődéák legfontosabb gépeire, illetőleg gépegységeire vonatkozó optimális beruházási program meghatározása volt. Az optimális programnak eleget kell tennie bizonyos feltételeknek: az ötéves tervperiódus végén a géppark képes legyen a tervbe vett termelési terv teljesítésére; a kiszabott beruházási keretet (ezen belül a tőkés devizakeretet) és építési keretet nem szabad túllépni; meghatározott arányokat kell fenntartani az egymást kiszolgáló gépcsoportok közt; matematikai szempontból „feltétel” a kiinduló géppark korlátozott nagysága, adott volta is.

A fenti, gondosan kidolgozott és számszerűsített feltételeknek még mindig számtalan beruházási program tehet eleget. Ezek közül azt tekintjük optimálisnak, amelyhez minimális költségek tartoznak. A beruházás egyszeri és az üzemeltetés folyamatos költségeit a modell kalkulatív, „szimbolikus” kamatlábbal hozza közös nevezőre.

A szerző hangsúlyozza, hogy az ilyenfajta modellek megalkotása mindig kompromisszum, ahol egyrészt a számítástechnikai, másrészt az adatgyűjtési lehetőségek korlátozott voltával kell megalkudni. Ezért mindig el kell dönteni, mi az, aminek ábrázolásáról a modell lemond, milyen kérdésekre *nem* ad választ. (Az adott esetben például eleve figyelmen kívül hagyták egyes géptípusok beszerzési lehetőségét; bizonyos korlátozó feltételek betartását nem vizsgálták; nem kerestek választ a beruházások időbeli ütemezésére stb.)

A számítások eredményeinek rövid ismertetése után a szerző összeveti az eljárást a szokásos gazdaságossági számításokkal, s egyebek közt megállapítja, hogy csak ilyen programozási módszerekkel elégíthetők ki egyszerre a gazdaságosság és az arányosság (tehát a fenti feltételekben ábrázolt realitás) követelményei.

Az öt fejezetből álló második rész — elsősorban az alumíniumipar és a műszálgártás beruházási programozásának példáján — egyéb, speciálisabb modell-típusokkal foglalkozik. Először is, a költség minimalizálásának elve mellett felveti a hozadék maximalizálásának elvét is. Vizsgálja, hogy milyen sajátos körülmények közt vezet azonos eredményekhez a kétféle kiindulás, illetőleg hogyan lehet a két szempontot összekapcsolva egyszerre érvényesíteni. Tanulmányozza a nem lineáris (progresszív vagy degresszív) költségek modelibe-foglalását, majd megmutatja, hogyan alkalmazzuk az ágazati kapcsolatok mérlegét a beruházások közvetett hatásainak felmérésére. Rövebben ismerteti a kamatozási formulákat, majd egyes, az időben változó tényezők taglalása után a beruházásra felvett külföldi hitel tárgyalásával zárul.

A könyv legérdekesebb és legtanulságosabb része talán a kilenc fejezetre tagozódó harmadik rész, amely a bizonytalan adatok kezelésére ad javaslatokat. Matematikailag a parametrikus programozás kihasználásáról van szó, amelynek segítségével meghatározható, hogy egy-egy kiinduló adat vagy adatsor módosulása hogyan változtatja meg az optimális programot. Igen fontos itt a szerző világos megkülönböztetése a program kvantitatív és kvalitatív változásai tekintetében. Pusztán kvantitatíve akkor változik a program, ha ugyanazon tevékenységet kell ugyan végrehajtani az optimum biztosításához, de megváltozott színvonalon (például több régi gépet kicserélni adott típusú új gépre). Kvalitatív változások esetén azonban a programban szereplő tevékenységek maguk is megváltoztak (például *nem* kell a régi gépet cserélni, vagy nem az előbbi új típusra, hanem egy *másik* típusra). Lehetséges az is, hogy a kiinduló adatok változásának egy egész tartományában az optimális program — kvantitatíve és kvalitatíve — azonos maradjon. A kiinduló adatok kritikus értékei*, amelyeknél az optimális program ilyen változást szenved, döntő fontossággal bírnak a közgazdasági vizsgálódás számára. Elgondolkodtató például, hogy a pamutipari programozás esetében a kalkulatív kamatlábat változtatva a 3,6 százalékos és a 15,1 százalékos bizonyult ilyen kritikus értéknek, s 15,1 százaléktól 91,5 százalékig (!) az optimális program azonos maradjon (s természetesen a műszaki fejlődés szempontjából konzervatív irányzatú — hiszen ily magas kamatláb mellett általában „nem fizetődik ki” a modernizálás).

Az optimális program kamatérzékenysége mellett a szerző vizsgálja azt is, hogyan reagál a program a termelési terv, a devizaárfolyam és egyes műszaki és költségadatok változására. Mindezek az „érzékenységi vizsgálatok” azt a reális terepet segítik feltérképezni, amelyen a beruházási döntést végül is meg kell hozni. Mint látjuk, a programozás eredménye nem egy adott optimum gépies kiszámítása, hanem hozzáértő kutató kezében mintegy az egész döntési probléma anatómiáját, belső összefüggéseit tárja fel.

A harmadik rész utolsó három fejezete viszonylag töretlen úton haladva, habár matematikai és közgazdasági szempontból egyaránt vitatható módon, de kétségtelenül igen szellemesen veti fel a bizonytalan adatokon alapuló programozás biztonságának kérdését. Itt természetesen eleddig teljesen érintetlen vagy csak kevéssé tárgyalt problémák egész sora merül fel: a tendenciós is becslési hibáktól kezdve a biztonsági stratégián keresztül az óvatosság és a kockázatvállalás számszerűsítéséig. Különös világossággal támasztja alá ezt a kérdéskomplexumot a műszálgártási programozás példája, amelyben domináló szerepet játszanak az igen bizonytalan alakulású világpiaci árak. A szerző végeredményben az általa „biztonsági programozásnak” nevezett eljárás mellett száll síkra. Ez a paraméteres programozás egy sajátos válfaja, ahol a változó paraméter az úgynevezett biztonsági szint. A szerző 50 százalékos biztonsági szintnek nevezi a világpiaci árak maximumának és minimumának számtani átlagát, míg 100 százalékos biz-

* A szerző ezeket — talán nem egész indokoltan — karakterisztikus értékeknek nevezi. Persze egy modell ilyen kritikus értéke egyben karakterisztikum is a modellnek.

tonság esetén a kedvezőtlenebb határértékkel (import esetén maximummal, export esetén minimummal) számol.

Igen érdekesnek tartom ezt az eljárást, amely az optimális program változását e biztonsági szint változásának függvényeként adja meg. De talán más utakon is kereshető az ilyen típusú problémák megoldása.

Gyümölcsözőnek látszanék egy olyan eljárás, amely a célfüggvény (költségfüggvény) együtthatóinak mint valószínűségi változóknak valamilyen eloszlásából indul ki, hogy megállapítsa az optimális program vektorának mint egy valószínűségi vektorváltozó függvényének az eloszlását.*

Ha azonban nem ilyen vagy hasonló eljárást választunk (ahol természetesen jókora problémát okoz az, hogy a célfüggvény együtthatói nem független valószínűségi változók), akkor is vitatható a szerző által javasolt eljárás néhány feltételezése. Például valószínűtlen, sőt lehetetlen, hogy az importárak a maximumon legyenek ugyanakkor, amikor az exportárak minimálisak. Ez nem a 100 százalékos biztonság feltételezésének felel meg (ilyen nincs és a szerző kifejtéséből következően nem is lehetséges), hiszen egy adott iparág termékeinek piacán az egyes cikkek árainak mozgása között általában szoros összefüggés tapasztalható. (N. B. a közölt — igen egyszerűsített — modell még azt is feltételezi, hogy nem is két különböző, de ugyanazon termék — a „C” szál — exportára a minimális 81 Ft, importára pedig a maximális 110 Ft, a 100 százalékos biztonság esetében.) Természetesen, ha a „biztonság” azt jelenti, hogy a mégoly valószínűtlen lehetőség bekövetkezését is figyelembe vesszük, akkor ez a fajta kockázatmentesség elméletileg indokolható — ámbár igen kellemetlen logikai következményekkel. A biztonsági stratégia ilyen merov értelmezésének ellenfelei tudniillik azt szokták felhozni, hogy ha ilyen értelemben valóban a minimálisra akarjuk leszorítani a kockázatot, akkor ez a teljes téllenséghez, a megszokotthoz való ragaszkodáshoz vezet. Nem mindig látszik tehát helyesnek ez a döntési kritérium olyan modellekben, amelyek ugyan iparági szinten, de mégis népgazdasági jelentőségű optimum meghatározását tűzik ki célul.

Figyelemre méltónak tartom itt azt a — véleményem szerint fonák — kérdésfeltevést is, amellyé ilyen szemszögből a kockázatvállalás eredeti gondolata kényszerűen torzul. Eredetileg ugyanis arról van szó, hogy valamely nem biztos eredmény eléréséért mekkora áldozatot (kockázatot) vagyunk hajlandók vállalni. Itt pedig a kérdés átalakul: mekkora — bizonytalan — eredmény elérésének lehetősége indít arra, hogy a „teljes” biztonságról lemondjunk. Eltekintve attól, hogy a gyakorlati életben ez a „teljes biztonság” nem létezik (tehát az alternatíva: biztonság vagy bizonytalanság maga is hamis), a kérdésfeltevés eleve nem alkalmas a kívánatos „biztonsági szint” számszerűsítésére, mivel nem a két mennyiséget (a lehetséges eredményt és a kockázat nagyságát) veti össze, hanem a biztonság és bizonytalanság közti minőségi választás kritikus pontját igyekszik meghatározni — ez pedig teljesen individuális.

E megjegyzések egy pillanatig sem kívánják a szerző hozzáértését és bátorságát kétségbevonni, amellyel ilyen kényes és feltáratlan problémákhoz nyúl, csupán a téma újszerűsége vált ki — reméljük szélesebb körben is — reflexiókat, újabb gondolatokat.

A rövid, csak két fejezetre rúgó negyedik rész a programozás alkalmazásának jövődjéi, lehetőségeiről, kilátásairól nyújt áttekintést, s nem kevésbé újszerű, mint az előbbi rész. A szerző egyrészt javasolja az egyes programozásokat (a termelési, beruházási, exportgazdaságossági stb. optimalizálások) összekapcsolását mind „vízszintesen” (iparágak közt), mind „függőlegesen” (a tagoltság és részletesség különböző fokain: üzemi, iparági, népgazdasági szinten). Konkrét javaslatokat tesz arra, hogyan kell a beruházási keretet két külön-külön programozási modellel felölelt iparág között optimálisan elosztani a differenciális hozadék figyelembevételével. Az utolsó fejezet a kutatás feladatait taglalja. Itt a szerző felhívja a közgazdászok figyelmét a népgazdasági programozás, az optimum-kritériumok, az optimális időbeli lebonyolítás megoldatlan feladataira, majd a kutató matematikusok részére állít fel elég bő, de indokolt kívánságlistát.

A kötet függeléke a pamutipari programozás anyagának hővebb ismertetésére szolgál mind a kiinduló adatok, mind pedig az optimumszámítás és az érzékenység-vizsgálatok tekintetében. A kötetet a jelölések jegyzéke, 115 tételű irodalomjegyzék, név- és tárgymutató zárja le.

Bródy András

* E kérdés matematikai háttérének tisztázásában tudomásom szerint Prékopa Andrásnak a matematikai tudományok kandidátusának vannak — egyelőre sajnos publikálatlan — eredményei.

Schmidt Ádám: A vállalati jövedelemelvonás kérdései

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961. 229 l.

Az állami vállalatok irányítása fejlesztésének, az önálló elszámolás szervezeti tökéletesítésének hosszú folyamatában mind hazánkban, mind a többi szocialista országban gazdag tapasztalati anyag gyülemlett fel. Elérkezett a rendszerezés, az értékelés, az elméleti általánosítás ideje. Nem kevesebről van szó, mint a termelőerők leggyorsabb és leggazdaságosabb fejlesztését biztosító formák megkereséséről. Olyan viszonyokat kell teremtenünk az állami tulajdon körében, amelyek a dolgozók alkotóerejének és kezdeményezőkézségének maximális kibontakozását szolgálják a termelés minőségi mutatóinak megjavítása érdekében. E viszonyok kialakulása jelentős mértékben függ attól, hogy a központi állami irányítás formái és módszerei mennyire engednek teret az előbbieknél fejlődésének.

A könyv fő érdeme, hogy sokoldalúan és meggyőzően bemutatja, *milyen szoros összefüggés van a központi irányítás és a vállalati vezetés közötti „munkamegosztás” helyes formái és a társadalmi tiszta jövedelem központosításának arányai, formái és módszerei között.* A népgazdasági terv keretein belüli vállalati önállóság saját vállalati pénzügyi bázist kíván. Csak erre a bázisra támaszkodva válhat minden vállalat a maga műszaki fejlesztésének, gyártmányfejlesztésének, munkaerő-utánpótlásának — egyszóval saját távlati fejlődésének — gazdájává, a kimagasló kollektív és egyéni teljesítmények jutalmazásának központjává.

A könyv igen helyesen felveti, hogy a saját pénzügyi bázis létrehozásának mikéntje is szorosan kapcsolódik a központi irányítás formáihoz és módszereihez. Az önálló elszámolás egyik legfontosabb alapelve, hogy a szocialista vállalat eszközeinek legcélszerűbb és legtakarékosabb felhasználásával jövedelmezően termeljen. Ezért a gazdasági irányításnak *olyan helyzetet kell teremtenie*, amely a vállalat *saját pénzügyi bázisának létrejöttét, nagyságát és — bizonyos mértékben — különböző célokra felhasználható részeinek arányát a gazdasági tevékenység eredményességétől teszi függővé.* Így a vállalat pénzügyi helyzete és dolgozói jövedelmének egy része a vállalati jövedelmezőség függvényévé válik.

A szerző ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy a *vállalati jövedelmezőség csak meghatározott árviszonyok között* tekinthető a társadalmi gazdaságosság — korlátolt pontosságú — kifejezőjének. Ebből következik, hogy a jövedelmezőség és az árrendszer között szoros összhangnak kell lennie abban a törekvésben, amely a vállalat saját pénzügyi bázisát a jövedelmezőség közbenső láncszeme révén a gazdaságossághoz kívánja fűzni. Más oldalról azt is kifejti, hogy a tiszta jövedelem központosítása (a vállalati jövedelemelvonás) rendszere és az árrendszer között igen szoros összefüggés áll fenn. Ezért az árrendszer reformja mindig a jövedelemelvonási rendszer reformját is jelenti és megfordítja.

A könyv hangsúlyozza, hogy a jövedelemelvonási rendszer a tervgazdaság szerves része, a terv teljesítésének meghatározott célok előmozdítására alkalmas eszköze. Megcáfolja azt a revizionista felfogást, amely a vállalatok irányításában a jövedelemelvonással kívánja helyettesíteni a tervet. Leszögezi, hogy a népgazdasági arányok biztosításához szükséges vállalati tevékenység kialakítására az irányítás közvetlen eszközei (vállalati tervek stb.) a tapasztalatok szerint alkalmasabbnak és hatásosabbnak bizonyultak, mint a közvetett módszerek. Emellett, bizonyos közvetett eszközökkel, köztük a jövedelemelvonással, a vállalati tevékenységet befolyásolhatjuk.

Amikor azonban a szerző a vállalati tervek és a jövedelemelvonással gyakorolt ösztönzés, befolyásolás viszonyát kifejti, nem ás olyan mélyre, mint a jövedelemelvonás, valamint az ár- és bérrendszer kapcsolatainak vizsgálata során. Míg az ösztönzés módszertanát igen kifinomított formában tárgyalja, kevéssé elemzi, hogy a tervgazdálkodási rendszer *elegendő teret ad-e ösztönözhető vagy korlátozandó önálló vállalati cselekvésre*, válogatásra és választásra a különböző változatok, egymást helyettesítő anyagok felhasználása stb. között.

A szerző szellemesen és újszerű módon a *jövedelemképzés és a jövedelemelvonás* szempontjából rendszerezi az árrendszereket. Megállapítja, hogy a szocialista közgazdasági irodalomban ismeretes különböző árrendszer-típusoknak (értékár, termelési ár, önköltségi ár stb.) a társadalmi tiszta jövedelemképzés és -elvonás bizonyos meghatározott típusai felelnek meg. Ebből a szempontból a leglényegesebb különbség az egyszintű és kétszintű árrendszer között van: az előbbi az összes termékekre szétterítve realizálja a tiszta jövedelmet, az utóbbi viszont a jövedelemelvonást döntően a termékek bizonyos körére összpontosítja. Az egyszintű

árrendszer különböző ártípusokra épülhet. Amennyiben az értékár-típusra épül, úgy a munkabér utáni jövedelemelvonással jár együtt, ha pedig a termelésiár-típusú ár az alapja, akkor a jövedelemelvonás a lekötött eszközökhöz fűződik.

Igen figyelemre méltó, hogy a szerző feltárja a jövedelemelvonási rendszer olyan sajátosságait, amelyek, bár adott helyen és időben kétségtől megállapíthatók, de nem a szocialista tervgazdaság lényegéből fakadnak. A közgazdasági irodalom azonban nem ritkán *lényegbeli sajátosságokká* minősít ilyen jellegzetességeket, amelyek csupán egy-egy, bizonyos fejlődési fokon álló rendszer, sokszor praktikus okokból kialakított vonásai. Ezzel olyan dogmák teremtődtek, amelyek a fejlődést gátolták. A szerző meggyőzően cáfolja azt a dogmát, hogy a szocialista tervgazdaságnak a forgalmi adó szükségszerűen a legfőbb, szinte egyeduralgó bevételi forrása. A hazánkban 1959-ben végrehajtott — s még csak nem is elvileg jelentős — ár- és jövedelemelvonási reform eredményeként a forgalmi adó elvesztette vezető szerepét, anélkül, hogy jövedelemelvonási rendszerünk szocialista jellegén csorba esett volna. Megsemmisítő csapást mér a termelőeszközök forgalmi adómentességének dogmájára, amely a kétszintű árrendszer védelmének fontos sarkköve volt. Ez az elv sohasem érvényesült következetesen a gazdasági gyakorlatban.

A szerző leszámol egy sajátos pénzügygazdaságtani dogmával, az ún. „kétcsatornás rendszer” tételével is. Eszerint a társadalmi tiszta jövedelem központosításának két csatornán, a forgalmi adón és a nyereségbefizetésen keresztül kell megvalósulnia. Rámutat, hogy ez a tétel sem érvényesült a gyakorlatban, hiszen az állami vállalatoktól mindenkor *egyéb formában is* történt jövedelemelvonás, pl. társadalombiztosítási járulék formájában. Semmi sem indokolja, hogy a jövedelemelvonásra kizárólag vagy túlnyomórészt az említett két forma szolgáljon. A jövedelemelvonási rendszerben egyéb formák is alkalmazhatók, mégpedig esetleg nagyobb népgazdasági hatásokkal.

Az egyszintű és a kétszintű árrendszert értékelve tehát a szerző — jogosan — az egyszintű mellett foglal állást. Értetlenül állunk szemben éppen ezért a következő megállapításával: „míg az egyszintű árrendszerek mindegyikében objektív vetítési alapok érvényesülnek, addig a kétszintű árrendszer *jelenlegi gyakorlatában* (Kiemelés tőlem. — B. T.) — az objektív alaptól való elszakadás következtében — közvetlenebb és nagyobb a szubjektívizmus, az önkényes ármegállapítás és aránykialakítás veszélye.” A szerző nem említi és mi sem ismerjük a kétszintű árrendszernek olyan gyakorlatát, melyben ez a veszély nem állna fenn. S úgy véljük, hogy az egyszintű és a kétszintű árrendszer alternatívájának eldöntésekor nem az említett különbség a döntő. A döntő az, hogy csak egyszintű árrendszerben alakulnak ki olyan arányok, amelyek a vállalatokat arra ösztönzik, hogy optimális technikai variánsokat válasszanak. Ha adott beruházási alap áll rendelkezésre, a választás a tőkeintenzitás különböző fokai között azonos lesz a különböző bérköltséggel előállított termelési értékek közötti választással. A tőkeintenzívebb megoldás előnye a folyó bérmegtakarításban jelentkezik. De minden összehasonlítás helyes volta a bérköltség-különbözet és a termelésiérték-különbözet között attól függ, hogy mi a termelés árszínvonalának aránya a bérszínvonalhoz. Ez az arány azonban csak akkor jellemző, ha az árképzés módja a termelés mindkét osztályában azonos.

A szerző nagyszámú és lényeges új megállapítása mellett tömör formában értékes és kritikus információt ad az egyes problémákról kialakult bel- és külföldi irodalomról és megmutatja az (általa is) megoldatlanul maradt, vagy nem megnyugtatóan megoldott kérdéseket. Kár, hogy néhol álproblémákra pazarolja erejét. Így például a 16. oldalon azt írja, hogy „bizonyos szabályozás esetében az állami vállalatoktól való jövedelemelvonás *tartalmilag* (Kiemelés tőlem. — B. T.) adószzerű”. Attól eltekintve, hogy e kérdés ilyen vágy olyan megválaszolása teljesen közömbös, ez a meghatározás ellentétben áll a szerző gondolatmenetével, az adóról az előbbi bekezdésben adott lényegbeli, konstituáló ismérével, miszerint „az adó *más* tulajdonba tartozó gazdasági egység — kényszerű és ellenértéknélküli — pénzszolgáltatása”. Hasonlóan semmiféle objektív összefüggés feltárásához nem adhat támpontot a forgalmi adó és a nyereség, valamint a forgalmi adó és a nyereségbefizetés egymáshoz való tényleges arányának leírására a szocialista országokban (53–54. l.). Itt csak az arányváltozás tendenciája érdekes, mert a gazdaságszervezési elvek változását tükrözi.

Schmidt Ádám könyvének gondolatébresztő jellege és az a körülmény, hogy elméleti vizsgálatával a jövedelemelvonási módszerek új útjait nyitja meg, híven tükrözi munkája jelentőségét a magyar közgazdasági irodalomban.

Bácskai Tamás

A SZERKESZTŐSÉG POSTÁJÁBÓL

HOZZÁSZÓLÁS

Dániel Tamás és Galla László „A felújítási alap nagyságát meghatározó tényezőkről” című cikkéhez

Tisztelt Szerkesztőség!

Dániel Tamás és Galla László folyóiratuk 1962. évi 6. számában megjelent cikke úttörő jellegű. A szerzők világos okfejtéssel bizonyították, hogy a jelenleg alkalmazott felújítási kulcsok egyrészt a kulcsképzés módszere, másrészt az állóeszközök értékelésének hibái miatt magasak. Kimutatták, hogy még helyes felújítási kulcsok esetében is a mindenkori szükségletet meghaladó felújítási hányad keletkezik az állóeszköz-állomány rendszeres növekedése következtében.

A Magyar Beruházási Bank a kohó- és gépipar két iparágánál nemrégiben vizsgálatokat tartott a gépi berendezések felújítása tárgyában. E vizsgálatok a fenti elméleti megállapítások helytállóságát bizonyították, sőt ennél többet is. 1957—1960 között, négy év átlagában az egyik iparágban a fel nem használt keret a rendelkezésre álló forrás mintegy 35 százalékát, a másikonál több mint 40 százalékát tette ki. Ez az arány sokkal magasabb, mint amit a cikk szerzői munkájukban elméletileg feleslegként kimutattak!

Mi az oka annak, hogy a felújítási keretet nem használják ki? Erre a kérdésre megadja a választ a felújítással foglalkoztatottak létszámának elemzése. Az egyik iparágban 45, a másikonál 39 százalékkal volt alacsonyabb ez a létszám a bonyolultsági egységek alapján számítottnál. Természetesen jogi akadály nincs annak, hogy a vállalatok felújításaikat más vállalatokkal végeztessék, de ez a megoldás drágább. Így nagyobb a lehetőség a rendelkezésre álló keret kimerítésére, de a magasabb költség miatt kevesebb gép felújítása válna lehetővé, a javítási munkák átfutási ideje is általában nagyobb lenne. Tehát nemcsak az a probléma, hogy a szükségesnél magasabb a rendelkezésre bocsátott keret, hanem az is, hogy még a szükségesnek megfelelő keretet sem használják ki a felújítási létszámkapacitás elégtelenségénél fogva. Így is képződik „felesleg”, de egészen más jellegű, mint amilyen Dániel Tamás és Galla László kimutat. Az általuk kimutatott felesleg olyan, amelyet *el kell vonni*, az általam kimutatott olyan, amelyet *fel kell használni*, ha elejét akarjuk venni a géppark leromlásának. Ez tulajdonképpen *nem is felesleg*, csupán a felhasználás, a tényszám oldaláról tűnik annak.

A felújítási létszám növelésének a vállalatoknál jelentős létszámgazdálkodási és ösztönzési akadályai vannak. Nehezíti a megoldást az is, hogy a nagyobb szak-képzettségű és jártasságú dolgozók többsége a produktív területek felé vonzódik. A helyzetet javíthat a felújítási munka gépi felszereltségének és termékenységének növelése, bizonyos bérezési intézkedések és főleg a kéthetes nyári üzemszünet alatti általános nagyjavítási rendszer alkalmazása, melynek során a közvetlen termelő és a szerszámkészítő műhelyek jobb szakmunkásai is a felújítási munkákba bevonandók.

Növelni lehet a javító és a tervszerű megelőző karbantartó kapacitást azzal is, hogy mentesítjük ezt a részleget a lehetőségekhez képest a tartalékalkatrészek egyedi gyártásától. Az itt előállított alkatrészek ráfordításigénye sokkal magasabb, mint amilyen lenne szakvállalatnál, sorozatgyártásban. Szükséges lenne a gyakori pótlásra szoruló alkatrészek jegyzékének elkészítése és ezek gyártására vállalatok kijelölése. Növelné továbbá a kapacitást egyes nagyhatékonyságú gépek beállítása. Így a felújítandó gépek csúszófelületeinek hántolására hántológép, esetleg légpárnás köszörűgép állítandó be. Ezek a gépek a hántolási időszükségletet körülbelül negyedére csökkentenék.

Természetes, hogy — változatlan létszám mellett — a felújítási munkák olcsóbbodása további megtakarítások keletkezése irányában hat, bár a teljesített gépjavítás mennyisége nő. A megtakarítások jelentős hányada azonban a létszám elégtelenségéből fog így is adódni, mely távlatban a vállalatoknak és a népgazdaságnak nem megtakarítás, hanem azt meghaladó kár.

Mint folyóiratuk állandó olvasója, örülök annak, hogy a Közgazdasági Szemleiben egyre több, a gyakorlatot közelről érintő tanulmány jelenik meg, amely a gazdasági életben dolgozókat — közgazdászokat és mérnököket egyaránt — a jobb megoldásokra való törekvésben segíti. Fontos azonban az, hogy az ezekben tárgyalt kérdések elméleti megvilágításán túl a gyakorlati szempontok is előtérbe kerüljenek.

Dóry Béla

okl. gépészmérnök,
a Magyar Beruházási Bank revizora

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Янош Тимар

Перспективная потребность и подготовка специалистов

В прошлом году закончилась разработка первого варианта плана потребности в специалистах на период до 1980 года. В настоящее время задачей является проверка этих расчетов, разработка деталей и обоснование плана. О последних результатах этой работы и сообщается в данной статье.

Автор при помощи модели общего обучения, профессиональной подготовки и поступления на работу среднего возрастного контингента показывает связи между потребностью в специалистах и системой образования. Цель анализа — установить возможность подготовки в высших учебных заведениях в период 1975—1980 гг. количества новых специалистов, требуемого для достижения запланированного на 1980 г. состава специалистов.

Исходным пунктом анализа является определение общеобразовательного уровня народонаселения. На основании этого, а также на основе соотношения числа учащихся различных ступеней можно установить на определенный период максимальный контингент, пригодный для достижения определенной степени образования или квалификации. Модель обучения и поступления на работу среднего возрастного контингента показана в статье в виде наглядной диаграммы.

Автор приходит к выводу, что уже в настоящее время необходимо быстрыми темпами развивать систему общего и специального образования, иначе нельзя обеспечить состав специалистов, намеченный на 1980 г. по первому варианту плана. В заключении в статье затрагиваются факторы, влияющие со стороны доходов, географической среды и семейных обстоятельств на успеваемость и продолжительность учебы.

Антал Денеш

Об общественно-экономической природе кооперативных организаций

Задачей статьи является общая характеристика роли кооперации (кооперативных организаций) в общественном развитии. Автор рассматривает общее понятие и общественно-экономические типы кооперации.

При определении общего понятия кооператива необходимо отвлечься как от среды, так и от конкретной структуры кооперативов. Дать определение кооператива вообще возможно лишь при разграничении его от капиталистического (созданного с целью возрастания капитала) коллективного предприятия и от государственного предприятия. Значит, кооператив есть демократическое по своему устройству коллективное предприятие (находящееся в групповой собственности).

Автор определяет три главные стороны структуры кооператива: 1. Характер кооперации, то есть связей, образующихся между членами кооператива, а также между членами и коллективным предприятием. 2. Характер коллективного имущества кооператива и способ его использования коллективного (кооперативного) дохода. Группируя на этом основании кооперативы, автор определяет три существенно отличающиеся друг от друга кооперативные организации: а) потребительская кооперация; б) кооперация единоличных товаропроизводителей, и в) производственная кооперация (кооператив с коллективным производством). Отдельные кооперативные организации сами по себе (независимо от среды) имеют известную общественно-экономическую определенность, поскольку их структурно-формальные черты неминуемо связаны с определенными чертами содержания. Общественно-экономический характер и роль какого-либо кооператива определяется всеми его отношениями, т. е. внутренними отношениями между его членами (членами и коллективным предприятием), связанными со структурой кооператива и *внешними* общественными отношениями, среди которых и подчиняясь которым они проводят свою деятельность.

Петер Эрдэш

К теории капиталистического воспроизводства

В статье автор пытается связать теорию воспроизводства К. Маркса с некоторыми элементами теории капиталистической конъюнктуры. Автор исходит из предположения, что рабочий класс расходует по существу весь свой денежный доход на покупку предметов потребления, а объем личного потребления класса капиталистов сравнительно неэластичен (в отношении изменения как цен, так и прибыли). На основе этого автор составляет уравнение, выражающее функциональную связь между уровнем цен на предметы потребления и определяющими его факторами.

Используя это уравнение, автор анализирует соответствуют ли благоприятному или неблагоприятному состоянию конъюнктуры следующие положения: Когда а) двухсекторные марксовы схемы воспроизводства общественного капитала в стоимостном выражении отвечают известным условиям равновесия, согласно которым сумма переменного капитала, его приращения и личного потребления капиталистов I подразделения равно сумме постоянного капитала и его приращения во II подразделении, но какое-либо препятствующее обстоятельство, например, изменение денежных фондов, влечет за собой модификацию пропорций цен. И когда б) не осуществляется указанное условие равновесия. Автор устанавливает определенные критерии того, приближается ли нарушенное равновесие к состоянию динамического равновесия, и если да, то каким образом: постепенно или циклично, или же перейдя в конъюнктуру противоположного характера. Эти анализы ведутся на весьма упрощенной модели.

В заключении автор вкратце излагает какого рода расширение модели желательно для получения — путем такого же анализа на расширенной модели — существенно новых сведений для теории кризисов и познания возможной эффективности маневров государственно-монополистического капитализма.

Отто Пирити

Роль материального стимулирования в социалистическом воспитании трудящихся

Отношения материальной заинтересованности не влияют прямо в направлении хозяйственных целей, а опосредствуясь сознанием, деятельностью заинтересованных людей. Таким образом, анализ систем заинтересованности не может оставить без внимания психику человека и моральные аспекты.

В статье анализируется система заинтересованности в промышленности с точки зрения психологии, этики и педагогики. Автор рассматривает те черты материального стимулирования, которые влияют на эффективность его воспитательной роли. Эффективными же средствами социалистического воспитания трудящихся масс являются сознательно созданные отношения «активного» воспитания. Наиболее эффективной из них является система материальной заинтересованности, которая своим постоянным воздействием формирует оценки, поведение, общественную сознательность, мораль трудящихся. Формы стимулирования, соответствующие нормам социалистической морали, формируют в трудящихся массах систему поведения и оценок, отвечающую интересам народного хозяйства, и поэтому они являются необходимыми орудиями распространения общественной сознательности.

Анализируя формы стимулирования, применяемые в настоящее время, автор показывает, что во многих случаях стимулирование не безусловно ориентирует трудящихся в направлении интересов народного хозяйства и, таким образом, помимо его вредного экономического воздействия, сказывается также его отрицательное психологическое, моральное влияние. Автор ищет в тенденциях развития оплаты труда рабочих и премировании служащих те черты, которые усиливают воспитательную роль системы материальной заинтересованности. Настоящая статья касается смежных с другими науками областей экономической науки, но анализ общественной психологии, педагогики и этики ведется с экономической точки зрения.

Петер Хаваш:

Общий уровень экономической эффективности экспорта и её предельные оценки

Автор знакомит с методологией исчисления показателей экономической эффективности экспорта на базе баланса межотраслевых связей. Им излагается метод определения отечественных затрат в масштабах народного хозяйства, включая определение отечественных затрат, содержащихся в использованном импорте и амортизации. Для определения экономической эффективности экспорта автор пользуется различными показателями, в том числе показателями нетто и брутто, а также им употребляются показатели, сопоставляющие с валовой выручкой иностранной валюты толико затраты, или затраты и чистый доход. В отношении распределения чистого дохода автор пользуется двумя методами. По первому — чистый доход распределяется пропорционально только вложенным средствам, по второму — частично по вложенным средствам, а частично по отечественным затратам заработной платы. Для характеристики размеров чистого дохода в обеих случаях автор пользуется результатами собственных расчётов.

Во второй части излагается рассчитанные по вышеуказанным методам показатели средней экономической эффективности экспорта по народному хозяйству в целом и по некоторым важнейшим отраслям промышленности. Анализируются также и отклонения, вытекающие из различных методов исчисления.

В третьей части статьи автор вносит предложение для определения трёх пределов экономической эффективности экспорта, подкрепляя это цифровыми материалами. Первым пределом автор считает то положение, когда имеется покрытие при данном уровне потребления для покупательной силы, представляемой затраченной в производственной сфере заработной платой, но такой уровень экономической эффективности не обеспечивает общественного потребления и накопления. Под вторым пределом подразумевается такой уровень, который обеспечивает определённый уровень потребления не только непосредственного потребления населения, но и общественного. Третьим пределом автор считает достигнутую среднюю экономическую эффективность данного периода, т. е. при которой осуществим объём потребления и накопления.

Дьёрдь Герле

О региональном планировании

В введении автор статьи рассматривает роль регионального планирования в комплексной системе планирования, служащей планомерному пропорциональному развитию народного хозяйства: его связь с другими областями планирования, особенно с народнохозяйственным планированием, с планированием по городам и сёлам, а также и с хозяйственно-техническим планированием капиталовложений.

В статье показана двоякая роль регионального планирования. С одной стороны оно участвует в обосновании народнохозяйственных планов, раскрывая разумные с технической точки зрения возможности развития областей и населённых пунктов. С другой стороны, оно участвует в реализации народнохозяйственных планов путём территориального размещения и координации намеченных заданий и капиталовложений.

Существует необходимость разработки регионального плана, определяющего тенденции перспективного развития сети населённых пунктов страны. Автор рассматривает регулиющую, координирующую роль этого плана в развитии территориального разделения труда промышленности и сельского хозяйства.

Автор рассматривает влияние региональных планов на эффективность капитальных вложений. Территориальное размещение и районирование объектов и населённых пунктов влияет на производство национального дохода и таким образом на показатели баланса отраслевых связей в первую очередь путём изменений транспортных и строительных затрат. В статье показаны возможности оптимизации вариантов развития сети населённых пунктов.

В конце статьи анализируются роль регионального планирования в решении задач строительных органов, а также различные типы региональных планов и области их применения.

SUMMARY OF THE ARTICLES

János Timár:

Long-range qualified personnel requirements and training

Last year the elaboration of the first variant of the plan for qualified personnel requirements up to 1980 was completed. The present task is to re-examine the considerations so far formulated and to work out the details and the foundations for the plan. This paper reports on the latest achievements in this work.

The author shows the connections between the qualified personnel requirement and the educational system on a model of the further education, qualified training and employment of an average-sized age group. The object of the investigation is to find out whether it is possible between 1975 and 1980 to train as many new experts in the institutions for higher education as are necessary to achieve the complement of qualified personnel planned for 1980.

The point of departure of the investigation is the establishment of the level of schooling of the population. With this, and the proportion of further study as bases, it is possible to determine with respect to a given phase of planning what maximum numbers are suited for attaining any particular level of schooling or qualified training. The paper shows the model of the training and employment of an average-sized age group in a perspicuous diagram.

The author reaches the conclusion that the rapid expansion of specialized training establishments and of the educational system should now already be begun if it is desired to train the qualified personnel contemplated for 1980 in the first variant of the plan. The paper finally considers the factors affecting school results and further study, from the points of view of incomes, geographic environment and family circumstances.

Antal Gyenes:

On the social and economic nature of cooperative institutions

The aim of the paper is to give a comprehensive picture of the part played by cooperation (by the various cooperative institutions) in social development and in the different social and economic systems. In order to approach this goal it treats the general concept of the cooperative society and the social and economic types of cooperative. In defining the general concept of a cooperative society it should be considered in abstraction from the environment and the concrete structures of cooperatives. A cooperative can only be defined in general terms if it is distinguished from the capitalist collective companies (formed for the purpose of capital utilization) and from State firms. The cooperative then, is a democratically organized collective (group-owned) enterprise.

The paper defines three main aspects of cooperative structure: 1. Cooperation, i. e. the character of the relations established between the members themselves and between the membership and the common enterprise. 2. The character and the mode of utilization of the cooperative's common property. 3. The mode of formation and utilization of the common (cooperative) income. Grouping the cooperatives on this basis and still considering them in abstraction from the environment, three cooperative institutions which differ from each other in essential features are defined. They are: a) consumers' cooperatives; b) cooperatives of individual commodity producers; c.) producers' cooperatives (cooperatives for collective production). It is found that the various cooperative institutions are even intrinsically (independently of the environment) to some extent socially and economically defined, since their structural and formal features are unavoidably accompanied by certain features in their content. The social and economic profile and rôle of any cooperative is determined by all its relations, i. e. the interior relations established by the cooperative structure between the members (the membership and the common enterprise), and the exterior social relations amid which and subject to which the cooperative engages in its activity.

Péter Erdős:

On the theory of capitalist reproduction

The author makes an attempt in this paper at linking the Marxian theory of reproduction with elements of capitalist business cycle theory. Proceeding from the assumptions that the working class devotes essentially the whole of its money income to the purchase of consumers' goods and that the volume of personal consumption by the capitalist class is relatively constant through changes of both prices and profits, he sets up an equation to express the functional relation between the price-level of consumers' goods and the factors which determine it.

Utilizing this equation he examines whether the conditions defined below correspond to a favourable or an unfavourable state of the business cycle. These are: a) When the two-sector Marxian schemes of the reproduction of social capital expressed in value magnitudes comply with the familiar condition of equilibrium that the sum of the variable capital of Class I, the increment of this capital and the personal consumption of the capitalists of Class I is equal to the sum of the constant capital of Class II and the increment of this capital, but some disturbing circumstance, e. g. a change in money incomes, leads to an alteration in price ratios, or b) where the above equilibrium condition is not satisfied. Definite criteria are established with respect to whether the disturbed equilibrium approaches the dynamic equilibrium or not, and if so then whether it does so continuously or cyclically, switching over into a business phase of the opposite sign. These investigations are carried out on a highly simplified model.

In conclusion the author outlines in what ways it is primarily desirable to expand the model in order that a similar analysis conducted on the expanded model should render it possible to obtain new information on the one hand over the theory of crises, and on the other over the possible effectiveness of State monopoly-capitalist manoeuvres.

Ottó Pírityi:

The rôle of financial incentives in the Socialist education of the working people

Financial incentive relations do not act directly towards their economic aims, but through the conscience and activities of the people who are rendered interested. An examination of incentive systems cannot therefore fail to take note of the human psyche and the moral aspects.

The paper examines the incentive system used in industry, from the points of view of psychology, ethics and pedagogy. It analyses the features of financial incentives which influence their effectiveness in educating people. It is pointed out that consciously developed „active” educative relations are highly efficient means for the Socialist re-education of the masses. One of the most effective of these is the system of financial incentives which through its constant influence develops the working people's sense of values, their behaviour, social awareness and morals. Incentive forms which comply with the norms of Socialist morals, establish in the masses a pattern of behaviour and values corresponding to the interests of the people's economy. They are indispensable means for the triumph of social consciousness.

In his analysis of the incentive forms at present applied, the author demonstrates that in numerous cases incentives do not unequivocally guide the working people in the interests of the people's economy, so that beside their harmful economic effects they also give rise to distorted psychological and moral influences. The author seeks the features in the developing trends of workers' wages and employees' premium awards, which will increase the educative power of the system of financial incentives. The paper is concerned with a border region of economics, but the investigations of socio-psychological, pedagogical and ethical problems are also predominantly from the economic angle.

Péter Havas:

The general level and limiting values of the economicalness of exports

The author describes a method for calculating indices of economicalness for exports, on the basis of the input-output balance by sectors. The description of the method has an account of the way home expenditures at the national level are determined, including the determination of imports used, and of the home expenditure-content of amortization. The author uses several kinds of index to define the economicalness of exports, including net and gross indices, moreover ones counterposing only expenditures, others expenditure and net income against the foreign currency acquisition. Two methods are used with respect to the distribution of net income. According to the first the net income is divided only in proportion to the engagement of resources, according to the second in proportion partly to the engagement of resources, partly to domestic wage expenditures. In both cases the results of concrete calculations are used to derive the magnitude of the net income.

The second part of the paper deals with average indices of the economicalness of exports calculated according to the methods outlined, moreover with discussing the average indices of export economicalness for some of the more important industrial sectors. In the course of this treatment the author also analyses the divergences arising from the various methods of calculation.

In the third part the author proposes the determination of three limiting values for the economicalness of exports, and defines these numerically. He regards the first limiting value as being where the purchasing power represented by the wages expenditure in the sphere of production is still covered at the given level of consumption, but the degree of economicalness does not permit communal consumption and accumulation. The second limiting value in the author's opinion is where consumption, the total of direct consumption by the population and of communal consumption, is still covered at the given level. The third limiting value is taken by the author to be the average economicalness of the given period, that where the given level of consumption and accumulation is realized.

György Gerle:

On regional planning

By way of introduction the paper treats the part played by regional planning in the complex planning system designed to ensure the planned, proportionate development of the people's economy, moreover its links with the other branches of planning, particularly with national planning, town and village planning, and the economic and technical planning of investments.

The twofold rôle of regional planning is pointed out, in that:

- it takes part in providing the foundations of plans for the people's economy by establishing the technically rational development possibilities of regions and settlements;
- it takes part in carrying out the plans for the people's economy by the arrangement and coordination in space of the prescribed development and investment projects.

The paper considers the need for elaborating a regional plan that would determine the long-range development trends of the country's whole settlement network, and treats the arranging and coordinating rôle of such a plan in the development of the territorial division of labour between the industrial and agricultural forces of production.

The influence of regional plans on the effectiveness of investments is discussed. It is pointed out that the spacial arrangement of projects and settlements and the formation of centres of attraction exercises an influence on the national income and thus on the figures of the input-output balance of the economy, mainly through changes in the expenditures on transport and building. The possibility of optimizing variants in the development of settlement networks is indicated.

The paper treats the rôle of regional planning in the work of the administrative authorities concerned with building, and discusses the types of regional plan and their spheres of application.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

12

IX. ÉVFOLYAM

1962. DECEMBER

TARTALOM

<i>Fock Jenő</i> : Gazdasági feladatainkról	1405
<i>Hevesi Gyula</i> : Munkarend és állóeszköz-kihasználás	1416
<i>Kornai János</i> : „Kétszintű” tervezés	1429
<i>Ripp Géza</i> : A jelenkori kapitalizmus és a demokrácia	1444
<i>Kenessey Zoltán</i> : Marx és a válságok törvényeinek matematikai tanulmányozása	1464
<i>Komló László</i> : A háztáji gazdálkodás szükségessége	1484

SZEMLE

A falusi lakosság iparcikk-kereslete és -vásárlásai 1957—1961-ben (<i>Boros Gábor</i>)	1496
---	------

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

A Közgazdaságtudományi Intézet munkájáról (<i>Gergely István</i>)	1506
Kandidátusi értekezés vitája (<i>P. O.</i>)	1515

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

<i>Berend T. Iván</i> : Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945—1948 (<i>Vajda Imre</i>)	1519
<i>I. G. Bljumin</i> : A mai polgári politikai gazdaságtan válsága (<i>Szamuely László</i>)	1523
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1528
A Közgazdasági Szemle 1962. évi számaiban megjelent cikkek tartalomjegyzéke	1531

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Boros Gábor, a Szövetkezeti Kutató és Üzemszervezési Iroda munkatársa; **Fock Jenő**, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Minisztertanács elnökhelyettese; **dr. Gergely István** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos titkára; **Hevesi Gyula** akadémikus, az MTA alelnöke; **dr. Kenessey Zoltán** kandidátus, a KSH nemzetközi osztályának vezetője; **dr. Komló László** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **dr. Kornai János** kandidátus, a Textilipari Kutatóintézet munkatársa; **Ripp Géza** kandidátus, a Közgazdasági Szemle főszerkesztője; **dr. Szamuely László** aspiráns, a Közgazdasági Szemle munkatársa; **dr. Vajda Imre** kandidátus, egyetemi tanár, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem külkereskedelmi tanszékének vezetője.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Ajtai Miklós, Bognár József, Erdei Ferenc, Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), **Huszár István, Keserű János, Lázár György, Molnár Endre, Ripp Géza** (főszerkesztő), **Timár Mátyás, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter, Vincze Imre**

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010.
62.6071 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekk számla: 61.094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem 8¼ iv. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1962. november 12.

FOCK JENŐ:

Gazdasági feladatainkról*

Pártunk a szocializmus építésében jelentős eredményeket ért el. Magabiztosan haladunk előre a szocializmus felé, mert következetesek voltunk marxista—leninista politikánk megvalósításában. Erősítettük a munkásosztály és a parasztság szövetségét, szorosabbra fűztük a népi nemzeti egységet. Hűek voltunk a kommunista és munkáspártok 1957. és 1960. évi moszkvai tanácskozásán lefektetett elvekhez. Tanultunk népünk gazdag tapasztalataiból, tanulmányoztuk a baráti országok szocializmust építő munkáját, messzemenően hasznosítottuk a kommunizmust építő Szovjetunió és a legtapasztaltabb kommunista párt, a Szovjetunió Kommunista Pártja történelemformáló munkájának tanulságait. Elszántan küzdöttünk a világ békéjének megvédéséért.

Pártunk VII. kongresszusa nagy figyelmet szentelt gazdasági életünk kérdéseinek. Megszabva a fejlődés irányát, jóváhagyta második ötéves tervünk elkészítésének irányelveit. Ötéves tervünk végleges kidolgozása során — tekintettel a hároméves terv jelentős túlteljesítésére — számos területen gyorsabb fejlődést irányozhattunk elő.

Az ötéves terv első két évében elért eredményeink bizonyítják, hogy mind a terv készítésekor, mind annak végrehajtása során helyesen alkalmaztuk és megfelelően hasznosítottuk a kongresszus által adott útmutatást.

Hazánk általános fejlődését tekintve, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésével és az elért sikerek megszilárdításával, befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását. Nagyszerű győzelme ez pártunknak, szocializmust építő népünknek. A mezőgazdaság szocialista átszervezése — jelentőségét és hatását tekintve — a munkásosztály hatalmának kivívása és megvédése óta elért legnagyobb sikerünk. Azzal, hogy parasztságunk a szocialista nagyüzemi gazdálkodás útjára tért, a mezőgazdaságban is a szocialista termelési viszonyok váltak uralkodóvá. Létrejött a népgazdaság egységes szocialista alapja.

Munkásosztályunk és dolgozó parasztságunk nagyszerű összefogásának, a párt politikája következetes végrehajtásának eredménye, hogy az átszervezés időszakában — ha szerény mértékben is — növekedett a mezőgazdasági termelés. Ehhez természetesen arra is szükség volt, hogy a népgazdaság erőforrásainak egy részét erre a célra átcsoportosítsuk.

Az ötéves tervben — átlagos időjárást feltételezve — azt terveztük, hogy a mezőgazdaság összes termelése a megelőző öt év átlagához képest

* Az MSZMP VIII. kongresszusán elhangzott felszólalás.

22—23 százalékkal növekedjék. Az első két évben a rendkívül kedvezőtlen időjárás lehetetlenné tette a terv teljesítését. Így 1961-ben csupán 4,2 százalékkal, 1962-ben pedig körülbelül 6 százalékkal magasabb a mezőgazdaság összes termelése az 1956—60. évek átlagánál. Az időjárás okozta termés kiesés ellensúlyozására, a termelés nagyobb mérvű növeléséhez, a további három évben jelentős terven felüli beruházásokat kell eszközölnünk.

Ez év márciusában Központi Bizottságunk megvizsgálta a mezőgazdaság helyzetét, és határozatot hozott a további tennivalókra. Elsősorban azt tartottuk szem előtt, hogy a hazánkban sűrűn előforduló aszályos időjárást ellensúlyozzuk, kártevését csökkentjük. Ennek érdekében jelentősen felemeltük az ötéves terv öntözési előirányzatát. Megtettük az előkészületeket arra is, hogy a legaszályosabb területek nagyarányú távlati öntözési programjának megvalósítására a második tiszai vízlépcső munkálatai meggyorsuljanak. Állami vonalon intézkedtünk a második ötéves terv öntözési és belvízrendezési feladatainak növeléséről, az öntözőberendezések és az öntözéshez szükséges egyéb gépek behozataláról és hazai gyártásáról. Megtettük természetesen az előkészületeket a jelentős mértékben bővülő öntözőberendezések üzembiztonságának növelésére, a javító- és szervizszolgálat kifejlesztésére is. Az öntözés eredeti előirányzatát a Központi Bizottság határozata alapján 460 ezer holdról 620—640 ezer holdra emeltük fel. A terv végrehajtása gyors ütemben halad, s már 1963 végére mintegy 510 ezer kat. hold öntözése valósul meg.

Rámutatott a Központi Bizottság, hogy a mezőgazdasági termelés tekintetében nálunk fejlettebb országok adatai — és most már saját tapasztalataink is — bizonyítják a felhasznált műtrágya és az egyéb vegyi anyagok mennyisége, valamint a magas termésátlagok közötti összefüggést. Ezért is határoztuk el a vegyiparon belül a mezőgazdaság kemizálását szolgáló ágazatok átlagosnál gyorsabb ütemű fejlesztését. Az ország műtrágyatermelése már 1962-ben több mint 60 százalékkal lesz nagyobb az 1959. évinél. Ez évben kezdett el termelni a Tiszamenti Vegyiművek új szuperfoszfátgyára, amely egymaga majdnem annyi műtrágyát állít elő, mint amennyi 1959-ben összes szuperfoszfát-termelésünk volt. A Borsodi Vegyi Kombinát bővítésével, a Tiszavidéki Vegyi Kombinát műtrágyagyárának elkészültével pedig 1965-ben összes műtrágyatermelésünk az 1959. évinek több mint háromszorosa lesz, és kb. 70 ezer tonnával meg fogja haladni az ötéves terv utolsó évére tervezett szintet.

Az állati és növényi kártevők minden évben 6—8 milliárd forint kárt okoznak a mezőgazdasági termelésben. A növényvédő- és gyomirtószer segítségével ezt a kárt jelentősen csökkenteni lehet. Használatuk megvédi a termést, így közvetlenül is növeli a termelést, lehetővé teszi a kézi munkák egy részének kiküszöbölését, javítja a minőséget, ily módon fokozza termékeink exportképességét. Ezért már a két kongresszus között, több mint kétszeresére emeltük a növényvédő- és gyomirtószer gyártását. A Központi Bizottság határozata alapján erre a célra terven felül további beruházásokat fordítunk. A KGST-n belüli munkamegosztás és kooperáció keretében számos új, nagyhatású, nálunk eddig nem gyártott vegyszer termelését kezdjük meg. A növényvédő- és gyomirtószer gyártásának nemzetközi szakosítása eredményeként olyan vegy-

szerekkel is el fogjuk látni a mezőgazdaságot, amelyeket magunk nem gyártunk.

A Központi Bizottság határozatának megfelelően gondoskodtunk a szőlő- és gyümölcs telepítés felemelt előirányzatainak teljesítéséhez szükséges feltételek biztosításáról, a termékek megfelelő raktározásához és feldolgozásához szükséges kapacitások létrehozásáról, a baromfiipar fejlesztéséről, a mezőgazdasági szakmunkásképzésről, a tervezés új rendszerének kidolgozásáról és bevezetéséről.

Ezeknek az intézkedéseknek maradéktalan végrehajtása segíti a termelőszövetkezetek nagyüzemi gazdálkodásának megalapozását, s fontos tényezője az egész mezőgazdasági termelés további fellendítésének.

Ismételten hangsúlyozom, hogy a mezőgazdasági termelés növelésének céljaira az ötéves tervben előirányzott 34,4 milliárd forint beruházáson felül eddig elhatározott 4,3 milliárd forintos beruházás is egész dolgozó népünk felemelkedését szolgálja. Nem kétséges, hogy amilyen mértékben a népgazdaság helyzete lehetővé teszi, a jövőben további összegeket is kell erre a célra fordítanunk. Ezek az erőfeszítések akkor hozzák meg gyorsan a kívánt eredményt, ha — a mezőgazdasági dolgozók növekvő öntudata és munkakészsége alapján — egyre jobban kihasználják a nagyüzemekben rejlő lehetőségeket, a rendelkezésre bocsátott gépeket és eszközöket.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésében elért eredmények megszilárdítását szolgáló sok intézkedésünk azt célozta, hogy a tudomány és a technika új vívmányai minél előbb és minél nagyobb mértékben alkalmazást nyerjenek. Meg kell azonban mondanunk, hogy ahol nem gondoskodnak az alapvető termelési eljárások maradéktalan alkalmazásáról, ott a fejlett technika, a tudomány legújabb vívmányai sem hozzák meg az egyébként elvárható eredményt.

Amint ez a kongresszusi irányelvekből, valamint a Központi Bizottság beszámolójából is kitűnik: gazdasági helyzetünk szilárd, fejlődésünk ütemében lépést tartunk a baráti szocialista országokkal. Gyorsabban és kedvezőbb arányok mellett bővül termelésünk, mint a kapitalista világ sok — nálunk fejlettebb — országáé.

Az ország gazdasági fejlődését összefoglalóan a nemzeti jövedelem alakulása mutatja. Az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem az elmúlt évben 5,5 százalékkal nőtt. A növekedés ebben az évben hozzávetőleg ugyanennyi lesz. A növekvő nemzeti jövedelem tette lehetővé, hogy erőteljesen fejlesszük hazánk védelmi képességét, emeljük a lakosság fogyasztását és a felhalmozást is. A lakosság közvetlen és közvetett fogyasztásának növekedését mutatja a magasabb belkereskedelmi forgalom, a kibővült egészségügyi és szociális ellátottság, a kulturális szükségletek jobb kielégítése. A fokozódó felhalmozással biztosítjuk a termelés bővítésének feltételeit, és így a népgazdaság további fejlődésének, a lakosság életkörülményei javításának alapjait.

Az ország kedvezően fejlődő gazdasági helyzete lehetővé teszi, hogy pontosan eleget tegyünk esedékes nemzetközi fizetési kötelezettségeinknek. A szocialista országoktól, az ellenforradalom után kapott — baráti segítséget jelentő — hitelek egy részét határidő előtt fizetjük vissza.

Népgazdaságunk fejlődése az 5 éves terv első két évében — a fő irányokat tekintve — összhangban volt a terv célkitűzéseivel. A feladatok teljesítésének mértéke azonban nem volt egyforma, ezért a tervezett-

hez képest némi eltolódás következett be a fő népgazdasági arányokban. A társadalmi össztermékben és a nemzeti jövedelemben a tervezettnél nagyobb mértékben nőtt az ipar és az építőipar részaránya. Ez — mint már erről szó volt — elsősorban azért következett be, mert az aszályos időjárás következtében a mezőgazdasági termelés mindkét évben elmaradt mind az ötéves, mind az éves tervfeladatok teljesítésétől.

Az ipar termelése 1961—1962-ben a tervezettnél gyorsabban, több mint 20 százalékkal nőtt. Megvalósul az a követelmény is, hogy a termelés növekedésének mintegy kétharmad része a termelékenység növekedéséből származzék. Az ötéves terv első két évében csökkent az önköltség, bár ennek mértéke egyes területeken elmarad a szükségestől.

Az ötéves terv célkitűzéseivel összhangban változik az ipar szerkezete. A nehézipar termelésének növekedési üteme meghaladta a könnyűiparét. A nehéziparon belül nagyobb ütemben (két év alatt több mint 46 százalékkal) nő a vegyipar termelése. A gépipari termelés növekedése meghaladja a 25 százalékot. Ezzel a gépipari termelés részesedése az iparon, illetve a nehéziparon belül lényegében a tervnek megfelelően növekedett.

A könnyűipar, a terveknek megfelelően, 1962-ben közel 15 százalékkal termel többet, mint 1960-ban. A gyártmányok minősége javul, műszaki színvonala jobban megfelel a korszerű követelményeknek. Az élelmiszeripar termelése is lényegében az ötéves terv szerint alakul. A termékek összetétele az értékesebb, jobb minőségű, kulturáltabb kidolgozású áruk felé tolódott el.

Az ötéves terv első két évében jelentős beruházásokat hajtottunk végre. Ezek értéke az eredetileg előirányozottnál 1961-ben 5 százalékkal, 1962-ben előreláthatólag 2—3 százalékkal, a két évben együttesen mintegy két és fél milliárd forinttal lesz több. A beruházások koncentrációja javult, az építkezések kivitelezésének időtartama csökkent valamennyit, az előrehaladás azonban még nem kielégítő.

A két kongresszus közti időben üzembehelyezett 92 fontosabb ipari beruházásból 64 épült vidéken. A beruházások értékét alapul véve 89 százalék jutott a vidékre, és mintegy 11 százalék Budapestre. Beruházási tervünk rekonstrukciós jellege azonban nagymértékben meghatározta előrehaladásunk ütemét a vidéki ipartelepítésben. Ennek következménye, hogy az iparban foglalkoztatottak száma Budapesten 50 ezer fővel (9 százalékkal), vidéken pedig 100 ezer fővel (közel 14 százalékkal) nőtt. Nem vagyunk megelégedve a vidék iparosításának ütemével. Még vezető beosztású emberek között is számosan vannak olyanok, akik — igaznak vélt gazdaságossági indokokra hivatkozva — gátolják a vidék iparosítását. Nincs igazuk a vidéki iparosítás ellenzőinek. A szocializmus építése során politikai és gazdasági követelmény a vidék iparosítása. Ehhez segíteget jelent az is, hogy az ország iparilag legelmaradottabb és fűtőanyagokban legszegényebb részén, az Alföldön, a legutóbbi években jelentős mennyiségű földgázt tártak fel. Ez nyersanyagul szolgálhat fejlett vegyipari üzemek termeléséhez és fűtőanyagként is felhasználható. A következő évek munkája során, valamint harmadik ötéves tervünk beruházásainak kijelölésénél, mindezeket figyelembe kell venni.

Az ötéves terv első két évében az életszínvonal növekedési üteme a kedvezőtlen mezőgazdasági terméseredmények következtében lassúbb

volt, mint az előző években. Valamelyest lassúbb volt az éves tervekben számításba vettnél is.

Mégis, a dolgozók millióinak véleményét fejezzük ki, amikor azt mondjuk; szebb, tartalmasabb, gazdagabb és boldogabb lett népünk élete az elmúlt években is. Magabiztosan állíthatjuk ezt, mert együtt élünk a dolgozó néppel, ismerjük gondjukat, bajukat, örömeiket. Nyíltan, őszintén megmondták a dolgozók véleményüket most a kongresszus előtt is, az irányelvek vitája során. Voltak, akik szavakkal is, mások — tíz és százezrek — a munka frontján felmutatott újabb tettekkel, szocialista munkasikerekkel fejezték ki egyetértésüket a párt irányvonalával.

Kedvezően hatott az életkörülményekre, szebbé, nyugodtabbá tette az emberek életét, hogy a belkereskedelem az üzlethálózat bővítésével, az élelmiszerek és az iparcikkek választékának növelésével, a folyamatos áruellátás biztosításával megelőbbben gondoskodott a lakosság sokrétű szükségleteinek kielégítéséről. Javult a lakosság mindennapi szükségleteit kielégítő állami és szövetkezeti javító-szolgáltató tevékenység. Az elmúlt években tovább fokozódott a tanulási kedv, és bővültek a tanulási lehetőségek. Jelenleg mintegy 100 ezerrel többen tanulnak a közép- és főiskolákon, az egyetemeken, mint az 1959—60-as tanévben. Több orvos vigyáz a lakosság egészségére. Mintegy két és fél ezerrel nőtt a kórházi ágyak száma. Állami erőből, valamint állami hitellel és támogatással, továbbá magánereőből az elmúlt évben és az idén mintegy 136 ezer lakás épül fel. Túlteljesítjük lakásépítési tervünket. Már bizonyos, hogy jogosan emeljük meg ötéves lakásépítési programunkat. Az ötéves tervben 250 ezer helyett 300 ezer lakást fogunk felépíteni.

A népgazdaság fejlődésével a külkereskedelmi áruforgalom is lépést tart. A legnagyobb forgalmat változatlanul a baráti országokkal bonyolítjuk. Számottevően növekednek kereskedelmi kapcsolataink a gyarmati sorból nemrég felszabadult, gazdaságilag még gyengén fejlett országokkal. A kölcsönös előnyök alapján a fejlett kapitalista országokkal is növekszik forgalmunk. A mezőgazdaság terven felüli igényeit, az aszály következtében lecsökkent mezőgazdasági exportot, valamint a fokozott mezőgazdasági behozatalt nagyobb ipari exporttal ellensúlyoztuk.

Fejlődik közlekedésünk is, és sikeresen helytáll a termelés és az életszínvonal növekedésével együtt járó nagyobb teher- és személyszállítási feladatok megoldásában. A vasúti szállításban nő a modern villamos és dieselvontatás aránya. A teherszállítás mind nagyobb részét, ahol az gazdaságosabb, gépjárművek végzik. Az utasforgalom lebonyolításában pedig egyre nagyobb szerepet kap a távolsági autóbusz-közlekedés. Ezt lehetővé teszi az úthálózat gyors fejlődése is.

Az ötéves terv első két évének eredményei a népgazdaság minden ágában javuló munkáról tesznek tanúbizonyságot. Továbbfejlesztve sikereinket és munkánkat, számíthatunk második ötéves tervünk fő feladatainak megoldására.

Itt kívánom megemlíteni, hogy az 1963. évi népgazdasági terv elkészült. Előirányzatai biztosítják a népgazdaság minden oldalú továbbfejlődését és a második ötéves tervben erre az időszakra előirányzott célok elérését.

Második ötéves tervünk végrehajtása során munkánk rendkívül fontos részét képezi a népgazdaság szerkezetének átalakítása. A széles prob-

lémakörből az ipar szerkezetének és az ipari gyártmánystruktúra átalakításának fontosságát emelem ki.

Gazdasági munkánkban — az utóbbi években — az iparágak arányának alakítását állandóan figyelemmel kísértük. Már a párt VII. kongresszusán beszámolhattunk bizonyos kezdeti eredményekről. Most — 3 év után — hozzátehetjük, hogy a két kongresszus között további eredményeket sikerült elérni. Az állami ipar termelése 1959-hez viszonyítva ez év végéig 35 százalékkal növekszik. Ezen belül a gépipar termelés-növekedése több mint 50 százalékos, a vegyipar pedig hozzávetőleg kétszer olyan gyorsan fejlődött az elmúlt 3 évben, mint az ipar egésze. A nem lebecsülendő eredmények ellenére azt kell mondanunk, hogy az adottságainknak és szükségleteknek megfelelő ipari struktúra kialakításában eddig még csak a kezdeti lépéseket tettük meg. Jó úton járunk, de még bizonytalan, és ezért lassú az előrehaladásunk. Ez teljesen világos akkor, ha megvizsgáljuk például az egész gépiparon belül néhány iparág termelésének arányát. Közismert a szerszámgyártás fontossága. Az is eléggé ismert, hogy jó minőségű, exportképes gyártmányaink vannak. Éppen ezért helytelen, hogy az egész gépipari termelésnek csupán két és fél százaléka a szerszámgyártás. Nem lehetünk elégedettek a híradástechnika és a műszeripar fejlődésével sem. Igaz, hogy az előbbi termelése közel duplájára emelkedett, az utóbbié pedig 60 százalékkal nőtt az elmúlt 3 évben, mégis együttesen nem egészen 20 százalékos részarányukat a gépipari termelésen belül, alacsonynak kell minősítenünk.

A gyártmányszerkezet átalakításában elért eredményekkel sem lehetünk elégedettek. Az átalakítás ütemére utal az új gyártmányok száma. A gépiparban 1961-ben 1 éve gyártották a termékek mintegy 9 százalékát, 2 év óta kb. 24 százalékát, és 3 év óta 10,5 százalékát. A gépipari gyártmányok több mint fele tehát 3 évnél régebben volt gyártásban. Meg kell gyorsítani a gyártmánystruktúra átalakítását, hogy az megfeleljen a műszaki haladásnak, a korszerűségnek, a gazdaságosságnak, a piac követelményeinek. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy ez a feladat sem oldható meg könnyen, máról holnapra. A megoldás következetes és állhatatos munkát követel, annál is inkább, mert a műszaki színvonal állandó emelkedése egyre nagyobb követelményeket támaszt.

Határozottabb intézkedéseket kell tennünk, hogy üzemeink megszabaduljanak és akarjanak is megszabadulni a korszerűtlen, gazdaságtalan, vagy a mi körülményeink között gazdaságtalanul előállítható termékek gyártásától. Gondoskodni kell arról, hogy a megmaradó termékek, illetve az új gyártmányok műszaki színvonala megfeleljen a leghaladottabb követelményeknek, a gyártás pedig a lehető legkorszerűbb technológiával folytatódjék.

Ahhoz, hogy gyorsabb előrehaladást érijünk el, nem elég a fokozott felvilágosító munka. Meg kell szigorítanunk utasításainkat, rendelkezéseinket, valamint a végrehajtás ellenőrzését, de önmagában ez sem jelenthet megoldást. Ezek mellett javítani kell az anyagi ösztönzést, hogy az ne gátolja, hanem ellenkezőleg, segítse a fejlődés gyorsítását. A legfontosabb, hogy az állami szervek mellett a párt és a szakszervezet helyi szervei is ezt tekintsék termelésszervező és ellenőrző tevékenységük fő tartalmának.

Jelenleg — a különféle előzetes huzavonák leküzdése után is — egyes iparágakban 3—4 évig tart, míg egy új termék sorozatgyártásra

kerül. Ez egyebek között azzal is jár, hogy ami a tervezés időpontjában műszakilag haladónak számított, mire a piacra kerül, már elmaradottá válik. Így külkereskedelmi szerveink vagy nem tudják értékesíteni, vagy csak jóval alacsonyabb árat tudnak érte elérni. Az „új gyártmány” előállítására ilyen körülmények között, már annak megjelenésekor gazdaságtalanná válik.

Nem kétséges, hogy műszaki értelmiségünk alkotó kedvének és lendületének további fokozásával meg lehet gyorsítani termékeink műszaki színvonalának emelését. Bízunk műszaki értelmiségünk munkájában. Hiszünk, hogy képesek a tudósok, a szerkesztők, és a technológusok szoros együttműködésével kielégíteni a rohamos műszaki fejlődés által felvetett igényeket. Ha a szerkesztők gyakran tanácskoznak a technológusokkal és a munkásokkal, akkor jobban figyelembe vehetik a gyakorlat tapasztalatait, és sok hibát elkerülhetnek. Így jobban meríthetnek a műszaki haladás érdekében a termelési tapasztalatok forrásából. Fejlesztőnk kell a műszaki propagandát is, hogy a világban végbemenő technikai változásokat a munka javítása érdekében figyelemmel lehessen kísélni.

Iparunk, sőt az egész népgazdaság további fejlődésének legfontosabb kérdése — meggyőződésem szerint — az adottságainknak és ugyanakkor a nemzetközi együttműködés szempontjából is legjobban megfelelő gyártmányösszetétel kialakítása. Ezt a szocialista országokkal az ediginél is szorosabb együttműködésben lehet gyorsan és hatékonyan megvalósítani. Minden országnak előnyt jelent, ha helyes profilmegosztás alapján berendezkedhet a korszerű technológiával, nagyszériákban előállítható, magas műszaki színvonalú termékek gazdaságos gyártására. Sajnos, ebben a vonatkozásban nem használjuk ki a kézenfekvő lehetőségeket. Makacs, szűklátókörű ragaszkodás tapasztalható minden régóta gyártott termékhez. Ennek következtében, más KGST-országokkal együtt mi is gyártjuk a világon előállított ipari termékek 60—80 százalékát. Ezt a problémát, együttműködésünknek ezt a gyenge oldalát, az 1961-es moszkvai értekezlet megvitatta. Ideje, hogy az ott hozott határozatokat részünkről tettek is kövessék.

A szocialista országok együttműködésében rejlő lehetőségek teljesebb kihasználásával világra szóló eredmények érhetők el. Bizonyítja ezt a Szovjetunióból kiinduló, Csehszlovákiában és hazánkban már működő, Lengyelországban és a Német Demokratikus Köztársaságban még épülő „Barátság” kőolajvezeték. Ez a távvezeték jelenleg a világon a leghosszabb és a legmodernebb. Az együttműködés kiemelkedő eredménye az európai szocialista országok villamosenergia-rendszerének összekapcsolása keretében kiépült „Béke” távvezeték. Nagy jelentőségű hazánk és Románia együttműködése a román földgáz felhasználására. Ma már az együttműködés sok olyan szép és minden résztvevő ország számára gyümölcsöző példáját tudjuk felmutatni, amikor az egyes országok elkerülik, illetve felszámolják a párhuzamosságokat az iparágak fejlesztésében. Ezek a példák kézzelfoghatóan bizonyítják, hogy a gazdasági élet minden területén nagy sikerek érhetők el a fokozott együttműködéssel. Ugyanilyen szép eredményeket lehetne elérni a minden országban meglévő iparágakon belül, a gyártmányok megosztásában. Azt várjuk — elsősorban azoktól, akik közvetlenül a műszaki-gazdasági együttműködéssel foglalkoznak —, hogy bátran és következetesen tegyenek erre javaslatokat. „Arra van szükség — amint ezt a kongresszusi irányelvek-

ben kihangsúlyoztuk —, hogy végleg felszámoljuk a gazdaságvezetés nacionalista vonásait és az autarkióra való törekvést.”

Társadalmi fejlődésünk meggyorsulása, termelőerőink fejlettsége, együttműködésünk a többi szocialista országgal a nemzetközi munkamegosztás hatékonyabbá tételében, indokolja és lehetővé teszi, hogy a ma feladatait, a legközelebbi évek terveit, egyre inkább a távolabbi társadalmi és gazdasági célok ismeretében határozzuk meg.

A KGST határozata alapján már néhány év óta folyik a húszéves terv irányelveinek kidolgozása. E nagyszabású, sok tekintetben teljesen újszerű, bonyolult feladatok elvégzése, előreláthatóan még hosszabb időt vesz igénybe. A terv főbb előirányzatairól máris elég alapos áttekintéssel rendelkezünk. A fejlesztés fő problémáit, megoldásuk legcélszerűbb módozatait azonban még sokoldalúan vizsgálni kell. A kidolgozott javaslatokat már több fórumon vitattuk, köztük a baráti országok tervező szerveivel is. Ezek a viták és konzultációk alkalmat adtak arra, hogy fő vonásokban mi is megismerkedjünk a baráti országok elgondolásaival.

A húszéves terv megvalósításával a fogyasztási javak olyan bőségét kívánjuk elérni, hogy népünk egy főre jutó fogyasztása túlszárnyalja a fejlett kapitalista országokét. A számítások szerint ez akkor lehetséges, ha a termelés továbbra is a jelenlegihez hasonló ütemben nő. Ez a fejlődési ütem lényegesen felülmúlja a tőkésországokét, és lépést tart a szocialista országokéval.

A munka termelékenységének emelésében az eddiginél gyorsabb ütemet kell elérnünk. Ez elérhető, ha a termelés minden ágában alkalmazzuk a legfejlettebb technikát, korunk tudományos vívmányait és adottságainkat jobban kihasználjuk.

Pártunk VII. kongresszusán nagy súllyal tárgyaltunk a munkatermelékenység emelésének fontosságáról. Rámutattunk, hogy hazánkban nem fejlődött kielégítően a munka termelékenysége. 1952—57 között az ipari termelés elsősorban a létszám emelkedése révén nőtt. 1957—59 között a termelés növekedésének már mintegy fele származott a termelékenység emelkedéséből. Célként tűztük ki a kétharmad-egyharmad arány elérését. Az ötéves terv első két évében — mint már említettem — ezt elértük, s bizonyos, hogy a terv egész időszakát tekintve az arány még jobb lesz. A harmadik ötéves tervben tovább kell haladnunk, és el kell érni, hogy a termelés növekedésének mintegy háromnegyed részét a termelékenység emelkedése biztosítsa, miközben csökken a munkaidő. A húszéves terv második felében az ipari termelés egész növekedését a termelékenység fokozása útján kell fedezni, a munkaidőt pedig tovább kell rövidíteni.

A népgazdaság távlati fejlesztésének problémái azzal is összefüggnek, hogy hazánk sűrűn lakott ország, amely tüzelőanyagokban és egyéb ásványi nyersanyagokban viszonylag kedvezőtlen helyzetben van. A fejlődés egyik legfontosabb feltétele, hogy a szocialista országok nemzetközi munkamegosztására támaszkodva, az adottságainknak leginkább megfelelő, hatékony munkaszpecializációt valósítsuk meg.

A húszéves tervidőszakban, az elgondolások szerint, az ipar egyes ágait gyorsabban, másokat viszont lassabban, vagy egyáltalán nem kívánjuk fejleszteni, aszerint, hogy országunk és a szocialista országok összessége szempontjából mit indokol a célszerűség, a gazdaságosság. Kedvező adottságaink alapján az alumíniumipar maximális fejlesztésére

törekszünk. Ebben felbecsülhetetlen jelentőségű segítséget kapunk a napokban aláírt egyezmény alapján a Szovjetuniótól. Gépiparunkat úgy akarjuk továbbfejleszteni, hogy termékeinek exportjával továbbra is hozzájáruljon a hiányzó ipari nyersanyagok és tüzelőanyagok, valamint a szükséges gépek importjának fedezéséhez. Mindezek alapján indokoltnak látszik, hogy gépiparunk termelése — 20 év alatt — 8—9-szeresére emelkedjék, miközben az egész ipar több mint 5-szörösére növekszik.

A számítások szerint a vegyiparban mintegy tíz-tizenegyszeres fejlesztést lehetséges és indokolt megvalósítanunk. Ez a fejlesztés néhány igen fontos termékcsoporthoz összpontosul. Mindenekelőtt lényegesen növelnünk kell a műtrágya és a mezőgazdaság számára fontos egyéb vegyi anyagok gyártását. Fokoznunk kell a műanyagok és műszálak termelését, s tovább kell emelnünk az exportunkban is nagy jelentőségű gyógyszeriparunk termelését.

Húszéves tervünk időszakában tüzelőanyag- és energiaszükségletünk kielégítésére fokozott mértékben használjuk fel az ország erőforrásait. Ezek az utóbbi években bővültek. Nagy földgáztelepeket tártunk fel és kőolajkészleteink is számottevően emelkedtek. Fűtőanyag-szükségletünknek — 1980 körül — még így is csupán felét tudjuk hazai forrásokból fedezni. A többit import útján kell biztosítanunk.

Mezőgazdaságunk fejlesztési programjának kialakításához kedvező kiinduló alapul szolgál, hogy a szocialista átszervezés már a húszéves tervvel átfogott időszak legelején befejeződött. Reálisan tűzhetjük ki célul, hogy mezőgazdaságunk — támaszkodva a nemzetközi szakosításra — elérje, sőt meghaladja a mezőgazdaságban fejlett országok növénytermelési és állattenyésztési eredményeit. Így teljesen fedezni tudjuk évről évre bővülő élelmiszer-szükségletünket, s emellett jut elegendő termék a mezőgazdasági és élelmiszeripari exportunk fokozására is. Mezőgazdasági termelésünk 20 év alatt két-két és félszeresére növekszik. Mindezt a munkatermelékenység gyors növekedése mellett fogjuk elérni. A mezőgazdasági keresők aránya az 1938. évi 50 és az 1960. évi 35 százalék helyett, előzetes tervszámítások szerint, már 1970-ben csupán 27—28 százalék lesz, a húszéves terv végére pedig 16 százalékra csökken. Ennek jelentőségét a népgazdaság fejlődése szempontjából akkor tudjuk felmérni, ha figyelembe vesszük, hogy egy kereső az iparban jelenleg mintegy három és félszer annyi nemzeti jövedelmet termel, mint a mezőgazdaságban.

A húszéves terv számos problémájában még további vizsgálatokra van szükség. De tervezőink, tudományos dolgozóink, szakembereink eddigi munkája máris nagy segítséget nyújt számunkra ahhoz, hogy a közeli évekre vonatkozó terveink összhangban legyenek a hosszú távlatra kitűzött célokkal. A jövő évben már részletesebben kidolgozzuk harmadik ötéves tervünk főbb feladatait, és egyeztetjük a baráti országokkal. Ezt a tervszerű, előrelátó munka szempontjából rendkívül öröndetes ténynek tartjuk.

„Hazánk gazdasági fejlődésének üteme a legközelebbi években nagymértékben függ attól, mennyire tudjuk megjavítani a tervezés, irányítás, általában a vezetés színvonalát.” Három évvel ezelőtt mondtuk és írtuk le ezeket a szavakat a VII. kongresszus határozatában.

Most, a következő néhány év feladatára gondolva, lényegében ugyanezt kell mondanunk.

Van fejlődés a gazdasági vezetésben. De — figyelembe véve, hogy feladataink nemcsak növekednek, hanem egyre bonyolultabbakká válnak — ez a fejlődés korántsem kielégítő. Kevesebb tervmutatóval és kevesebb kötelező rendelkezéssel, de az anyagi ösztönzés helyesebb alkalmazásával, jobban elkerülhetők a sok oldalról megkötött és ezért óhatatlanul sablonos vezetési módszerekből fakadó hibák. A korszerű vezetés követelménye, hogy az alsóbb szervek önállósága és felelőssége növekedjen.

A kötetlenebb, az anyagi érdekeltségre és a bizalomra jobban épülő gazdasági vezetés megköveteli, hogy az operatív vezetők munkát végzők képesek legyenek a népgazdasági érdekeknek legjobban megfelelő megoldás kiválasztására. Ez a választás nem könnyű. Alapos szakértelmet, magasfokú politikai öntudatot és megalapozott vezetési tudást igényel. Ez a vezetői tudás még nem kielégítő nálunk.

A vezetési színvonal emelésével egyidejűleg növekednie kell a dolgozók részvételének is a vezetésben. A nagyobb vállalati önállóság, a helyi felelősség fokozása szükségessé teszi, hogy a dolgozókat jobban bevonják a vállalatok irányításába. A vezetők munkája gazdagodik, biztonságosabb, ha a vezetésben jobban támaszkodnak a dolgozókra, kezdeményezésükre, tapasztalataikra és az ellenőrzésükre. Így könnyebben megoldhatók a termelés emelésével, a termelékenységgel növelésével, a gazdaságosság fokozásával, a munka- és üzemszervezéssel kapcsolatos feladatok.

Gazdasági munkánkban — összhangban a termelés bővülésével, a világban végbemenő műszaki és technikai forradalommal — mind nagyobb szerepe van a tudománynak. A tudomány eredményeivel közvetlenül hat a termelés fejlődésére, és fordítva, a gazdasági eredmények lehetővé és szükségessé teszik a tudomány sokoldalú fejlődését.

Gazdaságpolitikánk, megszabadulva a dogmatizmus béklyójától, elhárítva a revizionista kísérleteket, szabad fejlődési lehetőségeket adott az alkotó, tudományos munkának. A fejlődés, amely a legutóbbi időben a tudományos életben, a gazdasági kérdésekkel kapcsolatos kutatások területén megindult, biztató. Remélhető, hogy a fokozódó aktivitás az eddiginél is nagyobb eredmények elérésére vezet. Bízunk benne, hogy a tudományos kérdésekkel foglalkozók és a gyakorlati munkán dolgozók szorosabb együttműködése révén, fejlődésünk újabb erőforrásai tárulnak fel, amelyeket a gazdasági vezetés részben már a holnap, részben a távolabbi jövő problémáinak megoldása során hasznosíthat.

Ma azonban még korántsem mondhatjuk, hogy a gazdasági munka és a tudományok kapcsolata kielégítő volna. Közgazdaságtudományunk például jelenleg még nem ad kellő támogatást a gazdasági vezetésnek. Igaz, a mindennapi munkában a gyakorlat emberei, gyakran nem is igénylik e segítséget. Tény az is, hogy közgazdászaink viszonylag kevés olyan témával foglalkoznak, amely a gyakorlat számára kézzelfoghatóan hasznos és közvetlenül felhasználható.

A közgazdaságtudománytól egyebek között azt várjuk, hogy nyújtson több támogatást olyan problémák kutatásával, amelyek megoldásában elért eredmények alapján biztonságosabban dönthetünk arról, hogy melyik iparág fejlesztése, milyen népgazdasági és belső arányok mellett felel meg legjobban a népgazdaság hatékonyabb és gyorsabb ütemű fejlesztésének. Keresni kell a beruházások hatékonysága fokozásának lehetőségeit, az iparilag elmaradt területek fejlesztésének legcélszerűbb mó-

dozatait. Kutatni kell az üzem- és munkaszervezés bonyolult és elhanyagolt témáit, a műszaki fejlesztés és az anyagi érdekeltség sokrétű kérdéseit. Fel kell tárni a hazai és a nemzetközi munkamegosztással, a szakosítással, a specializációval és kooperációval összefüggő számtalan problémát, valamint az érték- és árviszonyok hazai és nemzetközi vonatkozásait. A tervezési módszerek fejlesztése is nagyban függ a közgazdaságtudomány konkrét támogatásától.

A népgazdaság továbbfejlesztésében nagy jelentőséget tulajdonítunk a termelőerők fokozott koncentrációjának, illetve az ennek érvényesítéséhez szükséges feltételek megteremtésének. Ebből indultunk ki, amikor a gazdasági vezetés megjavításának részeként hozzákezdünk az iparirányítás átszervezéséhez. A termelőerők koncentrálása sokoldalúan át gondolt, tervszerű munkát igényel. A mi viszonyaink között a koncentráció nem okozhat munkanélküliséget, termelési zavarokat, felesleges áldozatokat. Előre és részletesen ki kell dolgozni a koncentrált termelés kialakításához, a korszerű üzemek megszervezéséhez, az elaprózott, gazdaságtalanul működő termelőegységek fokozatos felszámolásához szükséges tennivalókat.

Az iparban a szervezeti változtatásokkal, a vállalati összevonásokkal, majd ezt követően a felsőbb irányító szervek és hatáskörük módosításával lényegében csak *megkezdődik* a termelőeszközök átcsoportosításának, ésszerűbb hasznosításának megszervezése. A beruházásokra és felújításokra szolgáló eszközök legcélszerűbb felhasználásának feltételei jönnek létre. A gondosan előkészített és jól végrehajtott szervezeti változások azonnal is éreztetik hatásukat a gazdasági eredményekben. Ehhez az szükséges, hogy az átszervezést ütemesen, az erők és a feladatok kellő beosztásával, megfelelő előkészítésével, kapkodás nélkül hajtsuk végre.

A közeljövőben — az átszervezés követelményei alapján — részletesen kidolgozzuk tervezési, pénzügyi, munkaügyi és statisztikai rendszerünk továbbfejlesztését. Elkészítjük a minisztériumok új szervezetére, hatáskörük átrendezésére vonatkozó konkrét javaslatokat.

Gondoskodunk arról is, hogy az átszervezésben részt vegyenek az érdekelt gazdasági és társadalmi szervek, a területeken dolgozó legjobb szakemberek. A szervezés sokrétű feladatai csak akkor oldhatók meg sikeresen, ha munkában résztvevők mindnyájan meg vannak győződve a tennivalók helyességéről és egyetértésben dolgoznak.

A népgazdaságunk fejlesztésében előttünk álló legfontosabb feladat: ötéves tervünk hátralevő részének teljesítése. Gazdaságpolitikai irányvonalunk a gyakorlatban bevált, az élet bizonyította be helyességét, ezért ezen változtatnunk nem kell. Ez az irányvonal mindenben megfelel dolgozó népünk közeli és távolabbi érdekeinek, biztosítéka népgazdaságunk egészséges fejlődésének.

Feladataink sikeres megvalósításához kedvező feltételeket biztosít a szocialista tábor országainak, a KGST tagállamainak egyre szélesedő és mélyülő gazdasági együttműködése. Minden feltétel rendelkezésünkre áll ahhoz, hogy megoldjuk a szocialista társadalom felépítésében előttünk álló feladatokat.

A szocializmus teljes győzelme hazánkban elérhető közelségbe került. Csak rajtunk múlik, elsősorban a munkánktól függ, hogy célunkat mielőbb elérjük.

HEVESI GYULA:

Munkarend és állóeszköz-kihasználás

Ismeretes, hogy az állóeszközök extenzív kihasználásának a műszakszám növelése útján való fokozásával nagyon lassan haladunk előre nemcsak hazánkban, hanem a szocialista tábor többi országaiban is. Hazánkban 1959-ben az állami ipar átlagos műszak-együtthatója (az összes teljesített munkanapok aránya az I. műszakban teljesített munkanapokhoz viszonyítva) 1,42 volt és ugyanannyi maradt 1960-ban is. Az állóeszközök kihasználására vonatkozó műszakszám ennél kisebb; 1959-ben az első műszakban is az összes betölthető munkahelyeknek csak 82,7, 1960-ban pedig 84,1 százalékát töltötték be ténylegesen. Az így számolt műszakszám 1959-ben 1,17, 1960-ban 1,2 volt. A műszakszám ilyen lassú növekedése több lényeges okra vezethető vissza. Ilyenek egyebek közt a következők:

a) A termelésnek egy teljes műszakkal való növelése gyakran azért jár nehézséggel, mert a legtöbb üzemben vannak „szűk keresztmetszetek”, amelyek berendezései máris az átlagosnál több műszakban működnek, esetleg teljesen ki is merítik a lehetséges üzemidőt. Csak ezeknek a részeknek a — jelentős beruházásokat kívánó — bővítése tehetné lehetővé a többi berendezések fokozottabb kihasználását.

Vannak ugyan — különösen a gépgyártásban — „bő keresztmetszetek” is, olyan gépek és egyéb készülékek, amelyeknek csak viszonylag rövid ideig való üzemeltetésére van szükség, hogy ellássák a termelésnek egy egész vagy akár több műszakban való teljes szükségletét. Természetes, hogy a termelés zöme nem méretezhető ezekhez a „bő keresztmetszetekhez”.

b) A termelésnek egy teljes műszakkal való növelése túlságosan nagy ugrást jelent, amelyet nyersanyaggal, munkaerővel, vagy akár megrendeléssel sem lehet mindig ellátni. Részleges megterheléssel pedig egy további műszak fenntartása ritkán gazdaságos. Ezért a műszakszámot általában csak azokon a legszűkebb keresztmetszeteken emelik, amelyeknél a szükséges feltételeket biztosítani lehet. De ezt is gyakran hátráltatja, hogy vállalati szempontból gyakran előnyösebb új beruházással tágítani a keresztmetszetet, mint a műszakszám fokozásával.

c) A műszakszám fokozása, illetve általában a munkarend időbeli megváltoztatása rendkívül közelről érinti a dolgozók munka- és életkörülményeit. Ebből a szempontból a több műszak és a folyamatos munkarend kétségkívül nagyobb nehézséget jelent a dolgozóknak, mint a kevesebb műszak és a normális periodikus naptári megszokottság. Ilyen nehézségek vállalását — már a szocialista elosztási elv szellemének is megfelelően — akkor lehet a dolgozókkal egyetértésben eredmé-

nyesen megvalósítani, ha a több műszakos munkában is gondoskodunk a szükséges szociális körülményekről, és ha a bonyolultabb munkarend vállalása ellenében a dolgozók munkaidőben, bérben vagy más juttatásokban olyan *kompenzációt* kapnak, amelyet a vállalt nehézségek ellensúlyaként legalábbis egyenértékűnek vagy éppen előnyösnek tekintenek. Vonatkozik ez a műszaki, adminisztratív dolgozókra is, mert a nagyobb műszakszám bonyolultabb szervezést, nagyobb felelősséget jelent.

Ezt a követelményt az eddigi gyakorlat távolról sem vette kellőképp figyelembe, s ez — nézetem szerint — egyik fő oka azoknak a nehézségeknek, amelyekkel az állóeszközök megfelelő munkarend bevezetése útján való fokozott időbeli kihasználása eddig járt. E már régebben kifejtett álláspontunk* teljes igazolását látjuk a papíripar összes üzemének, valamint a csepeli kohászati művek és különösen a csőgyár folyamatos munkarendre való áttérésének pozitív tapasztalataiban.

Amilyen fontos és kívánatos a következő két évtizedben az életszínvonal emelése szempontjából a dolgozók átlagos munkanapjának, illetve évi munkaidejének a csökkentése, épp annyira nem kívánatos, sőt — nézetem szerint — megengedhetetlen, hogy egyidejűleg csökkenjen az állóeszközök időbeli kihasználása. A technika jelenlegi és a húsz éves tervperiódusban várható még gyorsabb fejlődése mellett különös fontosságú az is, hogy a fokozott időbeli kihasználás lehetővé teszi az állóeszközök gyorsabb kicserélését nagyobb termelékenységgű, tökéletesebb berendezésekkel.

A dolgozók munkaidejének csökkentésével csaknem egyenrangú követelmény az üzemi munkaviszonyok olyan könnyítése, amely a dolgozók egyéni életkörülményeit is lényegesen javítja. E tekintetben kétségkívül igen nagy, sőt talán szociális szempontból a legnagyobb jelentőségű lenne az *éjjeli munka megszüntetése* a termelés minden olyan területén, ahol a technológia folyamatossága vagy különösen jelentős gazdasági érdekek (például igen nagyértékű berendezések működtetése aránylag kevés munkással) miatt az éjjeli munka nem elkerülhetetlen.

Mivel azonban az éjszakai műszakok beszüntetése az állóeszközök napi időbeli kihasználásának jelentős korlátozásával jár, kívánatos — legalábbis részben — kompenzálni a nem éjszakai órákban kellően vagy egyáltalán ki nem használt időközök (üzemszüneti napok) teljesebb kihasználásával.

A távlati tervezésben a *heti munkaidő leszállítását okvetlenül célszerű összekapcsolni az állóeszközök időbeli kihasználásának a növelésével*, a műszakszám fokozásával, vagy ahol az előnyösebb, a folyamatosság bevezetésével, esetleg mind a kettővel. Az ezzel járó gazdasági előnyök (nagyobb jövedelmezőség, önköltségcsökkenés, beruházás-megtakarítás stb.) lehetővé tehetik a munkaidőcsökkentés jóval korábbi megvalósítását, mint ahogyan az „hagyományos” munkarend mellett lehetséges lenne. Ezt is szemléltetően igazolják a papíripari üzemekben és a csepeli kohászati művekben szerzett tapasztalatok.

Az állóeszközök extenzív kihasználásának fokozása a meglévő termelőüzemekben is elsőrendű gazdaságpolitikai feladat. E cikk keretében azonban főleg a *távlati* tervezés szempontjából kívánom vizsgálni,

* MTA Ipargazdaságtani Kutató Csoport Közleményei. 1. sz. Bpest, 1961. Hevesi Gyula: A naptárilag folyamatos (üzemszünet nap nélküli) termelés elvi és gyakorlati kérdései. Ipargazdaság. 1962. 7. sz.

hogy új létesítményeknél, valamint jelentős rekonstrukcióknál hogyan egyeztethető össze a dolgozók munkaidejének fokozatos csökkentése a termelés műszaki és gazdasági szempontból legcélszerűbb munkarendjével. Az állóeszközök extenzív kihasználása új létesítmények, vagy jelentős rekonstrukciók vonatkozásában más aspektusban jelenik meg, mint már meglévő termelőberendezések esetén.

Ha meglévő és működésben levő üzemekről van szó, akkor elsődlegesen a már régebben eszközölt beruházások jobb kihasználása a feladat — a termelésnek újabb beruházások nélküli megnöveléséből származó gazdasági előnyök érdekében. Itt ilyen kérdések vetődnek fel: szükség van-e és milyen mértékben a többlettermelésre; biztosítható-e a többlettermeléshez szükséges nyersanyag, munkaerő stb. Az, hogy az extenzív kihasználás fokozásának fő célja egyébként szükséges beruházások megtakarítása legyen, aránylag ritkábban, például máris három műszakban működő üzemeknél vagy üzemrészlegeknél szokott előfordulni.

Ezzel szemben a távlati tervekben előirányzott új létesítményeket illetően a termelés volumenével kapcsolatos problémák a munkarendre vonatkozóan nincsenek. A terv előírja a szükséges termelési volumet, és ha adottnak vesszük a technológiát, amelyre tervezni kell, valamint a dolgozóknak az adott időpontra meghatározott törvényes munkaidejét, akkor a műszaki tervezés és gazdasági számítások számára bázisként rendelkezésre álló munkáslétszám — eltekintve esetleg szükséges, aránylag jelentéktelen korrekciókról — adva van. Ennek nagysága lényegében független a megválasztandó munkarendtől, akár egy, akár két vagy három műszakra, akár szakaszosra vagy folyamatosra történjék is a tervezés; független attól is, hogy alkalmazkodnak-e az üzemidő meghatározásakor a dolgozók munkaidejéhez (például hétórás munkaidő mellett 7 órás üzemműszak), akár nem (például átlagosan 7 órás munkaidő mellett 8 órás üzemműszak). Bármilyen legyen ugyanis a munkarend, a tervben megkívánt termékmennyiséget (lényegében) ugyanazon számú és összetételű munkaerő állítja elő, csak éppen kisebb vagy nagyobb épületben, több vagy kevesebb, nagyobb vagy kisebb teljesítményű géppel stb.

A választott munkarendtől függő megtakarítások tehát elsődlegesen a beruházási volumenben mutatkoznak, attól függően, hogy a naptári időalapból (nem számítva az évi 8 általános szünnapot) a munkarend hány óra üzemi kihasználását irányozza elő. Ebből az óraszámából le kell vonni a javításokra, felújításokra szükséges munkaidőt. Ha feltételezzük, hogy ez havonta 48, évente 576 óra, akkor a gyakorlatilag realizálható üzemeltetési idő maximuma mintegy 8000 órának felel meg. Jelenleg az egy műszakos üzemek évi munkarendi időalapja (figyelembe véve az 52 vasárnapot és a 8 általános szünnapot) $305 \times 8 = 2440$ óra, ami 7 órás munkaidőnél 2135-re csökken. Ezt egy, esetleg két műszakos üzemnél is teljes mértékben realizálhatónak vehetjük, ha feltételezzük, hogy a javításokra és felújításokra szükséges munkákat a munkarenden kívüli időben végzik el. De még így is, ha sikerülne a jelenleg körülbelül 1,3-es műszakszámot a távlati tervben 2,0-re felemelni, az összes időalapnak (hétórás munkanap mellett) csaknem 47 százaléka marad kihasználatlanul. Ez a tartalék azonban magában foglalja az éjszakai órákat is. Ha ettől — kivéve a már előbb említett eseteket és kivételeket — eltekin-tünk, mintegy 6000 óra lehet az a plafon, amelynek lehető teljes üzemel-

tetési kihasználására törekedhetünk és törekednünk is kell. Ennek a kihasználható összes időalap mintegy 25 százalékát kitevő tartaléknak a felhasználása is óriási jelentőségű a beruházási megtakarítások és egész szocialista fejlődésünk üteme szempontjából.

Egyes beruházási szakemberek véleménye szerint, ha a távlati terv új létesítményeit az országos szükségletek, vagy éppen az egész szocialista tábor szükségleteinek kielégítése szempontjából tervezik, úgy a termékegységre jutó fajlagos beruházás ennek a tartaléknak a kihasználásával párhuzamosan csökken.

Gyakorlatilag minden egyes iparágban az adott iparág sajátosságainak és a távlati tervben kitűzött feladatainak megfelelően kell a beruházások nagyságát a választandó munkarendtől függően kiszámítani. Az e cikkben közölt különféle munkarendi változatok elemzése éppen azt a célt szolgálja, hogy megkönnyítse a terv-variánsok gazdaságossági számítását. Bár a naptári időalap fokozott kihasználásának elsődleges hatása a beruházási szükséglet csökkenésében mutatkozik meg, a munkarend kihatással van az önköltség alakulására is. A termékegységre jutó egyes rezsiköltség-tételek csökkennek, bizonyos — különösen szociális jellegű — kiadások emelkedhetnek. Feltehető, hogy a berendezések műszaki avulásának gyorsasága a jövőben egyre nagyobb mértékben túl fogja haladni a fizikai elhasználódását, s ezért az évi amortizációs leírást az extenzív kihasználás mértékétől szinte függetlennek tekinthetjük. Így ez a költségtétel a termékegységre vonatkoztatva lényegesen csökkenthető. A karbantartási költségek fajlagosan többé-kevésbé változatlanok maradnak. Részben vállalaton belüli előnynek is tekinthető, hogy a gyorsabb elhasználódás lehetővé teszi az elavult eszközök kicserélésének, s ezzel a műszaki haladásnak a meggyorsítását.

Rendkívül fontos és tanulságos ebből a szempontból elemezni a húszéves tervünk előirányzatait, hogy így — legalábbis nagyságrendi megközelítéssel — felmérhessük az extenzívebb munkarendek lehetséges kihatását szocialista építésünk ütemére. Különösen érdekes lehet olyan közvetett kihatásoknak a vizsgálata, mint aminő például az építőiparban és a termelőeszközök termelésében dolgozók szükséges létszámának a csökkenése, és a gyorsabb amortizáció nyomán meggyorsuló műszaki haladás és termelékenység-növekedés.

A dolgozók munkaidejének csökkentése a kereseti szint csökkentése nélkül csakis a munka társadalmi termelékenységének megfelelő emelkedése mellett lehetséges. Egy-egy üzemre vonatkoztatva ez annyit jelent, hogy a lerövidített munkaidő alatt se legyen kisebb a termelés, mint korábban a hosszabb munkaidő alatt; lényegében változatlan maradjon a munkáslétszám és a költségszint. E követelmény kielégítésének fő forrásai: a) a termék munkaigényességének csökkentése, ami általában műszaki jellegű intézkedésekkel és beruházásokkal jár, b) a műszakon belüli időtartalékok felderítése és realizálása és c) a naptári időalap fokozott kihasználása.

Az, hogy cikkünkben kizárólag az utóbbival foglalkozunk, egyáltalában nem jelenti, mintha ez előbbi két tényezőt elhanyagolhatónak tekintenénk. Ellenkezőleg, az a nézetünk — és ezt a gyakorlati tapasztalat is igazolja —, hogy a munkarend szerinti időalap növelése, ami elvileg a munkáslétszám növelését is megkövetelné, nagymértékben ösztönzőleg hat a két előző tényezőnek a kihasználására, a szükséges munka-

erő-többletnak belső tartalékokból való fedezése érdekében. A leghatározottabban helytelenítjük azonban azoknak a felfogását, akik úgy vélik, hogy az említett két fő forrás a termelékenység olyan hatalmas realizálható tartalékait tartalmazza, hogy a harmadik tényező teljes kihasználására már nem is kell törekedni. Nézetünk szerint megengedhetetlen e három fő forrás bármelyikének is az elhanyagolása.

Folyamatos munkarendi változatok

A heti 42 órás munkahétre való áttéréssel kapcsolatban sok olyan munkarendi változat jöhet számításba, amely lehetővé teszi az évi üzemeltetési idő csökkentésének az elkerülését, illetve ennek növelésére is módot adhat. Ezek közül ismertetek néhány olyan változatot, amely nézetem szerint a leginkább alkalmazható. Tekintettel arra, hogy a folyamatos munkarend gazdasági, valamint közvetett és közvetlen szociális előnyei a köztudatban általában ismeretlenek, és ezért a vasárnapi munka kérdése legtöbbször csak mint hátrány jelenik meg, több olyan munkarendi változatot is felsoroltam, amelyek egyfelől még elég jelentős gazdasági előnyökkel járnak, másfelől pedig évente minden dolgozó 30—32 szünnapja biztosítottan vasárnapra esik. A felsorolt munkarendek mindegyike két műszakos. Ugyanezek a sémák azonban — megfelelő módosításokkal — három műszakos munkarendekre is alkalmazhatók. Elsőnek az összefoglaló táblázatban 13-as szám alatt szereplő munkarendre hívom fel a figyelmet; ebben az első műszak 8 órás, a második 7 órás, a dolgozók pedig az általánosan kötelező évi 8 szünnapon kívül minden negyedik munkanap után kapnának szabadnapot (4 + 1-es rendszer).

A szóban levő munkarend munkaidő-mérlegét a jelenleg szokásos és más közel eső folyamatos munkarendekhez képest az alábbi számok fejezik ki. Az évi szabadságidőket ennél az összeállításnál nem vettük figyelembe, mivel az valamennyi variánsnál egyformán csökkenti az évi munkaidőt. Levontuk azonban a 8 törvényes általános szünnapot, s így a megszakításos munkarendeknél az üzemnapok, valamint a dolgozók munkanapjainak számát 305-nek vettük.

1. 8 órás megszakított munkahét (6 + 1); 305 · 8 = 2440 óra; heti átlag:	48 óra
2. 7 órás megszakított munkahét (6 + 1); 305 · 7 = 2135 óra; heti átlag:	42 óra
3. 8 órás ötnapos „munkahét”, azaz négy nap után egy szünnap (365 : 5 = 73); 8 · 4 · 73 = 2336 óra; heti átlag:*	44,92 óra
4. Napi hétórás ötnapos „munkahét”; 7 : 4 : 73 = 2044 óra; heti átlag:*	39,5 óra
5. I. műszak 8 óra II. műszak 7 óra folyamatosan: $\frac{8+7}{2} \cdot 4 \cdot 73 = 2190$ óra; heti átlag:*	42,1 óra

E munkarend legcélszerűbb üzemi szervezési megoldását az alábbi táblázat tünteti fel; e szerint 2 munkahelyhez 5 dolgozó tartozik (a, b, c, d, e), akik közül naponta felváltva egynek-egynek szünnapja van.

* a 8 általános szünnap levonásával.

Munkarendek összehasonlítása
(az évi szabadságidő figyelembevételével nélkül)

Sorszám	A munkaszakasz jellemzői			Munkás			1) Munkás évi munkanapja	1) Üzemnapok évi száma	Évi üzemóra száma	Kapacitás-kihasználás viszonyítva			Megjegyzés	
	Napi munkára	Munkaszakaszok száma	Munkás szünetnapok	Napi váltás száma		munkaórái				2. hoz %	4. hez %	13. hoz %		
				Hétköznap	Vasárnap	1)								2)
1	8	6	1	—	2440	48	60	305	2440				1) 8 ált. szünetnap be, ill. leszámításával 2) Az ált. szünetnapok nincsenek beszámítva	
2	8+8	6	2	—	4880	48	60	305	4880					
3	7	6	1	—	2135	42	60	300	2135					
4	7+7	6	2	—	2170	42	60	305	4270					
5	8	4	1	1	2272	44,9	81	284	2856					
6	8+8	4	2	2	2272	44,9	81	284	5712					
7	8	3 (6)	1 (2)	1	2125	42	99,2	266	2856					
8	8+8	3 (6)	1 (2)	2	2125	42	99,2	266	5712	117	134	95		
9	7	4	1	1	1988	39,4	81	284	2499					
10	7+7	4	1	2	1988	39,4	81	284	4998					
11	8+7	4	1	2	2130	42,1	81	284	5355	110	126			
12	8+8	4	1	1	2105	41,5	101	264	5296	110	123	Vasárnap csak de. műszak		
13	8+7	4	1	2	1984	39,3	101	264	4991	102	117	„		
14	8+8	3	1	2	1969	39,0	117	247	5296	102	117	„		
15	7+7+7	6	1	2/3	2016	40,0	77	288	6041			Szombaton csak 2 műszak		
16	8+8	4	1	2	2189	43,0	91,4	274	5504	113	129	Minden 2. vas. csak 1 műsz.		
17	8+7	4	1	2	2057	40,7	91,4	274	5173	106	112	„		
18	8+8	3	1	2	2087,4	41,6	103,9	261,1	5504	113	129	„		

(4+1) munkarend

Műszak	1. nap	2. nap	3. nap	4. nap	5. nap	6. nap
I.	a b	e b	a e	a b	a b	c d
II.	c d	c d	c d	e d	c e	a b
Szünetel	e	a	b	c	d	e

A táblázatban feltüntetett 6. napon, azaz a táblázat 2. napján kezdődő ciklus 5. napján történik a váltás.

Amint a táblázat mutatja, ennél a munkarendnél öt dolgozó közül egynek kell két munkahelyen dolgoznia. Ez nem jár különösebb nehézséggel. A műszaki fejlődés jelenlegi iránya egyre inkább megköveteli, hogy a dolgozók mind jelentősebb része több munkahely ellátására is képes legyen. Igaz, hogy ez a dolgozó három naponként váltja a műszakot, de mivel mindkét műszak nappali, a váltás gyakoriságának nincs számottevő jelentősége.

Az évi üzemi munkaórák számának összehasonlítására, a 8 általános szünnapot is figyelembe véve, az alábbi adatok szolgálnak:

1. Egy műszak 8 órás (megszakításos; 6 + 1):
305 · 8 = 2440 óra;
2. Két műszak 8 órás (megszakításos; 6 + 1):
305 · 16 = 4880 óra;
3. Egy műszak 7 órás (megszakításos; 6 + 1):
305 · 7 = 2135 óra;
4. Két műszak 7 órás (megszakításos; 6 + 1):
305 · 14 = 4270 óra;
5. Egy műszak 8 órás (folyamatos):
357 · 8 = 2856 óra;
6. Két műszak 8 órás (folyamatos):
357 · 16 = 5712 óra;
7. Egy műszak 7 órás (folyamatos):
357 · 7 = 2499 óra;
8. Két műszak 7 órás (folyamatos):
357 · 14 = 4998 óra;
9. Egy műszak 8 órás + egy műszak 7 órás folyamatos:
2856 + 2499 = 5355 óra.

Az egyes variánsok időadatainak összehasonlítása:

$$9/4 = 126 \text{ százalék}$$

$$9/2 = 111 \text{ százalék}$$

$$8/4 = 117 \text{ százalék}$$

$$6/4 = 134 \text{ százalék}$$

A folyamatos munkarend a dolgozók munkahetének egyidejű rövidítésével kombinálva — ha eltekintünk a második műszak munkaidő-rövidítésétől — 34 százalékos üzemóra-különbséget is kitehet. Az utóbbi variáns a jelenleg 3 műszakos napi 8 órás nem folyamatos üzemeknél egyben az éjjeli műszak megszüntetését is lehetővé tenné, a termelési kapacitás gyakorlatilag elhanyagolható csökkenése mellett. Ennek egy négynapos „munkahét” felelne meg, oly módon, hogy három 8 órás munkanap után egy szünnap következik (természetesen 6 + 2-es formában is megvalósítható, ha a dolgozók számára így előnyösebb). Az évi üzemórák száma ebben az esetben a következő:

$$\frac{10}{4} \cdot 365 \cdot 3 \cdot 8 = 2189, \text{ illetve a 8 általános szünnap (64 óra)}$$

leszámításával 2125 óra,

ami gyakorlatilag teljesen megfelel az átlagosan 42 órás munkahétnek.

A munka szervezése célszerűen például a következőképpen oldható meg:

Műszak	1. nap	2. nap	3. nap	4. nap	5. nap
I.	$a_1 b_1 c_1$	$a_1 d_1 d_2$	$a_2 d_1 d_2$	$b_2 d_1 d_2$	$a_2 b_2 c_2$
II.	$a_2 b_2 c_2$	$a_2 b_2 c_2$	$a_1 b_1 c_1$	$c_2 b_1 c_1$	$a_1 b_1 c_1$
Szünetel	$d_1 d_2$	$b_1 c_1$	$b_2 c_2$	$a_1 a_2$	$d_1 d_2$

Ennél a munkarendnél 8 munkás közül naponta 6 dolgozik és 2 tart szünetet; két dolgozó pedig (b_2 és c_2) három napon belül 2 munkahelyen dolgozik. A műszakváltás az ötödik napon történik.

Egyes, gazdaságilag már jelenleg is megvalósítható esetekben, illetve mint a további fokozatos munkaidőcsökkentés átmeneti formája, kívánatos lehet a dolgozók vasárnapi szünnapjai számának növelése. Ez jelentős mértékben emelhető a vasárnapi délutáni műszakok elhagyásával. A 4 + 1-es, 8 órás munkarendnél (az összesítő táblázatban 6. sorszám) ebben az esetben vasárnaponként 10 dolgozó közül 6-nak van szünnapja, évente tehát $52 \cdot 0,6 = 31,2$ a vasárnapi szünnapok száma, szemben a 10,4-del, ha vasárnap is 2 műszakban dolgoznak. Egy munkás évi munkaideje $20,8 \cdot 8 = 166,4$ órával, átlag heti 44,9-ről 41,5-re csökken, ami gyakorlatilag megfelel az átlag 7 órás munkanapnak.

A 3 + 1-es 8 órás munkarendnél (az összefoglaló táblázat szerinti 8. sorszám) a vasárnap délutáni műszakok elhagyásával a vasárnapi szünnapok száma 13-ról 32,5-re emelkedik. (Vasárnaponként 8 közül 3 dolgozik.) Egy munkás évi munkaideje 156 órával, heti átlagos munkaideje 3 órával 42 órától 39 órára csökken, ami napi $6\frac{1}{2}$ órás munkaidőnek felel meg. Ilyen munkarendek — nézetem szerint — valószínűleg számos esetben gazdaságosan megvalósíthatók már a 7 órás munkanapra való általános áttéréssel egyidejűleg. Lehetségesek természetesen közbeeső megoldások is, például az, hogy minden második vasárnap-délutáni műszak, illetve havonta egy vasárnap-délutáni, vagy mindkét műszak szüneteljen stb.

A folyamatos munkarenddel kapcsolatos szociális kérdések

A műszakszám növelésével és a termelés folyamatosságával kapcsolatos szociális kérdések tanulmányozására speciális szociológiai vizsgálatok folynak. Ilyen a napi 7 órás átlagos munkaidőre való áttéréssel kapcsolatban a rövidebb napi munkaidő vagy a rövidített munkahét kérdése. Sok tapasztalat mutat arra, hogy az átlagosan 7 órás munkanap esetében a dolgozók jelentős része a munkahét megrövidítését részesíti előnyben. A Szovjetunióban például a Szverdlovszki Népgazdasági Tanács területén — a munkaidő csökkentése kapcsán rendezett közvéleménykutatás alkalmával — a megkérdezett 3411 munkás 52,9 százaléka az ötnapos munkahét, 38,4 százaléka az évi szabadság növelése mellett nyilatkozott. A napi munkaidő csökkentését a munkások mindössze 8,7 százaléka javasolta. A műszaki dolgozók körülbelül hasonló arányban nyilatkoztak. A megkérdezett 800 műszakiból 526 a heti munkanapok számának csökkentését, 189 az évi szabadság növelését javasolta és csupán 85 volt a napi munkaórák csökkentése mellett.*

* Trud i Zarabotnaja Plata, 1961. 9. sz.

A folyamatos termelés bevezetésének kétségkívül egyik legnagyobb nehézsége a tömegeknek a megszokott munka- és életformához való ragaszkodása. Van olyan vélemény, amely szerint a családi élet szétrombolását jelentené, ha nem pihenhetne együtt minden vasárnap a család minden tagja. Szerintük ezt a hátrányt, még ha csak minden második vasárnapról lenne is szó, semmiféle munkaidőszállítás, béremelés vagy más szociális előny nem pótolhatja. Ezért szükségesnek látjuk már itt a következő tényekre és megfontolásokra utalni:

1. Hazánkban a népgazdaság szocialista szektorában, valamint a kulturális és szociális szolgáltatások területén jelenleg foglalkoztatott körülből 2,6 millió dolgozó közül mintegy 400 ezren vannak, akiknek a munkája a törvényes heti munkaidőn belül vasárnapra és más munkaszüneti napokra is kiterjed. Ilyen folyamatos beosztásban dolgozik.*

az iparban	70— 80 ezer fő
a közlekedésben	120—130 ezer fő
a kereskedelemben	50— 60 ezer fő
a mezőgazdaságban	40— 60 ezer fő
az egészségügy területén	30— 40 ezer fő
a művelődésügy területén	20— 30 ezer fő
a kommunális ellátás területén	10 ezer fő
az őrszolgálat területén (a fegyveres testületek nélkül)	50 ezer fő
Összesen:	390—450 ezer fő

Ezek egy része *technológiai* okokból dolgozik ilyen munkarendben, mégpedig:

Munkahelyek	Összes létszám (1000 fő)	Ebből folyama- tos beosztásban dolgozik (1000 fő)	Megjegyzés
I. Állami ipar			
1. <i>Kohászat</i>	75	26	
kohók		5	
Martin-művek		5	
hengerdék		8	
egyéb		8	
2. <i>Villamos energia</i>	33,6	4	
3. <i>Vegyipar</i>	44,0	15	
Ebből:			
alumíniumkohászat		2	
4. <i>Építőanyagipar</i>	65,0	4	Tégla-, cement-, kerámia- és üveg- ipari kemencék, üvegfűvők
5. <i>Élelmiszeripar</i>	111,0	22	
Ebből:			
cukorgyártás		13	Idényben
sörgyártás		2,5	
tejipar		1	
II. Mezőgazdaság			
Állattenyésztés	50,0	45	Állatgondozás, hizlalás

* Megközelítő számok, egyes minisztériumok adatai szerint.

Technológiai okból tehát a népgazdaságban összesen mintegy 100—120 ezren dolgoznak folyamatosan. Figyelembevéve a népgazdaság e területeket érintő fejlesztési feladatait, valamint a távlati munkaidőcsökkentést is, az itt dolgozók száma a továbbiakban előreláthatóan még emelkedni fog. A lakosság *anyagi, kulturális, egészségügyi* stb. szükségleteit elégítik ki vasárnap és munkaszüneti napokon a következő kategóriák:

Munkahelyek	Összes létszám (1000 fő)	Vasár- és munkaszüneti napon is dolgozók (1000 fő)	Megjegyzés
<i>I. Állami ipar</i>			
1. Nyomdaipar	13,5	1	nyomdászok tejátvevők, feldolgozók
2. Élelmiszeripar		3	
<i>II. Egészségügyi ellátás</i>	108	38	
Ebből:			
orvos	6	6	
ápolónő, műtős stb.		21	
gyógypedagógus		2,5	
<i>III. Közlekedés</i>	306	130	
Ebből:			
MÁV-forgalmi		60	járművezetők, kalauzok, állomási és javító személyzet
tanácsi forgalmi		24	
MÁV-fűtőházi		14	
Posta és telefon		15	
<i>IV. Kereskedelem</i>	186	55	
Ebből:			
vendéglátóipar		50	
<i>V. Kulturális ellátás</i>			
Ebből:			
nevelőintézet		3,2	
kollégium, színház, mozi stb.		4	
üdülés, újságírók, árusok ...		15	
<i>VI. Egyéb ellátás</i>			
(víz, gáz, villanyellátás, fürdők stb.)		10	
<i>VII. Portás, őr, házfelügyelő</i>		50	

400—500 ezer dolgozó legalább 250—300 ezer olyan családot jelent, amelyben egy vagy több kereső a vasárnapra is kiterjedő munkarendben dolgozik. Semmi jele sincs annak, hogy ezek a családok általában rendezetlen, vagy észrevehetően kevésbé rendezett családi körülmények között éljenek. Kétségtelen, hogy az ilyen munkarendben élőknek vannak bizonyos *hátrányaik* azokkal szemben, akiknél a család minden tagja minden vasárnap együtt lehet. A hátrányok azonban semmiképp sem érnek fel a velük szembeállítható jelentős *előnyökkel*.

Vannak a rövidített munkahéttel kombinált folyamatos termelésnek specifikus szociális előnyei is. Például a dolgozók jelentős része — a fővárosban mintegy 20 százalékuk — vidékről jár be munkahelyére és naponta 2—3 órát, vagy még többet is tölt el a vonatokon. Ezek számára

nem mindegy, hogy minden hatnapi munka után egyszer, vagy pedig kétszer nem kell bejönniök a városba. Sőt még az is sokat jelent, ha nem minden hetedik, hanem minden ötödik nap vannak ettől a fáradságtól megkímélve. De nagyvárosokon belül is olyan távolságok vannak, hogy még a helyi lakosok számára is nagy időmegtakarítást és előnyt jelent, ha kevesebbszer kell lakásuktól munkahelyükig utazni. A hétköznapi szünnapon a dolgozók sok olyan ügyes-bajos dolgukat intézhetik el, amiért egyébként esetleg mulasztaniok kellene a munkahelyükön. Könnyebben eszközölhetik bevásárlásaikat is. Csökken a betegség miatt mulasztott munkanapok száma, mégpedig valószínűleg nagyobb arányban, mint amilyen arányban a szünnapok száma emelkedik. Sokkal könnyebb a kulturális intézmények, a kirándulóhelyek, sőt, bizonyos fokig a szórakozóhelyek látogatása is. A családi élet szempontjából pedig egyenesen felmérhetetlen jelentőségű, ha a családnyának hetenként nem egy, hanem két szabadnapja van. Végül, olyan munkarendnél, amelyeknél általában vasárnap csak egy műszak van, vagy amikor a dolgozó vasárnap éppen az első műszakban dolgozik, a vasárnap délután rendelkezésre áll a szokott családi együttes számára.

A lehető legnagyobb gondot kell azonban fordítani a több műszakos, valamint a folyamatos termelés következtében szükségképpen felépő szociális szolgáltatási igények — étkeztetés, bölcsődei felügyelet, orvosi szolgálat stb. — kielégítésére.

Mindezek az elgondolások a folyamatos munkarend egyes pozitív vonásait illetően, szemléletesen beigazolódtak a legutóbbi időkben az egész papíripar, valamint a csepeli kohászati művek folyamatos termelésre való áttérése során. Úgy gondoljuk, minden ilyen vitában az érdekelt dolgozók a leghivatottabb döntőbírák. Márpedig ezekben az üzemekben az érdekelt dolgozók — férfiak és nők — túlnyomó többsége elégedett az új munkarenddel. Persze megelégedettségük nem pusztán abból fakad, hogy a hétköznapra eső szabadnapnak is megvannak a maga sajátos előnyei. Elégedettségük fő oka, hogy hatnapi munka után nem egy, hanem két szabadnapjuk van, egy évben 39 szabadnappal több, mint eddig, kereseti szintjük pedig változatlan. Ők már belekóstoltak a pudringba, ami — Marx szavaival — egyedül dönheti el annak a minőségét. Úgy találták, hogy jó, és az érdekelt gazdasági vezetők sem rontották el vele a gyomrukat.

Ezekre a tapasztalatokra, amelyek egyébként már más publikációkból, sőt a rádióból és a televízióból is eléggé ismertek, e cikk keretében nem térhetünk ki. Egy, a folyamatos munkarendet szociális szempontokra hivatkozva ellenzők részéről különösen vitatott kérdéssel azonban már itt foglalkozni kell, mivel éppen ez a kulcsproblémája a folyamatos munkarend megvalósíthatóságának. Igaz ugyan, hogy az ehhez fűződő ellenérvelés elsősorban a már meglévő, vasárnapi megszakításokkal működő üzemeknek a folyamatos üzemeltetésre való áttérésére vonatkozik, de ha valaki mindenáron szembe akar helyezkedni egy neki újszerűnek és szokatlannak látszó módszer alkalmazásával, akkor némi „jóakarattal” kivetítheti ezt a hamis argumentációt a még csak létesítendő új üzemekre is. Az *anyag*i és munkaidőbeli kompenzációról van szó, azon dolgozók számára, akik a szakaszos munkarendről térnek át a folyamatos termelésre. Javaslatunk és véleményünk szerint ilyen esetekben a *folyamatos munkarendre való áttérés csak akkor lehet eredményes, ha*

— változatlan kereset mellett — össze lehet kapcsolni a dolgozók munkaidejének csökkentésével. Azt mondják erre egyes munkaügyi szakemberek, hogy ez nem engedhető meg, mert bérfeszültséget hozna létre a többi, máris folyamatosan termelő üzemek vonatkozásában. Szerintük e javaslatból olyan kereseti aránytalanságok jönnének létre, amelyek nem egyeztethetők össze a munka szerinti elosztással és így a dolgozók igazságérzetével sem.

Ennek az érvelésnek a hamis volta könnyen belátható. A papíripar üzei és a csepeli kohászati művek áttértek a folyamatos termelésre, és leállították a dolgozók munkaidejét 42 órára, kereseti szintjük megtartásával. Vajon mit szólhatnak ehhez azok a vegyipari dolgozók, akik már régóta és ma is heti 48 órás munkaidővel folyamatosan termelnek; mit szólnak hozzá a vasutasok, az egészségügyi dolgozók, a vendéglátóipari dolgozók vagy a tűzoltók? Nyilván semmi egyebet — meggyőződésem szerint —, mint azt, hogy válják egészségükre. Legfeljebb még hozzátehetnék: örülünk, hogy saját helyzetüket javítva hasznot hoztak a népgazdaságnak, amelyből végeredményben mi is profitálunk.

Másrészt, mikor beszélhetünk bérfeszültségről szocialista körülmények között? Akkor, ha mennyiségileg és minőségileg *azonosnak nevezhető munkáért* egyik vállalatnál vagy iparágban a dolgozók többet keresnek, mint egy másik vállalat vagy iparág dolgozói.

Van-e valamilyen permanens bérfeszültség a jelenleg szakaszosan dolgozó munkások és a folyamatosan termelő dolgozók között? Nyilvánvalóan nincs, illetve csak annyiban, amilyen mértékben ilyen bérfeszültségek egyébként is lehetségesek mindkét területen.

A folyamatos termelésre való áttérés kétségtelenül nehezebb szociális körülményeket jelent, mint a normális szakaszos munkarendben való dolgozás. Ezeket a nehézségeket éppen azok, akik a legtöbbet beszélnek bérfeszültségről, még mértéktelenül el is túlozzák. De akkor milyen alapon kifogásolják az átállásért adott anyagi, illetőleg munkaidőbeli kárpótlást?

Az előbbiekből logikusan következik az is, hogy ha a papírgyár (vagy akármelyik más üzem) dolgozói népgazdasági érdekből áttérnek a szakaszos munkarendről a folyamatosra, s ezért bér-, illetve munkaidő-kompenzációt kapnak, az semmiféle többletbér-igénynek nem lehet forrása más területeken, ahol a munkaviszonyokra és a keresetekre ez a tőlük teljesen függetlenül végbemenő változás a legcsekélyebb kihatással sincs.

A folyamatos munkarend ellenzői végeredményben elhanyagolhatóknak tartják azokat a jelentős népgazdasági előnyöket, amelyek a folyamatos munkarendből — különösen a távlati tervezés szemszögéből — származhatnak. Megfelelnek a szocialista építőmunka ama alapelvéről, hogy ott, ahol a dolgozók egyéni érdeke és az általános társadalmi érdek között látszólagos vagy tényleges elentmondás mutatkozik, a legelső feladat ennek az ellentmondásnak a feloldása. A vitát egyébként a papíripar és a csepeli kohászati művek dolgozóinak legújabb tapasztalata és álláspontja lényegében már eldöntötte. Helyénvalónak tartanak, ha ezeket a tapasztalatokat egy erre kijelölendő kísérleti üzemben, a tudományos vizsgálat követelményeinek minden tekintetben megfelelő módon ellenőriznék.

Az állóeszközök fokozottabb időbeli kihasználását jelenleg a *Szovjetunióban* is elsőrendűen fontos és sürgős feladatnak tekintik. Ismeretes, hogy N. Sz. Hruscsov a vasutasok országos gyűlésén tartott beszédében sürgős feladatként tűzte ki, hogy a gépipar érje el, legalábbis a két teljes műszakban való foglalkoztatottságot. A gépiparban jelenleg a gépi berendezés kihasználására vonatkozó műszakszám 1,5—1,6, a dolgozók foglalkoztatására vonatkozó pedig 1,2 körül van. A Moszkvai Területi Népgazdasági Tanács több mint 200 gépgyárban beható vizsgálatot folytatott a műszakszám növelésének feltételeire vonatkozóan és úgy találta, hogy a dolgozók 2 teljes műszakban való foglalkoztatása esetén a berendezés kihasználásának optimális műszakszáma 1,6, három műszak esetén pedig 2,4 lesz. Ahhoz azonban, hogy a munkásokra vonatkoztatott műszakszámot kettőre felemeljék, a szűk keresztmetszetek feloldása komoly beruházásokat igényel. Igen jelentős kiegészítő gépparkra és ezek elhelyezésére nagyobb építkezésekre is szükség van. A beruházások eredményeként, a dolgozók teljes kétműszakban való foglalkoztatása mellett, az egyes üzemek termelő kapacitása 18—26 százalékkal emelkedik. Jellemző e beruházások méreteire, hogy az ehhez szükséges pénzügyi ráfordítás a kétharmadát teszi ki annak az összegnek, amibe kerülne a termelés ilyen növekedésének megfelelő kapacitású új létesítmények által való biztosítása. A megtakarítás természetesen így is jelentős, és ezért a fejlesztés legközelebbi etapjának éppen e szűk keresztmetszetek feloldását tekintik, a teljes kétműszakos üzemeltetés elérése céljából.

A naptárilag folyamatos termelésre való áttérés, mellyel számottevő beruházás nélkül is — vagy aránylag egészen jelentéktelen beruházással — 16—17 százalékkal volna emelhető a termelés, főleg azért nem vetődött fel, mert sokan emlékeznek még az 1929—1932. években megkísérelt folyamatos munkahétre való általános áttérésnek a sikertelenségére. A jelenlegi sokkal konszolidáltabb körülmények közt és sokkal magasabb fejlettségi szinten, a naptárilag folyamatos termelés megvalósításának egész más lehetőségei vannak, mint voltak annak idején. A kérdés részletesebb kifejtésével még foglalkozni fogok.

Összefoglalva: az állóeszközöknek naptárilag folyamatos termelés útján való fokozott időbeli kihasználása eredményesen valósítható meg, ha ezt *egyidejűleg* összekapcsoljuk a dolgozók munkaidejének csökkentésével, kereseti szintjük változatlan megtartása mellett. Az ilyen eljárás megfelel a népgazdaság és a dolgozók egyéni érdekei kielégítő összeegyeztetésének. Elvileg helytelennek kell tekinteni azt, hogy a munka-
idő általános leszállítása előbb történjék és csak azután törekedjünk a termelés naptári folyamatosságára vagy a napi műszakszám *jelentős* növelésére.

„Kétszintű” tervezés

(Matematikai módszer a népgazdasági terv javítására)

Az elmúlt két-három évben alkalmazni kezdtünk matematikai módszereket a magasabb szintű tervező munkában. A kísérletezés két irányú. Az egyik irány: több iparágban — a pamutiparban, a szintetikus szálak gyártásában, az alumíniumiparban, a papíriparban, az energiagazdálkodásban — *matematikai programozást* végeztek vagy végeznek a tervek megalapozására. A részben már befejeződött vagy lezárásukhoz közeledő számítások közgazdasági optimum-kritériumok alapján határozzák meg a gazdasági tevékenységek (termelés, felhasználás, export, import, beruházás stb.) legkedvezőbb programját. Az első ágazati programozások, noha ma még csak szórványosak, megteremtik a szélesebb körű, általánosabb gyakorlati alkalmazás kísérleti-tudományos feltételeit.

A másik irány: *az ágazati kapcsolatok mérlegének alkalmazása a népgazdasági tervezésben*. Az Országos Tervhivatal immár rendszeresen felhasználja az ágazati kapcsolatok mérlegét az éves és az ötéves tervek belső összhangjának ellenőrzésére. Ez az első matematikai eszköz, amelyet *népgazdasági terv* készítéséhez alkalmaznak. Hozzá kell azonban tennünk: ez kevésbé „finom” szerszám, mint az iparági számításokhoz használatos módszerek. Az ágazati kapcsolatok mérlege ugyanis, ellentétben a matematikai programozás modelljeivel, nem alkalmas *optimalizálásra*, több kínálkozó alternatíva közül a legkedvezőbb kiválasztására. Rendeltetése is jóval szerényebb: csupán az ágazatok közötti arányosságok, az általános egyensúly biztosítására hivatott.

A helyzet áttekintéséből logikusan adódik a következő lépés: olyan eljárásokat kell kidolgoznunk, amelyek módot adnak *optimalizálásra*, de most már *népgazdasági szinten*. A gyakorlati tervezők régi igénye ez, s a szakirodalomban találhatunk is ilyen irányú javaslatokat.* Az eddigi elgondolások azonban nem számoltak a feladat megoldásának alapvető nehézségével:

Vagy erősen összevont, aggregált programozási modellt szerkesztünk, s akkor rendkívül leszűkül a választás lehetősége, s a túlzott egyszerűsítések veszélyeztetik a számítás eredményeinek használhatóságát, vagy pedig igen nagyméretű modellt dolgozunk ki, amely mentes ezektől a hibáktól, ám ez esetben a feladat numerikus megoldása még nagy teljesítményű elektronikus számológépek igénybevételével sem lehetséges.

Vizsgálatunkban éppen ezt a kettős nehézséget igyekeztünk áthidalni. Olyan modell kidolgozására törekedtünk, amely még eléggé részletes ahhoz, hogy tartalmaz információkat nyújtson a tervezéshez, ugyanakkor a számítási feladat a jelenlegi számítástechnikai adottságok mellett is megoldható. Cikkek feladata e modell rövid ismertetése.**

* Lásd pl. Simon Gy.—Kondor Gy. cikkét: „A külkereskedelmi kapcsolatok optimalizálása”, Közgazdasági Szemle 1960. 7. sz.

** Modellünket egy szélesebb körű vizsgálat keretében dolgoztuk ki, amelyet az Országos Tervhivatal megbízásából folytat a Magyar Tudományos Akadémia Számítástechnikai

A javaslat közgazdasági alap gondolatai

Modellünket úgy szerkesztettük meg, hogy az lehetőség szerint a jelenleg szokásos tervezési módszerek mélyreható változtatása nélkül is beépülhessen a népgazdasági terv kidolgozásának normális menetébe. A következő közgazdasági alap gondolatokból indultunk ki:

1. Modellünkkel bizonyos fokig imitáljuk a tervezés szokásos menetét. Az Országos Tervhivatal a gazdaságpolitikai követelmények, s az ágazatokra vonatkozó általános ismeretek alapján előzetes tervjavaslatokat dolgoz ki, amely globális előirányzatokat, „keretszámokat” tartalmaz az ágazatok számára. Az ágazatok saját részletes számításaikkal, konkrét adottságaik alapján „kitöltik” a kereteket, konkretizálják a központi előirányzatokat. Eközben módosításokat is javasolnak a Tervhivatalnak. A gazdasági életben ezt nevezik „visszatervezésnek”. A visszatervezés alapján a Tervhivatal módosítja eredeti előirányzatait, ezeket újra leküldi az ágazatoknak. Modellünk az „oda-visszatervezésnek” ezt a folyamatát formalizálja.*

2. Modellünk még egy szempontból imitálja a tervezés szokásos gyakorlatát. A központ bizonyos direktívákat ad az ágazatoknak és kéri annak közlését: milyen gazdasági hatékonysággal oldható meg a feladat? Az ágazatok különböző — központilag előírt szerkezetű — „gazdaságossági mutatószámokkal” fejezik ki tevékenységük hatékonyságát. Modellünk egységes rendszerbe foglalja a „visszajelentést”: az ágazatok az eljárás minden lépésében gazdaságossági mutatószámokat jelentenek vissza a központnak az onnét kapott direktívák, valamint saját tevékenységük értékelésére.

3. Mint említettem, egyes iparágakban már matematikai programozási módszereket is felhasználnak az ágazati méretű távlati tervek kidolgozásához. E programozások valósággal sugallják a gondolatot: az ágazatok számítási eredményeit érdemes lenne összehasonlítani és felhasználni a népgazdasági tervből átvett direktívák, keretszámok (például termelési feladatok, beruházási keretek) javítására. Modellünk hivatása: szervezett formát adni az ilyen összehasonlításoknak és az ennek alapján történő népgazdasági tervkorrekcióknak.

4. Nem kívánjuk modellünk segítségével meghatározni a népgazdasági terv *minden* előirányzatát. Kiindulópontunk egy már kidolgozott („hagyományos”, nem matematikai módszerekkel meghatározott, esetleg az ágazati kapcsolatok mérlegével ellenőrzött) népgazdasági terv. Ennek bizonyos előirányzatait konstansként átvesszük programozási modellünkben. Dolgozatunkban ezeket *gazdaságpolitikai előírásoknak* nevezzük. Ilyenek pl. a munkaerőkeret, a személyes és közületi fogyasztásra szolgáló termékek mennyiségének és összetételének előirányzatai stb. (Más kérdés, hogy számításunk eredményei alapján esetleg mód nyílik a konstansként átvett gazdaságpolitikai előírások értékelésére is: támpontokat adhatunk az előírások esetleges megváltoztatására irányuló döntéshez.)

5. Köztudomású, hogy a számításokban felhasznált alapadatok egy része bizonytalan; a modell eleve bizonyos egyszerűsítő feltevéseket alkalmaz: az eredeti tervből konstansként átvett gazdaságpolitikai előírások nagysága is sok szempontból vitatható. Éppen ezért érthető, ha a gyakorlati tervezők

Központja. A kutatást *Lipták Tamás* matematikussal együtt végeztük; a cikkben ismertetett modell és módszer közös munkánk eredménye. Közös kutatásunk keretében főként *Lipták Tamás* hárult a matematikai vonatkozású problémák megoldása.

A kutatás eredményét egy hosszabb tanulmányban ismertettük. (Kornai J.—Lipták T.: „Kétszintű tervezés” MTA Számítástechnikai Központ, 1962. május, sokszorosítva.) A tanulmány tartalmazza a javasolt számítási eljárással kapcsolatos matematikai tételeket, azok bizonyításait, részletesen ismerteti az alkalmazandó algoritmust. A kérdés matematikai vonatkozásaira ebben a cikkben nem térek ki.

* A gyakorlatban ez az „oda-vissza-processzus” nem ilyen szigorú időrendi sorrendben történik. Sokszor kerül sor „menetközbeni” tárgyalásokra, információk kicserélésére, részmegállapodásokra, tervszámok emelése vagy csökkentése körüli alkukra és egyeztetésekre.

nem tulajdonítanak túlzott jelentőséget a matematikai értelemben „optimális”, azaz a szélsőérték-feladatot egzaktan teljesítő program elérésének, mert tisztában vannak az „optimum” viszonylagos voltával. Gyakorlati célokra tehát teljesen elégségesnek véljük az optimum elfogadható közelítését.

A továbbiakban a modell vázlatos leírása során kénytelen vagyok egyes fontos problémákat figyelmen kívül hagyni, illetve erősen leegyszerűsíteni a ténylegesen felhasználásra kerülő modellhez képest; annak érdekében, hogy elgondolásunk fő vonásai könnyebben érthetővé váljanak, s a leírás ne lépje túl egy rövid cikk kereteit.*

A központi program változói és feltételei

A tervezést a központ (gyakorlatilag a kormány, az Országos Tervhivatal) irányítja. A tervezéssel kapcsolatos feladatok egy részét a központ alá rendelt szektorok látják el. Összesen n szektorunk van. Egy-egy szektor egy-egy termékcsoporthat felelős. A továbbiakban a rövideg kedvéért termékcsoporthelyett *termékről* beszélünk majd. A szektor tevékenységeihez nemcsak a szóban forgó termék hazai termelése és a termeléshez szükséges beruházás tartozik, hanem e termék exportja és importja is. A szektor felelős a termék iránti hazai és exportszükséglet kielégítéséért akár hazai termelésből, akár importból történjék is ez.

Távlati tervet dolgozunk ki egy tervperiódusra, amely összesen T időszakból áll.

A központi program és a szektorprogramok között meghatározott összefüggések állnak fenn. Vizsgáljuk meg előbb a központi programot. A központ háromféle központi előírást ad a szektorok részére:

1. A központ megbízza az i -edik szektort, hogy a t -edik időszakban bizonyos mennyiségű terméket adjon hazai szükségletre.** Ezt z_{it} -vel jelöljük, s *ellátási feladatnak* nevezzük ($i = 1, \dots, n; t = 1, \dots, T$). A központ nem írja elő, hogy a kívánt mennyiséget a szektor hazai termelésből vagy importból elégítse-e ki; ezt majd a szektorprogram határozza meg. Ugyancsak a szektorprogramban kell meghatározni, hogy a hazai szükséglet kielégítésén felül kíván-e a szektor exportálni is.

2. A központ rendelkezésre bocsát az i -edik szektornak a t -edik időszakban meghatározott mennyiséget a j -edik termékből (például meghatározott mennyiségű villamos energiát ad a vegyiparnak az 1964–65-ös időszakra). Ezt z_{jit} -vel jelöljük és *anyagkeretnek* nevezzük ($i = 1, \dots, n; j = 1, \dots, n; t = 1, \dots, T$). Az anyagkeret tartalmazza mind a hazai termelést, mind az importált i -edik anyagot.

3. A központ az i -edik szektor rendelkezésére bocsát a t -edik időszakra meghatározott létszámot. Ezt w_{it} -vel jelöljük és *létszámkeretnek* nevezzük ($i = 1, \dots, n; t = 1, \dots, T$). Mint látni fogjuk, dinamikus népgazdasági modellünkben a munkaerőt tekintjük egyedül primér központi erőforrásnak.

A központ által a szektoroknak adott háromféle előírás (z_{it} , z_{jit} , és w_{it}) a központi program *változói*; nagyságukat számításunk eredményeképpen kívánjuk meghatározni.

A központi programnak a következő korlátozó *feltételeket* kell kielégítenie:

$$(1) \quad z_{it} = \sum_{\substack{j=1 \\ j \neq i}}^n z_{jit} + Q_{it} \quad \left(\begin{array}{l} i = 1, \dots, n; \\ t = 1, \dots, T, \end{array} \right)$$

* A nyitott problémák egy részére az említett hosszabb, sokszorosított tanulmány tér ki.

** A termékmenyiséget általában forintban kell mérni, minthogy egy-egy szektor termelése rendszerint elég heterogén. A modell elég mély tagolása esetén lehetnek szektorok, amelyekben természetes mértékegység is alkalmazható (pl. kWó áram, pár cipő stb.).

ahol Q_t a t -edik időszakban az i -edik termékből szükséges extern fogyasztás. Ez gazdaságpolitikai előírás, azaz olyan adat, amelyet nem magunk számítunk ki a programozás során, hanem korábbi tervszámításokból konstansként vesszük át. Az extern fogyasztás magában foglalja a személyes és a közületi fogyasztást, ezen belül az improduktív beruházást is. Ezzel szemben általában *nem* foglalja magában sem az exportot, sem a beruházások céljaira történő felhasználást.* Az exportot és a beruházási tevékenységet ugyanis nem tekintjük gazdaságpolitikai előírásnak, hanem azok célszerű nagyságát számításunk segítségével kívánjuk meghatározni.

Az (1) feltétel a népgazdasági tervezés gyakorlatában rendszeresen alkalmazott termékmérleg: bal oldalán a forrás, jobb oldalán a felhasználás. A hazailag termelt és importált termékből a hazai szükségletre adott mennyiség (z_{it}) legyen annyi, mint amennyit a hazai termelő fogyasztás ($\sum_{\neq i} z_{jit}$)

és az extern fogyasztás (Q_{it}) igényel.

Az (1) feltételrendszer nem más, mint annyi n -szektoros ágazati kapcsolati mérleg, ahány időszakunk van. Ezekből az ágazati kapcsolati mérlegekből azonban, mint látni fogjuk, *nem* számítunk technológiai együtthatókat, s nem használjuk fel őket az input-output analízis szokásos eljárásai szerint. Kizárólag abszolút összegekben megadott mérlegek formájában szerepelnek modellünkben.

A következő feltétel:

$$(2) \quad \sum_{i=1}^n w_{it} = W_t \quad (t = 1, \dots, T),$$

ahol W_t a népgazdasági munkaerőkeret a t -edik időszakban. Ez gazdaságpolitikai előírás, amelyet korábbi tervszámításokból konstansként veszünk át. A (2) feltétel a népgazdasági tervezés gyakorlatában ugyancsak jól ismert munkaerőmérleg.

Természetesen a központi program változói nem lehetnek negatívak:

$$(3) \quad z_{it} \geq 0 \quad (i = 1, \dots, n;$$

$$(4) \quad z_{jit} \geq 0 \quad j = 1, \dots, n;$$

$$(5) \quad w_{it} \geq 0 \quad j = 1, \dots, T).$$

A központi program *megengedett*, ha az (1)—(5) feltételrendszert teljesíti.**

A szektorprogramok változói és feltételei

Az i -edik szektor programozási modelljében szereplő tevékenységek (változók) közgazdasági természetük szerint több csoportba sorolhatók:

1. *Reprodukáló tevékenységek.* Ezen a tervperiódus kezdetén már fennálló, az i -edik terméket kibocsátó kapacitások változatlan továbbműködtetését értjük. Technikai jellemzők alapján (például elmaradottabb vagy fejlettebb üzem) több ilyen tevékenység építhető be a modellbe.

A k -adik reprodukáló tevékenység volumene a t -edik időszakban x_{ikt} ($k = \text{repr.}^{***} t = 1 \dots, T$). A volumen mértékegysége: az előállított termék-mennyiség mérésére alkalmas természetes mértékegység pro 1 időszak vagy

* A kivételekre itt nem térhetek ki.

** Az eljárás alkalmazhatósága érdekében még egy további feltételt kell beiktatni a feltételrendszerbe: felső korlátot kell szabni minden szektor ellátási feladatának. A gyakorlati tervezők könnyen megállapíthatnak minden termékre olyan felső határt, amelyet a hazai szükséglet semmiképpen sem lép túl.

*** Itt és a szektorváltozók többi csoportjánál nem adjuk meg a változók számát, hanem ehelyett a k futóindexet illetően a tevékenység jellegére utalunk egy-egy rövidítéssel.

Ft pro 1 időszak. (Azonos azzal a mértékegységgel, amellyel az i -edik terméket a rá vonatkozó központi termékmérlegben mérjük.)

2. *Beruházási tevékenységek.* Ebbe a fogalomkörbe soroljuk mind az új kapacitás megteremtését, mind az új kapacitáson folyó termelést.

Technikai vagy gazdasági jellemzők alapján (pl. alkalmazott technológia, import- vagy hazai gépek stb.) több beruházási tevékenység építhető be a modellbe.

A k -adik beruházási tevékenység volumene x_{ik} ($k = \text{inv}$). A tevékenység volumenét a már üzembehelyezett, s normálisan termelő kapacitás méretével, e kapacitáson egy időszak alatt termelt i -edik termék mennyiségével mérjük. Ennek megfelelően, a mértékegység azonos a reprodukáló tevékenységnél a termékmennyiség mérésére használt természetes mértékegységgel, vagy Ft-tal pro 1 időszak.

Ellentétben a reprodukáló tevékenységekkel (és az alábbiakban ismertetésre kerülő export- és importtevékenységekkel), a beruházási tevékenység nem egyetlen időszak alatt zajlik le, hanem az egész tervidőszak során. Ennek megfelelően nem is szerepel az x_{ik} volumen mellett, harmadik indexként, a „ t ”.

Lehetséges, hogy egyes szektorokban választhatunk valamely beruházási tevékenység megkezdésének többféle időpontja között. Pl. az 1., a 2. vagy a 3. időszakban egyaránt megkezdhetjük egy meghatározott új gyár építését. Ez esetben a három lehetőséget három külön, önálló változóként állítjuk be modellünkbe.

Tulajdonképpen milyen tevékenységet foglaljon magába a szektormodell egy-egy beruházási változója? Véleményünk szerint általában ne egyetlen új üzem létesítését, hanem a beruházási akciók egész összefüggő komplexumát. Ha egy szektormodellben mondjuk tíz beruházási változó szerepel, akkor az ne tízféle gyár létrehozását reprezentálja, hanem a szektor fejlesztésének tíz alternatív irányvonalát; a gazdasági életben használatos kifejezéssel: tízféle „konceptióját”. Tehát pl. a vegyiparban ne a polyamid-szál vagy a polypropylén-szál termelésének kiépítése szerepeljen egy-egy beruházási változóként, hanem pl. az egész műanyag- és műszálipar komplex fejlesztésének 2—3 lehetséges akcióterve, a földgáztól egészen a műanyag feldolgozásáig és a kész műszálig. Ez természetesen bizonyos fokig leszűkíti a választási lehetőségeket a részletekben, hiszen egy-egy beruházási változó ilyenformán eleve meghatározott arányokban kapcsol össze a valóságban sokféle arányban kombinálható résztevékenységeket. Ezt a hátrányt azonban ellensúlyozza az a tény, hogy a fő koncepciók, a fő fejlesztési irányvonalak között választhatunk.

3. *Exporttevékenységek.* Gazdasági jellemzők alapján (pl. piacok, relációk stb. szerint) többféle exporttevékenység szerepelhet a modellben. Az i -edik termékből a t -edik időszakban lebonyolított k -adik exporttevékenység volumene x_{ikt} ($k = \text{exp}$, $t = 1, \dots, T$).

A tevékenység volumenét itt, valamint a 4. és 5. pont alatt tárgyalt külkereskedelmi tevékenységeknél a kivitt (illetve behozott) termék mennyiségével mérjük; ugyanabban a mértékegységben, mint a reprodukáló tevékenységeknél.

4. *Korlátos importtevékenységek.* Ebben a csoportban csak olyan importtevékenységek szerepelnek, amelyek az 1. és 2. csoporthoz tartozó hazai termelőtevékenységekkel versenyeznek, azt pótolni képesek (kompetitív import), s amelyek volumenét valamilyen külső piaci tényező korlátozza. Gazdasági jellemzők alapján (pl. piacok stb.) többféle tevékenység szerepelhet a modellben. Az i -edik terméket a t -edik időszakban importáló k -adik korlátos importtevékenység volumene: x_{ikt} ($k = \text{imp}$, $t = 1, \dots, T$).

5. *Szabad importtevékenység.* Ez olyan importtevékenység, amely a 4. csoportban szereplő importtevékenységekhez hasonlóan versenyez a hazai

termeléssel, azaz kompetitív jellegű, de volumenét sem külső piaci tényezők, sem egyéb adottságok nem korlátozzák. Egyes szektorokban joggal feltételezhetjük a szabad importtevékenység reális voltát. Más szektorokban ilyen szabad, korlátlan importtevékenység nem létezik. Mégis, ezekben a szektorokban is szerepeltetjük ezt a változótípust, annak tudatában, hogy ez csupán *fiktív* változó. Látni fogjuk, hogy az alkalmazásra kerülő programozási eljárás automatikusan kiszorítja e változókat a programból, de módszerünk természete megköveteli a felső korlát nélküli importváltozó szerepeltetését minden szektormodellben. A szabad import volumene a t -edik időszakban: x_{iot} ($t = 1, \dots, T$).

A szektormodellek: *lineáris* programozási modellek. Alkalmazzuk tehát a linearitási feltevéssel kapcsolatos szokásos egyszerűsítéseket, vállalva az ezzel járó pontatlanságokat. Minthogy a linearitás problémája általánosan ismert, magyarázatára nem szükséges kitérnünk.

A szektorprogram számára előírt feltételeket két fő kategóriába sorolhatjuk. Az egyik: a központtól kapott előírások, a *központi előírás-feltételek*. Lényegük: a szektor teljesítse az előírt ellátási feladatot, anélkül, hogy túllépne az előírt anyag- és létszámkereteket. Vizsgáljuk meg ezeket közelebbről.

$$(6) \quad \sum_{\substack{k= \\ \text{repr, exp, imp}}} f_{ikt} x_{ikt} + \sum_{k=\text{inv}} f_{ikt} x_{ik} \geq z_{it} \quad (t = 1, \dots, T),$$

ahol f_{ikt} az i -edik szektor k -edik tevékenységének egysége által a t -edik időszakban biztosított termékmennyiség. Az együttható nagysága a tevékenység különböző csoportjainál a következő:

1. A reprodukáló tevékenységeknél $f_{ikt} = 1$ ($k = \text{repr}, t = 1, \dots, T$).

A reprodukáló tevékenység egysége tehát egy termékegységet állít elő a t -edik időszakban.

2. A beruházási tevékenységeknél $f_{ikt} \geq 0$, de legalább egy t -re $f_{ikt} = 1$ ($k = \text{inv}; t = 1, \dots, T$). Ez a következőket jelenti. A beruházási tevékenység egy egységének eredményeképpen valamikor, de legkésőbb a tervperiódus utolsó időszakában létrejön egy kapacitásegység, amely képes lesz egy időszak alatt egységnyi i -edik terméket előállítani. Az ezt megelőző termelés viszont attól függ: mikor kezdődik a beruházás és miképpen jut el a normális üzemmenetig. Feltételezzük, hogy a k -edik beruházási tevékenységre a termékkibocsátás (és mint látni fogjuk, a ráfordítások) meghatározott időbeli tagozódása jellemző.* Más szóval egy-egy beruházási változóra az f_{ikt} együtthatók egy csoportja jellemző: $f_{ik1}, f_{ik2}, \dots, f_{ikT}$. Legyen pl. a vegyi szektormodell 17. változója egy meghatározott új vegyüzem építése oly módon, hogy a beruházási tevékenység a 2. időszakban kezdődik, a 3. időszakban a végleges kapacitás 60 százalékát adja, s a 4. időszakban már teljes kapacitással termel. Ez esetben $f_{i,17,1} = 0, f_{i,17,2} = 0, f_{i,17,3} = 0,6, f_{i,17,4} = 1, f_{i,17,5} = 1$. Viszont a technológiailag azonos, de egy időszakkal *később* megkezdett 18. változónál az együtthatók: $f_{i,18,1} = f_{i,18,2} = f_{i,18,3} = 0$, s csak $f_{i,18,4} = 0,6; f_{i,18,5} = 1$.

Feltételezzük, hogy a beruházás révén keletkezett kapacitásokat a feladás után mindig normális mértékben kihasználják. Tehát nem hozunk létre olyan kapacitást, amelyet azután később nem használnánk ki. Ha tehát f_{ikt}

* A beruházások ilyen számbavétele némileg hasonló ahhoz, ahogyan Ragnar Frisch a beruházási tevékenységek különböző „csatornáit” (channel) kezeli (*A Survey of Types of Economic Forecasting and Programming and a Brief Description of the Oslo Channel Model*, Memorandum from the Institute of Economics University of Oslo, 1961.)

valamely t -re egyenlő 1-el, akkor ugyancsak 1 a $(t + 1)$ -edik, $(t + 2)$ -edik stb. időszakokra is. Ennyiben tehát a tevékenységeknek ez a csoportja különbözik a reprodukáló csoporttól. Ott ugyanis nem tételeztük fel, hogy a meglévő régi kapacitásokat szükségképpen ki kell használni.

3. Az exporttevékenységeknél $f_{ikt} = -1$ ($k = \text{exp}$), más szóval az exporttevékenységekhez el kell vonni a hazai ellátás elől az i -edik terméket.

4—5. A korlátos importtevékenységeknél, valamint a szabad importnál $f_{ikt} = 1$ ($k = \text{imp}, 0$), azaz egységnyi importtevékenység egységnyi i -edik terméket ad hazai ellátásra.

Ezek után világos a (6) feltétel tartalma: a hazai termelésnek (a régi és az újonnan létrehozott kapacitásokon) plusz az importnak (korlátos és szabad importnak) az export levonása után elegendőnek kell lennie a hazai ellátási feladat teljesítéséhez.

A következő központi előírás feltétel-sorozat:

$$(7) \quad \sum_{\substack{k = \\ \text{repr, exp, imp}}} g_{ijkt} x_{ikt} + \sum_{k = \text{inv}} g_{ijkt} x_{ik} \leq z_{ijt} \quad \begin{matrix} (j = 1, \dots, i - 1, \\ i = 1, \dots, n; \\ t = 1, \dots, T), \end{matrix}$$

ahol g_{ijkt} az i -edik szektor k -adik tevékenységének egy egysége által a t -edik időszakban igényelt j -edik anyag mennyisége. Ez utóbbi nagysága a tevékenységek különböző csoportjainál:

1. $g_{ijkt} \geq 0$ a reprodukáló tevékenységeknél ($k = \text{repr}$). A termelés technológiai jellegénél fogva igényli vagy nem igényli a j -edik anyagot. Ez az anyagigény magában foglalja mind a folyó üzemeltetés anyagigényét, mind pedig a régi kapacitás fenntartásához, egyszerű újratermeléséhez szükséges nagyjavítási és pótlási, felújítási akciók anyagigényét.

2. $g_{ijkt} \geq 0$ a beruházási tevékenységeknél ($k = \text{inv}$). Ez magában foglalja az új kapacitás megteremtésének éveiben a beruházás által igényelt anyagokat (például gépek, villamos berendezések stb.), az üzemeltetés éveiben pedig mind a folyó termeléshez, mind a már megteremtett kapacitás fenntartásához szükséges anyagokat. Hasonlóképpen a kibocsátáshoz, itt is feltételezzük: a k -adik beruházási tevékenységre az anyagigények meghatározott időbeni tagozódása jellemző. Tehát például az 1. beruházási tevékenység a vegyiparban a 2. időszakban kezdődik, ennek megfelelően az 1. időszakban semmilyen anyagot nem igényel, a 2. időszakban — a beruházás megvalósítása idején — főként gépet és építést, a 3. időszakban — a felfutás alatt — már sok bányászati terméket, villamos energiát, de még némi építést is; a 4. időszaktól kezdve pedig már csak az üzemeltetéshez, valamint a megteremtett kapacitások fenntartásához szükséges anyagokat. Ugyanebben a szektorban szerepelhet egy másik beruházási tevékenység, amelynek műszaki jellemzői azonosak, de amely egy időszakkal később indul meg. Ez esetben a g_{ijkt} együtthatók még a második időszakban is 0-ák és csak a 3. időszaktól kezdve válnak pozitívvá.

3—4—5. $g_{ijkt} = 0$ ($k = \text{exp, imp}, 0$). Valamennyi külkereskedelmi tevékenység anyagigénye nyilvánvalóan 0.

Végül az utolsó központi előírás-feltétel:

$$(8) \quad \sum_{\substack{k = \\ \text{repr, exp, imp}}} h_{ikt} x_{ikt} + \sum_{k = \text{inv}} h_{ikt} x_{ik} \leq w_{it} \quad (t = 1, \dots, T),$$

ahol h_{ikt} a k -adik tevékenység egy egysége által igényelt létszám a t -edik időszakban. A különböző kategóriákban:

1. A reprodukáló tevékenységeknél határozottan pozitív. Munkaerő nélkül nem folyhat termelés: $h_{ikt} > 0$ ($k = \text{repr}$).

2. A beruházási tevékenységeknél pozitív vagy nulla $h_{ikt} \geq 0$ ($k = \text{inv}$). 0 az üzemeltetés megkezdése előtt, *ettől kezdve pozitív; számszerű nagyságának — akárcsak a kibocsátási és az anyagigény-együtthatóknak — jellegzetes időbeli lefolyása ez.

3—4—5. A külkereskedelmi tevékenységek létszámigénye nulla: $h_{ikt} = 0$ ($k = \text{exp, imp, 0}$).

A központi feltételeken túl, számolnunk kell a szektor sajátos körülményeire jellemző *speciális feltételekkel* is. Számuk m^i . Például:

— A reprodukáló tevékenységeket korlátozza a jelenlegi meglévő kapacitás felső határa.

— Egyes beruházási tevékenységek korlátozottak: például a jelenlegi üzemek rekonstrukciója, szűk keresztmetszetek feloldása.

— A hazai termelést egyes szektorokban természeti adottságok (például a geológiai kincs nagysága) korlátozzák.

— Egyes export- és importtevékenységeknek vannak felső határaik.

Az e feltételekben szereplő korlátok egy része gazdaságpolitikai előírás, azaz korábbi tervekiszámításokból meríthető, más részüket a számítás céljaira kell kidolgozni. A speciális feltételeket összefoglalóan a következőképpen fejezzük ki:

$$(9) \quad \sum_{t=1}^T \sum_{k=\text{repr, exp, imp}} a_{ijkt} x_{ikt} + \sum_{k=\text{inv}} a_{ijk}^{\text{inv}} x_{ik} \leq b_{ij} \quad (j=1, \dots, m_i),$$

ahol

b_{ij} = a j -edik speciális feltételben szereplő *speciális korlát*. Például kapacitáskorlát, természeti kincs mennyisége, export-importkorlát. Ez nem negatív: $b_{ij} \geq 0$ ($j=1, \dots, m_i$).

a_{ijk} = a j -edik speciális feltételben a k -edik nem beruházó tevékenységre a t -edik időszakban vonatkozó együttható (például a szénbányászásban a k -edik reprodukáló tevékenység egységének 1956—66. évi igénye a hazai szénkincsre).*

a_{ijk}^{inv} = a j -edik speciális feltételben a k -edik beruházó tevékenységre vonatkozó együttható.

A felsorolt központi és speciális feltételeken kívül itt is kimondjuk, hogy a program változói nem lehetnek negatívak:

$$(10) \quad \begin{aligned} x_{ikt} &\geq 0 && (k = \text{repr, exp, imp, 0}; t = 1, \dots, T) \\ x_{ik} &\geq 0 && (k = \text{inv}) \end{aligned}$$

A szektor programja megengedett, ha teljesíti a (6)—(10) feltételeket.

Tekintsük át, milyen kérdésekben hoztunk döntést, amikor a szektorprogramot meghatároztuk.

1. Mennyit termeljünk a szektorra jellemző termékből a tervperiódus különböző időszakaiban?*

2. Milyen beruházásokat hajtsunk végre? Ezen belül: a) Mi történjék a régi kapacitásokkal? Ha a régi kapacitásokat nem merítjük ki vagy ép-penséggel egyáltalán nem használjuk fel, akkor ez gyakorlatilag e kapacitá-

* A korábban elmondottak értelmében $a_{ij0t} = 0$; azaz a speciális feltételek nem érintik a szabad importot.

** Ezek a termékek, mint említettük, egész termékcsoportok. Programozásunk nem felel arra, hogy e termékcsoportokon belül mekkora legyen az egyes konkrét gyártmányok aránya.

sok részleges vagy teljes leszerelését jelenti. Esetleg: Milyen bővítést, rekonstrukciót hajtsunk végre a régi kapacitásokon? b) Milyen új beruházásokat valósítsunk meg és milyen alapvető technológiával? c) Mikor hajtsuk végre a beruházásokat?

3. Milyen volumenű exporttevékenységet bonyolítsunk le a terv különböző időszakában, milyen irányban?

4. Milyen volumenű importtevékenységet bonyolítsunk le a terv különböző időszakában, milyen irányból?

A program tehát a szektor komplex termelési, beruházási, műszaki fejlesztési, export- és importtervét foglalja magában.

A célfüggvény

Optimális az a megengedett program, amelynek *hozama* maximális. Ebben a cikkben nyitva hagyom a „hozam” fogalmának közelebbi közgazdasági definícióját, a célfüggvény közgazdasági tartalmának meghatározását.* Egyelőre elegendő annak leszögezése: a hozam egy speciális *súlyrendszer*, amelynek segítségével a szektormodellekben szereplő tevékenységeknek a népgazdaság számára hasznos hatását értékeljük.

Szektorméretekben: az i -edik szektorban a z_{it} , z_{ijt} , w_{it} központi program esetén optimális az x_{ikt} , x_{ik} , változóknak az az x_{ikt}^* (z_{it} , z_{ijt} , w_{it}), x_{ik}^* (z_{it} , z_{ijt} , w_{it}) együttese, amelyeknél a szektor összes hozama a maximális C_i (z_{it} , z_{ijt} , w_{it}) értékét veszi fel.**

$$\begin{aligned}
 C_i^*(z_{it}, z_{ijt}, w_{it}) &= \sum_{t=1}^T \sum_{k=\text{repr, exp, imp, 0}} c_{ikt} x_{ikt}^*(z_{it}, z_{ijt}, w_{it}) + \\
 (11) \quad &+ \sum_{k=\text{inv}} c_{ik} x_{ik}^*(z_{it}, z_{ijt}, w_{it}) = \\
 &= \max_{x_{ikt}, x_{ik}} \sum_{t=1}^T \sum_{k=\text{repr, exp, imp, 0}} c_{ikt} x_{ikt} + \sum_{k=\text{inv}} c_{ik} x_{ik}.
 \end{aligned}$$

ahol c_{ikt} a k -edik nem beruházó tevékenység, c_{ik} pedig a k -edik beruházó tevékenység egységének hozama a t -edik időszakban.

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni: amennyiben a szabad import nem reális, hanem csupán fiktív változó, akkor rendkívül magas fiktív negatív hozamot, negatív c_{i0t} -t kell megszabnunk számára. Ez esetben az optimalizálás során elsőként a fiktív importváltozó szorul ki a programból. Programunk *matematikai* értelemben megengedett akkor is, ha még szerepel benne fiktív változó, *gyakorlati tervezői* értelemben azonban csak akkor válik a program megvalósíthatóvá, ha — az első optimalizálási lépések után — a fiktív változó már kiszorult a szektorprogramból. A továbbiakban azt a megengedett programot, amelyben fiktív változó nem szerepel, *reális* programnak nevezzük.

Miután tisztáztuk a célfüggvényt szektorméretekben, tisztáznunk kell népgazdasági méretekben is. Optimális az a központi program, amely mellett a maximális szektor-célfüggvény értékek összege maximális. Optimális tehát

* Az említett hosszabb tanulmány foglalkozik ezzel a kérdéssel is.

** Az optimális x_{ikt} , x_{ik} változók és az optimális C_i célfüggvény értéke a központi programtól is függ. Ezt a függést jelöljük a mögéjük zárójelbe tett központi programértékekkel.

a központi változóknak az a z_{it}^* , z_{ijt} és w_{it}^* együttese, amely mellett a szektorprogramozásokban szereplő maximális célfüggvény-értékek összege maximális:

$$(12) \quad \sum_{i=1}^n C_i^* (z_{it}^*, z_{ijt}^*, w_{it}^*) = \max_{z_{it}, z_{ijt}, w_{it}} \sum_{i=1}^n C_i^* (z_{it}, z_{ijt}, w_{it})$$

A programozási eljárás

A programozás azzal kezdődik, hogy a központ előírja az ellátási feladatot, az anyagkeretet és a létszámkeretet a szektornak. A szektorok a központi előírások korlátai között meghatározzák saját optimális programjukat. Ez „szabályos” lineáris programozási feladat, amely a szokásos módszerekkel, például a szimplex módszerrel megoldható.

Amennyiben a központi előírások a lehető legcélszerűbbek voltak, úgy ezzel a programozás be is fejeződött volna. Csakhogy ez egyáltalán nem biztos. Lehetséges, hogy a központnak nem sikerült „első nekifutásra” a lehető legcélszerűbb központi előírásokat kidolgoznia. Ezért a központ le akarja mérni az ellátási feladatok és az anyag-, illetve létszámkeretek elosztásának helyességét. Erre a célra jelentést kér a szektortól, amelyeknek adatokat kell közölniük arról, milyen hatékonyan képesek hasznosítani a központtól kapott anyagot, létszámot, illetve milyen hatással jár náluk az ellátási feladat teljesítése.

E visszajelentéshez meghatározzák a központi előírások ún. *árnyékárait*. Az árnyékár közgazdasági tartalma esetünkben:

1. az ellátási feladat árnyékára azt fejezi ki: mennyivel emelkedne az i -edik szektor hozama a t -edik időszakban, ha egységnyivel* csökkenne a szektor ellátási feladata, miközben a szektormodell feltételeiben szereplő többi korlát változatlan maradna;
2. az anyagkeret árnyékára és
3. a létszámkeret árnyékára azt fejezik ki: mennyivel emelkedne az i -edik szektor devizahozama a t -edik időszakban, ha egységnyivel emelnénk a szektor anyagkeretét a j -edik anyagból, illetve a szektor létszámkeretét, miközben a többi korlát változatlan maradna.

Ezenkívül meghatározzuk a speciális feltételekben szereplő korlátok, valamint az ellátási feladathoz megszabott felső határok árnyékárait is.

A szektormodellben szereplő valamennyi korlát árnyékárait megkapjuk, ha a szektor az eredetileg megadott elsődleges programozási feladatot ún. *duális* feladatát oldja meg.** Ebben a feladatban a változók a korlátok árnyékárai; a változók célfüggvénybeli együtthatói az eredeti elsődleges programozási feladatban szereplő korlátok.

A duális programozás minimalizálási feladat. A célfüggvény a feltételi korlátok és a hozzájuk tartozó árnyékárok szorzatainak összege. Ezt úgy tekinthetjük, mint a korlátok árnyékárokra történő kalkulatív „értékelését”.

Mit fejez ki közgazdaságilag az a követelmény, hogy a fenti összeg, a korlátok árnyékárokra történő értékelése legyen minimális?

A duális programban kapott árnyékárok fontos tulajdonsága: az elsődleges feladat optimális programjához tartozó optimális célfüggvény-érték teljes egészében „felosztódik” a korlátokra. Esetünkben tehát a korlátok ár-

* Szigorúan véve itt is és a többi korlátnál is az árnyékár nem a korlát egységnyi, hanem elég kicsiny változására jutó haszonváltozást fejezi ki. Csupán a könnyebb megértés kedvéért szólunk a gyakorlatilag kézzelfoghatóbb egységnyi változásról.

** A duális feladat részletes magyarázata megtalálható a lineáris programozás bármely tankönyvében (lásd pl. Kerekó Béla „Lineáris programozás” c. könyvét, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962.).

nyékáron történő értékelésének minimuma pontosan egyenlő a tevékenységek hozamának maximumával.

Tegyük fel egy pillanatra a következőket: a központ valóban olyan „áron” adja a szektornak az erőforrásokat, amilyen árnyékárát a szektor visszajelent, s ugyanakkor megköveteli a szektortól, hogy ne legyen veszteséges. Ha a szektor túlságosan magas, „rózsaszínű” árnyékárát jelentett vissza (például azt állította, hogy a létszámkeret emelése nagyobb többlet-hozamot biztosít, mint amennyire az optimális program szerint valóban képes), akkor a szektor veszteségesé válik. A korlátok értékelésének minimalizálása mint a modell optimalizálási követelménye, azt fejezi ki: óvakodni kell a feltételekben szereplő korlátok módosításának, a módosítás révén a célfüggvényben mutatkozó hatásnak a *túlértékelésétől*. A duális feladatban a korlátok árnyékáron történő értékelésének minimalizálása az óvatosság, a felelősségteljes mértéktartás attitűdjét fejezi ki a visszajelentés keretében adott gazdaságossági mutatószámok meghatározásánál. (Ez a felelősségteljes, óvatos magatartás egyébként nemcsak itt, hanem más gazdasági mutatószámok jelentésénél is kívánatos volna.)

Térjünk mármost vissza a központhoz. A központ megkapta valamennyi szektortól a visszajelentést, az eredeti központi előírások árnyékárait. Ez mintegy tükörképe, „bizonyítványa” az eredeti központi programnak. Tegyük fel: kitűnik, hogy a létszámkeret árnyékára az 1. szektorban 100, a 2. szektorban viszont csak 50. Kézenfekvő a gondolat: a 2. szektor létszámkeretét csökkenteni kell az 1. szektor javára. Vagy kitűnik, hogy az áramkeret árnyékára a 3. szektorban 60, a 9. szektorban azonban csak 20. Ezért érdemes az áram egy részét átcsoportosítani a 9. szektorból a 3. szektorba.

Az átcsoportosítások alapján új központi program készül. A szektorok új központi előírásokat kapnak. A szektorok ismét megállapítják az új központi előírások árnyékárait. A központ ezek figyelembevételével újra korrigálja a központi programot, ismét módosított központi előírásokat ad a szektornak és így tovább. Az eljárás számos lépésből áll; egy-egy lépés mindig egy központi programjavítást és egy ágazati duál programozást, azaz árnyékár-meghatározást foglal magában.

Az *iterációs* eljárás során két irányban áramlanak az információk: a központból a szektorokhoz a központi előírások új és új együttese, a szektorokból a központba az árnyékárok új és új együttese. Eljárásunkat ennek megfelelően a továbbiakban *kétszintű* tervezésnek nevezzük. A kibernetikában szokásos elnevezéssel: modellünk olyan szabályozási rendszert reprezentál, amely „negatív visszacsatolással” működik. A szektor programozása révén kapott árnyékár-rendszer az a visszacsatolás, amely biztosítja a központból kiáramló utasítások folyamatos korrigálását.

Mindaz, amit eddig elmondtunk, még nem ad pontos választ arra, hogy milyen korrekciót kell végrehajtani a központi programon a szektorok visszajelentései alapján, milyen mértékű változtatásokat hajtsunk végre egy-egy lépésben a központi előírásokon.

A kétszintű tervezés módszere erre vonatkozólag pontos eljárási szabályokat, mondhatnánk recepteket határoz meg. A szabályok egyszerűek, mégsem kívánjuk az olvasót itt részletes ismertetésükkel terhelni. Inkább a kétszintű tervezés néhány jellegzetes, közgazdasági szempontból is figyelemre méltó vonását emeljük ki.

1. Az eljárás alapjául a feladat játékelméleti interpretációja szolgál. Az egyik „játékos” a központ, a másik a szektorok összessége. A játékelméleti interpretáció azon alapul, hogy a helyzet mutat bizonyos analógiát az ún. stratégiás játékokkal. Mindkét fél rendelkezik bizonyos információkkal, de nem hozhat egymaga teljesen megnyugtató döntést, mert ehhez ismernie kellene a másik fél információit is. A központnak nagy az áttekintése, de nincs részletekbemenő ismerete azokról a sajátos problémákról (például az egyes

szektorokra jellemző műszaki és költségadatokról, a szektorbeli választást korlátozó speciális feltételekről stb.), amelyeket a szektorok összessége ismer, s megfordítva: a szektorok sok részletet látnak, de nincs áttekintésük azokról a nagy összefüggésekről, amelyek csak a központ előtt lehetnek világosak. Akárcsak a stratégias játékokban, a kialakuló szituáció mindkét félén működik. Mind a központ, mind a szektorok tisztában vannak azzal, hogy a másik „fél” intézkedései is nagy hatást gyakorolnak a helyzetre.

Ilyen körülmények között mindkét fél a számára viszonylag leginkább megnyugtató stratégiát keresi. Ez a stratégia a játék ún. minimax-megoldása. Esetünkben az a központi program, amely mellett a népgazdaság összes szektoraiban végbemenő valamennyi tevékenység hozamának összege maximális — és egyúttal az összes központi előírás, továbbá a speciális szektorfeltételekben szereplő valamennyi korlát árnyékárakon történő értékelése minimális.

Megkíséreljük közgazdaságilag is interpretálni, mit jelent modellünkben a minimax-stratégia meghatározása.*

Tegyük fel, hogy a központ „mindenttudó”; rendelkezik mindazokkal a speciális részletinformációkkal is, amelyeket rendszerint csak a szektorok ismernek pontosan. Ez esetben (eszményi számítástechnikai lehetőségek mellett) egymaga, központilag kidolgozhatná az optimális népgazdasági programot. Az így meghatározott programhoz meghatározott célfüggvény-érték tartozik, amelyet a továbbiakban optimális népgazdasági hozamnak nevezünk.

Ha azonban a központ (modellünkben csakúgy, mint a valóságban) hiányos információ miatt képtelen egymaga, a szektorok közreműködése nélkül meghatározni az optimális népgazdasági programot, akkor a népgazdasági hozam kevesebb az optimálisnál. A szektoroktól „függetlenül” hozott döntés következtében tehát relatív veszteség lép fel; a központ a veszteség csökkentésére törekszik.

A másik oldalon a szektorok képtelenek önmaguk, a központ irányító, összehangoló tevékenysége nélkül eljutni az optimális népgazdasági programhoz. A központtól „függetlenül” hozott döntés esetén szükségképpen hibás értékelést adnak a nekik juttatott erőforrásokról, keretekről. Tegyük fel ismét egy pillanatra (mint már korábban a duális célfüggvény értelmezésekor feltételeztük), hogy a szektorokkal „büntetesképpen” megfizettetik a nekik juttatott erőforrások, keretek túlértékeléséből származó többletet. A hibás értékelés, azaz a hibás árnyékár-rendszer ilyen körülmények között súlyos veszteséget jelentene a szektoroknak. A szektorok ez esetben nyilván arra törekszenek, hogy ez a veszteség minél kisebb legyen.

Amint látjuk, mindkét oldalon egyfajta relatív veszteség csökkentésére törekszenek: a központ arra, hogy minél kevésbé maradjon el az optimális népgazdasági hozamtól; a szektorok pedig arra, hogy minél kevésbé lépjenek túl az optimális értékeléseket. A minimax-megoldáshoz akkor jutnak el, ha mindkét félnek sikerült ezt a relatív veszteséget kiküszöbölnie.

2. A minimax-stratégia meghatározásához többféle eljárás segítségével juthatunk el. Az egyik ismert módszer az ún. *fiktív lejátás*.** A dolgozatban javasolt kétszintű tervezési eljárás ezt a fiktív lejátást használja a feladat megoldásához. A két játékos fél mintegy „lejátászik” — természetesen

* Az interpretáció tulajdonképpen nem lenne szükséges. Megelégedhetnénk azzal is, hogy kimondjuk (s az említett hosszabb tanulmányban bizonyítjuk): a modell számítási feladata tetszőleges pontossággal *megoldható* olyan eljárással, amely történetesen a játékelmélet keretében kidolgozott tételekkel, számítási módszerekkel kapcsolatos. Úgy gondoljuk azonban: figyelemre méltó, hogy ebben az esetben *reálisan értelmezhető, közgazdaságilag interpretálható* a játékelméleti modell.

** A fiktív lejátással kapcsolatos tételeket G. W. Brown és J. Robinson dolgozták ki. E módszer vázlatos ismertetése megtalálható magyar nyelven a Nyemcsinov akadémikus által szerkesztett kötetben („A matematika közgazdasági alkalmazása” 395–396. l.). A fiktív lejátással kapcsolatos tételeket eredetileg az ún. mátrix-játékokra állították fel. Ezeket Lipták T. alkalmazta a modellünkben szereplő ún. poliéder játékokra.

csak papíron — egy „játékot”. A központ „lép”; kiad egy központi előírás-együttest a szektornak. Utána a szektorok összessége „lép”; visszajelent egy árnyékár-együttest. Utána ismét a központ „lép” és így tovább. Így közelednek a játék megoldásához, az optimális programhoz.

A javasolt eljárás biztosítja, hogy a célfüggvény-érték konvergáljon az optimális célfüggvény-értékhez, azaz valóban *közeledjünk* a legjobb megoldáshoz. Ez nem jelenti azt, hogy minden egyes lépésben feltétlenül közelebb jutunk, de az egymást követő lépések sorozata biztosítja a közeledést az optimumhoz.

Tegyük fel — az érzékeltetés kedvéért ad abszurdum vive a példát —, hogy a 10. lépésnél tartunk. Kitűnt, hogy az áramkeret árnyékára a 6. szektorban a legmagasabb. Elvehetnénk-e ennek láttán valamennyi szektor áramkeretét, hogy minden áramot a 6. szektornak adjunk? Ez nyilvánvalóan képzelenség.

Az ilyen végletes korrekcióktól minden esetben tartózkodni kell. Amikor a 10. korrekciót végrehajtjuk a központi programban, nem szabad elfeledkezni a 9., 8., 7. stb. lépés tanulságairól, arról, hogy a 9. lépésben nem a 6., hanem mondjuk a 4. szektor jelentette a legelőnyösebb áram-árnyékárt, a 8. lépésben az 1. szektor, és így tovább. A javasolt módszer a „fiktív lejátszás” módszere éppen azon a megfontoláson alapul, hogy egy-egy új lépésnél „emlékezünk” az előző lépésekre. Ezért meghatározott szabályok szerint „keverjük” az egyes lépésekben nyert stratégiákat. Példánkban: az egész energiakeret végletes áthelyezése helyett csupán korrigáljuk a 6. szektor javára az előző lépésekben már kialakított elosztásokat, tehát csupán 1:9 arányban „keverjük” a minden áramot a 6. szektornak adó stratégiát a korábbi áramelosztási stratégiákkal.

Hasonlóképpen a szektorok is „keverik” az egyes lépésekben nyert árnyékárakat az előző lépések árnyékáraival, s így fokozatosan közelednek az optimális árnyékár-rendszerhez.

A korrekciók e fokozatossága (a stratégiák „keverése”) biztosítja, hogy az egyes lépésekben ne csapongjunk végletes, gyakorlatilag abszurd programok között, hanem a programokat óvatosan javítva közelítsünk az optimumhoz.

3. A központi programozás logikája igen egyszerű. Vegyük először a termékmérlegeket. Két eset lehetséges:

Az egyik eset: valamely terméknél az ellátási feladat árnyékára nagyobb, mint az ugyanerre a termékre vonatkozó anyagkeretek bármelyikének árnyékára. Átvitt értelemben, csupán a szemléltetés kedvéért azt mondhatnánk: a termék „kínálati ára” magasabb, mint a legmagasabb „keresleti ár”. Ez esetben a kínálatot csökkenteni kell, vagyis a központi programot abban az irányban kell korrigálni, hogy a szóban forgó termékre vonatkozó ellátási feladat csökkenjen.

A másik eset: az ellátási feladat árnyékára alacsonyabb, mint az ugyanerre a termékre vonatkozó anyagkeretek árnyékárai közül a legmagasabbik. Az előbbi szóhasználattal, a „kínálati ár” kisebb, mint a legnagyobb „keresleti ár”. Ez esetben érdemes a kínálatot növelni, vagyis a központi programot úgy kell korrigálni, hogy az ellátási feladat növekedjék. Ugyanekkor annak a szektornak az anyagkeretét célszerű növelni, amelynél az anyagkeret árnyékára („keresleti ár”) a legmagasabb volt.

Még egyszerűbb a helyzet a munkaerőkeret esetében. Itt az újraelosztásnál mindig annak a szektornak a javára korrigálunk, amelynél a leghatékonyabb a munkaerő felhasználása (a legmagasabb a munkaerőkeret árnyékára).

4. Modellünk szerkezete biztosítja — matematikai értelemben —, hogy mindig van megengedett program. Ha másképp nem is, valamennyi központi és szektorfeltétel teljesíthető a következő módon: nem termelünk semmit,

ehelyett minden extern fogyasztási előirányzatot szabad importból elégítünk ki. Ehhez nem szükséges sem anyag, sem munkaerő, tehát a mérlegfeltételeket teljesítjük, s nem kerül sor egyetlen speciális szektorfeltétel korlátnak túllépésére sem. E program minden konzekvenciája a hozam maximalizálását előíró célfüggvényben fejeződik ki, amely ebben az esetben súlyosan negatív.

Ha ilyen megengedett programból indulunk ki, akkor a programozási eljárás elején a javító lépések mindenekelőtt a fiktív szabad importot szorítják ki, mert ezeknél legsúlyosabb a negatív hozam. Eljutunk tehát egy reális programhoz. Utána fokozatosan bekerülnek a programba a hozamot javító tevékenységek, s így közeledünk egy előnyös termelési és külkereskedelmi struktúrához.

A közeledés azonban nyilván sokkal gyorsabb, ha ilyen extrém induló program helyett egy előnyösebbet választunk és azt kezdjük el fokozatosan javítani.

Ha már a fiktív változó kiküszöbölésén túljutottunk, programunk reális program marad. Ezért a további javítás bármikor abbahagyható; ez már a realitást nem veszélyezteti.

A javasolt eljárás *nem* szükségképpen véges, de az optimumot tetszés szerinti pontossággal megközelíthetjük.

Minden lépésnél megadható egy felső becslés arra, hogy a szóban forgó lépésben meghatározott program célfüggvény-értéke legfeljebb mennyivel kevesebb, mint az optimális célfüggvény-érték. Más szóval, mi az a maximális megtakarítás, amelyet a programozási eljárás lépéseinek folytatása még hozhat. Ha ez a maximális potenciális megtakarítás már nem túlságosan nagy, az eljárás abbahagyható.

Nézetünk szerint ez — mint már az első fejezetben jeleztük — gyakorlati célokra elegendő. A gyakorlatban nem szükséges a matematikai értelemben vett szélsőérték-feladat pontos megoldása, az egzakt optimum elérése, hanem elegendő annak kézzelfogható megközelítése is.

6. Az árnyékár, amint ezt már fentebb tisztáztuk, nem más, mint valamely feltételi korlát differenciális hozama. A differenciális hozam függvénye a mi modellünk esetében csökkenő függvény. Tegyük fel, hogy a központ növeli valamely szektor munkaerőkeretét, miközben árnyékárait nem változtatja (vagy nem változtatja arányosan). A többlet-munkaerő egy része esetleg még a lehető legproduktívabb módon foglalkoztatható, mert az ehhez szükséges anyagok eredetileg megállapított keretei ezt lehetővé teszik. Bizonyos határ felett azonban kimerülnek az anyagkeretek és a további munkaerő már csak kevésbé termelékenyen (kisebb hozammal) foglalkoztatható. Újabb munkaerők beállítása még növeli a szektor összes hozamát, de a differenciális hozam, azaz a többlet-munkaerő termelékenysége csökken. Végül eljutunk egy határhoz, amelyen felül a többletlétszám már nem használható fel az adott anyagkeretek mellett.

A differenciális hozamfüggvényeknek ez a természete azzal jár, hogy — programozásunk eredményeképpen — egalizálási tendencia mutatkozik az árnyékárak meghatározott csoportjain belül.

a) A különböző szektorok azonos időtartamra juttatott munkaerőkereteinek árnyékára fokozatosan közeledik egymáshoz. Az egyes lépésekben növeljük a keretet azokban a szektorokban, ahol magas, s csökkentjük ott, ahol alacsony az árnyékár. A növelés, illetve a csökkentés azonban — tekintettel a differenciális hozamfüggvények csökkenő jellegére — azzal jár, hogy az új árnyékár esetleg valamivel alacsonyabb lesz ott, ahová most többet juttatunk és magasabb ott, ahonnan elvettünk. Az újabb és újabb átcsoportosítás az egyenlősítés irányában hat. Végeredményben az optimális hozamot (ha elérhetnénk) az jellemezné, hogy a munkaerőkeret árnyékára valamennyi szektorban egyenlő.

b) Hasonló egalizálási tendencia érvényesül a különböző szektoroknak ($i = 1, \dots, n$) azonos időszakra juttatott j -edik anyagkeret árnyékárai között is.*

c) Végül; az egyenlőség felé tart — azonos időszakban — valamely szektornak adott ellátási feladat árnyékára és az e szektor termékéből kiutalt anyagkeret árnyékára is. Tehát például az áramtermelő szektornak adott áramellátási feladat árnyékára és a többi szektornak adott áramkeretek árnyékára is egalizálódik. Az optimális programban az áramnak már csak egy árnyékára lenne, akár mint kibocsátási ár (az áramellátási feladat árnyékára), akár mint ráfordítási ár (valamely áramkeret árnyékára).

A kiegyenlítődesi tendenciák csak az azonos időszakra vonatkozó árnyékáraknál érvényesülnek. Viszont rendszerint nem lesz azonos ugyanazon tényező (például a munkaerőkeret vagy valamely meghatározott anyagkeret) árnyékára az 1. és az 5. időszakban. Ezzel kapcsolatban érdemes tanulmányozni az egymást követő időszakok árnyékárainak arányait.**

Hasznos lesz tanulmányozni az *egalizálás folyamatát*, az árnyékárrendszer *hullámozását* az iteráció során. Melyek a viszonylag hamar megnyugvó, aránylag csekély hullámozású, rezgésű árnyékárak és melyek érzékenyebbek, ingatagabbak, labilisabbak? Az utóbbiaknál meg kell figyelni: a központi program milyen módosításainak következtében megy végbe ingadozásuk? E megfigyelés sok mindent feltárhat a népgazdasági terv biztosabb, más terv-előirányzattól viszonylag függetlenebb részeire és bizonytalanabb, más terv-előirányzatoktól erősen függő részeire vonatkozóan.

Az ismertetés befejezésként még egyszer hangsúlyozni szeretném: itt csupán modellünk vázlatát írhattam le. Számos nehéz kérdés nyitva maradt, sok még a tudományosan megoldatlan, tisztázásra, megvitatásra váró probléma. E modell vázlatos kidolgozását csupán első lépésnek tekintjük. Ezután kerül sor — még az átfogó adatgyűjtés és numerikus számítás előtt — a modell részletes kidolgozására (a modell méreteinek, szektorbontásának, időbeli tagolásának, feltételi rendszerének pontos meghatározására, a számításban vizsgált tevékenységek kiválasztására stb.). Ezután kell még az elméleti közgazdászoknak, gyakorlati tervezőknek, statisztikusoknak, matematikusoknak és számítástechnikusoknak együttes erővel kidolgozni azt a konkrét modellt, amely képes lesz segítséget nyújtani a távlati tervek kidolgozásához.

De ha látjuk is a még megoldatlan problémák, feladatok tömegét, úgy gondoljuk: modellünkkel helyes irányban indultunk el; olyan módszert találunk, amelyet a *gyakorlat* valóban felhasználhat a népgazdasági tervezés továbbfejlesztésére.

* Ez egyébként megfelel az erőforrások optimális elosztásával foglalkozó irodalom egyik közismert tételének: az erőforrások optimális elosztására az jellemző, hogy differenciális hozamaik a felhasználás minden területén egyenlőek.

** Az árnyékár-arányokból ugyanis meghatározható a termékenként különböző és időszakról időszakra változó diszkontlábak rendszere.

RIPP GÉZA:

A jelenkori kapitalizmus és a demokrácia

A korunkban végbemenő hatalmas társadalmi átalakulások a legkülönfélébb mozgalmak hatására valósulnak meg, és ennek megfelelően jellegüket tekintve is rendkívül különböznek egymástól. Közülük a legfontosabb, a meghatározó jelentőségű a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet, amelyben kifejezésre jut a mai kor fő ellentmondása, a szocializmus és a kapitalizmus legfejlettebb formája, az imperializmus közti ellentmondás. A jelenkor valamennyi társadalmi átalakulása végeredményben ebbe a világtörténelmi folyamatba illeszkedik bele, valamilyen módon ennek részét képezi. A jelenlegi világhelyzet egyik legfontosabb vonása, hogy ezen az alapvető társadalmi átalakuláson belül a különféle demokratikus mozgalmak hatalmas, az egész világot átfogó antiimperialista áramlattá váltak. Éppen ezért a mai világhelyzet további alakulását meghatározó társadalmi folyamatok helyes megítélése szempontjából elsőrendű jelentősége van a jelenkori kapitalizmus gazdasága és politikája, konkrétan az imperializmus és a demokrácia viszonya elméleti tisztázásának

Az imperializmus kialakulása óta a szocialista munkásmozgalom központi kérdésévé vált, hogy az a változás, amely a monopóliumok uralkodóvá válásával a kapitalizmus gazdasági viszonyaiban bekövetkezett, milyen következményekkel járt a tőkésországok politikai rendszerére, milyen irányban befolyásolta a burzsoázia ideológiai-politikai magatartását. Gazdaság és politika, imperializmus és demokrácia viszonyának megítélése vízvázasztó lett a marxizmus és a modern reformizmus között és egyúttal az egyik legfontosabb ütközőpont a marxizmus és a különféle „ultraradikális”, „baloldali” opportunista irányzatok között.

Az imperializmus és a demokrácia viszonyának kérdése a jelenkori kapitalizmus fejlődésének különböző szakaszaiban és az egyes tőkésországokban természetesen igen eltérő formában vetődött fel. A döntő kérdés: vannak-e ennek az összefüggésnek állandó, ismétlődő, tehát törvényszerűnek tekinthető vonásai. Ez a kérdés egyúttal azt is magában foglalja: lehet-e szó a mai kapitalizmus társadalmi, gazdasági és politikai változásainak, mozgalmainak valamiféle tudományos magyarázatáról — vagyis a szocialista munkásmozgalomnak megvan-e a lehetősége arra, hogy a jelenkor társadalmi átalakulásainak a tudományos programját kidolgozza.

Az imperializmus egész korszakára vonatkozóan érvényes tanulsága van annak a harcnak, amelyet Lenin az imperializmus és a demokrácia viszonya megítélése kérdésében a kautskyizmus, illetve az imperialista

ökonomizmus ellen folytatott. Ezekben az irányzatokban a legáltalánosabb formában jelentkezett az a két ellentétes előjelű, de a gazdaság és a politika kölcsönhatását egyaránt megérteni képtelen szemlélet, amelynek hatása az imperializmus és a demokrácia kapcsolatát jobb- vagy „baloldaltól” eltorzító valamennyi áramlatnál kisebb-nagyobb mértékben a mai napig megfigyelhető.

A marxizmus és a reformizmus ellentéte az imperializmus és a demokrácia viszonyának megítélésében

Az imperializmus gazdaságának és politikájának, valamint a köztük levő viszonynak az eltérő értékelése volt a forradalmi marxizmus és a reformizmus végleges szétválásának centrális kérdése. A kautskyzmust és a reformizmus valamennyi modern irányzatát az jellemzi, hogy a gazdaság és politika viszonyának megítélésénél elvonatkoztat a kapitalizmus gazdasági struktúrájában az imperializmus korszakában végbe menő változásoktól. Szerinte a demokrácia előretörése vagy háttérbe szorulása független a monopóliumok uralmától, vagy legalábbis ez utóbbi semmiképpen sem gyakorol meghatározó befolyást a fennálló politikai rendszer természetére. Ennek megfelelően a burzsoá társadalom politikai fejlődésének reakciós vagy demokratikus alternatíváját úgy ítéli meg, mintha azt kizárólag szubjektív erők döntenék el, kizárva a gazdasági viszonyok bármiféle determináló befolyását. Ebben a reformista beállításban az imperializmus nem a kapitalizmus modern formája, hanem csupán egyes tőkésországok által időnként előnyben részesített politika, amely korunkban mindinkább háttérbe szorul — így tehát az imperializmus elleni harc nem foglalja magában az imperializmus gazdasági alapja és lényege, a monopóliumok elleni harcot. E felfogás az imperializmust lényegében a gyarmati rendszernek azzal a formájával azonosítja, amely a századforduló idején alakult ki. Csak ezzel a szemlélettel indokolható a jelenkori reformizmusnak az az alapvető álláspontja, miszerint a fejlődés útja a mai kapitalizmusban az, hogy a demokrácia állandóan erősödik és olyan erővé válik, amely gyökeresen megváltoztatja a kapitalizmus természetét, anélkül, hogy gyökeres változások következnenek be a gazdasági viszonyokban. Vagyis a reformizmus szerint az imperializmus korszaka egyáltalán nem jelent fordulatot a tőkés társadalom politikai fejlődésében a demokráciától a reakció felé, mint azt Lenin hangsúlyozta, hanem ellenkezőleg, a demokrácia megújódását idézi elő. Mindebből következően a reformista ideológia torzító tükrében az állam — mint a demokrácia fő érvényesítője — fokozódó szerepe a tőkésországok életében és a monopóliumok gazdasági hatalma mint két ellentétes, egymással szemben álló erő jelenik meg, teljesen kiforgatva a köztük levő valóságos kapcsolatot.

Az imperializmus és a demokrácia viszonya reformista koncepciójának alapja a termelési viszonyok meghatározó szerepének tagadása a társadalom életében. A jelenkori reformizmusnak az imperializmus és a demokrácia viszonyával kapcsolatos állásfoglalását John Stracheynek, az angol Labour-párt egyik vezető politikusának és ideológusának a közelmúltban megjelent két könyve foglalta össze a legszemléletesebben. Ezek a könyvek nemcsak a reformizmus állásfoglalásának a legrészletesebb indokolását tartalmazzák, hanem egyúttal különösen élesen tár-

ják fel azt a szemléletet, amely a mai reformizmusnak korunk társadalmi-gazdasági problémáival szembeni magatartását meghatározza. Ezért a velük való vita lehetőséget nyújt a marxizmus és a reformizmus közti alapvető szemléleti, módszertani különbség feltárására is, ami az alapja általában a gazdaság és politika, valamint konkrétan az imperia- lizmus és demokrácia viszonya gyökeresen eltérő értékelésének.

Strachey a termelési viszonyok meghatározó szerepéről szóló marxista felfogás „cáfolatát” az alapnál, a tőkés termelési viszonyok legáltalánosabb jellemző vonásait feltáró munkaérték-elmélet „bírálata” kezdi. „Nem kezdhetjük másként, mint hogy ilyen vagy olyan módon elvégezzük a számadásunkat vele”¹ — írja. Stracheynek e feladata elvégzésében nem kellett kitaposatlan ösvényen haladnia. Szemléletét, amellyel a munkaérték-elmélet problémáját vizsgálja, és a vele szemben felhozott érveit egyaránt az ún. „baloldali” keynesisták, mindenképp az angol Joan Robinson műveiből meríti, aki a legtöbbet tette azért, hogy hidat verjen a keynesizmus és a jelenkori reformizmus között.

Ami a szemléletet illeti, Robinsonnál — és következésképpen Stracheynél, valamint az egész modern reformizmus közgazdasági felfogásában — valamely közgazdasági elmélet megítélésének lényegében egyedi kritériuma, hogy ad-e valamilyen „racionális magyarázatot” a gazdaság bizonyos felszíni jelenségeire, összefüggéseire. Minden, ami ezen túlmegy, az ő számára „elvonat spekuláció”, „misztifikáció”, „varázslat”. Ebből a szemléletből következik az a kissé meghökkentő „felfedezése”, hogy a munkaérték-elméletnek tulajdonképpen semmiféle szükségszerű kapcsolata sincs Marx igazi közgazdasági munkásságával, és eddig a hiba az volt, hogy mind a marxisták, mind a marxizmus ellenfelei túl komolyan vették. Valójában — mint írja — „a marxisták és a keynesisták között a munkaérték-elmélet egy teljesen jelentéktelen vitapont”.² Ami Robinsont illeti, őt tényleg nem lehet azzal vádolni, hogy túl komolyan veszi a munkaérték-elméletet. Mivel bizonyos, általa önkényesen kijelölt feladat megoldására nem tartja megfelelőnek, Voltairenek arra a mondására hivatkozva, hogy egy nyáj juhok meg lehet ölni varázslattal, ha előzőleg arzénal megmérgezik, kijelenti: „Marx mélyreható betekintése és az elnyomás keserű gyűlölete volt az arzén, míg a munkaérték-elmélet a varázslat.”³

Az a feladat, amelynek megoldására Robinson és Strachey a munkaérték-elméletet alkalmatlannak tartják, egy olyan mérőeszköz funkciójának betöltése, amely felhasználható a gazdasági jelenségek mennyiségi számbavételére, a teljesítmények mérésére. Mivel a munka termelési hatékonyságának növekedése következtében az azonos idő alatt előállított termékek mennyisége állandóan változik, értékük viszont ugyanaz marad, ezért a munkaérték-elmélet nem alkalmas ennek a feladatnak a betöltésére — hangzik legfőbb érvelésük. Mint Robinson állítja, ezt a feladatot nem lehet megoldani az érték terminusaival való számítással. Strachey pedig hozzáteszi: a modern statisztikai módszerek ennek a feladatnak az elvégzésében sokkal kevesebb tévedésre adnak lehetőséget, mint a munkaérték-elmélet által létrehozott kategóriáknak a használata.

¹ John Strachey: *Contemporary Capitalism*. London. 1956. 46. 1.

² Joan Robinson: *Marx and Keynes*. Collected Economic Papers. Vol. I. Oxford. 1960. 140. 1.

³ Joan Robinson: *An Essay on Marxian Economics*. London. 1947. 22. 1.

Robinson, Strachey és követőik úgy próbálják cáfolni a marxi munkaérték-elméletet, hogy olyan jelentőséget tulajdonítanak neki, amit Marx a leghatározottabban tagadott. Marx sohasem állította, hogy a gazdasági jelenségek mennyiségi összefüggéseinek mérése, a teljesítmények mennyiségi meghatározása közvetlenül az érték felhasználásával megoldható, ellenkezőleg, azt *bizonyította*, hogy ez a kapitalizmusban lehetetlen. Robinson és Strachey számára a valóságnak csak a pusztá empirizmussal érzékelhető összefüggései léteznek, ezért természetesen képtelenek arra, hogy a marxi munkaérték-elmélet jelentőségét felismerjék. Számukra a politikai gazdaságtan kategóriái nem az objektív gazdasági viszonyok kifejezői, hanem a „konstrukció” eszközei, amelyeknek értékét az adott esetben egyedül az szabja meg, hogy mennyire használhatók fel a gazdasági élet mennyiségi összefüggéseinek mérésére. A modern statisztikai módszereknek és a marxi munkaérték-elméletnek a szembeállításuk hasonló badarság, mintha valaki azt állítaná, hogy a modern elektronikus számológépek felhasználása feleslegessé teszi a matematika elméleti tanulmányozását. Ez az érzéki megismerés fokán megrekedő empirista szemlélet eleve kizárja a felszíni jelenségek mélyenfekvő okainak, minőségi összefüggéseinek, a termelési viszonyokkal való kapcsolatainak és az e kapcsolatokból fakadó törvényszerűségeknek nemcsak a tanulmányozását, hanem az elismerését is. A politikai gazdaságtan alapkérdésének ez a „könyvelői koncepciója” a politikai gazdaságtan tudományát ebben a vonatkozásban pusztá számvitellé degradálja. (A számvitelnek természetesen megvan a maga igen jelentős szerepe a gazdasági élet mennyiségi vonatkozásainak leírásában és rendszerezésében, de semmiképp sem helyettesítheti a minőségi elméleti elemzést.) Egyszersmind ez az empirikus módszer szolgál alapul a gazdaság és politika kapcsolata marxi felfogásának általános tagadásához is.

A marxi munkaérték-elmélet elvetése — a munkaerő értékéről szóló felfogás elutasításának „megindokolása” mellett — arra szolgál a jelenkori reformizmus számára, hogy „megalapozza” a termelési viszonyok „kiiktatását” a társadalom viszonyainak tanulmányozásából és ezzel tagadja a társadalmi fejlődés bármiféle tudományos magyarázatát. Strachey azt veti Marx szemére, hogy a „fizikai tudományok bizonyosságait” alkalmazta a társadalom életére. A mai reformizmus szerint a társadalom életében nincsenek törvényszerűségek, csak tendenciák, amelyek a fejlődés *lehetséges* irányait mutatják. Hogy e lehetőségek közül melyik válik valóra, azt semmiféle gazdasági szükségszerűség nem determinálja.

A reformizmus empirizmusa relativizmushoz vezet, nem a megismerés viszonylagossága, hanem az objektív igazság és ezzel a társadalmi fejlődés mindenfajta meghatározottsága tagadásának értelmében. Hogy a maga pozícióit védhetőbbé tegye, a marxizmust azzal vádolja, hogy a társadalom életének minden megnyilvánulását közvetlenül a gazdaságból igyekszik levezetni. Strachey azzal véli megcáfolni az alap és felépítmény viszonyáról szóló marxi felfogást, hogy mivel az utolsó szakasz kapitalizmusában a fasizmus és a demokrácia egyaránt fennállhat a tőkésországokban, ezért nem lehet igaza a gazdaság meghatározó szerepéről szóló marxista állásfoglalásnak — olyan álláspontot tulajdonítva a marxizmusnak a gazdaság és a politika összefüggéséről, amely ellen Engels és Lenin a leghatározottabban lépett fel.

Mindennek alapján a modern reformizmus azt igyekszik bizonyítani, hogy a jelenkori kapitalizmusban a gazdasági és a politikai fejlődés ellentétes irányú. Elismerik, hogy a gazdasági fejlődést az élenjáró tőkésországokban a tőkekoncentráció, a monopóliumok — a mai burzsoá közgazdaságtan és a reformisták szóhasználatában: oligopóliumok — létrejötte, az államkapitalista tendenciák erősödése jellemzi. Viszont azt állítják, hogy a politika terén a hatalom megosztódása, a demokrácia erősödése megy végbe, és létre jönnek a szocializmushoz való evolúciós fejlődés feltételei. A mai reformizmus hangadói szerint a gazdaság és politika kölcsönhatásában a demokratikus intézményekkel rendelkező fejlett tőkésországokban a politikáé a meghatározó szerep — a hatalom megosztódása, a demokratikus intézmények erősödése azt eredményezte, hogy a monopóliumok politikai és gazdasági hatalma mindinkább csökkent, és az imperializmus korszakára jellemző tendenciák érvényüket veszítették.

A jelenkori reformizmus képviselői szerint Marx azért tévedett, mert „lebecsülte a szabadság és túlértékelte a szükségszerűség tényezőjét egy adott gazdasági rendszerben”. „Nem volt képes meglátni, hogy a fejlett kapitalista társadalomban létrejöhetnek olyan, főként politikai erők, amelyek kiegyenlíthetik, sőt felülmúlhatják a rendszer belső tendenciáit.”⁴

A modern reformizmus különösen nagy figyelmet szentel a „demokrácia gazdasági következményeiről” szóló fejtegetéseknek. Ezeknek figyelmen kívül hagyásában véli felfedezni a marxizmus fő gyengeségét. Ahol meghatározott politikai feltételek létrejöttek, vagyis ahol a demokrácia „hatékonyává vált”, ott az imperializmusról szóló lenini elmélet érvényét veszítette — állítja. „Lenin, akár előtte Marx, nem látta meg a demokrácia gazdasági következményeit. Mert a demokráciának az átható ereje kovácsolta ki ezt a nagyon lényeges változást a rendszer működésében.”⁵ Ezek szerint a demokratikus intézmények oly nagy befolyást gyakorolnak a tőkés gazdaságra, hogy az mindinkább elveszti eredeti jellegét és a közösség ellenőrzése alá kerül. A Labour-párt volt vezető ideológusának, Laskynek az 1937-es megállapításával szemben, amely szerint „bármilyen is az állam formája, a politikai hatalom a gazdasági hatalom birtokosaié”, a mai labourizmus képviselője, Crosland így foglalja össze ellenkező véleményét: „bármilyen is a gazdasági termelés módja, a gazdasági hatalom, ténylegesen, a politikai hatalom birtokosaié lesz. És ez biztosan nem a tőkés régi osztálya.”⁶ Mindebből azt a következtetést vonják le, hogy a kapitalizmusnak a marxizmus által feltárt törvényszerűségei a fejlett nyugati tőkésországokra már nem érvényesek. „A leninista szociológusok... csak az antidemokratikus tendenciáit látják az utolsó szakasznak... Figyelmen kívül hagyják azt a történelmi tényt, hogy a demokráciának, minden nehézség és akadály ellenére, a világnak ezen a kivételezett sarkán, sikerült mélyrehatóan módosítania a társadalmi fejlődés útját. És ezért olyan politikát fogadnak el, amely újra meg újra katasztrófálisan alkalmazhatatlannak bizonyul a Nyugaton.”⁷

⁴ J. Strachey: *Contemporary Capitalism*. 95., 151. 1.

⁵ J. Strachey: *The End of Empire*. London. 1959. 111. 1.

⁶ C. A. R. Crosland: *The Future of Socialism*. London. 1957. 29. 1.

⁷ J. Strachey: *Contemporary Capitalism*. 283–284. 1.

Amikor a reformizmus a „demokrácia gazdasági következményeiről” beszél, akkor nem azzal kerül ellentétbe a marxizmussal — mint állítja —, hogy a mai kapitalizmus politikai fejlődésének különböző megnyilvánulásait nem közvetlenül a gazdaságból vezeti le és hogy a politikának a gazdaságra való visszahatását hangsúlyozza. A reformizmus ideológiája ebben a vonatkozásban sem egyszerűen „nyilvánvaló képtelenség”, hanem a valóság bizonyos felszíni vonásainál való megrekedés, a társadalmi fejlődés egyes tényezői szerepének az eltúlzása, a társadalmi folyamatok mozgását végső fokon meghatározó törvényszerűségek tagadása a jellemzői. A reformizmus a politikának a gazdaságra való visszahatását hangsúlyozva eltekint a kettő közti kölcsönhatás alapjától: a gazdaság meghatározó szerepétől, és a politika viszonylagos önállóságából abszolút függetlenséget igyekszik konstruálni.

A reformista ideológia empirizmusa a reformista politika alapvető vonásának, a minden elvi állásfoglalást visszautasító taktikai opportunizmusnak az igazolására szolgál. Lenin az angol munkásmozgalommal kapcsolatban már régen kimutatta, hogy az empirizmus, az elméletelenség a céhszellem megnyilvánulása, és szerepe az, hogy a proletariátus *osztályérdekeiről* való lemondást megindokolja.

A jelenkori kapitalizmus és a demokrácia kapcsolatának vizsgálatánál a marxizmus azokból a strukturális változásokból indul ki, amelyek az imperializmus uralkodóvá válásával a fejlett tőkésországok gazdasági viszonyaiban bekövetkeztek. A monopóliumok előtti kapitalizmust — mint Lenin hangoztatta — gazdasági sajátosságai folytán, viszonylag igen nagy béke- és szabadságszeretet jellemezte. E vonások, mint a legjellegzetesebb tőkésországokban, főként az angolszász országokban jelentkeztek tipikus formában. Az imperialista kapitalizmust viszont, ugyancsak gazdasági sajátosságai következtében, a reakció fokozódása és általánossá válása jellemzi. A kapitalizmus felépítményében, a politikában és az ideológiában a reakció felé való fordulás okát az imperializmus gazdaságában kell keresni.

Marx hangoztatta, hogy a kapitalizmusnak a gazdaságban a *laissez-faire* az adekvát formája, Lenin pedig kiemelte, hogy elméletileg a „tisztá” kapitalizmusnak a politikai demokrácia a megfelelő felépítmény. A jelenkori kapitalizmusban a szabadversenyt felváltotta a monopóliumok uralma, és ezen az alapon jött létre az az objektív tendencia, amely a burzsoá társadalom politikai rendszere fejlődésének irányát végeredményben meghatározza.

Az a fő folyamat, amely a kapitalizmus új szakaszának kialakulásához vezetett, a termelés és a tőke koncentrációja volt. A termelés koncentrációja a gazdasági és politikai hatalom koncentrációját idézte elő — ez a reakció felé tett fordulatnak az alapja. Mivel a termelés koncentrációjának magasabb fokát képviseli, *pusztán gazdasági szempontból* az imperializmus előrelépést jelent a régi kapitalizmushoz képest, annak ellenére, hogy a politikai rendszer, a nemzetközi kapcsolatok stb. tekintetében a reakció fokozódásával jár. A monopolkapitalizmus történelmi-átmeneti szerepének elismerésével a marxizmus elhatárolja magát az imperializmus liberális-romantikus bírálattól, amely a kapitalizmusnak egy már túlhaladott korszaka szempontjából bírálja a tőkés társadalom új szakaszát. A marxizmus az imperializmussal nem a kapitalizmus „békés szakaszát” állítja szembe, hanem a szocializmust. Az

imperializmus történelmi szerepének megítélésénél alapvető szempont, hogy a monopolkapitalizmus rendszere még időlegesen sem oldja meg a tőkés társadalom fejlődésének fő ellentmondását. A monopóliumok uralmában kifejeződő változás nem a termelőerők jellegének megfelelő termelési viszonyok létrejöttét jelenti. Ellenkezőleg, végeredményben még jobban kiélezi a köztük levő ellentmondást, még inkább sürgetővé teszi a szocializmus létrehozását. Ezért a marxizmus az imperializmus romantikus bírálataival együtt elutasítja annak gazdasági haladó szerepére hivatkozó védelmezését is.

A reakció felé tett fordulat a jelenkori kapitalizmus általános vonása, amely mind a tőkésországok belső társadalmi viszonyaiban, mind nemzetközi kapcsolataiban megmutatkozik. Ennek a változásnak fontos következményei voltak és vannak a nemzetközi munkásmozgalom egész stratégiájára.

A reakció felé tett fordulásnak fő mutatója a belső társadalmi viszonyok tekintetében a központosított államhatalom szerepének növekedése. Ez a központosított államhatalom, amely valaha mint antifeudális erő bizonyos pozitív szerepet játszott a kapitalizmus kialakulásának időszakában, régebbi haladó funkcióját a fejlett tőkésországokban már régen elvesztette és fokozatosan a legfőbb antidemokratikus és antiszocialista erővé vált. Ez a folyamat a kontinentális országok legtöbbszörben már a XIX. század folyamán megfigyelhető volt, és az imperializmus korában vált teljessé.

A központosított burzsoá államhatalom fő jellegzetességeként Marx a bürokrácia és a militarizáció fokozódását jelölte meg. Engels a kapitalizmus új korszakának hajnalán rámutatott arra, hogy az imperializmus korszakával szükségképpen együttjáró „hódítási versenynek” elkerülhetetlenül az államhatalom szerepének erősödéséhez kell vezetnie. A Marx által a központosított burzsoá államhatalom fő fejlődési tendenciájaként megjelölt bürokratizálódás és militarizálódás az imperializmus korszakában egyrészt hallatlanul megerősödik, másrészt pedig általánossá válik. Ennek a tendenciának a további fokozódását rendkívül meggyorsította az állami monopolista kapitalizmus uralkodóvá válása. A bürokrácia és a militarizálódás fokozódását jól illusztrálja az Egyesült Államok példája. A századforduló idején az Egyesült Államokban az összes alkalmazottnak 4 százaléka, az ötvenes években 12 százaléka volt állami szolgálatban, vagyis az állami alkalmazásban levők száma háromszor gyorsabban nőtt, mint a foglalkoztatottság általános színvonala. A századforduló idején az állami alkalmazottak száma 1 millió körül volt, jelenleg eléri a 8 milliót. A militarizálódás fokozódását mutatja a fegyveres erők létszámának és a katonai kiadásoknak rendkívüli növekedése. A valaha antimilitarista Egyesült Államokban a fegyveres erők létszáma csak a legutóbbi két évtizedben a második világháború előtti 800 000-ról a háború után 3—3,5 millióra emelkedett, s a közvetlen katonai kiadások, dollárban számítva, a negyvenszere-sükre emelkedtek, a hivatalos nemzeti jövedelem százalékában számítva pedig megtízszereződtek. Kisebb-nagyobb eltérésekkel a fejlődés hasonló a többi tőkésországban is. A bürokrácia és a militarizálódás állandó fokozódásának egyik fontos következménye, hogy egyre növekszik a tőkésországok vezető hivatalnokrétegének és különösen a hadsereg tisztikarának szerepe, a politikai életre gyakorolt befolyása. Ez a

reakció erősödésének, a demokráciától való elfordulásnak egyik jelentős tényezője. A bürokrácia és a militarizáció általánossá válásából vonta le Lenin azt a következtetést, hogy a XX. század első évtizedeiben a szocialista forradalomnak azok a békés lehetőségei, amelyekre Marx célzott, többé már nem álltak fenn.

A reakció felé tett fordulat az imperializmus korszakában a nemzetközi kapcsolatok tekintetében mindenekelőtt a gyarmatok meghódításáért, a világ felosztásáért majd újrafelosztásáért való harcban jelentkezett. Az egyenlőtlen fejlődés törvénye következtében ez a harc időközönként szükségképpen imperialista háborúk előidézőjévé vált. Lenin kiemelte: „A kapitalizmus, mely a feudalizmus elleni harcban a nemzetek felszabadítója volt, most mint imperialista kapitalizmus a nemzetek legnagyobb elnyomója lett.”⁸ A nagy fordulópontot Lenin 1871-ben jelölte meg. 1871-ig a burzsoázia háborúit az jellemezte, hogy azok a feudalizmus ellen, a nemzetek felszabadulásáért folytak és így progresszív szerepet tölthettek be. A burzsoázia vezette nemzeti felszabadító háborúk kora 1871 körül lejárt, legalábbis a fejlődésben élenjáró tőkésországokban. Az imperializmus korában a burzsoázia háborúit ezekben az országokban már nem a nemzetek felszabadítása, hanem más nemzetek elnyomása, a világ újrafelosztásáért való harc jellemzi.

A reakció felé tett fordulat objektív tendenciájában a kapitalizmus ellentmondásainak éleződése tükröződik. A kapitalizmus ellentmondásainak éleződésére való tipikus reagálás a monopolista burzsoázia részéről ebben a tendenciában mutatkozik meg. A reakció felé tett fordulatnak szembetűnő megnyilvánulása a politikai demokrácia rendszerének fokozódó válsága a tőkésországokban. Ez különösen nyíltan jelentkezett a két világháború közti időszakban, amikor számos tőkésországban a burzsoázia a kapitalizmus ellentmondásainak éleződésére úgy reagált, hogy a fasizmus ilyen vagy olyan formáját választotta. A két világháború közti időszakban a fennálló nemzetközi és belső erőviszonyok számos tőkésországban lehetővé tették, hogy a monopolista burzsoázia a jellegének leginkább megfelelő politikai formát válassza — vagyis, hogy a reakció felé való fordulás objektív tendenciája „tiszta formában” érvényesüljön. Ez a tendencia igen éles formákban érvényesül a második világháború utáni időszakban is, ha a megváltozott feltételek miatt nem is mindig olyan nyíltan. A változás a mai világhelyzet objektív viszonyaiban, s nem a burzsoázia természetében következett be. A jelenlegi időszakban a monopoltőke a demokráciától a reakció felé tett fordulatot a burzsoá demokrácia elemeihez való formális, szavakban való ragaszkodásával próbálja leplezni. Erre a fasizmus csúfos kudarca, valamint a szocializmus és a demokrácia erőinek hatalmas növekedése következtében kialakult új világhelyzet kényszeríti. Hozzájárul ehhez az is, hogy a második világháború utáni konjunktúra a fejlett tőkésországokban lehetővé tette a 30-as évek elejéhez hasonló megrázkódtatások elkerülését.

A reakció felé tett fordulat különösen szembetűnően mutatkozik meg az olyan európai országokban, mint például Portugália, Spanyolország, Görögország, vagy mint a latin-amerikai diktatúrák, vagy mint a Dél-afrikai Köztársaság — az olyan országokról, mint Dél-Korea, Dél-

⁸ Lenin: A szocializmus és a háború. Művei 21. kötet. 304. 1.

Vietnám és Thaiföld stb. nem is beszélve. Teljesen hibás volna a demokrácia nyílt elvetését ezekben az országokban kizárólag vagy akár elsősorban a „hazai” burzsoázia reakciós voltára visszavezetni. Ezek az országok az imperializmus világrendszerének szerves tartozékai, egy napig sem tudnának létezni a fő imperialista hatalmak gazdasági, politikai és katonai támogatása nélkül, és ezért a bennük uralkodó politikai rendszerben az egész mai kapitalizmus reakciós lényege fejeződik ki. De a fordulat a reakció felé jól megfigyelhető az olyan fejlett tőkésországban is, mint Nyugat-Németország, ahol a fasizmus számos lényegbevágó tartozékát átmentették és fokozatosan beépítették a világ legreakciósabb monopoltőkéjének a második világháború után kifejlesztett új uralmi rendszerébe; vagy az olyan nagy demokratikus hagyományokkal rendelkező országban, mint Franciaország, ahol a személyi hatalom rendszere felszámolta azoknak a vívmányoknak jelentékeny részét, amelyeket a francia nép a demokráciáért folytatott évszázados harcában magának kivívott. Ugyanez a törekvés volt nemrég megfigyelhető az olasz Tambroni-kormány kísérletében, hogy Olaszország politikai fejlődését a nyugatnémet és francia példához igazítsa, s hogy ez a törekvés nem sikerült, az a legkevésbé az olasz nagyburzsoázián múltott. És végül a reakció nagyarányú előretörése az egyik legfontosabb vonása az Egyesült Államok politikai életének a második világháború utáni időszakban. Ebben az időszakban az Egyesült Államok vált a korunkban végbemenő progresszív társadalmi átalakulások, mindenekelőtt a szocializmus előretörésének és a nemzeti felszabadító mozgalmaknak a legfőbb ellenségévé, és az imperializmus „nemzetközi csendőrének” a szerepét vállalta magára. Ennek az új szerepvállalásnak természetesen megvannak a belső következményei is. Az Egyesült Államok politikai életének egyik legfontosabb vonása a második világháború utáni időszakban az államhatalmi szervek mind nyíltabb igénybevétele a haladó politikai irányzatok elleni harcban. Ez a folyamat annyira nyilvánvaló, hogy még a burzsoázia egyes képviselői sem térhetnek ki az elismerése elől.⁹

Amikor a marxizmus a reakció felé tett fordulat objektív tendenciájáról beszél, akkor feltárja: a demokráciától való eltávolodás, a politikai reakció erősödése nem véletlen kisiklás, hanem ennek az imperializmus gazdasági lényegében, a monopóliumok uralmában gyökerező okai vannak. Az imperializmus viszonyainak bonyolultságából, ellentmondásos jellegéből következik, hogy ez nem az egyetlen tendencia, amely a jelenkori kapitalizmus politikai fejlődésének irányára hatással van, hanem az imperializmus uralmának viszonyai között a fejlődés *uralkodó*, a szóban forgó folyamat mozgását *végző fokon* meghatározó tendenciája.

Mivel a jelenlegi történelmi periódus nemcsak az imperializmus, hanem a szocialista forradalmak korszaka is, ezért az imperialista világrendszer gyengülése és összeszűkülése, valamint a szocialista világrendszer erősödése és kitágulása egyre jobban rányomja a bélyegét a jelenkorban, sőt ezen belül az imperialista világrendszerben végbemenő társadalmi folyamatokra. A marxizmus a társadalmi szükségszerűség felis-

⁹ Walter Lippmann, az amerikai imperializmus egyik legjózanabb védelmezője, ennek a tendenciának az érvényesülését így érzékelteti: „Mi még egy ésszerűen szabad országban élünk. De az Egyesült Államok népei biztosan kevésbé szabadok, mint a XX. század háborúi előtt voltak. Sok okunk van, hogy szabadságunk megőrzése miatt nyugtalankodjunk”. (New York Herald Tribune, 1961. jún. 27.)

merését sohasem azonosította a fatalista beletörődéssel. Ellenkezőleg, abból indul ki, hogy minden szükségszerűség csak meghatározott feltételek mellett áll fenn, és a társadalmi szükségszerűségek tendenciajellege következtében még e feltételek fennállása esetén is megvan a lehetőség érvényesülésük befolyásolására. Ezek a lehetőségek ma, amikor nemcsak a tőkésországok haladó erői, hanem a szocialista világrendszer is hatást gyakorol az imperialista országokban végbemenő társadalmi folyamatokra, sokkal nagyobbak, mint bármikor. Az új világhelyzetben rejlő lehetőségek kihasználása szempontjából igen nagy elvi jelentősége van az imperializmus és a demokrácia közti viszony ökonomista felfogása lenini bírálatának.

Az imperializmus és a demokrácia viszonyának marxista és ökonomista felfogása

Bár gyökeresen ellentétes következtetésekre jut, módszertanilag a szektarianizmus szintén a gazdaság és politika viszonyának helytelen megítéléséből indul ki az imperializmus és a demokrácia kapcsolatának értékelésekor. Lenin az imperializmus ökonomista szemléletének jellemezte azt a felfogást, amely a gazdaság és politika kölcsönös kapcsolatában egyetlen összefüggést ismert el: azt, hogy a politikának alkalmazkodnia kell a gazdasághoz. Ebből a csak egyetlen összefüggésre korlátozó szemléletből adódott a következtetés: mivel a fordulat a reakció felé a monopolkapitalizmus gazdasági lényegéből folyik, mivel az imperializmus a demokrácia tagadása — ezért az imperializmusban a demokrácia „megvalósíthatatlan”. Az imperializmusnak ez az ökonomista felfogása a közös jellemzője a szocialista munkásmozgalomban fellépő minden olyan irányzatnak, amely korunkban csak a szocializmus és az imperializmus ellentétét ismeri el, viszont képtelen meglátni az imperializmus és a demokrácia ellentétét, és így nem tudja felismerni az összefüggést a demokráciáért és a szocializmusért való harc között. Az imperializmusnak ebből az ökonomista szemléletéből fakadó szektarianizmus szerint az imperializmus győzelme levette a napirendről a politikai demokrácia követeléseit, nincs szükség többé demokratikus politikai programra, az imperializmus korszakában a munkásmozgalom egyedüli feladata a közvetlenül a szocializmusért való harc.

Ez a szemlélet mutatkozott meg kisebb vagy nagyobb mértékben, ilyen vagy olyan formában nemcsak a Lenin által az első világháború idején imperialista ökonomizmusnak nevezett irányzatban, hanem például Rosa Luxemburnak ugyancsak az első világháború idején a nemzeti kérdésben kifejtett álláspontjában és mindazokban a „baloldali” áramlatokban, amelyek ellen Lenin egyik leghíresebb munkáját, A „baloldaliság” a kommunizmus gyermekbetegsége című művét írta. A két világháború közti időszakban ez a szemlélet gátolta a fasizmus elleni népfrentpolitika megvalósítását, a fasizmus és a szociáldemokrácia azonoságát hirdelve akadályozta a munkásosztály összefogását, a szocializmus és a kapitalizmus egyedüli ellentétének hirdetésével opportunizmusnak bélyegzett minden átmeneti forma felhasználását a proletárdiktatúráért való harcban. A második világháború után hosszú ideig ez a felfogás eleve egy táborba sorolta a vezető imperialista hatalmakat és az olyan, az imperializmussal többé-kevésbé szembenálló országokat, mint

amilyenek India, Indonézia, Egyiptom stb. voltak. Az ebben a csak példaszerű felsorolásban szereplő különféle irányzatok természetesen rendkívül különböztek konkrét megjelenési formáikat, céljaikat illetően, de közös jellemzőjük volt az imperializmus egyfajta ökonomista felfogása.

A marxizmustól valójában semmi sem áll távolabb, mint a gazdaság és politika viszonyának mechanikus értelmezése, mint az ideológiai kapituláció az imperializmus lényegéből fakadó reakciós tendenciák előtt. Közismert, hogy Engels milyen élesen lépett fel azok ellen, akik a gazdaság és politika bonyolult kölcsönhatását az ok és okozat kapcsolatára akarták szűkíteni. Lenin hangsúlyozta: a marxizmus ellensége a társadalmi folyamatok mindenfajta leegyszerűsítésének, egyoldalú vizsgálatának, a fejlődés ellentmondásossága figyelmen kívül hagyásának. Ez érvényes a gazdaság és politika és konkrétan: az imperializmus és a demokrácia viszonyának a felfogására is.

Lenin kiemelte, hogy a politikai demokrácia követeléseiről való lemondás lecsúszás az imperializmus elismeréséről az imperializmus védelmezésére. Az imperializmusnak ez az ökonomista szemlélete azon alapul, hogy képtelen megérteni az imperializmus és a demokrácia kapcsolatának bonyolult, ellentmondásos jellegét. Kétségtelenül igaz az, hogy a politikának alkalmazkodnia kell a gazdasághoz. Ennek elismerése nélkül nincs marxizmus, enélkül nem lehet szó a társadalom fejlődésének tudományos felfogásáról. A marxista és az ökonomista felfogás közti alapvető különbség nem abban van, hogy a politikának alkalmazkodnia kell-e a gazdasághoz, hanem az alkalmazkodás módjának értelmezésében. Mint Lenin hangsúlyozta: „A politika elkerülhetetlenül alkalmazkodik a gazdasági élethez, de nem egy csapásra és nem simán, nem egyszerűen, nem közvetlenül.”¹⁰ Az ökonomista felfogást az jellemzi, hogy abszolutizálja az imperializmus antidemokratikus tendenciáit, a gazdaság és politika viszonyának mechanikus értelmezésével számításon kívül hagyja a politikának a gazdaságra való visszahatását, azt a befolyást, amelyet az osztályharc a tőkés társadalom fejlődési törvényszerűségeinek érvényesülésére gyakorol. A kapitalizmus antagonisztikus társadalom, fejlődési tendenciái ezért ellentétes hatást váltanak ki a tőkés társadalom két alapvető osztályából, a proletariátusból és a burzsoáziából. Az imperializmus a gazdasági és a politikai hatalom koncentrációjával szükségszerűen létrehozza a reakció felé való fordulás tendenciáját, de egyúttal kiváltja a dolgozó tömegek ellenállását is e tendenciával szemben, amennyiben képesek a saját érdekeiknek megfelelő szervezett politikai magatartás kialakítására. A jelenlegi világhelyzetben ennek az ökonomista szemléletnek egyik legfontosabb tartozéka annak a hatásnak a lebecsülése, amelyet a szocialista világrendszer létezése, gazdasági, politikai, kulturális stb. pozícióinak erősödése gyakorol a kapitalista országok társadalmi folyamataira, a demokráciáért és a szocializmusért való harc új lehetőségeire. Az imperializmus tehát nemcsak a reakció felé való fordulás objektív alapja, hanem egyúttal demokratikus tendenciák létrehozója is a tömegekben.

Az imperializmus mindenfajta ökonomista felfogását az jellemzi, hogy a mai korszak fő ellentmondását, az imperializmus és a szocializ-

¹⁰ Lenin: Az önrendelkezés körül folyó vita eredményei. Művei. 22. kötet 370. 1.

mus közti ellentétet, *egyedüli* ellentmondásnak tünteti fel, és ezzel valójában nemcsak a demokráciáért való harcról mond le, hanem a szocializmusért való harcról is, mivel az imperializmus korszakában nem lehet úgy harcolni a szocializmusért, ha közben lemondunk a demokráciáért való harcról. Lenin mindenfajta reformista és ökonomista torzítással szemben feltárta a demokráciáért és a szocializmusért folytatott harc összefüggését: „A demokrácia *mindvégig* való kifejlesztése . . . a *gyakorlatban* való kipróbálása stb., mindez a szociális forradalomért folytatott harc egyik szerves feladata. Önmagában véve semmiféle demokratizmus sem hozza meg a szocializmust, az életben azonban a demokratizmus sohasem „önmagában véve” jelenik meg, hanem más jelenségekkel „együttvéve”, befolyást gyakorol a gazdaságra is, előbbreviszi *annak* átalakítását és maga is változik a gazdasági fejlődés hatására stb. Ez az élő történelem dialektikája”.¹¹

A gazdasági viszonyokban a monopolkapitalizmus korszakában bekövetkező változások kifejeződnek a felépítményben is. De a fordulat a reakció felé nem jelenti a demokrácia végleges kiküszöbölését, nem zárja ki, nem teszi értelmetlenné a demokráciáért való harcot. Az imperializmussal mint a kapitalizmus modern formájával szemben nincs alternatíva a tőkés társadalom fennmaradása esetén — csak a szocializmus válthatja fel. Az imperializmus adott politikai rendszerével szemben viszont lehet alternatíva — adott gazdasági rendszernek különféle politikai formák felelhetnek meg. Bizonyos gazdasági bajok a tőkés rendszer szükségszerű tartozékai, és ezért ezeket nem lehet megszüntetni a kapitalizmus felszámolása nélkül. Bizonyos politikai bajok viszont csak eltérések a demokráciától — ezek megszüntethetők a kapitalizmus fennmaradása esetén is. A proletariátusnak érdeke a politikai demokrácia minél teljesebb érvényesülése, nemcsak azért, mert ez biztosítja a legkedvezőbb feltételeket a szocializmusért való harchoz, hanem azért is, mert minél teljesebbek a politikai jogok, annál nyilvánvalóbbá válik, hogy a bajok gyökere a gazdaságban van. Ezért elvileg helytelen minden olyan álláspont, amely a politikai demokrácia bármely követelését a kapitalizmusban „gazdaságilag” megvalósíthatatlannak tekinti. A finánctóke uralma nem szünteti meg a politikai demokrácia formájának jelentőségét. Igaz: az imperializmusban a politikai demokrácia minden követelése általában csak hiányosan, korlátozottan valósítható meg. De minden lehetőséget a politikai demokrácia bármely követelésének megvalósítására ki kell használni a szocializmusért való harc előkészítése érdekében. Másrészt pedig az egyes demokratikus követelésekért való harcot az általános szocialista és demokratikus világmozgalom részének kell tekinteni. Egy demokratikus követelésekkel fellépő mozgalom akkor tekinthető haladónak, ha a rész és az egész, a különös és az általános összhangban vannak.

Következésképpen tehát általánosságban a jobboldali opportunistát az jellemzi, hogy nem képes megérteni az új tartalmat és ezért mereven ragaszkodik a régi formákhoz, a „baloldali” doktrinárság viszont feltétlenül el akarja vetni a régi formákat, nem látja, hogy bizonyos feltételek mellett az új tartalom a régi formákban is megnyilvánulhat.

¹¹ Lenin: Allam és forradalom. Művei 25. kötet. 485. 1.

A demokráciáért való harc néhány időszerű problémája

Lenin a munkásmozgalom két irányzata közti választóvonalat húzta meg azzal a kijelentésével, hogy a munkásosztály tevékenységének nem a kapitalizmus megjavítására, hanem megdöntésére kell irányulnia, vagyis minden cselekvését a szocialista forradalom perspektívájával kell összhangba hoznia. Ez az alapvető elvi megállapítás párosult azzal a felismeréssel, hogy a jelenkori kapitalizmus bonyolult társadalmi viszonyai lehetetlenné teszik a „tisztá” szocialista átalakulást, hogy a szocialista és a demokratikus mozgalmak szoros kölcsönhatásban vannak, áthatják egymást. A kapitalizmus és a demokrácia szétválása a mai fejlett tőkésországokban akkor kezdődött, amikor a szocializmus mint reális társadalmi erő a színre lépett. Ma ezekben az országokban a kapitalizmus és a demokrácia már nemcsak szétvált egymástól, hanem szembe is került egymással.

A tőkésországokban a demokráciáért való harc jelenleg a legszorosabb kapcsolatban van a szocialista világrendszer kialakulásával és térhódításával. A monopolista burzsoázia minden rendelkezésére álló gazdasági, politikai és katonai eszközzel arra törekszik, hogy ezt a világtörténelmi folyamatot meggátolja, visszaszorítsa és a jelenkor többi progresszív mozgalmára gyakorolt hatását korlátozza. Hasonlóképpen veszélyezteti az imperializmus pozícióit a nemzeti felszabadító mozgalmak előretörése. A nemzetközi imperializmus helyzetének megrendülésére a reakció fokozásával igyekszik válaszolni: agresszív katonai szövetségeket alakít, támaszpontok hálózatát építi ki a szocialista országok körül, gazdasági és politikai csoportosulásokat hoz létre főként a szocialista országok ellen, részben pedig a nemzeti felszabadító mozgalmak megakadályozása és a gyengén fejlett országokra gyakorolt imperialista befolyás megőrzése végett. De ez csak az egyik vonatkozása annak a hatásnak, amelyet a második világháború után végbement társadalmi átalakulások a tőkésországok életére, fejlődésére gyakorolnak. Ennél is fontosabbak azok az új világhelyzet által létrehozott új lehetőségek, amelyek a demokráciáért és a szocializmusért folyó harcban a kapitalista országok haladó erői előtt állnak.

Az új történelmi feltételek sok tekintetben új megvilágításba helyezik a demokratikus mozgalmak helyét és lehetőségeit a tőkésországokban. Teljesen ellentétes volna a marxizmus szellemével az a feltételezés, hogy a kor egész arculatát alapjaiban megváltoztató társadalmi átalakulások ne lennének hatással az imperializmus és a demokrácia viszonyára, s hogy az objektív viszonyokban végbement változások ne követelnék meg az új helyzetnek megfelelő elméleti konzekvenciák levonását.

Lenin kiindulópontja az imperializmus és a demokrácia viszonyának vizsgálatánál az a történelmi helyzet volt, amikor az imperializmus rendszere az egész világot átfogta és uralkodó szerepe volt nemcsak a fejlett tőkésországok belső életében, hanem a nemzetközi kapcsolatok alakulásában is. Amíg az imperializmus uralkodó befolyással rendelkezett a korunkban végbemenő társadalmi átalakulásokra, addig a monopolkapitalizmus rendszeréből következő tendenciák szükségképpen az egész korszak jellegét megszabó *uralkodó tendenciák* voltak. Mivel az imperializmus ma is fennáll, ezért az imperializmusra jel-

lemző tendenciák ma is érvényesülnek, de ezek a tendenciák már nem szükségképpen az egész kor fejlődését meghatározó törvényszerűségek, mert az imperializmus már nem az egyedüli és nem az uralkodó rendszer. Amíg az imperializmus kizárólagos, vagy legalábbis uralkodó befolyással rendelkezett a nemzetközi kapcsolatok alakulására, addig szükségszerű összefüggés volt a világ újrafelosztásáért való harc és az imperialista háborúk között. Mivel az imperializmus ezt a pozícióját elvesztette, ezért ez az összefüggés a szükségszerű helyett a lehetséges jelleget kapta. A szocialista világrendszer létezése nemcsak a szocialista országokat vontta ki a világ imperialista felosztásából, de arra is egyre jobban rákényszeríti a nemzetközi imperializmust, hogy a világ újrafelosztásáért való harc formáját a gyengén fejlett országokkal szemben is változtassa meg. Lenin hangoztatta, hogy bár a finánc-tőke teljesen maga alá rendelheti a politikailag független országokat, kényelmesebb számára a politikai függés. Lenin megállapítása óta a helyzet gyökeresen megváltozott. A szocializmus és a nemzeti felszabadító mozgalmak előretörése következtében ma már a nemzetközi finánc-tőke kénytelen erről a számára legkényelmesebb módszerről lemondani és a politikai önállóság elismerése mellett igyekszik az elmaradott országok gazdasági függését fenntartani — a gyarmatok nyílt felosztását felváltotta a neokolonializmus. A szocializmus világméretű megerősödésével nemcsak a két rendszer közti háború elkerülése vált lehetségessé, hanem egyúttal az imperialista hatalmaknak a világ újrafelosztásáért folyó egymásközti háborúi is valószínűtlenné lettek. Ez a néhány utalás jelzi azt a minőségi változást, amely az imperializmusnak a nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt befolyásában bekövetkezett.

A nemzetközi monopol-tőkének a sajátos reagálása a kapitalizmus általános válsága éleződésére, a szocialista világrendszer fejlődésére, a nemzeti felszabadító mozgalmak előretörésére — egyebek között — a különféle gazdasági és politikai integrációs törekvésekben mutatkozik meg. Ezek az integrációs törekvések arra szolgálnak, hogy a nemzetközi monopol-tőke egyesített erejével próbálják megváltoztatni a nemzetközi erőviszonyoknak az imperializmus szempontjából rendkívül kedvezőtlen alakulását. De ezek az integrációs törekvések a világ haladó mozgalmait is erőik egyesítésére ösztönzik és az integrációban résztvevő tőkésországok dolgozóinak is új lehetőségeket nyújtanak akcióik egybehangolására, a munkásosztály nemzetközi összefogásának erősítésére. Az imperialista világrendszerben megvalósuló gazdasági és politikai integrációs törekvések fontos új feltételét alkotják a demokráciáért és a szocializmusért folyó harcnak, és ennek az új feltételnek a kihasználása az osztályharc egyik fontos kérdése lesz az elkövetkező időszakban.

Ami a tőkésországok belső helyzetét illeti, ezekben a monopolkapitalizmus rendszere továbbra is osztatlanul uralkodik. De hiba volna nem értékelni azt a hatást, amelyet az új világhelyzet ezeknek az országoknak a belső viszonyaira is gyakorol. A szocializmus térhódítása következtében kialakult új nemzetközi feltételek nemcsak a központ és a periféria viszonyának gyökeres módosításához járulnak hozzá az imperialista világrendszerben, hanem a fejlett tőkésországok belső társadalmi átalakulására is megvannak a következményei. A nemzetközi erőviszonyok alakulását korunkban meghatározó objektív folyamatok

a demokráciáért való harcnak sok tekintetben új tartalmat és új perspektívát adnak.

A demokratikus és a szocialista irányzatok jellegüket tekintve természetesen korunkban is különböznek egymástól, de feltétlenül van egy közös vonásuk: az antiimperializmus. Ezért a mai kapitalizmusban végbemenő társadalmi folyamatokat nem formális jegyeik, hanem a szocializmus és az imperializmus harcában elfoglalt szerepük alapján kell megítélni. A demokrácia formális és lényeges vonásainak megkülönböztetésére azért is szükség van, mert a jelenlegi helyzet egyik fontos jellemzője, hogy a mai kapitalizmus reakciós tendenciái gyakran demokratikus köntösben jelentkeznek. A demokratikus jelszavak népszerűsége következtében a burzsoá-reformista ideológia fő igyekezete arra irányul, hogy a kapitalizmus és a demokrácia szétválaszthatatlanságát, valamint a szocializmus és a demokrácia összeférhetetlenségét bizonyítsa. A demokráciának korunk társadalmi viszonyaival való kapcsolata ezért az ideológiai osztályharc egyik legfontosabb területe.

Míg a nemzetközi erőviszonyok változása egyértelműen kedvező a demokratikus irányzatok térhódításának szempontjából, addig a tőkésországok társadalmi viszonyaiban végbemenő változások már sokkal ellentmondásosabbak. Az imperialista kapitalizmus lényegében gyökerező fordulat a reakció felé a második világháború utáni időszakban a legszorosabban összefonódott a tőkés rendszer objektív fejlődési irányzatával, az állammonopolista kapitalizmus térhódításával. Az állammonopolista kapitalizmus kiterjeszti a tőkés állam funkcióját: a monopóliumok bevonják az államot a tőkés újratermelés menetébe, hogy azt közvetlenül és az ő érdekeiknek megfelelően befolyásolja. Az állammonopolista kapitalizmusban a végsőkig fokozódik az a tendencia, amely a reakció felé való fordulat alapja a tőkésországokban: a gazdasági és politikai hatalom monopolista koncentrációja. A monopolista burzsoázia államának az egyre fokozódó befolyása a fejlett tőkésországok gazdasági és politikai életében kifejezi a tőkés rendszer veszélyeztetettségének, ingatagságának fokozódását és a burzsoáziának az erre való reagálását is.

Az állammonopolista kapitalizmus a jellegzetes kifejezője azoknak a változásoknak, amelyek a mai kapitalizmusnak mind a gazdasági alapjában, mind a felépítményében bekövetkeztek. De ezek a változások összhangban vannak az imperializmus fejlődési törvényszerűségeivel, azoknak megfelelően mennek végbe és elsősorban azok érvényesülési formájában jelentenek változást. Nincsen semmilyen valóságos alapja annak az uralkodó burzsoá-reformista koncepciónak, amely szerint az államnak ez a megnövekedett szerepe teljesen új korszakot jelez a kapitalizmus fejlődésében, s ennek jellegzetességei hatályon kívül helyezik mind a kapitalizmus általános, mind pedig a monopolkapitalizmus sajátos törvényszerűségeit és gyökeresen megváltoztatják a tőkés társadalom felépítménye döntő tartozékának, az államnak az osztály-teremtését.

Az előzőekben már szó volt néhány olyan vonásról, amely a kapitalizmus második világháború utáni fejlődésében a reakciós tendenciák erősödését mutatja. E tendenciák megnyilvánulása igen nagy mértékben függ a kapitalizmus ellentmondásainak éleződésétől, a monopóliumok veszélyeztetettségi fokától, a belső osztályerőviszonyok-

tól, valamint a nemzetközi helyzettől. Ezeknek a tényezőknek a befolyása igen gyakran ellentétes. A belső és a nemzetközi erőviszonyok nem mindig teszik lehetővé, hogy a mai kapitalizmus ellentmondásainak éleződése együtt járjon a reakció fokozódásával — ez a helyzet a monopóliumokat időnként engedményekre kényszeríti a haladó erőkkel szemben. Ez a mai kapitalizmus fejlődésének egyik igen fontos és jelentőségében növekvő vonása. Ezzel függ össze a demokráciáért és a szocializmusért való harc összekapcsolásának számos új lehetősége. Amint tehát komoly hibák forrása volna, ha a mai tőkés gazdaság fejlődési törvényszerűségeinek tanulmányozásából a tőkés államnak a gazdaságra gyakorolt visszahatását kirekesztenénk, úgy még súlyosabb tévedésekhez vezetne, ha a gazdaság meghatározó szerepét mechanikusan értelmezve, *csak* közvetlenül és egyenesen belőle próbálnánk levezetni a mai kapitalizmus politikai fejlődésének lehetőségeit.

A kommunista és munkáspártok 1957-es és 1960-as konferenciái hangsúlyozták, hogy korunk fő tartalma a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakának a marxista felfogása azonban gyökeresen különbözik ennek revizionista-reformista értelmezésétől. A revizionista-reformista álláspont szerint a szocializmusra jellemző viszonyok már — ha különböző mértékben is — csaknem valamennyi országban kialakultak, a további feladat lényegében csak e viszonyoknak mennyiségi fejlesztése. Ez a koncepció a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetből „csak” a minőségi változást, a forradalmi átalakulást küszöböli ki. A marxizmus szerint viszont korunk azért a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszaka, mert olyan objektív társadalmi folyamatokat hív életre és fejleszt ki, amelyeknek végbemenetele ilyen vagy olyan módon szembeállítja őket a kapitalizmussal és kisebb vagy nagyobb mértékben hozzájárul a szocializmusra való forradalmi áttérés előkészítéséhez és végrehajtásához. E felfogás szerint a demokráciáért és a szocializmusért való harc ugyanannak a történelmi folyamatnak két, szorosan összetartozó, egyirányú s egymástól mégis különböző szakasza. Korunk feltételei között a radikális demokratikus átalakulásért való harc szerves része a szocializmusba való átmenet előkészítésének és végrehajtásának. Az igazán demokratikus átalakulások mindig segítik a szocialista forradalmat, a szocializmusra való felkészülés pedig mindig magában foglalja a demokráciáért való forradalmi harcot. Ez az a történelmi folyamat, amely — a formák rendkívüli változatosságával — az egész világot átfogja, s a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakának fő tartalmát alkotja.

A demokráciáért és a szocializmusért való harc összekapcsolásának kérdése összefonódott a munkásmozgalom két irányzatának harcával és annak egyik legfontosabb elvi problémáját alkotja. A jelenkori reformizmus, amely magát „demokratikus szocializmusnak” nevezi, nevében a két szakasz egységét hirdeti, valóságos szerepe viszont abban áll, hogy a demokráciát a maga burzsoá formájában konzerválja és elválassza a szocializmustól. A mai szociáldemokrácia arra törekszik, hogy a demokráciáért való harc ne menjen túl a burzsoá demokrácia keretein, szabotálja a forradalmi demokratikus intézkedéseket, a radikális változásoktól való félelmében hajlandó kompromisszumot kötni a nyíltan reakciós erőkkel — lásd Guy Mollet és De Gaulle meg-

egyezését 1958-ban — és minden módon meg akarja akadályozni, hogy a demokráciáért való harc a szocializmusért való harcba csapjon át. Csak ebben az aspektusban lehet helyesen megítélni a mai reformizmus társadalmi szerepét. Kétségtelen, hogy a szociáldemokrata pártok is értek el bizonyos eredményeket a dolgozók egyes gazdasági és politikai követeléseinek megvalósításában, és így bizonyos vonatkozásban pozitív szerepet tölthettek — és tölthetnek — be. De a mai reformizmus fő ideológiai-politikai funkciója reakciós, mivel nem a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet törvényszerű folyamatának az előrevitelére, hanem feltartására, esetenként visszafejlesztésére irányul.

A marxizmus és a reformizmus közti ellentét nemcsak a fejlődés első szakaszáról a másodikra való áttérés, hanem a demokráciáért való harc értelmezésében is megmutatkozik. A reformizmus amellett, hogy a demokráciát és a valóságos szocializmust szembeállítja egymással, egyúttal arra is törekszik, hogy a demokratikus mozgalmak antikapitalista élet tompítsa, s a formális vonásokat a lényegesek elé állítsa. Ezért a kommunista pártok nemcsak a szocializmusért, hanem a demokráciáért való harc vezetését sem engedhetik át a reformizmusnak.

A szociáldemokrata pártok, ha hatalomra jutottak, mindig abszolutizálták a burzsoá demokrácia bizonyos formális jegyeit és szembeállították azokat a szocializmus valóságos követelményeivel. A demokrácia formális értelmezésével az osztályok hatalmának változását a kormányzó pártok cseréjével helyettesítették, elmulasztották a radikális gazdasági és politikai átalakulást, s így kormányzásuknak nem voltak mélyreható következményei: sehol sem vezettek a szocializmus felé.

A reformizmus ideológiai és politikai befolyásának leküzdése elengedhetetlen követelménye a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek. Ez a harc nem ellentétes a szociáldemokrata pártokkal való együttműködéssel. Ezt az együttműködést lehetővé teheti, hogy egyrészt a mai kapitalizmus antidemokratikus tendenciáinak bizonyos megnyilvánulásai még e pártok vezetőit is ellenállásra készíthetik, másrészt pedig főként az, hogy e pártok tagjainak többsége objektíve érdekelt a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet feladatainak megoldásában. Ennek tudatosítása viszont csak a reformizmus elleni ideológiai-politikai harc útján mehet végbe. Éppen ebben van a szociáldemokráciával való egyidejű harcnak és összefogásnak a rendkívüli bonyolultsága és ellentmondásossága. Aki ennek a feladatnak csak egyik oldalát látja, az óhatatlanul vagy a szektarianizmus, vagy az opportunizmus útjára téved.

A kapitalista országokban végbemenő demokratikus mozgalmak a gazdasági és a politikai viszonyok összességére kiterjednek. A gazdasági viszonyok demokratizálása arra irányul, hogy *korlátozza* a monopoltőke hatalmát és olyan változásokat hozzon létre, amelyek lehetővé teszik a dolgozók követeléseinek fokozottabb érvényesítését. Hatóköre tehát közvetlenül nem terjed ki a tőkés termelési viszonyok radikális megváltoztatására, de a monopoltőke hatalmának visszaszorításával és a munkásosztály, a dolgozó tömegek szervezeteinek a tőkés

gazdaság működő rendszerébe való bekapcsolásával előkészítője lehet a szocializmusra való áttérésnek.

A gazdasági viszonyok demokratizálásának egy olyan gazdaságpolitikai koncepció az általános alapja, amelynek tengelyében a monopóliumok hatalmának korlátozása áll, s mint fő célokat magában foglalja a döntő gazdasági pozíciók államosítását, a dolgozók életviszonyai megjavításának, a foglalkoztatottság biztosításának programját, a szakszervezeteknek és a dolgozók egyéb szervezeteinek mind nagyobb részvételét az ország gazdasági életében, valamint egyes országokban a földreform végrehajtását. A gazdasági viszonyok demokratikus átalakításáért való küzdelem természetesen a legszorosabban összefügg a demokratikus jogok megvédelmezéséért és kiterjesztéséért, a kormányzat demokratizálásáért, a tömegnevelésért, a fasiszta törekvések visszaveréséért stb. folyó közvetlen politikai harccal.

Az államosítás tőkés viszonyok között természetesen nem változtatja meg a tulajdonviszonyok jellegét, sőt gyakran a monopóliumok helyzetének a megerősítésével jár. Az államosítás funkcióját a tőkésországokban nem lehet önmagában megítélni, hanem csak azokkal a társadalmi összefüggésekkel, folyamatokkal összhangban, amelyeknek keretében az államosítás végbemegy. Ha az államosításra egy nagy-szabású demokratikus tömegmozgalom keretében kerül sor, ilyen feltételek között az osztályerőviszonyok pozitív változása határozza meg az államosítás jellegét. Ebben a helyzetben az államosítás csapást mér a tulajdon magánkapitalista formájára, megmutatja a burzsoázia teljesen felesleges voltát a termelés társadalmasításának jelenlegi foka mellett, és ezzel ideológiailag is mind nehezebbé teszi a kapitalizmus igazolását. Nem véletlen, hogy a burzsoázia általában oly hevesen ellenszegül az államosítási kísérleteknek, még ha ezek nem is változtatják meg a tulajdonviszonyok tőkés jellegét. Ilyen körülmények között az államosítások, a kapitalizmus fennmaradása esetén is, nem a monopóliumok helyzetének erősödését, hanem gyöngülését vonják magukkal és összhangban vannak a szocializmusra való áttérés perspektívájával.

Az állammonopolista kapitalizmus térhódítása azt is jelenti, hogy a tőkésországokban megnő az állam szerepe a nemzeti jövedelem elosztásában és felhasználásában. Mivel a nemzeti jövedelem elosztása a tőkésországokban az osztályharc egyik legfontosabb területe, ezért a politikai erőviszonyoknak az állam tevékenységében való megnyilvánulása ebben a vonatkozásban is egyre fontosabb lesz. Itt természetesen nem arról van szó, mint a reformizmus állítja, hogy az állam tevékenysége a mai tőkésországokban pusztán passzív visszatükröződése az osztályerőviszonyok változásának. A burzsoá állam szerepe ma inkább, mint valaha, a nagy monopóliumok érdekeinek a tudatos és aktív kiszolgálása. A burzsoá állam azonban e funkciójának teljesítésében nem tekinthet el az osztályok közti erőviszonyok adott állapotától. S ezek a viszonyok gyakran nem teszik lehetővé számára, hogy a dolgozók követeléseivel nyíltan szembeszállva szolgálja a monopóliumok érdekeit. Vagyis az osztályharcnak az állam tevékenységére gyakorolt befolyásával a munkásosztály kivívhatja számos követelésének valóra-váltását. A burzsoá államnak ezt az osztályharc által kialakított kény-

szerhelyzetét igyekszik aztán a burzsoá-reformista ideológia úgy magyarázni, mint az állam osztály-jellegének megváltozását.

A nemzetközi és belső erőviszonyok kedvező alakulása esetén létrejöhetnek a feltételek az egyes tőkésországokban a gazdasági és politikai viszonyok jelentős demokratizálására, a monopóliumok hatalmának korlátozására. Csak demokratikus módszerekkel, csak a társadalmi viszonyok demokratikus átformálására szorítókozó eszközökkel, bármily radikálisak is legyenek azok, a monopóliumok hatalmát teljesen és véglegesen felszámolni nem lehet, de gyengíteni és a szocialista módszerek alkalmazását előkészíteni igen.

A gazdasági viszonyok demokratizálásának marxista felfogása gyökeresen különbözik a „demokrácia gazdasági következményeiről” szóló reformista elmélettől. Ez a különbség először abban van, hogy míg a reformizmus szerint ennek a folyamatnak a legfőbb előrevivője a burzsoázia állama, addig a marxizmus éppen ebben az államban látja a monopolizáció pozícióinak legfőbb védelmezőjét. Másodsor: a reformizmus ellenszegül minden olyan lépésnek, amely túlmegy a burzsoá demokrácia „játékszabályain”, a marxizmus pedig a demokratikus átalakulás döntő tényezőjének a dolgozó tömegek forradalmi harcát tekint. Harmadsor: a reformisták a munkásosztály által kiharcolt egyes részeredményeket a kapitalizmus stabilizálása, az osztályellentétek enyhítése, a marxisták viszont a kapitalizmus meggyöngyítése, a szocialista forradalom előkészítése érdekében igyekeznek felhasználni. És végül negyedsor: a reformizmus tagadja a szocialista vilárendszer pozitív hatását a tőkésországokban végbemenő társadalmi folyamatokra és a kapitalizmus belső természetének a megváltozására hivatkozik; a marxizmus elveti a tőkés rendszer belső megreformálásának koncepcióját és a tőkésországokban lezajló társadalmi átalakulások új perspektíváit a legszorosabban összekapcsolja korunk fő tartalmával, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenettel, amelynek legfőbb tényezője a szocialista vilárendszer.

A marxizmus és a reformizmus közti gyökeres eltérés megmutatkozik annak a hatásnak a teljesen eltérő értékelésében is, amelyet a demokratikus mozgalmak erősödése a tőkés társadalmi rendszerre gyakorol. Mivel a reformizmus tagadja a demokrácia és a mai kapitalizmus lényege közti ellentmondást, azt a következtetést igyekszik elfogadtatni, hogy a demokratikus mozgalmak erősödése nem gyengíti, hanem inkább stabilizálja a tőkés rendszert. Vagyis egy alapjaiban antikapitalista irányzatból a kapitalizmus létjogosultságát igazoló következtetést igyekszik levonni. Igaz: gyakran nemcsak a társadalmi folyamatok, hanem következményeik is ellentmondásosak. Így a gazdasági és politikai téren elért eredményeknek lehet — és van is — bizonyos korrumpáló hatása a fejlett tőkésországok munkásosztályának kisebb vagy nagyobb részére. A reformista ideológiát veszélyessé éppen az teszi, hogy állításai egyes országokban időlegesen részleges igazolást nyerhetnek a munkásosztály bizonyos részében. Nagy hiba volna tehát a fejlődés ellentmondásosságát figyelmen kívül hagyva ezt a negatív hatást lebecsülni. De ez nem változtat az alapvető tendencia érvényességén: a demokratikus irányzatok térhódítása a tőkésországokban azt mutatja, hogy a mai kapitalizmus mind kevésbé képes nagyobb megábrándítások elviselésére, a burzsoázia manőverezési lehetőségei csök-

kennek, mindinkább engedményekre kényszeríthető, és egyre kedvezőbbekké válnak a szocializmusra való áttérés objektív feltételei.

Az összes demokratikus és szocialista mozgalom összefogása a monopóliumok ellen az új történelmi helyzetben a szocializmusra való átmenet számos új lehetőségét tárja fel. Erről az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott új program a következőket mondja: „Sok ország munkásosztálya, az új történelmi helyzetben, már a kapitalizmus megdöntése előtt is olyan intézkedések megvalósítására kényszerítheti a burzsoáziát, amelyek a szokványos reformok keretein túlmenve, létfontosságúak mind a munkásosztály és a szocializmusért vívott harcának további fejlődése szempontjából, mind a nemzet többsége szempontjából.”¹² Ez a nagy jelentőségű elvi megállapítás összefoglalóan tartalmazza azt a tipikus változást, amely az új történelmi helyzetben a kapitalizmusból a szocializmusba való áttérés feltételeiben bekövetkezett. Ez a tipikus változás elsősorban azt jelenti, hogy a polgárháború elkerülése a szocialista forradalomban az új történelmi helyzetben már nem véletlen jelenség, hanem országok egész csoportjára jellemző lehet, anélkül, hogy kizárólagossá válna. A burzsoázia magatartásától függ, hogy a szocialista átalakulás az egyes országokban párosul-e fegyveres felkeléssel, vagy sem. Másrészt pedig ez a változás azt is magában foglalja, hogy a haladó erők harca eredményeként a szocializmusra való áttérés számos lényegbevágó követelése még a kapitalizmus megdöntése előtt megvalósítható.

A szocializmusra való áttérésnek ez az új perspektívája nincs semmiféle kapcsolatban az erről szóló reformista elképzelésekkel. A marxizmus és a reformizmus közti alapvető elvi különbség nem főként a szocializmusra való áttérés formájában, hanem tartalmában van, annak a kérdésnek a gyökeresen ellentétes megválaszolásában, hogy a szocializmus kivívása megköveteli-e a burzsoázia hatalmának megdöntését és a proletárdiktatúra kivívását, valamint a burzsoázia termelési eszközeinek társadalmi tulajdonbavételét, vagy nem. A szocializmusért való harc új feltételei nem a szocialista átalakulásnak ezt a tartalmát, hanem formáját befolyásolják. Azt mutatják, hogy a fejlett tőkésországok demokratikus és szocialista mozgalmainak összefogása a szocialista országokkal és a nemzeti felszabadulás útjára tért népekkel minden eddiginél kedvezőbb viszonyokat teremt a demokráciáért és a szocializmusért való harc szempontjából.

¹² Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 1962. 741. 1.

KENESSEY ZOLTÁN:

Marx és a válságok törvényeinek matematikai tanulmányozása

1873. május végén Marx Manchesterből levelet írt Engelshez, amelyben a következő sorok olvashatók: „... Elmondtam itt Moore-nak egy problémát, amellyel jómagam már régóta küszködöm. Ő azonban úgy véli, hogy a dolog megoldhatatlan, vagy legalábbis — a közrejátszó sok és nagyrészt még felderítendő tényező miatt — pro tempore (ez idő szerint) megoldhatatlan. A dolog a következő: ismered azokat a táblázatokat, amelyekben az árakat, a leszámítolási kamatlábat stb. az év stb. során végbemenő mozgásukban fel- és leszálló cikcakkos vonalakkal ábrázolják. Több ízben megpróbáltam — a válságok elemzéséhez — ezeket a felfelé és lefelé haladó mozgásokat mint szabálytalan görbéket kiszámítani és azt hittem (még most is hiszem, hogy eléggé megrostált anyaggal ez lehetséges), hogy ebből matematikai úton megállapíthatom a válságok fő törvényszerűségeit. Moore, mint mondtam, a dolgot egyelőre keresztülvihetetlennek tartja, és elhatároztam, hogy ideiglenesen felhagyok vele...”¹

A levélben kifejtett gondolat több szempontból is érdeklődésre tarthat számot. Annak, hogy Marx a maga korában — amikor a statisztika, a matematika és a számolástechnika összehasonlíthatatlanul fejlettebb volt, mint ma — úgy vélekedett, hogy *megfelelően rendszerezett anyaggal a gazdasági válságok fő törvényeit matematikai módszerekkel meg lehetne határozni*, talán nem helytelen bizonyos jelentőséget tulajdonítani a következő vonatkozásokban:

a) A kapitalista gazdaság ciklikus menetének a kutatásában, mint ismeretes, nem dicsekedhetünk azzal, hogy matematikai módszerek alkalmazásával vagy anélkül az aktuális ciklikus jelenségek teljes marxista magyarázatával vagy éppen a válságok megbízható előrejelzésével szolgálhatnánk. Ez az elmaradás még akkor is fennáll, ha figyelembe vesszük, hogy az állami monopolkapitalizmus rendszerében, a kapitalizmus általános válsága jelenlegi szakaszában a válság törvényei korántsem érvényesülnek olyan tiszta formában, mint Marx idejében.

A marxista konjunktúrakutatás doyenje, Varga Jenő szerint: „... a konjunktúrakutatást nálunk szokássá vált holmi másodrendű, kiegészítő tevékenységnek, nem igazi tudományos munkának tekinteni. A kérdés ilyen kezelése nem tekinthető helyesnek. A marxista válság- és ciklus-

¹ Marx–Engels: Levelek „A tőkéről”, Szikra kiadás, Budapest, 1956. 206. 1. (Itt és a cikk további részeiben azon Marx-dokumentumokat, amelyek hitelesnek tekinthető magyar fordítása publikálva van, az eredeti nyelven nem idézzük. Azokban az esetekben viszont, amikor ilyen fordítás nem áll rendelkezésre — s az eredeti nyelvű szöveg hozzáférhető volt — zárójelben vagy lábjegyzetben azt is közöljük.)

elmélet alkalmazása alapján végzett konjunktúrakutatás igen fontos tudományos és propagandamunka.”²

Valószínű, hogy korunk statisztikai lehetőségeinek alaposabb kiaknázása, a matematikai módszerek megfelelő alkalmazása és a korszerű elektronikus számolótechnika felhasználása együtt véve a marxista konjunktúrakutatás számára Marx levelének a szellemében gyümölcsöző eredményeket hozhat; s ez mind a gyakorlati tevékenység (elsősorban a tőkés relációjú külkereskedelem), mind az elmélet fejlődéséhez — a válságok és általában a jelenlegi újratermelési ciklus értelmezéséhez — hozzájárulna.

b) A marxista közgazdaságtudományban jelenleg a matematikai módszerek fokozott alkalmazása tapasztalható a szocialista gazdaság gyakorlati és közgazdasági elméleti kérdései megoldásának az elősegítése érdekében. Ebben az összefüggésben is már több alkalommal idézték a szovjet és népi demokratikus közgazdasági sajtóban Marx e levelét, legutóbb például a Nyemcsinov akadémikus szerkesztésében kiadott kötet bevezető tanulmányában.³

c) Végül Marx a levélben kifejtett elgondolásának bizonyos jelentőséget tulajdoníthatunk a közgazdasági gondolkodás története szempontjából is. A kérdés vizsgálata adalékokkal szolgálhat egyrészt a marxi közgazdasági gondolkodás fejlődésének a történetéhez, másrészt a marxista és a polgári közgazdaságtan összehasonlító elemzéséhez a matematikai módszerek alkalmazása tekintetében.

Mindezen megfontolások alapján érdemesnek látszott valamivel részletesebb vizsgálódásokat folytatni első lépésként a következő irányokban:

1. Találhatók-e Marx ki nem adott kézírataiban vagy kiadott, de kevésbé ismert munkáiban olyan táblázatok, amelyekről levelében Marx említést tesz?

2. Tett-e Marx írásban is kísérletet arra, hogy a válságok fő törvényeit matematikailag meghatározza vagy legalábbis megtalálhatók-e azok a számítások, amelyeket levele szerint végzett?

3. Milyen módszerekkel elemezte Marx a tőkés újratermelés életében lezajlott válságait, találhatók-e ezekben az elemzésekben további nyomok, utalások a levélben jelzett gondolatra?

Ez a cikk a fenti irányokban végzett vizsgálódások közül az első kettővel összefüggő néhány tapasztalatról számol be.

A táblázatok kérdése

Marx átfogó munkáiban, mindenekelőtt *A tőkében* kevés olyan táblázat található, amelyre az Engelshez intézett levél utalása vonatkoztható. Ezen kevesek közé tartozik *A tőke* III. kötetében, a 34. fejezetben⁴ található két táblázat, amelyek az angol leszámítolási kamatláb 1834—1843 és 1844—1853 közötti alakulását mutatják be, 15 fontos árucikk áralakulásának az összefüggésében.⁵

² Varga Jenő: A marxista válságelmélet és a konjunktúrakutatás, Nemzetközi Szemle, 1961. május, 53. l.

³ V. Sz. Nyemcsinov: A matematikai módszerek alkalmazása a közgazdasági munkában („A matematika alkalmazása a közgazdasági kutatásokban” c. kötetben, Közgazdasági és Jogl. Könyvkiadó, Budapest, 1962. 419. l.).

⁴ A currency-ely és az 1844. évi angol banktörvényhozás.

⁵ Ezeket a táblázatokat A tőke J. G. Hubbard, az Angol Bank volt kormányzójának a válság kérdésével foglalkozó parlamenti bizottságnak adott jelentése nyomán idézi.

Ebből természetesen nem következik — s Marx munkái ennek éppen az ellenkezőjét igazolják —, hogy Marx a statisztikai adatok, táblázatok felhasználásának ne tulajdonított volna igen nagy jelentőséget. Ismertek Lenin szavai arról, hogy Marx *A tőke* megírása folyamán a tények Mont Blanc-ján dolgozta magát keresztül, s ismeretes Marx elismerő véleménye az angol statisztikáról, amelynek *A tőke* első kötete megjelenésekor, 1867-ben is a bevezetőben hangot adott.

Másfél évtizeddel későbből, Engelsnek *A tőke* I. kötete harmadik kiadásához fűzött előszavából tudjuk, hogy „Marxnak eleinte az volt a terve, hogy az első kötet szövegét nagyrészt át dolgozza, egyes elméleti pontokat élesebben fogalmaz meg, újakat illeszt be, a történelmi és statisztikai anyagot a legújabb időkig kiegészíti”.⁶ Betegsége és a második kötet munkálatai miatt ezt a tervét Marx nem válthatta valóra, viszont Engelsnek ebből a közléséből is látható, hogy Marx a legmegfelelőbb statisztikai anyag felhasználásának milyen nagy jelentőségét tulajdonított a közgazdasági kutatásokban.

Az eddigi ismereteink azonban elsősorban Marx *általános statisztikai érdeklődéséről* adnak képet és nem adnak tájékoztatást az újratermelési ciklussal szorosan összefüggő statisztikai vonatkozásokról Marx tevékenységében. Ebben a tekintetben elsősorban Marx hátrahagyott kéziratot anyagát kellett vizsgálat tárgyává tenni, abban a reményben, hogy a válságok kérdésével foglalkozó összefüggő statisztikai anyagok ezek között lesznek megtalálhatók.

A dolog természetéből kifolyólag az Engelshez intézett levélben jelzett táblázatok felkutatása a kéziratot anyagban számos problémát okozott.⁷ Marx és Engels óriási eszmei és nem csekély anyagi értéket képviselő kézíratainak a története önmagában is külön tanulmány tárgya lehetne, s itt csupán azt említjük meg, hogy az eredeti kéziratok jelentős részét jelenleg Amszterdamban, a Nemzetközi Társadalomtörténelmi Intézetben⁸ őrzik. Különösen fontosnak látszottak kezdettől fogva a vizsgálódás szempontjából Marxnak az Intézetben levő jegyzetfüzetei,⁹ amelyekben feldolgozta a közgazdasági és egyéb irányú irodalom számtalan fontos művét, s amelyek alkotó munkásságának egyik alapvető támpontját képezték.¹⁰

Az Amszterdamban levő jegyzetfüzetek Marx statisztikai vonatkozású hagyatékának csak kis részét képezik. Engels 1883. június 29-én Sorgehoz intézett leveléből például tudjuk, milyen nagy volumenű volt a Marx által tanulmányozott orosz és amerikai statisztikai anyag: „Ha nem lett volna a nagy tömeg amerikai és orosz anyag (csak orosz statisztikából több mint két köbméter könyv), a 2. kötet már rég ki lenne nyomva. Ezek a részlettanulmányok éveken át feltartóztatták.”¹¹ Az Amszterdamban levő anyagok azonban különösen érdekesek Marx ciklus-vizsgálatai szempontjából. Jól látható ugyanis ezekből az anyagok-

⁶ Marx: *A tőke*. I. kötet, Budapest, 1961. 26. l.

⁷ Ez úton mondunk őszinte köszönetet a moszkvai Marxizmus-Leninizmus Intézetnek és a berlini Dietz Verlagnak a kérdéssel kapcsolatban az elmúlt években adott felvilágosításokért, illetve segítségért.

⁸ International Institute of Social History, Amsterdam, Hollandia.

⁹ Az úgynevezett „excerpta”-k.

¹⁰ Ez úton is kifejezzük őszinte köszönetünket az International Institute for Social History-nak (igazgató: Prof. Dr. A. J. C. Rüter) azért, hogy szíves volt lehetővé tenni a betekintést az intézet birtokában levő eredeti Marx kéziratokba, valamint a Magyar Külügyminisztériumnak és a hágai magyar követségnek megértő segítségükért.

¹¹ Marx-Engels: *Levelek „A tőké”-ről*. Szikra, Budapest. 1956. 253. l.

ból, hogy Marx kora újratermelési folyamatát s konkrétan a válságok alakulását (tehát az általunk közelebbről vizsgált témakört) milyen jellegű és volumenű statisztikai táblázatok felhasználásával kísérte igen aprólékos figyelemmel.

Az Amszterdamban levő s általunk átnézett anyagban ebből a szempontból különösen fontosnak látszanak az 1857. és 1866. évi válságok idejéből származó marxi jegyzetfüzetek, amelyekről a továbbiakban rövid áttekintést adunk.

Az 1857. évi válság könyve

Az 1857. évi válsággal az Amszterdamban levő jegyzetfüzetek közül kettő¹² foglalkozik. Az első címe: „Az 1857. évi válság könyve, London, 1857. december 12. (megkezdve)¹³” — ez a könyv 61 nagyalakú oldalt tartalmaz, a második, amelynek a címe „A kereskedelmi válság könyve, 1858. január”¹⁴ ugyanilyen formátumban 60 oldalt ölel fel.

Az első könyv javarészt 1857. december 2. és 29. közötti információkat — újságkivágásokat, Marx által sajátkezűleg szerkesztett táblázatokat, adatokat, híreket stb. — tartalmaz, helyenként azonban visszanyúlik novemberi, illetve kiterjed 1858. januári adatokra is. A második könyv, amely az első folytatása, zömmel 1857. december 30. és 1858. február 17. közötti anyagokat foglal magában. A két könyv közül a második jobban rendszerezett, felfektetésénél Marx valószínűleg már felhasználta az első könyv kezelésénél szerzett tapasztalatait. Ezért a következőkben a második könyv ismertetésére térünk ki.

Marx jegyzőkönyvét meghatározott rendszerben vezette, s ez a rendszer — amelyet a következőkben Marx angolnyelvű kézírása¹⁵ alapján, az eredeti római és arab számozást és görög betűjelöléseket megtartva ismertetünk — a „válságkönyv” egyik jellegzetessége. A könyv vázál szolgáló rendszer a következő:

„Pénzpiac (Moneymarket).

1. Angol Bank (Bank of England),
2. Aranypiac (Bullionmarket)
 - a) Az arany ki- és beáramlása (Aflux and Influx of Bullion)
 - β) Az ezüst ára és mozgása (Price and Movement of Silver),
 - δ) Valuták (Foreign Exchanges).
3. Kölcsönpiac (Loan market).
4. Csődök (Failures)
5. Értékpapír-piac (Security Market)
 - a) Részvénytőzsde (Share Market)
 - β) Kötvények (Public Funds),

II. Termékpiaç (Producemarket)

1. Textilgyártmányok nyersanyagai (Raw materials for textile fabrics)
 - a) Gyapot (Cotton)
 - β) Selyem (Silk)
 - γ) Gyapjú (Wool)
 - δ) Kender és len (Hemp and flax).
2. Fémek (Metals)
3. Nyers- és kész bőr (Hides and leather),
4. Mincinglane¹⁶ (Mincinglane),
5. Gabonapiac (Cornmarket)

III. Ipari piac (Industrial Market)

IV. Munkapiac (Labourmarket)

V. Vegyes (Miscellaneous)

¹² A B 82 és B 87 jelzetűek.

¹³ Book of the Crisis of 1857. London 12. December 1857 (commenced).

¹⁴ The Book of the Commercial Crisis, January 1858.

¹⁵ A jegyzetben levő újságkivágások, bejegyzések, táblázatok is angol nyelvűek

¹⁶ A gyarmatárúk és egyéb termékek angol tőzsdéje. Az árucsoportot jól kifejező összefoglaló név híján Marx a tőzsde megnevezésével jelölte az áruknak ezt a csoportját.

A válságokról szóló marxi jegyzetfüzetek tehát nemcsak arról tanúskodnak, hogy Marx statisztikai táblázatok segítségével elemezte az újratermelési ciklus jelenségeit, hanem arról is, hogy információit egy általa felvázolt, átgondolt statisztikai rendszerben jegyezte fel. A jegyzetkönyv felépítése ennek megfelelően egyrészt a kor statisztikai és egyéb információs lehetőségeit tükrözi, másfelől betekintést ad a kapitalista újratermelés korabeli mutatószámainak Marx által történt csoportosításába is.

Érdemes ezt a csoportosítást egy korabeli hivatalos csoportosítással — az angol statisztikai évkönyv szerkezeti felépítésével — egybevetni. Az 1840—1854. évekre vonatkozó évkönyv¹⁷ például a következő fejezeteket tartalmazta (a zárójelben levő szám a táblázatok számát mutatja a fejezeten belül): Állami bevételek és kiadások (8), Import (6), Export (5), Arany (1), Hajózás (7), Adó (3), Mezőgazdaság (2), Pénzermék (1), Takarékbankok (1), Angol Bank (4), Népeesség (1), Születések (1), Közoktatás (2), Pauperek (4), Bűnözés (1), Emigráció (1), Vasutak (1). A kétféle csoportosítás belső logikája és közgazdasági megalapozottsága közötti különbség nem igényel bővebb kommentárt.

Nem törekedhet természetesen e cikk arra, hogy Marx jegyzeteit részletesen ismertesse. A fenti rendszerben helyet foglaló néhány anyag ismertetésével csupán az a célunk, hogy a marxi jegyzetek jellegét, az anyag gyűjtésénél és feldolgozásánál alkalmazott módszert megvilágítsuk.

Így a pénzücről szóló részben Marx a Bank of England heti jelentései alapján a bankjegyforgalom, a betétek, az aranyforgalom, a bank tartalékok stb. alakulását bemutató anyagokat gyűjtött össze. Mindjárt a „válságkönyv” első részében található az egyik olyan táblázat a leszámítolási kamatláb alakulásáról, amelyre — illetve amilyen jellegű táblázatokra — a bevezetőnkben idézett Marx-levél hivatkozása erősen valószínűsíthető.¹⁸ Egy a könyv 3. oldalán felragasztott — és itt közölt — táblázat¹⁹ például 1845-től 1857 végéig mutatja be a kamatláb változásait. A táblázat alatt, Marx által szintén kivágott magyarázó szöveg a következő: „A következő érdekes tábla kimutatja az Angol Bank minimális leszámítolási kamatlábjának a változásait, bemutatva az aranykészleteket a változások időpontjában, a londoni brokerek leszámítolási kamatlábaival minden évre vonatkozólag. A megfelelő 1847. és 1857. évi időszakok eléggé kifejezettek ahhoz, hogy mutassák a pánik alakulását a kiemelt dátumoknál”.²⁰

Marx számos hírt és adatot gyűjtött össze jegyzetkönyvében a nemesfémek behozataláról, a külföldi fizetésekről, a kölcsönpiac helyzetéről. Ezek között sok nagyméretű, Marx által sajátkezűleg felvázolt és vezetett statisztikai táblázat található. Nagy gonddal regisztrálta Marx a csődökre vonatkozó jelentéseket. A két „válságkönyv” közül az első jegyzetkönyv a csődök nyilvántartásával kezdődik. (A másodikban Marx a

¹⁷ Statistical Abstract for the United Kingdom for each of the fifteen years, from 1840 to 1854 (Reprint), London, 1870.

¹⁸ Az idézett Marx-levél olyan táblázatokat említ, amelyek mutatják az árak, a *diszkontráta* alakulását („die Tabellen, worin Preise, Discontrate, etc., etc. . . dargestellt sind”).

¹⁹ Forrásjelölés nincs, valószínűleg a Times-ből vágta ki Marx.

²⁰ „The following interesting table exhibits the fluctuations in the Bank of England minimum rate of discount, showing the amount of bullion at the dates of alterations, with the London brokers' rates of discount during each year. The respective periods of 1847 and 1857 are sufficiently marked to show the course of panic at those particular dates.”

csődöket a pénzpiacra vonatkozó részek után vezette.) A jegyzetkönyv első oldalai sűrűn tele vannak jegyezve Marx kézírásával a csődbement vállalatok adataival. A londoni csődöket Marx naponként követte (a bekövetkezett csődöket rendszeresen sorszámozva). Marx 1857. december 8-i bejegyzése pl. a következő:

„Dec. 8. (Hétfő),		
8. Albert Pelly és Tsa (Norvég kereskedelem)		170.000
9. Krell and Cohn (Német kereskedelem)		100.000
10. Lichtenstern és Tsa (ugyanaz)		80.000”

A csődbement cégek passzívumait Marx időszakonként összegezte is. A csődökről szóló bejegyzéseinél — mint a bejegyzéseknél és a táblázatoknál sok esetben — Marx általában nem adott forrásjelzést, a második könyvben forrásként a „Gazette”-re utal. (Itt Marx a következőket jegyezte be: „Január 1. Az e napi Gazette, többek között, a következő csődöket közli.”)

Jegyzetkönyvében Marx nagy táblázatot vezetett az értékpapírok tőzsdei árfolyamáról. A táblázat rovatait Marx 1857. december 31. és 1858. április 21. közötti időszakra készítette elő, kitöltve a rovatok azonban csak 1858. január 22-ig vannak. A részvények árfolyamait tartalmazó tábla mellett részletes tábla található a vasúti forgalom heti alakulásáról a következő fejrovatokkal:

Vasutak megnevezése	1858. jan. 1-én végződő hét	Bevételek			1857 ugyanezen hete	Heti mértőföldenkénti forgalom
		Utassforgalom	Téher-szállítás	Összesen		

A különböző nyersanyagok és termékek árait Marx szintén nagy részletességgel figyelte meg ebben az időben. A gyapotnál az ár mellett az import, a fogyasztás, az export és a becsült készlet adatait is feljegyezte Marx. A gyapjúra vonatkozó adatok kevésbé részletesek, viszont meglehetősen részletesek a rézre, nyersvasra, ólomra, acélra, ónra stb. vonatkozó táblázatok. Hallatlanul részletes a gyarmat- és egyéb árukra vonatkozó táblázat („Mincinglane”), amely 1858. január 1., 8., 15., 22., 29., február 5., 12-re vonatkozóan tartalmazza rendkívül sok áru (kávész, kakaó, gyümölcs, indigó, rizs, olajok, tea, dohány, bor stb.) nyitó- és záróárfolyamát. A kávéárfolyamok 12 helyről való származásuk és néha minőségük szerint vannak feltüntetve, a cukorárfolyamok önmagukban féloldalra terjednek ki stb.

A jegyzetkönyvben szereplő adatok, hírek, táblázatok nagyobb része természetesen a válsággal, a válság napi problémáival, jelenségeivel foglalkozik, számos táblázatot állított azonban Marx össze hosszabb áttekintés céljából is. Ilyen például a gyapotárak áttekintése 1852 és 1858 között. Ezt a táblát Marx a manchesteri árakra vonatkozóan szerkesztette (az oldalrovatok, amelyek közül csak a legelsőt közöljük, újságkivágásból származnak, a fejrovatok, a tábla megvonalaazása és az adatok Marx kézírását őrzik).

Nyersgyapot	Dec. 52	Dec. 53	D'54	D'55	D'56	D'31 57	jan. 1. 58	jan. 14. 58	jan. 21. 58
Uplaine fair 1/b	0.6 1/3	0.6 3/8	0.6	0.5 3/4	0.7 1/8	0.6 1/4	0.6 5/8	0.6 1/2	0.6 3/4

Időpontok	Bankkamat	Arany	Leszámítolás	
			legmagasabb	legalacsonyabb
1845. Márc. 13.	2 ¹ / ₂	15 410 000		
Okt. 16.	3	14 988 000	4 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂
Nov. 6.	3 ¹ / ₂	13 950 000		
1846. Aug. 17.	3	15 935 000		
1847. Január 14.	3 ¹ / ₂	13 948 000	9 ¹ / ₂	3 ³ / ₄
Január 21.	4	12 901 000		
Április 8.	5	9 867 000		
Augusztus 5.	5 ¹ / ₂	9 410 000		
Szept. 23.	6	8 783 000		
Okt. 25.	8	8 312 000		
Nov. 22.	7	10 017 000		
Dec. 2.	6	11 032 000		
Dec. 23.	5	12 236 000		
1848. Január 27.	4 ¹ / ₂	13 390 000		
Június 15.	3	14 169 000		
November 2.	3	13 407 000		
1849. November 22.	2 ¹ / ₂	16 380 000	2 ³ / ₄	2 ¹ / ₄
1850. December 26.	3	15 521 000	2 ³ / ₄	2 ¹ / ₄
1851. December 26.	.	.	3 ¹ / ₂	2 ³ / ₄
1852. Január 1.	2 ¹ / ₂	17 557 000	2 ¹ / ₂	1 ³ / ₄
Április 22.	2	19 587 000		
Július 18.	2	22 232 000		
1853. Január 6.	2 ¹ / ₂	19 765 000	5 ¹ / ₂	2 ³ / ₄
Január 20.	3	19 404 000		
Június 2.	3 ¹ / ₂	18 254 000		
Szept. 1.	4	16 500 000		
Szept. 15.	4 ¹ / ₂	15 862 000		
Szept. 29.	5	15 613 000		
1854. Május 11.	5 ¹ / ₂	12 589 000		
Augusztus 3.	5	13 299 000		
1855. Április 5.	4 ¹ / ₂	15 079 000	7 ¹ / ₂	3
Május 3.	4	15 619 000		
Június 14.	3 ¹ / ₂	18 061 000		
Szept. 6.	4	14 217 000		
Szept. 13.	4 ¹ / ₂	13 698 000		
Szept. 27.	5	12 939 000		
Okt. 4.	5 ¹ / ₂	12 279 000		
Okt. 18.	6	11 230 000		
1856. Április 24.	6	9 723 000		
Május 29.	5	11 385 000		
Június 26.	4 ¹ / ₂	13 074 000		
Okt. 1.	5	11 770 000		
Okt. 6.	6	10 787 000		
Nov. 14.	7	9 540 000		
Dec. 3.	6 ¹ / ₂	10 411 000		
Dec. 18.	6	10 692 000		
1857. Április 2.	6 ¹ / ₂	9 987 000	12	5 ³ / ₈
Június 18.	6	10 909 000		
Július 16.	5 ¹ / ₂	11 592 000		
Okt. 8.	6	10 663 000		
Okt. 19.	7	10 110 000		
Okt. 5.	8	9 524 000		
Nov. 12.	9	8 498 000		
Nov. 9.	10	7 170 000		
December 24.	8	10 753 000		

A jegyzetkönyv ezeken kívül sok egyéb jelenség számontartására is szolgált (export- és importadatok, gyapjútermelési és fogyasztási számadatok stb.). A munkanélküliségre vonatkozik az alábbi táblázat:

**Manchesteri gyárak teljes és rövidített időben
Dolgozó és munkanélküli munkások**

Osztályozás	Szokásosan alkalmazottak száma	Teljes munka-idővel dolgozók	Rövidített munkaidőben dolgozók	Munkanélküliek
Pamutszövőők.....	24 964	11 371	9 400	4 193
Selyemszövőők	4 941	1 080	2 458	1 403
·	·	·	·	·
·	·	·	·	·
Gépipar	6 932	2 015	3 093	1 824
Öntödék	3 344	2 496	446	402
Összesen	46 404	18 594	19 077	8 733

Megjegyzés: Az újságkivágásra Marx rájegyezte: „Január 6. (Szerda)”

E tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy e terjedelmes marxi jegyzetkönyv minden sajátosságára és teljes gazdag anyagára kitérjünk. Fenti ismertető megjegyzéseink csak azt a célt szolgálták, hogy ízelítőt adjanak e „válságkönyv” jellegéről, szerkezetéről és felhívják a figyelmet erre a dokumentumra, amely véleményünk szerint a marxi válságkutatás egyik fontos forrásanyagának tekintendő. Marxnak ez a jegyzetkönyve szorosabb témánk — az újratermelési ciklus statisztikai-matematikai tanulmányozása — és Marx munkássága általános menete és egész munkamódszerének a kutatása szempontjából további alaposabb tanulmányozást érdemel.

Az 1868. évi és egyéb feljegyzések

Az Amszterdamban levő anyagok között megtalálhatók Marx feljegyzései az 1868. évi válságról is. Ezek a feljegyzések egy más jellegű jegyzeteket is tartalmazó jegyzetkönyv²¹ 1—86. oldalát töltik meg „Kereskedelem-történet, 1868.”²² cím alatt. Az ebben a füzetben levő anyagok hasonló jellegűek, mint az 1857. évi válságról szóló jegyzetkönyv anyagai. Az itt található forrásjelölések szerint a kivonatok zömmel az Economist-ból és a Money Market Review-ből származnak. Tekintettel arra, hogy a füzet jellege az előzőleg bemutatott füzethez hasonló, csupán két megjegyzésre szorítkozunk vele kapcsolatban: 1. A füzetben kizárólag kézírásos anyagok szerepelnek (újságkivágások nincsenek). Úgy látszik Marxnak nem volt módja akkor az újságokból kivágásokat eszközölni, s emiatt feltehetően kénytelen volt a táblázatok, hírek stb. fáradságos kimásolását elvégezni. 2. A füzet 1868—69-ből származik, holott a ciklikus válság 1866-ban volt. Itt azonban figyelembe kell venni, hogy

²¹ Jelzete B 105.

²² Handelsgeschichte 1868. Auszüge 1—86. 1869. Register dazu 87—89.

az 1866. évi válság utáni depresszió igen hosszantartó volt. Mendelszon erről a következőket írja: „A kortársak tanúbizonysága szerint Angliában az 1866. évi válságot követő »depresszió szokatlanul tartós volt. Még 1869 végén is általános panaszok voltak az idők rosszaságára«. Csak 1870-ben kapott általános jelleget a fellendülés Angliában.”²³

Oriási, mondhatnánk sziszifuszi munkát végzett Marx kora egyik fontos statisztikai munkája, Otto Hauszner: „Európa összehasonlító statisztikája”²⁴ c. könyve kivonatolásával is.²⁵ Marxnak ezzel a munkával foglalkozó jegyzetkönyvében Hauszner nyomán statisztikai táblázat statisztikai táblázatot követ, adatsorok adatsorok után sorakoznak. Még annak tudatában is, hogy Marx számára a kivonatok készítése munkamódszerének, a vizsgált kérdés áttekintésének szerves részét képezte, a mai szemlélettel gondolkozó statisztikus nem tud szabadulni attól a feltevéstől, hogy Marx ezt a statisztikai adattömeget elsősorban azért jegyzetelte ki, mert egyébként Hauszner könyve kézikönyv gyanánt nem állt állandóan rendelkezésére.

Az Amszterdamban levő anyag átnézésére csupán rövid idő állt rendelkezésre, annyi azonban feltétlenül megállapítható volt, hogy már Marx korai jegyzetei, kivonatai között is szerepeltek áttekintő statisztikai anyagok. Az egyik anyagban²⁶ „Jegyzetek az 1849. évi Economistból”²⁷ cím alatt egyebek között áttekintő táblázatok találhatók a gyapottermelés évenkénti alakulásáról 1843/44 és 1848 között. Három héttel későbből datálódik az az áttekintő táblázat, amely az Economist alapján Anglia évenkénti exportját mutatja be £-ban 1836-tól 1848-ig:

1836	53 368 572	1843	52 279 709
1837	42 070 744	1844	54 589 292
1838	50 060 970	1845	60 111 082
1839	53 233 580	1846	57 786 876
1840	51 406 430	1847	58 842 344
1841	51 634 623	1848	52 849 445
1842	47 381 023		

Marx e korai jegyzetei között részletes adatok találhatóak az angol export összetételére vonatkozóan is. Más jegyzetkönyvekben²⁸ szintén találhatóak áttekintő, általában több évet felölelő statisztikai táblázatok, elsősorban az angol gazdasági élet fontos jelenségeiről (pl. az Angol Bank profitjára 22 évre, 1844—1866 között). Anglián kívül más országra vonatkozó anyag Amszterdamban lényegesen kevesebb van, noha tudjuk, hogy Marx a francia, a német, az amerikai stb. gazdaság fejlődését is nyomonkövette. 1857. december 18-án Engelshez írott levelében Marx kifejezetten három jegyzetkönyvet említ (ezek közül Amszterdamban csak az előzőekben ismertetett Angliára vonatkozó könyv van meg) és pedig Angliára, Németországra és Franciaországra vonatkozóan: »... Keményen dolgozom, többnyire reggeli 4 óráig. A munka ugyanis kettős:

²³ Mendelszon, L. A.: Teorija i isztorija ekonomiceszkih kriziszov i ciklov. Szocsekgiz, Moszkva, 1959. II. kötet. 7. 1. Mendelszon a kortársak idézésénél Loehnis (Der Marasmus in Handel und Industria London, 1877. 22. 1.) munkájára hivatkozik.

²⁴ Otto Hauszner, Vergleichende Statistik für Europa, Hamburg 1861.

²⁵ Ezek a kivonatok a B 106-os jelzetű jegyzetkönyv harmadik részét képezik.

²⁶ Jelzete B 41.

²⁷ Notizen aus der Economist v. 1849.

²⁸ Pl. a B 102 jelzetűben.

1. A gazdaságtan alapvonalának kidolgozása... 2. *A jelenlegi válság.* Erről — a „Tribune”-nak írt cikkeken kívül — csak könyvet vezetek, ami azonban tetemes időt vesz igénybe... Három nagy könyvet nyitottam — Anglia, Németország, Franciaország. Amerikára vonatkozóan minden anyag megvan a „Tribune”-ban...²⁹

Egy röviddel később, 1857. december 25-én ugyancsak Engelshez írt levelében Marx szintén utal a francia gazdaságra vonatkozó jegyzeteire: „Tekintettel arra, hogy most az első feladatunk az, hogy a francia viszonyokkal tisztába jöjjünk, ismét átnéztem az összes jegyzetkönyveimet a francia kereskedelemről, iparról és válságokról...”³⁰

Az Amszterdamban őrzött kéziratok között³¹ található francia vonatkozású anyagban az általunk vizsgált téma szempontjából a legérdekesebb a Francia Bank viszontleszámitolási kamatlábjának alakulására vonatkozó táblázat, amely az 1800-tól 1856-ig terjedő éveket öleli fel:

A Francia Bank leszámítolási kamatlábjába

	Évi százalék
1800. Február 20.	6
1806. November 13.	5
1807. Augusztus 4.	4
1814. Március 1.	5
Augusztus 1.	4
1819. Június 1.	4 és 5
1820. Február 1.	4
1824. Január 14.	5
December 24.	4
1852. Március 23.	3
1853. Október 4.	4
1854. Január 20.	5
1855. Október 5.	5
Október 19.	6
1856. Március 31.	5
Szeptember 25.	6
Október 6.	6
December 26.	6

Egyéb utalások Marxnál a ciklus matematikai tanulmányozására

A bevezetőnkben felvetett második kérdés tekintetében az Amszterdamban levő anyag átnézése kevéssel vitte előre a kutatást. Amennyire ez a rendelkezésre álló idő alatt megállapítható volt, az amszterdami kéziratok nem tartalmazzak anyagot sem a válságok fő törvényszerűségeinek összefüggő matematikai kifejtésére, sem ilyen vonatkozású részletfeljegyzéseket, számításokat.

Annak, hogy a keresett matematikai számításoknak eddig nem sikerült nyomára jutni, számos oka lehet. Így lehetséges, hogy az ilyen vonatkozású kéziratok elkallódtak, megsemmisültek. Nincs kizárva, hogy — feltevéseinknek megfelelően — ezek a kéziratok, vagy legalábbis egy részük feltáratlanul a meglevő kéziratok között fekszik. Végül elképzelhető az is, hogy Marx csak tervezte ilyen számítások elvégzését, de azok megvalósítására betegsége és egyéb okok miatt nem került sor, tehát hogy ilyen kéziratok nem is léteztek.

Ez utóbbi változat valószínűsége — noha egyelőre teljességgel ki nem zárható — nem látszik túlságosan nagynak. Nemcsak arról van szó, hogy ez a verzió szögesen ellentétes a bevezetőben idézett, Engelshez

²⁹ Marx–Engels: *Levelék „A tőkérről”*, 63. l. (A szövegben Marx kiemelése szerepel.)

³⁰ „Da es jetzt unsre erste Aufgabe ist, klar über die französischen Zustände zu werden, habe ich wieder durchgesehen meine sämtlichen Exzerpte über French commerce, industry and crises.” Marx, Karl–Engels, Friedrich: *Briefwechsel*. II. Band. Dietz Verlag, Berlin. 323. l.

³¹ A B 86 jelzetű anyagban.

írt levél félreérthetetlen utalásaival.³² E feltevés ellen szól még a következő két körülmény is: 1. az 1873. május 31-i levélen kívül is — elsősorban a kevésbé ismert Marx-cikkekben — több olyan utalás található, amely a ciklus matematikai tanulmányozásával kapcsolatosnak látszik; 2. véleményünk szerint Marx munkásságához — s elsősorban *A tőke* III. kötetének a kidolgozásához — szervesen kapcsolódott a válságok törvényeinek matematikai meghatározására vonatkozó gondolat.

A következőkben ezért először azt szeretnénk bemutatni, hogy Marx munkáiban több helyen találhatunk olyan gondolatmeneteket, kijelentéseket, amelyek azt mutatják, hogy a válságok törvényszerűségeinek matematikai meghatározására vonatkozólag a bevezetőben idézett Marx-levelet nem tekinthetjük elszigetelt, véletlen dokumentumnak.

„A gyáripár és a kereskedelem” című, 1859. szeptember 5-én kelt cikkében Marx a következőket írja: „... most rátérünk a termelés mozgásának az áttekintésére. Az alábbi táblázatban 1844-től kezdődően adva vannak az export számadatai minden évre...”

A. Export

Az Egyesült Királyságból exportált brit és írországi termelés
összes deklarált reálértéke

Évek	Font sterling	Évek	Font sterling
1844	58 534 705	1852	78 076 854
1845	60 111 082	1853	98 933 781
1846	57 786 876	1854	97 184 726
1847	58 842 377	1855	95 688 085
1848	52 849 445	1856	115 826 948
1849	63 596 025	1857	122 066 107
1850	71 367 885	1858	116 614 330
1851	74 448 722		

... Ezen túlmenően az A táblázat a termelés egyik törvényét illusztrálja, amelyet matematikai pontossággal lehet bizonyítani, összehasonlítva a brit exportra vonatkozó jelentéseket 1797 óta. Ez a törvény a következőkből áll: ha a túltermelés és a túlhajtott spekuláció következtében beáll a válság... a termelésnek az a színvonala, amely a kereskedelmi ciklus egy periódusában a virágzás legmagasabb pontját képviselte, a következő periódus számára a kiinduló ponttá válik.”³³

Marx e helyütt — az eredetiben a fent idézetnél bővebben, és a táblázatban szereplő évek fejlődését konkrétan is kommentálva — lényegében ugyanazt az ismert gondolatát fejti ki részletesebben, amelylyel *A tőke* III. kötetében is találkozunk.

A vizsgált téma szempontjából azonban kiemelhető, hogy ebben a cikkében is Marx a termelés törvényének „matematikai pontossággal való bebizonyíthatóságáról” beszél. A „matematikai pontosság” itt sze-

³² A levél szerint Marx a kérdéssel *hosszasabban* foglalkozott („privatim lang herumgeolgt”), megoldására több számítási kísérletet tett („ich habe verschiedenmal versucht... als unregelmässige Kurven zu berechnen”), bízott a probléma megoldhatóságában („ich glaube noch, das es mit hinreichend gesichertem Material möglich „ist”).

³³ Marx és Engels: Művei, 2. kiadás, 13. kötet. Moszkva, 1959. 519–520. 1. (oroszul).

replő kifejezése esetleg értelmezhető úgy is, mint egyszerűen az adatszűrésre, a bizonyítható anyag számszerűségére való utalás, de koránt sincs kizárva — s a többi hasonló idézettel összefüggésben nézve könnyen elképzelhető —, hogy Marx a ciklikus mozgás elemzésénél itt is a „matematikai bizonyíthatóságnak” egy magasabb szintű, görbékben és egyenletekben kifejezhető fokára gondolhatott.

Egy évvel korábban³⁴ megjelent „A brit kereskedelem és pénzügyek” című cikkében Marx a ciklusok elemzésével kapcsolatban a következő követelményeket emeli ki: „Azon törvények kimutatására vonatkozó kísérleteknél, amelyekről függenek a világpiac válságai, nemcsak azok periodikus jellegére kell magyarázatot adni, hanem ezen periodicitás pontos időpontjaira vonatkozólag is . . .” Marx a válságról szóló korabeli angol parlamenti jelentést és egyéb elemzéseket bírálva rámutat arra, hogy „azok minden új válságot mint elszigetelt jelenséget tárgyalnak, amely elsőként jelent meg a társadalmi horizonton . . . Ha a természettudósok ilyen gyermekesen ítélnének, akkor még az üstökös megjelenése is mindig váratlanul érné a világot.”³⁵ Marx tehát itt is a válságok tanulmányozásának természettudományos igényű pontosságát emeli ki a periodicitás „pontos időpontjainak” fontosságát hangsúlyozva. A természettudományra és az üstökösökre vonatkozó konkrét megjegyzés valószínűleg szintén a bonyolult ciklikus összefüggések ábrázolására alkalmas matematikai kifejtés marxi igényére való utalásnak tekinthető.

Még egy évvel korábban, 1857. november 13-án kelt Marxnak az akkor folyó válsággal foglalkozó, Engelshez intézett levele, amely témánk szempontjából szintén feltétlenül kiemelendő. »Magam pénzügyileg bármennyire is kátyúban vagyok, 1849 óta nem éreztem magam olyan kitűnően, mint ennél a kitörésnél. Emellett Lupusnak az ő megnyugtatóra megmondhatod, hogy én egy alapos Tribune-cikkben — most hogy az egész helyzet előttünk áll, sőt csupán magából a leszámítolási kamatlábak 1848-tól 1854-ig terjedő táblázatából — bebizonyítottam, hogy a válságnak normálisan két évvel előbb be kell következnie. Az eltolódások is most olyan racionálisan megvilágosodnak, hogy maga Hegel is nagy meglepődésére a „fogalmat” újra megtalálná „a véges érdekek világának empirikus szétszórtságában”.«³⁶

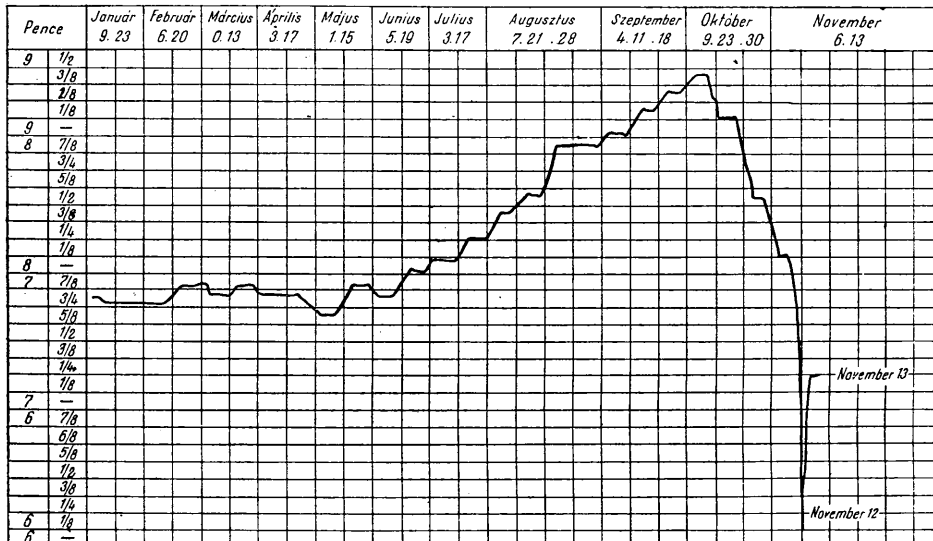
Ebben a levélben ismét találkozunk a leszámítolási kamatláb alakulását bemutató tábla említésével. Ez a tábla egymaga is — jelzi Marx Engelsnek — fontos adalékokkal, sőt bizonyítékokkal szolgál a ciklusmenetének pontos alakulásához (és alakulásának előrelátásához), s segítségével az elhúzódások oka is „oly racionálisan” megvilágítható. Talán nem túlzás a hegeli „Begriff” és az „empirischen Auseinander der Welt der endlichen Interessen” említésével összefüggő utalást úgy felfogni, hogy Marx itt is a ciklusnak (a táblázatok segítségével történő) olyan elemzésére, magyarázatára és előrejelzésére utal, ami bonyolultabb matematikai gondolatmenetet is igényelhet.

³⁴ 1858. szeptember 14-én.

³⁵ Marx és Engels: Művei, 12. köt., Moszkva, 1958. 586. 1. (oroszul).

³⁶ »So sehr ich selbst in financial distress, habe ich seit 1849 nicht so cosy gefühlt als bei diesem outbreak. Du kannst ausserdem dem Lupus zu seiner Beruhigung sagen, dass ich in einem gründlichen article der Tribune, now that the whole statement is before us, und selbst von der blossen Tabelle der, discountrates von 1848 bis 1854 bewiesen habe, dass die Krise normal zwei Jahre früher hätte eintreffen müssen. Auch die delays erklären sich nun so rationell, dass selbst Hegel zu seiner grossen satisfaction den „Begriff” wiedergefunden haben würde in dem „empirischen Auseinander der Welt der endlichen Interessen”.« Marx, Karl-Engels, Friedrich: Briefwechsel II. Band, Dietz Verlag, Berlin, 297. 1.

Engels két nappal később, 1857. november 15-én Marxhoz intézett válaszelevelében — eleget téve a levél utóiratában jelzett kérésnek és részletes információkat adva a válságról Marxnak a német közönség részére tervbevett tanulmány megírásához — egyebek között a következőket írja: „Az, hogy erről a válságról anyagot gyűjtesz, nagyon jó... Én is lehetőleg gyakran jelezni fogom neked, amit tapasztalok, hogy a tényeknek egy jó tárházával rendelkezünk.”³⁷ Ehhez a levélhez kapcsolódik Engels következő napi levele, amelyben az alábbiakat írja: „Kedves Marx — Mellékelem a tegnapi elfelejtett táblázatot...”³⁸ Ezt a táblázatot a Marx—Engels levelezés fakszimilében tartalmazza.³⁹

A táblázat, amely mint mellékelten látható, a grafikus ábrázolás segítségével a gyapotár alakulását mutatja be 1857. január 1-től kezdődően, szintén nem jelentéktelen adaléknak minősíthető a vizsgált kérdés megvilágításához. Egyrészt egy bizonyítékkal több a kiindulópontul szolgáló levélben említett táblázatok létezése mellett, másrészt arra utal, hogy Marx és Engels táblázatok alatt egyrészt adatsorokat felölélő statisztikai táblázatokat, másrészt viszont grafikusán ábrázolt idősorokat is értettek. (Engels levelében „Tabelle” megjelöléssel küldi a grafikont Marxnak.) A kiindulópontul szolgáló Marx-levél is valószínűleg (legalábbis részben) a fontos gazdasági jelenségeket bemutató idősorok grafikus ábrázolására utal és nemcsak képletesen beszél arról, hogy ezekben a táblázatokban az árakat és a kamatlábakat hullámzó, cikcakkos vonalak ábrázolják. Bizonyára ilyen és hasonló anyagok alapján kívánta Marx a ciklusok fő jelenségeit mint „szabálytalan görbéket kiszámítani” és „ebből matematikai úton megállapítani a válságok fő törvényeit”.

³⁷ „Dass Du über diese Krisis Material sammelst, ist sehr schön. Auch werde ich möglichst oft alles rapportieren, was ich erfahre, damit wir einen guten stock of facts haben.” Op. cit. 301. l.

³⁸ „Lieber Marx, Hierbei die gestern vergessene Tabelle.” Op. cit. 302. l.

³⁹ Azzal a megjegyzéssel, hogy a november 16-án kelt levélnek az eredetije hiányzik.

marxnak.) A kiindulópontul szolgáló marx-levél is valószínűleg (legalábbis részben) a fontos gazdasági jelenségeket bemutató idősorok grafikus ábrázolására utal és nemcsak képletesen beszél arról, hogy ezekben a táblázatokban az árakat és a kamatlábakat hullámzó, cikcakkos vonalak ábrázolják. Bizonyára ilyen és hasonló anyagok alapján kívánta Marx a ciklusok fő jelenségeit mint „szabálytalan görbéket kiszámítani” és „ebből matematikai úton megállapítani a válságok fő törvényeit”.

³⁷ „Dass Du über diese Krisis Material sammelst, ist sehr schön. Auch werde ich möglichst oft alles rapportieren, was ich erfahre, damit wir einen guten stock of facts haben.” Op. cit. 301. l.

³⁸ „Lieber Marx, Hierbei die gestern vergessene Tabelle.” Op. cit. 302. l.

³⁹ Azzal a megjegyzéssel, hogy a november 16-án kelt levélnek az eredetije hiányzik.

Marxhoz intézett
t kérésnek és
met közönség
jött a követ-
nagyon jó...
talok, hogy a
vélhez kapcs-
at írja: „Ked-
,”³⁸ Ezt a táb-
za:³⁹

November
6.13

smbt

1
embt
1 1

kus ábrázolás
r 1-t l kezd -
vizsgált kér-
kiindulópontul
észt arra utal,
t felölél sta-
id sorokat is
i a grafikont

A ciklus matematikai vizsgálata és A tőke III. kötete

Azt, hogy a ciklus matematikai kifejezésének gondolata Marx munkásságával — *A tőke* III. kötetének kidolgozásával — szervesen összefügg, a következőkben néhány érveléssel támasztjuk alá. Ezek az érvek, mint említettük, nem alkalmasak a kérdés végleges eldöntésére, s részben még nyersegek is, bizonyos hozzájárulást talán mégis jelenthetnek a probléma megvilágításához.

Először is érdemesnek látszik röviden kitérni a kamatláb tárgyalására *A tőke* III. kötetében. Indokolttá teszi ezt egyrészt az a jelentőség, amelyet Marx *A tőke* III. kötetének kidolgozásakor a kamat elemzésének tulajdonított.⁴⁰ Témánk szempontjából azonban különösen fontos az, hogy a kamat elemzését Marx határozottan egybekapcsolta a ciklus elemzésével, illetve az ilyen elemzés igényét *A tőke* III. kötetében egyértelműen hangsúlyozta.

A XXII. fejezet (»A profit megoszlása. A kamatláb. A kamat „természetes” rátája«) bevezető bekezdésében Marx egyrészt rámutat, hogy a kamat elemzésénél eltekint a pénzpiac „rövidebb ingadozásai” vizsgálatától, és nem törekszik az adott fejezetben a kamatláb ciklikus alakulásának az elemzésére sem: „Annak a körforgásnak az ábrázolása, amelyet a kamat rátája az ipari ciklus folyamán leír, feltételezi magának e ciklusnak az ábrázolását, s ezt itt ugyancsak nem adhatjuk. Ugyanez áll a kamatláb többé vagy kevésbé megközelítő kiegyenlítődéására a világpiacon.”⁴¹

Úgy tűnik, hogy *A tőkének* az idézett fejtegetése kulcsot ad a ciklus elemzésének, illetve a válság törvényszerűségeinek Marx által tervezett, de betegsége miatt már be nem fejezett összefüggő kidolgozásának a helyére vonatkozóan is. Mint ismeretes, Marx Engelshez 1858-ban írott levelében, amelyben a három kötet (hat könyv) tervezett sémáját közölte, utolsó két részként irányozta elő *a nemzetközi kereskedelem és a világpiacon* összefüggő elemzését.⁴² Azt hisszük, alaposan feltételezhető, hogy Marx itt kívánta volna a ciklus alakulását a maga teljességében bemutatni. A „teljesség” alatt mind a vizsgálandó jelenségek sokrétűségének a felölelése érthető minőségi kategóriák — profit, bérek, árak, kamatláb stb. — vonatkozásában, mind a valóságos mozgás követelményeinek megfelelően a földrajzi „teljesség” igénye — legalábbis a tőkés világpiacon egésze szempontjából. Érthetőnek látszik, hogy Marx a tőkés újratermelési ciklust, noha nyilvánvalóan az elvi általánosítás síkján, de kora konkrét ciklusalakulásának alapján, attól el nem szakadva és annak mélyenszántó magyarázatát adva kívánta összefüggően kifejteni. Feltételezhető, hogy a matematikai számítások eredményei — sikerük esetén — ebben a részben kaptak volna helyet.⁴³

⁴⁰ A terjedelemeire vonatkozó érvek — különösen *A tőke* III. kötetében, amelyet Marx betegsége miatt nem formálhatott arányaiban véglegesre, és erre Engelsnek sem lehetett módja — nem lehetnek túlzottan jelentősek, mégis nem tekinthető véletlennek, hogy a III. kötet 846 oldalából több mint 250 oldal a kamattal foglalkozik.

⁴¹ Marx: *A tőke*. III. köt. Budapest, 1961. 356. l.

⁴² Marx–Engels: *Levelek „A tőkéről”*. Budapest, 1956. 73. l.

⁴³ Egyébként a III. kötet XXII. fejezete — noha Marx itt a kamatláb ciklikus alakulásától az előbbieken idézettek szerint el kívánt tekinteni — bizonyos gondolatokat mégis tartalmaz a kamatláb alakulásáról az újratermelési folyamat különböző szakaszaiban. Így Marx a 358–359. lapon a következőket írja: „Ha szemügyre vesszük azokat a ciklusokat, amelyekben a modern ipar mozgása végbemegy — a nyugalmi állapotot, növekvő megélénkülést, virágzást, túltermelést, összeomlást, pangást, nyugalmi állapotot és így tovább — amely ciklusok további elemzése kívül esik vizsgálatunk körén —, azt látjuk, hogy a kamat alacsony színvonalra többnyire a virágzás, vagyis az extraprofit periódusának felel meg, a kamat

Aligha véletlen, hogy Marx az ipari ciklus vizsgálatokor a kamatláb elemzésének nem csekély jelentőséget tulajdonított, s ugyanígy aligha véletlen, hogy a matematikai megfogalmazással kapcsolatban is találkozunk a kamatlábra vonatkozó görbék gondolatával. Másként megfogalmazva: a ciklus alakulására, a kamatláb színvonalának elemzésére és a matematikai törvényszerűségek meghatározására irányuló marxi törekvések feltehetően kapcsolatban voltak egymással, s Marx betegsége tette lehetetlenné, hogy ezek a kutatások — amelyeket belső logikájuk összekapcsol egymással — kiteljesedhessenek és *A tőke* III. kötetében kifejtésre kerülhessenek.

A ciklus és a kamatláb alakulásának együttes vizsgálatára jó példával szolgál Marxnak a „New York Tribune”-ben 1857. november 30-án közölt, magyar nyelven eddig meg nem jelent cikke. Ebben a cikkben Marx a kamatláb ciklikus alakulásának rendkívül részletes elemzését adja: „A jelen válság során az Angol Bank öt ízben emelte kamatlábát, hasztalan remélve, hogy ezzel feltartóztatja azt a gyors áradatot, amely mindent maga előtt sodort. Október 8-án kamatlábát 6 százalékra, 12-én 7 százalékra, 22-én 8 százalékra, november 5-én 9 százalékra, majd 9-én 10 százalékra emelte. E mozgás gyorsasága figyelemre méltó ellentéte annak a mozgásnak, amely az 1847. évi válságot kísérte. Akkor a minimális kamatláb áprilisban 5 százalékra, júliusban 5,5 százalékra, október 23-án pedig 8 százalékra, azaz maximumára emelkedett. Ezután november 20-án 7 százalékra, december 4-én 6 százalékra és december 25-én 5 százalékra esett. Az ezt követő öt esztendő a kamatláb állandó csökkenésének az időszak, s e csökkenés mintha mozgó skála szerint történt volna. 1852. június 26-án a kamatláb elérte minimumát, a 2-százalékot. Az ezt követő öt év folyamán 1852-től 1857-ig a mozgás fordított irányú volt. 1853. január 8-án a kamatláb 2,5 százalék, 1853. október 1-én pedig már 5 százalék volt. Ettől kezdve, miután számtalan egymást követő változáson ment át, végül is elérte jelenlegi szintjét. Eddig a kamatláb-ingadozások az elmúlt tíz év folyamán csupán olyan jelenségek voltak, amelyek általában a modern kereskedelem periodikus fázisaira jellemzők. Röviden szólva ezek a fázisok a pánik éveiben a hitel rendkívüli összeszűkülését, majd ezt követően a hitel fokozatos kibővülését jelentik, amely maximumát akkor éri el, amikor a kamatláb a minimálisra csökken. Ekkor újra megindul a fordított irányú mozgás, azaz a fokozatos szűkülés, amely maximumát akkor éri el, amikor a kamatláb a legnagyobb, majd újra pánikos esztendő következik. Mégis, a figyelmesebb vizsgálat szerint a jelenlegi időszak második felében van néhány olyan jelenség, amely ezt az időszakot határozottan megkülönbözteti a megelőzőektől. A virágzás éveiben, 1844 és 1847 között, a kamatláb Londonban 3 és 4 százalék közt ingadozott, s így ez az időszak a viszonylag olcsó hitel időszakának volt nevezhető. Amikor a kamatláb 1847. április 10-én 5 százalékot ért el, a válság már megkezdődött és

emelkedése a virágzás és az azt követő fordulat közti átmenetnek, a kamat legszélsőbb uzsoramagasságot elérő maximuma pedig a válságnak. 1843 nyarától kezdve határozott virágzás következett be; a kamatláb, amely 1842 tavaszán még 4½ százalék volt, 1843 tavaszán és nyarán 2 százalékra süllyedt; sőt szeptemberben 1½ százalékra esett... majd az 1847. évi válság folyamán 8 százalékra, sőt afölé emelkedett.

Igaz, hogy másrészt alacsony kamat együtt járhat pangással, mérsékelten emelkedő kamat pedig növekvő megélénküléssel.

A kamatláb legnagyobb magasságát a válságok alatt éri el, amikor, bármibe kerüljön is, kölcsönt kell szerezni, hogy fizetni lehessen.”

1478

bözteti a megelőzőektől. A virágzás éveiben, 1844 és 1847 között, a kamatláb Londonban 3 és 4 százalék közt ingadozott, s így ez az időszak a viszonylag olcsó hitel időszakának volt nevezhető. Amikor a kamatláb 1847. április 10-én 5 százalékot ért el, a válság már megkezdődött és

emelkedése a virágzás és az azt követő fordulat közti átmenetnek, a kamat legszélsőbb uzsoramagasságot elérő maximuma pedig a válságnak. 1843 nyarától kezdve határozott virágzás következett be; a kamatláb, amely 1842 tavaszán még 4½ százalék volt, 1843 tavaszán és nyarán 2 százalékra süllyedt; sőt szeptemberben 1½ százalékra esett... majd az 1847. évi válság folyamán 8 százalékra, sőt afölé emelkedett.

Igaz, hogy másrészt alacsony kamat együtt járhat pangással, mérsékelten emelkedő kamat pedig növekvő megélénküléssel.

A kamatláb legnagyobb magasságát a válságok alatt éri el, amikor, bármibe kerüljön is, kölcsönt kell szerezni, hogy fizetni lehessen.”

kor a kamatláb gyanígy aligha latban is talál- Másként meg- nak elemzésére irányuló marxi s Marx beteg- ket bels logi- t ke III. köte-

latára jó példá- ovember 30-án oben a cikkben letes elemzését lte kamatlábát, áradatot, amely ázalékra, 12-én ékra, majd 9-én méltó ellentéte Akkor a mini- ázalékra, októ- kedett. Ezután ra és december matláb állandó ó skála szerint numát, a 2-szá- a mozgás fordí- lék, 1853. októ- számtalan egy- szintjét. Eddig án olyan jelen- lem periodikus ánik éveiben a hitel fokozatos kor a kamatláb irányú mozgás, ri el, amikor a etkezik. Mégis, dik felében van ttan megkülön-

általános kirobbanását egy egész sor stratégiai manőver segítségével csupán néhány hónapra odázták el. Másrészt a kamatláb, amely 1854. május 6-án már 5,5 százalékot ért el, újra csökkenni kezdett sorjában 5 százalékra, 4,5 százalékra, 4 százalékra, majd 3,5 százalékra; ezen utóbbi értéken megállapodott és 1855. június 16-tól 1855. szeptember 9-ig ezen a szinten maradt. Ezután újra fordított irányú mozgásba kezdett, ugyanilyen változásokon ment át, s 4 százalékra, 4,5 százalékra, majd 5 százalékra növekedett, míg végül 1855 októberében el nem jutott ugyanarra a szintre, amelyről 1854 májusában indult, vagyis az 5,5 százalékra. Két hét múlva, 1855. október 20-án a rövid lejáratú váltóknál 6⁰/₀-ra, a hosszú lejáratúaknál 7⁰/₀-ra növekedett. Ezután azonban újra megkezdődött a reakció. 1856 folyamán csökkent és növekedett, amíg ugyanezen év októberében újra el nem érte a 6- és 7⁰/₀-ot, azaz azt a szintet, amelyről az előző év októberében indult. 1856. november 15-én 7⁰/₀-ra emelkedett, de a további csökkenő mozgás szabálytalan és gyakran félbeszakított ingadozásai következtében három hónapon át az 5,5⁰/₀-ra szorult le. A 7⁰/₀-os eredeti szintet csak a jelen év október 12-én érte el, amikor az amerikai válság éreztetni kezdte hatását Angliában. Ettől kezdve a kamatláb gyors és töretlen felfelé irányuló mozgása végül is majdnem a leszámítolási műveletek teljes megszüntetéséhez vezetett.

Mindez azt jelenti, hogy az 1848—1857-ig tartó időszak második felében a kamatláb-ingadozások gyakoribb időközökben fokozódtak, az 1855 októbere és az 1857 októbere közötti időszak a drága pénz két esztendeje volt, amikor a kamatláb 5,5 százalék és 7 százalék között ingadozott. Ugyanekkor e magas kamatláb ellenére a termelés és a forgalom állandóan és olyan ütemben fejlődött, amilyenről ez idáig fogalmunk sem volt. Ezeket a kivételes jelenségeket egyrészt annak tulajdoníthatjuk, hogy idejében áramlott át arany Ausztráliából és az Egyesült Államokból, ami lehetővé tette az Angol Banknak, hogy időről időre enyhítse kemény feltételeit; másrészt teljesen nyilvánvaló volt, hogy a válságnak már 1855 októberében meg kellett kezdődnie, hogy azt számos ideiglenes megrázkódtatás odázta el, és ennek következtében végső kirobbanásának mind a szimptomák erőteljessége, mind ragályosságának foka tekintetében felül kellett múlnia minden további válságot. Az az érdekes tény, hogy a kamatláb periodikusan visszatér a 7 százalékos szintre, amelyet 1855. október 20-án, 1856. október 4-én és 1857. október 12-én figyeltek meg, elég döntő bizonyítéka kellene hogy legyen az előbb kifejtett tételnek, ha ezenkívül nem tudnánk, hogy Angliát 1854-ben már előzetes csőd érte, és hogy az európai kontinensen a pánik valamennyi szimptomája már 1855 és 1856 októberében megismétlődött. Egészen véve azonban, ha figyelmen kívül hagyjuk ezeket a súlyosbító körülményeket, az 1848-tól 1857-ig terjedő időszak bámulatosan hasonlít az 1826-tól 1836-ig és az 1837-től 1847-ig terjedő időszakokra.”⁴⁴

A vizsgált kérdés nagyfokú leegyszerűsítése lenne azonban, ha csak a kamatláb és a ciklus alakulásának az összefüggésére térnénk ki. A ciklus matematikai tanulmányozása szempontjából úgy tűnik, bizonyos jelentősége van az értéktöbbletráta és a profitráta viszonyára vonatkozó marxi elemzésnek is.

⁴⁴ Marx és Engels: Művei, 12. köt. Moszkva, 1958. 332–333. 1. (oroszul).

Az értéktöbbletráta és a profitráta marxi matematikai vizsgálatának a kérdése, illetve Marx ilyen irányú kutatásainak a helye és problémái nem érthetők meg egymagukban, csupán *A tőke* III. kötete kialakulásának egészét tartva szem előtt. Ebben a tekintetben mindenképp előtt Engels közléseire kell támaszkodnunk, aki óriási munkát végzett a III. kötet marxi kéziratának a rendezésével és szerkesztésével kapcsolatban. Érinteni kell továbbá Samuel Moore szerepét is, részben az eddig ismert közlések, részben az Amszterdamban levő, e tárgyban Engelshez intézett levele alapján.

Engels *A tőke* III. kötetéhez 1894-ben írt előszava szerint: „Ami az I. szakaszt⁴⁵ illeti, a fő kéziratot csak nagyon korlátozott mértékben használhattam. Marx mindjárt az elején beleveszi az értéktöbbletráta és a profitráta viszonyának teljes matematikai feldolgozását (ez itt a 3. fejezet⁴⁶ tartalma), az 1. fejezetünkben⁴⁷ kifejtett tárgyat ellenben csak később és mellékesen tárgyalja... A 2. fejezet⁴⁸ a fő kéziratból való. A 3. fejezethez⁴⁶ egész sor be nem fejezett matematikai feldolgozás állt rendelkezésemre, azonkívül pedig egy egész, csaknem befejezett füzet a hetvenes évekből, amely egyenletekben ábrázolja az értéktöbbletráta és a profitráta viszonyát. Samuel Moore barátom, aki az első kötet angol fordításának legnagyobb részét is végezte, magára vállalta, hogy ezt a füzetet feldolgozza számomra, amire mint régi cambridge-i matematikus sokkal hivatottabb volt, mint én. Az ő összefoglalásából készítettem el azután, a fő kézirat esetenkénti felhasználásával, a 3. fejezetet.”⁴⁹

Meghaladná e cikk kereteit annak megkísérlése, hogy bemutassuk ennek a matematikai feldolgozást tartalmazó fejezetnek valamennyi lehetséges összefüggését a ciklus alakulására vonatkozó gondolatokkal. Ennek külön tanulmány tárgyát kellene képeznie. Annyit azonban kiemelhetünk, hogy Marx ebben az esetben is. olyan kérdés elemzésénél nyúlt a matematikai módszerekhez, amikor a gazdasági élet felszínéhez közelebb álló, a napi konkrét piaci és egyéb jelenségekhez közeledő elemzéssel foglalkozott.

Ebben az összefüggésben fel kell hívni a figyelmet Engelsnek a 3. fejezet végén található, és eddig kevés érdeklődést keltett jegyzetére, amelyben Marx vonatkozó kutatásairól kiegészítő információkat ad: „A kéziratban — írja ebben a lábjegyzetben Engels — még igen részletes számítások vannak az értéktöbbletráta és a profitráta közti különbségről ($m' - p'$), amely különbségnek mindenféle érdekes sajátsága van és amelynek mozgása feltárja azokat az eseteket, amikor a két ráta egymástól távolodik vagy egymáshoz közeledik. Ezeket a mozgásokat görbékben is lehet ábrázolni. Lemondok ennek az anyagnak a közléséről, mert ez a kötet legközvetlenebb céljai szempontjából nem oly fontos, és itt elegendő, ha azoknak az olvasóknak, akik ezt a pontot tovább óhajtják vizsgálni, egyszerűen felhívom erre a figyelmét. — E. F.”⁵⁰

Marx kétségkívül sokat dolgozott a profitráta és az értéktöbbletráta viszonyának matematikai feldolgozásán, s ez a munka idejének nagyobb

⁴⁵ „Az értéktöbblet átváltozása profittá és az értéktöbbletráta átváltozása profitráttá.”

⁴⁶ „A profitráta viszonya az értéktöbbletrátához.”

⁴⁷ „Önköltségi ár és profit.”

⁴⁸ „A profitráta.”

⁴⁹ Marx: *A tőke*, III. kötet, Budapest, 1961. 11–12. l.

⁵⁰ Uo. 90. l.

részét kötötte le, mint azt e fejezetnek a III. kötetben elfoglalt terjedelme alapján gondolhatnók. Marx ilyen irányú munkássága a maga teljes terjedelmében még koránt sincs feldolgozva, s úgy hisszük, hogy e feladat elvégzése — mégha a ciklus matematikai tanulmányozása szempontjából közvetlenül nem is bizonyulna elsőrendű fontosságúnak — önmagában is indokoltnak látszik.

Az Amszterdamban levő kéziratok között az Engels által fentiekben említett kéziratoknak csak egy részét őrzik.⁵¹ Itt őrzik azonban Samuel Moore kéziratát, amelyben Engels részére — a III. kötet előszavában említett — rezümét kifejtette.⁵² Ez a kézirat — tulajdonképpen egy Engelshez intézett hosszú levél — különösen két szempontból szolgál adalékokkal: egyrészt Moore-nak *A tőke* adott fejezete kialakítására gyakorolt hatásáról ad tájékoztatást, másrészt kiegészíti azokat az ismereteket, amelyek a Marx és Moore között Marx matematikai tanulmányai kapcsán kialakult együttműködésre vonatkoznak.

A Manchesterben, 1888. március 23-án kelt levélben Samuel Moore egyebek között a következőket írja:

„Kedves Tábornokom —

Visszaküldöm Marx kéziratát, amely a Mehrwetsrate + Profitrate kérdését matematikailag tárgyalja, jegyzeteimmel és egy elemző összefoglalásra tett kísérlettel együtt, amely utóbbi minden, csak ki nem elégítő — ő, bár kétségtelenül rendelkezett egy általános sémával, amelyhez fő vonalaiban tartotta magát, mégis a részletekben jelentékeny eltérések jelennek meg —, aztán van egy nagy rész, amelyet úgy látszik, olyan szándékkal írt, hogy megvilágítson valamilyen eredményt, amelynek jelentősége lehet.”⁵³

A továbbiakban Moore Engelsnek a kézirat feldolgozására vonatkozó elképzeléseit érintve a következőket írja: „Felteszem, hogy Ön azt kívánja adni, ami fennmaradt *Marx saját szavaiban*, és nem az ő eredményeinek egy sűrített összefoglalóját az Ön szövegezésében.”⁵⁴ E célból Moore összefoglalójában részletesen közli, hogy mely részeket tart kihagyhatónak stb.

Moore ezzel az előtanulmánnyal jelentősen megkönnyítette Engels munkáját a III. kötet adott fejezetének a kidolgozásában. Érdemeinek teljes elismerése mellett — tehát fenntartva, hogy *A tőke* III. kötete egészének a céljait szem előtt tartó Engels igényeit teljesen megfelelően elégítette ki rezüméje összeállításakor — szükséges lenne olyan irányú kutatást is végezni, hogy az általa kihagyásra javasolt részek az újratermelési ciklus matematikai tanulmányozása szempontjából nem tartalmazznak-e adalékokat.

Moore a marxi kéziratok 1888-ban történt átnézésekor esetleg hajlamos lehetett az ilyen jellegű részek kihagyására (amelyek egyébként,

⁵¹ Az A 55, A 56 és A 57 jelzetűeket.

⁵² A 69 jelzetű kézirat („MS. S. Moore: Mehrwetsrate und Profitrate. Summary of Marx' MS”).

⁵³ A levélből úgy tűnik, hogy Moore nem ismerte azt az „eredményt”, amelynek a megvilágítására Marx a kézirat e „nagy részében” törekedett.

⁵⁴ Az idézett részek angol eredeti szövege a következő:

“My dear General

I return you Marx's MS on Mehrwetsrate + Profitrate mathematisch behandelt together with my notes and an attempt at an analytical summary, which latter is anything but satisfactory — although he, no doubt had a general scheme, which he adhered to in its main outlines, yet in details than appear to be considerable deviations — and then is a great deal which he appears to have written with a view to lighting upon some result — that might be of importance . . . I assume that you wish to give what is retained in *Marx's own words*, and not to give a condensed summary of his results in your own words.”

ha egyáltalán voltak ezekben a kéziratokban, valószínűleg csak töredékesek, befejezetlenek lehettek), mivel már 1873-ban, Marx-szal való találkozásakor kifejezte kételyeit a ciklus matematikai tárgyalásmódját illetően. [Mint Marx írta róla: „ő azonban úgy véli, hogy a dolog megoldhatatlan, vagy legalábbis — a közrejátszó sok és nagyrészt még felderítendő tényező miatt — pro tempora (ez idő szerint) megoldhatatlan...”]

★

Az ismertetett Marx-adalékok és a felvetett gondolatok elsősorban nem Marxnak a matematikához való viszonyáról kívántak kiegészítést szolgálni. Az, hogy Marx kora matematikai módszereit alaposan ismerte, azokkal sokat foglalkozott, sőt bizonyos vonatkozásban (a differenciálszámításban) azokat önálló gondolataival is gazdagította, közismert tény.⁵⁵ Mindenki, aki *A tőké*-t tanulmányozta, tudja azt is, hogy Marx a közgazdasági elemzés során számos alapvető összefüggés bemutatásánál (pl. az egyszerű és a bővített újratermelés, a földjáradék, az értéktöbbletráta és a profitráta tárgyalásánál) matematikai levezetéseket és bizonyításmódot használt — általában fiktív számszerű példákon vezetve végig gondolatmenetét. Nem szorul bizonyításra tehát az, hogy Marx a matematikai módszerek közgazdaságtudományi alkalmazásában úttörő alkotó volt.

Marxnak a statisztikához való általános viszonya sem szorul bővebb megvilágításra. Nehéz elképzelni a tények, számszerű összefüggések messzebbmenő tisztelgetését és kritikai felhasználását, mint ahogy ez *A tőke* három kötetében kifejezésre jut. Kora statisztikai anyagait Marx kétségtelenül igen jól ismerte és mélyrehatóan kiaknáta közgazdasági kutatásaiban.

Az ebben a tanulmányban vizsgált kérdés összefüggésében azonban mind Marx matematikai, mind statisztikai kutatásainak van egy sajátos aspektusa. Az újratermelési folyamat, a válságok fő törvényeinek matematikai meghatározására való törekvés mind a matematikai módszerek alkalmazása, mind a statisztikai anyagok felhasználása tekintetében tartalmaz egy minőségileg plusz elemet. A matematikai módszerek absztrakt példákon való alkalmazásán és a számszerű összefüggések szóhasználatú elemzésén túlmenően ebben az esetben Marx a gazdaság konkrét mozgása, az azt kifejező statisztikai adatok alakulása matematikai törvényszerűségeinek a megfogalmazására törekedett. A matematikai módszereknek, a statisztikai adatoknak és a közgazdasági elméletnek olyan együttes, komplex alkalmazására vonatkozó gondolatról van szó Marxnál, amelyhez a polgári közgazdaságtan — az ökonometria kialakulásakor — csak a XX. század harmicas éveiben jutott el Ragnar Frisch és mások munkáiban. Ma közhasználatú kifejezéssel élve azt mondhatnánk, hogy Marx az 1850—1870-es években egy konkrét (statisztikailag verifikálható) makroökonomiai modell kidolgozására törekedett. Összehasonlításként megemlíthető, hogy a polgári közgazdaságtanban az első statisztikailag megalapozott makroökonomiai modell Tinbergen nevéhez fűződik és 1939-ben került publikálásra.

Az előzőekben, úgy hisszük, sikerült bemutatni, hogy Marxot évtizedeken keresztül foglalkoztatta az a gondolat, hogy a ciklikus újra-

⁵⁵ Marx levelezésén kívül erről tanúskodnak eddig kiadásra került matematikai kéziratok.

kialakulásakor — csak a XX. század harmicas éveiben jutott el Ragnar Frisch és mások munkáiban. Ma közhasználatú kifejezéssel élve azt mondhatnánk, hogy Marx az 1850—1870-es években egy konkrét (statisztikailag verifikálható) makroökonomiai modell kidolgozására törekedett. Összehasonlításként megemlíthető, hogy a polgári közgazdaságtanban az első statisztikailag megalapozott makroökonomiai modell Tinbergen nevéhez fűződik és 1939-ben került publikálásra.

Az előzőekben, úgy hisszük, sikerült bemutatni, hogy Marxot évtizedeken keresztül foglalkoztatta az a gondolat, hogy a ciklikus újra-

⁵³ Marx levelezésén kívül erről tanúskodnak eddig kiadásra került matematikai kéziratok.

g csak töredé-
Marx-szal való
árgyalásmódját
a dolog meg-
részt még fel-
megoldhatat-

tok els sorban
k kiegészítésül
posan ismerte,
a differenciál-
tta, közismert
is, hogy Marx
és bemutatásá-
áradék, az ér-
vezetéseket és
példákön ve-
ehát az, hogy
alkalmazásában

szorul b vebb
összefüggések
int ahogy ez
anyagait Marx
közgazdasági

sében azonban
an egy sajátos
nyeiinek mate-
kai módszerek
intetében tar-
ai módszerek
efüggések szo-
Marx a gazda-
akulása mate-
zedett. A mate-
zdasági elmé-
ó gondolatról
z ökonometria

termelési folyamat matematikai ábrázolását — a folyamat konkrét statisztikai mutatói alapján — elvégezze. Az ehhez felhasználható és Marx által gyűjtött statisztikai anyagok megtalálásán kívül a további kutatás esetleg a konkrét számítások nyomaira is elvezethet. De ha elő is fognak kerülni Marx ilyenirányú számításai — amelyek történeti érdekessége természetesen igen nagy lenne — számolni kell ezek töredékes, befejezetlen jellegével, sőt eredménytelenségével.

Marxnak ugyanis a maga korában e rendkívül összetett feladat megoldására tett kísérleteinél a következő akadályokba kellett szükségképpen beleütköznie.

1. A kor statisztikai lehetőségei erősen korlátozottak voltak. A múlt századnak azokban az évtizedeiben, amelyekre Marx alkotó munkássága esett, még nagyon sok olyan statisztikai mutatószám is — például az ipari és a mezőgazdasági termelés indexe, a nemzeti jövedelem mutatószám-rendszere stb. —, amelyet ma az adatközlési rendszerek legfontosabb elemének tartanak, vagy egyáltalán nem, vagy csak egyes országokra, egyes (ritka) évekre stb. állt rendelkezésre.

2. A matematikai módszerek Marx korabeli fejlettsége egy olyan összetett jelenség megfelelő ábrázolását, mint az újratermelés ciklikus alakulása, még nem tette lehetővé. Marx láthatólag állandóan kereste ennek az eszközeit, de nem találta meg — és nem is találhatta meg —, mert annak idején még nem léteztek az ehhez szükséges matematikai módszerek (például a matrixkalkulus).

3. Még ha a statisztikai anyag kifogástalan is lett volna Marx korában és a megfelelő matematikai módszerek is rendelkezésre álltak volna, a számolástechnika akkori foka mellett a számítások elvégzése akkor is szinte leküzdhetetlen akadályba ütközött volna. A válságok fő törvényszerűségei megállapításához szükséges bonyolult számítások végrehajtása csak elektronikus számológépek felhasználásával — vagyis a XX. században — vált gyakorlatilag lehetővé és tarthat igényt sikerre.

Mindez természetesen nem csökkenti, hanem éppen kiemeli a ciklikus újratermelési folyamat matematikai tanulmányozására vonatkozó marxi gondolatok zsenialitását. Ezek a gondolatok a történeti jellegű és a jövőbe mutató további vizsgálódásokra egyaránt ösztönöznek. További hosszas munkára van még szükség például a marxi statisztikai hagyaték általános és az újratermelési folyamat szempontjából történő feldolgozásában. Korántsem tekinthető lezártnak a válságok fő törvényszerűségeinek leírását célzó márxai számítások kutatása sem. Marx matematikai dolgozatai is külön tanulmányozást igényelnek abból a szempontból, hogy nem tartalmazznak-e a ciklus ábrázolása szempontjából fontos módszertani vonatkozásokat.

Mindezeknél fontosabb azonban a marxi elgondolás szellemének megfelelően korunk tőkés újratermelési ciklusainak mélyreható és önálló elemzése, a jelenlegi, összehasonlíthatatlanul kedvezőbb statisztikai, matematikai és számítástechnikai lehetőségek alkotó együttes kiaknázása a mai kapitalizmusban érvényesülő fő ciklikus törvényszerűségek egzaktabb leírása céljából.

KOMLÓ LÁSZLÓ:

A háztáji gazdálkodás szükségessége

A háztáji gazdasághoz a mezőgazdasági termelőeszközöknek az a köre tartozik, amelyekkel a lakóház körül kisüzemi jellegű termelés folyik. Ebben a gazdaságban általában az állattartási ágazatok az uralkodó jellegűek, mivel növénytermesztési célokra kevés föld áll a gazdaság rendelkezésére.

Mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének befejezése óta a háztáji gazdaságok között legjelentősebb a termelőszövetkezeti családok háztáji gazdasága. Az érvényes rendelkezések szerint ezek a családok háztáji gazdaságukban tarthatnak 1 tehenet, 1—2 növendékmarhát, 1—2 anyakocát malacaival együtt, évente 3—4 hízó sertést, 5 juhot vagy kecskét, korlátlan számú baromfit, házinyulat és méhcsaládot. Háztáji földjük legfeljebb 1 kat. hold lehet, de ebbe a területbe nem számítandó bele a lakóház melletti udvar s a hozzá esetleg tartozó kert.

A termelőszövetkezeti családok háztáji állatállományának ellátásához nem elegendő a háztáji földön megtermelhető takarmány. Ezért ennek az állománynak a takarmányellátása nagyrészt a közös gazdaságra hárul.

A háztáji gazdaságok másik csoportját az úgynevezett „illetményföldes” háztáji gazdaságok alkotják. Ilyen gazdaságuk azoknak az állami mező- és erdőgazdasági dolgozóknak, továbbá falusi pedagógusoknak van, akik az érvényes rendelkezések szerint illetményföldhöz juthatnak. Az illetményföld nagysága általában szintén 1 kat. hold. Ezekben a gazdaságokban a tartható állatok száma jogilag nem korlátozott, gyakorlatilag azonban korlátozza az állatállomány létszámát az a körülmény, hogy az illetményföldön kívül a munkáltató rendszerint semmiféle takarmányt nem juttat az ilyen családoknak. Így ezek a gazdaságok csupán olyan és annyi állatot tarthatnak, amennyinek a szükséges takarmányokat illetményföldjükön megtermeszthetik, illetve a piacon megvásárolhatják.

Valójában háztáji gazdálkodást folytatnak a 0,25—1 kat. hold saját földdel és valamilyen állattal rendelkező, rendszerint nem mezőgazdasági főfoglalkozású falusi (leginkább vasutas-, bányász-) családok is. Tartható állatállományuk náluk is gyakorlatilag azáltal korlátozott, hogy a földjükön termelt takarmányokon túlmenően már csak vásárlás útján juthatnak újabb takarmányokhoz.

Hasonlóképpen nem mezőgazdasági főfoglalkozásúak az úgynevezett „gazdaság nélküli” állattartók. Ezeknek egyáltalán nincs külön mezőgazdasági területük. Ha mégis valamiféle növénytermesztési tevékeny-

séget folytatnak, ez leginkább a ház melletti kertre korlátozódik. Állattartásuk szinte kizárólag vásárolt takarmányokra épülhet, s ezért állatállományukat általában az szabja meg, hogy milyen lehetőségeik kínálnak ilyen takarmányok beszerzésére.

Végül háztáji gazdálkodásnak tekinthetjük azt a kertészkedést is, amelyet a legkülönbözőbb nem mezőgazdasági foglalkozású családok a városi kertés házak körül folytatnak. Az ilyen házkörüli kertészkedés (zöldség- és gyümölcsstermesztés) országos méreteit — a megfelelő statisztikai nyilvántartás hiánya miatt — még hozzávetőleges pontossággal sem ismerjük, de nyilvánvaló, hogy jelentőségük nem elhanyagolható.

A háztáji gazdaságok e csoportjai a mezőgazdasági termelőeszközöknek jelentős hányadát foglalják magukban. Földterületük és állatállományuk részaránya az országos terület és állomány százalékában a következő (1961. évi tavaszi adatok alapján):

Megnevezés	Tsz-i háztáji gazdaságok	Illetményföldes gazdaságok	0,25—1 kh gazdaságok	Gazdaság nélküliek	Háztáji gazdaságok összesen
Mezőgazdasági terület ...	9,5	0,7	2,5	—	12,7
Szántóterület	10,6	2,8		—	13,4
Szarvasmarha	43,8	0,6	1,3	2,7	48,4
Tehén	49,6	0,7	1,6	3,3	55,2
Sertés	44,6	3,6	2,6	7,5	58,3
Anyakoca	42,5	3,9	1,5	4,2	52,1
Juh	9,7	0,5	0,5	1,6	12,3
Anyajuh	12,3	0,7	0,6	2,0	15,6
Baromfi	54,8	4,2	6,6	19,3	84,9
Tyúk	54,8	4,2	6,8	19,8	85,6
Méhcsalád	31,4	40,8			78,2

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján.

Mezőgazdaságunk szocialista nagyüzemi átszervezése tehát valójában csak a növénytermesztésben tekinthető befejezettnek. Az országos állatállománynak nagyobbik része még mindig a háztáji gazdaságokban — állattenyésztési kisüzemekben — található. Már csupán ez a körülmény is indokolja és szükségessé teszi a háztáji gazdálkodással kapcsolatos kérdések vizsgálatát és közgazdasági elemzését. A háztáji gazdálkodás szükségességének és várható szerepének megítélése szempontjából fontos feltárni ennek a gazdaságnak közgazdasági eredetét.

A falusi lakosság saját termelésű élelmiszer-fogyasztása

A falusi lakosság a táplálkozásához szükséges legtöbb élelmiszert maga állítja elő. A kisárutermelő paraszt általában megtermeli magának a kenyérgabonát, a burgonyát, a zöldség- és főzelékféléket, bizonyos fontosabb gyümölcsöket, tehenet tart, sertést hizlal, baromfit nevel. Mezőgazdasági termelése elsősorban családjának saját termelésű élelmiszerekkel való ellátására szolgál, és termelvényeiből csak a fölösleget értékesíti.

A falusi lakosságnak azonban nemcsak ez a birtokos paraszti rétege látja, illetve látta el magát saját termelésű élelmiszerekkel. A tőkés fejlődés viszonylag elmaradott fokán álló országban lényegében ezt teszik a mezőgazdasági munkáscsaládok is. A Horthy-Magyarországon például a nagybirtokon dolgozó cselédek munkabérüket szinte teljes egészében természetbeni járandóság és szolgáltatás formájában kapták. A kenyérgabonát a munkabér részeként a nagybirtoktól kapták, a burgonyát, zöldséget és egyéb konyhakerti veteményeket a nagybirtoktól erre a célra átengedett földdarabkán termelték meg maguknak, tartottak tehenet, hizlaltak sertést és neveltek baromfit, s ezek számára a takarmányt egyrészt a járandósági kukoricaföldön maguk termelték, másrészt a szálas- és zöldtakarmányokat a nagybirtoktól kapták.

A legfontosabb élelmiszerekből általában önellátók voltak a falusi lakosság egyéb rétegei is. Ha a kenyérgabonát nem is termelte meg magának minden falusi család, a burgonyát, a konyhakerti veteményeket, bizonyos gyümölcsöket már igen, s ha tehenet nem is tartott mindenki, de sertés, baromfi feltétlenül volt az udvaron. És ez nemcsak a falusi iparosoknál, napszámosoknál, a falun lakó, de a városban dolgozó munkásoknál volt így, hanem az úgynevezett falusi intelligenciánál is.

A falusi népesség saját termelésű élelmiszer-fogyasztásának persze több oka van. Általánosan úgy fogalmazható meg, hogy minél fejlettebbek valamely országban a termelőerők, annál nagyobb a falusi lakosság saját termelésből származó fogyasztása. És fordítva, minél fejlettebbek a termelőerők, minél magasabb fokú a munkamegosztás, minél inkább árutermelők, és pedig specializáltan árutermelők a mezőgazdasági üzemek, minél jobban kiépül a falusi élelmiszer-kereskedelmi hálózat, minél inkább felszabadulhat a falusi asszony a háztartási teendők bizonyos részének ellátásától, annál nagyobb mértékben tér át a mezőgazdasági lakosság a vásárolt élelmiszerek fogyasztására.

Nálunk, és a többi szocialista országban is a szocializmus építésének, közelebbről pedig a mezőgazdaság szocialista átszervezésének megkezdésekor a termelőerők elég fejletlenek voltak. A legtöbb ország — és persze hazánk is — viszonylag fejletlen ipari- agrárország volt, s mezőgazdaságát is általában az elmaradottság jellemezte. A paraszti kisüzemek elsősorban a család élelmiszer-ellátására termeltek, termelésük szerkezetét alapvetően ennek a szükségletnek kielégítése szabta meg. Bizonyos meghatározott árucikkekre specializált paraszti üzemekkel inkább csak elvétve — egyes sajátos feltételekkel rendelkező vidékeken — találkozhatunk, s a falusi élelmiszer-kereskedelmi hálózat is meglehetősen fejletlen volt.

Ilyen körülmények között a mezőgazdaság szocialista átszervezésekor fontos probléma, hogy miként történjék a nagyüzemi termelés útjára lépett parasztcsaládok további élelmiszer-ellátása. Ha nyomban és teljesen a nagyüzemi gazdaságba kerülne mindazoknak a termékeknek a termelése, amelyeket a termelőszövetkezetbe lépés előtt a parasztcsaládok saját szükségleteik kielégítésére maguk termeltek, akkor nyomban a nagyüzemi gazdaságnak kellene magára vállalnia, hogy ezekből a termékekből továbbra is kielégítse tagjainak szükségletét. Vásárolt élelmiszerek fogyasztására ugyanis — sok más tényező mellett — márcsak azért sem térhetne át a termelőszövetkezetbe lépett parasztság, mert

sem az élelmiszeripar, sem az élelmiszer-kereskedelem nem tudná még ellátni a falut minden élelmiszerral.

Egyéb fontos tényezőktől eltekintve persze elképzelhető lenne, hogy a közös gazdálkodás útjára lépett parasztok minden termelőeszközüket nyomban közössé teszik, a mezőgazdasági termelésnek minden ágazata nagyüzemivé válik, s a szövetkezeti családok természetbeniekkel való ellátását — a szükséges élelmiszerek megtermelését és elosztását — teljesen a nagyüzemi gazdaság vállalja magára.

Természetesen, ez gyakorlatilag nem kevés nehézséget okozna, különösen az állati termékek tekintetében. A tej még nem okozna komolyabb nehézségeket, hiszen ahhoz csak a napi „kimérést” kellene megszervezni, de a zsiradék és a hús elosztása már igen. Ehhez a termelőszövetkezetnek feltétlenül házi húsüzemet kellene létesítenie, továbbá meg kellene szerveznie ezeknek a termékeknek a kimérését is. Hasonlóan szükség lenne a kimérés megszervezésére a zöldség- és főzelékfélék, a gyümölcs, az újburgonya esetében. Csupán tartósan tárolható termékek — a kenyérgabona, téli burgonya, téli gyümölcsök stb. — elosztása egyszerű.

Nem kétséges, hogy ezeknek a tennivalóknak a kifogástalan megoldása az éppen létrejött termelőszövetkezetre eléggé komoly feladatokat róna. Ha el is tekintünk az ebben az esetben szükséges feldolgozóipari beruházásoktól, maga a „kimérés” is bonyolult feladat. Olyan termékekről van szó, amelyekből a szövetkezeti családok napi szükséglete változó, s az is családonként másféle időmegoszlásban jelentkezik. Ezért a termelőszövetkezet az úgynevezett romlandó termékeknel eléggé komoly kockázatot vállalna magára abban a tekintetben, hogy a várható napi igényeknek megfelelő mennyiségű terméket készítsen elő kimérésre.

Így a termelőszövetkezet számára minden szempontból előnyösebb, ha ezt a feladatot nem vállalja magára, s csupán a nagyüzemben termelt kenyérgabonából, téli burgonyából, esetleges téli gyümölcsökből, száraz főzelékfélékből járul hozzá a családok szükségleteinek kielégítéséhez.

Ez a megoldás a szövetkezeti családok ama törekvésével is találkozhat, hogy megmaradjon a termelőerők adott fejlettségi fokán kialakult és megszokott háztartásuk, mégpedig összes legfontosabb alapjaival, vagyis a tej-, a hús- és a zöldség-ellátásukat biztonságossá tevő tehénnel, sertéssel, baromfival, konyhakerttel.

Tekintettel minderre, az a legegyszerűbb és minden szempontból a legésszerűbb, ha a termelőerők ilyen fejlettségi fokán a szocialista nagyüzemi gazdálkodásra áttérő parasztság élelmiszer-ellátása az olyan egyszerűen kiosztható és tartósan tárolható termékekből, mint például a kenyérgabona, a nagyüzemre tevődik át, állati termékekből, zöldség-, főzelék- és gyümölcsfélékből pedig a család háztáji gazdaságából látja el magát.

Ugyancsak szükségük van a háztáji gazdaságra a legfontosabb — és elsősorban az állati eredetű — élelmiszerekkel való ellátásuk biztosítása céljából az állami mező- és erdőgazdasági dolgozóknak, valamint a falun lakó nem mezőgazdasági foglalkozásúaknak, mert az ilyen családok a falusi élelmiszerkereskedelem révén — éppen az állati termékekből — ma még nem tudnák minden szükségletüket hiánytalanul kielégíteni.

A szocialista népgazdaság fejlesztésével és a mezőgazdaság szocialista átalakításával járó beruházási problémák

A termelőerők fejlődésének az ipar elsődleges fejlődése az alapja. Különösen fontos az ipar gyors ütemű fejlesztése azokban az országokban, amelyek aránylag rövid idő alatt szeretnék felszámolni termelőerőik fejlettségének viszonylag elmaradott fokát.

Köztudomású, hogy a szocialista fejlődés útjára lépett eddigi országok többségében a szocializmus építésének megkezdésekor a termelőerők fejlettsége viszonylag elmaradott volt. Persze mutatkoztak közöttük bizonyos különbségek, hiszen az egyik viszonylag fejlettebb iparral rendelkezett, mint a másik, sőt az olyan ország, mint például Csehszlovákia, iparilag eléggé fejlettnak is volt tekinthető, de mindegyik előtt ott állt az a feladat, hogy szocialista fejlődésének biztosításához igyekezzenek elsődlegesen iparát fejleszteni. Erre nemcsak azért volt szükség, mert csak ezen az úton fokozható tovább valamely ország gazdasági ereje és népének jóléte, hanem azért is, mert enélkül nehezen foghattak volna hozzá a mezőgazdasági termelés szocialista nagyüzemi átszervezéséhez.

Még akkor is, ha a mezőgazdaság átszervezése csak annyit jelentene, hogy a parasztgazdaságokból alakult nagyüzemekben a korábbi technikai felszereléssel folyják a gazdálkodás, már ez is a mezőgazdasági munkaerőnek nem elhanyagolható hányadát szabadíthatná fel, amelyet más népgazdasági ágakban — elsősorban az iparban — kellene elhelyezni. Azonban a mai körülmények között egyik ország sem elégedhet meg azzal, hogy a korábbi paraszti technikai felszerelés talaján menjen végbe a mezőgazdaság szocialista átszervezése, hanem lehetőleg korszerű nagyüzemi gépekkel felszerelt gazdaságokat — elsősorban növénytermesztést — kell létrehozni. Ez pedig a mezőgazdasági munkaerőnek szükségszerűen még nagyobb hányadát szabadítja fel. Érvényes ez az iparilag elmaradottabb és fejlettebb országokra is, ha kisüzemi paraszti gazdaságokból kell megteremteniök a szocialista mezőgazdaságot.

Így a mezőgazdaság szocialista átszervezésének napirendre tűzése csak fokozza az ipar elsődleges és gyorsabb ütemű fejlesztésének szükségességét. Emellett a mezőgazdaság átalakítása is komoly beruházási összegeket kíván, s ilyen körülmények között rendkívül fontos a józan beruházási, illetve iparfejlesztési politika, mert egyébként komoly aránytalanságok léphetnek fel a népgazdaság — mindenekelőtt az ipar és a mezőgazdaság — fejlődésében.

Az ipar és a mezőgazdaság fejlesztését tehát feltétlenül egybe kell hangolni, illetve a beruházásokat megfelelő arányban kell megosztani a két ágazat között. A népgazdaság szocialista fejlesztéséről lévén szó, a mezőgazdaság vonatkozásában ez azt is jelenti, hogy a beruházásoknak elő kell mozdítaniok a szocialista termelési viszonyok minél előbbi kialakulását a mezőgazdaságban.

Hyen körülmények között a népgazdaság egész fejlesztésének feladata, de különösen a mezőgazdaságé szükségszerűen felveti azt a kérdést, hogy a mezőgazdasági termelésnek melyik ágazatában célszerű elsősorban hozzálatni a szocialista termelési mód kialakításához. A termelési viszonyok gyökeres megváltozását nyilvánvalóan a legfontosabb termelőeszközök szocialista tulajdonba vétele vonja maga után, a mezőgazdaságban pedig a legfontosabb termelőeszköz a föld. Ezért a szocia-

lista termelési viszonyok kialakításának a mezőgazdaságban feltétlenül a földek közös, nagyüzemi használatba vételével kell kezdődnie.

A földek elsődleges kollektivizálásának — ezen a jelentőségén túlmenően — megvan az az előnye is, hogy nagyüzemi koncentrálsuk, illetve a nagyüzemi növénytermesztés teljes megindítása viszonylag kisebb beruházási terheket ró a népgazdaságra, mintha az egész állattenyésztés is nyomban koncentrálnék.

Persze a föld elsődleges kollektivizálása mellett a gyakorlatban általában lehetőség nyílik az állatállomány bizonyos részének nagyüzemi koncentrálsára is. Ha a mezőgazdaság átszervezése lassú ütemben folyik, akkor az ország beruházási alapjából jut arra is, hogy a kollektivizált mezőgazdasági területen megépítse a szükséges nagyüzemi állattenyésztési épületeket és berendezéseket is. Ha viszont az átszervezés gyors ütemű, akkor általában nem nyílik lehetőség arra, hogy az ország állatállománya is a földdel azonos arányban nagyüzemekbe kerüljön, mert ez egészen rövid idő alatt oly beruházási összegeket kívánna a népgazdaságtól, amelyek erejét és lehetőségeit jóval felülmúlják.

Emellett az állatállomány nagyüzemi koncentrálsának ütemét más szempontból is célszerűnek látszik a növénytermesztésénél lassúbbá tenni. Az ország nemzeti vagyonának — termelési állóalapjának — ugyanis nem kis részét jelentik azok az állattenyésztési épületek és berendezések, amelyek a parasztgazdaságokban vannak. Ezeknek rövid idő alatt történő kivonása a termelésből feltétlenül ellentmondana a gazdasági célszerűségnek. Erre — ésszerűen gondolkozva — csakis olyan mértékben kerülhet sor, amilyen mértékben a népgazdaság általános fejlesztésének követelményei engedte nagyüzemi állattenyésztési beruházások ezt lehetővé teszik, illetve amilyen mértékben alkalmatlanokká válnak a termelésben való további részvételre.

Ilyképpen — csupán beruházási szempontból vizsgálva — gyakorlatilag nem nyílik lehetőség az ország állatállományának a földdel azonos ütemű nagyüzemi koncentrálsára, és emellett ez ésszerűtlen is lenne, mivel jóval idő előtt mondanánk le a meglévő állattenyésztési épületek és berendezések további hasznosításáról.

A termelőerők fejlettsége terén elmaradottabb országokban a döntőbb tényezőnek inkább a beruházási kapacitás kisebb volta látszik, míg a fejlettebb országokban a meglévő állattenyésztési építmények további kihasználása, hiszen az ilyen országokban már a kisüzemi állattenyésztés is viszonylag jól felszerelt, sőt jelentékenyen gépesített is, és így eléggé nagy kár érhetné az országot, ha ennek ellenére az állattenyésztést is nyomban nagyüzemivé tenné.

Mindez elsősorban a termelőszövetkezeti családok háztáji állattenyésztésének — a beruházások szempontjából történő — kialakulására, állatállományuk bizonyos hányadának további egyéni tartásban való megmaradására, de bizonyos mértékig az egyéb háztáji állattartókra is vonatkozik, csak az utóbbiaknál ezek az összefüggések még nem nyilvánulhatnak meg. Ám ebben éppen az játszik szerepet, hogy a náluk levő állatállomány nagyüzemi koncentrálsának kérdése — az előbbiekre tekintettel — mégcsak fel sem merülhetett, nemhogy napirendre került volna. Persze, a beruházásokon kívül ebben más tényezőknek is nagy — szinte döntő — a szerepük, amelyek természetesen a szövetkezeti parasztság háztáji gazdálkodásának szükségességéhez is hozzájárulnak.

A család munkaerejének ésszerű hasznosítása

Említettük már, hogy a termelőerők fejlettségének viszonylag elmaradott fokán a falusi háztartást, közelebbről a falusi családok élel-miszter-ellátását az önellátás jellemzi. Ez nemcsak azt jelenti, hogy az ételmezési nyersanyagokat, illetve azok többségét a falusi családok igyekeznek maguknak megtermelni, hanem azt is, hogy ezeket a termékeket maguk készítik elő konyhai feldolgozásra. A konyha minden munkája, a család teljes étkeztetése a falusi háztartás vezetőjére, általában a falusi asszonyra hárul.

Emellett a falusi asszonnak kell elvégeznie a lakás rendbentartásával, takarításával kapcsolatos összes munkákat, továbbá a mosást, vasalást, ruhajavítást, sok esetben pedig még az egyszerűbb ruhadarabok megvarrása is rá vár.

A falusi asszonnak a háztartásban való lekötöttsége a termelőerők fejlettségével összhangban alakul ily módon. Egyfelől az ipar, a kereskedelem, a közlekedés vidéken nem oly fejlett, hogy a falun lakó családok minden munkaképes tagja napközben megfelelő munkahelyet, illetve keresetet találhatna ott magának, s ezért célszerű lenne felhagynia a napi háztartási munkákkal. Ezzel összhangban nem is alakul ki falun a termelőerők ilyen fejlettségi fokán az üzemi és az iskolai étkeztetés, a gyerekek számára a napközi otthonok és óvodák, továbbá a mosodák, ruhatisztítók, valamint egyéb szolgáltató vállalatok és intézmények hálózata.

Más oldalról a falusi lakosság — elsősorban a parasztság — életszínvonala a termelőerők fejlettségének ilyen fokán nem lehet oly magas, hogy különféle szolgáltatásokat igénybe is vegyen. A szolgáltatások ugyanis kiadásokat jelentenek, s ha az igénybevételükkel megtakarított munkaidőt a család nem tudja másutt előnyösebben vagy legalább azonos módon felhasználni, akkor az a család reáljövedelmének csökkenését jelenti. Ha pedig a család jövedelme egyébként is kevés, akkor egyenesen előnyös ezeket a „szolgáltatásokat” családon belül elvégezni.

Viszont ezek a háztartási munkák nem kötik le hiánytalanul egy munkaerő teljes napját. Mellettük még más munkák elvégzésére is jut idő. Elsősorban olyan munkákról lehet szó, amelyek miatt nem kell elhagyni a ház táját, vagy csak rövidebb időre kell elmenni hazulról. Éppen ilyenek az állattartással járó, továbbá a ház melletti veteményeskertben, vagy a házhoz közeli földecskén adódó kézi növénytermesztési munkák. Ezeknek a munkáknak az elvégzése nagyon jól beleilleszkedik a háztartást vezető falusi asszony napi munkaidejébe, s ezért e munkaerő ilyen jellegű hasznosítása gazdaságilag nagyon is célszerű és hatékony.

A háztáji állattartás ezen túlmenően nemcsak a falusi asszony munkaidejének jobb kihasználását teszi lehetővé, hanem bizonyos mértékben a férfiét is. A munkába indulás előtti, illetve a munkából jövet utáni órákban a család bármely rendszeresen dolgozó tagja elláthatja az állatok körül adódó nehezebb munkákat (a takarmányok bekészítését, a trágya letakarítását stb.). De hasznosítható a háztáji állattartásban és az egész háztáji gazdaságban az egyébként otthon levő idősebb gyerekek és mezei munkákban már részt nem vevő öregek munkaereje is.

Így bizonyos keretek között a háztáji állattartás és az egész háztáji

gazdálkodás nagyon jó és gazdaságos eszköze annak, hogy a falusi család (elsősorban a parasztcsalád) munkaerejét az adott körülmények között a lehető legjobban hasznosítsa. Ezért az olyan országban, amely akkor tér át a szocializmus építésére, amikor termelőerői még nem érték el magas fejlettségi fokot, a mezőgazdasági lakosság munkaerejének hasznosítása céljából nagyon is ésszerű bizonyos háztáji gazdaság — elsősorban a háztáji állattartás — meghagyása és támogatása.

Egyébként érdemes rámutatni arra, hogy ha a népgazdaságnak lenne elegendő eszköze arra, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése folyamán az ország egész állatállományát nagyüzemekbe koncentrálja, s ezek a nagyüzemek láthatnák el közvetlenül a mezőgazdasági lakosságot élelmezési nyersanyagokkal, a háztáji állattartás a mezőgazdasági lakosság munkaerejének megfelelő hasznosítása miatt még ekkor is célszerű lenne. Vagyis az egész állatállomány nagyüzemi koncentrációja gazdaságilag még ekkor sem lenne előnyös, hiszen a falusi háztartás korábbi formájában továbbra is fennmaradna, s akkor ehhez célszerű hozzákapcsolni bizonyos háztáji gazdálkodást is.

A termelőszövetkezeti család megélhetési biztonságérzete

A kisárutermelő parasztcsalád legfontosabb szükségleteinek kielégítése tekintetében viszonylag biztonságos helyzetben lehet. A kenyérgabonát, a burgonyát, a zöldség- és főzelékféléket, a tejet, a szalonnát, a zsiradékot, bizonyos mennyiségű húst és a tojást megtermeli magának, s ezekből szükségleteit kisebb-nagyobb mértékben közvetlenül kielégítheti. A család egész jövedelmében ez a természetbeni jövedelem jelentős hányadot képvisel, és megélhetésének tulajdonképpeni alapját jelenti.

Hogy mennyire tudja ezeket a termékeket és a megfelelő pénzjövedelmet is biztosítani magának, ez — a mindenkori gazdasági körülmények meghatározta kereteken belül — kizárólag a család gazdálkodási képességétől, munkájától függ. A család jól tudja, hogy minél ésszerűbben gazdálkodik, minél jobban és többet dolgozik, az adott keretek között annál több lesz a jövedelme, annál magasabb szinten elégítheti ki szükségleteit. Megélhetése közvetlenül saját gazdaságán alapszik, amelyet napról napra áttekinthet, amelynek folytatásához bizonyos meghatározott ismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkezik.

A szocialista nagyüzemi szövetkezeti gazdálkodásra való áttérés után azonban a volt kisárutermelő megélhetésének színvonala, családjának jövedelme már nemcsak attól függ, hogy a család miként gazdálkodik, hanem attól is, hogy a szövetkezeti gazdaság többi tagja milyen gazdálkodási és munkakészséggel illeszkedik be a közös gazdaságba. Különösen az olyan családoknál jelentkezik érezhetően ez a tényező, akik egyéni gazdálkodásuk idején „vitték valamire”, nem vetették meg a kemény munkát, s érthetően nem bíznak abban, hogy a közös gazdaságban mindenki egyforma erőfeszítéssel dolgozik majd, s úgy gondolják, hogy mások rossz és felelőtlen munkájának következményeit most majd ők is viselik.

Tisztában vannak azzal is, hogy a szövetkezeti nagyüzemet nem tekinthetik át napról napra úgy, mint korábbi kisgazdaságukat; nem befolyásolhatják, nem irányíthatják ott ugyanúgy a termelést, mint volt

egyéni gazdaságukban, s így kisebb-nagyobb mértékben meg lesznek fosztva attól is, hogy „operatív módon” avatkozassanak be jövedelmük alakulásába.

Tudják azt is, hogy sem nekik, sem leendő társaiknak nincsenek megfelelő nagyüzemi gazdálkodási tapasztalataik, ezért a nagyüzemi termelés sok bizonytalansággal járhat, egy-egy szakszerűtlen intézkedés komoly gazdasági következményeket vonhat maga után, ami az egyes szövetkezeti családok megélhetésének biztonságát is veszélyeztetheti.

Teljesen érthető, ha ennyi bizonytalansági és ismeretlen tényező között a szocialista nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés szükségszerűségét megértő parasztcsalád megélhetésének legalább alapvető eszközeit illetően szeretne biztonságban maradni, szeretné, ha legalább olyan gazdasága maradhatna, amely a legfontosabb élelmicikkeket biztosítja számára, s ahol munkájának eredménye kizárólag tőle függ.

Ezt a szerepet az adott esetben éppen a háztáji gazdaság intézménye töltheti be. Az ott tartható állatok el tudják látni a családot tejjel, zsiradékkal, szalonnával, bizonyos mennyiségű hússal, tojással és egyéb állati termékekkel, a háztáji földön pedig megteremhet a burgonya, a zöldség- és főzelékféle, de a legfontosabb takarmány — a kukorica is. Sőt, ebben a gazdaságban számos termékből nemcsak annyit termelhet, amennyi a család ellátásához kell, hanem még értékesíthet is belőle. Bárhogyan alakuljon is a termelés és a jövedelem a közös gazdaságban, a háztáji gazdaság mindig megfelelő biztonsági alapot jelent a család számára.

Elégé nyilvánvalónak látszik, hogy ha a szocialista nagyüzemi gazdálkodás már kezdetben is megfelelő garanciát nyújthatna a tagjainak arra, hogy munkájuk után minden körülmények között megfelelő, sőt bizonyos mértékig nagyobb jövedelemhez is juthatnak, mint egyéni gazdálkodásuk idején, akkor a háztáji gazdálkodásnak a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés megkönnyítésében ebből a szempontból semmi jelentősége sem lenne.

A háztáji gazdaság és a magántulajdonhoz való ragaszkodás kérdése

Elégé általános az a felfogás, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodásra áttérő parasztság szempontjából a háztáji gazdaságra azért van szükség, mert ez a parasztság egyik napról a másikra nem tud lemondani teljes magántulajdonáról, s ezért a háztáji gazdaságok „átsegítik a parasztságot a tulajdonforma-változásokon”.*

Hazai szakirodalmunkban úgy is megfogalmazódott ez az álláspont, hogy ha a háztáji gazdaság szükségszerű a Szovjetunióban, „akkor ez fokozottabban érvényes a népi demokráciákra, mert a népi demokráciák zöme — így különösen hazánk is — fejlettebb, a kapitalizálódás magasabb szintjét elérő mezőgazdasággal, ennél fogva magántulajdonhoz jobban ragaszkodó parasztsággal tér rá a szocialista nagyüzemi mezőgazdaságra, mint annak idején a Szovjetunió”.**

Az áttekinthetőbb tárgyalás céljából bontsuk fel a szóban levő álláspontot két részre. Vizsgáljuk meg, vajon szerepet játszik-e a paraszt-

* Szabó Ferenc: A közös és a háztáji gazdaságok kapcsolatának néhány kérdése termelőszövetkezeteinkben. Statisztikai Szemle, Budapest, 1962. évi 1. sz. 13. l.

** dr. Nagy László: A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdasága a népi demokráciában. Budapest, 1959. 17. l.

nak a tulajdonhoz való ragaszkodása a háztáji gazdaság létrejöttében, s hogy helytálló lehet-e az a tétel, amely szerint minél magasabb kapitalizálódási fokot ért el valamely mezőgazdaság, annál nagyobb szükség van a háztáji gazdaságra.

A termelőszövetkezeti családok háztáji gazdaságának a tulajdon kérdésével való összefüggését illetően elgondolkoztató, hogy a Szovjetunióban a mezőgazdaság szocialista átszervezése idején egyáltalán nem is volt földmagántulajdon, mégis szükségszerűvé vált a háztáji gazdaság megteremtése. Persze abból, hogy a Szovjetunióban a háztáji gazdaság kialakulása nem függött össze a földmagántulajdonhoz való ragaszkodással, még nem következik, hogy nálunk sem függ össze.

Mi is az a paraszti magántulajdon? Általában olyan kistulajdon ez, olyan nagyságú földterületre, gazdaságra terjed ki, amelyen a munkákat a tulajdonos rendszerint saját családjával is el tudja végezni. Az ilyen tulajdonnal rendelkező paraszt tulajdonképpen „olyan munkás, aki a modern proletártól abban különbözik, hogy még birtokában van munkaeszközének”.* Ez a tulajdon — a tőkés jellegű parasztgazdaságok persze nem tartoznak ide — lehetőséget nyújt a parasztnak arra, hogy munkájából családját fenntartsa, hogy saját munkájából az adott kerektek között megéljen. A tulajdon mint forma csupán abból a szempontból fontos számára, hogy tartalma mennyire biztosíthatja a család saját munkából való fenntartását. Ha azt nem biztosítja, először igyekszik tulajdonának nagyságát növelni, ha pedig ezt nem teheti meg, akkor lemond erről a „tulajdonról” és elmegy az iparba vagy más munkahelyre, hogy megfelelőbb keresethez jusson. Az ilyen parasztok városba, iparba özönlése, a saját földről, gazdaságról való lemondása világszerte tapasztalható jelenség. Nálunk is nem kevés példa volt arra, hogy bizonyos körülmények között a parasztságnak legkülönbözőbb rétegei szívesen megszabadultak földjüktől, amikor a népgazdaság egyéb ágazatai biztonságosabb és jobb megélhetést kínáltak számukra.

A nagyüzemi termelés szükségességét megértő és a termelőszövetkezetbe lépő parasztot is lényegében nem a tulajdonforma-változás érdekli, hanem elsősorban az, hogy a szövetkezeti nagyüzem biztosíthatja-e számára munkája után a megfelelő jövedelmet vagy sem. Élhet-e továbbra is olyan szinten, mint egyéni paraszt korában, vagy sem, és efelől biztonságban lehet-e, vagy sem? Mindazok a parasztok, akik úgy látták, hogy a termelőszövetkezet a korábbihoz képest magasabb jövedelmet biztosíthat számukra, hamarosan ráléptek a közös gazdálkodás útjára, azok pedig, akik erről nem voltak meggyőződve, igyekeztek távoltartani magukat tőle.

A tulajdonhoz való ragaszkodás jelentőségének túlbecsülése ellen szól az a körülmény is, hogy a szövetkezeti családok a háztáji föld tekintetében egyáltalán nem ragaszkodnak korábbi földjükhöz. Nem honosodott meg az állandó jellegű háztáji föld, annak ellenére, hogy a korábbi években még hivatalos szervek is fontosnak tekintették a háztáji földek „állandósítását”. Erdei Ferenc, aki az 1950-es évek közepén foglalkozott a háztáji gazdaság kérdéseivel, ennél a jelenségnél nyomban érzékelte a tulajdon jelentőségének vitathatóságát. A felvetődött kérdésre úgy válaszol, hogy szerinte is „van jelentősége a tulajdonnak,

* Marx–Engels: Válogatott művek. II. kötet. Budapest. 1949. 421. l.

csak hogy ideáig nem is jut el a dolog, mert a szövetkezeti tagok csak azt kívánják, hogy az az egy hold részesedés biztos legyen nekik, és azt nagyon jó helyen kapják meg, ahol a traktor legjobban szántotta, ahol a trágyázás a legjobb, ahol az elővetemény a legjobb. Itt a tulajdon kérdésénél sokkal többet jelent az a közvetlen gazdasági érdekelttség, hogy mit várhatnak belőle: 20 vagy 40 mázsa kukoricát.”*

És még valami. Ha a tulajdonhoz mint olyanhoz való ragaszkodás olyan lényeges szerepet játszana a szövetkezeti gazdálkodásra való áttérésben, akkor ennek nemcsak a kimondottan szántóföldi gazdálkodást folytató mezőgazdasági üzemekben kellene érvényesülnie, hanem minden olyan termelési szövetkezésben, ahol a közös gazdálkodásra szövetkezők korábban saját tulajdonukban levő termelőeszközeikkel folytatták termelőtevékenységüket. Márpedig köztudomású, hogy például a kizárólag gyümölcsstermesztéssel vagy virágkertészettel foglalkozó termelőszövetkezetekben semmi olyan jelenség nincs, ami értelemszerűen a háztáji gazdaságra emlékeztetne, illetve arra, hogy a szövetkezők „nem tudnak egyszerre lemondani minden tulajdonukról”.

Nyilvánvaló, hogy ez nem véletlen jelenség. A termelésnek ezekben az ágazataiban a közös termelésre való szövetkezés idején lényegében teljes árutermelés folyik. Az érintett háztartások pénz útján elégítik ki szükségleteiket, a magántulajdonban volt termelőeszközök közös üzembe történő koncentrálásának nincsenek különösebb gazdasági akadályai. A közös tulajdonba vont termelőeszközökkel folytatott munka a közös termelésre szövetkezőknek továbbra is megfelelő megélhetést biztosíthat, havonta megkaphatják munkájuk után a teljes munkadíjat, s azt a szövetkezet garantálni is tudja nekik. Ha a tulajdonról való lemondás a közös termelésre történő áttérésnél valóban olyan nagy problémát okozna, akkor az ilyen jellegű termelőszövetkezetekben a fenti tényezők ellenére szintén megfelelő háztáji gazdaságoknak kellett volna kialakulniuk.

Így tehát aligha lehet egyetérteni azzal a felfogással, hogy a tulajdonhoz való ragaszkodás fokozatos leküzdése céljából is szükség van a háztáji gazdaságra.

Vizsgáljuk meg most azt, igaz-e, hogy a kapitalizálódás magasabb fokát elért mezőgazdaságban még jobban szükséges a háztáji gazdaság, mint ott, ahol a kapitalizmus még nem hatolt be olyan mélyen a mezőgazdaságba.

Ami a mezőgazdaság kapitalizálódásának azt az oldalát illeti, hogy itt is tőkés nagyüzemek alakulnak ki, ezek vonatkozásában érdektelen a háztáji gazdaság fenntartásának problémáját felvetni, hiszen az ilyen tőkés nagyüzemek a szocialista átalakulás során szükségszerűen kisajátításra kerülnek.

De az idézett felfogás nyilvánvalóan nem is az ilyen tőkés üzemekre gondol, hanem a tőkés gazdálkodásba beilleszkedő parasztgazdaságokra, mégpedig azokra, ahol a munkákat maga a család látja el. Az ilyen gazdaságokat az jellemzi, hogy minél fejlettebb tőkésországban vannak, annál inkább specializálódnak meghatározott mezőgazdasági áruk termelésére, s termelésüknek annál nagyobb hányada válik valóban áruvá. Egészen fejlett tőkésországban már teljesen specializált „családi gazdaságokat” találunk.

* Erdei Ferenc: A szövetkezeti úton. Budapest. 1956. 343. 1.

Ha ilyen gazdaságok szocialista nagyüzemi gazdálkodásra való át-
térésére gondolunk, akkor aligha képzelhető el, hogy a specializált áru-
termelést szolgáló termelőeszközöknek egy része a közös gazdálkodásra
áttérők tulajdonában maradna, amellyel a későbbiek folyamán, illetve
a közös gazdálkodás mellett valamiféle háztáji termelést folytatnának.
Tegyük fel például, hogy tejtermelésre specializált gépesített „családi
háztartások” térnek át a szocialista nagyüzemi termelésre. Elképzel-
hető-e, hogy ezek a családok 40—50 tehenükből egyet meghagynának
„háztáji tehénnek”, s ezt a tehenkét gondozná és fejégetné? Ez na-
gyon ésszerűtlen volna. Az ilyen gazdaságok nyilvánvalóan csak két le-
hetőség között választhatnak: vagy minden termelőeszközüket közös tu-
lajdonba viszik, vagy semmit.

Azt már talán említenünk sem kell, hogy minél magasabb fokú a
kapitalizálódás valamely mezőgazdaságban, annál fejlettebb abban az
országban az egész tőkés gazdaság is. Ez pedig a tárgyalt szempontból
azt jelenti, hogy annál irkább pénzből élhet a mezőgazdasági lakosság,
háztartása vásárolt élelmiszereken nyugszik, a háztartás ellátása a mini-
mális időt veszi igénybe, s ilyen fokról visszatérni a termelőerők fejlett-
ségének alacsonyabb fokára, közelebből: a háztáji élelmiszer-terme-
lésre, nyilvánvalóan társadalmi és gazdasági képtelenség.

Éppen fordított tehát a helyzet, mint amit a vitatott felfogás állít:
vagyis minél fejletlenebb, a kapitalizálódás minél alacsonyabb fokát el-
ért mezőgazdasággal és népgazdasággal állunk szemben, annál nagyobb
szükség van a mezőgazdaság szocialista átszervezése során a háztáji gaz-
daság intézményére. Éppen az ilyen népgazdaság fordíthat kevesebbet
a mezőgazdasági termelés minden ágazatának egyidejű koncentrálására,
itt nagyobb az a mezőgazdasági népesség, amelynek munkaerejét to-
vábbra is ésszerűen kell hasznosítani, a mezőgazdasági lakosság élelmi-
szer-fogyasztása sokkal inkább a saját termelésű termékeken nyugszik,
jobban leköti a mezőgazdasági család munkaerejének bizonyos részét a
háztartás.

Végső következtetésünk tehát a vitatott felfogás ellenkezője, neve-
zetesen az, hogy minél jobban kapitalizálódott mezőgazdasággal, az or-
szág termelőerőinek minél fejlettebb fokával tér át valamely ország a
szocialista nagyüzemi gazdálkodásra, annál kevésbé van szükség a ház-
táji gazdaságra, az egészen fejlett, a specializált áru-termelést folytató
mezőgazdasági üzemekkel rendelkező országban pedig erre semmi szük-
ség nincs.

Mindehhez tegyük most már hozzá azt is, hogy az elmondottak
alapján aligha lehet egyetérteni azzal a nézettel, mely szerint „minden
szocialista átszervezésre érvényes az, hogy az átmenet, az átszervezés,
a közös gazdaságba való belépés nem képzelhető el úgy, hogy az egyéni-
leg gazdálkodó paraszt egyszerre lelép az egyéni gazdálkodás összes alap-
jairól és átlép a közös gazdaságba...”* A tőkés fejlettség magas fokát
elért országra nézve aligha lehet majd ez az állítás érvényes, hiszen a
mezőgazdasági termelőeszközök bizonyos részének „háztáji gazdálkodás”
céljaira való meghagyása ott gazdasági és társadalmi értelmetlenségnek
bizonyulna.

* Erdei Ferenc: Válasz a háztáji gazdaság vitájában elhangzottakra. „A szövetkezeti
úton” című válogatott cikkek és beszédek gyűjteményében. Budapest. 1956. 338. 1.

a való át-
lizált áru-
dálkodásra
án, illetve
ytatnának.
t „családi
Elképzel-
hagynának
k? Ez na-
ak két le-
közös tu-

bb fokú a
abban az
empontból
lakosság,
sa a mini-
k fejlett-
zer-terme-

ogás állít:
fokát el-
l nagyobb
ztáji gaz-
tevesebbet
ntrálására,
erejét to-
ág élelmi-
nyugszik,
s részét a

je, neve-
al, az or-
ország a
ég a ház-
t folytató
nmi szük-

Mindehhez tegyük most már hozzá azt is, hogy az elmondottak
alapján aligha lehet egyetérteni azzal a nézettel, mely szerint „minden
szocialista átszervezésre érvényes az, hogy az átmenet, az átszervezés,
a közös gazdaságba való belépés nem képzelhető el úgy, hogy az egyéni-
leg gazdálkodó paraszt egyszerre lelép az egyéni gazdálkodás összes alap-
jairól és átlép a közös gazdaságba...”* A tőkés fejlettség magas fokát
elért országra nézve aligha lehet majd ez az állítás érvényes, hiszen a
mezőgazdasági termelőeszközök bizonyos részének „háztáji gazdálkodás”
céljaira való meghagyása ott gazdasági és társadalmi értelmetlenségnek
bizonyulna.

» Erdei Ferenc: Válasz a háztáji gazdaság vitájában elhangzottakra. „A szövetkezeti
úton” című válogatott cikkek és beszédek gyűjteményében. Budapest. 1956. 338. 1.

A falusi lakosság iparcikk-kereslete és -vásárlásai 1957—1961-ben*

A parasztság árukereslete sokkal intenzívebben reagál a termelési viszonyok változására, mint a munkások és az alkalmazottak kereslete a kapitalista termelémódról a szocialista termelémódra való áttérés időszakában. Ez a körülmény indokolja a falusi lakosság árukeresletének és áruvásárlásainak külön tanulmányozását.

Ez alkalommal főleg a *falusi lakosság iparcikk-keresletével és vásárlásával* foglalkozunk, a városi lakosság vásárlásait csak annyira érintjük, amennyire ez a helyes következtetések levonásához szükséges. A keresletet és a vásárlásokat egyaránt a forgalom oldaláról közelítjük meg. Az összes vásárlás városi és falusi lakosság közötti megoszlását háztartás-statisztikai adatok alapján számoltuk.

Iparcikk-kiskereskedelmi forgalom

Az iparcikk-kiskereskedelmi forgalom *egészét* csak röviden érintjük,

nagyobb részletességre az árufőcsoportonkénti vizsgálatnál törekszünk. Az árufőcsoportokon belül néhány kiemelt cikkcsoporttal külön is foglalkozunk, reprezentatív statisztikai adatok alapján.

A forgalomnak a községek és városok közötti megoszlása csak az időszak második felében ismert. Területi adatok hiányában a földművelésszövetkezeti kiskereskedelem iparcikk-forgalmát a falusi, az állami kiskereskedelem iparcikk-forgalmát a városi iparcikk-forgalommal vesszük azonosnak. A számok ugyan nem fedik teljesen a területi forgalmi adatokat — a földművelésszövetkezeti kereskedelem városokban is funkcionál, az állami kiskereskedelemnek a községekben is vannak boltjai —, a forgalomnak a két szektor közötti megoszlása azonban mégis elég jellemző annak területi megoszlására, mivel a földművelésszövetkezeti szektor forgalmának döntő részét falun, az állami szektor pedig városban bonyolítja.

Iparcikk-kiskereskedelmi forgalom az 1957—1961. években
(millió Ft)

Év	Állami	1957= 100	Földművelésszövetkezeti	1957= 100	Összesen	1957= 100
1957	18 968,9	100	7 624,7	100	26 593,6	100
1958	20 216,3	107	7 728,9	102	27 945,2	104
1959	23 411,5	123	8 435,4	111	31 846,9	119
1960	25 936,8	137	9 045,2	119	34 982,0	132
1961	24 732,0	136	8 814,5	116	34 546,5	130

Az iparcikk-kiskereskedelmi forgalom 1961-ig állandó, viszonylag

* A cikk a SZÖVOSZ Kutató és Üzemszervezési Iroda munkája keretében készült.

gyors ütemű emelkedést mutat, míg 1961-ben az előző évihez képest csökkenés tapasztalható. Az országos forgalom 1957-ről 1958-ra nem

nőtt olyan gyors ütemben, mint a rákövetkező években. E mérsékeltebb emelkedés a többi között a következőkkel magyarázható:

az 1956 végén, 1957 elején eszközölt nagyarányú vásárlások a pénztartalékok csökkenését eredményezték;

az említett — sok esetben szükségletet meghaladó — vásárlások következtében bizonyos fokú telítettség következett be a lakosság számottevő részénél;

az erősen leapadt készletek feltöltése csak fokozatosan történt meg.

Az 1957 eleji szükségleten felüli vásárlások miatt bemutatjuk az iparcikk-kiskereskedelmi forgalom alakulását 1955. évi bázison is.

**Iparcikk-kiskereskedelmi forgalom
az 1955—1961. években (1955=100)**

Év	Állami	Földműves- szövetkezeti	Összesen
1957	129	133	130
1958	137	134	136
1959	159	147	156
1960	176	158	173
1961	175	154	169

Az 1955. évet bázisnak véve azt látjuk, hogy a földművesszövetkezeti iparcikk-forgalom 1955-ről 1957-re az államit meghaladó mértékben nőtt, a következő években azonban mindvégig az állami kiskereskedelem forgalomnövekedése volt gyorsabb.

Az 1959—1960. években a vásárlóerő növekedése, a növekvő kínálat és a forgalomba kerülő új, főleg tartós fogyasztási cikkek egyaránt hozzájárultak a forgalom nagyarányú növekedéséhez. Erre az időszakra esik a vizsgált öt év magánépítkezéseinek döntő része, de javult az ellátási helyzet ebben az időszakban járműből, bútorból és egyéb tartós fogyasztási cikkekből is.

Az iparcikk-forgalom 1960-ról 1961-re bekövetkezett csökkenéséhez egyéb tényezők mellett a kereslet módosulása (nőtt az élelmiszerek iránti kereslet) is jelentősen hozzájárult.

A falusi kereskedelmet képviselő földművesszövetkezeti kiskereskedelem forgalmának alakulása az országhoz hasonló tendenciát tükröz. A növekedés mértéke és üteme azonban eltérő. Az 1957—1960-ig terjedő időszakban a növekedés üteme lassúbb, az 1961-ben bekövetkezett csökkenés pedig valamivel gyorsabb az országosnál. Ennek okai:

— a falusi lakosság alacsonyabb jövedelme;

— a nem megfelelő hálózat;

— az áruellátási különbségek;

— a városi kereskedelem elismert vonzóhatása, amelyet az előző két tényező csak növelt;

— a falusi lakosság eltérő igénye.

A vizsgált időszak második felében jelentősen javult a falusi kiskereskedelem hálózati helyzete; ha nem is jelentősen, de csökkentek az ellátásban mutatkozó különbségek. Az e kedvező irányú változások ellenére 1961-ben bekövetkezett forgalomcsökkenés okát a következőkben látjuk:

— 1961-ben a paraszti jövedelmek csökkentek. Az 1960. évi egyszeri juttatás — a termelőszövetkezetekbe bevitt állatok és felszerelési tárgyak ellenértéke — nem ismétlődött meg, az aszály miatt pedig csökkent a mezőgazdasági termelés értéke;

— 1961-ben a kereslet némileg eltolódott az élelmiszerek irányában, részben az önellátás csökkenése, s nem utolsósorban a III. negyedévi vásárlási láz miatt;

— a takarékbetét-állomány 1961-ben tovább emelkedett;

— az áruellátás ugyan javult, de még mindig nem volt kielégítő. Hiánycikk volt a televízió, a rádió, a mosógép. Más cikkeknel hiányos volt a választék;

— a parasztság termelő jellegű beszerzései — munkaeszköz-, kigép-, műtrágya-vásárlásai — csökkentek;

— a kisebb települések boltjainak áruválasztéka különösen leszűkült;

— a hitelakció keretében forgalomba hozott cikkek számának növekedése az alkalmazott hitelpolitika következtében főleg az állami kiskereskedelemnél idézett elő forgalomemelkedést;

— falun a gyakran keresett iparcikkek közül sem mindig megfelelő a választék, mivel a hálózati adottságok ezt nem teszik lehetővé.

Bárhogy is mérlegeljük azonban a felsorolt objektív okokat és a városi kereskedelem vonzó hatását, a falusi iparcikk-kiskereskedelmi forgalom fejlődése nem mondható megfelelőnek. Az ország lakosságának több mint a fele — közel 60 százaléka — él a kisebb-nagyobb községekben (a háztartás-statisztikai megfigyelésbe bevont családok egy főre jutó évi iparcikk-vásárlását és a falusi lakosság foglalkozás szerinti megoszlását figyelembe véve, a falusi lakosság iparcikk-vásárlása a legutóbbi években 15 milliárd körül mozgott; az összes forgalom körülbelül 45 százaléka irányult falura); ugyanakkor a falusi kereskedelmet képviselő földművesszövetkezeti kiskereskedelem az országos iparcikk-kiskereskedelmi forgalomnak csak 25—29 százalékát bonyolította a vizsgált időszakban. Az állami kiskereskedelem részese-
dése az iparcikk-forgalomban a vizsgált időszakban mindvégig nőtt, míg a földművesszövetkezeti kiskereskedelem részese-
dése csökkent. S bár a falusi lakosság iparcikk-kereslete és vásárlása elmarad a városi lakossá-
gétól, a forgalmi arányból arra kell következtetni, hogy a helyi kielégítési fok alacsony.

Az iparcikk-kiskereskedelmi forgalom összetétele

Az iparcikk-kiskereskedelmi forgalom megoszlása a ruházati és a vegyesiparcikk áru-
főcsoportok között szintén jelentős változásokat mutat.

Az iparcikk-kiskereskedelmi forgalom százalékos megoszlása

Év	Ruházat	Vegyes- iparcikk	Összesen
1957	52,0	48,0	100
1958	48,2	51,8	100
1959	47,7	52,3	100
1960	47,4	52,6	100
1961	43,9	56,1	100

A ruházati cikkek részaránya a vizsgált öt évben több mint 8 százalékkal csökkent (1955-höz viszonyítva a részarány-csökkenés több mint 10 százalékos). Ez a csökkenés többek szerint az életszínvonal-emelkedés következménye: a lakosság évről évre növekvő jövedelmének mind nagyobb hányadát költi tartós fogyasztási cikkek vásárlására. Véleményünk szerint azonban a forgalom összetételének ilyen irányú alakulásához jelentős mértékben hozzájárult az alkalmazott kereskedelem-politika is. A részlethitel-akció kiterjesztése után a bérből és fizetésből élő lakosság árukereslete — különösen az időszak második felében — sokszor talán a kívánnál nagyobb mértékben is eltolódott a nagyértékű tartós fogyasztási cikkek felé, ami a lakosság egy részénél korlátok közé szorította a ruházati szükségletek kielégítését.

Ma már a lakosság egésze jobban öltözött, mint a korábbi években. Reprezentatív statisztikai megfigyelések adataiból azonban arra lehet következtetni, hogy több textilipari cikkből — különösen lakástextiliák-
ból — a lakosság számottevő részénél még az alapellátottság sincs meg. Ezt figyelembe véve a ruházati cikkek részarányának több mint 8 százalékos csökkenése nem tekinthető egészséges jelenségnek.

Vásárlóerő és iparcikk-forgalom

Számítások szerint az ország lakosságának áruigényes vásárlóereje a vizsgált időszakban körülbelül 25—26 százalékkal nőtt, az iparcikk-kiskereskedelmi forgalom pedig 30—32 százalékos emelkedést ért el. A forgalom vásárlóerőt meghaladó növekedése adott életszínvonal mellett indokolt.

A falusi és városi lakosság áruigényes vásárlóerejére vonatkozó számítások csak elég nagy hibahatáron belül végezhetők el. A falusi lakosság áruigényes vásárlóerejének meghatározására irányuló kísérletek eredményei azonban arra utalnak, hogy falun a vásárlóerő-növekedés az országosnál lassúbb — a vizsgált idő-

szakban csak körülbelül 15 százalék — volt. A falusi kereskedelmet képviselő földművesszövetkezeti kereskedelem iparcikk-forgalma is ezt meghaladó mértékben nőtt.

Az iparcikk-kiskereskedelmi forgalom és a vásárlóerő alakulásának egybevetésekor nem hagyható figyelmen kívül egyrészt az áruhitel jelentős emelkedése — főleg városon —, másrészt a megtakarítások növekedése. Az áruhitel volumene 1960-ban több mint kétszerese volt az 1957. évinek, a megtakarítások pedig majdnem elérték az 1957. évi szint

négyszeresét. A megtakarítások egy része kétségtelenül céltakarékosság volt, de nem lebecsülendő az úgynevezett kényszertakarékosság sem, ami főleg egyes tartós fogyasztási cikkek — bútor, jármű stb. — nem kielégítő kínálatából következett.

Ruházati forgalom

A ruházati kiskereskedelem forgalma — állami és földművesszövetkezeti szektor bontásban vizsgálva — a következőképpen alakult:

A ruházati kiskereskedelem forgalma az 1957—1961. években
(millió Ft)

Év	Állami kiskereskedelem	1957=100	Földműves-szöv. kisker.	1957=100	Összesen	1957=100
1957	9 908,1	100	3 916,4	100	13 824,5	100
1958	9 837,9	99	3 637,3	93	13 475,2	97
1959	11 253,1	114	3 942,7	101	15 195,8	110
1960	12 377,5	125	4 209,7	108	16 587,2	120
1961	11 349,0	115	3 813,5	97	15 162,5	110

A ruházati kiskereskedelmi forgalom növekedése a vizsgált időszakban lassúbb volt, mint az iparcikk-kiskereskedelmi forgalom növekedése. Az 1958. évi forgalomcsökkenés az 1956 végén és 1957 elején eszközölt — sok esetben szükséglet meghaladó — vásárlások következménye volt, míg az 1961. évi csökkenés az előző 2 év viszonylag magas vásárlásaira, a paraszti jövedelmek kedvezőtlenebb alakulására és a kereslet módosulására vezethető vissza (az önellátás csökkenése és a III. n. évi vásárlási láz következtében ugyanis a kereslet eltolódott az élelmiszerek irányában).

A korábbiakban már említett 1957 elejei felvásárlások miatt bemutatjuk a ruházati kiskereskedelmi forgalom alakulását az 1955. évi forgalomhoz viszonyítva is.

A táblázat adatai szerint falun az 1957 elejei felvásárlás nagyobb mértékű forgalomemelkedést eredményezett, mint városban. Az egyébként szívesen városban vásárló lakosság ebben az időszakban helyben is meg-

vásárolta a kapható árukat. Legnagyobb részben az említett okokra vezethető vissza a földművesszövetkezeti kiskereskedelem ruházati forgalmának 1957-ről 1958-ra bekövetkezett csökkenése.

A ruházati kiskereskedelmi forgalom indexe
(1955 = 100)

Év	Állami kisker.	Fmsz-i kisker.	Országos
1957	124,1	127,6	125,1
1958	123,3	118,5	121,9
1959	141,0	128,5	137,5
1960	155,1	137,2	150,1
1961	142,2	124,3	137,3

A ruházati forgalom szektorok közötti megoszlása*

A ruházati kiskereskedelmi forgalom közel háromnegyed részét az állami — városi — kiskereskedelem bonyolította. (Háztartás-statisztikai

* Magánszektor nélkül.

adatok alapján végzett számításaink szerint a falusi lakosság évi ruházati vásárlása a vizsgált időszakban 7—8 milliárd forint volt.) A falusi kiskereskedelmet képviselő földművesszövetkezeti kereskedelem 1957-ben 28,5, 1961-ben pedig csak 25,2 százalékát bonyolította az összes ruházati forgalomnak. Bár kétségtelen, hogy a falusi lakosság egy főre számítva kevesebbet költ ruházódásra, mint a városi lakosság (a megfigyelt paraszti családok egy főre jutó évi ruházati vásárlása a munkás-alkalmazottak egy főre jutó vásárlásának csak 68—70 százaléka), a földművesszövetkezeti kiskereskedelem alacsony részeseése mégis arra vall, hogy a városi ruházati kiskereskedelem jelentős forgalomelszívó hatást fejt ki. Számításaink szerint a falusi lakosság ruházati vásárlásainak körülbelül 45—50 százalékát városon eszközölte. Ennek okai:

1. Területi adottságok (a legkisebb településekre még a legszükségesebb ruhaneműk sem vihetők le);

2. A földművesszövetkezeti szektor nem rendelkezett a szakbolthálózat kiépítéséhez szükséges anyagi eszközökkel. Szakbolthálózata csak a vizsgált időszak második felében indult fejlődésnek;

3. Egyrészt a hálózati hiányosságok, másrészt az egyre javuló közlekedés és az alacsony közlekedési tarifák növelték a városi kereskedelem szívóhatását;

4. A termelőszövetkezetekbe belépő parasztság készpénztartalékait óvatosságból nem akarta helyben elkölteni;

5. Mindehhez járult még több mesterségesen előidézett tényező is: ilyenek az állami kiskereskedelem megkülönböztetett áruellátása; a textilutalvány-beváltás állami kiskereskedelmi monopóliuma; a szövetkezeti kiskereskedelem áruválasztékának szűkítése.

A hiánycikkek beszerzése vagy textilutalványok beváltása céljából városba utazó falusiak a helyben kapható áruk egy részét is a városban vásárolták meg.

A ruházati kiskereskedelmi forgalom összetétele

A ruházati forgalom abszolút összegű növekedése mellett jelentős változások történtek annak szerkezetében is. Ilyen elsősorban a konfekció és a méteráru összforgalmon belüli arányának változása.

A konfekció- és a méteráru-kiskereskedelmi forgalom alakulása (millió Ft)

Év	Konfekció	Méteráru	100 Ft méteráru-forg.-ra jutó konfekció-forg.
1955	3 119	3 465	90
1957	3 955	3 830	103
1958	4 288	3 432	125
1959	5 010	3 695	136
1960	5 501	3 718	148
1961	5 131	3 127	164

A méteráru-forgalom a vizsgált időszakban a ruházati összforgalom jelentős emelkedése ellenére egyetlen évben sem haladta meg az 1957. évit, ugyanakkor a konfekcióforgalom a ruházati összforgalmat meghaladó mértékben nőtt.

Megváltozott a vizsgált időszakban a méteráru-forgalom összetétele is. A pamutáru-forgalom a 1955. évi 1699 millió és az 1957. évi 1848 millió forinttal szemben 1961-ben 1291 millió forint volt. A gyapjúszövetek közül a jobb minőségű — főleg fésűs — gyapjúszövetek forgalma megközelítően azonos szinten mozgott (1955-ben 513 millió, 1957-ben 525 millió, 1960-ban 545 millió, 1961-ben 486 millió Ft volt), míg a kevésbé jó minőségű kártolt szövetek forgalma a vizsgált időszakban csökkent (1955-ben 372 millió, 1957-ben 307 millió, 1960-ban 232 millió, 1961-ben 195 millió forint volt).

Ami a konfekció-forgalmat illeti, a növekedés üteme gyorsabb a női, mint a férfi konfekciónál. Összességében vizsgálva viszont kitűnik, hogy a férfi felsőkonfekció-forgalom még 1961-ben is 58 százalékkal meghaladta a női felsőkonfekció-forgalmat. Itt természetesen jelentős szerepe van az egységáraknak is, de az is megállapítható, hogy a nők az utóbbi években növekvő mértékben

vásárolják a konfekcionált cikkeket.

A kötöttáru-forgalom 1955-ben 1180 millió, 1957-ben 1587 millió, 1961-ben pedig már 2088 millió Ft volt, jóllehet a keresletet — a rendelkezésre álló árumennyiség lényeges növekedése ellenére — nem minden esetben sikerült kielégíteni. A pamutáruk részaránya a kötöttáru-forgalmon belül is csökken, a műselyem és műszál kötöttáruk aránya pedig nő. Ez összefügg az áruigényes vásárlóerő emelkedésével, de szerepet játszik benne az is, hogy utóbbiak könnyebben tisztántarthatók.

A divatáru-forgalom emelkedésének üteme lényegesen gyorsabb, a rövidáru-forgalomé pedig lassúbb volt a ruházati összeforgalom emelkedésének üteménél. (A divatáru-forgalom 1955-ben 260 millió, 1957-ben 353 millió, 1961-ben 578 millió Ft volt. A rövidáru-forgalom pedig az 1955. évi 510 millió forintot 1961-ben csak 149 millióval múlta felül.)

A harisnya- és zokni-forgalom 1961-ben az 1955. évinél nem egészen 25 százalékkal volt magasabb. Jelentősen megváltozott azonban a belső szerkezete. A selyem- és műselyem harisnyák forgalma az 1955. évi 57 millió forinttal szemben 1961-ben csak 16 millió Ft volt, a pamut- és gyapjúharisnyák forgalma az 1955. évi 327 millió forintról 1961-re 197 millió forintra csökkent. Ugyanezen idő alatt a szintetikus harisnya és zokni forgalma 290 millió forinttal emelkedett.

A lábbeli-forgalom több éven át tartó, viszonylag lassú fejlődését 1959—1960-ban ismét erőteljes növekedés váltotta fel, ami különösen a női- és a gyermekcipők vonatkozásában volt számottevő. A forgalom növekedéséhez jelentős mértékben hozzájárult a választék bővülése.

1959 első felében főleg az idény-cikkek készletei erősen leapadtak, s az áruellátásban zavarok mutatkoztak. A hasított bőrből készült női cipők forgalma 1959-ben megközelítette az egymillió párt, 1960-ban pedig tovább nőtt — ami kétségtelenül az átlagárak csökkenéséhez vezetett. Általános tapasztalat, hogy a fo-

gyasztók — különösen a nők — szívesen vásárolják a mutatós, de gyengébb minőségű, olcsóbb cipőket. A nők szívesen vásárolnak cipőt egy idényre, ha az olcsó és divatos. Ezt igazolja az is, hogy a cipővásárlásokból 1959-ben 100 férfira 81 pár, 100 nőre 151 pár, 100 gyermekre 179 pár jutott.

A falusi lakosság ruházati vásárlásainak összetételére vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk. A falusi kereskedelem forgalom-összetétele nem azonosítható a kereslet és a vásárlás összetételével, mivel a falusi lakosság ruházati szükségletének jelentős részét a városokban fedezi. A reprezentatív statisztikai adatokból és a megfigyelt paraszti családok háztartás-statisztikai feljegyzéseiből azonban arra lehet következtetni, hogy a falusi lakosság ruházati kereslete még számottevően különbözik a városi lakosétól. Vásárlásában még elég nagy súllyal szerepelnek a sajátos paraszti áruk — karton, delén, flanell, csizma, gumicsizma, bakancs — és az olcsóbb ruházati cikkek. A falusi lakosság lassabban reagál a divat változására — különösen az idősebb korosztályok — a falusi nőknek kisebb hányada vásárol konfekcióruhát, mint a városi munkás-alkalmazotti családok nőtagjai. (A megfigyelt parasztcsaládok egy főre jutó női felsőruha vásárlással kapcsolatos kiadásai alig haladják meg a munkás-alkalmazotti családokénak felét.) A községek többségében található varrónők, akik tevékenységüket nem iparszerűen űzik és a megengedett fazonárak felénél is alacsonyabb áron vállalnak ruha-készítést. Ezért falun lényegesen kisebb az eltérés a méretre készített ruha és a konfekcionált ruhák ára között.

Itt említjük meg, hogy a mezőgazdaságban dolgozó férfiak és nők munkaruha-ellátása még megoldatlan. A mezőgazdaságban dolgozó férfiak döntő többsége ma olcsó konfekcióruhában dolgozik. Az ezekre fordított ártámogatást is figyelembe véve, indokolt volna mielőbb megfelelő munkaruha-típusokat kialakítani a mezőgazdasági dolgozók részére.

Az áruigényes vásárlóerő és a ruházati forgalom

Az áruigényes vásárlóerő országosan és falusi vonatkozásában is gyorsabban emelkedett, mint a ruházati kiskereskedelmi forgalom. Eltérés az emelkedés mértékében van. A falusi lakosságnál a vásárlóerő növekedése és a ruházati vásárlások emelkedése között kisebb a különbség, mint a városi lakosságnál. Ez a jelenség az- zal kapcsolatos, hogy az alacsonyabb

1 főre jutó jövedelemmel rendelkező falusi lakosság a jövedelem-növekedés nagyobb részét fordítja ruházati cikkek vásárlására, mint a magasabb 1 főre jutó jövedelemmel rendelkező városi lakosság.

Vegyesiparcikk-forgalom

A vizsgált időszak (1957—1961) vegyesiparcikk-forgalma a következő volt:

Év	Állami kiskereskedelem	1957= 100	Földműves- szöv. kisker.	1957= 100	Összesen	1957= 100
1957	9 060,8	100	3 708,3	100	12 769,1	100
1958	10 378,4	115	4 091,6	110	14 470,0	113
1959	12 158,4	134	4 492,7	121	16 651,1	130
1960	13 559,3	150	4 835,5	130	18 394,8	144
1961	14 383,0	159	5 001,0	135	19 384,0	152

A vegyesiparcikk-forgalom növekedésének üteme a vizsgált időszakban meghaladta a kiskereskedelmi forgalom és az iparcikk-kiskereskedelmi forgalom növekedésének ütemét. A forgalom gyors emelkedése az áruigényes vásárlóerő növekedése mellett a választék bővülésével, a megjelenő új cikkekkel és az áruhitelkiterjesztésével kapcsolatos.

A vegyesiparcikk-forgalmat 1955. évi bázison vizsgálva a fejlődés még gyorsabb.

A vegyesiparcikk-forgalom indexe (1955 = 100)

Év	Állami	Földműves- szövetkezeti	Összesen
1957	137	139	138
1958	159	153	157
1959	184	169	180
1960	205	181	199
1961	213	188	206

A két szektor forgalmának fejlődése a vegyesiparcikk tekintetében sem volt azonos. Az összes növekedés alig egyötöde csapódott le a falusi kereskedelmet képviselő földműves-szövetkezeti kiskereskedelemnél. Ennek okát a következőkben látjuk:

1. A forgalomnövekedés nagyrészt a tartós fogyasztási cikkekben jelentkezett. Ezek jelentős része a földműves-szövetkezeti kiskereskedelemben — részint hálózati adottságok, részint gazdaságossági szempontok miatt — csak korlátozott mértékben hozható forgalomba.

2. A falusi lakosság áruigényes vásárlóereje lassabban nőtt, mint a városi lakosságé.

3. Az áruhitelkiterjesztés szerepe sokkal nagyobb városban, mint falun.

4. Egyes tartós fogyasztási cikkek használata falun még nem mindenütt oldható meg — a falusi lakások körülbelül 35 százalékában még nincs villany —, illetve nem mindenütt szükséges. (Például parkettkefélé, vagy porszívó iránt falun még csak elvétve mutatkozik igény.)

5. A falusi forgalom növekedését a városinál is fokozottabban korlátozta az ellátási helyzet (1961. évi hiánycikkek: kerítésfonatok, biztonsági lakatok, fürdőszoba-berendezések, hajlított vázú női kerékpár, mosógép, nagyképernyős televízió, egyes rádiótípusok, kárpitozott bútorok stb.)

6. Az állami kiskereskedelem monopolicikkeinek (gyógyáru, benzin,

személyautó) forgalma az átlagosnál gyorsabban emelkedett. (A személyautó-forgalom az 1957. évi 42 millióval szemben 1961-ben 356 millió Ft volt, a benzinforgalom a legutóbbi négy évben több mint duplájára emelkedett.)

Az állami kiskereskedelem részesedése a vegyesiparcikk-kiskereskedelmi forgalomból az 1957. évi 71 százalékról 1961-re 74,3 százalékra emelkedett. Ugyanakkor a falusi vegyesiparcikk-kiskereskedelem részesedése évről évre szinte törvényszerűen 0,6—0,7 százalékkal csökkent.

Az arányok ilyen alakulásában jelentős szerepet játszott a városi lakosság nagyobb kereslete a tartós fogyasztási cikkek iránt — ezek az igények természetesen a városi lakosságnál jelentkeznek előbb —, illetve a falusi lakosságét meghaladó vásárlásai e cikkekből, de ez irányban hatott a városi kereskedelem szívéhatása is.

A vegyesiparcikk-kiskereskedelmi forgalom összetétele

A vegyesiparcikk-forgalmat szakmai csoportonként vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg:

— A vegyesiparcikk-forgalmon belül jelentős növekedés tapasztalható vegyi és műszaki áruban, papírírószerben, könyvben és folyóiratban, valamint a bútorforgalomban. (A bútorforgalom 1961-ben az 1955. évének több mint háromszorosa volt. Ezen belül a kárpitozott bútorok forgalma közel hétszeresére nőtt.)

A falusi lakosság bútorkeresletének helyi kielégítése a vizsgált időszakban mindvégig igen alacsony volt. A Fővárosi Bútor és Hangszerkereskedelmi Vállalat 1959. évi reprezentatív statisztikai megfigyelése szerint a budapesti bútoreladások körülbelül 35—40 százaléka vidékre irányult. Hasonló arányokra utalnak a budapesti áruházakban végzett megfigyelések is.

Okvetlenül pozitíven értékelendő a földművesszövetkezeti kiskereskedelem vegyiáru- és könyvforgalmának átlagosnál gyorsabb emelkedése. Az egy főre jutó forgalom ugyan

még mindkét árucsoport vonatkozásában messze elmarad a hasonló városi mutató mögött, de a forgalom alakulása azt mutatja, hogy e tekintetben figyelemre méltó fejlődés indult meg.

— A műtrágya- és növényvédőszer-forgalom abszolút összegben is csökkent. A vasáru-forgalom némileg emelkedett, részleteiben vizsgálva azonban azt tapasztaljuk, hogy a lakossági szükségletet kielégítő cikkek forgalma gyorsabban nőtt, míg a mezőgazdasági eszközök forgalma csökkent vagy alig emelkedett.

Egyes cikkek — bútorok, műszaki áruk, járművek — forgalmát a vizsgált időszakban szinte mindvégig korlátozta az ellátási helyzet.

Az egy lakosra jutó könyvforgalom városon és falun igen eltérő. A városokban egy lakosra a vizsgált 3 évben évi 80—105 Ft, a községekben pedig évi 13—15 Ft könyvforgalom jutott.

A városi könyvforgalom értékelésekor figyelembe kell venni, hogy:

— a városokban van a legtöbb középiskola, valamennyi egyetem és főiskola;

— a könyvtárellátást az állami — városi — kereskedelem végzi.

A falusi könyvforgalmat vizsgálva szembevetendő annak kedvezőtlen összetétele.

Az összes forgalmon belül igen magas a tankönyvek és alacsony a szépirodalmi, valamint a politikai és a szakkönyvek aránya. A falusi könyvforgalom 20—22 százalékát a tankönyvforgalom teszi ki (az Állami Könyvterjesztő Vállalat könyvforgalmának 1960-ban 11, 1961-ben pedig 12 százalékát tette ki a tankönyvforgalom).

Egy 1961-ben több mint 5000 családnál folytatott keresletkutatás adatai szerint a megkérdezett paraszti családok döntő többségénél az egy főre jutó könyvek száma — tankönyvek nélkül — 10 alatt van, sok családban pedig egyáltalán nincs könyv. A falusi könyvforgalomban jelentős az ifjúsági és mesekönyvek részaránya: ez a jövőt illetően kedvező.

Itt említjük meg, hogy a nagyüzemi gazdálkodást folytató parasztság

— elsősorban a termelőszövetkezetek vezető káderei és brigádvezetői — várhatóan az eddiginél nagyobb mértékben igénylik majd a különböző — mezőgazdasági és közgazdasági — szakkönyveket.

A városi és falusi lakosság vegyesiparcikk-kereslete és vásárlásai között a volument és összetételt illetően egyaránt jelentős eltérés mutatkozik. (A megfigyelt paraszti családok egy főre jutó évi vegyesiparcikk-vásárlása 1961-ben nem egészen 70 százaléka volt a munkás-alkalmazottak egy főre jutó vásárlásának.) A városi lakosság döntően lakossági szükségletet kielégítő vegyesiparcikkeket vásárol, míg a falusi lakosság keresletében és vásárlásaiban jelentős helyet foglalnak el a kisgépek, szerszámok, műtrágya és növényvédő szerek, s viszonylag kicsi a szerepük a tartós fogyasztási cikkeknek.

A falusi lakosság tartós fogyasztási cikk vásárlásai és e cikkekkel való ellátottsága elmarad a városi lakosság ellátottsága és vásárlásai mögött. A fennálló aránytalanságokat szemléltetik a következő adatok:

100 háztartásra jutó állomány
1960 végén*

Cikk	Munkás- alkalmazotti	Paraszti
	háztartásokban	
Rádió	97	76
Televízió	9	0,24
Magnetofon, lemezjátszó	15	2
Mosógép	32	9
Varrógép	43	49
Fényképezőgép	29	5
Kerékpár	63	110
Motorkerékpár	8	8

* KSH-adatok.

Megemlítjük, hogy 1960. december 31-én a televízióelőfizetők nem egészen egyötöde élt a községekben. (Hasonló arányokkal találkozunk 1961-ben is.) Az ország lakosságának egyötödét képviselő vidéki városokban több televízió-tulajdonos van, mint a községekben, jöllehet az utób-

biakban él az ország lakosságának közel 60 százaléka.

A falusi lakosság tartós fogyasztási cikkek iránti keresletének viszonylagos alacsonysága egyrészt az alacsonyabb jövedelemmel függ össze, másrészt e cikkek egy részét a falusi lakosság jelenlegi körülményei mellett még nem igényli.

A falusi lakosság vegyesiparcikk-keresletének helyi kielégítése viszonylag jónak mondható. A háztartás-statisztikai adatok alapján számított falusi vegyesiparcikk-vásárlásokat a falusi vegyesiparcikk-forgalommal összehasonlítva azt látjuk, hogy a vásárlásoknak csak körülbelül 30 százaléka jutott a városi kiskereskedelemre. A legfontosabb vegyesiparcikkokkal a falusi kereskedelem helyben ellátta a lakosságot és csak a nagyobb értéket képviselő vegyesiparcikkok beszerzése céljából kellett városba utaznia.

Hítelforgalom

A részlethitel-vásárlások döntő része a városi lakosságra jut. Hozzávetőleges számítások szerint a hitellel végre történt eladások körülbelül 10 százaléka irányul falura. Az aránytalanság okát a következőkben látjuk:

— Az OTP-nak általában csak a járási székhelyeken és a nagyobb községekben vannak fiókjai. Fogyasztási hitelpolitikája elsősorban a munkások és alkalmazottak hitellel látását szolgálta. A vizsgált időszakban még elég jelentős számú egyéni parasztság az OTP-n keresztül alig jutott hitelhez.

— A falusi lakosság — s benne a parasztság — áruhitel-ellátásának megoldására hivatott takarékszövetkezeti hálózat csak 300—400 községre terjedt ki, így szintén nem elégítette ki a parasztság esetleges hitel-igényét.

— A hitellel végre árusított cikkek egy részét a falusi lakosság — különösen annak paraszti rétege — még nem, vagy csak kis mértékben igényelte.

Vásárlóerő és vegyesiparcikk-forgalom

Az áruigényes vásárlóerő és a vegyesiparcikk kiskereskedelmi forgalmának alakulását vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az utóbbi a vizsgált időszakban mindvégig gyorsabban nőtt, mint a vásárlóerő. A jelenlegi jövedelemviszonyok mellett ugyanis a lakosság a jövedelem-emelkedés egyre nagyobb hányadát fordítja vegyesiparcikk — főként tartós fogyasztási javak — vásárlására.

A vegyesiparcikk-vásárlások a falusi lakosságnál is gyorsabban nőttek, mint ahogy a vásárlóerő bővült, jóllehet a különbség itt kisebb, mint a városi lakosságnál.

A falusi lakosság várható keresletének megítélésakor véleményünk szerint számolni kell a következőkkel:

— a falusi lakosság ruházati kereslete és vásárlásai — divat és minőség tekintetében egyaránt — egyre közelebb kerülnek a városi lakosság ruházati vásárlásaihoz (kivéve a munkaruhákat);

— falun egyre inkább megszűnőben vannak a tiszta paraszti családok. A kialakuló új típusú családok öltözködése egyre közelebb kerül a városi lakosság öltözködéséhez. Ez áruterítés tekintetében is új követelményt támaszt;

— falun is számolni kell az olcsóbb pamutárak forgalmának további csökkenésével. A falusi lakosnak is egyre inkább elmaradhatatlan tartozéka lesz a szőnyeg és a függöny;

— a konfekció-forgalom részaránya tovább emelkedik, a méteráru-forgalom pedig fokozatosan csökken;

— a paraszti jövedelmek várható emelkedése következtében növekszik a falusi lakosság műszaki áruk és híradástechnikai cikkek iránti kereslete;

— a bútorkereslet tovább emelkedik. A már említett keresletkutatás adatai szerint a megkérdezett családok 40—50 százaléka kíván az elkövetkezendő években bútort vásárolni. A várható kereslet irányára jellemző, hogy a vásárlási szándék főleg az értékesebb és modern bútorok iránt nyilvánul meg (hálószoba-garnitúrák vásárlását a megkérdezettek egészen kis része vette tervbe);

— a falusi lakosság áruhitel-igénye jelentősen nő. Módosul a termelészövetkezeti parasztság árukeresletének iránya, a termelészövetkezetek gazdasági megerősödése következtében a paraszti jövedelmek egyenletesebben jelentkeznek, egyre biztosabb alapot adnak az áruhitel igénybevételéhez és rendszeres törlesztéséhez.

Boros Gábor

Dr. Drechsler László:

A HASZNÁLATI ÉRTÉK ÉS AZ ÉRTÉK SZEREPE A VOLUMENINDEXEK SZÁMÍTÁSÁNÁL

(A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem közleménye)

A volumenindex-számítás a közgazdasági, statisztikai irodalom egyik előtérben álló problémaköre. A szerző ebbe a vitába kapcsolódik be, olyan új szemléletet tükröző módszer kidolgozásával, amely jelentősen előreviszi e sokat vitatott kérdés megoldását. A használati érték és az érték kategóriáknak sajátos komplexumként való értelmezése a volumenmérésnél lehetővé teszi, hogy a gyakorlat e tekintetben egyre jobban megfeleljen a fejlődő szocialista termelési viszonyok támasztotta követelményeknek.

Kb. 80 oldal, fűzve 10,50 Ft

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

A Közgazdaságtudományi Intézet munkájáról

A Magyar Tudományos Akadémia keretében 1954-ben szervezett Közgazdaságtudományi Intézet kutatási tevékenységének irányát állami határozatok szabályozzák. Az Intézet feladata — ezek szerint — hazánk, továbbá a szocialista tábor és a tőkés világ gazdasági élete tényeinek, a szocializmus építése során felvetődő gazdasági problémáinak, valamint a közgazdasági elmélet fejlődésének a figyelemmel kísérése és vizsgálata a marxizmus—leninizmus elvei alapján. Feladata olyan elméleti és gyakorlati közgazdasági kérdések tudományos feldolgozása, amelyeknek megoldását a gyakorlati irányító és szervező munkának, valamint a gazdasági és politikai képzésnek és továbbképzésnek a szükségletei megkövetelik. Feladata továbbá, hogy hozzájáruljon a hazai közgazdaságtudományi kutatás széleskörű kibontakoztatásához, hogy ennek elméleti és szervező központja legyen.

A kutatási témák megválasztásakor az Intézet elsősorban arra törekszik, hogy az ország gazdasági fejlődése által felvetett fő kérdésekre irányítsa figyelmét, s hogy kutatásaival, az objektív összefüggések feltárásával segítséget nyújtson a gazdaságpolitika előtérben álló problémáinak megoldásához, a tervezés és gazdaságvezetés tudományos alapjainak fejlesztéséhez.

A továbbiakban a folyamatban levő és az utóbbi időben befejezett, publikált kutatásokról emlékezünk meg.

Az Intézetben folyó kutatások középpontjában álló egyik jelentős kérdés-csoport *a szocialista gazdaság árrendszerének a vizsgálatát* tűzi ki célul.

Az ipari termelői árrendszer problémáinak a vizsgálata egyrészt fontos elméleti kérdések tisztázására irányul, másrészt segítséget kíván nyújtani az ipari termelői árak néhány év múlva esedékes újjárendezéséhez. A problémakör keretében jelenleg két résztema kidolgozása folyik: a) annak az árképzési elképzelésnek a megvizsgálása, amely szerint a népgazdasági tiszta jövedelemnek (m) egy részét a lekötött eszközökkel, más részét a munkabérral arányosan kell elosztani az egyes termékek között, b) az „importszorzó” helyes megállapításának problémája, vagyis annak tisztázása, hogy az importanyagok (és gépek) mekkora forintárral kerüljenek bele a velük előállított termékek önköltségébe, s indokolt-e az „importszorzónak” a jelenlegi ipari termelői árrendszerben alkalmazott iparágankénti differenciálása.

A jövedelmezőségnek a mezőgazdasági termelésre gyakorolt hatását elemző kutatás első lépésként a kukorica és a cukorrépa termelését vizsgálta, ezt követően pedig különféle növények és állati termékek esetében veszi szemügyre a jövedelmezőségnek a mezőgazdasági termelés struktúrájára gyakorolt hatását, hogy ezzel elősegítse az ármezőgazdasági és a termelőszövetkezeti szektorban érvényesítendő jövedelmezőségi elveknek a tisztázását. A kutatás egyik fontos megállapítása, hogy a termelőszövetkezetek elsősorban az egy tagra jutó jövedelem — és pedig a bruttó jövedelem ($v+m$) — mértékének maximalizálására törekszenek munkaerejük ésszerű kihasználása alapján.

Egy másik kibontakozóban levő kutatás vizsgálja a mezőgazdaság szocialista átszervezésével és a szocialista nagyüzemi gazdaságok kialakulásával adott helyzetben a mezőgazdasági árpolitika időszerű kérdéseit, különösen a mezőgazdasági árarányok és a mezőgazdasági termelés szerkezete közötti kapcsolatokat. Tanulmányozza a munkanapra és területre jutó jövedelmek szerepét; az ilyen módon képzett mezőgazdasági árak és árarányok hatását, s kutatja az elméletileg helyes árképzés módját. Elemzi a különböző költség- és jövedelmezőség-számítási módszereket és új módszertani javaslatok kidolgozására törekszik.

A fogyasztói árrendszerrel és az új választékok árképzésének problémáját vizsgáló kutatás arra a kérdésre keres választ, hogy a fogyasztói árak képzésének milyen módja biztosítja leginkább az árrendszer stabilitását és az árak arányosságát

két széleskörű árrendezés közötti időszakban. A kutatás keretében kidolgozásra kerültek azok a főbb tényezők és elvek, amelyek a tartós fogyasztási cikkek és a ruházati cikkek — különösen a gyapjú- és a pamut-méteráru, a felsőruha-konfekció és a cipőipari termékek — árképzésénél szerepet játszanak, s folyamatban van az élelmiszerek árképzésének a tanulmányozása.

A kutatások egy másik csoportja az *állami irányítás tervezési, utasítási és ösztönzési rendszerének az állami vállalatokra, elsősorban az állami iparvállalatokra gyakorolt hatását* elemzi. A munkásbérezés rendszerével, valamint a műszaki és a vezető adminisztratív dolgozók anyagi ösztönzési rendszerének kérdéseivel foglalkozó kutatások egymást kiegészítve adtak átfogó képet a bér- és a prémiumrendszer fejlődéséről, jelenlegi helyzetéről és a megoldásra váró problémákról. A munkásbérezéssel foglalkozó kutatás szerint az ellenforradalom után kialakult átlagbér-ellenőrzési rendszer beváltotta a hozzá fűzött reményeket, és az ellenforradalom előtt alkalmazott tarifális bérrendszerrel szemben támasztható követelményeknek. A premizálás kérdéseivel foglalkozó tanulmány sokoldalú vizsgálatok alapján hasonló következtetésre jutott; kimutatta, hogy a premizálás jelenlegi rendszere az ellenforradalom előttinél hatékonyabb. E mellett mindkét kutatás felhívta a figyelmet a rendszerek kiforratlanságából, a gyakorlati alkalmazásból fakadó hibákra, különösen arra, hogy a munka szerinti elosztás elvének megsértését jelentik azok a törekvések, amelyek a bérezésnél a keresetek kiegyenlítődéására, a premizálásnál az egyenlősdiere és a beosztással arányos jutalmazásra irányulnak.

Ebbe a témakörbe tartozik az a közelmúltban befejezett kutatás, amely a munkanormának az anyagi érdekkeltséggel, a bérezéssel és az elosztással, valamint a tervezéssel való elméleti összefüggéseit vizsgálja az iparban, elsősorban a könnyűipar tapasztalatai alapján. Továbbá az a kutatás is, amely az iparvállalatok dolgozóinak kollektíváját anyagilag ösztönző formákat és módszereket és ezek közül elsősorban a nyereségrészesedést vizsgálta. A kutatás tudományos és a gyakorlat számára egyaránt figyelemreméltó eredményei mellett újszerű a tárgyalás és a bemutatás módszere, amely a tervirányítás mutatószám-rendszerével és az árrendszerrel szoros összefüggésben széleskörű vállalati adatgyűjtés alapján tárgyalja az ösztönzési rendszert.

Az állami belkereskedelem dolgozói anyagi ösztönzésének rendszerét vizsgálta egy másik tanulmány, amely összefoglaló képet adott a kis- és a nagykereskedelem dolgozói anyagi ösztönzésének kialakult formáiról az áruforgalom lépcsői és a fontosabb munkakörök szerint és javaslatokat tett az ösztönzés rendszerének továbbfejlesztésére.

Az ipar *műszaki fejlesztésére* ható utasítások és ösztönzők rendszerét vizsgáló tanulmány elemzi a műszaki fejlesztés módozatait (értékhatáron aluli beruházások, felújítások stb.), az új iparcikkek és választékok tervezésének és gyártásbavételének a rendszerét, valamint az anyagi érdekkeltség szerepét, hatásának irányát.

Ennek a témakörnek a keretében most kibontakozóban lévő kutatás az iparvállalatok gazdasági tevékenységére ható tervezési, ellenőrzési rendszer, az előírások és utasítások, a szervezeti formák, az ár- és anyagi érdekkeltségi rendszer *egészének* a vállalatok gazdasági tevékenységére gyakorolt együttes hatását vizsgálja. A kutatócsoporton belül megvizsgálásra kerül a gazdálkodási rendszernek a kapacitáskihasználásra, a kapacitásbővítésre és a korszerűsítésre, a minőségre és a választékra, az anyaggazdálkodásra és az önköltségre, a munkaerő-gazdálkodásra és a munkabéreköltségre gyakorolt hatása. A kutatás első fázisában öt fontos iparág példáján a vizsgálat körébe tartozó jelenségek mérési módszerével, mérhetőségével kapcsolatos kérdéseket vizsgálja.

A gazdaságirányítás *pénzügyi eszközei* közül a jövedelemelvonással mint gazdaságvezetési eszközzel foglalkozó kutatás a jövedelemelvonás fogalmát, szerepét, sajátosságait és azt vizsgálta, hogy a vállalati jövedelemelvonást az adott gazdaságirányítási rendszer lehetőségeitől függően miként és milyen várható eredménnyel lehet a vállalatok ésszerű gazdálkodásának előmozdítására felhasználni. Ehhez kapcsolódó kutatás a logikai és a történeti bemutatási módot kombinálva vizsgálta a társadalmi tiszta jövedelem különféle keletkezési, realizálási, központosítási és ösztönzési formáinak fejlődéstörténetét az árrendszerrel, az önálló elszámolással és az állami költségvetéssel összefüggésben. Mindkét kutatás eredményei nemcsak a szocialista pénzügyi elmélet egyes fontosabb problémáinak tisztázásához járultak hozzá, hanem gyakorlati kérdések megoldásánál is figyelembe jönnek. A kutatások keretében foglalkoztak továbbá a tőkés adóztatás egyes jelenségeivel, így az újabban meghonosodó nettó forgalmi adó sajátossá-

gaival. Folyamatban levő kutatás a bankok működését — elsősorban a Magyar Nemzeti Bank szerepét vizsgálja az állami vállalatok gazdálkodásában, az újratermelési folyamat anyagi, valamint pénzügyi folyamatainak lebonyolításában, áttekintésében és szabályozásában.

A kutatásoknak — szám és jelentőség szerint — nagy köre a *népgazdasági tervezés fejlesztését, a tervszámítások módszereinek tökéletesítését igyekszik elősegíteni*. Az ilyen irányú kutatások egyik része különböző matematikai módszereknek (így az ágazati kapcsolatok mérlegének, az iparági melleknek, a matematikai programozásnak, a gazdaságossági számításoknak) a tervszámításokban való felhasználhatóságát vizsgálja. Figyelemre méltó kutatás folyt egyrészt azoknak az elméleti összefüggéseknek a tisztázására, amelyek az *ágazati kapcsolatok mérlege* mint tervezési módszer és a munkaérték-elmélet, továbbá a mérleg-szerű tervezési módszer között fennállnak. A kutatás vizsgálta másrészt az egyenletrendszer segítségével végzett számítások fontosabb hibaforrásait és érdekes eredményekre jutott az egyes koefficiensek változási tendenciáit és a számítási eredményekben rejlő pontatlanság várható irányait illetően. Az ágazati kapcsolatok mérlegének az ipar ágazati szerkezetének elemzésében és a tervezésben való felhasználási lehetőségeit vizsgáló kutatás olyan gazdaságossági számítási mutatókat dolgozott ki, amelyek segítségével az egyes ágazatok összehasonlíthatók a termelékenység viszonylagos színvonalára, a devizahozamra, az állóalap-, a beruházás-, a munka- és az importigényre, valamint az eszközleltés szempontjából. A kutatás keretében végzett kísérleti számítások felhívták a figyelmet arra, hogy célszerű lenne a javasolt módszereket a tervmunkába beilleszteni.

Egy másik kutatás azt elemezte, miképpen használható fel az ágazati kapcsolatok mérlege az arányos fejlődés tervezésére zárt gazdaságban, majd a külkereskedelmi kapcsolatokat is figyelembe véve. A kutatás egyik fontos eredménye azoknak az összefüggéseknek a vizsgálata, amelyek az ágazati kapcsolatok mérlege és az iparági mérlegek között fennállnak. Célja a mérlegek kombinált alkalmazása és annak a kifejtése, hogy miképpen oldhatók fel az ágazati kapcsolatok mérlegében a szektorok összevonásából eredő absztrakciók. Tudományos tájékoztatás és kritikai ismertetés célzatával kerültek feldolgozásra L. V. Kantorovics és V. V. Novozilov javaslatai a népgazdaság optimális termelési tervének és a helyes arányoknak a matematikai programozás útján való meghatározására. A kiadás alatt álló ismertetés nemcsak a szovjet közgazdászok körében kibontakozott vitát dolgozza fel, hanem válaszolja a kutatók saját javaslatait a témával kapcsolatban.

A távlati tervezés egyik fontos kérdését tűzte napirendre az a kutatás, amely *a termelésben lekötött eszközök és a termelés mennyiségi viszonyának — a tőke/termelés hányados alakulásának — tendenciáit elemzi*. A kutatás a fő tényezők feltárásával és befolyásuk meghatározásával kíván olyan objektív összefüggéseket megfogalmazni, amelyek a távlati tervek készítésekor hasznosíthatók.

A legcélszerűbb *beruházási* változat helyes megválasztását segíti elő a beruházás-gazdaságossági számítások gyakorlati alkalmazásával foglalkozó kutatás, amely most befejezett ipari termelőberuházások példáján azt elemzi, mennyiben valósult meg a beruházások gazdaságosságának tervezett foka, és milyen összefüggések vannak a beruházások gazdaságossági számításai, a gazdaságossági követelmények megvalósulása és a beruházási tevékenységben érvényesülő érdekeltég között. A kutatás részletes elemzés után javaslatokat tesz a beruházás-gazdaságossági számítások megalapozására és felhasználásuk megjavítására.

Hogy a tervezési módszerek továbbfejlesztésére irányuló kutatások egymást minél jobban segítsék, az ipari osztály jelenleg folyamatban levő kutatásai általában az energiaágazatra összpontosulnak. Így befejezéshez közeledik az a kutatás, amelyben az *energiamérleg* szerepét, legcélszerűbb szerkezetét, a hazai energiafelhasználás struktúrájának alakulását elemzik. A kutatás feldolgozta az energiaszükséglet távlati tervezésének módszertani problémáit, kísérletet tesz a következtetések általánosítására a távlati tervezés módszereit tekintetében, valamint a hazai energiaszükséglet távlati alakulására vonatkozó eddigi vizsgálatok és elképzelések bírálatára és továbbfejlesztésére.

Folyamatban van az a kutatás, amelynek keretében az ágazati kapcsolatok mérlege felhasználásával elemzik az egyes népgazdasági ágak közvetlen és közvetett energiamérlegét, hogy ezzel az ágazati fejlesztés irányaira és a beruházási változatok megválasztásához szempontokat adjanak. Az egyes energiahordozók reálköltségeinek az ágazati kapcsolatok mérlegével és speciális energiamérlegek útján való számításával igyekeznek az egyes energiatermelő ágazatok viszonylagos gaz-

daságosságáról az eddiginél átfogóbb képet adni. Ezt követően olyan programozási modellek összeállítását tervezik, amelyek segítségével kialakított energiatermelési és importprogram a népgazdaság energiaszükségletét minimális összmunkaráfordítással elégíti ki.

A főbb energiahordozók termelésének, illetőleg folyó ráfordításainak (önköltségének, termelékenységének) változását vizsgáló kutatás arra törekszik, hogy továbbfejlessze a hagyományos önköltségszámítási módszereket és kidolgozza azokat a konkrét mutatókat, amelyek szélesebbkörű gazdaságossági számításoknál, a népgazdasági optimalizálási számításokkal összefüggésben felhasználhatók.

A beruházások és a folyó ráfordítások (önköltség és termelékenység) közötti összefüggést vizsgáló kutatás keretében az elmúlt évek beruházásainak statisztikai feldolgozására és elemzésére kerül sor. Elemezni kívánja: milyen tényezők és megfontolások alapján történt a beruházási döntés, az energiaágazat különböző beruházásai elbírálásánál mi volt, a jövőben pedig mi lehet a gazdaságossági számítás szerepe.

A tervekészítés gyakorlata, a lakosság fizetőképes szükségleteinek a jelenleginél helyesebb felmérése mellett elméleti szempontból is érdekes az a kutatás, amely a kereslet szerkezete és a jövedelem alakulása közötti összefüggéseket vizsgálta. A kutatás elméleti célkitűzése egyrészt a modern polgári keresletelméletek bírálata, másrészt a kereslet és a jövedelem függvénykapcsolatának, valamint a kereslet jövedelem-rugalmasságának a megvilágítása a belkereskedelmi áruforgalom tervezése szempontjából. A kereslettervezés megalapozását segíti elő az a kutatás is, amely azoknak a számszerűleg is kimutatható összefüggéseknek a feltárására törekszik, amelyeket a háztartás-statisztikai adatszolgáltatásból kiinduló keresletalakulás tervezésénél mint kiegészítő adatokat, korrekciós tényezőket kell figyelembe venni.

Nemcsak az éves és a távlati tervezés, hanem az állami irányítás és a gazdasági ösztönzés szempontjából is figyelemre méltók azok a kutatások, amelyek az elosztás és az életszínvonal kérdéseinek kutatását tűzték ki célul. A béren felüli juttatásoknak az életszínvonal alakulását befolyásoló szerepét és jelentőségét vizsgáló tanulmány elméletileg megalapozva és széles nemzetközi összehasonlítás alapján vizsgálta a juttatásokat és társadalmi-gazdasági feladataikat. A kutatás behatóan vizsgálta a munka szerinti elosztás elvétől eltérően megjelenő e jövedelmi kategória szükségességét, fogalmát, rendszerét, kialakulását, a szocialista tervgazdaságban elfoglalt helyét, népgazdasági jelentőségét, a munkások és alkalmazottak életszínvonalát befolyásoló szerepét. Feltárta a juttatások rendszerében jelentkező aránytalanságokat, javaslatokat tett ezek kijavítására és a tervezési módszerek továbbfejlesztésére is. A kutatás eredményeit összefoglaló tanulmány egyes szocialista országokban is érdeklődést keltett.

Az életszínvonal különböző vonatkozású problémáit több kutatás törekedett feltárni. Az egyik kutatási téma az életszínvonal emelésében egyre nagyobb szerepet játszó — de elméletileg mind ez ideig kevésbé tanulmányozott — lakossági szolgáltatások távlati fejlődésének kérdéseivel foglalkozik. A kutatás egyebek között a szolgáltatások körét, tervezési, szervezési, ösztönzési kérdéseit, árrendszeri problémáit vizsgálja. A jelenlegi helyzet felmérése és elméleti megfontolások alapján elemzi a szolgáltatások várható fejlődési irányát, távlati tervezésének módszereit és a kívánatos fejlődés előmozdítására alkalmas ösztönzés módozatait.

Átfogóan foglalkozik az életszínvonal problémáival az a kutatás, amely első sorban az életszínvonal mérésének, távlati tervezésének és nemzetközi összehasonlításának kérdéseit törekszik feltárni. A kutatás a módszertani problémákat vizsgálva egyebek között megkísérli az életszínvonal általános és vizsgálati célok szerint differenciált fogalmának tisztázását, az életszínvonal-fogalmak és -kategóriák rendszerezését, a legfőbb életszínvonal-mutatók meghatározását és értékelését. A legjelentősebb problémaként az életszínvonal távlati tervezését vizsgálja s — egyebek között — az életszínvonal tervezési normatíváinak közgazdasági kérdéseivel, kidolgozási feltételeivel és alkalmazási lehetőségeivel foglalkozik. Kutatja azokat a jellemző mutatókat is, amelyekre a nemzetközi összehasonlítás felépülhet, s amelyek révén az életszínvonal nemzetközileg konkrétan összehasonlítható.

Az életszínvonal kérdéseinek kutatásához szorosan csatlakozik az életszínvonal differenciálódásának, közelebbről a személyi jövedelmek eloszlásának vizsgálata. A kutatás a szocialista társadalmi rend eddig elméletileg alig feltárt problémakörében a szocialista személyi jövedelemeloszlás általános elméletének felvázolása mellett tanulmányozza a felmerülő módszertani kérdéseket, elemzi a hazai jövedelemeloszlás alakulását, vizsgálat alá veszi a jövedelemeloszlás főbb köz-

gazdasági és néhány szociológiai vonatkozású kérdését, s megkísérli a jövedelemeloszlás egyes tervezési problémáinak megvizsgálását is. A kutatás eredményeit – más kutatóktól származó egyéb rokontárgyú tanulmányokkal kiegészítve – összefoglaló monográfia hozza nyilvánosságra.

Az életszínvonalnak a foglalkoztatottsággal való összefüggéseit vizsgáló kutatás kísérletet tesz arra, hogy feltárja a foglalkoztatottság fokozásának gazdasági problémáit, a népgazdaság általános fejlődésével párhuzamos foglalkoztatottságnövelés feltételeit, szükségességét és lehetőségét, valamint a foglalkoztatottság növelésének a népességre és a családokra gyakorolt hatását. Számításokat végez a foglalkoztatottság adott időszakban megvalósított növelésének költségeire vonatkozólag és elemzi a termelékenység gyors ütemű emelkedése és a foglalkoztatottság fokozásának szükségessége közötti összefüggéseket. A problémát rendszeresen két vetületben, egyfelől népgazdasági szinten, másfelől a családok tekintetében vizsgálja, az utóbbival kapcsolatban néhány szociológiai vonatkozásra is kitérve.

Az életszínvonal kutatásával kapcsolatban részletes tájékoztató összeállítás készült néhány európai szocialista ország és a Szovjetunió 1965-ig terjedő népgazdasági terveinek az életszínvonalra vonatkozó mutatószámairól. A tanulmány segítséget nyújt az életszínvonal tervezéséhez és nemzetközi összehasonlításához is.

Az Intézet kutatásai között időszerűségük és elméleti jelentőségük miatt egyaránt kiemelendők azok a munkák, amelyek *a mezőgazdaság szocialista átszervezésével, a mezőgazdasági termelés és a termelőszövetkezetek fejlesztésének közgazdasági kérdéseivel* foglalkoznak.

A mezőgazdasági kutatások egyik csoportja *a termelés fejlődésével*, meghatározó tényezőivel és *a fejlődés mérésének* kérdéseivel foglalkozik. Az egyik kutatás azt vizsgálta, milyen átalakulás, fejlődés következett be a magyar mezőgazdaságnak a legfontosabb termelőeszközökkel való ellátottságában az első öt éves terv kezdetétől 1956 végéig, és ez milyen hatással volt a termelés eredményességére. Az elemzés kiemeli a különböző termelési ágak sajátos követelményeit, az alapvető és a kapcsolódó, illetve pótlólagos beruházások közötti összhang jelentőségét. Egy másik fejlődéstörténeti irányú kutatás azt vizsgálta, hogy a volt nagybirtokok likvidálása és a sok kisüzem létrehozása milyen irányban és mértékben befolyásolta az egész mezőgazdaság és ezen belül a parasztgazdaságok termelését a termelés szerkezete és a területegységre eső termelésben.

Módszertani-elméleti jelentőségűek és a mezőgazdasági termelés népgazdasági és üzemi szintű irányítása, valamint fejlődésének megítélése szempontjából figyelmet érdemelnek azok a kutatások, amelyek a *munkatermelékenység* kérdéseit vizsgálják a mezőgazdaságban. Módszertani jellegű kutatás foglalkozott a mezőgazdasági munka termelékenységére ható tényezőkkel, fontossági sorrendjükkel, és rámutatott a munkatermelékenység növelését elősegítő tartalékokra. A megjelent tanulmány kifejtette, hogy a munkatermelékenység növelése nemcsak az élő-, hanem a holtmunkával való takarékoskodásban is meg kell hogy nyilvánuljon. Állást foglalt amellett, hogy a munkatermelékenységet az összes megtermelt (bruttó) és az áruforgalom tárgyát képező (nettó) termelésre vonatkoztatva elemezni kell, és tartalmazza az élő- és a holtmunka termelékenysége együttes vizsgálatának módszereit. Ehhez a kutatáshoz kapcsolódva vizsgálat folyt a munkatermelékenység alakulásáról az elmúlt évtizedben a mezőgazdaság állami szektorában. A kutatás a kidolgozott mutatószám-rendszer segítségével méri a gazdaságokban a munkatermelékenység alakulását és elemzi a fejlődés főbb tendenciáit, ható tényezőit és ezek szerepét.

A mezőgazdasági termelés bővítését és műszaki fejlesztését hivatott elősegíteni az a kutatás, amely az *öntözéses* termelés gazdasági hatékonyságával foglalkozik. A kutatás egy módszert dolgoz ki a mezőgazdasági beruházások hatékonyságának a vizsgálatára. Kimutatja, hogy az öntözési beruházásokat a termelési beruházásokkal együtt – komplex egységben – kell megvalósítani, és hogy az öntözéses beruházások hatékony megvalósításának előfeltétele a termelés belterjességének és színvonalának meghatározott fejlettségi foka.

Mezőgazdasági kivitelünk közgazdasági megalapozásához járul hozzá az a kutatás, amely a tőkés mezőgazdaság fő fejlődési tendenciáinak jellemzését, a mezőgazdaság tőkés koncentrációjának újabb jelenségeit, a tőkés külkereskedelemben kialakult mezőgazdasági cserearányokat és az Európai Gazdasági Közösség, valamint mezőgazdasági kivitelünk összefüggéseit veszi vizsgálat alá.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a termelőszövetkezetek eredményes gazdálkodásának tudományos alátámasztását hivatott elősegíteni a mezőgazdasági osztály kutatásainak más jelentős csoportja.

Folyamatban levő kutatás keretében kutató kollektíva vizsgálja a mezőgazdaság szocialista átszervezése és a *munkaerő-gazdálkodás* összefüggéseit három (Győr-Sopron, Szolnok és Szabolcs-Szatmár) megye példáján. A kutatás elemzi az ágazatonkénti és időszakonkénti munkaerő-szükségletet a termelési szerkezettel összefüggésben, valamint a munkaerő-kapacitást és a munkaerő összetételét. A vizsgálódások célja azoknak az összefüggéseknek a feltárása, amelyek a munkaerő-gazdálkodás, valamint a foglalkoztatottság, a műszaki színvonal és a fejlődés, a munkatermelékenység, a keresetek alakulása és a jövedelem szóródása között léteznek.

Befejezés előtt álló tanulmány foglalkozik a népgazdaság felső- és középfokú végzettségű mezőgazdasági szakemberszükséglete és -utánpótlása 20 éves távlati tervének elméleti kérdéseivel. A kutatás a jelenlegi helyzet alapján vizsgálja a mezőgazdasági szakemberképzés fő irányát, elsősorban a mezőgazdasági termelés szerkezetében, technológiájában és üzemi szervezetében várható fejlődés figyelembevételével. A kutatás javaslatot tartalmaz arra, hogy oktatási reform megvalósításával nagyobb összegű beruházások nélkül miképpen képezhetők ki a szükséges mezőgazdasági szakemberek.

A mezőgazdasági *termelőszövetkezetek fejlődésének* kérdéseit az elméleti általánosítás igényével tárgyalta az a tanulmány, amely a különböző szövetkezeti szervezetek természetét, a szövetkezés és a társadalmi-gazdasági környezet közötti konkrét összefüggéseket vizsgálta és ennek alapján célul tűzte ki az egyes szövetkezeti intézmények szerepének, funkciójának tisztázását, különösképpen a szocializmusba való átmenet viszonyai között. Az ehhez kapcsolódó kutatási téma a mezőgazdaság fejlesztésének és szocialista nagyüzemi átalakításának problémáit elemzi a szövetkezeti formák és módszerek szempontjából abból a célból, hogy feltárja a mezőgazdaság minél gyorsabb ütemű fejlődését előmozdító szövetkezeti módszereket és szervezeti formákat.

Az Intézetnek évek óta hagyományos és kezdeményezésekben gazdag kutatási területe a *termelőszövetkezeti jövedelemrészeseledés* kérdéseinek a vizsgálata. Az egyik ezzel a témával foglalkozó kutatás a termelőszövetkezeti jövedelemrészeseledés közgazdasági és üzemgazdasági összefüggéseit, meghatározó tényezőit széles alapokon vizsgálta. A kutatás kiterjedt a jövedelemrészeseledés munkagazdaságtani, munkaszervezési, mérési, díjazási összefüggéseinek a kidolgozására és vázolta a különféle jövedelemrészeseledési formák szerepét és hatékonyságát. Egy másik kutatásnál a kutató-kollektíva a termelőszövetkezeti jövedelemelosztás módozatait ismertette részletesen elemezve a különféle, hazánkban kialakult részeseledési formák alkalmazásának a termelés körülményeiből, a közösségi szellem fejlettségéből fakadó, a vezetés színvonalával, az üzem nagysággal, a műszaki ellátottsággal, a keresetek alakulásával összefüggő feltételeit.

Folyamatban levő kutatás a termelés gépesítését mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának és támogatásának egyik fontos kérdését különböző szempontból tanulmányozza. Elemzi, hogy miképpen valósítható meg a tervszerű állami irányítás a gépállomások átszervezése és a termelőszövetkezetek saját gépekkel való ellátása során. Kutatja az átszervezés minél gazdaságosabb formáját, különös tekintettel a munkagépek folyamatos üzemeltetésével kapcsolatos gépjavítási, üzemanyagellátási stb. problémákra. Vizsgálja az új szervezetből következő népgazdasági és üzemi tervezési, irányítási, finanszírozási, káderképzési és egyéb kérdéseket és kutatja azok megoldási módjait.

Kialakulóban van az a kutatás, amelynek keretében a termelőszövetkezeti tervezés és anyagi ösztönzés jelenlegi rendszerét vizsgálják és elemzik azt, milyen eszközökkel lehet a tervezés jelenlegi mutatószám-rendszerét szűkíteni, a tervezésben az értékesítésre vonatkozó értékmutatók alkalmazását bevezetni, az alsóbb mezőgazdasági irányító szervek önállóságát fokozni és érdekelttségét biztosítani, a termelőszövetkezeteket saját alapjuk növelésére ösztönözni.

Egy másik kutatás azt elemzi, miként lehetne a háztáji gazdálkodást beilleszteni a szocialista népgazdaság keretei közé. Vizsgálja, hogyan lehet az állami tervszerű irányítást a háztáji gazdálkodás, a termelés és a felvásárlás összefüggésében biztosítani és előmozdítani úgy, hogy ez a gazdálkodási forma ne akadályozza a mezőgazdasági termelőerők gyors fejlődését.

Vitaanyag jellegű összeállítás készül az exportgazdaságossági számítások sajátos módszereiről és mutatóiról a mezőgazdasági termékek vonatkozásában. Céljuk a jelenlegi módszerek elemzése, értékelése és bírálata, valamint a mezőgazdasági exportgazdaságossági számítások módszerének és mutatószám-rendszerének

kidolgozása, továbbá a mutatók gyakorlati alkalmazásához szükséges eszközök és feltételek vázolása.

Kutatás vizsgálja a szövetkezeti tagok anyagi érdekeltségét munkájuk nettó eredményében a felhalmozással való összefüggés alapján. A kutató elemzi a módszer alkalmazásával kapcsolatos tervezési és nyilvántartási kérdéseket, modelleken számításokat végez és igyekszik a legjobb megoldási módokat találni.

Kibontakozóban van a *szocialista táboron belüli nemzetközi munkamegosztás és együttműködés* különféle közgazdasági kérdéseit elemző kutatási témakör.

A kutatások egyik csoportja *különböző gazdasági mutatók nemzetközi összehasonlításának elméleti kérdéseit* tárgyalja. A szocialista országok nemzeti jövedelmét összehasonlító kutatás keretében megvizsgálásra kerültek a nemzeti jövedelem fogalmával, az egyes elemek csoportosításával összefüggő kérdések. A kutató foglalkozott a nemzeti jövedelem struktúrájának eltérő mértékegységben való kifejezhetőségével, az egységes értékben való számbavétel lehetőségeivel, valamint a nemzetközi összehasonlításhoz szükséges közös egységre történő átszámítás problémáival. Célkitűzéseit és módszerét tekintve ebbe a körbe tartozik az életszínvonal távlati tervezésével és nemzetközi összehasonlításával foglalkozó kutatás is, amelyről már esett szó. A nemzetközi összehasonlításra tesz kísérletet az a kutatás is, amely szűk termékválaszték alapján a csehszlovák és a magyar ipar fejlettségi színvonalának, struktúrájának, a fejlődés dinamikájának összevetésére, valamint az összehasonlítás módszertanának kidolgozására irányult.

Hazánk *külkereskedelmi forgalmának* és a forgalom struktúrájának kérdéseivel több kutatás foglalkozik. A komplett gyárberendezések exportjának népgazdasági jelentőségét, összetételét, irányát vizsgáló kutatás elsősorban azt elemezte, hogy a gyárberendezések és a gépek exportjában milyen arányban szerepelnek a külföldi piacokon jól bevezetett, műszakilag fejlett, korszerű termékek. Egy másik kutatás a KGST-országok közötti gazdasági kapcsolatokban hiányanyagként jelentkező cikkek körét igyekezett feltárni és számításokat végzett a gazdaságföldrajzi okokból nem indokolt — termelési kapacitáshiányból eredő — szűk keresztmetszetek felszámolásának beruházási igényére. Két helyzetfeltáró és -elemző jellegű kutatás közül az egyik a magyar külkereskedelem fejlődésének főbb tendenciáit vizsgálta az elmúlt tíz évben, a másik pedig a KGST-országok, s különösen hazánk és a gazdaságilag elmaradott országok közötti gazdasági kapcsolatok alakulását vázolta.

Egyes kutatások néhány szocialista ország gazdasági fejlődését vették behatóbban szemügyre. Mezőgazdaságunk szocialista átszervezésével kapcsolatos problémáink szempontjából megvizsgálásra került a bolgár mezőgazdaság szocialista átalakításának hatása az iparra és a külkereskedelemre. Sor került a kínai gazdaságfejlesztési irányvonal és az újabb keletű kínai gazdaságpolitika (a „nagy ugrás”) eredményeinek és problémáinak behatóbb elemzésére. Ehhez a kutatáshoz kapcsolódik Kína és India gazdasági fejlődése főbb vonásainak elemzése, a fejlődést elősegítő és korlátozó tényezők, valamint hatásuk vizsgálata.

A *szocialista világgazdasági kérdéseivel* több intézeti kutatás foglalkozik.

Az egyik témakör kutatásai a jelentősebb gazdasági mutatók, elsősorban a pénzbeli (érték-) mutatók nemzetközi összehasonlításakor felmerülő módszertani problémákkal foglalkoznak. A kutatások egyik célja egyes gazdasági mutatók, így elsősorban az önköltség, az életszínvonal és a termelékenység nemzetközi összehasonlításának eddig rendelkezésre álló módszertani eredményeinek ismertetése, elemzése és egy tanulmánykötetben való feldolgozása. A kutatások másik célja, hogy azokon a területeken, ahol hazánkban kutatómunka még nem folyt, illetőleg csak előzetes eredmények születtek, behatóan megvizsgálja a nemzetközi összehasonlítás problémáit.

A szocialista országok közötti külkereskedelemben a *saját árbázisra való áttérés* újszerű problémáit vizsgáló kutatás keretében elsősorban is a legfőbb elvi-módszertani kérdések kerülnek megvizsgálásra. Ilyen problémák pl. a szocialista nemzetközi munkamegosztás új típusának megfelelő s a szocialista világgazdasági rendszer munkaráfordításain alapuló saját árbázisra való áttérés szükségessége, a szocialista országok saját árbázisa és a tőkés világpiacon átlag közötti viszony, a saját árbázisra való áttérés lehetséges változatai s ezeknek az egyes országok kalkulációs, árképzési és tervezési módszereire gyakorolt hatása. Megkísérli a kutatás a saját árbázisra való áttérésekből a szocialista országok egymás közötti és a tőkésországokkal folytatott kereskedelemre bekövetkező hatások, valamint az áttérés megvalósításával feltehetőleg felmerülő kérdések vizsgálatát. Ezek mellett

célul tűzi ki a kutatás a jelenlegi nemzetközi árák összehasonlító tanulmányozását, valamint a tőkésországokban a nemzetközi és nemzeti ár közötti kapcsolatot közvetítő pénzügyi mechanizmus működésének és várható fejlődésének vizsgálatát.

A nemzetközi ipari kalkulációk módszereit és a nemzetközi összehasonlítás kérdéseit tárgyaló kutatás egyik célja a helyes nemzeti kalkuláció elveinek felvázolása, annak a szerepnek a vizsgálata, amelyet a kalkuláció különösen az önálló elszámolásban és az árképzésben betölt. A kutatás másik feladata: tisztázni a nemzeti kalkulációk nemzetközi összehasonlításának módszertani kérdéseit, a felhasználás céljait és az ezekhez szükséges kalkulációs sémákat.

A nemzeti vagyon nemzetközi összehasonlítására irányuló kutatás azt vizsgálja, hogy az egyes országok gazdasági helyzetének és gazdasági lehetőségeinek egybevetése a nemzeti vagyon milyen fogalmának alapulvételével, milyen vagyon-elemekre kiterjedően s milyen metodikai elvek érvényesítésével történhetik legcélszerűbben. Foglalkozik a különböző vagyonelemek belső felmérésének és értékelésének módszertani kérdéseivel, a nemzetközi méretű összehasonlíthatóvá tétel és értékelés problémáival, továbbá a nemzeti vagyon nemzetközi összehasonlításának felhasználási területeivel.

A nemzeti jövedelem nemzetközi összehasonlításának eddig meg nem oldott problémáival foglalkozó kutatás célja a nemzeti jövedelmen belül elsősorban a felhalmozási alap összehasonlításával kapcsolatos problémák tisztázása, a módszertani alapelvek kidolgozása, a nemzeti jövedelem és a társadalmi termék összehasonlítása és összefüggéseinek elemzése. Vizsgálni kívánja az eddigi metodikák szerint összehasonlított nemzetijövedelem-mutatók jellegét, közgazdasági tartalmát, felhasználhatóságát és pontossági korlátait, különös tekintettel a szocialista országok közötti és a szocialista-kapitalista országok közötti összehasonlításokra.

A mezőgazdasági termelékenység nemzetközi összehasonlításával foglalkozó kutatás azt vizsgálja, hogyan számolható a termelékenység a mezőgazdaságban a nemzetközi összehasonlíthatóság szempontjából. Értékelni kívánja mind az állami szektor, mind a termelőszövetkezetek vonatkozásában kialakított mutatók, továbbá a szektorális és az üzemi mutatók összefüggéseit és nemzetközi összehasonlíthatóságukat.

A szocialista gazdasági együttműködés problémáival foglalkozó kollektív kutatás azt vizsgálja, milyen lehetőségek vannak a KGST-országok alapanyag-termelése és feldolgozó ipara közötti összhang előmozdítására a nemzetközi munkamegosztás útján. Célja Magyarország és a többi KGST-ország termelésének nemzetközi feltételeiben, különösen egymásközötti gazdasági kapcsolataikban jelentkező főbb aránytalanságok feltárása. Következtetéseket igyekszik levonni arról, milyen lehetőségek rejlenek a nemzetközi munkamegosztás tökéletesítésében az aránytalanságok felszámolása szempontjából, figyelemmel a fejlett és a fejletlen tőkésországokkal való kapcsolatokra is.

A kutatók abból az elvi-módszertani megfontolásból indulnak ki, hogy a főbb szocialista világgazdasági összefüggések csak táborszinten vizsgálhatók; hogy az így nyert felismerések konkretizálásához nélkülözhetetlen a résztvevő szocialista országok strukturális sajátosságainak minél behatóbb ismerete; és hogy ezek között is a legmélyrehatóbban azt lehet és kell vizsgálni, hogyan járulnak hozzá a magyar népgazdasági adottságok a nemzetközi munkamegosztás ésszerűbbé tételéhez, illetve milyen követelményeket támasztanak a szocialista országok közötti gazdasági együttműködéssel szemben.

A kutatás jelenlegi szakasza az anyagellátás és a feldolgozó ipar kapcsolatainak termelési hátterét, strukturális adottságait, valamint a gazdaságfejlesztési célkitűzéseket és mindezeknek a külkereskedelemre, továbbá a fizetési mérleg alakulására gyakorolt hatását tanulmányozza.

A modern burzsoá elmélet egyes kérdéseit, a mai kapitalizmus néhány jelenségét több kutatás tűzte napirendre. Az egyik kutatás keretében, amely eredetileg Keynes közgazdasági nézeteinek bírálatát tűzte ki célul, kísérlet történik a marxista újratermelési elmélet és pénzelmélet összefüggéseinek feltárására különös tekintettel a modern kapitalizmus viszonyaira. Egy másik kutatás célul tűzi ki a piacprobléma elméleti tisztázását, a probléma történelmi éleződésének és akuttá válása folyamatának vizsgálatát a második világháború utáni időszakban. A kutatás egyik célkitűzése: helyes elméleti álláspontot felvenni a harcra a hamis polgári és revizionista nézetekkel. A másik feladat a piacprobléma és a tőke kivétel jellegének, funkcióinak, szerepének beható elemzése.

A monopolista államkapitalizmus eddigi egyik legjelentősebb nemzetközi képződményével, a Montánunióval foglalkozó tanulmány célja a szervezet felépítésé-

nek és működésének tanulmányozása volt és kísérletet tett a tőkés gazdasági együttműködés e formájának átfogó marxista értékelésére.

A második világháború utáni monopolista államkapitalizmus pénzügyi vetületét vizsgálta az a kutatás, amely Anglia példáján elemezte az állam gazdasági beavatkozásának eszközeit. A kutatás az állami beavatkozás legfontosabb pénzügyi módszereit (költségvetési, adó- és hitelpolitikát) tárgyalta.

Ebben a témakörben egy másik kutatás az osztrák gazdaság háború utáni strukturális változásait vizsgálta, elemezte az állami szektor nagyarányú kiszélesedésének okait és hatásait, továbbá a külkereskedelem helyzetét és az osztrák gazdaság ebből fakadó válságérzékenységét.

Gergely István

Függelék

Az alábbi bibliográfiai összeállítás azok számára készült, akik az említett témák kutatási eredményeivel behatóbban kívánnak foglalkozni. A bibliográfia az ismertetésben szereplő témák sorrendjét követi és az egyes témákból csak egy átfogó publikációra utal.

A szocialista gazdaság árrendszere:

Csendes Béla-Vági Ferenc: A jövedelmezőség hatása a kukorica- és a cukorrépa-termelésre. MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei, 1960. 7. sz.

Csendes Béla: A termelőszövetkezetek jövedelmezősége és az árarányok. Társadalmi Szemle, 1961. 8-9. sz.

Vági Ferenc: Az élőmunka értékelése a mezőgazdasági termékek önköltségszámításában. Tanulmány az Intézet III. Évkönyvében, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962.

László János: Az árarányok szerepe a mezőgazdasági termelés irányításában. Közgazdasági Szemle, 1961. 7. sz.

Az állami irányítás tervezési, utasítási, ösztönzési rendszerével foglalkozó kutatások:

Hegedűs András: A munkásbérezés rendszere iparunkban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960.

Ozsvald László: A műszaki és a vezető adminisztratív dolgozók prémiumrendszere. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. (Megjelenés alatt.)

Redő Éva: A munkanormák és a munkaidővel való tervszerű takarékoság. Munkaügyi Szemle, 1960. 8. sz.

Ozsvald László: Az iparvállalati kollektíva anyagi ösztönzésének rendszere. Kossuth Könyvkiadó. (Megjelenés alatt.)

Rédey Aranka: Az állami belkereskedelem dolgozói anyagi ösztönzésének rendszere. MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei, 1961. 14. sz.

Hegedűs András: Műszaki fejlesztés és tervezésközpontosság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. (Megjelenés alatt.)

Schmidt Adám: A vállalati jövedelemelvonás kérdései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961.

Gergely István: Tiszta jövedelem a szocialista iparban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961.

Schmidt Adám: A nettó forgalmi adó. (Adalék a tőkésállamokban alkalmazott adóztatási formák fejlődésének feltárásához.) MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei, 1960. 11. sz.

A népgazdasági tervezés, a tervszámítások fejlesztését célzó kutatások:

Bródy András: Az ágazati kapcsolatok mérlege. (A felhasznált absztrakciók, azok korlátai és a számítások pontossága.) Kandidátusi disszertáció, 1960. Kézirat.

Cukor György-Román Zoltán: Az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználása az ipar ágazati szerkezetének vizsgálatára és tervezésére. MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei, 1960. 9. sz.

Simon György-Kondor György: Az ágazati kapcsolatok mérlege és a tervezés egyes kérdései. (Iparági és kombinált mérlegek.) MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei, 1961. 12. sz.

Simon György-Kondor György: A gazdasági optimumszámítások néhány kérdése Kantorovics és Novoszilov munkáiban. MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Tájékoztató Közleményei, 1962. 2. sz. (Megjelenés alatt.)

Cukor György: Az energiagazdálkodás és az ipari munka termelékenységének növekedésének összefüggései. Tanulmány az Intézet III. Évkönyvében, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962.

Lukács László: Összefüggések a beruházások gazdaságossága és az érdekeltég között. Tanulmány az Intézet III. Évkönyvében, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962.

Hoch Róbert: A kereslet szerkezete és a jövedelem alakulása. Kandidátusi disszertáció. 1961. Kézirat.

Jávorka Edit-Berényi József: Jövedelmek a munkabéren felül. Kossuth Könyvkiadó, 1960.

Jávorka Edit: Az életszínvonal nemzetközi összehasonlításának néhány kérdése. Közgazdasági Szemle, 1959. 12. sz.

Schweitzer Iván: Az életszínvonal emelésének főbb tervmutatói hat szocialista országban. MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Tájékoztató Közleményei, 1962. 1. sz.

Burger Kálmánné: A szolgáltatások árpolitikájáról. Tanulmány az Intézet III. Évkönyvében, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962.

Schmidt Adám: A személyi jövedelmek eloszlása a szocializmusban. Tanulmány az Intézet III. Évkönyvében. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével foglalkozó kutatások:

Szakál Pál: A magyar mezőgazdasági termelés fejlődése 1950–1956 között. MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei, 1961. 16. sz.

Makaruk Ludwik–Siebenfreud Kurt: A munka termelékenység a mezőgazdaságban. Mezőgazdasági Kiadó, 1962.

Gyenes Antal: A szövetkezeti intézmények, szerepük a különböző gazdasági rendszerekben, különösen pedig a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának gazdaságában. Kandidátusi disszertáció, 1961. Kézirat.

Komló László: A munka értékelése és díjazása a termelészövetkezetben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962.

Augusztinovics Győző–Csákány István–Kovács Csaba: A termelészövetkezeti jövedelemrészesedés módjai. Kossuth Könyvkiadó, 1961.

Kelemen Zoltán: A gépállomások átszervezésének közgazdasági előfeltételei hazánkban. Tanulmány az Intézet III. Évkönyvében, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962.

A szocialista táboron belüli nemzetközi munkamegosztás:

Sóky Dezső: A nemzeti jövedelem nemzetközi összemérésének fő problémái. Akadémiai Kiadó, 1962.

Ausch Sándor: A jövő a gyárberendezések exportjára. Figyelő, 1961. 13. sz.

Molnár Ferenc: A két rendszer közti gazdasági kapcsolatok és a világkereskedelem. Tanulmány az Intézet III. Évkönyvében, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962.

A mai kapitalizmus közgazdasági problémáival foglalkozó kutatások:

Erdős Péter: A tőkés újratermelés elméletéhez. Közgazdasági Szemle, 1962. 11. sz.

Göncöl György: Világpiaci monopólium és tőkekivitel. Tanulmány az Intézet III. Évkönyvében, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962.

Kozma Ferenc: A Montánunió működésének eddigi tapasztalatai. Kandidátusi disszertáció, 1961.

Vasziliu Jorgosz: Az állam gazdasági beavatkozásának eszközei Angliában. MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Közleményei, 1961. 13. sz.

Kandidátusi értekezés vitája

1961. június 28-án védte meg *Bródy András*, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa „Az ágazati kapcsolatok mérlege (A felhasznált absztrakciók, azok korlátai és a számítások pontossága)” című kandidátusi értekezését. A bíráló bizottság elnöke *Ajtai Miklós*, az Országos Tervhivatal elnöke, az értekezés opponensei *Bod Péter*, a matematikai és *Ausch Sándor*, a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A disszertáció a jelölt többéves tudományos kutatómunkájának összefoglalása és egyben további kutatásainak előkészítése. Szűkebb célja az ágazati kapcsolatok mérlege alapján végezhető tervszámítások pontossági korlátainak elméleti vizsgálata. A jelölt foglalkozik a *közgazdasági modellek pontossági problémáival*; felépíti az ágazati kapcsolatok mérlegének *matematikai modelljét* egyrészt a marxista értékelmélet, másrészt a népgazdaság tervezésének gyakorlati tapasztalatai alapján. A modell felépítésével kapcsolatban értékes kritikai megjegyzéseket fűz a *Leontief*-féle megalapozásához és rámutat e modell koncepciójának tényleges történelmi gyökereire.

A tanulmány eredményei a sakktábla-mérlegnek azt a nemzetközi irodalomból már ismert, de elméletileg eddig kellőképpen még nem bizonyított sajátosságát igazolják, hogy a vele végzett számításokból kapott eredmény általában *nagyobb pontosságú*, mint a kiinduló adatoké. Viszont a jelölt rámutat azokra a sajátos körülményekre is, amelyek között a hibakorlátok nem szoríthatók le érdemlegesen, és kijelöli azoknak a gyakorlati számításoknak a körét, amelyeknél éppen az adatok bizonytalansága miatt fokozott körültekintés kívánatos.

A tárgyválasztás jelentőségét fokozza — állapította meg *Ausch Sándor* — hogy *elméleti munka*, amely magát az input-output elméletet igyekszik egy, a jelenlegi gyakorlat szempontjából is nagy fontosságú kérdésben továbbfejleszteni. A tanulmánynak a hibakorlátokra vonatkozó gondolatai újszerűek, a konkrét hibakorlátokra vonatkozó becslései sok meglepő és a gyakorlati munka szempontjából jól felhasználható tudományos eredményt adnak. Különösen ilyen a *kerekítési és a statisztikai hibákat* tárgyaló rész.

Bod Péter opponens a matematikai módszerek közgazdasági alkalmazásának jelentőségéről szólt. A tudomány fejlődésének különös tréfája — mondta —, hogy a matematika, amely az anyagi világ objektív törvényei egzakt megismerésének hatalmas fegyvere, hosszú időn át a lényegénél fogva apologetikus burzsoá ökonómia eszköze volt a közgazdaságtudományban, és a matematikai módszereknek a gazdaság ésszerű irányítására való felhasználását először olyan társadalmi feltételek között kísérelték meg, amelyek önmaguk teszik lehetetlenné az ésszerű gazdálkodást társadalmi méretekben. A szocializmus termelési viszonyai objektív lehetőséget adnak arra, hogy a társadalom úrrá legyen saját gazdasági viszonyain. E lehetőség valóráváltásában nagy szerepe van a matematikai módszerek széleskörű alkalmazásának. Éppen ebből a szempontból jelentős szerinte *Bródy András* disszertációja — az első olyan megvédésre előterjesztett tanulmány hazánkban —, amely a szocialista gazdaságnak egy matematikai apparátussal kezelhető modelljével, e modell gyakorlati felhasználásának lehetőségeivel és korlátaival foglalkozik.

Ganczer Sándor rámutatott arra, hogy a matematikai módszerek közgazdasági alkalmazása a szocializmusban nem újkeletű. Maga a *mérlegmódszer* is matematikai módszer, mely már évtizedekkel ezelőtt a Szovjetunióban a gazdasági kölcsönös összefüggések felismerésének eszköze volt. Bár voltak a módszernek fogyatékoságai, mégis ezzel a módszerrel olyan eredményeket értek el a gazdaságfejlesztés területén, melyet kapitalista országok nem tudtak felmutatni.

Bródy András válaszában utalt arra, hogy a *modern* matematikai módszerek szovjetunióbeli alkalmazásának régebbi háttérbe szorulása inkább a matematikai eszközök hiányára vezethető vissza. Az ágazati kapcsolati mérlegek megfelelői azonban már régebben is megtalálhatók voltak az üzemszámolás ívek gyakorlatában.

Bod Péter a dolgozat fő gyengéjét abban látja, hogy bár címe szerint az ágazati kapcsolatok mérlegéről szól, a témát sok tekintetben igen szűken fogja fel. Vonatkozik ez szerinte mind az elméleti kifejtésre, mind a gyakorlati problémák tárgyalására. A jelöltnek szélesebben be kellett volna mutatnia az olyan gazdasági modellek egész sorát, amelyek az ágazati kapcsolati mérleggel kapcsolatban vannak és alkalmasak vagy esetleg alkalmassá tehetők a szocialista tervezés tudományos alapjainak tökéletesítésére. Az opponens rámutatott arra, hogy a disszertációban ismertetett modell a népgazdasági modellek nagy családjának egy speciális válfaja: az úgynevezett *nyílt statikus input-output modell*. *Bródy András* az ágazati kapcsolatok mérlegével szorosabban összefüggő vonatkozásokban is szűken mutatja be a problémákat, mert említést sem tesz az úgynevezett zárt modellről, a dinamikus modellekről. Nem is utal azokra a próbálkozásokra, illetve javaslatokra, amelyek e modellek egyikének-másikának alapján a társadalmi újratermelés folyamatának komplexebb elemzésére törekszenek. Bár a jelölt későbbi feladatának tekinti az általa alkalmazott modell továbbfejlesztését, mégis meg kellett volna említenie, hogy a továbbfejlesztés irányában már számos kezdeti lépés történt.

Bod Péter további hiányosságnak tekinti, hogy a tanulmány nem ad számot teljeskörűen a modell alapján lehetséges elemzésekről. Nem foglalkozik az optimumszámítások lehetőségeivel, a külkereskedelmi tevékenységnek a modellbe való bevitelével.

Bródy András válaszában utalt arra, hogy a vizsgált terület határainak megállapítása szükségszerű művelet, így valóban sok téma tárgyalása elmarad, melyek a vizsgált területtel még valamilyen kapcsolatban vannak. Szerinte egyébként sem lett volna szerencsés más modellekkel foglalkozni, mivel ezek elméleti felállításához szükséges alapvető absztrakciók *eltérnek* az értekezésben tárgyaltaktól és így másfajta elemzést is kívánnak.

Ausch Sándor opponens behatóan foglalkozott azokkal a *kiinduló absztrakciókkal*, melyek alapján a jelölt az ágazati kapcsolatok mérlegét felépíthetőnek tartja. Ilyen absztrakció a *munkaérték-elmélet*. A jelölt szerint a modell egyáltalán nem tartalmaz több absztrakciót, mint maga a munkaérték-elmélet, s ha nem elméleti elemzésről, hanem gyakorlati számításról van szó, akkor az alkalmazandó megszorítások vagy problémák azonosak a munkaértékelmélet kérdéseivel. Az ilyen természetű problémákat a szerző a következőkben látja: mi a különbség és összefüggés a tényleges és a társadalmilag szükséges ráfordítások között; hogyan redukálható homogén eleven munkára a gyakorlatban eltérő bonyolultságú és intenzitású emberi munka; hogyan osztható el az ikertermékek között a közös ráfordítás; és végül: milyen időszakasz tekinthető a számítás alapjának.

Ausch Sándor dicsőően állapította meg, hogy a jelölt nem az értéknek a sakktáblamérleg segítségével való kiszámítására akar javaslatot tenni, hanem fordítva: a sakktábla-mérleg és az értékelmélet közös alapjait keresi. Ezen a ponton az opponens vitába száll a jelölttel. Szerinte nem helytálló az az állítás, hogy az említett absztrakciók után az ágazati kapcsolatok mérlegében számba vett eleven munkát az értékek testesítik meg. Szerinte az érték kialakulásában, a társadalmilag szükséges munkaidő fogalmában nemcsak a termékegységhez társadalmilag szükséges munkának van meghatározó szerepe, hanem bizonyos szerepet játszik a *társadalmi összmunka elosztása is*. Különösen áll ez a szocializmusban, ahol az össztársadalmi munka elosztása már nem vakon ható erők, hanem tervszerű tevékenység eredménye. Az összmunka elosztása a társadalmilag szükséges munka átlagát egy-egy iparágon belül is befolyásolja. Más és más lesz ez az átlag attól függően, hogy a társadalmi összmunkát hogyan osztjuk el, még akkor is, ha a technikai fejlődéstől absztrahálunk. Más kérdés persze az — mutatott rá az opponens —, hogy a társadalmi munkaidőnek *optimális* elosztására, ennek tervezésére vonatkozóan éppen az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználásával nyílik bizonyos lehetőség. Maga a *ténymérleg* azonban egy, az érték elvileg teljes tartalmától különböző kategóriát fejez ki. Szerinte tehát ennyiben a jelölt a munkaértékelmélet és az input-output módszer elvi azonosságának *helyes* bizonyítása során egy eléggé jelentős megkülönböztető momentumot figyelmen kívül hagy. Ugyanakkor jelentős tudományos tettek minősíti az opponens, hogy Bródy András bebizonyítja az *input-output sémának az újratermelés marxi sémáival közös elvi alapjait*. A disszertáció idézi is Marx „Grundrisse der politischen Ökonomie” (nyersvázlat) című munkájában levő sémát, mely alakjánál és a „c” elem forgalmának három szektorban való ábrázolásánál fogva szinte teljesen azonos a ma használatos ágazati kapcsolatok mérlegével.

Bródy András ezzel a kérdéssel kapcsolatos válaszában utalt arra, hogy az *érték meghatározójának nem feltétlen a tényleges ráfordítást tartja*. A tényleges és a társadalmilag szükséges ráfordítás nem azonos. Igaz az, hogy bizonyos erőforrásokat az optimumon alul használnak ki, de ez az objektív valóság, melyben az érték alapjául szolgáló átlag kialakul. *Nem tartozik bele az érték fogalmába egy matematikai számítás alapján kialakítható optimális munkaelosztás*. A lényeges az, hogy milyen szempontból vizsgáljuk az értéket. Ha történelmi tendenciákat, osztályérdekek érvényesülését vizsgáljuk, akkor felesleges az értéket pontosabban meghatározni, mint egyszerűen társadalmilag szükséges ráfordítást. Ha azonban gazdasági döntéseket akarunk hozni, már helyesbítő meghatározásokat kell alkalmaznunk. Itt már az optimalizálás fogalmának a bevonása szükséges lehet, a közgazdaságtan általá-

nos értékfogalma már elégtelen. Az érték fogalmát persze ekkor sem kapcsolhatjuk valamilyen optimális elosztáshoz, mint ezt Kantorovics és iskolája teszi. Az érték, illetve annak nagysága nem válik szubjektívvá attól, hogy nagyságát bizonyos határok között — a társadalmi munkaelosztás változtatásával — befolyásolhatjuk. Élesen meg kell húzni azt a választó vonalat, mely az ágazati kapcsolatok mérlegét éppen az értékelmélet kérdésében elhatárolja a lineáris programozástól és a szubjektív értékelmélettől.

Bod Péter kifogásolta a jelöltnek az úgynevezett közgazdaságilag elfogadható agregációra vonatkozó azt a tételét, hogy az ilyen agregálás *semmi-féle* hibát nem okoz. Akárhogy is agregálunk, az összevont matrix kevesebb információt tartalmaz, mint az agregálatlan. Minden olyan számításnál hibákat idéz elő az agregálás, amelynél az össze nem vont tábla minden információjára szükség lenne.

Bródy András válaszában rámutatott arra, hogy az agregáció hibamentességére vonatkozó bizonyítása egy *speciális* esetre vonatkozik, amikor ennek elégséges feltételei megvannak. Egyébként nyilvánvaló, hogy az agregáció általában nem hibamentes.

Varga István egyetemi tanár szerint a jelölt a *hibák* vizsgálatánál nem különbözteti meg eléggé élesen az alaptáblázatban levő adatok természetéből fakadó hibákat a számítási módszerekből adódó hibáktól. Nem elég az *agregációs hibákról* beszélni. További hibák adódnak a modell statikus voltából, számolási hibákból stb.

A jelölt válaszában elismerte, hogy nem különböztette meg kellően a hibaforrásokat. Egyaránt hibáról beszélt, amikor az *absztrakciók* elégtelenségéről volt szó, de akkor is, amikor a *mérési, számolási* vagy a *pótlólagos feltételezésekből adódó* hibákról szólt. Megemlítette, hogy a *matematikai becslés* szempontjából egyébként teljesen mindegy, hogy a hiba milyen eredetű.

Ganczer Sándor hozzászólásában utalt arra, hogy élesebben kellett volna rámutatni a *koefficiensek* megállapításának a kapitalista és a szocialista viszonyok közötti eltérő lehetőségeire. A kapitalista országokban szükségszerű az a kiindulás, hogy a koefficiensek változatlanok. Itt — rövidebb időszakot tekintve — ezek valóban nem változnak lényegesen. Nálunk azonban abból a feltételezésből kell kiindulni, hogy az összefüggések jobb ismeretében mód van a koefficiensek változásának meghatározására. Szocialista viszonyok között is megvan persze a változatlan koefficiensek alkalmazásának jelentősége, ha gyors számítási eredményekre van szükség.

A jelölt válaszában kifejtette, hogy természetesen ő is nagy jelentőséget tulajdonít a koefficiensek változása meghatározásának. A disszertációban foglalkozik is a termelés-felfutás, a technikai fejlődés módosító hatásaival.

Az igen élénk és érdekes vitában még sok egyéb kérdés is felvetődött. Az opponensek véleménye és a lefolyt vita alapján a bíráló bizottság Bródy András disszertációját elmélyült kutatómunkán alapuló, értékes tanulmánynak minősítette és egyhangúlag javasolta, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság részére a közgazdaságtudományok kandidátusa fokozatot adja meg.

P. O.

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Berend T. Iván:

Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945—1948

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 407 l.

A könyv Magyarország felszabadulását követő évek gazdaságtörténetének legjelentősebb fejezetéről, a nagytőke elleni harc menetéről ad alapos, sokszínű képet. Kutatásai rendkívül széleskörűek, elemző munkája művének zömében behatol a sokszor bonyolult események mélyébe; a korszak fő vonásainak elméleti tisztázása, a tárgyalt periódus jellegének meghatározása olyan tudományos felkészültségről tanúskodik, amely a szerzőt gazdaságtörténészeink első sorába állítja. Külön elismerést érdemel a sokszor mesterségesen keltett, később pedig szokásból és kényelemszeretetből fenntartott homályok felderítésében, a történelmi igazság keresésében tanúsított bátorsága. Az igazságot a magyar dolgozó nép szemszögéből keresi, pártosan, szenvedélyesen és ifjú tüzzel-hévvvel.

Művének olvasása közben — annak értékét bizonyítva — a kortársat és obsitost ismét átjárja az akkori idők lángja, fel-felvillognak körülötte a rég elhamvadt harci tüzek, büszkeség tölti el, hogy ő is ott lehetett ebben a csatában. Az ifjabbak, a később jöttek nemzedéke pedig, azok, akik már csak a sikeres küzdelem eredményeiben részesültek, de a győzelem kivívásában nem vettek részt, rá kell hogy ébredjenek Berend Iván művének olvasása közben, hogy a magyar munkásosztály milyen hősiességű küzdelmének gyümölcse az, amiben részesülnek, s ami nekik néha kissé fanyarnak is tűnik. Rá kell ébredniök, hogy a társadalmi haladás mindenütt és mindenkor áldozatos harcokban születik — így született nálunk is 1945 és 1948 között.

Sok per dőlt akkor el, sok számlát törlesztettek, a nagybirtok és a nagytőke felszámolása zárta le tulajdonképpen és véglegesen a 25 éves ellenforradalmi, parasztverő, munkásnyúzós, harácsoló, álszent, hazug korszakot, likvidálta azt mindenestől, földbirtokostól, iparbárároktól és kaszárnyaudvar-generálisoktól — Peyer Károlyig.

A tanulmány, a fejlődésnek megfelelően, három fő részből áll: az újjáépítés első lépései (1945—46), a tőke felszámolásba átnövő korlátozása (1946—47) és a tőke felszámolásának betetőzése (1947—48) képezik szerkezetét, egyes mérföldköveit pedig a felszabadulás, a stabilizáció, a hároméves terv életbelépte és az 1948 márciusi államosítások. A tagozódás világos és szemléltető; a szerző meggyőzően, a történelmi valóságnak megfelelően mutatja be, *hogyan jelentett a magyar népi demokrácia gazdaságpolitikájának minden egyes számottevő lépése egy-egy csapást a nagytőkére*, hogyan ásták alá a szükségszerűen hozott intézkedések annak pozícióit, hogyan váltak végül is ezek a pozíciók rohamra éretté, sőt — a nagytőkés körök védelmi eszközeinek hatálytalanítása és a tőkés rend védelmére elszánt politikai erők megsemmisítése révén — túléretté. Bemutatja a népi demokrácián belül lezajlott politikai harcokat, a felszabadulás pillanatában kialakult koalíció fejlődési menetét, felbomlását, erői differenciálódását, a Magyar Kommunista Párt következetes és sikeres harcát a hatalomért és a proletárdiktatúra megvalósításáért.

Igen érdekesen tárgyalja a szerző az *állami beavatkozás* lépésről lépésre épülő rendszerét; ez a rendszer nem egy előzetesen, részletesen kidolgozott terv nyomán alakult ki, fejlődésének útja nem is egyenes vonalú; sok benne a pragmatizmus, a rögtönzés, a pillanatnyi helyzethez való, nem is mindig sikeres alkalmazkodás. A szerző kissé idealizálja is a folyamatot és csak a lánc egységét látja, tekervényeit kevésbé.

Finoman és szellemesen tárgyalja a szerző az állami beavatkozással kapcsolatos tőkés magatartást: „... a tőkés érdekeit képviselő erők, az új államhatalom, a forradalmi tömegnyomás és a kormányhatalomban való részvétel révén állandóan megvalósuló kommunista ellenőrzés körülményei közepette a tőkés érdekeit már nem az állami beavatkozás útján, hanem csupán annak kijátszásával... képviselhették.” (115. l.) Valóban, ebben mutatkozik meg az állami beavatkozás jellege az adott körülmények között. A tőke már nem volt képes saját érdekeit *az állam útján* érvényesíteni, amint ez a polgári államban, annak minden válfajában történik, hanem arra kényszerült, hogy szembeforduljon az állammal. A nyílt szembeforduláshoz viszont nem lévén elegendő ereje, az intézkedések kijátszását és a régi bürokráciának az állami apparátusban még fellelhető elemei felhasználását választotta kiútnak. A tőke vonult ille-

galitásba, miután egy egész, hosszú történelmi perióduson át oda kényszerítette a tőkeellenes, forradalmi erőket. A kijátszás-taktikát persze minden téren alkalmazták: a tőke kivonás, tőkementés különösen a külkereskedelem területén állandóan folyt. Ezt a legszorgosabb ellenőrzés — amely ugyancsak nem volt rések-től mentes — sem tudta megakadályozni.

Igen kitűnőek a stabilizáció előkészítéséről, végrehajtásáról és megvédéséről szóló részek a könyv II. főrészében. A szerző világosan elemzi a stabilizáció jelentőségét a tőke ellen folyó harcban, világosan látja, hogy a deflációs politika, ha azt tőkés módszerekkel hajtják végre, mély sebet üthetett volna a népi demokrácia rendszerén, megrendíthette volna a munkástömegek bizalmát és megtorpanást idézhetett volna elő az újjáépítés nagyjában-egészében sikeresen haladó menetében.

Az értekezés elméleti középpontját az a gondolatsor képezi, amelyben a szerző az egész időszak jellegének meghatározására vállalkozik. (239—243. l.) Tudományos szempontból igen jelentős az a tézise, amely szerint az 1945 és 1948 között a magyar gazdasági életben végbement átalakulás legdőntőbb folyamatát, a nagytőke korlátozását, majd felszámolását az *államkapitalizmus sajátos formájának megvalósítása* alkotta.

Sajátos volt ez a forma, mert itt — ellentétben az államkapitalizmus más, ismert formáitól — az államhatalom bevetésével és a tőkés tulajdonformák zömének fenntartásával a kapitalizmusból egy olyan társadalmi-gazdasági rend felé való átmenetet sikerült megteremteni, amely már kiépíti a szocializmus jelentős elemeit, megalkotja annak alapjait és szerkezetét, biztosítani tudja a tervszerű gazdálkodás és a szocialista nemzetközi munkamegosztás fontos előfeltételeit. Kétségtelen, hogy azok az átmeneti, korlátozó rendszabályok, amelyeket az állam a pénzgazdálkodás, az ár- és bérszabályozás, az adózás, a külkereskedelem és a beinduló tervgazdálkodás „száraz” eszközeivel a tőkével szemben alkalmazott, és amelyek annak mozgásszabadságát, az összes piaci mechanizmusok működését, profitlehetőségeit és egyéb létfeltételeit mind szűkebb területre redukálták, az *államkapitalizmus sokkal jelentősebb tényei*, mint az úgynevezett vegyes, állami-tőkés vállalatok. Nagyon fontos és újszerű megállapítása ez Berend Ivánnak; így tudott túllépni a forma-fétisen, így tudta megragadni a *lényegét*, amely egyben az egész periódus jellegzetessége és a periodizálás alapja.

Berend Iván kiemeli, hogy az adott történelmi helyzetben Magyarországon az államkapitalista átmeneti út lehetőségei és feltételei voltak a legkedvezőbbek; ezzel a megállapításával egyetérttek. Már kevésbé látom bizonyítottnak az általa felsorolt indokokat, még kevésbé azok rangsorát. A szerző előbb gazdasági, majd másodsorban politikai okokat említ. Gazdaságilag azért volt szerinte ez az út a legkedvezőbb, mert Magyarország gazdasága — sok tekintetben hasonlóan Oroszországhoz — a monopolkapitalizmus időszakában is megőrizte elmaradott szerkezetét. Politikai okként pedig, úgymond: „...a népi demokratikus forradalomban, amikor még a proletárdiktatúra nem valósult meg, a tőke elleni roham politikailag is lehetetlen.” (243. l.)

Gazdasági téren azonban az államkapitalista eszközök alkalmazása *nem a magyar gazdaság elmaradottsága következtében, hanem annak ellenére* volt sikeres. Az elmaradottságból inkább az adódott, hogy a gazdaság igen jelentős szektorában — a mezőgazdaság túlnyomó részében és a kiskereskedelemben, előbbiben a földreform révén túlsúlyba jutó önellátás és kisárutermelés, utóbbiban a tőkekoncentráció majd teljes hiánya folytán — az állami ösztönző és korlátozó rendszabályok hatásfoka igen csekély volt, a visszavonulás szüksége sokkal gyakrabban és sokkal mélyebbrehatóan jelentkezett (áremelések, szabad- és feketepiac létezése, az adózás viszonylagos hatástalansága stb.). A NEP-elemek ezen a téren kezdettől fogva kísérték a kapitalizmusból mindinkább kinövő magyar gazdasági rendszert, és amikor megsértettük e politika elveit, ott az súlyos hatással is járt. Nem is lehet tagadni, hogy akkori állami gazdasági intézkedéseink ezen a területen voltak a legkapkodóbbak, legbizonytalanabbak, és az elkövetett hibák itt bosszulták meg magukat a legsúlyosabban.

Ahol azonban a kapitalizmus a mienkénél magasabb fejlettségi fokra jutott, a pénz- és hitelgazdálkodás átfogja a gazdaság minden szektorát, a mezőgazdaság és az ipar között szoros, szervezett kapcsolatok vannak, és a tőkekoncentráció és centralizáció előrehaladt, ott az államkapitalizmus — *olyan politikai erőviszonyokat feltételezve, amelyek a tőkés osztályok ellenállását megbénítani képesek* — sokkal eredményesebb és átfogóbb hatású lehet, mint a gazdasági el-

maradottság magyarországi, e periódusbeli viszonyai közepette. A történelem me-
nete csak azt bizonyítja, hogy az államkapitalizmus — ismétlem, kedvező poli-
tikai erőviszonyok jelenlétében — a szocializmusba való átmenet sikeresen alkal-
mazható útja *lehet* gazdaságilag elmaradott országokban is, de nem vezet szük-
ségszerűen ahhoz a feltevéshez, hogy fejlett tőkésországokban ez az út nem lenne
alkalmas, sőt ne lenne az átmenetnek még biztosabban alkalmazható módja.

Meggyőződésem szerint a bekövetkezett konkrét fejlődés lehetőségét Ma-
gyarországon sokkal inkább a politikai-hatalmi viszonyok határozták meg, mint
a gazdasági körülmények; ezért tartanám szükségesnek első helyen történő em-
lítését, sőt alaposabb elemzését is, amivel a szerző némiképp adós marad. Be-
hatóbban kellett volna elemeznie az egyes osztályok helyzetét, az egyes politikai
pártok és párton belüli árnyalatok szerepét — ezt egyedül a szociáldemokrata
párttal kapcsolatban teszi, de a többi párttal kapcsolatban alig, a Parasztpár-
ton belüli irányzatokat egyáltalán meg sem említi —, behatóbban a nemzetközi
helyzetet és annak a magyar helyzetre gyakorolt igen nagy hatását, mindenek-
előtt a Szovjetunió szerepét, amely nem korlátozódott az itt vázolt passzív sze-
repre. („A Vörös Hadsereg jelenléte eleve lehetetlenné tette az imperializmus
nemzetközi beavatkozását, a fegyveres intervenció és a polgárháború eszközei-
nek alkalmazását.” 244. l.) A hirtelen fordulatokban — amelyek meglepetésként
érték az egész munkásosztályt is — elsősorban külső, nemzetközi politikai hatá-
sok érvényesülését kell látnunk. A legszembetűnőbb ilyen fordulat a nagy- és
középipar államosítása volt 1948 tavaszán, alig egy félévvel azután, hogy az
MKP tervbe vett gazdaságpolitikájának a szerző által idézett tézise még csak
az ellenőrzés olyan mértékű fokozását irányozta elő, hogy lényegileg állam-
kapitalista szektorrá váljon az egész magántőke. (245. l.)

A szerző nagyon erőteljesen hangsúlyozza a munkásosztály öntevékeny rész-
vételét mind az ország újjáépítésében, mind a tőke elleni harcban, ami alapjá-
ban egy és ugyanannak a folyamatnak két, tartalmilag és lényegében egységes,
de a vizsgálat szempontjából mégis egymástól elválasztható vetülete. Helyesen
látja, hogy a hatékony munkásellenőrzés — de még azt megelőzően is, a mun-
kásosztály példátlanul önfeláldozó és csodálatos politikai érettségről tanúskodó
részvétele az újjáépítés fizikai megindításában — nem valósulhatott meg „egy-
szerűen felülről kialakított elképzelések hatalmi, rendeleti úton való keresztül-
vitele” útján. Az valóban „a meginduló újjáépítés valóságos tényeiből nőtt ki,
a gyakorlat nélkülözhetetlen és vitathatatlan jelenségeit szentesítette és segí-
tette”. Ez a proletár spontaneitás, amelynek elemi erejét, magával ragadó len-
dületét minden kortárs és szemtanú tapasztalta, párosulva a demokratikus erők
eszmei mozgósításával és a Szovjetunió hadseregének, képviselőinek segítségével,
tanácsaival, volt a felszabadulás után felocsúdott nép nagy, heroikus, mai napig
is méltó megörökítésre váró pillanata. Elismerésre érdemes Berend Ivánnak e
jelenség iránt tanúsított rokonszenve és a történelmi eseménynek a történész
tudományos apparátusával való rögzítése.

Ámde Berend Iván ezt a szép, igazán forradalmi tömeglendületet változat-
lanul látja hatni 1945-től a fordulat évéig. Azt, ami 1945-ben és még részben
1946-ban is világosan jelentkezett, 1947—48-ra is érvényesnek érzi. Pedig itt a
látszat nem esik egybe a valósággal; a sajtó és az archívumok anyaga nem nyújt
teljességgel megbízható, erős túlzásoktól mentes képet. A történész, ha csak
ezekre az anyagokra támaszkodik, az azokban jelentkező stereotipizálás hatása
alá kerül és nem veheti észre, hogy az eredeti, valóban kezdeményező tömeg-
lendület lassanként kifáradt, visszahúzódott, mindinkább átadta helyét a centra-
lizált pártirányításnak.

A nagytőke elleni harcban a céltudatos akaratkoncentráció kétségtelenül át-
ütően sikeres volt — persze, külső tényezőktől is igen masszívan támogatva —,
le tudta rövidíteni a felszámolási folyamatot, az átmenet időtartamát. Ha az át-
menet időszakának terjedelmét elsősorban a tömegek forradalmi öntudatában be-
következett fejlődés, radikalizálódás és a proletárdiktatúra megteremtésének belső
feltételei szabták volna meg, úgy az kétségtelenül jobban hasonlított volna a le-
nini „hosszas ostromhoz”, mint így, amikor a stabilizációtól a nagyipar rendeleti
úton történt államosításáig mindössze 20 hónap telt el. Persze vitathatatlan, hogy
a munkásosztályban bizonyos fokú radikalizálódás is ment végbe, de egyben egyes
részeinek demobilizálódása, elcsüggedése is. Berend Iván is tapasztalja ezt, hiszen
tanulmánya végén idézi a már 1947-ben, egy központi pártszerv előtt elhangzott
szavakat: „... a munkásság érzi a bürokratizmus kialakulását, ... a munkásság

részéről ellenszenv van kialakulóban az államosítás és a NIK-kel szemben” (379. l.). Látja azt is, hogy itt később elburjánzó hibák csíráival került szembe; ezeknek a csíráknak talaja azonban már a fordulat időpontját jóval megelőzően alakult ki, és abban — több más tényező mellett — a munkás-kezdeményezés elcsendülése is szerepet játszott.

A magyar társadalmi rendszer átalakulásának egy másik jelentős tényezőjét azonban Berend Iván nem méltatja valóságos történelmi jelentőségének mértékében. A Szovjetunió jelenlétét — amint ezt korábban már említettem — csak passzív szerepében mutatja be; erről is első ízben az 1947-es események kapcsán szól, amikor is „Európa-szerte egyre nagyobb erővel, egyre tetemesebb amerikai támogatással indult meg a háború idején jelentősen megnövekedett kommunista befolyás elleni harc, a kommunista pártok kiszorítása a hatalomból.” Itt írja, hogy az amerikai intenciók „Magyarországon nem juthattak érvényre. A szovjet hadsereg jelenléte az intenzívebb beavatkozást lehetetlenné tette.” (200. l.) Ez az állásfoglalás később megismétlődik. Úgy gondolom — és közvetlen, akkor nyert tapasztalatom is ezt igazolja —, hogy a Szovjetunió képviselőinek és a tárgyalt időszakban Magyarországon levő intézményeinek szerepe ennél sokkalta nagyobb volt, annak figyelembevétel nélkül az időszak tényleges alakulása nem érthető. A maguk összességében a szovjet politika megnyilvánulásai nem lebecsülendő mértékben játszottak közre a nagytőke elleni harc eredményes vitelében, a tőkés körök ellenálló képességének bénításában, az államosítás előbb „száraz”, majd frontális támadással biztosított megvalósításában — függetlenül a Szovjetunió igen nagy jelentőségű gazdasági akcióitól, amelyekről a szerző beszámol, s amelyek azzal, hogy a fiatal népi demokratikus államrend kibontakozását alátámasztották, már önmagukban is nagy szereppel bírtak a nagytőke korlátozásáért vívott harcban.

Bár a mű nagy jelentőségű és értékes mai alakjában is, mégis remélem, hogy később továbbvezetésre kerül. A könyvnek ugyanis ma még több a tárgya, mint az alanya. Az események leírása sokszor részletekbe menően történik, de a cselekvőket — embereket, osztályokat, pártokat, azok vezetőit, külső tényezőket alig látjuk. Nem találjuk nyomát egy népünk széles tömegeit annyira felrázó történelmi mozzanatnak sem, mint amilyen a német kisebbségek kitelepítése, a magyar kisebbségek áttelepítése volt, holott az sem volt híján gazdaságpolitikai következményeknek. Az elszemélytelenítés folytán elhalványul a nacionalizmus szerepe — a magyaré ugyanúgy, mint szomszédainké. Olyan problémák ezek, amelyek át-és átszöttek a társadalmi és pártharcokat, azokkal párhuzamosan, sokszor velük összefonódva jelentkeztek s így befolyásolták a nagytőke elleni küzdelmet is.

Mielőtt lezárnám Berend T. Iván könyvének méltatását, e sorok írója lelkiismereti kötelességének érzi, hogy megegyeszer számot vessen a tárgyalt periódus egész alakulásával. Tisztában van azzal, hogy a 3 éves korszak fő menete, a nagytőke korlátozása, majd felszámolása sikeresen, tüneményes sikerrel zárult. De ez a tudat sem tudja elhallgattatni kételyeit, vajon minden közbeeső lépés helyes volt-e? A mű nem nyugtat meg, nem is nyugtathat meg, mert tudom, hogy követtünk el menet közben több-kevesebb súlyos hibát. A mű szerzője is tudja, hiszen könyvének végén megállapítja: „Ezen, még csak csírájukban jelentkező, s csak később súlyos formában kibontakozó ellentmondások és negatív vonások még nem vetettek tehát árnyékot az 1945—48 közötti történelmi periódus gazdasági eseményeire. Nem törték meg a korszak s a „fordulat éve” magasba törő, egyenes vonalú forradalmi és építő lendületét. Az ellentmondások nem törték felszínre, s nem is volt szükségszerű, hogy bármikor is eluralkodjanak. Nem alapvető, elemi erejű gazdasági problémák törték itt utat. Mindez korrigálható, a gyakorlat, a tapasztalatok adta tanulságok alapján kiküszöbölhető lett volna. Hogy később, az 50-es évek elején mégis súlyos gazdasági bajok és hibákként törték felszínre, ez már nem az általunk tárgyalt korszakban, hanem éppen a „fordulat éve” után induló új fejlődési szakasz nemzetközi és hazai politikai és gazdaságpolitikai helyzetében leli magyarázatát.” (380. l.)

De ez így nem jó, nem megnyugtató. A választóvonalat Berend Iván a tárgyalt korszak és az 50-es évek eleje között túl mereven vonta meg. Saját emlékezetem, tapasztalataim, saját lelkiismeretem nem adják meg a teljes felmentést. Az 50-es évek elején alkalmazott gazdaságpolitikában nem volt részem, azért nem érzem magamat felelősnek, az 1945—1948-as korszakért igen. Állítom, hogy a mezőgazdasággal kapcsolatos hibás gazdaságpolitika már 1947—48-ban kibontakozott, és az ott eluralkodó szektás magatartásért a gazdaságpolitika minden vezető tényezője felelős. Állítom, hogy a gazdaságpolitika eltávolodása a tömegek-

től ugyancsak ezekben az években vette kezdetét. Állítom, hogy a szektás, sokszor elvtelen magatartás káderkérdésekben, amely a gazdaságpolitikában nem kevés kárt okozott, s amiben részt vett minden párt, minden irányzat, úgyszintén ebben a korban fejlődött már ki. A számadás Berend Iván könyvével még nem zárult le.

★

Az „Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon” a magyar gazdaságtörténet jelentős alkotása; történelmi irodalmunkat azon a téren gazdagította, ahol a munka elengedhetetlenül a jelenleg élők nemzedékének feladata, hiszen ez a nemzedék támaszkodhatik ma még a résztvevők, szereplők közvetlen tanúságára, az élettelen dokumentumok annyira fontos kiegészítésére. Berend Iván munkája a tárgyalt korszak fő jellegzetességeinek kidolgozásával, a periodizálás elméleti megalapozásával, az államkapitalizmusnak mint a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmenet fő formájának, a békés átmenet törvényszerű alakjának feltárásával új ismeretekkel bővítette a történelemtudományt és a szocializmus politikai gazdaságtanát is. Könyvét szép, szabatos stílusa, előadásmódjának élénksége minden olvasója számára emlékezetessé, élvezetessé fogja tenni.

Vajda Imre

I. G. Bljumin: A mai polgári politikai gazdaságtan válsága

Kossuth Könyvkiadó, 1962. 527 l.

A könyv Bljumin professzor utolsó munkája, 1959 nyarán már a szerző halála után hagyta el a nyomdát. E könyv tehát lényegében a kiváló marxista közgazdász, elméletitörténész életműve lezárásának tekinthető.

Noha a szerző átfogóan ismerteti a jelenlegi polgári közgazdaságtan fő irányait, műve mégsem elméletitörténeti kézikönyv — a hazai olvasó egyébként ilyen jellegű munkákkal már rendelkezik —, hanem marxista szellemű értékelést adja a XX. századi polgári politikai gazdaságtan helyzetének, fejlődésének.

A kapitalizmus általános válsága és mindenekeelőtt a két rendszer létezésének ténye — a szocialista gazdaság sikeres fejlődése, a kapitalizmus társadalmi és gazdasági ellentmondásainak elmélyülése — arra kényszeríti a polgári közgazdászokat, hogy felülvizsgálják azokat a — Marx szavaival élve — „banális és ön-elégült elképzeléseket, amelyeket legjobb világukról maguknak alkottak” a XIX. században és a XX. század elején. A kapitalizmus általános válsága tükröződik a polgári közgazdaságtan evolúciójában. Ennek fő mozzanatait Bljumin a következő pontokban foglalta össze:

1. Számos régi dogma nyilvánvaló csődje a kapitalizmus növekvő gazdasági nehézségeinek és a társadalmi katasztrófa veszélyének kényszerű elismerése miatt.

2. Az a beismerés, hogy a kapitalizmus belső erőinek működése nem eléggé hatékony; s a tőkés verseny automatikus szabályozó működésébe vetett korábbi hit elvesztése.

3. Az állami gazdasági beavatkozás formájában jelentkező mesterséges tényezők működése felé fordulás, abban a hitben, hogy ez le tudja gyűrti a mai kapitalizmus gazdasági nehézségeit.

4. Az a kényszerű beismerés, hogy a szabad verseny már a múlté, s hogy a verseny a mai körülmények között a monopólium elemeivel bonyolódik.

5. A fogyasztás mindenféle improduktív formájának — különösen a hadikiadásoknak — a dicsőítése.

6. A szociális demagógia új formái: az, hogy a kapitalizmusnak olyan törvényszerűségeket tulajdonítanak (a „válságmentes”, „tervszerű”, kapitalizmus, a „teljes foglalkoztatottság” stb. elméletei), amelyek csak a szocialista társadalomban lehetségesek, s olyan illúziókat terjesztenek, hogy a mai kapitalizmusra már nem jellemző a tőkésosztály uralma.

7. A polgári közgazdasági irodalom két alapvető irányzatának képviselői — az „irányított kapitalizmus” hívei és a „szabad vállalkozás” védelmezői — közötti viszony megváltozása az előbbieik javára.

A szerző hangsúlyozza, hogy ezek az új mozzanatok nem a polgári apológia olyan szokványos átalakítását jelentik, mint például a múlt század 70-es éveiben a szubjektív értékelmélet térhódítása volt (az osztrák, a lausanne-i, a cambridge-i iskolák keletkezése) „A tőke” megjelenésére való reakcióként. Ez az átalakítás a polgári közgazdaságtan *válságát* jelenti, mert a halódó kapitalizmusra jellemző éles ellentmondást tartalmaz. Mint írja: „Ez nem egyszerűen a polgári

rend apológiája, hanem olyan apológia, amely a tőkés gazdaság belső gyengeségének kényszerű bevallását rejti magában... A polgári apologéták, amikor dicsőítik a tőkés gazdaságot, kénytelenek egyben kiállítani róla a szegénységi bizonyítványt. Be kell ismerniök, hogy a kapitalizmus számos aggkori betegségben szenved és gyógykezelésre, élénkítő szerekre szorul, az állami költségvetésből hatalmas összegeket kell a népgazdaságba befecskendezni". (38. l.)

Ismeretes, hogy a különféle polgári és reformista szerzők lelkendezve dicsőítik a polgári közgazdaságtanban a legutóbbi évtizedekben bekövetkezett változásokat. Arról írnak, hogy az általános túltermelési válságok lehetetlenségét hirdető Say-féle dogma, a laissez faire politika elvetése, a mikroökonómiai szemlélet felváltása makroökonómiai szemlélettel, a növekedés kérdéseinek előtérbe kerülése az egyensúly-vizsgálatokkal szemben, a matematikai, ökonometriai módszerek elterjedése stb., mind azt jelentik, hogy a polgári közgazdaságtudomány tudományosabbá vált, közelebb került a valósághoz.

Ezekkel és hasonló nézetekkel szemben Bljumin rámutat arra, hogy a polgári közgazdaságtan válsága ellentmondásos formákban nyilvánul meg. Nem zárja ki, sőt együtt jár a polgári közgazdászok aktivitásának erősödésével. Hiszen míg a laissez faire korában a polgári politikai gazdaságtan lényegében propagandisztikus szerepet töltött be, addig most a polgári közgazdászokra már a kapitalizmus megmentésének gyakorlati feladata is hárul. A válságellenes, inflációellenes és egyéb célokat kitűző gazdaságpolitika konkrét elképzeléseket, terveket követel tőlük.

Nem volt-e ez a gyakorlati célok felé tett fordulat bizonyos pozitív hatással a polgári közgazdasági gondolatra? — teszi fel a kérdést a szerző.

Válaszában három problémát emel ki: Először a kapitalizmus megmentésének és erősítésének feladata reakciós utopizmust jelent. Az ezzel összefüggő gyakorlat tehát szükségszerűen hibás. Minthogy a polgári közgazdászok nem képesek helyes prognózist adni a tőkés fejlődésre, tudományosan megalapozott gyakorlati programokat sem tudnak készíteni. Másodsor, a gyakorlati programok kidolgozása során a polgári közgazdászok felismernek bizonyos ágazati összefüggéseket és részfeladatok gyakorlati megoldására alkalmas módszereket is dolgoznak ki (pl. a Leontief-féle input-output mérleg módszer). Harmadsor, a polgári közgazdászok eredményeket érnek el a matematikai módszerek alkalmazásában az üzemgazdaságtan területén (pl. a lineáris programozás alkalmazása).

A polgári közgazdaságtan jelenlegi állapotának értékelését illetően a szerző két szélsőséges következtetéstől óv: Egyfelől, „helytelen volna feltételezni, hogy a polgári politikai gazdaságtan válsága a teljes pangást és mindenféle előrehaladás hiányát jelenti a polgári közgazdaságtudomány összes területein”, hiszen „a gyakorlati feladatok megoldásához rengeteg speciális kutatást kell végezni a konkrét gazdaság területén” (70—71. l.). Másfelől, még hibásabb volna a speciális kutatások számának megszorításából azt a következtetést levonni, hogy a polgári közgazdaságtudomány felvirágzóban van. A konkrét gazdasági kutatások eredményeinek helyes felhasználását és értékelését csak az általános politikai gazdaságtani elmélet teszi lehetővé.

A szerző végső konklúziója: „A közgazdasági elméleti alap hibás volta lehetlenné teszi a polgári közgazdászok számára, hogy helyes választ adjanak a gazdasági fejlődés alapvető kérdéseire, de nem zárja ki bizonyos részkérdések kidolgozását, amit ... a marxista—leninista politikai gazdaságtan is felhasználhat.” (72—73. l.)

A mai polgári közgazdaságtan válságáról szóló tételét a szerző részletesen kifejti és bizonyítja könyvében, miközben jellemzi a modern polgári közgazdaságtudomány legfőbb áramlatait. A könyv 9 fejezetre tagolódik, ezek közül az első hat fejezet a polgári közgazdaságtan válságával foglalkozik (fő vonásai szerint csoportosítva az anyagot), míg az utolsó három fejezet a mai főbb polgári irányzatokat tárgyalja a közgazdaságtudományban.

Az I. fejezet a műnek talán a legérdekesebb része, itt fejti ki tömören Bljumin a mai polgári politikai gazdaságtan válságának fentebb ismertetett tételét. Bőven idézi sok polgári szerző véleményét, értékelését a polgári közgazdaságtudomány mai helyzetéről, elemzi és vitatkozik ezekkel a nézetekkel, kimutatja a bennük rejlő ellentmondásokat, nyomon követi e nézetek alakulását a két világháború között és a II. világháború után. Igen érdekes a szerzőnek az a megállapítása, hogy a „polgári politikai gazdaságtan válságának egyik következménye, hogy a legelmélyültebb és legkomolyabb polgári közgazdászok közül

néhányan érdeklődni kezdenek Marx iránt, mégpedig nemcsak mint bírálatuk fő tárgya iránt”. (41. l.) A szerző ennek illusztrálásaként bőven idéz különféle polgári szerzőktől, „katolikus szocialistáktól” kezdve Evsey Domar amerikai ökonometrikussal, Jean Marchal francia közgazdással és az angol Joan Robinson asszonnyal bezárva. A szerző elemzi, mi az oka a Marx iránti érdeklődés növekedésének, hogyan próbálják hasznosítani — világnézetüknek megfelelően elferdítve — Marx egyes tételeit a polgári közgazdászok.

A II. fejezet a polgári politikai gazdaságtan módszertanának fejlődésével foglalkozik. Megállapítja, hogy míg a XIX. század polgári közgazdászai számára a kapitalizmus örökkévalóságának fogalma elszakíthatatlanul összekapcsolódott változatlanóságának fogalmával, addig ma — éppen a kapitalizmus apológiája céljából — a polgári közgazdák zöme a tőkés rend átalakulását hirdeti. E vulgáris historizmus jellegzetes megnyilvánulása a „neokapitalizmus” vagy a „népi kapitalizmus” elméletei. A polgári közgazdászok elvetik a történelmi folyamat determinizmusát, tagadják a gazdasági törvények objektív jellegét, azt állítják, hogy tudatos kormánypolitikával a kapitalizmus megőrizhető és megszilárdítható. A burzsoá módszertan fejlődésének további megnyilvánulása az egyensúly-elmélet válsága. Keynes óta számos közgazdász kétségbe vonja azt a hagyományos tételt, amely szerint az egyensúly a gazdaság ideális állapota, figyelmét egyre inkább a foglalkoztatottság biztosítása, a válságellenes politika kérdései kötik le.

Behatóan foglalkozik Bljumin a szubjektivizmus válságával. Az idealista világnézet jelenleg is módszertani alapja a politikai gazdaságtannak, sőt egyre reakciósabb formákat ölt — hangsúlyozza a szerző. De a közgazdasági szubjektivizmus másik alkotó része a közgazdasági kategóriák individuális — a különálló egyén szempontjából való — értelmezése. Ez végtelen kifejlést az osztrák iskola tanaiban nyert. Az individualista módszer nem bizonyult olyan hosszú életűnek, mint az idealista nézőpont. A monopolizáció uralma idején a polgári közgazdák már nem annyira a „gazdálkodó egyén” érdekeire, hanem egyre inkább „társadalmi motívumokra”: nemzeti, állami vagy éppenséggel „népi” érdekekre hivatkozva védelmezik a fináncizáció érdekeit. A szubjektivizmus harmadik elemét a gazdasági jelenségek magángazdasági (mikroökonómiai) szemlélete képezte. A szerző mélyen elemzi a makroökonómiai szemlélet térhódításainak okait az 1929—1933-as gazdasági válság óta, a mikro- és a makroökonómikus szemlélet konfliktusát a mai polgári módszertanban, amely „sehogyan sem tud elszakadni a magángazdasági szemlélettől, s ugyanakkor nem tudja teljesen lerázni magáról a válságok, a munkanélküliség és az infláció népgazdasági megközelítést követelő súlyos problémáit sem. A makroökonómikus szemlélet... a kapitalizmus általános válságának közvetlen ideológiai terméke”. (109. l.)

A III. fejezet a határhaszon- és a határtermelékenységi elmélet fejlődését vizsgálja. A szerző megállapítja: a polgári írók úgy igyekeznek átalakítani ezeket az elméleteket, hogy azt a látszatot keltsék, mintha közelednének a valósághoz. A határhaszon-elmélet fejlődését vázolja Bljumin foglalkozik az ún. ordinalisták és kardinalisták nézeteltéréseivel. Az előbbieket (Bljumin fő képviselőjük, John Hicks nézeteit elemzi) helyesen tagadják azt, hogy az egyik jószág nagyobb hasznossága a másikkal szemben mennyiségileg mérhető lenne; Hicks egyébként elveti a határhaszon fogalmát és felcseréli a helyettesítés vagy szubsztitúció háttérátjával. A szerző szerint az ordinalisták, noha formálisan elvetik a határhaszon elvét, de felhasználják a határhaszon-elmélet egész apparátusát és még jobban belekeverednek a pszichologizmus hálójába. A polgári értékelmélet fejlődésének legfőbb vonása „nem a határhaszon elvével való tényleges szakítás, hanem az ettől az elvtől való elszakadás erőtlensége kísérleteinek sora”. (130. l.) A határhaszon elvének elvetésével ugyanakkor a polgári apológiák kiütik a fegyvert az igazságosabb elosztást követelő polgári reformerek kezéből, akik azzal érvelnek, hogy a nemzeti jövedelem egyenletesebb elosztása a rendelkezésre álló gazdaságból való szükségletkielégítés magasabb fokát biztosítja. A szerző ugyan csak vizsgálja a határtermelékenységi elmélet modern módosításait, megmutatja ezek társadalmi hátterét.

A IV. fejezet az állam gazdasági szerepéről szóló polgári elméletekkel vitatkozik. A fő kérdések: az állam gazdasági funkciói megerősödésének okai, az állami beavatkozás osztályjellege, gazdasági hatékonyságának határai, a népgazdasági tervezés lehetetlensége a kapitalizmusban, a gazdaság militarizálásának szerepe. A szerző itt népszerűen összefoglalja és adatokkal illusztrálja a marxista közgazdászoknak az 50-es évek közepén e tárgykörrel kialakult néze-

teit (ekkor íródott a könyv). Megállapításai nem eredetiek, de az állammonoplista kapitalizmus elemzése nem is e könyv feladata, ezért ez a fejezet a mű szempontjából kissé elnagyoltnak és lényegében feleslegesnek tűnik.

Az V. fejezet a polgári válságelméletek fejlődésével foglalkozik. Részletesen vizsgálja a mai polgári válságelméletek sajátosságait, fejlődésük újabb mozzanatait: a pénz- és hiteleméletek hatásának gyengülését, a lélektani elmélet hatásának erősödését, a multiplikátor- és akcelerátor-elmélet elterjedését, az elégtelen fogyasztás elméletének térhódítását, a gazdasági válság és az infláció problémájának összefüggéseit, a konjunktúra-stabilizátorok elméletét.

A VI. fejezet a monopóliumok és a verseny polgári elméleteit bírálja. A szerző hangsúlyozza, hogy a mai polgári elméletek sem tekintik a szabad versenyt normális és tipikus jelenségnek. Ámde a „monopolista verseny” elmélete tagadja a monopóliumok kialakulásának legfőbb feltételét, a termelés koncentrációját, s a monopóliumok lényegét a termékek differenciálódásában, a termelési újításokban látja. Bljumin professzor szemléletesen felfedi az oligopólium elméletének, az „egyensúlyozó erők” Galbraith-féle teóriájának, a gazdasági hatalom dekoncentrációjáról szóló nézeteknek társadalmi hátterét, apologetikus lényegét.

A VII. fejezet a mai polgári közgazdaságtan uralkodó eszmeáramlatának, az „irányított kapitalizmus”-nak az elméleteit ismerteti. A szerző nagyon helyesen abból indul ki, hogy az állami beavatkozást hirdető nézetek nem azonosíthatók csak a keynesizmussal, mert ha Keynes adta is e nézetek legkidolgozottabb elméleti kifejtését, az irányított kapitalizmus alapeszméi korántsem Keynes névéhez fűződnek. Ezek az eszmék benne voltak a levegőben, és sok országban a közgazdászok Keynestől függetlenül és gyakran őt megelőzően felléptek velük. Ezért a szerző vizsgálja az „irányított kapitalizmus” eszméinek megjelenését Németországban, Franciaországban, majd részletesen foglalkozik a stockholmi iskola (Wicksell, Myrdal, Lindahl, Ohlin) tanaival, szervesen összekötve ezt Svédország gazdasági-társadalmi fejlődése sajátosságainak elemzésével.

A fejezet központi részét Keynes és követői nézeteinek ismertetése, bírálata, értékelése foglalja el. Ebből a tárgykörből ki szeretném emelni a szerző álláspontját a keynesizmus lényegéről és irányzatairól. A keynesizmus lényegét tekintve reakciós tanítás — hangsúlyozza Bljumin —, célja a tőkés társadalom megmentése az állammonopolista kapitalizmus megerősítése és a munkásosztály elleni támadás útján. De a szerző megkülönbözteti a jobboldali, reakciós keynesistákat — ők tanítójuk szellemének igazi követői — a baloldali keynesistáktól. „Egyes keynesisták — írja — a válságellenes politika fő eszközeiül a tömegek vásárlóképeségének növelését, a reálbérek emelését, a lakásépítés fejlesztését, a lakosság jobb ellátását célzó, állami pénzből finanszírozott közmunkák... megindítását javasolják. Az egyes legradikálisabb keynesisták válságellenes javaslatokat a monopóliumok profitjának korlátozására irányuló követelésekkel párosítják. Bár az efféle munkák olyan illúziókat táplálnak, hogy a kapitalizmus alapjai megreformálhatók, a túltermelési válságok és a munkanélküliség a kapitalizmus keretei között megszüntethetők, az ilyen és hasonló gyakorlati követelések mégis pozitív szerepet töltenek be a tömegek létérdekeiért vívott harcban. Az efféle munkák minden következtetlenségük ellenére is a társadalom demokratikus rétegeinek a monopóliumok népellenes politikájával szemben tanúsított növekvő ellenállását tükrözik”. (362. l.)

Azért sem fölösleges hangsúlyozni e bljumini álláspont helyességét, mert ma is kísért a marxisták között az a szűkkeblű vélemény, hogy a keynesistákat helytelen reakcióokra és baloldaliakra osztani, mert ez úgymond „elhomályosítja a keynesizmus társadalmi, osztály-lényegét, elleplezi veszélyességét és holmi progresszivitás nimbuszát kölcsönzi neki. (Vö. Voproszi Ekonomiki, 1962. 7. sz. 97. l.)

A VIII. fejezetben a szerző a mai neoliberalizmussal foglalkozik, előbb tárgyalja az ún. régi liberalizmus, a laissez faire politika megkövesedett képviselőinek (L. Mises, Jacques Rueff) nézeteit, majd a mai neoliberalizmus fő vonásait jellemzi, kitér ennek két áramlatára: a „szabad vállalkozás” amerikai védemzőire és a „szociális piacgazdaság” nyugatnémet elméletére.

A IX. fejezet (ennek szerzője V. *Sljapentoh* kandidátus) az ökonometriai módszerekkel és elméletekkel foglalkozik. Két nagy csoportra osztja őket: politikai gazdaságtani jellegű munkákra (a játékelmélet közgazdasági alkalmazása, ökonometriai ciklus modellek, a gazdasági növekedés modelljei, a keresletkutatás ökonometriai módszerei) és alkalmazott jellegű munkákra (Leontief-féle input-output módszer, lineáris programozás). A szerző nemcsak ismerteti, de bírálja is

ezeket a kutatásokat, főképp elvi-módszertani oldalról, rámutat e kutatások tudományos értékének mibenlétére, alkalmazási területére, bár — sajnálatosan — kevésbé tér ki felhasználhatóságukra a szocializmus viszonyai között.

A könyv egészét értékelve, Bljumin professzornak ez az utolsó műve úttörő jellegű vállalkozás arra, hogy átfogó értékelést adjon a mai polgári közgazdaságtan helyzetéről. A kifejtés népszerű volta, a szerző harcos, publicisztikus kiállása a marxizmus nézeteinek védelmezésében, a vulgáris apologetika új mezben jelentkező elméleteinek leleplezésében, s ugyanakkor a polgári közgazdaságtan új jelenségeinek igen differenciált kezelése — mindez követendő példaként állítható minden marxista közgazdász elé.

A mű erényei nem homályosíthatják el hiányosságait. A felölelt anyag átfogó voltából adódik a kifejtés *mozaikszerűsége*. A szerző sok problémát érint, rengeteg nevet említ (a mellékelt névmutató szerint mintegy 390 szerzőre hivatkozik). Ezért nem mindig tudja kifejteni, ismertetni a különféle nézeteket, ezért nemigen tud élni az ún. immanens bíráló fegyverével sem, azaz nincs módjában bemutatni a polgári elméletekben rejlő logikai bukfeneket, belső ellentmondásokat, inkább csak utal ezekre.

A könyv másik hiányossága megírásának időpontjából (1956—58) származtatható. Nemcsak arról van szó, hogy a könyv szükségszerűen nem térhet ki az elmaradott országok fejlődéséről vagy a gazdasági integrációról szóló polgári elméletekre, amelyek a legutóbbi években terjedtek el, hanem elsősorban arról, hogy a könyv tartalmaz néhány olyan sommás és felületes meghatározást, amelyek a korábbi években a hasonló tárgyú művek klisészerű fogalmazásai voltak. Ilyen például az az állítás, hogy „a gazdaság állami szabályozása tőkés viszonyok között olyan formákban valósul meg, amelyeknek közvetlen következménye a dolgozók kizsákmányolásának fokozódása, életszínvonaluk süllyedése”. (183. l.) Nyilvánvaló: ez az állami beavatkozás nem minden formájára, esetére érvényes.

A marxista politikai gazdaságtan fölényét sem lehet úgy bizonyítani, mint ezt a szerző a 218. lapon teszi, amikor a multiplikátor- és akcelerator-elmélettel kapcsolatban a termelés bővítésének származékos hatását vizsgálja az egyes ágazatokra, s kijelenti, hogy „az újtermelésnek ezeket a sajátosságait a marxista politikai gazdaságtan már régen megállapította és tanulmányozta”. Sajnos, bizonyításként a szerző lábjegyzetben csak Marx „Értéktöbblet-elméleteire”, valamint Bogdanov és Sztjepanov 1926-ban megjelent politikai gazdaságtan tankönyvére tud hivatkozni, amelyet egyébként a személyi kultusz éveiben ki is vontak a közhasználatból. A marxista politikai gazdaságtan szintén csak a legutóbbi években kezdte újból behatóan tanulmányozni ezeket a kérdéseket.

Felületesen bírálja a szerző Hansen stagnáció-elméletét is, amely a stagnálás egyik okaként a termelés beruházásigényességének csökkenését tünteti fel. A cáfolat: „Az új technikai feladatok megoldásához a működő berendezések pusztá korszakosítása, amelynek jelentőségét annyira hangsúlyozta Hansen, nyilvánvalóan elégtelennek bizonyult. A háború után jelentősen emelkedett az új berendezések iránti kereslet”. (360. l.) Az érv nem helytálló. Hansennál nyilvánvalóan a tőkeigényesség *fajlagos* csökkenéséről van szó. E folyamat érvényesülését az 1920-as évek óta pedig nemcsak számos tekintélyes polgári statisztikus (S. Kuznets, Colin Clark stb.), hanem több marxista közgazdász is elismeri (lásd pl. legutóbb A. Becsin cikkét a Mirovaja Ekonomika, 1962. 10. számában).

Az ilyen szimplifikációk a marxista közgazdaságtudománynak már a szerző halála után megtett fejlődése fényében szembetűnők. Kétségtelen, hogy Bljumin, ha élne, ma nem így írná meg könyvét.

A fordítás (*Szigeti Endre* munkája) hűen adja vissza az eredeti szöveg értelmét, Bljumin professzor magas irodalmi igényű stílusát, nyelvét már kevésbé. Külön nehézséget jelentett a fordítónak a sok idegen idézet oroszról való átültetése. Ezzel általában jól birkózott meg, kivéve talán az olyan sajnálatos melléfogást, mint a 37. lapon található idézet G. Soule amerikai közgazdásztól, aki arról ír, hogy a klasszikus értelemben vett *laissez faire* védelmezői manapság már a közgazdasági „alvilághoz” (underworld) tartoznak. Ehelyett a magyar szöveg „földalatti mozgalmat” (!?) említ. (A hiba forrása nyilván az orosz *podpolje* szó helytelen értelmezése.)

A Kossuth Könyvkiadó igen értékes és érdekes könyvet adott a magyar olvasó kezébe, amelyet nagyon jól lehet hasznosítani a propagandamunkában és az egyetemi oktatásban is.

Szamuely László

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Дьюла Хевеши

Режим работы и использование основных средств

В Венгрии в предстоящий период осуществится широкое сокращение рабочего дня. При этом необходимо избежать того, чтобы сокращение рабочего времени сопровождалось уменьшением использования средств производства по времени. Наоборот, следует поставить на службу нашего хозяйства экономические преимущества, вытекающие из улучшения использования мощностей.

В статье затрагивается вопрос о том, какие возможности имеются для изменений режима работы, осуществленных одновременно с сокращением рабочего времени в следующий период перспективного планирования народного хозяйства. Автор показывает много вариантов непрерывного режима, приводя конкретные расчеты эффекта использования основных средств. В статье подчеркиваются экономические преимущества непрерывного режима работы, так, достигаемая экономия на капиталовложениях, влияние ускорения амортизации на ускорение технического прогресса, возможность ускорения сокращения рабочего времени и упразднения ночных смен.

Автор подробно рассматривает социальные аспекты календарно-непрерывного производства, полемизируя с его противниками, возражающими с этой стороны против непрерывного режима работы.

Янош Корнаи

Планирование «на двух уровнях»

Одна из основных трудностей оптимизации, программирования на уровне народного хозяйства заключается в том, что применяется или слишком агрегатная модель или же модель такого большого размера, которая недоступна по технике исчисления. Изложенный в статье метод программирования старается обойти эту трудность посредством «дезагрегации» части задач планирования народного хозяйства: он связывает программирование на отраслевом уровне с центральным программированием. Задача исчисления — определение динамической перспективной программы народного хозяйства. Модель центрального программирования содержит балансы рабочей силы и балансы продуктов, составленные на различные этапы планового периода. Центром составляется исходная программа, на основе которой отдельные отрасли получают контрольные цифры (задания по выпуску продукции, фонды по материалам и рабочей силе). Отрасли программируют, учитывая контрольные цифры, полученные от центра, и свои органицивающие условия, и сообщают центру теневые цены, относящиеся к оптимальной отраслевой программе. Зная теневые цены центр вносит поправки в свою первоначальную программу и дает новые контрольные цифры отраслям, которые снова составляют программы и т. д. С помощью итерационного метода постепенно приближаются к оптимальной программе. В основе метода лежит интерпретация задания по теории игры.

Золтан Кенешши

Маркс и применение математических методов при изучении законов кризисов

Исходя из письма Маркса Энгельсу от 31 мая 1873 года, автор исследует прежде всего вопрос о том, имеются ли в рукописном наследии Маркса или его менее известных трудах таблицы, с помощью которых Маркс хотел математическим путем определить главные закономерности кризисов. Среди хранящихся в Амстердаме в Международном институте социальной истории тетрадей Маркса (возможность для краткого ознакомления с которыми была предоставлена автору) можно найти особенно интересные таблицы, касающиеся кризисов 1857 и 1866 годов. Автор в общей форме знакомит читателя со структурой тетради, озаглавленной «Книга торгового кризиса. 1858 г.», и характером содержащихся в ней статистических материалов.

Хотя расчеты или рукописи, содержащие математическую интерпретацию законов кризисов, не удалось найти ни в Амстердаме, ни в ином месте, автор высказывает предположение что такие расчеты были и возможно еще будут найдены в будущем. На это наводит ряд указаний в статьях Маркса в «Нью-Йорк Дейли Трибюн», а также та внутренняя логическая связь, которая прослеживается между изучением кризисов математическими методами и трудами Маркса, в особенности 11-им томом «Капитала».

Автор анализирует в статье не связи между Марксом и математикой или Марксом и статистикой, а стремится в первую очередь рассмотреть попытки Маркса в применении математических методов при исследовании конкретного процесса воспроизводства. В этой связи независимо от того, найдутся или нет расчеты Маркса такого рода, автор указывает на те препятствия, которые из-за недостаточного развития математики, статистики и счетной техники в те времена не позволяли осуществить предполагаемые Марксом расчеты. Имеющиеся предпосылки для таких расчетов должны примерно сто лет спустя после попыток Маркса привести к гораздо большему успеху.

Ласло Комло

О необходимости приусадебного хозяйства

Автор рассматривает в статье происхождение приусадебного хозяйства и необходимость его сохранения. На данном уровне развития производительных сил факторы, определяющие необходимость приусадебного хозяйства, органически связаны друг с другом. Снабжение сельского населения важнейшими продовольственными продуктами, в первую очередь, продуктами животного проис-

хождения, может наиболее просто и наиболее целесообразно решаться с точки зрения как семей членов производственных кооперативов, так и сельских семей прочих занятий, путем приусадебного хозяйствования, в первую очередь приусадебного животноводства.

В то же время именно животноводство является тем производством, концентрировать которое в крупных предприятиях страна, располагающаяся относительно отсталыми производительными силами, сразу не может. При таком положении весьма целесообразно использовать (в желательной с точки зрения народного хозяйства мере) животноводческие строения и инвентарь старых мелких хозяйств.

Приусадебное хозяйство является и наиболее целесообразной формой рационального использования рабочей силы, проводящей дома из-за домашнего хозяйства и ухода за детьми значительную часть дня, а также и рабочего времени детей и престарелых. Это выгодно и экономично при данных условиях и с точки зрения семей, имеющих приусадебное хозяйство, и с точки зрения народного хозяйства.

В заключительной части статьи автор оспаривает правильность концепции, согласно которой чем выше степень развития капитализма в сельском хозяйстве какой либо страны ко времени перехода к социалистическому крупному производству, тем более существует необходимость в приусадебном хозяйстве. Автор считает правильным как раз обратное, по его мнению, в тех странах и в том сельском хозяйстве, где уровень развития капитализма достиг высокой степени вовсе нет необходимости в сохранении приусадебного хозяйства.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Gyula Hevesi:

Labour schedules and the utilization of fixed resources

During the ensuing period there will be a widespread decrease in the legal hours of work in this country. In the course of this process it is necessary to avoid letting the decrease in working time be accompanied by a drop in the utilization times of the instruments of production. On the contrary, it is desirable to let the economic advantages to be derived from an increased utilization of resources also contribute to the development of our economy.

The paper treats the problem of the opportunities which will arise during the coming long-range plan period, for carrying out changes of labour schedules simultaneously with the decreases in working hours. Many variants of continuous labour schedules are presented, and concrete calculations performed with regard to their effect on the utilization of fixed resources. The author points to the economic advantages of a continuous labour schedule, the investment savings that may thus be achieved, the effect of the swifter amortization in accelerating technical progress, the possibilities for speeding the reduction of working hours and for eliminating night shifts.

The author deals in detail with the welfare questions related to diurnally continuous production and argues with those who oppose the continuous labour schedule from this aspect.

János Kornai:

„Two-level” planning

One of the fundamental difficulties of optimal programming done at the level of the people's economy as a whole, is that the model used is either too highly aggregated, or else of such great dimensions as to be unmanageable from the point of view of computing techniques. The method of programming presented in this paper endeavours to overcome this difficulty by „disaggregating” a part of the tasks of planning for the people's economy, and linking the programming done at sector level with the central programming. The computing aim is to determine the dynamic long-range program of the people's economy. The model of the central programming contains manpower balances and product balances for various phases of the plan. The centre prepares an initial program, and on its basis gives the sectors overall figures—output targets, material and manpower allocations. The sectors draw up their own programs according to the overall figures obtained from the centre and their own special limiting conditions, and report back to the centre the shadow prices belonging to the optimal sector program. Knowing the shadow prices, the centre corrects its original program and gives the sectors new overall figures, with which they again draw up programs, etc. With the help of this iterative procedure it is possible gradually to approach an optimal program. The basis for the procedure lies in interpreting the task as a problem in the theory of games.

Zoltán Kenessey:

Marx and the mathematical study of the laws of crises

Setting out from the letter of Marx to Engels on May 31st 1873, the author examines whether tables may be found in the unpublished manuscripts or less known works of Marx, and if so of what kind, through the use of which Marx intended to determine the main laws of crises by mathematical methods. Among the notebooks of Marx preserved at the International Institute for Social History in Amsterdam — which the author was able briefly to study on the spot — particularly interesting tables may be found on the crises of 1857 and

1866. The author, outlines the structure of Marx's notebook entitled „The Book of the Commercial Crisis. January 1858”; and considers the character of the statistical material found there.

Calculations or manuscripts relating to the mathematical treatment of the laws of crises could not be found either in Amsterdam or elsewhere, but the author voices his assumption that such calculations probably existed and may later possibly be discovered. This is substantiated by several references made in articles by Marx in the „New York Daily Tribune”, moreover by the inner logical connection which may be presumed between the mathematical study of the crisis and the works of Marx, especially Vol. III of Capital.

The author does not strive for an analysis of the relations of Marx and mathematics or Marx and statistics, but is concerned mainly with the experiments of Marx in mathematically studying the concrete process of reproduction. In this respect (independently of the discovery of such calculations), he points to the obstacles which, due to the relative backwardness of mathematics, statistics and computing techniques in Marx's times, must have gravely hindered him in the calculations he had planned. Some hundred years after the experiments of Marx, the conditions for similar calculations now offer far more hope of success.

László Komló:

On the importance of household plots

In his paper the author examines the origin of household farming and inquires into the need for its maintenance. At the given level of development of the forces of production the factors determining the need for household farming exert their influence in organic connection with one another. The supply of the most important foods—particularly those of animal origin—to the village population, both the cooperative farm families and those of other occupations, may be most simply and rationally achieved through household farming — primarily household animal husbandry.

At the same time it is precisely livestock breeding which a country with rather underdeveloped forces of production cannot immediately concentrate into large-scale units. In this situation it is very apposite indeed to continue making use of the buildings and equipment of the former small-scale livestock breeding, to the extent required by the people's economy.

The household plot is a very suitable means for making rational use of the labour time of those who have anyway to spend a considerable part of the day at home to see to the household and the children, moreover of the labour of the children and the old people. This is advantageous and economical both for the family farming the household plot, and also for the people's economy.

In the concluding part of the paper the author questions the correctness of the view according to which the higher the degree of capitalization reached by an agriculture by the time it changes to large-scale Socialist production, the more need there is for household farms. He considers the very opposite to be the case, so much so that in his opinion in countries or agricultures which have reached a high degree of capitalization, there is no need at all for household farms.

A NÉPI ELLENŐRZÉS SZERVEZETE ÉS MŰKÖDÉSE I—II.

Gazdasági Ellenőrzés Könyvtára

A népi ellenőrzés 1957-ben létrehozott szervezetében ma már több tízezer népi ellenőr fejt ki társadalmi ellenőrzési tevékenységet. A népi ellenőrök nagy tábora számára ismertetik a szerzők az ellenőrzés szervezetét, technikáját, módszereit. Gyakorlati útmutatást nyújtanak a vizsgálatok lefolytatásához, a jegyzőkönyvek, jelentések elkészítéséhez. Részletesen tárgyalják a népi ellenőr társadalmi és jogi helyzetét, hatáskörét és kötelességeit.

Ára: 24,50 Ft

(Megjelent a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában.)

A Közgazdasági Szemle 1962. évi számaiban megjelent cikkek tartalomjegyzéke

1. Cikkek

		Folyóirat- szám	Lap
Ács Lajos:	Közlemény a KGST-ben részt vevő országok kommunista- és munkáspártjai képviselőinek tanácskozásáról	8	906
Augustinovics Mária:	Hiteleméleti problémák a szocializmusban	1	20
Ausch Sándor:	A pénzforgalmi kapcsolatok mérlegéről	10	1223
Balassa Ákos:	A KGST-országok gazdasági együttműködése és a fejlődés perspektívái	9	1017
Balázs Sándor:	A gépipar szerkezeti átalakításának problémái	10	1195
Balázs Sándor— Kertes László:	A külkereskedelem-gazdaságossági számítások néhány időszerű kérdése	8	1003
Bálint József:	Szerszámgyártásunk helyzete és fejlődésének fő irányai a második ötéves tervben	3	276
Bettelheim, Charles:	Népgazdaságunk fejlődése és a második ötéves terv beruházási előirányzatai	2	133
Bognár József:	A független India	6	705
Bogomolov, O.— Peksev, J.:	A gazdaságilag gyengén fejlett országok növekedési problémái a ghanai tervezés tükrében	7	820
Brus, Wlodzimierz:	A szocialista nemzetközi munkamegosztás és együttműködés elvei és távlatai	8	910
Canev, Atanasz:	Az anyagi ösztönzők alkalmazásának néhány tapasztalata a Lengyel Népköztársaságban	3	324
Csendes Béla:	Együttműködés és szakosítás a KGST tagországai között a mezőgazdaság területén	8	965
Cserba Lajos— Gács Endre:	A jövedelmezőség hatása a sertésenyésztésre	2	184
Csikós-Nagy Béla:	A nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának tervmérlege	3	261
Csikós-Nagy Béla:	Gazdasági folyamatok nemzetközi összehasonlítása értékmutatók segítségével	2	171
Csikós-Nagy Béla:	A szocialista világpiacon saját árbázisának megteremtése	8	994
Csizmadia Ernő:	Mezőgazdaságunk fellendítésének új szakasza	6	649
Dániel Tamás— Galla László:	A felújítási alap nagyságát meghatározó tényezőkről	6	690
Deák István:	A mezőgazdasági termelészövetkezetek és háztáji gazdaságok 1960. évi árutermelése	1	82
Erdei Ferenc:	A termelészövetkezeti gazdaságok állami irányítása	4	420
Erdei Ferenc:	A mezőgazdasági termelés belterjességének elméleti és gyakorlati kérdései	10	1162
Erdős Péter:	A tőkés újratermelés elméletéhez	11	1305
Fall Levente— Polgár Sándor:	A kiskereskedelmi tevékenység munkaelemeinek időarányai	7	841

		Folyóirat- szám	Lap
Fock Jenő:	Gazdasági feladatainkról	12	1405
Forgács Zoltán:	Az önköltség szóródásának vizsgálata a magyar szénbányászatban	4	441
Friss István:	A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusa és a magyar közgazdaságtudomány	7	777
Galla László— Dániel Tamás:	A felújítási alap nagyságát meghatározó tényezőkről	6	690
Garamvölgyi Károly:	A parasztság jövedelmi viszonyainak alakulása a szocialista átszervezés következtében	9	1031
Gács Endre— Cserba Lajos:	A nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának tervmérlege	3	261
Gergely István:	A szocialista állami költségvetés tartalma	1	52
Gerle György:	A regionális tervezésről	11	1365
Göncöl György:	A piacprobléma éleződésének formaváltozásai	10	1182
Gyenes Antal:	A szövetkezeti intézmények társadalmi-gazdasági természetéről	11	1293
Havas Péter:	Az ár- és értékarányok eltérése jelenlegi árrendszerünkben	5	537
Havas Péter:	Az exportgazdaságosság átlagos színvonalára és határértékei	11	1346
Hevesi Gyula:	Munkarend és állóeszköz-kihasználás	12	1416
Homola, Frantisek:	A nemzetközi energetikai együttműködés útjai és céljai	8	952
Kenessey Zoltán:	Marx és a válságok törvényeinek matematikai tanulmányozása	12	1464
Kertes László— Balázsy Sándor:	Szerszámgépgyártásunk helyzete és fejlődésének fő irányai a második ötéves tervben	3	276
Keserü János:	A takarmánytermesztés új módszereinek jelentőségéről	7	790
Kleinert, Kurt:	A KGST-országok együttműködése a vegyiparban	8	959
Kohlmey, Gunther:	A külkereskedelem fejlődésének problémái a KGST-országokban	8	980
Komló László:	A háztáji gazdálkodás szükségessége	12	1483
Kornai János:	„Kétszintű” tervezés	12	1429
Kunvári Árpád:	A vertikálisan kapcsolódó ipari és építőipari tevékenység összehangolásáról	6	679
László János:	Az önköltség és a mezőgazdasági árarányok a termelőszövetkezeti szektorban	4	455
Lukács László:	A gazdaságosság és az arányosság közötti összefüggések	7	809
Meitner Tamás:	Munkás bérrendszerünk fejlődésének néhány vonása	10	1209
Nyilas József:	Korunk tudományos-technikai forradalma és a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának felépítése	4	400
Osztrovityanov, K. V.:	A kommunizmus építése és az ártermelés	1	36
Palánkai Tibor— Simai Mihály:	A két rendszer gazdasági versenyének helyzete és távlatai	6	663
Páldi András:	Élelmiszeriparunk fejlődése és feladatai	5	552
Párdi Imre:	Az MSZMP VIII. kongresszusának irányelveiről	10	1149

		Polyóirat- szám	Lap
Peksev, J.— Bogomolov, O.:	A szocialista nemzetközi munkamegosztás és együttműködés elvei és távlatai	8	910
Pirityi Ottó:	Az anyagi ösztönzés szerepe a dolgozók szocialista nevelésében	11	1323
Plakszin, Sz.:	A szocialista országok együttműködése a vaskohászatban	8	946
Pogány Sándor— Szita Jánosné:	A híradástechnikai ipar második öt éves tervének egyes kérdései	1	67
Polgár Sándor— Fall Levente:	A kiskereskedelmi tevékenység munka- elemeinek időarányai	7	841
Redő Éva:	A munkanorma a tőkés iparban	9	1074
Révész Gábor:	Eszközlektetés és exportgazdaságossági számítás	3	311
Ripp Géza:	A jelenkori kapitalizmus és a demokrácia	12	1444
Siklaci István— Szabó Béla:	A gépkihasználás megjavításáról	5	567
Siklaci István— Szabó Béla:	Az anyagkészletek és az anyagfelhasználás néhány tényezőjéről	11	1339
Simai Mihály— Palánkai Tibor:	A két rendszer gazdasági versenyének helyzete és távlatai	6	663
Smid, Ladislav:	Nemzetközi szakosítás a KGST-országok gépiparában	8	936
Somogyi Gyula:	A népgazdaság 1961. évi eredményei és az 1962. évi feladatok	4	393
Szabó Béla— Siklaci István:	A gépkihasználás megjavításáról	5	567
Szabó Béla— Siklaci István:	Az anyagkészletek és az anyagfelhasználás néhány tényezőjéről	11	1339
D. Szabó József:	A kommunista építés húszéves programjának fő gazdasági feladatairól	1	1
Szakasits György:	A kutató- és fejlesztő kapacitások hosszú távú tervezése	9	1048
Szilujanov, N.:	A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa és fejlődésének szakaszai	8	924
Szita Jánosné— Pogány Károly:	A híradástechnikai ipar második öt éves tervének egyes kérdései	1	67
Tallós György:	A termelés anyagellátásának néhány külkereskedelmi vonatkozása	2	153
Tarnóy László:	Az építési beruházások gazdaságos megvalósításának ösztönzése	9	1062
Timár János:	Távlati szakemberszükséglet — szakemberképzés	11	1277
Trzeciakowski, Witold:	A külkereskedelem optimalizálása tervgazdaságban	5	577
Vági Ferenc:	A kommunizmus építésének sajátosságai a mezőgazdaságban	5	521
Völgyes Miklós:	A falusi lakosság fogyasztása és kereslete távlati tervezésének problémái	2	200
Wojterkowski, Zbigniew:	Együttműködés a közlekedésben	8	974
Zala Ferenc:	A lakossági fogyasztás távlati tervezésének módszere	3	291

2. Vita

Hagelmayer István:	Lehet-e az arany a szocializmus pénze?	9	1088
Kondor György— Simon György:	A Kantorovics és Novozsilov nézeteiről folyó vitához	4	468
Nagy Tamás:	Az értéktörvény felfogásának néhány elvi problémája	3	337
Nemes László:	Az értéktörvény felfogásának néhány elvi problémája	2	211

3. Szemle

B. L.:	Néhány korábbi közgazdasági koncepció elméleti felülvizsgálata a Szovjetunióban a XXII. kongresszus után	2	222
Balázs Sándor:	A beruházások és a társadalmi össztermék, valamint a nemzeti jövedelem növekedése közötti összefüggésről	5	601
Béky László:	Munkaszervezet a mezőgazdasági termelészövetkezetekben	1	104
Boros Gábor:	A falu szocialista átalakulásának hatása az élelmiszer-fogyasztásra és forgalomra	7	877
Boros Gábor:	A falusi lakosság iparcikk-kereslete és -vásárlásai 1957—1961-ben	12	1496
Éliás András— Szabó József:	A magyar mezőgazdaság termelési színvonala néhány baráti ország adatainak tükrében	6	732
Gara Judit:	A svéd gazdaság főbb vonásai és a külkereskedelem	2	233
Gara Judit:	A kubai forradalom gazdasági vonatkozásai	5	606
Kádár Béla:	A gyengén fejlett országok nemzetközi gazdasági kapcsolatainak néhány problémája a tőkés világ gazdaságban	1	94
Kádár Béla:	A nyugat-európai integrációs törekvések kihatásai a gazdaságilag gyengén fejlett országokra	11	1378
Kelemen Zoltán:	A szovjet mezőgazdaság helyzetéről az SZKP Központi Bizottsága márciusi plénuma alapján	6	720
Kompaktor Béla:	Szovjet közgazdászok vitája az álló- és forgóeszközök kihasználási mutatójáról	2	227
Kovács Géza:	A 3004-es kormányhatározatról	10	1240
Kozma Ferenc:	Az olasz kapitalizmus mai fejlődésének néhány sajátossága	9	1108
Köves András:	Szibéria és a szovjet Távol-Kelet fejlődése a 7 éves terv során	10	1248
Mocsáry József:	A mezőgazdasági épületberuházások gazdaságossági vizsgálata	7	858
Molnár Károly:	A szövetkezeti kereskedelem jelentősége a falusi fogyasztók ellátásában	3	347
S. Gy.:	A munkátermelékenység növelésének néhány közgazdasági problémája a szovjet iparban	4	480
Sándor Imre:	A felvásárlás alakulása a hároméves tervben	9	1096
Simai Mihály:	A nemzetközi hitelnyújtás és segélyezés államközi szervezetei	4	485

Simán Miklós— Somos István:	A textil-, bőr- és ruházati ipar másod- dik öt éves tervéről	6	742
Sóky Dezső:	A burzsoázia „nem kommunista kiált- ványa”	5	621
Szabó József— Éliás András:	A magyar mezőgazdaság termelési szín- vonala néhány baráti ország adatainak tükrében	6	732
Szénay László:	A szarvasmarha-tenyésztés és -hizlalás új módszereinek gazdaságossága	5	539
Szunyogh Károly:	Irányzatok a világ mezőgazdaságának fejlődésében	3	358
Uckert, Gerhard:	A fogyasztási szövetkezetek a Német Demokratikus Köztársaságban	9	1123
Ujhelyi Tamás:	A nyugat-európai mezőgazdasági integ- ráció problémái	7	884
Vámos György:	A papíripar fejlesztési irányai Magyar- országon	7	868

4. Tudományos tájékoztató

B. S.—P. O.:	Vita az árrendszer egyes elvi kérdéseiről	3	375
Cukor György— Román Zoltán: Csendes Béla:	Kandidátusi értekezések vitája	5	629
E. Zs.:	Nemzetközi termelékenységi konferencia	4	500
F. F.:	A közgazdaságtudományi aspirantúra néhány időszerű kérdéséről	6	754
Földi Tamás:	Kandidátusi értekezés vitája	4	506
Gergely István:	A szocialista országok agrárgazdasági intézetei képviselőinek értekezlete	10	1257
M. F.:	Tudományos ülészak a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusa és a magyar közgazdaságtudomány kérdéseiről	9	1132
P. O.:	A Közgazdaságtudományi Intézet mun- kájáról	12	1506
Sz. L.:	Előadás az „elmaradottság” problemati- kájáról	2	245
	Kandidátusi értekezés vitája	2	247
		6	759
		11	1386
		12	1515
	A Nemzetközi Közgazdasági Társaság II. kongresszusa	10	1260

5. Szakirodalmi tájékoztató

	A nemzeti jövedelem és a lakosság élet- körülményei a hároméves terv idősza- kában (Schweitzer Iván)	4	512
	Az MTA Közgazdaságtudományi Intéze- tének Közleményei, 1961-ben megjelent tanulmányok (Németh Sándor, Gárdos László, Polgár Sándor, Ábrahám László és Nagy Gyula)	6	762

		Folyóirat- szám	Lap
	Élelmiszer-termelés és -fogyasztás (Páldi András)	10	1270
	Korunk kapitalizmusa (Sóky Dezső—Tálas Barna)	9	1136
	Szovjet tankönyvek a szocializmus politikai gazdaságtanáról (Molnár Győző)	4	503
Augusztinovics— dr. Csákány— Kovács:	A termelőszövetkezeti részesedés módjai (Csendes Béla)	10	1262
Berend T. Iván:	Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945—1948 (Vajda Imre)	12	1519
Bljumin, I. G.:	A mai polgári politikai gazdaságtan válsága (Szamuely László)	12	1523
Buzás József— Nagy András:	Magyarország külkereskedelme, 1919—1945 (Kovácsnai Gyula)	10	1265
Erdős Tibor:	Az újratermelési ciklus alakulása az imperializmusban (Rába András)	9	1142
Falusné Szikra Katalin:	A technikai fejlődés és az ipari munka (Hegedüs András)	5	641
dr. Hoffmann, Emil:	COMECON Der gemeinsame Markt in Osteuropa (Vajda Imre)	8	1014
Jevenko, Iván:	Új tervezési módszerek a Szovjetunióban (Ulbrichné Ács Magda)	3	383
Kantorovics, L. V.:	Az erőforrások legjobb felhasználásának gazdasági számítása (Simon György—Kondor György)	1	121
Kiss Tibor:	A szocialista országok gazdasági együttműködése (Sóky Dezső—Tálas Barna)	2	250
Komló László:	A munka értékelése és díjazása a termelőszövetkezetben (Csizmadia Ernő)	10	1268
Kornai János:	A beruházások matematikai programozása (Bródy András)	11	1395
dr. Kövér Károly:	A sterlingövezet és szerepe a tőkés világgazdaságban (Wiesel Iván)	4	514
Laczkó Miklós:	Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867—1949 (Berend T. Iván)	1	117
Lange, Oskar:	Politikai Gazdaságtan. I. kötet. (Andorka Rudolf)	11	1389
dr. Markos Béla— dr. Kolacsek András:	-Idegenforgalom (Forgács Tibor)	1	128
Mátyás Antal:	A polgári közgazdaságtan rövid története a marxizmus létrejötte előtt (Radnóti Éva)	7	896
Reinhold, Otto:	Van-e harmadik út? (P. O.)	3	385
Schmidt Ádám:	A vállalati jövedelemelvonás kérdései (Bácskai Tamás)	11	1398

6. A szerkesztőség postájából

Dóry Béla:	Hozzászólás Dániel Tamás és Galla László „A felújítási alap nagyságát meghatározó tényezőkről” című cikkéhez	11	1400
------------	--	----	------